anemon
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2026 • CILT/VOLUME: 14 • SAYI/NUMBER: 2

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

anemon
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

2149-4622	e-ISSN e-ISSN	2149-4622
30/08/2026	Basım Tarihi Published Date	30/08/2026
30 August 2026	Yayın Sezonu Pub. Date Season	30 Ağustos 2026
14	Cilt Volume	14
2	Sayı Number	2
2013	İlk Yayın Tarihi Founded	2013
Muş	Basım Yeri Place of Publication	Muş
Yılda üç defa elektronik olarak yayınlanan hakemli ve süreli yayındır	Yayın Türü Publication Type	It is a peer-reviewed and periodical publication published electronically three times a year
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıdaki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	Yayın Dili Official Language	Turkish and English; however, studies in other languages can also be included, up to a maximum of one third of the number of articles in each issue.
Nisan, Ağustos ve Aralık	Periyot Frequency	April, August and December
Muş Alparslan Üniversitesi	Yayıncı Publisher	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, 49250, Muş/Türkiye	Adres Address	Muş Alparslan University, 49250, Muş/Türkiye
anemon@alparslan.edu.tr	e-posta e-mail	anemon@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	Telefon Telephone	+90 436 249 49 49
+90 436 249 49 49	Faks Fax	+90 436 249 49 49
https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon	Ana Sayfa Homepage	https://dergipark.org.tr/en/pub/anemon

Anemon
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl/Year: 2026 • Cilt/Volume: 14 • Sayı/Number: 2

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına Sahibi / Owner	Prof. Dr. Mustafa Alican (Rektör) Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Baş Editör / Editor-in-Chief	Doç. Dr. İsmail DÖNMEZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editörler / Editors	Prof. Dr. Canser KARDAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Turan GÜLER Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Üyesi Fatma CUMHUR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Atike YILMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Necip DÜNDAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Zeynep KANTARCI BİNGÖL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Yusuf ERSOY Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir DURGUTİ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Miyase ASLANTAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Burçak GÜNDAL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Kenan ALPARSLAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Fatma Betül ŞENGÖNÜL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Kenan KOÇ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Kenan ÖZMEN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Metin KARABURUN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Gamze DURMUŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İstatistik Editörü/Statistics Editor	Doç. Dr. Salih GÜLEN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Türkçe Dil Editörü/ Turkish Language Editor	Doç. Dr. Teymur EROL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İngilizce Dil Editörü/ English Language Editor	Dr. Öğr. Üyesi Samed Yasin ÖZTÜRK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Kürtçe Dil Editörü/Kurdish Language Editor	Prof. Dr. Canser KARDAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Mizanpaj Editörü/ Layout Editor	Öğr. Gör. Tuğba ADIGÜZEL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Sekreterya/ Secretariat	Öğr. Gör. Mesut KOÇ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
anemon
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members

Prof. Dr. Selçuk SAĞIR (Bilimsel Yayın Koordinatörü)
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Kenan YILDIRIM
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KARA
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Sabit DUMAN
Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ
Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Salih ÇEPNİ
Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SÖZBİLİR
Atatürk Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Ömer ALANKA
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Atik AYDIN
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi /Türkiye
Prof. Dr. Fügen Durlu ÖZKAYA
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Orhan KARAMUSTAFAOĞLU
Amasya Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Murat ALİU
Mother Teresa University/India
Doç. Dr. Kaliya KULALİYEVA
Kyrgyz - Turkish Manas University/ Kırgızistan
Doç. Dr. Dilmurod ERNAZAROV
Tashkent State University of Economics / Uzbekistan
Prof. Dr. Muhammad Akram Shaikh
Pakistan Scientific & Technological Information Center

anemon
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl/Year: 2026 • Cilt/Volume: 14 • Sayı/Number: 2

Amaç ve Kapsam

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon), sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2022 yılından itibaren Nisan, Ağustos, ve Aralık sayısı olmak üzere yılda üç defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon) aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşerî Bilimler Veri Tabanı)

Aims and Scope

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) is a peer-reviewed international journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences and human sciences. The Journal is published tri-annual in April, August and December starting from 2022 by Mus Alparslan University.

Scientific and legal liabilities of the articles published in anemon belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) indexed and abstracted in:

TUBITAK ULAKBIM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
anemon
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl/Year: 2026 • Cilt/Volume: 14 • Sayı/Number: 2

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Emin ÇELEBİ
İnönü Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞKIN
Cumhuriyet Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Elşen Bağırzade
Azerbaijan State University Of Economics (Unec)/ Azerbaycan
Prof. Dr. Ali UTKU
Atatürk Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK
Van YüzüncüYıl Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram ÇOŞKUN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/ Türkiye
Prof. Dr. Mohammad Thalgi
Yarmouk University/ Jordan
Prof. Dr. Yusuf Yağbasan
Turgut Özal Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Guven SAYILGAN
Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Abdullah KIRAN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY
Atatürk Üniversitesi / Türkiye

Anemon
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl/Year: 2026 • Cilt/Volume: 14 • Sayı/Number: 2

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE	
Ebru Sönmez Karapınar, Sena Üçer Karatepe	836
Examination of the Relationship Between Self-Efficacy and Job Search Anxiety: A Study on Young Adults Öz Yeterlilik ve İş Bulma Kaygısı İlişkilerinin İncelenmesi: Genç Yetişkin Bireyler Üzerine Bir Araştırma	
S. Burcu Özgülük Üçok	888
Commitment, We-ness, and Relationship Satisfaction of Emerging Adults Living in Türkiye Türkiye'de Yaşayan Beliren Yetişkinlerin Bağlılık, Biz-olma ve İlişki Doyumu	
Serpil Bardakçı Tosun	917
Social Integration of Türkiye-Origin Migrants in the Netherlands and Their Perspectives on Other Immigrants: The Case of Haarlem Hollanda'daki Türkiye Kökenli Göçmenlerin Diğer Göçmenlere Bakış Açısı ve Sosyal Uyumu: Haarlem Şehri Örneği	
Pınar Uğur, Oylum Çavdar	971
An Investigation of Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Environmental Behaviors Regarding Global Warming in Relation to Various Variables Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınmaya İlişkin Bilgilerinin, Tutumlarının ve Çevresel Davranışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi	
Kahraman Gürbüz	1019
Ziya Gökalp's Understanding of Turkism and Türkiye's Vision for the Turkic World Ziya Gökalp'in Türkçülük Anlayışı ve Türkiye'nin Türk Dünyası Vizyonu	
Habibe Polat	1047
The Demographic Structure of Non-Muslim Subjects in Harput District According to the 1843 Population Register: A Micro-Demographic Study in the Ottoman Provinces 1843 Tarihli Nüfus Defterine Göre Harput Kazası'nda Gayrimüslim Reayanın Demografik Yapısı: Osmanlı Taşrasında Mikro-Demografik Bir İnceleme	
Hasan Şahintürk	1069
Being a Student in a Diyar-ı Gurbet (Foreign Land): The Challenges Faced by Provincial Madrasa Students in Istanbul and Their Family Ties from the Tanzimat to the Second Constitutional Era Diyar-ı Gurbette Talebe Olmak: Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e İstanbul'daTaşralı Medrese Talebelerinin Yaşadığı Zorluklar ve Aile Bağları	
Hatice Özkara Güler	1107
Interpreting Mamluk Prosperous Urban Identity Through Henri Lefebvre's Theory of Spatial Architectonics Henri Lefebvre'nin Mekânsal Arkitektonik Teorisiyle Memlûk Müreffeh Şehir Kimliğinin Okunması	
İbrahim Bingöl	1140
Morphological Features and the Nominal System in the Zazaki Variety of Gimgim Gimgim Zazakisi Varyantında Morfolojik Özellikler ve İsim Sistemi	
Bilal Demir	1163
The Epigraph in Cevdet Kudret's Süleyman'ın Dünyası (Suleyman's World) Trilogy Cevdet Kudret'in Süleyman'ın Dünyası Üçlemesinde Epigraf	
Sıracettin Aslan	1198
The Limits of Knowing What Exists: On the Issue of Correspondence in Physics within the Vienna Circle Varolanı Bilmenin Sınırı: Viyana Çevresi'nde Fizikte Tekabüliyet Meselesi Üzerine	
Muhammet Kutlu	1225

Determinants of Life Satisfaction and Happiness Levels of Older Individuals in Türkiye Using Binary and Ordered Choice Models İkili ve Sıralı Tercih Modelleriyle Türkiye'de Yaşlı Bireylerin Yaşam Memnuniyeti ve Mutluluk Düzeylerinin Belirleyenleri		
Ahmet Doğan, Ahmet Denizhan, Ahmet Yurtsal		1264
Digital Voter Behavior: A Text Mining Approach to Analyzing Political Party Perceptions on X Dijital Seçmen Davranışı: X Üzerinden Siyasal Parti Algılarının Metin Madenciliği Yaklaşımıyla İncelenmesi		
Nevzat Erdoğan, Mehmet Özalper		1305
A Study of Public Sphere: Coffeehouses from the Ottoman Empire to the Early Republican Period Bir Kamusal Alan İncelemesi: Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Kahvehaneler		
Songül Dumlupınar Alican		1324
Raqqa According To Medieval Islamic Authors Orta Çağ İslâm Müelliflerine Göre Rakka		
Savaş Büyükyılmaz, Erkan Denk, Yener Oğan		1350
The Economic Role of Geographically Indicated Products in Rural Development: The Case of Bitlis Coğrafi İşaretlerin Kırsal Kalkınmadaki Ekonomik Rolü: Bitlis Örneği		
Danyal Apuhan		1385
Structural, Semantic, and Cultural Dimensions of Zazaki Idioms: A Function-Based Analysis Zazaca Deyimlerin Yapısal, Anlamsal ve Kültürel Boyutları: İşlev Temelli Bir İnceleme		
Kadir Tezel, Güray Akalin		1412
Income Inequality and Taxes: An Empirical Assessment for The Turkish Economy Gelir Eşitsizliği ve Vergiler: Türkiye Ekonomisi için Ampirik Bir Değerlendirme		
Salih Fehmi Katırcıoğlu		1437
Amadun and Mythology Amadun ve Mitoloji		
Süleyman Yaman, Hilal Demirel, Samet Demirpolat		1469
The Effect of Activity-Based Instructional Practices on Improving 6th Grade Students' STEM Skill Level Perceptions and Attitudes Etkinlik Temelli Öğretim Uygulamalarının 6. Sınıf Öğrencilerinin STEM Beceri Düzeyi Algılarını ve Tutumlarını Geliştirmesine Yönelik Etkisi		
Evin Uygur, Fikri Keleşoğlu		1496
Investigation of the Quality of Life in Elderly Aged 65 and Over Working in Handicrafts: The Case of Mardin El Sanatları Alanında Çalışan 65 Yaş Üstü Bireylerin Yaşam Kalitesinin İncelenmesi: Mardin Örneği		
Sebahattin Koç		1539
The Effectiveness of CBRT Forward Guidance under Geopolitical Uncertainty: An NLP- and VAR-Based Analysis (2018–2026) Jeopolitik Belirsizlik Ortamında TCMB'nin Sözlü Yönlendirme Etkinliği: Nlp ve Var Yaklaşımıyla Bir İnceleme (2018-2026)		
Cüneyt Korkut		1578
The TikTokificationn of Academic Information in the Context of Science Communication Bilim İletişimi Bağlamında Akademik Bilginin Tiktoklaşması		
Vural Öntürk		1607
Historical Perception in Samrat Prithviraj A Medieval Indian Film Bir Ortaçağ Hint Filmi Samrat Prithviraj'da Tarihsel Algı		
Bekir Altıok, Aylin Arıcı, Doğaç Niyazi Özüçelik		1627
Disaster Awareness of Social Workers in the Context of the February 6, 2023 Kahramanmaraş Earthquakes: A Mixed-Methods Study 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Bağlamında Sosyal Hizmet Uzmanlarının Afet Farkındalığı: Karma Yöntemli Bir Çalışma		
Ahmet Kocaispir		1668

From Kura-Araxes to Trialeti: Historical Continuity, Social Transformation, and the Material Expressions of Elite Ideology in the South Caucasus (4th–2nd Millennia BCE) Kura-Aras'tan Trialeti'ye: Güney Kafkasya'da Tarihsel Süreklilik, Toplumsal Dönüşüm ve Elit İdeolojisinin Maddi İzdüşümleri(MÖ IV–II. Binyıllar)		
Emel Akyol		148
Erratum: Evaluation of Brand Loyalty and Repurchase Intention in Terms of Website E-Service Quality Determinants		

Okuyucu Mektupları / Letters

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (anemon) yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüş, yorum ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Doç. Dr. İsmail DÖNMEZ
i.donmez@alparslan.edu.tr

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Examination of the Relationship Between Self-Efficacy and Job Search Anxiety: A Study on Young Adults

Ebru Sönmez Karapınar*, Sena Üçer Karatepe**

Abstract: The aim of this study is to examine whether levels of self-efficacy and job search anxiety significantly differ based on the employment status of young adults and to identify the relationship between these two variables. The study was designed with descriptive survey model from quantitative research methods. The sample consists of 231 participants aged 20 to 40 and includes university students, active job seekers, and employed individuals currently seeking a career change. To assess the validity and reliability of the scales, exploratory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA) were conducted in the data analysis. Furthermore, the effect of self-efficacy on job search anxiety was examined using structural equation modeling (SEM), and model fit indices were found to be fall within acceptable ranges. Correlation analysis, one-way ANOVA, and post-hoc tests were run to test the hypotheses. The findings indicated that self-efficacy significantly and negatively predicted job search anxiety ($\beta = -0.36$, $p < .001$, $R^2 = 0.129$, power= 88%). Furthermore, job seekers had lower levels of self-efficacy and higher levels of job search anxiety compared to the other groups. Consequently, these results highlight the importance of psychological resources during the job search process.

Keywords: Self-efficacy, job search anxiety, young adults, status, employment

Öz Yeterlilik ve İş Bulma Kaygısı İlişkilerinin İncelenmesi: Genç Yetişkin Bireyler Üzerine Bir Araştırma

Öz: Bu çalışmanın amacı, genç yetişkin bireylerin statülerine göre öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek ve bu iki değişken arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli çerçevesinde tasarlanmıştır. Araştırmanın örneklemini, 20–40 yaş aralığında bulunan üniversite öğrencileri, iş arayan bireyler ve çalışmakta olup iş değişikliği yapmayı düşünen toplam 231 katılımcı oluşturmaktadır. Verilerin analizinde ölçeklerin geçerlik ve güvenirliğini değerlendirmek amacıyla açımlayıcı (AFA) ve doğrulayıcı (DFA) faktör analizleri yapılmıştır. Ayrıca öz yeterliliğin iş bulma kaygısı üzerindeki etkisi yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ile değerlendirilmiş ve model uyum indeksleri kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur. Hipotezlerin testinde korelasyon, One-Way ANOVA ve Post-Hoc testleri kullanılmıştır. Bulgular, öz yeterliliğin iş bulma kaygısını negatif yönde anlamlı biçimde yordadığını ($\beta = -0,36$; $p < ,001$; $R^2 = 0,129$; güç= %88) iş arayan bireylerin diğer gruplara kıyasla daha düşük öz yeterlilik ve daha yüksek iş bulma kaygısı düzeylerine sahip olduğunu göstermektedir. Sonuçlar, iş bulma sürecinde psikolojik kaynakların önemine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öz yeterlilik, iş bulma kaygısı, genç yetişkinler, statü, istihdam

* Assoc. Prof. Dr., Kayseri University, Faculty of Applied Sciences, Department of Human Resources Management, ORCID: 0000-0001-5266-6451, ebrusonmez@kayseri.edu.tr

** Master's Degree Graduate, Kayseri University, Graduate Education Institute, Human Resources Management Program, ORCID: 0009-0009-9403-2970, senaucer.jk@gmail.com

Cite as/ Atıf: Sönmez Karapınar, E. & Üçer Karatepe, S. (2026). Examination of the relationship between self-efficacy and job search anxiety: A study on young adults. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 836-887. http://doi.org/10.18506/anemon.1774876

Received/Geliş: 01 Sep/Eylü 2025

Accepted/Kabul: 29 Mar/Mart 2026

Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026

e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

In contemporary labor markets, both economic factors and individual psychological resources have become key determinants of success in the employment process. In economic contexts characterized by high unemployment rates or weak job security, the psychological pressures individuals face during the job search process tend to intensify, thus causing adverse psychological outcomes such as job search anxiety, and rendering this anxiety a significant social issue. At this point, the concept of self-efficacy—defined by Bandura (1997) as a person's belief in their own capabilities—appears as a fundamental protective mechanism in coping with such uncertainties.

The literature indicates that the concept of self-efficacy has brought significant effects on many key variables related to working life. Its relationships with job performance (De Clercq et al., 2018), career preparedness (Deer et al., 2018), job-related anxiety (Rusu et al., 2013), and digital stress (Wu & Lee, 2017) support the decisive role of individuals' psychological resources in the working life. However, a substantial portion of these studies have either focused on individuals who are already employed or have remained limited to specific occupational groups. In contrast, the present study examines self-efficacy directly as an independent variable and proposes an alternative causal model by testing its effect on individuals' job search anxiety. Moreover, while Li et al., (2025) investigated career anxiety within the context of artificial intelligence literacy, the present study focuses on more traditional labor market issues (such as unemployment and precarious employment) and positions self-efficacy as a primary determinant of individuals' psychological resilience during times of economic uncertainty.

When investigating national studies on self-efficacy, it is seen that the relationships between self-efficacy and various forms of anxiety—particularly job search anxiety—have been examined across several dimensions (Arseven, 2016; Basım et al., 2008; Durmaz & Ören, 2017; Kotaman, 2008). In addition to studies focusing specifically on preservice teachers' perceptions of professional competence (Kıran et al., 2020; Düz, 2015), studies conducted on university students have investigated the correlation of self-efficacy with variables such as unemployment anxiety (Dursun & Aytaç, 2009), entrepreneurial intention and future anxiety (Gönül & Yaşar, 2023), and job search anxiety (Sarıkol & Ustaoğlu Hoşver, 2023). However, these studies are mostly limited to specific student groups, and comparative analyses involving individuals with different employment statuses remain insufficient. Furthermore, job search anxiety has been addressed within correlational models alongside various psychosocial variables (Gönül & Yaşar, 2023; Yücekaya & Ateş, 2024). Therefore, there is a clear need for studies that examine the direct effect of individuals' general self-efficacy levels on job search anxiety and analyze whether this relationship varies according to demographic characteristics (such as employment status and education level). This study is expected to contribute to the existing literature by addressing this gap.

In this study, a theoretical framework was developed through a comprehensive review of the literature on self-efficacy and job search anxiety, and accordingly, research hypotheses were formulated. In this regard, and with the approval obtained from the Ethics Committee of Kayseri University, the correlations were analyzed based on data collected from a heterogeneous sample of young adults with diverse employment statuses in Turkiye. In line with the findings, several implications were presented in terms of individual career development, employment policies, and career counseling practices. Furthermore, guided by the existing literature, practical recommendations were developed for job seekers, career counselors, and policymakers. Thus, this study not only provides a theoretical contribution but also generates meaningful recommendations for applied fields such as career counseling, youth employment policies, and workforce planning.

Aim and Significance

The aim of this study is to examine whether the levels of self-efficacy and job search anxiety differ among young adults aged 20-40 according to their status, and to investigate the relationship between these two variables. Finding out the relationship between self-efficacy and job search anxiety is particularly essential in the fields of psychology, human resource development, education, and career

counseling. Early adulthood is the period when most people enter the workforce, make important career decisions, and seek their first stable job. On the other hand, job search anxiety may result in negative consequences such as depression and social withdrawal. A high rate of unemployment among young adults is a global concern. Young people may withdraw from the labor market if they fail to carve out a clear identity for themselves or if they fail to believe in their own talents. Understanding these psychosocial dynamics can help policymakers, employers, and universities design better support systems to reduce youth unemployment and underemployment. In this context, the present study aims to provide a broader understanding of the factors influencing self-efficacy and job search behaviors in young adults aged 20-40 years by focusing on different groups (students, job seekers, and employed individuals currently seeking a new job). Erik Erikson's (1950, 1964, 1968) theory of psychosocial development classifies individuals aged 20-40 years as young adults (cited in Maree, 2021, p. 1111). Self-efficacy, or the belief in one's own ability to successfully accomplish his/her tasks (Bandura, 1994), is profoundly influenced by psychosocial development in young adulthood. In Erikson's view, young adults during the "intimacy and isolation" stage strive to form stable and trustworthy relationships while they establish their identities (Köroğlu, 2022, p. 21). Especially in professional contexts such as job search, strong, supportive relationships and a clear self-concept can enhance self-efficacy, for which confidence and determination are critical. Therefore, high levels of intimacy and emotional support lead to greater confidence in one's abilities and higher level of self-efficacy in job search, while isolation or unresolved identity issues can result in doubt, indecision, and fear of failure, leading to lower self-efficacy. Failure to succeed in this stage may cause young adults to question their values and abilities, weakening their belief in their ability to find employment. On the other hand, job search anxiety refers to the stress and worry individuals experience while finding employment and is common among young adults during early career transitions (Gül-Şanli et al., 2023, p. 351).

The literature suggests that anxiety can stem from a fear of being left behind socially or economically particularly if a person build his/her identity on close relationships and comparisons with his/her peers (Dağlar, 2021, p. 7647; Öztemel, 2014, p. 246). Failure to build close relationships or a stable self-identity can intensify feelings of isolation, which may increase during job search due to rejection or lack of control (Aktaş, 2024, p. 36). Consequently, a young adult who is struggling psychologically with their identity or cannot clarify his/her own value or capacity may also feel lost in the labor market, which can exacerbate his/her stress and reduce his/her ability to confidently engage in job search behaviors.

In this context, the findings of the present combine psychological and behavioral perspectives and then offer suggestions for career counselors, educators, employers, and policymakers to develop strategies aimed at improving job-seeking self-efficacy and alleviating job search anxiety. Furthermore, it is believed that the study will provide practical implications for designing interventions such as job preparatory training and psychological support programs to help individuals adapt to the labor market more effectively.

Conceptual Framework

Self-Efficacy

The concept of self-efficacy was developed within the framework of Bandura's (1977) Social Cognitive Theory and is defined as one's belief in their capability to successfully perform a specific task. Self-efficacy reflects the perception about how individuals effectively manage personal abilities under various circumstances by affecting their behaviors, motivation, coping skills, and performance (Bandura, 1986, 1994; Luszczynska et al. 2005). Individuals with high levels of self-efficacy tend to demonstrate greater resilience in the face of challenges, increase their level of effort, and are less likely to give up in case of failure (Bandura, 1994). In contrast, individuals with low self-efficacy are more likely to avoid difficult tasks, have higher levels of anxiety, and disengage from goal-oriented behaviors (Bandura & Jourden, 1991). Self-efficacy belief plays a key role particularly in uncertain situations, such as job search process. Individuals with high self-efficacy are more proactive, persistent, and

effective in their job search behaviors (Saks & Ashforth, 1997; Petruzziello et al., 2021). Moreover, level of general self-efficacy is significantly associated with job satisfaction and performance (Judge & Bono, 2001). In this context, individuals' capacity to take action and cope with challenges is directly correlated with their confidence in their own abilities (Basım et al., 2008, p. 122). Therefore, strengthening self-efficacy can help individuals explore their potential and overcome potential difficulties.

Self-efficacy is shaped by individuals' subjective evaluations of their own abilities and achievements; however, these evaluations are grounded in multiple factors such as family structure, cultural influences, past experiences, and acquired skills. In this context, social structures that support their development play a crucial role in strengthening their self-efficacy and capacity to cope with the challenges they encounter (Gönül & Yaşar, 2023; Kotaman, 2008). The related studies have indicated that the level of self-efficacy is a key determinant in coping with adverse conditions such as stress, depression, and unhappiness; individuals with higher self-efficacy are more effective in managing these processes (Salas & Cannon-Bowers, 2001). Therefore, strengthening self-efficacy through education, skill development, and mentoring practices enhances individuals' quality of life and contributes positively to the job search process (Deer et al., 2018; Petruzziello et al., 2021).

Bandura (1989) investigated self-efficacy within three core components: cognitive, affective, and regulatory processes. Cognitive processes refer to the tendency of individuals with high self-efficacy to set more challenging goals and to be more willing to undertake demanding tasks in pursuit of these goals. Affective processes emphasize how individuals' perceptions of anxiety, stress, and risk shape their behaviors. Individuals with high self-efficacy regulate these emotional responses more effectively. The regulatory (control) process encompasses an individual's belief in their ability to successfully perform a task and their sense of internal control. This reflects the individual's confidence in their cognitive and emotional resources (Arseven, 2016, p. 68).

According to Satıcı (2013, p. 16), the development of self-efficacy is based on four primary sources: mastery experiences (personal experiences), vicarious experiences, verbal persuasion, and physiological/affective states. Individuals' past experiences of success and failure, their observation of others' experiences, and the environmental feedback as well as stress, anxiety, and emotional states all shape their perceptions of self-efficacy (Bandura, 1994; Satıcı, 2013, pp. 14-16). In this context, self-efficacy plays a determining role in individuals' willingness to cope with challenges, their determination toward achieving goals, and their ability to manage stress (Gülev, 2015, p. 36; Kandemir & Özbay, 2012, p. 203).

The literature addresses main factors affecting development of self-efficacy as personality traits, family support, peer interactions, the school environment, and individual experiences. Empirical evidence suggests that family support, teachers, the school environment, and the presence of role models determine the formation and strengthening of self-efficacy perception (Bandura & Jourden, 1991; Judge & Bono, 2001; Schunk, 1991). In this regard, self-efficacy of individuals is shaped by assessing cognitively environmental feedback and gaining experiences over social interactions (Akdeniz Uysal, 2016; Düz, 2015). In other words, individuals' perception of self-efficacy is dynamically reconstructed across life transitions through continuous learning, feedback, and adaptation to new challenges, thereby exhibiting a developmental cycle.

Job Search Anxiety

Job search anxiety refers to the state of worry and stress experienced by individuals regarding the possibility of remaining unemployed or being unable to find a job (Kanten, 2012). This form of anxiety tends to intensify due to economic uncertainties, competitive labor markets, and fluctuations in employment opportunities, and is more prevalent among young adults, newly graduates, and those at risk of job loss (Aytaç & Keser, 2002; Ersoy-Kart & Erdost, 2008; Küçükkömürler, 2017). The related studies have indicated that job search anxiety negatively affects individuals' psychological well-being and may lead to anxiety, stress, and hopelessness (Dursun & Aytaç, 2012, p. 72; Kıcır, 2017, p. 1390).

During this process, the level of self-efficacy is associated with job search behaviors, coping strategies, and employment outcomes and individuals with high self-efficacy manage the job search process more effectively (Deer et al., 2018; Judge & Bono, 2001; Şentürk, 2019, p. 627).

In the literature, it is stated that several factors influencing job search anxiety include recruitment processes, labor market conditions, individual characteristics, environmental factors, professional networks, economic conditions, and social life. In particular, economic uncertainties, high unemployment rates, and intense competition in recruitment processes are noted to undermine individuals' confidence in their future, thereby increasing job search anxiety (ILO, 2013, p. 14; Griep et al., 2016, p. 1). At the individual level, skills and competencies, along with psychological characteristics such as motivation, self-efficacy, and psychological resilience, determine how individuals experience the job search process (Basım & Şeşen, 2005, p. 59; Gönül & Yaşar, 2023; Sarıçam, 2015, p. 2). Cultural expectations and the presence of professional networks stand out among social and environmental factors and can either facilitate the job search process or impose additional pressure on individuals (Erdayı, 2009, p. 142; Ersoy & Erdost, 2008). Within this framework, job search anxiety is considered as a multidimensional phenomenon shaped by the interaction of individual, economic, and social factors.

The literature proposes various approaches to alleviate anxiety and stress experienced during the job search process. Structured job search plans and goal setting contribute to managing the process in a more controlled manner, while positive thinking, realistic expectations, and focusing on strengths support psychological resilience of individuals (Erdoğmuş, 2003, p. 15; McKeown & Lindorff, 2011). In addition, social support networks and relationships established with professional circles help alleviate job search–related anxiety and sustain motivation (Bingöl, 2016, p. 341; Rusu et al., 2013). Career counseling and skill development practices further contribute to a healthier management of the job search process by strengthening self-efficacy (Deer et al., 2018; Petruzziello et al., 2021).

The literature infers that job search anxiety is emotional and cognitive stress an individual experiences when searching for work. Economic uncertainties, competitive labor market conditions, and individuals' perceptions of their own competencies play a decisive role in increasing this anxiety. Job search anxiety may cause negative effects on not only psychological well-being but also career planning and individuals' sense of security about the future. In cases where support mechanisms remain insufficient, this anxiety may lead to a decline in self-efficacy perceptions and withdrawal from the job search process. Within this framework, the literature emphasizes the importance of both individual and environmental support systems for managing the job search process more effectively.

The Relationship Between Self-Efficacy, and Job Search Anxiety

Uncertainties, competitive pressures, and economic conditions in the job search process can generate intense stress and anxiety among individuals. In particular, job search anxiety is considered as a condition that may negatively affect individuals' motivation, decision-making capacity, and hope for the future. This anxiety is directly associated with individuals' self-confidence and perceived competence. In this context, the concept of self-efficacy, developed by Bandura (1986, 1989) within the framework of Social Cognitive Theory, plays a crucial role. Self-efficacy is defined as an individual's belief in their ability to successfully perform a specific task and guides behaviors through the interpretation of environmental conditions.

Individuals with high levels of self-efficacy tend to assess the job search process as a more manageable challenge, whereas those with low self-efficacy are more likely to view it as a threatening experience. This distinction directly influences individuals' approach to the job search process, their level of resilience in the face of obstacles, and their emotional responses. Indeed, studies by Gönül and Yaşar (2023) and Deer et al., (2018) have reported that individuals with high self-efficacy experience lower levels of job search anxiety and demonstrate greater flexibility in developing alternative solutions. Likewise, Rusu et al., (2013) suggest that self-efficacy alleviates concerns related to social status and helps individuals maintain a positive self-concept.

The related studies also highlight the relationship between self-efficacy and employment success. Judge and Bono (2001) demonstrated that generalized self-efficacy has positive effects on job satisfaction and performance. This finding indicates that self-efficacy not only influences the job search process in a limited sense but also plays a decisive role in individuals' performance after being involved in working life. Petruzziello et al., (2021) examined the interaction between level of education and past work experiences with self-efficacy in shaping job search anxiety, emphasizing the link between high self-efficacy and favorable employment outcomes. Likewise, the study by Saks and Ashforth (1997) supports this result, revealing that individuals with high self-efficacy take a more active role in the job search process and achieve better employment outcomes.

National studies also underscore the importance of the relationship between self-efficacy and the job search process. For instance, Kıran et al. (2020) identified a significant correlation between tolerance for uncertainty and self-efficacy among university students, demonstrating that individuals with high levels of self-efficacy approach the job search process with greater optimism and determination. Similarly, Durmaz and Ören (2017) emphasized the positive effects of self-efficacy and confidence on participation in the labor market and indicated that individuals with high self-efficacy exhibited a more proactive job search attitude and had higher levels of employability.

Various studies have shown that the difficulties encountered in the job search process challenge individuals' psychological resilience. Ersoy-Kart and Erdost (2008) stated that prolonged and unsuccessful job search attempts can lead to negative psychological consequences such as increased stress, low self-esteem, and hopelessness. The uncertainties and obstacles individuals face during this process can weaken their psychological resilience. At this point, self-efficacy stands out as a critical factor that not only increases motivation to find a job but also supports the capacity to cope with the psychological pressures arising in the job search process. Individuals with high self-efficacy overcome the obstacles more easily, while individuals with low self-efficacy experience more intense anxiety about finding a job, and this can negatively affect their participation in the labor market (Şentürk, 2019). A study conducted by Korkmazer (2020) with university students revealed that low levels of self-efficacy are associated with higher unemployment anxiety and a perception of uncertainty about the future. Gönül and Yaşar's (2023) study, on the other hand, showed that among university students, the level of self-efficacy not only alleviated unemployment anxiety but also encouraged them to pursue alternative career paths such as entrepreneurship. This finding suggests that policies supporting self-efficacy can foster innovative career approaches alongside traditional employment, especially among young people. Furthermore, previous studies highlighted the demographic and socio-economic factors that influence job search anxiety. Korkmazer (2020) stated that university students have a high level of perceived job insecurity; however, demographic variables such as gender and marital status did not significantly affect this anxiety. On the other hand, it was found that variables such as students' academic disciplines and grade point averages were decisive in their perceptions of job insecurity. Sarıkol and Hoşver (2023) also revealed that class level and economic background had significant effects on students' job search anxiety.

Based on the literature, all these findings indicate that self-efficacy plays a decisive role not only in career success but also in an individual's psychological well-being and professional resilience. Moreover, self-efficacy plays a primary role in alleviating anxiety experienced during unemployment and increasing employment success. Therefore, it is considered important that policies and intervention programs for the job search process are designed to support individuals' self-efficacy beliefs. These findings highlight the increasing importance of psychosocial interventions aimed at elevating self-efficacy levels, particularly among job seekers from low socio-economic backgrounds. Accordingly, career counseling, skill development programs, self-awareness studies, and positive psychology-based practices can contribute to a healthier and more effective job search process by strengthening individuals' psychological resilience.

Method

Conceptual Model, Research Problem, Assumptions, and Hypotheses

Ever-increasing competition, economic uncertainties, and flexible employment forms in labor markets all individuals to have to rely on their psychological resources and professional competencies. Self-efficacy is a crucial personality trait reflecting individuals' capacity to cope with such challenging conditions. While the current literature shows that self-efficacy is associated with various psychosocial outcomes, its direct impact on job search anxiety has not been sufficiently studied, particularly in developing countries like Turkiye. In this context, the main problem of the study is defined as: "Do young adults' level of self-efficacy have a significant effect on job search anxiety, and does this effect differ according to the individual's status?" In this context, it is assumed that there is a significant negative correlation between individuals' self-efficacy levels and job search anxiety. In the conceptual model established based on the findings of the studies in the literature, self-efficacy was considered as the independent variable; whereas, job search anxiety was considered as the dependent variable. Furthermore, it is predicted that there may be significant correlations and differences in levels of self-efficacy and job search anxiety in terms of employment status (student, job seeker, and employee). Within this scope, the following research hypotheses were developed:

H1: Self-efficacy has a significant and negative effect on job search anxiety.

H2: There is a significant and positive correlation between participants' status groups and their self-efficacy levels.

H3: There is a significant and positive correlation between participants' status groups and their job search anxiety.

H4: There is a statistically significant difference between at least one of the status groups and the level of job search anxiety.

H5: There is a statistically significant difference between at least one of the status groups and the level of self-efficacy.

Population, Sample, and Data Collection

The population of the study consisted of young adults aged 20–40 residing in Kayseri province, Turkiye. The sample comprised university students, job seekers, and employed individuals currently intending to change their job in this population. Considering the difficulties in reaching these groups whose sampling framework is unclear such as job seekers and those wishing to change their jobs, the snowball sampling method was evaluated as a suitable sampling approach in accordance with the purpose of the study. This method allows for reaching individuals with similar characteristics through the guidance of the initial participants (Atkinson & Flint, 2001; Biernacki & Waldorf, 1981). For these reasons, the sample was determined using the snowball sampling method, a non-probability sampling approach, and consisted of a total of 231 participants.

A three-part questionnaire was prepared to test the relationship between self-efficacy and job search anxiety. Except for demographic information, the questionnaire contained a total of 41 statements in two parts and was arranged on a five-point Likert scale ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree). It included questions about gender, age, and status (student, job seeker, employed and wishing to change jobs) in order to determine demographic characteristics of the participants.

Quantitative research method was adopted in the data collection process. The questionnaire was administered online via Google Forms, and voluntary consent was obtained from the participants. To conduct the study approval was obtained from the Kayseri University Ethics Committee with decision number 121453 dated 11.12.2024.

Sample Size, Effect Size, and Statistical Power Analysis

Cohen (1965) defines the four basic parameters of statistical inference as statistical power, significance level (α), sample size (n), and effect size (ES). These parameters have a functional correlation with each other. In other words, when any of these four variables is kept constant, the other three can be determined based on it. This correlation provides a basic framework for planning and evaluating power analyses (cited in Cohen, 1988, p. 14). According to this framework, theoretical analyses performed before the significance test are called a priori power analysis, while those performed after the test are called post-hoc power analysis. There are also comparative-compromise analysis types where sample sizes are calculated by keeping both α and β error levels constant (Keskin, 2012, pp. 56-61). In studies based on observational data, sensitivity analysis becomes important to evaluate the effect of unmeasured variables. Rosenbaum (2020) defines the power of sensitivity analysis as the probability of revealing a true effect despite unmeasured variables. This method was used to evaluate the statistical significance level of the study, as well as the extent to which the results are robust against possible deviations. In this context, both a priori and post-hoc power analyses were carried out to support the reliability of the statistical analyses of the study. The analyses were performed using G*Power 3.1 software.

Power Analysis for One-Way ANOVA

The study was conducted with 231 participants from different status groups (students, job seekers, employees) in Kayseri. In the a priori power analysis for one-way analysis of variance (One-Way ANOVA), the significance level was $\alpha= 0.05$; the targeted statistical power was $1-\beta= 0.80$; and the effect size was $f= 0.21$, which is close to moderate according to Cohen's (1988) classification. This value was determined within the effect size limits commonly accepted in similar social science research in the literature. Under the assumption of equal groups, the recommended minimum sample size for each group was approximately 67 people. In addition, in the post-hoc power analysis, the statistical power of the test was found to be $1-\beta= 0.88$ with $f= 0.21$ and $n= 231$, which supported the reliability of the obtained differences.

Power Analysis for Regression and SEM Models

The a priori power analysis performed at the beginning of the study aimed to determine the minimum sample size required for obtaining reliable results from statistical tests. In the structural model, the dependent variable was job search anxiety; the independent variable was self-efficacy score, a continuous variable. Since this model had only one predictor variable (self-efficacy score), the a priori power analysis performed for simple linear regression was based on the parameters $\alpha= 0.05$, $1-\beta= 0.80$. and $f^2= 0.15$ (moderate effect size). As a result of calculations performed using G*Power 3.1 software, the minimum sample size required for this model was determined as $n= 55$. However, in order to produce more reliable results from the structural analyses established after the validation of the measurement models, the minimum sample size was determined as 199 in the power analysis performed with an assumption of a near-moderate effect size ($f= 0.21$). The fact that a sample including a total of 231 participants was used in the study indicated that the analyses would achieve the predicted statistical power. Based on the $R^2 =0.129$ obtained from the model results, $f^2 = R^2 / (1 - R^2) = 0.129 / (1 - 0.129) \approx 0.148$ was calculated according to Cohen's (1988) formula. The post-hoc power analysis based on this value showed that the statistical power of the test was approximately 88% ($1-\beta \approx 0.88$) with the current sample size (n=231). These findings demonstrated that the effect of self-efficacy score on job search anxiety was both statistically significant and highly potent.This sample size, determined by G*Power for regression, t-test, and One-Way ANOVA, was also considered sufficient in terms of scale validity. According to the literature, it is recommended that for scales, researchers should reach at least 5 times the number of items and preferably more than 200 participants (Akbulut & Çarpık, 2022, p. 114). In addition, the Hoelter's Critical N values calculated for the structural model were 113 at the significance level of 5% and 123 at the significance level of 1%, indicating the sample suitability of the model. The

low Hoelter values for the independence model (16, 17) supported the presence of significant correlations in the model.

In light of these findings, the number of participants included in this study met the recommended sample sizes for both One-Way ANOVA and regression and structural model analyses. Furthermore, exceeding the recommended minimum number of participants for scale validity and having acceptable Hoelter's Critical N values supported the sample adequacy of the model.

Scales and Analyses of the Study

The 17-item General Self-Efficacy Scale developed by Yıldırım and İlhan (2010) was used to assess the self-efficacy levels of the participants. A high score indicates high self-efficacy. High self-efficacy refers to characteristics such as the ability to cope with difficulties, not giving up easily, and having self-confidence. Yıldırım and İlhan (2010) rated the items indicating low self-efficacy (2, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 14, 16, and 17) by reverse scoring (1, 3, 8, 9, 13, 15) and obtained three subscales: initiation, perseverance, and persistence. However, instead of evaluating each subscale separately, they decided that it was appropriate to evaluate the overall scale based on a single total score (Yıldırım & İlhan, 2010. p. 7). To assess job anxiety, the 21-item scale of Anxiety of Students for Finding Work developed by Demir (2016) was used. Demir (2016) emphasizes that a high score indicates high anxiety of finding work, and lists the items on higher level of anxiety (items 1-18) and those on lower level of anxiety (items 19, 20. and 21), all of which are reversely scored. Since the present study assessed a negative situation like anxiety, the positive statements in the scale were reversely scored. In this study, the data analysis preparation processes of the original scales were applied exactly as they were, and statistical analyses were performed. In this context, the analysis of the scales was carried out in three stages. To ensure the soundness of statistical analyses to be conducted with data obtained online from 250 participants, outlier analysis and normality testing were performed on the variables of self-efficacy and job search anxiety in the first stage. In the second stage, exploratory factor analysis (EFA) was applied to reveal the factor structure of the items in the scales. Based on the factor structure obtained from the EFA, the subscales of the scale were determined and the correlations of the items with these subscales were examined. In the final stage, confirmatory factor analysis (CFA) was performed to test the theoretical validity of the structure obtained from EFA. With CFA, the extent to which each item assessed its latent variable was evaluated and the overall fit level of the model was tested through various fit indices.

Outlier Value Analysis and Normality Test for The Scales

In this process, the skewness and kurtosis values provided by SPSS, results of the Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests, and visual examinations based on box plots with "extreme values" outputs were used as the basis. In this context, the analyses performed on the self-efficacy and job search anxiety variables indicated that some values in the box plots fell outside the lower and upper limits, and these values were confirmed in the extreme values table created by SPSS. Accordingly, a total of 10 observations that fell outside the lower and upper limits determined for the self-efficacy variable and 9 observations related to job search anxiety were identified as outliers and these observation data were excluded from the analysis. After these procedures, it was determined that the distribution remained within the limits and there were no outliers in the box plot created from the remaining 231 valid data. Table 1 shows statistical evaluations regarding both of the scales used in the study.

Table 1: Descriptive Statistics, Outlier Analysis, and Normality Test Results for the General Self-Efficacy Scale and Job Search Anxiety Scale

Scales	n	M	SD	Min	Max	Kurtosis	Skewness	K-S	S-W
Self-efficacy	231	3.05	0.178	2.65	3.47	-0.025	0.006	0.000	0.002
Job search anxiety	231	3.33	0.721	1.57	4.81	-0.303	-0.333	0.028	0.004

According to the descriptive statistics given in Table 1, the mean value for data of the self-efficacy scale was calculated as 3.05, the standard deviation as 0.178, the minimum value as 2.65, and the maximum value as 3.47. The skewness of the variable was 0.006, and the kurtosis was -0.025, both values falling within the ±1 range. These findings indicated that the distribution of the self-efficacy variable exhibited a symmetrical structure. Similarly, the mean value for data of the scale of anxiety of students for finding work was determined as 3.33, the standard deviation as 0.720. the minimum value as 1.57, and the maximum value as 4.00. The skewness of this variable was found to be -0.333, and the kurtosis as -0.303. These values were also within the ±1 range, indicating a distribution that was close to a normal distribution but skewed to the left. In the normality analyses performed for both variables, the data showed a statistically significant deviation from a normal distribution according to results of the Kolmogorov-Smirnov (K-S) and Shapiro-Wilk (S-W) tests ($p < 0.05$). However, the fact that the skewness and kurtosis values were within the ±1 range, no outliers were observed in the box plots, and the histogram graphs exhibited a symmetrical structure similar to a bell curve indicated that the data were generally close to a normal distribution. This situation can be interpreted as the normality assumption being valid through the graphical analysis of skewness and kurtosis (Karaatlı, 2006; Uysal & Kılıç, 2022). Therefore, it was accepted that the use of parametric tests was appropriate for both self-efficacy and job search anxiety variables. Accordingly, subsequent analyses of the study were carried out on a cleaned dataset of 231 individuals using parametric tests.

Exploratory Factor Analysis of the Scales

To determine whether the data were suitable for this analysis, the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) criterion and the Bartlett's Test of Sphericity were applied, and Principal Components Analysis was performed to determine the factor structure (Table 2).

Table 2: Results of the Exploratory Factor Analysis of the General Self-Efficacy Scale and Job Search Anxiety Scale

Self-Efficacy Items	h^2	λ	Factor 1 EV(%)	Anxiety Items	Communality	λ	Factor 1 EV(%)
OY2*	0.562	0.750	4.968	IBK1	0.563	0.751	4,968
OY3	0.517	-0.719	0.774	IBK2	0.710	0.842	0.774
OY4*	0.484	0.696	0.353	IBK3	0.734	0.857	0.679
OY5*	0.529	0.728	0.280	IBK4	0.743	0.862	0.568
OY6*	0.620	0.788	0.679	IBK5	0.718	0.847	0.531
OY7*	0.622	0.788	0.568	IBK6	0.680	0.824	0.452
OY8	0.571	-0.756	0.531	IBK7	0.530	0.728	0.396
OY9	0.493	-0.702	0.452	IBK8	0.665	0.816	0.353
OY12*	0.568	0.754	0.396				
KMO= 0.909	**Bartlett's Test** χ^2=966.918; df=36; $p < .001$		**Cumulative Var. %** 55.201	**KMO=**0.922	**Bartlett's Test** χ^2=1282,205; df=28; $p < .001$		**Cumulative Var. (%) %** 66.780

Note: Abbreviations in the tables were based on the local-language equivalents of the concepts "job search anxiety" and "self-efficacy. * reverse-coded items; h^2= Communality; λ= Factor Loading; EV (%)= Explained Variance

The KMO value measures sample adequacy and takes values between 0 and 1. In this study, the KMO value obtained for self-efficacy was 0.909, indicating that the sample size was adequate at the "excellent" level for factor analysis (Kaiser, 1974). The result of the Bartlett's Test indicated that the correlation matrix of the data was not a unit matrix, which was statistically significant (χ^2= 966.918; df= 36; p <0.001). This situation indicated that there was a sufficient correlation between the variables in a way to run factor analysis. Based on these findings, the dataset was deemed suitable for factor analysis. The exploratory factor analysis of the General Self-Efficacy Scale (Yıldırım & İlhan, 2010) resulted in a single-factor structure consisting of nine items, unlike its three-factor structure. The high KMO value

(0.909), the significant result of Bartlett's test, and 55.20% of the variance being explained by a single factor demonstrate the scale's construct validity and single-factor nature was sound. Since the items under the factor reflect individuals' tendencies to take initiative, make decisions, and not give up in the face of challenges, the construct can be called "Initiation and Perseverance". This finding overlaps with Bandura's self-efficacy theory and Duckworth et al.,'s (2007) concept of "grit". Furthermore, sample characteristics and cultural factors may have influenced this holistic perception of self-efficacy. In conclusion, the resulting construct showed that individuals evaluated their self-efficacy based on their overall belief in success.

The principal components analysis revealed that only one component in the variable of self-efficacy had an eigenvalue greater than 1. This factor accounted for 55.20% of the total variance. This indicates that the items in the scale were grouped under a single factor. Items with absolute factor loadings above 0.70 are considered as strong predictors. In this context, when the common variance (extraction) was examined, items OY6*, OY7*, OY12*, and OY2* made strong contributions to the factor, with the highest value of 0.622 in OY7* and the lowest value of 0.484 in SE4. Items with negative factor loadings (OY8, OY3, OY9) predict the exact opposite of the same factor, and may be why they coincide with the opposite of the negative statements in the scale. The principal components analysis showed that all items were adequately represented by the factor and could remain in the analysis.

Factor analysis made for the Scale of Anxiety of Students for Finding Work (Demir, 2016) revealed a single-factor construct consisting of eight items, differing from the original five-factor construct (employment inadequacy, helplessness, discrimination, inexperience, and personal competence). This single factor corresponded to the "employment inadequacy" factor in the original scale and reflected perceived external and structural barriers to employment. The findings of the factor analysis indicated that this scale had high construct validity. The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO= 0.922) value indicated that the sample size was highly adequate for factor analysis, while the significant results of the Bartlett's Test ($\chi^2(28)= 1282.205$, $p < .001$) showed that there was a suitable level of correlation between the variables for factor analysis. High factor loadings (0.728–0.862) and 66.78% of the total variance explained showed that the factor had strong internal and conceptual consistency. This suggested that the participants experienced job search anxiety as an integrated employment anxiety rather than as separate factors. Furthermore, anxieties related to areas such as discrimination, personal competence, and inexperience may not have been sufficiently dominant in the sample, or cultural and contextual components may have limited the prominence of these factors. These findings, as highlighted in the studies by Green et al., (2000) and Bell and Blanchflower (2011), indicate that uncertainties, economic instability, and structural problems in the labor market can lead young individuals to experience employment anxiety in a more holistic and intense manner.

Confirmatory Factor Analysis of the Scales

This analysis process was carried out using both data-driven (EFA) and theory-driven (CFA) approaches to support the construct validity of the scale. The structural equation model was tested using the Maximum Likelihood (ML) method to test the validity of the theoretical construct addressed in the study, and the findings regarding the overall fit of the models related to both self-efficacy (Figure 1) and job search anxiety (Figure 2) were evaluated.

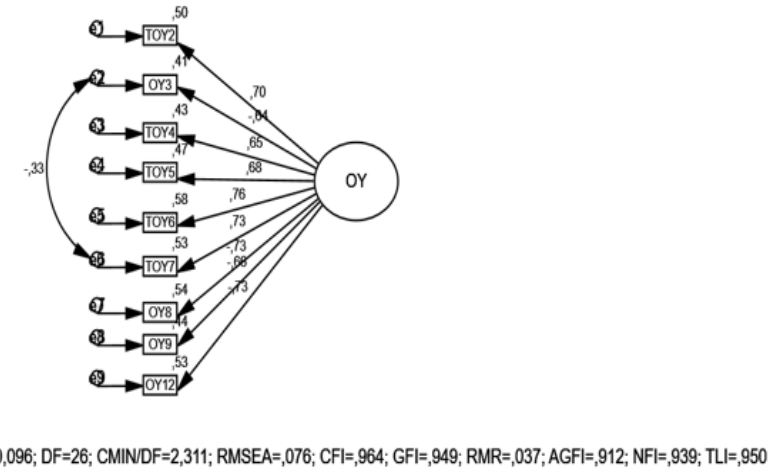

Figure 1: Path Diagram for Self-Efficacy (OY) Variable

Accordingly, the covariance relationship between error terms e2 and e6 (MI= 19.934) significantly contributed to the model, and its inclusion improved the fit (β= –0.180; $p< 0.001$). When the confirmatory factor analysis of the self-efficacy structure was examined (Figure 1), $\chi^2(26)= 60.096$ ($p< 0.001$), CMIN/DF= 2.311, CFI= 0.964, TLI= 0.950, GFI= 0.949, AGFI= 0.912, RMSEA= 0.076 and RMR= 0.037 were found. CFI and TLI values above 0.90 indicate good fit, RMSEA values below 0.08 indicate acceptable fit, and RMR values below 0.05 indicate good fit (Hu & Bentler, 1999; Hair et al., 2019). These results showed that the tested model generally fit the data well. Table 3 shows the standardized and unstandardized regression coefficients and the variance explained (R^2) values for the self-efficacy construct.

Table 3: Confirmatory Factor Analysis Results for Self-Efficacy (OY)

Indicator	Std. β	R^2	e	CR	*p*
OY2*	0.704	0.496	0.477	5.879	–
OY3	-0.641	0.411	0.485	9.47	***
OY4*	0.654	0.428	0.679	9.754	***
OY5*	0.682	0.465	0.529	9.77	***
OY6*	0.765	0.584	0.491	9.616	***
OY7*	0.731	0.535	0.393	8.924	***
OY8	-0.732	0.536	0.429	9.21	***
OY9	-0.665	0.442	0.328	9.249	***
OY12	-0.727	0.529	0.834	9.714	***

Note: Std. β= Standardized Regression Coefficient; R^2= Explained Variance; e= Error Variance; CR= Critical Ratio. * Reverse-coded items ; *** $p< .001$

As shown in Table 3, the explained variance (R^2) values of the observed variables related to self-efficacy variable ranged from 41.1% to 58.4%, all of which were statistically significant ($p < 0.001$). The standardized factor loadings, ranging from 0.641 to 0.765 and showing high values despite reverse coding, supported the validity of the measurement model. The negative coefficients of OY3 and OY9 were consistent with the model's direction. The high significance levels of the error variances (CR= 8.924–9.770) demonstrated the structural consistency of the model. High explanatory power of items OY6 (R^2= 0.584) and OY8 (R^2 = 0.536) were noteworthy.

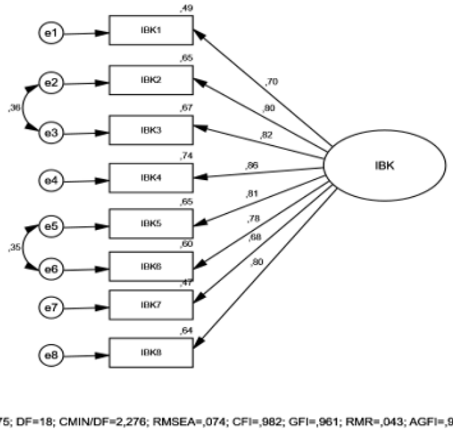

Figure 2: Path Diagram for Job Search Anxiety Variable (IBK)

The modification indices of the job search anxiety data were examined, and statistically significant covariances were found between the error terms (e2 and e3: MI= 4.028; e5 and e6: MI= 4.019). When the contents of these variable pairs were examined, it was understood that they were similar statements measuring the same construct, and therefore, it was theoretically logical to have significant covariances between the error terms. In this context, free covariances were allowed between these error terms to improve the model's explanatory power and fit. As a result of this intervention, an improvement was observed in the model's fit indices, and the model achieved a more parsimonious (simple) structure. As a result of the analysis, a Chi-Square (χ^2) value was found to be 40.975 (sd= 18, p= 0.002). While this value was significant, additional fit indices were taken into consideration due to its sensitivity to sample size and its inadequacy on its own. When all fit indices (CFI= 0.982>0.95; TLI= 0.972>0.95; NFI= 0.969> 0.90; GFI= 0.961>0.90; AGFI= 0.923>0.90; RMSEA= 0.074<0.08; CMIN/DF= 2.276, 2<CMIN/DF<3; RMR= 0.043<0.05) were evaluated, it was observed that the tested model fit the data quite well (Figure 2). These results supported the construct validity of the model. In the measurement model, all eight observed variables under the single dimension called IBK had high and statistically significant factor loadings (p< .001).

Table 4: Confirmatory Factor Analysis Results of the Job Search Anxiety Construct

Indicator	Std. β	R^2	(e)	CR	p
IBK1	0.701	0.491	0.847	—	
IBK2	0.803	0.645	0.877	11.398	***
IBK3	0.817	0.667	0.499	11.583	***
IBK4	0.859	0.738	0.492	12.166	***
IBK5	0.807	0.651	0.390	11.455	***
IBK6	0.776	0.602	0.605	11.033	***
IBK7	0.682	0.465	0.681	9.775	***
IBK8	0.798	0.636	0.632	11.356	***

Note: Std. β= Standardized Regression Coefficient; R^2= Explained Variance; e= Error Variance; CR = Critical Ratio; *** p< .001

According to Table 4, in the structural equation model, all observed variables belonging to the IBK factor had statistically significant factor loadings (p < 0.001). IBK4 (β= 0.859), IBK3 (β= 0.817), and IBK2 (β= 0.803) stood out as the variables that predicted the IBK factor at the highest level. On the other hand, IBK7 (β= 0.682) and IBK1 (β= 0.701) represented the factor with relatively lower coefficients. The explained variance values (R^2) of the observed variables ranged from 0.465 to 0.738,

indicating that the model had a very high level of explanatory power over the relevant variables. Error variance (e) values ranged from 0.39 to 0.877 for all variables, indicating the extent to which the model failed to predict each observed variable. However, the critical ratio (CR) values for all variables ranged from 8.07 to 12.17 and were found to be significant at the level of $p < 0.001$, indicating that the IBK factor had a statistically significant and strong correlation with all observed variables. A CR value above 1.96 indicated that the significance of the parameters was accepted at the confidence level of 95%. Therefore, it can be concluded that both the structural and measurement components of the model were generally statistically significant and reliable. These results indicated that the variables constituting the sub-dimensions of the IBK factor were strong indicators and supported the construct validity of the model.

Measurement Model

CFA was carried out to test the theoretical validity of the model obtained via EFA. The purpose of the model was to test the validity of the measurement models for two constructs (self-efficacy and job search anxiety) (Figure 3). The results of CFA indicated that the two-factor model fit the data adequately. The factor loadings of the items related to the self-efficacy (OY) and job search anxiety (IBK) constructs in the model ranged from 0.460 to 0.862. These values indicated that the items represented their respective constructs in a significant and robust manner.

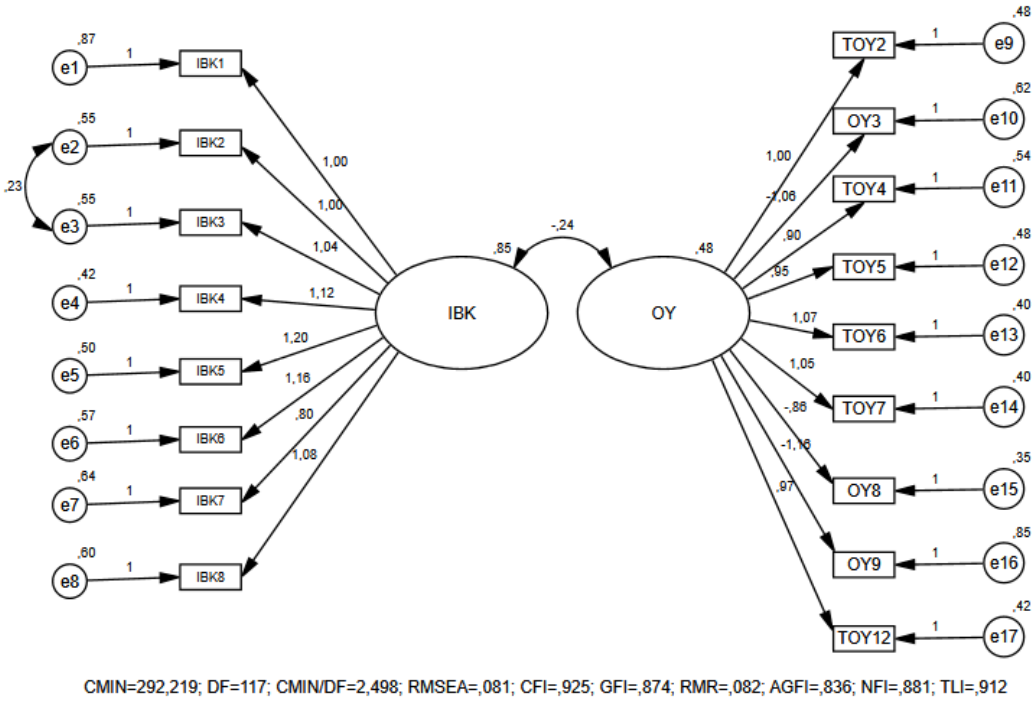

Figure 3: Path Diagram of the Validity Analysis of the Research Model

When the fit indices of the structural equation model were evaluated, CMIN/DF = 2.498, which is below 3, indicated that the model showed an acceptable fit (Kline, 2016). RMSEA = 0.081 and fell within the 90% confidence interval [0.069, 0.092]. An RMSEA value below 0.08 is considered good, and a value between 0.08 and 0.10 is considered reasonable. In this context, the model had a borderline but acceptable fit (MacCallum et al., 1996). Values such as CFI = 0.925, TLI = 0.912, IFI = 0.925, and NFI = 0.881 indicated that the model had a good level of fit (the criterion >0.90 was met). Although the GFI=0.874 and AGFI=0.836 values were slightly below the 0.90 threshold, these small deviations did not significantly affect the overall validity and reliability of the model. The Hoelter value of 0.05 was

113, which revealed that the sample size contributed sufficiently to the structural model (Hoelter must be > 100). The model exhibited a generally acceptable level of fit and provided sufficient validity in measuring constructs within the scope of CFA.

Findings

Descriptive Findings

The study was conducted on a sample including 231 participants from different status groups (student, job seeker, employee) in Kayseri. When the gender distribution of the participants was examined, it was determined that 47.2% (n=109) were female and 52.8% (n=112) were male. The age variable was evaluated in three categories: 46.8% (n=108) were in the age range of 20-26 years, 24.2% (n=56) were in the age range of 27-33 years, and 29.0% (n=67) were in the age range of 34-40 years. When the distribution of the participants according to their status was analyzed, it was determined that 29.9% (n=70) were students, 27.7% (n=64) were job seekers, and 42.0% (n=97) were employed but currently considering to change their job. These distributions showed that the study had a balanced sample structure in terms of different age groups, genders, and labor force statuses.

Findings of Structural Model and Hypothesis Testing

A structural model was established to test the effect of self-efficacy on job search anxiety. In the model, self-efficacy (a latent variable including elements such as self-confidence, perceived control, and coping skills) was modeled as the influencing variable on individuals' job search anxiety (a latent variable including elements such as future career uncertainty, stress, and hopelessness) (Figure 4).

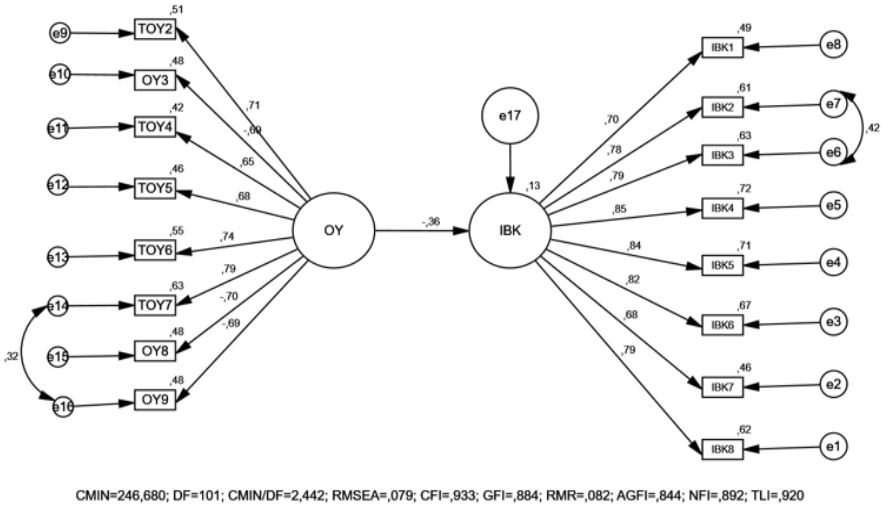

Figure 4: Regression Analysis of the Effect of Self-Efficacy on Job Search Anxiety

When the overall fit indices of the structural equation model were examined according to Figure 4, it was observed that the model exhibited a generally acceptable level of fit with the data. Since the chi-square/degrees of freedom ratio (χ^2/df = 2.442) was <3, it showed an acceptable level of fit (Kline, 2016). The root mean approximation error (RMSEA=0.079) value remained below the threshold of <0.08, indicating a good level of model fit. As a rule, a good fit requires an SRMR less than 0.05; however, values less than 0.10 can be interpreted as acceptable. The normalized fit index (NFI = 0.892) and adaptive fit index (AGFI = 0.844) values were close to the threshold but acceptable (Schermelleh-Engel et al., 2003). Although an AGFI of 0.80 is lower than the typical threshold of 0.90 or higher, which is generally used to indicate a good fit, this value indicated a moderate level of fit between the proposed model and the data (Long & Perkins, 2003). When other fit indices were examined, the comparative fit

index (CFI = 0.933), Tucker-Lewis index (TLI = 0.920), and increasing fit index (IFI = 0.933) were all above 0.90, indicating a good fit of the model. These results showed that the model fit the data adequately.

The structural equation modeling revealed that all observed variables had significant and strong factor loadings on the relevant latent constructs (standard loadings > 0.64). All coefficients of variance were found to be significant (CR > 1.96; $p < .001$) and these values supported the reliability of the measurement model. According to the R^2 values obtained in the structural equation model, the items belonging to the OY factor had explanation rates between 41.7% (OY4) and 62.5% (OY7). Similarly, the explanation rates of the items reflecting the IBK factor ranged from 46% (IBK7) to 72% (IBK4). This indicated that both constructs were adequately represented by the observed variables. Among the observed variables predicting IBK in the model, the highest coefficient was obtained with IBK4 (β= 0.849). Among the variables predicting OY, TOY7 showed a high level of positive loading (β= 0.791). On the other hand, the factor loadings of OY3 (β= -0.690), OY8 (β= -0.695), and OY9 (β= -0.693) variables were negative, and these variables contributed in the opposite direction to the construct. The effect of self-efficacy level on job search anxiety was negative and statistically significant (β= −0.36, $p < 0.001$). This value showed that a one-unit standard deviation increase in the self-efficacy variable led to a 0.36-unit decrease in job search anxiety. This effect size indicates a moderate effect for the social sciences. This finding showed that as individuals' self-efficacy levels elevated, their job search anxiety decreased. To determine both existence and strength of the correlation between the variables, the f^2 statistic, derived from the coefficient of determination (R^2), is used. The f^2 value was calculated to be 0.148 using the formula $f^2 = R^2 / (1 - R^2)$. According to Cohen's (1988) classification, $f^2 \geq 0.02$, $f^2 \geq 0.15$, and $f^2 \geq 0.35$ represent small, medium, and large effect sizes, respectively (Emerson, 2023). In this context, the $f^2 = 0.148$ value indicates a very close to moderate effect ($f^2 \geq 0.15$). This result showed that self-efficacy had a significant and practically noteworthy effect in explaining job search anxiety in the structural model, and hypothesis **H_1 was confirmed**.

Findings of Relationship Hypotheses

Correlation analysis shows the linear correlation between two or more variables. The correlation between variables is calculated using the correlation coefficient. This analysis seeks to find out whether or not there is a linear relationship and, if yes, then the degree of this relationship is calculated with the correlation coefficient. Generally speaking, there are four main relationship classes: weak (0.00-0.30), moderate (0.31-0.49), strong (0.50-0.69), and very strong (0.70-0.100) (Tavşancıl, 2006). The correlation between demographic variables and self-efficacy and job search anxiety was examined with correlation analysis. Correlation analyses were presented by considering the variables directly related to the research questions and hypotheses of the study (Table 5).

Table 5: Correlation Analysis Results

Variables		1	2	Status	Age
1-Self-efficacy	r	1	-0.220**	0.052	0.025
	p		0.000	0.429	0.705
	N	231	231	231	231
2-Job search anxiety	r	-.339		-0.069	-0.052
	p	0.000	1	0.294	0.428
	N	231		231	231

***p*< .001.

According to the correlation analysis, a negative, weak but significant correlation was found between self-efficacy and job search anxiety (r(229)= –0.220, p= .001). This showed that as the self-efficacy levels of individuals elevated, their job search anxiety alleviated. The correlations between the

other variables were not statistically significant ($p > 0.05$). Based on these findings, the hypotheses H_2 and H_3 were not confirmed.

Findings of Group Difference Hypotheses

The independent samples t-test was run to examine whether or not the levels of self-efficacy and job search anxiety differed according to the gender of the participants (Table 6).

Table 6: Comparison of Self-Efficacy and Job Search Anxiety Levels According to Gender

Değişken	Cinsiyet	n	M	SD	t	sd	*p*
Self-efficacy	Female	109	3.04	0.16	−0.58	229	0.564
	Male	122	3.06	0.19			
Job search anxiety	Female	109	3.27	1.09	−3.73	207.14	0.000**
	Male	122	3.76	0.88			

** $p < .001$; M= Mean; SD= Standard Deviation

The analysis results in Table 6 indicated there was no statistically significant difference between gender groups in terms of self-efficacy levels ($t(229) = -0.58$, $p = 0.564$). However, the job search anxiety levels of the participants according to their gender were examined with the Welch t-test. Based on the analysis results, it was determined that the variances were not homogeneous (Levene $F = 7.42$, $p = 0.007$) and a statistically significant difference was found between gender groups in terms of job search anxiety, $t(207.14) = -3.73$, $p < 0.001$. The findings showed that the job search anxiety levels of male participants ($\bar{X} = 3.76$) were significantly higher than those of female participants ($M = 3.27$).

The one-way analysis of variance (ANOVA) was used to examine whether or not there was a significant difference in job anxiety levels of the participants based on their status (Table 7).

Tablo 7: Results of One-Way ANOVA on Status Groups and Job Search Anxiety

	***One-Way* ANOVA Test**						**Levene's Test**			
Source	**SS**	**df**	**MS**	**F**	***p***	**η^2**	**Levene ist.**	**df1**	**df2**	***p***
Between Groups	10.10	2	5.05	5.08	0.007	0.043	0.194	2	228	0.824
Within Groups	226.51	228	0.99							
Total	236.61	230								

Note: Homogeneity of variances was assessed using Levene's Test. SS = Sum of Squares; MS = Mean Square; η^2 = Eta Squared effect size; df= degrees of freedom; $p < .05$

First, the Levene's test was applied to test the assumption of homogeneity of variances between the groups. The results of Levene's test indicated that the variances were homogeneous ($F(2, 228) = 0.194$, $p > 0.05$). According to this result, one of the basic assumptions for ANOVA was met. The one-way ANOVA was conducted to determine whether levels of job search anxiety differed according to status, and a significant difference was found between the groups ($F(2, 228) = 5.08$, $p = 0.007$). As a result of the effect size calculation, the eta squared value was found to be $\eta^2 = 0.43$, which indicates a small-to-moderate effect (Cohen, 1988). As a result of the post-hoc power analysis performed based on this value, it was determined that the statistical power of the test was 88% ($1-\beta \approx 0.88$) with the current sample size (n= 231). This finding demonstrated that the observed effect size could be reliably determined by the analysis and the results were adequately grounded in terms of both statistical significance and statistical power.

When a difference is found between the groups in ANOVA analysis, Post-Hoc tests are used to determine which groups show this difference (Sipahi et al., 2010, p. 128; Öztürk, 2006, p. 135). In this

context, the results of the Post-Hoc Tukey test regarding job search anxiety and status groups are represented in Table 8.

Tablo 8: Results of Post-Hoc Tukey Test on Status Groups and Job Search Anxiety

Job search anxiety				Tukey HSD					
Status Groups	**N**	**M**	**SD**	**(I) Status**	**(J) Status**	**Mean Difference (I-J)**	**SE**	***p***	**%95 CI**
1- Student	70	3.48	1.04	1	2	-0.379	0.172	0.074	-0.785-0.028
					3	0.126	0.156	0.699	-0.243-0.495
2- Job Seeker	64	3.86	0.95	2	1	0.379	0.172	0.074	-0.028-0.785
					3	0.505*	0.161	0.005	0.126-0.884
3- Employee	97	3.35	1	3	1	-0.126	0.156	0.699	-0.495-0.243
Total	231	3.53	1.04		2	-0.505*	0.161	0.005	-0.884- -0.126

Note. *$p < .05$. M= Mean; SD= Standard Deviation; SE= Standard Error. CI= Confidence Interval. Cohen's d was calculated based on the mean difference between job seekers (M = 3.86, SD = 0.95) and employed participants (M = 3.35, SD = 1.04).

Tukey HSD test, conducted to determine which groups showed a significant difference, revealed that job-seeking individuals M= 3.86, SD= 0.95) had significantly higher levels of job search anxiety than employed individuals (M= 3.35, SD= 1), p= .005. The effect size of this difference was calculated to be d= 0.51using Cohen's d. This value corresponds to a moderate effect according to Cohen's (1988) classification. The student group (M= 3.48, SD= 1.04) did not show a significant difference in job search anxiety level compared to the other groups ($p > .05$).

In order to determine whether there was a significant difference between the self-efficacy levels of the participants according to status groups, the One-Way ANOVA was carried out. Since the assumption of equality of variances was found to be violated (Levene's F(2, 228)= 10.213, $p < .001$), the Welch's ANOVA test was performed for the evaluations (Table 9).

Tablo 9: Results of One-Way ANOVA Analysis on Status Groups and Self-Efficacy

***One-Way* ANOVA Test**							**Welch Test**			
Source	**SS**	**df**	**MS**	**F**	**p**	**η^2**	**Welch ist.**	**df1**	**df2**	***p***
Between Groups	1.707	2	0.854	8.968	.000	0.048	6.744	2	125.83	0.002
Within Groups	21.704	228	0.095							
Total	23.411	230								

Note: SD= Standard Deviation. SS= Sum of Squares; MS= Mean Square. df= Degrees of freedom. η^2= Effect size, $p < .05$

The result of Welch ANOVA test, applied to test whether or not there was a significant difference between the groups in terms of self-efficacy levels, was found to be significant (Welch's F(2, 125.83)= 6.74, p= 0.002). This result showed that the differences in self-efficacy levels between the groups were statistically significant. The Eta squared (η^2) value determined to evaluate the effect size of this difference was 0.048. According to Cohen's (1988) classification, the effect size obtained in this study was between small and medium ($f2 \geq 0.02$ small, $f2 \geq 0.15$ medium and $f2 \geq 0.35$ large). This indicated that status had a statistically significant but limited effect on self-efficacy. Table 10 shows the results of the Post-Hoc Tamhane's T2 test for self-efficacy and status groups.

Table 10: Results of Post-Hoc Tamhane's T2 Test for Self-Efficacy and Status Groups

Self-Efficacy				**Tamhane's T2**					
Status Groups	**N**	**M**	**SD**	**(I)**	**(J)**	**(I-J)**	**SD**	**p**	**%95 CI**
1- Student	70	3.40	0.33	1	2	0.218*	0.061	0.001	0.071- 0.365
					3	0.057	0.046	0.527	-0.055- 0.169
2-Job Seeker	64	3.18	0.37	2	1	-0.218*	0.061	0.001	-0.365- -0.071
					3	-0.161*	0.053	0.009	-0.289- -0.033
3- Employee	97	3.35	0.24	3	1	-0.057	0.046	0.527	-0.169- 0.055
					2	0.161*	0.053	0.009	0.033- 0.289
Total	231	3.32	0.32						

Note. *$p < .05$. M= Mean; SD= Standard Deviation; SE= Standard Error; CI= Confidence Interval.

According to results of Tamhane's T2 multiple comparison test, no statistically significant difference was observed between students and employees ($p > .05$). However, a significant difference was found in self-efficacy levels between students (M= 3.40, SD= 0.33) and job seekers ($\bar{x}$= 3.18, sd= 0.37) (p= .001). This difference indicated that students had a higher perception of self-efficacy compared to job seekers. Similarly, a significant difference was found in self-efficacy levels between employees and job seekers (M= 3.35, SD= 0.24; M= 3.18, SD= 0.37; p= .009), and the hypothesis H5 was confirmed.

Discussion and Conclusion

This study aimed to examine whether or not self-efficacy and job search anxiety levels differ among young adults aged 20-40 according to their status, and the relationship between these two variables. Since the study was based on an observational design, the effect of unmeasured variables cannot be completely excluded. However, the evaluation made within the framework of Rosenbaum's (2020) theoretical sensitivity approach suggested that the findings were relatively robust against unmeasured biases, considering the strong effect size, adequate sample size, and high statistical power ($1-\beta \approx 0.88$). This highlights the importance of making an interpretation based not only on statistical significance but also on effect size and power.

The findings indicated that individuals' self-efficacy levels can play a critical role in alleviating anxiety experienced during the job search process. The literature emphasizes that perceived self-efficacy strengthens individuals' ability to cope with stress, maintain motivation, and persevere in challenging situations (Bandura, 1994). In this context, it can be asserted that high job search anxiety can negatively affect job search behaviors by reducing motivation and self-confidence, and can also play a limiting role in interview performance, networking activities, and employability. From a broader perspective, high levels of job search anxiety reduce labor market productivity and potentially leads to macro-level outcomes such as long-term unemployment, income inequality, and slowed economic growth.

Results of structural equation modeling (SEM) revealed that self-efficacy had a significant negative effect on job search anxiety ($\beta = -0.36$, $p<0.001$). The moderate effect size ($f^2 = 0.148$) and satisfactory explanatory power of the model indicated that self-efficacy was an important psychological determinant during the job search process, and the hypothesis H_1 was accepted. In other words, this finding suggested that high levels of self-efficacy in young adults may be a significant factor in alleviating their job search anxiety. This finding is compatible with previous studies (Bandura, 1994; Kim et al., 2019; Judge & Bono, 2001; Petruzziello et al., 2021; Saks & Ashforth, 2002; Rusu et al., 2013) that indicate a negative correlation between self-efficacy and job search anxiety. In other words, the theoretical framework suggesting that self-efficacy can affect individuals' anxiety levels during the job search process is supported by the present study, as well. It can be asserted that developing interventions aimed at elevating self-efficacy levels to support the psychological well-being of individuals, especially during the job search process, is of great importance. This result indicated that

individuals with high levels of self-efficacy experienced less anxiety during the job search process and is compatible with studies by Yıldırım (2009) and Güngör and Gül (2021). Accordingly, it can be asserted that self-efficacy-focused psychological support, especially for job seekers, has the potential to alleviate job search anxiety.

The study revealed significant differences among status groups in terms of self-efficacy and job search anxiety levels. Specifically, job seekers had lower levels of self-efficacy and higher levels of job search anxiety compared to the other groups; therefore, the hypotheses H4 and H5 were confirmed. This finding is compatible with previous studies which indicate that self-efficacy levels can show significant differences among status groups, (Bandura, 1994; Lent et al., 1994; Judge & Bono, 2001) and highlight the negative effects of unemployment on psychological well-being of individuals (McKee-Ryan et al., 2005; Wanberg, 2012) and with studies in the Turkish context (Aytaç & Keser, 2002; Yüksel, 2005). It can be asserted that the experience of unemployment weakens individuals' self-perceptions of competence and elevates their anxiety levels, which is compatible with the literature. In this context, the relevant literature and research findings indicate the need to develop customized intervention strategies for job seekers, differentiated from group to group. Inclusive and individual-focused programs may alleviate the anxiety of job seekers and improve their job search processes. The fact that the student group, in particular, has a lower level of job search anxiety compared to the other groups offers an important clue about how the education process can affect individuals' job search anxiety. Students experiencing less anxiety during the job search process may imply that they feel more ready for the future and have higher levels of self-efficacy.

On the other hand, the hypotheses H2 and H3 were not confirmed because the correlations between age and status variables and self-efficacy and job search anxiety were found to be weak and insignificant. This suggests that individuals developed their perceptions of self-efficacy both based on their status or age group and through more complex factors such as social support, environmental conditions, and cultural context. Although some studies in the literature have argued that factors such as being employed and status may elevate self-efficacy levels, no such finding was detected in the present study. Lent et al., (1994) suggested that working can strengthen individuals' self-efficacy perception. On the other hand, Schunk and Pajares (2009) emphasized that social support had a significant impact on self-efficacy. Therefore, social support and environmental factors, rather than status, may have a more decisive effect on self-efficacy. Markus and Kitayama (2014) state that different cultural norms can shape how individuals utilize and trust in their abilities. Therefore, how individuals evaluate themselves may differ depending on cultural context, which can lead to variations in self-efficacy levels regardless of status. These views are compatible with the idea that the social context of the study and belief in personal achievement are factors that enhance individuals' self-efficacy. Furthermore, Judge and Bono (2001) emphasize that environmental factors such as status play a significant role in individuals' self-efficacy perceptions. Specifically, it was suggested that individuals who gained status developed a greater sense of confidence and belief in their success, thus reinforcing their self-efficacy. While these studies do not contradict with findings of the present study, they point to the existence of multiple factors influencing self-efficacy levels. This indicates that self-efficacy levels and job search anxieties are affected similarly regardless of individuals' current status. In this context, it may mean that individual psychological support may be more effective than status-based interventions.

According to the findings of the study, the lack of significant difference in self-efficacy levels based on gender suggests that this structure may be more associated with individual and psychological characteristics. On the other hand, the difference in anxiety regarding the job search process based on gender suggests that male participants, in particular, may have a higher perception of uncertainty regarding the employment process. This indicates that perceived opportunities in the labor market, as well as social roles and expectations, may influence individuals' anxiety levels.

The findings of the present study highlight the importance of developing self-efficacy-focused psychological support and intervention programs, particularly for job seekers. The lower job search

anxiety in the student group compared to the other groups suggests that the education process supports individuals' perceptions of future preparedness and self-efficacy levels. This indicates that career counseling, psychological counseling, and skills development programs can play a protective and empowering role for individuals in the job search process.

This study has several limitations. Firstly, the cross-sectional design of the data makes it difficult to determine causal relationships between the variables. Secondly, the study's sample being limited to a specific group in Turkiye restricts the generalizability of the findings. The fact that the general self-efficacy scale and scale of anxiety of students for finding work used in the study are based on participants' self-reports may have caused respondent errors such as social desirability bias. Furthermore, the study's focus on specific groups such as individuals considering a career change, active job seekers, and students, and its exclusion of employed individuals, limits the generalization of the findings to different employment statuses. Moreover, the study's focus solely on status groups and the lack of examination of interactions with other variables such as educational level and family support limits its explanatory power. Finally, the use of only quantitative data and the lack of qualitative data hinders a deeper understanding of participants' experiences of self-efficacy and anxiety. Accordingly, it is recommended to include more diverse and representative sample groups in future studies, support findings with qualitative data collection methods, and conduct experimental studies testing the effectiveness of psychological interventions aimed at increasing self-efficacy. Furthermore, examining self-efficacy and job search anxiety experienced by employed individuals, particularly during job change processes, will make significant contributions to the literature.

Recommendations

Findings of the study have shown that the levels of anxiety individuals feel during the job search process were closely associated with their self-efficacy perceptions, and this relationship varied according to their employment status. Accordingly, this may increase individuals' need for psychosocial resources and support mechanisms, and that the obstacles encountered in the transition to the labor market should be addressed with structural solutions as well as individual solutions. Today, the growing population and insufficient employment opportunities can be deterministic on individuals' self-efficacy levels and can increase their job search anxiety. Individuals belonging to different status groups, particularly students, employees dissatisfied with their current jobs and considering a career change, and active job seekers, experience this process under varying psychosocial conditions. Studies in the literature focusing on these groups have been shown to increase individual awareness and contribute to the development of appropriate support mechanisms (Bandura, 1997; Lent et al., 2000). In this context, based on findings of the present study and studies in the literature, tailored policy and practice recommendations for different target groups are presented:

- As part of the *recommendations for students*, increasing career planning, internship opportunities, and activities that provide contact with the business world are of great importance in order to reduce feelings of inadequacy and uncertainty experienced before graduation (Storme & Celik, 2018). Considering the potential effects of practices such as group work, leadership training, and public speaking on building self-confidence, it is evaluated that career centers taking a more active role in these areas will contribute to the adaptation of individuals to the labor market.
- *Job seekers* may struggle to cope with uncertainty, which may negatively affect their self-efficacy. Therefore, it is important to include self-efficacy-based interventions in vocational guidance and career counseling programs developed for job seekers (Lent et al., 2000). In particular, training programs where they learn stress management, practices to increase psychological resilience, and anxiety-reducing techniques can contribute to them acting more effectively in the job search process. Furthermore, sharing successful job search experiences may be a source of motivation.
- *For employees*, factors such as job security, career development, and job satisfaction influence their intention to change jobs and the resulting anxiety about finding employment (Judge & Bono, 2001). Continuous training, career development, and supportive leadership practices provided by employers

for employees enhance their psychological resilience and support their self-efficacy levels. Furthermore, implementing work-life balance policies and promoting flexible working models also contribute positively to this process (Eurofound, 2020; Çalapkulu, 2021).

• Unemployment results in psychological consequences at the individual level as well as threatens economic and social stability at the societal level. Therefore, *policymakers* must develop holistic policies that take into account individual characteristics, support self-efficacy, and reduce job search anxiety. In this regard, policy recommendations should be developed for various intervention areas to increase individuals' self-efficacy and reduce their job search anxieties. Firstly, within the scope of *strengthening education policies*, it is important to develop applied and skills-oriented curricula in universities and vocational high schools in accordance with the needs of the business world, and also to make career centers more functional (OECD, 2021; Özkanan et al., 2022). Increasing vocational skills training for job seekers through *employment support programs*, expanding the scope of unemployment benefits, and promoting employment incentives play a significant role in facilitating integration into the labor market (ILO, 2020; Bayrakdar, 2019). In order for individuals to maintain their psychological resilience during this process, counseling and guidance services should be provided within the framework of *psychosocial support mechanisms*. Indeed, providing individual support in coping with the unemployment process strengthens psychological well-being and self-efficacy (Arıkan, 2022; Bandura, 1997). It is also recommended that policies supporting *youth and female employment* be developed, along with specific incentives and programs aimed at increasing the participation of these groups in the workforce (Turkish Statistical Institute, 2024; World Bank, 2021). In terms of *work-life balance*, the widespread adoption of flexible working models and remote work opportunities contributes to individuals' easier adaptation to working life (Eurofound, 2020; Çalapkulu, 2021). Finally, in order *to support entrepreneurship*, financial support such as low-interest loans and grant programs enables individuals who want to set up their own businesses to create alternative employment opportunities (KOSGEB, 2020).

In conclusion, enhancing individuals' self-efficacy and alleviating their job search anxiety is essential not only for their personal psychological well-being but also for the healthy functioning of the labor market and economic productivity. Career counseling, stress management training, structured job placement programs, and supportive policies are foreseen to provide a strategic foundation for individuals from different status groups to exhibit more confident and effective attitudes during their adaptation process to the labor market.

Disclosure Statements

1. Author Contributions: The first author contributed 70% and the second author 30% to the preparation of this manuscript. All authors have read and approved the final version of the manuscript.

2. Conflict of Interest: The authors declare that there is no potential conflict of interest.

3. Ethics Statement: It is declared that scientific and ethical principles were adhered to throughout the preparation of this study, and all sources used have been properly cited in the references. The survey was administered via Google Forms, and informed consent was obtained from all participants on a voluntary basis. Ethical approval for the study was granted by the Ethics Committee of Kayseri University, dated December 11, 2024, with decision number 121453.

4. Research Model: In the analysis and interpretation of the data, reliability and validity analyses (Exploratory Factor Analysis [EFA] and Confirmatory Factor Analysis [CFA]) were conducted for the measurement scales, and the effect of individuals' self-efficacy levels on job search anxiety was examined using Structural Equation Modeling (SEM). To test the theoretical validity of the model obtained through EFA, a Confirmatory Factor Analysis (CFA) was performed. The purpose of the model is to assess the validity of the measurement models of the two constructs (self-efficacy and job search anxiety) (see Figure 3). The results of the CFA indicated that the two-factor model demonstrated an adequate fit to the data. The factor loadings of the items related to the constructs of self-efficacy (SE) and job search anxiety (JSA) ranged between 0.460 and 0.862, indicating that the items represent their respective constructs in a meaningful and robust manner.

Within the scope of the model, the latent construct of self-efficacy (comprising self-confidence, perceived control, and coping skills) was empirically specified to have an effect on job search anxiety (comprising occupational uncertainty, stress, and hopelessness).

5. Publication Information: This study is derived from and expanded upon the abstract paper entitled "Özyeterliliğin İş Bulma Kaygısı İle İlişkisi (The Relationship Between Self-Efficacy and Job Search Anxiety)," which was presented at the II Human Resources Management Congress and Workshop (V) in 2024.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Günümüz işgücü piyasalarında ekonomik faktörlerin yanısıra bireysel psikolojik kaynaklar da istihdam sürecindeki başarıyı belirleyen temel unsurlar haline gelmiştir. İşsizlik oranlarının yüksek olduğu veya iş güvencesinin zayıfladığı ekonomik bağlamlarda, bireylerin iş bulma sürecinde maruz kaldıkları psikolojik baskılar artmaktadır. Bu baskılar, iş bulma kaygısı gibi olumsuz psikolojik sonuçlara yol açmakta ve söz konusu kaygının önemli bir toplumsal sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu noktada, Bandura (1997) tarafından bireyin kendi kapasitesine olan inancı olarak tanımlanan öz yeterlilik kavramı, bahsedilen belirsizlikleri aşmada temel bir koruyucu mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mevcut literatürde öz yeterlilik kavramının iş yaşamına ilişkin birçok önemli değişken üzerinde anlamlı etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Öz yeterliliğin iş performansı (De Clercq vd., 2018), kariyer hazırlığı (Deer vd., 2018), iş kaygısı (Rusu vd., 2013) ve dijital stres (Wu & Lee, 2017) gibi alanlarla ilişkisi, bireyin psikolojik kaynaklarının çalışma yaşamındaki belirleyici rolünü desteklemektedir. Bununla birlikte, bu çalışmaların önemli bir kısmı ya hâlihazırda istihdam edilen bireyleri incelemekte ya da belirli meslek gruplarıyla sınırlı kalmaktadır. Buna karşın bu araştırma, öz yeterliliği doğrudan bağımsız değişken olarak ele almakta ve bireylerin iş bulma kaygısı üzerindeki etkisini test ederek alternatif bir nedensel model önermektedir. Ayrıca Li vd. (2025), yapay zekâ okuryazarlığı bağlamında kariyer kaygısını incelerken, bu çalışma daha klasik işgücü piyasası sorunlarına (işsizlik, geçici çalışma gibi yapısal problemler) odaklanmakta ve öz yeterliliği ekonomik belirsizlik ortamında bireyin psikolojik dayanıklılığının temel belirleyicisi olarak konumlandırmaktadır.

Türkçe literatürde öz yeterlilik kavramı üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, öz yeterlilik ile iş bulma kaygısı başta olmak üzere çeşitli kaygı türleri arasındaki ilişkilerin farklı boyutlarda analiz edildiği görülmektedir (Arseven, 2016; Basım vd., 2008; Durmaz & Ören, 2017; Kotaman, 2008). Türkçe literatürde özellikle öğretmen adaylarının mesleki yeterlilik algılarına odaklanan çalışmaların (Kıran vd., 2020; Düz, 2015) yanı sıra, üniversite öğrencileri üzerine yapılan araştırmalarda işsizlik kaygısı (Dursun & Aytaç, 2009), girişimcilik niyeti ve gelecek kaygısı (Gönül & Yaşar, 2023) ile iş bulma kaygısı (Sarıkol & Ustaoğlu Hoşver, 2023) gibi değişkenlerin öz yeterlilikle ilişkisi incelenmiştir. Ancak bu çalışmaların büyük ölçüde belirli öğrenci gruplarıyla sınırlı kaldığı, farklı istihdam durumlarındaki bireylerin karşılaştırmalı analizine yeterince yer verilmediği görülmektedir. Ayrıca iş bulma kaygısının çalışmalarda farklı psikososyal değişkenlerle birlikte ilişkisel modeller içerisinde de ele alındığı görülmektedir (Gönül & Yaşar, 2023; Yücekaya & Ateş, 2024). Dolayısıyla bireylerin genel öz yeterlilik düzeylerinin iş bulma kaygısı üzerindeki doğrudan etkisini inceleyen ve bu ilişkinin demografik özelliklere (istihdam durumu, eğitim düzeyi vb.) göre farklılaşıp farklılaşmadığını analiz eden araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma ile söz konusu boşluğu doldurarak mevcut literatüre katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı literatürü incelenerek kuramsal bir çerçeve oluşturulmuş ve bu doğrultuda araştırma hipotezleri geliştirilmiştir. Bu kapsamda Kayseri Üniversitesi Etik Kurulundan alınan onay ile Türkiye'de farklı statü durumlarına sahip genç yetişkin bireylerden oluşan heterojen bir örneklemden toplanan veriler kapsamında ilişkiler analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda; bireysel kariyer gelişimi, istihdam politikaları ve kariyer danışmanlığı uygulamaları açısından çeşitli çıkarımlar sunulmuş ve literatür ışığında iş arayan bireyler, kariyer danışmanları ve politika yapıcılar için yol gösterici öneriler geliştirilmiştir. Böylece bu çalışma yalnızca teorik katkı sunmakla kalmayıp, aynı zamanda kariyer danışmanlığı, genç istihdam politikaları ve iş gücü planlaması gibi uygulamalı alanlar için de anlamlı öneriler üretmektedir.

Amaç ve Önem

Bu çalışmanın amacı, 20-40 yaş genç yetişkin bireylerin statülerine göre öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığını ve bu iki değişken arasındaki ilişkiyi incelemektir. Öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı arasındaki ilişkiyi anlamak özellikle psikoloji, insan kaynakları geliştirme, eğitim ve kariyer danışmanlığı alanlarında önem arz etmektedir. Erken yetişkinlik yılları, çoğu insanın iş gücüne girdiği, önemli kariyer kararları aldığı ve ilk istikrarlı işini aradığı yıllardır. Diğer taraftan iş bulma kaygısı depresyon, sosyal geri çekilme gibi olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Genç yetişkinler arasındaki yüksek işsizlik küresel bir endişe kaynağıdır. Gençler net bir kimlik oluşturamazlarsa veya yeteneklerine inanmazlarsa, işgücü piyasasından uzaklaşabilirler. Bu psikososyal dinamikleri anlamak, politika yapıcıların, işverenlerin ve üniversitelerin genç işsizliğini ve yetersiz istihdamı azaltmak için daha iyi destek sistemleri tasarlamalarına yardımcı olabilir. Bu kapsamda araştırmamız, farklı gruplara odaklanarak (öğrenciler, işsizler ve çalışmakta olup yeni iş arayışında olanlar) 20-40 yaş arası genç yetişkin bireylerde öz yeterlilik ve iş bulma davranışlarını etkileyen faktörler hakkında daha geniş bir anlayış sağlamayı amaçlamaktadır. Erik Erikson'un (1950, 1964, 1968) psikososyal gelişim teorisine göre 20-40 yaş arası bireyler genç yetişkinler olarak nitelendirilmektedir (akt. Maree, 2021, s. 1111). Öz yeterlilik veya kişinin görevleri başarıyla yerine getirme yeteneğine olan inancı (Bandura, 1994), genç yetişkinlikte meydana gelen psikososyal gelişimden derinden etkilenmektedir. Erikson'un bakış açısına göre "yakınlık ve izolasyon" aşamasında, genç yetişkinler kimliklerini sağlamlaştırırken istikrarlı, güvenilir ilişkiler kurmaya çalışırlar (Köroğlu, 2022, s. 21). Özellikle iş bulma gibi profesyonel bağlamlarda, güçlü, destekleyici ilişkiler ve net bir öz kavram, güven ve azmin kritik olduğu öz yeterliliği artırabilir. Buradan hareketle yüksek yakınlık ve duygusal destek kişinin yeteneklerine daha fazla güvenmesine ve daha yüksek iş bulma öz yeterliliğine izole olma veya çözülmemiş kimlik sorunları ise şüphe, kararsızlık ve başarısızlık korkusu ile daha düşük öz yeterlilik geliştirmelerine neden olabilir. Bu aşamayı başarıyla çözememiş genç yetişkinler değerlerini ve yeterliliklerini sorgulayabilir ve anlamlı bir iş bulma yeteneklerine olan inançlarını zayıflatabilir. Diğer taraftan iş bulma kaygısı, iş bulma ile ilişkili stres ve endişeyi ifade etmektedir ve erken kariyer geçişlerinde yol alan genç yetişkinler arasında yaygındır (Gül-Şanli vd. 2023, s. 351). Literatürde kaygının özellikle yakın ilişkiler ve akran karşılaştırmaları kişinin kimliğinin merkezinde olduğunda, sosyal veya ekonomik olarak geride kalma korkusundan kaynaklanabileceğini ifade edilmektedir (Dağlar, 2021, s. 7647; Öztemel, 2014, s. 246). Yakın ilişkiler veya istikrarlı bir öz kimlik oluşturmada başarısızlık, reddedilme veya kontrol eksikliği nedeniyle (Aktaş, 2024, s. 36) iş bulma sırasında artabilecek izolasyon duygularını yoğunlaştırabilir. Sonuç olarak kendini izole hisseden veya kim olduğu konusunda emin olmayan genç bir yetişkin, iş piyasasında da kaybolmuş hissedebilir, bu da stresini artırabilir ve kariyer arama davranışlarına güvenle katılma yeteneğini azaltabilir.

Bu kapsamda psikolojik ve davranışsal bakış açılarını birleştirerek, bu araştırmanın bulguları kariyer danışmanları, eğitimciler, işverenler ve politika yapıcılara iş bulma öz yeterliliğini geliştirmeyi ve iş bulma kaygısını azaltmayı amaçlayan stratejiler geliştirmeleri için öneriler sunulmuştur. Ayrıca, çalışma ile bireylerin iş piyasasında daha iyi gezinmesine yardımcı olmak için işe hazırlık eğitimi ve psikolojik destek programları gibi müdahalelerin tasarlanması için pratik çıkarımlar sağlayacağı da düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Öz Yeterlilik

Öz yeterlilik kavramı, Bandura'nın (1977) Sosyal Bilişsel Teorisi çerçevesinde geliştirilmiş olup bireyin belirli bir görevi başarıyla yerine getirme yetisine ilişkin inancı olarak tanımlanmaktadır. Öz yeterlilik, bireyin davranışlarını, motivasyonunu, başa çıkma becerilerini ve performansını etkileyerek, karşılaşılan durumların kişisel yeteneklerle etkili biçimde yönetilebileceğine dair algıyı ifade etmektedir (Bandura, 1986, 1994; Luszczynska vd., 2005). Öz yeterliliği yüksek bireyler zorluklar karşısında daha dirençli davranmakta, çaba düzeylerini artırmakta ve başarısızlık durumlarında daha az pes etmektedirler (Bandura, 1994). Buna karşılık, öz yeterlilik düzeyi düşük bireylerin zorlu görevlerden

kaçınma, daha fazla kaygı yaşama ve hedef odaklı davranışlardan uzaklaşma eğilimi gösterdikleri belirtilmektedir (Bandura & Jourden, 1991). Öz yeterlilik inancı, özellikle iş bulma süreci gibi belirsizlik içeren durumlarda önemli bir rol oynamakta; yüksek öz yeterliliğe sahip bireylerin iş bulma davranışlarında daha proaktif, ısrarlı ve etkili oldukları görülmektedir (Saks & Ashforth, 1997; Petruzziello vd., 2021). Ayrıca genel öz yeterlilik düzeyinin iş tatmini ve performans ile anlamlı biçimde ilişkili olduğu ortaya konulmuştur (Judge & Bono, 2001). Bu bağlamda bireylerin harekete geçme ve zorluklarla başa çıkma kapasiteleri, kendi yeteneklerine duydukları güvenle doğrudan ilişkilidir (Basım vd., 2008, s. 122). Dolayısıyla, bireylerin öz yeterliliklerini güçlendirmek, onların potansiyellerini keşfetmelerine ve olası zorlukları aşmalarına yardımcı olabilir.

Öz yeterlilik, bireyin kendi yetenekleri ve başarılarını öznel olarak değerlendirmesiyle şekillenmekle birlikte bu değerlendirmelerin temelinde aile yapısı, kültürel etkiler, geçmiş deneyimler ve sahip olunan beceriler gibi çok sayıda faktör yer almaktadır. Bu bağlamda bireyin gelişimini destekleyen toplumsal yapılar, öz yeterliliğin artırılması ve bireylerin karşılaştıkları zorluklarla başa çıkma kapasitelerinin güçlendirilmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır (Gönül & Yaşar, 2023; Kotaman, 2008). Araştırmalar, öz yeterlilik düzeyinin stres, depresyon ve mutsuzluk gibi olumsuz durumlarla başa çıkma üzerinde belirleyici olduğunu; yüksek öz yeterliliğe sahip bireylerin bu süreçleri daha etkili yönettiklerini göstermektedir (Salas & Cannon-Bowers, 2001). Bu nedenle öz yeterliliğin güçlendirilmesi, eğitim, beceri geliştirme ve mentorluk uygulamaları aracılığıyla bireylerin yaşam kalitesini artırmakta ve iş bulma sürecine olumlu katkı sağlamaktadır (Deer vd., 2018; Petruzziello vd., 2021).

Bandura (1989), öz yeterliliği bilişsel, duygusal ve denetim süreçleri olmak üzere üç temel bileşen çerçevesinde incelemiştir. *Bilişsel süreçler*, yüksek öz yeterliliğe sahip bireylerin daha iddialı hedefler belirlemelerini ve bu hedeflere ulaşmak için zorlu görevleri üstlenmeye istekli olmalarını ifade etmektedir. *Duygusal süreçler*, bireylerin kaygı, stres ve risk algılarının davranışlarını nasıl şekillendirdiğini vurgularken, öz yeterliliği yüksek bireylerin bu duygusal tepkileri daha iyi yönettikleri görülmektedir. Denetim süreci ise bireyin bir görevi başarıyla yerine getirebileceğine olan inancını ve iç kontrol algısını kapsamaktadır ve bu durum, bireyin zihinsel ve duygusal kaynaklarına güvenmesini yansıtmaktadır (Arseven, 2016, s. 68).

Satıcı'ya (2013, s. 16) göre öz yeterliliğin gelişimi; kişisel deneyimler, dolaylı deneyimler, sözel ikna ve psikolojik/duygusal durumlar olmak üzere dört temel kaynağa dayanmaktadır. Bireyin geçmiş başarı ve başarısızlık deneyimleri, başkalarının deneyimlerini gözlemlemesi ve çevreden aldığı geri bildirimler, öz yeterlilik algısını şekillendirirken; stres, kaygı ve duygusal durumlar da bu algıyı doğrudan etkilemektedir (Bandura, 1994; Satıcı, 2013, ss.14-16). Bu bağlamda öz yeterlilik, bireylerin zorluklarla başa çıkma isteği, hedeflere yönelik kararlılığı ve stresle baş etme becerileri üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Gülev, 2015, s. 36; Kandemir & Özbay, 2012, s. 203).

Literatürde öz yeterlilik gelişimini etkileyen başlıca faktörler; kişilik özellikleri, aile desteği, akran etkileşimleri, okul ortamı ve bireysel deneyimler olarak ele alınmaktadır. Araştırmalar, aile içi destek, öğretmen ve okul ortamı ile rol model olmanın öz yeterlilik algısının oluşumu ve güçlenmesinde belirleyici olduğunu göstermektedir (Bandura & Jourden, 1991; Judge & Bono, 2001; Schunk, 1991). Bu bağlamda öz yeterlilik, bireylerin çevresel geri bildirimleri bilişsel olarak değerlendirmeleri ve sosyal etkileşimler yoluyla kazandıkları deneyimler doğrultusunda şekillenmektedir (Akdeniz Uysal, 2016; Düz, 2015). Diğer bir ifadeyle bireylerin öz yeterlilik algısı, yaşamın geçiş evrelerinde sürekli öğrenme, geri bildirim ve yeni zorluklara uyum sağlama yoluyla dinamik bir biçimde yeniden inşa edilmekte ve bu süreçte gelişimsel bir döngü sergilemektedir.

İş Bulma Kaygısı

İş bulma kaygısı, bireylerin işsiz kalma ya da iş bulamama olasılığına ilişkin yaşadıkları endişe ve stres durumunu ifade etmektedir (Kanten, 2012). Bu kaygı, özellikle ekonomik belirsizlikler, rekabetçi iş piyasası ve istihdam olanaklarındaki dalgalanmalar nedeniyle artmakta ve genç yetişkinler, yeni mezunlar ve işini kaybetme riski taşıyan bireylerde daha yoğun biçimde görülmektedir (Aytaç &

Keser, 2002; Ersoy-Kart & Erdost, 2008; Küçükkömürler, 2017). Araştırmalar, iş bulma kaygısının bireylerin psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkilediğini ve kaygı, stres ile umutsuzluk gibi sonuçlara yol açabildiğini ortaya koymaktadır (Dursun & Aytaç, 2012, s. 72; Kıcır, 2017, s. 1390). Bu süreçte öz yeterlilik düzeyinin, iş bulma davranışları, başa çıkma stratejileri ve istihdam sonuçlarıyla ilişkili olduğu; yüksek öz yeterliliğe sahip bireylerin iş bulma sürecini daha etkin yönettikleri belirtilmektedir (Deer vd., 2018; Judge & Bono, 2001; Şentürk, 2019, s. 627).

Literatürde iş bulma kaygısını etkileyen faktörler arasında işe alım süreçleri, iş piyasasındaki koşullar, bireylerin kişisel özellikleri, çevresel faktörler, profesyonel ağlar, ekonomik durum ve sosyal yaşam gibi unsurlar yer almaktadır. Özellikle ekonomik belirsizlikler, yüksek işsizlik oranları ve işe alım süreçlerindeki rekabet, bireylerin geleceklerine yönelik güvenlerini zayıflatarak iş bulma kaygısını artırdığına dikkat çekilmektedir (ILO, 2013, s. 14; Griep vd., 2016, s. 1). Bireysel düzeyde, sahip olunan beceri ve yetkinlikler ile psikolojik özellikler (motivasyon, öz yeterlilik, psikolojik dayanıklılık) iş bulma sürecinin nasıl deneyimlendiğini belirlemektedir (Basım & Şeşen, 2005, s. 59; Gönül & Yaşar, 2023; Sarıçam, 2015, s. 2). Sosyal ve çevresel faktörler arasında ise kültürel beklentiler ve profesyonel ağların varlığı öne çıkmakta; bu unsurlar iş bulma sürecini kolaylaştırabilmekte ya da bireyler üzerinde ek baskı yaratabilmektedir (Erdayı, 2009, s. 142; Ersoy & Erdost, 2008). Bu çerçevede iş bulma kaygısı, bireysel, ekonomik ve toplumsal etkenlerin etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Literatürde iş bulma sürecinde yaşanan kaygı ve stresi azaltmaya yönelik çeşitli yaklaşımlar önerilmektedir. Yapılandırılmış iş bulma planları ve hedef belirleme, sürecin daha kontrollü yönetilmesine katkı sağlarken olumlu düşünme, gerçekçi beklentiler ve güçlü yönlere odaklanma bireylerin psikolojik dayanıklılığını desteklemektedir (Erdoğmuş, 2003, s. 15; McKeown & Lindorff, 2011). Bunun yanı sıra sosyal destek ağları ve profesyonel çevrelerle kurulan ilişkiler, iş bulma sürecine yönelik kaygının azalmasına ve motivasyonun korunmasına yardımcı olmaktadır (Bingöl, 2016, s. 341; Rusu vd., 2013). Kariyer danışmanlığı ve beceri geliştirme uygulamaları ise öz yeterliliği güçlendirerek iş bulma sürecinin daha sağlıklı yönetilmesine katkı sunmaktadır (Deer vd., 2018; Petruzziello vd., 2021).

Literatürden hareketle, iş bulma kaygısı, bireylerin iş bulma sürecinde yaşadıkları duygusal ve bilişsel stresin bir yansımasıdır. Ekonomik belirsizlikler, rekabetçi iş piyasası ve bireylerin kendi yeterliliklerine ilişkin algıları bu kaygının artmasında belirleyici olmaktadır. İş bulma kaygısı yalnızca psikolojik iyi oluşun yanısıra kariyer planlaması ve geleceğe yönelik güven duygusu üzerinde de olumsuz etkiler oluşturabilmektedir. Destek mekanizmalarının yetersiz kaldığı durumlarda bu kaygının, öz yeterlilik algısında azalma ve iş bulma sürecinden geri çekilme gibi sonuçlara yol açabildiği belirtilmektedir. Bu çerçevede literatür, iş bulma sürecinin daha sağlıklı yönetilebilmesi için bireysel ve çevresel desteklerin önemine vurgu yapmaktadır.

Öz Yeterlilik ve İş Bulma Kaygısı Arasındaki İlişki

İş bulma sürecinde yaşanan belirsizlikler, rekabet baskısı ve ekonomik koşullar bireylerde yoğun stres ve kaygıya yol açabilmektedir. Özellikle iş bulma kaygısı, bireylerin motivasyonunu, karar verme yetisini ve geleceğe yönelik umutlarını olumsuz etkileyebilen bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu kaygı, bireyin kendine duyduğu güven ve yetkinlik algısıyla doğrudan ilişkilidir. Bu noktada Bandura'nın (1986, 1989) Sosyal Bilişsel Teorisi çerçevesinde geliştirdiği öz yeterlilik kavramı önemli bir rol oynamaktadır. Öz yeterlilik, bireyin belirli bir görevi başarıyla yerine getirebilme inancı olarak tanımlanmakta ve bireyin çevresel koşulları nasıl algıladığına bağlı olarak davranışlarını yönlendirmektedir.

Yüksek öz yeterlilik düzeyine sahip bireyler, iş bulma sürecini daha kontrol edilebilir bir meydan okuma olarak değerlendirme eğilimindeyken; düşük düzeyde öz yeterliliğe sahip bireyler bu süreci tehdit edici bir unsur olarak görebilmektedir. Bu durum, bireyin iş bulma sürecine yaklaşımını, karşılaştığı engeller karşısında gösterdiği direnç düzeyini ve duygusal tepkilerini doğrudan etkilemektedir. Nitekim Gönül ve Yaşar (2023) ile Deer vd. (2018)'nin çalışmaları, öz yeterlilik düzeyi

yüksek bireylerin iş bulma sürecinde daha az kaygı yaşadıklarını ve alternatif çözümler geliştirme konusunda daha esnek olduklarını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, Rusu vd. (2013), öz yeterliliğin sosyal statü kaygısını hafiflettiğini ve bireyin olumlu benlik algısını korumasına yardımcı olduğunu belirtmektedir.

Araştırmalar ayrıca öz yeterlilik ile istihdam başarısı arasındaki ilişkiye de dikkat çekmektedir. Judge ve Bono (2001), genelleştirilmiş öz yeterliliğin iş tatmini ve performans üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, öz yeterlişliğin bireyin yalnızca iş bulma sürecini sınırlı bir biçimde etkilemediğini aynı zamanda iş yaşamına katılım sonrasında sergilediği performans üzerinde de belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Petruzziello vd. (2021) ise eğitim düzeyi ve geçmiş iş deneyimlerinin öz yeterlilikle etkileşim içinde olarak iş bulma kaygısı üzerindeki etkisini incelemiş ve yüksek öz yeterlilik düzeyi ile olumlu iş sonuçları arasındaki bağlantıyı vurgulamıştır. Saks ve Ashforth'un (1997) çalışmaları da bu durumu destekler nitelikte olup, yüksek öz yeterliliğe sahip bireylerin iş bulma sürecinde daha aktif rol üstlendiklerini ve daha iyi istihdam sonuçları elde ettiklerini ortaya koymuştur.

Türkiye bağlamında yapılan araştırmalar da öz yeterlilik ile iş bulma süreci arasındaki ilişkinin önemini ortaya koymaktadır. Örneğin, Kıran vd. (2020), üniversite öğrencilerinde belirsizliğe karşı tolerans ile öz yeterlilik arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiş ve öz yeterlilik düzeyi yüksek bireylerin iş bulma sürecine daha umutlu ve kararlı yaklaştıklarını göstermiştir. Benzer şekilde, Durmaz ve Ören (2017), öz yeterlilik ve güven duygusunun işgücü piyasasına katılım üzerinde pozitif etkileri olduğunu vurgulamış, yüksek öz yeterliliğe sahip bireylerin daha proaktif bir iş bulma tutumu sergilediğini ve istihdam edilebilirliklerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

İş bulma sürecinde karşılaşılan zorlukların bireylerin psikolojik sağlamlıklarını zorladığı, çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Ersoy-Kart ve Erdost (2008), uzun süreli ve başarısız iş bulma girişimlerinin artan stres, düşük öz saygı ve umutsuzluk gibi olumsuz psikolojik sonuçlara neden olabileceğini belirtmiştir. Bu süreçte bireylerin karşılaştıkları belirsizlikler ve engeller, psikolojik dayanıklılıklarını zayıflatabilmektedir. Bu noktada öz yeterlilik, yalnızca iş bulmaya yönelik motivasyonu artırmakla kalmayıp, aynı zamanda iş bulma sürecinde ortaya çıkan psikolojik baskılarla başa çıkma kapasitesini de destekleyen kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Öz yeterliliği yüksek bireyler, karşılaştıkları engelleri daha kolay aşarken; düşük öz yeterlilik düzeyine sahip bireylerde iş bulma kaygısı daha yoğun yaşanmakta ve bu durum işgücü piyasasına katılımı olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Şentürk, 2019). Korkmazer'in (2020) üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği araştırma, düşük öz yeterlilik düzeylerinin daha yüksek işsizlik kaygısı ve geleceğe dair belirsizlik algısıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Gönül ve Yaşar'ın (2023) araştırması ise, üniversite öğrencileri arasında öz yeterlilik düzeyinin yalnızca işsizlik kaygısını azaltmakla kalmadığını, aynı zamanda girişimcilik gibi alternatif kariyer yollarına yönelmeyi de teşvik ettiğini göstermiştir. Bu bulgu, öz yeterliliği destekleyen politikaların özellikle gençler arasında geleneksel istihdamla birlikte yenilikçi kariyer yaklaşımlarını da besleyebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, iş bulma kaygısı üzerinde etkili olan demografik ve sosyoekonomik faktörlere de dikkat çekilmiştir. Korkmazer (2020), üniversite öğrencilerinde yüksek düzeyde iş güvencesizliği algısı bulunduğunu; ancak cinsiyet ve medeni durum gibi demografik değişkenlerin bu kaygıyı anlamlı şekilde etkilemediğini belirtmiştir. Öte yandan, öğrencilerin akademik disiplinleri ve not ortalamaları gibi değişkenlerin iş güvencesizliği algıları üzerinde belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Sarıkol ve Hoşver (2023) de sınıf düzeyi ve ekonomik geçmişin öğrencilerin iş bulma kaygısı üzerinde anlamlı etkiler yarattığını ortaya koymuştur.

Literatürden hareketle tüm bu bulgular, öz yeterliliğin kariyer başarısının ötesinde bireyin psikolojik iyi oluşu ve mesleki dayanıklılığı üzerinde de belirleyici bir rol oynadığına işaret etmektedir. Bulgular ayrıca öz yeterliliğin, işsizlik sürecinde yaşanan kaygının azaltılmasında ve istihdam başarısının artırılmasında merkezi bir rol oynadığını da göstermektedir. Bu nedenle, iş bulma sürecine yönelik politikaların ve müdahale programlarının, bireylerin öz yeterlilik inançlarını destekleyecek şekilde tasarlanması önemli görülmektedir. Bu bulgular, iş arayan bireylerin özellikle düşük sosyoekonomik koşullara sahip gruplarında, öz yeterlilik düzeylerini artırmaya yönelik psikososyal

müdahalelerin daha da önemli hale geldiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, kariyer danışmanlığı, beceri geliştirme programları, öz farkındalık çalışmaları ve pozitif psikoloji temelli uygulamalar, bireylerin psikolojik dayanıklılığını güçlendirerek iş bulma sürecini daha sağlıklı ve etkili bir şekilde yürütmelerine katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

Yöntem

Kavramsal Model, Araştırma Problemi, Varsayımları ve Hipotezleri

İşgücü piyasalarında giderek artan rekabet, ekonomik belirsizlikler ve esnekleşen istihdam biçimleri, bireylerin mesleki yeterlilikleri dahil olmak üzere psikolojik kaynaklarıyla da ayakta kalmasını gerekli kılmaktadır. Öz yeterlilik, bireylerin bu tür zorlu koşullarla baş etme kapasitesini yansıtan önemli bir kişilik özelliğidir. Mevcut literatürde öz yeterliliğin çeşitli psikososyal çıktılarla ilişkili olduğu görülmekle birlikte, bu özelliğin doğrudan iş bulma kaygısı üzerindeki etkisi, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yeterince incelenmemiştir. Bu bağlamda araştırmanın temel problemi "Genç yetişkin bireylerin öz yeterlilik düzeyleri, iş bulma kaygısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip midir ve bu etki bireyin statü durumuna göre farklılık göstermekte midir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu bağlamda, bireylerin öz yeterlilik düzeyleri ile iş bulma kaygıları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu varsayılmıştır. Literatürden elde edilen bulgular doğrultusunda oluşturulan kavramsal modelde, öz yeterlilik bağımsız değişken, iş bulma kaygısı ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Ayrıca, istihdam durumu (öğrenci, iş arayan ve çalışan) açısından öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı düzeylerinde anlamlı ilişkilerin ve farklılıkların olabileceği öngörülmektedir. Bu kapsamda aşağıdaki araştırma hipotezleri geliştirilmiştir:

H_1: Öz yeterliliğin iş bulma kaygısı üzerinde anlamlı ve negatif bir yönde etkisi vardır.

H_2: Katılımcıların statü grupları ile öz yeterlilik düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H_3: Katılımcıların statü grupları ile iş bulma kaygıları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

H_4: Statü gruplarından en az biri ile iş bulma kaygısı düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

H_5: Statü gruplarından en az biri ile öz yeterlilik düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Verilerinin Toplanması

Araştırmanın evrenini, Kayseri ilinde ikamet eden 20–40 yaş aralığındaki genç yetişkinler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubu; bu evren dahilindeki üniversite öğrencilerinden, aktif olarak iş arayan bireylerden ve halihazırda çalışan ancak iş değişikliği yapmayı hedefleyenlerden meydana gelmektedir. İş arayanlar ve iş değişikliği yapmak isteyen bireyler gibi belirli ve erişimi görece zor gruplara ulaşmada yaşanan güçlükler dikkate alındığında, kartopu örnekleme yöntemi araştırmanın amacıyla uyumlu ve uygun bir örnekleme yaklaşımı olarak değerlendirilmiştir. Bu yöntem, ilk katılımcıların yönlendirmeleri aracılığıyla benzer özelliklere sahip bireylere ulaşılmasına olanak tanımaktadır (Atkinson & Flint, 2001; Biernacki & Waldorf, 1981). Bu nedenlerle örneklem, olasılıksız örnekleme yaklaşımlarından kartopu örnekleme yöntemi ile belirlenmiş olup toplam 231 katılımcıdan oluşmaktadır.

Öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla üç bölümden oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. Anketin demografik bilgiler hariç iki bölümünde toplam 41 ifade yer almakta olup, ifadeler 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen beşli Likert ölçeği şeklinde düzenlenmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla cinsiyet, yaş ve statü durumlarına (öğrenci, iş arayan, çalışmakta olup iş değişikliği yapmak isteyen) ilişkin sorular yer almaktadır.

Veri toplama sürecinde nicel araştırma yöntemi benimsenmiş, anket formu Google Forms aracılığıyla çevrim içi olarak uygulanmış ve katılımcılardan gönüllü katılım onayı alınmıştır.

Araştırmanın yürütülmesi için Kayseri Üniversitesi Etik Kurulundan 11.12.2024 tarihli ve 121453 sayılı karar alınmıştır.

Örneklem Büyüklüğü, Etki Büyüklüğü ve İstatistiksel Güç Analizi

Cohen (1965), istatistiksel çıkarımın dört temel parametresini istatistiksel güç (power), anlamlılık düzeyi (α), örneklem büyüklüğü (n) ve etki büyüklüğü (effect size - ES) olarak tanımlamaktadır. Bu parametreler birbirleriyle fonksiyonel bir ilişki içerisindedir. Diğer bir ifadeyle, bu dört değişkenden herhangi biri sabit tutulduğunda diğer üçü temel alınarak belirlenebilir. Bu ilişki, güç analizlerinin planlanması ve değerlendirilmesinde temel bir çerçeve sunmaktadır (akt. Cohen, 1988, s. 14). Bu çerçeveye göre, anlamlılık testinden önce yapılan teorik analizler önsel (a priori), test sonrasında yapılanlar ise veri sonrası (post hoc) güç analizi olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca hem α hem de β hata düzeyleri sabit tutularak örneklem büyüklüğü hesaplanan karşılaştırmalı- uzlaşmacı (compromise) analiz türleri de bulunmaktadır (Keskin, 2012, ss. 56-61). Gözlemsel veriye dayalı çalışmalarda ise, ölçülmemiş değişkenlerin etkisini değerlendirmek üzere duyarlılık analizi önem kazanmaktadır. Rosenbaum (2020), duyarlılık analizinin gücünü, gerçek bir etkiyi ölçülmemiş değişkenlere rağmen ortaya koyabilme olasılığı olarak tanımlamaktadır. Bu yöntem, çalışmanın istatistiksel anlamlılık düzeyinin yanı sıra elde edilen sonuçların olası sapmalara karşı ne ölçüde dayanıklı olduğunu değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Bu kapsamda, çalışmanın istatistiksel analizlerinin güvenilirliğini desteklemek amacıyla hem önsel (a priori) hem de veri sonrası (post hoc) güç analizleri yürütülmüştür. Analizler, G*Power 3.1 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

One-Way ANOVA İçin Güç Analizi

Çalışma, Kayseri'de farklı statü gruplarından (öğrenci, iş arayan, çalışan) toplam 231 katılımcıdan oluşan bir örneklemle yürütülmüştür. Tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) için yapılan önsel güç analizinde anlamlılık düzeyi $\alpha= 0,05$; hedeflenen istatistiksel güç $1-\beta= 0,80$ ve Cohen'in (1988) sınıflamasına göre orta düzeye yakın bir etki büyüklüğü olan $f= 0,21$ temel alınmıştır. Bu değer, literatürde benzer sosyal bilimler araştırmalarında yaygın olarak kabul gören etki büyüklüğü sınırları çerçevesinde belirlenmiştir. Eşit grup varsayımı altında her bir grup için önerilen minimum örneklem sayısı yaklaşık 67 kişidir. Ayrıca yapılan post hoc güç analizinde, $f= 0,21$ ve $n= 231$ değerleriyle testin istatistiksel gücü $1-\beta= 0,88$ olarak bulunmuş; bu da elde edilen farkların güvenilirliğini desteklemektedir.

Regresyon ve SEM Modelleri İçin Güç Analizi

Araştırmanın başlangıcında yapılan önsel güç analizi (a priori power analysis), istatistiksel testlerin güvenilir sonuçlar üretebilmesi için gerekli minimum örneklem büyüklüğünün belirlenmesini hedeflemiştir. Yapısal modelde bağımlı değişken iş bulma kaygısı; bağımsız değişken ise sürekli bir değişken olan öz yeterlilik puanıdır. Bu modelde yalnızca bir yordayıcı değişken (öz yeterlilik puanı) bulunduğundan, basit doğrusal regresyon için gerçekleştirilen önsel güç analizinde, $\alpha= 0,05$, $1-\beta= 0,80$ ve $f^2= 0,15$ (orta düzey etki) parametreleri esas alınmıştır. G*Power 3.1 yazılımı kullanılarak yapılan hesaplamalar sonucunda, bu model için gerekli minimum örneklem büyüklüğü $n= 55$ olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, ölçüm modellerinin doğrulanmasının ardından kurulan yapısal analizlerin daha güvenilir sonuçlar üretmesi amacıyla, orta düzeye yakın bir etki büyüklüğü ($f= 0,21$) varsayımıyla gerçekleştirilen güç analizinde minimum örneklem büyüklüğü 199 olarak belirlenmiştir. Çalışmada toplam 231 kişilik bir örneklem kullanılmış olması, analizlerin öngörülen istatistiksel güce ulaşabileceğini göstermektedir. Model sonuçlarına göre elde edilen $R^2= 0,129$ değerinden hareketle, Cohen'in (1988) formülüne göre hesaplanan $f^2= R^2 / (1 - R^2)= 0,129 / (1 - 0,129) \approx 0,148$ bulunmuştur. Bu değere dayalı olarak yapılan veri sonrası (post hoc) güç analizinde, mevcut örneklem büyüklüğü ($n= 231$) ile testin istatistiksel gücü yaklaşık olarak %88 ($1-\beta \approx 0,88$) olarak hesaplanmıştır. Bu bulgular, öz yeterlilik puanının iş bulma kaygısı üzerindeki etkisinin hem istatistiksel açıdan anlamlı hem de yüksek düzeyde güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Regresyon, t-testi ve One-Way ANOVA için G*Power ile belirlenen bu örneklem büyüklüğü ayrıca ölçek geçerliliği açısından da yeterli kabul edilmektedir. Literatüre göre, ölçeklerde madde sayısının en az 5 katı ve tercihen 200'den fazla katılımcıya ulaşılması önerilmektedir (Akbulut & Çarpık, 2022, s. 114). Buna ek olarak yapısal model için hesaplanan Hoelter's Critical N değerleri %5 anlamlılık düzeyinde 113, %1 düzeyinde 123 olup, modelin örneklem uygunluğuna işaret etmektedir. Bağımsızlık modeline ait Hoelter değerlerinin düşük (16, 17) bulunması ise, modelde anlamlı ilişkilerin varlığını desteklemektedir. Bu bulgular doğrultusunda çalışmada kullanılan 231 kişilik örneklem, hem One-Way ANOVA hem de regresyon ve yapısal model analizleri için önerilen örneklem büyüklüklerini karşılamaktadır. Ayrıca ölçek geçerliliği açısından önerilen minimum katılımcı sayısının üzerinde olunması ve Hoelter's Critical N değerlerinin kabul edilebilir düzeylerde bulunması, modelin örneklem yeterliliğini desteklemektedir.

Araştırmanın Ölçekleri ve Analizleri

Katılımcıların öz yeterlilik düzeylerini ölçmek için, Yıldırım ve İlhan (2010) tarafından geliştirilen 17 maddelik Genel Öz Yeterlilik Ölçeği kullanılmıştır. Öz yeterlilik düzeyi, yüksek puan alındığında yüksek öz yeterlilik anlamına gelmektedir. Yüksek öz yeterlilik, zorluklarla baş edebilme, kolay pes etmeme ve kendine güvenme gibi özellikleri ifade etmektedir. Yıldırım ve İlhan (2010) öz yeterliliğin düşük olduğunu belirten ifadeleri (2, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 14, 16 ve 17) ters puanlandırarak ölçeklendirmişlerdir (1, 3, 8,9, 13,15) ve bu ölçekte başlama, yılmama ve sürdürme çabası-ısrar olmak üzere üç boyut elde etmişler, ancak her bir boyutu ayrı ayrı değerlendirmek yerine 17 maddeden oluşan "Genel Özyeterlilik Ölçeği"nin elde edilen tek bir toplam puan üzerinden bir bütün olarak değerlendirilmesinin uygun olduğuna karar vermişlerdir (Yıldırım & İlhan, 2010, s. 7). İş bulma kaygısını ölçmek için Demir (2016) tarafından geliştirilen ve 21 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Demir (2016) yüksek puan alındığında yüksek iş bulma kaygısı anlamına geldiğini vurgulayarak kaygıyı artıran maddeleri (1-18 numaralı ifadeler) kaygıyı azaltan maddeler (19, 20 ve 21 numaralı ifadeler) ise belirtilmiş ve bu ifadeler ters puanlandırmıştır. Bu araştırma kaygı gibi olumsuz bir durumu ölçtüğü için ölçekte yer alan olumlu ifadeler puanlama esnasında ters çevrilmiştir. Bu çalışmada da kullanılan orijinal ölçeklerin veri analiz ön hazırlık süreçleri aynen uygulanarak istatistiksel analizler yapılmıştır. Bu kapsamda ölçeklere ilişkin analiz üç aşamada geçekleştirilmiştir. 250 katılımcıdan çevrim içi ortamda elde edilen verilerle yapılacak istatistiksel analizlerin sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla ilk aşamada öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı değişkenlerine ilişkin uç değer analizi ve normallik testi gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada ölçeklerde yer alan maddelerin faktör yapısını ortaya koymak amacıyla açımlayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. AFA sonucunda elde edilen faktör yapısı doğrultusunda ölçeğin boyutları belirlenmiş ve maddelerin ilgili boyutlarla olan ilişkileri incelenmiştir. Son aşamada ise AFA ile elde edilen yapının kuramsal olarak geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. DFA ile her bir maddenin ait olduğu gizil değişkeni ne ölçüde temsil ettiği değerlendirilmiş ve modelin genel uyum düzeyi çeşitli uyum indeksleri aracılığıyla test edilmiştir.

Araştırma Ölçeklerine İlişkin Uç Değer Analizi ve Normallik Testi

Bu süreçte, SPSS'in sunduğu çarpıklık ve basıklık değerleri, Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk test sonuçları ve "extreme values" çıktıları ile kutu grafiklerine (boxplot) dayalı görsel incelemeler temel alınmıştır. Bu kapsamda öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı değişkenlerine ilişkin yapılan analizlerde, kutu grafiklerinde bazı değerlerin alt ve üst sınırların dışında kaldığı gözlemlenmiş, SPSS tarafından oluşturulan extreme values tablosunda da bu değerler doğrulanmıştır. Bu doğrultuda, öz yeterlilik değişkeni için belirlenen alt ve üst sınırların dışında kalan toplam 10 gözlem ve iş bulma kaygısına ilişkin 9 gözlem uç değer olarak tanımlanmış ve bu gözlem verileri analiz dışı bırakılmıştır. Bu işlemlerden sonra kalan 231 geçerli veri üzerinden oluşturulan kutu grafiğinde, dağılımın sınırlar içinde kaldığı ve herhangi bir uç değerin bulunmadığı saptanmıştır. Öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı ölçeklerine ilişkin istatistiksel değerlendirmeler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Özyeterlilik ve İş Bulma Kaygısı Ölçeklerine Ait Tanımlayıcı Bilgiler, Uç Değerler ve Normallik Testleri Sonuçları

Ölçekler	n	$\bar{\bar{x}}$	ss	Min	Max	Basıklık	Çarpıklık	K-S	S-W
Öz yeterlilik	231	3.05	0.178	2.65	3.47	-0.025	0.006	0.000	0.002
İş bulma kaygısı	231	3.33	0.721	1.57	4.81	-0.303	-0.333	0.028	0.004

Tablo 1'de verilen tanımlayıcı istatistiklere göre, öz yeterlilik ölçeği verilerine ilişkin ortalama 3,05, standart sapma 0,178, minimum değer 2,65 ve maksimum değer 3,47 olarak hesaplanmıştır. Değişkenin çarpıklık değeri 0,006, basıklık değeri ise -0,025 olup her iki değer de ±1 aralığında yer almaktadır. Bu bulgular, öz yeterlilik değişkeninin dağılımının simetrik bir yapı sergilediğini göstermektedir. Benzer şekilde, iş bulma kaygısı ölçeği verilerine ilişkin ortalama 3,33, standart sapma 0,720, minimum değer 1,57, maksimum değer 4,00 olarak belirlenmiştir. Bu değişkenin çarpıklık değeri -0,333, basıklık değeri ise -0,303 olarak bulunmuştur. Bu değerler de ±1 aralığında yer almakta olup, normal dağılıma yakın ve sola çarpık bir dağılımı işaret etmektedir. Her iki değişken için yapılan normallik analizlerinde Kolmogorov-Smirnov (K-S) ve Shapiro-Wilk (S-W) test sonuçlarına göre veriler istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde normal dağılımdan sapma göstermektedir ($p < ,05$). Ancak, çarpıklık ve basıklık değerlerinin ±1 aralığında bulunması, kutu grafiklerinde uç değerlerin gözlemlenmemesi ve histogram grafiklerinin çan eğrisi formuna benzer simetrik bir yapı sergilemesi, verilerin genel olarak normal dağılıma yakın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, çarpıklık ve basıklık analizlerinin grafiksel analizlerle desteklenmesi sayesinde normallik varsayımının geçerli olduğu şeklinde yorumlanabilir (Karaatlı, 2006; Uysal & Kılıç, 2022). Dolayısıyla hem öz yeterlilik hem de iş bulma kaygısı değişkenleri için parametrik testlerin kullanılmasının uygun olduğu kabul edilmiştir. Bu doğrultuda, araştırmanın sonraki analizleri, 231 kişilik temizlenmiş veri seti üzerinden ve parametrik testler kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Ölçeklerine İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi

Verilerin bu analiz için uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ölçütü ve Bartlett Küresellik Testi uygulanmış ve faktör yapısını belirlemek için Temel Bileşenler Analizi yapılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Öz Yeterlilik ve İş Bulma Kaygısı Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Öz Yeterlilik Maddeler	Ortak Varyans	Faktör Yükü	Faktör 1 Açıklanan Varyans	İş Bulma Kaygısı Maddeler	Ortak Varyans	Faktör Yükü	Faktör 1 Açıklanan Varyans
OY2*	0.562	0.750	4.968	**IBK1**	0.563	0.751	4.968
OY3	0.517	-0.719	.774	**IBK2**	0.710	0.842	.774
OY4*	0.484	0.696	.353	**IBK3**	0.734	0.857	.679
OY5*	0.529	0.728	.280	**IBK4**	0.743	0.862	.568
OY6*	0.620	0.788	.679	**IBK5**	0.718	0.847	.531
OY7*	0.622	0.788	.568	**IBK6**	0.680	0.824	.452
OY8	0.571	-0.756	.531	**IBK7**	0.530	0.728	.396
OY9	0.493	-0.702	.452	**IBK8**	0.665	0.816	.353
OY12*	0.568	0.754	.396				

KMO= 0.909	**Bartlett's Test** χ^2=966.918; df=36; *p*=.000	**Toplam Varyans%** 55.201	**KMO=**0.922	**Bartlett's Test** χ^2=1282.205; df=28; *p* < .001	**Toplam Varyans%** 66.780

KMO değeri, örneklem yeterliliğini ölçmekte olup 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Bu çalışmada öz yeterlilik için elde edilen KMO değeri 0,909 olup, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için "mükemmel" düzeyde yeterli olduğunu göstermektedir (Kaiser, 1974). Bartlett's Test sonucuna göre, verilerin korelasyon matrisinin birim matris olmadığı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (χ^2= 966,918; df= 36; *p*< 0,001). Bu durum, değişkenler arasında faktör analizine olanak verecek düzeyde ilişki olduğunu göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda, veri seti faktör analizine uygun görülmüştür. Öz Yeterlilik Ölçeği'ne (Yıldırım & İlhan, 2010) ilişkin yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, ölçeğin üç alt boyutlu yapısından farklı olarak, dokuz maddeden oluşan tek boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Yüksek KMO değeri (0,909), anlamlı Bartlett testi ve varyansın %55,20'sinin tek faktörle açıklanması, ölçeğin yapı geçerliliğini ve tek boyutlu yapısının güçlü olduğunu göstermektedir. Faktörü oluşturan maddeler, bireylerin zorluklar karşısında inisiyatif alma, karar verme ve pes etmeme eğilimlerini yansıttığından yapı "İnisiyatif ve Sebat" olarak adlandırılabilir. Bu bulgu, Bandura'nın öz-yeterlilik kuramı ve Duckworth vd.'nin (2007) "azim" (grit) kavramı ile de örtüşmektedir. Ayrıca, örneklem özellikleri ve kültürel faktörler de öz yeterliliğin bu bütüncül şekilde algılanmasında etkili olmuş olabilir. Sonuç olarak, elde edilen yapı, bireylerin öz yeterliliklerini genel başarı inancı temelinde değerlendirdiklerini göstermektedir.

Uygulanan temel bileşenler analizi sonucunda öz yeterlilik değişkeninde özdeğeri 1'in üzerinde olan yalnızca bir bileşen elde edilmiştir. Bu faktör, toplam varyansın %55,20'sini açıklamaktadır. Bu durum, ölçekteki maddelerin tek bir boyut altında toplandığını göstermektedir. Faktör yüklerinin mutlak değeri 0,70'in üzerinde olan maddeler oldukça güçlü yordayıcılar olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, ortak varyans değeri (extraction) incelendiğinde özellikle TOY6, TOY7, TOY12 ve TOY2 maddeleri faktöre güçlü katkı sağlamaktadır, en yüksek değerin 0,622 ile TOY7 ve en düşük değerin ise 0,484 ile TOY4 maddesinde olduğu görülmektedir. Negatif faktör yüklerine sahip maddeler (OY8, OY3, OY9), aynı faktörü ters yönde yordamakta olup bu maddeler ölçek içinde olumsuz ifadelerin tersine denk düşen ifadeler olması nedeniyle olabilir. Temel bileşenler analizi sonucu elde edilen tüm maddelerin faktör tarafından yeterli düzeyde temsil edildiğini ve analizde kalabileceğini göstermektedir.

İş Bulma Kaygısı Ölçeği'ne (Demir, 2016) ilişkin yapılan faktör analizi sonucunda, orijinal beş faktörlü yapıdan (İstihdam yetersizliği, çaresizlik, ayrımcılık, deneyimsizlik ve kişisel yeterlilik) farklı olarak, sekiz maddeden oluşan tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Elde edilen faktör, orijinal ölçekte "istihdam yetersizliği" boyutuna karşılık gelmekte ve istihdama yönelik algılanan dışsal ve yapısal engelleri yansıtmaktadır. Faktör analizi bulguları, iş bulma kaygısı ölçeğinin yüksek yapı geçerliliğine sahip olduğunu göstermektedir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO= 0,922) değeri örneklem büyüklüğünün faktör analizi için son derece yeterli olduğunu ortaya koyarken, Bartlett's Test sonuçlarının anlamlı çıkması (χ^2(28)= 1282,205, *p* < 0,001), değişkenler arasında faktör analizi yapılmasına uygun düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yüksek faktör yükleri (0,728–0,862) ve açıklanan toplam varyansın %66,78 olması faktörün güçlü iç ve kavramsal tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, katılımcıların iş bulma kaygısını alt boyutlardan ziyade bütünleşik bir istihdam kaygısı olarak deneyimlediğine işaret etmektedir. Ayrıca ayrımcılık, kişisel yeterlilik ve deneyimsizlik gibi alanlara ilişkin kaygılar örneklemde yeterince baskın olmayabilir ya da kültürel ve bağlamsal etkenler bu boyutların belirginleşmesini sınırlamış olabilir. Bu bulgular, Green vd. (2000) ile Bell ve Blanchflower'ın (2011) çalışmalarında da vurgulandığı üzere, işgücü piyasasındaki belirsizlikler, ekonomik istikrarsızlık ve yapısal sorunların genç bireylerde istihdama yönelik kaygıyı daha bütüncül ve yoğun bir şekilde deneyimlemelerine neden olabilmektedir.

Araştırma Ölçeklerine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi

Bu analiz süreci, ölçeğin yapı geçerliğini desteklemek amacıyla hem veri odaklı (AFA) hem de kuram odaklı (DFA) bir yaklaşım izlenerek yürütülmüştür. Yapısal eşitlik modeli, araştırmada ele alınan kuramsal yapının geçerliliğini test etmek amacıyla maksimum olabilirlik yöntemi (Maximum Likelihood- ML) kullanılarak test edilmiş ve hem öz yeterlilik (Şekil 1) hem de iş bulma kaygısına (Şekil 2) ilişkin modellerin genel uyumuna ilişkin bulgular değerlendirilmiştir.

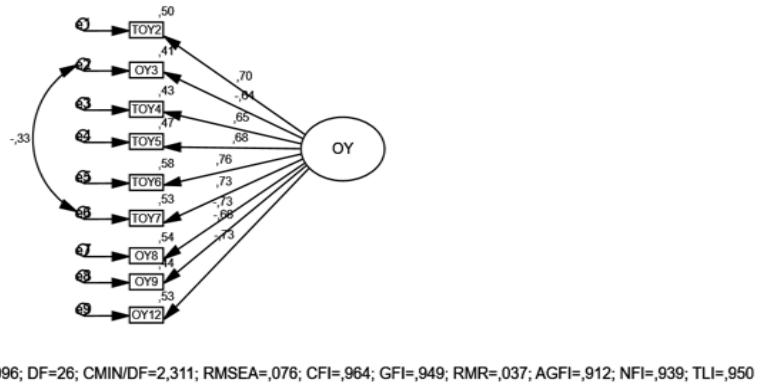

Şekil 1: Öz Yeterlilik (OY) Faktörü Yol Diyagramı

Yapısal eşitlik modelinde bazı gözlenen değişkenlerin hata terimleri arasında anlamlı kovaryansların bulunması, bu değişkenlerin ortak varyans paylaşabileceğine işaret etmektedir (Byrne, 2016). Bu doğrultuda, e2 ile e6 hata terimleri arasındaki kovaryans ilişkisinin (MI= 19,934) modele anlamlı katkı sağladığı görülmüş ve modele eklendiğinde uyum iyileşmiştir (β= –0,180; $p < 0,001$). Öz yeterlilik yapısına ilişkin doğrulayıcı faktör analizi incelendiğinde (Şekil 1), $\chi^2(26)= 60,096$ ($p< 0,001$), CMIN/DF= 2,311, CFI= 0,964, TLI= 0,950, GFI= 0,949, AGFI= 0,912, RMSEA= 0,076 ve RMR= 0,037 bulunmuştur. CFI ve TLI değerlerinin 0,90'nın üzerinde olması iyi uyuma, RMSEA değerinin 0,08'in altında olması kabul edilebilir uyuma, RMR'nin ise 0,05'in altında olması iyi düzeyde uyuma işaret etmektedir (Hu & Bentler, 1999; Hair vd., 2019). Bu sonuçlar, test edilen modelin veriye genel olarak iyi uyum sağladığını göstermektedir.

Öz yeterlilik yapısına ait standartlaştırılmış ve standartlaştırılmamış regresyon katsayıları ile açıklanan varyans (R^2) değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Öz Yeterlilik Değişkeninin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Gözlenen Değişken	Std. β	R^2	e	CR	p
OY2*	0.704	0.496	0.477	5.879	
OY3	-0.641	0.411	0.485	9.47	***
OY4*	0.654	0.428	0.679	9.754	***
OY5*	0.682	0.465	0.529	9.77	***
OY6*	0.765	0.584	0.491	9.616	***
OY7*	0.731	0.535	0.393	8.924	***
OY8	-0.732	0.536	0.429	9.21	***
OY9	-0.665	0.442	0.328	9.249	***
OY12	-0.727	0.529	0.834	9.714	***

* Ters kodlama ; *** $p< .001$

Not. Std. β= Standardize regresyon katsayısı; R^2= Açıklanan varyans oranı; e= Hata varyansı; CR= Critical Ratio

Tablo 3'te görüldüğü üzere, öz yeterlilik yapısına ilişkin gözlenen değişkenlerin açıklanan varyans (R^2) değerleri %41,1 ile %58,4 arasında değişmekte olup tamamı istatistiksel olarak anlamlıdır (p <0,001).

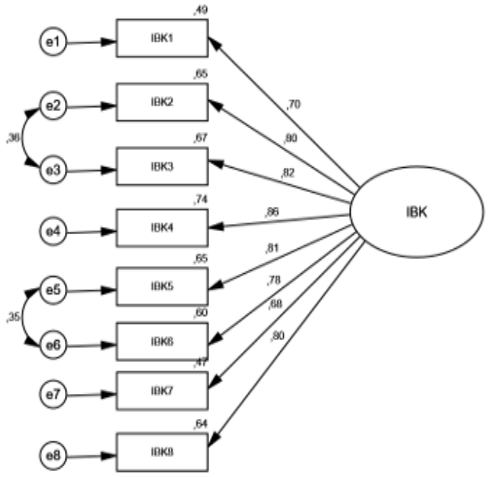

Standartlaştırılmış faktör yüklerinin 0,641 ile 0,765 arasında olması ve ters kodlamaya rağmen yüksek değerler göstermesi, ölçüm modelinin geçerliliğini desteklemektedir. OY3 ve OY9'un negatif katsayıları, modelin yönlendirmesine uygundur. Hata varyanslarının yüksek anlamlılık düzeyleri (CR= 8,924–9,770) modelin yapısal tutarlılığını göstermektedir. Özellikle TOY6 (R^2= 0,584) ve OY8 (R^2= 0,536) maddelerinde yüksek açıklayıcılık düzeyi dikkat çekicidir.

Şekil 2: İş Bulma Kaygısı (IBK) Faktörü Yol Diyagramı

İş bulma kaygısı verilerine ait modifikasyon indeksleri incelenmiş ve hata terimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı kovaryanslar tespit edilmiştir (e2 ve e3: MI= 4,028; e5 ve e6: MI= 4,019). Bu değişken çiftlerinin içerikleri incelendiğinde, aynı yapıyı ölçen benzer ifadeler oldukları ve bu nedenle hata terimleri arasında anlamlı düzeyde ortak varyans bulunmasının kuramsal olarak da mantıklı olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda, modelin açıklayıcılığını ve uyumunu artırmak amacıyla bu hata terimleri arasında serbest kovaryanslara izin verilmiştir. Yapılan bu müdahale sonucunda modelin uyum indekslerinde iyileşme gözlemlenmiş ve model daha parsimonik (sade) bir yapıya ulaşmıştır. Yapılan analiz sonucunda modelin Ki-Kare (χ^2) değeri 40,975 (sd= 18, p= 0,002) olarak bulunmuştur. Bu değer anlamlı olmakla birlikte, örneklem büyüklüğüne duyarlı olması, tek başına yeterli olmaması nedeniyle ek uyum indeksleri dikkate alınmıştır. Tüm uyum indeksleri (*CFI= 0,982>0,95; TLI= 0,972>0,95; NFI= 0,969> 0,90; GFI= 0,961> 0,90; AGFI= 0,923> 0,90; RMSEA= 0,074< 0,08; CMIN/DF= 2,276, 2<CMIN/DF<3; RMR= 0,043<0,05*) değerlendirildiğinde, test edilen modelin veriyle oldukça iyi uyum sağladığı görülmektedir (Şekil 2). Bu sonuçlara göre modelin yapısal geçerliliği desteklenmektedir. Ölçüm modelinde, IBK adı verilen tek boyut altında yer alan sekiz gözlenen değişkenin tümünün faktör yükleri yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (p<0,001).

Tablo 4: İş Bulma Kaygısının Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Gözlenen Değişken	Std. β	R^2	(e)	CR	p
IBK1	0.701	0.491	0.847	—	
IBK2	0.803	0.645	0.877	11.398	***
IBK3	0.817	0.667	0.499	11.583	***
IBK4	0.859	0.738	0.492	12.166	***
IBK5	0.807	0.651	0.390	11.455	***
IBK6	0.776	0.602	0.605	11.033	***
IBK7	0.682	0.465	0.681	9.775	***
IBK8	0.798	0.636	0.632	11.356	***

*** p< .001; Std. β= Standardize regresyon katsayısı; R^2= Açıklanan varyans oranı; e= Hata varyansı; CR= Critical Ratio

Tablo 4'e göre yapısal eşitlik modelinde, IBK faktörüne ait tüm gözlenen değişkenlerin faktör yüklerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (p < 0,001). IBK4 (β= 0,859), IBK3 (β= 0,817) ve IBK2 (β= 0,803) değişkenleri, IBK faktörünü en yüksek düzeyde yordayan değişkenler olarak öne çıkmaktadır. Diğer yandan, IBK7 (β= 0,682) ve IBK1 (β= 0,701) görece daha düşük katsayılarla faktörü temsil etmektedir. Gözlenen değişkenlerin açıklanan varyans değerleri (R^2) 0,465 ile 0,738 arasında değişmekte olup, modelin ilgili değişkenler üzerindeki açıklayıcılığının oldukça yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Hata varyansı (e) değerleri ise tüm değişkenlerde 0,39 ile 0,877 arasında değişmektedir ve modelin her bir gözlenen değişkeni ne ölçüde tahmin edemediğini göstermektedir. Bununla birlikte, tüm değişkenlere ilişkin kritik oran (CR) değerlerinin 8,07 ile 12,17 arasında olması ve p < 0,001 düzeyinde anlamlı bulunması, IBK faktörünün tüm gözlenen değişkenlerle istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir ilişki içerisinde olduğuna işaret etmektedir. CR değerinin 1,96'nın üzerinde olması, parametrelerin anlamlılığının %95 güven düzeyinde kabul edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla modelin hem yapısal hem de ölçme bileşenlerinin genel olarak istatistiksel olarak anlamlı ve güvenilir olduğu sonucuna varılabilir. Bu sonuçlar, IBK faktörünün alt boyutlarını oluşturan değişkenlerin güçlü birer gösterge olduğunu ve modelin yapısal geçerliliğini desteklediğine işaret etmektedir.

Ölçüm Modeli

AFA ile elde edilen modelin kuramsal olarak geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Modelin amacı, iki yapının (öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı) ölçüm modellerinin geçerliliğini test etmektir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, iki faktörlü modelin veriyle yeterli düzeyde uyum sağladığı görülmüştür. Modelde yer alan öz yeterlilik (OY) ve iş bulma kaygısı (IBK) yapılarına ilişkin maddelerin faktör yükleri 0,460 ile 0,862 arasında değişmektedir. Bu değerler, maddelerin ait oldukları yapıları anlamlı ve güçlü şekilde temsil ettiğini göstermektedir. Yapısal eşitlik modelinin uyum indeksleri değerlendirildiğinde, CMIN/DF= 2,498 olup bu değer, 3'ün altında kalarak modelin kabul edilebilir uyum gösterdiğini ortaya koymaktadır (Kline, 2016). RMSEA= 0,081 ve %90 güven aralığı [0,069, 0,092] içinde yer almaktadır. RMSEA değerinin 0,08 altında olması iyi, 0,08-0,10 arasında olması ise makul düzeyde kabul edilmektedir. Bu bağlamda model, sınırda ancak kabul edilebilir bir uyuma sahiptir (MacCallum vd., 1996). CFI= 0,925, TLI= 0,912, IFI= 0,925 ve NFI= 0,881 gibi değerler, modelin iyi düzeyde uyum sağladığını göstermektedir (>0,90 kriteri sağlanmıştır). Ancak GFI= 0,874 ve AGFI= 0,836 değerleri 0,90 sınırının biraz altında kalsa da bu küçük sapmalar modelin genel geçerlik ve güvenilirliğini büyük ölçüde zedelememektedir. Hoelter 0,05 değeri 113 olup örneklem büyüklüğünün yapısal modele yeterli düzeyde katkı sağladığını göstermektedir (Hoelter>100 olmalıdır). Model, genel olarak kabul edilebilir düzeyde bir uyum sergilemekte ve doğrulayıcı faktör analizi kapsamında yapıların ölçümünde yeterli geçerlilik sağlamaktadır (Şekil 3).

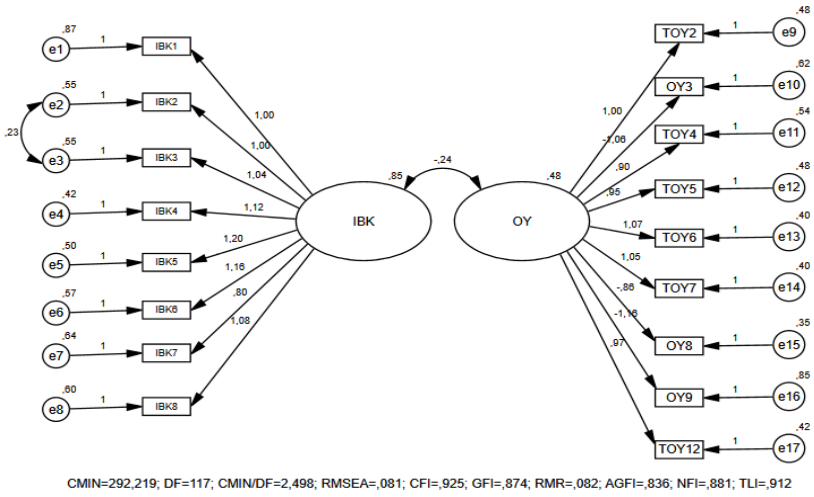

Şekil 3: Araştırma Modelinin Geçerlilik Analizine Ait Yol Diyagramı

Bulgular

Tanımlayıcı Bulgular

Araştırma, Kayseri'de farklı statü gruplarına (öğrenci, iş arayan, çalışan) mensup toplam 231 katılımcıdan oluşan bir örneklem üzerinde yürütülmüştür. Katılımcıların cinsiyet dağılımı incelendiğinde, %47,2'sinin (n= 109) kadın, %52,8'inin (n= 112) ise erkek olduğu tespit edilmiştir. Yaş değişkeni üç kategoride değerlendirilmiş olup, katılımcıların %46,8'i (n= 108) 20–26 yaş aralığında, %24,2'si (n= 56) 27–33 yaş aralığında ve %29,0'ı (n= 67) ise 34–40 yaş aralığındadır. Katılımcıların statülerine göre dağılımları incelendiğinde ise %29,9'unun (n= 70) öğrenci, %27,7'sinin (n= 64) iş arayan bireylerden ve %42,0'sinin (n= 97) hâlihazırda çalışmakta olan ancak iş değişikliği yapmayı düşünen bireylerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu dağılımlar, araştırmanın farklı yaş grupları, cinsiyetler ve iş gücü statüleri açısından dengeli bir örneklem yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

Yapısal Model ve Hipotez Testleri Bulguları

Öz yeterliliğin iş bulma kaygısı üzerindeki etkisini test eden yapısal model oluşturulmuştur.

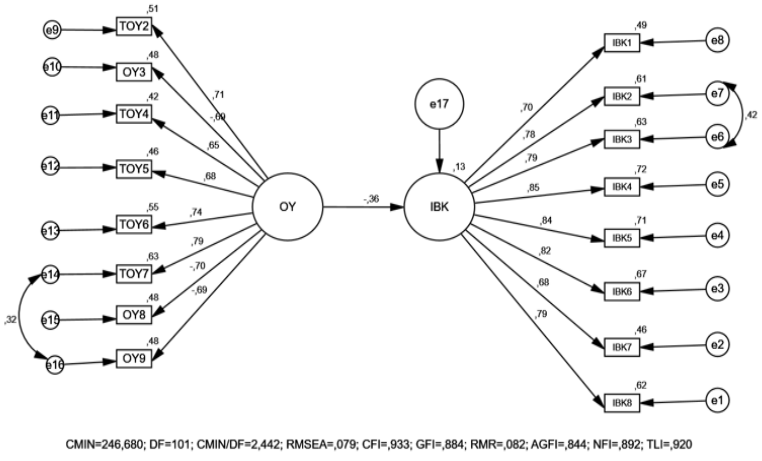

Şekil 4: Öz Yeterliliğin ve İş Bulma Kaygısına Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Modelde, öz yeterlilik (özgüven, kontrol algısı, başa çıkma becerileri gibi unsurları içeren bir gizil değişken) bireylerin iş bulma kaygısı (geleceğe yönelik mesleki belirsizlik, stres, umutsuzluk gibi öğeleri içeren bir gizil değişken) üzerindeki etkileyici değişken olarak modellenmiştir. (Şekil 4). Yapısal eşitlik modelinin genel uyum indeksleri incelendiğinde, modelin verilerle genel olarak kabul edilebilir düzeyde bir uyum sergilediği görülmektedir. Ki-kare/serbestlik derecesi oranı (χ^2/df= 2,442) <3 olduğu için kabul edilebilir düzeyde bir uyum göstermektedir (Kline, 2016). Yaklaşık hata ortalamasının karekökü (RMSEA= 0,079) değeri, <0,08 eşiği altında kalarak iyi düzeyde model uyumuna işaret etmektedir. Kural olarak, iyi bir uyum için SRMR'nin 0,05'ten küçük olması gerekli olmakla birlikte 0,10'dan küçük değerler kabul edilebilir olarak yorumlanabilmektedir. Normlaştırılmış uyum indeksi (NFI= 0,892) ve uyarlamalı uyum indeksi (AGFI= 0,844) değerleri ise sınır değere yakın olmakla birlikte kabul edilebilir düzeydedir (Schermelleh-Engel vd., 2003). Genellikle iyi uyumu belirtmek için kullanılan 0,90 veya üzeri tipik eşikten düşük olsa da 0,80'lik bir AGFI, önerilen model ile veriler arasında orta düzeyde bir uyum olduğunu göstermektedir (Long ve Perkins, 2003). Diğer uyum indeksleri incelendiğinde, karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI= 0,933), Tucker-Lewis indeksi (TLI= 0,920) ve artan uyum indeksi (IFI= 0,933) 0,90'ın üzerinde olup modelin iyi uyum sağladığını göstermektedir. Bu sonuçlar, modelin veriye yeterli düzeyde uyduğunu göstermektedir.

Yapılan yapısal eşitlik modellemesi sonucunda, tüm gözlemlenen değişkenlerin ilgili gizil yapılar üzerinde anlamlı ve güçlü faktör yüklerine sahip olduğu görülmüştür (standart yüklemeler> 0,64). Tüm varyans katsayıları anlamlı bulunmuştur (CR >1,96; p <0,001), bu değerler ölçüm modelinin güvenilirliğini desteklemektedir. Yapısal eşitlik modelinde elde edilen (R^2) değerlerine göre, OY faktörüne ait maddeler %41,7 (OY4*) ile %62,5 (OY7*) arasında açıklanma oranlarına sahiptir. Benzer şekilde, IBK faktörünü yansıtan maddelerin açıklanma oranları da %46 (IBK7) ile %72 (IBK4) arasında değişmektedir. Bu durum, her iki yapının da gözlenen değişkenlerle yeterli düzeyde temsil edildiğini göstermektedir. Modelde IBK'yı yordayan gözlenen değişkenler arasında en yüksek katsayı IBK4 (β= 0,849) ile elde edilmiştir. OY'yi yordayan gözlenen değişkenlerden OY7* yüksek düzeyde pozitif yüklenmiştir (β= 0,791). Diğer taraftan, OY3 (β= -0,690), OY8 (β= -0,695) ve OY9 (β= -0,693) değişkenlerinin faktör yükleri negatiftir ve bu değişkenlerin yapıya ters yönde katkı sağladığı görülmektedir. Öz yeterlilik düzeyinin iş bulma kaygısı üzerindeki etkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (β= −0,36, p < 0,001). Bu değer, öz yeterlilik değişkenindeki bir birimlik standart sapma artışının iş bulma kaygısında 0,36 birimlik bir azalmaya yol açtığını göstermektedir. Bu etki büyüklüğü, sosyal bilimler için orta düzeyde bir etki işaret etmektedir. Bu bulgu, bireylerin öz yeterlilik düzeyleri arttıkça iş bulma kaygılarının azaldığını göstermektedir. Değişkenler arası ilişkinin yalnızca var olup olmadığını değil, aynı zamanda **gücünü** de ortaya koymak amacıyla determinasyon katsayısından (R^2) türetilen f^2 istatistiği kullanılmaktadır. f^2 değeri, $f^2 = R^2 / (1 - R^2)$ formülüyle hesaplanmakta olup, f^2=0,148 olarak hesaplanmıştır. Cohen'in (1988) sınıflamasına göre $f^2 \geq 0,02$, $f^2 \geq 0,15$ ve $f^2 \geq 0,35$ sırasıyla küçük, orta ve büyük etki büyüklüklerini temsil etmektedir (Emerson, 2023). Bu bağlamda f^2=0,148 değeri orta düzeye oldukça yakın bir etkiye işaret etmektedir ($f^2 \geq 0,15$). Bu sonuç, yapısal modelde öz yeterliliğin iş bulma kaygısını açıklamada anlamlı ve pratik açıdan dikkate değer bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir ve **H_1 hipotezi kabul edilmiştir.**

İlişki Hipotezlerinin Bulguları

Korelasyon analizi iki ya da daha fazla değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi göstermektedir. Korelasyon katsayısı ile değişkenler arasındaki ilişki hesaplanmaktadır. Yapılan bu analiz sonucunda, doğrusal ilişkinin olup olmadığı, var ise bu ilişkisinin derecesi korelasyon katsayısı ile hesaplanmaktadır. Literatürde farklı sınıflar olmakla birlikte, genelde (,00-,30) zayıf, (,31-,49) orta, (,50-,69) güçlü, (,70-,100) çok güçlü ilişki olduğu şeklinde yorumlanır (Tavşancıl, 2006). Demografik değişkenler ile öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı ve arasındaki ilişki korelasyon analizi ile incelenmiştir. Korelasyon analizleri, çalışmanın araştırma soruları ve hipotezleriyle doğrudan ilişkili değişkenler dikkate alınarak sunulmuştur (Tablo 5).

Tablo 5: Korelasyon Analiz Bulguları

Değişkenler		Öz yeterlilik	İş bulma kaygısı	Statü	Yaş
Öz yeterlilik	r	1	-0.220**	0.052	0.025
	p		0.000	0.429	0.705
	N	231	231	231	231
İş bulma kaygısı	r	-.339		-0.069	-0.052
	p	.000	1	0.294	0.428
	N	231		231	231

**p< 0.01.

Korelasyon analizine göre, özyeterlilik ile iş bulma kaygısı arasında negatif yönlü, zayıf fakat anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir, $r(229)= –0,220$, $p= 0,001$. Bu durum, bireylerin öz yeterlilik düzeyleri arttıkça iş bulma kaygılarının azaldığını göstermektedir. Diğer değişkenler arasındaki ilişkiler ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,05$). Bu bulgulara göre **hem H_2 hem de H_3 hipotezleri doğrulanmamıştır.**

Korelasyon analizi sonuçlarına göre öz yeterlilik ile iş bulma kaygısı arasında negatif yönlü, orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur r=−0,220 p<,001. Bu bulgu, bireylerin öz yeterlilik düzeyleri arttıkça iş bulma kaygılarının azaldığını göstermektedir. Öz yeterlilik ile statü arasında pozitif yönlü ancak istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir ilişki tespit edilmiştir (r= 0,052; p= 0,429). Benzer şekilde, öz yeterlilik ile yaş arasında da anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (r= 0,025; p= 0,705). İş bulma kaygısı ile statü arasındaki ilişkinin negatif yönlü ancak anlamsız olduğu belirlenmiştir (r= −0, 069; p= 0, 294). Ayrıca iş bulma kaygısı ile yaş arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (r = −0,052; p= 0,428). Korelasyon analizi sonuçlarına göre statü ile öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilemediğinden **hem H_2 hem de H_3 hipotezleri doğrulanmamıştır.**

Farklılık Hipotezlerinin Bulguları

Katılımcıların cinsiyetlerine göre öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklemler t-testi ile incelenmiştir (Tablo 6).

Tablo 6: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Öz Yeterlilik ve İş Bulma Kaygısı Düzeylerinin Karşılaştırılması

Değişken	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	SS	t	sd	p
Öz yeterlilik	Kadın	109	3.04	0.16	−0.58	229	0.564
	Erkek	122	3.06	0.19			
İş bulma kaygısı	Kadın	109	3.27	1.09	−3.73	207.14	0.000**
	Erkek	122	3.76	0.88			

**< 0.001;. $\bar{X}$= Ortalama. SS= Standart Sapma.

Tablo 6'da verilen analiz sonuçlarına göre. cinsiyet grupları arasında öz yeterlilik düzeyleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t(229)= −0,58$, $p= 0,564$). Buna karşın, katılımcıların cinsiyetlerine göre iş bulma kaygısı düzeyleri Welch t-testi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, varyansların homojen olmadığı belirlenmiş (Levene F= 7,42, p= 0,007) ve cinsiyet grupları arasında iş bulma kaygısı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür, $t(207,14)= −3,73$, p< 0,001. Bulgular, erkek katılımcıların ($\bar{X}$= 3,76) iş bulma kaygısı düzeylerinin, kadın katılımcılara ($\bar{X}$= 3,27) kıyasla anlamlı biçimde daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların statü durumlarına göre iş bulma kaygısı düzeylerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığı tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) ile incelenmiştir (Tablo 7).

Tablo 7: Statü Grupları ve İş Bulma Kaygısı One-Way ANOVA Analizi Sonuçları Tablosu

	***One-Way* ANOVA Test**						**Levene's Test**			
Kaynak	**Kareler Toplamı (SS)**	**Sd (df)**	**Kareler Ortalaması (MS)**	**F**	**p**	**η²**	**Levene ist.**	**df1**	**df2**	**p**
Gruplar Arası	10.10	2	5.05	5.08	0.007	0.043	0.194	2	228	0.824
Gruplar İçi	226.51	228	0.99							
Toplam	236.61	230								

Öncelikle, gruplar arası varyansların homojenliği varsayımını test etmek amacıyla Levene testi uygulanmıştır. Levene's testi sonuçlarına göre varyansların homojen olduğu görülmüştür (F(2, 228)= 0,194, p>0,05). Bu sonuca göre ANOVA için temel varsayımlardan biri sağlanmıştır. İş bulma kaygısı düzeylerinin statü durumuna göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) sonucunda gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (F(2, 228)= 5,08, p=0,007). Etki büyüklüğü hesaplaması sonucunda eta kare değeri η^2=0,43 olarak bulunmuş ve bu değer küçük-orta düzeyde bir etkiye işaret etmektedir (Cohen, 1988). Bu değer temel alınarak gerçekleştirilen veri sonrası güç analizi (post hoc power analysis) sonucunda, mevcut örneklem büyüklüğü (n= 231) ile testin istatistiksel gücünün %88 ($1-\beta \approx 0,88$) olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, gözlenen etki büyüklüğünün analiz tarafından güvenilir biçimde tespit edilebildiğini ve elde edilen sonuçların hem istatistiksel anlamlılık hem de istatistiksel güç açısından yeterli düzeyde temellendirildiğini göstermektedir.

ANOVA analizinde gruplar arasında bir farklılık olduğunda, Post-Hoc testleri bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için kullanılmaktadır (Sipahi vd., 2010, s. 128; Öztürk, 2006, s. 135). Bu kapsamda iş bulma kaygısı ve statü gruplarına ilişkin Post-Hoc Tukey testi sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Statü Grupları ve İş Bulma Kaygısı Post-Hoc Tukey Testi Sonuçları

İş Bulma Kaygısı				**Tukey HSD**					
Statü Grupları	**N**	**x̄**	**ss**	**(I) Statu**	**(J) Statu**	**Ortalama Farkı (I-J)**	**Std. Hata**	**p**	**%95 Güven Aralığı**
1- Öğrenci	70	3.48	1.04	1	2	-0.379	0.172	0.074	-0.785-0.028
					3	0.126	0.156	0.699	-0.243-0.495
2- İş Arayan	64	3.86	0.95	2	1	0.379	0.172	0.074	-0.028-0.785
					3	0.505*	0.161	0.005	0.126-0.884
3- Çalışan	97	3.35	1	3	1	-0.126	0.156	0.699	-0.495-0.243
Toplam	231	3.53	1.04		2	-0.505*	0.161	0.005	-0.884- -0.126

Not. Cohen's d değeri, iş arayanlar (x̄= 3.86, ss= 0.95) ile çalışanlar (x̄= 3.35, ss= 1.04) arasındaki ortalama fark temel alınarak hesaplanmıştır. *p < 0.05

Anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Tukey HSD testi sonucunda, *iş arayan bireylerin* (x̄= 3,86, ss= 0,95) iş bulma kaygısı düzeylerinin, *çalışan bireylerden* (x̄= 3,35, ss= 1) anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (p= 0,005). Bu farkın etki büyüklüğü Cohen's d ile hesaplandığında d= 0,51 olarak bulunmuştur. Bu değer, Cohen'in (1988) sınıflamasına göre orta düzeyde bir etkiye karşılık gelmektedir. *Öğrenciler* grubunun (x̄= 3,48, ss= 1,04) iş bulma kaygısı düzeyi diğer gruplarla anlamlı bir farklılık göstermemiştir (p > 0,05).

Statü gruplarına göre bireylerin özyeterlilik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) sonucunda varyansların eşitliği varsayımı ihlal edildiği (*Levene's* $F(2, 228)= 10{,}213$, $p <0{,}001$) tespit edildiğinden değerlendirmeler için Welch testi yapılmıştır (Tablo 9).

Tablo 9: Statü Grupları ve Öz Yeterlilik One-Way ANOVA Analizi Sonuçları Tablosu

***One-Way* ANOVA Test**							**Welch Test**			
Kaynak	**Kareler Toplamı (SS)**	**Sd (df)**	**Kareler Ortalaması (MS)**	**F**	**p**	**η²**	**Welch ist.**	**df1**	**df2**	***p***
Gruplar Arası	1.707	2	0.854	8.968	.000	0.048	6.744	2	125.83	0.002
Gruplar İçi	21.704	228	0.095							
Toplam	23.411	230								

Öz yeterlilik düzeyleri bakımından gruplar arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını test etmek amacıyla uygulanan Welch ANOVA testi anlamlı sonuç vermiştir (Welch's $F(2, 125{,}83)= 6{,}74$, $p= 0{,}002$). Bu sonuç, gruplar arasında öz yeterlilik düzeylerine ilişkin farkların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu farkın etki büyüklüğünü değerlendirmek amacıyla tespit edilen Eta kare (η^2) değeri 0,048'dir. Cohen'in (1988) sınıflamasına göre, bu çalışmada elde edilen etki büyüklüğü küçük ile orta arasında bir düzeydedir ($f^2 \geq 0{,}02$ küçük, $f^2 \geq 0{,}15$ orta ve $f^2 \geq 0{,}35$ büyük). Bu durum, statü durumunun öz yeterlilik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ancak sınırlı düzeyde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Öz yeterlilik ve statü gruplarına ilişkin Post-Hoc Tamhane's T2 testi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Öz Yeterlilik ve Statü Gruplarına İlişkin Post-Hoc Tamhane's T2 Testi Sonuçları

Öz Yeterlilik				**Tamhane's T2**					
Statü Grupları	**N**	**x̄**	**ss**	**(I)**	**(J)**	**(I-J)**	**Std. Hata**	**p**	**%95 Güven Aralığı**
1. Öğrenci	70	3.40	0.33	1	2	0.218*	0.061	0.001	0.071- 0.365
					3	0.057	0.046	0.527	-0.055- 0.169
2. İş Arayan	64	3.18	0.37	2	1	-0.218*	0.061	0.001	-0.365- -0.071
					3	-0.161*	0.053	0.009	-0.289- -0.033
3. Çalışan	97	3.35	0.24	3	1	-0.057	0.046	0.527	-0.169- 0.055
					2	0.161*	0.053	0.009	0.033- 0.289
Toplam	231	3.32	0.32						

*$p<0.05$

Tamhane's T2 çoklu karşılaştırma testi sonuçlarına göre, *öğrenciler* ile *çalışanlar* arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir ($p> 0{,}05$). Ancak *öğrenciler* ($\bar{x}= 3{,}40$, $ss= 0{,}33$) ile *iş arayanlar* ($\bar{x}= 3{,}18$, $ss= 0{,}37$) arasında öz yeterlilik düzeyleri açısından anlamlı bir fark bulunmuştur ($p= 0{,}001$). Bu fark, öğrencilerin iş arayan bireylere kıyasla daha yüksek öz yeterlilik algısına sahip olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, *çalışanlar* ile *iş arayanlar* arasında öz yeterlilik düzeyleri açısından anlamlı bir fark bulunmuştur ($\bar{x}= 3{,}35$, $ss= 0{,}24$; $\bar{x}= 3{,}18$, $ss= 0{,}37$; $p= 0{,}009$) ve **H_5 hipotezi kabul edilmiştir**.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma, 20-40 yaş genç yetişkin bireylerin statülerine göre öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığını ve bu iki değişken arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma gözlemsel bir tasarıma dayandığından, ölçülmemiş değişkenlerin etkisi tamamen

dışlanamamaktadır. Ancak Rosenbaum'un (2020) kuramsal duyarlılık yaklaşımı çerçevesinde yapılan değerlendirme, güçlü etki büyüklüğü, yeterli örneklem hacmi ve yüksek istatistiksel güç ($1-\beta \approx 0,88$) dikkate alındığında, elde edilen bulguların ölçülmemiş sapmalara karşı görece dayanıklı olduğunu düşündürmektedir. Bu durum, yalnızca istatistiksel anlamlılığa değil, aynı zamanda etki büyüklüğü ve güç temelli bir yorumlamanın yapılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, bireylerin öz yeterlilik düzeylerinin iş bulma sürecinde yaşanan kaygıyı azaltmada kritik bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir. Literatürde öz yeterlilik algısının, bireylerin stresle başa çıkma, motivasyonlarını sürdürme ve zorlu durumlarda ısrarcı olma davranışlarını güçlendirdiği vurgulanmaktadır (Bandura, 1994). Bu bağlamda, yüksek iş bulma kaygısının hem motivasyon ve özgüveni azaltarak iş bulma davranışlarını olumsuz etkileyebileceği hem de mülakat performansı, ağ kurma faaliyetleri ve istihdam edilebilirlik üzerinde sınırlayıcı bir rol oynayabileceği söylenebilir. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, yüksek düzeyde iş bulma kaygısının işgücü piyasası verimliliğini azaltarak uzun süreli işsizlik, gelir eşitsizliği ve ekonomik büyümede yavaşlama gibi makro düzey sonuçlara yol açabileceği değerlendirilmektedir.

Yapısal eşitlik modellemesi (YEM) sonuçları, öz yeterliliğin iş bulma kaygısı üzerinde negatif yönde ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur ($\beta = -0,36$, $p < 0,001$). Bu bulguya ilişkin etki büyüklüğünün orta düzeyde olması ($f^2 = 0,148$) ve modelin açıklayıcılığının tatmin edici düzeyde bulunması, öz yeterliliğin iş bulma sürecinde önemli bir psikolojik belirleyici olduğunu göstermektedir ve H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, bu bulgu genç yetişkin bireylerin yüksek öz yeterlilik düzeylerinin, iş bulma kaygılarını azaltmada önemli bir faktör olabileceğini göstermektedir. Elde edilen bu bulgu, öz yeterlilik ile iş bulma kaygısı arasındaki negatif yönlü ilişkinin varlığına işaret eden önceki çalışmalarla (Bandura, 1994; Kim vd. 2019; Judge & Bono, 2001; Petruzziello vd., 2021; Saks & Ashforth, 2002; Rusu vd., 2013) uyumludur. Diğer bir ifadeyle öz yeterliliğin iş bulma sürecinde bireylerin kaygı düzeylerini etkileyebileceği yönündeki kuramsal çerçeve, bu çalışmada da desteklenmiştir. Özellikle iş bulma sürecindeki bireylerin, psikolojik iyi oluşlarını desteklemek amacıyla öz yeterlilik düzeylerini artırmaya yönelik müdahalelerin geliştirilmesinin büyük önem taşıdığı söylenebilir. Bu sonuç, öz yeterlilik düzeyi yüksek bireylerin iş bulma sürecinde daha az kaygı yaşadığına işaret etmektedir ve Yıldırım, (2009) ve Güngör & Gül (2021) gibi araştırmalarla da uyumluluk göstermektedir. Bu doğrultuda özellikle, iş arayan bireyler için öz yeterlilik odaklı psikolojik desteklerin iş bulma kaygısını hafifletme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

Araştırmada statü grupları arasında öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı düzeylerinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Özellikle iş arayan bireylerin, diğer gruplara kıyasla daha düşük öz yeterlilik ve daha yüksek iş bulma kaygısı düzeylerine sahip olduğu belirlenmiş; bu doğrultuda H4 ve H5 hipotezleri kabul edilmiştir. Bu bulgu, öz yeterlilik düzeylerinin statü grupları arasında anlamlı farklar gösterebileceğine işaret eden (Bandura, 1994; Lent vd., 1994; Judge & Bono, 2001) ve işsizlik sürecinin bireylerin psikolojik iyi oluşu üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çeken önceki çalışmalar (McKee-Ryan vd., 2005; Wanberg, 2012) ile Türkiye bağlamındaki araştırmalarla (Aytaç & Keser, 2002; Yüksel, 2005) örtüşmektedir. Literatürle uyumlu biçimde, işsizlik deneyiminin bireylerin kendilerine yönelik yeterlilik algılarını zayıflattığı ve kaygı düzeylerini artırdığı söylenebilir. Bu kapsamda ilgili literatür ve araştırma bulguları, iş arayan bireyler için özelleştirilmiş, gruptan gruba farklılaşan müdahale stratejilerinin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Kapsayıcı ve bireysel odaklı programlar, iş arayan bireylerin kaygılarını azaltabilir ve iş bulma süreçlerini iyileştirebilir. Özellikle öğrenci grubunun, iş bulma kaygısı konusunda diğer gruplara göre daha düşük bir kaygı düzeyine sahip olması, eğitim sürecinin bireylerin iş bulma kaygısını nasıl etkileyebileceği konusunda önemli bir ipucu sunmaktadır. Öğrencilerin iş bulma sürecinde daha az kaygı yaşaması, onların geleceğe yönelik daha fazla hazırlıklı hissettikleri ve daha yüksek öz yeterlilik düzeyine sahip oldukları anlamına gelebilir.

Öte yandan, yaş ve statü değişkenleri ile öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı arasındaki ilişkilerin zayıf ve anlamsız bulunması nedeniyle H2 ve H3 hipotezleri doğrulanmamıştır. Bu durum, bireylerin hem içinde bulundukları statü ya da yaş grubu temelinde hem de sosyal destek, çevresel koşullar ve kültürel bağlam gibi daha karmaşık faktörler aracılığıyla öz yeterlilik algıları geliştirdiklerini

düşündürmektedir. Literatürde bazı çalışmalar, çalışıyor olma ve statü durumu gibi unsurların öz yeterlilik düzeylerinde artışa yol açabileceğini savunsa da bu araştırmada bu yönde bir bulgu tespit edilememiştir. Lent vd. (1994) çalışıyor olmanın, bireylerin öz yeterlilik algısını güçlendirebileceğini öne sürmüşlerdir. Diğer taraftan Schunk ve Pajares (2009) sosyal desteğin öz yeterlilik üzerinde önemli bir etkisi olduğu vurgulamışlardır. Dolayısıyla, statü durumlarından ziyade, bireyin aldığı sosyal destek ve çevresel faktörler öz yeterlilik üzerinde daha belirleyici olabilir. Markus ve Kitayama (2014), farklı kültürel normların bireylerin yeteneklerini değerlendirme ve bu yeteneklere olan güvenlerini şekillendirebileceğini belirtmektedir. Bu nedenle, bireylerin kendilerini değerlendirme biçimleri kültürel yapıya bağlı olarak farklılık gösterebilir, bu da statüden bağımsız olarak öz yeterlilik düzeylerinin değişmesine neden olabilir. Bu görüşler, çalışmanın sosyal bağlamı ve kişisel başarıya duyulan inancın, bireylerin öz yeterliliklerini arttıran faktörler olduğu fikriyle uyumludur. Ayrıca, Judge ve Bono (2001), statü durumu gibi çevresel faktörlerin, bireylerin öz yeterlilik algılarında önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Özellikle, statü kazanan bireylerin daha fazla güven duygusu ve başarı inancı geliştirdiği, bunun da öz yeterliliklerini pekiştirdiği ifade edilmiştir. Bu çalışmalar, mevcut araştırma bulgularıyla çelişmemekle birlikte, öz yeterlilik düzeylerini etkileyen çoklu faktörlerin varlığına işaret etmektedir. Bu durum, bireylerin mevcut statülerine bakılmaksızın, öz yeterlilik düzeylerinin ve iş bulma kaygılarının benzer şekillerde etkilendiğini göstermektedir. Bu kapsamda statüye dayalı müdahalelerin yerine, bireysel psikolojik desteklerin daha etkili olabileceği anlamına gelebilir.

Araştırma bulgularına göre, öz yeterlilik düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaşmaması, bu yapının daha çok bireysel ve psikolojik özelliklerle ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Buna karşılık, iş bulma sürecine ilişkin kaygının cinsiyete göre farklılaşması, özellikle erkek katılımcıların istihdam sürecine yönelik daha yüksek düzeyde belirsizlik algısına sahip olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum, iş gücü piyasasında algılanan fırsatlar ile toplumsal roller ve beklentilerin bireylerin kaygı düzeyleri üzerinde etkili olabileceğine işaret edebileceğini düşündürmektedir.

Araştırmanın bulguları, özellikle iş arayan bireyler için öz yeterlilik odaklı psikolojik destek ve müdahale programlarının geliştirilmesinin önemine işaret etmektedir. Öğrenci grubunun diğer gruplara kıyasla daha düşük iş bulma kaygısına sahip olması, eğitim sürecinin bireylerin geleceğe yönelik hazırlık algılarını ve öz yeterlilik düzeylerini destekleyici bir işlev gördüğünü düşündürmektedir. Bu durum, kariyer danışmanlığı, psikolojik danışma ve beceri geliştirme programlarının iş bulma sürecindeki bireyler için koruyucu ve güçlendirici bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

Bu araştırmanın çeşitli sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, verilerin kesitsel bir tasarımla toplanmış olması, değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin belirlenmesini güçleştirmektedir. Ayrıca, çalışma örnekleminin yalnızca Türkiye'deki belirli bir grupla sınırlı olması, bulguların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Araştırmada kullanılan öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı ölçeklerinin katılımcıların öz bildirimlerine dayanması, sosyal istenilebilirlik yanlılığı gibi yanıtlayıcı hatalara yol açmış olabilir. Bununla birlikte, araştırmanın iş değişikliği yapmayı düşünen bireyler, aktif iş arayanlar ve öğrenciler gibi belirli gruplara odaklanması ve çalışan bireyleri kapsam dışı bırakması, bulguların farklı çalışma statülerine genellenmesini sınırlamaktadır. Ayrıca, çalışmanın yalnızca statü grupları temelinde ele alınması ve eğitim düzeyi, aile desteği gibi diğer değişkenlerle etkileşimlerin incelenmemesi, araştırmanın açıklayıcılığını sınırlandırmaktadır. Son olarak, yalnızca nicel veri kullanılması ve nitel verilerin eksikliği, katılımcıların öz yeterlilik ve kaygı deneyimlerinin daha derinlemesine anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu doğrultuda, gelecekte yapılacak araştırmalarda daha çeşitli ve temsili örneklem gruplarının kullanılması, nitel veri toplama yöntemleriyle bulguların desteklenmesi ve öz yeterliliği artırmaya yönelik psikolojik müdahalelerin etkililiğini test eden deneysel çalışmaların gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca, özellikle çalışan bireylerin iş değişikliği süreçlerinde deneyimledikleri öz yeterlilik ve iş bulma kaygısının incelenmesi, literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Öneriler

Araştırma bulguları, bireylerin iş bulma sürecinde karşılaştıkları kaygı düzeylerinin öz yeterlilik algılarıyla yakından ilişkili olduğunu ve bu ilişkinin bireylerin içinde bulundukları istihdam statüsüne göre farklılaştığını göstermiştir. Bu durum, bireylerin psikososyal kaynaklara ve destek mekanizmalarına olan ihtiyaçlarını artırabildiğini, iş gücü piyasasına geçişte karşılaşılan engellerin bireysel çözümlerle birlikte yapısal çözümlerle de ele alınması gerektiğini göstermektedir. Günümüzde artan nüfus ve istihdam olanaklarındaki yetersizlik, bireylerin öz yeterlilik düzeyleri üzerinde belirleyici olabilmekte ve iş bulma sürecine ilişkin kaygılarını artırabilmektedir. Özellikle öğrenciler, mevcut işinden memnun olmayıp iş değişikliği düşünen çalışanlar ve aktif olarak iş arayan bireyler gibi farklı statü gruplarında yer alan bireyler, bu süreci farklı psikososyal koşullar altında yaşamaktadır. Literatürde bu gruplara yönelik yapılan çalışmaların, bireysel farkındalığı artırdığı ve uygun destek mekanizmalarının geliştirilmesine katkı sağladığı görülmektedir (Bandura, 1997; Lent vd., 2000). Bu bağlamda, araştırma bulguları ve alan yazındaki çalışmalar temel alınarak, farklı hedef gruplar için özelleştirilmiş politika ve uygulama önerileri sunulmuştur:

- *Öğrencilere yönelik öneriler kapsamında*, mezuniyet öncesinde yaşanan yetersizlik ve belirsizlik duygularını azaltmak amacıyla kariyer planlaması, staj imkânları, iş dünyası ile temas sağlayan etkinliklerin artırılması büyük önem taşımaktadır (Storme & Celik, 2018). Grup çalışmaları, liderlik eğitimi ve kamuya açık konuşma gibi uygulamaların öz güven gelişimi üzerindeki potansiyel etkileri göz önüne alındığında kariyer merkezlerinin bu alanlarda daha etkin bir rol üstlenmesinin, bireylerin iş gücü piyasasına adaptasyonuna katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.
- *İş arama sürecinde olan bireyler*, belirsizlikle baş etmede zorlanabilmekte ve bu durum öz yeterliliklerini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle iş arayanlara yönelik geliştirilecek mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı programlarında, öz yeterlilik temelli müdahalelere yer verilmesi önem taşımaktadır (Lent vd., 2000). Özellikle stres yönetimi, psikolojik dayanıklılığı artırıcı uygulamalar ve kaygı azaltıcı tekniklerin öğretildiği eğitimler, bu bireylerin iş bulma sürecinde daha etkin hareket etmelerine katkı sağlayabilir. Ayrıca, başarılı iş bulma deneyimlerinin paylaşılması da motivasyon kaynağı olabilir.
- *Çalışan bireyler* açısından ise iş güvencesi, kariyer gelişimi ve iş doyumu gibi faktörler, iş değişikliği niyeti ve buna bağlı iş bulma kaygısı üzerinde etkili olmaktadır (Judge & Bono, 2001). İşverenlerin çalışanlara yönelik sürekli eğitim, kariyer gelişimi ve destekleyici liderlik uygulamaları sunması, çalışanların psikolojik sağlamlıklarını artırarak öz yeterlilik düzeylerini desteklemektedir. Ayrıca, iş-yaşam dengesi politikalarının hayata geçirilmesi ve esnek çalışma modellerinin yaygınlaştırılması da bu sürece olumlu katkı sunmaktadır (Eurofound, 2020; Çalapkulu, 2021).
- İşsizlik, bireysel düzeyde psikolojik sonuçlar doğurmakla birlikte, toplumsal düzeyde ekonomik ve sosyal istikrarı da tehdit etmektedir. Bu nedenle, *politika yapıcıların* bireysel özellikleri dikkate alan, öz yeterliliği destekleyen ve iş bulma kaygısını azaltmaya yönelik bütüncül politikalar geliştirmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, bireylerin öz yeterliliklerini artırmak ve iş bulma kaygılarını azaltmak amacıyla çeşitli müdahale alanlarına yönelik politika önerileri geliştirilmelidir. Öncelikle, *eğitim politikalarının güçlendirilmesi* kapsamında üniversiteler ve meslek liselerinde iş dünyasının ihtiyaçlarına uygun, uygulamalı ve beceri odaklı müfredatların geliştirilmesi, ayrıca kariyer merkezlerinin daha işlevsel hâle getirilmesi önem arz etmektedir (OECD, 2021; Özkanan vd., 2022). *İstihdam destek programları* aracılığıyla iş arayan bireylere yönelik mesleki beceri kazandırıcı eğitimlerin artırılması, işsizlik ödeneğinin kapsamının genişletilmesi ve istihdam teşviklerinin yaygınlaştırılması, iş gücü piyasasına uyumun kolaylaştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır (ILO, 2020; Bayrakdar, 2019). Bu süreçte bireylerin psikolojik dayanıklılıklarını koruyabilmeleri adına, *psikososyal destek mekanizmaları* kapsamında danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin sunulması gerekmektedir. Nitekim, işsizlik süreciyle baş etmede bireysel desteğin sağlanması psikolojik iyi oluşu ve öz yeterliliği güçlendirmektedir (Arıkan, 2022; Bandura, 1997). Ayrıca *genç ve kadın istihdamını destekleyici politikalar* ile bu grupların iş gücüne katılımını artırmaya yönelik özel teşvik ve programlar geliştirilmesi önerilmektedir (TÜİK, 2024; World Bank, 2021). *İş ve yaşam dengesi* açısından ise esnek çalışma modellerinin ve uzaktan çalışma imkânlarının yaygınlaştırılması, bireylerin iş yaşamına daha kolay uyum sağlamalarına katkı sunmaktadır (Eurofound, 2020; Çalapkulu, 2021). Son olarak,

girişimciliğin desteklenmesi amacıyla kendi işini kurmak isteyen bireylere düşük faizli krediler ve hibe programları gibi finansal destekler sağlanması, bireylerin istihdam alternatifi yaratmalarına olanak tanımaktadır (KOSGEB, 2020).

Sonuç olarak, bireylerin öz yeterliliklerinin artırılması ve iş bulma kaygılarının azaltılması, yalnızca kişisel psikolojik iyilik halleri açısından değil, aynı zamanda iş gücü piyasasının sağlıklı işlemesi ve ekonomik verimlilik açısından da önem taşımaktadır. Kariyer danışmanlığı, stres yönetimi eğitimi, yapılandırılmış iş bulma programları ve destekleyici politika uygulamalarının farklı statü gruplarında yer alan bireylerin iş piyasasına uyum sürecinde daha özgüvenli ve etkin bir tutum sergilemelerine stratejik bir zemin hazırlayacağı öngörülmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Bu makalenin yazımına birinci yazar %70, ikinci yazar %30 oranında katkıda bulunmuştur. Tüm yazarlar son metni okumuş ve onaylamıştır.

2. Çıkar çatışması: Yazarlar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

3. Etik Raporu: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır. Anket paylaşımları Google Forms aracılığıyla yapılmış ve katılımcılardan gönüllü katılım onayı alınmıştır. Araştırmanın yürütülmesi için Kayseri Üniversitesi Etik Kurulundan 11.12.2024 tarihinde 121453 nolu kararı alınmıştır.

4. Araştırmanın Modeli: Verilerin analiz ve yorumlanmasında ölçekler için güvenilirlik ve geçerlilik analizleri (AFA ve DFA) yapılmış, bireylerin öz yeterlilik düzeylerinin iş bulma kaygısı üzerindeki etkisi yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ile incelenmiştir. AFA ile elde edilen modelin kuramsal olarak geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Modelin amacı, iki yapının (öz yeterlilik ve iş bulma kaygısı) ölçüm modellerinin geçerliliğini test etmektir (Şekil 3). Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, iki faktörlü modelin veriyle yeterli düzeyde uyum sağladığı görülmüştür. Modelde yer alan öz yeterlilik (OY) ve iş bulma kaygısı (IBK) yapılarına ilişkin maddelerin faktör yükleri 0,460 ile 0,862 arasında değişmektedir. Bu değerler, maddelerin ait oldukları yapıları anlamlı ve güçlü şekilde temsil ettiğini göstermektedir.

Model kapsamında, öz yeterlilik (öz güven, kontrol algısı ve başa çıkma becerileri) gizil değişkeninin; iş bulma kaygısı (mesleki belirsizlik, stres ve umutsuzluk) üzerindeki etkisel rolü ampirik olarak kurgulanmıştır.

5. Yayın Bilgisi: Bu çalışma, 2024 yılında II. İnsan Kaynakları Yönetimi Kongresi ve Çalıştayı (V)'nda sunulan "Özyeterliliğin İş Bulma Kaygısı İle İlişkisi" başlıklı bildiri özetinden türetilmiş ve genişletilmiştir.

References

Akbulut, Ö., & Çapık, C. (2022). Multivariate statistical analysis and required sample size. *Journal of Nursology*, *25*(2), 111-116. https://doi.org/10.5152/JANHS.2022.970637

Akdeniz Uysal, D. (2016). *Examining the relationship between nurses' self-efficacy levels and their involvement in parental care (Hemşirelerin öz yeterlilik düzeyleri ile ebeveynleri bakıma katmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi)* (Thesis no. 417397) [Master's Thesis, Mersin University].

Aktaş, E. (2024). *Examining the effect of a schema therapy-focused intervention program on university students' positive schema and social anxiety levels*. (Thesis no. 882942) [Doctoral dissertation, Bursa Uludağ University].

Arıkan, S. (2022). *Investigation of the relationship between problematic mobile phone use and emotional self-efficacy and psychological resilience among university students* (Thesis no. 725697). [Master's Thesis, Istanbul Sabahattin Zaim University].

Arseven, A. (2016). Self-efficacy: A concept analysis. *Electronic Turkish Studies*, *11*(19), 63-80. http://dx.doi.org/10.7827/ TurkishStudies.10001

Atkinson, R., & Flint, J. (2001). Accessing hidden and hard-to-reach populations: Snowball research strategies. *Social Research Update*, 33. https://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU33.html

Aytaç, S., & Keser, A. (2002). İşsizliğin çalışan birey üzerindeki etkisi: İşsizlik kaygısı (The impact of unemployment on the working individual: Unemployment anxiety). *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, *4*(2), 85-101. https://izlik.org/JA97DB96KL

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, *84*(2), 191–215. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-295X.84.2.191

Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. *American Psychologist*, *44* (9), 1175– 1184. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.44.9.1175

Bandura, A. (1994). Self-Efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior*, *4*(4), (pp. 71-81). New York: Academic Press. (Reprinted in H. Friedman (Ed.) (1998). Encyclopediaof Mental Health. San Diego: Academic Press). https://www.scirp.org/reference/ReferencesPapers?ReferenceID=1539276

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman.

Bandura, A., & Jourden, F. J. (1991). Self-regulatory mechanisms governing the impact of social comparison on complex decision making. *Journal of Personality and Social Psychology, 60*(6), 941–951. https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.6.941

Basım, H. N. & Korkmazyürek, H. & Tokat, A. O. (2008). Çalışanların öz yeterlilik algılamasının yenilikçilik ve risk alma üzerine etkisi: Kamu sektöründe bir araştırma (The effect of employees' self-efficacy perception on innovation and risk taking: A study in the public sector). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *19*, 121-130. https://izlik.org/JA55YF77FG

Basım, H. N. & Şeşen, H. (2005). Burnout in work life: A comparative study on social workers and nurses. *Society and Social Service*, *16(*2), 57-70. https://izlik.org/JA63PT94KG

Bayrakdar, S. (2019). A general evaluation on the effectiveness of active employment policies applied in the solution of unemployment. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi (Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences)*, *33*(1), 339-358. https://izlik.org/JA69UW48JJ

Bell, D. N., & Blanchflower, D. G. (2011). Youth unemployment in Europe and the United States. In *Nordic Economic Policy Review*, 1(1), 11–37. https://econpapers.repec.org/RePEc:iza:izadps:dp5673

Biernacki, P., & Waldorf, D. (1981). Snowball sampling: Problems and techniques of chain referral sampling. *Sociological Methods & Research, 10*(2), 141–163. https://doi.org/10.1177/004912418101000205

Bingöl, D. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi (Human resources management)* (10. baskı). Beta Basım Yayım.

Byrne, B. M. (2016). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming* (3rd ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315757421

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioural sciences*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale. https://doi.org/10.4324/9780203771587

Çalapkulu, Ç., Yemen, S., & Doğan, E. (2021). COVID-19 crisis, telework and digitalization: Call center employee experiences. *MANAS Journal of Social Studies*, *10*(4), 2402-2422. https://doi.org/10.33206/mjss.886560

Dağlar, H. (2021). The effect of personality traits on unemployment anxiety: A research on university graduates. *OPUS International Journal of Society Researches*, *18*(44), 7638-7667. https://doi.org/10.26466/opus.926760

De Clercq, D., Haq, I. U., & Azeem, M. U. (2018). Self-efficacy to spur job performance: Roles of job-related anxiety and perceived workplace incivility. *Management Decision*, *56*(4), 891-907. https://doi.org/10.1108/MD-03-2017-0187

Deer, L. K., Gohn, K., & Kanaya, T. (2018). Anxiety and self-efficacy as sequential mediators in US college students' career preparation. *Education + Training*, *60*(1), 185–197. https://doi.org/10.1108/ET-07-2017-0096

Demir, B. (2016). *A scale development for anxiety of student for finding work with structural equation model: An application faculty of economics and administrative sciences in Cumhuriyet University*. (Thesis no. 459470) [Master's Thesis, Sivas Cumhuriyet University].

Duckworth, A. L., Peterson, C., Matthews, M. D., & Kelly, D. R. (2007). Grit: perseverance and passion for long-term goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, *92*(6), 1087-1101. https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.6.1087

Durmaz, Ş., & Ören, K. (2017). A research for the effect of self-efficacy and self-confidence to labor force and employment. *Journal of Aksaray University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 9(1), 109-120. https://izlik.org/JA56TC68RM

Dursun, S., & Aytaç, S. (2009). Üniversite öğrencileri arasında işsizlik kaygısı (Unemployment anxiety among university students). *Bursa Uludağ Journal of Economy and Society*, 28(1), 71-84. https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/38cca101-2912-43e8-8e7a-77b1f02c45bf/content

Dursun, S., & Aytaç, S. S. (2012). Labour market prospects for university students and work experience with a research on the relationship between levels hopelessness and anxiety. *Celal Bayar University Journal of Social Sciences*, 10(1), 373–388. http://doi.org/10.32604/jpa.2025.067085

Düz, İ. (2015). *he corelation between social studiesteachers beliefs towards and their teaching self-efficacies*. (Thesis no. 395057) [Master's Thesis, Dumlupınar University].

Erdayı, U. (2009). National policies regarding the solution of youth unemployment in the World and Turkey. *Journal of Labor and Society* , *3*(22), 133-162. https://izlik.org/JA37AF98DT

Erdoğmuş, N. (2003). *Kariyer geliştirme: Kuram ve uygulama (Career development: Theory and practice)* (1. Baskı). Nobel Yayınları.

Ersoy-Kart, M. ve Erdost, H.E. (2008). Unemployment worries among Turkish University. *Social Behavior and Personality An International Journal*, *36*(2), 275-288. https://doi.org/10.2224/sbp.2008.36.2.275

Eurofound. (2020). *Living, working and COVID-19* (COVID-19 series). Publications Office of the European Union. https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2020/living-working-and-covid-19?

Gönül, F., & Yaşar, M, E., (2023). The effect of university students' self-efficacy and unemployment anxiety on entrepreneurial ıntention. *Bingol University Journal of Economics and Administrative Sciences*, *7*(2), 85-101. https://doi.org/10.33399/biibfad.1307237

Green, F., Felstead, A., & Burchell, B. (2000). Job insecurity and the difficulty of regaining employment: an empirical study of unemployment expectations. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, *62 (Supp 1)*, 855-883. https://doi.org/10.1111/1468-0084.0620s1855

Griep, Y., Kinnunen, U., Nätti, J., De Cuyper, N., Mauno, S., Mäkikangas, A., & De Witte, H. (2016). The effects of unemployment and perceived job insecurity: a comparison of their association with psychological and somatic complaints, self-rated health and life satisfaction. *International archives of occupational and environmental health*, *89*(1), 147-162. https://doi.org/10.1007/s00420-015-1059-5

Gülev, D. (2015). *Examining the relationship between teachers' self-efficacy beliefs, academic self-efficacy beliefs, epistemological beliefs, and learning strategies for biology teacher candidates* (Thesis no. 429427) [Doctoral dissertation, Gazi University].

Gül-Şanli, A., Yazan, Z. Ö., Kirazcı, F. & Büyükgöze-Kavas, A. (2023). Development of the job finding anxiety scale for university students: validity and reliability study. *The International Journal of Economic and Social Research, 19*(2), 349-364. https://izlik.org/JA99TZ85RP

Güngör, C., & Gül, İ. (2021). The Relationship Between The Self-Efficacy Perception Professional Anxiety Levels of Prospective Teachers (Öğretmen adaylarının öz yeterlik algıları ile mesleki kaygı düzeyleri arasındaki ilişki). *Iğdır University Journal of Social Sciences*, (25), 774-811. https://izlik.org/JA38FR48KJ

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). Multivariate data analysis (8th ed.). Cengage Learning. https://eli.johogo.com/Class/CCU/SEM/_Multivariate%20Data%20Analysis_Hair.pdf

Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal, 6*(1), 1–55. https://doi.org/10.1080/10705519909540118

ILO. (2013). Protecting workplace safety and health in difficult economic times. https://www.ilo.org/publications/protecting-workplace-safety-and-health-difficult-economic-times-effect

ILO. (2020). World employment and social outlook – trends 2020. International Labour Organization. https://www.ilo.org/publications/world-employment-and-social-outlook-trends-2020-0

Judge, T. A., & Bono, J. E. (2001). Relationship of core self-evaluations traits—self-esteem, generalized self-efficacy, locus of control, and emotional stability—with job satisfaction and job performance: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology, 86*(1), 80–92. https://doi.org/10.1037//0021-9010.86.1.80

Kaiser, H. F. (1974). An ındex of factorial simplicity. *Psychometrika*, *39*(1), 31–36. https://doi.org/10.1007/BF02291575

Kandemir, M., & Özbay, Y., (2012), Academic self- efficacy scale: Validity reliability study. *Erzincan University Journal of Education Faculty*, *14*(2), 201-214. https://dergipark.org.tr/en/pub/erziefd/issue/6011/80354

Kanten, S. (2012). Career adaptabilities scale: A study of validity and reliability. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences, 2*(16), 191-205. https://dergipark.org.tr/en/pub/sbe/issue/23175/247533

Karaatlı, M. (2006). Verilerin düzenlenmesi ve gösterimi (Organizing and displaying data.). In Ş. Kalaycıoğlu (Eds. Second Edition), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (SPSS Applied Multivariate Statistical Techniques)* (ss. 3-47), Asil Yayın Dağıtım.

Keskin, B. (2012). *Statistical power analysis: An application in social sciences* (Thesis no. 325143) [Master's Thesis, Akdeniz Üniversity].

Kıcır, B. (2017). Eğitimli genç işsizliği üzerinden işsizlik kaygısına bir bakış (A look at unemployment anxiety through educated youth unemployment). *The Journal of Labor and Society*, *3*(54), 1369- 1396. https://dergipark.org.tr/en/pub/ct/issue/71813/1155382

Kıran, B., Bozkur, B., & Cengiz, Ö. (2020). The examination of college students' hopelessness, intolarence of uncertainity, perception towards finding a job and self-eficacy. Kastamonu Education Journal, *28*(6), 2401-2409. https://doi.org/10.24106/kefdergi.702233

Kim, J. G., Kim, H. J., & Lee, K. H. (2019). Understanding behavioral job search self-efficacy through the social cognitive lens: A meta-analytic review. *Journal of Vocational Behavior*, *112*, 17–34. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.01.004

Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). The Guilford Press.

Korkmazer, F. (2020). Analysis of university students' perceptions of unemployment anxiety. *Business Economics and Management Research Journal*, 3(2), 141-152. https://dergipark.org.tr/en/pub/bemarej/issue/58484/828409

KOSGEB. (2020). Girişimcilik destek programları raporu (Entrepreneurship support programs report). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi (Small and Medium Enterprises Development and Support Administration). https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/349/rapor-ve-istatistikler

Kotaman, H. (2008). Öz yeterlilik inancı ve öğrenme performansının geliştirilmesine ilişkin yazın taraması (Literature review on the development of self-efficacy beliefs and learning performance.). *Journal of Uludag University Faculty of Education, 21*(1), 111-133. https://dergipark.org.tr/en/pub/uefad/issue/16687/173408

Köroğlu, R. (2022). *Factors that predict loneliness in middle-aged and older adults: Attachment style, personality traits, self-fiction* (Thesis no. 728524) [Doctoral dissertation, Maltepe University].

Küçükkömürler, S. (2017). Psychological effects of uncertainty. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 5(10), 329–344. https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=686414

Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (1994). Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of Vocational Behavior, 45*(1), 79-122. https://doi.org/10.1006/jvbe.1994.1027

Li, R., Ouyang, J., Lin, J., & Ouyang, S. (2025). Mediating effect of AI attitudes and AI literacy on the relationship between career self-efficacy and job-seeking anxiety. *BMC Psychology*, *13*(1), 454. https://doi.org/10.1186/s40359-025-02757-2

Long, D. A., & Perkins, D. D. (2003). Confirmatory factor analysis of the sense of community index and development of a brief SCI. *Journal of community psychology*, *31*(3), 279–296. https://doi.org/10.1002/jcop.10046

Luszczynska, A., Gutiérrez-Doña, B., & Schwarzer, R. (2005). General self-efficacy in various domains of human functioning: Evidence from five countries. *International journal of Psychology*, *40*(2), 80–89. https://doi.org/10.1080/00207590444000041

MacCallum, R. C., Browne, M. W., & Sugawara, H. M. (1996). Power analysis and determination of sample size for covariance structure modeling. Psychological Methods, 1(2), 130–149. https://doi.org/10.1037/1082-989X.1.2.130

Maree, J. G. (2021). The psychosocial development theory of Erik Erikson: Critical overview. *Early Child Development and Care, 191*(7-8), 1107–1121. https://doi.org/10.1080/03004430.2020.1845163

Markus, H. R., & Kitayama, S. (2014). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. In *College student development and academic life* (pp. 264-293). Routledge.

McKee-Ryan, F., Song, Z., Wanberg, C. R., & Kinicki, A. J. (2005). Psychological and Physical Well-Being During Unemployment: A Meta-Analytic Study. *Journal of Applied Psychology, 90*(1), 53–76. https://doi.org/10.1037/0021-9010.90.1.53

McKeown, T., & Lindorff, M. (2011). The graduate job search process–a lesson in persistence rather than good career management?. *Education+ Training*, *53*(4), 310-320. https://doi.org/10.1108/00400911111138479

OECD. (2021, September 16). Education at a glance 2021: OECD indicators. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2021_b35a14e5-en.html

Özkanan, A., Acar, O. K., & Çıragöz, M. B. (2022). The value attempted to be given to career management: A research on the Career Centers at Universities. *BSEU Journal of Social Sciences, 7*(1), 1-18. https://doi.org/10.33905/bseusbed.987983

Öztemel, K. (2014). The short form of the emotional and personality related career decision-making difficulties scale. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, *5*(42), 244-255. https://dergipark.org.tr/en/pub/tpdrd/issue/21462/229992

Öztürk, E. (2006). Analysis of variance (ANOVA – MANOVA). In Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS applied multivariate statistical techniques,* Asil Publishing.

Petruzziello, G., Mariani, M. G., Chiesa, R., & Guglielmi, D. (2021). Self-efficacy and job search success for new graduates. *Personnel Review*, *50*(1), 225-243. https://doi.org/10.1108/PR-01-2019-0009

Rosenbaum, R.P. (2020). The power of a sensitivity analysis and its limit. In *Design of observational studies* (pp. 317-336). Cham: Springer International Publishing.

Rusu, A., Chiriac, D. C., Sălăgean, N., & Hojbotă, A. M. (2013). Job search self-efficacy as mediator between employment status and symptoms of anxiety. *Romanian Journal of Applied Psychology*, *15*(2), 69-75. https://www.rjap.psihologietm.ro/Download/rjap152_5.pdf

Saks, A. M., & Ashforth, B. E. (1997). Organizational socialization: Making sense of the past and present as a prologue for the future. *Journal of Vocational Behavior*, *51*(2), 234-279. https://doi.org/10.1006/jvbe.1997.1614

Salas, E., & Cannon-Bowers, J. A. (2001). The science of training: A decade of progress. *Annual Review of Psychology*, *52*(1), 471-499. https://doi.org/10.1146/ annurev.psych.52.1.471

Sarıçam, H. (2015). The effect of intolerance of uncertainty on happiness. *Journal of Social Sciences,* 4(8), 1-12. https://izlik.org/JA33NF68MX

Sarıkol, E., & Hoşver, P. U. (2023). Examination of the employment anxiety of faculty of sport sciences students according to various variables. *Düzce University Journal of Sports Science*, *3*(1), 106-111. https://dergipark.org.tr/en/pub/dujoss/issue/75899/1228847

Satıcı, S. A., (2013), *Investigation of academic self-efficacy of university students in terms of various variables* (Thesis no. 331079) [Master's Thesis, Anadolu University].

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, *8*(2), 23-74. https://www.stats.ox.ac.uk/~snijders/mpr_Schermelleh.pdf

Schunk, D. H. (1991). Self-efficacy and academic motivation. *Educational Psychologist*, *26*(3-4), 207-231. https://doi.org/10.1080/00461520.1991.9653133

Schunk, D. H., & Pajares, F. (2009). Self-Efficacy Theory. In K. R. Wenzel, & A. Wigfield (Eds.). *Handbook of motivation at school* (pp. 35-53). Routledge/Taylor & Francis Group.

Sipahi, B., Yurtkoru, E. S., & Çinko, M. (2010). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi (Data analysis with SPSS in social sciences)*. Beta Publishing.

Storme, M., & Celik, P. (2018). Career exploration and career decision-making difficulties: The moderating role of creative self-efficacy. *Journal of Career Assessment*, *26*(3), 445-456. https://doi.org/10.1177/1069072717714540

Şentürk, İ. (2019). Job search intensity of the unemployed in Turkey (Türkiye'de işsizlerin iş arama yoğunluğu). *Eskisehir Osmangazi University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 14(3), 615-630. https://doi.org/10.17153/oguiibf.475805

Tavşancıl, E. (2006). Measurement of attitudes and data analysis with SPSS (*Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*) (3rd ed) Nobel Publishing.

TÜİK. (2024). *Labour force statistics 2024 (İşgücü istatistikleri 2024).* Turkish Statistical Institute. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2024-54059

Uysal, İ. (2013). Academicians' general self efficacy beliefs: AIBU Faculty of Education Case. *Trakya University Journal of Education*, *3*(2), 144-151. https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkefd/issue/21474/230174

Uysal, İ., & Kılıç, A. (2022). Normal Distribution Dilemma. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, *12*(1), 220-248. https://doi.org/10.18039/ajesi.962653

Wanberg, C. R. (2012). The individual experience of unemployment. *Annual Review of Psychology*, *63*(1), 369-396. https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120710-100500

World Bank. (2021). World development report 202: Data for better lives. World Bank. https://wdr2021.worldbank.org/

Wu, W. L., & Lee, Y. C. (2017). Empowering group leaders encourages knowledge sharing: integrating the social exchange theory and positive organizational behavior perspective. *Journal of Knowledge Management*, *21*(2), 474-491. https://doi.org/10.1108/JKM-08-2016-0318

Yıldırım, A. (2009). *Investigation of the relationship between primary school teacher candidates' sense of self-efficacy and professional anxiety* (Thesis No. 298589) [Master's thesis, Marmara University].

Yıldırım, F., & İlhan, İ.Ö. (2010). Validity and reliability study of the Turkish form of the general self-efficacy scale. *Turkish Journal of Psychiatry*, 21(4), 301-308. https://www.turkpsikiyatri.com/PDF/C21S4/301-308.pdf

Yücekaya, M. A., & Ateş, F. (2024). Investigation of the relationship between job finding anxiety, career decidedness and life satisfaction among university students. *Journal of Global Sport and Education Research, 7*(3*),* 1-12. https://doi.org/10.55142/jogser.1515863

Yüksel, İ. (2005). İşsizlik olgusunun psikolojik boyutu: Görgül bir araştırma (The psychological dimension of unemployment: An empirical study). *Ankara University Journal of Political Science, 60*(3), 255–274. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001427

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Commitment, We-ness, and Relationship Satisfaction of Emerging Adults Living in Türkiye

S. Burcu Özgülük Üçok*

Abstract: This study investigated how bases of dependence—quality of alternatives, and past tangible, past intangible, planned tangible, and planned intangible investments—are associated with commitment among emerging adults. It was also examined whether *we-ness* serves as a mediator between commitment and relationship satisfaction. The study was conducted with a sample of 291 emerging adults (103 men and 188 women), aged between 18 and 29. Participants were recruited via convenience sampling method. Data were collected using the subscales (Quality of Alternatives, Commitment, and Satisfaction) of the Investment Model Scale, along with the Past and Planned Investments Measure, and the We-ness Questionnaire. Findings depicted that all variables except past tangible investments significantly predicted commitment. Furthermore, we-ness was found to significantly mediate the association between commitment and relationship satisfaction. These findings highlight the importance of intangible and planned investments in fostering commitment among emerging adults and suggest that strengthening a sense of we-ness may be a key mechanism through which commitment enhances relationship satisfaction. Accordingly, interventions and future research may benefit from focusing on relational processes that promote we-ness and long-term relational investments.

Keywords: Emerging adulthood, investments, commitment, we-ness, relationship satisfaction

Türkiye'de Yaşayan Beliren Yetişkinlerin Bağlılık, Biz-olma ve İlişki Doyumu

Öz: Bu çalışma, bağımlılığın temellerinin, özellikle alternatiflerin kalitesi ve geçmiş maddi ve manevi, planlanan maddi ve manevi yatırımların beliren yetişkinler arasında bağlılığı yordayıp yordamadığını ve ilişkide biz-olmanın bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide bir aracı rolünün olup olmadığını incelemektir. Çalışma, Türkiye'de yaşayan, 18 ile 29 yaşları arasındaki 291 beliren yetişkin (103 erkek ve 188 kadın) ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, uygun örneklem yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Veriler, İlişki İstikrarı Ölçeği'nin Alternatiflerin Kalitesi, Bağlılık ve İlişki Doyumu alt ölçekleri, Geçmiş ve Planlanan Yatırımlar Ölçeği ve Biz-olma Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Bulgular, geçmiş maddi yatırımlar hariç tüm değişkenlerin beklenen yönde bağlılığı önemli ölçüde yordadığını göstermiştir. Ayrıca, ilişkide biz-olmanın bağlılık ve ilişki doyumu arasındaki ilişkide aracı bir role sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgular, beliren yetişkinlerin ilişkilerinde bağlılığın geliştirilmesinde manevi ve planlanmış yatırımların önemini vurgulamakta ve ilişkide "biz-olma" duygusunun, bağlılığın ilişki doyumunu artırması sürecinde kilit bir mekanizma olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, müdahalelerin ve gelecekteki araştırmaların, ilişkide biz-olma duygusunu ve uzun vadeli ilişkisel yatırımları desteklemelerinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Beliren yetişkinlik, ilişki yatırımları, bağlılık, biz-olma, ilişki doyumu

* Dr. Öğretim Üyesi, TED Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, PDR Anabilim Dalı

Cite as/ Atıf: Özgülük Üçok, S. B. (2026). Commitment, we-ness, and relationship satisfaction of emerging adults living in Türkiye. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 888-916.
http://doi.org/10.18506/anemon.1774902
Received/Geliş: 31 Aug/Ağustos 2025
Accepted/Kabul: 12 Jun/Ocak 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

Commitment has consistently been regarded as a fundamental element in understanding how romantic relationships develop and function, with Rusbult's Investment Model (1980) providing a thorough framework for explaining how investments influence commitment and relationship outcomes. The model suggests that an individual's commitment to a relationship is shaped by the rewards they perceive, the availability of alternative options, and the extent of investments made in the relationship. While earlier research has concentrated chiefly on past investments and their impact on relationship commitment (Rusbult et al., 1998), recent studies have broadened this understanding to include both tangible and intangible investments that have been put into the relationship in the past and planned for the future of the relationship (e.g., Goodfriend & Agnew, 2008). Less is known, though, about how both tangible and intangible investments support relationship commitment across different cultural contexts, especially in emerging adulthood- a stage of development marked by identity formation and exploration (Arnett, 2000).

This study aims to broaden Rusbult's Investment Model by exploring how different forms of investment—past versus planned, and tangible versus intangible—contribute to the prediction of commitment in romantic relationships among emerging adults in Türkiye. In addition to this, the mediating role of "we-ness"—the sense of shared identity and connection between partners—between commitment and relationship satisfaction will be investigated. To the knowledge of the researcher, this is the first study examining the predictive roles of investments as extended by Goodfriend and Agnew (2008), in explaining commitment, and we-ness in emerging adulthood, and we-ness is also counted for the first time among emerging adults, as well. Hence, by investigating this phenomenon, the study not only contributes to the academic understanding of relationship dynamics in emerging adulthood but also holds practical implications for relationship counseling and interventions tailored to emerging adults navigating romantic relationships.

Emerging Adulthood and Romantic Relationships

Emerging adulthood is defined as a transitional phase between adolescence and adulthood. During this stage, individuals continue to shape their identity, a process which began in adolescence, by making decisions about their lives and trying out different experiences to sustain their identity exploration (Furjman & Schaffer, 2003). In other words, during this period, individuals make important decisions about love, work, and their worldview, which build on the foundation laid during their adolescent years.

In all stages of life, romantic relationships hold an important place; however, for emerging adults they are also developmental goals (Arnett, 2000; Erickson, 1968), where a romantic relationship provides a means of understanding values, beliefs, preferences, and productivity in addition to providing sexual and emotional intimacy. For emerging adults, initiating and maintaining a romantic relationship is considered an important milestone in forming a healthy identity (Arnett, 2000). Unlike adolescence, the duration of romantic relationships is often sought to be longer in emerging adulthood (Arnett, 2004), and the defining markers of adulthood have shifted, with milestones such as marriage, having children, and completing education now occurring later, often in the late twenties rather than the early twenties. As a result, young people tend to delay or not exhibit the typical traits of adulthood until their mid or late twenties (Arnett, 2000). Recognizing the significant influence romantic relationships have on emerging adults` lives, one of the most prominent models that explains the dynamics of intimate relationships, which is Rusbult's Investment Model (Rusbult et al., 1998), has been taken as setting the theoretical background of this study.

Investment Model

Within the frame of the investment model, commitment refers to one's intention to remain in a relationship, forming a psychological attachment to their partner, and adopting a long-term orientation regarding the relationship (Arriaga & Agnew, 2001). According to the investment model (Rusbult et al., 1998; Tran et al., 2019), quality of alternatives, relationship satisfaction, and investment size are the

principle predictors of commitment. Quality of alternatives refers to an attractive, desirable, and available alternative to the primary relationship (Kelley & Thibaut, 1978; Rusbult et al., 1998; Thibaut & Kelley, 1959), and is determined by the extent to which needs are met outside of the existing relationship, by friends, family, or by being on his/her own (Rusbult et al., 1998). In this regard, as the quality of the alternatives with respect to the current relationship is high, partners tend to feel less committed to their relationship (Agnew, 2009), the same is true for emerging adults (Agnew et al., 2017; Büyükşahin et al., 2005; Büyükşahin & Hovardaoğlu, 2007; Kızılkaya, 2020) as well since they tend to weigh the potential alternatives to their existing relationships. In the literature, relationship satisfaction is typically defined as the extent to which partners experience positive rather than negative feelings in their relationship. That is, as long as the satisfaction levels are high, commitment in the relationship tends to be high, too, according to the investment model (Etcheverry et al., 2012; Rodrigues et al., 2017; Rusbult et al., 1998; Tran et al., 2019), which can be generalized to the emerging adults ' romantic relationships, as well (Büyükşahin et al., 2005; Büyükşahin & Hovardaoğlu, 2007; Kızılkaya, 2020; Özgülük Üçok et al., 2025). Investment size refers to the sources that have previously been provided to the relationship and that would be lost in the case the relationship ends (Le & Agnew, 2003; Rusbult et al., 1998), where emerging adulthood holds similar patterns as well (Büyükşahin et al., 2005; Büyükşahin & Hovardaoğlu, 2007; Kızılkaya, 2020).

Extending the conceptualization of Rusbult et al. (1998) on investment size, Goodfriend and Agnew (2008) have re-defined investments in terms of their timing (past and planned) and materiality (tangible and intangible). In terms of timing, Goodfriend and Agnew (2008) have posited that not only past investments represent the sources to be forfeited in case of a relationship dissolution but future, planned investments, too making a referral to the importance of planned investments as well in terms of fostering commitment. In terms of materiality, they have conceptualized tangible investments as the physically existing resources linked to the relationship directly or indirectly, such as shared purchases or a common pet, while intangible investments are the resources without a physical form but linked to the relationship via self-disclosures, and spending time together. The limited research findings have put forth that future plans are a strong predictor of commitment in romantic relationships, surpassing the influence of past investments (Goodfriend & Agnew, 2008; Lehmiller, 2010). Furthermore, past intangible, planned intangible, and planned tangible investments significantly contribute to variations in commitment, while past tangible investments are less effective in predicting commitment levels (Goodfriend & Agnew, 2008; Lehmiller, 2010). The findings from Türkiye indicated that past intangible investments, planned tangible investments, and planned intangible investments -but not the past tangible investments- predicted commitment in both dual-career married individuals (Özgülük Üçok & Hatipoğlu-Sümer, 2021) and dual-career married couples (Özgülük Üçok & Hatipoğlu-Sümer, 2023). All these findings align with the proposition of classical investment model stating that investments are strong predictors of commitment but have not been studied in Türkiye or international literature with emerging adults to the knowledge of the researcher, where only limited findings exist with emerging adults depicting that investment size is one of the predictors of their relationship commitment (e.g., Büyükşahin et al., 2005; Büyükşahin & Hovardaoğlu, 2007; Kızılkaya, 2020) but not the extended version of the investments including their future plans for their relationships.

Overall, the model indicates that people are more committed when they have limited appealing alternatives outside the relationship, feel satisfied with their partner, and have invested considerable resources—both tangible and intangible, past and future—into the relationship. Although there are limited studies in the literature, it has been posited that as commitment is established in a romantic relationship, partners start to see themselves as part of a unit and they develop a sense of we-ness (Agnew et al., 1998). In addition, as mentioned by Landis et al. (2014), individuals who are strongly committed to their romantic relationships tend to have a stronger sense of we-ness which in turn serves for developing a long-term relationship, as well.

The Definition and nature of We-ness

We-ness has been defined as the extent to which people perceive themselves with their partners as a single entity (we/us) in opposition to two separate identities (I/me or you/him/her/they) in their

romantic relationships (Topcu-Uzer et al., 2020) where they engage in shared activities, experience emotional and cognitive connections fostering a sense of togetherness (Meier et al., 2021). To consider the nature of we-ness, the proposition of Topcu-Uzer et al. (2021) was followed. They stated that we-ness has three facets: cognitive, behavioral, and emotional.

Cognitive Facet of We-ness

Cognitive interdependence (Agnew et al., 1998) refers to "a mental state characterized by a pluralistic, collective representation of the self-in-relationship" (p. 939). The term of cognitive interdependence reflects the cognitive facet of we-ness (Topcu-Uzer et al., 2021). Yet, it has been developed based on the basic principles of investment model (Rusbult, 1983) positing specifically that commitment fosters sense of we-ness felt in the relationship (Agnew et al., 1998).

Behavioral Facet of We-ness

Behavioral facet of we-ness generally refers to the strategies used for dyadic coping with stress (Bodenmann, 2008). Systemic transactional model (STM; Bodenmann, 2005) posit that in a couple relationship, the stress experienced either individually or as a couple and the way the stressors are dealt with, cannot be independent from each other since stress may either spillover or crossover into the relationship (Falconier et al., 2015). In this context, actually the stress becomes “our stress”, in other words “we-stress” which eases the coping with the stress through the use of emotional and practical coping strategies (Bodenmann et al., 2016).

Emotional Facet of We-ness

As individuals prioritize their involvement with others in defining themselves, they may also vary in how much they identify with being part of an intimate dyad, and may feel a sense of we-ness with their partners (Acitelli et al., 1999). In this regard, couple identity has been conceptualized as the emotional facet of we-ness in the literature (e.g. Topcu-Uzer et al,. 2021), and defined as the partners` potential to see themselves as part of a unity in their relationships (Acitelli et al., 1999). Commitment can be considered as a prerequisite of the evolvement of couple identity (emotional sense of we-ness) since more committed, more established couples often develop identities that are more centered on their specific relationship and are more relevant to their thoughts and feelings about each other than to a broader identity related to others (Acitelli et al., 1999). Altogether, the role of commitment in predicting several facets of and overall we-ness has been put forth. In the present research, *we-ness* was treated and analyzed as a unified construct.

The limited empirical literature on we-ness has depicted that the studies on we-ness have mostly been conducted with married individuals/ couples (e.g., Alea et al., 2015; Buehlman et al., 1992; Cruwys et al., 2022; Reid et al., 2006; Singer et al., 2015). There was a similar pattern in Turkish literature (e.g., Aydogan et al., 2024; Özgülük Üçok et al., 2024) where the studies were conducted with married individuals/couples in accordance to their satisfaction, psychological distress, and dyadic coping with one exception to the knowledge of the researcher, investigating the association between investment model variables (relationship satisfaction, quality of alternatives, investment size, and commitment) and we-ness in who are currently not married emerging adults, at a dyadic level (Özgülük Üçok et al., 2025). Though, in the literature, the most frequently studied variable in its association with we-ness is relationship satisfaction and all the studies have put forth the strong predictive role of we-ness in explaining relationship/marital satisfaction (e.g., Alea et al., 2015; Cruwys et al., 2022; Medvene et al., 2000; Singer et al., 2015).

Within the framework of the investment model, relationship satisfaction has so far been considered as the strongest predictor of commitment as mentioned previously (Le & Agnew, 2003; Tran et al., 2019). However, in recent years some studies refer to the reciprocal association between relationship satisfaction and commitment and although commitment has long been considered as an outcome variable (e.g., Canary & Stafford, 1992; Floyd & Wasner, 1994; Kızılkaya, 2020), it has been evaluated as a starting point influencing many other behavioral patterns in a romantic relationship and

considered as a potential prerequisite of relationship satisfaction (Landis et al., 2014). Landis et al. (2014) have also put forth that as the individuals are strongly committed to their romantic relationships, they tend to feel more sense of we-ness. Accordingly, it has been proposed that the higher the commitment, the higher the relationship satisfaction (e.g., Schneewind & Wunderer, 2003). Additionally, literature findings indicate that all studies have highlighted the predictive role of we-ness in explaining relationship/marital satisfaction (e.g., Alea et al., 2015; Cruwys et al., 2022; Medvene et al., 2000; Singer et al., 2015). Building on these findings and theoretical propositions, the present study conceptualized relationship satisfaction as the outcome variable and proposed that *we-ness* would serve as a mediator in the link between commitment and satisfaction.

To sum up, despite the growing interest in we-ness in romantic relationships, several important gaps remain in the literature. First, most empirical studies have focused on married individuals or couples, leaving emerging adults in non-marital romantic relationships largely understudied. Second, although we-ness has been consistently linked to relationship satisfaction, its role within the investment model framework—particularly as a potential mediator between commitment and satisfaction—has received limited empirical attention. Finally, there is limited research examining these associations in non-Western cultural contexts, including Türkiye. Addressing these gaps, the present study examines the associations among bases of dependence, commitment, we-ness, and relationship satisfaction within a single model among emerging adults.

The Current Study

Specifically, this study examined how bases of dependence (quality of alternatives and investments) relate to commitment and whether we-ness would mediate the positive association between commitment and relationship satisfaction among emerging adults living in Türkiye. In this regard, the following hypotheses were tested:

Hypothesis 1 (H1): Bases of dependence will be significantly associated with commitment.

H1a: Quality of alternatives will be significantly and negatively associated with commitment.

H1b: Past tangible investments will be significantly and positively associated with commitment.

H1c: Past intangible investments will be significantly and positively associated with commitment.

H1d: Planned tangible investments will be significantly and positively associated with commitment.

H1e: Planned intangible investments will be significantly and positively associated with commitment.

Hypothesis 2 (H2): Commitment will be significantly and positively associated with we-ness.

Hypothesis 3 (H3): Commitment will be significantly and positively associated with relationship satisfaction.

Hypothesis 4 (H4): We-ness will be significantly and positively associated with relationship satisfaction.

Hypothesis 5 (H5): We-ness will serve as a mediator in the positive association between commitment and relationship satisfaction.

Method

Research Design

This study investigated the relationship between the quality of alternatives and different forms of investment, and whether *we-ness* mediates the relationship between commitment and satisfaction in emerging adults in Türkiye. A correlational design was adopted to examine the associations among the variables, as defined by Fraenkel et al. (2011), who describe correlational research as assessing the

degree of relationship between quantitative variables. Hypotheses were tested using path analysis within a structural equation modeling framework, utilizing observed variables.

Participants

The study sample was selected via convenience sampling based on three criteria: (1) being between the ages of 18 and 29, (2) being in a romantic relationship for a minimum of 3 months, and (3) living in Türkiye. The sample comprised 291 emerging adults. Of the sample, 103 participants (35.4%) reported their gender identity as a man, and 188 (64.6%) as a woman. Participants were between the ages of 18 and 29 (M = 22.68, SD = 1.60). The majority were high school graduates (n = 199, 68.4%). There were only three participants who held a graduate degree (1%), and the remaining participants had an undergraduate degree (n = 89, 30.6%). Two hundred thirty-three participants (80%) were still students, and 95 of them were working (32.6%). More than half of them had an income between 0 TL and 2324 TL (57.4%), where 1$ $ was approximately 20 TL at the time of data collection. Of the sample, 274 (94.2%) had an ongoing romantic relationship, and 17 (5.8%) were engaged. Their relationship duration ranged between 3 months and 120 months (M = 25.71, SD = 24.35).

Data Collection Instruments

Investment Model Scale. The Investment Model Scale (IMS; Rusbult et al., 1998) is a self-report instrument that measures four constructs proposed by the Investment Model: commitment, satisfaction, quality of alternatives, and investment size. It consists of 22 items; 5 items assess Satisfaction (e.g., "Our relationship makes me very happy"), five items assess Quality of Alternatives (e.g., "The people other than my partner with whom I might become involved are very appealing"), five items assess Investment Size (e.g., "I have put a great deal into our relationship that I would lose if the relationship were to end"), along with seven items assess Commitment (e.g., "I want our relationship to last for a very long time"). Responses are rated on a 9-point Likert-type scale (0 = "do not agree at all," 8 = "agree completely"). For the Turkish context, Büyükşahin et al. (2005) adapted the Satisfaction, Quality of Alternatives, and Investment Size subscales, while the Commitment subscale was adapted by Büyükşahin and Taluy (2008). In this study, only the Quality of Alternatives, Satisfaction, and Commitment subscales were employed, as extended measures of past and planned investments were used instead of the original Investment Size subscale. Internal consistency was evaluated using Cronbach's alpha, yielding .71 for Quality of Alternatives, .93 for Satisfaction, and .88 for Commitment.

The Past and Planned Investments Measure (PPIM; Goodfriend & Agnew, 2008) is a self-report instrument designed to evaluate investments in romantic relationships along two dimensions: timing (past vs. planned) and materiality (tangible vs. intangible). The scale comprises 26 items: 8 items assess past intangible investments (e.g., "My current partner and I enjoy sharing leisure activities together"), five items assess past tangible investments (e.g., "My current partner and I have at least one joint bank account"), eight items assess planned intangible investments (e.g., "In the future, I will invest significant time in my current relationship"), and five items assess planned tangible investments (e.g., "In the future, my current partner and I will acquire many major shared possessions"). Participants respond on a 9-point Likert scale ranging from 0 (strongly disagree) to 8 (strongly agree). Özgülük Üçok and Hatipoğlu-Sümer (2023) conducted the Turkish adaptation of the PPIM, and the reliability of its subscales was assessed using Cronbach's alpha. The Cronbach's alpha values in the present research were .80 for the past tangible investments subscale, .71 for past intangible investments, .83 for planned tangible investments, and .83 for planned intangible investments, indicating acceptable to good internal consistency.

We-ness Questionnaire. The We-ness Questionnaire (WQ; Topcu-Uzer et al., 2020) is a self-report instrument that measures partners' perceptions of cognitive, emotional, and behavioral we-ness. The WQ is a one-factor self-report measure consisting of 17 items (e.g., We feel and show a genuine interest and supportiveness to each other's views, feelings, wishes, and plans). The items have been evaluated on a 5-point Likert-type scale (1 = do not agree at all, 5 = agree completely). The Turkish

adaptation of the scale was conducted by Özgülük Üçok et al. (2024). The internal consistency of the scale was calculated with the Cronbach Alpha coefficient and found to be .94.

Demographic form. The researcher prepared a demographic form to obtain information about the individual and relational characteristics of the participants. Gender identity, age, education, income, status of being a student and being working were asked to collect information about individual characteristics, and relationship status, and relationship duration were asked to get information about relational characteristics.

Data Analyses

The current study aimed to investigate the extent to which we-ness mediates the positive association between commitment and relationship satisfaction. Before conducting the main analyses, preliminary analyses and descriptive statistics were performed using SPSS version 29. Afterward, path analysis with observed variables from structural equation modeling techniques was conducted to test the hypotheses of the current study via AMOS 29. Several criteria were utilized to evaluate the model fit such as the $\chi 2$/df-ratio, the comparative fit index (CFI), the normed fit index (NFI), and the standardized root mean square residual (SRMR). In the case $\chi 2$/df-ratio equals three or less, it indicates a high-level fit (Ullman, 2001). Values of CFI and NFI alter between 0 and 1 (Brown, 2006), and values more than .95 signal a good model fit, and the expected range for SRMR is between 0 and .08 (Hu & Bentler, 1999).

Ethical Issues

Ethical approval for the study was obtained from the author's affiliated university (details withheld for anonymity). Data collection was conducted online through the Qualtrics platform, and completing the questionnaires required approximately 15 minutes. Participation was voluntary, and informed consent was obtained before participants began the survey. Participants were informed about the study's purpose and were assured of their right to withdraw at any point without consequence.

Findings

Descriptive Statistics and Bivariate Correlations

Descriptive statistics and bivariate correlations are given in Table 1. The lowest correlation was between past tangible investments and commitment ($r = -.14$, $p < .05$), while the highest correlation was between we-ness and satisfaction ($r = .76$, $p < .01$).

Table 1. Descriptive Statistics and Bivariate Correlations

	Sat_ Total	Qual_ Total	Com_ Total	Pti_ Total	Piti_ Total	Plti_ Total	Pliti_To tal	We_ Total
Sat_Total	1							
Qual_Total	-.36**	1						
Com_Total	.60**	-.43**	1					
Pti_Total	.23**	-.15*	-.14*	1				
Piti_Total	.45**	-.36**	.58**	.29**	1			
Plti_Total	.46**	-.28**	.53**	.36**	.48**	1		
Pliti_Total	.50**	-.33**	.66**	.26**	.74**	.64**	1	
We_Total	.76**	-.31**	.59**	.23**	.55**	.51**	.60**	1
Mean	39.21	19.66	56.39	12.60	59.40	36.09	62.36	76.31
SD	6.69	8.51	9.08	9.93	7.87	8.80	8.68	9.26

Note. sat_total = satisfaction total score; qual_total = quality of alternatives total score; com_total = commitment total score; pti_total = past tangible investments total score; piti_total = past intangible investments total score; plti_total = planned tangible investments total score; pliti_total = planned intangible investments total score; we_total = we-ness total score.

Direct and Indirect Effects

In the current study, a model where bases of dependence (quality of alternatives, past tangible investments, past intangible investments, planned tangible investments, and planned intangible investments) were hypothesized to predict commitment and where we-ness was hypothesized to mediate the association between commitment and relationship satisfaction in emerging adults (Figure 1).

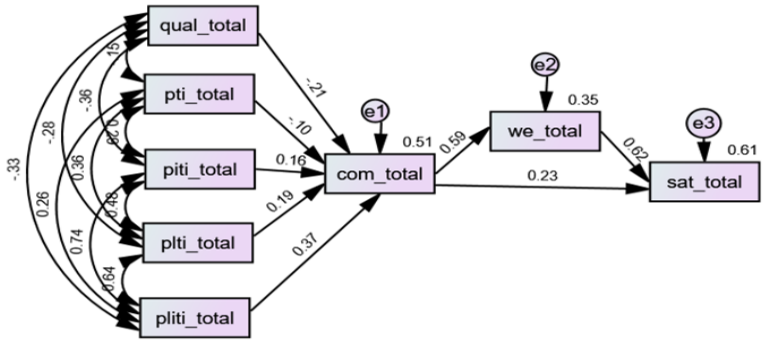

Figure 1. Direct and Indirect Effects

Note. qual = quality of alternatives; pti = past tangible investments; piti = past intangible investments; plti = planned tangible investments; pliti = planned intangible investments; com = commitment; we = we-ness; sat = satisfaction.

To test the hypotheses, path analysis was conducted. H1a to H1e, examining the associations between bases of dependence and commitment, were tested via direct paths predicting commitment. H2, H3, and H4 were tested by examining the direct paths between commitment, we-ness, and satisfaction. Lastly, H5, investigating the mediating role of we-ness in the association between commitment and satisfaction, was tested by evaluating indirect effects using bootstrapped confidence intervals.

The proposed model fit the data well via the performed path analyses ($\chi 2 = 62.057$, df = 10, p = .00, $\chi 2/df = 6.206$, CFI = .95, NFI= .95, SRMR = .08). Although the χ^2/df ratio was above the expected cutoff values, it can be explained by the sensitivity of the chi-square statistic to sample size (N = 291) and model complexity. Consequently, greater emphasis was placed on incremental and absolute fit indices, which provided evidence for an acceptable model fit. The squared multiple correlations (R2) of mediator and outcome variable were evaluated to figure out the amount of variance explained by the

hypothesized model. Bases of dependence (quality of alternatives, past tangible investments, past intangible investments, planned tangible investments, and planned intangible investments) that directly predict commitment account for 51% of the variance in commitment. Commitment accounts for 35% of the variance in we-ness, and commitment and we-ness together account for 61% of the variance in relationship satisfaction.

All the direct effects within the model were significant (Table 2). Within the structural model, it was first hypothesized that bases of dependence (quality of alternatives, past tangible investments, past intangible investments, planned tangible investments, and planned intangible investments) would be associated with commitment. Specifically, the quality of alternatives was associated negatively with commitment (H1a confirmed; β = -.21, p < .001, [CI -.31, -.10]). Past tangible investments were significantly associated with commitment; however, the direction of the association was not in the expected way (H1b rejected; β = -.10, p < .05, [CI -.18, -.02]). Past intangible investments were associated positively with commitment (H1c confirmed; β = .16, p < .05, [CI .01, .32]). Planned tangible investments were associated positively with commitment (H1d confirmed; β = .19, p < .05, [CI .06, .32]). Planned intangible investments were associated positively with commitment (H1e confirmed; β = .37, p < .001, [CI .21, .52]). The second hypothesis was that commitment would be significantly and positively associated with we-ness (H2 confirmed; β = .59, p < .001, [CI .47, .69]). The third hypothesis was that commitment would be significantly and positively associated with relationship satisfaction (H3 confirmed; β = .23, p < .001, [CI .09, .39]). The fourth hypothesis was that we-ness would be significantly and positively associated with relationship satisfaction (H4 confirmed; β = .62, p < .001, [CI .46, .76]).

Lastly, an indirect effect was found in the present study (Table 2). It was hypothesized that we-ness would mediate the positive association between commitment and relationship satisfaction which was confirmed in the current study (H5 confirmed; β = .27, p < .001, [CI .19, .38]). That is, commitment is significantly and positively associated with we-ness which in the end, leads emerging adults to feel more satisfied with their relationships.

Table 2. Direct and Indirect Effects

Direct effects					
	B	**SE**	***t***	***p***	***β***
Quality of alternatives - - -> Commitment	-.23	.05	-4.73	.001**	-.21
Past tangible investments - - -> Commitment	-.09	.04	-2.22	.027*	-.10
Past intangible investments - - -> Commitment	.19	.07	2.54	.011*	.16
Planned tangible investments - - -> Commitment	.19	.06	3.37	.001**	.19
Planned intangible investments - - -> Commitment	.39	.07	5.25	.001**	.37
Commitment - - -> We-ness	.60	.05	12.53	.001**	.59
Commitment - - -> Relationship satisfaction	.17	.03	4.98	.001**	.23
We-ness - - -> Relationship satisfaction	.45	.03	13.64	.001**	.62
Indirect effect					
	Bootstrap estimates for indirect effects				
	Unstandardized		95% CI		Standardized
Commitment - - -> We-ness - - -> Relationship satisfaction	.27		[.19, .38]		.37

Note. *p < .05, **p < .001

Discussion

The current study sought to examine how bases of dependence (quality of alternatives and investments) would be related to commitment and whether we-ness would mediate the positive association between commitment and relationship satisfaction in emerging adults living in Türkiye. All of the hypotheses of the study except the direction of the association between past tangible investments and commitment were confirmed.

Specifically, the findings confirmed H1a that quality of alternatives was negatively associated with commitment in Turkish emerging adults. This finding is very consistent with the prior literature findings generally (e.g., Agnew, 2009; Rusbult, 1983; Rusbult et al., 1998) and specifically with emerging adults (Büyükşahin et al., 2005; Büyükşahin & Hovardaoğlu, 2007; Kızılkaya, 2020; Özgülük Üçok et al., 2025) that, as long as one has alternatives such as other possible partners or even loneliness which weigh more than their current romantic relationship, it is inevitable according to the investment model that an individual does not wish and intend to stay in the current relationship with lower levels of commitment to the current romantic relationship.

The H1b examining whether the past tangible investments would be associated positively with commitment was rejected because the direction of the association was not in the expected way, displaying a very small effect size in terms of predicting commitment as well. The previous limited studies done with university students have displayed that past tangible investments were the weakest predictor of commitment when compared to the other types of investment (Goodfriend & Agnew, 2008) or it was not a significant predictor of commitment in university students (see Goodfriend & Agnew, 2008) or dual-career married individuals (Özgülük Üçok & Hatipoğlu-Sümer, 2021) and couples (Özgülük Üçok & Hatipoğlu-Sümer, 2023). In the current study, it still displayed the lowest effect size on commitment but it is interesting that there was a negative association between past tangible investments and commitment in emerging adults, that is as they have done past tangible investments to their relationship, their commitment level tended to decrease. There is not a specific prior research which can be linked to this finding of the current study. However, it can be speculated that since on average the relationship duration of the emerging adults in this study was approximately 2 years and since the participants are in the emerging adulthood stage of development, they may not have done too many past tangible investments into their relationships such as sharing depts, and having a common bank account and if they have done so they may have felt lots of responsibility under these investments which may have interfered with their commitment levels which needs absolute further examination.

On the other hand, the H1c examining whether the past intangible investments would be associated positively with commitment was confirmed. This finding is consistent with prior research (e.g., Goodfriend & Agnew, 2008; Özgülük Üçok & Hatipoğlu-Sümer, 2021; Özgülük Üçok & Hatipoğlu-Sümer, 2023). Actually, intangible investments are more susceptible to personal interpretation than tangible investments (Goodfriend & Agnew, 2008). For example, the perceived emotional commitment or sacrifices made in a relationship can be influenced by the relationship's current status (e.g., if the relationship is thriving, one might overstate past efforts; McFarland & Ross, 1987) or by factors like idealization of the relationship (Murray & Holmes, 1993). In contrast, tangible investments like financial investments are concrete and may be less emotionally affected. In this increasingly materialistic world, it is refreshing to find evidence that it is not the physical things of life that people perceive as maintaining relationships, but rather the more intangible investments (Goodfriend & Agnew, 2008) especially in emerging adults.

The H1d and H1e examining whether the planned tangible and planned intangible investments would be associated positively with commitment were confirmed, too. These results showed consistency with prior findings (e.g., Goodfriend & Agnew, 2008; Özgülük Üçok & Hatipoğlu-Sümer, 2021; Özgülük Üçok & Hatipoğlu-Sümer, 2023). Goodfriend and Agnew (2008) in their first study found that higher commitment to a romantic relationship is associated with more plans for future possibilities with the current partner, which displays consistency with earlier research depicting that high levels of

relationship commitment are associated with a long-term perspective on the relationship (Arriaga & Agnew, 2001; Berscheid & Reis, 1998). Goodfriend and Agnew's (2008) third study in their article also revealed that individuals who plan more to invest future resources are less likely to end their relationship, since doing so would result in the loss of both past and planned investments.

H2 proposed that commitment would be significantly and positively associated with we-ness and was confirmed in the current study. This finding can be explained in line with the definition and nature of we-ness wherein commitment arose an important variable explaining we-ness. For example, as mentioned previously cognitive interdependence reflects the cognitive facet of we-ness (Topcu-Uzer et al., 2021), and it has been based on the basic principles of investment model (Rusbult, 1983) depicting specifically that commitment fosters sense of we-ness felt in the relationship (Agnew et al., 1998). In addition, commitment may be considered as a prerequisite of the evolvement of couple identity (emotional sense of we-ness) because more committed often develop identities that are more centered on their specific relationship and are more relevant to their thoughts and feelings about each other than to a broader identity related to others (Acitelli et al., 1999). Moreover, Landis et al. (2014) have also put forth that when couples feel strong commitment to their relationships, they are eager to feel more sense of we-ness which results in developing a long-term relationship. In addition, the findings depicted in the study of Özgülük Üçok et al. (2025) also posit that commitment predicts we-ness among emerging adults.

The H3 suggested that commitment would be significantly and positively associated with relationship satisfaction. This hypothesis was confirmed in the current study. As discussed earlier, the findings in the literature refer to a reciprocal relationship between commitment and relationship satisfaction. Specifically, investment model (Rusbult, 1983; Rusbult et al., 1998) posit that relationship satisfaction is the strongest predictor of commitment which has been put forth by other studies in the literature, too (e.g., Le & Agnew, 2003). However, it is emphasized that commitment may be a starting point in terms of relationship maintenance (Landis et al., 2014), rather than being predicted by satisfaction but predicting satisfaction in relationships as in the study of Schneewind and Wunderer (2003), who have found the higher the commitment, the higher the relationship satisfaction.

The H4 was that we-ness would be significantly and positively associated with relationship satisfaction, and it was confirmed in this study. In the literature all the studies which have examined the association between these two variables were conducted with married individuals/couples (e.g., Alea et al., 2015; Buehlman et al., 1992; Cruwys et al., 2022; Reid et al., 2006; Singer et al., 2015) and all have found that we-ness is a significant predictor of relationship satisfaction (e.g., Alea et al., 2015; Cruwys et al., 2022; Medvene et al., 2000; Singer et al., 2015). Hence, the findings of the current study with emerging adults also confirmed the prior findings with a different sample, displaying that in the case individuals in a romantic relationship feels we-ness in their relationships, they feel more satisfied in their relationship. One of the studies conducted with married individuals explained the possible reason behind this significant association such that we-ness provides a sense of unity and mutuality in the relationship which helps individuals support each other in difficult times (as reflected in the behavioral facet of we-ness, experiencing a we-stress and utilizing dyadic coping strategies; Bodenmann, 2008) evaluating these we-moments as one of the most essential component of marital happiness and marital resilience over time (Alea et al., 2015). This can also be generalized to the findings of the current with emerging adults since they may have gone through several stressors such as graduating from university, searching for jobs, maintaining their relationship, and forming their identity (Arnett, 2000) and in the case their partners have accompanied them and involved in dyadic coping their sense of we-ness and as a result their relationship satisfaction may have increased.

Lastly, H5 was confirmed in this study indicating that we-ness mediated the positive association between commitment and relationship satisfaction. That is, commitment is significantly and positively associated with we-ness which in the end, leads emerging adults to feel more satisfied with their relationships. Commitment as predicted by quality of alternatives and past and planned investments indicate that the emerging adults of this study tend not to weigh quality alternatives out of their current relationship and they have had invested intangible resources into their relationship in the past, and they

have most tangible and intangible investment plans for the future of their relationships, all of which together have set the basis of their commitment to their relationships. Once commitment has been established, a further step in the romantic relationship has been set which is feeling as "we" that is feeling belonging as part of a unity in their relationship (Meier et al., 2021) in addition to keeping their individual identities. It is important to consider that emerging adults as reflected in this study first intend to stay in their romantic relationships and afterward develop a sense of we-ness. The concept of we-ness has generally been conceptualized within the cultural context of collectivism which also Türkiye represents. For example, being loyal to the group an individual belongs to is a very crucial aspect of belongingness in collectivist cultures as well as prioritizing values like religion and extended family (Hofstede et al., 2010) fostering the development of sense of we-ness which presents itself in romantic relationships, too. As very well established in the literature, we-ness is a strong predictor of relationship satisfaction (e.g., Alea et al., 2015; Cruwys et al., 2022; Medvene et al., 2000; Singer et al., 2015) especially with married couples and now in emerging adults as well. This may be that, feeling belonging in a relationship may sound familiar for the romantic partners from their family of origin where the collectivist culture values may have been experienced; they may feel themselves safe that the relationship is maintained with the sense of we-ness, and as a result feel happy and satisfied.

Conclusion

Taken together, these findings extend Rusbult's Investment Model by demonstrating that, in addition to quality of alternatives, both past and planned investments—particularly intangible and planned investments—play a significant role in fostering commitment among emerging adults in Türkiye. Moreover, the mediating role of we-ness between commitment and relationship satisfaction indicates an important relational mechanism through which committed individuals experience greater satisfaction in their romantic relationships. Overall, these results extend investment model research beyond married samples to emerging adults within a collectivist cultural context and clarify how commitment associates with relationship satisfaction via a sense of we-ness.

Limitations and Recommendations for Future Research

First limitation of this study is that the range of relationship duration was so wide. The bases of dependence, commitment, we-ness, and relationship satisfaction of a participant who has been in a relationship for only 3 months and another participant for 120 months will inevitably differ from each other. Hence, further studies could compare the participants` bases of dependence, commitment, we-ness, and relationship satisfaction according to the duration of their relationship.

Second, this study concentrated on investment patterns, and we-ness in traditional, different-gender relationships. Further studies could investigate if these findings hold true in other types of relationships (e.g., same-gender relationships). Although it is thought that the processes are similar, other types of relationships may also have various opportunities or constraints that may influence both past and planned investments (Goodfriend & Agnew, 2008), and couples` sense of we-ness.

Third, although it is thought that the theoretical background of this study allowed for investigating the mediator role of we-ness in the association between commitment and relationship satisfaction, considering the propositions of Maxwell and Cole (2007), Maxwell et al. (2011), and Mitchell and Maxwell (2013), it is worthwhile to note that having run mediation analyses in a cross-sectional study holds as a limitation. Hence, further studies are recommended to examine the trajectory of the investments emerging adults have already put into and plan for their relationships in addition to the development of commitment, we-ness, and relationship satisfaction over years.

Penultimately, the use of self-report data collected at a single time point introduces the potential for common method bias. Such bias may artificially inflate associations among constructs due to shared measurement variance. Future studies are encouraged to incorporate longitudinal or multi-method designs to eliminate this limitation.

Last, the collection of individual data prevented driving conclusions about the effect of partners on each other's outcome variables. By its nature, investment model emphasizes the interdependence among couples which matches with the basic assumption of interdependence proposed by actor partner interdependence model. In this regard, having not collected dyadic data can be considered an important limitation of this study. Hence, it is recommended that in future studies, other research could collect dyadic data and elaborate not only on the actor but also the partner effects.

Practical Implications

Considering potential practical applications of the current study findings, firstly it is thought that the results about planned investments may provide a pathway to fostering commitment. That is, couples who seek to strengthen their relationships may benefit from making future plans for their relationships (Goodfriend & Agnew, 2008) which aligns with the findings of Agnew et al. (2008) proposing a causal effect of relationship plans on commitment in nonmarital romantic relationships. Hence, the couple therapists may focus on the future tangible and intangible plans of emerging adults for their relationships to foster their relationship commitment.

In addition, Reid et al. (2006) suggest that by accompanying couples to increase their sense of we-ness in their relationships, their relationship satisfaction could be increased. To help couples increase their sense of we-ness, their cultural background could be considered by couple therapists and how feeling "I" versus "we" would sound to them without losing their individual identities. Afterward, couples` language could be observed and they can be led to be aware of their use of "I" versus "we" language. Overall, previous studies have shown that premarital counseling/therapies or relationship skill programs could help improve the quality and maintenance of the relationships (Dion, 2005; Hawkins et al., 2008). In this regard, this study could contribute to the programs by including past and planned tangible and intangible investments, as well as commitment, we-ness, and relationship satisfaction.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: Single-author, 100%

2. Conflict of interest: No potential conflict of interest was reported by the author.

3. Ethics Report: The ethical approvals for this research were obtained from the TED University Human Research Ethics Committee in accordance with its decision dated April 14, 2022, numbered E-27535802-100-15322.

4. Research Model: In this study, a quantitative research method was used. The study sample comprised 291 emerging adults. Of the sample, 103 participants (35.4%) reported their gender identity as a man, and 188 (64.6%) as a woman. Participants voluntarily participated in this study.

5. Information: No separate language validation certificate was obtained for the measurement instruments used in this study. This is primarily because the manuscript was originally prepared in English and subsequently translated into Turkish. Furthermore, the author completed their education at institutions where the medium of instruction is English and demonstrates advanced academic proficiency in the language. The translation process was therefore conducted with great care by the researcher, ensuring the preservation of both conceptual integrity and terminological accuracy. Accordingly, obtaining an additional language validation certificate from an external institution was not considered necessary.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Bağlılık, romantik ilişkilerin nasıl geliştiğini ve işlediğini anlamada tutarlı bir şekilde temel bir unsur olarak kabul edilmiştir; Rusbult'un Yatırım Modeli (1980) ise yatırımların bağlılığı ve ilişki sonuçlarını nasıl etkilediğini açıklamak için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Model, bir bireyin bir ilişkiye olan bağlılığının; algıladığı ödüller, alternatif seçeneklerin mevcudiyeti ve ilişkiye yapılan yatırımların boyutu ile şekillendiğini öne sürer. Önceki araştırmalar esas olarak geçmiş yatırımlara ve bunların ilişki bağlılığı üzerindeki etkisine odaklanmış olsa da (Rusbult vd., 1998), son dönemdeki çalışmalar bu anlayışı, ilişkiye geçmişte dahil edilen ve geleceği için planlanan hem somut hem de soyut yatırımları kapsayacak şekilde genişletmiştir (örn. Goodfriend ve Agnew, 2008). Bununla birlikte, hem somut hem de soyut yatırımların, özellikle kimlik oluşumu ve keşfiyle karakterize edilen bir gelişim aşaması olan "beliren yetişkinlikte", farklı kültürel bağlamlarda ilişki bağlılığını nasıl desteklediği hakkında daha az şey bilinmektedir (Arnett, 2000).

Bu çalışma, farklı yatırım biçimlerinin (geçmişe karşı planlanan; somut ve soyut) Türkiye'deki beliren yetişkinler arasındaki romantik ilişkilerde bağlılık yordayıcılığına nasıl katkıda bulunduğunu keşfederek Rusbult'un Yatırım Modeli'ni genişletmeyi amaçlamaktadır. Buna ek olarak, partnerler arasındaki paylaşılan kimlik ve bağ duygusu olan "biz-olma" (we-ness) kavramının, bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki aracı rolü incelenecektir. Bildiğimiz kadarıyla bu çalışma, Goodfriend ve Agnew (2008) tarafından genişletilen yatırımların bağlılığı açıklamadaki yordayıcı rollerini ve "biz-olma" kavramını beliren yetişkinlik evresinde inceleyen ilk çalışmadır; ayrıca "bizlik" kavramı da beliren yetişkinler arasında ilk kez değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, bu olguyu inceleyerek bu çalışma sadece beliren yetişkinlikteki ilişki dinamiklerinin akademik olarak anlaşılmasına katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda romantik ilişkilerde yol alan beliren yetişkinlere yönelik ilişki danışmanlığı ve müdahaleleri için pratik çıkarımlar sunmaktadır.

Beliren Yetişkinlik ve Romantik İlişkiler

Beliren yetişkinlik, ergenlik ile yetişkinlik arasındaki bir geçiş evresi olarak tanımlanmaktadır. Bu aşamada bireyler, yaşamları hakkında kararlar alarak ve kimlik keşiflerini sürdürmek için farklı deneyimler yaşayarak ergenlikte başlayan kimliklerini şekillendirmeye devam etmektedirler (Furman ve Schaffer, 2003). Diğer bir deyişle, bu dönemde bireyler; aşk, iş ve dünya görüşleri hakkında, ergenlik yıllarında atılan temeller üzerine inşa edilen önemli kararlar alırlar.

Yaşamın tüm evrelerinde romantik ilişkiler önemli bir yer tutar; ancak beliren yetişkinler için bu ilişkiler aynı zamanda cinsel ve duygusal yakınlık sağlamanın yanı sıra değerleri, inançları, tercihleri ve üretkenliği anlamanın bir aracı olan gelişimsel hedeflerdir (Arnett, 2000; Erikson, 1968). Beliren yetişkinler için bir romantik ilişki başlatmak ve sürdürmek, sağlıklı bir kimlik oluşturmada önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir (Arnett, 2000). Ergenlikten farklı olarak, beliren yetişkinlikte romantik ilişkilerin süresinin genellikle daha uzun olması beklenir (Arnett, 2004). Yetişkinliğin belirleyici işaretleri değişmiş; evlilik, çocuk sahibi olma ve eğitimi tamamlama gibi dönüm noktaları artık yirmili yaşların başından ziyade sonlarına doğru gerçekleşmeye başlamıştır. Sonuç olarak, gençler yetişkinliğin tipik özelliklerini yirmili yaşlarının ortalarına veya sonlarına kadar sergilememe veya erteleme eğilimindedirler (Arnett, 2000). Romantik ilişkilerin beliren yetişkinlerin yaşamları üzerindeki önemli etkisi göz önüne alındığında, yakın ilişkilerin dinamiklerini açıklayan en önde gelen modellerden biri olan Rusbult'un Yatırım Modeli (Rusbult vd., 1998), bu çalışmanın teorik arka planı olarak benimsenmiştir.

Yatırım Modeli

Yatırım modeli çerçevesinde bağlılık, bireyin bir ilişkide kalma niyetini, partnerine yönelik psikolojik bir bağ geliştirmesini ve ilişkiye uzun vadeli bir bakış açısı benimsemesini ifade etmektedir (Arriaga ve Agnew, 2001). Yatırım modeline göre (Rusbult vd., 1998; Tran vd., 2019), alternatiflerin kalitesi, ilişki doyumu ve yatırım büyüklüğü bağlılığın temel yordayıcılarıdır. Alternatiflerin kalitesi, birincil ilişkiye kıyasla çekici, arzu edilir ve ulaşılabilir bir alternatifin varlığını ifade etmektedir (Kelley ve Thibaut, 1978; Rusbult vd., 1998; Thibaut ve Kelley, 1959) ve bireyin ihtiyaçlarının mevcut ilişki dışında arkadaşlar, aile ya da tek başına olma yoluyla ne ölçüde karşılandığına bağlı olarak belirlenmektedir (Rusbult vd., 1998). Bu bağlamda, mevcut ilişkiye kıyasla alternatiflerin kalitesi arttıkça, bireylerin ilişkilerine yönelik bağlılık düzeylerinin azalma eğiliminde olduğu belirtilmektedir (Agnew, 2009). Aynı durum, mevcut ilişkilerine yönelik olası alternatifleri değerlendirme eğiliminde olan beliren yetişkinler için de geçerlidir (Agnew vd., 2017; Büyükşahin vd., 2005; Büyükşahin ve Hovardaoğlu, 2007; Kızılkaya, 2020). Alanyazında ilişki doyumu genellikle bireylerin ilişkilerinde olumsuz duygulara kıyasla olumlu duyguları ne ölçüde deneyimledikleri şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre, yatırım modeline göre ilişki doyumu yüksek olduğu sürece, ilişkideki bağlılık düzeyi de yüksek olma eğilimindedir (Etcheverry vd., 2012; Rodrigues vd., 2017; Rusbult vd., 1998; Tran vd., 2019). Bu bulgunun beliren yetişkinlerin romantik ilişkileri için de genellenebilir olduğu belirtilmektedir (Büyükşahin vd., 2005; Büyükşahin ve Hovardaoğlu, 2007; Kızılkaya, 2020; Özgülük Üçok vd., 2025). Yatırım büyüklüğü ise, ilişkiye daha önce sağlanmış olan ve ilişkinin sona ermesi durumunda kaybedilecek kaynakları ifade etmektedir (Le ve Agnew, 2003; Rusbult vd., 1998). Beliren yetişkinlik döneminde de benzer örüntülerin gözlendiği belirtilmektedir (Büyükşahin vd., 2005; Büyükşahin ve Hovardaoğlu, 2007; Kızılkaya, 2020).

Rusbult vd. (1998) tarafından ortaya konulan yatırım büyüklüğü kavramsallaştırmasını genişleten Goodfriend ve Agnew (2008), yatırımları zamanlama (geçmiş ve planlanan) ve maddesellik (somut ve soyut) boyutları açısından yeniden tanımlamışlardır. Zamanlama açısından, yalnızca geçmiş yatırımların değil, aynı zamanda geleceğe yönelik planlanan yatırımların da ilişkinin sona ermesi durumunda kaybedilecek kaynaklar olduğunu ileri sürmüşler ve planlanan yatırımların bağlılığı güçlendirmedeki önemine vurgu yapmışlardır. Maddesellik açısından ise somut yatırımlar, paylaşılan satın alımlar ya da ortak bir evcil hayvan gibi ilişkiyle doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı, fiziksel olarak var olan kaynaklar olarak tanımlanırken; soyut yatırımlar, fiziksel bir formu olmayan ancak kendini açma ve birlikte zaman geçirme gibi yollarla ilişkiyle bağlantılı olan kaynaklar olarak kavramsallaştırılmıştır. Sınırlı sayıdaki araştırma bulgusu, geleceğe yönelik planların romantik ilişkilerde bağlılığın güçlü bir yordayıcısı olduğunu ve geçmiş yatırımların etkisini aştığını ortaya koymaktadır (Goodfriend ve Agnew, 2008; Lehmiller, 2010). Ayrıca, geçmiş soyut yatırımların, planlanan soyut ve planlanan somut yatırımların bağlılıktaki varyansı anlamlı biçimde açıkladığı; buna karşın geçmiş somut yatırımların bağlılık düzeylerini yordamada daha az etkili olduğu bulunmuştur (Goodfriend ve Agnew, 2008; Lehmiller, 2010). Türkiye'den elde edilen bulgular, geçmiş soyut yatırımların, planlanan somut yatırımların ve planlanan soyut yatırımların hem çift kariyerli evli bireylerde (Özgülük Üçok ve Hatipoğlu-Sümer, 2021) hem de çift kariyerli evli çiftlerde (Özgülük Üçok ve Hatipoğlu-Sümer, 2023) bağlılığı yordadığını göstermektedir. Tüm bu bulgular, yatırımların bağlılığın güçlü yordayıcıları olduğunu öne süren klasik yatırım modeliyle örtüşmektedir. Ancak, araştırmacının bilgisi dâhilinde, yatırımların genişletilmiş biçimi olan geleceğe yönelik ilişki planlarını da kapsayan bu yaklaşım, ne Türkiye'de ne de uluslararası alanyazında beliren yetişkinler üzerinde incelenmiştir. Mevcut sınırlı bulgular, beliren yetişkinlerde yatırım büyüklüğünün ilişki bağlılığının yordayıcılarından biri olduğunu göstermektedir (örn., Büyükşahin vd., 2005; Büyükşahin ve Hovardaoğlu, 2007; Kızılkaya, 2020); ancak yatırımların geleceğe yönelik planları da içeren genişletilmiş versiyonu bu grupta ele alınmamıştır.

Genel olarak model, bireylerin ilişki dışındaki alternatiflerin çekiciliğinin düşük olduğu, partnerleriyle ilişkilerinden doyum aldıkları ve ilişkiye hem geçmiş hem de geleceğe yönelik, somut ve soyut kaynaklar açısından önemli ölçüde yatırım yaptıkları durumlarda daha yüksek düzeyde bağlılık gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Alanyazında sınırlı sayıda çalışma bulunmakla birlikte, romantik bir

ilişkide bağlılık geliştikçe, partnerlerin kendilerini bir bütünün parçası olarak algılamaya başladıkları ve ilişkide *biz-olma* duygusu geliştirdikleri öne sürülmektedir (Agnew vd., 1998). Ayrıca Landis vd. (2014) tarafından belirtildiği üzere, romantik ilişkilerine güçlü biçimde bağlı olan bireylerin daha güçlü bir *biz-olma* duygusuna sahip oldukları ve bunun da uzun süreli ilişkilerin gelişimine hizmet ettiği ifade edilmektedir.

Biz-olma (We-ness) Kavramının Tanımı ve Doğası

Biz-olma (*we-ness*), bireylerin romantik ilişkilerinde kendilerini partnerleriyle birlikte, iki ayrı kimlikten (ben/bana ya da sen/o/onlar) ziyade tek bir bütün (biz/bize) olarak algılama düzeyi şeklinde tanımlanmaktadır (Topcu-Uzer vd., 2020). Bu algı, partnerlerin ortak etkinliklere katılmalarını, duygusal ve bilişsel bağlar deneyimlemelerini ve bir birliktelik duygusu geliştirmelerini içermektedir (Meier vd., 2021). Biz-olma kavramının doğasını ele almak amacıyla bu çalışmada Topcu-Uzer vd. (2021) tarafından önerilen yaklaşım benimsenmiştir. Buna göre biz-olma üç temel boyuttan oluşmaktadır: bilişsel, davranışsal ve duygusal.

Biz-olmanın Bilişsel Boyutu

Bilişsel karşılıklı bağımlılık (*cognitive interdependence*; Agnew vd., 1998), "ilişki içindeki benliğin çoğulcu ve kolektif bir temsiliyle karakterize edilen zihinsel bir durum" olarak tanımlanmaktadır (s. 939). Bilişsel karşılıklı bağımlılık kavramı, biz-olmanın bilişsel boyutunu yansıtmaktadır (Topcu-Uzer vd., 2021). Bununla birlikte, bu kavram yatırım modelinin temel ilkelerine dayalı olarak geliştirilmiş olup (Rusbult, 1983), özellikle bağlılığın ilişkide hissedilen biz-olma duygusunu güçlendirdiğini öne sürmektedir (Agnew vd., 1998).

Biz-olmanın Davranışsal Boyutu

Biz-olmanın davranışsal boyutu genel olarak çiftlerin stresle başa çıkmak için kullandıkları ikili başa çıkma (*dyadic coping*) stratejilerini ifade etmektedir (Bodenmann, 2008). Sistemik transaksiyonel model (Systemic Transactional Model – STM; Bodenmann, 2005), çift ilişkilerinde bireysel ya da çift olarak yaşanan stresin ve bu stres faktörleriyle başa çıkma biçimlerinin birbirinden bağımsız olamayacağını ileri sürmektedir; çünkü stres, ilişkiye yayılabilir ya da ilişki içinde karşılıklı olarak aktarılabilir (Falconier vd., 2015). Bu bağlamda stres, bireysel bir deneyim olmaktan çıkarak "bizim stresimiz", başka bir deyişle "biz-stresi" hâline gelmekte ve duygusal ile pratik başa çıkma stratejilerinin kullanımı yoluyla stresle baş etmeyi kolaylaştırmaktadır (Bodenmann vd., 2016).

Biz-olmanın Duygusal Boyutu

Bireyler kendilerini tanımlarken başkalarıyla olan ilişkilerine daha fazla öncelik verdiklerinde, yakın bir ikili ilişkinin parçası olma dereceleri ve partnerleriyle biz-olma duygusu hissetme düzeyleri de farklılaşabilmektedir (Acitelli vd., 1999). Bu bağlamda, çift kimliği (*couple identity*), alanyazında biz-olmanın duygusal boyutu olarak kavramsallaştırılmıştır (örn., Topcu-Uzer vd., 2021) ve partnerlerin kendilerini ilişkileri içinde bir bütünün parçası olarak görebilme potansiyeli şeklinde tanımlanmaktadır (Acitelli vd., 1999). Bağlılık, çift kimliğinin (duygusal biz-olma duygusunun) gelişimi için bir ön koşul olarak değerlendirilebilir; çünkü daha yüksek düzeyde bağlılık gösteren ve daha yerleşik ilişkiler, bireylerin kimliklerini daha çok belirli ilişkilerine odaklamalarına ve bu kimliğin, başkalarına ilişkin daha genel kimliklerden ziyade partnerlerine yönelik düşünce ve duygularla daha ilişkili olmasına yol açmaktadır (Acitelli vd., 1999). Tüm bu bulgular birlikte ele alındığında, bağlılığın biz-olmanın çeşitli boyutlarını ve genel biz-olma düzeyini yordayıcı rolü vurgulanmaktadır. Bu araştırmada biz-olma, bütüncül bir yapı olarak ele alınmış ve analiz edilmiştir.

İlişkide biz-olma duygusu üzerine yapılan sınırlı sayıdaki ampirik çalışma, araştırmaların çoğunlukla evli bireyler ya da evli çiftler üzerinde yürütüldüğünü göstermektedir (örn., Alea vd., 2015; Buehlman vd., 1992; Cruwys vd., 2022; Reid vd., 2006; Singer vd., 2015). Türk alanyazınında da benzer bir örüntü görülmekte olup (örn., Aydoğan vd., 2024; Özgülük Üçok vd., 2024), çalışmaların genellikle evli bireyler/çiftler üzerinde; ilişki doyumu, psikolojik sıkıntı ve stresle çift olarak birlikte başa çıkma

bağlamında gerçekleştirildiği görülmektedir. Araştırmacının bilgisi dahilinde tek istisna, yatırım modeli değişkenleri (ilişki doyumu, alternatiflerin kalitesi, yatırım büyüklüğü ve bağlılık) ile biz-olma arasındaki ilişkileri, hâlihazırda evli olmayan beliren yetişkinler üzerinde ve ikili düzeyde inceleyen çalışmadır (Özgülük Üçok vd., 2025). Alanyazında biz-olma ile ilişkisi en sık incelenen değişken ilişki doyumu olup, tüm çalışmalar biz-olmanın ilişki/evlilik doyumunu açıklamadaki güçlü yordayıcı rolünü ortaya koymuştur (örn., Alea vd., 2015; Cruwys vd., 2022; Medvene vd., 2000; Singer vd., 2015).

Yatırım modeli çerçevesinde ilişki doyumu, daha önce de belirtildiği üzere, bağlılığın en güçlü yordayıcısı olarak kabul edilmiştir (Le ve Agnew, 2003; Tran vd., 2019). Bununla birlikte, son yıllarda bazı çalışmalar ilişki doyumu ile bağlılık arasındaki karşılıklı ilişkiye dikkat çekmektedir. Bağlılık uzun süre bir sonuç değişkeni olarak ele alınmış olsa da (örn., Canary ve Stafford, 1992; Floyd ve Wasner, 1994; Kızılkaya, 2020), romantik ilişkilerde birçok davranış örüntüsünü etkileyen bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmekte ve ilişki doyumunun olası bir öncülü olarak görülmektedir (Landis vd., 2014). Landis vd. (2014) ayrıca bireylerin romantik ilişkilerine güçlü biçimde bağlı olduklarında daha yüksek düzeyde biz-olma duygusu hissettiklerini ileri sürmüştür. Buna paralel olarak, bağlılık arttıkça ilişki doyumunun da artacağı öne sürülmektedir (örn., Schneewind ve Wunderer, 2003). Ayrıca alanyazın bulguları, tüm çalışmaların biz-olmanın ilişki/evlilik doyumunu açıklamadaki yordayıcı rolünü vurguladığını göstermektedir (örn., Alea vd., 2015; Cruwys vd., 2022; Medvene vd., 2000; Singer vd., 2015).

Bu bulgular ve kuramsal önermeler doğrultusunda, bu çalışmada ilişki doyumu sonuç değişkeni olarak kavramsallaştırılmış ve biz-olmanın, bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide aracı (*mediator*) bir rol üstleneceği önerilmiştir.

Özetle, romantik ilişkilerde biz-olma kavramına yönelik artan ilgiye rağmen, alanyazında çeşitli önemli boşluklar bulunmaktadır. İlk olarak, ampirik çalışmaların büyük çoğunluğu evli bireyler ya da evli çiftler üzerinde yoğunlaşmış; evlilik dışı romantik ilişkiler içinde bulunan beliren yetişkinler büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. İkinci olarak, biz-olma kavramı ilişki doyumuyla tutarlı biçimde ilişkilendirilmiş olmasına karşın, yatırım modeli çerçevesinde —özellikle bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide olası bir aracı değişken olarak— ele alınmasına yönelik ampirik bulgular sınırlıdır. Son olarak, bu değişkenler arasındaki ilişkileri farklı kültürel bağlamlarda, özellikle Türkiye'de inceleyen araştırmalar oldukça azdır. Bu boşlukları ele almayı amaçlayan mevcut çalışma, beliren yetişkinler arasında bağlılığın temelleri, bağlılık, biz-olma ve ilişki doyumu arasındaki ilişkileri tek bir model kapsamında incelemektedir.

Mevcut Çalışma

Bu doğrultuda, bu araştırmada Türkiye'de yaşayan beliren yetişkinlerde bağımlılığın temellerinin (alternatiflerin kalitesi ve yatırımlar) bağlılıkla nasıl ilişkili olduğu ve bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki olumlu ilişkide biz-olmanın aracı bir rol üstlenip üstlenmediği incelenmiştir. Bu kapsamda aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

Hipotez 1 (H1): Bağımlılığın temelleri bağlılık ile anlamlı düzeyde ilişkili olacaktır.

H1a: Alternatiflerin kalitesi, bağlılık ile anlamlı ve negatif yönde ilişkili olacaktır.

H1b: Geçmiş somut yatırımlar, bağlılık ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olacaktır.

H1c: Geçmiş soyut yatırımlar, bağlılık ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olacaktır.

H1d: Planlanan somut yatırımlar, bağlılık ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olacaktır.

H1e: Planlanan soyut yatırımlar, bağlılık ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olacaktır.

Hipotez 2 (H2): Bağlılık, biz-olma ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olacaktır.

Hipotez 3 (H3): Bağlılık, ilişki doyumu ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olacaktır.

Hipotez 4 (H4): Biz-olma, ilişki doyumu ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olacaktır.

Hipotez 5 (H5): Biz-olma, bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki pozitif ilişkide aracı bir rol üstlenecektir.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışma, Türkiye'de yaşayan beliren yetişkinlerde alternatiflerin kalitesi ile farklı yatırım türleri arasındaki ilişkileri ve bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide biz-olmanın aracı rolünü incelemeyi amaçlamıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla, Fraenkel vd. (2011) tarafından nicel değişkenler arasındaki ilişkinin derecesini değerlendiren bir araştırma yaklaşımı olarak tanımlanan ilişkisel araştırma deseni benimsenmiştir. Araştırma hipotezleri, yapısal eşitlik modellemesi çerçevesinde, gözlenen değişkenler kullanılarak gerçekleştirilen yol analizi ile test edilmiştir.

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemi, uygun örnekleme yöntemiyle ve üç ölçüt temel alınarak belirlenmiştir: (1) 18–29 yaş aralığında olmak, (2) en az 3 aydır devam eden bir romantik ilişki içinde olmak ve (3) Türkiye'de yaşıyor olmak. Örneklem toplam 291 beliren yetişkinden oluşmaktadır. Katılımcıların 103'ü (%35,4) cinsiyet kimliğini erkek, 188'i (%64,6) kadın olarak bildirmiştir. Katılımcıların yaşları 18 ile 29 arasında değişmekte olup yaş ortalaması 22,68'dir (SS = 1,60).

Katılımcıların büyük çoğunluğu lise mezunudur (n = 199, %68,4). Yalnızca üç katılımcı lisansüstü dereceye sahiptir (%1) ve geri kalan katılımcılar lisans mezunudur (n = 89, %30,6). Katılımcıların 233'ü (%80) hâlen öğrenci olup, 95'i (%32,6) çalışmaktadır. Katılımcıların yarıdan fazlasının geliri 0-2324 TL arasındadır (%57,4); veri toplama sürecinde 1 ABD doları yaklaşık 20 TL'ye karşılık gelmektedir. Örneklemin 274'ü (%94,2) devam eden bir romantik ilişki içinde olduğunu, 17'si (%5,8) ise nişanlı olduğunu belirtmiştir. İlişki süreleri 3 ay ile 120 ay arasında değişmekte olup, ortalama ilişki süresi 25,71 aydır (SS = 24,35).

Veri Toplama Araçları

Yatırım Modeli Ölçeği. Yatırım Modeli Ölçeği (Investment Model Scale; IMS; Rusbult vd., 1998), yatırım modeli tarafından önerilen dört yapıyı ölçen bir öz-bildirim aracıdır: bağlılık, ilişki doyumu, alternatiflerin kalitesi ve yatırım büyüklüğü. Ölçek toplam 22 maddeden oluşmaktadır; 5 madde ilişki doyumunu (örn., "İlişkimiz beni çok mutlu ediyor"), 5 madde alternatiflerin kalitesini (örn., "Birlikte olduğum kişi dışında bana çok çekici gelen insanlar var"), 5 madde yatırım büyüklüğünü (örn., "İlişkimize öyle çok yatırım yaptım ki, eğer bu ilişki sona erecek olursa çok şey kaybetmiş olurum.") ve 7 madde bağlılığı (örn., "İlişkimizin sonsuza kadar sürmesini istiyorum") ölçmektedir. Maddeler 9'lu Likert tipi bir ölçek üzerinde derecelendirilmektedir (0 = "hiç katılmıyorum", 8 = "tamamen katılıyorum").

Türkçe uyarlama kapsamında, doyum, alternatiflerin kalitesi ve yatırım büyüklüğü alt ölçekleri Büyükşahin vd. (2005) tarafından; bağlılık alt ölçeği ise Büyükşahin ve Taluy (2008) tarafından uyarlanmıştır. Bu çalışmada, özgün yatırım büyüklüğü alt ölçeği yerine geçmiş ve planlanan yatırımları ölçen genişletilmiş ölçekler kullanıldığından, IMS'nin yalnızca alternatiflerin kalitesi, ilişki doyumu ve bağlılık alt ölçekleri kullanılmıştır. İç tutarlılık Cronbach alfa katsayısı ile değerlendirilmiş; alternatiflerin kalitesi için .71, ilişki doyumu için .93 ve bağlılık için .88 olarak bulunmuştur.

Geçmiş ve Planlanan Yatırımlar Ölçeği. Geçmiş ve Planlanan Yatırımlar Ölçeği (Past and Planned Investments Measure; PPIM; Goodfriend ve Agnew, 2008), romantik ilişkilerdeki yatırımları zamanlama (geçmiş–planlanan) ve maddesellik (somut–soyut) boyutları doğrultusunda değerlendiren bir öz-bildirim aracıdır. Ölçek toplam 26 maddeden oluşmaktadır: 8 madde geçmiş soyut yatırımları (örn., "Partnerim ve ben boş zamanlarımızda birlikte bir şeyler yaparız."), 5 madde geçmiş somut yatırımları (örn., "Partnerimle ortak banka hesaplarımız (vadesiz hesap, vb.) var."), 8 madde planlanan

soyut yatırımları (örn., "Gelecekte, ilişkimize oldukça fazla zaman ayıracağım. ") ve 5 madde planlanan somut yatırımları (örn., "Gelecekte partnerimle ortak mal varlıklarımız olacak.") ölçmektedir. Katılımcılar maddeleri 0 ("kesinlikle katılmıyorum") ile 8 ("kesinlikle katılıyorum") arasında derecelendirmektedir.

Ölçeğin Türkçe uyarlaması Özgülük Üçok ve Hatipoğlu-Sümer (2023) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada Cronbach alfa katsayıları geçmiş somut yatırımlar için .80, geçmiş soyut yatırımlar için .71, planlanan somut yatırımlar için .83 ve planlanan soyut yatırımlar için .83 olarak bulunmuş; bu değerler kabul edilebilir ile iyi düzeyde iç tutarlılığa işaret etmektedir.

Biz-olma Ölçeği. Biz-olma Ölçeği (We-ness Questionnaire; WQ; Topcu-Uzer vd., 2020), partnerlerin bilişsel, duygusal ve davranışsal biz-olma algılarını ölçen bir öz-bildirim aracıdır. Ölçek, tek faktörlü yapıda 17 maddeden oluşmaktadır (örn., "Birbirimizin görüşlerini, duygularını, planlarını ve isteklerini hisseder, bunlara ilgi gösterir ve destekleriz."). Maddeler 5'li Likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirilmiştir (1 = "hiç katılmıyorum", 5 = "tamamen katılıyorum"). Ölçeğin Türkçe uyarlaması Özgülük Üçok vd. (2024) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach alfa katsayısı ile hesaplanmış ve .94 olarak bulunmuştur.

Demografik Bilgi Formu. Araştırmacı tarafından hazırlanan demografik bilgi formu, katılımcıların bireysel ve ilişkisel özelliklerine ilişkin bilgi toplamak amacıyla kullanılmıştır. Bireysel özellikler kapsamında cinsiyet kimliği, yaş, eğitim düzeyi, gelir durumu, öğrenci olma ve çalışma durumu; ilişkisel özellikler kapsamında ise ilişki durumu ve ilişki süresi sorulmuştur.

Veri Analizi

Bu çalışmada, bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki olumlu ilişkide biz-olmanın aracı rolü incelenmiştir. Ana analizlere geçilmeden önce, ön analizler ve betimleyici istatistikler SPSS 29 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ardından, araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla AMOS 29 programı kullanılarak, yapısal eşitlik modellemesi kapsamında gözlenen değişkenlerle yol analizi yapılmıştır. Model uyumu, χ^2/df oranı, karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), normlaştırılmış uyum indeksi (NFI) ve standartlaştırılmış kök ortalama kare artık (SRMR) gibi çeşitli uyum ölçütleri kullanılarak değerlendirilmiştir. χ^2/df oranının 3 veya daha düşük olması yüksek düzeyde uyuma işaret etmektedir (Ullman, 2001). CFI ve NFI değerleri 0 ile 1 arasında değişmekte olup .95'in üzerindeki değerler iyi uyumu göstermektedir (Brown, 2006). SRMR için kabul edilebilir değer aralığı ise 0 ile .08 arasındadır (Hu ve Bentler, 1999).

Etik Hususlar

Araştırma için gerekli etik onay, yazarın bağlı bulunduğu üniversiteden alınmıştır. Veri toplama süreci Qualtrics platformu üzerinden çevrim içi olarak gerçekleştirilmiş olup, anketlerin tamamlanması yaklaşık 15 dakika sürmüştür. Katılım gönüllülük esasına dayanmış ve katılımcılardan araştırmaya başlamadan önce bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Katılımcılar, araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilmiş ve istedikleri herhangi bir zamanda herhangi bir yaptırım olmaksızın çalışmadan çekilebilecekleri konusunda bilgilendirilmiştir.

Bulgular

Betimleyici İstatistikler ve Korelasyonlar

Betimleyici istatistikler ve korelasyonlar Tablo 1'de sunulmuştur. En düşük korelasyon, geçmiş somut yatırımlar ile bağlılık arasında bulunmuştur ($r = -.14$, $p < .05$). En yüksek korelasyon ise biz-olma ile ilişki doyumu arasında gözlenmiştir ($r = .76$, $p < .01$).

Tablo 1. Betimleyici İstatistikler ve Korelasyonlar

	Sat_ Total	Qual_ Total	Com_ Total	Pti_ Total	Piti_ Total	Plti_ Total	Pliti_To tal	We_ Total
Sat_Total	1							
Qual_Total	-.36**	1						
Com_Total	.60**	-.43**	1					
Pti_Total	.23**	-.15*	-.14*	1				
Piti_Total	.45**	-.36**	.58**	.29**	1			
Plti_Total	.46**	-.28**	.53**	.36**	.48**	1		
Pliti_Total	.50**	-.33**	.66**	.26**	.74**	.64**	1	
We_Total	.76**	-.31**	.59**	.23**	.55**	.51**	.60**	1
Mean	39.21	19.66	56.39	12.60	59.40	36.09	62.36	76.31
SD	6.69	8.51	9.08	9.93	7.87	8.80	8.68	9.26

Not. *sat_total* = ilişki doyumu toplam puanı; *qual_total* = alternatiflerin kalitesi toplam puanı; *com_total* = bağlılık toplam puanı; *pti_total* = geçmiş somut yatırımlar toplam puanı; *piti_total* = geçmiş soyut yatırımlar toplam puanı; *plti_total* = planlanan somut yatırımlar toplam puanı; *pliti_total* = planlanan soyut yatırımlar toplam puanı; *we_total* = bizlik toplam puanı

Doğrudan ve Dolaylı Etkiler

Bu çalışmada, bağımlılığın temellerinin (alternatiflerin kalitesi, geçmiş somut yatırımlar, geçmiş soyut yatırımlar, planlanan somut yatırımlar ve planlanan soyut yatırımlar) bağlılığı yordadığı ve bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide biz-olmanın aracı rol üstlendiği model, beliren yetişkinler örnekleminde test edilmiştir (Şekil 1).

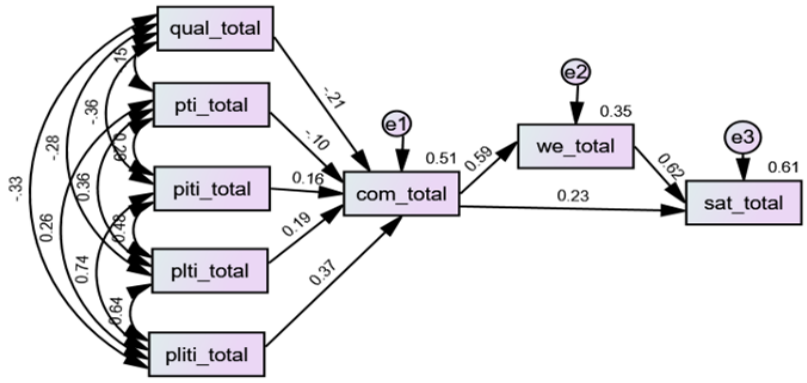

Şekil 1. Doğrudan ve Dolaylı Etkiler

Not. *qual* = alternatiflerin kalitesi; *pti* = geçmiş somut yatırımlar; *piti* = geçmiş soyut yatırımlar; *plti* = planlanan somut yatırımlar; *pliti* = planlanan soyut yatırımlar; *com* = bağlılık; *we* = bizlik; *sat* = ilişki doyumu.

Hipotezleri test etmek amacıyla yol analizi gerçekleştirilmiştir. Bağımlılığın temelleri ile bağlılık arasındaki ilişkileri inceleyen H1a–H1e hipotezleri, bağlılığı yordayan doğrudan yollar aracılığıyla test edilmiştir. H2, H3 ve H4 hipotezleri ise bağlılık, bizlik ve ilişki doyumu arasındaki doğrudan yolların incelenmesi yoluyla test edilmiştir. Son olarak, bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide bizliğin aracı rolünü inceleyen H5 hipotezi, bootstrap yöntemiyle elde edilen güven aralıkları kullanılarak dolaylı etkilerin değerlendirilmesiyle test edilmiştir. Önerilen model, gerçekleştirilen yol analizleri sonucunda veriye iyi uyum göstermiştir (χ^2 = 62.057, sd = 10, p = .00, χ^2/sd = 6.206, CFI = .95, NFI = .95, SRMR = .08). χ^2/sd oranı beklenen eşik değerlerin üzerinde olsa da, bu durum ki-kare istatistiğinin örneklem büyüklüğüne (N = 291) ve model karmaşıklığına duyarlı olmasıyla açıklanabilir. Bu nedenle

artımlı ve mutlak uyum indekslerine daha fazla ağırlık verilmiş ve bu indeksler modelin kabul edilebilir düzeyde uyuma sahip olduğunu göstermiştir. Aracı ve sonuç değişkenlerine ilişkin açıklanan varyans miktarını belirlemek amacıyla karesel çoklu korelasyon (R^2) değerleri incelenmiştir. Bağlılığı doğrudan yordayan bağımlılığın temelleri (alternatiflerin kalitesi, geçmiş somut yatırımlar, geçmiş soyut yatırımlar, planlanan somut yatırımlar ve planlanan soyut yatırımlar) bağlılıktaki varyansın %51'ini açıklamaktadır. Bağlılık, biz-olmadaki varyansın %35'ini açıklarken; bağlılık ve biz-olma birlikte ele alındığında ilişki doyumundaki varyansın %61'ini açıklamaktadır.

Modelde yer alan tüm doğrudan etkiler anlamlı bulunmuştur (Tablo 2). Yapısal model kapsamında ilk olarak, bağımlılığın temellerinin (alternatiflerin kalitesi, geçmiş somut yatırımlar, geçmiş soyut yatırımlar, planlanan somut yatırımlar ve planlanan soyut yatırımlar) bağlılık ile ilişkili olacağı varsayılmıştır. Buna göre, alternatiflerin kalitesi bağlılık ile negatif yönde ilişkili bulunmuştur (H1a doğrulandı; $\beta = -.21$, $p < .001$, [%95 GA −.31, −.10]). Geçmiş somut yatırımlar bağlılık ile anlamlı düzeyde ilişkili olmakla birlikte, ilişkinin yönü beklenen yönde değildir (H1b reddedildi; $\beta = -.10$, $p < .05$, [%95 GA −.18, −.02]). Geçmiş soyut yatırımların bağlılık ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (H1c doğrulandı; $\beta = .16$, $p < .05$, [%95 GA .01, .32]). Planlanan somut yatırımlar bağlılık ile pozitif yönde ilişkili bulunmuştur (H1d doğrulandı; $\beta = .19$, $p < .05$, [%95 GA .06, .32]). Planlanan soyut yatırımların ise bağlılık ile güçlü ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür (H1e doğrulandı; $\beta = .37$, $p < .001$, [%95 GA .21, .52]). İkinci hipotez kapsamında, bağlılığın biz-olma ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (H2 doğrulandı; $\beta = .59$, $p < .001$, [%95 GA .47, .69]). Üçüncü hipotez doğrultusunda, bağlılığın ilişki doyumu ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır (H3 doğrulandı; $\beta = .23$, $p < .001$, [%95 GA .09, .39]). Dördüncü hipoteze ilişkin olarak, biz-olmanın ilişki doyumu ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (H4 doğrulandı; $\beta = .62$, $p < .001$, [%95 GA .46, .76]). Son olarak, mevcut çalışmada anlamlı bir dolaylı etki saptanmıştır (Tablo 2). Buna göre, biz-olmanın bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki pozitif ilişkide aracı rol üstleneceği yönündeki hipotez doğrulanmıştır (H5 doğrulandı; $\beta = .27$, $p < .001$, [%95 GA .19, .38]). Başka bir ifadeyle, bağlılık biz-olma ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olup, bu durum beliren yetişkinlerin romantik ilişkilerinden daha yüksek doyum hissetmelerine yol açmaktadır.

Tablo 2. Doğrudan ve Dolaylı Etkiler

Doğrudan Etkiler					
	B	**SE**	***t***	***p***	***β***
Alternatiflerin kalitesi - - -> Bağlılık	-.23	.05	-4.73	.001**	-.21
Geçmiş somut yatırımlar - - -> Bağlılık	-.09	.04	-2.22	.027*	-.10
Geçmiş soyut yatırımlar - - -> Bağlılık	.19	.07	2.54	.011*	.16
Planlanan somut yatırımlar - - -> Bağlılık	.19	.06	3.37	.001**	.19
Planlanan soyut yatırımlar - - -> Bağlılık	.39	.07	5.25	.001**	.37
Bağlılık - - -> Biz-olma	.60	.05	12.53	.001**	.59
Bağlılık - - -> İlişki doyumu	.17	.03	4.98	.001**	.23
Biz-olma- - -> İlişki doyumu	.45	.03	13.64	.001**	.62
Dolaylı Etki					
	Dolaylı etkilere ilişkin bootstrap tahminleri				
	Standardize		95% CI		Standardize
Bağlılık - - -> Biz-olma - - -> İlişki doyumu	.27		[.19, .38]		.37

Not. *p < .05, **p < .001

Tartışma

Bu çalışmada, Türkiye'de yaşayan beliren yetişkinlerde bağımlılığın temellerinin (alternatiflerin kalitesi ve yatırımlar) bağlılık ile nasıl ilişkili olduğu ve biz-olmanın, bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki olumlu ilişkiye aracılık edip etmediği incelenmiştir. Çalışmanın hipotezlerinin tamamı, geçmiş somut yatırımlar ile bağlılık arasındaki ilişkinin yönü dışında, doğrulanmıştır.

Özellikle bulgular, H1a hipotezini destekleyerek alternatiflerin kalitesinin Türk beliren yetişkinlerde bağlılık ile negatif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, genel olarak önceki alanyazın bulgularıyla (örn., Agnew, 2009; Rusbult, 1983; Rusbult vd., 1998) ve özel olarak beliren yetişkinlerle yürütülen çalışmalarla (Büyükşahin vd., 2005; Büyükşahin ve Hovardaoğlu, 2007; Kızılkaya, 2020; Özgülük Üçok vd., 2025) oldukça tutarlıdır. Buna göre, bireyin mevcut romantik ilişkisinden daha ağır basan başka olası partnerler ya da yalnızlık gibi alternatiflere sahip olması durumunda, yatırım modeline göre bireyin mevcut romantik ilişkisinde kalmayı istememesi ve ilişkiye yönelik bağlılık düzeyinin düşük olması kaçınılmazdır.

Geçmiş somut yatırımların bağlılıkla pozitif yönde ilişkili olup olmadığını inceleyen H1b hipotezi, ilişkinin yönünün beklendiği gibi olmaması ve bağlılığı yordama açısından oldukça küçük bir etki büyüklüğü sergilemesi nedeniyle reddedilmiştir. Üniversite öğrencileriyle yapılan sınırlı sayıdaki önceki çalışmalar, geçmiş somut yatırımların diğer yatırım türleriyle karşılaştırıldığında bağlılığın en zayıf yordayıcısı olduğunu (Goodfriend ve Agnew, 2008) ya da üniversite öğrencilerinde (bkz. Goodfriend ve Agnew, 2008), çift kariyerli evli bireylerde (Özgülük Üçok ve Hatipoğlu-Sümer, 2021) ve çiftlerde (Özgülük Üçok ve Hatipoğlu-Sümer, 2023) bağlılığın anlamlı bir yordayıcısı olmadığını göstermiştir. Bu çalışmada da geçmiş somut yatırımlar bağlılık üzerinde en düşük etki büyüklüğünü göstermiştir; ancak beliren yetişkinlerde geçmiş somut yatırımlar ile bağlılık arasında negatif bir ilişki bulunması dikkat çekicidir. Yani bireylerin ilişkilerine yaptıkları geçmiş somut yatırımlar arttıkça bağlılık düzeylerinin azalma eğiliminde olduğu görülmüştür. Bu bulguyla doğrudan ilişkilendirilebilecek belirli bir önceki çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmadaki beliren yetişkinlerin ortalama ilişki süresinin yaklaşık iki yıl olması ve gelişimsel olarak beliren yetişkinlik döneminde bulunmaları nedeniyle borç paylaşımı ya da ortak banka hesabı gibi çok fazla geçmiş somut yatırım yapmamış olabilecekleri; bu tür yatırımlar yapmışlarsa da bu yatırımların beraberinde getirdiği sorumlulukların bağlılık düzeylerini olumsuz yönde etkilemiş olabileceği düşünülebilir. Bu durumun gelecekteki çalışmalarda daha ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Öte yandan, geçmiş soyut yatırımların bağlılıkla pozitif yönde ilişkili olup olmadığını inceleyen H1c hipotezi doğrulanmıştır. Bu bulgu, önceki araştırmalarla tutarlıdır (örn., Goodfriend ve Agnew, 2008; Özgülük Üçok ve Hatipoğlu-Sümer, 2021; Özgülük Üçok ve Hatipoğlu-Sümer, 2023). Soyut yatırımlar, somut yatırımlara kıyasla kişisel yoruma daha açıktır (Goodfriend ve Agnew, 2008). Örneğin, ilişkide algılanan duygusal bağlılık ya da yapılan fedakârlıklar, ilişkinin mevcut durumundan etkilenebilir (örn., ilişki iyi gidiyorsa geçmiş çabalar abartılabilir; McFarland ve Ross, 1987) ya da ilişkinin idealleştirilmesi gibi faktörlerle şekillenebilir (Murray ve Holmes, 1993). Buna karşılık, finansal yatırımlar gibi somut yatırımlar daha nesneldir ve duygusal durumlardan daha az etkilenebilir. Giderek materyalistleşen dünyada, ilişkilerin sürdürülmesinde bireylerin fiziksel unsurlardan ziyade daha çok soyut yatırımları önemli gördüğüne dair bulgular özellikle beliren yetişkinler açısından umut vericidir (Goodfriend ve Agnew, 2008).

Planlanan somut ve planlanan soyut yatırımların bağlılıkla pozitif yönde ilişkili olup olmadığını inceleyen H1d ve H1e hipotezleri de doğrulanmıştır. Bu sonuçlar, önceki bulgularla tutarlıdır (örn., Goodfriend ve Agnew, 2008; Özgülük Üçok ve Hatipoğlu-Sümer, 2021; Özgülük Üçok ve Hatipoğlu-Sümer, 2023). Goodfriend ve Agnew (2008), çalışmalarında romantik bir ilişkiye daha yüksek bağlılığın, mevcut partnerle geleceğe yönelik daha fazla plan yapılmasıyla ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu durum, yüksek ilişki bağlılığının uzun vadeli bir ilişki perspektifiyle ilişkili olduğunu ortaya koyan önceki araştırmalarla da örtüşmektedir (Arriaga ve Agnew, 2001; Berscheid ve Reis, 1998). Ayrıca Goodfriend ve Agnew'in (2008) üçüncü çalışması, gelecekte ilişkilerine yatırım yapmayı daha fazla

planlayan bireylerin ilişkilerini sonlandırma olasılıklarının daha düşük olduğunu göstermiştir; çünkü böyle bir durumda hem geçmiş hem de planlanan yatırımlar kaybedilecektir.

Bağlılığın biz-olma ile pozitif yönde ilişkili olacağını öne süren H2 hipotezi de doğrulanmıştır. Bu bulgu, biz-olmanın tanımı ve doğasıyla uyumludur; zira bağlılık, biz-olmayı açıklayan önemli bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, bilişsel karşılıklı bağımlılık biz-olmanın bilişsel boyutunu yansıtmaktadır (Topcu-Uzer vd., 2021) ve yatırım modelinin temel ilkelerine dayanmaktadır (Rusbult, 1983). Bu model, bağlılığın ilişkide hissedilen bizlik algısını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır (Agnew vd., 1998). Ayrıca bağlılık, çift kimliğinin (biz-olmanın duygusal boyutu) gelişimi için bir ön koşul olarak değerlendirilebilir; çünkü daha yüksek bağlılık düzeyine sahip bireyler, düşünce ve duygularında daha çok ilişkilerine odaklanan kimlikler geliştirmektedirler (Acitelli vd., 1999). Landis ve diğerleri (2014) da çiftlerin ilişkilerine güçlü bir bağlılık hissettiklerinde daha fazla biz-olma duygusu geliştirdiklerini ve bunun uzun süreli ilişkilerle sonuçlandığını öne sürmüştür. Benzer şekilde, Özgülük Üçok ve diğerlerinin (2025) bulguları da beliren yetişkinlerde bağlılığın biz-olmayı yordadığını göstermektedir.

Bağlılığın ilişki doyumuyla pozitif yönde ilişkili olacağını öne süren H3 hipotezi de doğrulanmıştır. Alanyazında bağlılık ile ilişki doyumu arasında karşılıklı bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Özellikle yatırım modeli (Rusbult, 1983; Rusbult vd., 1998), ilişki doyumunun bağlılığın en güçlü yordayıcısı olduğunu ileri sürmektedir; bu durum önceki çalışmalar tarafından da desteklenmiştir (örn., Le ve Agnew, 2003). Bununla birlikte, bağlılığın ilişki doyumunun bir sonucu olmaktan ziyade, ilişkinin sürdürülmesinde bir başlangıç noktası olabileceği de vurgulanmaktadır (Landis vd., 2014). Nitekim Schneewind ve Wunderer'in (2003) çalışması, bağlılık arttıkça ilişki doyumunun da arttığını göstermiştir.

Biz-olmanın ilişki doyumuyla anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olacağını öne süren H4 hipotezi, bu çalışmada doğrulanmıştır. Alanyazında bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların tamamı evli bireyler ya da çiftlerle yürütülmüş (örn., Alea vd., 2015; Buehlman vd., 1992; Cruwys vd., 2022; Reid vd., 2006; Singer vd., 2015) ve bu çalışmaların tümü biz-olmanın ilişki doyumunun anlamlı bir yordayıcısı olduğunu ortaya koymuştur (örn., Alea vd., 2015; Cruwys vd., 2022; Medvene vd., 2000; Singer vd., 2015). Bu doğrultuda, beliren yetişkinlerle yürütülen mevcut çalışmanın bulguları da farklı bir örneklemde önceki bulguları doğrulayarak, romantik ilişkilerinde biz-olma duygusunu hisseden bireylerin ilişkilerinden daha fazla doyum aldıklarını göstermektedir. Evli bireylerle yapılan çalışmalardan biri, bu anlamlı ilişkinin olası nedenini, biz-olmanın ilişkiye birlik ve karşılıklılık hissi kazandırması ve bireylerin zor zamanlarda birbirlerini desteklemelerine olanak tanıması olarak açıklamaktadır. Bu durum, biz-olmanın davranışsal boyutunda yer alan "biz stresi"ni deneyimleme ve çiftlere özgü başa çıkma stratejilerinin kullanılmasıyla yansıtılmakta olup, bu tür "biz anları"nın evlilik mutluluğu ve evlilik dayanıklılığının zaman içindeki en temel bileşenlerinden biri olduğu vurgulanmaktadır (Alea vd., 2015; Bodenmann, 2008). Bu açıklama, beliren yetişkinlerle elde edilen mevcut çalışmanın bulgularına da genellenebilir. Nitekim beliren yetişkinler üniversiteden mezun olma, iş arama, romantik ilişkilerini sürdürme ve kimlik oluşturma gibi çok sayıda stres faktörüyle karşı karşıya kalabilmektedir (Arnett, 2000). Bu süreçlerde partnerlerin birbirlerine eşlik etmeleri ve çiftlere özgü başa çıkma süreçlerine birlikte dahil olmaları, bireylerin bizlik algılarını güçlendirmiş ve bunun sonucunda ilişki doyumlarını artırmış olabilir.

Son olarak, bu çalışmada H5 hipotezi doğrulanmış ve biz-olmanın bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki pozitif ilişkiye aracılık ettiği görülmüştür. Buna göre, bağlılık biz-olma ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkilidir ve bu durum, beliren yetişkinlerin ilişkilerinden daha fazla doyum hissetmelerine yol açmaktadır. Alternatiflerin kalitesi ile geçmiş ve planlanan yatırımlar tarafından yordanan bağlılık, bu çalışmadaki beliren yetişkinlerin mevcut ilişkilerinin dışındaki alternatifleri daha az önemsediklerini, ilişkilerine geçmişte soyut yatırımlar yaptıklarını ve geleceğe yönelik olarak daha fazla somut ve soyut yatırım planına sahip olduklarını göstermektedir. Tüm bu unsurlar birlikte, bireylerin ilişkilerine yönelik bağlılıklarının temelini oluşturmaktadır. Bağlılık oluştuktan sonra, romantik ilişkide bir sonraki aşama olarak "biz" olma duygusunun, yani bireysel kimliklerini korumakla birlikte ilişkide bir bütünün parçası olma hissinin geliştiği görülmektedir (Meier vd., 2021). Bu çalışmanın bulguları, beliren yetişkinlerin

romantik ilişkilerinde öncelikle ilişkide kalma niyetini geliştirdiklerini, bunun ardından biz-olmanın oluştuğunu ortaya koymaktadır. Biz-olma kavramı genellikle kolektivizm bağlamında ele alınmakta olup, Türkiye de kolektivist kültürel özellikler sergileyen bir toplumdur. Kolektivist kültürlerde bireyin ait olduğu gruba sadakat, din ve geniş aile gibi değerlere verilen önem aidiyet duygusunun temel unsurları arasında yer almakta ve bu değerler romantik ilişkilerde de biz-olmanın gelişimini desteklemektedir (Hofstede vd., 2010). Alanyazında açıkça ortaya konduğu üzere, biz-olma özellikle evli çiftlerde ilişki doyumunun güçlü bir yordayıcısıdır (örn., Alea vd., 2015; Cruwys vd., 2022; Medvene vd., 2000; Singer vd., 2015) ve bu çalışmanın bulguları, bu ilişkinin beliren yetişkinler için de geçerli olduğunu göstermektedir. Bu durum, romantik partnerlerin aile kökenlerinde deneyimlemiş olabilecekleri kolektivist kültürel değerler nedeniyle ilişkide bir bütünün parçası olma hissini tanıdık ve güven verici bulmalarından kaynaklanıyor olabilir. İlişkinin bizlik algısı temelinde sürdürüldüğünü hissetmek, bireylerin kendilerini güvende hissetmelerine ve sonuç olarak ilişkilerinden daha mutlu ve doyumlu olmalarına katkı sağlayabilir.

Sonuç

Bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, Rusbult'un Yatırım Modeli'ni genişleterek, alternatiflerin kalitesinin yanı sıra geçmiş ve planlanan yatırımların —özellikle soyut ve planlanan yatırımların— Türkiye'de beliren yetişkinler arasında bağlılığı güçlendirmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, biz-olmanın bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki aracı rolü, bağlılık düzeyi yüksek bireylerin romantik ilişkilerinde neden daha fazla doyum yaşadıklarını açıklayan önemli bir ilişkisel mekanizmaya işaret etmektedir. Genel olarak bu sonuçlar, yatırım modeli araştırmalarını evli örneklemlerin ötesine taşıyarak kolektivist bir kültürel bağlamda beliren yetişkinlere genişletmekte ve bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide biz-olmanın aracı rolüne işaret etmektedir.

Sınırlılıklar ve Gelecek Araştırmalar için Öneriler

Bu çalışmanın ilk sınırlılığı, ilişki süresinin oldukça geniş bir aralıkta değişmesidir. Yalnızca üç aydır ilişkisi olan bir katılımcı ile 120 aydır ilişkisi olan bir katılımcının bağımlılık temelleri, bağlılık, bizlik algısı ve ilişki doyumu düzeylerinin birbirinden farklı olması kaçınılmazdır. Bu nedenle, gelecekte yapılacak araştırmalarda katılımcıların bağımlılık temelleri, bağlılık, biz-olma ve ilişki doyumlarının ilişki süresine göre karşılaştırılması önerilmektedir.

İkinci olarak, bu çalışma geleneksel ve farklı cinsiyetten romantik ilişkilerde yatırım örüntülerine ve bizlik algısına odaklanmıştır. Gelecek çalışmalar, bu bulguların diğer ilişki türlerinde de geçerli olup olmadığını inceleyebilir. Süreçlerin benzer olduğu düşünülse de, farklı ilişki türleri geçmiş ve planlanan yatırımları (Goodfriend ve Agnew, 2008) ve çiftlerin biz-olmasını etkileyebilecek farklı fırsat ve kısıtlar barındırabilir.

Üçüncü olarak, bu çalışmanın kuramsal çerçevesi, bağlılık ile ilişki doyumu arasındaki ilişkide biz-olmanın aracı rolünü incelemeye olanak tanımış olsa da, kesitsel bir çalışmada aracılık analizlerinin yürütülmesi önemli bir sınırlılık olarak değerlendirilmelidir (Maxwell ve Cole, 2007; Maxwell vd., 2011; Mitchell ve Maxwell, 2013). Bu doğrultuda, gelecekteki araştırmalarda beliren yetişkinlerin ilişkilerine yaptıkları geçmiş yatırımlar ile geleceğe yönelik planladıkları yatırımların yanı sıra bağlılık, biz-olma ve ilişki doyumunun yıllar içerisindeki gelişimsel seyrinin boylamsal olarak incelenmesi önerilmektedir.

Bir diğer sınırlılık, tek bir zaman noktasında toplanan öz-bildirim verilerinin ortak yöntem yanlılığına yol açma potansiyelidir. Ortak ölçüm varyansı nedeniyle, bu durum yapılar arasındaki ilişkilerin olduğundan daha güçlü görünmesine neden olabilir. Bu sınırlılığı ortadan kaldırmak amacıyla, gelecekte yapılacak çalışmalarda boylamsal ya da çok yöntemli araştırma tasarımlarının kullanılması önerilmektedir.

Son olarak, yalnızca bireysel veri toplanmış olması, partnerlerin birbirlerinin sonuç değişkenleri üzerindeki etkilerine ilişkin çıkarım yapılmasını engellemiştir. Yatırım modeli doğası gereği çiftler arasındaki karşılıklı bağımlılığı vurgulamakta olup, bu durum aktör-partner karşılıklı bağımlılık

modelinin temel varsayımlarıyla örtüşmektedir. Bu bağlamda, çift verisinin toplanmamış olması çalışmanın önemli bir sınırlılığı olarak değerlendirilmektedir. Gelecek araştırmalarda, çiftlerden veri toplanarak yalnızca aktör etkilerinin değil, partner etkilerinin de incelenmesi önerilmektedir.

Uygulamalı Çıkarımlar

Bu çalışmanın bulgularının olası uygulamalı çıkarımları dikkate alındığında, öncelikle planlanan yatırımlara ilişkin sonuçların bağlılığın güçlendirilmesine yönelik bir yol sunabileceği düşünülmektedir. Buna göre, ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlayan çiftlerin ilişkilerine yönelik geleceğe dönük planlar yapmalarının faydalı olabileceği görülmektedir (Goodfriend ve Agnew, 2008). Bu bulgu, evlilik dışı romantik ilişkilerde ilişkiye yönelik planların bağlılık üzerinde nedensel bir etkiye sahip olduğunu ileri süren Agnew ve diğerlerinin (2008) bulgularıyla da örtüşmektedir. Bu doğrultuda, çift terapistlerinin beliren yetişkinlerin ilişkilerine yönelik gelecekte yapmayı planladıkları somut ve soyut yatırımlara odaklanarak, ilişki bağlılıklarını güçlendirmeleri mümkün olabilir.

Ayrıca, Reid ve diğerleri (2006), çiftlerin ilişkilerinde bizlik algısını artırmaya yönelik olarak desteklenmelerinin, ilişki doyumunun da artmasına katkı sağlayabileceğini öne sürmektedir. Çiftlerin biz-olmalarını güçlendirmelerine yardımcı olmak amacıyla, çift terapistleri tarafından bireylerin kültürel arka planlarının ve bireysel kimliklerini kaybetmeden "ben" yerine "biz" duygusunu deneyimlemenin onlar için ne ifade ettiğinin dikkate alınması önemlidir. Bu süreçte, çiftlerin kullandıkları dil gözlemlenebilir ve "ben" ile "biz" dilini kullanma biçimlerine ilişkin farkındalık kazanmaları desteklenebilir. Genel olarak, önceki çalışmalar evlilik öncesi danışmanlık/terapi ya da ilişki becerileri programlarının, ilişkilerin kalitesini artırmada ve sürdürülmesinde etkili olabileceğini göstermektedir (Dion, 2005; Hawkins vd., 2008). Bu bağlamda, bu çalışmanın; geçmiş ve planlanan somut ve soyut yatırımların yanı sıra bağlılık, biz-olma ve ilişki doyumu değişkenlerini içermesiyle, söz konusu programlara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı ve beyanı: Tek yazar, %100

2. Çıkar çatışması: Yazar tarafından herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

3. Etik Raporu: Bu araştırma için etik onaylar, TED Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 14 Nisan 2022 tarihli ve E-27535802-100-15322 numaralı kararı uyarınca alınmıştır.

4. Araştırma Modeli: Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Örneklem 291 beliren yetişkinden oluşmaktadır. Örneklemden 103 katılımcı (%35.4) cinsiyet kimliğini erkek ve 188 katılımcı (%64.6) cinsiyet kimliğini kadın olarak raporlamıştır. Katılımcılar çalışmaya gönüllülük esasına dayalı olarak katılım sağlamışlardır.

5. Bilgilendirme: Bu çalışmada kullanılan ölçme araçlarının diline ilişkin olarak ayrıca bir dil uygunluk belgesi alınmamıştır. Bunun temel nedeni, araştırma metninin özgün hâlinin İngilizce olarak hazırlanmış olması ve sonrasında Türkçeye çevrilmiş olmasıdır. Ayrıca, çalışmanın yazarı eğitimini eğitim dili İngilizce olan üniversitelerde tamamlamış olup, akademik düzeyde İngilizce yeterliliğe sahiptir. Bu doğrultuda, çeviri süreci araştırmacı tarafından titizlikle yürütülmüş ve metnin kavramsal bütünlüğü ile terminolojik doğruluğu korunmuştur. Bu nedenlerle, çalışmada kullanılan metin için ayrıca bir kurumdan dil uygunluk belgesi alınmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

References

Acitelli, L. K., Rogers, S., & Knee, C. R. (1999). The role of identity in the link between relationship thinking and relationship satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships*, *16*(5), 591–618. https://doi.org/10.1177/0265407599165003

Agnew, C. R., Van Lange, P. A. M., Rusbult, C. E., & Langston, C. A. (1998). Cognitive interdependence: Commitment and the mental representation of close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, *74*(4), 939–954. https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.4.939

Agnew, C. R. (2009). Commitment: Theories and typologies. In H. T. Reis & S. K. Sprecher (Eds.), Encyclopedia of human relationships (pp. 245-248). Sage.

Agnew, C. R., Harvey, S. M., VanderDrift, L. E., & Warren, J. (2017). Relational underpinnings of condom use: Findings from the project on partner dynamics. *Health Psychology, 36*(7), 713–720. https://doi.org/10.1037/hea0000488

Alea, N., Singer, J. A., & Labunko, B. (2015). We-ness in relationship-defining memories and marital satisfaction. In K. Skerrett, & K. Fergus (Eds.), Couple resilience: Emerging perspectives (pp. 163-177). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9909-6_9

Arriaga, X. B., & Agnew, C. R. (2001). Being committed: Affective, cognitive, and conative components of relationship commitment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *27*(9), 1190–1203. https://doi.org/10.1177/0146167201279011

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, *55*(5), 469– 480. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469

Arnett, J. J. (2004). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. Oxford University Press.

Berscheid, E., & Reis, H. T. (1998). Attraction and close relationships. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (4th ed., pp. 193–281). McGraw-Hill.

Bodenmann, G. (2005). *Dyadic coping and its significance in marital functioning*. In T. A. Revenson, K. Kayser, & G. Bodenmann (Eds.), Couples coping with stress: Emerging perspectives on dyadic coping (pp. 33– 49). American Psychological Association. https://doi.org/10.1037/11031-002

Bodenmann, G. (2008). Dyadic coping and the significance of this concept for prevention and therapy. *Zeitschrift für Gesundheitspsychologie*, *16*(3), 108-111. https://doi.org/10.1026/0943-8149.16.3.108

Bodenmann, G., Randall, A. K., & Falconier, M. K. (2016). *Coping in couples: the systemic transactional model (STM)*. In Couples coping with stress (pp. 5-22). Routledge.

Brown, T. A. (2006). Confirmatory factor analysis for applied research. Guilford.

Buehlman, K. T., Gottman, J. M., & Katz, L. F. (1992). How a couple views their past predicts their future: Predicting divorce from an oral history interview. *Journal of Family Psychology*, *5*(3-4), 295-318. https://doi.org/10.1037/0893-3200.5.3-4.295

Büyükşahin, A., Hasta, D., & Hovardaoğlu, S. (2005). Investment Model Scale: Validity and reliability study, *Türk Psikoloji Yazıları*, *8*(16), 25-37.

Büyükşahin, A., & Hovardaoğlu, S. (2007). The investigation of investment model in terms of some relational variables. *Türk Psikoloji Dergisi*, *22*(59), 69–86.

Büyükşahin, A., & Taluy, N. (2008). Revision of Investment Model Scale. Unpublished research report.

Canary, D. J., & Stafford, L. (1992). Relational maintenance strategies and equity in marriage. *Communication Monographs, 59*(3), 243–267. https://doi.org/10.1080/03637759209376268

Cruwys, T., South, E. I., Halford, W. K., Murray, J. A., & Fladerer, M. P. (2022). Measuring "we-ness" in couple relationships: A social identity approach. *Family Process*, 62(2), 795-817. https://doi.org/10.1111/famp.12811

Dion, M. R. (2005). Healthy marriage programs: Learning what works. *The Future of Children*, *15*, 139–156.

Erickson, E. H. (1968). *Identity: youth and crisis*. W. W. Norton & Company.

Etcheverry, P. E., Le, B., Wu, T. F., & Wei, M. (2013). Attachment and the investment model: Predictors of relationship commitment, maintenance, and persistence. *Personal Relationships*, *20*(3), 546-567.

Falconier, M.K., Jackson, J.B., Hilpert, P. & Bodenmann,G. (2015). Dyadic coping and relationship satisfaction: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.07.002.

Floyd, F. J., & Wasner, G. H. (1994). Social exchange, equity, and commitment: Structural equation modeling of dating relationships. *Journal of Family Psychology*, *8*(1), 55–73.

Furjman, W., & Schaffer, L. (2003). *The role of romantic relationships in adolescent development*. In P. Florsheim (Ed.), Adolescent romantic relations and sexual behavior: Theory, research, and practical implications. Erlbaum.

Goodfriend, W., & Agnew, C. R. (2008). Sunken costs and desired plans: Examining different types of investments in close relationships. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *10*(10), 1–14.

Hawkins, A. J., Blanchard, V. L., Baldwin, S. A., & Fawcett, E. B. (2008). Does marriage and relationship education work? A meta-analytic study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76, 723–734.

Hofstede, G. et al. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind*. McGraw-Hill.

Hu, L. & Bentler, P. (1999). Cutoff criteria for fit indices in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, *6*, 1-55.

Kelley, H. H. & Thibaut, J. W. (1978). Interpersonal relations: A theory of interdependence. Wiley-Interscience.

Kızılkaya, O. (2020). The role of attachment and conflict resolution styles on romantic relationship commitment of emerging adults: Investment model perspective (Unpublished master's thesis). Middle East Technical University.

Landis, M., Bodenmann, G., Bradbury, T. N., Brandstätter, V., Peter-Wight, M., Backes, S., Sutter-Stickel, D., & Nussbeck, F. W. (2014). Commitment and dyadic coping in long-term relationships. *GeroPsych*, *27*(4), 139-149. https://doi.org/10.1024/1662-9647/a000112

Le, B., & Agnew, C. R. (2003). Commitment and its theorized determinants: A meta–analysis of the investment model. *Personal Relationships*, *10*(1), 37–57. https://doi.org/10.1111/1475-6811.00035

Lehmiller, J. J. (2010). Differences in relationship investments between gay and heterosexual men. *Personal Relationships*, *17*(1), 81–96. https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2010.01254.x

Maxwell, S. E., & Cole, D. A. (2007). Bias in cross-sectional analyses of longitudinal mediation. *Psychological Methods*, *12*(1), 23–44. https://doi.org/10.1037/1082-989X.12.1.23

Maxwell, S. E., Cole, D. A., & Mitchell, M. A. (2011). Bias in cross-sectional analyses of longitudinal mediation: Partial and complete mediation under an autoregressive model. *Multivariate Behavioral Research*, *46*(5), 816–841.

McFarland, C., & Ross, M. (1987). The relation between current impressions and memories of self and dating partners. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *13*(2), 228-238. https://doi.org/10.1177/0146167287132008

Medvene, L. J., Teal, C. R., & Slavich, S. (2000). Including the other in self: Implications for judgments of equity and satisfaction in close relationships. *Journal of Social and Clinical Psychology*, *19*(3), 396–419. https://doi.org/10.1521/jscp.2000.19.3.396

Meier, T., Milek, A., Mehl, M. R., Nussbeck, F. W., Neysari, M., Bodenmann, G., Sutter-Stickel, D., & Horn, A. B. (2021). I blame you, I hear you: Couples' pronoun use in conflict and dyadic coping. *Journal of Social and Personal Relationships*, *38*(11), 3265–3287. https://doi.org/10.1177/02654075211029721

Mitchell, M. A., & Maxwell, S. E. (2013). A comparison of the cross-sectional and sequential designs when assessing longitudinal mediation. *Multivariate Behavioral Research*, *48*(3), 301-339. https://doi.org/10.1080/00273171.2013.784696

Murray, S. L., & Holmes, J. G. (1993). Seeing virtues in faults: Negativity and the transformation of interpersonal narratives in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 65*(4), 707–722. https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.4.707

Özgülük Üçok, S. B., & Hatipoğlu-Sümer, Z. (2021). Turkish adaptation of the satisfaction with dual-career lifestyle scale. *Ege Eğitim Dergisi*, *22*(1), 30–39. https://doi.org/10.12984/egeefd.815974

Özgülük Üçok, S. B., & Hatipoğlu-Sümer, Z. (2023). Preliminary analysis of the past and planned investments measure in Turkish dual-career married individuals. *Journal of Family Issues*, *44*(4), 977–992. https://doi.org/10.1177/0192513X211055113.

Özgülük Üçok, S. B., Aydogan, D., Topcu-Uzer, C., & Randall, A.K. (2024). Adaptation and validation of the we-ness questionnaire in a Turkish sample. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, *13*(1), 222-231, https://doi.org/10.14686/buefad.1247631

Özgülük Üçok, S. B., Onaylı, S., & Aydogan, D. (2025). We are together, but how much are we truly 'we'?: A dyadic approach with Turkish emerging adults. *Emerging Adulthood*, *13*(6), 1445-1460. https://doi.org/10.1177/21676968251369900

Reid, D. W., Dalton, E. J., Laderoute, K., Doell, F. K., & Nguyen, T. (2006). Therapeutically induced changes in couple ıdentity: The role of we-ness and interpersonal processing in relationship satisfaction. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, *132*(3), 241-84. https://doi.org/10.3200/mono.132.3.241-288

Rodrigues, D., Lopes, D., & Kumashiro, M. (2017). The "I" in us, or the eye on us? Regulatory focus, commitment and derogation of an attractive alternative person. *PLoS ONE*, *12*(3). https://doi.org/10.1371/journal.pone.0174350

Rusbult, C.E. (1980). Commitment and satisfaction in romantic associations: A test of the investment model. *Journal of Experimental Social Psychology*, *16*(1), 172-186. https://doi.org/10.1016/0022-1031(80)90007-4

Rusbult, C. E., Martz, J. M., & Agnew, C. R. (1998). The investment model scale: Measuring commitment level, satisfaction level, quality of alternatives, and investment size. *Personal Relationships*, *5*(4), 357–387.https://doi.org/10.1111/j.14756811.1998.tb00177.x

Rusbult, C. E. (1983). A longitudinal test of the investment model: The development (and deterioration) of satisfaction and commitment in heterosexual involvements. *Journal of Personality and Social Psychology*, *45*(1), 101–117. https://doi.org/10.1037/00223514.45.1.101

Schneewind, K. A., & Wunderer, E. (2003). *Prozessmodelle der Partnerschaftsentwicklung* [Process models of partnership development]. In H.-W. Bierhoff & I. Grau (Hrsg.), Sozialpsychologie der Partnerschaft (S. 221–255). Springer-Verlag.

Singer, J. A., Labunko, B., Alea, N., & Baddeley, J. L. (2015). *Mutuality and the Marital Engagement—Type of Union Scale [ME (To US)]: Empirical support for a clinical instrument in couples therapy*. In K. Skerrett, & K. Fergus (Eds.), Couple resilience: Emerging perspectives (pp. 123–137). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9909-6_7

Thibaut, J. W., & Kelley, H. H. (1959). *The social psychology of groups*. John Wiley & Sons.

Topcu-Uzer, C., Randall, A. K., Vedes, A. M., Reid, D., & Bodenmann, G. (2021). We-ness Questionnaire: Development and validation. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, *20*(3), 256–278. https://doi.org/10.1080/15332691.2020.1805082

Tran, P., Judge, M., & Kashima, Y. (2019). Commitment in relationships: An updated meta-analysis of the investment model. *Personal Relationships, 26*(1), 158–180. https://doi.org/10.1111/pere.12268

Ullman, J. B. (2001). *Structural equation modeling*. In B. G. Tabachnick & L. S. Fidell (Eds.), Using multivariate statistics (4th ed.). Allyn & Bacon.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Social Integration of Türkiye-Origin Migrants in the Netherlands and Their Perspectives on Other Immigrants: The Case of Haarlem

Serpil Bardakçı Tosun*

Abstract: Diplomatic relations between the Ottoman Empire and the Kingdom of the Netherlands, first established in 1612, entered a new phase with the labour agreement signed on 19 August 1964. Labour migration from Türkiye to the Netherlands grew rapidly through the late 1970s, and the Netherlands has continued to attract migrants on account of its high standard of living. For the present study, Haarlem, one of the Dutch cities with a high concentration of Türkiye-origin residents, was selected as the research site. Thirty participants aged 18 and over were recruited through snowball sampling, and data were collected through semi-structured, in-depth interviews and analysed thematically. Türkiye-origin migrants in the Netherlands were found to have integrated into the host society to a considerable extent. Participants adopted a more reserved attitude in their relationships with other migrant groups, however, and expressed unease about the growing number of migrants in the country. In both their living and working environments, they preferred to be alongside Dutch people rather than other migrant groups.

Keywords: Netherlands, Haarlem, Türkiye-origin migrants, relations between migrant groups, social integration

Hollanda'daki Türkiye Kökenli Göçmenlerin Diğer Göçmenlere Bakış Açısı ve Sosyal Uyumu: Haarlem Şehri Örneği

Öz: Osmanlı Devleti ile Hollanda Krallığı arasında 1612 yılında kurulan ilk diplomatik ilişkiler, 19 Ağustos 1964 tarihinde imzalanan işgücü anlaşmasıyla birlikte göç temelli ilişkilerin gelişeceği yeni bir sürece evrilmiştir. Türkiye'den Hollanda'ya yönelik işgücü göçü, özellikle 1970'li yılların sonuna kadar hızlı bir artış göstermiştir. Hollanda, yüksek refah düzeyi nedeniyle göçmenler açısından tercih edilen ülkeler arasında yer almayı sürdürmüştür. Bu çalışma için, Türkiye kökenli sakinlerin yoğun olarak yaşadığı Hollanda şehirlerinden biri olan Haarlem araştırma alanı olarak seçildi. Kartopu Yöntemi aracılığıyla 18 yaş ve üzeri 30 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırma verileri, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmış ve tematik olarak analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, Hollanda'daki Türkiye kökenli göçmenlerin yaşadıkları topluma büyük ölçüde uyum sağladıklarını göstermektedir. Bununla birlikte katılımcıların, diğer göçmen gruplarıyla ilişkilerinde daha mesafeli bir tutum benimsedikleri, ülkedeki göçmen sayısındaki artıştan rahatsızlık duydukları ve yaşam ile çalışma ortamlarında diğer göçmen gruplarına kıyasla Hollandalılarla birlikte bulunmayı daha fazla tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hollanda, Haarlem, Türkiye Kökenli Göçmenler, Göçmenler Arası İlişkiler, Sosyal Uyum

* Dr. Öğretim Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü ORCID: 0000-0003-3393-5219, serpil.bardakci@alanya.edu.tr

Cite as/ Atıf: Bardakçı Tosun, S. (2026). Social integration of Türkiye-origin migrants in the Netherlands and their perspectives on other immigrants: The case of Haarlem. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 917-970. http://doi.org/10.18506/anemon.1851822
Received/Geliş: 30 Dec/Aralık 2025
Accepted/Kabul: 20 Jun/Haziran 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

Migration takes different forms across national contexts, yet it remains present on every country's policy agenda (Alan & Çelikkaya, 2024). Some countries treat inward migration as a necessity for meeting labour force demands; others regard it primarily as a source of demographic pressure and fiscal strain. Whatever the framing, migration has been a constant in human history and is unlikely to disappear. European countries, many of which suffered extensive physical destruction during the Second World War, relied heavily on migrant labour for post-war reconstruction. Recruitment proceeded in phases: workers were drawn first from within Europe, then from former colonies, and eventually from countries such as Türkiye under bilateral 'guest worker' agreements (Altan & Budak, 2023; Ağca-Varoğlu, 2020).

Relations between Türkiye and the Netherlands date back to the Ottoman period. In 1612, the Kingdom of the Netherlands appointed a permanent representative in Istanbul, and by 1859 the Ottoman Empire had reciprocated. A Treaty of Friendship followed the establishment of the Republic in 1924 (INSAMER, 2025). Labour migration from Türkiye to the Netherlands began with the bilateral agreement signed in 1964; before that year, there was no appreciable Türkiye-origin population in the country. Under the 'guest worker' framework applied across much of Western Europe, migrants from Türkiye were expected to return home after a fixed period of employment. In practice, most stayed. Family reunification and the birth of a second generation turned what had been a temporary labour arrangement into a permanent demographic presence, and by the late 1960s the Türkiye-origin population stood at roughly 20,000. Current official figures put the number at approximately 549,000, with unofficial estimates reaching as high as 700,000 (Turkinfo, 2025; Countrymeters, 2025).

By the third generation, Türkiye-origin communities have raised their educational attainment and become visible in politics, sport, the arts, academia and business. For the most part, they are considered to live in harmony with Dutch society and to contribute to the country's economic life. At the same time, the Netherlands receives considerable migration from other sources, including its former colonies and, more recently, countries affected by conflict. Sizeable populations from Morocco, Suriname, Indonesia, Syria, Iran and Ukraine now live alongside longer-settled communities. Population projections for 2026 put the Dutch population at 17,477,654, an increase of roughly 60,785 over 2025 levels (Countrymeters, 2025).

Migrants typically arrive with the expectation of building a new life, leaving behind the difficulties of their country of origin, and securing better living conditions. Where the migrant population is small, access to social services and public acceptance may come more easily. As numbers grow and the ethnic composition of a host country diversifies, however, social tensions can arise not only between the local-born population and migrants but also between established migrant communities and more recent arrivals. Under such conditions, 'anti-immigrant sentiment' can no longer be understood solely as a reaction of native-born residents toward newcomers; it must also be examined as a set of attitudes that earlier migrant groups may direct toward those who arrive after them. The present study was structured around this problem.

Aim

The aim of the present study was to examine the attitudes of Türkiye-origin migrants living in Haarlem, one of the Dutch cities with a high concentration of migrant populations, towards other migrant groups; to determine whether a new form of anti-immigrant sentiment exists amongst established communities, to what extent social integration has been achieved, and how feelings of belonging are shaped. The Netherlands is widely understood to pursue policies that encourage the integration of skilled migrants into the national economy as a response to population ageing. As a result, thousands of new migrants arrive in the country each year. Tensions have emerged between migrants who have lived in the Netherlands for many years and more recent arrivals from different countries, particularly over the reorganisation of social rights. The study examined how Türkiye-origin migrants, a considerable proportion of whom have acquired Dutch citizenship, receive new arrivals, how they feel about the changing demographic composition, and what attitudes they hold. The central problem of the research

was accordingly formulated around understanding the attitudes of established migrant groups towards new migrants.

Method

Haarlem, one of the largest cities in the Netherlands by population, was selected as the field site for the research. No precise figures are available regarding the number of Türkiye-origin migrants living in the city. Because migrant communities make up a limited share of the national population, because identifying them on an ethnic basis is difficult, and because systematic databases that would allow the construction of a sampling frame are often lacking, such groups are defined in the literature as 'hard-to-reach communities' (Marpsat & Razafindratsima, 2010). These constraints shaped the choice of sampling method. Snowball sampling, a technique frequently used in qualitative social science research, was preferred for the present study. The approach is suited to situations where data on the population is limited, access to participants is difficult, or official records are insufficient (Patton, 2002).

It relies on accessing new participants through referrals from those already reached. Creswell (2013) notes that snowball sampling facilitates contact with individuals and situations within specific social networks that can generate information relevant to the research. As emphasised in the works of Goodman (1961), Grix (2010) and Baltacı (2018), the method depends on the trust established between researcher and participants. When participants trust the researcher, they suggest further contacts, and the research network expands accordingly. Data were collected through in-depth, semi-structured interviews. Participants' migration experiences, perceptions of belonging, social integration processes and attitudes towards other migrant groups were examined through these interviews. The semi-structured format allowed participants to express their own experiences more freely whilst the core themes of the research were maintained. Establishing trust in studies conducted with migrant communities is not always straightforward. Migrants may be reluctant to take part in research due to fears of exclusion, stigmatisation, deportation or expulsion, and similar reluctance was encountered during fieldwork. Although contact was made with a large number of potential participants, some were unwilling to answer questions relating to social and political issues in the Netherlands. For this reason, the sample was narrowed to include only those participants who completed the full interview process.

After exclusions, 30 participants formed the final sample; item-level non-response occurred for some questions, and percentages were calculated using valid responses for each item. Interviews were conducted exclusively with individuals aged 18 and over. The sample included both individuals who had migrated from Türkiye to the Netherlands and those of Türkiye origin born in the Netherlands. Dutch citizenship was not a requirement for participation, and no distinction was made on the basis of ethnic origin, political views or religious beliefs. To protect anonymity, participants were assigned codes from K1 to K30 and are referred to by these codes throughout the findings and discussion sections. In accordance with research ethics, no personal information that could reveal participants' identities was used in the study; all data were evaluated solely for analytical purposes, and participant confidentiality was maintained throughout.

Findings

Migrant integration is regarded not simply as a process of adapting to economic systems but as a sphere of social transformation in which individuals reconstruct their social identities. Approaches developed on the basis of social identity theory reveal that migrant individuals tend both to preserve their ethnic affiliations and to develop social bonds with the host society. Research conducted by Carillo and colleagues shows that migrants who develop dual identities secure a more advantageous position in terms of labour market access, social capital production and levels of social participation. Their study argues that integration cannot be viewed as a linear process of assimilation; rather, multiple forms of belonging can strengthen social cohesion (Carillo et al., 2022). In contemporary migration studies, integration is thus better understood through the coexistence of multiple identities than through the lens of cultural loss. Social identity processes, however, also shape dynamics of competition, exclusion and hierarchical positioning within migrant communities. Competition over limited economic resources,

informal employment sectors and access to social services can generate tensions between different migrant groups. Research by Indelicato and Martín shows that perceptions of national identity and policies of belonging directly influence attitudes towards migrants. Strong exclusionary national identity discourses increase the social distance between the local community and migrants, and can also foster competitive and divisive relationships within migrant groups themselves (Indelicato & Martín, 2024). Such dynamics become particularly visible in low socio-economic environments, where they deepen the perception of resource-based competition among migrants in vulnerable labour market positions. Integration processes must therefore be assessed not only through cultural adaptation but also through structural inequalities and mechanisms of social exclusion.

Current literature indicates that a strong ethnic identity does not necessarily constitute an insurmountable barrier to social integration. A study conducted by Lauglo on migrant youth in Oslo found that individuals who maintain their ethnic identity can simultaneously develop stronger social participation practices. Similarly, research on migrant students indicates that experiences of social identity threat and exclusion weaken the sense of belonging, whereas inclusive social environments strengthen integration (Lauglo, 2017). Contemporary integration policies that focus solely on economic adaptation are, by this reasoning, insufficient; social inclusion policies that reduce discrimination, support mutual recognition and strengthen multicultural interaction are of equal importance. The relationships that migrants establish with society in their host countries and in their countries of origin differ along socio-cultural, economic, political, legal and religious lines (Özkul, 2019; Portes, 1999; Ip et al., 1997). Technology (satellite, the internet, social media), transport (the development and falling costs of air travel) and economic developments all play a part in shaping migrants' communication with their countries of origin (Kolbaşı Muyan, 2021). Reliable, comparable data are needed to assess the social, economic, cultural and political integration of migrants and ethnic minorities and to develop effective policies in these areas. Each study in the field examines the issues from a different perspective and offers recommendations based on its findings. How these findings are received by politicians matters, because legislative measures informed by research evidence can bring tangible benefits to society.

When politicians use the issue of migration to expand their voter base or political influence, however, it is generally migrants who bear the consequences. Rather than working to reduce growing anti-migrant sentiment, politicians may find it easier to take decisions that further complicate migrants' lives. The tightening of conditions for family reunification in the Netherlands is one such example. Under the Civic Integration Act (Wet Inburgering 2021), which came into force on 1 January 2022, the language proficiency requirement for family reunification was raised to B1 level, with approval for lower levels left to municipal discretion (Government of the Netherlands, 2022a, 2025b; MIPEX, 2024).

When the gender distribution of participants aged 18 and over was examined, 56.7% were women and 40% were men, whilst 3.3% stated that they did not wish to identify as either female or male and preferred to describe themselves simply as 'human.' During the research process, female participants were more willing to respond to interview and questionnaire questions. Such willingness may be related to female participants being more open about sharing their social experiences, or it may reflect a higher level of interest in the research topic. In qualitative research, female participants tend to show higher levels of engagement, particularly in studies involving everyday life experiences such as migration, belonging and social relationships. The fact that a small group of participants identified themselves outside traditional gender categories suggests that identity diversity within migrant communities extends beyond ethnic or cultural dimensions to include gender as well. Although the proportion is limited, the ways in which individuals define themselves provide data relevant to processes of belonging, visibility and social acceptance. Migrant communities are not homogeneous structures; they encompass diverse identity experiences.

An analysis of the age distribution of the 30 participants shows that 13.3% were aged 18–30, 40% were aged 31–45, 33.3% were aged 46–60, and 13.3% were aged 60 and over. The highest level of participation occurred among the middle-aged group. Participants in the 31–45 range, in particular, possess active social experiences in terms of working life, family life and social relationships, which

may have increased their willingness to take part. One finding worth noting is that young participants aged 18–21 showed relatively less interest in topics such as migration, integration and social relations in the Netherlands. Individuals in that age group were more reluctant to participate and did not attach much importance to social research of this kind.

Young participants had limited interest in Dutch politics, whilst showing greater interest in political developments in Türkiye. Such a pattern may be linked to the sense of belonging and identity among second- and third-generation young Türkiye-origin migrants, which operates across more than one national frame of reference. Despite having been born and raised in the Netherlands, they show an interest in Türkiye-centred political and cultural developments, which suggests that diasporic belonging continues across generations. At the same time, young people's more detached approach to political processes in the Netherlands can be read in connection with their sense of representation, experiences of exclusion, or the forms of political participation that young people of migrant origin tend to adopt. Age thus functions not only as a demographic variable but as a factor that shapes experiences of belonging, political interest and integration.

As for the participants' marital status, 70% of the sample were married, 16.7% were single, 10% were widowed and 3.3% were divorced. The institution of marriage continues to be strongly upheld among Türkiye-origin migrants living in the Netherlands. Family structure and traditional social values appear to be maintained to a considerable extent even after migration. During the research process, young participants' attitudes towards marriage were found to be largely shaped by family ties and cultural expectations. Among the participants, marriage was regarded not only as an individual choice but also as an institution that carries weight in terms of family unity, social acceptance and cultural continuity. Intergenerational transmission of cultural norms thus appears to persist within diaspora communities, and the influence of a family-centred social structure remains visible.

Perceptions of divorce were found to differ according to gender. Divorced women were subject to greater social scrutiny and were judged more visibly, whereas a more lenient approach was taken towards divorced men. Such a disparity appeared to be particularly pronounced among men who had married and divorced a foreign national. Despite post-migration living conditions, gender roles and traditional cultural norms continue to exert influence within diaspora communities. Marital status can accordingly be regarded not only as an individual life choice but as a social element linked to cultural identity, social control and gender norms.

In terms of educational background, 10% of the sample had completed primary education, 3.3% had completed middle school, 16.7% had completed high school, 43.3% held a bachelor's degree, and 26.7% held a master's degree (Figure 1). Bachelor's and master's degree holders together account for 70% of the sample, which points to a relatively well-qualified group in terms of formal education. Primary and middle school graduates consist largely of individuals from the older age group. Participants aged 60 and over had migrated during periods when access to educational opportunities was limited and were more often part of labour-focused migration processes. Distinct differences are therefore visible between the educational profiles of first-generation migrants and the attainment levels of subsequent generations.

Figure 1. Horizontal Bar Chart Showing Educational Status Of 30 Participants Across Five Levels

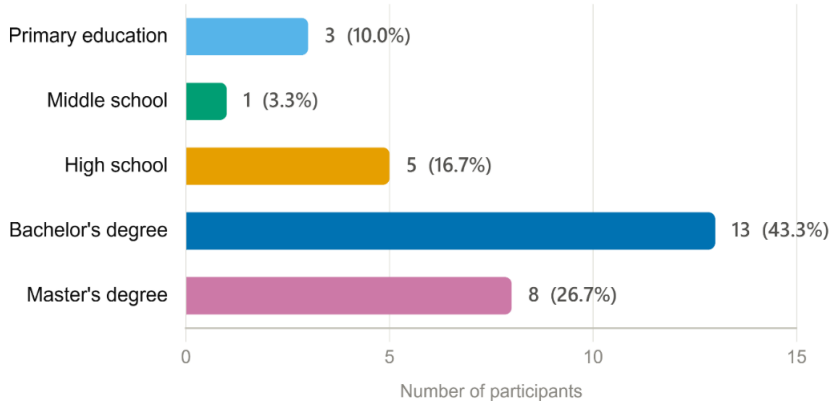

A considerable proportion of participants with a master's degree were skilled migrants commonly defined as 'expatriates.' These individuals generally work in professions requiring high-level qualifications and possess the capacity for transnational mobility. Participants with a bachelor's degree predominantly represented third-generation Türkiye-origin migrants, which suggests that educational attainment has been rising across generations within diaspora communities and that migrant families have been able to achieve social mobility through subsequent generations. Differences in educational attainment may also influence integration experiences, positioning within the labour market, and perceptions of other migrant groups. Participants with higher educational attainment tended to assess integration primarily in terms of individual success, professional adaptation and multicultural interaction, whereas those with lower educational attainment placed greater emphasis on economic insecurity and social exclusion. Education thus functions as one of the key factors that shape migrants' social positioning and their sense of belonging.

Regarding occupational distribution, 10% of the sample were students (undergraduate or postgraduate), 10% were public sector employees, 63.3% worked in the private sector, 3.3% identified as homemakers, and 13.3% were retired. The sample thus consists largely of individuals actively engaged in working life. The high proportion of private sector employees points to the visibility of Türkiye-origin migrants in the Dutch economy and their active role in the labour market. One finding that stood out during the research process was the marked increase in entrepreneurial tendencies among Türkiye-origin migrants. Approximately half of the participants working in the private sector had established and were running their own businesses.

Entrepreneurs were predominantly active in the food, logistics, foreign trade and textile sectors; ethnic entrepreneurship appears to function as a vehicle for social and economic mobility within diaspora economies, positioning migrants not only as providers of labour but also as job-creating actors. The majority of retired participants had retired from working-class occupations. Some, however, stated that they were enrolled in both the Dutch and Turkish pension systems, which suggests that migrants maintain transnational forms of belonging and continue to preserve economic and emotional ties with Türkiye. Among younger participants, by contrast, the inclination to invest in Türkiye has weakened; Türkiye is perceived more as a symbolic 'homeland' where holidays, family ties and cultural connections are maintained. Nationalist rhetoric and emphasis on ethnic identity were nevertheless found to persist strongly among the younger generations as well.

Differences in symbolic status were also perceived across occupational groups. Whilst not explicitly stated by participants, a hierarchical dynamic was observable between individuals working in factories and those in the public sector, evident through facial expressions, speech patterns and social distance. Some participants working in the public sector appeared to perceive themselves as occupying a more socially respected position. At the same time, some participants in the private sector had higher income levels than their public sector counterparts. Economic capital and symbolic status do not always

move in parallel; perceptions of professional prestige within migrant communities are shaped by cultural and social factors as much as by income.

As for household income, 26.7% of the sample earned the minimum wage, 26.7% fell within the approximately 3,000 euro bracket, and 46.7% reported an income of 4,000 euros or more (Figure 2). A considerable proportion of participants are thus positioned within the middle and upper-middle income groups of the Dutch labour market. The share of participants in the highest income bracket points to economic diversification and processes of social mobility within migrant communities. Participants earning 4,000 euros or more were predominantly entrepreneurs running their own businesses in the private sector, individuals holding senior positions in the IT sector, and skilled workers in technical fields. Trades requiring technical expertise, such as repair work, bricklaying, construction and the maritime sector, were found to yield high incomes. Trades based on technical skills thus appear to hold a strong economic position within the Dutch labour market, and entrepreneurial activity serves as a vehicle for economic advancement and income growth among migrants.

Figure 2. Pie Chart Showing Household İncome Distribution Of 30 Participants Across Three Brackets

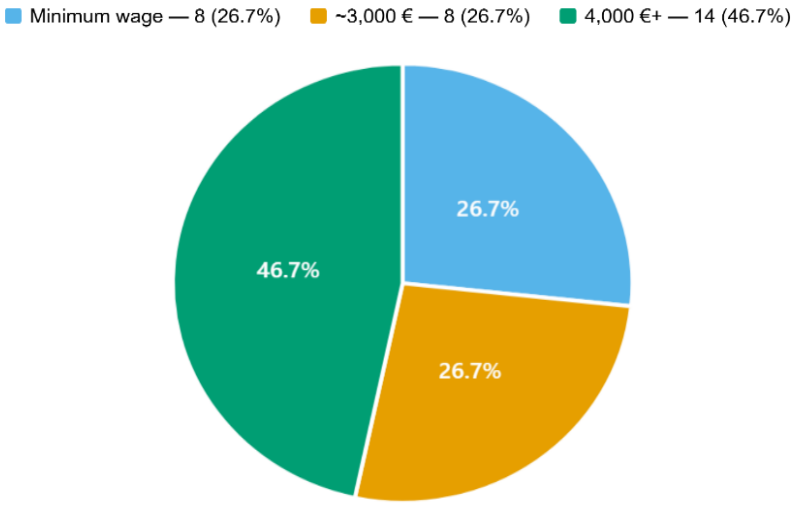

Participants with an income of approximately 3,000 euros were predominantly individuals working in the foreign trade, textile and healthcare sectors. Senior staff within these sectors saw their income levels rise in line with professional experience and seniority, which suggests that migrants are able to attain more stable and secure positions in the labour market over time. Participants earning the minimum wage generally consisted of individuals who were new to the workforce. Because the majority of student participants worked in hourly or part-time jobs, their income levels were more limited; younger generations of migrants appear to be turning to flexible working arrangements alongside their studies. Taken together, differences in income levels can influence not only economic positioning but also perceptions of social status, integration experiences and attitudes towards other migrant groups. Participants in the highest income group tended to assess integration primarily in terms of individual success and professional adaptation, whilst those in the lowest income group placed greater emphasis on economic competition, insecurity and social exclusion.

Of the 30 participants, 13.3% had no children, 26.7% had one child, 36.7% had two children, and 23.3% had three or more children. The most common family model within the research group was the nuclear family with two children, which points to a generational shift in family structure within migrant communities. Younger participants, in particular, were more distanced from the model of large families. They approached the idea of having more than one child with greater caution due to economic conditions, individual life plans, career goals and the rising costs of raising children. By contrast, the majority of participants with three or more children were individuals aged 60 and over, which suggests

that the social and cultural structures from which first-generation migrants originated encouraged a larger family model. Some participants who did not have children stated that they had consciously chosen not to. Several explained this choice in terms of social insecurity and concerns about the future; individual family decisions appear to be shaped not only by economic reasons but also by social change, perceptions of security and psychological assessments of what lies ahead. The traditional extended family model appears to be giving way to a smaller-scale nuclear family structure. Among younger generations of Türkiye-origin migrants in particular, family planning, individual lifestyle choices and economic sustainability have become more decisive factors. Family structures within diaspora communities are being reshaped in line with modernisation processes, the cost of living and intergenerational cultural change.

Participants varied considerably in how long they had lived in the Netherlands (Figure 3). 5 (16.7%) were born in the country, 10 (33.3%) had lived there for more than ten years, 3 (10%) for six to ten years, 7 (23.3%) for three to five years, and 5 (16.7%) had arrived within the past one to three years. The research group thus comprises both long-established migrants and individuals who have migrated more recently. The proportion of recent arrivals points to the fact that the Netherlands continues to attract migration on account of its skilled workforce demands, educational provision and living standards. A considerable share of newly arrived migrants appear to have been drawn by opportunities in education, professional careers and the economy. The profile of Türkiye-origin migrants in the Netherlands is accordingly not limited to labour migration alone; it has become increasingly diverse in character.

Figure 3. Doughnut Chart Showing Length Of Residence In The Netherlands For 30 Participants

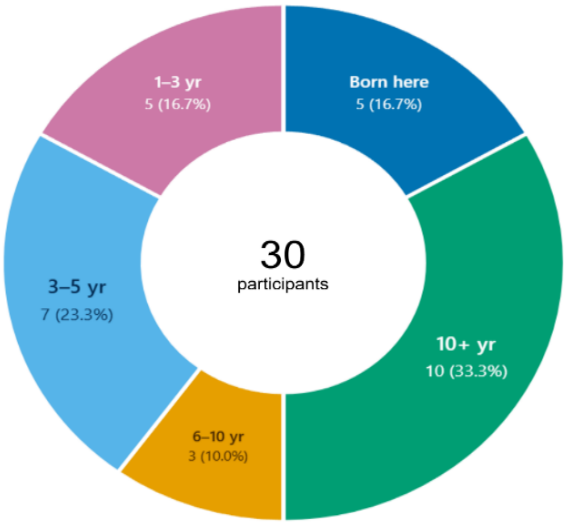

Distinct differences in perceptions of migration and settlement were also visible across generations. Whilst the children of first-generation migrants largely preferred to remain in the Netherlands, younger generations possessed a more mobile and transnational outlook. Young participants appeared more eager to live, work and gain experience in different countries, which suggests that newer generations of migrants are moving away from a long-term, single-country settlement pattern towards lifestyles centred on global mobility and individual experience. Among the countries participants wished to live or work in, Spain, Portugal, China and the United States stood out. Spain and Portugal were preferred largely for their climate, natural living conditions and quality of life, whereas the United States and China attracted interest on account of career opportunities, economic potential and professional development. The life expectations of younger Türkiye-origin migrants are not confined to economic security; the pursuit of lifestyle, personal development and global experience has become a factor in its own right.

The Netherlands is widely regarded as one of the European countries undergoing rapid social change in the area of religion and belief. Individual freedoms, a secular way of life and social tolerance towards different faiths are strongly emphasised in Dutch society, and rates of religious affiliation have been declining steadily. A considerable proportion of the Dutch population reports no adherence to any religious faith. According to data cited by Sucu (2024), the Muslim population in the country accounts for approximately 5.9% of the total. Examining participants' religious affiliations was therefore considered important both for understanding how migration and integration processes relate to religious references and for assessing the impact of secularisation trends on Türkiye-origin migrants. Among the participants, 73.3% stated that they belonged to a religion, though approximately 12% of that group did not identify specifically through a Muslim identity. A further 16.7% stated they held no religious beliefs, and 10% chose not to answer the question. Religious affiliation has not disappeared within diaspora communities, but it appears to have been reshaped into more individualised and flexible forms.

Religious affiliation was found to be weaker among younger participants in particular. Although young individuals maintained their religious identity as part of a broader cultural affiliation, they adopted a more distanced approach to religious rules in daily life, which suggests that second- and third-generation migrants have been influenced by the secular social structure of the Netherlands. Religious identity within migrant communities is now being defined less through collective belonging and more through individual choice, lifestyle and personal notions of freedom. Such a shift, however, should not be taken to mean that religious affiliation has weakened uniformly. Among older age groups and first-generation migrants, religion continues to play a role in cultural solidarity, community belonging and the preservation of identity. Religious identities among Türkiye-origin migrants in the Netherlands thus show intergenerational differentiation, and secularisation processes are experienced in uneven ways across diaspora communities.

The Netherlands operates under a multi-party parliamentary democratic system with a constitutional monarchy. Political representation is highly fragmented, with a large number of parties active in parliament and at the local level. During the period in which the research was conducted, debates on migration, integration, security and national identity featured prominently on the Dutch political agenda. The rise of the Partij voor de Vrijheid (PVV), led by Geert Wilders and known for its anti-immigration rhetoric, along with other right-wing parties, has been directly influencing the political preferences of migrant communities (Nohlen & Stöver, 2010). Of the 30 participants, 10 (33.3%) stated that they voted for left-wing parties in the Netherlands, whilst 3 (10%) indicated support for right-wing parties. 7 participants (23.3%) did not have the right to vote, and the remaining 10 (33.3%) declined to answer the question. Among the 10 left-wing voters, 20% reported supporting right-wing parties in elections in Türkiye. Participants attributed this to the negative impact of right-wing parties' anti-immigrant policies in the Netherlands. Discriminatory rhetoric, anti-immigrant campaigns and anti-Islam positions appear to have steered Türkiye-origin migrants towards left-wing parties that advocate more inclusive and multicultural policies in Dutch politics.

Differences were also observed in the political leanings of younger participants. Some young participants who were born and raised in the Netherlands identified themselves directly with Dutch identity rather than defining themselves as 'migrants.' Young people who expressed discomfort with increasing migration flows and the growing number of new arrivals in recent years were found to align more closely with anti-immigration rhetoric. Several viewed themselves as an integral part of Dutch society through their ties of citizenship and social belonging and, consequently, did not perceive anti-immigrant policies as a threat to their own position. Political orientations within diaspora communities are not uniform and show intergenerational variation. Whilst first-generation migrants tended to develop political preferences based on experiences of discrimination and cultural exclusion, subsequent generations adopted different positions shaped by citizenship, national identity and perceptions of security. Migrant communities have undergone transformations over time not only in economic and cultural terms but in political terms as well.

Although the terms 'migrant' and 'refugee' are often used interchangeably in everyday life, they carry distinct meanings. A migrant refers to individuals and family members who move to another country or region in order to improve their material and social circumstances and to enhance their own or their families' prospects for the future. A refugee, by contrast, is a person who, owing to a well-founded fear of persecution for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of their nationality and is unable or unwilling to avail themselves of that country's protection (1951 Convention Relating to the Status of Refugees, as amended by the 1967 Protocol, Article 1A(2); UNHCR, 2007; guides.lib.uci.edu; goc.gov.tr).

Twenty-four participants (80%) stated that they were aware of the difference between the two concepts. Upon closer examination, however, a considerable proportion of those who claimed awareness used the terms in overlapping ways and were unable to articulate the conceptual distinction clearly. Only 6 of 30 participants (20%) could correctly set out the legal and social differences between 'migrant' and 'refugee.' The remaining 6 (20%) stated explicitly that they were unaware of any distinction. Young participants and retired individuals were found to be less aware of the conceptual difference. Young people appear to encounter these concepts primarily through social media and everyday discourse, and they tend to adopt popular usage rather than legal content. Among retired participants, conceptual knowledge of migration and asylum processes was limited. Fundamental concepts related to migration are, it seems, shaped in the public sphere largely through political discourse, media representations and everyday language. Migration and refugeehood tend to be conflated at the level of social perception, which in turn can influence how migrant communities are assessed. Conceptual ambiguities make it harder to grasp the differences between migrants and refugees in terms of legal status, rights and social standing. Raising public awareness of migration and asylum issues and communicating basic concepts more accurately remain, on the evidence of these responses, a pressing need.

19 participants (63.3%) reported having read about Dutch history; 11 (36.7%) had not. Individuals born in the Netherlands, educated there, or resident for many years tended to possess higher levels of historical awareness. Most participants had acquired basic knowledge through the citizenship process, the education system and everyday life experiences. Among newly arrived migrants and first-generation migrants, by contrast, knowledge was found to be more limited. Beyond its academic dimensions, historical knowledge functions as an element of social belonging and cultural integration. History constitutes part of a society's collective memory and ensures continuity between past and present. For this reason, the Netherlands, like many modern states, places considerable emphasis on history and language education within its citizenship and integration policies.

As participants noted, questions on Dutch history feature in the integration and citizenship examinations required for naturalisation. Such a practice is intended to support migrants in adapting to the country not only in legal terms but culturally and socially as well. Through national historical narratives, transmission of a shared social memory is considered important for fostering a sense of belonging. Possessing knowledge of Dutch history was found to be associated with participants' levels of integration. Second- and third-generation participants, raised within the Dutch education system, tended to view themselves as part of the social fabric to a greater extent. First-generation migrants, on the other hand, constructed their belonging primarily through historical and cultural references centred on Türkiye. On the evidence of these responses, historical knowledge extends well beyond the cognitive domain into processes of belonging, citizenship and social identity.

Following the reconstruction process after the Second World War, the Netherlands became one of the European countries that received considerable labour migration. Migrants were regarded as temporary labour in the early stages, and permanent settlement was not anticipated. Systematic integration policies were not developed for many years as a result. As migrants settled permanently alongside their families, however, new regulations became necessary in education, housing, the labour market and social integration. For a considerable period, the Netherlands operated within a multicultural framework, developing policies that supported migrants' ability to maintain their cultural identities while participating in wider society (Kolbaşı Muyan, 2019). Increasing irregular migration flows across Europe, security debates and concerns over social integration have pushed migration policies in a more

restrictive direction in recent years. Efforts to establish common migration policies at the EU level have encountered challenges due to differences in member states' economic needs, labour market demands and domestic legal systems, and the EU has on occasion faced criticism for falling short in migration management.

When asked whether they supported Dutch immigration policy, 8 of 29 respondents (27.6%) said they did, 8 (27.6%) said they did not, and 13 (44.8%) stated that they lacked sufficient information to form a view; one participant did not respond to the question. Young participants made up the majority of those expressing uncertainty. Among younger respondents, limited awareness of migration policies may be linked to a lack of engagement with political processes, competing priorities in daily life, or the tendency to follow migration issues through media coverage rather than policy sources. One finding of note is that some participants supported the tightening of immigration policies. Rising migration flows, in the view of these participants, had led to an increase in social problems, security concerns and economic competition; perceptions of growing pressure on housing, the labour market and social services were prominent. Even participants with past migration experiences of their own were found to support more restrictive policies towards newly arrived migrants.

Such a pattern suggests that migrant communities are not uniform; over time, distinctions between 'settled migrants' and 'newly arrived migrants' can harden through processes of settlement, citizenship and social acceptance. Attitudes towards migration policies appear to be shaped not solely through ethnic solidarity but also through perceptions of security, economic competition, social belonging and a sense of citizenship. On the evidence of these responses, migration policy stances provide a useful lens for understanding generational differences and shifting social positions within diaspora communities.

Emotional attitudes towards other migrant groups were distributed across seven response categories (Figure 4). Concern was the most frequent response, reported by 11 participants (36.7%); 10 (33.3%) stated that they felt nothing in particular towards other groups. 4 participants (13.3%) expressed pity, while anger was reported by 2 (6.7%). Hate, sympathy and other responses each accounted for a single participant (3.3%). Unease among those reporting concern was rooted primarily in perceptions of changing social order, increasing security worries in public spaces and the spread of integration difficulties. Individuals of migrant origin, it appears, can themselves develop critical and anxious attitudes towards new migration movements. Of note is that a third of the sample reported feeling nothing at all, which complicates any reading of Türkiye-origin communities as uniformly anxious about new arrivals.

Explicit hostility towards other migrant groups was rare. Only three participants expressed anger or hate (6.7% and 3.3% respectively), and all three were women who reported having previously been subjected to harassment or similar negative experiences at the hands of other migrants. Negative personal experiences appear to make individuals' perceptions harsher and more emotionally charged. Generally speaking, however, the majority assessed the situation through detachment or mild concern; overt hostility remained at the margins. 4 participants (13.3%) expressed pity towards other migrant groups, and 1 (3.3%) chose sympathy. What moved these participants was not so much the economic circumstances of new arrivals but the social exclusion they witnessed. Communication difficulties arising from a lack of language proficiency were found to hinder migrants' participation in social life and to deepen feelings of exclusion. Relationships among migrants are shaped not solely by competition and anxiety but, at times, by empathy, solidarity and a shared experience of being excluded.

Figure 4. Pie Chart Illustrating The Level Of Concern Felt Towards Other Immigrants

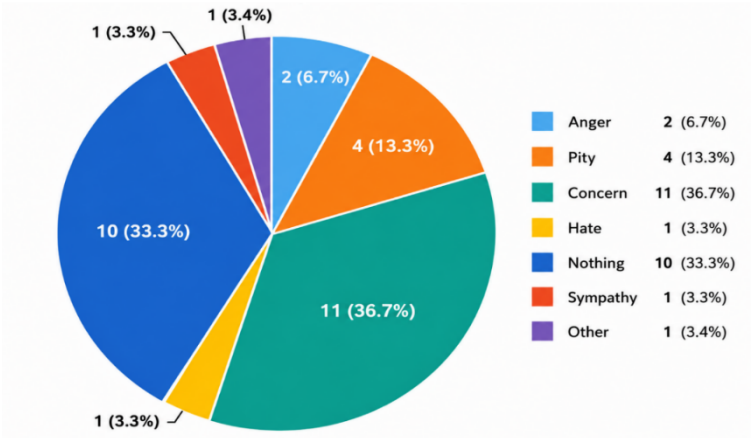

Attitudes were not uniform; they varied with individual experience, perceptions of security, cultural affinity, religious affiliation and levels of integration. Economic competition between migrant groups emerged as another prominent theme in the interviews. Participants noted that increasing migration flows create competition over job opportunities, social benefits, housing and access to public services, a perception found to be particularly pronounced among first-generation participants in economically vulnerable positions. Some believed that newly arrived migrant groups had worsened negative perceptions of all migrants within Dutch society. One participant put it as follows:

> *"Whenever there is an issue involving refugees or other migrant groups, the Dutch view us all through the same lens."* (K1)

Such a statement points to the development of collective stigmatisation as a perceived reality among established migrants. Participants believed that negative stereotypes directed at one migrant group affect other communities as well, and some stated that they had created social distance from certain groups in order to protect their own standing. Stereotyping and social distancing were found to shape how participants assessed other migrant groups (Figure 5). 'Civilised' was the most frequently chosen descriptor, selected by 8 participants (26.7%), followed by 'none' at 7 (23.3%); nearly a quarter of the sample preferred not to label other groups at all. 6 participants (20%) described other migrant groups as 'quarrelsome,' and 5 (16.7% combined) expressed sympathy or reported no problem with other groups. 'Intelligent,' 'lazy' and 'reliable' each drew one or two responses. During interviews, some participants associated certain migrant groups with radical religious structures and approached them with caution, though they often avoided naming these groups explicitly. Negative labels did feature in participants' statements; several described migrants as 'aggressive,' 'lazy' or 'people to be wary of.' Such discourse suggests that relations among migrants are shaped not solely by solidarity but also by perceptions of security, cultural differences and everyday encounters. Media coverage, social prejudices and individual experiences all appear to have fed into the stereotyping.

Figure 5. Horizontal Bar Chart Showing Stereotypes About Other Immigrants

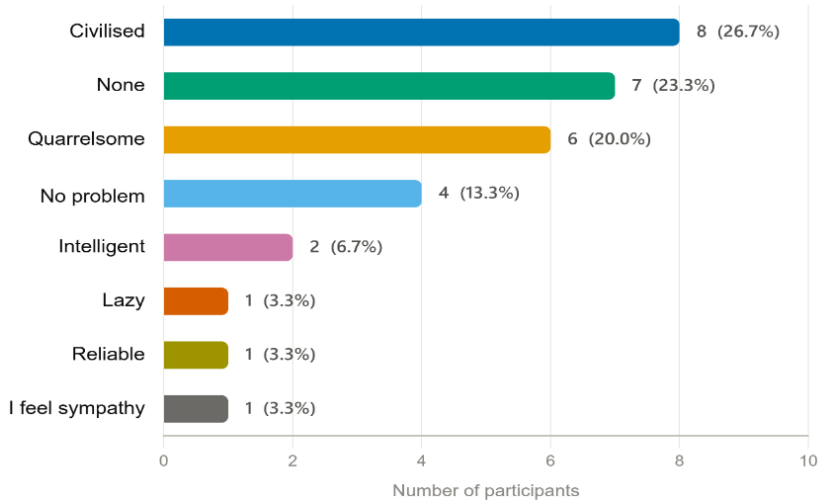

Of the 6 participants who chose 'quarrelsome' as their descriptor, all stated that in situations involving conflict or social tension they preferred to stay uninvolved. Participants appear to have developed individual strategies for avoiding security risks in public spaces; negative perceptions of certain migrant groups led them to behave more cautiously and keep their distance in daily life. Mutual prejudices and symbolic boundaries can form between migrant communities, and cultural differences, religious affiliations and security concerns all play a part in shaping how other groups are perceived. A considerable proportion of participants, however, assessed situations through a lens of distance, unease and caution rather than through hostile rhetoric. Relations between migrant communities carry elements of both solidarity and tension, shaped more by context than by fixed attitudes.

Migration movements generally follow expectations of better living conditions, economic opportunity and greater safety. In European countries where the welfare state is well established, however, growth in the migrant population creates new pressures around resource sharing, social rights and access to public services. Within the Netherlands, migrants who have lived in the country for many years and are integrated into the social system perceive rising competition for resources as new groups arrive. Alongside solidarity, dynamics of competition and social distance can develop within migrant communities. When asked about areas of friction with other migrant groups, 10 participants (33.3%) cited difficulties in job seeking (Figure 6). Participants in low- and middle-income sectors believed that the growing migrant population was driving down wages and intensifying labour market competition. 9 participants (30%) reported difficulties in accessing social benefits; the perception that resources are limited in areas such as social assistance, housing support and public services was found to generate critical attitudes towards newly arrived migrants. Access to education, access to healthcare, insurance contributions and demographic change through marriage each drew a single response (3.3%), while 7 participants (23.3%) cited other areas of concern.

Figure 6. Pie Chart Showing Areas Where Other Immigrants Reportedly Have Problems with Türkiye-Origin Migrants

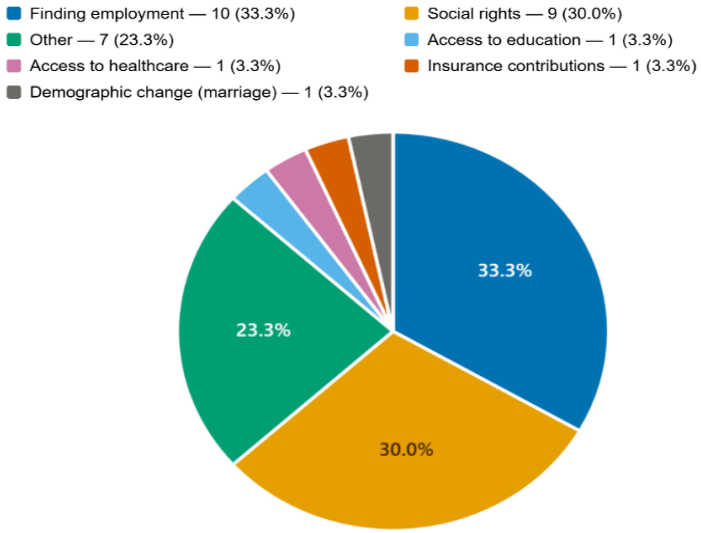

One point that stood out during the research process is that Türkiye-origin individuals born, raised and naturalised in the Netherlands often view themselves as a natural part of Dutch society rather than as belonging to the 'migrant' category. As the number of new arrivals increases, concerns that social rights may be eroded or public resources may prove insufficient were becoming more apparent among these participants. Several believed that the social safeguards the Netherlands once provided to migrants have been gradually reduced as immigration numbers have risen; long-settled migrants, in particular, viewed such erosion as a matter of protecting acquired rights. Beyond shared migration experience, relationships within migrant communities are shaped by economic competition, access to social rights, a sense of citizenship and feelings of belonging. Tensions between established migrants and more recent arrivals appear to be closely linked to the distribution of welfare state resources and to processes of social acceptance.

Türkiye-origin migrants living in Haarlem often established a hierarchical framework when assessing other migrant groups. Participants drew a distinction between "integrated migrants" and "non-integrated migrants," regarding participation in the labour market, language learning and adaptation to Dutch social norms as key indicators of legitimate belonging. In the interviews, Türkiye-origin migrants were generally described as a "hard-working," "rule-abiding" and "self-made" group, whilst some newly arrived migrant groups were assessed in terms of economic dependency and social non-conformity. Such discourses point to the creation of symbolic boundaries between migrant groups. One participant put it as follows:

> *"We've worked for years to build a life here. Some new migrants, however, expect help as soon as they arrive."* (K3)

Statements of this kind show that relations between migrant groups are reproduced not solely through a shared experience of migration but also through a distinction between "deserving" and "undeserving" migrants. Participants often sought to distinguish themselves from other groups in an attempt to present a more "adaptable" and "acceptable" migrant profile.

Participants' perceptions of security were largely shaped by the desire to protect the family, maintain social order and preserve a sense of safety in daily life (Figure 7). 8 participants (26.7%) rated the perceived threat posed by other migrant groups as low, 7 (23.3%) as moderate and 6 (20%) as high; the remaining 9 (30%) were undecided. While striving to preserve both cultural identity and family structure, migrant individuals exhibited a tendency to distance themselves from elements they perceived as threatening. In social environments characterised by uncertainty and insecurity, the distinction between 'one of us' and 'the other' was found to become more pronounced. Although threat-level

responses were distributed relatively evenly across the four categories, interviews revealed that participants had developed a more cautious approach towards certain groups in practice. Moroccan migrants, members of radical religious groups and Syrian migrants were assessed by some participants as posing a greater security risk. Such assessments were shaped largely by personal experiences, media coverage and social perceptions rather than by direct encounters. A considerable proportion of participants stated that, rather than producing hostile rhetoric, they preferred an approach of 'being cautious' and 'keeping their distance.'

Figure 7. Pie Chart Showing Perceived Security Threat Posed By Immigrants To Families and The Country

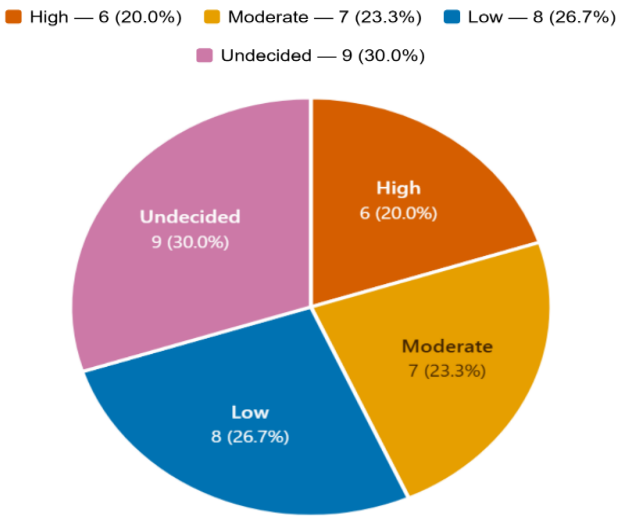

Individual strategies developed in response to security concerns also drew attention during the research. When participants observed migrant groups they perceived as dangerous gathering in large numbers, they would move away from the area, begin to avoid certain venues and steer clear of contentious situations as far as possible. Many emphasised that they tried to behave in a constructive and calm manner rather than engaging in conflict. Relations between migrant communities appear to be shaped not only by ethnic or cultural differences but also by perceptions of security, everyday encounters and social fears. Personal security concerns were found to be more pronounced among female participants. Most participants, however, prioritised approaching official institutions and seeking legal support when problems arose, which suggests that long-term settlement and citizenship experience contribute to trust in institutional mechanisms.

In the Netherlands, issues of discrimination and social integration have long sat at the centre of migration debates. A 2020 study by the Social and Cultural Planning Office (SCP), affiliated with the Dutch Ministry of Health, Welfare and Sport, found that discrimination based on age, gender, ethnic origin, skin colour, religion, disability and sexual orientation remains widespread. Individuals of Moroccan, Turkish and Surinamese origin were identified as among the groups most exposed to ethnic discrimination (Özkan, 2020). Migrant communities develop complex social relationships not only with the host society but also amongst themselves. Sixteen participants (53%) reported experiencing difficulties with social integration in relation to other migrant groups.

When asked to specify which groups they experienced the most problems with (Figure 8), Dutch-Moroccan and Dutch-Syrian (settled) communities each accounted for 8 responses (26.7%), followed by Bulgarian and Syrian (recent arrivals) at 4 each (13.3%), Moroccan-born at 3 (10%), and Polish, Surinamese and other groups at 1 each (3.3%). One point worth noting is that some migrant groups who face discrimination within Dutch society perceive other migrant groups as 'unintegrated.' Communities with experiences of exclusion may, over time, come to view themselves as more settled, developing a

sense of distance towards newer or different migrant groups. Relations between migrants are shaped not only by shared victimhood but also by social status, level of settlement and cultural affinity.

Figure 8. Chart Showing Which Immigrant Groups Participants Experience The Most Social Integration Problems with

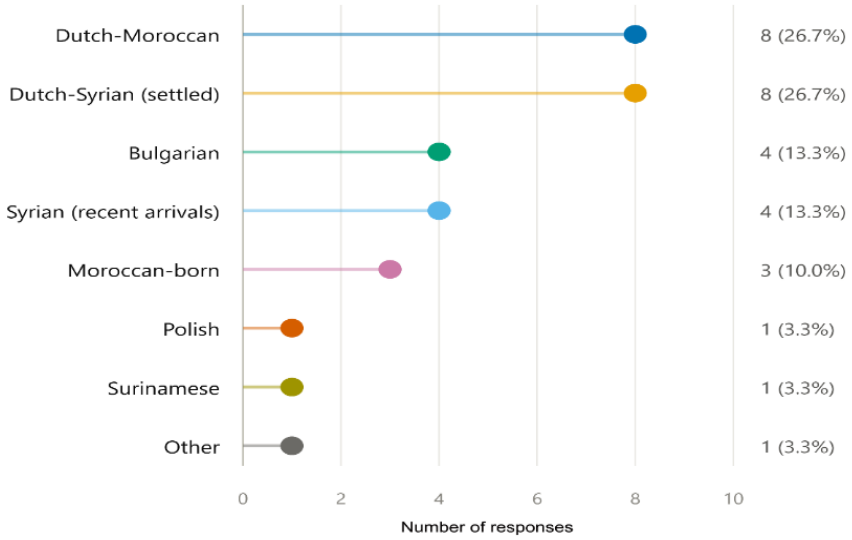

Participants explained integration difficulties primarily through everyday life practices. Behaviours such as speaking loudly in public, conduct in shared spaces, food culture, failure to follow rules in shopping areas, aggressive attitudes and verbal harassment were all cited as sources of discomfort. Social integration, by these accounts, is not limited to legal or economic participation; compliance with everyday norms and patterns of public behaviour also plays a part. Such assessments may, of course, be grounded in subjective experiences and social stereotypes. Participants' characterisation of certain migrant groups as 'non-compliant' was likely influenced by media coverage, personal encounters and societal fears. Discussions on social integration ought not to be confined to a framework that identifies specific groups as the source of difficulty; mutual interaction, social inclusion and equal citizenship provide a more productive basis. Social distance between migrants can be reproduced through cultural norms, everyday practices and perceptions of security as much as through formal structures of exclusion.

Participants' areas of concern were largely shaped by perceptions of security (Figure 9). Fifteen participants (50%) identified security as their primary area of concern, 4 (13.3%) cited lifestyle, 4 (13.3%) cited the economy and 5 (16.7%) reported having no concern at all; culture and family each drew a single response (3.3%). Security-based anxieties centred on physical assault, harassment, unrest in public spaces and perceived threats encountered in daily life. Relations between migrants were assessed not solely through economic sharing but also through safety as experienced on a day-to-day basis. Certain negative encounters in public spaces had reinforced a more distant attitude towards other migrant groups. Security concerns were found to be more pronounced among female participants; some women noted feeling compelled to behave more cautiously in shared spaces. Individual perceptions of safety can, it appears, directly influence social relations within migrant communities.

Figure 9. Doughnut Chart Showing Areas of Concern Regarding Other Immigrants

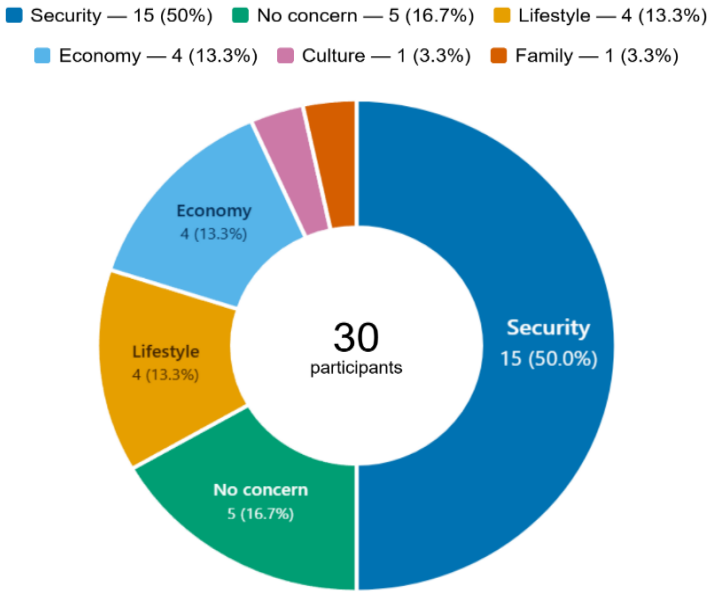

Economic concerns, though less frequently cited as the primary area, were explained in terms of labour market competition and the availability of cheap labour. Participants believed that the willingness of some migrant groups to accept lower wages was eroding wage levels and threatening the economic position of more established workers. Individuals in low-skilled occupations, in particular, expressed a more intense fear of losing their jobs. Tensions within migrant communities were thus fuelled not only by cultural differences but also by economic vulnerability, income insecurity and competition for employment. Participants also emphasised that working life in the Netherlands is underpinned by strict tax and regulatory mechanisms. Whilst employing uninsured workers is generally difficult, participants mentioned that irregular practices can occur in businesses where some migrants act as employers.

They refrained, however, from providing detailed information about the nature of those irregularities, a cautious approach which suggests that economic relations within migrant communities are perceived as a sensitive area. Of note is that 5 participants (16.7%) reported no concern at all, which tempers any impression that anxiety towards other groups is universal. A considerable proportion of participants adopted an approach characterised by 'caution,' 'keeping their distance' and 'acting with care' rather than overtly exclusionary rhetoric. Individual experiences play a decisive role in shaping these perceptions, and attitudes varied with settlement history, gender and economic position.

Attitudes towards living alongside other migrant groups were shaped by everyday experience, perceptions of safety and dynamics of social distance (Figure 10). 15 participants (50%) stated that they were satisfied with having other migrants as neighbours, 10 (33.3%) were not satisfied, and 5 (16.7%) were undecided. Among those expressing dissatisfaction, behaviours that directly affect daily life stood out as reasons: excessive noise, fighting, littering, verbal harassment and theft. Social integration, by these accounts, extends beyond legal or economic participation; behavioural patterns in shared living spaces play a considerable part in processes of social acceptance. Compliance with the rules of public life was a recurring theme. Some participants believed that rules were not sufficiently observed in communal spaces and that neighbourly relations suffered as a result. Everyday irritants, including noise, environmental cleanliness and forms of verbal communication, contributed to negative perceptions of other migrant groups. Social tensions were generated, it seems, not so much by major political issues as by micro-level experiences of daily life.

Figure 10. Pie Chart Showing Satisfaction with Living Next To Other Immigrants

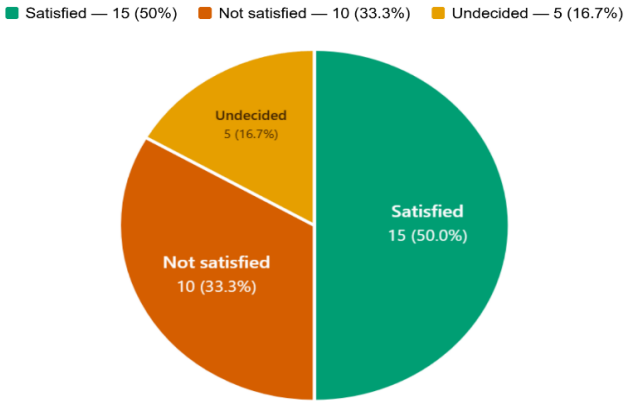

Half of the sample expressed satisfaction with cross-community neighbourly relations, yet many of those same participants qualified their answers. A considerable proportion indicated that demanding work schedules had prevented them from establishing strong social ties with neighbours; work-centred lifestyles in modern urban settings contribute to the weakening of traditional neighbourly contact. Some participants stated that they preferred not to communicate with other migrant groups in particular. Social distance can be created without direct conflict; individuals were found to develop conscious strategies for limiting their relationships. Neighbourly relations function as one of the indicators of social integration within migrant communities, and perceptions of safety, cultural differences and everyday practices directly influence the quality of those relations. A considerable proportion of participants, however, preferred distant and limited forms of interaction over openly hostile attitudes. Relations between migrants were shaped not only by conflict but also through mutual avoidance and a quiet maintenance of social distance.

When asked who they would prefer as a neighbour, 17 participants (56.7%) chose Dutch people, 6 (20%) preferred neighbours from Türkiye, 2 (6.7%) preferred other migrants, and 5 (16.7%) were undecided (Figure 11). Factors such as security, daily routines, cultural affinity and social integration all fed into these preferences. Although participants often described Dutch people as aloof, rigidly rule-bound and cold-natured, they nevertheless preferred them as neighbours. Quieter living, respect for personal boundaries and adherence to shared rules were given as the primary reasons. Characteristics such as avoiding noise, not intruding on private space and maintaining a regular lifestyle were viewed positively in neighbourly relations. In their choice of neighbours, participants were found to prioritise the comfort of daily life and expectations of social order over cultural affinity.

Figure 11. Pie Chart Showing Neighbour Preferences Among 30 Participants

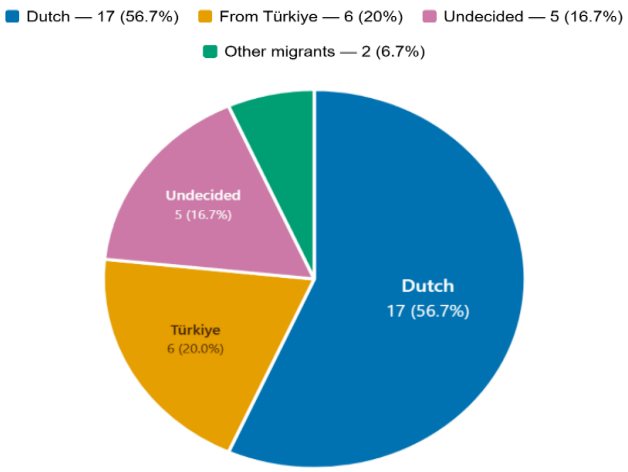

Among more recent arrivals, a preference for living next to either new migrants from Türkiye or Dutch neighbours was observed. Closeness with new Türkiye-origin migrants was attributed to a common language, similar migration experiences and a need for social support. Some participants also believed that living alongside Dutch neighbours would help them learn about the country's culture and accelerate social integration; neighbourly relations were viewed, in other words, not only as social interaction but also as a practical strategy for settlement. Intergenerational differences surfaced in these preferences as well. Younger participants stated that they cared more about a neighbour's age group and lifestyle than about nationality. For young people, shared interests, lifestyle compatibility and mutual respect carried more weight than ethnic identity. Several, however, expressed reluctance to live next door to elderly Dutch people or first-generation Türkiye-origin migrants.

Older Dutch neighbours were perceived as potentially intolerant and rigid, while first-generation migrants, because of their familiarity with one another, were thought to have the capacity to reach out to family elders and interfere with individual living arrangements. Neighbourly preferences were shaped not solely by ethnic affiliation but by perceptions of privacy, lifestyle expectations, a sense of security and a need for social distance. Among the younger generation, assessments centred on ethnic identity have weakened; individual compatibility and similarities in lifestyle have become more decisive.

11 participants (36.7%) stated that they were satisfied with working alongside other migrants, 7 (23.3%) were dissatisfied, and 12 (40%) were undecided (Figure 12). Personal experiences, perceptions of work discipline and cultural affinity all fed into these assessments. Among those expressing dissatisfaction, complaints centred on work discipline: leaving tasks unfinished, frequent requests for leave and absenteeism. Perceptions of migrant groups were shaped not only by cultural differences but also by work ethic, reliability and economic productivity. Relationships formed in the workplace were found to influence levels of trust towards other migrant groups together with perceptions of social distance. Some participants stated that negative experiences with individual colleagues had, over time, led to generalised attitudes towards entire groups. Individual encounters in the workplace can, it seems, harden into group-based stereotypes.

Figure 12. Pie Chart Showing Satisfaction with Working Alongside Other Immigrants

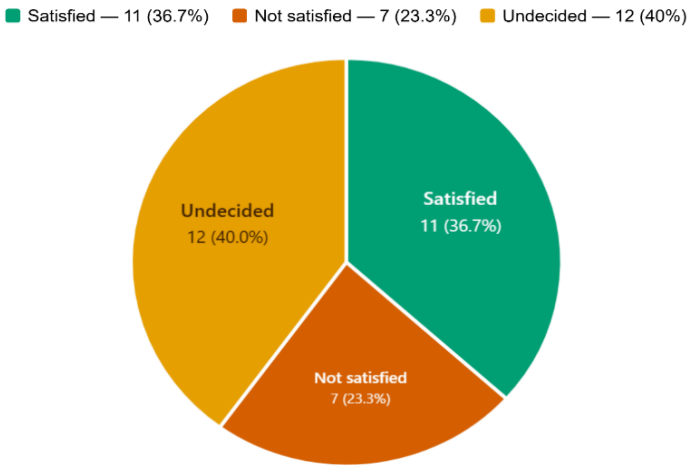

A subset of satisfied participants, almost one fifth, reported being especially positive about working alongside newly arrived migrants from Türkiye. Common language, cultural affinity and similar life experiences were cited as factors that facilitated communication. Newly arrived Türkiye-origin migrants were found to support one another and to develop relationships of solidarity in the workplace. The same participants, however, adopted a more cautious stance when asked about working with migrants from other ethnic backgrounds, which suggests that solidarity among migrants develops on the basis of cultural and ethnic proximity rather than through a shared identity encompassing all groups. Of note is the large undecided group at 40%. Several participants who chose the undecided

option appeared reluctant to express negative views about migrant groups openly, or they wished to appear neutral on a socially sensitive question. In multicultural work environments, the desire to avoid being perceived as discriminatory can lead to more guarded responses. Workplace relations between migrants extend beyond economic production; they are shaped by dynamics of trust, belonging, cultural affinity and social distance. The workplace functions as one of the key social spaces where positive or negative perceptions of migrant communities get reproduced.

Workplace colleague preferences closely mirrored the pattern found in neighbourly relations (Figure 13). 14 participants (46.7%) stated that they preferred working with Dutch colleagues, 7 (23.3%) preferred colleagues from Türkiye, 2 (6.7%) preferred other migrants, and 7 (23.3%) were undecided. Reasons cited for preferring Dutch colleagues included adherence to rules, compliance with working hours and conduct in line with professional ethics. Participants also viewed positively the fact that Dutch people respect personal boundaries, maintain professional relationships and manage work processes in a more systematic manner.

Figure 13. Pie Chart Showing Colleague Preferences Among 30 Participants

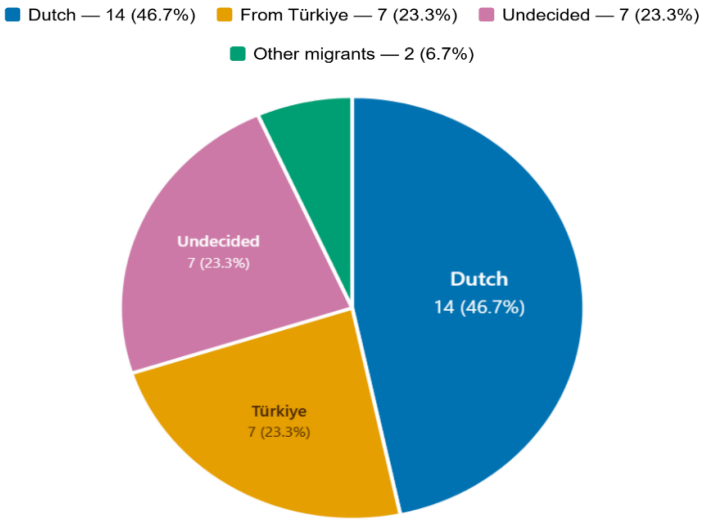

Expectations of order, predictability and professionalism were found to take precedence over cultural affinity in the workplace. Among the 7 participants who preferred colleagues from Türkiye, some specifically expressed a desire to work with newly arrived Türkiye-origin migrants. Common language, similar migration experiences and ease in establishing mutual support networks were cited as the main reasons. For participants who were not sufficiently proficient in Dutch, speaking the same language was seen as a key factor in facilitating communication at work. Some participants, on the other hand, preferred working with Türkiye-origin individuals who had been living in the Netherlands for a long time, instead of with more recent arrivals. Relationships of trust built over the years, shared social circles and, in some cases, cultural affinity arising from having come from the same city or region explained this preference. Social relationships in the workplace were shaped not only by professional compatibility but also by shared history, cultural identity and elements of social capital. Preferences regarding colleagues were formed within a framework of trust, work discipline, ease in communication and cultural affinity. In professional life, participants preferred work environments that were free from conflict, orderly and predictable. Cultural closeness together with a common language stood among the factors that strengthened a sense of belonging within the workplace.

A third of the sample, 10 participants (33.3%), reported having no problem at all with the migrant groups they encountered in daily life. Among those who did report friction, 7 (23.3%) stated that they encountered such groups every day, 7 (23.3%) a few times a week, 1 (3.3%) once a week, and 5 (16.7%) rarely. For participants who reported encounters, interactions between migrant communities took place through constant contact within the natural flow of everyday routines. Workplaces and neighbourhoods

stood among the settings where different migrant groups came into contact most frequently. Individuals working in the same place or living on the same street encountered one another on a near-daily basis, which increased the likelihood of both social interaction and friction.

Figure 14. Bar Chart Showing Frequency of Encounters with Immigrant Groups Participants Experience Problems with

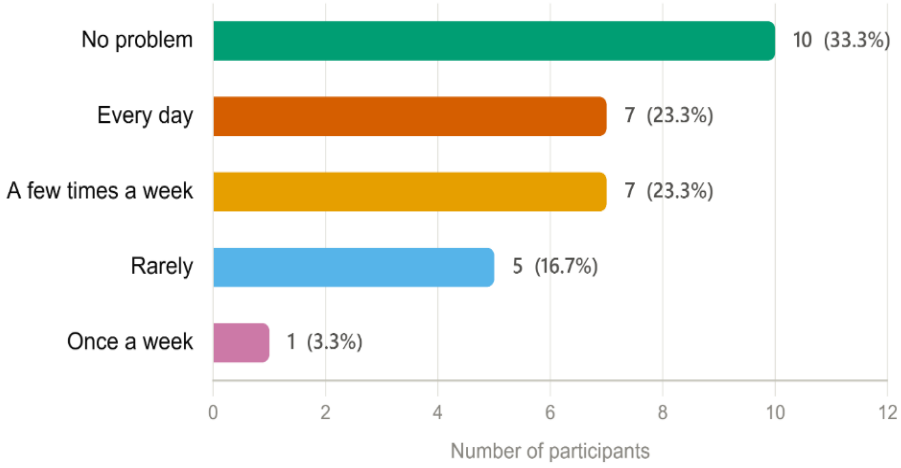

Problems were reported to arise most often in the workplace, in neighbourly relations and during the use of public spaces. Social integration processes were, by these accounts, most visibly experienced through everyday routines. Constant proximity sometimes increased social distance; in other instances, it led participants to behave more cautiously and in a controlled manner. Individuals who had previously had negative encounters tended to be wary about the possibility of running into certain groups again. Several participants were at pains to note that the problems they experienced stemmed from individual behaviour and should not be generalised to entire migrant communities. Shared social spaces, including workplaces, neighbourhoods and public areas, play a decisive part in shaping relations between migrants, and frequent contact carries the potential for both integration and tension. That a third of participants reported no problem at all, however, complicates any reading of inter-migrant contact as inherently fraught.

When asked about Haarlem's most pressing problems, public transport and mobility dominated the responses (Figure 15). 18 participants (60%) identified transport as the city's biggest issue, followed by bureaucratic procedures at 6 (20%), economy and security at 2 each (6.7%), and other migrants together with infrastructure at 1 each (3.3%). High fares, limited access to certain areas and transport networks that do not operate effectively across all locations were cited as the main grievances. Economic costs and accessibility were found to be decisive factors in the daily experience of migrant communities. For participants, the transport issue extended beyond physical mobility; it was also viewed as bearing on working life, participation in social activities and the sustainability of everyday routines. High public transport costs were regarded as increasing economic pressure, particularly for migrants in the low and middle-income groups. Some participants stated that the absence of transport options at certain times of day made both work and social life more difficult.

Figure 15. Bar Chart Showing Biggest Problems In Haarlem As Reported By 30 Participants

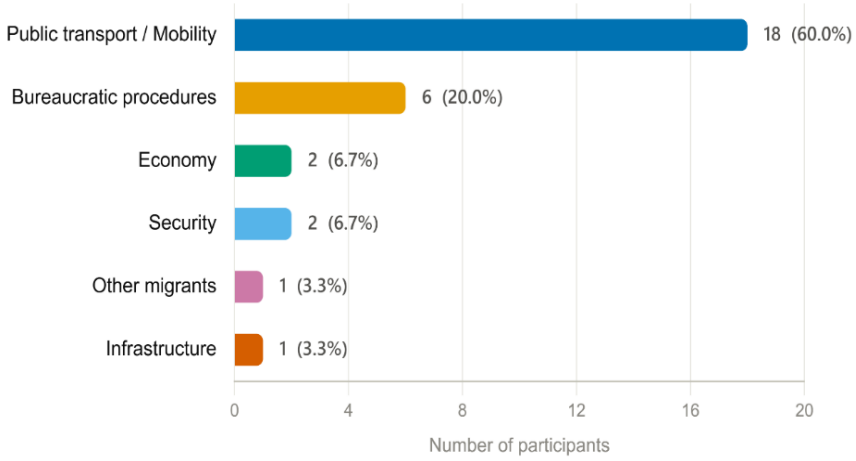

Bureaucratic procedures in official matters drew the second-largest share of complaints. 6 participants (20%) expressed frustration with the volume of permits required for home renovations, building alterations and various municipal processes. The rule-oriented functioning of Dutch institutional structures was, by these accounts, sometimes perceived by migrant individuals as complex and exhausting. Not because the rules themselves were considered unfair, but because navigating them without full language proficiency or familiarity with the system consumed disproportionate time and energy. Economic and security concerns each stood at 6.7%, while infrastructure and problems attributed to other migrants each drew a single response. Migrants living in Haarlem evaluated urban life primarily through economic costs, transport accessibility and bureaucratic burden; these factors were the ones found to bear most directly on quality of daily life.

When asked about the biggest problems facing the Netherlands, 29 of 30 participants responded (Figure 16). Economy was the dominant concern at 10 responses (34.5%), followed by housing crisis and other issues at 7 (24.1%), other migrants and migration-related concerns at 4 (13.8%), and transport at 4 (13.8%). Security, foreign affairs and bribery each drew a single response (3.4%). Participants cited rising inflation following the pandemic, increased living costs, energy prices and economic uncertainty as specific grievances. Some businesses had been forced to downsize or faced the risk of closure, and concerns over rising unemployment were found to deepen economic vulnerability for both the local population and migrant communities.

Figure 16. Bar Chart Showing Biggest Problems Facing The Netherlands, 29 Responses

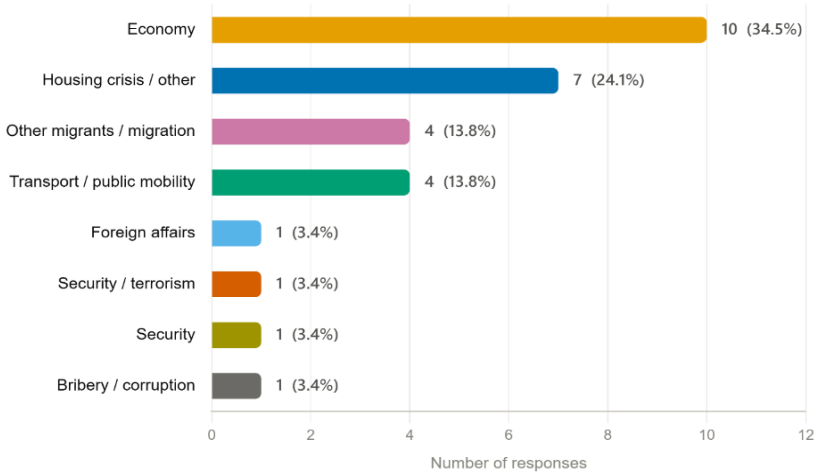

Housing, the second-largest category, was felt acutely. Rising demand driven by migration flows, the inadequacy of existing housing stock and climbing rent prices were reported to be causing a serious crisis, particularly in major cities. Housing problems had become more pronounced in areas with a high concentration of migrant populations, and prices had risen as demand outstripped capacity (Bozkoyun, 2024). As the housing crisis deepened, social reactions towards migrants were reported to intensify in parallel. 4 participants (13.8%) identified other migrants as one of the country's key problem areas, which suggests that during periods of economic strain the social visibility of migrants becomes a subject of sharper debate. Growing demand on social benefits, the labour market and public services was seen to reinforce critical discourse. Economic problems and migration debates have, by these accounts, become mutually reinforcing. Transport stood at 4 responses (13.8%), consolidating public, in-city and inter-city categories; high fares, congestion and accessibility problems in major cities were seen as compounding the cost of living for low and middle-income earners. Participants assessed the Netherlands' problems as interconnected: economic strain, housing pressure, migration and transport fed into one another, and during periods of uncertainty the visibility of migrants was subject to closer scrutiny.

Discussion

In European countries, classification of the population is largely based on citizenship status, place of birth and migration experience. Individuals are registered under the categories of citizen, foreigner and migrant within that framework (Simon, 2007). The Netherlands stands out among EU member states as a country that receives a high volume of migration. Under the multiculturalism approach the Netherlands adopted for many years, migration experience was treated as a determining factor in classifying the population (Turper-Alışık, Altıok, Ağalday and Köseoğlu-Darılmaz, 2022). Across Europe, issues of migration, integration and social cohesion have moved to the centre not only of social but also of political and economic debate, and Türkiye-origin migrants constitute one of the largest migrant communities in the Netherlands (Ceceli Köse, 2015).

Migration flows from Türkiye to the Netherlands are classified in the literature on the basis of generations. Individuals who migrated before 1975, together with their children born outside the Netherlands, are classified as the first generation (Ersanilli & Koopmans, 2009). Children of migrant parents born in the Netherlands are defined as the second generation, and individuals who arrived at a young age and began their education in the country are also included within that category (Crul & Doomernik, 2003; Crul & Vermeulen, 2003; Vedder, 2005). The '1.5 generation' conceptualisation, drawing on the framework proposed by Pedraza and Rumbaut (1996), holds that individuals who migrate at a young age develop a hybrid identity situated between their country of origin and the host society (Şahin, 2010; Ceceli Köse, 2015).

Generational differences of this kind were found to influence processes of belonging, identity and social integration directly. Among the participants interviewed for the present study, intergenerational variation in feelings of belonging was considerable. The youngest participant, aged 19 (K1), identified as a 'Dutch Turk,' whilst the oldest at 76 (K2) foregrounded a 'Muslim Turkish' identity. A sense of belonging was constructed in different ways across generations through religious, cultural and national elements. Older participants maintained emotional ties to their country of origin; younger generations perceived the Netherlands less as a 'country of residence' and more as a 'country of belonging.' Because a considerable proportion of participants had lived in the Netherlands for many years, the transformation of social belonging was well under way. Integration was not perceived by participants as a one-way process of assimilation. Whilst they evaluated the Dutch legal system, educational structure and social order positively, participants also expressed the importance they attached to preserving Türkiye-origin cultural identity. Integration and ethnic identity were not, by these accounts, seen as mutually exclusive. A second-generation participant (K15) put it plainly: *"I am a part of Dutch society but culturally I will always remain Turkish."* Such a statement points to the importance of multiple forms of belonging in the migrant experience, and the findings are consistent with the prediction of social identity theory that individuals can hold multiple identities simultaneously.

Younger generations were found to be more strongly integrated into Dutch society. High levels of educational attainment, familiarity with Dutch history and engagement with Dutch politics all suggest that the relationship younger generations have built with Dutch society is more institutional and citizenship-based. Most young participants had an advanced command of Dutch and used English effectively. Their belonging to Türkiye, on the other hand, appeared to be maintained primarily through family ties, cultural practices and symbolic bonds: football teams, family visits and summer holidays. One of the study's findings is that Türkiye-origin migrants tended to view themselves as falling outside the 'migrant' category altogether. Individuals born and raised in the Netherlands saw themselves as a natural part of Dutch society and typically reserved the 'migrant' label for other ethnic groups. Migrant status was reproduced not only through legal channels but also through social acceptance and societal legitimacy. Participants predominantly preferred Dutch people in both neighbourly and workplace relationships. Adherence to rules, work discipline, respect for personal boundaries and an understanding of structured living were given as the primary reasons for these preferences.

Distinct social distancing dynamics towards other migrant groups were also visible in the data. Security-related concerns, particularly regarding Moroccan migrants and communities associated with radical groups, stood out. Everyday practices such as noise, use of public spaces, verbal harassment, group movement and non-compliance with rules were identified as causes of integration difficulties. Relations between migrant groups were shaped not only by ethnic differences but also by perceived levels of integration, behavioural norms and everyday encounters. Perceptions of security, economic competition and social distance all fed into the way participants assessed other migrant communities. Other groups were viewed at times as competitors over employment, housing and access to social rights. Competition among migrants appeared to be linked directly to economic vulnerability, and the increased economic difficulties together with the housing crisis that followed the pandemic were found to have reinforced negative perceptions.

Intergenerational cultural transformation constituted another layer of the findings. First-generation migrants largely continued to live within their own ethnic communities, used Dutch to a more limited extent and operated through strong family networks. Younger generations were moving towards more individualistic lifestyles, developing multicultural friendships and assessing cultural boundaries with greater flexibility. Younger participants had adopted a more open attitude regarding marriage preferences; relationships with Moroccan, Dutch and Bulgarian partners among the sample suggest that the newer generation is more receptive to interactions across cultural lines. At the same time, first-generation family members had adopted more protective attitudes regarding religious and cultural differences. Newly arrived skilled migrants, the 'expat' groups, were found to be establishing their own social networks. In Haarlem specifically, the newer generation of skilled migrants had chosen the Netherlands with the aim of raising their children in safer and higher-quality living conditions. Even then, these groups sometimes perceived other migrant communities as competitors in the labour market. The migrant experience is not homogeneous; class position, educational level and reason for migration all influence relations among migrants.

Belonging, social identity, othering and competition among migrants, frequently discussed in the migration studies literature, were found to be intertwined in the case of Haarlem. Although Türkiye-origin migrants appeared to have achieved a considerable degree of integration with Dutch society, they were on occasion perceived as 'foreigners' within that society and could themselves adopt distant attitudes towards other migrant groups. The migrant experience, it follows, must be assessed through the relationships established with the host society and through the internal dynamics of migrant communities themselves.

Conclusion and Recommendations

Thirty Türkiye-origin migrants living in Haarlem were interviewed through semi-structured, in-depth interviews to examine how established migrant communities relate to other migrant groups. Three findings stood out. First, participants had largely completed their social integration into Dutch society, yet they had developed a more distant approach towards newly arrived migrant groups; the "established

migrant versus new migrant" distinction frequently discussed in the migration studies literature was clearly present in the Dutch context. Second, attitudes towards other groups were shaped less by ethnic solidarity or abstract ideology and more by everyday encounters: perceptions of security, economic competition, workplace friction, housing pressure and conduct in shared spaces. Third, intergenerational differences were considerable. Younger participants oriented their belonging towards the Netherlands on institutional and citizenship-based grounds, whilst maintaining ties to Türkiye primarily through symbolic bonds; first-generation migrants preserved stronger ethnic and religious identities together with more protective attitudes towards cultural boundaries.

What the study adds to the existing literature is a shift in perspective. Most research on anti-immigrant sentiment examines the attitudes of host-society populations towards migrants. The present study turns that lens inward, showing that exclusion and othering can be produced within migrant communities themselves, not only between host society and migrants. Türkiye-origin migrants who were born and raised in the Netherlands often did not consider themselves 'migrants' at all, and they reserved that label for other ethnic groups. Migrant status was reproduced through social acceptance and societal legitimacy as much as through legal channels.

Several practical implications follow from these findings. Integration policies that focus solely on economic participation are insufficient; social policies that build mutual trust among migrant communities, strengthen areas of everyday contact and support shared experience at the neighbourhood level are equally necessary. Specific measures would include intercultural communication programmes, joint social activities for young people, and anti-discrimination initiatives embedded in educational institutions. For housing, employment and social rights, more inclusive and sustainable policies are needed. Government bodies should implement more transparent information strategies in order to reduce misinformation and prejudice regarding entitlements. Counselling and guidance mechanisms for newly arrived migrants could draw on the settlement experience of Türkiye-origin communities who have lived in the Netherlands for decades; such an approach would accelerate integration and strengthen solidarity between established and incoming groups. Involving second- and third-generation migrants in projects that promote coexistence with different ethnic groups could contribute to long-term cohesion.

The study has certain limitations. Because participants were recruited through snowball sampling from a single city, the findings cannot be generalised to the Türkiye-origin population across the Netherlands. Not all participants responded to every survey item, and for certain questions the effective sample dropped below 30; percentages were calculated on the basis of valid responses to each item. Qualitative self-report data are subject to social desirability bias, and some participants may have moderated their views on sensitive topics. Future research would benefit from comparative designs covering multiple cities and from longitudinal approaches that track how inter-migrant attitudes shift over time. Studies examining not only the relationships between local populations and migrants but also those between different migrant groups remain scarce, and the present work represents one step towards filling that gap.

In conclusion, Türkiye-origin migrants living in the Netherlands have, on the evidence of the present study, largely integrated into Dutch society. Security concerns, economic competition, social distance and cultural differences remain decisive in shaping their relations with other migrant groups. Migration carries not only economic but also social, cultural and psychological dimensions, and integration policies that address only one of these fall short. Rights-based, inclusive approaches that account for the full range of inter-migrant dynamics are needed if social integration is to extend beyond the relationship between host society and newcomer.

Disclosure Statements

Contribution rate statement: First author / 100%

Conflict of interest: The author declares no potential conflicts of interest.

Ethics approval: The study was approved unanimously by the Alanya Alaaddin Keykubat University Social Sciences and Humanities Research and Publication Ethics Committee (Decision No. 8/30, 10 September 2025).

Article type: Research article

Data collection and sampling: Participants were recruited through snowball sampling. Data were collected through semi-structured, in-depth interviews. Although a large number of individuals were contacted, many declined to answer questions relating to the Netherlands or chose not to participate; the sample was narrowed accordingly. After analysis, 30 participants who had answered all questions in full were included in the final sample. Participants were individuals aged 18 and over who had either migrated from Türkiye or were born in the Netherlands. Dutch citizenship was not a prerequisite for participation, and no distinction was made on the basis of ethnic origin, political views or religious beliefs. No information that could reveal participants' identities was included in the study; all data were evaluated solely for analytical purposes.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Göç, ulusal bağlamlara göre farklı biçimler alsa da, her ülkenin politika gündeminde yer almaya devam etmektedir (Alan & Çelikkaya, 2024). Bazı ülkeler, ülkeye gelen göçü işgücü talebini karşılamak için bir gereklilik olarak görürken; diğerleri ise bunu öncelikle demografik baskı ve mali yük kaynağı olarak değerlendirir. Ancak hangi perspektiften ele alınırsa alınsın göç, insanlık tarihinin en eski olgularından biri olup, insan yaşamı devam ettikçe varlığını sürdürecektir. İkinci Dünya Savaşı sırasında çoğu büyük çaplı fiziksel yıkıma uğrayan Avrupa ülkeleri, savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde büyük ölçüde göçmen işgücüne güvenmiştir. İşçi alımı aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir: İşçiler önce Avrupa içinden, ardından eski kolonilerden ve nihayetinde ikili "misafir işçi" anlaşmaları kapsamında Türkiye gibi ülkelerden getirilmiştir (Altan & Budak, 2023; Ağca-Varoğlu, 2020).

Türkiye ile Hollanda arasındaki ilişkiler Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. 1612 yılında Hollanda Krallığı, İstanbul'da daimi bir temsilci atadı ve 1859 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu da aynı şekilde karşılık verdi. 1924'te Cumhuriyet'in kurulmasının ardından bir Dostluk Antlaşması imzalandı (INSAMER, 2025). Türkiye'den Hollanda'ya işgücü göçü, 1964 yılında imzalanan ikili anlaşma ile başlamıştır; o yıldan önce ülkede kayda değer bir Türkiye kökenli nüfus bulunmamaktaydı. Batı Avrupa'nın büyük bir kısmında uygulanan "misafir işçi" çerçevesi kapsamında, Türkiye'den gelen göçmenlerin belirli bir istihdam süresinin ardından ülkelerine dönmeleri bekleniyordu. Uygulamada ise çoğu kalmayı tercih etti. Aile birleşimi ve ikinci neslin doğumu, geçici bir işgücü düzenlemesi olan bu durumu kalıcı bir demografik varlığa dönüştürdü ve 1960'ların sonlarına gelindiğinde Türkiye kökenli nüfus yaklaşık 20.000'e ulaştı. Güncel resmi rakamlara göre bu sayı yaklaşık 549.000 olup, gayri resmi tahminler 700.000'e kadar çıkmaktadır (Turkinfo, 2025; Countrymeters, 2025).

Üçüncü nesile gelindiğinde, Türkiye kökenli topluluklar eğitim düzeylerini yükseltmiş ve siyaset, spor, sanat, akademi ve iş dünyasında varlıklarını hissettirmeye başlamıştır. Genel olarak, bu toplulukların Hollanda toplumu ile uyum içinde yaşadığı ve ülkenin ekonomik yaşamına katkıda bulunduğu kabul edilmektedir. Aynı zamanda, Hollanda eski kolonileri ve son zamanlarda çatışmalardan etkilenen ülkeler de dahil olmak üzere başka kaynaklardan da önemli ölçüde göç almaktadır. Fas, Surinam, Endonezya, Suriye, İran ve Ukrayna'dan gelen önemli nüfus grupları, artık daha uzun süredir yerleşik olan topluluklarla bir arada yaşamaktadır. 2026 yılına ilişkin nüfus tahminlerine göre Hollanda nüfusu 17.477.654 olarak öngörülmekte olup, bu rakam 2025 seviyelerine kıyasla yaklaşık 60.785'lik bir artışa tekabül etmektedir (Countrymeters, 2025).

Göçmenler genellikle, menşe ülkelerindeki zorlukları geride bırakarak yeni bir hayat kurma ve daha iyi yaşam koşulları elde etme beklentisiyle gelirler. Göçmen nüfusun az olduğu yerlerde, sosyal hizmetlere erişim ve toplumun kabulü daha kolay olabilir. Ancak sayılar arttıkça ve ev sahibi ülkenin etnik yapısı çeşitlendikçe, sadece yerel doğumlu nüfus ile göçmenler arasında değil, aynı zamanda yerleşik göçmen toplulukları ile daha yeni gelenler arasında da sosyal gerilimler ortaya çıkabilir. Bu koşullar altında, "göçmen karşıtı duygu" artık yalnızca yerli sakinlerin yeni gelenlere karşı gösterdiği bir tepki olarak anlaşılamaz; aynı zamanda, daha önceki göçmen gruplarının kendilerinden sonra gelenlere yöneltebileceği bir dizi tutum olarak da incelenmelidir. Bu çalışma, bu sorun etrafında yapılandırılmıştır.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, göçmen nüfusunun yoğun olduğu Hollanda şehirlerinden biri olan Haarlem'de yaşayan Türkiye kökenli göçmenlerin diğer göçmen gruplarına yönelik tutumlarını incelemek; yerleşik topluluklar arasında yeni bir tür göçmen karşıtı duygunun var olup olmadığını belirlemek, sosyal entegrasyonun ne ölçüde sağlandığını tespit etmek ve aidiyet duygularının nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır. Hollanda'nın, nüfusun yaşlanmasına yanıt olarak vasıflı göçmenlerin ulusal ekonomiye entegrasyonunu teşvik eden politikalar izlediği yaygın olarak kabul edilmektedir. Sonuç olarak, her yıl binlerce yeni göçmen ülkeye gelmektedir. Hollanda'da uzun yıllardır yaşayan göçmenler ile farklı ülkelerden daha yakın zamanda gelenler arasında, özellikle sosyal hakların yeniden düzenlenmesi konusunda gerilimler ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, önemli bir kısmı Hollanda vatandaşlığı almış olan Türkiye kökenli göçmenlerin yeni gelenleri nasıl karşıladıklarını, değişen demografik yapı hakkında ne hissettiklerini ve hangi tutumları sergilediklerini incelemiştir. Bu doğrultuda araştırmanın temel problemi, yerleşik göçmen gruplarının yeni göçmenlere yönelik tutumlarının anlaşılması üzerinden şekillendirilmiştir.

Yöntem

Haarlem, Hollanda'nın nüfus bakımından en büyük şehirlerinden biri olup araştırmanın yürütüldüğü saha alanı olarak seçilmiştir. Bununla birlikte şehirde yaşayan Türkiye kökenli göçmenlerin kesin sayısına ilişkin net veriler bulunmamaktadır. Göçmen topluluklarının ülke nüfusu içerisindeki dağılımlarının sınırlı olması, etnik temelde doğrudan tespit edilmelerinin güçleşmesi ve örneklem oluşturulmasına imkan sağlayacak sistematik veri tabanlarının çoğu zaman bulunmaması nedeniyle bu gruplar literatürde "ulaşılması güç topluluklar" olarak tanımlanmaktadır (Marpsat & Razafindratsima, 2010).

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden kartopu örnekleme tekniği tercih edilmiştir. Kartopu yöntemi, özellikle evrene ilişkin verilerin sınırlı olduğu, katılımcılara erişimin zorlaştığı veya resmi kayıtların yetersiz kaldığı durumlarda sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan bir örnekleme yaklaşımıdır (Patton, 2005).

Bu yöntem, halihazırda ulaşılmış olan katılımcıların yönlendirmeleri yoluyla yeni katılımcılara ulaşmaya dayanır. Creswell (2013), kartopu örneklemenin, araştırma ile ilgili bilgi sağlayabilecek belirli sosyal ağlar içindeki bireyler ve durumlarla teması kolaylaştırdığını belirtmektedir. Goodman (1961), Grix (2010) ve Baltacı (2018) tarafından vurgulandığı üzere, bu yöntem araştırmacı ile katılımcılar arasında kurulan güvene dayanmaktadır. Katılımcılar araştırmacıya güvendiklerinde, başka kişilerle temas kurulmasını önerirler ve araştırma ağı buna bağlı olarak genişler. Veriler, derinlemesine yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Bu görüşmeler aracılığıyla katılımcıların göç deneyimleri, aidiyet algıları, sosyal entegrasyon süreçleri ve diğer göçmen gruplarına yönelik tutumları incelenmiştir. Yarı yapılandırılmış format, araştırmanın ana temaları korunurken katılımcıların kendi deneyimlerini daha özgürce ifade etmelerine olanak sağlamıştır. Göçmen topluluklarıyla yürütülen çalışmalarda güven oluşturmak her zaman kolay değildir. Göçmenler, dışlanma, damgalanma, sınır dışı edilme veya geri gönderilme korkuları nedeniyle araştırmaya katılmakta isteksiz olabilirler. Araştırma sürecinde de benzer durumlarla karşılaşılmıştır. Çok sayıda potansiyel katılımcıyla temas kurulmuş olsa da, bazıları Hollanda'daki sosyal ve siyasi konularla ilgili soruları yanıtlamak istememiştir. Bu nedenle, örneklem, görüşme sürecini tam olarak tamamlayan katılımcıları içerecek şekilde daraltılmıştır.

Dışlamaların ardından nihai örneklem 30 katılımcıdan oluşmuştur; bazı sorularda madde düzeyinde yanıt verilmemiştir ve yüzdeler her madde için geçerli yanıtlar kullanılarak hesaplanmıştır. Görüşmeler yalnızca 18 yaş ve üzeri kişilerle gerçekleştirilmiştir. Örneklem, hem Türkiye'den Hollanda'ya göç etmiş kişileri hem de Hollanda'da doğmuş Türkiye kökenli kişileri içermektedir. Hollanda vatandaşlığı katılım için bir şart değildir ve etnik köken, siyasi görüşler veya dini inançlar temelinde herhangi bir ayrım yapılmamıştır. Anonimliği korumak amacıyla katılımcılara K1'den K30'a kadar kodlar atanmıştır ve bulgular ile tartışma bölümleri boyunca bu kodlarla anılmaktadırlar. Araştırma etiğine uygun olarak, çalışmada katılımcıların kimliklerini ortaya çıkarabilecek hiçbir kişisel

bilgi kullanılmamıştır; tüm veriler yalnızca analitik amaçlarla değerlendirilmiştir ve katılımcıların gizliliği baştan sona korunmuştur.

Bulgular

Göçmenlerin entegrasyonu, yalnızca ekonomik sistemlere uyum sağlama süreci olarak değil, bireylerin sosyal kimliklerini yeniden inşa ettikleri bir sosyal dönüşüm alanı olarak değerlendirilmektedir. Sosyal kimlik teorisi temelinde geliştirilen yaklaşımlar, göçmen bireylerin hem etnik aidiyetlerini korumaya hem de ev sahibi toplumla sosyal bağlar kurmaya eğilimli olduklarını ortaya koymaktadır. Carillo ve meslektaşları tarafından yürütülen araştırma, ikili kimlikler geliştiren göçmenlerin işgücü piyasasına erişim, sosyal sermaye üretimi ve sosyal katılım düzeyleri açısından daha avantajlı bir konum elde ettiklerini göstermektedir. Çalışmada, entegrasyonun doğrusal bir asimilasyon süreci olarak görülemeyeceği, aksine çoklu aidiyet biçimlerinin sosyal uyumu güçlendirebileceği savunulmaktadır (Carillo & ark., 2022). Dolayısıyla çağdaş göç çalışmalarında entegrasyon, kültürel kayıp perspektifinden ziyade çoklu kimliklerin bir arada var olması üzerinden daha iyi anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, sosyal kimlik süreçleri, göçmen toplulukları içindeki rekabet, dışlanma ve hiyerarşik konumlanma dinamiklerini de şekillendirmektedir. Sınırlı ekonomik kaynaklar, kayıt dışı istihdam sektörleri ve sosyal hizmetlere erişim konusundaki rekabet, farklı göçmen grupları arasında gerilimlere yol açabilir. Indelicato ve Martín'in araştırması, ulusal kimlik algılarının ve aidiyet politikalarının göçmenlere yönelik tutumları doğrudan etkilediğini göstermektedir. Güçlü dışlayıcı ulusal kimlik söylemleri, yerel topluluk ile göçmenler arasındaki sosyal mesafeyi artırır ve aynı zamanda göçmen gruplarının kendi içlerinde rekabetçi ve bölücü ilişkilerin gelişmesine de yol açabilir (Indelicato & Martín, 2024). Bu tür dinamikler, özellikle düşük sosyo-ekonomik koşullara sahip ortamlarda belirginleşir ve bu ortamlarda, işgücü piyasasında savunmasız konumda bulunan göçmenler arasında kaynak temelli rekabet algısını derinleştirir. Bu nedenle entegrasyon süreçleri, yalnızca kültürel uyum açısından değil, aynı zamanda yapısal eşitsizlikler ve sosyal dışlanma mekanizmaları bağlamında da değerlendirilmelidir.

Mevcut literatür, güçlü bir etnik kimliğin sosyal entegrasyon için mutlaka aşılmaz bir engel teşkil etmediğini göstermektedir. Lauglo'nun Oslo'daki göçmen gençler üzerinde yürüttüğü bir araştırma, etnik kimliklerini koruyan bireylerin aynı zamanda daha güçlü sosyal katılım pratikleri geliştirebildiklerini ortaya koymuştur. Benzer şekilde, göçmen öğrenciler üzerine yapılan araştırmalar, sosyal kimlik tehdidi ve dışlanma deneyimlerinin aidiyet duygusunu zayıflattığını, buna karşın kapsayıcı sosyal ortamların entegrasyonu güçlendirdiğini göstermektedir (Lauglo, 2017). Bu mantığa göre, yalnızca ekonomik uyum üzerine odaklanan günümüz entegrasyon politikaları yetersizdir; ayrımcılığı azaltan, karşılıklı tanıma sürecini destekleyen ve çokkültürlü etkileşimi güçlendiren sosyal kapsayıcılık politikaları da aynı derecede önemlidir. Göçmenlerin ev sahibi ülkelerde ve menşe ülkelerinde toplumla kurdukları ilişkiler, sosyo-kültürel, ekonomik, siyasi, hukuki ve dini açıdan farklılık göstermektedir (Özkul, 2019; Portes, 1999; Ip & ark., 1997). Teknoloji (uydu, internet, sosyal medya), ulaşım (hava yolculuğunun gelişimi ve maliyetlerinin düşmesi) ve ekonomik gelişmeler, göçmenlerin menşe ülkeleriyle olan iletişimlerini şekillendirmede rol oynamaktadır (Kolbaşı Muyan, 2021). Göçmenlerin ve etnik azınlıkların sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi entegrasyonunu değerlendirmek ve bu alanlarda etkili politikalar geliştirmek için güvenilir ve karşılaştırılabilir verilere ihtiyaç vardır. Bu alandaki her çalışma, konuları farklı bir bakış açısıyla inceler ve bulgularına dayalı öneriler sunar. Bu bulguların politikacılar tarafından nasıl karşılandığı önemlidir, çünkü araştırma bulgularına dayanan yasal önlemler topluma somut faydalar sağlayabilir.

Ancak politikacılar göç meselesini seçmen tabanlarını veya siyasi etkilerini genişletmek için kullandıklarında, bunun sonuçlarını genellikle göçmenler üstlenir. Politikacılar, giderek artan göçmen karşıtı duyguları azaltmak için çaba sarf etmek yerine, göçmenlerin hayatını daha da zorlaştıran kararlar almayı daha kolay bulabilirler. Hollanda'da aile birleşimi koşullarının sıkılaştırılması buna bir örnektir. 1 Ocak 2022 tarihinde yürürlüğe giren Vatandaşlık Entegrasyon Kanunu (Wet Inburgering 2021)

uyarınca, aile birleşimi için gerekli dil yeterlilik seviyesi B1 seviyesine yükseltilmiş, daha düşük seviyelerde onay verme yetkisi ise belediyelerin takdirine bırakılmıştır (Hollanda Hükümeti, 2022a, 2025b; MIPEX, 2024).

18 yaş ve üzeri katılımcıların cinsiyet dağılımı incelendiğinde, %56,7'si kadın, %40'ı erkektir; %3,3'ü ise kendilerini ne kadın ne de erkek olarak tanımlamak istemediklerini ve kendilerini sadece "insan" olarak tanımlamayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Araştırma süreci boyunca, kadın katılımcılar görüşme ve anket sorularına yanıt vermeye daha istekli olmuşlardır. Bu istek, kadın katılımcıların sosyal deneyimlerini paylaşma konusunda daha açık olmalarıyla ilgili olabilir ya da araştırma konusuna daha fazla ilgi duyduklarını yansıtıyor olabilir. Nitel araştırmalarda, özellikle göç, aidiyet ve sosyal ilişkiler gibi gündelik yaşam deneyimlerini içeren çalışmalarda kadın katılımcılar daha yüksek düzeyde katılım gösterme eğilimindedir. Küçük bir katılımcı grubunun kendilerini geleneksel cinsiyet kategorilerinin dışında tanımlaması, göçmen topluluklar içindeki kimlik çeşitliliğinin etnik veya kültürel boyutların ötesine geçerek cinsiyeti de kapsadığını göstermektedir. Oran sınırlı olsa da, bireylerin kendilerini tanımlama biçimleri aidiyet, görünürlük ve sosyal kabul süreçleriyle ilgili veriler sunmaktadır. Göçmen toplulukları homojen yapılar değildir; çeşitli kimlik deneyimlerini barındırırlar.

30 katılımcının yaş dağılımına ilişkin analiz, katılımcıların %13,3'ünün 18–30 yaş aralığında, %40'ının 31–45 yaş aralığında, %33,3'ünün 46–60 yaş aralığında ve %13,3'ünün 60 yaş ve üzerinde olduğunu göstermektedir. En yüksek katılım oranı orta yaşlı grupta görülmüştür. Özellikle 31–45 yaş aralığındaki katılımcılar, çalışma hayatı, aile hayatı ve sosyal ilişkiler açısından aktif sosyal deneyimlere sahiptir; bu durum katılım isteklerini artırmış olabilir. Dikkat çeken bir bulgu, 18–21 yaş aralığındaki genç katılımcıların Hollanda'daki göç, entegrasyon ve sosyal ilişkiler gibi konulara nispeten daha az ilgi göstermiş olmalarıdır. Bu yaş grubundaki bireyler çalışmaya katılmaya daha isteksizdir ve bu tür sosyal araştırmalara fazla önem vermiyorlar.

Genç katılımcılar Hollanda siyasetine sınırlı ilgi gösterirken, Türkiye'deki siyasi gelişmelere daha fazla ilgi göstermektedirler. Bu tür bir eğilim, birden fazla ulusal referans çerçevesi içinde işleyen, ikinci ve üçüncü kuşak Türkiye kökenli genç göçmenler arasındaki aidiyet ve kimlik duygusuyla bağlantılı olabilir. Hollanda'da doğup büyümüş olmalarına rağmen, Türkiye merkezli siyasi ve kültürel gelişmelere ilgi göstermeleri, diasporik aidiyetin nesiller boyunca devam ettiğini düşündürmektedir. Aynı zamanda, gençlerin Hollanda'daki siyasi süreçlere daha mesafeli yaklaşımları, temsil algıları, dışlanma deneyimleri ya da göçmen kökenli gençlerin benimseme eğiliminde oldukları siyasi katılım biçimleriyle bağlantılı olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla yaş, yalnızca demografik bir değişken olarak değil, aidiyet deneyimlerini, siyasi ilgiyi ve entegrasyonu şekillendiren bir faktör olarak da işlev görmektedir.

Katılımcıların medeni durumlarına gelince, örneklemin %70'i evli, %16,7'si bekar, %10'u dul ve %3,3'ü boşanmıştır. Hollanda'da yaşayan Türkiye kökenli göçmenler arasında evlilik kurumu hâlâ güçlü bir şekilde korunmaktadır. Aile yapısı ve geleneksel sosyal değerler, göçün ardından bile önemli ölçüde korunmuş görünmektedir. Araştırma sürecinde, genç katılımcıların evliliğe yönelik tutumlarının büyük ölçüde aile bağları ve kültürel beklentiler tarafından şekillendirildiği tespit edilmiştir. Katılımcılar arasında evlilik, yalnızca bireysel bir tercih olarak değil, aynı zamanda aile birliği, toplumsal kabul ve kültürel süreklilik açısından önemli bir rol oynayan bir kurum olarak da görülmüştür. Dolayısıyla, kültürel normların nesiller arası aktarımı diaspora toplulukları içinde devam etmektedir ve aile merkezli bir sosyal yapının etkisi hâlâ belirgindir.

Boşanmaya ilişkin algıların cinsiyete göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Boşanmış kadınlar daha fazla toplumsal incelemeye tabi tutulduğu ve daha açık bir şekilde yargılandığı görülmüştür; buna karşılık, boşanmış erkeklere karşı daha hoşgörülü bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu tür bir eşitsizlik, özellikle yabancı uyruklu biriyle evlenip boşanmış erkekler arasında daha belirgindir. Göç sonrası yaşam koşullarına rağmen, cinsiyet rolleri ve geleneksel kültürel normlar diaspora toplulukları içinde etkisini sürdürmektedir. Dolayısıyla medeni durum, yalnızca bireysel bir yaşam tercihi olarak değil, kültürel kimlikle, toplumsal denetimle ve cinsiyet normlarıyla bağlantılı bir toplumsal unsur olarak da değerlendirilebilir.

Eğitim düzeyi açısından, örneklemin %10'u ilkokulu, %3,3'ü ortaokulu, %16,7'si liseyi tamamlamış, %43,3'ü lisans derecesine, %26,7'si ise yüksek lisans derecesine sahiptir (Şekil 1). Lisans ve yüksek lisans derecesi sahipleri birlikte örneklemin %70'ini oluşturmaktadır; bu da resmi eğitim açısından nispeten iyi nitelikli bir gruba işaret etmektedir. İlkokul ve ortaokul mezunları büyük ölçüde yaşlı yaş grubundan bireylerden oluşmaktadır. 60 yaş ve üzeri katılımcılar, eğitim imkânlarına erişimin sınırlı olduğu dönemlerde göç etmiş ve daha çok işgücü odaklı göç süreçlerinin bir parçası olmuşlardır. Dolayısıyla, birinci nesil göçmenlerin eğitim profilleri ile sonraki nesillerin eğitim düzeyleri arasında belirgin farklılıklar görülmektedir.

Şekil 1. 30 katılımcının eğitim durumunu beş seviyede gösteren yatay çubuk grafik

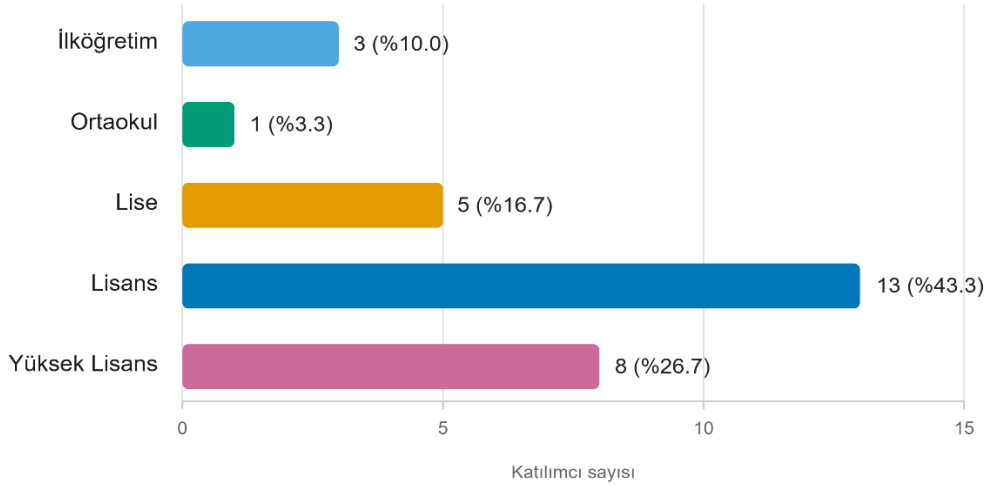

Yüksek lisans derecesine sahip katılımcıların önemli bir kısmı, genellikle "yurtdışı çalışanlar" olarak tanımlanan vasıflı göçmenlerdir. Bu kişiler genellikle üst düzey nitelikler gerektiren mesleklerde çalışmakta ve ülkeler arası hareketlilik imkânına sahip olmaktadır. Lisans derecesine sahip katılımcılar ise ağırlıklı olarak Türkiye kökenli üçüncü nesil göçmenleri temsil etmektedir; bu durum, diaspora toplulukları içinde nesiller boyunca eğitim düzeyinin yükseldiğini ve göçmen ailelerin sonraki nesiller aracılığıyla sosyal hareketlilik sağlayabildiğini göstermektedir. Eğitim düzeyindeki farklılıklar, entegrasyon deneyimlerini, işgücü piyasasındaki konumlanmayı ve diğer göçmen gruplarına yönelik algıları da etkileyebilir. Eğitim düzeyi daha yüksek olan katılımcılar, entegrasyonu öncelikle bireysel başarı, mesleki uyum ve çokkültürlü etkileşim açısından değerlendirme eğilimindeyken, eğitim düzeyi daha düşük olanlar ise ekonomik güvensizlik ve sosyal dışlanmaya daha fazla vurgu yapmıştır. Dolayısıyla eğitim, göçmenlerin sosyal konumlarını ve aidiyet duygularını şekillendiren temel faktörlerden biri olarak işlev görmektedir.

Mesleki dağılım açısından, örneklem %10'u öğrenci (lisans veya lisansüstü), %10'u kamu sektörü çalışanı, %63,3'ü özel sektörde çalışan, %3,3'ü ev hanımı ve %13,3'ü emekli kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla örneklem, büyük ölçüde çalışma hayatına aktif olarak katılan bireylerden oluşmaktadır. Özel sektör çalışanlarının yüksek oranı, Türkiye kökenli göçmenlerin Hollanda ekonomisindeki görünürlüğüne ve işgücü piyasasındaki aktif rollerine işaret etmektedir. Araştırma sürecinde öne çıkan bulgulardan biri, Türkiye kökenli göçmenler arasında girişimcilik eğilimlerinde belirgin bir artış olmasıdır. Özel sektörde çalışan katılımcıların yaklaşık yarısı kendi işlerini kurmuştur ve işletmektedir.

Girişimciler ağırlıklı olarak gıda, lojistik, dış ticaret ve tekstil sektörlerinde faaliyet göstermektedir; etnik girişimcilik, diaspora ekonomileri içinde sosyal ve ekonomik hareketliliğin bir aracı olarak işlev görmektedir ve göçmenleri sadece işgücü sağlayıcıları olarak değil, aynı zamanda istihdam yaratan aktörler olarak konumlandırmaktadır. Emekli katılımcıların çoğunluğu işçi sınıfı

emeklilerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte, bazıları hem Hollanda hem de Türkiye emeklilik sistemlerine kayıtlı olduklarını belirtmişlerdir; bu da göçmenlerin ulusötesi aidiyet biçimlerini sürdürdüklerini ve Türkiye ile ekonomik ve duygusal bağlarını korumaya devam ettiklerini göstermektedir. Buna karşılık, daha genç katılımcılar arasında Türkiye'ye yatırım yapma eğilimi zayıflamıştır; Türkiye, daha çok tatillerin, aile bağlarının ve kültürel bağlantıların sürdürüldüğü sembolik bir 'vatan' olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte, milliyetçi retorik ve etnik kimliğe yapılan vurgunun genç nesiller arasında da güçlü bir şekilde devam ettiği görülmüştür.

Meslek grupları arasında da sembolik statü farklılıkları algılanmaktadır. Katılımcılar tarafından açıkça ifade edilmese de, fabrikalarda çalışanlarla kamu sektöründe çalışanlar arasında yüz ifadeleri, konuşma kalıpları ve sosyal mesafe yoluyla belirginleşen hiyerarşik bir dinamik gözlemlenebilmektedir. Kamu sektöründe çalışan bazı katılımcılar, kendilerini sosyal açıdan daha saygın bir konumda algılamaktadır. Aynı zamanda, özel sektördeki bazı katılımcıların gelir düzeyleri, kamu sektöründeki meslektaşlarından daha yüksektir. Ekonomik sermaye ve sembolik statü her zaman paralel bir seyir izlemez; göçmen toplulukları içindeki mesleki prestij algıları, gelir kadar kültürel ve sosyal faktörler tarafından da şekillenir.

Hane halkı gelirine gelince, örneklemin %26,7'si asgari ücret alırken, %26,7'si yaklaşık 3.000 avro aralığında yer almaktadır ve %46,7'si 4.000 avro veya üzeri bir gelir bildirmişlerdir (Şekil 2). Dolayısıyla katılımcıların önemli bir kısmı, Hollanda işgücü piyasasının orta ve üst-orta gelir gruplarında yer almaktadır. En yüksek gelir dilimindeki katılımcıların oranı, göçmen toplulukları içindeki ekonomik çeşitliliği ve sosyal hareketlilik süreçlerini göstermektedir. 4.000 avro veya daha fazla gelir elde eden katılımcılar, ağırlıklı olarak özel sektörde kendi işlerini yürüten girişimciler, bilişim sektöründe üst düzey pozisyonlarda bulunan kişiler ve teknik alanlarda vasıflı işçilerdir. Onarım işleri, duvarcılık, inşaat ve denizcilik sektörü gibi teknik uzmanlık gerektiren mesleklerin yüksek gelir sağladığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, teknik becerilere dayalı meslekler Hollanda işgücü piyasasında güçlü bir ekonomik konuma sahip görünmekte ve girişimcilik faaliyeti, göçmenler arasında ekonomik ilerleme ve gelir artışı için bir araç işlevi görmektedir.

Şekil 2. 30 katılımcının hane halkı gelir dağılımını üç gelir dilimine göre gösteren pasta grafik

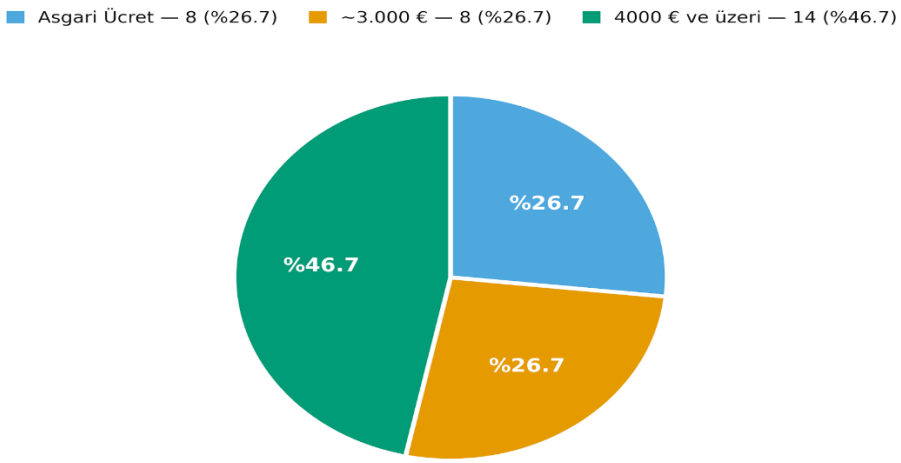

Geliri yaklaşık 3.000 avro olan katılımcılar, ağırlıklı olarak dış ticaret, tekstil ve sağlık sektörlerinde çalışan kişilerdir. Bu sektörlerdeki üst düzey çalışanların gelir seviyeleri, mesleki deneyim ve kıdemle birlikte artış gösterdi; bu da göçmenlerin zamanla iş piyasasında daha istikrarlı ve güvenli pozisyonlara ulaşabildiklerini göstermektedir. Asgari ücretle çalışan katılımcılar genellikle işgücüne yeni girmiş kişilerdir. Öğrenci katılımcıların çoğunluğu saatlik veya yarı zamanlı işlerde çalıştığı için gelir düzeyleri daha sınırlıydı; genç nesil göçmenler, eğitimlerinin yanı sıra esnek çalışma

düzenlemelerine yöneliyor gibi görünmektedir. Genel olarak bakıldığında, gelir düzeylerindeki farklılıklar sadece ekonomik konumu değil, aynı zamanda sosyal statü algılarını, entegrasyon deneyimlerini ve diğer göçmen gruplarına karşı tutumları da etkileyebilmektedir. En yüksek gelir grubundaki katılımcılar entegrasyonu öncelikle bireysel başarı ve mesleki uyum açısından değerlendirme eğilimindeyken, en düşük gelir grubundakiler ekonomik rekabet, güvensizlik ve sosyal dışlanmaya daha fazla önem verdiler.

30 katılımcının %13,3'ü çocuksuz, %26,7'si bir çocuklu, %36,7'si iki çocuklu ve %23,3'ü üç veya daha fazla çocukludur. Araştırma grubu içinde en yaygın aile modeli, iki çocuklu çekirdek ailedir; bu durum, göçmen toplulukları içinde aile yapısında nesiller arası bir değişime işaret etmektedir. Özellikle genç katılımcılar, geniş aile modelinden daha uzak bir düşünce yapısına sahipler. Ekonomik koşullar, bireysel yaşam planları, kariyer hedefleri ve çocuk yetiştirme maliyetlerinin artması nedeniyle birden fazla çocuk sahibi olma fikrine daha temkinli yaklaşıyorlar. Buna karşılık, üç veya daha fazla çocuğu olan katılımcıların çoğunluğu 60 yaş ve üzeri bireylerden oluşuyor; bu da, birinci nesil göçmenlerin kökeninde yatan sosyal ve kültürel yapıların daha geniş bir aile modelini teşvik ettiğini göstermektedir. Çocuğu olmayan bazı katılımcılar, bilinçli olarak çocuk sahibi olmamayı seçtiklerini belirtmişlerdir. Birkaç kişi bu seçimi toplumsal güvensizlik ve geleceğe dair endişelerle açıklamıştır; bireysel aile kararlarının sadece ekonomik nedenlerle değil, aynı zamanda toplumsal değişim, güvenlik algıları ve geleceğe dair psikolojik değerlendirmelerle de şekillendiği düşünülmektedir.

Geleneksel geniş aile modeli, yerini daha küçük ölçekli çekirdek aile yapısına bırakıyor gibi görünmektedir. Özellikle Türkiye kökenli göçmenlerin genç nesilleri arasında aile planlaması, bireysel yaşam tarzı tercihleri ve ekonomik sürdürülebilirlik daha belirleyici faktörler haline gelmiştir. Diaspora topluluklarındaki aile yapıları, modernleşme süreçleri, yaşam maliyeti ve nesiller arası kültürel değişim doğrultusunda yeniden şekillenmektedir.

Katılımcıların Hollanda'da ne kadar süredir yaşadıkları konusunda önemli farklılıklar vardı (Şekil 3). Beş kişi (%16,7) ülkede doğmuştur, on kişi (%33,3) on yıldan fazla süredir orada yaşamaktadır, üç kişi (%10) altı ila on yıl, yedi kişi (%23,3) üç ila beş yıl ve beş kişi (%16,7) son bir ila üç yıl içinde gelmiştir. Dolayısıyla araştırma grubu, hem uzun süredir yerleşik olan göçmenleri hem de daha yakın zamanda göç etmiş kişileri içermektedir. Son dönemde gelenlerin oranı, Hollanda'nın vasıflı işgücü talebi, eğitim imkânları ve yaşam standartları nedeniyle göçü çekmeye devam ettiğini göstermektedir. Yeni gelen göçmenlerin önemli bir kısmı, eğitim, mesleki kariyer ve ekonomi alanlarındaki fırsatlar nedeniyle buraya çekilmiş görünmektedir. Dolayısıyla, Hollanda'daki Türkiye kökenli göçmenlerin profili yalnızca işgücü göçüyle sınırlı değildir; bu profil giderek daha çeşitli bir nitelik kazanmaktadır.

Şekil 3. 30 Katılımcının Hollanda'daki İkamet Süresini Gösteren Halka Grafik

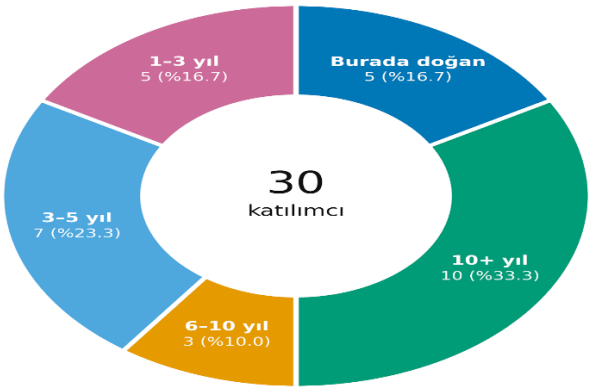

Göç ve yerleşime ilişkin algılarda nesiller arasında belirgin farklılıklar da göze çarpmaktadır. Birinci nesil göçmenlerin çocukları büyük ölçüde Hollanda'da kalmayı tercih ederken, daha genç nesiller daha hareketli ve ulusötesi bir bakış açısına sahiptir. Genç katılımcılar farklı ülkelerde yaşamaya, çalışmaya ve deneyim kazanmaya daha istekli görünmektedir; bu da yeni nesil göçmenlerin, uzun vadeli, tek bir ülkeye yerleşme modelinden uzaklaşarak küresel hareketlilik ve bireysel deneyime odaklanan yaşam tarzlarına yöneldiğini göstermektedir. Katılımcıların yaşamak veya çalışmak istedikleri ülkeler arasında İspanya, Portekiz, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri öne çıkmaktadır. İspanya ve Portekiz büyük ölçüde iklimleri, doğal yaşam koşulları ve yaşam kalitesi nedeniyle tercih edilirken, Amerika Birleşik Devletleri ve Çin ise kariyer fırsatları, ekonomik potansiyel ve mesleki gelişim nedeniyle ilgi görmektedir. Türkiye kökenli genç göçmenlerin yaşam beklentileri ekonomik güvenlikle sınırlı değildir; yaşam tarzı, kişisel gelişim ve küresel deneyim arayışı başlı başına bir faktör haline gelmiştir.

Hollanda, din ve inanç alanında hızlı bir toplumsal değişim geçiren Avrupa ülkelerinden biri olarak yaygın bir şekilde kabul edilmektedir. Hollanda toplumunda bireysel özgürlükler, laik bir yaşam tarzı ve farklı inançlara karşı toplumsal hoşgörü güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır ve dini aidiyet oranları istikrarlı bir şekilde düşmektedir. Hollanda nüfusunun önemli bir kısmı herhangi bir dini inanca bağlı olmadığını belirtmektedir. Sucu (2024) tarafından aktarılan verilere göre, ülkedeki Müslüman nüfus toplam nüfusun yaklaşık %5,9'unu oluşturmaktadır. Bu nedenle, katılımcıların dini aidiyetlerini incelemek, hem göç ve entegrasyon süreçlerinin dini referanslarla nasıl ilişkili olduğunu anlamak hem de sekülerleşme eğilimlerinin Türkiye kökenli göçmenler üzerindeki etkisini değerlendirmek açısından önemli görülmüştür. Katılımcıların %73,3'ü bir dine mensup olduklarını belirtmiş olsa da, bu grubun yaklaşık %12'si kendilerini özellikle Müslüman kimliğiyle tanımlamamıştır. %16,7'si ise herhangi bir dini inancı olmadığını belirtmiş, %10'u ise soruya cevap vermemeyi tercih etmiştir. Diaspora toplulukları içinde dini aidiyet ortadan kalkmamış, ancak daha bireyselleşmiş ve esnek biçimlere dönüşmüş görünmektedir.

Dini aidiyetin özellikle genç katılımcılar arasında daha zayıf olduğu tespit edilmiştir. Genç bireyler, dini kimliklerini daha geniş bir kültürel aidiyetin parçası olarak sürdürseler de, günlük yaşamda dini kurallara daha mesafeli bir yaklaşım benimsediler; bu da ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin Hollanda'nın seküler sosyal yapısından etkilendiklerini göstermektedir. Göçmen toplulukları içindeki dini kimlik, artık kolektif aidiyetten çok bireysel tercih, yaşam tarzı ve kişisel özgürlük anlayışları aracılığıyla tanımlanmaktadır. Ancak bu tür bir değişim, dini bağlılığın her yerde aynı şekilde zayıfladığı anlamına gelmemelidir. Daha yaşlı yaş grupları ve birinci nesil göçmenler arasında din, kültürel dayanışma, topluma aidiyet ve kimliğin korunmasında hâlâ önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, Hollanda'daki Türkiye kökenli göçmenler arasında dini kimlikler nesiller arası farklılıklar göstermekte ve sekülerleşme süreçleri diaspora toplulukları arasında eşit olmayan şekillerde yaşanmaktadır.

Hollanda, anayasal monarşiye dayalı çok partili bir parlamenter demokrasi sistemi ile yönetilmektedir. Siyasi temsil oldukça parçalanmış durumdadır; parlamentoda ve yerel düzeyde çok sayıda parti faaliyet göstermektedir. Araştırmanın yürütüldüğü dönemde, göç, entegrasyon, güvenlik ve ulusal kimlik konuları Hollanda siyasi gündeminde ön plana çıkmıştır. Geert Wilders liderliğindeki ve göç karşıtı söylemleriyle tanınan Partij voor de Vrijheid (PVV) ile diğer sağ partilerin yükselişi, göçmen topluluklarının siyasi tercihlerini doğrudan etkilemektedir (Nohlen & Stöver, 2010). 30 katılımcıdan 10'u (%33,3) Hollanda'da sol partilere oy verdiğini belirtirken, 3'ü (%10) sağ partileri desteklediğini ifade etmiştir. 7 katılımcı (%23,3) oy kullanma hakkına sahip değildir ve geri kalan 10'u (%33,3) bu soruya cevap vermek istememişlerdir. Sol partilere oy veren 10 katılımcının %20'si, Türkiye'deki seçimlerde sağ partileri desteklediğini bildirmiştir. Katılımcılar bunu, Hollanda'daki sağ partilerin göçmen karşıtı politikalarının olumsuz etkisine bağlamıştır. Ayrımcı söylemler, göçmen karşıtı kampanyalar ve İslam karşıtı tutumlar, Türkiye kökenli göçmenleri, Hollanda siyasetinde daha kapsayıcı ve çokkültürlü politikaları savunan sol partilere yönlendirmiş görünmektedir.

Genç katılımcıların siyasi eğilimlerinde de farklılıklar gözlemlenmiştir. Hollanda'da doğup büyüyen bazı genç katılımcılar, kendilerini "göçmen" olarak tanımlamak yerine doğrudan Hollanda kimliğiyle özdeşleştirmişlerdir. Son yıllarda artan göç akışlarından ve yeni gelenlerin sayısındaki

artıştan rahatsızlık duyduklarını ifade eden gençlerin, göçmen karşıtı söylemlerle daha yakın bir uyum içinde oldukları görülmüştür. Birçoğu, vatandaşlık ve sosyal aidiyet bağları aracılığıyla kendilerini Hollanda toplumunun ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir dolayısıyla göçmen karşıtı politikaları kendi konumlarına yönelik bir tehdit olarak algılamamaktadırlar. Diaspora toplulukları içindeki siyasi yönelimler tek tip değildir ve nesiller arasında farklılıklar göstermektedir. Birinci nesil göçmenler, ayrımcılık ve kültürel dışlanma deneyimlerine dayalı siyasi tercihler geliştirme eğilimindeyken, sonraki nesiller vatandaşlık, ulusal kimlik ve güvenlik algıları tarafından şekillenen farklı tutumlar benimsemiştir. Göçmen toplulukları zaman içinde sadece ekonomik ve kültürel açıdan değil, siyasi açıdan da dönüşümler geçirmiştir.

Her ne kadar "göçmen" ve "mülteci" terimleri günlük yaşamda sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da, bu terimler farklı anlamlar taşır. Göçmen, "maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek ve kendisinin ya da ailesinin gelecekteki imkânlarını artırmak amacıyla başka bir ülkeye veya bölgeye taşınan bireyleri ve aile üyeleri"ni ifade eder. Buna karşılık mülteci, "ırk, din, milliyet, belirli bir sosyal gruba üyelik veya siyasi görüş nedeniyle zulüm görme konusunda haklı bir korku duyan, vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve o ülkenin korumasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen kişidir" (1967 Protokolü ile değiştirilmiş 1951 Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, Madde 1A(2); BMMYK, 2007; guides.lib.uci.edu; goc.gov.tr).

Yirmi dört katılımcı (%80), bu iki kavram arasındaki ayrımın farkında olduklarını belirtmiştir. Ancak daha yakından incelendiğinde, farkında olduklarını iddia edenlerin önemli bir kısmı bu terimleri birbiriyle örtüşen şekillerde kullanmaktadırlar ve kavramsal ayrımı net bir şekilde ifade edememektedirler. 30 katılımcıdan sadece 6'sı (%20), "göçmen" ile "mülteci" arasındaki hukuki ve toplumsal farkları doğru bir şekilde ortaya koyabilmiştir. Geri kalan 6 kişi (%20) ise herhangi bir ayrımdan haberdar olmadıklarını açıkça belirtmiştir. Genç katılımcılar ve emeklilerin kavramsal fark konusunda daha az farkındalık sahibi olduğu görülmüştür. Gençler bu kavramlarla öncelikle sosyal medya ve gündelik söylem yoluyla karşılaşıyor gibi görünmekte ve hukuki içerikten ziyade popüler kullanımı benimseme eğilimindedir. Emekli katılımcılar arasında ise göç ve iltica süreçlerine ilişkin kavramsal bilgi sınırlıdır. Göçle ilgili temel kavramlar, görünüşe göre kamusal alanda büyük ölçüde siyasi söylem, medyadaki temsiller ve gündelik dil aracılığıyla şekillenmektedir. Göç ve mültecilik, toplumsal algı düzeyinde genellikle birbirine karıştırılmaktadır; bu durum da göçmen topluluklarının nasıl değerlendirildiğini etkileyebilmektedir. Kavramsal belirsizlikler, yasal statü, haklar ve toplumsal konum açısından göçmenler ile mülteciler arasındaki farkları kavramayı zorlaştırmaktadır. Bu yanıtlara göre, göç ve iltica konularında kamuoyunun farkındalığını artırmak ve temel kavramları daha doğru bir şekilde aktarmak hâlâ acil bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

19 katılımcı (%63,3) Hollanda tarihi hakkında okuduğunu belirtirken, 11'i (%36,7) okumadığını ifade etmiştir. Hollanda'da doğan, eğitim gören veya uzun yıllardır burada ikamet eden bireyler, daha yüksek düzeyde tarihsel farkındalığa sahip olma eğilimindedir. Katılımcıların çoğu, vatandaşlık süreci, eğitim sistemi ve günlük yaşam deneyimleri yoluyla temel bilgileri edinmiştir. Buna karşılık, yeni gelen göçmenler ve birinci nesil göçmenler arasında bilginin daha sınırlı olduğu görülmüştür. Tarih bilgisi, akademik boyutlarının ötesinde, toplumsal aidiyet ve kültürel entegrasyonun bir unsuru olarak işlev görür. Tarih, bir toplumun kolektif hafızasının bir parçasını oluşturur ve geçmiş ile şimdiki zaman arasında sürekliliği sağlar. Bu nedenle Hollanda, birçok modern devlet gibi, vatandaşlık ve entegrasyon politikaları kapsamında tarih ve dil eğitimine büyük önem vermektedir.

Katılımcıların da belirttiği gibi, vatandaşlık için gerekli olan entegrasyon ve vatandaşlık sınavlarında Hollanda tarihi ile ilgili sorular yer almaktadır. Bu tür bir uygulama, göçmenlerin ülkeye sadece hukuki açıdan değil, kültürel ve sosyal açıdan da uyum sağlamasına destek olmayı amaçlamaktadır. Ulusal tarihsel anlatılar aracılığıyla, ortak bir toplumsal hafızanın aktarılması, aidiyet duygusunu beslemek açısından önemli görülmektedir. Hollanda tarihi bilgisine sahip olmanın, katılımcıların entegrasyon düzeyleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Hollanda eğitim sistemi içinde yetişen ikinci ve üçüncü kuşak katılımcılar, kendilerini daha büyük ölçüde toplumsal dokunun bir parçası olarak görme eğilimindedirler. Öte yandan, birinci kuşak göçmenler aidiyetlerini öncelikle

Türkiye merkezli tarihsel ve kültürel referanslar üzerinden inşa etmektedirler. Bu yanıtlardan da anlaşıldığı üzere, tarihsel bilgi bilişsel alanın çok ötesine geçerek aidiyet, vatandaşlık ve sosyal kimlik süreçlerine uzanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanma sürecinin ardından Hollanda, önemli ölçüde işgücü göçü alan Avrupa ülkelerinden biri haline gelmiştir. Göçmenler ilk aşamalarda geçici işgücü olarak görülüyordu ve kalıcı yerleşim öngörülmüyordu. Sonuç olarak, uzun yıllar boyunca sistematik entegrasyon politikaları geliştirilmedi. Ancak göçmenler aileleriyle birlikte kalıcı olarak yerleşmeye başladıkça, eğitim, barınma, işgücü piyasası ve sosyal entegrasyon alanlarında yeni düzenlemeler gerekli hale geldi. Hollanda, uzun bir süre boyunca çokkültürlü bir çerçeve içinde hareket etmiştir, böylece göçmenlerin daha geniş topluma katılırken kültürel kimliklerini koruyabilmelerini destekleyen politikalar geliştirmiştir (Kolbaşı Muyan, 2019). Avrupa genelinde artan düzensiz göç akımları, güvenlik tartışmaları ve sosyal entegrasyona ilişkin endişeler, son yıllarda göç politikalarını daha kısıtlayıcı bir yöne itmiştir. AB düzeyinde ortak göç politikaları oluşturma çabaları, üye devletlerin ekonomik ihtiyaçları, işgücü piyasası talepleri ve iç hukuk sistemleri arasındaki farklılıklar nedeniyle zorluklarla karşılaşmış ve AB, zaman zaman göç yönetiminde yetersiz kaldığı için eleştirilere maruz kalmıştır.

Hollanda'nın göç politikasını destekleyip desteklemedikleri sorulduğunda, 29 katılımcının 8'i (%27,6) desteklediğini, 8'i (%27,6) desteklemediğini ve 13'ü (%44,8) bir görüş oluşturmak için yeterli bilgiye sahip olmadığını belirtti; bir katılımcı ise soruya yanıt vermedi. Belirsizliklerini dile getirenlerin çoğunluğunu genç katılımcılar oluşturuyordu. Genç katılımcılar arasında göç politikalarına ilişkin sınırlı farkındalığın , siyasi süreçlere katılım eksikliği, günlük yaşamdaki diğer öncelikler ya da göç konularını politika kaynaklarından ziyade medya haberleri aracılığıyla takip etme eğilimi ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Dikkat çeken bir bulgu, bazı katılımcıların göçmenlik politikalarının sıkılaştırılmasını desteklemesidir. Bu katılımcıların görüşüne göre, artan göç akışları sosyal sorunların, güvenlik endişelerinin ve ekonomik rekabetin artmasına yol açmıştır; konut, işgücü piyasası ve sosyal hizmetler üzerinde artan baskı algısı öne çıkmıştır. Kendi geçmişlerinde göç deneyimi olan katılımcıların bile, yeni gelen göçmenlere yönelik daha kısıtlayıcı politikaları destekledikleri görülmüştür.

Böyle bir eğilim, göçmen topluluklarının tek tip olmadığını göstermektedir; zamanla, "yerleşik göçmenler" ile "yeni gelen göçmenler" arasındaki ayrımların, yerleşim, vatandaşlık ve sosyal kabul süreçleri yoluyla daha da belirginleşebileceği düşünülmektedir. Göç politikalarına yönelik tutumlar, yalnızca etnik dayanışma yoluyla değil, aynı zamanda güvenlik, ekonomik rekabet, sosyal aidiyet ve vatandaşlık duygusuna ilişkin algılar yoluyla da şekilleniyor gibi görünmektedir. Bu yanıtlara dayanarak, göç politikasına ilişkin tutumlar, diaspora toplulukları içindeki kuşaklar arası farklılıkları ve değişen sosyal konumları anlamak için yararlı bir bakış açısı sunmaktadır.

Diğer göçmen gruplarına yönelik duygusal tutumlar yedi yanıt kategorisine dağılmıştır (Şekil 4). Endişe, 11 katılımcı (%36,7) tarafından bildirilen en sık görülen yanıttır; 10 katılımcı (%33,3) ise diğer gruplara karşı özel bir şey hissetmediklerini belirtmiştir. 4 katılımcı (%13,3) acıma duygusunu ifade ederken, öfke duygusunu bildirenlerin sayısı 2 (%6,7) dir. Nefret, sempati ve diğer yanıtlar ise her biri tek bir katılımcı tarafından (%3,3) belirtilmiştir. Endişe bildirenler arasındaki tedirginlik, esas olarak değişen toplumsal düzen algısı, kamusal alanlarda artan güvenlik endişeleri ve entegrasyon zorluklarının yaygınlaşmasından kaynaklanmaktadır. Sonuçlara göre, göçmen kökenli bireyler de yeni göç hareketlerine karşı eleştirel ve endişeli tutumlar geliştirebilmektedir. Örneklemin üçte birinin hiçbir şey hissetmediğini bildirmesi dikkat çekicidir; bu durum, Türkiye kökenli toplulukların yeni gelenlere karşı tek tip bir endişe duyduğu yönündeki yorumları karmaşıklaştırmaktadır.

Diğer göçmen gruplarına yönelik açık düşmanlık nadirdir. Yalnızca 3 katılımcı öfke veya nefret ifade etmiştir (sırasıyla %6,7 ve %3,3) ve bu üçü de daha önce diğer göçmenlerin elinde tacize veya benzer olumsuz deneyimlere maruz kaldığını bildiren kadınlardır. Olumsuz kişisel deneyimler, bireylerin algılarını daha sert ve duygusal olarak daha yüklü hale getiriyor gibi görünmektedir. Ancak genel olarak bakıldığında, çoğunluk durumu mesafeli bir bakış açısıyla veya hafif bir endişeyle değerlendirmiştir; açık düşmanlık marjinal düzeyde kalmıştır. 4 katılımcı (%13,3) diğer göçmen

gruplarına acıma duygusu ifade ederken, 1 kişi (%3,3) sempati duyduğunu belirtmiştir. Bu katılımcıları etkileyen şey, yeni gelenlerin ekonomik koşullarından çok, tanık oldukları sosyal dışlanmadır. Dil yeterliliğinin eksikliğinden kaynaklanan iletişim zorluklarının, göçmenlerin sosyal hayata katılımını engellediği ve dışlanma duygusunu derinleştirdiği tespit edilmiştir. Göçmenler arasındaki ilişkiler yalnızca rekabet ve endişeyle değil, zaman zaman empati, dayanışma ve dışlanma konusunda paylaşılan deneyimlerle de şekillenmektedir.

Şekil 4. Diğer Göçmenlere Karşı Duyulan Endişe Düzeyini Gösteren Pasta Grafik

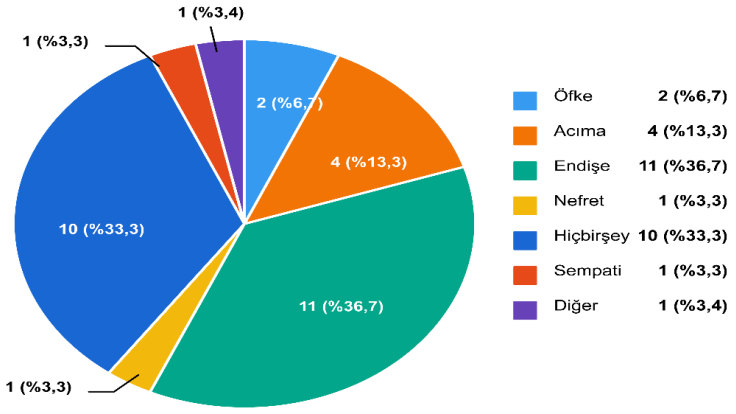

Tutumlar tek tip değildir; bireysel deneyimlere, güvenlik algılarına, kültürel yakınlığa, dini aidiyete ve entegrasyon düzeylerine göre değişiklik göstermektedir. Göçmen grupları arasındaki ekonomik rekabet, görüşmelerde öne çıkan bir başka tema olarak ortaya çıkmıştır. Katılımcılar, artan göç akışlarının iş fırsatları, sosyal yardımlar, barınma ve kamu hizmetlerine erişim konusunda rekabete yol açtığını belirtmiştir; bu algı, ekonomik açıdan savunmasız konumda bulunan birinci nesil katılımcılar arasında özellikle belirgindir. Bazıları, yeni gelen göçmen gruplarının Hollanda toplumu içindeki tüm göçmenlere yönelik olumsuz algıları daha da kötüleştirdiğine inanmaktadır. Bir katılımcı bunu şu şekilde ifade etmiştir:

> *"Mülteciler veya diğer göçmen gruplarıyla ilgili bir sorun olduğunda, Hollandalılar hepimizi aynı gözle görüyor."* (K1)

Böyle bir ifade, yerleşik göçmenler arasında algılanan bir gerçeklik olarak kolektif damgalamanın geliştiğine işaret etmektedir. Katılımcılar, bir göçmen grubuna yönelik olumsuz stereotiplerin diğer toplulukları da etkilediğine inanmaktadır ve bazıları, kendi konumlarını korumak amacıyla belirli gruplara sosyal mesafe koyduklarını belirtmiştir. Stereotipleştirme ve sosyal mesafenin, katılımcıların diğer göçmen gruplarını değerlendirme biçimini şekillendirdiği tespit edilmiştir (Şekil 5). En sık seçilen tanımlayıcı, 8 katılımcı (%26,7) tarafından seçilen "medeni" idi; bunu 7 katılımcı (%23,3) tarafından seçilen "yok" izledi; örneklemin neredeyse dörtte biri diğer gruplara hiç bir etiket yapıştırmamayı tercih etti. 6 katılımcı (%20) diğer göçmen gruplarını "kavgacı" olarak tanımladı; 5 katılımcı (toplamda %16,7) ise diğer gruplara sempati duyduğunu belirtti ya da onlarla ilgili herhangi bir sorun yaşamadığını ifade etti. "Zeki", "tembel" ve "güvenilir" sıfatları ise her biri bir ya da iki yanıt aldı. Görüşmeler sırasında bazı katılımcılar, belirli göçmen gruplarını radikal dini yapılarla ilişkilendirdi ve onlara temkinli yaklaştı; ancak bu grupların adını açıkça belirtmekten genellikle kaçındılar. Katılımcıların ifadelerinde olumsuz etiketler de yer aldı; birçoğu göçmenleri "saldırgan", "tembel" veya "dikkat edilmesi gereken insanlar" olarak tanımlamıştır. Bu tür söylemler, göçmenler arasındaki ilişkilerin yalnızca dayanışma ile değil, aynı zamanda güvenlik algıları, kültürel farklılıklar ve gündelik karşılaşmalarla da şekillendiğini göstermektedir. Medya haberleri, toplumsal önyargılar ve bireysel deneyimlerin hepsi bu stereotiplerin oluşmasına katkıda bulunmuş görünmektedir.

Şekil 5. Diğer Göçmenler Hakkındaki Kalıplaşmış Düşünceleri Gösteren Yatay Çubuk Grafik

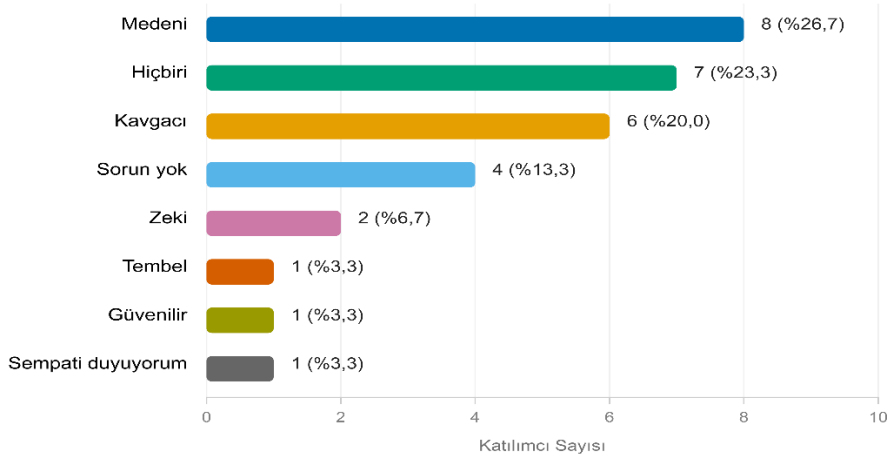

"Kavgacı" tanımını seçen 6 katılımcının tamamı, çatışma veya sosyal gerginliğin yaşandığı durumlarda olaya karışmamayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Katılımcılar, kamusal alanlarda güvenlik risklerinden kaçınmak için kendilerine özgü stratejiler geliştirmiş görünmektedir; belirli göçmen gruplarına yönelik olumsuz algılar, günlük yaşamda daha temkinli davranmalarına ve mesafelerini korumalarına neden olmuştur. Göçmen toplulukları arasında karşılıklı önyargılar ve sembolik sınırlar oluşabilir; kültürel farklılıklar, dini aidiyetler ve güvenlik endişeleri, diğer grupların nasıl algılandığını şekillendirmede rol oynayabilir. Bununla birlikte, katılımcıların önemli bir kısmı, durumları düşmanca söylemler yerine mesafe, tedirginlik ve ihtiyat gözlüğüyle değerlendirmektedir. Göçmen toplulukları arasındaki ilişkiler, sabit tutumlardan çok bağlam tarafından şekillendirilen hem dayanışma hem de gerilim unsurları barındırır.

Göç hareketleri genellikle daha iyi yaşam koşulları, ekonomik fırsatlar ve daha fazla güvenlik beklentileriyle şekillenir. Ancak, refah devletinin sağlam temellere dayandığı Avrupa ülkelerinde, göçmen nüfusundaki artış, kaynak paylaşımı, sosyal haklar ve kamu hizmetlerine erişim konusunda yeni baskılar yaratmaktadır. Hollanda'da, ülkede uzun yıllardır yaşayan ve sosyal sisteme entegre olmuş göçmenler, yeni grupların gelmesiyle birlikte kaynaklar için artan rekabeti hissetmektedir. Dayanışmanın yanı sıra, göçmen toplulukları içinde rekabet dinamikleri ve sosyal mesafe de gelişebilir. Diğer göçmen gruplarıyla yaşanan sürtüşme alanları sorulduğunda, 10 katılımcı (%33,3) iş aramada yaşadıkları zorluklardan bahsetmiştir (Şekil 6). Düşük ve orta gelirli sektörlerdeki katılımcılar, artan göçmen nüfusunun ücretleri düşürdüğüne ve işgücü piyasasındaki rekabeti yoğunlaştırdığına inanmaktadır. 9 katılımcı (%30) sosyal yardımlara erişimde zorluklar yaşadığını bildirmiştir; sosyal yardım, konut desteği ve kamu hizmetleri gibi alanlarda kaynakların sınırlı olduğu algısının, yeni gelen göçmenlere karşı eleştirel tutumlara yol açtığı tespit edilmiştir. Eğitime erişim, sağlık hizmetlerine erişim, sigorta primleri ve evlilik yoluyla meydana gelen demografik değişim konularında birer yanıt (%3,3) verilirken, 7 katılımcı (%23,3) diğer endişe alanlarından bahsetmiştir.

Şekil 6. Diğer Göçmenlerin Türkiye Kökenli Göçmenlerle Sorun Yaşadıklarını Bildirdikleri Alanları Gösteren Pasta Grafik

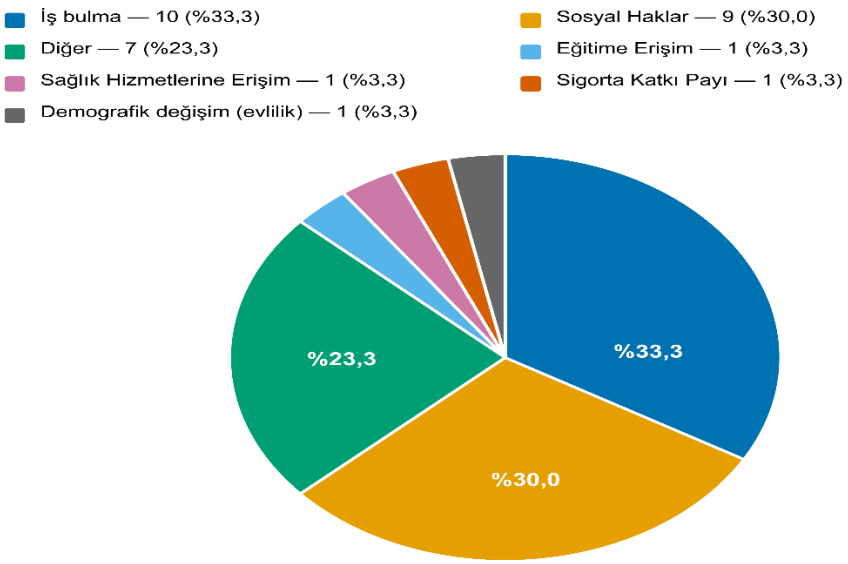

Araştırma sürecinde öne çıkan bir nokta, Hollanda'da doğup büyüyen ve vatandaşlığa kabul edilen Türkiye kökenli bireylerin kendilerini genellikle "göçmen" kategorisine ait olmak yerine Hollanda toplumunun doğal bir parçası olarak görmeleridir. Yeni gelenlerin sayısı arttıkça, bu katılımcılar arasında sosyal hakların aşınabileceği veya kamu kaynaklarının yetersiz kalabileceği yönündeki endişeler daha belirgin hale gelmiştir. Birçoğu, Hollanda'nın bir zamanlar göçmenlere sağladığı sosyal güvencelerin, göç sayısının artmasıyla birlikte kademeli olarak azaldığına inanmaktadır; özellikle uzun süredir yerleşik olan göçmenler, bu tür bir erozyonu kazanılmış hakların korunması meselesi olarak görmektedir. Ortak göç deneyiminin ötesinde, göçmen toplulukları içindeki ilişkiler ekonomik rekabet, sosyal haklara erişim, vatandaşlık duygusu ve aidiyet hissi tarafından şekillenmektedir. Uzun süredir yerleşik olan göçmenler ile daha yeni gelenler arasındaki gerilimler, refah devleti kaynaklarının dağılımı ve toplumsal kabul süreçleriyle yakından bağlantılı görünmektedir.

Haarlem'de yaşayan Türkiye kökenli göçmenler, diğer göçmen gruplarını değerlendirirken sıklıkla hiyerarşik bir çerçeve oluşturmaktadır. Katılımcılar, meşru aidiyetin temel göstergeleri olarak işgücü piyasasına katılım, dil öğrenimi ve Hollanda sosyal normlarına uyum açısından "entegre olmuş göçmenler" ile "entegre olmamış göçmenler" arasında bir ayrım yapmaktadır. Görüşmelerde, Türkiye kökenli göçmenler genellikle "çalışkan", "kurallara uyan" ve "kendi çabalarıyla başarıya ulaşmış" bir grup olarak tanımlanırken, bazı yeni gelen göçmen grupları ise ekonomik bağımlılık ve toplumsal uyumsuzluk açısından değerlendirilmiştir. Bu tür söylemler, göçmen grupları arasında sembolik sınırların oluşturulduğuna işaret etmektedir. Bir katılımcı bunu şu şekilde ifade etmiştir:

> *"Burada bir hayat kurmak için yıllarca çalıştık. Ancak bazı yeni göçmenler, gelir gelmez yardım bekliyorlar."* (K3)

Bu tür ifadeler, göçmen grupları arasındaki ilişkilerin yalnızca ortak bir göç deneyimi yoluyla değil, aynı zamanda "hak eden" ve "hak etmeyen" göçmenler arasındaki ayrım yoluyla da yeniden üretildiğini göstermektedir. Katılımcılar, daha "uyum sağlayabilen" ve "kabul edilebilir" bir göçmen profili sunmak amacıyla sıklıkla kendilerini diğer gruplardan ayırmaya çalışmıştır.

Katılımcıların güvenlik algıları, büyük ölçüde aileyi koruma, toplumsal düzeni sürdürme ve günlük yaşamda güvenlik hissini muhafaza etme arzusu tarafından şekillendirilmiştir (Şekil 7). 8 katılımcı (%26,7) diğer göçmen gruplarının oluşturduğu algılanan tehdidi "düşük", 7 katılımcı (%23,3)

"orta" ve 6 katılımcı (%20) "yüksek" olarak değerlendirdi; geri kalan 9 katılımcı (%30) ise kararsız kalmıştır. Göçmen bireyler, hem kültürel kimliklerini hem de aile yapılarını korumaya çalışırken, tehdit edici olarak algıladıkları unsurlardan uzaklaşma eğilimi sergilemiştir. Belirsizlik ve güvensizliğin hakim olduğu sosyal ortamlarda, "bizden biri" ile "öteki" arasındaki ayrımın daha belirgin hale geldiği görülmüştür. Tehdit düzeyine ilişkin yanıtlar dört kategori arasında nispeten eşit bir şekilde dağılmış olsa da, görüşmeler, katılımcıların pratikte belirli gruplara karşı daha temkinli bir yaklaşım geliştirdiklerini ortaya koymuştur. Bazı katılımcılar, Faslı göçmenleri, radikal dini grupların üyelerini ve Suriyeli göçmenleri daha büyük bir güvenlik riski oluşturan gruplar olarak değerlendirdi. Bu tür değerlendirmeler, doğrudan karşılaşmalardan ziyade büyük ölçüde kişisel deneyimler, medyada yer alan haberler ve toplumsal algılar tarafından şekillendirilmiştir. Katılımcıların önemli bir kısmı, düşmanca söylemlerde bulunmak yerine "ihtiyatlı davranma" ve "mesafe koyma" yaklaşımını tercih ettiklerini belirtmiştir.

Şekil 7. Göçmenlerin Aileler ve Ülke İçin Oluşturduğu Algılanan Güvenlik Tehdidini Gösteren Pasta Grafik

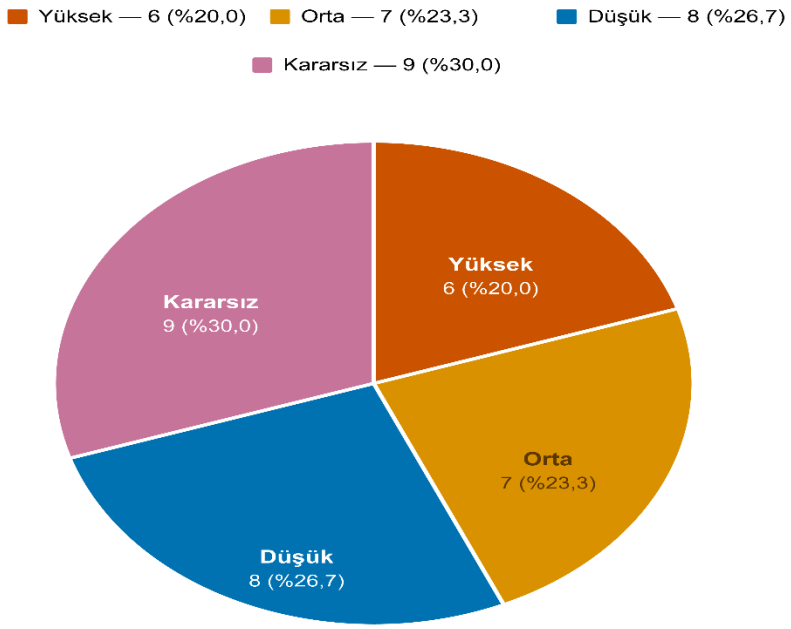

Araştırma sırasında, güvenlik endişelerine yanıt olarak geliştirilen bireysel stratejiler de dikkat çekmiştir. Katılımcılar, tehlikeli olarak algıladıkları göçmen gruplarının büyük sayılarda toplandığını gözlemlediklerinde, o bölgeden uzaklaşıyor, belirli mekanlardan kaçınmaya başlıyor ve tartışmalı durumlardan mümkün olduğunca uzak duruyorlardır. Birçoğu, çatışmaya girmek yerine yapıcı ve sakin bir şekilde davranmaya çalıştıklarını vurgulamıştır. Göçmen toplulukları arasındaki ilişkiler, yalnızca etnik veya kültürel farklılıklar tarafından değil, aynı zamanda güvenlik algıları, gündelik karşılaşmalar ve toplumsal korkular tarafından da şekilleniyor gibi görünmektedir. Kişisel güvenlik endişelerinin kadın katılımcılar arasında daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, katılımcıların çoğu, sorunlar ortaya çıktığında resmi kurumlara başvurmayı ve hukuki destek almayı öncelikli olarak tercih etmektedir; bu da, uzun vadeli yerleşim ve vatandaşlık deneyiminin kurumsal mekanizmalara duyulan güvene katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Hollanda'da ayrımcılık ve sosyal entegrasyon konuları, göç tartışmalarının uzun süredir odak noktasında yer almaktadır. Hollanda Sağlık, Refah ve Spor Bakanlığı'na bağlı Sosyal ve Kültürel Planlama Ofisi (SCP) tarafından 2020 yılında yapılan bir araştırma, yaş, cinsiyet, etnik köken, ten rengi, din, engellilik ve cinsel yönelime dayalı ayrımcılığın hâlâ yaygın olduğunu ortaya koymuştur. Fas, Türkiye ve Surinam kökenli bireyler, etnik ayrımcılığa en çok maruz kalan gruplar arasında yer

almaktadır (Özkan, 2020). Göçmen toplulukları, sadece ev sahibi toplumla değil, kendi aralarında da karmaşık sosyal ilişkiler kurmaktadır. Katılımcıların 16 (%53), diğer göçmen gruplarıyla ilişkilerinde sosyal entegrasyon konusunda zorluklar yaşadıklarını belirtmiştir.

En çok hangi gruplarla sorun yaşadıklarını belirtmeleri istendiğinde (Şekil 8), Hollanda-Faslı ve Hollanda-Suriyeli (yerleşik) topluluklar her biri 8 yanıtla (%26,7) ilk sırada yer alırken, bunları her biri 4 yanıtla (%13,3) Bulgar ve Suriyeli (yeni gelenler) toplulukları izledi, Fas doğumlu topluluklar 3 yanıtla (%10) ve Polonyalı, Surinamlı ve diğer gruplar ise 1'er yanıtla (%3,3) yer aldı. Dikkat çekici bir nokta, Hollanda toplumunda ayrımcılığa maruz kalan bazı göçmen gruplarının diğer göçmen gruplarını "entegre olamayan" olarak algılamasıdır. Dışlanma deneyimleri olan topluluklar, zamanla kendilerini daha yerleşik olarak görmeye başlayabilir ve daha yeni veya farklı göçmen gruplarına karşı bir mesafe duygusu geliştirebilir. Göçmenler arasındaki ilişkiler, yalnızca ortak mağduriyetle değil, aynı zamanda sosyal statü, yerleşiklik düzeyi ve kültürel yakınlıkla da şekillenmektedir.

Şekil 8. Katılımcıların Hangi Göçmen Gruplarıyla En Çok Sosyal Entegrasyon Sorunları Yaşadıklarını Gösteren Grafik

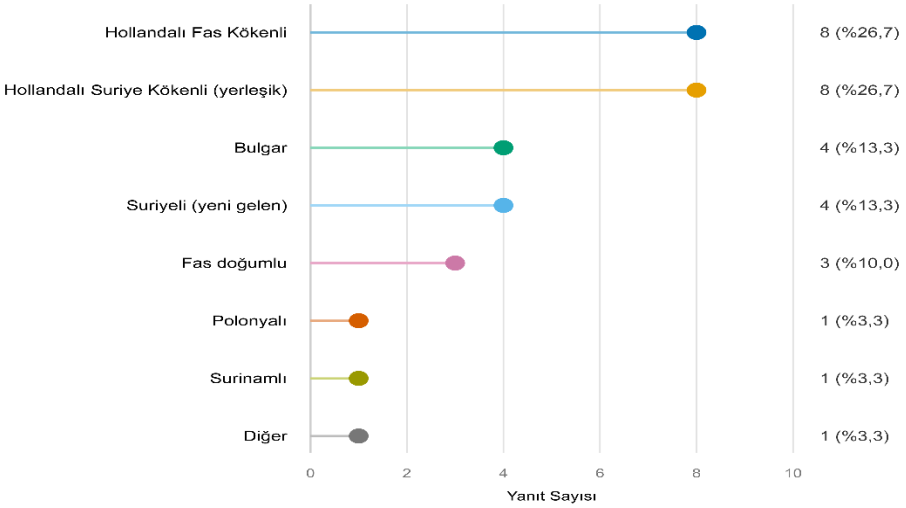

Katılımcılar, entegrasyonla ilgili zorlukları öncelikle gündelik yaşam uygulamaları üzerinden açıklamaktadırlar. Kamusal alanlarda yüksek sesle konuşma, ortak alanlardaki davranışlar, yemek kültürü, alışveriş alanlarındaki kurallara uymama, saldırgan tutumlar ve sözlü taciz gibi davranışların hepsi rahatsızlık kaynağı olarak gösterilmiştir. Bu anlatımlara göre, sosyal entegrasyon sadece hukuki veya ekonomik katılımla sınırlı değildir; gündelik normlara ve kamusal davranış kalıplarına uyum da bu süreçte rol oynamaktadır. Bu tür değerlendirmeler, öznel deneyimlere ve toplumsal stereotiplere dayanıyor olabilir. Katılımcıların belirli göçmen gruplarını "kurallara uymayan" olarak nitelemeleri, muhtemelen medya haberleri, kişisel karşılaşmalar ve toplumsal korkulardan etkilenmelerinden kaynaklı olabilir. Sosyal entegrasyonla ilgili tartışmalar, belirli grupları zorluğun kaynağı olarak belirleyen bir çerçeveyle sınırlı kalmamalıdır; karşılıklı etkileşim, sosyal kapsayıcılık ve eşit vatandaşlık daha verimli bir temel sağlar. Göçmenler arasındaki sosyal mesafe, resmi dışlama yapıları kadar kültürel normlar, gündelik uygulamalar ve güvenlik algıları yoluyla da yeniden üretilebilir.

Katılımcıların endişe duydukları alanlar büyük ölçüde güvenlik algıları tarafından şekillendirilmiştir (Şekil 9). 15 katılımcı (%50) güvenliği birincil endişe alanı olarak belirledi; 4 kişi (%13,3) yaşam tarzını, 4 kişi (%13,3) ekonomiyi belirtirken, 5 kişi (%16,7) hiçbir endişesi olmadığını bildirdi; kültür ve aile ise her biri teker teker birer yanıt aldı (%3,3). Güvenlikle ilgili endişeler, fiziksel saldırı, taciz, kamusal alanlardaki kargaşa ve günlük yaşamda karşılaşılan algılanan tehditler üzerinde yoğunlaşmıştır. Göçmenler arasındaki ilişkiler, yalnızca ekonomik paylaşım yoluyla değil, aynı

zamanda günlük yaşamda deneyimlenen güvenlik üzerinden de değerlendirilmiştir. Kamusal alanlarda yaşanan bazı olumsuz karşılaşmalar, diğer göçmen gruplarına karşı daha mesafeli bir tutumu pekiştirmiştir. Güvenlik endişelerinin kadın katılımcılar arasında daha belirgin olduğu görülmüşdür; bazı kadınlar, ortak alanlarda daha temkinli davranmak zorunda hissettiklerini belirtmişlerdir. Görünüşe göre, bireysel güvenlik algıları, göçmen toplulukları içindeki sosyal ilişkileri doğrudan etkileyebilmektedir.

Şekil 9. Diğer Göçmenlerle İlgili Endişe Konularını Gösteren Halka Grafik

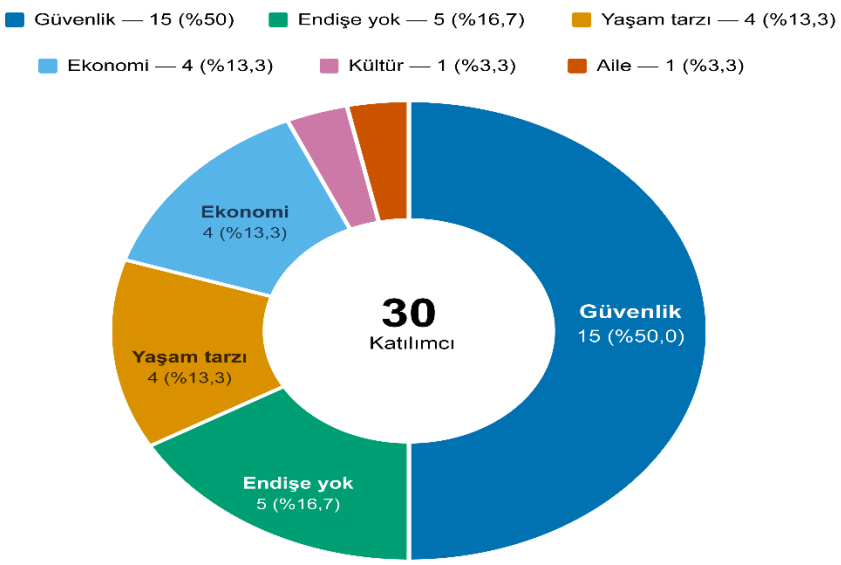

Ekonomik endişeler, her ne kadar birincil sorun olarak daha az sıklıkla dile getirilse de, işgücü piyasasındaki rekabet ve ucuz işgücünün mevcudiyeti bağlamında açıklanmaktadır. Katılımcılar, bazı göçmen gruplarının daha düşük ücretleri kabul etmeye istekli olmasının ücret seviyelerini düşürdüğüne ve daha köklü işçilerin ekonomik konumunu tehdit ettiğine inanıyordu. Özellikle düşük vasıflı mesleklerde çalışanlar, işlerini kaybetme konusunda daha yoğun bir endişe dile getirdiler. Dolayısıyla, göçmen toplulukları içindeki gerilimler sadece kültürel farklılıklardan değil, aynı zamanda ekonomik kırılganlık, gelir güvensizliği ve istihdam rekabetinden de beslenmektedir. Katılımcılar ayrıca, Hollanda'daki çalışma hayatının katı vergi ve düzenleme mekanizmalarına dayandığını vurgulamaktadırlar. Sigortasız işçi istihdam etmek genel olarak zor olsa da, katılımcılar bazı göçmenlerin işveren olarak faaliyet gösterdiği işletmelerde kurallara aykırı uygulamaların yaşanabileceğini anlatmaktadırlar.

Ancak, bu usulsüzlüklerin niteliği hakkında ayrıntılı bilgi vermekten kaçındılar; bu temkinli yaklaşım, göçmen toplulukları içindeki ekonomik ilişkilerin hassas bir alan olarak algılandığını göstermektedir. 5 katılımcının (%16,7) hiçbir endişe duymadığını belirtmesi dikkat çekicidir; bu durum, diğer gruplara yönelik endişenin evrensel olduğu izlenimini hafifletmektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı, açıkça dışlayıcı bir söylem yerine "ihtiyatlılık", "mesafe koyma" ve "dikkatli davranma" ile karakterize edilen bir yaklaşım benimsemiştir. Bireysel deneyimler bu algıların şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır ve tutumlar yerleşim geçmişine, cinsiyete ve ekonomik duruma göre değişiklik göstermektedir.

Diğer göçmen gruplarıyla bir arada yaşama konusundaki tutumlar, gündelik deneyimler, güvenlik algıları ve sosyal mesafenin dinamikleri tarafından şekillenmiştir (Şekil 10). 15 katılımcı (%50) diğer göçmenlerin komşu olmasından memnun olduklarını belirtirken, 10'u (%33,3) memnun olmadığını, 5'i (%16,7) ise kararsız olduğunu ifade etmiştir. Memnuniyetsizliğini dile getirenler arasında, günlük yaşamı doğrudan etkileyen davranışlar nedenler olarak öne çıkmaktadır: aşırı gürültü, kavga, çöp atma, sözlü taciz ve hırsızlık. Bu anlatımlara göre, sosyal entegrasyon yasal veya ekonomik katılımın ötesine

uzanmaktadır; ortak yaşam alanlarındaki davranış kalıpları, sosyal kabul süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Kamusal yaşam kurallarına uyum, sıkça tekrarlanan bir tema olmuştur. Bazı katılımcılar, ortak alanlarda kurallara yeterince uyulmadığını ve bunun sonucunda komşuluk ilişkilerinin zarar gördüğünü düşünmektedir. Gürültü, çevresel temizlik ve sözlü iletişim biçimleri gibi gündelik rahatsızlık verici unsurlar, diğer göçmen gruplarına yönelik olumsuz algıların oluşmasına neden olmuştur. Görünüşe göre, toplumsal gerilimler büyük siyasi meselelerden çok, günlük yaşamdaki mikro düzeydeki deneyimlerden kaynaklanmaktadır.

Şekil 10. Diğer Göçmenlerin Yanında Yaşamaktan Duyulan Memnuniyeti Gösteren Pasta Grafik

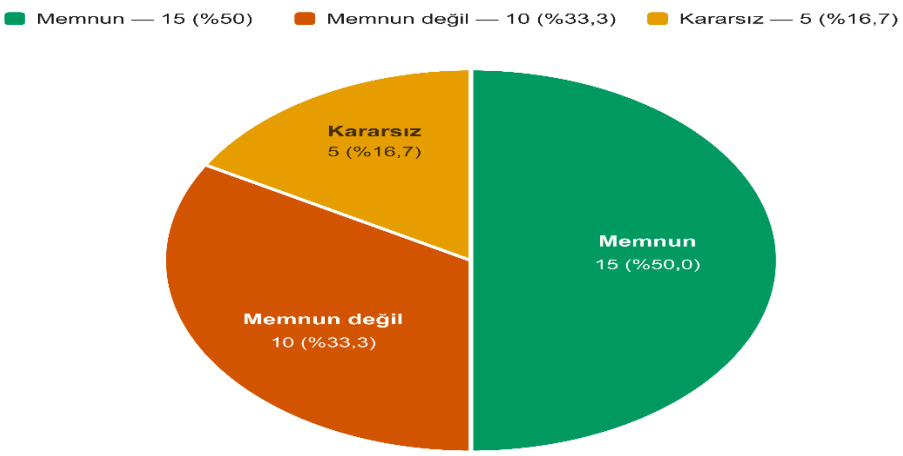

Örneklemin yarısı, topluluklar arası komşuluk ilişkilerinden memnun olduğunu ifade etse de, bu katılımcıların birçoğu yanıtlarını bazı şartlara bağlamaktadır. Katılımcıların önemli bir kısmı, yoğun çalışma programlarının komşularıyla güçlü sosyal bağlar kurmalarını engellediğini belirtmiştir; modern kentsel ortamlarda iş odaklı yaşam tarzları, geleneksel komşuluk ilişkilerinin zayıflamasına katkıda bulunmaktadır. Bazı katılımcılar, özellikle diğer göçmen gruplarıyla iletişim kurmamayı tercih ettiklerini ifade etmiştir. Doğrudan bir çatışma olmaksızın da sosyal mesafe oluşabilir; bireylerin ilişkilerini sınırlamak için bilinçli stratejiler geliştirdikleri tespit edilmiştir. Komşuluk ilişkileri, göçmen toplulukları içindeki sosyal entegrasyonun göstergelerinden biri olarak işlev görür; güvenlik algısı, kültürel farklılıklar ve gündelik uygulamalar ise bu ilişkilerin kalitesini doğrudan etkiler. Bununla birlikte, katılımcıların önemli bir kısmı, açıkça düşmanca tutumlara kıyasla mesafeli ve sınırlı etkileşim biçimlerini tercih etmiştir. Göçmenler arasındaki ilişkiler, yalnızca çatışmalarla değil, aynı zamanda karşılıklı kaçınma ve sosyal mesafenin sessizce korunmasıyla da şekillenmiştir.

Komşu olarak kimi tercih ettikleri sorulduğunda, 17 katılımcı (%56,7) Hollandalıları seçmiştir, 6 kişi (%20) Türkiye'den gelen komşuları tercih etmiştir, 2 kişi (%6,7) diğer göçmenleri tercih ederken ve 5 kişi de (%16,7) kararsız kalmıştır (Şekil 11). Güvenlik, günlük rutinler, kültürel yakınlık ve sosyal entegrasyon gibi faktörlerin tümü bu tercihleri etkilemiştir. Katılımcılar, Hollandalıları genellikle mesafeli, kurallara katı bir şekilde bağlı ve soğuk mizaçlı olarak tanımlasa da, yine de onları komşu olarak tercih etmişlerdir. Daha sakin bir yaşam, kişisel sınırlara saygı ve ortak kurallara uyum, bu tercihin başlıca nedenleri olarak gösterilmiştir. Gürültüden kaçınma, özel alana müdahale etmeme ve düzenli bir yaşam tarzı sürdürme gibi özellikler, komşuluk ilişkilerinde olumlu olarak değerlendirilmiştir. Katılımcıların komşu seçiminde, kültürel yakınlıktan ziyade günlük yaşamın rahatlığını ve toplumsal düzene ilişkin beklentileri ön planda tuttukları görülmüştür.

Şekil 11. 30 Katılımcı Arasındaki Komşu Tercihlerini Gösteren Pasta Grafik

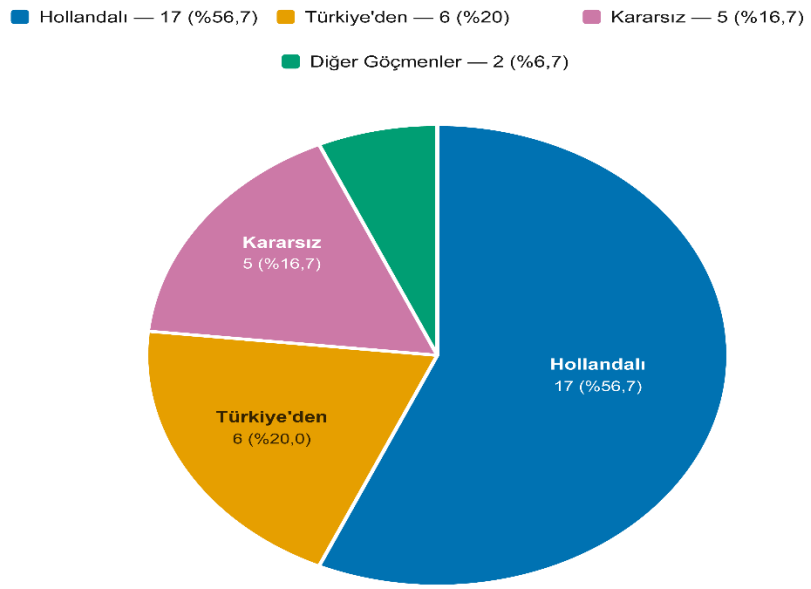

Son dönemde gelen göçmenlerin, ya Türkiye'den gelen yeni göçmenlerin ya da Hollandalı komşuların yanında yaşamayı tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Bu tercihin nedeni olarak Türkiye kökenli yeni göçmenlerle yakınlık, ortak dil, benzer göç deneyimleri ve sosyal destek ihtiyacının olduğu düşünülmektedir. Bazı katılımcılar ayrıca, Hollandalı komşularla birlikte yaşamanın ülkenin kültürünü tanımalarına yardımcı olacağını ve sosyal entegrasyonu hızlandıracağını düşünmektedir; başka bir deyişle, komşuluk ilişkileri sadece sosyal etkileşim olarak değil, aynı zamanda yerleşme için pratik bir strateji olarak da görülmektedir. Bu tercihlerde nesiller arası farklılıklar da ortaya çıkmıştır. Daha genç katılımcılar, bir komşunun milliyetinden çok yaş grubuna ve yaşam tarzına önem verdiklerini belirttiler. Gençler için ortak ilgi alanları, yaşam tarzı uyumu ve karşılıklı saygı, etnik kimlikten daha ağır basmaktadır. Bununla birlikte, birçoğu, yaşlı Hollandalıların veya Türkiye kökenli birinci nesil göçmenlerin komşusu olmak konusunda isteksizliklerini dile getirmektedirler.

Yaşlı Hollandalı komşular potansiyel olarak hoşgörüsüz ve katı olarak algılanırken, birinci nesil göçmenlerin birbirlerini iyi tanımaları nedeniyle aile büyüklerine ulaşma ve bireylerin yaşam düzenlerine müdahale etme kapasitesine sahip oldukları düşünülmektedir. Komşuluk tercihleri yalnızca etnik aidiyete göre değil, mahremiyet algısı, yaşam tarzı beklentileri, güvenlik duygusu ve sosyal mesafe ihtiyacı gibi faktörlere göre de şekillenmektedir. Genç nesil arasında etnik kimliğe odaklanan değerlendirmeler zayıflamıştır; bireysel uyum ve yaşam tarzındaki benzerlikler daha belirleyici hale gelmiştir.

11 katılımcı (%36,7) diğer göçmenlerle birlikte çalışmaktan memnun olduklarını belirtirken, 7 kişi (%23,3) memnun olmadığını, 12 kişi (%40) ise kararsız olduğunu ifade etmiştir (Şekil 12). Kişisel deneyimler, iş disiplini algıları ve kültürel yakınlık, bu değerlendirmeleri şekillendiren faktörlerdir. Memnuniyetsizliğini dile getirenler arasında şikayetler iş disiplini üzerine yoğunlaşmıştır: görevlerin yarım bırakılması, sık sık izin talepleri ve devamsızlık sorunlarından bahsetmişlerdir. Göçmen gruplarına yönelik algılar, yalnızca kültürel farklılıklar tarafından değil, aynı zamanda iş ahlakı, güvenilirlik ve ekonomik verimlilik tarafından da şekillenmektedir. İşyerinde kurulan ilişkilerin, diğer göçmen gruplarına karşı güven düzeylerini ve sosyal mesafe algılarını etkilediği tespit edilmiştir. Bazı katılımcılar, bireysel iş arkadaşlarıyla yaşadıkları olumsuz deneyimlerin zamanla tüm gruplara karşı genelleştirilmiş tutumlara yol açtığını belirtmiştir. Görünüşe göre işyerindeki bireysel karşılaşmalar, gruplara dayalı stereotiplere dönüşebilmektedir.

Şekil 12. Diğer Göçmenlerle Birlikte Çalışma Konusundaki Memnuniyeti Gösteren Pasta Grafik

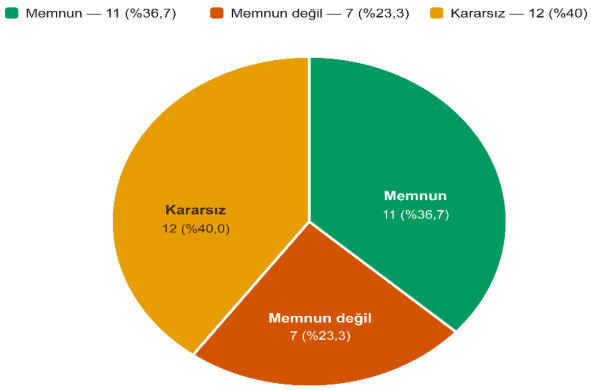

Memnun katılımcıların bir kısmı, yani neredeyse beşte biri, Türkiye'den yeni gelen göçmenlerle birlikte çalışmaya özellikle olumlu yaklaştıklarını belirtmiştir. Ortak dil, kültürel yakınlık ve benzer yaşam deneyimleri, iletişimi kolaylaştıran faktörler olarak gösterilmiştir. Türkiye kökenli yeni gelen göçmenlerin birbirlerini destekledikleri ve iş yerinde dayanışma ilişkileri geliştirdikleri tespit edilmiştir. Ancak aynı katılımcılar, diğer etnik kökenlerden gelen göçmenlerle çalışmak konusunda sorulduğunda daha temkinli bir tutum sergilemektedirler; bu da göçmenler arasındaki dayanışmanın, tüm grupları kapsayan ortak bir kimlikten ziyade kültürel ve etnik yakınlık temelinde geliştiğini göstermektedir. %40'lık büyük bir kararsız grubun varlığı dikkat çekicidir. Kararsız seçeneğini tercih eden bazı katılımcılar, göçmen grupları hakkında olumsuz görüşlerini açıkça ifade etmekte isteksiz görünmektedir ya da sosyal açıdan hassas bir konuda tarafsız görünmek istemektedirler. Çokkültürlü çalışma ortamlarında, ayrımcı olarak algılanmaktan kaçınma isteği, daha temkinli yanıtlara yol açabilir. Göçmenler arasındaki işyeri ilişkileri, ekonomik üretimin ötesine uzanır; bu ilişkiler, güven, aidiyet, kültürel yakınlık ve sosyal mesafe dinamikleri tarafından şekillenir. İşyeri, göçmen topluluklarına yönelik olumlu ya da olumsuz algıların yeniden üretildiği temel sosyal alanlardan biri olarak işlev görür.

İşyerindeki meslektaş tercihlerinin, komşuluk ilişkilerinde gözlemlenen örüntüyü büyük ölçüde yansıttığı düşünülmektedir (Şekil 13). 14 katılımcı (%46,7) Hollandalı meslektaşlarla çalışmayı tercih ettiğini belirtirken, 7 kişi (%23,3) Türkiye'den gelen meslektaşları, 2 kişi (%6,7) diğer göçmenleri tercih etmiştir ve 7 kişi (%23,3) kararsız kalmıştır. Hollandalı iş arkadaşlarını tercih etme nedenleri arasında kurallara bağlılık, çalışma saatlerine uyum ve mesleki etik kurallarına uygun davranışlar sayılmıştır. Katılımcılar ayrıca Hollandalıların kişisel sınırlara saygı göstermesini, profesyonel ilişkileri sürdürmesini ve iş süreçlerini daha sistematik bir şekilde yönetmesini olumlu bulmaktadır.

Şekil 13. 30 Katılımcı Arasında İş Arkadaşı Tercihlerini Gösteren Pasta Grafik

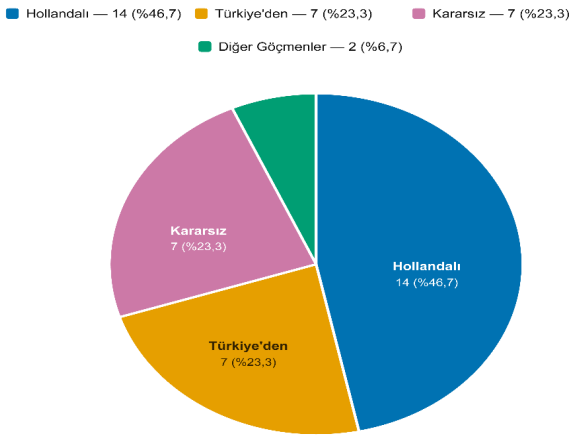

İş yerinde düzen, öngörülebilirlik ve profesyonellik beklentilerinin kültürel yakınlıktan daha öncelikli olduğu tespit edilmiştir. Türkiye kökenli iş arkadaşlarını tercih eden 7 katılımcıdan bazıları, özellikle yeni gelen Türkiye kökenli göçmenlerle çalışmak istediklerini belirtmiştir. Ortak dil, benzer göç deneyimleri ve karşılıklı destek ağları kurmanın kolaylığı, bunun başlıca nedenleri olarak gösterilmektedir. Hollandaca'ya yeterince hakim olmayan katılımcılar için, aynı dili konuşmak iş yerinde iletişimi kolaylaştıran kilit bir faktör olarak görülmektedir. Öte yandan bazı katılımcılar, yeni gelenler yerine Hollanda'da uzun süredir yaşayan Türkiye kökenli kişilerle çalışmayı tercih etmişlerdir. Yıllar içinde kurulan güven ilişkileri, ortak sosyal çevreler ve bazı durumlarda aynı şehir veya bölgeden gelmelerinden kaynaklanan kültürel yakınlık, bu tercihi açıklamaktadır. İşyerindeki sosyal ilişkiler, yalnızca mesleki uyumla değil, aynı zamanda ortak tarih, kültürel kimlik ve sosyal sermaye unsurlarıyla da şekillenmektedir. İş arkadaşlarına ilişkin tercihler, güven, iş disiplini, iletişim kolaylığı ve kültürel yakınlık çerçevesinde şekillenmektedir. Mesleki yaşamda katılımcılar, çatışmasız, düzenli ve öngörülebilir çalışma ortamlarını tercih etmektedirler. Kültürel yakınlık ve ortak dil, işyerinde aidiyet duygusunu güçlendiren faktörler arasında yer almaktadır.

Örneklemin üçte biri, yani 10 katılımcı (%33,3), günlük yaşamda karşılaştıkları göçmen gruplarıyla hiçbir sorun yaşamadıklarını bildirmiştir. Çatışma yaşadığını bildirenler arasında 7 kişi (%23,3) bu tür gruplarla her gün karşılaştığını, 7 kişi (%23,3) haftada birkaç kez, 1 kişi (%3,3) haftada bir kez ve 5 kişi (%16,7) nadiren karşılaştığını belirtmiştir. Karşılaşmalar yaşadığını bildiren katılımcılar için, göçmen toplulukları arasındaki etkileşimler, günlük rutinlerin doğal akışı içinde sürekli temas yoluyla gerçekleşmektedir. İşyerleri ve mahalleler, farklı göçmen gruplarının en sık temas kurduğu ortamlar arasındadır. Aynı yerde çalışan veya aynı sokakta yaşayan bireyler neredeyse her gün birbirleriyle karşılaşmaktadır; bu da hem sosyal etkileşim hem de sürtüşme olasılığını artırmaktadır.

Şekil 14. Katılımcıların Sorun Yaşadıkları Göçmen Gruplarıyla Karşılaşma Sıklığını Gösteren Çubuk Grafik

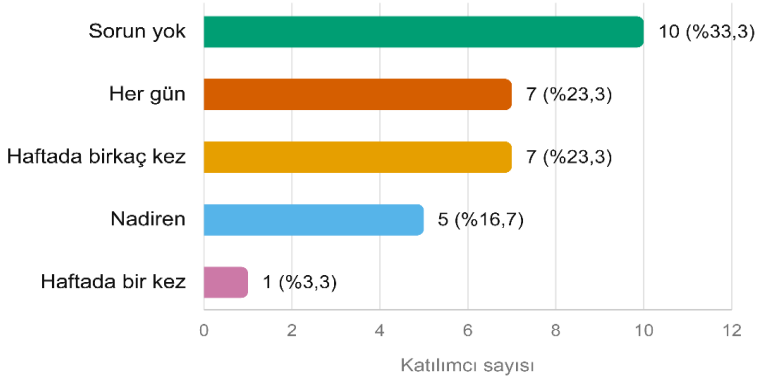

Sorunların en sık işyerinde, komşuluk ilişkilerinde ve kamusal alanların kullanımı sırasında ortaya çıktığı bildirilmiştir. Bu anlatımlara göre, toplumsal entegrasyon süreçleri en belirgin şekilde günlük rutinler aracılığıyla yaşanmaktadır. Sürekli yakınlık bazen sosyal mesafeyi artırırken, diğer durumlarda katılımcıların daha temkinli ve kontrollü davranmasına yol açmaktadır. Daha önce olumsuz deneyimler yaşamış bireyler, belirli gruplarla tekrar karşılaşma olasılığı konusunda temkinli davranma eğilimindedir. Birkaç katılımcı, yaşadıkları sorunların bireysel davranışlardan kaynaklandığını ve tüm göçmen topluluklarına genellenmemesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır. İşyerleri, mahalleler ve kamusal alanlar dahil olmak üzere ortak sosyal alanlar, göçmenler arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynar ve sık temas, hem entegrasyon hem de gerginlik potansiyeli barındırır. Ancak katılımcıların üçte birinin hiçbir sorun yaşamadığını bildirmesi, göçmenler arası temasın doğası gereği gergin olduğu yönündeki yorumları karmaşıklaştırmaktadır.

Haarlem'in en acil sorunları sorulduğunda, yanıtlarda toplu taşıma ve başka şehirlere ulaşım başlıca yer tutmuştur (Şekil 15). 18 katılımcı (%60) ulaşımı şehrin en büyük sorunu olarak belirlemiş;

bunu 6 katılımcı (%20) ile bürokratik prosedürler, 2'şer katılımcı (%6,7) ile ekonomi ve güvenlik, 1'er katılımcı (%3,3) ile diğer göçmenler ve altyapı izlemiştir. Yüksek ücretler, belirli bölgelere sınırlı erişim ve tüm bölgelerde etkin bir şekilde çalışmayan ulaşım ağları başlıca şikayetler olarak belirtilmiştir. Ekonomik maliyetler ve erişilebilirliğin, göçmen topluluklarının günlük yaşamında belirleyici faktörler olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar için ulaşım sorunu fiziksel hareketliliğin ötesine uzanmaktadır; bu sorunun çalışma hayatı, sosyal faaliyetlere katılım ve günlük rutinlerin sürdürülebilirliği üzerinde de etkisi olduğu düşünülmektedir. Yüksek toplu taşıma maliyetleri, özellikle düşük ve orta gelir grubundaki göçmenler için ekonomik baskıyı artıran bir unsur olarak görülmektedir. Bazı katılımcılar, günün belirli saatlerinde ulaşım seçeneklerinin bulunmamasının hem iş hem de sosyal hayatı zorlaştırdığını belirtmiştir.

Şekil 15. 30 katılımcının bildirdiği Haarlem'deki en büyük sorunları gösteren çubuk grafik

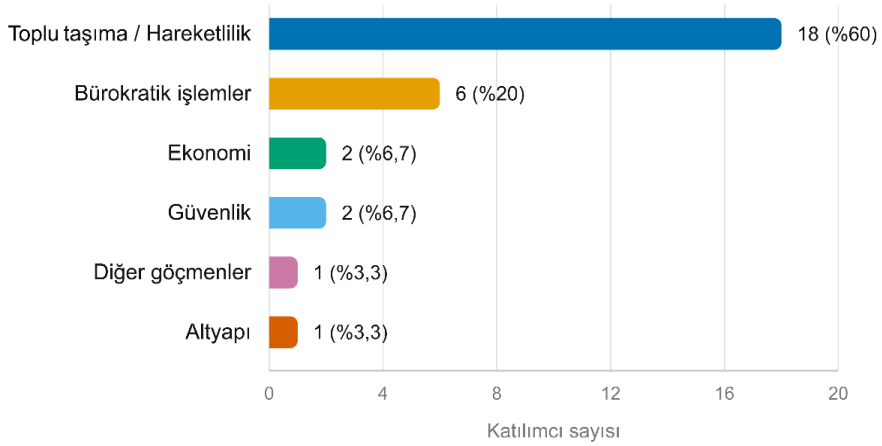

Resmi işlerdeki bürokratik prosedürler, şikayetlerin ikinci en büyük kısmını oluşturmaktadır. 6 katılımcı (%20), ev tadilatları, bina değişiklikleri ve çeşitli belediye işlemleri için gerekli olan izinlerin çokluğundan duydukları hayal kırıklığını dile getirmiştir. Bu anlatımlara göre, Hollanda'daki kurumsal yapıların kurallara dayalı işleyişi, göçmenler tarafından zaman zaman karmaşık ve yorucu olarak algılanmaktadır. Bunun nedeni, kuralların kendisinin haksız görülmesi değil, tam bir dil yeterliliğine sahip olmadan veya sisteme aşina olmadan bu kuralların içinden yolunu bulmanın orantısız bir zaman ve enerji harcaması gerektirmesidir. Ekonomik ve güvenlikle ilgili endişeler her biri %6,7 oranında yer alırken, altyapı ve diğer göçmenlere atfedilen sorunlar ise her biri tek bir yanıt almıştır. Haarlem'de yaşayan göçmenler, kentsel yaşamı öncelikle ekonomik maliyetler, ulaşım erişilebilirliği ve bürokratik yük açısından değerlendirmiştir; günlük yaşam kalitesini en doğrudan etkileyen faktörlerin bunlar olduğu tespit edilmiştir.

Hollanda'nın karşı karşıya olduğu en büyük sorunlar sorulduğunda, 30 katılımcının 29'u yanıt vermiştir (Şekil 16). Ekonomi, 10 yanıtla (%34,5) en baskın endişe konusu olurken, bunu 7 yanıtla (%24,1) konut krizi ve diğer sorunlar, 4 yanıtla (%13,8) diğer göçmenler ve göçle ilgili endişeler ve yine 4 yanıtla (%13,8) ulaşım izlemiştir. Güvenlik, dışişleri ve rüşvet konularına ise birer yanıt (%3,4) verilmiştir. Katılımcılar, pandeminin ardından artan enflasyon, yükselen yaşam maliyetleri, enerji fiyatları ve ekonomik belirsizliği somut şikayetler olarak dile getirmişlerdir. Bazı işletmeler küçülmek zorunda kalmış ya da kapanma riskiyle karşı karşıya kalmıştır; artan işsizlik konusundaki endişelerin ise hem yerel halk hem de göçmen toplulukları için ekonomik kırılganlığı derinleştirdiği tespit edilmiştir.

Şekil 16. Hollanda'nın Karşı Karşıya Olduğu En Büyük Sorunları Gösteren Çubuk Grafik, 29 Yanıt

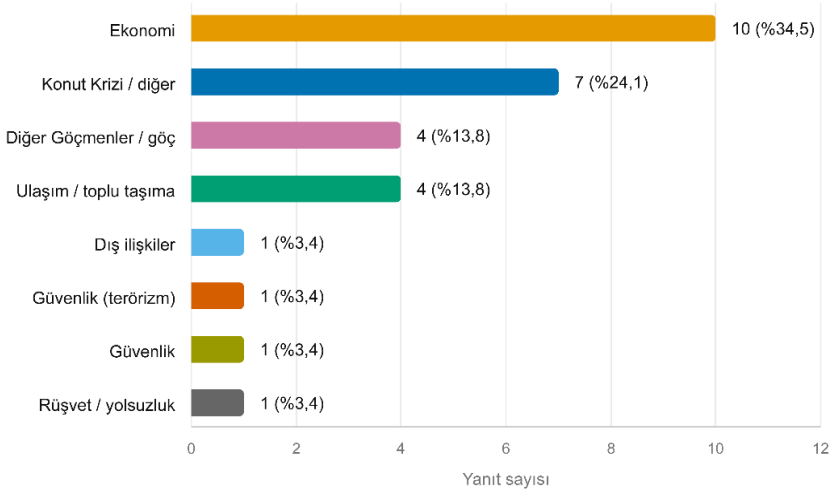

İkinci en büyük kategori olan konut sorunu, son derece keskin bir şekilde hissedilmektedir. Göç akımlarının tetiklediği artan talep, mevcut konut stokunun yetersizliği ve yükselen kira fiyatlarının, özellikle büyük şehirlerde ciddi bir krize yol açtığı bildirilmiştir. Konut sorunları, göçmen nüfusun yoğun olduğu bölgelerde daha belirgin hale gelmiş ve talebin kapasiteyi aşmasıyla fiyatlar yükselmiştir (Bozkoyun, 2024). Konut krizi derinleştikçe, göçmenlere yönelik toplumsal tepkilerin de paralel olarak yoğunlaştığı bildirilmiştir. 4 katılımcı (%13,8), diğer göçmenleri ülkenin temel sorun alanlarından biri olarak belirlemiştir; bu da ekonomik zorluk dönemlerinde göçmenlerin toplumsal görünürlüğünün daha keskin bir tartışma konusu haline geldiğini göstermektedir. Sosyal yardımlara, işgücü piyasasına ve kamu hizmetlerine yönelik artan talebin, eleştirel söylemi güçlendirdiği görülmektedir. Bu anlatılara göre, ekonomik sorunlar ve göç tartışmaları birbirini pekiştirir hale gelmiştir. Ulaşım, 4 yanıtla (%13,8) yer almıştır ve toplu ulaşım, şehir içi ve şehirlerarası ulaşım kategorilerini birleştirmiştir; büyük şehirlerdeki yüksek ücretler, trafik sıkışıklığı ve erişilebilirlik sorunları, düşük ve orta gelirli kesim için yaşam maliyetini artıran faktörler olarak görülmektedir. Katılımcılar, Hollanda'nın sorunlarını birbiriyle bağlantılı olarak değerlendirmişlerdir: ekonomik zorluklar, konut baskısı, göç ve ulaşım birbirini beslemektedir ve belirsizlik dönemlerinde göçmenlerin görünürlüğü daha yakından incelenmektedir.

Tartışma

Avrupa ülkelerinde nüfus sınıflandırması büyük ölçüde vatandaşlık statüsüne, doğum yerine ve göç deneyimine dayanmaktadır. Bireyler bu çerçeve içinde vatandaş, yabancı ve göçmen kategorileri altında kayıt altına alınmaktadır (Simon, 2007). Hollanda, AB üye ülkeleri arasında yüksek miktarda göç alan bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Hollanda'nın uzun yıllardır benimsediği çokkültürlülük yaklaşımı kapsamında, göç deneyimi nüfusu sınıflandırmada belirleyici bir faktör olarak ele alınmıştır (Turper-Alışık, Altıok, Ağalday ve Köseoğlu-Darılmaz, 2022). Avrupa genelinde göç, entegrasyon ve sosyal uyum konuları sadece toplumsal değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik tartışmaların da merkezine yerleşmiştir; Türkiye kökenli göçmenler ise Hollanda'daki en büyük göçmen topluluklarından birini oluşturmaktadır (Ceceli Köse, 2015).

Türkiye'den Hollanda'ya yönelik göç akımları, literatürde nesillere göre sınıflandırılmaktadır. 1975'ten önce göç eden bireyler, Hollanda dışında doğan çocuklarıyla birlikte birinci nesil olarak sınıflandırılmaktadır (Ersanilli & Koopmans, 2009). Hollanda'da doğan göçmen ebeveynlerin çocukları ikinci nesil olarak tanımlanır; ayrıca genç yaşta gelip ülkede eğitim hayatına başlayan bireyler de bu kategoriye dahil edilir (Crul & Doomernik, 2003; Crul & Vermeulen, 2003; Vedder, 2005). Pedraza ve Rumbaut (1996) tarafından önerilen çerçeveye dayanan "1,5 nesil" kavramı, genç yaşta göç eden

bireylerin menşe ülkeleri ile ev sahibi toplum arasında yer alan melez bir kimlik geliştirdiğini savunur (Şahin, 2010; Ceceli Köse, 2015).

Bu tür kuşaksal farklılıkların aidiyet, kimlik ve sosyal entegrasyon süreçlerini doğrudan etkilediği tespit edilmiştir. Bu çalışma için görüşülen katılımcılar arasında aidiyet duygularındaki kuşaksal farklılıklar oldukça belirgindir. 19 yaşındaki en genç katılımcı (K1) kendini "Hollandalı Türk" olarak tanımlarken, 76 yaşındaki en yaşlı katılımcı (K2) "Müslüman Türk" kimliğini ön plana çıkarmıştır. Aidiyet duygusu, nesiller arasında dini, kültürel ve ulusal unsurlar aracılığıyla farklı şekillerde kurgulanmaktadır. Yaşlı katılımcılar menşe ülkeleriyle duygusal bağlarını sürdürürken; genç nesiller Hollanda'yı daha az bir "ikamet ülkesi", daha çok bir "aidiyet ülkesi" olarak algılamaktadır. Katılımcıların önemli bir kısmı uzun yıllardır Hollanda'da yaşadığı için, toplumsal aidiyetin dönüşümü hızla ilerlemektedir. Katılımcılar entegrasyonu tek yönlü bir asimilasyon süreci olarak algılamamaktadır. Hollanda hukuk sistemini, eğitim yapısını ve toplumsal düzeni olumlu değerlendirseler de, katılımcılar Türkiye kökenli kültürel kimliklerini korumaya verdikleri önemi de dile getirmişlerdir. Bu anlatılara göre, entegrasyon ve etnik kimlik birbirini dışlayan kavramlar olarak görülmemektedir. İkinci kuşak bir katılımcı (K15) bunu açıkça ifade etmiştir: *"Ben Hollanda toplumunun bir parçasıyım ama kültürel olarak her zaman Türk kalacağım."* Böyle bir ifade, göçmen deneyiminde çoklu aidiyet biçimlerinin önemine işaret etmektedir ve bu bulgular, bireylerin aynı anda birden fazla kimliğe sahip olabileceği yönündeki sosyal kimlik teorisinin öngörüsüyle tutarlıdır.

Genç nesillerin Hollanda toplumuna daha güçlü bir şekilde entegre olduğu tespit edilmiştir. Yüksek eğitim düzeyi, Hollanda tarihine aşinalık ve Hollanda siyasetine katılım, genç nesillerin Hollanda toplumuyla kurdukları ilişkinin daha kurumsal ve vatandaşlık temelli olduğunu göstermektedir. Genç katılımcıların çoğu ileri düzeyde Hollanda diline hakimdir ve İngilizceyi etkili bir şekilde kullanmaktadır. Öte yandan, Türkiye'ye aidiyetleri öncelikle aile bağları, kültürel uygulamalar ve sembolik bağlar (futbol takımları, aile ziyaretleri ve yaz tatilleri) aracılığıyla sürdürülüyor gibi görünmektedir. Çalışmanın bulgularından biri, Türkiye kökenli göçmenlerin kendilerini "göçmen" kategorisinin tamamen dışında görme eğiliminde olduklarıdır. Hollanda'da doğup büyüyen bireyler kendilerini Hollanda toplumunun doğal bir parçası olarak görmektedir ve genellikle "göçmen" etiketini diğer etnik gruplar için kullanmaktadır. Göçmen statüsü sadece yasal kanallar aracılığıyla değil, aynı zamanda sosyal kabul ve toplumsal meşruiyet yoluyla da yeniden üretilmektedir. Katılımcılar hem komşuluk hem de işyeri ilişkilerinde ağırlıklı olarak Hollandalıları tercih etmektedir. Kurallara bağlılık, iş disiplini, kişisel sınırlara saygı ve düzenli yaşam anlayışına sahip olma, bu tercihlerin başlıca nedenleri olarak gösterilmektedir.

Verilerde, diğer göçmen gruplarına yönelik belirgin bir sosyal mesafe dinamiği de göze çarpmaktadır. Özellikle Faslı göçmenler ve radikal gruplarla bağlantılı topluluklarla ilgili güvenlik endişeleri öne çıkmaktadır. Gürültü, kamusal alanların kullanımı, sözlü taciz, grup halinde hareket etme ve kurallara uymama gibi gündelik uygulamalar, entegrasyon zorluklarının nedenleri olarak tespit edilmiştir. Göçmen grupları arasındaki ilişkiler, yalnızca etnik farklılıklar tarafından değil, aynı zamanda algılanan entegrasyon düzeyleri, davranış normları ve gündelik karşılaşmalar tarafından da şekillenmektedir. Güvenlik algıları, ekonomik rekabet ve sosyal mesafe, katılımcıların diğer göçmen topluluklarını değerlendirme biçimlerini etkilemektedir. Diğer gruplar, zaman zaman istihdam, barınma ve sosyal haklara erişim konusunda rakipler olarak görülmektedir. Göçmenler arasındaki rekabet, ekonomik kırılganlıkla doğrudan bağlantılı görünmektedir; pandeminin ardından yaşanan barınma kriziyle birlikte artan ekonomik zorlukların, olumsuz algıları pekiştirdiği tespit edilmiştir.

Nesiller arası kültürel dönüşüm, bulguların bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Birinci nesil göçmenler büyük ölçüde kendi etnik toplulukları içinde yaşamaya devam etmektedir, Hollanda dilini daha sınırlı ölçüde kullanmaktadır ve güçlü aile ağları aracılığıyla hareket etmektedir. Genç nesiller ise daha bireyci yaşam tarzlarına yönelmektedir, çokkültürlü dostluklar kurmaktadırlar ve kültürel sınırları daha esnek bir şekilde değerlendirmektedirler. Genç katılımcılar evlilik tercihleri konusunda daha açık bir tutum benimsemiştirler; örneklemdeki Faslı, Hollandalı ve Bulgar partnerlerle kurulan ilişkiler, yeni neslin kültürler arası etkileşimlere daha açık olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, birinci nesil aile

üyeleri dini ve kültürel farklılıklar konusunda daha koruyucu tutumlar benimsemiştir. Yeni gelen vasıflı göçmenler, yani "yabancı çalışan" gruplarının kendi sosyal ağlarını kurdukları tespit edilmiştir. Özellikle Haarlem'de, yeni nesil vasıflı göçmenler, çocuklarını daha güvenli ve daha kaliteli yaşam koşullarında yetiştirmek amacıyla Hollanda'yı seçmişlerdir. Buna rağmen, bu gruplar bazen diğer göçmen topluluklarını iş piyasasında rakip olarak algılamaktadırlar. Göçmen deneyimi tek tip değildir; sınıf konumu, eğitim düzeyi ve göç nedeni, göçmenler arasındaki ilişkileri etkilemektedir.

Göç çalışmaları literatüründe sıklıkla tartışılan aidiyet, sosyal kimlik, ötekileştirme ve göçmenler arasındaki rekabetin, Haarlem örneğinde birbiriyle iç içe olduğu görülmüştür. Türkiye kökenli göçmenler, Hollanda toplumu ile önemli ölçüde entegre olmuş gibi görünse de, zaman zaman bu toplum içinde "yabancılar" olarak algılanmakta ve kendileri de diğer göçmen gruplarına karşı mesafeli tutumlar sergileyebilmektedir. Dolayısıyla, göçmen deneyimi, ev sahibi toplumla kurulan ilişkiler ve göçmen topluluklarının kendi iç dinamikleri aracılığıyla değerlendirilmelidir.

Sonuç ve Öneriler

Haarlem'de yaşayan otuz Türkiye kökenli göçmenle, yerleşik göçmen topluluklarının diğer göçmen gruplarıyla nasıl ilişki kurduğunu incelemek amacıyla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmişdir. Üç bulgu öne çıkmıştır. İlk olarak, katılımcılar Hollanda toplumuna sosyal entegrasyonlarını büyük ölçüde tamamlamış olsalar da, yeni gelen göçmen gruplarına karşı daha mesafeli bir tutum geliştirmişlerdir; göç çalışmaları literatüründe sıklıkla tartışılan "yerleşik göçmen ile yeni göçmen" ayrımı, Hollanda bağlamında açıkça mevcuttur. İkincisi, diğer gruplara yönelik tutumlar etnik dayanışma veya soyut ideolojilerden çok, gündelik karşılaşmalar tarafından şekillenmektedir: güvenlik algıları, ekonomik rekabet, işyerinde yaşanan sürtüşmeler, konut sıkıntısı ve ortak alanlardaki davranışlar. Üçüncüsü, nesiller arası farklılıklar oldukça belirgindir. Daha genç katılımcılar, Hollanda'ya aidiyetlerini kurumsal ve vatandaşlık temelli gerekçelere dayandırırken, Türkiye ile bağlarını öncelikle sembolik bağlar yoluyla sürdürmektedirler; birinci nesil göçmenler ise daha güçlü etnik ve dini kimliklerini korurken, kültürel sınırlara karşı daha koruyucu tutumlar sergilemektedirler.

Bu çalışmanın mevcut literatüre kattığı şey, bir bakış açısı değişikliğidir. Göçmen karşıtı duygular üzerine yapılan araştırmaların çoğu, ev sahibi toplumun göçmenlere yönelik tutumlarını incelemektedir. Bu çalışma ise bakış açısını içe doğru çevirerek, dışlama ve ötekileştirmenin sadece ev sahibi toplum ile göçmenler arasında değil, göçmen topluluklarının kendi içlerinde de üretilebileceğini göstermektedir. Hollanda'da doğup büyüyen Türkiye kökenli göçmenler, kendilerini genellikle "göçmen" olarak görmemektedirler ve bu etiketi diğer etnik gruplar için kullanmaktadırlar. Göçmen statüsü, yasal kanallar kadar sosyal kabul ve toplumsal meşruiyet yoluyla da yeniden üretilmektedir.

Bu bulgulardan bir dizi pratik sonuç çıkmaktadır. Yalnızca ekonomik katılım üzerine odaklanan entegrasyon politikaları yetersizdir; göçmen toplulukları arasında karşılıklı güveni tesis eden, günlük temas alanlarını güçlendiren ve mahalle düzeyinde ortak deneyimleri destekleyen sosyal politikalar da aynı derecede gereklidir. Somut önlemler olarak kültürlerarası iletişim programları, gençlere yönelik ortak sosyal etkinlikler ve eğitim kurumlarına entegre edilmiş ayrımcılıkla mücadele girişimleri olabilir. Barınma, istihdam ve sosyal haklar konusunda ise daha kapsayıcı ve sürdürülebilir politikalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Devlet kurumları, haklara ilişkin yanlış bilgileri ve önyargıları azaltmak amacıyla daha şeffaf bilgilendirme stratejileri uygulamalıdır. Yeni gelen göçmenlere yönelik danışmanlık ve rehberlik mekanizmaları, Hollanda'da on yıllardır yaşayan Türkiye kökenli toplulukların yerleşim deneyimlerinden yararlanabilir; böyle bir yaklaşım, entegrasyonu hızlandıracak ve yerleşik gruplar ile yeni gelen gruplar arasındaki dayanışmayı güçlendireceği düşünülmektedir. İkinci ve üçüncü kuşak göçmenleri, farklı etnik gruplarla bir arada yaşamaya teşvik eden projelere dahil etmek, uzun vadeli sosyal uyuma katkıda bulunabilir.

Çalışmanın belirli sınırlamaları bulunmaktadır. Katılımcılar tek bir şehirden kartopu örnekleme yöntemiyle seçildiğinden, bulgular Hollanda genelindeki Türkiye kökenli nüfusa genellenemez. Tüm katılımcılar her anket maddesine yanıt vermemiştir ve bazı sorularda geçerli örneklem sayısı 30'un altına düşmüştür; yüzdeler, her maddeye verilen geçerli yanıtlar temelinde hesaplanmıştır. Niteliksel öz bildirim verileri, sosyal arzu önyargısına maruz kalabilir ve bazı katılımcılar hassas konulardaki

görüşlerini yumuşatmış olabilir. Gelecekteki araştırmalar, birden fazla şehri kapsayan karşılaştırmalı tasarımlardan ve göçmenler arası tutumların zaman içinde nasıl değiştiğini izleyen uzun dönemli akademik yaklaşımlardan faydalanabilir. Yalnızca yerel nüfus ile göçmenler arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda farklı göçmen grupları arasındaki ilişkileri de inceleyen çalışmalar hâlâ azdır ve bu çalışma, bu boşluğu doldurmaya yönelik bir adımdır.

Sonuç olarak, bu çalışmanın bulgularına göre, Hollanda'da yaşayan Türkiye kökenli göçmenler, büyük ölçüde Hollanda toplumuna entegre olmuşlardır. Güvenlik endişeleri, ekonomik rekabet, sosyal mesafe ve kültürel farklılıklar, diğer göçmen gruplarıyla olan ilişkilerini şekillendirmede hâlâ belirleyici faktörler olmaya devam etmektedir. Göç, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve psikolojik boyutları da barındırmaktadır ve bunlardan sadece birini ele alan entegrasyon politikaları yetersiz kalmaktadır. Sosyal entegrasyonun ev sahibi toplum ile yeni gelenler arasındaki ilişkinin ötesine geçmesi için, göçmenler arası dinamiklerin tüm yelpazesini dikkate alan, hak temelli ve kapsayıcı yaklaşımlara ihtiyaç vardır.

Açıklama Beyanları

Katkı oranı beyanı: Birinci yazar / %100

Çıkar çatışması: Yazar, herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Etik kurulu onayı: Bu çalışma için etik kurul onayı, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından oybirliğiyle verilm iştir (Karar No: 8/30, 10 Eylül 2025).

Makale türü: Araştırma makalesi

Veri toplama ve örnekleme: Bu çalışmada katılımcılar kartopu örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Veriler, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Çok sayıda kişiyle iletişime geçilmiş olmasına rağmen, birçoğu Hollanda ile ilgili soruları yanıtlamayı veya görüşmelere katılmayı reddetmiş; örneklem buna göre daraltılmıştır. Analiz sonucunda tüm soruları eksiksiz yanıtlayan 30 katılımcı nihai örnekleme dahil edilmiştir. Katılımcılar, Türkiye'den göç etmiş veya Hollanda'da doğmuş 18 yaş üstü bireylerdir. Hollanda vatandaşlığı katılım için ön koşul olarak aranmamış, etnik köken, siyasi görüş veya dini inanç temelinde herhangi bir ayrım yapılmamıştır. Katılımcıların kimliklerini ortaya çıkarabilecek hiçbir bilgi çalışmaya dahil edilmemiştir; tüm veriler yalnızca analitik amaçlarla değerlendirilmiştir.

References

Ağca-Varoğlu, F. G. (2020). The everyday life experiences and coping processes of highly skilled immigrants in Germany. *Journal of Economy Culture and Society*, 1-23. https://doi.org/10.26650/JECS.2019-0124

Alan, M. M., & Çelikkaya, S. (2024). A causality analysis between GDP and refugees: A comparative study of Türkiye and Jordan. *Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University*, *12*(2), 355–372. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1320493

Altan, H. N., & Budak, M. M. (2023). The transformation of Germany's immigration policies following the Second World War. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 22*(4), 1409–1423.

Baltacı, A. (2018). A conceptual review of sampling methods and the issue of sample size in qualitative research. *BEÜ SBE Journal, 7*(1), 231–274.

Bozkoyun, M. (2024). A spatial analysis of Syrian refugees: The case of Elazığ Province. *Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University, 12*(3), 788–799. https://doi.org/10.18506/anemon.1417249

Carillo, M. R., et al. (2022). Immigrant integration and dual identity in labour market participation. *Journal of Population Economics, 36*(3), 69–113. https://doi.org/10.1007/s00148-022-00920-2

Ceceli Köse, S. (2015). The Dilemma of integration: Expectations of second-generation immigrants from Türkiye in the Netherlands. *İdealkent*, (15), 100–118.

Creswell, J. W. (2013). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches.* Sage Publications.

Crul, M., & Doomernik, J. (2003). The Turkish and Moroccan second generation in the Netherlands: Divergent trends between and polarisation within the two groups. *International Migration Review, 37*(4), 1039–1064.

Crul, M., & Vermeulen, H. (2003). The second generation in Europe. *International Migration Review, 37*(4), 965–986.

Ersanilli, E., & Koopmans, R. (2009). Ethnic retention and host culture adoption among Turkish immigrants in Germany, France and the Netherlands: A controlled comparison. *Social Science Research Center Berlin (WZB)*, 1–40.

Goodman, L. A. (1961). Snowball sampling. *Annals of Mathematical Statistics, 32*(1), 148–170. https://doi.org/10.1214/aoms/1177705148

Grix, J. (2010). *The foundations of research*. Palgrave Macmillan.

Ip, D., Inglis, C., & Wu, C. T. (1997). Concepts of citizenship and identity among recent Asian immigrants in Australia, Asian and Pacific. *Migration Journal, 6*(3–4), 363–384. https://doi.org/10.1177/011719689700600306

Indelicato, A., & Martín, J. C. (2024). The effects of three facets of national identity and other socioeconomic traits on attitudes towards immigrants. *International Migration & Integration, 25*, 645–672. https://doi.org/10.1007/s12134-023-01100-1

Karaçay, İ. (2022). *Turks we are proud of in the Netherlands…!* ilhankaracay.com. https://www.ilhankaracay.com/hollandada-gurur-duydugumuz-turkler/ (Accessed 3 November 2022)

Kolbaşı Muyan, G. (2019). Dutch migration integration policies: From liberalism to neoliberalism. *Journal of Social Security, 9*(1), 177–192.

Kolbaşı Muyan, G. (2021). Transnational lives: Social security of Turkish citizens living in the Netherlands. *Journal of the Institute of Turkish Studies, 72*, 523–539.

Lauglo, J. (2017). Does ethnic identification promote integration into the larger society? A study of youth in Oslo. *Ethnicities, 17*(3), 392–417.

Marpsat, M., & Razafindratsima, N. (2010). Survey methods for hard-to-reach populations: Introduction to the special issue. *Methodological Innovations Online, 5*, 3–16. https://doi.org/10.4256/mio.2010.0014

Nohlen, D., & Stöver, P. (2010). *Elections in Europe: A data handbook* (pp. 1–2102). Nomos Publishers.

Özkan, Y. (2020). Research in the Netherlands: Turks and Moroccans are the groups most affected by discrimination. *BBC*. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52930216 (Accessed 4 June 2020)

Özkul, D. (2019). Transnationalism. In C. Inglis et al. (Eds.), *The SAGE handbook of international migration* (pp. 433–449). Sage Publications.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. Sage Publications. https://aulasvirtuales.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/02/qualitative-research-evaluation-methods-by-michael-patton.pdf

Pedraza, S., & Rumbaut, R. G. (1996). *Origins and destinies: Immigration, race, and ethnicity in America*. Wadsworth. https://searchworks.stanford.edu/view/3130714

Portes, A., (1999). Conclusion: Towards a New World-the Origins and Effects of Transnational Activities, *Ethnic and Racial Studies*, *22*(2), 463-477.

Simon, P. (2007). Ethnic statistics and data protection in the Council of Europe countries: Study report. *Institut national d'études démographiques (Ined)*, 122–. http://hdl.handle.net/20.500.12204/rS86KZIBO4xB9gQobefr

Sucu, N. (2024). Religion and belief in the Netherlands: Rapid change and diversity. *Platform Magazine*. https://www.platformdergisi.com/yazi/yazarlar/38024/hollandada-din-ve-inanc-hizli-degisim-ve-cesitlilik (Accessed 06 April 2024)

Şahin, B. (2010). *Turks in Germany* (p. 271). Phoenix Publishing House.

Turkınfo.nl. (2025, January 10). The Turkish population in the Netherlands: Official and unofficial data. *Turkinfo*. https://www.turkinfo.nl/hollanda-daki-turk-nufusu-resmi-ve-gayriresmi-veriler/38402

Turper-Alışık, S., Altıok, B., Ağalday, B., & Köseoğlu-Darılmaz, F. (2022). Survey research on ethnic and migrant minorities: A methodological evaluation of studies in Türkiye. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, (50), 294–310.

UNHCR. (2007). Advisory opinion on the extraterritorial application of non-refoulement obligations under the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol. *European Human Rights Law Review*, (5), 483.

Vedder, P. H. (2005). Language, ethnic identity, and the adaptation of immigrant youth in the Netherlands. *Journal of Adolescent Research, 20*(3), 396–416. https://hdl.handle.net/1887/16669

Other online sources

Countrymeters. (2025). *Netherlands population*. https://countrymeters.info/en/Netherlands

Government of the Netherlands. (2022a). *Changes to the civic integration system.* https://www.government.nl/themes/migration-and-travel/integration-in-the-netherlands/civic-integration-act

Government of the Netherlands. (2025b). *The purpose of political parties*. https://www.government.nl/topics/democracy/the-purpose-of-political-parties

University of California, Irvine Libraries. (n.d.). *What is immigration?* https://guides.lib.uci.edu/immigrants/whatis

Republic of Türkiye Ministry of Interior Directorate General of Migration Management. (n.d.). *Göç terimleri sözlüğü*. https://www.goc.gov.tr/Kurumlar/Goc.Gov.Tr/Files/Goc_Terimleri_Sozlugu1.pdf

Insamer. (2025). *Hollanda ülke profili*. https://www.insamer.com/tr/ulke-profili-hollanda/

MIPEX (Migrant Integration Policy Index). (2025). *Netherlands*. https://www.mipex.eu/netherlands

Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (n.d.). *Dutch political landscape.* https://www.mfa.gov.tr/hollanda-siyasi-gorunumu.tr.mfa

RefugeeHelp. (2023, November 24). *These are the consequences of the Dutch elections*. https://www.refugeehelp.nl/en/asylum-refused/news/100290-these-are-the-consequences-of-the-dutch-elections

Turkish Language Association. (2025). *Güncel Türkçe sözlük*. https://sozluk.gov.tr/

Wikipedia. (n.d.). *List of political parties in the Netherlands*. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_political_parties_in_the_Netherlands

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

An Investigation of Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Environmental Behaviors Regarding Global Warming in Relation to Various Variables

Pınar Uğur*, Oylum Çavdar**

Abstract: This study aimed to examine science teachers' knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming in terms of various variables. A descriptive survey model (comparative survey design) was employed. The study group consisted of 201 science teachers selected through convenience sampling based on voluntary participation. Data were collected using the Global Warming Knowledge Scale, Global Warming Attitude Scale, and Pro-Environmental Behavior Scale. Independent-samples t-tests and one-way analysis of variance were used to analyze the data. The findings revealed significant differences in teachers' knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors according to gender, professional experience, level of concern, perceptions of when the effects will occur, willingness to make lifestyle changes, frequency of following environmental developments, and experience in assigning environmental projects to students. The results highlight the importance of environmental education in enhancing teachers' knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming.

Keywords: Science Teachers, Global Warming, Knowledge, Attitude, Environmental Behavior

Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınmaya İlişkin Bilgilerinin, Tutumlarının ve Çevresel Davranışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Öz: Bu araştırmanın amacı, fen bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınmaya ilişkin bilgi, tutum ve çevre dostu davranışlarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Araştırmada betimsel tarama modeli (karşılaştırmalı tarama deseni) kullanılmıştır. Çalışma grubunu gönüllü katılıma dayalı kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen 201 fen bilgisi öğretmeni oluşturmaktadır. Veriler Küresel Isınma Bilgi Ölçeği, Küresel Isınma Tutum Ölçeği ve Çevre Dostu Davranış Ölçeği ile toplanmıştır. Verilerin analizinde bağımsız örneklemler t-testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Bulgular, öğretmenlerin bilgi, tutum ve çevre dostu davranışlarının cinsiyet, mesleki deneyim, kaygı düzeyi, etkilerin ortaya çıkma zamanına ilişkin algı, yaşamda kısıtlama yapmaya gönüllülük, çevresel gelişmeleri takip etme sıklığı ve öğrencilere çevre sorunlarıyla ilgili proje yaptırma durumuna göre anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Sonuçlar, öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik bilgi, tutum ve çevre dostu davranışlarının geliştirilmesinde çevre eğitiminin önemini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Fen Bilgisi Öğretmenleri, Küresel Isınma, Bilgi, Tutum, Çevresel Davranış

*Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü ORCID: 0000-0002-2793-9099. pinar.ugur@std.yildiz.edu.tr
**Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü ORCID: 0000-0001-8405-0969. o.cavdar@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atıf: Uğur, P. & Çavdar, O. (2026). An investigation of science teachers' knowledge, attitudes, and environmental behaviors regarding global warming in relation to various variables. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(2), 971-1018. http://doi.org/10.18506/anemon.1852004
Received/Geliş: 30 Dec/Aralık 2025
Accepted/Kabul: 10 Apr/Nisan 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

Since the Industrial Revolution, human activities such as increased fossil fuel consumption, deforestation, rapid urbanization, and population growth have led to an increase in greenhouse gas concentrations in the atmosphere, resulting in a rise in the Earth's surface temperature and the emergence of global warming as a significant environmental problem (Aksan, 2011). The natural greenhouse effect, which enables the Earth to remain habitable, depends on a delicate balance in which atmospheric gases allow shortwave radiation to pass through while retaining longwave radiation; however, human activities disrupt this balance, leading to an intensification of the natural greenhouse effect (Aksan & Çelikler, 2015). The increase in greenhouse gas concentrations causes temperatures in the lower layers of the atmosphere to rise beyond expected levels, thereby making the physical basis of global warming more apparent (Koca, 2019). Rising temperatures are reported to create a foundation for multifaceted consequences that threaten ecosystems worldwide, and it is emphasized that irreversible impacts may occur if global warming is not brought under control (Divarcı & Kaya, 2019). To mitigate the problem, solutions such as reducing fossil fuel consumption, increasing the use of renewable energy sources, protecting green areas, and promoting sustainable consumption habits are considered important (Eroğlu & Aydoğdu, 2016). In this context, enhancing societies' levels of knowledge, attitudes, and behaviors toward the environment is identified as a critical requirement in combating global warming (Temelli et al., 2011).

In addressing human-induced environmental problems such as global warming, it is emphasized that individuals' environmental knowledge directly influences how they interpret events and make decisions regarding the environment (Gökmen, 2021). However, research in environmental education indicates that an increase in knowledge alone does not always lead to the development of pro-environmental behaviors, and that when cognitive components are not supported by affective elements, the transformation into behavior may remain limited (Şahin, 2013). Therefore, it is suggested that positive attitudes toward the environment serve as a determinant beyond knowledge in individuals' environmental decisions and actions, and that the attitudinal component plays a critical role in environmental education (Gökmen, 2021). Studies have demonstrated that individuals with positive environmental attitudes tend to exhibit more responsible environmental behaviors, and that attitudes play a significant role in motivating action (Bilgi, 2021). Nevertheless, it is also emphasized that attitudes do not always fully translate into behavior, that gaps may exist between attitudes and behaviors, and that fostering attitudes alone is not sufficient (Hiğde, 2014). In this regard, addressing knowledge, attitudes, and behaviors together in the context of global warming contributes to understanding the transition from environmental awareness to environmental action, and this transition is considered particularly important for teachers, who play a key role in shaping educational processes (Umurhan, 2022).

The quality of environmental education is largely determined by teachers' knowledge, awareness, and orientations regarding environmental issues; therefore, teachers are expected to possess strong environmental competence in both cognitive and affective domains (Aksan, 2011). Given that teachers serve as role models in the development of students' environmental awareness, values, and attitudes, the level of teachers' competence directly shapes the environmental sensitivity of future generations (Bilgi, 2021). Furthermore, it is emphasized that preservice teachers' levels of knowledge, attitudes, and behaviors regarding critical issues such as global warming and climate change are decisive in shaping the environmental awareness they will later convey to their students (Umurhan, 2022). Therefore, addressing individuals' environmental knowledge, attitudes, and behavioral patterns in a holistic manner is considered a fundamental requirement for achieving the sustainable environmental competence targeted by environmental education (Temelli et al., 2011).

Since knowledge, attitudes, and behaviors related to global warming vary among individuals, identifying how different variables influence individuals' environmental tendencies has become an important objective in environmental education research (Eroğlu & Aydoğdu, 2016). The literature indicates that individual variables such as gender, age, educational level, and professional experience can lead to significant differences in environmental knowledge, environmental awareness, and pro-

environmental behaviors, and that these variables play an important role in shaping environmental tendencies (Aksan & Çelikler, 2015; Akbulut & Kaya, 2020; Koca, 2019; Umurhan, 2022). It is also stated that such variables have a key role in explaining variations in environmental attitudes and behaviors, and that social roles, educational background, and personal experiences may be particularly influential in the development of environmental sensitivity (Bilgi, 2021). In addition, it is emphasized that psychosocial differences—such as how individuals process environmental knowledge, the extent to which they value environmental issues, and the nature of their personal relationship with the environment—also affect the formation of environmental behaviors (Hiğde, 2014). Therefore, examining knowledge, attitudes, and behaviors related to global warming within the framework of various demographic and experiential variables contributes significantly to understanding the dynamics that shape individuals' environmental actions.

A review of the literature indicates that studies on global warming have largely focused on preservice teachers and students (Benzer & Akkaya, 2022; Bilgi, 2021; Hiğde, 2014; Lee et al., 2022; Tok et al., 2017; Umurhan, 2022), and no studies were found that specifically examine the knowledge, attitudes, and environmental behaviors of in-service science teachers. In addition, a substantial portion of existing research has examined knowledge, attitudes, and behaviors as separate constructs (Benzer & Akkaya, 2022; Bilgi, 2021; Eroğlu & Aydoğdu, 2016; Hiğde, 2014; Seroussi et al., 2019), and only a limited number of studies have addressed these components within a holistic framework. Moreover, variables such as teachers' concerns about global warming, their perceptions of threat, their tendency toward voluntary environmental behaviors, and the frequency with which they follow environmental information sources have been examined in relatively few studies. By addressing science teachers' levels of knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming in a multidimensional manner, the present study seeks to fill this gap in the literature and to provide comprehensive findings on how various variables shape environmental tendencies. The findings are expected to contribute both to the development of teacher education programs and to improving the quality of environmental education practices implemented in schools.

Objective

The objective of this study is to examine whether science teachers' attitudes, knowledge, and pro-environmental behaviors regarding global warming vary across different variables.

Research Problem and Sub-Problems

The main research problem of the study is formulated as follows: *Do science teachers' attitudes, knowledge, and pro-environmental behaviors regarding global warming differ according to various variables?*

The sub-problems of the study are presented below:

1. Do science teachers' scores on knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming differ by gender?

2. Do science teachers' levels of knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming vary according to their professional experience?

3. Do teachers' knowledge, attitude, and pro-environmental behavior scores differ significantly based on their views regarding who holds responsibility for combating global warming?

4. Do science teachers' levels of knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming vary according to their level of concern about global warming?

5. Do teachers' perceptions of how soon global warming will affect the world create significant differences in their knowledge, attitudes, and pro-environmental behavior scores?

6. Does willingness to make sacrifices in daily life to combat global warming lead to differences in teachers' knowledge, attitudes, and pro-environmental behavior levels?

7. Does the frequency of following developments related to global warming and environmental issues in daily life have a significant effect on teachers' knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors?

8. Is there a significant difference in teachers' knowledge, attitudes, and pro-environmental behavior levels based on whether they assign students projects related to environmental issues?

Method

This section presents the research model, information about the study group, data collection instruments, and the procedures for data collection and data analysis.

Research Model

In this study, a descriptive survey model (comparative survey design), one of the quantitative research methods, was employed. The descriptive survey model is a research approach that aims to describe an existing situation as it is and to reveal its current characteristics (Karasar, 2013). The comparative survey design, on the other hand, allows for the examination of significant differences between groups in terms of specific variables (Büyüköztürk, 2012).

Study Group

In this study, a convenience sampling method based on voluntary participation was employed, as the completion of the questionnaire relied on participants' willingness. Convenience sampling is a method in which the researcher collects data from accessible and willing participants, providing advantages in terms of time and cost (Büyüköztürk et al., 2012). However, since participants are included in the study on a voluntary basis, randomness in sample selection cannot be ensured (Creswell, 2014).

The data collection instrument used in the study was prepared via Google Forms, and the link to the form was shared with all science teachers working in the city center of Muş. The responses of teachers who voluntarily participated were analyzed. Accordingly, the study group consisted of a total of 201 science teachers, including 65 males and 136 females, during the 2023–2024 academic year. The demographic characteristics of the participants are presented in Table 1.

Table 1. Demographic Characteristics of the Participants

Variable	Participant Characteristics	*N*	%
Gender	Female	136	67.7
	Male	65	32.3
Professional Experience	0-6 years	134	66.7
	7-10 years	39	19.4
	11-15 years	14	7
	16 years and above	14	7
Who do you think should do more to stop global warming?	Other teachers	39	19.4
	Companies and factories	5	2.5
	Government	19	9.5
	Students	4	2
	Everyone	134	66.7
How concerned are you about global warming?	Very much	100	49.8
	Much	81	40.3
	Moderate	20	10
In your opinion, how soon will global warming affect the world?	Its effects have already started	161	80.1
	Within 10 years	15	7.5
	Within 50 years	25	12.4
Are you willing to make lifestyle changes to prevent global warming?	Definitely not willing	7	3.5
	Neither willing nor unwilling	16	8
	Willing	100	49.8
	Definitely willing	78	38.8
How often do you follow developments related to global warming and environmental issues in daily life?	Always	21	10.4
	Often	83	41.3
	Sometimes	87	43.3
	Rarely	10	5
Have you assigned a project about environmental issues to your students?	Yes	108	53.7
	No	93	46.3
	Total	201	100

When Table 1 is examined, it is observed that 67.7% (*N*= 136) of the science teachers participating in the study are female, while 32.3% (*N*= 65) are male. Considering the distribution of professional experience, it was determined that 66.7% (*N* = 134) of the teachers have 0–6 years of experience, 19.4% (*N*= 39) have 7–10 years, 7% (*N*= 14) have 11–15 years, and another 7% (*N*= 14) have 16 years or more of professional experience.

In response to the question, "Who do you think should do more to stop global warming?", the majority of the participants (66.7%) answered "Everyone." Regarding the question, "How concerned are you about global warming?", nearly half of the teachers (49.8%) selected the option "Very much."

Furthermore, in response to the question, "In your opinion, how soon will global warming affect the world?", a large proportion of the teachers (80.1%) preferred the statement "Its effects have already started." For the question, "Are you willing to make lifestyle changes to prevent global warming?", 49.8% of the participants responded "I am willing."

Finally, 43.3% of the teachers answered "Sometimes" to the question, "How often do you follow developments related to global warming and environmental issues in daily life?". In response to the question, "Have you assigned a project about environmental issues to your students?", the majority of the participants (53.7%) answered "Yes."

Data Collection Instrument

In this study, a questionnaire form was developed as the data collection instrument. The form consists of four sections. The first section includes a "Personal Information Form" prepared to collect

data on the independent variables of the study. The subsequent sections include the "Global Warming Knowledge Scale (GWKS)," the "Global Warming Attitude Scale (GWAS)," and the "Pro-Environmental Behavior Scale (PEBS)," which were used to obtain data related to the dependent variables. The content of each section is explained in detail below.

Personal Information Form

A personal information form was developed by the researcher to obtain the demographic information of the participants. This form includes questions regarding teachers' gender, professional experience, their opinions about who should take more responsibility in combating global warming, their level of concern about global warming, their perceptions regarding the timeframe in which global warming will affect the world, their willingness to make changes in their lives to combat this issue, the frequency with which they follow developments related to global warming and environmental problems, and whether they have conducted environmental-themed projects with their students.

Global Warming Knowledge Scale (GWKS)

The Global Warming Knowledge Scale (GWKS) was used to measure science teachers' level of knowledge about global warming. The scale was developed by Eroğlu and Aydoğdu (2016) and consists of 26 items with a 5-point Likert-type structure. The response categories are "strongly incorrect," "incorrect," "no opinion," "correct," and "strongly correct." Positive items are scored from 1 to 5, while negative items are reverse-coded. Since the 5th item is negatively worded, reverse coding was applied. Eroğlu and Aydoğdu (2016) reported a Cronbach's alpha coefficient of 0.8469, whereas in this study, the reliability coefficient was calculated as 0.944.

Pro-Environmental Behavior Scale (PEBS)

The Pro-Environmental Behavior Scale (PEBS) was used to measure science teachers' environmental behavior tendencies. The scale was developed by Ibtissem (2010) and adapted into Turkish by Şahin (2013). The scale consists of 14 items and has a 5-point Likert-type structure, with response options of "never," "rarely," "sometimes," "often," and "always." Responses are scored from 1 to 5, and there are no reverse-coded items in the scale. Şahin (2013) reported a Cronbach's alpha coefficient of 0.820, whereas in this study, it was found to be 0.906.

Global Warming Attitude Scale (GWAS)

In this study, the Global Warming Attitude Scale (GWAS) was used to determine science teachers' attitudes toward global warming. The scale was developed by Bozdoğan (2009) and consists of 37 items with a 5-point Likert-type structure. The response options are "strongly disagree," "disagree," "undecided," "agree," and "strongly agree." Positive items are scored on a scale of 1 to 5, while negative items are reverse-coded. Items 2, 9, 10, 11, 12, 15, 18, 24, 28, 29, and 34 are negatively worded and were therefore reverse-coded. The Cronbach's alpha value reported by Bozdoğan (2009) was 0.94, while in this study it was found to be 0.96.

Data Collection

Before the commencement of the study, permission for the use of the relevant scales was obtained from their developers. In addition, ethical approval was obtained from the Muş Alparslan University Ethics Committee (dated 18/04/2023, No. 2023-90174), and research permission was granted by the Muş Provincial Directorate of National Education.

The online questionnaire, prepared via Google Forms, was sent via e-mail to science teachers working in the city center of Muş. In the introductory section of the form, the purpose of the study was clearly explained, and it was stated that participation was voluntary, no personal identification information would be collected, and the data obtained would be used solely for scientific purposes. Following this information, data were collected from voluntary participants.

The survey link remained accessible for two months starting from the beginning of the fall semester of the 2023–2024 academic year. At the end of this period, a total of 201 teachers completed the form.

Data Analysis

The collected data were transferred to the SPSS 22.0 software and analyzed in accordance with the research questions. In the analysis process, descriptive statistics (percentage, frequency, mean, and standard deviation) were calculated, followed by the use of inferential statistical methods to examine differences between variables.

Before conducting inferential analyses, the homogeneity and normality of the data were assessed. Based on the examination of histogram and Q–Q plot graphs, it was determined that the data exhibited an approximately normal distribution. In addition, skewness and kurtosis coefficients were calculated, and the findings related to these values are presented in Table 2.

Table 2. Normality Test Results of the Scales

Scale	Skewness	Kurtosis
Global Warming Knowledge Scale	-0.850	0.698
Global Warming Attitude Scale	-0.273	-0.647
Pro-Environmental Behavior Scale	-0.186	-0.480

As shown in Table 2, the skewness and kurtosis values were -0.850 and 0.698, respectively, for the Global Warming Knowledge Scale. For the Global Warming Attitude Scale, the skewness value was -0.273 and the kurtosis value was -0.647, whereas for the Pro-Environmental Behavior Scale, the skewness and kurtosis values were -0.186 and -0.480, respectively.

According to Büyüköztürk (2012), skewness and kurtosis coefficients within the range of -1.5 to +1.5 are considered sufficient to assume that the data distribution is approximately normal. As shown in Table 2, all skewness and kurtosis values fell within this range. In addition, examination of the histograms and Q–Q plots indicated that the data exhibited an approximately normal distribution.

Accordingly, parametric tests were employed in the analysis of the data. An independent-samples *t*-test was used to determine differences based on the gender variable, while one-way analysis of variance (ANOVA) was applied to examine differences in terms of the other variables. The homogeneity of variances was assessed using Levene's test. When the assumption of homogeneity of variances was met, one-way ANOVA was used, whereas Welch's ANOVA was employed when this assumption was violated. For multiple comparisons, Tukey's test was used when the homogeneity assumption was met, while the Games–Howell test was used when the assumption was violated.

In order to determine the reliability levels of the scales, Cronbach's alpha coefficients were calculated, and the findings related to these analyses are presented in Table 3.

Table 3. Reliability Test Results of the Scales

Scale	Cronbach's Alpha (Reliability Coefficient)	Number of Items
Global Warming Knowledge Scale	0.944	26
Global Warming Attitude Scale	0.965	37
Pro-Environmental Behavior Scale	0.906	14

When Table 3 is examined, it is observed that the Cronbach's alpha reliability coefficient of the Global Warming Knowledge Scale is 0.944, that of the Global Warming Attitude Scale is 0.965, and that of the Pro-Environmental Behavior Scale is 0.906. Since these coefficients fall within the range of 0.81 to 1.00, it was concluded that the scales are highly reliable (Kılıç, 2016).

Results

In this study, science teachers' levels of knowledge about global warming, their attitudes, and their pro-environmental behaviors were compared in terms of various individual and environmental factors. In this context, variables such as teachers' gender, professional experience, their views on who should take responsibility in combating global warming, their level of concern about global warming, their perceptions regarding how soon global warming will affect the world, and their willingness to make sacrifices in their daily lives to address this issue were examined.

In addition, the frequency with which teachers follow current developments related to global warming and environmental issues, as well as whether they assign environmental projects to their students, were also evaluated. The effects of these variables on knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors were investigated. The findings obtained from the variables examined in line with the sub-problems of the study are presented under separate headings below.

Examination of the Effect of Gender on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors Regarding Global Warming

An independent samples t-test was conducted to determine whether science teachers' knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming differ significantly according to the gender variable. The findings of this analysis are presented in Table 4.

Table 4. t-Test Results on Teachers' Global Warming Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors by Gender

Scale	Gender	*N*	$\bar{X}$	*SD*	df	*t*	*p*	Significant difference
Global Warming Knowledge Scale	Female	136	118.73	12.11	199	3.72	< .001	Female>Male
	Male	65	111.75	13.13				
Global Warming Attitude Scale	Female	136	161.65	19.46	136.84	4.28	< .001	
	Male	65	149.80	17.80				
Pro-Environmental Behavior Scale	Female	136	57.62	9.15	150.04	4.53	< .001	
	Male	65	52.08	7.56				

According to the analysis results presented in Table 4, it was determined that teachers' knowledge about global warming differed significantly according to the gender variable [(t_{199} = 3.72, p < .001)]. Similarly, teachers' attitudes toward global warming also showed a significant difference by gender [($t_{136.84}$ = 4.28, p < .001)]. In addition, teachers' pro-environmental behaviors were found to differ significantly according to gender [($t_{150.04}$ = 4.53, p < .001)].

When the mean values were examined, it was observed that the significant differences in all scales were in favor of female teachers.

Examination of the Effect of Professional Experience on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors Regarding Global Warming

In order to determine whether teachers' knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming differ significantly according to the professional experience variable, a one-way analysis of variance (One-Way ANOVA) was conducted. The findings obtained from the analysis are presented in Table 5.

Table 5. One-Way ANOVA Results on Teachers' Global Warming Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors by Professional Experience

Scales	Professional Experience	*N*	$\bar{X}$	SD	df	*F*	*p*	Significant difference
Global Warming Knowledge Scale	0-6 years	134	118.43	11.92	3/197	3.83	0.011	0-6 years>16 years and above
	7-10 years	39	114.18	13.64				
	11-15 years	14	111.50	17.48				
	16 years and above	14	109.14	9.65				
Global Warming Attitude Scale	0-6 years	134	160.48	20.19	3/37.21	5.31	0.004	
	7-10 years	39	155.51	19.84				
	11-15 years	14	148.93	14.93				
	16 years and above	14	147.71	11.90				
Pro-Environmental Behavior Scale	0-6 years	134	56.75	9.48	3/38.98	3.82	0.017	
	7-10 years	39	55.31	9.07				
	11-15 years	14	53.14	4.74				
	16 years and above	14	51.14	6.41				

The findings presented in Table 5 indicate that teachers' levels of knowledge about global warming differ significantly according to their years of professional experience [($F_{(3,\ 197)} = 3.83$, $p < .05$)]. Following this result, post hoc analyses were conducted to determine which groups contributed to the difference; since the Levene test indicated that the variances were homogeneous, the Tukey test was used for multiple comparisons.

Similarly, teachers' attitude scores toward global warming also showed a significant difference according to the professional experience variable [($F_{(3,\ 37.21)} = 5.31$, $p < .05$)]. However, since the assumption of homogeneity of variances was not met for this variable, the Games–Howell test was preferred to determine the specific group differences.

In addition, pro-environmental behavior scores also differed significantly according to teachers' years of experience [($F_{(3,\ 38.98)} = 3.82$, $p < .05$)]. As the Levene test conducted for this analysis indicated that the variances were not equal, the Games–Howell test was again used in the multiple comparison process.

Similar results were obtained across all scales, indicating that the significant difference occurred between teachers with 0–6 years of professional experience and those with 16 years or more of experience, in favor of teachers with 0–6 years of experience.

Examination of the Effect of Opinions on Who Should Do More to Combat Global Warming on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors

In order to determine whether teachers' levels of knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming differ according to their opinions about which actors should take more responsibility in combating global warming, a one-way analysis of variance (One-Way ANOVA) was conducted. The results obtained from this analysis are presented in Table 6.

Table 6. One-Way ANOVA Results on Teachers' Global Warming Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors According to Their Opinions on Who Should Do More to Combat Global Warming

Scales	Who should do more to stop global warming	*N*	$\bar{X}$	SD	df	*F*	*p*	Significant difference
Global Warming Knowledge Scale	Other teachers	39	126.74	7.23	4/16.73	26.82	< .001	Other teachers >Government Other teachers >Everyone
	Companies and factories	5	93.20	16.42				
	Government	19	110.68	11.02				
	Students	4	128	2.31				
	Everyone	134	114.83	11.77				
Global Warming Attitude Scale	Other teachers	39	176.90	13.03	4/20.69	84.02	< .001	Other teachers > Companies and factories Students > Other teachers Students > Companies and factories
	Companies and factories	5	134.40	24.91				
	Government	19	141.68	15.72				
	Students	4	184	2				
	Everyone	134	154.65	16.96				
Pro-Environmental Behavior Scale	Other teachers	39	65.46	5.71	4/196	24.57	< .001	Students >Government Students >Everyone
	Companies and factories	5	54	8.09				
	Government	19	52	8.39				
	Students	4	68.50	1.92				
	Everyone	134	53.25	7.80				

The findings presented in Table 6 indicate that teachers' levels of knowledge about global warming differ significantly according to their opinions on "who should take more responsibility in combating global warming" [($F_{(4,\ 16.73)}$ = 26.82, p < .001)]. In the post hoc analyses conducted to determine the source of the differences between groups, the Games–Howell test was preferred since the Levene test indicated that the variances were not equal.

Similarly, when teachers' attitudes toward global warming were evaluated in terms of the same variable, a significant difference was observed [($F_{(4,\ 20.69)}$ = 84.02, p < .001)]. As the assumption of homogeneity of variances was not met for this dimension as well, comparisons were conducted using the Games–Howell test.

In addition, teachers' pro-environmental behavior scores were found to differ significantly depending on their views regarding "who should make more effort to combat global warming" [($F_{(4,\ 196)}$ = 24.57, p < .001)]. Since the Levene test results indicated that the assumption of homogeneity of variances was met for this scale, the Tukey test was used.

Consistent findings were obtained across all three scales. It was determined that the significant differences stemmed from the group that selected the option "other teachers," which had higher scores compared to the groups that chose "companies and factories," "government," and "everyone." In addition, the group that preferred the option "students" was also found to have higher evaluations compared to the other groups.

Examination of the Effect of the Level of Concern About Global Warming on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors

A one-way analysis of variance (One-Way ANOVA) was conducted to examine whether teachers' levels of knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming differ according to their level of concern about global warming. The results obtained from this analysis are presented in Table 7.

Table 7. One-Way ANOVA Results on Teachers' Global Warming Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors According to Their Level of Concern About Global Warming

Scales	How concerned are you about global warming	*N*	$\bar{X}$	*SD*	df	*F*	*p*	Significant difference
Global Warming Knowledge Scale	Very much	100	121.26	10.19	2/47.81	16.73	< .001	Very much>Much
	Much	81	111.43	10.63				
	Moderate	20	101.55	19.52				
Global Warming Attitude Scale	Very much	100	165.95	17.26	2/53.59	26.53	< .001	Very much>Moderate
	Much	81	152.60	17.98				
	Moderate	20	138.30	17.55				Much>Moderate
Pro-Environmental Behavior Scale	Very much	100	59.58	8.82	2/54.28	24.90	< .001	
	Much	81	53.26	7.17				
	Moderate	20	47.45	7.79				

According to the analysis results presented in Table 7, teachers' knowledge about global warming differs significantly according to their level of concern about global warming [($F_{(2,\ 47.81)} = 16.73$, $p < .001$)]. In order to determine between which levels of concern this difference occurred, post hoc tests were conducted; since the Levene test indicated that the assumption of homogeneity of variances was not met, the Games–Howell test was preferred.

Furthermore, it was determined that teachers' attitudes toward global warming also differed significantly according to their level of concern [($F_{(2,\ 53.59)} = 26.53$, $p < .001$)]. For this variable, the Levene test indicated that the assumption of homogeneity of variances was met; therefore, the Tukey test was used.

Similarly, teachers' pro-environmental behaviors were found to differ significantly according to their level of concern [($F_{(2,\ 54.28)} = 24.90$, $p < .001$)]. The Levene test indicated that the assumption of homogeneity of variances was not met for this variable; therefore, the Games–Howell test was used.

For the Global Warming Knowledge Scale, significant differences were found between the "very much" and "much" groups, between the "very much" and "moderate" groups, and between the "much" and "moderate" groups, in favor of the groups with higher levels of concern.

Examination of the Effect of Perceptions Regarding How Soon Global Warming Will Affect the World on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors

A one-way analysis of variance (One-Way ANOVA) was conducted to determine whether teachers' levels of knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming differ according to their perceptions of how soon global warming will affect the world. The results obtained from this analysis are presented in Table 8.

Table 8. One-Way ANOVA Results on Teachers' Global Warming Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors According to Their Perceptions of How Soon Global Warming Will Affect the World

Scales	How soon will global warming affect the world	*N*	$\bar{X}$	*SD*	df	*F*	*p*	Significant difference
Global Warming Knowledge Scale	Its effects have already started	161	118.04	11.57	2/27.57	4.39	0.022	Its effects have already started > Within 50 years
	Within 10 years	15	112.73	11.02				
	Within 50 years	25	108.64	17.91				
Global Warming Attitude Scale	Its effects have already started	161	160.65	18.37	2/198	9.19	< .001	
	Within 10 years	15	148.80	22.42				
	Within 50 years	25	145.04	20.43				
Pro-Environmental Behavior Scale	Its effects have already started	161	57.07	8.75	2/198	9.24	< .001	
	Within 10 years	15	53.27	9.38				
	Within 50 years	25	49.36	7.79				

According to the analysis results presented in Table 8, teachers' knowledge about global warming differed significantly according to their perceptions of how soon global warming will affect the world [$F_{(2,\ 27.57)} = 4.39$, $p < .05$]. Post hoc tests were conducted to determine between which time periods this difference occurred. Since the Levene test indicated that the variances were not homogeneous, the Games–Howell test was used.

In addition, teachers' attitudes toward global warming differed significantly according to this variable [$F_{(2,\ 198)} = 9.19$, $p < .001$]. Since the Levene test indicated that the assumption of homogeneity of variances was met, the Tukey test was used.

Similarly, teachers' pro-environmental behaviors differed significantly according to their perceptions of how soon global warming will affect the world [$F_{(2,\ 198)} = 9.24$, $p < .001$]. Since the assumption of homogeneity of variances was also met for this variable, the Tukey post hoc test was applied.

Overall, similar results were obtained across all scales. It was determined that the significant difference occurred between teachers who stated that "its effects have already started" and those who believed that it would affect the world "within 50 years," in favor of those who selected "its effects have already started."

Examination of the Effect of Willingness to Make Lifestyle Changes to Combat Global Warming on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors

A one-way analysis of variance (One-Way ANOVA) was conducted to determine whether teachers' levels of knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming differ according to their willingness to make certain lifestyle changes in order to combat global warming. The results obtained from this analysis are presented in Table 9.

Table 9. One-Way ANOVA Results on Teachers' Global Warming Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors According to Their Willingness to Make Lifestyle Changes to Combat Global Warming

Scales	Are you willing to make lifestyle changes to prevent global warming	*N*	$\bar{X}$	*SD*	df	*F*	*p*	Significant difference
Global Warming Knowledge Scale	Definitely not willing	7	95.57	25.88	3/21.72	12.36	< .001	Definitely willing > Definitely not willing Definitely willing >Willing
	Neither willing nor unwilling	16	110.69	12.41				
	Willing	100	114.17	11.78				
	Definitely willing	78	122.49	9.60				
Global Warming Attitude Scale	Definitely not willing	7	133	17.38	3/22.23	33.27	< .001	Definitely willing > Neither willing nor unwilling Willing > Definitely not willing
	Neither willing nor unwilling	16	133.44	20.06				
	Willing	100	153.26	15.46				
	Definitely willing	78	170.90	14.80				
Pro-Environmental Behavior Scale	Definitely not willing	7	43.86	6.77	3/197	40.23	< .001	Willing > Neither willing nor unwilling
	Neither willing nor unwilling	16	44.81	6.80				
	Willing	100	53.74	7.34				
	Definitely willing	78	61.83	7.03				

When the analysis results presented in Table 9 are examined, it is determined that teachers' knowledge about global warming differs significantly according to their willingness to make lifestyle changes in order to combat global warming [($F_{(3, 21.72)} = 12.36, p < .001$)]. In order to determine between which groups this difference occurred and in favor of which group, post hoc tests were conducted. Since the Levene test indicated that the assumption of homogeneity of variances was not met, the Games–Howell test was preferred.

Furthermore, it was found that teachers' attitudes toward global warming also differed significantly according to their level of willingness [($F_{(3, 22.23)} = 33.27, p < .001$)]. As the homogeneity of variances assumption was not satisfied according to the Levene test, the Games–Howell test was again applied.

When the analysis results were examined, it was also observed that teachers' pro-environmental behaviors differed significantly according to their willingness to make lifestyle changes [($F_{(3, 197)} = 40.23, p < .001$)]. Since the assumption of homogeneity of variances was met for this variable, the Tukey test was used.

Overall, similar findings were obtained across all scales. The significant differences were attributed to the "definitely willing" group having higher scores than the "definitely not willing," "neither willing nor unwilling," and "willing" groups. In addition, the "willing" group had significantly higher scores than the "definitely not willing" and "neither willing nor unwilling" groups.

Examination of the Effect of the Frequency of Following Developments Related to Global Warming and Environmental Issues in Daily Life on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors

A one-way analysis of variance (One-Way ANOVA) was conducted to examine whether teachers' levels of knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming differ according to the frequency with which they follow developments related to global warming and environmental issues in their daily lives. The findings obtained from this analysis are presented in Table 10.

Table 10. One-Way ANOVA Results on Teachers' Global Warming Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors According to the Frequency of Following Developments Related to Global Warming and Environmental Issues in Daily Life

Scales	How often do you follow developments related to global warming and environmental issues in daily life	*N*	$\bar{X}$	*SD*	df	*F*	*p*	Significant difference
Global Warming Knowledge Scale	Always	21	117.86	9.91	3/33.10	3.61	0.023	Often> Sometimes Often> Rarely
	Often	83	119.66	11.97				
	Sometimes	87	114.24	12.44				
	Rarely	10	106.50	20.06				
Global Warming Attitude Scale	Always	21	164.76	14.65	3/197	10.35	< .001	Always> Sometimes Always> Rarely
	Often	83	164.31	18.64				
	Sometimes	87	151.97	18.71				
	Rarely	10	140.30	21.49				
Pro-Environmental Behavior Scale	Always	21	59.29	9.00	3/197	17.85	< .001	
	Often	83	59.77	7.83				
	Sometimes	87	52.29	7.80				
	Rarely	10	46.60	10.13				

When the results presented in Table 10 are examined, it is observed that teachers' levels of knowledge about global warming differ significantly according to the frequency with which they follow developments related to global warming and environmental issues in their daily lives [($F_{(3, 33.10)} = 3.61$, $p < .05$)]. In order to determine between which groups this difference occurred, post hoc analyses were conducted. Since the Levene test indicated that the variances were not homogeneous, the Games–Howell test was used for comparisons.

Similarly, teachers' attitudes toward global warming were found to differ significantly according to how frequently they followed environmental developments [$F_{(3, 197)} = 10.35$, $p < .001$]. Since Levene's test indicated that the assumption of homogeneity of variances was met, the Tukey test was used as the appropriate post hoc procedure.

In addition, teachers' pro-environmental behavior scores differed significantly according to how frequently they followed developments related to global warming and environmental issues [$F_{(3, 197)} = 17.85$, $p < .001$]. Since Levene's test confirmed the homogeneity of variances, the Tukey test was also used for this analysis.

Overall, a similar pattern emerged across all sub-dimensions. The comparisons revealed that teachers who reported that they "always" follow environmental developments had higher knowledge, attitude, and behavior scores compared to those who selected "sometimes" and "rarely." Likewise, the group that indicated they "often" follow such developments also had higher scores than those who chose "sometimes" and "rarely."

Examination of the Effect of Assigning Environmental Projects to Students on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors Regarding Global Warming

An independent samples t-test was conducted to examine whether science teachers' levels of knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming differ according to whether they assign environmental projects to their students. The results of this analysis are presented in Table 11.

Table 11. t-Test Results on Teachers' Global Warming Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors According to Whether They Assign Environmental Projects to Their Students

Scales	Have you assigned a project about environmental issues to your students	*N*	$\bar{X}$	*SD*	df	*t*	*p*	Significant difference
Global Warming Knowledge Scale	Yes	108	119.21	10.54	165.44	3.27	0.001	Yes> No
	No	93	113.29	14.49				
Global Warming Attitude Scale	Yes	108	162.20	18.30	199	3.49	0.001	
	No	93	152.73	20.13				
Pro-Environmental Behavior Scale	Yes	108	58.67	7.86	199	5.10	<.001	
	No	93	52.53	9.21				

According to the analysis results presented in Table 11, teachers' knowledge about global warming differs significantly depending on whether they assign environmental projects to their students [($t_{(165.44)}$ = 3.27, p=.001)]. Similarly, it was found that teachers' attitudes toward global warming also show a significant difference based on whether they assign environmental projects to their students [($t_{(199)}$ = 3.49, p=.001)]. In addition, teachers' pro-environmental behaviors were determined to differ significantly according to the same variable [($t_{(199)}$ = 5.10, p < .001)].

When the mean values were examined, similar results were obtained across all scales, indicating that the significant differences were in favor of teachers who responded "yes."

Conclusion and Discussion

In this study, it was examined whether science teachers' levels of knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors regarding global warming differ according to various variables. Based on the findings obtained in line with the sub-problems of the study, the conclusions drawn and their comparison with the relevant literature are discussed separately under the following headings.

Research Findings on the Effect of Gender on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors Regarding Global Warming

According to the findings of the study, female science teachers have higher levels of knowledge about global warming compared to their male counterparts. This may be attributed to the fact that female teachers tend to participate more actively than males in environmental education, sustainability-related activities, and social initiatives. Indeed, Arcury and Christianson (1990) reported that women show greater interest in such courses and seminars. Similarly, Hunter et al. (2004) found that women possess higher levels of knowledge about global warming than men, which is consistent with the findings of the present study. On the other hand, Umurhan (2022), in a study conducted with pre-service teachers, reported that gender does not have a significant effect on knowledge about global warming. This finding is not consistent with the results of the current study.

When teachers' attitudes toward global warming are considered, it was also found that female teachers exhibit more positive attitudes than male teachers. It can be suggested that women tend to develop more protective attitudes toward threats related to nature and the environment (Zelezny et al., 2000), and this emotional sensitivity may facilitate the development of attitudes toward environmental issues such as global warming. In the study conducted by Aslan and İmamoğlu (2013), it was found that female science teachers have higher levels of environmental attitudes than male teachers. Similarly, Ahi and Özsoy (2015), in their study on primary school teachers, reported that female teachers have higher environmental attitude scores than males. Özden (2008) and Umurhan (2022) also reported that female pre-service teachers have more positive attitudes toward global warming than males. In a meta-analysis

examining the effect of gender on environmental attitudes, Gökmen (2021) concluded that women's environmental attitudes are significantly higher than those of men. The findings of the present study are consistent with these studies.

The results of the study also indicate that female science teachers exhibit higher levels of pro-environmental behaviors than male teachers. It can be argued that women are more sensitive to environmental values and reflect these values more strongly in their daily lives, leading them to engage more frequently in sustainable behaviors (e.g., making conscious consumption choices and promoting environmental awareness). The findings of Umurhan (2022) support this result, reporting that female pre-service teachers demonstrate higher levels of pro-environmental behavior than males. Similarly, Zelezny et al. (2000) found that women's environmental behaviors are stronger than those of men. Hunter et al. (2004) also stated that women are more inclined toward sustainable living practices. In this respect, the findings of the present study are consistent with the existing literature.

Research Findings on the Effect of Professional Experience on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors Regarding Global Warming

According to the findings of the study, in terms of professional experience, teachers with 0–6 years of experience have higher levels of knowledge about global warming compared to those with 16 years or more of experience. This may be explained by the fact that younger teachers use digital tools and the internet more effectively, which facilitates access to up-to-date information on environmental sciences and climate change. In addition, during their university education, they may have been exposed to more current environmental content. Risco Torres and Cebrián (2018) found that younger teachers are more inclined to learn about environmental developments, which is consistent with the findings of the present study.

The study also revealed that teachers with 0–6 years of professional experience have higher attitude scores toward global warming compared to those with 16 years or more of experience. In recent years, topics such as environmental education, sustainable development, climate change, and ecological awareness have been increasingly emphasized in teacher education programs (Dere and Çinikaya, 2023). This may have contributed to newly graduated teachers having greater awareness of environmental issues. In their study conducted with primary school teachers, Ahi and Özsoy (2015) found that teachers with 1–5 years of experience exhibit more positive environmental attitudes than those with 26 years or more of experience. This result is consistent with the findings of the current study. However, Kavak and Deretarla Gül (2023), in their study with preschool teachers, reported that environmental attitudes do not differ significantly according to demographic variables such as age and professional experience. This finding is not consistent with the results of the present study.

The findings also indicate that science teachers with 0–6 years of experience demonstrate higher levels of pro-environmental behaviors compared to those with 16 years or more of experience. The literature suggests that younger generations tend to be more sensitive, willing, and action-oriented regarding environmental issues (Corner et al., 2015). In this context, it can be argued that teachers who are new to the profession are more likely to adopt practices such as recycling, energy conservation, and environmental protection in their daily lives.

However, there are also studies in the literature that contradict these findings. For example, Erol and Gezer (2006) reported that teachers' environmental behaviors increase with age and experience, and that more experienced teachers participate more actively in environmental practices. Similarly, Erten (2005) stated that pro-environmental behaviors increase as professional experience increases. These results show a contradictory pattern compared to the findings of the present study.

Research Findings on the Effect of Beliefs About Who Should Take Greater Responsibility in Combating Global Warming on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors

The study revealed that science teachers who believe that the primary responsibility for combating global warming lies with students and teachers possess higher levels of knowledge about global warming compared to those who attribute the solution to broader and more external actors such as the government, companies, or society at large. This finding suggests that as knowledge levels increase, teachers tend to adopt a stronger inclination to generate solutions through their own professional roles and immediate environments. The literature emphasizes that individuals with high environmental literacy develop greater environmental knowledge and value awareness, thereby more effectively embracing the concept of "individual responsibility and the role of the immediate environment" when seeking solutions (Hiğde, 2014; Wong et al., 2018).

The findings of the study also indicate that science teachers who believe that students and teachers should take the greatest responsibility in combating global warming exhibit more positive attitudes toward global warming compared to those who attribute responsibility primarily to external actors such as the government, companies, factories, or society at large. Studies in the literature show that individuals who believe that personal behaviors are effective in solving environmental problems tend to demonstrate more positive environmental attitudes (Hiğde, 2014; Kollmuss and Agyeman, 2002; O'Donnell and Guidry, 2022). In this respect, it can be argued that the belief that solutions lie not in external actors but in individuals' own actions strengthens environmental attitudes. Science teachers' belief that they can create future-oriented change, particularly through students, may have contributed to their perception of themselves as active participants in the solution process, thereby enhancing their environmental attitudes.

According to the findings, science teachers who believe that students and teachers should play the most significant role in combating global warming exhibit higher levels of pro-environmental behaviors compared to those who attribute responsibility mainly to external actors such as the government, companies, factories, or society. It can be suggested that science teachers who place students at the center of environmental change and perceive their professional roles as part of this transformation are more likely to implement pro-environmental behaviors. Accordingly, a sense of internal responsibility may promote the translation of environmental awareness into action. In a study conducted with pre-service science teachers, Hiğde (2014) found that participants with a high perception of individual responsibility were more inclined to engage in pro-environmental behaviors. This finding is consistent with the results of the present study.

Research Findings on the Effect of the Level of Concern About Global Warming on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors

The results of the study indicate that teachers with a very high level of concern about global warming possess higher levels of knowledge about global warming compared to those with moderate and high levels of concern. As increasing environmental concern may lead individuals to seek more information on the issue and to investigate possible solutions, it can be argued that these teachers tend to acquire more knowledge about global warming. Yılmaz et al. (2018), Yılmaz and Can (2020), Malka et al. (2009), and Milfont (2012), in their studies conducted with adults, reported that the level of knowledge about global warming and climate change significantly predicts individuals' levels of concern; moreover, structural equation modeling results indicated that as knowledge increases, concern and awareness also increase. These findings are consistent with the results of the present study.

The study also found that teachers who experience very high levels of concern about global warming have more positive attitudes compared to those with high and moderate levels of concern. It can be suggested that intense feelings of concern and anxiety about global warming lead teachers to develop a stronger emotional connection to environmental issues, and this increased affective sensitivity may positively influence their attitudes. Işık Mercan et al. (2022) found significant positive relationships

between climate change anxiety and certain sub-dimensions of environmental attitudes (particularly pesticide use, consumption, and biodiversity) in an adult sample. In other words, individuals who experience higher levels of concern about climate change tend to exhibit stronger pro-environmental attitudes. Similarly, Ataç and Kiloatar (2025), in a study conducted with physiotherapists and other healthcare professionals, identified a positive relationship between the "climate change anxiety" sub-dimension of the climate change awareness scale and pro-environmental attitudes. These findings are consistent with the results of the present study. On the other hand, Atta et al. (2024), in their study with nursing faculty members, found a significant relationship between climate anxiety and environmental attitudes; however, in their structural model, higher climate anxiety was associated with lower environmental attitude scores. The authors suggested that intense anxiety may lead to feelings of helplessness and burnout in some individuals, thereby negatively affecting attitudes. This finding is not consistent with the results of the present study.

The findings also indicate that teachers with very high levels of concern about global warming exhibit higher levels of pro-environmental behaviors compared to those with moderate and high levels of concern. This may be due to the fact that teachers experiencing intense concern perceive the climate crisis as a more urgent issue requiring immediate action. Such a perception may lead individuals to see themselves as active agents in the solution process and increase their motivation to engage in pro-environmental behaviors. Indeed, Garg et al. (2021) stated that a sense of environmental responsibility is one of the key factors that drive individuals toward action. Similarly, Leite et al. (2023), in a study conducted with university students, found that climate anxiety significantly predicts pro-environmental behavior; that is, as concern increases, individuals' tendency to take action (e.g., energy conservation, reducing consumption) also increases. These findings are consistent with the results of the present study.

Research Findings on the Effect of Perceptions of How Soon Global Warming Will Affect the World on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors

According to the findings of the study, teachers who believe that the effects of global warming have already begun possess higher levels of knowledge about global warming compared to those who think that these effects will emerge only after approximately 50 years. Teachers with greater scientific knowledge about climate change are better able to interpret current data such as rising temperatures, extreme weather events, drought, floods, and biodiversity loss. Therefore, teachers with higher levels of knowledge may have a clearer understanding that global warming is not a future phenomenon but an ongoing crisis. Ay and Erik (2020), in their study examining university students' knowledge and perceptions of global warming and climate change, found that although students' knowledge levels were generally moderate, the majority stated that they were already clearly experiencing the effects of global warming and climate change. Accordingly, they emphasized that knowledge, awareness, and the perception that "we are already experiencing the effects" tend to increase together, and that individuals who perceive climate change as a current problem rather than a distant future issue have higher levels of awareness. Similarly, Korkmaz (2018), in a study conducted in the Western Mediterranean region, reported that as awareness and knowledge about climate change increase, individuals are more likely to interpret local effects (e.g., heatwaves, drought) as current consequences of climate change. These findings are consistent with the results of the present study.

The study also revealed that teachers who believe that the effects of global warming are already being experienced today have more positive attitudes compared to those who think that these effects will occur only in the distant future. Teachers who perceive global warming as a "future problem" may evaluate it as a distant and abstract threat. In contrast, those who believe that its effects have already begun may perceive it as a more immediate, real, and urgent issue. Research in environmental psychology indicates that perceiving a threat as temporally close or immediate has a stronger affective impact on individuals and leads to the development of stronger pro-environmental attitudes (Keller et al., 2022; Maiella et al., 2020).

The findings further indicate that teachers who believe that the effects of global warming have already begun exhibit higher levels of pro-environmental behaviors compared to those who think that

these effects will emerge only in the long term. It can be argued that teachers who perceive climate change as a current and urgent issue develop a stronger sense of environmental risk awareness, which in turn increases their sense of personal responsibility and supports pro-environmental behaviors. Keller et al. (2022), in their review study, reported that perceiving climate change as a "serious/current threat" increases climate-friendly behaviors in many studies. This finding is consistent with the results of the present study.

Research Findings on the Effect of Willingness to Make Lifestyle Changes to Combat Global Warming on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors

The results of the study indicate that science teachers who reported being "definitely willing" or "willing" to make certain lifestyle changes in order to combat global warming have higher levels of knowledge compared to those who are "unwilling" or "undecided." As the level of knowledge about global warming increases, teachers may become more aware of the scope and potential consequences of the issue, which may, in turn, make them more inclined to adopt changes in their lifestyles. Elsharkawy et al. (2024), in their study with university students, found that as knowledge about climate change increases, the implementation of climate mitigation practices (e.g., energy conservation, waste reduction) also increases. Similarly, Dopelt et al. (2020) reported that higher levels of climate change knowledge are associated with higher environmental behavior scores, and that there are significant positive relationships among knowledge, attitudes, and behaviors. These findings are consistent with the results of the present study. However, Hiğde (2014) reported that pre-service science teachers' knowledge about climate change is not a significant predictor of their pro-environmental behaviors. This finding is not consistent with the results of the present study.

The findings also demonstrate that science teachers who stated that they are "definitely willing" or "willing" to make lifestyle changes to combat global warming exhibit more positive attitudes compared to those who are "definitely unwilling" or "undecided." This suggests that positive attitudes toward global warming may strengthen individuals' tendency to engage in voluntary behaviors. Levine and Strube (2012), in their study with university students, identified a significant relationship between environmental attitudes and behavioral intentions. Similarly, Aslan Efe and Efe (2025), in their study with science teachers, reported a positive relationship between attitudes toward scientific views on global warming and the tendency to take action. These findings are consistent with the results of the present study.

In this study, it was also found that science teachers who reported being "definitely willing" or "willing" to make certain lifestyle changes within the scope of combating global warming exhibit higher levels of pro-environmental behaviors compared to those who are "definitely unwilling" or "undecided." The study by Steg and Vlek (2009) supports this finding, indicating that individuals who are willing are more likely to incorporate pro-environmental behaviors such as energy conservation, recycling, and sustainable consumption into their daily lives. Similarly, Atay et al. (2019) found that individuals who are willing to make sacrifices for the environment exhibit more pro-environmental behaviors in their daily lives. Thaller et al. (2020) also reported that individuals willing to make sacrifices for the environment demonstrate higher levels of climate-friendly behaviors, whereas those unwilling to make sacrifices exhibit lower levels. These findings are consistent with the results of the present study.

Research Findings on the Effect of the Frequency of Following Developments Related to Global Warming and Environmental Issues in Daily Life on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors

The findings of the study indicate that science teachers who "always" or "often" follow developments related to global warming and environmental issues in their daily lives have higher levels of knowledge about global warming compared to those who follow such developments "sometimes" or "rarely." In this respect, it can be argued that teachers who regularly follow current environmental and climate-related news have higher levels of knowledge. Indeed, Cotton (2006) demonstrated that following current environmental developments increases teachers' knowledge in environmental

education. Moreover, Chen and Liu (2021) found that exposure to environmental news is significantly and positively associated with knowledge about air pollution, and that individuals who follow such news more frequently have higher levels of knowledge. These findings are consistent with the results of the present study.

The findings also reveal that science teachers who "always" or "often" follow developments related to global warming and environmental issues exhibit more positive attitudes toward global warming compared to those who follow such developments only "sometimes" or "rarely." Regularly following current environmental and climate-related developments may increase teachers' knowledge levels, enabling them to better understand the seriousness of environmental problems and, consequently, develop more positive environmental attitudes. Indeed, Tuncer et al. (2009) demonstrated that an increase in knowledge level is associated with an increase in environmental attitudes. Similarly, Akbulut and Kaya (2020) found that teachers who regularly follow news and scientific developments related to climate change have higher levels of awareness and more positive attitudes. These findings support the results of the present study.

The study further indicates that science teachers who "often" or "always" follow developments related to global warming and environmental issues in their daily lives exhibit higher levels of pro-environmental behaviors compared to those who follow such developments "sometimes" or "rarely." It can be suggested that individuals who regularly follow environmental issues may experience stronger feelings of concern, guilt, or responsibility, which may translate into pro-environmental behaviors. Ojala (2012) reported that following environmental news strengthens individuals' sense of environmental responsibility and increases voluntary pro-environmental behaviors. Similarly, Liu and Li (2021) found that individuals who are more exposed to environmental news feel more responsible and engage more frequently in pro-environmental behaviors. Dagiliūtė (2023) also reported that individuals who use various environmental information sources (e.g., books/scientific publications, the internet, documentaries, newspapers) exhibit a greater number of pro-environmental behaviors (e.g., waste separation, using local products, avoiding single-use plastics) compared to those who do not. These findings are consistent with the results of the present study.

Research Findings on the Effect of Assigning Environmental Projects to Students on Science Teachers' Knowledge, Attitudes, and Pro-Environmental Behaviors Regarding Global Warming

The results of the study indicate that science teachers who assign environmental project-based activities to their students have higher levels of knowledge about global warming compared to those who do not. In project-based activities, the teacher moves beyond the role of merely transmitting knowledge and instead assumes the role of a facilitator guiding the learning process. During this process, teachers encounter various questions from students and, in order to provide accurate and up-to-date responses, feel the need to conduct research, review sources, and follow current developments. Therefore, the higher knowledge levels of teachers who implement project-based practices may stem from their continuous efforts to update their own knowledge. Erbasan and Erkol (2019), in their study with primary school teachers, compared environmental literacy scores based on participation in environmental projects and reported that those who participated in such projects had higher levels of environmental literacy. Similarly, Kırbağ Zengin and Yucasu (2017) found that pre-service teachers who participated in project-based environmental education demonstrated significant increases in their environmental knowledge scores. These findings are consistent with the results of the present study.

The study also revealed that science teachers who assign environmental project-based activities to their students have more positive attitudes toward global warming compared to those who do not. Teachers who engage students in environmental projects address environmental issues not only at a theoretical level but also through experiential activities, which may contribute to the development of more positive attitudes toward global warming. Keleş et al. (2010) found that pre-service teachers who participated in applied projects within the scope of nature education showed significant increases in their environmental attitudes. This finding is consistent with the results of the present study.

The findings further indicate that science teachers who assign environmental projects to their students exhibit higher levels of pro-environmental behaviors compared to those who do not implement such projects. During the project process, the teacher becomes an active participant, engages in problem-solving, works with environmental data, and directly observes the impacts of environmental problems. Experiential learning is effective in promoting pro-environmental behaviors, as it addresses not only the cognitive dimension but also the affective dimension, both of which are crucial for behavior change. Experience is considered one of the most powerful mechanisms that transforms knowledge and attitudes into behavior (Zhao et al., 2024). Kırbağ Zengin and Yucasu (2017) reported that pre-service teachers who participated in project-based environmental education showed significant increases in their pro-environmental behavior scores. Similarly, Kılınç (2010) found that project-based learning focused on global warming and environmental issues led to positive changes in pre-service science teachers' environmental protection behaviors. These findings support the results of the present study.

Recommendations

Since female teachers demonstrate higher levels of environmental knowledge, environmental attitudes, and pro-environmental behaviors, they can be considered as exemplary practitioners and role models within the scope of environmental education. For male teachers, it may be beneficial to develop environmental awareness training programs aimed at supporting their levels of knowledge, attitudes, and behaviors.

Given that teachers in the early years of their profession exhibit higher levels of knowledge, more positive attitudes, and stronger pro-environmental behaviors regarding global warming, these teachers can be supported to take on roles such as lead teachers, peer educators, or project coordinators within environmental education initiatives. Conversely, in-service training and professional development activities may be organized to enhance the knowledge and awareness levels of more experienced teachers.

It has been determined that science teachers who do not perceive themselves and their students as responsible actors in combating global warming, and who attribute responsibility solely to broader and external groups such as governments, companies, or society at large, exhibit lower levels of knowledge, positive attitudes, and pro-environmental behaviors. In this regard, it is important to strengthen teachers' perceptions of individual impact. Therefore, in-service training programs may include activities focusing on the individual's role in climate action or carbon footprint calculation exercises.

The finding that teachers with higher levels of concern about global warming also demonstrate higher levels of knowledge, more positive attitudes, and stronger pro-environmental behaviors suggests that emotional awareness is a critical component of environmental education. Accordingly, awareness-raising activities such as documentary screenings, seminars, and school-based projects may help enhance teachers' sensitivity to environmental issues.

The fact that teachers who believe that global warming is "currently affecting the world" exhibit higher levels of knowledge, more positive attitudes, and stronger pro-environmental behaviors highlights the importance of current awareness and threat perception. In this context, local climate data studies such as analyses of temperature increases, changes in precipitation patterns, extreme weather events, droughts, and floods can be organized to make the "here and now" impact of global warming more visible to teachers.

Teachers' willingness to make certain lifestyle changes in order to combat global warming strengthens their knowledge, attitudes, and pro-environmental behaviors. Accordingly, awareness activities that make the impact of lifestyle changes visible such as monthly reports on waste reduction and mini-seminars can be organized in schools.

It is considered that teachers' close monitoring of current environmental developments increases their knowledge about global warming, and that this knowledge positively influences their attitudes and pro-environmental behaviors. This highlights the importance of continuous information flow in

environmental education. In this regard, regular environmental and climate bulletins or announcements can be prepared for teachers in schools.

The finding that teachers who implement environmental projects with their students have higher levels of knowledge, more positive attitudes, and stronger pro-environmental behaviors indicates the importance of project-based activities. Therefore, it is recommended to promote project-based learning within schools and to provide teachers with the necessary infrastructure and material support.

Finally, only quantitative data collection tools were used in this study. In order to examine the underlying reasons behind the findings in greater depth, further studies employing qualitative data collection techniques (e.g., interviews, focus groups, observations) are needed.

Declarations and Statements

1. **Statement of authors' contributions:** This study was derived from a master's thesis. The first author was actively involved in conducting the research, data collection, data analysis, and manuscript writing. The second author (supervisor) contributed to the research design, supervised the research process, contributed to data analysis, and was involved in the revision and editing of the manuscript.

2. **Conflict of interest:** The authors declare that there is no conflict of interest.

3. **Ethics approval:** Ethical approval for the study was obtained from the Ethics Committee of Muş Alparslan University with the decision dated 18.04.2023 and numbered 2023-90174.

4. **Research model:** In this study, the descriptive survey model (comparative survey design), one of the quantitative research methods, was employed.

5. **Disclosure:** This study was derived from a portion of the master's thesis conducted by Pınar Uğur.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Sanayi Devrimi'nden itibaren fosil yakıt kullanımının artması, orman tahribatı, hızlı kentleşme ve nüfus yoğunluğu gibi insan faaliyetleri atmosferdeki sera gazı miktarını artırarak dünyanın yüzey sıcaklığının yükselmesine ve küresel ısınmanın önemli bir çevre problemi olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır (Aksan, 2011). Dünyanın yaşanabilir olmasını sağlayan doğal sera etkisi, atmosferdeki gazların kısa dalga ışınlarını geçirip uzun dalga ışınlarını tutmasıyla oluşan hassas bir dengeye bağlıdır; ancak insan faaliyetleri bu dengeyi bozarak doğal sera etkisinin güçlenmesine neden olmaktadır (Aksan & Çelikler, 2015). Sera gazı yoğunluğundaki artış, atmosferin alt katmanlarında sıcaklıkların beklenenden daha fazla artmasına yol açmakta ve böylece küresel ısınmanın fiziksel temeli görünür hâle gelmektedir (Koca, 2019). Artan sıcaklıkların dünya üzerinde ekosistemleri tehdit eden çok yönlü sonuçlara zemin hazırladığı, bu nedenle küresel ısınmanın kontrol altına alınmadığı takdirde geri dönülmesi güç etkilerin ortaya çıkabileceği ifade edilmektedir (Divarcı & Kaya, 2019). Sorunun azaltılabilmesi için fosil yakıt tüketiminin düşürülmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, yeşil alanların korunması ve sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarının yaygınlaştırılması gibi çözüm önerileri önemli görülmektedir (Eroğlu & Aydoğdu, 2016). Bu bağlamda, küresel ısınma ile mücadelede toplumların çevreye yönelik bilgi, tutum ve davranış düzeylerinin geliştirilmesi kritik bir gereklilik olarak belirtilmektedir (Temelli vd., 2011).

Küresel ısınma gibi insan kaynaklı çevresel sorunlarla başa çıkmada, bireylerin sahip olduğu çevresel bilginin olayları yorumlama biçimlerini ve çevreye ilişkin karar süreçlerini doğrudan etkilediği belirtilmektedir (Gökmen, 2021). Ancak çevre eğitimi alanındaki araştırmalar, tek başına bilgi düzeyinin artmasının çevre dostu davranışları her zaman kendiliğinden güçlendirmediğini ve bilişsel unsurların duyuşsal bileşenlerle desteklenmediğinde davranışa dönüşümün sınırlı kalabildiğini göstermektedir (Şahin, 2013). Bu nedenle çevreye yönelik olumlu tutumların, bireylerin çevresel karar ve eylemlerinde bilginin ötesinde bir belirleyicilik taşıdığı ve tutum bileşeninin çevre eğitiminde kritik bir rol oynadığı ifade edilmektedir (Gökmen, 2021). Araştırmalarda olumlu çevresel tutuma sahip bireylerin çevreye karşı daha sorumlu davranışlar sergilediği ve tutumun eyleme dönük motivasyon üzerinde önemli bir işlev üstlendiği ortaya konmuştur (Bilgi, 2021). Bununla birlikte, tutumun davranışa her zaman tam olarak yansımayabildiği, tutum–davranış arasında boşluklar bulunabildiği ve bu nedenle tek başına tutum geliştirilmesinin yeterli görülmediği de vurgulanmaktadır (Hiğde, 2014). Bu nedenle küresel ısınma bağlamında bilgi, tutum ve davranış bileşenlerinin birlikte ele alınması, çevresel farkındalıktan çevresel eyleme geçiş sürecinin anlaşılmasına katkı sağlamakta olup, bu geçişin özellikle eğitim süreçlerini yönlendiren öğretmenler açısından ayrı bir önem taşıdığı belirtilmektedir (Umurhan, 2022).

Çevre eğitiminin niteliği büyük ölçüde öğretmenlerin çevre konularına ilişkin bilgi, farkındalık ve yönelimleri tarafından belirlenmekte, bu nedenle öğretmenlerin hem bilişsel hem de duyuşsal açıdan güçlü bir çevresel yeterliliğe sahip olması gerekmektedir (Aksan, 2011). Öğrencilerin çevre bilinci, değerleri ve çevresel tutumlarının gelişiminde öğretmenlerin rol model niteliğinde olması nedeniyle öğretmenlerin donanım düzeyi, gelecekteki kuşakların çevresel hassasiyetini doğrudan şekillendirmektedir (Bilgi, 2021). Ayrıca öğretmen adaylarının küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi kritik konularda sahip oldukları bilgi, tutum ve davranış düzeylerinin ileride öğrencilerine aktaracakları çevresel farkındalık üzerinde belirleyici olduğu vurgulanmaktadır (Umurhan, 2022). Dolayısıyla bireylerin çevresel bilgi, tutum ve davranış örüntülerinin bütüncül biçimde ele alınması, çevre eğitiminin hedeflediği sürdürülebilir çevresel yeterliğin kazanılmasında temel bir gereklilik olarak görülmektedir (Temelli vd., 2011).

Küresel ısınmaya ilişkin bilgi, tutum ve davranışların bireyden bireye farklılık göstermesi nedeniyle, değişkenlerin bireylerin çevreye yönelik eğilimlerini nasıl etkilediğini belirlemek çevre

eğitimi araştırmalarında önemli bir amaç hâline gelmiştir (Eroğlu & Aydoğdu, 2016). Alanyazın, cinsiyet, yaş, öğrenim düzeyi ve mesleki deneyim gibi bireysel değişkenlerin çevre bilgisi, çevresel farkındalık ve çevre dostu davranışlarda anlamlı farklılıklar oluşturabildiğini ve bu değişkenlerin çevresel eğilimleri şekillendirmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Aksan & Çelikler, 2015; Akbulut & Kaya, 2020; Koca, 2019; Umurhan, 2022). Bu tür değişkenlerin çevresel tutum ve davranışlardaki farklılaşmaları açıklamada anahtar bir role sahip olduğu, özellikle çevre duyarlılığının gelişiminde toplumsal roller, eğitim geçmişi ve kişisel deneyimlerin belirleyici olabildiği ifade edilmektedir (Bilgi, 2021). Bunun yanı sıra çevresel davranışların oluşumunda bireylerin çevre ile ilgili bilgiyi nasıl işlediği, çevre sorunlarını ne kadar önemsediği ve çevreyle kurduğu kişisel ilişkinin düzeyi gibi psikososyal farklılıkların da etkili olduğu vurgulanmaktadır (Hiğde, 2014). Bu nedenle küresel ısınmaya yönelik bilgi, tutum ve davranışların çeşitli demografik ve deneyimsel değişkenler çerçevesinde incelenmesi, bireylerin çevresel eylemlerini şekillendiren dinamiklerin anlaşılmasına önemli katkı sağlamaktadır.

Alanyazın incelendiğinde küresel ısınma konusunda yapılan çalışmaların büyük ölçüde öğretmen adayları ve öğrenciler üzerinde yoğunlaşmış (Benzer & Akkaya, 2022; Bilgi, 2021; Hiğde, 2014; Lee vd., 2022; Tok vd., 2017; Umurhan, 2022), hâlihazırda görev yapan fen bilgisi öğretmenlerinin bilgi, tutum ve çevresel davranışlarının incelendiği çalışmaya rastlanamamıştır. Bunun yanında, mevcut çalışmaların önemli bir kısmı bilgi, tutum ve davranış bileşenlerini birbirinden bağımsız olarak incelemiş (Benzer & Akkaya, 2022; Bilgi, 2021; Eroğlu & Aydoğdu, 2016; Hiğde, 2014; Seroussi vd., 2019) ve bunları bütüncül bir çerçevede değerlendiren sınırlı sayıda araştırma olduğu belirlenmiştir. Dahası, öğretmenlerin küresel ısınmaya ilişkin endişeleri, tehdit algıları, gönüllü davranışlara yatkınlıkları ve çevresel bilgi kaynaklarını takip etme sıklıkları gibi değişkenlerin sınırlı sayıda araştırmada ele alındığı görülmüştür. Bu çalışma, fen bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınmaya yönelik bilgi, tutum ve çevre dostu davranış düzeylerini çok boyutlu bir biçimde ele alarak literatürdeki bu boşluğu doldurmakta ve çeşitli değişkenlerin çevresel eğilimleri nasıl şekillendirdiğine ilişkin kapsamlı bulgular sunmaktadır. Elde edilen sonuçların hem öğretmen eğitimi programlarının geliştirilmesine hem de okullarda yürütülen çevre eğitimi uygulamalarının niteliğinin artırılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, Fen Bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınmaya ilişkin tutum, bilgi ve çevre dostu davranışlarının çeşitli değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir.

Araştırma Problemi ve Alt Problemler

Çalışmanın problem cümlesi, 'Fen Bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınmaya ilişkin tutum, bilgi ve çevre dostu davranışları çeşitli değişkenler açısından farklılaşmakta mıdır?' şeklindedir.

Çalışmanın alt problemleri aşağıda verilmiştir:

1. Fen bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınmaya ilişkin bilgi, tutum ve çevre dostu davranış puanları cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?

2. Fen bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınma konusundaki bilgi, tutum ve çevre dostu davranış düzeyleri mesleki deneyimlerine göre değişmekte midir?

3. Öğretmenlerin bilgi, tutum ve çevreci davranış puanları, küresel ısınmayla mücadelede sorumluluğun kimde olduğuna ilişkin görüşlerine bağlı olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

4. Fen bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınma bilgi, tutum ve davranış düzeyleri, küresel ısınmaya yönelik endişe düzeylerine göre değişmekte midir?

5. Öğretmenlerin küresel ısınmanın dünyayı ne kadar sürede etkileyeceğine ilişkin algıları, bilgi, tutum ve çevreci davranış puanlarında anlamlı farklar oluşturmamakta mıdır?

6. Küresel ısınmayla mücadele amacıyla günlük yaşamda fedakârlık yapmaya gönüllü olma durumu, öğretmenlerin bilgi, tutum ve çevre dostu davranış düzeylerinde farklılıklara yol açmakta mıdır?

7. Günlük yaşamda küresel ısınma ve çevre sorunlarına ilişkin gelişmeleri takip etme sıklığı, öğretmenlerin bilgi, tutum ve çevreci davranışları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip midir?

8. Fen bilgisi öğretmenlerinin öğrencilere çevre sorunlarıyla ilgili proje yaptırma durumuna göre bilgi, tutum ve davranış düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmakta mıdır?

Yöntem

Bu bölümde, araştırmanın modeli, çalışma grubuna ilişkin bilgiler, veri toplama araçları, verilerin toplanma süreci ve analizine dair başlıklara yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli (karşılaştırmalı tarama deseni) kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli, mevcut bir durumu olduğu gibi betimlemeyi ve var olan özellikleri ortaya koymayı amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2013). Karşılaştırmalı tarama deseni ise, farklı gruplar arasında belirli değişkenler açısından anlamlı farklılıkların incelenmesine olanak sağlamaktadır (Büyüköztürk, 2012).

Çalışma Grubu

Çalışmada, anket formunun doldurulmasının gönüllülük esasına dayanması nedeniyle gönüllü katılıma dayalı kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Kolayda örnekleme, araştırmacının ulaşılabilir ve gönüllü katılımcılardan veri topladığı, zaman ve maliyet açısından avantaj sağlayan bir örnekleme yöntemidir (Büyüköztürk vd., 2012). Bu yöntemde katılımcılar kendi istekleriyle araştırmaya dahil olduklarından, örneklem seçiminde rastgelelik sağlanamamaktadır (Creswell, 2014).

Araştırmada kullanılacak veri toplama aracı Google Forms üzerinden hazırlanmış ve formun bağlantı linki Muş il merkezinde görev yapan tüm fen bilgisi öğretmenleriyle paylaşılmıştır. Gönüllü olarak katılım sağlayan öğretmenlerin yanıtları analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında 65 erkek ve 136 kadın olmak üzere toplam 201 fen bilgisi öğretmeni araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur. Katılımcılara ait demografik bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	Katılımcı Özellikleri	*N*	%
Cinsiyet	Kadın	136	67,7
	Erkek	65	32,3
Mesleki tecrübe	0-6 yıl	134	66,7
	7-10 yıl	39	19,4
	11-15 yıl	14	7
	16 yıl ve üstü	14	7
Küresel ısınmayı durdurmak için kimin daha fazla şey yapması gerektiğini düşünüyorsunuz?	Diğer öğretmen arkadaşların	39	19,4
	Şirketler ve fabrikalar	5	2,5
	Devlet	19	9,5
	Öğrenciler	4	2
	Herkes	134	66,7
Küresel ısınma sizi ne kadar endişelendirmektedir?	Çok fazla	100	49,8
	Fazla	81	40,3
	Orta	20	10
Sizce küresel ısınma dünyayı ne kadar sürede etkileyecektir?	Etkisi başladı	161	80,1
	10 yıl içerisinde	15	7,5
	50 yıl içerisinde	25	12,4
Küresel ısınmayı engellemek için yaşamınızda kısıtlama yapmaya gönüllü müsünüz?	Kesinlikle gönüllü değilim	7	3,5
	Ne gönüllü ne gönülsüzüm	16	8
	Gönüllüyüm	100	49,8
	Kesinlikle gönüllüyüm	78	38,8
Günlük hayatta küresel ısınma ve çevre sorunları ile ilgili gelişmeleri takip etme sıklığınız nedir?	Her zaman	21	10,4
	Sık sık	83	41,3
	Bazen	87	43,3
	Nadiren	10	5
Öğrencilerinize çevre sorunları ile ilgili bir proje yaptırdınız mı?	Evet	108	53,7
	Hayır	93	46,3
	Toplam	201	100

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan fen bilgisi öğretmenlerinin %67,7'sini (*N*=136) kadın, %32,3'ünü (*N*=65) ise erkek öğretmenlerin oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların mesleki kıdem dağılımına bakıldığında, öğretmenlerin %66,7'sinin (*N*=134) 0–6 yıl, %19,4'ünün (*N*=39) 7–10 yıl, %7'sinin (*N*=14) 11–15 yıl ve yine %7'sinin (*N*=14) 16 yıl ve üzeri mesleki deneyime sahip olduğu belirlenmiştir.

Fen bilgisi öğretmenlerine yöneltilen "Küresel ısınmayı durdurmak için kimin daha fazla şey yapması gerektiğini düşünüyorsunuz?" sorusuna, katılımcıların çoğunluğu (%66,7) "Herkesin" yanıtını vermiştir. "Küresel ısınma sizi ne kadar endişelendirmektedir?" sorusuna ise öğretmenlerin yarısına yakını (%49,8) "Çok fazla" seçeneğini işaretlemiştir.

Ayrıca, "Sizce küresel ısınma dünyayı ne kadar sürede etkileyecektir?" sorusuna verilen yanıtlarda, öğretmenlerin büyük bir bölümü (%80,1) "Etkisi başladı" ifadesini tercih etmiştir. "Küresel ısınmayı engellemek için yaşamınızda kısıtlama yapmaya gönüllü müsünüz?" sorusuna katılımcıların %49,8'i "Gönüllüyüm" cevabını vermiştir.

Son olarak, öğretmenlerin %43,3'ü, "Günlük hayatta küresel ısınma ve çevre sorunları ile ilgili gelişmeleri takip etme sıklığınız nedir?" sorusuna "Bazen" yanıtını vermiştir. "Öğrencilerinize çevre sorunları ile ilgili bir proje yaptırdınız mı?" sorusuna ise katılımcıların çoğunluğu (%53,7) "Evet" şeklinde cevaplamıştır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak bir anket formu geliştirilmiştir. Form dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmanın bağımsız değişkenlerine ilişkin verileri toplamak amacıyla hazırlanmış "Kişisel Bilgi Formu", sonraki bölümlerde ise bağımlı değişkenlere yönelik verilerin elde edilmesini sağlayan "Küresel Isınma Bilgi Ölçeği (KIBÖ)", "Küresel Isınma Tutum Ölçeği (KİTÖ)" ve "Çevre Dostu Davranış Ölçeği (ÇDDÖ)" yer almaktadır. Her bir bölümün içeriği aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların demografik bilgilerini elde etmek için araştırmacı tarafından bir kişisel bilgi formu hazırlanmıştır. Bu formda öğretmenlerin cinsiyetleri, mesleki deneyimleri, küresel ısınmayla mücadelede sorumluluk alması gereken kişilere dair görüşleri, küresel ısınmanın kendilerinde yarattığı kaygı düzeyi, küresel ısınmanın etkilerinin ortaya çıkma süresine yönelik algıları, bu sorunla mücadele adına yaşamlarında değişiklik yapmaya gönüllülükleri, küresel ısınma ve çevre sorunlarını takip etme sıklıkları ve öğrencileriyle çevre temalı projeler yürütüp yürütmedikleri sorgulanmıştır.

Küresel Isınma Bilgi Ölçeği (KIBÖ)

Fen bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınmaya ilişkin bilgi düzeylerini ölçmek amacıyla KIBÖ kullanılmıştır. Ölçek, Eroğlu ve Aydoğdu (2016) tarafından geliştirilmiş olup 26 maddeden oluşan 5'li likert tipi bir yapıya sahiptir. Yanıt kategorileri "kesinlikle yanlış", "yanlış", "fikrim yok", "doğru" ve "kesinlikle doğru" şeklindedir. Olumlu maddeler 1'den 5'e doğru, olumsuz ifadeler ise ters yönde puanlanmıştır. Ölçeğin 5. maddesi olumsuz olduğu için ters kodlama uygulanmıştır. Eroğlu ve Aydoğdu (2016) çalışmasında Cronbach Alpha katsayısını 0,8469 olarak rapor etmiş; bu araştırmada ise güvenirlik katsayısı 0,944 olarak hesaplanmıştır.

Çevre Dostu Davranış Ölçeği (ÇDDÖ)

Fen bilgisi öğretmenlerinin çevresel davranış eğilimlerini ölçmek amacıyla ÇDDÖ kullanılmıştır. Ölçek, Ibtissem (2010) tarafından geliştirilmiş, Şahin (2013) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 14 maddeden oluşan ölçek 5'li likert tipindedir ve yanıt seçenekleri "hiçbir zaman", "nadiren", "bazen", "çoğu zaman" ve "her zaman" şeklindedir. Cevaplar 1'den 5'e kadar puanlanmış olup, ölçekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Şahin (2013) çalışmasında Cronbach Alpha katsayısını 0,820, bu çalışmada ise 0,906 olarak belirlemiştir.

Küresel Isınma Tutum Ölçeği (KITÖ)

Araştırmada, fen bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınmaya yönelik tutumlarını ortaya koymak amacıyla KİTÖ kullanılmıştır. Ölçek Bozdoğan (2009) tarafından geliştirilmiş olup, 37 maddeden oluşan 5'li likert tipi bir ölçektir. Yanıt seçenekleri "hiç katılmıyorum", "katılmıyorum", "kararsızım", "katılıyorum" ve "tamamen katılıyorum" biçimindedir. Olumlu ifadeler 1–5 aralığında, olumsuz ifadeler ise ters yönde puanlanmıştır. Ölçekteki 2., 9., 10., 11., 12., 15., 18., 24., 28., 29. ve 34. maddeler olumsuz anlam taşıdığı için ters kodlama yapılmıştır. Bozdoğan (2009) tarafından raporlanan Cronbach Alpha değeri 0.94, bu çalışmada ise 0,96 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması

Araştırmaya başlamadan önce, ilgili ölçeklerin sahiplerinden kullanım izinleri alınmış; ayrıca Muş Alparslan Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 18/04/2023 tarih ve 2023-90174 sayılı etik onay ile Muş İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden araştırma izni alınmıştır. Google Forms aracılığıyla hazırlanan çevrimiçi anket, Muş il merkezinde görev yapan fen bilgisi öğretmenlerine e-posta yoluyla gönderilmiştir. Formun giriş kısmında araştırmanın amacı, katılımın gönüllülük esasına dayandığı, kimlik bilgisi istenmediği ve elde edilen verilerin yalnızca bilimsel amaçla kullanılacağı belirtilmiştir. Bilgilendirme sonrasında gönüllü katılımcılardan veriler toplanmıştır. Anket bağlantısı 2023–2024

eğitim-öğretim yılı güz döneminin başından itibaren iki ay boyunca erişime açık tutulmuş; bu sürecin sonunda 201 öğretmen formu doldurmuştur.

Verilerin Analizi

Toplanan veriler SPSS 22.0 programına aktarılmış ve araştırma sorularına uygun olarak çözümlenmiştir. Analiz sürecinde, betimsel istatistikler (yüzde, frekans, aritmetik ortalama ve standart sapma) hesaplanmış, ardından değişkenler arasındaki farkları incelemek için çıkarımsal istatistiksel yöntemlerden yararlanılmıştır.

Çıkarımsal analizlere geçmeden önce verilerin homojenlik durumu ve normal dağılıma uygunluğu değerlendirilmiştir. Histogram ve Q-Q plot grafiklerinin incelenmesi sonucunda verilerin normale yakın bir dağılım sergilediği belirlenmiştir. Ayrıca, çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları hesaplanmış; bu değerlere ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçeklerin Normallik Testi Bulguları

Ölçek	Çarpıklık	Basıklık
Küresel Isınma Bilgi Ölçeği	-0,850	0.698
Küresel Isınma Tutum Ölçeği	-0,273	-0,647
Çevre Dostu Davranış Ölçeği	-0,186	-0,480

Tablo 2 incelendiğinde, Küresel Isınma Bilgi Ölçeği için çarpıklık ve basıklık değerlerinin sırasıyla -0,850 ve 0,698; Küresel Isınma Tutum Ölçeği için -0,273 ve -0,647; Çevre Dostu Davranış Ölçeği için ise -0,186 ve -0,480 olduğu görülmektedir. Tüm ölçeklere ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 aralığında bulunması, verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2012). Ayrıca histogram ve Q-Q plot grafiklerinin incelenmesi sonucunda verilerin normale yakın bir dağılım sergilediği belirlenmiştir. Bu doğrultuda, verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Cinsiyet değişkenine göre farklılıkların belirlenmesinde bağımsız örneklemler *t*-testi, diğer değişkenlere göre farklılıkların incelenmesinde ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Varyansların homojenliği Levene testi ile değerlendirilmiştir. Varyansların homojenliği varsayımının sağlandığı durumlarda tek yönlü ANOVA, bu varsayımın sağlanmadığı durumlarda ise Welch ANOVA kullanılmıştır. Çoklu karşılaştırmalarda, varyansların homojenliği varsayımının sağlandığı durumlarda Tukey testi, sağlanmadığı durumlarda ise Games–Howell testi kullanılmıştır.

Ölçeklerin güvenirlik düzeylerini belirlemek amacıyla Cronbach Alpha katsayıları hesaplanmış; bu analizlere ilişkin bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklerin Güvenirlik Testi Bulguları

Ölçek	Cronbach's Alpha (Güvenirlik Değeri)	Madde sayısı
Küresel Isınma Bilgi Ölçeği	0,944	26
Küresel Isınma Tutum Ölçeği	0,965	37
Çevre Dostu Davranış Ölçeği	0,906	14

Tablo 3 incelendiğinde, küresel ısınma bilgi ölçeğinin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısının 0,944, küresel ısınma tutum ölçeğinin 0,965 ve çevre dostu davranış ölçeğinin 0,906 olarak belirlendiği görülmektedir. Elde edilen bu katsayılar 0,81 ile 1,00 aralığında yer aldığı için, ölçeklerin yüksek düzeyde güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır (Kılıç, 2016).

Bulgular

Bu araştırmada fen bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınmaya ilişkin bilgi düzeyleri, tutumları ve çevreye duyarlı davranışları çeşitli bireysel ve çevresel faktörler açısından karşılaştırılmıştır. Bu

doğrultuda öğretmenlerin cinsiyetleri, mesleki kıdemleri, küresel ısınmayla mücadelede sorumluluğun kimde olduğuna dair görüşleri, küresel ısınmaya yönelik kaygı düzeyleri, küresel ısınmanın dünya üzerindeki etkilerinin ne kadar sürede ortaya çıkacağına ilişkin düşünceleri ve bu sorunla mücadele etmek adına günlük yaşamlarında fedakârlık yapma istekleri incelenmiştir. Ayrıca öğretmenlerin küresel ısınma ve çevre sorunlarına yönelik güncel gelişmeleri takip etme sıklıkları ile öğrencilerine çevre konularında proje yaptırıp yaptırmadıkları da değerlendirilerek, bu değişkenlerin bilgi, tutum ve çevre dostu davranışlar üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın alt problemleri doğrultusunda incelenen değişkenlerden elde edilen bulgular aşağıda ayrı başlıklar altında sunulmuştur.

Cinsiyet Değişkeninin Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Fen bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınmaya ilişkin bilgi, tutum ve çevre dostu davranışlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla bağımsız örneklemler için t-testi yapılmıştır. Bu teste ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Öğretmenlerin Küresel Isınma Bilgisi, Tutumları ve Çevre Dostu Davranışlarına İlişkin t-Testi Bulguları

Ölçek	Cinsiyet	*N*	$\bar{X}$	*SS*	Sd	*t*	*p*	Anlamlı Fark
Küresel Isınma Bilgi Ölçeği	Kadın	136	118,73	12,11	199	3,72	< .001	Kadın>Erkek
	Erkek	65	111,75	13,13				
Küresel Isınma Tutum Ölçeği	Kadın	136	161,65	19,46	136,84	4,28	< .001	
	Erkek	65	149,80	17,80				
Çevre Dostu Davranış Ölçeği	Kadın	136	57,62	9,15	150,04	4,53	< .001	
	Erkek	65	52,08	7,56				

Tablo 4'te verilen analiz sonuçlarına göre, öğretmenlerin küresel ısınmaya ilişkin bilgilerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı biçimde farklılaştığı belirlenmiştir [(t_{199}=3,72, p<.001)]. Benzer şekilde, öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik tutumları da cinsiyete göre anlamlı bir fark göstermektedir [($t_{136,84}$=4,28, p<.001)]. Ayrıca, öğretmenlerin çevre dostu davranışlarının da cinsiyetlerine göre anlamlı biçimde farklılaştığı saptanmıştır [($t_{150,04}$=4,53, p<.001)]. Ortalama değerlere bakıldığında, tüm ölçeklerdeki anlamlı farkın kadın öğretmenler lehine olduğu görülmüştür.

Mesleki Tecrübe Değişkeninin Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Öğretmenlerin küresel ısınmaya ilişkin bilgi, tutum ve çevre dostu davranışlarının mesleki deneyim değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Mesleki Tecrübelerine göre Öğretmenlerin Küresel Isınma Bilgisi, Tutumları ve Çevre Dostu Davranışlarına İlişkin One Way ANOVA sonuçları

Ölçekler	Mesleki Tecrübe	*N*	$\bar{X}$	*SS*	Sd	*F*	*p*	Anlamlı Fark
Küresel Isınma Bilgi Ölçeği	0-6 yıl	134	118,43	11,92	3/197	3,83	0,011	0-6 yıl>16 ve üzeri yıl
	7-10 yıl	39	114,18	13,64				
	11-15 yıl	14	111,50	17,48				
	16 ve üzeri yıl	14	109,14	9,65				
Küresel Isınma Tutum Ölçeği	0-6 yıl	134	160,48	20,19	3/37,21	5,31	0,004	
	7-10 yıl	39	155,51	19,84				
	11-15 yıl	14	148,93	14,93				
	16 ve üzeri yıl	14	147,71	11,90				
Çevre Dostu Davranış Ölçeği	0-6 yıl	134	56,75	9,48	3/38,98	3,82	0,017	
	7-10 yıl	39	55,31	9,07				
	11-15 yıl	14	53,14	4,74				
	16 ve üzeri yıl	14	51,14	6,41				

Tablo 5'te sunulan bulgular, öğretmenlerin küresel ısınmaya ilişkin bilgi düzeylerinin mesleki deneyim sürelerine göre anlamlı bir biçimde değiştiğini göstermektedir [($F_{(3–197)}$=3,83; p<.05)]. Bu sonucun ardından farklılığın hangi kıdem gruplarından kaynaklandığını belirlemek amacıyla Post Hoc analizleri yapılmış; Levene testi varyansların homojen olduğunu ortaya koyduğu için çoklu karşılaştırmalarda Tukey testi kullanılmıştır.

Benzer şekilde, öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik tutum puanları da mesleki deneyim değişkenine göre anlamlı farklılık sergilemiştir [($F_{(3–37,21)}$=5,31; p<.05)]. Ancak bu değişkende varyans homojenliği sağlanmadığından, gruplar arasındaki farkın hangi düzeylerde ortaya çıktığını belirlemek üzere Games–Howell testi tercih edilmiştir.

Ayrıca çevre dostu davranış puanları da öğretmenlerin kıdem sürelerine göre istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaşmıştır [($F_{(3–38,98)}$=3,82; p<.05)]. Bu analiz için yapılan Levene testi varyansların eşit olmadığını gösterdiğinden, çoklu karşılaştırma sürecinde yine Games–Howell testi kullanılmıştır.

Tüm ölçeklerde benzer sonuçlara ulaşılmış olup, anlamlı farkın 0–6 yıl mesleki deneyime sahip öğretmenlerle 16 yıl ve üzeri deneyime sahip öğretmenler arasında ortaya çıktığı; farkın 0–6 yıl deneyime sahip öğretmenler lehine olduğu belirlenmiştir.

Küresel Isınma ile Mücadele için Kimin Daha Fazla Şey Yapması Gerektiği Düşüncesinin Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Öğretmenlerin küresel ısınmaya ilişkin bilgi, tutum ve çevre dostu davranış düzeylerinin, küresel ısınmayla mücadele konusunda hangi aktörün daha fazla sorumluluk üstlenmesi gerektiğine dair görüşleri açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) yapılmıştır. Bu analizden elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Küresel Isınma ile Mücadele için Kimin Daha Fazla Şey Yapması Gerektiği Düşüncesine Göre Öğretmenlerin Küresel Isınma Bilgisi, Tutumları ve Çevre Dostu Davranışlarına İlişkin One Way ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Küresel ısınmayı durdurmak için kim daha fazla şey yapmalı	*N*	$\bar{X}$	*SS*	Sd	*F*	*p*	Anlamlı Fark
Küresel Isınma Bilgi Ölçeği	Diğer öğretmen arkadaşlar	39	126,74	7,23	4/16,73	26,82	< .001	Diğer öğretmen arkadaşlar>Devlet Diğer öğretmen arkadaşlar>Herkes
	Şirketler ve fabrikalar	5	93,20	16,42				
	Devlet	19	110,68	11,02				
	Öğrenciler	4	128	2,31				
	Herkes	134	114,83	11,77				
Küresel Isınma Tutum Ölçeği	Diğer öğretmen arkadaşlar	39	176,90	13,03	4/20,69	84,02	< .001	Diğer öğretmen arkadaşlar>Şirketler ve fabrikalar Öğrenciler>Diğer öğretmen arkadaşlar Öğrenciler>Şirketler ve fabrikalar Öğrenciler>Devlet Öğrenciler>Herkes
	Şirketler ve fabrikalar	5	134,40	24,91				
	Devlet	19	141,68	15,72				
	Öğrenciler	4	184	2				
	Herkes	134	154,65	16,96				
Çevre Dostu Davranış Ölçeği	Diğer öğretmen arkadaşlar	39	65,46	5,71	4/196	24,57	< .001	
	Şirketler ve fabrikalar	5	54	8,09				
	Devlet	19	52	8,39				
	Öğrenciler	4	68,50	1,92				
	Herkes	134	53,25	7,80				

Tablo 6'da sunulan bulgular, öğretmenlerin küresel ısınmaya ilişkin bilgi düzeylerinin, "küresel ısınmayla mücadele etmek için kimlerin daha fazla sorumluluk üstlenmesi gerektiği" yönündeki görüşleri doğrultusunda anlamlı biçimde değiştiğini göstermektedir [($F_{(4\text{-}16,73)}$=26,82; p<.001)]. Gruplar arasındaki farklılığın kaynağını belirlemek için yapılan Post Hoc analizlerinde, Levene testi varyansların eşit olmadığını ortaya koyduğundan, Games-Howell testi tercih edilmiştir.

Aynı değişken açısından öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik tutumları değerlendirildiğinde de anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür [($F_{(4\text{-}20,69)}$=84,02; p<.001)]. Bu boyutta da varyans homojenliğinin sağlanmadığı belirlendiği için karşılaştırmalar Games-Howell testiyle gerçekleştirilmiştir.

Buna ek olarak, öğretmenlerin çevre dostu davranış puanlarının da "küresel ısınmayla mücadele etmek için kimin daha fazla çaba göstermesi gerektiği" yönündeki düşüncelerine bağlı olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir [($F_{(4\text{-}196)}$=24,57; p<.001)]. Levene test sonuçları bu ölçek için homojenlik varsayımını karşıladığından Tukey testinden yararlanılmıştır.

Üç ölçekte de aynı bulguya ulaşılmıştır. Anlamlı farkın "diğer öğretmen arkadaşlar" seçeneğini işaretleyen grubun, şirketler–fabrikalar, devlet ve genel toplum yanıtlarını veren gruplara göre daha yüksek puanlara sahip olmasından kaynaklandığı belirlenmiştir. Ayrıca "öğrenciler" seçeneğini tercih eden grubun da benzer biçimde diğer gruplara kıyasla daha yüksek değerlendirmeler yaptığı saptanmıştır.

Küresel Isınmanın Ne Kadar Endişelendirdiğinin Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik bilgi, tutum ve çevre yanlısı davranış düzeylerinin, onların küresel ısınma konusundaki endişe seviyelerine göre değişip değişmediğini incelemek üzere tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) yapılmıştır. Bu analizden elde edilen sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Küresel Isınmanın Ne Kadar Endişelendirdiğine göre Öğretmenlerin Küresel Isınma Bilgisi, Tutumları ve Çevre Dostu Davranışlarına İlişkin One Way ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Küresel ısınma sizi ne kadar endişelendirmektedir	*N*	$\bar{X}$	*SS*	Sd	*F*	*p*	Anlamlı Fark
Küresel Isınma Bilgi Ölçeği	Çok fazla	100	121,26	10,19	2/47,81	16,73	< .001	Çok fazla>Fazla Çok fazla>Orta Fazla>Orta
	Fazla	81	111,43	10,63				
	Orta	20	101,55	19,52				
Küresel Isınma Tutum Ölçeği	Çok fazla	100	165,95	17,26	2/53,59	26,53	< .001	
	Fazla	81	152,60	17,98				
	Orta	20	138,30	17,55				
Çevre Dostu Davranış Ölçeği	Çok fazla	100	59,58	8,82	2/54,28	24,90	< .001	
	Fazla	81	53,26	7,17				
	Orta	20	47,45	7,79				

Tablo 7'de yer alan analiz sonuçlarına göre, öğretmenlerin küresel ısınmaya ilişkin bilgileri, küresel ısınmadan duydukları endişe düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır [$(F_{(2\text{-}47,81)}$=16,73; p<.001)]. Bu farkın hangi endişe düzeyleri arasında ortaya çıktığını belirlemek amacıyla Post Hoc testleri uygulanmış; Levene testi sonuçlarına göre gruplar arasında varyans homojenliği sağlanmadığından Games-Howell testi tercih edilmiştir.

Ayrıca, öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik tutumlarının da endişe düzeylerine göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir [($F_{(2\text{-}53,59)}$=26,53; p<.001)]. Bu değişkende varyans homojenliği sağlanmadığı Levene testi ile saptanmış ve bu nedenle Games-Howell testi kullanılmıştır.

Benzer şekilde, öğretmenlerin çevre dostu davranışlarının da endişe düzeylerine göre anlamlı bir farklılık sergilediği tespit edilmiştir [($F_{(2\text{-}54,28)}$=24,90; p<.001)]. Bu analizde, varyans homojenliği koşulu sağlanmadığı için Games-Howell testi uygulanmıştır.

Tüm ölçeklerde benzer sonuçlar elde edilmiştir. Anlamlı farkın, "çok fazla" ve "orta" endişe düzeyleri arasında "çok fazla" lehine, ayrıca "fazla" ve "orta" endişe düzeyleri arasında ise "fazla" lehine olduğu belirlenmiştir.

Küresel Isınmanın Dünyayı Ne Kadar Sürede Etkileyeceği Düşüncesinin Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik bilgi, tutum ve çevreci davranış düzeylerinin; küresel ısınmanın dünyayı etkileme süresine ilişkin algılarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) uygulanmıştır. Yapılan analizden elde edilen sonuçlar Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Küresel Isınmanın Dünyayı Ne Kadar Sürede Etkileyeceği Düşüncesine göre Öğretmenlerin Küresel Isınma Bilgisi, Tutumları ve Çevre Dostu Davranışlarına İlişkin One Way ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Küresel ısınma dünyayı ne kadar sürede etkileyecektir	*N*	$\bar{X}$	*SS*	Sd	*F*	*p*	Anlamlı Fark
Küresel Isınma Bilgi Ölçeği	Etkisi başladı	161	118,04	11,57	2/27,57	4,39	0,022	Etkisi başladı>50 yıl içerisinde
	10 yıl içerisinde	15	112,73	11,02				
	50 yıl içerisinde	25	108,64	17,91				
Küresel Isınma Tutum Ölçeği	Etkisi başladı	161	160,65	18,37	2/198	9,19	< .001	
	10 yıl içerisinde	15	148,80	22,42				
	50 yıl içerisinde	25	145,04	20,43				
Çevre Dostu Davranış Ölçeği	Etkisi başladı	161	57,07	8,75	2/198	9,24	< .001	
	10 yıl içerisinde	15	53,27	9,38				
	50 yıl içerisinde	25	49,36	7,79				

Tablo 8'de yer alan analiz sonuçlarına göre, öğretmenlerin küresel ısınmaya ilişkin bilgilerinin, küresel ısınmanın dünyayı ne kadar sürede etkileyeceğine dair düşüncelerine göre anlamlı biçimde farklılaştığı belirlenmiştir [($F_{(2\text{-}27,57)}$=4,39; p<.05)]. Bu farkın hangi süreler arasında ortaya çıktığını belirlemek amacıyla Post Hoc testleri uygulanmış; Levene testi sonuçları varyansların homojen olmadığını gösterdiği için Games-Howell testi tercih edilmiştir.

Ayrıca, öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik tutumlarının da bu değişkene göre anlamlı farklılık gösterdiği saptanmıştır [($F_{(2\text{-}198)}$=9,19; p<.001)]. Levene testi sonuçlarına göre gruplar arasında varyans homojenliği sağlandığından, Tukey testi kullanılmıştır.

Benzer biçimde, öğretmenlerin çevre dostu davranışlarının da küresel ısınmanın dünyayı etkileme süresine ilişkin düşüncelerine göre anlamlı biçimde farklılaştığı görülmüştür [($F_{(2\text{-}198)}$=9,24; p<.001)]. Bu değişkende de varyans homojenliği koşulu sağlandığı için Post Hoc testlerinden Tukey testi uygulanmıştır.

Genel olarak, tüm ölçeklerde benzer sonuçlar elde edilmiş; anlamlı farkın "etkisi başladı" görüşünü belirten öğretmenlerle "50 yıl içerisinde etkileyecek" diyen öğretmenler arasında, "etkisi başladı" ifadesini seçenler lehine olduğu tespit edilmiştir.

Küresel Isınmayla Mücadele Etmek için Yaşamlarında Kısıtlama Yapmaya Gönüllü Olmanın Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Öğretmenlerin küresel ısınmaya ilişkin bilgi düzeyleri, tutumları ve çevreye yönelik olumlu davranışlarının; küresel ısınmayla mücadele etmek amacıyla günlük yaşamlarında bazı kısıtlamalara gönüllü olup olmadıklarına göre değişip değişmediğini belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Analizden elde edilen sonuçlar Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Küresel Isınmayla Mücadele Etmek için Yaşamlarında Kısıtlama Yapmaya Gönüllü Olmaya göre Öğretmenlerin Küresel Isınma Bilgisi, Tutumları ve Çevre Dostu Davranışlarına İlişkin One Way ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Küresel ısınmayı önlemek için yaşamınızda kısıtlama yapmaya gönüllü müsünüz	*N*	$\bar{X}$	*SS*	Sd	*F*	*p*	Anlamlı Fark
Küresel Isınma Bilgi Ölçeği	Kesinlikle gönüllü değilim	7	95,57	25,88	3/21,72	12,36	< .001	Kesinlikle gönüllüyüm>Kesinlikle gönüllü değilim Kesinlikle gönüllüyüm>Gönüllüyüm Kesinlikle gönüllüyüm>Ne gönüllü ne gönülsüzüm Gönüllüyüm> Kesinlikle gönüllü değilim Gönüllüyüm>Ne gönüllü ne gönülsüzüm
	Ne gönüllü ne gönülsüzüm	16	110,69	12,41				
	Gönüllüyüm	100	114,17	11,78				
	Kesinlikle gönüllüyüm	78	122,49	9,60				
Küresel Isınma Tutum Ölçeği	Kesinlikle gönüllü değilim	7	133	17,38	3/22,23	33,27	< .001	
	Ne gönüllü ne gönülsüzüm	16	133,44	20,06				
	Gönüllüyüm	100	153,26	15,46				
	Kesinlikle gönüllüyüm	78	170,90	14,80				
Çevre Dostu Davranış Ölçeği	Kesinlikle gönüllü değilim	7	43,86	6,77	3/197	40,23	< .001	
	Ne gönüllü ne gönülsüzüm	16	44,81	6,80				
	Gönüllüyüm	100	53,74	7,34				
	Kesinlikle gönüllüyüm	78	61,83	7,03				

Tablo 9'da yer alan analiz sonuçları incelendiğinde, öğretmenlerin küresel ısınmaya ilişkin bilgilerinin, küresel ısınmayla mücadele etmek amacıyla yaşamlarında kısıtlama yapmaya yönelik gönüllülük durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir [($F_{(3\text{-}21,72)}$=12,36; p<.001)]. Bu farkın hangi gruplar arasında ve hangi grup lehine ortaya çıktığını belirlemek amacıyla Post Hoc testleri uygulanmıştır. Levene testi sonuçlarına göre varyans homojenliği koşulu sağlanmadığından, Games-Howell testi tercih edilmiştir.

Ayrıca, öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik tutumlarının da gönüllülük durumlarına göre anlamlı biçimde farklılaştığı saptanmıştır [($F_{(3\text{-}22,23)}$=33,27; p<.001)]. Varyans homojenliği şartının Levene testi ile sağlanmadığı belirlenmiş ve bu nedenle yine Games-Howell testi uygulanmıştır.

Analiz sonuçları incelendiğinde, öğretmenlerin çevre dostu davranışlarının da yaşamlarında kısıtlama yapma konusundaki gönüllülük durumlarına göre anlamlı biçimde farklılaştığı görülmektedir [($F_{(3\text{-}197)}$=40,23; p<.001)]. Bu değişkende varyans homojenliği koşulu sağlandığı için Tukey testi yapılmıştır.

Tüm ölçeklerde benzer bulgular elde edilmiştir. Anlamlı farklılıkların, "kesinlikle gönüllüyüm" grubunun "kesinlikle gönüllü değilim", "ne gönüllüyüm ne gönüllü değilim" ve "gönüllüyüm" gruplarına göre daha yüksek puanlara sahip olmasından kaynaklandığı belirlenmiştir. Ayrıca, "gönüllüyüm" grubunun puanlarının "kesinlikle gönüllü değilim" ve "ne gönüllüyüm ne gönüllü değilim" gruplarından anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür.

Günlük Hayatta Küresel Isınma ve Çevre Sorunları ile İlgili Gelişmeleri Takip Etme Sıklığının Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Öğretmenlerin küresel ısınmaya ilişkin bilgi, tutum ve çevreci davranış düzeylerinin; günlük yaşamda küresel ısınma ve çevre sorunlarına dair gelişmeleri izleme sıklıkları açısından farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Günlük Hayatta Küresel Isınma ve Çevre Sorunları ile İlgili Gelişmeleri Takip Etme Sıklığına Göre Öğretmenlerin Küresel Isınma Bilgisi, Tutumları ve Çevre Dostu Davranışlarına İlişkin One Way ANOVA Sonuçları

Ölçekler	Günlük hayatta küresel ısınma ve çevre sorunları ile ilgili gelişmeleri takip etme sıklığınız nedir	*N*	$\bar{X}$	*SS*	Sd	*F*	*p*	Anlamlı Fark
Küresel Isınma Bilgi Ölçeği	Her zaman	21	117,86	9,91	3/33,10	3,61	0,023	Sık sık> Bazen
	Sık sık	83	119,66	11,97				
	Bazen	87	114,24	12,44				
	Nadiren	10	106,50	20,06				
Küresel Isınma Tutum Ölçeği	Her zaman	21	164,76	14,65	3/197	10,35	<.001	Sık sık> Nadiren
	Sık sık	83	164,31	18,64				Her zaman> Bazen
	Bazen	87	151,97	18,71				Her zaman> Nadiren
	Nadiren	10	140,30	21,49				
Çevre Dostu Davranış Ölçeği	Her zaman	21	59,29	9,00	3/197	17,85	<.001	
	Sık sık	83	59,77	7,83				
	Bazen	87	52,29	7,80				
	Nadiren	10	46,60	10,13				

Tablo 10'da yer alan sonuçlar incelendiğinde, öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik bilgi düzeylerinin; günlük yaşamda küresel ısınma ve çevre sorunlarına ilişkin gelişmeleri izleme sıklıklarına göre anlamlı biçimde değiştiği görülmektedir [($F_{(3\text{-}33,10)}$=3,61; p<.05)]. Bu farklılığın hangi gruplar arasında ortaya çıktığını belirlemek amacıyla Post Hoc analizleri gerçekleştirilmiştir. Levene testi sonuçları varyansların homojen olmadığını gösterdiğinden, karşılaştırmalarda Games-Howell testi kullanılmıştır.

Benzer şekilde, öğretmenlerin küresel ısınmaya ilişkin tutum puanlarının da çevresel gelişmeleri takip etme düzeylerine göre anlamlı biçimde farklılaştığı belirlenmiştir [($F_{(3\text{-}197)}$=10,35; p<.001)]. Varyans homojenliği koşulu Levene testiyle sağlandığından, bu değişkende uygun yöntem olarak Tukey testi tercih edilmiştir.

Ayrıca öğretmenlerin çevre dostu davranış puanlarının da küresel ısınma ve çevre sorunlarına dair gelişmeleri ne sıklıkla takip ettiklerine bağlı olarak anlamlı bir değişim gösterdiği tespit edilmiştir [($F_{(3\text{-}197)}$=17,85; p<.001)]. Varyansların eşit olduğu Levene testiyle doğrulandığı için bu analizde de Tukey testi uygulanmıştır.

Genel olarak tüm alt boyutlarda benzer bir eğilim ortaya çıkmıştır. Yapılan karşılaştırmalar, "her zaman" çevresel gelişmeleri takip ettiklerini belirten öğretmenlerin bilgi, tutum ve davranış puanlarının "bazen" ve "nadiren" yanıtlarını verenlere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir. Aynı şekilde, "sık sık" takip ettiğini ifade eden grubun puanlarının da "bazen" ve "nadiren" seçeneklerini işaretleyenlere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çevre Sorunları ile İlgili Bir Proje Yaptırıp Yaptırıp Yaptırmamanın Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Fen bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınmaya yönelik bilgi düzeyleri, tutumları ve çevreci davranışlarının; öğrencilerine çevre sorunlarına ilişkin bir proje çalışması yaptırıp yaptırmadıklarına göre değişip değişmediğini incelemek amacıyla bağımsız örneklemler için t-testi uygulanmıştır. Bu analize ilişkin sonuçlar Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Öğrencilerine Çevre Sorunları ile İlgili Bir Proje Yaptırıp Yaptırmamalarına göre Öğretmenlerin Küresel Isınma Bilgisi, Tutumları ve Çevre Dostu Davranışlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Ölçekler	Öğrencilerinize Çevre Sorunları ile İlgili Bir Proje Yaptırdınız mı	*N*	$\bar{X}$	*SS*	Sd	*t*	*p*	Anlamlı Fark
Küresel Isınma Bilgi Ölçeği	Evet	108	119,21	10,54	165,44	3,27	0,001	Evet> Hayır
	Hayır	93	113,29	14,49				
Küresel Isınma Tutum Ölçeği	Evet	108	162,20	18,30	199	3,49	0,001	
	Hayır	93	152,73	20,13				
Çevre Dostu Davranış Ölçeği	Evet	108	58,67	7,86	199	5,10	<.001	
	Hayır	93	52,53	9,21				

Tablo 11'de yer alan analiz sonuçlarına göre, öğretmenlerin küresel ısınma bilgileri, öğrencilerine çevre sorunlarıyla ilgili bir proje yaptırıp yaptırmadıklarına göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır [($t_{(165,44)}$=3,27; p=.001)]. Benzer şekilde, öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik tutumlarının da öğrencilerine çevre sorunlarıyla ilgili proje yaptırıp yaptırmama durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır [($t_{(199)}$=3,49; p=.001)]. Ayrıca, öğretmenlerin çevre dostu davranışlarının da aynı değişkene göre anlamlı biçimde farklılık gösterdiği belirlenmiştir [($t_{(199)}$=5,10; p<.001)]. Ortalama değerler incelendiğinde, tüm ölçeklerde benzer sonuçlar elde edilmiş olup, anlamlı farkın "evet" yanıtı veren öğretmenler lehine olduğu görülmüştür.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, fen bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınmaya yönelik bilgi, tutum ve çevre dostu davranış düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre değişip değişmediği incelenmiştir. Araştırmanın alt problemleri doğrultusunda ulaşılan bulgular sonucunda elde edilen çıkarımlar ile bu sonuçların ilgili alan yazınla karşılaştırılması, aşağıdaki başlıklarda ayrı ayrı ele alınmıştır.

Cinsiyetin Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisine dair Araştırma Sonuçları

Araştırma bulgularına göre fen bilgisi öğretmenleri arasında kadınların küresel ısınmaya yönelik bilgileri erkeklere kıyasla daha yüksektir. Bu durum, kadın öğretmenlerin çevre eğitimi, sürdürülebilirlik çalışmaları ve toplumsal etkinliklere erkeklerden daha yüksek düzeyde katılım göstermesine bağlanabilir. Nitekim Arcury ve Christianson (1990) kadın bireylerin bu tür kurs ve seminerlere daha fazla ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Hunter vd. (2004) kadınların erkeklere göre küresel ısınma konularında daha yüksek bilgi sahibi olduklarını tespit etmiştir. Bu sonuç çalışma ile paralellik göstermektedir. Diğer taraftan Umurhan (2022), öğretmen adayları ile yürüttüğü çalışmasında cinsiyetin küresel ısınma bilgisi üzerinde bir etkisi olmadığını raporlamıştır. Bu bulgu çalışma bulgusuyla uyumlu değildir.

Öğretmenlerin küresel ısınma tutum düzeyleri açısından bakıldığında da kadınların erkek öğretmenlere göre daha olumlu bir tutum sergilediği ortaya çıkmıştır. Kadınların, doğa ve çevreye ilişkin tehditlere karşı koruyucu tutum geliştirme eğiliminde oldukları (Zelezny vd., 2000) ve bu duygusal hassasiyetin "küresel ısınma" gibi çevresel sorunlara yönelik tutum geliştirmeyi kolaylaştırdığı düşünülebilir. Aslan ve İmamoğlu'nun (2013) çalışmalarında, fen bilgisi öğretmeni kadınların çevre tutum düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ahi ve Özsoy'un (2015) ilkokul öğretmenlerini incelediği çalışmalarında da benzer biçimde kadınların çevreye yönelik tutum puanlarının erkeklerden yüksek olduğu saptanmıştır. Özden (2008) ve Umurhan (2022) çalışmalarında, kadın öğretmen adaylarının erkeklere göre küresel ısınma tutumlarının daha olumlu olduğunu raporlamışlardır. Gökmen (2021), çevre tutumları üzerinde cinsiyetin etkisini araştırdığı meta-analiz çalışmasında, kadınların çevre tutumlarının erkeklere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın bulguları bu çalışmalarla örtüşmektedir.

Araştırma sonuçları, kadın fen bilgisi öğretmenlerinin erkek öğretmenlere göre daha yüksek düzeyde çevre dostu davranış sergilediklerini göstermiştir. Kadınların çevresel değerlere daha duyarlı olmaları ve bu değerleri günlük yaşamlarına daha fazla yansıtmaları nedeniyle sürdürülebilir davranışları (örneğin tüketim tercihlerinde bilinçli hareket etme, çevre farkındalığı oluşturma çabaları) daha sık gerçekleştirdikleri söylenebilir. Umurhan'ın (2022) bulguları da benzer yöndedir; ilgili çalışmada kadın öğretmen adaylarının çevreci davranış düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu rapor edilmiştir. Benzer şekilde Zelezny ve arkadaşları (2000) kadınların çevreye yönelik davranışlarının erkeklere kıyasla daha güçlü olduğunu ortaya koymuşlardır. Hunter ve diğerleri (2004) de kadınların sürdürülebilir yaşam pratiklerine daha yatkın olduğunu ifade etmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, mevcut araştırmanın bulguları literatürdeki bu sonuçlarla paralellik göstermektedir.

Mesleki Tecrübenin Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisine dair Araştırma Sonuçları

Araştırma bulgularına göre mesleki kıdem açısından 0–6 yıl deneyime sahip öğretmenlerin, 16 yıl ve üzeri deneyime sahip öğretmenlere kıyasla küresel ısınma bilgileri daha fazladır. Bu durum, daha genç öğretmenlerin dijital araçlar ve internet ortamını daha etkin kullanmalarıyla güncel çevre bilimleri ve iklim değişikliği konularına erişiminin kolaylaşması ve üniversite eğitimleri sırasında çevreyle ilgili içeriklere daha güncel olarak ulaşmalarıyla açıklanabilir. Risco Torres ve Cebrián (2018) çalışmalarında genç öğretmenlerin çevresel gelişmeleri öğrenmeye daha yatkın olduklarını ortaya koymuşlardır. Bu araştırma çalışmayla paralellik göstermektedir.

Çalışmada 0–6 yıl mesleki deneyime sahip öğretmenlerin, 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlere kıyasla küresel ısınmaya yönelik tutum puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Son yıllarda öğretmen yetiştirme programlarında çevre eğitimi, sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliği ve ekolojik farkındalık gibi konular daha fazla yer bulmuştur (Dere & Çinikaya, 2023). Bu durum, yeni mezun öğretmenlerin çevre sorunlarına ilişkin daha fazla farkındalığa sahip olmalarını sağlamış olabilir. Ahi ve Özsoy (2015) ilkokul öğretmenleri üzerinde yürüttükleri araştırmada, 1–5 yıl arası hizmet süresine sahip öğretmenlerin 26 yıl ve üzeri deneyimi olanlara göre çevreye yönelik daha olumlu tutumlar sergilediklerini saptamıştır. Bu sonuç çalışma ile paralellik göstermektedir. Buna karşın, Kavak ve Deretarla Gül'ün (2023) okul öncesi öğretmenleriyle gerçekleştirdikleri çalışmalarında, çevresel tutumların yaş ve mesleki kıdem gibi demografik değişkenlere göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Bu sonuç, mevcut çalışmanın bulgularıyla örtüşmemektedir.

Araştırma bulguları, meslekte 0–6 yıl deneyime sahip olan fen bilgisi öğretmenlerinin, 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlere kıyasla daha yüksek düzeyde çevre dostu davranış sergilediklerini ortaya koymuştur. Alanyazında genç kuşakların çevresel konularda daha duyarlı, gönüllü ve eyleme dönük olduğuna dair bulgular bulunmaktadır (Corner vd., 2015). Bu doğrultuda, mesleğe yeni başlamış öğretmenlerin geri dönüşüm, enerji tasarrufu veya çevre koruma gibi uygulamaları gündelik yaşamlarında daha fazla benimsedikleri düşünülebilir. Bununla birlikte, literatürde mevcut bulguyla

çelişen çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Erol ve Gezer (2006), öğretmenlerin çevresel davranışlarının yaş ve deneyim arttıkça yükseldiğini, daha kıdemli öğretmenlerin çevreyle ilgili uygulamalara daha aktif katıldıklarını belirtmiştir. Benzer şekilde Erten (2005) de mesleki deneyim arttıkça çevreye yönelik davranışlarda artış görüldüğünü bildirmiştir. Bu sonuçlar, çalışmamızda elde edilen bulgularla ters yönde bir ilişki göstermektedir.

Küresel Isınmayla Mücadele Etmek için Kimin Daha Fazla şey Yapması Gerektiği Düşüncesinin Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisine dair Araştırma Sonuçları

Çalışma, küresel ısınmayla mücadelede başlıca sorumluluğun öğrenciler ve öğretmenlerde olduğunu düşünen fen bilgisi öğretmenlerinin, çözümü devlet, şirketler veya toplumun geneli gibi daha geniş ve dışsal gruplara yükleyen öğretmenlere kıyasla daha fazla küresel ısınma bilgisine sahip olduklarını göstermiştir. Bu sonuç, bilgi düzeyi arttıkça öğretmenlerin kendi mesleki rolleri ve yakın çevreleri üzerinden çözüm üretme eğiliminin güçlendiğine işaret etmektedir. Literatürde çevre okuryazarlığı yüksek bireylerin çevresel bilgi ve değer bilinçlerini geliştirdikleri; bu sayede "çözüm ararken bireysel rol ve yakın çevre" kavramını daha etkin olarak benimsedikleri vurgulanmaktadır (Hiğde, 2014; Wong vd., 2018).

Araştırmanın bulguları, küresel ısınmayla mücadelede en fazla sorumluluğun öğrenciler ve öğretmenlerde olduğuna inanan fen bilgisi öğretmenlerinin, çözümü daha çok devlet, şirketler, fabrikalar veya toplumun geneline atfeden öğretmenlere kıyasla küresel ısınmaya ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğunu göstermektedir. Alan yazındaki çalışmalar, çevresel sorunların çözümünde bireysel davranışların etkili olduğunu düşünen kişilerin çevreye yönelik daha olumlu tutumlar sergilediklerini ortaya koymaktadır (Hiğde, 2014; Kollmuss & Agyeman, 2002; O'Donnell & Guidry, 2022). Bu doğrultuda, çözümün dışsal aktörlerde değil bireyin kendi eylemlerinde olduğuna ilişkin inancın çevre tutumlarını güçlendirdiği söylenebilir. Fen bilgisi öğretmenlerinin, özellikle öğrenciler aracılığıyla geleceğe dönük bir değişim yaratabileceklerini düşünmeleri, kendilerini doğrudan çözüm sürecinin bir parçası olarak görmelerine ve buna bağlı olarak çevreye yönelik tutumlarının artmasına katkı sağlamış olabilir.

Araştırma bulgularına göre, küresel ısınmayla mücadelede en fazla katkıyı öğrencilerin ve öğretmenlerin sağlaması gerektiğini düşünen fen bilgisi öğretmenleri, çözümü daha çok devlet, şirketler, fabrikalar veya toplumun geneline yükleyen öğretmenlere kıyasla daha fazla çevre dostu davranış sergilemektedir. Çevresel değişimin odağına öğrencileri yerleştiren ve kendi mesleki rollerini bu dönüşümün bir parçası olarak gören fen bilgisi öğretmenlerinin, çevreye ilişkin olumlu davranışları daha fazla uyguladığı; buna bağlı olarak da içsel bir sorumluluk duygusunun çevreci davranışlara dönüşmeyi teşvik ettiği düşünülmektedir. Hiğde'nin (2014), fen bilimleri öğretmen adaylarıyla yürüttüğü çalışmasında, bireysel sorumluluk algısı yüksek olan katılımcıların çevreci davranışlara daha yatkın oldukları saptanmıştır. Bu bulgu, araştırmanın sonucuyla tutarlılık göstermektedir.

Küresel Isınmanın Ne Kadar Endişelendirdiğinin Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisine dair Araştırma Sonuçları

Araştırma sonuçları, küresel ısınmaya yönelik endişe düzeyi yüksek olan öğretmenlerin, endişesi orta ve fazla düzeyde olan öğretmenlere kıyasla daha fazla küresel ısınma bilgisine sahip olduklarını göstermektedir. Çevresel kaygının artması, bireylerin konuyla ilgili daha fazla bilgi arayışına yönelmesine ve çözüm yollarına ilişkin araştırma yapmasına neden olabileceğinden, bu öğretmenlerin küresel ısınma konusunda daha fazla bilgi edinme eğilimi taşıdıkları düşünülmektedir. Yılmaz vd. (2018), Yılmaz ve Can (2020), Malka vd. (2009) ve Milfont (2012) yetişkinlerle yürüttükleri çalışmalarında, küresel ısınma ve iklim değişikliği hakkındaki bilgi düzeyinin, bireylerin kaygı düzeylerini anlamlı biçimde yordadığını; yapısal eşitlik modeli sonucunda bilgi arttıkça kaygı ve farkındalığın da arttığını tespit etmişlerdir. Bu çalışmalar araştırma bulgusuyla paralellik göstermektedir.

Araştırmada, küresel ısınma konusunda çok yüksek düzeyde endişe duyan öğretmenlerin, endişe düzeyi fazla ve orta olan öğretmenlere kıyasla daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmüştür. Küresel ısınmaya ilişkin yoğun kaygı ve endişe duygularının, öğretmenlerin çevreyle ilgili konulara duyuşsal olarak daha fazla bağlanmasına yol açtığı ve bu artan duyuşsal hassasiyetin tutumlarını olumlu yönde etkileyebileceği düşünülmektedir. Işık Mercan vd. (2022), yetişkin bir örneklemde iklim değişikliği kaygısı ile çevresel tutum ölçeğinin bazı alt boyutları (özellikle pestisit kullanımı, tüketim ve biyolojik çeşitlilik boyutları) arasında anlamlı pozitif ilişkiler bulmuşlardır. Yani iklim değişikliği konusunda daha fazla kaygı duyan bireyler, çevre lehine daha güçlü tutumlar sergilemektedir. Ataç ve Kiloatar (2025), fizyoterapistler ve diğer sağlık çalışanlarıyla yaptıkları çalışmada, iklim değişikliği farkındalığı ölçeğinin "iklim değişikliği kaygısı" alt boyutu ile çevreci tutum arasında pozitif ilişki tespit etmiştir. Bu çalışmalar araştırma bulgusuyla örtüşmektedir. Diğer taraftan Atta vd. (2024) hemşirelik fakültesi öğretim elemanlarıyla yürüttükleri çalışmalarında, iklim kaygısı ile çevresel tutum arasında anlamlı bir ilişki bulunmakla birlikte, yapısal modelde daha yüksek iklim kaygısının daha düşük çevresel tutum puanlarıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Yazarlar, yoğun kaygının bazı bireylerde çaresizlik ve tükenmişlik hissini artırarak tutumu olumsuz etkileyebileceği yorumunu yapmışlardır. Bu bulgu çalışmanın sonucu ile örtüşmemektedir.

Araştırma bulguları, küresel ısınmaya ilişkin endişe düzeyi çok yüksek olan öğretmenlerin, endişesi orta veya fazla düzeyde olan öğretmenlere göre daha fazla çevre dostu davranışlar sergilediklerini göstermektedir. Bu durum, yoğun kaygı yaşayan öğretmenlerin iklim krizini daha acil ve müdahale gerektiren bir sorun olarak algılamalarından kaynaklanmış olabilir. Böyle bir algı, bireylerin kendilerini çözüm sürecinin aktif bir öznesi olarak görmelerini ve çevreci davranışlara yönelme motivasyonlarını artırabilir. Nitekim Garg vd. (2021), çevresel sorumluluk duygusunun bireyleri davranışa yönelten temel faktörlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Leite vd. (2023), üniversite öğrencileri üzerinde yürüttükleri çalışmada iklim kaygısının anlamlı düzeyde çevre dostu davranışı yordadığını, yani kaygı arttıkça bireylerin eyleme geçme (enerji tasarrufu, tüketimi azaltma vb.) eğilimlerinin de arttığını tespit etmişlerdir. Bu çalışmalar araştırma bulgusuyla örtüşmektedir.

Küresel Isınmanın Dünyayı Ne Kadar Sürede Etkileyeceği Düşüncesinin Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisine dair Araştırma Sonuçları

Araştırma bulgularına göre, küresel ısınmanın etkilerinin halihazırda başlamış olduğunu düşünen öğretmenlerin, bu etkinin ancak yaklaşık 50 yıl sonra ortaya çıkacağını düşünen öğretmenlere kıyasla daha fazla küresel ısınma bilgisine sahip oldukları belirlenmiştir. İklim değişikliği konusunda daha fazla bilimsel bilgiye sahip olan öğretmenler; sıcaklık artışları, ekstrem hava olayları, kuraklık, sel, biyoçeşitlilik kaybı gibi güncel verileri daha doğru yorumlayabilmektedir. Bu nedenle bilgi düzeyi yüksek olan öğretmenler, küresel ısınmanın gelecekte olacak bir süreç değil, hâlihazırda yaşanan bir kriz olduğunu daha net kavramış olabilirler. Ay ve Erik (2020) üniversite öğrencilerinin küresel ısınma ve iklim değişikliğine ilişkin bilgi ve algıları incelemişler, öğrencilerin bilgi düzeyleri genel olarak orta olsa da, büyük çoğunluğunun "yeryüzünde küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerini artık bariz şekilde hissettiklerini" ifade ettiklerini ortaya çıkarmışlardır. Bu doğrultuda bilgi, farkındalık ve "etkileri hali hazırda hissediyoruz" algısının birlikte artma eğiliminde olduğunu, iklim değişikliği sorununu uzak bir gelecek yerine güncel bir problem olarak algılayanların daha yüksek farkındalığa sahip olduklarını belirtmişlerdir. Korkmaz (2018) Batı Akdeniz bölgesinde yürütülen çalışmasında, iklim değişikliğine ilişkin farkındalık ve bilgi düzeyi arttıkça, katılımcıların yerel etkileri (ısı dalgaları, kuraklık vb.) iklim değişikliğinin şimdiki sonuçları olarak görme eğilimlerinin güçlendiğini raporlamıştır. Bu bulgular çalışma ile paralellik göstermektedir.

Araştırma sonucunda, küresel ısınmanın etkilerinin günümüzde hissedilmeye başlandığını ifade eden öğretmenlerin, bu etkinin ancak yaklaşık 50 yıl sonra ortaya çıkacağını düşünen öğretmenlere kıyasla daha olumlu tutumlara sahip oldukları görülmüştür. Küresel ısınmayı "gelecekte olacak bir durum" olarak gören öğretmenler, sorunu uzak ve soyut bir tehdit olarak değerlendirebilir. Buna karşılık etkilerin şimdiden başladığına inanan öğretmenler, sorunu yakın, gerçek ve acil bir mesele olarak

görmüş olabilir. Çevresel psikoloji araştırmaları, bir tehdidin yakın/şimdiki zamanlı algılanmasının bireyi daha fazla duyuşsal olarak etkilediğini ve çevreye yönelik daha güçlü tutumlar geliştirdiğini göstermektedir (Keller vd., 2022; Maiella vd., 2020).

Araştırma sonuçları, küresel ısınmanın etkilerinin hâlihazırda görülmeye başlandığını düşünen öğretmenlerin, bu etkilerin ancak uzun bir süre sonra ortaya çıkacağını ifade eden öğretmenlere kıyasla daha fazla çevre dostu davranış sergilediklerini göstermektedir. İklim değişikliğini güncel ve acil bir sorun olarak algılayan öğretmenlerin, buna bağlı olarak daha güçlü bir çevresel risk farkındalığı geliştirdikleri ve bu farkındalığın da kişisel sorumluluk duygusunu artırarak çevreci davranışlarını desteklediği düşünülmektedir. Keller vd. (2022) yaptıkları derleme çalışmasında, iklim değişikliğini "ciddi/güncel bir tehdit" olarak görmenin birçok çalışmada iklim dostu davranışları artırdığını rapor etmişlerdir. Bu çalışma araştırma bulgusuyla örtüşmektedir.

Küresel Isınmayla Mücadele Etmek için Yaşamlarında Kısıtlama Yapmaya Gönüllü Olup Olmamalarının Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisine dair Araştırma Sonuçları

Araştırma sonuçları, küresel ısınmayla mücadele edebilmek için yaşamlarında bazı kısıtlamalara gitmeye "kesinlikle gönüllü" veya "gönüllü" olduğunu belirten fen bilgisi öğretmenlerinin, bu konuda "gönüllü olmayan" ya da "kararsız" olan öğretmenlere göre daha yüksek düzeyde bilgiye sahip olduklarını ortaya koymuştur. Küresel ısınmaya ilişkin bilgi düzeyi arttıkça, öğretmenlerin sorunun boyutlarını ve olası sonuçlarını daha iyi fark ettikleri için yaşam tarzlarında değişiklik yapmaya daha yatkın olabilecekleri düşünülmektedir. Elsharkawy vd. (2024), üniversite öğrencileriyle yaptıkları çalışmada iklim değişikliği bilgisi yükseldikçe, iklim değişikliğini azaltmaya yönelik uygulama ve pratiklerin (enerji tasarrufu, atık azaltma vb.) arttığını tespit etmişlerdir. Dopelt vd. (2020) üniversite öğrencilerinin iklim değişikliği bilgi düzeyleri yükseldikçe çevresel davranış puanlarının da arttığını; bilgi ve tutumla davranış arasında anlamlı pozitif ilişkiler olduğunu bulmuşlardır. Bu çalışmalar araştırma bulgusuyla paralellik göstermektedir. Fakat Hiğde (2014) çalışmasında, fen bilgisi öğretmen adaylarının iklim değişikliği hakkındaki bilgilerinin, çevre dostu davranışlarının önemli bir belirleyicisi olmadığını rapor edilmiştir. Bu çalışma araştırma bulgusuyla örtüşmemektedir.

Araştırma bulguları, küresel ısınmayla mücadele amacıyla yaşamlarında kısıtlama yapmaya "kesinlikle gönüllü" ya da "gönüllü" olduklarını ifade eden fen bilgisi öğretmenlerinin, bu konuda "kesinlikle gönüllü olmayan" veya "kararsız" olan öğretmenlere göre daha olumlu tutumlara sahip olduğunu göstermiştir. Bu durum, küresel ısınmaya yönelik olumlu tutumların bireylerin gönüllü davranış gösterme eğilimini güçlendirmiş olabileceğini düşündürmektedir. Levine ve Strube (2012) üniversite öğrencileri ile yürüttükleri çalışmalarında, çevreye dair tutumlar ile davranış niyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Aslan Efe ve Efe (2025) fen bilimleri öğretmenleri ile yürüttükleri çalışmalarında küresel ısınmaya yönelik bilimsel görüşlere ilişkin tutumlar ve eyleme geçme eğilimlerinin pozitif ilişkili olduğu rapor etmişlerdir. Bu çalışmalar araştırma bulgusuyla örtüşmektedir.

Bu araştırmada, küresel ısınmayla mücadele kapsamında yaşamlarında belirli kısıtlamalara gitmeye "kesinlikle gönüllü" ya da "gönüllü" olduklarını ifade eden fen bilgisi öğretmenlerinin, bu konuda "kesinlikle gönüllü olmayan" veya "kararsız" olan öğretmenlere göre daha yüksek düzeyde çevre dostu davranış sergiledikleri belirlenmiştir. Steg ve Vlek'in (2009) çalışması da bu bulguyu destekler niteliktedir; araştırmacılar, gönüllü bireylerin enerji tasarrufu, geri dönüşüm ve sürdürülebilir tüketim gibi çevreci davranışları yaşamlarının bir parçası hâline getirmeye daha eğilimli olduklarını ortaya koymuştur. Atay vd. (2019), çevre için bir şeylerden vazgeçmeye gönüllü olan bireylerin, günlük yaşamda daha fazla çevre dostu davranış gösterdiklerini bulmuşlardır. Thaller vd. (2020) çalışmalarında, çevre için fedakârlık yapmaya istekli bireylerin iklim dostu davranışlarının daha yüksek, fedakârlığa isteksiz bireylerin ise daha düşük düzeyde olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmalar araştırma bulgusuyla paralellik göstermektedir.

Günlük Hayatta Küresel Isınma ve Çevre Sorunları ile İlgili Gelişmeleri Takip Etme Sıklığının Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisine dair Araştırma Sonuçları

Araştırma sonucunda, günlük yaşamlarında küresel ısınma ve çevre sorunlarına ilişkin gelişmeleri her zaman ya da sık sık takip eden fen bilgisi öğretmenlerinin, bu konuları bazen veya nadiren izleyen meslektaşlarına göre daha fazla küresel ısınma bilgisine sahip oldukları belirlenmiştir. Bu doğrultuda çevre ve iklimle ilgili güncel haberleri düzenli biçimde takip eden öğretmenlerin bilgi düzeylerinin arttığı söylenebilir. Nitekim Cotton'un (2006) çalışması da, güncel çevresel gelişmelerin izlenmesinin öğretmenlerin çevre eğitimi konusundaki bilgi birikimini artırdığını ortaya koymaktadır. Dahası, Chen ve Liu (2021), çalışmalarında çevre haberlerine maruziyetin, hava kirliliği bilgisiyle anlamlı ve pozitif ilişkili olduğunu; haberleri daha çok takip edenlerin bilgi düzeylerinin de daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmalar araştırma bulgusuyla örtüşmektedir.

Araştırma bulguları, günlük yaşamlarında küresel ısınma ve çevre sorunlarına ilişkin gelişmeleri her zaman ya da sık sık takip eden fen bilgisi öğretmenlerinin, bu konuları yalnızca bazen ya da nadiren izleyenlere kıyasla daha olumlu küresel ısınma tutumuna sahip olduklarını ortaya koymuştur. Çevre ve iklimle ilgili güncel gelişmeleri düzenli olarak takip eden öğretmenlerin konuya ilişkin bilgi birikimlerinin artması, çevresel problemlerin ciddiyetini daha iyi kavramalarını ve buna bağlı olarak daha olumlu çevresel tutum geliştirmelerini sağlamış olabilir. Nitekim Tuncer vd. (2009) çalışmalarında, bilgi düzeyindeki yükselişin çevresel tutum artışıyla bağlantılı olduğunu ortaya koymuşlardır. Akbulut ve Kaya (2020) araştırmalarında iklim değişikliğine ilişkin haberleri ve bilimsel gelişmeleri düzenli takip eden öğretmenlerin farkındalık ve tutum puanlarının daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmalar araştırma bulgusunu desteklemektedir.

Araştırmada, günlük yaşamda küresel ısınma ve çevre sorunlarına ilişkin gelişmeleri "sık sık" ya da "her zaman" izleyen fen bilgisi öğretmenlerinin, bu tür gelişmeleri "bazen" veya "nadiren" takip eden öğretmenlere göre daha yüksek düzeyde çevre dostu davranış sergiledikleri belirlenmiştir. Çevresel konuları düzenli olarak takip eden bireylerde, konuya ilişkin kaygı, suçluluk ya da sorumluluk hissinin daha güçlü ortaya çıkabileceği ve bu duyguların çevreci davranışlara dönüşmüş olabileceği düşünülmektedir. Ojala (2012) çalışmasında çevresel haberlerin izlenmesinin bireylerde çevresel sorumluluk duygusunu güçlendirdiğini ve gönüllü çevreci davranışları artırdığını belirlemiştir. Liu ve Li (2021) araştırmalarında, çevre haberlerine daha fazla maruz kalan bireylerin, kendini daha sorumlu hissedip daha çok çevre dostu davranışta bulunduklarını tespit etmişlerdir. Dagiliūtė (2023) çalışmasında, çeşitli çevresel bilgi kaynaklarını (kitaplar/bilimsel yayınlar, internet, belgeseller, gazeteler vb.) kullanan bireylerin, kullanmayanlara kıyasla daha fazla sayıda çevre dostu davranış (atık ayrıştırma, yerel ürün kullanma, tek kullanımlık plastikten kaçınma vb.) sergilediğini ortaya koymuştur. Bu çalışmalar araştırma bulgusuyla paralellik göstermektedir.

Öğrencilerine Çevre Sorunları ile İlgili Proje Yaptırıp Yaptırmamalarının Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Küresel Isınma Bilgi, Tutum ve Çevre Dostu Davranışları Üzerindeki Etkisine dair Araştırma Sonuçları

Araştırma sonuçları, öğrencilerine çevre sorunlarına yönelik proje çalışmaları yaptıran fen bilgisi öğretmenlerinin, yaptırmayan öğretmenlere kıyasla küresel ısınma konusunda daha fazla bilgiye sahip olduklarını göstermiştir. Proje temelli etkinliklerde öğretmen, yalnızca bilgi aktaran kişi konumundan çıkarak süreci yönlendiren bir rehber rolü üstlenmektedir. Bu süreçte öğrencilerden gelen çeşitli sorularla karşılaşan öğretmen, doğru ve güncel yanıtlar verebilmek için araştırma yapma, kaynak inceleme ve yeni gelişmeleri takip etme ihtiyacı duyar. Bu nedenle, proje uygulamalarını gerçekleştiren öğretmenlerin bilgi düzeylerinin artması, bu süreçte kendi bilgilerini sürekli yenilemelerinden kaynaklanmış olabilir. Erbasan ve Erkol (2019), ilkokul öğretmenleriyle yürüttükleri çalışmalarında, çevresel projelere katılıma göre çevre okuryazarlığı puanlarını karşılaştırmış ve projelere katılanların çevre okuryazarlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu rapor etmişlerdir. Kırbağ Zengin ve Yucasu (2017), proje temelli çevre eğitimi sürecine katılan öğretmen adaylarının çevreye yönelik bilgi

puanlarının anlamlı şekilde arttığını ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar araştırma sonucuna paralellik göstermektedir.

Araştırmada, öğrencilerine çevre sorunlarına yönelik proje çalışmaları yaptıran fen bilgisi öğretmenlerinin, yaptırmayan öğretmenlere kıyasla küresel ısınmaya ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Öğrencilere çevre temalı projeler hazırlatan öğretmenlerin, çevresel sorunları yalnızca kuramsal düzeyde değil, doğrudan deneyimlemeye dayalı etkinliklerle ele almaları, onların küresel ısınmaya yönelik daha olumlu bir tutum geliştirmelerine katkı sağlamış olabilir. Keleş vd. (2010) doğa eğitimi kapsamında gerçekleştirilen uygulamalı projelere katılan öğretmen adaylarının çevresel tutumlarında anlamlı artışlar olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışma araştırma bulgusuyla örtüşmektedir.

Araştırma sonuçları, öğrencilerine çevre sorunlarına yönelik proje çalışmaları yaptıran fen bilgisi öğretmenlerinin, bu tür projeleri uygulamayan öğretmenlere kıyasla daha fazla çevre dostu davranış sergilediklerini göstermiştir.Proje sürecinde öğretmen, aktif katılımcıdır, problem çözmektedir, çevresel verilerle çalışmaktadır, çevre sorunlarının tahribatlarını bizzat görmektedir. Deneyimsel öğrenme, çevre dostu davranışları artırmada etkilidir, çünkü yalnızca bilişsel yönü değil, aynı zamanda duygusal yönü de dikkate alır. Her ikisi de davranışı değiştirmek için önemlidir. Deneyim, bilgi ve tutumu davranışa dönüştüren en güçlü mekanizma olarak kabul edilir (Zhao vd., 2024). Kırbağ Zengin ve Yucasu (2017), proje temelli çevre eğitimi sürecine katılan öğretmen adaylarının çevreye yönelik davranış puanlarının anlamlı derecede yükseldiğini tespit etmiştir. Kılınç (2010) çalışmasında, küresel ısınma ve çevre sorunları temalı proje tabanlı öğrenme uygulamasının, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevreyi korumaya yönelik davranışlarında olumlu değişikliklere neden olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmalar araştırma sonucunu desteklemektedir.

Öneriler

Kadın öğretmenlerin çevre bilgisi, çevresel tutumları ve çevre dostu davranışlarının daha fazla olması nedeniyle, kadınlar çevre eğitimi kapsamında örnek uygulayıcı ve model olarak değerlendirilebilir. Erkek öğretmenler açısından ise bilgi, tutum ve davranış düzeylerini desteklemeye yönelik çevre bilinci eğitim programlarının geliştirilmesi yararlı olabilir.

Mesleğin ilk yıllarındaki öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik bilgileri, olumlu tutumları ve çevre dostu davranışları daha fazla olduğu için bu öğretmenlerin çevre eğitimi kapsamında lider öğretmen, akran eğitmeni veya proje yürütücüsü olarak görev almaları desteklenebilir. Buna karşın, daha deneyimli öğretmenlerin bilgi ve farkındalık düzeylerini güçlendirmek için hizmet içi eğitimler veya mesleki gelişim odaklı etkinlikler düzenlenebilir.

Küresel ısınma konusunda kendilerini ve öğrencilerini sorumluluk odağında görmeyen, çözümü yalnızca devlet, şirketler veya toplumun geneli gibi daha geniş ve dışsal gruplara yükleyen fen bilgisi öğretmenlerinin küresel ısınmaya yönelik bilgilerinin, olumlu tutumlarının ve çevre dostu davranışlarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda öğretmenlerin "bireysel etki algısının" güçlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle, hizmet içi eğitimlerde bireyin iklim eylemindeki rolü veya karbon ayak izi hesaplama etkinlikleri düzenlenebilir.

Küresel ısınmaya ilişkin endişe düzeyi yüksek olan öğretmenlerin, küresel ısınmaya yönelik bilgilerinin, olumlu tutumlarının ve çevre dostu davranışlarının daha fazla olması, duygusal farkındalığın çevre eğitimi açısından kritik bir unsur olduğunu düşündürmektedir. Bu nedenle belgesel gösterimleri, seminerler, okul projeleri gibi farkındalık artırıcı etkinliklerin düzenlenmesi öğretmen duyarlılığını geliştirebilir.

Küresel ısınmanın "Şu an etkili olduğunu" düşünen öğretmenlerde küresel ısınmaya yönelik bilgilerinin, olumlu tutumlarının ve çevre dostu davranışlarının daha fazla olması, güncel farkındalığın ve tehdit algısının önemli olduğunu düşündürmektedir. Öğretmenler için, küresel ısınmanın "şimdi ve burada" etkisini görünür kılabilecek yerel sıcaklık artışı, yağış değişimleri, aşırı hava olayları, kuraklık ve sel gibi verilerin analiz edildiği yerel iklim veri çalışmaları düzenlenebilir.

Öğretmenlerin küresel ısınmayla mücadelede yaşamlarında bazı kısıtlamalar yapmaya gönüllü olmaları, küresel ısınmaya ilişkin bilgi, tutum ve çevre dostu davranışlarını güçlendirmektedir. Bu doğrultuda, okullarda öğretmenlerin yaşam tarzı değişikliklerinin etkisini görünür kılan; atıkların azaltımına dair aylık etki raporları, mini seminerler gibi farkındalık etkinlikleri düzenlenebilir.

Öğretmenlerin güncel çevresel gelişmeleri yakından izlemelerinin, onların küresel ısınmaya ilişkin bilgi düzeylerini artırdığı; bu bilginin ise tutum ve çevre dostu davranışlara olumlu biçimde yansıdığı düşünülmektedir. Bu durum, süreklilik taşıyan bilgi akışının çevre eğitimi açısından kritik bir unsur olduğunu akla getirmektedir. Bu doğrultuda okullarda öğretmenlere yönelik düzenli güncel çevre–iklim bültenleri düzenlenebilir veya duyuruları yapılabilir.

Öğrencileriyle çevre temalı projeler yürüten öğretmenlerin küresel ısınmaya yönelik bilgilerinin, olumlu tutumlarının ve çevre dostu davranışlarının daha fazla olması, proje tabanlı etkinliklerin önemine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, okul içinde proje temelli öğrenmenin yaygınlaştırılması ve öğretmenlere gerekli altyapı ve materyal desteğinin sağlanması önerilebilir.

Son olarak, bu araştırmada yalnızca nicel veri toplama araçları kullanılmıştır. Elde edilen bulguların altında yatan nedenleri daha derinlemesine inceleyebilmek için, nitel veri toplama tekniklerinin (görüşme, odak grup, gözlem vb.) kullanıldığı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Bu çalışma, yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Birinci yazar araştırmanın yürütülmesi, veri toplama, veri analizi ve makalenin yazımında aktif rol almıştır. İkinci yazar (danışman) araştırma tasarımı, sürecin denetlenmesi, veri analizine katkı sağlama ve makalenin gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi aşamalarına katkıda bulunmuştur.

2. Çıkar çatışması: Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Çalışma için Muş Alparslan Üniversitesi Etik Komisyonunun 18.04.2023 tarih ve 2023-90174 sayılı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

4. Araştırmanın Modeli: Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli (karşılaştırmalı tarama deseni) kullanılmıştır.

5. Bilgilendirme: Bu çalışma, Pınar Uğur'un yüksek lisans tezinin bir bölümünden türetilmiştir.

References

Ahi, B., & Özsoy, S. (2015). Elementary school teachers' attitudes towards environment: Gender and professional seniority factors. *Kastamonu Education Journal*, *23*(1), 31-56.

Akbulut, M., & Kaya, A. A. (2020). The investigation of global climate change as a disaster and the global climate change awareness of primary school teachers: Sample of Gümüşhane province. *Gümüşhane University Journal of Health Sciences*, *9*(2), 112–124. https://doi.org/10.37989/gumussagbil.700929

Aksan, Z. (2011). *Pre-service elementary teachers' perceptions and opinions about global warming* [Unpublished master's thesis]. Ondokuz Mayıs University.

Aksan, Z., & Çelikler, D. (2015). Pre-service elementary teachers' perceptions and opinions about combating global warming. *Journal of Turkish World Academic Perspective*, 48, 207-222.

Arcury, T. A., & Christianson, E. H. (1990). Environmental worldview in response to environmental problems: Kentucky 1984 and 1988 compared. *Environment and Behavior, 22*(3), 387-407.

Aslan Efe, H., & Efe, R. (2025). Science teachers' attitudes towards scientific views on global warming and their tendency to take action. *Journal of Computer and Education Research, 13*(26), 956-979. https://doi.org/10.18009/jcer.1660654

Aslan, E., & İmamoğlu, S. (2013). The determination of the science and technology and primary school teachers' attitudes and views toward environmental issues: Sample of Burdur province. *The Journal of SAU Education Faculty*, (17), 59-80.

Ataç, E., & Kiloatar, H. (2025). A comparative study of environmental attitudes, climate change awareness and levels of social responsibility among physiotherapists and other healthcare professionals. *NNYU Journal of Health Research, 1*(1), 9–17.

Atay, L., Soylu, Y., & Gökdemir, S. (2019). Effects of norms, place attachment, environmental concerns and altruism on environment friendly behavior and purchasing: the case of Cappadocia/Goreme national park. *Journal of Travel and Hospitality Management*, *16*(3), 398–417.

Atta, M. H. R., Zoromba, M. A., El-Gazar, H. E., Loutfy, A., Elsheikh, M. A., El-ayari, O. S. M., Sehsah, İ., & Elzohairy, N. W. (2024). Climate anxiety, environmental attitude, and job engagement among nursing university colleagues: A multicenter descriptive study. *BMC Nursing*, *23*, 133. https://doi.org/10.1186/s12912-024-01788-1

Ay, F., & Erik, N. Y. (2020). Knowledge and perception levels of university students towards global warming and climate change. Üniversite öğrencilerinin küresel ısınma ve iklim değişikliğine yönelik bilgi ve algı düzeyleri. *Sivas Cumhuriyet University Faculty of Letters Journal of Social Sciences, 44*(2), 1-18.

Benzer, S., & Akkaya, M. M. (2022). The knowledge and views of pre-service teachers about climate change. *Journal of Anatolian Cultural Research (JANCR), 6*(1), 149-167.

Bilgi, K. (2021). *Analysis of knowledge and attitude of science teachers about global warming* [Unpublished master's thesis]. Kırsehir Ahi Evran University.

Bozdoğan, A. E. (2009). The development of a scale of attitudes toward global warming. *Erzincan University Journal of Science and Technology, 2*(1), 35-50.

Büyüköztürk, Ş. (2012). *Data analysis handbook.* Pegem Academic Publishing.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). Bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem Akademi.

Chen, Y., & Liu, X. (2021). How Do Environmental News and the Under the Dome Documentary Influence Air-Pollution Knowledge and Risk Perception Among Beijing Residents? *Sage Open, 11*(2). https://doi.org/10.1177/21582440211015712

Corner, A., Roberts, O., Chiari, S., Völler, S., Mayrhuber, E. S., Mandl, S., & Monson, K. (2015). How do young people engage with climate change? The role of knowledge, values, message framing, and trusted communicators. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change, 6*(5), 523–534. https://doi.org/10.1002/wcc.353

Cotton, D. R. E. (2006). Teaching controversial environmental issues: Neutrality and balance in the context of sustainability. *Educational Research, 48*(2), 223–241.

Creswell, J. W. (2014). Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (4th ed.). Sage.

Dagiliūtė, R. (2023). Environmental information: Different sources, different levels of pro-environmental behaviours? *Sustainability, 15*(20), 14773. https://doi.org/10.3390/su152014773

Dere, İ., & Çinikaya, C. (2023). Comparison of 2015 environmental education and 2022 environmental education and climate change curricula in terms of various dimensions. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), 49*, 80-96. https://doi.org/10.32003/igge.1255007

Divarcı, Ö. F., & Kaya, H. (2019). Science teachers' views on global warming. *Journal of Research in Education and Teaching, 8*(2), 31-44.

Dopelt, K., Davidovitch, N., Loren, O., & Gapich, G. (2020). Does climate change matter to us? Knowledge, attitudes, and environmental behavior. *European Journal of Public Health*, *30*(5), ckaa166.079.

Elsharkawy, S. A., Elsheikh, A. A., & Refaat, L. A. R. (2024). Knowledge, perception, and practices regarding climate change among students of Al-Azhar University for Girls in Cairo, Egypt. *Journal of Public Health*, *32*, 1251–1260.

Erbasan, Ö., & Erkol, M. (2019). Examination of primary school teachers' environmental literacy levels. *International Journal of Contemporary Educational Research*, *6*(2), 311–324. https://doi.org/10.33200/ijcer.566198

Eroğlu, B., & Aydoğdu, M. (2016). Determination of pre-service science teachers' knowledge level about global warming. *Journal of Uludag University Faculty of Education, 29* (2), 345-374.

Erol, G. H., & Gezer, K. (2006). Prospective of elementary school teachers' attitudes toward environment and environmental problems. *The International Journal of Environmental and Science Education, 1*(1), 65-77.

Erten, S. (2005). Investigation of preservice preschool teachers' behaviors related to environmental awareness. *Hacettepe University Journal of Education, 28*(28), 91-100.

Garg, A., Dhaliwal, R. S., & Gupta, S. (2021). Prioritizing factors determining environmental responsibility using fuzzy analytical hierarchy process: evidence from India. *International Journal of Social Economics, 48*(7), 999-1020.

Gökmen, A. (2021). The effect of gender on environmental attitude: A meta-analysis study. *Journal of Pedagogical Research, 5*(1), 243-257. http://doi.org/10.33902/JPR.2021167799

Hiğde, E. (2014). *Identifying determinants of pro-environmental behaviors: a case for climate change* [Unpublished master's thesis]. Middle East Technical University.

Hunter, L. M., Hatch, A., & Johnson, A. (2004). Cross-national gender variation in environmental behaviors. *Social Science Quarterly, 85*(3), 677-694.

Ibtissem, M. H. (2010). Application of value beliefs norms theory to the energy conservation behaviour. *Journal of Sustainable Development, 3*(2), 129.

Işık Mercan, S., Mercan, Y., & Pehlivan, E. (2022). Evaluating the relationship between adult's climate change anxiety levels and ecological life approach from an environmental education perspective. *Int J Educ Cult, 7*(18), 1794-1808.

Karasar, N. (2013). *Scientific research method: concepts, principles, techniques*. Nobel Academic Publishing.

Kavak, Ş., & Deretarla Gül, E. D. (2023). Examination of Preschool Teachers' Environmental Attitudes in Terms of Different Variables. *Bartın University Journal of Faculty of Education, 12*(4), 813-819.

Keleş, Ö., Uzun, N., & Uzun, F. V. (2010). The change of teacher candidates' environmental consciousness, attitude, thought and behaviors with nature training project and the assessment of its permanence. *Electronic Journal of Social Sciences, 9*(32), 384-401.

Keller, E., Marsh, J. E., Richardson, B. H., & Ball, L. J. (2022). A systematic review of the psychological distance of climate change: Towards the development of an evidence-based construct. *Journal of Environmental Psychology*, 81, 101822.

Kılıç, S. (2016). Cronbach's alpha reliability coefficient. *Psychiatry and Behavioral Sciences, 6*(1), 47.

Kılınç, A. (2010). Can project-based learning close the gap? Turkish student teachers and proenvironmental behaviours. *International Journal of Environmental and Science Education, 5*(4), 495-509.

Kırbağ Zengin, F., & Yucasu, Ş. (2017). The effects of project based learning method on the preservice science teachers' environmental literacy. *International Journal of Eurasia Social Sciences, 8*(28), DCXVIII–DCXXXIII.

Koca, K. (2019). Opinions of eight class students and science teachers about global warming [Unpublished master's thesis]. Erciyes University.

Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research, 8*(3), 239–260.

Korkmaz, M. (2018). Public awareness and perceptions of climate change: Differences in concern about climate change in the West Mediterranean Region of Turkey. *Applied Ecology and Environmental Research, 16*(4), 4039–4050. https://doi.org/10.15666/aeer/1604_40394050

Lee, L. J., Tung, S. E. H., Gan, W. Y., & Kaur, S. (2022). Knowledge, attitude and perception on climate change and dietary choices in a predominantly Chinese university students population in Klang Valley. *Malaysian Applied Biology, 51*(3), 37–45. https://doi.org/10.55230/mabjournal.v51i3.2275

Leite, Â., Lopes, D., & Pereira, L. (2023). Pro-environmental behavior and climate change anxiety, perception, hope, and despair according to political orientation. *Behavioral Sciences*, *13*(12), 966. https://doi.org/10.3390/bs13120966

Levine, D. S., & Strube, M. J. (2012). Environmental attitudes, knowledge, intentions and behaviors among college students. *The Journal of Social Psychology, 152*(3), 308-26. https://doi.org/10.1080/00224545.2011.604363

Liu, Y., & Li, X. (2021). Pro-environmental behavior predicted by media exposure, SNS involvement, and cognitive and normative factors. *Environmental Communication, 15*(7), 954–968. https://doi.org/10.1080/17524032.2021.1922479

Maiella, R., La Malva, P., Marchetti, D., Pomarico, E., Di Crosta, A., Palumbo, R., Cetara, L., Di Domenico, A., & Verrocchio, M. C. (2020). The psychological distance and climate change: A systematic review on the mitigation and adaptation behaviors. *Frontiers in Psychology, 11*, 568899.

Malka, A., Krosnick, J. A., & Langer, G. (2009). The association of knowledge with concern about global warming: Trusted information sources shape public thinking. *Risk Analysis, 29*(5), 633-647.

Milfont, T. L. (2012). The interplay between knowledge, perceived efficacy, and concern about global warming and climate change: A one-year longitudinal study. *Risk Analysis: An International Journal, 32*(6), 1003-1020.

O'Donnell, N. H., & Guidry, J. P. D. (2022). Beyond personal responsibility: analyzing how attributing responsibility for environmental protection can hinder action. *Sustainability, 14*, 13503. https://doi.org/10.3390/su142013503

Ojala, M. (2012). Regulating worry, promoting hope: How do children, adolescents and young adults cope with climate change? *International Journal of Environmental and Science Education, 7*(4), 537–561.

Özden, M. (2008). Environmental awareness and attitudes of student teachers: An empirical research. *International Research in Geographical and Environmental Education, 17*(1), 40-55.

Risco Torres, M., & Cebrián, G. (2018). Análisis de la percepción de la educación para la sostenibilidad por parte del profesorado de Educación Secundaria y Bachillerato. *Enseñanza de las Ciencias. Revista de investigación y Experiencias didácticas, 36*(3), 141–162. https://doi.org/10.5565/rev/ensciencias.2204

Seroussi, D. E., Rothschild, N., Kurzbaum, E., Yaffe, Y., & Hemo, T. (2019). Teachers' knowledge, beliefs and attitudes about climate change. *International Education Studies, 12*(8), 33–45.

Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging proenvironmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology, 29*(3), 309–317.

Şahin, E. (2013). Predictors of turkish elementary teacher candidates' energy conservation behaviors: An approach on value-belief-norm theory. *International Journal of Environmental and Science Education, 8*(2), 269-283.

Temelli, A., Kurt, M., & Keçeci Kurt, S. (2011). Opinions of primary education teachers on global warming. *Journal of Theoretical Educational Sciences, 4*(2), 208-220.

Thaller, A., Fleiß, E., & Brudermann, T. (2020). No glory without sacrifice—Drivers of climate (in)action in the general population. *Environmental Science & Policy*, 114, 7–13.

Tok, G., Cebesoy, Ü. B., & Bilican, K. (2017). Investigating pre-service primary teachers' climate change awareness. *Western Anatolia Journal of Educational Sciences, 8*(2), 23-36.

Tuncer, G., Tekkaya, C., Sungur, S., Cakiroglu, J., Ertepinar, H., & Kaplowitz, M. (2009). Assessing pre-service teachers' environmental literacy in Turkey as a mean to develop teacher education programs. *International Journal of Educational Development, 29*(4), 426–436.

Umurhan, F. (2022). *Investigation of pre-service teachers' knowledge, attitudes and behaviors on global climate change* [Unpublished master's thesis]. Alanya Alaaddin Keykubat University.

Wong, C. A., Afandi, S. H. M., Ramachandran, S., Kunasekaran, P., & Chan, J. K. L. (2018). Conceptualizing environmental literacy and factors affecting pro-environmental behaviour. *International Journal of Business and Society, 19*(S1), 128-139.

Yılmaz, V., Can, Y., & Şen, H. (2018). The effect on anxiety and awareness of the information on global warming with climate change: A structural equation model suggestion. *Researcher: Social Science Studies, 6*(1), 434–450.

Yılmaz, V., & Can, Y. (2020). Impact of knowledge, concern and awareness about global warming and global climatic change on environmental behavior. *Environment, Development & Sustainability, 22*(7), 6245-6260.

Zelezny, L. C., Chua, P. P., & Aldrich, C. (2000). New ways of thinking about environmentalism: Elaborating on gender differences in environmentalism. *Journal of Social Issues, 56*(3), 443-457.

Zhao, Y., Liu, X., & Han, X. (2024). Enhancing pro-environmental behavior through nature-contact environmental education: An empirical analysis based on randomized controlled experiment design. *Frontiers in Environmental Science, 12*, 1491780.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Ziya Gökalp's Understanding of Turkism and Türkiye's Vision for the Turkic World

Kahraman Gürbüz*

Abstract: The ethnically and religiously diverse structure of the Ottoman Empire led to significant changes in state administration, under the impact of nationalist movements originating in the nineteenth century. Nationalist movements resulted in the separation of Greece, Serbia, Montenegro, the Balkans and the Arabian Peninsula from the Ottoman Empire. To prevent these separations and save the state from collapse, the idea of Ottomanism emerged, aiming to treat all citizens equally. However, this policy failed. Instead, the idea of uniting all Muslims under the Ottoman Sultan as the Caliph of Islam gained prominence and the ideology of Islamism was adopted. Nonetheless, the separation of Muslim Albanians and Arabs weakened Islamism, leading to the adoption of Turkish nationalism. Ziya Gökalp emerged as the ideologist of Turkish nationalism and emphasized the creation of national consciousness and the strengthening of national culture by harmonizing nationalism with social and cultural realities. This study examines the ideologies of Islamism, Westernism, Turkish nationalism and Ziya Gökalp's place within these movements at first. Then, Ziya Gökalp's life, the basic features of his ideology and his understanding of nationalism were analyzed through qualitative research methods based on a review of the literature, archive documents and information reported in the press of the time and Gökalp's ideological effects on the formation of the new Türkiye are discussed. It has been emphasized that, in line with the ideology of Turkism, Türkiye should adopt a foreign policy approach that prioritizes Turkic states in order to enable the Turkish nation to reach the desired level and power.

Keywords: Ziya Gökalp, Turkism, Nationalism, Culture, Civilization

Ziya Gökalp'in Türkçülük Anlayışı ve Türkiye'nin Türk Dünyası Vizyonu

Öz: Osmanlı Devleti'nin farklı etnik kökenleri ve dinleri bünyesinde barındıran yapısı, 19. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisiyle devlet yönetiminde büyük değişimlere yol açmıştır. Milliyetçi hareketler Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Balkanlar ve Arap yarımadasının Osmanlı'dan ayrılmasına neden olmuştur. Yaşanan ayrılmaları engellemek devleti yıkılmaktan kurtarmak için ortaya çıkan fikirlerden Osmanlıcılık düşüncesi, tüm vatandaşları eşit görmeyi amaçlamış ancak başarısız olmuştur. Bunun yerine Osmanlı padişahının İslam halifesi olarak tüm Müslümanları birleştirme fikri öne çıkmış, İslamcılık düşüncesi benimsenmiştir. Ancak, Müslüman Arnavut ve Arapların ayrılması İslamcılığı zayıflatmış, bu nedenle Türkçülük akımı benimsenmiştir. Ziya Gökalp, Türkçülüğün ideoloğu olarak öne çıkmış, milliyetçiliği sosyal ve kültürel gerçeklerle uyumlu hale getirerek milli bilincin oluşturulması ve milli kültürün güçlendirilmesine vurgu yapmıştır. Bu çalışmada, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük akımları ile Ziya Gökalp'in bu akımlar içindeki yeri ele alınmıştır. Ardından Ziya Gökalp'in hayatı, ideolojisinin temel özellikleri ve milliyetçilik anlayışı literatür araştırması, arşiv belgeleri ve dönemin basın organlarında yer alan bilgiler ışığında nitel araştırma yöntemi kullanılarak incelenmiş; Gökalp'in yeni Türkiye'nin oluşumu sürecindeki ideolojik etkileri tartışılmıştır. Türkçülük ideolojisi doğrultusunda, Türk milletinin arzu edilen seviyeye ve güce erişmesini sağlamak maksadıyla Türkiye'nin, Türk devletlerini ön plana alan bir dış politika anlayışı benimsemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Türkçülük, Milliyetçilik, Kültür, Medeniyet

* Dr., Jandarma Genel Komutanlığı ORCID: 0000-0003-4680-7881 kahramangurbuz@gmail.com.tr

Cite as/ Atıf: Gürbüz, K. (2026). Ziya Gökalp's understanding of Turkism and Turkey's vision for the Turkic world. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1019-1046. http://doi.org/10.18506/anemon.1852005
Received/Geliş: 30 Dec/Aralık 2025
Accepted/Kabul: 27 Mar/Mart 2026
Published/Yayın: 30 Agu/Ağustos2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

The structure of the Ottoman Empire, which encompassed diverse ethnic groups and religions, posed serious challenges to state administration throughout the 19th century, while the first quarter of the 20th century became a period marked by major transformations and ruptures. During this time, significant events took place, including the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, the dethronement of Abdulhamid II, the rise to power of the Committee of Union and Progress, the Balkan Wars, the First World War, the Sarıkamış Campaign and the occupation of Anatolia. Nationalist movements, which began with the influence of the French Revolution of 1789, led to the separation of Serbia-Montenegro and Greece from the Ottoman Empire in the 19th century and of the Arabian Peninsula and the Balkans in the early 20th century. In this process, the idea of nationalism, influenced by Westernization, also emerged in Anatolia and profoundly affected the political strategies adopted during the transition from a multi-ethnic empire to a nation-state (Deniz, 2006, p. 60).

In order to keep together the population of the state, which consisted of people belonging to diverse ethnic and religious identities, the idea of Ottomanism was adopted as a political approach. Ottomanism aimed to regard all Ottoman citizens as equal, grant them the same rights, enable their participation in state administration and thereby encourage them to embrace and take ownership of the state. However, the policy of Ottomanism failed to achieve the desired success. This failure made it increasingly difficult to maintain unity among the various ethnic and sectarian groups within the Ottoman lands and ultimately strengthened their tendencies toward separation (Türkmenoğlu, 2019, p. 422). In this context, Islamism was adopted as a new strategy to ensure the survival of the state. Islamism emphasized the idea that the Ottoman sultan, as the Caliph of Islam, was also the religious leader of all Muslims. This policy aimed to unite the Muslim population within the Ottoman territories and bring them together against the colonial and imperial ambitions of the West. It also sought to establish solidarity and unity not only within the Ottoman Empire but across the entire Islamic world. The decline and colonization experienced by Islamic countries in the 19th century contributed to the widespread belief that Muslims could overcome these challenges through unity. During this period, the idea of Islamism succeeded in fostering a sense of collective resistance and solidarity among Muslim societies and its influence increased. Consequently, Islamism was considered an effective tool for preventing the disintegration of the Ottoman Empire and ensuring unity among Muslims (Liu & Shu, 2017, p. 19). However, the secession of Muslim Albanians and Arabs from the Ottoman Empire weakened the policy of Islamism. For this reason, the intellectuals and leading political figures of the period turned toward Turkism. According to them, the state could only be saved through the implementation of a national policy based on Turkish identity. Ziya Gökalp emerged as one of the prominent figures among these intellectuals, producing works and contributing significantly as the ideologue of the Turkist movement (Heyd, 2023, p. 52).

The idea of Turkism emerged and developed as a result of several factors, including the influence of nationalist movements that spread after the French Revolution, the impact of Ottoman intellectuals of Turkish and Muslim origin who migrated to Istanbul from lost territories, reactions to the ethnic and nationalist activities among Ottoman subjects and the impressions of Ottoman intellectuals educated in Europe (Karpat, 2017, pp. 141-156). Works written by Orientalists and Turkologists on Turkish culture, history and language also contributed to the development of this movement. Initially, Turkism was regarded as a form of cultural nationalism focused on language, history, culture and art. However, it gained a political identity with the rise of the Committee of Union and Progress to power and the social and political consequences of the Balkan Wars. In this study, firstly, the movements of Ottomanism, Westernism, Islamism and Turkism which emerged in the late period of the Ottoman Empire with the aim of preserving the state and maintaining social unity are discussed, along with the place of Ziya Gökalp within these movements. Subsequently, Ziya Gökalp's life, the fundamental characteristics of his ideology and his understanding of nationalism are examined; finally, his ideological influence on the formation of the new Republic of Türkiye is analyzed.

Objective

The aim of this study is to examine how Ziya Gökalp's sociological and ideological approach shaped the theoretical foundations of Turkish nationalism, particularly within the framework of the concepts of national culture, national education, modernization and the distinction between culture and civilization. It also seeks to evaluate the reflections of his understanding of Turkism on contemporary relations within the Turkic world. In addition, the study aims to analyze the political, economic and cultural interaction processes that developed between Türkiye and the Central Asian Turkic Republics in the post-Cold War international system and to discuss how these relations can be interpreted within the framework of Gökalp's ideas. Furthermore, by drawing attention to Türkiye's potential leadership role in the Turkic world, the study seeks to analyze the contemporary geopolitical relevance of the idea of Turkic unity.

Method

This study is based on a qualitative approach, grounded in a theoretical framework and constructed from a historical perspective. Rather than relying on positivist causal explanations, it aims to reveal how intellectual structures are shaped within their historical context and how they are reinterpreted over time. In this regard, the study adopts a historical-interpretive approach while also employing the method of document analysis. The primary data sources of the research consist of Ziya Gökalp's works *"The Principles of Turkism"* and *"Turkification, Islamization, Modernization"*, as well as archival documents. These works were selected because they reflect Gökalp's understanding of nationalism in a comprehensive and systematic manner and were written in different historical periods. Secondary data sources include scholarly and analytical works focusing on Turkish nationalism, Turkish modernization, the concept of the nation-state and the policies of Turkish states. In determining the sources, preference was given to studies that clearly define concepts, maintain methodological coherence and take the historical framework into account.

During the analysis phase, a thematic analysis method consisting of multiple stages was employed. In the first stage, the texts were examined through open coding; in the second stage, the resulting codes were grouped under higher-level conceptual categories. In the final stage, a comparative and contextual analysis was conducted between Gökalp's intellectual framework, the identity construction processes of the Republican period and the discourses of Turkish foreign policy in the post–Cold War era. Within this scope, efforts were made to minimize the risk of anachronistic interpretation. The main limitation of the study is the absence of empirical field data and the reliance of the findings on text-based interpretations; however, this characteristic is consistent with the theoretical nature of the study.

Findings

1. A Brief Overview of Ziya Gökalp's Life

Ziya Gökalp, a renowned intellectual and poet, was born on March 23, 1876, in Diyarbakır. From the period of the Second Constitutional Monarchy onward, he became one of the most prominent representatives of the Turkist movement and a sociologist who significantly influenced and shaped Turkish intellectual and political life (Celarent, 2012, p. 1557; *Akşam*, October 26, 1924). The Second Constitutional Monarchy refers to the period that began in 1908 in the Ottoman Empire with the reinstatement of the constitution by Abdulhamid II. During this period, Ziya Gökalp emerged as the leading figure of the Turkist movement. Turkism is an ideological movement that advocates the cultural, linguistic and political unity of the Turkish nation. Gökalp's ideas played a major role in the spread and strengthening of this movement, creating significant impacts on Turkish intellectual and political life. He contributed to the prominence of Turkish identity and nationalism and, through the works he produced within the National Literature movement, helped to modernize Turkish literature in terms of form and language (Sarınay, 2008, p. 91). The National Literature movement is a literary movement

that emphasizes national themes and the use of the vernacular language. Unlike Ottoman-era literature, it involves the use of a simpler Turkish language and a focus on national subjects.

Gökalp's works contributed to the modernization of Turkish literature and to the reflection of national identity in literary production. From the years when he first learned to read and write, he began reading books of traditional Turkish folk literature, expressing this with the words: "When I was seven years old, I had a collection of books such as *Aşık Garip*, *Kerem* and *Şah İsmail*" (Köseoğlu, 2005, p. 66). Ziya Gökalp, who completed primary neighborhood schooling at the age of ten in 1886, graduated from the Military Secondary School in 1890 and from the Civil Service High School in 1894. He joined the Revolutionary Committee established by medical students aiming to overthrow the rule of Abdulhamid II, but was imprisoned because his activities at school and the French books he read were considered harmful. After his release, he was arrested again in 1898 on the grounds that he and his friends were reading banned publications while opposing the alleged corruption of Diyarbakır Governor Halit Bey. Upon the completion of his detention, he was sent to Diyarbakır under the supervision of the Ministry of Police. While in Diyarbakır, he continued his studies in politics, philosophy and history and at the same time carried on secret activities against the rule of Abdulhamid II. He encouraged the public to resist against raids and acts of banditry associated with İbrahim Paşa, the head of the Hamidiye regiments. The public occupied the telegraph office in Diyarbakır for three days and sent telegrams to the palace demanding the punishment of İbrahim Paşa and his men. The disruption of communication between Europe and Asia due to the occupation of the Diyarbakır telegraph office led to the escalation of the incident and caused foreign powers to pressure the Ottoman government. The investigation committee sent from Istanbul ensured the temporary suspension of the activities of the Hamidiye regiments, thereby putting an end to the corruption for a time. When the events broke out again, the public, under the leadership of Ziya Gökalp and his associates, seized the telegraph office once more. This second occupation, which lasted eleven days, ended in a decisive victory for the public and in 1907 the government was compelled to withdraw İbrahim Paşa and his regiments from the region. Ziya Gökalp described these events in detail in his work *"The Epic of Bandit İbrahim"* (*Şaki İbrahim Destanı*) (Köseoğlu, 2005, p. 79).

Following the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, the secret society founded by Ziya Gökalp was transformed into the Diyarbakır branch of the Committee of Union and Progress. Gökalp became responsible for overseeing the organization's branches in Diyarbakır, Van and Bitlis. During this period, he wrote articles for the newspapers *Diyarbakır* and *Peyman*. He attended the Committee of Union and Progress congress held in Salonika in 1909 as a provincial representative and was elected to the party's central committee. Subsequently, he taught psychology for one year at the in Istanbul University (Darülfünun) and after serving as an educational inspector in Diyarbakır, returned to Salonika. There, he became one of the pioneers of Turkism and the movement for language simplification through his writings in newspapers and journals such as *Yeni Felsefe*, *Genç Kalemler* and *Rumeli*. His poetry, which reflected ideas that elevated national consciousness and sentiments while emphasizing the importance of science and technology, had a significant influence on his surroundings. When the central headquarters of the Committee of Union and Progress moved to Istanbul in 1912, Ziya Gökalp also settled there. In the same year, he entered parliament as a deputy for Ergani. Through his activities under the umbrella of the Turkish Hearth (*Türk Ocağı*) and his writings in journals such as *Türk Yurdu* and *Yeni Mecmua* in which he articulated the principles of the Turkist movement. In his work *"Turkification, Islamization, Modernization,"* he brought together his proposals advocating the creation of a native synthesis in the face of modern civilization. He taught sociology at the Darülfünun and had a significant influence on the leadership cadre of the Committee of Union and Progress. Ziya Gökalp was one of the leading figures who shaped the political and intellectual life of the country in the period leading up to the Armistice of Mudros (Kaya & Turhan, 2006, pp. 1-6).

Following the occupation of Istanbul, Ziya Gökalp was exiled to Malta between 1919 and 1921. During his years in exile, the state provided financial assistance to his family, who faced economic difficulties (CDA, BCA, January 20, 1921). In this period, he gave lectures on sociology and philosophy

to his fellow exiles and adopted the principle: "There is no individual, only society; there are no rights, only duties."

At the same time, the national movement had begun in Anatolia and the enemy was defeated on several fronts. Following these successes, Mustafa Kemal took steps to secure the release of the exiles sent to Malta. An agreement was reached to release the Malta detainees in exchange for the return of a British colonel held captive in Baku. While nearly half of the exiles in Malta were freed, Ziya Gökalp remained there and was held in the Palverista, Old Verdala and New Verdala camps. During his exile, he read extensively, took notes and wrote more than five hundred letters to his family. He shared his ideas through conferences, organized Turkish music concerts and produced works in poetry and memoir genres. On May 30, 1921, Ziya Gökalp and 33 other exiles were put on British ships and sent to Italy and subsequently returned to Istanbul on May 19, 1921 (Köseoğlu, 2005, p. 106). After staying in Istanbul for a short time, Gökalp moved to Ankara. There, he settled in the Ulucanlar district and published his book *Türk Töresi* (Heyd, 2023, p. 38). Although he initially wished to work for the newspaper *Yeni Gün* in Ankara, he decided to go to Diyarbakır due to his family's objections. In Diyarbakır, he began publishing *Küçük Mecmua*, through which he contributed to the strengthening and development of nationalist and Turkist consciousness. During his time there, he gathered teachers and young people around him, delivered speeches and gave lectures on sociology and psychology. After the Treaty of Lausanne, he was elected as a deputy from Diyarbakır and returned to Ankara. In Ankara, he worked on publishing affairs at the Ministry of National Education and began writing for the newspaper *Yeni Türkiye*. He delivered various conferences aimed at raising awareness among the youth. Serving as the head of the Translation and Compilation Committee (CDA, BCA, April 17, 1923), Gökalp focused on translating and publishing world classics into Turkish. Within the framework of the translation initiative he called the *Modern Library*, works of Ancient Greek authors such as Plato, Socrates, Herodotus and Aristotle, as well as texts from the Medieval and Renaissance periods, were translated (CDA, BCA, November 24, n.d.).

After the establishment of the Republic, Ziya Gökalp participated in the scientific committee convened in Ankara to determine the direction of educational reforms and expressed his views on how national education should be shaped. His emphasis on the importance of village schools and the education of rural children attracted attention and was put into practice. During this time, he met Mustafa Kemal and a friendship developed between them. He continued his activities within the People's Party and wrote his book *"The Right Path: Sovereignty of the Nation and the Classification, Analysis and Interpretation of Principles"*, which was published in 1923. He also wrote various articles on politics for *Hakimiyet-i Milliye*, the official publication of the party. As a member of parliament, he delivered constructive speeches and his ideas and discourse yielded positive outcomes. Due to his intense workload, he began to experience health problems; nevertheless, he continued his work and wrote articles under the title *"Çınaraltı"* in the newspaper *Cumhuriyet*. As his illness worsened, he was taken to Büyükada in Istanbul, where he worked on revising his book *"The History of Turkish Civilization"*. He passed away on September 25, 1924 (CDA, BCA, October 21, 1924; Tanyu, 1981, pp. 156-160) and his book was published posthumously (CDA, BCA, May 25, 1925). Ziya Gökalp's death caused deep sorrow among Turkish society and intellectuals and this sentiment was reflected in articles published in the press of the period (*Son Telgraf*, October 26, 1924).

2. Westernism, Islamism and Turkism: Fundamental Approaches in the Process Leading to the Collapse of the Ottoman Empire

Westernists argued that the reason for societal backwardness lay in the disconnection from Western civilization. They identified Islam as the main cause of this rupture, considering the penetration of Sharia into all aspects of life as an obstacle to progress. Radical Westernists such as Abdullah Cevdet attributed backwardness to corrupted traditions and pointed to the fusion of religion and state, as well as the intervention of religion in worldly affairs, as the primary causes of decline (Çapcıoğlu & Akyüz, 2021, p. 35; Uçar, 2011, p. 22). Islamists also acknowledged that Muslims lagged behind the West in both material and spiritual domains; however, they did not see Islam or Sharia as the cause. Instead, they argued that the problem stemmed from the insufficient implementation of Sharia. They emphasized

that Islam is a rational belief system and that, historically, Islamic civilization had once been the most advanced. They claimed that the true causes of decline were the continuation of pre-Islamic and non-Islamic beliefs, as well as the distortion of Islam by the traditions of non-Arab communities. One of the prominent figures of the Islamist movement, Grand Vizier Sait Halim Pasha, highlighted hostility toward Christians as a significant factor in the decline of Muslims, arguing that the unity of religion was disrupted when Muslims came under Christian political domination. Among the causes of backwardness, factors such as despotism, the ignorance of the ulema, the neglect of religion and religious fanaticism were also cited. Blind admiration for the West was criticized as confusing the adoption of necessary elements from the West with wholesale Westernization, which was seen as hindering progress. By comparing Islam and Christianity, Sait Halim Pasha concluded that Islam was superior to Christianity in political, moral and social matters (Özkan, 2021, pp. 120-128). While Westernists emphasized the superiority of the West, Islamists highlighted the intrinsic superiority of Islam.

Westernists accepted that the issue of reform emerged as a result of encountering Western civilization. They argued that Western civilization was superior not only in material progress but also in lifestyle, thought and art. According to them, backward nations needed to fully understand and adopt the West in order to join its progress. The liberation of the individual from the pressures of religion and the state, the primacy of human rights, the elevation of reason over faith and tradition and the struggle of science against ignorance were regarded as defining characteristics of Western civilization. From the Islamist perspective, the foundation of the West was not humanism but Christianity; therefore, it was not compatible with Islam. Islamists advocated benefiting from the material aspects of the West and frequently cited Japan as an example. They believed that the scientific and technological advancement of the West resulted not from Christianity itself, but from a departure from it. They argued that Islam is a rational religion based on egalitarianism and individual freedom and that there is no inherent problem in Islam regarding democracy, lack of freedom, or the necessity of socialism. They maintained that Western civil laws were harmful to social morality and while Europe's science and industry should be utilized, Western customs and moral values should be prevented from entering the country. From the perspective of the nationalist view, represented by Ziya Gökalp, the causes of backwardness were neither the old traditions of Islamic societies nor European domination. Rather, the backwardness of Muslims stemmed from their neglect of contemporary innovations, their reluctance to reinterpret religion in accordance with changing conditions and their inability to assign new meanings to their beliefs under modern circumstances. A second cause of backwardness, according to Gökalp, was the destruction of the national cultures of Islamized nations under the legal framework of the Islamic ummah civilization. Gökalp argued that the fundamental basis of Western civilization was not reason and humanity, but national cultures. He emphasized that Western civilization consisted of different nations and that Europe did not possess a single unified national identity. He further maintained that joining Western civilization did not mean adopting the cultures of Western nations and that a nation could survive by preserving its own culture (Berkes, 2003, p. 418).

Islamists regarded Japan as a model that had grown stronger by adopting the beneficial aspects of Western civilization while rejecting its harmful ones. Through the technological and scientific advancements it acquired from the West, Japan had surpassed Russia, which had been in long-standing conflict with the Ottoman Empire. Islamists believed that Japan progressed by adopting Buddhism as its religion and reconciling it with its own culture. However, Japan's national culture is actually based on Shinto, which has neither a codified sharia nor a sacred book. The Japanese are religiously flexible and this situation undermines the Islamist argument that presents Japan as a model (Berkes, 2003, p. 420). Islamists argued that areas not covered by sharia could be opened to Western civilization. However, sharia was expanded to encompass all aspects of life, including customs and traditions. With the advancement of science, changes in people's ways of thinking could have destructive effects on sharia. In Europe, science had led to the spread of irreligion; with the expansion of European civilization, irreligion spread globally and extended into Ottoman lands as well. Islamists maintained that Islam is a religion that would not dissolve in the face of science and that the truths of Islam should instead be illuminated through scientific understanding. During this period, Ziya Gökalp went to Salonika, where

revolutionaries had gathered and began writing on these issues. The "plain language" movement initiated by Ömer Seyfettin was among the topics discussed in this circle. Salonika became a place where early social thought emerged and where an initial interest in socialism gradually evolved into a deeper engagement with sociology. Gökalp chose not socialism but the sociology of Durkheim as the foundation of his ideas (Karakaş, 2008, p. 448). It can be said that Gökalp consciously turned toward Durkheimian sociology. Starting from the premise that social problems also have political dimensions, he believed that these problems could be solved by using politics as a tool. In order to address the politically rooted problems of Ottoman society, he sought to support the Westernist and nationalist policies adopted by the Committee of Union and Progress through his work in sociology. Gökalp's primary motivation for his interest in sociology was his effort to produce societal-level solutions to the state's administrative problems. In this context, he was influenced particularly by Durkheim's concept of solidarity, which he regarded as an approach and method of solution that the Ottoman state and society needed most.

3. The Fundamental Characteristics of Ziya Gökalp's Ideological Understanding

According to Ziya Gökalp, the primary factor determining the direction of a society is the set of values and ideals it adopts. Ideals reflect the aspirations of a society and accurately identifying these aspirations is an indispensable part of producing solutions to its problems. The task of a society's intellectuals is to transform these unconscious aspirations -present in an emerging nation- into conscious, consistent and systematic ideals. The ideals represented by Islamists no longer reflected the modernization aspirations of Turkish society; on the contrary, they hindered the realization of these aspirations. Islamist ideals were only applicable to a society based on the concept of the ummah, whereas Turkish society had entered a process of nation-building. Civilized societies are nation-based societies and their highest ideals are national ideals. In order to determine what should be adopted from Western civilization, it is first necessary to eliminate those elements that have been placed within the scope of sharia and equated with Islam. In reality, these elements do not originate from religion itself but from the medieval Near Eastern civilization, which is incompatible with modern civilization. A society cannot simultaneously sustain two civilizations; such a condition leads to inconsistencies and conflicts, which Gökalp considered pathological (Kılıç, 2013, pp. 185-186). According to Gökalp, modernization necessitates that Islamists adopt those aspects of Western civilization that they find beneficial. However, the cultures of these civilizations cannot be adopted, because each civilization's culture is unique to itself.

Ziya Gökalp divided the phenomena that constitute the subject matter of sociology into three categories: organic, psychological and social life events. Through this approach, Gökalp introduced sociology to Turkish society as a discipline on an equal footing with other branches of science. He defined sociology as a science aimed at researching and examining *groups* (zümre). A *zümre* refers to human communities that emerge through the coming together of individuals via intellectual, moral and spiritual bonds. According to Gökalp, all societies pass through three stages known as the tribal (*kavim*), religious community (*ümmet*) and nation (*millet*) phases. In the tribal stage, social unity is ensured through a common language and shared ethnic background and there exist common traditions and institutional structures. In the *ümmet* stage, universal religions become the determining force over the social structure and tribes lose their distinctive characteristics. In the *millet* stage, societies regain their individuality. For this individuality to be fully realized, the values of society must be reorganized in accordance with the standards of advanced civilization (Kongar, 1985, p. 106).

Ziya Gökalp divides Turkish society historically into three periods: the pre-Islamic period (*kavim* stage), the post-Islamic period (*ümmet* stage) and Modern Türkiye (*millet* stage) (Gökalp, 2007, p. 326). According to him, the Turks were still in the *ümmet* stage and his aim was to transform the Ottoman Islamic ummah into a Turkish nation. Gökalp was influenced by Durkheim and, drawing inspiration from his concept of collective consciousness, developed the idea of national consciousness (Bulut, 2015, pp. 86-87). For a society to attain the character of a nation, it primarily depends on the development of national consciousness. From Gökalp's perspective, one of the ways to establish national consciousness is to harmonize existing ideological currents. This effort is evident in his work *"Turkification,*

Islamization and Modernization" (*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*). By combining these three goals, Gökalp advocated the creation of a "modern Islamic Turkish identity." In order to develop Turkish national culture, he conducted studies on subjects such as the Turkish language, aesthetics, morality and law and produced works in areas such as economic Turkism, political Turkism and philosophical Turkism. Gökalp argued that industry plays a crucial role in the development of a society and suggested that scientific advancement would follow the onset of industrialization. He emphasized that a society based solely on peasant and bureaucratic classes would lack organizational power. He stated that the development of intellectual abilities and willpower would emerge through industry, manufacturing, trade and the liberal professions (Kongar, 1985, pp. 108-109). By emphasizing social values and ideals, Gökalp highlighted the importance of national consciousness and cultural development in the modernization process of Turkish society. Moreover, as the first Turkish sociologist to introduce sociology to Turkish society, he made significant contributions to Turkish modernization (Kongar, 1993, p. 58).

In summary, Ziya Gökalp's understanding of Turkism should be evaluated not as a fixed and one-dimensional ideological structure, but as a historically sensitive, adaptable and multidimensional theoretical framework. His approach to nationalism is not based on an ethnic or biological construction of identity; rather, it presents a sociological conception of the nation shaped by cultural and normative elements. According to Gökalp, a nation is a social unity formed on the basis of a common language, a shared historical consciousness and moral norms. This perspective can be interpreted as a response to the inadequacy of both ummah-based and cosmopolitan approaches during the period of the Ottoman Empire's dissolution. Within this framework, Gökalp's understanding of Turkism can be seen as a functional intellectual effort aimed at providing the social legitimacy of the modern nation-state. By introducing a distinction between culture and civilization, Gökalp functioned as a normative balancing element in the process of Turkish modernization. While *culture* refers to national and unique elements, *civilization* represents universal values that can be transferred across societies. This distinction provided a theoretical framework that differentiated Westernization from mere imitation and strengthened the ideological legitimacy of early Republican reforms. However, it is also evident that Gökalp did not treat this distinction within rigid and fixed boundaries, but rather approached it flexibly in accordance with the needs of his time. It can be argued that Türkiye's relations with the Central Asian Turkic republics in the post-Cold War period do not exhibit a direct ideological continuity with Gökalp's thought of Turkism, although they contain certain conceptual parallels. Policy instruments such as cultural diplomacy, the discourse of shared language and history, as well as educational and institutional cooperation, can be seen as a contemporary and pragmatic reinterpretation of Gökalp's idea of cultural unity in the Turkic world. This situation demonstrates that Turkism has, over time, evolved from a rigid ideological discourse into a more flexible and instrumental foreign policy perspective.

Discussion

1. Ziya Gökalp's Understanding of Nationalism

In our recent history, nationalism began with the romantic movement initiated by Namık Kemal. This form of nationalism, which corresponds to the period of Tanzimat literature, was characterized mainly by emotional and impulsive features (Özkan & Gökgöz, 2014, p. 1103). In this phase, the presence of a historical consciousness and understanding is clearly evident and cannot be denied. Following this romantic period in the history of nationalism came the second phase initiated by Ziya Gökalp. In this period, nationalism moved into a realist phase and began to be explained through social and cultural phenomena. Gökalp's nationalism did not remain confined within merely ethnic and emotional boundaries; rather, it took shape in accordance with the social, economic and political conditions required by social realities. This can be observed throughout all his writings and works. In his articles, one can find the essential structure of the Turkish nation, as well as its national customs and traditions. The history of Turkish civilization was examined through a sociological perspective using Western methods. By analyzing the political, economic, social and cultural problems of Turkish society, Gökalp sought to reveal Turkish thought, as well as the spirit and structure of the Turkish nation. He

was an intellectual who approached national issues not merely as abstract ideas, but as concrete realities and reflected upon them with a scientific mindset (Gözübüyük, 1959, p. 22).

Ziya Gökalp is a rare national thinker and sociologist in Turkish history. Until his time, no one had examined in depth and through scientific methods the history of Turkish society, its social structure and the characteristics arising from being a great nation. Strengthening the national conscience emerged, for him, as the primary and indispensable condition of becoming a nation. Indeed, in his work *"The Principles of Turkism"* (*Türkçülüğün Esasları*), published in Ankara in 1924, Ziya Gökalp explained Turkish nationalism and defined its aims and stages. In this work, he described the goal of Turkism as the elevation of the Turkish nation. According to him, a nation cannot be defined by race, tribe, geography, politics, or administration. Rather, a nation is a community composed of individuals who share common characteristics in terms of language, religion, morality and education. Gökalp based his understanding on the Turkish peasantry's expression, "those whose language is my language and whose religion is my religion." He regarded everyone in Turkish society who identified themselves as Turkish as Turkish and argued that only those who betrayed Turkishness should be punished. He was a great thinker, writer and scholar who established and defended solid foundations in the history of Turkish nationalism. Possessing strong philosophical ability, broad knowledge and an idealist character, Gökalp provided a clear and realistic direction for the youth at a time when ideas such as Ottoman unity and Islamic unity were in conflict. By defining the program and philosophy of nationalism, he became the heart, mind and voice of the national movement (Ulutaş & Dalgıç, 2022, p. 3280).

Ziya Gökalp, in his book The Principles of Turkism, states that *national conscience* represents a nation's shared system of consciousness and values. He argues that the source of all progress is national conscience, which expresses a nation's awareness of its own identity, culture and values, as well as its commitment to preserving them. He also emphasizes that national conscience is the foundation and support of national independence. According to Gökalp, for a nation to be independent and free, its national conscience must first awaken and strengthen (Gökalp, 2019, pp. 79-86). The term *meſkure*, coined by Gökalp, refers to national ideals and aspirations. It means discovering and revealing the best material and spiritual qualities of the nation and the homeland. To find national consciousness, one must search for the existing national culture within the Turkish people. According to him, the inexhaustible source of national culture is the people themselves. Gökalp argued that one of the fundamental principles of Turkism should be "going towards the people." With this idea, he highlighted the importance of mutual interaction between national culture and modern culture across different segments of society (Yıldırım, 2013, p. 16). He maintained that the national culture living among the people should be introduced to the intellectual class so that intellectuals can understand and adopt the traditions, language, folklore and other national values of the people. In this way, intellectuals would better comprehend the cultural richness of the people and strive to preserve and develop these values. At the same time, he argued that the civilized (modern) culture possessed by intellectuals should also be introduced to the public. Through this exchange, elements of modern culture such as science, technology, art and education would be embraced and applied by society (Bars, 2017, p. 41). Gökalp sought to bring science and the people together, aiming for the overall modernization and progress of society (Vakit, October 27, 1924). According to Gökalp, Turkism should not be dogmatic or narrow-minded. It should not isolate itself within its own national culture or reject benefiting from the cultures and civilizations of other nations. He emphasized that learning from other civilizations is also a duty. For the Turkish nation to develop and progress, it must remain open to innovations and developments in the outside world. He stated that, in his time, Europe was the primary region for such cultural exchange, acknowledging Europe's advanced level in science, technology and culture. He argued that benefiting from Europe's civilizational accumulation was important for the development of the Turkish nation (Özakpınar, 2005, pp. 5-10). In summary, Gökalp emphasized that Turkism should be open-minded and oriented toward progress, that national and modern culture should be seen as complementary elements and that benefiting from the civilizations of other nations is essential for the development of the Turkish nation.

Ziya Gökalp places great importance on the concept of "National Education" (*Milli Terbiye*) within his understanding of nationalism. He explains in detail what national education means and how

it should be structured in his work *Milli Terbiye*. According to Gökalp, a person who has not received national education cannot be a nationalist. National education consists of transforming the cultural values—namely, the totality of value judgments that live in a nation's collective conscience—into spiritual faculties within individuals. In value judgments, it is not personal interpretation but the collective conscience that prevails. Since value judgments differ from one society to another, they possess a national character; therefore, culture, which is the sum of these judgments, is also national and distinct from civilization (Tokluoğlu, 2013, pp. 123-130; Arslantaş, 2021, p. 98). One of Gökalp's most important contributions to Turkish sociology is his distinction between culture and civilization.

According to Gökalp, civilization is an international whole that emerges from the collective efforts of many nations. It encompasses the scientific, technological and intellectual accumulation developed through the coexistence and interaction of different societies. Civilization is artificial in nature, formed through the conscious efforts and deliberate actions of individuals. Culture, on the other hand, is a national phenomenon. It is the way of life that each nation forms by blending the elements it receives from civilization with its own unique conditions and characteristics. Culture develops naturally and spontaneously, reflecting a nation's values, language, traditions and lifestyle. It fosters national values and consciousness in individuals, shaping the moral and ethical framework of society, as well as its linguistic, artistic and aesthetic understanding. Civilization, in contrast, promotes scientific thinking and rationality in individuals, encompassing technological advancements and scientific developments. Both culture and civilization cover various domains of social life, including legal, religious, economic, moral, intellectual, scientific and linguistic spheres. Civilization originates from culture; however, excessive development of civilization may sometimes disrupt a nation's culture, leading to cultural degeneration. It can be argued that when a nation with a strong culture but weaker civilization enters into a political struggle with another nation whose civilization is advanced but whose culture has deteriorated, the one with the stronger culture is more likely to prevail (Kongar, 1993, p. 52; Bulut, 2015, p. 98).

Influenced by Émile Durkheim, Ziya Gökalp argues that human beings consist of two elements: *organism (body)* and *personality*. The organism is innate, natural and individual. Personality, on the other hand, is shaped, developed and matured under the influence of the society in which a person lives. From the perspective of national education and nationalism, what truly matters is personality. Therefore, merely living-eating and drinking-is not sufficient to think for and serve one's country; one must possess a developed personality. This personality, which exists under the influence and pressure of social understanding and collective conscience, must be directed toward goals that align with national interests. This constitutes the essence of national education and nationalism. What gives individuals their personality is the nation to which they belong. A child is not born with religious, legal, moral, linguistic, or logical qualities; rather, these are acquired through the nation and its culture. According to Gökalp, a nation's culture should form the foundation of its children's education and education should focus more on culture than on civilization. Gökalp classifies people into three groups based on their relationship with national culture (Gökalp, 2019, pp. 33-45). The first group consists of individuals who have distorted national culture with superficial or purely material knowledge. These people neither believe in nor maintain a connection with national values and ideals. Like weather vanes turning with the wind, they are inconsistent and driven by self-interest and they are seen as a group that prepares the downfall of a nation. The second group includes those who carry national culture not in their intellect but only in their emotions. These individuals possess national feelings but do not translate them into action. Such people are frequently found in Eastern societies. Compared to the first group, they are more beneficial, as they at least possess national sentiments. The third group is composed of idealists. In these individuals, national culture is deeply rooted in both their minds and souls. They believe in and actively live according to national ideals. This group is seen as the one that ensures the prosperity and well-being of the country and true nationalists emerge from it. According to Gökalp, the primary aim of nationalism and nationalist policy is to cultivate and increase the number of individuals in this third group. Only in this way can the doors to a nation's welfare and happiness be fully opened (Özkan & Altunay, 2023, pp. 483–491). Focusing particularly on Turkish culture, Gökalp compiled his ideas, views and proposals in his work The Principles of Turkism. According to him, it is not possible for Ottoman civilization to

reconcile with Western civilization. However, culture and civilization can develop together, provided that a nation strengthens its own culture. Gökalp sought to combine Turkish culture with Western civilization. While advocating that Türkiye should modernize and take its place within Western civilization, he also offered a clear vision of how this process should occur. According to Gökalp, the aspects of the West based on reason, science and technology should be adopted and social life should be structured around these elements. However, aspects related to emotions and beliefs should not be borrowed from the West; instead, they should be rooted in the deep values of Turkish history and society. Through this approach, Gökalp aimed for Türkiye to modernize without losing its cultural roots. In this way, while achieving social development by embracing science and technology, national values and identity would also be preserved, ensuring social cohesion. This balance constitutes the key to Türkiye's place within Western civilization while maintaining its unique identity in Gökalp's thought.

2. A Turkist Perspective on Türkiye's Relations with the Central Asian Turkic Republics in the Post-Cold War Period

In the early 1990s, the Ottoman understanding of pluralism -defined as the coexistence of people of different ethnic origins, religions and cultures under a common political structure- was reinterpreted in Türkiye under the name "Neo-Ottomanism." This approach, developed by a team led by Turgut Özal, aimed to synthesize classical Ottoman pluralism with contemporary liberal multiculturalism (Çolak, 2006, pp. 125-126). The objective was to construct an inclusive overarching identity that would encompass the ethnic and religious affiliations of all Turkish citizens through this model. Özal restructured the idea of Ottomanism based on religious and ethnic references (Muslim–Turk). By the 2000s, Ottomanism had evolved into an ideology where Islamist circles and nationalist groups converged. However, while the Ottoman Empire had a multi-national state structure, the Republic of Türkiye is a modern nation-state. In the nation-state model, sovereignty derives from the free and independent will of the nation. This will is embodied through the Grand National Assembly of Türkiye, formed by representatives elected by the people through free elections and institutionalized under the principle that "sovereignty unconditionally belongs to the nation." In contrast, in the Ottoman political system, sovereignty was centered on the dynasty and monopolized by the Ottoman family, functioning within a framework of hereditary ownership passed from father to son. In this context, individuals in the Ottoman Empire were defined as subjects (*reaya*) and servants (*kul*), whereas in the Republic of Türkiye, individuals are recognized as citizens with equal rights. In conclusion, the political structure and fundamental principles upon which the Ottoman Empire was based have been left behind as a historical stage with the establishment of the Republic of Türkiye (İnalcık, 2005, pp. 208-209).

With the end of the Cold War, the Central Asian Turkic Republics that separated from the Soviet Union -Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan- gained their independence. Türkiye was the first country to recognize these states and led the beginning of a period referred to as the "Turkish Century." In this new process, efforts were made to establish a common Turkic geopolitics and to strengthen cultural and economic ties. However, these efforts did not reach the desired level due to political and economic conditions. Turkism is a movement based on the idea of protecting and strengthening the Turkic world. Unlike aggressive nationalism, it has a defensive and unifying character. Ideological movements such as Ottomanism or Islamism have, at times, pushed Turkish nationalism into the background. In contrast, increasing cooperation with the Turkic world and supporting kin communities such as Turkmens and Uighurs are considered among the fundamental duties of Turkism today. Türkiye's economic relations with the Turkic republics continue to develop despite geographical distance and logistical challenges. Türkiye is among the largest investors in these countries. Deepening cooperation in areas such as technology production, the defense industry and trade is important for joint economic development. Türkiye's foreign policy experience and its regional influence offer strong potential for cooperation within the Turkic world. The growing interest in Turkish products and the Turkish language also contributes to strengthening cultural ties. This indicates that more concrete steps toward Turkic unity may be taken in the future. Indeed, the establishment of the Organization of Turkic States in 2021 demonstrates that the goal of Turkic unity is being reshaped. Despite their historical and cultural ties, the Turkic world has remained under the pressure of great powers for centuries. However,

today, a new vision of Turkic unity may emerge under Türkiye's leadership. Increasing economic, cultural and political cooperation among the Turkic republics can lead to the revitalization of Turkic identity and Turkism through a contemporary interpretation. In this process, developing joint projects - especially in fields such as education, energy and the defense industry- will help the Turkic world become a global center of power. This will make it possible for Turkic identity to be represented more effectively at the international level and for cultural heritage to be preserved (Yüce, 2022, pp. 7-8).

Based on Ziya Gökalp's idea of Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak ("Turkification, Islamization and Modernization"), the use of the Turkish language as a common ground should be encouraged in order to strengthen communication and cultural ties among Turkic states. It should be taken into consideration that structures such as the Organization of Turkic States (OTS) can provide an important platform for developing such cooperation. Considering that the Central Asian Turkic Republics are rich in natural resources and represent a rapidly developing region, Türkiye should seek to deepen its economic relations by benefiting from this potential. Kazakhstan, Turkmenistan and Azerbaijan, with their oil and natural gas resources, are important partners capable of meeting Türkiye's energy needs. For instance, the TANAP natural gas pipeline project and the Baku–Tbilisi–Ceyhan pipeline have been successfully implemented as effective models in this regard. Despite logistical challenges in the region, Türkiye has become one of the largest investors in the Turkic republics. Increasing the production of high value-added goods and strengthening exports to these markets is of great economic importance for Türkiye. By forming a common economic bloc with the Turkic republics, Türkiye can become a stronger actor in international trade.

Conclusion

Ziya Gökalp is an important intellectual who pioneered the development of sociology in Türkiye. What distinguishes him is that he gave his ideas a national character and was among the first to examine the problems faced by Turkish society from a sociological perspective while offering various solutions. Beyond being a thinker, Gökalp was actively involved in practical struggle throughout his life. Beginning from his student years, he devoted himself to the liberation and modernization of Turkish society. During the reign of Abdul Hamid II, he took part in freedom movements in Diyarbakır and Istanbul and despite being punished for these activities, he continued his struggle. Gökalp proposed formulas and ideas for Türkiye's modernization and these proposals largely overlapped with the ideological framework of the Turkish Revolution. This has led to the view that Gökalp's ideas are consistent with the principles of Mustafa Kemal Atatürk and that the revolution may even have been influenced by him. However, it cannot be said that Gökalp's Turanist views were fully compatible with Mustafa Kemal's ideology or with the nature of the revolution.

A critique can be made of Ziya Gökalp's distinction between culture and civilization as follows: It is not possible for a society to be influenced by another society only in terms of religion or technology; material and spiritual elements are always in mutual interaction. In today's world, where globalization has intensified, Gökalp's proposal may appear theoretically compelling, but it is quite difficult to implement in practice. Material and spiritual domains are fully interconnected; they trigger, activate and shape one another. The moral and spiritual values of a society influence its material conditions and the formation of material conditions cannot occur independently of these values. A society's culture and civilization are composed of the totality of its material means and spiritual values. Therefore, interaction between two societies cannot be limited solely to the exchange of material elements.

Ziya Gökalp's ideas have played a decisive role in the processes of modernization and the formation of national identity in Turkish society. Gökalp moved the concept of nationalism beyond ethnic and purely emotional boundaries, aligning it with social and cultural realities. His thought emphasized the importance of national values in the formation of national consciousness, the strengthening of national culture and the foundation of social development. During the process of modernization, he advocated benefiting from the West's scientific and technological advancements while remaining rooted in the essence of Turkish culture. According to Gökalp, the modernization of

Turkish society should occur through preserving and developing its own cultural foundations. In this sense, within his understanding of Turkism, he highlighted the importance of national education and national culture and placed national consciousness at the center as a means to achieve unity and solidarity among the Turkish people. In conclusion, Ziya Gökalp made significant contributions to the development of Turkish society and became an important intellectual leader in the formation of national consciousness and the preservation of national culture. His ideas serve as a fundamental reference for understanding the complex and continuously evolving structure of Turkish society and continue to exert their influence.

Recommendations

Based on Ziya Gökalp's ideology of Turkism, Türkiye's orientation toward Central Asia would have effects not only in this region but also on the global geopolitical stage. According to Gökalp, Türkiye serves as the gateway of the Turkic world to the West. In this context, it functions as a strategic bridge between the Central Asian Turkic republics and Europe. In today's world, a Turkic unity led by Türkiye could enhance regional stability. Central Asia is a region influenced not only by Russia but also by China. By balancing its relations with these two powers, Türkiye can defend the independence and common interests of the Turkic republics. Türkiye's success in the defense industry has attracted the attention of Central Asian states. The success achieved with Azerbaijan in the Nagorno-Karabakh War has become a source of inspiration for other Turkic states.

Türkiye's shift toward Central Asia, by distancing itself from uncertainties in the Middle East, offers a more stable strategy. In the Middle East, sectarian conflicts, authoritarian regimes and external interventions make regional stability difficult. Türkiye's influence there is limited and constantly exposed to risk. Central Asia, with its young population, rich natural resources and rapid growth rate, offers a safer and more profitable area for long-term cooperation. With its experience, strong state tradition and geopolitical position, Türkiye is the most suitable candidate for leadership in the Turkic world. An effective leadership role for Türkiye in the Turkic world would also strengthen its position in international platforms such as the UN, NATO and others. Expanding and deepening Türkiye's relations with the Central Asian Turkic republics in all fields—economy, trade, foreign policy, energy and tourism—and leading the Turkic states in this process is both a historical responsibility and a strategic necessity. In this process, a Türkiye that revitalizes cultural and historical ties, increases economic cooperation and acts with a strong geopolitical vision can become the locomotive of the Turkic world. This would increase not only Türkiye's power but also the international influence of the entire Turkic world. In this way, Ziya Gökalp's goal of modernization (*muasırlaşmak*) would also be realized.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: The author's contribution rate in the preparation of the article is 100% (one hundred percent).

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: Since this is not a study conducted using qualitative or quantitative approaches requiring data collection from participants using survey, interview, focus group, observation, experiment, or discussion techniques, it does not require Ethics Committee Approval.

4. Research Model: This study is based on a qualitative approach, a theoretical framework and a historical perspective. While adopting a historical-interpretive approach, it also utilizes the document analysis method. In the analysis phase, a thematic analysis method consisting of multiple stages was used. In the first stage, the texts were analyzed using the open coding method and in the second stage, the obtained codes were grouped under higher-level conceptual categories. In the final stage, a comparative and contextual analysis was conducted.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Osmanlı Devleti'nin farklı etnik kökenleri ve dinleri bünyesinde barındıran yapısı, 19. yüzyıl boyunca devlet yönetimini ciddi zorluklarla karşı karşıya getirmiş, 20. yüzyılın ilk çeyreği büyük değişimlerin ve kırılmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. Söz konusu dönemde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelişi, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Sarıkamış Harekâtı ile Anadolu'nun işgal edilmesi gibi önemli olaylar gerçekleşmiştir. 1789 Fransız İhtilali'nin etkisiyle başlayan milliyetçi hareketler, 19. yüzyılda Sırbistan-Karadağ ile Yunanistan'ın, 20. yüzyılın başlarında ise Arap yarımadası ile Balkanların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına neden olmuştur. Bu süreçte milliyetçilik düşüncesi, Batıcılık etkisiyle Anadolu'da da ortaya çıkmış ve çok uluslu devlet yapısından ulus-devlete geçiş döneminde benimsenen siyaset yöntemlerini derinden etkilemiştir (Deniz, 2006, s. 60).

Devletin çok çeşitli etnik ve dini kimliğe mensup halklarını bir arada tutmak için Osmanlıcılık düşüncesi, yani tüm Osmanlı vatandaşlarını eşit görüp onlara aynı hakları vermeyi, devlet yönetiminde söz sahibi olmalarını ve bu sayede devleti sahiplenmelerini amaçlayan bir siyaset benimsenmiştir. Ancak, Osmanlıcılık politikası istenilen başarıyı elde edememiştir. Bu başarısızlık, Osmanlı ülkesinde yaşayan farklı etnik ve mezhep gruplarının bir arada tutulmasını zorlaştırmış ve nihayetinde bu grupların ayrılma eğilimlerini artırmıştır (Türkmenoğlu, 2019, s. 422). Bu bağlamda, devletin bekasını sağlamak için yeni bir strateji olarak İslamcılık düşüncesi benimsenmiştir. İslamcılık, Osmanlı padişahının aynı zamanda İslam halifesi olarak tüm Müslümanların dini lideri olduğu fikrini öne çıkarmıştır. Bu siyaset, Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman nüfusu birleştirmeyi ve onları Batı'nın sömürgeci ve emperyalist emellerine karşı bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Yalnızca Osmanlı Devleti'nin içinde değil, tüm İslam dünyasında da bir dayanışma ve birlik oluşturma amacı gütmüştür. 19. yüzyılda İslam ülkelerinin yaşadığı gerileme ve sömürgecilik gibi olumsuzluklar, Müslümanların birlik olarak bu durumdan kurtulabilecekleri düşüncesini yaygınlaştırmıştır. Bu dönemde İslamcılık fikri, Müslüman toplumlar arasında ortak bir direnç ve dayanışma duygusu yaratmayı başarmış ve bu fikrin etkisi artmıştır. Sonuç olarak, İslamcılık politikası, Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemek ve Müslümanların birlik ve beraberliğini sağlamak açısından etkili bir araç olarak düşünülmüştür. (Liu & Shu, 2017, s. 19). Ancak, Müslüman Arnavut ve Arapların Osmanlı'dan ayrılması İslamcılık siyasetini zayıflatmıştır. Bu nedenle dönemin aydınları ya da önde gelen siyasileri Türkçülüğe yönlenmiştir. Onlara göre, devlet ancak Türk kimliği esas alınarak millî bir politika yürütüldüğünde kurtarılabilirdi. Ziya Gökalp de bu aydınlardan birisi olarak öne çıkmış ve Türkçülük akımının ideoloğu olarak eserler vermiş, çalışmalar yapmıştır (Heyd, 2023, s. 52).

Türkçülük düşüncesi, Fransız İhtilali sonrası yayılan milliyetçilik akımlarının Osmanlı coğrafyasındaki etkisi, kaybedilen bölgelerden İstanbul'a gelen Türk ve Müslüman aydınların çalışmaları, Osmanlı tebaasının etnik ve milliyetçi çalışmalarına tepkiler ve Avrupa'da eğitim gören Osmanlı aydınlarının izlenimleri sonucunda ortaya çıkmış ve gelişmiştir (Karpat, 2017, s. 141-156). Oryantalistler ve Türkologlar tarafından Türk kültürü, tarihi ve diline dair yazılan eserler de bu akımın gelişiminde etkili olmuştur. Türkçülük, başlangıçta dil, tarih, kültür ve sanat alanında kültürel milliyetçilik olarak görülmüş, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yönetimin ele geçirmesi ve Balkan Savaşları'nda yaşanan gelişmelerin toplumsal ve siyasal sonuçlarıyla birlikte siyasi bir kimlik kazanmıştır. Bu çalışmada, öncelikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde devleti ayakta tutabilmek ve toplumsal birlik beraberliği sürdürebilmek amacıyla ortaya çıkan Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarından ve bu akımlar içinde Ziya Gökalp'in yerinden bahsedilmiştir. Sonrasında Ziya Gökalp'in hayatı, ideolojisinin temel özellikleri ve milliyetçilik anlayışı ele alınmış; onun, yeni Türkiye'nin oluşumu aşamasına ideolojik anlamda etkileri konusu incelenmiştir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Ziya Gökalp'in sosyolojik ve ideolojik yaklaşımının özellikle milli kültür, milli terbiye, muasırlaşma ve kültür–medeniyet ayrımı kavramları çerçevesinde Türk milliyetçiliğinin teorik temelinin nasıl şekillendiğini incelemek, onun Türkçülük anlayışının günümüz Türk dünyası ilişkilerine yansımalarını değerlendirmektedir. Ayrıca çalışma, Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistemde Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında gelişen siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşim süreçlerini inceleyerek, bu ilişkilerin Gökalp'in ortaya koyduğu fikirler bağlamında nasıl anlamlandırılabileceğini tartışmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin Türk dünyasında üstlenebileceği potansiyel liderlik rolüne dikkat çekilerek Türk birliği fikrinin çağdaş jeopolitik düzlemdeki karşılığı analiz edilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Bu çalışma, nitel yaklaşımı esas alan, kuramsal çerçeveye dayanan ve tarihsel perspektifle kurgulanmıştır. Pozitivist nedensel açıklamalardan ziyade düşünsel yapıların tarihsel bağlam içerisinde nasıl şekillendiğini ve zamanla hangi biçimlerde yeniden anlamlandırıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, tarihsel-yorumsamacı bir yaklaşım tarzını benimsemekle birlikte doküman analizi yöntemini de esas almaktadır. Araştırmanın temel veri kaynağını, Ziya Gökalp'in "Türkçülüğün Esasları", "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" eserleri ve arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Söz konusu eserler, Gökalp'in milliyetçilik düşüncesini bütünlüklü ve sistematik bir biçimde yansıtmaları ve farklı tarihsel dönemlerde kaleme alınmış olmaları nedeniyle tercih edilmiştir. İkincil veri kaynakları ise Türk milliyetçiliği, Türk modernleşmesi, ulus-devlet kavramı ve Türk devletleri politikalarına odaklanan telif ve tetkik eserlerden oluşmaktadır. Kaynakların belirlenmesinde, kavramların açık biçimde tanımlanması, yöntemsel bütünlük ve tarihsel çerçeveyi dikkate alan çalışmalar tercih edilmiştir.

Analiz aşamasında, birden fazla evreden oluşan tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. İlk aşamada metinler açık kodlama yöntemiyle çözümlenmiş, ikinci aşamada ise elde edilen kodlar daha üst düzey kavramsal kategoriler altında toplanmıştır. Son aşamada, Gökalp'in düşünsel çerçevesi ile Cumhuriyet dönemindeki kimlik inşa süreçleri ve Soğuk Savaş sonrasına ait Türk dış politikası söylemleri arasında karşılaştırmalı ve bağlamsal bir analiz yapılmıştır. Bu kapsamda, anakronik yorum riski asgari seviyeye indirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın başlıca sınırlılığı, ampirik saha verisine yer vermemesi ve bulguların metin merkezli yorumlara dayanmasıdır; bununla birlikte bu durum, çalışmanın kuramsal karakteriyle uyumlu bir nitelik taşımaktadır.

Bulgular

1. Ziya Gökalp'in Hayatına Kısa Bir Bakış

Ünlü fikir adamı ve şair Ziya Gökalp, 23 Mart 1876 tarihinde Diyarbakır'da doğmuş, II. Meşrutiyet'ten itibaren Türkçülük akımının en önemli temsilcisi sıfatıyla Türk düşünce ve siyasal hayatını ciddi manada etkilemiş ve yön vermiş bir sosyologdur (Celarent, 2012, s. 1557) (Akşam, 26 Ekim 1924). II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nde 1908'de II. Abdülhamid'in meşrutiyeti tekrar ilan etmesiyle başlayan bir dönemdir. Bu dönemde Ziya Gökalp, Türkçülük akımının en önemli temsilcisi olmuştur. Türkçülük, Türk milletinin kültürel, dilsel ve siyasi birliğini savunan bir düşünce akımıdır. Gökalp'in fikirleri, bu akımın yayılmasında ve güçlenmesinde büyük rol oynamış, Türk düşünce ve siyaset hayatında önemli etkiler yaratmıştır. Türk kimliğinin ve milliyetçiliğinin öne çıkmasına katkıda bulunmuş, milli edebiyat akımı içerisinde ürettiği eserleriyle, Türk edebiyatının şekil ve dil açısından yenileşmesini sağlamıştır (Sarınay, 2008, s. 91). Milli edebiyat akımı, Türk edebiyatında milli konulara ve halk diline önem veren bir akımdır. Bu, Osmanlı dönemi edebiyatından farklı olarak daha sade bir Türkçe ve milli konuların işlenmesi anlamına gelir.

Gökalp'in çalışmaları, Türk edebiyatının modernleşmesine ve ulusal kimliğin edebiyata yansıtılmasına katkıda bulunmuştur. Okuma-yazmayı öğrendiği yıllardan itibaren, geleneksel Türk halk edebiyatı kitaplarını okumaya başlamış, bu hususu "yedi yaşımdayken Aşık Garip, Kerem, Şah İsmail

gibi kitaplardan bir koleksiyonum vardı" sözleriyle ifade etmiştir (Köseoğlu, 2005, s. 66). 1886 yılında on yaşındayken mahalle mektebini bitiren Ziya Gökalp, Askeri Rüştiye'den 1890, Mülki İdadi'den 1894 yılında mezun olmuştur. II. Abdülhamid yönetimine son vermek amacıyla tıbbiyelilerin kurduğu İhtilal Komitesi'ne katılmış, okuldaki faaliyetleri ve okuduğu Fransızca kitaplar zararlı sayıldığı için hapse atılmıştır. Hapisten çıktıktan sonraki süreçte, Diyarbakır Valisi Halit Bey tarafından yapıldığı iddia edilen yolsuzluklara karşı mücadele yürüten arkadaşlarıyla beraber yasaklı yayınlar okudukları gerekçe gösterilerek 1898 yılında yeniden tutuklanmıştır. Tutukluluk süresi sona erince Zaptiye Nezareti altında bulunmak üzere Diyarbakır'a gönderilmiştir. Diyarbakır'da siyaset, felsefe ve tarih üzerine çalışmalar yaparken, II. Abdülhamid yönetimine karşı gizli faaliyetlerde bulunmaya devam etmiştir. Hamidiye alaylarının başındaki İbrahim Paşa'nın isminin geçtiği baskın ve soygun olaylarına karşı halkı direnişe teşvik etmiştir. Halk üç gün boyunca Diyarbakır'daki telgrafhaneyi işgal etmiş ve saraya telgraflar çekerek İbrahim Paşa ve adamlarının cezalandırılmasını talep etmiştir. Diyarbakır telgrafhanesinin Avrupa ve Asya ülkeleri arasındaki haberleşme bağlantısını kesmesi, olayın büyümesine ve yabancı ülkelerin saraya baskı yapmasına neden olmuştur. İstanbul'dan görevlendirilen soruşturma heyeti, Hamidiye alaylarının faaliyetlerinin bir süreliğine durmasını ve bu sayede yolsuzluklara son verilmesini sağlamıştır. Olayların yeniden patlak vermesi üzerine, Ziya Gökalp ile arkadaşlarının liderliğinde halk bir kez daha telgrafhaneyi ele geçirmiştir. On bir gün devam eden bu ikinci işgal, halkın mutlak zaferiyle sonuçlanmış, hükümet 1907 yılında İbrahim Paşa ve alaylarını bölgeden çekmek mecburiyetinde kalmıştır. Ziya Gökalp bu olayları "Şaki İbrahim Destanı" adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde yazmıştır (Köseoğlu, 2005, s. 79).

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından, Ziya Gökalp tarafından kurulan gizli cemiyet Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesi'ne dönüşmüştür. Gökalp, cemiyetin Diyarbakır, Van ve Bitlis örgütlerinin denetiminden sorumlu olmuştur. Bu dönemde Diyarbakır ve Peyman gazetelerinde yazılar yazmıştır. İttihat ve Terakki'nin 1909'da Selanik'te yapılan kongresine il temsilcisi olarak iştirak etmiş, partide genel merkez üyeliği görevine seçilmiştir. Sonrasında bir yıl İstanbul Darülfünun'da psikoloji dersleri vermiş ve Diyarbakır'da maarif müfettişi olarak görev yapmayı müteakip yeniden Selanik'e gitmiştir. Selanik'te Yeni Felsefe, Genç Kalemler, Rumeli isimli gazete ve dergilerde yazılar yazarak Türkçülük ve dilde sadeleşme hareketlerinin öncülerinden olmuştur. Tarih bilinci ile milli duyguları yücelten, bilime ve teknolojiye değer veren düşüncelerini yansıtan şiirleriyle çevresini ciddi manada etkilemiştir. İttihat ve Terakki Genel Merkezi 1912'de İstanbul'a taşınınca, Ziya Gökalp de İstanbul'a yerleşmiştir. Aynı yıl Ergani milletvekili olarak meclise girmiştir. Türk Ocağı çatısı altındaki faaliyetleri ile Türk Yurdu ve kendisi tarafından yayımlanan Yeni Mecmua dergilerindeki yazılarıyla Türkçülük akımının ilkelerini belirlemiştir. "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adlı eserinde, çağdaş medeniyet karşısında yerli bir sentez oluşturulmasını savunan önerilerini bir araya getirmiştir. Darülfünun'da sosyoloji dersleri vermiş, İttihat ve Terakki'nin yönetici kadrosu üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Ziya Gökalp, Mondros Mütarekesi'ne kadar uzanan dönemde ülkedeki siyaset ve fikir hayatını yönlendiren başlıca kişilerden biri olmuştur (Kaya & Turhan, 2006, s. 1-6).

İstanbul'un işgali üzerine Ziya Gökalp, 1919-1921 yılları arasında Malta'ya sürgün edilmiştir. Sürgün yıllarında ekonomik açıdan sıkıntıya düşen ailesine devlet yardımda bulunmuştur (CDA, BCA, 20 Ocak 1921). Bu dönemde arkadaşlarına toplumbilim ve felsefe dersleri vermiş, "Kişi yok, toplum var. Hak yok, görev var" söylemini kendisine ilke edinmiştir. Aynı dönemde Anadolu'da ulusal hareket başlamış ve bazı cephelerde düşman yenilgiye uğratılmıştır. Bu başarıların ardından Mustafa Kemal, Malta'ya gönderilen sürgünleri kurtarmaya yönelik adımlar atmıştır. Bakü'de esir tutulan İngiliz albayının iadesi karşılığında Malta tutuklularının serbest bırakılması hususunda anlaşma sağlanmıştır. Malta'da bulunan sürgünlerden yarıya yakını kurtarılırken Ziya Gökalp Malta'da kalmış, Palverista, Eskiverdela ve Yeniverdela karargâhlarında tutulmuştur. Sürgünlük döneminde yoğun bir şekilde okumuş, notlar almış ve ailesine beş yüzün üzerinde mektup yazmıştır. Konferanslar aracılığıyla fikirlerini paylaşmış, Türk müziği konserleri organize etmiş, şiir ve anı türünde eserler üretmiştir. Ziya Gökalp ve beraberindeki 33 sürgün, 30 Mayıs 1921 tarihinde Malta'dan İngiliz gemilerine bindirilerek İtalya'ya gönderilmiş, ardından 19 Mayıs 1921 tarihinde İstanbul'a dönmüşlerdir (Köseoğlu, 2005, s. 106). Gökalp, İstanbul'da kısa bir süre kaldıktan sonra Ankara'ya geçmiştir. Ankara'da Ulucanlar semtine yerleşmiş ve "Türk Töresi" adlı kitabını yayınlamıştır (Heyd, 2023, s. 38). Ailesinin karşı

koyması üzerine, Ankara'da yayımlanan Yeni Gün gazetesinde çalışmak istemesine rağmen, Diyarbakır'a gitmeye karar vermiştir. Diyarbakır'da Küçük Mecmua'yı çıkarmaya başlamış ve bu dergideki yazılarıyla milliyetçi ve Türkçü bilincin güç kazanmasına ve gelişmesine destek olmuştur. Diyarbakır'da bulunduğu süre boyunca öğretmenleri ve gençleri etrafında toplayarak konuşmalar yapmış, sosyoloji ve psikoloji dersleri vermiştir. Lozan Anlaşması'ndan sonra Diyarbakır'dan milletvekili seçilerek Ankara'ya dönmüştür. Ankara'da Millî Eğitim Bakanlığı'nda yayım işleriyle uğraşmış ve Yeni Türkiye adlı gazetede yazılar yazmaya başlamıştır. Gençleri bilinçlendirmeye yönelik çeşitli konferanslar vermiştir. Telif ve Tercüme Encümeni Başkanlığı görevinde bulunmuş olan Gökalp (CDA, BCA, 17 Nisan 1923), dünya klasiklerini Türkçeye çevirip yayımlamaya yoğunlaşmış ve Modern Kitaplık adını verdiği çeviri kampanyası kapsamında, Platon, Sokrates, Herodotos ve Aristoteles gibi Antik Yunan yazarlarının eserlerinin yanı sıra Orta Çağ ve Rönesans dönemlerine ait metinler de çevrilmiştir. (CDA, BCA, 24 Kasım, yıl yok).

Cumhuriyet kurulduktan sonra, eğitim konusunda yapılması gerekenleri belirlemek amacıyla Ankara'da toplanan bilimsel kurula katılmış ve Ulusal eğitime hangi doğrultuda yön verilmesi gerektiğine ilişkin düşüncelerini dile getirmiştir. Köy okullarına önem verilmesi ve köy çocuklarının eğitilmesi konusundaki görüşleri dikkat çekmiş ve uygulamaya konulmuştur. Burada Mustafa Kemal ile görüşmüş ve aralarında bir dostluk kurulmuştur. Halk Partisi içinde çalışmalarını sürdürmüş, "Doğru Yol-Hakimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnifi, Tahlil ve Tefsiri" adlı kitabını yazmış ve bu kitap 1923 yılında basılmıştır. Partinin yayın organı olan Hakimiyet-i Milliye gazetesinde siyaset üzerine çeşitli yazılar kaleme almıştır. Milletvekili olarak meclis çalışmalarında yapıcı konuşmalar yapmış ve fikir ve söylemleri olumlu sonuçlar vermiştir. Yoğun çalışma temposu nedeniyle sağlık sorunları baş göstermiş, buna rağmen çalışmalarına devam etmiş ve Cumhuriyet gazetesinde "Çınaraltı" başlığı altında yazılar yazmıştır. Hastalığı ağırlaşınca İstanbul Büyükada'ya götürülmüş ve burada geçirdiği günlerde "Türk Medeniyet Tarihi" adlı kitabının düzeltilerini yapmıştır. 25 Eylül 1924 tarihinde hayatını kaybetmiş (CDA, BCA, 21 Ekim 1924) (Tanyu, 1981, s. 156-160), kitabı ölümünden sonra basılmıştır (CDA, BCA, 25 Mayıs 1925). Ziya Gökalp'in ölümü Türk toplumu ve aydınları üzerinde derin bir üzüntü yaratmış, bu husus dönemin yazılı basınında kaleme alınan makalelerde karşılık bulmuştur (Son Telgraf, 26 Ekim 1924).

2. Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük Akımlarının Osmanlı Devleti'nin Yıkılışına Giden Sürece Temel Yaklaşımları

Batıcılar, toplumun geri kalmasının sebebini Batı uygarlığından kopuk kalınmasında bulmuşlardır. Bu kopukluğun temel sebebini de İslam dini olarak görmüşler, şeriatın hayatın her alanına nüfuz etmesini gelişmeyi engelleyen bir durum olarak nitelendirmişlerdir. Abdullah Cevdet gibi aşırı Batıcılar, geri kalışın nedenini yozlaşmış geleneklerde bulmuşlar, geri kalışın asıl sebebi olarak, din-devlet bileşimi sistemi ve dinin dünya işlerine müdahalesini göstermişlerdir (Çapcıoğlu & Akyüz, 2021, s. 35) (Uçar, 2011, s. 22). İslamcılar da Müslümanların hem maddi hem manevi alanlarda Batı'nın gerisinde kaldığını kabul etmişler, ancak bunun sebebi olarak İslam ve şeriatı değil, şeriatın yeterince uygulanmamasını göstermişlerdir. İslam dininin aklı esas alan bir inanç sistemi olduğu ve geçmişte en yüksek uygarlığın İslam uygarlığı olduğunu belirtmişlerdir. Geri kalmanın asıl sebebi olarak, İslamiyet öncesi ve İslamiyet dışındaki inançların devam etmesi ve İslam'ı çarpıtanın Arap olmayan kavimlerin gelenekleri olduğunu ileri sürmüşlerdir. İslamcı akımın önemli figürlerinden Sadrazam Sait Halim Paşa, Müslümanların gerilemesinde Hıristiyan düşmanlığının önemli bir etken olduğunu vurgulamış, Müslümanların Hıristiyanların siyasal egemenliğine girmesiyle din birliğinin bozulduğunu belirtmiştir. Geri kalmanın sebepleri arasında istibdat, ulemanın bilgisizliği, dinin ihmal edilmesi ve din taassubu gibi faktörler sayılmıştır. Batı hayranlığı, Batı'dan gerekli şeyleri almakla Batılılaşmayı karıştırmak olarak eleştirilmiş ve bu durumun ilerlemeyi engellediği ifade edilmiştir. Sait Halim Paşa İslam ve Hıristiyanlık arasında bir kıyas yaparak, politik, ahlaki ve toplumsal sorunlar gibi konularda İslam'ın Hıristiyanlıktan üstün olduğu sonucuna varmıştır (Özkan K. , 2021, s. 120-128). Batıcılar Batı'nın üstünlüğünü savunurken, İslamcılar İslam'ın içsel üstünlüğüne vurgu yapmışlardır.

Batıcılar, reform meselelerinin Batı medeniyeti ile karşılaşmanın bir sonucu olduğunu kabul etmişlerdir. Batı uygarlığının sadece maddi ilerlemelerde değil, yaşayış, düşünce ve sanatta da diğer

uygarlıklardan üstün olduğunu savunmuşlardır. Geri kalmış ulusların, Batı'nın ilerleyişine katılmak için Batı'yı bütünüyle anlaması ve kabul etmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Bireyin din ve devlet baskısından kurtulması, insan haklarının önceliği, aklın inanç ve geleneğe üstün kılınması ve bilimin cehalete karşı verdiği mücadele Batı uygarlığının özellikleri olarak görülmüştür. İslamcı düşünce açısından Batı'nın temeli hümanizm değil Hıristiyanlıktır, bu nedenle İslam ile uyuşması mümkün değildir. Batı'nın maddi yanlarından yararlanmayı savunmuşlar, Japonya örneğini sıkça dile getirmişlerdir. Batı'nın bilim ve teknoloji ilerleyişinin, Hıristiyanlıktan değil, Hıristiyanlıktan ayrılışın bir sonucu olduğunu düşünmüşlerdir. İslam'ın akılcı bir din olduğunu, eşitlikçilik ve kişi özgürlüğü üzerine dayandığını savunmuşlar, İslam'da demokrasi sorunu, özgürlük yokluğu veya sosyalizm gerekliliği bulunmadığını belirtmişlerdir. Batı'nın medeni kanunlarının toplum ahlakına zararlı olduğunu, Avrupa'nın bilim ve endüstrisinden yararlanılması gerektiğini, ancak Batı'nın adetlerinin ve ahlakının ülkeye girmesinin engellenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ulusçu görüşün temsilcisi Ziya Gökalp açısından geri kalmışlığın nedenleri İslam kavimlerinin eski gelenekleri veya Avrupa egemenliği değildir. Müslümanların geri kalmışlığı; çağdaş yenilikleri göz ardı etmeleri, dinlerini değişen koşullar çerçevesinde yeniden yorumlamaktan kaçınmaları ve inançlarına modern şartlar altında yeni anlamlar kazandıramamalarından kaynaklanmaktadır. Müslümanlaşmış ulusların ulusal kültürlerinin İslam'ın ümmet uygarlığı hukuku altında yıkılması, ikinci bir geri kalma sebebidir. Ziya Gökalp, Batı medeniyetinin temel dayanağının akıl ve insanlık değil, ulus kültürleri olduğunu savunmuştur. Batı uygarlığının farklı uluslardan meydana geldiğini ve Avrupa'nın ulusal birliği olmadığını belirtmiştir. Batı medeniyetine dâhil olmanın, Batılı ulusların kültürlerini almak demek olmadığını, bir ulusun kendi kültürünü muhafaza ederek ayakta kalabileceğini savunmuştur (Berkes, 2003, s. 418).

İslamcılar Japonya'yı, Batı uygarlığının iyi yanlarını alıp kötü yanlarını reddederek güçlenen bir model olarak görmüşlerdir. Japonya, Batı'dan aldığı teknolojik ve bilimsel gelişmelerle Osmanlı Devleti'yle yıllardır mücadele eden Rusya'yı geçmiştir. İslamcılar, Japonya'nın din olarak Budizm'i benimsemiş ve bunu kendi kültürleriyle uzlaştırarak ilerlediğini düşünmüşlerdir. Ancak Japonya'nın ulusal kültürü, şeriatı ya da kutsal bir kitabı olmayan Şinto'dur. Japonlar, din açısından özgürdür ve bu durum İslamcıların Japonya'yı örnek gösterme argümanını çürütmektedir (Berkes, 2003, s. 420). İslamcılar, şeriatın kapsamadığı alanların Batı uygarlığına açılabileceğini savunmuşlardır. Ancak şeriat, örf ve adetler dahil yaşamın her alanını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bilimin gelişmesiyle insanların düşünce yapılarının değişmeye başlaması, şeriat üzerinde yıkıcı etkiler yaratabilecektir. Avrupa'da bilim, dinsizliğin yayılmasına sebep olmuş, Avrupa uygarlığının yayılmasıyla dinsizlik dünya genelinde yayılmış ve Osmanlı topraklarına da sıçramıştır. İslamcılar, İslam dininin bilim karşısında erimeyecek bir din olduğunu, bilim ışığında İslam'ın gerçeklerini parlatarak göstermek gerektiğini savunmuşlardır. Bu dönemde Ziya Gökalp, devrimcilerin toplandığı Selanik'e gitmiş ve bu konular üzerine yazılar yazmaya başlamıştır. Ömer Seyfettin'in başlattığı halk dili akımı, bu çevrede ele alınan konulardan biri olmuştur. Selanik, ilk toplum düşünürlüğünün filizlendiği, sosyalizme duyulan ilgiden zamanla sosyolojiye yönelen ilginin derinleştiği bir yer olmuştur. Gökalp, sosyalizmi değil, Durkheim'ın sosyolojisini düşüncelerinin kaynağı olarak seçmiştir (Karakaş, 2008, s. 448). Gökalp'in bilinçli bir şekilde Durkheim sosyolojisine yöneldiği söylenebilir. Toplumsal sorunların siyasal boyutlarının olduğundan hareketle, bu sorunların siyaseti bir araç olarak kullanarak çözülebileceğini düşünmüştür. Osmanlı toplumunun siyaset kaynaklı sorunlarını çözebilmek amacıyla İttihat ve Terakki Fırkası tarafından benimsenen Batıcı ve milliyetçi politikaları sosyoloji alanında yaptığı çalışmalarla desteklemek istemiştir. Gökalp'in sosyolojiye karşı duyduğu ilginin başlıca nedeni, devletin özellikle yönetimsel sorunlarına toplumsal düzeyde çözüm üretme çabasıdır. Bu doğrultuda Durkheim sosyolojisine yönelmiş, Durkheim'in özellikle dayanışma fikrinden etkilenmiş, bu fikri Osmanlı'nın devlet ve toplum açısından daha çok gereksinim duyduğu bir yaklaşım ve çözüm yöntemi olarak görmüştür.

3. Ziya Gökalp'in İdeolojik Anlayışının Temel Özellikleri

Ziya Gökalp'e göre, bir toplumun yönünü asıl belirleyen şey, o toplum tarafından benimsenen değerler ve ülkülerdir. Ülküler, toplumun özlemlerinin bir göstergesidir ve bu özlemleri doğru bir

şekilde belirlemek, problemlere çözüm üretmenin vazgeçilmez bir parçasıdır. Toplumun aydınlarına düşen görev, doğuş halindeki ulus toplumunda bilinçsiz bir şekilde sahip olunan bu özlemleri bilinçli, tutarlı ve sistemli ülkülere dönüştürmektir. İslamcılar tarafından temsil edilen ülküler, artık Türk toplumunun çağdaşlaşma özlemlerini yansıtmamakta, aksine bu özlemlere ulaşmaya engel olmaktadır. İslamcı ülküler, yalnızca ümmet esasına dayanan bir toplum için geçerliydi; oysa Türk toplumu ümmet anlayışından uluslaşma sürecine girmişti. Uygar toplumlar ulus toplumlarıdır ve en yüksek ülküleri ulusal ülkülerdir. Batı medeniyetinden nelerin alınacağını belirlemek için öncelikle şeriat kapsamına alınan ve İslamiyet ile bir tutulan yanların temizlenmesi gerekmektedir. Bu yanlar, aslında dinden kaynaklanmamakta, çağdaş uygarlıkla örtüşmesi mümkün olmayan yakın doğu orta çağ uygarlığından gelmektedir. Bir toplum eşzamanlı olarak iki uygarlığı barındıramaz; bu durum, tutarsızlıkları ve çatışmaları beraberinde getirir ki bu patolojik (hastalıklı) olandır (Kılıç, 2013, s. 185-186). Gökalp'e göre çağdaşlaşma, İslamcıların Batı uygarlığının iyi buldukları yanlarını almalarını zorunlu kılmaktadır. Ancak bu uygarlıkların kültürleri alınamaz, çünkü her uygarlığın sahip olduğu kültür kendine hastır.

Ziya Gökalp, sosyolojinin konusunu teşkil eden olayları uzvî, ruhî ve içtimaî hayat olayları biçiminde üçe ayırmıştır. Bu yaklaşımla Gökalp, sosyolojiyi diğer bilim dallarıyla eşit düzeyde bir disiplin olarak Türk toplumuna tanıtmıştır. Gökalp, sosyolojiyi zümreyi araştırmayı ve incelemeyi amaçlayan bir bilim olarak değerlendirmiştir. Zümre, kişilerin zihinsel, manevi ve ruhsal bağlar aracılığıyla bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkan insan topluluklarıdır. Gökalp'e göre bütün toplumlar kavim ümmet ve millet devri olarak adlandırılan üç aşamadan geçer. Kavim devrinde olan toplumlarda bütünlük, dil ve ırk birliği sayesinde sağlanır, ortak gelenekler ve kurumsal yapılar mevcuttur. Ümmet devrindeki toplumda, toplumsal yapı üzerinde evrensel dinler belirleyici olur ve kavimler kendilerine özgü niteliklerini kaybederler. Millet devrindeki toplumlar kişiliklerine yeniden kavuşur. Bu kişiliğin oluşabilmesi için toplumun değerlerinin gelişmiş uygarlık ölçütlerine uygun biçimde yeniden örgütlenmelidir (Kongar, 1985, s. 106).

Gökalp, Türk toplumunu; İslamiyet öncesi (kavim devri), İslamiyet sonrası (ümmet devri), Modern Türkiye (millet devri) şeklinde tarihsel olarak üç döneme ayırır. (Gökalp, 2007, s. 326). Ona göre, Türkler henüz ümmet devrindeydi ve Gökalp'in amacı Osmanlı İslam ümmetini Türk milletine dönüştürmekti. Gökalp, Durkheim'dan etkilenmiş ve onun ortaya koyduğu toplumsal bilinç düşüncesinden esinlenerek ulusal bilinç kavramını oluşturmuştur. (Bulut, 2015, s. 86-87). Bir toplumun ulus niteliği kazanması, öncelikle ulusal bilincin gelişimine bağlıdır. Gökalp açısından bakıldığında, ulusal bilincin oluşturulmasının yollarından biri, mevcut fikir akımlarının uyumlu hale getirilmesidir. "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" eserinde bu çaba görülmektedir. Gökalp, bu üç gayeyi birleştirerek "muasır bir İslam Türklüğü" oluşturmayı savunmuştur. Türk ulusal kültürünü geliştirmek için Türk dili, estetiği, ahlakı ve hukuku gibi konularda incelemelerde bulunmuş, İktisadi Türkçülük, siyasi Türkçülük ve felsefi Türkçülük gibi alanlarda çalışmalar yapmıştır. Gökalp, endüstrinin bir toplumun gelişmesinde önemli bir yeri olduğunu savunmuş, endüstrileşme başladığında bilimin de gelişeceğini öne sürmüştür. Yalnızca köylü ve memur sınıflarını temel alan bir toplumda örgütlenme gücünün olamayacağını vurgulamıştır. Zihinsel yeteneklerin ve iradenin gelişmesinin, endüstri, imalat, ticaret ve serbest mesleklerle ortaya çıkacağını ifade etmiştir (Kongar, 1985, s. 108-109). Gökalp, toplumsal değerler ve ülküler üzerinde durarak, Türk toplumunun çağdaşlaşma sürecinde ulusal bilincin ve kültürel gelişimin önemini vurgulamış, ayrıca sosyolojiyi Türk toplumuna tanıtan ilk Türk sosyolog olarak Türk modernleşmesine önemli katkılar sağlamıştır (Kongar, 1993, s. 58).

Özetle; Ziya Gökalp'in Türkçülük anlayışının sabit ve tek boyutlu bir ideolojik yapıdan ziyade; tarihsel bağlama duyarlı, uyarlanabilir ve çok boyutlu bir teorik çerçeve olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Gökalp'in milliyetçilik yaklaşımı etnik ya da biyolojik esaslara dayalı bir kimlik kurgusuna dayanmamakta; bunun yerine kültürel ve normatif öğeler çerçevesinde şekillenen sosyolojik bir millet anlayışı ortaya koymaktadır. Gökalp'e göre millet, ortak bir dil, paylaşılan tarihsel bilinç ve ahlaki normlar temelinde oluşan bir toplumsal bütünlüktür. Bu bakış açısı, Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde hem ümmet temelli hem de kozmopolit yaklaşımların yetersiz kalmasına verilen bir yanıt olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede Gökalp'in Türkçülük anlayışı, modern ulus-devletin toplumsal meşruiyetini sağlamaya dönük işlevsel bir düşünsel çaba olarak yorumlanabilir. Gökalp'in kültür–

medeniyet ayrımı yapmakla, Türk modernleşme sürecinde normatif bir denge unsuru olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Kültür, ulusal ve kendine özgü unsurları ifade ederken; medeniyet, evrensel nitelik taşıyan ve başka toplumlara aktarılabilen değerleri temsil etmektedir. Bu ayrım, Batılılaşma sürecini taklitçi yaklaşımlardan ayıran kuramsal bir çerçeve ortaya koymuş ve erken Cumhuriyet dönemi reformlarının ideolojik meşruiyetini güçlendirmiştir. Bununla birlikte, söz konusu ayrımın Gökalp tarafından katı ve sabit sınırlar içinde değil, dönemin gereksinimlerine bağlı olarak esnek bir şekilde ele alındığı da görülmektedir. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle geliştirdiği ilişkilerin, Gökalp'in Türkçülük düşüncesiyle doğrudan bir ideolojik devamlılık sergilemediği; ancak bazı kavramsal paralellikler barındırdığı söylenebilir. Kültürel diplomasi, ortak dil ve tarih söylemi ile eğitim ve kurumsal iş birliği gibi politika enstrümanları, Gökalp'in Türk dünyasına dair kültürel birlik düşüncesinin güncel ve pragmatik bir biçimde yeniden yorumlanmasıdır. Bu durum, Türkçülüğün, süreç içerisinde katı bir ideolojik söylemden daha esnek ve araçsal nitelik taşıyan bir dış politika perspektifine doğru dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Tartışma

1. Ziya Gökalp'in Milliyetçilik Anlayışı

Yakın tarihimizde milliyetçilik Namık Kemallerin açmış olduğu romantizm hareketi ile başlamıştır. Tanzimat edebiyatı devresine rastlayan bu milliyetçilik daha ziyade duygusal ve fevri özellikler içermektedir. (Özkan & Gökgöz, 2014, s. 1103). Burada tarihi şuur ve anlayışın varlığı inkâr edilmeyecek derecede açıktır. Milliyetçilik tarihimizde bu romantik dönemin ardından Ziya Gökalp'ın açmış olduğu ikinci dönem gelir. Bu dönemde artık milliyetçiliğin realist safhaya geçtiği, sosyal ve kültürel fenomenlerle izahı görülmektedir. Gökalp'ın milliyetçiliği sadece etnik ve duygusal sınırlar içerisinde kalmamış; toplumsal gerçeklerin gerektirdiği sosyal, ekonomik ve siyasi koşullara göre şekil almıştır. Bunu bütün yazılarında ve eserlerinde görmek mümkündür. Onun makalelerinde Türk Milletinin öz yapısını, milli adet ve ananelerini bulabiliriz. Türk medeniyeti tarihi batılı metotlarla sosyolojik bir düşünceyle ele alınmıştır. Gökalp, Türk toplumunun siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel problemlerini tahlil etmek suretiyle; Türk düşüncesini, Türk milletinin ruhunu ve yapısını ortaya çıkarmak istemiştir. Ülke meselelerini yalnızca bir düşünce olarak değil; bir gerçeklik olarak ele alan ve üzerlerinde ilmi bir zihniyetle düşünen fikir adamıdır (Gözübüyük, 1959, s. 22).

Ziya Gökalp Türk tarihinde eşine az rastlanır milli bir düşünür ve sosyologdur. Onun dönemine kadar geçen zamanda Türk toplumunun tarihini, sosyal yapısını ve büyük bir millet olmaktan kaynaklanan özelliklerini derinliğine, bilimsel yoldan inceleyen olmamıştır. Milli vicdanı kuvvetlendirmek onda bir millet olmanın ilk şartı ve vazgeçilmez ilkesi olarak belirmektedir. Nitekim 1924 yılında Ankara'da yayımlanan "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğini açıklamış ve bu milliyetçiliğin hedeflerini ve aşamalarını belirlemiştir. Bu eserinde Türkçülüğün amacını Türk milletini yüceltmek olarak tanımlamıştır. Ona göre millet, ırk, kavim, coğrafya, siyaset veya idare ile tanımlanamaz. Millet, dil, din, ahlak ve eğitim açısından ortak özelliklere sahip fertlerden oluşan bir topluluktur. Gökalp, Türk köylüsünün "dili dilime, dini dinime uyan" şeklinde tanımladığı bu topluluğu esas almıştır. Gökalp, Türk toplumunda kendini Türk olarak tanımlayan herkesi Türk kabul etmiş ve sadece Türklüğe ihanet edenlerin cezalandırılması gerektiğini savunmuştur. O, Türk milliyetçiliği tarihinde sağlam temeller kurup savunan büyük bir düşünür, yazar ve âlimdir. Felsefi yeteneği yüksek, geniş bilgi birikimine sahip ve idealist bir kişi olan Gökalp, Osmanlı birliği ve İslam birliği gibi fikirlerin çatıştığı bir dönemde, gençlere gerçek ve aydınlık bir hedef göstermiştir. Milliyetçiliğin program ve felsefesini belirleyerek, milli hareketin kalbi, beyni ve dili olmuştur (Ulutaş & Dalgıç, 2022, s. 3280).

Gökalp, "Türkçülüğün Esasları" adlı kitabında; milli vicdanın, bir milletin ortak bilinç ve değerler sistemini temsil ettiğini, her türlü ilerlemenin kaynağının milli vicdan olduğunu, bunun da bir milletin kendi kimliğini, kültürünü ve değerlerini tanıma ve bunlara sahip çıkma bilincini ifade ettiğini dile getirmiştir. Milli vicdanın, aynı zamanda milli bağımsızlığın temeli ve dayanağı olduğunu vurgulamıştır. Gökalp'e göre bir milletin bağımsız ve özgür olabilmesi için önce milli vicdanın

uyanması ve güçlenmesi gerekmektedir (Gökalp, 2019, s. 79-86). Ziya Gökalp'in kendi ürettiği mefkure kelimesi milli idealler, ülküler anlamındadır. Mefkure, millet ve vatanın maddi ve manevi özelliklerinin en iyisini bulup ortaya koymaktır. Milli şuuru bulmak için Türk halkında mevcut milli kültürü aramak lazımdır. Ona göre milli kültürün tükenmeyen hazinesi halktır. Ziya Gökalp, Türkçülüğün esaslarından birinin "halka doğru gitmek" olması gerektiğini ifade etmiştir. (Yıldırım, 2013, s. 16) Bu ifadeyle, milli kültürün ve modern kültürün karşılıklı olarak toplumun farklı kesimlerine tanıtılmasının önemine dikkat çekmiştir. Halk arasında yaşayan milli kültürün aydın kesime tanıtılması gerektiğini, bu sayede halkın gelenekleri, dili, folkloru ve diğer milli değerlerinin aydınlar tarafından anlaşılarak benimseneceğini savunmuştur. Böylece aydınlar, halkın kültürel zenginliklerini ve değerlerini daha iyi anlayacak ve bu değerleri koruma ve geliştirme adına çaba sarf edeceklerdir. Aydınların sahip olduğu medeni kültürün halka tanıtılmasının da aynı derecede önemli olduğunu, bu sayede bilim, teknoloji, sanat ve eğitim gibi modern kültür unsurlarının halk tarafından benimsenerek uygulanacağını ileri sürmüştür (Bars, 2017, s. 41). Gökalp ilimle halkı buluşturmaya çalışmış, bu sayede toplumun genel olarak modernleşmesi ve ilerlemesini amaçlamıştır (Vakit, 27 Ekim 1924). Gökalp'e göre Türkçülük, bağnaz diğer bir ifadeyle dar görüşlü olmamalıdır. Türkçülük sadece kendi milli kültürüne kapanıp, başka milletlerin kültür ve medeniyetlerinden faydalanmayı reddetmemelidir. Diğer milletlerden medeni hisse almanın da bir görev olduğunu belirtmiştir. Türk milleti, gelişim ve ilerleme sağlayabilmek için dış dünyadaki yeniliklere ve gelişmelere açık olmalıdır. Günümüzde medeni alışveriş yapılacak coğrafyanın Avrupa olduğunu ifade etmiştir. Bu da Gökalp'in Avrupa'nın bilim, teknoloji ve kültür açısından ileri düzeyde olduğunu kabul ettiği anlamına gelmektedir. Avrupa'nın medeni birikiminden faydalanmanın Türk milletinin gelişimi için önemli olduğunu savunmuştur (Özakpınar, 2005, s. 5-10). Kısaca Türkçülüğün açık fikirli ve ilerlemeye yönelik bir hareket olması gerektiğini, milli ve modern kültürün birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak görülmesi gerektiğini ve diğer milletlerin medeniyetlerinden faydalanmanın Türk milletinin gelişimi için önemli olduğunu vurgulamıştır.

Gökalp'in milliyetçiliğinde "Milli Terbiye" kavramının da büyük bir önemi vardır. Milli terbiyenin ne anlama geldiği ve nasıl olması gerektiği konusunu Milli Terbiye adlı eserinde detaylı bir şekilde açıklamıştır. Gökalp'e göre milli terbiye almayan kişi milliyetçi olamaz. Milli terbiye, bir milletin vicdanında yaşayan değer yargılarının bütünü olan kültürü, o milletin fertlerinde ruhi melekeler haline getirmekten ibarettir. Değer yargılarında hâkim olan kişisel anlayış değil, toplumsal vicdandır. Değer yargıları her toplumda farklılık gösterdiğinden milli bir nitelik taşır; bu yargıların bütünü olan kültür de millidir ve medeniyetten ayrılır (Tokluoğlu, 2013, s. 123-130) (Arslantaş, 2021, s. 98). Ziya Gökalp'in Türk sosyolojisine en önemli katkılarından biri kültür ve medeniyet ayrımı yapmış olmasıdır.

Gökalp'e göre medeniyet, birçok milletin ortak çabaları sonucunda ortaya çıkan uluslararası bir bütündür. Farklı toplumların bir arada yaşayarak ve etkileşimde bulunarak geliştirdikleri bilimsel, teknolojik ve entelektüel birikimi kapsar. Medeniyet yapaydır; bireylerin bilinçli çabaları ve iradi davranışları sonucunda oluşur. Kültür ise milli bir olgudur. Her milletin medeniyetten aldığı unsurları kendi özel koşulları ve özellikleriyle yoğurarak oluşturduğu yaşam biçimidir. Kültür doğal olarak kendiliğinden oluşur ve bir ulusun değerlerini, dilini, geleneklerini ve yaşam tarzını yansıtır. Kültür, bireylerde milli değerleri ve ulusal bilinci geliştirir. Toplumun moral ve etik değerlerini, dilini, sanatsal ve estetik anlayışını şekillendirir. Medeniyet ise bireylerde bilimsel yaklaşımı ve akılcı düşünceyi geliştirir. Teknolojik ilerlemeleri ve bilimsel gelişmeleri içerir. Hem kültür hem de medeniyet, toplumsal hayatın çeşitli alanlarını kapsar. Bu alanlar hukuki, dini, iktisadi, ahlaki, akli, fenni ve lisani hayat alanları olarak sıralanabilir. Medeniyet kültürden doğar, ancak bir medeniyetin aşırı gelişmesi, bazen o ulusun kültürünü bozabilir ve bu durumda kültürel dejenerasyon ortaya çıkabilir. Sağlam bir kültüre, ancak zayıf bir medeniyete sahip olan bir ulus, kültürü bozulmuş fakat medeniyeti yüksek olan başka bir ulusla siyasi mücadeleye girdiğinde, kültürü kuvvetli olanın galip geleceği söylenebilir (Kongar, 1993, s. 52) (Bulut, 2015, s. 98).

Durkheim'in tesiri altında kalan Ziya Gökalp, insanın iki unsurdan müteşekkil olduğunu dile getirir. Biri uzviyet (beden) diğeri şahsiyettir. Uzviyet yaratılıştan, doğuştan ve kişiseldir. Şahsiyet ise bulunduğu toplumun etkisiyle şekillenir, gelişir ya da olgunlaşır. Milli terbiye ve milliyetçilik açısından değerlendirilecek olan şahsiyettir. O halde milliyetçi olmak, memleketi düşünmek için sadece yiyip

içmek yaşamak yeterli değil, şahsiyet sahibi olmak gerekmektedir. Toplumsal anlayış ve vicdanın baskısı altında kalan bu şahsiyetin milli menfaatlere uygun hedeflere yöneltilmesi milli terbiyenin ve milliyetçiliğin esasıdır. İnsanlara şahsiyet veren şey mensup olduğu millettir. Bir çocuk doğarken beraberinde dini, hukuki, ahlaki, lisani ya da mantıki bir olgu getirmez. Bu olguları ona kazandıran kendi milleti ve milletinin sahip olduğu kültürdür. Gökalp'in düşüncelerine göre, bir milletin kültürü, o milletin çocuklarının terbiyesinde temel olmalı ve terbiye edilirken medeniyetten ziyade kültüre odaklanılmalıdır. Gökalp, insanları milli kültüre olan yaklaşımlarına göre üç gruba ayırmıştır (Gökalp, 2019, s. 33-45). Birinci grup; milli kültürü zihnindeki maddi bilgilerle bozmuş olan kişilerdir. Bu insanlar milli değerlere ve ideallere inanmayan, onlarla irtibatı olmayan kişilerdir. Rüzgâr nereden eserse o tarafa dönen pervaneler gibi, sürekli değişken ve çıkar odaklıdırlar ve bir milletin felaketini hazırlayan grup olarak görülürler. İkinci grup; milli kültürü zihinlerinde değil, sadece hislerinde yaşatan kişilerdir. Bu insanlar milli duygulara sahiptirler, ancak bu duyguları eyleme dökmezler. Doğu toplumlarında bu gruptan insanlara sıkça rastlanır. Birinci gruba kıyasla daha faydalıdırlar, çünkü en azından milli hisleri vardır. Üçüncü grup; idealistler olarak tanımlanan gruptur. Bunların ruhlarında ve zihinlerinde milli kültür kökleşmiştir. Milli ideallere inanmış ve bu idealleri yaşatan kişilerdir. Memleketin saadetini sağlayan grup olarak görülürler ve hakiki milliyetçiler bu gruptan çıkar. Gökalp'e göre, milliyetçiliğin ve milliyetçilik siyasetinin esas amacı, üçüncü grubu yetiştirmek ve bu grubun sayısını artırmaktır. Ancak bu şekilde bir milletin refah ve saadet kapıları ardına kadar açılabilir (Özkan & Altunay, 2023, s. 483-491). Türk kültürünü özellikle işleyen Ziya Gökalp bu fikirlerini, görüşlerini ve önerilerini "Türkçülüğün Esasları" isimli eserinde toplamıştır. Gökalp'e göre Osmanlı medeniyetinin Batı medeniyeti ile uzlaşması mümkün değildir. Fakat bir medeniyet ile kültür bir arada gelişebilir, ancak bir milletin bunu başarması için kültürünü güçlendirmesi gerekmektedir. Gökalp, Türk kültürünü Batı medeniyeti ile birleştirmek istemiştir. Türkiye'nin modernleşmesi ve Batı uygarlığı içinde yer alması gerektiğini savunurken, bu sürecin nasıl gerçekleşmesi gerektiği konusunda net bir vizyona sahiptir. Ona göre, Batı'nın akla, bilime ve tekniğe dayalı olan yanları benimsenmeli ve toplumsal yaşam bu unsurlarla doldurulmalıdır. Ancak, duygulara ve inanca bağlı olan yanlar Batı'dan alınmamalı, bunun yerine Türk tarihinin ve toplumunun derinliklerinden gelen değerlere dayanılmalıdır. Gökalp bu yaklaşımıyla Türkiye'nin kendi kültürel köklerini kaybetmeden modernleşmesini hedeflemiştir. Bu sayede bir yandan bilim ve teknolojiyi benimseyerek toplumsal kalkınma sağlanırken, diğer yandan milli değerleri ve kimliği koruyarak toplumsal bütünlük sürdürülmüş olacaktır. Bu denge, Gökalp'in düşüncesindeki Türkiye'nin Batı uygarlığı içinde kendi özgün kimliğiyle yer almasının anahtarıdır.

2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerine Türkçülük Açısından Bakış

1990'ların başında, Türkiye'de bulunan farklı etnik kökenlerden olan, farklı dinlere ve kültürlere mensup insanların ortak siyasal yapı çatısı altında yaşamasını tanımlayan Osmanlı çoğulculuğu anlayışı, "Yeni Osmanlıcılık" adı altında yeniden kurgulanmaya çalışılmıştır. Turgut Özal liderliğindeki bir ekip tarafından geliştirilen Yeni Osmanlıcılık yaklaşımı, klasik Osmanlı çoğulculuğu ile çağdaş liberal çok kültürlülüğün sentezlenmesini hedeflemekteydi (Çolak, 2006, s. 125-126). Amaç, bu modeli kullanarak bütün Türk vatandaşlarının etnik ve dini aidiyetlerini içerecek kapsayıcı bir üst kimlik inşa etmekti. Özal, Osmanlıcılık düşüncesini dinî ve etnik referanslar (Müslüman–Türk) üzerinden yeniden kurgulamaktaydı. 2000'li yıllara gelindiğinde ise Osmanlıcılık, İslamcı çevreler ile milliyetçi kesimin buluştuğu bir ideoloji haline gelmiştir. Hâlbuki Osmanlı Devleti çok uluslu bir devlet formuna sahipken, Türkiye Cumhuriyeti modern anlamda bir ulus-devlet niteliği taşımaktadır. Ulus-devlet modelinde egemenlik kaynağını, milletin özgür ve bağımsız iradesinden almaktadır. Bu irade, halk tarafından serbest seçimlerle belirlenen milletvekilleri tarafından oluşturulan TBMM aracılığıyla somutlaşmakta; egemenlik ilkesinin "kayıtsız şartsız milletindir" anlayışıyla kurumsallaşmaktadır. Osmanlı siyasal düzeninde ise egemenlik, hanedan merkezli bir yapıya sahip olup Osmanlı ailesinin tekelinde bulunmakta ve babadan oğula intikal eden bir mülkiyet ilişkisi çerçevesinde hayat bulmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde bireyler teb'a ve kul statüsünde tanımlanırken, Türkiye Cumhuriyeti'nde bireyler eşit haklara sahip vatandaşlar olarak kabul edilmektedir. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısı ve dayandığı temel ilkeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte tarihsel bir aşama olarak geride kalmıştır. (İnalcık, 2005, s. 208-209).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Sovyetler Birliği'nden ayrılan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan) bağımsızlıklarını kazanmıştır. Türkiye, bu devletleri ilk tanıyan ülke olmuş ve "Türk asrı" olarak adlandırılan bir dönemin başlangıcına öncülük etmiştir. Bu yeni süreçte, ortak bir Türk jeopolitiği oluşturmak, kültürel ve ekonomik bağları güçlendirmek için çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çabalar, siyasi ve ekonomik koşullar nedeniyle istenen düzeye ulaşamamıştır. Türkçülük, Türk dünyasını koruma ve güçlendirme fikrine dayalı bir harekettir. Bu hareketin saldırgan milliyetçilikten farklı olarak, savunmacı ve birleştirici bir karakteri vardır. Osmanlıcılık veya İslamcılık gibi ideolojik akımlar, Türk milliyetçiliğini ikinci plana atmıştır. Buna karşın, Türk dünyasıyla iş birliğini artırmak ve Türkmenler, Uygurlar gibi soydaş topluluklara destek olmak, Türkçülük anlayışının günümüzdeki temel görevleri arasında sayılmaktadır. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkileri, coğrafi mesafe ve lojistik sorunlara rağmen gelişmektedir. Türkiye, bu ülkelerde en büyük yatırımcılar arasındadır. Teknoloji üretimi, savunma sanayii ve ticaret gibi alanlarda iş birliğinin derinleştirilmesi, ortak ekonomik kalkınma açısından önemlidir. Türkiye'nin dış politikada kazandığı deneyimler ve bölgesel etkisi, Türk dünyasında güçlü bir iş birliği potansiyeli sunmaktadır. Türk mallarına ve Türkçeye artan ilgi, kültürel bağların güçlenmesine de katkı sağlamaktadır. Bu durum, gelecekte Türk birliği yönünde daha somut adımlar atılabileceğinin göstergesidir. Nitekim, 2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurulması, Türk birliği hedefinin yeniden şekillendiğini göstermiştir. Türk dünyası, tarihi ve kültürel bağlarına rağmen yüzyıllardır büyük güçlerin baskısı altında kalmıştır. Ancak günümüzde, Türkiye'nin liderliğinde yeni bir Türk birliği vizyonu ortaya çıkabilir. Ekonomik, kültürel ve siyasi iş birliğini artırarak Türk Cumhuriyetlerinin bir araya gelmesi, Türk kimliğinin ve Türkçülüğün çağdaş bir yorumla yeniden canlanmasını sağlayabilir. Bu süreçte, özellikle eğitim, enerji ve savunma sanayii gibi alanlarda ortak projeler geliştirmek, Türk dünyasının küresel bir güç merkezi haline gelmesine yardımcı olacaktır. Bu, Türk kimliğinin uluslararası düzeyde daha etkin temsil edilmesini ve kültürel mirasın korunmasını mümkün kılacaktır (Yüce, 2022, s. 7-8).

Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" düşüncesinden yola çıkılacak olursa, Türk devletleri arasında iletişimi ve kültürel bağları güçlendirmek için Türk dilinin ortak bir zemin olarak kullanılması teşvik edilmelidir. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) gibi yapılar bu tür işbirliklerini geliştirmek için önemli bir zemin oluşturabileceği dikkate alınmalıdır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin, doğal kaynaklar açısından zengin ve hızla gelişen bir bölge olduğu göz önüne alındığında Türkiye, bu potansiyelden yararlanarak ekonomik ilişkilerini derinleştirme yoluna gitmelidir. Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan petrol ve doğalgaz zenginlikleriyle Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarını karşılayabilecek önemli ortaklarıdır. Örneğin TANAP doğalgaz boru hattı projesi ile Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı bu anlamda başarılı modeller olarak hayata geçirilmiştir. Bölgedeki lojistik zorluklara rağmen Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'nin en büyük yatırımcılarından biri konumuna gelmiştir. Türkiye'nin yüksek katma değerli ürün üretimini artırarak bu pazarlara daha güçlü ihracat yapması ekonomik açıdan son derece önemlidir. Türk Cumhuriyetleri ile ortak bir ekonomik blok oluşturulmasıyla birlikte uluslararası ticarette daha güçlü bir aktör olunacaktır.

Sonuç

Ziya Gökalp, Türkiye'de toplumbilimin gelişmesinde öncülük yapmış önemli bir fikir insanıdır. Onun farkı, düşüncelerine milli bir nitelik katması ve Türk toplumunun karşı karşıya kaldığı sorunları sosyolojik bakış açısıyla inceleyerek çeşitli çözüm önerileri sunan ilk kişi olmasıdır. Gökalp, bir fikir insanı olmanın ötesinde, hayatı boyunca fiilî mücadele içinde yer almıştır. Öğrencilik döneminden başlayarak Türk toplumunun özgürleşmesi ve çağdaşlaşması konusuna kendini adamıştır. II. Abdülhamit döneminde Diyarbakır ve İstanbul'da özgürlük hareketlerinin içinde yer almış, bu hareketlerden dolayı ceza almasına rağmen mücadelesine devam etmiştir. Gökalp, Türkiye'nin çağdaşlaşması için formüller ve öneriler sunmuş, bu öneriler Türk İnkılabının ideolojik çerçevesiyle büyük ölçüde örtüşmüştür. Bu durum, Gökalp'in düşüncelerinin Atatürk ilkeleriyle tutarlı olduğunu ve hatta inkılabın Gökalp'ten etkilenmiş olabileceği düşüncesini doğurmuştur. Ancak, Gökalp'in Turancılık görüşlerinin Mustafa Kemal'in ideolojisiyle ve inkılabın niteliğiyle örtüştüğü söylenemez.

Gökalp'in kültür ve uygarlık ayrımı konusundaki düşüncelerine şu şekilde eleştiri getirilebilir. Bir toplumun başka bir toplumdan yalnızca din ya da teknik alanında etkilenmesi söz konusu değildir; maddi ve manevi unsurlar daima birlikte karşılıklı etkileşim içinde olacaktır. Küreselleşmenin arttığı günümüz dünyasında Gökalp'in önerisi kuramsal düzeyde etkileyici görünse de uygulamada hayata geçirilmesi oldukça güçtür. Maddi ve manevi alanlar birbirleriyle tamamen etkileşim içindedir ve birbirlerini tetikleyen, harekete geçiren ve şekillendiren niteliktedir. Bir toplumun manevi değerleri maddi koşullarını etkiler ve maddi şartların oluşturulması manevi değerlerden bağımsız gerçekleşemez. Bir toplumun kültürü ve uygarlığı, maddi araçlar ve manevi değerlerin toplamından oluşur. Dolayısıyla, iki toplumun etkileşimi yalnızca maddi değerlerin alışverişiyle olamaz.

Ziya Gökalp'in düşünceleri, Türk toplumunun çağdaşlaşma ve milli kimlik oluşumu süreçlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Gökalp, milliyetçilik anlayışını etnik ve duygusal sınırların ötesine taşıyarak, sosyal ve kültürel gerçeklerle uyumlu hale getirmiştir. Onun düşünceleri, milli bilincin oluşturulmasında, milli kültürün güçlendirilmesinde ve toplumsal gelişmenin temelinde milli değerlerin önemini vurgulamıştır. Çağdaşlaşma sürecinde, Batı'nın teknik ve bilimsel ilerlemelerinden faydalanırken, Türk kültürünün özünden kopmamayı savunmuştur. Gökalp'e göre, Türk toplumunun modernleşmesi, kendi kültürünü koruyarak ve geliştirerek gerçekleşmelidir. Bu anlamda, Türkçülük önerisinde, milli terbiye ve milli kültürün önemini vurgulamış, Türk milletinin birlik ve beraberliğini gerçekleştirmek için milli bilinci ön plana çıkarmıştır. Sonuç olarak, Ziya Gökalp Türk toplumunun gelişimine önemli katkılar sağlamış, milli bilincin oluşturulması ve milli kültürün korunması konusunda önemli bir düşünce önderi olmuştur. Gökalp'in fikirleri, Türk toplumunun karmaşık ve sürekli değişen yapısının anlaşılmasında temel bir referans niteliği taşımakta ve toplum üzerinde etkisini sürdürmeye devam etmektedir.

Öneriler

Ziya Gökalp'in Türkçülük ideolojisi temelinde Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelmesi, sadece bu bölgede değil, küresel jeopolitik düzlemde de etkilerini gösterecektir. Gökalp'e göre Türkiye, Türk dünyasının Batı'ya açılan kapısıdır. Bu doğrultuda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Avrupa arasında stratejik bir köprü görevi görür. Günümüz dünyasında Türkiye'nin liderlik ettiği bir Türk birliği, bölgesel istikrarı artırabilir. Orta Asya yalnızca Rusya'nın değil, aynı zamanda Çin'in de etkisi altında olan bir bölgedir. Türkiye, bu iki güçle ilişkilerini dengeleyerek Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını ve ortak çıkarlarını savunabilir. Türkiye'nin savunma sanayiindeki başarısı, Orta Asya devletlerinin dikkatini çekmiş durumdadır. Azerbaycan ile Karabağ Savaşı'nda elde edilen başarı, diğer Türk devletleri için ilham kaynağı olmuştur.

Türkiye'nin Orta Doğu'daki belirsizliklerden uzak durarak Orta Asya'ya yönelmesi, daha sağlam bir strateji sunar. Orta Doğu'da mezhep çatışmaları, otoriter rejimler ve dış müdahaleler bölgesel istikrarı zorlaştırmaktadır. Türkiye'nin buradaki etkisi sınırlıdır ve sürekli risk altındadır. Orta Asya, mevcut genç nüfusu, doğal zenginlik kaynakları ve büyüme hızıyla uzun vadeli bir işbirliği için daha güvenli ve kârlı bir alan sunar. Türkiye, sahip olduğu tecrübe, güçlü devlet geleneği ve jeopolitik konumu ile Türk dünyasında liderlik için en uygun adaydır. Türkiye'nin Türk dünyasında etkin bir lider olması, BM, NATO ve diğer uluslararası platformlarda daha güçlü bir pozisyona sahip olmasını sağlar. Türkiye'nin ekonomi, ticaret, dış politika, enerji, turizm gibi her alanda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile kurduğu ilişkileri geliştirip Türk devletlerine liderlik etmesi, tarihsel bir sorumluluk olduğu kadar stratejik bir zorunluluktur. Bu süreçte, kültürel ve tarihsel bağları canlandıran, ekonomik işbirliğini artıran, güçlü bir jeopolitik vizyonla hareket eden bir Türkiye, Türk dünyasının lokomotifi haline gelebilir. Bu da sadece Türkiye'nin değil, tüm Türk dünyasının uluslararası alandaki gücünü artırır. Bu sayede Ziya Gökalp'in muasırlaşmak hedefi de gerçekleştirilmiş olacaktır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Makalenin hazırlanmasında yazarın katkı oranı % 100 (yüzde yüzdür).

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen bir çalışma olmadığı için Etik Kurul Onayı gerektirmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Bu çalışma; nitel yaklaşımı esas alan, kuramsal çerçeveye dayanan ve tarihsel perspektifle kurgulanmıştır. Tarihsel-yorumsamacı bir yaklaşım tarzını benimsemekle birlikte doküman analizi yöntemini de esas almaktadır. Analiz aşamasında, birden fazla evreden oluşan tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. İlk aşamada metinler açık kodlama yöntemiyle çözümlenmiş, ikinci aşamada ise elde edilen kodlar daha üst düzey kavramsal kategoriler altında toplanmıştır. Son aşamada ise karşılaştırmalı ve bağlamsal bir analiz yapılmıştır.

References

Akşam. (1924, October 26). A Great Ziya, 1.

Arslantaş, H. (2021). Ziya Gökalp and education: Adaptation to national culture. *Hikmet Yurdu, 14*(27), 95-106.

Bars, M. E. (2017). Some assessments on Ziya Gökalp and Turkish nationalism. *Adnan Menderes University Journal of Social Sciences Institute, 4*(2), 38-51.

Berkes, N. (2003). *Modernization in Türkiye*. Yapı Kredi Publications.

Bulut, Y. (2015). A thinker trapped between social and political: Ziya Gökalp and the theory of culture and civilization. *Sociology Conferences (52)*, 79-110.

CDA, BCA (Presidential Archives Directorate, Republic Archives). (January 20, 1921). Assistance to the families of Ziya Gökalp and Ağaoğlu Ahmet, who were exiled to Malta by the British and were in distress.

CDA, BCA. (April 17, 1923). Ziya Gökalp's appointment to the position of Chairman of the Copyright and Translation Committee and commencement of his duties.

CDA, BCA. (October 21, 1924). The death of Ziya Gökalp, who was receiving treatment at the French Hospital.

CDA, BCA. (May 25, 1925). Ziya Gökalp Bey's book, Turkish Civilization History.

CDA, BCA. (No year specified, November 24). The book titled Philosophy, translated jointly by Salah Cimcoz and Ziya Gökalp.

CDA, BCA. (No year specified, November 24). "The Philosophy of the Danube," translated by Ziya Gökalp.

Celarent, B. (2012). Turkish nationalism and western civilization. *American Journal of Sociology, 117*(5), 1556-1563.

Çapcıoğlu, İ., & Akyüz, N. (2021). Abdullah Cevdet's socio-religious approach to westernization. *Journal of Analytic Divinity, 5*(3), 28-37.

Çolak, Y. (2006). Discussions on neo-Ottomanism and cultural pluralism in Turkey in the 1990s. *East West Thought Journal, 9*(38), 125-144.

Deniz, F. (2006). Akçura, Gökalp and Mustafa Kemal's new political searches in the transition from empire to nation state. Divan: *Interdisciplinary Studies Journal (21)*, 35-62.

Gökalp, Z. (2007). *History of Turkish civilization*. In M. Koz (Ed.), Ziya Gökalp, Books, Complete Works. Yapı Kredi Publications.

Gökalp, Z. (2019). *The fundamentals of Turkism*. Anadolu University Publications.

Gözübüyük, F. (1959). Ziya Gökalp's nationalism. *Türk Yurdu, 9*(279), 22-23.

Heyd, U. (2023). *The foundations of Turkish nationalism: The life and works of Ziya Gökalp. (C. Meriç, Trans.)* İletişim Publications.

İnalcık, H. (2005). *Some ıssues of public ınterest regarding Ottoman history*. In East West Articles I. East West Publications.

Karakaş, M. (2008). Re-examining Ziya Gökalp: Literature and re-evaluation. *Turkish Studies Literature Journal, 6*(11), 435-476.

Karpat, K. (2017). *The politicization of Islam, restructuring of identity, state, belief and community in the late Ottoman period*. (Ş. Yalçın, Trans.) Timaş Publications.

Kaya, T., & Turhan, R. (2006). The life story of Ziya Gökalp. *Istanbul University Journal of Sociology, 3*(13), 1-6.

Kılıç, A. F. (2013). An original conservative offering perspectives to the present day: Ziya Gökalp. *Conservative Thought, 10*(37), 179-206.

Kongar, E. (1985). *Theories of social change and the reality of Turkey*. Remzi Bookstore.

Kongar, E. (1993). *Turkish sociologists I*. Remzi Bookstore.

Köseoğlu, N. (2005). *The birth of Turkish nationalism and Ziya Gökalp*. Ötüken Publication.

Liu, Z., & Shu, M. (2017). Nationalist thoughts and Islam in the late Ottoman empire. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, 11*(2), 14-26.

Özakpınar, Y. (2005). Ziya Gökalp's view of western civilization. *İstanbul University Journal of Sociology, 3*(10), 5-10.

Özkan, A., & Altunay, Z. (2023). Evaluating political and cultural transformation through Ziya Gökalp's perception of civilization. *Journal of Economics and Administrative Sciences, 24*(3), 483-491.

Özkan, K. (2021). *Ottoman intellectuals' discussions on Islamism and Turkism politics: Conflict, reconciliation*. İksad Publishing House.

Özkan, K., & Gökgöz, G. (2014). The world of thought of Namık Kemal in the transition process from empire to nation state. *Belgi Journal (8)*, 1083-1107.

Sarınay, Y. (2008). *The historical development of Turkish Nationalism and Turkish hearths*. Ötüken Publication.

Son Telgraf. (1924, October 26). Losing one of my loved ones is like dying a part of me, 2.

Tanyu, H. (1981). *The chronology of Ziya Gökalp*. Ministry of Culture Publications.

Tokluoğlu, C. (2013). Ziya Gökalp and Turkism. *Ankara University Faculty of Political Science Journal, 68*(3), 113-139.

Türkmenoğlu, M. A. (2019). The plan to save the Ottoman State: Ottomanism. *History and Future Journal, 5*(2), 408-427.

Uçar, R. (2011). Abdullah Cevdet's understanding of western civilization and westernization. *Journal of Social Sciences, 5*(10), 7-30.

Ulutaş, S., & Dalgıç, O. K. (2022). Reading Ziya Gökalp holistically in the context of the Turkism system. *Journal of History School, 15*(60), 3273-3301.

Vakit. (October 27, 1924). Ziya Gökalp, 4.

Yıldırım, A. (2013). Social change in Ziya Gökalp: "The culture-civilization thesis". *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute, 5*(9), 1-20.

Yüce, M. (2022). *Central asian Turkic republics and relations with Turkey*. SETA Publications.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

The Demographic Structure of Non-Muslim Subjects in Harput District According to the 1843 Population Register: A Micro-Demographic Study in the Ottoman Provinces

Habibe Polat*

Abstract: This study aims to conduct an in-depth, micro-level analysis of the demographic, social, and economic structure of non-Muslim communities in the Ottoman provinces, focusing on the Harput District Non-Muslim Reaya Population Register (BOA, ML.CRD.d.658, dated 1258/1843). Compiled immediately prior to the implementation of the Tanzimat reforms, these systematic and high-quality records provide a detailed account of the distribution of the non-Muslim male population across urban and rural areas—including city neighborhoods, villages, and hamlets—within the Harput district, as well as their occupational profiles, age structure, mortality data, and migration patterns. Prepared using a microhistorical method and approach, this study highlights, through the example of Harput, the rich social diversity of Ottoman provincial society, its geographical and socio-economic differentiation, and the transformation processes of the mid-19th century. Furthermore, these data serve as a highly valuable resource for documenting the concrete manifestations at the provincial level of the Ottoman Empire's transition from the classical tahrir tradition to modern population statistics, as well as the traces of central administrative modernization at the local level.

Keywords: Harput, Ottoman Population Censuses, Non-Muslims, microdemography, Period of Tanzimat

1843 Tarihli Nüfus Defterine Göre Harput Kazası'nda Gayrimüslim Reayanın Demografik Yapısı: Osmanlı Taşrasında Mikro-Demografik Bir İnceleme

Öz: Bu çalışma, 1258/1843 tarihli BOA, ML.CRD.d.658 numaralı Harput Kazası Gayrimüslim Reaya Nüfus Defteri'ni merkeze alarak Osmanlı taşrasındaki gayrimüslim toplulukların demografik, sosyal ve ekonomik yapısını mikro ölçekte derinlemesine değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Tanzimat reformlarının uygulanmasından hemen önce tutulan bu düzenli ve nitelikli kayıtlar; Harput kazasına bağlı şehir mahalleleri, köy ve mezralardaki gayrimüslim erkek nüfusunun kentsel ile kırsal alanlar arasındaki dağılımını, mesleki profillerini, yaş yapısını, ölüm verilerini ve göç hareketliliklerini ayrıntılı biçimde yansıtmaktadır. Mikro-tarihsel bir metot ve yaklaşımla hazırlanan araştırma, Harput örneği üzerinden Osmanlı taşra toplumunun zengin sosyal çeşitliliğini, coğrafi ile sosyo-ekonomik farklılaşmasını ve XIX. yüzyıl ortasındaki dönüşüm süreçlerini gözler önüne sermektedir. Dahası söz konusu veriler, Osmanlı Devleti'nin klasik tahrir geleneğinden modern nüfus istatistiklerine geçiş sürecinin taşra düzeyindeki somut yansımalarını ve merkezi idari modernleşmenin yerel ölçekteki izlerini belgelendirmesi açısından oldukça kıymetli bir kaynak sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Harput, Osmanlı Nüfus Sayımları, Gayrimüslim Reaya, Mikro Demografi, Tanzimat Dönemi.

*Assistant Professor, Malatya Turgut Özal University, Faculty of Social and Human Sciences, History Department. ORCID: 0000-0003-3501-6515. habibe.polat@ozal.edu.tr

Cite as/ Atıf: Polat, H. (2026). The demographic structure of non-muslim subjects in Harput district according to the 1843 population register: a micro-demographic study in the Ottoman provinces. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1047-1068. http://doi.org/ 10.18506/anemon.1852362
Received/Geliş: 30 Dec/Aralık 2025
Accepted/Kabul: 12 Apr/Nisan 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

The earliest systematic efforts to record the population in the Ottoman Empire began *with* the tahrir surveys conducted during the classical period. Literally meaning "to record" or "to register," tahrir *denotes* a process of enumeration and documentation aimed at identifying taxpayers and revenue sources in detail, in accordance with the needs of fiscal administration. In this context, *tahrir* surveys carried out across various regions and periods served both to identify individual taxpayers and to record the state's sources of revenue in a regular and systematic manner (Öz, 2010). The tahrir *registers* produced through these surveys constitute official records that were compiled primarily in regions where the timar system prevailed during the classical period of the Ottoman Empire and that contain detailed information on the taxable population. These registers include data on the identity and location of taxpayers, the types and amounts of taxes they were required to pay, and the allocation of these revenues to specific individuals or institutions. Typically organized at the sancak (sub-province) level, the records were classified to reflect the administrative hierarchy. In registers dating to the late sixteenth century, districts (kaza) and sub-districts (nahiye) affiliated with the sancak center were listed first, followed by entries for towns and villages with central status. In urban settlements, the records were organized by neighborhood (mahalle), and adult male taxpayers were recorded with their names, patronymics, and occupations (Öz, 2010).

With the gradual decline of the timar system, *tahrir* surveys were abandoned and replaced by *avarız* assessments. These assessments continued until the early eighteenth century (Güneş, 2014). The first modern population census in the Ottoman Empire was conducted in 1828–1829; however, it was disrupted by the Ottoman–Russian War of the same period. Following the end of the war, population registration resumed in 1830–1831. These censuses aimed to enumerate all male subjects, both Muslim and non-Muslim, primarily to identify military conscripts and taxpayers. In this process, Muslim and non-Muslim populations were recorded in separate registers (Güneş, 2014). The second general Ottoman census was carried out in 1844. Although it was undertaken with the aim of reorganizing the army and reforming conscription procedures, it did not proceed effectively. Nevertheless, unlike the 1831 census, it is notable for its attempt to cover the entire territory of the empire as well as the female population (Bilgi, 1999–2000).

In the aftermath of the Crimean War (1853–1856), several factors—including migration, the *replacement* of the poll tax (cizye) with a military exemption fee for non-Muslim subjects, and administrative changes introduced by the provincial regulations of 1864 and 1871—prompted the Ottoman Empire to undertake a more reliable and systematic population census. To this end, the Council of State (*Şura-yı Devlet*), established in 1868, was entrusted with regulating population-related matters. However, this initiative did not achieve the desired success. Following the Ottoman–Russian War of 1877–1878 and the subsequent Treaties of San Stefano and Berlin, the Council of State resumed its efforts on this issue and ultimately enacted the *Sicill-i Nüfus Nizamnamesi* (Population Registration Regulation) in 1881 (Bilgi, 1999–2000). For census purposes, an administrative organization was established at the district (kaza) level, and a population committee was formed at that level. These committees consisted of one member from the district administrative council, one member from the municipal council, a population registrar, and a military representative. In addition, a representative of the non-Muslim community was included in each committee. The census took longer than anticipated and continued until the end of 1886. The results, finalized between 1888 and 1889, were presented to Sultan Abdülhamid II by Grand Vizier Cevad Pasha on 17 August 1893. This census, which began in 1881 and continued until 1893, was the first modern population census covering the entire territory of the empire (Yıldırım, 2011). The two comparatively more successful Ottoman censuses were conducted in 1885 and 1907. In these censuses, the population was classified according to age, sex, marital status, ethno-religious affiliation, occupation, and place of birth (Behar, 1999). Within this extended chronological framework, the population records of the Harput district can be interpreted as reflecting the Ottoman Empire's early census experience. Although these registers were compiled prior to modern regulations, their systematic structure and informational content rendered them a model for subsequent administrative practices.

The principal source used in this study is the register catalogued as BOA, ML.CRD.d. 658[1] in the Ottoman Archives. This document, a reaya inspection *register* (yoklama defteri) for the district of Harput dated 1258/1843 constitutes a primary source recording the non-Muslim population. As a register of the non-Muslim population, it covers non-Muslim males residing in the town of Harput and its affiliated villages. For each individual, the register systematically records the household number, personal name, patronymic, age, and occupation, as well as information on death and migration indicated *by* entries such as mevd, mord *(deceased),* reft (departed), *and* âmed (arrived). In addition, the place of residence—whether a neighborhood or village—is specified for each individual. However, the register also presents certain methodological limitations. The exclusion of female participants, the approximate nature of reported ages, and the limited recording of occupational data constitute the main limitations of the dataset used in this study. Despite these limitations, the register remains a significant primary source, as it enables a micro-level analysis of the demographic, social, and economic structure of the non-Muslim population in rural Harput.

Administrative Structure of Harput in the First Half of the Nineteenth Century

Having come under Ottoman rule in 1516, Harput remained a sancak (sub-province) of the Diyarbakır eyalet (province) until the mid-nineteenth century (Aksın, 1999). Although Harput was administratively and militarily subordinate to the Diyarbakır *beylerbeylik*, matters such as appointments, promotions, and military mobilization were conducted through the Imperial Council (*Divan*). In 1518, Harput comprised four sub-districts (nahiye): Harput, Ebutahir, Gölcük-i Ulyâ, and Gölcük-i Süfyâ and included 164 villages within the sancak. In 1523 and 1566, both the number of sub-districts and the number of villages increased. By 1523, the sancak consisted of seven sub-districts—Uluâbât, Kızâbâk, Heysini, Ebutahir, Sarıkamış, Baehrimaz, and Gölcük-i Süflâ—and 80 villages. By 1566, the number of villages had risen to 186 (Uzun, 2016). In addition, upon the establishment of the Imperial *Mines Administration (Maden-i* Hümayun Emaneti), Harput was incorporated into this administrative structure. Toward the end of the eighteenth century, it became fiscally attached to the Maden-i Hümayun while remaining administratively subordinate to the Diyarbakır eyalet. This dual structure continued until 1845. Thereafter, all districts (kaza) affiliated with Harput, along with certain districts *of the Maden-i Hümayun,* were separated from the Diyarbakır eyalet and reorganized into independent sub-governorates *(mutasarrıflı*k). Shortly thereafter, on 1 April 1846, Harput was reconstituted as a separate eyalet (province) (Aksın, 2019). Following its elevation to provincial status, its administrative structure was as follows:

[1] The Finance Ministry Journals Office Registers (*Maliye Nezareti Ceride Odası Defterleri* – ML.CRD.d.), which contain population records, constitute a significant archival series for both the pre- and post-Tanzimat eras. These registers document Muslim and non-Muslim subjects. They also record military service, taxes such as the poll tax (*jizya*) and *tahrir* (land and tax survey), and the names of individuals employed in various services. The catalog provides detailed data at the village, town, and neighborhood levels, with records spanning from approximately the 1830s to the 1910s. Currently, there are approximately 2,100 registers in this collection at the Ottoman Archives (BOA). Minor discrepancies in these figures stem from technical differences during the cataloging and digitalization processes. Salih Akyel and Savaş Sertel, "Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği," *Tarih ve Gelecek Dergisi* 1, no. 1 (2015).

Table 1. Administrative Structure of Harput Province, 1846–1850(Akyel, 2015).

Sub-province(Sancak)	Districts (*Kazalar*)
Harput	Harput(Central), Çemişgezek, Eğin, Arapkir, Malatya, Pötürge, Akçadağ
Maden-i Hümâyun	Maden-i Keban, Maden-i Ergani, Palu, Çarsancak, Eğil, Çermik, Çüngüş, Ebutahir, Hekimhan, Ergani
Behisni	Behisni, Samsad, Gerger, Hısn-ı Mansur, Siverek
Dersim	Dersim, Kuruçay, Mazgird, Kargiri, Gürcanis, Ovacık, Kozican, Keban

Harput held various administrative statuses throughout its history. It was initially a province (eyalet), briefly a *vilayet, and later became a* sub-province (sancak) attached to Diyarbakır. In 1875, the region was transformed into an independent governorship (*müstakil mutasarrıflık*), and it attained province (*vilayet*) status in 1878. Following this administrative shift, the province was renamed "Mamuratü'l-Aziz." This name was subsequently shortened to "Elaziz" in both official correspondence and public usage (Akyel, 2015). These administrative transformations influenced not only Harput's political standing but also the methods employed to record its demographic and socio-economic structure.

This study aims to analyze the demographic structure of the Ottoman provincial administration at the micro level and to reveal the population characteristics *of* the non-Muslim reaya (tax-paying subjects) in the Harput District *(kaz*a). Based on the population register [2]numbered BOA.ML.CRD.d.658 dated 1258/1843, this study analyzes the household size, age distribution, occupational profile, and death and migration patterns of the non-Muslim male population in the town of Harput and its surrounding villages. The research offers a micro-historical approach to understanding the internal dynamics of provincial society through archival documents. It also aims to provide new assessments of the social and economic structure of Harput using demographic data. Furthermore, whereas the existing literature on Ottoman population censuses largely addresses macro-level data, this study contextualizes these methods within a local framework. It utilizes a micro-demographic method to evaluate the roles of non-Muslim communities in the provinces. Compiled after the 1831 census, the register exemplifies the transition from the classical tahrir *tradition (a land and tax survey)* to modern population censuses.

Methodology

This study was prepared within the framework of a micro-historical approach, utilizing the non-Muslim *reaya* population register of the Harput District (kaza), dated 1258/1843 (BOA, ML.CRD.d.658), as the primary data source. Records in the register encompass the non-Muslim male population of the central district of Harput and its affiliated villages. In this study, the data from the register are classified thematically. Factors such as non-Muslim settlements; the number of households and individuals in neighborhoods, villages, and hamlets (mezraa); occupational profiles; and migration patterns are evaluated under distinct headings. A primary methodological limitation of this study is that

[2] The registers in this collection are the Journals Registers (*Ceride Defterleri*) dating from the period after the establishment of the Journal Department (*Cerîde Nezâreti*). Following the Tanzimat reforms, these registers were maintained by the Revenue Accounting (*Vâridât Muhasebesi*). However, in the archival classification of the Ministry of Finance (*Maliye Nezâreti*), based on the pre-Tanzimat organizational structure, the *Ceride* registers were separated from the *Vâridât* registers to clarify their content and grouped under an independent catalog. This collection includes a wide range of administrative, social, and financial data such as Muslim and non-Muslim population surveys, military inspections, and records for poll tax (*jizya*) collection. It also contains lists of state officials, settlement records for communities, tribes, and immigrants (*muhacir*), identity information for religious personnel, civil service records (*sicill-i ahvâl*), and data on occupational groups. Furthermore, the registers include records of employee appointments and dismissals, aid for the needy, *timar* (land grant) inspections, and settlement lists at the province, district, sub-district (*nahiye*), town, and village levels. Covering the years AH 1253–1328 / AD 1837–1910, this series of approximately 2,100 registers constitutes a significant archival body regarding the post-Tanzimat Ottoman administrative structure, population regulations, and center-periphery relations. See *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (2010), 249–250.

these population records include only males. Nevertheless, the register's systematic organization allows micro-scale examination of the social and economic organization of the non-Muslim population in the Harput countryside. The research adopts a historical-analytical method, evaluating population data alongside the administrative and economic developments of the period. Furthermore, the register is compared with demographic trends in Harput, the 1831 general census, the implementation of the Tanzimat reforms, and the *1844–1845* temettuat registers (income and asset surveys).

Findings

The Non-Muslim Population of Harput According to the 1843 Population Register

In the first half of the 19th century, censuses of the non-Muslim population in the Ottoman Empire were conducted using three primary types of records. These were the *jizya* (poll tax) registers, the 1831 male population census, and the 1844–1845 *temettuat* (income and asset) records. The jizya *was a* traditional tax under Islamic law, levied on non-Muslims (dhimmīs). Although it was generally collected per capita from all non-Muslim males over the age of 15, it was collected on a household or community basis (ber vech-i maktû) *during certain periods*. The *jizya* constituted one of the Ottoman State's most significant sources of revenue, grounded in Islamic legitimacy. The tax was typically collected by state officials on behalf of the central treasury; however, it was occasionally farmed out through the *iltizam* (tax-farming) system. For a long period, the jizya was collected per household and formed part *of the* classical tahrir (land and tax survey) censuses. Consequently, these surveys determined the non-Muslim population. However, from the late 16th century onwards, independent jizya registers were compiled. After the 18th century, when the large-scale tahrir surveys *were* abandoned, regularly updated , *separate* jizya censuses were conducted. This practice continued until the abolition of the *jizya* in 1856 (Özel, 2001). Despite certain deficiencies, the census conducted in 1831 is significant because it provided the first comprehensive account of both the Muslim and non-Muslim populations in the Ottoman territories. Conducted independently of land surveys, this census initiated a centralized population registration system and enabled the regular monitoring of population movements (Karal, 1988). The temettuat *registers,* on the other hand, formed the basis of the modern fiscal and demographic surveys conducted in the Ottoman provinces beginning in the 1840s. Functioning as a continuation of the *tahrir* tradition, these registers recorded income, property, occupations, and tax amounts on a household basis. They provided a detailed account of the economic status of both Muslim and non-Muslim populations. The 1844–1845 surveys were carried out by tax collectors (*muhassıl*) under the supervision of local administrators. The registers were concluded with the seals of the mufti, the naib *(substitute judge),* the treasury clerk, and the members of the local council. The records for non-Muslims were compiled under the supervision of village imams and the responsibility of priests and *kocabaşı* (village headmen). A separate register was prepared for each city or village, with neighborhood or village names specified at the beginning. While the initial 1840 surveys were simpler and revenue-focused, the 1844–1845 *temettuat* registers were organized more systematically with numbered entries and a household-and-individual-based recording system (Kütükoğlu, 1995).

The 1831 census, considered the first modern population survey of the Ottoman Empire, is believed to have been conducted in Harput in 1834. These records, consisting of registers BOA.NFS.d 2675, 2676, and 2677 in the Ottoman Archives, date back to 1834. Register no. 2675 contains the population of Harput's central district and its affiliated villages, while register no. 2676 records the non-Muslim population of Harput's villages. Register no. 2677, dated 1840, similarly includes records of the non-Muslim population. The register analyzed in this study, BOA.ML.CRD.658, is cataloged under the Finance Ministry Journal Registers (Maliye *Nezareti Cerîde Defterleri) and* serves as an extension of the 1830 general census. To ensure a sound evaluation of the population in the provinces, sub-provinces, and districts across Rumelia and Anatolia, the "Journal Department" (*Cerîde Nezareti*) was established in Istanbul in 1831, along with "Register Directorates" (*Defter Nazırlıkları*) in sub-province centers responsible for maintaining population records. Furthermore, because this register was compiled just

before the 1844–1845 temettuat surveys, it enables continuous tracking of the demographic transformation in the Ottoman provinces. The implementation of the Tanzimat reforms at the provincial level began to manifest in provincial and sub-provincial centers from the mid-1840s onward. These reforms were initiated in the Diyarbakır Province (Eyalet) in March 1845; during the *same* year, Harput, a sub-province of Diyarbakır Province, became an Ottoman city in which all elements of the reforms were fully implemented. A year later, in April 1846, Harput attained the status of a province (*eyalet*). Consequently, this population register serves as a vital source for understanding the transformation process in the Ottoman provinces. It reflects the final state of the regional social and demographic structure immediately before the arrival of the Tanzimat reforms and the city's elevation to provincial status.

During the 19th century, the city of Harput consisted of 26 neighborhoods. Non-Muslim residents inhabited five of these neighborhoods. The population of these districts consisted of three primary ethnic groups: Armenians, Greeks, and Syriacs. Under the modern millet system, this classification is based on ethnic and religious identities. However, under the traditional Ottoman millet system, Armenians were categorized as Gregorian, Greeks as Orthodox, and Jews as Jewish. Additionally, Catholics and Protestants were mentioned as part of the non-Muslim communal structure in Harput. This residential distribution is significant because it demonstrates how the non-Muslim population was distributed between the city center and rural areas.

Table 2. Non-Muslim Settlements in the Harput District According to the Population Register Dated 1258 (1843)

Category	Settlement Name
Neighborhood (Mahalle)	Şehroz, Gürcü Bey, Ansuri, Çelebi, Sinabut
Village (Köy)	Zerteriç, Hoği, İçme, Şemsi, Şeyh Hacı, Munzuroğlu, Elimil, Kıraç, Ahur, Konakalmaz, Vartenik, Havik, Sarıkamış, Kiğıvenk, Sarpulu, Ağınsı, Könk, Habusu, Erüzik, Mürü, Eyübağı, Monlakendi, Karasaz, Sürsürü
Hamlet (Mezra)	Çöteli Mezraası, Ağ Mezraası

The register used in this study is significant because it provides counts of households and of the male population in non-Muslim neighborhoods. Accordingly, the total non-Muslim male population of the Harput city center numbers 1,307 individuals. The most populous neighborhood is Şehroz, followed by Sinabut and Gürcü Bey. This distribution demonstrates that non-Muslims were concentrated in specific neighborhoods within the urban fabric, reflecting a settlement pattern based on communal identity.

Table 3. Non-Muslim Male Population in the Neighborhoods of Harput Central District

Neighborhood Name	Number of Households	Male Population
Şehroz	110	372
Gürcü Bey	71	282
Ansuri	53	187
Çelebi	64	169
Sinabut	77	297
Total (Town)	**375**	**1307**

It is also possible to extract similar information from the register regarding the number of households and the male population in villages and hamlets. Accordingly;

Table 4. Non-Muslim Male Population in the Villages and Hamlets of Harput Central District

Village/Hamlet Name	Number of Households	Male Population
Zerteriç (Manastır)	40	121
Hoği	107	407
İçme	117	433
Şemsi	47	175
Şeyh Hacı	89	331
Munzuroğlu	42	234
Elimil	11	52
Kıraç	46	148
Ahur	58	241
Konakalmaz	17	60
Vartenik	13	54
Havik	9	47
Sarıkamış	47	210
Kiğıvenk	62	217
Sarpulu	8	50
Çöteli Mezrası	6	41
Ağ Mezrası	36	94
Ağınsı	33	173
Könk	101	418
Habusu	20	105
Erüzik	39	122
Mürü	31	103
Eyübağı	2	5
Monlakendi	7	7
Karasaz	3	8
Sürsürü (Manastır dâhil)	84	345
Total (Village+Hamlet)	**1039**	**3929**

As of 1843, 5,236 non-Muslim males resided in 1,414 households in the Harput District. These data indicate that the non-Muslim population was largely concentrated in villages and hamlets, while the city center contained only about one-fourth of the total population. This density in rural areas demonstrated that agricultural production and craftsmanship were significant sources of livelihood for non-Muslim communities. Consequently, these activities constituted a determining element of Harput's provincial economic structure. The general household and male population counts for the town of Harput and its villages and hamlets are as follows:

Table 5. Total Non-Muslim Population of Harput Central District in 1843

Settlement Type	Number of Households	Male Population
Harput Town	375	1307
Villages and Hamlets	1039	3929
General Total	**1414**	**5236**

Another significant data set provided by the register concerns the occupations of the non-Muslim population. From the first half of the 19th century onwards, non-Muslims living in Harput were primarily engaged in professions such as barbering, tailoring, quilt-making, spinning, dyeing, tinsmithing, furnace tending (*külhancılık*), and occasionally inn management (Eroğlu, 1994). From the middle of the century onwards, a notable diversification in the types of work performed by non-Muslims becomes apparent. It is particularly striking that within these occupational groups, the number of artisans and craftsmen significantly exceeds that of other professional categories. According to the 1843 population register, the occupations practiced by the non-Muslim population in Harput are as follows:

Table 6. Occupational Distribution of the Non-Muslim Population in Harput in 1843

Occupation	Frequency of Occurrence
Jeweler (Goldsmith, Inlayer)	21
Blacksmith	20
Farmer	12
Priest (Clergy / Ecclesiastic)	11
Coppersmith	6
Dyer	5
Tinsmith	4
Weaver	4
Farrier	4
Merchant	4
Baker	3
Stonemason	3
Muleteer	2
Barber	2
Miller	2
Gem or Silver Setter	2
Herbalist / Druggist	1
Cook	1
Hunter	1
Carpenter	1
Bathhouse Keeper	1
Servant	1
Felt Maker	1
Swordsmith	1
Comb Maker	1
Tailor	1
Gunsmith	1
Total	**174**

When the register data were analyzed, it became evident that the economic structure was primarily urban-centered and artisan-dominated, largely because the register pertained to the central district. Accordingly, one-third of the population was engaged in production sectors based on manual labor, such as jewelry making, blacksmithing, coppersmithing, and weaving. Indeed, Harput's location on a trade route had a profound impact on its economic structure in the mid-19th century. Caravan routes arriving from Baghdad, Basra, Mosul, Diyarbakır, and Ergani followed the Harput route, extending toward Malatya, Sivas, and Ankara. This path served as a significant source of wealth for Harput and its surroundings (Ünal, 1989). Consequently, the abundance of artisan professions recorded in the register—such as jewelers, tinsmiths, and merchants—is closely related to Harput's position within this commercial network. During this period, agricultural occupations were also prevalent alongside commercial professions in Harput. Particularly during the Tanzimat period, temporary tax exemptions were provided for these products to develop agriculture, expand farmers' production areas, and encourage increased production. To support agricultural production, freedom was introduced to the trade of agricultural goods (Yıldırım, 2001). These economic regulations also shaped the production structure and occupational distribution in the provinces. According to the 1843 Harput non-Muslim population register, only 6.8% of occupations were directly related to agricultural production, whereas approximately 7% were indirectly related to agriculture and livestock. This situation demonstrates that the non-Muslim community in the Harput countryside was engaged in agricultural activities and was significantly involved in crafts and trade.

In the 1840s, a distinct division of labor between Muslim and non-Muslim populations was evident in the occupational structure of Harput. According to the 1843 population register analyzed in this study, non-Muslims were primarily engaged in crafts such as jewelry making, blacksmithing, and

weaving. Data from the 1845 Harput Bail Register (Kefalet Defteri) further *support* [3]this, showing that of 806 tradesmen, 502 were Muslim and 304 were non-Muslim. These findings indicate that Muslims predominantly operated in the trade and service sectors, such as grocers, bathhouse managers, and innkeepers. In contrast, non-Muslims focused on technical, craft, and production-oriented sectors, including jewelry making, calico printing (*basmacılık*), and farriery (Çelik, 2014). Evaluation of the data from both registers indicates that Muslims contributed to the urban economy through services and commerce, whereas non-Muslims did so through production and artisanal crafts.

The production and trade potential of Harput was directly proportional to the city's external network of connections. Data from the register reveal migration between Harput and the cities of Istanbul, Adana, Erzurum, Jerusalem, and Aleppo. The numbers of individuals migrating to and from Harput are as follows:

Table 7. Distribution of Non-Muslim Migration from Harput by Destination and Type

Destination	Number of Individuals	Type of Migration
Adana	214	Economic / Commercial
Jerusalem	18	Religious / Pilgrimage
Der-âliyye (Istanbul)	17	Administrative / Business
Erzurum	25	Economic / Military
Aleppo	4	Commercial / Migrant
Urha (Urfa)	6	Commercial / Familial
Sivas	2	Business / Artisanal
Cizre	1	Commercial
Mosul	1	Commercial
Lice	3	Transfer / Mandatory
Osmaniye	1	Temporary / Commercial
Kiğı	1	Flight / Bankruptcy
Köme	1	Familial / Temporary
Total	**294 individuals**	—

Examination of the records of the 294 individuals who migrated from Harput shows that the vast majority of these movements were for economic reasons. The most intensive migration was toward Adana, involving 214 individuals. This high figure becomes clearer when considering that, during the same period, Adana received seasonal labor migrants from various parts of Anatolia. Between 50,000 and 70,000 seasonal workers arrived in Adana during the 19th century. Of these workers, it is stated that 20,000 were Arabs coming from Tripoli, Antioch, Maraş, Antep, Harput, and Diyarbakır, while 30,000 to 40,000 were Kurds (Karsandık, 2012). Similarly, movements toward Erzurum (25 individuals), Aleppo (4), Urfa (6), and Sivas (2) appear to have been migrations for economic or familial purposes. Furthermore, 18 individuals traveled to Jerusalem for religious reasons, including pilgrimage, while 17 traveled to Istanbul for administrative or official duties. The remaining small-scale migrations were directed toward centers such as Cizre, Mosul, Lice, Osmaniye, Kiğı, and Köme. These migrations, involving 11 individuals, were mostly mandatory, familial, or temporary. These data suggest that, in the mid-19th century, Harput was a dynamic provincial city with strong connections both to the Adana-centered economic network and to administrative and religious centers such as Istanbul and Jerusalem.

[3] Bail registers were records maintained for security purposes since the early periods of the Empire, functioning as a form of census. These registers provide critical insights into the demographic, social, and economic structures of a given region. Starting from the reign of Selim III, they were kept more systematically and are currently housed in various archival fonds, such as the *Kâmil Kepeci*, Finance (*Maliye*), Population (*Nüfus*), and Chief Accounting (*Başmuhasebe*) collections. Ertan Ünlü (2022). "1796 Tarihli Kefalet Defterine Göre Tatarpazarı Kazası," *Journal of Balkan Studies Institute*, 11(2), 588.

Table 8. Distribution of Non-Muslim Migration to Harput by Origin and Type

Origin	Number of Individuals	Type of Migration
Adana	61	Commercial / Return
Jerusalam	5	Religious Return
Der-âliyye (Istanbul)	15	Commercial / Administrative Return
Urfa	1	Commercial
Diyarbekir	1	Commercial / Familial
Kayseri	1	Commercial
Town (Harput Environs)	1	Local Internal Migration
Aleppo	2	Commercial
From Abroad (Unspecified)	8	Seasonal / Commercial
Total	**95 individuals**	—

Examination of the records of the 95 individuals who migrated to Harput indicates that their migration was primarily economically motivated. The largest group of arrivals, comprising 61 individuals, consisted of those returning from Adana. This situation suggests that the people of Harput returned to their hometowns after engaging in temporary work and commercial activities in Adana. The return of 15 individuals from Istanbul can also be characterized as occurring for administrative or social purposes, while the return of 5 individuals from Jerusalem can be characterized as religious. Furthermore, evaluation of the commercial returns totaling 5 individuals from centers such as Aleppo, Urfa, Kayseri, and Diyarbakır, alongside the 8 individuals arriving from abroad (gurbet), reveals that in the 19th century, Harput was a provincial center that both sent migrants and was sustained by the return of seasonal laborers.

As is well known, the Ottoman State granted its subjects freedom of religion and worship along with various sectarian privileges. These privileges were carefully preserved during the Tanzimat period. Furthermore, non-Muslim communities had their own churches, monasteries, synagogues, other places of worship, and cemeteries. The religious officials for these institutions were appointed by the Ottoman administration. In the neighborhoods under study, religious leaders were assigned by the Ottoman administration. Based on register data, 11 religious officials have been identified.

Discussion

The 1843 population register is a critical document that reflects the socio-economic fabric of Harput during the Tanzimat-era reforms at the micro level. This study reveals that a significant portion of the non-Muslim population was concentrated in rural areas and specialized in various crafts. The dominance of non-Muslims in production-oriented technical sectors—such as jewelry-making and blacksmithing—contrasted with the presence of Muslims in the service and trade sectors, a contrast that provides clear evidence of a distinct division of labor within the city. Furthermore, migration data illustrate the dynamic commercial and administrative networks that Harput established with major centers, such as Adana and Istanbul. These findings reveal provincial manifestations of the transition from *the* classical tahrir tradition to modern statistics and contribute significantly to understanding social transformation within Ottoman provincial administration.

Conclusion and Recommendations

This study has analyzed the demographic and socio-economic transformation of the Ottoman provinces through a micro-historical lens, utilizing the 1843 Non-Muslim Reaya Population Register of Harput District (BOA, ML.CRD.d.658). The research findings indicate that 5,236 non-Muslim males resided in 1,414 households in the Harput District, with the vast majority (approximately 75%) living rural settlements. While the non-Muslim subjects in the city center were concentrated in craft trades requiring technical expertise, such as jewelry making, blacksmithing, and weaving, they also played

primary roles in agricultural production in rural areas. In particular, the seasonal labor ties established with Adana-centered economic networks reflect the provincial dynamism and the outward-looking socio-economic structure of Harput during this period.

The register marks a historical turning point, documenting the social structure immediately prior to the full implementation of the Tanzimat reforms and Harput's attainment of independent provincial status in 1846. Bearing traces of the transition *from* the classical tahrir tradition to modern population statistics, these records demonstrate the state's effort to monitor its subjects through a more systematic mechanism of control. A methodological limitation of this study—the absence of female participants—reflects a general characteristic of archival records from this period.

In future academic research, cross-referencing these findings with the 1844–1845 *temettuat* (dividend) registers and with existing *kefalet* (bail) records will provide a more holistic understanding of the region's property and income structure. Furthermore, comparative analyses of the Harput case and neighboring sanjaks will make significant contributions to determining the general trajectory of social transformation in the 19th-century Ottoman provinces.

Declarations and Disclosures

1. **Statement of Authorship and Contribution: The researcher's contribution rate** is 100% (single-authored study).

2. Conflict of Interest: No potential conflict of interest is declared.

3. Ethics Committee Approval: Because no data from living subjects were used in this research, ethics committee approval was not required.

4. Research Model: This study is an original research article. It examines the micro-demographic landscape of the Ottoman provinces by analyzing the demographic structure *of the* non-Muslim reaya in Harput District, based on the 1843 population register. Based on the available archival sources, the primary historical timeframe for the subject has been determined to be 1843.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Osmanlı Devleti'nde nüfusun tespitine yönelik ilk sistematik uygulamalar, klasik dönemde gerçekleştirilen tahrir faaliyetleriyle başlamıştır. Kelime anlamı itibarıyla "yazıya geçirmek, kayda almak" manasına gelen tahrir, mali idarenin ihtiyaçları doğrultusunda vergi yükümlülerinin ve vergi kaynaklarının ayrıntılı şekilde belirlenmesini amaçlayan sayım ve kayıt sürecini ifade eder. Bu kapsamda farklı dönemlerde çeşitli bölgelerde yürütülen tahrirler, hem vergi mükelleflerini kişi bazında tespit etmeye hem de devletin gelir kaynaklarını düzenli biçimde kayıt altına almaya hizmet etmiştir (Öz, 2010). Tahrir uygulamaları sonucunda oluşturulan tahrir defterleri, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde özellikle tımar sisteminin geçerli olduğu bölgelerde tutulmuş resmî kayıtlardır ve vergi yükümlülerine ilişkin ayrıntılı bilgileri içermektedir. Bu defterlerde, vergi veren nüfusun kimlik ve konum bilgileri, ödemesi gereken vergi türleri ve miktarları ile söz konusu gelirlerin hangi kişi veya kurumun tasarrufuna tahsis edildiği yer almaktadır. Genellikle sancak düzeyinde düzenlenen bu kayıtlar, idari hiyerarşiyi yansıtacak biçimde tasnif edilmiştir. XVI. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen kayıtlarda, önce sancak merkezine bağlı kazalar ve nahiyeler sıralanmış, ardından merkez statüsündeki şehir, kasaba veya köy kayıtlarına yer verilmiştir. Şehir ve kasabalarda mahalle bazlı düzenleme yapılmış, her mahallede vergi veren yetişkin erkekler isimleri, baba adları ve meslekleriyle birlikte kaydedilmiştir (Öz, 2010).

Zamanla tımar sisteminin önemini kaybetmesiyle tahrir faaliyetleri de terk edilmiş ve tahrirler yerini avarız sayımlarına bırakmıştır. Bu sayımlar XVIII. yüzyıl başına kadar devam etmiştir (Güneş, 2014). Osmanlı'nın modern anlamda ilk nüfus sayımı ise 1828-1829 yıllarında gerçekleştirmiş fakat bu sayım aynı yıl yaşanan Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle sekteye uğramıştır. Savaşın bitmesinden sonra, 1830-1831 yıllarında, nüfus sayım işlemleri yeniden başlamıştı. Bu sayımlarda bütün müslim ve gayrimüslim erkek vatandaşlar sayılmaya çalışıldı. Söz konusu sayımın amacı askerlik ve vergi mükelleflerini tespit etmekti. Bu sayımlarda Müslüman ve gayrimüslim nüfus farklı defterlere kaydedilmiştir (Güneş, 2014). Osmanlı'nın ikinci genel nüfus sayımı ise 1844'te gerçekleştirilmiştir. Bu nüfus sayımı orduyu yeniden düzenlemek ve askere alma usulünü değiştirmek amacıyla yapılmış fakat sağlıklı bir şekilde ilerleyememiştir. Yine de bu nüfus sayım 1831 sayımından farklı olarak bütün memleketi ve kadın nüfusu kapsaması bakımından önemli bir yere sahiptir (Bilgi, 1999-2000).

1853-1856 Kırım Harbi'nden sonra yaşanan göç olayları, gayrimüslimlerden cizye vergisi yerine askerlik bedeli alınması ve mülki taksimatta 1864 ile 1871 vilayet nizamnamelerinin etkisi ile meydana gelen değişiklikler gibi sebepler Osmanlı Devleti'ni sağlıklı bir şekilde nüfus sayımını yapmaya sevk etmiştir. Bu maksatla, 1868'de kurulan Şura-yı Devlet'e nüfusla ilgili konularda düzenleme yapma görevi verilmiştir. Fakat bu uygulama da başarıya ulaşmamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında imzalanan Ayastefanos ve Berlin anlaşmalarının ardından Şura-yı Devlet bu konu için yine çalışmalara başlamış ve nihayet, 1881'de "*Sicill-i Nüfus Nizamnamesi*"ni yürürlüğe koymuştur (Bilgi, 1999-2000). Nüfus sayımı için kaza düzeyinde bir örgütlenmeye gidilmiş ve her kazada bir nüfus komitesi teşkil edilmiştir. Söz konusu komite, kaza idare meclisi ve belediye meclisinden birer üye, nüfus memuru ve bir askerî temsilciden oluşmuştur. Bunun yanında komitede gayrimüslimleri temsil eden bir üye de yer almıştır. Nüfus sayımı düşünülenden uzun sürmüş ve sayımlar 1886 sonuna kadar devam etmiştir. 1888-1889 yıllarında tamamlanan sayım sonuçları Sadrazam Cevat Paşa tarafından 17 Ağustos 1893'te II. Abdülhamid'e sunulmuştur. 1881'de başlayıp 1893'e kadar devam eden bu nüfus sayımı memleket genelini kapsayan ilk modern nüfus sayımı olmuştur. (Yıldırım, 2011). Osmanlı'nın daha ziyade başarılı iki nüfus sayımı ise 1885 ve 1907 yıllarında yapılmıştır. Bu sayımlarda nüfus; yaşa, cinsiyete, medeni duruma, etnik/dinsel cemaate, mesleğe, doğum yerine göre sınıflandırılmıştır (Behar, 1999). Söz konusu bu uzun zaman diliminde, Harput kazasına ait nüfus kayıtlarının da Osmanlı Devleti'nin erken dönemdeki sayım tecrübelerinin bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Bu

defterler, modern nizamnameler öncesinde tutulmuş olsalar da sistematik bilgi içeriğiyle sonraki düzenlemeler için örnek teşkil etmiştir.

Araştırmada kullanılan temel kaynak, Osmanlı Arşivi'nde yer alan BOA, *ML.CRD.d.*[4]658 numaralı defterdir. Bu belge, 1258/1843 tarihli Harput Kazası'na ait reaya yoklama defteri olup gayrimüslim nüfusu kayda alan birincil kaynak niteliğindedir. Belge türü itibarıyla bir gayrimüslim nüfus defteri olan bu kayıt, Harput kasabasıyla birlikte ona bağlı köylerde yaşayan gayrimüslim erkek nüfusu kapsar. Defterde her kişi için hane numarası, kişi adı, baba adı, yaş, meslek, ölüm ve göç bilgileri, mesela "mevd, mord", "reft", "âmed" gibi değişen durumlar sistematik biçimde yer almaktadır. Ayrıca kişilerin yaşadığı mahalle veya köy bilgisi de kayıtlara eklenmiştir. Fakat defterin bazı metodolojik sınırlılıkları da vardır. Kadın nüfusun sayımlara dahil edilmemesi, yaş beyanlarının yaklaşık oluşu ve meslek kayıtlarının sınırlı sayıda tutulması, bu çalışmada kullanılan verinin açmazlarıdır. Yine de defter, Harput taşrasındaki gayrimüslim nüfusun demografik, sosyal ve ekonomik yapısının mikro düzeyde tahliline imkân vermesi bakımından önemli birincil kaynak niteliğindedir.

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput'un İdarî Taksimatı

1516'da Osmanlı hakimiyetine giren Harput bu tarihten XIX. yüzyıl ortalarına kadar Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı bir sancak durumundaydı (Aksın, 1999). Harput askerî ve idarî bakımdan Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlı olsa da atama, terfi ve sefere çağrılma gibi meselelerde Divan'a bağlıydı. 1518'de Harput, Ebutahir, Gölcük-i Ulyâ ve Gölcük-i Süfyâ olmak üzere dört nahiyeden müteşekkil olan şehirde sancak dahilinde 164 köy mevcuttu. 1523 ve 1566 senelerinde sancağa bağlı nahiye ve köy sayılarında artış meydana gelmiştir. 1523'te Uluâbât, Kızâbâk, Heysini, Ebutahir, Sarıkamış, Baehrimaz ve Gölcük-i Süflâ olmak üzere yedi nahiye ve 80 köy vardı. 1566'da köy sayısı 186'ya yükselmişti (Uzun, 2016). Bununla beraber Harput, Maden-i Hümayun Emanetinin kuruluşundan itibaren bu birimin içinde yer almış, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru malî bakımdan Maden-i Hümayun'a, idarî bakımdan ise Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olmuştur. 1845'e kadar bu idarî yapısını devam ettirmiş, bu tarihten itibaren Harput'a bağlı bütün kazalar ve Maden-i Hümayun'un bazı kazaları Diyarbakır Eyaleti'nden ayrılarak birer müstakil mutasarrıflık haline getirilmiştir. Bundan kısa bir müddet sonra ise, 1 Nisan 1846'da, Harput ayrı bir eyalet olarak yeniden teşkil edilmiştir (Aksın, 2019). Eyalet haline getirilmesinden sonra ise idarî taksimatı aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: 1846-1850 Tarihlerinde Harput Eyaletinin İdari Taksimatı (Akyel, 2015).

SANCAK	KAZALAR
Harput	Harput(Merkez), Çemişgezek, Eğin, Arapkir, Malatya, Pötürge, Akçadağ
Maden-i Hümâyun	Maden-i Keban, Maden-i Ergani, Palu, Çarsancak, Eğil, Çermik, Çüngüş, Ebutahir, Hekimhan, Ergani
Behisni	Behisni, Samsad, Gerger, Hısn-ı Mansur, Siverek
Dersim	Dersim, Kuruçay, Mazgird, Kargiri, Gürcanis, Ovacık, Kozican, Keban

Tarihsel süreçte farklı idarî statülere sahip olan Harput, önceleri eyalet, bir sıra vilayet olmuş, daha sonra Diyarbakır'a bağlı bir sancak konumuna getirilmiştir. 1875'te müstakil bir mutasarrıflığa dönüştürülmüş, 1878'den itibaren de vilayet statüsünü kazanmıştır. Bundan sonra söz konusu vilayet "Mamuratü'l-Aziz" adıyla anılmaya başlanmış, zamanla bu isim halk arasında ve resmî yazışmalarda kısaltılarak "Elaziz" şeklinde uzun süre kullanılmıştır (Akyel, 2015). Bu idarî dönüşümler, Harput'un

[4] Nüfus kayıtlarını içeren Maliye Nezareti Ceride Odası Defterleri (ML.CRD.d.)" Tanzimat öncesi ve sonrası döneme ait önemli bir arşiv serisidir. Bu defterlerde Müslim ve gayrimüslim nüfus kayıtları, askerlik ve vergi (cizye, tahrir) kayıtları ile çeşitli hizmetlerde görevli kişilerin isimleri yer alır. Katalogda köy, kasaba ve mahalle bazında ayrıntılı veriler bulunmakta; kayıtlar yaklaşık 1830'lardan 1910'lara kadar uzanmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde bu fonda yaklaşık 2.100 defter mevcuttur. Sayılarda küçük farklar bulunsa da bu durum, kataloglama ve dijitalleştirme sürecindeki teknik farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Salih Akyel, Savaş Sertel (2015). Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 1(1).

yalnızca siyasî konumunu değil, aynı zamanda nüfus ve sosyo-ekonomik yapısının kayıt altına alınma usullerini de etkilemiştir.

Söz konusu çalışmanın amacı, Osmanlı taşra idaresinin demografik yapısını mikro ölçekte inceleyerek Harput Kazası'nda yaşayan gayrimüslim reayanın nüfus özelliklerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, 1258/1843 tarihli *BOA.ML.CRD.*[5]d.658 numaralı nüfus defteri esas alınarak Harput kasabası ve ona bağlı köylerdeki gayrimüslim erkek nüfusun hane büyüklüğü, yaş dağılımı, meslek profili, ölüm ve göç hareketleri ayrıntılı biçimde çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışma, taşra toplumunun iç dinamiklerini arşiv belgeleri üzerinden anlamaya yönelik mikro-tarihsel bir yaklaşım sunmakta, nüfus verileri aracılığıyla Harput'un toplumsal ve ekonomik yapısına dair yeni değerlendirmeler ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, Osmanlı nüfus sayımlarına ilişkin literatürde çoğunlukla veriler makro düzeyde ele alınmaktadır. Bu çalışma ile bu usül yerel bağlama konumlandırılmaya çalışılmış ve mikro demografik bir yöntemle, gayrimüslim cemaatlerin taşradaki rollerine dair değerlendirilmesi de amaçlanmıştır. Defter, Osmanlı Devleti'nin 1831 sayımından sonraki döneme ait olup, klasik tahrir anlayışından modern nüfus sayımlarına geçiş sürecinin önemli bir örneğini de teşkil etmektedir.

Yöntem

Bu çalışma, mikro-tarihsel bir yaklaşım çerçevesinde hazırlanmış ve Osmanlı Arşivi'nde bulunan BOA, ML.CRD.d.658 numaralı 1258/1843 tarihli Harput Kazası Gayrimüslim Reaya Nüfus Defteri temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Defterde yer alan kayıtlar, Harput merkez kazası ve bağlı köylerdeki gayrimüslim erkek nüfusu kapsamaktadır. Çalışmada defter verileri tematik olarak tasnif edilmiş, Gayrimüslim yerleşim yerleri, mahallelerdeki hane ve kişi sayıları, köy ve mezralardaki hane ve kişi sayısı, meslek profilleri, göç hareketleri vb. olgular ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Metodolojik olarak, nüfus kayıtlarının yalnızca erkekleri kapsaması, çalışmanın temel sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Buna rağmen defterin düzenli yapısı, Harput taşrasındaki gayrimüslim nüfusun sosyal ve ekonomik yapısını mikro ölçekte inceleme imkanı sağlamaktadır. Araştırmada, tarihsel analitik yöntem benimsenmiş, nüfus verileri, dönemin idarî ve ekonomik gelişmeleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Ayrıca defter, Harput'taki demografik eğilimler, 1831 genel nüfus sayımı, Tanzimat'ın uygulanışı ve 1844–1845 temettuat defteriyle mukayeseli biçimde değerlendirilmiştir.

Bulgular

1843 Tarihli Nüfus Defterine Göre Harput'un Gayrimüslim Nüfusu

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'da gayrimüslim nüfusun sayımı üç ana kayıt üzerinden yürütülmüştür. Bunlar Cizye defterleri, 1831 erkek nüfus sayımı ve 1844-1845 temettuat kayıtlarıdır. Cizye, İslam hukukuna dayanan geleneksel bir vergiydi ve Müslüman olmayanlardan, yani zimmet ehli halktan alınırdı. Genelde 15 yaş üzerindeki tüm gayrimüslim erkeklerden kişi başına toplanması

[5]Bu fondaki defterler, Cerîde Nezâreti'nin teşkili sonrası döneme ait olan Ceride Defterleridir. Tanzimat'tan sonra söz konusu defterlerin tutulması Vâridât Muhasebesi tarafından yürütülmüştür. Fakat Maliye Nezâreti arşiv tasnifinde Tanzimat öncesi yapılanma esas alınarak Cerîde Defterleri, içerdikleri bilgiler daha belirgin hâle getirilecek şekilde, Vâridât Defterlerinden ayrılmış ve müstakil bir katalog altında toplanmıştır. Bu defterlerin koleksiyonunda, Müslim ve gayrimüslim nüfus yoklamaları, askerî yoklamalar, cizye tahsiline esas kayıtlar, devlet görevlilerine ilişkin listeler, cemaat, aşiret, kabile ve muhacir iskân kayıtları, din hizmetlilerine dair kimlik bilgileri, sicill-i ahvâl kayıtları, meslek grupları ve çalışanlara ilişkin veriler, memur tayin ve azil kayıtları, muhtaç halklara yönelik yardım bilgileri, tımar yoklamaları ile vilayet, kaza, nahiye, kasaba ve köy düzeyinde yerleşim birimi listeleri gibi idarî, sosyal ve malî içerikli gibi geniş bir veri ağı yer almaktadır. H. 1253–1328 / M. 1837–1910 yıllarını kapsayan yaklaşık 2.100 defterlik bu seri, Tanzimat sonrası Osmanlı idarî yapısı, nüfus düzenlemeleri ve taşra-merkez ilişkileri konusunda önemli bir arşiv bütünlüğüdür. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (2010). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın nu:108, 249-250.

gerekirken, bazı dönemlerde hane veya topluluk esasına göre *(ber vech-i maktû)* tahsil edilirdi. Osmanlı Devleti'nde cizye, İslamî meşruiyete dayanan en önemli gelir kaynaklarından biriydi. Vergi genellikle devlet memurları tarafından merkez hazinesi adına toplanır, bazen de iltizama verilirdi. Uzun süre hane esasına göre alınan cizye, klasik dönem tahrir sayımlarının da bir parçasıydı ve gayrimüslim nüfus tahrirler aracılığıyla belirlenirdi. Ancak XVI. yüzyıl sonlarından itibaren müstakil cizye defterleri düzenlenmeye başlanmış, XVIII. yüzyıldan sonra ise büyük tahrirler terk edilince, düzenli olarak yenilenen ayrı cizye sayımları yapılmıştır. Bu uygulama 1856'da cizyenin kaldırılmasına kadar sürmüştür (Özel, 2001). 1831 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı, bazı eksikliklerine rağmen, Osmanlı ülkesindeki Müslüman ve gayrimüslim nüfusu ilk kez kapsamlı biçimde ortaya koyması bakımından önem taşır. Toprak tahririnden bağımsız yürütülen bu sayım, merkezî bir nüfus kayıt sistemini başlatmış ve nüfus hareketlerinin düzenli biçimde izlenmesini sağlamıştır (Karal, 1988). Temettuat defterleri ise, 1840'lardan itibaren Osmanlı taşrasında yürütülen, modern mali ve demografik tahrirlerin temelini oluşturmuştur. Tahrir geleneğinin devamı niteliğinde olan bu defterler, hane bazında gelir, mülk, meslek ve vergi miktarlarını kaydederek hem Müslim hem gayrimüslim nüfusun ekonomik durumunu ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. 1844–1845 sayımları, yerel idareciler gözetiminde muhassıllar tarafından yürütülmüş; defterlerin sonunda müftü, naib, mal kâtibi ve meclis âzalarının mühürleri yer almıştır. Gayrimüslimlerin kayıtları ise köy imamlarının gözetiminde, papaz ve kocabaşıların sorumluluğu altında yapılmıştır. Her şehir veya köy için ayrı defter düzenlenmiş, mahalle veya köy isimleri başta belirtilmiştir. 1840 tarihli ilk sayımlar daha sade ve gelir merkezliyken, 1844–1845 Temettuat Defterleri daha sistemli bir biçimde numaralandırılmış, hane ve kişi bazlı kayıt düzenine geçilmiştir (Kütükoğlu, 1995).

Osmanlı'nın ilk modern nüfus sayımı sayılabilecek 1831 sayımının Harput'ta 1834 yılında yapıldığı düşünülmektedir. Osmanlı Arşivinde BOA.NFS.d 2675, 2676 ve 2677 numaralı defterlerden oluşan ve 1834 tarihli olan bu kayıtlardan 2675 no'lu defter, Harput merkez kaza ve merkez kazaya bağlı köylerdeki nüfustan; 2676 no'lu defter Harput'a bağlı köylerdeki gayrimüslim nüfustan; 2677 no'lu defter ise 1840 tarihli olup gayrimüslim nüfus kayıtlarını ihtiva etmektedir (Akyel, 2013). Çalışmamıza konu olan ve Maliye Nezareti Ceride Defterleri altında kaydolan defter BOA.ML.CRD.658 ise 1830 genel nüfus sayımının bir uzantısıdır. Zira, bu sayımın Rumeli ve Anadolu'daki eyalet, sancak ve kazalardaki nüfusun sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi maksadıyla 1831'de İstanbul'da *"Cerîde Nezareti"*, sancak merkezlerinde ise nüfus kayıtlarının yürütülmesinden sorumlu *"Defter Nazırlıkları"* teşkil edilmiştir (Çadırcı, 1980). Bunun yanında söz konusu defter, 1844-1845 temettuat sayımlarının (Aksın, 1998) hemen öncesinde tutulmuş olması bakımından Osmanlı taşrasındaki demografik dönüşümün kesintisiz olarak takip edilmesine imkan sağlamaktadır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nde Tanzimat reformlarının taşra düzeyindeki uygulamaları, 1840'ların ortalarından itibaren vilayet ve sancak merkezlerinde görünmeye başlamıştır. Tanzimat uygulamaları 1845 yılı Mart ayında Diyarbakır Eyaleti'nde başlatılmış, aynı yıl Diyarbakır'a bağlı bir sancak olan Harput, reformların bütün unsurlarının hayata geçirildiği bir Osmanlı şehri olma özelliği göstermiştir (Aksın, 1998). Bundan bir yıl sonra ise Harput, Nisan 1846'da, eyalet statüsüne kavuşmuştur (Çelikdemir 2019). Dolayısıyla, söz konusu nüfus defteri, Tanzimat reformlarının taşraya intikali ve şehrin eyalet konumuna gelmesinden hemen öncesinde bölgedeki toplumsal ve demografik yapının son halini aksettirmesi bakımından da Osmanlı taşrasındaki dönüşüm sürecini anlamaya imkan tanıyan önemli bir kaynaktır.

XIX. yüzyılda Harput şehrinde toplam 26 mahalle vardı. Bunların beşinde Gayrimüslim ahali ikamet etmekteydi (Ünal, 1989). Bu mahallelerin ahalisi Ermeni, Rum ve Süryani olmak üzere üç ana etnik gruptan oluşmaktaydı. Modern millet sistemine göre bu sınıflandırma etnik ve dinsel kimlikler üzerinden yapılırken, Osmanlı millet sistemi çerçevesinde ise Ermeniler Gregoryen, Rumlar Ortodoks, Yahudiler ise Musevi olarak kabul edilmekteydi. Ayrıca, söz konusu gruplara ilaveten Katolikler ve Protestanlar da Harput'taki gayrimüslim cemaat yapısının bir parçası olarak zikredilmekteydi (Eroğlu, 1994). Bu yerleşim dağılımı, gayrimüslim nüfusun şehir merkezinde ve kırsalda nasıl konumlandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 2. Harput Kazası'nda 1258 (1843) Tarihli Nüfus Defterine Göre Gayrimüslim Yerleşim Yerleri

Kategori	Yerleşim Adı
Mahalle	Şehroz, Gürcü Bey, Ansuri, Çelebi, Sinabut
Köy	Zerteriç, Hoği, İçme, Şemsi, Şeyh Hacı, Munzuroğlu, Elimil, Kıraç, Ahur, Konakalmaz, Vartenik, Havik, Sarıkamış, Kığıvenk, Sarpulu, Ağınsı, Könk, Habusu, Erüzik, Mürü, Eyübağı, Monlakendi, Karasaz, Sürsürü
Mezra	Çöteli Mezraası, Ağ Mezraası

Çalışmada kullanmış olduğumuz defter, gayrimüslim mahallelerin hane ve erkek nüfus sayısını vermesi bakımından önemlidir. Buna göre; Harput şehir merkezindeki gayrimüslim erkek nüfus toplam 1307 kişiden oluşmaktadır. En kalabalık mahalle Şehroz olup onu, Sinabut ve Gürcü Bey mahalleleri izlemektedir. Bu dağılım, gayrimüslimlerin şehir dokusu içinde belirli mahallelerde yoğunlaştığını ve cemaat esasına dayalı yerleşim şeklini devam ettirdiğini göstermektedir.

Tablo 3. Harput Merkez Kazası Mahallerindeki Gayrimüslim erkek nüfusu

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Nüfus (Erkek)
Şehroz Mahallesi	110	372
Gürcü Bey Mahallesi	71	282
Ansuri Mahallesi	53	187
Çelebi Mahallesi	64	169
Sinabut Mahallesi	77	297
Toplam (Kasaba)	**375**	**1307**

Defter verilerinden benzer bilgileri köy ve mezralardaki hane ve erkek nüfus sayısı anlamında da almak mümkündür. Buna göre;

Tablo 4: Harput Merkez Kazası köy ve mezralardaki Gayrimüslim erkek nüfusu

Köy / Mezra Adı	Hane Sayısı	Nüfus (Erkek)
Zerteriç (Manastır)	40	121
Hoği	107	407
İçme	117	433
Şemsi	47	175
Şeyh Hacı	89	331
Munzuroğlu	42	234
Elimil	11	52
Kıraç	46	148
Ahur	58	241
Konakalmaz	17	60
Vartenik	13	54
Havik	9	47
Sarıkamış	47	210
Kığıvenk	62	217
Sarpulu	8	50
Çöteli Mezrası	6	41
Ağ Mezrası	36	94
Ağınsı	33	173
Könk	101	418
Habusu	20	105
Erüzik	39	122
Mürü	31	103
Eyübağı	2	5
Monlakendi	7	7
Karasaz	3	8
Sürsürü (Manastır dâhil)	84	345
Toplam (Köy + Mezra)	**1039**	**3929**

Genel olarak bakıldığında, 1843 yılı itibarıyla Harput Kazası'nda, toplam 1414 hanede 5236 gayrimüslim erkek nüfusun yaşadığı görülmektedir. Bu veriler, gayrimüslim nüfusun büyük ölçüde köy ve mezralarda yoğunlaştığını, şehir merkezinin ise toplam nüfusun yalnızca dörtte birini ihtiva ettiğini göstermektedir. Kırsal alanlardaki bu yoğunluk, tarımsal üretim ve zanaatkârlığın gayrimüslim topluluklar arasında önemli bir geçim kaynağı olduğunu, dolayısıyla Harput'un taşra yapısında ekonomik faaliyetlerin belirleyici unsurunu oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Harput kasabası ile köy ve mezralardaki gayrimüslimin genel hane sayısı ve erkek nüfus sayısı ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 5. 1843 yılı Harput Merkez Kazası'nın toplam gayrimüslim nüfusu

Yerleşim Türü	Hane Sayısı	Nüfus (Erkek)
Harput Kasabası	375	1307
Köy ve Mezralar	1039	3929
Genel Toplam	**1414**	**5236**

Defterin vermiş olduğu en önemli bilgilerden bir diğeri de gayrimüslimlerin meslekleridir. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren bakıldığında, Harput'ta yaşayan gayrimüslimlerin daha çok berberlik, terzilik, yorgancılık, iplikçilik, boyacılık, kalaycılık, külhancılık ve kısmen han işletmeciliği gibi meslekleri icra ettikleri görülmektedir (Eroğlu, 1994). Yüzyılın ortalarından itibaren gayrimüslimlerin yaptıkları işlerde çeşitlilik göze çarpmaktadır. Bu meslek grupları içinde zanaatkarların sayısının diğer meslek guruplarına göre fazla olması dikkat çekicidir. 1843 tarihli nüfus defterine göre Harput'taki gayrimüslimlerin yapmış oldukları meslekler aşağıdaki gibidir:

Tablo 6. 1843 yılı Harput'taki Gayrimüslim ahalinin meslek dağılımları.

Meslek	Geçtiği Kayıt Sayısı
Kuyumcu (Altıncı, zernişan)	21
Demirci / Ahenger	20
Çitçi (Çiftçi)	12
Keşiş (Ruhban / din adamı)	11
Kazgancı (Bakır dövücü)	6
Boyacı	5
Kalaycı	4
Çulcu / Dokumacı	4
Nalbant	4
Tüccar	4
Etmekçi (Fırıncı)	3
Taşçı	3
Katırcı / Kelekçi	2
Berber	2
Pulcu (Değirmenci / tahılcı)	2
Kefişker (gümüş/taş işçisi)	2
Attar (aktar)	1
Aşçı	1
Avcı	1
Dülger (marangoz)	1
Hamamcı	1
Hizmetkâr	1
Keçeci	1
Kılınççı (silah ustası)	1
Tarakçı	1
Terzi	1
Tüfenkçi (silahçı)	1
Toplam	**174**

Tablodaki veriler incelendiğinde, defterin merkez kazaya ait olmasının etkisiyle, zanaatkâr ağırlıklı, kent merkezli bir ekonomi yapısına sahip olduğu görülmektedir. Buna göre nüfusun üçte biri

kuyumcu, demirci, kazancı, dokumacı gibi el emeğine dayalı üretim alanlarında yer almaktaydı. Zira Harput'un XIX. yüzyıl ortalarındaki ekonomik yapısında bir ticaret hattı üzerinde bulunmasının büyük bir etkisi vardır. Bağdat, Basra, Musul, Diyarbakır ve Ergani üzerinden gelen kervan yolları Harput güzergâhını takip ederek Malatya, Sivas ve Ankara yönüne uzanmaktaydı. Bu yol, Harput ve çevresi için önemli bir zenginlik kaynağı olmuştur (Ünal, 1989). Dolayısıyla defterde kaydedilen kuyumcu, kalaycı ve tüccar gibi zanaatkâr mesleklerin fazlalığı, Harput'un bu ticari ağ içerisindeki yeriyle yakından ilişkilidir. Bu dönemde Harput'ta, ticarî mesleklerin yanında, tarım ile ilgili mesleklerin de ciddi bir oranda olduğunu söylemek mümkündür. Bilhassa Tanzimat döneminde, tarımın gelişmesi maksadıyla, çiftçilerin üretim sahalarını genişletmek, ticarî değeri yüksek olan ürünlerin arttırılmasına teşvik için, bu ürünlere geçici vergi muafiyetleri sağlanmıştır. Zirai üretimi desteklemek amacıyla, zirai ürün ticaretine serbestlik getirilmiştir (Yıldırım, 2001). Bu ekonomik düzenlemeler, taşra bölgelerinde üretim yapısının ve meslek dağılımının şekillenmesinde de etkili olmuştur**.** 1843 tarihli Harput gayrimüslim nüfus defterine göre mesleklerin yalnızca %6.8'i doğrudan tarımsal üretimle, yaklaşık %7'si ise tarım ve hayvancılıkla dolaylı biçimde ilişkilidir. Bu durum, Harput taşrasında gayrimüslim cemaatin, büyük ölçüde zanaat ve ticaretin yanında, tarımsal faaliyetlerle de ilgilendiğini göstermektedir.

1840'lı yıllarda Harput'un meslekî yapısında, müslüman ve gayrimüslimler arasında belirgin bir iş bölümünün olduğu görülmektedir. Çalışmış olduğumuz 1843 tarihli nüfus defterine göre gayrimüslimler kuyumculuk, demircilik, dokumacılık gibi zanaatlarla iştirak etmekteydiler. 1845 yılı Harput *Kefalet Defteri*[6]ndeki verilere göre de 806 esnafın 502'si Müslüman, 304'ü gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Buna göre Müslümanlar daha ziyade, bakkal, hamamcı, han işletmecisi gibi ticaret ve hizmet sektörlerinde faaliyet göstermektedirler. Buna karşılık gayrimüslimler kuyumculuk, basmacılık, nalbat gibi teknik, zanaat ve iş kollarında çalışmaktadırlar (Çelik, 2014). Her iki defterdeki veriler göz önüne alındığında Harput'ta Müslümanların hizmet ve ticaret, gayrimüslimlerin ise üretim ve zanaat odaklı iş kollarında çalışarak şehir ekonomisine katkı sağladıkları görülmektedir.

Harput'un üretim ve ticaret potansiyelinin, şehrin dış bağlantı ağıyla doğrudan orantılı olduğunu söylemek mümkündür. Defterdeki verilerden Harput'tan İstanbul, Adana, Erzurum, Kudüs ve Halep gibi şehirler arasında bir göç hareketliliği olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Harput'tan giden ve Harput'a gelenlerin sayısı aşağıdaki gibidir:

Tablo 7. Harput'tan Gidenler

Yer	Kişi Sayısı	Göç Tipi
Adana	214	Ekonomik / ticari
Kudüs	18	Dini / hac
Der-âliyye (İstanbul)	17	İdarî / iş
Erzurum	25	Ekonomik / askerî
Halep	4	Ticari / göçmen
Urha (Urfa)	6	Ticari / ailevi
Sivas	2	İş / zanaatkâr
Cizre	1	Ticari
Musul	1	Ticari
Lice	3	Nakil / mecburi
Osmaniye	1	Geçici / ticari
Kiğı	1	Kaçış / iflas
Köme	1	Ailevi / geçici
Toplam	**294 kişi**	—

[6] Kefalet defterleri, imparatorluğun erken dönemlerinden itibaren güvenlik amacıyla tutulan ve nüfus yoklaması niteliği taşıyan kayıtlardır. Bu defterler, ilgili bölgenin demografik, sosyal ve ekonomik yapısına dair bilgiler içerir. III. Selim döneminden itibaren daha düzenli tutulmaya başlanan kefalet defterleri; Kâmil Kepeci, Maliye, Nüfus ve Başmuhasebe kalemi defterleri gibi farklı arşiv fonlarında yer almaktadır. Ertan Ünlü (2022). 1796 Tarihli Kefalet Defterine Göre Tatarpazarı Kazası, *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 588.

Harput'tan giden 294 kişinin kayıtlarına bakıldığında, göçlerin büyük çoğunluğunun ekonomik nedenlerle gerçekleştiği görülmektedir. En yoğun hareket, 214 kişi ile Adana'ya olmuştur. Aynı dönem içinde Adana'ya, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden mevsimlik işçi göçlerinin olduğu düşünülürse bu sayının fazlalığı daha net anlaşılır. Zira Adana'ya XIX. yüzyılda, 50.000 ile 70.000 arasında mevsimlik işçinin geldiği bilinmektedir. Bu işçilerin 20.000'inin Arap olduğu ve bunların Trablus, Antakya, Maraş, Antep, Harput ve Diyarbakır'dan geldiği; 30.000 ile 40.000'inin ise Kürt olduğu ifade edilmektedir (Karsandık, 2012). Aynı şekilde Erzurum'a 25, Halep'e 4, Urfa'ya 6 ve Sivas'a 2 kişilik hareketlerin ekonomik veya ailevi amaçlı göçler olduğunu söylemek mümkündür. Kudüs'e 18 kişi dini veya hac maksadıyla gitmiş, İstanbul'a 17 kişi ise idarî veya memuriyet görevleriyle yönelmiştir. Geriye kalan küçük ölçekli göç hareketleri, Cizre, Musul, Lice, Osmaniye, Kiğı ve Köme gibi merkezlere yapılmıştır. Toplam 11 kişilik olan bu göçler çoğunlukla mecburi, ailevi ya da geçici niteliktedir. Söz konusu veriler ışığında XIX. yüzyıl ortasında Harput'un, hem Adana merkezli ekonomik ağla, hem de İstanbul ve Kudüs gibi idarî ve dini merkezlerle güçlü bağlantılara sahip dinamik bir taşra şehri olduğu söylenebilir:

Tablo 8. Harput'a Gelenler

Yer	Kişi Sayısı	Göç Tipi
Adana	61	Ticari / geri dönüş
Kudüs	5	Dini dönüş
Der-âliyye (İstanbul)	15	Ticari / idari dönüş
Urfa	1	Ticari
Diyarbekir	1	Ticari / ailevi
Kayseri	1	Ticari
Kasaba (Harput çevresi)	1	Yerel iç göç
Halep	2	Ticari
Gurbetden (belirtilmemiş)	8	Mevsimsel / ticari
Toplam	**95 kişi**	—

Aynı şekilde Harput'a gelen 95 kişinin kayıtlarına bakıldığında bölgeye yönelik göçlerin çoğunlukla ticari ve ekonomik nitelikte olduğunu göstermektedir. En yüksek sayı, 61 kişi ile Adana'dan dönenlerden oluşmaktadır. Bu durum Harputluların Adana'daki geçici iş ve ticaret faaliyetlerinden sonra memleketlerine geri döndüklerini düşündürmektedir. İstanbul'dan15 kişinin de, yine gerçekleşen dönüşleri, idarî veya sosyal amaçlı, Kudüs'ten dönen 5 kişinin ise dini nitelikte olduğu söylenebilir. Ayrıca Halep, Urfa, Kayseri ve Diyarbekir gibi merkezlerden toplam 5 kişilik ticari dönüş, gurbetten gelen 8 kişi ile birlikte değerlendirildiğinde, Harput'un XIX. yüzyılda, hem dışa göç veren hem de mevsimsel işgücü dönüşleriyle beslenen bir taşra merkezi olduğunu ortaya koymaktadır.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde, tebaanın din ve ibadet hürriyeti ile bir takım mezhep imtiyazları vardı. Bu imtiyazlar Tanzimat döneminde de korunmuştur. Diğer taraftan, Gayrimüslim toplulukların kendilerine mahsus kilise, manastır, havra ve diğer ibadet yerleri ile mezarlıkları vardı. Buralara din görevlileri de yine Osmanlı yönetimi tarafından tayin edilmekteydi (Güler, 1998). Söz konusu mahallelerde, Osmanlı yönetimi tarafından din adamı görevlendirildiği de görülmüştür. Defterdeki verilerden, sayı olarak 11 tane din adamı sayısı tespit edilmiştir.

Tartışma

1843 tarihli nüfus defteri, Harput'un Tanzimat dönemi reformlarının sosyo-ekonomik dokusunu, mikro düzeyde yansıtan önemli bir belgedir. Çalışma, gayrimüslim nüfusun büyük bir bölümünün kırsalda yoğunlaştığını ve bu kitlenin zanaat kollarında uzmanlaştığını ortaya koymaktadır. Özellikle Müslümanların hizmet ve ticaret sektöründeki varlığına karşın, gayrimüslimlerin kuyumculuk ve demircilik gibi üretim odaklı teknik iş kollarındaki hakimiyeti, şehirdeki belirgin iş bölümünü kanıtlamaktadır. Göç verileri ise Harput'un Adana ve İstanbul gibi merkezlerle kurduğu dinamik ticari ve idari ağı gözler önüne sermektedir. Elde edilen bulgular, klasik tahrir geleneğinden modern

istatistiklere geçiş sürecinin taşra yansımalarını somutlaştırarak, Osmanlı taşra idaresindeki toplumsal dönüşümün anlaşılmasına önemli bir katkı sunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, 1843 tarihli Harput Kazası Gayrimüslim Reaya Nüfus Defteri (BOA, ML.CRD.d.658) üzerinden, Osmanlı taşrasındaki demografik ve sosyo-ekonomik dönüşümü, mikro-tarihsel bir bakış açısıyla analiz etmiştir. Araştırma sonucunda, Harput Kazası'nda toplam 1414 hanede 5236 gayrimüslim erkeğin yaşadığı ve bu nüfusun büyük bir bölümünün (yaklaşık %75) kırsal yerleşimlerde ikamet ettiği tespit edilmiştir. Şehir merkezinde kuyumculuk, demircilik ve dokumacılık gibi teknik uzmanlık gerektiren zanaat kollarında yoğunlaşan gayrimüslim tebaanın, kırsalda tarımsal üretimin temel aktörleri arasında yer aldığı görülmektedir. Özellikle Adana merkezli ekonomik ağlarla kurulan mevsimlik iş gücü bağı, Harput'un taşra dinamizmini ve dışa dönük sosyo-ekonomik yapısını yansıtmaktadır.

Söz konusu defter, Tanzimat reformlarının tam uygulama safhasına geçilmeden ve Harput 1846 yılında müstakil eyalet statüsü kazanmadan hemen önceki toplumsal yapıyı belgelemesi bakımından tarihsel bir kırılma noktasına işaret eder. Klasik tahrir geleneğinden modern nüfus istatistiklerine geçişin izlerini taşıyan bu kayıtlar, devletin tebaasını daha sistematik bir kontrol mekanizmasıyla takip etme çabasını göstermektedir. Çalışmanın metodolojik bir kısıtı olan kadın nüfusun yokluğu, dönem kayıtlarının genel karakteristiğidir.

Gelecek akademik araştırmalar için; elde edilen bu verilerin 1844-1845 temettuat defterleri ve mevcut kefalet kayıtlarıyla eşleştirilmesi, bölgenin mülkiyet ve gelir yapısının daha bütüncül anlaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca, Harput örneğinin çevre sancaklarla yapılacak mukayeseli analizleri, XIX. yüzyıl Osmanlı taşrasındaki toplumsal dönüşümün genel seyrini belirleme adına önemli birer bilimsel katkı sunacaktır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci Yazar % 100 (Tek yazarlı çalışma).

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Araştırmamızda herhangi bir canlıya ait veri kullanılmadığından etik kurul onayına gerek yoktur.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışmamız bir araştırma makalesidir. 1843 tarihli nüfus defterine göre Harput Kazası'nda gayrimüslim reayanın demografik yapısı üzerinden Osmanlı taşrasının mikro-demografik görünümü incelenmiştir. Ulaşabildiğimiz kaynakların verdiği bilgiler kapsamında konunun temel tarihi sınırlandırması 1843 olarak belirlenmiştir.

References

Archive sources

Presidency of the Republic of Türkiye State Archives Directorate Ottoman Archives (BOA) / Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), ML.CRD.d. 658, 29 Muharrem 1259 / 1 Mart 1843 (29 Muharram 1259 AH / 1 March 1843).

Books and Articles

Aksın, A. (1998). Tanzimat'ın Harput Eyaleti'nde Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler. (The Implementation of the Tanzimat in the Province of Harput and the Difficulties Encountered). *Belleten*, LXII, 851–861.

Aksın, A. (1999). 19. Yüzyılda Harput. (*Harput in the 19th Century)*. Ceren Matbaası.

Aksın, A. (2019). Osmanlı Döneminde Harput'un (Ma'muratü'l-aziz) İdari Yapısı. (The Administrative Structure of Harput (Ma'mûrat al-'Azîz) during the Ottoman Period). In A. Aksın, Y. Haykır, & F. Yıldırım (Eds.), *A Lifetime on the Path of History: Festschrift in Honor of Ergün Öz Akçora I* (pp. 397–407). Hiper Yayın.

Akyel, S. (2013). *19. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Şehrinin Nüfus ve Toplum Yapısı. (The Population and Social Structure of the City of Harput in the First Half of the 19th Century).* (Unpublished master's thesis). Fırat University, Institute of Social Sciences.

Akyel, S. (2015). (XIX. Yüzyılda Harput Sancağının Demografik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme. (An Assessment of the Demographic Structure of the Harput Sanjak in the 19th Century). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34(57), 199–220.

Akyel, S., & Sertel, S. (2015). Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği. (The Place of Ottoman Population Registers in Historiography: The Case of the 1840 Non-Muslim Population Register of the Çarsancak District). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 1(1), 78–98.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. (Prime Ministry Ottoman Archives Guide). (2010). General Directorate of State Archives, Department of Ottoman Archives, Publication No. 108.

Bilgi, N. (1999–2000). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında. (On Population Censuses in the Ottoman Period). *Türk Yurdu Dergisi, Special Issue on the Ottoman Empire in Its 700th Anniversary*, 19–20(148–149), 117–124.

Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927. (The Population of the Ottoman Empire and Turkey, 1500–1927)*. State Institute of Statistics Publications.

Çadırcı, M. (1980). 1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma. (A Study on the Population of the City Center of Ankara According to the 1830 General Census). *Osmanlı Araştırmaları*, I, 109–132.

Çelik, Ş. (2014). 1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri. (The Harput Guarantee Register Dated 1261/1845 and the City of Harput in the Mid-19th Century According to This Register). *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 21–47.

Çelikdemir, M. (2019). Harput'un Elazığ'a Nakli. (The Relocation of Harput to Elazığ). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 425–430.

Eroğlu, İ. (1994). *Harput'ta Gayrimüslimler.* (*Non-Muslims in Harput).* (Unpublished master's thesis). Hacettepe University, Department of History, Institute of Social Sciences.

Güler, A. (1998). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din – İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan "Kilise Defterleri"nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar. (Religious and Worship, Educational, and Instructional Freedoms of Non-Muslims in the Ottoman Empire and the Importance of "Church Registers" as Sources in This Regard (Sample Imperial Edicts from Church Register No. 4)). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 9(9), 155–175.

Güneş, M. (2014). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili. (Ottoman Population Censuses and an Analysis of the Records Containing These Censuses). *Gazi Akademik Bakış*, 8(15), 221–240.

Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi V. (Ottoman history V)*, Türk Tarih Kurumu.

Karsandık, Ö. (2012). *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana(1839-1876).* (*Adana in the Process of Modernization (1839–1876)*). (Unpublished doctoral dissertation). Ankara University, Institute of Social Sciences.

Kütükoğlu, M. S. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri . (Temettü Registers as Sources for Ottoman Social and Economic History). *Belleten*, 59(225), 395–412.

Öz, M. (2010). Tahrir. In *İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 39). Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Özel, O. (2001). Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri. (Avarız and Jizya Registers in the Context of Ottoman Demographic History). Revised version of the article originally published in H. İnalcık & Ş. Pamuk (Eds.), *Knowledge and Statistics in the Ottoman Empire* (pp. 35–50), submitted to E. Radushev (Ed.) for *Balkan Identities*. pp. 1–31.Uzun, C. (2016). *17. Yüzyılda Harput*, (unpublished master thesis). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünal, M. A. (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı. (The Harput Sanjak in the 16th Century)*. Turkish Historical Society.

Ünlü, E. (2022). 1796 Tarihli Kefalet Defterine Göre Tatarpazarı Kazası. (The Tatarpazarı District According to the Guarantee Register Dated 1796). *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 583–610.

Yıldırım, B. (2011). Osmanlı Devleti'nde Yapılan İlk Modern Nüfus Sayımına (1881/1882-1893) Göre Edirne'deki Ermeni Nüfusu. (The Armenian Population in Edirne According to the First Modern Population Census Conducted in the Ottoman Empire (1881/1882–1893)). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 85–101.

Yıldırım, İ. (2001). 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918). (An Assessment of the 19th-Century Ottoman Economy (1838–1918)). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 313–326.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Being a Student in a Diyar-ı Gurbet (Foreign Land): The Challenges Faced by Provincial Madrasa Students in Istanbul and Their Family Ties from the Tanzimat to the Second Constitutional Era

Hasan Şahintürk*

Abstract: This study examined the challenges experienced by provincial *madrasa* (Educational Institution) students who studied in Istanbul during the second half of the 19th and early 20th centuries, focusing specifically on the context of family relations. In particular, the article highlights the close involvement of family with their children attending *madrasas* and their influence on study-related decisions. The evidence reveals that families endeavored to help their children in multiple ways: from the early step of pursuing a *madrasa* education to the process of relocating to Istanbul for their studies, while helping them cope with the various associated problems. This family assistance presented itself in various forms, such as guiding children toward fellow townsmen networks in Istanbul or the direct involvement in *madrasa* education itself. Furthermore, from their early moments in Istanbul, the *madrasa* students—also impacted by various material and social hardships they faced—harbored a profound sense of longing for their family and hometown. It can be argued that these children developed several strategies to cope with this predicament, the first of which was seeking to bring their family to Istanbul. The second strategy was to fulfill *sıla-i rahim* (upholding family bonds) where children visit their relatives and homeland whenever financial resources permitted. However, both strategies were often linked to complex processes.

Keywords: *madrasa* education, *madrasa* students, family relation.

Diyar-ı Gurbette Talebe Olmak: Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e İstanbul'daTaşralı Medrese Talebelerinin Yaşadığı Zorluklar ve Aile Bağları

Öz: 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da eğitim alan taşralı medrese talebelerinin yaşamış olduğu sorunları aile ilişkileri bağlamında inceleyen bu makale, medrese talebelerinin hayatlarının bu dönemini aydınlatma ve daha belirgin hale getirme amacındadır. Ailelerin medrese talebelerinin medrese eğitimini tercih etme aşamasından, eğitim amacıyla İstanbul'a gitme süreci ve buradaki sorunlarla başa çıkma aşamalarına kadar birçok açıdan çocuklarına destek olmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu destek olma durumu kimi zaman çocuklarını İstanbul'daki hemşeri bağlantılarına yönlendirme, kimi zaman da doğrudan fiili olarak aile bireylerinin eğitim sürecinin bir parçası olması şeklinde gerçekleşmiştir. Bunun yanında medrese talebelerinin İstanbul'a geldikleri ilk anlardan itibaren, yaşadıkları kimi sorunların da etkisiyle aile ve memleketlerine yönelik derin bir özlem duydukları gözlemlenmektedir. Bu durumla başa çıkma uğraşında olan medrese talebelerinin bazı çözüm yolları ürettikleri söylenebilir. Bu çözüm yöntemlerinden ilki ailelerini İstanbul'a getirmeye çalışmaktır. İkincisi ise maddi olarak fırsat buldukları her dönemde sıla-i rahim yapmaktır. Fakat bu iki çözüm yöntemi de kimi zaman oldukça zor bir sürece tekabül etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Medrese eğitimi, medrese talebeleri, aile ilişkileri

* Dr. ORCID:0009-0005-3876-7770, sahinturkhasan@gmail.com.

Cite as/ Atıf: Şahintürk, H. (2026). *Being a student in a diyar-ı gurbet (*foreign land): the challenges faced by provincial madrasa students in İstanbul and their family ties from the Tanzimat to the second constitutional era**.** *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1069-1106. http://doi.org/10.18506/anemon.1853544
Received/Geliş: 01 Jan/Ocak 2026
Accepted/Kabul: 01 Apr/Nisan 2026
Published/Yayın: 30 Agu/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

This article focused on the difficulties experienced by provincial *madrasa* students during their education in Istanbul, from the second half of the 19th century to the early 20th century, and on their relationships with their families. The study evaluated the nature of the education process by which provincial *madrasa* students went to Istanbul from the provinces and assessed the details of the process in terms of students–family relationships. Several questions were addressed: first, what role did family guidance play in the decision to pursue *madrasa* education? Second, to what extent were families effective in helping students cope with the problems they encountered in a new city? Third, what were the dimensions of the connection between provincial students pursuing *madrasa* education in Istanbul and their families? These questions remain unanswered in the existing literature on Ottoman *madrasa* history and addressing them is essential for filling this knowledge gap. Additionally, the inherent nature of *madrasa* education—ie, requiring many years of study and travel to different cities in search of specialists in various fields—contributed to students' prolonged separation from their families. This aspect was especially true for students born in the provinces who wished to receive education in centers of learning, such as Istanbul and Cairo. Consequently, evaluating *madrasa* students—who remained separated from their families for extended periods—within the context of their family relations will contribute to a deeper understanding of *madrasa* education and the social and economic lives of students in the second half of the 19th and early 20th centuries.

Purpose

The primary aim of this study was to clearly elucidate the difficulties experienced by provincial students pursuing *madrasa* education in Istanbul from the second half of the 19th century to the early 20th century, and the strategies they employed to cope with such difficulties. Closely related to this aim is the examination of the functional role played by networks of fellow townsmen and family bonds in resolving these difficulties.

Method

This article used the method of document analysis. The problems experienced by provincial *madrasa* students studying in Istanbul, their coping strategies, and the nature of their family ties were investigated from documents preserved in the Presidential Ottoman Archive (*Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi*) and the Istanbul Muftiate Meshihat Archive (*İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi*). Additionally to archival documents, memoirs, recollections, and autobiographies written by individuals who were *madrasa* students in Istanbul during the specified period were examined, and inferences relevant to the subject of the article were drawn. The examination of archival documents alongside memoirs, recollections, and autobiographies has made it possible to obtain illuminating information about the efforts of provincial *madrasa* students to establish themselves in a large city such as Istanbul. Drawing on this information from document analysis constitutes the substantive foundation of the article.

Findings

The findings in this study that were obtained from document analysis were analyzed in detail, providing an account of accommodation and subsistence difficulties experienced by provincial *madrasa* students studying in Istanbul. The students' strategies for coping with these difficulties, namely, their use of networks of fellow townsmen and their relationships with their families, were analyzed in depth.

The Influence of Family Guidance on Deciding to Pursue *Madrasa* Education

During the second half of the 19th century and the early 20th century, people living within the borders of the Ottoman Empire had access to alternative educational institutions beyond *madrasas* to which they could send their children after *Mahalle Mektebi* (neighborhood primary school), unlike in earlier periods. Engineering schools (*Mühendishaneler*), established at the end of the 18th century, are

regarded as the first modern schools and as forerunners of modern secular schools that became widespread from the second half of the 19th century onward, while also providing an alternative to *madrasas*, which were the Ottoman Empire's longstanding educational institution. Beginning with the establishment of the engineering schools and followed by the gradual expansion of institutions, such as *Rüştiye* (middle schools), *İdadi* (preparatory and high schools), *Tıbbiye* (medical schools), and *Mülkiye* (civil administration schools) across the country, families were faced with a of choice that had not existed in earlier periods. In this century, the number of modern schools was growing whereas *madrasas* continued to offer instruction. There are instances in which families have deliberated over which institution their children should attend while students themselves also made choices between the schools. It should be noted that families exerted their influence on students who chose to pursue *madrasa* education. Beyond the effect of having a father who belonged to the *ulema* (the collective body of Islamic scholars), it is also observed that relatives holding positions within the *ilmiye*—the Ottoman learned class encompassing the institutional domains of education, law, and religion—such as *müderris* (*madrasa* teacher or professor), *müftü* (jurisconsult authorized to issue formal legal opinions, or fatwas), and *kadı* (Islamic court judge responsible for administering both religious and sultanic law) also provided vocational guidance and facilitated entry into scholarly careers (Şahintürk, 2025, p. 118). These three roles represented the principal functional pillars of the *ilmiye* hierarchy: knowledge was transmitted via the *müderris*, legal authority was exercised via the *müftü*, and judicial power was administered via the *kadı*. In a statistical analysis conducted by David Kushner based on 500 *ulema* biographies, 193 of 500 individuals in the late 19th century were from *ulema* families, suggesting that familial embeddedness within the *ilmiye* class was a considerable structural factor for the reproduction of Ottoman scholarly identity and professional continuity (Kushner, 1994, pp. 165–171). Furthermore, individual cases are also documented in which family guidance played a role in children's decisions to pursue *madrasa* education. Individuals, such as Ahmed Cevdet Pasha, Başkatipzâde Ragıp Bey, Ahmed Hamdi Akseki, and Silleli Musa Kazım Efendi are among those who stated that their families encouraged them to receive *madrasa* education.

Beyond this guidance, it appears that families living in provinces did not hesitate—but rather actively encouraged—sending their children to large cities such as Istanbul. One relevant example is the encouragement and advice given by Ahmed Hamdi Akseki's family regarding his journey to Istanbul. Ahmed Hamdi Akseki's father, Mahmud Efendi, who had himself received some *madrasa* education but had not completed it, made considerable sacrifices and encouraged his son to attend the *madrasa*. Akseki recounts in detail in his autobiography that his father visited him while he was receiving *madrasa* education in Ödemiş and urged him to go to Istanbul, advising him that the education he could receive in Ödemiş would be insufficient and that it would be better for him to go to Istanbul (Yücel, 1984, pp. 14–16). In the case of Başkatipzâde Ragıp Bey who received *madrasa* education in Kayseri between 1908 and 1910, his grandfather had a decisive influence on both his entry into *madrasa* education and his decision to go to Istanbul for schooling. While Ragıp Bey notes that his parents were reluctant to send him to Istanbul on account of his young age, he recounts that his grandfather said, "*büyük balık büyük gölde büyür*" (a big fish grows in a big lake) (Başkatipzade Ragıp, 1996, p. 25), which was decisive in his move to Istanbul. Ragıp Bey relays that his parents said, "*memleketin kadısı yerinde, müftüsü yerinde İstanbul'a gidip de parmak kadar çocuk ne olacak*" (the town's judge is in place, the *müftü* is in place—what will a tiny child do in Istanbul?) (Başkatipzâde Ragıp, 1996, p. 25), indicating that they did not wish him to go to Istanbul because of his young age and their belief that adequate educational conditions existed in Kayseri. This anxiety and hesitation that Başkatipzâde Ragıp Bey's parents harbored about sending their child to Istanbul alone was shared by many of his contemporaries among *madrasa* students. In this context, both archival documents and information found in memoirs and autobiographies suggest that families were eager to send their children to large cities for *madrasa* education, while simultaneously harboring numerous concerns. It appears that families attempted to take certain precautions to alleviate these anxieties about sending their children to distant schools.

The Difficulties Experienced by *Madrasa* Students in a Foreign Land

Madrasa students described their departure from their hometowns to large cities such as Istanbul as *diyar-ı gurbete azimet* (departing for a foreign land) (MŞH.SAİD. 105.9.), and in connection with this, their state of being separated from their families and hometowns as *garîbü'd-diyar* (stranger in foreign lands) (BOA, A.MKT.NZD. 329/49). Archival documents and *madrasa* student memoirs reveal that many had to contend with the difficult conditions that life in a foreign land entailed. Naturally, this issue was not the case for all *madrasa* students. For instance, Ahmed Cevdet Pasha, thanks to the financial support provided by his family, states in his own words that he lived "*beyler gibi*" (like a *bey* [nobleman]) compared with other students (Ahmed Cevdet, 1986, p. 6). Similarly, Başkatipzâde Ragıp Bey was among those students who were relatively well-off, and he too had a similarly comfortable student life owing to the financial support of his family and connections with fellow townsmen he had established in Istanbul (Başkâtipzâde Ragıp, 1996, p. 35). Yet, during the years in which both Cevdet Pasha and Ragıp Bey were *madrasa* students, some other students encountered difficulty in finding accommodation, securing their subsistence, and meeting other necessary educational expenses (eg, purchasing books).

This situation is likely to have been considerably more arduous for students who had left their families at an early age. It is evident that numerous students struggled more than other students both in adapting to their courses and in coping with difficulties associated with relocating, and that a considerable number of them abandoned their education and returned to their hometowns. Başkatipzâde Ragıp Bey notes that he was in his 20s when he went to Istanbul for *madrasa* education. In the second half of the 19th century and early 20th century, one's 20s corresponded to the age of students who had made a certain degree of progress in their *madrasa* education. Consequently, there were students who had gone to Istanbul or other major provincial cities for *madrasa* education at ages much younger than their 20s that Ragıp Bey's family described as too young. This practice was probably less common in the early second half of the 19th century but likely increased toward the end of the century. Before the emergence of *Rüştiye* schools, students who graduated from the *Mahalle Mektebi* would begin *madrasa* education directly. However, toward the end of the century, *Rüştiye* schools—with their increasing numbers—gradually became the institution from which students entering *madrasa* education graduated (Şahintürk, 2025, p. 141). Although the number of students who began their *madrasa* education at a later age increased because of *Rüştiye* schools, students who entered the *madrasa* at an earlier age remained. Being away from home at an early age and beginning *madrasa* education in major cities directly after graduating from the *Mahalle Mektebi* was common, as demonstrated by archival records from that period. For example, of the 136 students who enrolled at the Sultanahmet *Madrasa* between 1844 and 1854, 74 were younger than 20 years. The number of students younger than 15 years was 23 (BOA, NFSd. 190.). In the same period, 17 of 35 students enrolled at the Mahmud Ağa *Madrasa* were younger than 20 years, with five of them younger than 15 years (BOA, NFS.d. 190.). At the Tabhane *Madrasa* during the same period, 35 of 104 students enrolled between 1844 and 1854 were younger than 20 years, and seven younger than 15 years (BOA, NFS.d. 188.). This pattern continued in subsequent years. Of the 25 students enrolled at the Sultan Bayezid *Madrasa* in 1858, six were younger than 20 years and two were younger than 15 years (BOA, NFS.d. 437.). In 1868, six of the 16 students enrolled at the same *madrasa* were younger than 20 years (BOA, NFS.d. 437.). In 1869, 18 of 38 students enrolled at the Papaszâde *Madrasa* were younger than 20 years (BOA, NFS.d. 437.). In 1909, 16 of the 32 students enrolled at the Ayasofya-i Kebir *Madrasa* were younger than 20 years (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2224.).

These examples drawn from various madrasas in Istanbul highlight that enrollments at young ages continued from the second half of the 19th century into the early 20th century, meaning that some students began living apart from their families from a very early age. The fact that students younger than 20 years constituted more than half the enrollment in some *madrasas* and nearly half in others indicates that beginning *madrasa* education at an early age was common. Nearly all students enrolled in the cited *madrasas* were from outside Istanbul. This situation might have created considerable difficulties both for families and for students themselves. Istanbul was a city that was difficult to adapt to, especially for

young students who had no prior *madrasa* experience and who began their *madrasa* education in an unfamiliar and distant city directly after graduating from the *Mahalle Mektebi*.

Hüseyin Kâmil Ertur, who came to Istanbul from the provinces for *madrasa* education, is a particularly apt example of a student who experienced these difficulties and struggled to establish himself in Istanbul. His account sheds light on many aspects of the difficulties faced by a provincial student in Istanbul. Arriving in Istanbul in 1880 from his hometown of Tire as a graduate of the *Rüştiye* school, Hüseyin Kâmil Ertur describes in detail the bewilderment he experienced in a city that was entirely foreign to him. The Istanbul he characterized as a "great tumult" (*mahşer*) evoked a sense of despair in him in many respects. Istanbul was an extremely crowded and chaotic city—a maelstrom populated by people who, as he recounts, "*some like me, had come to study and learn something; others because they had heard that Istanbul's stones and soil were made of gold; and by refugees fleeing the lands lost in Europe*" (Ertur, 1994, p. 17)—a sight that provoked astonishment in the 18-year-old Hüseyin Kâmil Ertur arriving from a small Anatolian town. It can be assumed that many *madrasa* students who came from the provinces to Istanbul for *madrasa* education in the late 19th century found themselves in similar emotional states. He, too, faced and had to contend with the same problems that many *madrasa* students needed to overcome in Istanbul. Hüseyin Kâmil Ertur first tried to find accommodation, and within a short time fell into financial hardship. Being a stranger to Istanbul and not knowing how to conduct himself, he struggled to find a place to stay throughout the 3 years he received *madrasa* education. When he first arrived in Istanbul, Hüseyin Kâmil Ertur lodged at an inn called Davut Han in the Tahtakale district under extremely poor conditions and later moved to the upper floor of a blacksmith's shop within Deve Han in the Fatih district (Ertur, 1994, p. 16). Hüseyin Kâmil Ertur's dream of obtaining a room in a *madrasa* was difficult to realize, for, in his own words, obtaining a room in an Istanbul *madrasa* could take up to 10 years (Ertur, 1994, p. 17). Similar to many other students who could not obtain a room in a *madrasa*, he was forced to lodge in caravanserai rooms for a fee. The archival records of the period are in accord that the problem of accommodation Hüseyin Kâmil Ertur experienced was also shared by other *madrasa* students (BOA, Y. PRK. MŞ, 7-77.).

An examination of enrollment registers reveals that the number of students enrolled in Istanbul's *madrasas* was considerably higher than the number with rooms. While the number of rooms and the capacity of some Istanbul *madrasas* remained fixed, the number of enrollments increased from the middle to the end of the century (Tables 1 and 2). These data from the tables reveal that resolving the accommodation problem for *madrasa* students had become increasingly difficult toward the end of the century.

Table 1: Number of Students with and without Rooms in Istanbul *Madrasas* in 1844–1854

Madrasa	Students with a room (n)	Students without a room (n)	Total (n)
Hasan Paşa Madrasa (BOA, NFS.d. 185.)	17	27	44
Papaszade Madrasa (BOA, NFS.d. 185.)	41	46	87
Darü'l-Hadis-i Süleymaniye (BOA, NFS.d. 186.)	35	62	97
Medrese-i Evveli Süleymaniye (BOA, NFS.d. 186.)	54	95	149
Şehzade Madrasa (BOA, NFS.d. 187.)	42	54	96
Tabhane Madrasa (BOA, NFS.d. 188.)	61	106	167

Table 2: Number of Students with and without Rooms in Istanbul *madrasas* in 1856–1869

Madrasa	Students with a room (n)	Students without a room (n)	Total (n)
Bayezid Madrasa (BOA, NFS.d. 437.)	31	225	256
Papaszade Madrasa (BOA, NFS.d. 437.)	52	218	270
Darü'l-Hadis-i Süleymaniye (BOA, NFS.d. 438.)	44	164	208
Süleymaniye Mülazımlar Madrasa (BOA, NFS.d. 438.)	37	129	166
Siyavuş Paşa Madrasa (BOA, NFS.d. 439.)	29	179	208
Kalenderhane Madrasa (BOA, NFS.d. 188.)	24	92	116

For students who could not obtain a room in their *madrasa*, establishing themselves in Istanbul was considerably more difficult than for those with rooms—and it also meant greater financial expenditure. Hüseyin Kâmil Ertur addresses this issue, noting that he was forced to live in extremely poor conditions and that he could barely afford the rent. He spent a year in a caravanserai room that he shared with a friend, and recounts that he often had to subsist on bread and cheese, barely managing to pay the rent. At the end of his first year, when the vacation period arrived, Hüseyin Kâmil Ertur wished to return to his hometown but was unable to and could only send his roommate—who was enduring equally difficult conditions—back to his hometown (Ertur, 1994, p. 19). After staying in various inns and rooms and sometimes incurring debts to meet his accommodation needs, Hüseyin Kâmil Ertur finally passed the examinations of the Hamidiye *Madrasa* after three years and was able to obtain a room (Ertur, 1994, p. 25).

Not all *madrasa* students, of course, had the same experience as Hüseyin Kâmil Ertur. There were also students who fared well, received financial support from their families, and were able to secure better conditions in Istanbul—particularly via networks of fellow townsmen. However, it appears that

most *madrasa* students were unable to adapt to these difficult conditions and were forced to abandon their *madrasa* education, pursue other occupations, or return to their hometowns. Başkatipzâde Ragıp Bey expresses how close he came to leaving Istanbul due to his difficulty in finding accommodation and his unfamiliarity with the city:

...for about a week, wandering Istanbul from morning to evening like a foreign bird, going from madrasa to madrasa, I remained in a dejected and melancholy state of mind. The foreign world weighed heavily on me. The beautiful life of Istanbul evoked in me nothing but longing and tears for my family. Indeed, so wearied was I that the thought of abandoning Istanbul was not entirely absent from my mind. I wandered from madrasa to madrasa, and there was no possibility of finding a cell. (Başkatipzâde Ragıp, 1996, p. 27)

The situation that Başkatipzâde Ragıp Bey describes in such detail likely also applied to many other *madrasa* students. For the second half of the 19th century and the early 20th century, the number of students who could not complete their *madrasa* education for various reasons was quite high. In this regard, it can be assumed that material difficulties were the most important factor, given that these students were living in a foreign land. Particularly, in a city such as Istanbul, it seems difficult for *madrasa* students to have persisted and focused solely on their education. Compounding this, graduating from *madrasas* could take many years. For these reasons, although the number of *madrasa* enrollments was high, the number of students who could continue their education always remained below that figure, which was established from the *madrasa* enrollment registers. It appears that many *madrasa* students returned to their hometowns in the year they enrolled or the following year and never returned. The data in these registers are not entirely clear as to whether these individuals abandoned *madrasa* education or left Istanbul altogether.

Students who, after enrolling in a *madrasa*, made their first trip back to their hometown without any subsequent record of return can be assessed from two perspectives. For example, of the 49 students who enrolled in the Ahmed Çelebi *Madrasa* between A.H. 1261/1845 and A.H. 1267/1850, 13 have no movement recorded. The number of students with a single recorded movement—ie, those who went to their hometown or another single location after enrollment and did not return—was 23. Of these 23 individuals, three of the 12 who went to their hometown returned, while nine never returned to the *madrasa*. Of the 11 who went to another city, seven returned and four did not. The combined total of those with no movement recorded and those who departed for their hometown or another city and did not return is 26. Therefore, it can be assumed that 26 individuals were inactive despite having enrolled. Among these, those who left for their hometown in the year of enrollment or the following year and never returned—by virtue of having left Istanbul—could be interpreted as the student being unable to adapt to conditions in Istanbul. These individuals were students who had not yet obtained a room in a *madrasa* and were younger than their more active counterparts.

For example, Osmanpazarlı Veliyüddin bin Mustafa, a 14-year-old student who enrolled in the Ahmed Çelebi *Madrasa* on 22 Safer A.H. f1261 (2 March 1845), returned to his hometown on 23 Cemâziyelevvel 1261 (30 May 1845) and never returned to Istanbul (BOA, NFS.d. 185.). Gümülcineli Ahmed Efendi bin İbrahim, who enrolled at the same time at age 18 years, went to Thessaloniki that same year and never returned (BOA, NFS.d. 185.). Neither student's name appears in the subsequently maintained register covering enrollments at the Ahmed Çelebi *Madrasa* between 1857 and 1869. Therefore, it can be assumed that both students—along with other students with no movement recorded and those who left without returning—concluded their *madrasa* education in Istanbul. In contrast, the presence of active students with recorded movements in both registers indicates that they continued their studentship. For instance, Gümülcineli Murad Efendi bin Süleyman, who enrolled at the Ahmed Çelebi *Madrasa* in A.H. 1262/1846 at age 18 years, went to Thessaloniki that same year and returned. In 1263/1847, he traveled to Silistria and returned the same year. In the register NFS.d. 185, Murad Efendi appears to be departing and returning from Istanbul until A.H. 1267/1850, and according to the data in the subsequent maintained register NFS.d. 437, his studentship continued, which indicates that Efendi obtained a room sometime between 1850 and 1856 (BOA, NFS.d. 437.).

The detailed examples drawn from the Ahmed Çelebi *Madrasa* apply equally to other *madrasas*. A considerable proportion of students who came from provinces to Istanbul for *madrasa* education were unable to sustain their student life and returned to their hometowns. For example, of the 364 students who enrolled at the Sultan Ahmed *Madrasa* between A.H. 1273 and A.H. 1286, no movement was recorded for 163, or, as was the case for many, these students left Istanbul and did not return (BOA, NFS.d. 441., pp. 150–161). A similar pattern is observed toward the end of the century and the beginning of the 20th century. Many students appear to have been unable to continue their education after enrolling and returned to their hometowns. The whereabouts of some students is unknown. For example, the last record for Kandıralı Hazım Efendi, who enrolled at the Sultan Ahmed *Madrasa* on 9 September 1901, indicates that he went to Bandırma in 1908 The note later added to this record that: "*bir senedir mahallinde yoktur, terkin-i kayd*" (has not been in his place for 1 year; enrollment cancelled) (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2224., p. 15), which indicates that he was removed from the *madrasa*. Similarly, Hüseyin Efendi, who enrolled in the Cedid Mehmed Efendi *Madrasa* in R.1318, left Istanbul during the three holy months and never returned (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2224., p. 27). From the note: "*terk-i tahsil ederek memleketine gitmiştir*" (has abandoned his education and returned to his hometown) (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2225., p. 2), it appended to the name of Süleyman Efendi, who enrolled at the *Ayasofya-i Kebir Madrasa* (Hagia Sophia Grand *Madrasa*) on 27 August 1321, suggesting that he too left Istanbul and returned to his hometown.

While it is possible to extrapolate such examples, the overall available evidence suggests that matters did not go well for many students who came to Istanbul for *madrasa* education. The inability to find accommodation was particularly influential in students' decisions to return to their hometowns. Because of this, many young students who came to Istanbul at an early age and could not obtain a room returned to their hometowns in the same year. Some students, however, had different reasons for returning to their hometowns. Some had health problems and were unable to adapt to Istanbul for various other reasons, which also led students to return home for treatment. A petition written on 30 May 1870 by Necip Efendi, a *madrasa* student in Istanbul, requesting assistance to return to his hometown illustrates this situation. In his petition, Efendi states that he came from Aleppo for *madrasa* education and that he wished to return to his hometown because he has been unable to "*ab ve havasıyla imtizaç*" (adapt to the water and air) of Istanbul (BOA, ZB. 3-31.).

Similarly revealing is a petition written on 18 June 1856 by the *madrasa* student Mustafa Naili Efendi, which highlights his difficulty in continuing his educational life, resulting in his desire to return to his hometown as the only recourse. Mustafa Naili Efendi had been a student in Istanbul for a long time and was unable to adapt to the water and air of Istanbul. He was afflicted with illness almost every day and his only remedy was to return to his family's side, a need he expresses as: "*sıla-i rahimden gayrı çare kalmadığı*" (no remedy remains other than to uphold family bonds) (BOA, A.MKT.UM. 240-10.), for which he requested financial assistance to return to his hometown.

The examples of *madrasa* students being compelled to return to their hometowns due to various difficulties experienced in Istanbul point to the general hardships of student life in large cities. While material hardship is clearly discernible as the underlying factor in these difficulties, the fact that returning home (to one's family) was the primary solution demonstrates that the root problem was life in a foreign land (*gurbet*) itself. It is understood that both families and students developed certain strategies to alleviate these hardships. First, families would send their children to large cities for *madrasa* education alongside or into the care of another family member. Second, students were introduced into networks of kinship and fellow townsmen that was largely facilitated by family guidance.

Coping with Life in a Foreign Land: the *Çömez* Tradition and Networks of Fellow Townsmen

The classical Ottoman *madrasa* system had an accommodating structure for students who intended to study in a foreign city. This structure, which constituted a fundamental pillar of the *madrasa* educational system, was based on the principle of an inexperienced student unfamiliar with the city lodging with a more experienced student and benefiting from him both materially and academically. The relationship of *oda refîkliği* (room companionship), which began when a student called a *çömez* (freshman) (İpşirli, 1993, p. 380) moved into the room of a more experienced and older student, can also be understood as a relationship of mutual benefit. This relationship, which became a tradition in classical Ottoman *madrasas*, also continued into the 19th century. Both archival documents and memoir literature allow us to access information about and become acquainted with the details of this relationship between *çömez* students and experienced students. Ahmed Cevdet Pasha's assessments in this regard are noteworthy. Cevdet Pasha, who was a financially well-off student, draws attention to the fact that the *çömez* in his room was among the students of modest means, noting that there were many such students. These *çömez* students—as in the case of Cevdet Pasha—were responsible for meeting the cleaning and organizational needs of the room. The task of cooking also fell to the *çömez*. Cevdet Pasha notes that in return for these services, he covered the *çömez's* food and other necessary expenses while continuing his own studies (Ahmed Cevdet, 1986, p. 6). The information relayed by Cevdet Pasha portrays *çömez* students as individuals who attended to the needs of the experienced student in exchange for having their food and accommodation provided. While this relationship is true to a degree, there are also examples where friendships evolved with time between two students willing to make sacrifices for one another (Ertur, 1994, p. 18). Furthermore, room companionship contributed not only financially but also academically to the *çömez* student's development. Hüseyin Kâmil Ertur mentions giving lessons to students who had newly begun their *madrasa* education in the rooms where he stayed. He even managed to obtain a room temporarily in exchange for teaching remedial students at the suggestion of a *müderris* (Ertur, 1994, p. 25). Halil Halid Efendi, meanwhile, recounts that after he settled as a *çömez* in a room at the Ayasofya-i Sagir *Madrasa* with the help of his uncle, the person sharing his room assisted him in his learning (Halil Halid, 2008, p. 55).

The *çömez* practice—which offered newly enrolled, young students numerous benefits including adaptation to life in a foreign land, provision of food and accommodation, and academic progress—continued as a practice into the second half of the 19th century and the early 20th century. The age differences between students with rooms in the *madrasa* enrollment registers suggest the existence of the experienced student–*çömez* relationship. Nonetheless, not all such relationships between room-holding students necessarily took this form. For example, of the 20 rooms at the Hâkim Çelebi *Madrasa* in 1844, this interpretation can be applied to four rooms. In room number 1, Abdullah Efendi bin Ahmed, aged 35 years, shared his room with Mustafa Efendi bin Ali, aged 17 years, who was presumably his *çömez* (BOA, NFS.d. 185., p. 15). In room number 3, a family bond developed from a sibling relationship (to be discussed in detail later): the 30-year-old Ömer Efendi bin Ahmed and the 15-year-old Behram Hüseyin bin Ahmed shared an older brother–younger brother relationship (BOA, NFS.d. 185., p. 15). Room number 4 had an experienced student–*çömez* relationship between Denizlili Mehmed Emin Efendi bin Ali, aged 31 years, and Bayramiçli Mustafa bin Ali, aged 13 years. In room number 17, İsmail Efendi bin Hüseyin, aged 40 years, and Ahmed bin Mustafa, aged 15 years, constitute another example (BOA, NFS.d. 185., p. 15). The remaining sixteen rooms housed students of similar ages who could be considered peers.

Examples of the experienced student–*çömez* relationship can also be found in later periods. For instance, in 1855, six of ten rooms at the Fatih Tetimme-i Sadis Bahr-i Siyah *Madrasa* report such relationships. In room number 1, the age differences among the three students indicate that they were not peers. Osman Efendi bin Hasan, born A.H.1253, was the youngest member of the room; Hasan Efendi bin Ali, born A.H. 1245, was another resident; and the oldest student was Mehmed Ali Efendi, born A.H. 1238 (BOA, NFS.d. 440., p. 293). From this information it can be assumed that Osman Efendi

was the *çömez* of the other two students. In room number 3, the age difference between the oldest and youngest students was 20 years. It appears that Mehmed Efendi bin Tüccar Hacı Hasan, born A.H. 1252, was the *çömez* of Yusuf Efendi bin Tüccar Mustafa (born A.H. 1243) and Emin Efendi bin Mustafa (born A.H. 1223) (BOA, NFS.d. 440., p. 293). Similar observations can be made for students in rooms 6, 7, 8, and 10 of the same *madrasa* (BOA, NFS.d. 440., pp. 293–295). Examples of the experienced student–*çömez* relationship among registered students sharing the same room could be extrapolated.

Additionally to the *çömez* tradition, another matter deserving particular attention that facilitated life in a foreign land for inexperienced students unfamiliar with the city was the network of fellow townsmen (*hemşeri* bağlantıları). Both archival documents and memoir literature show that *madrasa* students traveling to large cities made widespread use of connections with fellow townsmen. The prevalence of this practice allowed students from the same city—or from cities that were culturally and sociologically close to one another—to congregate in the same *madrasa*. This congregation persisted for many years, and some *madrasas* became the common address for those coming from the same city over extended periods. When provincial students arriving in Istanbul needed to settle in, find accommodation, and enroll in a *madrasa*, they would first attempt to find a fellow townsman and seek his assistance. This common inclination among students was one of the primary causes of the convergence of fellow townsmen in certain *madrasas*. For example, Ahmed Efendi—a student at the Fatih Tetimme-i Sâni *Madrasa* and questioned in connection with a public order incident that broke out among *madrasa* students in 1854—recounts that when he first arrived in Istanbul he directly contacted İbrahim Efendi, the chief caretaker of the Fatih Mosque, who was his fellow townsman, and that it was with his help that he enrolled in the *madrasa* (BOA, İ.MVL.302.). Hüseyin Kâmil Ertur, similarly inclined, entered a search for a fellow townsman upon arriving in Istanbul to resolve his accommodation problem. Being from Tire, he found Mehmed Efendi from the village of Kara Uhut, who was his fellow townsman and was able to find accommodation with his help (Ertur, 1994, p. 16). Başkatipzâde Ragıp Bey mentions that before leaving Kayseri, his father intended to write letters of recommendation to some acquaintances in Istanbul. Although he notes that his father ultimately decided against writing these letters and entrusted him to God before sending him off to Istanbul, Ragıp Bey made contact with a fellow townsman as soon as he arrived in Istanbul (Başkatipzâde Ragıp, 1996, p. 26). This connection proved crucial during what he described as a trying period in which he wandered "like a strange bird without companion or friend in Istanbul," and helped him find a place to stay (Başkatipzâde Ragıp, 1996, p. 27). From these examples, students, largely with family guidance, made contact with specific individuals upon arriving in Istanbul, thereby facilitating their affairs. These connections were particularly effective for finding accommodation.

For this reason, students residing in rooms in *madrasas* were often fellow townsmen. While this was not the case for every *madrasa* to the same degree, some *madrasas* saw a concentration of fellow townsmen students, and this concentration persisted throughout the second half of the 19th century and into the early 20th century. For example, Figure 1 shows the hometowns of students enrolled at the Ekmekçizâde Ahmed Pasha *Madrasa* in 1844–1854 (BOA, NFS.d. 186., pp. 127–131), 1856–1869 (BOA, NFS.d. 439., pp. 69–77), and 1884–1907 (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2219., pp. 159–173).

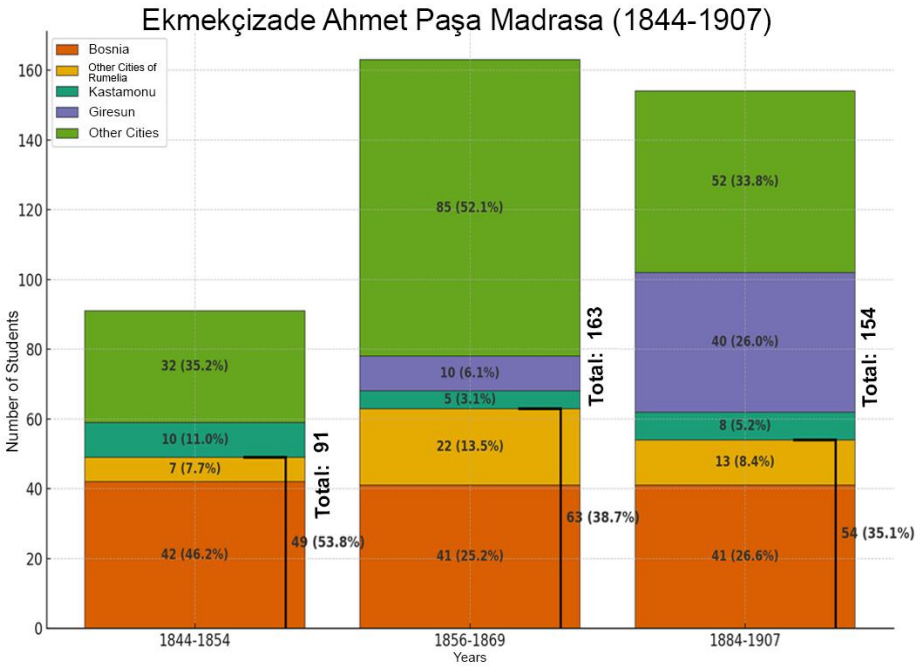

Figure 1: Hometowns of Students Enrolled at the Ekmekçizâde *Madrasa*

The Ekmekçizâde Ahmed Pasha *Madrasa* is a particularly apt example of how *madrasa* students came to concentrate in a single *madrasa* via their networks of fellow townsmen. From the mid-19th century to the early 20th century, students who enrolled in this *madrasa* were predominantly of Rumelian origin. More specifically, students from Bosnia consistently constituted the largest group of students at the Ekmekçizâde Ahmed Pasha *Madrasa* throughout this time. Students from Kastamonu, who followed the Bosnians, maintained a numerical presence at the *madrasa* until the early 20th century, while students from Giresun—who began enrolling between 1856 and 1869—had reached nearly the same number of Bosnian students by the end of the century. The fact that there were no students from Giresun at the *madrasa* between 1844 and 1854 but that a certain number had appeared between 1856 and 1869, only to increase dramatically by the end of the century, shows the extent to which networks of fellow townsmen influenced the *madrasa* enrollment process. Another indication that Giresun students between 1884 and 1907 were acting with fellow townsmen networks is that these students were predominantly from the Akköy district of Giresun. Of the 40 Giresunlu students who enrolled in the Ekmekçizâde Ahmed Pasha *Madrasa* between 1884 and 1907, half were from the Akköy district (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2219.), which demonstrates how micro-level fellow townsmen networks could become.

In the NFS.d. 186 register, of the 18 rooms at the Ekmekçizâde *Madrasa*, three were empty; of the remaining 15, nine housed Bosnian students; while six housed students from Kastamonu, Osmancık, and Hayrabolu (BOA, NFS.d. 186.). The fellow townsmen connections illustrated in the case of the Ekmekçizâde *Madrasa* can also be observed in other *madrasas*. Yet, there were also relatively mixed *madrasas*. For example, among the room-holding students at the Süleymaniye Salise *Madrasa* between 1844 and 1854, rather than the dominance of a particular city or region, students from various cities and regions were present (BOA, NFS.d. 186., pp. 59–67).

It is evident that provincial students arriving in Istanbul for *madrasa* education made use of networks of fellow townsmen both in finding accommodation and in determining which *madrasa* to enroll in, a practice that helped them establish themselves and facilitated their affairs in an unfamiliar and complex city. Indeed, Başkatipzâde Ragıp Bey recounts that, at a time when he was considering returning to his hometown due to the difficulties he had experienced upon arriving in Istanbul and his inability to find accommodation, he was able to find a place to stay with the help of his fellow townsman

Kayserili Şerbetçizade Hacı Bekir Efendi. Following this development, his perspective changed and he decided to continue his education. In describing this episode, he acknowledges the great assistance Şerbetçizade Hacı Bekir Efendi gave him, noting that after finding accommodation, "*...İstanbul alemine, gurbette tahsile rağbet ve heves uyandığını*" (a desire and enthusiasm for Istanbul, for studying in a foreign land, was kindled in him) (Başkatipzâde Ragıp, 1996, p. 28). Yet, as noted earlier, many students lacking such opportunities might have cut short their education in Istanbul and returned to their hometowns.

Family Members Receiving *Madrasa* Education Together

Another factor that alleviated the hardships of life in a foreign land was the presence of family members who accompanied the student. This is a noteworthy phenomenon that occurred when a student came from the provinces to Istanbul together with a family member—eg, with a brother, maternal uncle, paternal uncle, or sometimes even the father—or went to join a family member who was already residing there. This practice was particularly widespread for younger students whose families sent them to Istanbul in this manner. The *madrasa* enrollment registers provide sufficient information to gain an understanding of the prevalence of traveling together with a family member during the study period. While family ties were limited to single instances in some *madrasas* and absent altogether in others, some *madrasas* contained several examples at once.

For example, between 1856 and 1869, 12 individuals with sibling relationships were present at the Fatih Bahr-i Siyah Ayak Kurşunlu *Madrasa*. Given that 45 students resided in 17 rooms, 26.66% of the room-holding students at this *madrasa* had family ties. Kütahyalı Ömer Efendi bin Hacı Mehmed, born A.H. 1233, and his brother Emin Efendi, born A.H. 1238, resided in room number 3 (BOA, NFS.d. 440., p. 165). In room number 12, Üsküplü Zeynel Efendi bin Hacı Davud, born A.H. 1243, and his brother Halil Efendi, born A.H. 1246, resided together with their fellow townsman İslam Efendi bin Yunus (BOA, NFS.d. 440., p. 165). As such, three residents of room 12 shared both the bond of being from the same locality and, for two of them, the bond of brotherhood. Other students at this *madrasa* with sibling ties were those registered under numbers 36–37, 39–40, and 42–43 (BOA, NFS.d. 440., p. 165). Additionally, the two students with a sibling relationship residing in room number 6 at this *madrasa* had different statuses. One was a *müderris* and the other a student, and they also had an elder brother–younger brother relationship, a pattern also found in other *madrasas*. In this *madrasa's* example, Müderris Hasan Efendi bin Osman, born A.H. 1235, resided in the same room as his brother Malik Efendi, born A.H. 1250 (BOA, NFS.d. 440., p. 163). A similar example can be found at the Ankaravî İsmail Efendi *Madrasa*, where ten individuals also had family ties. In room number 1, Isparta/Karaağaçlı Müderris Numan Vehbi Efendi bin Ahmed, born A.H. 1241, resided with his brother Halil Efendi, born A.H. 1245 (BOA, NFS.d. 439., p. 207). Between 1856 and 1869, sibling relationships were documented for four individuals at the Süleyman Subaşı *Madrasa* (BOA, NFS.d. 439.); six at the Mimar Kasım Ağa *Madrasa* (BOA, NFS.d. 439.); two at the Amcazâde Hüseyin Paşa *Madrasa* (BOA, NFS.d. 439.); four at the Mehmed Paşa *Madrasa* (BOA, NFS.d. 442.); six at the Atik Ali Paşa *Madrasa* (BOA, NFS.d. 443.); and six at the Sinan Paşa *Madrasa* (BOA, NFS.d. 443.).

Another variant of family ties in the *madrasas* is the father–son relationship. Although less common than sibling relationships, examples exist of fathers and sons residing in the same room in the *madrasas*. Two students registered as numbers 14 and 15 at the Baba Mahmud Bekir Efendi *Madrasa* illustrate this. Şarköylü İsmail bin Mustafa, born A.H. 1238, resided with and received *madrasa* education together with his son Mustafa Efendi, born A.H. 1261 (BOA, NFS.d. 439., p. 219). The absence of any status difference between the two individuals registered at this *madrasa* in 1856, and the fact that both were recorded as students, is noteworthy. Another example can be found at the Hacı Beşir Ağa *Madrasa*. In room number 3, Gökçeağaçlı Salih Efendi bin Ali, born A.H. 1221 and enrolled in 1856, resided with his son Molla Ahmed Efendi, born A.H. 1255 (BOA, NFS.d. 442., p. 105). A further example of father–son companionship was found at the Fatih Bahr-i Siyah Çifte Ayak Kurşunlu *Madrasa*, where Mehmed Efendi bin İbrahim, born A.H. 1203, and his son Emin Efendi, born A.H. 1255, attended the same *madrasa* (BOA, NFS.d. 440., p. 207). That a father and son were simultaneously enrolled as students in the same *madrasa* is more noteworthy than other family relationships. Further to

the prevalence of receiving education with family members, such as elder brother–younger brother and father–son, examples of students with uncle–nephew relationships also exist. At the Defterdar Ahmed Çelebi *Madrasa*, four students had such a connection. Among the four Gümülcineli fellow townsmen in room number 5, two shared a maternal uncle–nephew relationship: Mustafa bin İbrahim, born A.H. 1234 and from the village of Eğridere in Gümülcine, was the maternal uncle of Hafız Hasan bin Tahir, born A.H. 1258 (BOA, NFS.d. 437., p. 145). Another pair with a maternal uncle–nephew relationship were Şumnulu Halil Efendi bin Ahmed, resident in room number 13 of the same *madrasa*, and his nephew Hafız Hasan Efendi bin Hüseyin (BOA, NFS.d. 437., p. 147).

These examples of family members accompanying *madrasa* students during their education in Istanbul demonstrate that some students supported one another and did not feel alone. Naturally, this was not the case for every *madrasa* student. However, the circumstance of receiving *madrasa* education with a family member can be regarded as a distinguishing feature for those students. Başkatipzâde Ragıp Bey's reflections on this matter contribute to a clearer understanding of the issue. After spending a year in Istanbul, he returned to his hometown of Kayseri for *sıla-i rahim* (upholding family bonds) and came back to Istanbul together with his brother İsmail Efendi. İsmail Efendi's arrival in Istanbul to receive education at the Vefa İdadisi was a matter of considerable joy for Ragıp Bey, who remarks about his brother's coming: "*artık geçen sene gibi büsbütün garip değildim; iki kardeş yekdiğerimize muhabbet, hürmet, şefkat, itaatle, bir refik, şefik olarak derslerimize çalışmaya azmeyledik*" (I was no longer quite as much a stranger as the year before; as two brothers, with affection, respect, kindness, and obedience toward one another, as companions and confidants, we resolved to devote ourselves to our studies) (Başkatipzâde Ragıp, 1996, p. 34). From the epithets Başkatipzâde Ragıp Bey used for his brother İsmail Efendi, "*biraderim, çömezim, talebem, arkadaşım, refik-i sadık, vefadarım*" (my brother, my *çömez*, my student, my companion, my faithful friend, my loyal one) (Başkatipzâde Ragıp, 1996, p. 35), it is possible to understand the dimensions of the two brothers' student life spent in a foreign land together. The more experienced and older brother assisted the other in his studies, while the younger and less experienced brother apparently fulfilled a role similar to that of a *çömez*. Although his student life was brief, this situation also applied to Ömer Faik Numanzâde, who came to Istanbul from Akhaltsikhe together with his uncle for *madrasa* education in 1882. Residing in the same room as his uncle, who was a student at one of the Fatih *madrasas*, Ömer Faik Bey did not yet receive instruction directly from a *müderris*. Given the fact that he studied and reviewed the lessons given by his uncle in their room, Ömer Faik Bey had not yet reached the level at which he could attend mosque lectures directly (Ömer Faruk Numanzade, 2000, p. 20). In this regard, it is possible that inexperienced students of insufficient academic level first received supplementary lessons from experienced and knowledgeable students in their rooms. The solidarity between family members who were students was not limited to lessons alone. In some cases, the greatest factor facilitating a student's life in a foreign land was the presence of an older family member in the city where the student was studying. Halil Halid Efendi, who came from Ankara to Istanbul with his uncle toward the end of the 19th century, is an example of this. Since his uncle was wealthy and influential in Istanbul, Halil Halid suffered no financial hardship and his needs, including accommodation, were all met (Halil Halid, 2008, p. 55).

All of the examples imply that a portion of students who left their birthplaces to receive *madrasa* education in another city moved together with family members. It was likely a conscious and more reliable choice on the part of families to have family members—eg, a father, brother, or uncle—accompany the student, or to send the student to join an older and more experienced family member. When this option was unavailable, networks of fellow townsmen came into the fore. The *çömez* practice, which continued as a tradition of the Ottoman *madrasas* into the 19th and early 20th centuries, facilitated matters for students without family ties or connections with fellow townsmen. Ultimately, *madrasa* students in a foreign land maintained their connections with their families both with the physical presence of a family member at their side and, as will be elaborated on later, by making *sıla-i rahim* (upholding family bonds) visits or attempting to bring their families to the city where they were studying.

Transforming the Foreign Land into Home: Students Who Tried to Bring Their Families to Istanbul

In the second half of the 19th century and early 20th century, some *madrasa* students endeavored for various reasons to bring their families to Istanbul. Within the specified period, there are numerous examples of students petitioning authorities for permission to have their family members join them. In many of these cases the requests stem from family members—particularly mothers and wives—who had been left alone in their hometowns. This situation, unlike the visits to the homeland—referred to in the documents as *sıla-i rahim*—that *madrasa* students will be discussed in detail later, was oriented toward resolving certain family problems that could not be addressed with temporary visits. The lengthy duration of *madrasa* education and the inability of *madrasa* students to make *sıla-i rahim* (upholding family bonds) visits every year led some students to take the path of bringing their families to Istanbul. For example, in a petition written in 1860, Hafız İbrahim Efendi, a *madrasa* student in Istanbul, states that the reason he wished to bring his mother from Eğin to Istanbul was that she needed care and there was no one to look after her in Eğin (BOA, A.MKT.UM. 428-58.). Similarly, Osman Efendi, also a *madrasa* student in Istanbul, requested permission to bring his mother to Istanbul for a similar reason. In a petition written in 1873, he states that his mother in Kastamonu was elderly and alone, and that since he himself was occupied with *madrasa* education in Istanbul, he wished to bring her there (BOA, A.MKT.UM.1267-98.; BOA, A.MKT.UM. 1284-17.).

Evidently, the most important reason underlying *madrasa* students' desire to bring their families to Istanbul was because of the difficult conditions in which the family members left behind in their hometowns found themselves, particularly the descriptions of their mothers as alone, ill, and in need of care. Immigrant students also had such requests. Mehmed Efendi, a *madrasa* student in Istanbul who identified himself as a Dagestani immigrants, in a petition dated 5 June 1873, requested permission for his family to come to Istanbul from Dagestan (BOA, HR. İD.4-501280.). Ali Efendi, a student at the Hamidiye *Madrasa* and one of the Crimean immigrants, requested permission for his mother, brother, sister-in-law, and children to come to Istanbul. In a petition written in 1864, he states that since he was occupied with *madrasa* education in Istanbul, he was unable to be at his family's side (BOA, A.MKT.NZD.540-42.).

The desire of *madrasa* students to bring their families to Istanbul was not solely motivated by the difficult circumstances in which a family or a family member found themselves in their hometown. The reason for Hamidiye *Madrasa* student Ali Efendi bring his family to Istanbul was not that they were in difficulty in Varna. As he states in his petition, when his family emigrated from Crimea to Varna, plots of land were allocated to them to provide their subsistence. Ali Efendi makes no mention of any financial hardship, and his sole motivation for wishing to bring his family to Istanbul was the separation between them, and unlike the petitions in similar cases, he states that his family would cover the cost of coming to Istanbul (BOA, A.MKT.NZD.540-42.). There are many documents of a similar nature. The sole justification cited in such requests for family attendance was that the *madrasa* students were occupied with *madrasa* education in Istanbul and were experiencing separation from their families. The request for his family submitted by Halil Şakir Efendi of the *Ayasofya-i Kebir Madrasa* in 1852 is one such instance (BOA, MVL.114-30.). Similarly, Ali Efendi, who was a *madrasa* student in Istanbul in 1867, states that he wished to bring his family from his hometown of Livane to Istanbul (BOA, MVL. 503-59.). Similar examples can also be found toward the end of the century and into the early 20th century (BOA, DH.MKT.1647-135.; BOA, DH.MKT.580-5.; BOA, HR.İD.22-66.; BOA, MVL.550-73.).

Additionally to the desire of *madrasa* students to bring their mothers and other family members to Istanbul, married students also endeavored to bring their wives. There is evidence suggesting that marriage was common among *madrasa* students in the second half of the 19th century and early 20th century. Both *ulema* records in the Istanbul Muftiate Meshihat Archive and specific documents in the Ottoman Archive suggest as such. In copies of population registers belonging to some *müderris* and *müftü* and other Meshihat personnel—contained in their files—dating from their student years, their marital status was recorded as married. Hacı İshak Efendi from Malatya, who was a student in Istanbul in 1905, is recorded in his population register as being married, and, similar to other married students,

he resided not in a *madrasa* but in a private dwelling (MŞH.SAİD. 57-4.). Another similar example is Mehmed Hilmi Efendi from Muğla, who was a student in Istanbul in 1904, and also among the married *madrasa* students living in a private dwelling in Bayezid district, at number 3, rather than at the *madrasa* (MŞH. SAİD. 244-21.). Such examples could be multiplied (MŞH. SAİD. 245-19.; MŞH. SAİD. 109-2.). Additionally to married students who lived together with their wives in a private dwelling in Istanbul, there were also married students whose wives remained in their hometowns. İbrahim Efendi from Erzurum, a student at the Fatih Çifte Baş Kurşunlu Bahr-i Siyah *Madrasa* in 1910, was recorded as residing in the *madrasa* while his wife was in his hometown (MŞH. SAİD. 223-22.). That some students whose wives were in their hometowns while they themselves were in Istanbul endeavored to bring their wives to Istanbul is another matter deserving attention.

Hacı Mehmed Efendi, a *madrasa* student in Istanbul, made such a request in a petition written on 29 April 1855. In 1854, having gone to Balçık on a *cer* journey (the annual circuit through the provinces), Efendi married a woman named Aişe Hanım there, but was unable to bring her with him when he returned to Istanbul. Stating that his wife was in a miserable and destitute condition there, he requested permission for her to come to Istanbul until he completed his studies (BOA, MVL. 164-35.; BOA, A.MKT.UM. 195-49.). One of the primary sources of livelihood for *madrasa* students was the annual journeys they undertook for *cer* purposes to different parts of the Empire during the months of Receb, Şaban, and Ramadan, with the aim of generating income. During this period—in which they performed duties, such as preaching and leading tarawih prayers during Ramadan—they developed their relationships with the communities they visited, as is evidenced by cases of marriage. This practice was also common among other students. These journeys, which appear to have extended beyond the mere acquisition of income and professional experience, allowed *madrasa* students to form various connections and social networks and—as in the case of Mehmed Efendi—even to marry. Another example is Malatyalı Mustafa Efendi in Varna who traveled from Istanbul for *cer* purposes in 1860 (Cihan, 2010). After living in Varna for 10 years following this marriage, Mustafa Efendi wished to return to his hometown with his wife (BOA, A.MKT.UM, 365-72.).

The desire of *madrasa* students to have their wives join them—similar to requesting for other family members—was aimed at eliminating certain problems. In 1868, Mehmed Emin Efendi, a student at the Fatih Bahr-i Sefid Baş Kurşunlu *Madrasa* in Istanbul, requested his wife in Karahisar-ı Şarkî to join him because she had been left alone and was in a "*sefil ve perişan*" (wretched and destitute) condition following the death of her mother. Requesting assistance on the grounds that there was no one else for his wife and that her financial situation was dire, Mehmed Emin Efendi states that he wished to bring his wife to Istanbul so as not to be deprived of his *madrasa* education (BOA, A.MKT.187-38.). The common thread in these requests by *madrasa* students was the circumstances of the wives being left alone following the deaths of other family members. Naturally, this was not the case for wives alone. In some instances, the loneliness of both wife and mother in their hometown was cited as the reason for the request for family's attendance. Such an example is found in a petition submitted in 1864 by Abdurrahman Efendi, a student at the Ayasofya-i Kebir *Madrasa*. Wishing to bring his wife and mother from Adilcevaz to Istanbul, Abdurrahman Efendi reports that his wife and mother had been reduced to helplessness on account of their destitution (BOA, A.MKT.UM. 810-12.).

It is evident that the reasons behind *madrasa* students' requests to bring their families or individual family members to Istanbul stemmed both from the difficulties that their family members were experiencing in their hometowns and due to their separation. Students caught between the need to continue their *madrasa* education and the need to alleviate their family members' difficult situations found the solution by bringing their family members to Istanbul. Naturally, if their families came to Istanbul and they were residing in a *madrasa*, they would need to relinquish their right to a room and rent a private dwelling in which to house their family. Although there is insufficient documentation to know in detail how students proceeded after their families arrived in Istanbul, there are examples of students in *madrasa* enrollment registers who transferred from a *madrasa* room to a private dwelling (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2225.). Furthermore, as can be understood from the petition of Yusuf Efendi—

a *madrasa* student who came to Istanbul with his family from Debre in 1903 and wished to have a dwelling built for his family to live in (BOA, DH.MKT.580-5.)—*madrasa* students were additionally required to rent a private dwelling. Of note, the prevalence of married *madrasa* students is related to the length of the *madrasa* education period. This matter—one of the most intense criticisms directed at *madrasa* students particularly toward the end of the 19th century—could cause *madrasa* students to enter active life at a later age. The duration of *madrasa* education ranged from short as 6 years to as long as 30 years, with the most common range for completing *madrasa* education being between 12 and 20 years (Şahintürk, 2025, p. 198). Such a lengthy duration is linked to the prevalence of students marrying during their student years.

The Frequency of *Sıla-i Rahim* Visits Among *Madrasa* Students

The frequency with which *madrasa* students visited their hometowns and family members while their educational lives continued is highly important for highlighting the dimensions of their family relations. Archival documents and memoirs belonging to individuals who received *madrasa* education contain important information on this matter. The longing for one's hometown—what Ahmed Cevdet Pasha described as *hubb-i vatan* (love of homeland) (Ahmed Cevdet, 1986, p. 18)—is likely to have been among the most intense feelings experienced by students. Having made only one *sıla-i rahim* (upholding family bonds) journey to his hometown of Lofça during his years of study in Istanbul, the Pasha states that this longing drew him toward Rumelia, but that his passionate devotion to learning in Istanbul kept him there, comparing himself to "*a piece of straw caught between two magnets*" (Ahmed Cevdet, 1986, p. 18). Meanwhile, Başkatipzâde Ragıp Bey, notes that less than a year after his arrival in Istanbul, his desire for *sıla-i rahim* was intense. He expresses his situation as: "*...aile muhabbeti kalbimde gün be gün izdiyad etmiş, henüz uzun müddet gurbete göğüs gerebilecek bir hal ve sinde değildim... memlekete, sıla-i rahime gitmek için pür şevk hazırlanıyordum*" (...love of family had grown day by day in my heart; I was not yet in a state or at an age to withstand the foreign land for a long time...I was preparing with great enthusiasm to go to my homeland, to uphold family bonds) (Başkatipzâde Ragıp, 1996, p. 30). Yet, not every *madrasa* student could go to his hometown and visit family members whenever he wished, owing to financial constraints. For example, Hüseyin Kâmil Ertur was able to return to his hometown for *sıla-i rahim* (upholding family bonds) after 3 years in Istanbul (Ertur, 1994, p. 29).

Archival documents mention students who were unable to go to their hometowns for even longer periods. A petition written in 1847 on behalf of Ömer Şakir Efendi by Abdurrahman Efendi, the *müderris* of the Hamidiye *Madrasa*, reports that the said Ömer Şakir Efendi had been unable to return to his hometown for *sıla-i rahim* for a long time. Müderris Abdurrahman Efendi states that his student Ömer Şakir Efendi had been occupied with the pursuit of learning in Istanbul for a great while and had long harbored the desire to make a *sıla-i rahim* visit (BOA, A.MKT.104-40.). In another petition written in 1851, Bosnalı Mustafa Efendi states that he was a *madrasa* student and that, despite longing for *sıla-i vatan* (return to homeland) for a long time, was unable to visit his hometown due to financial constraints (BOA, A.MKT.UM, 91-44.). The case of Konyalı Hafız Edhem Efendi can be described as one of prolonged *sıla* longing. A *madrasa* student in Istanbul, Edhem Efendi had been unable to return to his hometown for 18 years and had lost both his mother and father during that period. Stating that he had been left without kin, Edhem Efendi requested financial assistance to return to his hometown (BOA, DH.MKT. 1299-75.). Hasan Tahsin Efendi from Batum, a student at the Fatih Bahr-i Sefid Çifte Baş Kurşunlu *Madrasa*, had been unable to return to his hometown for 8 years. Another matter noted in Hasan Tahsin Efendi's petition is telling: the fact that he did not know the condition of his mother and father after 8 years without a return visit demonstrates the situation of students who were unable to make *sıla-i rahim* (upholding family bonds) visits (BOA, DH.EUM.SSM, 28-59.).

It appears that the primary reason for *madrasa* students' inability to visit their families was financial hardship. The terms they used to describe their material circumstances—eg, *perişan*, *sefil*, and *sergerdan* (BOA, A.MKT. 124-70.) (wretched, miserable, and destitute)—are among the clearest indicators of their condition. Additionally, *madrasa* students were obliged to make a choice in this matter. For *madrasa* students faced the situation of investing the time that might otherwise be spent

returning to their hometowns in *cer* (engaging in itinerant preaching) journeys to earn income. Consequently, students who were in poor financial condition preferred going on *cer* journeys to earn money rather than visiting home. In more precise terms, for students with insufficient means, going on *cer* was more attractive. Hüseyin Kâmil Ertur, caught in this dilemma, wished to go to his hometown of Tire in his first year in Istanbul but could not do so because he did not have enough money to cover his travel expenses. For the 3 years that followed, rather than returning to his hometown, he embarked on *cer* journeys to places where he could earn money, making two trips to Cyprus and one to Filibe for *cer* purposes, all undertaken to earn income to continue his education (Ertur, 1994, p. 25). Yet, students sought to address both homesickness and income generation in a single journey. For example, Ali Efendi, a *madrasa* student in Istanbul, states in a petition written in 1846 that he wished to go to Varna, and that this desire was motivated by the aim of *sıla-i rahim ve celb-i erzak* (upholding family bonds and procuring sustenance) (BOA, A.DVN.16-11.). Journeys combining *sıla-i rahim* and *cer* could have been common among students whose *cer* destinations were close to their hometowns. For example, Üsküplü Hamid Efendi, a student at the Nişancı *Madrasa*, left Istanbul on nine occasions between 1857 and 1866. Although none of these departures, which seemly were for *cer* purposes, was directed toward his hometown of Üsküp, it is likely that these journeys to Ruscuk, Varna, Bosnia, Vidin, and Thessaloniki also became homeland visits, given Hamid Efendi's origins cannot be overlooked (BOA, NFS.d. 437.). A similar pattern is seen in the journeys of Aydınlı Hacı Mustafa Efendi, registered as number 23 at the same *madrasa*. Mustafa Efendi has four recorded journeys outside Istanbul: the first three to İzmir and the last to Silistria (BOA, NFS.d. 437.). Given the proximity of Aydın and İzmir, these journeys might have also served the purpose of *sıla-i rahim* (upholding family bonds).

In summary, these data indicate that *madrasa* students who were financially poor had considerable difficulty in visiting their families in the second half of the 19th century and early 20th century. Students who were financially well-off and not required to go on *cer* journeys to earn income either visited their hometowns almost every year or, similar to Ahmed Cevdet Pasha, rarely left Istanbul, since they were occupied with their studies. Both types of students were common in *madrasas*. For example, Silistreli Mehmed Efendi, a student at the Nişancı *Madrasa*, left Istanbul eight times between 1857 and 1868, and all these journeys were made to his hometown (BOA, NFS.d. 437.).

Discussion

In this article, the difficulties experienced by provincial students receiving *madrasa* education in Istanbul from the second half of the 19th century to the early 20th century, and the coping strategies they developed in response to these difficulties, were examined within the context of family ties. Families played an active role from the very beginning of the educational process: they were conspicuously involved at numerous stages, from their children's choice to pursue *madrasa* education to the stage of receiving education in Istanbul. Additionally, it is evident that families guided their children toward fellow townsmen connections so that the children could sustain their education in a city such as Istanbul, where a provincial student was likely to struggle to establish himself. In some cases, a family member also accompanied the student coming to Istanbul for *madrasa* education. In this regard, the data suggest that the number of students who received education alongside at least one family member might have been considerable. Conversely, students experienced emotional difficulties arising from life in a foreign land. The means of coping with these difficulties was to make *sıla-i rahim* visits. However, not every student was able to visit his family when the *madrasas* were on vacation, owing to financial hardship. The prevalence of this problem in numerous cases shows that it affected the nature of *madrasa* students' family ties. Some students who wished to overcome this difficulty were endeavoring to bring their families to Istanbul. The primary factor underlying this effort was, additionally to the desire to alleviate homesickness, the need to eliminate the difficult living conditions in which particularly mothers and wives found themselves.

Conclusion

This study, which examined the difficulties experienced by *madrasa* students in Istanbul—a city they described as *diyar-ı gurbet*, from the second half of the 19th century to the early 20th century, and the nature of their relationships with their families in the process of coping with these difficulties, has arrived at several conclusions.

First, families were an important part of the educational process from the moment *madrasa* students chose to pursue education. As illustrated from examples in this study, this influence was determinative in everything from their choice of *madrasa* education to their families' desire to send them to other cities such as Istanbul to receive a better education.

Second, *madrasa* students receiving education away from their families encountered numerous difficulties in Istanbul and, to overcome these difficulties, acted through connections—eg, networks of fellow townsmen—that had been established largely from family guidance. As can be understood from the examples provided, guidance of students by families toward certain networks of fellow townsmen resolved many of the *madrasa* students' problems and enabled them to receive a more comfortable education. It is also understood that the *çömez* tradition—inherent in the nature of the classical Ottoman *madrasa* system—also helped newly arrived students both adapt to the city and integrate into the *madrasa* educational process.

Third, and highly important conclusion reached by this study was the attention it draws to the prevalence of family members' actual participation in the student's *madrasa* education. Based on the examples provided, when sending their children to Istanbul for *madrasa* education, families wished to send them alongside or to older family members, such as an elder brother, maternal uncle, or paternal uncle if possible. In some cases, a father and son were simultaneously enrolled as students in the same *madrasa*. The prevalence of this practice is highly significant for demonstrating that family members could be an actual part of the educational process.

Fourth, the conclusion of the study contributes to a clearer delineation of the dimensions of *madrasa* students' contact with their families during their educational processes. The evidence concerning *madrasa* students' desire to bring their families to Istanbul indicate that some students—due to certain special circumstances—found themselves torn between *madrasa* education and their family, and found the solution in bringing their family to Istanbul. These requests—primarily concerning mothers and wives who were left alone and helpless in their hometowns—had two main motivations: first, to alleviate the hardships their family members were experiencing, and second, to eliminate the physical separation between them.

Lastly, the conclusion of the study concerns the nature and frequency of family visits by students receiving education in Istanbul away from their families. From the examples provided, *madrasa* students harbored a profound longing for their hometowns—and by extension, their families—during their education in Istanbul. Whether or not this longing could be assuaged was closely related to the financial situation of *madrasa* students. Since *madrasa* students went on *cer* journeys annually to earn income, their opportunities to make *sıla-i rahim* visits could be deferred for many years. As the numerous examples concerning this situation demonstrate, *madrasa* students were forced to choose between visiting their families and going on *cer* journeys. For this reason, particularly for students who were not financially well-off, visits to their families were delayed for extended periods. In some cases, *madrasa* students traveled for *cer* purposes to places near their hometowns, combining these journeys with *sıla-i rahim*. Students with better financial means appeared to have visited their hometowns almost every year.

Recommendations

The primary recommendation of this study was aimed at transforming the perspective of research on *madrasa* history for the final century of the Ottoman State. The most important point for understanding *madrasa* education in this time period is to focus on *madrasa* students rather than the

madrasa educational system. In the second half of the 19th century and the early 20th century, *madrasa* education had evolved—compared with earlier periods—into an educational system in which the student was at the center. In this century, modern schools were opened and *madrasa* education became an alternative educational institution. This alternative status also contributed to the diversification of what the term student encompassed. Consequently, *madrasa* students were not merely followers of the *madrasa* curriculum but also individuals who engaged with modern schools, could take different classes, and read different books. Naturally, this progression did not occur within the *madrasa* system itself. These different orientations were directly connected to the personal interests of *madrasa* students. Therefore, the way to highlight 19th century and early 20th century *madrasa* education is to evaluate the students from educational, economic, and social perspectives, rather than focusing on the *madrasa* system itself. A clearer picture of *madrasa* students' financial difficulties, family ties, and social lives from future research will elucidate the dimensions of 19th century *madrasa* education in more detail.

Declarations and Notes

1. Author Contribution Statement: 100% for the first author.

2. Conflict of Interest: We declare no conflict of interest.

3. Ethical Report: Since this article addresses a historical subject and reaches conclusions from the analysis of primary archival sources, the study did not require ethics committee approval.

4. Research Model: The findings obtained from document analysis in this article were examined in detail.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Bu makalede 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyıla kadar geçen süre içerisinde taşralı medrese talebelerinin İstanbul'daki eğitim hayatları boyunca yaşadıkları sorunlar ve aileleri ile olan ilişkileri üzerinde durulacaktır. Medrese talebelerinin taşradan gelip İstanbul'da eğitim alma sürecinin mahiyeti ve bu sürecin ayrıntılarını talebelerin aileleri ile olan ilişkisi/bağlantısı açısından değerlendirme amacı taşıyan bu araştırmanın yanıtını aradığı birkaç soru bulunmaktadır. Bunlardan ilki medrese eğitimini tercih etmede aile yönlendirmesinin etkisinin ne olduğudur. İkincisi ise doğdukları şehirden başka bir şehre medrese eğitimi için giden talebelerin bu şehirde yaşadığı sorunlar ve bu sorunlarla başa çıkma sürecinde ailelerin ne derece etkin olduğudur. Üçüncüsü ise medrese eğitimini İstanbul'da sürdüren taşralı talebelerin aileleri ile olan irtibatının boyutlarının ne olduğudur. Tüm bu sorular mevcut Osmanlı medrese tarihi literatüründe cevabı henüz verilmemiş sorulardır. Bu soruların yanıtlanması literatürdeki eksikliğin giderilmesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca medrese eğitiminin, hem uzun yıllar alması hem de farklı ilim dallarında uzman alim bulmak için seyahat etmeyi gerektirmesi gibi, doğasında bulunan hususlar, medrese talebelerinin ailelerinden uzak kalmasında etki sahibi olmuştur. Özellikle taşrada doğup İstanbul ve Mısır gibi ilim merkezlerinde eğitim almak isteyen talebeler bu durumdan daha çok etkilenmişlerdir. Dolayısıyla uzun müddet ailelerinden uzak kalan kişiler olarak medrese talebelerini aileleri ile olan ilişkileri bağlamında değerlendirmek 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında medrese eğitiminin ve talebelerin sosyal ve ekonomik hayatlarının daha derinlikli bir şekilde anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Amaç

Bu makalenin temel amacı 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar geçen süre içerisinde İstanbul'da medrese eğitimi alan taşralı talebelerinin yaşadıkları sorunları ve bu sorunlarla başa çıkma yöntemlerini belirgin bir şekilde ortaya koymaktır. Bu amaçla bağlantılı olarak hemşeri ilişkilerinin ve aile bağlarının bu sorunları çözmedeki işlevsel rolünü ortaya koymak diğer bir amaç olarak ifade edilebilir.

Yöntem

Bu makalede doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar geçen süreci içerisinde İstanbul'da medrese eğitimi alan taşralı medrese talebelerinin, İstanbul'da yaşadıkları sorunlar, bu sorunlarla başa çıkma yöntemleri ve aile bağlarının mahiyeti, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde bulunan vesikalardan elde edilen verilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Arşiv vesikalarının yanında belirtilen süre zarfı içerisinde İstanbul'da medrese talebesi olan kişilerin hatırat, anı ve otobiyografileri incelenmiş ve makalenin konusu ile ilgili çıkarımlarda bulunulmuştur. Arşiv vesikaları ve anı, hatırat ve otobiyografiler incelenmiş ve taşralı medrese talebelerinin İstanbul gibi büyük bir şehride tutunma çabalarında dair aydınlatıcı bilgiler elde etmek mümkün olmuştur. Dönem kaynaklarından elde edilen bu bilgilerden, doküman analizi yöntemi kullanılarak, makalenin içeriği oluşturulmuştur.

Bulgular

Bu makalede doküman analizi yöntemiyle elde edilen bulgular detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve İstanbul'da eğitim alan taşralı medrese talebelerinin yaşadıkları, barınma ve geçim sıkıntıları ifade edilmeye çalışılmıştır. Talebelerin bu sorunlarla başa çıkma yöntemleri olarak hemşeri bağlantılarını kullanmaları ve aileleri ile olan ilişkileri hususu derinlemesine tahlil edilerek ayrı başlıklar halinde ifade edilmiştir.

Medrese Eğitiminin Tercih Edilmesinde Aile Yönlendirmesinin Etkisi

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan insanlar daha önceki dönemlerin aksine çocuklarını Mahalle Mektebi sonrasında gönderebilecekleri medrese dışında alternatif eğitim kurumlarına sahiptirler.18. yüzyılın sonlarında kurulan Mühendishaneler, ilk modern okullar olarak değerlendirilmekle birlikte, Osmanlı Devleti'nin kadim eğitim kurumu olan medreseye de alternatif oluşturacak olan ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan, modern mekteplerin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Mühendishanelerin kurulması ile başlayan ve ardından Rüştiye, İdadi, Tıbbiye, Mülkiye gibi mekteplerin serpilerek ülke sathında yaygınlık kazanması sonrasında ailelerin daha önceki dönemlerin aksine bir tercihte bulunma durumu ortaya çıkmıştır. Zira bu yüzyılda hem modern mektepler birbiri ardına yaygınlık kazanmaktadır hem de medreseler eğitim vermeye devam etmektedir. Bu hususta hem ailelerin çocuklarının hangi kurumda eğitim alacaklarına yönelik hem de talebelerin bir tercihte bulunarak seçim yaptıklarına dair bazı örnekler söz konusudur.

Medrese eğitimi almış talebelerin medrese eğitimine yönelmesinde ailelerin etki sahibi olduğu ifade edilebilir. Babanın ulemadan olması bu durumda etkili olmasının yanında aile bünyesinde yer alan müderris, müftü, kadı gibi ilmiye sınıfına mensup kişilerin de bazı yönlendirmelerde bulunduğu gözlemlenmektedir. (Şahintürk, 2025, s. 118). David Kushner'in 500 ulema biyografisini inceleyerek elde etmiş olduğu istatistikte 19. yüzyılın sonlarında 500 örnekten 193'nün ulema ailesi olduğu ortaya çıkmıştır. (Kushner, 1994, s. 165-171) Bunun yanında aile yönlendirmesinin çocukların medrese eğitimi alma sürecinde etki sahibi olduğuna dair bireysel örnekler de söz konusudur. Misal olarak Ahmed Cevdet Paşa, Başkatipzâde Ragıp Bey, Ahmed Hamdi Akseki ve Silleli Musa Kazım Efendi gibi isimler ailelerinin kendilerini medrese eğitimi almaları için teşvikte bulunduklarını belirten isimlerdir.

Bu yönlendirmenin yanında taşrada yaşayan ailelerin çocuklarını İstanbul gibi büyük şehirlere göndermekten çekinmedikleri, aksine teşvikte bulundukları anlaşılmaktadır. Bu hususa dair yerinde örneklerden biri ailesinin Ahmed Hamdi Akseki'nin İstanbul'a gitmesi yönünde yapmış oldukları teşvik ve önerilerdir. Kendisi de bir müddet medrese eğitimi almış fakat tamamlayamamış olan babası Mahmud Efendi, birçok fedakarlıkta bulunarak Ahmed Hamdi Akseki'yi medreseye gitmesi için teşvik etmektedir. Ödemiş'te medrese eğitimi aldığı sırada babası onu ziyaret etmiş ve kendisine İstanbul'a gitmesi yönünde telkinde bulunduğunu tercüme-i halinde ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Ahmed Hamdi Akseki, babasının ona Ödemiş'te alacağı eğitimin yeterli gelmeyeceğini ve İstanbul'a gidebilirse daha iyi olacağına dair öğütler verdiğini aktarmaktadır. (Yücel, 1984, s. 14-16) 1908-1910 yılları arasında Kayseri'de medrese eğitimi alan Başkatipzâde Ragıp Bey'in medrese eğitimine başlamasında ve İstanbul'a eğitim için gitmesinde büyük babasının etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Anne ve babasının yaşının küçük olmasından dolayı İstanbul'a göndermekten çekindiklerini ifade eden Ragıp Bey, büyük babasının "*büyük balık büyük gölde büyür*" (Başkâtipzâde Ragıp, 1996, s. 25). diyerek onun İstanbul'a gitmesinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Anne ve babasının "*memleketin kadısı yerinde, müftüsü yerinde İstanbul'a gidip de parmak kadar çocuk ne olacak*" (Başkatipzâde Ragıp, 1996, s. 25) dediğini aktaran Ragıp Bey, yaşının küçük olması ve eğitimi için uygun şartların Kayseri'de de bulunduğunu düşünmelerinden dolayı anne ve babasının İstanbul'a gitmesini istemediklerini belirtmektedir. Anne ve babasının çocuklarını tek başına İstanbul'a göndermelerine yönelik sahip oldukları bu endişe ve çekinceler, Ragıp Bey'in çağdaşı birçok medrese talebesi için de geçerlidir. Bu bağlamda gerek arşiv vesikaları gerek de hatırat ve otobiyografilerde yer alan bilgiler, ailelerin çocuklarını medrese eğitimi için büyük şehirlere göndermekte hevesli fakat aynı zamanda birçok endişeye sahip olduklarını göstermektedir. Ailelerin çocuklarını uzak vilayetlere gönderme durumlarına yönelik bu endişeleri hafifletmek adına bazı önlemler almaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Diyar-ı Gurbette Medrese Talebelerinin Yaşadığı Zorluklar

Medrese talebeleri, memleketlerinden İstanbul gibi büyük şehirlere gitmelerini *diyar-ı gurbete azimet* (MŞH.SAİD. 105.9.) ve bu hususla bağlantılı olarak ailelerinden ve memleketlerinden uzak olma durumlarını *garîbü'diyar* (BOA, A.MKT.NZD. 329/49.) olarak tanımlamaktadırlar. Arşiv vesikaları ve

kendilerinin kaleme aldığı hatırat ve anılar birçok medrese talebesinin gurbette olmanın getirmiş olduğu zor şartlarla mücadele etmek zorunda kaldıklarını göstermektedir. Elbette bu durum bütün medrese talebeleri için geçerli değildir. Misal olarak Ahmed Cevdet Paşa, ailesinin sağlamış olduğu maddi destek sayesinde kendi ifadesi ile diğer talebelere nispetle "*beyler gibi geçinirdim*" (Ahmed Cevdet, 1986, s. 6) demektedir. Başkatipzâde Ragıp Bey de Cevdet Paşa gibi durumu iyi olan talebelerdendir. O da ailesinin sağlamış olduğu maddi destek ve İstanbul'da elde etmiş olduğu hemşeri bağlantıları sayesinde oldukça iyi bir talebelik dönemi geçirmiştir. (Başkâtipzâde Ragıp, 1996, s. 35). Fakat hem Cevdet Paşa'nın hem de Ragıp Bey'in medrese talebesi olduğu yıllarda diğer bazı talebelerin kalacak yer bulma, iaşelerini temin etme ve kitap satın alma gibi eğitimleri için gerekli harcamaları yapma noktasında zorluk çekmektedir.

Bu durum ailelerinden erken yaşlarda ayrılan talebeler için çok daha zor olsa gerektir. Zira hem derslere uyum sağlama hem de bu gibi zorluklarla başa çıkma noktasında diğer talebelere göre daha çok zorlandıkları, birçoğunun eğitimini yarıda bırakarak memleketlerine döndükleri anlaşılmaktadır. Başkatipzâde Ragıp Bey, İstanbul'a medrese eğitimi için gittiğinde yirmili yaşlarda olduğunu belirtmektedir. Yirmili yaşlar 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başarında medrese eğitiminde belirli bir ilerleme katetmiş talebelerin yaşına tekabül etmektedir. Dolayısıyla Ragıp Bey'in ailesinin yaşı küçük olarak tanımladığı yirmili yaşlardan çok daha erken yaşlarda İstanbul'a veya büyük vilayetlere medrese eğitimi için gitmiş talebeler bulunmaktadır. Bu durum 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında daha düşükken yüzyılın sonlarına doğru artmış olmalıdır. Zira Rüştiye Mekteplerinin yaygınlaşmasından önce Mahalle Mektebi'nden mezun olan talebeler doğrudan medrese eğitimine başlamaktaydı. Fakat yüzyılın sonlarına doğru Rüştiye Mekteplerinin, artan sayısıyla beraber, medrese eğitimine başlayan talebelerin mezun olduğu bir mektep haline gelme durumu giderek yaygınlık kazanmıştır. (Şahintürk, 2025, s. 141). Bu durum daha geç yaşlarda medreseye başlayan talebelerin sayısını arttırsa da daha erken yaşlarda medreseye başlayan talebelerin varlığı da devam etmiştir. Erken yaşta gurbette bulunma ve Mahalle Mektebi mezuniyetinden sonra doğrudan İstanbul gibi büyük şehirlerde medreseye başlama durumu dönemin arşiv vesikalarının gösterdiği ölçüde oldukça yaygındır. Misal olarak, 1844-1854 yılları arasında Sultanahmet Medresesi'ne kayıt yaptırmış olan 136 talebenin 74'ünün yaşı 20'nin altındadır. 15 yaşın altındaki talebe sayısı ise 23'tür. (BOA, NFSd. 190.) Aynı tarih aralığında Mahmud Ağa Medresesi'ne kayıt yaptırmış 35 talebenin 17'si 20 yaşın altındadır. Beş talebenin yaşı ise 15 yaşından küçüktür. (BOA, NFS.d. 190.) Aynı tarih aralığında 20 yaş altı talebe sayısı belirtilen medreseler kadar yüksek olmasa da Tabhane Medresesi'nde de bulunmaktadır. Bu medreseye 1844-1854 yılları arasında kayıt yaptırmış 104 talebenin 35'i 20 yaşın altındadır. 7 talebe ise 15 yaşından küçüktür. (BOA, NFS.d. 188.) Bu durum ilerleyen yıllarda da benzer şekildedir. 1858 yılında Sultan Bayezid Medresesi'ne kayıt yaptırmış 25 kişinin 6'sı 20 yaşından küçüktür. 15 yaşın altında ise 2 talebe bulunmaktadır. (BOA, NFS.d. 437.) 1868 yılında aynı medreseye kayıt yaptırmış 16 kişinin 6'sı 20 yaşın altındadır. (BOA, NFS.d. 437.) 1869 yılında Papaszâde Medresesi'ne kayıt yaptıran toplamda 38 talebenin 18'ini 20 yaş altındaki talebeler oluşturmaktadır. (BOA, NFS.d. 437.) 1909 yılında Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne kayıt yapan 32 talebenin ise 16'sı 20 yaşın altıdadır. (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2224.)

İstanbul'da bulunan çeşitli medreselerde eğitime başlayan talebelere dair verilen bu örnekler, 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar erken yaşlarda medreselere kayıt yapıldığını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda bazı talebelerin daha erken yaşlarda ailelerinden uzakta yaşamaya başladığı anlamına gelmektedir. 20 yaşın altında medreseye kayıt yaptırmış talebelerin bazı medreselerde yarından fazla, bazılarında yarıya yakın olması, erken yaşlarda medrese eğitime başlama hususunun oldukça yaygın olduğuna işaret etmektedir. Verilen medrese örneklerinde kayıt yaptıran talebelerin neredeyse tamamı İstanbul dışından gelen kişilerdir. Bu durum hem aileler açısından hem de talebeler açısından oldukça zor bazı durumları da beraberinde getirmiş olmalıdır. Özellikle yaşı küçük olan ve daha önce medrese eğitimi almamış, Mahalle Mektebi mezuniyetinin ardından doğrudan medrese eğitimine, farklı ve uzak bir şehirde başlayan talebeler için İstanbul, uyum sağlanması zor bir şehirdir. 1880 yılında taşradan İstanbul'a medrese eğitimi için gelen Hüseyin Kâmil Ertur bu zorlukları yaşayan ve İstanbul'da tutunmaya çalışan bir talebe olarak oldukça yerinde bir örnektir. Onun anlattıkları birçok açıdan bir taşra talebesinin İstanbul'da yaşadığı zorluklara ışık tutar vaziyettedir. 1880

yılında memleketi olan Tire'den Rüştiye Mektebi mezunu bir talebe olarak İstanbul'a gelen Hüseyin Kâmil Ertur, oldukça yabancı olduğu bu şehirde yaşadığı şaşkınlıkları detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Bir "*mahşer*" olarak nitelendirdiği İstanbul, birçok açıdan onda karamsar duygular uyandırmıştır. Zira İstanbul oldukça kalabalık ve karışık bir şehirdir, "*İmparatorluğun dört bir yanından kimisi benim gibi okumak, bir şeyler öğrenmek için, kimisi İstanbul'un taşı toprağı altın olduğunu duyduğu için gelmiş insanlarla, Avrupa'da yitirilen topraklardan kaçan göçmenler*"in (Ertur, 1994, s. 17) oluşturduğu bu kaos ortamı 18 yaşında, küçük bir Anadolu kasabasından İstanbul'a gelen Hüseyin Kâmil Ertur için şaşkınlık uyandıran bir manzaradır. 19. yüzyılın sonlarında medrese eğitimi almak için taşradan İstanbul'a gelen birçok medrese talebesinin benzer duygular içerisinde olduğu ifade edilebilir. Zira birçok medrese talebesinin İstanbul'da aşmak durumunda olduğu sorunlarla o da yüzleşmek ve onlarla mücadele etmek zorundadır. Önce kalacak bir yer bulmaya çalışmış ve kısa süre içerisinde maddi imkânsızlık dolayısıyla geçim derdine düşmüştür. İstanbul'a yabancı olduğu için nasıl davranacağı bilmeyen Hüseyin Kâmil Ertur, medrese eğitimi aldığı üç yıl boyunca kalacak yer konusunda sıkıntı yaşamıştır. İstanbul'a ilk geldiğinde Tahtakale'de oldukça kötü koşullar altında Davut Han adında bir yerde konaklamış, daha sonra Fatih'te Deve Han'ın içerisinde bulunan bir nalbant dükkanının üst katına yerleşmiştir. (Ertur, 1994, s. 16) Bir medrese odasına yerleşme hayallerinin gerçekleşmesi ise oldukça zordur. Zira kendi ifadesi ile bir talebenin İstanbul'da bir medrese odasına yerleşmesi on yıla kadar sürmektedir. (Ertur, 1994, s. 17) Medresede bir odaya yerleşemeyen diğer birçok talebe gibi o da belirli bir ücret karşılığı han odalarında konaklamak zorundadır. Dönemin arşiv vesikaları Hüseyin Kâmil Ertur'un yaşadığı kalacak yer sorununun diğer medrese talebeleri için de geçerli olduğu konusunda ittifak halindedir. (BOA, Y. PRK. MŞ, 7-77.) Talebe kayıt defterleri incelendiğinde İstanbul'daki medreselere kayıtlı talebe sayısının, oda sahibi olan talebelerden oldukça yüksek olduğu görülecektir. Tablo-1 ve Tablo-2'de gösterildiği üzere İstanbul'da bulunan bazı medreselerin oda sayısı ve kapasitesi sabit kalmasına karşın yüzyılın ortalarından sonlarına doğru kayıt sayısı artış göstermiştir. Tablolardaki bu verilerden, medrese talebeleri için kalacak yer sorununun giderilmesi hususunun yüzyılın sonuna doğru daha zor hale geldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 1. 1844-1854 Yılları Arasında İstanbul'da Bulunan Bazı Medreselerde Oda Sahibi Olan ve Olmayan Talebelerin Sayısı

Medrese İsmi	Oda Sahibi Talebe Sayısı	Oda Sahibi Olmayan Kayıtlı Talebe Sayısı	Toplam
Hasan Paşa Medresesi (BOA, NFS.d. 185.)	17	27	44
Papaszade Medresesi (BOA, NFS.d. 185.)	41	46	87
Darü'l-Hadis-i Süleymaniye (BOA, NFS.d. 186.)	35	62	97
Medrese-i Evveli Süleymaniye (BOA, NFS.d. 186.)	54	95	149
Şehzade Medresesi (BOA, NFS.d. 187.)	42	54	96
Tabhane Medresesi (BOA, NFS.d. 188.)	61	106	167

Tablo 2. 1856-1869 Yılları Arasında İstanbul'da Bulunan Bazı Medreselerde Oda Sahibi Olan ve Olmayan Talebelerin Sayısı

Medrese İsmi	Oda Sahibi Talebe Sayısı	Oda Sahibi Olmayan Kayıtlı Talebe Sayısı	Toplam
Bayezid Medresesi (BOA, NFS.d. 437.)	31	225	256
Papaszade Medresesi (BOA, NFS.d. 437.)	52	218	270
Darü'l-Hadis-i Süleymaniye (BOA, NFS.d. 438.)	44	164	208
Süleymaniye Mülazımlar Medresesi (BOA, NFS.d. 438.)	37	129	166
Siyavuş Paşa Medresesi (BOA, NFS.d. 439.)	29	179	208
Kalenderhane Medresesi (BOA, NFS.d. 188.)	24	92	116

Medresede oda sahibi olamayan talebeler için İstanbul'da tutunmak oda sahibi talebelere nazaran oldukça zordur. Bu aynı zamanda maddi olarak daha çok gider anlamına gelmektedir. Hüseyin K. Ertur, bu hususta, hem çok kötü koşullara sahip yerlerde kalmak zorunda kaldığını hem de kira ücretine güç yettiremediğine değinmektedir. Bir arkadaşı ile birlikte kiraladıkları han odasında bir yıl geçirmiştir. Çoğu zaman peynir ekmekle idare etmek durumunda kaldığını ifade eden Hüseyin Kâmil Ertur, oda kirasını güçlükle ödeyebildiklerinden bahsetmektedir. İlk geldiği yılın sonunda tatil zamanı geldiğinde memleketine gitmek istediği halde gidememiş, kendisi gibi zor durumda olan oda arkadaşını memleketine ancak gönderebilmiştir. (Ertur, 1994, s. 19) Farklı han ve odalarda zaman zaman borçlanarak konaklama ihtiyacını gidermek zorunda kalmış ve böyle geçip giden üç yılın ardından Hamidiye Medresesi'nin sınavlarına girerek kazanmış ve oda sahibi olabilmiştir. (Ertur, 1994, s. 25)

Elbette medrese talebelerinin tamamı Hüseyin Kâmil Ertur'un tecrübesine sahip değildir. İşleri yolunda giden, ailesinden maddi destek alabilen ve İstanbul'da özellikle hemşeri bağlantıları vasıtasıyla daha iyi koşullara sahip olabilen talebeler de bulunmaktadır. Fakat medrese talebelerinin çoğu bu zor koşullara uyum sağlayamayarak medrese eğitiminden vazgeçme, başka işlerle meşgul olma veya memleketine geri dönme durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Başkatipzâde Ragıp Bey, kalacak yer bulma sorunu yaşadığından ve İstanbul'un yabancısı olmasından dolayı İstanbul'u terk etme eşiğine geldiğini şu satırlarla ifade etmektedir: *"…bir hafta kadar yabancı kuş gibi sabahtan akşama kadar İstanbul'u gezip, dolaşıp medreselere gidip melül, mahzun bir hal-i ruhda kaldım. Ve gurbet alemi pek güç geldi. İstanbul'un güzel hayatı, ailemi bana tahassür (hasret) ve giryandan başka bir his vermiyordu. Hatta pek ziyade sıkıldığımdan dolayı İstanbul'dan vazgeçmek fikri dahi yok değildi. Medrese medrese dolaştım bir hücre bulmak imkânı yoktu*." (Başkatipzâde Ragıp, 1996, s. 27) Başkatipzâde Ragıp Bey'in ayrıntılı bir şekilde izah ettiği bu durum diğer birçok medrese talebesi için de geçerli olmalıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başları için, birçok sebepten dolayı medrese eğitimini tamamlayamayan talebelerin sayısı oldukça yüksektir. Bu durumda gurbet hayatının içerisinde olmaları hasebiyle maddi sıkıntıların en belirleyici etken olduğu ifade edilebilir. Özellikle İstanbul gibi bir yerde medrese talebelerinin tutunması ve sadece eğitimleriyle ilgilenmeleri zor görünmektedir. Bu duruma ilaveten medreseden mezun olmak da uzun yıllar alabilmektedir. Bu gibi sebeplerden ötürü, her ne kadar medreselere kayıt sayısı yüksek olsa da eğitimi devam ettirebilen talebe

sayısı, bu sayının daima altında kalmıştır. Bu durumu medrese kayıt defterlerinden tespit etmek mümkündür. Birçok medrese talebesinin, kaydolduğu yıl yahut bir yıl sonra memleketine gittiği ve bir daha geri dönmediği anlaşılmaktadır. Kayıt defterlerindeki bu veriler onların medrese eğitimini mi terk ettikleri yahut İstanbul'u mu tamamen terk ettikleri konusunda çok açık değildir.

Medreseye kayıt olduktan sonra ilk hareket olarak memleketine giden, fakat döndüğüne dair bir kayıt bulunmayan bu talebeleri, her iki açıdan da değerlendirmek mümkündür. Misal olarak Ahmed Çelebi Medresesi'ne H.1261-1267 tarihleri arasında 49 talebenin kayıt yaptırmış olduğu halde, bu talebelerin 13'ünde hiçbir hareket kaydedilmemiştir. Tek harekette bulunan, yani kaydolduğu tarihten sonra memleketine yahut başka tek bir yere gitmiş olan talebe sayısı ise 23'tür. Bu 23 kişi içinden memleketine giden 12 kişinin üçü dönüş yapmış, 9'u bir daha medreseye geri dönmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir şehre giden 11 kişinin 7'si geri dönmüş, 4'ü dönüş yapmamıştır. Hiçbir hareket içermeyen talebelerle memleketine veya başka bir şehre gidip dönmeyenlerin toplamı ise 26'dır. Dolayısıyla 26 kişinin kayıt yaptırdığı halde aktif olmayan talebeler olduğu ifade edilebilir. Bu kişiler arasında kayıt yaptırdığı yıl yahut bir yıl sonra memleketine gidip geri dönmeyen kişilerin, memleketlerine gitmiş olmalarından ve daha dönmemiş olmalarından dolayı, İstanbul'daki şartlara ayak uyduramadıkları yorumu yapılabilir. Bu kişiler medresede oda sahibi olmayan ve diğer aktif talebelere göre yaşları daha küçük talebelerdir. Misal olarak 22 Safer 1261/2 Mart 1845 tarihinde Ahmed Çelebi Medresesi'ne kayıt yaptırmış olan 14 yaşındaki Osmanpazarlı Veliyüddin bin Mustafa adlı talebe, 23 Cemaziyelevvel 1261/30 Mayıs 1845 tarihinde memleketine geri dönmüş ve bir daha İstanbul'a gelmemiştir. (BOA, NFS.d. 185.) Aynı tarihte kayıt yaptıran 18 yaşındaki Gümülcineli Ahmed Efendi bin İbrahim ise aynı yıl Selanik'e gitmiş ve bir daha geri dönmemiştir. (BOA, NFS.d. 185.) Her iki talebenin de isimleri bu defterden daha sonra tutulan, Ahmed Çelebi Medresesi'ne 1857-1869 yılları arasında kayıt yaptıran talebeleri ve bu tarih aralığından önce kayıtlı bulunan oda sahibi talebeleri gösteren defterde yoktur. Dolayısıyla bu iki talebenin, diğer hareket içermeyen ve gidip dönmeyen talebelerle birlikte medrese eğitimlerini İstanbul'da sonlandırdıkları ifade edilebilir. Buna karşın hareket içeren ve aktif talebe oldukları anlaşılan talebelerin her iki defterdeki varlıkları talebeliklerini devam ettirdiklerini göstermektedir. Misal olarak 1262/1846 yılında, 18 yaşında iken Ahmed Çelebi Medresesi'ne kayıt yaptıran Gümülcineli Murad Efendi bin Süleyman adlı talebe, aynı yıl Selanik'e gitmiş ve geri dönmüştür. 1263/1847 yılında ise Silistre'ye giden Murad Efendi aynı yıl geri dönmüştür. NFS.d. 185 numaralı defterde 1267/1850 yılına kadar İstanbul'dan çıkıp geri gelen Murad Efendi'nin talebeliği, bu defterden sonra tutulmuş olan NFS.d. 437 numaralı defterdeki verilere göre de devam etmektedir. Bu defterde ise Murad Efendi'nin 1850-1856 yılları arasındaki bir tarihte oda sahibi olduğu anlaşılmaktadır. (BOA, NFS.d. 437.) Murad Efendi örneğinde olduğu gibi medreseye kayıt tarihinden itibaren gidiş ve dönüş tarihleri yazılı ve yoğun bir hal içeren kişilerin aktif talebe oldukları anlaşılmaktadır. Aynı medreseye 1847 yılında kayıt yaptırmış 26 yaşındaki Şumnulu Halil Efendi bin Ahmed adlı talebe 1851 yılına kadar İstanbul'dan memleketine ve diğer vilayetlere gidip gelmiştir. (BOA, NFS.d. 185.) Şumnulu Halil Efendi'nin eğitimini sürdürdüğüne işaret eden bu hareketliliğin takibini, daha sonra tutulan kayıt defterinden de takip etmek mümkün olmaktadır. NFS.d.437 numaralı bu defterde Halil Efendi H.1273/1857 yılında da talebe olarak görünmektedir ve aradan geçen süre içerisinde bir odaya yerleşmeyi başarabilmiştir. (BOA, NFS.d. 437., s. 146)

Ahmed Çelebi Medresesi'ne dair verilen bu ayrıntılı örneklerin ortaya koyduğu durum diğer medreseler için de geçerlidir. Taşradan İstanbul'a medrese eğitimi için gelen talebelerin azımsanmayacak bir derecede talebelik hayatlarını sürdüremedikleri ve memleketlerine geri döndükleri anlaşılmaktadır. Misal olarak H.1273-1286 yılları arasında Sultan Ahmed Medresesi'ne kayıt yaptıran 364 talebenin 163'üne dair NFS.d 441 numaralı defterde ya hiçbir hareket kaydedilmemiştir yahut birçoğunda olduğu gibi bu talebeler İstanbul'dan çıkmışlar ve geri dönmemişlerdir. (BOA, NFS.d. 441., s. 150-161) Yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında da benzer bir durum vardır. Birçok talebenin medreseye kaydolduktan sonra eğitim hayatını sürdüremeyerek memleketine geri dönmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bazı talebelerin ise nerede olduğu bilinmemektedir. Misal olarak Sultan Ahmed Medresesi'ne 27 Ağustos 1317 tarihinde kaydolan Kandıralı Hazım Efendi, en son R.1324 yılında Bandırma'ya gittiğine dair bir kayıt bulunmaktadır. Bu kaydın yanına sonradan düşüldüğü anlaşılan "*bir*

senedir mahallinde yoktur, terkin-i kayd" (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2224., s. 15) ifadesinden medreseden kaydının silindiği anlaşılmaktadır. Cedid Mehmed Efendi Medresesi'ne R.1318 yılında kaydolan Hüseyin Efendi adlı talebe ise şuhur-i selase dolayısıyla İstanbul'dan çıkmış ve bir daha geri gelmemiştir. (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2224., s. 27) 27 Ağustos 1321 tarihinde Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne kaydolan Süleyman Efendi'nin ise R.1326 yılında isminin yanında düşülen, "*terk-i tahsil ederek memleketine gitmiştir*" (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2225., s. 2) ifadesinden İstanbul'u terk ederek memleketine döndüğü anlaşılmaktadır. Bu örneklerin sayısını arttırmak mümkün olmakla birlikte, verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere İstanbul'a medrese eğitimi için gelen talebelerin birçoğu için işlerin yolunda gitmediği ifade edilebilir. Elbette bu talebelerin İstanbul'da eğitim hayatlarını sürdürememelerinin tek gerekçesi gurbet hayatı, aile özlemi ve geçim şartlarının zorluğu değildir. Fakat özellikle kalacak yer bulamama durumunun talebelerin memleketlerine dönmesinde belirleyici olduğu söylenebilir. Özellikle erken yaşta İstanbul'a gelen ve oda sahibi olamayan talebelerin aynı yıl memleketlerine geri dönmüş olmalarındaki yoğunluk bu hususun önemli bir etken olduğuna işaret etmektedir. Yine de bazı talebelerin memleketlerine dönmek için farklı gerekçelere sahip oldukları söylenebilir. Sağlık sorunları ve çeşitli sebeplerden dolayı İstanbul'a uyum sağlayamama gibi hususlarda da talebelerin ilk çareyi memleketlerine dönmekte bulduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da bir medrese talebesi olan Necip Efendi'nin 30 Mayıs 1870 tarihinde memleketine dönmek için yardım talebi amacıyla kaleme almış olduğu arzuhal bu duruma örnek verilebilir. Necip Efendi arzuhalinde Halep'ten medrese tahsili için geldiğini ve İstanbul'un "*ab ve havasıyla imtizaç*" kuramaması sebebiyle memleketine dönmek istediğinden bahsetmektedir. (BOA, ZB. 3-31.)

Benzer bir amaçla, 18 Haziran 1856 tarihinde medrese talebesi Mustafa Naili Efendi tarafından yazılan arzuhaldeki ifadeler çok daha çık bir şekilde, eğitim hayatını sürdürmekte zorluk yaşayan bir talebenin memleketine dönmeyi tek çare olarak gördüğünü göstermesi açısından oldukça önemlidir. Mustafa Naili Efendi, uzun müddetten beri İstanbul'da talebedir ve ifadesine göre İstanbul'un hava ve suyu ile uyum sağlayamamıştır. Nerdeyse her gün hastalık derdi ile uğraşmaktadır. Mustarip olduğu hastalık dolayısıyla tek çaresi ise ailesinin yanına dönmektir. Bunu "*sıla-i rahimden gayrı çare kalmadığı*" (BOA, A.MKT.UM. 240-10.) ifadesi ile belirten Mustafa Naili Efendi, memleketine dönmek için maddi destek talebinde bulunmaktadır.

Medrese talebelerinin İstanbul'da yaşadıkları çeşitli sorunlardan dolayı memleketlerine dönme zorunluklarına dair verilen bu örnekler, İstanbul gibi büyük şehirlerde talebe olmanın ve talebelik hayatını sürdürebilmenin zorluklarına işaret etmektedir. Bu zorlukların temelinde yatan etmen olarak maddi imkansızlıklar belirgin bir şekilde anlaşılıyor olsa da çözüm yönteminin memlekete, ailelerinin yanına dönmekte bulunması asıl sorunun; tüm sorunların birleşimi olan gurbet hayatı olduğunu göstermektedir. Gurbet hayatının getirmiş olduğu zorlukları hafifletmek adına hem ailelerin hem de talebelerin bazı çözüm yöntemleri ürettikleri anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki ailelerin medrese eğitimi için İstanbul gibi büyük şehirlere gönderdikleri çocuklarını diğer bir aile bireyinin yanına veya onlarla birlikte göndermeleridir. İkincisi ise talebelerin büyük oranda aile yönlendirmesiyle edinmiş oldukları akrabalık ve hemşerilik bağlantılarıdır.

Gurbetle Başa Çıkma: Çömezlik Geleneği ve Hemşeri Bağlantıları

Doğup büyüdüğü şehrin dışına çıkıp, başka bir şehirde eğitim alma niyeti taşıyan talebeler için klasik Osmanlı medrese sisteminin benimseyici bir yapısı olduğu ifade edilebilir. Medrese eğitim sisteminin temel noktalarından birini teşkil eden bu yapı tecrübesiz ve şehre yabancı talebenin daha tecrübeli bir talebenin yanına yerleşmesi ve ondan hem maddi hem öğrenim açısından faydalanması esasına dayanmaktadır. Tecrübeli ve yaşça büyük bir talebenin kaldığı odaya çömez (İpşirli, 1993, s. 380) adı verilen talebenin yerleşmesi ile başlayan *oda refikliği* ilişkisi gerçekte karşılıklı yarar ilişkisi olarak da değerlendirilebilir. Klasik Osmanlı medreselerinde bir gelenek haline gelen bu ilişkinin 19. yüzyılda da devam ettiği ifade edilebilir. Hem arşiv vesikaları hem de hatırat literatürü çömezler ile tecrübeli talebeler arasındaki bu ilişkinin hem varlığına dair bilgiye erişmemizi hem de ayrıntılarına vâkıf olmamızı sağlamaktadır. Ahmed Cevdet Paşa'nın bu hususdaki değerlendirmeleri dikkate değerdir. Maddi durumu iyi bir talebe olan Cevdet Paşa, odasında bulunan çömezin kanaat ehli talebelerden biri olduğuna dikkat çekerek, böyle talebelerin sayısının çok olduğunu ifade etmektedir. Bu çömez talebeler,

Cevdet Paşa örneğinde olduğu gibi odanın temizlik ve düzenine dair ihtiyaçları karşılamakla görevlidir. Ayrıca yemek yapma vazifesi de bu çömeze aittir. Cevdet Paşa, bu hizmetler karşılığında yemek ve ihtiyaç masraflarını karşılayarak, dersleri ile meşgul olduğunu belirtmektedir. (Ahmed Cevdet, 1986, s. 6) Cevdet Paşa'nın aktarmış olduğu bu bilgilerden çömezlerin, yemek ve barınma ihtiyacının giderilmesi karşılığında tecrübeli talebenin hizmetlerini gören bir talebe olduklarına dair bir portre ortaya çıkmaktadır. Bu bir ölçüde doğru olmakla birlikte bu ilişkinin zamanla birbiri adına fedakârlık yapmaktan çekinmeyen iki talebenin arkadaşlığına dönüştüğüne dair örnekler de bulunmaktadır. (Ertur, 1994, s. 18) Oda arkadaşlığının çömez talebeye sağlamış olduğu maddi katkıların yanında ilmi olarak kendisini geliştirmesi sürecine de katkı sağladığı ifade edilebilir. Hüseyin Kâmil Ertur kalmış olduğu odalarda medrese eğitimine yeni başlayan talebelere ders verdiğinden bahsetmektedir. Hatta bir müderrisin önerisiyle geri kalmış talebelere ders vermesi karşılığında geçici olarak bir odaya dahi sahip olabilmiştir. (Ertur, 1994, s. 25) Halil Halid Efendi ise amcasının yardımıyla bir çömez olarak Ayasofya-i Sagir Medresesi'nde bir odaya yerleşmesinden sonra, odasında bulunduğu kişinin kendisine derslerinde yardımcı olduğundan bahsetmektedir. (Halil Halid, 2008, s. 55)

Medreseye yeni başlayan, yaşı küçük talebeler için gurbet hayatına uyum sağlama, yemek ve barınma ihtiyacını giderme ve derslerinde ilerleme sağlama gibi birçok yararı içerisinde barındıran çömezlik süreci, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında da devam ettirilen bir uygulamadır. Medrese kayıt defterlerinde oda sahibi talebelerin birbiri ile olan yaş farkları tecrübeli talebe-çömez ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Yine de her oda sahibi olan talebe arasındaki ilişkinin böyle bir ilişki olmadığı ifade edilmelidir. Misal olarak, yirmi odalı Hâkim Çelebi Medresesi'nin 1844 yılındaki oda sahibi talebeleri arasında dört oda için bu yorum yapılabilmektedir. Bir numaralı odada sakin Abdullah Efendi bin Ahmed 35 yaşında iken oda arkadaşı ve muhtemelen çömezi olan Mustafa Efendi bin Ali 17 yaşındadır. (BOA, NFS.d. 185., s. 15) Üç numaralı odada ise ayrıntılarına ilerleyen satılarda değinilecek olan kardeşlikten doğan bir aile bağı söz konusudur. Bu odada sakin 30 yaşındaki Ömer Efendi bin Ahmed ve 15 yaşındaki Behram Hüseyin bin Ahmed arasında ağabey-kardeş ilişkisi vardır. (BOA, NFS.d. 185., s. 15) Dört numaralı odada da 31 yaşındaki Denizlili Mehmed Emin Efendi bin Ali ile 13 yaşındaki Bayramiçli Mustafa bin Ali adlı talebeler arasında tecrübeli talebe-çömez talebe ilişkisi olduğu ifade edilebilir. 17 numaralı oda da ise 40 yaşındaki İsmail Efendi bin Hüseyin ile 15 yaşındaki Ahmed bin Mustafa bu hususa örnek teşkil eden talebelerdendir. Geri kalan 16 odada ise birbirine yakın yaşlardaki akran sayılabilecek talebeler kalmaktadır. (BOA, NFS.d. 185., s. 15)

Tecrübeli talebe-çömez ilişkisine dair örneklere daha sonraki dönemde de rastlamak mümkündür. Misal olarak 1855 yılında Fatih Tetimme-i Sadis Bahr-i Siyah Medresesi'nde bulunan on odanın altısında bu durumun varlığına işaret eden örnekler söz konusudur. Bu medresenin bir numaralı odasında sakin üç talebenin arasındaki yaş farkları akran olmadıklarını göstermektedir. Bu odada sakin Osman Efendi bin Hasan, H.1253 doğum yılı ile odanın en genç bireyidir. Odanın diğer sakini Hasan Efendi bin Ali ise H.1245 doğumludur. Odanın en yaşlı talebesi ise H.1238 doğumlu Mehmed Ali Efendi'dir. (BOA, NFS.d. 440., s. 293) Bu bilgilerden Osman Efendi'nin diğer iki talebenin çömezi olduğu ifade edilebilir. Üç numaralı odada ise odanın en yaşlı talebesi ile en genç talebesi arasındaki yaş farklı yirmidir. Bu odada H.1252 doğumlu Mehmed Efendi bin Tüccar Hacı Hasan'ın, H. 1243 doğumlu Yusuf Efendi bin Tüccar Mustafa ve H.1223 doğumlu Emin Efendi bin Mustafa'nın çömezi olduğu anlaşılmaktadır. (BOA, NFS.d. 440., s. 293) Aynı medresede kalan 6, 7, 8 ve 10. odalardaki talebeler için de benzer yorumda bulunmak mümkündür. (BOA, NFS.d. 440., s. 293-295) Medreselerde kayıtlı ve aynı odada kalan tecrübeli talebe-çömez ilişkisine dair örnekler çoğaltılabilir.

Çömezlik geleneğinin yanında tecrübesiz ve şehre yabancı talebelerin gurbet hayatını kolaylaştıran bir diğer dikkat çekilmesi elzem husus ise hemşeri bağlantılarıdır. Hem arşiv vesikaları hem de hatırat literatürü, büyük şehirlere eğitim amacıyla giden medrese talebelerinin çok yaygın bir şekilde hemşeri bağlantılarını kullandıklarını göstermektedir. Bu durumun yaygınlığı aynı şehirden veya birbirine kültürel ve sosyolojik açıdan yakın şehirlerden İstanbul'a gelen talebelerin aynı medresede yoğunlaşmasına yol açmıştır. Öyle ki bu yoğunlaşma uzun yıllar devam etmiş, bazı medreseler, yıllar boyunca aynı şehirden gelenlerin ortak adresi olmuştur. Taşradan İstanbul'a gelen talebelerin yoğun

olarak şehre alışma, kalacak yer bulma ve medreseye kaydolma aşamalarında ilk başvurdukları yöntem de bir hemşeri bulmak ve ondan yardım almaktır. Talebelerin bu ortak eğilimi medreselerdeki hemşeri yoğunluğunun en önemli nedenlerindendir. Misal olarak 1854 yılında medrese talebeleri arasında çıkan asayiş sorunlarından dolayı sorguya çekilen Fatih Tetimme-i Sâni Medresesi'nde talebe olduğu anlaşılan Ahmed Efendi, İstanbul'a ilk geldiğinde doğrudan hemşerisi olan Fatih Camii Kayyumbaşısı İbrahim Efendi ile irtibata geçmiş ve onun yardımıyla medreseye kaydolmuştur. (BOA, İ.MVL.302.) Hüseyin Kâmil Ertur da benzer bir eğilimle İstanbul'a geldiğinde kalacak yer sorununu çözmek için bir hemşeri arayışı içerisine girmiştir. Tireli olan Hüseyin Kâmil Ertur, hemşerisi Kara Uhut Köyünden Mehmed Efendi'yi bularak, onun yardımıyla kalacak yer bulabilmiştir. (Ertur, 1994, s. 16) Başkatipzâde Ragıp Bey de Kayseri'den ayrılmadan babasının İstanbul'da bulunan bazı tanıdıklarına tavsiye mektupları yazma niyetinden bahsetmektedir. Her ne kadar babasının bu mektupları yazmaktan vaz geçtiğini ve kendisini Allah'a emanet ederek İstanbul'a gönderdiğini ifade etmişse de Ragıp Bey İstanbul'a gelir gelmez bir hemşerisi ile irtibata geçmiştir. (Başkatipzâde Ragıp, 1996, s. 26) Öyle ki "*İstanbul'da garip kuşlar gibi yâr ve refiksiz gezdiği*"ni ifade ettiği zorlu bir süreçte bu bağlantı imdadına yetişmiş ve kalacak bir yer bulmasına yardım etmiştir. (Başkatipzâde Ragıp, 1996, s. 27) Verilen bu örneklerden talebelerin büyük oranda aile yönlendirmesiyle İstanbul'a gittiklerinde kimi kişilerle iletişime geçerek işlerini kolaylaştırdıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlantıların özellikle kalacak yer bulma hususunda işlevsel olduğu görülmektedir. Bu sebeple medreselerdeki odalarda kalan talebeler birbirinin hemşerisi olmaktadır. Bu husus her medrese için yoğunluk arz etmese de bazı medreselerde hemşeri talebeler yoğunluk kazanmış, bu yoğunluk, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca ve 20. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Misal olarak Grafik-1'de Ekmekçizâde Ahmed Paşa Medresesi'ne 1844-1854 (BOA, NFS.d. 186., s. 127-131), 1856-1869 (BOA, NFS.d. 439., s. 69-77) ve 1884-1907 (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2219., s. 159-173) yılları arasında kayıt yaptıran talebelerin memleketleri gösterilmiştir.

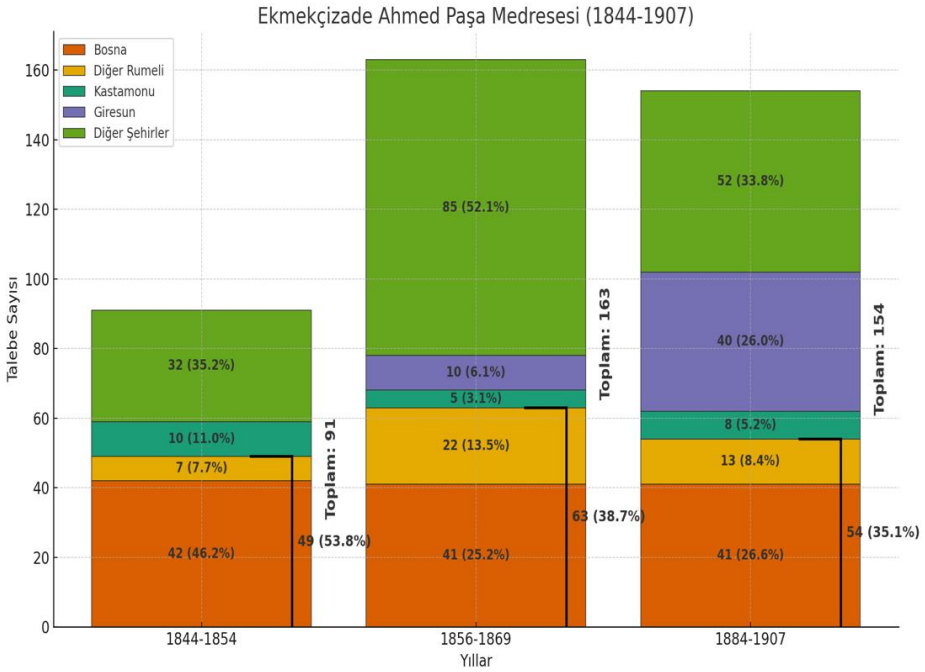

Grafik 1. 1844-1854, 1856-1869, 1884-1907 Yılları Arasında Ekmekçizade Medresesi'ne kayıt Yaptırmış Talebelerin Memleketleri

Ekmekçizâde Ahmed Paşa Medresesi, medrese talebelerinin edinmiş oldukları hemşeri bağlantıları sayesinde nasıl da bir medresede yoğunlaştıklarını göstermesi açısından oldukça yerinde bir örnektir. 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar bu medreseye kayıt yaptırmış talebelerin ağırlıklı olarak Rumeli kökenli oldukları anlaşılmaktadır. Daha dar anlamda Bosnalı talebeler Ekmekçizâde Ahmed Paşa Medresesi'nin belirtilen tarihi periyodda daima en fazla talebe grubunu oluşturmuşlardır. Bosnalı talebeleri takip eden Kastamonulu talebeler 20. yüzyılın başlarına kadar belirli

bir sayıda medresede bulunmuş olsalar da 1856-1869 yıllarında medreseye kaydolmaya başlayan Giresunlu talebeler yüzyılın sonuna doğru Bosnalı talebelerle neredeyse aynı sayıya ulaşmışlardır. Giresunlu talebelerin 1844-1854 yılları arasında medresede hiç olmaması fakat 1856-1869 yılları arasında belirli bir orandaki sayılarının yüzyılın sonlarına doğru büyük oranda artış göstermesi, hemşeri bağlantılarının hangi seviyede medrese kayıt sürecinde etkili olduğunu göstermektedir. 1884-1907 yılları arasındaki Giresunlu talebelerin hemşeri bağlantılarıyla hareket ettiklerini gösteren diğer bir husus ise bu talebelerin ağırlıklı olarak Giresun'un Akköy Nahiyesinden olduklarıdır. 1884-1907 yılları arasında Ekmekçizâde Ahmed Paşa Medresesi'ne kayıt yaptıran Giresunlu 40 talebenin yarısı Akköy Nahiyesindendir. (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2219.) Bu sayı hemşeri bağlantılarının ne ölçüde mikro hale gelebileceğini göstermesi açısından da önemlidir. Aynı medresede sakin olan talebelerin hemşeri olup olmadıkları hususuna da dikkat çekmek yerinde olacaktır. NFS.d. 186 numaralı defterde Ekmekçizâde Medresesi'nde bulunan 18 odanın 3'ü boş, diğer 15 odanın ise 9'unda Bosnalı talebeler, 6'sında ise Kastamonu, Osmancık ve Hayrabolulu talebelerin kaldığı görülmektedir. (BOA, NFS.d. 186.) Ekmekçizâde Medresesi özelinde ifade edilmeye çalışılan hemşeri bağlantıları hususu diğer medreseler için de geçerli olduğu ifade edilebilir. Yine de nispeten karma medreseler de bulunmaktadır. Misal olarak Süleymaniye Salise Medresesi'nde 1844-1854 yılları arasında oda sahibi talebelerde belirli bir şehrin ya da bölgenin ağırlığından ziyade farklı şehir ve bölgelerden gelen talebelerin varlığından bahsedilebilir. (BOA, NFS.d. 186., s. 59-67)

Taşradan İstanbul'a medrese eğitimi için gelen talebelerin hem kalacak yer bulma hususunda hem de kaydolacakları medreseyi belirleme noktasında hemşeri ilişkilerini kullandıkları açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu durumun, yabancı ve karmaşık bir şehirde tutunabilmeleri anlamında kendilerine yardımcı olduğu ve işlerini kolaylaştırdığı ifade edilebilir. Nitekim Başkatipzâde Ragıp Bey, İstanbul'a geldiğinde yaşadığı sıkıntılar ve kalacak yer bulamaması sonrasında memleketine dönmeyi düşündüğü bir sırada, hemşerisi olan Kayserili Şerbetçizade Hacı Bekir Efendi'nin yardımı ile kalacak yer bulabilmiştir. Bu gelişme sonrasında ise fikirleri değişerek tahsiline devam etme kararı almıştır. Bu hususu anlattığı satırlarda, Şerbetçizade Hacı Bekir Efendi'nin ona çok yardımı olduğunu ifade ederek, kalacak yer bulması sonrasında, kendisinde "*...İstanbul alemine, gurbette tahsile rağbet ve heves uyandığını*" (Başkatipzâde Ragıp, 1996, s. 28) belirtmektedir. Fakat daha önce de ifade edildiği üzere birçok talebenin böyle bir imkânı olmadığından dolayı tahsillerini İstanbul'da sonlandırarak memleketlerine döndükleri anlaşılmaktadır.

Birlikte Medrese Eğitimi Alan Aile Bireyleri

Gurbet hayatının zorluklarını hafifleten diğer bir durum ise talebelere eşlik eden aile bireylerinin varlığıdır. Kardeş, dayı, amca ve bazen de baba gibi aile bireyleriyle birlikte taşradan İstanbul'a gelerek veya aile bireylerinden birinin yanına gitmek suretiyle gerçekleşen bu durum dikkat çekici bir husustur. Özellikle yaşı küçük talebelerin aileleri tarafından bu yöntem kullanılarak İstanbul'a tahsile gönderilmeleri oldukça yaygındır. Talebeler arasındaki tedris süresince aile bireylerinden biri ile birlikte hareket etme yaygınlığına dair medrese kayıt defterleri fikir edinmemizi sağlayacak seviyede bilgi sunmaktadır. Bazı medreselerde bir örnekle sınırlı olabilen aile bağı ilişkisine, kimi medreselerde hiç rastlanmazken; bazı medreselerde, birkaç örnek birden bulunmaktadır.

Misal olarak 1856-1869 yılları arasında Fatih Bahr-i Siyah Ayak Kurşunlu Medresesi'nde aralarında kardeşlik ilişkisi bulunan 12 kişi vardır. 17 odada, 45 kişinin kaldığı göz önüne alınırsa medresede oda sahibi olan talebelerin %26,66'sında aile bağı ilişkisi bulunduğu ifade edilebilir. H.1233 doğumlu Kütahyalı Ömer Efendi bin Hacı Mehmed adlı talebe ile kardeşi H.1238 doğumlu Emin Efendi 3 numaralı odada sakindir. (BOA, NFS.d. 440., s. 165) 12 numaralı odada ise H.1243 doğumlu Üsküplü Zeynel Efendi bin Hacı Davud ile kardeşi H.1246 doğumlu Halil Efendi, hemşerileri İslam Efendi bin Yunus ile birlikte kalmaktadır. (BOA, NFS.d. 440., s. 165) Bu bilgilerden 12 numaralı oda sakinlerinin üçünde hem aynı köylü olmalarından doğan hemşeri bağı hem de ikisinin kardeş olmasından dolayı aile bağı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu medresede bulunan kardeşlik bağına sahip diğer talebeler ise 36-37, 39-40, 42-43 numara ile kayıtlı talebelerdir. (BOA, NFS.d. 440., s. 165) Ayrıca bu medresede 6 numaralı odada sakin kardeşlik bağına sahip iki kişinin statüsünün birbirinden farklı olduğu

görülmektedir. Biri müderris diğeri talebe olan, aynı zamanda aralarında ağabey-kardeş ilişkisi bulunan bu örneğe diğer medreselerde de rastlamak mümkündür. Bu medresedeki örnekte H. 1235 doğumlu Müderris Hasan Efendi bin Osman ile kardeşi H.1250 doğumlu Malik Efendi aynı odada kalmaktadır. (BOA, NFS.d. 440., s. 163) Benzer bir örnek Ankaravî İsmail Efendi Medresesi'nde bulunmaktadır. Aynı zamanda 10 kişide aile bağı ilişkisi bulunan bu medresenin 1 numaralı odasında Isparta/Karaağaçlı H. 1241 doğumlu Müderris Numan Vehbi Efendi bin Ahmed, kardeşi H. 1245 doğumlu Halil Efendi ile birlikte kalmaktadır. (BOA, NFS.d. 439., s. 207) 1856-1869 yılları arasında Süleyman Subaşı Medresesi'nde 4 kişide (BOA, NFS.d. 439.), Mimar Kasım Ağa Medresesi'nde 6 kişide (BOA, NFS.d. 439.), Amcazâde Hüseyin Paşa Medresesi'nde 2 kişide (BOA, NFS.d. 439.), Mehmed Paşa Medresesi'nde 4 kişide (BOA, NFS.d. 442.), Atik Ali Paşa Medresesi'nde 6 kişide (BOA, NFS.d. 443.), ve Sinan Paşa Medresesi'nde 6 kişide (BOA, NFS.d. 443.) aile bağından doğan kardeşlik ilişkisine dair örnekler tespit edilmiştir. Bu örneklerin sayısını arttırmak mümkündür.

Medreselerdeki aile bağı örnekliğinin bir diğer çeşidi ise baba-oğul ilişkisidir. Kardeş ilişkisi kadar yaygın olmasa da medreselerde baba ve oğulların aynı odada kaldığına dair örneklere rastlanmaktadır. Baba Mahmud Bekir Efendi Medresesi'nde 14 ve 15 numara ile kayıtlı iki talebe bu duruma örnek verilebilir. H. 1238 doğumlu Şarköylü İsmail bin Mustafa, oğlu H.1261 doğumlu Mustafa Efendi ile birlikte kaldığı ve medrese eğitimini birlikte aldıkları anlaşılmaktadır. (BOA, NFS.d. 439., s. 219) 1856 yılında adı geçen medresede kayıtlı bulunan bu iki kişi arasında herhangi bir statü farkının bulunmayışı ve her ikisinin de talebe olarak kaydedilmiş olması dikkat çekicidir. Bir diğer örnek ise Hacı Beşir Ağa Medresesi'nde bulunmaktadır. Bu medresenin 3 numaralı odasında 1856 yılında kayıtlı olarak görülen H.1221 doğumlu Gökçeağaçlı Salih Efendi bin Ali, H. 1255 doğumlu oğlu Molla Ahmed Efendi ile birlikte kalmaktadır. (BOA, NFS.d. 442., s. 105) Baba-oğul birlikteliğine bir diğer örnek ise Fatih Bahr-i Siyah Çifte Ayak Kurşunlu Medresesinde kayıtlı H.1203 doğumlu Mehmed Efendi bin İbrahim ile oğlu H.1255 doğumlu Emin Efendi'nin aynı medresede eğitim alması verilebilir. (BOA, NFS.d. 440., s. 207) Baba ve oğlun aynı anda talebe olarak medresede eğitim alması diğer ailevi ilişkiler göz önüne alındığında daha dikkat çekici bir husustur. Medreselerde ağabey-kardeş ve baba-oğul gibi aile bireyleriyle birlikte eğitim alma yaygınlığının yanında birbirleriyle dayı/amca-yeğen ilişkisi bulunan talebelere dair örnekler de söz konusudur. Defterdar Ahmed Çelebi Medresesi'nde sakin 4 talebenin böyle bir bağlantısı bulunmaktadır. Medresenin 5 numaralı odasında sakin dört Gümülcineli hemşerinin ikisi arasında dayı-yeğen ilişkisi vardır. Bu odada yer alan, Gümülcine'nin Eğridere köyünden H.1234 doğumlu Mustafa bin İbrahim, H.1258 doğumlu Hafız Hasan bin Tahir adlı talebenin dayısıdır. (BOA, NFS.d. 437., s. 145) Yine aynı medresenin 13 numaralı odasında sakin Şumnulu Halil Efendi bin Ahmed'in hemşirezâdesi olan Hafız Hasan Efendi bin Hüseyin diğer bir dayı-yeğen ilişkisine sahip talebelerdir. (BOA, NFS.d. 437., s. 147)

Medrese talebelerinin İstanbul'daki eğitim hayatlarında kendilerine eşlik eden aile bireylerine dair verilen bu örnekler, kimi medrese talebelerinin birbirinden güç alarak eğitim hayatlarını sürdürdüklerini ve kendilerini yalnız hissetmediklerini göstermektedir. Elbette her medrese talebesi için bu durum geçerli değildir. Fakat aile bireyleriyle birlikte medrese eğitimi alan talebelerin diğerlerine nazaran içinde bulundukları bu durum, ayırıcı bir vasıf olarak değerlendirilebilir. Başkatipzâde Ragıp Bey'in bu hususta değerlendirmeleri meselenin daha açık anlaşılmasına katkı sağlayacak cinstendir. İstanbul'da geçirmiş olduğu bir yılın ardından sıla-i rahim için memleketi Kayseri'ye gitmiş, İstanbul'a kardeşi İsmail Efendi ile birlikte dönmüştür. İsmail Efendi'nin İstanbul'a Vefa İdadisi'nde eğitim almak için gelişi, Ragıp Bey nezdinde memnun olunacak bir husustur. Zira kardeşinin İstanbul'a gelişi ile ilgili, "*artık geçen sene gibi büsbütün garip değildim. İki kardeş yekdiğerimize muahabbet, hürmet, şefkat, itaatle, bir refik, şefik olarak derslerimize çalışmaya azmeyledik*." (Başkatipzâde Ragıp, 1996, s. 34) ifadelerini kullanmaktadır. Ragıp Bey, kardeşi İsmail Efendi hakkında kullanmış olduğu, "*biraderim, çömezim, talebem, arkadaşım, refik-i sadık, vefadarım*" (Başkatipzâde Ragıp, 1996, s. 35) gibi sıfatlardan iki kardeşin gurbette geçirmiş oldukları tahsil hayatlarının boyutlarını anlamak mümkündür. Tecrübeli ve yaşça büyük ağabey, diğerine derslerinde yardımcı olurken yaşça küçük ve daha tecrübesiz olan kardeş çömezlik vazifesine benzer bir vazife yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Bu durum kısa süreli bir medrese hayatı olsa da dayısı ile birlikte 1882 yılında Ahıska'dan İstanbul'a medrese eğitimi almak için gelen Ömer Faik Numanzâde için de geçerlidir. Fatih medreselerinin birinde talebe olan dayısıyla

aynı odada kalan Ömer Faik Bey, doğrudan müderristen ders görmemektedir. Odasında dayısının vermiş olduğu dersleri çalışmasından ve tekrar etmesinden, henüz doğrudan cami derslerine katılacak seviyede olmadığı anlaşılmaktadır. (Ömer Faruk Numanzade, 2000, s. 20) Bu anlamda tecrübesiz ve ilmî seviyesi henüz yeterli olmayan talebelerin öncelikli olarak odalarında sakin tecrübeli ve donanımlı talebelerden destek dersleri aldıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan talebe olan aile bireylerinin birbiriyle olan dayanışması derslerle de sınırlı değildir. Bazı durumlarda talebenin gurbet hayatını kolaylaştıran en büyük etmenlerden biri, bir aile büyüğünün eğitim alınan şehirde bulunmasıdır. 19. yüzyılın sonlarına doğru amcası ile birlikte Ankara'dan İstanbul'a gelen Halil Halid Efendi böyle bir örnektir. Amcasının varlıklı ve İstanbul'da nüfuz sahibi bir kişi olması geçim sıkıntısı yaşamamasını ve kalacak yer dahil birçok ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır. (Halil Halid, 2008, s. 55)

Verilen tüm bu örneklerle birlikte doğduğu şehirden ayrılarak başka bir şehre medrese eğitimi için gitmiş talebelerin bir kısmının aile bireyleriyle birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Baba, kardeş veya dayı/amca gibi aile bireylerinin talebeye eşlik etmesi yahut talebenin, yaşça daha büyük ve tecrübeli bir aile bireyinin yanına gönderilmesi, aileler tarafından yapılan bilinçli ve daha güvenilir bir tercih olsa gerektir. Bu imkânın olmadığı zamanlarda ise hemşeri bağlantıları devreye girmektedir. Osmanlı medreselerinin bir geleneği olarak 19. ve 20. yüzyılın başlarında da varlığını sürdüren çömezlik uygulaması ise aile bağı ve hemşeri bağlantısı olmayan talebeler için işleri kolaylaştırmaktadır. Neticede gurbetteki medrese talebelerinin aileleri ile olan bağlantılarını hem fiili olarak aile bireylerinden birinin yanlarında bulunmasıyla hem de aşağıda ayrıntılarıyla değinilecek olduğu üzere sıla-i rahim yaparak veya ailelerini eğitim aldıkları şehre getirmeye çalışarak sürdürmeye devam ettikleri anlaşılmaktadır.

Gurbeti Sılaya Çevirmek: Ailelerini Yanlarına Almaya Çalışan Talebeler

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başları için medrese talebelerinin bazı durumlar sebebiyle ailelerini İstanbul'a getirme çabasında oldukları görülmektedir. Belirtilen dönem içerisinde kimi talebelerin yetkililerden ailelerinin kendi yanlarına gelmesine müsaade edilmesi yönünde istekte bulunduklarına dair birçok örnek bulunmaktadır. Bu örneklerin birçoğu memleketlerinde kalan aile bireylerinin özellikle de anne ve eşlerin yalnız başlarına kalmalarından doğan isteklerdir. Aşağıda ayrıntılarına değinilecek olan medrese talebelerinin ailelerini memleketlerine giderek, belgelerde geçen ifade ile *sıla-i rahim* yaparak ziyaret etmelerinin tersine gelişen bu durum, geçici ziyaretlerle çözülemeyecek olan bazı ailevi sorunları gidermeye yöneliktir. Medrese eğitim süresinin uzun olması ve medrese talebelerinin her sene sıla-i rahim yapma imkânı bulamaması gibi durumlar neticesinde bazı talebeler ailelerini İstanbul'a getirme yoluna gitmişlerdir. Misal olarak İstanbul'da medrese talebesi olan Hafız İbrahim Efendi, 1860 yılında yazmış olduğu arzuhalde Eğin'de bulunan annesini İstanbul'a getirmek istemesinin sebebi olarak annesinin bakıma muhtaç olması ve Eğin'de ona bakacak kimsenin bulunmaması olarak belirtmektedir. (BOA, A.MKT.UM. 428-58.) Yine İstanbul'da medrese talebesi olan Osman Efendi benzer bir sebepten dolayı annesini İstanbul'a getirebilmesi için ruhsat verilmesini istemektedir. 1873 yılında yazmış olduğu arzuhalde Kastamonu'da bulunan annesinin ihtiyar ve kimsesiz olması ve kendisinin de İstanbul'da medrese tahsilinde bulunuyor olmasından dolayı, annesini İstanbul'a getirmek istemektedir. (BOA, A.MKT.UM.1267-98.; BOA, A.MKT.UM. 1284-17.) Medrese talebelerinin ailelerini İstanbul'a getirme isteğinin altında yatan en önemli sebep memleketlerinde kalan ailelerinin içinde bulundukları zor koşullar olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle annelerinin kimsesiz, hasta ve bakıma muhtaç olduğuna dair yapılan açıklamalar bu durumun varlığını destekler mahiyettedir. Muhacir talebelerin de bu konuda isteklerinin olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da medrese talebesi olan ve Dağıstan muhacirlerinden olduğunu belirten Mehmed Efendi'nin 5 Haziran 1873 tarihli arzuhalinde Dağıstan'da kalan ailesinin İstanbul'a gelebilmesi için ruhsat verilmesini istemesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. (BOA, HR. İD.4-501280.) Hamidiye Medresesi talebelerinden ve Kırım muhacirlerinden olan Ali Efendi ise annesi, kardeşi, kardeşinin zevcesi ve çocuklarının İstanbul'a gelmesine müsaade edilmesi ricasında bulunmaktadır. 1864 yılında yazmış olduğu arzuhalinde İstanbul'da medrese eğitimi ile meşgul olduğu için ailesinin yanına gidemediğini belirtmektedir. (BOA, A.MKT.NZD.540-42.)

Medrese talebelerinin ailelerini İstanbul'a getirme arzusunun tek sebebi ailelerinin ya da aile bireylerinden birinin memleketlerinde zor durumda olmaları değildir. Hamidiye Medresesi talebesi Ali Efendi'nin ailesini İstanbul'a getirme gayesi, onların Varna'da zor durumda olmaları değildir. Arzuhalinde de belirttiği üzere ailesi Kırım'dan Varna'ya hicret ettiklerinde kendilerine geçimlerini sağlamak için araziler tahsis edilmiştir. Geçimlerine dair de herhangi bir sıkıntıdan bahsetmeyen Ali Efendi, ailesini İstanbul'a getirmek istemesinin tek amacının aralarındaki ayrılık olduğu anlaşılmaktadır. Zira diğer bazı bu konudaki arzuhallerin aksine ailesinin İstanbul'a gelme masraflarını kendilerinin karşılayacağını belirtmektedir. (BOA, A.MKT.NZD.540-42.) Bu duruma benzer birçok belge bulunmaktadır. Bu tür aile celbi isteklerinin belirtilen tek gerekçesi medrese talebelerinin İstanbul'da medrese tahsiliyle meşgul olmaları ve ailelerinden olan uzaklıktan dolayı yaşadıkları ayrılıktır. 1852 yılında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nden Halil Şakir Efendi'nin aile celbi isteği böyle bir istektir. (BOA, MVL.114-30.) 1867 yılında İstanbul'da medrese talebesi olan Ali Efendi de benzer bir şekilde İstanbul'da talebe olduğunu ve ailesini memleketi olan Livane'den İstanbul'a getirmek istediğini belirtmektedir. (BOA, MVL. 503-59.) Bu gibi örneklere yüzyılın sonlarına ve 20. yüzyılın başlarına doğru da rastlamak mümkündür. (BOA, DH.MKT.1647-135.; BOA, DH.MKT.580-5.; BOA, HR.İD.22-66.; BOA, MVL.550-73.)

Medrese talebelerinin anne ve diğer aile bireylerini İstanbul'a getirme istekleri gibi evli olan talebelerin de zevcelerini İstanbul'a getirme çabası söz konusu olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başları için evliliğin medrese talebeleri arasında yaygın olabileceğine dair bazı belgelere rastlamak mümkündür. Hem İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde yer alan ulema sicilleri hem de Osmanlı Arşivi'ndeki bazı belgeler bu hususa işaret etmektedir. Ulema dosyaları içerisinde yer alan müderris ve müftü gibi meşihat personelinin bazılarının talebelik yıllarında oluşturmuş oldukları nüfus tezkiresi suretlerinde medeni hallerinin evli olduğu belirtilmektedir. 1905 yılında İstanbul'da talebe olan Malatyalı Hacı İshak Efendi'nin nüfus tezkiresindeki verilerden evli olduğu anlaşılmaktadır. Diğer evli talebeler gibi o da medresede değil bir hanede kalmaktadır. (MŞH.SAİD. 57-4.) Benzer bir diğer örnek ise 1904 yılında İstanbul'da talebe olan Muğlalı Mehmed Hilmi Efendi'dir. O da evli olduğu halde medrese talebesi olan kişiler arasındadır ve medresede değil, Bayezid Mahallesi'nde 3 numaralı hanede yaşamaktadır. (MŞH. SAİD. 244-21.) Bu gibi örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. (MŞH. SAİD. 245-19.; MŞH. SAİD. 109-2.) Evli olup, İstanbul'da bir hanede birlikte yaşayan talebelerin yanında evli olduğu halde, zevcesi memleketinde olan talebeler de bulunmaktadır. 1910 yılında Fatih Çifte Baş Kurşunlu Bahr-i Siyah Medresesi talebelerinden Erzurumlu İbrahim Efendi'nin böyle bir durumu vardır. İbrahim Efendi'nin medresede kaldığını belirtilmesinden, zevcesinin memleketinde olduğu anlaşılmaktadır. (MŞH. SAİD. 223-22.) Kendisi İstanbul'da zevcesi memleketinde olan talebelerin bir kısmının eşlerini İstanbul'a getirmeye çalışmaları da dikkat çekilmesi gereken diğer bir hususdur.

29 Nisan 1855 tarihinde İstanbul'da medrese talebesi olan Hacı Mehmed Efendi'nin yazmış olduğu arzuhalde böyle bir istekte bulunduğu anlaşılmaktadır. 1854 yılında cer münasebetiyle Balçık'a gitmiş olan Mehmed Efendi orada Aişe Hanım ile bir evlilik yapmış fakat İstanbul'a dönüşünde onu yanında getirememiştir. Zevcesinin orada *sefil ve sergerdan* bir halde olduğunu belirten Mehmed Efendi, derslerini bitirene kadar İstanbul'a gelmesine ruhsat verilmesi ricasında bulunmaktadır. (BOA, MVL. 164-35.; BOA, A.MKT.UM. 195-49.) Medrese talebelerinin önemli geçim kaynaklarından biri olan ve her yıl Recep, Şaban ve Ramazan aylarında cer amacıyla İmparatorluğun farklı yerlerine yapmış oldukları gelir elde etme gayesi taşıyan yolculuklarında gittikleri yerde evlilik yapabilmekteydiler. Ramazan ayında vaaz verme ve teravih namazı kıldırma gibi görevleri icra ettikleri bu zaman diliminde, gittikleri yerdeki toplumla ilişkilerini geliştirdiklerinin de göstergesidir. Bu durumun diğer talebeler arasında da yaygın olduğu ifade edilebilir. Sadece gelir elde etme ve mesleki tecrübe kazanma ile sınırlı kalmadığı anlaşılan bu yolculuklarda medrese talebeleri çeşitli bağlantı ve sosyal ağlar edinmekte, Mehmed Efendi örneğinde olduğu üzere evlilik dahi yapabilmektedir. Bu hususa dair diğer bir örnek ise Malatyalı Mustafa Efendi'nin 1860 yılında İstanbul'dan cer amacıyla gittiği Varna'da yapmış olduğu evliliktir. (Cihan, 2010) Bu evlilik sonrasında on yıl boyunca Varna'da yaşayan Mustafa Efendi, on yılın ardından zevcesi ile memleketine dönmek istemektedir. (BOA, A.MKT.UM, 365-72.)

Medrese talebelerinin zevcelerini yanlarına alma isteği de diğer aile bireylerinde olduğu gibi yaşanan kimi sorunları ortadan kaldırma amacı taşımaktadır. 1868 yılında Fatih Bahr-i Sefid Baş Kurşunlu Medresesi talebesi Mehmed Emin Efendi, annesinin vefatıyla yalnız kalan eşinin memleketi olan Karahisar-ı Şarkî'de "*sefil ve perişan*" bir vaziyette olduğunu belirterek İstanbul'a celbini talep etmektedir. (BOA, A.MKT.187-38.) Ondan başka kimsesinin olmadığından ve maddi durumunun da iyi olmadığından kendisine yardım edilmesini isteyen Mehmed Emin Efendi, medrese tahsilinden mahrum kalmamak için zevcesini İstanbul'a celbetmek istemektedir. Medrese talebelerinin zevceleri ile ilgili olan bu isteklerinin ortak noktasını diğer aile fertlerinin vefatı sebebiyle eşlerin yalnız kalma durumu oluşturmaktadır. Elbette bu durum yalnızca eşler için geçerli değildir. Bazı durumlarda eş ve annelerin birlikte olan memleketlerindeki yalnızlığı aile celbi isteğinin nedeni olarak belirtilmektedir. Böyle bir örnek Ayasofya-i Kebir Medresesi talebelerinden Abdurrahman Efendi'nin 1864 yılında sunmuş olduğu arzuhalde zikredilmektedir. Adilcevaz'da bulunan zevcesi ve validesini İstanbul'a getirmek isteyen Abdurrahman Efendi, zevcesi ve validesinin *bî-keslik cihetiyle* acze uğradıklarını haber vermektedir. (BOA, A.MKT.UM. 810-12.)

Medrese talebelerinin ailelerini veya aile fertlerinden birini İstanbul'a getirme isteklerine dair sebeplerin hem aile fertlerinin memleketlerinde yaşamış oldukları bazı sorunlardan hem de aralarındaki ayrılıktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Medrese tahsilinin devamını sağlayabilme ve ailelerinin zor durumlarını ortadan kaldırma mesesi arasında kalan talebelerin çareyi aile fertlerini İstanbul'a getirmekte buldukları görülmektedir. Elbette ailelerinin gelişiyle eğer medresede sakin iseler bu haklarından feragat etmeleri ve İstanbul'da bir hane tutup ailelerini oraya yerleştirmeleri gerekmektedir. Her ne kadar ailelerin İstanbul'a gelmesi sonrasında talebelerin nasıl hareket ettiğine dair bilgi edinebileceğimiz yeterli belgelerden yoksun olsak da medrese talebe kayıt defterlerindeki medrese odasını terk edip haneye nakli gerçekleşen talebe örneklerinden bu yorumu yapmamız mümkündür. (İSTM. MŞH. DFT2.d. 2225.) Ayrıca 1903 yılında Debre'den ailesi ile birlikte İstanbul'a gelen medrese talebesi olduğu belirtilen Yusuf Efendi'nin ailesinin kalabilmesi için bir hane yaptırmak isteğine dair arzuhalinden de anlaşılacağı üzere, medrese talebeleri ayrıca bir hane tutmak zorundadır. (BOA, DH.MKT.580-5.) Bunun yanında medrese talebeleri arasındaki evli talebe yaygınlığının medrese eğitim süresinin uzunluğu ile ilgili olduğu ifade edilmelidir. Medrese talebelerine yönelik özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru yapılan en yoğun eleştiriler arasında yer alan bu husus, medrese talebelerinin hayata geç atılmalarına sebep olabilmektedir. Medrese talebelerinin eğitim süresinin 6 yıldan 30 yıla kadar süren örnekleri bulunmaktadır. Bu süre aralığında yoğunlukla medrese eğitimini bitirme süresi ise 12 ila 20 yıl arasında değişmektedir. (Şahintürk, 2025, s. 198) Sürenin bu denli uzun olması onların evliliklerini talebelik yılları içerisinde gerçekleştirme yaygınlığına işaret etmektedir.

Medrese Talebelerinin Sıla-i Rahim Yapma Sıklığı

Medrese talebelerinin eğitim hayatları devam ederken memleket ve aile bireylerini ziyaretlerinin sıklığı onların ailevî ilişkilerinin boyutlarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu hususa dair arşiv vesikaları ve medrese eğitimi almış kişilere ait hatırat, meselenin aydınlığa kavuşturulması hususunda önemli bilgiler içermektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın da *hubb-i vatan* (Ahmed Cevdet, 1986, s. 18) olarak ifade ettiği memleketi olan Lofça'ya dair düşkünlüğü ve hasreti, talebelerin yoğunlukla hissettikleri duygular arasında olmalıdır. İstanbul'da eğitim aldığı süre boyunca yalnızca bir kere sıla-i rahim yapmış olan Paşa, bu hasretin kendisini Rumeli taraflarına çektiğini fakat İstanbul'dan ilim öğrenmeye olan düşkünlüğü sebebiyle ayrılmadığını ifade etmektedir. Bu hususta kendisini "*iki mıknatıs arasına düşmüş saman parçasına*" benzetmektedir. (Ahmed Cevdet, 1986, s. 18) Başkatipzâde Ragıp Bey ise İstanbul'a gelişinin üzerinde daha bir yıl geçmemiş olmasına rağmen kendisinde uyanan sıla-i rahim isteğinin bir hayli yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ragıp Bey, "*…aile muhabbeti kalbimde gün be gün izdiyad etmiş, henüz uzun müddet gurbete göğüs gerebilecek bir hal ve sinde değildim* […] *memlekete, sıla-i rahime gitmek için pür şevk hazırlanıyordum*." (Başkatipzâde Ragıp, 1996, s. 30) diyerek içerisinde bulunduğu durumu izah etmektedir. Fakat her medrese talebesinin dilediği vakit memleketine gitmesi ve aile bireylerini ziyaret etmesi maddi imkânsızlık sebebiyle mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Misal olarak Hüseyin Kâmil Ertur İstanbul'da geçirdiği üç yılın

ardından sıla-i rahim amacıyla memleketine gidebilmiştir. (Ertur, 1994, s. 29) Arşiv vesikaları daha uzun sürelerde memleketine gidemeyen talebelerin varlığından bahsetmektedir. 1847 yılında Hamidiye Medresesi Müderrisi Abdurrahman Efendi tarafından talebesi Ömer Şakir Efendi adına kaleme alınan bir arzuhal, adı geçen Ömer Şakir Efendi'nin uzun bir müddettir sıla-i rahim amacıyla memleketine gidemediğini haber vermektedir. Müderris Abdurrahman Efendi, talebesi Ömer Şakir Efendi'nin nice müddettir İstanbul'da tahsil-i ulûm ile meşgul olduğunu ve uzun vakitlerden beri sıla-i rahme gitme arzusunda bulunduğunu belirtmektedir. (BOA, A.MKT.104-40.) 1851 yılında kaleme alınan diğer bir arzuhalde ise Bosnalı Mustafa Efendi, medrese talebesi olduğunu ve maddi imkansızlık sebebiyle uzun müddettir "*sıla-i vatana arzukeş*" olmasına rağmen memleketine gidemediğini ifade etmektedir. (BOA, A.MKT.UM, 91-44.) Konyalı Hafız Edhem Efendi'nin sıla hasretinin ise oldukça uzun olduğu ifade edilebilir. İstanbul'da medrese talebesi olan Edhem Efendi 18 yıldır memleketine gidememiş ve bu süre zarfında anne ve babasını kaybetmiştir. Kimsesiz kaldığını ifade eden Edhem Efendi memleketine gitmek için maddi destek istemektedir. (BOA, DH.MKT. 1299-75.) Fatih Bahr-i Sefid Çifte Baş Kurşunlu Medresesi talebesinden Batumlu Hasan Tahsin Efendi ise 8 yıl boyunca memleketine gidememiştir. Hasan Tahsin Efendi'nin arzuhalinde belirttiği diğer bir husus ise dikkat çekicidir. 8 yıldır memleketine gidememiş olan Hasan Tahsin Efendi, baba ve annesinin ne halde olduğunu bilmediğini belirtmesinden sıla-i rahim yapamayan talebelerin içerisinde bulunduğu durumu gösterir mahiyettedir. (BOA, DH.EUM.SSM, 28-59.)

Medrese talebelerinin ailelerini ziyaret edememelerinin temel sebebinin maddi imkânsızlık olduğu anlaşılmaktadır. İçerisinde bulundukları maddi imkansızlıklara dair kendileri için kullanmış oldukları *perişan*, *sefil* ve *sergerdan* (BOA, A.MKT. 124-70.) ifadeleri bu durum en açık göstergelerindendir. Bunun yanında medrese talebelerinin bu hususta bir tercih yapmak zorunda oldukları ifade edilebilir. Zira medrese talebelerinin memleketlerine gitmek yerine bu zamanı gelir elde etmek amacıyla cerre gitmekle değerlendirme durumları söz konusu olmaktadır. Bu sebeple medrese talebelerinin cerre giderek gelir elde etmeyi maddi durumlarının kötü olmasından dolayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Daha doğru bir ifade ile maddi imkânı yeterli olmayan talebeler için cerre çıkmak daha cezbedicidir. Bu ikilem arasında kalan talebelerden Hüseyin Kâmil Ertur, İstanbul'a geldiği ilk yıl memleketi olan Tire'ye gitmek istemiş fakat yol masraflarını karşılayacak yeterlilikte parası olmadığı için gidememiştir. Bunu takip eden üç yıl boyunca da memleketine gitmek yerine para kazanabileceği cer yolculuklarına çıkmıştır. İki defa Kıbrıs'a ve bir defa da Filibe'ye cer amaçlı yolculuklar yapan Hüseyin Kâmil Ertur tüm bu yolculuklara eğitimini sürdürmek adına gelir elde etmek için çıkmıştır. (Ertur, 1994, s. 25) Yine de hem aile hasretini hem de gelir elde etme faaliyetini tek bir yolculukta gidermeyi amaçlayan talebelerin varlığından da bahsedilebilmektedir. Misal olarak İstanbul'da medrese talebesi olan Ali Efendi 1846 yılında kaleme almış olduğu arzuhalinde Varna'ya gitmek istediğini ve bu isteğinin *sıla-i rahim ve celb-i erzak* amacı taşıdığını ifade etmektedir. (BOA, A.DVN.16-11.) Bu duruma benzer yolculukların talebeler arasında yaygın olduğu ifade edilebilir. Memleketlerine yakın bölgelere yapılan cer yolculukları sırasında ailelerini de ziyaret etme durumları muhtemeldir. Misal olarak Nişancı Medresesi talebelerinden Üsküplü Hamid Efendi 1857-1866 yılları arasında dokuz defa İstanbul dışına çıkmıştır. Cer amacıyla yapıldığı görülen bu çıkışların hiçbirisi memleketi olan Üsküp'e yönelik değildir. Fakat Ruscuk, Varna, Bosna, Vidin ve Selanik'e yapıldığı belirtilen bu yolculukların aynı zamanda Hamid Efendi'nin Üsküplü oluşundan dolayı memleket ziyaretine de dönmüş olma ihtimali oldukça yüksektir. (BOA, NFS.d. 437.) Benzer bir durum aynı medresesinin 23. sırasında kayıtlı Aydınlı Hacı Mustafa Efendi'nin İstanbul dışına yapmış olduğu yolculuklarda da gözlemlenmektedir. Mustafa Efendi'nin dört farklı yolculuk kaydı bulunmaktadır. Bunların ilk üçü İzmir'e sonuncusu ise Silistre'yedir. (BOA, NFS.d. 437.) Aydın ve İzmir'in yakınlığı sebebiyle bu yolculukların sıla-i rahim amacı taşıdığı da ifade edilebilir.

Neticede tüm bu verilerden 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başları için özellikle fakir medrese talebelerinin aile ziyareti konusunda bir hayli zorlandıkları anlaşılmaktadır. Maddi durumu iyi olan, dolayısıyla cerre çıkıp gelir elde etme zorunluluğu bulunmaya talebeler ise ya her yıl memleketlerini ziyaret etmektedir yahut Ahmed Cevdet Paşa örneğinde olduğu gibi dersleri ile meşgul olarak İstanbul dışına çok nadir çıkmaktadır. Medrese talebeleri arasında her iki türden talebenin de yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Misal olarak Nişancı Medresesi talebelerinden Silistreli Mehmed Efendi

1857-1868 yılları arasında sekiz defa İstanbul dışına çıkmış ve bu yolculukların tamamını memleketine yapmıştır. (BOA, NFS.d. 437.)

Tartışma

Bu makalede 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar geçen süre içerisinde İstanbul'da medrese eğitimi alan taşralı talebelerin İstanbul'da yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara karşı geliştirdikleri çözüm yöntemleri aile bağları bağlamında ortaya konulmuştur. Belirtilen zaman dilimi içerisinde talebe ailelerinin eğitim sürecinin başından itibaren aktif bir rol içerisinde bulundukları anlaşılmıştır. Ailelerin çocuklarının medrese eğitimini tercih etme sürecinden, İstanbul'da eğitim alma aşamasına kadar birçok noktada belirgin müdahaleleri bulunmaktadır. Bunun yanında İstanbul gibi taşralı bir talebenin tutunmakta zorluk yaşaması muhtemel olan bir şehirde eğitimlerini sürdürebilmeleri için ailelerin, çocuklarını hemşerilerine yönlendirdikleri anlaşılmaktadır. Bazen de aile bireylerinden biri, medrese eğitimi almak için İstanbul'a gelen talebeye eşlik etmektedir. Bu anlamda elde edilen verilerden özellikle aile bireylerinden birisi ile birlikte eğitim alan talebelerin sayısının yaygın olabileceği anlaşılmıştır. Öte yandan talebelerin gurbet hayatının getirmiş olduğu duygusal bazı sorunlara da sahip oldukları anlaşılmıştır. Bu sorunlarla başa çıkma yöntemi ise sıla-i rahim yapmaktır. Fakat her talebenin medreseler tatil edildiğinde ailelerini ziyaret etmesinin geçim sıkıntısı sebebiyle mümkün olmadığı görülmektedir. Bu sorunun birçok örnekte bulunuyor olması, medrese talebelerinin aile bağlarının mahiyetini etkilediğini göstermektedir. Bu durumu aşmak isteyen kimi talebelerin ise ailelerini İstanbul'a getirme çabası içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu çabanın ardında yatan başlıca etmen ise aile hasretini giderme isteğinin yanında, özellikle anne ve eşlerin içerisinde bulundukları zor yaşam koşullarını ortadan kaldırmaktır.

Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başları arasındaki süreçte medrese talebelerinin *diyar-ı gurbet* olarak tanımladıkları İstanbul'da yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlarla başa çıkma sürecinde aileleri ile olan ilişkilerinin incelendiği bu araştırmanın varmış olduğu birkaç sonuç bulunmaktadır. Bunlardan ilki medrese talebelerinin medrese eğitimini tercih etmelerinden itibaren ailelerin bu eğitim sürecinin önemli bir parçası olduğudur. Araştırmada örnekleri ile izah edildiği üzere bu etki, onların medrese eğitimini seçmelerinden ve daha iyi eğitim alabilmeleri için İstanbul gibi başka şehirlere gönderme isteklerine kadar belirleyici bir durumdadır. İkinci olarak ailelerinden uzakta eğitim alan medrese talebelerinin İstanbul'da birçok sorunla karşılaştıkları ve bu sorunları aşmak için yine belirli ölçüde aile yönlendirmesi ile ortaya çıkan hemşeri bağlantıları gibi bağlantılarla hareket ettikleridir. Ailelerin bazı hemşeri bağlantılarına çocuklarını yönlendirmeleri verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, medrese talebelerinin birçok sorununu çözmüş ve daha rahat bir eğitim almalarını sağlamıştır. Ayrıca geleneksel Osmanlı medrese sisteminin kendi doğası içerisinde var olan çömezlik geleneğinin de İstanbul'a yeni gelmiş talebelerin hem şehre alışma hem de medrese eğitim sürecine uyum sağlamalarında yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında bu araştırmanın varmış olduğu üçüncü ve oldukça önemli bir diğer sonuç ise aile bireylerinin medrese eğitim sürecine fiili olarak katılım sağlamış olmalarının yaygınlığına çekmiş olduğu dikkattir. Bu hususa dair verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere aileler çocuklarını İstanbul'a medrese eğitimi için gönderirken varsa ağabey, dayı ve amca gibi diğer aile bireylerinin yanına yahut onlarla göndermek istemektedir. Bazı durumlarda ise baba ve oğul aynı anda medrese talebesidir. Bu hususun yaygınlığı aile bireylerinin eğitim sürecinin fiili olarak bir parçası olabileceğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Araştırmanın varmış olduğu dördüncü sonuç ise medrese talebelerinin eğitim süreçleri içerisinde aileleri ile olan irtibatlarının boyutlarını daha belirgin hale getirilebilmesine katkı sağlamaktadır. Zira medrese talebelerinin ailelerini İstanbul'a getirme arzularına dair verilen örneklerden, kimi talebelerin bazı özel durumlardan dolayı medrese eğitimi ile aileleri arasında kaldıkları ve çareyi onları İstanbul'a getirmekte buldukları anlaşılmaktadır. Daha çok memleketinde yalnız ve çaresiz kalan anne ve zevcelere dair olan bu isteklerin

iki ana sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki talebelerin aile bireylerinin yaşamış olduğu bu sıkıntıları gidermek, ikincisi ise aralarındaki fiziki ayrılığı ortadan kaldırmaktır. Araştırmanın varmış olduğu beşinci ve son sonuç ise İstanbul'da ailelerinden uzakta eğitim alan talebelerin aile ziyaretlerinin mahiyetine ve sıklığına yöneliktir. Verilen örneklerden medrese talebelerinin İstanbul'daki eğitim süreçlerinde memleketlerine, dolayısıyla ailelerine karşı derin bir hasret duydukları anlaşılmaktadır. Bu hasreti giderip gidermemek ise medrese talebelerinin maddi durumları ile yakından ilgilidir. Zira medrese talebeleri her yıl gelir elde etme amacıyla cerre gittiklerinden sıla-i rahim yapma durumları uzun yıllar ertelenebilmektedir. Bu duruma dair birçok örneğin gösterdiği üzere medrese talebeleri, ailelerini ziyaret etmek ile cerre gitmek arasında bir tercih yapmak zorunda kalmışlardır. Bu sebeple özellikle de maddi durumu iyi olmayan talebelerin ailelerini ziyaret etmeleri uzun müddet ertelenmiştir. Bazı durumlarda ise medrese talebeleri memleketlerinin yakınlarına cer amacıyla yolculuk yaparak, sıla-i rahimle birleştirdikleri anlaşılmaktadır. Maddi durumu iyi olan talebelerin ise verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere neredeyse her yıl memleketlerine gittikleri görülmektedir.

Öneriler

Bu araştırmanın temel önerisi Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına yönelik medrese tarihi araştırmalarının bakış açısının değiştirilmesine yöneliktir. Bu yüzyılda medrese eğitimini anlayabilmenin en önemli noktası, medrese eğitim sisteminden ziyade medrese talebelerine odaklanmaktır. Zira 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başları için, medrese eğitimi daha önceki dönemlere nazaran talebenin merkezde olduğu bir eğitim sistemine dönüşmüştür. Zira bu yüzyılda modern mektepler açılmış, medrese eğitimi alternatif bir eğitim kurumu haline gelmiştir. Bu alternatiflik durumu talebe ifadesinin karşılığının da çeşitlenmesine katkı sağlamıştır. Bu sebeple medrese talebeleri sadece medrese müfredatının birer takipçisi değil, aynı zamanda modern mekteplerle ilişki kuran, farklı dersleri alıp, farklı kitapları okuyabilen kişilerdir. Elbette bu durum medrese sistemi içerisinde gerçekleşmemiştir. Bu farklı yönelişler doğrudan medrese talebelerinin kişisel ilgileri ile doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl medrese eğitimini aydınlatmanın yolu medrese sistemine odaklanmaktan ziyade medrese talebelerini eğitim, ekonomik ve sosyal açılardan değerlendirmekten geçmektedir. Medrese talebelerinin geçim sıkıntıları, aile bağları ve sosyal hayatlarının yapılacak olan araştırmalarla daha belirgin hale gelmesi, 19. yüzyıl medrese eğitiminin boyutlarını daha açık hale getirecektir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: 1. yazar %100.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Bu makale tarihsel bir konuyu ele alıp, ana kaynak olarak arşiv vesikalarını analiz edip bir değerlendirmeye vardığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Bu makalede doküman analizi yöntemiyle elde edilen bulgular detaylı bir şekilde incelenmiştir.

References

Ahmed Cevdet Paşa. (1986). *Tezâkir* (Memoirs). (Vol. 40, *Tetimme* [Supplement]) (C. Baysun, Ed.). Türk Tarih Kurumu Yayınları (Türk Tarih Kurumu Publishing).

Başkâtipzâde Ragıp Bey. (1996). *Tarih-i Hayatım: Tahsil-Harp-Esaret-Kurtuluş Anıları* (The History of My Life: Memoirs of Education, War, Captivity, and Liberation) (M. B. Varlık, Ed.). Kebikeç Yayınları (Kebikec Publishing).

Cihan, A. (2010). Siyasal ve Toplumsal Kültürün Yeniden İnşası ve Medreseler (Bir Medrese Talebesinin Malatya'dan Varna'ya Yaşantısı) (Reconstruction of Political and Social Culture and Madrasas "The Experience of a Madrasa Student from Malatya to Varna") In H. E. & M. Karagöz (Eds.), *III. Uluslararası Kervansaray Buluşması* [3rd International Caravanserai Meeting] (pp. 21–23). Battalgazi Belediyesi Yayınları (Battalgazi Publishing).

Ertur, E. K. (1994). *Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur'un Anıları* (Memoirs of Retired Judge Hüseyin Kâmil Ertur]. Türk Tarih Kurumu Yayınevi (Türk Tarih Kurumu Publishing).

Halil Halid. (2008). *Bir Türkün Ruznamçesi* (A Turk's Diary). Klasik Yayınları (Klasik Publishing).

İpşirli, M. (1993). Çömez (Madrasa Novice/Assistant) In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* [TDV Encyclopedia of Islam] (Vol. 8, p. 380). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (Türkiye Diyanet Vakfi Publishing).

Kushner, D. (1994). Career Patterns Among the Ulema in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries. In *Tanzimat'ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu* [International Symposium on the 150th Anniversary of the Tanzimat] (pp. 165–171). Türk Tarih Kurumu Yayınları (Türk Tarih Kurumu Publishing).

Ömer Faruk Numanzade. (2000). *Kafkasya'dan İstanbul'a Hatıralar* (Memoirs from the Caucasus to Istanbul). Türk Tarih Kurumu Yayınları (Türk Tarih Kurumu Publishing).

Şahintürk, H. (2025). *Educational, Social and Economic Life of Madrasah Students in Istanbul (1840–1908)* [Unpublished doctoral dissertation]. Istanbul Medeniyet University.

Yücel, İ. (1984, January). Ölümünün 33. Yıl Dönümünde Kendi Kaleminden Ahmet Hamdi Akseki 1887–1951 (Ahmet Hamdi Akseki from His Own Pen on the 33rd Anniversary of His Death). *Diyanet Gazetesi*, 14–16.

Archival Sources

Presidential Ottoman Archives (BOA)

Sadaret (A.), Grand Vizierate Records-Divan Kalemi Evrakı (DVN.) (Imperial Council Secretariat Papers): 16-11.

Mektubi Kalemi Evrakı (MKT.) (Correspondence Bureau Papers): 16-1; 124-70; 104-40; 187-38.

Nezaret ve Devair Evrakı (MKT. NZD.) (Ministries & Departments Bureau Papers): 329-49; 540-42.

Umum Vilayat Evrakı (MKT. UM.) (General Provincial Bureau Papers): 365-72; 91-44; 195-49; 240-10; 428-58; 810-12; 1267-98; 1284-17.

Dahiliye (DH.) Ministry of Internal Affairs, Seyrüsefer Kalemi (EUM. SSM.) (Transportation & Travel Bureau Papers): 28-59.

Dahiliye (DH.) Ministry of Internal Affairs, Mektubi Kalemi (MKT.) (Correspondence Bureau Papers): 1299-75; 1647-135; 580-5.

Hariciye (HR.) — Ministry of Foreign Affairs, İdare (İD.) (Administrative Affairs Bureau): 22-66; 4-501280.

İrade (İ), Meclis-i Vâlâ, (MVL) (Imperial Decrees and Supreme Council Records), 302.

Meclis-i Vâlâ (MVL) (Supreme Council of Judicial Ordinances Papers): 503-59; 114-30; 164-35; 550-73.

Nüfus Defterleri (NFS. d.), Population Registers: 185; 186; 187; 188; 190; 437; 438; 439; 440; 441; 442; 443.

Yıldız Palace Collection (Yildiz - Y.), Meşihat Dairesi Mevzuatı (PRK. MŞ.) (Papers of the Office of Sheikh ul-Islam): 7-77.

Zabtiye (ZB.) Gendarmerie / Police Department: 3-31.

Istanbul Muftiate Archives (İSTM)

Meşihat Defterleri (Registers of the Office of Sheikh ul-Islam) (MŞH. DFT2.d.): 2219; 2224; 2225.

Sicill-i Ahvâl İdaresi (Personnel Records Bureau) (MŞH. SAİD.): 223-22; 244-21; 245-19; 109-2; 105-9; 55-66; 57-4.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Interpreting Mamluk Prosperous Urban Identity Through Henri Lefebvre's Theory of Spatial Architectonics

Hatice Özkara Güler*

Abstract: This article analyzes the urbanization practices, economic organization, and modes of political representation of the Mamluk Sultanate through the lens of urban space. Mamluk cities-particularly Cairo and Damascus-present a complex urban ecosystem shaped by the interaction of public squares, production areas, trade networks, industrial facilities, and military architecture. Cairo and Damascus served as major hubs of both regional and long-distance trade, and these commercial networks influenced not only urban wealth but also the transformation of social structures.This urban model-shaped by military, economic, and cultural policies-positioned Mamluk cities among the leading urban centers of the medieval Islamic world. Within this framework, the article approaches Mamluk cities not merely through their physical fabric, but also through production relations, political discourse, cultural practices, and forms of social organization, thereby demonstrating how urban space was closely linked to state ideology and the economic system.

Keywords: Urbanization, Political Authority, Trade Economy, Urban Society, Monumental Architecture

Henri Lefebvre'nin Mekânsal Arkitektonik Teorisiyle Memlûk Müreffeh Şehir Kimliğinin Okunması

Öz: Bu çalışma, Memlûk Sultanlığı'nın kentleşme pratiğini, ekonomik yapılanmasını ve siyasal temsil biçimlerini Henri Lefebvre'nin mekânın üretimi kuramının bir uzantısı olan mekânsal arkitektonik yaklaşımı çerçevesinde incelemektedir. Lefebvre'ye göre mekân, yalnızca fiziksel bir zemin değil; toplumsal ilişkiler, iktidar pratikleri ve ekonomik süreçler aracılığıyla sürekli olarak üretilen tarihsel bir olgudur. Bu doğrultuda Memlûk şehirleri, özellikle Kahire ve Şam, üretim, ticaret, dolaşım üzerinden mekânsal pratikler, iktidarın planladığı ve düzenlediği mekânlar ve yaşanan mekânlar arasındaki etkileşim üzerinden ele alınmaktadır. Meydanlar, kaleler, surlar, kervansaraylar ve anıtsal yapılar, sultanlık iktidarının mekânsal düzlemde görünür kılındığı sembolik ve işlevsel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Üretim ekonomisinin Nil'in mevsimsel döngüsüne bağlı tarımsal faaliyetler üzerine kurulması ve ikta sisteminin vergi gelirlerini merkezîleştirerek askerî sınıfın finansmanını sağlaması ise, kentsel mekânın ekonomik ilişkiler doğrultusunda örgütlendiğini göstermektedir. Şam ve Kahire'nin bölgesel ve uzun mesafeli ticaret ağlarının kavşak noktaları olarak işlev görmesi, Lefebvre'nin mekânsal pratikler kavramı çerçevesinde, ticaretin kent mekânını yeniden biçimlendiren dinamik bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ticarî ağlar yalnızca ekonomik refahı artırmakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal tabakalaşmayı, kentsel hiyerarşiyi ve kültürel etkileşimi de dönüştürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mekânsal Arkitektonik, Memlûk Şehirleri, Mekânın Üretimi, Siyasal Temsil, Kentsel Kimlik

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-8544-2734, haticeozkara9@gmail.com.

Cite as/ Atıf: Özkara Güler H. (2026). Interpreting the prosperous urban ıdentity of Mamluk cities through Henri Lefebvre's spatial architectonic theory. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1107-1139. http://doi.org/10.18506/anemon.1852423
Received/Geliş: 30 Dec/Araalık 2025
Accepted/Kabul: 12 Apr/Nisan 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

The highly ambiguous ideology of space set rational knowledge,
effective yet authoritarian planning,
and trivialized, pervasive representations
into conflict with one another.
Henri Lefebvre

The Mamluk Sultanate (1250-1517) presents a unique state model in the medieval Islamic world, notable not only for its military-based political structure but also for its urbanization practices and economic organization. In this context, Mamluk cities were not merely administrative centers; they functioned as multilayered spaces multilayered where political authority was represented, economic activities were concentrated, and social relations were shaped. Public spaces in which the ruling elite staged ceremonial practices became key urban arenas, transforming the city into a site where power was made visible at both the symbolic and practical levels.

The physical appearance of a city cannot be explained solely by aesthetic preferences or architectural styles; rather, it is directly linked to production relations, trade networks, capital accumulation, and forms of political power. One of the fundamental dynamics shaping Mamluk urban life was the dependence of the Egyptian economy on the seasonal regime of the Nile River. Increased agricultural production during the Nile's flood periods directly affected the prices of basic foodstuffs; conversely, drops in water levels, particularly during the early years of Baybars' reign, disrupted market balances and led to price increases.

These conditions made the Mamluk administration's efforts to maintain economic stability and its trade policies even more decisive. In this context, the silhouette of cities, their public spaces, transportation axes, and building densities can be understood as a spatial expression of that city's economic organization.

Lefebvre's approach, which treats space not only as a physical or architectural reality but as a multilayered structure historically produced through social relations, modes of production, practices of power, and ideological discourses, allows for the analysis of medieval Islamic cities not only in terms of planning, architecture, or population density but also in the context of political authority, economic systems, and social organization. The spatial triad, which forms the basis of Lefebvre's theory of space, is used as an analytical framework in this article. According to this, space is produced through the dialectical relationship between spatial practices (perceived space), represented spaces (conceived space), and lived spaces (lived space). Spatial practices refer to the ways in which production, trade, transportation, and daily life are organized within the city, while conceived spaces reflect the spatial visions constructed by political powers and ruling elites through their practices of planning, regulation, and control. Lived spaces, on the other hand, encompass the ways in which individuals and communities experience, interpret, and transform these organized spaces.

In this context, when Mamluk cities, particularly Cairo and Damascus, are evaluated within Lefebvre's spatial triad, the decisive role of political authority over urban space becomes clearly evident. The citadels, squares, walls, madrasas, caravanserais, and waqf structures built by the sultanate authority functioned as representations of space, elements that make the state ideology and military power visible on the spatial plane. In contrast, trade routes, bazaars, production areas, and ports form the center of spatial practices that ensure the continuity of urban life.

The concept of spatial architecture, which occupies an important place in Henri Lefebvre's theory which is based on his theory of space developed in his work *The Production of Space*- is used in this article to understand the holistic structure of Mamluk cities. Spatial architecture refers to the hierarchical yet interrelated organization of different spatial layers -military, economic, religious, and cultural. The intertwining of military architecture with commercial areas, the production relations of waqf institutions, and the political representation practices of religious structures in Mamluk cities provides concrete examples of this architectural unity.

Within this framework, Mamluk cities were shaped by the tension between the homogenizing state space, as defined by Lefebvre, and the differential space where social differences were produced. While the state's centralization policies sought to control the urban space, trade, craftsmanship, and everyday life practices reproduced and transformed these spaces. Thus, Mamluk cities became dynamic and prosperous urban centers shaped not only by the spatial arrangements imposed by the government but also by the interactions of social actors.

In fact, space was seen as an empty environment defined according to certain unstated criteria, such as absolute, optical-geometric, Euclidean-Cartesian-Newtonian, where the container was indifferent to the content. When the existence of "spaces" was accepted, they were brought together within a concept whose scope remained poorly defined. The concept of relativity, which had not been properly digested, all of them concepts rejected as traditional, representation, and especially on the edge of everyday life (three-dimensionality, space and time, the distinction between meters and hours, etc.), were forming. Paradoxically, that is, with an unspoken, unacknowledged, unexplained contradiction, practice in the current society and production relations was moving in a different direction from these fragmented representations and knowledge (Lefebvre, 2014, p. 22).

Objective

Among the defining characteristics of medieval city centers is that trade and industrial communities organized within walled areas possessed their own legal, administrative, and judicial structures. This makes it necessary to analyze urban society from an urban, rather than purely regional, perspective. Considering that social and cultural practices are a product of urbanization, the Mamluk cities in the Syria-Egypt region offer the most prominent examples of this holistic approach. In this context, monumental architecture, in the Mamluk context, carries powerful political and ideological meanings beyond being an aesthetic choice. For example, Sultan Baybars' personal involvement in the restoration of Safed Castle clearly demonstrates that architectural structures were considered not only for their military functions but also as symbolic tools that reinforced the legitimacy of power. Baybars' interventions of this kind contained messages directed at both the domestic public and external actors, producing a political discourse that constantly emphasized the sultan's position within the command hierarchy. This article aims to examine the Mamluk Sultanate through the prism of urban space, economy, political representation, and architectural practices, revealing how cities were intertwined with state ideology and power relations. Thus, it will be demonstrated that Mamluk cities were not only military and economic centers in the medieval Islamic world, but also fundamental areas where political legitimacy and social order were produced.

Method

The article employs qualitative historical analysis methods based on chronicles, administrative records, and narrative sources from the Mamluk period. These sources are examined comparatively within the framework of themes such as the Nile's hydrographic system, agricultural production, price fluctuations, trade practices, and the public representation of the sultan. Thus, economic data are treated not only as material indicators but also as elements shaping urban stability and political legitimacy.

A spatial-discursive approach is usedfto reveal the political functions of urban space. Ceremonial areas, walls, citadels, and monumental structures were evaluated as elements through which power was made visible and social hierarchy was reproduced through space. In this context, monumentality in Mamluk architecture is understood as a tool that emphasizes state authority and ideological continuity rather than an aesthetic preference. The case-based analytical approach has been used to demonstrate that military architecture was not only for defensive purposes but also an element that reinforced political representation and central authority's control over the provinces.

The analysis of economic structures draws on perspectives from historical economics and urban sociology. The economic resilience of Mamluk cities has been analyzed by evaluating the dependence of agricultural production on the seasonal cycle of the Nile, the continuity of trade, and a quality-focused approach to competition. This approach reveals the role that economic processes play in shaping urban space and transforming social structures.

This article adopts a historical-spatial and critical approach to analyze the economic, political, and ideological dimensions of urban space during the Mamluk Sultanate period. The fundamental assumption of the research is that the city is not merely a physical settlement area, but also a space where power relations, production processes, and symbolic representation practices are produced and reconstituted. This approach offers a framework consistent with Henri Lefebvre's conceptualization of the "social production of space." The main reason for choosing Henri Lefebvre's theory of space is that it allows for the analysis of Mamluk cities not only through architectural forms or chronological development, but also within the context of the multilayered relationships between the production, use, and representation of space. Lefebvre's approach, which treats space as a process in which historical, social, and political relations are concretized, provides a functional analytical framework for explaining how urban space in the Mamluk Sultanate was intertwined with military organization, economic structure, and the production of political legitimacy. In particular, Lefebvre's dialectical relationship between spatial practices, represented spaces, and lived spaces allows Mamluk cities to be read both as spaces of power designed by central authority and as living spaces constantly reproduced through everyday social practices. In this context, Lefebvre's theory is applied not as a model specific to modern cities, but as a critical tool for understanding the historical continuity of space-power-society relations; it has been adapted and applied to the specific historical context of Mamluk cities.

Findings

The use of Henri Lefebvre's theory of space in this study does not imply the exclusion of other major approaches to the relationship between city and power. Rather, it reflects a deliberate methodological choice shaped by the research question and historical context. Max Weber's theory of the city defines the city primarily through legal autonomy, guild organization, and the emergence of the bourgeois class; in this respect, it is less applicable to the urban structure of medieval Islamic cities, which was based on military and waqf foundations and tied to central authority. Since the Weberian model offers a normative framework centered on the Western European urban experience, it does not allow for a comprehensive understanding of the political-economic functioning of Mamluk cities.

Lewis Mumford's approach situates cities within long-term civilizational and cultural processes, emphasizing symbolic and technological development. However, Mumford's approach offers a descriptive and normative framework rather than an analytical level of analysis of how space is produced through everyday practices, power relations, and economic production processes. This provides limited explanatory power for examining Mamluk cities in the context of political representation and economic organization.

Michel Foucault's approaches to the relationship between power and space are extremely powerful with their discipline, surveillance, and discourse-focused analyses, but they treat the material production processes and economic infrastructure of space as secondary. Although Foucault's concepts of heterotopia and spaces of power are functional in the analysis of specific institutional areas, they are limited in their ability to provide a comprehensive explanation of the production, circulation, and daily life practices that encompass the entirety of Mamluk cities.

The comparative framework developed in this study highlights these differences. Max Weber's European-centered legal and class-based definition of cities is powerful in explaining medieval European cities, but it is less applicable in the context of Mamluk cities due to the dominant role of central authority. Lewis Mumford's approach, focused on civilization and cultural evolution, offers a long-term historical perspective but is limited in its analytical explanation of economic production relations and forms of political representation. Michel Foucault's theory of power and disciplinary

space, while effective in analyzing symbolic and institutional spaces, remains limited in explaining everyday practices and the holistic urban structure in Mamluk cities.

In contrast, Henri Lefebvre's approach to the production of space offers the possibility of analyzing the interaction between production relations, representation, and spatial practices as a whole. Lefebvre's "Spatial Architectonics" framework stands out as the most comprehensive method for explaining the manifestations of political, economic, and social dynamics in Mamluk cities. In this context, the table below clearly outlines the methodological preferences of the article and the limitations of alternative theories.

Table 1. Comparative Overview of Major Urban Theories, Highlighting Their Analytical Scope and Limitations in Relation to the Spatial, Political and Symbolic Structure of Mamluk Cities.

Theorist	Theoretical Focus	Definition of the City	Strengths	Limitations with Respect to Mamluk Cities	Reason for Non-Preference
Max Weber	Legal structure, autonomy, class formation	A bourgeois community endowed with legal autonomy	Highly effective in explaining medieval European cities	Absence of bourgeois autonomy and municipal institutions in Mamluk cities	Insufficient for explaining the centralized, sultanic structure of Islamic cities
Lewis Mumford	Civilization history, technological development	A historical organism shaped by technology and culture	Offers a holistic perspective on long-term urban evolution	Limited emphasis on political representation and spatialized power	Lacks an analytical framework linking power and space
Michel Foucault	Power, discipline, surveillance	A space of discipline and control	Strong in analyzing institutional power and bodily regulation	Marginalizes ritual, representation, and ceremonial public spaces	Unable to fully capture the symbolic and performative dimensions of Mamluk urban space
Henri Lefebvre	Production of space, everyday life	Socially produced and representational space	Integrates ritual, economy, and power within a spatial totality	Does not provide direct historical case studies	Offers the most comprehensive framework for analyzing the multilayered structure of Mamluk cities

In this context, Lefebvre's theoretical approach, which simultaneously examines space through material production relations, political forms of representation, and social practices, offers a more comprehensive and flexible framework for analyzing the multilayered structure of Mamluk cities. Lefebvre's theory is used here as an analytical tool adaptable to medieval Islamic cities, based on the assumption that space is a historically produced social phenomenon, rather than a model limited to modern cities.

Nasser Rabbat, in *Mamluk History through Architecture: Monuments, Culture and Politics in Medieval Egypt and Syria*, provides a comprehensive theoretical and empirical framework for understanding the political functions of Mamluk architecture, its role in the urban setting, and its role as a medium of architectural expression of power. His work serves as a foundational reference for interpreting urban squares, street façades, and monumental buildings as instruments of power display. Doris Behrens-Abouseif, in *Cairo of the Mamluks: A History of Architecture and its Culture*, offers a detailed analysis of Cairo's spatial fabric, focusing on waqf institutions, the minaret-gateway axis, and the interrelationship between markets and public squares. Her work presents rich examples illustrating the connections between urban aesthetics and social function. Reuven Amitai, in *The Development of a Muslim City in Palestine: Gaza under the Mamluks*, provides a regional microhistorical perspective on

Mamluk administration in Gaza, addressing processes of regional reorganization, security policies, and Islamization. This work is particularly valuable for elucidating the relationship between urban centers and their hinterlands. P. M. Holt's *The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517* remains a classic synthesis for conceptualizing Mamluk politics within the geopolitical context of the Crusades and the Ilkhanids, and for understanding the impact of these dynamics on urbanization, fortified defense systems, and regional economic networks. S. D. Goitein's *A Mediterranean Society* offers indispensable data and methodological insights into Mediterranean trade networks, caravan and maritime commerce, based on Geniza documents. His work is essential for analyzing transit trade, merchant profiles, and market mechanisms during the Mamluk period.

In addition, the article draws on al-Maqrīzī and other contemporary sources in conjunction with modern approaches in economic history, including quantitative data analysis. For al-Maqrīzī, both classical editions and modern interpretative studies have been consulted. Research on emerald mining, natron and alum deposits, and their regulation under state control relies on the works of Amalia Levanoni and related archaeohistorical scholarship. Finally, studies by Goitein, Ashtor, and more recent articles have been surveyed to contextualize trade networks and transit commerce.

Ritual, Performance, and Space: Spatial Representations of Power in Mamluk Urban Contexts

"No matter how frequently or how forcefully history
and politics are mobilized to eliminate it, or at least to discipline
and stabilize it, formalism will not disappear.
Another version of formalism appears perpetually ready to rise from the ashes of history,
poised at any moment to replace versions that had previously been abandoned."
(Carroll, 1987, p. 70)

Lefebvre posits a crucial observation as an implication of his fundamental hypothesis that "(social) space is a (social) product":

"The existence of the production of space, and the process of its production, implies the existence of history. The productive forces (nature, labor and the organization of labor, technology, and knowledge) and, naturally, the relations of production, hold a decisive role in the production of space-a role that must be precisely determined. The transition from one mode of production to another is of paramount importance, as this transition reflects the impact of social relations of production, which are capable of both subverting space and becoming integrated within it. Given that every mode of production-by hypothesis-possesses a space congruent with its nature, a new space is necessarily produced during this moment of transition." (Ghulyan, 2017, p. 4).

The concept of "lived space" refers to how space is experienced in daily life by individuals and communities (Lefebvre, 2014, p. 364). Daily life is not merely an example Lefebvre uses to prove his approach; on the contrary, it is the very place where we are most deeply and directly connected in a dialectical manner with the natural and social world. It is only here that the fundamental faculties, powers, and desires of being human can be formulated, concretely developed, and realized. Furthermore, daily life is the most direct arena for encountering the concrete Other, and it is also where the individual attains a coherent identity and selfhood. Daily sociality, independent of popular celebrations or collective rituals, does not possess the same perception of time and space allocated for work (Kurtar, 2013, p. 207).

In the Mamluk Sultanate, the squares where the ceremonial protocol was performed functioned as spaces where power was inscribed into space not only through administrative and military means but also through ritual and performance. Ceremonial and spectacle spaces such as the "Kabāk al-Maydān" served as stages where the Sultanate's authority was publicly displayed, making the corporeal and symbolic dimensions of political power visible. The Sultan's ostentatious arrivals and departures, ceremonial processions, and the regular performance of polo (chowgān / luʿb al-kurra) games elevated these spaces beyond mere everyday use, transforming them into a ritualized domain of power.

The continuous reproduction, expansion, and increasing political and religious character of the sacred space through imaginative and reflective procedures such as identification and imitation lends it

a fictional quality. Yet, this space remains absolute; the source of its absoluteness is not nature but its religious and political reference-in other words, the fundamental source of this space's absoluteness is its "allocation to politics through symbolism" (Lefebvre, 2014, pp. 76-77) and its acquisition of a religious character through sanctification, ritual, and ceremonies (Ghulyan, 2017, p. 8).

When evaluated within the framework of Henri Lefebvre's spatial architectonics approach, such ritual practices reveal that space is not a passive ground; rather, it is a structure produced, signified, and reorganized by power relations. The Sultan's distribution of gold to the public during polo games demonstrates that the space became a performative arena where the ruler and the subjects directly interacted, not merely a site for observation. Such rituals presented the Sultan as the embodiment of both military might and benevolent, order-maintaining authority.

In this context, the ceremonial squares can be interpreted, in alignment with Lefebvre's concept of "representational space" as areas where the symbolic language of political authority was inscribed into the social memory. Through ritual and performance, the space transcended its status as a mere physical urban element, becoming an ideological and symbolic tool that reinforced the legitimacy of Mamluk rule. Thus, the mutual interaction between ritual, performance, and space in Mamluk cities reflects a dynamic process in which power was produced and reconstructed on an urban scale.

In this regard, the Kabāk al-Maydān can be read, consistent with Lefebvre's concept of "representational space", as a spatial mechanism where the Sultanate's authority was etched into the social memory through images of generosity, military prowess, and hierarchical superiority. Consequently, the Mamluk ceremonial spaces emerge as concrete manifestations of a multilayered power production process-as emphasized in Lefebvre's spatial architectonics-where architectural form, political discourse, and social practices are intricately interwoven.

In the Mamluk Sultanate, the spaces where the ruling authority displayed its ceremonial protocol constituted some of the most important urban components. These were expansive areas in which everything related to the sultans' ostentatious comings and goings could be exhibited before the public. The Mamluk sultan would come to the Kabāk al-Maydān to play ball/luʿb al-kurra/chowgān/polo and would distribute gold there (Ashur, 1992, p. 82). This square was constructed in Cairo in the year 666 AH specifically for military training, games, and other events organized there, by order of Sultan Baybars (Ashur, 1992, p. 78).

Squares, which function as components of the national memory and immortalize prominent figures who played a role in the development of cities, have secured a place in urban history. In Cairo-the capital of the Mamluk State and the residence of its sultans-the maydān, as the performance grounds of furūsiyya, were therefore of considerable importance. According to al-Subkī, it was permissible for the amīrs, as was their custom, to play ball in these squares; however, this was on the condition that such activities were intended as equestrian training-such as advancing and retreating, or charging and withdrawing (al-Maqrīzī, 1998, III, p. 27; Subkī, 2019, p. 990).

Sultan Baybars al-Bunduqdārī generally came to the square on Saturdays during the two hottest months of the year. He visited each square once every two years, and some of them in turn only once every three or four years. Among the other squares built by Mamluk sultans were Maydān al-Aswad, Maydān al-ʿĪd, Maydān al-Akhdar, Maydān al-Sibāq, Maydān Ibn Ṭūlūn, Maydān al-Ikhshīd, Maydān al-Qaṣr, Maydān Qarāqūsh, Maydān al-Malik al-ʿAzīz, Maydān al-Ṣāliḥī, Maydān al-Ẓāhirī, Maydān al-Kabāk, Maydān Birkat al-Fīl, Maydān al-Nāṣirī, Maydān al-Mahārī, and Maydān al-Siryāqūs. Moreover, for hunting expeditions that required frontier processions, there were special locations such as Siryāqūs, Shabarā, al-Baḥīra, al-ʿAbbāsa, al-Gharbiyya, and al-Wajh al-Qiblī (al-ʿUmarī, 1992, p. 291; al-Maqrizi, 1998, II, p. 621; III, p. 25; 34; az-Zāhirī, 1892, p. 87; ʿĀshūr, 1992, p.79).

Regardless of circumstances, the preservation of identity entails the normalization and excessive proliferation of commemorative practices, the return of the historical as a primary frame of reference, and the intensification of pressure exerted upon everyday life in order to prevent its "destabilization"

and to confine it within an identity-based framework. This process inevitably brings with it, amid obscurities and uncertainties, a tendency toward the reproduction of relations of domination within identity itself (Lefebvre, 1961, p. 60).

Urban Integration and Production Relations in Mamluk Cities

Lefebvre's third dimension, "lived space", refers to the symbolic and emotional meanings attributed to space by its users. In the Mamluk period, the primary concern of patrons, artisans, and users was not the production of isolated architectural works. Instead, it was the integrated functioning of cities governed by sultans and emirs and the everyday lives of diverse social groups. Indeed, in Jerusalem, the Ḥaram al-Sharīf and the streets adjoining it constituted the central focus of Mamluk attention and patronage. Architectural interventions were conceived not as isolated monuments but as components of a unified urban mass organized along a continuous street line. Similarly, in Cairo, Mamluk minarets and gateways functioned as instruments of spatial orientation and continuity along the route extending from the Mosque of al-Ḥākim to the Citadel. The concentration of Mamluk patronage around the Ḥaram al-Sharīf in Jerusalem demonstrates that this area was conceived not merely as a sacred site but also as a lived and experienced space.

For example, Sultan Baybars' direct involvement in the renovation of the Safad citadel clearly demonstrates that the significance of the structure extended beyond the military sphere. The messages conveyed by his intervention were directed both internally and externally. Like other Mamluk sultans, Baybars was under constant internal scrutiny from his fellow high-ranking officers and was continually attentive to his standing relative to other members of the high command. In this context, renovating the citadel and actively participating in the work conveyed important messages: Baybars' commitment to his fellow Mamluks, his intention to continue the jihād campaign against the Crusader kingdom, and his status as "first among equals" vis-à-vis the senior military leadership. At the same time, the citadel addressed another audience -the local populace- clearly signaling that, in his capacity as defender of Islam, the sultan was determined to pursue the jihād against the Franks and protect the faithful from the powerful Mongols in northern Syria. At the summit and heart of the citadel and the settlement, Baybars commissioned a tower named Majdal al-Zāhir in his honor. This prominent structure was not built solely for functional purposes but also served as a physical manifestation of Baybars' position as head of the Mamluk sultanate. The tower functioned as an icon of power, symbolizing the sultan's dedication to his military duties as well as his status as a just, pious, and legitimate leader (Luz, 2014, p. 154).

According to Ibn Shaddād (d. 684/1285), the city owes much of its grandeur to the sultan. It is reasonable to conclude that Baybars was keen on establishing a new regional center to support his campaign to eliminate the remnants of the Frankish Kingdom, particularly its capital in Acre. The sultan undertook a concerted effort-similar to that of al-Ashraf Khalīl (1290-1293) in Tripoli-to equip his urban project with all the necessary amenities and infrastructure. His inclusion of two mosques indicates his understanding of what constitutes a Muslim urban community. The relatively modest plan, however, does not diminish the symbolic significance of these mosques (Luz, 2014, p. 160).

In line with this approach, objects and structures should not be regarded as autonomous aesthetic ends displayed in modern museums; rather, they must be understood as concrete expressions of a specific artistic conception that functioned as mediators between people and their everyday practices. This perspective aligns more closely with a form of bourgeois art that reflects aesthetic modes embedded in the daily life of an urban elite, rather than with princely art. Indeed, one of the most striking paradoxes of Mamluk art lies in the fact that, although it was produced under the auspices of the court and the ruling elite, its visual forms did not derive from princely or imperial ideologies but instead followed and further developed aesthetic preferences rooted in the urban elite (Grabar, 1984, p. 11). This situation corresponds directly with Lefebvre's conception of lived space as a symbolic and experiential realm that transcends official ideologies.

Although monumentality is today primarily understood as an aesthetic and spatial quality in architectural discourse, the few references to monumentality in Mamluk sources appear to be less

aesthetically motivated and more politically-or at least ideologically-driven. Such references frequently carry a competitive tone: authors often describe buildings as comparable in massiveness to those sponsored by patrons in Ilkhanid lands-the main Islamic rivals of the Mamluks-or by other, lesser Islamic powers such as the North African Marinids or the small Anatolian principalities. In some cases, extolling the monumentality of one's own patron's buildings is accompanied by diminishing that of other rulers. The fact that buildings served such propagandistic purposes may well have been encouraged by the patrons themselves, particularly during the early Mamluk period, when the Mongol Ilkhanid threat was real and the propaganda war between the two powers was fierce and multifaceted (Rabbat, 2002, p. 160). This situation aligns with Lefebvre's observation that space is transformed into an "abstract arrangement" by the ruling classes. Here, architecture becomes a representational plane that enables power to gain visibility.

Human emotions and social organizations are shaped by material and economic interests. Among all social phenomena, economic events are the most essential. Economic processes play a central role in human development, and all other events are ultimately determined by their economic outcomes. Accordingly, the economy constitutes a key element in sustaining a state (Korkmaz, 1995, p. 30). With the organization of cities into markets and the development of trade, exchange value becomes widespread. Thanks to small-scale producers coming together and organizing themselves into guilds and associations, "collective laborers capable of social production emerge" in the city (Ghulyan, 2017, p. 10).

In the Mamluk state, the iqṭāʿ system formed the basis of economic life. Since the state was based on the iqṭāʿ principle, its structure relied not on land ownership but on the revenues derived from taxation (Dūrī, 2014, p. 142). Lefebvre's theoretical work, The Production of Space, reached its peak here, and (Lefebvre, 1991, p. 323) posed the following questions: "In this context, what role does land play, both as a concept and as a reality?" As Lefebvre reminds his attentive reader, the specificity of space in the capitalist mode of production is revealed by focusing on the "land-labor-capital" relationship; this relationship is the founding element of the analysis found in the third volume of Marx's Capital, known as the "triple formula." Marx (1998) clearly articulates this relationship: "capital-interest, land-rent, labor-wages." Although Lefebvre's work on rural space cannot be reduced to an analysis of land rent, it is true that this element is of fundamental importance in his analysis (Elden & Morton, 2016, p. 58).

During the period of 1250-1382 in the Mamluk Sultanate, the movement of prices and wages followed a generally positive trend. The absence of any monetary crisis that could unexpectedly raise prices and negatively affect trade provides the strongest evidence of this stability. Such stability in the monetary system was one of the most important factors contributing to the strengthening of the Mamluk state. However, in the subsequent period (1382-1517), this stability in the monetary and wage system could not be maintained. The most significant development in the economic life of Egypt and Syria during this time was the rapid depreciation of the dirham. Consequently, the era of copper coinage began within the price system (Yiğit, 2008, pp. 239-240). The rapid devaluation of the dirham and the dominance of copper coins in circulation during the period 1382-1517 led to the emergence of the spatial contradictions Lefebvre referred to. Monetary instability manifested itself in the urban space as price fluctuations, a decline in the real value of wages, and the destabilization of commercial relations; this situation demonstrated that the space could no longer be reproduced in a holistic and consistent manner. Thus, Mamluk cities took on a structure approaching Lefebvre's definition of "contradictory space," with economic deterioration directly affecting the functioning of the urban space.

Henri Lefebvre's theory of space argues that natural elements-rivers, climate, topography-are not determinative on their own; they gain meaning through social relations, modes of production, and power structures. In this context, the Nile River is not merely a natural water source in Mamluk Egypt; it is a socially produced spatial axis.The transformations in this area have been slow but profound. First, almost every place on earth has been discovered, almost every area has been occupied and opened up for exploitation. What remains empty? The bottom of the seas. However, major powers are also engaged in alarming activities here; some strategists have suggested that a global conflict could arise from

competition over ocean resources. Forests, lakes, coasts, and mountains, on the other hand, have been almost entirely "appropriated." (Lefevbre, 1961, p. 128)

In every period of its history, the foundation of economic life in Egypt was agriculture, and the basis of agriculture was the Nile River. This was because farming in the country was largely confined to the lands irrigated by the Nile's floodwaters. The river's inundations were a vital source of life for Egyptian lands, which were largely deprived of rainfall. The timing and method of collecting land taxes also depended heavily on the rise and fall of the river's waters. Owing to this importance of the Nile, the Mamluk sultans, like the administrators of earlier and later states, placed great emphasis on making the most effective use of its waters (Yiğit, 2008, p. 224). For example, the most significant development directly affecting economic life in Egypt at that time was the fluctuation in the Nile's water levels. When the Nile overflowed and its waters were abundant, the harvest increased, causing the prices of staple foodstuffs to fall. However, shortly after Baybars became sultan, the water level of the Nile began to decline, and consequently, the prices of highly consumed products in Egypt-such as barley, wheat, and fava beans-started to rise. The price of one irdab of wheat rose to 50 dirhams, while one irdab of fava beans or barley reached 20 dirhams. For this reason, the emirs were prohibited from selling the goods in their own granaries. Only the senior emir, Izz al-Din Aydamur al-Ḥāṭirī, was gradually permitted to sell the products in his possession. The probable purpose of such a measure was to prevent the sudden depletion of available stocks and to take precautions against potential shortages in the future.

The timing of land tax collection, determined according to the Nile's cycle of flooding and receding, aligns with Lefebvre's definition of space as "the rhythm of social relations." Here, the Nile is not merely an element providing irrigation; it is a rhythmic spatial regulator that determines the economic calendar, administrative regulations, and the relationship between the state and its subjects. This situation confirms a principle that Lefebvre considered valid for pre-modern societies as well: the dominant power reproduces production relations by controlling space. In this context, the Nile has become a central spatial representation of the Mamluk state ideology.

The qualitative never disappears; the need for it always makes itself felt. The fundamental reason for the qualitative asserting itself is not that the quantitative is subject to certain limits. Even though space in general, and geographical space in particular, is limited, thereby creating certain constraints for processes of quantification, another limit emerges in capitalist social relations. Lefebvre defines this as a movement from the space of consumption to the consumption of space. According to this, people generally abandon the space of consumption, which coincides with the area of capital accumulation, the space of production, and the produced space, and thus with a rigidly quantified space, at a certain moment. A moment that is initially social and then becomes a necessity. In this case, "people" demand a qualitative space. The names of these qualities are sun, snow, sea. Whether they are natural or imitation is of little importance. Thus, "the qualitative reappears spatially." (Ghulyan, 2017, p. 18) In general, agriculture in Egypt, which is not abundant, is carried out along the Nile in areas with rainfall, near lakes, and around rivers such as the Fayyūm[1] (al-ʿUmarī, 1992, p. 249). The section of the Nile that branches off and connects to the sea, also referred to as the Yūsuf Canal (al-ʿUmarī, 1992, p. 271), has always maintained a rapid water flow.[2] (al-Nuwayrī, 2004, XXXIII, p. 246). Egypt had many advantages, foremost among them being the Nile. However, as al-ʿUmarī notes, the branch of the Nile coming from the south carries pure sand along with water, and this sand is unsuitable for agriculture (Ibn Baṭṭūṭa, 1992, pp. 40-41).

[1] Fayyūm is located one hundred kilometers south of Cairo. It forms a large basin, which was largely reclaimed in the early third century BCE during the reigns of Ptolemy I (305-282 BCE) and Ptolemy II (285-246 BCE). This reclamation project made Fayyūm a unique province in Egypt; the massive dam at al-Lâhûn regulated the water supply from Baḥr Yūsuf, and the interior of the basin was irrigated by a network of canals. Unlike other provinces, the land here was irrigated through a canal system rather than being dependent on the seasonal Nile flood, which enabled the province to produce various cash crops (Ito, 2021, p. 1).

[2] Some commentators of Kitābu'l-Azīz mention the day of Vefā'u'n-Nīl as the day Pharaoh had promised to meet Moses. Allah Almighty conveyed this to Pharaoh, saying: *"Your appointed time for meeting shall be on the day of adornment and at the time when people gather, at the hour of smoke."*

Among agricultural products in Egypt, wheat occupied the primary position. Wheat cultivation generally exceeded local demand, allowing the surplus to supply the sultans as well as the grain needs of the Hejaz region and Syria (Yiğit, 2008, p. 225). During the Mamluk period, industries dependent on agricultural raw materials developed, with textile production being the foremost. At that time, Egypt had gained worldwide renown in its most important industrial sector, weaving. Styles and techniques used in Mamluk textiles spread to Slavic and Scandinavian countries, and Mamluk linen weaving also influenced early modern European textile production (Yiğit, 2008, p. 227). Although not the primary sector in the Mamluk economy, mining nevertheless played an important role as an important branch of industry.

The City as Product or Agent: Production and Spatial Control from Trade to Mining

In cities where trade centers developed, bazaars, ports, and caravanserais became defining elements of the urban fabric; areas where production and circulation activities intensified formed the core of the city. Within Lefebvre's theory of the production of space, spatial arrangements directed by capital determine urban aesthetics while also embedding social inequalities in space.

A defining feature of medieval urban centers, as exemplified in the 12th century, was a trade and industrial society living within the enclosed space within city walls, endowed with a distinct law, administration, and jurisprudence, and enjoying a socially privileged status (Gibb, 1991, p. 107). In this context, the city was not merely a physical settlement area; it was a center where economic, social, and administrative relations were produced and reorganized.

From its foundation, the Mamluk Sultanate established and maintained relations with Christian powers-including the Crusader states in Palestine and Syria as well as various European political entities-from 13th to16th centuries. The motivations behind such exchanges were diverse. While primarily commercial in nature, their objectives could also be military, political, or religious, depending on the circumstances. These interactions often implied and facilitated the travel of Christian individuals within Mamluk territories. Consequently, freedom of movement represented a fundamental condition for all foreign envoys, merchants, and pilgrims who frequently visited Mamluk Egypt and Syria (Rizzo, 2021, p. 1). The distinctive feature of the city lies in its deliberately organized social complexity. Although they differ greatly from each other in terms of time, place, and, of course, cultural context, both Mumford and Ibn Khaldun view the city primarily not as a result of technological development, but as the culmination of a cultural evolution that preceded it (Ülgener, 1984, p. 129). In this context, the city is not a passive result of technological development, as Mumford and Ibn Khaldun also point out, but rather a living space where social complexity is consciously organized. The gathering of actors of different religions, languages, and economic roles in the same space has transformed Mamluk cities into what Lefebvre defined as "a space of concentrated social practices."

In the early centuries of Islam, there was a generally positive attitude toward the freedom of commercial life. Compared to Christianity, Islamic civilization facilitated worldly affairs with greater speed and conciliation. A religion that blesses those who make trade easier and invokes God's mercy - expressed in the phrase "al-musaʿar huwa'llah"- was not merely symbolic. Islam's positive approach was therefore closely aligned with the interests of merchants and commercial life (Ülgener, 1984, p. 129). As Ülgener points out, the sanctification of commerce has transformed cities into places that are not only economic but also legitimate and value-laden. This situation coincides with Lefebvre's definition of lived space as an area woven with everyday beliefs and symbols beyond official ideology.

Sources indicate that the Mamluk Sultanate maintained a stable and pragmatic approach to trade. They are known to have engaged in competition not merely in terms of quantity but with a focus on quality, acting with measured rivalry. There was never a period during which they turned away from commercial activities. It would be incorrect to overlook what the Mamluk sultans, who reigned in Egypt for approximately thirty years, accomplished for trade. The primary purpose of their skill and efforts in warfare was to weaken the Crusader states as much as possible and, if new armies were to appear, to ensure that their own territories could withstand attacks, thereby supporting the faltering Frankish rule

in Syria. However, if they maintained relations within the framework of friendship with certain Western princes, this was intended solely to keep part of Christendom away from Crusader activity and to anticipate the course of European politics and the actions of its princes. Although commercial considerations might appear secondary, even the most militaristic of Mamluk sultans, Baybars, never remained indifferent to the interests of trade (Heyd, 1975, p. 477).

Records by the historian al-Makrīzī,[3] it is apparent that Egypt's economic prosperity before the 14th century was stronger than in later periods. In his 1935 study *Le Caractère Féodal de l'État Mamelouk Dans Ses Rapports Avec la Horde d'Or* (*Revue des Études Islamiques*, Vol. III, p. 245), A. N. Poliak, relying on a brief note by Ibn Iyās, argued that the discovery of the Indian maritime route did not cause significant material harm to the Mamluk Empire and that, in fact, this trade was not as crucial for Egypt as has sometimes been claimed (Barthold-Köprülü, 1963, p. 228). During the reign of Sultan al-Nāṣir Muḥammad, the implementation of the Ḥālīj al-Nāṣirīyya facilitated access to the Nile and eased the provision of water for agriculture, thereby supporting the city's economic activities. To guard against potential attacks, the Mamluk sultans strengthened the fortifications of Alexandria; nonetheless, the city frequently became the target of both minor and major pirate raids. Its severe destruction by the Crusaders in 1365 serves as evidence of this vulnerability (Akkuş, 2015, p. 20).

The two major commercial centers of the Middle East, Damascus and Cairo, were also pivotal to the Mamluk state's trade, as other cities conducted commerce in relation to these hubs. Goods arriving in Syria were collected in Damascus. Fruits were brought from temperate-climate cities to Damascus and then distributed to other urban centers. Wheat was mainly sourced from the southern Syrian regions, particularly the Harran Plain. Additionally, oil came from Nablus, milk from Baalbek, and figs and pistachios from Aleppo, all of which were transported to Damascus for further distribution (Lapidus, 1967, pp. 16-18). This situation is consistent with Lefebvre's approach to space not as the result of a single mode of production, but as a structure formed by the superimposition of different economic layers.

Maritime trade, which held a significant share in Mamluk commerce, was conducted via the Red Sea or the Persian Gulf. Commercial goods were transported by caravan to Mamluk-controlled Syrian ports or Alexandria, and from there carried to Europe aboard Venetian ships. Transit trade was highly influential in the financial and economic prosperity of the Syria-Egypt Mamluk Empire (Barthold-Köprülü, 1963, p. 227). Syria, which was a semi-centralized province, became a frequent site of conflict from 1310 onward. Although it was primarily a frontier region for the Mamluks, politically and economically it held secondary importance. Negligence in controlling Syrian-Palestinian ports and trade routes can be traced to this status. While depriving provincial governors of Syria of lucrative revenue, the Mamluks promoted trade to Europe via Alexandria, thereby enriching the elite in Cairo (Humphreys, 2007, p. 371).

The spatial and administrative consequences of this centralization trend are clearly observable in the functional transformation of some cities along the Syria-Palestine line. And Gaza emerged from the Crusader and Ayyubid periods as a small, insignificant town, particularly debilitated by incessant military activity in the mid-13th century. However, under the Mamluk Sultans, the city largely regained its former prominence and, in some respects, reached new heights. It is described in Arabic and other sources as a prosperous center, partly due to its establishment as the capital of a newly organized province around 1300. Other factors contributing to these favorable economic and demographic trends

[3] During this period, Ibn Khaldûn arrived in Cairo and proclaimed it the center of Islam and the epitome of *ʿimrân*, a concept encompassing both civilization and urbanization, which he was simultaneously theorizing. He was soon followed by his brilliant student, Ahmad ibn ʿAlî al-Maqrîzî, who devoted considerable time and effort to producing *Al-Mawāʿiẓ wa-al-Iʿtibār bi-Dhikr al-Khiṭaṭ wa-al-Athār*, the first encyclopedic work on the history, development, and architectural monuments of a city in Islam; the work is essentially a paean to Cairo. Contemporary scholars such as Ibn Dukmāq, Ibn al-Furāt, al-Qalqashandî, Badr al-Dîn al-ʿAynî, Ibn Ḥajar al-ʿAsqalânî, Ibn ʿArab Shāh, and Ibn Taghrîbirdî, although not as architecturally proficient as al-Maqrîzî or as theoretically incisive as Ibn Khaldûn, nonetheless display, in various ways, an evolving awareness of the role of architecture in urban life and the prestige of patrons (Rabbat, 2002, p. 157).

included the substantial patronage of the Mamluk elite, a burgeoning agricultural hinterland, and continuous interregional trade passing through it. Another significant reason for the overall positive developments in the city and its surrounding countryside was the general sense of security provided by the Mamluk regime, which encompassed arrangements to control local nomads (including not only Bedouins but also Kurds and Turkmans who immigrated to the area) and integrate them into the local economy and administrative framework. Gaza and its region also underwent a process of further Islamization, encouraged by the Mamluk authorities. The city and its environs increasingly adopted a more Islamic character, evidenced by the construction of numerous large and small buildings. There was an increase in various forms of Muslim religious activities in mosques, madrasas, zawiyas, and maqams. Finally, there appears to have been a growing Muslim population in the region, both in absolute and relative terms. In essence, Gaza and its hinterland were considerably more Muslim in diverse ways (landscape, activity, and population) at the end of the Mamluk period than at its inception (Amitai, 2021, p. 1). As Lefebvre emphasizes, such spatial transformations are not only physical but also symbolic; the adornment of Gaza with Islamic architecture made the religious legitimacy of Mamluk rule visible through space. The example of Gaza illustrates how space was consciously produced and functionalized within the Mamluk political economy.

The Mamluks made significant efforts to retain transit trade from India and the Far East. At the beginning of their reign, they addressed weaknesses in the defense of the Syrian coast by settling Turkish, Mongol, and Kurdish tribes seeking habitation along the shores and neighboring regions (Ayalon, 1971, p. 48). Economic relations were one form of interaction between the Mamluks and the local urban population. A substantial surplus of grain from agricultural revenues was allocated to the sultan and the emirs, granting them a dominant share in the grain market. This enabled them to control the market to increase their profits, while also ensuring that the population participated in trade by purchasing these stored goods. Merchants can be seen as partners or economic representatives of the sultan (Holt, 2011, p. 201). The Mamluks' policies aimed at controlling transit trade can be evaluated as a process in which space is simultaneously produced in its military, economic, and ideological dimensions within the framework of Lefebvre's theory. The settlement of the Syrian coast, the centralization of the grain market, and the transformation of merchants into extensions of power reveal that the Mamluk spatial order was based not only on security and trade objectives but also on a comprehensive spatial architecture that ensured the continuity of power.

In the Mamluk Sultanate, the primary mineral is emerald (Levanoni, 2005, p. 216). The emerald had a green center surrounded by a white perimeter, with two intermediate shades between the center and the edges: the green intensified toward the center, while the white increased toward the outer areas. There is no comparable deposit of this mineral anywhere else in the world outside of Egypt. The emerald was extracted from sandy hills along the road to Aswan (al-Makrīzī, 1998, I, p. 320; al-Ẓāhirī, 1982, p. 33; Levanoni, 2005, p. 153).[4] Some workers lost their lives while searching for the mineral on these hills. The sultanate supported and incentivized the laborers working in emerald extraction. The mined emeralds were first delivered to the sultan and then distributed throughout the country.

According to al-ʿAdl ʿAbd al-Raḥīm, the emerald mine is located at an ordinary walking distance of eight days from Qus. The extraction and protection of the emeralds, which require great skill, take place on a mountain called al-Karshandī, the highest point in the region, situated east of the Nile. There are no structures in or near this area. The nearest water source is at least half a day's journey away, and its flow varies depending on rainfall. The mine is located at the front of a long cavern composed of white stone, from which the emeralds are extracted. This white stone exists in three types: the first is called "ṭalq al-kāfūrī", the second "ṭalq al-fizzī", and the third "ḥajar al-ḥarawī". The stones are struck until

[4] Stones used in the construction of the pyramids were brought from Aswan. These stones were cut, slabs were placed on the remaining part, a hole was drilled in the center, and iron rods were inserted through these holes. Molten lead was carefully poured around the stone.

the emeralds are extracted. The emeralds run like veins through these stones, and this vein is considered the highest-quality portion.

Ez-Zubābī is the highest-quality variety of emerald, so rare that al-ʿAdl ʿAbd al-Raḥīm reported never having seen it during his time at the mine. He noted that "it is extracted throughout the year as long as there is someone to process it," emphasizing the importance of careful extraction rather than processing. Once mined, the emerald was placed in hot oil, first wrapped in cotton and then in a piece of cloth. Strict precautions were also necessary during extraction: workers were inspected daily after leaving the mine. Despite this rigorous oversight, some still attempted to steal emeralds, demonstrating that inspections were not excessive. There are accounts of various theft methods: for example, workers seeking to steal emeralds would bring tiny pre-prepared bags, place the emerald inside, and tie the bag to their back molars with a thin string. The string's knot was positioned toward the lips, allowing those who successfully exited the mine without being caught to achieve their goal (al-ʿUmarī, 1986, p. 76).

Other sources indicate that various minerals were extracted in the Mamluk territories. Notably, alum, an important export commodity, was mined at al-Wajh al-Qiblī, while the Natron mines were located near al-Tarrāni (Yiğit, 2008, p. 229). This supports Lefebvre's approach that the production of space is directly related to the economic infrastructure. Mines in the Mamluk economy served both local consumption and export, contributing to diplomatic prestige, thus integrating these space into international economic networks. In this context, mining areas formed a distinct production sphere within the Mamluk geography, separate from cities and agricultural lands, becoming strategic spatial nodes that nourished the state's economic power.

Discussion

The literature on Lefebvre's work, which is predominantly focused on the urban, carries the risk of overshadowing another of his fundamental concerns-the rural question. The approach proposed here is to read Lefebvre as a thinker who critiques the "historically unfolding dialectic of urbanization" while constructing a critical analysis of political economy as the production of urban space. This critique of the political economy of urban space fails to provide a dialectically clear understanding of the spatial articulation extending from the countryside to the city. In other words, limiting the political economy of space to the urban comes at the expense of neglecting the rural dialectic (Elden & Morton 2016, 58).

Since "social and cultural practices" were products of urbanization, social formation in medieval Syro-Egypt should be approached from an urban rather than a regional perspective. Moreover, the effects of urbanization were, according to various studies, more anomic in some communities. The city was a social void filled with secondary relationships characterized by a "segmented character and utilitarian emphasis." Urbanization was pivotal in the erosion of traditional social solidarîty. It ultimately contributed to increases in crime and social problems and gave rise to a field of struggle over the symbolic manipulation of social reality. Only in the city were people with diverse cultural traditions sufficiently concentrated to recognize their previously misrecognized social domination; in the city, their own cultural traditions were exposed, revealing "their arbitrariness practically, through first-hand experience." The city experienced a similar process of urbanization at the end of the fifth/eleventh century, when "pastoralists, professional and slave troops, and urban elites" were drawn together into an "empire-building process" stimulated by external threats. Yet, in that dynamic historical moment, socialization gave way to survival. The city thus became a social space without a center (Clifford, 1997, 61).

The digital mapping of transit trade routes connecting the ports of the Red Sea, the Persian Gulf, and the Eastern Mediterranean can help visualize the functioning of Mamluk economic geography and support further research. Finally, theoretical approaches that focus on monumental architecture as a political tool rather than merely an aesthetic choice can enable a more comprehensive assessment of the ideological dimension of Mamluk architecture.

Conclusion

History cannot be understood from a single perspective. A deeper understanding of Mamluk urbanization requires examining these cities both within their own political-economic context and in comparison with contemporary Islamic states. In this context, comparing Mamluk cities with the urban models of the Ilkhanids, the Marinids, and the Anatolian principalities can make the competitive and ideological nature of monumental architecture more visible. Considering that city squares played an important role not only for military practices but also in terms of social rituals, public memory, and political communication, new readings focusing on the social functions of these spaces can clarify the nature of Mamluk publicness.

Furthermore, quantitative analyses of how the Nile's seasonal cycle shaped the economy and urbanization can reveal the Mamluk state's strategies in the face of environmental fragility. Re-examining the production processes of strategic minerals such as emeralds and copper, supported by archaeological and geological data, can clarify the economic foundations of state control. Furthermore, micro-historical studies examining the spatial appearance of social stratification in cities such as Damascus, Aleppo, Gaza, and Cairo can offer a more nuanced perspective on neighborhood fabric, residential architecture, and the distribution of economic activities.

The Mamluk Sultanate adopted a measured approach to commercial activity that avoided destructive competition and prioritized quality over quantity. The continuity and success achieved by the Mamluk sultans in the commercial sphere during their nearly thirty-year rule in Egypt elevate the economic dynamism of this period to a level that should not be overlooked. Alongside trade, the economic and symbolic value of minerals such as emeralds also constituted a significant component of Mamluk material culture.

Finally, this article approaches social formations in the medieval Syro-Egyptian region not through a regional framework but through an urban analytical framework, treating social and cultural practices as integral components of the process of urbanization. In this way, Mamluk cities are examined as holistic urban systems that go beyond their physical structures and are shaped by the interaction of economic relations, political discourse, and ideological representations.

Following Lefebvre's spatial approach, Mamluk cities are understood as centers in which a prosperous urban identity in the medieval Islamic world manifested itself within a multilayered and historically constructed spatial coherence.

In conclusion, Mamluk urbanization represents a model in which production-based economies, transit trade, social organization, and political symbolism were closely interconnected, transforming urban space into a material and symbolic arena of state ideology. This integrated structure established Mamluk cities as regional centers not only militarily and economically, but also culturally.

Recommendations

The literature grounded in Lefebvre's work, which is predominantly focused on the urban sphere, risks overshadowing another of his central concerns: the "problem of the rural." The approach proposed here is to read Lefebvre as a thinker who both critiques "the historically evolving dialectic of urbanization" and constructs, at the same time, a critical analysis of political economy as the production of urban space. This critique of the political economy of urban space, however, remains insufficient in offering a dialectically clear grasp of the spatial articulation extending from the rural to the urban. In other words, confining the political economy of space to the urban sphere comes at the cost of neglecting the rural dialectic.

Since "social and cultural practices" are products of urbanization, the social formation of medieval Syro-Egyptian society ought to be approached from an urban rather than a regional perspective. Moreover, according to various studies, the effects of urbanization have proven more

anomic (prone to normlessness) in certain communities. The city was a social void furnished with secondary relations characterized by "a fragmented character and a utilitarian emphasis." Urbanization played a vital role in the erosion of traditional social solidarîty, ultimately giving rise to increased crime rates and social problems, and generating a contested arena over the symbolic manipulation of social reality. It was only within the city that people of differing cultural traditions could converge with sufficient density to become aware of forms of social domination they had previously misrecognized (failed to perceive); it was in the city that their own cultural traditions were laid bare, and "their arbitrariness became practically visible through direct experience." The city underwent a comparable process of urbanization in the late fifth/eleventh century, as an "empire-building process" triggered by external threats drew in "nomads, professional and slave soldiers, and urban elites." Yet, at this dynamic historical juncture, sociality gave way to the struggle for survival, and the city was thereby transformed into a decentered social space.

Digitally mapping the transit trade routes connecting the ports of the Red Sea, the Persian Gulf, and the Eastern Mediterranean could help visualize the workings of Mamluk economic geography and support future research. Finally, theoretical approaches that treat monumental architecture not merely as an aesthetic preference but as a political instrument may allow for a more comprehensive assessment of the ideological dimension of Mamluk architecture.

Disclosure Statements

1. Declaration of the Contribution of the Researchers: This article was written by a single researcher who conducted all stages of the study. The author independently designed the research, performed the data analysis, and wrote, edited, and reviewed the work.

2. Conflict of Interest: While preparing this article, the author had no conflict of interest. Consequently, the first author's contribution to this work is 100%. Therefore, our article is free from any conflict of interest.

3. Ethics Report: Since this research is based solely on document analysis, no ethical approval has been obtained. It does not involve any data collection process involving humans or animals.

4. Research Model:. This article is a research article based on document analysis. This study does not include any data collection involving human or animal subjects.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Çok muğlak olan mekân ideolojisi,
rasyonel bilgiyi, etkin ama otoriter planlamayı,
önemsiz ve yaygın temsilleri çatıştırıyordu.
Henri Lefebvre

Memlûk Sultanlığı (1250-1517), Orta Çağ İslâm dünyasında yalnızca askerî temelli siyasal yapısıyla değil, aynı zamanda kentleşme pratikleri ve iktisadî örgütlenmesiyle de dikkat çeken özgün bir devlet modeli sunmaktadır. Bu bağlamda Memlûk şehirleri, salt birer idarî merkez olmanın ötesinde; siyasî otoritenin temsil edildiği, iktisadî faaliyetlerin yoğunlaştığı ve toplumsal ilişkilerin şekillendiği çok katmanlı mekânlar olarak işlev görmüştür. İktidar seçkinlerinin törensel pratiklerini icra ettiği kamusal alanlar, kentin başlıca meydanları hâline gelmiş; bu sayede şehir, iktidarın hem sembolik hem de pratik düzeyde görünür kılındığı bir mekâna dönüşmüştür.

Bir şehrin fiziksel görünümü, yalnızca estetik tercihler ya da mimarî üsluplarla açıklanamaz; aksine bu görünüm, üretim ilişkileriyle, ticaret ağlarıyla, sermaye birikimiyle ve siyasî iktidar biçimleriyle doğrudan bağlantılıdır. Memlûk kentsel yaşamını şekillendiren temel dinamiklerden biri, Mısır ekonomisinin Nil Nehri'nin mevsimsel rejimine olan bağımlılığıydı. Nil'in taşkın dönemlerinde artan tarımsal üretim, temel gıda maddelerinin fiyatlarını doğrudan etkilerken; özellikle Baybars'ın saltanatının ilk yıllarında görülen su seviyesindeki düşüşler, piyasa dengelerini bozarak fiyat artışlarına yol açmıştır. Bu koşullar, Memlûk yönetiminin ekonomik istikrarı koruma çabalarını ve ticaret politikalarını daha da belirleyici kılmıştır. Bu bağlamda şehirlerin silüeti, kamusal alanları, ulaşım aksları ve yapı yoğunlukları, o şehrin ekonomik örgütlenmesinin mekânsal bir ifadesi olarak anlaşılabilir.

Lefebvre'in mekânı yalnızca fiziksel veya mimarî bir gerçeklik olarak değil, toplumsal ilişkiler, üretim biçimleri, iktidar pratikleri ve ideolojik söylemler aracılığıyla tarihsel olarak üretilen çok katmanlı bir yapı olarak ele alan yaklaşımı; Orta Çağ İslam şehirlerinin sadece planlama, mimarî veya nüfus yoğunluğu açısından değil, aynı zamanda siyasî otorite, ekonomik sistemler ve toplumsal örgütlenme bağlamında da analiz edilmesine olanak tanır. Lefebvre'in mekân kuramının temelini oluşturan mekânsal üçlü (spatial triad), bu makalede analitik bir çerçeve olarak kullanılmıştır. Buna göre mekân; mekânsal pratikler (algılanan mekân), mekân temsilleri (tasarlanan mekân) ve yaşanan mekânlar (temsil mekânları / yaşanan mekân) arasındaki diyalektik ilişki yoluyla üretilir. Mekânsal pratikler; üretim, ticaret, ulaşım ve günlük hayatın kent içinde örgütlenme biçimlerine işaret ederken; tasarlanan mekânlar, siyasî iktidarların ve yönetici seçkinlerin planlama, düzenleme ve denetim pratikleri aracılığıyla kurguladıkları mekânsal vizyonları yansıtır. Yaşanan mekânlar ise bireylerin ve toplulukların bu örgütlenmiş mekânları deneyimleme, anlamlandırma ve dönüştürme biçimlerini kapsar.

Bu bağlamda, Memlûk şehirleri -özellikle Kahire ve Şam- Lefebvre'in mekânsal üçlüsü çerçevesinde değerlendirildiğinde, siyasî otoritenin kentsel mekân üzerindeki belirleyici rolü açıkça ortaya çıkmaktadır. Saltanat otoritesi tarafından inşa edilen kaleler, meydanlar, surlar, medreseler, kervansaraylar ve vakıf yapıları; devlet ideolojisini ve askerî gücü mekânsal düzlemde görünür kılan unsurlar, yani mekân temsilleri olarak işlev görmüştür. Buna karşılık; ticaret yolları, çarşılar, üretim alanları ve limanlar, kentsel yaşamın sürekliliğini sağlayan mekânsal pratiklerin merkezini oluşturur.

Henri Lefebvre'in *Mekânın Üretimi* adlı çalışmasında geliştirdiği mekân kuramında önemli bir yer tutan mekânsal mimarî (spatial architecture) kavramı, bu makalede Memlûk şehirlerinin bütüncül yapısını anlamak için kullanılmıştır. Mekânsal mimarî; askerî, ekonomik, dinî ve kültürel olmak üzere farklı mekânsal katmanların hiyerarşik ancak birbiriyle ilişkili örgütlenmesini ifade eder. Memlûk şehirlerinde askerî mimarînin ticarî alanlarla iç içe geçmesi, vakıf kurumlarının üretim ilişkileri ve dinî yapıların siyasî temsil pratikleri, bu mimarî bütünlüğün somut örneklerini sunmaktadır.

Bu çerçevede Memlûk şehirleri, Lefebvre'in tanımladığı şekiyle, homojenleştirici devlet mekânı ile toplumsal farklılıkların üretildiği farklılaşmış mekân arasındaki gerilimle şekillenmiştir. Devletin merkezileşme politikaları kentsel mekânı kontrol etmeye çalışırken; ticaret, zanaat ve gündelik hayat pratikleri bu mekânları yeniden üretmiş ve dönüştürmüştür. Böylece Memlûk şehirleri, yalnızca hükümetin dayattığı mekânsal düzenlemelerle değil, toplumsal aktörlerin etkileşimleriyle de şekillendirilmiş dinamik ve müreffeh kentsel merkezler haline gelmiştir.

Nitekim mekân, kapsayanın (kabın) kapsanandan (içerikten) bağımsız olduğu; mutlak, optik-geometrik, Öklidçi-Kartezyen-Newtoncu gibi doğruluğu sorgulanmadan kabul edilmiş belirli kriterlere göre tanımlanan boş bir alan olarak görülmekteydi. "Mekânların" varlığı kabul edildiğinde ise bunlar, kapsamı net olarak belirlenmemiş bir kavram altında bir araya getirilirdi. Tam anlamıyla özümsenmemiş görelilik kavramı ile geleneksel olduğu gerekçesiyle reddedilen tasarımlar ve özellikle gündelik hayatın sınırındakiler (üç boyutluluk, mekân ve zaman, metre ve saat arasındaki ayrım vb.) bu yapıyı oluşturuyordu. Paradoksal olarak, yani üstü kapalı, kabul edilmemiş ve açıklanmamış bir çelişkiyle; mevcut toplumdaki pratik ve üretim ilişkileri, bu parçalanmış temsil ve bilgilerden tamamen farklı bir yöne doğru ilerlemekteydi (Lefebvre, 2014, s. 22).

Amaç

Orta Çağ şehir merkezlerinin belirleyici özellikleri arasında, surlarla çevrili alanlarda örgütlenen ticaret ve sanayi topluluklarının kendilerine özgü hukukî, idarî ve yargısal yapılara sahip olmaları bulunmaktadır. Bu durum, şehirli toplumsal yapının bölgesel değil, esasen kentsel bir perspektifle ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Toplumsal ve kültürel pratiklerin kentleşmenin bir ürünü olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Suriye-Mısır coğrafyasındaki Memlûk şehirleri, bu bütüncül yaklaşımın en belirgin örneklerini sunmaktadır. Bu çerçevede anıtsal mimarî, Memlûk bağlamında estetik bir tercih olmanın ötesinde, güçlü siyasî ve ideolojik anlamlar taşımaktadır. Örneğin Sultan Baybars'ın Safed Kalesi'nin onarımıyla bizzat ilgilenmesi, mimarî yapıların askerî işlevlerinin yanı sıra, iktidarın meşruiyetini pekiştiren sembolik araçlar olarak da değerlendirildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Baybars'ın bu tür müdahaleleri, hem iç kamuoyuna hem de dış aktörlere yönelik mesajlar içermekte; sultanın komuta hiyerarşisi içindeki konumunu sürekli olarak vurgulayan bir siyasal söylem üretmektedir. Bu çalışma, Memlûk Sultanlığı'nı kentsel mekân, ekonomi, siyasal temsil ve mimarî pratikler ekseninde ele alarak, şehirlerin devlet ideolojisi ve iktidar ilişkileriyle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece Memlûk şehirlerinin, Orta Çağ İslâm dünyasında yalnızca askerî ve ekonomik merkezler değil, aynı zamanda siyasal meşruiyetin ve toplumsal düzenin üretildiği temel alanlar olduğu gösterilecektir.

Yöntem

Makale, Memlûk dönemine ait kronikler, idarî kayıtlar ve anlatı kaynaklarına dayalı nitel tarihsel analiz yöntemlerini kullanmaktadır. Bu kaynaklar, Nil'in hidrografik sistemi, tarımsal üretim, fiyat dalgalanmaları, ticaret uygulamaları ve sultanın kamusal temsili gibi temalar çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Böylece, ekonomik veriler sadece maddi göstergeler olarak değil, aynı zamanda kentsel istikrarı ve siyasî meşruiyeti şekillendiren unsurlar olarak ele alınmaktadır.

Kentsel mekanın siyasî işlevlerini ortaya koymak için mekansal-söylemsel bir yaklaşım kullanılmaktadır. Tören alanları, surlar, kaleler ve anıtsal yapılar, iktidarın görünür kılındığı ve sosyal hiyerarşinin mekan aracılığıyla yeniden üretildiği unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Memluk mimarîsindeki anıtsallık, estetik bir tercih olmaktan ziyade, devlet otoritesini ve ideolojik sürekliliği vurgulayan bir araç olarak anlaşılmaktadır. Vaka bazlı analitik yaklaşım, askerî mimarînin sadece savunma amaçlı olmadığını, aynı zamanda siyasî temsili ve merkezi otoritenin eyaletler üzerindeki kontrolünü pekiştiren bir unsur olduğunu göstermek için kullanılmıştır.

Ekonomik yapıların analizi, tarihsel ekonomi ve kent sosyolojisi perspektiflerinden yararlanmaktadır. Memluk şehirlerinin ekonomik dayanıklılığı, tarımsal üretimin Nil'in mevsimsel

döngüsüne bağımlılığı, ticaretin sürekliliği ve rekabete yönelik kalite odaklı bir yaklaşım değerlendirilerek analiz edilmiştir. Bu yaklaşım, ekonomik süreçlerin kentsel mekanı şekillendirmede ve sosyal yapıları dönüştürmede oynadığı rolü ortaya koymaktadır.

Bu makale, Memluk Sultanlığı dönemi kentsel mekanının ekonomik, siyasî ve ideolojik boyutlarını analiz etmek için tarihsel-mekansal ve eleştirel bir yaklaşım benimsemektedir. Araştırmanın temel varsayımı, şehrin sadece fiziksel bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda iktidar ilişkilerinin, üretim süreçlerinin ve sembolik temsil pratiklerinin üretildiği ve yeniden oluşturulduğu bir mekan olduğudur. Bu yaklaşım, Henri Lefebvre'in "mekanın sosyal üretimi" kavramsallaştırmasıyla tutarlı bir çerçeve sunmaktadır. Henri Lefebvre'in mekan teorisini seçmenin temel nedeni, Memluk şehirlerinin sadece mimarî formlar veya kronolojik gelişim üzerinden değil, aynı zamanda mekanın üretimi, kullanımı ve temsili arasındaki çok katmanlı ilişkiler bağlamında analiz edilmesine olanak sağlamasıdır. Lefebvre'in mekanı, tarihsel, sosyal ve siyasî ilişkilerin somutlaştığı bir süreç olarak ele alan yaklaşımı, Memluk Sultanlığı'nda kentsel mekanın askerî organizasyon, ekonomik yapı ve siyasî meşruiyetin üretimiyle nasıl iç içe geçtiğini açıklamak için işlevsel bir analitik çerçeve sunmaktadır. Özellikle, Lefebvre'in mekansal pratikler, temsil edilen mekanlar ve yaşanılan mekanlar arasındaki diyalektik ilişkisi, Memluk şehirlerinin hem merkezi otorite tarafından tasarlanmış iktidar mekanları hem de gündelik sosyal pratikler aracılığıyla sürekli yeniden üretilen yaşam alanları olarak okunmasına olanak tanır. Bu bağlamda, Lefebvre'in teorisi, modern şehirlere özgü bir model olarak değil, mekan-iktidar-toplum ilişkilerinin tarihsel sürekliliğini anlamak için eleştirel bir araç olarak uygulanmış; Memluk şehirlerinin spesifik tarihsel bağlamına uyarlanmış ve tatbik edilmiştir.

Bulgular

Bu çalışmada Henri Lefebvre'nin mekân kuramının tercih edilmesi, kent ve iktidar ilişkisini açıklamaya yönelik diğer önemli kuramsal yaklaşımların dışlandığı anlamına gelmemektedir; aksine söz konusu yaklaşımların araştırma sorusu ve tarihsel bağlam açısından sınırlılıkları göz önünde bulundurularak bilinçli bir metodolojik tercih yapılmıştır. Max Weber'in şehir kuramı, kenti esas olarak hukuksal özerklik, lonca örgütlenmesi ve burjuva sınıfının ortaya çıkışı üzerinden tanımlamakta; bu yönüyle Orta Çağ İslam şehirlerinde merkezi otoriteye bağlı, askerî ve vakıf temelli kentsel yapılanmayı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Weberci model, Batı Avrupa kent deneyimini merkeze alan normatif bir çerçeve sunduğundan, Memlûk şehirlerinin siyasal-ekonomik işleyişini bütüncül biçimde kavramaya imkân tanımamaktadır. Lewis Mumford'un kent kuramı ise şehirleri uzun erimli medeniyet anlatıları ve kültürel evrim çizgisi içerisinde ele almakta; sembolik ve teknolojik unsurlara ağırlık vermektedir. Ancak Mumford'un yaklaşımı, mekânın gündelik pratikler, iktidar ilişkileri ve ekonomik üretim süreçleriyle nasıl üretildiğini analitik düzeyde çözümlemekten ziyade betimleyici ve normatif bir çerçeve sunmaktadır. Bu durum, Memlûk kentlerinin siyasal temsil ve ekonomik organizasyon bağlamında incelenmesi için sınırlı bir açıklayıcılık sağlamaktadır.

Michel Foucault'nun iktidar ve mekân ilişkisine dair yaklaşımları ise disiplin, gözetim ve söylem odaklı analizleriyle son derece güçlü olmakla birlikte, mekânın maddi üretim süreçlerini ve ekonomik altyapısını ikincil düzeyde ele almaktadır. Foucault'nun heterotopya ve iktidar mekânları kavramları, belirli kurumsal alanların analizinde işlevsel olsa da, Memlûk şehirlerinin tamamını kapsayan üretim, dolaşım ve gündelik yaşam pratiklerini bütüncül biçimde açıklamakta sınırlı kalmaktadır.

Bu çalışmada geliştirilen karşılaştırmalı çerçeve, bu farklılıkları ortaya koymaktadır. Max Weber, Avrupa merkezli hukuksal ve sınıfsal kent tanımıyla Orta Çağ Avrupa'sındaki kentleri açıklamada güçlü olsa da, Memlûk şehirlerinde merkezi otoritenin baskın rolü nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Lewis Mumford'un medeniyet ve kültürel evrim odaklı yaklaşımı uzun dönemli tarihsel bir perspektif sunmakla birlikte, ekonomik üretim ilişkileri ve siyasal temsil biçimlerini analitik olarak açıklamada sınırlıdır. Michel Foucault'nun iktidar ve disiplin mekânına dair kuramı, sembolik ve kurumsal mekanları çözümlemede etkili olsa da, Memlûk kentlerindeki gündelik pratikler ve kentsel bütüncül yapıyı kavramada eksik kalır.

Buna karşılık Henri Lefebvre'nin mekânın üretimi yaklaşımı, üretim ilişkileri, temsil ve mekânsal pratikler arasındaki etkileşimi bir bütün olarak analiz etme imkânı sunmaktadır. Lefebvre'nin "Mekânsal Arkitektonik" çerçevesi, Memlûk şehirlerindeki siyasî, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin mekân üzerindeki tezahürlerini açıklamada en kapsayıcı yöntem olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, aşağıdaki tablo da çalışmanın metodolojik tercihlerini ve alternatif kuramların sınırlılıklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Memlûk Şehirlerinin Mekânsal, Siyasî ve Sembolik Yapısı Bağlamında, Başlıca Kent Teorilerinin Analitik Kapsamını Ve Sınırlarını Vurgulayan Karşılaştırmalı Bir Genel Bakış

Kuramcı	Kuramsal Odak	Kent Tanımı	Güçlü Yönleri	Memlûk Kentleri Açısından Sınırlılıkları	Tercih Edilmeme Gerekçesi
Max Weber	Hukuksal yapı, özerklik, sınıfsal oluşum	Kent: hukuksal özerkliğe sahip burjuva topluluğu	Avrupa Orta Çağ kentlerini açıklamada güçlü	İslam şehirlerinde burjuva sınıfı ve özerk kent modeli bulunmaz; merkezi otorite belirleyicidir	Euro-merkezli ve Batı kent deneyimine özgü
Lewis Mumford	Medeniyet tarihi, kültürel evrim	Kent: kültürel ve teknolojik medeniyet ürünü	Uzun dönemli tarihsel anlatı sunar	Mekânın iktidar ve ekonomiyle ilişkisini analitik düzeyde çözümlemez	Betimleyici, normatif ve yapısal analizden yoksun
Michel Foucault	İktidar, disiplin, söylem	Mekân:iktidarın düzenlediği alan	Kurumsal ve sembolik mekân analizinde güçlü	Ekonomik üretim, gündelik pratikler ve kentsel bütünlük zayıf	Mikro ölçekli, bütüncül kent analizine uygun değil
Henri Lefebvre	Mekânın toplumsal üretimi	Mekân: üretim ilişkileri, temsil ve pratiklerin ürünü	Mekân-iktidar-ekonomi ilişkisini birlikte ele alır	Doğrudan tarihsel vaka çalışmaları sunmamaktadır	Memlûk kentlerinin çok katmanlı yapısını açıklamada en kapsayıcı kuram

Bu bağlamda, mekânı maddi üretim ilişkileri, siyasî temsil biçimleri ve toplumsal pratikler üzerinden eşzamanlı olarak inceleyen Lefebvre'nin teorik yaklaşımı, Memlûk şehirlerinin çok katmanlı yapısını analiz etmek için daha kapsamlı ve esnek bir çerçeve sunmaktadır. Lefebvre'nin teorisi, mekânın modern şehirlerle sınırlı bir modelden ziyade tarihsel olarak üretilmiş bir toplumsal olgu olduğu varsayımına dayanarak, burada Orta Çağ İslam şehirlerine uyarlanabilir bir analitik araç olarak kullanılmaktadır.

Nasser Rabbat, *Mamluk History through Architecture: Monuments, Culture and Politics in Medieval Egypt and Syria*'da Memlûk mimarîsinin siyasal işlevi, kentsel sahneye yerleştirilmesi ve mimarî propaganda üzerine kuramsal ve ampirik bir çerçeve sunar. Kent meydanları, sokak cephesi ve anıtsal yapıların iktidar gösterisi bağlamında okunması için temel bir çalışmadır. Doris Behrens Abouseif, *Cairo of the Mamluks: A History of Architecture and Its Culture* 'de Kâhire'nin mekânsal dokusunu, vakıf yapıları, minare-kapı eksenleri ve Pazar-meydan ilişkisini detaylandırır; kentsel estetik ile toplumsal işlev arasındaki bağları göstermede zengin örnekler içerir. Reuven Amitai, *The Development of a Muslim City in Palestine: Gaza under the Mamluks*'de Gazze

özelinde Memlûk idaresinin bölgesel yeniden yapılanma, güvenlik politikaları ve İslamlaşma süreçleri üzerine güncel ve bölgesel mikro-tarih perspektifi sağlar; hinterland-kent ilişkisini açığa çıkarır. P. M. Holt, *The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517* Mamluk siyasetinin, Haçlı ve İlhanlı bağlamındaki jeopolitik konumunu ve bunun kentleşme, zırhlı savunma (kaleler) ve bölgesel ekonomik ağlar üzerindeki etkilerini kavramsallaştırmak için klasik bir sentezdir. S. D. Goitein, *A Mediterranean Society*'de Akdeniz ticaret ağları, genizadan hareketle kervan ve deniz ticareti pratikleri üzerine önemli veri ve metodoloji sunar; Memlûk dönemindeki transit ticaret, tüccar profilleri ve piyasa mekanizmalarını anlamada vazgeçilmezdir.

Buna ek olarak, makale, nicel veri analizi de dahil olmak üzere ekonomi tarihine yönelik modern yaklaşımlarla birlikte el-Makrîzî ve diğer çağdaş kaynaklardan yararlanmaktadır. El-Makrîzî ile ilgili olarak, hem klasik baskılar hem de modern yorumlayıcı çalışmalar incelenmiştir. Zümrüt madenciliği, natron ve şap yatakları ile bunların devlet kontrolü altındaki düzenlemelerine ilişkin araştırmalar, Amalia Levanoni'nin çalışmalarına ve ilgili arkeotarihsel araştırmalara dayanmaktadır. Son olarak, ticaret ağlarını ve transit ticareti bağlamına oturtmak için Goitein ve Ashtor'un çalışmaları ile daha yeni makaleler incelenmiştir.

Ritüel-İcrâ-Mekân: Memlûk Kentlerinde İktidarın Temsili

"Tarih ve siyaset ne kadar sık ve ne kadar güçlü bir şekilde
onu ortadan kaldırmak ya da en azından yerine oturtmak için ortaya atılsa da,
bir şekilde formalizm ortadan kalkmayacaktır.
Biçimciliğin başka bir versiyonu,
tarihin küllerinden her an yükselip önceden terk edilmiş
versiyonların yerini almaya hazır gibi görünür."
(Carroll, 1987, s. 70)

Lefebvre, "(toplumsal) mekân (toplumsal) bir üründür" varsayımının bir çıkarımı olarak önemli bir saptamada bulunur:

Mekân üretimi ve mekânın üretimi süreci varsa, tarih de vardır (...) Üretici güçler (doğa, çalışma ve çalışmanın örgütlenmesi, teknik ve bilgiler) ve elbette üretim ilişkileri, mekân üretiminde-belirlenmesi gereken-bir role sahiptirler. Bir üretim tarzından diğerine geçiş çok büyük önem taş[ır]; çünkü bu, mekânı altüst ederek mekâna dâhil olabilen toplumsal üretim ilişkileri içindeki etkisidir. Her üretim tarzı-hipotez gereği-kendine uygun mekâna sahip olduğundan, bu geçiş sırasında yeni bir mekân üretilir." (Ghulyan, 2017, s. 4)

"Yaşanan mekân" kavramı, mekânın kullanıcılar ve topluluklar tarafından günlük hayat içerisinde nasıl deneyimlendiğini ifade etmektedir (Lefebvre, 2014, s. 364). Gündelik yaşam, Lefebvre'nin kendi yaklaşımını kanıtlamak için kullandığı bir örnek değildir. Aksine doğal ve toplumsal dünyayla diyalektik olarak en derin ve doğrudan bir biçimde ilişkilendiğimiz yerin ta kendisi dir. Yalnızca burada insan olmanın temel yetileri, güçleri ve de arzuları formüle edilebilir, somut olarak geliştirilebilir ve gerçekleştirilebilir. Yine gündelik yaşam, somut öteki ile en doğrudan karşılaşma alanı olduğu gibi, bireyin tutarlı bir kimliğe ve kendiliğe ulaştığı yerdir de. Gündelik toplumsallık, popüler kutlamalar ya da kolektif ritüellerden bağımsız, iş için ayrılmış zaman ve mekân algısına sahip değildir (Kurtar, 2013, s. 207).

Memlûk Sultanlığı'nda tören protokolünün icra edildiği meydanlar, iktidarın yalnızca idarî ve askerî araçlarla değil, ritüel ve performans yoluyla mekâna kazındığı alanlar olarak işlev görmüştür. "Kabâk el-Meydân" gibi tören ve gösteri mekânları, sultanlık otoritesinin halka açık biçimde sergilendiği, siyasal gücün bedensel ve sembolik boyutlarının görünür kılındığı sahneler niteliğindedir. Sultanların gösterişli geliş gidişleri, tören alayları ve belirli zamanlarda icra edilen polo (çevgan / luʿb el-kurra) oyunları, bu mekânları gündelik kullanımın ötesine taşıyarak ritüelize edilmiş bir iktidar alanına dönüştürmüştür.

Kutsal mekânın gittikçe özdeşleşme-taklit etme gibi imgelem ve düşünümsel prosedürler aracılığıyla sürekli yeniden üretilmesi, genişlemesi ve daha da siyasî ve dinî nitelik kazanması, ona kurmaca bir nitelik kazandırır. Fakat bu mekân yine de mutlaktır, mutlaklığın kaynağı ise doğadan ziyade dinî ve siyasî referansıdır, başka bir ifade ile bu mekânın mutlaklığının temel kaynağı "sembolizm aracılığıyla politikaya tahsis edilmesi" (Lefebvre, 2014, ss. 76-77) ve kutsanarak ritüel ile törenler aracılığıyla dinî nitelik kazandırılmasıdır (Ghulyan, 2017, s. 8).

Henri Lefebvre'nin mekânsal arkitektonik yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu tür ritüel pratikler mekânın pasif bir zemin olmadığını; aksine iktidar ilişkileri tarafından üretilen, anlamlandırılan ve yeniden düzenlenen bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Sultanların polo oyunları sırasında halka altın dağıtmaları, mekânın yalnızca izlenen değil, iktidar ile tebaanın doğrudan temas kurduğu performatif bir alan hâline geldiğini göstermektedir. Bu tür ritüeller, sultanı hem askerî kudretin hem de cömertliğin ve düzen sağlayıcı otoritenin vücut bulmuş hâli olarak sunmuştur.

Bu bağlamda tören meydanları, Lefebvre'nin "temsil edilen mekân" kavramıyla uyumlu biçimde, siyasal otoritenin simgesel dilinin toplumsal hafızaya işlendiği alanlar olarak okunabilir. Ritüel ve performans aracılığıyla mekân, yalnızca fiziksel bir kent unsuru olmaktan çıkarak, Memlûk iktidarının meşruiyetini pekiştiren ideolojik ve sembolik bir araç hâline gelmiştir. Böylece Memlûk kentlerinde ritüel, performans ve mekân arasındaki karşılıklı etkileşim, iktidarın kent ölçeğinde üretildiği ve yeniden inşa edildiği dinamik bir süreci yansıtmaktadır.

Bu bağlamda Kabâk el-Meydân, Lefebvre'nin "temsil edilen mekân" (representational space) kavramıyla örtüşecek şekilde, sultanlık otoritesinin cömertlik, askerî kudret ve hiyerarşik üstünlük imgeleri üzerinden toplumsal hafızaya kazındığı bir mekânsal düzenek olarak okunabilir. Altın dağıtımı gibi ritüeller ise mekânın yalnızca seyredilen değil, iktidar ile tebaanın doğrudan temas ettiği performatif bir alan hâline geldiğini göstermektedir. Böylece Memlûk tören mekânları, Lefebvre'nin mekânsal arkitektoniğinde vurguladığı üzere, mimarî form, siyasal söylem ve toplumsal pratiklerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir iktidar üretim sürecinin somut tezahürleri olarak karşımıza çıkar.

Memlûk Sultanlığı'nda, yönetici otoritenin tören protokolünü sergilediği alanlar, en önemli kentsel bileşenlerden bazılarını oluşturuyordu. Bunlar, padişahların gösterişli geliş gidişleriyle ilgili her şeyin halka sergilenebildiği geniş alanlardı. Memlûk sultanları, top/luʿb al-kurra/chowgān/polo oynamak için Kabâk el-Meydân'a gelir ve orada altın dağıtırdı (Aşûr, 1992, s. 82). Zira bu meydan, Kahire'de, özellikle askerî eğitim, oyunlar ve Sultan Baybars'ın emriyle düzenlenen diğer etkinlikler için hicri 666 yılında inşa edilmişti (Aşûr, 1992, s. 78).

Ulusal hafızanın bir parçası olan ve şehirlerin gelişiminde rol oynayan önemli şahsiyetleri ölümsüzleştiren meydanlar, haklı olarak tarih sayfalarında yerlerini almışlardır. Memlûk Devleti'nin başkenti ve sultanlarının ikametgahı olan Kahire'de, furûsiyye gösteri alanı olarak meydanlar bu nedenle büyük önem taşıyordu. Es-Sübkî'ye göre, emirlerin, gelenekleri gereği, bu meydanlarda top oynamaları caizdi; ancak bu, ilerleme ve geri çekilme veya hücum ve geri çekilme gibi binicilik eğitimi amaçlı faaliyetler olması koşuluyla mümkündü (el-Makrîzî, 1998, III, s. 27; Sübkî, 2019, s. 990).

Sultan Baybars genellikle yılın en sıcak iki ayında cumartesi günleri meydana gelirdi. Her meydanı iki yılda bir, bazılarını ise yalnızca üç veya dört yılda bir ziyaret ederdi. Memluk sultanları tarafından yaptırılan diğer meydanlar arasında Meydân el-Esved, Meydân el-ʿİd, Meydân el-Akhdar, Meydân el-Sibâk, Meydân İbn Tûlûn, Meydân el-İhşid, Meydân el-Kasr, Meydân Karakuş, Meydân el-Malik vardı. El-Azīz, Meydān al-Ṣāliḥī, Meydān al-Ẓāhirī, Meydān al-Kabak, Meydān Birkat al-Fīl, Meydān al-Nāṣirī, Meydān al-Mahārī ve Meydān el-Siryaku bulunmaktadır. Ayrıca, sınır alayları gerektiren av seferleri için Siryaku, Şebara, el-Bahira, el-Abbasa, el-Garbiyye ve el-Vechu'l-Kıblî gibi özel yerler vardı (el-Ömerî, 1992, s. 291; el-Makrîzî, 1998, II/s. 621; III/s. 25-34; ez-Zâhirî, 1892, s. 87; Aşûr, 1992, s. 79).

Her ne olursa olsun, kimliğin korunması; anma törenlerinin olağanlaşmasını ve aşırı kullanımını, tarihsel olanın referans noktası olarak geri dönüşünü, gündelik hayatın "istikrarsızlaşmasını" engellemek amacıyla ona yönelik baskının artmasını ve gündeliğin kimlik çerçevesi içinde tutulmasını ifade eder. Bu durum, kaçınılmaz olarak, egemenlik ilişkilerinin kimlik içinde yeniden üretilmesine

yönelik bir eğilimi de beraberinde getirir- karanlıklaşmalar ve kuşkular eşliğinde (Lefebvre, 1961, s. 60).

Memlûk Şehirlerinde Kentsel Bütünlük ve Üretim İlişkileri

Lefebvre'nin üçüncü boyutu olan "yaşanan mekân", mekânın kullanıcıları tarafından sembolik ve duygusal anlamlarla donatılmasını ifade eder. Memlûk döneminde hamilerin, zanaatkârların ve kullanıcıların temel kaygısı, tekil mimarî yapılar ya da bağımsız sanat nesneleri üretmekten ziyade, sultanlar ve emirler tarafından yönetilen şehirlerin bütüncül işleyişi ve bu şehirlerde yaşayan farklı toplumsal sınıfların hayatlarıydı. Nitekim Kudüs'te Haram-ı Şerif ve ona bitişik sokakların tamamı Memlûk ilgisinin ve özeninin odak noktasını oluşturuyordu. Mimarî düzenlemeler, bireysel yapıların bağımsız anıtlar olarak ele alınmasından çok, tek bir cadde cephesi boyunca bütünleşmiş bir kentsel kütle oluşturacak şekilde tasarlanmıştı. Benzer biçimde Kahire'de Memlûk minareleri ve kapıları, Hâkim Camii'nden kaleye uzanan güzergâh boyunca mekânsal bir yönlendirme ve süreklilik işlevi görmekteydi. Kudüs'te Haram-ı Şerif çevresinde yoğunlaşan Memlûk ilgisi, bu alanın yalnızca kutsal değil, aynı zamanda yaşanan ve deneyimlenen bir mekân olarak ele alındığını göstermektedir.

Örneğin Sultan Baybars'ın Safed kalesinin onarımıyla doğrudan ilgilenmesi, yapının öneminin askerî alanın ötesine geçtiğini açıkça ortaya koymaktadır. Onun müdahalesiyle verilen mesajlar hem içe hem dışa yönelikti. Diğer Memlûk sultanları gibi Baybars da daima kendi yüksek rütbeli subaylarının denetimi altındaydı ve komuta kademesindeki konumuna sürekli dikkat ediyordu. Bu bağlamda kaleyi onarması ve çalışmalara doğrudan katılması önemli mesajlar veriyordu: Baybars'ın Memlûk yoldaşlarına bağlılığı, Haçlı krallığına karşı cihadı sürdürme niyeti ve üst düzey askerî liderliğe kıyasla "eşitler arasında birinci" konumu. Aynı zamanda kale, başka bir hedef kitleye -yerel halka- de sesleniyor; sultanın İslam'ın savunucusu olarak Franklara karşı cihadı sürdürmeye ve kuzey Suriye'deki güçlü Moğollara karşı müminleri korumaya kararlı olduğunu gösteriyordu. Kalenin zirvesinde ve merkezinde Baybars'ın onuruna Majdal al-Zâhir adı verilen bir kule yaptırılmıştı. Bu görkemli yapının yalnızca işlevsel amaçlarla inşa edilmediği, aynı zamanda Baybars'ın Memlûk sultanlığının başı olarak konumunun somut bir tezahürü olduğu açıktır. Kule, sultanın hem askerî görevlerine bağlılığını hem de adil, dindar ve meşru bir lider olarak statüsünü simgeleyen bir iktidar nişanı işlevi görüyordu (Luz, 2014, s. 154).

İbn Şeddad'a göre şehir, ihtişamının büyük bir kısmını sultana borçludur. Baybars'ın, özellikle başkenti Akka olmak üzere, Frank Krallığı'nın kalıntılarını ortadan kaldırma seferini desteklemek için yeni bir bölgesel merkez kurmaya istekli olduğu sonucuna varmak mantıklıdır. Sultan, Trablus'taki Eşref Halil'inkine benzer şekilde, kentsel projesini gerekli tüm olanaklar ve altyapıyla donatmak için yoğun bir çaba sarf etti. İki camiyi de şehre dahil etmesi, Müslüman bir kent topluluğunun neleri içerdiğini anladığını gösteriyor. Ancak nispeten mütevazı plan, bu camilerin sembolik önemini azaltmıyor (Luz, 2014, s. 160).

Bu yaklaşım doğrultusunda nesneler ve yapılar, günümüzde müzelerde sergilenen bağımsız estetik amaçlar olarak değil; insanlar ile günlük faaliyetler arasında aracı işlevi gören, belirli bir sanat anlayışının somut ifadeleri olarak değerlendirilmelidir. Bu anlayış, prens sanatından ziyade şehirli bir elitin gündelik yaşamla iç içe geçmiş estetik formlarını yansıtan burjuva sanatına daha yakındır. Nitekim Memlûk sanatının dikkat çekici paradokslarından biri, saray ve yönetici sınıfa ait bir sanat üretimi olmasına rağmen, görsel formlarını prenslik ya da imparatorluk ideolojilerinden değil, kentli elitin estetik tercihlerini sürdürüp geliştiren bir çizgiden almasıdır (Grabar, 1984, s. 11). Bu durum, Lefebvre'nin yaşanan mekânı "resmî ideolojilerin ötesine geçen, sembolik ve deneyimsel bir alan" olarak tanımlamasıyla doğrudan örtüşmektedir.

Öte yandan Memlûk mimarîsinde anıtsallık kavramı, modern mimarlık söyleminde olduğu gibi estetik ve mekânsal bir değer olarak değil, büyük ölçüde siyasî ve ideolojik bir araç olarak ele alınmıştır. Kaynaklarda anıtsallığa yapılan sınırlı sayıdaki vurgu, çoğunlukla rekabetçi bir dil taşımaktadır. Yapılar, Memlûkların başlıca rakipleri olan İlhanlılar, Mağrip'teki Merînîler ya da Anadolu beyliklerine ait eserlerle karşılaştırılarak tasvir edilmekte; kimi zaman kendi hamilerinin inşa ettirdiği binaların

yüceltilmesi, diğer hükümdarlarınkilerin küçümsenmesiyle birlikte sunulmaktadır. Özellikle erken Memlûk döneminde İlhanlı tehdidinin somut bir gerçeklik arz ettiği ve iki güç arasında yoğun bir propaganda mücadelesinin yaşandığı göz önüne alındığında, mimarînin bu tür ideolojik amaçlarla kullanılması bizzat hamiler tarafından da teşvik edilmiş olmalıdır (Rabbat, 2002, s. 160). Bu durum, Lefebvre'nin mekânın egemen sınıflar tarafından "soyut bir düzenleme" hâline getirildiği yönündeki tespitleriyle örtüşmektedir. Mimarî burada, iktidarın görünürlük kazanmasını sağlayan bir temsil düzlemine dönüşmektedir.

Bu kentsel, sanatsal ve mimarî üretim anlayışının arka planında ise ekonomik yapı belirleyici bir rol oynamaktaydı. Toplumsal örgütlenmeler ve insan davranışları büyük ölçüde maddi ve ekonomik çıkarlar tarafından şekillendirilir; toplumsal olgular arasında ekonomik faktörler merkezi bir konumda yer alır. Ekonomik olaylar, insani gelişmenin eksenini oluşturur ve diğer tüm süreçler nihayetinde ekonomik sonuçları üzerinden anlam kazanır. Bu nedenle ekonomi, bir devletin sürekliliğini sağlayan en temel unsurlardan biridir (Korkmaz, 1995, s. 30). Şehirlerin Pazar halinde örgütlenmesi ve ticaretin gelişmesiyle değişim değeri yaygınlık kazanır. Küçük çaplı üreticilerin bir araya gelip loncalar, dernekler halinde örgütlenmesi sayesinde ise şehirde ayrıca "toplumsal olarak üretebilen kolektif emekçi sahneye çıkar" (Ghulyan, 2017, s. 10).

Memlûk Devleti'nde ekonomik hayatın belkemiğini *iktâ* sistemi oluşturmaktaydı. Devlet yapısı, klasik anlamda toprak mülkiyetine değil, vergi gelirlerinin tahsisi esasına dayanıyordu. Bu durum, ekonomik kaynakların dolaşımını ve şehir merkezlerinin üretim kapasitesini doğrudan etkileyerek, hem kentsel mekânın biçimlenmesini hem de mimarî ve sanatsal üretimin sürekliliğini mümkün kılmıştır (Dûrî, 2014, 142). Lefebvre'nin teorik çalışması olan *Mekânın Üretimi* (*The Production of Space*) içinde doruk noktasına ulaşmış ve burada Lefebvre (1991: 323) şu soruları sormuştur: "Bu bağlamda toprak, hem bir kavram hem de bir gerçeklik olarak hangi rolü oynamaktadır?" Lefebvre'nin dikkatli okuyucusuna hatırlattığı üzere, kapitalist üretim tarzına özgü mekânın özgüllüğü, "toprak-emek-sermaye" ilişkisine odaklanılarak açığa çıkar; bu ilişki, Marx'ın *Kapital*'inin üçüncü cildinde yer alan ve "üçlü formül" olarak adlandırılan çözümlemenin kurucu unsurudur. Marx (1998), bu ilişkiyi açık bir biçimde ifade eder: "sermaye-faiz, toprak-rant, emek-ücret." Lefebvre'nin kırsal mekâna ilişkin çalışmaları, her ne kadar toprak rantının analizine indirgenemezse de, bu unsurun onun çözümlemesi açısından temel bir öneme sahip olduğu bir gerçektir (Elden & Morton 2016, s. 58).

O dönemde Mısır'daki ekonomik hayatı doğrudan etkileyen en önemli gelişme, Nil Nehri'nin su seviyelerindeki dalgalanmaydı. Nil Nehri taştığında ve suları bollaştığında, hasat arttı ve bu da temel gıda maddelerinin fiyatlarının düşmesine neden oldu. Ancak Baybars'ın sultan olmasından kısa bir süre sonra Nil Nehri'nin su seviyesi düşmeye başladı ve bunun sonucunda Mısır'da arpa, buğday ve bakla gibi yoğun tüketilen ürünlerin fiyatları yükselmeye başladı. Bir irdebb buğdayın fiyatı 50 dirheme, bir irdebb bakla veya arpanın fiyatı ise 20 dirheme yükseldi. Bu nedenle emirlerin kendi ambarlarındaki ürünleri satmaları yasaklandı. Sadece büyük emir İzzüddîn Aydemir el-Hâtırî'nin elindeki ürünleri kademeli olarak satmasına izin verildi. Böyle bir önlemin muhtemel amacı, mevcut stokların aniden tükenmesini önlemek ve gelecekte olası kıtlıklara karşı önlem almaktı.

Memlûk Sultanlığı'nda 1250-1382 döneminde fiyat ve ücret hareketleri genel olarak olumlu bir seyir izlemiştir. Fiyatları beklenmedik şekilde artırıp ticareti olumsuz etkileyebilecek herhangi bir parasal krizin olmaması, bu istikrarın en güçlü kanıtını oluşturmaktadır. Para sistemindeki bu istikrar, Memlûk Devleti'nin güçlenmesine katkıda bulunan en önemli faktörlerden biriydi. Ancak sonraki dönemde (1382-1517), para ve ücret sistemindeki bu istikrar korunamamıştır. Mısır ve Suriye'nin bu dönemdeki ekonomik hayatındaki en önemli gelişme, dirhemin hızla değer kaybetmesiydi. Bunun sonucunda, fiyat sisteminde bakır paraların dönemi başlamış oldu (Yiğit, 2008, ss. 239-240). 1382-1517 döneminde dirhemin hızlı değer kaybı ve bakır paraların dolaşıma hâkim olması, Lefebvre'nin sözünü ettiği mekânsal çelişkilerin görünür hâle gelmesine yol açmıştır. Parasal istikrarsızlık, kent mekânında fiyat dalgalanmaları, ücretlerin reel değer kaybı ve ticarî ilişkilerin düzensizleşmesi şeklinde tezahür etmiş; bu durum, mekânın artık bütüncül ve tutarlı bir biçimde yeniden üretilemediğini göstermiştir. Böylece Memlûk kentleri, Lefebvre'nin "çatışmalı mekân" tanımına yaklaşan bir yapıya bürünmüş, ekonomik bozulma doğrudan kentsel mekânın işleyişini etkilemiştir.

Henri Lefebvre'nin mekân kuramı, doğal unsurların -ırmaklar, iklim, topoğrafya- tek başına belirleyici olmadığını; bunların toplumsal ilişkiler, üretim biçimleri ve iktidar yapıları aracılığıyla anlam kazandığını savunur. Bu bağlamda Nil Nehri, Memlûk Mısırı'nda yalnızca doğal bir su kaynağı değil; toplumsal olarak üretilmiş bir mekânsal eksen niteliği taşımaktadır.

Mısır'ın her dönemindeki ekonomik hayatın temeli tarımdı ve tarımın temeli de Nil Nehri idi. Çünkü ülkedeki ziraat büyük ölçüde Nil'in taşkın sularıyla sulanan arazilerle sınırlıydı. Yağıştan büyük ölçüde yoksun olan Mısır toprakları için nehrin taşkınları hayat kaynağıydı. Arazi vergilerinin toplanma zamanı ve yöntemi de büyük ölçüde Nil'in yükselip alçalmasına bağlıydı. Nil'in bu öneminden dolayı Memlûk sultanları, önceki ve sonraki devlet yöneticileri gibi, sularından en etkin şekilde faydalanmaya büyük önem vermişlerdir (Yiğit, 2008, s. 224). Arazi vergilerinin toplanma zamanının Nil'in yükselme ve alçalma döngülerine göre belirlenmesi, Lefebvre'nin mekânı "toplumsal ilişkilerin ritmi" olarak tanımlamasıyla örtüşmektedir. Nil burada yalnızca sulama sağlayan bir unsur değil; ekonomik takvimi, idarî düzenlemeleri ve devlet-reâya ilişkisini belirleyen ritmik bir mekânsal düzenleyici konumundadır. Bu durum, Lefebvre'nin modern öncesi toplumlar için de geçerli saydığı bir ilkeyi doğrular: Egemen güç, mekânı kontrol ederek üretim ilişkilerini yeniden üretir. Nil, bu bağlamda Memlûk devlet aklının merkezî bir mekânsal temsiline dönüşmüştür.

Niteliksel olan hiçbir zaman yok olmaz, buna olan ihtiyaç her zaman kendini hissettirir. Nitelikselin kendini var etmesinin temel nedeni nicelikselin belirli sınırlara tabi olması değildir, şöyle ki mekân genel olarak ve coğrafi mekân özel olarak ne kadar da sınırlı olsa, dolayısıyla niceleme süreçleri için belirli sınırlamalar oluştursa kapitalist toplumsal ilişkilerde başka bir sınır ortaya çıkar. Lefebvre, bunu tüketim mekânından mekânı tüketmeye doğru hareket olarak tanımlar. Buna göre insanlar, genellikle, sermaye birikim alanıyla, üretim mekânıyla ve üretilmiş mekânla, dolayısıyla katı bir şekilde nicelendirilmiş mekânla örtüşen tüketim mekânını belli bir momentte terk ederler… başlangıçta toplumsal olup sonra zorunluluk olan moment. Bu durumda "insanlar" niteliksel bir mekân talep ederler. Bu niteliklerin adı, güneş, kar, denizdir. Doğal ya da taklit olmaların pek önemi yoktur (Lefebvre, 2014, s. 355). Böylece "niteliksel olan mekânsal olarak yeniden belirir" (Ghulyan, 2017, s. 18)

Bilgi-temelli olguyu daha yakından incelemeden önce, toplumsal zaman ve mekân üzerinde kısaca durmak gerekir. Bu alandaki dönüşümler yavaş gerçekleşmiş, ancak son derece derin olmuştur. Öncelikle yeryüzü mekânında neredeyse her yer keşfedilmiş, hemen her alan işgal edilmiş ve değerlendirilmeye açılmıştır. Geriye boş olarak ne kalmıştır? Denizlerin dibi. Ne var ki büyük devletler burada da kaygı verici bir etkinlik içindedir; bazı strateji kuramcıları, küresel bir çatışmanın okyanus kaynakları üzerindeki rekabetten doğabileceğini ileri sürmüştür. Ormanlar, göller, sahiller ve dağlar ise neredeyse bütünüyle "sahiplenilmiş" durumdadır (Lefevbre, 1961, s. 128). Genel olarak Mısır'daki tarım, bol olmadığı gibi, yağış alan bölgelerde, göllerin çevresinde, Feyyum[5] gibi nehir kenarlarında ve Nil boyunca yürütülmekteydi (el-ʿÖmerî, 1992, s. 249). Denize bağlanan ve Yûsuf Kanalı olarak da bilinen Nil'in kolu daima hızlı bir akışa sahip olmuştur.[6] (el-ʿÖmerî, 1992, s. 271; en-Nuveyrî, 2004, XXXIII/246). Lefebvre'ye göre yaşanan mekân, her zaman idealize edilmiş bir alan değildir; umut, bereket ve risk aynı anda deneyimlenir. Nil, bu yönüyle hem hayat veren hem de sınır koyan bir mekânsal aktör hâline gelmiştir. Mısır'ın en cazip özelliklerinin başında Nil gelmekteydi. Ancak el-Ömerî'nin belirttiğine göre, güneyden gelen Nil kolu su ile birlikte saf kum da taşımaktaydı ve bu kum tarıma elverişli değildi (İbn Battûta, 1992, ss. 40-41).

[5] Feyyûm, Kahire'nin yüz kilometre güneyinde yer almaktadır. Büyük bir havza oluşturan bu bölge, büyük ölçüde MÖ 3. yüzyılın başlarında, I. Ptolemaios (MÖ 305-282) ve II. Ptolemaios (MÖ 285-246) dönemlerinde tarıma kazandırılmıştır. Bu ıslah projesi, Feyyûm'u Mısır'da benzersiz bir eyalet haline getirmiştir; El-Lâhûn'daki devasa baraj olan Bahr-i Yusuf'tan (Yusuf Kanalı) gelen su akışını düzenlemiş, havzanın iç kısımları ise bir kanallar ağı vasıtasıyla sulanmıştır. Diğer eyaletlerin aksine, buradaki topraklar mevsimsel Nil taşkınlarına bağımlı olmak yerine bir kanal sistemi aracılığıyla sulanmış, bu da eyaletin çeşitli nakit (ticarî) ürünler üretmesine olanak tanımıştır (Ito, 2021, s. 1).

[6] *Kitâbü'l-Azîz*'in bazı şârihleri, "Vefâü'n-Nîl" gününü, Firavun'un Musa ile karşılaşmayı vadettiği gün olarak zikrederler. Yüce Allah bunu Firavun'a şöyle bildirmiştir: *"Buluşma zamanınız, süslenme (bayram) günü ve insanların toplandığı kuşluk vakti (duhâ saati) olsun."*

Mısır'da tarım ürünleri arasında en başta buğday yer alıyordu. Buğday ekimi genellikle yerel ihtiyacın üzerine çıkarak fazlası sultanlara ve Hicaz ile Suriye'nin tahıl ihtiyacına yönlendirilirdi (Yiğit, 2008, s. 225). Memlûk döneminde tarımsal hammaddelere dayalı sanayiler gelişmiş, bunların en önemlisi dokuma üretimi olmuştur. O dönemde Mısır, en önemli sanayi kolu olan dokumacılıkta dünya çapında ün kazanmıştı. Memlûk dokumacılığında kullanılan tarz ve teknikler Slav ve İskandinav ülkelerine yayılmış, Memlûk keten dokumacılığı da erken modern Avrupa tekstil üretimini etkilemiştir (Yiğit, 2008, s. 227). Memlûk ekonomisinin temel sektörü olmamakla birlikte, madencilik de inkâr edilemez biçimde önemli bir sanayi dalı rolü üstlenmiştir.

Ticaretten Madenciliğe Üretim ve Mekânsal Denetim

Ticaret merkezlerinin geliştiği kentlerde çarşılar, limanlar ve kervansaraylar kentsel dokunun belirleyici unsurları haline gelmiş; üretim ve dolaşım faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanlar kentin çekirdeğini oluşturmuştur. Lefebvre'in mekânın üretimi kuramı çerçevesinde, sermaye tarafından yönlendirilen mekânsal düzenlemeler bir yandan kent estetiğini belirlerken, diğer yandan toplumsal eşitsizlikleri mekâna içkin hale getirmektedir.

12. yüzyılda örneklendiği üzere, Orta Çağ kentsel merkezlerinin tanımlayıcı bir özelliği; şehir surları içerisindeki kapalı alanda yaşayan, kendine özgü bir hukuk, idare ve yargı düzeni ile donatılmış ve toplumsal olarak ayrıcalıklı bir statüye sahip olan bir ticaret ve sanayi toplumuydu (Gibb, 1991, s. 107). Bu bağlamda şehir, yalnızca fiziksel bir yerleşim alanı değil; ekonomik, toplumsal ve idarî ilişkilerin üretildiği ve yeniden düzenlendiği bir merkez konumundaydı.

Memlûk Sultanlığı kuruluşundan itibaren, 13. Yüzyıldan 16. Yüzyıla kadar Filistin ve Suriye'deki Haçlı devletleri ile çeşitli Avrupa siyasal yapıları gibi Hristiyan güçlerle ilişkiler kurmuş ve sürdürmüştür. Bu alışverişlerin motivasyonları çeşitlilik göstermekteydi. Esasen ticarî nitelikte olmakla birlikte, koşullara bağlı olarak askerî, siyasî ya da dinî amaçlar da taşıyabiliyordu. Çoğu zaman bu ilişkiler, Hristiyanların Memlûk topraklarında seyahatini de içeriyor ve kolaylaştırıyordu. Dolayısıyla serbest dolaşım, Memlûk Mısır ve Suriye'sini sık sık ziyaret eden tüm yabancı elçiler, tüccarlar ve hacılar için temel bir koşulu temsil ediyordu (Rizzo, 2021, s. 1). Öyle ki bu görüşe göre şehrin ayırt edici özelliği de kasıtlı olarak örgütlenmiş toplumsal karmaşıklığında yatar. Zaman, mekân ve kuşkusuz kültürel bağlam açısından birbirlerinden büyük ölçüde farklı olsalar da hem Mumford hem de İbn Haldun, şehri öncelikle teknolojik gelişmenin sonucu değil, onu önceleyen bir kültürel evrimin doruk noktası olarak görür; bu bakımdan Childe'ın iddiasına karşı çıkarlar (Ülgener, 1984, s. 129). Bu bağlamda şehir, Mumford ve İbn Haldun'un da işaret ettiği üzere, teknolojik gelişmenin pasif bir sonucu değil; toplumsal karmaşıklığın bilinçli biçimde örgütlendiği bir yaşam alanıdır. Farklı dinlere, dillere ve ekonomik rollere sahip aktörlerin aynı mekânda bir araya gelmesi, Memlûk şehirlerini Lefebvre'nin tanımladığı anlamda "yoğunlaşmış toplumsal pratiklerin mekânı" hâline getirmiştir.

İslam'ın ilk yüzyıllarında ticarî hayatın özgürlüğüne yönelik genel olarak olumlu bir yaklaşım vardı. Hristiyanlıkla karşılaştırıldığında, İslam uygarlığı dünyevi işleri çok daha hızlı ve uzlaştırıcı biçimde kolaylaştırmıştı. Ticareti kolaylaştıranları kutsayan ve Tanrı'nın merhametini çağıran – "el-musaʿar hüva'llâh" ifadesinde görüldüğü gibi – bir dinin bunu sıradan bir amaç için yapmış olması düşünülemezdi. Dolayısıyla İslam'ın olumlu yaklaşımı tüccarların ve ticarî hayatın çıkarlarıyla doğrudan uyumluydu (Ülgener, 1984, s. 129). Ülgener'in belirttiği üzere ticaretin kutsanması, şehirleri yalnızca ekonomik değil; meşru ve değer yüklü mekânlar hâline getirmiştir. Bu durum, Lefebvre'nin yaşanan mekânı resmî ideolojinin ötesinde, gündelik inançlar ve sembollerle örülen bir alan olarak tanımlamasıyla örtüşmektedir.

Kaynaklara göre Memlûk Sultanlığı ticarette yıkıcı olmayan bir yaklaşımı korumuştur. Sadece miktar bakımından değil, kaliteye odaklanan ölçülü bir rekabet anlayışıyla hareket etmişlerdir. Ticarî faaliyetlerden uzak durdukları bir dönem olmamıştır. Yaklaşık otuz yıl boyunca Mısır'da hüküm süren Memlûk sultanlarının ticaret adına başardıklarını göz ardı etmek yanlış olur. Onların savaşlardaki ustalık ve çabalarının temel amacı, Haçlı devletlerini olabildiğince zayıflatmak ve yeni ordular ortaya çıkarsa kendi topraklarının saldırılara dayanmasını sağlamak, böylece Suriye'deki zayıflayan Frank hâkimiyetini desteklemekti. Ancak Batılı bazı prenslerle dostane ilişkiler sürdürdüklerinde, bu yalnızca

Hristiyanlığın bir kısmını Haçlı faaliyetlerinden uzak tutmak ve Avrupa siyasetinin seyrini, prenslerin eylemlerini önceden kestirmek amacıyla yapılıyordu. Ticarî kaygılar ikincil gibi görünse de, en militarist Memlûk sultanı Baybars bile ticaretin çıkarlarına kayıtsız kalmamıştır (Heyd, 1975, s. 477).

Tarihçi el-Makrîzî'nin[7] bazı kayıtlarından, 14. Yüzyıldan önce Mısır'ın ekonomik refahının sonraki dönemlere kıyasla oldukça daha iyi olduğu anlaşılmaktadır. 1935'te yayımladığı *Le Caractère Féodal de l'État Mamelouk Dans Ses Rapports Avec la Horde d'Or* (Revue des Études Islamiques, Cilt III, s. 245) adlı eserinde A. N. Poliak, İbn İyâs'ın kısa bir notuna dayanarak, Hindistan deniz yolunun keşfinin Memlûk İmparatorluğu'na önemli bir maddi zarar vermediğini ve aslında bu ticaretin bazen iddia edildiği kadar Mısır için hayati olmadığını öne sürmüştür (Barthold-Köprülü, 1963, s. 228). Sultan el-Nâsır Muhammed döneminde uygulanan Ḥâlîc el-Nâsırıyye, Nil'e erişimi kolaylaştırmış ve tarım için su teminini kolaylaştırarak şehrin ekonomik faaliyetlerini desteklemiştir. Muhtemel saldırılara karşı önlem almak için Memlûk sultanları İskenderiye'nin surlarını güçlendirmiştir; buna rağmen şehir sık sık küçük ve büyük çaplı korsan akınlarının hedefi olmuştur. 1365'te Haçlılar tarafından uğradığı ağır tahribat bu kırılganlığın kanıtıdır (Akkuş, 2015, s. 20).

Orta Doğu'nun iki büyük ticaret merkezi olan Şam ve Kahire, Memlûk devletinin ticareti için de belirleyiciydi; diğer şehirler bu merkezlerle bağlantılı olarak ticaret yürütüyordu. Suriye'ye gelen mallar Şam'da toplanırdı. Ilıman iklimli şehirlerden meyveler Şam'a getirilir, ardından diğer şehir merkezlerine dağıtılırdı. Buğday çoğunlukla güney Suriye bölgelerinden, özellikle Harran Ovası'ndan sağlanırdı. Ayrıca Nablus'tan yağ, Baalbek'ten süt, Halep'ten incir ve Antep fıstığı getirilerek Şam üzerinden dağıtılırdı (Lapidus, 1967, ss. 16-18). Bu durum, Lefebvre'nin mekânı tek bir üretim biçiminin sonucu olarak değil; farklı ekonomik katmanların üst üste binmesiyle oluşan bir yapı olarak ele almasıyla uyumludur.

Memlûk ticaretinde önemli bir paya sahip olan deniz ticareti, Kızıldeniz ve Basra Körfezi üzerinden işleyen uluslararası transit ağlara dayanmakta; bu ağlar aracılığıyla taşınan ticarî mallar, kervan yolları vasıtasıyla Memlûk hâkimiyetindeki Suriye limanlarına veya doğrudan İskenderiye'ye ulaştırılmaktaydı. Buradan Venedik gemileriyle Avrupa pazarlarına sevk edilen mallar, Suriye-Mısır Memlûk İmparatorluğu'nun mali ve ekonomik refahının temel dinamiklerinden birini oluşturuyordu (Barthold-Köprülü, 1963, s. 227). Ancak yarı merkezî bir eyalet niteliği taşıyan Suriye, 1310'dan itibaren artan askerî ve siyasî çatışmalar nedeniyle Memlûk idaresi açısından öncelikle bir sınır bölgesi olarak algılanmış; bu durum, bölgenin siyasî ve ekonomik bakımdan ikincil bir konumda değerlendirilmesine yol açmıştır. Suriye-Filistin limanlarının ve ticaret yollarının yeterince denetlenmemesi, bu statüyle doğrudan bağlantılı olup, söz konusu ihmalkârlık eyalet valilerini önemli gelir kalemlerinden mahrum bırakırken, ticaretin ağırlıklı olarak İskenderiye üzerinden Avrupa'ya yönlendirilmesi Kahire merkezli Memlûk elitinin ekonomik gücünü pekiştirmiştir (Humphreys, 2007, s. 371).

Bu merkezîleşme eğiliminin mekânsal ve idarî sonuçları, Suriye-Filistin hattındaki bazı şehirlerin işlevsel dönüşümünde açık biçimde gözlemlenmektedir. Nitekim Haçlı ve Eyyûbî dönemlerinde küçük, askerî çatışmalar nedeniyle zayıflamış ve ikincil bir yerleşim konumunda bulunan Gazze, Memlûk sultanları döneminde yeniden yapılandırılarak eski önemini büyük ölçüde kazanmış, hatta bazı açılardan tarihsel bir zirveye ulaşmıştır. Özellikle 1300 yılı civarında yeni düzenlenen bir eyaletin başkenti haline gelmesi, şehrin idarî statüsünü yükseltmiş; Arapça ve diğer çağdaş kaynaklarda Gazze, gelişen ve

[7] Bu dönemde İbn Haldun Kahire'ye gelmiş ve burayı İslam'ın merkezi ile eş zamanlı olarak teorileştirmekte olduğu, hem medeniyeti hem de kentleşmeyi kapsayan bir kavram olan *'umrân*ın özü (mücessem hali) ilan etmiştir. Kısa bir süre sonra, kendisini *Al-Mawā'iẓ wa-al-I'tibār bi-Dhikr al-Khiṭaṭ wa-al-Athār* (*el-Hitat*) adlı eseri üretmeye adayan parlak öğrencisi Takıyyüddin el-Makrîzî onu takip etmiştir. İslam dünyasında bir şehrin tarihi, gelişimi ve mimarî anıtları üzerine yazılmış ilk ansiklopedik çalışma olan bu eser, esasen Kahire'ye yazılmış bir övgü methiyesidir. İbn Dukmâk, İbnü'l-Furât, el-Kalkaşandî, Bedreddin el-Aynî, İbn Hacer el-Askalânî, İbn Arabşah ve İbn Tağrıberdî gibi çağdaş bilim insanları; mimarî açıdan el-Makrîzî kadar yetkin ya da teorik açıdan İbn Haldun kadar keskin olmasalar da mimarînin kent yaşamındaki rolüne ve bânilerin (hâmilerin/eser yaptıranların) prestijine dair gelişen bir farkındalığı çeşitli şekillerde ortaya koymuşlardır (Rabbat, 2002, s. 157).

zenginleşen bir merkez olarak tanımlanmıştır. Memlûk elitinin sağladığı himaye, genişleyen tarımsal hinterland ve kesintisiz bölgesel ticaret, bu olumlu ekonomik ve demografik dönüşümün başlıca unsurları arasında yer almıştır. Buna ek olarak şehir ve çevresinde tesis edilen güvenlik ortamı, yalnızca Bedevileri değil, bölgeye göç eden Kürt ve Türkmen topluluklarını da kapsayacak şekilde göçebe unsurların denetim altına alınmasını ve yerel idarî-ekonomik yapıya entegre edilmesini mümkün kılmıştır. Aynı süreçte Memlûk otoritelerinin teşvik ettiği İslamlaşma politikaları doğrultusunda şehir, yoğun bir inşa faaliyetiyle daha belirgin bir İslamî kimlik kazanmış; câmiler, medreseler, zâviyeler ve makam türbeleri etrafında dinî ve toplumsal pratikler artmış, Müslüman nüfus hem mutlak hem de oransal olarak büyümüştür. Böylece Memlûk döneminin sonunda Gazze ve hinterlandı, başlangıçtaki durumuna kıyasla mekânsal, demografik ve kültürel açıdan çok daha İslamî bir karaktere bürünmüştür (Amitai, 2021, s. 1). Lefebvre'nin vurguladığı üzere, bu tür mekânsal dönüşümler yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda semboliktir; Gazze'nin İslamî mimarîyle donatılması, Memlûk iktidarının dinî meşruiyetini mekân üzerinden görünür kılmıştır. Gazze örneği, mekânın Memlûk siyasal ekonomisi içinde nasıl bilinçli biçimde üretildiğini ve işlevselleştirildiğini açıkça ortaya koymuştur.

Memlûklar, Hindistan ve Uzak Doğu'dan gelen transit ticareti elde tutmak için önemli çabalar göstermiştir. Saltanatlarının başında, Suriye kıyılarının savunmasındaki zayıflıkları gidermek amacıyla, sahillere ve çevre bölgelere yurt arayan Türk, Moğol ve Kürt kabilelerini yerleştirmişlerdir (Ayalon, 1971, s. 48). Ekonomik ilişkiler, Memlûklarla yerel şehir halkı arasındaki etkileşimin bir biçimini oluşturuyordu. Tarımsal gelirlerden sağlanan tahıl fazlası, sultan ve emirler için ayrılarak onların tahıl piyasasında baskın bir pay elde etmelerini sağlıyordu. Bu durum, onların piyasayı kârlarını artıracak şekilde kontrol etmelerine olanak verirken, halkın da bu depolanmış ürünleri satın alarak ticarete katılmasını sağlıyordu. Tüccarları sultanın ortakları veya ekonomik temsilcileri olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır (Holt, 2011, s. 201). Memlûkların transit ticareti kontrol altında tutmaya yönelik politikaları, Lefebvre'nin teorisi çerçevesinde mekânın askerî, ekonomik ve ideolojik boyutlarıyla eşzamanlı olarak üretildiği bir süreç olarak değerlendirilebilir. Suriye kıyılarının iskânı, tahıl piyasasının merkezîleştirilmesi ve tüccarların iktidarın uzantısı hâline getirilmesi, Memlûk mekânsal düzeninin yalnızca güvenlik ve ticaret amaçlı değil; aynı zamanda iktidarın sürekliliğini sağlayan bütüncül bir mekânsal arkitektoniğe dayandığını ortaya koymaktadır.

Maden sahaları, Memlûk devletinin ekonomik sürekliliğini sağlayan, aynı zamanda iktidarın mekânsal kontrolünü görünür kılan alanlar olarak, mekânın üretiminin erken bir örneğini teşkil etmektedir. Memlûk Sultanlığı'nda akla gelen ilk maden zümrüttür (Levanoni, 2005, s. 216). Zümrüt, yeşil bir merkez ve onu çevreleyen beyaz bir kenardan oluşmaktaydı; merkez ile kenar arasında ise iki ara ton bulunuyordu: merkeze doğru yeşil yoğunlaşıyor, dışa doğru ise beyaz artıyordu. Mısır dışında dünyanın hiçbir yerinde bu madenin benzeri bir yatağı yoktur. Zümrüt, Asvan yolundaki kumlu tepelerden çıkarılıyordu.[8] (el-Makrîzî, 1998, I/s. 320; ez-Zâhirî, 1982, s. 33; Levanoni, 2005, s. 153). Bu tepelerde madeni ararken hayatını kaybeden işçiler olmuştur. Sultanlığın, zümrüt çıkaran işçileri desteklediği ve teşvik ettiği bilinmektedir. Çıkarılan zümrütler önce sultana teslim edilir, ardından ülke geneline dağıtılırdı.

El-ʿAdl ʿAbd al-Raḥîm'e göre zümrüt madeni, Kus şehrinden sekiz günlük normal yürüme mesafesindeydi. Büyük beceri gerektiren zümrüt çıkarımı ve korunması, Nil'in doğusunda, bölgenin en yüksek noktası olan el-Karşandî adlı dağda yapılmaktaydı. Bu alanda veya yakınlarında herhangi bir yapı yoktu. En yakın su kaynağı en az yarım günlük mesafedeydi ve akışı yağışa göre değişirdi. Maden, beyaz taştan oluşan uzun bir mağaranın önünde bulunmaktaydı; zümrütler buradan çıkarılırdı. Bu beyaz taş üç çeşitten oluşuyordu: İlki "talk el-kâfûrî", ikincisi "talk el-fızzî", üçüncüsü ise "hacer el-haravî" idi. Taşlara vurularak zümrütler çıkarılırdı. Zümrütler bu taşların içinde damarlar hâlinde bulunur ve bu damar en kaliteli kısım kabul edilirdi.

[8] Piramitlerin yapımında kullanılan taşlar Asvan'dan getirilmiştir. Bu taşlar kesildikten sonra, bloklar kalan kısmın üzerine yerleştirilmiş, merkezlerinde birer delik açılmış ve bu deliklerden demir çubuklar geçirilmiştir. Ardından, taşın etrafına erimiş kurşun dikkatlice dökülmüştür.

Ez-Zubâbî adı verilen zümrüt türü en kaliteli çeşit olup öylesine nadirdi ki el-ʿAdl ʿAbd al-Raḥîm, madende bulunduğu süre boyunca hiç görmediğini aktarmıştır. Onun belirttiğine göre, "işleyecek biri bulunduğu sürece yıl boyunca çıkarılırdı." Burada asıl önemli olanın işlemeden çok dikkatli bir şekilde çıkarmak olduğunu vurgulamıştır. Madenden çıkarılan zümrüt önce pamuğa, ardından bir bez parçasına sarılarak sıcak yağın içine konurdu. Çıkarma sırasında sıkı tedbirler alınırdı: işçiler her gün madenden çıktıktan sonra denetlenirdi. Bu sıkı denetime rağmen zümrüt çalmaya teşebbüs edenler olurdu; bu durum, yapılan kontrollerin abartılı olmadığını gösterir. Özellikle yaratıcı hırsızlık yöntemlerinden söz edilir: örneğin zümrüt çalmak isteyen işçiler yanlarında önceden hazırlanmış küçük torbalar getirir, zümrütü içine koyar ve ince bir iplikle torbayı azı dişlerine bağlarlardı. İpin düğümü dudaklara doğru yerleştirilirdi; böylece kontrollerden yakalanmadan çıkanlar amaçlarına ulaşmış olurlardı (el-ʿÖmerî, 1986, 76). Lefebvre'ye göre yaşanan mekân, resmî düzenlemelere rağmen her zaman çatlaklar barındırır; burada da disiplin ile direniş, denetim ile ihlal iç içe geçmektedir.

Diğer kaynaklarda, Memlûk topraklarında çeşitli madenlerin çıkarıldığı belirtilmektedir. Özellikle önemli bir ihracat ürünü olan şap, el-Vac el-Kıblî'de çıkarılmaktaydı; Natron madenleri ise el-Tarrânî yakınlarında bulunuyordu (Yiğit, 2008, 229). Bu dönüşüm, Lefebvre'nin mekânın üretiminin ekonomik altyapıyla doğrudan ilişkili olduğu yönündeki yaklaşımını doğrular. Madenler, Memlûk ekonomisinde yalnızca yerel tüketim için değil; ihracat ve diplomatik prestij unsuru olarak da işlev görmüş, böylece mekân uluslararası ekonomik ağlara eklemlenmiştir. Bu bağlamda maden sahaları, Memlûk coğrafyasında şehirlerden ve tarım alanlarından farklı bir üretim düzlemi oluşturarak, devletin ekonomik gücünü besleyen stratejik mekânsal düğümler hâline gelmiştir.

Tartışma

Lefebvre'in ağırlıklı olarak kentsel alana odaklanan külliyatına dair literatür, onun bir diğer temel kaygısı olan "kırsal meseleyi" gölgeleme riskini taşımaktadır. Burada önerilen yaklaşım; Lefebvre'i, kentsel mekânın üretimi olarak ekonomi politiğin eleştirel bir analizini kurgularken "tarihsel olarak gelişen kentleşme diyalektiğini" eleştiren bir düşünür olarak okumaktır. Kentsel mekânın ekonomi politiğine yönelik bu eleştiri, kırsaldan kente uzanan mekânsal eklemlenmeye dair diyalektik açıdan net bir kavrayış sunmakta yetersiz kalmaktadır. Başka bir deyişle, mekânın ekonomi politiğini kentsel olanla sınırlandırmak, kırsal diyalektiğin ihmal edilmesi pahasına gerçekleşmektedir (Elden & Morton 2016, 58).

"Toplumsal ve kültürel uygulamalar" kentleşmenin ürünleri olduğundan, orta çağ Suriye-Mısır'ındaki toplumsal oluşuma bölgesel bir perspektiften ziyade kentsel bir perspektiften yaklaşılmalıdır. Ayrıca kentleşmenin etkileri, çeşitli araştırmalara göre bazı topluluklarda daha anomik seyretmiştir. Şehir, "parçalı bir karakter ve faydacı bir vurgu" ile nitelenen ikincil ilişkilerle dolmuş toplumsal bir boşluktu. Kentleşme, geleneksel toplumsal dayanışmanın erozyona uğramasında kilit bir rol oynamıştır. Nihayetinde suç oranlarının ve toplumsal sorunların artmasına katkıda bulunmuş ve toplumsal gerçekliğin simgesel manipülasyonu üzerine bir mücadele alanı doğurmuştur. Farklı kültürel geleneklere sahip insanlar, daha önce yanlış tanınan/farkına varılmayan toplumsal tahakkümlerini ancak şehirde fark edecek kadar yoğun bir şekilde bir arada bulunabilmişlerdir; şehirde kendi kültürel gelenekleri ifşa olmuş ve "onların nedensizliğini/keyfiliğini pratik olarak, birinci elden deneyimlerle" ortaya koymuştur. Şehir, beşinci/on birinci yüzyılın sonunda "göçebelerin, profesyonel ve köle askerlerin ve kentsel seçkinlerin" dış tehditlerle tetiklenen bir "imparatorluk inşası sürecine" çekildiği benzer bir kentleşme süreci yaşamıştır. Ancak o dinamik tarihsel anda toplumsallaşma, yerini hayatta kalma çabasına bırakmıştır. Böylece şehir, merkezi olmayan bir toplumsal mekâna dönüşmüştür (Clifford, 1997, 61).

Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Doğu Akdeniz limanlarını birbirine bağlayan transit ticaret rotalarının dijital haritalandırılması, Memlûk ekonomik coğrafyasının işleyişini görselleştirmeye yardımcı olabilir ve gelecekteki araştırmaları destekleyebilir. Son olarak, estetik bir tercihten ziyade

siyasî bir araç olarak anıtsal mimarîye odaklanan teorik yaklaşımlar, Memlûk mimarîsinin ideolojik boyutunun daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesini sağlayabilir.

Sonuç

Tarih tek bir perspektiften anlaşılamaz. Memlûk kentleşmesine dair daha derin bir kavrayış, bu şehirlerin hem kendi politik-ekonomik bağlamları içinde incelenmesini hem de çağdaş İslam devletleriyle karşılaştırılmasını gerektirir. Bu doğrultuda, Memlûk kentlerini İlhanlılar, Merînîler ve Anadolu beyliklerinin kentsel modelleriyle kıyaslamak, anıtsal mimarînin rekabetçi ve ideolojik doğasını daha görünür kılabilir. Kent meydanlarının yalnızca askerî uygulamalar açısından değil; aynı zamanda toplumsal ritüeller, kamusal hafıza ve siyasî iletişim açısından da önemli bir rol oynadığı göz önüne alındığında, bu mekânların toplumsal işlevlerine odaklanan yeni okumalar Memlûk kamusallığının doğasına açıklık getirebilir.

Ayrıca, Nil'in mevsimsel döngüsünün ekonomiyi ve kentleşmeyi nasıl şekillendirdiğine dair yapılacak nicel analizler, Memlûk devletinin çevresel kırılganlıklar karşısındaki stratejilerini ortaya koyabilir. Zümrüt ve bakır gibi stratejik madenlerin üretim süreçlerinin arkeolojik ve jeolojik verilerle desteklenerek yeniden incelenmesi, devlet kontrolünün ekonomik temellerini netleştirebilir. Dahası; Şam, Halep, Gazze ve Kahire gibi şehirlerde toplumsal tabakalaşmanın mekânsal yansımalarını inceleyen mikro-tarih çalışmaları; mahalle dokusu, konut mimarîsi ve ekonomik faaliyetlerin dağılımı üzerine daha nüanslı bir bakış açısı sunabilir.

Memlûk Saltanatı, yıkıcı rekabetten kaçınan, nicelikten ziyade niteliğe öncelik veren ölçülü bir ticarî faaliyet yaklaşımı benimsemiştir. Memlûk sultanlarının Mısır'daki yaklaşık otuz yıllık yönetimleri boyunca ticarî alanda gösterdikleri süreklilik ve başarı, bu dönemin ekonomik dinamizmini göz ardı edilmemesi gereken bir seviyeye taşımaktadır. Ticaretin yanı sıra, zümrüt gibi madenlerin ekonomik ve simgesel değeri de Memlûk maddi kültürünün önemli bir bileşenini oluşturmuştur.

Son olarak bu makale, Orta Çağ Suriye-Mısır bölgesindeki toplumsal formasyonları bölgesel bir çerçeveden ziyade kentsel bir analitik çerçeveyle ele almakta; toplumsal ve kültürel pratikleri kentleşme sürecinin ayrılmaz bileşenleri olarak değerlendirmektedir. Bu sayede Memlûk şehirleri, fiziksel yapılarının ötesine geçen; ekonomik ilişkilerin, siyasî söylemin ve ideolojik temsillerin etkileşimiyle şekillendirilmiş bütüncül kentsel sistemler olarak incelenmektedir.

Lefebvre'in mekânsal yaklaşımını takip eden bu çalışma, Memlûk şehirlerini, Orta Çağ İslam dünyasındaki müreffeh bir kentsel kimliğin, çok katmanlı ve tarihsel olarak inşa edilmiş bir mekânsal tutarlılık içinde tezahür ettiği merkezler olarak anlamlandırmaktadır.

Sonuç olarak Memlûk kentleşmesi; üretime dayalı ekonomilerin, transit ticaretin, toplumsal örgütlenmenin ve siyasî sembolizmin birbiriyle sıkı sıkıya bağlandığı ve kentsel mekânı devlet ideolojisinin maddi ve simgesel bir arenasına dönüştüren bir modeli temsil etmektedir. Bu bütünleşik yapı, Memlûk şehirlerini sadece askerî ve ekonomik açıdan değil, kültürel açıdan da bölgesel merkezler konumuna getirmiştir.

Öneriler

Lefebvre'in çalışmalarını temel alan ve ağırlıklı olarak kentsel alana odaklanan literatür, onun temel kaygılarından bir diğeri olan "kır/kırsal sorunu"nu gölgede bırakma riski taşımaktadır. Burada önerilen yaklaşım, Lefebvre'i "kentleşmenin tarihsel olarak gelişen diyalektiğini" eleştiren ve aynı zamanda kentsel mekânın üretimi olarak ekonomi politiğin eleştirel bir analizini inşa eden bir düşünür olarak okumaktır. Kentsel mekânın ekonomi politiğine yönelik bu eleştiri, kırsaldan kente doğru uzanan mekânsal eklemlenmeye dair diyalektik açıdan net bir kavrayış sunmakta yetersiz kalmaktadır. Başka bir deyişle, mekânın ekonomi politiğini kentsel alanla sınırlamak, kırsal diyalektiğin ihmal edilmesi pahasına gerçekleşmektedir.

"Toplumsal ve kültürel pratikler" kentleşmenin ürünleri olduğundan, Orta Çağ Suriye-Mısır'ındaki toplumsal formasyona bölgesel bir perspektiften ziyade kentsel bir perspektiften yaklaşılmalıdır. Dahası, çeşitli çalışmalara göre, kentleşmenin etkileri bazı topluluklarda daha anomik (kuralsızlık eğilimli) olmuştur. Kent; "parçalı bir karakter ve faydacı bir vurgu" ile nitelenen ikincil ilişkilerle donatılmış toplumsal bir boşluktu. Kentleşme, geleneksel toplumsal dayanışmanın aşınmasında hayati bir rol oynamıştır. Nihayetinde suç oranlarının ve toplumsal sorunların artmasına neden olmuş; toplumsal gerçekliğin simgesel manipülasyonu üzerinde bir mücadele alanı doğurmuştur. Farklı kültürel geleneklere sahip insanlar, ancak şehirde, daha önce yanlış tanıdıkları (farkına varmadıkları) toplumsal tahakkümü fark edebilecek ölçüde yoğun bir şekilde bir araya gelebilmişlerdir; şehirde kendi kültürel gelenekleri açığa çıkmış ve "bunların keyfiliği, doğrudan deneyim yoluyla pratik olarak" görünür olmuştur. Şehir, beşinci/on birinci yüzyılın sonlarında, dış tehditlerin tetiklediği bir "imparatorluk kurma süreci" içine "göçebelerin, profesyonel ve köle askerlerin ve kentsel elitlerin" çekilmesiyle benzer bir kentleşme süreci yaşamıştır. Ne var ki, bu dinamik tarihsel momentte toplumsallaşma, yerini hayatta kalma çabasına bırakmıştır. Böylece kent, merkezi olmayan bir toplumsal mekâna dönüşmüştür.

Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Doğu Akdeniz limanlarını birbirine bağlayan transit ticaret rotalarının dijital haritalandırılması, Memlûk ekonomik coğrafyasının işleyişini görselleştirmeye yardımcı olabilir ve gelecekteki araştırmaları destekleyebilir. Son olarak, anıtsal mimarîyi yalnızca estetik bir tercih değil, politik bir araç olarak odak noktasına alan teorik yaklaşımlar, Memlûk mimarîsinin ideolojik boyutunun daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanıyabilir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Bu makale, çalışmanın tüm aşamalarını yürüten tek bir araştırmacı tarafından kaleme alınmıştır. Yazar; araştırmayı bağımsız olarak tasarlamış, veri analizini gerçekleştirmiş, çalışmayı yazmış, düzenlemiş ve gözden geçirmiştir.

2. Çıkar çatışması: Bu makalenin hazırlanma sürecinde yazarın herhangi bir çıkar çatışması olmamıştır. Buna bağlı olarak, birinci yazarın bu çalışmaya katkısı %100'dür. Dolayısıyla makalemiz her türlü çıkar çatışmasından uzaktır.

3. Etik Raporu: Bu araştırma yalnızca doküman analizine dayandığı için herhangi bir etik kurul onayı alınmamıştır. Çalışma, insan veya hayvanları içeren herhangi bir veri toplama süreci barındırmamaktadır.

4. Araştırmanın Modeli: Bu çalışma, doküman analizine dayalı bir araştırma makalesidir. Çalışma, insan veya hayvan denekleri içeren herhangi bir veri toplama faaliyeti içermemektedir.

References

Amitai, R. (2021). The development of a muslim city in Palestine: Gaza under the Mamluks. History and society during the Mamluk period (1250-1517): *Studies of the Annemarie Schimmel Institute for Advanced Article III*, 163. https://doi.org/10.14220/9783737011501.

Ashur, S.A. (1992). *al-Mujtamaʿ al-Miṣrī fī ʿAṣr al-Salāṭīn al-Mamālīk*, Cairo: Dār al-Nahṣat al-ʿArabiyya.

Ayalon, D. (1971). The Mamluks and naval power: A phase of the struggle between the Islamic world and Christian Europe. *Journal of History*, (25), 39-50.

Barthold, W. (1963). *History of Islamic civilization*. (tr. Köprülü, F.). (2nd ed.). T.T.K.

Carroll, D. (1987). Narrative, heterogeneity, and the question of the political: Bakhtin and Lyotard. *The Aims of Representation: Subject/Text/History. Stanford: Stanford UP*, 69-106.

Clifford, W. W. (1997). Ubi sumus? Mamluk history and social theory. *Mamlūk Studies Review*, *1*.: 39-50.

Elden, S. & Morton, A. D. (2016). Thinking past Henri Lefebvre: introducing "the theory of ground rent and rural sociology". *Antipode*, *48* (1), 57-66.

Ghulyan, H. (2017). A reading of the structural and conceptual framework of Lefebvre's theory of space. *Journal of Modern Local Governments*, *26* (3), 1-29.

Gibb, H.A. R. (1991). *Studies on Islamic civilization*. Endülüs.

Grabar, O. (1984). Reflections on Mamluk art. *Muqarnas*, 1-12.

Heyd, W. (1975). *History of near eastern trade*. T.T.K.

Holt, P. M. (2011). *The Mamluk institution, history of the middle east.* Cambridge University.

Humpreys, R. S. (2007). The Ayyubids, the Mamluks, and the Latin East in the XIIIth century. (tr. Mustafa Kılıç), *Journal of Cumhuriyet University Faculty of Theology.* XI/1.

Ibn Baṭṭūṭa. (1992). *Riḥlat Ibn Baṭṭūṭa*. Dār Ṣādir.

Korkmaz, F. (2004). *State governance in al-Ghazali.* Diyanet Vakfı.

Kurtar, S. (2013). A city philosopher as Henri Lefebvre and the art of everyday life. *Idealcity*, *4*(10), 200-219.

Lapidus, I. M. (1967). *Muslim cities in the later middle ages*, Harvard University.

Lefebvre, H. (1961). *De la Vie quotidienne*. L'Arche.

Lefebvre, H. (1991). *Critique of everyday life.* Verso.

Lefebvre, H. (2014), Production of space. Sel.

Levanoni, Amalia. (2005). The al-nashw episode, *Mamluk Studies Review,* vol. IX, no. 1.

Luz, N. (2014). *The Mamluk city in the Middle East: history, culture, and the urban landscape*. Cambridge University.

Al-Makrīzī, T. A. A. (1998). *al-Mawāʿiẓ wa'l-iʿtibār bi-zikr al-khiṭaṭ wa'l-aʿṣār*, vol. III. Maktabat al-Madbūlī.

Al-Nuwayrī, S. A. A. (2004). *Nihāyat al-ʿarab fī-funūn al-adab*, Vols. I-XXXIII. Dār al-Kutub al-ʿIlmiyyah.

Rabbat, N. (2002). Perception of architecture in Mamluk sources. *Mamlūk Studies Review*, 6.

Rizzo, A. (2021). Travelling and trading through mamluk territory: chancery documents guaranteeing mobility to christian merchants. *History and Society during the Mamluk Period (1250-1517). Mamluk Studies III, Göttingen: V&R Unipress*, 487-510.

Al-Subkī, T. (2019). *Muʿīd al-niʿam wa-mubīd al-niqam: professional and occupational ethics*, (ed. Harun Yılmaz), Turkish Manuscript Institution.

Al-Umarī, S. F. (1992). *Et-ta'rīf bi'l-muṣṭalaḥi's-Sherīf.* (ed. Samīr al-Durūbī), al-Karak.

Al-Umarī, S. F. (1986). *Masālik al-Abṣār fī mamālik al-amṣār: dawlat al-mamālīk al-ūlā*. (ed. Dorothea Krawulsky), VI., Bayrūt: al-Markaz al-Islāmī li'l-Baḥūṯ.

Yiğit, İsmâil, (2008). *Islamic history, the Mamluks.* Kayıhan.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Morphological Features and the Nominal System in the Zazaki Variety of Gimgim

İbrahim Bingöl*

Abstract: This article focuses on the description of nouns in the Zazaki variety of Gimgim (Varto) and limits the analysis to nominal categories and noun phrases. The aim of this study is to analyse, in a descriptive manner, the morphological features and the nominal system of this variety of Zazaki within the framework of the Gimgim variety. Descriptive linguistics is adopted as the methodological framework of the study. The material discussed in this article is based on two principal sources. The primary source is the author's own linguistic competence and research, while the secondary source consists of folklore texts collected and published from the Gimgim region. The article describes (i) the gender patterns of nouns, (ii) the formation of singular and plural forms in the nominative and oblique cases, (iii) the nominative-oblique opposition, and (iv) ezafe linkers in nominal phrases. The discussion is deliberately limited to nouns and noun formation and does not address verbal agreement, pronouns, or clause structure except where these are necessary to explain the morphology of noun phrases. The article also examines certain phonetic changes and sound losses that have developed in nouns over time. Where appropriate, these phonetic changes and their differences from other dialects are also discussed.

Key Words: Zazaki, Gimgim variety, Noun morphology, Descriptive linguistics.

Gimgim Zazakisi Varyantında Morfolojik Özellikler ve İsim Sistemi

Öz: Bu makale, Gimgim (Varto) Zazakîsi varyantındaki isimlerin betimlenmesine odaklanmakta ve incelemeyi isim kategorileri ile isim öbekleriyle sınırlandırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Gimgim bölgesi çerçevesinde bu Zazakî varyantının morfolojik özelliklerini ve isim sistemini betimleyici bir yaklaşımla incelemektir. Çalışmanın yöntemsel çerçevesi olarak betimleyici dilbilim benimsenmiştir. Bu makalede ele alınan malzeme iki temel kaynağa dayanmaktadır. Birincil kaynak, yazarın kendi dilsel yetisi ve araştırmalarıdır; ikincil kaynak ise Gimgim bölgesinden derlenmiş ve yayımlanmış folklor metinlerinden oluşmaktadır. Makalede (i) isimlerin cinsiyet örüntüleri, (ii) yalın ve bükümlü hâllerde tekil ve çoğul biçimlerin oluşumu, (iii) yalın-bükümlü hâl karşıtlığı ve (iv) isim öbeklerindeki izafe bağlayıcıları ele alınmaktadır. İnceleme bilinçli olarak isimler ve isim yapımı ile sınırlandırılmış; fiil uyumu, zamirler ve tümce yapısı ise yalnızca isim öbeklerinin morfolojisini açıklamak için gerekli olduğu durumlarda ele alınmıştır. Makale ayrıca isimlerde zaman içinde ortaya çıkan bazı fonetik değişmeleri ve ses düşmelerini de incelemektedir. Uygun görülen yerlerde, bu fonetik değişmeler ve bunların diğer ağızlardan farkları da tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zazakî, Gimgim varyantı, İsim morfolojisi, Betimleyici dilbilim.

*Öğr. Gör. İbrahim Bingöl, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-6340-5000 ibrahimbingol@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Bingöl, İ. (2026). Morphological features and the nominal system in the Zazaki variety of gimgim. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1140-1162. http://doi.org/10.18506/anemon.1861731

Received/Geliş: 12 Jan/Ocak 2026

Accepted/Kabul: 1 Apr/Nisan 2026

Published/Yayın: 30 Agu/Ağustos2026

e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Taybetmendiyên Morfolojîk û Sîstema Navdêrî di Zazakîya Devoka Gimgimê de

Kurte: Ev gotar li ser ravekirina navdêrên di zazakîya devoka Gimgimê (Varto) de radiweste û analîzê bi kategoriyên navdêrî û frazên navdêrî ve sînordar dike. Armanca vê xebatê ew e ku taybetmendiyên morfolojîk û sîstema navdêrî ya zaravayê Zazakî di çarçoveya devoka Gimgimê de bi awayekî wesfî analîz bike. Di vê lêkolînê de rêbaza zimannasiya wesfî (descriptive linguistics) hatiye bikaranîn. Materyalên ku di vê gotarê de tên nîqaşkirin, li ser du çavkanîyên sereke hatine avakirin. Çavkanîya min a sereke lêkolîna min bi xwe ye û çavkanîya duyemîn jî ew folklor e ku ji herêma Gimgimê hatiye berhevkirin û weşandin. Ev gotar (i) şêweyên zayendê yên navdêrî, (ii) pêkhatina yekhejmar û pirhejmarîyê di rewşên xwerû û tewandî de, (iii) dijberîya xwerû-tewandî û (iv) gireyên îzafeyê di hevokên navdêrî de dîyar dike. Di vê gotarê de ravekirin bi zanebûn bi navdêr û çêkirina navdêran ve sînordar e û li ser lihevhatina lêkeran, li ser cihnavan yan jî li ser avahîya hevokan ranaweste, ji bilî cihên ku ji bo şirovekirina morfolojîya hevokên navdêrî pêwîst bûn. Gotar her wiha hin guhertinên fonetîkî û ketina dengan yên ku di navdêran de bi demê re çêbûne vedikole. Li cihên ku guncaw bû, guhertinên fonetîkî û cûdahîya wan ji devokên din hatine nîqaşkirin.

Bêjeyên Sereke: Zazakî, Devoka Gimgimê, Morfolojîya navdêran, Zimannasîya wesfî.

Introduction

Zazaki is generally described as a dialect of Kurdish and belongs to the Indo-European language family, more specifically to the North-western Iranian branch (Paul, 2009, pp. 545-546). This variety has three main dialect areas: the Northern, Southern, and Central varieties. The Northern variety is spoken by the people living around Dersim, Erzincan, Sivas, Muş, and Erzurum; the Southern variety is spoken around Urfa-Siverek, Adıyaman-Gerger, Bitlis-Mutki, and Diyarbakır; and the Central variety is spoken around Bingöl, Elazığ-Palu, and Dicle (Malmîsanij, 1996, pp. 3-4). This classification makes the internal diversity of Zazaki visible and shows that the language differs not only at the phonological level, but also at morphology and syntax. The Gimgim variety belongs to the Northern group.

This article focuses on the nominal domain of the Gimgim variety, especially on the structure and morphology of nouns and noun phrases. Morphologically, nouns in the Gimgim variety are marked by several grammatical categories. One of these is gender; masculine and feminine nouns are identified through morphological properties and often through ezafe markers or related forms within the clause. Likewise, the category of number, singular and plural, is clearly reflected in nouns; plurality is frequently formed through specific suffixes or through phonological-morphological alternations.

Purpose

The purpose of this study is to present a descriptive analysis of the nominal system of the Gimgim variety of Zazaki, with particular attention to nouns and the structure of noun phrases. Rather than offering a broad grammatical sketch of the language, this article is designed to document and explain how nominal categories are encoded and organized in this local variety.

Methodology

This article follows a descriptive linguistic approach based on qualitative data analysis. The primary data source is the author of the study, who is a native speaker of this variety and is now 65 years old; until the age of eight, he spoke only this variety.

The collected examples were then organized systematically according to grammatical categories. The analysis was carried out by identifying morphological markers and structural patterns within noun phrases. This method aims to document the internal logic of the system.

Nouns

Human beings cannot comprehend the world, their surroundings, and the universe all at once. In order to understand them, they must first divide things, categorize them, and assign names to them (Bingöl, 2016, p. 58). Naming is therefore very important in language.

In Zazaki, nouns have three major grammatical features.

1. Gender
2. Grammatical number
3. Case

Gender

Like other varieties, the Gimgim variety has two genders: male and female. In Zazaki, everything is either male or female (Todd, 2008, p. 33) and there is no neutrality. There are two types of gender: biological gender and grammatical gender.

Biological Gender

This is a type that is self-evident in every language. Biological gender is generally identifiable from natural sex distinctions.

Table 1. Biological Gender

Masculine	**Feminine**
Mêrik 'man'	Cînîke 'woman'
Pî 'father'	Maye 'mother'
Lajek 'boy'	Çêneke 'girl'
Bira 'brother'	Waye 'sister'
Xal 'uncle'	Xalike 'aunt'
Ap 'uncle'	Amike 'aunt'
Vistewre 'father-in-law'	Visturîye 'mother-in-law'
Zama 'brother-in-law'	Veyvike 'bride'
Dîk 'rooster'	Kerge 'chicken'
Beran 'ram'	Mîye 'sheep'
Kelece 'he-goat'	Bize 'goat'

Some nouns also make their feminine gender visible through feminine markers.

Example:

Verg 'male wolf'→ **del**everge 'female wolf', ga 'ox'→ **man**ga 'cow'.

Some nouns inherently have two gender forms. Nouns such as heval 'friend', doxtor 'doctor', golik 'calf', wendekar 'student' etc. become feminine with the feminine suffix '**-e**'.

Example:

Heval 'friend' → heval**e**

Doxtor 'doctor' → doxtor**e**

Golik 'calf' → golik**e**

Her 'donkey' → her**e**

Wendekar 'student' → wendekar**e**

Lu 'fox'→ luy**e**,

Malim ‘teacher’→ malim**e**.

Grammatical Gender

In some languages, nouns have gender, but a noun that is masculine in one language may be feminine in another. For example, "table" is masculine in German (der Tisch) but feminine in French (la table) (Aksan, 2009, p. 87). In Zazaki, all nouns are either masculine or feminine (Çem, 2013, p. 64). If the noun is in the nominative case, we cannot tell whether it is masculine or feminine. This is also true in Kurmanji (Bedirhan & Lescot, 2004, p. 63). The gender of these nouns is determined by suffixes and inflectional endings. However, in the plural form, gender disappears. The assignment of grammatical gender is not fully rule-governed and appears arbitrary. However, there are some phonetic and other rules in this regard:

1. All the number names are masculine. Ju ‘one’, dide ‘two’, hîre ‘three’, çar ‘four’ etc.

2. The names of languages and dialects are masculine. Kurdkî ‘Kurdish’, kurmanckî ‘Kurmanji’, kirmanckî ‘kirmanjki’, sorankî ‘soranî’, hewramankî ‘hewramanî’, farskî ‘Persian’, urizkî ‘Russian’, tirkî ‘Turkish’ etc.

3. All concrete nouns ending in a consonant are masculine (Kocadağ, p. 41). **Goş** ‘ear’, **çim** ‘eye’, **por** ‘hair’, **zon** ‘tongue’, **roj** ‘sun’, **hûrak** ‘adze’, **non** ‘bread’, **îsot** ‘pepper’, **miqar** ‘chisel’, **pîyaz** ‘onion’, **hak** ‘egg’, **xizag** ‘sledge’, **tawig** ‘sled’, **mircor** ‘a type of grass’ etc.

4. Nouns that end in the sound "**o**" are masculine (Kocadağ, p. 41). Ko ‘mountain’, do ‘yoghurt drink’, so ‘‘a type of grass’’.

5. Nouns that end in the sound "**u**" or "**û**" are masculine (Kocadağ, p. 42). **Çu** ‘stick’, **lu** ‘fox’, **dû** ‘smoke’.

6. The names of the colors are masculine. Kesk ‘green’, **sur** ‘red’, **çeqer** ‘yellow’, **kewe** ‘blue’, **sîya** ‘black’.

7. The names of products derived from animals are mostly masculine. **Goşt** ‘meat’, **toraq** ‘skim-milk cheese’, **pêndîr** ‘cheese’, **mast** ‘yoghurt’, **serê şitî** ‘clotted cream’, **qarme** ‘roasting’, **rês** ‘wool’. There are also a few exceptions to this rule: **muye** ‘hair’, **xavike** ‘a type of butter’, **sincî** ‘cheese whey’.

8. The names of things that are tall and protruding in shape are mostly masculine. **Ko** ‘mountain’, **qîyame** ‘slope’, **gir**, **tum** ‘hill’ etc. There are also a few exceptions to this rule, for example: **kardî** ‘knife’.

9. Words and proper nouns that refer to streams are masculine. **Çem** ‘river’, **dere** ‘stream’.

10. The days of the week are masculine. **Bazar ‘**Sunday’**, dişeme ‘**Monday’**, sêşeme ‘**Tuesday’**, çarşeme ‘**Wednesday’**, poncşeme ‘**Thursday’**, êne ‘**Friday’**, şeme ‘**Saturday’.

11. The names of the seasons and directional words are masculine. **Amnan** ‘summer’, **zimistan** ‘winter’, **payîz** ‘autumn’, **usar** ‘spring’. **Cêr** ‘below’, **cor** ‘above’, **nohet** ‘this side’, **ohet** ‘that side’, **naver**, ‘this side’, **bover** ‘that side’, **pê** ‘behind’, **ver** ‘front’ etc.

12. The names of the grains are masculine. **Genim** ‘wheat’, **kose**, **cew** ‘barley’, **korek**, **lazug** ‘corn’.

13. "**Çele**" ‘January’, is not included, all the names of the months are feminine. **Gucige** ‘February’, **adare** ‘March’, **nîsane** ‘April’, **gulane** ‘May’, **hezîrane** ‘June’, **temmuze** ‘July’, **tebaxe** ‘August’, **aşma payîza verêne** ‘September’, **aşma payîza ortêne** ‘October’, **aşma payîza pêyêne** ‘November’.

14. The names of the fruits are feminine. **Murîye** ‘pear’, **goze** ‘walnut’, **saye** ‘apple’, **qirmotike** ‘a type of hawthorn’, **sêvçike** ‘hawthorn’, **portaqale** ‘orange’, **henare** ‘pomegranate’, **hecîre** ‘fig’ etc.

15. Most flower names are feminine. **Gula heşî**, **gule**, **binevşe** ‘binefş’, **sosine**.

16. The names of things that are hollow and perforated are mostly feminine. **Merge** ‘meadow’, **deşte** ‘lowland’, **çale** ‘pit, hollow’.

17. When used as nouns, infinitives are feminine. **Ameyene** ‘to come’, **şîyene** ‘to go’, **werdene** ‘to eat’, **şimitene** ‘to drink’ etc.

18. All abstract nouns ending in ‘**-îye**’ are feminine. **Piltîye** ‘greatness, magnitude’, **biratîye** ‘brotherhood’, **merdetîye** ‘bravery’, **canukatîye** ‘bravery’, **meymantîye** ‘hospitality’, **hevaltîye** ‘comradeship’, **weşîye** ‘being healthy’, **nêweşîye** ‘illness’, **dergitîye** ‘length’, **kilmtîye** ‘brevity’ etc.

Grammatical Number

There are two grammatical numbers in Zazaki: singular and plural. Apart from the plural words such as "**ardî**" 'flour', "**tûmanî**" 'trousers', "**pîjamî**" 'pyjamas', "**şapikî**" 'trousers', "**bûrî**" "eyebrows", "**çavikî**" 'glasses', "**danî**" 'a type of food', "**germî"** 'a type of soup', "**zimelî**" 'moustache', nouns are singular on their own. In the nominative case, nouns take the plural ending '**-î**'.

Example:

Mordem ame → 'The man came.'

Mordem**î** am**î** → 'The men came.'

Bize nêweş a → 'The goat is sick.'

Biz**î** nêweş ê → 'The goats are sick.'

"Cinîke merdê xo çê ra kena tever" (Çiçek, 2023, p. 289) → 'The woman is kicking her husband out the door.'

"Layik vano" (Ballikaya, 2014, p. 39) → 'The boy says.'

"Doman**î** zaf girêdayîyê jubînîyê" (Çiçek, 2023, p. 335) → 'Children are very dependent on each other.'

"Carîy**î** ci ra dexalet kenê" (Ballikaya, 2014, p. 45) → 'The concubines are begging him.'

In the oblique case, nouns take the suffix "**-an**", but in speech the "n" of "an" is always omitted.

Example:

Qoçê bize tûj ê → 'The goat's horn is sharp.'

Qoçê biz**an** tûj ê → 'Goats' horns are sharp.'

Doman**an** non werd → 'The children ate the food.'

"Ez zern**a** bide to" (Çiçek, 2023, p. 335) → 'let me give you some gold.'

Vinde ezî kî naye rê kinca biderzî (Ballikaya, 2014, p. 121) → 'Okay, let me sew a dress for this girl too.'

The plural suffix in phrases is "ên". However, the final sound 'n' of this suffix is always omitted in speech.

Example:

Waya mi rindek a → 'My sister is beautiful.'

Way**ê** mi rindek ê→ 'My sisters are beautiful.'

Note: Although the common noun is plural in meaning, it is grammatically considered singular and masculine.

Example:

Mal çereno → 'The sheep is grazing.'

Ez malî vîneno → 'I see the sheep.'

Bir kor o → 'The forest is untamed.'

Case

In Zazaki, there are essentially three cases of the noun.

1. Vocative case

2. Nominative case
3. Oblique case

Vocative Case

The endings for the vocative case are generally '**-o**' for singular masculine nouns; '**-ê**' for singular feminine nouns; and '**-ênê**' for plural nouns.

Table 2. Vocative Case

For the singular masculine	**For the singular feminine**	**For the plural**
Apo! 'Daddy!'	Dayê! 'Mommy!'	Birayênê! 'Brothers!'
Lawo! 'Son!'	Çênê! 'Daughter!'	Wakilênê! 'Sisters!'
Ero! (vocative pronoun)	Erê! (vocative pronoun)	Ciranênê! 'Neighbours!'
Keko! 'Elder brother!'	Wakilê! 'Sister!'	Hevalênê! 'Friends!'
Ûso! (abbr. of 'Huseyin')	Dakilê! 'Mommy!'	Hogirênê! 'Comrades!'
Misto!(abbr.of 'Mustafa')	Axçê! 'Axçê!'	Wakilênê! 'Sisters!'
Baqilo! 'Clever!'	Baqilê! 'Clever!'	Baqilênê! 'Wise people!'
Lo! (vocative pronoun)	Lê! 'Lê!' (vocative pronoun)	Rindekênê! 'The beautiful!'

Except among close friends, addressing men by their first names with the suffix '**o**' is considered impolite. Instead, a nominal noun is used, and the vocative meaning is conveyed through intonation.

Example:

Qemer! Ez to rê çi bîyarî? Qemer! What shall I bring you?

In this sentence, the word '**Qe**mer' is in the vocative case, and the stress is on the first syllable.

Qe**mer** non weno. 'Qe**mer** is eating.'

In this sentence, the word 'Qe**mer**' is in the nominative case, and the stress is on the second syllable.

Again, feminine personal names consisting of more than one syllable and ending in the sound '**e**' drop the final '-e' in the vocative case, and the stress falls on the first syllable.

Example:

Mayproze → **Mayp**roz

Hewese → **He**wes

Geweze → **Ge**wez

Gewe**ze** bêrîye ra amê. 'Geweze came from milking the sheep.'

In this sentence, the word 'Geweze' is in the nominative case and the stress falls on the final syllable.

Gewez! Bê ma şîme bêrîye. 'Gewez! Let us go to milk the sheep.'

In this sentence, the word 'Gewez' is in the vocative case, the stress falls on the first syllable, and the final '-e' is dropped.

Again, addressing women by their first names with the suffix '**ê**' is considered impolite. Instead, a nominal noun is used, and the vocative meaning is conveyed through intonation.

Example:

Fat**ma!** Ti zaf rindek a → Fat**ma**! You are very beautiful.

In this sentence, the word 'Fat**ma**' is in the vocative case, and the stress also falls on the second syllable.

Fatma çênekêde zaf rindek a → 'Fatma is a beautiful girl.'

In this sentence, the word 'Fatma' is in the nominative case and the stress falls on the first syllable.

Note: Sometimes plural nouns in the vocative case are formed with the word '**gelê**'. In that case, they take the oblique plural suffix '**-an'** rather than the nominative plural suffix '**-î**.'

Example:

Gelê heval**an**! Bêrê ma fikrê xo ju bikerîme. 'Friends! Let us unite our minds.'

Gelê cîran**an**! Şima şonê kotî? 'O neighbours! Where are you going?' etc.

In the vocative case, some feminine relatives are formed with the suffix '**-kî'**.

Example:

Xal**kî**! → 'Aunt!'

Pîr**kî**! → 'Grandmum!'

Am**kî**! → 'Aunt!'

Pir**kî**! Tayê non bide mi→ 'Grandma! Give me some bread.'

In the vocative case, some masculine and feminine relatives differ from the nominative nouns.

Example:

Table 3: Addressing Mum and Dad

Nominative case	**Vocative case**
Pî 'Father'	Apo! 'Daddy!'
Maye 'Mother'	Dayê! 'Mommy!'

Note: In the Gimgim variety, 'apo' is also used to address 'paternal uncle.'

Nominative Case

In this case, the noun is in the nominative, either singular or plural. When it is singular, it does not take any suffix; when it is plural, it takes the morpheme "-î".

Example:

Dare huşk a → 'The tree is dry.'

Dar**î** huşk ê → 'The tree**s** are dry.'

Mêrik ame → 'The man came.'

Mêrik**î** amî→ 'The m**e**n came.'

In its nominative case, if a noun stands on its own and is not biological but grammatical, we cannot determine its gender without context. As is known, the gender and number of nouns are recognised both by means of determiners and inflection, and within the sentence with the help of verb agreement.

Example:

Çêver**ê** Hesen**î** girs **o** 'Hesen's door is big.'

In this sentence, we understand that the subject is masculine from the suffix "**ê**" and the masculine conjugation of the verb "to be". We also know that the word “Hesen” is a male name and for this reason it takes the masculine oblique suffix “**î**”.

Qelem**a** Xezale derg **a** → ‘Xezale’s pen is long.’

In this sentence, we understand that the subject is feminine from the suffix "**a**" and the feminine conjugation of the verb "to be". We also know that the word “Xezale” is a female name and does not take any suffix in oblique case.

Oblique Case

The oblique suffixes for singular masculine nouns are ‘**-î**’ and for plural nouns ‘**-an**’. However, in oblique case for singular feminine nouns there are no suffixes, in other words, the feminine nouns are the same in oblique and nominative cases.

Table 4. Oblique Case

For the singular masculine	For the singular feminine	For the plural
-î	-	-an

In the present and future tense, if the verb is transitive, the object takes the oblique suffix:

Example:

Xezale Hesen**î** bena ware → **‘**Xezale is taking Hesen to the plateau.’

Hesen Xezale beno ware → ‘Hesen is taking Xezale to the plateau.’

Hesen biz**an** beno ware → ‘Hesen is taking the goats to the plateau.’

In all past tenses, if the verb is transitive, the agent takes the oblique suffix:

Hesen**î** Xezale berde ware → ‘Hesen took Xezale to the plateau.’

Xezale Hesen berd ware → ‘Xezale took Hesen to the plateau.’

Bizan vaş werd → ‘The goats ate grass.’

In noun phrases, the modifying noun is always in the oblique case.

Example:

Qelema Fermal**î** → ‘The pen of Fermalî’

Qelema **Hewese** → ‘The pen of Hewese’

Nîçikê koy**an** → ‘The peaks of mountains’

In pronoun phrases, oblique pronouns are used as modifiers:

Example:

Pîyê **mi** → ‘my father’

Dewa **ma** → “our village”

Waya **aye** → “her sister”

Note: If a pronoun must be used instead of an oblique noun, this pronoun must be certainly oblique one.

Hesinî va (**Ê** va) → ‘Hesen said (**He** said).’

Xezale non werd (**Aye** non werd) → '**Xezale** ate (**She** ate).'

Hesen û **Xezale** ez kîşto (**Înan** ez kîşto) → '**Hesen** and **Xezale** killed me (They killed me).'

In nouns used with adpositions:

Ez **pê** Hesen**î** nîşkîno → 'I can't with Hesen.'

Ma dew**an ra** zaf hes kenîme → 'We love the villages very much.'

Indefinite Nouns

Nouns are definite on their own. Definite singular masculine and feminine nouns are made indefinite by adding the suffix "**ê**".

Example:

Ga 'the ox' → gay**ê** 'an ox'

Manga 'the cow' → mang**ê** 'a cow'

Bize 'the goat' → biz**ê** 'a goat'

Beran 'the ram' → beran**ê** 'a ram'.

Ti ke şîya qeza, mi rê hurak**ê** bîya. 'If you go to the town, bring me an adze.'

Beno nibeno, wakt**ê** de mordem**ê** beno (Ballikaya, 2014, p. 7) → 'Once upon a time, there was a man.'

Roj**ê** dewe de veyve beno no layik tekneno şono veyve (Çiçek, 2023, p. 94) → 'One day there's a wedding in the village, and this boy gets up and goes to the wedding.'

Note: When a noun in a sentence should be in the oblique case, but is used as a nominative one, the noun is considered indefinite.

Example:

1. Ti ke ama, maya mi rê **goşare** bîya → 'If you come, bring an earring for my mother.'
2. Ti ke ama, maya mi rê goşar**î** bîya → 'If you come, bring the earring for my mother.'

In the first sentence above, the word "**goşare**" as a grammatical rule should be in the oblique case, but it is used in the nominative case. In this way, it gives the meaning of the indefinite, and in the second sentence, the word "**goşare**" takes the definite article singular suffix "**î**" and in this form, it gives a definite meaning.

To make plural nouns indefinite, we also put the word "**tayê**" in front of them.

Examples:

Tayê gayî → 'some oxen'

Tayê bizî → 'some goats'

Tayê beranî → 'some rams'

Tayê hevalan → 'some friends'

Tayê cîranan → 'some neighbours'

Tayê zern**a** keno cebê xo şono suke (Ballikaya, 2014, p. 128) → 'He puts some gold in his pocket and goes to town.'

Tayê mal-dewarê axayî esto (Çiçek, 2023, p. 105) → 'The owner has some sheep and cattle.'

Noun Phrase

Since the noun phrase is a topic of syntax, we will mention it here only briefly and then move on. In Zazaki, noun phrases are formed by means of ezafe morphemes. A noun phrase consists of at least two nouns. Of these nouns, one is the modifier and the other is the modified. (Gündoğdu & Bulan, 2023, p. 2) If the modified noun is masculine, it takes the masculine ezafe morpheme "**-ê**"; if it is feminine, it takes the feminine ezafe morpheme "**-a**"; and if it is plural, it takes the plural ezafe morpheme "**ên**", although the final "**n**" is always dropped in speech. The modifier, on the other hand, is always in the oblique case. (Gündüz, 2013, p. 50).

Table 5. Modified and Modifier

Modified	**Modifier**	**Noun Phrase**
Xal**ê** (m)	Hesen**î** (m)	Hesen's uncle
Xal**ê** (m)	Xezale (f)	Xezale's uncle
Amik**a** (f)	Hesen**î** (m)	Hesen's aunt
Amik**a** (f)	Xezale (f)	Xezale's aunt
Mangay**ên** (pl)	Dew**an** (pl)	Cows of villages
Zimêl**ên** (pl)	Xort**an** (pl)	young men's moustaches

Note: The oblique and nominative cases of feminine nouns are the same.

Indefinite Noun Phrase

In Zazaki, indefinite ezafe morphemes are neutral with respect to gender. In other words, they are not directly gender-specific; that is, if the gender of the noun is not naturally evident, one cannot determine the gender of that noun from this morpheme.

The indefinite ezafe morpheme for the singular is "**-êde**". For the plural, the word "**tayê**" is placed before both the modified noun and the modifier in the noun phrase.

Example:

Êno sîya dare de astorê xo girê dano qayt keno hînîy**êde** zaf weş (Çiçek, 2023, p. 194) → 'He ties his horse under the shade of a tree and finds a very beautiful spring.'

Nê şonê ju merge de, ju gay**êde pîr** uşka wayîrê dê xebetno eşto (Çiçek, 2023, p. 259) → 'They go and see an old ox that has been put to work in a meadow by its owner and left there.'

Ez şorî risqê xo ra cay**êde** bîn de bicêrî (Ballikaya, 2014, p. 7) → 'Let me go and earn my living somewhere else'.

Table 6. Modified and Modifier

Modified	**Modifier**	**Noun Phrase**
Kerg**êde**	lajek**ê**	a boy's chicken
Dîk**êde**	çênek**ê**	a girl's rooster
Tayê kerg**ên** (ph)	**tayê** dew**an**	some chickens of some villages
Tayê astor**ên** (ph)	**tayê** koy**an**	some horses of some mountains

Conclusion

In this article, the nominal system of the Gimgim variety of Zazaki has been examined, and the analysis has been specifically limited to nouns and the structure of noun phrases. Within the framework

of descriptive linguistics, the article identifies gender, number, case, and ezafe linkers as the four basic pillars of the nominal system. As a result of the analysis, it became clear that the Gimgim variety is both systematic in these domains and also distinguished from some other varieties by a number of its own particular features.

First, with regard to gender, it has been shown that the Gimgim variety has two genders, masculine and feminine, and that there is no neuter gender. However, the gender of many nouns is not directly visible in their nominative form; rather, it is identified through inflection, differentiation, and ezafe (and sometimes through verb agreement). The article also points to phonetic and semantic criteria that play a role in determining grammatical gender, such as the names of numerals, colors, days of the week, months, fruits, and so on.

Second, with regard to number, the formation of the plural is marked in the nominative case by the suffix "**-î**", and in the oblique case by the suffix "**-an**", although in speech the final "**n**" is often dropped. In ezafe constructions, the plural marker is "**-ên**", but here too the final "**n**" frequently disappears in speech. These morphological conditions also determine the patterns of linkage and agreement within noun phrases.

Third, with regard to case, the article identifies three basic cases: the vocative case, the nominative case, and the oblique case. In the vocative case, special suffixes such as "**-o**", "**-ê**", and "**-ênê**" are attached according to gender and number. In the oblique case, the suffix "**-î**" is used for singular masculine nouns, "**-an**" for plural nouns, while for singular feminine nouns no overt oblique morpheme is marked. The article also discusses the oblique marking of the agent in past transitive constructions and shows how the nominative-oblique opposition is encoded under different conditions.

Fourth, with regard to ezafe, it has been shown that the Gimgim variety forms a strong noun-phrase linkage through ezafe: the ezafe morpheme is **"-ê**" for masculine modified nouns, "**-a**" for feminine modified nouns, and "**-ên**" for plural nouns; the modifier, in turn, generally appears in the oblique case. In particular, the article dwells on indefinite ezafe: here the ezafe morphemes are neutral with respect to gender and for the singular the form "**-êde**" is used. This characteristic especially distinguishes the Gimgim variety from some other varieties.

Finally, the article indicates that there are certain phonetic changes and lexical differences between the Gimgim variety and some other varieties, such as the change "**a → o**", the tendency toward "**j**" within the "**c/j/z**" set, the diphthong "**ey**" in some dialects, and changes such as "**k → ç**", "**we → o**", "**ûn → an**", and "**ûm → am**". Likewise, the gender of certain words may also differ from one variety to another. In this way, the conclusion shows that the Gimgim variety possesses distinctive features both in the nominal morphological system and in the encoding of ezafe and case, and that documenting these features is important for expanding the literature on Zazaki.

Recommendations

Future studies on the Gimgim variety of Zazaki may expand the scope of the present research by examining other grammatical domains such as pronouns, verbal morphology, clause structure, and syntactic relations. Comparative studies involving the Northern, Central, and Southern varieties of Zazaki would also be valuable for identifying both common structures and region-specific features. In addition, field-based documentation supported by oral data from native speakers may contribute significantly to the preservation and analysis of local varieties. A broader corpus-based approach would further enrich the study of nominal structures and help clarify the place of the Gimgim variety within the wider grammatical system of Zazaki.

Declarations

1. Statement of Author Contributions: This study was prepared solely by the author. The author was responsible for the design of the research, data collection, data analysis, interpretation of the findings, writing of the article, and final revision of the text.

2. Conflict of Interest: The author declares that there is no conflict of interest that could have affected the research process or the preparation of this article.

3. Ethics Statement: This study is based on linguistic analysis and textual data. It does not involve experiments on humans or animals, interviews, surveys, or any procedure requiring ethics committee approval. Therefore, ethics committee approval was not required for this study.

4. Research Model: This study is a research article conducted within the framework of descriptive linguistics. It is based on qualitative analysis. The data were obtained from the author's native-speaker competence and from written folklore texts collected from the Gimgim region. The study aims to describe and analyse the nominal system of the Gimgim variety of Zazaki, particularly with regard to gender, number, case, and ezafe constructions.

5. Information Note: This study was prepared within the scope of the author's broader academic work on the syntax and grammatical structure of Zazaki. This section is presented for informational purposes.

VERSÎYONA KURMANCÎ

Destpêk

Zazakî bi gelemperî wekî zaravayekî zimanê Kurdî tê binavkirin, ku zimanekî Hind-Ewropî ye û bi taybetî jî ji şaxa Îranî ya Bakur-rojavayî ye (Paul, 2009, rr. 545–546). Sê devokên sereke yên vê zaravayê hene: Devoka Bakurê, Devoka Başurê û Devoka Navendî. Devoka Bakurê ji alîyê xelkê derdora Dêrsim, Erzîngan, Sêwas, Mûş û Erziromê; Devoka Başurê ji alîyê xelkê derdora Riha-Sêwerek, Semsûr-Gerger, Bedlis-Mutkî û Dîyarbekirê; û Devoka Navendî jî ji alîyê xelkê derdora Çewlig, Elazîz-Palû û Pîranê tê axaftin. (Malmîsanij, 1996, rr. 3-4). Ev dabeşkirin pirrengîya navxweyî ya Zazakî ronî dike û nîşan dide ku ziman ne tenê di asta fonolojîk de, lê di warên morfolojîk û sentaksî de jî cudahî nîşan dide. Devoka Gimgimê dikeve nav grûba "Devoka Bakurê".

Ev gotar li ser qada navdêrî di cureyê Gimgimê de, bi taybetî jî li ser avahî û morfolojiya navdêr û frazên navdêrî radiweste. Di warê morfolojîk de, navdêr di Gimgimî de bi gelek kategorîyên rêzimanî têne diyarkirin. Yek ji wan zayend e; navdêrên nêr û mê bi taybetmendîyên morfolojîk û gelek caran bi nîşaneyên îzafeyê yan jî bi peyvên têkildarî di hevokê de têne dîyarkirin. Herweha kategorîya hejmarê (yekhejmarî û pirhejmarî) di navdêran de bi awayekî berbiçav xwe nîşan dide; pirhejmarî gelek caran bi girêkên taybet yan jî bi guhertinên fonolojîk-morfolojîk çêdibe.

Armanc

Armanca vê tezê ew e ku analîzeke wesfî li ser sîstema navdêrî ya devoka Gimgim a Zazakî pêşkêş bike, bi baldariyeke taybetî li ser navdêr û avanîya frazên navdêrî. Li şûna çêkirina nexşeyek rêzimanî ya fireh a ziman, ev gotar ji bo belgekirin û ravekirina ka kategoriyên navdêrî çawa di vê cûrbecûrîya herêmî de têne kodkirin û organîzekirin hatiye sêwirandin.

Rêbaz

Ev gotar rêbazeke zimannasî ya wesfî dişopîne ku li ser bingeha analîza daneyên kalîtatîf hatiye avakirin. Çavkanîya sereke nivîskarê vê gotarê ye û nivîskar axêverê vê devokê ye û niha 65 salî û heta 8 salîya xwe bi tenê bi vî zaravayî axaivîye.

Nimûneyên berhevkirî paşê li gorî kategoriya rêzimanî bi awayekî sîstematîk hatine organîzekirin. Analîz bi destnîşankirina nîşankerên morfolojîk û qalibên avahîsaziyê di nav frazên navdêrî de hatiye kirin. Ev rêbaz armanc dike ku mantiqa navxweyî ya pergalê belge bike.

Navdêr

Mirov dinyayê, derûdora xwe û kaînatê yek car nikare fehm bike. Ji bo fehmkirina wana mirov divê pêşî tiştan parçe bike, kategorîze bike û nav bide wan. (Bingöl, 2016, r. 58). Li zimanî navdayîn gelek girîng e.

Di zazakî de sê taybetmendiyên navdêrî hene.

1. Zayend
2. Mêjer
3. Rewş

Zayend

Wekî devokên din, di devoka Gimgimê de jî du zayend hene: Nêr û mê.

Zazakî de her tişt ya nêr e yan jî mê ye (Todd, 2008, r. 33) û nêtar tune ye. Du cure zayend hene: Zayenda biyolojîk û zayenda rêzimanî.

Zayenda Bîyolojîk

Ew cure xwezayî ye û di hemû zimanan de heye. Em vê cureyê bi xwezayî nas dikin.

Tablo 1. Zayenda Biyolojîk

Nêr	**Mê**
Mêrik‘mêr’	Cînîke ‘jin’
Pî ‘bav’	Maye ‘dayik’
Lajek ‘kur’	Çêneke ‘keç’
Bira ‘bira’	Waye ‘xwişk’
Xal ‘xal’	Xalike ‘xaltî’
Ap ‘ap’	Amike ‘met’
Vistewre ‘xezûr’	Visturîye ‘xesû’
Zama ‘zava’	Veyvike ‘bûk’
Dîk ‘dîk’	Kerge ‘mirîşk’
Beran ‘beran’	Mîye ‘mîh’
Kelece ‘nêrî’	Bize ‘bizin’

Hin navdêr jî hene bi gireyên mê zayende xwe diyar dikin.

Nimûne:

Verg ‘gur’→ **del**everge ‘dêlegur’, ga ‘ga’→ **man**ga ‘çêlek’.

Bi xwezayî du zayendên hin tiştan hene. Wekî heval, doxtor, golik, wendekar ‘xwendekar’ hwd. Navdêrên weha bi morfema mêyê “**-e**”yê dibin mê.

Nimûne:

Heval → heval**e**

Doxtor → doxtor**e**

Golik → golik**e**

Her ‘ker’→ her**e**

Wendekar ‘xwendekar’→ wendekar**e**

Lu ‘rovî’→ luy**e**,

Malim ‘mamoste’→ malime.

Zayenda Rêzimanî

Di hin zimanan de zayenda navdêran heye, lê navdêreke ku di zimanekî de nêr e, dikare di zimanekî din de mê be. Bo nimûne, "mase" di almanî de nêr (der Tisch) e lêbelê di fransî de mê (la table) ye (Aksan, 2009, r. 87). Di zazakî de hemû navdêr ya nêr ê yan jî mê ye (Çem, 2013, r. 64). Eger navdêr di rewşa xwerû de be, em nikarin bibêjin ka ew bi rastî nêr e an mê ye. Ev rewş di zaravayê kurmancî de jî wisa ye (Bedirhan & Lescot, 2004, r. 63). Zayenda van navdêran bi rêya tewang û veqetandekan tê nasîn. Lê di rewşa pirhejmariyê de zayend holê ra radibe. Bi rastî tayînkirina zayenda van tiştan ne li gori rêzikekê rêkûpek in. Piranî keyfî ne, lê di vî warî de hin rêzikên fonetîk û yên din hene:

1. Navên hemû hejmaran nêr in. Ju 'yek', dide 'du', hîre 'sê', çar 'çar' hwd.

2. Navên ziman û zaravan nêr in. Kurdkî 'kurdî', kurmanckî 'kurmancî', kirmanckî 'kirmancî', sorankî 'soranî', hewramankî 'hewramanî', farskî 'farsî', urizkî 'rûsî', tirkî 'tirkî' hwd.

3. Hemû navdêrên şênber ên ku dawiya wan bi dengên nedengdêr diqedin nêr in (Kocadağ, r. 41). **Goş** 'guh', **çim** 'çav', **por** 'por', **zon** 'ziman', **roj** 'roj', **hûrak** 'tevşo', **non** 'nan', **îsot** 'îsot', **miqar**, **pîyaz** 'pîvaz', **hak** 'hêk', **xizag** 'kaşkaşok', **tawig** 'taxok', **mircor** hwd.

4. Navdêrên ku dawiya wan bi dengê "o"yê diqedin nêr in (Kocadağ, r. 41). Ko 'çiya', do 'dew', so 'navekî gihayekî ye'.

5. Navdêrên ku dawiya wan bi dengê "**u**" yan jî bi dengê "**û**" diqedin nêr in (Kocadağ, r. 42). **Çu** 'çov', **lu** 'rovî', **dû** 'dû'.

6. Navên rengan nêr in. Kesk, **sur** 'sor', **çeqer** 'zer', **kewe** 'şîn', **sîya** 'reş'

7. Berên ku ji pezan bi dest dikevin piranî nêr in. **Goşt** 'goşt', **toraq** 'toraq', **pêndîr** 'penîr', **mast** 'mast', **serê şitî** 'to', **qarme** 'qelî', **rês** 'ta, dezî'. Hin awarteyên vê rêzikê jî hene: **muye** 'mû', **xavike** 'xavik', **sincî**.

8. Bi rêya şibandinê piraniya bêjeyên şênber ên ku bilind û qoqizî ne nêr in. **Ko** 'çiya', **qîyame** 'kaş, hevraz', **gir**, **tum** 'tepik' hwd. Hin awarteyên vê rêzikê jî hene, wekî nimûne: **kardî** 'kêr'.

9. Peyv û navdêrên taybet ku robaran nişan didin nêr in. **Çem**, **dere**.

10. Rojên hefteyî nêr in. **Bazar, dişeme, sêşeme, çarşeme, poncşeme, êne, şeme**.

11. Navên demsalan û bêjeyên ku alî nişan didin nêr in. **Amnan** 'havîn', **zimistan** 'zivistan', **payîz** 'payiz', **usar** 'bihar'. **Cêr** 'jêr', **cor** 'jor', **nohet** 'vî alî', **ohet** 'wî alî', **naver**, **bover**, **pê** 'paş', **ver** 'ber' hwd.

12. Navên dexlan nêr in. **Genim** 'genim', **kose**, **cew** 'ceh', **korek**, **lazug** 'lazût'.

13."**Çele**" ne tê de, hemû navên mehan mê ne. **Gucige** 'sibat', **adare** 'adar', **nîsane** 'nîsan', **gulane** 'gulan', **hezîrane** 'hezîran', **temmuze** 'tîrmeh', **tebaxe** 'tebax', **aşma payîza verêne** 'îlon', **aşma payîza ortêne** 'cotmeh', **aşma payîza pêyêne** 'çiriya paşî'.

14. Navên fêkiyan mê ne. **Murîye** 'hirmî', **goze** 'gûz', **saye** 'sêv', **qirmotike**, **sêvçike**, **portaqale** 'portaqal', **henare** 'hinar', **hecîre** 'hejîr' hwd.

15. Navên gulan piranî mê ne. **Gula heşî**, **gule**, **binevşe** 'binefş', **sosine**.

16. Bi rêya şibandinê piraniya bêjeyên şênber ên ku çal û qul in mê ne. **Merge** 'merg', **deşte** 'deşt', **çale** 'çal'.

17. Bikaranîna raderan wekî navdêr hemû mê ye. **Ameyene** 'hatin', **şîyene** 'çûyîn', **werdene** 'xwarin', **şimitene** 'vexwarin' hwd.

18. Navdêrên razber ên ku paşgirên "**îye**" girtiye hemû mê ne. **Piltîye** 'mezinahî', **biratîye** 'biratî', **merdetîye** 'mêranî', **canukatîye** 'canikanî', **meymantîye** 'mêvandarî', **hevaltîye** 'hevaltî', **weşîye** 'tenduristî', **nêweşîye** 'nexweşî', **dergitîye** 'dirêjayî', **kilmtîye** 'kinikî' hwd.

Mêjer

Di zazakî de du mêjer hene: Yekhejmar û pirhejmar. Wekî ardî, tûmanî, pîjamî, şapikî, bûrî, çavikî, danî, germî, zimelî, hin bêjeyên awarte ne tê de, navdêrên xwerû bi serê xwe yekhejmar in. Di rewşa xwerû de navdêr bi paşgirê "**-î**"yê dibin pirhejmar.

Nimûne:

Mordem ame → "Mirov hat."

Mordem**î** am**î** → "Mirov hat**in**."

Bize nêweş a → "Bizin nexweş e."

Biz**î** nêweş ê → "Bizin nexweş in."

"Cinîke merdê xo çê ra kena tever" (Çiçek, 2023, r. 289) → "Jinik mêrê xwe ji malê derdixe."

"Layik vano" (Ballikaya, 2014, r. 39) → "Kur dibêje."

"Doman**î** zaf girêdayîyê jubînîyê" (Çiçek, 2023, r. 335) → "Zarok pir girêdayî hevûdu ne."

"Carîy**î** ci ra dexalet kenê" (Ballikaya, 2014, r. 45) → "Cêrî jê lava dikin."

Di navdêrên tewandî de paşgirê pirhejmariyê "**-an**" e, lêbelê di axaftinê de "**n**"ya "**an**"ê hertim dikeve.

Nimûne:

Qoçê bize tûj ê→ "Qiloçên bizinê tûj in."

Qoçê biz**an** tûj ê→ "Qiloçên bizin**an** tûj in."

Doman**an** non werd→ "Zarokan nan xwar."

"Ez zern**a** bide to" (Çiçek, 2023, r. 335) → 'Ezê zêran bidim te.'

Vinde ezî kî naye rê kinca biderzî (Ballikaya, 2014, r. 121) → "Bise, ez ê ji bo wê kincan bidirûm."

Di îzafeyê de veqetandeka pirhejmariyê "**-ên**" e, lêbelê, "**n**"ya dawîn di axaftinê de hertim dikeve.

Nimûne:

Waya mi rindek a → "Xwişka min bedew e."

Way**ê** mi rindek ê→ "Xwişkên min bedew in."

Nîşe: Her çiqas komenav ji alîyê wateyê ve pirhejmar be jî, ji aliye rêzimanê ve yekhejmar û nêr tê hesibandin.

Nimûne:

Mal çereno → "Pez diçêre."

Ez malî vîneno → "Ez pezî dibînim."

Bir kor o → "Daristan kor e."

Rewş

Di zazakî de bi bingehîn sê rewş hene:
1. Rewşa bangkirinê
2. Rewşa xwerû
3. Rewşa tewandî

Rewşa Bangkirinê

Gireyên rewşa bangkirinê gelemperî ji bo navdêrên yekhejmar û nêr "**-o**"; ji bo navdêrên yekhejmar û mê "**-ê**"; ji bo navdêrên pirhejmar "**-ênê**" ne.

Tablo 2. Rewşa Bangkirinê

Ji bo yekhejmar û nêr	Ji bo yekhejmar û mê	Ji bo pirhejmar
Apo! 'Apo!'	Dayê! 'Dayê!'	Birayênê! 'Birayino!
Lawo! 'Kuro!'	Çênê! 'Keçê!'	Wakilênê! 'Keçino!'
Ero! 'Ero!'	Erê! 'Erê!'	Ciranênê! 'Cinarino!'
Keko! 'Keko!'	Wakilê! 'Xwişkê!'	Hevalênê! 'Hevalino!'
Ûso! 'Huso!'	Dakilê! 'Dê!'	Hogirênê! 'Hogirino!'
Misto! 'Misto!'	Axçê! 'Axçê!'	Wakilênê! 'Xwişkino!'
Baqilo! 'Baqilo!'	Baqilê! 'Baqilê!'	Baqilênê! 'Baqilino!'
Lo! 'Lo!'	Lê! 'Lê!'	Rindekênê! 'Rindekino!'

Di nav hevalên samîmî de ne tê de, di rewşa bangkirinê de di navdêrên şexsî yên nêr de bikaranîna paşgirê "**-o**"yê hinek bênezaket tê hesibandin. Di şûna wî de nav bi xwerû tê bikaranîn û bi saya guvaşê rewşa bangkirinê tê nîşandan.

Nimûne:

Qemer! Ez to rê çi bîyarî? 'Qemer! Ez ji te re çi bînim?

Di vê hevokê de peyva "**Qe**mer" di rewşa bangkirinê de ye û guvaş jî li ser kîteya yekemîn e.

Qe**mer** non weno. 'Qemer nan dixwe'.

Di vê hevokê de jî peyva "Qe**mer**" di rewşa xwerûyê de ye û guvaş li ser kîteya duyemîn e. Dîsa navdêrên şexsî yên mê ku ji kîteyekê zêdetir pêk hatine û dawiya wan bi herfa "**e**"yê diqedin, di rewşa bangkirinê de **"-e"**ya dawîn dikeve û guvaş jî li ser kîteya yekemîn e.

Nimûne:

Mayproze → **Mayp**roz

Hewese → **He**wes

Geweze → **Ge**wez

Gewe**ze** bêrîye ra amê. 'Gewez ji beriyê hat'.

Di vê hevokê de peyva "Gewe**ze**" di rewşa xwerûyê de ye û guvaş li ser kîteya dawîn e.

Gewez! Bê ma şîme bêrîye. 'Gewezê! Were em herin beriyê'.

Di vê hevokê de jî peyva **"Ge**wez" di rewşa bangkirinê de ye û guvaş jî li ser kîteya yekemîn e û **"-e"**ya dawîn ketîye.

Dîsa di rewşa bangkirinê de di navdêrên şexsî yên mê de jî bikaranîna paşgirê "**ê**"yê hinek bênezaket tê hesibandin. Di şûna wê de nav bi xwerû tê bikaranîn û bi saya guvaşê rewşa bangkirinê tê nîşandan.

Nimûne:

Fat**ma!** Ti zaf rindek a → "Fatê! Tu gelek bedew î."

Di vê hevokê de peyva **"**Fat**ma**" di rewşa bangkirinê de ye û guvaş jî li ser kîteya duyemîn e.

Fatma çênekêde zaf rindek a. 'Fatma keçikeke bedew e'.

Di vê hevokê de jî peyva "**Fat**ma" di rewşa xwerûyê de ye û guvaş li ser kîteya yekemîn e.

Nîşe: Hin caran bangkirina navdêrên pirhejmar bi bêjeya "**gelê**" tê çekirin. Wê demê nav paşgirê pirhejmariyê ya xwerû "**-î**"yê na, ya tewandî "**-an**"ê digire.

Nimûne:

Gelê heval**an**! Bêrê ma fikrê xo ju bikerîme. 'Gelî hevalan! Werin em fikra xwe yek bikin'.

Gelê cîran**an**! Şima şonê kotî? 'Gelî cînaran! Hûn bi ku da diçin?' hwd.

Di rewşa bangkirinê di hin navên eqrebatî yên mê bi morfema "**-kî**"yê tên çêkirin.

Nimûne:

Xal**kî**! → "Xaltî!"

Pîr**kî**! → "Dapîrî!"

Am**kî**! → "Metê!"

Pirkî! Tayê non bide mi→ "Dapîrê! Hinek nan bide min."

Di rewşa bangkirinê de hin navdêrên eqrebatî yên nêr û mê ji navdêrên xwerû cuda ne.

Nimûne:

Tablo 3: Bankirina Dê û Bav

Xwerû	Bangkirin
Pî 'Bav'	Apo!
Maye 'Dê'	Dayê!

Nişe: Di devoka gimgimê de "apo" ji bo bangirina "ap"î tê bikaranîn.

Rewşa Xwerû

Di vê rewşê de nav xwerû ye, ya yekhejmare, yan jî pirhejmar e. Dema ku yekhejmar be, tu qertaf nagire, dema ku pirhijmar be, morfema "**-î**"yê digire.

Nimûne:

Dare huşk a → "Dar hişk e."

Dar**î** huşk ê → "Dar hişk in."

Mêrik ame → "zilam hat."

Mêrik**î** amî→ "Zilam hatin."

Di rewşa xwerû de heke nav bi serê xwe be û biyolojik ne, rêzimanî be, bê pêwend em nikarin zayenda wî tespît bikin. Wekî tê zanîn zayend û mêjera navan hem bi rêya veqetandekan û tewangê hem jî di nav hevokê de bi alîkariya kêşana lêkêran tên nasîn.

Nimûne:

Çêver**ê** Hesen**î** girs **o** 'Deriy**ê** Hesen**î** mezin e'.

Di vê hevokê de ji ber ku hem paşgirê îzafe "**ê**"yê girtîye hem jî lêker li gor wê nêr hatiye kişandin, em dizanin ku navdêrê "çêver" nêr e û navdêrê "Hesen" jî ji ber ku paşgirê tewandî "**î**" girtîye û hem jî ji bo navên zilaman tê bikaranîn, em dizanin ku nêr e.

Qelem**a** Xezale derg **a** → "Pênûs**a** Xezal**ê** direj e."

Di vê hevokê de ji ber ku hem paşgirê îzafe "**a**"yê girtîye hem jî lêker li gor wê mê hatiye kişandin, em dizanin ku navdêrê "qeleme" mê ye û navdêrê "Xezale" jî ji ber ku tu paşgir negirtîye û hem jî ji bo navên jinan tê bikaranîn, em dizanin ku mê ye.

Rewşa Tewandî

Gireyên rewşa tewandî ji bo navdêrên yekhejmar û nêr "**-î**" û ji bo navdêrên pirhejmar "**-an**" in. Lêbelê ji bo navdêrên yekhejmar û mê morfema tewandî tune ye.

Tablo 4. Rewşa Tewandî

Ji bo yekhejmar û nêr	Ji bo yekhejmar û mê	Ji bo pirhejmar
-î	-	-an

Di dema niha û dahatî de heke lêker têper be, bireser tewangê digire:

Nimûne:

Xezale Hesen**î** bena ware → **"**Xezal Hesenî dibe zozanî."

Hesen Xezale beno ware → "Hesen Xezalê dibe zozanî."

Hesen biz**an** beno ware → "Hesen bizinan dibe zozanî."

Di hemû demên borî de heke lêker têper be, kara (agent) tewangê digire:

Hesen**î** Xezale berde ware → "Hesenî xezal bir zozanî."

Xezale Hesen berd ware → "Xezalê Hesen bir zozanî."

Bizan vaş werd → "Bizinan giya xwar."

Di îzafeya navdêrî de raveker hertim tewangê digire.

Nimûne:

Qelema Fermal**î** → "Pênûsa Fermalî"

Qelema **Hewese** → "Pênûsa Hewesê"

Nîçikê koy**an** → "Navserên çiy**an**"

Di îzafeya cihnavan de cihnavên tewandî wekî raveker tên bikaranîn:

Nimûne:

Pîyê **mi** → "bavê min"

Dewa **ma** → "gundê me"

Waya **aye** → "xwişka wê"

Nîşe: Heke cihnav di şûna navdêrê tewandî de bê bikaranîn, ew cihnav hertim tewang e.

Hesinî va (**Ê** va) → "Hesenî got (**Wî** got)."

Xezale non werd (**Aye** non werd) → "**Xezalê** nan xwar (**Wê** nan xwar)."

Hesen û **Xezale** ez kîşto (**Înan** ez kîşto) → "**Hesen** û **Xezale** ez kuştim (**Wan** ez kuştim)."

Di navdêrên ku bi daçekan re tên bikaranîn de:

Ez **pê** Hesen**î** nîşkîno → "Ez **pê** Hesen**î** nikarim."

Ma dew**an ra** zaf hes kenîme → "Em **ji** gund**an** gelek hes dikin."

Navdêrên Nenasyar

Navdêr bi serê xwe nasyar e. Em navdêrên nasyar ên yekhejmar û hem nêr hem jî mê bi morfema "-**ê**"yê dikin nenasyar.

Nimûne:

Ga → gay**ê** 'Ga→gayek'

Manga → mang**ê** 'çêlek → çêlekek'

Bize → biz**ê** 'bizin → bizinek',

Beran → beran**ê** 'Beran → beranek'.

Ti ke şîya qeza, mi rê hurak**ê** bîya. 'Heke tu çû navçeyê, ji min re tevşoy**eke** bîne'.

Beno nibeno, wakt**ê** de mordem**ê** beno (Ballikaya, 2014, r. 7) → "Hebû tunebû, wextekî mirovek hebû."

Roj**ê** dewe de veyve beno no layik tekneno şono veyve (Çiçek, 2023, r. 94) → "Rojekê li gund dawet heye û ev kur radibe diçe dawetê."

Nişe: Dema ku di hevokekê de rewşa navdêrekî divê di rewşa tewandî de bibe, lê wekî xwerû bê bikaranîn, vê demê navdêr nenasyar tê hesibandin.

Nimûne:

3. Ti ke ama, maya mi rê **goşare** bîya → "Heke tu hatî, ji diya min re guhar**eke** bîne."
4. Ti ke ama, maya mi rê goşar**î** bîya → 'Heke tu hatî, ji diya min re guhar**ê** bîne."

Li jor di hevoka yekemîn de bêjeya "**goşare**"wekî qeyd û rêzikên rêzimanî divê di rewşa tewandî de bibûya lê wekî rewşa xwerû hatiye bikaranîn, bi vî awayî jî manaya nenasyar dide, herweha di hevoka duyemîn de bêjeya "**goşare**" morfema nasyar û yekhejmar "**-î**"yê girtiye, loma manaya nasyar dide.

Ji bo nenasyarkirina navdêrên pirhejmar jî em bêjeya "**tayê**" tînin li pêşiya wan.

Nimûne:

Tayê gayî → "hin ga"

Tayê bizî → "hin bizin"

Tayê beranî → "hin beran"

Tayê hevalan → "hin hevalan"

Tayê cîranan → "hin cînaran"

Tayê zern**a** keno cebê xo şono suke (Ballikaya, 2014, r. 128) → "Hinek zêr dixe bêrîka xwe û diçe bajêr."

Tayê mal-dewarê axayî esto (Çiçek, 2023, r. 105) → "Çend pez û dewarên axayî hebûn."

Fraza Navdêrî

Ji ber ku fraza navdêrî mijara beşa ristesazî ye, em li vir tenê bi kurtayî behsa wê dikin û derbas dibin. Di zazakî de fraza navdêrî bi morfemên îzafeyê çêdibe. Fraza navdêrî herî kêm ji du navdêran pêk tê. Ji van navdêran yek raveker e, yê din ravekirî ye. (Gündoğdu & Bulan, 2023, r. 2) Ravekirî, navên ku tên ravekirin heke nêr be, morfema îzafeye ya nêr "**-ê**"; heke mê be, morfema îzafeye ya mê "**-a**" û heke pirhejmar be, morfema îzafeye ya pirhejmar "**ên**"ê digire lê "**n**" ya dawîn di axaftinê de hertim dikeve. Raveker jî hertim di rewşa tewandî de ye. (Gündüz, 2013, r. 50).

Tablo 5. Ravekirî û Raveker:

Ravekirî	**Raveker**	**Kurmancî**
Xal**ê**(n)	Hesen**î**(n)	Xalê Hesen**î**
Xal**ê**(n)	Xezale (m)	Xalê Xezal**ê**
Amik**a**(m)	Hesen**î**(n)	Meta Hesen**î**
Amik**a**(m)	Xezale (m)	Meta Xezal**ê**
Mangay**ên**(ph)	Dew**an**(ph)	Çêlekên Gund**an**
Zimêl**ên**(ph)	Xort**an**(ph)	Simbêlên Xort**an**

Nîşe: Rewşa navdêrên mê yên xwerû û tewandî yek in.

Fraza Navdêrî ya Nenasyar

Di zazakî de morfemên îzafeyê yên nenasyar ji alîyê zayendê ve nêtar in. Bi gotineke din rasterast tam nenasyarin, yanê heke zayenda navdêrî bi xwezayî ne diyar be, mirov nikare zayenda vî navdêrî derxe. Morfema îzafeyê ya nenasyar ji bo yekhejmar "**-êde**" ye, ji bo pirhejmar jî em bêjeya "**tayê**" tînin li pêşiya hem ravekirî hem jî raveker yên fraza navdêrî.

Nimûne:

Êno sîya dare de astorê xo girê dano qayt keno hînîy**êde** zaf weş (Çiçek, 2023, r. 194) → "Tê, hespê xwe di bin siya darê de girêdide û kaniyek pir xweşik dibîne."

Nê şonê ju merge de, ju gay**êde pîr** uşka wayîrê dê xebetno eşto (Çiçek, 2023, r. 259) → "Ev çûn çîmenekê û gay**ekî pîr** dîtin ku xwediyên wî bikar anîbûn û dû re terikandibûn."

Ez şorî risqê xo ra cayêde bîn de bicêrî (Ballikaya, 2014, r. 7) → "Ez ê biçim û risqê xwe li deverek din bigerim."

Tablo 6. Ravekirî û Raveker:

Ravekirî	Raveker	Kurmancî
Kerg**êde**	lajek**ê**	Mirîşkeke lawîkî
Dîk**êde**	çênek**ê**	Dîkekî keçikekê
Tayê kerg**ên** (ph)	**tayê** dew**an**	Mirîşkine gundinan
Tayê astor**ên** (ph)	**tayê** koy**an**	Hespine çiyinan

Encam

Di vê gotarê de sîstema navdêrî ya devoka Gimgimê ya Zazakî hatiye vekolan û analîz bi awayekî taybetî li ser navdêr û avahîya frazên navdêrî hatiye sînordarkirin. Di çarçoveya zimannasiya wesfî de, gotar zayend, hejmar, rewş û gireyên îzafeyê wekî çar stûnên bingehîn ên pergala navdêrî nîşan da û di encama analîzê de diyar bû ku devoka Gimgimê di van qadan de hem sîstematîk e hem jî bi hin taybetmendiyên xwe ji hin devokên din cuda dibe.

Yekem, di warê zayendê de hat nîşandan ku di devoka Gimgimê de du zayend (nêr û mê) hene û "nêtar" tuneye; lê zayenda gelek navdêran di rewşa xwerû de rasterast nayê dîtin û bi alîkariya tewang, veqetandek û îzafe (û carinan bi kişandina lêkerê) tê nasîn. Herweha, gotar şert û rêzikên fonetîk û semantîk nîşan dide ku di tayînkirina zayenda rêzimanî de karê wan heye (mînak navên hejmaran, navên rengan, rojên hefteyê, navên mehan, navên fêkiyan û hwd.).

Duyem, di warê hejmarê de, pêkhatina pirhejmarîyê di rewşa xwerû de bi paşgira -îyê, û di rewşa tewandî de bi paşgira -anê (ku di axaftinê de gelek caran "**n**" tê ketin) hate destnîşankirin. Di îzafeyê de jî veqetandeka pirhejmarî **-ên** e, lê "**n**"ya dawîn di axaftinê de pir caran dikeve. Ev şertên morfolojîk, di avahîya frazên navdêrî de jî şertên girêdanê û lihevhatinê diyar dikin.

Sêyem, di warê rewşê de gotar sê rewşên bingehîn diyar dike: rewşa bangkirinê, rewşa xwerû û rewşa tewandî. Di rewşa bangkirinê de paşgirên taybet (wekî **-o, -ê, -ênê**) bi şertên zayend û hejmarê ve têne girêdan. Di rewşa tewandî de, paşgira **-î** ji bo yekhejmar û nêr, **-an** ji bo pirhejmar, û ji bo yekhejmar û mê "morfema tewandî" nehat nîşandan. Gotar herwiha di demên borî de li ser tewangê ya "agent"ê (li ser lêkerên têper) rawestaye û rêbaza kodkirina dijberîya xwerû–tewandî di çend şertan de diyar kiriye.

Çarem, di warê îzafeyê de hat nîşandan ku devoka Gimgimê bi rêya îzafeyê girêdaneke xurt a frazên navdêrî pêk tîne: morfema îzafe ji bo ravekirî ya nêr **-ê**, ji bo ravekirî ya mê **-a**, û ji bo pirhejmar **ên** e; raveker jî gelemperî di rewşa tewandî de tê. Bi taybetî, gotar li ser îzafeya nenasyar rawestaye: li vir morfemên îzafeyê ji aliyê zayendê ve nêtar in û ji bo yekhejmar forma **-êde** tê bikaranîn. Ev taybetmendî, bi awayekî zêde, devoka Gimgimê ji hin devokên din cuda dike.

Di dawiyê de, gotar diyar dike ku di navbera devoka Gimgimê û hin devokên din de hin guhertinên fonetîkî û cudahîyên leksîkal hene (wek guhertina "**a→o**", meyla "**j**" di nav "**c/j/z**" de, dîftongên "**ey**" li hin devokan, û hin guhertinên wek "**k→ç**", "**we→o**", "**ûn→an**", "**ûm→am**"), herweha zayenda hin bêjeyan jî dikare di devokan de cuda be. Bi vî awayî, encam nîşan dide ku devoka Gimgimê hem di pergala morfolojîya navdêrî de hem jî di awayê kodkirina îzafeyê û rewşan de taybetmendiyên xwe yên berbiçav hene û belgekirina wan ji bo berfirehkirina lîteratûra Zazakî girîng e.

Pêşniyaz

Lêkolînên pêşerojê li ser devoka Gimgimê ya Zazakî dikarin bi vekolîna qadên rêzimanî yên din, wek cînav, morfolojîya lêkeran, avahiya risteyan û têkiliyên sentaktîk qada vê xebatê berfireh bikin. Her wiha, lêkolînên berawirdî yên di navbera devokên Bakurî, Navîn û Başûrî de dikarin ji bo dîyarkirina hem taybetmendîyên hevpar hem jî cûdahiyên herêmî gelek bi qîmet bin. Ji bilî vê, belgekirina qada li ser bingeha daneyên devkî yên ji axaftina xwecihiyan hatine standin dikare alîkariyeke girîng ji bo parastin û analîzkirina devokên herêmî bike. Nêzîkbûnek berfirehtir a li ser bingeha korpusê jî dikare xebata li ser avahiya navdêrî dewlemendtir bike û cihê devoka Gimgimê di nav pergala gişti ya rêzimanî ya Zazakî de zelaltir bike.

Daxuyanî û Ravekirin

1. Beyana beşdariya nivîskar: Ev xebat bi tenê ji aliyê nivîskar ve hatiye amadekirin. Di pêvajoya vê lêkolînê de sêwirandina lêkolînê, berhevkirina daneyan, analîzkirina daneyan, şirovekirina encaman, nivîsandina gotarê û guherandin û çavdêriya dawî ya metnê hemû ji aliyê nivîskar ve hatine kirin.

2. Pevçûna berjewendîyan: Nivîskar diyar dike ku di pêvajoya lêkolînê û amadekirina vê gotarê de tu rewşeke ku bibe sedema pevçûna berjewendiyan tune ye.

3. Rapora etîkê: Ev xebat li ser analîza zimannasî û daneyên nivîskî hatiye avakirin. Di vê lêkolînê de ne lêgerînên li ser mirovan an ajalan hene, ne hevpeyvîn, ne anket, ne jî prosedureke ku hewceyê erêkirina komîteya etîkê be. Ji ber vê yekê, ji bo vê xebatê erêkirina komîteya etîkê ne hewce bû.

4. Modela lêkolînê: Ev xebat gotareke lêkolînî ye ku di çarçoveya zimannasiya wesfî de hatiye amadekirin. Lêkolîn li ser analîza kalîtatîf ava bûye. Dane ji du çavkaniyan hatine standin: yek jê şiyan û zanîna zimannî ya xwe ya nivîskar e, ya din jî nivîsên folklorîk in ku ji herêma Gimgimê hatine berhevkirin. Armanca xebatê ew e ku sîstema navdêrî ya devoka Gimgimê ya Zazakî, bi taybetî di warê zayend, hejmar, rewş û gireyên îzafeyê de, were ravekirin û analîzkirin.

5. Agahdarî: Ev xebat di çarçoveya xebatên akademîk ên berfirehtir ên nivîskar de, yên li ser sentaks û avahiya rêzimanî ya Zazakî ne, hatiye amadekirin. Ev beş tenê ji bo agahdarkirinê hate dayîn.

References

Aksan, D. (2009). *Language in all its aspects, linguistics in its main outlines*. Turkish Language Association Publications.

Ballikaya, H. (2014). *Hemedok (estanikanê Gimgimî ra).* Vate Publications.

Bedirhan, C. & Lescot, R. (2004) *Kurdish grammar*. Avesta Publications.

Bingöl, İ. (2016). Birawirkirdina Kurmancî û Zazakî ji alîyê felsefî ve. *Journal of Mesopotamian Studies, 1*(1), 57-70. https://izlik.org/JA32WX22ZJ

Çem, M. (2013). *Kirmanji (Zazaki) with Turkish explanations. Deng Publications.*

Çiçek, A. A. (2023). *Beno nêbeno, estanekê (şanikê) herêma Gimgimî*. Avesta Publications.

Gündoğdu, S., & Bulan, A. (2023). Ezafe in Zazaki. *Toronto Working Papers in Linguistics.* https://doi.org/10.33137/twpl.v45i1.41679

Gündüz, D. (2013). *Kurdish Kirmanji/Zazaki language lessons with Turkish explanations.*. Vate Publications.

Kocadağ, Ç. (1996). *Razarê Dımılki/Türkçe açıklamalı Zazaca gramer*.

Malmîsanij (1996). *Kird, Kirmanj, Dimili or Zaza Kurds*. Deng Publications.

Paul, L. (2009). Zazaki. In G. Windfuhr (Ed.), *The Iranian languages* (pp. 545-546). Routledge.

Todd, T. L. (2008). *A grammar of Dimili (also known as Zaza)*. Electronic publication.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

The Epigraph in Cevdet Kudret's Süleyman'ın Dünyası (Suleyman's World) Trilogy

Bilal Demir *

Abstract: An epigraph is a short or long text, often placed at the beginning of a work or one of its sections, that provides preliminary information about the work and summarizes its main idea. In literary works, epigraphs serve various functions, such as introducing the themes of the text, conveying the period to which it belongs, and contributing to the interpretation of the text. Furthermore, as a clear indicator of intertextuality, the epigraph connects the text with other texts. Thanks to these features, the epigraph functions as a tool that guides the meaning of the text. Cevdet Kudret frequently employs this technique in his novels *Süleyman'ın Dünyası (Suleyman's World*), *Sınıf Arkadaşları (Classmates*) (1943), *Havada Bulut Yok (No Clouds in the Sky*) (1958), and *Karıncayı Tanırsınız (You Know the Ant*) (1976). Unlike its known aspects in Turkish novels, the epigraph technique in Cevdet Kudret's trilogy is noteworthy for its systematic and functional aspects. In the trilogy, the epigraph functions as a constitutive element, a narrative layer that appears at the beginning of the text but continues throughout the work, demonstrating continuity and directly participating in the reader's meaning-making. This study will attempt to evaluate in detail the meaning of the epigraph within the text, its contribution to the narrative structure, and the functions it performs. In this study, epigraphs will be classified and analyzed according to their functions, the literary genres to which they belong, and their origins. The aim of this study is to offer both an assessment of Cevdet Kudret's novels and a perspective on the use of epigraphic techniques in literary texts.

Keywords: Modern Turkish Literature, Cevdet Kudret, *Süleyman'ın Dünyası*, Novel, Epigraph.

Cevdet Kudret'in Süleyman'ın Dünyası Üçlemesinde Epigraf

Öz: Epigraf, eserin başında veya giriş bölümlerinde yer alan, eser hakkında ön bilgi içerip eserin ana fikrini özetleyen, kısa veya uzun alıntılardan oluşan yazılardır. Edebî eserlerde epigraf, metnin temasını gösterme, ait olduğu dönemi hissettirme ve metnin yorumlanmasına katkı sağlama gibi çeşitli gerekçelerle kullanılan bir tekniktir. Ayrıca epigraf, metinlerarasılık tekniğinin açık göstergelerinden biri olarak metni diğer metinlerle ilişkilendirme imkânı sunan bir özelliğe sahiptir. Bu özellikleri sayesinde epigraf, metnin anlamını yönlendiren bir araç olarak işlev görür. Cevdet Kudret'in *Süleyman'ın Dünyası* üst başlığıyla yayımlanan *Sınıf Arkadaşları* (1943), *Havada Bulut Yok* (1958) ve *Karıncayı Tanırsınız* (1976) adlı romanlarında bu tekniğe sıklıkla başvurulmuştur. Türk romanında bilinen yönlerinden farklı olarak epigraf tekniği Cevdet Kudret'in üçlemesinde sistematik ve işlevsel yönüyle dikkati çekmektedir. Üçlemede epigraf, metnin başında yer alan ama eserle birlikte ilerleyen, süreklilik gösteren ve okurun anlam üretimine doğrudan katılan bir kurucu öğe işlevinde kullanılır. Bu çalışmada epigrafın metin içindeki anlamı, kurguya katkısı ve üstlendikleri işlev ayrıntılı biçimde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışmada epigraflar işlevleri, ait oldukları edebî ve yazınsal türler ile kökenleri bakımından sınıflandırılarak çözümlenecektir. Çalışmada hem Cevdet Kudret'in romancılığına dair değerlendirmelere hem de edebî metinlerde epigraf tekniğinin kullanımına dair bir bakış açısı sunmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Cevdet Kudret, *Süleyman'ın Dünyası*, Roman, Epigraf.

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üviversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. ORCID: 0000-0002-2913-7946, bilaldemir@yyu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Demir B. (2026). The epigraph in Cevdet Kudret's Süleyman'ın Dünyası (Suleyman's World) trilogy. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1163-1197. http://doi.org/10.18506/anemon.1940611
Received/Geliş: 30 Apr/Nisan 2026
Accepted/Kabul: 12 Aug/Ağustos 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

Cevdet Kudret Solok (1907–1985) is a writer known in Turkish literature for his work as a literary historian and critic. He also worked simultaneously as a poet, playwright, short-story writer, novelist, teacher, and lawyer. Cevdet Kudret's three-volume work, *Story and Novel in Turkish Literature*, along with his studies on traditional theatrical plays and essays on language and literature, has led to his fiction being relatively overlooked (Sezer, 2012, p. 7). For this reason, his work as a novelist, short story writer, and poet is generally mentioned after his scholarly work. Nevertheless, Cevdet Kudret, with his literary works that demonstrate his multifaceted writing, holds an important place in the history of Turkish literature.

One of Cevdet Kudret's lesser-known works is his trilogy of novels titled *Suleyman's World*. This trilogy consists of *Classmates* (1943), *No Clouds in the Sky* (1958), and *You Know the Ant* (1976). These three novels have a two-layered structure. The first layer tells the life story of the main character, Süleyman. The second layer depicts three different historical periods of Turkiye (World War I, the armistice years, and the single-party period during World War II) through Süleyman's environment, the places in which he lives, and the events he witnesses. Therefore, while the novels focus on Süleyman's life journey from childhood to adulthood, they also address Turkiye's social, political, and cultural transformations. Furthermore, themes such as poverty, hunger, war, and the years of occupation are among the novels' striking features.

One of the most prominent features in Cevdet Kudret's trilogy is the prominence of autobiographical elements. Süleyman, the protagonist of all three novels, is a character who bears significant traces of Cevdet Kudret's own life and shows similarities to the author himself. Süleyman's childhood in the novel *Classmates* largely mirrors the author's own life. Autobiographical traces are particularly evident in his childhood during World War I. The author approaches this period with a social sensitivity. It can be said that he processes his personal memories as part of the collective memory. Indeed, he expresses this connection in the following words: "My childhood coincided with the years of World War I. At that time, World War I meant the era of eating straw bread. Yakup Kadri, to criticize a poet, used the phrase 'the straw-eating generation.' I was eight or nine years old during the war years. That is, I was from the youngest generation of the straw-eating generation" (Balık, 2026). The author experienced firsthand the poverty and social collapse of the war years. The descriptions of Istanbul during the armistice period in the novel also correspond to his childhood and early youth. The social and economic conditions of occupied Istanbul are conveyed in the work with powerful and realistic observation.

The novel *No Clouds in the Sky*, depicting Turkiye during the single-party era, is enriched with autobiographical elements due to Cevdet Kudret's experience as a teacher in Ankara between 1938 and 1950, allowing him to observe the political and social atmosphere of that period from within. The inclusion of details about the teaching profession in the novel also suggests that it draws from the author's personal experiences. In his last novel, *You Know the Ant*, the author incorporates his own experiences into his writing about the financial difficulties he faced, periods of unemployment, and the labor exploitation. In fact, the theme of poverty, frequently explored in all three novels, can be directly linked to the author's life. Because Cevdet Kudret struggled financially throughout his life, poverty is treated in his works both as an personal tragedy and a social reality (Inci, 2007; Arslan, 2019).

These examples suggest that the author, by generalizing his experiences, sought to represent the transformation experienced by a generation and a society. Therefore, the similarities between the life trajectory of the character Süleyman in the novels and Cevdet Kudret's biography strengthen the autobiographical nature of the novel. The evidence suggests that Cevdet Kudret wrote fiction based on his experiences in both his stories and novels, and in this way, he focused on themes such as economic hardship, the high cost of living, hoarding, profiteering, opportunism, black marketeering, bureaucratic oligarchy, and moral decay experienced during the First and Second World Wars (Arslan, 2019, p. 2; Balık, 2015, p. 40).

According to Sennur Sezer, the most important achievement of these three novels is that they address Turkiye's recent history by also revealing class issues (2012, p. 9). Indeed, in the novels, the political, cultural, and social conditions between 1914 and 1950 are presented within a broad panorama of Turkiye encompassing all segments of society. The moral decay and problematic functioning of bureaucracy experienced during this period, especially in the war years, are examined from a realistic perspective.

In the *Suleyman's World* trilogy, in addition to the subject matter, plot, and characterization, one of the most striking features is the inclusion of an introductory epigraph at the beginning of each numbered section. A total of 146 epigraphs have been identified in the trilogy, and these are used functionally and in a way that is quite consistent with the relevant sections of the novels. This density suggests that the epigraph is more than an occasional element at the beginning of the text. Epigraphs have become a secondary narrative element that continues throughout the text and progresses alongside the novel. Due to this extraordinary density of epigraph usage, this trilogy can be defined as a 'text constructed with epigraphs'.

The epigraphs, which have literary, philosophical, historical, and cultural content, also suggest that these novels are a narrative of history and class. Epigraphs are one of the fundamental devices in Cevdet Kudret's novels that increase the depth of the text and place it in a broader context. For these reasons, this study will examine the epigraph technique in Cevdet Kudret's Suleyman's World trilogy and examine its rationale and function. The meaning of epigraphs within the text, their contribution to the plot, and the functions they perform will be examined in detail. In this way, an attempt will be made to reveal how the novel is structured both through its plot and through quotations drawn from outside the text; in other words, how a literary text is deepened by extratextual elements.

Objective

The aim of this study is to examine the use of epigraphs in Cevdet Kudret's novel trilogy, *Suleyman's World*, from a multifaceted perspective. The role of epigraphs, which carry literary, philosophical, historical, and cultural content, in the construction of the novel's historical and class narrative will be examined. In this context, the contribution of epigraphs to the meaning-making processes within the text, their relationship with the narrative structure, and the functions they perform will be evaluated in detail. Furthermore, how epigraphs enhance the depth of the narrative and situate the text within a broader context will be examined, and how the novel is structured through quotations drawn from outside the text will be explained. In this context, the study aims to reveal how a literary text is enriched through extratextual elements and how textual meanings are multiplied.

Method

This study adopts a descriptive and interpretive approach based on textual analysis as a qualitative research method. This study focuses on Cevdet Kudret's *Suleyman's World* trilogy, specifically the novels *Classmates, No Clouds in the Sky,* and *You Know the Ant*. The epigraphs within these works have been systematically identified and analyzed. The study classifies the epigraphs according to their functions, the literary and intellectual genres to which they belong, and their soruces. Each epigraph's relationship with the text, its contribution to meaning production, and its role within the narrative are evaluated using contextual reading. Furthermore, the influence of the epigraphs on the novel's narrative structure and thematic framework is examined. In this context, the study attempts to reveal how epigraphs function as constitutive and guiding elements of the narrative.

Findings

Cevdet Kudret's *Suleyman's World* trilogy reveals that epigraphs play a decisive role in the construction and direction of the text. In the novels examined, it was determined that epigraphs have a

function of indicating the thematic structure beforehand, interpreting the plot, and deepening the historical and social context in which the characters are situated. The fact that epigraphs draw on different literary and intellectual sources strengthens the textual structure of meaning and allows the reader to interpret the text through intertextual relationships. In addition, it was observed that epigraphs show continuity throughout the novel, exhibiting a parallel progression with the narrative and occupying a significant place within the text. In line with these findings, it was concluded that epigraphs are a fundamental narrative technique in the trilogy, both guiding the production of meaning and increasing the aesthetic and intellectual depth of the novel.

Epigraph Technique in Literary Texts

In Turkish literary terminology, an epigraph is defined as a short poetic or prose phrase placed at the beginning of a work or section that "[preliminaries], summarizes, completes, introduces, or reveals a characteristic of it" (Karataş, 2001, pp. 132-133). The word epigraph is explained in dictionaries in two basic meanings. Firstly, it refers to an inscription, usually written on a plaque, indicating who built a structure and when. Secondly, it refers to words, fragments of poem, proverbs, or maxims placed at the beginning of a book or the sections of a book, summarizing or explaining the thoughts to be expressed in the text. The word is derived from the Greek verb epigraphein (to engrave). Epigram was initially used for inscriptions engraved on monuments, but over time it acquired the meaning of "a short and concise poem, usually giving a lesson." Originating in ancient Greece and Rome, epigraphs initially served as inscriptions, but later evolved into short and concise texts used in literary genres such as novels, plays, poems, and speeches (Zambak, 2007, p. 247).

As a technique used in literary texts, the epigraph involves the deliberate inclusion of excerpts selected from other texts into the main text. Sometimes, these excerpts are used to represent key elements in the analysis of the work, such as sentences, lines, couplets, proverbs, or quatrains. Because of these characteristics, it is considered a conscious choice and a strategic element in the composition. It is usually displayed in parentheses, italics, or a different font (Eliuz, 2016, pp. 126-128). In texts, epigraphs can include literary, philosophical, religious, historical, or geographical quotations chosen by the author to suit the meaning of the text. In addition, quotations from the author's works or excerpts selected from the literary texts of other authors can also be used as epigraphs.

The epigraph, generally used directly or in a transformed form as an "additional text," is a technique present in both modern and postmodern texts. In modern texts, the epigraph is included as an unaltered quotation. According to Nurullah Çetin, this type of text insertion technique is an important method in modern novels that enriches the narrative by incorporating different types of texts into the main plot. Elements like epigraphs, used without disrupting the integrity of the novel, both strengthen the sense of reality and add new meanings to the narrative. Through this technique, when a single narrative form is insufficient, the author can present emotions, thoughts, and historical context more effectively by utilizing different text types. It also adds formal variety to the novel, keeps the reader's interest alive, and makes the narrative more believable. Epigraphs intensify the meaning of the text while adding aesthetic and intellectual depth to the narrative (Çetin, 2019, pp. 213-214).

In postmodernist texts, this usage is observed in terms of providing the function of intertextuality. In such texts, the epigraph is usually quoted in a transformed form, rather than directly quoted as in modern texts. This method does not involve directly copying and pasting other texts, but about using them by modifying, reinterpreting, and transforming them. Some authors re-examine the traditional cultural, artistic, and literary heritage in their own works; they adapt them to the conditions of the age or transform them in a way that serves their own narrative purposes. Text transformation can be carried out in two different ways. The first is the approach in which the value and impact of the transformed text are preserved and adopted. The second is a more ironic approach carried out with the aim of ridiculing, criticizing, or reproducing the text through satire. Authors who prefer both methods create different narrative possibilities through this technique (Çetin, 2019, p. 164).

The approach of text transformation and addition can be associated with both Mikhail Bakhtin's concept of dialogism and Julia Kristeva's theory of intertextuality. According to Bakhtin, the novel is

not a single voice, but a dialogical structure where different discourses, perspectives, and social languages coexist. The method of text addition and transformation precisely produces this polyphony. The inclusion of different text types (novel, letter, poem, document, etc.) in the novel transforms the work from a one-dimensional narrative into a diverse field of discourse (Aktulum, 2000, p. 13). Kristeva, on the other hand, explains this situation more systematically with the concept of intertextuality. According to her, every text is a combination and rewriting of other texts. The transformation and use of traditional narratives (fairy tales, epics, mythology, etc.) within the modern novel closely aligns with Kristeva's idea that "every text is a mosaic of other texts" (Aktulum, 2000, p. 41).

Regardless of whether it is a modern or postmodern text, the epigraph technique is not merely a short quotation added to the beginning of a literary text. It is also considered an influential element in shaping the meaning of the text. This issue is addressed in literary theory through the framework of the concept of 'paratext'. The French critic Gérard Genette defines paratext as the totality of elements that accompany the main text and guide how the reader approaches it (Bayındır, 2022, p. 93).

The function of the epigraph is directly related to its position within the text. It is usually located at the beginning of a novel or chapter, at the point closest to the main text. This position makes the epigraph an intermediary between the text and the reader. The reader enters the text through the epigraph and forms their initial expectations at this threshold. The epigraph is essentially a 'threshold' between the text and the outside world, shaping the reader's approach to the text. Epigraphs can assume different functions. An epigraph can point to the theme of a text, suggest its tone or historical period, establish a connection with other texts, or aid in interpreting the text. In this case, the epigraph is a tool that guides the meaning of the text.

The use of epigraphs is quite common in Turkish literature. Many works from various literary genres have employed this technique. These are generally placed at the beginning of the work. Tolga Bayındır stated that he identified the use of epigraphs in 185 novels written during the Republican era (2022, p. 94). The author noted that epigraphs are also used in literary works, scientific texts, essays, criticism, and research papers. However, he stated that the epigraph has a more prominent function, particularly in the novel genre, due to the semantic relationship it establishes with the text. The use of epigraphs can be seen in many novelists, from Ahmet Hamdi Tanpınar to Orhan Pamuk, from Elif Şafak to Ayşe Kulin, from İhsan Oktay Anar to Mehmet Eroğlu, from Attila İlhan to Ahmet Ümit, and from Yakup Kadri to İskender Pala.

The Epigraph Technique in Cevdet Kudret's *Suleyman's World* Trilogy

The epigraph, used extensively in Cevdet Kudret's *Suleyman's World* trilogy, gains importance as a structural element that progresses along with the novel, constantly expanding the narrative, as an element located at the beginning of the text. According to the analysis, a total of 146 epigraphs were identified: 61 in *Classmates*, 42 in *No Clouds in the Sky*, and 43 in *You Know the Ant*. The epigraphs in the trilogy perform different functions according to the relationships they establish with the novelistic text. It has been observed that epigraphs are used as texts that directly or indirectly relate to the sections in which they appear. A situation, event, emotion, or moment is frequently highlighted by the author through the epigraph. These epigraphs are selected from a wide range of sources, including Ancient Greece,Western literature, religious and philosophical texts, Turkish literature individual authors, and folk culture, including proverb or folk song. However, despite their functional qualities, the extensive use of epigraphs in the trilogy can be seen as a factor negatively affecting the flow of the text.

The author's preference for such a narrative structure is directly related to the intellectual background that defines his novelistic style. Cevdet Kudret's frequent use of epigraphs is also related to his identity as a researcher and literary historian. This multifaceted identity has led to the conscious and selective inclusion of an encyclopedic cultural background in his novels. However, epigraphs do not aim to showcase cultural knowledge but rather to broaden the intellectual scope of the text. From this perspective, epigraphs offer an opportunity to encourage the reader to think and compare, rather than to perform a didactic function. In this way, the reader has the opportunity to evaluate the individual and

social issues presented in the novel together with the common problems of human history through the epigraphs. In this respect, in the *Suleyman's World* trilogy, the epigraph can be considered a fundamental structural element that defines the external framework of the narrative and is embedded within it. Because the historical, social, and moral dimensions of the novels are also formed through epigraphs. This study will attempt to demonstrate how the epigraph developes into a continuous narrative technique in Cevdet Kudret's novels. Since it is not possible to provide an example of epigraph used in the novels within the scope of this study, the examination will be based on some examples of epigraphs found in the novels.

Epigraphs in the Context of Historical and Social Testimony

In the trilogy, while the events unfolding around the life of the main character, Süleyman, are generally presented alongside the political, social, economic, and other issues of the period. Therefore, the author, Cevdet Kudret, has placed an epigraph at the beginning of each chapter, either foreshadowing an event or giving it meaning. A significant political, social, or historical event is presented at the beginning of the chapters with a quotation selected from various texts, reminding the reader of the event or evoking its meaning. The epigraphs used in this function have become prominent as epigraphs expressing historical and social testimony. Cevdet Kudret, particularly in his novels *Classmates* and *No Clouds in the Sky*, has included numerous epigraphs that provide historical and social testimony to connect Süleyman's individual experiences to historical turning points. Considering that the author wrote novels based on autobiographical elements, it is understandable that he must have carefully selected the epigraphs he used at the beginning of each chapter.

The novel *Classmates* deals with the author's childhood years and the armistice period, which coincides with the childhood of the novel's protagonist, Süleyman. The novel realistically portrays the societal conditions shaped by the war during these years. The epigraphs used in the novel also reflect these conditions. The quotation quotation from Aristophanes, "The price of wheat has risen to the heavens in our land, just like the gods" (2012a, p. 39), at the beginning of the Chapter 8, titled "Bread," is an epigraph that defines this function of the novel. This chapter addresses the difficulties associated with bread in Ottoman Istanbul during the armistice period. The novel describes this issue as follows:

The free sale of bread in bakeries was forbidden. Each person was given 100 dirhams of bread per day. The bread was transported to the neighborhoods by carts, and the mukhtars (village heads) and imams were responsible for distributing it to the residents. Each family was given a document indicating the number of people in that family. To receive their daily bread, one had to show their ration card, but also pay four kuruş, the price of one oka (a unit of weight). Everyone only had one ration card (2012a, p. 40).

The struggle to find bread, as described in the novel, is portrayed as a form of poverty and misery, offering a testimony to the era. Indeed, during the armistice years, the bread problem arose, and bread began to be distributed with ration cards (Çavdar, 2014, pp. 290-295). The epigraph placed at the beginning of the chapter also stands out as an epigraph that prepares the reader for this issue and allows readers to perceive the bread problem as a historical issue of humanity. Therefore, it can be seen that every epigraph used in the novels attempts to reflect the event within the relevant chapter, either directly or indirectly.

In Chapter 20 of the novel, the following quotation quotation from Molière's *The School for Women* is included: “You know better than I that, however hard we try, the key that opens all doors is money. That precious metal that turns the heads of so many people, makes victories easier in war as well as in love” (2012a, p. 96). This epigraph is used to show the moral decay that emerged among the people during the years of poverty. The chapter describes how a neighborhood headman tries to get more money from the state by pretending that dead people are still alive. The moral decay caused by war conditions is presented with a realistic perspective, along with the conditions of the time. In this context, the epigraph, through the quotation quotation from Molière, shows the moral decay in occupied Istanbul as a human condition to the reader. It also serves as ironic and tragic testimony to the period.

The novel focuses extensively on the moral decay created by war. Chapter 21 of the novel includes a quotation from Shakespeare's *Macbeth*: "But my lust has no end: your wives, your daughters, your daughters-in-law, your daughters-in-law cannot fill the wells of my lust" (2021a, p. 101). This chapter deals with problems in marital relationships within society. The women's dissatisfaction with their homes and husbands, and their desire for other lives, are presented as moral decay: "The most important event of the day began after the assembly had dispersed and the women had returned to their homes, to their husbands: some of them no longer liked life at home. Their husbands seemed older, uglier, and lazier to them. And from that day on, it was always like this" (2012a, p. 101). The author alludes to the sociological problems experienced within households during the war years.

The epigraphs taken from various authors who witnessed the history of the period give the impression that the author specifically researched and selected them for inclusion in the novel's relevant sections. One such epigraph is the quotation at the beginning of Chapter 29 of the novel, which deals with the great fire that took place in Istanbul in 1918. The quotation, taken from an article by Ahmet Rasim titled "Regarding the Municipality," reads as follows: "Oh dear! The tower will see, give a signal, the pavilion will go, the firemen will get up, come, find water, the hose will come out, start pumping and the fire will be extinguished... Oh my goodness!..." (2012a, p. 144). Immediately following this epigraph, the author begins to explain the fire: "In the spring of 1918, not a single tree bloomed on the vast expanse of land stretching from Cibali to Fatih, from Fatih to Aksaray, and from there to Kocamustâpaşa. The great 'Fatih fire,' which lasted three days and three nights, left neither trees, nor grass, nor moss to welcome spring" (2012a, p. 144). The Cibali-Altımermer Fire of 1918, one of the greatest fire disasters in the city's history, damaged 7,500 buildings (Özmen, 2026, Access Date: 12.12.2025). This fire, which the author witnessed during his childhood and included in the novel, is conveyed through an epigraph taken from Ahmet Rasim. This epigraph is also important for drawing attention to the inadequacy of the fire department during the Ottoman period. In this way, the author presents both a historical event and the negative experiences created by fires in Istanbul to the reader. The epigraph contributes to the plot of the novel while also serving as historical testimony.

Chapter 33 of the novel deals with the occupation of Istanbul. The epigraph at the beginning of the chapter is taken from an article titled "A Dark Day" written by Süleyman Nazif in a newspaper on the day of the occupation:

(November 23, 1918). The demonstration held by some of our citizens on the occasion of the French general's arrival in our city yesterday opened a wound in the heart of the Turk and the Muslim that will bleed forever... Even when the German armies entered Paris in 1871 and marched under a triumphal arch, the French did not suffer as much humiliation as we did. And they did not feel the despair and anguish that we felt from nine to eleven o'clock yesterday morning (2012a, p. 159).

In this chapter of the novel, the disappointment experienced by the people is described through the author's testimony. However, what is noteworthy is that the epigraph at the beginning of the chapter becomes a direct narrative element in the novel. The epigraph, taken from Süleyman Nazif's article on the occupation of Istanbul, reflects the silence and helplessness created by the occupation, while emphasizing the declaration of November 23 as a "dark day" through his article:

A nightmare had fallen upon Istanbul. No one spoke. Everyone was confined to their homes. The next day, only Süleyman Nazif's masculine voice, like the last defensive bullet remaining in the barrel, emerged from Babıali Street and struck the horizons of Istanbul: Through his article describing the occupation, he declared November 23 a 'dark day' (2012a, p. 161).

In this section, the epigraph ceases to be merely a quotation accompanying the text and becomes an integral part of the novel's narrative structure. Süleyman Nazif's article represents the social silence and helplessness in the face of the occupation, while also standing out as a voice of individual resistance. The author intertwines his own testimony with the epigraph, presenting the historical event in both a literary and documentary dimensions. In this way, the epigraph adds emotional depth to the text and strengthens the novel's function as historical testimony.

In Chapter 38 of the novel, titled "Quo Vadis?", the emergence of wealthy classes and changing lineage ties in post-war Istanbul is described. An epigraph from the Kül Tigin Inscription is placed at the beginning of this chapter. This epigraph, extending the idea of historical continuity back thousands of years, shows how issues of identity and sovereignty have been repeated throughout a long historical process: “The noble male child became a slave to the Chinese nation, the pure female child became a concubine. Turkish lords abandoned their Turkish names and adopted the Chinese names of the Chinese lords” (2012a, p. 183). Using the example of post-occupation Istanbul, the author emphasizes issues of identity, belonging, and social conformity. War and shifting power balances force individuals and classes to act in their own self-interest. The Kül Tigin epigraph shows the reader the tendency of individuals and societies to change their identities and social ties according to the conditions of the time, as a phenomenon that repeats itself throughout history.

Another testimony concerning Istanbul during the Armistice period is that while the people lived in misery after the war, some individuals rose to prominence by collaborating with the occupying forces. This theme is introduced in Chapter 53 of the novel with an epigraph taken from Orhan Veli: "What haven't we done for this country!/Some of us died,/Some of us gave speeches" (2012a, p. 245). The epigraph summarizes a period in which both heroism and betrayal coexisted. By comparing the hardships faced by the people with individuals' pursuit of self-interest and conformity, the author reveals social injustice and moral decay to the reader.

The novel *No Clouds in the Sky* is set during World War II. The epigraph at the very beginning of the novel, which also determines its title, is a folk song: “There are no clouds in the sky, what is this smoke? / There are no dead in the neighborhood, what is this lament?” (2012b, p. 13). Through this epigraph, the atmosphere, emotion, and theme of the novel are immediately conveyed to the reader. The folk song reflects the uncertainty and social unease created by the war, preparing the reader for the spirit of the era. The novel particularly deals with the negative atmosphere created by World War II in Turkiye. In this part of the trilogy, Süleyman is a teacher. Starting his career as an idealistic teacher, he transforms into an ordinary civil servant due to the cumbersome bureaucracy of the time and the various emotional experiences he undergoes. Frequently drunk and idle, Süleyman represents the moral decay and corruption experienced by the civil servant class of the time. In the first chapters of the novel, epigraphs selected from literary texts, dealing with themes of romance, depravity, corruption, and love, are used. These epigraphs reveal the social and cultural structure of the period, the inner world of individuals, and social decay to the reader. The author examines the condition of an era within the framework of literary sociology and attempts to bring together history, the individual, and social criticism through epigraphs. Therefore, although they may not directly recount an event, most of the epigraphs in these sections bear witness to the spirit of an era.

The epigraphs at the beginning of the novel’s chapters serve an important function in conveying the human and social landscape of the period to the reader. For example, the epigraph taken from Aristophanes offers an ironic perspective on the concepts of love and activity of the time: “-For the love of Zeus the Savior, your master is a nobleman. -How could he not be noble, his only occupation is drinking and mating” (2012b, p. 97). Balzac's words are also important in explaining the state of human emotions of the time: “I am a great poet. I do not write my poems: they are in action and emotion” (2012b, p. 109). The quotation quotation from Surah Al-Kahf from the Quran draws attention to the relationship between the people of that period and reality: “We placed a veil over their ears in that cave for many years” (2012b, p. 111). Chekhov's epigraph subtly reveals the officials of the time and the hesitations in human behavior: "Forbidden! That's all!... But conversely, he thought that there was always an element of doubt and hesitation hidden in 'permissions'" (2012b, p. 115). These epigraphs deepen the historical and social context of the novel. They not only make the reader feel the emotional and intellectual world of the characters but also reflect the social and cultural climate of the period, the behavior of individuals, and social decay.

A section of the novel that serves as historical testimony focuses on the community centers and village institutes of the 1940s and the teachers who worked there. This is clarified in the introduction to Chapter 21 with an epigraph taken from İsmail Hakkı Tonguç's book, *The Village to Be Revitalized*:

"Most of the energy of those who tried to develop the village with unplanned, shapeless, and mechanical work was wasted" (2012b, p. 138). This epigraph emphasizes how the idealistic efforts and energy of teachers in the village institutes were squandered due to the limited conditions and unplanned practices of the time. It offers the reader both a historical context and the opportunity to see the conflict between the efforts of individuals and the inadequacies of the social structure.

Chapter 22 of the novel addresses the misery and hunger experienced by the population. The epigraph summarizing this situation is taken from Steinbeck's *The Grapes of Wrath*: "Those who had never seen hunger in their lives saw and recognized hunger in the eyes of others" (2012b, p. 146). The epigraph, in addition to depicting the material poverty of the period, also emphasizes the process through which people understand and empathize with one another. It strengthens the novel's function as a historical witness, making the reader feel the social and individual effects of hunger. The novel frequently addresses the misery and hunger caused by the war. The severity of the situation is particularly evident in the Anatolian countryside. The author conveys the gravity of hunger and misery through epigraphs from Dante's *Divine Comedy*, which he places at the beginning of many chapters. For example, the epigraph used at the beginning of Chapter 26 conveys the situation in a style that also evokes a postmodernist metafictional atmosphere: "And now, O reader, if you hesitate to believe what I am about to tell you, it is not surprising, for even I, who have seen it with my own eyes, find it hard to believe" (2012b, p. 159). This epigraph evokes the scenes of hell in Dante's *Divine Comedy*. Hunger and misery are felt by the reader almost as physical pain and horror. While acknowledging that the reader may question the veracity of the events with skepticism, the author emphasizes the shocking and unbelievable conditions created by the war. By reinforcing the historical testimony, the author prompts the reader to reflect on both the gravity of the events and the narrator-centered nature of the narrative.

Many epigraphs used in Cevdet Kudret's novels have served as powerful tools, combining historical testimony and social criticism. The text is deepened by epigraphs chosen to suit the themes of war, fire, poverty, and the various human conditions experienced within the novel's setting. Through these epigraphs, the reader can both observe historical processes and deeply feel the emotional and social experiences of individuals. Epigraphs taken from numerous authors, such as Aristophanes, Dante, Balzac, and Chekhov place the human and social landscape of the period within a literary and philosophical framework.

Epigraphs Reflecting a Social Realist Perspective

The epigraphs used in the *Suleyman's World* trilogy were not intended only to prepare the reader for the text. They are also significant in revealing Cevdet Kudret's literary perspective and ideological stance. Indeed, Cevdet Kudret, known as a social realist writer who focuses on class issues (Balık, 2015, p. 32; Türk, 2019), clearly demonstrates this characteristic in the Suleyman's World trilogy, both in terms of subject matter and plot and through the epigraphs used. The epigraphs used in these novels are important elements that makes the author's literary perspective and discourse more visible.

First of all, the subject matter of all three novels reflects the author's social realist approach and ideological stance. Poverty, hunger, work, exploitation of labor, and a critique of imperialism are the main themes that immediately stand out in the trilogy. The economic class differences within society, the opposition between the upper and lower classes, and the rise of money as a decisive measure of value are prominent themes in all three novels. Furthermore, the inability of people to receive fair compensation for their labor despite their efforts, the focus on Istanbul during the Armistice period, the portrayal of the occupation as a system of exploitation, the post-war enrichment and the accompanying moral decay, and the depiction of poverty as a consequence of exploitation are fundamental elements that define the author's literary stance. The epigraphs used in the novels *Classmates*, *No Clouds in the Sky*, and *You Know the Ant* complement these themes. These epigraphs serve a function that makes the author's social realist approach visible from the outset, centralizing the issue of class and property relations. These epigraphs, particularly through universal observations on human nature, morality, vested interests, and class inequalities, establish the ideological framework of the novels.

For example, at the beginning of Chapter 7 of the novel *Classmates*, the sentence "One extra plate crushed the table like a mountain" (2012a, p. 37), taken from Tevfik Fikret's story "The Little Family," depicts the tangible weight of poverty through a single image. This epigraph makes visible the class tension surrounding ownership and sharing through the image of an extra plate on the table. This is one of the first images that evokes the author's literary perspective and ideological stance. In Chapter 10 of the novel, a long quotation quotation from La Fontaine's fable "The Shepherd and the King" ironically questions the distance between power and the ordinary person:

A king brought a shepherd to his palace.
This happened not in our time,
but in the good old days.
This shepherd won the king's favor.
All this shepherd had ever seen in his life,
A monk, sheep, dogs,
And wolves, that's all. His only friend, a monk, came running to him:
'Oh,' he said, 'is it real or a dream?
What I see is mine?
You are beside the king,
Among the great ones?
Beware of kings!
Their love is treacherous...' (2012a, p. 49).

This epigraph juxtaposes the allure of upward social mobility with the unreliable nature of power. From a social realist perspective, this text suggests that the patronage of the ruling class is temporary and based on self-interest. From a social realist perspective, this epigraph serves to explain that the relationship between classes is not determined by friendship or favor, but is based on power and self-interest.

The aphorism from La Rochefoucauld, "As rivers flow into the sea, so virtues are lost in the sea of self-interest" (2012a, p. 86), quoted at the beginning of Chapter 17, explains the moral basis of the frequently encountered self-interested relationships in the novel. The dissolution of virtue in the face of self-interest is presented as the natural consequence of a class order in which self-interest is the determining factor. From a socialist realist perspective, this points to the class-based foundations of moral decay. The following words from Beaumarchais's *The Marriage of Figaro*, quoted in Chapter 28, are important for the socialist realist understanding of the novel:

> No, Count, it will not be yours. You think yourself a great genius because you are a great nobleman, don't you? Nobility, wealth, good fortune-these things give one pride. But what did you do to obtain all these things? You took the trouble to be born, that's all. And you're just an ordinary man. But I... I, lost in the crowd, had to demonstrate the knowledge and skill required to govern all of Spain for a slice of bread over a hundred years. And then you dare to challenge me! (2012a, p. 106).

This long epigraph can be said to highlight the novel's critique of class by emphasizing that nobility and wealth are acquired through inherited privilege rather than labor. The question posed by Musset at the beginning of Chapter 30, "Has the king's jester died? Who has taken his place?" (2012a, p.149), implies that while roles may change in the power structure, the underlying structure remains unchanged, offering a critique of human nature. In this chapter, the minister's indifference to the people during the fire in Fatih, despite mingling among them, is ironically portrayed as evidence that nothing had changed in their situation. Therefore, the epigraph and the chapter content are quite consistent. In Chapter 36, the following words, quoted from Voltaire's *Candide* and read as a critique of humanity, are significant: "Do you think that people have always killed each other as they do today, that they have always been so deceitful, treacherous, ungrateful, thieving, weak, faithless, vile, envious, gluttonous, drunken, miserly, passionate, murderous, gossipy, vagabond, bigoted, hypocritical, and foolish?" (2012a, p. 168). Here, the historical continuity of evil in human nature is questioned, but within the context of social realism, this evil is presented in relation to the class-based system of interests. In

Chapter 39, the words taken from La Fontaine's fable "Two Friends" – "There was a country called Monomotapa… One person's property was like another's; Apparently, in that country, friendship was different from ours" (2012a, p. 188) - convey an ideal of solidarity in which private property has been abolished. Therefore, it can be understood that these epigraphs in the novel were included to demonstrate the author's attitude towards concepts such as humanity, wealth, and labor, as well as the social realist aspect of the novel.

A similar epigraph strategy is employed in the novel *No Clouds in the Sky*. In Chapter 11, the sentence "Then what we did for each other was empty, useless. People clash and break each other, but cannot unite" (2012b, p. 84), taken from Anatole France's *The Red Lily*, emphasizes social disintegration and a lack of solidarity. This can be considered one of the clearest texts revealing the author's ideological stance through an epigraph. In Chapter 12, the lines "-For the love of Zeus the Savior, your master is a nobleman. -How can he not be noble, his only occupation is drinking and mating" (2012b, p. 97), chosen from Aristophanes' *The Frogs*, mock the concept of nobility and question class privileges. In Chapter 29, a long quotation quotation from Manzoni's novel *The Betrothed* emphasizes the place of parasitic and tyrannical types within the social structure:

Those who, whether foreign or native, have no profession to work in, or even if they have a profession, do not practice it but instead attach themselves to a knight, a nobleman, an official, or a merchant, for the purpose of acting as a partisan or helper, for payment or compensation, or to be used in any organized and insidious work against others, shall be considered tyrants and vagrants, and these decrees shall be enforced against them (2012b, p. 171).

In Chapter 30, the quotation quotation from Horace's *Satires*, "The people whistle at me, but I, at home, applaud myself as I look at the money in my vault" (2012b, p. 176), shows that money has replaced moral standards. In Chapter 38, the quotation quotation from Montaigne's *Essays*, "Even if we ascend to the highest throne in the world, we will still sit on our own backsides" (2012b, p. 226), emphasizes that power does not change the essence of humanity. In Chapter 39, the words taken from Manzoni, "Don Abbondio was neither noble, nor rich, nor brave... He understood that he resembled an earthenware pot and had to live among a number of iron pots" (2012b, p. 229), symbolize the fragility of the powerless individual within the rigid class structure.

In *You Know the Ant*, the novel's introduction features lines from Tevfik Fikret's poem "The Grasshopper and the Ant": "You know the ant: / It's a tiny little animal; / It's very thrifty, but / It's very selfish; this is a flaw, / The selfish one becomes cruel..." (2012c, p. 13), which shifts the tension between diligence and selfishness to a class-based reading. In Chapter 2, the sentence "[h]e endured everything, I managed to remain honest amidst so much poverty; extremely honest" (2012c, p. 20), taken from Knut Hamsun's novel *Hunger*, expresses moral resilience in poverty. In Chapter 19, the ruthless nature is emphasized through a long ant metaphor taken from Turgenev's *Fathers and Sons*. This metaphor refers to the mercilessness of a competitive system (2012c, p. 114). Turgenev's ant metaphor evokes a natural order where the strong oppress the weak. In a social realist reading, this can be interpreted as an allegory of a competitive class structure. In Chapter 20, Beaumarchais's quotation quotation from *The Barber of Seville*, "Justice?... Justice exists only among wretched people like you... I am your master, that is reason enough for me to always be right" (2012c, p. 124), is used to criticize the law, explicitly stating that it operates in favor of the dominant class. In Chapter 38, Yunus Emre's lines, "They say a stranger has died / They hear about it after three days / They wash him with cold water / A stranger like me" (2012c, p. 185), reveal the invisibility of the poor and helpless in society.

It can be said that in Cevdet Kudret's trilogy, human nature and class relations are discussed through universal texts. Social realist discourse establishes the intellectual foundation of the novels even before the events begin, clearly demonstrating their ideological dimension. The events and suffering depicted in these novels are presented not as individual weaknesses, but as consequences of the class system.

Epigraphs in the Context of the Main Character's Development

The use of epigraphs in the *Suleyman's World* trilogy stands out as a structure consistent with the internal logic of the narrative. The function of the epigraphs transforms in parallel with the growth stages and intellectual development of the main character, Suleyman, in the novels *Classmates*, *No Clouds in the Sky*, and *You Know the Ant*. Therefore, it can be understood that the use of epigraphs is treated not as a fixed technique throughout the trilogy, but as a dynamic structure accompanying the development of the text.

The first novel of the trilogy, *Classmates*, is the work with the most intensive use of epigraphs. This intensity is directly related to the central focus on childhood and early adolescence. Childhood is treated as a fundamental stage in which language, consciousness, moral judgments, and social awareness are shaped. The epigraphs used are particularly concentrated in the context of childhood consciousness formation. Primarily, the author portrays childhood as an exuberant period associated with lyricism, and constructs the epigraphs accordingly. Lyricism dominates the numerous poetic quotations from various poets in the work. The author considers childhood as the first and last exuberant period before one encounters the realities and sorrows of the world. The epigraphs used also fulfill this function in a sense.

There are scents as fresh as children's skin,
Sweet as flutes, green as meadows,
- There are scents wild, rich and abundant,
Expanding and spreading like infinite things,
Scents like musk and amber, benzoin, incense,
Singing the exuberance of sense and thought. (2012a, p. 83).

This epigraph, taken from Baudelaire, reflects Süleyman's childhood feelings and youthful excitement. Similarly, the love Süleyman experienced in his youth is described with lyrical epigraphs. For example, "It's as if my heart is where every woman treads" (2012a, p. 227), quoted from Necip Fazıl's poem "Women's Legs," is an epigraph that fulfills this function.

In *Classmates*, childhood, memory, language, and sensitivity are established through epigraphs. The lines “As if it were today, I remember it / The first day, the first lesson, the first syllable” (2012a, p. 15) from Ziya Osman Saba appear at the beginning of the novel, serving to determine the narrative's fundamental direction. In the same novel, Fazıl Hüsnü Dağlarca's lines “Were these the hands that emerged from the fairy tales / Were these the hands I extended to dreams?” (2012a, p. 22) serve to emphasize the permeability between childhood and the world of imagination.

The formation of the first conscious awareness in childhood is also revealed through epigraphs. How Süleyman's cognitive state develops is conveyed through these epigraphs. Süleyman's interest in historical events, which shapes both his local culture and his universal worldview and consciousness, is established through the connections of these epigraphs. Süleyman Nazif's text on the years of occupation, the excerpt from the Kül Tigin Inscription, and the assessments of the human condition by many writers all construct the experience of childhood not as a realm of individual innocence, but as a realm of consciousness surrounded by poverty and class inequality. Therefore, *Classmates* is the novel in which the epigraph is used most prominently as an element that constructs and directs the narrative.

In the second novel, *No Clouds in the Sky*, a significant shift in the use of epigraphs is evident. This is primarily due to the novel's focus on a transitional phase in which the individual confronts society and historical conditions directly, moving beyond the childhood narrative. In contrast to the lyricism and exuberance of childhood in the first novel, the second novel reflects a harsher and more painful experience of poverty and hunger, conveying a realistic, emotionally charged atmosphere leaning towards tragedy through epigraphs. Because poverty and moral decay are prominent themes in *No Clouds in the Sky*, the text is largely shaped by social realist portrayals of human life. Through quotations from authors such as Alessandro Manzoni, Fyodor Dostoyevsky, Anton Chekhov, Ivan Turgenev, Knut Hamsun, and John Steinbeck, the character's struggle for survival is constructed with a perspective approaching realism. Through epigraphs taken from Gogol's *Dead Souls* and Dostoyevsky's works, humanity, hunger, corruption, and self-serving interests are represented as a human drama, and this

framework accompanies the main character's cognitive development. In this novel, which features a quantitatively extensive number of quotations from Russian authors, the author clearly reveals the character's transformation through his choice of epigraphs. Furthermore, to better understand the emotional and mental atmosphere of the novel, the author constructs the epigraphic universe within the context of the *Divine Comedy*. Eight epigraphs from this work are used. Solomon's struggle for survival, war, and poverty are narrated through epigraphs in parallel with the human landscapes in the *Divine Comedy*, and Solomon frequently refers to this work within the text. For example, the epigraph quoted from Dante, "I saw many flocks of naked souls, all weeping bitterly" (2012b, p. 207), and the epigraph, "If you want me to comfort you a little, first tell me who you are" (2012b, p. 152), are used in an important function to show Solomon's self-discovery and his search for life in the world. Therefore, as the character grows and develops, the epigraphs accompany this process, and the discourse of the epigraphs develops and changes along with the character's age and consciousness.

In the novel *You Know the Ant*, we encounter the perspective on life and the world of a mature individual whose thoughts have become clearer. In this novel, the character's inner world reflects greater consciousness, their evaluations are deeper, and their intellectual maturity is clearly felt. In this novel, the epigraphs no longer serve to make sense of the past; instead, they question the present and the social order, encouraging hope for the future. Examples include the epigraph "I am between two worlds, and I am not comfortable in either" (2012c, 52) from Thomas Mann; "Enough of the madness from now on..." (2012c, p. 126) from Cahit Sıtkı Tarancı; and "There will be something called happiness. I wonder if I can find it?" (2012c, p. 135) from Sait Faik Abasıyanık. The epigraphs taken from Euripides, “If you heed the word of reason, you measure the nobility of mortals by their actions and character” (2012c, p. 163) and “Yes, the sunlight is sweet; I like to hope” (2012c, p. 166), as well as the epigraph from Sophocles, “I came into the world not to share hatred, but love” (2012c, p. 203), reflect the character’s transformation. Suleyman’s spiritual and intellectual development progresses in parallel with the changes in his epigraph choices, and this transformation becomes one of the structural elements of the text.

When the three novels are considered together, it is clear that the use of epigraphs evolves along with the internal dynamics of the narrative. In the first novel, the epigraph assumes a guiding function, constructing the narrative and defining its ideological framework. In the second novel, it becomes clear that the character’s consciousness develops through epigraphs as he comprehends the events unfolding in his life and the society he witnesses, and forms opinions about them. In the final part of the trilogy, the epigraph ceases to be an external reference and transforms into a narrative tool that parallels the character's internal transformation, guiding them towards the future and supporting the construction of hope and consciousness. Of course, many epigraphs related to war, poverty, and hunger, which are dominant themes throughout the novels, continue to be used in a similar manner. Many epigraphs, particularly from Dante and Knut Hamsun, are given regarding hunger. However, these epigraphs serve more to enable the reader to focus on the atmosphere of the novel and to better understand the conditions of the period, rather than directly guiding the character's individual development.

Classification of Epigraphs by Source and Genre

The epigraphs in the trilogy *Suleyman's World* demonstrate a remarkable diversity in terms of the literary genres to which they belong. The author, Cevdet Kudret, includes poems, novels, plays, and prose texts, as well as anonymous works reflecting folk culture, in his epigraphs. The sources of the epigraphs range from ancient Greek and Latin texts to French, Russian, German, Spanish, and Indian literature, Turkish literature, folk culture, and religious texts. Cevdet Kudret particularly uses epigraphs from Western literature and intellectual texts extensively in the trilogy. Of course, given that Cevdet Kudret is a literary researcher and, as evidenced by his anthology *Selected Pieces from Western Literature*, is proficient in Western languages, his use of Western authors and sources is natural. This has ensured that the epigraph choices in the trilogy are based on a broad knowledge of Western literature.

In addition, it is thought that the translation movement, which began in the 1940s and took shape around the Translation Bureau under the leadership of Hasan Âli Yücel, the then Minister of National Education, also influenced the choice of epigraphs. This may be because many novels and prose works by Western authors were translated into Turkish in the 1940s. These works were published by the state printing house and reached a wide readership. The translation of a total of 1,247 works, primarily Western classics, between 1940 and 1966 (the years in which the first two novels in the trilogy were written), is important in terms of showing the cultural atmosphere of that period (Bozkurt, 2021). The fact that many works by authors such as Dante, Shakespeare, Balzac, Molière, Dostoyevsky, Chekhov, and Gogol, as well as Greek and Latin classics used in the epigraph selection of the trilogy, were translated during these years (Bozkurt, 2021) helps reveal this context. Therefore, it is thought that the intense translation activity of the period influenced the variety of sources and genres that Cevdet Kudret used in his epigraph selection. In this context, it can be stated that the sources on which the epigraphs in the trilogy are based were shaped both by the possibilities offered by the translation movement of the period and by the author's personal reading experience.

Epigraphs Taken from Literary Texts

The trilogy utilizes numerous epigraphs from literary genres such as poetry, novels, and plays. Clearly demonstrating the author's background as a literary researcher, this structure includes epigraphs from many authors of Turkish and world literature. These epigraphs serve to define the novels' themes, plot, emotional tone, and atmosphere. The texts and authors used are the products of a conscious choices. Poetry, along with the novel, is the genre with the greatest number of epigraphic sources.

In the novel *Classmates*, epigraphs are taken from poets such as Ziya Osman Saba, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Orhan Veli, Tevfik Fikret, Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Necip Fazıl, Baudelaire, and Verlaine. In keeping with the novel's themes, these poems are chosen with a lyrical style that evokes melancholy and sadness. The use of quotations from the melancholic poems of Baudelaire and Verlaine is not coincidental, as the work heavily features scenes of Istanbul during the armistice period. The political and social structure of the era is reflected through the spirit of the poems.

Poetry is also featured in the novels *No Clouds in the Sky* and *You Know the Ant*. In *No Clouds* in *the Sky,* a quotation from Tevfik Fikret's poem "Fog" emphasizes the dark atmosphere of Istanbul during the armistice and the poverty of the people. In *You Know the Ant*, quotations from Orhan Veli, Ahmet Muhip Dıranas, Cahit Sıtkı Tarancı, Yahya Kemal, and Yunus Emre are included. The epigraphs taken from the poems of Tarancı, Yahya Kemal, Melih Cevdet, Orhan Veli, and Dıranas reflect Süleyman's feelings about love.

The poets chosen as epigraphs in the novels are directly related to the time period in which the narrative takes place. For example, Orhan Veli, whose poems are used as epigraphs, is one of the important representatives of the Garip movement of the 1940s. There is a temporal correspondence between his novels, *Classmates*, published in 1943, and *No Clouds in the Sky* and *You Know the Ant*, which deal with the 1940s. The ordinary people, poverty, and ironic situations in Orhan Veli's poems coincide with the content and atmosphere of the novels. Similarly, Cahit Sıtkı Tarancı, whose epigraphs are used, is also one of the important poets of the period. The themes of weariness and death in his poems are in harmony with the atmosphere of the period described.

The epigraphs taken from Yahya Kemal's poems and texts are important in terms of reflecting the Istanbul of that period. This is an effective way of relating the author and the period. Cevdet Kudret's life, including the walled city of Istanbul, is depicted as a landscape through quotations from Yahya Kemal's poem "Kocamustafapaşa". Furthermore, other epigraphs taken from Yahya Kemal, Ahmet Haşim, and Orhan Veli have the characteristic of conveying the perception of Istanbul and its culture into the text. Istanbul is presented to the reader as a place that encompasses both the splendor of the past and the poverty and conditions of the armistice period.

From Western poetry, the trilogy includes selections from poets such as Dante, Baudelaire, Paul Verlaine, and Giuseppe Parini. The conception of hell in many lines taken from Dante's *Divine Comedy*

and the modern urban melancholy expressed in lines taken from Baudelaire's poems represents a body of texts that are quite suitable for the themes of hunger, poverty, and idleness dealt with in the novels.

Another important literary genre represented in the trilogy is the novel. This genre often features numerous borrowings from Western literature, with a particularly strong influence from nineteenth-century novels. Prominent authors include Balzac (*The Lily of the Valley, Eugenie Grandet*), Flaubert (*Madame Bovary*), Dostoevsky (*Crime and Punishment, Poor Folk, The Oppressed*), Gogol (*Dead Souls*), Turgenev (*Fathers and Sons*), John Steinbeck (The Grapes of Wrath), Miguel de Unamuno (*Mist*), Anatole France (*The Red Lily*), Manzoni (*The Betrothed*), Jack London (*The Desire to Live*), Silone (*Bread and Wine*), André Gide (*The Narrow Gate*), and Knut Hamsun (*Hunger*). In these authors' novels, which have earned a place in world literature, a realistic perspective, the conflict between humanity and morality, and the tension between the individual and society are generally prominent themes. Looking at the epigraphs used, it is evident that Russian and French literature are particularly prominent, which is significant in reflecting the trilogy's social realist stance. Therefore, it can be said that Cevdet Kudret drew inspiration from and drew upon the realist novel tradition. In fact, the subject matter, atmosphere, and plot of the trilogy were shaped by epigraphs taken from these novels. The novelistic epigraphs, in particular, serve to reinforce the class sensitivity within the trilogy. These epigraphs have served to address the themes of hunger and labor as global problem. Through these authors, poverty is presented as a common concern in world literature.

The theatrical epigraphs, on the other hand, are particularly functional in terms of irony and criticism. Epigraphs are primarily taken from ancient tragedies such as Sophocles (*Antigone)*, Euripides (*Heracles, Hecuba*), Plautus (*The Pot, Amphitryon*), and Aristophanes (*The Coal Carriers, The Frogs*), as well as classical plays like those by William Shakespeare (*Hamlet, Macbeth, A Midsummer Night's Dream*) and Molière (*Azaria, The School for Women, The Forced Marriage, Tartuffe, The Miser*). Other playwrights from whom epigraphs have been taken include Beaumarchais (*The Marriage of Figaro, The Barber of Seville*), Paul de Musset (*Fantasio*), Maeterlinck (*Inside the House*), and Gorky (*Among the Rabble*). Epigraphs from Molière's *The Miser* and *Tartuffe*, Shakespeare's *Hamlet* and *A Midsummer Night's Dream*, and Plautus' *Amphitryon* and *The Pot* are used to expose the moral contradictions of society. Molière's epigraphs address the same theme through humor and irony. The epigraphs taken from Sophocles' *Antigone* are particularly significant for illustrating the conflict between individual conscience and state authority, especially in relation to the contradictions within Suleyman's teaching career. Similarly, Aristophanes' comedies present political and social criticism through humor, which has proven quite functional in the context of the corruption experienced in society and the bureaucratic class during periods of poverty depicted in the novels.

In addition to the genres discussed above, epigraphs from other literary genres, such as memoirs, travelogues, newspaper columns, letters, and fables have also been used. Each of these epigraphs appears only once. Nevertheless, these examples are important in demonstrating the diversity and richness of the literary genres that the author employs in his novels.

Epigraphs Taken from Philosophical, Religious, and Cultural Texts

The trilogy includes epigraphs taken from texts by important representatives of intellectual traditions, such as Epictetus, Lucian, Montaigne, Blaise Pascal, Jean-Jacques Rousseau, La Rochefoucauld, Voltaire, and André Gide. Quotations from Horace's *Satires*, Montaigne's *Essays*, La Rochefoucauld's *Aphorism*s, Voltaire's *Candide*, and Gide's *The Earthly Pleasures* strengthen the intellectual dimension of the trilogy. During the periods when the main character, Suleyman, questions himself and his life, the epigraphs selected from these texts are used functionally. Furthermore, these epigraphs enable the reader to analyze the novel from a psychological, philosophical, and social critique perspectives. Therefore, these epigraphs make it necessary to focus on the intellectual background of the trilogy.

The trilogy also draws upon sacred and historical texts such as the Quran, the Bible, and the Kül Tigin inscription. In the novel *No Clouds in the Sky*, the verse from the Surah Al-Kahf in the Quran,

"And We placed a veil over their ears in that cave for many years," is used as an epigraph (2012b, p. 113). The choice of this verse gains meaning from the scene Suleyman encounters during a visit to a civil servant's office. Some of the officials are asleep, while those who are awake are playing card games (2012b, pp. 113-116). In this context, the verse is used to symbolically reflect the state of bureaucracy mired in inertia. The phrase "a veil placed over their ears in the cave" implies the insensitivity and lack of awareness of the officials toward their social responsibilities. With this implication, the epigraph places the situation within a critical and ironic framework, offering a general assessment of the civil servant typology of the period. The verse from the Book of Genesis in the Bible, "And there was famine throughout the whole earth, so Joseph opened all the storehouses and sold grain to the Egyptians. And the famine became severe in the land of Egypt, and because the famine was severe everywhere, all the world came to Egypt to buy grain from Joseph" is given (2012b, p. 205). In the section where the epigraph is located, a relief campaign for the poor was organized at the Community Center through Solomon, and money and food were collected to be distributed to the people. While the story of Joseph describes the opening of the storehouses and the fulfillment of the people's needs in the face of famine, the novel similarly deals with the themes of scarcity and solidarity. This parallel has created a meaningful link between the epigraph and the novel. Thanks to these epigraphs, the social problems witnessed by Solomon in the novels are placed within a universal and historical framework. What is experienced individually is linked to the collective memory of human history.

The novels also contain epigraphs taken from proverbs, folk songs, and anonymous texts. In Chapter 43 of *Classmates*, the anonymous saying "The stable bench where he sat, the Istanbul song he sang" (2012a, p. 206) is used. In Chapter 24, the folk song "While Going to Üsküdar" is given as an epigraph at the beginning of the chapter (2012a, p. 114). In the introduction to the novel *No Clouds in the Sky*, the folk song "There are no clouds in the sky, what is this smoke? There are no dead in the neighborhood, what is this lament?" (2012b, p. 13) is given. Although not used as epigraphs, many folk songs sung by Süleyman are also included in various parts of the novels. These examples show that the author enriches the text by incorporating elements of folk culture and anonymous literature into the fabric of the novels, adding a social and cultural context. In the novel *You Know the Ant*, there are quotations from Eşrefoğlu (2012c, p. 105) and Yunus Emre (2012c, p. 185). An anonymous folk song also appears at the beginning of Chapter 37.

These epigraphs strengthen the novels' connection to folk culture. Although the novels often draw on Western classics, these uses provide an opening towards folk discourse. This is important, first and foremost, because it shows that the novels are not limited to a purely Western intellectual framework. In this way, novels bring together different cultural sources, transcending a one-sided perspective. The relationship established with Western classics, along with the folk culture epigraphs, creates a local cultural foundation.

Discussion

This study examines and compares Cevdet Kudret's three novels published under the title *Süleyman's World* within the context of epigraph theory. All three novels contain a significant number of epigraph examples compared to similar novels in Turkish literature. Based on these findings, it can be said that in Cevdet Kudret's *Süleyman's World* trilogy, epigraphs functions as a fundamental structural elements that form the backbone of the text. In particular, the transformation of the epigraphs in parallel with the thematic development of the novels shows that the author consciously and systematically uses this technique as a narrative strategy. The epigraph ceases to be a secondary element standing outside the text and acquires the function of a second narrator who directly participates in the construction of meaning in the novel.

Throughout the trilogy, the epigraphs continually reinforce themes such as historical testimony, class conflict, poverty, and moral questioning, strengthening the social realist dimensions of the novels. This also allows the reader to evaluate the text within a specific historical and social context. In particular, the fact that the novels are placed within a universal framework through epigraphs selected from different cultural and literary traditions is a noteworthy feature that distinguishes the novels.

However, the frequent and intensive use of epigraphs can weaken the flow of the narrative in some sections and distract the reader's attention from the main plot. Therefore, it can be said that the frequency of use is as important as the functional power of the epigraph in terms of narrative balance. While the inclusion of an epigraph at the beginning of each chapter in novels may initially be seen as a choice that increases the depth of the narrative, this intensive use suggests that confidence in the internal dynamics of the narrative remains limited. In particular, the frequent reinforcement of the meanings conveyed by the plot and character development through epigraphs can make the narrative power of the novel dependent on external texts. This situation leads to the epigraph being used not only as a functional narrative tool, but also as an element that complements the intellectual or emotional dimensions that the narrative sometimes leaves incomplete. Therefore, excessive and continuous use of epigraphs, instead of strengthening the aesthetic integrity of the novel, can also lead to a result that weakens the flow of the narrative and pushes the narrative possibilities of the text into the background.

Conclusion

This study aimed to analyze the epigraphs used in Cevdet Kudret's novels *Classmates*, *No Clouds in the Sky,* and *You Know the Ant*, published under the title *Süleyman's World*, as functional narrative elements. The analysis revealed that epigraphs, in these three novels, have developed into elements that progresses alongside the narrative, shows continuity, and directly participates in the production of meaning.

The study showed that epigraphs are not merely quotations guiding the reader at the beginning of the novels, but play a constitutive role in determining the rhythm, intellectual orientation, and historical perspective of the narrative. Throughout the trilogy, the epigraphs used continually reinforce fundamental themes such as historical testimony, moral questioning, class criticism, and experiences of poverty, thus expanding the semantic field of the novel. The epigraph has ceased to be a decorative element outside the narrative and has become an integral part of the novel's internal structure and a second narrative space. The study also demonstrated that the use of epigraphs underwent a functional transformation among the three novels. In *Classmates*, the epigraph functions to construct and guide the narrative, while in *No Clouds in the Sky* it serves as a tool to interpret and deepen the experiences depicted, and in *You Know the Ant*, it acquires a more distinct quality through rational reflection and a future-oriented perspective. This transformation reveals that the epigraph is consciously repositioned according to the thematic and historical phases of the narrative.

Classifying the epigraphs according to literary genres, writing styles, and cultural geographic origins shows that Cevdet Kudret does not position his novels within a single literary tradition. It is understood that a multifaceted selection is made in the epigraphs, drawing on Turkish literature, Western literature, and Ancient Greek literature. Poetry, theater, novels, religious and philosophical texts, historical documents, and elements of folk culture are incorporated into the novel through epigraphs, thus transforming the individual life narrative into a framework of universal human experience. This diversity clearly demonstrates that the epigraphs are not accidental, but rather chosen in accordance with the intellectual and aesthetic goals of the narrative. Classification within the context of literary genres and writing styles reveals that in the *Suleyman's World* trilogy, the epigraph is a fundamental narrative tool that establishes the aesthetic, intellectual, and historical layers of the novel. However, despite all its functional aspects, the excessive use of the epigraph in the trilogy can also be considered an element that weakens the flow of the text.

Recommendations

Based on the findings of this study, it is suggested that future research on Cevdet Kudret's works should comparatively examine the use of epigraphs in the context of different novels and genres. Studies revealing the historical development of the epigraph technique in Turkish literature and how it has been used functionally by different authors are expected to make significant contributions to the literature. Furthermore, re-evaluating epigraphs within the framework of intertextuality, narrative theory, and reader-centered criticism approaches will contribute to a more comprehensive understanding of this

technique. Additionally, applying similar analyses to works from different periods and literary traditions will provide an opportunity to compare the universal and local uses of epigraphs. Finally, it is suggested that epigraphs should be considered as one of the fundamental components that construct the semantic world of the text in literary studies

Disclosure Statements

1. Statement of contribution rate of the researchers: This study is single-authored and the contribution rate is 100%.

2. Conflict of interest: The author declares that there is no conflict of interest.

3. Ethics Report: Since the research utilized source materials and did not use live data, an ethics committee report is not required.

4. Research Model: This study is a research article. A qualitative approach was used. Books, articles, and encyclopedia entries related to the topic were examined, and some findings were obtained.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Cevdet Kudret Solok (1907-1985), Türk edebiyatında edebiyat tarihçisi ve eleştirmen kimliğiyle tanınan bir yazardır. Ayrıca şair, oyun yazarı, öykücü, romancı, öğretmen ve avukat kimliklerini aynı bünyede taşıyan nadir isimlerden biridir. Cevdet Kudret'in üç ciltten oluşan *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman* adlı çalışması, geleneksel seyirlik oyunlar üzerine yaptığı incelemeleri ile dil ve edebiyat konulu denemeleri nedeniyle kurgusal edebî eserlerinin görece geri planda kalmasına yol açmıştır (Sezer, 2012, s. 7). Bu sebeple yazarın romancılığı, öykücülüğü ve şairliği genellikle inceleme ve araştırma çalışmalarından sonra anılmaktadır. Buna ek olarak Cevdet Kudret, çok yönlü yazarlığının bir göstergesi olarak kaleme aldığı edebî eserlerle Türk edebiyatı tarihinde önemli bir yer edinmiş isimler arasında yer almaktadır.

Cevdet Kudret'in yazarlığı içinde geri planda kalmış eserlerinden biri, *Süleyman'ın Dünyası* üst başlığını taşıyan roman üçlemesidir. Bu üçleme *Sınıf Arkadaşları* (1943), *Havada Bulut Yok* (1958) ve *Karınca'yı Tanırsınız* (1976) adlı eserlerden oluşur. Bu üç roman, iki katmanlı bir yapıya sahiptir. İlk katmanda, ana kahraman Süleyman'ın yaşam öyküsü anlatılır. İkinci katmanda ise Süleyman'ın çevresi, yaşadığı mekânlar ve tanık olduğu olaylar aracılığıyla Türkiye'nin üç farklı tarihsel dönemi (I. Dünya Savaşı, mütareke yılları ve II. Dünya Savaşı sürecindeki tek parti dönemi) aktarılır. Dolayısıyla romanlar, Süleyman'ın çocukluktan yetişkinliğe uzanan yaşam serüvenini konu edinirken Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve kültürel değişimlerini de ele almaktadır. Ayrıca yoksulluk, açlık, savaş ve işgal yılları gibi konular romanların öne çıkan özellikleri arasında yer almaktadır.

Cevdet Kudret'in üçlemesinde, otobiyografik özelliklerin belirgin biçimde öne çıkması dikkati çeken ilk hususlardan biridir. Her üç romanın başkahramanı Süleyman, Cevdet Kudret'in yaşamından önemli izler taşıyan ve yazarın kendisiyle benzerlik gösteren bir karakter olarak kurgulanmıştır. *Sınıf Arkadaşları* romanındaki Süleyman'ın çocukluğu, yazarın yaşamıyla büyük ölçüde benzerlik gösterir. Özellikle I. Dünya Savaşı yıllarına rastlayan çocukluk döneminde, otobiyografik izler yoğun şekilde gözlemlenir. Yazar, bu dönemi toplumcu bir duyarlılıkla ele alır. Kişisel anılarını toplumsal belleğin bir parçası olarak işlediği söylenebilir. Nitekim bu durumu şu sözlerle ifade eder: "Benim çocukluğum I. Dünya Savaşı yıllarına rastlar. O zaman Dünya Savaşı demek saman ekmeği yenen devir demekti. Yakup Kadri bir ozanı yermek için 'Saman yiyen nesil' diye tarizde bulunmuştu. Ben savaş yıllarında sekiz dokuz yaşlarındaydım. Yani saman yiyen neslin en küçük kuşağından idim" (Balık, 2026). Yazar, savaş yıllarındaki yoksulluğu ve toplumsal çöküşü doğrudan yaşamıştır. Romanda mütareke dönemindeki İstanbul'a ilişkin betimlemeler de onun çocukluk ve ilk gençlik yıllarına karşılık gelir. İşgal altındaki İstanbul'un sosyal ve ekonomik koşulları, eserde güçlü ve gerçekçi bir gözlemle aktarılır.

Havada Bulut Yok romanında anlatılan tek parti dönemi Türkiye'si Cevdet Kudret'in 1938-1950 yılları arasında Ankara'da öğretmenlik yapmış olması, bu dönemin siyasi ve toplumsal atmosferini içeriden gözlemlemesi dolayısıyla otobiyografik unsurlarla bezenmiştir. Yine romanda öğretmenlik mesleğine ilişkin ayrıntıların bulunması, yazarın kişisel deneyimlerinden beslendiğini düşündürmektedir. Son romanı *Karıncayı Tanırsınız*'da ise yazar, yaşadığı maddi sıkıntıları, işsiz kaldığı dönemleri ve emek sömürüsünü kendi yaşanmışlıklarını katarak yazmıştır. Aslında her üç romanda da sıklıkla işlenen yoksulluk teması yazarın hayatıyla doğrudan ilişkilendirilebilir. Çünkü Cevdet Kudret, yaşamı boyunca geçim sıkıntısı çekmiştir. Bu nedenle eserlerinde yoksulluk hem bireysel bir dram hem de toplumsal bir gerçeklik olarak ele alınır (İnci, 2007; Arslan, 2019).

Bu örnekler üzerine söylenebilir ki yazar, deneyimlerini genelleştirerek bir kuşağın ve bir toplumun yaşadığı dönüşümü görünür kılmaya çalışmıştır. Dolayısıyla romanlarda geçen Süleyman karakterinin yaşam çizgisi ile Cevdet Kudret'in biyografisi arasındaki benzerlikler, romanın otobiyografik niteliğini güçlendirmektedir. Cevdet Kudret'in hem öykülerinde hem romanlarında

yaşadığı deneyimler üzerine kurgu yazdığı ve bu vesileyle Birinci ile İkinci Dünya savaşları dönemlerinde yaşanan geçim sıkıntısı, hayat pahalılığı, stokçuluk, vurgunculuk, fırsatçılık, karaborsacılık, bürokratik oligarşi ve ahlaki yozlaşma gibi temalara yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Arslan, 2019, s. 2; Balık, 2015, s. 40).

Sennur Sezer'e göre bu üç romanın en önemli başarısı, Türkiye'nin yakın tarihini sınıfsal sorunları da ortaya koyarak ele almasıdır (2012, s. 9). Nitekim romanlarda 1914-1950 yılları arasındaki siyasal, kültürel ve toplumsal koşullar, toplumun tüm kesimlerini kapsayan bütüncül bir Türkiye panoraması içinde sunulmaktadır. Bu dönemde, özellikle savaş yıllarında yaşanan ahlaki çözülme ve bürokrasinin sorunlu işleyişi, gerçekçi bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Süleyman'ın Dünyası üçlemesinde konu, kurgu ve karakter yapısının yanı sıra asıl önem arz eden özelliklerinden biri, numaralandırılarak düzenlenen her bölümün başında tanıtıcı bir epigrafın yer almasıdır. Üçlemede toplam 146 epigraf tespit edilmiş ve bunlar romanların ilgili bölümleriyle oldukça uyumlu bir şekilde işlevsel olarak kullanılmıştır. Bu yoğunluk, epigrafın metnin başında yer alan istisnai bir unsur olmaktan çıktığını göstermektedir. Epigraflar, metin boyunca devam eden ve romanla birlikte ilerleyen ikinci bir anlatım unsuru hâline gelmiştir. Epigraf kullanımındaki bu olağanüstü görünüm nedeniyle bu üçleme, 'epigrafla kurulu metin' şeklinde tanımlanabilir.

Edebî, felsefî, tarihsel ve kültürel içerikli olan epigraflar, bu romanların bir tarih ve sınıf anlatısı olduğunu da ortaya koymaktadır. Epigraflar, Cevdet Kudret'in romancılığında metnin derinliğini artıran ve onu daha geniş bir bağlama yerleştiren temel araçlardan biridir. Bu özellikleri nedeniyle bu çalışmada, Cevdet Kudret'in *Süleyman'ın Dünyası* adlı üçlemesinde epigraf tekniği incelenecek olup bunun mantığı ve işlevi değerlendirilecektir. Epigrafların metin içindeki anlamı, kurguya katkısı ve üstlendikleri işlevler ayrıntılı biçimde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu sayede romanın hem olay örgüsüyle hem de metne dışarıdan eklemlenen alıntılar aracılığıyla nasıl yapılandırıldığı, başka bir deyişle, edebî bir metnin kurgu dışı unsurlarla nasıl derinleştirildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Cevdet Kudret'in *Süleyman'ın Dünyası* adlı roman üçlemesinde epigraf kullanımını çok yönlü bir bakışla incelemektir. Edebî, felsefi, tarihsel ve kültürel içerikler taşıyan epigrafların, romanın tarih ve sınıf anlatısının kurulmasındaki rolü ortaya konulacaktır. Bu doğrultuda epigrafların metin içindeki anlam üretme süreçlerine olan katkısı, kurguyla ilişkileri ve üstlendikleri işlevler ayrıntılı biçimde değerlendirilecektir. Ayrıca epigrafların, anlatının derinliğini artırarak metni daha geniş bir bağlama nasıl yerleştirdiği incelenecek, romanın metne dışarıdan eklemlenen alıntılar aracılığıyla nasıl yapılandırıldığı açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda çalışma, edebî bir metnin kurgu dışı unsurlar aracılığıyla nasıl zenginleştirildiğini ve metinsel anlamların nasıl çoğaltıldığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden metin çözümlemesine dayalı betimsel ve yorumlayıcı bir yaklaşım benimsenmiştir. İnceleme nesnesi olarak Cevdet Kudret'in *Süleyman'ın Dünyası* üçlemesini oluşturan *Sınıf Arkadaşları, Havada Bulut Yok* ve *Karıncayı Tanırsınız* romanları ele alınmış, bu eserlerde yer alan epigraflar sistematik biçimde tespit edilerek analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında epigraflar, işlevleri, ait oldukları edebî ve düşünsel türler ile kökenleri bakımından sınıflandırılmış; her bir epigrafın metinle kurduğu ilişki, anlam üretimine katkısı ve anlatı içindeki rolü bağlamsal okuma yöntemiyle değerlendirilmiştir. Ayrıca epigrafların romanın kurgu yapısı ve tematik örgüsü incelenmiştir. Bu doğrultuda, epigrafların anlatının kurucu ve yönlendirici unsurları olarak nasıl işlev gördükleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Cevdet Kudret'in *Süleyman'ın Dünyası* üçlemesi, epigrafların metnin kuruluşunda ve yönlendirilmesinde belirleyici bir işleve sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İncelenen romanlarda epigrafların, tematik yapıyı önceden işaret eden, olay örgüsünü yorumlayan ve karakterlerin içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal bağlamı derinleştiren bir işleve sahip olduğu tespit edilmiştir.

Epigrafların farklı edebî ve düşünsel kaynaklardan beslenmesi, metnin anlam yapısını güçlendirmekte olup okurun metni metinlerarası ilişkiler üzerinden okumasına imkân tanımaktadır. Ayrıca epigrafların roman boyunca süreklilik göstererek anlatıyla paralel bir ilerleyiş sergilediği ve metin içinde ciddi bir alan kapsadığı görülmüştür. Bu bulgular doğrultusunda epigrafların, üçlemede hem anlam üretimini yönlendiren hem de romanın estetik ve düşünsel derinliğini artıran temel bir anlatım tekniği olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Edebî Metinlerde Epigraf Tekniği

Türkçe'de tadımlık olarak açıklanan epigraf, bir eserin ya da bölümün başında yer alan ve onu "[Ö]nceleyen, özetleyen, tamamlayan; onun bir özelliğini tanıtan, ele veren kısa manzum veya mensur sözler" olarak tanımlanmaktadır (Karataş, 2001, ss. 132-133). Epigraf kelimesi, sözlüklerde iki temel anlamda açıklanır. İlk olarak bir yapının kim tarafından ve ne zaman inşa edildiğini belirten, genellikle plaka üzerine yazılan kitâbe anlamına gelir. İkinci olarak ise bir kitabın ya da kitabı oluşturan bölümlerin başına konulan metinde dile getirilecek düşünceleri özetleyen veya açıklayan söz, şiir parçası, atasözü ya da özdeyişleri ifade eder. Kelime, Yunanca epigraphein (kazıyarak yazmak) fiilinden türemiştir. Epigram da başlangıçta anıtlar üzerine kazınan yazılar için kullanılmış zamanla "genellikle ders veren kısa ve özlü şiir" anlamını kazanmıştır. Kökeni Eski Yunan ve Roma'ya dayanan epigraf ise başlangıçta birer kitabe niteliği taşırken ilerleyen dönemlerde roman, oyun, şiir ve konuşma gibi edebî türlerde kullanılan kısa ve özlü metinler hâline gelmiştir (Zambak, 2007, s. 247).

Edebî metinlerde kullanılan bir teknik olarak epigraf tekniği başka metinlerden seçilen parçaların açık ve belirgin bir biçimde metne dâhil edilmesi olup kimi zaman eserin çözümlenmesinde anahtar işlevi gören cümle, dize, beyit, atasözü ya da dörtlük gibi unsurların kullanılmasıyla oluşur. Bu özellikleriyle bilinçli bir tercih ve kurgu stratejisi olarak değerlendirilir. Genellikle ayraç içinde, italik yazıyla ya da farklı bir yazı karakteriyle gösterilir (Eliuz, 2016, ss. 126-128). Metinlerde epigraf olarak yazarın metnin anlam dünyasına uygun biçimde seçtiği edebî, felsefî, dinî, tarihî ya da coğrafî içerikli alıntılar yer alabilir. Bunun yanı sıra yazarın kendi eserlerinden yaptığı alıntılar ya da başka yazarların edebî metinlerinden seçilmiş parçalar da epigraf olarak kullanılabilmektedir.

Epigraf genellikle doğrudan ya da dönüştürülerek kullanılan bir "ekleme metin" yöntemi olarak hem modern hem de postmodern metinlerde var olan bir tekniktir. Modern metinlerde epigraf, olduğu gibi bozulmadan alıntılama ile yer alır. Nurullah Çetin'e göre bu türden metin ekleme tekniği, modern romanda farklı türdeki metinlerin ana kurguya dâhil edilmesiyle anlatımı zenginleştiren önemli bir yöntemdir. Epigraf gibi unsurlar, romanın bütünlüğünü bozmadan kullanılarak hem gerçeklik duygusunu güçlendirir hem de anlatıma yeni anlamlar kazandırır. Bu teknik sayesinde yazar, tek bir anlatım biçiminin yetersiz kaldığı durumlarda farklı metin türlerinden yararlanarak duygu, düşünce ve tarihsel bağlamı daha etkili biçimde sunar. Ayrıca romana biçimsel çeşitlilik katar, okuyucunun ilgisini canlı tutar ve anlatıyı daha inandırıcı hale getirir. Epigraflar, metnin anlamını yoğunlaştırırken anlatıya estetik ve düşünsel derinlik katar (Çetin, 2019, ss. 213-214).

Postmodernist metinlerde ise bu kullanım metinlerarasılık işlevinin sağlanması yönüyle gözlenmektedir. Bu türden metinlerde epigraf, modern metinlerdeki gibi doğrudan alıntılama yerine, genellikle dönüştürülerek alıntılanır. Bu yöntem, başka metinleri doğrudan kopyalayıp yapıştırmak değil onları değiştirerek, yeniden yorumlayarak ve dönüştürerek kullanma sürecidir. Bazı yazarlar, geleneksel kültür, sanat ve edebiyat birikimini kendi eserlerinde yeniden ele alır; bunları çağın koşullarına uyarlayarak ya da kendi anlatı amaçlarına hizmet edecek biçimde dönüştürür. Metin dönüştürme iki farklı yaklaşımla gerçekleştirilebilir. Birincisi, dönüştürülen metnin değeri ve etkisi korunup benimsenerek sergilenen yaklaşımdır. İkincisi ise metni alaya almak, eleştirmek ya da hiciv yoluyla yeniden üretmek amacıyla gerçekleştirilen daha ironik yaklaşımdır. Her iki yöntemi de tercih eden yazarlar, bu teknik aracılığıyla farklı anlatım olanakları yaratırlar (Çetin, 2019, s. 164).

Metin dönüştürme ve ekleme yaklaşımı hem Mikhail Bakhtin'in diyaloji kavramıyla hem de Julia Kristeva'nın metinlerarasılık kuramıyla ilişkilendirilebilir. Bakhtin'e göre roman, farklı söylemlerin, bakış açılarının ve toplumsal dillerin bir arada bulunduğu diyalojik bir yapıdır. Metin ekleme ve

dönüştürme yöntemi de tam olarak bu çokseslilği üretir. Farklı metin türlerinin (roman, mektup, şiir, belge vb.) romana dâhil edilmesi, eseri tek boyutlu bir anlatı olmaktan çıkarıp çok çeşitli bir söylem alanına dönüştürür (Aktulum, 2000, s. 13). Kristeva ise bu durumu daha sistematik bir biçimde metinlerarasılık kavramıyla açıklar. Ona göre her metin, başka metinlerin bir birleşimi, bir yeniden yazımıdır. Geleneksel anlatıların (masal, destan, mitoloji vb.) modern roman içinde dönüştürülerek kullanılması, Kristeva'nın "her metin başka metinlerin mozaiğidir" düşüncesiyle birebir örtüşür (Aktulum, 2000, s. 41).

Modern veya postmodern metin fark etmeksizin epigraf tekniği, edebî metindeki işlevleri vesilesiyle sadece metnin başına eklenen kısa bir alıntı değildir. Ayrıca metnin anlamının oluşmasında etkili bir unsur şeklinde değerlendirilmektedir. Bu durum, edebiyat kuramında 'yan metin' (paratext) kavramı çerçevesinde ele alınır. Fransız eleştirmen Gérard Genette, paratext'i ana metne eşlik eden ve okurun metni nasıl okuyacağını yönlendiren unsurların bütünü olarak tanımlar (Bayındır, 2022, s. 93).

Epigrafın işlevi, metin içindeki konumuyla doğrudan ilişkilidir. Genellikle romanın ya da bölümün başında yer alıp metne en yakın noktadadır. Bu konum, epigrafı metin ile okur arasında bir aracı hâline getirmektedir. Okur, metne epigraf aracılığıyla girer ve metne dair ilk beklentilerini bu eşikte oluşturur. Epigraf aslında metin ile dış dünya arasında bir 'eşik'tir ve okurun metne yaklaşımını belirler. Epigraflar farklı işlevler üstlenebilir. Metnin temasına işaret edebilir, tonunu ya da dönemini sezdirebilir, başka metinlerle ilişki kurabilir ya da metni yorumlamaya yardımcı olabilir. Bu durumda epigraf, metnin anlamını yönlendiren bir araçtır.

Türk edebiyatında epigraf kullanımı oldukça yaygındır. Birçok edebî türden birçok eserde epigraf tekniği kullanılmıştır. Bunlar genellikle eserin girişinde yer alma şeklindedir. Tolga Bayındır, Cumhuriyet döneminde yazılmış 185 romanda epigraf kullanımını tespit ettiğini belirtmiştir (2022, s. 94). Yazar, epigrafların edebî eserlerde, bilimsel metinlerde, deneme, eleştiri ve araştırma yazılarında da kullanıldığını belirtmiştir. Ancak özellikle roman türünde epigrafın, metinle kurduğu anlamsal ilişki nedeniyle daha belirgin bir işleve sahip olduğunu ifade etmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar'dan Orhan Pamuk'a, Elif Şafak'tan Ayşe Kulin'e, İhsan Oktay Anar'dan Mehmet Eroğlu'na, Attila İlhan'dan Ahmet Ümit'e, Yakup Kadri'den İskender Pala'ya birçok romancıda epigraf kullanımını görmek mümkündür.

Süleyman'ın Dünyası Üçlemesinde Epigraf Tekniği

Cevdet Kudret'in *Süleyman'ın Dünyası* üçlemesinde yoğun bir şekilde kullanılan epigraf, metnin başında yer alan bir unsur olarak romanla birlikte ilerleyen, anlatıyı sürekli genişleten bir yapı öğesi olarak önem kazanmaktadır. Yapılan incelemeye göre *Sınıf Arkadaşları*'nda 61, *Havada Bulut Yok*'ta 42, *Karıncayı Tanırsınız*'da ise 43 adet olmak üzere toplam 146 adet epigraf tespit edilmiştir. Üçlemede yer alan epigraflar, roman metniyle kurdukları ilişkiye göre farklı işlevler üstlenmişlerdir. Epigrafların yer aldıkları bölümle doğrudan ya da dolaylı biçimde ilişki kuran metinler olarak kullanıldıkları gözlemlenmiştir. Bir durum, olay, duygu veya an yazar tarafından sıklıkla epigraf aracılığıyla ön plana çıkarılmıştır. Bu epigraflar, Antik Yunan'dan Batı edebiyatına, dinî veya felsefî metinlere, Türk edebiyatından bir yazara veya halk kültürüne ait bir atasözüne ya da türküye kadar geniş bir kaynak yelpazesinden seçilmiştir. Ayrıca, sahip olduğu işlevsel niteliklere karşın üçlemede epigrafın yoğun biçimde kullanılması, metnin akıcılığını olumsuz etkileyen bir unsur olarak görülebilir.

Yazarın böyle bir anlatı yapısını tercih etmesi, romancılığını belirleyen entelektüel arka planla doğrudan ilişkilidir. Cevdet Kudret'in epigraf kullanımındaki çokluk, yazarın araştırmacı ve edebiyat tarihçisi kimliğiyle de ilişkili bir durumu teşkil etmektedir. Bu çok yönlü kimlik, onun romanlarında ansiklopedik bir kültür birikiminin, bilinçli bir seçicilikle anlatıya dâhil edilmesini beraberinde getirmiştir, denilebilir. Ancak epigraflar, kültürel birikimi sergileme amacı taşımayıp metnin düşünsel alanını genişletme işlevine sahiptirler. Bu açıdan bakıldığında epigraflar, öğretici bir işlev üstlenmekten ziyade, okuru düşünmeye ve karşılaştırmaya sevk eden bir imkân sunmaktadır. Bu sayede okur, romanın sunduğu bireysel ve toplumsal konuları, epigraflar vesilesiyle insanlık tarihinin ortak sorunlarıyla birlikte değerlendirme imkânı bulmaktadır. Bu bakımdan *Süleyman'ın Dünyası* üçlemesinde epigraf, anlatının dış çerçevesini belirleyen ve anlatının içine yerleşmiş temel bir yapı öğesi olarak

değerlendirilebilir. Çünkü romanların tarihsel, toplumsal ve ahlaki boyutları epigraflar aracılığıyla da teşekkül etmiştir. Bu çalışmada da Cevdet Kudret'in romancılığında epigrafın nasıl süreklilik arz eden bir anlatı tekniğine dönüştüğü ortaya konulmaya çalışılacaktır. Romanlarda kullanılan her epigrafı örneklemek bu çalışmanın sınırları dâhilinde mümkün olmadığından romanlarda yer alan epigraflardan bazı örnekler üzerinden inceleme yapılacaktır.

Tarihsel ve Toplumsal Tanıklık Bağlamında Epigraflar

Üçlemede ana kahraman Süleyman'ın yaşamı etrafında şekillenen olaylar aktarılırken bunlar genellikle dönemin siyasal, toplumsal, ekonomik ve diğer konularıyla birlikte aktarılmaktadır. Bu nedenle yazar Cevdet Kudret olayları anlattığı her bölümün başına o olayı önceden haber veren veya olayı anlamlandıran bir epigraf yerleştirmiştir. Bölümlerde aktarılan siyasal, toplumsal veya dönem içinde meydana gelmiş önemli bir olay türlü metinlerden seçilen bir alıntıyla metnin başında olayı anımsatacak veya olayın anlamını çağrıştıracak şekilde verilmektedir. Bu işlevde kullanılan epigraflar tarihsel ve toplumsal tanıklık ifade eden epigraflar olarak belirginleşmiştir. Cevdet Kudret, özellikle *Sınıf Arkadaşları* ve *Havada Bulut Yok* adlı romanlarında, Süleyman'ın bireysel deneyimleri tarihsel kırılma anlarıyla ilişkilendirmek amacıyla çok sayıda tanıklık epigrafına yer vermiştir. Yazarın otobiyografik unsurlara dayalı romanlar yazdığı hatırlandığında bölüm başlarında kullandığı epigrafların titizlikle seçmiş olabileceği anlaşılmaktadır.

Sınıf Arkadaşları romanı, yazarın çocukluk yıllarını ve roman kahramanı Süleyman'ın çocukluğuna denk gelen mütareke dönemini konu alır. Bu yıllarda savaşın etkisiyle toplum içinde yaşanan durumlar gerçekçi bir bakışla ele alınır. Romanda kullanılan epigraflar da bu durumu ortaya koyan özelliktedirler. Romanın "Ekmek" başlıklı 8. bölümünün girişinde yer alan ve Aristophanes'ten yapılan "Buğdayın fiatı göklere çıktı bizde, Tıpkı tanrılar gibi" (2012a, s.39) alıntısı romanın bu işlevini tanımlayan bir epigraftır. Bu bölümde mütareke dönemi Osmanlı İstanbul'unda ekmek meselesinde yaşanan zorluklar dile getirilir. Romanda bu konu şöyle anlatılır:

Fırınlarda serbest ekmek satışı yasak edilmişti. Günde adam başına 100 dirhem ekmek veriliyordu. Ekmekler, mahallelere arabalarla götürülür, muhtarlarla imamlar da bunun mahalleliye dağıtılması işine bakarlardı. Her aileye, içinde o ailenin insan sayısını gösteren bir vesika verilmişti. Günlük ekmeğini almak için vesikayı göstermek fakat bir de bir okkanın tutarı olan dört kuruşu vermek gerekti. Herkesin elinde ancak bir vesika vardı (2012a, s. 40).

Romanda anlatılan ekmek bulma derdi bir yoksulluk ve sefalet olarak anlatılıp döneme bir tanıklık yapılır. Gerçekten de mütareke yıllarında ekmek meselesi çıkmış, vesika ile satılır hale gelmiştir (Çavdar, 2014, ss. 290, 295). Bölümün başına yerleştirilen epigraf da okuru bu konuya hazırlayan ve ekmek meselesini insanlığın tarihsel bir meselesi olarak alımlanmasını sağlayan bir epigraf olarak önemlidir. Dolayısıyla romanlarda kullanılan her epigrafın ilgili bölüm içindeki olayı birebir veya dolaylı yansıtmaya çalıştığı görülmektedir.

Yine romanın 20. bölümünde Molière'in *Kadınlar Okulu* adlı eserinden şu alıntı yapılmıştır: "Benden daha iyi bilirsiniz ki, ne kadar uğraşırsak uğraşalım, bütün kapıları açan anahtar, paradır. Nice insanların başlarını döndüren o canım maden, savaşta olduğu gibi aşkta da zaferleri kolaylaştırır" (2012a, s. 96). Bu epigraf, yoksulluk yıllarında halk arasında ortaya çıkan ahlaki çözülmeyi göstermek amacıyla kullanılmıştır. Bölümde, bir mahalle muhtarının ölü kişileri hayattaymış gibi göstererek devletten daha fazla para almaya çalışması anlatılır. Savaş koşullarının insanlarda yol açtığı ahlaki çöküntü, dönemin şartlarıyla birlikte gerçekçi bir bakışla sunulur. Bu bağlamda epigraf, Molière'den yapılan alıntı aracılığıyla işgal dönemi İstanbul'undaki ahlaki çözülmeyi bir insanlık hâli olarak okura gösterir. Yine döneme ilişkin ironik ve trajik bir tanıklık işlevi de üstlenir.

Romanda savaşın yarattığı ahlaki çöküntü üzerine çokça durulur. Romanın 21. bölümünde Shakespeare'in *Macbeth* oyunundan şu alıntı yapılmıştır: "Ama benim şehvet düşkünlüğüme de hiç son yoktur: Karılarınız, kızlarınız, gelinleriniz, kız oğlan kızlarınız benim şehvetimin kuyularını dolduramaz" (2021a, s. 101). Bu bölümde toplum arasında yaşanan karı-koca ilişkilerinde sorunlar

işlenir. Kadınların evlerini ve kocalarını beğenmeyerek başka hayatları arzu etmeleri bir ahlaki çöküntü şeklinde verilir: "Günün en önemli olayı, meclis dağıldıktan, kadınlar evlerine, kocalarının yanına döndükten sonra başladı: Bunlardan bir bölümü artık evindeki hayatı beğenmez oldu. Kocaları gözlerine daha ihtiyar, daha çirkin ve hımbıl göründü. Ve o günden sonra bu artık hep böyle gitti" (2012a, s. 101). Yazar savaş yıllarında evlerde yaşanan sosyolojik sorunlara atıfta bulunmaktadır.

Dönemin tarihine tanıklık eden farklı yazarlardan alınan epigraflar, yazarın ilgili bölümler için özel olarak araştırarak romana yerleştirdiği izlenimini verir. Bu doğrultudaki epigraflardan biri, 1918 yılında İstanbul'da yaşanan büyük yangını konu alan ve romandaki 29. bölümün başında yer alan alıntıdır. Ahmet Rasim'e ait "Belediyeye Dair" adlı bir yazıdan yapılan alıntı şöyledir: "Vay vay! Kule görecek, işaret çekecek, köşklü gidecek, tulumbacılar kalkacak, gelecek, su bulacak, hortum çıkacak, basmaya başlayacak da yangın sönecek... Ha babam ha!.." (2012a, s. 144). Bu epigraftan hemen sonra yazar yangını izah etmeye başlar: "1918 baharı Cibali'den Fatih'e, Fatih'ten Aksaray'a, oradan Kocamustâpaşa'ya kadar uzanan geniş toprak parçası üzerinde çiçek açan tek bir ağaç ele geçiremedi. Üç gün üç gece süren büyük 'Fatih yangını' buralara baharı karşılayacak ne ağaç, ne ot, ne yosun bırakmıştı" (2012a, s. 144). İstanbul'da 1918 yılında meydana gelen ve kentin tarihindeki en büyük yangın felaketlerinden biri olan Cibali-Altımermer Yangını'nda 7.500 bina zarar görmüştür (Özmen, 2026, Erişim Tarihi: 12.12.2025). Yazarın çocukluğunda şahit olduğu ve romanda yer verdiği bu yangın, Ahmet Rasim'den alınan epigrafla aktarılır. Söz konusu epigraf, Osmanlı dönemindeki itfaiyenin yetersizliğine değinmesi bakımından da önemlidir. Bu yolla yazar hem tarihsel bir olayı hem de İstanbul'da yangın olgusunun yarattığı olumsuz deneyimleri okura sunar. Epigraf, romanın kurgusuna katkı sağlarken tarihsel bir tanıklık işlevi de üstlenir.

Romanın 33. bölümünde İstanbul'un işgali ele alınır. İşgalin gerçekleştiği gün, Süleyman Nazif'in bir gazetede kaleme aldığı "Kara bir gün" adlı yazıdan alınan cümleler, bölümün başında epigraf olarak yer alır:

(23 Kasım 1918). Fransız generalinin dün şehrimize gelişi münasebetiyle bir kısım vatandaşlarımız tarafından icra olunan nümayiş Türk'ün ve İslam'ın kalbinde müebbeden kanayacak bir yara açtı... Almanya orduları 1871 senesinde Paris'e dahil olarak takızafer altından geçerken bile Fransız'lar bizim kadar hakaret görmemişti. Ve bizim dün sabah saat dokuzdan on bire kadar hissettiğimiz yeis ve azabı duymamıştı (2012a, s. 159).

Romanın bu bölümünde, yazarın tanıklığı aracılığıyla halkın yaşadığı hayal kırıklığı anlatılır. Ancak dikkat çekici olan, bölümün başında yer alan epigrafın romanda doğrudan bir anlatı unsuruna dönüşmesidir. Süleyman Nazif'in İstanbul'un işgalini konu alan yazısından alınan epigraf, işgalin yarattığı sessizliği ve çaresizliği yansıtırken onun kaleme aldığı makaleyle 23 Kasım'ın "kara bir gün" olarak ilan edilişini vurgular:

İstanbul'un üstüne bir karabasan çökmüştü. Hiç kimsenin sesi çıkmıyordu. Herkes evine kapanmıştı. Ertesi gün yalnız Süleyman Nazif'in erkek sesi, namluda kalan son bir savunma mermisi gibi, Babıali Caddesi'nden çıktı, İstanbul ufuklarına çarptı: İşgali anlatan makalesiyle, 23 Kasım gününün 'Kara bir gün' olduğunu ilan ediyordu (2012a, s. 161).

Bu bölümde epigraf, metne eşlik eden bir alıntı olmaktan çıkarak romanın anlatı yapısının parçası hâline gelir. Süleyman Nazif'in yazısı, işgal karşısındaki toplumsal sessizliği ve çaresizliği temsil ederken bireysel bir direniş sesi olarak öne çıkar. Yazar, kendi tanıklığıyla epigrafı iç içe geçirerek tarihsel olayı hem edebî hem de belgesel bir boyutta sunar. Bu sayede epigraf, metne duygusal derinlik kazandırır ve romanın tarihsel tanıklık işlevini güçlendirir.

Romanın "Quo Vadis?" başlıklı 38. bölümünde, savaş sonrası İstanbul'da ortaya çıkan zengin sınıflar ve değişen soy bağları anlatılır. Bu bölümün başına Kül Tigin Yazıtı'ndan alınan epigraf yerleştirilmiştir. Epigraf, tarihsel süreklilik fikrini binlerce yıl öncesine taşıyarak kimlik ve egemenlik sorunlarının uzun bir tarihsel süreç içinde tekrarlandığını gösterir: "Çin ulusuna soylu erkek çocuğun kul oldu, temiz kız çocuğun cariye oldu. Türk beyleri Türk adını atıp Çin beylerinin Çince adını aldı" (2012a, s. 183). İşgal sonrası İstanbul örneğinde, yazar kimlik, aidiyet ve toplumsal uyum meselelerini vurgular. Savaş ve değişen güç dengeleri bireyleri ve sınıfları kendi çıkarları doğrultusunda hareket

etmeye zorlamaktadır. Kül Tigin epigrafı, aynı temayı tarih boyunca tekrar eden bir olgu olarak bireylerin ve toplumların kimliklerini ve sosyal bağlarını dönemin koşullarına göre değiştirme eğilimini okura gösterir.

Mütareke dönemi İstanbul'unu anlatan bir başka tanıklık, savaş sonrasında halkın sefalet içinde yaşarken bazı kişilerin işgal kuvvetleriyle iş birliği yaparak öne çıkmasıdır. Bu konu, romanın 53. bölümünde Orhan Veli'den alınan epigrafla açılır: "Neler yapmadık şu vatan için!/Kimimiz öldük,/Kimimiz nutuk söyledik" (2012a, s. 245). Epigraf, hem kahramanlık hem de ihanetin birlikte var olduğu dönemi özetler. Yazar, halkın yaşadığı zorluklarla bireylerin çıkar ve uyum arayışlarını karşılaştırarak toplumsal adaletsizlik ve ahlaki çöküntüyü okura gösterir.

Havada Bulut Yok romanı ise II. Dünya Savaşı yıllarında geçer. Romanın hemen başında yer alan epigraf, romanın adını da belirleyen bir halk türküsüdür: "Havada bulut yok, bu ne dumandır? / Mahallede ölü yok, bu ne figandır?" (2012b, s. 13). Bu epigraf sayesinde romanın atmosferi, duygusu ve teması okura hemen aktarılır. Halk türküsü, savaşın yarattığı belirsizlik ve toplumsal tedirginliği yansıtarak okuyucuyu dönemin ruhuna hazırlar. Romanda, özellikle II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'de yarattığı olumsuz atmosfer işlenir. Üçlemenin bu serisinde Süleyman bir öğretmendir. İdealist bir öğretmen olarak başladığı mesleğinde, dönemin hantallaşmış bürokrasisi ve yaşadığı çeşitli duygusal deneyimler nedeniyle sıradan bir memura dönüşür. Sürekli sarhoş ve aylak hâle gelen Süleyman, dönemin memur sınıfında yaşanan ahlaki çöküntüyü ve yozlaşmayı temsil eder. Romanın ilk bölümlerinde, edebî metinlerden seçilmiş romantik, düşkünlük, yozlaşmışlık ve aşk temalı epigraflar kullanılır. Bu epigraflar, dönemin sosyal ve kültürel yapısını, bireylerin iç dünyasını ve toplumsal yozlaşmayı okura gösterir. Yazar, bir dönemin hâlini edebiyat sosyolojisi çerçevesinde ele alır ve epigraflar aracılığıyla tarih, birey ve toplumsal eleştiriyi bir araya getirmeye çalışır. Dolayısıyla her ne kadar bir olayı doğrudan aktaran düzeyde epigraf niteliği olmasa da bu bölümlerdeki epigrafların çoğu bir dönemin ruhuna tanıklık eden özellikte olduğunu söylenebilir.

Romanın ilk bölüm başlıklarında yer alan epigraflar, dönemin insan ve toplum manzarasını okuyucuya aktarmada önemli bir işlev görür. Örneğin Aristophanes'ten alınan epigraf dönemin aşk ve eylem kavramlarına ironik bir bakış sunar: "-Kurtarıcı Zeus aşkı için, senin efendin soylu bir adam. - Nasıl soylu olmasın, işi gücü içmek ve çiftleşmek" (2012b, s. 97). Balzac'ın sözleri ise dönemin insan duygularının durumunu izah etmede önem arz etmektedir: "Ben büyük bir şairim. Şiirlerimi yazmıyorum: bunlar eylem ve duygu halindedirler" (2012b, s. 109). Kuran'dan yapılan Kehf sûresi alıntısı, dönem insanın gerçeklerle olan ilişkisine vurgu yapar: "Biz o mağarada onların kulaklarına nice yıllar perde koyduk" (2012b, s. 111). Çehov'un epigrafı ise dönemin memurlarını ve insan davranışındaki tereddütleri incelikle gözler önüne serer: "Yasak! İşte o kadar!.. Fakat bunun aksine olarak, 'müsaade'lerde her zaman bir şüphe ve tereddüt öğesinin gizli bulunduğunu sanırdı" (2012b, s. 115). Bu epigraflar, romanın tarihsel ve toplumsal bağlamını derinleştirir. Okuyucuya karakterlerin duygu ve düşünce dünyasını hissettirmekle kalmaz dönemin sosyal ve kültürel iklimini, bireylerin davranışlarını ve toplumsal yozlaşmayı da yansıtır.

Romanda tarihsel tanıklık niteliği taşıyan bir bölüm, 1940'lı yıllardaki halk evleri ve köy enstitüleri ile buralarda görev yapan öğretmenleri konu alır. 21. bölümün girişinde İsmail Hakkı Tonguç'un *Canlandırılacak Köy* adlı kitabından alınan epigrafla bu durum açıklığa kavuşur: "Köyü plansız, biçimsiz ve mekanik bir çalışma ile kalkındırmaya uğraşanların enerjilerinin çoğu boş yere harcanıyordu" (2012b, s. 138). Bu epigraf, köy enstitülerindeki idealist çabaların ve öğretmenlerin enerjisinin dönemin sınırlı koşulları ve plansız uygulamalar nedeniyle nasıl boşa gittiğini vurgular. Okuyucuya hem tarihsel bir bağlam sunar hem de bireylerin gayretleri ile toplumsal yapının yetersizlikleri arasındaki çatışmayı görme imkânı sağlar.

Romanın 22. bölümünde, halkının yaşadığı sefalet ve açlık ele alınır. Bu durumu özetleyen epigraf, Steinbeck'in *Gazap Üzümleri* romanından alınmıştır: "Ömründe açlığı görmemiş olanlar başkalarının gözünde açlığı görüp tanıdılar" (2012b, s. 146). Epigraf, dönemin maddi yoksulluğunu göstermesinin yanı sıra insanların birbirlerini anlaması ve empati kurma sürecini de vurgular.

Okuyucuya açlığın toplumsal ve bireysel etkilerini hissettirirken romanın tarihsel tanıklık işlevini güçlendirir. Romanda savaşın yol açtığı sefalet ve açlık sıkça işlenir. Özellikle Anadolu taşrasında durumun vahameti belirgindir. Yazar, açlığın ve sefaletin vahametini kitaptaki birçok bölümün başına yerleştirdiği Dante'nin *İlahi Komedya*'sından epigraflarla anlatır. Örneğin 26. bölümün başında kullanılan epigraf, postmodernist bir üstkurmaca havasını da çağrıştıran bir üslupla durumu aktarır: "Ve şimdi, ey okuyucu, anlatacağım şeye inanmakta tereddüt ediyorsan, bunda şaşılacak bir şey yoktur, çünkü onu gözleriyle gören ben bile zor inanıyorum" (2012b, s. 159). Bu epigraf, Dante'nin *İlahi Komedya*'sındaki cehennem sahnelerini çağrıştırır. Açlık ve sefalet, okura neredeyse fiziksel bir acı ve dehşet olarak hissettirilir. Anlatılanların gerçekliğine okurun şüpheyle yaklaşabileceğini kabul ederken savaşın yarattığı çarpıcı ve inanılması güç koşulları vurgulanır. Yazar, tarihsel tanıklığı güçlendirirken okuyucuyu hem olayların ciddiyeti hem de anlatımın anlatıcı merkezli doğası üzerine düşünmeye yönlendirir.

Cevdet Kudret'in romanlarında kullanılan birçok epigraf tarihsel tanıklığın ve toplumsal eleştirinin bir araya geldiği güçlü bir araç işlevi görmüştür. Romanın geçtiği zaman ve mekânda gerçekleşen savaş, yangın, yoksulluk ve bunlara bağlı olarak yaşanan çeşitli insan halleri gibi konulara uygun olarak seçilen epigraflarla metin derinleştirilmektedir. Epigraflar sayesinde okuyucu hem tarihsel süreçleri gözlemleyebilmekte hem de bireylerin duygusal ve toplumsal deneyimlerini derinlemesine hissedebilmektedir. Aristophanes, Dante, Balzac ve Çehov gibi birçok yazardan alınan epigraflar ise dönemin insan ve toplum manzarasını edebî ve felsefî bir çerçeveye yerleştirmiştir.

Toplumcu Bakışı Yansıtan Epigraflar

Süleyman'ın Dünyası üçlemesinde kullanılan epigraflar salt okuru metne hazırlamak için kullanılmamıştır. Bunun yanı sıra, Cevdet Kudret'in edebî anlayışını ve ideolojik tutumunu ortaya koyması açısından da önem arz etmektedir. Nitekim sınıf meselelerini merkeze alan ve toplumcu gerçekçi bir yazar olarak tanınan Cevdet Kudret (Balık, 2015, s. 32; Türk, 2019), *Süleyman'ın Dünyası ü*çlemesinde hem konu ve kurgu yönünden hem de kullanılan epigraflar aracılığıyla bu özelliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu romanlarda kullanılan epigraflar yazarın edebî anlayışını ve söylemini daha görünür kılan önemli bir unsur niteliğindedir.

Öncelikle üç romanın konusu da yazarın toplumcu gerçekçi yönü ile ideolojik tutumunu veren bir yapıdadır. Yoksulluk, açlık, çalışma, emek sömürüsü ve emperyalizm eleştirisi gibi konular üçlemede hemen öne çıkan başlıca temalardır. Toplum içindeki ekonomi temelli sınıf farklılıkları, alt ve üst sınıf karşıtlığı ile paranın belirleyici bir değer ölçütü hâline gelmesi üç romanda da öne çıkmaktadır. Yine insanların çalışıp mücadele etmelerine rağmen emeklerinin karşılığını alamamaları, Mütareke Dönemi İstanbul'unun odağa alınması ve işgalin bir sömürü düzeni olarak işlenmesi, savaş sonrası ortaya çıkan zenginleşme ve buna eşlik eden ahlaki çöküş ile yoksulluğun bir sömürü sonucu olarak yansıtılması, yazarın edebî tavrını belirginleştiren temel unsurlardır. *Sınıf Arkadaşları, Havada Bulut Yok* ve *Karıncayı Tanırsınız* adlı romanlarda kullanılan epigraflar ise bu konulara eşlik eden epigraflardır. Epigraflar, yazarın toplumcu gerçekçi anlayışını daha baştan görünür kılan, sınıf meselesini ve mülkiyet ilişkilerini merkezileştiren bir işlev görmektedir. Bu epigraflar özellikle insan doğasına, ahlaka, çıkar ilişkilerine ve sınıfsal eşitsizliklere dair evrensel yargılar aracılığıyla romanların ideolojik çerçevesini kuran metinlerdir.

Örneğin *Sınıf Arkadaşları* romanının 7. bölüm başında Tevfik Fikret'in "Küçük Aile" adlı hikâyesinden alınan "Bir fazla tabak sofrayı bir dağ gibi ezdi" (2012a, s. 37) cümlesi, yoksulluğun somut ağırlığını tek bir imgeyle işlemektedir. Bu epigraf, sofradaki fazla tabak imgesi üzerinden mülkiyetin ve paylaşımın sınıfsal gerilimini görünür kılmaktadır. Bu da yazarın edebî anlayışı ile ideolojik tutumunu çağrıştıran ilk imgelerden biridir. Romanın 10. bölümünde ise La Fontaine'in "Çoban ile Kral" fablından yapılan uzun bir alıntı, iktidar ile sıradan insan arasındaki mesafeyi ironik bir dille sorgular:

Bir kral, sarayına bir çobanı getirmiş.
Yaşadığımız günlerde değil,
Eski güzel zamanlarda olmuş bir şey bu.

Kralın gözüne girmiş bu çoban.
Bu çobanın bütün gördüğü ömründe
Bir keşiş, koyunlar, köpekler,
Bir de kurtlarmış, hepsi o kadar.
Tek dostu keşiş bir koşu gelmiş yanına:
'Aman, demiş, gerçek mi, düş mü
Bu gördüklerim benim?
Sen kralın yanıbaşında,
Sen büyükler arasında ha?
Aman krallardan sakın!
Kaypaktır sevgileri bunların...' (2012a, s. 49).

Bu epigraf, sınıf atlamanın cazibesi ile iktidarın güvenilmez doğasını yan yana getirir. Toplumcu gerçekçi perspektif açısından bu metin, egemen sınıfın himayesinin geçici ve çıkar temelli olduğunu sezdirme işleviyle kullanılmıştır. Toplumcu gerçekçi perspektifte bu epigraf, sınıflar arası ilişkinin dostluk ya da lütufla belirlenmediğini, bunun güç ve çıkar temelli olduğunu anlatma işlevine sahiptir.

17. bölüm başında La Rochefoucauld'dan alınan "Nehirler nasıl denize dökülürlerse, erdemler de menfaat denizinde öyle kaybolurlar" (2012a, s. 86) özdeyişi, romanda sıkça karşılaşılan çıkar ilişkilerinin ahlaki zeminini açıklamaktadır. Erdemin menfaat karşısında çözülmesi, çıkarın belirleyici olduğu sınıfsal düzenin doğal sonucu olarak işlenir. Toplumcu gerçekçilik açısından bu, ahlaki yozlaşmanın sınıfsal temellerine işaret eder. 28. bölümde Beaumarchais'nin *Figaro'nun Düğünü* adlı eserinden alınan şu sözler romanın toplumcu gerçekçi anlayışı için önemlidir:

> Hayır, kont, o sizin olmayacak. Büyük bir asilzadesiniz diye kendinizi büyük bir dâhi sanıyorsunuz değil mi? Asalet, servet, baht açıklığı gibi şeyler insana gurur verir. Fakat bütün bunları elde etmek için ne yaptınız? Dünyaya gelmek zahmetine katlandınız, o kadar. Üstelik de basbayağı bir adam. Oysa ben... Kalabalık içinde kaybolmuş ben, bir dilim ekmek için yüz yıldan beri bütün İspanya'yı idare etmek için harcanan bilgi ve ustalığı göstermem gerekti. Sonra benimle boy ölçüşmek istiyorsunuz ha!.. (2012a, s. 106).

Bu uzun epigrafın soyluluk ve servetin emek yerine doğuştan gelen ayrıcalıkla edinildiğini vurgulayarak romanın sınıf eleştirisini öne çıkarmaya yaradığı söylenebilir. 30. bölüm başında Musset'den alınan "Kralın soytarısı öldü mü? Yerine kim geçti?" (2012a, s. 149) sorusu ise iktidar düzeninde roller değişse de yapının değişmediğini ima etmekte ve insan doğasına bir eleştiri getirilmektedir. Bu bölümde, Fatih'teki yangın sırasında halkın arasına karışmasına rağmen onları dinlemeyen nâzırın, halkın durumunda değişen bir şey olmadığını söyleyerek kayıtsız kalışı ironik bir biçimde ele alınmaktadır. Dolayısıyla epigraf ile bölüm içeriği oldukça uyumludur. 36. bölümde Voltaire'in *Candide* eserinden aktarılan ve bir insanlık eleştirisi olarak okunabilecek olan şu sözler önemlidir: "İnsanların bugünkü gibi her zaman birbirlerini öldürmüş olduklarını, her zaman onların böyle yalancı, hileci, hain, nankör, haydut, zayıf, vefasız, alçak, kıskanç, obur, sarhoş, hasis, tutkulu, katil, dedikoducu, serseri, bağnaz, ikiyüzlü ve budala olduklarını mı sanırsınız?" (2012a, s. 168). Burada insan doğasındaki kötülüğün tarihsel sürekliliği sorgulanır ancak toplumcu gerçekçi bağlamda bu kötülük, sınıfsal çıkar düzeniyle ilişkilendirilerek verilmiştir. 39. bölümde La Fontaine'in "İki Dost" fablından alınan "Bir memleket varmış, adı Monomotapa… Birinin malı ötekinin malı gibiymiş; Anlaşılan, o memlekette dostluk bizimkinden başka türlüymüş" (2012a, s. 188) sözleri, mülkiyetin ortadan kalktığı bir dayanışma idealini vermektedir. Dolayısıyla romandaki bu epigrafların yazarın insan, servet, emek gibi kavramalara karşı tutumunu ve romanın toplumcu gerçekçi yönünü göstermek üzere eklendiği anlaşılmaktadır.

Havada Bulut Yok romanında da benzer bir epigraf stratejisi sürdürülmektedir. Romanın 11. bölümünde Anatole France'ın *Kırmızı Zambak* eserinden alınan "O halde birbirimiz için yaptıklarımız boştu, faydasızdı. İnsanlar birbirine çarpıp kırılıyor, fakat birleşemiyor" (2012b, s. 84) cümlesi, toplumsal çözülmüşlüğü ve dayanışma eksikliğini vurgulamaktadır. Bu da yazarın ideolojik tavrını bir

epigraf üzerinden ele veren en açık metinlerden biri olarak önem kazandığı söylenebilir. 12. bölümde ise Aristophanes'in *Kurbağalar* adlı eserinden seçilmiş olan "-Kurtarıcı Zeus aşkı için, senin efendin soylu bir adam. -Nasıl soylu olmasın, işi gücü içmek ve çiftleşmek" (2012b, s. 97) sözleriyle soyluluk kavramının alaya alınarak sınıfsal ayrıcalıkların sorgulandığı görülmektedir. 29. bölümde Manzoni'nin Nişanlılar romanından yapılan bir uzun alıntıyla asalak ve zorba tiplerin toplumsal yapı içindeki yerlerine vurgu yapılmaktadır:

> İster yabancı, ister yerli olsun, çalışacak bir mesleği olmayanlar, ya da mesleği olsa bile bunu yapmayıp da aylıklı ya da aylıksız olarak tarafçılık ya da yardımcılık etmek veyahut başkaları aleyhinde herhangi düzenli ve desiseli işlerde kullanılmak üzere bir şövalyeye ya da bir asilzadeye ya da bir memura veyahut bir tüccara yamanmış olanlar, zorba ve serseri sayılarak haklarında bu emir hükümleri yürütülecektir (2012b, s. 171).

30. bölümde Horatius'un *Yergiler* kitabından "Halk beni ıslıklıyor, fakat ben, evimde, kasamdaki paralara baktıkça kendi kendimi alkışlıyorum" (2012b, s. 176) sözü, paranın ahlaki ölçülerin yerine geçtiğini gösterir. 38. bölümde Montaigne'in *Denemeler*'inden "Dünyanın en yüksek tahtına da çıksak, yine kendi kıçımızla oturacağız" (2012b, s. 226) ifadesi, iktidarın insanın özünü değiştirmediğini vurgular. 39. bölümde yine Manzoni'den alınan "Don Abbondio ne soylu, ne zengin, ne de cesurdu… Toprak bir testiye benzediğine ve birtakım demir testiler arasında yaşamak zorunda olduğuna aklı ermişti" (2012b, s.229) sözleri, güçsüz bireyin sert sınıfsal yapı içindeki kırılganlığını simgeler.

Karıncayı Tanırsınız'da ise romanın girişinde Tevfik Fikret'in "Ağustosböceği ile Karınca" şiirinden "Karıncayı tanırsınız: /Minimini bir hayvandır; /Gayet tutumludur, yalnız /Pek bencildir; bu bir kusur, / Bencil olan zalim olur…" (2012c, s. 13) dizeleri, çalışkanlık ve bencillik arasındaki gerilimi sınıfsal bir okuma alanına taşır. 2. bölümde Knut Hamsun'ın *Açlık* romanından alınan "[h]er şeye dayanmış, bunca yoksulluğun ortasında namuslu kalabilmiştim; alabildiğine namuslu" (2012c, s. 20) cümlesi, yoksulluk içinde ahlaki direnci dile getirir. 19. bölümde Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar* romanından alınan uzun bir karınca metaforu üzerinden acımasız doğa vurgulanır. Bu, rekabetçi düzenin merhametsizliğine gönderme yapmaktadır (2012c, s. 114). Turgenyev'in karınca metaforu, güçlü olanın zayıfı ezdiği doğal bir düzeni çağrıştırır. Toplumcu gerçekçi okumada bu, rekabetçi sınıf yapısının alegorisi olarak yorumlanmıştır. 20. bölümde Beaumarchais'nin *Sevilla Berberi* eserinden "Hak mı?.. Hak dediğin sizin gibi sefiller arasında olur... Ben sizin efendinizim, daima haklı olmam için bu yeter bir sebeptir" (2012c, s. 124) sözü, hukukun egemen sınıf lehine işlediğini açıkça dile getirerek eleştirilmektedir. 38. bölümde Yunus Emre'nin "Bir garip ölmüş diyeler/ Üç günden sonra duyalar, /Soğuk su ile yuyalar, /Şöyle garip bencileyin" (2012c, s. 185) dizeleri ise yoksul ve kimsesiz insanın toplumdaki görünmezliğini ortaya koymaktadır.

Cevdet Kudret'in üçlemesinde insan doğası ve sınıf ilişkileri evrensel metinler aracılığıyla tartışmaya açıldığı söylenebilir. Toplumcu gerçekçi söylem, daha olay başlamadan romanların düşünsel zeminini inşa etmekte ve ve romanın ideolojik yönü net biçimde gösterilmiş olmaktadır. Romanlarda karşılaşılan olaylar, yaşanılan acılar kişilerin zaafları yerine sınıfsal düzenin sonuçları olarak dile getirilmektedir.

Ana Karakterin Gelişimi Bağlamında Epigraflar

Süleyman'ın Dünyası üçlemesindeki epigraf kullanımı kurgunun iç mantığıyla uyumlu olan bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Sınıf *Arkadaşları, Havada Bulut Yok* ve *Karıncayı Tanırsınız* romanlarındaki ana kahraman Süleyman'ın büyüme evreleri ve yaşadığı zihni gelişmişliğe paralel olarak epigrafların işlevi de dönüşmektedir. Bu nedenle epigraf kullanımı, üçleme boyunca sabit bir teknikten ziyade metnin gelişimine eşlik eden dinamik bir yapı olarak işlendiği anlaşılmaktadır.

Üçlemenin ilk romanı *Sınıf Arkadaşları*, epigraf kullanımının en yoğun olduğu eserdir. Bu yoğunluk, çocukluk ve ilk gençlik döneminin merkeze alınmasıyla doğrudan ilişkilidir. Çocukluk dilin, bilincin, ahlaki yargıların ve toplumsal farkındalığın biçimlendiği temel bir evre olarak işlenmektedir. Kullanılan epigraflar da özellikle çocukluğun bilinç oluşumu bağlamında yoğunlaşır. Öncelikle yazar çocukluğu lirizmle ilişkili coşkulu bir dönem şeklinde işleyerek epigrafları da bu yönde kurar. Eserde birçok şairden yapılan şiir alıntılarında lirizmin hâkimiyeti vardır. Yazar çocukluğu henüz dünya

gerçeklerini ve acılarını tanımamış ilk ve son coşkulu dönem olarak ele alır. Kullanılan epigraflar da bir anlamda bu işlevi yerine getirmektedir.

Kokular vardır çocuk tenleri gibi taze,
Flütler gibi tatlı, çayırlar gibi yeşil,
- Kokular vardır azgın, zengin ve gürül gürül,
Sonsuz şeylercesine genişleyip yayılan
Misk ve amber aselbent, buhur gibi kokular,
Duyu ve düşüncenin coşkusunu şakıyan. (2012a, s. 83).

Baudelaire'den alınan bu epigraf, Süleyman'ın çocukluk duygularını ve gençlik heyecanını yansıtmaktadır. Yine Süleyman'ın gençliğinde yaşadığı aşk da lirik epigraflarla anlatılır. Örneğin Necip Fazıl'ın "Kadın Bacakları" adlı şiirinden alıntılanan "Her kadının bastığı yerde sanki kalbim var" (2012a, s. 227), bu işlevi yerine getiren türden bir epigraftır.

Sınıf Arkadaşları'nda çocukluk, hafıza, dil ve duyarlılık durumu epigraflarla kurulmaktadır. Ziya Osman Saba'dan alınan "Bugün gibi hatırımda /İlk gün, ilk ders, ilk hece" (2012a, s. 15) dizeleri romanın başında yer alarak anlatının temel yönelimini belirleme işleviyle verilmiştir. Aynı romanda Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Bu eller miydi masallar arasından / Rüyalara uzattığım bu eller miydi?" (2012a, s. 22) dizeleri, çocukluk ile hayal dünyası arasındaki geçirgenliği vurgulamaya yaramaktadır.

Epigraflarla çocuklukta oluşan ilk bilinç oluşumu da ortaya konmaktadır. Süleyman'ın bilişsel durumunun nasıl oluşacağı epigraflar üzerinden aktarılır. Süleyman'ın hem yerli kültür hem de dünyaya dair evrensel bakışını ve bilincini oluşturan tarihsel olaylara ilgisi epigraflar bağıyla kurulur. Süleyman Nazif'in işgal yıllarına ilişkin metni, Kül Tigin Yazıtı'ndan yapılan alıntı, birçok yazarın insanlık durumuna dair değerlendirmeleri, çocukluk deneyimini bireysel bir masumiyet alanı olmaktan çıkarıp yoksulluk ve sınıfsal eşitsizliklerle kuşatılmış bir bilinç alanı olarak inşa etmektedir. Dolayısıyla *Sınıf Arkadaşları*, epigrafın anlatıyı kuran ve yönlendiren bir unsur olarak en belirgin biçimde kullanıldığı romandır.

İkinci roman *Havada Bulut Yok*'ta epigraf kullanımında belirgin bir dönüşüm görülmektedir. Bunun temel nedeni, romanın çocukluk anlatısından çıkarak bireyin toplumla ve tarihsel koşullarla doğrudan yüzleştiği bir geçiş evresine odaklanmasıdır. İlk romanın çocukluktaki lirizm ve coşkuya dayalı sürecine karşın bu romanda daha sert ve acı dolu yoksulluk ve açlık deneyimlerine uygun olarak realizme dayalı alıntılar ve trajediye kayan duygu yüklü atmosfer, epigraflar aracılığıyla verilmektedir. *Havada Bulut Yok*'ta yoksulluk ve ahlaki çöküş temaları ağır bastığı için metin, çoğunlukla toplumcu gerçekçi bir anlayışla çizilmiş insan manzaraları eşliğinde şekillenmiştir. Alessandro Manzoni, Fyodor Dostoyevski, Anton Çehov, İvan Turgenyev, Knut Hamsun, John Steinbeck ve gibi yazarlardan yapılan alıntılar aracılığıyla karakterin yaşam mücadelesi, realizme yaklaşan bir bakış açısıyla kurgulanmıştır. Gogol'un *Ölü Canlar* ile Dostoyevski'nin eserlerinden alınan epigraflar sayesinde insanlık, açlık, yozlaşma ve çıkar ilişkileri bir insanlık dramı olarak yansıtılır ve bu çerçeve, ana karakterin bilişsel gelişimine de eşlik etmektedir. Özellikle Rus yazarların niceliksel olarak yoğun biçimde alıntılandığı bu romanda, yazarın karakter dönüşümünü epigraf tercihleri üzerinden açıkça ortaya koyduğu görülmektedir. Ayrıca bu romanın sahip olduğu duygusal ve zihinsel durumun daha net anlaşılabilmesi için yazar epigraf evrenini *İlahi Komedya* bağlamında kurgulamıştır. Bu eserden sekiz epigraf kullanılmıştır. Süleyman'ın savaş, yoksulluk ve yaşam mücadelesi epigraflar aracılığıyla *İlahi Komedya*'daki insan manzaralarıyla paralel biçimde anlatılır ve içerikte de Süleyman bu eserden epey bahsetmektedir. Örneğin Dante'den alıntılanan "Çıplak ruhlardan mürekkep birçok sürüler gördüm, hepsi acı acı ağlıyordu" (2012b, s. 207) epigrafı ile "Seni biraz ferahlatmamı istiyorsan, önce bana kim olduğunu söyle" (2012b, s. 152) epigrafı Süleyman'ın kendini, dünya ile hayat arayışını göstermesi açısından önemli işlevde kullanıldıkları görülmektedir. Dolayısıyla karakter büyüyüp geliştikçe epigraflar da bu sürece eşlik etmekte, epigrafların söylem alanı karakterin yaşı ve bilinciyle birlikte ilerlemekte ve buna göre dönüşmektedir.

Karıncayı Tanırsınız romanında ise artık olgunlaşmış, düşünceleri netleşmiş bir insanın hayata ve dünyaya bakışı görülür. Bu romanda karakterin iç dünyası daha bilinçli, değerlendirmeleri daha derindir ve düşünsel olgunluğu açıkça hissedilmektedir. Bu romanda epigraflar, artık geçmişi anlamlandırmak yerine bugünü ve toplumsal düzeni sorgulayan, geleceğe ise umutla bakmayı teşvik eden bir işleve sahiptir. Thomas Mann'dan yapılan "İki dünya arasındayım, ikisinde de rahat değilim" (2012c, s. 52) epigrafı; Cahit Sıtkı Tarancı'dan alınan "Paydos bundan böyle çılgınlıklara..." (2012c, s. 126) epigrafı; Sait Faik Abasıyanık'tan yapılan "Saadet denilen bir şey olacak. Bulabilir miyim acaba?" (2012c, s. 135) epigrafı; Euripides'ten alınan "Aklın sözünü dinlerseniz, ölümlülerin asaletini hareketleriyle ve seciyeleriyle ölçersiniz" (2012c, s. 163) ve yine Euripides'e ait "Evet, gün ışığı tatlıdır; umut etmeyi severim" (2012c, s. 166) epigrafı ile Sophokles'ten yapılan "Ben dünyaya kin değil, sevgi paylaşmaya geldim" (2012c, s. 203) epigrafı, karakterin geçirdiği değişim ve dönüşümü yansıtmaktadır. Süleyman'ın ulaştığı ruhsal ve düşünsel nokta, epigraf tercihlerindeki değişimle paralel biçimde ilerlemekte ve bu dönüşüm, metnin yapısal unsurlarından biri hâline gelmektedir.

Romanlarda epigraf kullanımının anlatının iç dinamikleriyle birlikte evrildiği açıkça görülmektedir. İlk romanda epigraf, anlatıyı kuran ve ideolojik çerçevesini belirleyen yönlendirici bir işlev üstlenir. İkinci romanda karakter yaşamında gelişen ve toplumda gördüğü olayları idrak edip bunlar hakkında fikirler edinirken epigraflar aracılığıyla karakterin bilincinin geliştiği anlaşılır. Üçlemenin son halkasında ise epigraf, dışsal bir referans olmaktan çıkarak karakterin içsel dönüşümüne paralel biçimde geleceğe yönelen, umut ve bilinç inşasını destekleyen bir anlatı aracına dönüşür. Elbette romanlar boyunca hâkim tema olan savaş, yoksulluk ve açlığa ilişkin birçok epigraf da benzer biçimde kullanılmaya devam etmektedir. Açlık konusunda özellikle Dante ve Knut Hamsun'dan birçok epigraf verilmiştir. Ancak bu epigraflar, karakterin bireysel gelişimini doğrudan yönlendirmekten ziyade, okurun romanın atmosferine odaklanmasını ve dönemin şartlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayan bir işlev üstlenmektedirler daha çok.

Epigrafların Kaynak ve Tür Bakımından Sınıflandırılması

Süleyman'ın Dünyası üçlemesindeki epigraflar, ait oldukları edebî türler bakımından çeşitlilik göstermektedirler. Yazar Cevdet Kudret epigraflarda şiir, roman, tiyatro ve düzyazı metinlerinin yanı sıra halk kültürünü yansıtan anonim türlere de yer vermiştir. Epigraf kaynakları ise Antik Yunan ile Latin metinlerinden Fransız, Rus, Alman, İspanyol ve Hint edebiyatlarına Türk edebiyatından halk kültürüne ve dinî metinlere kadar uzanan geniş bir yelpazedir. Cevdet Kudret üçlemede özellikle Batılı edebiyat ile düşünsel metinlerinden fazlasıyla epigraf kullanmıştır. Elbette ki Cevdet Kudret'in bir edebiyat araştırmacısı olması ve özellikle *Batı Edebiyatından Seçme Parçalar* adlı antoloji niteliğindeki eserinden anlaşılacağı üzere Batı dillerine hâkim olması nedeniyle Batılı yazar ve kaynaklardan yararlanması olağandır. Bu durum, üçlemede yer alan epigraf tercihlerinin geniş bir Batı edebiyatı perspektifine dayanmasını sağlamıştır.

Buna ek olarak, 1940'lı yıllarda başlayan ve dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in öncülüğündeki Tercüme Bürosu etrafında şekillenen çeviri hareketinin, epigraf seçimleri üzerinde de etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü 1940'lı yıllarda pek çok Batılı yazarın roman ve nesir türündeki eserleri Türkçeye çevrilmiştir. Bu eserler devlet matbaasında basılarak geniş bir okur kitlesine ulaştırılmıştır. Üçlemedeki ilk iki romanın yazıldığı yılları (1943, 1958) kapsayan 1940-1966 yılları arasında, başta Batı klasikleri olmak üzere toplam 1247 eserin çevirilmesi (Bozkurt, 2021), söz konusu dönemin kültürel atmosferini göstermesi bakımından önemlidir. Üçlemede epigraf seçiminde yararlanılmış olan Yunan ve Latin klasiklerinin yanı sıra Dante, Shakespeare, Balzac, Molière, Dostoyevski, Çehov ve Gogol gibi yazarların pek çok eserinin de bu yıllarda çevirilmiş olması (Bozkurt, 2021), bu bağlamı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dönemin yoğun çeviri faaliyetlerinin Cevdet Kudret'in epigraf seçiminde başvurduğu kaynak ve tür çeşitliliği üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, üçlemedeki epigrafların dayandığı kaynakların hem dönemin çeviri hareketinin sunduğu imkânlarla hem de yazarın kişisel okuma birikimiyle birlikte şekillendiği ifade edilebilir.

Edebî Metinlerden Alınan Epigraflar

Üçlemede şiir, roman ve tiyatro gibi edebî türlerden birçok epigraf kullanılmıştır. Yazarın edebiyat araştırmacısı yönünün açıkça görüldüğü bu yapı içinde, Türk edebiyatının yanı sıra dünya edebiyatının birçok yazarından epigrafa yer verilmiştir. Bu epigraflar, romanların temasını, kurgusunu, duygusal tonunu ve atmosferini belirleme işlevine sahiptir. Kullanılan metinler ve yazarlar bilinçli bir tercihin ürünüdür.

Şiir türü roman türüyle birlikte en çok epigraf seçeneği olmuş türdür. *Sınıf Arkadaşları* romanında Ziya Osman Saba, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Orhan Veli, Tevfik Fikret, Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Necip Fazıl, Baudelaire ve Verlaine gibi şairlerden epigraflar kullanılmıştır. Romanın temalarına uygun olarak bu şiirlerin melankoli ve hüznü çağrıştıran, lirik bir üslupla seçildiği görülmektedir. Eserde mütareke dönemi İstanbul manzaraları yoğun biçimde işlendiği için Baudelaire ve Verlaine'ın melankolik şiirlerinden yapılan alıntılar tesadüfi değildir. Dönemin siyasal ve toplumsal yapısı, şiirlerin ruhuyla birlikte yansıtılır.

Havada Bulut Yok ve *Karıncayı Tanırsınız* romanlarında da şiir türüne yer verilmiştir. *Havada Bulut Yok'*ta Tevfik Fikret'in "Sis" şiirinden yapılan alıntıyla mütareke İstanbul'unun karanlık atmosferi ve halkın yoksulluğu vurgulanır. *Karıncayı Tanırsınız*'da ise Orhan Veli, Ahmet Muhip Dıranas, Cahit Sıtkı Tarancı, Yahya Kemal ve Yunus Emre'den alıntılar yer alır. Tarancı, Yahya Kemal, Melih Cevdet, Orhan Veli ve Dıranas'ın şiirlerinden alınan epigraf, Süleyman karakterinin aşka dair duygularını yansıtan bir nitelik taşır.

Romanlarda epigraf olarak seçilen şairler, anlatının geçtiği zamanla da doğrudan ilişkilidir. Örneğin şiirlerinden birkaç epigrafın olduğu Orhan Veli, 1940'lı yılların Garip hareketinin önemli temsilcilerindendir. 1943'te yayımlanan *Sınıf Arkadaşları* ile 1940'lı yılları konu edinen *Havada Bulut Yok* ve *Karıncayı Tanırsınız* romanları arasında dönemsel bir uyum vardır. Orhan Veli'nin şiirlerindeki küçük insanlar, yoksulluk ve ironik durumlar, romanların muhtevası ve atmosferiyle örtüşür. Aynı şekilde epigrafları kullanılan Cahit Sıtkı Tarancı da dönemin önemli şairlerindendir. Şiirlerindeki bezginlik ve ölüm temaları, anlatılan dönem atmosferiyle uyumludur.

Yahya Kemal'in şiir ve metinlerinden alınan epigraflar ise dönemin İstanbul'unu yansıtması bakımından önem taşır. Bu durum, yazar ve dönem ilişkilendirmesi açısından başarılıdır. Cevdet Kudret'in kendi yaşamının da geçtiği sur içi İstanbul, Yahya Kemal'in "Kocamustafapaşa" şiirinden yapılan alıntılarla manzara hâlinde aktarılır. Ayrıca Yahya Kemal, Ahmet Haşim ve Orhan Veli'den yapılan diğer epigraflar, İstanbul algısını ve şehir kültürünü metne taşıma özelliğine sahiptirler. İstanbul hem geçmişin görkemi hem de bugünün yoksulluğu ve mütareke durumuyla birlikte işlenen bir mekân olarak okuyucuya aksettirilir.

Batı şiirinden ise Dante, Baudelaire, Paul Verlaine ve Giuseppe Parini gibi şairlerden seçmeler vardır. Dante'nin *İlahi Komedya*'sından alınan birçok dizedeki cehennem tasavvuru ile Baudelaire'in şiirlerinden alınan dizelerdeki modern kent melankolisi romanlarda işlenen açlık, yoksulluk, aylaklık temalarına oldukça uygun metinlerdir.

Üçlemede önemli bir yer tutan diğer edebî tür romandır. Bu türde genellikle Batı edebiyatından seçilen alıntılar fazladır. Özellikle 19. yüzyıl romanının belirgin bir ağırlığı vardır. Öne çıkan yazarlar ise Balzac (*Vadideki Zambak, Eugenie Grandet*), Flaubert (*Madame Bovary*), Dostoyevski (*Suç ve Ceza, İnsancıklar, Ezilenler*), Gogol (*Ölü Canlar*), Turgenev (*Babalar ve Oğullar*), John Steinbeck (*Gazap Üzümleri*), Miguel de Unamuno (*Sis*), Anatole France (*Kırmızı Zambak*), Manzoni (*Nişanlılar*), Jack London (*Yaşamak Hırsı*), Silone (*Ekmek ve Şarap*), Andre Gide (*Dar Kapı*) ve Knut Hamsun (*Açlık*) gibi isimlerdir. Bu yazarların dünya edebiyatında yer edinmiş romanlarında genellikle gerçekçi bir bakış, insan ve ahlak çatışması ile birey-toplum gerilimli bağlamında konular öne çıkmaktadır. Kullanılan epigraflara bakıldığında özellikle Rus ve Fransız edebiyatının baskın olduğu görülür ve bu da üçlemenin toplumcu gerçekçi tutumunu yansıtması açısından önem kazanmaktadır. Dolayısıyla Cevdet Kudret'in realist roman geleneğinden kaynaklar seçip beslendiği söylenebilir. Aslında bu romanlardan alınan epigraflarla üçlemenin konu, atmosfer ve kurgusu şekillenmiştir. Roman epigrafları, özellikle üçlemedeki sınıfsal duyarlılığını güçlendiren bir işleve sahiptirler. Bu epigraflar, açlık ve emek

temasını küresel bir sorun olarak ele almaya yaramıştır. Bu yazarlar aracılığıyla yoksulluk dünya edebiyatının ortak bir meselesi hâline getirilmektedir.

Tiyatro epigrafları ise özellikle ironi ve eleştiri bakımından işlevseldir. Epigraflar özellikle Sophokles (*Antigone*), Euripides (*Herakles, Hekabe*), Plautus (*Çömlek, Amphitryon*), Aristophanes (*Kömürcüler, Kurbağalar*) gibi antik tragedya ve William Shakespeare (*Hamlet, Macbeth, Bir Yaz Gecesi Rüyası*), Molière (*Azarya, Kadınlar Okulu, Zoraki Evlilik, Tartuffe, Cimri*) gibi klasik oyunlardan alınmıştır. Beaumarchais (*Figaro'nun Düğünü, Sevilla Berberi*), Paul de Musset (*Fantasio*), Maeterlınck (*Evin İçi*) ve Gorki (*Ayaktakımı Arasında*) epigraf alınmış diğer oyun yazarlarıdır. Molière'in *Cimri* ve *Tartuffe*, Shakespeare'in *Hamlet* ve *Bir Yaz Gecesi Rüyası*, Plautus'un *Amphitryon* ve *Çömlek* adlı oyunlarından yapılan epigraflar, toplumun ahlaki çelişkilerini ortaya koymak için kullanılırlar. Molière epigrafları aynı temayı mizah ve ironi yoluyla işler. Yine Sophokles'in *Antigone*'sinden alınan epigraflarla bireysel vicdan ile devlet otoritesi arasındaki çatışmayı özellikle Süleyman'ın öğretmenlik mesleği arasındaki çelişkileri için önem arz etmektedir. Benzer biçimde Aristophanes'in komedileri, siyasal ve toplumsal eleştiriyi mizah yoluyla sunarken bu da romanlarda işlenen yoksulluk dönemlerinde toplumda ve memur sınıfında yaşanan yozlaşmalar bağlamında oldukça işlevsel olmuştur.

Yukarıda ele alınan türlerin yanı sıra anı, gezi yazısı, köşe yazısı, mektup ve fabl gibi edebî türlerden de epigraflar kullanılmıştır. Bu türlerden alınan epigrafların her biri yalnızca bir kez yer alır. Buna rağmen, yazarın romanlarda başvurduğu edebî tür çeşitliliğinin ve zenginliğinin belirginliğini göstermesi bakımından bu örnekler önem taşır.

Felsefi, Dinî ve Kültürel Metinlerden Alınan Epigraflar

Üçlemede düşünce geleneğinin önemli temsilcileri olan Epictetus, Lukianos, Montaigne, Blaise Pascal, Jean-Jacques Rousseau, La Rochefoucauld, Voltaire, Andre Gide gibi yazarların metinlerinden alınmış epigraflar bulunmaktadır. Horatius'un *Yergiler*'i, Montaigne'in *Denemeler'*i, La Rochefoucauld'nun *Özdeyişler*'i, Voltaire'in *Candide*'i ve Gide'in *Dünya Nimetleri*'nden yapılan alıntılar, üçlemenin düşünsel boyutunu güçlendirmektedir. Ana karakter Süleyman'ın kendini ve yaşamı sorguladığı dönemlerde bu metinlerden seçilen epigraflar, işlevsel hâlde kullanılmıştır. Ayrıca bu metinlerden epigraflar sayesinde okuyucunun romanı psikolojik, felsefî ve toplumsal eleştiri ekseninde analiz etmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu epigraflar üçlemenin düşünsel arka planına odaklanılmasını gerekli kılmıştır.

Üçlemede Kuran, Kitab-ı Mukaddes ve Kül Tigin Yazıtı gibi kutsal ve tarihsel metinlerden de faydalanılmıştır. *Havada Bulut Yok* romanında, Kur'an'ın Kehf sûresinden alınan "Biz o mağarada onların kulaklarına nice yıllar perde koyduk" ayeti epigraf olarak yer alır (2012b, s. 113). Bu ayetin seçimi, Süleyman'ın bir memur bürosunu ziyareti sırasında karşılaştığı manzarayla anlam kazanır. Memurların bir kısmı uyumakta, uyanık olanlar ise kâğıt oyunları oynamaktadır (2012b, ss. 113-116). Bu bağlamda ayet, bürokrasinin atalete gömülmüş hâlini simgesel bir düzlemde yansıtma işleviyle kullanılmaktadır. "Mağarada kulaklara perde konulması" ifadesi, memurların toplumsal sorumluluklarına karşı duyarsızlığını ve bilinçsizliğini ima etmektedir. Bu imayla epigraf, durumu eleştirel ve ironik bir çerçeveye yerleştirerek dönemin memur tipolojisine ilişkin genel bir değerlendirme sunmaktadır. Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin bölümünden "Ve bütün yeryüzünde kıtlık olmakla Yusuf cümle ambarları açıp Mısırlılara zahire satar idi ve kıtlık Mısır diyarında şiddetlendi ve her yerde kıtlık şiddetli olduğundan bütün dünya zahire satın almak üzere Mısır'a, Yusuf'un yanına gelir idi" ayeti verilir (2012b, s. 205). Epigrafın yer aldığı bölümde, Süleyman'ın aracılığıyla Halkevi'nde yoksul halk için bir yardım kampanyası düzenlenmiş ve halka dağıtılmak üzere para ve gıda toplanmıştır. Yusuf kıssasında kıtlık karşısında ambarların açılması ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması anlatılırken romanda da benzer biçimde yokluk ve dayanışma teması işlenmiştir. Bu paralellik, epigraf ile roman arasında anlamlı bir bağ kurmasına vesile olmuştur. Bu epigraflar sayesinde romanlarda Süleyman'ın tanıklık ettiği toplumsal sorunlar, evrensel ve tarihsel bir çerçeveye yerleştirilmektedir. Bireysel bir deneyim olarak yaşananlar insanlık tarihinin ortak hafızasıyla ilişkilendirilmektedir.

Romanlarda ayrıca atasözü, halk türküsü ve anonim metinlerden alınan epigraflar da mevcuttur. *Sınıf Arkadaşları*'nın 43. bölümünde "Oturduğu ahır sekisi, söylediği İstanbul türküsü" (2012a, s. 206) şeklindeki anonim söz kullanılır. 24. bölümde ise bir halk türküsü olarak "Üsküdar'a Giderken İken" türküsü epigraf olarak bölümün başında verilir (2012a, s. 114). *Havada Bulut Yok* romanının girişinde "Havada bulut yok, bu ne dumandır? Mahallede ölü yok, bu ne figandır?" (2012b, s. 13) şeklindeki türkü verilmiştir. Epigraf olarak kullanılmasa da Süleyman'ın okuduğu birçok türkü de romanların çeşitli yerlerinde verilmektedir. Bu örnekler, yazarın halk kültürü ve anonim edebiyat unsurlarını romanın dokusuna yedirerek metne bir zenginlik, toplumsal ve kültürel bir bağlam kazandırdığını göstermektedir. *Karıncayı Tanırsınız* romanında ise Eşrefoğlu (2012c, s. 105) ve Yunus Emre'den (2012c, s. 185) birer alıntı yapılmaktadır. Yine anonim bir halk türküsü de 37. bölümün başında görülmektedir.

Bu epigraflar, romanın halk kültürüyle bağını güçlendiren bir işleve sahiptir. Çünkü romanlarda genellikle Batı klasiklerinden alıntılar yapılırken bu kullanımlarla halk söylemine doğru bir açılım sağlanmaktadır. Bu durum, her şeyden önce romanın sadece Batı referanslarıyla sınırlı bir düşünsel çerçeveye yaslanmadığını göstermesi açısından önemlidir. Romanlar bu sayede farklı kültürel kaynakları bir araya getirerek tek yönlü bir bakışın ötesine geçer. Batılı klasiklerle kurulan ilişki halk kültürü epigraflarıyla birlikte yerli bir zemin oluşturmuştur.

Tartışma

Bu çalışmada Cevdet Kudret'in *Süleyman'ın Dünyası* üst başlığıyla yayımlanmış üç romanı, epigraf kavramı bağlamında incelenmiş ve bu çerçevede karşılaştırılmıştır. Her üç roman da Türk edebiyatında benzer romanlara göre fazlasıyla epigraf örneği taşımaktadır. Bu bulgular doğrultusunda, Cevdet Kudret'in *Süleyman'ın Dünyası* üçlemesinde epigrafın metnin omurgasını kuran temel bir yapı unsuru olarak işlev gördüğü söylenebilir. Özellikle epigrafların romanın tematik gelişimiyle paralel biçimde dönüşmesi, yazarın bu tekniği bilinçli ve sistematik bir anlatı stratejisi olarak kullandığını göstermektedir. Epigraf, metnin dışında duran yardımcı bir unsur olmaktan çıkarak romanın anlam üretimine doğrudan katılan ikinci bir anlatıcı işlevi kazanmıştır.

Üçleme boyunca epigrafların tarihsel tanıklık, sınıfsal çatışma, yoksulluk ve ahlaki sorgulama gibi izlekleri sürekli beslemesi, romanların toplumsal gerçekçi yönünü güçlendirmektedir. Bu durum okurun metni belirli bir tarihsel ve toplumsal bağlam içinde değerlendirmesine de olanak tanımıştır. Özellikle farklı kültürel ve edebî geleneklerden seçilen epigraflar aracılığıyla romanların evrensel bir çerçeveye taşınması, romanları öne çıkartan bir unsur olarak önem arz etmektedir. Fakat, epigrafların yoğun ve sürekli kullanımı bazı bölümlerde anlatının akıcılığını zayıflatabilmekte ve okurun ilgisini ana olay örgüsünden uzaklaştırabilmektedir. Bu nedenle epigrafın işlevsel gücü kadar kullanım sıklığının da anlatı dengesi açısından önemli olduğu söylenebilir. Romanlarda her bölümün başında epigrafa yer verilmesi, ilk bakışta anlatının derinliğini artıran bir tercih olarak değerlendirilebilse de bu yoğun kullanım anlatının kendi iç dinamiklerine duyulan güvenin sınırlı kaldığını düşündürmektedir. Özellikle olay örgüsü ve karakter inşasının taşıması gereken anlam yükünün sık sık epigraflar aracılığıyla desteklenmesi, romanın anlatı gücünü dış metinlere bağımlı hâle getirebilmektedir. Bu durum, epigrafın işlevsel bir anlatı aracı olmasının ötesinde, yer yer anlatının eksik bıraktığı düşünsel veya duygusal alanları tamamlayan bir unsur gibi kullanılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla epigrafların aşırı ve sürekli kullanımı, romanın estetik bütünlüğünü güçlendirmek yerine anlatının akıcılığını zayıflatan ve metnin kendi anlatı imkânlarını geri plana iten bir sonuç da doğurabilmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Cevdet Kudret'in *Süleyman'ın Dünyası* üst başlığı altında yayımlanan *Sınıf Arkadaşları, Havada Bulut Yok* ve *Karıncayı Tanırsınız* romanlarında kullanılan epigrafları işlevsel bir anlatı unsuru olarak ele almayı amaçlamıştır. Yapılan çözümleme, epigrafın bu üç romanda anlatıyla

birlikte ilerleyen, süreklilik gösteren ve anlam üretimine doğrudan katılan bir unsura dönüştüğünü ortaya koymuştur.

İnceleme sonucunda, epigrafların öncelikle romanların başında okuru yönlendiren alıntılar olduğu, ayrıca anlatının ritmini, düşünsel yönelimini ve tarihsel perspektifini belirleyen kurucu roller üstlendikleri anlaşılmıştır. Üçleme boyunca kullanılan epigraflar tarihsel tanıklık, ahlaki sorgulama, sınıfsal eleştiri, yoksulluk deneyimi gibi temel izlekleri sürekli olarak besleyerek romanın anlam alanını genişletmektedir. Epigraf, anlatının dışında yer alan bir süsleme unsuru olmaktan çıkarak romanın iç yapısının ayrılmaz bir parçası ve ikinci bir anlatı alanı hâline gelmiştir.

Çalışmada epigraf kullanımının üç roman arasında işlevsel bir dönüşüm geçirdiğini de göstermiştir. *Sınıf Arkadaşları*'nda epigraf, anlatıyı kuran ve yönlendiren bir işlev üstlenirken *Havada Bulut Yok'*ta yaşanan deneyimleri yorumlayan ve derinleştiren bir araç olarak kullanılmış, *Karıncayı Tanırsınız*'da ise daha belirgin biçimde akıl ve gelecek perspektifiyle bir nitelik kazanmıştır. Bu dönüşüm, epigrafın anlatının tematik ve tarihsel evrelerine göre bilinçli biçimde yeniden konumlandırıldığını ortaya koymaktadır.

Epigrafların edebî türler, yazı türleri ve kültürel coğrafi kökenler bağlamında sınıflandırılması, Cevdet Kudret'in romanlarını tek bir edebiyat geleneği içinde konumlandırmadığını göstermiştir. Epigraflarda Türk edebiyatı, Batı edebiyatı ve Antik Yunan arasında çok yönlü bir seçim yapıldığı anlaşılmıştır. Şiir, tiyatro, roman, dini ve felsefî metinler, tarihsel belgeler ve halk kültürüne ait unsurlar epigraflar aracılığıyla romana dâhil edilerek bireysel yaşam anlatısı evrensel bir insanlık deneyimi çerçevesine taşınmıştır. Bu çeşitlilik, epigrafların rastlantısal olmadığını, aksine anlatının düşünsel ve estetik hedefleri doğrultusunda seçildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Edebî türler ve yazı türleri bağlamında yapılan sınıflandırma, *Süleyman'ın Dünyası* üçlemesinde epigrafın romanın estetik, düşünsel ve tarihsel katmanlarını kuran temel bir anlatı aracı olduğunu göstermektedir. Ancak tüm işlevsel özelliklerine rağmen, üçlemede epigrafın aşırı kullanımı metnin akışını zayıflatan bir unsur olarak da değerlendirilebilir.

Öneriler

Bu çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, Cevdet Kudret'in eserleri üzerine yapılacak gelecekteki araştırmalarda epigraf kullanımının farklı roman ve türler bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınması önerilmektedir. Özellikle Türk edebiyatında epigraf tekniğinin tarihsel gelişimini ve farklı yazarlar tarafından nasıl işlevselleştirildiğini ortaya koyan çalışmaların, alan yazına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra epigrafların metinlerarasılık, anlatı kuramı ve okur merkezli eleştiri yaklaşımları çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi, bu tekniğin daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına olanak tanıyacaktır. Ayrıca benzer incelemelerin farklı dönem ve edebî geleneklere ait eserlerde uygulanması, epigrafın evrensel ve yerel kullanım biçimlerini karşılaştırma imkânı sunacaktır. Son olarak, edebiyat incelemelerinde epigrafların metnin anlam dünyasını kuran temel bileşenlerden biri olarak ele alınması gerektiği önerilmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Araştırmada kaynak eserlerden yararlanıldığından ve canlı veri kullanılmadığından etik kurul raporu gerekmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışma bir araştırma makalesidir. Nitel yöntem kullanılmıştır. Konuyla ilgili kitap, makale ve ansiklopedi maddeleri incelenmiş ve bazı bulgular elde edilmiştir.

5. Bilgilendirme: Bu çalışma bir proje veya tez araştırması değil, bağımsız bir araştırma makalesidir.

References

Aktulum, K. (2000). *Intertextual relations* (2nd ed.). Öteki Publishing House.

Arslan, O. (2019). *Poverty and the effects of the second world war in Cevdet Kudret Solok's stories and novels*. (Unpublished Master's Degree Thesis, Bitlis Eren University/Bingöl University) YÖK National Thesis Center.

Balık, M. (2015). From Cevdet Kudret's life to his sokak socioeconomic and politic reflections of Turkiye. *The Journal of International Social Research*, 8 (38), 31-46.

Balık, M. (2026). Cevdet Kudret (1907-1992). *Ataturk Encyclopedia*. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/595. Accessed: 13.01.2026.

Bayındır, T. (2022). An evaluation on the use of epigraph in Turkish novel in the republican era. *Gazi Turkiyat*, 30 (89-100).

Bozkurt, S. (2021). The story of translation office and translation of Western classics. *maarifinsesi.com.* https://www.maarifinsesi.com/tercume-burosu-ve-bati-klasiklerinin-ceviri-hikayesi. Accessed: 02.02.2026.

Çavdar, N. (2014). Bread issue in Istanbul in the first months of the armistice period. *Belleten.* 78 (287-314). https://doi.org/10.37879/belleten.2014.287.

Çetin, N. (2019). *Novel analysis methodology*. (16th ed.). Akçağ Publications

Eliuz, Ü. (2016). *Game in the game postmodern novel*. Kesit Publications.

İnci, H. (2007). The theme of poverty in Cevdet Kudret's novels. *Cevdet Kudret, the hard worker of literature*. (Adnan Özyalçıner, Prepared), Evrensel Publishing.

Karataş, T. (2001). *Encyclopedic dictionary of literary terms.* Perşembe Books.

Kudret, C. (2012a). *Classmates*. Evrensel Publishing.

Kudret, C. (2012b). *No Clouds in the Sky*. Evrensel Publishing.

Kudret, C. (2012c). *You Know the Ant*. Evrensel Publishing.

Özmen, B. (2026). 1918 Cibali fire and ıts effects on Darüşşafaka. *Darüşşafaka.com* https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihimizde-bu-ay/mayis/1918-cibali-yangini-ve-darussafakaya-etkileri. Accessed: 12.12.2025.

Sezer, S. (2012). The importance of Cevdet Kudret's novels for today. *Classmates.* (in), Evrensel Publishing.

Türk, H. (2019). Cevdet Kudret Solok. *Turkish literature names dictionary*. https://teis.yesevi.edu.tr/%2520madde-detay/solok-cevdet-kudret. Accessed: 13.01.2026.

Zambak, F. (2007). Use of epigraph in Ömer Seyfettin's stories. *Ömer Seyfettin Symposium from Past to Today.* Gönen Municipality Cultural Publications, pp. 247-255.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

The Limits of Knowing What Exists: On the Issue of Correspondence in Physics within the Vienna Circle

Sıracettin Aslan*

Abstract: This article examines the possibility of knowing what exists and the limits of epistemology within the Vienna Circle's physics-centered approach. Rather than addressing all members of the Circle, the study focuses on the views of prominent representatives, including Mach, Schlick, Neurath, Reichenbach, and Carnap. Although these thinkers differed on particular issues, they broadly agreed that knowledge of what exists requires definable limits, that these limits are established through correspondence with physics, and that only propositions verifiable through observation and experiment are meaningful. Within this framework, the limits of knowledge are defined epistemologically and are closely identified with physical reality. Physics thus corresponds both to a bounded universe and, more broadly, to an overarching conception of the unity of the sciences. This position opens the way to treating physics as the object, source, and criterion of truth concerning what exists. This approach, championed by the Vienna Circle, was systematized through "the scientific world-outlook" manifesto and institutionalized around the ideal of unified science. The central concern of this article is therefore to examine the ontological, epistemological, and methodological structure underlying the identification of limits imposed by correspondence in physics with the limits of epistemology through the principle of verifiability.

Keywords: Vienna Circle, Existing, Boundary, Physics, Correspondence.

Varolanı Bilmenin Sınırı: Viyana Çevresi'nde Fizikte Tekabüliyet Meselesi Üzerine

Öz: Bu makale, varolanı bilmenin imkanını ve bilme faaliyetinin sınırını Viyana Çevresi'nin fizik merkezli yaklaşımı çerçevesinde incelemektedir. İnceleme, Viyana Çevresi'nin tüm üyelerini değil, Mach, Schlick, Neurath, Reichenbach ve Carnap gibi önde gelen temsilcilerinin görüşlerini kapsar. Viyana Çevresi'nin üyeleri arasında aynı konuda farklı görüşler olsa da; onlar, varolanı bilmek için onun sınırının olması ve bu sınırın da fizikte tekabüliyetle belirlenmesi gerektiği; gözlem ve deney yoluyla doğrulanabilir önermelerin anlamlı olduğu konusunda genellikle hem fikirdir. Bu çerçevede varolanı bilmenin sınırı, epistemolojik çerçevede tarif edilirken epistemoloji de fiziksellikle özdeşleştirilir. Fizik ise bir taraftan sınırları olan bir evrene karşılık gelirken diğer taraftan yalnızca tabiat bilimlerinden bir disiplin değil, aynı zamanda bilimlerin birliğinin bir tür üst bilimidir. Bu da fiziği varolanın nesnesi, kaynağı ve doğruluk kıstası olduğu fikrine kapı aralar. Viyana Çevresi'nce öne çıkarılan bu yaklaşım, "bilimsel dünya anlayışı" manifestosu ile sistemleştirilerek, tüm bilimlerin birliği fikri etrafında kurumsallaştırılır. Bunun dışında kalan teşebbüsler ise doğrulanamaz olduğu gerekçesiyle metafizik iddialar şeklinde nitelendirilerek bilgi-bilimin dışında tutulur ve dışlanır. Bu doğrultuda makalenin temel meselesi, fizikteki tekabüliyetin varolana tayin ettiği sınır tasarımının ve bilgi-bilimin sınırının doğrulanabilirlik ilkesiyle özdeşleştirilmesinin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik yapısını ele alıp tahlil etmektir.

Anahtar Kelimeler: Viyana Çevresi, Varolan, Sınır, Fizik, Tekabüliyet.

* Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi, Sezai Karakoç Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0002-8462-9310, srcttnaslan@gmail.com

Cite as/ Atıf: Aslan, S. (2026). The limits of knowing what exists: On the issue of correspondence in physics within the Vienna circle. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1198-1224. http://doi.org/10.18506/anemon.1941658
Received/Geliş: 01 May/Mayıs 2026
Accepted/Kabul: 06 July/Temmuz 2026
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

The act of knowing primarily concerns a thing or phenomenon within the domain of being or existence. Likewise, speaking about the existence of what exists—or knowing what exists—presupposes that it is a thing or phenomenon. The possibility of epistemology therefore concerns both what exists and the thing or phenomenon in question. Accordingly, questions about what a thing or phenomenon is, where it is, and why or how it can be known bring to the fore issues concerning the source, purpose, object, method, degree of truth, and criterion of knowledge, as well as the nature and mode of relations among things and phenomena. Further questions may be raised: Is knowing what exists, in relation to at least two things, a movement from one thing to another? Is it a transition from one place to another? Is it an orientation from a thing toward a fact, or knowledge of the causal relation between at least two facts? Or is it a form of cognitive activity that takes place between two boundaries? Setting these questions and their possible implications aside, they nevertheless raise another important set of problems: what constitutes the object of epistemological activity, and what can and cannot be known in this process. It appears that questions concerning the extent to which what exists can be known and the ways in which it can be known are answered within predefined frameworks of meaning, that is, within established scientific paradigms (Kuhn, 2017, pp. 81-83). Thus, in knowing what exists, the conception of nature within which epistemological activity takes place functions as a boundary. This not only gives rise to different conceptions of nature but also determines the limits of knowing what exists.

The concept of nature can be classified into two distinct forms—"closed" and "open"—insofar as each defines the scope and paradigmatic universe within which existing things and related scientific inquiry acquire meaning. The "open" conception of nature, represented to a significant extent in classical philosophy, relates what occurs in the universe—creation and decay—to the metaphysical realm alongside being. In this conception, what exists is neither self-subsistent in itself nor confined to the singular boundary of the physical universe. The closed conception of nature, by contrast, emerges through a deterministic explanatory effort that broadly limits what exists and its knowability to the physical realm. Accordingly, every existing thing becomes an object of knowledge insofar as it corresponds to existence in itself, recalling the metaphysical conception of being in the classical period.

In both explanatory models, and particularly in the closed conception of nature, two fundamental questions concerning the apprehension and explanation of what exists can make the boundaries of the issue more meaningful and intelligible: Does every object or thing that constitutes the subject matter of existence in physics have a determinate boundary?[1] Or can other realms of existence or powers that affect the boundary of physical existence be posited? In the closed conception of nature, which may also be described as a physical explanatory model, physics consists solely of the totality of what exists. Consequently, physics serves as the boundary of existence, in a manner reminiscent of the classical metaphysical conception, and whatever exists within this boundary exists in and of itself. In such a conception of physics, existence is given; there is no doubt about the existence of entities or the space they occupy. For the Vienna Circle, the physics constituted by such existing things is the sole source of their knowability and, consequently, of epistemology.

[1] In Book Delta of the Metaphysics, Aristotle explains the concept of "limit" in five different ways, in a manner that may contribute to the discussion in this article and help analyze the question posed here: "The extremity of each thing is the first thing outside which there is nothing of the thing, and inside which everything is contained (i); the form of a magnitude or the thing that has magnitude (ii); the end of each thing (this is that towards which motion or action proceeds, not that from which it proceeds; although sometimes it is both, as in the case of the final cause, which is both that towards which motion or action proceeds and that from which it proceeds) (iii); the substance of each thing (iv); and the essence of each thing, which is also the limit of knowledge, and if it is the limit of knowledge, it is likewise the limit of the thing (v). It is therefore clear that, whatever the number of meanings of beginning, there are the same number of meanings of limit, and perhaps more; for a beginning is a limit, but not every limit is a beginning." (Aristotle, 2015/1996, 1022a4–1022a5).

Epistemological activity, in relation to both models of the universe, appears to revolve broadly around either the separation or the unification of the boundaries between the known (physics) and the unknown (metaphysics). Whereas the idea of unifying these boundaries can largely be explained by an open-universe theory, the separation of the boundaries finds greater support within a closed-universe theory. This dichotomy between the known and the unknown—whether understood in terms of separation or unification—has generated significant debates in the history of philosophy and science and has contributed to the emergence of various approaches. These include the separation of the boundaries between physics and metaphysics; the unity or unification of these boundaries; the prioritization of metaphysics and the relegation of physics; and the prioritization of physics and the marginalization of metaphysics. Kant exemplifies the first approach by drawing a sharp boundary between physics, as the realm of phenomena, and metaphysics, as the realm of noumena. What distinguishes Kant from the latter interpretation, however, is that he does not reject metaphysics but limits it in terms of knowability (Kar, 2024, pp. 64–73). The idea of unifying the boundaries between metaphysics and physics, as found in Aristotle and Ibn Sînâ, rests on the view that physics and metaphysics constitute different levels of explanation of the same truth and order of being. Metaphysics therefore provides a level of explanation that lies beyond physics without being disconnected from it (Toka, 2025). In approaches that prioritize metaphysics in the knowledge of existence, as in Neoplatonism and Sufism (the Irfan tradition), the focus is not on the reality of existence but on its truth (Toka, 2026). The truth of existence cannot be fully grasped through experiment, observation, or even rational knowledge, because physics is regarded as a shadow or manifestation of a higher truth, namely metaphysics. Since a detailed discussion of these approaches would exceed the scope and purpose of this article, the study focuses on the Vienna Circle's (logical positivist) interpretation, which prioritizes physics and excludes metaphysics. The term "Vienna Circle," as used in this article, does not refer to all members of the Circle.[2]

Objective

The article argues that the Vienna Circle's conception of physics—which excludes metaphysics—is not merely an epistemological choice but also an attempt to "set boundaries" that defines the limits of what exists and consequently produces ontological and methodological implications. Within this framework, the article problematizes the principle of correspondence in physics, arguing that it functions not merely as a criterion of verification but also as an implicit ontology concerning what exists. The article is structured in two main sections. The first examines the concept of "boundary" as a condition for knowing what exists and considers how this boundary is established through correspondence in physics. The second focuses on how this conception of boundaries is institutionalized and generalized through the idea of "the scientific world-outlook (DE: weltauffassung)" and the ideal of unified science.

Method

In this study, the term "Vienna Circle" refers broadly to Ernst Mach (1838–1916), Moritz Schlick (1882–1936), Otto Neurath (1882–1945), Hans Reichenbach (1891–1953), and Rudolf Carnap (1891–1970), with particular attention to their views on the limits of knowledge and the correspondence of these limits in physics. The foundational texts of the Vienna Circle are analyzed in relation to "limits," "correspondence in physics," "verifiability," "meaningfulness," and "the exclusion of metaphysics." The analysis aims to reveal not only the epistemological but also the ontological and methodological implications of these issues.

[2] For detailed information on the core ideas and representatives of the Vienna Circle, see (Neslioğlu, 2015)

Findings

The Vienna Circle, by limiting the boundaries of existence to physical reality and experience, rejects metaphysical explanations outside this objective framework as "speculative." Although this approach, developed through the ideal of unified science into a broadly monistic paradigm, challenges interpretations that fall outside established scientific methodology, it occupies, despite differences in subject matter, questions, and method, a structurally similar categorical position to the metaphysical thought it explicitly opposes. This constitutes one of the study's principal findings.

Discussion

In epistemological debates, knowledge of what exists is commonly equated with definition, recognition, or description. In such definitions of knowledge, boundaries are established in description and language to express the phenomenon or event to be known. The determination of the limits of knowledge is objectified and generalized through logic and language; thus, the systematic nature of knowledge within a logical framework enables the formation of scientific knowledge. Accordingly, in epistemological activities, fundamental concepts such as knowing, definition, fact, boundary, and description are associated by the Vienna Circle with correspondence to the physical world, while their semantic contents are determined by facts. Consequently, as noted above, the Vienna Circle sought to define the truth of existence within the boundaries of physical reality; it regards any conception of existence falling outside this framework—particularly metaphysics—as meaningless and a mere pretense. Accordingly, while on the one hand it limits the possibility of knowing what exists to the physical realm, on the other hand it characterizes any conception that lacks a physical correspondence as meaningless and a mere pretense. In this context, the article argues that, despite the apparent contradiction, there are certain structural similarities at the categorical level between what exists conception put forward by the Vienna Circle and its metaphysical understanding of being. In other words, the central argument of this study concerns how, within the Vienna Circle, the criterion of verifiability transformed from an epistemological criterion defining the limits of knowledge into an ontological principle determining the limits of existence. While giving substance to this discussion, priority is given to the Vienna Circle's prominent texts, though reference is also made at times to contemporary and classical works.

The Condition for Knowing What Exists: Limits and Correspondence in Physics

The Vienna Circle represents a significant phase and movement in the recent history of the philosophy of science insofar as it defines what exists at the boundary of reality (physics). By placing the correspondence of knowledge with physics at the centre as the primary condition for knowledge of what exists to be considered definitive and valid, the Vienna Circle also defends the necessity of verifiability in this process. Accordingly, the sole plane of existence is physics, and the formation of knowledge and science takes place exclusively through physics. Other discourses on being and modes of knowing that lie outside physics or lack a correspondence within its boundaries are regarded as meaningless endeavours. Such a conception of physics appears to be a fundamental postulate within the Vienna Circle regarding the knowability of being through epistemology. Within this framework, sharp boundaries are drawn between physics and metaphysics; physics, which will also be the subject of physicalism debates, constitutes the raw material of epistemology. Thus, while physics corresponds to the object, source, and criterion of truth for epistemology, metaphysics—along with ethics and religion—is excluded from this boundary because of the abstract frameworks it presents concerning knowledge of what exists.

In the Vienna Circle's interpretation of 'the limits of what exists', truth is reduced to the single and ultimate (logical positivist) reality. In parallel with this, science—particularly physics—is positioned in opposition to metaphysics, thereby constructing an opposition that excludes the functions of metaphysics. In fact, within this opposition, there is a kind of categorical shift in position between

that which is opposed and that which opposes it. On this point, Ernst Cassirer argues that the Vienna Circle (neo-positivism), while completely rejecting the possibility of metaphysics as if it were the first and last word on the matter, claims to be a philosophy through this very stance. Cassirer (2005, p. 157) succinctly points to the Vienna Circle's fundamental claim by asserting that 'the positivist investigative orientation, which endeavors to progress from elements to the whole, from sounds to words and sentences, and from there to the distinctive "meaning" of language, has thereby now turned into its own opposite [metaphysics]'.

The Vienna Circle's claim of physicalism against metaphysics bears similarities to the approach of investigating being-in-itself—which constitutes the most fundamental issue of metaphysics. In classical philosophy, metaphysics investigates being-in-itself, wherein this being is unchanging, uncreated, indestructible and perfect. Similarly, for the Vienna Circle, the physical is the sole reality and is 'being-in-itself' in the sense of simply being. Such a reality is grounded in the physical and has no connection to metaphysics that would transcend the boundaries of the physical. If what exists is grounded in physics, then questions regarding what physics is, where its boundaries begin and end, and of which elements it is composed, take on significance. The answers to such questions are presented as an integral element of reality within the Vienna Circle's conception of physics and within the 'the scientific world- outlook (weltauffassung)', which is defined as the horizon of meaning for all forms of knowledge.

What exists is reality. Reality consists of elements and bodies; it is limited to the physical world and therefore comprises only factuality. The knowability of physical reality, however, can be realized only through experiment and observation. The successful realization of this process is made possible by the systematic, explanatory, and expressible use of scientific concepts. Epistemological activity thus gains meaning within a system woven from concepts such as utility (economy), explanation, description, and form. In other words, the knowability of what exists is possible within a system comprising a network of fundamental scientific concepts—such as suitability, representation, expressibility, regularity, and form—in addition to experiment and observation. Conversely, just as there is nothing (no entity, no existent) that is not expressed in or through physics, there is no meaningful knowledge that can be derived from a source beyond physics (Carnap, 1969, p. 201; Schlick, 1974, pp. 171–175). In other words, as Moritz Schlick (2019, p. 60) also points out, what is meaningful is what is knowable, and what is knowable is what is expressible. In this context, knowledge concerning every expressible entity has a reality and boundaries—its breadth, depth, and surface.

The Vienna Circle's conception of physics is based on simple and composite realities considered within specific and knowable limits; the ontological foundation of these realities consists of bodies (objects). Just as a whole consists of the sum of its parts, so too is physics the sum of its constituents (objects, elements, components) (Schlick, 2023, p. 191). To know what exists, one must construct a picture of the facts, the relationships between facts, and events within physics. Such a picture is also a depicted model of the reality of what exists. In this model, bodies are composed of elements, while elements—corresponding to Wittgenstein's concept of the "thing"[3]—are the simplest, indivisible units that constitute the building blocks of reality (matter). According to Mach, these units constitute the substance of the world and do not exist in isolation; rather, they form a holistic picture of reality through the relationships they establish with one another. Elements and the relationships between them, while playing a central role in presenting and understanding the picture of reality, can be known only through observation and experiment (Soykan, 2007, pp. 20, 39–42).

In an element-based conception of nature, the sole subject of epistemology—and particularly the natural sciences—is the realm of facts and the relationships between them. In physics, every existing entity that occupies space corresponds to material objects that are measurable in terms of their width, length and surface area. Science does not merely consider what exists as a research universe; it also

[3] According to Wittgenstein, 'things' are elements that acquire meaning within the context of facts. What is essential to a 'thing' here is that it is one of the constitutive elements of the factual context (Wittgenstein, 2002, 2.01–2.0121md.).

examines them in terms of their structure, functioning and forms by investigating the relationships between them within a cause-and-effect framework. This is because an existing entity cannot be known merely in its singularity or in and of itself; rather, it can be understood through its connections with other what exists. In this respect, what exists is included in knowledge not only in itself but also in terms of its particularity and factual relationships. The activity of epistemology naturally concerns existents, the relationships between them, and the structural elements of these relationships; in this way, it produces objectivity regarding the world, physics and the totality of existents. Consequently, physics is not the sum total of things, but—as Wittgenstein (2002, 6.5) also emphasised—the sum of what exists (facts) within the natural ecosystem, without any enigma.

Since the condition and limit of knowing what exists are related to correspondence in physics, a detailed understanding of physics constitutes the Vienna Circle's most important agenda. The Vienna Circle, as the sole platform of reality, depicts the design relating to the structure and functioning of physics in a part-object-centred manner. In such a conception of physics, objects are the sole source of data for observation and experience. In this limited or restricted picture of physics, there is nothing beyond the data of observation and experiment—no object or anything else. Accordingly, objects are the fundamental realities that constitute the world. In other words, according to Ernst Mach, one of the founding members of the Vienna Circle, the archetype of physics consists of elements designated by experience, such as colours, sounds, pressures and spaces. As the building blocks of the world of reality (physics), sensations serve as both the ontological foundation and the epistemological basis for all knowledge (Feyerabend, 1999, pp. 259–261; Soykan, 2007, pp. 20, 39–42, 45, 98–99, 106–107, 148, 198, 201). It appears that these elements constitute the very outer limits of physics and form the ontological aspect of objectivity. Consequently, it is difficult to speak of either the knowledge or the objectivity of an entity whose elements are unknown.

Although there is a relative similarity between this conception of the universe and the classical atomic model of physics, the two approaches differ in their fundamental principles. In other words, although Mach's doctrine of elements, categorically speaking, contains atomic explanations, it is not the same as Ancient Greek atomism. For, as Lucretius points out, Ancient Greek atomism, while on the one hand proposing a physical model comprising indivisible and simplest atomic particles, on the other hand presents an epistemological framework to counter the intimidation of humans and society by supernatural forces. In this framework, formation occurs through the coming together of countless atoms, thought to be without beginning or end; decay occurs through the dispersal of these atoms (Lucretius, 2011, pp. 15–25, 30–33, 219–229 et seq.). There is, in categorical terms, little difference between the meaning Leucippus and Democritus ascribed to atoms to explain physical structure and functioning, and the meaning Mach ascribes to elements in his conception of the universe. Nevertheless, Mach, on the grounds that atoms cannot be observed or experienced, regards atomic existence as a matter of belief and does not accept them as entities or as reality (Soykan, 2007, pp. 72–74; Ural, 2006, p. 54).

Schlick, another leading member of the Vienna Circle, objects to Mach's interpretation of the existence of atoms. Schlick argues against Mach, maintaining that atoms, like other entities, are empirical and equally real (that is, physical) (Schlick, 2023, p. 240). Hans Reichenbach also joined the debate on the existence of atoms between Mach and Schlick. Reichenbach sought to explain the reality of atoms under the guidance of the unity of reason and experience, in a way that would reconcile the views of Mach and Schlick on the atom. In Reichenbach's endeavor, reason puts forward supporting arguments for the idea that the atom constitutes the smallest structural unit of existence, while observation and experience serve as means of testing the reality of atoms. Accordingly, although the direct reality (physicality) of atoms cannot be observed, a rational investigation of the observations made necessitates the existence of atoms. In other words, an observational experience of what exists can be regarded as an ontological endeavor concerning the archetypes that constitute it. Thus, the systematic evaluation and interpretation of data obtained through observation and experience is possible only through reason. This is because perceptions alone cannot provide knowledge of what the fundamental

element (component) underlying the entities or events in the physical universe actually is. According to Reichenbach, such abstract judgements gain meaning through the combination of reasoning and observation (Reichenbach, 2019, p. 160).

In the picture of physics depicted through the union of reason and observation, a reductionist and monistic understanding of the scientific world is dominant and defining. By determining the reasonable limits of knowledge and scientific rigour, this understanding establishes the verifiable plane of scientific legitimacy. This plane also represents the reality to which knowledge and scientificity correspond. In this representation, reality exists beyond all doubt and consists of the elements, facts and relationships between facts in physics. The knowledge of what exists and the scientificity derived from it are made possible by this correspondence with such a reality. Whilst this stance is one of the prominent shared interpretations of the Vienna Circle, it is important to note that there are various opposing views, albeit with distinct nuances. For instance, Mach, by objecting to the possibility of causality in physics, opposes the idea of the continuity of the law. According to him, the structure and functioning of physics do not occur in a continuous manner, but rather take place once, here and now. It appears that there is no reality beyond that presented by sensory perceptions, and these are the sole reliable source of knowledge (Özcan, 2012, pp. 26–27). On this matter, Schlick, adopting a similar approach to Mach, emphasises that the meaning of life and reality lies in the present moment, here and now. According to him, only the present is real (Schlick, 2023, p. 134). The present is essentially physical time and is therefore reality itself.

Reichenbach, diverging somewhat from Mach and Schlick, highlights the possibility of knowing what exists and the dependent and conditioned relationship between this and causality. Here, causality is the chaining of causes within physical boundaries, without being drawn into a vortex of infinite regression. Accordingly, while the cause of every existing thing may not be known directly—as in the atomic interpretation of the universe—it nevertheless exists and is a cause. There is no doubt that, through sufficient and appropriate examination of what exists, the cause of its existence within the natural ecosystem can be known. This belief that physics—and every existing entity corresponding to it—can be fully known constitutes the driving, defining and guiding force behind the scientific research method and the scientific understanding of the world of the Vienna Circle, and of Reichenbach in particular. Referring to Kant, Reichenbach argues that where there is no causality, there can be no knowledge of existence and, consequently, no science (Reichenbach, 2013, pp. 18, 23–37; 2019, p. 71). According to him, the raw material of existence and of science lies in nature; nature, in turn, is the product of atomic compositions. Thus, the definite causality observed in nature is, in fact, an idealisation of the regular atomic relationships pertaining to the microscopic realm. What is perceived as definite causality is not of a real-world nature, but is, at best, of a statistical nature (Reichenbach, 2019, pp. 183–189).

Thus, existence and scientificity are the products of a representational activity whose direction and framework are determined by physical reality and causality. Representation is not directed towards the essence of existence in relation to the ‘why’ question, but rather towards the structure of physics and the manner in which its elements are organized, as mediated by the ‘how’ question. Through this organisation, representation or formulation produces a shared body of knowledge for scientists and scientific research (Hahn et al., 2019, p. 42; Schlick, 2019, p. 60). Within such a shared understanding, what exists is meaningful in the depiction of a world presented as complete, causal, interconnected, unified and static. In other words, the description of physics is not a mere representation; it is the organized state of existing things. The ultimate basis of this consists of experiences, sensations and elements. Elements, as stated above, are the ultimate (archetypal) units of what exists and cannot be described directly; they can only be named (Nagel, 2013, pp. 134–135; Soykan, 2007, pp. 43, 158). For elements exist insofar as they are themselves and constitute a kind of being-in-itself, an existing entity. Describing elements as beings-in-themselves also carries a metaphysical connotation, as it involves examining being-in-itself in terms of existence.

Elements are the simplest parts of the whole. Insofar as they are simple, they are not the subject of observation or experience; rather, they are the subject of logic and language. At this point, what exists

becomes an object of knowledge not through the simple state of the elements but through the relations and causality between them. The existent can be known through the naming of the accumulation formed in this process. Carnap, addressing what exists and the act of naming, points to this very issue by stating: 'Every scientific proposition is ultimately a proposition about the relationships valid amongst basic experiences; from this it follows that all meaningful (i.e. not merely formal) knowledge is grounded in experience' (Carnap, 1969, p. 296). Accordingly, the reality of what exists depends not directly on elements but on a physicalist language consisting of concepts (meaning) and syntax (rules). In other words, the meaningfulness of propositions concerning what exists depends on the factual correspondence and appropriateness of the conceptual system to reality. For this reason, physics constitutes the boundary of the semantic universe of propositions concerning what exists, and indeed of epistemological and scientific propositions generally. Only propositions that remain within this boundary are meaningful. Consequently, the ultimate boundary of what exists in itself—in terms of priority and posteriority—rests upon the elements. In this sense, there is a structural similarity between the 'element' and 'being-in-itself' in classical metaphysics. That is to say, classical metaphysics takes the final link in the chain of causality in physics and places it outside the realm of physics, relating it to a First or Last Being (or Cause) (see Aristotle, 2015/1996, 1072b–1073b). In contrast, the element-based understanding of physics also delimits the ultimate boundary of existence—and consequently of knowledge—to the elements. Whilst, on the one hand, elements define the boundary of physics as 'being-in-itself' in terms of existence, on the other hand, they also constitute the ultimate boundary of knowledge and scientific rigour.

Whilst the Vienna Circle emphasises the relational nature of elements, what exists and the relationships between existents in physics, it aims to distinguish what exists and science from metaphysics. For the Vienna Circle, this distinguishing feature can be interpreted not merely as a methodological preference, but also as the ontological justification for the Vienna Circle's very existence. For, according to the Vienna Circle, all metaphysical propositions are meaningless as postulates; similarly, all meaningless propositions and all answers for which no account can be given are metaphysical. In this context, the common motivation uniting the members of the Vienna Circle is not merely to separate metaphysics from what exists, from knowledge, science and philosophy, but also to exclude it from all theories and institutions. Consequently, metaphysical propositions can neither be accepted as 'working hypotheses' nor can they constitute the (ultimate) limit of knowledge of what exists or of scientific rigour. On the contrary, the limit of knowledge of what exists is determined within the joint domain of theoretical physics, formal logic and pure mathematics (Toulmin, 2002, p. 212).[4]

According to Carnap, the attribute of 'meaningfulness' ascribed to reality relates to cognitive meaning. Cognitive meaning is not merely expressive, but is also based on conception and reference (correspondence). Metaphysical propositions, however, lack cognitive meaning or content, and for this reason 'meaningful metaphysical propositions' are impossible (Carnap, 1966, pp. 76, 80–81). According to Larry Laudan, this characterisation of metaphysical propositions as meaningless is not an epistemological one, but rather a political reaction against irrationalism. Laudan argues that the Vienna Circle's approach—which rejects metaphysics and regards it as a meaningless activity—is not a philosophical or scientific necessity (Laudan, 2023, pp. 11–17, 157–172).

As Laudan discusses in one respect, the Vienna Circle do not describe themselves as philosophers, but rather as defenders of scientific research. In their view, science is the only valid form of knowledge for knowing and justifying what exists; and the things that exist as realities are the sole objects that can be known and researched. Within this framework, knowing what exists amounts to the logical and linguistic explanation of a particular object's reducibility to other objects. Consequently, the ontological scope of research into what exists is embodied in the closed physical explanation model adopted by the

[4] For the views of the Vienna Circle on the elimination of metaphysics, speculative philosophy and so-called science, and the prioritization of genuine science in their place, see (Carnap, 1966, pp. 60–81; Schlick, 2023, pp. 86–94).

Vienna Circle (Schlick, 2023, pp. 87, 91–92; Ural, 2006, p. 48). The nature of existence is investigated primarily through the postulate of its correspondence with physics and its knowability. The knowability of what exists in all its aspects is, at the same time, a hallmark of physics' perfect and orderly structure. For order points to a cause, and the cause in turn points to the knowability and certainty of what exists. Therefore, while there may be questions in physics that cannot be answered empirically, there is not a single genuine question or existent that remains unanswered within the logical-linguistic process. If a question concerning reality cannot be answered, this stems not from the intrinsic nature of reality but from contingent conditions. For every entity in physics is, in principle and provided the appropriate conditions are met, perfectly knowable through observation and experiment. Any question that can be conceived through experience is, in principle, potentially answerable; thus, every question is verifiable in physics (Reichenbach, 2013, p. 93; Schlick, 2023, pp. 65, 67, 76–77, 84, 234–237, 248). Schlick describes the relationship between science, observation, experiment, meaning and what exists as follows: 'All meanings are essentially directed towards experience… The meaning of a proposition is its method of verification [in experience]… A theory is a series of hypotheses that may be true or false and must be tested by experience" (Schlick, 2023, pp. 175–176).

Scientific propositions, by their very nature, treat physics as the fundamental realm of 'reality'; the conceptual content of these propositions also gains meaning to the extent that it corresponds to what exists in physics. Reality is the correspondence between the proposition and what exists. For, as Schlick points out, what exists possesses a logical form that can be expressed through physical concepts. For this reason, experience is one of the fundamental and primary criteria for the verifiability or falsifiability of a proposition. Therefore, that which is not the subject of experience is also unknowable (Schlick, 2023, pp. 77–78, 81–83, 224–225, 243–244). Consequently, the knowability of anything in physics is, in principle, possible through the establishment of experimental criteria, a verification protocol, reducibility, conditions of truth and a method of verification. There is nothing in physics that cannot be known; everything that exists is, by its very nature, knowable. That which is knowable is, at the same time, limited. That which is unlimited cannot be the subject of observation or experience and is therefore inexpressible; and because it is inexpressible, it is not something that exists, but rather something that does not exist. Consequently, something that does not exist is not the subject of science. For science, by its very nature (definition), takes as its subject that which is knowable and limited—that is, that which exists. In this respect, the expressible existent is at the same time knowable and meaningful; and the knowable and meaningful existent is solely that which is finite (natural, physical) and numerical (Carnap, 1966, pp. 64–65; Schlick, 2019, p. 60; 2023, pp. 98–99).

Whilst physics has the potential to be fully understood in terms of its entire structure and functioning, the scientist also has the opportunity to understand the existence, structure, function and correspondence of that which exists within its physical functioning. In this context, the limit to understanding that which exists corresponds to the material limit of understanding its structure and function within its physical functioning; it also depends on the researcher leading this process. Consequently, knowledge involves a relationship of interdependence established between narrative systems reduced to the conditions of the researcher and what exists. In this process, the researcher, stripped of contextual affiliations such as culture, value judgements, religion, ethics and the like, pursues the activity of knowing what exists under the guidance of the disciplines of logic, language and mathematics. In other words, knowing is not, as in classical philosophy, about understanding both the 'why' and the 'how' of reality; rather, it is about explaining reality's place and function within physics solely within the bounds of the 'how' question, while setting aside the 'why' question—which opens the door to metaphysical explanations—and relegating it to the background. In this way, physics is the primary and ultimate determinant of the process of knowing what exists. Logic/language and mathematics, meanwhile, produce intermediate forms within the boundaries defined by physicalism, in order to make the process of knowing what exists measured and consistent. Thus, reality is interpreted within a system of explanation shaped by the collaboration of three disciplines: physics, mathematics and logic (Reichenbach, 2019, pp. 59, 62, 77; Schlick, 2023, pp. 196–223).

The Scientific World-Outlook and the Ideal of Unified Science

Prioritizing correspondence in physics is equivalent to adopting the assumption that what exists is determinate, and that physics consists entirely of elements that are comprehensible and whose boundaries can be defined. Based on the approach that every scientific approach is grounded in and guided by a (sociological, paradigmatic) context (Arslan, 2007, pp. 36, 89, 161; Kuhn, 2017, pp. 120–130), a context is established for the Vienna Circle's quest to understand reality in the manifesto titled *The Scientific World-Outlook: The Vienna Circle*. There is a worldview that guides and directs their quest. In other words, the worldview functions in a way that guides scientific research and provides meaning to its findings. However, in the manifesto, the term "worldview" (Weltanschauung) is avoided because it evokes a metaphysical context; instead, the phrase "world conception" (Weltauffassung) is preferred. The scientific world-outlook is an overarching concept for members of the Vienna Circle that encompasses specific and shared fundamental views, perspectives, and research orientations, bringing researchers' activities together in collective harmony (Hahn et al., 2019, pp. 27–29, 35; cf. Carnap, 1966, pp. 78–79). This conceptual choice not only proposes a way of life and thinking but also sets forth the Vienna Circle's criteria for distinguishing science from non-science and its conception of science (or scientificity) that it deems reasonable and acceptable regarding what exists.

The scientific world- outlook is an objective framework that defines the boundaries of existence and brings together the various sciences under a single umbrella. We can explain this concept of a framework using the umbrella metaphor. In the umbrella metaphor, each element that keeps the umbrella balanced corresponds to an individual science, while there is an upper notch that holds these elements in balance and to which they are attached. The top notch is the foundational and organizing apex element of the umbrella, and all other elements perform their functions by attaching to the top notch. Similarly, the scientific world-outlook serves as the universal umbrella and anchor point for all sciences; it is a general overarching design that determines the scientific nature of activities aimed at understanding reality. In other words, as an overarching framework, this conceptual structure is the linguistic embodiment of the search for a pure formula that will define the field of the sciences or the (scientific) meaning and boundaries of existence. This is ultimately the sole plane upon which the ideal of "unified science"—where all disciplines converge within a holistic structure—is constructed (Neurath, 1955, pp. 17–55).

In the unity of the sciences, as in the umbrella metaphor, the physical nature of every individual entity—and the raw material of science—takes precedence. In this context, the scientific world-outlook is based on two fundamental principles: empiricism and positivism (i), and the logical-mathematical method of analysis and formulation (ii). Accordingly, the boundaries within which scientific research can be considered legitimate and valid—both during the process and at its conclusion—can be determined solely by these two principles. The assertion of any other principle or framework beyond these is regarded as meaningless, pseudo-scientific endeavors (Hahn et al., 2019, pp. 41–42). In other words, the scientific world-outlook as conceptualized within the framework of physicalism assumes that "there is no philosophy that serves as a fundamental or universal science alongside or above the various empirical sciences." Experience is the sole source that defines the limits of knowledge about what exists and gives meaning to these limits; therefore, this process is fundamentally grounded in the physical. Just as there is no objective reality above or beyond physics and experience, there is also no such thing as an object or source of knowledge (Hahn et al., 2019, p. 38).

The scientific world-outlook brings to the forefront the search for an ideological structure, a neutral/pure set of formulas, symbolism, and a web of holistic concepts in the process of interpreting and grounding findings regarding reality. Through this, the goal is to achieve pure clarity and transparency in understanding reality. The approach described as "unknowable darknesses and mysterious depths" is, however, radically rejected. Indeed, the proposition that "there is no such thing as depth in science; there is only the surface; nor is there any mystery in [physics] that cannot be solved within the scientific world-outlook" constitutes the fundamental judgment of the Vienna Circle that defines the limits and methods of knowing reality (Hahn et al., 2019, pp. 35–36, 39). The "surface"—

which can be understood as the limit of existence—is not a reduction of one aspect of existence to another, but rather a kind of superficialization (Aldemir, 2019, p. 106). In the scientific world-outlook in addition to propositions that prioritize this kind of physicalism, as mentioned earlier, the possibility of synthetic a priori knowledge regarding the limits of existence is rejected, and physical, (analytic) logical, and mathematical propositions occupy a central place (Hahn et al., 2019, p. 40; Schlick, 1974, pp. 366–384). Although logic and mathematics perform dominant and decisive functions in the understanding of reality, it is physics that provides the raw material for both of these disciplines. Indeed, while the knowability of reality is contingent upon its expression as propositions through mathematics and logic/language, the primary raw material for this process is also provided by physics. Thus, there are two sides to the coin of knowing what exists. One side is logic and mathematics, while the other is, in a decisive and dominant way, physics. For this reason, mathematics and logic might be interpreted not as the foundational disciplines of knowing what exists, but rather as auxiliary disciplines that facilitate the understanding of physics.

Within the framework of physicalism, the reality of what exists gains meaning only when evaluated within the boundaries of physics (Hahn et al., 2019, pp. 40–41). However, for us to speak of the reality of what exists, its mere existence is not sufficient on its own; criteria such as consistency, meaningfulness, verifiability, and protocol sentences must also be taken into account. At this point, the principle of verifiability—which is closely associated with the Vienna Circle and has become one of the fundamental elements of the scientific method—comes to the fore. The principle of verifiability functions through protocol sentences and, at the same time, manifests itself through these propositions. Protocol propositions consist of the basic experimental and observational propositions formed in the process of knowing what exists. Carnap's following statement regarding protocol sentences is illuminating:

> Regardless of this diversity of opinion it is certain that a sequence of words has a meaning only if its relations of deducibility to the protocol sentences are fixed, whatever the characteristics of the protocol sentences may be; and similarly, that a word is significant only if the sentences in which it may occur are reducible to protocol sentences (Carnap, 1966, p. 63).

Protocol propositions are logical and linguistic structures that can be tested against observations made at a specific time and place and that embody a form of experience, deriving their meaning from a theoretical framework. Thus, knowledge about reality can be tested and verified through a series of linguistic forms—that is, when their truth or falsity can be reduced to protocol sentences. In other words, protocol sentences constitute the reducible plane that delimits the meaningfulness of reality and determines this meaning. Thus, meaningfulness is reduced to the concepts used in protocol sentences (Ural, 2006, pp. 34–35). However, there is a fundamental problem regarding protocol sentences, namely that it is not at all easy to formulate them. On the one hand, Carnap argues that protocol sentences consist solely of experimental and observational data and that science corresponds to a system of propositions about what exists. On the other hand, Neurath—one of the most active members of the Vienna Circle and a representative of its left wing—draws attention to the difficulty of protocol sentences in the following words, differing from Carnap: "There is no pure protocol sentence or tabula rasa that can be used as the starting point for the sciences. [With this] we are like sailors who must build their ships on the open sea" (Neurath, 1966, p. 201).

Neurath explains protocol sentences as being based on the researcher's sensory data. According to this, while the necessity of verifying any proposition is mandatory in protocol sentences, the protocol sentences themselves cannot be directly verified. In other words, this principle cannot be verified through sensory experiences in physics, nor can it be tested by physics. This situation demonstrates that the protocol sentences put forward by the Vienna Circle to distinguish the meaningful from the meaningless are open to debate even within their own context. In this debate, a significant challenge to this principle is presented by Karl Popper. The aim of Popper's critique is not to seek linguistic criteria to distinguish science from metaphysics or the meaningful from the meaningless, but rather to develop

criteria that will reveal the difference between science and pseudoscience (Popper, 2010, pp. 57–72; Erkıpçak, 2019, pp. 23–24; Özcan, 2012, pp. 39–43).

The Vienna Circle, which prioritizes protocol sentences in the process of knowing what exists, limits what exists through correspondence in physics, thereby placing physics on the threshold of becoming the "queen of the sciences" and conceiving the unity of the sciences as an overarching science centred on physics. Accordingly, the meaningfulness of knowledge about any existent is made possible not through metaphysics (first philosophy)—which, as in classical philosophy, examines being in itself—but through a relationship established with the natural sciences, and physics in particular. It is believed that when being and what exists are interpreted and consistently expressed through their correspondence in physics, the intellectual expectations of time and space can be fulfilled and the burden of the struggle for life can be overcome (Reichenbach, 2013, p. 21). Otherwise, a metaphysical philosophy—which seeks to understand what exists solely through analogy and is detached from social and natural reality—cannot compete with contemporary sciences or meet the intellectual and practical expectations of modern humanity. For this reason, the Vienna Circle viewed the resolution of contemporary problems and the fulfilment of expectations as possible only within the framework of the scientific world-outlook, the unity of the sciences, and scientific philosophy, all pursued within physical limits.

Conclusion

In the Vienna Circle, epistemology is the material product of the effort to set limits on what exists (what is known). Physics is a kind of absolute limit of what exists and, consequently, of epistemology. In other words, the sole limit to the knowability of the existence, operation, and function of what exists is here: physics, objective reality. Therefore, that which cannot be defined or objectified is not the subject of knowledge—and thus of epistemology—but, if anything, the subject of speculative philosophy, that is, metaphysics. While the Vienna Circle strove to establish a complete framework in science—and particularly in physics—it also represented a challenge to endeavors, schools of thought, and especially any explanations grounded in metaphysics that lay outside this framework. The conceptual framework that best represents this challenge appears to be the scientific world-outlook and, consequently, the "unity of the sciences" manifesto put forward in connection with it. The manifesto emphasizes a monistic approach in political, ideological, and epistemological processes. This monistic conclusion necessitates that all forms of judgment and interpretation falling outside the agreed-upon paradigms of being and epistemology be categorized as speculative.

The Manifesto—and by extension, the Vienna Circle—centers on physicalism/scientism insofar as it reduces what exists to physical boundaries, existence to what exists alone, the arkhe to the element, the thing to the fact, and everything to logical-mathematical analyses. However, due to its sweeping and radical judgments, this physicalism reflects a philosophical understanding and an ideological stance rather than a scientific quality. Indeed, the Vienna Circle presents its stance against metaphysics as a proposal. It claims that this proposal is the sole framework or understanding that confers scientific validity on the outcomes of the activity of knowing what exists. Such a claim naturally opens the door to the interpretation that it involves a categorical shift in position relative to metaphysics—which it opposes within the ontological and epistemological dichotomy and labels as "pseudo-science." Thus, the ideas put forward by the Vienna Circle regarding the knowledge of what exists do not represent science (or scientificity), as argued in this article, but consist solely of views and interpretations shaped by ideology. Within this framework, this ideological perspective must be taken into account when drawing a boundary between physics and metaphysics and when delimiting the scope of what exists to physics alone. Although the Vienna Circle's attempt to establish this boundary aims to exclude metaphysics, it can be interpreted as a transfer of the meaning and explanatory function that classical metaphysics ascribes to "being-in-itself" to a physicalist ontology and epistemology that is based on "what exists in itself qua existing."

Recommendations

This article is limited in that it focuses on certain representatives of the Vienna Circle and is confined to what already exists. It is also limited in that it does not follow up on the framework proposed regarding the correspondence of what exists with physics. In future scientific research, it may be possible to conduct more comprehensive studies that transcend these limitations and boundaries. Furthermore, by moving beyond the rigid physical boundaries proposed by the Vienna Circle, more inclusive and interdisciplinary methodologies can be developed to bridge the disconnect between physical reality and the metaphysical/abstract realm of meaning. Thus, instead of the homogenizing and reductionist approach imposed by the ideal of the "unity of the sciences," a conception of science grounded in cognitive diversity—one that does not speculatively stigmatize the unique judgments and interpretive styles of different disciplines (social sciences, art, ethics)—can be brought to the fore. In knowledge-production processes, it must be borne in mind that every scientific paradigm (such as the Vienna Circle's "the scientific world-outlook") contains an implicit ontological and ideological preference; this can foster critical awareness of how these boundaries constrain both the researcher and the nature of knowledge.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: The author of this article is 100% responsible for the preparation, research design, writing, data collection, analysis, and editing of the article and is the sole rights holder.

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: Since this research article does not involve any violations of human or animal rights, approval from an ethics committee is not required. Scientific and ethical principles were adhered to during the preparation of this study. All data used in the research were obtained in accordance with ethical guidelines; no violations of scientific ethics, such as plagiarism, fabrication, or falsification, were committed. The sources used in the study have been cited completely and accurately…

4. Research Model: In this study, prepared as a research article, a method of analyzing data obtained from primary and secondary sources was employed. Taking advantage of the opportunities offered by the method in terms of source diversity, the study engaged with both domestic and international literature at various points. The findings, obtained in accordance with document analysis protocols, were discussed, and conclusions were drawn. On the other hand, during the writing process of this study, artificial intelligence tools were utilized to assist with tasks such as text refinement, language, and grammar checks. All artificial intelligence tools used served solely as a support mechanism to help the authors develop their existing ideas and express them more effectively. The study's research question, methodology, data collection and analysis, scientific findings, interpretations, and conclusions are all the author's own intellectual contributions. The author assumes ultimate responsibility for the accuracy and integrity of the study's academic content, as well as for any instances of plagiarism or violations of academic ethics, including the use of artificial intelligence.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Bilme faaliyeti, varlık veya varolan düzleminde öncelikle bir şey ya da bir olgu hakkındadır. Benzer şekilde varolanın olmaklığı hakkında konuşabilmek ya da varolanı bilmek de o şeyin bir şey ya da bir olgu hakkında olmasını gerektirir. O zaman varolan ile bilgi-bilimin imkanı şeyde-olguda müşterektir. Buna göre şeyin-olgunun ne ve nerede olduğu ya da neden ve nasıl bilinebileceği soruları, beraberinde bilmenin kaynağı, gayesi, nesnesi, yöntemi, doğruluk derecesi ve kıstası ile şeyler-olgular arasındaki bağıntıların neliği ve nasıllığı gibi meseleleri gündeme getirmektedir. Bu gibi sorulara ilave olarak şu sorular da öne çıkarılabilir: Varolanı bilmek, en az iki şeyle ilişkili olarak, bir şeyden bir şeye midir? Bir yerden başka bir yere intikal midir? Bir şeyden olguya yöneliş ya da en az iki olgu arasındaki ilişkinin (sebepliliğin) bilinmesi midir? Yoksa iki sınır arasında gerçekleşenleri bir tür kavrama etkinliği midir? Bu ve benzeri sorular, farklı (muhtemel) tartışmaları bir tarafta bırakarak, bilgi-bilim faaliyetine dâhil edilen varolanın ne olduğu ve bu süreçte neyin bilinebileceği ve buna karşı neyin bilinemeyeceği şeklinde önemli başkaca soru(n)ları meydana getirir. Öyle görülüyor ki varolanı bilmenin ne kadar ve hangi yollarla (nasıl) bilinebileceği şeklindeki sorular, önceden belirlenmiş anlam evrenlerince (benimsenmiş bilimsel paradigmalar içerisinde) yanıtlanır (Kuhn, 2017, s. 81-83). O zaman varolanı bilmede, bilgi-bilim faaliyetinin içerisinde sürdürüldüğü tabiat tasarımı bir sınırdır. Bu durum, doğal olarak farklı tabiat tasarımlarını ortaya çıkardığı gibi varolanı bilmenin de sınır(lar)ını belirler.

Tabiat tasarımı, varolanların anlamına ve buna ilişkin bilgi-bilim faaliyetine sınır ve paradigmatik evren tayin edecek şekilde, "kapalı" ve "açık" olmak üzere iki farklı biçimde tasnif edilebilir. Klasik felsefede önemli ölçüde temsilci bulan açık tabiat tasarımı, evrende olan-biteni, oluş ve bozuluşu 'olan'la birlikte fizik ötesiyle ilişkilendirme çabasına öncülük eder. Bu kavrayışta her varolan, kendinde var olmadığı gibi fiziksel evrenin tekil sınırında da var değildir. Kapalı tabiat tasarımı ise varolanı ve varolanın bilinebilirliğini yaygın bir biçimde fizikle sınırlandırarak determinist bir açıklama çabasıyla öne çıkar. Buna göre her varolan, klasik dönem metafizik varlık formunu çağrıştıracak şekilde varlık olmak bakımından kendinde varlığa karşılık gelecek şekilde bilmeye konu edilir.

Her iki açıklama modelinde ve özellikle de kapalı tabiat tasarımında varolanın idrak edilmesi ve açıklanmasıyla ilgili olarak şu iki temel soru, meselenin sınır(lar)ını daha anlamlı ve anlaşılabilir hale getirebilir: Fizikte varoluşa konu olan her nesnenin veya şeyin belirli bir sınırı var mıdır?[5] Yoksa fiziksel varoluşun sınırına etki eden başka varoluş alanlarından yahut yetkelerden söz edilebilir mi? Fiziksel açıklama modeli olarak da adlandırılabilen kapalı tabiat tasarımında fizik, varolanların toplamından ibarettir. Dolayısıyla fizik, klasik dönem metafizik tasarımı çağrıştıracak şekilde varolan için sınırdır ve sınırda olan ise varolan olmak bakımından kendinde varolandır. Böylesi bir fizik tasarımda varolan vardır; varolanın varlığında ve yer işgal etmesinde herhangi bir şüphe yoktur. Böylesi varolanların oluşturduğu fizik, Viyana Çevresi için varolanın bilinebilirliğinin ve bilgi-bilimin biricik kaynağıdır. Yani varolan, ya kendi olmak bakımından ya da sınırda mekanik nedensellikle varoluşunu gerçekleştirir, tabiat ekosisteminde işleyişini sürdürür ve işlevini icra eder.

[5] Aristoteles, *Metafizik*'in Delta kitabında, *sınır* kavramının sınırlarını, makaledeki tartışmaya katkı sağlayacak ve buradaki soruyu çözümleyecek şekilde, beş farklı şekilde açıklar: "Her bir şeyin en ucu, kendisinin dışında hiçbir <parçası> olmayan ve kendisinin içinde her <parçası>olan ilk <şey> (i) bir büyüklüğün biçimi ya da bir büyüklüğe sahip olarak <büyüklük> (ii), her bir şeyin ereği (bu ise devinimin ya da eylemin kendisine yöneldiği <şey>, kendisinden çıktığı değil; ki bazen her ikisi de, nitekim ereksel neden <devinimin ya da eylemin> hem kendisine yöneldiği hem de kendisinden çıktığı <bir neden türü> (iii), her bir şeyin ousiası (iv), her birinin neliği, ki bu da bilginin sınırı, ve eğer bilginin sınırıysa, o aynı zamanda şeyin de sınırıdır (v). O halde açık ki başlangıç ne kadar çok anlama geliyorsa, sınır da o kadar anlama geliyor <olmalı>, <belki de> daha fazla; nitekim başlangıç bir sınır, ama her sınır bir başlangıç değil". (Aristoteles, 2015/1996, 1022a4/1022a5).

Öyle anlaşılıyor ki bilgi-bilim faaliyetleri, her iki evren modeliyle de irtibatlı olarak, ana hatlarıyla bilinen (fizik) ile bilinemeyen (metafizik) arasında ya sınırların ayrıştırılması ya da birliği etrafında sürdürülür. Sınırların birleştirilmesi düşüncesi, çoğunlukla açık evren kuramıyla açıklanabilirken sınırların ayrıştırılması fikri ise daha çok kapalı evren kuramı çerçevesinde taraftar bulur. Bilginin bilinen ile bilinmeyen arasındaki bu sınır dikotomisi, gerek ayrıştırma gerekse birleştirme yönünde olsun, felsefe-bilim tarihinde önemli tartışmalara konu olmuş ve muhtelif yaklaşımların doğmasına zemin hazırlamıştır. Bunlardan bazıları ana hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir: Fizik ile metafizik arasında sınırların ayrıştırılması (i), sınırların birliği veya birleştirilmesi (ii), metafiziğin öncelenip fiziğin ötelenmesi (iii) ve fiziğin öncelenip metafiziğin örselenmesi (iv). Kant, ilkine (i) örneklik teşkil edecek şekilde, fizik (fenomenler alanı) ile metafizik (numenler alanı) arasında keskin bir sınır çizer. Ancak Kant'ı son yorumdan ayrıştıran husus, onun metafiziği reddetmemesi ve sadece bilinebilirlik bakımından metafiziği sınırlandırmasıdır (Kar, 2024, s. 64-73). Metafizik ile fizik arasında sınırların birliği düşüncesi (ii), Aristoteles ve İbn Sînâ'da görüldüğü üzere fizik ile metafiziğin aynı hakikatin ve varlık düzeninin farklı açıklama düzeyleri olarak kavranmasına dayanır. Buna göre metafizik, fiziğin ötesinde yer almakla birlikte fizikten kopuk olmayan bir açıklama düzeyi sunar (Toka, 2025, s. 168). Varolanın bilinmesine ilişkin metafiziğin öne çıkarılması fikrinde (iii), Yeni-Platonculuk ve Tasavvufta (İrfan geleneğinde) olduğu gibi varolanın gerçekliği değil, hakikati üzerinde durulur (Toka, 2026, s. 116). Varolanın hakikati deney ve gözlemsel vasıtalarla ve hatta rasyonel bilgiyle tam kavranamaz. Çünkü fizik, daha yüksek bir hakikatin (metafiziğin) gölgesi ya da tezahürü olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımların her birini burada tartışmaya açmak, makalenin kapsamını ve gayesini aşacağından; makalede, Viyana Çevresi'nin (Mantıksal Pozitivizmin) fiziği esas alan ve metafiziği dışlayan yorumu (iv) üzerinde durulacaktır. Viyana Çevresi ifadesi, bu makalede ele alındığı şekliyle, Viyana Çevresi'nin tüm üyelerini kapsamamaktadır.[6]

Amaç

Makalenin iddiası, Viyana Çevresi'nin metafiziği dışlayan fizik tasarımının yalnızca epistemolojik bir tercih olmadığı; aynı zamanda varolanın sınırını tayin eden, dolayısıyla kendi içinde ontolojik ve metodolojik sonuçlar doğuran bir "sınır koyma" teşebbüsü olduğudur. Bu çerçevede makale, fizikteki tekabüliyet ilkesinin yalnızca bir doğrulama ölçütü değil, aynı zamanda varolanın ne olduğuna dair örtük bir ontoloji sunduğunu sorunsallaştırmaktadır. Makale, iddiasını ve sorunsalını sistematik bir bütünlük içinde ele almak üzere iki ana bölüm halinde yapılandırılmıştır. İlk bölümde, varolanı bilmenin koşulu olarak "sınır" kavramı ve bu sınırın fizikteki tekabüliyet üzerinden nasıl kurulduğu incelenir. İkinci bölümde ise "bilimsel dünya anlayışı" ve bilimlerin birliği ideali çerçevesinde, bu sınır tasarımının nasıl kurumsallaştırıldığı ve genelleştirildiği üzerinde durulur.

Yöntem

Bu çalışmada, Viyana Çevresi ile kastedilen, ana hatlarıyla Ernst Mach (1838-1916), Moritz Schlick (1882-1936), Otto Neurath (1882-1945), Hans Reichenbach'ın (1891-1953) ve Rudolf Carnap'ın (1891-1970) bilmenin sınırları ile bu sınırın fizikteki tekabüliyetine ilişkin görüşlerini araştırmak ve analiz etmek amacıyla temel kaynak taraması yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle Viyana Çevresi'nin temel metinleri, "sınır", "fizikte tekabüliyet", "doğrulanabilirlik", "anlamlılık" ve "metafiziğin dışlanması" gibi meseleler etrafında çözümlenmiştir. Bu çözümlemeyle, söz konusu meselelerin yalnızca epistemolojik değil, ontolojik ve metodolojik sonuçlarını da görünür kılmayı amaçlamıştır.

[6] Viyana Çevresi'nin temel görüşleri ve temsilcileri hakkında detaylı bilgi için bkz. (Neslioğlu, 2015)

Bulgular

Viyana Çevresi, varolanın sınırlarını fiziksel gerçeklik ve deneyimle sınırlandırarak, bu nesnel çerçevenin dışındaki tüm metafiziksel açıklamaları "spekülatif" olarak addedip reddeder. Bilimlerin birliği ülküsü üzerinden tekçi bir paradigmaya evrilen bu yaklaşım, yerleşik bilimsel metodolojinin dışındaki her türlü yorumlama biçimini geçersiz kılan bir meydan okumayı temsil etse de, konuları, meseleleri ve yöntemi bakımından farklı olmasına rağmen kategorik düzeyde karşı çıktığı metafiziksel düşünceyle aynı yapısal düzlemde yer alır. Bu son tahlil, araştırmanın temel bulgularından biri olarak öne çıkar.

Tartışma

Varolanın bilgisi, epistemolojik tartışmalarda, yaygın olarak tanımla, tanımakla veya tanımlamakla özdeşleştirilir. Bilmenin bu gibi tariflerinde, bilmek istenilen olgu veya olayı ifade etmek için tasvirde ve dilde sınır oluşturulur. Bilmenin sınırının belirlenmesi, mantık ve dil aracılığıyla nesnelleşir ve genelleşir; böylece bilmenin mantıksal dizgedeki sistematikliği, bilimsel bilginin oluşumuna imkan sağlar. Buna göre bilgi-bilim faaliyetlerinde bilme, tanım, olgu, sınır ve tasvir gibi temel kavramlar, Viyana Çevresi'nce fizik âleme tekabüliyetle ilişkilendirilirken bunların anlam içerikleri ise olgularca tayin edilir. Dolayısıyla Viyana Çevresi, yukarıda da işaret edildiği üzere, varlığın hakikatini fiziksel gerçekliğin sınırları içerisinde tanımlamaya yönelmiş; bu çerçevenin dışında kalan, başta metafizik olmak üzere, her türlü varlık idrakini anlamsız ve sözde bir teşebbüs olarak değerlendirir. Buna göre bir taraftan varolanı bilmenin imkanını fizikle sınırlandırırken diğer taraftan da fizikte tekabüliyeti bulunmayan her türlü kavrayışı anlamsız ve sözde bir söylem olarak nitelendirilir. Bu bağlamda makale, Viyana Çevresi'nin ortaya koyduğu varolan tasarımı ile metafizik varlık anlayışı arasında, görünürdeki karşıtlığa rağmen, kategorik düzeyde belirli yapısal benzerliklerin bulunduğunu tartışır. Başka bir tarifle çalışmanın temel tartışması, Viyana Çevresi'nde doğrulanabilirlik ölçütünün bilmenin sınırını belirleyen epistemolojik bir ölçütten varolanın sınırını tayin eden ontolojik bir ilkeye nasıl dönüştüğü hakkındadır. Böylesi bir tartışmaya içerik kazandırırken Viyana Çevresi'nin öne çıkan metinlerine öncelik verildiği gibi yer yer çağdaş ve klasik çalışmalara da başvurulmuştur.

Varolanı Bilmenin Koşulu: Sınır ve Fizikte Tekabüliyet

Viyana Çevresi, varolanı, gerçekliğin (fiziğin) sınırında tanımlamaları bakımından, yakın dönem felsefe-bilim tarihinde önemli bir evreyi ve çevreyi temsil eder. Viyana Çevresi, varolanı bilmenin belirleyici ve makbul sayılmasının öncelikli koşulu olarak, bilmenin fizikte tekabüliyetini merkeze alırken bu işlemde doğrulanabilirliğin zorunluluğunu savunur. Buna göre varolanın tek varlık düzlemi fiziktir ve dolayısıyla bilgi-bilimin oluşumu da ancak fizikledir. Fiziğin dışında kalan ya da fizikî sınırlar dâhilinde tekabüliyeti bulunmayan diğer varlık söylemleri ve bilme tarzları ise anlamsız teşebbüsler olarak değerlendirilir. Böylesi bir fizik tasarımı, öyle anlaşılıyor ki Viyana Çevresi'nde varolanın bilgi-bilimle bilinebilirliği için temel bir postulattır. Bu çerçevede fizik ile metafizik arasında keskin sınırlar çizilir; fizik, fizikalizm tartışmalarına da konu olacak şekilde, bilgi-bilimin hammadesidir. O zaman fizik, bilgi-bilimin nesnesine, kaynağına ve doğruluk ölçütüne tekabül ederken metafizik, ahlak ve din gibi varolanı bilmeye ilişkin takdim ettiği soyut çerçeveler sınırın dışında bırakılır.

Viyana Çevresi'nin "varolanın sınırı" yorumunda hakikat, tek ve asıl olan (mantıksal pozitivist) gerçekliğe indirgenir. Buna paralel olarak bilim, özellikle de fizik bilimi, metafiziğe karşı konumlandırılarak metafiziğin işlevlerini dışlayan bir karşıtlık inşa edilir. Aslında bu karşıtlıkta karşı çıkılan şey ile karşı çıkan arasında bir tür kategorik konum değişikliği söz konusudur. Bu konuda Ernst Cassirer, Viyana Çevresi'nin (neo-pozitivizmin), ilk ve sonu temsil edecek şekilde, metafizik imkanı bütünüyle reddederken bu tutumla bir felsefe olma iddiasını taşıdığını tartışır. Cassirer (2005, s. 157), "unsurlardan bütüne, seslerden kelimelere ve cümlelere ve buradan da dilin kendine özgü 'anlam'ına

ilerlemeye çabalayan pozitivist inceleme yönelimi, bundan dolayı şimdi kendi karşıtına [metafiziğe] dönüştüğünü" ileri sürerek, Viyana Çevresi'nin temel iddiasına veciz bir şekilde işaret eder.

Viyana Çevresi'nin metafiziğe karşı fizikalizm iddiasının, metafiziğin en temel meselesini teşkil eden varlık olmak bakımından kendinde varlığın incelenmesi yaklaşımıyla benzerlikleri vardır. Klasik felsefede metafizik, varlık olmak bakımından kendinde varlığı incelerken bu varlık değişmeyen, oluşmayan, bozulmayan ve mükemmel olandır. Benzer şekilde Viyana Çevresi'nin de fizik idrakinde varolan biriciktir ve varolan olan olmak bakımında kendinde varolandır. Böylesi bir varolan, fizikle kaimdir ve fizik sınırı aşacak şekilde metafizikle bir bağıntısı yoktur. Varolan fizikle kaim ise; bu durumda fiziğin ne olduğu, sınırlarının nerede başlayıp bittiği ve hangi unsurlardan oluştuğu soruları önem kazanır. Bu tür soruların yanıtı, Viyana Çevresi'nin fizik tasarımında ve tüm bilme biçimlerinin anlam ufku olarak tayin edilen "bilimsel dünya anlayışı" içerisinde gerçekliğin bütünleyici bir unsuru olarak ortaya konulur.

Varolan, gerçekliktir. Gerçeklik, öğelerden ve cisimlerden oluşur, fiziksel dünya ile sınırlıdır; dolayısıyla da sadece olgusallık içerir. Fiziksel gerçekliğin bilinebilirliği ise ancak deney ve gözlem yoluyla gerçekleşebilir. Bu sürecin başarılı bir şekilde gerçekleşebilmesi, bilimsel kavramların düzenli, açıklayıcı ve ifade edilebilir biçimde kullanılmasıyla olanaklıdır. Çünkü bilgi-bilim faaliyeti, kullanılabilirlik (ekonomi), açıklama, betimleme ve biçim gibi kavramlarla örülmüş bir sistem içinde anlam kazanır. Başka bir ifadeyle varolanın bilinebilirliği, *deney* ve *gözleme* ilave olarak, *elverişlilik, tasvir, ifade edilebilirlik, düzenlilik* ve *biçim* gibi temel bilimsel kavramlar yumağından oluşan bir sistem içinde mümkündür. Buna karşın fizikte ve fizikle ifade edilmeyen bir şey (varlık, varolan) olmadığı gibi fizik ötesi bir kaynaktan elde edilebilecek anlamlı bir bilgi de yoktur (Carnap, 1969, s. 201; Schlick, 1974, s. 171-175). Diğer bir tarifle anlamlı olan, Moritz Schlick'in (2019, s. 60) de işaret ettiği üzere, bilinebilir olandır; bilinebilir olan ise ifade edilebilir olandır. Bu bağlamda ifade edilebilir her varolana ilişkin bilginin bir gerçekliği ve sınırları (eni, derinliği ve yüzeyi) vardır.

Viyana Çevresi'nin fizik tasarımı, belirli ve bilinebilir sınırlar dâhilinde ele alınan basit ve bileşik gerçekliklere dayanır; bu gerçekliklerin ontolojik temelini ise cisimler (nesneler) oluşturur. Bütün parçalarının toplamından ibaret olduğu gibi fizik de içindekilerinin (nesnelerin, elementlerin, öğelerin) yekûnüdür (Schlick, 2023, s. 191). Varolanı bilmek için yapılması gereken şey fizikte olguların, olgular arasındaki ilişkilerin, olayların resmini yapmaktır. Böylesi bir resim aynı zamanda varolanın gerçekliğinin resmedilmiş modelidir. Bu modelde cisimler, öğelerden (elementlerden) oluşurken öğeler ise, Wittgenstein'daki "şey"[7] kavramına karşılık gelecek şekilde, gerçekliğin (maddenin) yapı taşını oluşturan ve bölünemeyen en yalın birimlerdir. Bu birimler, Mach'a göre dünyanın tözü (substans) olup tek başlarına varlık göstermezler; ancak birbirleriyle kurdukları ilişkiler aracılığıyla gerçekliğin bütüncül resmini oluşturur. Öğeler ve öğeler arasındaki ilişkiler, bir taraftan gerçekliğin resmini verip anlaşılmasında merkezi işlevler icra ederken diğer taraftan yalnızca gözlem ve deney yoluyla bilinebilir (Soykan, 2007, s. 20, 39-42).

Öğe temelli tabiat tasarımında bilgi-bilimin ve özellikle tabiat bilimlerinin yegâne konusu olgular alanı ve olgular arasındaki ilişkilerdir. Fizikte yer kaplayan her varolan, aynı şekilde uzamsal olması bakımından eni, boyu ve yüzeyi olan ve dolayısıyla da ölçülebilir maddelere karşılık gelir. Bilim, varolanları yalnızca bir araştırma evreni olarak gündemine almaz; aynı zamanda aralarındaki ilişkileri sebep-sonuç çerçevesinde araştırarak yapısı, işleyişi ve formları itibariyle ele alır. Çünkü varolan, salt tekil ya da kendinde olması yönüyle bilinemez; aksine diğer varolanlarla bağlantıları vasıtasıyla anlaşılabilir. Bu bakımdan varolan, yalnızca kendinde değil, tikellik ve olgu ilişkileri yönünden de bilmeye dâhil edilir. Bilgi-bilim faaliyeti, doğal olarak varolanlar, bunlar arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin yapısal unsurları hakkındadır; böylece de dünya, fizik ve varolanlar bütünü hakkında nesnellik üretir. Dolayısıyla fizik de, şeylerin yekûnü değil, Wittgenstein'ın da (2002, 6-5md) vurguladığı üzere bilmecesi olmaksızın, tabiat ekosisteminde varolanların (olguların) toplamıdır.

[7] Wittgenstein'a göre 'şeyler', olguların bağlamında anlam kazanan unsurlardır. Burada bir 'şey' için özsel olan ise olgusal bağlamın kurucu öğelerinden biri olmaktır (Wittgenstein, 2002, 2.01-2.0121md)

Varolanı bilmenin koşulu ve sınırı fizikte tekabüliyetle ilişkili olduğundan; fiziğin detaylarıyla bilinmesi, Viyana Çevresi'nin en önemli gündemini oluşturur. Viyana Çevresi, gerçekliğin biricik platformu olarak, fizikteki yapı ve işleyişe ilişkin tasarımı parça-cisim odaklı bir biçimde tasvir eder. Böylesi bir fizik tasarımında cisimler, gözlem ve deneyimin biricik veri kaynağıdır. Bu sınırlı ya da sınırlandırılmış fizik resminde gözlem ve deney verilerinin ötesinde bir cisim veya başka bir şey de yoktur. Buna göre cisimler, dünyayı meydana getiren asıl gerçekliklerdir. Diğer bir tarifle fiziğin arketipi, Viyana Çevresi'nin kurucu üyelerinden Ernst Mach'a göre renkler, sesler, basınçlar ve uzamlar gibi deneyimle adlandırılan öğelerden oluşur. Duyumlar, gerçeklik dünyasının (fiziğin) yapı taşları olarak, tüm bilgilerin hem ontolojik dayanağı hem de epistemolojik temelidir (Feyerabend, 1999, s. 259-261; Soykan, 2007, s. 20, 39-42, 45, 98-99, 106-107, 148, 198, 201). Öğeler, öyle anlaşılıyor ki fiziğin en uç sınırıdır ve nesnelliğin ontolojik yönünü oluşturur. Dolayısıyla da öğesi bilinmeyen bir varolanın hem bilgisinden hem de nesnelliğinden söz etmek zordur.

Öğelere yüklenen bu anlam evreni ile klasik dönem atomcu fizik modeli arasında görece benzerlik olsa da her iki yaklaşım esasları itibariyle farklıdır. Başka bir ifadeyle Mach'ın öğeler/elementler öğretisi, kategorik olarak, atomik açıklamalar ihtiva etse de, Antik Grek atomculuğuyla aynı değildir. Şöyle ki Grek atomculuğu, Lucretius'un işaret ettiği üzere, bir taraftan bölünmeyen ve en yalın atomik parçacıklardan muhtevi fizik tasarımı önerirken diğer taraftan da bu öneriyle insanın/toplumun doğaüstü güçlerle korkutulmasına karşı epistemik bir taslak takdim eder. Bu takdimde öncesiz ve sonrasız olduğu düşünülen sayısız atomların bir araya gelişiyle oluş; bir araya gelen atomların dağılmasıyla bozuluş gerçekleşir (Lucretius, 2011, s. 15-25, 30-33, 219-229 vd). Leukippos ve Demokritos'un fiziksel yapı ve işleyişi izah etmek üzere atomlara yükledikleri anlam ile Mach'ın öğelere yüklediği anlam evreni arasında kategorik olarak pek bir fark yoktur. Ancak yine de Mach, atomların gözlem ve deneyimlenme imkanından yoksun oldukları için atomik varlığı inanç mahiyetinde değerlendirerek birer varolan yahut gerçeklik olarak kabul etmez (Soykan, 2007, s. 72-74; Ural, 2006, s. 54).

Mach'ın atomların varlığına ilişkin yorumuna, yine Viyana Çevresi'nin önde gelen mensuplarından Schlick'ten itiraz gelir. Schlick, Mach'a karşı atomların da diğer varolanlar gibi ampirik ve aynı derecede gerçek (yani fiziksel) olduğunu öne sürer (Schlick, 2023, s. 240). Mach ve Schlick arasında cereyan eden atomların varlığına dair tartışmaya Hans Reichenbach de katılır. Reichenbach, Mach ve Schlick'in atom hakkında görüşlerini uzlaştıracak şekilde, akıl ve deneyim birlikteliği nezaretinde atomların gerçekliğini açıklamaya çalışır. Reichenbach'ın teşebbüsünde akıl, varolanın en küçük yapı birimini atomun oluşturduğu fikrine destekleyici argümanları ileri sürerken gözlem ve deneyim atomların gerçekliğini test etmede vasıta olur. Buna göre atomların varlığı, her ne kadar doğrudan gerçekliği (fizikselliği) gözlemlenebilir olmasa da, yapılan gözlemlerin rasyonel soruşturması atomların varlığını gerekli kılar. Şöyle ki varolana yönelik gözlemsel bir deneyim, beraberinde varolanı meydana getiren arketipler üzerine ontolojik bir teşebbüs olarak düşünülebilir. Böylece gözlem ve deneyimle elde edilen verilerin derli toplu bir şekilde değerlendirilmesi ve yorumlanması ise ancak akıl ile mümkündür. Çünkü algılar, fiziksel evrendeki varolan veya olayların temelinde bulunan yalın unsurun (öğenin) ne olduğu bilgisini tek başına veremezler. Bu tür soyut yargılar, Reichenbach'a göre akıl yürütme ve gözlemin birlikteliğiyle anlam kazanırlar (Reichenbach, 2019, s. 160).

Akıl ve gözlemin birlikteliğinde tasvir edilen fizik resminde, indirgemeci ve tekçi bilimsel dünya kavrayışı baskın ve belirleyicidir. Bu kavrayış, bilmenin ve bilimselliğin makul sınırlarını tayin ederek, bilimsel meşruiyetin doğrulanabilir düzlemini oluşturur. Bu düzlem aynı zamanda bilmenin ve bilimselliğin tekabül ettiği gerçekliği temsil eder. Bu temsilde gerçeklik, kuşkuya yer olmaksızın vardır ve fizikteki öğelerden, olgulardan ve olgular arasındaki ilişkilerden ibarettir. Varolanı bilme ve bundan teşekkül eden bilimsellik de böylesi bir gerçeklikteki tekabüliyetle olanaklıdır. Bu tutum, Viyana Çevresi'nin öne çıkan müşterek yorumlarından biri olmakla birlikte çeşitli tekil nüanslarla bu tutuma karşın muhtelif görüşlerin olduğuna işaret etmek gerekir. Söz gelimi Mach, fizikte nedenselliğin imkanına itiraz ederek, yasanın sürekliliği fikrine karşı çıkar. Ona göre fizikteki yapı ve işleyiş, süreklilik arz edecek şekilde değil, bir kez, şimdi ve burada gerçekleşir. Öyle anlaşılıyor ki duyusal algıların takdim ettiği gerçekliğin ötesinde başka bir gerçeklik yoktur ve bunlar, sadece bilginin

güvenilir kaynağıdır (Özcan, 2012, s. 26-27). Bu konuda Schlick de Mach'a benzer bir yaklaşımla, hayatın ve gerçekliğin anlamının şimdiki zamanda, burada bulunduğunu vurgular. Ona göre yalnızca şimdiki zaman gerçektir (Schlick, 2023, s. 134). Şimdiki zaman esasen fiziksel zamandır ve dolayısıyla o da gerçekliktir.

Reichenbach, Mach ve Schlick'ten görece farklılaşarak, varolanı bilmenin imkanı ve bununla nedensellik arasında bağımlı ve kayıtlı bir ilişkiyi öne çıkarır. Burada nedensellik, teselsül girdabına sokmadan, fiziksel sınırların içindeki sebeplerin zincirlenmesidir. Buna göre her varolanın nedeni, atomik evren yorumunda olduğu gibi her ne kadar doğrudan bilinmese de; yine de varolan vardır ve sebeplidir. Varolanın, yeterince ve gereğince incelenmesiyle, tabiat ekosistemdeki varlık nedeninin bilinebileceğine dair kuşku yoktur. Fiziğin ve fizikte tekabüliyeti olan her varolanın bütünüyle bilinebileceğine dair bu inanç, Viyana Çevresi'nin ve özellikle Reichenbach'ın bilimsel araştırma yönteminin ve bilimsel dünya kavrayışının itici, belirleyici ve yönlendirici gücünü oluşturur. Reichenbach, Kant'a göndermede bulunarak, nedenselliğin olmadığı yerde varolanın bilinmesinden ve dolayısıyla da bilimden söz edilemeyeceğini ileri sürer (Reichenbach, 2013, s. 18, 23-37; 2019, s. 71). Ona göre varolanın ve bilimin hammaddesi tabiattadır; tabiat da atomik terkiplerin ürünüdür. Böylece tabiattaki kesin nedensellik de aslında mikroskobik tabiata dair düzgün atomik ilişkilerin idealize edilmesidir. Kesin nedensellik olarak idrak edilen şey, gerçeklik düzeyinde değil, olsa olsa istatistiksel niteliktedir (Reichenbach, 2019, s. 183-189).

Böylece varolan ve bilimsellik, fiziksel gerçekliğin ve nedenselliğin yön ve çerçeve tayin ettiği bir tasvir faaliyetinin ürünüdür. Tasvir, niçin sorusuyla ilişkili olarak varolanın özüne ilişkin değil, nasıl sorusu dolayımında oluşturulan fiziğin yapısına ve unsurlarının düzenleniş biçimine yöneliktir. Bu düzenlenme, tasvir veya formül aracılığıyla, bilim insanları ve bilimsel araştırmalar için ortak bilgi içeriği üretir (Hahn vd, 2019, s. 42; Schlick, 2019, s. 60). Böylesi bir ortak kavrayışta varolan, tam, sebepli, ilişkili, birlikli ve statik bir biçimde ortaya konmuş bir dünyanın tasvirinde anlamlıdır. Başka bir tarifle fiziğin tasviri, yalın bir gösterim değil; varolanların örgütlenmiş hâlidir. Bunun son noktası da deneyimler, duyumlar ve öğelerdir. Öğeler ise yukarıda ifade edildiği gibi varolanların son (arkhetipleridir) birimleridir ve doğrudan betimlenmezler; yalnızca adlandırılabilirler (Nagel, 2013, s. 134-135; Soykan, 2007, s. 43, 158). Zira öğeler, kendi olmaklıkları bakımından vardır ve bir tür kendinde varlıktır, varolandır. Öğeleri kendinde varolanlar şeklinde tarif etmek, varlık olmak bakımından kendinde varlığı inceleyen metafizik bir çağrışım da içerir.

Öğeler, bütünün en basit parçalarıdır. Yalın olmaları bakımından gözlemin ve deneyimin konusu değil; daha çok mantık ve dilin konusudur. Bu noktada varolan, öğelerin yalın hâli üzerinden değil, öğeler arasındaki ilişkiler ve sebepliliği dolayımında bilmeye konu edinir. Bu süreçte oluşan birikimin adlandırılmasıyla varolan bilinebilir. Varolan ve adlandırılmaya yönelik Carnap, "bilimin her bir önermesi nihayetinde temel deneyimler arasında geçerli olan ilişkiler hakkında bir önermedir; buradan da her içerikli (yani salt biçimsel olmayan) bilginin deneyime dayandığı sonucu çıkar" (Carnap, 1969, s. 296) diyerek bu noktaya işaret eder. Buna göre varolanın gerçekliği, doğrudan öğelere değil; kavram (anlam) ve söz diziminden (kurallardan) oluşan fizikalist bir dile bağımlıdır. Yani varolana ilişkin önermelerin anlamlılığı, kavramsal dizgenin gerçeklikteki olgusal tekabüliyetine, uygunluğuna bağlıdır. Bu nedenle fizik, varolana ilişkin ve dahası tüm bilgisel-bilimsel önermelerinin anlam evreninin sınırını oluşturur. Yalnızca bu sınır içinde kalan önermeler anlamlıdır. Dolayısıyla varolan olmak bakımından kendinde varolanın nihai sınırı -öncelik-sonralık doğrultusunda- öğelere dayanır. Bu anlamda "öğe" ile klasik metafizikteki varlık olmak bakımından "kendinde varlık" arasında konumsal bir benzerlik vardır. Şöyle ki klasik metafizik, fizikteki nedensellik zincirinin son halkasını fiziğin dışına taşıyarak bir İlk veya Son Varlıkla (veya Sebeple) ilişkilendirir (bkz. Aristoteles, 2015/1996,, 1072b-1073b). Buna karşın öğe temelli fizik anlayışı da, varolanın ve dolayısıyla bilmenin nihai sınırını öğelerle sınırlar. Öğeler, bir taraftan varolan olmak bakımından kendinde varolan olarak fiziğin sınırını belirlerken diğer taraftan da bilmenin ve bilimselliğin de son sınırını oluşturur.

Viyana Çevresi, fizikte öğe, varolan ve varolanlar arasındaki ilişkisellik temelli vurguyu öne çıkarırken varolanı ve bilimi metafizikten ayırmayı hedefler. Viyana Çevresi için bu ayrıştırıcı özelliği, yalnızca yöntemsel bir tercih değil, aynı zamanda Viyana Çevresi'nin varoluşunun ontolojik gerekçesi

olarak da okunabilir. Çünkü Viyana Çevresi'ne göre tüm metafizik önermeler, bir postulat olarak anlamsızdır; aynı şekilde tüm anlamsız önermeler, hesabı verilemeyen tüm yanıtlar da metafiziktir. Bu bağlamda Viyana Çevresi'nin mensuplarını bir araya getiren ortak motivasyon, metafiziği sadece varolandan, bilgi-bilim ve felsefeden ayırmak değil, aynı zamanda bütün kuram ve kurumlardan dışlamaktır. Dolayısıyla metafizik önermeler ne "çalışma hipotezleri" olarak kabul edilebilir, ne de varolanı bilmenin ya da bilimselliğin (son) sınırını oluşturabilir. Aksine varolanı bilmenin sınırı, teorik fizik, formel mantık ve saf matematiğin ortaklığında (Toulmin, 2002, s. 212) ve burada belirlenir.[8]

Varolana yüklenecek "anlamlılık" nitelemesi, Carnap'a göre bilişsel (*cognitive*) anlamla ilgilidir. Bilişsel anlam, yalnızca ifade edici olmayan, bununla birlikte tasarım ve gönderime (tekabüliyete) dayalı anlamdır. Metafizik önermeler ise bilişsel anlam veya içerikten yoksundur ve bu sebeple "anlamlı metafizik önermeler" olanaksızdır (Carnap, 1966, s. 76, 80-81). Bu şekilde metafizik önermelerin anlamsız olduğu şeklindeki nitelemenin, Larry Laudan'a göre epistemolojik değil, irrasyonalizme karşı politik bir tepkidir. Laudan, Viyana Çevresi'nin metafiziği reddeden ve onu anlamsız bir etkinlik olarak gören yaklaşımının, felsefî ya da bilimsel bir zorunluluk olmadığını ileri sürerek tartışır (Laudan, 2023, s. 11-17, 157-172).

Viyana Çevresi, Laudan'ın bir yönüyle tartıştığı gibi kendilerini filozoflar olarak değil, ancak bilimsel araştırmanın savunucuları olduğunu söyler. Onlara göre bilim, varolanı bilmek ve gerekçelendirmek için tek geçerli bilgi türüdür; birer gerçeklikler olarak varolanlar da bilinebilir ve hakkında araştırma yapılabilir yegâne nesnelerdir. Bu çerçevede varolanı bilmek, belirli bir nesnenin diğer nesnelere indirgenebilirliğinin mantıksal ve dilsel açıklamasıdır. Dolayısıyla varolana ilişkin araştırmanın ontolojik anlam evreni, Viyana Çevresi'nin benimsediği kapalı fiziksel açıklama tasarımında somutlaşır (Schlick, 2023, s. 87, 91-92; Ural, 2006, s. 48). Varolanın neliği, öncelikle onun fizikteki tekabüliyeti ve bilinebilirliği postulatı üzerinden soruşturulur. Varolanın tüm yönleriyle bilinebilirliği, aynı zamanda fiziğin mükemmel ve düzenli bir yapısının olduğunun bir alameti farikasıdır. Zira düzen sebebe, sebep de varolanın bilinebilirliğine ve kesinliğine işaret eder. Bu nedenle fizikte, ampirik olarak cevaplanamayacak sorular olsa da, mantıksal-dilsel süreçte cevapsız kalacak tek bir gerçek soru ya da varolan yoktur. Eğer varolanla bir soru(n) cevaplanamıyorsa, bu durum varolanın içsel doğasından değil, arızi koşullardan kaynaklanır. Çünkü fizikteki her varolan, prensipte ve uygun koşullar sağlandığında gözlem ve deney yoluyla pekâla bilinebilir. Deneyimle tahayyül edilebilen her soru, prensipte potansiyel olarak cevaplanabilir; böylece her soru, fizikte doğrulanabilir (Reichenbach, 2013, s. 93; Schlick, 2023, s. 65, 67, 76-77, 84, 234-237, 248). Schlick, bilim, gözlem, deney, anlamlılık ve varolanlar arasındaki ilişkiyi şu şekilde aktarır: "Tüm anlamlar esasen deneyime yönlendirilir… Bir önermenin anlamı, onun [deneyimde] doğrulama yöntemidir… Bir teori, doğru veya yanlış olabilen ve deneyimle sınanması gereken bir hipotezler dizisidir" (Schlick, 2023, s. 175-176).

Bilimsel önermeler, doğaları gereği fiziği "gerçekliğin" temel alanı olarak ele alır; bu önermelerin kavramsal içerikleri de, fizikte karşılığı bulunan varolana uygunluk ölçüsünde anlam kazanır. Gerçeklik, önerme ile varolan arasındaki tekabüliyettir. Şöyle ki varolan, Schlick'in belirttiği üzere, fiziksel kavramlar aracılığıyla ifade edilebilir mantıksal bir forma sahiptir. Bu nedenle deneyim, bir önermenin doğrulanabilirliğinin ya da yanlışlanabilirliğinin temel ve öncelikli ölçütlerinden biridir. Öyleyse deneyime konu olmayan, aynı zamanda bilinemez olandır (Schlick, 2023, s. 77-78, 81-83, 224-225, 243-244). Bundan ötürü fizikteki herhangi bir şeyin bilinebilirliği, deneysel kriterlerin, doğruluk protokolünün, indirgenebilirliğin, doğruluk koşullarının ve doğrulama yönteminin oluşturulmasıyla ilkece (prensipte) mümkündür. Fizikte bilinmeyecek hiçbir şey yoktur; her varolan, tabiatı gereği bilinebilir olandır. Bilinebilir olan ise aynı zamanda sınırlı olandır. Sınırsız olan da gözlem ve deneyime konu olamayacağı için ifade edilemez; ifade edilemediği için de varolan değil, olmayan bir şeydir. Dolayısıyla olmayan bir şey de bilimin konusu değildir. Çünkü bilim, özü (tanım) itibariyle bilinebilir ve sınırlı olanı, yani varolanı konu edinir. Bu bakımdan ifade edilebilir varolan, aynı zamanda bilinebilir

[8] Viyana Çevresi'nin metafiziğin, spekülatif felsefenin, sözde bilimin elenmesi ve bunun yerine gerçek bilimin öncelenmesi hakkındaki görüşleri için bkz. (Carnap, 1966, s. 60-81; Schlick, 2023, s. 86-94).

ve anlamlıdır; bilinebilir ve anlamlı varolan da yalnızca sınırlı (doğal, fiziksel) ve sayısal olandır (Carnap, 1966, s. 64-65; Schlick, 2019, s. 60; 2023, s. 98-99).

Fizik, tüm yapısı ve işleyişiyle bilinebilir potansiyelde iken bilim insanı da varolanın varoluşunu, yapısını ve fiziksel işleyişteki işlevini ve tekabüliyetini bilme imkanına sahiptir. Bu durumda varolanı bilmenin sınırı onun yapısı ve fiziksel işleyişteki işlevini bilmenin maddi sınırına karşılık geldiği gibi bu işleme öncülük eden araştırmacıya da bağlıdır. Dolayısıyla bilme, araştırmacı ve varolanın koşullarına indirgenmiş anlatı dizgeleri arasında kurulmuş bir bağımlılık ilişkisini içerir. Bu süreçte araştırmacı, kültür, değer yargıları, din, ahlak ve benzeri bağlamsal aidiyetlerinden arındırılarak, mantık/dil ve matematik disiplinlerinin rehberliğinde varolanı bilme etkinliğini sürdürür. Başka bir deyişle bilmek, klasik felsefede olduğu gibi varolanın "neden/niçin" ve "nasıl" olduğunu birlikte anlamak değil; aksine metafizik açıklamalara kapı aralayan "niçin" sorusunu geri planda bırakarak, yalnızca "nasıl" sorusunun sınırlarında varolanın fizikteki yerini ve işlevini açıklamaktır. Bu şekilde varolanı bilme sürecinin öncelikli ve nihai belirleyeni de fiziktir. Mantık/dil ve matematik ise fizikalizmin belirlediği sınırlar içinde, varolanı bilme işlemini ölçülü ve tutarlı hâle getirmek üzere ara formlar üretir. Böylece varolan, fizik, matematik ve mantık şeklinde üç disiplinin ortaklığında şekillenen bir açıklama dizgesi içerisinde anlamlandırılır (Reichenbach, 2019, s. 59, 62, 77; Schlick, 2023, s.196-223).

Bilimsel Dünya Anlayışı ve Bilimlerin Birliği İdeali

Fizikte tekabüliyeti öncelemek, varolanın belirli olduğu, fiziğin de bütünüyle anlaşılabilir ve sınırları tayin edilebilir unsurlardan oluştuğu varsayımını benimsemekle eşdeğerdir. Her bilimsel yaklaşımın dayandığı ve yönlendirildiği (sosyolojik, paradigmatik) bir bağlamının olduğu yaklaşımından hareketle (Arslan, 2007, s. 36, 89, 161; Kuhn, 2017, s. 120-130) Viyana Çevresi'nin varolanı bilme arayışına, *Bilimsel Dünya Anlayışı: Viyana Çevresi* adlı manifestoda bir bağlam oluşturulur.[9] Arayışları sevk ve idare eden bir dünya görüşü vardır. Başka bir ifadeyle dünya görüşü bilimsel araştırmaları yönlendirip çıktılarını da anlamlandıracak şekilde işlevler icra eder. Ancak manifestoda, "dünya görüşü" (*Weltanschauung*) kavramı metafizik bir bağlam çağrıştırdığı gerekçesiyle bunun yerine "dünya anlayışı" (*Weltauffassung*) şeklindeki sözcük öbeği tercih edilir. Bilimsel dünya anlayışı, Viyana Çevresi'nin mensupları için belli ve ortak ilk(e)sel görüş, bakış açısı ve araştırma yönelimlerini ihtiva eden, araştırmacıların faaliyetlerini kollektif bir uyumla bir araya getiren çatı bir kavramdır (Hahn vd., 2019, s. 27-29, 35; krş. Carnap, 1966, s. 78-79). Bu kavramsal tercih, yalnızca bir yaşam ve düşünüş biçimin teklif etmekle kalmaz; aynı zamanda Viyana Çevresi'nin bilim ile bilim olmayanı ayırt etme ölçütlerini ve varolana yönelik makul ve makbul gördüğü bir bilim(sellik) anlayışını da ortaya koyar.

Bilimsel dünya anlayışı, varolanın sınırlarını ve diğer bilimleri tek bir çatı altında bir araya getiren nesnel bir küme, sınır belirleyici bir çerçevedir. Bu çerçeve fikrini şemsiye metaforu ile açıklayabiliriz. Şemsiye metaforunda, şemsiyeyi dengede tutan her bir eleman tekil bilimlere karşılık gelirken bu elemanları dengede tutan ve bunların bağlandığı üst bir çentik (*top notch*) vardır. Üst çentik, şemsiyenin kurucu ve düzenleyici tepe elemanıdır ve diğer tüm unsurlar üst çentiğe bağlanarak işlevlerini gerçekleştirir. Benzer şekilde bilimsel dünya anlayışı, tüm bilimlerin evrensel üst şemsiyesini, dayanak noktasını oluşturduğu gibi varolanı bilme faaliyetlerinin bilimselliğini tayin eden genel üst bir tasarımdır. Diğer bir tarifle üst çatı-çerçeve olarak bu kavramsal yapı, bilimler alanını veya varolanın (bilimsel) anlamlılığını ve sınırlarını belirleyecek saf bir formül arayışının dilsel dizgede somutlaşmasıdır. Bu da nihayetinde tüm disiplinlerin bütüncül bir yapıda birleştiği bilimlerin birliği (*unified science*) idealinin inşa edildiği yegâne düzlemdir (Neurath, 1955, s. 17-55).

Bilimlerin birliğinde, şemsiye metaforunda olduğu gibi, öncelikle her tekil varolanın ve bilimin hammaddesinin fizikselliği vardır. Bu bağlamda bilimsel dünya anlayışı, empirist ve pozitivist (i) ile

[9] Manifesto, 1929 yılında, Ernst Mach Derneği adına, Hahn, Neurath ve Carnap tarafından kaleme alınır. Bu manifestoyla ilk defa Viyana Çevresi'nin ismi, Neurath'ın önerisiyle "Viyana Çevresi" şeklinde belirir (bkz. Hahn vd, 2019, s. 27-55).

mantıksal-matematiksel çözümleme/formülasyon yöntemi (ii) olmak üzere iki temel ilkeye dayanır. Buna göre bilimsel araştırma sürecinde ve sonunda meşru ve geçerli kabul edilebilecek sınırlar, sadece bu iki ilkeyle belirlenebilir. Bunların dışında başka herhangi bir ilke veya çerçevenin ileri sürülmesi anlamsız, sözde çabalar olarak değerlendirilir (Hahn vd., 2019, s. 41-42). Yani fizikalizm indeksinde kurgulanan bilimsel dünya anlayışı, "farklı görgül[olgusal] bilimlerin yanında ya da üstünde, temel ya da evrensel bir bilim olarak hiçbir felsefe"nin bulunmadığını varsayar. Varolana dair bilginin sınırlarını belirleyen ve bu sınırlara anlam kazandıran yegâne kaynak deneyimdir; dolayısıyla bu süreç özünde fiziksel bir temel dayanır. Fiziğin ve deneyimin üstünde veya ötesinde nesnel gerçeklik bulunmadığı gibi bir bilgi nesnesi ya da kaynağı da söz konusu değildir (Hahn vd., 2019, s. 38).

Bilimsel dünya anlayışı, varolana yönelik çıktıların anlamlandırılıp temellendirilmesi sürecinde, ideolojik bir yapı, nötr/saf bir formül dizgesi, sembolizm ve bütüncül kavramlar yumağı arayışını gündeme taşır. Bununla varolanın bilinmesinde salt saflık ve açıklık/netlik amaçlanır. "Bilinemez karanlıklar ile gizemli derinlikler" şeklinde tabir edilen yaklaşımı ise radikal bir biçimde reddedilir. Öyle ki "bilimde derinlik diye bir şey yoktur; sadece yüzey vardır; bilimsel dünya anlayışı içinde [fizikte] çözülemeyecek hiçbir sır da yoktur" şeklindeki önerme, Viyana Çevresi'nin varolanı bilmenin sınırını ve yöntemini belirleyen temel yargısıdır (Hahn vd., 2019, s. 35-36, 39). Varolanın sınırı şeklinde değerlendirilebilecek "yüzey"in, varolanın başka bir varolana indirgenmesi değil, aslında bir tür yüzeyselleştirilmesidir (Aldemir, 2019, s. 106). Bilimsel dünya anlayışı'nda, bu tarz fizikalizmi önceleyen önermelere ilave olarak, az önce de ifade edildiği gibi, varolanın sınırına ilişkin sentetik a priori bilginin imkanı reddedilerek, fiziksel, (analitik) mantıksal ve matematiksel önermeler merkezi bir yer teşkil eder (Hahn vd., 2019, s. .40; Schlick, 1974, s. 366-384). Burada mantık ve matematik, varolanın bilinmesine yönelik baskın ve belirleyici işlevler icra etse de; bu her iki disipline hammadde sağlayan da yine fiziktir. Öyle ki varolanın bilinebilirliğinin, her ne kadar matematik ve mantık/dil vasıtasıyla önermeler halinde ifade edilir olması koşuluna bağlı ise de; bu sürecin öncelikle hammaddesi de yine fizik vasıtasıyla sağlanır. Böylece varolanın bilmenin iki madalyon yüzü vardır. Madalyonun bir yüzü mantık ve matematik iken diğer yüzü ise belirleyici ve baskın bir biçimde fiziktir. Bu nedenle matematik ve mantık da, varolanın bilmenin kurucu disiplinleri değil, fiziğin anlaşılabilirliğinin yardımcı disiplinleri olarak belki yorumlanabilir.

Fizikalizm çerçevesinde varolanın gerçekliği, yalnızca fiziğin sınırında değerlendirilerek anlam kazanır (Hahn vd., 2019, s. 40-41). Ancak varolanın gerçekliğinden söz edebilmek için onun var olması tek başına yeterli değildir; tutarlılık, anlamlılık, doğrulanabilirlik ve protokol önermeler gibi kriterler de dikkate alınmalıdır. Bu noktada Viyana Çevresi ile özdeşleşen ve bilimsel yöntemin temel unsurlarından biri hâline gelen doğrulanabilirlik ilkesi öne çıkar. Doğrulanabilirlik ilkesi, protokol önermeler aracılığıyla işlev görür ve aynı zamanda bu önermeler sayesinde kendisini ortaya koyar. Protokol önermeler, varolanın bilme sürecinde oluşturulan temel deney ve gözlem önermelerinden muhtevidir. Carnap'ın protokol önermelerle ilgili şu aktarımı açıklayıcı niteliktedir:

> Anlayış farklılıklarını gözetmeksizin, sözcükler dizisinin, protokol cümlelerinin özellikleri ne olursa olsun, eğer protokol cümlelerine indirgenebilirlik ilişkileri sabitse [anlamın ölçütleri/temel önermelerinin türetilme bağıntıları, doğruluk koşulları/doğrulama yöntemi] bir anlamı olduğu kesindir; ve benzer şekilde bir sözcük de içinde bulunduğu cümle, protokol cümlelerine indirgenebilirse anlamlıdır (Carnap, 1966, s. 63).

Protokol önermeler, belirli bir zaman ve mekânda yapılan gözlemlerle sınanabilir ve bir yaşantı formunu içeren, kuramsal bir kurgunun anlam kazandırdığı mantıksal ve dilsel yapılardır. Böylece varolan hakkındaki bilgiler, bir dizi dilsel formlar vasıtasıyla, yani doğrulukları ya da yanlışlıkları protokol önermelere indirgenebildiğinde sınanabilir, denetlenebilir. Başka bir ifadeyle protokol önermeler, varolanın anlamlılığına sınır çizen ve bu anlamı belirleyen indirgenebilir düzlemi oluşturur. Böylece anlamlılık, protokol önermelerde kullanılan kavramlara indirgenir (Ural, 2006, s. 34-35). Ancak protokol önermelerle ilgili temel bir sorun var ki o da bu önermeleri oluşturabilmenin pek de kolay olmadığıdır. Bir taraftan Carnap, protokol önermelerin deney ve gözlem verilerinden ibaret

olduğunu, bilimin varolanlar arasındaki önermeler sistemine karşılık geldiğini savunur. Diğer taraftan da Viyana Çevresi'nin en aktif üyelerinden ve sol cenahı temsil eden Neurath ise Carnap'tan farklı olarak protokol önermelerin zorluğuna şu ifadelerle dikkati çeker: "Bilimlerin başlangıç noktası olarak kullanılabilen saf protokol önermesi ya da tabula rasa yoktur. [bununla] Gemilerini açık denizde inşa etmek zorunda olan tıpkı denizciler gibiyiz" (Neurath, 1966, s. 201).

Neurath, protokol önermeleri araştırmacının duyu verilerine dayalı bir şekilde açıklar. Buna göre protokol önermelerde, bir taraftan herhangi bir önermenin doğrulanmasının gerekliliği zorunlu iken diğer taraftan da protokol önermelerin kendisi ise doğrudan doğrulanamazlar. Yani bu ilke, duyu deneyimleriyle, fizikte doğrulanamaz ve fizikle test edilemez. Bu durum, Viyana Çevresi'nin anlamlı olanı anlamsız olandan ayırmak amacıyla öne sürdüğü protokol önermelerin, kendi bağlamında bile tartışmaya açık olduğunu göstermektedir.[10] Bu tartışmada, bu ilkeye karşı önemli bir meydan okuyuş Karl Popper tarafından sergilenir. Popper'in eleştirisinin amacı, bilim ile metafiziği veya anlamlı ile anlamsızı ayırt etmek için dilsel ölçütler aramak yerine, bilim ile sözde-bilim arasındaki farkı ortaya koyacak ölçütler geliştirmektir (Popper, 2010, s. 57-72; Erkıpçak, 2019, s. 23-24; Özcan, 2012, s. 39-43).

Varolanı bilme sürecinde protokol önermeleri önceleyen Viyana Çevresi, varolanı fizikte tekabüliyetle sınırlandırarak, fiziği bilimler skalasında adeta "kraliçe bilim" eşiğine yerleştirir ve bilimlerin birliğini fizik ekseninde çatı bilim olarak kurgular. Buna göre herhangi bir varolanın bilgisinin anlamlılığı, klasik felsefede olduğu gibi varlık olmak bakımından kendinde varlığı inceleyen metafizik (ilk felsefe) ile değil, doğa bilimleri ve özellikle fizik ile kurulacak ilişki aracılığıyla mümkün olur. Bu şekilde varlığı ve varolanı fizikteki tekabuliyeti ekseninde anlamlandırıp tutarlı bir şekilde ifade edildiğinde, zaman ve mekânın fikrî beklentilerinin temin edilebileceğine ve hayat kavgasının ağırlığının üstesinden gelineceğine (Reichenbach, 2013, s. 21) inanılır. Aksi durumda, varolanı yalnızca teşbih yoluyla anlamayı öngören, toplumsal ve doğal gerçeklikten uzak metafizik türden bir felsefe, çağdaş bilimlerle rekabet edemez ve modern insanın zihni/fikri ve pratik beklentilerini karşılayamaz. Bu nedenle çağdaş sorunların çözümü ve beklentilerin karşılanması, Viyana Çevresi'nce, fiziki sınırlar dahilinde yürütülecek bilimsel dünya anlayışı, bilimlerin birliği ve bilimsel felsefe çerçevesinde mümkün görülür.

Sonuç

Viyana Çevresi'nde bilgi-bilim, varolana (bilinene) sınır tayin etme çabasının maddi ürünüdür. Fizik, varolanın ve dolayısıyla da bilgi-bilimin bir tür mutlak sınırıdır. Başka bir tarifle varolanın varoluşunun, işleyişinin ve işlevinin bilinebilirliğinin biricik sınırı, burasıdır, fiziktir, nesnel gerçekliktir. O zaman sınırı belirlen(e)meyen ya da nesnelleştirilmeyen şey, bilmenin ve dolayısıyla bilgi-bilimin konusunu değil, olsa olsa spekülatif felsefenin, yani metafiziğin konusu olabilir. Viyana Çevresi, bir taraftan bilimde ve özellikle fizikte tamamlanmış bir çerçeve oluşturma gayretinde iken diğer yandan da bunun dışında kalan teşebbüslere, ekollere ve bilhassa da metafizik temelli her tür açıklamaya bir meydan okuyuşu temsil eder. Bu meydan okuyuşu en iyi temsil eden kavramsal çerçeve, öyle anlaşılıyor ki bilimsel dünya anlayışı ve buna bağlı olarak ileri sürülen "bilimlerin birliği" manifestosudur. Manifesto, politik, ideolojik ve bilme süreçlerinde tekçi bir yaklaşımı öne çıkarır. Bu tek tipçi çıkarım, üzerinde uzlaşılan varlık ve bilgi-bilim paradigmalarının dışında kalan tüm yargı ve yorumlama biçimlerinin spekülatif olarak kategorize edilmesini zorunlu kılar.

Manifesto ve dolayısıyla Viyana Çevresi, varolanı fiziksel sınırlara, varlığı sadece varolana, arkheyi öğeye, şeyi olguya, mantıksal-matematiksel çözümlemelere indirgemesi bakımından fizikalizmi/bilimciliği merkeze alır. Ancak bu fizikalizm, toptancı ve radikal yargılarından ötürü, bilimsel(lik) niteliğinden çok, felsefî bir anlayışı ve ideolojik bir tavrı yansıtır. Nitekim Viyana Çevresi,

[10] Anlamlılığın, protokol önermelere indirgenebilirliğine dair görüş ayrılıkları için bkz. (Carnap, 1966, s. 60-81; Neurath, 1966, s. 199-227).

metafiziğe karşı geliştirilen tutumu bir teklif olarak sunar. Bu teklifin de varolanı bilme faaliyetinin çıktılarına bilimsellik takdim eden biricik çerçeve veya anlayış olduğunu iddia eder. Böyle bir iddia, doğal olarak, beraberinde ontolojik ve epistemolojik karşıtlık vetiresinde itiraz ettiği ve sözde bilim olarak nitelediği metafizikle kategorik konumsal bir yer değişikliği olduğu yorumuna kapı aralar. Böylece Viyana Çevresi'nin varolanı bilmeye yönelik ileri sürdükleri fikirler, bu makalede ileri sürüldüğü üzere bilim(selliğ)i temsil etmez, ideolojiyle şekillendirilmiş görüş ve yorumlardan ibarettir. Bu çerçevede fizik ile metafizik arasında sınır tayin edilirken ve varolanın çeperini fizikle sınırlandırılırken söz konusu ideolojik zaviye dikkate alınmalıdır. Viyana Çevresi'nin bu sınır koyma teşebbüsü, metafiziği dışlamayı amaçlasa da, klasik metafiziğin "varlık olmak bakımından kendinde varlık"a yüklediği anlama ve açıklama işlevinin, bu kez "varolan olmak bakımından kendinde varolan"ı esas alan fizikalist bir ontoloji ve epistemolojiye aktarılması olarak değerlendirilebilir.

Öneriler

Makale, Viyana Çevresi'nin bazı temsilcileriyle ve sadece varolanın sınırla sınırlandırılmış olması bakımından kısıtlıdır. Ayrıca varolanın fizikteki tekabüliyetine ilişkin öne çıkarılan çerçevenin sonraki izi takip edilmemiş olması bakımından da sınırlıdır. Yapılacak bilimsel araştırmalarda, söz konusu kısıtlamaları ve sınırları aşacak şekilde daha kapsamlı araştırmaların imkanı önerilebilir. Bununla birlikte Viyana Çevresi'nin sunduğu katı fiziksel sınırların ötesine geçilerek, fiziksel gerçeklik ile metafiziksel/soyut anlam dünyası arasındaki kopukluğu giderecek daha kapsayıcı ve disiplinlerötesi metodolojiler geliştirilebilir. Böylece "bilimlerin birliği" idealinin dayattığı tek tipleştirici ve indirgemeci yaklaşım yerine; farklı disiplinlerin (sosyal bilimler, sanat, etik) kendi özgün yargı ve okuma tarzlarını spekülatif olarak damgalamayan, bilişsel çeşitliliğe dayalı bir bilim anlayışı öne çıkarılabilir. Bilgi üretme süreçlerinde, her bilimsel paradigmanın (Viyana Çevresi'nin "bilimsel dünya anlayışı" gibi) örtük bir ontolojik ve ideolojik tercih barındırdığı göz önünde bulundurulmalı; bu sınırların araştırmacıyı ve bilginin niteliğini nasıl kısıtladığına dair eleştirel farkındalık oluşturulabilir.

Beyan ve Açıklamalar

1. **Araştırmacıların katkı oranı beyanı:** Bu makalenin yazarı, makalenin hazırlanması, araştırma tasarımı, yazılması, veri toplama, analiz ve düzenlenmesinden %100 sorumlu olup tek hak sahibidir.

2. **Çıkar çatışması:** Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. **Etik Raporu:** Bu araştırma makalesinde insan veya hayvan hakları ihlali olmadığı için etik kurul onayı gerekmemektedir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur. Araştırmada kullanılan tüm veriler etik kurallar çerçevesinde elde edilmiş; intihal, çarpıtma ve uydurma gibi bilimsel etik ihlallerine başvurulmamıştır. Çalışma kapsamında kullanılan kaynaklar eksiksiz ve doğru biçimde atıflandırılmıştır.

4. **Araştırmanın Modeli:** Araştırma makalesi olarak hazırlanan bu çalışmada birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen verinin analizi yöntemi kullanılmıştır. Yöntemin kaynak çeşitliliği bağlamında sunduğu imkanlarla yerli ve yabancı literatürle yer yer etkileşime girilmiştir. Doküman analizi protokollerine uygun olarak elde edilen bulgular, tartışılmış ve çıkarımlara gidilmiştir. Öte yandan bu çalışmanın yazım sürecinde metin iyileştirme, dil ve gramer kontrolleri gibi alanlarda yardım almak amacıyla yapay zeka araçlarından faydalanmıştır. Kullanılan her türlü yapay zeka aracı, yalnızca yazarların mevcut fikirlerini geliştirmek ve daha etkili bir şekilde ifade etmelerine yardımcı olmak için bir destek mekanizması olarak kullanılmıştır. Çalışmanın araştırma sorusu, metodolojisi, veri toplama ve analizi, ulaşılan bilimsel bulgular, yorumlar ve sonuçların tümü yazarın kendi entelektüel katkısıdır. Yazar, çalışmanın akademik içeriğinin doğruluğu ve bütünlüğünden, ayrıca yapay zeka kullanımı da dahil olmak üzere, intihal ve akademik etiğe aykırı her türlü durumdan nihai olarak kendilerini sorumlu tutmaktadır.

References

Aldemir, U. B. (2019). Sonsöz: Mantıksal pozitivizmi aşmak (Afterword: Moving beyond logical positivism. In H. T. Erkıpçak (Ed), *Viyana Çevresi: Program yazıları* (The Vienna Circle: Programmatic writings) (pp. 93-107). Pinhan Yayıncılık (Pinhan Publishing).

Aristoteles (Aristotle). (2005). *Metafizik* (Metaphysics) (Y. G. Sev, Trans.). Pinhan Yayıncılık (Pinhan Publishing).

Arisoteles (Aristotle). (1966). *Metafizik* (Metaphysics) (A. Arslan, Trans.). Sosyal Yayınları (Sosyal Publications).

Arslan, H. (2007). *Epistemik cemaat: Bir bilim sosyolojisi denemesi* (Epistemic community: An essay in the sociology of science). Paradigma Yayıncılık (Paradigma Publishing).

Carnap, R. (1966). The Elimination of metaphysics through logical analysis of language. In A. J. Ayer (Ed.), *Logical positivism* (A. Rap, Trans.; pp. 60-81). The Free Press.

Carnap, R. (1969). *The logical structure of the world & pseudoproblems in philosophy* (R. A. George, Trans.). University of California Press.

Cassirer, E. (2005). *Sembolik formlar felsefesi I: Dil* (The philosophy of symbolic forms-I: Language) (M. Köktürk, Trans.). Hece Yayınları (Hece Publications).

Erkıpçak, H. T. (2019). Giriş (Introduction). In H. T. Erkıpçak (Ed), *Viyana Çevresi: Program yazıları* (The Vienna Circle: Programmatic writings) (pp. 13-26). Pinhan Yayıncılık (Pinhan Publishing).

Feyerabend, P. (1999). *Özgür bir toplumda bilim* (Science in a free society) (A. Kardam, Trans.). Ayrıntı Yayınları (Ayrıntı Publications).

Hahn, H., Neurath, O. & Carnap, R. (2019). Bilimsel dünya anlayışı: Viyana Çevresi (The scientific world-outlook: The Vienna Circle). In H. T. Erkıpçak (Ed), *Viyana Çevresi: Program yazıları* (The Vienna Circle: Programmatic Writings) (H. T. Erkıpçak, Trans.) (pp. 27-55). Pinhan Yayıncılık (Pinhan Publishing)

Kar, E. (2024). Bilme yetisinin sınırı olması bakımından metafizik: Aristoteles ve Kant'ta metafiziğin bilimselliği üzerine (Metaphysics as the limit of the faculty of knowing: On the scientific status of metaphysics in Aristotle and Kant). In S. Aslan, & N. Ö. Özel (Eds.), *Doğumunun 300. yılı anısına Kant ve epsitemoloji* (Kant and epistemology: In commemoration of his 300th birthday) (pp. 57-76). Nobel Bilimsel Eserler (Nobel Academic Publishing).

Kuhn, T. (2017). *Bilimsel devrimlerin yapısı* (The Structure of scientific revolutions). (N. Kuyaş,Trans). Kırmızı Yayınları (Kırmızı Publications).

Laudan, L. (2023). *İlerleme ve sorunları: Bir bilimsel gelişme kuramına doğru* (Progress and its problems: Toward a theory of scientific growth) (T. Atmaca, & Z. Güncüm, Trans.). Küre Yayınları (Küre Publications).

Lucretius. (2011). *Evrenin yapısı* (On the nature of the universe) (T. Uyar, & T. Uyar, Trans.). Norgunk Yayıncılık (Norgunk Publishing).

Nagel, E. (2013). *Bilimin yapısı: Bilimsel açıklama mantığında problemler* (The Structure of science: Problems in the logic of scientific explanation) (A. Yardımlı, Trans.). İdea Yayınevi (Idea Publishing House).

Neurath, O. (1966). Protocol sentences. In A. J. Ayer (Ed.), *Logical positivism* (A. Rap, Trans.) (pp. 199-227). The Free Press.

Neurath, O. (1955). Unified science as encyclopedic ıntegratiom. In O. Neurath, R. Carnap, &M. Charles (Eds) *International encyclopedia of unified science* (pp. 1-75). The University of Chicago Press.

Özcan, Z. (2012). *Viyana Çevresi üzerine* (On the Vienna Circle). Birleşik Yayınevi (Birleşik Publishing House).

Popper, K. R. (2010). *Bilimsel araştırmanın mantığı* (The logic of scientific discovery) (İ. Aka, & İ. Turan, Trans.). Yapı Kredi Yayınları (Yapı Kredi Publications).

Reichenbach, H. (2013). *Bilime yeni pozitivist bakış: İstanbul konferansları* (The new positivist view of science: The Istanbul lectures) (N. Hızır, & H. V. Eralp, Trans.). Epos Yayınları (Epos Publications).

Reichenbach, H. (2019). *Bilimsel felsefenin doğuşu* (The emergence of scientific philosophy) (C. Yıldırım, Trans.). Fol Kitap (Fol Books).

Schlick, M. (1974). *General theory of knowledge.* (A. E. Blumberg, Trans.). Springer-Verlag Press.

Schlick, M. (2019). Felsefenin dönümü (A turning point in philosophy). In H. T. Erkıpçak (Ed), *Viyana Çevresi: Program yazıları* (The Vienna Circle: Programmatic Writings) (H. T. Erkıpçak, Trans.) (pp. 57-65). Pinhan Yayıncılık (Pinhan Publishing).

Schlick, M. (2023) *Felsefenin doğası: Felsefi düşünmeye giriş* (The nature of philosophy: An introduction to philosophical thinking) (Ö. F. Anlı, Trans.). Fol Kitap (Fol Books).

Serin, F. N. (2015). Tamamlanmamış bir proje olarak viyana çevresi felsefesi: Düşünsel-tarihsel bir arkaplan soruşturması (The philosophy of the Vienna Circle as an unfinished project: An intellectual-historical inquiry into its background). *Kilikya Felsefe Dergisi* (Kilikya Journal of Philosophy)*, 1*, 45-60. https://izlik.org/JA83NN94JM.

Soykan, Ö. N. (2007). *Bilgi ve betimleme: Pozitivizm ve Ernst Mach üzerine* (Knowledge and description: On positivism and Ernst Mach). Bilge Kültür Sanat Yayınları (Bilge Culture and Arts Publications).

Toka, T. (2025). Cevher ve Tanrı: Aristoteles ve İbn Sînâ'da Metafizik İlminin Konusu (Substance and God: The subject matter of metaphysical science in Aristotle and Ibn Sīnā), *Temaşa Felsefe Dergisi* (Temasa Journal of Philosophy), *23*, 157-176. https://doi.org/10.55256/temasa.1648413.

Toka, T. (2026). Geç Antik Çağ'dan Orta Çağ'a Yeni Platonculuk: Metafizik yapı, teürjik tratik ve felsefi mirasın dönüşümü (Neoplatonism from late antiquity to the middle ages: Metaphysical structure, theurgical practice and the transformation of philosophical heritage), *Mavi Atlas* (Mavi Atlas Journal), *14*(1), 112-132. https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.1815046.

Toulmin, S. (2002). *Kozmopolis: Modernite'nin gizli gündemi* (Cosmopolis: The hidden agenda of modernity) (H. Arslan, Trans). Paradigma Yayıncılık (Paradigma Publishing).

Ural, Ş. (2006). *Pozitivist felsefe* (Positivist philosophy). Say Yayınları (Say Publications).

Wittgenstein, L. (2002). *Tractatus logico-philosophicus* (O. Aruoba, Trans.). Yapı Kredi Yayınları (Yapı Kredi Publications).

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Determinants of Life Satisfaction and Happiness Levels of Older Individuals in Türkiye Using Binary and Ordered Choice Models

Muhammet Kutlu*

Abstract: This study aims to examine the factors influencing life satisfaction and happiness among individuals aged 65 and over in Türkiye, two main indicators of subjective well-being. For this purpose, using the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) 2023 Türkiye Older Persons Profile Survey micro dataset, binary logit and binary probit models were estimated to explain the life satisfaction variable, and ordered, stereotype, and generalized ordered logit models were estimated to explain the happiness level variable. The findings indicate that results from alternative models of life satisfaction and happiness are largely consistent. Age, exposure to violence, and financial deprivation had negative effects on life satisfaction; while the number of people who could provide support and the ability to go out independently had positive effects. An increase in the number of people available for support, having a postgraduate education, and the ability to go out independently were found to increase the likelihood of reporting higher levels of happiness among individuals aged 65 and over. In contrast, exposure to violence, financial deprivation, and being a tenant were found to reduce the likelihood of reporting higher levels of happiness.

Keywords: Life satisfaction, Happiness, Ordered choice models, Binary choice models.

İkili ve Sıralı Tercih Modelleriyle Türkiye'de Yaşlı Bireylerin Yaşam Memnuniyeti ve Mutluluk Düzeylerinin Belirleyenleri

Öz: Bu çalışmanın amacı, öznel iyi oluşun iki ana göstergesi olan yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeyi üzerine etkili olan faktörlerin Türkiye'de 65 yaş ve üzeri bireyler için sınanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda 2023 yılı TÜİK Türkiye Yaşlı Profili Araştırması mikro veri seti kullanılarak yaşam memnuniyeti değişkeninin açıklanmasında ikili logit ve probit model, mutluluk düzeyinin açıklanmasında ise sıralı, stereotip ve genelleştirilmiş logit modeller tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular, yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeyine ilişkin alternatif modellerden elde edilen sonuçların büyük ölçüde birbirini destekler nitelikte olduğunu göstermektedir. Yaş, şiddete maruz kalma, parasal yoksunluğun yaşam memnuniyeti üzerine negatif etkileri; destek alınabilir kişi sayısı ve yardım almaksızın dışarı çıkabilme durumlarının ise pozitif etkileri tespit edilmiştir. Destek alınabilir kişi sayısındaki artış, lisansüstü eğitim düzeyine sahip olma ve yardım almaksızın dışarı çıkabilme durumunun 65 yaş ve üzeri bireylerin daha yüksek mutluluk düzeyi bildirme olasılığını artırdığı belirlenmiştir. Şiddete maruz kalma, parasal yoksunluk ve oturulan konutta kiracı olma durumlarının daha yüksek mutluluk düzeyi bildirmiş olma olasılığını azalttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam memnuniyeti, Mutluluk, Sıralı tercih modelleri, İkili tercih modelleri

* Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Gönen Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü
ORCID: 0000-0002-1739-5366 mkutlu@bandirma.edu.tr

Cite as/ Atıf: Kutlu, M. (2026). Determinants of life satisfaction and happiness levels of older individuals in Türkiye using binary and ordered choice models. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1225-1263. http://doi.org/10.18506/anemon.1980098
Received/Geliş : 27 Jun/Haziran 2026
Accepted/Kabul: 04 Aug/Ağustos 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

The world population is expected to continue growing over the next 50 to 60 years, to reach a peak, and then to decline gradually toward the end of the twenty-first century. Rising life expectancy and falling birth rates are also producing changes in the shares of the different age groups within the world population. As of 2024, people aged 65 and over make up approximately 10% of the world population. This share is expected to reach 16% by 2050. The population aged over 65 is expected to reach 2.2 billion in the 2070s, and by 2080 the number of people aged 65 and over is expected to exceed the population under 18 (United Nations, 2024). A similar process of demographic aging is observed in Türkiye. The share within the total population of individuals aged over 65, who are defined as older persons, rose from 9.5% in 2020 to 11.1% in 2025. This share is projected to be 13.5% in 2030, 18.2% in 2040, 28.8% in 2060, 38.5% in 2080 and 42.8% in 2100 (TURKSTAT, 2026). The rise in these shares can be associated with the increase in life expectancy as well as with the decline in the birth rate. In the early 2000s, average life expectancy in Türkiye was 72 years, and it rose to 78.1 years in the 2022-2024 period (TURKSTAT, 2025). These data show that the share of older individuals within the total population has risen and will rise further in the coming years. The existence of a process of demographic transformation can therefore be spoken of. As a consequence, examining older individuals, who form a larger part of society, more closely in economic and social terms emerges as a necessity. Demographic changes will bring with them differences in the development policies pursued. The multidimensional structure of the development process, encompassing health, education and a decent life, points to policies aimed at enabling individuals and society to reach higher levels of welfare. Assessing the welfare levels and quality of life of older individuals, whose share within society is increasing, therefore acquires importance for socioeconomic policy.

There are different approaches to measuring or assessing the concept of welfare, which can traditionally be expressed as the satisfaction of preferences. Conventional income-based welfare measures assess welfare through income, prices and market preferences. These approaches disregard the effects on individual welfare of non-economic factors, that is, of social, psychological and environmental factors. This creates disadvantages particularly in welfare assessments carried out for social policy purposes. Accordingly, alternative approaches grounded in concepts such as life satisfaction, happiness, capabilities, environmental quality and stability of life are adopted in the measurement of welfare (Cooper et al., 2023; Jansen et al., 2024). Subjective well-being, which rests on individual assessments and is commonly represented by single-item measures of life satisfaction and happiness, is presented as a complementary measure of welfare (Odermatt & Stutzer, 2017; Raudenská, 2023). Happiness and life satisfaction are described as different dimensions of subjective well-being. Accordingly, life satisfaction constitutes the cognitive dimension of subjective well-being, which is defined as the individual's subjective and self-reported judgments about his or her life. Life satisfaction, which can be expressed as the degree to which living standards satisfy the individual's personal expectations, is measured through individuals' subjective assessments of their lives. Happiness, in turn, reflects the affective dimension of subjective well-being and frequently measures people's assessments of their emotional experiences (Raudenská, 2023; Al Nima et al., 2024). In addition to multi-item scales, the validity of single-item measures of individuals' life satisfaction or happiness levels has also been supported (Cheung & Lucas, 2014; Abdel-Khalek, 2006). Single-item measures are concerned with the answers given on 4-, 5-, 7- or 10-point scales to questions posed to individuals such as "how satisfied are you with your life as a whole?" or "how happy do you feel?". The resulting score, from low to high, represents the individual's level of life satisfaction or happiness.

The points set out above summarize the fact that subjective well-being is an alternative measure of welfare, that life satisfaction and the level of happiness are components of subjective well-being, and the basic measurement technique. In terms of social and economic policy, however, measuring life satisfaction or happiness alone is not sufficient. Inferences about the determinants of satisfaction and happiness levels are also needed. Yet some earlier studies show that the determinants of subjective assessments such as satisfaction and the level of happiness differ across population groups. (Joshanloo

& Jovanovic, 2021; Hsu et al., 2016; Sulandari et al., 2025). This reveals that assessments carried out for different demographic groups are important.

Objective

This study aims to analyze the factors affecting the life satisfaction and happiness levels of individuals aged 65 and over, in other words of older people, whose share within the population is steadily increasing. It thereby seeks inferences about the welfare level and its determinants for the older population, which is relatively more vulnerable within society and important for social policy. The study thus attempts to explain the subjective assessments of individuals aged 65 and over regarding their life satisfaction and happiness levels through a set of social and economic variables.

Taking into account the structure of the dependent variables of life satisfaction and happiness level, the study employs discrete choice models, which are used to explain individuals' decisions among multiple, binary or ordered alternatives. The data for the variables included in the models were obtained from the 2023 Türkiye Older Persons Profile Survey of the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). These data address life satisfaction for people aged 65 and over with two alternative responses. The happiness variable, in turn, has five alternative responses indicating an ordinal ranking. In the study, the life satisfaction variable is modeled with binary logit and probit models, while ordered, generalized and stereotype logit models are preferred in order to test the determinants of happiness.

In this study, subjective well-being is addressed through its two distinct dimensions, happiness and life satisfaction. The sample of the study consists of individuals aged 65 and over, whose importance is increasing in the process of demographic transformation. The study is expected to contribute to the literature in that it addresses two distinct dimensions of subjective well-being together and is conducted specifically for individuals aged 65 and over. In addition, alongside conventional socioeconomic indicators such as income and health, indicators specific to old age such as social support, financial deprivation, exposure to violence and independent participation in daily life are included in the analysis as explanatory variables, with the aim of strengthening the study's contribution to the literature. The joint use of binary and ordered choice model alternatives in explaining the determinants of the life satisfaction and happiness levels of individuals aged 65 and over is expected to distinguish the study from comparable work, in that it offers the opportunity to assess the methodological consistency of the findings. In the following section, the study presents a discussion of the determinants of life satisfaction and happiness based on the findings of earlier studies. The literature summary is followed by the data, methodology and findings sections respectively.

Literature

Subjective well-being, represented by measures such as the life satisfaction or happiness that individuals report, is directly affected by the social and economic conditions in which individuals find themselves. Many factors, such as income level, employment status, financial situation, family-related factors, health status, the environment in which one lives and social relationships, can be said to have effects on life satisfaction and the level of happiness (Dolan et al., 2008; Diener et al., 2018). In addition, certain demographic factors such as age and gender have effects on individuals' assessments of their subjective well-being. At the same time, these factors are also determinative of the effects of other factors on individuals' levels of subjective well-being (Dolan et al., 2008; Siedlecki et al., 2008). For example, the effect of income level on subjective well-being is likely to differ between women and men or across age groups. It can therefore be stated that the determinants of life satisfaction and the level of happiness may differ across demographic groups. In this section, the findings of earlier studies on the determinants of life satisfaction and the level of happiness are summarized below, moving from findings obtained for the population as a whole toward findings obtained for particular demographic groups. In line with the aim and scope of the study, studies that assess the determinants of life satisfaction and the level of happiness at the individual level have been reviewed. Certain methodological differences are also addressed.

Given that the life satisfaction and happiness variables are used as an indicator of welfare, a relationship is expected between economic characteristics and individuals' welfare assessments. Some earlier studies have examined subjective well-being with a focus on income and employment conditions. In a study treating happiness and life satisfaction as two separate domains of subjective well-being, Peiro (2006) examined the relationships between socioeconomic conditions and individuals' happiness or satisfaction for 15 countries using an ordered logit model. The findings presented in that study revealed that income is strongly associated with the level of satisfaction but that its association with happiness is weaker. Similarly, employment status was stated not to be associated with happiness but to be associated with satisfaction. Testing the relationship between happiness and income for the case of Taiwan with the aid of an ordered probit model, Tsui (2014) showed that income raises the level of happiness but that the marginal effect declines as income rises. The study explained this through the inference that individuals' happiness is associated not only with absolute income but also with average income and expected income. In the study conducted with data from the Türkiye Life Satisfaction Survey and the World Values Survey for Türkiye, Caner (2016) confirms the effects of unemployment and relative income on the level of happiness in the models estimated with both datasets. That study also showed that marital status and gender have effects on the level of happiness. Another study focusing on the relationship between income and life satisfaction was conducted, again for Türkiye, by Dumludağ (2013). The findings reported a significant effect of household consumption on life satisfaction. That study also shows that the effect of income comparisons on life satisfaction is important and confirms the positive effects of education, health and age on life satisfaction. Similarly emphasizing income comparisons, Uğur (2021) reported that relative income position is more important than absolute income in explaining individuals' happiness levels in Türkiye. Complementing these findings, Kamilçelebi and Burger (2025) showed that the importance attached to income comparisons in Türkiye adversely affects subjective well-being and that individuals' perceptions of fairness and negative affect mediate this relationship.

Another study confirming the effects on life satisfaction of income rank and income comparisons, in addition to absolute income, is FitzRoy and Nolan (2022). In their study, Grün et al. (2010) focused on the effects of unemployment and employment conditions on life satisfaction. In that study, which also assessed the effects of working conditions on life satisfaction, the conditional logit results show that job quality matters only to a certain extent and that in most cases even those working in poor jobs report higher satisfaction than those who are unemployed. Richter et al. (2020) confirmed the negative effects of unemployment on life satisfaction through their longitudinal work for East Germany. Friehe and Pfeifer (2025), in turn, explain the adverse effect of unemployment on life satisfaction through loneliness. That study shows that unemployment causes loneliness and that the social isolation brought about by loneliness produces effects on life satisfaction. Presenting the effects of social relationships on life satisfaction as a review of the existing literature, Dolan et al. (2008) reported that the negative effects of poor health, separation, unemployment and lack of social contact on subjective well-being are confirmed.

The effect of demographic factors on life satisfaction and happiness has also been examined frequently in the earlier literature. With the estimation results obtained from an ordered probit model for India, Lakshmanasamy (2022) showed that happiness increases with education, health and social class, whereas age, income, employment, number of children and gender have no statistical effect on happiness. In a study testing the determinants of happiness and life satisfaction for Türkiye, Ulutürk Akman (2021) reported that gender, education, age and perceived welfare levels have significant effects on life satisfaction. The findings of that study show that women report higher levels of satisfaction than men, that an increase in educational attainment raises life satisfaction, and that the rate of being satisfied with life increases relatively as age advances. The study also showed that the effect of the education variable on individuals' happiness levels is insignificant, that women are happier than men, that happiness declines as age advances, and that married individuals are happier than single individuals. In another study assessing the relationship between marital status and life satisfaction, Botha and Booysen (2013) confirmed the positive effect of marital status on life satisfaction in favor of married individuals in South Africa. Deeming (2013) showed that health status, as well as sociodemographic characteristics

such as age, gender, ethnic origin, employment, household composition and tenure status, has effects on subjective well-being. On the basis of the findings they obtained from an ordered probit model for Türkiye, Şengül and Karakuzu (2022) confirmed the effects of variables such as education, age, marital status, gender and health status on happiness and life satisfaction. The study points to the existence of a U-shaped relationship between age and the level of happiness. A U-shaped relationship between age and the level of happiness means that happiness is higher at younger ages, declines as age advances, and then rises again with a further increase in age. In their study, Frijters and Beatton (2012) confirmed that the U-shaped relationship holds between the ages of 20 and 60, while stating that the U-shaped relationship disappears once fixed effects are included in the model. Blanchflower (2021), in research covering 145 countries, confirmed the U-shaped relationship strongly.

In another study conducted for Türkiye with an ordered logit model, Selim (2008) confirms the adverse effect of age and unemployment on life satisfaction and the favorable effect of income and health status. The study showed that being male has a negative effect on happiness and life satisfaction. Investigating with an ordered logit model the factors affecting the happiness levels of older individuals during the COVID-19 pandemic, Çomaklı-Duvar et al. (2025) show that happiness is not limited to objective income levels alone but is also shaped through subjective assessments and social comparisons. In a study conducted for Lesotho, again using an ordered logit model, Mantsi et al. (2025) reported that women are less satisfied with life than men. In another study assessing the effects of gender differences on subjective well-being, Tesch-Römer et al. (2008) suggested that differences by gender vary from country to country and that this variability may be related to access to resources directed toward gender-specific goals.

Age is one of the explanatory factors of happiness and life satisfaction. A further dimension of the age variable, however, is its importance for the effects of other variables on happiness and life satisfaction. That is, these explanatory factors may differ across age groups. Some earlier studies have examined the determinants of happiness or life satisfaction for particular age groups or by comparing age groups. Joshanloo and Jovanovic (2021) showed that certain predictor variables are more influential among older groups in explaining life satisfaction. Sulandari et al. (2025) is among the studies showing that the social and psychological variables associated with life satisfaction differ for older and younger adults. Cheung and Lucas (2015) showed that the relationship between life satisfaction and income varies with age and that the effect of income on life satisfaction is stronger between the ages of 30 and 50. FitzRoy et al. (2011), Hsieh (2011) and Siedlecki et al. (2008) are among the other studies showing that the determinants of life satisfaction and happiness differ across age groups. It can therefore be stated that group-specific inferences are important, particularly for the effectiveness of social policies targeting particular demographic groups. There are also studies addressing the life satisfaction and happiness of older individuals, who constitute the subject of this study and whose share within the population continues to grow. In their study using chi-square tests and a logit model for Türkiye, Ergin and Mandıracıoğlu (2015) showed that factors such as the absence of a partner, being a woman, a low income level and economic crisis affect the happiness levels of older people. Papi and Cheraghi (2021) tested the determinants of life satisfaction for Iran with several parametric tests. The findings obtained from that study confirmed the effects of work, education, social support and daily activities on the life satisfaction of older people. Zhang et al. (2026) showed the effects of health status, daily physical and mental condition, social support and economic support on life satisfaction among older people. In the study conducted for Türkiye by Celik et al. (2018), poverty, poor self-reported health status, decline in physical health, reduced chewing ability, reduced ability to carry out household tasks, depression and an increase in feelings of social isolation were reported as factors reducing the life satisfaction of older people, while being married, having a higher level of education and working in an income-generating job were identified as factors increasing life satisfaction among older individuals.

This study differs from earlier work in that it addresses happiness and life satisfaction, two distinct indicators of the subjective well-being levels of older individuals, together. Many earlier studies examine this phenomenon in terms of either life satisfaction or happiness alone. In addition, the

inclusion in the models of variables that are of importance for the period of old age, such as social support, financial deprivation, exposure to violence and the ability to carry on daily life independently, alongside variables relating to income, living conditions and health, is expected to contribute to the existing literature. Furthermore, the joint use in the study of binary logit and probit models together with ordered, stereotype and generalized ordered logit models makes it possible to compare the findings with results obtained from different methods. This constitutes one of the strengths of the study.

Data

This study aims to analyze the demographic, social and economic factors affecting the happiness and life satisfaction levels reported by individuals aged 65 and over in Türkiye. To this end, the microdata set of the 2023 TURKSTAT Türkiye Older Persons Profile Survey is used in the study. That survey was determined by multistage cluster sampling and contains data on 29,785 people aged 50 and over drawn from 22,640 sample households in which individuals aged 50 and over live. The weighting of the survey was carried out through the steps of calculating design weights, nonresponse adjustments, integrative calibration, trimming and the final inflation factor. Given the aim of the study, the 11,657 individuals aged 65 and over included in the survey constitute its scope. Among these individuals, those who had a condition restricting their ability to answer the questionnaire and whose information was therefore compiled from another person qualified to respond on their behalf, and who consequently were not asked subjective questions involving perceptions or opinions, were excluded from the scope. The dataset was also reclassified by taking into account the variables used in the models and the missing observations for those variables. As a result, 9,305 individuals aged 65 and over constitute the sample of the study. Since the Türkiye Older Persons Profile Survey contains data on members of the same household, standard errors clustered at the household level were used for 7,370 household clusters. The individual weights calculated for the respondents were also included in the analyses.

The Türkiye Older Persons Profile Survey measures individuals' happiness levels with a single item comprising five categories. The happiness variable, which appears in the original dataset with five categories, was transformed into three ordered categories, namely low, medium and high, taking into account the distribution of the categories and the model threshold values. There is no question reporting an ordinal ranking for the level of satisfaction. However, the geriatric depression scale administered within the same survey measures overall satisfaction with life through two alternative responses, yes and no. The happiness variable with three ordered responses and the satisfaction variable with two alternative responses were used as dependent variables in the ordered and binary choice models employed in the study.

Table 1 summarizes the dependent and independent variables included in the models, the categories of the variables, the descriptive statistics and the VIF values. The mean age of the sample is 72.76 and its standard deviation is 6.41. Since only individuals aged 65 and over are included in the sample, the age variable was centered on 65 years in the analysis. The number of children and the number of people who could provide support are the other variables included in the study in continuous form. Of the individuals aged 65 and over included in the study, 54.81% are women and 45.19% are men. According to the statistics for the educational attainment variable, 31.78% of individuals have received no formal education, while 46.01% have been educated at primary level. The share of associate and bachelor's degree graduates in the sample is 7.44%. Of the individuals included in the sample, 65.37% reported that they were married and 30.59% reported that their spouse had died. According to the statistics for the chronic illness and disability variables, which were included in the study to represent the health status of the sample, 78.74% of respondents reported that they had a chronic illness and 7.69% reported that they had a registered disability. In the survey, the data on respondents' income were published in continuous form. In the analysis, the income variable was categorized into four ordered alternatives as quartiles. The first income group represents the lowest income category, and 28.77% of respondents reported income levels falling within this category. The share within the sample of individuals in the fourth income group, which represents the highest income category, is 20.09%. One of the notable socioeconomic variables is the receipt of social assistance. Individuals reporting that they received social assistance in at least one of the categories of food, housing and utility bills were coded

as yes for receipt of social assistance; the share of this group in the sample is 7.72%. Whether the individual lives alone in the household or with others was examined with two alternatives. The reference group of not living alone, which represents the individual living with a spouse, children or other people, was compared in the models with the alternative of living alone. Of the respondents, 20.43% stated that they lived alone in the household.

The satisfaction variable included as the dependent variable in the binary choice models appears in the survey as a variable in which the individual assesses overall satisfaction with life through two alternatives, yes and no. Accordingly, 89.94% of respondents stated that they were satisfied with their lives overall. The happiness variable was reorganized in the study into three ordered categories. The share within the sample of those reporting the highest level of happiness is 62.48%. The shares of those reporting medium and low levels of happiness are 29.09% and 8.43% respectively. Table 1 also presents the variance inflation factor (VIF) values obtained for the variables included in the models. On the basis of the VIF values obtained, it can be stated that there is no suspicion of multicollinearity in the models.

Table 1. Variables Used in the Study, Variable Categories and Descriptive Statistics

Variable		**Mean**	**Std. deviation**	**VIF**
Age		72.76	6.41	1.28
Number of children		3.65	2.22	1.34
Number of people who could provide support		4.35	3.63	1.04
Variable	**Category**	**Frequency**	**Percentage**	**VIF**
Gender	Male	4.205	45.19	
	Female	5.100	54.81	1.44
Educational attainment	No formal education	2.957	31.78	
	Primary education	4.281	46.01	1.79
	Lower secondary education	544	5.85	1.32
	High school	756	8.12	1.51
	Associate-Bachelor's	692	7.44	1.61
	Master's-Doctorate	75	0.81	1.09
Marital status	Married	6.083	65.37	
	Never married or divorced	376	4.04	1.27
	Widowed	2.846	30.59	2.21
Chronic illness	No	1.978	21.26	
	Yes	7.327	78.74	1.07
Disability status	No	8.589	92.31	
	Yes	716	7.69	1.06
Having a child with a disability	No	9.006	96.79	
	Yes	299	3.21	1.03
Social security coverage	No	1.206	12.96	
	Yes	8.099	87.04	1.41
Exposure to any form of violence	No	9.062	97.39	
	Yes	243	2.61	1.01
Receipt of social assistance	No	8.587	92.28	
	Yes	718	7.72	1.32
Ability to go out independently	No	868	9.33	
	Yes	8.437	90.67	1.02
Volunteering activities	No	8.912	95.78	
	Yes	393	4.22	1.18
NGO membership	No	9.014	96.87	
	Yes	291	3.13	1.17
Employment status	No	8232	88.47	
	Yes	1073	11.53	1.10
Physical activity level	Low physical act.	5.388	57.90	
	Moderate physical act.	3.831	41.17	1.16

	High physical act.	86	0.92	1.03
Living alone	No	7404	79.57	
	Yes	1901	20.43	2.06
Financial deprivation	No	4.017	43.17	
	Yes	5.288	56.83	1.02
Income level	First income group	2.677	28.77	
	Second income group	2.218	23.84	1.52
	Third income group	2.541	27.31	1.74
	Fourth income group	1.869	20.09	1.90
Housing tenure	Homeowner	7.862	84.49	
	Tenant	790	8.49	1.05
	Other	653	7.02	1.04
Happiness level	Low (1)	784	8.43	
	Medium (2)	2707	29.09	
	High (3)	5814	62.48	
Overall satisfaction with life	No	936	10.06	
	Yes	8369	89.94	

Methodology

This study addresses the factors affecting life satisfaction and happiness levels, the two fundamental indicators of subjective well-being, for individuals aged 65 and over in Türkiye. Life satisfaction and happiness are measured through individuals' subjective assessments of their levels of satisfaction or happiness. Individuals are generally expected to assess their life satisfaction or happiness levels through a single-item measure with responses indicating an ordinal ranking. In the Türkiye Older Persons Profile Survey used in the study, the happiness variable provides an assessment with ordered alternative responses. Life satisfaction, however, is assessed within the geriatric depression scale through two response options, namely whether or not the individual is satisfied with life as a whole. Taking into account the categorical structure of the dependent variables included in the model and the responses indicating binary and ordered alternatives, binary choice models were used to test the determinants of life satisfaction, and ordered choice models were used to test the determinants of the level of happiness.

Binary choice models stand out as useful models in cases where the dependent variable has two alternative responses. These models, in which the choices of decision units between two alternatives are explained through a set of independent variables, are formulated on the basis of a latent utility index that determines the choices of decision units relative to a threshold value. This approach defines a continuous variable that influences individuals' choices and is a function of the independent variables but is not observable. The position of this variable relative to a given threshold value determines the decision unit's choice among the alternatives. This pattern can be shown as follows, where y_i denotes the decision unit's choice among the alternatives and I_i^* denotes the latent index value for the relevant decision unit:

$$I_i^* = x_i'\beta + \varepsilon_i \quad ve \quad y_i = \begin{cases} 1, & if \quad I_i^* > 0 \\ 0, & if \quad I_i^* \le 0 \end{cases} \tag{1}$$

In the model expressed for the latent utility index, the distribution of the error term ε_i determines which binary choice model is to be preferred. Under the assumption that the error term is normally distributed, and with Φ, representing the cumulative standard normal distribution function, the probit model is expressed as

$$p\left(y = 1 \middle| x_i\right) = p\left(I_i^* > 0 \middle| x_i\right) = \Phi\left(x_i'\beta\right) \tag{2}$$

The binary logit model is preferred when the error term follows a logistic distribution. Under this assumption, the binary logit model can be written as

$$p\left(y=1|x_i\right)=p\left(I_i^*>0|x_i\right)=\Lambda\left(x_i'\beta\right)$$
$$\Lambda\left(x_i'\beta\right)=\frac{1}{1+\exp\left(-x_i'\beta\right)} \tag{3}$$

Here, Λ denotes the logistic cumulative distribution function, μ the location parameter and s the scale parameter (Greene, 2018, pp. 731-733; Wooldridge, 2020, pp. 731-733). As a requirement of the two-response structure of the life satisfaction variable, the determinants of life satisfaction were analyzed in the study with binary choice models. In order to assess both alternatives regarding the distribution of the error term and to allow the consistency of the findings across models to be discussed, both the binary logit and the binary probit alternatives were estimated.

Ordered choice models are preferred in cases where the dependent variable consists of more than two ordered alternative responses. Ordered choice models are models in which a latent utility index that varies continuously enters as the dependent variable through a censoring and categorization procedure that indicates an ordinal ranking. The responses obtained from the decision unit, that is, the observable categorical outcomes, are assumed to be the result of the latent utility index falling between particular threshold values. Where I_i^*, is the latent utility index defined in Equation 1, the relationship between the ordered alternative values of the dependent variable and the latent utility index can be defined as follows for a dependent variable with three ordered categories (in the study the level of happiness is assessed with three ordered categories).

$$y_i=\begin{cases}1, & if \quad -\infty<I_i^*\le\mu_1\\ 2, & if \quad \mu_1<I_i^*\le\mu_2\\ 3, & if \quad \mu_2<I_i^*\le+\infty\end{cases} \tag{4}$$

The latent utility index is thereby divided into ordered categories by particular threshold values. Ordered choice models transform the latent utility index, which is a linear function of the independent variables, into non-linear category probabilities by means of the threshold values and the cumulative distribution function (Greene & Hensher, 2010, pp. 1-2). This cumulative distribution function is determined by the assumption made about the distribution of the error term in the linear model specified for the latent utility index. When the error term follows a standard normal distribution, the probabilities of choosing among the ordered alternatives are examined with the aid of the ordered probit model; when the errors follow a logistic distribution, the ordered logit model is preferred instead of the ordered probit. In this study, since robustness checks were to be carried out with the alternative stereotype logit and generalized ordered logit models, which relax the proportional odds assumption, in testing the factors affecting the happiness levels of individuals aged 65 and over, the analyses were conducted on the basis of the logit model under the assumption that the errors follow a logistic distribution. In the ordered model, the probabilities for the categories can be written as

$$p\left(y=1|x_i\right)=\Lambda\left(\mu_1-x_i'\beta\right)$$
$$p\left(y=2|x_i\right)=\Lambda\left(\mu_2-x_i'\beta\right)-\Lambda\left(\mu_1-x_i'\beta\right) \tag{5}$$
$$p\left(y=3|x_i\right)=1-\Lambda\left(\mu_2-x_i'\beta\right)$$

The general form of the equation expressed above for the category probabilities can be shown as follows, where J, is the number of categories and j the threshold index. (Kiren Gürler, 2021, pp. 108-109; Greene & Hensher, 2010, pp. 128-130).

$$p\left(y_i \le j|x\right) = \Lambda\left(\mu_j - x_i'\beta\right),\ \ j = 1,...,J-1 \tag{6}$$

The ordered logit model, which is also referred to as the proportional odds model, assumes equal slope parameters across the logit equations for the different threshold values. This assumption is generally known as the parallel lines assumption for ordered probit and logit models. The coefficient vector β is accepted as being equal for all thresholds. The form of the standard ordered logit model written by means of the cumulative logit equation, with the parallel lines assumption $(\beta_1 = \beta_2 = ... = \beta_{J-1})$,

$$\ln\left(\frac{p\left(y_i \le j|x_i\right)}{p\left(y_i > j|x_i\right)}\right) = \mu_j - x_i'\beta$$

or (7)

$$\ln\left(\frac{p\left(y_i > j|x_i\right)}{p\left(y_i \le j|x_i\right)}\right) = \alpha_j + x_i'\beta,\quad j = 1,2,...,J-1$$

can be written as (Long & Freese, 2014, pp. 327-328; Agresti, 2019, pp. 167-169). However, the parallel lines assumption may not always hold. In that case, it can be stated that inferences drawn on the assumption that the estimated coefficients are the same for all threshold values may be misleading. One of the alternative models that can be used when the parallel lines assumption does not hold is the generalized ordered logit model. This model relaxes the assumption that the coefficients do not vary across thresholds, and in the generalized ordered logit model the coefficients are allowed to vary $(\beta_1 \ne \beta_2 \ne ... \ne \beta_{J-1})$. Thus, with $g(x_i'\beta) = p(y_i > j|x_i)$ and α_i, and with the constant of the cumulative logit equation denoted by $(\alpha_i = -\mu_i)$, the probabilities for the three ordered categories of the dependent variable are obtained as

$$\begin{aligned} p\left(y = 1|x_i\right) &= 1 - \Lambda\left(\alpha_1 + x_i'\beta_1\right) \\ p\left(y = 2|x_i\right) &= \Lambda\left(\alpha_1 + x_i'\beta_1\right) - \Lambda\left(\alpha_2 + x_i'\beta_2\right) \\ p\left(y = 3|x_i\right) &= \Lambda\left(\alpha_2 + x_i'\beta_2\right) \end{aligned} \tag{8}$$

(Williams, 2006; Williams, 2016).

Another of the alternative models that relax the parallel lines assumption is the stereotype logit. This model stands out as a more suitable alternative than the ordered logit model for modeling situations in which subjective rankings are reported and the rankings cannot be clearly separated from one another. Unlike the ordered and generalized ordered logit models, the stereotype logit is based on the odds of each category relative to the reference category rather than on cumulative probabilities, and it can be written by means of the logit equation as follows.

$$\ln\left(\frac{p\left(y_i = j|x_i\right)}{p\left(y_i = 1|x_i\right)}\right) = \beta_{0j} + \varphi_j x_i'\beta,\qquad j = 2,...,J \tag{9}$$

Here, β_{0j} denotes the category-specific constant term. φ_j represents the scale parameter of the category, estimated in the model, which indicates the position of category j relative to the reference category. The stereotype logit model makes its probability assessments relative to the reference category. The ordered structure of the model is represented by the constraint $\varphi_1 = 0 \le \varphi_2 \le ... \le \varphi_J = 1$ (Agresti, 2010, p. 106; Ahn et al., 2009; Anderson, 1984).

Accordingly, in testing the happiness levels of individuals aged 65 and over, and in view of the parallel lines assumption of the standard ordered logit model, the study includes the generalized ordered

logit model, which allows the parameters to vary across threshold values, and the stereotype logit model, which is useful for situations such as happiness in which the distinction between the categories of subjective rankings may not be clear-cut.

Findings

The estimation results obtained from the binary logit and probit models in which the determinants of the life satisfaction of older individuals are tested are presented in Table 2. First, it can be stated that the findings obtained from the binary logit and probit models are largely consistent. Accordingly, age, the number of people who could provide support, exposure to violence, the ability to go out independently and financial deprivation are the variables whose effects on the individual reporting overall satisfaction with life are found to be statistically significant at the 5% level in both models. Gender is a variable whose effect on satisfaction is found to be significant at the 10% level, again in both models. The findings regarding the signs of the coefficients of the variables are also consistent across the two models. Accordingly, age, having been exposed to violence and experiencing financial deprivation are the variables whose effects on the probability of the individual reporting overall satisfaction with life are reported as negative. The number of people who could provide support and the individual being able to go out independently are variables whose effects on the probability of being satisfied with life are positive.

The findings obtained from the binary logit and probit models are also similar in terms of the signs and magnitudes of the marginal effects. Accordingly, a one-unit increase in the age variable reduces the probability of the individual reporting satisfaction with life by 0.1 percentage points. A one-unit increase in the number of people who could provide support raises the probability of reporting satisfaction by 1.3 and 1.4 percentage points according to the logit and probit models respectively. According to the logit and probit findings, the probability that individuals aged 65 and over who have been exposed to violence report being satisfied with their lives falls by approximately 11 percentage points. Experiencing financial deprivation reduces the probability of reporting satisfaction by 2.5 percentage points, while being able to go out independently increases the probability of reporting satisfaction by 12 and 12.5 percentage points according to the logit and probit models respectively.

Table 2. Determinants of Life Satisfaction among Individuals Aged 65 and Over: Binary Logit-Probit Model Results

	Logit				Probit			
Variable	**Coefficient**	**Std. error**	**Prob.**	**dy/dx**	**Coefficient**	**Std. error**	**Prob.**	**dy/dx**
Age	-0.015	0.007	0.038	-0.001	-0.007	0.004	0.047	-0.001
Number of children	0.036	0.023	0.113	0.003	0.017	0.012	0.148	0.003
Number of people who could provide support	0.166	0.019	0.000	0.014	0.080	0.010	0.000	0.013
Gender (ref: Male)								
Female	-0.176	0.097	0.069	-0.015	-0.086	0.050	0.087	-0.014
Educational attainment (ref: No formal education)								
Primary education	0.137	0.109	0.210	0.012	0.070	0.057	0.223	0.012
Lower secondary education	-0.116	0.188	0.538	-0.011	-0.057	0.099	0.565	-0.010
High school	0.156	0.183	0.394	0.013	0.088	0.094	0.347	0.014
Bachelor's-Associate	0.033	0.197	0.869	0.003	0.012	0.102	0.908	0.002
Master's-Doctorate	0.671	0.528	0.204	0.047	0.358	0.254	0.158	0.050
Marital status (ref: Married)								
Never married or divorced	0.036	0.227	0.874	0.003	0.004	0.117	0.975	0.001
Widowed	0.044	0.126	0.726	0.004	0.014	0.066	0.828	0.002
Chronic illness (ref: No)								
Yes	0.169	0.103	0.100	0.015	0.083	0.053	0.118	0.014
Disability status (ref: No)								
Yes	0.111	0.172	0.517	0.009	0.067	0.088	0.445	0.011
Having a child with a disability (ref: No)								
Yes	0.047	0.256	0.854	0.004	0.027	0.130	0.838	0.004
Social security coverage (ref: No)								
Yes	-0.017	0.150	0.911	-0.001	-0.014	0.077	0.851	-0.002

Exposure to any form of violence (ref: No)								
Yes	-0.935	0.188	0.000	-0.109	-0.513	0.106	0.000	-0.110
Receipt of social assistance (ref: No)								
Yes	-0.043	0.187	0.818	-0.004	-0.018	0.096	0.855	-0.003
Ability to go out independently (ref: No)								
Yes	1.056	0.111	0.000	0.122	0.582	0.063	0.000	0.125
Volunteering activities (ref: No)								
Yes	0.148	0.269	0.581	0.012	0.089	0.132	0.498	0.014
NGO membership (ref. No)								
Yes	0.281	0.320	0.378	0.022	0.134	0.155	0.387	0.020
Employment status (ref: No)								
Yes	-0.141	0.141	0.317	-0.013	-0.080	0.073	0.269	-0.014
Physical activity level (ref: Low physical act.)								
Moderate physical act.	-0.013	0.093	0.892	-0.001	-0.004	0.047	0.931	-0.001
High physical act.	0.934	0.586	0.111	0.057	0.430	0.274	0.116	0.054
Living alone (ref: No)								
Yes	-0.010	0.141	0.945	-0.001	-0.005	0.074	0.942	-0.001
Financial deprivation (ref: No)								
Yes	-0.294	0.086	0.001	-0.025	-0.155	0.044	0.000	-0.025
Income level (ref: First income group)								
Second income group	-0.063	0.123	0.606	-0.005	-0.041	0.063	0.517	-0.007
Third income group	-0.137	0.126	0.280	-0.012	-0.068	0.065	0.293	-0.011
Fourth income group	-0.067	0.150	0.653	-0.006	-0.036	0.076	0.634	-0.006
Housing tenure (ref: Homeowner)								
Tenant	-0.0003	0.147	0.998	-0.0002	-0.012	0.076	0.872	-0.002
Other	-0.287	0.158	0.069	-0.027	-0.149	0.083	0.074	-0.026
Number of observations		9305				9305		
Number of clusters		7370				7370		
Wald χ^2		247.920				229.480		
Prob > Wald χ^2		0.000				0.000		
Log pseudolikelihood		-14081.389				-14089.824		
Pseudo R^2		0.064				0.064		

The happiness levels of individuals aged 65 and over, another dimension of their subjective well-being, are assessed in the Türkiye Older Persons Profile Survey with a single-item measure having ordered alternative responses. The determinants of the happiness levels reported by individuals were tested with the aid of ordered logit, stereotype logit and generalized ordered logit models. The estimation results obtained for these models are presented in Table 3. According to the ordered logit estimation results, the number of people who could provide support, having a postgraduate level of education, having a high level of physical activity and the ability to go out independently are the variables whose effects on the level of happiness reported by the individual are positive and statistically significant at the 5% level. The effects of exposure to violence, financial deprivation, being in the third income group and being a tenant in the dwelling occupied on the level of happiness are negative and statistically significant at the 5% level. The findings obtained from the stereotype logit model are largely similar to those of the ordered logit model. With respect to the variables reported as significant for the ordered logit model, the findings differ only in that high physical activity and being in the third income group, which are significant at the 5% level in the ordered logit model alone, are significant at the 10% level in the stereotype logit model. It should be emphasized here that the coefficients of the stereotype logit model represent effects scaled by the category scores. Direct interpretation of the coefficient sign as a negative or positive effect on the probability is possible, for the stereotype model, owing to the ordered and non-negative structure of the φ_j values.

The findings obtained from the generalized ordered logit model present the comparison of the medium and high happiness levels with the low happiness level, and the comparison of the high happiness level with the low and medium happiness levels. Accordingly, at the 5% significance level at which the assessments are made, the number of people who could provide support and the ability to go out independently, whose coefficients are calculated as positive, can be said to raise the level of happiness at both thresholds. By contrast, the effect of exposure to violence, financial deprivation and being a tenant in the dwelling occupied on the happiness levels of individuals aged 65 and over is found to be negative and statistically significant at both thresholds. The coefficient for having a master's or doctoral level of education is found to be positive and significant for the second threshold. Accordingly,

the probability that individuals in the sample with a master's or doctoral degree fall into the high happiness level increases, relative to their probability of falling into the low and medium happiness levels, compared with individuals who have received no formal education, the reference category. The NGO membership variable, which was included in the model in the expectation that it would reflect individuals' participation in social life, is reported as negative and statistically significant for the first threshold. This does not accord with the researcher's expectations. Another finding that does not accord with expectations is the coefficient reported as positive for disability status at the first threshold. Accordingly, compared with individuals without a disability, individuals aged 65 and over with a disability have a higher probability of falling into the medium or high happiness level as against the low happiness level.

Table 3. Estimation Results of the Ordered, Stereotype and Generalized Logit Models

	Ordered logit			**Stereotype logit**			**Generalized logit**					
							1			**2**		
Variable	Coefficient	Std. error	Prob.	Coefficient	Std. error	Prob.	Coefficient	Std. error	Prob.	Coefficient	Std. error	Prob.
Age	-0.003	0.005	0.553	-0.003	0.007	0.606	0.001	0.008	0.937	-0.003	0.005	0.491
Number of children	0.012	0.014	0.385	0.013	0.020	0.518	-0.016	0.023	0.505	0.016	0.014	0.234
Number of people who could provide support	0.072	0.009	0.000	0.107	0.015	0.000	0.084	0.019	0.000	0.071	0.009	0.000
Gender (ref: Male)												
Female	0.038	0.059	0.515	0.065	0.086	0.454	0.079	0.104	0.449	0.030	0.060	0.620
Educational attainment (ref: No formal education)												
Primary education	0.105	0.068	0.119	0.133	0.099	0.178	0.028	0.116	0.807	0.120	0.069	0.084
Lower secondary education	0.107	0.120	0.369	0.162	0.175	0.355	0.218	0.219	0.319	0.086	0.125	0.492
High school	0.198	0.112	0.077	0.266	0.163	0.103	0.117	0.198	0.553	0.214	0.115	0.062
Bachelor's-Associate	0.186	0.119	0.118	0.252	0.174	0.148	0.162	0.215	0.451	0.195	0.123	0.114
Master's-Doctorate	0.732	0.318	0.021	1.088	0.481	0.024	0.783	0.720	0.276	0.742	0.324	0.022
Marital status (ref: Married)												
Never married or divorced	0.069	0.141	0.625	0.082	0.208	0.692	0.092	0.246	0.709	0.071	0.145	0.624
Widowed	0.110	0.081	0.173	0.139	0.119	0.242	0.004	0.134	0.978	0.125	0.083	0.132
Chronic illness (ref: No)												
Yes	-0.032	0.062	0.611	-0.050	0.092	0.584	-0.144	0.114	0.209	-0.013	0.064	0.842
Disability status (ref: No)												
Yes	0.177	0.097	0.068	0.252	0.149	0.090	0.416	0.188	0.027	0.144	0.099	0.147
Having a child with a disability (ref: No)												
Yes	0.241	0.155	0.120	0.355	0.231	0.125	0.236	0.286	0.410	0.239	0.156	0.126
Social security coverage (ref: No)												
Yes	0.169	0.089	0.057	0.239	0.128	0.062	0.178	0.145	0.219	0.158	0.091	0.083
Exposure to any form of violence (ref: No)												
Yes	-0.532	0.149	0.000	-0.762	0.212	0.000	-0.762	0.203	0.000	-0.457	0.151	0.002
Receipt of social assistance (ref: No)												
Yes	0.182	0.112	0.104	0.263	0.164	0.109	0.170	0.188	0.365	0.178	0.114	0.118
Ability to go out independently (ref: No)												
Yes	0.643	0.090	0.000	0.935	0.136	0.000	0.914	0.125	0.000	0.566	0.090	0.000
Volunteering activities (ref: No)												
Yes	0.069	0.140	0.622	0.102	0.205	0.618	0.160	0.253	0.527	0.060	0.143	0.675
NGO membership (ref. No)												
Yes	-0.306	0.169	0.070	-0.472	0.243	0.052	-0.658	0.238	0.006	-0.237	0.168	0.158
Employment status (ref: No)												
Yes	-0.005	0.080	0.948	0.025	0.118	0.834	0.188	0.152	0.217	-0.035	0.084	0.681
Physical activity level (ref: Low physical act.)												
Moderate physical act.	-0.036	0.056	0.511	-0.059	0.081	0.463	0.014	0.099	0.888	-0.045	0.057	0.428
High physical act.	0.561	0.285	0.049	0.833	0.435	0.056	0.729	0.617	0.237	0.549	0.291	0.059
Living alone (ref: No)												

Yes	0.0003	0.090	0.997	0.012	0.131	0.929	-0.003	0.149	0.987	0.004	0.092	0.968
Financial deprivation (ref: No)												
Yes	-0.902	0.054	0.000	-1.318	0.097	0.000	-0.965	0.106	0.000	-0.890	0.054	0.000
Income level (ref: First income group)												
Second income group	-0.051	0.075	0.496	-0.052	0.110	0.635	-0.012	0.135	0.932	-0.054	0.076	0.474
Third income group	-0.152	0.075	0.043	-0.209	0.111	0.059	-0.181	0.133	0.171	-0.144	0.076	0.060
Fourth income group	-0.128	0.088	0.145	-0.166	0.129	0.198	-0.081	0.160	0.611	-0.133	0.090	0.138
Housing tenure (ref: Homeowner)												
Tenant	-0.249	0.092	0.007	-0.367	0.135	0.006	-0.352	0.148	0.018	-0.227	0.094	0.016
Other	-0.064	0.105	0.544	-0.095	0.153	0.535	-0.199	0.172	0.248	-0.046	0.106	0.660
Cut point 1	-1.959	0.173										
Cut point 2	0.007	0.170										
φ_1 (fixed)				1 (fixed)								
φ_2				0.571	0.048	0.000						
φ_3 (base category)				0 (base)								
θ_1				-1.373	0.249	0.000						
θ_2				-0.330	0.143	0.021						
θ_3				0 (base)								
Number of observations	9305			9305				9305				
Number of clusters	7370			7370				7370				
Wald χ^2	430.310			230.290				477.730				
Prob > Wald χ^2	0.000			0.000				0.000				
Pseudo R^2	0.044			0.043				0.046				

Note: In the presentation of the generalized ordered logit results, 1 gives the comparison of the medium and high happiness levels with the low happiness level, while 2 gives the comparison of the high happiness level with the low and medium happiness levels. The stereotype logit model takes the highest happiness category as the reference. Log pseudolikelihood values are not reported because, in the commands used in estimating the generalized ordered logit model, the sample weights may be reflected in the log pseudolikelihood value differently from the ordered and stereotype logit models.

The marginal effects for the ordered choice models estimated in order to test the determinants of the happiness levels of individuals aged 65 and over are presented in Table 4. The findings obtained from the different models can be said to coincide in terms of marginal effect values as well. According to the findings obtained, an increase in the number of people who could provide support reduces the probability of the individual reporting low and medium happiness levels by approximately 0.5 and 1 percentage points respectively, while raising the probability of reporting a high happiness level by 1.5 percentage points. The marginal effects obtained from the three alternative models show that the individual being able to go out independently reduces the probabilities of reporting low and medium happiness levels and raises the probability of reporting a high happiness level. Accordingly, physical independence and participation in daily life can be said to be influential on the happiness levels of individuals aged 65 and over. Experiencing financial deprivation, that is, the individual's income situation impeding daily activities, raises the probability of individuals reporting low and medium happiness levels while reducing the probability of reporting high happiness. Accordingly, the individual experiencing financial deprivation reduces the probability of reporting a high happiness level by 19.7 percentage points according to the ordered logit model, by 18.9 percentage points according to the stereotype logit model and by 19.5 percentage points according to the generalized ordered logit model. Another variable whose effect on the happiness levels of older individuals is confirmed by the alternative models is exposure to violence. The probability that individuals exposed to violence report the lowest happiness level rises by 4.8 percentage points according to the ordered logit model, by 5.3 percentage points according to the stereotype logit model and by 7.3 percentage points according to the generalized ordered logit model. Exposure to violence reduces the probability of reporting the highest happiness level by 12, 11.6 and 10.3 percentage points according to the ordered, stereotype and generalized ordered logit models respectively. This finding shows that the individual having been exposed to any form of violence (physical, sexual, economic or psychological) by family members or by other people in his or her surroundings has a strong adverse effect on the individual's level of happiness.

Table 4. Marginal Effects of the Ordered, Stereotype and Generalized Logit Models

	Ordered logit			Stereotype logit			Generalized logit		
Variable	**1**	**2**	**3**	**1**	**2**	**3**	**1**	**2**	**3**
Age	0.000	0.000	-0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	-0.001
Number of children	-0.001	-0.002	0.003	-0.001	-0.001	0.002	0.001	-0.005[c]	0.004
Number of people who could provide support	-0.005[a]	-0.010[a]	0.016[a]	-0.006[a]	-0.009[a]	0.015[a]	-0.006[a]	-0.009[a]	0.015[a]
Gender (ref: Male)									
Female	-0.003	-0.005	0.008	-0.004	-0.006	0.009	-0.006	-0.001	0.006
Educational attainment (ref: No formal education)									
Primary education	-0.008	-0.015	0.023	-0.008	-0.011	0.019	-0.002	-0.024[c]	0.026[c]
Lower secondary education	-0.008	-0.015	0.023	-0.010	-0.014	0.024	-0.015	-0.004	0.019
High school	-0.015[c]	-0.028[c]	0.043[c]	-0.015[c]	-0.023	0.038	-0.009	-0.038	0.046[c]
Bachelor's-Associate	-0.014	-0.027	0.040	-0.015	-0.022	0.036	-0.012	-0.031	0.042
Master's-Doctorate	-0.044[a]	-0.103[b]	0.147[a]	-0.050[a]	-0.092[b]	0.142[a]	-0.044	-0.105[c]	0.149[a]
Marital status (ref: Married)									
Never married or divorced	-0.005	-0.010	0.015	-0.005	-0.007	0.012	-0.007	-0.009	0.016
Widowed	-0.008	-0.016	0.024	-0.008	-0.012	0.020	0.000	-0.027	0.027
Chronic illness (ref: No)									
Yes	0.002	0.005	-0.007	0.003	0.004	-0.007	0.010	-0.007	-0.003
Disability status (ref: No)									
Yes	-0.012[c]	-0.025[c]	0.038[c]	-0.014[c]	-0.022[c]	0.036[c]	-0.026[b]	-0.004	0.031
Having a child with a disability (ref: No)									
Yes	-0.016[c]	-0.034	0.051	-0.019[c]	-0.031	0.049	-0.016	-0.035	0.051
Social security coverage (ref: No)									
Yes	-0.013[c]	-0.024[c]	0.037[c]	-0.015[c]	-0.021[c]	0.035[c]	-0.014	-0.021	0.035[c]
Exposure to any form of violence (ref: No)									
Yes	0.048[a]	0.072[a]	-0.120[a]	0.053[a]	0.063[a]	-0.116[a]	0.073[a]	0.030	-0.103[a]
Receipt of social assistance (ref: No)									
Yes	-0.013[c]	-0.026	0.039[c]	-0.014[c]	-0.023	0.037	-0.012	-0.026	0.038
Ability to go out independently (ref: No)									
Yes	-0.059[a]	-0.087[a]	0.146[a]	-0.066[a]	-0.077[a]	0.143[a]	-0.089[a]	-0.040[b]	0.128[a]
Volunteering activities (ref: No)									
Yes	-0.005	-0.010	0.015	-0.006	-0.009	0.015	-0.011	-0.002	0.013
NGO membership (ref. No)									
Yes	0.026	0.043[c]	-0.068[c]	0.031[c]	0.040[b]	-0.071[c]	0.061[b]	-0.008	-0.053
Employment status (ref: No)									
Yes	0.000	0.001	-0.001	-0.001	-0.002	0.004	-0.013	0.021	-0.008
Physical activity level (ref: Low physical act.)									
Moderate physical act.	0.003	0.005	-0.008	0.003	0.005	-0.009	-0.001	0.011	-0.010
High physical act.	-0.033[b]	-0.079[b]	0.112[b]	-0.038[b]	-0.071[b]	0.109[b]	-0.041	-0.069	0.110[b]
Living alone (ref: No)									
Yes	0.000	0.000	0.000	-0.001	-0.001	0.002	0.000	-0.001	0.001
Financial deprivation (ref: No)									
Yes	0.062[a]	0.135[a]	-0.197[a]	0.071[a]	0.119[a]	-0.189[a]	0.065[a]	0.130[a]	-0.195[a]
Income level (ref: First income group)									
Second income group	0.004	0.007	-0.011	0.003	0.005	-0.007	0.001	0.011	-0.012
Third income group	0.011[b]	0.022[b]	-0.033[b]	0.012[c]	0.018[c]	-0.030[c]	0.014	0.018	-0.031[c]
Fourth income group	0.009	0.018	-0.028	0.010	0.014	-0.024	0.006	0.023	-0.029
Housing tenure (ref: Homeowner)									
Tenant	0.020[b]	0.035[a]	-0.055[a]	0.023[b]	0.031[a]	-0.054[a]	0.028[b]	0.022	-0.050[b]
Other	0.005	0.009	-0.014	0.006	0.008	-0.014	0.015	-0.005	-0.010

Note: [a], [b] and [c] denote the 1%, 5% and 10% significance levels respectively. 1, 2 and 3 denote low, medium and high happiness levels respectively.

The significance statistics obtained for the binary choice models and the ordered models show that both the binary logit and probit models estimated for the determinants of life satisfaction and the ordered logit, stereotype logit and generalized ordered logit models estimated in order to test the determinants of happiness are statistically significant (Wald χ^2 p-value < 0.01 for all models). The Pseudo R^2 values presented in the tables compare the models to which they belong, in terms of log-likelihood, with the null model consisting only of the constant term. The Pseudo R^2 values obtained for the binary and ordered models estimated in the study are seen to lie in the range 0.04 to 0.07. This

result can be regarded as normal given the subjective nature of the satisfaction and happiness variables that are the dependent variables of the models and given the existing literature (Lakshmanasamy, 2022; Yıldız et al., 2021; Amirzai & Sönmez, 2022; Peiro, 2006; Dumludağ, 2013). This can be justified by the difficulty of explaining satisfaction or happiness at the individual level (Hayo, 2007).

Discussion

For the determinants of the life satisfaction of individuals aged 65 and over, the binary logit and probit estimation results show that the effects of the variables age, number of people who could provide support, exposure to violence, ability to go out independently and financial deprivation on the probability of the individual reporting overall satisfaction with life are statistically significant. While the effects of age, having been exposed to violence and experiencing financial deprivation on this probability are negative, the effect of the variables number of people who could provide support and the individual being able to go out independently is positive. These findings support the findings of Dumludağ (2013), who confirms the relationship of income and health status with life satisfaction, and of Selim (2008), who emphasizes the adverse effect of age on satisfaction. For variables such as education and household income, whose effects on life satisfaction would be expected, no significant effects on the probability of individuals reporting overall satisfaction with their lives were detected. On the other hand, the effect on satisfaction of the financial deprivation variable, which represents the situation in which the individual's income level impedes daily activities, is negative and statistically significant. This allows the inference that, for individuals aged 65 and over, the satisfaction-income relationship is related to whether economic inadequacy is reflected in daily life rather than to absolute income. It can therefore be stated that welfare assessments for older individuals cannot adequately be made on the basis of absolute income alone. The effects on the probability of the individual reporting overall satisfaction with life of variables such as taking part in volunteering activities and NGO membership, which were included in the model to represent participation in social life, are seen not to be statistically significant. Assessed together with the other findings, this allows the inference that life satisfaction among individuals aged 65 and over is related to factors that directly determine the individual's daily quality of life rather than to formal channels of social participation.

The findings obtained from the ordered model alternatives estimated for the level of happiness, another dimension of subjective well-being, show that the effects of the variables number of people who could provide support, having a postgraduate level of education, ability to go out independently, exposure to violence, financial deprivation and the tenure status of the dwelling occupied on the level of happiness reported by the individual are statistically significant. Financial deprivation was found to reduce the probability of the individual reporting a higher level of happiness. The effect of income level on the level of happiness is statistically significant only for the third income group in the ordered logit model. This shows that there is insufficient evidence to report the existence of an effect of absolute income level on the level of happiness. The findings obtained from the estimated models for the effect of financial deprivation and income level on the happiness levels of older individuals support the findings of studies such as Tsui (2014), Caner (2016), Uğur (2021) and Kamilçelebi and Burger (2025), which emphasize that happiness cannot be explained by absolute income alone and that relative and comparative incomes are important. Being a tenant in the dwelling occupied was found to reduce the probability of reporting a higher level of happiness. This underlines the importance of housing security in old age. It can also be stated that this effect may operate through the channels of the rent burden and insecurity about the future. The findings show that having a postgraduate level of education raises the probability of reporting a higher level of happiness. For the highest education category assessed in the study, this supports the findings on the relationship between education and the level of happiness put forward by studies such as Lakshmanasamy (2022) and Şengül and Karakuzu (2022).

The signs of the coefficients for NGO membership and disability status are generally consistent across the alternative models. Their statistical significance, however, differs according to the model and the threshold level. The generalized ordered logit findings report the effects of NGO membership and

disability status on happiness as statistically significant for the first threshold level. The finding that the effects of NGO membership on happiness are negative and those of disability status positive at the first threshold does not accord with expectations. The fact that these findings are not confirmed by the ordered and stereotype logit models indicates that the effects may be sensitive to the model and the threshold level. It is also considered that these findings may have been influenced by the relatively limited share of NGO members and of people with a disability among the individuals aged 65 and over included in the sample. Caution is therefore required in interpreting the results obtained for these variables, and the structure of the sample should be taken into account.

Conclusion

This study aims to explain the life satisfaction and happiness levels of older individuals, whose share within the population is increasing in the process of demographic transformation, within the framework of demographic and socioeconomic variables and variables relating to participation in social life. The microdata set of the TURKSTAT Türkiye Older Persons Profile Survey is used in the study. Given the structure of that dataset, the determinants of the life satisfaction of individuals aged 65 and over were analyzed with binary logit and probit models, and the determinants of their happiness levels with the aid of ordered, stereotype and generalized ordered logit models.

The findings obtained from the alternative models estimated for life satisfaction and the level of happiness are largely similar. It can therefore be stated that the main findings reported are not sensitive to model choice and that consistent inferences have been drawn regarding the determinants of the satisfaction and happiness levels of individuals aged 65 and over. The findings obtained from the binary logit and probit models indicate that there are statistically significant relationships between the variables age, number of people who could provide support, exposure to violence, ability to go out independently and financial deprivation and the life satisfaction of older individuals. The variables whose effect on the happiness levels of the individuals included in the sample is confirmed by the ordered model alternatives are the following: the number of people who could provide support, having a postgraduate level of education, the ability to go out independently, exposure to violence, financial deprivation and the tenure status of the dwelling occupied. Sufficient evidence for the effects of household income on happiness and satisfaction could not be obtained from the alternative models. Negative and statistically significant relationships were identified between financial deprivation, which denotes the individual's financial difficulties impeding the plans he or she has for life, and both life satisfaction and the level of happiness. The nature of the household income and financial deprivation variables and the findings obtained allow the inference that welfare assessments for older individuals cannot adequately be made on the basis of absolute income alone. The effect of the variables exposure to violence and being a tenant in the dwelling occupied on the happiness levels of individuals aged 65 and over is negative. It can be stated that the experience of violence, by damaging the physical and psychological security of older individuals, may reduce their probability of being satisfied with life and of reporting a higher level of happiness. The findings on the tenure status of the dwelling indicate that the rent burden and housing security in old age may be related to individuals' happiness levels. The effects of being able to go out without assistance and of the number of people who could provide support on both indicators of subjective well-being are positive. These findings indicate that the life satisfaction and happiness levels of older individuals are closely related to their having a social environment from which they can receive support and to their being able to carry on their daily lives independently.

Recommendations

The findings of the study offer some implications for social policies aimed at raising the welfare level of older individuals, whose share within the population is increasing rapidly. Accordingly, the establishment of monitoring mechanisms to protect older individuals against all forms of violence (physical, sexual, economic and psychological) is recommended. It can be stated that social assistance and income support directed at older individuals whose income deprivation is severe enough to impede

their daily activities may contribute to an increase in welfare among older people. Furthermore, providing housing security for older individuals or easing the rent burden are social policies that would be expected to have favorable effects on the level of welfare. In this context, expanding social housing schemes with state-owned dwellings in which individuals aged 65 and over could be accommodated free of charge can be put forward as a concrete policy proposal. Accessible transport, barrier-free public spaces and local companion services can be developed in order to support older individuals in going out without assistance.

The use of cross-sectional data in the study means that causal links cannot be established in setting out the relationships between the variables. In addition, the fact that the life satisfaction variable is presented in the dataset with two alternative responses may leave the inferences for life satisfaction limited. These points can be stated as the limitations of the study. The use of data incorporating a time dimension, a measurement method with ordered alternative responses for determining the level of life satisfaction, and the separate assessment of older individuals by different sub-age groups can be put forward as recommendations for future studies.

Declarations and Statements

1. Statement of the researchers' contribution rates: This study was prepared as a single-authored work. The idea, design, literature review, analysis, interpretation, writing and final proofreading of the study were carried out by the author.

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics statement: Since no procedures were carried out by the researcher on human or animal subjects, ethics committee approval is not required.

4. Research model: This study is a research article. The study uses the microdata set of the Turkish Statistical Institute and draws on binary and ordered discrete choice models in order to analyze the factors affecting life satisfaction and the level of happiness.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Dünya nüfusunun önümüzdeki 50-60 yıl içerisinde artmaya devam ederek zirveye ulaşması ve 21. yy sonlarına doğru ise kademeli olarak azalması beklenmektedir. Artan yaşam beklentisi ve azalan doğum hızına bağlı olarak yaş gruplarının dünya nüfusu içerisindeki payında da değişiklikler meydana gelmektedir. 2024 yılı itibarıyla dünya nüfusunun yaklaşık %10'luk kısmını 65 yaş ve üzeri nüfus oluşturmaktadır. Bu oranın 2050 yılında %16'ya ulaşması beklenir. 2070'li yıllarda 65 yaş üstü nüfusun 2.2 milyara ulaşması ve 2080 yılına gelindiğinde 65 yaş ve üzeri kişilerin sayısının 18 yaş altı nüfustan daha fazla olması beklenmektedir (United Nations, 2024). Türkiye'de de benzer bir şekilde demografik yaşlanma süreci gözlemlenmektedir. Yaşlı olarak tanımlanan 65 yaş üzeri bireylerin toplam nüfus içerisindeki payı, 2020 yılında %9,5 iken, 2025 yılında %11.1'e yükselmiştir. Bu oranın 2030 yılında %13.5, 2040 yılında %18.2, 2060 yılında %28.8, 2080 yılında %38.5 ve 2100 yılında %42.8 olacağı öngörülmektedir (TÜİK, 2026). Bu oranların artması doğum hızının azalmasının yanında yaşam beklentisindeki artışla da ilişkilendirilebilir. 2000'li yılların başlarında Türkiye'de bireyin ortalama yaşam beklentisi 72 yıl iken 2022-2024 döneminde 78.1 yıla yükselmiştir (TÜİK, 2025). Bu veriler, yaşlı bireylerin toplam nüfus içerisindeki payının arttığını ve önümüzdeki yıllarda daha da artacağını göstermektedir. Böylece demografik dönüşüm sürecinin varlığından söz edilebilir. Bunun bir sonucu olarak toplumun daha büyük bir parçası olan yaşlı bireylerin ekonomik, sosyal ve toplumsal olarak daha fazla irdelenmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkar. Zira demografik değişimler, uygulanan kalkınma politikalarında farklılaşmaları beraberinde getirecektir. Kalkınma sürecinin sağlık, eğitim ve insana yakışır yaşam gibi çok boyutlu yapısı bireylerin ve toplumun daha yüksek refah düzeyine ulaşmasını amaçlayan politikaları amaçlar. Dolayısıyla toplum içerisindeki payı artan yaşlı bireylerin refah düzeyleri ve yaşam kalitelerinin değerlendirilmesi sosyoekonomik politikalar bakımından önem kazanır.

Geleneksel olarak tercihlerin tatmin edilmesi biçiminde ifade edilebilir olan refah kavramının ölçülmesi veya değerlendirilmesinde farklı yaklaşımlar söz konusudur. Geleneksel gelir temelli refah ölçütleri, refahı gelir, fiyatlar ve piyasa tercihleri üzerinden değerlendirmektedir. Bu yaklaşımlar, ekonomik olmayan faktörlerin yani sosyal, psikolojik ve çevresel faktörlerin bireysel refah üzerindeki etkilerini göz ardı eder. Bu durum özellikle sosyal politikalar için yapılan refah değerlendirmelerinde dezavantajlar oluşturur. Buna bağlı olarak refahın ölçülmesinde yaşam memnuniyeti, mutluluk, yapabilirlikler, çevresel kalite, yaşam istikrarı gibi kavramları temel alan alternatif yaklaşımlar benimsenir (Cooper vd., 2023; Jansen vd., 2024). Yaygın biçimde tek maddeli yaşam memnuniyeti ve mutluluk ölçümleri ile temsil edilen bireysel değerlendirmelere dayalı öznel iyi oluş, tamamlayıcı bir refah ölçütü olarak sunulmaktadır (Odermatt & Stutzer, 2017; Raudenská, 2023). Mutluluk ve yaşam memnuniyeti öznel iyi oluşun farklı boyutları olarak ifade edilir. Buna göre bireyin yaşamına ilişkin öznel ve öz bildirime dayalı yargıları olarak tanımlanan öznel iyi oluşun bilişsel boyutunu yaşam memnuniyeti oluşturur. Yaşam standartlarının bireyin kişisel beklentilerini tatmin düzeyi olarak ifade edilebilir olan yaşam memnuniyeti bireylerin yaşamlarına ilişkin öznel değerlendirmeleri yoluyla ölçülür. Mutluluk ise öznel iyi oluşun duygusal boyutunu yansıtır ve sıklıkla insanların duygusal deneyimlerine ilişkin değerlendirmelerini ölçer (Raudenská, 2023; Al Nima vd., 2024). Bireylerin yaşam memnuniyetleri veya mutluluk düzeylerine ilişkin ölçümlerde çok maddeli ölçeklere ilaveten tek maddeli ölçümlerin geçerliliği de desteklenmiştir (Cheung & Lucas, 2014; Abdel-Khalek, 2006). Tek maddeli ölçümler, bireylere yöneltilen "bir bütün olarak yaşamınızdan ne kadar memnunsunuz?" veya "kendinizi ne kadar mutlu hissediyorsunuz?" biçimindeki sorulara 4, 5, 7 veya 10 puan üzerinden alınan cevaplarla ilgilenir. Elde edilen puan düşükten yükseğe doğru bireyin yaşam memnuniyeti veya mutluluk düzeyini temsil eder.

Yukarıda ifade edilenler öznel iyi oluşun alternatif bir refah ölçütü olduğunu, yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeyinin öznel iyi oluşun bileşenleri olduğunu ve temel ölçüm tekniğini özetler. Ancak sosyal ve ekonomik politikalar bakımından yalnızca yaşam memnuniyeti veya mutluluğun ölçülmesi yeterli olmaz. Memnuniyet ve mutluluk düzeylerinin belirleyenleri hakkında çıkarımlara da ihtiyaç duyulur. Ancak önceki bazı çalışmalar, memnuniyet ve mutluluk düzeyi gibi öznel değerlendirmelerin belirleyenlerinin nüfusun farklı grupları için farklılaştığını ortaya koymaktadır. (Joshanloo & Jovanovic, 2021; Hsu vd., 2016; Sulandari vd., 2025). Bu durum, farklı demografik gruplar için yapılacak değerlendirmelerin önemli olduğu ortaya koymaktadır.

Amaç

Bu çalışma, nüfus içerisindeki payı giderek artan 65 yaş ve üzeri bireylerin bir diğer ifadeyle yaşlıların yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeylerine etki eden faktörleri analiz etmeyi amaçlar. Böylece toplumda görece daha zayıf ve sosyal politikalar için önemli olan yaşlı nüfusun refah düzeyi ve belirleyenlerine ilişkin çıkarımlar hedeflenir. Böylece çalışma 65 yaş ve üzeri bireylerin yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeylerine ilişkin öznel değerlendirmelerini bir dizi sosyal ve ekonomik değişkenle açıklamaya çalışır.

Yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeyleri bağımlı değişkenlerinin yapısı değerlendirilerek çalışmada bireylerin çoklu, ikili veya sıralı alternatifler arasında kararlarını açıklamak için kullanılan kesikli tercih modelleri kullanılmıştır. Modellere dahil edilen değişkenler için veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2023 yılı Türkiye Yaşlı Profili Araştırması'ndan elde edilmiştir. Söz konusu veriler, 65 yaş ve üzeri kişiler için yaşam memnuniyetini iki alternatif cevapla ele alır. Mutluluk değişkeni ise sıralama bildiren beş alternatif yanıta sahiptir. Çalışmada yaşam memnuniyeti değişkeni ikili logit ve probit model ile modellenirken mutluluğun belirleyenlerini sınamak için, sıralı, genelleştirilmiş ve stereotip logit modeli tercih edilmiştir.

Bu çalışmada öznel iyi oluş, mutluluk ve yaşam memnuniyeti olmak üzere iki farklı boyutu ile ele alınmıştır. Bununla birlikte çalışmanın örneklemini demografik dönüşüm sürecinde önemi artan 65 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Çalışmanın öznel iyi oluşun iki farklı boyutunu birlikte ele alması ve 65 yaş ve üzeri bireyler özelinde yürütülmüş olması bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca gelir ve sağlık gibi geleneksel sosyoekonomik göstergelere ilaveten, sosyal destek, parasal yoksunluk, şiddete maruz kalma ve gündelik yaşama bağımsız katılım gibi yaşlılığa özgü göstergelerin açıklayıcı değişken olarak analize dahil edilmesiyle çalışmanın literatüre katkısının güçlendirilmesi amaçlanmıştır. 65 yaş ve üzeri bireylerin yaşam memnuniyetlerinin ve mutluluk düzeylerinin belirleyicilerinin açıklanmasında ikili ve sıralı tercih model alternatiflerinin birlikte kullanılmasının bulguların yöntemsel tutarlılığını değerlendirme imkanı sunması bakımından çalışmayı benzerlerinden farklılaştıracağı öngörülmektedir. Çalışma, takip eden bölümde yaşam memnuniyeti ve mutluluğun belirleyenleri hakkında önceki çalışma bulgularına dayalı tartışma sunar. Literatür özetini sırasıyla veri, metodoloji ve bulgular bölümleri takip etmektedir.

Literatür

Bireylerin bildirdikleri yaşam memnuniyeti veya mutluluk gibi ölçütlerle temsil edilen öznel iyi oluş bireylerin içerisinde bulundukları sosyal ve ekonomik koşullardan doğrudan etkilenmektedir. Gelir düzeyi, istihdam durumu, finansal durum, ailesel faktörler, sağlık durumu, yaşanılan çevre, sosyal ilişkiler gibi birçok faktörün yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeyi üzerine etkilerinden söz edilebilir (Dolan vd., 2008; Diener vd., 2018). Bunlara ilaveten yaş ve cinsiyet gibi bazı demografik faktörler bireylerin öznel iyi oluş değerlendirmeleri üzerine etkilere sahiptir. Aynı zamanda bu faktörler diğer faktörlerin bireylerin öznel iyi oluş düzeyleri üzerindeki etkileri için de belirleyici konumundadır (Dolan vd., 2008; Siedlecki vd., 2008). Örneğin gelir düzeyinin öznel iyi oluş üzerindeki etkisinin kadınlar ve erkekler arasında veya yaş gruplarına göre farklılaşması muhtemeldir. Böylece yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeyinin belirleyicilerinin farklı demografik gruplara göre farklılaşabileceği ifade edilebilir. Bu kısımda yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeyinin belirleyenleri üzerine önceki çalışma bulguları, nüfusun geneli için elde edilmiş bulgulardan özel demografik gruplar için elde edilmiş bulgulara doğru aşağıda özetlenmiştir. Çalışmanın amaç ve kapsamı göz önünde bulundurularak yaşam memnuniyeti ve

mutluluk düzeyinin belirleyicilerini bireyler özelinde değerlendiren çalışmalar incelenmiştir. Ayrıca bazı yöntemsel farklılıklar üzerinde de durulmuştur.

Yaşam memnuniyeti ve mutluluk değişkenlerinin refahın bir göstergesi olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda ekonomik karakteristikler ile bireylerin refah değerlendirmeleri arasındaki ilişki bulunması beklenmektedir. Önceki bazı çalışmalar gelir ve istihdam koşulları merkezinde öznel iyi oluşu incelemişlerdir. Mutluluk ve yaşam memnuniyetini öznel iyi oluşun iki ayrı alanı olarak ele alan çalışmasında Peiro (2006), 15 ülke için sosyo-ekonomik koşullar ile bireylerin mutluluğu veya memnuniyeti arasındaki ilişkileri sıralı logit model ile incelemiştir. Çalışmada sunulan bulgular gelirin memnuniyet düzeyi ile güçlü şekilde ilişkili olduğunu ancak mutlulukla ilişkisinin daha zayıf olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde istihdam durumunun mutlulukla ilişkili olmadığı, ancak memnuniyetle ilişkili olduğu ifade edilmiştir. Mutluluk ile gelir arasındaki ilişkiyi Tayvan örneği için sıralı probit model yardımıyla sınayan Tsui (2014), gelirin mutluluk düzeyini artırdığını ancak marjinal etkinin artan gelirle azaldığını ortaya koymuştur. Çalışma, bu durumu bireylerin mutluluğun yalnızca mutlak gelirle değil ortalama gelir ve beklenen gelirle ilişkili olduğu biçimindeki çıkarım ile açıklamıştır. Caner (2016), Türkiye Yaşam Memnuniyeti Anketi ve Türkiye için Dünya Değerler Anketi verileriyle yürüttüğü çalışmasında her iki veri seti ile kurulan modellerde de işsizlik ve göreceli gelirin mutluluk düzeyi üzerine etkilerini doğrular. Ayrıca söz konusu çalışma medeni durum ve cinsiyetin de mutluluk düzeyi üzerinde etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Gelir ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiye odaklanan bir diğer çalışma yine Türkiye için Dumludağ (2013) tarafından yapılmıştır. Elde edilen bulgular hane tüketiminin yaşam memnuniyeti üzerine etkisini anlamlı olarak raporlamıştır. Ayrıca söz konusu çalışma, gelir karşılaştırmalarının yaşam memnuniyeti üzerine etkisinin önemli olduğunu ortaya koyar ve eğitim, sağlık ve yaşın yaşam memnuniyeti üzerine pozitif etkilerini doğrulamaktadır. Benzer şekilde gelir karşılaştırmalarına vurgu yapan Uğur (2021) Türkiye'de bireylerin mutluluk düzeylerini açıklamada göreceli gelir konumunun mutlak gelirden daha önemli olduğunu raporlamıştır. Bu bulguları tamamlayıcı şekilde Kamilçelebi ve Burger (2025) Türkiye'de gelir karşılaştırmalarına verilen önemin öznel iyi oluşu olumsuz etkilediğini ve bireylerin adalet algılarının ve olumsuz duygu durumunun bu ilişkiye aracılık ettiğini göstermiştir.

Mutlak gelire ilaveten gelir sıralaması ve karşılaştırmalarının yaşam memnuniyeti üzerine etkilerini doğrulayan bir diğer çalışma FitzRoy ve Nolan (2022)'dır. Grün vd. (2010) çalışmalarında işsizlik ve istihdam koşullarının yaşam memnuniyeti üzerine etkilerine yoğunlaşmışlardır. Çalışma koşullarının da yaşam memnuniyetine etkilerinin değerlendirildiği çalışmada koşullu logit model sonuçları, iş kalitesinin yalnızca belirli bir ölçüde önemli olduğunu ve çoğu zaman kötü işlerde çalışanların bile işsiz kalanlardan daha yüksek memnuniyet bildirdiklerini ortaya koymaktadır. Richter vd. (2020), Doğu Almanya için boylamsal çalışmaları ile işsizliğin yaşam memnuniyeti üzerine negatif etkilerini doğrulamışlardır. Friehe ve Pfeifer (2025) ise işsizliğin yaşam memnuniyeti üzerindeki olumsuz etkisini yalnızlık üzerinden açıklamaktadır. Çalışma, işsizliğin yalnızlığa sebep olduğunu; yalnızlığın neden olduğu sosyal izolasyonun ise yaşam memnuniyet üzerine etkiler ortaya çıkardığını ortaya koymaktadır. Sosyal ilişkilerin yaşam memnuniyeti üzerine etkilerini mevcut literatürün bir derlemesi olarak sunan Dolan vd. (2008), kötü sağlık, ayrılık, işsizlik ve sosyal temas eksikliğinin öznel iyi oluş üzerinde negatif etkilerinin doğrulandığı bildirmiştir.

Önceki literatürde yaşam memnuniyeti ve mutluluk üzerine demografik faktörlerin etkisi de sıkça incelenmiştir. Lakshmanasamy (2022), Hindistan için sıralı probit modelden elde ettiği tahmin sonuçları ile mutluluğun eğitim, sağlık ve sosyal sınıf ile arttığını, yaş, gelir, istihdam, çocuk sayısı ve cinsiyetin ise mutluluk üzerinde istatistiksel bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Mutluluk ve yaşam memnuniyetinin belirleyicilerini Türkiye için sınadığı çalışmasında Ulutürk Akman (2021), cinsiyet, eğitim, yaş, algılanan refah düzeylerinin yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı etkileri olduğunu bildirmiştir. Çalışma bulguları kadınların erkeklere göre daha yüksek memnuniyet düzeyi bildirdikleri, eğitim düzeyindeki artmanın yaşam memnuniyetini artırdığını ve yaş ilerledikçe yaşamdan memnun olma oranının göreceli olarak arttığını göstermektedir. Ayrıca çalışmada eğitim değişkeninin bireylerin mutluluk düzeyleri üzerine etkisinin anlamsız olduğu; kadınların erkeklere göre daha mutlu olduğu, yaş

ilerledikçe mutluluğun azaldığı ve evli bireylerin bekarlara göre daha mutlu olduğu ortaya konulmuştur. Medeni durum ile yaşam memnuniyeti ilişkisini değerlendiren bir diğer çalışmada Botha ve Booysen (2013), Güney Afrika'da medeni durumun evli bireyler lehine yaşam memnuniyetine pozitif etkisini doğrulamışlardır. Deeming (2013), yaş, cinsiyet, etnik köken, istihdam, hane halkı bileşimi ve mülkiyet durumu gibi sosyo-demografik özelliklerin yanı sıra sağlık durumunun da öznel iyi oluş üzerinde etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Şengül ve Karakuzu (2022), Türkiye için sıralı probit modelden elde ettikleri bulgulara, eğitim, yaş, medeni durum, cinsiyet, sağlık durumu, gibi değişkenlerin mutluluk ve yaşam memnuniyeti üzerine etkilerini doğrulamışlardır. Çalışma, yaş ile mutluluk düzeyi arasında U şeklinde ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Yaş ile mutluluk düzeyi arasında U şeklinde ilişki, mutluluğun erken yaşlardan daha yüksek olduğunu yaş ilerledikçe azaldığını ve daha sonra yine yaştaki artışa bağlı olarak arttığını ifade etmektedir. Frijters ve Beatton (2012), çalışmalarında 20-60 yaş arasında U biçimindeki ilişkinin geçerli olduğunu doğrularken; modele sabit etkilerin dahil edilmesiyle U şeklindeki ilişkinin ortadan kaybolduğunu ifade etmişlerdir. Blanchflower (2021), 145 ülkeyi kapsayan araştırmasında U şeklinde ilişkiyi güçlü bir biçimde doğrulamıştır.

Türkiye için sıralı logit model ile yapılmış bir diğer çalışmada Selim (2008), yaşam memnuniyeti üzerine yaş ve işsizliğin olumsuz etkisini, gelir ve sağlık durumunun olumlu etkisini doğrular. Çalışma, erkek olma durumunun mutluluk ve yaşam memnuniyeti üzerine etkisinin negatif olduğunu ortaya koymuştur. COVID-19 pandemisi sırasında yaşlı bireylerin mutluluk düzeylerini etkileyen faktörleri sıralı logit model ile araştıran Çomaklı-Duvar vd. (2025) mutluluğun yalnızca nesnel gelir düzeyleriyle sınırlı olmadığını; öznel değerlendirmeler ve sosyal karşılaştırmalar aracılığıyla da şekillendiğini göstermektedir. Yine sıralı logit model kullanılarak Lesotho için yürütülmüş çalışmada Mantsi vd. (2025), kadınların erkeklere kıyasla hayattan daha az memnun olduklarını raporlamışlardır. Cinsiyet farklılığının öznel iyi oluş üzerindeki etkilerini değerlendiren bir diğer çalışmada Tesch-Römer vd. (2008), cinsiyete göre farklılıkların ülkeden ülkeye değiştiğini ve değişkenliğin cinsiyete özgü hedeflere yönelik kaynaklara erişimle ilgili olabileceğini ileri sürmüştür.

Yaş, mutluluk ve yaşam memnuniyetinin açıklayıcılarından birisidir. Ancak yaş değişkeni için başka bir boyut, diğer değişkenlerin mutluluk ve yaşam memnuniyeti üzerine etkileri açısından önemli oluşudur. Şöyle ki farklı yaş grupları için söz konusu açıklayıcıların farklılaşması olasıdır. Önceki bazı çalışmalar, mutluluk veya yaşam memnuniyetinin belirleyenleri belirli yaş grupları özelinde veya yaş gruplarını karşılaştırarak incelemiştir. Joshanloo ve Jovanovic (2021), yaşam memnuniyetini açıklamada bazı tahmin edici değişkenlerin yaşlı gruplarda daha etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Sulandari vd. (2025) yaşam memnuniyeti ile ilişkili olan sosyal ve psikolojik değişkenlerin yaşlı ve genç yetişkinler için farklılaştığını ortaya koyan çalışmalardandır. Cheung ve Lucas (2015), yaşam memnuniyeti ile gelir ilişkisinin yaşa göre değiştiğini, 30-50 yaş aralığında gelirin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisinin daha güçlü olduğunu ortaya koymuşlardır. FitzRoy vd. (2011), Hsieh (2011), Siedlecki vd. (2008) yaşam memnuniyeti ve mutluluk için belirleyenlerin yaş gruplarına göre farklılaştığını ortaya koyan diğer bazı çalışmalardır. Böylece özellikle belirli demografik grupları hedef alan sosyal politikaların etkinliği için gruplar özelinde yapılacak çıkarımların önemli olduğu ifade edilebilir. Çalışmanın konusunu oluşturan ve nüfus içerisindeki payı artmaya devam eden yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti ve mutluluklarını konu alan çalışmalar da mevcuttur. Türkiye için ki-kare testlerini ve logit modeli kullandıkları çalışmalarında Ergin ve Mandıracıoğlu (2015), partnerin olmaması, kadın olmak, düşük gelir düzeyi ve ekonomik kriz gibi faktörlerin yaşlıların mutluluk düzeylerini etkilediğini ortaya koymuşlardır. Papi ve Cheraghi (2021), İran için bazı parametrik testler ile yaşam memnuniyetinin belirleyenlerini sınamışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular; iş, eğitim, sosyal destek ve günlük aktivitelerin yaşlıların yaşam memnuniyeti üzerine etkilerini doğrulamıştır. Zhang vd. (2026), sağlık durumu, günlük fiziksel ve zihinsel durumu, sosyal destek ve ekonomik desteklerin yaşlılarda yaşam memnuniyeti üzerine etkilerini ortaya koymuşlardır. Türkiye için Celik vd. (2018) tarafından yapılmış çalışmada yoksulluk, düşük öz bildirimli sağlık durumu, fiziksel sağlıkta gerileme, çiğneme yeteneğinde azalma, ev işlerini yapabilme yeteneğinde azalma, depresyon ve sosyal izolasyon duygularında artış yaşlıların yaşam memnuniyetini azaltan etmenler olarak raporlanırken; evli olmak, daha yüksek eğitim seviyesine sahip olmak ve gelir getirici bir işte çalışmak yaşlı bireylerde yaşam memnuniyetini artıran faktörler olarak ortaya konulmuştur.

Bu çalışma, yaşlı bireylerin öznel iyi oluş düzeylerinin iki farklı göstergesi olan mutluluk ve yaşam memnuniyetlerini birlikte ele alması bakımından önceki çalışmalardan farklılaşmaktadır. Zira önceki birçok çalışma söz konusu olguyu yaşam memnuniyeti veya mutluluk özelinde inceler. Ayrıca gelir, yaşam koşulları ve sağlığa ilişkin değişkenlere ilaveten sosyal destek, parasal yoksunluk, şiddete maruz kalma ve gündelik yaşamı bağımsız sürdürebilme gibi yaşlılık dönemi için önem arz eden değişkenlerin modellere dahil edilmesinin mevcut literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Bunlara ilaveten çalışmada ikili logit ve probit modeller ile sıralı, stereotip ve genelleştirilmiş sıralı logit modellerin birlikte kullanılması, bulguların farklı yöntemlerden elde edilen sonuçlarla karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum çalışmanın güçlü yönlerinden birini oluşturmaktadır.

Veri

Bu çalışma, Türkiye'de 65 yaş ve üzeri bireylerin bildirdikleri mutluluk ve yaşam memnuniyeti düzeylerine etki eden demografik, sosyal ve ekonomik faktörlerin analiz edilmesini amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada 2023 yılı TÜİK Türkiye Yaşlı Profili Araştırması mikro veri seti kullanılmıştır. Söz konusu araştırma, çok aşamalı küme örneklemesi ile belirlenmiş ve içerisinde 50 yaş ve üzeri bireylerin yaşadığı 22.640 örnek haneden 50 yaş ve üzeri 29.785 kişiye ait verileri içermektedir. Araştırmanın ağırlıklandırılması; tasarım ağırlıklarının hesaplaması, cevapsızlık düzeltmeleri, bütünleştirici kalibrasyon, budama ve nihai katlama faktörü adımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı göz önünde bulundurulduğunda araştırmada yer alan 65 yaş ve üzeri 11657 birey çalışmanın kapsamını oluşturur. Söz konusu bireylerden anketi cevaplamayı kısıtlayan bir duruma sahip olan ve yerine cevap verebilecek nitelikteki diğer kişiden bilgilerinin derlendiği; buna bağlı olarak algı ya da görüş içeren sübjektif soruların sorulmadığı bireyler kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca modellerde kullanılan değişkenler ve değişkenlere ait eksik gözlemler dikkate alınarak veri seti yeniden tasnif edilmiştir. Sonuç olarak 65 yaş ve üzeri 9305 kişi çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Çalışmada Türkiye Yaşlı Profili Araştırması'nın aynı haneden fertlere ilişkin verileri içeriyor olması durumu göz önünde bulundurularak 7370 hane kümesi için hane düzeyinde kümelenmiş standart hatalar kullanılmıştır. Ayrıca bireylere ilişkin hesaplanmış birey ağırlıkları analizlere dahil edilmiştir.

Türkiye Yaşlı Profili Araştırması bireylerin mutluluk düzeylerini beş kategorili tek maddeyle ölçmektedir. Orijinal veri setinde beş kategorili olarak yer alan mutluluk değişkeni, kategori dağılımı ve model eşik değerleri dikkate alınarak düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç sıralı kategoriye dönüştürülmüştür. Memnuniyet düzeyine ilişkin sıralama bildirilen herhangi bir soru bulunmamaktadır. Ancak aynı araştırma kapsamında uygulanan geriatrik depresyon ölçeği, evet ve hayır olmak üzere iki alternatif yanıt ile genel hayat memnuniyetini ölçer. Üç sıralı yanıta sahip mutluluk ve iki alternatif yanıta sahip memnuniyet değişkenleri, çalışmada kullanılmış sıralı ve ikili tercih modellerinde bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

Tablo 1, modellere dahil edilmiş bağımlı ve bağımsız değişkenleri, değişkenlere ilişkin kategorileri, tanımlayıcı istatistikleri ve VIF değerlerini özetlemektedir. Örneklemin yaş ortalaması 72.76 ve standart sapması 6.41'tir. Örnekleme yalnızca 65 yaş ve üzeri bireyler dahil edildiğinden analiz sürecinde yaş değişkeni 65 yaş referans alınarak merkezileştirilmiştir. Çocuk sayısı ve destek alınabilir kişi sayısı çalışmaya sürekli formda dahil edilmiş diğer değişkenlerdir. Çalışmaya dahil edilmiş 65 yaş ve üzeri bireylerin %54.81'lik kısmı kadın, 45.19'u ise erkektir. Eğitim durumu değişkenine ilişkin istatistiklere göre; bireylerin %31.78'i öğrenim görmemiştir; %46.01'i ise ilköğretim düzeyinde öğrenim görmüştür. Ön lisans ve lisans mezunlarının örneklem içerisinde payı %7.44'tür. Örnekleme dahil edilmiş bireylerin %65.37'si evli olduğunu %30.59'u ise eşinin öldüğünü bildirmiştir. Örnekleme ilişkin sağlık durumunu temsilen araştırmaya dahil edilmiş kronik hastalık ve engel durumu değişkenlerine ait istatistiklere göre katılımcıların %78.74'ü kronik hastalıklarının olduğunu ve %7.69'u ise raporlanmış engel durumları olduğunu bildirmişlerdir. Araştırmada katılımcıların gelir durumlarına ilişkin veriler sürekli formda yayınlanmıştır. Analiz sürecinde gelir değişkeni çeyreklikler halinde dört sıralı alternatifle kategorize edilmiştir. Birinci gelir grubu en düşük gelir kategorisini temsil eder ve katılımcıların %28.77'si bu kategoride yer alan gelir düzeylerini bildirmişlerdir. En yüksek gelir

kategorisini temsil eden dördüncü gelir grubuna sahip bireylerin örneklem içerisindeki payı ise %20.09'dur. Dikkat çeken sosyoekonomik değişkenlerden biri de sosyal yardım alıyor olma durumudur. Gıda, barınma ve faturalar kategorilerinden en az birinde sosyal yardım aldığını bildiren bireylerin sosyal yardım alma durumları, evet olarak kodlanmıştır; bu grubun örneklem içerisindeki payı %7.72'dir. Bireyin hanede yalnız veya diğer alternatiflerle yaşıyor olma durumu iki alternatifle incelenmiştir. Bireyin; eşi, çocukları veya diğer bireylerle yaşıyor olma durumunu temsil eden yalnız yaşamıyor olma referans grubu, modellerde yalnız yaşıyor olma alternatifiyle karşılaştırılmıştır. Katılımcıların %20.43'ü hanede yalnız yaşıyor olduklarını belirtmişlerdir.

İkili tercih modellerine bağımlı değişken olarak dahil edilen memnuniyet değişkeni, bireyin genel hayat memnuniyet durumunu evet ve hayır olmak üzere iki alternatifle değerlendirdiği bir değişken olarak araştırmada yer almıştır. Buna göre katılımcıların %89.94'ü hayatlarından genel olarak memnun olduklarını belirtmiştir. Mutluluk değişkeni ise çalışmada üç sıralı kategori ile yeniden düzenlemiştir. En yüksek mutluluk düzeyini bildirenlerin örneklem içerisindeki payı %62.48'dir. Orta ve düşük düzeyde mutluluk bildirenlerin payı ise sırasıyla %29.09 ve %8.43'tür. Tablo 1'de aynı zamanda modellere dahil edilen değişkenler için elde edilen varyans şişkinlik faktörü (VIF) değerleri de sunulmaktadır. Elde edilen VIF değerlerine göre modellerde çoklu doğrusal bağlantı şüphesi olmadığı ifade edilebilir.

Tablo 5. Çalışmada Kullanılmış Değişkenler, Değişken Kategorileri ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken		**Ortalama**	**Std. Sapma**	**VIF**
Yaş		72.76	6.41	1.28
Çocuk sayısı		3.65	2.22	1.34
Destek alınabilir kişi sayısı		4.35	3.63	1.04
Değişken	**Kategori**	**Frekans**	**Yüzde**	**VIF**
Cinsiyet	Erkek	4.205	45.19	
	Kadın	5.100	54.81	1.44
Eğitim durumu	Öğrenim görmemiş	2.957	31.78	
	İlköğretim	4.281	46.01	1.79
	Ortaöğretim	544	5.85	1.32
	Lise	756	8.12	1.51
	Ön lisans-Lisans	692	7.44	1.61
	Yüksek lisans-Doktora	75	0.81	1.09
Medeni durum	Evli	6.083	65.37	
	Hiç evlenmedi veya boşandı	376	4.04	1.27
	Eşi öldü	2.846	30.59	2.21
Kronik hastalık	Hayır	1.978	21.26	
	Evet	7.327	78.74	1.07
Engel durumu	Hayır	8.589	92.31	
	Evet	716	7.69	1.06
Engelli çocuk olması durumu	Hayır	9.006	96.79	
	Evet	299	3.21	1.03
Sosyal güvence	Hayır	1.206	12.96	
	Evet	8.099	87.04	1.41
Herhangi bir şiddete maruz kalma	Hayır	9.062	97.39	
	Evet	243	2.61	1.01
Sosyal yardım alma durumu	Hayır	8.587	92.28	
	Evet	718	7.72	1.32
Yardım almaksızın dışarı çıkabilme	Hayır	868	9.33	
	Evet	8.437	90.67	1.02
Gönüllülük faaliyetleri	Hayır	8.912	95.78	
	Evet	393	4.22	1.18
STK üyeliği	Hayır	9.014	96.87	
	Evet	291	3.13	1.17
Çalışma durumu	Hayır	8232	88.47	

	Evet	1073	11.53	1.10
Aktiflik durumu	Düşük fiziksel akt.	5.388	57.90	
	Orta derece fiziksel akt.	3.831	41.17	1.16
	İleri derece fiziksel akt.	86	0.92	1.03
Yalnız yaşıyor olma durumu	Hayır	7404	79.57	
	Evet	1901	20.43	2.06
Parasal yoksunluk	Hayır	4.017	43.17	
	Evet	5.288	56.83	1.02
Gelir düzeyi	Birinci gelir grubu	2.677	28.77	
	İkinci gelir grubu	2.218	23.84	1.52
	Üçüncü gelir grubu	2.541	27.31	1.74
	Dördüncü gelir grubu	1.869	20.09	1.90
Oturulan konutta mülkiyet şekli	Ev sahibi	7.862	84.49	
	Kiracı	790	8.49	1.05
	Diğer	653	7.02	1.04
Mutluluk düzeyi	Düşük (1)	784	8.43	
	Orta (2)	2707	29.09	
	Yüksek (3)	5814	62.48	
Genel olarak hayattan memnun olma durumu	Hayır	936	10.06	
	Evet	8369	89.94	

Metodoloji

Bu çalışma, Türkiye'de 65 yaş ve üzeri bireyler için öznel iyi oluşun iki temel göstergesi olan yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeylerine etki eden faktörleri ele almaktadır. Yaşam memnuniyeti ve mutluluk bireylerin memnuniyet veya mutluluk düzeylerine ilişkin öznel değerlendirmeleriyle ölçülür. Genellikle sıralama bildiren yanıtlara sahip tek maddelik ölçüm ile bireylerin yaşam memnuniyeti veya mutluluk düzeylerini değerlendirmeleri beklenmektedir. Çalışmada kullanılmış olan Türkiye Yaşlı Profili Araştırması'nda mutluluk değişkeni sıralı alternatif yanıtlarla değerlendirme sunar. Ancak yaşam memnuniyeti, geriatrik depresyon ölçeği içerisinde yaşamdan bütün olarak memnun olup olmama biçiminde iki seçimlik alternatif ile değerlendirilmiştir. Modele dahil edilen bağımlı değişkenlerin kategorik yapısı, ikili ve sıralı alternatifler bildiren yanıtlar göz önünde bulundurularak yaşam memnuniyetinin belirleyenlerinin sınanmasında ikili tercih modelleri; mutluluk düzeyinin belirleyenlerinin sınamasında ise sıralı tercih modelleri kullanılmıştır.

Bağımlı değişkenin iki alternatif yanıta sahip olduğu durumlarda ikili tercih modelleri kullanışlı modeller olarak öne çıkar. Karar birimlerinin iki alternatif arasında tercihlerinin bir dizi bağımsız değişken ile açıklanmaya çalışıldığı söz konusu modeller, bir eşik değer ile karar birimlerinin tercihlerini belirleyen gözlenemeyen fayda endeksi temelinde açıklanır. Bu yaklaşım, bireylerin tercihlerini etkileyen, bağımsız değişkenlerin bir fonksiyonu olan ancak gözlenebilir olmayan bir sürekli değişken tanımlar. Bu değişkenin belirli bir eşik değerine göre durumu, karar biriminin alternatifler arasındaki seçimini belirler. Bu örüntü; y_i, karar biriminin alternatifler arasındaki tercihini ve I_i^*, ilgili karar birimi için gözlenemeyen endeks değerini ifade etmek üzere aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$I_i^* = x_i'\beta + \varepsilon_i \quad ve \quad y_i = \begin{cases} 1, & eğer \;\; I_i^* > 0 \\ 0, & eğer \;\; I_i^* \le 0 \end{cases} \tag{10}$$

Gözlenemeyen fayda endeksi için ifade edilen modelde hata terimi ε_i'nin dağılımı, tercih edilecek ikili tercih modelini belirler. Hata teriminin normal dağıldığı varsayımıyla ve Φ, birikimli standart normal dağılım fonksiyonunu temsil etmek üzere probit model,

$$p\left(y=1|x_i\right)=p\left(I_i^*>0|x_i\right)=\Phi\left(x_i'\beta\right) \tag{11}$$

biçiminde ifade edilebilir. Hata teriminin lojistik dağıldığı durumda ise ikili logit model tercih edilir. Söz konusu varsayım altında ikili logit model;

$$\begin{aligned} &p\left(y=1|x_i\right)=p\left(I_i^*>0|x_i\right)=\Lambda\left(x_i'\beta\right) \\ &\Lambda\left(x_i'\beta\right)=\frac{1}{1+\exp\left(-x_i'\beta\right)} \end{aligned} \tag{12}$$

biçiminde yazılabilir. Burada Λ, lojistik birikimli dağılım fonksiyonunu, μ, konum parametresini ve s, ölçek parametresinin temsil etmektedir (Greene, 2018, ss. 731-733; Wooldridge, 2020, ss. 731-733). Çalışmada yaşam memnuniyeti değişkeninin iki yanıtlı yapısının bir gereği olarak yaşam memnuniyetinin belirleyenleri ikili tercih modelleri ile analiz edilmiştir. Hata teriminin dağılımına ilişkin her iki alternatifin değerlendirilebilmesi ve modeller arası bulguların tutarlılığının tartışılabilmesi için ikili logit ve probit alternatiflerinin her ikisi de tahmin edilmiştir.

Bağımlı değişkenin ikiden fazla ve sıralı alternatif yanıtlardan oluştuğu durumlarda sıralı tercih modelleri tercih edilmektedir. Sıralı tercih modelleri değişimi sürekli olan gözlenemeyen fayda endeksinin sansürlenerek sıralama bildiren kategorize etme işlemi ile bağımlı değişken olarak yer aldığı modellerdir. Karar biriminden elde edilmiş yanıtların yani gözlenebilir kategorik sonuçların gözlenemeyen fayda endeksinin belirli eşik değerler arasında yer alma durumunun sonucu olduğu varsayılır. I_i^*, Denklem 1'de tanımlanmış gözlenemeyen fayda endeksi olmak üzere, bağımlı değişkenin sıralı alternatif değerleri ile gözlenmeyen fayda endeksi ilişkisi üç sıralı kategoriye sahip bağımlı değişken için (çalışmada mutluluk düzeyi üç sıralı kategori ile değerlendirilmiştir) aşağıdaki gibi tanımlanabilir.

$$y_i=\begin{cases} 1, & eğer \ -\infty<I_i^*\le\mu_1 \\ 2, & eğer \ \mu_1<I_i^*\le\mu_2 \\ 3, & eğer \ \mu_2<I_i^*\le+\infty \end{cases} \tag{13}$$

Böylece gözlenemeyen fayda endeksi belirli eşik değerleri ile sıralı kategorilere ayrılır. Sıralı tercih modelleri bağımsız değişkenlerin doğrusal bir fonksiyonu olan gözlenemeyen fayda endeksini eşik değerleri ve birikimli dağılım fonksiyonu aracılığıyla doğrusal olmayan kategori olasılıklarına dönüştürmektedir (Greene & Hensher, 2010, ss. 1-2). Söz konusu birikimli dağılım fonksiyonu ise gözlenemeyen fayda endeksi için kurulan doğrusal modelde hata teriminin dağılımına ilişkin varsayım tarafından belirlenir. Hata teriminin standart normal dağılım gösterdiği durumda, sıralı niteliğe sahip alternatifler arasında yapılacak tercih olasılıkları, sıralı probit model yardımıyla incelenirken; hataların lojistik dağılım göstermesi durumunda sıralı probit yerine sıralı logit modeli tercih edilir. Bu çalışmada 65 yaş ve üzeri bireylerin mutluluk düzeylerine etki eden faktörlerin sınanmasında orantılı olasılıklar varsayımını yumuşatan alternatif stereotip logit ve genelleştirilmiş logit modellerle sağlamlık kontrolleri yapılmak istendiği için; analizler hataların lojistik dağılım gösterdiği varsayımıyla logit model temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Sıralı modelde kategoriler için olasılıklar

$$\begin{aligned} &p\left(y=1|x_i\right)=\Lambda\left(\mu_1-x_i'\beta\right) \\ &p\left(y=2|x_i\right)=\Lambda\left(\mu_2-x_i'\beta\right)-\Lambda\left(\mu_1-x_i'\beta\right) \\ &p\left(y=3|x_i\right)=1-\Lambda\left(\mu_2-x_i'\beta\right) \end{aligned} \tag{14}$$

biçiminde yazılabilir. Kategorilerin olasılıklarına ilişkin yukarıda ifade edilen eşitliğin genel formu: J, kategori sayısı ve j, eşik indisi olmak üzere aşağıdaki biçimde gösterilebilir. (Kiren Gürler, 2021, ss. 108-109; Greene & Hensher, 2010, ss. 128-130).

$$p\left(y_i \le j|x\right) = \Lambda\left(\mu_j - x_i'\beta\right),\ \ j = 1,...,J-1 \tag{15}$$

Orantılı olasılık modeli olarak da isimlendirilen sıralı logit model, farklı eşik değerleri için logit denklemleri boyunca eşit eğim parametrelerini varsayar. Söz konusu varsayım sıralı probit ve logit modeller için genel ifadeyle paralel eğriler varsayımı olarak bilinmektedir. Katsayı vektörü β, tüm eşikler için eşit olduğu kabul edilir. Standart sıralı logit modelin kümülatif logit denklemi aracılığıyla yazılmış formu, paralel eğriler varsayımı ile $(\beta_1 = \beta_2 = ... = \beta_{J-1})$,

$$\ln\left(\frac{p\left(y_i \le j|x_i\right)}{p\left(y_i > j|x_i\right)}\right) = \mu_j - x_i'\beta$$

veya (16)

$$\ln\left(\frac{p\left(y_i > j|x_i\right)}{p\left(y_i \le j|x_i\right)}\right) = \alpha_j + x_i'\beta,\quad j = 1,2,...,J-1$$

biçiminde yazılabilir (Long & Freese, 2014, ss. 327-328; Agresti, 2019, ss. 167-169). Ancak paralel eğriler varsayımı her zaman sağlanmayabilir. Bu durumda tahmin edilen katsayıların tüm eşik değerler için aynı olduğunu kabul ederek yapılan çıkarımların yanıltıcı olabileceği ifade edilebilir. Paralel eğriler varsayımın sağlanmadığı durumlarda kullanılabilir alternatif modellerden biri genelleştirilmiş sıralı logit modeldir. Söz konusu model katsayıların eşiklere göre farklılaşmaması varsayımını gevşetir ve genelleştirilmiş sıralı logit modelde katsayıların farklılaşmasına izin verilir $(\beta_1 \ne \beta_2 \ne ... \ne \beta_{J-1})$. Böylece $g(x_i'\beta) = p(y_i > j|x_i)$ ve α_i kümülatif logit denklemi sabiti $(\alpha_i = -\mu_i)$ olmak üzere bağımlı değişkenin üç sıralı kategorisi için olasılıklar;

$$\begin{aligned} p\left(y = 1|x_i\right) &= 1 - \Lambda\left(\alpha_1 + x_i'\beta_1\right) \\ p\left(y = 2|x_i\right) &= \Lambda\left(\alpha_1 + x_i'\beta_1\right) - \Lambda\left(\alpha_2 + x_i'\beta_2\right) \\ p\left(y = 3|x_i\right) &= \Lambda\left(\alpha_2 + x_i'\beta_2\right) \end{aligned} \tag{17}$$

biçiminde elde edilir (Williams, 2006; Williams, 2016).

Paralel eğriler varsayımının gevşeten alternatif modellerden bir diğeri de stereotip logittir. Söz konusu model öznel sıralamalar bildiren ve sıralamaların net biçimde birbirinden ayrılamadığı durumları modellemede sıralı logit modele göre daha uygun bir alternatif olarak öne çıkar. Stereotip logit, sıralı ve genelleştirilmiş logitten farklı olarak kümülatif olasılıklar yerine her bir kategorinin referans kategoriye göre olasılık oranını temel alır ve logit denklemi aracılığıyla aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\ln\left(\frac{p\left(y_i = j|x_i\right)}{p\left(y_i = 1|x_i\right)}\right) = \beta_{0j} + \varphi_j x_i'\beta,\qquad j = 2,...,J \tag{18}$$

Burada β_{0j}, kategoriye özel sabit terimi ifade eder. φ_j, j kategorisinin referans kategoriye göre konumunu gösteren ve modelde tahmin edilen kategoriye ait ölçek parametresini temsil eder. Stereotip logit model olasılık değerlendirmelerini referans kategoriye göre yapar. Modelin sıralı yapısı $\varphi_1 = 0 \le \varphi_2 \le ... \le \varphi_J = 1$ kısıtlaması ile temsil edilir (Agresti, 2010, s. 106; Ahn vd., 2009; Anderson, 1984).

Böylece 65 yaş ve üzeri bireylerin mutluluk düzeylerinin sınanmasında standart sıralı logit modelin paralel eğriler varsayımına karşın, parametrelerin eşik değerler arasında farklılaşmasına olanak sağlayan genelleştirilmiş sıralı logit ve mutluluk gibi öznel sıralamaların kategoriler arasındaki

ayrımının kesin olmayabileceği durumlar için kullanışlı olan stereotype logit model alternatifleri çalışmaya dahil edilmiştir.

Bulgular

Yaşlı bireylerin yaşam memnuniyetlerinin belirleyicilerinin sınandığı ikili logit ve probit modellerden elde edilmiş olan tahmin sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Öncelikle ikili logit ve probit modellerden elde edilen bulguların büyük ölçüde tutarlı olduğu ifade edilebilir. Buna göre yaş, destek alınabilir kişi sayısı, şiddete maruz kalma, yardım almaksızın dışarı çıkabilme ve parasal yoksunluk her iki modelde de bireyin yaşamdan genel olarak memnun olduğunu bildirme durumu üzerinde etkileri %5 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bulunmuş değişkenlerdir. Cinsiyet, yine her iki modelde memnuniyet üzerine etkisi %10 önem düzeyinde anlamlı bulunmuş değişkendir. Ayrıca değişkenlere katsayıların işaretlerine dair elde edilmiş bulgular da her iki model arasında tutarlıdır. Buna göre yaş, şiddete maruz kalmış olmak ve parasal yoksunluk yaşıyor olma durumu bireyin yaşamından genel olarak memnun olduğunu bildirmiş olma olasılığı üzerine etkileri negatif olarak raporlanmış değişkenlerdir. Destek alınabilir kişi sayısı ve bireyin yardım almaksızın dışarı çıkabiliyor olması; yaşamdan memnun olma olasılığı üzerine etkileri pozitif olan değişkenlerdir.

İkili logit ve probit modellerden elde edilen bulgular marjinal etki değerlerinin işaret ve büyüklükleri bakımından da benzerdir. Buna göre yaş değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış bireyin yaşamından memnun olduğunu bildirmiş olma olasılığını 0.1 yüzde puan azaltmaktadır. Destek alınabilir kişi sayısındaki bir birimlik artış memnuniyet bildirme olasılığını logit ve probit modeline göre sırasıyla 1.3 ve 1.4 yüzde puan artırır. Şiddete maruz kalan 65 yaş ve üzeri bireylerin yaşamlarından memnun olduklarını bildirmiş olma olasılıkları logit ve probit model bulgularına göre yaklaşık 11 yüzde puan azalmaktadır. Parasal yoksunluk yaşıyor olma durumu, memnuniyet bildirme olasılığını 2.5 yüzde puan azaltırken; yardım almaksızın dışarı çıkabiliyor olma durumu logit ve probit modele göre memnuniyet bildirme olasılığını sırasıyla 12 ve 12.5 yüzde puan artırmaktadır.

Tablo 6. 65 Yaş ve Üzeri Bireylerde Yaşam Memnuniyetinin Belirleyenleri: İkili Logit-Probit Model Sonuçları

	Logit				Probit			
Değişken	**Katsayı**	**Std. hata**	**Prob.**	**dy/dx**	**Katsayı**	**Std. hata**	**Prob.**	**dy/dx**
Yaş	-0.015	0.007	0.038	-0.001	-0.007	0.004	0.047	-0.001
Çocuk sayısı	0.036	0.023	0.113	0.003	0.017	0.012	0.148	0.003
Destek alınabilir kişi sayısı	0.166	0.019	0.000	0.014	0.080	0.010	0.000	0.013
Cinsiyet (ref: Erkek)								
Kadın	-0.176	0.097	0.069	-0.015	-0.086	0.050	0.087	-0.014
Eğitim durumu (ref: Öğrenim görmemiş)								
İlköğretim	0.137	0.109	0.210	0.012	0.070	0.057	0.223	0.012
Ortaöğretim	-0.116	0.188	0.538	-0.011	-0.057	0.099	0.565	-0.010
Lise	0.156	0.183	0.394	0.013	0.088	0.094	0.347	0.014
Lisans-Ön lisans	0.033	0.197	0.869	0.003	0.012	0.102	0.908	0.002
Yüksek lisans-Doktora	0.671	0.528	0.204	0.047	0.358	0.254	0.158	0.050
Medeni durum (ref: Evli)								
Hiç evlenmedi veya boşandı	0.036	0.227	0.874	0.003	0.004	0.117	0.975	0.001
Eşi öldü	0.044	0.126	0.726	0.004	0.014	0.066	0.828	0.002
Kronik hastalık (ref: Hayır)								
Evet	0.169	0.103	0.100	0.015	0.083	0.053	0.118	0.014
Engel durumu (ref: Hayır)								
Evet	0.111	0.172	0.517	0.009	0.067	0.088	0.445	0.011
Engelli çocuk olması durumu (ref: Hayır)								
Evet	0.047	0.256	0.854	0.004	0.027	0.130	0.838	0.004
Sosyal güvence (ref: Hayır)								
Evet	-0.017	0.150	0.911	-0.001	-0.014	0.077	0.851	-0.002
Herhangi bir şiddete maruz kalma (ref: Hayır)								
Evet	-0.935	0.188	0.000	-0.109	-0.513	0.106	0.000	-0.110
Sosyal yardım alma durumu (ref: Hayır)								
Evet	-0.043	0.187	0.818	-0.004	-0.018	0.096	0.855	-0.003
Yardım almaksızın dışarı çıkabilme (ref: Hayır)								
Evet	1.056	0.111	0.000	0.122	0.582	0.063	0.000	0.125

Gönüllülük faaliyetleri (ref: Hayır)								
Evet	0.148	0.269	0.581	0.012	0.089	0.132	0.498	0.014
STK üyeliği (ref. Hayır)								
Evet	0.281	0.320	0.378	0.022	0.134	0.155	0.387	0.020
Çalışma durumu (ref: Hayır)								
Evet	-0.141	0.141	0.317	-0.013	-0.080	0.073	0.269	-0.014
Aktiflik durumu (ref: Düşük fiziksel akt.)								
Orta derece fiziksel akt.	-0.013	0.093	0.892	-0.001	-0.004	0.047	0.931	-0.001
İleri derece fiziksel akt.	0.934	0.586	0.111	0.057	0.430	0.274	0.116	0.054
Yalnız yaşıyor olma durumu (ref: Hayır)								
Evet	-0.010	0.141	0.945	-0.001	-0.005	0.074	0.942	-0.001
Parasal yoksunluk (ref: Hayır)								
Evet	-0.294	0.086	0.001	-0.025	-0.155	0.044	0.000	-0.025
Gelir düzeyi (ref: Birinci gelir grubu)								
İkinci gelir grubu	-0.063	0.123	0.606	-0.005	-0.041	0.063	0.517	-0.007
Üçüncü gelir grubu	-0.137	0.126	0.280	-0.012	-0.068	0.065	0.293	-0.011
Dördüncü gelir grubu	-0.067	0.150	0.653	-0.006	-0.036	0.076	0.634	-0.006
Oturulan konutta mülkiyet şekli (ref: Ev sahibi)								
Kiracı	-0.0003	0.147	0.998	-0.0002	-0.012	0.076	0.872	-0.002
Diğer	-0.287	0.158	0.069	-0.027	-0.149	0.083	0.074	-0.026
Gözlem sayısı	9305				9305			
Küme sayısı	7370				7370			
Wald χ^2	247.920				229.480			
Prob > Wald χ^2	0.000				0.000			
Log pseudolikelihood	-14081.389				-14089.824			
Pseudo R^2	0.064				0.064			

65 yaş ve üzeri bireylerin öznel iyi oluşlarının bir diğer boyutu olan mutluluk düzeyleri, Türkiye Yaşlı Profili Araştırması'nda sıralı alternatif yanıtlara sahip tek maddeli ölçüm ile değerlendirilmiştir. Bireylerin bildirdikleri mutluluk düzeylerinin belirleyenleri; sıralı logit, stereotip logit ve genelleştirilmiş logit modeller yardımıyla sınanmıştır. İlgili modeller için elde edilmiş tahmin sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Sıralı logit model tahmin sonuçlarına göre destek alınabilir kişi sayısı, lisansüstü eğitim düzeyine sahip olma durumu, ileri dereceli fiziksel aktiviteye sahip olma durumu, yardım almaksızın dışarı çıkabilme durumu; bireyin bildirdiği mutluluk düzeyi üzerine etkileri pozitif ve %5 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bulunmuş değişkenlerdir. Şiddete maruz kalma, parasal yoksunluk ve üçüncü gelir grubunda yer alma ve oturulan konutta kiracı olma durumlarının mutluluk düzeyi üzerine etkileri ise negatif ve %5 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Stereotip logit modelden elde edilmiş bulgular, sıralı logit model bulguları ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Sıralı logit model için anlamlılığı bildirilmiş değişkenler bakımından bulgular yalnızca sıralı logit modelde %5 önem düzeyinde anlamlı bulunmuş ileri fiziksel aktivite ve üçüncü gelir grubunda olma durumlarının stereotip logit modelde %10 önem düzeyinde anlamlı bulunması ile farklılaşır. Burada stereotip logit model katsayılarının kategori skorlarıyla ölçeklendirilmiş etkileri temsil ettiği vurgulanmalıdır. Katsayı işaretinin doğrudan olasılığa negatif veya pozitif etki biçiminde doğrudan yorumlanması, sıralı stereotip için φ_j, değerlerinin sıralı ve negatif olmayan yapısı ile mümkündür.

Genelleştirilmiş logit modelden elde edilen bulgular, orta ve yüksek mutluluk düzeylerinin düşük mutluluk düzeyi ile karşılaştırmasını; yüksek mutluluk düzeyinin düşük ve orta mutluluk düzeyleri ile karşılaştırmasını sunmaktadır. Buna göre değerlendirmelerin yapıldığı %5 önem düzeyinde anlamlı ve katsayıları pozitif olarak hesaplanan destek alınabilir kişi sayısı, yardım almaksızın dışarı çıkabilme değişkenlerinin her iki eşik için mutluluk düzeyini artırdığı ifade edilebilir. Buna karşın şiddette maruz kalma, parasal yoksunluk ve oturulan konutta kiracı durumunda olma değişkenlerinin 65 yaş ve üzeri bireylerin mutluluk düzeyleri üzerine etkisi her iki eşik için negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Yüksek lisans veya doktora düzeyinde eğitime sahip olma durumuna ait katsayı ikinci eşik için pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Buna göre örnekleme dahil edilmiş yüksek lisans veya doktora mezunu bireylerin referans kategori olan öğrenim görememiş bireylere göre yüksek mutluluk düzeyinde yer alma olasılıkları, düşük ve orta mutluluk düzeylerinde yer alma olasılıklarına kıyasla artmaktadır. Bireylerin toplumsal yaşama katılımını yansıtacağı beklentisiyle modele dahil edilmiş olan STK üyeliği değişkeni, birinci eşik için negatif ve istatistiki olarak anlamlı raporlanmıştır. Bu durum araştırmacı

beklentileriyle örtüşmemektedir. Beklentilerle örtüşmeyen bir diğer bulgu, engel durumuna ilişkin birinci eşikte pozitif raporlanan katsayıdır. Buna göre engel durumu olmayan bireylere göre, engel durumu olan 65 yaş ve üzeri bireylerin düşük mutluluk düzeyinde yer alma olasılığına karşı orta veya yüksek mutluluk düzeyinde yer alma olasılıkları artmaktadır.

Tablo 7. Sıralı, Stereotip ve Genelleştirilmiş Logit Model Tahmin Sonuçları

	Sıralı logit			**Stereotip logit**			**Genelleştirilmiş logit**					
							1			**2**		
Değişken	Katsayı	Std. hata	Prob.	Katsayı	Std. hata	Prob.	Katsayı	Std. hata	Prob.	Katsayı	Std. hata	Prob.
Yaş	-0.003	0.005	0.553	-0.003	0.007	0.606	0.001	0.008	0.937	-0.003	0.005	0.491
Çocuk sayısı	0.012	0.014	0.385	0.013	0.020	0.518	-0.016	0.023	0.505	0.016	0.014	0.234
Destek alınabilir kişi sayısı	0.072	0.009	0.000	0.107	0.015	0.000	0.084	0.019	0.000	0.071	0.009	0.000
Cinsiyet (ref: Erkek)												
Kadın	0.038	0.059	0.515	0.065	0.086	0.454	0.079	0.104	0.449	0.030	0.060	0.620
Eğitim durumu (ref: Öğrenim görmemiş)												
İlköğretim	0.105	0.068	0.119	0.133	0.099	0.178	0.028	0.116	0.807	0.120	0.069	0.084
Ortaöğretim	0.107	0.120	0.369	0.162	0.175	0.355	0.218	0.219	0.319	0.086	0.125	0.492
Lise	0.198	0.112	0.077	0.266	0.163	0.103	0.117	0.198	0.553	0.214	0.115	0.062
Lisans-Ön lisans	0.186	0.119	0.118	0.252	0.174	0.148	0.162	0.215	0.451	0.195	0.123	0.114
Yüksek lisans-Doktora	0.732	0.318	0.021	1.088	0.481	0.024	0.783	0.720	0.276	0.742	0.324	0.022
Medeni durum (ref: Evli)												
Hiç evlenmedi veya boşandı	0.069	0.141	0.625	0.082	0.208	0.692	0.092	0.246	0.709	0.071	0.145	0.624
Eşi öldü	0.110	0.081	0.173	0.139	0.119	0.242	0.004	0.134	0.978	0.125	0.083	0.132
Kronik hastalık (ref: Hayır)												
Evet	-0.032	0.062	0.611	-0.050	0.092	0.584	-0.144	0.114	0.209	-0.013	0.064	0.842
Engel durumu (ref: Hayır)												
Evet	0.177	0.097	0.068	0.252	0.149	0.090	0.416	0.188	0.027	0.144	0.099	0.147
Engelli çocuk olması durumu (ref: Hayır)												
Evet	0.241	0.155	0.120	0.355	0.231	0.125	0.236	0.286	0.410	0.239	0.156	0.126
Sosyal güvence (ref: Hayır)												
Evet	0.169	0.089	0.057	0.239	0.128	0.062	0.178	0.145	0.219	0.158	0.091	0.083
Herhangi bir şiddete maruz kalma (ref: Hayır)												
Evet	-0.532	0.149	0.000	-0.762	0.212	0.000	-0.762	0.203	0.000	-0.457	0.151	0.002
Sosyal yardım alma durumu (ref: Hayır)												
Evet	0.182	0.112	0.104	0.263	0.164	0.109	0.170	0.188	0.365	0.178	0.114	0.118
Yardım almaksızın dışarı çıkabilme (ref: Hayır)												
Evet	0.643	0.090	0.000	0.935	0.136	0.000	0.914	0.125	0.000	0.566	0.090	0.000
Gönüllülük faaliyetleri (ref: Hayır)												
Evet	0.069	0.140	0.622	0.102	0.205	0.618	0.160	0.253	0.527	0.060	0.143	0.675
STK üyeliği (ref. Hayır)												
Evet	-0.306	0.169	0.070	-0.472	0.243	0.052	-0.658	0.238	0.006	-0.237	0.168	0.158
Çalışma durumu (ref: Hayır)												
Evet	-0.005	0.080	0.948	0.025	0.118	0.834	0.188	0.152	0.217	-0.035	0.084	0.681
Aktiflik durumu (ref: Düşük fiziksel akt.)												
Orta derece fiziksel akt.	-0.036	0.056	0.511	-0.059	0.081	0.463	0.014	0.099	0.888	-0.045	0.057	0.428
İleri derece fiziksel akt.	0.561	0.285	0.049	0.833	0.435	0.056	0.729	0.617	0.237	0.549	0.291	0.059
Yalnız yaşıyor olma durumu (ref: Hayır)												
Evet	0.0003	0.090	0.997	0.012	0.131	0.929	-0.003	0.149	0.987	0.004	0.092	0.968
Parasal yoksunluk (ref: Hayır)												
Evet	-0.902	0.054	0.000	-1.318	0.097	0.000	-0.965	0.106	0.000	-0.890	0.054	0.000
Gelir düzeyi (ref: Birinci gelir grubu)												
İkinci gelir grubu	-0.051	0.075	0.496	-0.052	0.110	0.635	-0.012	0.135	0.932	-0.054	0.076	0.474
Üçüncü gelir grubu	-0.152	0.075	0.043	-0.209	0.111	0.059	-0.181	0.133	0.171	-0.144	0.076	0.060
Dördüncü gelir grubu	-0.128	0.088	0.145	-0.166	0.129	0.198	-0.081	0.160	0.611	-0.133	0.090	0.138
Oturulan konutta mülkiyet şekli (ref: Ev sahibi)												
Kiracı	-0.249	0.092	0.007	-0.367	0.135	0.006	-0.352	0.148	0.018	-0.227	0.094	0.016
Diğer	-0.064	0.105	0.544	-0.095	0.153	0.535	-0.199	0.172	0.248	-0.046	0.106	0.660
Kesme noktası 1	-1.959	0.173										

Kesme noktası 2	0.007	0.170				
φ_1 (sabitlenmiş)			1 (sabit)			
φ_2			0.571	0.048	0.000	
φ_3 (temel kategori)			0 (temel)			
θ_1			-1.373	0.249	0.000	
θ_2			-0.330	0.143	0.021	
θ_3			0 (temel)			
Gözlem sayısı	9305		9305		9305	
Küme sayısı	7370		7370		7370	
Wald χ^2	430.310		230.290		477.730	
Prob > Wald χ^2	0.000		0.000		0.000	
Pseudo R^2	0.044		0.043		0.046	

Not: Genelleştirilmiş sıralı logit model sonuçları sunulurken kullanılan 1, orta ve yüksek mutluluk düzeylerinin düşük mutluluk düzeyi ile karşılaştırmasını; 2 ise yüksek mutluluk düzeyinin düşük ve orta mutluluk düzeyleri ile karşılaştırmasını sunar. Stereotip logit modeli en yüksek mutluluk düzeyi kategorisini referans kabul etmektedir. Genelleştirilmiş sıralı logit modelin tahmininde kullanılan komutlarda örneklem ağırlıklarının log pseudolikelihood değerine sıralı ve stereotip logit modellerden farklı yansıyabilmesi nedeniyle log pseudolikelihood değerleri raporlanmamıştır.

65 yaş ve üzeri bireylerin mutluluk düzeylerinin belirleyenlerinin sınanması amacıyla tahmin edilmiş sıralı tercih modelleri için marjinal etkiler Tablo 4'te sunulmuştur. Farklı modellerden elde edilen bulguların marjinal etki değerli itibarıyla da örtüştüğü ifade edilebilir. Elde edilen bulgulara göre destek alınabilir kişi sayısının artması bireyin düşük ve orta mutluluk düzeylerini bildirmiş olma olasılığını sırasıyla yaklaşık 0.5 ve 1 yüzde puan azaltırken, yüksek mutluluk düzeyi bildirmiş olma olasılığını 1.5 yüzde puan artırmaktadır. Üç alternatif modelden elde edilmiş marjinal etki değerleri, bireyin yardım almaksızın dışarı çıkabiliyor olma durumunun bireyin düşük ve orta mutluluk düzeyleri bildirmiş olma olasılıklarını azalttığı ve yüksek mutluluk düzeyi bildirmiş olma olasılıklarını artırdığını ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak fiziksel bağımsızlık ve gündelik yaşama katılımın 65 yaş ve üzeri bireylerin mutluluk düzeyi üzerine etkili olduğu ifade edilebilir. Parasal yoksunluk yaşıyor olma yani bireyin gelir durumunun günlük aktivitelerini engelliyor olması durumu, bireylerin düşük ve orta mutluluk düzeyi bildirme olasılığını artırırken yüksek mutluluk bildirme olasılığını azaltmaktadır. Buna göre bireyin parasal yoksunluk yaşıyor olması yüksek mutluluk düzeyi bildirme olasılığını sıralı logit modele göre 19.7 yüzde puan, stereotip logit modele göre 18.9 yüzde puan ve genelleştirilmiş logit modele göre 19.5 yüzde puan azaltmaktadır. Yaşlı bireylerin mutluluk düzeylerine etki ettiği alternatif modellerce doğrulanmış bir diğer değişken şiddete maruz kalma durumudur. Şiddete maruz kalan bireylerin en düşük mutluluk düzeyini bildirme olasılıkları sıralı logit modele göre 4.8 yüzde puan, stereotip logit modele göre 5.3 yüzde puan ve genelleştirilmiş logit modele göre 7.3 yüzde puan artmaktadır. Şiddete maruz kalma durumu en yüksek mutluluk düzeyini bildirme olasılığını ise sıralı, stereotip ve genelleştirilmiş logit modellere göre sırasıyla 12, 11.6 ve 10.3 yüzde puan azaltmaktadır. Bu bulgu, yaşlı bireylerin aile bireyleri ya da çevresindeki diğer kişiler tarafından herhangi bir şiddet türüne (fiziksel, cinsel, ekonomik, psikolojik) maruz kalmış olması durumunun bireyin mutluluk düzeyi üzerine güçlü bir olumsuz etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 8. Sıralı, Stereotip ve Genelleştirilmiş Logit Modellerine Ait Marjinal Etkiler

	Sıralı logit			Stereotip logit			Genelleştirilmiş logit		
Değişken	**1**	**2**	**3**	**1**	**2**	**3**	**1**	**2**	**3**
Yaş	0.000	0.000	-0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	-0.001
Çocuk sayısı	-0.001	-0.002	0.003	-0.001	-0.001	0.002	0.001	-0.005[c]	0.004
Destek alınabilir kişi sayısı	-0.005[a]	-0.010[a]	0.016[a]	-0.006[a]	-0.009[a]	0.015[a]	-0.006[a]	-0.009[a]	0.015[a]
Cinsiyet (ref: Erkek)									
Kadın	-0.003	-0.005	0.008	-0.004	-0.006	0.009	-0.006	-0.001	0.006
Eğitim durumu (ref: Öğrenim görmemiş)									
İlköğretim	-0.008	-0.015	0.023	-0.008	-0.011	0.019	-0.002	-0.024[c]	0.026[c]
Ortaöğretim	-0.008	-0.015	0.023	-0.010	-0.014	0.024	-0.015	-0.004	0.019
Lise	-0.015[c]	-0.028[c]	0.043[c]	-0.015[c]	-0.023	0.038	-0.009	-0.038	0.046[c]
Lisans-Ön lisans	-0.014	-0.027	0.040	-0.015	-0.022	0.036	-0.012	-0.031	0.042
Yüksek lisans-Doktora	-0.044[a]	-0.103[b]	0.147[a]	-0.050[a]	-0.092[b]	0.142[a]	-0.044	-0.105[c]	0.149[a]
Medeni durum (ref: Evli)									
Hiç evlenmedi veya boşandı	-0.005	-0.010	0.015	-0.005	-0.007	0.012	-0.007	-0.009	0.016
Eşi öldü	-0.008	-0.016	0.024	-0.008	-0.012	0.020	0.000	-0.027	0.027
Kronik hastalık (ref: Hayır)									
Evet	0.002	0.005	-0.007	0.003	0.004	-0.007	0.010	-0.007	-0.003
Engel durumu (ref: Hayır)									
Evet	-0.012[c]	-0.025[c]	0.038[c]	-0.014[c]	-0.022[c]	0.036[c]	-0.026[b]	-0.004	0.031
Engelli çocuk olması durumu (ref: Hayır)									
Evet	-0.016[c]	-0.034	0.051	-0.019[c]	-0.031	0.049	-0.016	-0.035	0.051
Sosyal güvence (ref: Hayır)									
Evet	-0.013[c]	-0.024[c]	0.037[c]	-0.015[c]	-0.021[c]	0.035[c]	-0.014	-0.021	0.035[c]
Herhangi bir şiddete maruz kalma (ref: Hayır)									
Evet	0.048[a]	0.072[a]	-0.120[a]	0.053[a]	0.063[a]	-0.116[a]	0.073[a]	0.030	-0.103[a]
Sosyal yardım alma durumu (ref: Hayır)									
Evet	-0.013[c]	-0.026	0.039[c]	-0.014[c]	-0.023	0.037	-0.012	-0.026	0.038
Yardım almaksızın dışarı çıkabilme (ref: Hayır)									
Evet	-0.059[a]	-0.087[a]	0.146[a]	-0.066[a]	-0.077[a]	0.143[a]	-0.089[a]	-0.040[b]	0.128[a]
Gönüllülük faaliyetleri (ref: Hayır)									
Evet	-0.005	-0.010	0.015	-0.006	-0.009	0.015	-0.011	-0.002	0.013
STK üyeliği (ref. Hayır)									
Evet	0.026	0.043[c]	-0.068[c]	0.031[c]	0.040[b]	-0.071[c]	0.061[b]	-0.008	-0.053
Çalışma durumu (ref: Hayır)									
Evet	0.000	0.001	-0.001	-0.001	-0.002	0.004	-0.013	0.021	-0.008
Aktiflik durumu (ref: Düşük fiziksel akt.)									
Orta derece fiziksel akt.	0.003	0.005	-0.008	0.003	0.005	-0.009	-0.001	0.011	-0.010
İleri derece fiziksel akt.	-0.033[b]	-0.079[b]	0.112[b]	-0.038[b]	-0.071[b]	0.109[b]	-0.041	-0.069	0.110[b]
Yalnız yaşıyor olma durumu (ref: Hayır)									
Evet	0.000	0.000	0.000	-0.001	-0.001	0.002	0.000	-0.001	0.001
Parasal yoksunluk (ref: Hayır)									
Evet	0.062[a]	0.135[a]	-0.197[a]	0.071[a]	0.119[a]	-0.189[a]	0.065[a]	0.130[a]	-0.195[a]
Gelir düzeyi (ref: Birinci gelir grubu)									
İkinci gelir grubu	0.004	0.007	-0.011	0.003	0.005	-0.007	0.001	0.011	-0.012
Üçüncü gelir grubu	0.011[b]	0.022[b]	-0.033[b]	0.012[c]	0.018[c]	-0.030[c]	0.014	0.018	-0.031[c]
Dördüncü gelir grubu	0.009	0.018	-0.028	0.010	0.014	-0.024	0.006	0.023	-0.029
Oturulan konutta mülkiyet şekli (ref: Ev sahibi)									
Kiracı	0.020[b]	0.035[a]	-0.055[a]	0.023[b]	0.031[a]	-0.054[a]	0.028[b]	0.022	-0.050[b]
Diğer	0.005	0.009	-0.014	0.006	0.008	-0.014	0.015	-0.005	-0.010

Not: [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. 1, 2 ve 3 sırasıyla düşük, orta ve yüksek mutluluk düzeyini bildirir.

İkili tercih modelleri ve sıralı modeller için elde edilmiş anlamlılık istatistikleri, hem yaşam memnuniyetinin belirleyenleri için tahmin edilmiş ikili logit ve probit modellerin hem de mutluluğun belirleyenlerinin sınaması amacıyla tahmin edilen sıralı logit, stereotip logit ve genelleştirilmiş sıralı logit modellerin istatistiki olarak anlamlı olduğunu ortaya koyar (tüm modeller için Wald χ^2 p-değeri < 0.01). Tablolarda sunulmuş olan Pseudo R^2 değerleri, ait oldukları modellerin yalnızca sabit terimden oluşan boş modele göre log-likelihood bakımından kıyaslar. Çalışmada tahmin edilen ikili ve sıralı modeller için elde edilmiş Pseudo R^2 değerlerinin 0.04 ile 0.07 aralığında olduğu görülmektedir. Bu sonuç, modellerin bağımlı değişkenleri olan memnuniyet ve mutluluk değişkenlerinin öznel niteliği ve mevcut literatür (Lakshmanasamy, 2022; Yıldız vd., 2021; Amirzai & Sönmez, 2022; Peiro, 2006;

Dumludağ, 2013) göz önünde bulundurulduğunda normal karşılanabilir. Bu durum bireysel düzeyde memnuniyet veya mutluluğu açıklamanın güçlüğü ile gerekçelendirilebilir (Hayo, 2007).

Tartışma

65 yaş ve üzeri bireylerin yaşam memnuniyetlerinin belirleyicileri için ikili logit ve probit model tahmin sonuçları; yaş, destek alınabilir kişi sayısı, şiddete maruz kalma, yardım almaksızın dışarı çıkabilme ve parasal yoksunluk değişkenlerinin bireyin yaşamdan genel olarak memnun olduğunu bildirme olasılığı üzerine etkilerinin istatistiki olarak anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Yaş, şiddete maruz kalmış olmak ve parasal yoksunluk yaşıyor olma durumunun söz konusu olasılık üzerine etkileri negatifken; destek alınabilir kişi sayısı ve bireyin yardım almaksızın dışarı çıkabiliyor olması durumu değişkenlerinin etkisi pozitiftir. Bu bulgular gelir ve sağlık durumu ile yaşam memnuniyeti ilişkisini doğrulayan Dumludağ (2013) ve yaşın memnuniyet üzerine olumsuz etkisini vurgulayan Selim (2008) çalışma bulgularını desteklemektedir. Eğitim ve hane geliri gibi yaşam memnuniyeti üzerine etkileri beklenen değişkenlerin ise bireylerin yaşamlarından genel olarak memnun olduklarını bildirmiş olma olasılıkları üzerine anlamlı etkileri tespit edilmemiştir. Öte yandan bireyin gelir düzeyinin günlük aktivitelerine engel olması durumunu temsil eden parasal yoksunluk değişkeninin memnuniyet üzerine etkisi negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu durum, 65 yaş ve üzeri bireyler için memnuniyet-gelir ilişkisinin mutlak gelirden ziyade ekonomik yetersizliğin gündelik yaşama yansıyıp yansımamasıyla ilişkili olduğu biçimindeki çıkarıma olanak sağlar. O halde yaşlı bireyler için refah değerlendirmelerinin yalnızca mutlak gelir üzerinden yapılmasının yeterli olmayacağı ifade edilebilir. Sosyal yaşama katılımı temsilen modele dahil edilmiş olan gönüllük faaliyetlerinde bulunma ve STK üyeliği gibi değişkenlerin bireyin genel olarak yaşamından memnun olduğunu bildirmiş olma olasılığına etkilerinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu durum diğer bulgularla birlikte değerlendirildiğinde 65 yaş ve üzeri bireylerde yaşam memnuniyetinin formel sosyal katılım kanallarından ziyade bireyin günlük yaşam kalitesini doğrudan belirleyen faktörlerle ilişkili olduğu biçimindeki çıkarıma olanak sağlar.

Öznel iyi oluşun bir diğer boyutu olan mutluluk düzeyi için tahmin edilmiş sıralı model alternatiflerinden elde edilen bulgular; destek alınabilir kişi sayısı, lisansüstü eğitim düzeyine sahip olma durumu, yardım almaksızın dışarı çıkabilme durumu, şiddete maruz kalma durumu, parasal yoksunluk ve oturulan konutun mülkiyet durumu değişkenlerinin bireyin bildirdiği mutluluk düzeyi üzerine etkilerinin istatistiki olarak anlamlı olduğunu ortaya koyar. Parasal yoksunluğun bireyin daha yüksek mutluluk düzeyi bildirme olasılığını azalttığı tespit edilmiştir. Gelir düzeyinin mutluluk düzeyi üzerine etkisi, yalnızca sıralı logit modelde üçüncü gelir grubu için istatistiki olarak anlamlıdır. Bu durum mutlak gelir düzeyinin mutluluk düzeyi üzerine etkisinin var olduğunu bildirmek için yeterli kanıt olmadığını göstermektedir. Parasal yoksunluk ve gelir düzeyinin yaşlı bireylerin mutluluk düzeyleri üzerine etkisi için tahmin edilen modellerden elde edilmiş bulgular, mutluluğun yalnızca mutlak gelirle açıklanamayacağını göreceli ve karşılaştırmalı gelirlerin önemli olduğunu vurgulayan Tsui (2014), Caner (2016), Uğur (2021) ve Kamilçelebi ve Burger (2025) gibi çalışma bulgularını destekler. Oturulan konutta kiracı olma durumunun daha yüksek mutluluk düzeyi bildirme olasılığını azalttığı tespit edilmiştir. Bu durum yaşlılık döneminde barınma güvencesinin önemine vurgu yapar. Ayrıca söz konusu etkinin kira yükü ve geleceğe ilişkin güvensizlik kanallarıyla işleyebileceği de ifade edilebilir. Bulgular, lisansüstü eğitim düzeyine sahip olma durumunun daha yüksek mutluluk düzeyi bildirme olasılığını artırdığını ortaya koymaktadır. Bu durum, çalışmada değerlendirilmiş en yüksek eğitim kategorisi için, Lakshmanasamy (2022), Şengül ve Karakuzu (2022) gibi çalışmalarca eğitim ile mutluluk düzeyi ilişkisine dair ortaya konulmuş bulguları destekler niteliktedir.

STK üyeliği ve engel durumuna ilişkin katsayıların yönleri alternatif modeller arasında genel olarak tutarlıdır. Ancak istatistiksel anlamlılıkları modele ve eşik düzeyine göre farklılaşmaktadır. Genelleştirilmiş logit model bulguları, birinci eşik düzeyi için STK üyeliği ve engel durumunun mutluluk üzerine etkilerini istatistiki olarak anlamlı raporlar. Mutluluk üzerine STK üyeliğinin etkilerinin negatif, engel durumunun etkilerinin ise birinci eşikte pozitif yönlü tespit edilmiş olması

beklentilerle örtüşmemektedir. Söz konusu bulguların sıralı ve stereotip logit modeller tarafından doğrulanmaması, etkilerin modele ve eşik düzeyine duyarlı olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca söz konusu bulguların örnekleme dahil edilmiş 65 yaş ve üzeri bireyler arasında STK üyesi kişilerin ve engel durumu bulunan kişilerin görece sınırlı paya sahip olmasından etkilenmiş olabileceği de düşünülmektedir. Böylece bu değişkenlere ilişkin elde edilmiş sonuçların yorumlanmasında temkinli davranılması ve örneklem yapısının göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, demografik dönüşüm sürecinde nüfus içindeki payı artan yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeylerini; demografik, sosyoekonomik ve toplumsal yaşama katılım değişkenleri çerçevesinde açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmada TÜİK Türkiye Yaşlı Profili Araştırması mikro veri seti kullanılmıştır. Söz konusu veri seti yapısı göz önünde bulundurularak 65 yaş ve üzeri bireylerin yaşam memnuniyetlerinin belirleyenleri ikili logit ve probit modellerle, mutluluk düzeylerinin belirleyenleri ise sıralı, stereotip ve genelleştirilmiş logit modeller yardımıyla analiz edilmiştir.

Yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeyi için tahmin edilen alternatif modellerden elde edilen bulgular büyük ölçüde benzeşmektedir. Böylece raporlanan temel bulguların model seçimine duyarlı olmadığı ve 65 yaş ve üzeri bireylerin memnuniyet ve mutluluk düzeylerinin belirleyenlerine ilişkin tutarlı çıkarımlar yapıldığı ifade edilebilir. İkili logit ve probit modellerden elde edilen bulgular; yaş, destek alınabilir kişi sayısı, şiddete maruz kalma, yardım almaksızın dışarı çıkabilme ve parasal yoksunluk değişkenleri ile yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunduğuna işaret etmektedir. Örnekleme dahil edilmiş bireylerin mutluluk düzeyleri üzerine etkisi sıralı model alternatifleri tarafından doğrulanmış değişkenler ise: destek alınabilir kişi sayısı, lisansüstü eğitim düzeyine sahip olma durumu, yardım almaksızın dışarı çıkabilme durumu, şiddete maruz kalma durumu, parasal yoksunluk ve oturulan konutun mülkiyet durumu değişkenleridir. Hane gelirinin mutluluk ve memnuniyet üzerindeki etkileri için alternatif modellerden yeterli kanıt elde edilememiştir. Bireyin parasal sıkıntılarının yaşamına ilişkin planlarını engellemesini ifade eden parasal yoksunluk ile hem yaşam memnuniyeti hem de mutluluk düzeyi arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Hane geliri ve parasal yoksunluk değişkenlerinin niteliği ve elde edilmiş bulgular, yaşlı bireyler için refah değerlendirmelerinin yalnızca mutlak gelir üzerinden yapılmasının yeterli olmayacağı biçimindeki çıkarıma olanak sağlar. Şiddete maruz kalma ve oturulan konutta kiracı durumunda olma değişkenlerinin 65 yaş ve üzeri bireylerin mutluluk düzeyleri üzerine etkisi negatiftir. Şiddet deneyiminin, yaşlı bireylerin fiziksel ve psikolojik güvenliğini zedeleyerek yaşamdan memnun olma ve daha yüksek mutluluk düzeyi bildirme olasılıklarını azaltabileceği ifade edilebilir. Konutun mülkiyet durumuna ilişkin bulgular ise yaşlılık döneminde kira yükü ve barınma güvencesinin bireylerin mutluluk düzeyleriyle ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Yardım almadan dışarı çıkabilme durumu ve destek alınabilir kişi sayısı değişkenlerinin her iki öznel iyi oluş göstergesi üzerindeki etkileri pozitiftir. Bu bulgular yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeylerinin destek alabilecekleri sosyal çevreye sahip olmaları ve gündelik yaşamlarını bağımsız biçimde sürdürebilmeleriyle yakından ilişkili olduğuna işaret etmektedir.

Öneriler

Nüfus içerisindeki payı hızla artan yaşlı bireylerin refah düzeyini artırmayı hedefleyen sosyal politikalar için çalışma bulguları bazı çıkarımlar sunmaktadır. Buna göre yaşlı bireyleri her türlü şiddet türüne (fiziksel, cinsel, ekonomik, psikolojik) karşı koruyacak izleme mekanizmalarının oluşturulması önerilmektedir. Günlük hayata ilişkin aktivitelerini engelleyecek düzeyde gelir yoksunluğu olan yaşlı bireylere yönelik sosyal yardım ve gelir desteklerinin yaşlılar arasında refah artışına katkı sağlayabileceği ifade edilebilir. Ayrıca, yaşlı bireylerin konut güvencesinin sağlanması veya kira yükünün hafifletilmesi refah düzeyi üzerine olumlu etkileri beklenen sosyal politikalardır. Bu kapsamda

sosyal konut uygulamalarının genişletilerek 65 yaş ve üzeri bireylerin ücretsiz barınabileceği, mülkiyeti devlete ait konutlarla genişletilmesi somut politika önerisi olarak sunulabilir. Yaşlı bireylerin yardım almaksızın dışarı çıkabilmelerini desteklemek amacıyla erişilebilir ulaşım, engelsiz kamusal alanlar ve mahalli refakat hizmetleri geliştirilebilir.

Çalışmada kesitsel veri kullanılmış olması, elde edilen bulguların değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasında nedensellik bağı kurulamamasına sebebiyet vermektedir. Ayrıca veri setinde yaşam memnuniyeti değişkeninin iki alternatif yanıtla sunulmuş olması, yaşam memnuniyeti için çıkarımların sınırlı kalmasına neden olabilmektedir. Söz konusu bu hususlar, çalışmanın sınırlılıkları olarak ifade edilebilir. Zaman boyutunu içeren veri kullanımı, yaşam memnuniyeti düzeyini tespit etmeye dönük sıralı alternatif yanıtlı ölçüm yöntemi ve yaşlı bireylerin farklı alt yaş grupları itibarıyla ayrı ayrı değerlendirilmesi gelecek çalışmalar için öneri olarak sunulabilir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Bu çalışma tek yazarlı olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın fikir, tasarım, literatür taraması, analiz, yorumlama, yazım ve son okuma süreci yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Araştırmacı tarafından insan veya hayvan denekler üzerinde herhangi bir uygulama yapılmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Bu çalışma, bir araştırma makalesidir. Araştırmada Türkiye İstatistik Kurumu mikro veri seti kullanılmış; yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeyini etkileyen faktörleri analiz etmek amacıyla ikili ve sıralı kesikli tercih modellerinden yararlanılmıştır.

References

Abdel-Khalek, A. M. (2006). Measuring happiness with a single-item scale. *Social Behavior and Personality: An International Journal, 34*(2), 139–150. https://doi.org/10.2224/sbp.2006.34.2.139

Agresti, A. (2010). *Analysis of ordinal categorical data* (2nd ed.). Wiley.

Agresti, A. (2019). *An introduction to categorical data analysis* (3rd ed.). Wiley.

Ahn, J., Mukherjee, B., Banerjee, M., & Cooney, K. A. (2009). Bayesian inference for the stereotype regression model: Application to a case-control study of prostate cancer. *Statistics in medicine, 28*(25), 3139–3157. https://doi.org/10.1002/sim.3693

Al Nima, A., Garcia, D., Sikström, S., & Cloninger, K. M. (2024). The ABC of happiness: Validation of the tridimensional model of subjective well-being (affect, cognition, and behavior) using bifactor polytomous multidimensional item response theory. *Heliyon, 10*(2), e24386. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e24386

Amirzai, F. R., & Sönmez, A. (2022). Socio-Economic Determinants of Happiness: The Case of Afghanistan. *Sosyoekonomi, 30*(52), 183-198. https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2022.02.10

Anderson, J. A. (1984). Regression and Ordered Categorical Variables. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological), 46*(1), 1–30. http://www.jstor.org/stable/2345457

Blanchflower, D. G. (2021). Is happiness U-shaped everywhere? Age and subjective well-being in 145 countries. *Journal of Population Economics, 34*(2), 575–624. https://doi.org/10.1007/s00148-020-00797-z

Botha, F., & Booysen, F. (2013). The relationship between marital status and life satisfaction among South African adults. *Acta Academica, 45*(2), 150-178.

Caner, A. (2016). Happiness and Life Satisfaction in Turkey in Recent Years. *Social Indicators Research, 127*(1), 361–399. https://doi.org/10.1007/s11205-015-0948-z

Celik, S. S., Celik, Y., Hikmet, N., & Khan, M. M. (2018). Factors Affecting Life Satisfaction of Older Adults in Turkey. *The International Journal of Aging and Human Development, 87*(4), 392–414. https://doi.org/10.1177/0091415017740677

Cheung, F., & Lucas, R. E. (2014). Assessing the validity of single-item life satisfaction measures: Results from three large samples. *Quality of Life Research, 23*(10), 2809–2818. https://doi.org/10.1007/s11136-014-0726-4

Cheung, F., & Lucas, R. E. (2015). When does money matter most? Examining the association between income and life satisfaction over the life course. *Psychology and aging, 30*(1), 120–135. https://doi.org/10.1037/a0038682

Çomaklı-Duvar, N., Kabakuş, A. K., İyit, N., & Alkan, Ö. (2025). A study on the determination of the factors affecting the happiness levels of older individuals during the COVID-19 pandemic in Turkish society. *PLOS ONE, 20*(1), Article e0316000. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0316000

Cooper, K., Fabian, M. & Krekel, C. (2023), New approaches to measuring welfare. *Fiscal Studies, 44*, 123–135. https://doi.org/10.1111/1475-5890.12333

Deeming, C. (2013). Addressing the Social Determinants of Subjective Wellbeing: The Latest Challenge for Social Policy. *Journal of social policy, 42*(3), 541–565. https://doi.org/10.1017/S0047279413000202

Diener, E., Oishi, S., & Tay, L. (2018). Advances in subjective well-being research. *Nature Human Behaviour, 2,* 253–260. https://doi.org/10.1038/s41562-018-0307-6

Dolan, P., Peasgood, T., & White, M. (2008). Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. *Journal of Economic Psychology, 29*(1), 94–122. https://doi.org/10.1016/j.joep.2007.09.001

Dumludağ, D. (2013). Life Satisfaction and Income Comparison Effects in Turkey. *Social Indicators Research, 114*(3), 1199–1210. https://doi.org/10.1007/s11205-012-0197-3

Ergin, I., & Mandiracioglu, A. (2015). Demographic and socioeconomic inequalities for self-rated health and happiness in elderly: the situation for Turkey regarding World Values Survey between 1990 and 2013. *Archives of gerontology and geriatrics, 61*(2), 224–230. https://doi.org/10.1016/j.archger.2015.06.011

FitzRoy, F. R., & Nolan, M. A. (2022). Income Status and Life Satisfaction. *Journal of Happiness Studies, 23*(1), 233–256. https://doi.org/10.1007/s10902-021-00397-y

FitzRoy, F. R., Nolan, M., & Steinhardt, M. F. (2011). *Age, life-satisfaction, and relative income: Insights from the UK and Germany* (*IZA Discussion Paper No. 6045*). Institute for the Study of Labor (IZA). https://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:101:1-201111023735

Friehe, T., & Pfeifer, C. (2025). Unemployment's Life-Satisfaction Cost and Loneliness. *Journal of Happiness Studies, 26*(6), 102. https://doi.org/10.1007/s10902-025-00941-0

Frijters, P., & Beatton, T. (2012). The mystery of the U-shaped relationship between happiness and age. *Journal of Economic Behavior & Organization, Emergence in Economics, 82*(2), 525–542. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2012.03.008

Greene, W. H. (2018). *Econometric analysis*. Pearson.

Greene, W. H., & Hensher, D. A. (2010). *Modeling ordered choices: A primer*. Cambridge University Press.

Grün, C., Hauser, W., & Rhein, T. (2010). Is Any Job Better than No Job? Life Satisfaction and Re-employment. *Journal of Labor Research, 31*(3), 285–306. https://doi.org/10.1007/s12122-010-9093-2

Hayo, B. (2007). Happiness in transition: An empirical study on Eastern Europe. *Economic Systems, 31*(2), 204–221. https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2006.08.003

Hsieh, C-M. (2011). Money and happiness: does age make a difference? *Ageing and Society, 31*(8): 1289-1306. https://doi.org/10.1017/S0144686X10001431

Hsu, H.-C., Chang, W.-C., Chong, Y.-S., & An, J. S. (2016). Happiness and social determinants across age cohorts in Taiwan. *Journal of Health Psychology, 21*(9), 1828–1839. https://doi.org/10.1177/1359105314567208

Jansen, A., Wang, R., Behrens, P., & Hoekstra, R. (2024). Beyond GDP: A review and conceptual framework for measuring sustainable and inclusive wellbeing. *The Lancet Planetary Health, 8*(9), e695–e705. https://doi.org/10.1016/S2542-5196(24)00147-5

Joshanloo, M., & Jovanović, V. (2021). Similarities and differences in predictors of life satisfaction across age groups: A 150-country study. *Journal of Health Psychology, 26*(3), 401–411. https://doi.org/10.1177/1359105318819054

Kamilçelebi, H., & Burger, M. J. (2025). Fairness perceptions mediate the relationship between income comparisons and subjective well-being: Evidence from Türkiye. *Applied Economics Letters, 32*(16), 2344–2348. https://doi.org/10.1080/13504851.2024.2332584

Kiren Gürler, Ö. (2021). Sıralı Regresyon Modelleri ve Stata Uygulamları. In Ş. Üçdoğruk Birecikli & S. Şengül (Eds.), *Uygulamalı Mikro Ekonometri*. Nobel Yayın Dağıtım.

Lakshmanasamy, Y. (2022). Determinants of Happiness in India: Ordered Probit Estimation of Life Satisfaction. *Indian Journal of Mental Health, 9*(1), 63-70.

Long, J. S., & Freese, J. (2014). *Regression models for categorical dependent variables using Stata*. Stata Press.

Mantsi, L., Lesaoana, R., & Motlamelle, T. (2025). Does being male or female affect life satisfaction? Empirical evidence from Lesotho. *Development Southern Africa, 42*(3), 477–495. https://doi.org/10.1080/0376835X.2025.2485936

Odermatt, R., & Stutzer, A. (2017). *Subjective well-being and public policy* (*IZA Discussion Paper No. 11102*). IZA Institute of Labor Economics.

Papi, S., & Cheraghi, M. (2021). Multiple factors associated with life satisfaction in older adults. *Przeglad menopauzalny, 20*(2), 65–71. https://doi.org/10.5114/pm.2021.107025

Peiro, A. (2006). Happiness, satisfaction and socio-economic conditions: Some international evidence. The Journal of Socio-Economics, *The Socio-Economics of Happiness, 35*(2), 348–365. https://doi.org/10.1016/j.socec.2005.11.042

Raudenská, P. (2023). Single-item measures of happiness and life satisfaction: The issue of cross-country invariance of popular general well-being measures. *Humanities and Social Sciences Communications, 10*, Article 861. https://doi.org/10.1057/s41599-023-02299-1

Richter, E. P., Brähler, E., Stöbel-Richter, Y., Zenger, M., & Berth, H. (2020). The long-lasting impact of unemployment on life satisfaction: results of a longitudinal study over 20 years in East Germany. *Health and quality of life outcomes, 18*(1), 361. https://doi.org/10.1186/s12955-020-01608-5

Selim, S. (2008). Life Satisfaction and Happiness in Turkey. *Social Indicators Research, 88*(3), 531–562. https://doi.org/10.1007/s11205-007-9218-z

Şengül, S., Karakuzu, B., (2022). The Source of Individual Happiness And Life Satisfaction: Evidence From Turkey, *The Third Sector Social Economic Review, 57*(2), 1008-1026.

Siedlecki, K. L., Tucker-Drob, E. M., Oishi, S., & Salthouse, T. A. (2008). Life satisfaction across adulthood: different determinants at different ages? *The Journal of Positive Psychology, 3*(3), 153–164. https://doi.org/10.1080/17439760701834602

Sulandari, S., Johnson, J., & Coats, R. O. (2025). Life satisfaction and its associated factors among young and older adults in the United Kingdom (UK). *Aging & Mental Health, 29*(4), 687–695. https://doi.org/10.1080/13607863.2024.2432380

Tesch-Römer, C., Motel-Klingebiel, A., & Tomasik, M. J. (2008). Gender Differences in Subjective Well-Being: Comparing Societies with Respect to Gender Equality. *Social Indicators Research, 85*(2), 329–349. https://doi.org/10.1007/s11205-007-9133-3

Tsui, H.-C. (2014). What affects happiness: Absolute income, relative income or expected income? *Journal of Policy Modeling, 36*(6), 994–1007. https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2014.09.005

Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). *Hayat tabloları, 2022-2024*. https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/54081

Türkiye İstatistik Kurumu. (2026). *İstatistiklerle Yaşlılar,* https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/58231

Uğur, Z. B. (2021). Does money buy happiness in Turkey? *Applied Research in Quality of Life, 16*(3), 1073–1096. https://doi.org/10.1007/s11482-019-09805-1

Ulutürk Akman, S. (2021). Determinants of Happiness and Life Satisfaction: The Life Satisfaction Survey of the Turkish Statistical Institute. *Journal of Social Policy Conferences, 81,* 35-69. https://izlik.org/JA43UX75WP

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2024). Key messages on world population prospects 2024. https://www.un.org/development/desa/pd/

Williams, R. (2006). Generalized Ordered Logit/Partial Proportional Odds Models for Ordinal Dependent Variables. *The Stata Journal, 6*(1), 58–82. https://doi.org/10.1177/1536867X0600600104

Williams, R. (2016). Understanding and interpreting generalized ordered logit models. *The Journal of Mathematical Sociology, 40*(1), 7–20. https://doi.org/10.1080/0022250X.2015.1112384

Wooldridge, J. M. (2020). *Introductory econometrics: A modern approach*. Cengage.

Yıldız, D., Arslan, H., & Cavlin, A. (2021). Understanding women's well-being in Turkey. *Vienna Yearbook of Population Research, 19*, 1-37.

Zhang, Z., Xiao, L., Lin, Y., & Sun, T. (2026). Life satisfaction of older adults and its influencing factors: An exploratory study of community-dwelling older adults in Xiamen, China. *Frontiers in Public Health, 14*, Article 1699050. https://doi.org/10.3389/fpubh.2026.1699050

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Digital Voter Behavior: A Text Mining Approach to Analyzing Political Party Perceptions on X

Ahmet Doğan*, Ahmet Denizhan**, Ahmet Yurtsal***

Abstract: Social media provides an important source for analyzing public opinion and societal trends. This study examines sentiment toward five political parties in Türkiye using sentiment analysis of Turkish tweets. More than 60,000 tweets collected via the X API on May 11, 12, and 14, 2023, were used to select a balanced dataset of 1,250 tweets, with 250 tweets per party. Tweets were classified as positive, neutral, or negative and analyzed using Naive Bayes and Decision Tree algorithms. The results indicate similar classification performance between the two algorithms, while sentiment distributions varied across political parties and sentiment categories. The study contributes to research on the relationship between social media and politics by demonstrating the potential of sentiment analysis for evaluating political discourse.

Keywords: Sentiment Analysis, Text Mining, Data Mining, Social Media Analysis

Dijital Seçmen Davranışı: X Üzerinden Siyasal Parti Algılarının Metin Madenciliği Yaklaşımıyla İncelenmesi

Öz: Sosyal medya, kamuoyu ve toplumsal eğilimlerin analizinde önemli bir veri kaynağıdır. Bu çalışmada, Türkiye'deki beş siyasi partiye yönelik duygu eğilimleri, Türkçe tweetler üzerinden duygu analizi yöntemiyle incelenmiştir. X API aracılığıyla 11, 12 ve 14 Mayıs 2023 tarihlerinde toplanan 60.000'den fazla tweet içerisinden her parti için 250 olmak üzere toplam 1.250 tweet seçilmiştir. Tweetler pozitif, nötr ve negatif olarak sınıflandırılmış; Naive Bayes ve Karar Ağacı algoritmalarıyla analiz edilmiştir. Bulgular, algoritmaların benzer sınıflandırma performansı gösterdiğini ve duygu dağılımlarının parti ve duygu kategorisine göre değiştiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, sosyal medya ve siyaset ilişkisini inceleyen araştırmalara katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Duygu Analizi, Metin Madenciliği, Veri Madenciliği, Sosyal Medya Analizi

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktiadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü ORCID: 0000-0002-7116-3558 ahmetdogan@osmaniye.edu.tr

** Bilişim Teknolojileri Öğretmeni, MEB Hüseyin Celal Yardımcı Kurtuluş Ortaokulu ORCID: 0000-0002-8655-9395 denizhan110@gmail.com

*** Dr. Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktiadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü ORCID: 0000-0003-0523-3519 ahmetyurtsal@mku.edu.tr

Cite as/ Atıf: Doğan et al. (2026). Digital voter behavior: a text mining approach to analyzing political party perceptions on X. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 1264-1304. http://doi.org/10.18506/anemon.1776228
Received/Geliş: 02 Sep/Eylül 2025
Accepted/Kabul: 26 Jun/Ocak2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

With the development of the internet, the concept of "data" has become increasingly important. Data can be defined as directly observable facts or measurements related to events and entities. Data generated by computer systems, in its raw form, carries no meaning on its own; however, it gains meaning and value when processed for a specific purpose (Kalikov, 2006; Çağıltay & Tokdemir, 2010). Today, the amount of data produced by individuals in their daily lives has reached extraordinary levels (Akpınar, 2000). This data is generally stored in databases; however, it does not become meaningful information unless it is processed. At this point, data mining, defined as the process of transforming raw data into information, becomes important (Bırtıl, 2011).

Social media significantly increases data production and sharing. Defined as online platforms that enable content sharing and interaction regardless of time or location (Bat et al., 2010), its most important feature is the direct interaction between users, unlike traditional media. This has transformed social media into a valuable source for observing societal trends, attitudes, and emotions (Kuyucu, 2013).

One of the prominent social media platforms, X (formerly Twitter), was founded in 2006 by Jack Dorsey. Initially designed as a short messaging service, the platform has gradually attracted a wide user base (O'Reilly and Milstein, 2011). One of Twitter's characteristic features is that posts, initially limited to 140 characters, were increased to 280 characters in 2017. The character limit allows users to express their thoughts briefly, directly, and often emotionally. This has made the X platform an important medium for monitoring immediate reactions to social and political events.

X data is frequently used in sentiment analysis studies across various fields. Sentiment analysis, a text mining technique, involves automatically classifying expressions in texts as positive or negative based on their meaning (Zhang et al., 2018). The interaction features on the X platform (replying, retweeting, liking, etc.) enable analysis of the impact of posts and the level of interaction between users. This data can be used to determine the source of information, identify influential users, and analyze user interaction networks. In political communication, sentiment analysis allows for the examination of voters' attitudes towards political actors and policies not only at the content level but also from an emotional perspective (Kara, 2023).

The 2023 Turkish general elections occurred during a period of intensified political competition, and social media, particularly the X platform, became a decisive tool in communication between voters and political actors. These platforms have become as dynamic spaces where political parties conduct campaigns, voters express opinions and reactions, and social trends are observable. Consequently, the importance of academic studies that analyze social media content during election processes and increasing the reliability of these analyses has further increased. Within this scope, the main problem of this study is to determine the extent to which the emotions expressed in posts related to X targeting political parties in Türkiye can be reliably analyzed, and how different machine learning algorithms perform in these analyses.

Sentiment analysis of social media content is one of the important methods used to understand users' attitudes and emotional approaches towards specific topics, events, or actors. However, the reliability of these analyses largely related to the accuracy level of the algorithms used and the technical capacity of the tools applied. Therefore, evaluating how validly and reliably different sentiment analysis methods can process social media data is a critical requirement for studies in this field.

Based on this aim, the main research question is determine how accurately the Naive Bayes and Decision Tree algorithms classify sentiments in user posts about the five most intensely discussed political parties on platform X during the 2023 Turkish General Elections. The study compares the algorithmic results to manually labeled reference sentiment values to assess performance. Findings from this comparison will contribute to academic knowledge and inform more accurate and effective methods for political analysis and social media strategies. Comparing the success of sentiment analysis algorithms is crucial for political parties, campaign managers, and analysts to understand public opinion

and develop communication strategies. Therefore, this study provides a comparative evaluation of algorithm performance in analyzing social media data.

This study has several limitations. The research focuses on a specific election period, and data were obtained only from platform X. Furthermore, the analyses were conducted on five selected political parties and a limited sample. Sentiment classification relies on a dataset created through manual labeling. These limitations should be considered when evaluating the findings.

The following sections of this study first discuss the aim and review the relevant literature, then address the concept of sentiment analysis and explain the research objective and methodology. The findings are then presented and discussed. The conclusion provides a general evaluation of the study and draws conclusions based on the findings. Finally, suggestions are provided to guide future research.

Objective

This study examined tweets shared on the X platform about political parties during the May 14, 2023, Turkish general elections using sentiment analysis. Over 60,000 Turkish tweets were collected via the X API on May 11, 12, and 14, 2023. To ensure equal representation for each political party and maintain balance in the analysis, retweets and bot content were removed, and only original Turkish-language tweets were considered. A total of 250 tweets were selected for each party, resulting in a sample of 1,250 tweets. Tweets were cleaned by removing unnecessary characters and labeled as positive, negative, or neutral. These data, translated into English, were then analyzed using Naive Bayes and Decision Tree algorithms; the results of the algorithms were compared with reference values.

These findings demonstrate the role of social media-based sentiment analysis in political communication. Platforms like X make users' immediate reactions visible, and this data can serve as a valuable tool in shaping election strategies. The findings demonstrate how social media data can be used in political communication through sentiment analysis, making a significant contribution to the development of election strategies.

Literature Review

This section presents current research in sentiment analysis to support the theoretical framework of the study. It emphasizes studies based on social media data and highlights current trends in the field.

Onan (2017), in his study on Turkish X messages, achieved a 77.78% accuracy rate using the Naive Bayes algorithm with 1-gram and 2-gram feature sets.

Akın and Şimşek (2018), in their analysis of tweets using program names as keywords on the X platform, revealed that positive and neutral content posts increased rating values, while the number of negative tweets decreased ratings.

Ceng (2018) examined the Twitter usage patterns of political parties and leaders represented in parliament during the June 7, 2015, General Elections. The research analyzed the posts of the leaders and executives of the AK Party, CHP, HDP, and MHP between May 1st and June 10th using qualitative and quantitative content analysis. The study revealed that although Twitter is an important communication tool for managing public perception, political actors often do not use this platform effectively and strategically. The findings indicate that despite the opportunities social media offers for political communication, traditional communication habits largely persist.

Güçdemir et al. (2020) examined the Twitter posts of Binali Yıldırım and Ekrem İmamoğlu during the June 23, 2019, Istanbul Metropolitan Municipality mayoral elections using text mining and sentiment analysis methods. The study comparatively analyzed the candidates' political communication strategies and leadership characteristics. The findings revealed that Binali Yıldırım exhibited more achievement-oriented leadership characteristics, while Ekrem İmamoğlu showed supportive leadership characteristics.

Onyenwe et al. (2020) focused on the 2017 Anambra State gubernatorial election. Using X data, they examined whether political parties or individual candidates were more decisive in electoral success.

Specifically, they analyzed 7,430 tweets shared under the hashtag #AnambraDecides2017 using sentiment analysis and topic modeling methods. The study addressed sentiment polarity and subjectivity analyses over time; word frequencies and prominent themes were also evaluated by political actors. The findings showed that the party played a significant role in shaping perceptions of the candidate, while the alignment and social acceptance between the candidate and the party directly affected electoral success. In particular, the study found that a candidate who won the elections and was strongly associated with the values of their party in society created a more positive social media perception.

Khatua et al. (2020) examined users' political leanings through "mixed tweets," in which multiple parties were mentioned simultaneously. Analyses of data from the 2014 Indian General Election showed that users' tweeting styles reflect their political leanings. The findings suggest that mixed tweeting behavior can be a significant indicator of voter trends in multi-party systems.

Tokcaer (2021), in his study on Turkish sentiment analysis, highlighted Zemberek-NLP and the ITU NLP Turkish Parser as prominent text preprocessing tools. He also emphasized that binary and ternary word groups are effective in feature identification and that statistical models such as chi-square are frequently used. He noted that hybrid approaches are not sufficiently represented in the literature.

Savaş (2022) analyzed the content shared on Twitter during the 2017 Referendum process in Türkiye using text mining methods. The study examined the distribution of "yes/no" opinions and posts directed at political parties and leaders. The findings showed that social media can be used to understand political processes and serve as a decision support tool for policymakers. Çelik (2023) analyzed reviews and ratings of bungalow businesses in the Sapanca region. Analyses using machine learning and deep learning algorithms indicated increased customer demand and positive reviews following the pandemic.

Daşgın (2023) used classical (BayesNet, OneR, J48) and deep learning (GRU, CNN-LSTM) algorithms to classify reviews of massive open online courses on Udemy. The GRU + GloVe model provided the highest performance with 95.67% accuracy. The study demonstrates that course reviews can be effectively classified.

Kara (2023) analyzed customer reviews of four major e-commerce platforms in Türkiye via the X platform. With the SWNetTR++ dictionary and R software, the analysis determined that Hepsiburada had the highest customer satisfaction rate.

Rita et al. (2023) presented a study questioning the impact of social media on voter behavior. The study investigated how X posts reflected the results of the 2019 UK General Election. The researchers analyzed tweets related to the Conservative and Labour parties, their leaders, and election campaigns. Data was collected using the R programming language, and R and RapidMiner tools were used in the analysis process. The study's findings revealed that sentiment trends shared on social media were insufficient to reliably predict election results. Furthermore, it concluded that it is not possible to say that social media directly influences voter preferences based solely on sentiment polarization.

Aygün (2024), in her study on classifying emotions such as anger and happiness from call center conversations, developed emotion recognition models using the SVM algorithm and performed feature extraction with OpenSMILE.

Khalid (2024), in his study on Amazon product reviews, compared classical machine learning algorithms (SVM, Decision Tree, KNN) with deep learning models such as LSTM. The LSTM model achieved the highest accuracy at 98%, while the Decision Tree algorithm showed the lowest performance at 77.8%.

Song et al. (2024) presented a study examining the X-sharing of political parties in Spain. The study analyzed data from 2019 to 2024 using pre-trained language models developed for Spanish, such as BETO and RoBERTuito. The research examined the sentiment distributions of the PSOE, PP, Vox, Podemos, and Ciudadanos parties and their relationships with ideological positions. The findings showed that neutral sentiment was dominant in all parties, but the levels of positive and negative

sentiment varied according to ideological differences. Specifically, Vox exhibited higher levels of negative sentiment, while PSOE showed relatively higher levels of positive sentiment. The study revealed the strong potential of pre-trained language models in social media sentiment analysis for languages other than English.

Elmas (2024) assessed feedback from a brand management perspective by analyzing Turkish and English tweets on the X platform. In this research, which used Naive Bayes, DVM, and BERT models, the BERT model achieved the highest accuracy with 96.77% in Turkish and 97.75% in English. Furthermore, a positive correlation was determined between obesity trends and comments on fast-food brands.

Oğlakcı and Uzun (2024) examined election-themed tweets shared on the X platform, focusing on the Yenimahalle district of Ankara, Türkiye. The study applied sentiment analysis, identified the dominant themes in the tweets, and analyzed the relationship between the candidates' popularity scores on the X platform and their actual vote percentages. The findings show that spatial and temporal data generated by users on the X platform play a significant role in understanding voter behavior and participation, revealing differences in voting patterns, and analyzing contextual factors influencing the voting process.

Gürbüz and Sayımer (2024) examined election-themed posts shared on the Twitter (X) platform during the May 14, 2023, presidential elections. The study applied interaction analysis and evaluated the relationship between shared with candidate-specific and voter behavior. The findings show that interactions on Twitter are linked to political decision-making processes and that social media offers an important space for reflecting voter preferences during election periods.

Djema and Suria (2025) analyze public sentiment regarding the establishment of the Danantara Investment Management Agency through posts on the X platform. A total of 1,713 tweets collected between February and June 2025 were classified using SVM and Random Forest algorithms, with Random Forest achieving the highest accuracy at 92.36%. The results show that positive sentiment is dominant with 55.6%. The study reveals that social media sentiment analysis can serve as a strategic tool for public policies.

Liscano et al. (2025), in their review, examined the methods, accuracy, and comparative advantages of digital surveillance tools over traditional systems for early detection of infectious diseases. The studies revealed that digital data showed a high correlation with official data and provided early warnings, especially for influenza and COVID-19. Google Trends and X were among the most frequently used digital data sources.

Kansal and Diwaker (2025) examine machine learning-based sentiment analysis systems using data from social network platforms. Unstructured text data, for which traditional methods are insufficient, can be analyzed more effectively, especially with deep learning models. The study considers the datasets used, word embedding techniques, deep learning architectures, and success metrics (accuracy, F1-score, precision, and recall).

Smith-Mutegi et al. (2025) examined public perception of artificial intelligence in the context of STEM education through machine learning-based sentiment analysis of posts shared on the X platform between 2020 and 2023. The findings revealed that perceptions were mostly neutral and positive, though some negative opinions were also present.

Afuan et al. (2025) aim to optimize public opinion sentiment on the X platform regarding the inauguration ceremony of the Indonesian President and Vice President for the 2024–2029 period using the Naive Bayes Classifier (NBC) and the SMOTE method. Addressing the class imbalance in sentiment data, the research revealed that SMOTE improved classification performance. The results show that applying SMOTE increased accuracy from 98% to 99%.

Asokere et al. (2025) thoroughly examined the role of social media data in predicting election results. The study addressed machine learning and deep learning-based election prediction research using X data. Following the PRISMA methodology, the authors reviewed 275 studies and included 76

in the analysis. The findings show that pre-election data is used more frequently and that the studies mainly focus on the US, India, and Indonesia. TF-IDF-based feature extraction is widely used; Naive Bayes and Support Vector Machines yield strong results. The study notes that deep learning models such as BERT and Bi-LSTM offer advantages in contextual understanding. The study reveals that analyses based on X data have significant potential in predicting election outcomes, and that multilingual, explainable AI approaches are prominent areas for future research.

Güneş and Arıkan (2025) propose a hybrid classification model for sentiment analysis of food ordering-related posts on the X platform and develop a feature selection method based on word grouping. They tested 144 models supported by domain-specific dictionaries, and the most successful models were applied to develop recommendations for the sector.

Ul Zahra and Sadiq (2025) examine public sentiment patterns and gender narratives toward female celebrities on the X platform within the framework of systemic functional linguistics. The findings show that positive emotions and perceptions regarding female celebrities on social media are diversifying, revealing that gender roles are being reshaped by the influence of traditional media.

Zhao et al. (2025) proposed a novel model, the Decomposed Cross-Feature Correlation Network (DCCN), which targets intermodal interaction at the fine feature level in multimodal sentiment analysis. The model strengthens features by learning common and different features of multimodal data and capturing inter-feature dependencies. Multiple feature outputs are dynamically combined through adaptive decision fusion. In experiments on CMU-MOSI and CMU-MOSEI datasets, the model demonstrated superior performance compared to existing methods.

Wang et al. (2025) proposed a multi-feature graph attention network model (MFF-GAT) that combines syntactic, semantic, and contextual information in sentiment analysis for specific features. The model more effectively captures sentiment information associated with features by integrating information from different grammatical structures through a gate mechanism. In experiments on five different datasets, the model achieved better results than other methods. In this study, the literature is classified under three thematic headings:

1. Social Media Sentiment Analysis

2. Political Communication and Voter Behavior

3. Algorithm Performance

The literature classified under these three thematic headings is presented in Table 1. This structure more clearly reveals methodological trends and differentiation in application areas.

Table 1. Literature Review

Theme	Study	Data Source	Method / Algorithm	Key Findings
1. Sentiment Analysis on Social Media	Onan (2017)	Turkish X messages	Naive Bayes , 1-gram & 2-gram	With 77.78% accuracy, n-gram based features have been shown to be effective in Turkish sentiment analysis.
	Tokcaer (2021)	Turkish texts	Spring, ITU NLP, chi-square	It was emphasized that binary and ternary word groups were successful in feature selection, while hybrid approaches had limitations.
	Elmas (2024)	Turkish & English X tweets	NB, SVM, BERT	The BERT model provided the highest accuracy in both languages.
	Aygün (2024)	Call center voice recordings	OpenSMILE + SVM	Emotion recognition models have shown high success rates.
	Song et al. (2024)	Spanish X posts	BETO, RoBERTuito	A neutral sentiment prevails; the distribution of emotions varies according to ideological differences.
	Djema and Suria (2025)	X shares	SVM, Random Forest	Random Forest delivered the best performance with 92.36% accuracy.
2. Political Communication and Voter Behavior	Ceng (2018)	Twitter (X)	Qualitative & Quantitative Content Analysis	Political actors generally do not use Twitter strategically.
	Güçdemir et al. (2020)	Twitter	Text Mining, Sentiment Analysis	Leadership styles have been found to be reflected in tweet content.
	Onyenwe et al. (2020)	#AnambraDecides2017	Sentiment Analysis, Theme Modeling	Party-candidate alignment has been shown to be a decisive factor in electoral success.
	Khatua et al. (2020)	X (2014 Indian Elections)	Karma Tweet Analysis	In multi-party systems, mixed tweets have been found to reflect political leanings.
	War (2022)	Twitter	Text Mining	Social media has been shown to be a decision support tool for policymakers.
	Rita et al. (2023)	X (UK 2019 Elections)	R, RapidMiner	It was concluded that sentiment analysis alone is not sufficient for predicting election results.
	Oğlakcı and Uzun (2024)	X – Local Election Tweets	Emotion & Theme Analysis	Social media data has been shown to be powerful in understanding voting patterns.
	Gürbüz and Sayımer (2024)	Twitter hashtags	Interaction Analysis	A relationship has been found between social media interactions and voter behavior.
3. Algorithm and Model Performance Studies	Daşgın (2023)	Udemy reviews	GRU, CNN-LSTM, GloVe	GRU + GloVe delivered the best performance with 95.67% accuracy.
	Khalid (2024)	Amazon reviews	SVM, DT, KNN, LSTM	The highest accuracy, at 98%, was achieved with the LSTM model.
	Afuan et al. (2025)	X	Naive Bayes + SMOTE	With SMOTE, accuracy has increased from 98% to 99%.
	Asokere et al. (2025)	Compilation (275 studies)	PRISMA	BERT and Bi -LSTM offer contextual superiority.
	Zhao et al. (2025)	Multimodal data	DCCN	Superior performance has been achieved in finely detailed intermodal interactions.
	Wang et al. (2025)	Multiple datasets	MFF-GAT	syntactic and semantic information together increases success.

Current research shows that sentiment analysis has a wide range of applications, from social media data to customer feedback and public policy. However, this study makes a unique contribution to the literature by examining public opinion sensitivity towards political parties in Türkiye within the framework of the 2023 general elections, using platform X as a case study. Theoretically, it offers a new perspective by demonstrating the applicability of social media-based sentiment analysis within the context of political science and revealing the differing distributions of sentiment across parties.

Practically, it produces findings that will help political actors monitor public perceptions more accurately, update their communication strategies, and strengthen their decision-making processes by incorporating digital data. Thus, the study makes significant contributions to both academic literature and political practice.

Sentiment Analysis

Sentiment analysis allows individuals to classify textual opinions into positive, negative, or neutral sentiment categories. Therefore, political parties, institutions, and companies use sentiment analysis to develop predictions about public opinion trends (Pek, 2019). Bermingham and Alan (2010) state that sentiment analysis can be applied at the sentence, text, or target category level. Since sentences are also parts of text, analyses at the sentence and text levels have a similar scope. Although long texts can reflect individuals' feelings and thoughts in more detail, the relatively low complexity of short texts facilitates the analysis. The basic stages of sentiment analysis were presented by Kına (2022) and are visualized in Figure 1.

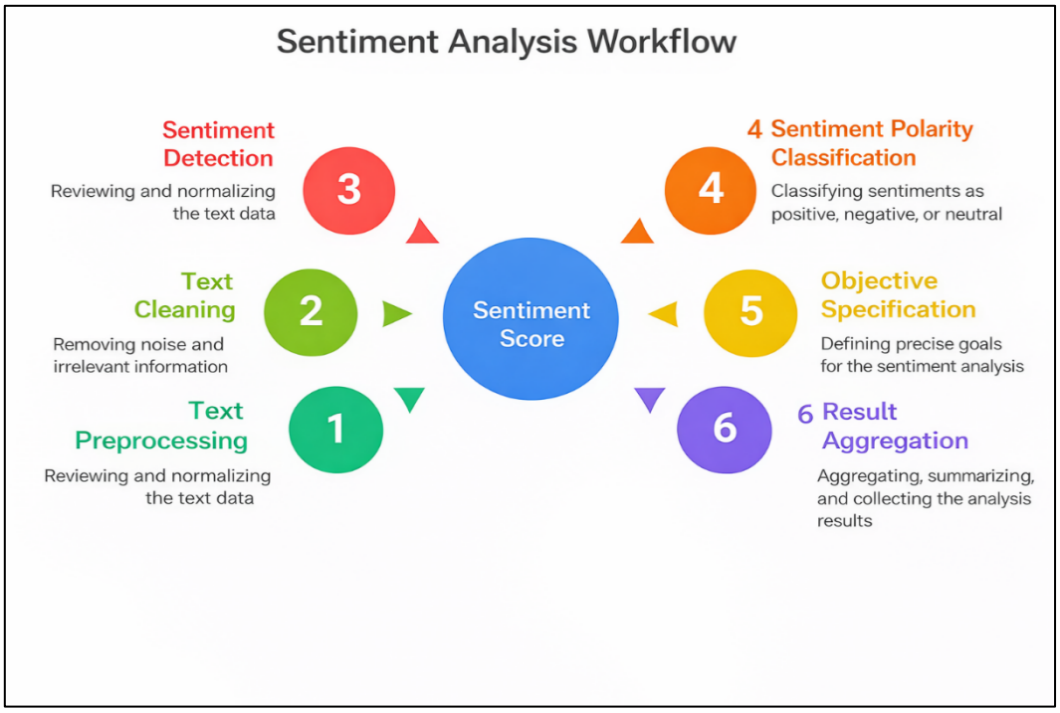

Figure 1. Stages of Sentiment Analysis

Sentiment analysis, also known as opinion analysis, is used to classify emotions in textual data, determine the level of subjectivity, detect sarcasm and irony, and identify false interpretations (Kaynar et al., 2016). The examination of these emotions and opinions is used in many fields, including consumer analysis, marketing, books, applications, websites, and social media (Hussein, 2018).

Research Methodology

Various classification techniques are used in the sentiment analysis process. These techniques are generally divided into two main groups: word-based approaches and machine learning-based approaches. The Naive Bayes and Decision Tree methods used in the analysis phase of this study belong to the machine learning-based approaches category (Doğan and Kara, 2025). Both methods are widely used in the field of text classification and sentiment analysis. The Naive Bayes method is frequently preferred in text-based classification problems, especially due to its probabilistic structure and computational efficiency (McCallum and Nigam, 1998; Manning et al., 2008). The Decision Tree

method, in contrast, is recognized in the literature for its high interpretability in classification processes and is widely used in text mining studies (Quinlan, 1986; Han et al., 2012).

The study was conducted in three stages: collection of social media data, preprocessing, and sentiment analysis. Data was collected via the X API, and 1,250 tweets were selected from a sample of 60,000 tweets related to five political parties. These five political parties were included because they played a decisive role in the 2023 Turkish General Elections process, both in terms of their political positions and their visibility on the X platform. The AK Party and the CHP were included in the analysis because they represent the ruling and main opposition axes, respectively. The İYİ Party and the New Welfare Party were selected due to their significance in alliance relationships and their impact on voter behavior during the election process. The Victory Party was included in the study because of its high level of social media engagement, particularly with its discourse focusing on migration and security issues. In addition, the Nationalist Movement Party (MHP), a significant actor in Turkish political life with a long history and ideological continuity, and one of the cornerstones of Turkish politics, could not be included in the sample of this study. The primary reason for this is the limited number of accessible tweets related to the party during the relevant period, the high prevalence of local and context-specific language use in the posts, and the difficulty in obtaining methodologically reliable and comparable results when translating these linguistic features into English. In the preprocessing stage, special characters, URLs, and irrelevant elements were removed; then, the tweets were manually tagged as positive, negative, or neutral. The processes of data extraction, preprocessing, and manual labeling were conducted within the same time frame, according to criteria predetermined by the authors. In this process, duplicate content, tweets assessed as being shared by bot accounts, posts containing only links or images, and content lacking semantic integrity were excluded from the dataset. Text preprocessing steps were performed in accordance with approaches commonly used in the literature (Pak and Paroubek, 2010). In the analysis phase, the tweets were translated into English, and two different algorithms were applied within the framework of a supervised learning approach. The classification results obtained with the Naive Bayes and Decision Tree methods were compared, and the performance of the algorithms was examined against reference values. However, it is acknowledged that the translation process may affect the performance of the sentiment analysis algorithms. The literature discusses how local expressions, idioms, and context-specific linguistic structures can lose meaning during translation, potentially affecting classification accuracy (Banea et al., 2008). This issue was considered within the limitations of this study. Data collection utilized the free/academic access offered by the X API; no paid data services were used. Only publicly available resources were analyzed, user credentials were anonymized, and ethical principles regarding the use of open-access data in academic research were followed (Townsend and Wallace, 2016).

Data Collection and Preprocessing

The data collection process was carried out via the X (Twitter) platform, in accordance with the platform's terms of use and based on publicly available posts. Tweets were collected during the days leading up to and including election day [May 11, 12, and 14]. Only tweets shared on election day were selected for analysis, as this period when political sentiment and user interaction are at their highest. The literature also emphasizes that election days are critical time periods for political attitude and sentiment analysis (Tumasjan et al., 2010). In the data collection phase, data was extracted using the API through the X platform's developer account. Special access permission was obtained for this process, and the researcher was provided with personal keys such as APIkey, APIsecret, Access_token, and Access_secret. In the study, more than 60,000 tweets related to five political parties (AK Party, CHP, İYİ Party, New Welfare Party, and Victory Party) were collected as of the 2023 General Election day (May 14, 2023). For the analysis, 250 tweets were selected from each party, creating a dataset of 1,250 tweets in total.

Pre-processing steps have been applied to make the tweets analyzable. These steps include:

Language filter: Only Turkish content was selected.

Removal of duplicates: Duplicate tweets were removed.

Removal of unnecessary elements: URLs, special characters, and emojis were removed.

Standardization: All tweets have been converted to lowercase to facilitate analysis. The first five examples of tweets in the dataset before pre-processing are presented below, separately for each party (Tweets are presented in their original (Turkish) form to prevent potential loss of meaning, as translations into another language may cause contextual and semantic distortions).

Examples of raw tweets related to the Justice and Development Party are presented below:

Below are examples of Turkish raw tweets posted about the AK Party:

1. Gather around... People... Look at the New Conspiracy... The Game of the AKP and Muharrem İnce is to Punish All Opposition and Cancel the Election…

2. Friends at the polling stations; don't trust any data from Anadolu Agency and government sources. Don't trust these data, percentages, and ratios…

3. Since, as PKK member Murat Karayılan said, every vote given to Erdoğan is a bullet to the PKK! Then one vote for MHP, one vote for Erdoğan…

4. In the AKP government, where 3 million children in Türkiye go to bed hungry,

Examples of raw tweets posted about the Republican People's Party (CHP) are presented below:

1. The CHP has a team of 40,000 trolls who produce and spread lies, insults, and disinformation to manipulate the elections.

2. The man is right. You go and do the same conspiracy to this man that you did to Deniz Baykal. Very absurd and dark things are going on in the CHP. 3. Once you enter the booth, don't rush and make a mistake... Take the ballot from the beginning and fold it like in the video... Kılıçdaroğlu and CHP emblem…

4. I am 78 years old. I have seen the CHP administration. It was a complete disaster period. Gasoline, diesel, oil and sugar. There was no LPG. Gasoline…

5. In Tekirdağ, CHP takes 1 deputy from AK Party with a vote increase of less than 1%. AK Party goes from 3 to 2.

Below are Turkish examples of raw tweets posted about the İYİ Party:

1. İYİ Party Spokesperson: We will wipe out the corruption gangs clustered in the state.

2. There was a national party, but not even an İYİ Party, shame on them, except for CHP, they're all lies and deception.

3. The election seems to be going to two rounds, the advantage is with the Cumhur Alliance, it's a pity for the İYİ Party voters...

4. I wonder how they're laughing, what are they laughing at? The İYİ Party should be getting stronger, but it's stagnated, even regressed a little.

5. Brother, a front has formed against you from all sides, even the top officials of the İYİ Party have tweeted about you.

Below are Turkish examples of raw tweets posted regarding the New Welfare Party:

1. As of now, the Cumhur Alliance, which has won 323 out of 600 seats, has once again become the first in the legislature by securing the "majority" in the Grand National Assembly. AK Party, MHP and…

2. If a leader belonging to the Millet Alliance had religious beliefs, worldview, etc. as a factor in getting votes, so many votes wouldn't have gone to the YRP. 3. The trends in political parties are as

follows; AK Party held on, MHP won due to the conjuncture, CHP and IP lost, YSP did not find what it hoped for…

4. YRP swept us everywhere. We will lose the Parliament because of them.

5. What's up? Judging by the sign, you seem to have voted for YRP 😄

Below are Turkish examples of raw tweets posted regarding the Victory Party:

1. Data entry continues at the Supreme Election Council. And with each data entry, the votes of the Victory Party and the ATA alliance are increasing. Votes in large cities…

2. Blaming the people is always the easiest thing. The Victory Party should think about why they didn't get as many votes as Sinan Oğan. In most provinces…

3. If this many refugees and illegal immigrants were in another country, a party like the Victory Party would be in power alone. National...

4. We cast our votes for the Victory Party and Sinan Ogan, we are at ease, we are peaceful...

5. Dad, don't get emotional, we're sending you to parliament tomorrow with smiles on our faces, dad. Son, the Victory Party is coming!

Five sample tweets are presented below as a result of the preprocessing process applied to the dataset:

Here are some Turkish examples of pre-processed tweets related to the AK Party:

1. Gather around, people, look at the new conspiracy: AKP and its game to punish all opposition groups and cancel the election.

2. Friends at the polling stations, don't trust any data from Anadolu Agency and government sources. Don't trust these data, percentages, and ratios.

3. Since, as the PKK member said, every vote given is a bullet to the PKK, then one vote for MHP is one vote for MHP.

4. The video of an AKP woman making a hand gesture and asking "Are we ready for May 14th?" caused controversy.

5. It has been seen that 3 million children in Türkiye went to bed hungry during the AKP's rule.

Here are some examples of pre-processed tweets for the Republican People's Party (CHP):

1. The CHP has a team of 40,000 trolls who produce and spread false, insulting, and disinformation content to manipulate the elections.

2. The man is right, you're going to do the same conspiracy to this man. Very absurd and dark things are going on in the CHP.

3. When you enter the cabinet, don't rush and make a mistake. Take the ballot from the beginning, fold it as in the video, and the CHP emblem.

4. I am 78 years old and I have seen the CHP administration; it was a complete disaster period. There was no gasoline, diesel, oil, sugar, or LPG.

5. In Tekirdağ, the CHP takes 1 representative from the AK Party with a vote increase of less than 1%. The AK Party goes from 3 to 2.

Here are some Turkish examples of pre-processed tweets related to the İYİ Party:

1. IYI Party Spokesperson: We will wipe out the corruption gangs clustered in the state.

2. There was a national party, but not even an IYI Party. Shame on them! Except for CHP, they're all lies and deception.

3. The election is going to two rounds, it seems the advantage is with the Cumhur Alliance. It's a shame for the IYI Party voters.

4. I wonder how they're laughing, what are they laughing at? The IYI Party should have strengthened, but it has stagnated, even regressed a little.

5. Brother, a front has formed against you from all sides. Even the top officials of the IYI Party have tweeted about you.

Here are some Turkish examples of pre-processed tweets related to the New Welfare Party:

1. As of now, the People's Alliance, which has secured 323 out of 600 seats in the Grand National Assembly, has once again become the leading party in the legislature. AK Party, MHP

2. If the religious views, worldview, etc. of a leader belonging to the Nation Alliance were a factor in gaining votes, YRP would not have received so many votes. 3. The trends in political parties are as follows: AK Party held on, MHP won due to the conjuncture, CHP and IP lost, YSP did not find what it hoped for.

4. YRP has surpassed us everywhere. We will lose the parliament because of them.

5. Judging by the sign, you seem to have voted for YRP.

Here are some Turkish examples of pre-processed tweets related to the Victory Party:

1. Data entry continues at the Supreme Election Council, and with each data entry, the votes for the Victory Party and the ATA alliance are increasing.

2. Blaming the people is always the easiest thing. The Victory Party should think about why they didn't get enough votes in most provinces.

3. If this many refugees and illegal immigrants were in another country, a party like the Victory Party would be in power alone. 4. We cast our votes for the Victory Party, we are at ease and peaceful.

5. Dad, don't get emotional, we're sending you to parliament tomorrow with smiles on our faces, Dad. Son, the Victory Party is coming!

Data Analysis

Data were analyzed using statistical methods and graphs. Frequency distributions of positive, negative, and neutral tweets for each party were determined and visualized using bar graphs.

The performance of the algorithms was evaluated by comparing their classification results with manually labeled data. The results showed that the Naive Bayes and Decision Tree algorithms were successful in different sentiment categories.

Furthermore, differences in sentiment distributions between parties were examined using statistical tests, and the significance of changes in public perception was evaluated.

Findings

This section presents the sentiment analysis findings from tweets related to political parties and the performance evaluations of two algorithms. The findings reveal the results of the analyses based on the data and the comparative performance of the algorithms.

Reference values for CHP were determined as 52 positive, 132 negative, and 66 neutral tweets. The Naive Bayes algorithm classified the tweets as 55 positive, 47 negative, and 148 neutral, while the

Decision Tree algorithm classified them as 108 positive, 98 negative, and 44 neutral. The sentiment distributions for CHP are shared in Table 2.

Naive Bayes predicted positive sentiments closest to the reference value with 22% accuracy, but showed significant deviations in the negative and neutral categories. The Decision Tree algorithm detected negative sentiments closer to the reference value with 39.2% accuracy (52.8%), but provided low accuracy in the positive and neutral categories.

The results show that Naive Bayes was more successful in identifying positive sentiments, while the Decision Tree algorithm was more successful in identifying negative sentiments. The study reveals that both algorithms perform poorly in identifying neutral emotions.

However, the findings indicate that positive discourse in posts targeting the CHP contains more distinct patterns, while negative and neutral expressions may use a more complex language structure.

Table 2. Reference and Algorithm Sentiment Distributions for the CHP

Method	Positive	Negative	Neutral
Reference	52	132	66
Naive Bayes	55	47	148
Decision Tree	108	98	44

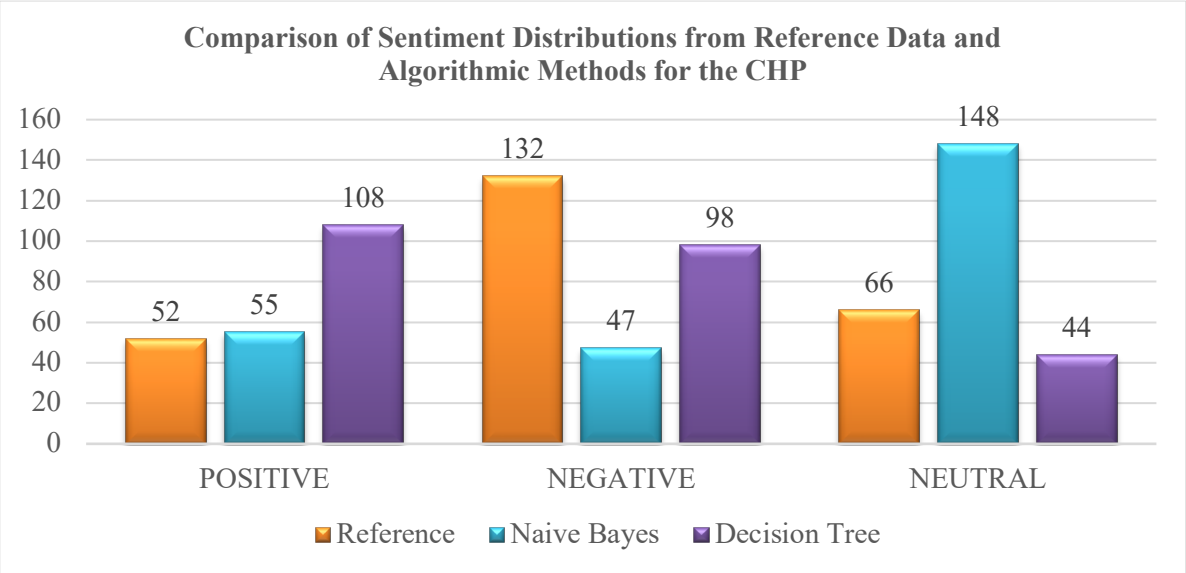

Figure 2. Analysis Results for the CHP

Reference values for the İYİ Party were determined as 59 positive, 130 negative, and 61 neutral tweets. The Naive Bayes algorithm classified the tweets as 49 positive, 79 negative, and 122 neutral, while the Decision Tree classified them as 108 positive, 81 negative, and 61 neutral. The sentiment distribution for the İYİ Party is shown in Table 3.

The reference ratios are 23.6% positive, 52% negative, and 24.4% neutral. These results show that the social media perception during the period was mostly negative. Naive Bayes detected positive emotions close to the reference but underestimated negative sentiment and overestimated neutral emotions. The Decision Tree produced accurate results in the neutral category; however, it overestimated positive emotions and underestimated negative sentiment. Overall, Naive Bayes was more successful in detecting positive emotions, while the Decision Tree was more successful in detecting neutral emotions.

The results from the İYİ Party example show that neutral and negative expressions in social media posts can have a similar linguistic structure. This situation reveals that the lack of clearly defined emotional boundaries in political content poses a unique challenge for algorithms.

Table 3. Reference and Algorithm Sentiment Distributions for the İYİ Party

Method	Positive	Negative	Neutral
Reference	59	130	61
Naive Bayes	49	79	122
Decision Tree	108	81	61

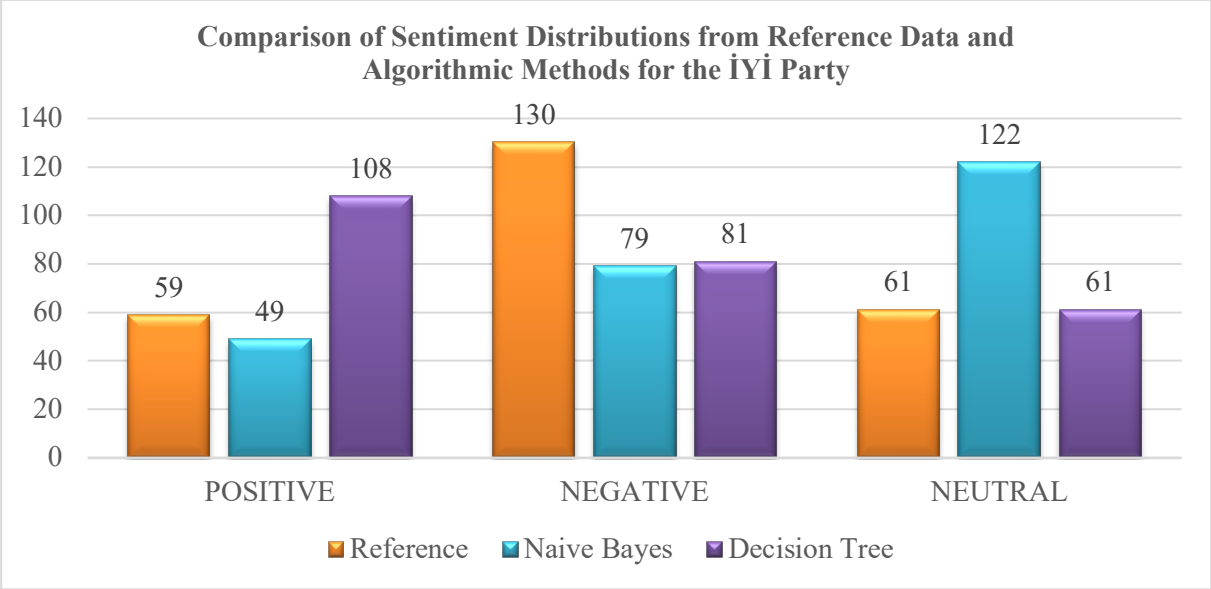

Figure 3. Analysis Results for the İYİ Party

Reference values for the AK Party were determined as 31 positive, 134 negative, and 85 neutral tweets. The Naive Bayes algorithm yielded 56 positive, 63 negative, and 131 neutral tweets, while the Decision Tree algorithm yielded 91 positive, 111 negative, and 48 neutral tweets. The distribution of sentiment regarding the AK Party is shown in Table 4.

The reference ratios are 12.4% positive, 53.6% negative, and 34% neutral. Naive Bayes overestimated positive and neutral sentiments and underestimated negative sentiments. The Decision Tree algorithm produced better results in the negative category, but overestimated positive sentiments and underestimated neutral sentiments.

The results show that Naive Bayes algorithm more accurately classified positive sentiments, while the Decision Tree algorithm more accurately classified negative sentiments; however, both algorithms tend to overestimate the positive category.

The findings regarding the AK Party indicate that high-volume and polarized political discourse presents a more complex structure in terms of sentiment analysis. The exaggerated prediction of positive emotions in this type of content may result from algorithms not adequately considering context.

Table 4. Reference and Algorithm Sentiment Distributions for the AK Party

Method	Positive	Negative	Neutral
Reference	31	134	85
Naive Bayes	56	63	131
Decision Tree	91	111	48

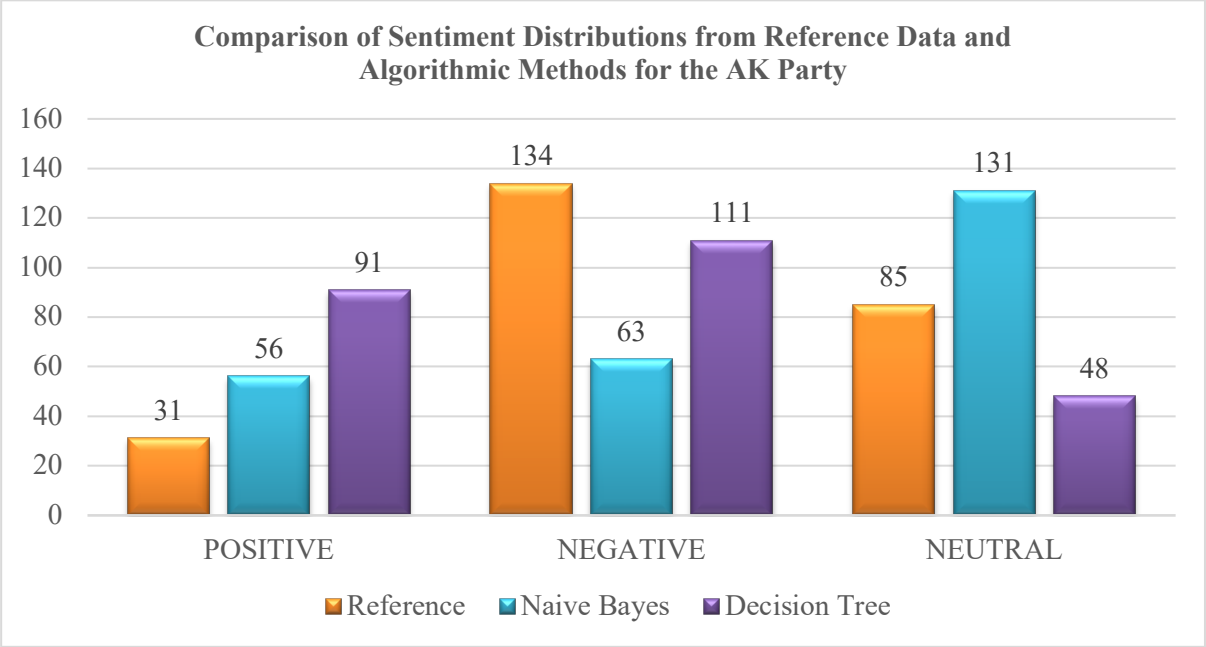

Figure 4. Analysis Results for the AK Party

Reference values for the New Welfare Party were determined as 66 positive, 118 negative, and 66 neutral tweets. The Naive Bayes algorithm yielded 53 positive, 95 negative, and 102 neutral tweets; the Decision Tree algorithm yielded 113 positive, 97 negative, and 40 neutral tweets. The sentiment distribution for the New Welfare Party is presented in Table 5.

According to the findings in Figure 5, Naive Bayes overestimated the neutral category, while the Decision Tree algorithm overestimated the positive category and underestimated the neutral category. The results reveal that both algorithms exhibit different levels of accuracy across categories.

The results for the New Welfare Party indicate that making a clear distinction between neutral and positive categories is particularly difficult. This may be related to the party's discourse exhibiting a more balanced or ambiguous structure in terms of sentiment.

Table 5. Reference and Algorithm Sentiment Distributions for the New Welfare Party

Method	Positive	Negative	Neutral
Reference	66	118	66
Naive Bayes	53	95	102
Decision Tree	113	97	40

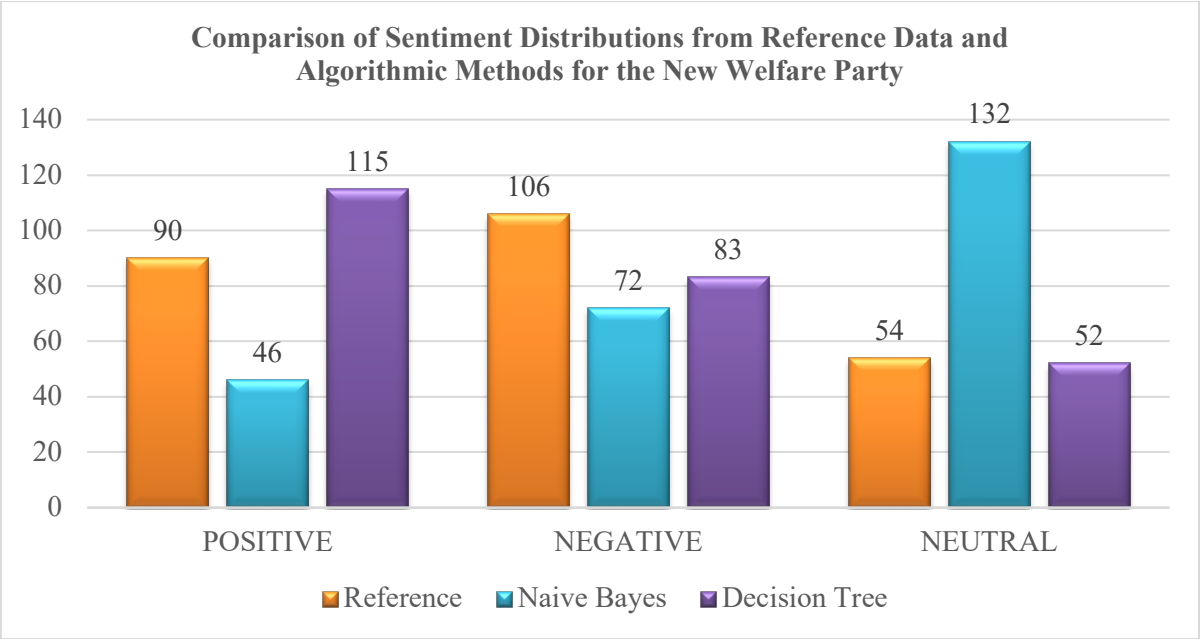

Figure 5. Analysis Results for the New Welfare Party

Reference values for the Victory Party were determined as 90 positive, 106 negative, and 54 neutral tweets. Naive Bayes identified 46 positive, 72 negative, and 132 neutral tweets; Decision Tree identified 115 positive, 83 negative, and 52 neutral tweets. The sentiment distribution for the Victory Party is shared in Table 6.

The findings regarding the Victory Party show that harsh and high-pitched rhetoric can lead to overly positive or overly negative predictions in sentiment analysis. Similarly, the literature indicates that sharp political rhetoric can mislead sentiment classification algorithms.

Table 6. Reference and Algorithm Sentiment Distributions for the Victory Party

Method	Positive	Negative	Neutral
Reference	90	106	54
Naive Bayes	46	72	132
Decision Tree	115	83	52

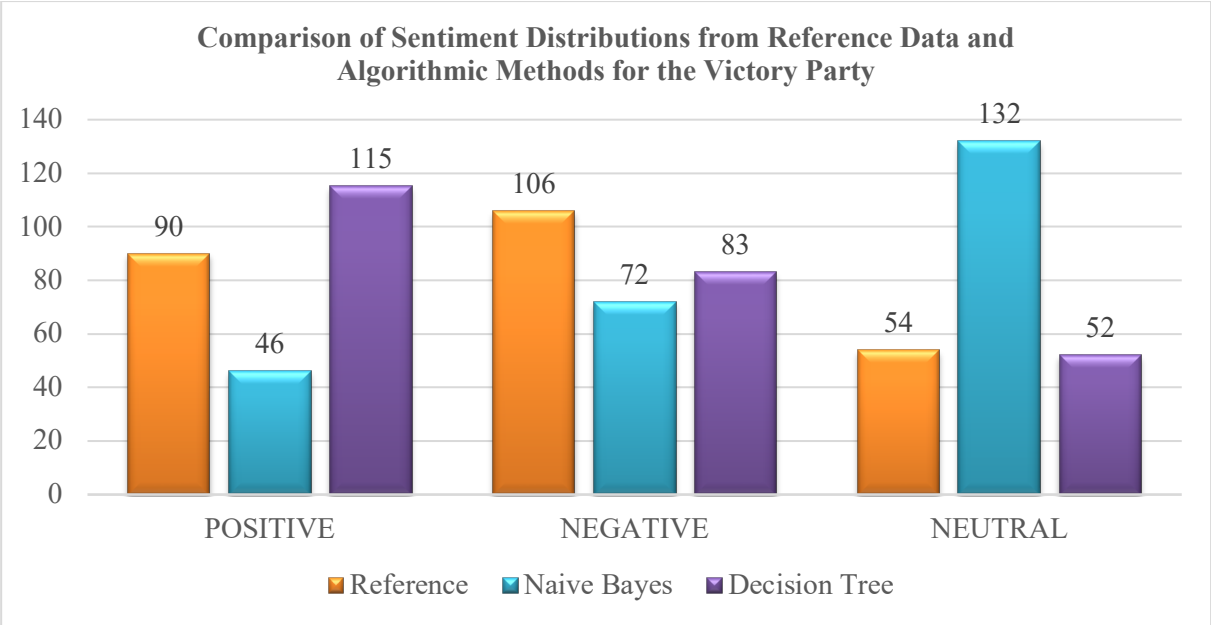

Figure 6. Analysis Results for the Victory Party

Discussion and Conclusion

This research examines the perception of political parties on social media in Türkiye and compares the sentiment classification performance of Naive Bayes and Decision Tree algorithms using data obtained from platform X. The findings reveal that both algorithms perform better in certain sentiment categories, but fail to provide consistent and high accuracy across all categories. This clearly shows that the methods used in social media-based sentiment analysis play a decisive role in the results. When examining the CHP, İYİ Party, and AK Party examples, the Naive Bayes algorithm produces relatively more successful results, especially in detecting positive sentiments. However, significant deviations in the negative and neutral sentiment categories indicate that this algorithm is limited in distinguishing complex and context-sensitive political discourses. On the other hand, the Decision Tree algorithm produced more balanced results compared to Naive Bayes, especially in the negative sentiment category; however, overestimation of positive sentiments and a low success rate in the neutral category reveal that this method also has certain weaknesses. The results obtained for the New Welfare Party and the Victory Party also support this general picture. Both algorithms were found to struggle to accurately classify negative emotion, which may stem from the fact that political content frequently contains irony, criticism, and implicit meanings. This finding indicates that political discourse in the context of social media presents a more complex structure in terms of sentiment analysis compared to classical text types.

When the findings are considered as a whole, it is clear that analyses based on a single algorithm may be limited in sentiment analysis studies. While the Naive Bayes algorithm offers an advantage in identifying positive emotions, the Decision Tree algorithm is relatively more effective in detecting negative emotions. However, both methods perform poorly in handling neutral emotions. Therefore, careful selection of algorithms based on the research objective and data structure, as well as evaluating hybrid approaches or using multiple methods together when possible, is important.

The study was not limited to monolingual analyses; it also highlighted the importance of studies with multilingual datasets. Analyzing content produced in different languages on social media platforms can contribute to a more comprehensive understanding of the impact of global political developments on public perception. In this context, it can be said that multilingual sentiment analysis approaches offer an important research area for future studies. However, the use of social media data in scientific research should be considered not only as a technical issue but also as an ethical responsibility. Protecting user privacy, anonymizing personal data, and complying with existing legal regulations are among the

fundamental elements that increase the reliability and academic legitimacy of such studies. An ethically sensitive approach is also critical for the sustainability of social media-based research. This study has some limitations. The analyses are limited to data from a specific election period, and the time frame in which the data was collected suggests that the results may contain temporal effects. Additionally, the sample size was limited to 250 tweets per party due to the time and effort required for the manual labeling process. Analyzing the tweets after they were translated into English may have led to a loss of meaning in some contextual expressions. However, the limitation of the analyses to only five political parties restricts the generalization of the findings to all political actors. In conclusion, this study demonstrates that social media-based sentiment analysis can be a valuable and practical tool in the field of political communication. This study comparatively evaluates the performance of Naive Bayes and Decision Tree algorithms on politically charged tweets. The findings show that both algorithms can classify sentiment, but exhibit different performances depending on the sentiment category. This suggests that the analytical method used by political parties when planning their social media campaigns can directly influence the results obtained. This study has some limitations, such as limiting the data to election day, the inability to calculate a quantitative agreement coefficient like Cohen's Kappa due to the lack of multiple taggers, and the use of only two methods in the analysis. In this context, further research involving larger datasets, multilingual analyses, the calculation of agreement coefficients like Cohen's Kappa using multiple taggers, and comparisons of different machine learning approaches is recommended.

Recommendations

Future research should focus not only on Turkish content but also on examining social media data shared in different languages. Multilingual sentiment analysis can contribute to a comparative understanding of perceptions of political parties, both nationally and internationally. This approach offers a broader perspective on how political communication is shaped through social media in different cultures and societies.

Ethical principles and privacy rules must always be observed in research based on social media data. In particular, the protection of personal data, keeping users' identities confidential, and preventing the violation of privacy should be among the primary responsibilities of researchers. Adhering to these principles increases the reliability of the study and helps the results gain public acceptance.

The findings also have concrete applications for political parties. Specifically, the classification of positive, negative, and neutral sentiments can serve as a strategic tool for evaluating the effectiveness of election campaigns and closely monitoring public opinion trends. Parties can use this data to reorganize their communication strategies with voters and manage public perception more effectively.

In conclusion, this study highlights the importance of social media data in political communication and demonstrates how sentiment analysis can yield different results depending on the algorithms used. The findings highlight the advantages and limitations of different analysis methods, while also emphasizing their contribution to understanding perceptions of political parties. Furthermore, the study lays the groundwork for future comparative analyses of different algorithms and sheds light on points to consider in sentiment analysis applications. In this respect, it both contributes to the literature and develops practical suggestions for implementation.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: All authors contributed equally to the study.

2. Conflict of interest: No potential conflict of interest was reported by the authors.

3. Ethics Report: This study is based on the analysis of posts by users of the X (formerly Twitter) platform regarding political parties during the 2023 General Elections period using text mining

techniques. Publicly available social media data was used in the research; no surveys, experiments, or applications directly involving human participants were conducted. The data used was anonymized and does not contain personal data. Machine learning algorithms such as Naive Bayes and Decision Tree were used in the study; there was no intervention or interaction with human or animal subjects. For these reasons, ethical committee approval is not required.

4. Research Model: This study was conducted using a research paper model. Posts on the X platform during the 2023 General Elections period were analyzed using the text mining method, and Naive Bayes and Decision Tree algorithms were used for sentiment analysis. These methods are preferred because they are widely used in text mining and automated classification processes and have high accuracy rates.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

İnternetin gelişimiyle birlikte "veri" kavramı daha da önemli hâle gelmiştir. Veri, olaylar ve varlıklarla ilgili doğrudan gözlemlenebilen gerçekler ya da ölçümler olarak tanımlanabilir. Bilgisayar sistemleri tarafından oluşturulan veriler, ham hâlde tek başına bir anlam taşımazken; belirli bir amaç doğrultusunda işlendiğinde anlam ve değer kazanmaktadır (Kalikov, 2006, Çağıltay ve Tokdemir, 2010). Günümüzde bireylerin günlük yaşamlarında ürettikleri veri miktarı olağanüstü boyutlara ulaşmıştır (Akpınar, 2000). Bu veriler genellikle veri tabanlarında depolanmakta; ancak işlenmedikleri sürece anlamlı bilgiye dönüşmemektedir. Bu noktada, ham verileri bilgiye dönüştürme süreci olarak tanımlanan veri madenciliği önem kazanmaktadır (Bırtıl, 2011).

Veri üretimi ve paylaşımındaki artışta sosyal medyanın büyük bir rolü bulunmaktadır. Sosyal medya, zaman ve mekân sınırlaması olmadan çeşitli içeriklerin paylaşımını ve kullanıcılar arasındaki etkileşimi mümkün kılan çevrim içi platformlar olarak tanımlanmaktadır (Bat vd., 2010). Sosyal medyanın en önemli özelliği, geleneksel medyanın aksine kullanıcılar arasında doğrudan etkileşime olanak tanımasıdır. Bu özellik, sosyal medyayı yalnızca bir iletişim aracı olmaktan çıkarıp, toplumsal eğilimlerin, tutumların ve duygusal tepkilerin gözlemlenebildiği önemli bir veri kaynağına dönüştürmüştür (Kuyucu, 2013).

Sosyal medya platformları arasında öne çıkanlardan biri olan X (önceki adıyla Twitter), 2006 yılında Jack Dorsey tarafından kurulmuştur. Başlangıçta kısa mesajlaşma servisi olarak tasarlanan platform, zamanla geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşmıştır (O'Reilly ve Milstein, 2011). Twitter'ın karakteristik özelliklerinden biri, başlangıçta 140 karakterle sınırlı olan paylaşımların 2017 yılında 280 karaktere çıkarılmış olmasıdır. Gönderiler için karakter sınırlaması, kullanıcıların düşüncelerini kısa, doğrudan ve çoğu zaman duygusal bir şekilde ifade etmelerine olanak tanır. Bu durum, X platformunu sosyal ve siyasi olaylara verilen anlık tepkileri izlemek için önemli bir mecra haline getirmiştir.

X verileri, çeşitli alanlarda yapılan duygu analizi çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Metin madenciliği tekniklerinden biri olan duygu analizi, metinlerde yer alan ifadelerin anlamlarına göre olumlu ya da olumsuz biçimde otomatik olarak sınıflandırılması sürecidir (Zhang, vd., 2018). X platformundaki etkileşim olanakları (cevaplama, retweetleme, beğenme gibi) sayesinde, paylaşımların etkisi ve kullanıcılar arası etkileşim düzeyi analiz edilebilmektedir. Bu veriler; bilginin kaynağını belirleme, etkili kullanıcıları tespit etme ve kullanıcılar arası etkileşim ağlarını analiz etme gibi amaçlarla kullanılabilmektedir. Siyasi iletişim kapsamında duygu analizi ise, seçmenlerin siyasi aktörlere ve politikalara yönelik tutumlarını yalnızca içerik düzeyinde değil, aynı zamanda duygusal açıdan da incelemeye olanak tanır (Kara, 2023).

2023 Türkiye genel seçimleri, siyasal rekabetin yoğunlaştığı ve özellikle X platformu başta olmak üzere sosyal medyanın seçmen ile siyasi aktörler arasındaki iletişimde belirleyici bir araç haline geldiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu mecralar, siyasi partilerin kampanyalarını aktardıkları, seçmenlerin görüş ve tepkilerini dile getirdikleri, aynı zamanda toplumsal yönelimlerin gözlemlenebildiği dinamik alanlar olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla seçim sürecinde sosyal medya içeriklerinin incelenmesi ve bu incelemelerin güvenilirliğini artırmaya yönelik akademik çalışmaların önemi daha da artmıştır. Bu kapsam doğrultusunda çalışmanın temel problemi, Türkiye'deki siyasi partileri hedef alan X ile ilgili paylaşımlarda ifade edilen duyguların ne ölçüde güvenilir bir şekilde analiz edilebileceğini ve farklı makine öğrenmesi algoritmalarının bu analizlerde nasıl sonuçlar ürettiğini belirlemektir.

Sosyal medyada üretilen içeriklerin duygu analizi, kullanıcıların belirli konular, olaylar ya da aktörler karşısındaki tutumlarını ve duygusal yaklaşımlarını anlamada kullanılan önemli yöntemlerden biridir. Bununla birlikte, bu tür analizlerin güvenilirliği büyük ölçüde kullanılan algoritmaların doğruluk düzeyi ve uygulanan araçların teknik kapasitesi ile ilişkilidir. Dolayısıyla farklı duygu analizi

yöntemlerinin sosyal medya verilerini ne derece geçerli ve güvenilir biçimde işleyebildiğinin incelenmesi, alandaki çalışmalar açısından kritik bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın temel araştırma sorusu, Naive Bayes ve Karar Ağacı algoritmalarının, 2023 Türkiye Genel Seçimleri sürecinde X platformunda en yoğun şekilde tartışılan beş siyasi partiye yönelik kullanıcı paylaşımlarındaki duygu durumlarını hangi ölçüde doğru sınıflandırabildiğinin belirlenmesidir. Bu doğrultuda, manuel olarak etiketlenmiş referans duygu değerleriyle karşılaştırıldığında hangi algoritmanın daha yakın sonuçlar ürettiği ve iki yöntem arasındaki performans farklılıklarının hangi algoritmanın daha etkili olduğunu ortaya koyup koymadığı incelenmektedir. Elde edilecek bulgular yalnızca akademik bilgi birikimine katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda siyasi analizler ve sosyal medya stratejileri açısından da daha doğru ve etkili yöntemlerin belirlenmesine katkı sunacaktır. Duygu analizi algoritmalarının başarı düzeylerinin karşılaştırılması; siyasi partiler, kampanya yöneticileri ve sosyal medya analistleri için kamuoyunun eğilimlerini daha sağlıklı biçimde anlayarak etkili iletişim stratejileri geliştirmek açısından kritik bir önem taşımaktadır. Bu kapsamda çalışma, sosyal medya verilerini analiz etmek için kullanılan algoritmaların performanslarını karşılaştırmalı olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın bazı sınırlamaları bulunmaktadır. Araştırma belirli bir seçim dönemiyle sınırlıdır ve veriler yalnızca X platformundan elde edilmiştir. Ayrıca, analizler beş seçilmiş siyasi parti ve sınırlı bir örneklem üzerinde yapılmıştır. Duygu sınıflandırması, manuel etiketleme kullanılarak oluşturulan bir veri kümesine dayanmaktadır. Bulguları değerlendirirken bu sınırlamalar dikkate alınmalıdır.

Bu çalışmanın devam eden bölümlerinde öncelikle amaçtan bahsedilmiş ve ilgili literatüre yer verilmiş, ardından duygu analizi kavramı ele alınmış ve araştırmanın amacı ile yöntemi açıklanmıştır. Sonrasında elde edilen bulgular sunulmuş ve tartışılmıştır. Sonuç bölümünde, çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmış ve elde edilen bulgular üzerinden çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur. Son olarak, bu çıkarımlar doğrultusunda gelecekteki çalışmalara yol gösterebilecek önerilere yer verilmiştir.

Amaç

Bu çalışma, 14 Mayıs 2023 Türkiye genel seçimlerinde X platformunda siyasi partiler hakkında paylaşılan tweetleri, duygu analizi yöntemiyle incelemiştir. Araştırmada, X API'si aracılığıyla 11, 12 ve 14 Mayıs 2023 tarihlerinde 60.000'in üzerinde Türkçe tweet toplanmıştır. Bu tweetler arasından, her bir siyasi partiye eşit temsil sağlamak ve analizde dengeyi korumak amacıyla, retweet ve bot içerikleri ayıklanmış, yalnızca özgün ve Türkçe paylaşımlar dikkate alınarak her parti için 250'şer tweet seçilmiş ve toplamda 1.250 tweetlik bir örneklem oluşturulmuştur. Tweetler gereksiz karakterlerden temizlenmiş, pozitif, negatif ve nötr olarak etiketlenmiştir. Ardından, İngilizceye çevrilen bu veriler Naive Bayes ve Karar Ağacı algoritmalarıyla analiz edilmiş; algoritmaların sonuçları referans değerlerle karşılaştırılmıştır.

Bu bulgular, sosyal medya temelli duygu analizinin siyasi iletişimdeki rolünü göstermektedir. X gibi platformlar, kullanıcıların anlık tepkilerini görünür kılmakta ve bu veriler seçim stratejilerinin şekillendirilmesinde önemli bir araç olarak kullanılabilmektedir. Elde edilen bulgular, sosyal medya verilerinin siyasi iletişimde duygu analizi yoluyla nasıl kullanılabileceğini göstermekte ve seçim stratejilerinin geliştirilmesi açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

Literatür Araştırması

Bu bölümde, çalışmanın kuramsal çerçevesini desteklemek amacıyla duygu analizi alanında gerçekleştirilen güncel araştırmalara yer verilmiştir. Özellikle sosyal medya verilerine dayalı duygu analizi çalışmaları ile bu alandaki güncel eğilimler üzerinde durulmuştur.

Onan (2017), Türkçe X iletileri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada Naive Bayes algoritmasını kullanarak 1-gram ve 2-gram öznitelik setleriyle %77,78 doğruluk oranına ulaşmıştır.

Akın ve Şimşek (2018), X platformunda program isimlerini anahtar kelime olarak alarak tweetler üzerinden yapılan analizle, pozitif ve nötr içerikli paylaşımların reyting değerlerini artırdığını, negatif tweet sayısının ise reytingleri düşürdüğünü ortaya koymuştur.

Ceng (2018), 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri sırasında parlamentoda temsil edilen siyasi partilerin ve liderlerinin Twitter kullanım kalıplarını incelemiştir. Araştırma, AK Parti, CHP, HDP ve MHP'nin liderlerinin ve yöneticilerinin 1 Mayıs ile 10 Haziran tarihleri arasındaki paylaşımlarını nitel ve nicel içerik analizi kullanarak incelemiştir. Çalışma, Twitter'ın kamuoyu algısını yönetmek için önemli bir iletişim aracı olduğunu ortaya koyarken, siyasi aktörlerin bu platformu çoğunlukla etkili ve stratejik bir şekilde kullanmadığını da göstermiştir. Bulgular, sosyal medyanın siyasi iletişimde sunduğu fırsatlara rağmen, geleneksel iletişim alışkanlıklarının büyük ölçüde devam ettiğini göstermektedir.

Güçdemir vd. (2020), 23 Haziran 2019 İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimleri döneminde Binali Yıldırım ve Ekrem İmamoğlu'nun Twitter paylaşımlarını metin madenciliği ve duygu analizi yöntemleriyle incelemiştir. Çalışma, adayların siyasi iletişim stratejilerini ve liderlik özelliklerini karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Bulgular, Binali Yıldırım'ın daha çok başarı odaklı liderlik özellikleri sergilediğini, Ekrem İmamoğlu'nun ise destekleyici liderlik özellikleri gösterdiğini ortaya koymuştur.

Onyenwe vd. (2020) çalışmasında, 2017 Anambra Eyaleti valilik seçimlerine odaklanmıştır. X verilerini kullanarak siyasi partilerin mi yoksa bireysel adayların mı seçim başarısında daha belirleyici olduğunu incelemiştir. Özellikle, #AnambraDecides2017 etiketi altında paylaşılan 7.430 tweet, duygu analizi ve konu modelleme yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma, zaman içinde duygu kutupluluğu ve öznellik analizlerini ele alınmış; kelime sıklıkları ve öne çıkan temalar da siyasi aktörlere göre değerlendirilmiştir. Bulgular, partinin adayın algılanmasında önemli bir rol oynadığını gösterirken, aday ile parti arasındaki uyum ve sosyal kabulün seçim başarısını doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur. Özellikle, seçimleri kazanan bir adayın, partisinin toplumdaki değerleriyle güçlü bir şekilde ilişkilendirilmesinin, daha olumlu bir sosyal medya algısı yarattığı bulunmuştur.

Khatua vd. (2020), kullanıcıların siyasi eğilimlerini, birden fazla partinin aynı anda belirtildiği "karma tweetler" aracılığıyla incelemiştir. 2014 Hindistan Genel Seçimlerinden elde edilen veriler kullanılarak yapılan analizler, kullanıcıların tweet atma biçimlerinin siyasi yönelimlerini yansıttığını göstermiştir. Bulgular, karma tweet davranışının çok partili sistemlerde seçmen eğilimlerinin önemli bir göstergesi olabileceğini göstermiştir.

Tokcaer (2021), Türkçe duygu analizi üzerine gerçekleştirdiği çalışmada öne çıkan metin önişleme araçları olarak Zemberek-NLP ve ITU NLP Turkish Parser'a dikkat çekmiştir. Ayrıca, ikili ve üçlü kelime gruplarının öznitelik belirlemede etkili olduğunu ve ki-kare gibi istatistiksel modellerin sıkça kullanıldığını vurgulamıştır. Melez yaklaşımların literatürde yeterince yer bulmadığını belirtmiştir.

Savaş (2022), Türkiye'deki 2017 Referandum sürecine Twitter'da paylaşılan içerikleri metin madenciliği yöntemlerini kullanarak analiz etmiştir. Çalışma, "evet/hayır" görüşlerinin ve siyasi partilere ve liderlere yönelik paylaşımların dağılımını incelemiştir. Bulgular, sosyal medyanın siyasi süreçleri anlamak ve politika yapıcılar için karar destek aracı olarak kullanılabileceğini göstermiştir.

Çelik (2023), Sapanca bölgesindeki bungalov işletmelerine ait yorum ve puanlamaları analiz etmiştir. Makine öğrenmesi ve derin öğrenme algoritmalarıyla yapılan analizler, pandemi sonrasında artan müşteri talebine ve olumlu yorumlara işaret etmiştir.

Daşgın (2023), Udemy'deki kitlesel açık çevrim içi derslere ait yorumları sınıflandırmak için klasik (BayesNet, OneR, J48) ve derin öğrenme (GRU, CNN-LSTM) algoritmalarını kullanmıştır. GRU + GloVe modeli en yüksek performansı (%95.67 doğruluk) sağlamıştır. Çalışma, kurs yorumlarının etkili bir şekilde sınıflandırılabileceğini göstermektedir.

Kara (2023), Türkiye'deki dört büyük e-ticaret platformuna dair müşteri yorumlarını X platformu üzerinden analiz etmiştir. SWNetTR++ sözlüğü ve R yazılımı ile yapılan analizde, Hepsiburada'nın müşteri memnuniyeti açısından en yüksek orana sahip olduğu belirlenmiştir.

Rita vd. (2023), sosyal medyanın seçmen davranışı üzerindeki etkisini sorgulayan bir çalışma ortaya koymuştur. Çalışma, X paylaşımlarının 2019 Birleşik Krallık Genel Seçimi sonuçlarını ne ölçüde yansıttığını incelemiştir. Araştırmada, Muhafazakar ve İşçi partileri, liderleri ve seçim kampanyalarıyla ilgili tweet'leri analiz edilmiştir. Veriler R programlama dili kullanılarak toplanmış ve analiz sürecinde R ve RapidMiner araçları kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, sosyal medyada paylaşılan duygu eğilimlerinin seçim sonuçlarını güvenilir bir şekilde tahmin etmek için yeterli olmadığını ortaya koymuştur. Dahası, yalnızca duygu kutuplaşmasına bakarak sosyal medyanın seçmen tercihlerini doğrudan etkilediğini söylemenin mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır.

Aygün (2024), çağrı merkezi konuşmaları üzerinden sinirlilik ve mutluluk gibi duyguların sınıflandırılmasına yönelik çalışmasında, OpenSMILE ile öznitelik çıkarımı yaparak SVM algoritmasıyla duygu tanıma modelleri geliştirmiştir.

Khalid (2024), Amazon ürün yorumları üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada klasik makine öğrenimi algoritmaları (SVM, Karar Ağacı, KNN) ile LSTM gibi derin öğrenme modellerini karşılaştırmıştır. En yüksek doğruluk %98 ile LSTM modelinde elde edilirken, en düşük performans %77.8 ile Karar Ağacı algoritmasında gözlemlenmiştir.

Song vd. (2024), İspanya'daki siyasi partilerin X paylaşımlarını inceleyen bir çalışma ortaya koymuştur. Çalışmada, BETO ve RoBERTuito gibi İspanyolca için geliştirilmiş önceden eğitilmiş dil modellerini kullanarak 2019-2024 yılları arasındaki veriler analiz edilmiştir. Araştırma, PSOE, PP, Vox, Podemos ve Ciudadanos partilerinin duygu dağılımlarını ve ideolojik pozisyonlarıyla ilişkilerini incelemiştir. Bulgular, tüm partilerde nötr duygunun baskın olduğunu, ancak olumlu ve olumsuz duygu düzeylerinin ideolojik farklılıklara göre değiştiğini göstermiştir. Özellikle, Vox daha yüksek düzeyde olumsuz duygu sergilerken, PSOE nispeten daha yüksek düzeyde olumlu duygu göstermiştir. Çalışma, İngilizce dışındaki diller için sosyal medya duygu analizinde önceden eğitilmiş dil modellerinin güçlü potansiyelini ortaya koymuştur.

Elmas (2024), X platformundaki Türkçe ve İngilizce tweetleri analiz ederek marka yönetimi açısından geri bildirimlerin değerlendirilmesini sağlamıştır. Naive Bayes, DVM ve BERT modelleriyle yapılan çalışmada, BERT modeli Türkçe'de %96.77, İngilizce'de %97.75 doğrulukla en iyi sonucu vermiştir. Ayrıca obezite trendleriyle fast-food markalarına yönelik yorumlar arasında pozitif korelasyon belirlenmiştir.

Oğlakcı ve Uzun (2024), Türkiye'nin Ankara şehrinin Yenimahalle ilçesine odaklanarak, X platformunda paylaşılan seçim temalı tweet'leri incelemiştir. Çalışmada duygu analizi uygulanmış, tweet'lerde öne çıkan baskın temalar belirlenmiş ve adayların X platformundaki popülerlik puanları ile gerçek oy yüzdeleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bulgular, X platformunda kullanıcılar tarafından oluşturulan mekansal ve zamansal verilerin, seçmen davranışını ve katılımını anlamada, oy verme kalıplarındaki farklılıkları ortaya koymada ve oy verme sürecini etkileyen bağlamsal faktörleri analiz etmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Gürbüz ve Sayımer (2024), 14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında Twitter (X) platformunda paylaşılan seçim temalı gönderileri incelemiştir. Çalışmada etkileşim analizi uygulanmış ve adaylar için oluşturulan hashtag'ler kullanılarak paylaşılan içerik ile seçmen davranışı arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Bulgular, Twitter'daki etkileşimlerin siyasi karar alma süreçleriyle bağlantılı olduğunu ve sosyal medyanın seçim dönemlerinde seçmen tercihlerini yansıtan önemli bir alan sunduğunu göstermektedir.

Djema ve Suria (2025), Danantara Yatırım Yönetim Ajansı'nın kuruluşuna yönelik kamuoyu duyarlılığını X platformundaki paylaşımlar üzerinden analiz etmektedir. Şubat–Haziran 2025 döneminde toplanan 1.713 tweet, SVM ve Random Forest algoritmalarıyla sınıflandırılmış; en yüksek doğruluk %92,36 ile Random Forest'ta elde edilmiştir. Sonuçlar, olumlu duygu oranının %55,6 ile baskın olduğunu göstermektedir. Çalışma, sosyal medya duygu analizinin kamu politikaları için stratejik bir araç olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

Liscano vd. (2025) derleme çalışmalarında, dijital gözetim araçlarının bulaşıcı hastalıkların erken tespiti açısından yöntemlerini, doğruluklarını ve geleneksel sistemlerle karşılaştırmalı üstünlüklerini incelemiştir. Çalışmalar, özellikle grip ve COVID-19 için dijital verilerin resmi verilere yüksek korelasyon gösterdiğini ve erken uyarı sağladığını ortaya koymuştur. En sık kullanılan dijital veri kaynakları arasında Google Trends ve X kullanılmıştır.

Kansal ve Diwaker (2025), sosyal ağ platformlarından elde edilen verilerle gerçekleştirilen makine öğrenmesi tabanlı duygu analiz sistemlerini incelemektedir. Geleneksel yöntemlerin yetersiz kaldığı yapısal olmayan metin verileri, özellikle derin öğrenme modelleri ile daha etkili biçimde analiz edilebilmektedir. İncelemede kullanılan veri setleri, sözcük gömme teknikleri, derin öğrenme mimarileri ve başarı ölçütleri (doğruluk, F1-skoru, kesinlik, geri çağırma) ele alınmıştır.

Smith-Mutegi vd. (2025), 2020–2023 yılları arasında X platformunda paylaşılan gönderiler üzerinden yapay zekânın STEM eğitimi bağlamındaki kamuoyu algısını makine öğrenmesi tabanlı duygu analiziyle incelemiştir. Bulgular, algıların çoğunlukla nötr ve olumlu olduğunu, ancak bazı olumsuz görüşlerin de varlığını ortaya koymuştur.

Afuan vd. (2025), 2024–2029 dönemi Endonezya Cumhurbaşkanı ve Yardımcısının göreve başlama törenine ilişkin X platformundaki kamuoyu duyarlılığını, Naive Bayes Sınıflandırıcısı (NBC) ve SMOTE yöntemi ile optimize etmeyi amaçlamaktadır. Duygu verilerindeki sınıf dengesizliğini ele alan araştırma, SMOTE'un sınıflandırma başarımını artırdığını ortaya koymuştur. Sonuçlar, SMOTE uygulanmasının doğruluğu %98'den %99'a yükselttiğini göstermektedir.

Asokere vd. (2025), sosyal medya verilerinin seçim sonuçlarını tahmin etmedeki rolünü kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Çalışmada X verilerini kullanan makine öğrenimi ve derin öğrenme tabanlı seçim tahmin araştırmaları ele alınmıştır. PRISMA metodolojisini izleyen çalışma, 275 çalışmayı incelemiş ve 76'sını analize dahil etmiştir. Bulgular, seçim öncesi verilerin daha sık kullanıldığını ve çalışmaların ağırlıklı olarak ABD, Hindistan ve Endonezya'ya odaklandığını göstermektedir. TF-IDF tabanlı özellik çıkarımının yaygın olarak kullanıldığı; Naive Bayes ve Destek Vektör Makinelerinin güçlü sonuçlar verdiği; ve BERT ve Bi-LSTM gibi derin öğrenme modellerinin bağlamsal anlayışta avantajlar sunduğu belirtilmiştir. Çalışma, X verilerine dayalı analizlerin seçim sonuçlarını tahmin etmede önemli bir potansiyele sahip olduğunu ve çok dilli, açıklanabilir yapay zeka yaklaşımlarının gelecekteki araştırmalar için öne çıkan alanlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Güneş ve Arıkan (2025), X platformundaki yiyecek siparişiyle ilgili paylaşımlarda duygu analizine yönelik hibrit bir sınıflandırma modeli önermekte ve kelime gruplamasına dayalı bir özellik seçimi yöntemi geliştirmektedir. Alan özelinde oluşturulan sözlüklerle desteklenen 144 model test edilmiş, en başarılı modeller sektöre yönelik öneriler geliştirmek amacıyla uygulanmıştır.

ul Zahra ve Sadiq (2025), X platformunda kadın ünlülere yönelik kamuoyunun duygu kalıplarını ve cinsiyet anlatımlarını sistemik işlevsel dilbilim çerçevesinde incelemektedir. Bulgular, sosyal medyada kadın ünlülere ilişkin olumlu duygu ve algıların çeşitlendiğini göstermekte olup, geleneksel medyanın etkisiyle cinsiyet rollerinin yeniden şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Zhao vd. (2025), multimodal duygu analizinde ince ayrıntılı özellik seviyesinde modlar arası etkileşimi hedefleyen Ayrıştırılmış Çapraz-Öznitelik Korelasyon Ağı (DCCN) adlı yeni bir model önermiştir. Model, multimodal verinin ortak ve farklı özniteliklerini öğrenip, öznitelikler arası bağımlılıkları yakalayarak özellikleri güçlendirmektedir. Adaptif karar füzyonuyla da çoklu öznitelik çıktıları dinamik olarak birleştirilmektedir. CMU-MOSI ve CMU-MOSEI veri setlerinde yapılan deneylerde model, mevcut yöntemlere göre üstün performans göstermiştir.

Wang vd. (2025), belirli özniteliklere yönelik duygu analizinde sözdizimsel, anlamsal ve bağlamsal bilgileri birleştiren çoklu özellikli bir grafik dikkat ağı modeli (MFF-GAT) önermiştir. Model, farklı dil bilgisi yapılarından gelen bilgileri kapı mekanizması ile bütünleştirerek, öznitelikle ilişkili duygu bilgisini daha etkili yakalamaktadır. Beş farklı veri seti üzerinde yapılan deneylerde model, diğer yöntemlere göre daha başarılı sonuçlar elde etmiştir.

Bu çalışmada, literatür üç tematik başlık altında sınıflandırılmıştır:

1. Sosyal Medya Duygu Analizi
2. Siyasi İletişim ve Seçmen Davranışı
3. Algoritma Performansı

Üç tematik başlık altında sınıflandırılan literatür, tablo şeklinde Tablo 1'de paylaşılmıştır. Bu yapı, hem metodolojik eğilimleri hem de uygulama alanlarındaki farklılaşmayı daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Literatür Araştırması

Tema	Çalışma	Veri Kaynağı	Yöntem / Algoritma	Temel Bulgular
1. Sosyal Medyada Duygu Analizi	Onan (2017)	Türkçe X iletileri	Naive Bayes, 1-gram & 2-gram	%77,78 doğruluk; n-gram temelli özelliklerin Türkçe duygu analizinde etkili olduğu gösterilmiştir.
	Tokcaer (2021)	Türkçe metinler	Zemberek, ITU NLP, ki-kare	İkili ve üçlü kelime gruplarının öznitelik seçiminde başarılı olduğu; melez yaklaşımların sınırlı olduğu vurgulanmıştır.
	Elmas (2024)	Türkçe & İngilizce X tweetleri	NB, SVM, BERT	BERT modeli her iki dilde en yüksek doğruluğu sağlamıştır.
	Aygün (2024)	Çağrı merkezi ses kayıtları	OpenSMILE + SVM	Duygu tanıma modelleri yüksek başarı göstermiştir.
	Song vd. (2024)	İspanyolca X paylaşımları	BETO, RoBERTuito	Nötr duygu baskın; ideolojik farklılıklara göre duygu dağılımları değişmektedir.
	Djema ve Suria (2025)	X paylaşımları	SVM, Random Forest	Random Forest %92,36 doğrulukla en iyi performansı göstermiştir.
2. Siyasi İletişim ve Seçmen Davranışı	Ceng (2018)	Twitter (X)	Nitel & Nicel İçerik Analizi	Siyasi aktörlerin Twitter'ı çoğunlukla stratejik kullanmadığı görülmüştür.
	Güçdemir vd. (2020)	Twitter	Metin Madenciliği, Duygu Analizi	Liderlik tarzlarının tweet içeriklerine yansıdığı belirlenmiştir.
	Onyenwe vd. (2020)	#AnambraDecides2017	Duygu Analizi, Konu Modelleme	Parti–aday uyumunun seçim başarısında belirleyici olduğu gösterilmiştir.
	Khatua vd. (2020)	X (2014 Hindistan Seçimleri)	Karma Tweet Analizi	Çok partili sistemlerde karma tweetlerin siyasi eğilimi yansıttığı bulunmuştur.
	Savaş (2022)	Twitter	Metin Madenciliği	Sosyal medyanın politika yapıcılar için karar destek aracı olabileceği gösterilmiştir.
	Rita vd. (2023)	X (BK 2019 Seçimleri)	R, RapidMiner	Duygu analizinin tek başına seçim tahmini için yeterli olmadığı sonucuna varılmıştır.
	Oğlakcı ve Uzun (2024)	X – Yerel Seçim Tweetleri	Duygu & Tema Analizi	Sosyal medya verilerinin oy verme kalıplarını anlamada güçlü olduğu gösterilmiştir.
	Gürbüz ve Sayımer (2024)	Twitter hashtag'leri	Etkileşim Analizi	Sosyal medya etkileşimleri ile seçmen davranışı arasında ilişki bulunmuştur.
3. Algoritma ve Model Performans Çalışmaları	Daşgın (2023)	Udemy yorumları	GRU, CNN-LSTM, GloVe	GRU + GloVe %95,67 doğrulukla en iyi performansı sağlamıştır.
	Khalid (2024)	Amazon yorumları	SVM, DT, KNN, LSTM	En yüksek doğruluk %98 ile LSTM modelinde elde edilmiştir.
	Afuan vd. (2025)	X	Naive Bayes + SMOTE	SMOTE ile doğruluk %98'den %99'a yükselmiştir.
	Asokere vd. (2025)	Derleme (275 çalışma)	PRISMA	BERT ve Bi-LSTM bağlamsal üstünlük sunmaktadır.
	Zhao vd. (2025)	Multimodal veri	DCCN	İnce ayrıntılı modlar arası etkileşimde üstün performans elde edilmiştir.
	Wang vd. (2025)	Çoklu veri setleri	MFF-GAT	Sözdizimsel ve anlamsal bilginin birlikte kullanımının başarıyı artırdığı gösterilmiştir.

Literatürdeki güncel araştırmalar, duygu analizinin sosyal medya verilerinden müşteri yorumlarına ve kamu politikalarına kadar geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma ise Türkiye'deki siyasi partilere yönelik kamuoyu duyarlılığını 2023 genel seçimleri çerçevesinde X platformu üzerinden ele alarak literatüre özgün bir katkı getirmektedir. Teorik açıdan, sosyal medya temelli duygu analizinin siyaset bilimi bağlamında uygulanabilirliğini göstermesi ve parti bazında farklılaşan duygu dağılımlarını ortaya koyması, alana yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Pratik

açıdan ise, siyasi aktörlerin kamuoyu algılarını daha doğru biçimde izlemelerine, iletişim stratejilerini güncellemelerine ve karar süreçlerini dijital verilerden besleyerek güçlendirmelerine yardımcı olacak bulgular üretmektedir. Böylelikle çalışma, hem akademik literatüre hem de siyasal pratiklere yönelik anlamlı katkılar sunmaktadır.

Duygu Analizi

Duygu analizi, bireylerin bir ürün ya da herhangi bir konu hakkındaki görüşlerini olumlu, olumsuz veya nötr kategoriler altında incelemeye imkân tanımaktadır. Bu nedenle siyasal partiler, kurumlar veya şirketler, duygu analizinden yararlanarak kamuoyunun eğilimleri üzerine öngörüler geliştirmeye çalışmaktadır (Pek, 2019). Bermingham ve Alan (2010), duygu analizinin cümle, metin veya hedef kategori düzeyinde uygulanabileceğini ifade etmektedir. Cümleler de birer metin parçası olduğu için, cümle ve metin düzeyindeki analizler benzer kapsam taşımaktadır. Uzun metinler bireylerin duygu ve düşüncelerini daha ayrıntılı yansıtabilse de, kısa metinlerdeki görece düşük karmaşıklık analizi kolaylaştırmaktadır. Duygu analizine ilişkin temel aşamalar ise Kına (2022) tarafından ortaya konulmuş ve Şekil 1'de görselleştirilmiştir.

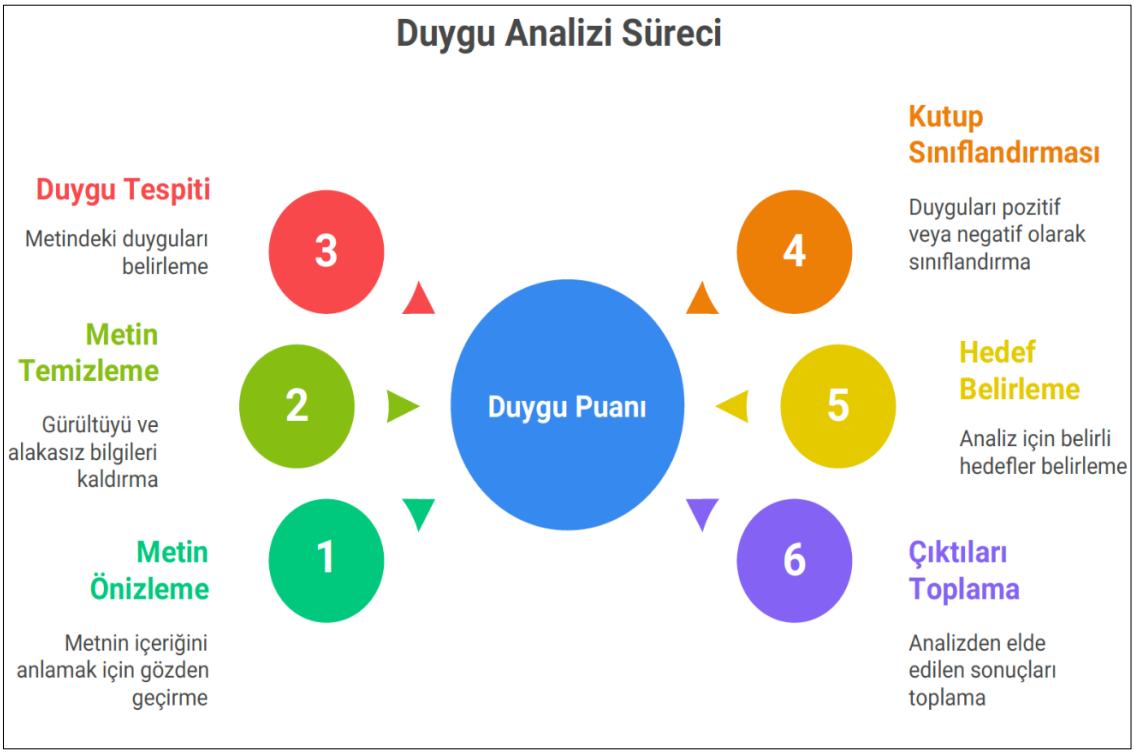

Şekil 1. Duygu Analizi Aşamaları

Duygu analizi bir başka ismiyle görüş analizi, metinsel verilerde duyguların sınıflandırılması, öznellik düzeyinin belirlenmesi, alaycılık ve ironinin tespiti, sahte yorumların ayırt edilmesi gibi amaçlarla kullanılmaktadır (Kaynar vd., 2016). Söz konusu duygu ve görüşlerin incelenmesi, tüketici analizi başta olmak üzere pazarlama, kitaplar, uygulamalar, web siteleri ve sosyal medya gibi birçok alanda kullanılmaktadır (Hussein, 2018).

Araştırmanın Yöntemi

Duygu analizi sürecinde çeşitli sınıflandırma tekniklerinden yararlanılmaktadır. Bu teknikler genel olarak sözcük temelli yaklaşımlar ve makine öğrenmesi tabanlı yaklaşımlar olmak üzere iki ana grupta ele alınmaktadır. Bu çalışmanın analiz aşamasında kullanılan Naive Bayes ve Karar Ağacı yöntemleri makine öğrenmesi tabanlı yaklaşımlar kategorisinde yer almaktadır (Doğan ve Kara, 2025). Her iki yöntem de metin sınıflandırma ve duygu analizi alanında yaygın olarak kullanılan makine

öğrenmesi yaklaşımları arasında bulunmaktadır. Naive Bayes yöntemi, özellikle olasılıksal yapısı ve hesaplama verimliliği nedeniyle metin tabanlı sınıflandırma problemlerinde sıklıkla tercih edilmektedir (McCallum ve Nigam, 1998; Manning vd, 2008). Karar Ağacı yöntemi ise sınıflandırma süreçlerinde yorumlanabilirliği yüksek bir yaklaşım olarak literatürde yer almakta ve metin madenciliği çalışmalarında yaygın biçimde kullanılmaktadır (Quinlan, 1986; Han vd., 2012).

Çalışma, sosyal medya verilerinin toplanması, ön işlenmesi ve duygu analizi olmak üzere üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Veriler, X API'si aracılığıyla toplanmış ve beş siyasi partiye ilişkin 60.000 tweet arasından 1.250 tweet örnekleme dahil edilmiştir. Beş siyasi partinin çalışmaya dahil edilmesinin temel nedeni, bu partilerin 2023 Türkiye Genel Seçimleri sürecinde hem siyasi konumları hem de X platformundaki görünürlükleri açısından belirleyici bir role sahip olmalarıdır. AK Parti ve CHP, sırasıyla iktidar ve ana muhalefet eksenlerini temsil etmeleri nedeniyle analize dahil edilmiştir. İYİ Parti ve Yeniden Refah Partisi, ittifak ilişkileri ve seçim sürecinde seçmen davranışları üzerindeki etkileri bakımından dikkat çekici aktörler olmaları nedeniyle örnekleme alınmıştır. Zafer Partisi ise özellikle göç ve güvenlik konularına odaklanan söylemleriyle sosyal medyada yüksek etkileşim düzeyine sahip olması sebebiyle çalışmaya dahil edilmiştir. Buna ek olarak, Türk siyasal hayatında köklü geçmişi ve ideolojik sürekliliğiyle önemli bir aktör ve Türk siyasetinin temel mihenk taşlarından biri olan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) bu çalışmanın örneklemine dahil edilememiştir. Bunun temel gerekçesi, ilgili dönemde partiye ilişkin erişilebilir tweet sayısının sınırlı olması, paylaşımlarda yerel ve bağlama özgü dil kullanımının yoğunluğu ve bu dilsel özelliklerin İngilizceye aktarımında metodolojik açıdan güvenilir ve karşılaştırılabilir sonuçlar elde etmeyi güçleştirmesidir. Ön işleme sürecinde özel karakterler, URL'ler ve alakasız ögeler temizlenmiş; ardından tweetler pozitif, negatif veya nötr olmak üzere manuel olarak etiketlenmiştir. Tweetlerin ayıklanması, ön işlenmesi ve manuel etiketleme süreci, yazarlar tarafından önceden belirlenen kriterler doğrultusunda ve aynı zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte tekrar eden içerikler, bot hesaplar tarafından paylaşıldığı değerlendirilen tweetler, yalnızca bağlantı veya görsel içeren paylaşımlar ile anlam bütünlüğü taşımayan içerikler veri seti dışında bırakılmıştır. Metin ön işleme adımları, literatürde yaygın olarak kullanılan yaklaşımlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir (Pak ve Paroubek, 2010). Analiz aşamasında tweetler İngilizceye çevrilmiş ve denetimli öğrenme yaklaşımı kapsamında iki farklı algoritma uygulanmıştır. Naive Bayes ve Karar Ağacı yöntemleriyle elde edilen sınıflandırma sonuçları karşılaştırılmış ve algoritmaların performansları referans değerler üzerinden incelenmiştir. Bununla birlikte, çeviri sürecinin duygu analizi algoritmalarının performansını etkileyebileceği kabul edilmektedir. Özellikle yerel ifadeler, deyimler ve bağlama özgü dilsel yapıların çeviri sırasında anlam kaybına uğrayabileceği ve bu durumun sınıflandırma doğruluğunu etkileyebileceği literatürde de tartışılmaktadır (Banea vd., 2008). Bu durum çalışmanın sınırlılıkları kapsamında değerlendirilmiştir. Veri toplama sürecinde X API'nin ücretsiz/akademik erişim kapsamında sunduğu olanaklardan yararlanılmış, herhangi bir ücretli veri hizmeti kullanılmamıştır. Çalışmada yalnızca kamuya açık paylaşımlar analiz edilmiş, kullanıcı kimlik bilgileri anonimleştirilmiş ve açık erişimli verilerin akademik araştırmalarda kullanımına ilişkin etik ilkelere uygun hareket edilmiştir (Townsend ve Wallace, 2016).

Veri Toplama ve Ön İşleme

Veri toplama süreci X (Twitter) platformu üzerinden, platformun kullanım koşullarına uygun şekilde ve kamuya açık paylaşımlar esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Tweetler, seçim günü öncesini ve seçim gününü kapsayan [11-12-14 Mayıs] süresince toplanmıştır. Analiz kapsamında yalnızca seçim günü paylaşılan tweetlerin tercih edilmesinin temel nedeni, siyasi duygu yoğunluğunun ve kullanıcı etkileşiminin en yüksek olduğu zaman diliminin seçim günü olmasıdır. Literatürde de seçim günlerinin siyasi tutum ve duygu analizleri açısından kritik zaman dilimleri olduğu vurgulanmaktadır (Tumasjan vd., 2010). Veri toplama aşamasında, X platformunun geliştirici hesabı üzerinden API kullanılarak veri çekilmiştir. Bu işlem için özel erişim izni alınmış olup, araştırmacıya APIkey, APIsecret, Access_token ve Access_secret gibi kişisel anahtarlar sağlanmıştır. Çalışmada, 2023 Genel Seçim günü (14.05.2023) itibarıyla beş siyasi partiye (AK Parti, CHP, İYİ Parti, Yeniden Refah Partisi ve Zafer Partisi) ilişkin

60.000'den fazla tweet toplanmıştır. Analiz sürecinde kullanılmak üzere her partiye ait 250 tweet seçilmiş ve toplamda 1.250 tweetlik bir veri seti oluşturulmuştur.

Tweetlerin analiz edilebilir hale gelmesi için ön işleme adımları uygulanmıştır. Bu kapsamda:

Dil filtresi: Yalnızca Türkçe içerikler seçilmiştir.

Yinelenenlerin çıkarılması: Tekrar eden tweetler ayıklanmıştır.

Gereksiz öğelerin temizlenmesi: URL, özel karakterler ve emojiler kaldırılmıştır.

Standartlaştırma: Tüm tweetler küçük harfe dönüştürülerek analiz kolaylaştırılmıştır.

Veri setinde yer alan tweetlerin ön işleme yapılmadan önceki ilk beş örneği, her bir parti için ayrı ayrı aşağıda sunulmuştur:

AK Partisi'ne ilişkin atılmış ham tweetlerden örnekler aşağıda sunulmaktadır:

1. 1-TOPLANIN... AHALİ... YENİ KOMPLOYA BAKIN... AKP VE MUHAREM İNCEÑİN OYUNU BÜTÜN MUHALİF KESİME CEZA KESMEK VE SEÇİMİ IPTAL…

2. 2- Sandık başındaki dostlar; Anadolu Ajansı ve hükümet kaynaklı hiçbir veriye güvenmeyin. Bu verilere, oranlara, yüzdelere…

3. 3-Madem PKK'lı Murat Karayılanın dediği gibi Erdoğan'a verilecek her oy PKK'ya kurşundur! O halde bir oy MHP'ye bir oy Erdoğan…

4. 4- Türkiye'de 3 milyon çocuğun yatağa aç girdiği AKP iktidarında,

CHP'ye ilişkin atılmış ham tweetlerden örnekler aşağıda sunulmaktadır:

1. 1-CHP, seçimleri manipüle etmek amacıyla yalan, hakaret ve dezenformasyon içerikleri üreten ve yayan 40 bin kişilik troll ekibi devrede

2. 2- Adam hakli. Sen kalk bu adamada deniz baykala yaptığın kumpasi yap. Chp de cok sacma ve karanlik işler dönüyor.

3. 3- Kabine girdinizmi acele edip yalnış yapmayın... Baştan pusulayı alın videodaki gibi katlayın.. Kılıçdaroğlu ve CHP amblem…

4. 4-78 YAŞINDAYIM. CHP YÖNETİMİNİDE GÖRDÜM. TAM BİR FELAKET DÖNEMİ İDİ. BENZİN MOTORİN YAĞ VE ŞEKER. TÜP YOKTU. BENZİ…

5. 5- Tekirdağ'da CHP %1'den küçük bir oy artışıyla AK Parti'nin 1 vekilini alıyor. AK Parti 3'ten 2'ye düşüyor.

İYİ Parti'ye ilişkin atılmış ham tweetlerden örnekler aşağıda sunulmaktadır:

1. İYİ Parti Sözcüsü: Devlete kümelenmiş yolsuzluk çetelerini silip atacağız

2. yahu memleket partisi vardı, iyi parti bile yoktu yuh be, chp hariç hepsi yalan dolan

3. Seçim 2 tura kalıyor sanki avantaj cumhur ittifakında yazık oldu iyi parti seçmeni Mera…

4. Nasıl gülüyorlar acaba neye gülüyorlar iyi parti bildigin güçlenmesi gerekirken yerinde saymış hatta bi tık gerilemiş

5. Abi sana karşı her taraftan bir cephe oluşmuş iyi parti üst makamları bile seninle ilgili tweet atmış

Yeniden Refah Partisi'ne ilişkin atılmış ham tweetlerden örnekler aşağıda sunulmaktadır:

1. An itibariyle 600 vekilin 323'ünü alan Cumhur İttifakı TBMM'de "çoğunluğu" alarak yasamada yine birinci oldu. Ak Parti, MHP ve…

2. Millet ittifakına mensup bir liderin dini düşünceleri, dünya görüşü vs oy alması için etken olsaydı YRP'ye bu kadar oy kaymazdı.

3. Siyasal Partilerde eğilimler şöyle; Ak Parti tutundu MHP konjonktürle kazandı CHP de İP de kaybetti YSP umduğunu bulama…

4. Yrp her yerde içimizden geçti. Meclisi onalr yüzünden kaybedicez

5. Hayrola işarete bakılırsa YRP'ye oy vermiş gibisin😂

Zafer Partisi'ne için ilişkin atılmış ham tweetlerden örnekler aşağıda sunulmaktadır:

1. YSK'da veri girişleri devam ediyor. Ve her veri girişinde Zafer Partisi ve ATA ittifakının oyları artıyor. Büyük şehir oylar…

2. Suçu halka atmak her zaman en kolayı. Zafer Partisi'nin neden Sinan Oğan kadar oy alamadık diye düşünmesi lazım. Çoğu ilde te…

3. Şu kadar sığınmacı ve kaçak başka bir ülkede olsaydı, Zafer Partisi gibi bir parti tek başına iktidar olurdu. Milli şu…

4. Zafer Partisi ve Sinan Oğana attık oylarımızı , kafamız rahat , huzurluyuz...

5. Baba duygulanma, yarın seni güle oynaya meclise gönderiyoruz baba. Olum Zafer Partisi geliyor laaaaaaaan

Veri setine uygulanan ön işleme süreci sonucunda örneklem niteliğinde beş tweet aşağıda sunulmuştur:

AK Partisi'ne ilişkin ön işlemi tamamlanmış tweetlere örnek:

1. Toplanın ahali yeni komploya bakın akp ve oyunu bütün muhalif kesime ceza kesmek ve seçimi iptal ettirmek

2. Sandık başındaki dostlar Anadolu Ajansı ve hükümet kaynaklı hiçbir veriye güvenmeyin. Bu verilere oranlara yüzdelere

3. Madem PKK'lı dediği gibi verilecek her oy PKK'ya kurşundur O halde bir oy MHP'ye bir oy

4. AKP'li kadının el işareti yapıp 14 Mayıs'ta ******* hazır mıyız videosu tartışma yarattı

5. Türkiye'de 3 milyon çocuğun yatağa aç girdiği AKP iktidarında görülmüştür.

CHP için ön işlemi tamamlanmış tweetlere örnek:

1. CHP seçimleri manipüle etmek amacıyla yalan hakaret ve dezenformasyon içerikleri üreten ve yayan 40 bin kişilik troll ekibi devrede

2. Adam haklı sen kalk bu adamada yaptığın kumpasi yap Chp de çok saçma ve karanlık işler dönüyor

3. Kabine girdiniz mi acele edip yalnış yapmayın Baştan pusulayı alın videodaki gibi katlayın ve CHP amblemi

4. 78 yaşındayım chp yönetiminide gördüm tam bir felaket dönemi idi benzin motorin yağ ve şeker tüp yoktu

5. Tekirdağ'da CHP %1'den küçük bir oy artışıyla AK Parti'nin 1 vekilini alıyor AK Parti 3'ten 2'ye düşüyor

İYİ Parti'ye ilişkin ön işlemi tamamlanmış tweetlere örnek:

1. İYİ Parti Sözcüsü Devlete kümelenmiş yolsuzluk çetelerini silip atacağız

2. yahu memleket partisi vardı iyi parti bile yoktu yuh be chp hariç hepsi yalan dolan

3. Seçim 2 tura kalıyor sanki avantaj cumhur ittifakında yazık oldu iyi parti seçmeni

4. Nasıl gülüyorlar acaba neye gülüyorlar iyi parti bildigin güçlenmesi gerekirken yerinde saymış hatta bi tık gerilemiş

5. Abi sana karşı her taraftan bir cephe oluşmuş iyi parti üst makamları bile seninle ilgili tweet atmış

Yeniden Refah Partisi'ne ilişkin ön işlemi tamamlanmış tweetlere örnek:

1. An itibariyle 600 vekilin 323'ünü alan Cumhur İttifakı TBMM'de çoğunluğu alarak yasamada yine birinci oldu. Ak Parti MHP

2. Millet ittifakına mensup bir liderin dini düşünceleri dünya görüşü vs oy alması için etken olsaydı YRP'ye bu kadar oy kaymazdı.

3. Siyasal Partilerde eğilimler şöyle Ak Parti tutundu MHP konjonktürle kazandı CHP de İP de kaybetti YSP umduğunu bulamadı

4. Yrp her yerde içimizden geçti. Meclisi onlar yüzünden kaybedicez

5. Hayrola işarete bakılırsa YRP'ye oy vermiş gibisin

Zafer Partisi'ne ilişkin ön işlemi tamamlanmış tweetlere örnek:

1. YSK'da veri girişleri devam ediyor ve her veri girişinde Zafer Partisi ve ATA ittifakının oyları artıyor

2. Suçu halka atmak her zaman en kolayı Zafer Partisi'nin neden kadar oy alamadık diye düşünmesi lazım çoğu ilde

3. Şu kadar sığınmacı ve kaçak başka bir ülkede olsaydı Zafer Partisi gibi bir parti tek başına iktidar olurdu.

4. Zafer Partisi ve attık oylarımızı kafamız rahat huzurluyuz

5. Baba duygulanma yarın seni güle oynaya meclise gönderiyoruz baba Oğlum Zafer Partisi geliyor lan

Verilerin Analizi

Veriler, istatistiksel yöntemler ve grafikler aracılığıyla analiz edilmiştir. Her bir partiye yönelik pozitif, negatif ve nötr tweetlerin frekans dağılımları belirlenmiş ve sütun grafikleriyle görselleştirilmiştir.

Algoritmaların performansı, manuel etiketlenmiş veriler ile sınıflandırma sonuçlarının karşılaştırılması yoluyla değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, Naive Bayes ve Karar Ağacı algoritmalarının farklı duygu kategorilerindeki başarılarını ortaya koymuştur.

Ayrıca, partiler arasındaki duygu dağılımlarındaki farklılıklar istatistiksel testlerle incelenmiş ve kamuoyu algısındaki değişimlerin anlamlılık düzeyi değerlendirilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde, siyasi partilerle ilgili tweetlerden elde edilen duygu analizi bulguları ve iki algoritmanın performans değerlendirmeleri sunulmaktadır. Bulgular, veriler doğrultusunda yapılan analizlerin sonuçlarını ve algoritmaların karşılaştırmalı performansını ortaya koymaktadır.

CHP'ye ilişkin referans değerler 52 pozitif, 132 negatif ve 66 nötr tweet olarak belirlenmiştir. Naive Bayes algoritması tweetleri 55 pozitif, 47 negatif ve 148 nötr; Karar Ağacı ise 108 pozitif, 98 negatif ve 44 nötr olarak sınıflandırmıştır. CHP'ye ait duygu dağIlımları tablo halinde Tablo 2'de paylaşılmıştır.

Naive Bayes, pozitif duyguları %22 ile referans değere en yakın şekilde tahmin etmiş, ancak negatif ve nötr kategorilerde belirgin sapmalar göstermiştir. Karar Ağacı ise negatif duyguları %39,2 ile referansa (%52,8) daha yakın tespit etmiş, fakat pozitif ve nötr kategorilerde düşük doğruluk sağlamıştır.

Sonuçlar, Naive Bayes'in pozitif, Karar Ağacı'nın ise negatif duyguların belirlenmesinde daha başarılı olduğunu; her iki algoritmanın nötr duygularda düşük performans gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte bulgular, CHP'yi hedef alan paylaşımlardaki olumlu söylemin daha belirgin kalıplar içerdiğini, olumsuz ve tarafsız ifadelerin ise daha karmaşık bir dil yapısına sahip olabileceğini göstermektedir.

Tablo 2. Cumhuriyet Halk Partisi için Referans ve Algoritma Duygu Dağılımları

Yöntem	Pozitif	Negatif	Nötr
Referans	52	132	66
Naive Bayes	55	47	148
Karar Ağacı	108	98	44

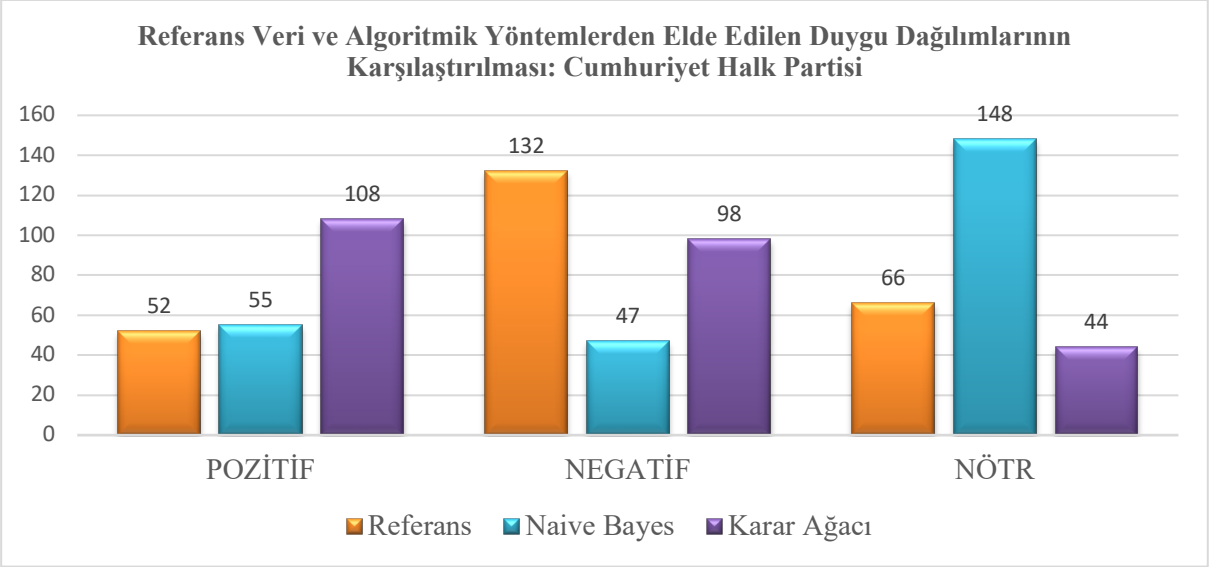

Şekil 2. Cumhuriyet Halk Partisi Analiz Sonuçları

İYİ Parti'ye ilişkin referans değerler 59 pozitif, 130 negatif ve 61 nötr tweet olarak belirlenmiştir. Naive Bayes algoritması tweetleri 49 pozitif, 79 negatif ve 122 nötr; Karar Ağacı ise 108 pozitif, 81 negatif ve 61 nötr olarak sınıflandırmıştır. İyi Parti'ye ait duygu dağılımları tablo halinde Tablo 3'te paylaşılmıştır.

Referans oranları %23,6 pozitif, %52 negatif ve %24,4 nötr şeklindedir. Bu sonuçlar, dönemdeki sosyal medya algısının çoğunlukla olumsuz olduğunu göstermektedir. Naive Bayes, pozitif duyguları referansa yakın tespit etmiş ancak negatif duyguları düşük, nötr duyguları ise yüksek tahmin etmiştir. Karar Ağacı ise nötr kategoride doğru sonuç vermiş; fakat pozitif duyguları fazla, negatif duyguları düşük düzeyde tahmin etmiştir.

Genel olarak, Naive Bayes pozitif, Karar Ağacı ise nötr duyguların tespitinde daha başarılı olmuştur.

İYİ Parti örneğinde elde edilen sonuçlar, sosyal medya paylaşımlarındaki nötr ve olumsuz ifadelerin benzer bir dilsel yapı sergileyebileceğini göstermektedir. Bu durum, siyasi içerikte net bir

şekilde tanımlanmış duygusal sınırların olmamasının algoritmalar için kendine özgü bir zorluk oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3. İYİ Parti için Referans ve Algoritma Duygu Dağılımları

Yöntem	Pozitif	Negatif	Nötr
Referans	59	130	61
Naive Bayes	49	79	122
Karar Ağacı	108	81	61

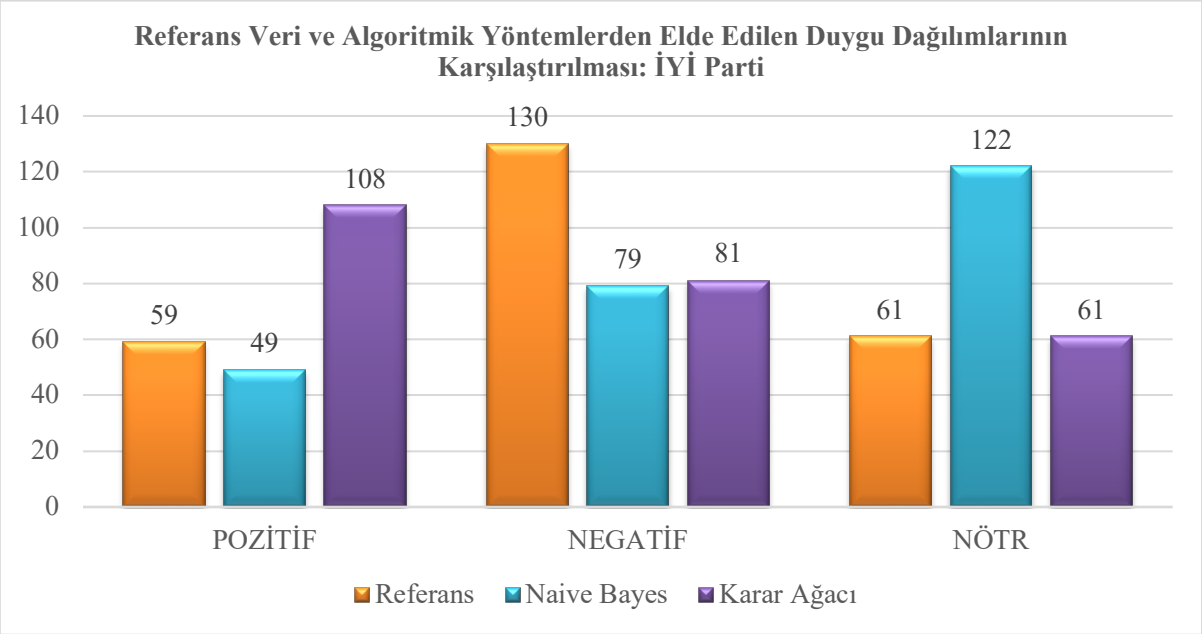

Şekil 3. İYİ Parti Analiz Sonuçları

AK Parti'ye ilişkin referans değerler 31 pozitif, 134 negatif ve 85 nötr tweet olarak belirlenmiştir. Naive Bayes algoritması 56 pozitif, 63 negatif ve 131 nötr; Karar Ağacı ise 91 pozitif, 111 negatif ve 48 nötr tweet sonucunu vermiştir. AK Parti' ye ait duygu dağılımları tablo halinde Tablo 4'te paylaşılmıştır.

Referans oranları %12,4 pozitif, %53,6 negatif ve %34 nötr şeklindedir. Naive Bayes pozitif ve nötr duyguları olduğundan fazla, negatif duyguları ise düşük düzeyde tahmin etmiştir. Karar Ağacı negatif kategoride daha başarılı sonuçlar üretmiş, ancak pozitif duyguları abartılı, nötr duyguları ise düşük tespit etmiştir.

Sonuçlar, Naive Bayes'in pozitif duyguları; Karar Ağacı'nın ise negatif duyguları daha doğru sınıflandırdığını, ancak her iki algoritmanın da pozitif kategoriyi aşırı tahmin etme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

AK Parti ile ilgili bulgular, yüksek hacimli ve kutuplaşmış siyasi söylemin duygu analizi açısından daha karmaşık bir yapı sunduğunu göstermektedir. Bu tür içerikte olumlu duyguların abartılı bir şekilde tahmin edilmesi, algoritmaların bağlamı yeterince dikkate alamamasından kaynaklanıyor olabilir.

Tablo 4. Adalet ve Kalkınma Partisi için Referans ve Algoritma Duygu Dağılımları

Yöntem	Pozitif	Negatif	Nötr
Referans	31	134	85
Naive Bayes	56	63	131
Karar Ağacı	91	111	48

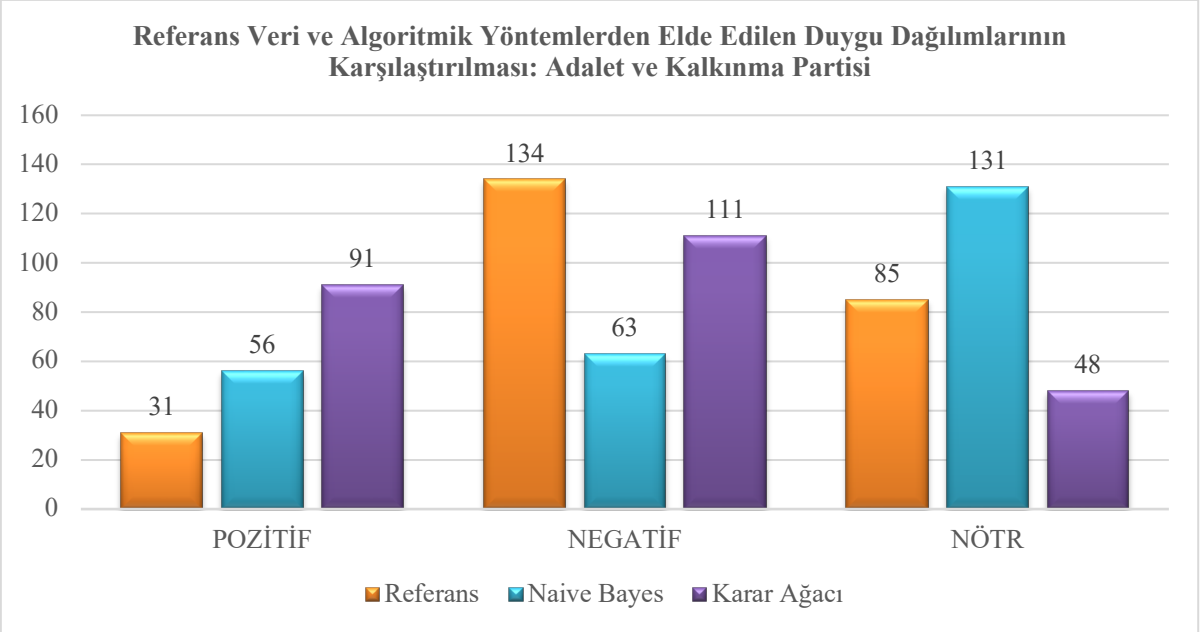

Şekil 4. Adalet ve Kalkınma Partisi için Analiz Sonuçları

Yeniden Refah Partisi'ne ilişkin referans değerler 66 pozitif, 118 negatif ve 66 nötr tweet olarak belirlenmiştir. Naive Bayes algoritması 53 pozitif, 95 negatif ve 102 nötr; Karar Ağacı ise 113 pozitif, 97 negatif ve 40 nötr tweet sonucunu vermiştir. Yeniden Refah Partisi'ne ait duygu dağılımları tablo halinde Tablo 5'te paylaşılmıştır.

Şekil 5'te gösterilen bulgulara göre, Naive Bayes nötr kategoriyi olduğundan fazla, Karar Ağacı ise pozitif kategoriyi yüksek ve nötr kategoriyi düşük tahmin etmiştir. Sonuçlar, her iki algoritmanın farklı kategorilerde farklı doğruluk düzeyleri sergilediğini ortaya koymaktadır.

Yeniden Refah Partisi'ne ilişkin sonuçlar, tarafsız ve olumlu kategoriler arasında net bir ayrım yapmanın özellikle zor olduğunu göstermektedir. Bu durum, partinin söyleminin duygu açısından daha dengeli veya belirsiz bir yapı sergilemesiyle ilgili olabilir.

Tablo 5. Yeniden Refah Partisi için Referans ve Algoritma Duygu Dağılımları

Yöntem	Pozitif	Negatif	Nötr
Referans	66	118	66
Naive Bayes	53	95	102
Karar Ağacı	113	97	40

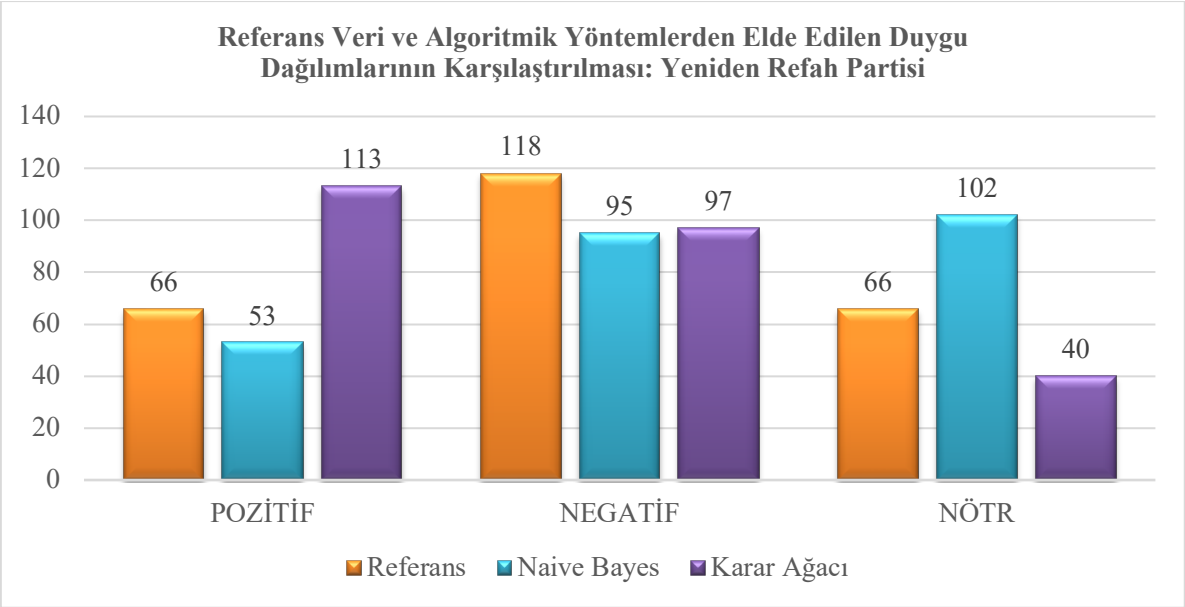

Şekil 5. Yeniden Refah Partisi için Analiz Sonuçları

Zafer Partisi'ne ilişkin referans değerler 90 pozitif, 106 negatif ve 54 nötr tweet olarak belirlenmiştir. Naive Bayes 46 pozitif, 72 negatif ve 132 nötr; Karar Ağacı ise 115 pozitif, 83 negatif ve 52 nötr tweet tespit etmiştir. Zafer Partisi'ne ait duygu dağılımları tablo halinde Tablo 6'da paylaşılmıştır.

Zafer Partisi ile ilgili bulgular, sert ve yüksek perdeden söylemlerin duygu analizinde aşırı olumlu veya aşırı olumsuz tahminlere yol açabileceğini göstermektedir. Benzer şekilde, literatür, keskin siyasi söylemin duygu sınıflandırma algoritmalarını yanıltabileceğini belirtmektedir.

Tablo 6. Zafer Partisi için Referans ve Algoritma Duygu Dağılımları

Yöntem	Pozitif	Negatif	Nötr
Referans	90	106	54
Naive Bayes	46	72	132
Karar Ağacı	115	83	52

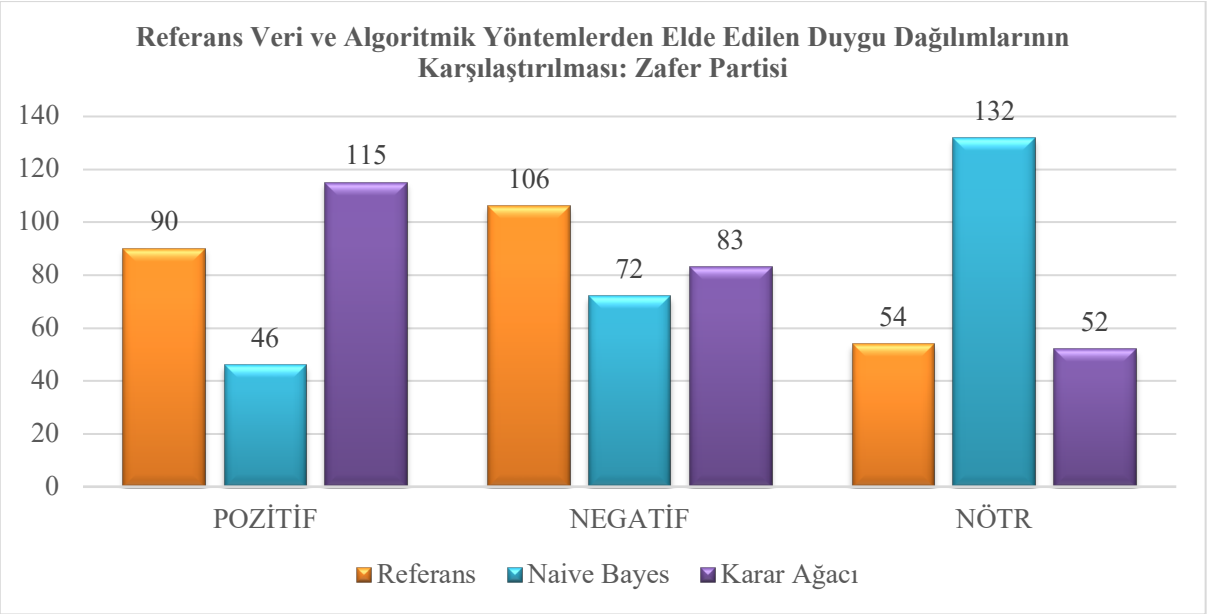

Şekil 6. Zafer Partisi için Analiz Sonuçları

Referans oranları %36 pozitif, %42,4 negatif ve %21,6 nötr şeklindedir. Naive Bayes, pozitif ve negatif kategorileri düşük, nötr kategoriyi ise aşırı tahmin etmiştir. Karar Ağacı, pozitif kategoriyi fazla yüksek tahmin ederken, nötr kategoride referansa en yakın sonucu vermiştir.

Sonuçlar, Naive Bayes'in genel olarak zayıf kaldığını; Karar Ağacı'nın ise özellikle pozitif ve nötr duyguları belirlemede daha başarılı olduğunu göstermektedir. Ancak her iki algoritma da negatif duyguları tespit etmede sınırlı doğruluk sergilemiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma, Türkiye'deki sosyal medyada siyasi partilerin algılanışını incelemekte ve X platformundan elde edilen verileri kullanarak Naive Bayes ve Karar Ağacı algoritmalarının duygu sınıflandırma performansını karşılaştırmaktadır. Bulgular, her iki algoritmanın da belirli duygu kategorilerinde üstün performans gösterdiğini, ancak tüm kategorilerde tutarlı ve yüksek doğruluk sağlayamadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, sosyal medya tabanlı duygu analizinde kullanılan yöntemlerin sonuçlarda belirleyici bir rol oynadığını açıkça göstermektedir.

CHP, İYİ Parti ve AK Parti örnekleri incelendiğinde, Naive Bayes algoritmasının özellikle olumlu duyguları tespit etmede nispeten daha başarılı sonuçlar ürettiği görülmektedir. Bununla birlikte, olumsuz ve nötr duygu kategorilerindeki önemli sapmaları, bu algoritmanın karmaşık ve bağlama duyarlı siyasi söylemleri ayırt etmede sınırlı olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Karar Ağacı algoritması, özellikle olumsuz duygu kategorisinde Naive Bayes'e kıyasla daha dengeli sonuçlar üretmiştir; ancak olumlu duyguların aşırı tahmin edilmesi ve nötr kategorideki düşük başarı oranı, bu yöntemin de belirli zayıflıklara sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Yeniden Refah Partisi ve Zafer Partisi için elde edilen sonuçlar da bu genel tabloyu desteklemektedir. Her iki algoritmanın da olumsuz duyguları doğru bir şekilde sınıflandırmakta zorlandığı değerlendirilmiştir; bu durum, siyasi içeriklerin sıklıkla ironi, eleştiri ve örtük anlamlar içermesinden kaynaklanıyor olabilir. Bu bulgu, sosyal medya bağlamındaki siyasi söylemlerin, klasik metin türlerine kıyasla duygu analizi açısından daha karmaşık bir yapı sunduğunu göstermektedir.

Bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, tek bir algoritmaya dayalı analizlerin duygu analizi çalışmalarında sınırlı kalabileceği anlaşılmaktadır. Naive Bayes algoritması olumlu duyguları belirlemede avantaj sağlarken, Karar Ağacı algoritması olumsuz duyguları tespit etmede nispeten daha

etkili görünmektedir. Bununla birlikte, her iki yöntemin de nötr duygularla başa çıkmada düşük performans göstermesi dikkat çekici bir bulgudur. Bu nedenle, araştırma amacına ve veri yapısına bağlı olarak algoritmaların dikkatli seçimi ve mümkün olduğunda hibrit yaklaşımların veya birden fazla yöntemin birlikte kullanılmasının değerlendirilmesi önemlidir.

Çalışma tek dilli analizlerle sınırlı kalmamış; çok dilli veri kümeleriyle yapılacak çalışmaların önemine de işaret etmiştir. Sosyal medya platformlarında farklı dillerde üretilen içeriklerin analizi, küresel siyasi gelişmelerin kamuoyu algısı üzerindeki etkisinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Bu bağlamda, çok dilli duygu analizi yaklaşımlarının gelecekteki çalışmalar için önemli bir araştırma alanı sunduğu söylenebilir. Bununla birlikte, sosyal medya verilerinin bilimsel araştırmalarda kullanımı sadece teknik bir konu olarak değil, aynı zamanda etik bir sorumluluk olarak da ele alınmalıdır. Kullanıcı gizliliğinin korunması, kişisel verilerin anonimleştirilmesi ve mevcut yasal düzenlemelere uyulması, bu tür çalışmaların güvenilirliğini ve akademik meşruiyetini artıran temel unsurlar arasındadır. Etik açıdan duyarlı bir yaklaşım, sosyal medya tabanlı araştırmaların sürdürülebilirliği için de kritik öneme sahiptir.

Bu çalışmanın bazı sınırlamaları vardır. Analizler belirli bir seçim dönemine ait verilerle sınırlıdır ve verilerin toplandığı zaman dilimi, sonuçların zamansal etkiler içerebileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, manuel etiketleme süreci için gereken zaman ve çaba nedeniyle örneklem boyutu parti başına 250 tweet ile sınırlandırılmıştır. Tweetlerin İngilizceye çevrildikten sonra analiz edilmesi, bazı bağlamsal ifadelerin anlam kaybına yol açmış olabilir. Bununla birlikte, analizlerin yalnızca beş siyasi partiyle sınırlı olması, bulguların tüm siyasi aktörlere genelleştirilmesini kısıtlamaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, sosyal medya tabanlı duygu analizinin siyasi iletişim alanında anlamlı ve uygulanabilir bir araç olabileceğini göstermiştir; siyasi içerikli tweet'ler üzerinde Naive Bayes ve Karar Ağacı algoritmalarının performansını karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Bulgular, her iki algoritmanın da duyguyu sınıflandırabildiğini, ancak duygu kategorisine bağlı olarak farklı performanslar sergilediğini göstermektedir. Bu durum, siyasi partilerin sosyal medya kampanyalarını planlarken kullandıkları analitik yöntemin elde edilen sonuçları doğrudan etkileyebileceğini göstermektedir. Bu çalışmanın; verilerin yalnızca seçim günü ile sınırlı tutulması, çoklu etiketleyici kullanılmaması nedeniyle Cohen’s Kappa gibi nicel bir uyum katsayısının hesaplanamaması ve analizde yalnızca iki yöntemin kullanılması gibi bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu bağlamda, daha büyük veri kümeleriyle gerçekleştirilecek, çok dilli analizleri, birden fazla etiketleyici kullanılarak Cohen’s Kappa gibi uyum katsayılarının hesaplanmasını ve farklı makine öğrenmesi yaklaşımlarının karşılaştırılmasını içeren gelecekteki çalışmaların, sosyal medya tabanlı siyasi analizlerin güvenilirliğini ve açıklayıcı gücünü artıracağı değerlendirilmektedir.

Öneriler

Gelecek araştırmalarda yalnızca Türkçe içeriklere odaklanmak yerine farklı dillerde paylaşılan sosyal medya verilerinin de incelenmesi faydalı olacaktır. Çok dilli duygu analizleri, yalnızca ulusal ölçekte değil, uluslararası bağlamda da siyasi partilere yönelik algıların karşılaştırmalı biçimde anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu tür bir yaklaşım, farklı kültürlerde ve toplumlarda siyasal iletişimin sosyal medya aracılığıyla nasıl şekillendiğine dair daha geniş bir perspektif sunar.

Sosyal medya verilerini temel alan araştırmalarda etik ilkeler ve gizlilik kuralları her zaman gözetilmelidir. Özellikle kişisel verilerin korunması, kullanıcıların kimlik bilgilerinin gizli tutulması ve mahremiyetin ihlal edilmemesi araştırmacıların öncelikli sorumlulukları arasında yer almalıdır. Bu ilkelere bağlı kalınması, çalışmanın hem güvenilirliğini artırır hem de elde edilen sonuçların kamuoyu nezdinde kabul görmesine yardımcı olur.

Elde edilen bulguların siyasi partiler açısından da somut uygulama alanları vardır. Özellikle olumlu, olumsuz ve nötr duygu sınıflandırmaları, seçim kampanyalarının etkinliğini değerlendirmek ve kamuoyundaki eğilimleri daha yakından izlemek için stratejik bir araç işlevi görebilir. Partiler bu

verilerden yararlanarak seçmenlerle kuracakları iletişim stratejilerini yeniden düzenleyebilir ve kamuoyu algısını daha sağlıklı bir şekilde yönetebilir.

Sonuç olarak bu çalışma, sosyal medya verilerinin siyasal iletişimdeki önemini ortaya koymakta ve duygu analizinin kullanılan algoritmalara göre nasıl farklı sonuçlar verebileceğini göstermektedir. Bulgular, farklı analiz yöntemlerinin avantaj ve sınırlılıklarını açığa çıkarırken, bu yöntemlerin siyasi parti algılarının anlaşılmasındaki katkısını da vurgulamaktadır. Ayrıca çalışma, gelecekte farklı algoritmaların karşılaştırmalı biçimde ele alınmasına yönelik bir zemin hazırlamakta ve duygu analizi uygulamalarında dikkat edilmesi gereken noktalara ışık tutmaktadır. Bu yönüyle hem literatüre katkı sunmakta hem de uygulamada faydalanılabilecek pratik öneriler geliştirmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Tüm yazarlar çalışmaya eşit katkı sağlamıştır.

2. Çıkar çatışması: Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Etik Raporu: Bu çalışma, 2023 Genel Seçimleri döneminde X (eski adıyla Twitter) platformu kullanıcılarının siyasi partilere yönelik paylaşımlarının metin madenciliği teknikleriyle analizine dayanmaktadır. Araştırma kapsamında kamuya açık sosyal medya verileri kullanılmış; herhangi bir anket, deney ya da doğrudan insan katılımcılarla yürütülen bir uygulama gerçekleştirilmemiştir. Kullanılan veriler anonimleştirilmiş olup kişisel veri içermemektedir. Çalışmada Naive Bayes ve Karar Ağacı gibi makine öğrenmesi algoritmaları kullanılmış, insan veya hayvan deneklere yönelik bir müdahale veya etkileşim söz konusu olmamıştır. Bu nedenlerle, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Bu çalışma, araştırma makalesi modelinde yürütülmüştür. 2023 Genel Seçimleri döneminde X platformundaki paylaşımlar metin madenciliği yöntemiyle analiz edilmiş, duygu analizi için Naive Bayes ve Karar Ağacı algoritmaları kullanılmıştır. Bu yöntemlerin tercih edilme nedeni, metin madenciliği ve otomatik sınıflandırma süreçlerinde yaygın olarak kullanılmaları ve yüksek doğruluk oranlarına sahip olmalarıdır.

References

Afuan, L., Khanza, M., & Hasyati, A. Z. (2025). Enhancing sentiment analysis of the 2024 Indonesian presidential inauguration on X using SMOTE-optimized Naive Bayes classifier. *Jurnal Teknik Informatika (JUTIF), 6*(1), 325–333. https://doi.org/10.52436/1.jutif.2025.6.1.4290

Akın, B., & Şimşek, U. T. G. (2018). Creating value through social media analytics: Future orientation through sentiment analysis. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty, 5*(3), 797–811.

Akpınar, H. (2000). Knowledge discovery and data mining in databases. *Istanbul University Journal of the Faculty of Business Administration, 29*(1), 1–22.

Asokere, M., Wusu, A., & Olabanjo, O. (2025). Twitter (X) as an electoral barometer: Systematic evidence from sentiment analysis of Twitter data. *International Journal of Information Technology*, 1–24. https://doi.org/10.1007/s41870-025-03039-1

Aygün, F. (2024). *Sentiment analysis from speech signals using machine learning methods* (Master's thesis). Yıldız Technical University, Graduate School of Natural and Applied Sciences.

Banea, C., Mihalcea, R., Wiebe, J., & Hassan, S. (2008). Multilingual subjectivity analysis using machine translation. In *Proceedings of the 2008 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (pp. 127–135). https://doi.org/10.3115/1613715.1613734

Bermingham, A., & Smeaton, A. F. (2010). Classifying sentiment in microblogs: Is brevity an advantage? In *Proceedings of the 19th ACM International Conference on Information and Knowledge Management* (pp. 1833–1836). https://doi.org/10.1145/1871437.1871741

Bırtıl, F. S. (2011). *Analysis of the reasons for academic failure of vocational high school female students using data mining techniques* (Master's thesis). Afyon Kocatepe University, Graduate School of Natural and Applied Sciences.

Ceng, E. (2018). A political analysis of Twitter usage as a perception management tool. *Erciyes Communication Journal, 5*(4), 663–689. https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.419956

Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement, 20*(1), 37–46. https://doi.org/10.1177/001316446002000104

Daşgın, R. (2023). *Sentiment analysis of course reviews in massive open online course platforms using text mining* (Master's thesis). Aksaray University, Graduate School of Social Sciences.

Djema, G. G. F., & Suria, O. (2025). Public sentiment analysis of Danantara policy through social media X using SVM and Random Forest. *INOVTEK Polbeng – Seri Informatika, 10*(2), 1207–1217. https://doi.org/10.35314/rcr21h75

Doğan, A., & Kara, N. (2025). Lexicon-based sentiment analysis: Comparison of satisfaction levels of e-commerce sites based on social media posts. *Osmaniye Korkut Ata University Journal of the Institute of Science and Technology, 8*(4), 1624–1643. https://doi.org/10.47495/okufbed.1604591

Elmas, B. M. (2024). *Sentiment analysis of online reviews using deep learning methods* (Master's thesis). Erciyes University, Graduate School of Social Sciences.

Ercil Çağıltay, N., & Tokdemir, G. (2010). *Database systems: From theory to practice*. Ada Publishing.

Güçdemir, Y., Mengü, S. Ç., & Günay, K. (2020). An examination of candidate leaders' tweet usage during the Istanbul Metropolitan Municipality elections in the context of big data text mining. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, (59), 161–191.

Güneş, Y., & Arıkan, M. (2025). X (Twitter) sentiment analysis based on a hybrid approach: An application for online food ordering. *Journal of Information Technologies, 18*(2), 143–167. https://doi.org/10.17671/gazibtd.1616709

Gürbüz, G., & Sayımer, İ. (2024). An interaction study on the effects of social media on voters' political decisions: Twitter content analysis of the May 14, 2023 presidential elections. *Electronic Cumhuriyet Communication Journal, 6*(1), 38–52. https://doi.org/10.54089/ecider.1488943

Han, J., Kamber, M., & Pei, J. (2012). *Data mining: Concepts and techniques* (3rd ed.). Morgan Kaufmann.

Hussein, D. M. E. D. M. (2018). A survey on sentiment analysis challenges. *Journal of King Saud University – Engineering Sciences, 30*, 330–338.

Kalikov, A. (2006). *Data mining and an e-commerce application* (Master's thesis). Gazi University, Graduate School of Natural and Applied Sciences.

Kansal, R., & Diwaker, C. (2025). Efficiency determination of various machine learning techniques for sentiment analysis on social media platforms. *Engineering, Technology & Applied Science Research, 15*(4), 5584–5589. https://doi.org/10.48084/etasr.11158

Kara, N. (2023). *Determining satisfaction levels toward e-commerce sites in Turkey using sentiment analysis based on social media posts* (Master's thesis). Osmaniye Korkut Ata University, Graduate School of Social Sciences.

Kaynar, O., Görmez, Y., Yıldız, M., & Albayrak, A. (2016). Sentiment analysis using machine learning methods. In *International Artificial Intelligence and Data Processing Symposium* (pp. 234–241).

Khalid, N. S. K. (2024). *Sentiment analysis of store reviews using deep learning: The case of Amazon* (Master's thesis). Çankırı Karatekin University, Graduate School of Natural and Applied Sciences.

Khatua, A., Khatua, A., & Cambria, E. (2020). Predicting political sentiments of voters from Twitter in multi-party contexts. *Applied Soft Computing, 97*, 106743. https://doi.org/10.1016/j.asoc.2020.106743

Kına, E. (2022). Detection of the trends of football fans in Turkey by machine learning algorithms using Twitter data. *International Journal of Scientific and Engineering Research, 13*(4).

Kuyucu, M. (2013). Social media and social networks as new communication tools: An update. In *New Communication Technologies and New Media* (pp. 114–151).

Liscano, Y., Anillo Arrieta, L. A., Montenegro, J. F., Prieto-Alvarado, D., & Ordoñez, J. (2025). Early warning of infectious disease outbreaks using social media and digital data: A scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 22*(7), 1104. https://doi.org/10.3390/ijerph22071104

Manning, C. D., Raghavan, P., & Schütze, H. (2008). *Introduction to information retrieval*. Cambridge University Press.

McCallum, A., & Nigam, K. (1998). A comparison of event models for Naive Bayes text classification. In *AAAI-98 Workshop on Learning for Text Categorization* (pp. 41–48).

Oğlakcı, B., & Uzun, A. (2024). Social media data mining as a new approach to electoral geography. *Journal of Geographical Sciences, 22*(1), 137–156.

Onan, A. (2017). Sentiment analysis based on machine learning methods on Twitter messages. *Journal of Management Information Systems, 3*(2), 1–14.

Onyenwe, I., Nwagbo, S., Mbeledogu, N., & Onyedinma, E. (2020). The impact of political party/candidate on election results from a sentiment analysis perspective using #AnambraDecides2017 tweets. *Social Network Analysis and Mining, 10*(1), 55.

O'Reilly, T., & Milstein, S. (2011). *The Twitter book*. O'Reilly Media.

Pak, A., & Paroubek, P. (2010). Twitter as a corpus for sentiment analysis and opinion mining. In *Proceedings of the Seventh International Conference on Language Resources and Evaluation* (pp. 1320–1326).

Pek, M. (2019). *Sentiment analysis from social media data using machine learning methods* (Master's thesis). Istanbul Commerce University, Graduate School of Natural and Applied Sciences.

Quinlan, J. R. (1986). Induction of decision trees. *Machine Learning, 1*(1), 81–106. https://doi.org/10.1007/BF00116251

Rita, P., António, N., & Afonso, A. P. (2023). Social media discourse and voting decisions influence: Sentiment analysis in tweets during an electoral period. *Social Network Analysis and Mining, 13*(1), 46.

Savaş, S. (2022). Digital participation analysis using text mining: The 2017 Turkish social media referendum. *Acta Infologica, 6*(1), 65–81.

Smith-Mutegi, D., Mamo, Y., Kim, J., Crompton, H., & McConnell, M. (2025). Perceptions of STEM education and artificial intelligence: A Twitter (X) sentiment analysis. *International Journal of STEM Education, 12*(1), 9.

Song, C., Chen, S., Cai, X., & Chen, H. (2024). Sentiment analysis of Spanish political party tweets using pre-trained language models. *arXiv Preprint*. https://arxiv.org/abs/2411.04862

Tokcaer, S. (2021). Sentiment analysis in Turkish texts. *Yaşar University E-Journal, 16*(63), 1514–1534.

Townsend, L., & Wallace, C. (2016). *Social media research: A guide to ethics*. University of Aberdeen.

Ul Zahra, A., & Sadiq, A. H. B. (2025). Reimagining gender narratives: A sentiment analysis of evolving representation of female celebrities through X posts. *Contemporary Journal of Social Science Review, 3*(1), 93–121.

Wang, J., Gong, H., & Guo, X. (2025). Multi-feature fusion graph attention network for aspect-based sentiment analysis. *Knowledge-Based Systems*, 114084. https://doi.org/10.1016/j.knosys.2025.114084

Zhang, L., Hall, M., & Bastola, D. (2018). Utilizing Twitter data for analysis of chemotherapy. *International Journal of Medical Informatics, 120*, 92–100.

Zhao, X., Li, X., Jiang, R., & Tang, B. (2025). Decoupled cross-attribute correlation network for multimodal sentiment analysis. *Information Fusion, 117*, 102897.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

A Study of Public Sphere: Coffeehouses from the Ottoman Empire to the Early Republican Period

Nevzat Erdoğan*, Mehmet Özalper**

Abstract: Coffeehouses emerged as a result of the widespread consumption of coffee, an aromatic plant, as a beverage. Coffee, whose homeland is Abyssinia, was first transported to Yemen and later to Mecca by merchants in the fifteenth century, and it became part of social life in the Ottoman Empire in the mid-sixteenth century. Coffeehouses, where coffee drinkers gathered, became places in which all kinds of ideas, whether true or not, were discussed and disseminated. In the Ottoman Empire, coffeehouses faced closure for a period on the grounds that they were places where political ideas against the state attracted supporters. However, beginning with the Tanzimat and continuing through the Constitutional Period, they became important places where every movement of change and transformation was experienced, discussed, and criticized. As the function and importance of coffeehouses in social life increased, they also came to serve as instruments of political communication. During the years of the War of Independence, coffeehouses became places where the public was informed about the activities carried out by the First Assembly, national societies, and the Kuva-yı Milliye, where all kinds of news circulated, and where national consciousness spread. This study examines the social and political functions of coffeehouses and the changes they underwent during the historical period extending from the Ottoman Empire to the Early Republican period. In addition, it investigates the positive and negative roles of coffeehouses, which became widespread public spaces, in political communication.

Keywords: Coffee; Coffeehouses in the Ottoman Empire; Coffeehouses in the Republican Period; Political Communication.

Bir Kamusal Alan İncelemesi: Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Kahvehaneler

Öz: Kahvehaneler, aromatik bir bitki olan kahvenin bir içecek olarak yaygınlaşması sonucu ortaya çıkmıştır. Anavatanı Habeşistan'dan 15. yüzyılda tüccarlar vasıtasıyla önce Yemen'e daha sonra da Mekke'ye taşınan kahvenin, Osmanlı'da sosyal yaşamın bir parçası olmaya başlaması 16. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Kahve müdavimlerinin bir araya geldiği kahvehaneler, gerçek olsun olmasın her türlü fikrin tartışıldığı ve yayıldığı yerler olmuştur. Osmanlı'da, devlete karşı siyasi fikirlerin taraftar topladığı yerler olduğu gerekçesiyle bir dönem kapatılmayla karşı karşıya kalan kahvehaneler, Tanzimat ile başlayıp Meşrutiyet ile devam eden her değişim ve dönüşüm hareketinin hissedildiği, tartışıldığı, eleştirildiği önemli mekânlar olmuştur. Kahvehanelerin sosyal hayatın içindeki fonksiyonu ve taşıdığı önem arttıkça bu mekânların siyasal iletişime aracılık ettiği de görülmektedir. Kurtuluş mücadelesinin yaşandığı yıllarda kahvehaneler, Birinci Meclis'in ulusal cemiyetlerin ve Kuvayımilliye'nin yürüttüğü faaliyetlerden halkın bilgi sahibi olduğu, her türlü haber akışının yaşandığı ve millî şuurun yayıldığı mekânlar olmuştur. Bu çalışma, Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet dönemine değin yaşanan tarihsel süreçte kahvehanelerin sosyal ve siyasal fonksiyonları ve yaşadığı değişimleri konu edinmiştir. Bununla birlikte, yaygın bir kamusal mekân haline gelen kahvehanelerin siyasal iletişimdeki olumlu ve olumsuz rolleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kahve, Osmanlı'da Kahvehaneler, Cumhuriyet Döneminde Kahvehaneler, Siyasal İletişim.

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, SBMYO, ORCID: 0000-0002-0017-0144. n.erdogan@alparslan.edu.tr.
**Prof. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-2758-5873. m.ozalper@alparslan.edu.tr.

Cite as/ Atıf: Erdoğan, N. & Özalper, M. (2026). A study of public sphere: coffeehouses from the Ottoman Empire to the early republican period. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1305-1323. http://doi.org/10.18506/anemon.1975094
Received/Geliş: 20 Jun/Haziran 2026
Accepted/Kabul: 00 Jul/Temmuz 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

The emergence of coffee and its use as a beverage dates back a long time. There are different accounts regarding the origin of the name coffee and how it came to the Ottoman Empire. Based on these accounts, it can be concluded that the homeland of coffee is Abyssinia. It derives its name from the city of Kaffa in Abyssinia (Songar, 1981; Sökmen, 2011). Likewise, in his book Coffee and Coffeehouses, Ralph S. Hattox states that the word coffee originates from the city of Kaffa in Abyssinia, where coffee first emerged (Hattox, 1998). Coffee, which originated in Abyssinia, was first transported to Yemen and then to Mecca, thereby introducing the Islamic world to coffee. With the introduction of coffee to the Islamic world and the beginning of its consumption, various debates concerning coffee also emerged (Toros, 1998). As coffee gradually came to be accepted as a beverage by people, it led to the emergence of public spaces such as coffeehouses that were open to everyone. Although coffeehouses were initially used only for drinking coffee, this situation changed over time (Deniş, 2011). Having become part of social life in the Ottoman Empire from the sixteenth century onward, coffeehouses gradually turned into places where the state bureaucracy and the public came together. Beginning with the Tanzimat and continuing through the Constitutional Period, coffeehouses became important places where every movement of change and transformation was experienced, discussed, and criticized.

In his work entitled The Story of Coffee, Taha Toros states that Ibn Sina, one of the great physicians of the Middle Ages, became acquainted with and appreciated coffee around the year 1000 (Toros, 1998). The spread of coffee from its homeland, Abyssinia, in the fifteenth century was made possible by merchants who earned considerable profits from this trade. As important as the high income generated by coffee was the question of how it should be consumed. Coffee was first transported to Yemen and then to Mecca, where the first coffeehouse is said to have been established (Uğur, 2015). Another view regarding the discovery of coffee is that it was discovered in the highlands of Abyssinia by Hasan al-Shadhili[1], the founder of the Shadhili order, or by Abu'l Hasan al-Shadhili, and that it was brought to Yemen by Shadhili dervishes (Evren, 1996).

Coffee entered the Islamic world in the fifteenth century through its widespread use among the followers of certain Sufi orders. Members of these orders regarded coffee as a beverage that kept them alert during religious conversations held at night after a long day and, in this respect, facilitated worship. For this reason, its consumption by Sufis contributed to its widespread use in the surrounding community. It is known that during this period coffee was sold around mosques and that the courtyards of many Sufi mosques contained mortars used for pounding coffee (Hattox, 1998). However, there were also those who opposed the use of coffee in Sufi gatherings and regarded it as sinful. According to them, passing a coffee cup from hand to hand during religious conversations resembled drinking wine from the same bottle, and the beverage also altered mental functioning. In contrast, those who believed that there was no objection to drinking coffee supported their views by referring to the virtues of remaining awake at night for Muslims as mentioned in the Holy Qur'an (Hattox, 1998). It is evident that during the early period when coffee consumption became widespread, both the benefits and the harms of this beverage were the subject of discussion.

Some researchers argue that coffee was consumed in Anatolia as early as the thirteenth century. They base this claim on the following couplets in Rumi's Divan-i Kabir*:* "Our prosperity is the prosperity of livelihood; our coffee comes from the heavens; almond halva has been scattered throughout the gathering." (Mevlânâ, 2007, p. 77) and "Even if my friends deny my devotion, they are still fair, for I am devoted to coffee; drinking coffee is indispensable for me, whereas repentance is not in my nature."

[1] *"The reason why Shaykh al-Shadhili is the person most commonly associated with the transformation of the coffee plant into a beverage is as follows: Dervishes belonging to his order would gather and perform dhikr until dawn. During these prolonged sessions of dhikr, it was necessary for the mind to remain alert and the body vigorous. Coffee provided this effect. For this reason, coffee was used to keep the dervishes mentally alert. Until the closure of tekkes (Sufi lodges) and zaviyes (dervish convents) following the enactment of the Law on the Closure of Tekkes and Zaviyes in 1925 after the proclamation of the Republic, coffee continued to be served in these establishments".*: (Hattox, 1998, pp. 16-21).

(Mevlânâ, 2007, p. 290). However, it is known that the word coffee *(*kahve*)* used in these couplets actually derives from the Arabic word qahwah and was used to refer to a kind of wine (Kaye, 2006).

Aim of the Study

The main purpose of this study is to reveal the impact of coffeehouses, which emerged as a spatial phenomenon following the widespread consumption of coffee as a beverage, on the political and social life of the Ottoman Empire and the Early Republican period, as well as the transformations they underwent. In addition to examining the economic significance of coffeehouses, the study aims to demonstrate their contribution to the socialization of society. It also examines, from a historical perspective, the measures taken by the ruling class against the opposition that emerged in these public spaces where people from all segments of society came together.

Method

Throughout the study, particular attention was paid to the principles of accuracy, reliability, and objectivity, as it is a historical research article. Following a review of the relevant literature, the collected data were classified chronologically according to time, place, and subject. In the classification of the data, primary sources that would enhance the reliability of the study were utilized. In addition, the historical narrative was strengthened through the synthesis of information obtained from secondary sources written on the subject.

Findings

The historical journey of coffee, which is one of the most widely consumed beverages in the world today, has demonstrated that this aromatic plant is more than merely a beverage. Initially, because it was expensive, coffee was not accessible to everyone. However, once it became an indispensable commodity in maritime and overland trade, it began to be consumed by all segments of society. It was found that coffeehouses, where coffee became accessible to the public, had a positive effect on the socialization of communities. The regular patrons who gathered in these public spaces also exchanged information on everyday issues, particularly politics and the economy. During a certain period in the Ottoman Empire, these places, where the activities of the ruling class were subjected to criticism, were closed on the grounds that they encouraged social opposition, and their reopening was placed under strict control. During the years of the Turkish War of Independence, information about the extraordinary struggle carried out in Anatolia reached the public through coffeehouses. In this respect, coffeehouses were public spaces that played an important role in the awakening and dissemination of national consciousness among the people. During the early years of the Republic, coffeehouses also became places where the reforms and the ideas underlying them were explained to and embraced by the public.

The First Use of Coffee and the First Coffeehouses in the Ottoman Empire

There are different views regarding when coffee arrived in the Ottoman Empire. Despite these differing opinions, the journey of coffee, which began at the administrative center of the Ottoman Empire, Topkapı Palace, soon resulted in its widespread appreciation and consumption among the public. As a result of this widespread use of coffee, coffeehouses emerged as places where people gathered and exchanged ideas. The number of coffeehouses, which became among the important places where social life took place, increased and they gradually gained significant acceptance in Ottoman society. More than one coffeehouse was opened in almost every neighborhood. In the Ottoman Empire, coffeehouses varied according to the characteristics of their users. For instance, the coffeehouses frequented by kabadayı (tough men), chess and backgammon enthusiasts, as well as those interested in ideas and poetry, were different from one another (Şeker, 2013).

There is a general consensus that the first coffeehouse in Istanbul was opened in 1554. According to Peçevî's account, two individuals named Hakem from Aleppo and Şems from Damascus were the first entrepreneurs to sell coffee and open a coffeehouse in Tahtakale (Sökmen, 2011; Üçok, 1962).[2] The reason why this location was preferred for the coffeehouse was that Tahtakale was a place where people from all segments of Istanbul's population gathered intensively and where merchants coming from outside the city also congregated during that period. This dynamic structure of Tahtakale played an important role in selecting it as the location of the first coffeehouse. In her book entitled Coffee and Coffeehouses, Ulla Heise similarly states that coffee entered the Ottoman Empire and its capital Istanbul in the mid-sixteenth century. Regarding this development, which coincided with the reign of Sultan Süleyman the Magnificent, Heise writes that Hakem from Aleppo and Şems from Damascus brought coffee to Istanbul, pioneered its widespread consumption, and consequently gained great wealth. Heise describes the first period of coffee in Istanbul as follows: "She states that coffee was first consumed in Istanbul in 1517 and that coffee spread northward and westward (Anatolia, the Balkans, and Hungary) following the imperial seal and banner of the Sublime Porte. She also states that wherever Turkish soldiers were stationed, the kitchen cart famous for its coffee beans would immediately follow behind them for the officers and commanders." (Heise, 2001, p. 21). Through this statement, Heise explains how coffee gradually gained acceptance within the Ottoman army. D'Ohsson states that there were more than 600 coffeehouses in Istanbul during the reign of Sultan Selim II (1566–1574). The fact that the number of coffeehouses increased so rapidly in Istanbul, which encountered coffee in the first quarter of the 1500s, provides an interesting example of how quickly social needs became widespread (Hattox, 1998).

Solakzade, a historian of the period who provided information about coffee, wrote that coffee was brought to Istanbul in 1519 after Yavuz Sultan Selim's Egyptian Campaign through Muslim merchants (Ekmeksiz, 2009). Hüseyin Ayvansaray, who mentioned the existence of the first coffeehouses in Istanbul, also recorded this date as 1554 in his work Mecmua-i Tarih (Ürer, 2010). As can be seen, the recognition and spread of coffee in daily life occurred during the reign of Sultan Süleyman the Magnificent (1520–1566). Coffee, which was first brought to the Ottoman Empire through Özdemir Pasha, the governor of Abyssinia at the time, soon became an inseparable part of daily life. Coffee was introduced to Paris by the Turkish ambassador Süleyman Ağa and to Vienna by Mehmet Ağa, and from there it gradually spread throughout Central Europe (Ekmeksiz, 2009; Bahadıroğlu, 2014). Coffee became a widely consumed beverage in Europe, particularly among wealthy groups, from the mid-seventeenth century onward. In fact, by the middle of the eighteenth century, there were approximately 3,000 coffeehouses in London. While literature and art were initially discussed in these places, economic and political discussions later replaced these topics (Ünüvar, 2006). Over time, coffeehouses began to emerge that were frequented by people with similar occupations, certain levels of income, and shared cultural interests and tastes. Coffeehouses for porters, boatmen, writers, poets, and scholars can be given as examples. Coffeehouses were quickly accepted in Ottoman society and even became a part of traditional culture (Hattox, 1998).

The introduction of coffee into Ottoman society in the sixteenth century created a social dilemma in which there were both supporters of this beverage and those who opposed it. This situation demonstrated that coffee was not merely a beverage and that coffeehouses were not simply places where people gathered. In coffeehouses, which were among the rare places in the Ottoman Empire where people from different social groups could come together, topics related to politics, economy, literature, and daily life were discussed. Thus, aspects of public life that had previously been closed to public interpretation became open to discussion through coffeehouses. As people began to gain information about the country's daily politics and current situation, they also became able to criticize and oppose these issues. In this sense, coffeehouses provided a positive function for the governed class but a negative one for the governing class (Ünüvar, 2006).

[2] https://www.kahve-lekesi.com/turkiye, Retrieved May 13, 2026.

In order to understand the change and transformation of social life in the Ottoman Empire, it is necessary to examine the historical process experienced by coffeehouses. While there were coffeehouses where all segments of Ottoman society gathered, there were also coffeehouses used exclusively by statesmen belonging to the public bureaucracy. Groups forming the middle class would come to these places to listen to these conversations. The fact that coffeehouses were civil and relatively uncontrolled spaces enabled discussions on various topics to emerge over time. These conversations and rumors contributed to the formation of a significant perception of opposition in the Ottoman Empire. As a result, coffeehouses, which people considered gathering places after their daily work and where information exchange occurred intensively, came to be perceived by existing political authorities as places that could constitute a potential threat (Ediz, 2008).

Coffeehouses, which underwent changes throughout the social process, were at times places where people with knowledge and wisdom gathered, drank coffee, engaged in conversations, and spent pleasant time together; however, they also became places where unemployed people gathered (Songar, 1981). Although the center of social life in the Ottoman Empire was once located in mosques and bathhouses, social relations began to change with the emergence of coffeehouses. In contrast to the strict rules of these two spaces, coffeehouses became spatial centers of socialization because they offered a relatively free environment, could be used throughout the day, and remained open in all seasons. This comfortable atmosphere led to the emergence of various types of coffeehouses over time; mosque coffeehouses, established for Muslims who wished to spend time between acts of worship, are among the best examples of this development. Moreover, coffeehouses transformed the culture of hospitality, which was one of the most sensitive aspects of Ottoman society. The magnificent reception rooms that had previously existed only in the homes of wealthy people became places where middle- and lower-income groups could also host their guests at a low cost through coffeehouses. The Ottoman chronicler İbrahim Peçevî stated that those who had previously hosted their guests at home began to welcome them in coffeehouses after their emergence (Hattox, 1998). Coffeehouses became an important factor in the transformation of Ottoman social structure. Hattox describes coffeehouses as "a new social space of interaction that enabled the expression of new patterns of social behavior" (Hattox, 1998, pp. 109–112), emphasizing that coffeehouses became a source of significant change in Ottoman society.

Due to increasing social demand for coffeehouses and their economic benefits, some Janissaries also began to establish coffeehouses, and members of this corps started opening coffeehouses in Istanbul. However, not every Janissary opened a coffeehouse; these places were generally established and managed by prominent, well-known, and influential figures within the corps (Evren, 1996). Over time, the increasing number of "Janissary coffeehouses" became places where oppositional ideas that were considered a threat to public security gained strength. Janissary coffeehouses became spaces where the problems of the deteriorating Janissary organization were brought into daily life and where ideas threatening the existing order spread (Işın, 1996). Mostly controlled by a Bektashi baba, Janissary coffeehouses came to be seen as centers where rebellions were organized. They also became the first organized points of action against corruption and injustices. These places were generally established in locations with beautiful views and their interiors were arranged in a highly organized manner. They contained different sections according to seniority and rank. After the abolition of the Janissary corps in 1826, these coffeehouses were also closed. The negative aspects associated with coffeehouses, which became widespread toward the end of the sixteenth century, attracted the attention of the ruling authorities and led them to take various measures. After this period, coffee and coffeehouses were occasionally banned. The decisions to impose these bans were mostly justified by the interpretations of religious scholars who opposed coffee and supported its prohibition (Yıldız, 2002; Ediz, 2008).

The fact that coffeehouses became places where all kinds of intellectual diversity circulated was not welcomed by the ruling class. Berkes describes this situation as follows: "The subjects of the Ottoman state, namely the reaya, had no place to go or gather other than mosques, prayer rooms, and churches. There, they only listened to preachers. Soldiers lived and worked either in barracks, timar regions, or fortresses. They had almost no public spaces or means of collective thought. Such a reaya

could easily be governed by a sultan, compared to a shepherd, together with his own officials. Coffeehouses became the first centers of political gossip and even sedition that replaced mosques and prayer rooms in Ottoman lands, especially in Istanbul. More importantly, coffeehouses and taverns, rather than merely being places of entertainment or rest for the reaya, became headquarters of a terrifying power for the government: the rebellion centers of the Janissaries and Bektashis." (Berkes, 2003, p. 44).

Coffeehouses, used by people from all segments of society, became places where the social mosaic came together and where people socialized. In coffeehouses, there could be high-ranking state officials as well as unemployed ordinary people. Among the regular visitors of coffeehouses were also kadıs and müderris who possessed knowledge and duties in the religious sphere. In contrast, religious officials were among the opponents of coffeehouses. In these places that brought together people from different social groups, political issues known as "state conversations" (devlet sohbeti) were also discussed. These conversations generally focused on reactions against poor state administration and the severe economic problems experienced by society. This situation created the possibility that ideas of opposition could mature. Therefore, the ruling class resorted to closing coffeehouses (Akbulut, 2015).

During the reign of Sultan Süleyman the Magnificent, Sheikh al-Islam Ebüssuûd Efendi[3] was the first person to issue a religious opinion (fatwa) regarding the prohibition of coffee. When Ebüssuûd Efendi issued his fatwa, his contemporaries and colleagues made considerable efforts to eliminate the part of the ruling related to coffee. Other religious officials described coffee and coffeehouses as spaces that narrowed their sphere of influence. Even the month of Ramadan did not reduce the interest of some mosque congregations in coffeehouses (Hattox, 1998; Üçok, 1962). During the reign of Murad IV (1623–1640), a severe fire broke out in Cibali in 1633 and continued for three days, completely destroying several neighborhoods. After this event, as rumors spreading in coffeehouses continued for a long time, the Sultan ordered the closure of coffeehouses in Istanbul on the grounds of preventing similar fires that occasionally started in coffeehouses and caused major destruction (Akbulut, 2015; Hattox, 1998). However, after the death of Murad IV, coffeehouses returned to their former state, and even a new position called kahvecibaşı (chief coffee maker) was established within the palace organization, the administrative center of the state (Bey, 2002).

During the reigns of Sultan Selim III and Mahmud II, coffeehouses were regularly monitored and regarded as places where negative ideas against the state were spread. Indeed, when Mahmud II abolished the Janissary corps, he also closed the coffeehouses identified as belonging to Janissaries (Ediz, 2008). The development of press activities in the Ottoman Empire also contributed to the widespread use of coffeehouses by large crowds. As places where newspapers met the public for people following daily events, coffeehouses became frequently used locations by informants during the reign of Abdülhamid II. Coffeehouses were utilized in monitoring social opposition and determining administrative measures to be taken.

Among the reasons for banning or closing coffeehouses in the Ottoman Empire was the new situation they created in the relationship between the rulers and the ruled. Since coffeehouses were open to everyone, people from different social classes who would normally have difficulty coming together and exchanging ideas gathered in these places and discussed various issues. The ideas that emerged in these discussions often contained strong opposition, and such ideas were considered a threat to the

[3] *"Although the term Ebüssuûd appears to be his personal name, considering that he referred to himself as Ebüssuûd Muhammed in the introduction (muqaddima) of his Qur'anic commentary, it is understood that his actual name was Muhammed, while Ebüssuûd was a kunya (agnomen) or a title. According to the commonly accepted view, he was born on 17 Safar 896 (30 December 1490) in the village of Meteris (Metris-Müderris), near Istanbul. Ebüssuûd Efendi received his initial education from his father. He was first appointed to the İnegöl İshak Paşa Madrasa in 922 (1516) during the reign of Sultan Selim I. Having served as the Rumeli kazasker (chief military judge of Rumelia) for eight years during the reign of Sultan Süleyman the Magnificent, Ebüssuûd Efendi became the shaykh al-Islam in 952 (October 1545). He served as shaykh al-Islam for twenty-eight years and eleven months, during which he also had a significant influence on certain political events. Ebüssuûd Efendi died on 5 Jumada al-Awwal 982 (23 August 1574)"* Ahmet Akgündüz, Ebussuud Efendi. In TDV Encyclopedia of Islam, Turkish Religious Foundation Publications, 1994, pp. 365–375.

authority of the ruling power (Toros, 1998). According to many historians who share this widely accepted view, the most influential reason behind the closure of coffeehouses was the concern that people gathering there could unite around a common idea and organize against political authority (Hattox, 1998).

Coffeehouses in the Early Republican Period

During the Constitutional period, when the transition from the Ottoman Empire to the Republic took place, coffeehouses greatly benefited from the atmosphere of freedom that emerged during this period and became places where different ideas were discussed. During this period, coffeehouses where various associations and clubs gathered were established (Ediz, 2008). Although coffeehouses were negatively affected by the difficult conditions experienced during the First World War (1914–1918) and had difficulties in attracting customers, they became gathering places used by the public to access accurate information. People learned about the situation of the state, which was fighting on many different fronts, and the course of the war through the discussions held in coffeehouses. Likewise, during the Turkish War of Independence, coffeehouses became places where people gathered to learn about ongoing events, while also serving as spaces where national consciousness was renewed and spread. Coffeehouses became places where people driven into despair by occupations came together, exchanged ideas, and regained hope. The coffeehouses where supporters of the Turkish War of Independence gathered served as a bridge between Istanbul and Anatolia and became places where publications banned by the occupying Allied Powers were secretly followed. Especially during the Armistice years, coffeehouses were transformed into centers where discussions were held on how Anatolia could be liberated from enemy occupation and where the transportation of ammunition and human resources to the front lines was organized (Sağlam, 2002; Öztürk, 2006; Ediz, 2008).

During the congress process that formed the intellectual foundation of the Turkish War of Independence, coffeehouses were used as important gathering places. Among the first writers of the newspaper İrade-i Milliye, which began publication following the decision taken after the Sivas Congress, was Ahmet Bey, the owner of the Municipal Coffeehouse. The newspaper was delivered to the public through coffeehouses. The Assembly Government, which directed and managed the struggle for independence, also used coffeehouses to spread secret organization and ensure a secure flow of information. Aware of this function of coffeehouses, the Allied Powers established control over coffeehouses in Istanbul and monitored these places in order to gather information (Ediz, 2008). During these years, coffeehouses became places used by intelligence personnel seeking to collect information.

Following the proclamation of the Republic, coffeehouses became places of propaganda where the new administrative system and the reforms that shaped it were explained, conveyed, and promoted among the public. The discussions in coffeehouses focused on the characteristics and responsibilities of the ideal citizen and the new social structure desired by the Republican administration. During these years, coffeehouses became important spaces for political persuasion and propaganda in support of the reforms (Öztürk, 2004). The government, which intensified the measures necessary to strengthen the regime, paid particular attention during this period to ensuring that coffeehouses were not perceived as religious spaces. The reason behind this effort was the turbulence caused by religiously motivated uprisings faced by the Republican regime during its early years. Indeed, Denizli Deputy Yusuf Bey (Başkaya) considered coffeehouses as places where ideas that could pose a threat to the regime were spread and submitted a motion to the Parliament on 30 December 1926 for the closure of village coffeehouses (BCA, 490.1.0.0.1.3.19; TBMM Zabıt Ceridesi, 1 December 1926).

Discussion

Alongside coffeehouses, which had become a part of social life in every settlement, the People's Houses (Halkevleri) and People's Rooms (Halkodaları) established during the early years of the Republic were intermediary institutions designed by the new regime with carefully prepared programs aimed at creating the ideal citizen. During the transition to the new alphabet in 1928, coffeehouses served

as informal spaces where people were taught the new letters. In addition, the Great Depression of 1929, which resulted in a global economic downturn, also negatively affected coffeehouses, and the state encouraged domestic production and consumption in these places in every field. The Republican administration took care to prevent the emergence of ideological threats against the regime in coffeehouses and implemented measures to keep these spaces under control. Indeed, in 1930, measures were taken to prevent negative propaganda emerging in coffeehouses (BCA, 490.1.0.0.1.3.19).

During the 1930s, when the new regime was increasingly consolidated through reforms, a step that could be regarded as an indicator of Westernization was taken in coffeehouses, and playing Western music was made compulsory. In addition, records containing Atatürk's speeches, the Tenth Anniversary March, the Turkish National Anthem, and the Tenth Year Speech were played in coffeehouses. During the same period, playing cards were prohibited in coffeehouses because they were considered to encourage gambling addiction. The state administration attempted to prevent developments that could cause deterioration in the social structure and took necessary measures. Another development of this period was the continuation and expansion of the tradition of keeping newspapers and books in coffeehouses. From 1940 onward, the consumption of tea, which began to be produced in Turkey, also became widespread in coffeehouses (Öztürk, 2006).

During the Second World War, coffeehouses became places where people frequently gathered to listen to news on the radio and follow developments through newspapers. Although Turkey declared that it was not a party to the war, the course of the war and ongoing events remained among the main concerns of the public. During the war years, the economic difficulties caused by the spread of black-market activities and the near halt of production in Turkey, which remained on alert after declaring mobilization, were among the main issues criticized by coffeehouse patrons (Öztürk, 2006). Due to the economic difficulties experienced after the Second World War, coffee was monopolized in 1957, and the authority for its sale was transferred to the General Directorate of Monopolies (İnhisar Umum Müdürlüğü) (Üçok, 1962).

Conclusion

The journey of coffee, which began in Anatolia during the Ottoman period, brought about a spatial phenomenon that had not previously existed in society: coffeehouses. The interest in coffeehouses, which were unfamiliar spaces for traditional Ottoman society, grew rapidly, and they were quickly adopted by the public. Before the emergence of coffeehouses, people gathered in mosques or bathhouses; however, they later began to meet in these new spaces. In this respect, coffeehouses provided Ottoman society with opportunities for socialization and became places where conversations on various topics took place. Coffeehouses, which were frequented by people from all segments of society, brought together members of the state bureaucracy and the reaya (ordinary subjects). In the conversations held in these places, state affairs and the activities of administrators were either praised or criticized. Therefore, coffeehouses gradually became spaces where the relationship between politics and society was shaped. Throughout history, coffeehouses were perceived as places where social opposition against state administration spread and became spaces monitored by the ruling class through informants in order to understand public opinion or places subjected to prohibitions. The approach of the ruling class toward coffeehouses in the Ottoman Empire was aimed at preserving state order and preventing the disruption of social administration maintained through certain principles and rules. The closure of Janissary coffeehouses should also be evaluated as a measure taken within this framework.

With their increasing social role and influence, coffeehouses became places that hosted the secretly organized activities of the national struggle for independence. They served as bases where intelligence information, arms, and the necessary human resources were transferred to Anatolia, where the struggle for survival was being carried out, where secure information flow about ongoing activities was ensured, and where national propaganda was conducted. Following the proclamation of the Republic, coffeehouses played an important role in introducing the new regime to the public and became public spaces where Republican ideology was promoted and adopted by society. Seeking to carry this

process forward in a more formal manner, the Republican administration established the People's Houses (Halkevleri) for this purpose. Desiring a modern social structure, the Republican administration also subjected coffeehouses to a process of change and transformation within this framework. It encouraged the establishment of newspaper and book sections in coffeehouses, the playing of Western music, and the organization of lectures explaining the principles of the new regime. Despite the planned state control over coffeehouses during the Republican period, these public spaces were negatively affected by major historical turning points such as the 1929 Great Depression and the Second World War.

Recommendation

Throughout the periods of historical change and transformation they experienced, coffeehouses became public spaces that played an important role in the relationship between the ruling class and the governed population. From the Ottoman Empire to the Republic, coffeehouses not only facilitated socialization but also became spaces where social opposition developed and spread. Used by all layers of society, coffeehouses provided a basis for the spread of modernization ideas in the Ottoman Empire, while during the Armistice period and the national liberation struggle they became places where national propaganda and organization were carried out. In these respects, coffeehouses provided opportunities for socialization and awareness-building for the social groups that frequented them, while for ruling authorities they became spaces where public opinion could be monitored and where measures could be taken against potential problems. With these characteristics, coffeehouses serve as an important laboratory for contemporary social opposition.

Declarations and Statements

1. Author contribution statement: The contribution rate of both authors in the preparation of the article was equal (50%).

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethical statement: This study is a qualitative research article that does not require ethics committee approval. It does not involve any impact on institutions or living subjects and does not include quantitative field research data.

4. Research model: This study is a research article. During the research process, official and personal archival documents, as well as published research and review works related to the subject, were examined through the literature review method. The obtained data were classified according to the sections of the article using the classification method. These data were utilized through a chronological approach in accordance with the historical process.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Kahvenin ortaya çıkışı ve bir içecek maddesi olarak kullanılması, oldukça eskiye dayanır. Kahvenin isminin nereden Osmanlı Devleti'ne nasıl geldiği ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle kahvenin anavatanın Habeşistan olduğu sonucuna varabiliriz. Adını da Habeşistan'daki "Kaffa" şehrinden almıştır (Songar, 1981; Sökmen, 2011). Yine Kahve ve Kahvehaneler isimli kitabında Ralph S. Hattox da "kahve" kelimesinin kahvenin doğuş yeri olan Habeşistan'ın "Kaffa" şehrinden geldiğine yer vermektedir (Hattox, 1998). Habeşistan'dan çıkan kahve, önce Yemen'e ardından da Mekke'ye taşınmış ve böylece İslam dünyası kahve ile tanışmıştır. İslam dünyasının kahve ile tanışması ve bu içeceği kullanmaya başlamasıyla kahve ile ilgili çeşitli tartışmalar da ortaya çıkmıştır (Toros, 1998). Kahvenin zamanla insanlar tarafından bir içecek olarak kabul görmesi sonucu, kahvehaneler gibi herkesin kullandığı açık kamusal alanları ortaya çıkarmıştır. Kahvehaneler ilk başlarda sadece kahve içmek için kullanılsa da sonraları bu durum değişmiştir (Deniş, 2011). Osmanlı'da sosyal yaşamın içinde 16. yüzyıldan itibaren yer almaya başlayan kahvehaneler, zamanla devlet bürokrasisinin halkla bir araya geldiği mekânlar olmuştur. Kahvehaneler, Tanzimat ile başlayıp Meşrutiyet ile devam eden her değişim ve dönüşüm hareketinin hissedildiği, tartışıldığı ve eleştirildiği önemli mekânlar olmuştur.

Taha Toros, "Kahvenin Öyküsü" isimli eserinde, Ortaçağın büyük tıp âlimlerinden İbni Sina'nın yaklaşık 1000 yıllarında kahveyi tanıyıp sevdiğini belirtir (Toros, 1998). Kahvenin 15. yüzyılda anavatanı Habeşistan'dan başlayan göçü bu işten yüksek gelir elde eden tüccarlar sayesinde olmuştur. Kahvenin sağladığı yüksek gelir kadar nasıl tüketileceği konusu da oldukça önemliydi. Kahve, ilk önce Yemen'e oradan da Mekke'ye taşınmış ve ilk kahvehanenin de burada açıldığı ifade edilmektedir (Uğur, 2015). Kahvenin keşfedilmesiyle ile ilgili başka bir görüş de; Şazeli tarikatının piri olan Hasan eş-Şazeli[4] ya da Ebu'l Hasan Şazeli tarafından Habeşistan'ın yüksek yaylalarında keşfedildiği ve Yemen'e de bu Şazeli dervişleri tarafından taşındığıdır (Evren, 1996).

Kahvenin İslam dünyasına girişi, 15. yüzyılda belirli Sûfi tarikatlarının müritleri arasında kullanımın yaygınlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Tarikat üyeleri kahveyi, yoğun geçen bir günün ardından gece yapılan dini sohbetlerde onları zinde tutan ve bu yönüyle ibadeti kolaylaştıran bir içecek olarak görmüştür. Bu nedenle sûfiler tarafından içilmesi ile çevrede yaygın bir şekilde kullanılmasına neden olmuştur. Bu yıllarda cami çevresinde kahve satışının yapıldığı hatta birçok tarikat camisinin avlusunda kahvenin dövüldüğü dibek taşlarının olduğu bilinmektedir (Hattox, 1998). Ancak kahvenin sûfi meclislerinde kullanılmasına karşı çıkanlar ve günah sayanlar da olmuştur. Onlara göre dini sohbetlerde elden ele dolaştırılan kahve fincanı aynı şişeden şarap içmeyi çağrıştırmakta ve bu içecek zihinsel işleyişi de değiştirmekteydi. Buna karşılık kahvenin içilmesinde bir engel olmadığını düşünenler ise görüşlerini desteklemek için Kur'an-ı Kerim'de yer verilen gece uyanık kalmanın Müslümanlara sağladığı faziletleri öne sürmüştür (Hattox, 1998). Kahve kullanımının yaygınlaştığı ilk dönemlerde bu içeceğin hem yararları hem de zararlarının tartışıldığı görülmektedir.

Kahvenin Anadolu coğrafyasında 13. yüzyılda kullanıldığını savunan bazı araştırmacılar ise bu iddialarını Mevlana'nın Divan-ı Kebir'de geçen "Devletimiz geçim devleti, kahvemiz arştan gelmede, meclise badem helvası dökülmüş, saçılmış." (Mevlânâ, 2007, s.77) ve "Eşim dostum, benim düşkünlüğümü inkâr etse bile gene de insaflıdır onlar; çünkü kahveye düşkünüm, kahve içmek, benim

[4] *"Şeyh Şazeli'nin, kahve bitkisinin bir içecek haline getirilmesinde adı geçen en yaygın kişi olmasının nedeni şudur: Tarikat mensubu dervişler bir araya gelip sabahlara kadar zikir yaparlardı. Uzun süren zikir boyunca da zihnin açık, bedenin ise zinde olması gerekirdi. Bunu sağlayan da kahve idi. Bu yüzden dervişlerin zihnini açık tutmak için kahveden yararlanırlardı. Cumhuriyet'in ilanı sonrası çıkarılan 1925 yılında çıkarılan tekke ve zaviye kanunun ile bu mekânların kapatılmasına kadar, buralarda kahve servisleri yapılırdı"*. Bkz: (Hattox, 1998,s. 16-21).

için şarttır, tövbe etmekse şanımdan değil benim." (Mevlânâ, 2007, s. 290) beyitlerine dayandırmaktadırlar. Ancak bu beyitte geçen kahve kelimesinin aslında Arapça' da "kahwah" sözcüğünden geldiği ve bir çeşit şarap anlamında kullanıldığı bilinmektedir (Kaye, 2006).

Amaç

Bu çalışmanın temel amacı; kahvenin bir içecek olarak yaygınlaşması sonucu ortaya çıkan mekânsal bir olgu olan kahvehanelerin, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde siyasal ve sosyal hayata etkisi ile geçirmiş olduğu değişimi ortaya koymaktır. Kahvehanelerin ekonomik getirisinin yanında toplumun sosyalleşme serüvenine olan katkısını ortaya koyma amacı taşıyan çalışmada her kesimden insanların bir araya geldiği bu kamusal alanlarda ortaya çıkan muhalefete karşı yönetici sınıfın aldığı tedbirler tarihi perspektiften ele alınmıştır.

Yöntem

Çalışmanın bütününde; tarihsel bir araştırma makalesi olduğu için doğru, güvenilir ve tarafsızlık ilkelerine uyulmaya özen gösterilmiştir. Konu hakkında ilgili literatür taraması yapıldıktan sonra elde edilen veriler zamana, mekana ve konuya göre kronolojik bir tasnife tabi tutulmuştur. Verilerin tasnifinde çalışmanın güvenirliliğini arttıracak birinci elden kaynaklara yer verilmiştir. Ayrıca çalışma hakkında yazılmış ikinci elden kaynaklarla kurulan sentez bilgilerle tarihsel anlatı güçlendirilmiştir.

Bulgular

Günümüzde tüm dünyada en çok tüketilen içeceklerin başında gelen kahvenin geçirdiği tarihî serüven bu aromatik bitkinin sadece bir içecek olmadığını ortaya koymuştur. İlk başlarda pahalı olduğu için herkesin erişemediği kahve, deniz ve kara ticaret yollarının vazgeçilmez ticari emtiyası haline gelince herkes tarafından içilmeye başlanmıştır. Kahvenin halkla buluştuğu mekanlar olan kahvehanlerin toplumların sosyalleşmesinde pozitif bir etkide bulunduğu görülmüştür. Bu kamusal alanlarda bir araya gelen müdavimlerin aynı zamanda siyaset ve ekonomi başta olmak üzere gündelik konularda bilgi alışverişi yapmaktadır. Osmanlı'da bir dönem, yönetici sınıfın faaliyetlerinin eleştiriye tabi tutulduğu bu mekanlar toplumsal muhalefeti körüklediği gerekçesiyle kapatılmış ve açılmaları sıkı kontrollere tabi tutulmuştur. Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'da yürütülen olağanüstü mücadeleler kahvehaneler aracılığıya halka ulaşmıştır. Bu yönüyle kahvehaneler, halk arasında millî bilincin uyanmasında ve yayılmasında önemli payı olan kamusal alanlardır. Kahvehaneler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında inkılapların ve altında yatan fikri temellerinin halka anlatıldığı, benimseltildiği mekânlar olmuştur.

Osmanlı'da Kahvenin İlk Kullanımı ve İlk Kahvehaneler

Kahvenin Osmanlı ülkesine ne zaman geldiği ile ilgili görüşler de farklılıklar bulunmaktadır. Farklılaşan görüşlere rağmen kahvenin Osmanlı'da yönetim merkezi Topkapı Sarayı'nda başlayan serüveni kısa bir zaman sonra halkın da büyük beğenisi ve tüketimi ile sonuçlanmıştır. Kahvenin bu şekilde yaygın kullanımı sonucu herkesin buluştuğu ve fikir paylaşımında bulunduğu kahvehaneler ortaya çıkmıştır. Sosyal hayatın yaşandığı önemli yerlerden biri olan kahvehanelerin sayısı artmış ve zamanla Osmanlı toplumunda önemli derecede kabul görmüştür. Neredeyse her mahallede birden fazla kahvehane açılmıştır. Osmanlı'da kahvehaneler, onları kullananların vasıflarına göre çeşitlilik göstermiştir. Örneğin, kabadayılar, satranç ve dama meraklıları ile fikir ve şiir ehlinin gittiği kahvehaneler farklı olmaktaydı (Şeker, 2013).

İstanbul'da ilk kahvehanenin 1554'te açıldığı yönünde genel bir görüş bulunmaktadır. Peçevî'nin aktardığı şekliyle; Tahtakale'ye Halep'ten gelen Hakem ile Şam'dan gelen Şems isminde iki kişi burada kahve satışını yapan ve kahvehane açan ilk girişimcilerdir (Sökmen, 2011; Üçok 1962).[5] Kahvehane

[5] https://www.kahve-lekesi.com/turkiye, Erişim Tarihi, 13.05.2026.

için bu yerin tercih edilmesinde, o dönemde Tahtakale'nin İstanbul nüfusunun her kesiminden insanların yoğun olarak bulunduğu ve dışarıdan gelen tüccarların da toplandığı bir yer olmasındandır. Tahtakale'nin dinamik olan bu yapısı ilk açılan kahvehanenin yerinin burası olarak seçilmesinde etkili olmuştur. "Kahve ve Kahvehane" isimli kitabında Ulla Heise de kahvenin Osmanlı Devleti'ne ve başkenti İstanbul'a girişini 16. yüzyılın ortaları olarak benzer bir şeklinde ifade eder. Kanuni dönemine denk gelen bu gelişme hakkında Heise, Halepli Hakem ile Şamlı Şems'in kahveyi İstanbul'a getirdiğini, burada içiminin yaygınlaşmasına öncü olduklarını ve bunun sonuncunda büyük bir servet kazandıklarını yazmıştır. Heise, kahvenin İstanbul'daki ilk serüveni hakkında şunları yazar: "İstanbul'da ilk kez 1517'de kahve içildiğini; kahvenin, Bab-ı Âli'nin tuğrasını ve sancağını izleyerek kuzeye ve batıya (Anadolu, Balkanlar ve Macaristan) doğru yayıldığını söyler. Ayrıca, Türk askerleri nereye konuşlandırılırsa, subaylar ve amirler için kahve çekirdekleriyle ünlü mutfak arabası da hemen arkalarından yetişmektedir." (Heise, 2001, s. 21). şeklinde bir ifade kullanarak kahvenin Osmanlı ordusu içerisinde de zamanla nasıl bir kabul gördüğünü anlatmıştır. D'Ohsson, II. Selim döneminde (1566-1574) İstanbul'da 600'den fazla kahvehane olduğunu belirtmektedir. 1500'lü yılların ilk çeyreğinde kahve ile tanışmış İstanbul'da çok kısa bir sürede kahvehane sayısının bu kadar artması toplumsal ihtiyaçların ne kadar hızlı yaygınlaşması açısından ilginç bir örnektir (Hattox, 1998).

Kahve hakkında bilgiler veren dönemin Tarihçisi Solakzade, kahvenin İstanbul'a Yavuz'un Mısır Seferi sonrası Müslüman tüccarlar aracılığıyla 1519'da getirildiğini yazmıştır (Ekmeksiz, 2009). İstanbul'da ilk kahvehanelerin varlığını ifade eden Hüseyin Ayvansaray, kitabı Mecmua-i Tarih'inde bu tarihi yine 1554 olarak yazmıştır (Ürer, 2010). Görüldüğü gibi kahvenin gündelik hayatta tanınması ve yaygınlaşması Kanuni devrinde (1520-1566) olmuştur. Dönemin Habeşistan Valisi Özdemir Paşa'nın aracılığıyla ilk olarak Osmanlı'ya getirilen kahve, kısa zamanda hayatın ayrılmaz bir paçası olmuştur. Kahve, Türk elçileri Süleyman Ağa tarafından Paris'e, Mehmet Ağa tarafından ise Viyana'ya oradan da zamanla bütün Orta Avrupa'ya yayılmıştır (Ekmeksiz, 2009; Bahadıroğlu, 2014). Kahve, Avrupa'da 17. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle varlıklı kesim tarafından yaygın tüketilen bir içecek olmuştur. Hatta 18. yüzyılın ortalarında Londra'da 3.000 kadar kahve evi bulunmaktaydı. Bu mekânlarda, önceleri edebiyat ve sanat konuşulurken daha sonraları bunun yerini ekonomik ve politik tartışmalar almıştır (Ünüvar, 2006). Zaman içerisinde mesleki alanları aynı olan ve belirli bir gelire sahip ortak kültür ve zevke sahip insanların devam ettikleri kahvehaneler oluşmaya başlamıştır. Hamal, kayıkçı, edip, şair, âlim kahvehaneleri, buna birkaç örnek olarak verilebilir. Kahvehaneler kısa sürede Osmanlı toplumunda kabul görmüş hatta geleneksel kültürün bir parçası haline gelmiştir (Hattox, 1998).

Osmanlı'da 16. yüzyılda kullanılmaya başlanan kahvenin müdavimleri olduğu kadar bu içeceğe karşı olanların da bulunduğu bir toplumsal ikilem yaşanmıştır. Ortaya çıkan durum, kahvenin sadece bir içecek niteliği taşımadığını, kahvehanelerin de insanların sadece bir araya gelmek için gittikleri bir mekân olmadığını göstermiştir. Osmanlı'da her kesimin bir araya gelebildiği ender mekânlar olan kahvehanelerde siyaset, ekonomi, edebiyat ve günlük hayata dair insanların merak ettiği konular konuşulmaktaydı. Böylece daha önce halkın yorumuna kapalı olan yönleri kahvehaneler sayesinde tartışmaya açık hale gelmiştir. İnsanların ülkenin günlük siyaseti ve durumu hakkında bilgi sahibi olmaya başlamaları beraberinde onların bu konularda eleştiri ve muhalefet yapmalarına olanak sağlamıştır. Bu bir anlamda kahvehanelerin yönetilen sınıf için sağladığı olumlu ancak yöneten sınıf için olumsuz bir yöndü (Ünüvar, 2006).

Osmanlı'daki sosyal yaşamın değişim ve dönüşümünü anlamak için kahvehanelerin geçirdiği tarihî süreci incelemek gerekir. Osmanlı toplumunun tüm kesimlerinin buluştuğu kahvehaneler olduğu gibi sadece kamu bürokrasisine mensup devlet adamlarının kullandığı kahvehaneler de mevcuttu. Orta sınıfı oluşturan kesim bu sohbetleri dinlemek için buralara gelirdi. Kahvehanelerin sivil ve denetimden uzak mekânlar olmaları zamanla bu yerlerde her konunun konuşulmaya başlamasına olanak sağlamıştır. Bu konuşmalar ve dedikodular Osmanlı'da önemli bir muhalefet algısının oluşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda insanların mevcut işlerinden sonra bir toplanma yeri olarak gördükleri ve bilgi alışverişinin yoğun bir şekilde sağlandığı kahvehaneler, mevcut siyasî otoriteler tarafından tehdit unsuru oluşturabilecek yerler olarak algılanmıştır (Ediz, 2008).

Sosyal süreç içerisinde değişime uğrayan kahvehaneler, bir zaman dil ve irfan sahibi kişilerin toplandığı, kahve içerek sohbet edip hoşça vakit geçirdikleri mekânlar iken, bazı zamanlar da işsizlerin toplandığı yerler olmuştur (Songar, 1981). Osmanlı'da toplumsal hayatın kalbi bir dönem cami ve hamamlarda atsa da, kahvehanelerin gelişiyle sosyal ilişkileri kabuk değiştirmiştir. Bu iki mekânın katı kurallarına karşılık kahvehaneler; görece serbest bir ortam sunması, günün her saati kullanılabilmesi ve her mevsim açık olması nedeniyle sosyalleşmenin mekânsal merkezleri oldu. Bu rahat ortam, zamanla çok farklı kahvehane türlerinin doğmasına yol açtı; ibadet aralarında vakit geçirmek isteyen Müslümanlar için kurulan cami kahvehaneleri buna en iyi örnektir. Üstelik kahvehaneler, toplumun en hassas olduğu misafirperverlik kültürünü de dönüştürdü. Yalnızca zenginlerin evlerinde bulunan o görkemli kabul salonları, kahvehaneler sayesinde orta ve alt gelir grubunun da misafirlerini ucuza ağırlayabileceği yerler olmuştur. Vakanüvist İbrahim Peçevi, daha önce misafirlerini evde ağırlayanların, kahvehanelerin ortaya çıkışıyla birlikte misafirlerini buralarda ağırlamaya başladığını ifade etmiştir (Hattox, 1998). Kahvehaneler Osmanlı toplum yapısında yaşanan değişimin öznesi haline gelmiştir. Hattox, kahvehaneleri "yeni toplumsal davranış kalıplarının ifade edilmesine olanak sağlayan yeni bir toplumsal ilişki mekânı" (Hattox, 1998, s. 109-112) şeklinde ifade ederek, kahvehanelerin Osmanlı toplumunda büyük bir değişime kaynaklık ettiğini ifade etmektedir.

Kahvehanelere artan toplumsal talep ve maddi getirisi nedeniyle Yeniçerilerin arasından da kahvehane açanlar olmuş ve bu ocak mensupları da İstanbul'da kahvehane açmaya başladı. Bu kahvehaneleri her yeniçeri açmazdı ancak ocak içerisinde sivrilmiş, tanınmış ve zorba kimseler açıp işletmekteydi (Evren, 1996). Zamanla sayıları çoğalan "yeniçeri kahvehaneleri" kamu güvenliğini tehdit eden muhalif fikirlerin güçlendiği yerlere dönüşmüştür. Yeniçeri kahvehaneleri bozulmuş ocak teşkilatının sorunlarını gündelik hayata taşıyan ve düzeni tehdit eden görüşlerin yayıldığı mekânlar olmuştur (Işın, 1996). Çoğunlukla bir Bektaşî babası kontrolünde bulunan Yeniçeri kahvehaneleri birer ayaklanma organizasyonunun yapıldığı merkezleri olarak görünmüşlerdir. Yolsuzluk veya haksızlıklara karşı da ilk planlı hareket noktaları buralar olmuştur. Bu mekânlar genelde manzara olarak çok güzel yerlerde açılmış açılmış ve iç mekanları oldukça düzenli hale getirilmişti. Kıdem ve rütbeye göre çeşitli bölümler vardır. 1826'da ocağın kapatılmasından sonra bu kahvehaneler de kapatılmıştır. 16. yüzyılın sonlarına doğru yaygın hale gelen kahvehanelerin olumsuz görülen bu gibi durumları yönetenlerin dikkatini çekmiş ve birtakım tedbirlere başvurmalarına yol açmıştır. Bu dönemden sonra ara ara kahvenin ve kahvehanelerin yasaklanması yoluna gidilmiştir. Alınan yasaklama kararlarında çoğunlukla din adamlarının yasağı destekleyen kahveye karşı yaptıkları yorumları gerekçe gösterilmiştir (Yıldız, 2002; Ediz, 2008).

Her türlü fikrî çeşitliğin yayıldığı kahvehanelerin bu durumu yöneten sınıfının pek de arzu etmediği bir durum olmuştur. Berkes, yaşanan bu durumu şu ifadelerle aktarmıştır: "Osmanlı devleti tebaasının, yani reayanın camiden, mescitten, kiliseden başka gidecek, toplanacak yeri yoktu. Buralarda da sadece vaizleri dinlerlerdi. Askerleri ya kışlalarda ya da tımar bölgelerinde, kalelerde yaşarlar, çalışırlardı. Hemen hemen hiçbir kamu düşünü yuvası ve aracı yoktu. Böyle bir reayayı, çobana benzetilen bir padişah kendi adamlarıyla kolay güdebilirdi. Kahvehaneler, Osmanlı ülkelerinde, özellikle İstanbul'da cami ve mescidin yerini alan ilk siyasal dedikodu, hatta fesat yuvaları oldular. Daha kötüsü, kahvehaneler ve meyhaneler reayanın uğrağı, eğlenme ya da dinlenme yeri olmaktan çok, hükümet için korkunç bir gücün, yeniçerilerin ve Bektaşilerin ayaklanma karargâhları haline gelmiştir." (Berkes, 2003, s. 44).

Toplumun her kesiminden insanlar kullandığı kahvehaneler bu yönüyle toplumsal mozaiğin buluştuğu ve sosyalleştiği yerler olmuştur. Kahvehanelerde bazen üst düzey devlet adamları olduğu gibi işsiz güçsüz reaya da olabilmekteydi. Kahvehanenin müdavimleri arasında dinsel alanda bilgileri ve görevleri olan kadılar, müderrisler de bulunmaktaydı. Buna karşılık kahvehane karşıtları din görevlileri olmuştur. Toplumun farklı tabakalarında bulunan bu insanları bir araya getiren kahvehanelerde "devlet sohbeti" denilen siyasi konular da konuşulmaktaydı. Sohbetlerin odağında genelde kötü devlet yönetimine karşı duyulan tepkiler ve yaşanan derin ekonomik sorunlar bulunmaktaydı. Bu durum

muhalefet fikrinin olgunlaşması tehdidini ortaya çıkarmaktaydı. Bu nedenle yönetici sınıf kahvehaneleri kapatmaya başvurmuştur (Akbulut, 2015).

Kanuni döneminde Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi[6] kahvenin yasaklanmasına yönelik fetva veren ilk kişidir. Ebüssuûd Efendi fetvasını verdiğinde, çağdaşları ve meslektaşları fetvanın kahve ile ilgili kısmını bertaraf etmek için çok çaba sarfetmiştir. Diğer din görevlileri, kahveyi ve kahvehaneleri nüfuz alanlarını daraltan mekânlar olarak nitelemiştir. Ramazan ayı bile bazı cami cemaatinin kahvehanelere olan ilgisini azaltmamıştır (Hattox, 1998; Üçok, 1962). IV. Murat döneminde (1623-1640) 1633'te Cibali'de yaşanan ve üç gün devam eden şiddetli yangın sonucu bazı mahalleler bütünüyle yanıp kül olmuştu. Bu hadise sonrası kahvehanelerde yayılan dedikodular uzun süre devam edince Padişah, ara sıra kahvehanelerde başlayan ve büyük yıkımlara neden olan benzer yangınları önleme gerekçesiyle, İstanbul'daki kahvehanelerin kapatılmasını emretmiştir (Akbulut, 2015; Hattox, 1998). Ancak kahvehaneler, IV. Murat'ın vefatı sonrası yine eski günlerine geri dönmüş hatta devletin idare merkezi saray teşkilatında "kahveci başı" isminde yeni bir görev de tahsis edilmiştir (Bey, 2002).

Sultan III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde kahvehaneler düzenli olarak kontrol altında tutulmuş ve devlete yönelik olumsuz fikirlerin yayıldığı yerler olarak görülmüştür. Nitekim II. Mahmut, Yeniçeri Ocağını kaldırdığı sırada yeniçerilere ait olduğu tespit edilen kahvehaneleri de kapatmıştır (Ediz, 2008). Osmanlı'da başlayan basın faaliyetleri de kahvehanelerin geniş kalabalıklar tarafından kullanılmasında etkili olmuştur. Gündelik hadiseleri takip eden kişiler için gazetelerin halkla buluştuğu yerler olan kahvehaneler, II. Abdülhamit döneminde hafiyelerin çok sık kullandığı yerler olmuştur. Toplumsal muhalefetin takibi ve alınacak idari tedbirlerin belirlenmesinde kahvehanelerden faydalanılmıştır.

Osmanlı'da kahvehanelerin yasaklanmasının veya kapatılmasının nedenleri arasında yöneten ile yönetilen ilişkisinde yaratmış olduğu yeni durumdu. Çünkü kahvehaneler herkese açıktı ve bu nedenle de normal şartlar altında bir araya gelip, fikir paylaşımı yapması zor görünen değişik sosyal sınıftan insanlar kahvehanelerde bir araya gelip, her türlü konuda fikir alışverişinde bulunmaktaydı. Çoğu zaman ortaya çıkan fikirlerde keskin muhalefet bulunmakta ve bu gibi fikirler iktidarın otoritesini tehlikeye düşürmekteydi (Toros, 1998). Yaygın kanaati paylaşan birçok tarihçiye göre kahvehanelerin kapatılmasındaki en etkili sebebin bir araya gelen insanların ortak bir düşünce etrafında buluşup ve siyasi otoriteye karşı birleşmesi endişesiydi (Hattox, 1998).

Erken Cumhuriyet Döneminde Kahvehaneler

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin yaşandığı Meşrutiyet yıllarında kahvehaneler de yakalanan hürriyetçi atmosferden fazlasıyla yararlanmış ve farklı fikirlerin tartışıldığı yerler haline gelmişti. Bu dönemde çeşitli dernek ve kulüplerin toplandığı kahvehaneler açılmıştır (Ediz, 2008). I. Dünya Savaşı yıllarında (1914-1918) yaşanan ağır şartlardan olumsuz etkilenen kahvehaneler müşteri bulmakta zorlanırken bu süreçte halkın doğru habere ulaşmak için kullandığı toplanma yerleri olmuştur. Halk, farklı birçok cephede mücadele veren devletin içerisinde bulunduğu durumu ve savaşın seyrini kahvehanelerde konuşulanlardan öğrenmiştir. Aynı şekilde Kurtuluş Mücadelesi döneminde halkın yaşananlar hakkında bilgi sahibi olmak için toplandığı kahvehaneler aynı zamanda millî şuurun tazelendiği ve yayıldığı yerlerdi. Kahvehaneler, işgallerle umutsuzluğa sürüklenen halkın bir araya gelip fikir alışverişinde bulunduğu ve umutlandığı mekânlar olmuştur. Kurtuluş Mücadelesini destekleyenlerin toplandığı kahvehaneler İstanbul ile Anadolu arasındaki köprüyü kurarak işgalci İtilaf

[6] *"Ebüssuûd kelimesi onun adı gibi görünmekteyse de tefsirinin mukaddimesinde kendisinden Ebüssuûd Muhammed şeklinde bahsettiği dikkate alınırsa asıl adının Muhammed, Ebüssuûd'un da bir künye veya lakap olduğu anlaşılır. Yaygın görüşe göre 17 Safer 896'da (30 Aralık 1490) İstanbul yakınlarındaki Meteris (Metris-Müderris) köyünde dünyaya geldi. Ebüssuûd Efendi ilk tahsilini babasının yanında yaptı. İlk olarak Yavuz Sultan Selim döneminde 922'de (1516) İnegöl İshak Paşa Medresesi'ne tayin edildi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde sekiz yıl Rumeli kazaskeri olarak görev yapan Ebüssuûd Efendi, 952'de (Ekim 1545) şeyhülislâm oldu. Yirmi sekiz yıl on bir ay şeyhülislâmlık yapan ve bu arada bazı siyasî olaylarda ağırlığını hissettiren, Ebüssuûd Efendi 5 Cemâziyelevvel 982 (23 Ağustos 1574) tarihinde vefat etti."* Bkz.: Akgündüz Ahmet, "Ebüsuûd Efendi", TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1994, s. 365-375.

Devletleri tarfından yasaklanan yayınların gizlice takip edildiği yerler olmuştur. Kahvehaneler özellikle Mütareke yıllarında, Anadolu'nun düşman işgalinden nasıl kurtulacağının tartışıldığı, cepheye mühimmat ve insan kaynağının sevkinin organize edildiği birer merkeze dönüştürülmüştür (Sağlam, 2002; Öztürk, 2006; Ediz, 2008).

Kurtuluş mücadelesinin fikri zemini oluşturan kongreler sürecinde kahvehaneler önemli toplanma yerleri olarak kullanılmıştır. Sivas Kongresi sonrası alınan karar gereğince yayımlanmaya başlanan İrade-i Milliye gazetesinin ilk yazarları arasında Belediye Kahvehanesi sahibi Ahmet Bey yer almıştır. Gazete kahvehaneler aracılığıyla halka ulaştırılmıştır. Kuruluş mücadelesini sevk ve idare eden Meclis Hükümeti de kahvehaneleri gizli örgütlenmeyi yaymak ve güvenli haber akışını sağlamak için kullanmıştır. Kahvehanelerin bu fonksiyonunu bilen İtilaf Devletleri, İstanbul'daki kahvehaneler üzerinde denetim kurmuş ve buraları haber toplamak için takibe almıştır (Ediz, 2008). Kahvehaneler bu yıllarda haber toplama arayışında olan istihbarat mensuplarının kullandığı mekânlar olmuştur.

Cumhuriyetin ilanı sonrası kahvehaneler, yeni idari düzenin ve onu meydana getiren devrimlerin halka anlatıldığı, aktarıldığı ve benimsetilmeye dönük propaganda yerleri olmuştur. Kahvehanelerdeki konuşmaların odağında Cumhuriyet idaresinin arzu ettiği yeni toplum yapısının ve ideal vatandaşın nitelikleri ve sorumlulukları yer almıştır. Bu yıllarda kahvehaneler devrim için önemli propaganda ve siyasi telkin mekânları haline gelmiştir (Öztürk, 2004). Rejimin güçlendirilmesi için gerekli tedbirleri sıklaştıran hükümet bu yıllarda kahvehanelerin dini içerikli yerler olarak görülmemesine özen göstermiştir. Bu çabanın altında yatan neden Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarında karşılaştığı dini nitelikli isyanlara bağlı olarak yaşanan türbülanslar olmuştur. Nitekim Denizli Mebusu Yusuf Bey (Başkaya), kahvehaneleri rejim için tehlike oluşturabilecek fikirlerin yayıldığı yerler olarak değerlendirmiş ve 30 Aralık 1926'da köylerdeki kahvehanelerin kapatılmasına dair Meclis'e önerge sunmuştur (BCA, 490.1.0.0.1.3.19; TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Kânunuevvel 1926).

Tartışma

Her yerleşim biriminde sosyal hayatın bir parçası haline gelen kahvehanelerin yanında, Cumhuriyetin ilk yılarında açılan Halkevleri ve Halkodaları, yeni rejim tarafından ideal vatandaş oluşturmak için özenle hazırlanmış bir programa sahip aracı kurumlardı. Kahvehaneler 1928'de yeni harflere geçişin yapıldığı süreçte, harflerin halka öğretilmesi için kullanılan informel mekânlardı. Bununla birlikte 1929'da yaşanan ve sonuçları itibariyle küresel bir ekonomik daralmaya neden olan Dünya Ekonomik Bunalımı kahvehaneleri de olumsuz etkilemiş ve devlet, buralarda her alanda yerli üretimi ve tüketimini teşvik etmiştir. Cumhuriyet idaresi kahvehanelerde rejime yönelik fikri tehditlerin oluşmamamısna özen göstermiş ve bu mekanları kontrol altında tutmak için tedbirler almıştır. Nitekim 1930 yılında kahvehanelerde beliren menfi propagandaların önlenmesi yoluna gidilmiştir (BCA, 490.1.0.0.1.3.19).

Yeni rejimin inkılaplarla her geçen gün tahkim edildiği 1930'lu yıllarda kahvehanelerde batılılaşmanın bir göstergesi olarak tanımlanabilecek bir adım atılmış ve Batı müziğinin çalınması zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca, Cumhuriyet ideolojinin fikri temellerini güçlendiren Atatürk'ün konuşmalarının olduğu kayıtlar, Onuncu Yıl Marşı, İstiklal Marşı, Onuncu Yıl Nutku gibi plaklar dinletilmiştir. Yine bu dönemde kumar bağımlılığına neden olduğu için kahvehanelerde iskambil oynanması yasaklanmıştır. Devlet idaresi burada toplumsal yapıda bir bozulma yaratacak hadiselerin önüne geçmiş ve tedbir almıştır. Kahvehanelerde gazete ve kitap bulundurulması geleneği bu dönemin diğer bir gelişmesidir. 1940 yılından itibaren Türkiye'de üretimi yapılan çayın kahvehanelerde de tüketilmesi yaygınlaşmıştır (Öztürk, 2006).

Kahvehaneler, II. Dünya Savaşı sürecinde haberleri radyo aracılığıyla dinlemek ve gazeteden öğrenmek isteyenlerin sık sık toplandığı yerler olmuştur. Türkiye, savaşın bir tarafı olmadığını ilan etmişse de savaşın seyri ve yaşananlar halkın ana gündemini meşgul etmiştir. Savaş süresince seferberlik ilan ederek teyakkuz halinde duran Türkiye'de karaborsacılığın yaygınlaşması ve üretimin durma noktasına gelmesiyle yaşanan ekonomik darboğaz kahvehane müdavimlerinin eleştirdiği başlıca

meselelerdi (Öztürk, 2006). II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik sıkıntıların etkisiyle 1957'de kahve tekelleştirilmiş ve satış yetkisi İnhisar Umum Müdürlüğü'ne bırakılmıştır (Üçok, 1962).

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde Anadolu'da başlayan kahve serüveni, beraberinde daha önce toplumda görülmeyen mekânsal bir olguyu, kahvehaneleri getirmiştir. Geleneksel Osmanlı toplumunun yabancı olduğu kahvehanelere rağbet hızlı olmuş ve toplum tarafından çabuk benimsenen yerler olmuştur. Kahvehanelerden önce cami veya hamamlarda bir araya gelen halk artık bu yeni mekânlarda buluşmaya başlamıştır. Bu yönüyle kahvehaneler Osmanlı toplumuna sosyalleşme imkânı veren ve her konuda sohbete tanık olmayı sağlamıştır. Toplumun her kesiminin gittiği kahvehaneler devlet bürokrasisindeki görevliler ile reayayı ile bir araya getirmiştir. Buralarda yapılan sohbetlerde devlete ait işler, yöneticilerin faaliyetleri takdir veya tenkit edilmiştir. Bu nedenle kahvehaneler zamanla siyaset toplum ilişkisinin şekillendiği yerler haline gelmiştir. Kahvehaneler tarihsel süreç içerisinde devlet idaresine karşı toplumsal muhalefetin yayıldığı yerler olarak görülmüş ve yönetici sınıf tarafından halkın nabzını öğrenmek için hafiyeleri aracılığıyla denetlediği ya da yasak koyduğu yerler olmuştur. Osmanlı'da yönetici sınıfın kahvehanelere yaklaşımı devletin düzenini korumak ve belirli kaide ve kurallarla sağlanan toplumsal idarenin bozulmasını engellemeye dönük olmuştur. Yeniçeri kahvehanelerinin kapatılması da bu çerçevede alınmış bir tedbir olarak değerlendirmek gerekir.

Artan toplumsal rolü ve etkisiyle kahvehaneler, ulusal kurtuluş mücadelesinin gizli yürütülen organizasyonlarına ev sahipliği yapan yerler olmuştur. Kahvehaneler, var olma mücadelesinin yürütüldüğü Anadolu'ya istihbarat bilgisi, silah sevki, ihtiyaç duyulan insan kaynağının geçmesi ve yürütülen çalışmalar hakkında güvenli bilgi akışının sağlandığı, millî propagandanın yapıldığı üsler olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni rejimin halka tanıtılmasında önemli roller alan kahvehaneler Cumhuriyet ideolojisinin halka benimsetildiği kamusal mekânlar olmuştur. Bu işleyişin daha resmi bir formatta ilerlemesini isteyen Cumhuriyet idaresi bu amaçla faaliyet gösteren Halkevlerini kurmuştur. Çağdaş bir toplumsal yapıyı arzu eden Cumhuriyet idaresi, kahvehaneleri de bu çerçevede bir değişim ve dönüşüme tabi utmuştur. Kahvehanelerde gazete ve kitap köşesinin bulundurulması, batı müziğinin dinletilmesi ve rejimin kodlarını anlatan konferanslar düzenlenmesine özen göstermiştir. Cumhuriyet döneminde kahvehanelere yönelik planlı devlet kontrolüne rağmen bu kamusal mekânlar 1929 Dünya ekonomik buhranı ve II. Dünya Savaşı gibi önemli tarihsel gelişmelerin yaşandığı kırılma dönemlerinden olumsuz etkilenmiştir.

Öneri

Kahvehaneler geçirdiği tarihsel değişim ve dönüşüm dönemlerinde yönetici sınıfın yöneten sınıfı ile olan ilişkisinde önemli bir özne konumunda olan kamusal mekânlar olmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e değin sosyalleşmenin yaşanmasına aracılık eden kahvehaneler aynı zamanda toplumsal muhalefetin de geliştiği ve yayıldığı mekânlardır. Toplumsal yapının her tabakasının kullandığı kahvehaneler, Osmanlı'da modernleşme fikirlerinin yayılmasına zemin hazırlarken, Mütareke ve ulusal kurtuluş mücadelesi dönemlerinde ise millî propaganda ve örgütlenmenin yapıldığı yerler olmuştur. Bu yönleriyle kahvehaneler, müdavimleri olan toplumsal sınıflar için sosyalleşme ve bilinçlenme imkânı verirken yönetici sınıflar için toplumun nabzını ölçtüğü ve olumsuz durumlara karşı önlem almak için kontrol altında tuttuğu yerler olmuştur. Bu özellikleriyle kahvehaneler, günümüzde toplumsal muhalefeti incelemek için önemli birer labaratuvar olma niteliğindedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Makalenin hazırlanmasında her iki yazarın katkı oranını eşit (%50) düzeyde gerçekleşmiştir.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Araştırmanız etik kurul onayı gerektirmeyen nitel bir araştıma makalesidir. Herhangi bir kurum ve canlıya etkisi veya nicel saha çalışması verisi içermemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışmamız Araştırma Makalesidir. Araştırma sürecinde; Makale konusuyla ilgili resmi ve şahsi arşiv belgeleri, konu hakkında yayımlanmış araştırma ve inceleme eserler kaynak tarama yöntemi kullanılarak taranmıştır. Elde edilen veriler makale konusunun bölümlerine göre tasnif yöntemi kullanılarak sınıflandırlmıştır. Bu veriler tarihsel sürece uygun bir şekilde kronolojik yönteme tabi tutularak kullanılmıştır.

References

Archival Sources

Republic of Türkiye Presidential State Archives (BCA), 490.1.0.0.1.3.19.

Proceedings of the Grand National Assembly of Türkiye, Term 4, Volume 28, 1 December 1926.

Research and Review Works

Akbulut, U. (2015). Some evaluations concerning social problems arising from coffeehouses in tanzımat and constitutional monarchy periods. *Journal of Turkish Research Institute*, (57), 561–583. https://izlik.org/JA44UX75CE.

Akgündüz, A. (1994). *Ebussuud Efendi. In* TDV Encyclopedia of Islam (pp. 365–375). Turkish Religious Foundation Publications.

Bahadıroğlu, Y. (2014). *The execution of princes in the Ottoman Empire*. Nesil Publications.

Berkes, N. (2003). *The development of secularism in Turkey*. Yapı Kredi Publications.

Bey, A. (2002). *Ottoman customs, ceremonies, and expressions*. Economic and Social History Foundation of Turkey Publications.

Deniş, H. E. (2011). Coffeehouses in the Ottoman and the republic periods: Review of social and political life. academic perspective: *An International Peer-Reviewed Journal of the Social Sciencesi*], (27), 1–16.

Ediz, İ. (2008). Coffeehouses and social change from the Ottoman Empire to the early republican period. *Sakarya University Journal of Faculty of Arts and Sciences*, 10(1), 179–189. https://hdl.handle.net/20.500.12619/98343.

Ekmeksiz, A. (2009). *Istanbul, the sultan of lands and seas*. (Vol. II, edited by Filiz Özdem). Yapı Kredi Publications.

Evren, B. (1996). *Coffeehouses in old Istanbul*. Milliyet Publications.

Hattox, R. S. (1998). *Coffee and coffeehouses: The origins of a social beverage in the medieval near east*. Translated by Nurettin Elhüseyni. Economic and Social History Foundation of Turkey Publications.

Heise, U. (2001). *Coffee and coffeehouses*. Translated by Mustafa Tüzel. Dost Kitapevi Publications.

Işın, E. (1996). *Coffeehouses in old Istanbul*. Milliyet Publications.

Kaye, A. S. (2006). *The etymology of the word coffee: A dark-colored beverage,* food and culture. Çiya Publications.

Mevlânâ. (2008). *Divan-i kabir* (Vol. II). Türkiye İş Bankası Publications.

Öztürk, S. (2004). Modern coffeehouses in the early years of the republic. *Social History*, 126, 84–89.

Öztürk, S. (2006). *Coffeehouses and power in republican Turkey* (1930–1945). Kırmızı Publications.

Sağlam, S. (2002). Ankara during the national struggle. *Türk Yurdu*, Ankara Special Issue, (176), 82–86.

Songar, A. (1981). *Variations*. Kubbealtı Community Publications.

Sökmen, C. (2011). *Old Istanbul coffeehouses as communication spaces of intellectuals*. Ötüken Publications.

Şeker, Ş. (2013). *Scientific, cultural, and artistic gatherings in nineteenth-century Istanbul between lessons and conversations*. Zeytinburnu Municipality Publications.

Toros, T. (1998). *The story of coffee*. İletişim Publications.

Üçok, A. K. (1962). Coffee. *Turkish Journal of Ethnography*, (5), 42–59.

Ünüvar, K. (2006). *A public space in the Ottoman Empire: Coffeehouses.* In Ahmet Karadağ (Ed.), Public Sphere and Turkey. Asil Publications.

Ürer, H. (2010). *Coffeehouse culture in the Ottoman Empire and a coffeehouse example from Salihli: "Himaye-i Etfal"*. *Journal of Art History*, 1–26.

Yıldız, M. C. (2002). *Coffee and coffeehouses in Turkish cultural history*. In Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, & Salim Koca (Eds.), Türkler [The Turks] (Vol. 13, pp. 635–639). Yeni Türkiye Publications.

Web Sources

https://www.kahve-lekesi.com/turkiye, Retrieved May 13, 2026.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Raqqa According To Medieval Islamic Authors

Songül Dumlupınar Alican*

Abstract: Located within the borders of present-day Syria on the banks of the Euphrates River, Raqqa has been a significant crossroads throughout history, hosting numerous civilizations due to its strategic geographical position connecting historical routes. Consequently, many states and sovereigns have passed through the city, each leaving their own distinct mark. Raqqa, a name encountered more frequently of late due to regional political and military developments, also stands as one of the most remarkable cities of medieval Islamic history. Following its capture by Muslims during the early conquests, it assumed a vital role in Islamic history, gaining progressive importance as it became a strategic hub for communication between al-Jazira and the Arabian Peninsula, as well as between the Levant (Bilad al-Sham) and Egypt. This study examines the development and role of Raqqa in Islamic history based on data provided by Muslim authors, illustrating the city's profile during the Islamic Middle Ages. Data obtained from sources providing region-specific accounts primarily the texts of Islamic geographers are analyzed within a chronological framework to document the city's nomenclature, political history, and its portrayal in Islamic sources.

Keywords: Raqqa, Islamic history, Middle Ages, Euphrates River, Islamic authors.

Orta Çağ İslâm Müelliflerine Göre Rakka

Öz: Günümüzde Suriye sınırları içerisinde yer alan Rakka, Fırat Nehri kıyısında bulunan ve tarihî yolları birbirine bağlayan coğrafî konumu dolayısıyla tarihin her döneminde önemli bir durak olmuş, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu vesile ile şehirden birçok devlet ve hükümdar gelip geçmiş, her biri kendilerinden izler bırakmıştır. Özellikle son dönemlerde bölgemizde yaşanan siyasî ve askerî gelişmeler dolayısıyla adını her zamankinden daha fazla duyduğumuz Rakka, Orta Çağ İslâm tarihinin de dikkat çekici şehirleri arasındadır. İlk fetihler sırasında Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra İslâm tarihinde önemli bir vazife üstlenmiş, kuşkusuz el-Cezîre ile Arabistan Yarımadası ve Şâm ile Mısır arasındaki iletişimin üslerinden biri haline gelmesi dolayısıyla giderek daha fazla önem kazanmıştır. Bu çalışmada, Rakka'nın İslâm tarihindeki gelişimi ve üstlendiği rol Müslüman müelliflerin eserlerinde yer alan verilerden hareketle ele alınacak, şehrin İslâmî Orta Çağ'daki görünümü nazara verilecektir. Başta İslâm coğrafyacılarının metinleri olmak üzere bölge odaklı haberler veren kaynaklardan elde edilen veriler bu anlamda kronolojik bir çerçeve içerisinde ele alınmış, Rakka'nın adı ve siyasî tarihi de dâhil olmak üzere İslâm kaynaklarına yansıma biçimi metne dökülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Rakka, İslâm tarihi, Orta Çağ, Fırat Nehri, İslâm müellifleri.

* Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCİD: 0000-0002-1677-4778, songul.alıcan@ozal.edu.tr

Cite as/ Atıf: Dumlupınar Alican S. (2026). Raqqa according to medieval islamic authors. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1324-1349. http://doi.org/10.18506/anemon.1945298
Received/Geliş: 05 May/Mayıs 2026
Accepted/Kabul: 12 Aug/Ağustos 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

Cities are significant repositories of cultural heritage that establish a connection between the past and the present by preserving historical accumulation through their physical environment. Historic buildings, urban fabric, and other material remains provide valuable evidence of the social, cultural, and economic characteristics of the communities that inhabited these settlements throughout different historical periods. Moreover, the historical identity of cities is shaped not only by their tangible heritage but also by the continuity of place and the collective memory that has evolved over time.

Historical structures such as city walls, mosques, churches, monasteries, bazaars, roads, gravestones, and water infrastructure constitute important historical records that reflect the lifestyles, architectural traditions, and social organization of past civilizations. These heritage elements contribute to a better understanding of historical processes while playing a fundamental role in preserving the cultural identity of historic cities. In this context, cities serve as essential instruments for the conservation, interpretation, and transmission of historical heritage to future generations. Preserving the authenticity and historical character of historic cities, together with ensuring the sustainable conservation of their cultural heritage values, is essential not only for maintaining cultural continuity but also for safeguarding collective memory.

However, large-scale crises throughout history, including natural disasters, wars, occupations, uprisings, and massacres, have inflicted profound damage on the physical and socio-cultural fabric of cities. The destruction of city walls, the reduction of centuries-old architectural heritage to ruins, the plundering of material wealth, and large-scale loss of life have resulted in the substantial disappearance of both tangible and intangible cultural heritage and, consequently, the gradual erosion of the historical memory of cities. Therefore, these destructive processes, shaped by political, social, and environmental factors, have irreversibly undermined the historical legacy of many civilizations, paving the way for the loss of significant traces of the past. This phenomenon is also clearly reflected in medieval sources. Although many magnificent cities destroyed by invading forces, most notably the Mongols, are described in detail, some have survived to the present day only through their names, while the locations of others have been lost over time.

The destruction of cities and their associated historical heritage is not a phenomenon unique to the Middle Ages. In the modern era, wars, armed conflicts, military occupations, and political instability have also had profound and often irreversible impacts on historic cities and cultural heritage. These processes have resulted in the deterioration of both the physical fabric and the historical identity of many urban settlements, causing historic buildings, monuments, and other cultural heritage assets to suffer varying degrees of damage and destruction. In recent decades, armed conflicts in the Middle East have further highlighted the challenges associated with the protection of historic cities. The wars in Afghanistan and Iraq, together with the prolonged civil war and other armed conflicts in Syria, have caused extensive damage to numerous historic urban centers. Cities such as Aleppo and Damascus have experienced substantial losses to their historic urban fabric, significantly affecting their cultural and architectural integrity. Likewise, archaeological sites, religious monuments, museums, and other heritage assets have been severely affected by armed conflict, looting, and deliberate acts of destruction, resulting in losses that are often irreversible. These developments demonstrate that the effective protection of cultural heritage depends not only on conservation policies and management practices but also on the maintenance of peace, security, and sustained international cooperation.

One of the cities in present-day Syria that gives ample cause for concern regarding its future is Raqqa, the subject of this study. Having gained unprecedented notoriety in recent years due to developments in Syria, Raqqa is one of the oldest cities in the region. Its origins date back to the Seleucid Kingdom. Founded by King Seleucus I Nicator (305–280 BCE) under the name Nikephorion, the city was known by various names throughout its history, including Kallinikon during the reign of Seleucus II Callinicus (246–226 BCE) and Leontopolis under the Byzantine Emperor Leo I (Ibn Khordadbeh,

1889; Honigmann, 1970; Bezer, 2007; Le Strange, 2015). The city, however, experienced its golden age during the Islamic period.

Objective

Likely because it was not a influential political center during these periods, Raqqa's history remains largely unknown to the general public; this, in turn, has fostered the misconception that the city's historical significance has only emerged in recent years. However, the necessity of gaining a sound understanding of Raqqa's historical and cultural heritage given that the city was a major center of trade, culture, and civilization during the Islamic Middle Ages and of developing a perspective from this heritage capable of shedding light on the present day is evident. The present study was conceived in response to this necessity; accordingly, it seeks to provide a comprehensive analysis of Raqqa's historical development during the Middle Ages along a chronological axis, with a particular focus on Arabic primary sources.

Method

Adopting a historical research design within the qualitative research tradition, this study aims to analyze the strategic transformation of Raqqa in the medieval Islamic world in light of primary sources. The main dataset of the research consists of the works of classical Islamic geographers who produced their writings between the 9th and 14th centuries, such as al-Iṣṭakhrī, Ibn Ḥawqal, al-Muqaddasī, al-Masʿūdī, Abū al-Fidāʾ, Yāqūt al-Ḥamawī, and al-ʿUmarī, as well as the texts of authors including al-ʿAẓīmī, al-Anṭākī, al-Dawādārī, and Ibn Shaddād, whose works shed light on the history of the region. In the selection of sources, the originality of the data provided by these authors regarding the city and their historical testimonial value were prioritized; particularly, the descriptive details offered by primary Arabic sources determined the fundamental starting point of the research.

In the methodological process, systematic document analysis and critical content analysis were applied to the collected data. Fragmented information within the sources was classified into specific thematic categories based on fundamental parameters such as the city's etymological origin, geographical coordinates, administrative structure, and socioeconomic capacity. The collected data were not limited to a mere chronological narrative; rather, consistencies and divergences among the accounts of different authors were subjected to comparative evaluation. This approach made it possible to contextualize the city's physical development and economic transformation within the broader historical conditions of the period.

The chronological scope of the study spans from the period when Raqqa began acquiring an Islamic identity through the conquest movements of 638–639 CE to the Mongol invasion of 1258, which resulted in the extensive destruction of the city. In the analytical phase, the decisive influence of the city's geopolitical position on historical processes served as a central argument, and Raqqa's roles as a "military barrier" and a "commercial crossroads" were interpreted within this framework. Ultimately, moving beyond a mere description of raw data, the study presents a holistic and systematic synthesis of Raqqa's position in the medieval Islamic world and the ways in which this position was reflected in primary sources.

Findings

The findings of this study reveal that the vital importance of Raqqa throughout the Middle Ages was primarily manifested through the strategic advantages afforded by its geographical location. Positioned at a critical crossroads connecting Baghdad, Damascus, and the Byzantine frontier zones (al-Thughūr), the city functioned as the keystone of the Islamic empire's northern defense line. This position transformed Raqqa from a mere border garrison into an indispensable logistical base and military staging center for imperial armies. In particular, the military settlement constructed during the Abbasid period under the name al-Rāfiqah has been evaluated as an architectural manifestation of this geopolitical

significance; the city's control over the Euphrates River served both as a strategic bulwark against northern threats and as a staging center for western campaigns.

Findings regarding the economic structure of the city indicate that Raqqa was not merely a military center but also a regional nexus of industrial production. The patronage policies of the Abbasid caliphs toward the city and their utilization of it as a "summer capital" resulted in extensive public works and urban development. During this period, Raqqa attained a high artistic and commercial standard in industrial sectors such as glass production, distinctive ceramic tile manufacturing, and textile production. Agricultural prosperity sustained by the irrigation opportunities provided by the Euphrates River and olive cultivation, combined with riverine trade, increased the city's tax revenues and rendered it one of the most prosperous settlements of its era. Descriptions preserved in primary sources explicitly demonstrate that the city functioned as a commercial hub dominating the regional economy through the vitality of its marketplaces and the diversity of its commodities.

Beyond its status as a political and economic center, Raqqa's historical profile is equally remarkable for the intellectual depth it developed. The findings demonstrate that the city played a significant role in the advancement of medicine and scientific learning during the period through its bīmāristāns (hospitals) and educational institutions. In particular, the fact that world-renowned scholars such as al-Battānī—who profoundly influenced the history of astronomy—conducted observations and scholarly studies there demonstrates that Raqqa was a cultural center capable of competing with major cities such as Baghdad and Damascus. This cosmopolitan environment, in which diverse religious and ethnic communities coexisted, endowed the city with a multilayered cultural identity. However, this remarkable historical landscape was devastated by the Mongol invasion in the mid-13th century (1258), and the city's centuries-long vitality gave way to a profound silence.

The Name and Geographical Location of Raqqa

The upper portion of the region between the Euphrates and Tigris rivers, defined by the Greeks as Mesopotamia, was designated by Islamic geographers as al-Jazīrah.[1] Raqqa is situated within Diyār Muḍar,[2] one of the three main sub-regions comprising this territory. Ranked among the major cities by authors such as al-Muqaddasī and al-Iṣṭakhrī (al-Muqaddasī, 2022; al-Iṣṭakhrī, 2015; Abū al-Fidāʾ, 1840; Abū al-Fidāʾ, 2017; Çevik, 2009), the name of Raqqa (رقة) is meticulously described in Islamic primary sources. According to these descriptions, both the initial letter rāʾ (ر) and the second consonant, the doubled qāf (ق), are vocalized with the fatḥah (short "a"). Cited by Yāqūt al-Ḥamawī—alongside Abū al-Fidāʾ (Abū al-Fidāʾ, 1840; Abū al-Fidāʾ, 2017)—as "a famous city on the Euphrates, three days' distance from Ḥarrān," and also known as White Raqqa (al-Raqqat al-Bayḍāʾ),[3] the word Raqqa (رقة), meaning *"a place situated by the water,"*[4] has the plural form Riqāq (رقاق). Yāqūt al-Ḥamawī, as well as al-Bakrī, noted that the term Riqāq was used to describe places with soft, non-sandy soil (Yāqūt al-Ḥamawī, 1977; al-Bakrī, 1983). The etymological meaning of the Arabic word Raqqa is "a place subject to inundation"; accordingly, the city, which was frequently affected by the rising waters of the Euphrates, came to be named as such by Muslims in the post-conquest period (Bezer, 2007; Le Strange, 2015).

[1] For detailed information regarding al-Jazīrah, see (Abū al-Fidāʾ, 1840, p. 273; Turkish trans. M. Abū al-Fidāʾ, 2017, p. 232; Ibn al-Faqīh, 1885, p. 128; Abū ʿUbayd al-Bakrī, 1983, p. 381; al-Iṣṭakhrī, 2015, pp. 81–82; Canard, 1965, p. 523; Yāqūt al-Ḥamawī, 1977, p. 134; Şeşen, 1993, p. 509; Ḥudūd al-ʿĀlam min al-Mashriq ilā al-Maghrib, 1999, p. 117; Çevik, 2009, pp. 35–64).

[2] Comprising the second major sub-region of al-Jazīrah, Diyār Muḍar encompasses the territory extending from the Euphrates to the Balikh River in the west and northwest, and stretches from Samosata (Sümeysat) in the north to ʿĀnah in the south. It encompasses medieval cities such as Ḥarrān, Samosata, Edessa (Urfa), Qarqīsiyā, Suruc, Birecik, Qalʿat Jaʿbar, Tell Mawzan, Ḥiṣn Muslimah, and Jisr Manbij. For detailed information on the region, see (Çevik, 2002, pp. 59–61). There is also an account asserting that the city was situated within Diyārbakir. See (Abū al-Fidāʾ, 1840, p. 276; Turkish trans. M. Abū al-Fidāʾ, 2017, p. 234).

[3] This reference to the name of the city is also present in other primary sources. See (Ibn Shaddād, 1968, p. 69; Abū al-Fidāʾ, 1840, p. 276; Turkish trans. M. Abū al-Fidāʾ, 2017, p. 34).

[4] Indeed, Ibn Shaddād, quoting a transmitter named Hishām ibn al-Kalbī, similarly reports that the name Raqqa was bestowed due to the city's location on the banks of the Euphrates, noting that places situated along riverbanks are termed *Raqqa*. See (Ibn Shaddād, 1968, p. 69).

Another issue requiring clarification regarding the city's name is that the term Raqqa does not designate a monolithic city that remained fixed in a single location throughout history. Rather, it refers to a broader settlement complex comprising several distinct inhabited areas. Citing Ptolemy, Yāqūt al-Ḥamawī refers not only to White Raqqa but also to Central Raqqa (al-Raqqat al-Wusṭā), while additionally mentioning usages such as Outer Raqqa (al-Raqqat al-Wāsiṭ) and Black Raqqa (al-Raqqat al-Sawdāʾ) (Yāqūt al-Ḥamawī, 1977; Le Strange, 2015). These designations indicate that several settlements existed in the Euphrates hinterland, expanding over time and eventually merging with one another. Indeed, the construction of another city named al-Rāfiqah in the immediate vicinity of Raqqa during the reign of Abbasid Caliph al-Manṣūr (Ibn Shaddād, 1968; Qudāmah ibn Jaʿfar, 2018; Le Strange, 2015), and the subsequent use of the expression "The Two Raqqas" (al-Raqqatayn) (Yāqūt al-Ḥamawī, 1977), should be understood within this framework. Furthermore, Abū al-Fidāʾ's statement that "the city was also called al-Rāfiqah" is significant (Abū al-Fidāʾ, 1840; Abū al-Fidāʾ, 2017). Available evidence indicates that, over time, the area between Raqqa and al-Rāfiqah became densely built up, and as Raqqa gradually lost its former prominence, the urban core shifted toward al-Rāfiqah, which had previously functioned as a suburb (rabaḍ) (Le Strange, 2015).

At first glance, the usage of the name Raqqa appears to involve a certain degree of confusion. However, this impression derives from the complexity of naming practices resulting from the description of the city through its various sections. Ptolemy provided separate geographical coordinates for White Raqqa (al-Raqqat al-Bayḍāʾ) and Central Raqqa (al-Raqqat al-Wusṭā). Yāqūt, meanwhile, noted that Outer Raqqa (al-Raqqat al-Wāsiṭ)—located to the west on the road leading to Hishām's Ruṣāfah and containing two palaces belonging to Hishām ibn ʿAbd al-Malik—was situated one parasang below Black Raqqa (al-Raqqat al-Sawdāʾ), a large village with numerous gardens. These accounts demonstrate that both authors were referring to different parts of the same urban settlement (Yāqūt al-Ḥamawī, 1977). Indeed, as Ibn Shaddād noted with reference to Ibn Ḥawqal, Raqqa and al-Rāfiqah were virtually contiguous settlements (Ibn Shaddād, 1968; al-Iṣṭakhrī, 2015). Raqqa represented the older settlement, whereas al-Rāfiqah was the newer one (Ibn Shaddād, 1968). Ibn Ḥawqal further stated that Raqqa and al-Rāfiqah were almost adjacent, that each possessed a Friday mosque, and that although both had once been prosperous and flourishing cities, they declined due to heavy taxation and confiscations imposed during the rule of the Hamdanid emir Sayf al-Dawlah (Ibn Shaddād, 1968; Ibn Ḥawqal, 2017).

Al-Muqaddasī, who composed his work in the second half of the 10th century, referred to a fortified Raqqa with two gates and mentioned the nearby al-Raqqat al-Muḥtariqah ("Burnt Raqqa"), providing important evidence regarding the transformation experienced by the city (Le Strange, 2015; al-Muqaddasī, 2022). Likewise, Ḥudūd al-ʿĀlam records Raqqa and al-Rāfiqah as "two large, beautiful, and pleasant cities" situated on the banks of the Euphrates, directly opposite which the Battle of Ṣiffīn took place (Ḥudūd al-ʿĀlam, 1999). Al-Qazwīnī noted that beside Ṣiffīn—an ancient Byzantine settlement on the western bank of the Euphrates—there existed a two-parasang forest composed of densely intertwined willow trees (al-Qazwīnī, 1960).

Islamic geographers recorded that Raqqa was located in the fourth clime, described by Ibn Saʿīd through Ibn Fāṭimah as having "the most temperate climate and the finest flora and fauna" (al-Maghribī, 2024; ed-Devâdārī, 1982; Abū al-Fidāʾ, 1840; Abū al-Fidāʾ, 2017; Ibn Rusta, 2017; al-Muqaddasī, 2022).[5] Situated east of the Euphrates River—which formed the frontier separating al-Shām from Diyār Rabīʿah and Diyār Bakr—the city occupied a strategic position among the settlements located along the river (Ibn Shaddād, 1968; Yāqūt al-Ḥamawī, 1977; ed-Devâdārī, 1982; Ibn Ḥawqal, 2017; Ibn Rusta, 2017; Ibn Jubayr, 2020; al-Idrīsī, 2024). Today, Raqqa lies approximately 10 kilometers upstream from the confluence of the Balikh and Euphrates rivers (Bezer, 2007). Guy Le Strange, emphasizing that Raqqa stood at the intersection of major routes extending northwest from Baghdad, toward Damascus, and onward to Byzantine frontier settlements, described the city as being situated "in the great bend of

[5] The geographer al-Idrīsī noted that Raqqa was situated in the "Fifth Section of the Fourth Clime." See (al-Idrīsī, 2024, p. 101). For geographical studies and the conceptualization of climates (*iqlim*) in the Islamic world, see (Topdemir, 2012, pp. 88–92).

the Euphrates on the desert frontier of al-Jazīrah" (Le Strange, 2015).[6] Occupying a commanding position over northern Syrian geography and providing a strategic defensive bulwark against potential threats from the north and northeast, the city maintained vital importance throughout history and emerged as a major regional center particularly during the Abbasid period. This geopolitical significance also sheds light on the city's medieval political position, especially considering the persistent efforts of powers seeking control over Syria and al-Jazīrah. Indeed, medieval sources identify Raqqa as the center of Diyār Muḍar (Ibn Khordadbeh, 1889; Bezer, 2007; Çevik, 2009; al-Iṣṭakhrī, 2015; Ibn Ḥawqal, 2017), while Ibn Saʿīd al-Maghribī describes it as a city southeast of Bālis, located on the al-Jazīrah side, with white sands and walls, and as the center of al-Jazīrah (Ibn Saʿīd al-Maghribī, 2024). Consequently, Raqqa was regarded as a crucial strategic key for Syria-based political powers seeking to establish dominance over al-Jazīrah during the medieval period.

Raqqa in the Islamic Period

Prior to the establishment of Islamic rule, Raqqa was located on the southeastern frontier of the Byzantine Empire and was inhabited predominantly by Christians. The city was conquered by the Muslims during the campaigns of the renowned commander ʿIyāḍ ibn Ghanm in al-Jazīrah. In 638–639 AD, the inhabitants of Raqqa sent envoys to the commander requesting a peace settlement (ṣulḥ), which he accepted, resulting in the conquest of the city without bloodshed (Yāqūt al-Ḥamawī, 1977; Qudāmah ibn Jaʿfar, 2018).[7] According to the terms of the agreement, every adult male was required to pay one dinar—or, according to another account, four dinars—as a tax payment to the Muslims (Qudāmah ibn Jaʿfar, 2018). Raqqa served as an encampment for ʿUbayd Allāh ibn Ziyād and for the fourth caliph, ʿAlī ibn Abī Ṭālib, during their campaigns toward Ṣiffīn against Muʿāwiyah, the governor of Syria (Wellhausen, 1996). A bridge was also constructed in the city during this campaign. Furthermore, historical sources record that the wedding of Caliph al-Walīd took place in Raqqa in 709–710 AD (ed-Devâdârî, 1982; al-ʿAẓīmī, 1984; Bezer, 2007). During the Umayyad period, Raqqa functioned as a military base in campaigns against the Kharijites and Byzantines, and the city experienced considerable physical development during this period (Bezer, 2007). In 771 AD, Caliph al-Manṣūr, while travelling to Damascus, founded the settlement of al-Rāfiqah on vacant land immediately adjacent to Raqqa and settled a group of Khurasanis there. Later, during the reign of his successor al-Mahdī, construction and urban development in al-Rāfiqah continued, following the model of Baghdad (Ibn Shaddād, 1968; Le Strange, 2015). Caliph Hārūn al-Rashīd also contributed to the development of the city. During his presence in Raqqa, he commissioned an inscription bearing his name on the city walls and ordered the construction of a palace known as Qaṣr al-Salām ("Palace of Peace") through his client (mawlā) al-Faḍl ibn al-Rabīʿ. This palace, where the caliph resided during periods of extreme heat, became one of the city's most significant structures (Ibn Shaddād, 1968; Le Strange, 2015). Following a plague outbreak in the Syrian provinces, Hishām ibn ʿAbd al-Malik established the settlement of al-Ruṣāfah[8] in the nearby desert and developed the area known as Outer Raqqa (al-Raqqat al-Wāsiṭ). Sources further report that al-Rashīd constructed a pavilion (quṣūr/kiosk) in the city in 797–798 AD and that al-Maʾmūn spent the years 805–806 AD in Raqqa (al-ʿAẓīmī, 1984). Umm Jaʿfar Zubaydah bint Jaʿfar al-Manṣūr, the wife of Hārūn al-Rashīd, who held Raqqa as an iqṭāʿ (fief), also contributed significantly to the extensive construction and development activities carried out in the city (Qudāmah ibn Jaʿfar, 2018).

[6] Islamic geographers made numerous references to Raqqa's position within medieval road networks. See (Ibn Ḥawqal, 2017, p. 53; al-Idrīsī, 2024, p. 104).

[7] The date of the city's conquest by ʿIyāḍ ibn Ghanm is recorded in al-ʿAẓīmī's chronicle as 18 AH / 639–640 AD. See (Muḥammad ibn ʿAlī al-ʿAẓīmī al-Ḥalabī, 1984, p. 167).

[8] Citing that Hishām ibn ʿAbd al-Malik fled to al-Ruṣāfah to escape mosquitoes along the banks of the Euphrates, al-Qazwīnī and Ibn al-Shiḥnah noted that the city possessed a sturdy wall built of dressed stone; it lacked any rivers or natural springs, its wells were extremely deep and contained saline water, and its inhabitants derived drinking water from cisterns collecting rainwater. Because these cisterns dried up during the summer months, water was transported from the Euphrates River, located four parasangs away. See (al-Kazvînî, 1960, p. 214; Ibn al-Shiḥnah, 1984, p. 240).

Another significant indicator of Raqqa's importance during the Abbasid period was the events that took place there in 832–833 AD. According to historical accounts, Caliph al-Maʾmūn arrived in Raqqa during this year and proclaimed the doctrine of the createdness of the Qurʾān (khalq al-Qurʾān), forcing leading scholars of the period to accept this view. Although scholars such as ʿAffān ibn Abī Isrāʾīl, Aḥmad ibn Ismāʿīl, Yaḥyā ibn Maʿīn, Zuhayr ibn Ḥarb, ʿAbd al-Raḥmān ibn Yūnus, Aḥmad al-Dawraqī, Ismāʿīl ibn Abī Masʿūd, and Ismāʿīl ibn Dāwūd accepted the caliph's position, four scholars present in the city—al-Ḥasan ibn Ḥammād, ʿUbayd Allāh al-Qawārīrī, Aḥmad ibn Muḥammad ibn Ḥanbal, and Muḥammad ibn Nūḥ—opposed it. The first two were later persuaded, whereas Aḥmad ibn Ḥanbal and Muḥammad ibn Nūḥ, refusing to accept the doctrine, were chained and beaten. Muḥammad ibn Nūḥ eventually died as a result of these hardships. Aḥmad ibn Ḥanbal, meanwhile, was imprisoned, and his confinement continued until the reign of Caliph al-Muʿtaṣim, when he was again subjected to pressure to accept the doctrine, was kept under persuasion for three days, and was ultimately stripped and punished with thirty-six lashes (al-ʿAẓīmī, 1984). Similarly, events such as conflicts among Arab tribes in the city (864–865 AD), as well as the frequent visits of caliphs including al-Mutawakkil (857–858 AD), al-Muʿtaḍid (899–900 AD), and al-Muktafī (901–902 AD), particularly in connection with military campaigns (ghazā), demonstrate the continued importance of Raqqa (al-ʿAẓīmī, 1984). Indeed, the city also played a significant role in Caliph al-Muktafī's struggle against the Qarmatians, who had caused widespread turmoil throughout the Islamic world. In 902 AD, the Qarmatians, led by Abū al-Qāsim, marched against Raqqa, defeated its governor Sabūk al-Daylamī, and ordered the mutilation of him and his soldiers by cutting off their ears and noses (al-Masʿūdī, 2020). In 902–903 AD, Caliph al-Muktafī travelled from Baghdad to Raqqa and dispatched his army against the rebels from the city (al-ʿUmarī, 2014).

Having become a target of Qarmatian attacks (ed-Devâdārī, 1961), Raqqa came under the rule of the Hamdanids, an Arab dynasty that dominated northern Syria, in the early 10th century. During this period, the city also witnessed internal conflicts within the Hamdanid family. Raqqa remained under Hamdanid control until Saʿd al-Dawlah sought assistance from the Buyid ruler ʿAḍud al-Dawlah, who controlled Baghdad. In response, ʿAḍud al-Dawlah sent a military force under the command of the Naqīb Abū Aḥmad, who captured the city from the Hamdanids (Ibn Shaddād, 1968). After a period of Buyid control, Raqqa was occupied in the autumn of 988 AD by Bakjūr, a ghulām of Saʿd al-Dawlah who had rebelled against his master, and the Fatimid khuṭbah began to be recited in the city (ed-Devâdārī, 1961). This situation, however, did not last long. In the spring of 991 AD, Saʿd al-Dawlah marched against Bakjūr, confronted him at al-Nāʿūrah southeast of Aleppo, and inflicted a decisive defeat upon him, resulting in his death (Ibn Shaddād, 1968; al-Antākī, 1990). Saʿd al-Dawlah then proceeded to Raqqa, which had also served as a strategic base, as indicated by Yaḥyā al-Antākī's reference to the city as a place where the Abbasid caliph and the Ikhshidid emir had previously met. There, he seized Bakjūr's household and possessions, obtaining 800,000 dinars in booty. After replacing the city officials, he departed for Aleppo (Ibn al-Qalānisī, 1908). However, he died on the journey before reaching his destination. His body was placed in a coffin, brought back to Raqqa, and buried there (Ibn Shaddād, 1968).

Following the death of Saʿd al-Dawlah, Raqqa passed under the control of his son Saʿīd al-Dawlah. After Saʿīd al-Dawlah—whose death Ibn Shaddād places at the end of 1000 or the beginning of 1001 AD—the administration passed to his two sons, Abū al-Ḥasan ʿAlī and Abū al-Maʿālī Sharīf. However, since these princes were likely minors, the affairs of the state were managed on their behalf by Lü'lü', their father's former ghulām. Having gradually gained confidence from the authority he exercised, Lü'lü' began to act as an independent ruler and subsequently arrested Abū al-Ḥasan and Abū al-Maʿālī, sending them into exile in Egypt. Although these developments in 1007–1008 AD transformed Lü'lü' into a powerful political actor, he did not retain this position for long; he died within the same year and was succeeded by his son Abū Naṣr Manṣūr (Ibn Shaddād, 1968).

Raqqa, which remained under the authority of Abū Naṣr Manṣūr for a period, was later seized by Waththāb ibn Sābiq, the leader of the Numayrid family that held influence in the region of Ḥarrān, and remained under his control until his death in 1019–1020 AD. After him, authority passed first to his son

Shabīb and, following Shabīb's death in 1039–1040 AD, to his other sons Muṭāʿin and Qawwām, who ruled Raqqa together with other territories in the region. Meanwhile, Sayyidah ʿAlawiyyah Khātūn—who resided in al-Rāfiqah and was both the sister of Shabīb and the widow of the Mirdasid emir of Aleppo, Shibl al-Dawlah Naṣr (d. 1038)—also sought to gain control over Raqqa. Demonstrating considerable political skill and ambition, Sayyidah Khātūn first employed diplomatic strategies to install one of her nephews' ghulāms as governor of Raqqa and later removed him, assuming direct authority over the city herself. Seeking to strengthen her position further, she married her brother-in-law Muʿizz al-Dawlah ibn Ṣāliḥ and, with the support of the Mirdasids, established firm control over Raqqa. After ruling the city for a considerable period, until 1057–1058 AD, Sayyidah Khātūn transferred control of Raqqa to her third nephew Manīʿ ibn Shabīb (Ibn Shaddād, 1968). Thus, Raqqa once again returned to Numayrid rule. Nevertheless, the Mirdasid Emirate did not remain indifferent to this development.

When the Numayrids established control over Raqqa in close proximity to their territories, the Emir of Aleppo, ʿAṭiyyah, immediately took action and, following several attempts, succeeded in capturing the city. However, the emergence of a new regional power prevented the Mirdasid domination of Raqqa from becoming permanent. The ʿUqaylids, an Arab dynasty led by Sharaf al-Dawlah Muslim ibn Quraysh that entered a period of remarkable expansion during the second half of the 11th century, seized Raqqa in 1070–1071 AD. Having controlled the city for nearly a decade, Muslim gained the favor of Sultan Malik-Shāh due to his loyalty to the Seljuks; this relationship was further reinforced when the Sultan married his sister Zeliḥa to him. In 1080–1081 AD, Malik-Shāh granted him additional territories, enabling him to expand his sphere of influence (al-ʿUmarī, 2014). Sharaf al-Dawlah Muslim retained control of Raqqa until his assassination by one of his servants in 1085–1086 AD, after which the city passed into the hands of his brother Ibrāhīm (Ibn Shaddād, 1968).

Sultan Malik-Shāh, who granted Qalʿat Jaʿbar and Raqqa—both of which had been subjected to Crusader raids involving the plundering of sheep herds and the capture of inhabitants—as an iqṭāʿ to Sālim ibn Mālik ibn Badrān (al-ʿUmarī, 2014), subsequently launched his Syrian campaign. During this campaign, he seized Aleppo from the ʿUqaylids and granted the city as an iqṭāʿ to his mamlūk Qāsim al-Dawlah Aq Sunqur. However, he left Raqqa and its surrounding territories under ʿUqaylid authority. Therefore, ʿUqaylid influence over the city continued after this period (Ibn Shaddād, 1968).

Following Malik-Shāh's death, his brother Tutush captured Raqqa in February 1093 AD and proclaimed his sovereignty there; however, this arrangement did not last long (Merçil, 1991), and the ʿUqaylids continued to exercise control over the city. Nevertheless, Shihāb al-Dawlah al-ʿUqaylī, who had been appointed governor of Raqqa by his father Najm al-Dawlah, soon became unable to maintain his authority. He entered into disputes both with the inhabitants of Raqqa and with the Numayrids, one of the city's former ruling families. The dissatisfaction directed against him quickly turned into an uprising, and Shihāb al-Dawlah was defeated by the rebels, losing both his authority and his life. The insurgents appointed Manṣūr ibn Jawshan of the Numayrid tribe as the ruler of Raqqa.

The ʿUqaylids, however, did not accept this development. Their leader Najm al-Dawlah immediately marched upon Raqqa and placed the city under siege. The siege, which appears to have continued under extremely difficult circumstances, entered a new phase when Jāwlī Saqāwū, the Seljuk emir of Mosul, intervened in 1108–1109 AD. Realizing that he could no longer withstand the besieging forces, including those commanded by Jāwlī, Manṣūr abandoned the city. Nevertheless, his departure did not resolve the conflict; instead, a new struggle for control emerged between Jāwlī and Najm al-Dawlah (Ibn Shaddād, 1968).

The conflict between Jāwlī and Najm al-Dawlah, although its details remain insufficiently known, continued until Raqqa was sold to Ridwān, the Seljuk emir of Aleppo. Despite this development, the administration of the city remained largely in the hands of the ʿUqaylids both during this period and afterwards. Najm al-Dawlah appointed his brother Zaʿīm al-Dawlah Musayyab as governor of Raqqa, evidently with the approval of Ridwān, the emir of Aleppo.

However, the political and military balance in the region was undergoing a major transformation, as power gradually shifted from the Seljuks to the Zengids. With ʿImād al-Dīn Zengī's arrival in Syria in early 1135 AD and the establishment of his authority there, ʿUqaylid rule in Raqqa came to an end (ed-Devâdârī, 1961). Shihāb al-Dīn Amīrak al-Jāndār, who was appointed governor of Raqqa by ʿImād al-Dīn Zengī, was killed when his own mamlūks attacked him during the siege of Qalʿat Jaʿbar and was subsequently buried in Raqqa (al-ʿUmarī, 2014). Maintaining a balanced policy during the power struggles among members of the Zengid dynasty, Shihāb al-Dīn Amīrak al-Jāndār preserved his authority over the city and continued to govern Raqqa until his death in 1159–1160 AD (Ibn Shaddād, 1968).

Following the death of Shihāb al-Dīn, Nūr al-Dīn Zengī initially granted Raqqa to his eldest son Isḥāq; however, in 1164–1165 AD, he removed him from this position and appointed in his place al-Shān ibn Ṣalāḥ al-Dīn al-Aʿraj, who had previously administered Homs. Nevertheless, during this period, Nūr al-Dīn's political approach required revision, particularly as the Crusaders began to increase their influence in the region and emerged as a growing threat to the Muslims. Accordingly, in 1166–1167 AD, he took Raqqa from al-Shān and granted it to his brother Quṭb al-Dīn Zengī, the ruler of Mosul, on the condition that he use the city as a base for military preparations against the Crusaders. However, Quṭb al-Dīn did not live much longer. Approximately three years later, he appointed his son Sayf al-Dīn Ghāzī as his successor and passed away. At that time, Raqqa was governed by a governor named Kurdak ibn Mūsā al-Kurdī, who had been appointed by Quṭb al-Dīn. Kurdak had fortified the city and settled there as though he were its true owner. This situation made a military campaign against Raqqa necessary. Seeking to prevent the political crisis that had emerged after his brother's death from worsening further, Nūr al-Dīn marched against Raqqa and besieged the city. After a fierce siege that lasted for months, he entered the city by force of arms. At the time of the city's capture, some of those inside had fled, while others had lost their lives during the violent clashes. After the fall of Raqqa, Nūr al-Dīn handed Kurdak, who had been captured alive, over to the young men of the Banū ʿUtayr tribe, who were presumably hostile toward him due to previous grievances. He then left the city under the administration of a trusted deputy (nāʾib). Raqqa continued to be governed by deputies appointed by Nūr al-Dīn until his death in 1173–1174 AD (Ibn Shaddād, 1968).

Following the death of Nūr al-Dīn Zengī, his son and successor al-Malik al-Ṣāliḥ Ismāʿīl lacked sufficient power, which enabled his cousin Sayf al-Dīn Ghāzī to seize some of his territories immediately after his accession in 1174–1175 AD. Unable to resist the occupation of these lands—which included Raqqa, the Khābūr region, Ḥarrān, Surūj, and Edessa (Urfa)—al-Malik al-Ṣāliḥ was forced to reach an agreement with Sayf al-Dīn and accept this fait accompli against his own authority (Ibn Shaddād, 1968). Thus, Raqqa came under the control of Sayf al-Dīn Ghāzī, who in 1175–1176 AD granted it as an iqṭāʿ to one of his retainers, Quṭb al-Dīn Yīnāl ibn Ḥassān al-Manbijī. The city remained under his authority until it was captured by Ṣalāḥ al-Dīn al-Ayyūbī (Saladin) in 578 AH / 1182–1183 AD (Ibn Shaddād, 1968; Şeşen, 1983; Merçil, 1991). However, on June 11, 1183 AD, Ṣalāḥ al-Dīn al-Ayyūbī captured Aleppo from ʿImād al-Dīn Zengī II. Following this development, he granted Sinjār, the Khābūr region, Raqqa, and Nusaybin to ʿImād al-Dīn Zengī II in exchange for Aleppo. Thus, Raqqa once again came under Zengid rule (al-ʿUmarī, 2014). The city was governed by ʿIzz al-Dīn Tūmānbāy, to whom it had been granted as an iqṭāʿ by ʿImād al-Dīn Zengī, until the death of Ṣalāḥ al-Dīn al-Ayyūbī in 1193 AD (Ibn Shaddād, 1968; Şeşen, 1983).

The political developments that occurred immediately after the death of Ṣalāḥ al-Dīn al-Ayyūbī (Saladin) were decisive for the future of Raqqa, as they were for the other regions of al-Jazīrah. ʿIzz al-Dīn Masʿūd Zengī, the ruler of Mosul, who had decided to submit to the Anatolian Seljuk Sultan ʿAlāʾ al-Dīn Kayqubād together with Sayf al-Dīn Bektimur, the ruler of Ahlat, incurred the wrath of Ṣalāḥ al-Dīn's successor, al-Malik al-ʿĀdil, as a result of this decision. Setting out to punish ʿIzz al-Dīn with military forces from Homs, Damascus, and Aleppo, the Ayyubid ruler first captured Harran and Surūj, and then seized Raqqa on July 22, 1193 AD, which was at that time under the administration of ʿIzz al-Dīn Tūmānbāy, granting it as an iqṭāʿ to his son al-Malik al-Ashraf Mūsā. Remaining under the control of al-Malik al-Ashraf for a considerable period and experiencing significant development during this

time (Ibn Shaddād, 1968), Raqqa was granted in August 1220 AD to the ruler of Āmid, who had seized Sinjār while marching to assist Lü'lü', the ruler of Mosul. Having later recovered Raqqa from the ruler of Āmid in exchange for Sinjār (al-ʿUmarī, 2014), al-Malik al-Ashraf subsequently involved the city in another exchange with his brother al-Malik al-Kāmil in 1228–1229 AD (Ibn Shaddād, 1968). After this, Raqqa continued to be administered by the deputies (nāʾibs) of al-Malik al-Kāmil until the battle in which the Ayyubid ruler was defeated by the Seljuk Sultan ʿAlāʾ al-Dīn Kayqubād. The Seljuk Sultan, who established his authority over the Ayyubid territories in al-Jazīrah (Merçil, 1991), was unable to maintain control of the region for a long period. Shortly afterward, al-Malik al-ʿĀdil arrived in the region, recovered al-Jazīrah from the Seljuks, and appointed his son al-Malik al-Ṣāliḥ Najm al-Dīn Ayyūb as its ruler. He governed this territory, including Raqqa, until the death of al-Malik al-Kāmil in 1237–1238 AD (Ibn Shaddād, 1968).

After serving for a period in al-Jazīrah, where he had been appointed by his father, al-Malik al-Ṣāliḥ later reached an agreement with al-Malik al-Jawād Muẓaffar al-Dīn Yūnus ibn Mamdūd, the ruler of Damascus, ceding these territories to him in exchange for Damascus and the lands extending from Sinjār and ʿĀnah to Raqqa, which constituted the iqṭāʿ of Ṣārūkhān al-Khwārazmī (al-ʿUmarī, 2014). Although al-Malik al-Jawād held Raqqa for only a few days, the Khwarazmians arrived and expelled him from the city.The Khwarazmians continued to control Raqqa until the spring of 1241 AD; however, they were unable to withstand the campaign launched against them by al-Malik al-Nāṣir Ṣalāḥ al-Dīn Yūsuf, the ruler of Aleppo, and were forced to surrender the city to him. After capturing Raqqa, al-Malik al-Nāṣir initially granted it as an iqṭāʿ to Emir Ḥusām al-Dīn al-Ḥasan ibn Abī al-Fawāris al-Qaymarī. Later, after capturing Damascus, he took the city back from him and granted it in 1251–1252 AD to another individual, Emir Mujāhid al-Dīn ibn Qılıch. Raqqa remained under the authority of Emir Mujāhid al-Dīn until his death in 1254–1255 AD. Following his death, the city was granted to Ismāʿīl ibn al-Malik al-Mujāhid, the ruler of Homs, who became the last person to hold Raqqa as an iqṭāʿ. Although al-Malik al-Nāṣir took Raqqa back from him in 1257–1258 AD and incorporated it into his personal domain (khāṣṣ), the Mongols soon arrived in the region and carried out a devastating sack and massacre, destroying the city and leaving it almost completely ruined (Ibn Shaddād, 1968). According to the accounts found in al-Aʿlāq al-Khaṭīrah by the Aleppine author Ibn Shaddād (d. 1285) and Taqwīm al-Buldān by Abū al-Fidāʾ of Damascus (d. 1331), the city remained in ruins during these periods and had no inhabitants (Ibn Shaddād, 1968; Abū al-Fidāʾ, 1840; Abū al-Fidāʾ, 2017).

Some Notes on the Socioeconomic History of the City of Raqqa

It is well known that following the Islamic conquest, and particularly during the Abbasid period, Raqqa experienced a period of resurgence accompanied by intensive building and construction activities. As a result, by the 9th century, it had become one of the most prosperous cities of al-Jazīrah (Grabar, 1988). Renowned since the period of Byzantine rule for its tradition of industrial production, which included specialized glassware manufacturing (Olcay, 1998), the city maintained these industrial characteristics during the Islamic period, when it was rebuilt according to the model of Baghdad (Ibn Shaddād, 1968; Grabar, 1988). During the Abbasid period, coarse woolen cloaks (ʿabāʾ), sacks, and feed bags were produced in al-Ruṣāfah, located in the immediate vicinity of Raqqa, and these products were exported to other regions (al-Qazwīnī, 1960). Likewise, soap was produced from the region's olive oil, while both manufacturing and commerce were carried out in the markets of weavers and goldsmiths (Le Strange, 2015; al-Muqaddasī, 2022). Indeed, the accounts of al-Muqaddasī, who described the condition of Raqqa in the second half of the 10th century, reflect both the city's grandeur and its economic prosperity. According to him, the city possessed fortified walls with two gates, wide enough for two horsemen to pass side by side, and contained highly active markets alongside areas of industrial production. These markets witnessed intense economic activity, where a variety of goods brought from surrounding villages were traded (Le Strange, 2015; al-Muqaddasī, 2022). The fact that Raqqa's markets were productive, inexpensive, and highly sought after by the population is also confirmed by another source, which notes the inhabitants' strong affection for the Umayyads (Le Strange, 2015; Ibn Ḥawqal, 2017). Although sources indicate that the city experienced a period of decline during the period of

Hamdanid rule (Ibn Shaddād, 1968), Raqqa's continued status during the Seljuk period as one of the best-known centers of tile production in the Islamic world demonstrates that manufacturing activity in the city did not come to a complete end (Merçil, 1991).

Not only crafts and commerce but also agriculture flourished in Raqqa. The city's surroundings were filled with villages and cultivated gardens (Yāqūt al-Ḥamawī, 1977). The olive oil that constituted the raw material for soap production in the city was obtained from locally grown olives. According to al-Muqaddasī, the olives of this region were highly valued, and reed used for making writing pens was also cultivated in the city (Le Strange, 2015; al-Muqaddasī, 2022). In this regard, al-Iṣṭakhrī's statement that the city possessed abundant water resources and a remarkable number of trees is significant (al-Iṣṭakhrī, 2015). Similarly, Ibn Ḥawqal's particular mention of the watermills of Raqqa is noteworthy as an indication of the city's agricultural activity (Ibn Ḥawqal, 2017). It should also be noted that the Iranian traveler Nāṣir-i Khusraw, who visited Raqqa in the 11th century, spoke with great admiration of the city's streams, crops, villages, fields, vineyards, gardens, and trees (Nāṣir-i Khusraw, 1950). Finally, during the reign of al-Malik al-Ashraf, regarded as one of the prominent rulers of the Ayyubid dynasty and among the notable rulers of Islamic history, significant construction and urban development activities were carried out in Raqqa. During this period, palaces and public baths (ḥammāms) were built in the city. In addition, magnificent gardens were established in Raqqa, where various trees brought from different regions were planted, including fruit-bearing trees such as date palms and banana plants (Ibn Shaddād, 1968).

The architectural development of Raqqa, whose remarkably beautiful streets were noted by al-Muqaddasī, was also noteworthy. In addition to elegant pavilions (quṣūr/kushks) with large terraced roofs, covered bazaars, and exceptionally clean public baths (ḥammāms), the city possessed numerous mosques and masjids. In particular, the Friday congregational mosques (jāmiʿs) located in the Weavers' Market and the Goldsmiths' Market were remarkable for their magnificence (al-Iṣṭakhrī, 2015; Le Strange, 2015; al-Muqaddasī, 2022). The mosque in the Goldsmiths' Market was surrounded by mulberry and jujube trees (Le Strange, 2015; al-Muqaddasī, 2022). The city also contained a bīmāristān (hospital), two madrasas—one belonging to the Ḥanafī school and the other to the Shāfiʿī school—and two khānqāhs, one built by Nūr al-Dīn Zengī and the other by ʿImād al-Dīn al-Iṣfahānī (Ibn Shaddād, 1968; Şeşen, 1983). According to the travel accounts of Benjamin of Tudela and Petachiah of Ratisbon, who passed through Raqqa in the second half of the 10th century, the city contained a synagogue said to have been "built by Ezra the Scribe," where approximately 700 Jews living in the city worshipped (Benjamin and Petachiah, 2009).

We also know that Raqqa possessed a significant intellectual life, which accompanied the city's rise from the second half of the 10th century onward and is clearly reflected in the sources (al-Masʿūdī, 2020). Numerous scholars bore the nisbah of Raqqa, including Hilāl ibn ʿAmr al-Raqqī, who died in 883–884 AD, and the poet Muḥammad ibn al-Ḥasan al-Raqqī, who died in 307 AH / 919–920 AD and was known by the name Muʿawwij (Yāqūt al-Ḥamawī, 1977). Likewise, the Harranian mathematician and astronomer al-Battānī, who died in 929 AD and whose name is associated in histories of science with some of the earliest developments in trigonometry, carried out his scientific activities in Raqqa (Barthold, 1984). In addition to the scholarly activities conducted in the city's madrasas, medical education was also provided at the bīmāristān. The Raqqa Bīmāristān was among the most renowned hospitals of its period, together with those located in important cities such as Ḥamāh, Mardin, Nusaybin, and Mayyāfāriqīn. Finally, it should be noted that Raqqa contained a shrine associated with ʿAlī ibn Abī Ṭālib, where the graves of ʿAlī's supporters who died at the Battle of Ṣiffīn and Yahyā ibn ʿAbd Allāh, the grandson of the Caliph, were located. In addition, at the nearby site of Ṣiffīn, there was a special place where ʿAlī had stored the bayt al-māl (public treasury) during the Battle of Ṣiffīn, as well as the tomb of ʿAmmār ibn Yāsir (Ibn Shaddād, 1968; al-Iṣṭakhrī, 2015; Le Strange, 2015).

Discussion

The data obtained in this study demonstrate that the significance of Raqqa in the Middle Ages was not merely the result of a temporary political preference, but rather a structural consequence of the strategic opportunities offered by its geography. The designation of Raqqa by Islamic geographers as the "center" or "key" of al-Jazīrah indicates that the city was conceived not merely as a military bulwark, but also as an administrative model. In particular, the physical transformation during the Abbasid period and the construction of al-Rāfiqah can be interpreted as an attempt to project Baghdad's architectural and political authority westward, toward the Byzantine frontier and the Syrian region. This development elevated Raqqa beyond an ordinary frontier city, transforming it into a second administrative center of the empire.

When evaluated in light of economic data, it becomes evident that Raqqa successfully established a balance between "production" and "logistics." The glass, tile, and textile manufacturing mentioned by historical authors confirm that the city was not merely a passive station collecting revenue from river trade, but rather an active industrial center generating value-added production. What is particularly striking, however, is how regional powers such as the Hamdanids were able to undermine this prosperous urban structure in pursuit of short-term financial gains, especially through heavy taxation. This finding raises broader questions regarding the extent to which urban prosperity in the medieval Islamic world depended upon a delicate balance between the protection of central authority and the ambitions of local rulers.

On a cultural level, the "cosmopolitan" structure represented by Raqqa provides a significant contribution to the image of the "medieval city" in historical scholarship. The presence of a Jewish population and a synagogue alongside Muslim scholars and madrasas demonstrates that Raqqa functioned as a significant contact zone characterized by religious and ethnic diversity. Furthermore, the fact that a figure such as al-Battānī conducted his scholarly activities there suggests that the city possessed an intellectual infrastructure capable of rivaling major centers such as Baghdad and Damascus. The sudden and complete silence that followed the Mongol invasion of 1258 AD tragically demonstrates how vulnerable a city's historical memory can become in the face of physical destruction. The parallels drawn between present-day destruction and this medieval catastrophe invite an academic inquiry into the notion that "geography is destiny" in the case of Raqqa, revealing how the advantages provided by a strategic location can transform into major risk factors during periods of crisis.

Conclusion

Raqqa, which was among the cities conquered at an early stage due to its position along the expansion route of the Islamic conquests, stood at the crossroads of numerous major roads extending northwest from Baghdad, toward Damascus in the Syrian lands (Bilād al-Shām), and into the frontier regions of the Byzantine Empire. The city, which was also of great importance for controlling river trade along the Euphrates, occupied a commanding position over the Syrian territories and was well positioned to function as a defensive barrier against potential Byzantine attacks from the north as well as Egypt-based campaigns targeting Syria and Iraq. Indeed, from the earliest period following its conquest, the historical role of the city was largely shaped by its geographical location. The fact that Raqqa served as one of the principal bases of operations in campaigns conducted against both the Byzantines and the Khārijites, particularly during the Umayyad period, was directly related to this strategic position. Likewise, it would not be inaccurate to attribute the unprecedented acceleration of the city's physical development during the Abbasid period to the same factor. The Abbasid caliphs, who began spending increasing amounts of time in Raqqa and regarded the city as an important component of their administration, sponsored numerous architectural projects and transformed it into a highly developed urban center.

Although Raqqa—the key to establishing dominance over al-Jazīrah—gained unprecedented importance and development under the Abbasids, the foundation of this transformation lay in the strategic location of the city on the banks of the Euphrates. From this perspective, it may be argued that

the history of Raqqa was shaped by its strategic position, and that its role in Islamic history should be understood within this framework. Accordingly, the importance attached to capturing the city by the Qarmatians, who emerged in the 10th century as a politico-religious movement of rebellion in the Islamic world, and the tendency of Abbasid caliphs to spend more time in Raqqa both to confront them and to conduct other administrative affairs contributed to the city's transformation into a regional center. Several Abbasid caliphs, including al-Mutawakkil, al-Muʿtaḍid, and al-Muktafī, used the city as a base for military campaigns (ghazā), met there with subordinate rulers from Egypt and the Eastern Mediterranean, and even utilized Raqqa as a summer residence during the hot months because of its favorable climate. Likewise, from the 11th century onward, as Abbasid authority began to weaken, Raqqa became an arena of competition among regional emirates seeking dominance over al-Jazīrah—such as the Hamdanids, Mirdasids, Numayrids, and Uqaylids—and later emerged under the Zengids and Ayyubids as one of the principal military bases in the struggle against the Crusaders. This entire process should be understood within the geographical framework that shaped the city's historical significance.

In conclusion, Raqqa—one of the historically significant cities of the Syrian lands and a city that has entered contemporary discussions more prominently than ever due to recent conflicts in the region—has maintained strategic importance throughout history because of its geographical position and has therefore remained a target in different periods. As long as the factors determining political and military dominance continue to be shaped by geography, trade routes, and strategic location, Raqqa will continue to be regarded as one of the key cities of the region.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: First author: 100%.

2. Conflict of Interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: This study does not require ethics committee approval, as it examines a historical subject, analyzes existing sources, and presents a new evaluation based on these materials. All sources used in the study have been appropriately cited, and the ethical principles of academic publishing have been fully observed.

4. Research Model: This study adopts a historical research design, one of the qualitative research methodologies, and analyzes the development of Raqqa in the medieval Islamic world through primary sources. During the research process, works by authors of the period, particularly classical Islamic geographers, were examined using the document analysis method. The data obtained were synthesized within a chronological and thematic framework covering the period from the conquest of Raqqa to the Mongol invasion. Through this approach, the administrative, socioeconomic, and physical structure of the city was systematically evaluated with a focus on the determining role of geographical location in shaping historical processes.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Şehirler, geçmiş ile günümüz arasında bağ kuran ve tarihsel birikimi mekânsal unsurlar aracılığıyla günümüze taşıyan önemli kültürel miras alanlarıdır. Tarihî yapılar, sokak dokusu ve diğer fiziksel kalıntılar, farklı dönemlerde bu kentlerde yaşamış toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamına ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Bunun yanında, şehirlerin tarihsel kimliği yalnızca somut miras unsurlarıyla değil, zaman içinde oluşan kültürel hafıza ve mekânsal süreklilikle de şekillenmektedir.

Şehir surları, camiler, kiliseler, manastırlar, bedestenler, yollar, mezar taşları ve su yapıları gibi tarihî unsurlar, geçmiş uygarlıkların yaşam biçimlerini, mimari anlayışlarını ve toplumsal yapısını yansıtan önemli belge niteliğindedir. Bu unsurlar, tarihsel süreçlerin anlaşılmasına katkı sağlarken, kentlerin kültürel kimliğinin korunmasında da belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu çerçevede şehirler, tarihsel mirasın korunması, yorumlanması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında temel bir işleve sahiptir. Tarihî kentlerin özgün kimliklerinin korunması ve kültürel miras değerlerinin sürdürülebilir biçimde yaşatılması, yalnızca kültürel sürekliliğin sağlanması açısından değil, aynı zamanda toplumsal belleğin korunması bakımından da önem taşımaktadır.

Bununla birlikte tarihsel süreçte yaşanan doğal afetler, savaşlar, işgaller, isyanlar ve katliamlar gibi büyük ölçekli krizler, şehirlerin fiziksel ve sosyo-kültürel dokusunda derin tahribatlar meydana getirmiştir. Kent surlarının yıkılması, asırlık mimari birikimin harabeye dönüşmesi, maddi zenginliklerin yağmalanması ve kitlesel can kayıpları, somut ve somut olmayan kültürel mirasın büyük ölçüde ortadan kalkmasına, buna bağlı olarak da şehirlerin tarihsel hafızasının giderek silinmesine neden olmuştur. Dolayısıyla siyasal, toplumsal ve çevresel etkenlerin şekillendirdiği bu yıkıcı süreçler, birçok medeniyetin tarihsel birikimini geri dönülmez biçimde zedeleyerek geçmişe ait önemli izlerin kaybolmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, Orta Çağ kaynaklarında da açıkça görülmektedir. Başta Moğollar olmak üzere istilacı toplulukların yıkıma uğrattığı pek çok görkemli şehir ayrıntılı biçimde tasvir edilmekle birlikte, bu şehirlerin bir kısmı günümüze yalnızca adlarıyla ulaşmış, bazılarının ise bulundukları coğrafi konumlar dahi zamanla unutulmuştur.

Şehirlerin ve buna bağlı olarak tarihî mirasın tahrip edilmesi yalnızca Orta Çağ'a özgü bir olgu değildir. Modern dönemde yaşanan savaşlar, silahlı çatışmalar, işgaller ve siyasi istikrarsızlıklar da tarihî kentler ve kültürel miras üzerinde önemli ölçüde yıkıcı etkiler yaratmaktadır. Bu süreçler, birçok şehirde hem fiziksel dokunun hem de tarihsel kimliğin zarar görmesine neden olmakta; tarihî yapılar, anıtlar ve kültürel miras unsurları çeşitli düzeylerde tahribata uğramaktadır. Son yıllarda özellikle Orta Doğu'da yaşanan çatışmalar, tarihî kentlerin korunmasına ilişkin sorunları daha görünür hâle getirmiştir. Afganistan ve Irak'ta meydana gelen savaşlar ile Suriye'de uzun yıllardır devam eden iç savaş ve diğer silahlı çatışmalar sonucunda birçok tarihî kent önemli ölçüde hasar görmüş; başta Halep ve Şam olmak üzere pek çok yerleşim, tarihî dokusunun önemli bir bölümünü kaybetmiştir. Benzer şekilde, arkeolojik alanlar, dinî yapılar, müzeler ve diğer kültürel miras unsurları da silahlı çatışmalar, yağmalama ve kasıtlı tahribat nedeniyle geri döndürülmesi güç zararlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu gelişmeler, kültürel mirasın korunmasının yalnızca koruma politikalarıyla değil, aynı zamanda barışın, güvenliğin ve uluslararası iş birliğinin sürdürülebilirliğiyle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Suriye coğrafyasında yer alan ve geleceği konusunda güçlü kaygılar beslememiz için birçok neden bulunan şehirlerden biri de çalışmamızın konusunu teşkil eden Rakka'dır. Son yıllarda Suriye'de yaşanan gelişmeler nedeniyle tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar şöhrete kavuşmuş olan Rakka, bölgenin en eski şehirlerinden biridir. Tarihi kökleri bölgede milattan önceki devirlerde hüküm süren Selevkos Krallığı'na kadar gitmekte olup Kral I. Nikator (M.Ö. 305-280) tarafından Nikephorion adıyla kurulan, bir başka Selevkos Kralı II. Nikos (M.Ö. 246-226) döneminde Kallinikon, Bizans İmparatoru

I. Leon döneminde ise Leontopolis olmak üzere tarihsel süreçte farklı isimlerle anılan şehir (İbn Hordazbih, 1889; Honigmann, 1970; Bezer, 2007; Le Strange, 2015), en parlak dönemlerini İslâmî devirlerde yaşamıştır.

Amaç

Muhtemelen etkili bir siyasî merkez konumunda bulunmaması nedeniyle Rakka'nın bu dönemleri kamuoyunda yeterince bilinmemekte; bu durum da şehrin tarihinin sanki son yıllarda görünür hâle gelmiş olduğu yönünde yanlış bir kanaatin oluşmasına sebebiyet vermektedir. İslâmî Orta Çağ'da adeta bir ticaret, kültür ve medeniyet merkezi olduğu bilinen Rakka'nın sahip olduğu tarihî ve kültürel mirasın sağlıklı bir biçimde anlaşılması ve bu mirastan günümüze ışık tutabilecek bir bakış açısı oluşturulması yönündeki gereklilik ortadadır. Okuduğunuz çalışmanın inşâ niyeti bu gerekliliğe istinaden ortaya çıkmıştır ve metinde, Rakka'nın Orta Çağ'daki durumuna dair genel bir çerçeve, özellikle Arapça kaynakların merkeze alınması suretiyle kronolojik bir hat üzerinden bütüncül bir analiz ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma gelenekleri içerisinde yer alan tarihsel araştırma desenini benimseyerek, Rakka şehrinin Orta Çağ İslâm dünyasındaki stratejik dönüşümünü birincil kaynaklar ışığında analiz etmeyi hedeflemektedir. Araştırmanın temel veri setini; 9. ile 14. yüzyıllar arasında eser vermiş, İstahrî, İbn Havkal, el-Makdisî, Mesûdî, Ebû'l-Fidâ, Yâkût el-Hamevî ve el-Ömerî gibi klasik İslâm coğrafyacıları ile bölge tarihine ışık tutan el-Azîmî, el-Antakî, ed-Devâdârî ve İbn Şeddâd gibi müelliflerin metinleri oluşturmaktadır. Kaynak seçiminde, müelliflerin şehre dair sundukları verilerin özgünlüğü ve tarihsel tanıklık değerleri ön planda tutulmuş; özellikle Arapça birincil kaynakların sunduğu betimsel detaylar araştırmanın temel hareket noktasını belirlemiştir.

Metodolojik süreçte, toplanan veriler üzerinde sistematik bir doküman analizi ve eleştirel içerik çözümlemesi uygulanmıştır. Kaynaklarda yer alan dağınık bilgiler; şehrin etimolojik kökeni, coğrafi koordinatları, idari teşkilat yapısı ve sosyoekonomik kapasitesi gibi temel parametreler üzerinden belirli tematik kategorilere ayrılarak tasnif edilmiştir. Elde edilen veriler, yalnızca kronolojik bir aktarımla sınırlı tutulmamış; farklı müelliflerin anlatıları arasındaki tutarlılıklar ve farklılaşan noktalar karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu yaklaşım, şehrin özellikle fiziksel gelişimini ve ekonomik değişimini, dönemin konjonktürel şartları içerisinde daha anlaşılır ve rasyonel bir çerçeveye oturtmayı mümkün kılmıştır.

Çalışmanın kronolojik sınırları, Rakka'nın fetih hareketleriyle (638-639) İslâmî bir kimlik kazanmaya başladığı evreden, şehrin büyük bir yıkıma uğradığı 1258 Moğol istilasına kadar geçen süreci kapsamaktadır. Analiz aşamasında, kentin jeopolitik konumunun tarihsel süreç üzerindeki belirleyici etkisi bir ana argüman olarak kullanılmış; şehrin bir "askeri barikat" ve "ticari kavşak" olarak üstlendiği roller bu eksende yorumlanmıştır. Sonuç itibarıyla araştırma, ham verilerin tasvirinden öteye geçerek, Rakka'nın Orta Çağ İslâm dünyasındaki konumunu ve kaynaklara yansıma biçimini bütüncül ve sistematik bir sentezle ortaya koymaktadır.

Bulgular

Yapılan incelemeler, Rakka'nın Orta Çağ boyunca sahip olduğu hayati önemi her şeyden önce coğrafi konumunun sunduğu stratejik avantajlar üzerinden ortaya koymaktadır. Şehir; Bağdat, Dımaşk ve Bizans sınır hatlarını (Suğûr) birbirine bağlayan kritik bir kavşak noktasında yer alması hasebiyle, İslâm imparatorluğunun kuzey savunma hattının kilit taşı işlevini görmüştür. Bu konumu, kenti sadece bir sınır garnizonu olmaktan çıkarmış, imparatorluk orduları için vazgeçilmez bir lojistik üs ve askeri intikal merkezi haline getirmiştir. Özellikle Abbâsîler döneminde "Râfika" adıyla inşa edilen askeri yerleşke, bu jeopolitik önemin mimari bir tezahürü olarak değerlendirilmiş; şehrin Fırat Nehri

üzerindeki hâkimiyeti, hem kuzeyden gelebilecek tehditlere karşı bir barikat hem de batı seferleri için bir hazırlık merkezi olmasını sağlamıştır.

Şehrin ekonomik yapısına dair bulgular, Rakka'nın sadece askeri bir merkez değil, aynı zamanda bölgesel bir sınaî üretim odağı olduğuna işaret etmektedir. Abbâsî halifelerinin şehre yönelik himayeci politikaları ve kenti bir "yazlık başkent" olarak kullanmaları, beraberinde ciddi bir bayındırlık faaliyetini getirmiştir. Bu süreçte Rakka; cam işçiliği, özgün çini üretimi ve dokumacılık gibi sınaî alanlarda yüksek bir sanatsal ve ticari kaliteye ulaşmıştır. Fırat Nehri'nin sağladığı sulama imkânlarıyla beslenen tarımsal zenginlik ve zeytin üretimi, nehir ticaretiyle birleşince şehrin vergi gelirlerini artırmış ve burayı döneminin en müreffeh yerleşimlerinden biri kılmıştır. Kaynaklarda geçen tasvirler, kentin pazar yerlerinin canlılığı ve emtia çeşitliliğiyle bölge ekonomisini domine eden bir ticaret merkezi olduğunu açıkça belgelemektedir.

Rakka'nın tarihsel profili, siyasi ve ekonomik figür olmasının ötesinde, bünyesinde barındırdığı entelektüel derinlikle de dikkat çekmektedir. Bulgular, kentin bîmâristânları (hastaneler) ve eğitim kurumlarıyla döneminin sağlık ve bilim politikalarında öncü bir rol üstlendiğini göstermektedir. Özellikle astronomi tarihine yön veren el-Battânî gibi dünyaca ünlü bilim insanlarının gözlemlerini ve çalışmalarını burada yürütmüş olması, Rakka'nın Bağdat ve Şam gibi metropollerle yarışabilecek düzeyde bir kültür odağı olduğunu kanıtlamaktadır. Farklı dini ve etnik grupların bir arada yaşadığı bu kozmopolit yapı, kente çok katmanlı bir kültürel kimlik kazandırmıştır. Ancak ulaşılan tüm bu görkemli tablo, 13. yüzyıl ortalarında (1258) gerçekleşen Moğol istilasıyla birlikte fiziksel bir yıkıma uğramış ve şehrin asırlar boyu süren canlılığı yerini derin bir sessizliğe bırakmıştır.

Rakka'nın İsmi ve Coğrafi Konumu

Yunanlarca Mezopotamya olarak tanımlanan Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölgenin yukarı kesimi, İslâm coğrafyacıları tarafından "el-Cezîre"[9] olarak adlandırılmıştır. Rakka, bu bölgeyi meydana getiren üç ana kısımdan biri olan "Diyâr-ı Mudâr"[10] içerisinde yer alır. El-Makdisî ve İstahrî gibi müellifler tarafından büyük şehirler arasında sayılan (Makdisî, 2022; İstahrî, 2015; Ebû'l-Fidâ, 1840; Ebû'l-Fidâ, 2017; Çevik, 2009) Rakka'nın ismi, İslâm kaynaklarında detaylı bir biçimde tarif edilmiştir. Bu tarife bakılırsa, Rakka (رقة) kelimesinin hem ilk harfi olan "ra"nın (ر) hem de ikinci harfi olan şeddeli "kaf"ın (ق) harekeleri üstündür. "*Fırat üzerinde ve Harran'a üç günlük mesafedeki meşhur bir şehir*" olan Rakka'nın aynı zamanda Beyaz Rakka (er-Rakkatu'l-Beyzâ) ismiyle[11] de bilinmekte olduğunu Ebû'l-Fidâ (Ebû'l-Fidâ, 1840; Ebû'l-Fidâ, 2017) ile birlikte kaydeden Yâkût el-Hamevî'nin naklettiğine göre, "*Su kenarında bulunan yer*"[12] anlamındaki Rakka (رقة) kelimesinin çoğulu Rikâk (رقاق)'tır. Yine aynı müellifin yanı sıra Bekrî de Rikâk kelimesinin "*kumluk olmayan, yumuşak topraklı*" yerleri tarif etmek için kullanılan bir kelime olduğunu bildirmiştir (Yâkût el-Hamevî, 1977; Bekrî, 1983). Köken olarak Arapça olan Rakka kelimesinin anlamı ise "*su baskınlarına uğrayan yer*" olup sık sık Fırat Nehri'nin yükselen suları altında kalan şehir fetihten sonraki dönemde Müslümanlar tarafından bu şekilde isimlendirilmiştir (Bezer, 2007; Le Strange, 2015).

[9] El-Cezîre ile alakalı detaylı bilgi için bkz. (Ebû'l-Fidâ, 1840, s. 273; Türkçe terc. M. Ebû'l-Fidâ, 2017, s. 232; İbnu'l-Fakîh, 1885, s. 128; Ebû Ubeyd el-Bekrî, 1983, s. 381; İstahrî, 2015, ss. 81-82; Canard, 1965, s. 523; Yâkût el-Hamevî, 1977, s. 134; Şeşen, 1993, s. 509; *Hudûdu'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Meğrib*, 1999, s. 117; Çevik, 2009, ss. 35-64).

[10] el-Cezîre coğrafyasının ikinci büyük bölgesi olup buranın batı ve kuzeybatısında Fırat'tan Belih'e kadar uzanan bölgeyi içerisine almakta alan ve kuzeyde Sümeysat'tan güneyde Âne'ye kadar uzanan Diyâr-ı Mudâr, bünyesinde Harran, Sümeysat, Urfa, Karkisiya, Suruç, Birecik, Kal'atü Ca'ber, Tell Mevzen, Hısn Müslime ve Cisr Menbic gibi Orta Çağ şehirlerini barındırmaktadır. Bölge ile detaylı bilgi için bkz. (Çevik, 2002, ss. 59-61). Şehrin Diyârbekir'de bulunduğuna ilişkin de bir rivayet vardır. Bkz. (Ebû'l-Fidâ, 1840, s. 276; Türkçe terc. M. Ebû'l-Fidâ, 2017, s. 234).

[11] Şehrin ismine dönük bu gönderme başka kaynaklarda da yer almaktadır. Bkz. (İbn Şeddâd, 1968, s. 69; Ebû'l-Fidâ, 1840, s. 276; Türkçe terc. M. Ebû'l-Fidâ, 2017, s. 34).

[12] Nitekim Hişam b. Kelbî isimli bir râviden nakilde bulunan İbn Şeddâd da Rakka isminin şehrin Fırat kıyısında yer alması dolayısıyla verildiğini, nehir kıyısında bulunan yerlere Rakka denilmekte olduğunu bildirmektedir. Bkz. (İbn Şeddâd, 1968, s. 69).

Şehrin ismi ile alakalı olarak belirtilmesi gereken bir diğer mesele, Rakka kelimesinin yekpare bir şehri, eskiden beri olduğu hal üzere kalan ve tarihî niteliklerini her zaman "aynı mekân" üzerinde sergileyen bir şehri değil, tabir yerindeyse birkaç yerleşimden oluşan bir tür yerleşim kompleksini tanımlıyor olmasıdır. Yâkût el-Hamevî, Batlamyus'u kaynak gösterdiği "Beyaz Rakka"ya ek olarak yine aynı müellife işaretle "Orta Rakka" (er-Rakkatu'l-Vustâ) ismine göndermede bulunmakta, ayrıca "Dış Rakka" (er-Rakkatü'l-Vâsıt) ve "Siyah Rakka" (er-Rakkatu's-Sevda) şeklinde kullanımları vermektedir ki (Yâkût el-Hamevî, 1977; Le Strange, 2015) söz konusu kullanımlardan Fırat'ın bu bölgedeki artalanında zaman içerisinde genişleyip birbirlerinin içine giren birkaç yerleşimin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Abbâsî Halifesi el-Mansur zamanında Rakka'nın çok yakınında, hatta hemen yanında Râfika isimli bir başka şehrin inşa edilmesini (İbn Şeddâd, 1968; Kudâme İbn Cafer, 2018; Le Strange, 2015) ve buradan dolayı "İki Rakka" (Rakkateyn) ifadesinin kullanılıyor olmasını (Yâkût el-Hamevî, 1977) da bu çerçevede ele almak icap eder. Ayrıca Ebû'l-Fidâ tarafından "şehre Râfika da denildiğine" işaret edilmesi bu açıdan önemlidir (Ebû'l-Fidâ, 1840; Ebû'l-Fidâ, 2017). Nitekim biz, zaman içerisinde Rakka ile Râfika arasında uzanan alanın yapılarla dolduğunu ve Rakka'nın önemini yitirmesiyle şehrin merkezinin bir zamanlar dış mahalle (rabad) olan Râfika'ya kaydığını biliyoruz (Le Strange, 2015).

Burada Rakka isminin kullanımıyla ilgili bir karışıklık olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır. Ancak bu izlenimin, şehrin farklı bölümler hâlinde tarif edilmesinden kaynaklanan bir adlandırma karmaşasından ileri geldiği görülmektedir. Batlamyus, Beyaz Rakka ve Orta Rakka için ayrı ayrı coğrafi koordinatlar vermiştir. Yâkût ise batı yönünde, Hişam Rusâfe'sine giden yol üzerinde bulunan ve Hişam b. Abdülmelik'e ait iki sarayın yer aldığı Dış Rakka'nın, çok sayıda bahçeye sahip büyük bir köy olan Siyah Rakka'nın bir fersah aşağısında bulunduğunu belirtmiştir. Bu ifadelerden, her iki müellifin de aynı şehrin farklı kısımlarından söz ettiği anlaşılmaktadır (Yâkût el-Hamevî, 1977). Nitekim İbn Şeddâd'ın İbn Havkal'e atıfta bulunarak işaret ettiği gibi, Rakka ile Râfika şehirleri adeta birbirlerine bitişik gibiydiler (İbn Şeddâd, 1968; İstahrî, 2015). Rakka eski, Râfika ise yeniydi (İbn Şeddâd, 1968). İbn Havkal, ayrıca "*Rakka ile Râfika'nın da birbirlerine bitişik gibi olduğunu, her ikisinde de Cuma mescidinin bulunduğunu, aynı şekilde her ikisinin de bir zamanlar mamur ve müreffeh şehirler olmalarına rağmen Hamdânî emiri Seyfüddevle'nin hâkimiyeti döneminde konulan ağır vergiler ve müsadereler dolayısıyla yoksul düştüklerini*" belirtmiştir (İbn Şeddâd, 1968; İbn Havkal, 2017). Eserini 10. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alan Makdisî'nin iki kapılı ve muhkem bir Rakka'dan söz etmesi ve şehrin yakınlarında bulunan "Rakkatü'l-Muhretika"dan (Yanık Rakka) bahsetmesi bu bakımdan önemli olup şehrin yaşadığı dönüşüme dair belirgin bir fikir verir (Le Strange, 2015; Makdisî, 2022). Yine *Hudûdu'l-Âlem*'de de Rakka ile Râfika'nın Fırat'ın kıyısındaki "*iki büyük, güzel ve nezih şehir*" olup bunların hemen karşısında Sıffîn Savaşı'nın meydana geldiği kayıt altına alınmıştır (Hudûdu'l-Âlem, 1999). Fırat'ın batı kıyısındaki eski bir Rûm yerleşimi olan Sıffîn'in hemen yanında birbirlerine geçmiş sık söğüt ağaçlarından örülü iki fersahlık bir orman olduğu Kazvînî tarafından not edilmiştir (Kazvinî, 1960).

İslâm coğrafyacılarının, İbn Saîd tarafından İbn Fâtıma'ya yapılan atıfla "*en mutedil, hayvanı ve bitkisi en güzel olan*" (el-Mağribî, 2024) dördüncü iklimde (ed-Devâdârî, 1982; Ebû'l-Fidâ, 1840; Ebû'l-Fidâ, 2017; İbn Rüsteh, 2017; Makdisî, 2022)[13] olduğunu, Şam ile Diyâr-ı Rebîa ve Diyârbekir'i birbirinden ayıran sınır durumundaki Fırat Nehri'nin doğusunda ve nehir boyunca sıralanan şehirler arasında yer aldığını kayıt altına aldıkları Rakka (İbn Şeddâd, 1968; Yâkût el-Hamevî, 1977; ed-Devâdârî, 1982; İbn Havkal, 2017; İbn Rüsteh, 2017; İbn Cübeyr, 2020; el-İdrisî, 2024), bugün bir kısmı ülkemiz sınırları içerisinde bulunan Belih ile Fırat nehirlerinin birleştiği noktanın yaklaşık 10 kilometre yukarısında bulunan stratejik bir konumda yer almaktadır (Bezer, 2007). Rakka'nın Bağdat'tan kuzeybatıya, Suriye'den Dımaşk'a ve Bizans'ın sınır yerleşimlerine doğru giden birçok anayolun kavşağında olduğunu özellikle vurgulayan Guy Le Strange tarafından, söz konusu stratejik konumuna binaen şehrin "*el-Cezîre'nin çöl hududunda akan Fırat'ın büyük dirseğinde*" olduğu belirtilmiştir (Le

[13] Coğrafyacı el-İdrisî, Rakka'nın "Dördüncü İklim'in Beşinci kısmında" olduğunu not etmiştir. Bkz. (el-İdrisî, 2024, s. 101). Ayrıca İslâm dünyasında coğrafya ile alakalı çalışmalar ve iklim anlayışı ile ilgili olarak bkz. (Topdemir, 2012, ss. 88-92).

Strange, 2015).[14] Suriye coğrafyasına hâkim bir noktada ve ülke sınırlarına karşı özellikle kuzey ve kuzeydoğudan gelebilecek saldırılara karşı güçlü bir barikat kurulabilecek bir mevkide olması hasebiyle hayatî bir önemi olan şehir, bu özelliği ile her dönem dikkatleri çekmiş, özellikle Abbâsîler döneminde burası bölgesel bir merkez olarak öne çıkmıştır. Son yıllarda bölgede yaşanan siyasî ve askerî çalkantılara bağlı olarak Suriye'de hâkimiyet tesis etmek isteyen güçlerin Rakka'yı kontrol altında tutma konusunda gösterdikleri ısrarcı tutum ile de ilişkilendirilmesi mümkün olan bu durum, aynı zamanda şehrin Orta Çağ'daki siyasî durumuna da ışık tutmaktadır. Nitekim Orta Çağ kaynaklarının Diyâr-ı Mudâr bölgesinin merkezi olduğunu bildirdikleri (İbn Hordazbih, 1889; Bezer, 2007; Çevik, 2009; İstahrî, 2015; İbn Havkal, 2017) ve İbn Saîd'in ayrı olarak Bâlis şehrinin güneydoğusunda ve el-Cezîre tarafında kumu ve suru beyaz olan bir şehir olup el-Cezîre'nin merkezi olduğunu belirttiği (İbn Saîd el-Mağribî, 2024) Rakka, özellikle Suriye merkezli siyasî yapıların sözü edilen dönemlerde el-Cezîre'de hâkimiyet kurabilmelerinin de anahtarı olarak görülmekteydi.

İslâmî Dönemde Rakka

İslâm hâkimiyetinden önce Bizans İmparatorluğu'nun güneydoğu sınırında bulunan ve Hıristiyanların meskûn olduğu Rakka'nın Müslümanların eline geçişi, meşhur kumandan İyaz b. Ganem'in el-Cezîre fetihleri esnasında gerçekleşti. Rakkalılar 638-639 yılında adı geçen komutana elçi göndererek sulh talebinde bulunmuş, o da bu talebi kabul etmiş ve bu şekilde şehir kan dökülmeden fethedilmişti (Yâkût el-Hamevî, 1977; Kudâme İbn Cafer, 2018).[15] Yapılan anlaşma çerçevesinde, buluğ çağına gelmiş her erkek için Müslümanlara birer dinar, bir başka rivayete göre ise dört dinar haraç ödenecekti (Kudâme İbn Cafer, 2018). Rakka, Ubeydullah b. Ziyad ve dördüncü İslâm halifesi Hz. Ali'nin Şam valisi Muaviye ile savaşmak maksadıyla Sıffin'e giderken karargâh olarak kullandığı bir yerdi (Wellhausen, 1996) ve bu esnada burada bir köprü de inşâ edilmişti. Dahası Rakka'da 709-710 yılında Halife Velid'in düğününün yapıldığı da kaynaklarda geçmektedir. (ed-Devâdârî, 1982, el-Azîmî, 1984; Bezer, 2007). Emevîler döneminde Hâricîlere ve Bizanslılara karşı yürütülen mücadeleler esnasında bir tür üs olarak kullanılan şehir (Bezer, 2007), bu süreç içinde hatırı sayılır bir fiziksel gelişme de kaydetmişti. Şam'a gittiği sırada Rakka'da konaklayan Halife Mansûr tarafından 771 yılında şehrin hemen yanındaki boş araziye Horasanlılardan bir grubun iskân edildiği Râfika'nın kurulduğunu, daha sonra Mansûr'un veliahdı Mehdî döneminde buradaki imar ve inşâ faaliyetlerinin Bağdat şehri model alınarak devam ettirildiğini biliyoruz (İbn Şeddâd, 1968; Le Strange, 2015). 699-700 yılında Rakka'ya gelen Halife Hârûn Reşîd, şehrin surları üzerinde isminin yer aldığı bir kitabe bıraktırmış ve burada mevlası Fazl İbn er-Rabî' eliyle Kasru's-Selâm (Barış Sarayı) adını verdiği bir saray yaptırmıştır. Havanın çok sıcak olduğu dönemlerde gelip kaldığı bu saray, şehrin önemli yapılarından biri olmuştur (İbn Şeddâd, 1968; Le Strange, 2015). Hişam b. Abdülmelik'in ise Şam beldelerinde ortaya çıkan bir veba salgını üzerine şehrin yakınlarındaki çölde Rusâfe isimli yerleşim yerini kurduğu[16] ve Dış Rakka olarak bilinen bölümü inşa ettirdiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra, 797-798 yılında Halife Reşîd'in şehirde bir köşk yaptırdığı ve Halife Me'mûn'un da 805-806 yılını Rakka'da geçirdiği kaynaklarda nakledilmektedir (el-Azîmî, 1984). Bu dönemde Rakka'nın kendisine iktâ edildiği bilinen Hârûn Reşîd'in eşi Ümmü Ca'fer Zübeyde bint Ca'fer el-Mansûr'un da şehirde yürütülen yoğun imar ve inşa faaliyetlerine katkı sağladığı ve süreci devam ettirdiği belirtilmektedir (Kudâme İbn Cafer, 2018).

Abbâsîler döneminde Rakka'nın önemini yansıtan bir başka önemli gösterge, 832-833 yılında burada yaşananlardır. Rivayetlere bakılırsa bu yıl Halife Me'mûn Rakka'ya gelip burada Kur'ân-ı

[14] İslâm coğrafyacıları, Rakka'nın Orta Çağ'daki yol ağları içerisindeki konumuna dair birçok göndermede bulunmuşlardır. Bkz. (İbn Havkal, 2017, s. 53; el-İdrisî, 2024, s. 104).

[15] İyaz b. Ganem tarafından şehrin fethedilme tarihi el-Azîmî'nin tarihinde H. 18/639-640 olarak verilmiştir. Bkz. (Muhammed b. Ali el-Azîmî el-Halebî, 1984, s. 167).

[16] Hişam b. Abdülmelik'in Fırat kıyısındaki sivrisineklerden kaçarak Rusâfe'ye sığındığını nakleden Kazvînî ve İbn Şıhne şehrin yontma taştan yapılmış sağlam bir sura sahip olduğunu, içinde herhangi bir nehir ya da pınar bulunmadığını, kuyularının çok derin ve sularının tuzlu olduğunu, burada bulunanların içme suyunu yağmur sularının toplandığı sarnıçlardan elde ettiğini, yaz aylarında sarnıçlar boşaldığı için suyun dört fersah mesafedeki Fırat Nehri'nden getirildiğini belirtmişlerdir. Bkz. (el-Kazvînî, 1960, s. 214; İbn Şıhne, 1984, s. 240).

Kerîm'in mahlûk olduğunu ilan etmiş, devrin önemli âlimlerini bu düşünceyi kabule zorlamıştı. Affân b. Ebî İsrail, Ahmed b. İsmail, Yahya b. Muîn, Züheyr b. Harb, Abdurrahman b. Yûnus, Ahmed ed-Dervekî, İsmail b. Ebî Mesûd ve İsmail b. Dâvûd isimli âlimler Halife'nin bu düşüncesini onaylasa da şehirde bulunan dört kişi, Hasan b. Hammâd, Ubeydullah el-Kavârîrî, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel ve Muhammed b. Nûh söz konusu düşünceye karşı çıkmıştı. Daha sonra bunların ilk ikisi ikna edilmiş, Ahmed b. Hanbel ile Muhammed b. Nûh ise Kur'ân'ın mahlûk olduğu düşüncesini kabule yanaşmadıkları için zincire vurularak dövülmüşlerdi. Muhammed b. Nûh'un bu eziyetler karşısında dayanamayıp hayatını kaybettiğini biliyoruz. Öte yandan Ahmed b. Hanbel ise hapse atılmış, bu mahpusluk dönemi söz konusu fikri bir kez daha kabule zorlanacağı, üç gün boyunca ikna edilmeye çalışılacağı ve sonunda elbiseleri soyularak otuz altı kırbaç darbesi ile cezalandırılacağı Halife Mu'tasım dönemine kadar devam edecekti (el-Azîmî, 1984). Aynı şekilde bu dönemlerde örneğin şehirdeki Arap kabileleri arasında çatışmaların meydana gelmesi (864-865) yahut Mütevekkil (857-858), Mu'tazıd (899-900) ve Müktefî (901-902) gibi halifelerin özellikle gazâ faaliyetleri çerçevesinde sıkça Rakka'yı ziyaret etmiş olmaları, şehrin önemini yansıtmaktadır (el-Azîmî, 1984). Nitekim Halife el-Müktefî'nin, İslâm coğrafyasında büyük bir karmaşaya neden olan Karmatîlere karşı mücadelesinde de Rakka önemli bir rol oynamıştı. 902 yılında Rakka üzerine yürüyen ve şehrin valisi Sebük ed-Deylemî'yi mağlup eden Ebû'l-Kâsım liderliğindeki Karmatîler, onun ve askerlerinin kulak ve burunlarını kestirmişti (Mesûdî, 2020). Halife el-Müktefî ise 902-903 yılında Bağdat'tan Rakka'ya gelerek isyancılara karşı sevk edeceği ordusunu buradan harekete geçirmişti (el-Ömerî, 2014).

Karmatî saldırılarının hedefi olan Rakka (ed-Devâdârî, 1961), 10. yüzyılın başlarında Suriye'nin kuzeyinde hüküm süren Arap hanedanı Hamdânîlerin hâkimiyetine girdi. Bu dönemde şehir, Hamdânî ailesi içerisindeki mücadelelere de sahne oldu. Rakka, hanedan mensuplarından Sadüddevle'nin Bağdat'ı kontrol altında tutan Büveyhî hükümdarı Adûdüddevle'den yardım istemesine kadar Hamdânîlerin elinde kaldı. Bunun üzerine Adûdüddevle, Nakib Ebû Ahmed kumandasında bir birlik göndererek şehri Hamdânîlerin hâkimiyetinden aldı (İbn Şeddâd, 1968). Bir dönem Büveyhîlerin kontrolü altında olduğu görülen şehir, 988 yılının sonbaharında Sadüddevle'nin kendisine asi olduğu anlaşılan gulamı Bekcûr tarafından işgal edildi ve şehirde Fâtımî hutbeleri okunmaya başlandı (ed-Devâdârî, 1961). Fakat bu durum fazla uzun sürmedi. 991 baharında Bekcûr üzerine yürüyen Sadüddevle, Halep'in güneydoğusundaki Nâûra'da karşı karşıya geldiği gulamını ağır bir hezimete uğratıp öldürdü (İbn Şeddâd, 1968; el-Antâkî, 1990). Yahyâ el-Antâkî tarafından Abbâsî Halifesi ile İhşidî emirinin bir araya geldiği yer olduğuna işaret edildiğine bakılırsa bir çeşit üs gibi de vazife gören Rakka'ya giderek burada bulunan Bekcûr'un haremini ve mallarını yağmalayan Sadüddevle, burada 800 bin dinar ganimet elde etti; şehrin idarecilerini değiştirdikten sonra da Halep'e gitmek için buradan ayrıldı (İbnu'l-Kalânisî, 1908). Fakat menziline ulaşamayıp yolculuk esnasında hayatını kaybetti. Cesedi bir tabuta konularak Rakka'ya getirildi ve burada defnedildi (İbn Şeddâd, 1968).

Rakka, Sadüddevle'nin ölümünden sonra oğlu Saîdüddevle'nin kontrolüne girdi. İbn Şeddâd tarafından 1000 yılının sonunda ya da 1001 yılının başında vefat ettiğine işaret edilen Saîdüddevle'nin ardından idare iki oğlu Ebû'l-Hasan Ali ve Ebû'l-Meâlî Şerif'in eline geçti. Bununla birlikte bu çocukların yaşları muhtemelen küçük olduğu için ülke idaresini babalarının gulamı Lü'lü yürütüyor, devleti onlar adına idare ediyordu. Fakat hükmettiği güç tarafından cezbedildiği görülen Lü'lü bir süre sonra bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmeye başladı ve Ebû'l-Hasan ile Ebû'l-Meâlî'yi tutuklatarak Mısır'a gönderdi. 1007-1008 yılında meydana gelen bu gelişmeler Lü'lü'yü muktedir bir hükümdara dönüştürse de bunun keyfini yeterince süremedi. Aynı yıl içinde hayatını kaybedecek ve yerine oğlu Ebû Nasr Mansûr geçecekti (İbn Şeddâd, 1968).

Bir dönem Ebû Nasr Mansûr'un idaresi altında kalan Rakka, Harran havalisinde etkili olan Nümeyrî ailesinin reisi Vessâb b. Sâbık tarafından ele geçirildi ve vefat ettiği 1019-1020 yılına kadar da onun elinde kaldı. Ondan sonra önce oğlu Şebîb, onun 1039-1040 yılında vefat etmesinden sonra da diğer oğulları Mutâin ve Kavvâm bölgedeki diğer yerlerle birlikte buraya da hâkim oldular. Fakat o sırada Râfika'da ikamet eden ve hem Şebîb'in kız kardeşi hem de 1038'de vefat eden Halep Mirdâsî Emiri Şiblüddevle Nasr'ın hanımı olan Seyyide Aleviyye Hatun da Rakka'yı almak istiyordu. Oldukça akıllı ve hırslı bir kadın olduğu görülen Seyyide Hatun, birtakım siyasî ve diplomatik teşebbüslerle önce

yeğenlerinin gulamı olan birini Rakka idaresine getirtti, ardından onu buradan çıkararak şehre kendisi hâkim oldu. Bu kadarıyla da yetinmeyen Seyyide Hatun, durumunu kuvvetlendirmek için kayınbirader Muizzüddevle b. Salih ile evlendi ve Mirdâsîlerin de desteği ile Rakka'yı güçlü bir biçimde idare etmeye başladı. 1057-1058 yılına kadar, oldukça uzun sayılabilecek bir süre Rakka'ya hükmeden Seyyide Hatun, bu yıl şehri üçüncü yeğeni Menî' b. Şebîb'e teslim etti (İbn Şeddâd, 1968). Rakka, böylece yeniden ve bir kez daha Nümeyrîlerin eline geçmiş oluyordu. Bununla birlikte Mirdâsî Emirliği bu durum karşısında sessiz kalmayacaktı.

Halep Emiri Atiyye, Nümeyrîlerin hemen burnunun dibindeki Rakka'yı kontrol altına almaları üzerine vakit kaybetmeden harekete geçti ve birçok teşebbüsün ardından burayı ele geçirmeyi başardı. Fakat bu sıralarda bölgede temayüz etmekte olan yeni bir güç odağı, Halep Mirdâsîlerinin Rakka'daki hâkimiyetlerinin kalıcı olmasına mâni oldu. 1000'li yılların ikinci yarısında etkileyici bir yükseliş devresine girdikleri görülen Şerefüddevle Müslim b. Kureyş liderliğindeki Arap kabilesi Ukaylîler, 1070-1071 yılında Rakka'yı ele geçirdiler. Yaklaşık on yıl boyunca Rakka'yı kontrol altında tuttuğu görülen Müslim, Selçuklulara olan bağlılığından dolayı kendisini aynı zamanda kız kardeşi Zeliha ile de evlendiren Sultan Melikşah tarafından hüsnü kabul görmeyi başardı ve 1080-1081 yılında Sultan ona yeni topraklar vererek etki alanını genişletmesine müsaade etti (el-Ömerî, 2014). Nitekim Şerefüddevle Müslim Rakka'ya, bir hizmetçisi tarafından öldürüldüğü 1085-1086 yılına kadar sahip olacak, şehir onun ölümünden sonra kardeşi İbrahim'in idaresine girecekti (İbn Şeddâd, 1968).

Haçlıların saldırılar düzenleyerek koyun sürülerini yağmaladığı ve sâkinlerini esir aldığı Caber ve Rakka'yı Sâlim b. Mâlik b. Bedrân'a iktâ eden Sultan Melikşah (el-Ömerî, 2014), daha sonra Suriye seferine çıktı. Bu sefer sırasında Halep'i Ukaylîlerin elinden aldı ve şehri memlûkü Kâsımuddevle Aksungur'a iktâ etti. Ancak Rakka ve çevresini yine Ukaylîlerin hâkimiyetinde bıraktı. Bu nedenle şehirdeki Ukaylî kabilesinin hâkimiyeti bu dönemden sonra da devam etti. (İbn Şeddâd, 1968). Melikşah'ın vefatından sonra kardeşi Tutuş 1093 yılı Şubat'ında şehri ele geçirerek burada saltanatını ilan etse de bu durum uzun sürmedi (Merçil, 1991) ve Ukaylîler Rakka'ya hükmetmeyi sürdürdüler. Bununla birlikte babası Necmüddevle tarafından Rakka'nın idaresi ile görevlendirilen Şihâbüddevle el-Ukaylî bir süre sonra şehirde otoritesini tesis edemez hale gelmiş gerek Rakka halkı gerekse şehrin eski idareci ailelerinden biri olan Nümeyrîler ile anlaşmazlığa düşmüştü. Ona dönük hoşnutsuzluk kısa süre içerisinde bir kalkışmaya dönüştü ve Şihâbüddevle asîler karşısında başarısız olarak hem iktidarını hem de hayatını kaybetti. İsyancılar Rakka'nın idaresine Nümeyrî kabilesinden birini, Mansûr b. Cevşen'i getirdiler. Bununla birlikte Ukaylîler bu oldubitti karşısında sessiz kalmadılar. Ukaylîlerin reisi Necmüddevle derhal harekete geçerek Rakka üzerine yürüdü ve şehri kuşatma altına aldı. Oldukça güç koşullarda, umutsuz bir şekilde devam ettiği anlaşılan Rakka kuşatması, Selçukluların Musul Emiri olan Çavlı Sakavu'nun 1108-1109'da hadiseye müdahale etmesiyle birlikte farklı bir boyuta taşındı. Çavlı'nın da dâhil olduğu kuşatmacıların karşısında daha fazla direnemeyeceğini anlayan Mansur şehri terk etse de bu durum sorunun çözülmesi için yeterli olmadı. Bu sefer de Çavlı ile Necmüddevle arasında yeni bir hâkimiyet mücadelesi patlak verdi (İbn Şeddâd, 1968).

Detayları hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız Çavlı-Necmüddevle mücadelesi, Rakka'nın Halep Selçuklu Emiri Rıdvan'a satılmasına kadar devam etse de hem bu dönemde hem de sonrasında şehrin idaresinde yine Ukaylîler vardı. Necmüddevle, hiç kuşkusuz Halep Emiri Rıdvan'ın da uygun görmesiyle buraya kardeşi Zaîmüddevle Müseyyeb'i tayin etmişti. Bununla birlikte artık bölgede siyasî ve askerî dengeler değişiyor, güç merkezi Selçuklulardan Zengîlere doğru kayıyordu. İmâdeddîn Zengî'nin 1135 yılı başlarında Suriye'ye gelip burada hâkimiyet tesis etmesi ile Rakka'daki Ukaylî idaresi de sona erdi (ed-Devâdârî, 1961). İmâdeddîn Zengî tarafından Rakka idaresine getirilen Şihâbüddîn Emîrek el-Candâr, İmâdeddîn'in Caber kuşatması sırasında memlûklerinin saldırısı sonucu öldürülerek Rakka'ya defnedildi (el-Ömerî, 2014). Zengî hanedanı mensupları arasında çıkan iktidar mücadeleleri sırasında dengeli bir siyaset izleyen Şihâbüddîn Emîrek el-Candâr, şehirdeki hâkimiyetini korudu. 1159-1160 yılındaki vefatına kadar Rakka'yı elinde tuttu (İbn Şeddâd, 1968).

Nureddîn Zengî, Şihâbüddîn'in vefat etmesinden sonra Rakka'yı önce onun büyük oğlu İshak'a verse de, 1164-1165 senesinde onu buradan azlederek yerine daha önce Humus idaresini yürütmekte

olan eş-Şân b. Selâhuddîn el-A'rac'ı getirdi. Fakat bu dönemde özellikle Haçlıların bölgede etkin olmaya başlayıp Müslümanlar için tehdide dönüşmeleri, Nureddîn'in siyasî tutumunu değiştirmesini gerektiriyordu. Rakka'yı 1166-1167 yılında eş-Şân'ın elinden aldı ve Haçlılara karşı askerî tedbirlerin alınacağı bir üs olarak kullanması şartıyla Musul hâkimi olan kardeşi Kutbeddîn Zengî'ye verdi. Fakat Kutbeddîn'in fazla ömrü kalmamıştı. Yaklaşık üç yıl sonra yerine oğlu Seyfeddîn Gazi'yi tayin edip vefat etti. Rakka, Kutbeddîn tarafından tayin edilmiş olan Kürdek b. Musa el-Kürdî isimli bir valinin idaresindeydi. Kürdek şehri berkitmiş ve adeta oranın asıl sahibiymiş gibi buraya yerleşmişti. Ortaya çıkan bu durum, Rakka'ya yönelik bir askerî harekâtın düzenlenmesini gerekli hâle getirdi. Kardeşinin vefatından sonra ortaya çıkan siyasî krizin daha fazla derinleşmesine mâni olmak maksadıyla harekete geçen Nureddîn, Rakka üzerine yürüdü ve şehri muhasara etti. Aylarca devam eden şiddetli bir kuşatmadan sonra silah zoruyla şehre girdiğinde şehirde bulunanların bir kısmı kaçmış, bir kısmı ise şiddetli çatışmalar esnasında hayatlarını kaybetmişlerdi. Şehrin düşmesinden sonra canlı yakalanan Kürdek'i, muhtemelen daha önce yaşadıkları olumsuzluklar nedeniyle kendisine öfkeli olan Benî Utayr kabilesinin gençlerine teslim eden Nureddîn, şehri güvendiği bir naibine bırakıp buradan ayrıldı. Rakka, Nureddîn'in hayatını kaybettiği 1173-1174 yılına kadar onun tayin ettiği naipler tarafından idare edildi (İbn Şeddâd, 1968).

Nureddîn Zengî'nin vefatından sonra hükümdar olan oğlu el-Melikü's-Salih İsmail'in yeterli kuvvete sahip olmaması, tahta çıkışından hemen sonra, 1174-1175 yılında amcazadesi Seyfeddîn Gazi'nin kendisine ait olan bazı toprakları işgal etmesine neden olmuştu. Rakka ile birlikte Habur, Harran, Suruç ve Urfa'yı da içeren bu toprakların işgali karşısında sessiz kalan el-Melikü's-Salih, Seyfeddîn ile anlaşmak mecburiyetinde kalmış ve kendi hâkimiyetini hedef alan bu el çabukluğunu kabul etmek zorunda kalmıştı (İbn Şeddâd, 1968). Böylece Seyfeddîn Gazi'nin eline geçen ve 1175-1176 senesinde Kutbeddîn Yınal b. Hassan el-Menbicî isimli bir adamına ikta ettiği Rakka'nın yönetimi, şehrin Selahaddîn Eyyûbî tarafından zapt edildiği 578/1182-1183 yılına kadar ona bağlı olmaya devam etti (İbn Şeddâd, 1968; Şeşen, 1983; Merçil, 1991). Ancak Selahaddîn Eyyûbî, 11 Haziran 1183'te Halep'i II. İmâdeddîn Zengî'den aldı. Bu gelişmenin ardından ona karşılık olarak Sincar, Habur, Rakka ve Nusaybin'i verdi. Böylece Rakka yeniden Zengîler idaresine geçti (el-Ömerî, 2014). Şehir, Selahaddîn Eyyûbî'nin 1193 yılında vefatına kadar, İmâdeddîn Zengî tarafından kendisine iktâ edilen İzzeddîn Tumanbay tarafından yönetildi (İbn Şeddâd, 1968; Şeşen, 1983).

Selahaddîn Eyyûbî'nin vefatından hemen sonra meydana gelen siyasî gelişmeler, tıpkı bölgenin diğer beldeleri gibi Rakka'nın geleceği üzerinde de belirleyici oldu. Ahlat hâkimi Seyfeddîn Bektimur ile birlikte Türkiye Selçuklu hükümdarı Alâeddîn Keykubâd'a tabi olma kararı alan Musul hâkimi İzzeddîn Mesud Zengî, bu tavrıyla Selahaddîn Eyyûbî'nin halefi el-Melikü'l-Âdil'in hışmını celbetmişti. Humus, Dımaşk ve Halep'teki askerî birlikleri ile birlikte İzzeddîn'i cezalandırmak üzere harekete geçen Eyyûbî hükümdarı, önce Harran ve Suruç'u, daha sonra 1193 yılının 22 Temmuz'unda da İzzeddîn Tumanbay'ın idaresindeki Rakka'yı ele geçirdi ve oğlu el-Melikü'l-Eşref Musa'ya iktâ etti. Dikkate değecek kadar uzun bir süre el-Melikü'l-Eşref'in kontrolünde olan ve bu sürede ciddi bir gelişme ivmesi yakalayan şehir (İbn Şeddâd, 1968), 1220 Ağustos'unda Musul hâkimi Lü'lü'ye yardıma giderken Sincar'ı ele geçiren Amid hâkimine verildi. Sincar ile takas ettiği Rakka'yı daha sonra Amid hâkiminden geri alan el-Melikü'l-Eşref (el-Ömerî, 2014), şehri bu sefer de 1228-1229'da kardeşi el-Melikü'l-Kâmil ile yaptığı başka bir takasta kullandı (İbn Şeddâd, 1968). Rakka, daha sonra Eyyûbî melikinin Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubâd karşısında başarısız olduğu savaşa kadar el-Melikü'l-Kâmil'in naipleri tarafından idare edildi. Eyyûbîlerin el-Cezîre'deki topraklarına hâkim olan Selçuklu Sultanı (Merçil, 1991), bölgeyi uzun süre kontrol edemedi. Bir süre sonra el-Melikü'l-Âdil bölgeye gelip el-Cezîre'yi Selçuklulardan alarak buraya oğlu el-Melikü's-Salih Necmeddîn Eyyûb'u tayin edecek, Rakka'yı da içerisine alan bu coğrafyaya el-Melikü'l-Kâmil'in vefat ettiği 1237-1238 yılına kadar o hâkim olacaktı (İbn Şeddâd, 1968).

Babası tarafından tayin edildiği el-Cezîre'de bir dönem görev yapan el-Melikü's-Salih, daha sonra Dımaşk hâkimi el-Melikü'l-Cevâd Muzafferuddîn Yunus b. Memdûd ile anlaşarak Dımaşk'tan Sincar, Âne ve Saruhan el-Harezmî'nin iktâsı olan Rakka'ya kadar uzanan sahaya karşılık bu toprakları ona verdi (el-Ömerî, 2014). Rakka'yı birkaç gün elinde tutsa da Harezmliler gelerek onu buradan

çıkardılar. Bununla birlikte, 1241 yılının bahar aylarına kadar Rakka'yı kontrol eden Harezmliler, kendilerine karşı bir harekât düzenleyen Halep hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır Selahaddîn Yusuf karşısında tutunamayıp şehri ona teslim etmek zorunda kaldılar. Rakka'yı alan el-Melikü'n-Nâsır burayı önce Emir Hüsâmeddîn el-Hasan b. Ebî'l-Fevâris el-Kaymerî'ye iktâ etse de daha sonra Dımaşk'ı ele geçirdiğinde şehri ondan geri aldı ve 1251-1252 yılında bir başkasına, Emir Mücâhideddîn b. Kılıç'a iktâ etti. Emir Mücâhideddîn'in 1254-1255 yılındaki vefatına kadar hâkim olduğu Rakka, onun ölümünden sonra şehrin iktâ edildiği son kişi olan Humus hâkimi İsmail İbn el-Melikü'l-Mücâhid'e verildi. 1257-1258'de el-Melikü'n-Nâsır Rakka'yı ondan geri alıp kendi hasları arasına dâhil etse de, çok fazla zaman geçmeden bölgeye ulaşan Moğollar, acımasız bir yağma ve katliam gerçekleştirdikleri Rakka'yı yerle bir edecek, korkunç bir tahribat yaptıkları şehri adeta haritadan sileceklerdi (İbn Şeddâd, 1968). 1285 yılında hayatını kaybeden Halepli müellif İbn Şeddâd'ın *el-A'lâku'l-Hatîra* ve 1331 yılında vefat eden Dımaşklı Ebû'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-Büldân* isimli eserlerinde yer alan kayıtlarına bakılırsa, bu dönemlerde şehir halen harap bir haldeydi ve burada kimse ikamet etmiyordu (İbn Şeddad, 1968; Ebû'l-Fidâ, 1840; Ebû'l-Fidâ, 2017).

Rakka Şehrinin Sosyoekonomik Tarihine Dâir Bazı Notlar

İslâm fethinden sonraki süreçte, özellikle Abbâsîler ile birlikte bir tür yükseliş dönemi yaşayan ve buna bağlı olarak imar ve inşa faaliyetlerinin yoğunlaştığı Rakka'nın, 9. yüzyılda el-Cezîre'nin en müreffeh şehirlerinden biri olduğu malumdur (Grabar, 1988). Bizans hâkimiyetinde olduğu dönemlerden itibaren içlerinde özel cam ürünlerinin de yer aldığını sınaî bir üretim geleneği ile meşhur olan şehir (Olcay, 1998), Bağdat'ın model alınmasıyla yeniden inşâ edildiği (İbn Şeddâd, 1968; Grabar, 1988) İslâmî dönemde de bu sınaî özelliklerini devam ettirmişti. Abbâsîler döneminde Rakka'nın hemen yakınındaki Rusâfe'de aba, çuval ve yem torbası üretiliyor, söz konusu ürünler başka beldelere ihraç ediliyordu (el-Kazvînî, 1960). Yine bölgenin zeytinyağından sabun da üretiliyor, dokumacılar ve kuyumcular çarşısında hem üretim hem de ticaret yapılıyordu (Le Strange, 2015; el-Makdisî, 2022). Nitekim Rakka'nın 10. yüzyılın ikinci yarısındaki durumunu tasvir eden Makdisî'nin kayıtları, şehrin ihtişamı ile birlikte ekonomik gelişimini de yansıtmaktadır. Ona bakılırsa, üzerinde iki süvarinin aynı anda yürüyebileceği iki kapılı müstahkem surları olan şehirde sınaî üretim alanlarına ilave olarak oldukça hareketli çarşılar vardı. Çevre köylerden getirilen çeşit çeşit malların ticaretinin yapıldığı bu çarşılarda yoğun bir ekonomik hareketlilik olduğu gözlemleniyordu (Le Strange, 2015; el-Makdisî, 2022). Rakka çarşılarının verimli ve ucuz olduğu ve insanlar tarafından çok talep gördüğü, şehir halkının Emevîleri çok sevdiğini not eden başka bir kaynak tarafından da teyit edilmiştir (Le Strange, 2015; İbn Havkal, 2017). Öte yandan şehrin Hamdânîlerin hâkim oldukları dönemde bir tür gerileme yaşadığı kaynaklara yansımış olsa da (İbn Şeddâd, 1968) Selçuklular döneminde Rakka'nın halen İslâm dünyasının bilinen en önemli çinicilik merkezlerinden biri olmaya devam etmesi, şehirdeki üretimin büsbütün sona ermediğini gösterir (Merçil, 1991).

Rakka'da yalnızca zanaat ve ticaret değil, aynı zamanda ziraat de gelişmişti. Çevresi köy ve bostanlar ile çevriliydi (Yâkût el-Hamevî, 1977). Şehirde üretilen sabunun hammaddesini oluşturan zeytinyağı, bölgenin zeytininden elde ediliyordu. Makdisî'nin rivayetine bakılırsa, buranın zeytini de çok makbuldü ve şehirde ilave olarak kalemlik kamış da yetiştiriliyordu (Le Strange, 2015; el-Makdisî, 2022). İstahrî'nin, şehrin su ve ağaç varlığının dikkat çekici oranda yüksek olduğunu kaydetmesi bu anlamda önemlidir (İstahrî, 2015). Aynı şekilde İbn Havkal'in Rakka'daki değirmenlerden özellikle söz etmesi şehirdeki ziraî faaliyetlere gönderme olması açısından dikkat çekicidir (İbn Havkal, 2017). Yine 11. yüzyılda Rakka'yı ziyaret eden İranlı Nâsır-ı Hüsrev'in şehrin akarsularından ve ekinlerinden, köy ve tarlalarından, bağ, bahçe ve ağaçlarından büyük bir hayranlıkla söz ettiğini de bu bahiste belirtmek gerekir (Nâsır-ı Hüsrev, 1950). Son olarak, Eyyûbî hanedanının kurucusu ve İslâm tarihinin en önemli hükümdarlarından biri olarak kabul edilen el-Melikü'l-Eşref döneminde Rakka'da önemli imar faaliyetleri gerçekleştirildi. Bu dönemde şehirde saraylar ve hamamlar inşa edildi. Ayrıca Rakka'da gösterişli bahçeler kuruldu ve bu bahçelere çeşitli beldelerden getirilen, aralarında hurma ve muz gibi meyvelerin de bulunduğu çeşitli ağaçlar dikildi (İbn Şeddâd, 1968).

Makdisî'nin çok güzel sokakları olduğunu belirttiği Rakka'nın mimarî gelişimi de dikkat çekiciydi. Büyük ve teraslı çatıları bulunan güzel köşkleri, üstleri kapalı çarşıları ve tertemiz hamamlarının yanı sıra camileri ve mescitleri de vardı. Özellikle Dokumacılar Çarşısı'ndaki ve Kuyumcular Çarşısı'ndaki Cuma camileri göz kamaştırıcıydı (İstahrî, 2015; Le Strange, 2015; el-Makdisî, 2022). Kuyumcular Çarşısı'ndaki caminin etrafı dut ve hünnap ağaçlarıyla çevriliydi (Le Strange, 2015; el-Makdisî, 2022). Şehirde ayrıca bir bîmâristân (hastane) ile biri Hanefîlere ve biri de Şâfiîlere ait olan iki medrese ve biri Nûreddîn Zengî diğeri ise İmâdeddîn el-İsfahânî tarafından yaptırılmış olan iki hankâh mevcuttu (İbn Şeddâd, 1968; Şeşen, 1983). 10. yüzyılın ikinci yarısında Rakka'dan geçen Tuledalı Benjamin ve Ratisbonlu Petachia'nın notlarına bakılırsa, şehirde "*Hz. Üzeyir tarafından inşa ettirilmiş*" bir sinagog vardı ve şehirde yaşayan 700 civarında Yahudi orada ibadet ediyordu (Benjamin ve Petachia, 2009).

10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yakaladığı yükseliş ivmesi kaynaklara açık bir biçimde yansıyan Rakka'da ayrıca ciddî bir ilmî hayatın olduğunu da biliyoruz (Mesûdî, 2020) Şehre nispet edilen birçok ilim adamı vardı ve 883-884 yılında hayatını kaybeden Hilâl b. Amr er-Rakkî ile 307/919-920 yılında vefat etmiş olup Muavvic ismiyle bilinen şair Muhammed b. Hasan er-Rakkî bunlar arasındaydı (Yâkût el-Hamevî, 1977). Aynı şekilde 929 yılında vefat eden ve bilim tarihlerinde trigonometriye dair ilk verilerin kendisiyle ilişkilendirildiği Harranlı matematikçi ve astronom el-Battânî Rakka'da bilimsel çalışmalar yapmıştı (Barthold, 1984). Öte yandan şehirde bulunan medreselerde yürütülen ilmî faaliyetlere ilave olarak bîmâristânda da tababet eğitimi veriliyordu ve Rakka Bîmâristânı, Hama, Mardin, Nusyabin ve Meyyâfârikîn gibi dönemin önemli şehirlerinde bulunanlarla birlikte dönemin en meşhur bîmâristânları arasındaydı. Bu bölümde son olarak, Rakka'da Hz. Ali'ye ait bir ziyaretgâhın yer aldığını, burada Sıffîn Savaşı'nda vefat eden Hz. Ali taraftarları ile Halife'nin torunu Yahya b. Abdullah'ın kabirlerinin bulunduğunu, ayrıca Rakka'nın hemen yanındaki Sıffîn mevkiinde Hz. Ali'nin Sıffîn Savaşı sırasında beytülmalini koyduğu özel bir mekânın ve Ammâr b. Yâsir'in kabrinin yer aldığını da not edelim (İbn Şeddâd, 1968; İstahrî, 2015; Le Strange, 2015).

Tartışma

Bu çalışmada elde edilen veriler, Rakka'nın Orta Çağ'daki öneminin yalnızca geçici bir siyasi tercihten ibaret olmadığını, aksine coğrafyanın sunduğu stratejik imkânların yapısal bir sonucu olduğunu göstermektedir. İslâm coğrafyacılarının Rakka'yı el-Cezîre'nin "merkezi" veya "anahtarı" olarak tanımlamaları, kentin sadece askeri bir barikat değil, aynı zamanda idari bir model olarak kurgulandığını kanıtlamaktadır. Özellikle Abbâsî dönemindeki fiziksel dönüşüm ve Râfika'nın inşası, Bağdat'ın mimari ve siyasi otoritesinin Batı'ya (Bizans ve Şam sınırına) taşınma arzusu olarak yorumlanabilir. Bu durum, Rakka'yı sıradan bir uç şehri olmaktan çıkarıp imparatorluğun ikinci bir yönetim merkezi haline getirmiştir.

Ekonomik veriler ışığında bir değerlendirme yapıldığında, Rakka'nın "üretim" ve "lojistik" dengesini başarıyla kurduğu görülmektedir. Müelliflerin bahsettiği cam, çini ve tekstil üretimi, kentin sadece nehir ticaretinden vergi alan pasif bir durak değil, katma değer üreten aktif bir sanayi odağı olduğunu doğrulamaktadır. Ancak burada dikkat çekici olan husus, Hamdânîler gibi bölgesel güçlerin kısa vadeli mali çıkarları (ağır vergiler) uğruna kentin bu müreffeh yapısını nasıl tahrip edebildiğidir. Bu bulgu, Orta Çağ İslâm dünyasında kentsel refahın, merkezi otoritenin koruyuculuğu ile yerel yöneticilerin ihtirasları arasındaki hassas dengeye bağlı olduğunu tartışmaya açmaktadır.

Kültürel boyutta ise Rakka'nın sunduğu "kozmopolit" yapı literatürdeki "Orta Çağ şehri" imajına zengin bir katkı sunmaktadır. Şehirde Müslüman ilim adamlarının ve medreselerin yanı sıra Yahudi nüfusun ve bir sinagogun varlığı, Rakka'nın dini ve etnik çeşitliliği ile yüksek bir "temas bölgesi" olduğunu göstermektedir. Ayrıca el-Battânî gibi bir dehanın çalışmalarını burada yürütmüş olması, kentin entelektüel altyapısının Bağdat ve Şam gibi metropollerle yarışabilecek düzeyde olduğunu hissettirmektedir. Şehrin 1258 yılındaki Moğol istilasıyla yaşadığı ani ve mutlak sessizlik, bir kentin tarihsel hafızasının fiziksel yıkımla ne derece savunmasız kalabileceğini trajik bir biçimde belgelemektedir. Günümüzdeki yıkımlarla bu Orta Çağ istilası arasında kurulan paralellik, Rakka

örneğinde "coğrafyanın kader oluşunu" ve stratejik konumun getirdiği avantajların, kriz dönemlerinde nasıl büyük birer risk faktörüne dönüştüğünü akademik bir perspektifle sorgulatmaktadır.

Sonuç

İslâm fetihlerinin genişleme hattında yer alması dolayısıyla erken dönemde fethedilen şehirler arasında olan Rakka, Bağdat'tan kuzeybatıya, Şam beldelerinden Dımaşk'a ve Bizans Devleti'nin sınır bölgelerine giden birçok anayolun kavşağında bulunuyordu. Fırat üzerindeki nehir ticaretinin kontrolü açısından da önemli olduğunun söylenmesi mümkün olan şehir, Şam beldelerine hâkim bir konumdaydı ve hem kuzeyden gelebilecek Bizans saldırılarına hem de Şam ve Irak bölgelerini hedef alabilecek Mısır kaynaklı saldırılara karşı bir çeşit barikat işlevi görebilecek durumundaydı. Nitekim fethinin ilk dönemlerinden itibaren şehrin tarihsel rolünü belirleyen şeyin coğrafi konumu olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Emevîler döneminde hem Bizanslılara hem de Hâricîlere karşı yürütülen mücadelenin merkez üslerinden birinin Rakka olması bu durumla ilgilidir. Ayrıca Abbâsîler döneminde şehrin fiziksel gelişiminin öncesinde görülmemiş bir ivme kazanmasını da buna bağlamak yanlış olmaz. Rakka'da daha fazla vakit geçirmeye başlayan ve burayı idarelerinin bir unsuru olarak gören Abbâsî halifeleri, şehirdeki birçok mimarî yapının da banisi olmuş, burayı yaşanabilecek bir yer haline getirmişlerdir.

Her ne kadar el-Cezîre bölgesine hâkim olmanın anahtarı olan Rakka'nın Abbâsîler ile birlikte daha önce olmadığı kadar önem kazanması ve gelişmesi vaki ise de bunun mümkün olabilmesinin temelinde Fırat kıyısındaki bu şehrin stratejik konumu yatmaktadır. Bu açıdan şehrin tarihini stratejik konumunun belirlediğini söylemek mümkündür. İslâm tarihindeki rolü bu zeminde okunabilir. Nitekim buna bağlı olarak 10. asırda İslâm dünyasında dinî-siyasî bir isyan hareketi olarak ortaya çıkan Karmatîlerin bu şehri elde etmeye önem atfetmeleri ve Abbâsî halifelerinin gerek onlarla mücadele etmek gerekse başka faaliyetlerini yürütmek maksadıyla Rakka'da daha fazla zaman geçirmeye başlamaları, şehrin bölgesel bir merkez haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Mütevekkil, Mu'tazıd ve Müktefî gibi bazı Abbâsî halifeleri gazâ faaliyetlerini yürütürken şehri üs olarak kullanmış, Mısır'daki ve Doğu Akdeniz'deki tabileri ile burada bir araya gelmiş, hatta havasının güzelliği nedeniyle sıcak yaz aylarında Rakka'yı bir çeşit yazlık merkez gibi de kullanmışlardır. Yine Abbâsîlerin güçlerini yitirmeye başladığı 11. yüzyıldan itibaren şehrin el-Cezîre'de hâkimiyet tesis etmek isteyen Hamdânîler, Mirdâsîler, Nümeyrîler ve Ukaylîler gibi bölgesel emirliklerin mücadele alanına dönüşmesini ve sonrasında gerek Zengîler gerek Eyyûbîler döneminde işgalci Haçlılara karşı yürütülen mücadelenin önemli askerî üslerinden biri olarak temayüz etmesini de aynı coğrafi çerçeve içerisinden okumak gerekir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Şam beldelerinin önemli ve tarihî şehirlerinden biri olan ve son yıllarda bölgede yaşanan çatışmalar nedeniyle daha önce hiç olmadığı kadar gündemimize giren Rakka, sahip olduğu coğrafi konum dolayısıyla tarihin her döneminde stratejik bir önem arz etmiş, bundan dolayı da her devirde hedef olmuştur. Siyasî ve askerî hâkimiyeti belirleyen paradigmalar değişmediği; coğrafya, yol ve stratejik konum olmaya devam ettiği müddetçe de şehrin sözü edilen bölgenin anahtar şehirlerinden biri olmaya devam edeceği söylenebilir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar /First author % 100.

2. Çıkar çatışması: "Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır." (There is no conflict of interest).

3. Etik Raporu: Bu çalışma, tarihsel bir tartışmayı ele alıp, var olan kaynakları analiz edip yeni bir değerlendirme ortaya koyduğundan etik kurul onayı gerektirmemektedir. Çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulmuş, etik yayıncılık ilkelerine tam olarak uyulmuştur.

4. Araştırmanın Modeli: Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma desenini benimseyerek Rakka'nın Orta Çağ İslâm dünyasındaki gelişimini birincil kaynaklar üzerinden analiz etmektedir. Araştırma sürecinde, başta klasik İslâm coğrafyacıları olmak üzere dönemin müelliflerine ait eserler doküman analizi tekniğiyle incelenmiş; elde edilen veriler fetihten Moğol istilasına kadar uzanan süreçte kronolojik ve tematik bir bütünlükle sentezlenmiştir. Bu modelleme ile şehrin idari, sosyoekonomik ve fiziksel dokusu, coğrafi konumun tarihsel süreç üzerindeki belirleyici etkisi ekseninde sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir.

References

Abū'l-Fidāʾ. (1840). *Taqwīm al-buldān* (M. Reinaud, Ed.). Beirut.

Abū'l-Fidāʾ. (2017). *The geography of Abū'l-Fidāʾ* (R. Şeşen, Trans.). Yeditepe Publications.

al-Antākī, Y. (1990). *Tārīkh al-Antākī* (Ö. A. Tedmüri, Ed.). Tripoli.

al-ʿAẓīmī al-Ḥalabī, M. b. A. (1984). *Tārīkh Ḥalab* (İ. Zaʿrūr, Ed.). Damascus.

al-Dawādārī, E. b. A. b. A. (1961–1982). *Kanz al-Durar wa-jāmiʿ al-ghurar* (Vols. 1, 3, 6; B. Radtke, M. S. Cemâleddîn, & S. al-Munajjid, Eds.). Cairo.

al-Idrīsī. (2024). *The geography of the ancient world* (2nd ed.; R. Şeşen, Trans.). Yeditepe Publications.

al-Maqdisī. (2022). *The best divisions for knowledge of the regions* (R. Şeşen, Trans.). Yeditepe Publications.

al-ʿUmarī, Sh. b. F. (2014). *Masālik al-abṣār: What I saw and heard concerning the Turks* (D. A. Batur, Trans.). Selenge Publications.

Anonymous. (1999). *The limits of the world from east to west* (Y. al-Hadi, Ed.). Cairo.

Bakrī, E. U. A. b. A. (1983). *Muʿjam mā istaʿjam min asmāʾ al-bilād wa'l-mawāḍiʿ* (Vols. 1–4; M. al-Saqqā, Ed.). Beirut.

Barthold, W. (1984). *A history of Islamic civilization* (M. F. Köprülü, Ed.). Publications of the Presidency of Religious Affairs.

Benjamin of Tudela, & Petachia of Ratisbon. (2009). *Observations of two medieval Jewish travelers on the Islamic world* (N. Arslantaş, Trans.). İFAV.

Bezer, G. Ö. (2007). Raqqa. In *Encyclopaedia of Islam* (Vol. 34, pp. 432–433).

Canard, M. (1965). Djazira. In *The Encyclopaedia of Islam* (Vol. 2). Brill.

Çevik, A. (2002). *The history of the Diyār Bakr region in the eleventh–thirteenth centuries* [Unpublished doctoral dissertation]. Istanbul University.

Çevik, A. (2009). al-Jazīra and its administrative divisions according to medieval Islamic geographers. *Ottoman Studies, 33*, 35–64.

Grabar, O. (1988). *The formation of Islamic art* (N. Yavuz, Trans.). Hürriyet Foundation Publications.

Honigmann, E. (1970). *The eastern frontier of the Byzantine Empire* (F. Işıltan, Trans.). Istanbul University Faculty of Letters Publications.

Ibn al-Faqīh. (1885). *Kitāb al-buldān (abridged version)* (M. J. de Goeje, Ed.). Leiden.

Ibn al-Qalānisī. (1908). *Dhayl Tārīkh Dimashq*. Beirut.

Ibn Ḥawqal. (2017). *The geography of the Islamic world in the tenth century* (2nd ed.; R. Şeşen, Trans.). Yeditepe Publications.

Ibn Jubayr. (2020). *Travelogue* (R. Şeşen, Trans.). Yeditepe Publications.

Ibn Khurdādhbih. (1889). *Kitāb al-masālik wa'l-mamālik* (M. J. de Goeje, Ed.). Brill.

Ibn Rustah. (2017). *al-Aʿlāq al-nafīsa: The geography of the world* (A. F. Eker, Trans.). Ankara Okulu Publications.

Ibn Saʿīd al-Maghribī. (2024). *The book of geography* (R. Şeşen, Trans.). Yeditepe Publications.

Ibn Shaddād. (1968). *al-Aʿlāq al-khaṭīra* (Vol. 3/1; Y. ʿAbbāra, Ed.). Damascus.

Ibn Shihna. (1984). *al-Durr al-muntakhab fī tārīkh mamlakat Ḥalab*. Dār al-Kutub al-ʿArabiyya.

Iṣṭakhrī. (2015). *The roads of the countries* (M. Ağarı, Trans.). Ayışığı Books.

Kazwīnī, Z. (1960). *Āthār al-bilād wa akhbār al-ʿibād*. Dersaadet.

Le Strange, G. (2015). *The lands of the eastern caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia, from the Muslim conquest to the time of Timur* (A. Eskikurt & C. Tomar, Trans.). Yeditepe Publications.

Masʿūdī. (2020). *al-Tanbīh wa'l-ishrāf: The geography and history of the world* (M. Eser, Trans.). Ankara Okulu Publications.

Merçil, E. (1991). *A history of Muslim-Turkish states*. Turkish Historical Society.

Nāṣir-i Khusraw. (1950). *Safarnāma* (A. Tarzi, Trans.). Publications of the Ministry of National Education.

Olcay, B. Y. (1998). The place of Byzantine-period glass art in the history of glass art. *Anatolian Art, 8*, 145–166.

Qudāma ibn Jaʿfar. (2018). *Kitāb al-kharāj: Conquests, politics, geography, taxes, and bureaucracy* (R. Şeşen, Trans.). Yeditepe Publications.

Şeşen, R. (1983). *The Ayyubid state during the reign of Saladin*. Istanbul University Faculty of Letters Publications.

Şeşen, R. (1993). Cezîre. In *Encyclopaedia of Islam* (Vol. 7, pp. 509–511).

Topdemir, H. G. (2012). Geography in the Islamic world. *Science and Technology,* June, 88–92.

Wellhausen, J. (1996). *Religious and political opposition parties in the early period of Islam* (F. Işıltan, Trans.). Turkish Historical Society.

Yāqūt al-Ḥamawī. (1977). *Muʿjam al-buldān* (Vols. 1–5). Beirut.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

The Economic Role of Geographically Indicated Products in Rural Development: The Case of Bitlis

Savaş Büyükyılmaz*, Erkan Denk**, Yener Oğan***

Abstract: The aim of this study is to determine the current status of geographical indications belonging to the Bitlis region and to examine the economic impact of these products on rural development in the region. A qualitative research method was preferred in the study. In accordance with purposive sampling techniques, interviews with local stakeholders in the region were supported by document reviews. The data obtained from the interviews were interpreted using content analysis. The geographically registered gastronomic products of the Bitlis region are "Bitlis honey, Büryan kebab, Liver tablama, Katıklı dolma, Çorti tablama, Avşor soup and İçli köfte." It is observed that the GI product registrations in Bitlis are predominantly in the gastronomy sector. These products play an important economic role in rural development in the region. Therefore, in terms of creating economic added value for rural development, it is suggested to relevant stakeholders that emphasis be placed on international marketing activities, national promotional activities be intensified, and e-marketing methods be evaluated.

Keywords: Geographical indication, Economy, Rural development, Bitlis.

Coğrafi İşaretlerin Kırsal Kalkınmadaki Ekonomik Rolü: Bitlis Örneği

Öz: Bu çalışmanın amacını, Bitlis yöresine ait coğrafi işaretlerin mevcut durumunu tespit etmek ve bölgedeki bu ürünlerin kırsal kalkınmadaki ekonomik etkilerini incelemek oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme tekniğine uygun olarak bölgedeki yerel paydaşlar ile yapılan görüşmeler, doküman incelemeleri ile desteklenmiştir. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler içerik analiziyle yorumlanmıştır. Bitlis yöresinin coğrafi işaret tescilli gastronomik ürünlerini “Bitlis balı, Büryan kebabı, Ciğer tablaması, Katıklı dolma, Çorti tablaması, Avşor çorbası ve İçli köftesi” oluşturmaktadır. Bitlis coğrafi işaretli ürün tescillerinin gastronomi ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu ürünlerin yörede kırsal kalkınmada ekonomik açıdan önemli bir rolü bulunmaktadır. Kırsal kalkınma açısından ekonomik katma değerin yaratılması hususunda, ilgili paydaşlara özellikle uluslararası pazarlama faaliyetlerine ağırlık verilmesi, ulusal tanıtım etkinliklerinin yoğunlaştırılması ve e-pazarlama yöntemlerinin değerlendirilmesi önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi işaret, Ekonomi, Kırsal kalkınma, Bitlis.

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Subayevleri Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Ankara, Türkiye, ORCID: 0000-0002-1162-2273, savasbyilmaz@gmail.com

**Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Kanık Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği, Bitlis, Türkiye, ORCID: 0000-0002-2144-3316, edenk@beu.edu.tr

***Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kaman Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Kırşehir, Türkiye, ORCID: 0000-0002-1523-8498, oganyener@gmail.com

Cite as/ Atıf: Büyükyılmaz et. Al. (2026). The economic role of geographically indicated products in rural development: The case of Bitlis. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1350-1384. http://doi.org/10.18506/anemon.1854353

Received/Geliş: 02 Jun/Ocak 2026

Accepted/Kabul: 25Mar/Mart 2026

Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026

e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

A geographical indication (GI) is defined as a sign that indicates a regional product is identified with its specific region due to its distinctive characteristics. The majority of GI cover food products. In Türkiye, they are registered under the Industrial Property Law No. 6769 as designations of origin and indications of provenance. The basis of this law can be considered Regulation 2081/92, which was adopted as a model within the framework of European Union (EU) harmonization laws and on which EU geographical indications are based. This regulation has been updated by the EU Commission with Regulation 510/2006 and the Framework Regulation on Quality Regulations No. 1151/2012. A product is registered as a designation of origin if all its characteristics, such as raw material sourcing, production, and processing, belong only to a defined geographical area. A product can be registered as an indication of provenance if at least one of its characteristics, such as its raw materials or processing, belongs to the region where it is located (Turkish Patent, 2025). The characteristics of a GI develop depending on local, natural, and human factors. Therefore, a GI product represents an asset integrated with local culture and heritage. GI are protected by the World Trade Organization (WTO) Intellectual Property Rights (TRIPS) and the Geneva Convention on Geographical Indications, which is part of the Lisbon Agreement (FAO, 2025). Luis Fernando Samper, the intellectual property director at the Colombian Coffee Federation and president of the International Network of Geographical Indications, considers GI to be "the best legal tool for protecting products in developing countries" (Mara, 2008). Products registered with GI have a positive impact on the economic development of the region where they are produced. However, local producers alone are not sufficient to achieve this success. It is necessary to develop a brand that reflects the culture in collaboration with other businesses, consumers, researchers, and local administrations in the region (Kan et al., 2012, p. 99).

Türkiye possesses a capacity that offers significant opportunities to adapt to the modern age while preserving its traditions. In recent years, with intense urbanization, many geographical areas in Türkiye have a need for rural development. Bitlis province, located in the Eastern Anatolia Region of Türkiye, is among the important provinces in terms of achieving rural development. When examining economic activities in the region, it is known that industrialization is underdeveloped, but agriculture and animal husbandry activities are intensive (Atasever et al., 2013). It can also be said that significant progress has been made in tourism activities in terms of nature and culture in the region. For example, the food culture of Bitlis province encompasses a strong and rich cultural diversity. This diversity has a high potential to provide new alternatives for food and beverage businesses with an innovative perspective (Yeşil & Çelik Yeşil, 2022, p. 1652). In particular, the interest of tourists visiting the region in local cuisine increases their interaction with the local people. The mutual interaction resulting from the hospitality of the local people has been shown in some studies to be a different and positive perception of the regional culture (Kodaş & Dikici, 2012, p. 62). It is emphasized that this situation must be transformed into an economic opportunity for rural development. Because Bitlis has a rich historical heritage and offers a significant gastronomic diversity to visitors. It also demonstrates this diversity with its geographically registered products with gastronomic characteristics. Accordingly, this study first aims to determine the GI registration status of the Bitlis region. Then, focusing on the economic dimension of GI, the role of geographically registered products in the region in rural development is examined in line with the opinions of local stakeholders. In this context, the aim is to determine the current status of GI belonging to the Bitlis region and to examine the economic effects of these products on rural development in the region. In the relevant literature, studies that specifically address rural development based on a single product; Studies evaluating products with GI registration (PDO) from different product groups, such as Erzurum civil cheese (Denk, 2025), Yozgat çanak cheese (Oğan & Çelik, 2023), Vietnam Cao Phong orange (Hoang et al., 2020), Cameroon Oku white honey (Ingram, Hansen & Bosselmann, 2020), and Lesbos Island olive oil (Kizos & Vakoufaris, 2011), as well as registered GI (PDO) cheeses (Kamilari et al., 2019), registered GI (PDO) olive oils (Mattas et al., 2020), and soups with GI registration in Turkish cuisine (Özbey & Köşker, 2021), are included. The limited number of studies conducted in the Bitlis region in this respect also increases the originality of this study. Therefore, this study will contribute to filling the gap in the literature by examining the GI potential of Bitlis province, which is

considered to have a rich variety of culinary products, and the views of local stakeholders on the rural development and economic impacts of GI.

Rural Development

Societies have dynamic structures that change over time. Within this changing process, resource management, social values, production methods, and human behavior also change. Development is closely related to the process of social change and points to a dynamic approach that transforms from the current state to a different structure (Tolunay & Akyol 2006, p. 118). At the forefront of the fundamental elements of development is the elimination of income inequality and unemployment. Creating a competitive environment by bringing costs to the lowest and most appropriate levels is important for ensuring inter-sectoral integration. Sufficient R&D and legal regulations are necessary for all of this (Arıkan, 2017, p. 9). In Türkiye, the concept of development has undergone an evolutionary process divided into five periods. The first period is when the concept evolved from a biological development to a social development. This process is considered a gradual social change process. The second period is associated with the development of economically underdeveloped regions after 1945. In the third period, the 1970s and 1980s, it is seen that development is not only about the economic aspect but also includes eco-political and socio-psychological aspects. In the fourth period, emphasis is placed on human and ethical values. In the fifth period, considered to be from 2000 onwards, development takes into account traditional culture while protecting production and social life (Turhan, 2020, p. 160). Rural development is considered to have begun with modernization in the 1950s. It continued with technological and mechanization advancements in the 1960s and 1970s. In the 1980s, state credit support was provided in line with agricultural policies. The 1990s are seen as the years when the state began to withdraw, with the rise of the free market economy and civil society organizations. During these years, microcredits, poverty reduction, environmental and sustainability efforts took center stage. In the 2000s, sustainability was prioritized along with broad sectoral approaches, and local and good governance initiatives attracted attention (Günay et al. 2022, p. 3). It is important to create regional development projects within the framework of products in which rural areas are competitive. According to the EU rural development strategy, in order to develop rural areas, it is necessary to regulate resource management by increasing inter-sectoral cooperation. Furthermore, creating a strong management organization by ensuring the participation of local stakeholders will be effective in increasing the level of rural welfare. Some of the objectives set out in the national rural development strategy (UKKS) are summarized below (UKKS IV, 2024-2028):

- Reducing the development gap between rural and urban areas,
- Addressing agricultural and non-agricultural economic activities together in the rural economy,
- Identifying and protecting the natural resource potential in rural areas and establishing a balance,
- Creating and strengthening rural governance elements at the central and local levels,
- Developing R&D activities in rural areas.

The UKKS IV report states that the first objective is "Strategic Objective-1: Ensuring the economic sustainability of agricultural production and long-term food security," highlighting the focus on food sustainability (UKKS IV, 2024-2028). Solving the infrastructure problems of people living in rural areas is important in this respect. Furthermore, it is known that in Türkiye, the young population generally tends to gravitate towards non-agricultural employment (Özer & Tozak, 2017, p. 55). In the branding of regional products, the recognition and protection of the product should be prioritized over competition between the region or the product (Bahar et al., 2019). Therefore, products belonging to the cultural heritage from the past and their rich diversity can be evaluated as tools in rural development. The transmission of these special products to the future can also be achieved through the GI system (Denk & Sanalan Bilici, 2021).

Geographical Indication (GI)

GI are important not only for the purpose of protecting the product, but also for ensuring the interaction between the product and its environment through mutual cooperation (Kan & Gülçubuk, 2008, p. 64). Following the registration of GI, it is necessary to ensure continuous monitoring with

various governance systems and to establish a brand management process (Karademir, 2021). There is undoubtedly a connection between GI and rural development. Academic studies have shown that GI products highlight four main points in the development of local regions (Belletti & Marescotti, 2011):

- A GI supply chain should be established and supported,
- Rural economic diversification should be ensured and supported through GI registrations,
- Human resources should be reviewed and strengthened. An effective human resource management policy should be established and social organization should be developed,
- Finally, the natural environment, production opportunities and cultures should be protected.

Therefore, this broad range of GI system objectives encompasses the environmental, social, and economic aspects of sustainability. In Türkiye, the regulation of GI began with Decree Law No. 555 in 1995. It was formalized into legislation with the Industrial Property Law No. 6769 dated 22.12.2016. This legislation has been harmonized with EU Regulation (151/2012). Along with these legal regulations, regional mobility, festivals, and e-commerce initiatives are increasing. (On Birinci Kalkınma Planı, 2018). GI registered in Türkiye are classified according to the groups listed in Table 1.

Table 1. Distribution of registered GI in Türkiye by product group.

	Ürün Grubu	**N**	**%**
1	Dishes and Soups	511	27.9
2	Processed and Unprocessed Fruits and Vegetables, and Mushrooms	374	20.4
3	Bakery and Pastry Products, Dough, Desserts	373	20.4
4	Other Products	96	5.2
5	Handcrafted Products Other Than Carpets, Rugs and Textiles	92	5.0
6	Carpets and Rugs	49	2.7
7	Textiles	48	2.6
8	Cheeses	48	2.6
9	Chocolate, Confectionery and Related Products	42	2.3
10	Honey	39	2.1
11	Processed and Unprocessed Meat Products	35	1.9
12	Seasonings/Flavorings, Sauces and Salt for Food	31	1.7
13	Solid and Liquid Fats, Including Butter	27	1.5
14	Dairy Products Other Than Cheese and Butter	23	1.3
15	Non-alcoholic beverages	22	1.2
16	Beers and Other Alcoholic Beverages	14	0.8
17	Ice Cream and Edible Ice	4	0.2
18	Tobacco	1	0.1
	Toplam	**1829**	**100**

Created by the authors (11.04.2026)

When Table 1 is examined, GI can be classified under 18 different groups. According to the Turkish Patent Institute, approximately 85% of the total 1829 products are gastronomy-themed. The "Dishes and soups" group (27.9%) ranks first. This group is followed by "Processed and unprocessed vegetables and fruits and mushrooms" (20.4%) and "Bakery and pastry products" with the same rate (20.4%), but missing one product. Cheese and chocolate confectionery products have similar rates (2.6%; 2.3%). The lowest rate among gastronomy-themed products is "ice creams and edible ice" (0.2%). Therefore, it can be said that 8 out of 10 geographically registered products have gastronomic characteristics and constitute a significant potential for GI registration.

Bitlis Province and GI Potential

Bitlis province has a deep-rooted historical past dating back to the Neolithic period. Although the region's history is thought to date back further, it is generally accepted to have a history of approximately 5000 years. While the exact origin of the name Bitlis is unknown, sources indicate that it was called Bit-Liz by the Assyrians and Bad-Lis by the Arabs. It is located within the Eastern Anatolia Region of

Türkiye, in the area known as the Upper Euphrates and Upper Murat regions. Bitlis is quite high above sea level (1545m) and generally has a cold, continental climate with snowfall in winter. 71% of the province is mountainous and 10.4% is plains. The Adilcevaz and Ahlat plains, located on the shores of Lake Van, constitute its most fertile areas. Located west of Lake Van, Bitlis has six districts: Adilcevaz, Ahlat, Güroymak, Hizan, Mutki, and Tatvan (Map 1). Nemrut Lake and Arin Lake, which are the largest crater lakes in Türkiye, are also located in the region. (Bitlis Valiliği, 2025a).

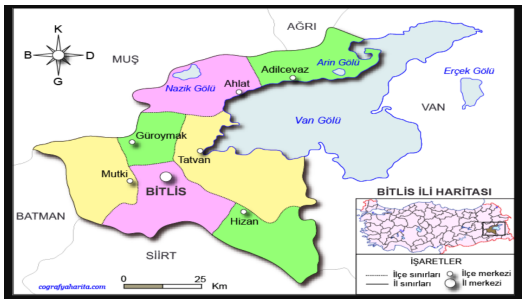

Map 1. Geographical location of Bitlis

In Bitlis province, the average length of stay in accommodation facilities with tourism business licenses in 2023 was 1.27, compared to the Turkish average of 2.63. The total number of overnight stays was 131,935, and the occupancy rate in hotel establishments was 43.52%, again below the Turkish average. Adilcevaz (31.35%) and Tatvan (27.67%) districts ranked first in occupancy rate. In facilities with basic accommodation licenses, the average length of stay in 2022 was 2.67, and the total number of overnight stays was 53,956 (DAKA, 2024, p. 9).Agriculture and animal husbandry are prominent in Bitlis province. Buffalo breeding is particularly noteworthy. According to 2023 data, Türkiye ranks 5th in buffalo breeding. Bitlis province is also a leading region in buffalo milk and honey production. With approximately 100,000 beehives, the province produces 2,000 tons of honey annually. It ranks fourth in buffalo milk production and ninth in goat milk production in Türkiye (DAKA, 2024, p. 17). Walnuts, another agricultural asset, are cultivated in the province at a rate of approximately 4,000 tons, with Adilcevaz district being particularly prominent in this regard. Aquaculture is also practiced in the province, with 603 tons of portion-sized trout and 8.6 million fry being raised (Bitlis Agriculture and Forestry Directorate, 2025). The land structure of Bitlis province has suitable nectar areas for beekeeping, such as alfalfa, sainfoin, and vetch, making beekeeping a favorable environment in the region. The absence of industrial enterprises and the lower use of agricultural pesticides in the province contribute to the production of "Bedlis Honey," a high-quality honey product. Beekeeping is carried out intensively in the central district as well as in the Hizan and Mutki districts (Çağlıyan, 2015, p. 15). Bitlis province, a region rich in food and beverage culture, boasts "Büryan Kebab," one of its most important dishes. The dish is believed to have a significant historical background dating back to the 17th century (Çelik Yeşil et al., 2022, p. 32). Festival events and "Bitlis Büryan Day" organizations can be considered significant initiatives that highlight local products and contribute to regional gastronomy. Furthermore, increasing GI registrations is crucial for tourism and economic development in the region (Koç & Yakın, 2025, p. 35). The contribution of universities is considered important in raising awareness among producers regarding the production of GI. Continuous monitoring of produced products by universities and other authorized institutions should be ensured. This necessitates a joint promotional effort involving the Turkish Patent and Trademark Office (TPMK), the provincial culture and tourism directorate, and all other relevant legal entities to reach consumers. In this process, the integration of local government and businesses is crucial (Denk, 2021, p. 59). Increasing the awareness of registered products in national and international markets, supporting them with a marketing approach and sales channels tailored to the changing consumer profile using social media tools, and ensuring standardized production are vital for sustainability (Belletti & Marescotti, 2011). The GI products with gastronomic characteristics of Bitlis province are listed in Table 2.

Table 2. GI related to gastronomy in Bitlis province.

	Product name	Product group	Type	Registration number	Registration date
	Bitlis Büryan Kebab	Dishes and soups	Protected geographical indication	658	26.01.2021
	Bitlis Stuffed Meatballs	Dishes and soups	Protected geographical indication	1653	23.10.2024
	Bitlis Liver Taplama	Dishes and soups	Protected geographical indication	1652	23.10.2024
	Bitlis Katıklı Stuffed Peppers	Dishes and soups	Protected geographical indication	1614	11.07.2024
	Bitlis Honey	Honey	Protected geographical indication	1686	8.01.2025
	Bitlis Çorti Taplaması	Dishes and soups	Protected geographical indication	1743	23.05.2025
	Bitlis Avşor Soup	Dishes and soups	Protected geographical indication	1758	14.08.2025

Source: Bitlis Coğrafi İşaretleri, 2025.

Table 2 shows that Bitlis has seven gastronomic products. The first of these is Bitlis büryan kebab, registered in 2021 with registration number 658. Three products registered in 2024 are Bitlis içli köfte (stuffed meatballs), Bitlis ciğer taplaması (liver dish), and Bitlis katıklı dolma (stuffed peppers). In 2025, these products were Bitlis honey, Bitlis çorti taplaması (a type of stew), and Bitlis avşor çorbası (a type of soup). All of these products have GI. In addition to these products, Bitlis province has a total of 8 GI products, including the Adilcevaz walking stick registered in 2018 and the Ahlat walking stick registered in 2017. Meat, grains, and dairy products play a significant role in Bitlis cuisine. Besides the variety of cheeses, local herbs are also used in dishes. It is also known that methods such as smoking, drying, and pickling are widely used in the regional cuisine (Güler, 2025). It is assessed that Bitlis' regional culinary culture has the potential to play a significant role in regional tourism. Bitlis' regional gastronomy, with its diversity, is sufficient to contribute to the revitalization of tourism. Bitlis cuisine, possessing a gastronomic heritage and a traditional lifestyle, offers sufficient experiences for gastro-tourists (Koç & Yakın, 2025, p. 35). Festivals and similar events organized by local administrations positively impact gastronomy tourism and increase awareness of GI. To increase the awareness of these

products, registration with the EU is necessary (Denk & Sanal Bilici, 2021, p. 120). Some of the many known regional dishes in addition to GI dishes are summarized in Table 3.

Table 3. Examples of regional food varieties from Bitlis province

Food Names		
Ayran Soup	Has Stuffed	Onion Dish
Rice with Broad Beans	Oily Eggs	Turnip Dish
Bezirgan Soup	Kaklı (Pear rice) pilaf	Şekalok (dried cucumber peels, chickpeas, green lentils)
Walnut Fetir	Keledoş (meat, wheat, chickpeas, green lentils and dried beans)	Şille (dried green beans)
Cümür (bread, butter, cottage cheese)	Kengerli (herbs) pilaf	Shor Fish Rice
Çireş Soup	Köki (dried vegetables)	Şemşomok (Bitlis dumplings)
Hazelnut Stuffed	Kurut Soup	Pickled soup
Gari Soup	Mişevşi (lentil soup)	Tutmanc soup
Gebol (white millet and strained yogurt)	Parpar (wild purslane)	Stuffed Peppers with Pickles
Gılorik (sour meatballs)	Pazik Boranisi (Swiss chard leaf dish with yogurt)	Umanç soup
Halim Soup	Pıçoç	Wheat soup
Halise (wheat and meat dish)	Onion Meatballs	

Source: Hürriyet, 2025; Bitlis Valiliği, 2025b.

Table 3 shows the variety of dishes, including soups, rice dishes, vegetable dishes, pickles, and fish dishes. Among these dishes, Kaledoş is a dish made with bone-in meat and various herbs. Halise is made with lamb or goat meat along with wheat. Glorik is a dish consisting of small bulgur meatballs combined with a tomato sauce. Şemşomok is a dough-based dish with a chicken filling. In addition to these, according to Çelebi (2021), there are 19 types of soups in Bitlis cuisine, such as ayran aş, sütlü aş, and erişte aş. There are 11 types of meat and fish dishes, such as shank kebab and liver sauté. It is stated that there are 15 types of rice dishes, such as büryan and broad bean pilaf, and 7 types of meatballs, such as Bitlis meatballs. It is also suggested that there are 13 types of stuffed vegetables, such as vegetable stuffed vegetables and pickled stuffed vegetables, 14 types of vegetable dishes, and 18 types of salads, such as spring salad and Bitlis salad. It is also stated that it has 14 types of grain and meat dishes, 14 types of desserts, 12 types of marmalade, and 21 types of pastry products (Çelebi, 2021).

Objective

This study determined the status of GI registrations in the Bitlis region. Then, focusing on the economic dimension of GI, and in line with the views of local stakeholders, the role of GI products in rural development in the region was examined. Accordingly, the main objective of the study was to determine the current status of GI in the Bitlis region and to examine the economic impact of these products on rural development in the region.

Method

The purpose and significance of the research

GI contribute economically to the regions they belong to, and are also important in terms of gastronomy tourism and rural development. Within the scope of this study, the gastronomic characteristics of geographically registered products of Bitlis and their economic importance in terms of rural development are examined. Accordingly, the aim of the study is to determine the current status of GI belonging to the Bitlis region and to examine the economic effects of these products on rural development in the region. The main questions of the research are listed as follows:

- Do the GI products and characteristics of Bitlis adequately represent the region?

- Do the GI products of Bitlis reach consumers sufficiently?
- Can the GI products of Bitlis be considered competitive products in terms of rural development and economy?
- Are the existing GI products and potential products of Bitlis effective in rural development from an economic perspective?

The universe and sample of the research

The study's field of research consists of local stakeholders related to gastronomy in Bitlis province. These stakeholders include the Governorship, Municipality, Provincial Directorate of Culture and Tourism, Eastern Anatolia Development Agency (DAKA), food and beverage businesses, Non-Governmental Organizations, accommodation businesses, travel agencies, and Bitlis Eren University. Therefore, the study is limited to local stakeholders in Bitlis province and the surrounding region. Maximum diversity sampling, a type of purposeful sampling, was used to select the local stakeholders. This purposeful sampling technique, suitable for qualitative research, allows for in-depth study when there is a wealth of information available (Baltacı, 2019). Maximum diversity sampling aims to reflect the diversity of individuals who may be involved in the problem to the maximum extent within the small sample created (Yıldırım & Şimşek, 2018, p. 118). Since it was not possible to reach all stakeholders due to time constraints, face-to-face interviews were conducted with 15 participants as the sample group. One of the participants was a municipal representative, one was a provincial culture and tourism official, two were chamber of commerce and industry officials, one was a producer of geographically registered Bitlis honey, while five were restaurant owners and five were hotel managers. To ensure the study's inclusiveness and increased reliability, stakeholders in various roles and positions related to the tourism industry and GI applications were selected. Interviews were concluded with 15 participants after it was determined that sufficient sample saturation had been reached due to the repetition of the given answers. It is assumed that the participants will be interested in the research topic, willing to answer the questions in the interview form, that the interview forms serve the purpose of the research, that the sample group represents the research population, and that the participants participated in the research voluntarily.

Collection and analysis of research data.

The research employed a qualitative research method, collecting primary data to better suit the natural environment and facilitate communication with participants (Balcı, 2013, p. 38). This data was collected using a semi-structured interview form. This data collection technique aimed to reveal differences and parallel situations among participant opinions (Yıldırım & Şimşek, 2016, p. 130). Interviews were conducted with individuals, institutions, and organizations directly or indirectly involved in the administration of Bitlis province, using a prepared semi-structured interview form, regarding the impact of GI in Bitlis province on rural development. The aim of the interviews was to understand intentions, interpretations, experiences, and unobservable situations. A standardized interview form addressing all aspects of the research problem ensured that questions were asked to participants in the same style and order (Yıldırım & Şimşek, 2016, p. 132).

The research data was obtained through face-to-face interviews with participants between November 15, 2025, and November 30, 2025, based on scheduled appointments. Interviews were conducted with the permission of the Bitlis Eren University Social and Human Sciences Research Ethics Committee, dated November 5, 2025, and numbered 2025/10-11 and E.8422. The data obtained from the interviews conducted within the scope of the research are presented in tabular form using direct quotations. In this study, which employed a qualitative research process, interviews with local stakeholders were supported by document reviews, and the findings were interpreted using content analysis. The content analyses were evaluated within the framework of the themes of "representation level, consumer reach, level of competition, and economic role in rural development."

Research participants

Participants' personal information was coded as "P1, P2, P3, ……. P14, P15" in accordance with ethical principles, and their demographic information is presented in Table 4.

Table 4. Demographic characteristics of participants

Participant	Gender	Age	Profession	Position	Organisation
P1	Male	56	Executive	Deputy Mayor	Bitlis Municipality
P2	Male	48	Executive	Deputy Provincial Director of Culture and Tourism	Bitlis Provincial Culture and Tourism
P3	Male	46	Executive	Vice Chairman of the Board	Bitlis Chamber of Commerce and Industry
P4	Male	58	Small business	Büryan Restaurant Owner	Bitlis / Central
P5	Male	42	Small business	Bitlis Women's Cooperative Manager	Bitlis Women's Cooperative
P6	Male	41	Small business	Restaurant Owner	Bitlis / Central
P7	Male	51	General manager	Hotel General Manager	Bitlis / Central
P8	Male	42	General manager	Hotel General Manager	Bitlis / Central
P9	Male	56	Esnaf	Büryan Restaurant Owner	Bitlis / Central
P10	Male	45	General manager	Hotel General Manager	Bitlis / Central
P11	Male	49	Executive	Vice Chairman of the Board	Bitlis Chamber of Commerce and Industry
P12	Male	49	Esnaf	Bitlis Honey Producer	Bitlis / Central
P13	Male	46	General manager	Hotel General Manager	Bitlis / Central
P14	Male	50	General manager	Hotel General Manager	Bitlis / Central
P15	Male	44	Small business	Büryan Restaurant Owner	Bitlis / Central

When Table 4 is examined, it is seen that the participants are municipality (1), provincial culture and tourism directorate (1), chamber of commerce and industry (2), producer (1), food and beverage business (5) and hotel business officials and managers. All participants are over the age of 40 and almost all of them are male except for 1 participant. 5 of the participants are hotel managers, 4 are restaurant owners and 1 is a Bitlis honey producer. The other participants consist of employees working as managers in institutions and organizations such as the municipality, provincial culture and tourism directorate, and chamber of commerce located in the Bitlis city center.

Findings

Within the scope of the research, participants were asked four fundamental questions regarding the problem situation. Based on these questions, content analyses were carried out on four main themes related to GI in Bitlis province: "level of representation, consumer reach, level of competition, and economic role in rural development".

Level of Representation

Regarding the level of representation, which is the first theme of the research, participants were asked the question: "Do the geographically registered products of Bitlis, and the number and characteristics of these products, adequately represent the region?" The participants' answers are given in Table 5.

Table 5. Participants' opinions on the representation status of GI

	Participant Responses
P1	*"We currently have 9 geographically registered products, but is that enough? No, of course not, I don't think it's enough. We have many more delicious products. That number will certainly increase over time. Our university is a pioneer in this regard. Most of our geographically registered products belong to our university."*
P2	*"No, it doesn't represent it enough. We have many more flavors. But it's better than nothing. If we exclude the Adilcevaz and Ahlat walking sticks, we already have 7 registered dishes, but there are many more dishes that could be registered."*
P3	*"I'd say it's partially adequate."*
P4	*"No, because our cuisine still has dozens of dishes that could potentially receive geographical indication status. For example, keledoş and halise are good examples."*
P5	*"It's not enough, but we can say it's an important initiative for the beginning of Bitlis cuisine. At least our dishes are being documented."*
P6	*"Unfortunately, it's not enough. We need to increase the number of registered sites so that more of our cultural heritage can be revealed. This way, we can attract more tourists."*
P7	*"The number of registered dishes is far behind the diversity of our regional cuisine. Therefore, I don't find it sufficient."*
P8	*"With the known but limited number of products, it is not possible to consider the number of geographical indication registrations sufficient. Therefore, we need to increase the number of registrations for products aimed at gastronomy tourism."*
P9	*"Our dishes that have received geographical indication registration actually represent only a part of the flavors of our cuisine. Bitlis cuisine has a richer variety of dishes."*
P10	*"We've started hearing about geographical indications in recent years. It's a good start, but we still have many more dishes, and the number of registered geographical indications needs to increase."*
P11	*"There are many more unique flavors of Bitlis cuisine waiting to receive geographical indication registration. Therefore, for now, these registrations are limited in number and represent our cuisine."*
P12	*"Not enough. Geographically registered products have increased Bitlis's recognition. Honey, for example, büryan. Guests want to see büryan on the menu, and they might ask, 'Where is your Bitlis honey?' at breakfast."*
P13	*"No, I don't find it sufficient."*
P14	*"No, it's not enough. We have more dishes from Bitlis. But it will increase over time."*
P15	*"When I think about our food culture, unfortunately, we don't have enough of them. But it's better than nothing. Hopefully, with the support of our university, this number will increase even more."*

When Table 5 is examined, all participants emphasize that the number of GI in Bitlis province should be higher. It is argued that registered products are beneficial in terms of increasing the province's recognition. Attention is drawn to the potential for registering more products. It is stated that this would be effective in promoting the region's gastronomy. It is emphasized that these promotions would positively impact the number of tourists visiting the region and that the resulting increase in visits would contribute economically. While P1 and P15 highlight the importance of university support, P10 states that they have started hearing about GI registrations in recent years and that this is a positive development. P5, on the other hand, states that although the number of GI registrations is insufficient, it is important for a start. Therefore, while there are positive developments regarding GI, the current inadequacy is highlighted. In this context, it can be said that increasing the number of GI products and the important roles of stakeholders are crucial.

Consumer reach status

The second theme of the research concerned the accessibility of these special products to consumers. Participants were asked the question, "Do Bitlis' geographically registered products reach consumers sufficiently?" The participants' responses are presented in Table 6.

Table 6. Participants' opinions on the extent to which GI reach consumers

	Participant Responses
P1	*"I can say it's partially reaching them. Of course, those that can be delivered by cargo or cold chain can be marketed online. But for our regional dishes like katıklı dolma, çorti taplaması, and avşor soup, you need to come to Bitlis to taste them. Our honey and walking sticks can be sent all over the world."*
P2	*"Unfortunately, it doesn't reach them. Visitors to the region can taste some of the local delicacies. Sending food by cargo is difficult. We can send our honey, but unfortunately, other products also need to come here, they need to visit Bitlis. That's what we want, more visitors."*
P3	*"No, it doesn't reach them. And some that do reach them unfortunately face a price barrier. They're considered expensive. Our walking sticks, for example."*
P4	*"I think it's not reaching them because we lack promotion. Most of our products are unknown. How can a consumer demand a product they don't know, or should they only come to Bitlis for büryan? We should add new dishes alongside büryan and promote them. We need to be featured more in cooking shows, competitions, and on social media."*
P5	*"It's limited in reach. Sometimes we go to promotional events, for example in Istanbul or Ankara. Bitlis residents living there can access our delicacies, even if only for a short time. Of course, the long-lasting versions should also be available in chain supermarkets so that everyone can access the flavors of Bitlis."*
P6	*"I think it's not reaching them because the consumer doesn't know. We can register our products, but we absolutely need to promote them. Otherwise, what good is having a hundred registrations? If people don't know about it, registration is useless."*
P7	*"I don't think it has reached its full potential. Because we haven't been able to promote our products properly yet. Our products are known in our region."*
P8	*"If we have companies that sell online, perhaps they are reaching a wider audience with our products. I don't think our products are reaching them easily."*
P9	*"Sometimes there are special Bitlis days or fairs. We see high demand in the cities where these events are held. However, some are accessible online. For example, how can we send büryan by cargo? It absolutely has to come here to be eaten."*
P10	*"Our products receive a lot of attention at some promotions or fairs, but we invite our guests to Bitlis to experience our hot biryani and avşor soup."*
P11	*"No, it's not reaching them. We need to get some of our products to national supermarkets. Bitlis honey, for example, should be available at Migros, A101, or BİM. But we need more support from our administrators and politicians to make it work."*
P12	*"No, I don't think it reached them. The Governor's Office, the Municipality, and even our University should take responsibility in this matter."*
P13	*"Unfortunately, we lack promotion, and only 1-2 products unique to our region are known and in demand. We need to promote and make our other dishes more visible."*
P14	*"For example, there are Bitlis Days or fairs in cities like Istanbul, Ankara, and Izmir. We see high demand there. However, some products can be sold online. Like liver tapalaması, how can you not send them by cargo? Tourists absolutely have to come here to eat them."*
P15	*"Perhaps at the national level, but I don't think it has reached anywhere abroad."*

Table 6 shows that the view that products belonging to the region's gastronomy do not reach consumers sufficiently is widely identified. Among the reasons for this, according to P2, P10, and P14, it is stated that since GI generally consist of regional dishes, visitors only have the opportunity to learn about and experience the dishes when they visit the region. P5, P9, and P14 state that some regional products are occasionally presented to consumers, albeit in limited numbers, at promotional events, fairs, etc., held in other major cities. However, P4 emphasizes the need to diversify promotions by including more participation in cooking programs, competitions, and social media platforms. Furthermore, P11 suggests that more promotion can be achieved by selling various products in large national supermarket chains and placing them on the shelves. P12 states that support should be obtained from the governor's office and universities in all these efforts. It can be said that the current situation regarding the promotion and marketing of GI products is insufficient, and there are areas open to improvement in this regard.

Level of competition

The third theme of the research, concerning the level of competition, involved asking participants: "Can geographically registered products from Bitlis province be considered competitive

products in terms of rural development and economics?" The participants' responses are presented in Table 7.

Table 7. Participants' opinions on the level of competition of GI

	Participant Responses
P1	*"Of course, it should be considered. We have different products and dishes in our nearby regions as well, but they all have their own unique flavors. Tourists come here to experience the flavors of these dishes, to go to the place where that product is famous. This, of course, leads to increased activity in the city. Hoteliers profit, restaurants profit, taxi drivers profit from using taxis, car rental companies profit from renting cars, small businesses profit from buying water from kiosks, and shopkeepers profit from buying souvenirs for their loved ones."*
P2	*"We have confidence in our products, but as I've said before, unfortunately they're not well-known. We need to promote them."*
P3	*"If we can develop gastronomic tourism in the region with the strength of our products, we can compete with other tourism centers. Yes, we are culturally strong, our historical past is rich, and we should add our cuisine to this richness."*
P4	*"Yes, we have a wide variety of dishes, but unfortunately they're not being promoted."*
P5	*"We can compete, but unfortunately our cuisine isn't well-known. If we can increase promotion, tourists will definitely come to Bitlis to taste our food."*
P6	*"We can compete, but we also need education. Our university has a big role to play here. It needs to raise awareness among producers. It needs to educate our tradespeople about tourism."*
P7	*"If we can register our food and flavors with geographical indications, first at the national level and then in the European Union, it will be easier for us to reach and compete in other markets."*
P8	*"Yes, we have potential, but we lack policy and planning, as well as shortcomings in promotion. Good planning is needed in these areas. The Governorship, Municipality, and University should take the lead in this matter."*
P9	*"First and foremost, we need to encourage and support our producers. The fewer problems our producers face, the greater our competitiveness will be. Producers need to earn money so they can continue their production and even increase their capacity."*
P10	*"We lack promotion. Otherwise, we have a strong cuisine and dishes, but because it's not well-known, we can't attract the desired number of tourists."*
P11	*"Of course, our products have unique and special flavors. This is our honey. Hopefully, the world will recognize it now. It can compete with other honeys. Bitlis has many more delicious flavors waiting to be discovered. We just need to tell people about it."*
P12	*"We need to increase the number of our registered geographical indications so that their promotion increases. This will both lead to development and make us more competitive."*
P13	*"We need to organize festivals and promotional events to attract people's attention to Bitlis."*
P14	*"Yes, our food is quite delicious and has the potential to attract tourists to our region. However, we can only achieve completeness in gastronomic tourism through promotion."*
P15	*"We have a rich variety of products, but we need the support of our university in preserving and promoting this richness."*

When Table 7 is examined, almost all participants point to the existence of a highly competitive gastronomic richness in the region. Participants P2, P3, P4, P8, P10, P12, P13, and P14 emphasize that this rich culture and variety of flavors have not been adequately promoted. P6 points to the need for education, while P8 draws attention to the need for policy and planning. P9 argues that it is particularly important to incentivize producers. P7 and P12 state that the focus should be on national and international registration of GI products. It is observed that the competitiveness of GI products in the region is high. However, it can be said that planning is necessary for improvement activities, development activities, branding efforts, patent applications, supporting local producers, and raising awareness among the local population regarding the products in the region.

Economic Role in Rural Development

The final theme of the research, concerning the economic role in rural development, involved asking participants the question: "Are Bitlis' existing geographically registered products and potential products economically effective in rural development?" The participants' answers are presented in Table 8.

Table 8. Participants' views on the economic role of GI

	Participant Responses
P1	*"It can particularly help producers and farmers generate more income. These geographical indication registrations will especially support rural development. Once they become known at the national level, they will also open up to international markets. We hear that if products are registered, especially in the European Union, we can carry our culture beyond our country's borders."*
P2	*"As the number of registered geographical indications increases, our tourist numbers will likely also increase. This will be reflected in increased accommodation, increased food sales for restaurants, and increased sales of honey as souvenirs for honey producers. This activity will have an economic impact. The current situation isn't great, but I am hopeful for the future."*
P3	*"It directly generates income and economically supports producers and businesses like ours."*
P4	*"As the number of registrations increases, the national and international recognition of our region will also increase. Yes, I think obtaining more registrations will bring more visitors and revenue."*
P5	*"Obtaining more trademarks will also be effective in terms of branding. This will also be reflected in the region as revenue."*
P6	*"If the number of registrations increases, the number of tourists will also increase. This will be reflected in Bitlis as economic income."*
P7	*"It will help our products and food gain more value. Therefore, geographical indication registrations will have a positive economic impact on our region."*
P8	*"Economically, it can stimulate not only the tourism sector, but also agriculture, the food sector, and other sectors."*
P9	*"If we increase the number of registrations, production will also increase. Farmers, artisans, and other producers will have to produce more. This will undoubtedly have economic repercussions for the region."*
P10	*"If our region develops economically, and if new jobs are created through the growth of tourism, the unemployment problem will gradually disappear. In fact, even those who had to leave because they couldn't find jobs will stay here."*
P11	*"Yes, if we increase the number of registered products, we can generate more economic gain. But first, we need to promote these products. Our products need to be recognized and known so that there will be demand for them later. Perhaps we should also do something about sales afterwards. The internet is preferred for shopping these days. We should sell our products online, and producers like us should be given support or training in this regard. I send our Bitlis honey all over Turkey thanks to the internet. I also want to send it abroad."*
P12	*"It's not enough to just increase the number of registered businesses. We also need to increase production capacity and create new jobs. Otherwise, our young population is migrating from the region. If we can keep them here, it will also provide an economic contribution."*
P13	*"Yes, we have registered sites, but they're not well-known. We need to conduct promotional activities. We need to organize events that will attract people to Bitlis. We should hold festivals, celebrations, fairs, or competitions to draw people's attention to our region. The economic benefits will then naturally follow."*
P14	*"The increase in our registration numbers will not only boost the tourism sector economically, but will also stimulate agriculture and other sectors."*
P15	*"As the number of registered products increases, our region will also become famous for its cuisine. For now, we have büryan and honey, but these are not enough. We should register our other products as well. This way, we can attract tourists here. The economic impact will also be positive."*

When Table 8 is examined, P2 suggests that the increase in the number of registered products will lead to a long-term increase in tourist numbers, which in turn will be reflected in increases in restaurant and accommodation services, thus positively impacting businesses and the region economically. P3, P4, and P5 state that the increase in the number of registered products will have a positive impact on economic development. According to P8 and P14, the positive economic impact will not be limited to the tourism sector alone, but may also have positive contributions to the agriculture and food sectors. P9 states that the increase in production will lead to an increase in the production capacity of farmers and other producers, resulting in a positive economic effect. P15 suggests that the increase in the number of registered products will increase the awareness of more local dishes, creating more tourist appeal. It can be stated that GI products in the region play an important economic role. This situation can be described as an important tool for development, primarily for local production, tourism, food and beverage businesses, and the local population.

Discussion

Türkiye possesses significant potential in terms of GI products and products eligible for such registration, but it is observed that it has not utilized this potential as effectively as European Union countries. Given Türkiye's biodiversity in relation to these GI, it is clear that Türkiye should benefit from the national and international market value of these products (Olgun & Sevilmiş, 2017). Accordingly, the aim of this study is to determine the current status of GI in the Bitlis region and to examine the economic impact of these products on rural development in the region. The common point shared by all participants in this study is that Bitlis province has a high potential for GI products and that there are many more products that need to be registered. Additionally, it is suggested that this potential is not sufficiently known.

A significant majority of participants stated that the gastronomic potential of the region is not reaching consumers. Suggestions included participating in fairs held in major cities and ensuring that products are available on the shelves and sold in large national supermarket chains. This situation is similar to the view put forward by Belletti and Marescotti (2011), which is the first of the four basic elements: "A GI supply chain should be established and supported." However, Beştaş (2025) argues in her study that GIS (Geographic Information System) increases visibility in supply chain management and makes significant contributions to sustainability. Yörükoğlu et al. (2024) and Denk Sanalan Bilici (2021), in their studies, suggest that the GI registration holder should establish a controlled monitoring system, hold information meetings at least once a year to develop a communication network among rights holders, and create a traceable method for monitoring the entire area. Onat (2024), in his study, states that the local people are aware of the importance of the GI system and understand its significance for regional tourism. Therefore, he argues that tourism supported by the local people will be successful.

In the study, some participants particularly emphasized the importance of support from universities and various institutions. Eroğlu Pektaş et al. (2018) stated in their study that geographically registered products achieve a high level of quality, create brand value, increase the product price compared to similar products, and this is reflected as greater profitability for the producer. However, it was also stated that producers should invest in branding by obtaining professional support for their products in this brand-building process. Support for R&D, marketing, and brand management that can be provided by public institutions and organizations should be considered important for promoting and selling the product, primarily in the national market, and subsequently in international markets. Within the framework of the National Rural Development Strategy (UKKS IV, 2024-2028), planning should be carried out to develop R&D activities in rural areas. However, in the branding of regional products that have received GI registration or have the potential to receive registration, the promotion and protection of the product, ensuring its sustainability, should be prioritized over its competitiveness (Bahar et al., 2019).

GI are important for the development of rural areas and are even more vital for the development of gastronomic tourism. Registering a GI for a product is a positive development, but it may not guarantee success on its own. It requires the involvement of various local actors in the process and the establishment of broad-based collaborative cooperation among producers (Cei et al. 2018, p. 15). GI provide a greater economic contribution compared to similar or ordinary products, positively impacting the development of agricultural product trade and creating added value (Li, 2023, p. 16). According to Özsoy (2015), the demand for GI is higher than for other products, and the resulting GI system provides consumers with a guarantee and offers high-quality, standardized products. This also protects small businesses, reduces costs through joint marketing activities, and offers advantages in sales and marketing activities. Thus, the global recognition of products considered local or traditional can be increased, and this approach is considered to have a positive contribution to rural development. However, Török et al. (2020) argue in their study that there are no clear findings regarding the economic returns of GI. This is attributed to the lack of a clear data set to evaluate GI policy. It can be said that there is a lack of statistical data in order to accurately calculate the economic dimension of GI. Therefore, determining exactly how much income a GI producer will generate should not be considered easy. While

there is no concrete data on the role of GI in regional development, market size, price premium, and net producer income, the economic value can be expressed as the employment capacity created and the amount obtained by multiplying the production quantity by the sales price. Enabling producers to make a profit, creating employment, and increasing production quantity are important in terms of the economic added value created by the registered GI.

Conclusion

While obtaining GI for gastronomic products from Bitlis province is considered important, attention is drawn to the potential for more gastronomy-themed products to be registered. It is clear that this potential needs to be revealed by relevant stakeholders and the registration processes need to be carried out. Registration alone is not sufficient; the need to create brand value is also emphasized. In this respect, the importance of R&D support from academic institutions, especially universities, is highlighted. The inadequacy of the supply chain to ensure the representation of GI products in national and international markets outside the province, and the need to reach more consumers, are emphasized. It has been determined that registration alone is not sufficient; post-registration inspections are needed. It is accepted that the production of GI products according to certain standards will contribute economically to local producers. It is suggested that this contribution will also create significant employment in areas such as the tourism sector. However, it is also clear that a complete economic measurement and evaluation system is needed..

Recommendations

Based on the findings of this study, the following recommendations have been submitted to various relevant authorities:

- To reveal the existing GI potential of Bitlis province, the continuation of GI registration applications should be pursued by Bitlis Eren University and other legal entities. Bitlis Eren University and other registered institutions should cooperate in developing brand value creation efforts for GI.
- To make GI more accessible to consumers, it is important to establish a national supply chain and to manage sales and marketing activities with up-to-date approaches. For example, sales can be carried out nationally and internationally through an e-commerce website with a name such as "Unique Flavors of Bitlis".
- Standard production is important for GI. A well-functioning audit mechanism should be established for internal auditing under the leadership of the institution that holds the registration. However, over time, production should also be evaluated transparently by accredited institutions.
- A regional economic development data set can be created to determine the revenues obtained from GI. The Turkish Statistical Institute (TÜİK) could assume responsibility for this, initially focusing on Bitlis but now encompassing all cities across Türkiye. This would allow for a clearer assessment of the contribution of GI to economic development. This would also enable the Ministry of Agriculture and Livestock and the Ministry of Industry to develop policies related to these products.
- The secondary data collected on GI in Bitlis, the authors' interpretations of statistical information from Türkiye's Geographical Indications Portal, and the opinions of stakeholders participating in the research constitute the main limitations of this study. Future studies could focus on producers of products with registered GI, consumers to determine their satisfaction levels with GI, or different sample groups to determine the economic contribution.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: In the preparation of the article, the introduction and literature sections were written and the formal conditions of the study were created by Savaş Büyükyılmaz. The collection and interpretation of the data of the study was carried out by Erkan

Denk. The results, recommendations, analysis, supervision and editing of the study were provided by Yener Oğan.

2. Conflict of interest: "There is no conflict of interest between the authors" during the research or preparation of the article.

3. Ethics Report: Before collecting the data of this research, ethical approval was received from Bitlis Eren University Social and Humanities Research Ethics Committee. (Approval No: 2025/10-11 and E.8422, date: 05.11.2025).

4. Research Model: The article is organized as a research article. Qualitative research method was used in the research process. Data were collected first-hand by face-to-face interviews.

5. This study was presented as an abstract at the 9th International Congress on Gastronomy Tourism Research (UGTAK 2025), held in Kayseri on October 9–11, 2025.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Coğrafi işaret, yöresel bir ürünün belirgin niteliği bakımından bulunduğu yöre ile özdeşleştiğini gösteren bir işaret olarak tanımlanmaktadır. Coğrafi işaretlerin büyük bir bölümü gıda ürünlerini kapsamakta olup, menşe adı ve mahreç işaret olarak Türkiye'de 6769 Sınai Mülkiyet Kanunu'na göre tescillenmektedir. Bu yasanın temeli, Avrupa Birliği (AB) uyum yasaları çerçevesinde model alınan ve AB coğrafi işaretlerin dayandığı 2081/92 sayılı Tüzük olarak gösterilebilir. Bu tüzük, 510/2006 sayılı Tüzük ve 1151/2012 sayılı Kalite Düzenlemeleri Çerçeve Tüzüğü ile AB Komisyonu tarafından güncellenmiştir. Bir ürünün hammadde temini, üretimi ve işlenmesi gibi tüm özellikleri sadece sınırları çizilen bir coğrafi alana ait olması durumunda o ürün, *menşe adı* olarak tescillenmektedir. Bir ürünün hammaddesi veya ürünün işlenmesi gibi özelliklerinden en az bir tanesi bulunduğu bölgeye ait ise o ürün, *mahreç işaret* olarak tescil alabilmektedir (Türk Patent, 2025). Coğrafi işarete ait özellikler yerel, doğal ve beşeri faktörlere bağlı olarak gelişmektedir. Dolayısıyla coğrafi işaret tescilli ürün yerel kültür ve miras ile bütünleşen bir varlığı temsil etmektedir. Coğrafi işaretler Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) fikri mülkiyet hakları (TRIPS) ve coğrafi işaretler ile ilgili olan Lizbon Anlaşması'nın Cenevre Sözleşmesi ile koruma altındadır (FAO, 2025). Kolombiya Kahve Federasyonu'nda fikri mülkiyet direktörü ve Uluslararası Coğrafi İşaretler Ağı Örgütü'nün Başkanı Luis Fernando Samper, "*coğrafi işaretleri gelişmekte olan ülkelerde ürünlerin korunması için en iyi yasal araç*" olarak değerlendirmektedir (Mara, 2008). Coğrafi işaret tescili alan ürünler, üretildiği yörenin ekonomik olarak kalkınmasında olumlu etkileri olan bir unsurdur. Ancak bu başarının sağlanabilmesinde tek başına yerel üreticiler yeterli olmamaktadır. Yöredeki diğer işletmeler, tüketiciler, araştırmacılar ve yerel yönetimler ile birlikte kültürü yansıtan bir marka geliştirilmesi gerekmektedir (Kan, vd. 2012, s. 99).

Türkiye, gelenekleri koruyarak günümüz modern çağına uyum sağlamak adına önemli fırsatlar sunan bir yeterliliğe sahiptir. Son yıllarda kentleşmenin yoğun olduğu Türkiye'de pek çok coğrafi alanda kırsal kalkınmaya gereksinim duymaktadır. Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Bitlis ili de kırsal kalkınmanın sağlanması açısından önemli iller arasında yer almaktadır. Bölgede ekonomik faaliyetler olarak incelendiğinde sanayileşmenin gelişmemiş olduğu ancak tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı bilinmektedir (Atasever vd., 2013). Son yıllarda bölgede doğa ve kültürel açıdan turizm faaliyetlerinde önemli gelişmeler kaydedildiği de söylenebilir. Örneğin Bitlis ilinin yemek kültürü de güçlü ve zengin bir kültürel çeşitliliği bünyesinde barındırmaktadır. Bu çeşitliliğin yenilikçi bir bakış açısı ile yiyecek içecek işletmelerine yeni alternatifler sağlama olasılığı yüksektir (Yeşil & Çelik Yeşil, 2022, s. 1652). Özellikle yöreyi ziyaret eden turistlerin yöresel yemeklere duydukları ilgi bölge halkı ile olan etkileşimlerini artırmaktadır. Yerli halkın misafirperverliği ile oluşan karşılıklı etkileşim, yöresel kültürün farklı ve olumlu algılandığı bazı çalışmalarda ortaya konulmuştur (Kodaş & Dikici, 2012, s. 62). Bu durumun kırsal kalkınma açısından mutlaka ekonomik bir fırsata dönüştürülmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Çünkü Bitlis, zengin bir tarihi mirasa sahip olup, kültürel açıdan önemli bir gastronomi çeşitliliği ziyaretçilere sunmaktadır. Bu çeşitliliği gastronomik özellikli coğrafi işaret tescilli ürünleri ile de göstermektedir. Bu doğrultuda çalışmada, ilk olarak Bitlis yöresinin coğrafi işaret tescil durumu tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ardından coğrafi işaretlerin ekonomik boyutuna odaklanarak yerel paydaşların görüşleri doğrultusunda, yöredeki coğrafi işaret tescilli ürünlerin kırsal kalkınmadaki rolü incelenmektedir. Bu bağlamda, Bitlis yöresine ait coğrafi işaretlerin mevcut durumunu tespit etmek ve bölgedeki bu ürünlerin kırsal kalkınmadaki ekonomik etkilerini incelemek amaçlanmaktadır. Literatürde spesifik olarak tek bir ürün bazlı olarak kırsal kalkınmayı konu alan; Erzurum civil peyniri (Denk, 2025), Yozgat çanak peyniri (Oğan & Çelik, 2023), Vietnam Cao Phong portakalı (Hoang vd., 2020), Kamerun Oku beyaz balı (Ingram, Hansen & Bosselmann, 2020), Midilli Adası zeytinyağı (Kizos & Vakoufaris, 2011) olduğu gibi farklı ürün gruplarından menşei tescilli (PDO) peynirler (Kamilari vd., 2019), menşei tescilli (PDO) zeytinyağları (Mattas vd., 2020), Türk mutfağında coğrafi işaret tescili alan çorbalar (Özbey & Köşker, 2021) gibi ürünlerin değerlendirildiği çalışmalar yer almaktadır. Bitlis yöresinde yapılan çalışmaların

bu açıdan sınırlı olması da bu çalışmanın özgünlüğünü artırmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, mutfak açısından zengin ürün çeşitliliğine sahip olarak değerlendirilen Bitlis ilinin coğrafi işaret potansiyeli ve yerel paydaşların coğrafi işaretlerin kırsal kalkınma ve ekonomik etkileri hakkındaki görüşleri sayesinde literatürdeki boşluğu doldurmaya katkı sağlayacaktır.

Kırsal Kalkınma

Toplumların süreç içerisinde değişim gösteren dinamik bir yapıları vardır. Bu değişen süreç içerisinde kaynak yönetimi, toplumsal değerler, üretim yöntemleri ve insanların davranışları da değişiklik göstermektedir. Kalkınma sosyal değişim süreci ile yakından ilişkili olup mevcut durumdan daha farklı bir yapıya bürünen dinamik bir yaklaşımı işaret etmektedir (Tolunay & Akyol 2006, s. 118). Kalkınmanın temel unsurlarında en başta, gelir eşitsizliği ve işsizlik sorunlarının kaldırılması gelmektedir. Maliyetlerin en düşük ve uygun seviyelere getirilerek rekabet ortamının oluşturulması sektörler arası entegrasyonun sağlanması açısından önemlidir. Tüm bunlar için yeteri kadar AR-GE ve yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir (Arıkan, 2017, s. 9). Türkiye'de kalkınma kavramı beş döneme ayrılan bir evrim süreci geçirmiştir. İlk dönem, kavramın biyolojik bir gelişmeden sosyal bir gelişmeye doğru evirildiği dönemdir. Bu süreç aşamalı toplumsal değişim süreci olarak kabul edilmektedir. İkinci dönem, 1945 yılı sonrasında ekonomik olarak az gelişmiş bölgelerin gelişimleri ile ilişkilendirilmektedir. Üçüncü dönemde, 1970 ve 1980'li yıllarda kalkınmanın sadece ekonomik yönünün olmadığı eko-politik ve sosyo-psikolojik yönlerin birlikte ortaya konulduğu görülmektedir. Dördüncü dönemde, insani ve etik değerlere vurgu yapılmaktadır. 2000 yılı ve sonrası olarak kabul edilen beşinci dönemde kalkınma; üretim ve sosyal yaşamı korumakla beraber geleneksel kültürü de dikkate almaktadır (Turhan, 2020, s. 160). Kırsal kalkınma 1950'li yıllarda modernleşme ile başladığı değerlendirilmektedir. 1960 ve 1970'li yıllarda teknoloji ve mekanizasyon gelişmeleri ile devam etmektedir. 1980'li yıllara gelindiğinde devletlerin tarım politikalarına bağlı olarak devlet kredi destekleri verildiği görülmektedir. 1990'lı yıllarda serbest piyasa ekonomisi ve sivil toplum kuruluşlarının ön plana çıkması ile birlikte devletin geri çekilmeye başladığı yıllar olarak görülmüştür. Yine bu yıllarda mikro krediler, fakirliğin azaltılması, çevre ve sürdürülebilirlik çalışmaları ön planda yer almıştır. 2000'li yıllarda geniş sektörel yaklaşım uygulamaları ile birlikte sürdürülebilirlik ön planda olmakla beraber yerinden ve iyi yönetişim çalışmaları dikkat çekmektedir (Günay, vd. 2022, s. 3). Kırsal yörelerin rekabetçi oldukları ürün çerçevesinde yöresel kalkınma projeleri oluşturulması önemlidir. AB kırsal kalkınma stratejisine göre kırsal alanın geliştirilmesi amacıyla, sektörler arası çalışma uyumunun artırılarak kaynak yönetiminin düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca yerel paydaşların katılımları sağlanarak güçlü bir yönetim organizasyonunun oluşturulması kırsal refah düzeyinin artırılmasında etkili olacaktır. Ulusal kırsal kalkınma stratejisinde (UKKS) ortaya konulan amaçlardan bazıları aşağıda özetlenmiştir (UKKS IV, 2024-2028):

- Kırsal ve kentsel alanların arasındaki gelişmişlik farkının azaltılması,
- Kırsal ekonomide tarım ve tarım dışı ekonomik faaliyetlerin birlikte ele alınması,
- Kırsaldaki doğal kaynak potansiyelinin belirlenip korunma dengesinin oluşturulması,
- Kırsal yönetişim unsurlarının oluşturulup merkezi ve yerel anlamda güçlendirilmesi,
- Kırsalda AR_GE faaliyetlerinin geliştirilmesi.

UKKS IV raporunda, belirlenen birinci amacın; *"Stratejik Amaç-1: Tarımsal üretimin ekonomik sürdürülebilirliğinin ve uzun vadeli gıda güvenilirliğinin sağlanması,* "olduğu yer almakta olup gıdanın sürdürülebilirliği odağı dikkat çekmektedir (UKKS IV, 2024-2028). Kırsal kesimlerde yaşayan halkın altyapı sorunlarının çözülmesi bu açıdan önemlidir. Ayrıca Türkiye'de genel olarak genç nüfusun tarım dışı istihdama daha fazla yöneldiği de bilinmektedir (Özer & Tozak, 2017, s. 55). Yöresel ürünlerin markalaşmasında yörenin veya ürünün rekabetinden daha çok ürünün tanınması ve korunması ön planda olmalıdır (Bahar, vd., 2019). Dolayısıyla kırsal kalkınmada aracı olarak geçmişten gelen kültürel mirasa ait ürünler ve zengin çeşitlilik değerlendirilebilir. Bu özel ürünlerin geleceğe aktarılması da yine coğrafi işaret sistemi ile gerçekleştirilebilir (Denk & Sanalan Bilici, 2021).

Coğrafi İşaret

Coğrafi işaret, ürünün korunması amacından daha çok ürünün çevre ile olan birlikteliğinin karşılıklı bir etkileşim ile sağlanması açısından önem taşımaktadır (Kan & Gülçubuk, 2008, s. 64). Coğrafi işaret tescillerinin ardından çeşitli yönetişim sistemleri ile birlikte denetiminin sürekli hale getirilmesi ve marka yönetim süreci oluşturulması gerekmektedir. (Karademir, 2021). Coğrafi işaretler ve kırsal kalkınma arasında bir bağlantı olduğu muhakkaktır. Yapılan akademik çalışmalarda bu durum ortaya konulurken coğrafi işaret tescilli ürünlerin yerel bölgelerin kalkınmasında dört ana noktaya dikkat çektiği görülmektedir (Belletti & Marescotti, 2011):

- Coğrafi işaret tedarik zinciri oluşturulmalı ve desteklenmeli,
- Coğrafi işaret tescilleriyle kırsal ekonomik çeşitlilik sağlanmalı ve desteklenmeli,
- İnsan kaynağı gözden geçirilmeli ve güçlendirilmelidir. Etkin bir insan kaynağı yönetim politikası oluşturulmalı ve sosyal örgütlenme geliştirilmeli,
- Son olarak doğal çevre, üretim olanakları ve kültürler korunmalıdır.

Dolayısıyla coğrafi işaret sistemi hedeflerinin bu geniş yelpazesi, sürdürülebilirliğin çevresel, sosyal ve ekonomik yönlerini kapsamaktadır. Türkiye'de coğrafi işaret düzenlemesi 1995 yılında 555 sayılı KHK ile başlamıştır. 22.12.2016 tarih ve 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu ile mevzuat halini almıştır. Bu mevzuat AB tüzüğü (151/2012) ile uyumlu hale getirilmiştir. Bu yasal düzenlemeler ile birlikte bölgesel hareketlilik, festivaller ve e-ticaret çalışmaları artış göstermektedir (On Birinci Kalkınma Planı, 2018). Türkiye'de tescil edilen coğrafi işaretler Tablo 1'de yer alan gruplara göre ayrılmaktadır.

Tablo 1. Türkiye'de tescilli coğrafi işaretlerin ürün gruplarına göre dağılımı

	Ürün Grubu	N	%
1	Yemekler ve Çorbalar	511	27.9
2	İşlenmiş ve İşlenmemiş Meyve ve Sebzeler ile Mantarlar	374	20.4
3	Fırıncılık ve Pastacılık Mamulleri, Hamur İşleri, Tatlılar	373	20.4
4	Diğer Ürünler	96	5.2
5	Halılar Kilimler ve Dokumalar Dışında Kalan El Sanatı Ürünleri	92	5.0
6	Halılar ve Kilimler	49	2.7
7	Dokumalar	48	2.6
8	Peynirler	48	2.6
9	Çikolata, Şekerleme ve Türevi Ürünleri	42	2.3
10	Bal	39	2.1
11	İşlenmiş, İşlenmemiş Et Ürünleri	35	1.9
12	Yiyecekler İçin Çeşni /Lezzet Vericiler, Soslar ve Tuz	31	1.7
13	Tereyağı Dâhil Katı ve Sıvı Yağlar	27	1.5
14	Peynirler ve Tereyağı Dışında Kalan Süt Ürünleri	23	1.3
15	Alkolsüz İçecekler	22	1.2
16	Biralar ve Diğer Alkollü İçkiler	14	0.8
17	Dondurmalar ve Yenilebilir Buzlar	4	0.2
18	Tütün	1	0.1
	Toplam	**1829**	**100**

Yazarlar tarafından oluşturulmuştur (11.04.2026).

Tablo 1 incelendiğinde coğrafi işaretler, 18 farklı grup altında sınıflandırılabilmektedir. Türk Patent Enstitüsüne göre toplam 1829 ürünün yaklaşık %85'inin gastronomi temalı olduğu görülmektedir. Bu gruplardan "*Yemekler ve çorbalar*" grubu (%27.9) ilk sırada yer almaktadır. Bu grubu (%20.4) "*İşlenmiş ve işlenmemiş sebze ve meyve ile mantarlar*" ve aynı orana (%20.4) sahip, bir ürün eksiği olan *"Fırıncılık ve pastacılık mamulleri*" takip etmektedir. Peynir ve çikolata şekerleme ürünleri birbirine yakın (%2.6; %2.3) oranlardadır. Gastronomi temalı ürünlerde en az orana (%0.2) ise "*dondurmalar ve yenilebilir buzlar*" sahiptir. Dolayısıyla coğrafi işaret tescilli 10 üründen 8 tanesinin

gastronomik özellikler taşıdığı ve coğrafi işaret tescili için önemli bir potansiyel oluşturduğu söylenebilir.

Bitlis İli ve Coğrafi İşaret Potansiyeli

Bitlis ili Neolitik döneme kadar uzanan tarihsel köklü bir geçmişe sahiptir. Her ne kadar bölge tarihinin daha eskilere dayandığı düşünülse de yaklaşık 5000 yıllık bir geçmişe sahip olduğu kabul edilmektedir. Bitlis'in adının kaynağı tam olarak bilinmemekle beraber Asurlular tarafından Bit-Liz ve Arapların Bad-Lis, olarak adlandırıldığı kaynaklarda yer bulmaktadır. Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde Yukarı Fırat ve Yukarı Murat bölümleri olarak adlandırılan bölüm içerisinde yer almaktadır. Bitlis, deniz seviyesinden oldukça yüksek (1545m) olup kış mevsiminde genellikle kar yağışlı, soğuk ve karasal bir iklime sahiptir. İlin %71'ini dağlık ve %10.4'ünü ova alanlar kaplamaktadır. Van Gölü sahil şeridinde bulunan Adilcevaz ve Ahlat ovaları en verimli alanlarını oluşturmaktadır. Van Gölünün batısında yer alan Bitlis'in Adilcevaz, Ahlat, Güroymak, Hizan, Mutki ve Tatvan olmak üzere 6 ilçesi bulunmaktadır (Harita 1). Türkiye'nin en büyük krater gölü olan Nemrut Gölü ve Arin Gölü de bölgede bulunmaktadır (Bitlis Valiliği, 2025a).

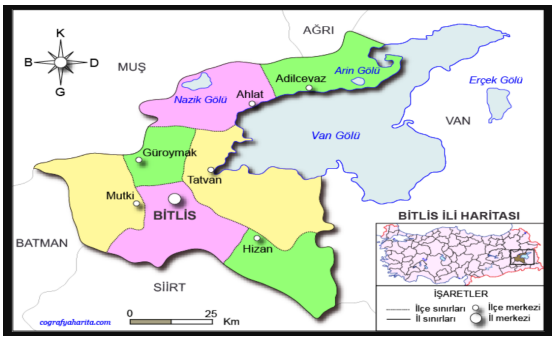

Harita 1. Bitlis coğrafi konumu

Bitlis ili 2023 yılı turizm işletme belgeli konaklama tesislerinde geceleme istatistiklerine bakıldığında ortalama kalış süresi Türkiye ortalaması 2.63 Bitlis ili ortalaması ise 1.27'dir. Toplam geceleme 131.935 olup doluluk oranı otel işletmelerinde yine Türkiye'nin altında seviyede %43.52'dir. Doluluk oranında Adilcevaz (%31.35) ve Tatvan (%27.67) ilçeleri ilk sırada yer almaktadır. Basit konaklama belgeli tesislerinde 2022 yılı kalış ortalaması 2.67 olup toplam geceleme 53.956 olmuştur (DAKA, 2024, s. 9). Bitlis ilinde tarım ve hayvancılık ön plandadır. Özellikle manda yetiştiriciliği dikkat çekmektedir. 2023 yılı verilene göre Türkiye manda yetiştiriciliği açsından 5. sırada yer almaktadır. Bitlis ili manda sütü ile birlikte bal üretiminde de söz sahibi bir yöredir. Yaklaşık 100 000 arı kovanı ile yılda 2000 ton bal üretimi gerçekleştirmektedir. Türkiye'deki manda sütü üretiminde dördüncü sırada olup keçi sütü üretimi açısından da dokuzuncu sırada bulunmaktadır (DAKA, 2024, s. 17). Başka bir tarımsal varlık olan ceviz il genelinde yaklaşık 4000 ton civarı yetiştirilmekte olup Adilcevaz ilçesi bu bakımdan ön plandadır. Ayrıca su ürünleri üreticiliği de yapılan ilde 603 ton porsiyonluk alabalık ve 8.6 milyon yavru balık yetiştirildiği bilinmektedir (Bitlis Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2025). Bitlis ilinin arazi yapısı yonca, korunga ve fiğ gibi arıcılık için uygun nektar alanlarına sahiptir ve bu özellik arıcılık yapmayı yörede elverişli hale getirmiştir. İlde sanayi işletmelerinin bulunmaması ve zirai ilaçlamaların da daha az olması kaliteli bir bal türü olan "Bedlis Balı" üretimini etkilemektedir. Merkez ilçe ile birlikte Hizan ve Mutki ilçelerinde yoğun arı yetiştiriciliği yapılmaktadır (Çağlıyan, 2015, s. 15). Yiyecek ve içecek kültürü açısından zengin bir bölge olan Bitlis ilinin önemli yemeklerinden birisi de "*Büryan Kebabı*"dır. Yemeğin 17. yüzyıla kadar uzanan önemli bir tarihsel geçmişe sahip olduğu kabul edilmektedir (Çelik Yeşil vd., 2022, s. 32). Festival etkinleri ile "*Bitlis Büryan Günü*" organizasyonları yöresel ürünlerin adını ön plana çıkaran çalışmalar olarak belirtilebileceği ve yöre gastronomisine katkıda bulunacağı gibi coğrafi işaret tescillerinin artırılması bölgede turizm ve ekonomik gelişim açısından önemli bulunmaktadır (Koç & Yakın, 2025, s. 35). Coğrafi işaretlerin üretimi ile ilgili olarak

üreticilerin farkındalığını artırmak adına üniversitelerin katkısı önemli olarak değerlendirilmektedir. Üretilen ürünlerin üniversite ve diğer yetkili kurumlar ile denetimlerinin sürekliliği sağlanmalıdır. Bu durum Türk Patent ve Marka Kurumu (TPMK), il kültür ve turizm müdürlüğü ile birlikte ilgili diğer tüm tüzel kurum ve kuruluşların ortak bir tanıtım faaliyetleri çerçevesinde tüketiciye ulaştırılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu süreçte yerel yönetim ve işletmelerin entegrasyonu oldukça önemlidir (Denk, 2021, s. 59). Tescilli ürünlerin ulusal ve uluslararası pazarlarda bilinirliğinin artması, değişen tüketici profiline göre kullanılmakta olan sosyal medya araçlarına yönelik pazarlama anlayışı ve satış kanalları ile desteklenmesi ve standart üretimin gerçekleştirilmesi sürdürülebilirlik adına hayatidir (Belletti & Marescotti, 2011). Bitlis ilinin gastronomik özellik taşıyan coğrafi işaretli ürünleri Tablo 2'de listelenmiştir.

Tablo 2. Bitlis ilinin gastronomi temalı coğrafi işaretleri

	Ürün adı	Ürün grubu	Türü	Tescil no	Tescil tarihi
	Bitlis Büryan Kebabı	Yemekler ve çorbalar	Mahreç işareti	658	26.01.2021
	Bitlis İçli Köftesi	Yemekler ve çorbalar	Mahreç işareti	1653	23.10.2024
	Bitlis Ciğer Taplaması	Yemekler ve çorbalar	Mahreç işareti	1652	23.10.2024
	Bitlis Katıklı Dolma	Yemekler ve çorbalar	Mahreç işareti	1614	11.07.2024
	Bitlis Balı	Bal	Mahreç işareti	1686	8.01.2025
	Bitlis Çorti Taplaması	Yemekler ve çorbalar	Mahreç işareti	1743	23.05.2025
	Bitlis Avşor Çorbası	Yemekler ve çorbalar	Mahreç işareti	1758	14.08.2025

Kaynak: Bitlis Coğrafi İşaretleri, 2025.

Tablo 2 incelendiğinde, Bitlis'in gastronomik özellikli yedi ürüne sahip olduğu görülmektedir. Bu ürünlerin ilki 2021 yılında tescil edilen 658 tescil nolu Bitlis büryan kebabıdır. 2024 yılında tescil edilen üç ürün Bitlis içli köftesi, Bitlis ciğer taplaması ve Bitlis katıklı dolmasıdır. 2025 yılında ise Bitlis

balı, Bitlis çorti taplaması ve Bitlis avşor çorbasıdır. Ürünlerin tamamı mahreç işaretlidir. Bitlis ili bu ürünlerin dışında 2018 yılında tescil edilen Adilcevaz bastonu ve 2017 yılında tescil edilen Ahlat bastonu ile toplam 8 coğrafi işaretli ürüne sahiptir. Bitlis mutfağının temelinde et, tahıl ve süt ürünleri geniş yer tutmaktadır. Peynir çeşitliliğinin yanında yöresel otlarda yemeklerde kullanılmaktadır. Ayrıca yöre mutfağında tütsüleme, kurutma ve salamura gibi yöntemlerin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir (Güler, 2025). Bitlis yöresel mutfak kültürünün bölge turizminde önemli bir role sahip olabilecek potansiyele sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bitlis yöre gastronomisi sunduğu çeşitlilik ile birlikte turizmin canlanmasında katkıda bulunabilecek yeterliliktedir. Bitlis mutfağı, gastronomik bir mirasa sahip olmakla beraber geleneksel bir yaşam tarzı ile gastro turistler için yeterli deneyimler ortaya koyabilecek düzeydedir (Koç & Yakın, 2025, s. 35). Yerel yönetimlerin düzenlediği festival vb. etkinlikler gastronomi turizmini olumlu etkilemekle beraber coğrafi işaretlerin bilinirliğini artırmaktadır. Bu ürünlerin bilinirliğini artırmak adına AB nezdinde tescillerin yapılması gerekmektedir (Denk & Sanal Bilici, 2021, s. 120). Bölgede coğrafi işaretli yemeklerin dışında bilinen birçok yöresel yemek çeşitliliğinden bazıları Tablo 3'te özet olarak sunulmuştur.

Tablo 3. Bitlis ili yöresel yemek çeşitliliğinden örnekler

Yemek Adları		
Ayran Aşı	Has Dolması	Soğan Yemeği
Baklalı Pilav	Yağlı Yumurta	Şalgam Yemeği
Bezirgan Çorbası	Kaklı Pilav	Şekalok
Cevizli Fetir	Keledoş	Şille
Cümür	Kengerli Pilav	Şor Balıklı Pilav
Çireş Çorbası	Köki	Şemşomok
Fındık Dolması	Kurut Aşı	Turşu Aşı
Gari Aşı	Mişevşi	Tutmanc Aşı
Gebol	Parpar	Turşlu Dolma
Gılorik	Pazik Boranisi	Umanç Aşı
Halim Aşı	Pıçoç	Yalancı Dolma
Halise	Soğan Köftesi	Yarma Aşı

Kaynak: Hürriyet, 2025; Bitlis Valiliği, 2025b.

Tablo 3'te yer alan yemeklerin çeşitliliğine bakıldığında çorba, pilav, sebze yemeği, turşu ve balık yemeği gibi farklı ürünlere sahiptir. Bu yemeklerden Kaledoş, kemikli etten yapılan içerisinde ot çeşitliliği bulunan bir yemektir. Halise, kuzu eti veya oğlak eti ile beraber buğday eklenerek yapılmaktadır. Glorik, küçük bulgur köftelerinin salçalı sos ile birleşmesi sonucu oluşan bir yemek çeşididir. Şemşomok, iç harcı tavuk eti ile hazırlanan bir hamur ürünü yemeğidir. Bunların dışında Çelebi (2021)'e göre Bitlis mutfağında ayran aşı, sütlü aş ve erişte aşı gibi 19 çorba çeşidi bulunmaktadır. İncik kebabı, ciğer kavurma gibi 11 çeşit et ve balık yemeği yer almaktadır. Büryan ve baklalı pilav gibi 15 çeşit pilavın yanında, Bitlis köftesi gibi 7 çeşit köfte yemeği bulunduğu belirtilmektedir. Sebzeli dolma ve turşulu dolma gibi 13 çeşit dolma,14 çeşit sebze yemeği ve bahar salatası ve Bitlis salatası gibi 18 çeşit salata bulunduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca 14 çeşit tahıl ve et yemeği, 14 çeşit tatlı, 12 çeşit marmelat ve 21 çeşit hamur işi ürününe sahip olduğu ifade edilmektedir (Çelebi, 2021).

Amaç

Bu çalışmada Bitlis yöresinin coğrafi işaret tescil durumu tespit edilmiştir. Ardından coğrafi işaretlerin ekonomik boyutuna odaklanarak yerel paydaşların görüşleri doğrultusunda, yöredeki coğrafi işaret tescilli ürünlerin kırsal kalkınmadaki rolü incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacını Bitlis yöresine ait coğrafi işaretlerin mevcut durumunu tespit etmek ve bölgedeki bu ürünlerin kırsal kalkınmadaki ekonomik etkilerini incelemek oluşturmuştur.

Yöntem

Araştırmanın amacı ve önemi

Coğrafi işaretler, ait oldukları yörelere ekonomik açıdan katkılar sağlamasının yanı sıra gastronomi turizmi ve kırsal kalkınma açısından önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında Bitlis'in coğrafi işaret tescilli ürünlerinin gastronomik özellikleri ve kırsal kalkınma açısından ekonomik önemi ele alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın amacını Bitlis yöresine ait coğrafi işaretlerin mevcut durumunu tespit etmek ve bölgedeki bu ürünlerin kırsal kalkınmadaki ekonomik etkilerini incelemek oluşturmaktadır. Araştırmanın temel soruları şu şekilde sıralanmaktadır:

- Bitlis'in coğrafi işaretli ürünleri ve özellikleri yöreyi yeteri kadar temsil etmekte midir?
- Bitlis'in coğrafi işaretli ürünleri tüketiciye yeteri kadar ulaşmakta mıdır?
- Bitlis ili coğrafi işaret tescilli ürünleri kırsal kalkınma ve ekonomik açıdan rekabetçi ürünler olarak kabul edilebilir mi?
- Bitlis'in mevcut coğrafi işaret tescilli ürünleri ve potansiyel ürünleri ekonomik açıdan kırsal kalkınmada etkili midir?

Araştırmanın evreni ve örneklemi

Araştırmanın çalışma sahasını Bitlis ilindeki gastronomi ile ilgili yerel paydaşlar oluşturmaktadır. Bu paydaşlar; Valilik, Belediye, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA), yiyecek-içecek işletmeleri, Sivil Toplum Kuruluşları, konaklama işletmeleri, seyahat acenteleri ve Bitlis Eren Üniversitesi kuruluşlarıdır. Dolayısıyla çalışma Bitlis ili ve bölgedeki yerel paydaşlarla sınırlandırılmıştır. Çalışmadaki yerel paydaşların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örneklemesi kullanılmıştır. Nitel araştırmalara uygun olan amaçlı örnekleme tekniği zengin bilgiye sahip olunan durumlarda derinlemesine çalışmaya olanak sağlamaktadır (Baltacı, 2019). Maksimum çeşitlilik örneklemesi, oluşturulan küçük örneklemde probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 118). Araştırmada tüm paydaşlara ulaşmak zaman ve süre kısıtlığı nedeniyle mümkün olmadığından örneklem grubu olarak 15 katılımcı ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Bu katılımcılardan 1'i belediye temsilcisi, 1'i il kültür turizm yetkilisi, 2'si ticaret ve sanayi odası yetkilisi, 1'i coğrafi işaret tescilli Bitlis balı üreticisi iken 5'i restoran işletmesi ve 5'i otel işletme yöneticisidir. Çalışmanın kapsayıcı olabilmesi ve güvenirliğinin artırılması adına turizm endüstrisi ve coğrafi işaret uygulamaları ile bağlantılı, çeşitli görev ve pozisyondaki paydaşlar seçilirken, verilen cevapların tekrar etmesi sonucu örneklemde yeterli doygunluğa ulaşıldığı kararı verilerek 15 katılımcı sonunda mülakatlar sonlandırılmıştır. Katılımcıların araştırmanın konusuna ilgi duyacağı, katılımcıların görüşme formunda yer alan soruları cevaplamada istekli olacağı, araştırmanın görüşme formlarının amacına uygun hizmet ettiği, örneklem gurubunun araştırmanın evrenini temsil edeceği ve katılımcıların gönüllü olarak araştırmaya katılım sağladığı varsayılmaktadır.

Araştırma verilerinin toplanması ve analizi

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, doğal ortama daha uygun ve katılımcılar ile iletişim kurmak adına birincil elden veriler toplanmıştır (Balcı, 2013, s. 38). Bu veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Bu veri toplama tekniğinde katılımcı görüşleri arasında oluşan farklılıklar ve paralel durumların ortaya çıkarılması hedeflenmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 130). Bitlis ili yönetiminde doğrudan veya dolaylı söz sahibi olan kişi, kurum ve kuruluşlardan, hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile Bitlis ilinin coğrafi işaretlerinin kırsal kalkınma açısından etkileri üzerine görüşmeler yapılmıştır. Görüşme yoluyla niyetler, yorumlar ve deneyimler ile gözlemlenemeyen durumlar anlaşılmaya çalışılır. Araştırma probleminin tüm yönlerini ele alan standartlaştırılmış bir görüşme formu katılımcıya soruların aynı tarz ve sırada sorulması sağlanacaktır (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 132).

Araştırmanın verileri, 15 Kasım 2025- 30 Kasım 2025 tarihleri arasında katılımcılardan alınan randevu doğrultusunda yüz yüze görüşmeler yapılarak elde edilmiştir. Görüşmeler Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 05.11.2025 tarihli, 2025/10-11 ve

E.8422 sayılı izin kararı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında yapılan görüşmeler sonucu elde edilen veriler, doğrudan alıntılar yapılarak tablolaştırılarak sunulmaktadır. Bu kapsamda nitel bir araştırma sürecinin tercih edildiği çalışmada, yerel paydaşlar ile yapılan mülakatlar doküman incelemeleri ile desteklenmiş ve bulgular içerik analiziyle yorumlanmıştır. İçerik analizleri ise "temsil düzeyi, tüketiciye ulaşma durumu, rekabet düzeyi ve kırsal kalkınmada ekonomik rolü" temaları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Araştırma Katılımcıları

Katılımcılara ait özel bilgiler, etik esaslara uygun olarak "K1, K2, K3, ……. K14, K15" şeklinde kodlanmış olup, katılımcılarına ait demografik bilgiler Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcılara ait demografik özellikler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Görev	Kurum
K1	Erkek	56	Yönetici	Belediye Başkan Yardımcısı	Bitlis Belediyesi
K2	Erkek	48	Yönetici	İl Kültür Turizm Müdür Yard.	Bitlis İl Kültür ve Turizm
K3	Erkek	46	Yönetici	YK Başkan Yardımcısı	Bitlis Ticaret ve Sanayi Odası
K4	Erkek	58	Esnaf	Büryan İşletmecisi	Bitlis /Merkez
K5	Kadın	42	Esnaf	Bitlis Kadın Kooperatif Yöneticisi	Bitlis Kadın Kooperatifi
K6	Kadın	41	Esnaf	Restoran İşletmecisi	Bitlis /Merkez
K7	Erkek	51	Genel Müdür	Otel Genel Müdürü	Bitlis /Merkez
K8	Erkek	42	Genel Müdür	Otel Genel Müdürü	Bitlis /Merkez
K9	Erkek	56	Esnaf	Büryan İşletmecisi	Bitlis /Merkez
K10	Erkek	45	Genel Müdür	Otel Genel Müdürü	Bitlis /Merkez
K11	Erkek	49	Yönetici	YK Başkan Yardımcısı	Bitlis Ticaret ve Sanayi Odası
K12	Erkek	49	Esnaf	Bitlis Balı Üreticisi	Bitlis /Merkez
K13	Erkek	46	Genel Müdür	Otel Genel Müdürü	Bitlis /Merkez
K14	Erkek	50	Genel Müdür	Otel Genel Müdürü	Bitlis /Merkez
K15	Erkek	44	Esnaf	Büryan İşletmecisi	Bitlis /Merkez

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların belediye (1), il kültür ve turizm müdürlüğü (1), ticaret ve sanayi odası (2), üretici (1), yiyecek içecek işletmesi (5) ve otel işletmesi görevlileri ve yönetici düzeyinde oldukları görülmektedir. Katılımcıların tamamının 40 yaş sınırı üstü ve 1 katılımcı hariç tamamına yakınının erkek olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 5'i otel işletme müdürü, 4'ü restoran işletmecisi ve 1'i Bitlis bal üreticisidir. Diğer katılımcılar ise; Bitlis il merkezde yer alan belediye, il kültür turizm müdürlüğü, ticaret odası gibi kurum ve kuruluşlarda yönetici olarak görev yapan çalışanlardan oluşmaktadır.

Bulgular

Araştırma kapsamında problem durumuna ilişkin katılımcılara dört temel soru yöneltilmiştir. Bu sorular çerçevesinde Bitlis ili özelinde coğrafi işaretler ile ilgili "temsil düzeyi, tüketiciye ulaşma durumu, rekabet düzeyi ve kırsal kalkınmada ekonomik rolü" olmak üzere dört ana temada içerik analizleri gerçekleştirilmiştir.

Temsil Düzeyi

Araştırmanın ilk teması olan temsil düzeyi ile ilgili katılımcılara *"Bitlis'in coğrafi işaret tescilli ürünleri ve bu ürünlerin sayısı ve özellikleri yöreyi yeteri kadar temsil etmekte midir?"* sorusuna cevap aranmıştır. Katılımcılara ait cevaplar Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların coğrafi işaretlerin temsil durumuna ilişkin görüşleri

	Katılımcı Cevapları
K1	*"9 adet coğrafi işaret tescilli ürünümüz var şimdilik ancak yeterli mi? Hayır tabi ki bence yeterli değil. Çok daha fazla lezzetimiz var. Zamanla artacaktır mutlaka. Özellikle Üniversitemiz bu anlamda öncü oluyor. Coğrafi işaret tescillerimizin çoğu üniversitemize ait"*
K2	*"Hayır, yeteri kadar temsil etmiyor. Daha fazla lezzetimiz bulunmakta. Ama hiç olmamasından iyidir. Adilcevaz ve Ahlat bastonlarını çıkarırsak 7 tescil zaten yemek ama tescil alabilecek çok yemek daha var."*
K3	*"Kısmen yeterli diyebilirim."*
K4	*"Hayır, çünkü mutfağımızda hâlâ coğrafi işaret alabilecek onlarca yemek bulunmaktadır. Mesela keledoş, halise bunlara örnek verilebilir."*
K5	*"Yeterli değil ama Bitlis mutfağımızın başlangıcı için önemli bir girişim diyebiliriz. En azından yemeklerimiz kayıt altına alınmakta."*
K6	*"Yeterli değil maalesef. Tescil sayısını arttırmamız gerekir ki kültürel mirasımız daha fazla ortaya çıksın. Böylece daha fazla turist çekebiliriz."*
K7	*"Tescil sayımız yöresel yemek çeşitliliğimizin çok gerisinde. O yüzden yeterli bulmuyorum."*
K8	*"Bilinen ama kısıtlı ürün sayısı ile coğrafi işaret tescillerini yeterli görmek mümkün değil. O yüzden gastronomi turizmine yönelik ürünlerin tescil sayılarını arttırmamız gerekir."*
K9	*Coğrafi işaret tescili alan yemeklerimiz mutfağımızın lezzetlerinin bir kısmını aslında temsil ediyor. Bitlis mutfağı daha zengin yemek çeşitliliğine sahiptir."*
K10	*"Son yıllarda duymaya başladık coğrafi işaretleri. Başlangıç için iyi sayılabilir ama daha yemeklerimiz çok ve tescil sayısı artmalıdır."*
K11	*"Bitlis mutfağına özgü daha birçok lezzet var coğrafi işaret tescil almayı bekleyen. O yüzden şimdilik sınırlı sayıda bu tesciller mutfağımızı temsil etmekte."*
K12	*"Yeterli sayıda değil. Coğrafi işaret tescilli ürünler Bitlis'in bilinirliğini artırmıştır. Bal, büryan mesela. Misafirler menüde büryan görmek istiyor, kahvaltıda Bitlis balınız nerede diye sorabiliyor."*
K13	*"Hayır, yeterli bulmuyorum."*
K14	*"Hayır, yeterli değil. Daha çok yemeğimiz var Bitlis'e ait. Ama zamanla artacaktır."*
K15	*"Yemek kültürümüzü düşündüğümde maalesef yeterli sayıda değiliz. Ama hiç olmamasından iyidir. Üniversitemizin destekleri ile inşallah daha da artacaktır."*

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların tamamı Bitlis ili coğrafi işaretleri sayısının daha fazla olması gerektiğini vurgulamaktadır. Tescil edilen ürünlerin ilin bilinirliğini artırması açıdan faydalı olduğu öne sürülmektedir. Daha fazla ürünün tescil edilebilme potansiyeli olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu durumun yöre gastronomisinin tanıtımında etkili olacağı ifade edilmektedir. Sağlanacak bu tanıtımların bölgeye gelecek olan turist sayısında olumlu yönde etkili olacağı ve yaşanabilecek ziyaret artışlarının ekonomik anlamda katkı sağlayacağı vurgulanmaktadır. K1 ve K15, üniversitenin desteğinin önemli olduğuna dikkat çekerken K10, son yıllarda coğrafi işaret tescillerini duymaya başladıklarını ve bu durumun olumlu bir gelişme olduğunu belirtmektedir. K5 ise, coğrafi işaret tescil sayısının yeterli olmasa da başlangıç için önemli olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla coğrafi işaretle ilgili olumlu gelişmeler olmakta iken mevcut durumu yetersizliği ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda coğrafi işaretli ürün sayısının artırılması ve bunun için paydaşların önemli rolleri olduğu söylenebilir.

Tüketiciye Ulaşma Durumu

Araştırmanın ikinci teması olan bu özel ürünlerin tüketiciye ulaşma durumu ile ilgili katılımcılara *"Bitlis'in coğrafi işaret tescilli ürünleri tüketiciye yeteri kadar ulaşmakta mıdır?"* sorusuna cevap aranmıştır. Katılımcılara ait cevaplar Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Katılımcıların coğrafi işaretlerin tüketiciye ulaşma durumuna ilişkin görüşleri

	Katılımcı Cevapları
K1	*"Kısmen ulaşıyor diyebilirim. Tabi kargo ile veya soğuk zincirle iletilebilecek olanlar internet üzerinden pazarlanabiliyor. Ama yöresel yemeğimiz katıklı dolma, çorti taplaması mesela avşor çorbası, tadına bakmak için Bitlis'e gelmeniz gerekmektedir. Balımız, bastonlarımız bunlar dünyanın her yerine gönderilebilir."*
K2	*"Ulaşmıyor maalesef. Yöreye gelen misafirler bazı lezzetlerin tadına bakabiliyor. Kargo ile yemekleri göndermeniz zor. Balımızı gönderebiliriz ama diğer ürünler de maalesef buraya gelmeli, Bitlis'i ziyaret etmeli. Bizim de istediğimiz bu zaten daha fazla ziyaretçi."*
K3	*"Hayır ulaşmıyor. Bazı ulaşanlar da maalesef fiyat engeliyle karşı karşıya geliyor. Pahalı olarak değerlendiriliyor. Bastonlarımız mesela."*
K4	*"Bence ulaşmıyor çünkü tanıtım eksikliğimiz var. Çoğu bilinmiyor ürünlerimizin. Bilmediği ürünü tüketici nasıl talep etsin veya Bitlis'e sadece büryan için mi gelsin? Büryanın yanına yeni yemeklerimizi de eklemeliyiz ve tanıtmalıyız. Yemek programlarında, yarışmalarda, sosyal medyada daha fazla yer almalıyız."*
K5	*"Sınırlı ulaşıyor. Bazen tanıtım günlerine gidiyoruz mesela İstanbul'a Ankara'ya. Orada yaşayan Bitlisliler lezzetlerimize kısa süreli de olsa ulaşabiliyor. Tabi dayanıklı olanların zincir marketlerde de olması gerekir ki herkes Bitlis'in lezzetlerine ulaşsın."*
K6	*"Ulaşmıyor bence çünkü bilmiyor ki tüketici. Bizim ürünlerimizi tamam tescil ettirelim ama mutlaka tanıtmamız gerekiyor. Yoksa yüz tane tescil olsa ne anlama gelecek. Bilinmiyorsa tescil de bir işe yaramaz ki."*
K7	*"Ulaştığını tam olarak düşünmüyorum. Çünkü biz ürünlerimiz henüz tanıtamadık. Yöremizde ürünlerimiz tanınmakta."*
K8	*"İnternet üzerinden satış yapan firmalarımız var ise onlar belki daha geniş kesimlere ürünlerimizi ulaştırıyorlardır. Ben ürünlerimizin rahatlıkla ulaştığını düşünmüyorum."*
K9	*"Bazen özel Bitlis günleri veya fuarlar oluyor. Bu etkinliklerin olduğu şehirlerde yoğun talep görebiliyoruz. Ancak bazıları internet üzerinden ulaşılabiliyor. Büryan mesela nasıl gönderelim kargo ile. Mutlaka buraya gelmeli yemek için."*
K10	*"Bazı tanıtımlarda veya fuarlarda ürünler yoğun ilgi görüyor ama sıcak sıcak büryanı, avşor çorbasını deneyimlemek için Bitlis'e bekliyoruz misafirlerimizi."*
K11	*"Hayır ulaşmıyor. Bazı ürünlerimizi ulusal marketlere de ulaştırmalıyız. Migros'ta veya A101, BİM'de mesela Bitlis balı olmalı. Çalışıyor olması için ama daha fazla destek lazım yöneticilerimizden siyasetçilerimizden."*
K12	*"Hayır, ben ulaştığını düşünmüyorum. Bu hususta Valilik, Belediye ve hatta Üniversitemiz sorumluluk almalılar."*
K13	*"Maalesef tanıtım eksikliğimiz var ve yöremize özgü sadece 1-2 ürün biliniyor ve isteniyor. Diğer yemeklerimizi de tanıtmalı ve görünür kılmalıyız."*
K14	*"Mesela Bitlis günleri veya fuarlar oluyor, İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirlerde. Buralarda yoğun talep görebiliyoruz. Ancak bazı ürünler internet üzerinden satılabiliyor. Ciğer tablaması mesela nasıl kargo ile gönderemezsiniz. Mutlaka buraya gelmeli yemek için turist."*
K15	*"Ulusal düzeyde belki ama yurt dışına hiç ulaştığını düşünmüyorum."*

Tablo 6 incelendiğinde, yöre gastronomisine ait ürünlerin yeteri kadar tüketiciye ulaşmadığı görüşü yaygın olarak belirlenmiştir. Bu durumun nedenleri arasında K2, K10 ve K14'e göre coğrafi işaretlerin genellikle yöresel yemeklerden oluşmasından dolayı misafirlerin ancak yöreyi ziyaret etmeleri durumunda yemekleri tanıma ve deneyimleme fırsatı buldukları belirtilmektedir. K5, K9 ve K14, zaman zaman diğer büyük illerde yapılan tanıtım günleri, fuar vb. etkinliklerde sınırlı sayıda da olsa bazı yöresel ürünlerin tüketiciye ulaştırıldığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte K4, yemek programlarında, yarışmalarda ve sosyal medya gibi platformlarda daha fazla yer alarak tanıtımların çeşitlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca K11, ulusal çapta büyük market zincirlerinde çeşitli ürünlerin satışı, bu ürünlerin raflarda yerini alması ile daha fazla tanıtımın sağlanabileceğini öne sürmektedir. K12 ise, tüm bu çalışmalarda valilik ve üniversiteden de destek alınması gerektiğini dile getirmektedir. Coğrafi işaretli ürünlerin tanıtım ve pazarlanmasına yönelik mevcut durumun yetersizliği, bununla ilgili geliştirilmeye açık yönlerin olduğu söylenebilir.

Rekabet Düzeyi

Araştırmanın üçüncü teması olan rekabet düzeyi ile ilgili katılımcılara *"Bitlis ili coğrafi işaret tescilli ürünleri kırsal kalkınma ve ekonomik açıdan rekabetçi ürünler olarak kabul edilebilir mi?"* sorusuna cevap aranmıştır. Katılımcılara ait cevaplar Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların coğrafi işaretlerin rekabet düzeyine ilişkin görüşleri

	Katılımcı Cevapları
K1	*"Elbette değerlendirilmelidir. Yakın bölgelerimizde de farklı ürünler ve yemekler var ancak hepsinin kendine has, özgün lezzetleri var. Zaten turistler neden geliyor bu yemeklerin lezzetlerini deneyimlemek için o ürünün meşhur olduğu yere gidiyor. Bu da tabiki şehirde bir hareketliliğe yol açıyor. Otelci kazanıyor, lokanta kazanıyor, taksi kullanıyor taksici kazanıyor veya araba kiralıyor araç kiralama firması kazanıyor, büfeden su alıyor küçük esnaf kazanıyor, sevdiklerine hediyelik eşya götürmek istiyor yine esnaf kazanıyor."*
K2	*"Ürünlerimize güveniyoruz ancak daha önce de söylediğim gibi bilinmiyor maalesef. Tanıtmalıyız."*
K3	*"Eğer, bu ürünlerimizin gücüyle gastronomi turizmini yörede geliştirebilirsek diğer turizm merkezleri ile rekabet edebiliriz. Evet, kültürel anlamda güçlüyüz, tarihi geçmişimiz zengin ve yemekleri de bu zenginliğe katmalıyız."*
K4	*"Evet, çok çeşitli yemeklerimiz var ama tanıtılmıyor maalesef."*
K5	*"Rekabet edebiliriz ama yemeklerimiz tanınmıyor maalesef. Eğer tanıtımı arttırabilirsek mutlaka turistler yemeklerimizi tatmak için Bitlis'e geleceklerdir."*
K6	***"****Rekabet edebiliriz ama eğitime de ihtiyacımız var. Burada Üniversitemize büyük iş düşüyor. Üreticileri bilinçlendirmesi gerekir. Esnaflarımızı turizm konusunda eğitmesi gerekir."*
K7	*"Yemek ve lezzetlerimizi öncelikle ulusal düzeyde daha sonra da Avrupa Birliği'nde coğrafi işaret ile tescillendirebilirsek diğer pazarlara ulaşmamız ve rekabet etmemiz daha kolay olacaktır."*
K8	*"Potansiyelimiz var evet ama politika ve planlama eksiğinin yanı sıra tanıtımda da eksikliklerimiz mevcut. Bu alanlarda iyi bir planlama gerekiyor. Valilik, Belediye ve Üniversite bu hususta öncü olmalı."*
K9	*"Bu hususta öncelikle üreticilerimizi teşvik etmek ve onlara sahip çıkmak gerekiyor. Üreticilerimizin sorunları ne kadar az olursa rekabet gücümüz o kadar fazla olacaktır. Üreticiler para kazanmalı ki üretimlerini devam ettirsinler hatta kapasitelerini arttırsınlar. "*
K10	*"Tanıtım eksikliğimiz var. Yoksa güçlü bir mutfağımız ve yemeklerimiz var ama tanınmadığı için istenilen düzeyde turist ağırlayamıyoruz."*
K11	*"Elbette ürünlerimiz kendine has ve özel lezzetler. Balımız işte. Dünyada artık tanıyacak inşallah. Diğer ballarla yarışır ve rekabet edebilir. Bitlis'in daha çok lezzeti var keşfedilmeyi bekleyen. Yeter ki anlatalım."*
K12	*"Coğrafi işaret tescillerimizin sayısını arttırmalıyız ki tanıtımları artsın. Böylece hem kalkınma gerçekleşir hem de rekabet edilebilir."*
K13	*"Festivaller ve tanıtım günleri düzenlemeliyiz ki insanların dikkatini Bitlis'e çekelim."*
K14	*"Evet, yemeklerimiz oldukça güzel ve turistleri yöremize çekebilecek niteliktedir. Ancak tanıtımla gastronomi turizminde bütünlüğü sağlayabiliriz."*
K15	*"Zengin ürün çeşitliliğimiz var ama üniversitemizin bu zenginliğin korunması ve tanıtılmasında bize destekleri gerekiyor."*

Tablo 7 incelendiğinde, katılımcıların hemen hemen tamamı yörede rekabet gücü yüksek bir gastronomi zenginliğinin varlığına işaret etmektedir. Katılımcılardan K2, K3, K4, K8, K10, K12, K13 ve K14, bu zengin kültürün, lezzet çeşitliliğinin yeteri kadar tanıtılamadığına vurgu yapmaktadır. K6, eğitim ihtiyacına işaret ederken, K8, politika ve planlama ihtiyacına dikkat çekmektedir. K9, özellikle üreticilerin teşvik edilmesinin önemli olduğunu ileri sürmektedir. K7 ve K12 ise, ulusal ve uluslararası düzeyde coğrafi işaretli ürün tesciline odaklanılması gerektiğini belirtmektedir. Yöredeki coğrafi işaretli ürünlerin rekabet edilebilirliğinin yüksek olduğu görülmektedir. Ancak yöredeki ürünlere ilişkin iyileştirme faaliyetleri, geliştirme faaliyetleri, markalaşma çalışmaları, patent başvuruları, yerel üreticiyi desteklemek, yerel halkın bilinçlenmesi gibi planlamaların yapılması gerekliliği söylenebilmektedir.

Kırsal Kalkınmada Ekonomik Rolü

Araştırmanın son teması olan kırsal kalkınmada ekonomik rolü ile ilgili katılımcılara *"Bitlis'in mevcut coğrafi işaret tescilli ürünleri ve potansiyel ürünleri ekonomik açıdan kırsal kalkınmada etkili midir?"* sorusuna cevap aranmıştır. Katılımcılara ait cevaplar Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Katılımcıların coğrafi işaretlerin ekonomik rolü hakkındaki görüşleri

	Katılımcı Cevapları
K1	*"Özellikle üreticilerde ve çiftçilerde daha fazla gelir elde etmelerine yardımcı olabilir. Özellikle kırsal kalkınmayı bu coğrafi işaret tescilleri destekleyecektir. Ulusal düzeyde bilindikten sonra uluslararası pazarlara da açılacaktır. Duyuyoruz özellikle Avrupa Birliği'nde de ürünler tescil alırsa ülke sınırlarımızın dışına kültürümüzü taşıyabiliriz."*
K2	*"Coğrafi işaret tescilleri arttığında muhtemelen turist sayımız da artacaktır. Bunun yansımazı bize konaklama olarak, restoranlara yemeklerin satışları olarak, bal üreticilerine hediyelik bal satışı olarak yansıyacaktır. Bu hareketlilik ekonomik olarak etkileyecektir. Güncel durum çok olduğu söylenemez ama gelecekten umutluyum."*
K3	*"Doğrudan gelir yaratıp ekonomik olarak üreticileri ve biz işletmeleri desteklemektedir."*
K4	*"Tescil sayımız arttıkça yöremizin ulusal ve uluslararası tanınırlığı da artacaktır. Evet, bence daha fazla tescil almamız daha fazla ziyaretçi ve gelir getirecektir."*
K5	*"Daha fazla tescil almamız markalaşmamız noktasında da etkili olacaktır. Bu da gelir olarak yöreye yansıyacaktır."*
K6	*"Tescil sayısı artarsa turist sayısı ada artacaktır. Bu da Bitlis'e ekonomik gelir olarak yansıyacaktır."*
K7	*"Üretilen ürünlerimizin ve yemeklerimizin daha fazla değer kazanmasına yardımcı olacaktır. O yüzden ekonomik olarak coğrafi işaret tescilleri yöremizi olumlu etkileyecektir."*
K8	*"Ekonomik olarak sadece turizm sektörünü değil, tarımı, gıda sektörünü ve diğer sektörleri de harekete geçirebilir."*
K9	***"****Tescil sayımızı arttırırsak üretim de artacaktır. Çiftçiler, sanatkârlar ve diğer üreticiler daha fazla üretmek durumunda olacaktır. Bunun ekonomik yansımaları da yöreye mutlaka olacaktır."*
K10	*"Bölgemiz ekonomik anlamda gelişirse, turizmin gelişmesiyle yeni işyerleri açılırsa işsizlik sorunu da yavaş yavaş ortadan kalkacaktır. Hatta iş bulamadığı için gitmek zorunda kalanlar da burada kalacaklardır."*
K11	*"Evet, tescil sayımız artarsa daha fazla ekonomik kazanç sağlayabiliriz. Ama bu ürünleri önce tanıtmamız gerekiyor. Ürünlerimiz tanınsın ve bilinsin ki daha sonra talep edilsin. Belki sonrası da satışı ile ilgili bir şeyler yapmak gerekir. İnternet günümüzde alışverişlerde tercih ediliyor. Ürünlerimizin satışını internet üzerinden yapmalıyız, bu hususta bizim gibi üreticilere destekler veya eğitimler verilmeli. Ben Bitlis balımızı internet sayesinde Türkiye'nin her tarafına gönderiyorum. Yurtdışına da göndermek istiyorum."*
K12	*"Sadece tescil sayısını arttırmak ile olmaz. Üretim kapasitesini de arttırmak, yeni iş alanları yaratmak gerekiyor. Aksi halde genç nüfusumuz yöreden göçüyor. Onları burada tutabilirsek ekonomik katkı da sağlanacaktır."*
K13	*"Tescillerimiz var evet ama bilinmiyor. Bunun için tanıtım çalışmaları yapmalıyız. İnsanları Bitlis'e çekecek faaliyetler yapmalıyız. Festival, kutlama, şenlik veya yarışmalar düzenlemeliyiz ki insanların ilgisini yöremize çekelim. Sonrası ekonomik katkı zaten gelir."*
K14	*"Tescil sayımızın artması sadece turizm sektörünü ekonomik olarak değil başta tarımı ve diğer sektörleri de harekete geçirecektir."*
K15	*"Tescil sayımız arttıkça yöremiz yemekleriyle de ünlenecektir. Şimdilik büryan veya balımız var ama bunlar yeterli değil. Diğer ürünlerimizi de tescil ettirmeliyiz. Böylece turistleri buraya çekebiliriz. Ekonomik yansıması da olumlu olacaktır."*

Tablo 8 incelendiğinde K2, tescil sayısının artışına bağlı olarak uzun dönemde artan turist sayısının restoran ve konaklama hizmetlerinde de artışlara yansıyabileceği için ekonomik anlamda bu hareketliliğin esnafa ve yöreye olumlu yansıyacağını ileri sürmektedir. K3, K4 ve K5, tescil sayısının artmasının ekonomik kalkınmaya olumlu yansıyacağını dile getirmektedir. K8 ve K14'e göre olumlu ekonomik yansımanın sadece turizm sektörü ile sınırlı kalmayacağı, tarım ve gıda sektörüne de olumlu katkıda yansımaların olabileceği belirtilmektedir. K9, üretim artışına bağlı olarak çiftçi ve diğer üreticilerin üretim kapasitesi hacimlerinin de artacağı ve olumlu bir ekonomik etkinin meydana gelebileceği ifade edilmektedir. K15 ise, tescil sayısında yaşanacak artışların olması daha fazla yöresel yemeğin bilinirliğini artıracağı ve bunun daha fazla turistik çekicilik oluşturacağı ileri sürmektedir. Yöredeki coğrafi işaretli ürünlerin ekonomik açıdan önemli bir rolü bulunduğu ifade edilebilmektedir. Bu durum başta yerel üretim, turizm, yiyecek içecek işletmeleri, yerel halk olmak üzere kalkınma açısından önemli bir araç olduğu belirtilebilmektedir.

Tartışma

Türkiye, coğrafi işaret tescili ürünleri ve coğrafi işaret tescili alabilecek ürünleriyle önemli bir potansiyele sahip ülke olup, Avrupa Birliği ülkeleri kadar bu potansiyelini değerlendiremediği

gözlenmektedir. Türkiye'nin bu coğrafi işaretleri yönelik biyo çeşitliliği göz önüne alındığında coğrafi işaretlerin gerek ulusal gerekse uluslararası pazar değerinden faydalanması gerektiği çok açıktır (Olgun, & Sevilmiş, 2017). Bu doğrultuda çalışmanın amacını Bitlis yöresine ait coğrafi işaretlerin mevcut durumunu tespit etmek ve bölgedeki bu ürünlerin kırsal kalkınmadaki ekonomik etkilerini incelemek oluşturmuştur. Bu çalışmadaki katılımcıların tamamının buluştuğu ortak nokta, Bitlis ilinin coğrafi işaretli ürün potansiyelinin yüksek seviyede olduğu ve daha tescil alması gereken birçok ürünün varlığının bulunduğuna yöneliktir. İlave olarak bu potansiyelin yeteri kadar bilinmediği de öne sürülmektedir.

Katılımcıların önemli bir çoğunluğu, yörede var olan gastronomi potansiyelinin tüketiciye ulaştırılamadığını ifade etmektedir. Bunun için büyük illerde yapılan fuarlara katılım sağlanması gerektiği ve ulusal çapta büyük market zincirlerinde ürünlerin raflarda bulunması ve satışlarının yapılması gerektiği gibi öneriler ortaya konulmaktadır. Bu durum Belletti ve Marescotti, (2011) çalışmasında öne sürdüğü dört temel unsurdan ilki olan "*Coğrafi işaret tedarik zinciri oluşturulmalı ve desteklenmeli*" görüşü ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte Beştaş (2025) çalışmasında, CBS (Coğrafi Bilgi Sistemi) tedarik zinciri yönetiminde görünürlüğü artırdığını ve sürdürülebilirliğe önemli katkılar sağladığını öne sürmektedir. Yörükoğlu ve arkadaşları (2024) ve Denk Sanalan Bilici (2021) yaptıkları çalışmalarda, coğrafi işaret tescil sahibinin denetimli bir takip sistemi oluşturulması, hak sahipleri arasında iletişim ağı geliştirilmesi için yılda en az bir kez bilgilendirme toplantılarının yapılması ve tüm alanın denetimi için izlenebilir bir yöntem oluşturması gerektiğini ileri sürmektedir. Onat (2024) yaptığı çalışmada yerel halkın coğrafi işaret sisteminin önemini bildiği ve bölge turizmi açısında önemli olduğunun farkında olduklarını belirtmektedir. Dolasıyla yerel halk tarfından desteklenen turizm hareketinin başarılı olacağını ileri sürmektedir.

Araştırmada, bazı katılımcılar özellikle üniversitenin ve çeşitli kurumların desteğinin önemini vurgulamaktadır. Eroğlu Pektaş ve arkadaşları (2018) çalışmalarında, coğrafi işaret tescilli ürünlerin yüksek düzeyde kalite yakaladıklarını, marka değeri oluşturabildiğini, bu durumun ürün fiyatını benzerlerine göre artırdığını ve bunun da üreticiye daha fazla karlılık olarak yansıdığını belirtmişlerdir. Ancak bu marka oluşturma sürecinde, üreticilerin ürünleri için profesyonel bir destek alarak marka yatırımı yapmaları gerektiği de ifade edilmiştir. Kamu kurum ve kuruluşlarından sağlanabilecek olan Ar-Ge, pazarlama ve marka yönetimi destekleri ile öncelikle ulusal pazarda, sonrasında ise uluslararası pazarlarda ürünün tanıtımıyla birlikte satışını yapmak adına önemli görülmelidir. Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji kapsamında (UKKS IV, 2024-2028) kırsalda Ar-Ge faaliyetlerinin geliştirilmesi çerçevesinde planlamaların yapılması gerekmektedir. Ancak coğrafi işaret tescili alan ve tescil alma potansiyeli bulunan yöresel ürünlerin markalaşmasında, ürünün rekabet edebilme gücünden daha çok ürünün tanıtılması ve koruma altına alarak sürdürülebilirliğinin sağlanması ön planda tutulmalıdır (Bahar vd., 2019).

Coğrafi işaretler, kırsal bölgelerin kalkınması için önemlidir ve gastronomi turizminin gelişimi için daha da hayatidir. Bir ürün adına coğrafi işaret tescilinin gerçekleştirilmesi olumlu bir gelişmedir ancak tek başına başarıyı getiremeyebilir. Bunun için çeşitli yerel aktörlerin de sürecin içine dâhil edilmesi ve üreticilerin geniş katılımlı ortak iş birliğinin sağlanması gerekmektedir (Cei vd. 2018, s. 15). Coğrafi işaretler, benzerlerine veya sıradan ürünlere göre daha fazla ekonomik katkı sağlamakla birlikte tarımsal ürün ticaretinin gelişimini olumlu olarak etkilemekte ve katma değer yaratmaktadır (Li, 2023, s. 16). Özsoy (2015)'e göre coğrafi işaretlere olan talep diğer ürünlerden daha fazla gerçekleşmektedir ve bundan dolayı ortaya çıkan coğrafi işaretleme sistemi tüketicilere garanti vererek ve kaliteli standart üretilmiş ürünler sunmaktadır. Bu durum ayrıca üretici açısından da küçük işletmeleri korumakta, ortak pazarlama faaliyetleri sayesinde maliyetleri azaltmakta, satış ve pazarlama faaliyetlerinde avantajlar sunmaktadır. Böylece yerel veya töresel olarak adlandırılan ürünlerin küresel olarak bilinirliği artırılabilmekte ve bu yaklaşımın kırsal kalkınmaya olumlu katkıda bulunabileceği değerlendirilmektedir. Ancak Török ve arkadaşları (2020) çalışmalarında coğrafi işaretlerin ekonomik getirilerine ilişkin net bulguların olmadığını ileri sürmektedirler. Bunun nedeni ise coğrafi işaret politikasını değerlendirebilmek adına net bir veri setinin oluşturulmaması olarak gösterilmektedir. Coğrafi işaretlerin ekonomik boyutunun net hesaplanabilmesinde istatistiki açıdan veri eksikliği

bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla coğrafi işaret üreticisinin net olarak ne kadar bir gelir sağlayacağını tespit etmek de kolay görülmemelidir. Coğrafi işaretlerin bölgesel kalkınmadaki rolü, pazar büyüklüğü, fiyat pirimi ve net üretici geliri hakkında bölgesel ekonomiye katkısı hakkında somut veri bulunmamakla birlikte yaratılan istihdam kapasitesi, üretim miktarının satış fiyatı ile çarpılması ile elde edilen miktar ekonomik değer olarak ifade edilebilmektedir. Üreticilerin kâr elde etmelerini sağlaması, istihdam yaratması ve üretim miktarının artış göstermesi tescil alan coğrafi işaretin ekonomik katma değer yaratması açısından önemlidir.

Sonuç

Bitlis iline ait gastronomi ürünlerinin coğrafi işaret alması önemli bulunmakla beraber daha fazla tescil alabilecek gastronomi temalı ürünün potansiyeline dikkat çekilmektedir. Bu potansiyelin ilgili paydaşlar tarafından ortaya çıkarılması ve tescil işlemlerinin yürütülmesine ihtiyaç olduğu ortadadır. Ürünlerin tescil edilmesi tek başına yeterli olmayıp ayrıca marka değeri oluşturma ihtiyacı dikkat çekmektedir. Bu açıdan özellikle üniversite gibi akdemik kurullardan Ar-Ge desteğinin önemine vurgu yapılmaktadır. Coğrafi işaretli ürünlerin il dışında ulusal ve uluslararası pazarlarda temsilini sağlayacak tedarik zincirini yetersizliğine ve daha fazla tüketiciye ulaştırılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Coğrafi işaretli ürünlerin sadece tescil edilmesinin yeterli olmadığı tescil sonrasında denetimlere ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir. Coğrafi işaretli ürünlerin belirli standartlara göre üretimlerinin yapılması sonrasında yerel üreticilere ekonomik anlamda katkıda bulunacağı kabul edilmektedir. Bu katkının turizm sektörü gibi alanlarda da önemli bir istihdam yaratacağı öne sürülmektedir. Ancak tam olarak ekonomik anlamda bir ölçme değerlendirme sistemine ihtiyaç olduğu da ortadadır.

Öneriler

Bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlara bağlı olarak çeşitli ilgili otoritelere şu öneriler sunulmuştur:

- Bitlis ilinin var olan coğrafi işaret potansiyelinin ortaya çıkarılması adına coğrafi işaret tescil başvurularının devam ettirilmesi Bitlis Eren Üniversitesi ve diğer tüzel kişiliklerce sürdürülmelidir.
- Coğrafi işaretler için marka değeri oluşturma çalışmalarının geliştirilmesinde yine Bitlis Eren Üniversitesi ve diğer tescil sahibi kurumlar ortak hareket etmelidir.
- Coğrafi işaretlerin tüketicilere daha kolay ulaştırılması için ulusal düzeyde tedarik zincirinin oluşturulması, satış ve pazarlama faaliyetlerinin güncel yaklaşımlarla sürdürülmesi, yönetilmesi önemli görülmelidir. Örneğin; "Bitlis'in eşsiz lezzetleri" gibi isimle bir e-ticaret web sayfası üzerinden satışlar ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilebilir.
- Coğrafi işaretlerde standart üretim önemlidir. Burada tescili alan kurum öncülüğünde iyi işleyebilen bir denetim mekanizması iç denetim için oluşturulmalıdır. Ancak zamanla akredite olmuş kurumlar tarafından da üretimler şeffaf şekilde değerlendirmeden geçirilmelidir.
- Coğrafi işaretlerden elde edilen gelirleri tespit edebilmek adına bölgesel ekonomik kalkınma veri seti oluşturulabilir. TÜİK bu kapsamda Bitlis öncülüğünde Türkiye genelinde tüm şehirleri kapsayacak şekilde sorumluluğu üstlenebilir. Böylece ekonomik katkı ve kalkınmaya coğrafi işaretlerin katkısı daha net şekilde tespit edilebilir. Böylece ürünlere yönelik politikalar da Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Sanayi Bakanlığı tarafından geliştirilebilir.

Bu çalışmada Bitlis coğrafi işaretleri üzerine gerçekleştirilen ikincil veriler, Türkiye'nin Coğrafi İşaretler Portalında yer alan istatistiki bilgilerin yazarlar tarafından yorumları ve araştırmaya katılan paydaşların görüşleri çalışmanın en temel sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların coğrafi işaret tescili alan ürüne yönelik üreticilerle, coğrafi işaretlerden memnuniyet düzeyini belirlemeye yönelik tüketicilerle veya ekonomik katkıyı belirlemek adına farklı örneklem grupları üzerine yoğunlaşabilir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Makalenin hazırlanmasında giriş ve literatür bölümlerinin yazılması ve çalışmanın şekil şartlarının oluşturulması Savaş Büyükyılmaz tarafından yapılmışıtr. Çalışmanın verilerinin toplanması ve yorumlanması Erkan Denk tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuç, öneriler kısmı, analizi, denetlenmesi ve düzenlenmesi Yener Oğan tarafından sağlanmıştır.

2. Çıkar çatışması: Araştırma veya makalenin hazırlanması sürecinde "Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır."

3. Etik Raporu: Bu araştırmanın verileri toplanmadan önce, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan etik onay alınmıştır. (Onay No: 2025/10-11 ve E.8422, tarih: 05.11.2025).

4. Araştırmanın Modeli: Çalışma araştırma makalesi olarak düzenlenmiştir. Araştırma sürecinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler yüz yüze mülakatlar yapılarak birinci elden toplanmıştır.

5. Bu çalışma 9-11 Ekim 2025 tarihinde Kayseri'de gerçekleşen 9. Uluslararası Gastronomi Turizmi Araştırmaları Kongresinde (UGTAK 2025) özet bildiri olarak sunulmuştur.

References

Arıkan, M. (2017). *The determination of effect to rural areas of the products with geographical signs from the point of view of producers in Turkey: Finike orange case study* [Master's thesis, Akdeniz University]. Akdeniz University Institutional Repository.

Arslan, İ.K., & Furtana, T.E. (2021). A rising global value: Geographical indications and their evaluation in terms of export marketing.. *XVI. IBANESS Congress Series on Economics, Business and Management Proceedings Book (pp. 71-78).* İstanbul, Türkiye.

Atasever, M., Günlü, A., Aydın, E., & Yıldız, A. (2013). General assessment of animal production in the Eastern Anatolia Region and recommendations for the future. *Atatürk University Journal of Veterinary Sciences*, *8*(2), 174–191. https://izlik.org/JA46PF38BM

Bahar, M., Yüzbaşıoğlu, N., & Topsakal, Y. (2019). The importance of geographically indicated products within the scope of rural development: An example of products unique to the Yeşilova (Salda) region. *International Journal of Social and Economic Sciences*, *9*(1), 1–7. https://doi.org/10.5281/zenodo.3382747

Balcı, A. (2013). *Research methods, techniques and principles in social sciences*. Pegem Academy.

Baltacı, A. (2019). The qualitative research process: How to perform a qualitative research? *Ahi Evran University Journal of Social Sciences Institute*, *5*(2), 368–388. https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299

Belletti, G., & Marescotti, A. (2011). Origin products, geographical indications and rural development. In E. Barham & B. Sylvander (Eds.), *Labels of origin for food: Local development, global recognition* (pp. 75–91). CABI Publishing.

Beştaş, M. (2025). The role of geographic information systems in supply chain management. In V. Sinap (Ed.), *Innovative solutions and current approaches in the field of management information systems 1* (pp. 1–24). Özgür Publications.

Bitlis Geographical Indications, (2025). *Bitlis Geographical Indications,* https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=13 (01.09.2025).

Bitlis Geographical Location, (2025). *Bitlis Geographical Location,* http://cografyaharita.com/haritalarim/4l_ bitlis_ili_haritasi.png (01.08.2025).

Bitlis Directorate of Agriculture and Forestry, (2025). *Agricultural Statistics.* https://bitlis.tarimorman.gov.tr/Menu/16/Ilimiz (30.08.2025).

Bitlis Governorship, (2025a). *History and Geography of Bitlis.* http://www.bitlis.gov.tr/bitlis-tarihcesi-ve-genel-bakis (01.08.2025).

Bitlis Governorship, (2025b). *Bitlis Cuisine.* http://www.bitlis.gov.tr/mutfak (10.09.2025).

Cei, L., Defrancesco, E., & Stefani, G. (2018). From geographical indications to rural development: A review of the economic effects of European Union policy. *Sustainability*, *10*(10), 3745.

Geographical Indication, (2025). *Türkiye Geographical Indication Statistics.* https://ci.turkpatent.gov.tr/ (11.09.2025).

Çağlıyan, A. (2015 Apiculture Activities Throughout The Bitlis County. *Journal of Geography*, (30), 1-25.

Çelebi, C. (2021). *Bitlis cuisine from past to present*. MRK Printing and Promotion.

Çelik Yeşil, S., Akkuş, Ç., & Yeşil, D. (2022). Büryan in Bitlis cuisine: The place of Büryancı Azmi since 1907. *OCAK: Journal of Turkish Culinary Culture Research*, *2*(1), 24–34.

Denk, E. (2025). An important cheese in Turkish cuisine: a research on PGI-registered Erzurum civil cheese. *Journal of Ethnic Foods*, *12*(1), 17. https://link.springer.com/article/10.1186/s42779-025-00277-3

Denk, E., & Sanal Bilici, N. (2021). Evaluation of The Products That Have A Geographical Indication (GI) of the Province of Erzurum in the Scope of Gastronomy Tourism. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 5(1), 102-122. https://doi.org/10.32958/gastoria.891744

Dokuzlu, S., & Söyler, İ. (2023). Methods to Increase Inspection Effectiveness in Geographical Indications. *Journal of Agricultural Economics Research, 9*(EKS 1), 15-25.

Fao Org, (2025). *The Concept of Geographical Indication.* https://www.fao.org/geographical-indications/en (08.08.2025).

Güler, D. C. (2025). Bitlis cuisine. In N. Kozak (Ed.), *Online Turkish Tourism Encyclopedia*. https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/bitlis-mutfagi

Günay, Ü., Çay, T., & Dursun, Ş. (2022). Overview of rural development policies and its environmental impacts. *National Journal of Environmental Sciences Research*, *5*(1), 1–10.

Hoang, G., Le, H. T. T., Nguyen, A. H., & Dao, Q. M. T. (2020). The impact of geographical indications on sustainable rural development: A case study of the Vietnamese Cao Phong orange. *Sustainability*, *12*(11), 4711. https://doi.org/10.3390/su12114711

Hürriyet, (2025). *Bitlis Cuisine Dishes,* What to eat in Bitlis, famous dishes and menu list. Hurriyet. [In Turkish]. https://www.hurriyet.com.tr/. (10.08.2025).

Ingram, V., Hansen, M. E., & Bosselmann, A. S. (2020). To label or not? Governing the costs and benefits of geographic indication of an African forest honey value chain. *Frontiers in Forests and Global Change*, *3*, 102. https://doi.org/10.3389/ffgc.2020.00102

Kamilari, E., Tomazou, M., Antoniades, A., & Tsaltas, D. (2019). High throughput sequencing technologies as a new toolbox for deep analysis, characterization and potentially authentication of protection designation of origin cheeses? *International Journal of Food Science*, 1–15. https://doi.org/10.1155/2019/5837301

Kan, M., & Gülçubuk, B. (2008). Geographical indications for recovery and local owned of rural economy. *Journal of Agricultural Faculty of Uludağ University*, *22*(2), 57–66.

Kan, M., Gülçubuk, B., & Küçükkongar, M. (2012). The usage opportunities of geographical indications on rural tourism. *KMÜ Journal of Social and Economic Research*, *14*(22), 93–101.

Karademir, N. (2021). Evaluation of European Union registered geo-marked products in Turkey within the scope of economic development. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, *7*(41), 1164–1183. https://doi.org/10.31589/JSHAS.623

Kizos, T., & Vakoufaris, H. (2011). Valorisation of a local asset: The case of olive oil on Lesvos Island, Greece. *Food Policy*, *36*(5), 705–714. https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2011.07.007

Koç, P., & Yakın, N. (2025). Evaluation of the use of Bitlis local cuisine as a tourism product by local people. *Journal of Academic Tourism Studies*, *6*(1), 24–38. https://doi.org/10.29228/jatos.80752

Kodaş, D., & Dikici, E. (2012). A qualitative study on potential social impact of gastronomy tourism in Ahlat. *Journal of Aksaray University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, *4*(2), 21–32.

Li, C., Gao, J., Ge, L., Hu, W., & Ban, Q. (2023). Do geographical indication products promote the growth of the agricultural economy? An empirical study based on meta-analysis. *Sustainability*, *15*(19), Article 14428. https://doi.org/10.3390/su151914428

Mara, K. (2008, July 11). *Advocates say geographical indications will benefit developing nations*. Intellectual Property Watch. http://www.ip-watch.org/weblog/index.php?p=1141

Mattas, K., Baourakis, G., Tsakiridou, E., Hedoui, M. A., & Hosni, H. (2020). PDO olive oil products: A powerful tool for farmers and rural areas. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, *32*(4), 313–336. https://doi.org/10.1080/08974438.2019.1673884

Oğan, Y., & Çelik, M. (2023). A gastronomic product in Turkish culinary culture: A research on Yozgat Çanak cheese. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, *31*, Article 100650. https://doi.org/10.1016/j.ijgfs.2022.100650

Olgun, F. A., & Sevilmiş, G. (2017). Geographical indications at international level, the created economic value and evaluation of the system in Turkey. *Journal of Agricultural Economics*, *23*(2), 205–213. https://doi.org/10.24180/ijade.323565

Onat, G. (2024). Assessment of geographically indicated products from the perspective of local people: Rize example. *Electronic Journal of Social Sciences*, *23*(92), 1416–1429. https://doi.org/10.17755/esosder.1396342

Eleventh Development Plan (2018). *Republic of Turkey Ministry of Development, Eleventh Development Plan (2019-2023)),* Rural Development, Special Expert Commission Report.

Özbey, Z., & Köşker, H. (2021). An evaluation on soup and geographically indicated soups in Turkish cuisine culture. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, *5*(3), 471-489. https://doi.org/10.32958/gastoria.956548

Özer, B., & Tozak, E. (2017). Economy, Politics and Society: Changing Opportunities and Threats. . 4th International Student Congress.

Özsoy, T. (2015). The use of geographical indication as a tool for creating added value. *Journal of the Institute of Social Sciences, Çukurova University, 24*(2), 31-46.

Eroğlu Pektaş, G. Ö., Kahraman, C., & Alkan, G. (2018). Evaluation of geographical indications and export marketing in terms of Turkey. *Eastern Geographical Review*, *23*(39), 65–82. https://doi.org/10.17295/ataunidcd.392989

Tolunay, A., & Akyol, A. (2006). Development and rural development: Main concepts and definitions. *Turkish Journal of Forestry*, *7*(2), 116–127.

Török, Á., Jantyik, L., Maró, Z. M., & Moir, H. V. (2020). Understanding the real-world impact of geographical indications: A critical review of the empirical economic literature. *Sustainability*, *12*(22), 9434. https://doi.org/10.3390/su12229434

Turhan, Y. (2020). The historical process and etymologic analysis of the concept of development. *International Journal of Economics and Administrative Studies*, (29), 149–164. https://doi.org/10.18092/ulikidince.667232

Türkpatent, (2025). *The concept of geographical indications and EU Geographical Indications.* https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/co%C4%9Frafi-i%C5%9Faret-nedir (02.08.2025)

UKKS IV, (2024-2028). National Rural Development Strategy IV.

Yeşil, D., & Yeşil, S.Ç. (2022). Modernized Studies in Food Culture: The Case of Bitlis. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, *10*(3), 1641-1657.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Qualitative research methods in social sciences*. Seçkin Publishing.

Yörükoğlu, T., Dayısoylu, K. S., & Ançel, T. (2024). The role of Turkish chambers and commodity exchanges in the geographical indication process and geographical indication store suggestion. *Black Sea Journal of Engineering and Science*, *7*(2), 323–328.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Structural, Semantic, and Cultural Dimensions of Zazaki Idioms: A Function-Based Analysis

Danyal Apuhan*

Abstract: This study investigates the structural, semantic, and cultural dimensions of Zazaki idioms through a function-based analytical framework. Designed as a qualitative study, this study employed descriptive and content analysis. The dataset consisted of 56 idioms selected through criterion sampling from dictionaries, theses, and academic studies on Zazaki. Structural analysis showed that 69.6% of the idioms were verb-centered, whereas 30.4% were noun- or sentence-based. Semantic analysis indicated that 94.6% of the idioms are figurative. The thematic distribution showed that the idioms predominantly reflected collective memory and value transmission (37.5%), socially disapproved behaviors (26.8%), social responsibility and solidarity (23.2%), region-specific cultural elements (12.5%), and religious references (8.9%). The findings demonstrated that Zazaki idioms were not merely lexical units but also important carriers of cultural memory and social norms. By proposing a function-based framework for classifying Zazaki idioms, this study moved beyond purely descriptive approaches and made an analytical contribution to the literature. The results underscored the importance of idioms for cultural transmission, language teaching, and intercultural translation studies.

Keywords: Zazaki, idioms, cultural transmission, figurative meaning, function-based analysis

Zazaca Deyimlerin Yapısal, Anlamsal ve Kültürel Boyutları: İşlev Temelli Bir İnceleme

Öz: Bu çalışma, Zazaki deyimlerin yapısal, anlamsal ve kültürel boyutlarını işlev temelli bir çözümleme aracılığıyla incelemektedir. Nitel bir araştırma olarak tasarlanan çalışmada betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Veri seti, Zazaca üzerine hazırlanmış sözlükler, tezler ve akademik çalışmalardan ölçüt örnekleme yoluyla seçilen 56 deyimden oluşmaktadır. Yapısal analiz, deyimlerin %69,6'sının fiil merkezli, %30,4'ünün ise isim ya da cümle temelli olduğunu göstermektedir. Anlamsal bulgular, deyimlerin %94,6'sının mecaz anlam taşıdığını ortaya koymaktadır. Tematik dağılım ise deyimlerin ağırlıklı olarak kolektif belleği ve değer aktarımını (%37,5), toplumsal olarak onaylanmayan davranışları (%26,8), sosyal sorumluluk ve dayanışmayı (%23,2), bölgeye özgü kültürel unsurları (%12,5) ve dinî göndermeleri (%8,9) yansıttığını göstermektedir. Bulgular, Zazaca deyimlerin yalnızca sözcüksel birimler olmadığını, aynı zamanda kültürel belleğin ve toplumsal normların önemli taşıyıcıları olduğunu göstermektedir. Çalışma, Zazaca deyimlerin sınıflandırılmasına yönelik işlev temelli bir çerçeve önererek salt betimleyici yaklaşımların ötesine geçmekte ve alanyazına analitik bir katkı sunmaktadır. Sonuçlar, deyimlerin kültürel aktarım, dil öğretimi ve kültürlerarası çeviri çalışmaları açısından önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zazaca, deyimler, kültürel aktarım, mecaz, işlev temelli analiz

* Dr. Öğretim Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
ORCID: 0000-0003-3997-3574 dapuhan@bingol.edu.tr

Cite as/ Atıf: Apuhan, D. (2026). Structural, semantic, and cultural dimensions of Zazaki idioms: a function-based analysis. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1385-1411. http://doi.org/10.18506/anemon.1854777
Received/Geliş: 02 Jan/Ocak 2026
Accepted/Kabul: 17 Apr/Nisan 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

Language is not merely a means of communication; it is also a carrier of cultural identity, collective consciousness, and historical heritage (Aksan, 2020, p. 42). From this perspective, idioms are among the most distinctive and semantically rich building blocks of language. They are generally fixed expressions with figurative meaning that emerge through cultural accumulation. As such, they reflect individual modes of thought, social values, and the practices of everyday life. Idioms are therefore instruments of linguistic expression and indicators of a society's historical experience, moral values, and shared sensibility (Aksan, 2020, p. 64; p. 36).

The place of idioms in language extends far beyond their status as figures of speech, giving them a distinct social and cultural communicative function. Thus, idioms are widely used in many domains, especially in oral culture, folk narratives, humor, and literary texts (Batur, 2021, p. 13-23). Because they reflect a society's worldview, interpretations of events, and value judgments, idioms also occupy an important place in language teaching.

Some of the definitions of the concept of idiom found in Turkish sources are as follows:

"A fixed group of words or a sentence that expresses a concept or a situation either through an attractive style of expression or within a special structure, and most of which have meanings different from their literal ones" (Aksoy, 2020, p. 50).

"The idiom, formerly called tabir, is the fixed form that arises when more than one word comes together, often to express a meaning different from their own meanings" (Özdemir, 2000, p. 5).

"An idiom is an original expressive pattern devised to convey a concept. It is a fixed linguistic unit, usually consisting of more than one word, that adds fluency and attractiveness to expression and most often carries a meaning different from its literal one" (Püsküllüoğlu, 2024, p. 7).

"Idioms are structures formed with more than one word, generally to describe a situation, the characteristics of events encountered, human character and behavior, and people's various physical and psychological qualities" (Doğru, 2011, p. 25).

"Idioms are fixed groups of words used to reflect the states and characteristics of thoughts, concepts, objects, and persons, and which have moved beyond literal meaning through a special semantic/expressive dimension" (Akyalçın, 2012, p. 10).

The definitions above show that idioms in the Turkish literature are discussed mainly in terms of fixedness, figurative meaning, and cultural transmission. At the same time, most of these definitions are descriptive in nature, and analytical explanations of the functional use of idioms, their contextual variability, and the social processes through which they are produced remain limited. Thus, although the conceptual framework of idioms is clearly established in the literature, systematic classifications and function-based evaluations have received comparatively less attention.

Some definitions of the concept of idiom found in Zazaki sources are as follows:

"Idioms are fixed sentences, most of them in sentence form, consisting of at least two words and fitting into a special pattern" (Lezgîn, 2005, p. 5).

Munzır Comerd, who uses the terms "mecaz," "qese," and "idiyom" for idioms, does not provide a direct definition. Instead, he argues that the literal meaning of idioms is implicit and that they generally convey figurative meanings, emphasizing these features as their defining characteristics (Çiftçi, 2023, p. 17).

"Idioms are expressions used in phrase form but possessing a single meaning" (Selcan, 2013, p. 15).

"They are fixed expressions consisting of at least two words, which can be uttered in relation to every event and situation in daily life, are generally used outside their literal meaning, and make meaning more vivid by concretizing an event or a situation" (Çiftçi, 2023, p. 20).

In his work titled "Zazakî Qalê Vêrinu o Qala Rêber / Zazaki Proverbs and Aphorisms," İbrahim Bukan includes some Zazaki idioms under the heading of idioms and labels them as "Zazaki Idioms / Vatê Ceğd" (Bukan, 2015, p. 95). However, he does not provide a definition.

A review of the Zazaki literature shows that most existing studies consist of compilations and lexicographical works, while analytical research systematically examining the structural, semantic, and functional aspects of Zazaki idioms remains limited. Although these studies make an important contribution by documenting idioms, they are limited in their systematic classification, function-based analysis, and contextual use. Moreover, in some studies, the concept of the idiom is either not explicitly defined or not situated within a theoretical framework. From this perspective, the present study addresses a significant gap in the analytical treatment of Zazaki idioms.

Objective

This study aims to reveal the linguistic functions of idioms in Zazaki and their role in cultural transmission by examining their structural, semantic, and cultural dimensions. Within this framework, idioms, as one of the fundamental building blocks of language, are analyzed in relation to both cultural transmission and translation issues. This study emphasizes that idioms are not merely verbal patterns but also cultural forms that embody a society's historical memory and value system.

Method

In analyzing the data, this study employed descriptive analysis and content analysis, both of which are qualitative research methods (Saldamlı, 2016, p. 75). Frequency and percentage values were also used to make the structural and thematic tendencies in the dataset more visible. These ratios are not intended to support statistical generalization; rather, they are used to strengthen the analytical interpretation of the sample. The dataset consisted of 56 Zazaki idioms selected through criterion sampling from dictionaries and academic studies.

According to the available data, the independent book devoted to Zazaki idioms that provided the most data for this study was Roşan Lezgîn's (2005) "Ferhengê îdyomanê Kurdkî (Kirmanckî/Zazakî)," from which 33 idioms were taken. The remaining data consisted of 10 idioms from Metin Çiftçi's (2023) doctoral dissertation titled "Konuşmanın Etnografyası Bağlamında Zazaca Kalıplaşmış Sözler (Bingöl Örneği)"; 3 idioms from Zülfikar Ayyıldız's (2013) book "Vatenên Verênandê ma (Zazaca Atasözleri ve Deyimler)"; 3 idioms from Zılfi Selcan's (2013) book "Qese u Qesê Vırênu Leksikon"; 2 idioms from Kafur Seçilmek's (2018) master's thesis "Edebîyatê Fekkî yê Kırmanckî (Zazakî) yê Mintiqaya Sêwregi"; 2 idioms from Nadîre Guntaş Aldatmaz's (2014) book "Folklorê Kirmancan Ser o"; and 1 idiom from Okan Alay's (2024) article "Sözün Ritmi: Bingöl Yöresi Sözlü Kültüründe Kirdkî (Zazaca) ve Kirdaskî (Kurmancca) Kalıplaşmış İfadeler." In total, 56 idioms were identified through criterion sampling, one of the purposive sampling methods (Balaban, 2018, p. 121). The following criteria were used in the selection process:

1. Exhibiting structural diversity
2. Containing figurative and multi-layered meanings
3. Including cultural references
4. Being analyzable in the contexts of education and translation

No oral data were collected in this study; only idioms found in written sources were examined. The data were analyzed through descriptive analysis and content analysis.

Findings

Theoretical framework

Idioms are among the most fixed and semantically dense structures in language. They are evaluated within a distinctive system both formally and semantically. The principal theoretical approaches used in idiom studies include structural linguistics, semantics, pragmatics, and cognitive linguistics.

According to the structuralist approach, idioms are fixed expressions governed by certain rules whose meanings cannot be derived from the sum of their components. Within Ferdinand de Saussure's emphasis on the synchronic structure of language, idioms are likewise regarded as stable elements of that structure. Idioms are not products of individual creation but reflections of the collective memory of society (Aksan, 2020, Vol. III, p. 36).

From a semantic perspective, idioms generally carry figurative meaning and are open to multilayered interpretation. Most idioms do not convey literal meaning; rather, they are used with figurative meanings widely accepted in society. For example, the Zazaki idiom "dest destî ser ra yo" does not yield its full meaning through a word-for-word translation ("one hand is superior to another hand"); it becomes intelligible only when interpreted as expressing the idea that not everyone possesses the same knowledge or strength (Lezgîn, 2005, p. 5).

From the perspective of cognitive linguistics, idioms are products of mental imagery and conceptual metaphor. George Lakoff and Mark Johnson's theory of conceptual metaphor helps explain the role of idioms in moving from concrete experience to abstract meaning (Çiçekler & Aydın, 2019, p. 15; Yıldızlı, 2017, p. 1496). The Zazaki idiom "dest eştiş kesî / dest çekerdiş tûniki/dest cı estene" (Lezgîn, 2005, p. 51; Seçilmek, 2018, p. 135; Selcan, 2013, p. 124), for instance, derives from direct physical experience and expresses the abstract act of helping someone in need.

Idioms can also be examined in a pragmatic context. Their meanings are shaped by such factors as the setting in which they are used, forms of address, social context, and the speech situation. The same idiom may evoke different associations in different contexts. This shows that idiomatic meaning is not entirely fixed but can be reproduced according to context. The idiom "kotî dîyaro, ûja waro," for example, may be used with different meanings depending on the setting: it can refer both to people who love high places and choose them as living spaces and to people who are strongly attached to the place where they are (Ayyıldız, 2013, p. 232).

These theoretical approaches demonstrate that idioms are not merely linguistic elements; they also possess cultural, cognitive, and social dimensions. Therefore, idioms should be approached from a multidisciplinary perspective.

The literature review showed that there is no independent academic study devoted exclusively to Zazaki idioms and that studies addressing idioms generally treat them within broader groups of formulaic expressions. The absence of a systematic study that examines the structural, semantic, and cultural dimensions of idioms holistically - especially one that proposes a function-based classification - leaves Zazaki idioms at the level of vocabulary items. It prevents them from being discussed adequately at the theoretical level.

Moving beyond descriptive approaches that treat Zazaki idioms merely as dictionary material, this study analyzes their structural, semantic, and cultural dimensions within an integrated framework. The absence of a systematic, function-based classification of Zazaki idioms in the existing literature constitutes the main point of departure for this research. In this respect, the study contributes both theoretically and methodologically by revealing, through data-based analysis, the role of Zazaki idioms in the transmission of cultural memory. The proposed function-based classification model also provides an analytical basis for future comparative and interdisciplinary studies. Thus, this study seeks to move research on Zazaki idioms from a descriptive plane to an analytical one and to provide greater theoretical depth.

Structural characteristics of idioms in Zazaki

In Zazaki, idioms are fixed linguistic expressions that follow specific structural patterns and generally carry figurative meaning. This is one of the primary features that distinguishes them from other word groups. Structurally, idioms may take the form of verbal clauses, nominal clauses, or adjectival phrases. Their most common form, however, is the verbal clause. For example, idioms, such as "a game bîyayîş," "adir bîyayîş," and "ahd û wehd kerdiş," are action-centered structures (Lezgîn, 2005, pp. 15-16).

The most distinctive feature of idioms is their fixed structure. Fixedness means that the order and form of the words that constitute the idiom cannot be altered. Because of this property, removing any word from an idiom or replacing it with another damages its meaning (Artun, 2014, p. 142). For example, the Turkish idiom "külahları değişmek" cannot be reformulated as "takkeleri değişmek" (Sinan, 2019, p. 191). Likewise, in Zazaki, the idiom "ziwanê kesî bin ra tira kerdiş," which means to silence someone completely because of offensive speech (Lezgîn, 2005, p. 210), cannot be expressed as "ziwanê kesî bin ra birnayîş." Such fixed forms are necessary for preserving the semantic integrity of the idiom (Püsküllüoğlu, 2024, p. 7). To make this point more concrete, the distribution of Zazaki idioms according to their structural characteristics is presented in Table 1.

Table 1. Distribution of Zazaki Idioms by Structural Characteristics

Structural type	Frequency	Percentage
Verb-centered scructures	39	69,6
Noun-and adjective-centered structures	17	30,4
Total	56	100

As shown in Table 1, the great majority of Zazaki idioms (69.6%) consisted of verb-centered structures. This finding indicated that action- and process-oriented expression was dominant in the Zazaki idiom system. The fact that noun- and adjective-centered structures accounted for 30.4% of the total suggests that idioms also are important descriptive functions related to states and qualities.

Figurative meaning and polysemy

Idioms are largely based on figurative expression. Such figurativeness usually rests on representing an abstract situation through a physical action. In other words, idioms draw on concrete concepts to explain abstract ones (Elçin, 1986, p. 644; Aça et al., 2016, p. 213). The idiom "Verê zînca kesî de vejîyayîş" does not merely indicate a position; it is also used to mean preventing someone from making a mistake or keeping that person occupied (Lezgîn, 2005, p. 186). This polysemous quality gives idioms both cautionary force and semantic depth.

Table 2 below shows that the overwhelming majority of Zazaki idioms (94.6%) contain figurative meaning. This high proportion indicates that figurativeness is a constitutive element in the semantic organization of Zazaki idioms and that abstract meaning is produced through concrete imagery.

Table 2. Distribution of Zazaki Idioms by Semantic Characteristics

Semantic characteristic	Frequency	Percentage
Containing figurative meaning	53	94,6
Not containing figurative meaning	3	5,4
Total	56	100

Formal structures

Since idioms are fixed groups of words, the words they contain cannot be changed. Synonyms cannot be easily substituted for their constituent words (Batur, 2021, p. 16). In verbal clauses, however, inflectional changes involving tense or person may occur. The idiom "Awe xo ser o/de zelal kerdiş" may be used as "awe xo ser o/de zelal kerde; xo ser o/de awe zelal meke!" (Lezgîn, 2005, p. 8). Such flexibility does not undermine the overall fixedness of the structure (Doğru, 2011, p. 28). Zazaki idioms are mostly shaped as short sentences or phrases. Examples include "Pardax kerdiş," "para fekê kesî dayîş," and "ser ko yo, bin mû ya!" (Lezgîn, 2005, pp. 136, 160). Some idioms, however, derive from stories or tales and therefore have a narrative quality. In idioms, such as "Dest destî ser ra yo, dest destî ra berzo, dere nêvînenê çaqan şemernenê" and "xirabinîye ra dûrî vindertiş" (Lezgîn, 2005, pp. 5, 50; Selcan, 2013, p. 124; Aldatmaz, 2014, p. 63), one can also observe the transmission of advice and experience.

The findings showed that the structure of Zazaki idioms is both fixed and semantically layered. These structural features make idioms powerful tools of expression within the language. At the same time, the factors that make idioms challenging to learn are closely related to this structural complexity.

Table 3 demonstrates that most Zazaki idioms (69.6%) take the form of phrases, whereas 30.4% appear in full-sentence form. This distribution indicates that Zazaki idioms are generally organized as dense and concise expressive patterns.

Table 3. Distribution of Zazaki Idioms by Formal Structure

Formal structure	Frequency	Percentage
Phrase structure	39	69,6
Full sentence structure	17	30,4
Total	56	100

Cultural representation of idioms

Idioms are linguistic units marked by national character. They emerge from a society's expressive creativity, and each idiom that represents culture may be regarded as an ingenious linguistic discovery (Aksoy, 2020, p. 45). Idioms are therefore not only linguistic expressions but also meaningful structures that carry a society's worldview, historical experiences, and cultural values. From this perspective, they should be regarded as products of oral culture that reflect collective memory and are transmitted from generation to generation (Batur, 2021, pp. 13-14). Folk narratives, tales, epics, and folk stories are among the principal sources that nourish idioms. The thematic distribution of Zazaki idioms is presented below.

Zazaki idioms are most heavily concentrated in the theme of collective memory and value transmission (37.5%). This is followed by socially disapproved behaviors (26.8%) and social responsibility and solidarity (23.2%). These figures show that the transmission of normative values in Zaza culture is strongly sustained through idioms (Table 4).

Table 4. Thematic Distribution of Zazaki Idioms

Thematic category	Frequency	Percentage
Collective memory and value transmission	21	37,5
Socially disapproved behaviors	15	26,8
Social responsibility and solidarity	13	23,2
Region-specific cultural elements	7	12,5
Religious references	5	8,9
Total	56	100

Note: Since some idioms are evaluated in more than one thematic category, their frequency and percentage totals may exceed 100%.

The place of idioms in folk narratives

Folk narratives constitute the cultural environment in which idioms are directly produced and sustained. Proverbs, legends, anecdotes, tales, and folk stories are among these narrative forms (Lezgîn, 2005, p. 6). Idioms increase the semantic density of narratives and make their message easier to grasp. The idiom "qederê xo ra bigêrîme/to seek one's fortune," used for obtaining something (especially marriage), emphasizes that one must make an effort to attain the desired goal (Sanikê Vateyî, p. 65).

The idiom "kewtişê tonê parsekî," which appears in a legend, is used to mean taking on someone else's appearance and acting like that person (Aldatmaz, 2014, p. 63). Presented as one of Hızır's characteristics in the legend, this idiom functions to transmit values within the Zaza community, particularly those related to helping people in need.

Cultural codes and symbolic values

The cultural representation of idioms is also reinforced through symbolic narratives and local motifs. Idioms, such as "Dewleta merdimî xebitîyayîş/gureyayîş" and "kesî tasê awe de xeniqnayîş" (Lezgîn, 2005, pp. 55, 104) facilitate narration by concretizing abstract situations. In such idioms, historical, geographical, or mythological elements, become embedded in cultural consciousness. For example, the image of "dewlet" in folk culture signifies material wealth (Selcan, 2013, p. 129). Symbolic narrative elements were identified in 5 of the 56 idioms examined (8.9%).

Some idioms are also specific to particular geographical regions. An idiom used among Zazas, "vaşê verkî (verê keyeyî) tahl cal o!," has a similar counterpart among Kurmanjis in the form "Gîyayê hewşê tahl e!" Although they convey the same meaning, the Zazas living in mountainous areas and highlands use "the front of the house" instead of "the pool," because pools are not common in front of houses in those areas (Lezgîn, 2005, p. 6). Such idioms are not only verbal patterns but also carriers of historical and sociological data. It was determined that 7 of the idioms examined (12.5%) contain references specific to particular geographical regions.

Collective memory and value transmission

Cultural representations transmitted through idioms are not merely reflections of the past; they are also ways of making sense of the present (Püsküllüoğlu, 2024, p. 5). "Kerra (kemera / sîya) girane cayê xo de hol bîyayîş," "destê xo derg kerdiş bi kesî," "dest, destî, şûwenno, dest werzeno rî şuwenno," and "dest çekerdiş tûniki" (Ayyıldız, 2013, p. 105; Lezgîn, 2005, pp. 54, 101; Seçilmek, 2018, p. 135) continually remind the community of values, such as solidarity, unity, responsibility, and belonging. Through idioms, these values permeate everyday life. The distribution can be presented as follows.

Table 5 showed that 37.5% of Zazaki idioms have the function of transmitting collective memory and values. This ratio revealed that idioms function linguistically and as carriers of cultural memory.

Table 5. Distribution of Zazaki Idioms by the Function of Collective Memory and Value Transmission

Functional category	Frequency	Percentage
Collective memory and value transmission	21	37,5
Other functions	35	62,5
Total	56	100

The findings indicated that idioms occupy a central place in both the individual and collective memory of Zaza culture. Transmitted across generations through folk narratives, these expressions are carriers not only of language but also of identity.

Classification of idioms

Idioms can be classified in various ways according to their functions in language and their semantic structures. Such classifications take into account not only the formal properties of idioms but also their semantic depth, purposes of use, and social contexts. Zazaki idioms both enrich expression and carry multidirectional layers of meaning (Lezgîn, 2005, p. 7).

Zazaki idioms according to semantic features

This type of idiom can be divided into different groups according to the meaning it conveys:

Idioms expressing negativity: Idioms, such as "Mirûzê xo tirş kerdiş" and "peygoş kerdiş" (Lezgîn, 2005), reflect negative attitudes and behaviors. Such idioms are important because they show how socially disapproved attitudes and behaviors are encoded in language.

Idioms of positivity and courage: Idioms, such as "Nîyetê xo baş bîyayîş," "merdim bîyayîş," and "destê xo dayîş paştîyê kesî ro" (Lezgîn, 2005), express values, such as courage and responsibility. These idioms indicate that such values in Zaza society are transmitted through language.

Idioms of hesitation and uncertainty: Idioms, such as "Werte di kero d' mendiş," "mavên hêkil o nêkil id mendiş," "mîyanê Xelîl û Celîlî de mendiş," and "ge eçî kerdiş ge maçî kerdiş," emphasize states of hesitation and uncertainty (Çiftçi, 2023; Lezgîn, 2005). These examples show that Zazaki idioms expressing hesitation and uncertainty have distinctive characteristics of their own and that this semantic nuance should be taken into account in translation.

Zazaki idioms according to their origins

In the classification of idioms, the cultural or social ground from which they originate is also taken into consideration:

Religiously rooted idioms: Idioms, such as "Bi emrê Homayî merdiş," "Homa werê bîyaro," and "Allê ver gêrayîş" (Lezgîn, 2005; Çiftçi, 2023), reflect religious teachings and values in language. These expressions show that Zazaki idioms are not merely tools of everyday communication but also carriers

of religious belief and value within cultural memory. They reveal the important role idioms play in shaping the community's universe of meaning.

Idioms derived from folk culture: Idioms, such as "Her teyr refê xo rey ra perrayîş," "herî şînî verê heran, mûsenê tirr û fisan," and "qaz qaz ra, baz baz ra, embaz embaz ra" (Lezgîn, 2005) derive from traditional life practices. These expressions show that Zazaki idioms are nourished by the lived experience of folk culture and the concrete practices of everyday life.

Idioms rooted in occupations and crafts: Idioms, such as "Bîr bi derzine kendiş," preserve traces of particular occupations within language (Lezgîn, 2005, p. 30). Such occupation- and craft-based idioms are important because they reveal the traces left by traditional working life in linguistic memory.

Zazaki idioms according to their functions

Some idioms perform not only an expressive function but also a social one. For example:

Advisory idioms: "Vateyo veng, ca kerd teng" conveys the message that no one stays in a place where empty words are spoken, thereby emphasizing the need to avoid speaking needlessly in one's social environment (Lezgîn, 2005, p. 184). This expression shows that idioms are not only fixed forms of meaning but also structures that contain moral and social advice guiding behavior in society. In particular, this idiom highlights the importance of measured and meaningful speech in social relations.

Critical idioms: Idioms, such as "Hîşê xo mîyanê linganê xo de bîyayîş" and "manga merda do birrîyayo" (Lezgîn, 2005) contain social criticism and observation. Such idioms are important because they make individual behaviors, social disruptions, and contradictions in everyday life visible in an indirect yet effective way.

These classifications show that idioms are not merely aesthetic devices but also functional and cultural means of communication. Categorizing idioms in this manner offers a more systematic approach to both language teaching and to cultural analysis.

The use of idioms in education

Idioms are among the key components of language teaching. Especially in mother-tongue education, idioms help students understand the cultural background of the language, expand their vocabulary, and improve their expressive abilities. They also facilitate the grasp of abstract concepts by concretizing them, thereby contributing to cognitive development.

The importance of teaching idioms

Even for native speakers of Zazaki, learning the meanings of idioms is often difficult, because most idioms are fixed expressions whose meanings emerge within context and cannot be translated directly. This shows that idiom teaching in educational settings should be supported not only by the provision of lexical meaning but also by visual and contextual methods.

Visual and storytelling methods

In recent years, the use of visuals and storytelling techniques in teaching Turkish idioms has become widespread. In works, such as "Deyimlerin Kısa Hikâyeleri" (Sinan, 2019) and "Öyküleriyle Türkçede Deyimler" (Batur, 2021), an idiom is explained through a short story, enabling readers to understand it both semantically and emotionally. For example, a friendship story may be told to concretize the abstract meaning of the idiom "gözünden düşmek." Likewise, visual idiom cards used in primary and secondary schools perform an important function in this regard. When teaching the idiom "bardağı taşırmak," a picture may depict a character filling a glass until the water overflows, thereby engaging the student's visual intelligence and linguistic intuition (Redhouse, n.d.).

Although there are no independent works in Zazaki devoted to the stories behind idioms, some studies include the stories of individual idioms (Samuk, 2017, p. 50). The absence of a separate work

dealing with idiom narratives in Zazaki may be regarded as a deficiency in the teaching of Zazaki idioms. For this reason, producing similar studies is also essential for Zazaki.

The development of language skills through idioms

Idioms are also effective in developing students' written and oral expression skills. Students who are encouraged to use idioms in writing activities learn to present their ideas more vividly and effectively. Likewise, when idioms are internalized through activities, such as drama and role-playing, students are better able to build bridges between language and emotion.

In conclusion, teaching idioms is a linguistic gain and a means of cultural transmission. Instruction supported by effective, creative, and contemporary methods enhances not only students' linguistic awareness but also their cultural awareness.

The use of idioms in modern media

The preservation of traditions is an important issue. Equally important is bringing these traditions into contemporary life by making use of the possibilities offered by the age (Özdemir, 2019, p. 21). Idioms, which have traditionally been used in oral and written expression, acquire new functions in new media in the digital age. In areas, such as social media, television, digital advertising, and visual content production, both the form and the meaning of idioms inevitably undergo transformation. In this context, idioms emerge as simultaneous examples of cultural continuity and cultural change in contemporary communication.

Comparative approaches to idioms

Idioms are structures grounded not only in syntax but also in cultural memory. For this reason, it is often impossible to find one-to-one semantic equivalents for idioms across languages. In translating an idiom into a target language, equivalence must be established not only at the lexical level but also at the levels of context and cultural connotation. This makes idiom translation both an important and a problematic field within translation studies. Idioms, such as "Aygo ti kerda Hemal Seyfo nikerda!", "Raya Helebî ra naley pers kena/kerdiş", "luelê kî Hecî Sulaxon bîyayîş", and "cirê hemme ca, Herran o" (Alay, 2024, p. 316; Ayyıldız, p. 78; Çiftçi, 2023, p. 218; Seçilmek, 2018, p. 147), when translated into other languages, may leave readers from different cultures unable to grasp the intended meaning at all (Aksan, 2020, Vol. III, p. 76). This problem can be addressed through comparative studies.

Differences in intercultural idiomatic expression

The images found in the idioms of different societies are shaped by the relationships those societies establish with nature, social structure, and belief systems. For example, the Turkish idiom "gözleri dolu olmak" means being on the verge of crying. In Zazaki, a similar meaning is expressed as "bermî nıştiş kirik" ("crying falls into one's throat") (Çiftçi, 2023, p. 189). Although both idioms express the same concept, the chosen images and associations differ. By contrast, some idioms display similarities that may be regarded as universal. For example, the Zazaki idiom "dest destî ser ra yo," the Turkish idiom "akıl akıldan üstündür," and the Kurmanji idiom "aqil serdestî aqıl e" (Aykaç, 2022, p. 75) convey the same idea. There is always someone more knowledgeable or capable. Similarly, the Turkish idiom "Benden uzak olsun da Mısır'a sultan olsun" and the Kurmanji idiom "Bila dûr be bila bi nûr be" are parallel in both discursive logic and meaning (Zeraq, 2016, p. 102).

Methodological approaches to idiom translation

"Identifying the strategies used in translating cultural elements also makes it possible to determine the cultural similarities and cultural distance between two cultures. Such studies are important because they emphasize the cultural dimension of language and translation and reveal that translation is not merely a linguistic transfer" (Cengiz Arslan, 2025, p. 801). Within translation studies, Mona Baker proposes four basic methods for translating idioms (2011, pp. 76-80):

Translation by using an idiom of similar meaning and form: This method involves translating a source-language idiom into the target language by means of another idiom that carries the same

meaning, consists of equivalent lexical items, and is culturally accepted. Such equivalence can rarely be achieved (Baker, 2011, p. 76). For example, the Turkish idiom "iki ayağını bir pabuca sokmak" (Püsküllüoğlu, 2024, p. 118) and the Zazaki idiom "di lingê merdimî kerdiş ferêk / yew sol" (Lezgîn, 2005, p. 56), as well as the Turkish idiom "el elden üstündür" and the Zazaki idiom "dest destî ser ra yo" (Lezgîn, 2005, p. 55), display similarity in both meaning and form. Yet although such examples exist, finding an idiom that is similar both semantically and formally is challenging, which makes this type of translation equally challenging.

Translation by using an idiom of similar meaning but dissimilar form: It is often possible to find, in the target language, an idiom that carries a meaning similar to that of the source idiom or expression but is composed of different lexical units (Baker, 2011, p. 78). For example, the Turkish idiom "iki arada bir derede kalmak" (Püsküllüoğlu, 2024, p. 118) and the Zazaki idioms "leq di bîyayîş," "mîyanê Xelîl û Celîlî de mendiş," "werte di kero d' mendiş," and "mavên hêkil o nêkil id mendiş" (to remain suspended, to be in an uncertain state) (Çiftçi, 2023, p. 217) use different lexical groupings to express roughly the same idea. This method may be considered suitable for endangered languages whose written tradition began relatively late. When applying it to such languages, however, care should be taken to ensure that the intended meaning is genuinely preserved.

Borrowing the source-language idiom: Just as borrowing words is a common strategy for dealing with culture-specific elements, borrowing idioms in their original form is also common in some contexts (Baker, 2011, p. 79). Idioms, such as "meselê pîr o pisîng bîyayîş" and "luelê kî Hecî Sulaxon bîyayîş" in Zazaki (Çiftçi, 2023, p. 220), may need to be transferred into the target language through borrowing. Otherwise, they may fail to convey the intended meaning. However, if this strategy is overused, the target language may risk falling under the hegemony of the source language.

Translation by paraphrase: When there is no equivalent idiom in the target language, the meaning of the idiom is explained in prose. This is the most common way of translating idioms when no corresponding idiom is available in the target language (Baker, 2011, p. 80). For example, the Zazaki idiom "deri runayîş" cannot be translated literally into Turkish as "dere kurmak." To be understood, it can instead be rendered through an explanatory translation meaning lighting a fire near a spring or stream and washing clothes and children there (Çiftçi, 2023, p. 196). From a translational perspective, this may be the most appropriate method in such cases.

In addition to these four methods, literal translation may also be mentioned. This method, which is generally not recommended, may weaken the meaning of the idiom or even render it meaningless. For example, the idiom "kazmi o wîyî ra kewtiş," which means becoming exhausted and losing one's strength (Çiftçi, 2023, p. 213), cannot be translated literally as "to fall from the pickaxe and the shovel."

Translation problems and interpretive approaches

One of the greatest problems encountered in idiom translation is the absence in the target culture of an equivalent for the cultural subtext underlying the idiom. Similar types of idioms can certainly be found across languages. However, most idioms are meaningful only within the language in which they are used. In many cases, the meaning of an idiom cannot be transferred from one language to another through literal translation. Indeed, the target-language form of a literally translated idiom may carry no meaning at all (Salmazzem & Bingöl, 2017, p. 253). For example, the idiom "dest qin vera nayîş" (Çiftçi, 2023, p. 196) contains humor and irony specific to the community and therefore cannot be transferred directly into other languages. In such cases, interpretive and context-sensitive approaches should be preferred.

These observations lead to the following conclusion. Because idioms are linguistic units with a high degree of cultural specificity, they must be translated at the level of words and at the level of semantic layers. This requires the translator to possess deep knowledge of both the source and target cultures.

Discussion

Idioms in Zazaki signify far more than mere linguistic structures. The findings of this study show that idioms are cultural forms that carry a society's historical accumulation, collective memory, and value system through language. Although idioms are fixed in both meaning and structure, this fixedness does not prevent them from being adapted to different contexts.

At the structural level, idioms have the potential to generate meaning beyond grammatical rules. This production of meaning functions both as an expression of a concrete event and as a cultural symbol that transmits an abstract value. For example, the idioms "kera kêrî ser nîverdayîş" and "kemera bını kerde ser, yê seri kerde bın" (Çiftçi, 2023, p. 213; Selcan, 2013, p. 235) represent destruction while also symbolizing the social traumas of a period. When evaluated in the context of education, it becomes clear that idioms should be presented through multidimensional teaching techniques. Learning only the meaning is not enough; understanding the context in which the idiom appears, its historical origin, and its associations contributes to the development of language skills. In particular, teaching methods supported by audiovisual materials make it easier to internalize the abstract structure of idioms.

Another important issue concerns the changes observed in the formal structures of idioms with the spread of modern media tools. The ironic, creative, and humorous transformation of idioms supports their cultural continuity, but at the same time, it also carries the risk of distorting their original meanings. Because of this risk, idioms should be both preserved and renewed as living cultural forms.

Discussions of translation show that the transformations idioms undergo when transferred into other languages are multilayered. Each idiom is an expression and a piece of culture. Therefore, the translation of idioms should be treated not merely as an interlingual act but also as an intercultural one.

In conclusion, idioms in Zazaki function as supporting pillars of both the language system and cultural identity. Accordingly, idioms should be evaluated from a linguistic perspective and also from cultural, pedagogical, and sociological perspectives.

Conclusion

The conclusion of this study may be presented under the subheadings of main findings, theoretical contribution, and suggestions for further research as follows.

Main findings

This study employed a qualitative research design, using descriptive and content analysis, and was based on 56 idioms selected from various dictionaries, theses, and academic studies containing Zazaki idioms. The structural analysis showed that 69.6% of the idioms consisted of verb-centered structures, whereas 30.4% were in noun- or sentence-based form. The semantic analysis demonstrated that 94.6% of the idioms contained figurative meaning. In the thematic distribution, the prominent categories were collective memory and value transmission (37.5%), socially disapproved behaviors (26.8%), social responsibility and solidarity (23.2%), geographical references (12.5%), and religious references (8.9%). These findings indicated that Zazaki idioms were an action-oriented expressive tradition and played a strong role in the transmission of cultural values. It was also concluded that idioms should be used across a wide range of contexts, from folk narratives to educational materials and from literary texts to digital content.

Theoretical contribution

This study has shown that Zazaki idioms should be addressed not merely as dictionary material but through their structural, semantic, and cultural dimensions taken together. In particular, the function-based classification of idioms moves approaches that have largely remained descriptive in the existing literature onto an analytical plane. This study provides a methodological contribution to Zazaki idioms and integrates linguistic analysis with cultural analysis. It is expected to contribute to linguistics, folklore, and cultural studies.

Recommendations

Further studies should focus on compiling products of oral culture, comparatively examining idioms specific to different regions, and creating digital databases for Zazaki idioms. In addition, applied and experimental studies on idiom teaching will contribute to the field in terms of both language teaching and cultural transmission. Some of the studies that should be conducted regarding idioms may be listed as follows:

Integration into educational programs: Idiom teaching should be effectively incorporated into the curriculum of the Zaza language and literature through storytelling, visualization, and dramatization techniques.

Creation of idiom databases: Digital databases, including frequency-of-use data and contemporary examples of idioms, should be developed and made available for academic and educational use.

Production of media content with awareness of idioms: Idioms should be used consciously in areas, such as social media and advertising, and undesirable semantic shifts should be avoided.

Support for intercultural idiom research: To contribute to solving translation problems, interdisciplinary research should be conducted on the equivalents of Zazaki idioms in other languages.

Compilation of oral culture products: Local idioms that are still actively used, especially in rural regions, should be recorded, archived, and transmitted to younger generations.

Disclosure statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: The entire article was prepared by a single author.

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest in the study titled "Structural, Semantic, and Cultural Dimensions of Zazaki Idioms: A Function-Based Analysis."

3. Ethics reports: An ethics report is not required for the study titled "Structural, Semantic, and Cultural Dimensions of Zazaki Idioms: A Function-Based Analysis."

4. Research model: The study is a research article.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Dil, bireylerin yalnızca iletişim aracı değil; aynı zamanda kültürel kimliğin, ortak bilincin ve tarihsel mirasın bir taşıyıcısıdır (Aksan, 2020, s. 42). Bu açıdan deyimler, dilin en özgün ve anlam yüklü yapı taşları arasında yer almaktadır. Deyimler; genellikle kalıplaşmış, mecaz anlam taşıyan, kültürel birikimle oluşmuş söz öbekleridir. Bireyin düşünce yapısını, toplumsal değerleri ve günlük yaşam pratiklerini yansıtır. Deyimler, yalnızca dilsel ifade aracı değil; aynı zamanda milletin tarihsel tecrübelerinin, ahlaki değerlerinin ve ortak duyarlılığının da göstergesidir (Aksan, 2020, s. 64; s.36).

Deyimlerin dil içindeki yeri; salt birer söz sanatı olmaktan öteye geçerek, sosyal ve kültürel bir iletişim işlevi yüklenmesini sağlar. Bu nedenle deyimler; sözlü kültür ürünleri, halk anlatıları, mizah ve edebiyat metinleri başta olmak üzere, pek çok alanda yaygın olarak kullanılır (Batur, 2021, s. 13-23). Aynı zamanda deyimler, bir toplumun dünya görüşünü, olaylara bakış açısını ve değer yargılarını yansıttığı için, dil öğretiminde de önemli bir yere sahiptir.

Deyim kavramı ile ilgili Türkçe kaynaklarda yapılan tanımlardan bazıları şunlardır:

"Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce"dir (Aksoy, 2020, s. 50).

"Eski adı tabir olan deyim; birden çok sözcüğün, çoğu kez kendi anlamlarından ayrı bir anlam belirtmek üzere bir araya gelip kalıplaşan biçimidir" (Özdemir, 2000, s. 5).

"Deyim, bir kavramı dile getirmek için bulunmuş, özgün bir anlatım kalıbıdır. Anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil öğesi, kalıplaşmış sözcük topluluğudur" (Püsküllüoğlu, 2024, s. 7).

"Deyim, genellikle bir durumu, karşılaşılan olayların özelliklerini, insan karakter ve davranışlarını, insanların çeşitli fiziksel ve ruhsal niteliklerini betimlemek üzere birden çok sözcükle oluşturulan yapılardır" (Doğru, 2011, s. 25).

"Deyimler; düşünce, kavram, nesne ve kişilerin durumlarını, özelliklerini yansıtmak için kullanılan ve gerçek anlamın dışına çıkmış özel anlam/anlatım boyutuyla kalıplaşmış söz öbekleridir" (Akyalçın, 2012, s. 10).

Yukarıdaki tanımlar birlikte değerlendirildiğinde, Türkçe literatürde deyimlerin çoğunlukla kalıplaşmışlık, mecaz anlam taşıma ve kültürel aktarım işlevi çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte bu tanımların büyük ölçüde betimleyici nitelik taşıdığı; deyimlerin işlevsel kullanımı, bağlamsal değişkenliği ve toplumsal üretim süreçlerine ilişkin analitik çözümlemelerin sınırlı kaldığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla literatürde deyimlerin kavramsal çerçevesi belirgin olmakla birlikte, sistematik sınıflandırma ve işlev temelli değerlendirmelere yönelik tanımlara daha az yer verdiği anlaşılmaktadır.

Deyim kavramı ile ilgili Zazaca kaynaklarda yapılan bazı tanımlar ise şunlardır:

"Deyimler, çoğunluğu tümce halinde olan, en az iki kelimeden meydana gelen, özel bir kalıba giren, kalıplaşmış cümlelerdir" (Lezgîn, 2005, s. 5).

Deyimler için "mecaz", "qese" ve "idiyom" terimlerini kullanan Munzır Comerd, deyimlerin doğrudan bir tanımını yapmaz. Bunun yerine, deyimlerin gerçek anlamının örtük olduğunu ve genelde mecaz anlamlar taşıdığını, söz konusu bu özellikleriyle ön plana çıktığını ifade eder (Çiftçi, 2023, s. 17).

"Deyimler; öbek halinde kullanılan, ancak tek bir anlama sahip olan sözlerdir (Selcan, 2013, s. 15).

"En az iki kelimeden oluşan, gündelik hayata ilişkin her olay ve durumda söylenebilen, genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlamı çekici hale getirip bir olayı veya durumu somutlaştıran kalıplaşmış sözlerdir" (Çiftçi, 2023, s. 20).

"Zazakî Qalê Vêrinu o Qala Rêber/Zazaca Atasözleri ve Özlü Sözler" adlı çalışmasında deyimler başlığı altında bazı Zazaca deyimlere yer veren İbrahim Bukan ise "Zazaca Deyimler/Vatê Ceğd" şeklinde isimlendirme yapar (Bukan, 2015, s. 95). Ancak herhangi bir tanım yapmaz.

Zazaca literatür incelendiğinde mevcut çalışmaların büyük bölümü derleme ve sözlükleme niteliğinde olup, Zazaca deyimlerin yapısal, anlamsal ve işlevsel yönlerini sistematik biçimde inceleyen analitik araştırmalar sınırlı sayıdadır. Mevcut araştırmalar deyimlerin kayıt altına alınmasına önemli katkılar sunmakla birlikte, sistematik sınıflandırma, işlev temelli çözümleme ve bağlamsal kullanım incelemesi bakımından sınırlı kalmaktadır. Ayrıca bazı çalışmalarda deyim kavramının açık bir tanımının yapılmadığı ya da kuramsal çerçeve ile ilişkilendirilmediği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında çalışma, Zazaca deyimlerin analitik düzeyde ele alınmasına yönelik bir boşluğa işaret etmektedir.

Amaç

Bu çalışma, Zazacada yer alan deyimlerin yapısal, anlamsal ve kültürel boyutlarını inceleyerek söz konusu deyimlerin dilsel işlevlerini ve kültürel aktarım süreçlerindeki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında; dilin temel yapı taşlarından biri olan deyimler, kültürel aktarımda oynadığı rol ve çeviri sorunları bağlamında incelenecektir. Böylelikle deyimlerin yalnızca sözel bir kalıp değil; aynı zamanda bir toplumun tarihî belleğini ve değer sistemini temsil eden kültürel bir form olduğu dikkatlere sunulacaktır.

Yöntem

Verilerin analizinde nitel araştırma yöntemlerinden betimsel ve içerik analizi tekniklerinden yararlanılmıştır (Saldamlı, 2016, s. 75). Bununla birlikte, veri kümesindeki yapısal ve tematik eğilimleri daha görünür kılmak amacıyla frekans ve yüzde değerlerinden yararlanılmıştır. Ancak bu oranlar genelleme amacı taşımamakta; yalnızca mevcut örneklemin analitik çözümlemesini desteklemektedir. Araştırmanın veri kümesini, sözlükler ve akademik çalışmalardan ölçüt örnekleme yöntemiyle seçilen toplam 56 Zazaca deyim oluşturmaktadır.

Eldeki verilere göre Zazaca deyimlerin yer aldığı müstakil kitap olan Roşan Lezgîn'in (2005) "Ferhengê îdyomanê Kurdkî (Kirmanckî/Zazakî)" kitabı çalışmamızda en çok verinin alındığı kaynak olmuştur (33 deyim). Diğer veriler; Metin Çiftçi'nin (2023) "Konuşmanın Etnografyası Bağlamında Zazaca Kalıplaşmış Sözler (Bingöl Örneği) adlı doktora tezinden 10 deyim, Zülfikar Ayyıldız'ın (2013) "Vatenên Verênandê ma (Zazaca Atasözleri ve Deyimler)" adlı kitabından 3 deyim, Zılfi Selcan'ın (2013) "Qese u Qesê Vırênu Leksikon" adlı kitabından 3 deyim, Kafur Seçilmek'in (2018) "Edebîyatê Fekkî yê Kırmanckî (Zazakî) yê Mintiqaya Sêwregi" adlı yüksek lisans tezinden 2 deyim, Nadîre Guntaş Aldatmaz'ın (2014) "Folklorê Kirmancan Ser o" adlı kitabından 2 deyim ve Okan Alay'ın (2024) "Sözün Ritmi: Bingöl Yöresi Sözlü Kültüründe Kirdkî (Zazaca) ve Kirdaskî (Kurmancca) Kalıplaşmış İfadeler" adlı makalesinden 1 deyim olmak üzere toplamda 56 deyim, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniğiyle (Balaban, 2018, s. 121) belirlenmiştir. Seçim sürecinde şu kriterler esas alınmıştır:

1. Yapısal çeşitlilik göstermesi
2. Mecazlı ve çok katmanlı anlam içermesi
3. Kültürel referans barındırması
4. Eğitim ve çeviri bağlamında analiz edilebilir olması

Çalışmada sözlü derleme yapılmamış; yalnızca yazılı kaynaklarda yer alan deyimler incelenmiştir. Veriler betimsel analiz ve içerik analizi teknikleriyle çözümlenmiştir.

Makalenin hazırlanmasında tek bir yazarın sorumluluğu bulunmakta ve tüm katkı beyan edilen yazar tarafından sunulmuştur.

Bulgular

Kuramsal çerçeve

Deyimler, dilin en kalıplaşmış ve anlam bakımından yoğun yapılarını temsil eder. Bu yapılar, hem biçimsel hem de anlamsal olarak özgün bir sistem içinde değerlendirilir. Deyimlerin incelenmesinde kullanılan başlıca kuramsal yaklaşımlar arasında yapısalcı dil bilimi, anlambilim (semantik), pragmatik ve bilişsel dilbilim öne çıkmaktadır.

Yapısalcı yaklaşıma göre deyimler, belirli kurallara göre kalıplaşmış ve anlamları öğelerinin toplamından türemeyen ifadelerdir. Ferdinand de Saussure' ün dilin eşzamanlı yapısı vurgusu çerçevesinde, deyimler de bu yapının sabit unsurları olarak kabul edilir. Bu anlamda deyimler, bireysel yaratımın ürünü değil; toplumun ortak belleğinin bir yansımasıdır (Aksan, 2020, cilt III, s. 36).

Anlambilimsel açıdan bakıldığında, deyimler genellikle mecaz anlam içerir ve çok katmanlı yorumlara açıktır. Deyimlerin büyük çoğunluğu gerçek anlam taşımaz; bunun yerine, toplumda yaygın kabul gören mecazlı anlamlarıyla kullanılır. Örneğin Zazacadaki "dest destî ser ra yo" deyimi, bire bir çeviriyle (el elden üstündür) tam anlam ifade etmese de, herkesin bilgisi ve kuvveti bir değildir anlamı yüklenerek anlaşılır hâle gelir (Lezgîn, 2005, s. 5).

Bilişsel dilbilim açısından deyimler, zihinsel imgelerin ve kavramsal metaforların ürünüdür. George Lakoff ve Mark Johnson' ın kavramsal metafor kuramı, deyimlerin somut deneyimlerden soyut anlamlara ulaşmadaki rolünü açıklamakta kullanılır (Çiçekler & Aydın, 2019, s. 15; Yıldızlı, 2017, s. 1496). Zazacadaki "dest eştiş kesî/dest çekerdiş tûniki/dest cı estene" deyimi (Lezgîn, 2005, s. 51; Seçilmek, 2018, s. 135; Selcan, 2013, s. 124), doğrudan fiziksel bir deneyimden türetilerek, ihtiyacı olan birisine yardımcı olmak gibi soyut bir davranışı ifade eder.

Deyimler aynı zamanda pragmatik bağlamda da incelenmektedir. Kullanım yerleri, hitap ilişkileri, toplumsal bağlam ve konuşma ortamı deyimin anlamını etkileyen unsurlardır. Aynı deyim, farklı ortamlarda farklı çağrışımlar yaratabilir. Bu durum, deyimlerin anlamlarının sabit olmadığını; bağlama bağlı olarak yeniden üretilebildiğini göstermektedir. "kotî dîyaro, ûja waro" deyimi ortama göre farklı manalarda kullanılabilir. Hem yüksek yerleri sevip oraları mekân olarak beğenenler için hem de bulunduğu yeri seven insanlar için kullanılır (Ayyıldız, 2013, s. 232).

Kuramsal düzlemde yapılan bu yaklaşımlar, deyimlerin yalnızca dilsel unsurlar olmadığını; aynı zamanda kültürel, zihinsel ve toplumsal boyutlar taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla deyimler, çok disiplinli bir bakış açısıyla ele alınmalıdır.

Yapılan literatür taramasında Zazaca deyimler üzerine akademik herhangi bir müstakil çalışmanın olmadığı, deyimlerle ilgili yapılan akademik çalışmaların kalıplaşmış ifadeler içinde deyimlere yer verdiği tespit edilmiştir. Deyimlerin yapısal, anlamsal ve kültürel boyutlarını bütüncül biçimde ele alan; özellikle işlev temelli bir sınıflandırma öneren sistematik bir çalışmanın eksikliği, Zazaca deyimlerin yalnızca söz varlığı unsuru olarak kalmasına ve kuramsal düzlemde yeterince tartışılmamasına yol açmaktadır.

Bu çalışma, Zazaca deyimleri yalnızca sözlük malzemesi olarak ele alan betimleyici yaklaşımların ötesine geçerek, yapısal, anlamsal ve kültürel boyutları bütüncül bir çerçevede analiz etmektedir. Mevcut literatürde Zazaca deyimlerin sistematik ve işlev temelli sınıflandırmasına yönelik bir çalışmanın bulunmaması, bu çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu yönüyle araştırma, Zazaca deyimlerin kültürel bellek aktarımındaki rolünü veri temelli analizle ortaya koyarak alana kuramsal ve yöntemsel katkı sunmaktadır. Ayrıca önerilen işlev temelli sınıflandırma modeli, ileride

yapılacak karşılaştırmalı ve disiplinlerarası çalışmalar için analitik bir zemin oluşturmaktadır. Bu yönüyle çalışma, mevcut literatürdeki betimleyici yaklaşımı analitik bir düzleme taşıyarak Zazaca deyim araştırmalarında kuramsal derinlik sağlamayı hedeflemektedir.

Zazacada deyimlerin yapısal özellikleri

Zazacada deyimler, belirli bir yapısal örüntüye sahip, kalıplaşmış ve çoğunlukla mecaz anlam taşıyan dil öbekleridir. Deyimlerin bu yönü, onları diğer söz öbeklerinden ayıran temel özelliklerden biridir. Yapı bakımından deyimler; fiil cümlesi, isim cümlesi ya da sıfat tamlaması şeklinde olabilir. En yaygın biçimi ise fiil cümlesi şeklinde olan deyimlerdir. Örneğin "a game bîyayîş", "adir bîyayîş", "ahd û wehd kerdiş" gibi deyimler, eylem merkezli yapılardır (Lezgîn, 2005, s. 15-16).

Deyimlerin en ayırt edici yönü, kalıplaşmış bir yapıya sahip olmalarıdır. Kalıplaşma; deyimi oluşturan kelimelerin sırasının ve biçiminin değiştirilememesi anlamına gelir. Söz konusu özelliğinden ötürü deyimi oluşturan kelimelerden herhangi birini çıkarıp yerine başka bir kelime koymak deyimin anlamını bozar (Artun, 2014, s. 142). Örneğin Türkçedeki "külahları değişmek" deyimi "takkeleri değişmek" biçiminde söylenemez (Sinan, 2019, s. 191). Zazacada, birisini kötü konuşmasından ötürü tamamen susturmak anlamındaki "ziwanê kesî bin ra tira kerdiş" deyimi (Lezgîn, 2005, s. 210), "ziwanê kesî bin ra birnayîş" biçiminde söylenemez. Söz konusu sabit yapılar, deyimin anlam bütünlüğünün korunması için zorunludur (Püsküllüoğlu, 2024, s. 7). Durumu somutlaştırmak babında Zazaca deyimlerin yapısal özelliklerine göre dağılımı tablo halinde aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1. Zazaca Deyimlerin Yapısal Özelliklerine Göre Dağılımı

Yapısal Tür	Frekans	Yüzde
Fiil merkezli yapılar	39	69,6
İsim ve sıfat merkezli yapılar	17	30,4
Toplam	56	100

Tablo 1 incelendiğinde, Zazaca deyimlerin büyük çoğunluğunun (%69,6) fiil merkezli yapılardan oluştuğu görülmektedir. Bu oran, Zazaca deyim sisteminde eylem ve süreç odaklı anlatımın baskın olduğunu göstermektedir. İsim ve sıfat merkezli yapıların ise toplamın %30,4'ünü oluşturması, deyimlerin daha çok hareket ve durum betimleme işlevi üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Mecaz ve çok anlamlılık

Deyimler, büyük ölçüde mecazlı anlatıma dayanır. Bu mecazlar, genellikle fiziksel bir eylemin soyut bir durumu temsil etmesi üzerine kuruludur. Yani deyimler, soyut kavramları açıklamak için somut kavramlara başvururlar (Elçin, 1986, s. 644; Açа et al., 2016, s. 213). "Verê zînca kesî de vejîyayîş" deyimi, sadece bir konum belirtmekle kalmaz; aynı zamanda birisinin hata yapmasına mani olmak, onu meşgul etmek anlamında kullanılır (Lezgîn, 2005, s. 186). Bu çok anlamlılık özelliği, deyimlerin hem ikazvarî hem de derinlikli anlatım sunmasını sağlar.

Aşağıdaki tablo-2 incelendiğinde, Zazaca deyimlerin büyük çoğunluğunun (%94,6) mecaz anlam içerdiği görülmektedir. Bu yüksek oran, Zazaca deyimlerin anlamsal yapılanmasında mecazın kurucu bir unsur olduğunu ve soyut anlam üretiminin somut imgeler üzerinden gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo 2. Zazaca Deyimlerin Anlamsal Özelliklerine Göre Dağılımı

Anlamsal özellik	Frekans	Yüzde
Mecaz anlam içeren	53	94,6

Mecaz anlam içermeyen	3	5,4
Toplam	56	100

Biçimsel yapılar

Deyimler, kalıplaşmış söz öbekleri olduğu için deyimlerdeki sözcükler değiştirilemez. Sözcüklerin yerine eş anlamlıları getirilemez (Batur, 2021, s. 16). Ancak fiil cümlelerinde değişiklik yapılabilir. Burada söz konusu olan fiil çekimi ve şahsında yapılan değişikliktir. "Awe xo ser o/de zelal kerdiş" deyimi, "awe xo ser o/de zelal kerde; xo ser o/de awe zelal meke!" şeklinde kullanılabilir (Lezgîn, 2005, s. 8). Bu esneklik, yapısı değişemez bilgisine halel getirmez (Doğru, 2011, s. 28). Zazacadaki deyimler, çoğunlukla kısa cümle ya da söz öbeği şeklindedir. "Pardax kerdiş", "para fekê kesî dayîş", "ser ko yo, bin mû ya!" gibi örnekler bu yapıya sahiptir (Lezgîn, 2005, s. 136, 160). Bazı deyimler ise hikâye ya da masal kökenlidir ve anlatı niteliği taşır. "Dest destî ser ra yo, dest desti ra berzo, dere nêvînenê çaqan şemernenê", "xirabinîye ra dûrî vindertiş" gibi deyimlerde (Lezgîn, 2005, s. 5, 50; Selcan, 2013. S. 124; Aldatmaz, 2014, s. 63), öğüt ve deneyim aktarımı da gözlemlenir.

Elde edilen bulgular göstermektedir ki Zazacadaki deyimlerin yapısı hem sabit hem de anlam katmanlı bir örgüye sahiptir. Bu yapısal özellikler, deyimlerin dil içinde güçlü bir anlatım aracı olmasını sağlar. Aynı zamanda deyimlerin öğrenilmesini zorlaştıran unsurlar da bu yapısal karmaşıklıkla ilgilidir.

Aşağıdaki tablo-3 incelendiğinde, Zazaca deyimlerin büyük çoğunluğunun (%69,6) söz öbeği yapısında olduğu, (%30,4) ise tam cümle yapısında olduğu görülmektedir. Bu dağılım, Zazaca deyimlerin daha çok yoğun ve kısa anlatım kalıpları şeklinde örgütlendiğini göstermektedir.

Tablo 3. Zazaca Deyimlerin Yapısal Biçimine Göre Dağılımı

Yapısal biçim	Frekans	Yüzde
Söz öbeği yapısı	39	69,6
Tam cümle yapısı	17	30,4
Toplam	6	100

Deyimlerin kültürel temsili

Deyimler, ulusal damga taşıyan dil varlıklarıdır. Ulusun söz yaratma gücünden doğarlar. Kültürü temsil eden deyimlerin her biri güzel bir buluştur (Aksoy, 2020, s. 45). Deyimler yalnızca dilsel ifadeler değil, aynı zamanda toplumun dünya görüşünü, tarihsel tecrübelerini ve kültürel değerlerini taşıyan anlamlı yapılardır. Bu açıdan deyimler, halkın ortak hafızasını yansıtan ve kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü kültür ürünleri olarak değerlendirilmelidir (Batur, 2021, s. 13-14). Özellikle halk anlatıları, masallar, destanlar ve halk hikâyeleri deyimlerin beslendiği başlıca kaynaklar arasında yer alır. Zazaca deyimlerin tematik dağılımının tablolaştırılmış şekli aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 4 incelendiğinde, Zazaca deyimlerin en çok kolektif bellek ve değer aktarımı (%37,5) temasında yoğunlaştığı görülmektedir. Bunu toplum tarafından onaylanmayan davranışlar (%26,8) ile sosyal sorumluluk ve dayanışma (%23,2) temaları izlemektedir. Bu oranlar, Zaza kültüründe normatif değer aktarımının deyimler aracılığıyla güçlü biçimde sürdürüldüğünü göstermektedir.

Tablo 4. Zazaca Deyimlerin Tematik Dağılımı

Tematik kategori	Frekans	Yüzde
Kolektif bellek ve değer aktarımı	21	37,5
Toplum tarafından onaylanmayan davranışlar	15	26,8
Sosyal sorumluluk ve dayanışma	13	23,2
Bölgeye özgü kültürel unsurlar	7	12,5
Dinî referanslar	5	8,9
Toplam	56	100

Not: Bazı deyimler birden fazla tematik kategori kapsamında değerlendirildiğinden, frekans ve yüzde toplamları %100'ü aşabilmektedir.

Halk anlatılarında deyimlerin yeri

Halk anlatıları, deyimlerin doğrudan üretildiği ve beslendiği kültürel zeminlerdir. Atasözleri, efsaneler, fıkralar, masallar, halk hikâyeleri söz konusu halk anlatılarındandır (Lezgîn, 2005, s. 6). Deyimler, anlatıların anlam yoğunluğunu artırmakla kalmaz; aynı zamanda mesajın daha kolay kavranmasını sağlar. Bir şeyi elde etmek (özellikle evlilik) için "qederê xo ra bigêrîme/kısmetini aramak" deyimi elde edilmek istenen söz konusu şey için çaba sarf etmek gerektiğini vurgular (Sanikê Vateyî, s. 65).

Efsanede geçen "kewtişê tonê parsekî" deyimi başkasının kılığına girip onun gibi davranmak anlamında kullanılır (Aldatmaz, 2014, s. 63). Efsanede Hızır' ın bir özelliği olarak verilen bu deyim Zaza toplumunda yardıma muhtaç kişilerin ihtiyacının giderilmesi bağlamında bir değer aktarımı işlevi üstlenmektedir.

Kültürel kodlar ve simgesel değerler

Deyimlerin kültürel temsili, aynı zamanda simgesel anlatımlar ve yerel motifler aracılığıyla güçlenir. "Dewleta merdimî xebitîyayîş/gureyayîş", "kesî tasê awe de xeniqnayîş" gibi deyimler (Lezgîn, 2005, s. 55, 104), soyut durumları somutlaştırarak anlatı kolaylığı sağlar. Bu tür deyimlerde, tarihî, coğrafi ya da mitolojik ögeler kültürel bilince yerleşir. Örneğin "dewlet" imgesi, halk kültüründe maddi olarak zengin olmayı ifade eder (Selcan, 2013, s. 129). İncelenen 56 deyimin 5'inde (%8,9) simgesel anlatım ögeleri tespit edilmiştir.

Ayrıca bazı deyimlerin belirli coğrafi bölgelere özgü olduğu da görülür. Zazalar arasında kullanılan "vaşê verkî (verê keyeyî) tahl cal o!"deyimine benzer bir deyim Kurmançlar arasında "Gîyayê hewşê tahl e!" şeklinde kullanılır. Aynı şeyi ifade etmelerine rağmen dağlık alanlarda ve yaylalarda yaşayan Zazaların evlerinin önünde havuz olmadığı için Zazalar, havuz yerine evin önü şeklinde kullanmışlardır (Lezgîn, 2005, s. 6). Bu tür deyimler, yalnızca söz kalıpları değil; aynı zamanda tarihî ve sosyolojik veriler de taşır. İncelenen deyimlerin 7'sinin (%12,5) belirli coğrafi bölgelere özgü referanslar içerdiği belirlenmiştir.

Ortak hafıza ve değer aktarımı

Deyimler aracılığıyla aktarılan kültürel temsiller, sadece geçmişin yansıması değil, aynı zamanda bugünü anlamlandırma biçimidir (Püsküllüoğlu, 2024, s. 5). "Kerra (kemera/sîya) girane cayê xo de hol bîyayîş", "destê xo derg kerdiş bi kesî", dest, destî, şûwenno, dest werzeno rî şuwenno, dest çekerdiş

tûniki" gibi deyimler (Ayyıldız, 2013, s. 105; Lezgîn, 2005, s. 54, 101; Seçilmek, 2018, s. 135); toplumun dayanışma, birlik, sorumluluk ve aidiyet değerlerini daima hatırlatır. Bu değerler, deyimler aracılığıyla günlük yaşamın her alanına nüfuz eder. Söz konusu dağılım şöyle tablolaştırılabilir.

Aşağıdaki tablo-5 incelendiğinde, Zazaca deyimlerin %37,5'inin ortak hafıza ve değer aktarımı işlevi taşıdığı görülmektedir. Bu oran, deyimlerin yalnızca dilsel değil, aynı zamanda kültürel bellek taşıyıcısı olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Zazaca Deyimlerin Ortak Hafıza ve Değer Aktarımı İşlevine Göre Dağılımı

İşlevsel kategori	Frekans	Yüzde
Ortak hafıza ve değer aktarımı	21	37,5
Diğer işlevler	35	62,5
Toplam	56	100

Elde edilen bulgular göstermektedir ki, deyimler Zaza kültürünün hem bireysel hem de toplumsal hafızasında merkezi bir yere sahiptir. Halk anlatıları aracılığıyla nesiller boyu aktarılan bu ifadeler, dilin değil sadece, aynı zamanda kimliğin de taşıyıcısıdır.

Deyimlerin sınıflandırılması

Deyimler, dil içindeki işlevlerine ve anlam yapılarına göre çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmalar, deyimlerin biçimsel özelliklerinden çok, anlam derinlikleri, kullanım amaçları ve toplumsal bağlamları dikkate alınarak yapılır. Zazaca deyimler hem ifadeye zenginlik katar hem de çok yönlü anlam katmanları taşır (Lezgîn, 2005, s. 7).

Anlam özelliklerine göre Zazaca deyimler

Bu tür deyimler, ifade ettikleri anlam bakımından farklı gruplara ayrılabilir:

Olumsuzluk içeren deyimler: "Mirûzê xo tirş kerdiş", "peygoş kerdiş" gibi deyimler (Lezgîn, 2005), olumsuz tutum ve davranışları yansıtır. Olumsuzluk içeren bu tür deyimler, toplumsal olarak onaylanmayan tutum ve davranışların dil aracılığıyla nasıl kodlandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Olumluluk ve cesaret deyimleri: "Nîyetê xo baş bîyayîş", "merdim bîyayîş", "destê xo dayîş paştîyê kesî ro" gibi deyimler (Lezgîn, 2005) cesaret ve sorumluluk değerlerini ifade eder. İlgili deyimler, Zaza toplumunda cesaret ve sorumluluk gibi değerlerin dil aracılığıyla aktarımına işaret etmektedir.

Kararsızlık ve belirsizlik deyimleri: "Werte di kero d' mendiş", "mavên hêkil o nêkil id mendiş", "mîyanê Xelîl û Celîlî de mendiş", "ge eçî kerdiş ge maçî kerdiş" gibi deyimler, karasızlık/belirsizlik hâlini (Çiftçi, 2023; Lezgîn, 2005) vurgular. Örnek deyimlere bakıldığında Zazaca kararsızlık ve belirsizlik ifade eden deyimlerin kendine has özellikte olduğu, başka dile çevrilirken de söz konusu özelliğini hedef dile aktarma potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

Kökenlerine göre Zazaca deyimler

Deyimlerin sınıflandırılmasında kaynaklandıkları kültürel veya toplumsal zemin de dikkate alınır:

Dinî kökenli deyimler: "Bi emrê Homayî merdiş", "Homa werê bîyaro, "Allê ver gêrayîş" gibi deyimler (Lezgin, 2005; Çiftçi, 2023) dinî öğreti ve değerlerin dildeki yansımalarıdır. Bu tarz deyimler, Zazaca deyimlerin yalnızca gündelik iletişim araçları olmadığını, aynı zamanda dinî inanç ve değerlerin kültürel bellekteki izlerini taşıdığını göstermektedir. Söz konusu ifadeler, toplumun anlam dünyasının şekillenmesinde deyimlerin önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Halk kültüründen gelen deyimler: "Her teyr refê xo rey ra perrayîş", "herî şînî verê heran, mûsenê tirr û fisan", "qaz qaz ra, baz baz ra, embaz embaz ra" gibi deyimler (Lezgin, 2005), geleneksel

yaşam pratiklerinden türetilmiştir. Bu ifadeler, Zazaca deyimlerin halk kültürünün yaşanmış deneyimlerinden ve gündelik hayatın somut pratiklerinden beslendiğini göstermektedir

Meslek ve zanaat kökenli deyimler: "Bîr bi derzine kendiş" gibi deyimler, belirli mesleklerin dildeki izleridir (Lezgîn, 2005, s. 30). Meslek ve zanaat kökenli bu tür deyimler, geleneksel çalışma hayatının dilsel bellekte bıraktığı izleri ortaya koyması bakımından önemlidir.

İşlevlerine göre Zazaca deyimler

Bazı deyimler anlatım işlevi kadar sosyal bir işlev de üstlenir. Örneğin:

Öğüt veren deyimler: "Vateyo veng, ca kerd teng"; boş sözlerin konuşulduğu ortamlarda kimse kalmaz mesajı verilerek kişinin bulunduğu ortamda boş konuşmaması gerektiğini vurgular (Lezgîn, 2005, s. 184). Bu ifade, deyimlerin toplumda yalnızca anlam taşıyan söz kalıpları değil, aynı zamanda davranışları yönlendiren ahlaki ve sosyal öğütler içeren yapılar olduğunu göstermektedir. Özellikle bu deyim, bireyin konuşma üslubuna dikkat etmesi gerektiğini vurgulayarak toplumsal ilişkilerde ölçülü ve anlamlı söz söylemenin önemini ortaya koymaktadır.

Eleştirel deyimler: "Hîşê xo mîyanê linganê xo de bîyayîş/" ya da "manga merda do birrîyayo" gibi deyimler (Lezgin, 2005), toplumsal eleştiri ya da gözlem içerir. Bu tür deyimler, bireylerin davranışlarını, toplumsal aksaklıkları ve gündelik hayattaki çelişkileri dolaylı ama etkili bir biçimde görünür kılması bakımından önem taşımaktadır.

Bu sınıflandırmalar, deyimlerin sadece estetik değil; aynı zamanda işlevsel ve kültürel birer iletişim aracı olduğunu göstermektedir. Deyimlerin bu şekilde kategorize edilmesi hem dil öğretiminde hem de kültürel analizlerde daha sistematik bir yaklaşım sunar.

Eğitimde deyimlerin kullanımı

Deyimler, dil öğretiminin önemli bileşenlerinden biridir. Özellikle anadili öğretiminde deyimler, öğrencilerin dilin kültürel arka planını anlamalarını, sözcük dağarcıklarını genişletmelerini ve anlatım becerilerini geliştirmelerini sağlar. Ayrıca deyimler, öğrencilerin soyut kavramları somutlaştırarak kavramalarını kolaylaştırır; bu yönüyle bilişsel gelişime de katkı sunar.

Deyim öğretiminin önemi

Anadili Zazaca olan bireyler için bile deyimlerin anlamını öğrenmek çoğu zaman zordur; çünkü deyimlerin çoğu kalıplaşmış, bağlam içinde anlam kazanan ve doğrudan çevrilemeyen ifadelerdir. Bu durum, eğitim ortamlarında deyim öğretimi, yalnızca sözcük anlamı vererek değil; görsel, bağlamsal yöntemlerle desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Görsel ve hikâyeleştirme yöntemleri

Son yıllarda Türkçe deyim öğretiminde görsellerden ve hikâyeleştirme tekniklerinden yararlanmak yaygınlaşmıştır. "Deyimlerin Kısa Hikâyeleri" (Sinan, 2019) ve "Öyküleriyle Türkçede Deyimler" (Batur, 2021) gibi eserlerde, deyim kısa bir hikâyeyle açıklanmakta; okuyucuların, deyimi hem anlamsal hem de duygusal düzlemde kavraması sağlanmaktadır. Örneğin "gözünden düşmek" deyimi için bir arkadaşlık hikâyesi anlatılarak deyimin soyut anlamı somutlaştırılır. Ayrıca ilkokul ve ortaokullarda kullanılan görsel deyim kartları da bu yönüyle önemli görevler üstlenmektedir. Öğrenciye "bardağı taşırmak" deyimi anlatılırken bir karakterin bardağa su doldururken suyun taşması hâli resmedilir; bu sayede öğrencinin hem görsel zekâsı hem de dilsel sezgisi birlikte çalışır (Redhouse. (t.y.))

Zazacada deyimlerin hikâyelerinin anlatıldığı müstakil eserler olmamakla birlikte bazı çalışmalarda münferit deyimlerin hikâyelerine yer verilmiştir (Samuk, 2017, s. 50). Deyimlerin hikâyelerinin ele alındığı müstakil bir eserin Zazacada olmayışı Zazaca deyim öğretimi açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bunun için benzer çalışmaların yapılması Zazaca için de elzemdir.

Deyimlerle dil becerilerinin gelişimi

Deyimler, öğrencilerin yazılı ve sözlü anlatım becerilerini geliştirmede de etkilidir. Yazma çalışmalarında deyim kullanımına teşvik edilen öğrenciler, ifadelerini daha renkli ve etkili bir biçimde sunmayı öğrenirler. Aynı zamanda deyimler, drama ve rol oynama gibi etkinliklerle içselleştirildiğinde, öğrencilerin dil ile duygu arasında köprü kurmaları sağlanır.

Sonuç olarak, deyim öğretimi yalnızca dilsel bir kazanım değil; aynı zamanda kültürel aktarımın da bir aracıdır. Etkin, yaratıcı ve çağdaş yöntemlerle desteklenen deyim öğretimi, öğrencinin dil bilinci kadar kültürel farkındalığını da artırır.

Modern medyada deyim kullanımı

Geleneklerin yaşatılması önemli bir mevzudur. En az bunun kadar önemli olan bir diğer mevzu da dönemin imkânlarından faydalanılarak yaşama aktarılmasıdır (Özdemir, 2019, s. 21). Geleneksel olarak sözlü ve yazılı anlatımda kullanılan deyimler, dijital çağla birlikte yeni mecralarda farklı işlevler kazanır. Sosyal medya, televizyon, dijital reklamcılık ve görsel içerik üretimi gibi alanlarda deyimlerin hem biçimi hem de anlamının dönüşüme uğraması kaçınılmazdır. Bu bağlamda deyimler, çağdaş iletişimde kültürel sürekliliğin ve dönüşümün eş zamanlı örnekleri olarak karşımıza çıkar.

Deyimlerle ilgili karşılaştırmalı yaklaşımlar

Deyimler, dilin yalnızca sözdizimsel değil, aynı zamanda kültürel belleğe dayalı yapılarıdır. Bundan ötürü farklı dillerdeki deyimler arasında birebir anlam karşılıkları bulmak çoğu zaman mümkün değildir. Bir deyimin hedef dile çevirisinde yalnızca kelime düzeyinde değil, bağlam ve kültürel çağrışımlar düzeyinde de karşılık oluşturulması gerekir. Bu durum, deyim çevirisini çeviri bilim açısından önemli ve sorunlu bir alan hâline getirir. "Aygo ti kerda Hemal Seyfo nikerda!", "Raya Helebî ra naley pers kena/kerdiş", "luelê kî Hecî Sulaxon bîyayîş", "cirê hemme ca, Herran o" (Alay, 2024, s. 316; Ayyıldız, s. 78; Çiftçi, 2023, s. 218; Seçilmek, 2018, s. 147) gibi deyimleri başka dillere çevirmek farklı kültürlere mensup insanları hiçbir şey anlamayacakları durumla karşı karşıya bırakmak olur (Aksan, 2020, cilt III, s. 76). Bu sorunun giderilmesi karşılaştırmalı çalışmalarla mümkün olacaktır.

Kültürlerarası deyimsel anlatım farklılıkları

Farklı toplumların deyimlerinde yer alan imgeler, o toplumun doğayla, toplumsal yapıyla ve inanç sistemleriyle kurduğu ilişkilerle şekillenir. Örneğin, Türkçedeki "gözleri dolu olmak" deyimi, ağlayacak duruma gelmek anlamında kullanılır. Zazacada benzer anlam için "bermî niştiş kirik"(boğazına ağlama düşmek) şeklinde kullanılır (Çiftçi, 2023, s. 189). Her iki deyim de aynı kavramı ifade etse de, seçilen imgeler ve çağrışımlar farklıdır. Buna karşılık bazı deyimler evrensel kabul edilebilecek benzerlikler gösterir. Örneğin Zazacadaki "dest destî ser ra yo" Türkçedeki "akıl akıldan üstündür" ve Kurmanccadaki "aqil serdestî aqıl e" deyimleri (Aykaç, 2022, s. 75) aynı düşünceyi taşır: her zaman daha iyisi, daha üstünü vardır anlamında kullanılır. Benzer şekilde Türkçede, "Benden uzak olsun da Mısır' a sultan olsun." deyimi, Kurmancca'da "Bila dûr be bila bi nûr be." Deyimlerin söylem ve anlam mantığı açısından birbirinin aynısıdır (Zeraq, 2016, s. 102).

Deyim çevirisinde yöntemsel yaklaşımlar

"Kültürel ögelerin hangi stratejiler kullanılarak çevrildiğinin tespiti, iki kültür arasındaki kültürel benzerliklerin ve kültürel mesafenin tespitine de imkân tanımaktadır. Bu tür incelemeler dilin ve çevirinin kültürel yönünü vurgulaması ve çevirinin salt dilsel bir aktarım olmadığı gerçeğini ortaya koyması" açısından da önem arzetmektedir (Cengiz Arslan, 2025, s. 801). Çeviribilim bağlamında deyim çevirisinde Mona Baker dört temel yöntem önerir (2011, s. 76-80):

Benzer anlam ve biçime sahip bir deyim kullanmak suretiyle yapılan çeviri: Kaynak dilden hedef dile aynı anlamı taşıyan, eşdeğer sözcüklerden oluşan ve kültürel olarak kabul gören başka bir deyimle çevrilmesi. Bu tür bir eşleşme nadiren sağlanabilir (Baker, 2011, s. 76). Örneğin, Türkçe "iki ayağını bir pabuca sokmak" deyimi (Püsküllüolu, 2024, s. 118) ile Zazacadaki "di lingê merdimî kerdiş ferêk/yew sol" deyimi (Lezgîn, 2005, s. 56) ya da Türkçedeki "el elden üstündür" deyimi ile Zazacadaki "dest destî ser ra yo" deyimi (Lezgîn, 2005, s. 55) benzer anlam ve biçime sahip deyimlerdir. Ancak

örnekler olmakla birlikte hem anlam hem de biçim olarak benzer bir deyimi bulmak zor olduğu için böyle bir çeviriyi de zorlaştırmaktadır.

Benzer anlama sahip ancak farklı biçimi olan deyim kullanmak suretiyle yapılan çeviri: Hedef dilde, kaynak deyim veya ifadeye benzer bir anlama sahip, ancak farklı sözcük öbeklerinden oluşan bir deyim bulmak genellikle mümkündür (Baker, 2011, s. 78). Örneğin, Türkçe "iki arada bir derede kalmak" deyimi (Püsküllüolu, 2024, s. 118), Zazaca "leq di bîyayîş", mîyanê Xelîl û Celîlî de mendiş", "werte di kero d' mendiş", mavên hêkil o nêkil id mendiş", (muallakta kalmak, belirsiz bir durumda olmak) deyimleri (Çiftçi, 2023, s. 217) ile aşağı yukarı aynı fikri ifade etmek için farklı sözcük öbekleri kullanır. Yazılı serüveni geç başlayan, tehlike altındaki diller için uygun bir yöntem olarak kabul edilebilir. Bu yöntemi ilgili diller için kullanırken benzer anlam ifade etmesine dikkat edilmelidir.

Kaynak dil deyimini ödünç almak suretiyle yapılan çeviri: Kültüre özgü öğelerle başa çıkmada ödünç sözcüklerin kullanımı yaygın bir strateji olduğu gibi bazı bağlamlarda deyimlerin orijinal halleriyle ödünç alınması da alışılmış bir durumdur (Baker, 2011, s. 79). Zazacadaki "meselê pîr o pisîng bîyayîş", "luelê kî Hecî Sulaxon bîyayîş" (Çiftçi, 2023, s. 220) hedef dilde kullanılırken ödünç alınarak kullanılmak durumundadır. Aksi takdirde verilmek istenenleri veremez. Ancak gereğinden fazla başvurulunca hedef dil, kaynak dilin hegemonyasına girme tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

Açıklayıcı çeviri: Hedef dilde deyime karşılık gelmeyen durumlarda deyimin anlamının düz yazıyla açıklanmasıdır. Bu, hedef dilde bir eşleşme bulunamadığında deyimleri çevirmenin en yaygın yoludur (Baker, 2011, s. 80). Örneğin Zazacadaki "deri runayîş" deyimi, Türkçeye dere kurmak olarak çevrilemez. Anlaşılması için çeşme veya dere kenarında ateş yakıp elbiseleri ve çocukları yıkamak (Çiftçi, 2023, s. 196) şeklinde açıklayıcı çeviri ile açıklanabilir. Çeviri açısından en uygun metot olarak istifade edilebilir.

Bu dört yöntem dışında motomot çeviriden bahsedilebilir. Genellikle önerilmeyen bu yöntem, deyimin anlamını zayıflatabilir ya da deyimi anlamsız hâle getirebilir. Örneğin, güçten takatten düşmek anlamındaki "kazmi o wîyî ra kewtiş" deyimi (Çiftçi, 2023, s. 213) motomot çeviri ile kazma ve kürekten düşmek şeklinde çevrilemez.

Çeviri sorunları ve yorumlayıcı yaklaşımlar

Deyimlerin çevirisinde yaşanan en büyük sorunlardan biri, deyimin ardındaki kültürel alt metnin hedef kültürde karşılığının olmamasıdır. Farklı dillerde benzer deyim türlerine rastlamak mümkündür. Ancak deyimlerin çoğu, kullanıldığı dilde anlamlıdır. Bir dilde kullanılan deyimlerin motomot çevirisi yapılarak sahip olduğu manayı başka dile aktarmak çoğu zaman mümkün görünmemektedir. Hatta motomot çevrilen deyimin hedef dildeki formu, herhangi bir anlam da taşımayabilir (Salmazzem & Bingöl, 2017, s. 253). Örneğin "dest qin vera nayîş" (Çiftçi, 2023, s. 196) deyimi, toplumun mizah ve alaycılığını içerdiğinden doğrudan başka dillere aktarılamaz. Bu tür deyimlerde yorumlayıcı, bağlama uygun esnek yaklaşımlar tercih edilmelidir.

Bütün bunlar göz önüne alındığında şöyle bir sonuç çıkar: Deyimler; kültürel özgüllüğü yüksek dil birimleri olduklarından, yalnızca sözcük düzeyinde değil, anlam katmanlarında da çevrilmelidir. Bu da çevirmenin hem kaynak kültüre hem de hedef kültüre dair derin bir bilgi birikimine sahip olmasını gerekli kılar.

Tartışma

Zazacada deyimler, yalnızca dilsel yapılar olmaktan çok daha fazlasını ifade eder. Bu çalışma süresince elde edilen bulgular göstermiştir ki deyimler; bir toplumun tarihsel birikimini, kolektif hafızasını ve değerler sistemini dil aracılığıyla taşıyan kültürel formlardır. Deyimlerin anlam ve yapı bakımından kalıplaşmış olması, onları dilde sabit bir biçimde var kılar; ancak bu sabitlik, deyimlerin farklı bağlamlara uyarlanabilmesini engellememektedir.

Deyimler, yapısal düzlemde gramatik kurallar dışında da anlam üretme potansiyeline sahiptir. Bu anlam üretimi, hem somut bir olayı temsil eden bir anlatım hem de soyut bir değeri aktaran bir kültürel sembol işlevi görür. Örneğin "kera kêrî ser nîverdayîş", "kemera bını kerde ser, yê seri kerde bın" deyimleri (Çiftçi, 2023, s. 213; Selcan, 2013, s. 235) hem yıkımı temsil eder hem de bir dönemin toplumsal travmalarını sembolize eder. Eğitim bağlamında değerlendirildiğinde, deyimlerin çok yönlü öğretim teknikleriyle sunulması gerektiği anlaşılmaktadır. Sadece anlamını ezberlemek değil; deyimin geçtiği bağlamı, tarihi kökenini ve çağrışımlarını kavramak, dil becerilerinin gelişmesine katkı sağlar. Özellikle görsel-işitsel araçlarla desteklenen öğretim yöntemleri, deyimlerin soyut yapısının daha kolay içselleştirilmesini mümkün kılmaktadır.

Modern medya araçlarıyla birlikte deyimlerin biçimsel yapılarında görülen değişimler de tartışılması gereken bir başka önemli noktadır. Deyimlerin ironik, yaratıcı ve esprili biçimde dönüştürülmesi, onların kültürel sürekliliğini desteklerken, aynı zamanda orijinal anlamlarının bozulması riskini de beraberinde getirmektedir. Söz konusu risk dolayısıyla deyimler, yaşayan bir kültürel organizma gibi hem korunmalı hem de güncellenmelidir.

Çeviri bağlamında yapılan tartışmalar ise, deyimlerin başka dillere aktarılırken yaşadığı dönüşümün çok katmanlı olduğunu ortaya koymuştur. Her deyim yalnızca bir ifade değil, aynı zamanda bir kültür parçasıdır. Dolayısıyla deyimlerin çevirisi, diller arası değil, kültürler arası bir eylem olarak ele alınmalıdır.

Sonuç olarak Zazacadaki deyimler, hem kendi dil sistemi hem de kültürel kimlik açısından taşıyıcı sütunlar niteliğindedir. Bu yönüyle deyimler dilbilimsel olarak değerlendirilmenin yanı sıra kültürel, pedagojik ve sosyolojik açılardan da değerlendirilmelidir.

Sonuç

Çalışmanın sonuç kısmı; temel bulgular, kuramsal katkı ve gelecek araştırmalar için öneriler alt başlıklarıyla şu şekilde verilebilir:

Temel bulgular

Bu çalışma, nitel araştırma deseninde betimsel ve içerik analizi teknikleriyle yürütülmüş ve Zazaca deyimlerin yer aldığı çeşitli sözlük, tez ve akademik çalışmalardan seçilen 56 deyim üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yapısal incelemede deyimlerin %69,6'sının fiil merkezli yapılardan oluştuğu, %30,4'ünün ise isim veya cümle yapısında olduğu belirlenmiştir. Anlamsal çözümleme sonucunda deyimlerin %94,6'sının mecaz anlam içerdiği tespit edilmiştir. Tematik dağılımda ise toplum tarafından onaylanmayan davranışlar (%26,8), sosyal sorumluluk ve dayanışma (%23,2), dinî referanslar (%8,9), coğrafi göndermeler (%12,5) ve ortak hafıza/değer aktarımı (%37,5) öne çıkan kategoriler olmuştur. Bu bulgular, Zazaca deyimlerin eylem odaklı anlatım geleneğine dayandığını ve kültürel değer aktarımında güçlü bir işlev üstlendiğini göstermektedir. Ayrıca deyimlerin; halk anlatılarından eğitim materyallerine, edebi metinlerden dijital içeriklere kadar geniş bir yelpazede kullanılması gereken ifadeler olduğu sonucuna varılmıştır.

Kuramsal katkı

Çalışma, Zazaca deyimlerin yalnızca sözlük malzemesi olarak değil; yapısal, anlamsal ve kültürel boyutları birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Özellikle deyimlerin işlev temelli sınıflandırılması, mevcut literatürde çoğunlukla betimleyici düzeyde kalan yaklaşımları analitik bir çerçeveye taşımaktadır. Bu yönüyle çalışma, Zazaca deyimler alanında yöntemsel bir katkı sunmakta ve dilbilimsel incelemeyi kültürel çözümleme ile bütünleştirmektedir. Çalışmanın; dil bilimi, halkbilimi ve kültürel çalışmalar alanlarına katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

Öneriler

Gelecekte yapılacak araştırmalarda sözlü kültür ürünlerinin derlenmesi, farklı bölgelere özgü deyimlerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve Zazaca deyimler için dijital veri tabanlarının

oluşturulması önem arz etmektedir. Ayrıca deyim öğretimine yönelik uygulamalı ve deneysel çalışmaların yapılması, hem dil öğretimi hem de kültürel aktarım açısından alana katkı sağlayacaktır. Deyimlerle ilgili yapılması gereken bazı çalışmalar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

Eğitim programlarına entegre edilmeli: Deyim öğretimi, Zaza dili ve edebiyatının müfredatında hikâyeleştirme, görselleştirme ve dramatizasyon teknikleriyle etkin biçimde yer almalıdır.

Deyim veri tabanları oluşturulmalı: Deyimlerin kullanım sıklığını ve çağdaş örneklerini içeren dijital veri tabanları geliştirilmeli, söz konusu veri tabanları akademik ve eğitsel kullanıma açılmalıdır.

Medya içerikleri deyim bilinciyle üretilmeli: Sosyal medya ve reklamcılık gibi alanlarda deyimler bilinçli biçimde kullanılmalı, anlam kaymalarının önüne geçilmelidir.

Kültürlerarası deyim araştırmaları desteklenmeli: Çeviri sorunlarının çözümüne katkı sağlamak amacıyla, Zazacadaki deyimlerin diğer dillerdeki karşılıkları üzerine disiplinler arası araştırmalar yapılmalıdır.

Sözlü kültür ürünleri derlenmeli: Özellikle kırsal bölgelerde hâlen aktif biçimde kullanılan yerel deyimler kayıt altına alınarak hem arşivlenmeli hem de genç kuşaklara aktarılmalıdır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Makalenin tamamı tek yazar tarafından hazırlanmıştır.

2. Çıkar çatışması: "Zazaca Deyimlerin Yapısal, Anlamsal ve Kültürel Boyutları: İşlev Temelli Bir İnceleme" isimli çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: "Zazaca Deyimlerin Yapısal, Anlamsal ve Kültürel Boyutları: İşlev Temelli Bir İnceleme" isimli çalışmada etik raporu gerekmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışma, araştırma makalesidir.

References

Açа, M.Ö., Ekici M. & Yılmaz, A. (2016). *In Turkish folk literature handbook*. M.Öcal Oğuz (Ed.). Grafiker Publications.

Aksan, D. (2018). *The Vocabulary of Turkish*. (2nd Edition). Bilgi Publishing House.

Aksan, D. (2020). *Language in all its aspects: Linguistics in its main outlines, Volumes I, 2, 3.* (7th Edition). Turkish Language Association Publications.

Aksoy, Ö.A. (2020). *Dictionary of proverbs and idioms*. İnkılap Bookstore.

Akyalçın, N. (2012). *The semantic richness of our Turkish language: Our idioms*. Eğiten Book.

Alay, O. (2024). The rhythm of speech: Kirdkî (Zazaki) and Kirdaskî (Kurmanji) idiomatic expressions in the oral culture of the Bingöl region. *Journal of Oriental Studies Research, 16*, 312-324. https://doi.org/10.26791/sarkiat.1447399

Aldatmaz, N.G. (2014). *Folklorê Kirmancan Ser o* (On the Folklore of the Zazas). Roşna Publications.

Artun, E. (2014). *Encyclopedic dictionary of folklore/folk literature (Terms-motifs-concepts)*. Karahan Bookstore.

Aykaç, Y. (2022). Kêşeya wergera biwêj û gotinên pêşiyan di navbera Tirkî û Kurdî. *Bingöl University Living Languages Institute Journal, 7*(14), 69-83. https://izlik.org/JA58SG32ET

Ayyıldız, Z. (2013). *Vatenên verênandê ma (Zazaki proverbs and idioms).* Elif Printing House.

Baker, M. (2011). *In Other Words a coursebook on translation.* Taylor & Francis group. Routledge (PDF)

Balaban Salı, J. (2018). *Research methods in social sciences*. Anadolu University Publications.

Batur, S. (2021). *Idioms in Turkish through stories*. Altın Kitaplar Publishing House.

Bukan, İ. (2015). *Zazakî qalê vêrinu o qala rêber/ Zaza proverbs and sayings.* Fam Publications.

Cengiz Arslan, Ş. (2025). The transfer of cultural elements in translation from Arabic to Turkish: An examination through the Turkish translation of Tayyib Sâlih's work, "Mavsemi'l-Hijra ile'ş-şimâl". *International Journal of Language, Literature and Culture Studies (UDEKAD), 8* (2), 800-814.https://doi.org/10.37999/udekad.1674752

Çiçekler, A. N., & Aydın, T. (2019). Conceptual metaphor theory and rhetoric: a comparative study. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies, 16*, 14-26. https://doi.org/10.29000/rumelide.616880

Çiftçi, M. (2023). Zazaki idiomatic expressions in the context of the ethnography theory of speech (Bingöl example). Bingöl University Institute of Living Languages, Unpublished Doctoral Thesis.

Doğru, E. (2011). *The deep state of language: idioms*. Fecr Publications.

Elçin, Ş. (1986). *Introduction to folk literature*. Ministry of Culture and Tourism Publications.

Gündüz, D. (Ed.). (2009). *Sanikê Vateyî.* Vatê Publications.

Lezgîn, R. (2005). *Ferhengê îdyomanê Kurdkî (Kirmanckî/Zazakî).* Vatê Publications.

Özdemir, E. (2000). *Annotated and Illustrated Dictionary of Idioms*. (8th Edition). Bilgi Publishing House.

Özdemir, M. (2019). *Digital culture (transformation of culture or digitalization)*. Arı Sanat Publishing House.

Püsküllüoğlu, A. (2024). *Dictionary of proverbs and idioms.* (14th Edition). Arkadaş Publications.

Redhouse. (t.y.). https://www.redhouse.com.tr/arama?q=deyim%20kartlar%C4%B1.

Saldamlı, A. (2016). *Scientific research and presentation techniques*. Detay Publications.

Salmazzem, M., & Bingöl, A. (2017). A study on the translations of Quranic idioms in Kurdish translations. *e-Journal of Oriental Studies, 9* (1), 251-272. https://izlik.org/JA97MZ35CW

Samuk, H. (2017). A compilation study on idiomatic expressions belonging to the Zaza dialect of the Servi region. *Bingöl Research Journal, 4* (1), 41-56. https://izlik.org/JA54RD77HR

Seçilmek, K. (2018). Edebîyatê fekkî yê Kirmanckî (Zazakî) yê Mintiqaya Sêwregi. Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages, Unpublished Master's Thesis.

Selcan, Z. (2013). *Qese u qesê vırênu leksikon*. Data Publications.

Sinan, A.T. (2019). *Short stories of idioms*. (2nd Edition). Kesit Publications.

Yıldızlı, M. E. (2017). Classification of directional metaphorical expressions. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute, 10* (2), 1489-1498. doi: 10.17218/hititsosbil.342561

Zeraq, D. (2016). *Deyimler sözlüğü/Ferhenga biwêjan.(Türkçe-Kürtçe-Tirkî-Kurdî).* Lis Publications.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Income Inequality and Taxes: An Empirical Assessment for The Turkish Economy

Kadir Tezel*, Güray Akalin**

Abstract: The objective of this study is to empirically analyze the impact of corporate tax, income tax, inheritance and gift tax, motor vehicle tax, excise taxes, domestically collected value-added tax, and value-added tax on imports on income inequality in Türkiye. The findings obtained using the ARDL method and annual data for the period 2000-2023 are as follows: i) All variables become stationary after first differencing. ii) There is a long-term relationship between the dependent and independent variables, and the explanatory variables explain the dependent variable at a stable level in the long run. iii) It has been determined that a rise in income tax, corporate tax, and excise tax increases redistribution and thus reduces income inequality. In contrast, a rise in domestic value-added tax and inheritance and transfer tax reduces redistribution and thus increases income inequality. Therefore, policymakers should rely more on income and corporate taxes among direct taxes, and on excise taxes among indirect taxes, to reduce income inequality in Türkiye.

Keywords: Income Inequality, Taxes, ARDL

Gelir Eşitsizliği ve Vergiler: Türkiye Ekonomisi için Ampirik Bir Değerlendirme

Öz: Bu çalışmanın amacı, Türkiye 'de kurumlar vergisi, gelir vergisi, veraset ve intikal vergisi, motorlu taşıtlar vergisi, özel tüketim vergisi, dâhilde alınan katma değer vergisi ve ithalden alınan katma değer vergisinin gelir eşitsizliğini ampirik olarak nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. ARDL metodu ve 2000-2023 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak elde edilen bulgular şunlardır: i) Değişkenler en fazla birinci farklarında durağan olmaktadırlar ii) Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur ve açıklayıcı değişkenler bağımlı değişkeni uzun dönemde ortalama aynı seviyede açıklayabilmektedir. iii) Gelir vergisindeki, kurumlar vergisindeki ve özel tüketim vergisindeki artışların yeniden dağıtımı artırdığı dolayısıyla gelir eşitsizliğini azalttığı, dâhilde alınan katma değer vergisindeki ve veraset ve intikal vergisindeki artışların ise yeniden dağıtımı azalttığı dolayısıyla gelir eşitsizliğini artırdığı belirlenmiştir. Bu nedenle Türkiye'de gelir eşitsizliğini düşürmek için politika yapıcılar dolaysız vergilerden gelir ve kurumlar vergisini, dolaylı vergilerden ise özel tüketim vergisini daha fazla kullanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Gelir Eşitsizliği, Vergiler, ARDL

* Doktorant, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, LEE, İktisat ABD Doktora Öğrencisi, ORCID: 0009-0006-0772-9007 tezelkadir@gmail.com

** Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 000-0002-6647-5418 guray.akalin@dpu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Tezel, K. & Akalin, G. (2026). Gelir eşitsizliği ve vergiler: Türkiye ekonomisi için ampirik bir değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1412-1436. http://doi.org/10.18506/anemon.1695347
Received/Geliş: 08 May/Mayıs 2025
Accepted/Kabul: 17 Jan/Ocak 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

At the United Nations (UN) Sustainable Development Summit in New York in 2015, world leaders adopted the Sustainable Development Goals, comprising 17 core goals and 169 targets. The 10th goal, "Reducing Inequalities", aims to solve inequalities across multiple areas (UN, 2020). Among different forms of inequality, income inequality has attracted particular attention from development organizations, academics, and policymakers. The main reason is that income inequality has economic, social, and political dimensions and has been on an upward trend over the past few decades (Prasad, 2008). In this context, it is well known that high income inequality increases social discontent, harms social peace, and leads to events such as unrest, coups, revolutions, and mass violence. This, in turn, leads to uncertainty, threats to property rights, and, consequently, the postponement or withdrawal of investment and economic stagnation (Alesina & Perotti, 1996). According to the United Nations Human Development Report published in 2024, global income inequality has worsened during the past decade and has returned to levels observed in the 1950s. While income inequality between countries decreased as low- and middle-income countries caught up with high-income countries, this trend has reversed with the Covid-19 pandemic (Conceição, 2024, p. 39). Furthermore, intra-country inequalities have risen again between 1980 and 2020 (Chancel & Piketty, 2021). Türkiye is among the countries with high levels of income inequality. Data from the Standardized World Income Inequality Database indicate that Türkiye's Gini coefficient reached 0.467 in 2023. Such a Gini index places Türkiye third among OECD member countries in terms of income inequality. In addition, data from the Turkish Statistical Institute show that the top 20% income earners receive 47.2% of the total income, which is 7.7 times more than the poorest 20% (TSI, 2017; SWIID, 2024).

The rising trend of income inequality has heightened pressure on governments to be more active and effective in reducing it. The most essential tools the governments can use for this purpose are taxes, social transfer expenditures, and social regulations (Prasad, 2008; Iris et al., 2012). In this context, designing tax policies to place a greater tax burden on high-income groups and using the resulting revenue to fund transfer payments targeting low-income individuals can reduce income inequality (Boz & Dökmen, 2022). Furthermore, the impact of taxes on individual income inequality is shaped by several factors. These factors include the technical nature of taxes (tax base, tariff and rate structure, etc.), the weight of specific taxes in total tax revenues, and the degree to which these taxes are reflected in income groups (Martínez-Vázquez et al., 2012). The tax structure plays a decisive role in economic incentives, influencing labor markets and investment and, indirectly, significantly affecting income inequality (Hazman & Büyükben, 2020). In capitalist systems, it is fundamentally impossible to eliminate income inequality or achieve absolute fairness in taxation. The important thing is to minimize tax injustice and establish a tax system that is accepted by society and balances fairness and efficiency (Tax Council, 2024). Fair taxation is primarily based on the principle of ability to pay. This principle is implemented through mechanisms such as minimum subsistence allowances, progressive taxation, the separation principle, and targeted tax expenditures, which together form the foundation of equity-oriented tax policies (Genç & Yaşar, 2009).

Taxes remain an effective tool for improving income distribution and reducing economic inequality. Progressive income taxes and wealth taxes play a vital role by generating higher revenues from high-income and high-wealth groups, thereby supporting the financing of social transfers directed toward lower-income households (Hoynes et al., 2024). Like income taxes, wealth taxes also have a progressive structure, concentrating the tax burden on wealthy groups and generating higher revenues from them. However, the concentration of wealth in a single segment can limit fairness in income distribution. For instance, the differentiation of tax rates on inheritance and transfer taxes based on degrees of kinship leads to debates over distributive justice in taxation. In contrast, the exemptions and allowances applied under this tax substantially diminish the share of wealth taxation in overall tax revenues (Kılınç Savrul & Taşkın, 2020). On the other hand, in economies experiencing persistent inflation, a progressive tax structure pushes individuals into higher tax brackets, increasing the average

tax rate and undermining tax fairness, thereby reducing individuals' motivation to work (Günay, 2024). Moreover, regressive taxes, such as consumption taxes levied on spending, can disproportionately affect low-income groups and exacerbate income inequality (Bird & Zolt, 2005). It is observed that the problem of income inequality has been mainly overcome in Continental European and Scandinavian countries that have correctly structured their tax and social transfer expenditure systems. Conversely, some countries, in line with the fundamental principles of liberalism, have avoided such government regulations (Güven et al., 2016). Although taxation is one of the most frequently used public policies aimed at altering after-tax income distribution, the answer to the question of which tax policy should be implemented is generally the same. In this context, the literature suggests that indirect taxes should be reduced. Direct taxes are used to reduce inequality, and there is a dominant consensus on this point (Cornia et al., 2011). However, both direct and indirect taxes include many different taxes. This aggregated approach can obstruct the development of effective policies and, as a result, limit the achievement of the targeted income inequality levels. Therefore, the impact of each tax on income inequality should be examined individually.

Objective

This study aims to fill the gap in the existing literature by examining the empirical effects of income- and profit-based taxes— income tax (IT) and corporate tax (CT); expenditure-based taxes—domestic value-added tax (DVAT) and excise tax (ET); wealth-based taxes—motor vehicle tax (MVT) and inheritance and transfer tax (ITT); and VAT levied on imports arising from international trade (IVAT) on income inequality in Türkiye using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing approach and data for the period 2000–2023. To the best of our knowledge, this is the first study to examine the relationship between disaggregated taxes and income inequality for Türkiye. Hence, it is expected to make a significant contribution to the literature and to provide policy-relevant evidence for designing more effective strategies to reduce income inequality.

Literature Review

The literature examining how tax composition affects macroeconomic variables is relatively recent, yet it has been developing rapidly. A substantial part of this literature consists of studies investigating the effects of tax policies on income inequality and economic growth. Studies conducted for Türkiye and other countries reveal different dimensions of this relationship. A summary of studies focusing on Türkiye is illustrated below. Albayrak (2011) has compared 2009 with a growth year such as 2004 to identify the effects of ET and VAT implemented during the 2008 crisis on income inequality in Türkiye using S-Gini progressivity indices. The results have shown that reductions in VAT and ET during the crisis period mainly benefited higher-income groups, exacerbating the regressive effects of these taxes. Bükey and Çetin (2017) have attempted to determine which factors influenced income inequality in Türkiye between 1980 and 2014. Using ordinary least squares (OLS), they have found that increases in globalization, inflation, and interest rates are associated with higher income inequality. In contrast, the coefficients for economic growth and the tax burden are not statistically significant. Sugözü et al. (2017) have examined the effects of macroeconomic variables on income inequality in Türkiye for the period 2002-2015. The results of the TOPSIS method have demonstrated that reductions in domestic debt interest payments, unemployment, inflation, interest rates, and indirect taxes contribute to a more equitable income distribution. Teyyare and Sayaner (2018) have investigated the effects of taxes, public expenditures, public borrowing, and institutional quality on income inequality in Türkiye between 1990 and 2016 using OLS. The empirical results show that higher tax revenues decrease income inequality. Demirgil (2018) has used the ARDL method and data covering the period 1980-2014 to examine the effects of direct and indirect taxes on income inequality in Türkiye and demonstrated that an increase in indirect taxes worsens income inequality. In contrast, an increase in direct taxes improves it.

Günel (2019) has investigated the effect of direct and indirect taxes on income inequality in Türkiye for the years 1987-2016. According to the findings, direct taxes improve income inequality,

while indirect taxes worsen it. Furthermore, causality analyses indicate a unidirectional causality from both types of taxes to income inequality. Kanca and Bayrak (2019) have used panel data analysis to examine how indirect and direct taxes affect income inequality across 36 OECD countries over 1990-2017. The findings have indicated that both indirect and direct taxes increase income inequality in the long run. Eser and Genç (2020) have investigated the effects of income and wealth taxes on income distribution using annual data for 30 OECD countries from 1990 to 2017 and panel regression methods. The authors have found evidence that income and wealth taxes reduce income inequality. Karabulut (2020) has examined the effect of indirect taxes on income inequality in Türkiye using the ARDL method and data from 1990 to 2017. The analysis has indicated that an increase in indirect taxes increases income inequality. Kılınç et al. (2020) have investigated how taxes affect income inequality in Türkiye between 2006 and 2018 using the Carnel regression and found that indirect taxes increase income inequality, whereas direct taxes reduce it. Hayrullahoglu and Tüzün (2020) have examined the impact of the tax revenue-to-GDP ratio on income inequality in Türkiye and selected OECD countries. Using the panel ARDL method and data covering the period 2002-2019, they have found that an increase in tax revenues exacerbates income inequality. Akalin (2021) has analyzed the impact of income and wealth taxes on income inequality in Türkiye for the period 1987-2016 using the ARDL bounds test. The findings reveal that increases in wealth taxes, income taxes, and transfer expenditures reduce income inequality, whereas unemployment and inflation increase it. Polat (2021) has investigated the effect of taxes on income distribution in Türkiye and 28 EU countries between 2006 and 2018 using panel data analysis. The results demonstrate that indirect taxes increase income inequality, while direct taxes decrease it. Güldal and İnal (2021) have examined the effect of taxes on income inequality for a sample of 8 developing and 23 developed countries using annual data from 1995 to 2017. The analysis has revealed that indirect taxes worsen income inequality.

Durak and Akalin (2022) have investigated how economic and institutional factors affect income distribution in Türkiye between 1988 and 2016 using an ARDL bounds test. The findings have suggested that economic growth and unemployment are associated with higher income inequality, whereas social transfer expenditures and democratization are associated with lower income inequality. Özden et al. (2023) have examined the relationship between taxes, income inequality, and economic growth in Turkey, using the ARDL estimator for the period 1992–2021. They have reported findings as follows: i) An increase in inflation increases income inequality but reduces economic growth. ii) An increase in direct taxes reduces income inequality, while its effect on economic growth is not statistically significant. iii) Indirect taxes increase economic growth but reduce income inequality. iv) An increase in customs duties and VAT reduces income inequality while positively and negatively affecting economic growth, respectively. Efeoğlu (2023) has examined how direct and indirect taxes affected income inequality in Türkiye and 13 transition economies between 1995 and 2019 using panel data analysis. They have found that an increase in direct taxes worsens income inequality, while an increase in indirect taxes improves it. Tabar (2023) has used panel estimators to investigate the impact of taxes on income inequality in 30 OECD countries, including Türkiye, between 2008 and 2018. The findings have shown that indirect taxes worsen income inequality, while direct taxes reduce it. Akşehirli (2024) has examined the relationship between taxes and income inequality in Türkiye using the Toda-Yamamoto causality test, employing annual data from 2006 to 2023. The results indicate a one-way causal relationship from both direct and indirect taxes to income inequality. Çırak (2024) has examined the relationship between taxes and income distribution in 17 OECD countries using annual data from 2007 to 2021 and the Dumitrescu-Hurlin panel Granger causality test. The findings indicate a bidirectional causal relationship between goods and services taxes and the Gini coefficient, and a unidirectional causal relationship from the Gini coefficient to wealth taxes.

Method

The literature review shows that, with some exceptions, most studies focus on how direct and indirect taxes influence income inequality. However, analyzing each tax type individually rather than using combined measures can help develop more targeted policies and accelerate efforts to reduce

income inequality. Motivated by this gap, the study aims to empirically examine the effects of income tax, corporate tax, value-added tax, excise tax, motor vehicle tax, inheritance and transfer tax, and VAT on imports on income inequality in Türkiye. The analysis employs the ARDL bounds testing approach and covers the period from 2000 to 2023.

Model and Dataset

The complete logarithmic linear model below has been used to analyze the direction and magnitude of the effects of income, expenditure, and wealth taxes on income inequality in Türkiye from 2000 to 2023.

$$lnGINIF_t = \beta_0 + \beta_1 lnIT_t + \beta_2 lnCT_t + \beta_3 lnMVT_t + \beta_4 lnET_t + \beta_5 lnDVAT_t + \beta_6 lnIVAT_t + \beta_7 lnITT_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Here, GINIF represents the difference between the Gini coefficient (Gini Market), calculated from income before taxes and transfers, and the Gini coefficient (Gini Disposable), calculated from disposable income after taxes and transfers. This difference, called the redistribution effect, reveals the impact of transfer payments and taxes on income distribution (Solt, 2020). In this study, GINIF is used as the dependent variable instead of Gini Disposable in order to avoid biased estimates and to more accurately capture the redistributive effect of taxes. This is because Gini Disposable is affected by Gini Market as much as by taxes and transfer payments. For example, if the Gini coefficient calculated from market income also increases during a period when taxes and transfer payments increase, the Gini Disposable may remain unchanged, and the effect of taxes may not be captured in the analysis. The main independent variables IT, CT, MVT, ET, DVAT, IVAT, and ITT represent different types of taxes, as defined in previous sections. Data on Gini coefficients have been obtained from the Standardized World Income Inequality Database (SWIID 8-9). In contrast, data on taxes have been obtained from the Turkish Ministry of Treasury and Finance Database (TMTF, 2024). While tax revenues are measured in Turkish Lira, the dependent variable, income inequality, is expressed as a ratio Therefore, all variables are transformed into their natural logarithmic forms for the empirical analysis. Taking the logarithms of the variables eliminates scale differences, makes them comparable, improves their normality, and allows the interpretation of coefficients in terms of elasticity (Çiftçi et al., 2025). The descriptive statistics for the variables are presented in Table 1 below.

Table 1. Descriptive Statistics

	GINIF	IT	CT	ET	DVAT	ITT	MVT	IVAT
Average	4,74	102.000.000	90.569.842	122.000.000	57.410.389	689.989	9.736.093	117.000.000
Median	4,70	52.650.294	27.990.276	67.947.165	30.764.370	272.848	6.360.220	49.342.630
Maximum	5,60	694.044.298	898.318.037	928.197.438	505.495.654	4.237.750	70.252.809	950.000.000
Minimum	3,90	6.924.773	2.694.469	5.238.077	4.282.583	15.620	305.750	4.589.591
Standart Deviation	0,60	152.000.000	201.000.000	196.000.000	104.000.000	1.050.079	14.415.557	216.000.000
Jarque-Bera	1,85	94,29	133,22	146,05	214,05	35,37	167,59	99,54
Probability Value	0,397	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Note: Descriptive statistics have been obtained by using non-logarithmic data.

Based on the descriptive statistics of the raw values for the variables, the minimum value is 3.90 for the redistribution indicator (GINIF), which measures income inequality. In contrast, the maximum value of 950.000.000 is observed for value-added tax on imports. A comparison of the median and mean values indicates that all variables, except GINIF, exhibit a right-skewed distribution. An examination of the standard deviation values shows that the GINIF variable moves within a narrow band, whereas the other explanatory variables display higher volatility than GINIF. This result can be explained by the fact that the Gini coefficient changes very slowly over the years, while tax revenues can be adjusted rapidly in line with government policies and may show significant increases over the period. Finally, the Jarque–

Bera normality test results indicate that, except for the GINIF variable, none of the variables is normally distributed. This finding suggests that using the natural logarithms of the variables in the analyses is methodologically appropriate and necessary.

Findings

Unit Root and Stationarity Analysis

Determining whether the variables contain unit roots is crucial for selecting an effective estimation method. Therefore, the analysis began by determining the stationarity properties of the variables. To this end, the KPSS stationary test developed by Kwiatkowski et al. (1992) and the PP unit root test developed by Phillips & Perron (1988) have been used. The results of both tests are shown in Table 2 below.

Table 2 Stationarity and Unit Root Test Results

	PP			
	Level		First Difference	
Variables	C	C+T	C	C+T
lnGINIF	-0.859(1)	-1.896(2)	-4.936(2)	-5.042(1)
lnIT	-1.625(2)	-1.771(0)	-4.703(1)	-4.753(2)
lnCT	-1.459(2)	-1.824(0)	-4.740(1)	-4.756(2)
lnMVT	-1.851(4)	-1.660(2)	-4.522(2)	-4.772(4)
lnET	-1.738(3)	-1.753(1)	-4.742(1)	-4.930(3)
lnDVAT	-1.537(2)	-1.806(0)	-4.815(1)	-4.857(2)
lnIVAT	-1.554(2)	-1.791(0)	-4.836(1)	-4.918(2)
lnITT	-1.699(3)	-1.712(1)	-4.743(2)	-4.942(3)
	Critical Values			
%1	-3.752	-4.416	-3.752	-4.416
%5	-2.998	-3.622	-2.998	-3.622
%10	-2.638	-3.248	-2.638	-3.248
	KPSS			
lnGINIF	0.687(3)	0.086(2)	0.168(1)	-
lnIT	0.583(3)	0.151(3)	0.148(1)	0.075(3)
lnCT	0.604(3)	0.144(3)	0.141(2)	0.073(2)
lnMVT	0.572(3)	0.158(3)	0.201(2)	0.108(5)
lnET	0.581(3)	0.156(3)	0.182(2)	0.083(3)
lnDVAT	0.582(3)	0.151(3)	0.148(2)	0.082(3)
lnIVAT	0.593(3)	0.150(3)	0.143(1)	0.069(2)
lnITT	0.598(3)	0.154(3)	0.185(2)	0.087(4)
	Critical Values			
%1	0.739	0.216	0.739	0.216
%5	0.463	0.146	0.463	0.146
%10	0.347	0.119	0.347	0.119

Note: *"C+T" represents the model that includes both a trend and a constant, while "C" represents the model that includes only a constant. In both the KPSS and PP tests, the Newey–West bandwidth option is employed to determine the lag lengths. The values reported in parentheses represent the lag lengths.*

Based on the PP unit root test results, although not all variables are stationary at their level in either model, they all become stationary after first differencing. The KPSS test indicates that none of the tax types are stationary at their levels in either model; however, all achieve stationarity in their first differences. The redistribution variable, which measures income inequality, has a unit root at the level in the model with a constant, but not in the model with both a constant and a trend. When first differenced, it becomes stationary even in the model with a constant. The low probability of the

redistribution variable containing a trend, and the fact that three statistics indicate that this variable is not stationary at the level, means there is no obstacle to estimating this model using the ARDL bounds test.

Cointegration Analysis

Due to the small number of observations, the ARDL bounds test will be used to investigate the long-term relationship between variables. This method, designed by Pesaran & Shin (1999) and Pesaran et al. (2001), can yield reliable results even in small samples and in the presence of potential endogeneity (Pesaran & Shin, 1995; Acaravcı et al., 2019). The ARDL method consists of two main stages. In the first stage, cointegration is analyzed using the unrestricted error-correction model (ECM). When cointegration is detected among the variables, the model proceeds to the second stage, where short- and long-term coefficients are estimated. The following equation expresses the ECM that has been used in the first stage:

$$\begin{aligned}\Delta ln(GINIF)_t = \beta_0 &+ \sum_{i=1}^{\rho} \beta_1 \, \Delta ln(IT)_{t-1} + \sum_{i=0}^{\rho} \beta_2 \, \Delta ln(CT)_{t-1} + \sum_{i=0}^{\rho} \beta_3 \, \Delta ln(MVT)_{t-1} \\ &+ \sum_{i=0}^{\rho} \beta_4 \, \Delta ln(ET)_{t-1} + \sum_{i=0}^{\rho} \beta_5 \, \Delta ln(DVAT)_{t-1} + \sum_{i=0}^{\rho} \beta_6 \, \Delta ln(IVAT)_{t-1} \\ &+ \sum_{i=0}^{\rho} \beta_7 \, \Delta ln(ITT)_{t-1} + \beta_8 ln(GINIF)_{t-1} + \beta_9 ln(IT)_{t-1} + \beta_{10} ln(CT)_{t-1} \\ &+ \beta_{11} ln(MVT)_{t-1} + \beta_{12} ln(ET)_{t-1} + \beta_{13} ln(DVAT)_{t-1} \\ &+ \beta_{14} ln(IVAT)_{t-1} + \beta_{15} ln(ITT))_{t-1} + \varepsilon_t\end{aligned}$$

In the above equations, Δ represents the first difference operator, and εt represents the error term. The ARDL bound test is based on testing the null hypothesis H_0: $\beta_8 = \beta_9 = \beta_{10} = \beta_{11} = \beta_{12} = \beta_{13} = \beta_{14} = \beta_{15} = 0$ against the alternative hypothesis H_1: $\beta_8, \beta_9, \beta_{10}, \beta_{11}, \beta_{12}, \beta_{13}, \beta_{14}, \beta_{15} \neq 0$ If the F or Wald test statistic is less than the critical lower bound value, the null hypothesis cannot be rejected, indicating that there is no long-run stable relationship between the variables. Conversely, if the F or Wald test statistic exceeds the critical upper bound value, the null hypothesis is rejected, and it is concluded that a cointegration relationship exists between the variables. If the F or Wald test statistic lies between the lower and upper critical bounds, no definitive conclusion can be drawn. The results obtained from the ARDL method are presented in Table 3, while the results of the CUSUM and CUSUM of Squares tests are reported in Figure 1.

Table 3. Long-Term and Short-Term Relationships

Cointegration Analysis		F Statistics	95% lower bound -95% upper bound
ARDL((2, 1, 1, 1, 1, 1, 1)		14.03	2.50 – 3.50
Long Term		Coefficient	T-statistic[probability]
lnIT		0.108**	3.58[0.037]
lnCT		0.021*	2.42[0.093]
lnMVT		-0.007	-0.12[0.905]
lnET		0.201***	15.56[0.000]
lnDVAT		-0.150***	-15.77[0.000]
lnIVAT		0.025	1.42[0.250]
lnITT		-0.193*	-2.36[0.099]
Trend		0.025***	5.88[0.009]
Error Correction Model			
ΔlnGINIF(-1)		0.875***	11.55[0.001]
ΔlnIT		-0.082***	-9.68[0.002]
ΔlnCT		-0.003	-0.81[0.473]
ΔlnMVT		0.012*	3.08[0.053]
ΔlnET		0.081***	12.98[0.001]
ΔlnDVAT		-0.157***	-27.37[0.000]
ΔlnIVAT		0.161***	17.36[0.000]
ΔlnITT		-0.014*	-2.92[0.061]
Ect		-0.881***	-23.27[0.000]
Diagnostic Tests		Statistics[probability]	
Ramsey-Reset		16.70[0.055]	
Link	FV	18.51[0.000]	
	FV^2	-0.03[0.969]	
Breusch-Godfrey		11.72[0.202]	
Breusch-Pagan-Godfrey		2.93[0.203]	
Jarque-Bera		0.06[0.969]	

Note: *Within the ARDL bounds test framework, the maximum lag length is set to 2 for the dependent variable and 1 for the independent variables, depending on the data structure. The optimal lag lengths are determined using the Akaike Information Criterion (AIC). The significance levels *, **, and *** indicate the 10%, 5%, and 1% levels, respectively.*

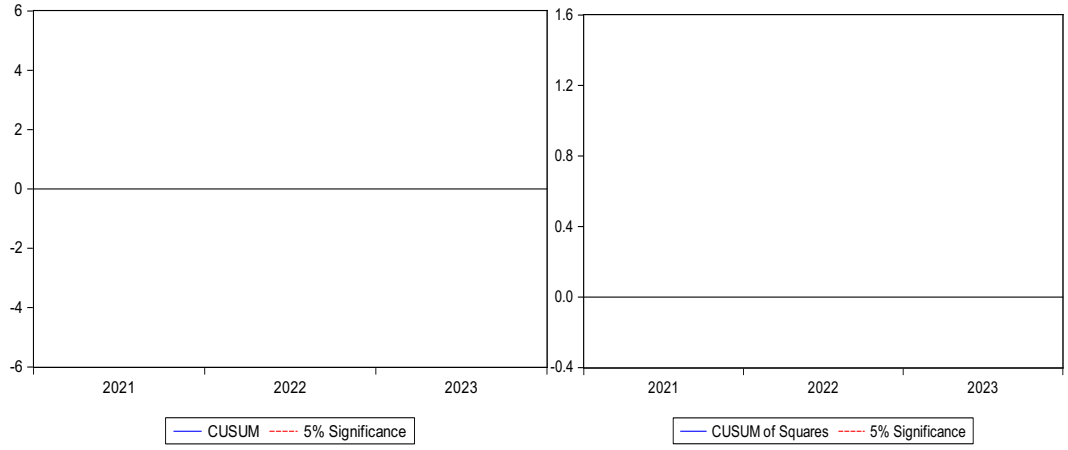

Figure 1: Cusum and Cusum of Square Test Results

The results of the ARDL bounds test indicate that the calculated F-statistic exceeds the upper bound critical value, suggesting a long-run relationship between the dependent and explanatory variables. Given cointegration, both long- and short-run coefficient estimates are subsequently obtained. The estimated long-run coefficients indicate that increases in income tax, corporate tax, and excise tax

raise the level of redistribution and thus reduce income inequality. In contrast, an increase in domestic value-added tax and inheritance and transfer tax lowers redistribution and thereby increases income inequality. The effects of motor vehicle tax and value-added tax on imports on redistribution are not statistically significant. The finding that excise tax, an indirect tax, reduces income inequality, while inheritance and transfer tax, a direct tax, increases income inequality, highlights a notable divergence from the prevailing literature. The findings on income and corporate taxes align with the conclusions of Demirgil (2018), Günel (2019), Eser and Genç (2020), Kılınç et al. (2020), Akalin (2021), Polat (2021), Özden et al. (2023), Efeoğlu (2023), and Tabar (2023), but differ from those reported by Kanca and Bayrak (2019). However, Kanca and Bayrak's (2019) finding that direct taxes increase income inequality aligns with our study's results on inheritance tax within the direct tax category. Our result for value-added tax is supported by Albayrak (2011), Demirgil (2018), Günel (2019), Kanca and Bayrak (2019), Eser and Genç (2020), Kılınç et al. (2020), Akalin (2021), Polat (2021), Güldal and İnal (2021), Efeoğlu (2023), and Tabar (2023). In contrast, our findings on excise taxes differ from those of these studies. Finally, while our findings on excise taxes align with Özden et al. (2023), who report that indirect taxes reduce income inequality, our results for value-added taxes depart from their conclusions.

An examination of the short-run coefficients indicates that the corporate tax coefficient is not statistically significant. In contrast, those for the remaining taxes and the lagged redistribution term are statistically significant at different levels of significance. The error-correction term is statistically significant, with a coefficient of −0.88, implying that deviations from the long-run equilibrium are corrected within approximately 1.14 periods (1/0.88). In the final stage, the model's validity and reliability are examined using various diagnostic tests. The findings from the diagnostic tests reveal no serial correlation, constant variance of the error terms, normally distributed residuals, and parameter stability across the relevant years. Based on the Ramsey RESET test results, the null hypothesis that "there is no model specification error" is accepted at a certain level of statistical significance (5%). Therefore, the presence of model specification error is further examined using a second test. The Link test, which is suitable for linear models, is selected. The results of the Link test indicate that the coefficient for the fitted values (FV) is statistically significant, whereas the coefficient for the squared fitted values (FV^2) is statistically insignificant. These findings indicate that the null hypothesis of "no model specification error" is accepted by the Link test. In conclusion, the evidence supporting the absence of model specification error is substantially strengthened.

Discussion

The results of the ARDL bounds test indicate that higher income tax rates tend to reduce income inequality. The main reason is that Türkiye's income tax system is progressive. In this context, an increase in the tax rate alongside rising income levels can create a mechanism that reduces income distribution imbalances. This result supports the argument in the literature that "progressive taxes reduce inequality". Contrary to the prevailing view in the literature that indirect taxes increase income inequality, our results indicate that the ET reduces income inequality. Although the excise tax is classified as an indirect tax, this result is not surprising. Because high-income groups tend to consume more luxury goods, which are often subject to excise taxes. Particularly during economic downturns, consumption contraction is more pronounced among low-income groups, while high-income groups tend to maintain luxury consumption. This pattern concentrates the tax burden on higher-income groups and supports a reduction in income inequality. The redistributive impact of excise taxation can be further strengthened when revenues from this tax, which constitute a substantial share of total tax revenues, are directed toward social transfers and education and health expenditures that primarily benefit low-income groups. Moreover, compared to income and corporate taxes, the ET is more effective in reducing income inequality. A rise in corporate tax reduces income inequality, similar to the effects of income and excise taxes. In Türkiye, corporate tax is mainly levied on capital corporations. Although this tax does not directly affect individuals' incomes, it plays an important indirect role in shaping income distribution. Allocating state-collected corporate tax revenues to social services, infrastructure investments, education, and health can reduce income inequality. In addition, higher tax payments by large firms may

help balance wealth transfers and support a fairer income distribution. On the other hand, our result indicates that corporate tax is the least effective in reducing inequality. This outcome may be explained by tax amnesties and the extensive use of exemptions, reductions, and incentives embedded in the tax system.

Contrary to theoretical expectations, an increases in inheritance and transfer taxes are associated with higher income inequality. ITT is levied when property owned by citizens of the Republic of Türkiye or property located within Türkiye is transferred between individuals through inheritance or gratuitous transfer. The primary objective of this tax is to reduce income inequality by redistributing large fortunes. The transfer of large fortunes through exemptions or tax-minimizing strategies facilitates unequal wealth accumulation. Exemptions applied to inheritance transfers, in particular, allow high-income groups to pass on wealth while bearing a relatively low tax burden. Since wealth also generates income, these mechanisms deepen inequality and reinforce distortions in income distribution. A rise in domestic value-added tax worsens income inequality. Domestic value-added tax (DVAT) is an indirect tax levied at each stage of the production and consumption of goods and services in Türkiye. The final consumer ultimately bears it. The disruptive effect of DVAT on income inequality can be explained by the marginal propensity to consume hypothesis. According to this hypothesis, initially developed by Keynes, low-income individuals have a higher marginal propensity to consume than high-income individuals. As a result, low-income groups spend a larger share of their income on consumption and bear a relatively heavier VAT tax burden.

Conclusion

The relationship between taxation and income inequality has become a central topic for development organizations, policymakers, and academics. Since taxes also finance transfer payments, they are among the government's most potent instruments for solving income inequality, which has risen over the past 40 years. However, studies in the Türkiye context remain limited in scope, with a large share focusing primarily on the effects of direct and indirect taxes on income inequality. Rather than relying on an aggregated taxes framework, examining the impact of individual taxes on income inequality can lead to more effective policy design and a faster reduction in inequality. From this perspective, this study investigates how income tax, corporate tax, value-added tax, excise tax, motor vehicle tax, inheritance and transfer tax, and VAT on imports affect income inequality in Türkiye over the period 2000–2023. To the best of our knowledge, this study represents the first comprehensive analysis of this nature in the existing literature and is therefore expected to make a significant contribution.

Recommendations

Some policy recommendations based on empirical results obtained through the ARDL bounds test are as follows: Income tax brackets in Türkiye should be reviewed regularly, updated in line with inflation rates, and tax rates, especially in the upper brackets, should be increased. Implementing a negative income tax or direct monetary support mechanisms for the lowest-income groups, in line with the fundamental principles of a social state, could also be an important step towards reducing inequality. In addition, strengthening income tax audit mechanisms, increasing deterrent penalties to prevent tax evasion, and expanding the tax base by reducing the informal economy should be key policy objectives. Furthermore, taxing wage income at a lower rate than capital income could help ease the financial burden on wage earners. Corporate tax in Türkiye should be increased, and tax deductions, exemptions, and incentives should be designed for strategic sectors and small-scale entrepreneurs and redesigned to provide indirect benefits to low-income groups.

An alternative policy option is the adoption of a global minimum corporate tax framework developed by the OECD and G20. Such a framework could promote a fairer tax burden by limiting

harmful tax competition and strengthening taxation in countries hosting multinational firms. It would also reduce the effectiveness of tax avoidance strategies based on tax havens, thereby increasing public revenues that could be directed toward low-income groups. Finally, introducing a specific excise tax on inflation-driven profits during economic crises may further support redistribution. Revenues generated through this mechanism could be allocated to social programs aimed at reducing income inequality and enhancing social welfare. In Türkiye, the scope of excise taxes should be expanded and regarded not only as a revenue-generating instrument but also as a regulatory fiscal policy tool. In contrast, in order to reduce inequality, the rates of DVAT should be lowered. Finally, lawmakers in Türkiye should redesign the inheritance and transfer tax system to help reduce income inequality.

Declarations and Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author 50%, Second author 50%.

2. The authors reported no potential conflict of interest.

3. This study does not require ethics committee approval, as it does not involve data collection from human participants

4. This study is a research article.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Birleşmiş Milletler (BM)'nin 2015 tarihinde New York'ta gerçekleştirdiği Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde, dünya liderleri 17 temel ve 169 alt hedeften oluşan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ni kabul etmişlerdir. Temel hedeflerin 10.'su olan "Eşitsizliklerin Azaltılması" birçok alandaki eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir (UN, 2020). Kalkınma kuruluşlarının, akademisyenlerin ve politika yapıcıların, eşitsizlikler arasında en fazla ilgiyi ise açık ara gelir eşitsizliğine gösterdikleri görülmektedir. Bunun temel sebebi gelir eşitsizliğinin ekonomik, sosyal ve politik boyutlara sahip olması ve son birkaç on yıldır artış eğilimine sahip olmasıdır (Prasad, 2008). Bu kapsamda yüksek gelir eşitsizliğinin toplumsal hoşnutsuzluğu artırıp sosyal barışa zarar verdiği ve beraberinde huzursuzluk, darbe, devrim ve kitlesel şiddet gibi olayları getirdiği bilinmektedir. Bu ise belirsizliğe, mülkiyet haklarının tehdit edilmesine dolayısıyla yatırımların ertelenmesine-kaçmasına ve ekonomik durgunluğa sebep olmaktadır (Alesina & Perotti, 1996). Diğer taraftan Birleşmiş Milletlerin 2024 yılında yayımlanan İnsani Gelişme Raporuna göre, küresel gelir eşitsizliği son on yıl içinde kötüleşmiş ve 1950'li yıllardaki seviyelerine geri dönmüştür. Ülkeler arası gelir eşitsizliği, düşük ve orta gelirli ülkelerin yüksek gelirli ülkelere yetişmesiyle azalmakta iken, Covid-19 pandemisi ile birlikte bu eğilimin de tersine döndüğü belirlenmiştir (Conceição, 2024, s. 39). Ülke içi eşitsizliklerin ise 1980-2020 yılları arasında yeniden yükselmeye başladığı tespit edilmiştir (Chancel & Piketty, 2021). Ülke içi eşitsizliklerin yüksek olduğu ülkelerden birisi de Türkiye'dir. Bu kapsamda "Standartlaştırılmış Dünya Gelir Eşitsizliği" tabanından alınan verilere göre Türkiye'de 2023 yılında Gini katsayısı 0,467'dir. Bu değerle Türkiye, OECD'ye üye ülkeler içerisinde gelir eşitsizliğinin en yüksek olduğu üçüncü ülke konumundadır. Dahası Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, en yüksek gelire sahip %20'lik kesim toplam gelirin %47.2'sini elde etmekte ve en fakir %20'lik kesime oranla 7.7 katı daha fazla gelir elde etmektedir (TÜİK, 2017; SWIID, 2024).

Gelir eşitsizliğinin artan trendi, eşitsizliği azaltmak için kamunun daha aktif olması-daha etkin olması yönündeki baskıları, önerileri arttırmıştır. Kamunun bu amaç doğrultusunda kullanabileceği en önemli araçları ise vergiler, sosyal transferler harcamaları ve sosyal düzenlemelerdir (Prasad, 2008; Iris vd., 2012). Zira vergi politikalarının yüksek gelir gruplarına daha fazla yük getirecek şekilde tasarlanması ve bu yolla elde edilecek gelirin düşük gelirli bireyleri hedefleyecek şekilde transfer harcaması olarak kullanılması gelir eşitsizliğini azaltacaktır (Boz & Dökmen, 2022). Bunun yanı sıra vergilerin bireysel gelir eşitsizliğine olumlu veya olumsuz etkisi, bir dizi faktöre bağlı olarak şekillenmektedir. Bu faktörler arasında, vergilerin teknik nitelikleri (matrah, tarife ve oran yapısı vb.), belirli vergilerin toplam vergi gelirlerindeki ağırlığı ve bu vergilerin yansıma dereceleri gibi unsurlar yer almaktadır (Martínez-Vázquez vd., 2012). Vergi yapısı, ekonomik teşvikler üzerinde belirleyici bir rol oynayarak iş gücü piyasası ve yatırımlar gibi alanları etkileyebilmekte ve dolaylı yoldan gelir eşitsizliği üzerinde kayda değer bir etki yapabilmektedir (Hazman & Büyükben, 2020). Kapitalist sistemlerde gelir dağılımındaki eşitsizlikler tümüyle ortadan kaldırılamayacağı gibi vergilemede de mutlak adaletin sağlanması mümkün değildir. Önemli olan vergilemede adaletsizliğin asgari düzeye indirilmesi ve toplumun benimseyeceği vergilemede adalet ile etkinlik arasında dengeyi sağlayacak vergi sistemini kurmaktır (Vergi Konseyi, 2024). Vergilemede adaletin sağlanmasının esas ölçütü kişilerin ödeme güçlerine göre vergilendirilmesi olup, bu gücün asgari geçim indirimi, artan oranlılık, ayırma kuramı ve vergi harcamaları gibi kriterlerle belirlenmesi, adalet odaklı politikaların esasını oluşturmaktadır (Genç & Yaşar, 2009).

Vergiler, ekonomik eşitsizliğin azaltılması ve gelir dağılımının iyileştirilmesi için etkili bir araçtır. Özellikle artan oranlı gelir vergisi ve servet vergisi gibi uygulamalar, yüksek gelir gruplarından daha fazla kaynak toplayarak düşük gelirli kesimlere yönelik sosyal transferlerin finansmanını

destekleyebilmektedir (Hoynes vd., 2024). Gelir üzerinden alınan vergiler gibi servet vergilerinin de artan oranlı yapısı, vergi yükünü servet sahibi gruplar üzerinde yoğunlaştırarak, bu kesimden daha yüksek gelir elde edilmesini sağlar. Ancak, servetin yalnızca belirli bir kesimde yoğunlaşması, gelir dağılımında adaletin sağlanmasını engelleyerek sınırlayıcı bir etki yapabilmektedir. Örneğin, veraset ve intikal vergisinde akrabalık ilişkisine dayalı olarak belirlenen farklı vergi oranları vergilendirme anlayışının adaletli dağılımına dair tartışmalara yol açarken, bu vergide uygulanan muafiyetler ve istisnalar ise servet vergisinin vergi gelirleri içerisindeki payını önemli ölçüde düşürmektedir (Kılınç Savrul & Taşkın, 2020). Aynı zamanda artan oranlı vergi yapısı, enflasyonun süreklilik arz ettiği ekonomilerde bireyleri daha yüksek vergi dilimlerine sokarak, ortalama vergi oranının yükselmesine neden olmakta ve vergi adaletini zedeleyerek bireylerin çalışma motivasyonunu düşürmektedir (Günay, 2024). Bununla birlikte harcamalar üzerinden alınan tüketim vergileri gibi regresif yapılı vergiler, düşük gelir gruplarını orantısız şekilde etkileyebilmekte ve bu durum gelir eşitsizliğini arttırabilmektedir (Bird & Zolt, 2005). Bu kapsamda, vergileri ve transfer harcamalarını doğru kurgulayan Kıta Avrupası ve İskandinav ülkelerinde gelir eşitsizliği sorununun çok büyük ölçüde aşıldığı görülmektedir. Buna karşılık, liberalizmin temel prensipleri doğrultusunda bazı ülkelerin ise bu tür devlet müdahalelerinden kaçındığı bilinmektedir (Güven vd., 2016). Vergilendirme, vergi sonrası gelir dağılımını değiştirme amacı güdüldüğünde en sık kullanılan kamu politikalarından birisi olsa da, nasıl bir vergi politikası uygulanması gerektiğine verilen cevap genellikle aynıdır. Bu kapsamda literatürde eşitsizliği azaltmak için dolaylı vergilerin azaltılması gerektiği, dolaysız vergilerin ise arttırılması gerektiği belirtilmekte ve bu konuda dominant bir fikir birliği bulunmaktadır (Cornia vd., 2011). Oysa dolaylı ve dolaysız vergiler kendi içerisinde çok sayıda vergiyi barındırmaktadır. Bu tür toplulaştırılmış bir yaklaşım etkin politikaların oluşturulamamasına ve gelir eşitsizliğinin istenilen seviyeye indirilememesine neden olabilmektedir. Bu nedenle her bir verginin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi tek tek incelenmelidir.

Amaç

Yukarıda bahsi geçen literatürdeki boşluktan hareketle gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı; Türkiye'de gelir ve kazanç kaynaklı vergilerden gelir vergisi (GV) ve kurumlar vergisinin (KV); harcama kaynaklı vergilerden katma değer vergisi (KDV) ve özel tüketim vergisinin (ÖTV); servet kaynaklı vergilerden motorlu taşıtlar vergisi (MTV) ile veraset ve intikal vergisinin (VİV) ve uluslararası ticaret ve işlemlerden kaynaklı ithalde alınan KDV'nin gelir eşitsizliği üzerindeki ampirik etkisini ARDL sınır testi ve 2000-2023 yıllarını kapsayan verileri kullanarak ortaya koymaktır. Ulaşılabilen literatür kapsamında bu çalışma Türkiye örnekleminde ayrıştırılmış vergilerin gelir eşitsizliğine etkisini inceleyen ilk çalışmadır. Bu nedenle literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağı ve eşitsizliği azaltmaya yönelik etkin politika oluşturulmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Literatür Taraması

Vergi kompozisyonun makroekonomik değişkenleri nasıl etkilediğini irdeleyen literatür, kısmen yeni olmakla birlikte hızla gelişmektedir. . İlgili literatürün çok önemli bir bölümünü ise vergi politikalarının gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar oluşturmaktadır. Hem Türkiye hem de diğer ülke örneklerini ele alan bu çalışmalar konunun farklı boyutlarını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, Türkiye örneğini ele alan çalışmaların önemli bir kısmı aşağıda özetlenmiştir. Albayrak (2011), Türkiye'de 2008 krizinde uygulanan ÖTV ve KDV politikalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla 2009 yılı ile 2004 gibi bir büyüme yılını karşılaştırmıştır. S-Gini progresiflik endekslerinin kullanıldığı çalışmada, kriz döneminde yapılan KDV ve ÖTV indirimlerinin üst gelir gruplarını desteklediği ve vergilerin var olan regresif etkisini artırdığı belirlenmiştir. Bükey & Çetin (2017), 1980-2014 yılları arasında Türkiye'de gelir eşitsizliğini hangi faktörlerin etkilediğini belirlemeye çalışmıştır. En küçük kareler (EKK) yönteminin kullanıldığı araştırmada küreselleşme, enflasyon ve faizdeki artışların gelir eşitsizliğini arttırdığı, iktisadi büyüme ve vergi yüküne ait katsayıların ise istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirtilmiştir. Sugözü vd., (2017), Türkiye'de 2002-2015 yılları arasında çeşitli makro ekonomik değişkenlerin gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Topsis yöntemi ile ulaşılan sonuçlara göre iç borç faiz

ödemelerindeki, işsizlik oranlarındaki, enflasyondaki, faizlerdeki ve dolaylı vergilerdeki düşüş gelir eşitsizliği azaltmakta ve daha adil bir gelir dağılımı yaratmaktadır. Teyyare & Sayaner (2018), Türkiye'de 1990-2016 yılları arasında vergilerin, kamu harcamalarının, kamu borçlanmasının ve kurumsal kalite faktörlerinin gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğini irdelemişlerdir. EKK yöntemine yer verilen çalışmada vergi gelirlerindeki artışın gelir eşitsizliğini azaltmaya yardımcı olduğu belirlenmiştir. Demirgil (2018), 1980-2014 yıllarını kapsayan çalışmasında, Türkiye'de doğrudan ve dolaysız vergilerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini incelemek için ARDL yöntemini kullanmıştır. Çalışmada, dolaylı vergilerdeki yükselişin gelir eşitsizliğini kötüleştirdiği, buna karşın doğrudan vergilerdeki artışın gelir eşitsizliğini iyileştirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Günel (2019), 1987-2016 yılları için Türkiye örneğinde dolaylı ve doğrudan vergilerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Farklı tahmincilerin yer aldığı çalışmada doğrudan vergilerin gelir eşitsizliğini iyileştirdiği, dolaylı vergilerin ise gelir eşitsizliğini kötüleştirdiği bulguları elde edilmiştir. Ayrıca nedensellik analizlerinin sonucunda her iki vergi türünden gelir eşitsizliğine doğru tek yönlü nedensellik belirlenmiştir. Kanca & Bayrak (2019), 1990-2017 yıllarını kapsayan verileri kullanarak 36 OECD ülkesinde dolaylı ve doğrudan vergilerin gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğini panel veri analizleriyle incelemişlerdir. Bulgular, hem dolaylı hem de doğrudan vergilerin uzun dönemde gelir eşitsizliği arttırdığı yönündedir. Eser & Genç (2020), 30 OECD ülkesi için 1990-2017 dönemine ait yıllık verileri ve panel regresyon yöntemini kullanarak, gelir ve servet üzerinden alınan vergilerin gelir dağılımı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda, gelir ve servet üzerinden alınan vergilerin gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Karabulut (2020), Türkiye örneğinde dolaylı vergilerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini ARDL yöntemi ile incelemiştir. Analizler sonucunda; 1990-2017 yılları arasında dolaylı vergilerdeki artışın gelir dağılımındaki adaletsizliği arttırdığı tespit edilmiştir. Kılınç vd. (2020), Türkiye'de 2006-2018 yılları arasında vergilerin gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğini Karnel regresyon yöntemi ile incelemişler ve dolaylı vergi kullanımının gelir eşitsizliğini arttırdığı, dolaysız vergi kullanımının ise gelir eşitsizliğini azalttığı sonuca ulaşmışlardır. Hayrullahoğlu & Tüzün (2020), vergi gelirlerinin GSYH'ye oranın gelir eşitsizliğine etkisini Türkiye ve seçilmiş OECD ülkeleri için araştırmışlardır. Panel ARDL yöntemi ve 2002-2019 yılları arasını kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada vergi gelirlerindeki artışın gelir eşitsizliğini kötüleştirdiği saptanmıştır. Akalin (2021), 1987-2016 yılları arasında Türkiye'de gelir ve servet vergilerinin gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğini ARDL sınır testi ile incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda servet vergisi, gelir vergisi ve transfer harcamalarındaki artışın gelir eşitsizliğini azalttığı, işsizlik ve enflasyondaki artışların ise gelir eşitsizliğini arttırdığı belirlenmiştir. Polat (2021), 2006-2018 yılları arasında Türkiye'de ve 28 AB ülkesinde vergilerin gelir dağılımı nasıl etkilediğini araştırmıştır. Panel veri analizlerinin kullanıldığı çalışmada dolaylı vergi artışlarının gelir eşitsizliğini arttırdığı tersine doğrudan vergi artışlarının ise gelir eşitsizliğini iyileştirdiği saptanmıştır. Güldal & İnal (2021), 1995-2017 dönemine ait yıllık verileri kullanarak 8 gelişmekte olan ve 23 gelişmiş ülkeden oluşan örneklem için vergilerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, dolaylı vergilerin gelir dağılımını bozduğu yönündedir.

Durak & Akalin (2022), Türkiye'de 1988-2016 yılları arasında gelir dağılımını etkileyen iktisadi ve kurumsal faktörlerin hangileri olduğunu ARDL sınır analiziyle belirlemeye çalışmışlardır. Bulgular, büyüme ve işsizliğin gelir eşitsizliğini arttırdığı, sosyal transfer harcamaları ve demokratikleşmenin ise gelir eşitsizliği azalttığı şeklindedir. Özden vd., (2023) Türkiye'de vergilerin gelir eşitsizliğini ve ekonomik büyümeyi nasıl etkiledğini araştırmışlardır. ARDL sınır testinin ve 1992-2021 yıllarını kapsayan verilerin yer aldığı çalışma ile elde edilen uzun dönem bulgular şöyledir: i) Enflasyondaki artış gelir eşitsizliğini arttırırken ekonomik büyümeyi düşürmektedir. ii) Dolaysız vergilerdeki artış gelir eşitsizliği düşürürken ekonomik büyüme üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. iii) Dolaylı vergiler ekonomik büyümeyi arttırıken gelir eşitsizliğini düşürmektedir. iv) Gümrük vergileri ve KDV'deki artış gelir eşitsizliğini azaltırken ekonomik büyümeyi sırasıyla pozitif ve negatif etkilemektedir. Efeoğlu (2023), 1995-2019 yılları arasında Türkiye'de ve 13 geçiş ekonomisinde dolaylı ve dolaysız vergilerin gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Panel veri analizinin yer aldığı

çalışmada dolaysız vergilerdeki yükselişin gelir eşitsizliğini iyileştirdiği, dolaylı vergilerdeki yükselişin ise gelir eşitsizliğini kötüleştirdiği saptanmıştır. Tabar (2023) panel tahmincilerle Türkiye'de dahil 30 OECD ülkesinde 2008-2018 yılları arasında vergilerin gelir eşitsizliğini nasıl etkileğini araştırmış ve dolaylı vergilerin gelir eşitsizliğini kötüleştirdiğini, dolaysız vergilerin ise gelir eşitsizliğini iyileştirdiğini tespit etmiştir. Akşehirli (2024), Türkiye için vergiler ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto nedensellik testi ile araştırmıştır. 2006-2023 dönemine ait yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada hem dolaysız hem de dolaylı vergilerden gelir eşitsizliğine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Çırak (2024), 2007-2021 dönemi yıllık verilerini kullanarak Türkiye'nin de dahil olduğu 17 OECD ülkesinde Dumitrescu-Hurlin panel Granger nedensellik testi ile vergiler ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizler sonucunda mal ve hizmet vergileriyle Gini katsayısı arasında çift yönlü, servet vergileri ile Gini katsayısı arasında ise Gini katsayısından servet vergilerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Yöntem

Yukarıda yer alan literatür taraması incelendiğinde; bir kaçı hariç bütün çalışmaların dolaylı ve dolaysız vergilerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini araştırdığı görülmektedir. Oysa toplulaştırılmış vergi yerine her bir vergi türünün gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin ayrı ayrı incelenmesi daha etkin politikaların oluşturulmasına ve gelir eşitsizliğinin daha hızlı düşürülmesine imkan verebilmektedir. Motivasonunu buradan alan bu çalışmanın amacı; Türkiye'de 2000-2023 yılları arasında gelir vergisi, kurumlar vergisi, katma değer vergisi, özel tüketim vergisi, motorlu taşıtlar vergisi, veraset ve intikal vergisi ve ithalden alınan KDV'nin gelir eşitsizliğini ampirik olarak nasıl etkilediğini ARDL sınır testi kullanarak ortaya koymaktır.

Model ve Veri Seti

Türkiye'de 2000-2023 yılları arasında gelir, harcama ve servet üzerinden alınan vergilerin, gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerinin yönü ve büyüklüğü aşağıda yer alan tam logaritmik doğrusal model aracılığıyla incelenmiştir.

$$lnGINIF_t = \beta_0 + \beta_1 lnGV_t + \beta_2 lnKV_t + \beta_3 lnMTV_t + \beta_4 ln\ddot{O}TV_t + \beta_5 lnDAKDV_t + \beta_6 ln\dot{I}AKDV_t + \beta_7 lnV\dot{I}V_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada GINIF, vergiler ve transferler öncesi gelir üzerinden hesaplanan Gini katsayısı (Gini Market) ile vergiler ve transferler sonrası kullanılabilir gelir üzerinden hesaplanan Gini katsayısı (Gini Disposable) arasındaki farkı temsil etmektedir. Bu fark yeniden dağıtım etkisi olarak isimlendirilmekte olup, transfer harcamaları ile vergilerin gelir dağılımı üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. (Solt, 2020). Bu çalışmada sapmalı tahminlerin önüne geçebilmek ve böylece vergilerin eşitsizlik üzerindeki etkisini doğru tahmin edebilmek adına bağımlı değişken olarak Gini Dispsable yerine GINIF kullanılmıştır. Zira Gini Disposable vergiler ve transfer harcamalarından etkilendiği kadar Gini Market'ten de etkilenmektedir. Örneğin vergilerin ve transfer harcamalarının arttığı bir dönemde piyasa geliri üzerinden hesapalanan Gini katsayısı da arttıryorsa Gini Disposable değişmeyebilmekte ve analizlerde vergilerin etkisi yakalanamayabilmektedir. Temel bağımsız değişkenler GV, KV, MTV, ÖTV, DAKDV, İAKDV ve VİV ise daha önceki bölümlerde de açıklandığı gibi farklı vergi türleridir. Gini katsayılarına ait veriler Standartlaştırılmış Dünya Gelir Eşitsizliği Veritabanı"ndan (Standardized World Income Inequality Database (SWIID 8-9) vergilere ait veriler ise T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Veritabanı'ndan elde edilmiştir (HMB, 2024). Vergi gelirleri Türk lirası cinsinden parasal değer biçiminde iken bağımlı değişken olan gelir eşitsizliği verisi oran biçimindedir. Bu nedenle değişkenlerin doğal logaritmaları alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Zira değişkenlerin

logaritmalarının alınması ölçek farklılıklarını ortadan kaldırarak karşılaştırılabilir hale gelmelerini, daha normal dağılıma sahip olmalarını ve katsayıların esneklik şeklinde yorumlanmasını sağlamaktadır (Çiftçi vd., 2025). Değikenlere ait tanımlayıcı istatistikler aşağıda Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	GINIF	GV	KV	ÖTV	DAKDV	VİV	MTV	İADKV
Ortalama	4,74	102.000.000	90.569.842	122.000.000	57.410.389	689.989	9.736.093	117.000.000
Medyan	4,70	52.650.294	27.990.276	67.947.165	30.764.370	272.848	6.360.220	49.342.630
Maksimum	5,60	694.044.298	898.318.037	928.197.438	505.495.654	4.237.750	70.252.809	950.000.000
Minimum	3,90	6.924.773	2.694.469	5.238.077	4.282.583	15.620	305.750	4.589.591
Standart Sapma	0,60	152.000.000	201.000.000	196.000.000	104.000.000	1.050.079	14.415.557	216.000.000
Jarque-Bera	1,85	94,29	133,22	146,05	214,05	35,37	167,59	99,54
Olasılık Değeri	0,397	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Değişkenlerin düzey değerlerine ait tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, minimum değerin 3,90 ile gelir eşitsizliğini temsilen kullanılan yeniden dağıtım göstergesi (GINIF) değişkenine ait olduğu, maksimum değerin ise 950.000.000 ile ithalden alınan katma değer vergisine ait olduğu görülmektedir. Medyan ve ortalama değerler karşılaştırıldığında, GINIF değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin sağa çarpık bir dağılım sergilediği tespit edilmiştir. Standart sapma değerleri incelendiğinde, GINIF değişkeninin dar bir bantta hareket ettiği, buna karşılık diğer açıklayıcı değişkenlerin GINIF'e kıyasla daha yüksek oynaklığa sahip olduğu görülmektedir. Gini katsayısının yıllar itibarıyla oldukça yavaş değişim göstermesi, buna karşın vergi gelirlerinin hükümet politikaları doğrultusunda kısa sürede değiştirilebilmesi ve dönem içerisinde ciddi artışlar sergilemesi bu durumu açıklamaktadır. Son olarak Jarque–Bera normallik testi sonuçları incelendiğinde, GINIF değişkeni dışındaki diğer değişkenlerin normal dağılıma sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bulgu, analizlerde değişkenlerin doğal logaritmalarının alınarak kullanılmasının metodolojik açıdan uygun ve gerekli olduğunu göstermektedir.

Bulgular

Birim Kök ve Durağanlık Analizi

Modelde yer alan değişkenlerin birim kök içerip içermediğinin belirlenmesi etkin tahmin yöntemini seçebilmek adına son derece önemlidir. Bu nedenle analizlere ilk olarak değişkenlerin durağanlık özelliklerinin belirlenmesiyle başlanmıştır. Bu amaç doğrultulutsunda yokluk hipotezleri biribirinden farklı olan Kwiatkowski vd., (1992) tarafından geliştirilen KPSS testi ile Phillips & Perron (1988) tarafından geliştirilen PP testi kullanılmıştır. Her iki testin sonuçları, aşağıda sunulan Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 4 Durağanlık ve Birim Kök Testi Sonuçları

	PP			
	Seviye		Birinci Fark	
Değişkenler	S	S+T	S	S+T
lnGINIF	-0.859(1)	-1.896(2)	-4.936(2)	-5.042(1)
lnGV	-1.625(2)	-1.771(0)	-4.703(1)	-4.753(2)
lnKV	-1.459(2)	-1.824(0)	-4.740(1)	-4.756(2)
lnMTV	-1.851(4)	-1.660(2)	-4.522(2)	-4.772(4)
lnÖTV	-1.738(3)	-1.753(1)	-4.742(1)	-4.930(3)
lnDAKDV	-1.537(2)	-1.806(0)	-4.815(1)	-4.857(2)
lnİAKDV	-1.554(2)	-1.791(0)	-4.836(1)	-4.918(2)
lnVİV	-1.699(3)	-1.712(1)	-4.743(2)	-4.942(3)

		Kritik Değerler		
%1	-3.752	-4.416	-3.752	-4.416
%5	-2.998	-3.622	-2.998	-3.622
%10	-2.638	-3.248	-2.638	-3.248
		KPSS		
lnGINIF	0.687(3)	0.086(2)	0.168(1)	-
lnGV	0.583(3)	0.151(3)	0.148(1)	0.075(3)
lnKV	0.604(3)	0.144(3)	0.141(2)	0.073(2)
lnMTV	0.572(3)	0.158(3)	0.201(2)	0.108(5)
lnÖTV	0.581(3)	0.156(3)	0.182(2)	0.083(3)
lnDAKDV	0.582(3)	0.151(3)	0.148(2)	0.082(3)
lnİADKV	0.593(3)	0.150(3)	0.143(1)	0.069(2)
lnVİV	0.598(3)	0.154(3)	0.185(2)	0.087(4)
		Kritik Değerler		
%1	0.739	0.216	0.739	0.216
%5	0.463	0.146	0.463	0.146
%10	0.347	0.119	0.347	0.119

Not: *"S+T" trend ve sabitin birlikte yer aldığı modeli, "S" ise sadece sabitin ter aldığı modeli tanımlamaktadır. Hem KPSS hem de PP testinde gecikme sayılarının tespitinde Newey-West Bandwith seçeneğinden faydalanılmıştır. Parantez içeresinde belirtilen değerler gecikme sayılarını temsil etmektedir.*

PP birim kök testinin sonucuna göre tüm değişkenler seviyede her iki modelde de durağan değilken, birinci farklarında tamamı durağanlaşmaktadır. KPSS testine göre tüm vergi çeşitleri seviyede her iki modelde de durağan değilken birinci farklarında hepsi durağanlaşmaktadır. Gelir eşitsizliğini temsilen kullanılan yeniden dağıtım değişkeni ise seviyede sabitli modelde birim kök içermekteyken, sabitli trendli modelde birim kök içermemektedir. Birinci farkı alındığında ise sabitli modelde de durağanlaştığı saptanmıştır. Yeniden dağıtım değişkenin trend içerme olasılığının zayıf olması ve üç istatistiğin bu değişkenin seviyede durağan olmadığını ortaya koyması bu modelin ARDL sınır testi ile tahminine yönelik herhangi bir engel olmadığı anlamına gelmektedir.

Eşbütünleşme Analizi

Gözlem sayısının düşük olması nedeniyle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin araştırılmasında ARDL sınır testi kullanılacaktır. Zira Pesaran & Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından tasarlanan bu yöntem hem örneklemin küçük olması hem de içsellik olması durumunda dahi etkin sonuçlar verebilmektedir (Pesaran & Shin, 1995; Acaravcı vd., 2019). ARDL methodu iki temel aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, kısıtsız hata düzeltme modeli (ECM) aracılığıyla eşbütünleşme ilişkisinin varlığı analiz edilmektedir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildiğinde, modelin ikinci aşamasına geçilir ve burada kısa ve uzun dönem katsayılar tahmin edilir. İlk aşamada kullanılan ECM aşağıdaki denklemle ifade edilmektedir:

$$\begin{aligned}\Delta ln(GINIF)_t = \beta_0 &+ \sum_{i=1}^{\rho} \beta_1 \, \Delta ln(GV)_{t-1} + \sum_{i=0}^{\rho} \beta_2 \, \Delta ln(KV)_{t-1} + \sum_{i=0}^{\rho} \beta_3 \, \Delta ln(MTV)_{t-1} \\ &+ \sum_{i=0}^{\rho} \beta_4 \, \Delta ln(\text{ÖTV})_{t-1} + \sum_{i=0}^{\rho} \beta_5 \, \Delta ln(DAKDV)_{t-1} + \sum_{i=0}^{\rho} \beta_6 \, \Delta ln(\text{İ}AKDV)_{t-1} \\ &+ \sum_{i=0}^{\rho} \beta_7 \, \Delta ln(V\text{İ}V)_{t-1} + \beta_8 ln(GINIF)_{t-1} + \beta_9 ln(GV)_{t-1} + \beta_{10} ln(KV)_{t-1} \\ &+ \beta_{11} ln(MTV))_{t-1} + \beta_{12} ln(\text{ÖTV})_{t-1} + \beta_{13} ln(DAKDV)_{t-1} \\ &+ \beta_{14} ln(\text{İ}AKDV)_{t-1} + \beta_{15} ln(V\text{İ}V))_{t-1} + \varepsilon_t\end{aligned}$$

Yukarıdaki denklemlerde Δ, birinci fark operatörünü ε_t ise hata terimini temsil etmektedir. ARDL sınır testi yokluk hipotezinin $H_0: \beta_8 = \beta_9 = \beta_{10} = \beta_{11} = \beta_{12} = \beta_{13} = \beta_{14} = \beta_{15} = 0$ alternatif hipoteze karşı $H_1: \beta_8, \beta_9, \beta_{10}, \beta_{11}, \beta_{12}, \beta_{13}, \beta_{14,} \beta_{15} \neq 0$ F testi veya Wald testi ile sınanmasına dayanmaktadır. Eğer F veya Wald test istatistiği kritik alt sınır değerinden küçükse yokluk hipotezi redddedilemez ve değişkenler arasında uzun dönem istikrarlı bir ilişki olmadığına karar verilir. Tersine eğer F veya Wald test istatistiği kritik üst sınır değerinden büyükse yokluk hipotezi reddedilir, alternatif hipotez reddedilemez ve değişkenler arasında bir eşbütüleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılır. F veya Wald test istatistiği kritik alt sınır ve kritik üst sınır arasında kalırsa ise bu durumda yorum yapılamaz. ARDL yöntemiyle elde edilen sonuçlar Tablo 3'de, Cusum ve Cusum of Square testlerine ilişkin sonuçlar ise Şekil 1'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Uzun ve Kısa Dönem İlişkiler

Eşbütünleşme Analizi		F İstatistiği	%95 alt sınır -%95 üst sınır
ARDL((2, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1)		14.03	2.50 – 3.50
Uzun Dönem		Katsayı	t-istatistiği[olasılık]
lnGV		0.108**	3.58[0.037]
lnKV		0.021*	2.42[0.093]
lnMTV		-0.007	-0.12[0.905]
lnÖTV		0.201***	15.56[0.000]
lnDAKDV		-0.150***	-15.77[0.000]
lnİAKDV		0.025	1.42[0.250]
lnVİV		-0.193*	-2.36[0.099]
Trend		0.025***	5.88[0.009]
Hata Düzeltme Modeli			
ΔlnGINIF(-1)		0.875***	11.55[0.001]
ΔlnGV		-0.082***	-9.68[0.002]
ΔlnKV		-0.003	-0.81[0.473]
ΔlnMTV		0.012*	3.08[0.053]
ΔlnÖTV		0.081***	12.98[0.001]
ΔlnDAKDV		-0.157***	-27.37[0.000]
ΔlnİAKDV		0.161***	17.36[0.000]
ΔlnVİV		-0.014*	-2.92[0.061]
Ect		-0.881***	-23.27[0.000]
Tanı Testleri		İstistik[olasılık]	
Ramsey-Reset		16.70[0.055]	
Link	FV	18.51[0.000]	
	FV^2	-0.03[0.969]	
Breusch-Godfrey		11.72[0.202]	
Breusch-Pagan-Godfrey		2.93[0.203]	
Jarque-Bera		0.06[0.969]	

Not: *ARDL sınır testi kapsamında, veri yapısına bağlı olarak maksimum gecikme uzunluğu bağımlı değişken için 2, bağımsız değişkenler için ise 1 olarak belirlenmiştir. En uygun gecikme uzunlukları ise Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılarak tespit edilmiştir. Anlamlılık seviyeleri *, ** ve *** işaretleriyle sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerini göstermektedir.*

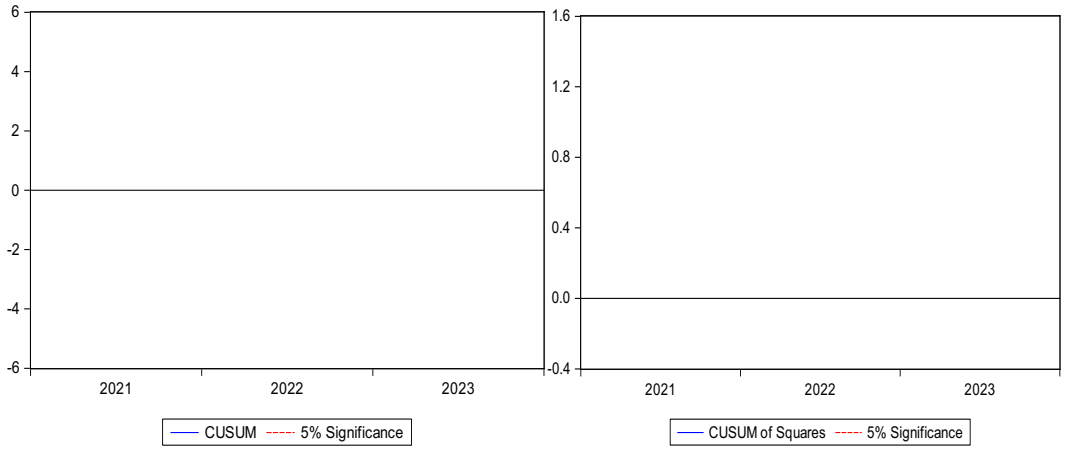

Şekil 1: Cusum ve Cusum of Square Test Sonuçları

ARDL sınır testinin sonuçları değerlendirildiğinde; hesap edilen F istatistiğinin üst sınır değerinden büyük olduğu belirlenmiştir. Bu husus açıklayıcı değişkenlerin açıklanan değişkeni uzun dönemde istikrarlı bir şekilde açıkladığını göstermektedir. Modelde yer alan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi var olduğundan daha sonraki aşamada uzun ve kısa dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Tahmini katsayılar incelendiğinde; uzun dönemde gelir vergisindeki, kurumlar vergisindeki ve özel tüketim vergisindeki artışların yeniden dağıtımı arttırdığı dolayısıyla gelir eşitsizliğini azalttığı, dâhilde alınan katma değer vergisindeki ve veraset ve intikal vergisindeki artışların ise yeniden dağıtımı azalttığı dolayısıyla gelir eşitsizliğini arttırdığı belirlenmiştir. Motorlu taşıtlar vergisi ve ithalden alınan katma değer vergisinin yeniden dağıtım üzerindeki etkisi ise istatistiki olarak anlamlı değildir. Dolaylı vergilerden biri olan özel tüketim vergisinin gelir eşitsizliğini azaltması ve dolaysız vergilerden biri olan veraset ve intikal vergisinin gelir eşitsizliğini arttırması, çalışmanın bulgularının literatürden oldukça farklılaştığını göstermektedir. Gelir ve kurumlar vergisine ait bulgularımızın, dolaysız vergilerin gelir eşitsizliğini azalttığı sonuçlarına ulaşan Demirgil (2018), Günel (2019), Eser & Genç (2020), Kılınç vd., (2020), Akalin (2021), Polat (2021), Özden vd., (2023), Efeoğlu (2023) ve Tabar (2023) ile uyumlu, Kanca & Bayrak (2019) ile uyumsuz olduğu görülmektedir. Buna karşın, Kanca & Bayrak (2019)'ın dolaysız vergilerin gelir eşitsizliğini artırdığına yönelik bulgusu ile çalışmamızdaki dolaysız vergilerden veraset intikal vergisine ilişkin sonuçlar benzerlik göstermektedir. Katma değer vergisine ilişkin bulgumuzun dolaylı vergilerin gelir eşitsizliğini artırdığı sonucuna ulaşan Albayrak (2011), Demirgil (2018), Günel (2019), Kanca & Bayrak (2019, Eser & Genç (2020), Kılınç vd., (2020), Akalin (2021), Polat (2021), Güldal & İnal (2021), Efeoğlu (2023) ve Tabar (2023) ile uyumlu olduğu, ancak özel tüketim vergisine ait bulgumuzun aynı çalışmalar ile uyumuz olduğu saptanmıştır. Son olarak, Özden vd., (2023)'ün dolaylı vergilerin gelir eşitsizliğini azalttığına yönelik bulgusu ile çalışmamızdaki özel tüketim vergisine ait bulgu uyumluluk gösteriyorken, katma değer vergisine ait bulgumuz çelişmektedir.

Kısa dönem katsayılar incelendiğinde kurumlar vergisine ait katsayının istatistiksel olarak anlamsız olduğu, diğer tüm vergilere ve yeniden dağıtımın gecikmesine ait katsayıların ise farklı istatistiki anlamlılık seviyelerinde olmakla birlikte istatistiki açıdan anlamlı olduğu saptanmıştır. Ayrıca hata düzeltme katsayısının da istatistiki açıdan anlamlı olduğu ve -0.88 değerine sahip olduğu görülmektedir. Buna göre uzun dönemden sapmalar 1.14 dönem (1/0.88) içerisinde kendiliğinden düzelecektir. Son aşamada ise modelin geçerliliği-güvenirliliği çeşitli tanı testleri ile incelenmiştir. Yapılan tanı testlerinin sonucunda otokorelasyon olmadığı, hata terimleri varyansının sabit olduğu, hata terimlerinin normal dağıldığı ve ilgili yıllar içerisinde tahmini katsayıların istikrarlı olduğu saptanmıştır. Ramsey-Reset testinin sonucuna bakıldığında ise "model kurma hatası yoktur" şeklindeki yokluk hipotezinin %5 istatistiki anlamlılık düzeyinde çok sınırda kabul edilebildiği görülmektedir. Bu nedenle model kurma hatası olup-olmadığı ikinci bir testle daha araştırılmıştır. Burada doğrusal modellere oldukça uygun olan Link testi tercih edilmiştir. Link testinin sonucuna bakıldığında hesaplanan tahmini

değerelere ait katsayının (FV) istatistiki olarak anlamlı olduğu buna karşın hesaplanan tahmini değerlerin karesine ait katsayının (FV2) ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Bu husus Link testinin "model kurma hatası yoktur" şeklindeki yokluk hipotezinin kabul edildiği anlamına gelmektedir. Sonuç olarak model kurma hatası olmadığına dair kanıtlar çok daha güçlenmiştir.

Tartışma

ARDL sınır testi ile elde edilen sonuçlar gelir vergisindeki artışların gelir eşitsizliğini azalttığı yönündedir. Bunun en önemli nedeni Türkiye'de gelir vergisinin artan oranlı tarife yapısına sahip olmasıdır. Bu kapsamda, artan gelir düzeyiyle birlikte vergi oranının da yükselmesi, gelir dağılımındaki dengesizlikleri azaltıcı mekanizma oluşturabilmektedir. Bu sonuç, literatürdeki "artan oranlı vergiler eşitsizliği düşürür" argümanını desteklemektedir. Literatürdeki dolaylı vergilerin gelir eşitsizliğini artırdığına yönelik yaygın görüşün aksine, analizler sonucunda ÖTV'nin gelir eşitsizliğini azalttığı belirlenmiştir. ÖTV dolaylı bir vergi olsa da, zenginlerin lüks mallara yönelik tüketim alışkanlıklarının daha yüksek olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu bulgu şaşırtıcı değildir. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde yaşanan talep daralması sonucunda yüksek gelir gruplarından farklı olarak düşük gelir gruplarının lüks tüketimlerinde azalma yaşanabilmekte, bu durum ise vergi yükünün yüksek gelir gruplarında yoğunlaşmasına ve gelir eşitsizliğinin azalmasına katkı sağlayabilmektedir. Ayrıca, vergi gelirleri içerisinde büyük bir paya sahip olan ÖTV gelirlerinin düşük gelir gruplarına fayda sağlayacak şekilde sosyal transferler ile eğitim sağlık harcamalarına yönlendirilmesi verginin yeniden dağıtıcı etkisini güçlendirebilmektedir. Dahası, gelir ve kurumlar vergisi ile karşılaştırıldığında ÖTV'nin gelir eşitsizliğini düşürmede daha etkin olduğu tespit edilmiştir. Kurumlar vergisindeki artış gelir vergisi ve ÖTV gibi gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Türkiye'de kurumlar vergisi, esas olarak sermaye şirketlerinden alınmaktadır. Bu vergi, bireylerin doğrudan gelirlerini etkilemese de, dolaylı olarak gelir dağılımını şekillendiren önemli bir araçtır. Devlet tarafından toplanan bu vergi gelirinin, sosyal hizmetler, altyapı yatırımları, eğitim ve sağlık gibi alanlara yönlendirilmesi, gelir eşitsizliğini azaltıcı bir etki yapabilmektedir. Ayrıca, büyük ölçekli şirketlerin daha fazla vergi ödemesi, servet transferini dengeleyebilir ve daha adil bir gelir dağılımı sağlayabilir. Diğer taraftan kurumlar vergisinin eşitsizliği düşürme de en zayıf vergi olduğu belirlenmiştir. Bunun temel sebebi ise vergi afları ve kanunda yer alan istisna, indirim ve muafiyet gibi uygulamalar olabilir.

Veraset ve intikal vergisindeki yükselişler teorik beklentinin aksine gelir eşitsizliğini arttırmaktadır. VİV, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ait malların veya Türkiye sınırları içerisinde bulunan mülklerin, miras yoluyla ya da karşılıksız (ivazsız) olarak bir bireyden diğerine geçişi durumunda alınan bir vergi türüdür. Temel amacı, büyük servetlerin yeniden dağıtımını sağlayarak gelir eşitsizliğini azaltmaktır. Ancak Türkiye'deki veraset ve intikal vergisi uygulamalarında yer alan istisna ve muafiyetler, bu verginin eşitsizliği azaltıcı potansiyelini sınırlamaktadır. Büyük servetlerin, muafiyetlerden yararlanılarak ya da vergi yükünü minimize eden stratejilerle aktarılması, servetin eşitsiz bir şekilde birikmesine yol açmaktadır. Özellikle miras transferlerinde uygulanan istisnalar, yüksek gelir gruplarının servetlerini daha az vergi ödeyerek aktarabilmelerine olanak tanımaktadır. Servetin gelir sağlama etkisi de bulunduğundan, tüm bu hususlar eşitsizliği derinleştirebilmekte ve gelir dağılımındaki adaletsizliği pekiştirmektedir. Dâhilde alınan katma değer vergisindeki artışlar gelir eşitsizliğini derinleştirmektedir. Türkiye'de mal ve hizmetlerin üretim ve tüketim süreçlerinin her aşamasında toplanan bir dolaylı vergi türü olan DAKDV, esasen son tüketiciye yansımaktadır. DAKDV'nin gelir eşitsizliği üzerindeki bozucu etkisi marjinal tüketim eğilimi hipotezi ile açıklanabilmektedir. Keynes tarafından geliştirilen bu hipoteze göre yüksek gelirliler ile karşılaştırıldığında düşük gelirlilerde marjinal tüketim eğilimi daha yüksektir. Yani düşük gelirliler yüksek gelirlilere göre gelirlerinin önemli bir kısmını tüketmektedir. Bu nedenle DAKDV düşük gelirliler üzerinde daha ağır bir vergi yükü oluşturabilmektedir.

Sonuç

Vergi-gelir eşitsizliği ilişkisi kalkınma kuruluşları, politikacılar ve akademisyenler tarafından oldukça ilgi gören bir konudur. Zira transfer harcamalarının da vergiler ile finanse edildiği göz önünde bulundurulduğunda, vergiler son 40 yıldır yükselme eğiliminde olan gelir eşitsizliğine müdahalede kamunun en güçlü silahıdır. Buna karşın Türkiye örneğinde yapılan çalışmaların dar bir alan sıkıştığı ve çok önemli bir kısmının dolaylı ve dolaysız vergilerin gelir eşitsizliğine etkisini araştırdığı görülmektedir. Oysa toplulaştırılmış vergi yerine, vergilerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin ayrı ayrı incelenmesi daha etkin politikaların oluşturulmasına ve gelir eşitsizliğinin daha hızlı düşürülmesine imkân verebilmektedir. Bu noktadan hareketle geliştirilen bu çalışmada, Türkiye'de 2000-2023 yılları arasında gelir vergisinin, kurumlar vergisinin, katma değer vergisinin, özel tüketim vergisinin, motorlu taşıtlar vergisinin, veraset ve intikal vergisinin ve de ithalden alınan KDV'nin gelir eşitsizliğini nasıl etkilediği araştırılmıştır. Ulaşılabilen literatür kapsamında bu çalışma ilgili konuda yapılmış ilk çalışmadır ve dolayısıyla literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Öneriler

ARDL sınır testi aracılığıyla ulaşılan ampirik sonuçlara dayalı bazı politika önerileri şöyledir: Türkiye'de gelir vergisi dilimleri düzenli olarak gözden geçirilmeli, enflasyon oranlarına göre güncellenmeli ve özellikle üst dilimlerdeki vergi oranlarının artırılması gerekmektedir. Sosyal devlet olmanın temel ilkeleri doğrultusunda en düşük gelir gruplarına yönelik negatif gelir vergisi veya doğrudan parasal destek mekanizmalarının hayata geçirilmesi de eşitsizliği azaltmaya yönelik önemli bir adım olabilir. Bunlara ilave olarak gelir vergisi denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, vergi kaçakçılığını önlemeye yönelik caydırıcı cezaların arttırılması ve kayıt dışı ekonominin boyutunun küçültülmesiyle vergi tabanının genişletilmesi de hedeflenmelidir. Ücret gelirlerinin sermaye gelirlerine kıyasla daha düşük vergilendirilmesi ise ücretli kesimin mali yükümlülüklerini hafifletmeye katkı sağlayabilir. Türkiye'de kurumlar vergisi yükseltilmeli, vergi indirimleri, muafiyet ve teşvikler, stratejik sektörler ve küçük ölçekli girişimcilere yönelik olarak tasarlanmalı ve düşük gelir gruplarına dolaylı fayda sağlamak amacıyla yeniden düzenlenmelidir.

Bir başka seçenekte Türkiye'de, OECD ve G20 liderliğinde geliştirilen küresel asgari kurumlar vergisinin uygulanmasıdır. Bu düzenleme, ülkeler arasındaki zararlı vergi rekabetini sınırlandırarak, özellikle çok uluslu şirketlerin faaliyet gösterdiği ülkelerde adil bir vergi yükü oluşmasına katkı sağlayabilir ve böylece gelir eşitsizliğini düşürmede kurumlar vergisi daha etkin hale gelebilir. Küresel asgari kurumlar vergisinin bir diğer faydası da şirketlerin vergi cennetlerinden faydalanarak vergi yükünü azaltma stratejilerini etkisiz hale getirmesi ve dolayısıyla düşük gelirliler için kullanılabilecek vergi gelirlerini arttırmasıdır. Son olarak ekonomik kriz dönemlerinde ortaya çıkan enflasyonist karlar için özel bir kurumlar vergisi oranın belirlenmesi de eşitsizliği düşürmeye yardımcı olabilir. Bu türden gelirler, gelir eşitsizliklerini azaltmayı amaçlayan sosyal projelere yönlendirilerek toplumsal fayda sağlanabilir.Türkiye'de ÖTV'nin kapsamı genişletilmeli ve sadece bir gelir sağlama aracı olarak değil aynı zamanda düzenleyici bir maliye politikası aracı olarak da görülmelidir. Bunun aksine eşitsizliği azaltmak için Türkiye'de DAKDV oranlarının ise düşürülmesi gerekmektedir. Son olarak Türkiye'de kanun yapıcılar, veraset ve intikal vergisini gelir eşitsizliğini azaltmaya yardım olacak şekilde yeniden düzenlemelidir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı**:** Birinci yazar % 50, İkinci yazar % 50.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

3. Bu çalışma, insan veya hayvanlar üzerinde veri toplanmasına dayanmadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

4. Çalışma araştırma makalesidir.

References

Acaravcı, A., Akalin, G., & Erdoğan, S. (2019). The effects of research and development expenditures on Turkish export. *Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 37(1), 1-16. https://doi.org/10.17065/huniibf.361501

Akalin, G. (2021). Do income and wealth taxes affect income distribution in Turkey? *Anemon Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University, 9*(1), 249-255. https://doi.org/10.18506/anemon.851634

Akşehirli, N. (2024). Causality between taxes and income distribution. *Journal of Public Administration and Policy*, *5*(3), 401-420. https://doi.org/10.58658/kaypod.1562588

Alesina, A., & Perotti, R. (1996). Income distribution, political instability, and investment. *European Economic Review, 40*(6), 1203-1228. https://doi.org/10.1016/0014-2921(95)00030-5

Albayrak, Ö. (2011). Distributional impacts of tax policies during the financial crisis: 2004-2009. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi (Ankara Universiyt Journal of FSS), 66*(2), 1-34. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002202

Bird, R. M., & Zolt, E. M. (2005). Redistribution via taxation: The limited role of the personal income tax in developing countries. *UCLA Law Review, 52*, 1627-1695. https://www.uclalawreview.org/wp-content/uploads/2019/09/39_52UCLALRev16272004-2005.pdf

Boz, A., & Dökmen, G. (2022). The effects of tax and transfer policies on income redistribution in Turkey: An analysis with lorenz curve. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Sciences of the Institute of Social Sciences, Karadeniz Technical University)*, *12*(24), 389-416.

Bükey, A. M., & Çetin, B. I. (2017). The analysis of the factors influencing income distribution by the least squares method in Turkey. *Research Journal of Public Finance, 3*(3), 103-117.

Chancel, L., & Piketty, T. (2021). *Global income inequality, 1820-2020: The persistence and mutation of extreme inequality*. https://shs.hal.science/halshs-03321887/document

Conceição, P. (2024). Human Development Report 2023/24. Breaking the Gridlock: Reimagining Cooperation in a Polarized World. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4934148

Cornia, G. A., Gómez-Sabaini, J. C., & Martorano, B. (2011). *A new fiscal pact, tax policy changes and income inequality: Latin America during the last decade* (No. 2011/70). WIDER Working Paper. https://www.econstor.eu/handle/10419/54078

Çırak, A. N. (2024). Analysing income inequality through taxes: Panel causality analysis. *Efil Journal of Economic Research, 7*(4), 146-170.

Çiftçi, N., Benli, M., & Hiçkiran, Y. (2025). Inflation and corruption dynamics in developing countries: the role of governance quality. *Social Sciences Research Journal, 8*(1), 101-123. https://doi.org/10.38120/banusad.1607647

Demirgil, B. (2018). The effect of taxes on income distribution: An empirical study. *Journal of Economics and Administrative Sciences, 19*(2), 118-131.

Durak, S., & Akalin, G. (2022). Determinants of income distribution in Türkiye. *Anatolian Journal of Economics and Business, 6*(2), 69-86.

Efeoğlu, R. (2023). The effect of indirect and direct taxes on income inequality. *Journal of Financial Politic & Economic Reviews, 60*(665), 75-88.

Eser, L. Y., & Genç, M. C. (2020). The impact of income and wealth taxation on income distribution: the case study of OECD countries. *Maliye Dergisi (Journal of Public Finance)*, *178*, 224-239.

Güldal, T. ve İnal, V. (2021). Effects of tax policies in developing and developed countries on growth and income distribution. *Vergi Raporu (Tax Report),* (259), 99-125.

Genç, Y., & Yaşar, R. (2009). Vergilemede adalet ve etkinlik ilişkisi (The relationship between equity and efficiency in taxation). *Vergi Dünyası (Tax World)*, *338*, 34-40.

Günay, H. F. (Ekim 2024). Why flat rate taxation? An evaluation based on justice and efficiency, *Vergi Raporu, (Tax Report),* 301, 58-76.

Günel, T. (2019). The effects of indirect and direct taxes on income distribution in Turkey: an econometric application. *Journal of Yaşar University, 14*(55), 277-287.

Güven, A., Dalgıç, B., & Tansel, A. (2016). Can income mobility reduce income inequality? evidence from Turkey. *METU Studies in Development,* 549-571.

Hayrullahoğlu, B., & Tüzün, O. (2020). The effect of taxes on income distribution: An analysis for Türkiye and other selected OECD countries. *Proceedings of the Third Economics, Business and Organization Research (EBOR) Conference,* 20-22 November 2020, Rome, Italy.

Hazman, G. G., & Büyükben, N. K. (2020). The effect of tax incentives on local economic growth and employment: evaluation in terms of TR33 region. *Maliye Dergisi (Journal of Public Finance)*, *179*, 186-212.

Iris, C., & Martinez-Vazquez & Vulovic, N. (2012). Government fiscal policies and redistribution in Asian countries (ADB Economics Working Paper Series No. 310). *Asian Development Bank*. https://www.adb.org/sites/default/files/publication/30044/economics-wp310.pdf

Kanca, O., & Bayrak, M. (2019). Determinants of taxes on the income distribution: panel data analysis. *Ataturk University Publications, 23*(4), 1495-1514.

Karabulut, Ş. (2020). Impact of indirect taxes on income distribution. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi (Journal of Selçuk University Social Sciences Vocational School), 23*(1), 92-100. https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.618155

Kılınç Savrul, B., & Taşkin, A. (2020). Effects of indirect and direct taxes income distribution in Turkey. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal, 29*, 1-19. doi:10.17740/eas.soc.2020.V29-01

Kwiatkowski, D. , Phillips, P.C. B. , Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992), "Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that the economic time series have a unit root?", *Journal of Econometrics*, *54*, 159-178. https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90104-Y

Martínez-Vázquez, J., Vulovic, V., & Moreno-Dodson, B. (2012). The impact of tax and expenditure policies on income distribution: Evidence from a large panel of countries. *Hacienda Pública Española / Review of Public Economics*, *200*(4), 95–130. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2188608

Ministry of Treasury and Finance. (2024). *Central government budget statistics.* General Directorate of Accounting. https://muhasebat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri.

Özden, B., Balseven, H., & Çelebi, F. (2023). The effect of indirect taxes on income distribution: an empirical analysis of Türkiye. *Journal of Public Finance Studies, (70),* 84-104. https://doi.org/10.26650/mcd2023-1350457

Pesaran, H.M., Y. Shin (1999), Autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis in: S.Storm (Ed.) Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium, Chapter 11, Cambridge University Press.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, *16*(3), 289-326. https://doi.org/10.1002/jae.616

Polat, M. A. (2021). Effects of taxation policies on income distribution: a new generation panel data analysis for EU countries and Turkey. *Süleyman Demirel University Visionary Journal, 12*(29), 131-148. https://doi.org/10.21076/vizyoner.725562

Phillips, P.C. B ve Perron, P. (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", Biometrika, 75(2), 335-346. https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335

Prasad, N. (2008). Policies for redistribution: The use of taxes and social transfers 1-29. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1358237

Savrul, B. K., & Taşkın, A. (2020). Effects of İndirect and direct taxes income distribution in Turkey. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal, 29(*29) 1-19. Doi: 10.17740/eas.soc.2020.V29-01

Solt, F. (2020). "Measuring income inequality across countries and over time: *The standardized world income inequality database*. Social Science Quarterly 101(3), 1183-1199.

Sugözü, İ. H., Erdoğan, S., & Ulaşan, E. (2017). The impacts of interest expenditure on income distribution and an application on the factors distorting income distribution: An empirical analysis for Türkiye. *Turkish Studies, 12(2),* 231-250. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11777

Tabar, Ç. (2023). The impact of taxes on income distribution: panel data analysis on OECD countries. *International Journal of Public Finance*, *8*(1), 67-84. https://doi.org/10.30927/ijpf.1145774

Teyyare, E., & Sayaner, K. (2018). Analysis of income inequality in terms of fiscal policy instruments and institutional quality factors in Turkey and suggested solutions. *Bingöl University Journal of Social Sciences Institute, 8*(8), 16, 309-334. https://doi.org/10.29029/busbed.454029

Turkish Statistical Institute. (2024). Retrieved: 12.11.2024, from https://www.tuik.gov.tr.

United Naions. (2020). *Department of Economic and Social Affairs, Sustainable Development,* https://sdgs.un.org/goals.

Tax Council. (2022). *Türk vergi sisteminin vergi adaleti bakımından değerlendirilmesi çalışma grubu raporu* (Working Group Report on the Evaluation of the Turkish Tax System in Terms of Tax Equity). Vergi Konseyi. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/8/2024/07/Turk-Vergi-Sisteminin-Vergi-Adaleti-Bakimindan-Degerlendirilmesi-Raporu.pdf

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Amadun and Mythology

Salih Fehmi Katırcıoğlu *

Abstract: This study aims to re-evaluate the origin of the concept of "Amazon" within a philological and mythological framework, placing particular emphasis on the role of mythological narratives in cultural continuity and meaning-making. Departing from the widely accepted Ancient Greek etymologies, the study is grounded in the hypothesis that the term *Amazon* may derive from the Sumerian compound word *Amadun*. In this context, special attention is given to the "-dun" component; its semantic and cultural continuity is examined through Sumerian textual sources, archaeological evidence, and data from comparative mythology. The figure of the Amazon is analyzed through both classical sources—such as Homer, Herodotus, and Strabo—and archaeological findings identified in Eurasian steppe cultures. The findings suggest that communities of warrior women may not be purely mythological constructs but could also have a historical basis. Furthermore, the traditional etymology of the term *Amazon*, commonly interpreted as "breastless," is shown to be inconsistent with both artistic representations and textual evidence. Instead, an alternative reading based on *Amadun* is argued to offer greater coherence. Analysis of Sumerian texts reveals that the term *DUN* refers to an animal associated with femininity, milk production, docility, and fertility, and that the care of such animals was predominantly undertaken by women. These findings indicate that the concept of *Amadun* is closely linked to feminine productivity, nurturance, and sacredness. Within this framework, the study engages in a comparative analysis of mythological figures such as *Kamadhenu* in Hindu mythology, *Audhumbla* in Norse mythology, and *Amalthea* in Greek mythology, demonstrating that these narratives—emerging from distinct geographical and cultural contexts—share a common symbolic core. In conclusion, the study argues that *Amadun*-derived terms and narratives constitute a shared mythological structure centered on fertility, nurturance, and the sacred feminine across world mythologies. Accordingly, Amazon narratives are not merely products of Ancient Greek mythology but should be understood as part of a deeper, multilayered cultural heritage.

Keywords: Amadun, Ancient Greece, Mythology, Sumerians.

Amadun ve Mitoloji

Öz: Bu çalışma, mitolojik anlatıların kültürel süreklilik ve anlam üretimi içindeki rolünü merkeze alarak, "Amazon" kavramının kökenini filolojik ve mitolojik bir çerçevede yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Amazon sözcüğünün yaygın Antik Yunan etimolojilerinden farklı olarak, Sümerce kökenli "Amadun" bileşik sözcüğünden türemiş olabileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu bağlamda özellikle "-dun" bileşeni üzerinde durulmuş; Sümer yazılı kaynakları, arkeolojik bulgular ve karşılaştırmalı mitoloji verileri aracılığıyla sözcüğün anlamsal ve kültürel sürekliliği incelenmiştir. Çalışmada Amazon figürü, Antik Yunan kaynakları (Homeros, Herodot, Strabon) ile Avrasya bozkır kültürlerinde tespit edilen arkeolojik bulgular ışığında ele alınmış; savaşçı kadın topluluklarının yalnızca mitolojik değil, tarihsel bir arka plana da sahip olabileceği gösterilmiştir. Amazon adının "göğüssüz" anlamına dayanan geleneksel etimolojisinin sanat eserleri ve yazılı kaynaklarla örtüşmediği ortaya konmuş, bunun yerine Amadun kökenli bir okumanın daha tutarlı olduğu savunulmuştur. Sümerce metinlerde yer alan DUN sözcüğünün, dişi, süt veren, uysal ve bereketle ilişkilendirilen bir hayvanı tanımladığı; bu hayvanın bakımının büyük ölçüde kadınlar tarafından üstlenildiği saptanmıştır. Bu bulgular, Amadun kavramının dişil üretkenlik, besleyicilik ve kutsallıkla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu çerçevede Hindu mitolojisindeki Kamadhenu, İskandinav mitolojisindeki Audhumbla ve Yunan mitolojisindeki Amalthea figürleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş; farklı coğrafyalarda ortaya çıkan bu mitolojik anlatıların ortak bir sembolik çekirdeği paylaştığı ortaya konmuştur. Sonuç olarak çalışma, Amadun kökenli sözcük ve anlatıların, dünya mitolojilerinde bereket, besleyicilik ve kutsal kadın figürü etrafında şekillenen ortak bir mitolojik yapı oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda Amazon anlatılarının yalnızca Antik Yunan mitolojisinin ürünü olmadığı, daha eski ve çok katmanlı bir kültürel mirasın parçası olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amadun, Antik Yunan, Mitoloji, Sümerler.

* Prof. Dr., Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kalp ve Damar Cerrahisi Kliniği, ORCID: 0009-0008-2897-6570

Cite as/ Atıf: Katırcıoğlu S.F. (2026). Amadun and mythology. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1437-1468. http://doi.org/10.18506/anemon.1855257
Received/Geliş: 23 Jun/Ocak 2026
Accepted/Kabul: 19 Mar/Mart 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

Myths, as an integral part of the world's cultural heritage, offer explanations ranging from natural phenomena to the human condition and the development of civilization. By attributing meaning to complex events and attempting to interpret them, mythological narratives contribute to human and world history through the agency of supernatural beings or heroic figures, forming coherent systems of understanding. Such figures and entities appear across nearly all civilizations and play a significant role in the transition from oral tradition to written culture, as well as in the transformation of artistic expression—depicting the contradictions and conflicts of the human psyche—into philosophical reflection (Kidd, 1997, p. 23). These narratives, centered on life and the human spirit, not only facilitate an understanding of the complexity of human nature but also provide interpretive frameworks for events reflected in the material culture of the world, thereby offering perspectives oriented toward the future. Situated within the continuum of finite and infinite temporalities, they enable the interpretation of both life and events in meaningful ways. By engaging with a mysterious world and seeking to preserve it, such narratives construct a comprehensible reality shaped by the creative psychological expressions of the human mind (Dindorf, 1875, p. 15). In doing so, mythological realities function as a bridge between the known and the unknown, generating behavioral patterns that harmonize external reality with inner consciousness. Regardless of their specific content, narratives structured around a hero or symbolic object construct journeys that render the unknown intelligible through hypothetical frameworks, thereby offering a sense of cultural unity to both body and spirit. In this regard, the *Epic of Gilgamesh* stands as one of the earliest written mythological epics, elevating its protagonist to a semi-divine status while encapsulating the accumulated knowledge of early human civilization. The epic, based on Sumerian poetic traditions, recounts the story of Gilgamesh, the king of Uruk, who is portrayed as arrogant and self-exalting. In response, the gods create Enkidu as a counterbalancing force, a wild man who ultimately becomes his companion. Through his association with the quest for immortality, Gilgamesh embarks on a profound inquiry into the nature and meaning of life (Price, 1913, p. 402). Building on this broader mythological framework, the present study argues that the dual term *Amazon/Amadun*, previously analyzed at a lexical level, should be reconsidered as a compound formation (https://timesofindia.indiatimes.com/etimes/trending/kamdhenu-everything-you-need-to-know-about-the-sacred-cow-mother/photostory/108117788.cms).. In particular, it seeks to demonstrate how the second component, "-dun," may have facilitated the emergence of successive mythological narratives, in line with earlier analyses and within the framework of phonetic resemblance and semantic continuity.

In Ancient Greek mythology, the existence of Amazons—though at times considered ambiguous—is attested in the writings of Herodotus and in the *Iliad* of Homer, where they are portrayed as courageous, valiant, and warlike women. Their representation points to a community that, from approximately the eighth to the third century BCE, embodied a lifestyle markedly different from contemporary gender norms. Whether this group should be understood as mythological or historical has been explored through both textual analysis and archaeological evidence, particularly kurgan burial remains found in the regions north of the Black Sea across Eurasia. This group of female warriors is said to have participated in the Trojan War, defending Anatolia, and is often described as the mortal daughters of the war god Ares (Çam, 2015, p. 75). They are typically characterized as young women who died before reaching old age and became associated with resistance and martial valor. Influenced by the cult of Artemis, this belief system developed between approximately 700 and 500 BCE and encompassed women highly skilled in warfare—capable of using bows and arrows, riding horses, and demonstrating courage equal to that of men. This cultural pattern extended geographically from present-day Ukraine through southern Russia to Kazakhstan and Mongolia (Hopkins, 1915, p. 51).

The geographical presence attributed to the Amazons is supported by remains found in Scythian kurgans, which, through DNA analysis, have been identified as belonging to female individuals, some approximately fourteen years old. These findings reveal severe injuries, including rib fractures, and differ markedly from traditional female mythic representations of the period. Strabo notes that Amazons settled along the Thermodon (Terme) River and later retreated into the mountains (Astour, 1966, pp. 314-325). According to these accounts, Amazons engaged in warfare wherever they settled and

preferred to live apart from men. The warrior characteristics of the Amazons and their challenge to the patriarchal social order exerted a strong influence on the Greek world. One of the primary ancient sources shedding light on the Amazon–Scythian relationship, Herodotus, in his Historiai, describes the Amazons as the ancestors of the Sarmatians who settled in the southern Russian steppes (Herodotus, Historiai IV.110–117; Godley, 1921, pp. 230–245). This account provides an important cultural background for the depiction of Amazons in Greek art as eastern, mounted, and warrior figures. Indeed, representations on Attic vases and classical reliefs show clear parallels with Scythian–Sarmatian warrior iconography. Debates concerning the etymology of the term *Amazon* have continued to the present day. While the Ancient Greek explanation *a-mazos* ("breastless") is generally considered a folk etymology in modern scholarship, alternative views suggesting an Iranian origin have also been proposed. The early modern artistic reflection of these mythological and historical discussions can be seen in the 1620 painting *Departure of the Amazons* by Claude Deruet, currently held in the Metropolitan Museum of Art. This work provides a visual contribution to the ongoing debates surrounding Amazon narratives (https://kids.britannica.com/students/article/Audhumia/309986)[1].

Among the Ancient Greeks, the term Amazon was commonly associated in popular usage with the Greek word ἀμαζός (amazos, "breastless"), derived from the prefix a- ("without") and mazos ("breast"). This interpretation is linked to an etiological tradition claiming that Amazons cut off or cauterized their right breast. However, archaeological and iconographic evidence does not support this claim. In Ancient Greek vase paintings, reliefs, and sculptural representations, Amazons are consistently depicted with two breasts; in many cases, one breast is partially covered by clothing, yet no indication of physical mutilation is observed.[2] Furthermore, Philostratus notes that Amazon infants were not exclusively breastfed from the right breast (Tyrrell 1984, pp. 64–70). Taken together, these findings indicate that the "breastless" interpretation is best understood as a form of popular (folk) etymology rather than a historically grounded explanation.

Ancient Greeks never doubted the reality or existence of the Amazons. The warrior female figures of nomadic cultures influenced not only the Greek world but also the cultures of ancient Egypt, Persia, India, and China. Ancient Greek heroes encountered the queens of these warrior communities and fought against them. However, the exact geographical origin of the Amazons has never been definitively established; they were believed to live in distant and obscure regions beyond the civilized world. As a result, many classical scholars have considered Amazons to be entirely fictional figures, invented by Greek men either to serve as "anti-women" or to symbolize the Persians. Some authors have preferred to associate them with Asia Minor or even with the Minoan culture of Crete. According to Herodotus, the most prominent historical candidates are Lycia, Scythia, and Sarmatia. In his Historiai (5th century BCE), he claims that the Sauromatae—who ruled the lands between the Caspian Sea and the Black Sea

[1] The etymology of the term *Amazon* remains a matter of ongoing debate. According to one widely accepted view, the word may be explained as an indirect derivation from the Iranian ethnonym *ha-mazan-* ("warriors"). This hypothesis is supported by the entry "ἁμαζακάραν· πολεμεῖν. Πέρσαι" ("*hamazakaran*: 'to make war' in Persian") in the lexicon of Hesychius of Alexandria. The element *-karan* is thought to be related to the Indo-Iranian verbal root *kar-* ("to make, to do"). In this sense, the term may point to a compound structure expressing the act of warfare. An alternative explanation suggests that the Greek form may derive from the Indo-European structure *n̥-mn̥gʷ-yō-nós* ("without men" or "husbandless"). In this analysis, the alpha privativum (ἀ-) is combined with a *man-* element derived from the same root as Proto-Balto-Slavic *mangjá-* (cf. Czech *muž*, "man"). However, this etymology has been regarded as "unlikely" (*wenig wahrscheinlich*) by Hjalmar Frisk. A more radical proposal suggests that the name may derive from the Iranian expression *ama-janah* ("killing men" or "slaying manhood"); however, this explanation has not gained general acceptance in philological scholarship and is considered speculative. Overall, the origin of the term *Amazon* remains unresolved.

[2] Adrienne Mayor argues that false etymologies can give rise to myth. In this context, Herodotus employs terms such as *Androktones* (Ἀνδροκτόνες, "killers of men") and *Androleteirai* (Ἀνδρολέτειραι, "slayers of men") to describe the Amazons. He also characterizes them as *Antianeirai*, meaning "equal to men." Similarly, Aeschylus portrays the Amazons using the term *Styganor*, interpreted as "haters of all men." In *Prometheus Bound* and *The Suppliants*, Aeschylus refers to them as "unmarried, flesh-eating Amazons" (…τὰς ἀνάνδρους κρεοβόρους τ᾽ Ἀμαζόνας). In the tragedy *Hippolytus*, Phaedra addresses Hippolytus as "the son of the horse-loving Amazon" (…τῆς φιλίππου παῖς Ἀμαζόνος βοᾷ Ἱππόλυτος…). Meanwhile, Nonnus, in his work *Dionysiaca*, describes the Amazons of Dionysus Androphonus (Ἀνδροφόνους) as "man-slaying warriors." Finally, Herodotus notes that the Amazons were called *Oiorpata* in the Scythian language, explaining that the term derives from *oior* ("man") and *pata* ("to kill"), thereby reinforcing the semantic association of Amazons with the notion of "man-killers."

and are considered the predecessors of the Sarmatians—emerged from the union of the Scythians and the Amazons (Auwera, 2012, p. 74).

Herodotus also observed highly unusual customs among the Lycians of southwestern Asia Minor. The Lycians clearly followed matrilineal rules in matters of lineage, virtue, and status. They were named according to their maternal line, and a child's status was determined by the reputation of the mother. The unusually high respect for women and the matrilineal legal arrangements that were still in effect in the Lycian regions visited by Herodotus in the 5th century BCE led him to consider the possibility that these people were descendants of the legendary Amazons (https://vikingr.org/otherbeings/audhumla?srsltid=AfmBOop_CK9BVF9CogZuL9oc6fIGztFQ83PXsGaXwBcdsxoBfgTTyhA).

Modern historiography now relies not only on textual and artistic materials but also on extensive archaeological evidence consisting of thousands of nomadic graves across the steppe regions extending from the Black Sea to Mongolia. The discovery of female skeletons buried with weapons (bows and arrows, quivers, and spears) and bearing signs of combat injuries demonstrates that warrior women were not merely imaginary figures, but constituted a concrete part of Scythian- and Sarmatian-centered lifeways (Bailey, 1999, p. 22). However, it remains unclear whether these individuals served as the direct inspiration for the Amazons of Greek mythology.

Although Amazon narratives transmitted through various ancient authors shed light on a specific historical period, the data concerning their earlier origins remain quite limited. For this reason, the present study does not confine etymological discussions solely to classical sources but instead conducts a comparative analysis within the framework of phonetic principles. In this context, particular emphasis is placed on the hypothesis that the term Amazon, whose origin remains debated, may be related to the form *Amadun*, which is claimed to exist in Sumerian. The study considers the possibility that the historical diffusion of this term took place within the cultural sphere of the Tabgach (Tuoba) and therefore carries a specific semantic layer. In addition, the existence of a settlement named "Amadun" within the borders of Erzincan in Anatolia is treated as indirect evidence suggesting that the term may have spread across a wide geographical area.

The present research is based on the assumption that the term Amadun may not only constitute a possible semantic root of the ethnonym Amazon, but may also represent a broader semantic field within world geography and mythological traditions. Accordingly, the study examines whether the word exhibits a compound structure. Although phonetic rules do not provide sufficient evidence to determine conclusively whether the term is compound or simple, the present study adopts the view that Amazon displays a compound structure, taking into account methodological considerations discussed in studies on compound formations (Betegh, 2002, pp. 337-339).

Within this framework, the term Amadun has been analyzed in the form AMA–DUN, and the analysis has been concentrated particularly on the interpretation of the second component, DUN. Apart from Sumerian records, one of the early discussions of the term DUN was provided by Ira Maurice Price, who examined the semantic field of the element dun in Sumerian texts and offered various evaluations regarding its range of meanings (Price, 1913, p. 402). Although Amazon narratives transmitted through earlier authors illuminate a specific historical period, our knowledge beyond that period largely remains obscure. Our analyses conducted within the framework of phonetic principles suggest that the disputed term Amazon derives from the Sumerian word Amadun, that this term circulated within the Tabgach (Tuoba) cultural sphere, and that it therefore carries a particular semantic significance. Another piece of evidence supporting this claim is the existence of a village named "Amadun" within the Erzincan region of Anatolia. Our research is based on the assumption that the term Amadun, which appears to have spread across a wide geographical area, is not only the semantic root of Amazon, but also occupies an important place within world geography and mythological traditions. Accordingly, we have examined whether Amadun constitutes a compound word (Betegh, 2002, pp. 337-340). Although phonetic rules do not sufficiently support a definitive conclusion as to whether the term is compound or simplex, we adopt the view that Amazon is a compound formation. We have evaluated the word Amadun as AMA–DUN, and our analysis has focused on clarifying the meaning of DUN and

establishing a coherent semantic framework. In addition to Sumerian sources, we have consulted the interpretations of Ira Maurice Price regarding the term dun (Price, 1913, p. 402).

Among the animal lists dating from the period of the dominance of the cities of Ur and Lagash, there appears an animal whose identity remains uncertain. In order to assist in identifying this animal, the available evidence has been brought together. Inscriptions from the Lagash period (ca. 2500–2400 BCE) provide the majority of the existing data. De Genouillac, in *Tablettes Sumériennes Archaiques*, records certain information about this animal; additional references are found in the Gudea Cylinder B and in Hussey's Sumerian Tablets from Harvard. After evaluating the collected data (T.S.A., p. XLIII ff.), De Genouillac concluded that there must have been two types of DUN: (1) the wild DUN of the marshes (DUN-gig-gi) and (2) the DUN of the plains (DUN-t). The earlier DUN is referenced in Gudea Cylinder B, XV, 12–14, where it is listed alongside cattle and appears to work with a type of implement corresponding to the yoke of an ox or the saddle of a donkey. The terminology used to describe this implement suggests that it was made of metal (Boyd, 2000, pp. 67-72).

In Gudea Cylinder B, IX, 16–19, DUN appears to be associated with the donkey; expressions such as (16) "anpu DUN V'r-bi," (18) "anu-s g-a angu-Eridak," and (19) "anpu DUN-da" seem to refer to a type of donkey. Whether this refers to a kind of mule or to a hybrid between anpu and another animal is not clearly indicated in the passage. The same expression occurs in Cylinder B, IX, 16, as in Cylinder A, VII, 20, although in the latter case angu is omitted (Frazer, 2015, p. 40). This suggests that, at least in this context, "angu DUN" and "DUN" are synonymous, since in both cases the same animal, namely ug-kaS, is being referred to. In Cylinder B, IX, 16–19, as noted above, the reference appears to be to a young donkey.

What, then, might u-DUN, referred to as the "donkey of Eridu," represent? Was it merely an adult angu, or a different animal altogether? Alternatively, could it have been a type of wild donkey or even a bison roaming in herds across the marshes or plains of Babylonia, much like wild asses do today in the steppes of Tibet? It is known that the Assyrians hunted such animals, as depicted in their monuments. M. J. E. Gautier, based on excavations at Susa, has demonstrated that the bison had existed in the region since very early periods (Boyd, 2000, p. 84).

When we return to the numerous lists of large animals, it becomes evident that DUN is classified together with donkeys. De Genouillac records several such instances: in B.T.C. 49, for example, we find a list consisting of 17 female donkeys and 10 female and 4 male DUN, all of which are calculated collectively as a total of 30 (31) donkeys. In another case, a contract involving the purchase of 4 female donkeys and 2 DUN is explicitly described as a "donkey transaction." When the monetary values of these animals are compared side by side, it is noteworthy that DUN is assigned a lower value than the donkey. For instance, in one inscription (R.T.C. 50), the cash value of a DUN is given as between 4 and 6 shekels, whereas the value of a donkey is recorded as 20 shekels (Boyle, 2000, p. 55). Similarly, the monthly service cost of a DUN one year old or younger ranges between 50 and 70 qa, while for a two-year-old DUN this cost increases to between 80 and 100 qa, and for an adult DUN it is recorded as 300 qa. This pattern suggests that DUN likely refers to a relatively large animal. Another noteworthy clue is that DUN is associated with the production of butter or cream, referred to as ia-DUN (R.T.C. 18, 62, 63). This raises the question of whether this product should be understood as comparable to those obtained from cows or goats.

The examination of the Sumerian Tablets housed in the Harvard Museum reveals additional evidence. Among the 224 women named in the 54 tablets published in Section I, it has been determined that 20 bear the title *gatn DUN-ni g-k1-a*, meaning "caretaker of edible DUN." This title occurs 55 times and indicates that the *DUN* mentioned in these tablets possessed a sufficiently docile nature to be managed by women (Braswell, 2017, p. 34). A man named Lugal-pa-d-du, whose name appears 23 times in these inscriptions, is designated as *sib-DUN*, that is, the shepherd of *DUN*, or more precisely, the herdsman of a *DUN* flock. He is also mentioned several times in De Genouillac's *T.S.A.* (10 Rev. V, 18–19; 11 Rev. IV; 12 Rev. V). Another individual, Nimgir-eg-a-gub, is identified as *gab-ra DUN* (23

Rev. VII? 16), clearly indicating his role as a caretaker of *DUN*. A woman named sag-tar is likewise attested in the same role (S.T. 22 Rev. V, 7), as confirmed in De Genouillac's work. In one case, a woman's name incorporates this element—*Kin-DUN-ama-mnu* (23 Obv. I, 11)—although this may not necessarily be directly related to the animal itself (Fontenrose, 1959, p. 28).

In the Amherst Tablets (36, III, 9), as reported by Pinches, a farmer named Sur dingir D. is mentioned, whose primary occupation appears to have been the breeding of DUN or donkeys. The DUN referred to in these inscriptions from the Harvard Museum appears to have been a docile, goat-like, milk-producing ruminant with a valuable hide, living in agricultural environments. In all 54 tablets published in Hussey's S.T., only two men are mentioned in connection with the care of DUN, whereas women are identified as caretakers in 55 instances (Grimal, 1986, p. 38). By contrast, when DUN is listed alongside donkeys and oxen, it is consistently managed by men and classified among draft animals in summary accounts. These animals are thought to have thrived in marshland or wooded environments. Requiring less feed than the donkey and possessing a lower economic value, DUN appears to have been a relatively modest but functional animal (Petersson, 1963, p. 11).

The findings derived from these studies indicate that the element DUN refers to a female animal characterized by productivity associated with milk and dairy products, and that it represents a type with parallels across different geographical regions. These data suggest that the semantic field of the compound structure AMA–DUN may have been shaped around themes of fertility, nurturance, and the source of life. We argue that the traces of the term AMA–DUN, which has undergone phonetic transformations and whose semantic layers have become obscured over time, can be identified in three distinct mythological figures belonging to different cultural traditions. In this context, three narratives are particularly noteworthy: *Audhumbla*, *Kamadhenu*, and *Amalthea*.

In Norse mythology, Audhumbla is depicted as the primordial cow present at the beginning of creation and responsible for nourishing the gods; in Hindu mythology, Kamadhenu represents the sacred cow associated with abundance and fertility; in Greek mythology, Amalthea appears as the goat—or in some variants, a cow—that nourishes Zeus. Although these narratives emerge from different geographical contexts, they converge around the motif of the nurturing female animal and have persisted as influential mythological traditions up to the present.

Accordingly, our analysis is based on the assumption that the compound structure AMA–DUN should be understood not only as a possible etymological proposal, but also as a phonetic and semantic reflection of a broader mythological archetype. Our findings further indicate that the element *DUN* denotes a female animal associated with nourishment through milk and dairy production, and that it represents a type with cross-cultural counterparts. In this sense, the semantic core of the term may be understood as structured around the themes of fertility, nurturance, and the continuity of life.

These parallels support our hypothesis that the compound structure AMA–DUN may represent not only a linguistic origin but also a semantic formation that traces a cross-cultural archetype. Accordingly, our analysis is based on the assumption that AMA–DUN should be understood not merely as a possible etymological proposal, but also as a phonetic and semantic reflection of a broader mythological archetype. The findings obtained from these studies indicate that the *DUN* animal is female in nature, possesses productivity in terms of milk and dairy products, and represents a species distributed across different geographical regions. Within this framework, three distinct mythological traditions that correspond to the phonologically transformed and semantically obscured term AMA–DUN have been examined. These are identified as *Audhumbla*, *Kamadhenu*, and *Amalthea*. These three mythological narratives, although originating in different geographical contexts, have continued to exert influence and sustain their presence up to the present day, thereby reinforcing the cultural and symbolic continuity of the nurturing female animal motif.

Kamadhenu

In Hinduism, *Kamadhenu* is a divine bovine goddess described as the mother of all cows. She is a miraculous cow of abundance who provides her owner with whatever is desired and is frequently

depicted as the progenitor of all cattle. In iconography, she is generally represented as a white cow with a female human head and breasts, wings of a bird, and the tail of a peacock, or as a white cow whose body contains various deities. Kamadhenu is not worshipped independently as a distinct goddess; rather, Hindus revere her through their veneration of cows, which are regarded as her earthly embodiment.

Hindu scriptures offer various accounts of Kamadhenu's origin. Some narratives describe her as emerging from the churning of the cosmic ocean, while others identify her as the daughter of the creator god Daksha and the wife of the sage Kashyapa. Other traditions state that Kamadhenu was in the possession of sages such as Jamadagni or Vashista, and recount that kings who attempted to steal her from these sages ultimately faced severe consequences for their actions. Kamadhenu plays an important role in providing milk and dairy products for the ritual offerings of her sage-master, and she is also capable of generating fierce warriors for her protection. In addition to residing in the hermitage of the sage, she is also said to dwell in Goloka (the realm of cows) and in Patala (the underworld).

According to the Indologist Madeleine Biardeau, *Kamadhenu* or *Kamaduh* is a general designation for the sacred cow in Hinduism, regarded as the source of all prosperity. Kamadhenu is considered a form of Devi (the Divine Mother) and is closely associated with Prithvi, the fertile Earth Mother, who is often represented in Sanskrit texts as a cow. The sacred cow thus symbolizes "purity and non-erotic fertility, … sacrifice and maternal nature [and] the nourishment of human life."[3]

Frederick M. Smith describes Kamadhenu as "a popular and enduring image in Indian art." It is believed that all deities reside within the body of Kamadhenu, the universal cow: her four legs represent the Vedas; her horns symbolize the Trimurti—Brahma (tip), Vishnu (middle), and Shiva (base); her eyes correspond to the sun and moon deities; her shoulders to the fire god Agni and the wind god Vayu; and her legs to the Himalayas. Kamadhenu is frequently depicted in this form in popular devotional art.

In another representation, *Kamadhenu* is depicted with the body of a white zebu cow, a crowned female head, colorful eagle wings, and a peacock tail. According to the Philadelphia Museum of Art, this form may have been influenced by the iconography of the Islamic *Buraq*, which is depicted with the body of a horse, wings, and a female face. Contemporary poster art likewise portrays Kamadhenu in this form. A cow identified with *Kamadhenu* is frequently depicted accompanying the god Dattatreya. In relation to the iconography of this deity, the cow signifies his Brahminical aspect, while also indicating a Vaishnava association that contrasts with the accompanying dogs and symbolizes a non-Brahminical dimension. It is further understood to represent the *Panch Bhuta* (the five classical elements) within the iconographic composition. Dattatreya is sometimes portrayed holding the divine cow in one of his hands. The *Mahabharata* (Adi Parva) records that Kamadhenu–Surabhi emerged during the churning of the cosmic ocean (*Samudra Manthana*) by the gods and demons in their quest to obtain *amrita* (ambrosia, the elixir of life). For this reason, she is regarded as one of the beings created during this cosmic event and subsequently associated with the Saptarishi, the seven great sages.

In the *Anushasana Parva* of the same epic, it is stated that Surabhi was born from the belch of the creator (*Prajapati*) Daksha after he had consumed the *amrita* that arose from the churning of the ocean. Surabhi is also said to have given birth to numerous golden cows known as the Kapila cows, who are described as the mothers of the world. The *Satapatha Brahmana* presents a similar account, stating that Prajapati created Surabhi from his breath. In the *Udyoga Parva* of the *Mahabharata*, it is narrated that

[3] The epithets *Kamadhenu* (कामधेनु), *Kamaduh* (कामदुह्) ve *Kamaduha* (कामदुहा) literally denote "the cow from whom all desired things are drawn," that is, the "cow of abundance." In the *Mahabharata* and the *Devi Bhagavata Purana*, the epithet *Kamadhenu* is attributed to the cow Nandini in the context of the birth of Bhishma. In other accounts, Nandini is described as the daughter of Surabhi-Kamadhenu. Vettam Mani considers Nandini and Surabhi to be synonymous with Kamadhenu. Kamadhenu is frequently referred to by the name Surabhi (or Shurbhi), which is also used as a general term for an ordinary cow. Hermann Jacobi suggests that the name Surabhi—meaning "the fragrant one"—derives from the characteristic scent of cattle. According to the *Monier-Williams Sanskrit-English Dictionary* (1899), *Surabhi* denotes "fragrant, charming, pleasant," as well as "cow" and "earth." The term may thus refer specifically to the divine cow Kamadhenu, the mother of cattle, who is at times also identified as the goddess Matrika ("mother"). Other epithets attributed to Kamadhenu include *Sabala* ("the spotted one") and *Kapila* ("the reddish one").

the creator god Brahma consumed a large quantity of *amrita*, vomited part of it, and that Surabhi emerged from this substance (Petersson, 1963, p. 15).[4]

Aim of the Study

The primary aim of this study is to demonstrate that the Amazon–Amadun relationship should be addressed not merely as a linguistic similarity, but within the broader context of mythological continuity and cultural transmission. Accordingly, the study examines whether the term *Amadun* constitutes a compound structure, the semantic field of its second component "-dun" in Sumerian texts, and the relationship between this conceptual core and the feminine, nurturing figures found in mythological narratives across different geographical regions.

The findings obtained within the scope of the research indicate that traditional Greek explanations regarding the origin of the term *Amazon* remain limited. The compound structure AMA–DUN in Sumerian presents a conceptual unity representing the semantic field of "mother" and the nurturing and productive feminine principle. The term *DUN*, as attested in Sumerian tablets, refers to a female, milk-producing, docile animal with economic value. These characteristics correspond, in a mythological context, to the concepts of fertility, nurturance, and protection. Similarly, it has been identified that figures such as *Kamadhenu* in Hindu mythology, *Audhumbla* in Norse mythology, and *Amalthea* in Greek mythology share a common denominator in their nurturing and sacred feminine qualities. All of these figures are associated with elements such as milk, ambrosia, or abundance, which ensure the continuity of life, and they occupy a central position within their respective mythological systems.

Method

This study is conducted within a qualitative research design and is based on the methods of comparative mythology and philological analysis. Data concerning the origin of the term Amazon have been evaluated through historical, linguistic, and mythological sources. The research process includes the examination of Sumerian tablets, Mesopotamian written records, ancient Greek historians such as Herodotus, Strabo, and Homer, as well as mythological narratives and modern academic studies. Word origins have been analyzed in terms of phonetic and semantic dimensions, and feminine, nurturing figures in different mythological systems have been comparatively examined. The findings have been interpreted within the frameworks of mythology and cultural anthropology.

Findings

Audumbla

In Norse mythology, *Audhumbla* (Old Norse pronunciation: [ˈɔuðˌumblɑ]; also attested as *Auðhumla* and *Auðumla*) is a primordial cow. The primordial frost giant Ymir was nourished by her milk, and by licking salty rime-covered stones for three days, she brought forth Búri, the ancestor of the gods and the grandfather of Odin and his brothers Vili and Vé. This figure is attested in the *Prose Edda*, written in the 13th century by Snorri Sturluson. Scholars have identified this figure as belonging to a very early layer of Germanic mythology and ultimately as part of a broader complex associated with primordial cattle or cow-related deities (https://kids.britannica.com/students/article/Audhumia/309986).

The name of the cow appears in various forms in the manuscripts of the *Prose Edda*—*Auðumbla*, *Auðhumla*, and *Auðumla*—and is generally interpreted as meaning "hornless cow rich in milk" (from Old Norse *auðr*, "wealth," and *humala*, "hornless") (https://www.vikingtimes.co.uk/norse-

[4] According to the *Ramayana*, Surabhi is the daughter of the sage Kashyapa and Krodhavasha, who is herself the daughter of Daksha. Her daughters Rohini and Gandharvi are regarded as the mothers of cattle and horses, respectively. Nevertheless, Surabhi herself is identified as the universal mother of all cows. Similarly, in the *Vishnu Purana* and the *Bhagavata Purana*, Surabhi is described as the daughter of Daksha, the wife of Kashyapa, and the progenitor of both cattle and buffalo.

mythology/animals-in-norse-mythology/audhumla-the-primordial-cow/).[5] A similar formation can be observed in the Scots English term *humble-cow* ("hornless cow"), and hornless cattle have been bred in Northern Europe since prehistoric times. As noted above, *auðr* may also carry meanings such as "fate" or "desolation," suggesting that *Auðhum(b)la* could alternatively be interpreted as "destroyer of the desert." This semantic ambiguity may be intentional (https://vikingr.org/otherbeings/audhumla?srsltid=AfmBOop_CK9BVF9CogZuL9oc6fIGztFQ83PXsGaXwBcdsxoBfgTTyhA).

With regard to Auðumbla, John Lindow notes that cows frequently appear in creation narratives worldwide, but emphasizes that what is particularly striking about Audhumbla is her role in uniting two opposing mythological groups: by nourishing Ymir, the ancestor of all giants, and by bringing forth Búri, the progenitor of the Æsir gods.

Rudolf Simek emphasizes that the Roman senator Tacitus, in his first-century CE work on the ethnography of Germanic peoples, Germania, reports that the inhabitants of Germania raised hornless cattle and describes how the image of the Germanic goddess Nerthus was carried through the countryside in a cart drawn by cattle. Simek compares this deity with various non-Germanic deities associated with cattle, such as the Egyptian goddess Hathor (depicted with a cow's head), Isis (whose iconography includes references to cattle), and the Ancient Greek goddess Hera (described as "cow-eyed").

Amelthea

In Greek mythology, *Amalthea* or *Amaltheia* (Ancient Greek: Ἀμάλθεια) is most commonly identified as the nurse of Zeus during his infancy. She is described either as a nymph who feeds the child with the milk of a goat, or, in some accounts from the Hellenistic period onward, as the goat itself. Even in the Archaic period, references to the "horn of Amalthea" (known in Latin as the *cornucopia*) are attested. This is a magical horn said to be capable of producing an unlimited supply of whatever food or drink is desired. In a narrative attributed to the legendary poet Musaeus, and probably dating to the 4th century BCE or earlier, Amalthea is depicted as a being resembling a goat with a fearsome appearance, while also functioning as a nymph who suckles the infant Zeus. After Zeus reaches adulthood, he is said to use the skin of the goat as a weapon in his war against the Titans. Amalthea is first explicitly described as a goat by Callimachus (3rd century BCE), who presents a rationalized version of the myth in which Zeus is nourished by her milk. Similarly, Aratus (3rd century BCE) identifies Amalthea with the star Capella and describes her as "Olenian," a term of uncertain meaning (https://www.theoi.com/Ther/AixAmaltheia.html).

Scholars disagree on when the story of Zeus's upbringing was first combined with the myth of the magical horn. The first author to clearly unite these traditions is generally considered to be Ovid (1st century BCE/CE), who blends the nursing narrative with elements drawn from earlier traditions. However, a passage preserved in a scholion (commentary) on Aratus has been interpreted as evidence that these two myths may have been connected even before Ovid. Another version of Zeus's childhood appears in the *Fabulae*, a work dating to the 2nd century CE, in which Amalthea hides the infant in a tree and gathers the Kouretes to dance loudly so that the child's cries will not be heard. Other traditions identify Amalthea as a relative of the Cretan king Melisseus and include an Orphic version of the narrative.

[5] The only attested account of Auðumbla appears in the *Prose Edda*, specifically in the section *Gylfaginning*, while her name is later listed among terms for cows in the *Nafnaþulur*. In *Gylfaginning*, Gangleri—identified earlier in the text as the disguised King Gylfi—asks where Ymir lived in the distant past and what he consumed. High responds that the cow Auðumbla produced four rivers of milk from her teats, from which Ymir nourished himself. When Gylfi asks what Auðumbla herself consumed, High explains that she fed by licking salty rime-stones. It is further recounted that, over the course of three days, Auðumbla licked the ice and thereby revealed Búri: on the first day his hair appeared, on the second his head, and on the third his entire body emerged. Auðumbla is mentioned again only in the *Nafnaþulur*, where the author presents various poetic expressions for referring to cows. She is the only cow identified by name, and the author adds that "she is the noblest of cows."

The etymology of *Amaltheia* (Ἀμάλθεια) remains uncertain. Although 19th-century scholars proposed various derivations, these were rejected in the early 20th century by Alfred Chilton Pearson. Pearson suggested that the name may be related to *amalós* (ἀμαλός, "soft, tender, weak") and *amálē* (ἀμάλη, "bundle, sheaf"). The verb *amaltheúein* (ἀμαλθεύειν, "to nourish") is attested only in the lexicon of Hesychius of Alexandria (5th–6th century CE) and in the *Etymologicum Magnum* (12th century CE). Otto Gruppe proposed in 1906 that this verb was derived from the name *Amalthea*; however, this view was invalidated by the discovery of a fragment from the 5th-century BCE tragedian Sophocles, published the following year, which demonstrated earlier usage of the verb. According to Pearson, it is more plausible that the two terms coexisted and that the concept of "abundance" or "fertility" was embodied in particular mythological figures.

In the *Theogony* of Hesiod (8th century BCE), which contains the earliest known account of Zeus's birth, Amalthea is not mentioned. Hesiod, however, recounts that the newborn Zeus was taken to a cave on "Mount Aegaeum" in Crete. Some scholars interpret this name as meaning "Goat Mountain" and regard it as a possible reference to the Amalthea tradition. Richard Wyatt Hutchinson considers this term a likely indication that the tradition of Amalthea as a goat predates its explicit attestation in the Hellenistic period, even if she originally appeared as a nymph. Other scholars, including M. L. West, do not accept this interpretation and see no reason to connect Hesiod's terminology with Amalthea. According to Lewis Richard Farnell, Amalthea may originally have been associated with the Cretan goddess Dictynna, whose name is likely derived from Mount Dicte, sometimes identified as the birthplace of Zeus.

The "horn of Amalthea," referred to in Latin literature as the cornucopia, is generally defined as a magical horn capable of producing an inexhaustible supply of any desired food or drink. Although the story of this horn appears to have originated as a tradition independent of the narrative of Zeus's upbringing, the point at which the two traditions were combined remains uncertain. References to the "horn of Amalthea" can be traced back to the Archaic period in the works of poets such as Anacreon and Phocylides (both dated to the 6th century BCE), and it is frequently mentioned in comedies by Cratinus (5th century BCE) and Aristophanes (late 5th to early 4th century BCE).

According to the *Bibliotheca* of Apollodorus, the 5th-century BCE mythographer Pherecydes described the horn as possessing the ability to provide unlimited food and drink and attributed it to the nymph Amalthea. In a lost poem by the 5th-century BCE poet Pindar, Heracles fights the river god Achelous—who takes the form of a bull—for the hand of Deianeira, and during the struggle, Heracles breaks off one of Achelous's horns. The god subsequently recovers his horn by exchanging it for a magical horn obtained from Amalthea, daughter of Oceanus. In the same passage quoting Pherecydes, Apollodorus (1st–2nd century CE) retells this story and identifies this Amalthea as the daughter of Haemonius ("Thessalian"), thereby distinguishing her from the nurse of Zeus. In Apollodorus's account, Amalthea's horn is a bull's horn—an element also mentioned by the 4th–3rd century BCE poet Philemon—apparently resulting from confusion with the horn of Achelous. In other versions of the myth, as reported by Diodorus Siculus and Strabo, Amalthea's horn is directly identified with that of Achelous.

Amalthea is most frequently described as the nurse of Zeus during his infancy and, in this role, is typically understood as a nymph. In the lost work *Eumolpia*, attributed to the legendary poet Musaeus (probably composed in or before the 4th century BCE), Amalthea is presented as a nymph who nurses the young Zeus. According to a summary of Catasterismi by the so-called Pseudo-Eratosthenes, in the version attributed to Musaeus, Zeus's mother Rhea entrusts the newborn child to Themis, who in turn delivers him to the nymph Amalthea; the infant is then suckled by a female goat. Pseudo-Eratosthenes further relates that this goat was the daughter of Helios and possessed such a terrifying appearance that the Titans, out of fear, asked Gaia to hide it in a cave in Crete. Gaia complied and entrusted the goat to Amalthea. After reaching adulthood, Zeus encounters an oracle who advises him to use the goat's skin as a weapon in his war against the Titans. In *De Astronomia* (probably dating to the 2nd century CE), this weapon is identified as the *aegis*.

Various accounts of Zeus's upbringing rationalize Amalthea as a goat, a development that appears to emerge during the Hellenistic period. The earliest author to describe her explicitly as a goat seems to be Callimachus (3rd century BCE). He recounts that after Zeus's birth, the child is taken to a hidden location in Crete by the Arcadian nymph Neda, where he is raised by the nymph Adrasteia and nourished by the milk of Amalthea. In describing Zeus suckling Amalthea, Callimachus uses the term *mazón* (μαζόν), which typically refers to a human breast rather than the udder of a goat; according to Susan Stephens, this usage draws attention to the poet's own rationalizing version of the myth. According to a scholion on Callimachus, one of Amalthea's horns produced ambrosia, while the other produced nectar. In the version of Zeus's infancy provided by Diodorus Siculus (1st century BCE), the child is raised by unnamed nymphs on the milk and honey of the goat Amalthea, and it is added that Amalthea is the source of Zeus's epithet *aigíokhos* (αἰγίοχος, "aegis-bearing"). A similar account, largely corresponding to that of Pseudo-Eratosthenes, is found in a scholion on the *Iliad*, although in this version the commentator identifies Amalthea herself as the goat that frightened the Titans, rather than as its owner.

In works of Greek astral mythology, the story of the goat that suckled the infant Zeus was adapted to provide an *aition* (origin myth) for certain stars. The 3rd-century BCE poet Aratus, in describing the constellation Auriga and its surrounding stars, explains that the star Capella ("the Goat") is situated on the left shoulder of the Charioteer. He identifies this goat with Amalthea and describes it as the goat that nourished the young Zeus. In this passage, similar to Callimachus—who may have been his source—Aratus uses the term *mazón* to refer to the goat's breast. He further notes that "interpreters of Zeus" refer to it as the Olenian goat. This may be a reference either to a version of the myth in which Zeus was raised by a goat near Olenos in Achaea, or to the position of the star on the arm (*ōlénē*, ὠλένη) of Auriga. Alternatively, it may indicate that the goat's father was Olenus (the son of Hephaestus), as suggested in a scholion on the passage. At the conclusion of the account given by the so-called Pseudo-Eratosthenes in the *Catasterismi*, there is a lacuna in the text where Zeus is said to have placed the goat among the stars. In this context, the act symbolizes both the goat's role in Zeus's victory over the Titans and his gratitude toward the animal that cared for him in his youth.

According to Robert Fowler, the traditions of Zeus being nursed by a goat and of the originally independent magical horn had already become "intermingled" by the time of Pherecydes. However, Jan N. Bremmer argues that the full combination of these two traditions did not occur until the time of Ovid in the early 1st century CE. In Ovid's Fasti, Amalthea is once again presented as the owner of the goat and is described as a Naiad living on Mount Ida. She hides the young Zeus in Crete, away from his father Cronus, where he is nourished by the female goat. On one occasion, the goat breaks one of its horns on a tree, and Amalthea fills the broken horn with fruits and returns it to the child; this narrative appears to be one of the earliest attempts to provide an aition for the cornucopia. Zeus later places the goat (and possibly the horn) in the heavens, where it becomes the star Capella. Ovid's account weaves together elements from earlier traditions in a passage described by John Miller as "a miniature masterpiece." The general outline of the narrative appears to derive from Eratosthenes, as it identifies Amalthea as a nymph and refers to Zeus's conflict with the Titans. However, Ovid diverges notably from the Eratosthenic version by describing the goat as "beautiful" (formosa) and possessing magnificent horns. In the opening lines of his account, Ovid also echoes the narrative of Aratus, adopting its structure and referring to the goat as "Olenian." Barbara Boyd further emphasizes that Ovid's narrative shows a clear influence from the Callimachean version of Zeus's childhood.

Although Fasti is the earliest known source to explicitly combine the tradition of Zeus's upbringing with the magical horn of Amalthea, Miller points to a (somewhat distorted) scholion on Aratus as evidence that the two narratives may already have been connected in Ovid's time. The scholiast, who appears to conflate two different versions—one in which Zeus's nurse is an Arcadian woman and another in which she is a goat—identifies this nurse's horn as the horn of Amalthea and associates it with the constellation of the Goat. In this context, Amalthea's horn appears as a magical horn of abundance, although the two are not explicitly equated. Miller also draws attention, as further possible evidence for a tradition linking the two narratives, to a scholion on Callimachus that mentions

ambrosia and nectar flowing from the goat's horns, as well as to a second-century CE marble relief depicting Amalthea nourishing the young Zeus from a large cornucopia.

In the account of Zeus's childhood found in the *Fabulae*—a mythological handbook attributed to Hyginus and probably composed in the 2nd century CE—Zeus's older siblings are not swallowed, unlike in the version presented in the *Theogony* of Hesiod; nevertheless, Rhea still gives Cronus a stone in place of Zeus, which he swallows. When Cronus realizes that he has been deceived, he searches the world for his son. Hera then takes the infant to Crete and entrusts him to Amalthea, who in this account appears as a nymph. In order to keep Zeus hidden from his father, Amalthea places him in a cradle and suspends it from a tree, so that the child can be found neither "in the sky, on earth, nor in the sea." To prevent Cronus from hearing the child's cries, Amalthea gathers the Kouretes, gives them shields and spears, and has them clash their weapons noisily around the place where the child lies. According to Martin Nilsson, this narrative is unlikely to be an invention of Hyginus himself and probably has its basis in the association of the young Zeus with tree cults. Later in the same work, Hyginus refers to Althaea. M. L. West interprets this as a reference to Amalthea and identifies Althaea as one of the daughters of Oceanus, together with Adrasteia and Ida. He further notes that these three figures are alternatively regarded as the daughters of the Cretan king Melisseus and as the nurses of Zeus.

Other versions of Zeus's upbringing likewise present Amalthea as related to the Cretan king Melisseus. According to the account reported by Didymus (late 1st century BCE), the infant Zeus is raised by the nymphs Amalthea and Melissa, daughters of Melisseus, who provide him with honey and goat's milk. In the version of Zeus's infancy given by Apollodorus, the god is born in a cave on Mount Dicte in Crete and is nourished there by the milk of Amalthea; he is reared by the nymphs Adrasteia and Ida, also daughters of Melisseus, and protected by the Kouretes, who clash their spears and shields noisily. Similarly, the work *De astronomia* describes Amalthea as the female goat that suckled Jupiter (the Roman counterpart of Zeus) and states that she belonged to his nurses, the daughters of Melisseus. Amalthea also appears to have been associated with Melisseus in the now-lost *Orphic Rhapsodies*, a theogonic poem attributed in antiquity to Orpheus and dated to the 1st century BCE or CE. According to Luc Brisson and M. L. West, the poem presents Amalthea as the wife of Melisseus (a detail preserved by the 5th-century CE Neoplatonist Hermias), and their daughters, the nymphs Adrasteia and Ida, are said to have raised the young Zeus in the cave of Night, while the Kouretes guarded its entrance. However, in Alberto Bernabé's reconstruction of the poem, Zeus is raised by the nymphs Adrasteia and Ida (still daughters of Melisseus) and nourished by the milk of Amalthea, whom Bernabé describes as a "goat-nymph" (*ninfa-cabra*). It is likely that the source of Apollodorus's account of Zeus's upbringing ultimately derives from an Orphic tradition.

In a euhemeristic reinterpretation of the myth, Diodorus Siculus describes Amalthea as an exceptionally beautiful young woman who marries Ammon, the king of Libya. Ammon presents her with a fertile region shaped like a bull's horn, which becomes known as the "Horn of Amalthea." In this version, Amalthea and Ammon are also identified as the parents of Dionysus. The Roman author Cicero (1st century BCE), in a letter to his friend Atticus, refers to an *amaltheum*, probably a type of sanctuary dedicated to Amalthea; Atticus possessed such a structure on his estate, decorated with images of Amalthea's mythology, and Cicero, wishing to construct a similar building on his estate at Arpinum, requests further details from him. In a version reported by the 2nd-century CE Greek writer Zenobius, when Zeus places the goat of his childhood among the stars (as the constellation known as the "celestial goat"), he separates one of its horns and presents it to the nymphs who raised him. The work *De astronomia*, following its account of Jupiter's upbringing, also states that the goat Amalthea reared Aegipan ("Goat-Pan") alongside Jupiter, and the 5th-century CE Greek author Nonnus describes Pan as the shepherd of the goat Amalthea.

In ancient Greek and Roman art, surviving depictions of Amalthea are relatively rare. In a marble relief probably dating to the 2nd century CE, she is shown as a nymph holding a large cornucopia from which the infant Zeus feeds. The scene also includes a young Pan playing a syrinx, two goats, and an eagle and a serpent perched in a tree. Miller identifies numerous parallels between this relief and Ovid's account and considers it significant evidence that Amalthea's horn was already part of the Zeus-nurturing myth prior to Ovid. This suggests that both Ovid and the artist may have drawn on a common

source. Although some representations depict Amalthea as a nymph, in art she is more commonly portrayed in the form of a goat. When depicted as a goat, she is typically shown nursing the young Zeus or carrying him on her back. Amalthea also appears on coins and medallions from the Roman Empire, including those from the reigns of Titus and Gallienus.[6]

In modern art, Amalthea became the subject of a sculpture by the Baroque sculptor Gian Lorenzo Bernini, produced in or before 1615 and among his earliest works. The piece depicts Amalthea as a goat, accompanied by a young satyr while the infant Jupiter drinks her milk. For this reason, the work was at one time believed to be of ancient origin. Acquired in 1615 by Scipione Borghese, the sculpture may have served a political purpose; it has been suggested that the Borghese family used it to represent the accession of Pope Paul V as the advent of a "new Golden Age," symbolized through the mythical figure of Amalthea as a personification of abundance. The myth of the goat Amalthea was also a frequent subject for the Flemish painter Jacob Jordaens. Jordaens produced paintings in which he incorporated elements such as a satyr playing a flute or tambourine, or a nymph holding a milk vessel and gazing at the viewer. An engraving made by Schelte a Bolswert after one of Jordaens's Amalthea paintings includes an inscription offering a moral interpretation of the myth. This inscription explains that Jupiter's upbringing was not shaped by illicit relations but by being raised by a goat and satyrs, and suggests that such a mode of upbringing naturally led him to imitate the "nature of a goat." Between 1786 and 1787, the French sculptor Pierre Julien created a sculpture depicting Amalthea as a nymph draped in garments, accompanied by a goat. When exhibited in 1791, the work received great acclaim and was compared by a critic to the classical sculptures of Praxiteles and Phidias. Julien also produced a relief portraying Amalthea as a female goat, alongside the young Jupiter, several nymphs, and a group of Corybantes engaged in a loud, rhythmic dance.

Discussion

Research on the origin of the term *Amazon* reveals that the word in the form *amadun*, encountered across different geographical regions, not only contributed to the formation of myths associated with the Ancient Greek period, but also influenced numerous mythological narratives whose roots remained stable while gaining semantic depth within world mythology. A common feature of these narratives is that their central figures are female. These figures, through their nurturing qualities—particularly their capacity for milk production and its mythological counterpart, ambrosia—are understood as beings who nourish, protect, and transform not only children but humanity more broadly. In this context, it is noteworthy that the term derived from amadun is associated with fertility, nurturance, and the sacred feminine figure.

Mythology, as a field of inquiry, seeks to explain how a civilization interprets the universe and humanity, the narratives that emerge from accumulated experience, and the practices generated by these narratives. As a term, myth refers to a narrative or story whose factual reality may be open to question; however, the significance of such narratives lies not in their claim to truth, but in the cultural values and symbolic meanings they convey. Mythological discourse, by its nature, incorporates supernatural beings and attributes, blending them with gods and noble heroes into a structured system. This system possesses an internal coherence and a set of governing principles. These principles and symbols correspond to the values of the society from which they emerge; shaped by collective memory, they become tradition and attain continuity through communal acceptance. As such, mythological structures constitute an integrated whole, both in terms of their hierarchical value systems and their internal content. When the values embedded within mythological structures lose their relevance for a given society, and when the

[6] In the Septuagint version of the Book of Job, dated to the 2nd century BCE, the name of Job's youngest daughter, Keren-happuch, appears as *Amaltheías Kéras* (Ἀμαλθείας Κέρας, "Horn of Amalthea"). This designation is explicitly identified with the cornucopia by the Roman author Pliny the Elder. In the 4th century CE, the Christian bishop Gregory of Nyssa argues that the use of this term in the text should not be taken as evidence for belief in the Greek myth of Amalthea; rather, it serves as a literary device intended to emphasize the virtuous character and beauty of Job's daughter.

network of relationships that connects these values disintegrates, mythological content loses its mythic character and transforms into a folkloric form. Mythological narratives derive their authority from the belief and acceptance of a community, or a segment thereof. In this sense, they reflect the accumulation of sacred traditions and lived experiences.

Although mythological narratives may resemble everyday life, they do not contain elements of denigration or negation; rather, they are constructed around elements that are valued and sanctified. Mythologies establish deep connections with the values of the societies in which they emerge; however, when they no longer align with these values, they evolve into different narrative forms. Such narratives do not question the validity of the concepts to which they are attached; instead, they accept them as unquestionable, thereby clearly expressing their evaluative nature. These narratives function to explain the origins of events and conditions that develop within both universal and local contexts, thus offering significant insights into how societies interpret both the universe and themselves. Creation and foundation myths may be cited as examples of such discourse. In general, mythological narratives possess complex and multilayered content that is not easily explained. In this respect, they display an inherently inquisitive structure that encourages reflection and critical thought, and may therefore be regarded as a form of philosophical beginning. While myths originally emerge within oral tradition, they gradually assume a literary form. This transition reflects the movement of cultural values, expressed through tangible and non-abstract elements, and demonstrates how systems of meaning are interconnected through their origins and thematic structures.

When examined in terms of their origins and processes of development, myths are not merely historical narratives, but also carriers of specific belief systems, figurative representations, and particular lexical choices. These elements can be traced back into the depths of written history. For this reason, although myths may appear to be clearly distinct from one another, both in form and content they shed light on the past and on earlier cultures through their vocabulary and accumulated meanings.

Ritual discourses are ceremonial practices that explain how sacredly attributed actions should be performed and what these practices signify. Within acts of worship, the values assigned to objects are sanctified and emphasized through ritual. These objects may be either inanimate or animate. In this way, the meaning and symbolic depth of the geographical space inhabited by the individual become more visible. Mythological objects and narratives, through a process of entanglement, reproduce similar forms and are transmitted from the depths of history to the present through written tradition. The origins of legends sometimes lie in events that were once real but have, over time, been forgotten or only partially preserved. As these events lose their original meaning within the historical process, they are expressed in ritual form through ideas and emotions embedded in the collective unconscious of societies. In this way, legends continue to exist within a process of spiritual reconstruction.

Conclusion

From an anthropological perspective, myths provide a broad and explanatory framework that reveals how a group or society produces values and which cultural and historical sources it draws upon in generating these values. Such narratives enable us to understand how past experiences and discourses have been shaped, while also allowing us to evaluate how this past is reflected in the present. All cultures, by attributing meaning to both animate and inanimate entities and elevating them, transform the symbols they carry into systems of symbolic value. This process ensures the continuity of societies within a historical framework, allowing them to sustain their internal cohesion and collective existence. As a result, the term *AMADUN*, originating from the Sumerians, has—through the course of antiquity—contributed to numerous words and mythological narratives whose meanings have become obscured, yet can be interpreted through the concept of Amadun. In this way, it has enriched the spiritual and symbolic worlds of different societies.

Recommendations

It is recommended that studies on Amazon mythology be expanded through a Mesopotamia-centered comparative perspective; that philological analyses of Sumerian tablets be further increased; that interdisciplinary research addressing the cross-cultural circulation of mythological concepts be encouraged; and that field studies be conducted to examine the relationship of the concept of *Amadun* with Anatolian toponyms and elements of oral culture.

Declarations

1. Declaration of the contribution of the researchers: The contribution rate of each author in the preparation of this article is 100%. The research design, analysis, writing, and editing were carried out by the author.

2. Conflict of Interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: Ethics committee approval is not required for this study.

4. Research Model: This study is a research article.

5. Disclosure: This study is a research article.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Söylenceler, dünya kültür mirasının bir parçası olarak, doğal olaylardan başlayıp insanlık durumu ve uygarlığa dair açıklamalarda bulunur. Mitolojik anlatılar, karmaşık olaylara anlam yükleyerek ve bu olayları çözümlemeye çalışarak, insanlık ve dünya tarihine doğaüstü varlıklar ya da kahramanlar aracılığıyla kendi bütünlükleri içinde katkıda bulunur. Bu kahramanlar ve varlıklar, dünyanın hemen her medeniyetinde yer alır; sözlü gelenekten yazılı kültüre geçişte, insan ruhunun çelişkilerini ve çatışmalarını anlatan sanatın felsefeye dönüşümünde etkili bir rol oynar (Kidd, 1997, p. 23). Yaşamı ve insan ruhunu konu alan bu anlatılar, insanın karmaşık doğasını anlamamıza yardımcı olurken, dünyanın fiziksel kültürüne yansıyan olayları yorumlayarak geleceğe yönelik bir bakış açısı sunar. Sonlu ve sonsuz zaman dizini içinde olayların ve yaşamın kendince anlaşılmasını olası kılar. Gizemli bir dünyaya yönelip onu korumayı amaçlayan bu anlatılar, insan zihninin yaratıcı psikolojik dışavurumlarıyla anlaşılabilir bir gerçeklik bütünü meydana getirir (Dindorf, 1875, p. 15). Bu mitolojik gerçeklikler, bilinen ile bilinmeyen arasında bir köprü kurarak, dış dünyayla içsel bilinci uyumlu hâle getiren davranış kalıpları üretir. Anlatıların içeriği ne olursa olsun, bir kahraman ya da nesne üzerinden şekillenen yolculuklar, bilinmeyeni bilinir kılan varsayımsal bir kurgu ile insan bedenine ve ruhuna kültürel bir bütünlük sunar. Gılgamış, yazılı kültürün şu ana kadar insanoğlunun bütün birikimlerini kendinde barındıran yarı tanrı statüsüne yükseltmiş ilk mitolojik destan örneğidir. Bu destan, Uruk kralı Gılgamış'ın Sümer şiirlerine dayanan hikâyesidir. Gılgamış, kibirli ve kendini üstün gören bir kraldır. Bu nedenle tanrılar, ona denge unsuru olarak Enkidu'yu, vahşi bir adam olarak gönderirler. Sonuçta ölümsüzlük kavramı ile özdeşleşen Gılgamış hayatı sorgular hayatın neliğini araştırır (Price, 1913, p. 402). Ölümsüzlük arayışıyla özdeşleşen Gılgamış, yaşamın anlamını sorgulayıp hayatın özünü araştırır. Bu çalışma, daha önce sözel düzlemde analiz edilen Amazon/Amadun ikili sözcüğünün bileşik isim olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır (https://timesofindia.indiatimes.com/etimes/trending/kamdhenu-everything-you-need-to-know-about-the-sacred-cow-mother/photostory/108117788.cms). Özellikle ikinci bileşen olan "-dun" sözcüğünün, yapılan önceki analizlerle ilişkili biçimde ardışık mitolojik anlatıların oluşumuna nasıl zemin hazırladığını, sesteşlik ilkeleri çerçevesinde açıklamayı amaçlamaktadır

Antik Yunan efsanelerinde varlığı kuşkulu Heredot metinlerinde Homeros'un İlyada'sında savaşçı, yiğit, cesur kadınlar bulunmaktadır. Bu kadınların varlığı, MÖ 8. yüzyıldan başlayarak MÖ 3. yüzyıla kadar süren bir zaman diliminde, günümüzün yerleşik kadın tiplemelerinden oldukça farklı bir yaşam tarzına sahip bir topluluğa işaret eder. Bu topluluğun mitolojik mi yoksa tarihsel mi olduğu sorusu, onların yaşam tarzı ve Avrasya coğrafyasının Karadeniz ve kuzeyinde ortaya çıkan kinografik (gömüt) kalıntılar üzerinden araştırılmıştır. Bu kadın kahraman grubu Troya savaşına katılmış, Anadolu'yu savunmuş savaş tanrısı Ares'in ölümlü kız çocukları olarak bilinir (Çam, 2015, p. 75). Bunlar genelde yaşlılığa varmadan genç yaşta ölen ve direnişle özdeşleştirilen kadınlardan oluşmaktadır. Artemis kültürünün etkisi altında gelişen bu inanç sistemi, MÖ 700-500 yılları arasında savaş sanatında uzmanlaşan, ok ve yay kullanabilen, ata binebilen, erkeklere denk cesarette kadınları kapsamaktadır ve bu sistem Ukrayna'dan Güney Rusya, Kazakistan ve Moğolistan'a kadar yayılmıştır (Hopkins, 1915, p. 51).

Amazonlara atfedilen coğrafi varlık, İskit kurganlarında bulunan ve DNA testleriyle cinsiyetleri kadın olduğu anlaşılan, yaklaşık 14 yaşlarında bireylerin kalıntılarıyla desteklenmektedir. Buluntularda ciddi yaralanmalar kaburga kırıkları vardır. Bunlar dönemin kadın söylencelerinden oldukça farklıdır. Strabon, MÖ 1. yüzyılda Amazonların Terme Nehri kıyısında yerleştiğini daha sonra dağlara çekildiklerinde bahseder. Amazonlar, yerleştikleri her yerde savaş sanatıyla ilgilenmiş ve erkeklerden uzak yaşam sürmeyi tercih etmişlerdir (Astour, 1966, pp. 314-320). Amazonların savaşçı özellikleri ve ataerkil toplum düzenine meydan okuyan yapıları, Yunan dünyasında güçlü bir etki yaratmıştır. Amazon–İskit ilişkisine ışık tutan antik kaynakların başında gelen Herodot, Historiai adlı eserinde Amazonları Güney Rusya steplerine yerleşmiş Sarmatyalıların ataları olarak tanımlar (Herodot, Historiai IV.110–117, Godley, 1921, pp. 230-245). Bu anlatı, Yunan sanatında Amazonların doğulu,

atlı ve savaşçı kimlikleriyle betimlenmesini açıklayan önemli bir kültürel arka plan sunar. Nitekim Attika vazoları ve klasik dönem kabartmalarında görülen Amazon tasvirleri, İskit-Sarmat savaşçı ikonografisiyle paralellik göstermektedir. Amazon adının etimolojisine ilişkin tartışmalar ise günümüze dek sürmektedir; antik Yunancadaki "a-mazos" (göğüssüz) açıklaması modern araştırmalarca halk etimolojisi olarak değerlendirilirken, İranî kökenli olabileceğine dair görüşler de ileri sürülmüştür. Bu mitolojik ve tarihsel tartışmaların erken modern dönemdeki sanatsal yansıması, Claude Deruet'nin 1620 tarihli Amazonların Ayrılışı adlı tablosunda görülür; eser bugün Metropolitan Museum of Art koleksiyonundadır. Bu özellikleri ile Yunanlıları oldukça etkilemiştir. Amazon-İskit ilişkisine ışık tutan bir diğer yazar Herodot, Amazonları Güney Rusya'da yerleşmiş olan Sarmatyalıların ataları olarak tanımlar. Bunlar Yunan sanatında resmedilmiş bulgulardır Amazonların isim kökenine ilişkin etimolojik tartışmalar günümüze dek sürmektedir. Claude Deruet'in 1620 yılında yaptığı "Amazonların Ayrılışı" adlı tablo (Metropolitan Sanat Müzesi, New York) bu tartışmalara görsel bir katkı sunar (https://kids.britannica.com/students/article/Audhumia/309986)[7].

Antik Yunanlılar arasında Amazon terimi, halk arasında Yunanca ἀμαζός (amazos, "göğüssüz") sözcüğüne dayandırılmıştır; bu kelime a- ("olmadan") ve mazos ("göğüs") unsurlarından türetilmiştir. Bu yorum, Amazonların sağ göğüslerini kestikleri ya da yaktıkları yönündeki etiyolojik bir gelenekle ilişkilendirilir. Bununla birlikte, arkeolojik ve ikonografik veriler bu iddiayı doğrulamamaktadır. Antik Yunan vazolarında, kabartmalarda ve heykel sanatında Amazonlar daima iki göğüslü olarak tasvir edilmiştir; birçok betimde yalnızca bir göğsün giysiyle örtülü olduğu görülmekte, ancak herhangi bir fiziksel mutilasyon izine rastlanmamaktadır.[8] Ayrıca Philostratus, Amazon bebeklerinin yalnızca sağ göğüsle emzirilmediğini belirtmektedir (Tyrrell, 1984, pp. 64-70). Bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, "göğüssüzlük" açıklamasının büyük ölçüde halk etimolojisi (popular etymology) niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır.

Antik Yunanlılar, Amazonların gerçek olduklarından veya var olmuş olduklarından hiçbir zaman şüphe duymamışlardır. Göçebe kültürlerin savaşçı kadın figürleri yalnızca Yunan dünyasını değil; aynı zamanda eski Mısır, Pers, Hint ve Çin kültürlerini de etkilemiştir. Eski Yunan kahramanları, kendi savaşçı topluluklarının kraliçeleriyle karşılaşmış ve onlarla savaşmışlardır. Ancak Amazonların gerçek coğrafi kökeni hiçbir zaman kesinlik kazanmamıştır; uygar dünyanın ötesinde yer alan uzak ve karanlık bölgelerde yaşadıkları düşünülmüştür. Sonuç olarak, birçok klasik bilim insanı Amazonların, Yunan erkekleri tarafından "kadın karşıtı" olarak hizmet etmek veya Persleri sembolize etmek için icat edilen

---

[7] Amazon adının etimolojisi günümüzde hâlâ tartışmalıdır. Yaygın görüşlerden birine göre kelime, İranî kökenli varsayımsal *ha-mazan- ("savaşçılar") etnoniminden dolaylı bir türetimle açıklanabilir. Bu hipotez, Hesychius of Alexandria'un leksikonunda yer alan "ἁμαζακάραν· πολεμεῖν. Πέρσαι" ("hamazakaran: Farsçada 'savaş yapmak'") kaydıyla desteklenmektedir. Buradaki -karan unsurunun, Hint-İran dil ailesine ait *kar- ("yapmak") fiil köküyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Böylece terim, savaş fiilini ifade eden birleşik bir yapıya işaret ediyor olabilir. Alternatif bir açıklama, Yunanca biçimin Hint-Avrupa kökenli *n̥-mn̥gʷ-yō-nós ("erkeksiz, kocasız") yapısından gelişmiş olabileceğini ileri sürer. Bu analizde alfa privativum (ἀ-) ile Proto-Balto-Slavca *mangjá- (örneğin Çekçe muž "erkek" ile ilişkili) aynı kökten türeyen man- unsuru birleştirilmektedir. Ancak bu görüş, Hjalmar Frisk tarafından "olası olmayan" (wenig wahrscheinlich) bir etimoloji olarak değerlendirilmiştir.[3] R. Schmitt, "Amazones," Encyclopaedia Iranica, I/9 (1989), s. 928–933. Daha radikal bir öneri ise adın İranî ama-janah ("erkekliği öldürme") ifadesinden türemiş olabileceğini ileri sürer; ancak bu açıklama da filolojik açıdan genel kabul görmüş değildir ve spekülatif kabul edilmektedir. Kelimenin kökeni hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Amazon kelimesi, dolaylı bir türetme yoluyla İran kökenli *ha-mazan- ("savaşçılar") etnoniminden türemiş olabilir. Bu varsayım, İskenderiyeli Hesychius'un "ἁμαζακάραν· πολεμεῖν. Πέρσαι" (hamazakaran: Farsçada 'savaş yapmak') açıklamasıyla da desteklenmektedir. Burada geçen fiil, Hint-İran dil ailesine ait *kar- ("yapmak") köküyle ilişkilendirilmiştir. İskenderiyeli Hesychius'un "ἁμαζακάραν· πολεμεῖν. Πέρσαι" ("hamazakaran: Farsçada 'savaş yapmak'") açıklamasında bir isim fiili, burada Hint-İran kökü *kar- 'yapmak' ile birlikte görünür. Alternatif olarak, *n̥-mn̥gʷ-yō-nós 'erkeksiz, kocasız' (alfa privative, Çekçe muž'da bulunan Proto-Balto-Slav *mangjá- ile aynı kökten türetilmiş *man- ile birleştirilmiş) kelimesinden türemiş bir Yunanca kelime de olabilir; Hjalmar Frisk tarafından "olası olmayan" bir açıklama olarak kabul edilmiştir (Daha radikal bir etimolojik öneri ise, "Amazon" adının İran kökenli *ama-janah ("erkekliği öldürme") ifadesinden türediği yönündedir.

[8] Adrienne Mayor, yanlış etimolojinin mite yol açtığını öne sürer. Herodot, Amazonlar için Androktones (Ἀνδροκτόνες, "erkek katilleri") ve Androleteirai (Ἀνδρολέτειραι, "erkekleri öldürenler") gibi terimleri kullanmıştır. Ayrıca, onları "insanlara eşdeğer" anlamına gelen Antianeirai olarak da tanımlamıştır. Aiskhylos ise Amazonları "tüm insanlardan nefret edenler" anlamındaki Styganor sözcüğüyle betimlemiştir. Prometheus Bound adlı çalışmasında ve The Suppliants'da Aeschylus, Amazonlardan 'evlenmemiş, et yiyen Amazonlar' (...τὰς ἀνάνδρους κρεοβορους τ᾽ Ἀμαζόνας) olarak bahseder. Hippolytus trajedisinde Phaedra, Hippolytus'u "at seven Amazon'un oğlu" olarak adlandırır (...τῆς Φιλιππου παῖς Ἀαμάζόνος βοᾷ Ἱππόλυτος...). Nonnus, Dionysiaca adlı eserinde Dionysos Androphonus'un (Ἀνδροφονους) Amazonlarını 'katliam yapan adamlar' olarak adlandırır. Herodot, İskit dilinde Amazonlara Oiorpata dendiğini belirterek, bu ismin oior "insan" ve pata "öldürmek" kelimelerinden geldiğini açıklar.

tamamen kurgusal figürler olduğunu düşünmektedir. Bazı yazarlar, Küçük Asya veya hatta Girit Minos kültürleriyle karşılaştırmayı tercih eder. Herodot'un anlatımına göre en belirgin tarihsel adaylar Likya ile İskitya ve Sarmatya'dır. Herodot, Tarihler (MÖ 5. yüzyıl) adlı eserinde, Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki toprakları yöneten Sauromatae'nin (Sarmatyalıların öncülleri) İskitler ve Amazonların birleşmesinden ortaya çıktığını iddia eder (Auwera, 2012, p. 74).

Herodot, Güneybatı Küçük Asya'da yaşayan Likyalılar arasında da oldukça sıra dışı adetler gözlemlemiştir. Likyalılar açıkça soy, erdem ve statü konusunda anaerkil kurallara uyuyorlardı. Kendilerine anne tarafından gelen soy hattına göre isim veriyorlardı ve bir çocuğun statüsü annenin itibarına göre belirleniyordu. Herodot'un seyahat ettiği Likya bölgelerinde M.Ö. 5. yüzyılda hâlâ yürürlükte olan, kadınlara duyulan bu olağanüstü yüksek saygı ve anne soyuna dayalı yasal düzenlemeler, ona bu insanların efsanevi Amazonların torunları olduğu fikrini düşündürdü (https://vikingr.org/otherbeings/audhumla?srsltid=AfmBOop_CK9BVF9CogZuL9oc6fIGztFQ83PXsGaXwBcdsxoBfgTTyhA).

Modern tarih yazımı artık yalnızca metinsel ve sanatsal malzemeye değil, aynı zamanda Karadeniz'den Moğolistan'a kadar uzanan bozkır topraklarından binlerce göçebe mezarının oluşturduğu geniş arkeolojik kanıtlara da dayanmaktadır. Silahlarıyla (yay ve oklar, sadak ve mızraklar) birlikte gömülmüş savaş yarası taşıyan kadın iskeletlerinin keşfi, kadın savaşçıların sadece hayal ürünü olmadıklarını, aynı zamanda İskit ve Sarmat merkezli yaşam tarzının somut bir parçası olduklarını ortaya koymaktadır (Bailey, 1999, p. 22). Bununla birlikte bu insanların Yunan mitolojisindeki Amazonlara ilham kaynağı olup olmadıkları bilinmemektedir.

Daha önce çeşitli antik yazarlar aracılığıyla aktarılan Amazon efsaneleri, belirli bir tarihsel döneme ışık tutmakla birlikte, bu anlatıların daha erken kökenlerine ilişkin veriler oldukça sınırlıdır. Bu nedenle çalışmamızda, etimolojik tartışmaları yalnızca klasik kaynaklarla sınırlı tutmak yerine fonetik kurallar ekseninde karşılaştırmalı bir analiz yürütülmüştür.

Bu bağlamda, kökeni tartışmalı olan Amazon sözcüğünün Sümerce'de yer aldığı ileri sürülen Amadun biçimiyle ilişkili olabileceği varsayımı üzerinde durulmuştur. Çalışmamız, söz konusu kelimenin tarihsel yayılımının Tabgaç (Tuoba) kültürel çevresi içinde yer aldığı ve bu nedenle özel bir anlam katmanı taşıdığı ihtimalini değerlendirmektedir. Ayrıca Anadolu'da, Erzincan ili sınırları içinde "Amadun" adını taşıyan bir yerleşimin varlığı da, sözcüğün geniş bir coğrafyaya yayılmış olabileceğine işaret eden dolaylı bir veri olarak ele alınmıştır.

Araştırmamız, "Amadun" teriminin yalnızca Amazon etnoniminin olası anlam kökü olmakla kalmayıp, aynı zamanda dünya coğrafyası ve mitolojik gelenekleri içinde daha geniş bir semantik alanı temsil edebileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu doğrultuda, kelimenin bileşik bir yapı gösterip göstermediği incelenmiştir. Nitekim bileşik ad olasılığı üzerine yapılan değerlendirmelerde (Betegh, 2002, pp. 337-339) metodolojik çerçeve dikkate alınmıştır. Fonetik kurallar, terimin kesin biçimde bileşik ya da basit isim olduğunu ortaya koymak için yeterli kanıt sunmasa da, tarafımızdan Amazon sözcüğünün bileşik bir yapı arz ettiği görüşü benimsenmiştir.

Bu çerçevede Amadun kelimesi AMA–DUN biçiminde çözümlenmiş ve analiz özellikle ikinci unsur olan DUN öğesinin anlamlandırılması üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Sümer kayıtları dışında, DUN terimine ilişkin erken dönem yorumlardan biri de Ira Maurice Price tarafından yapılmıştır. Price, Sümerce metinlerde geçen dun unsurunun anlam alanını tartışmış ve kelimenin semantik kapsamına ilişkin çeşitli değerlendirmeler sunmuştur (Price, 1913, p. 402). Daha önce çeşitli yazarlar aracılığıyla bildirilen Amazon efsaneleri, belirli bir döneme ışık tutmakla birlikte, bu dönemin ötesine dair bilgilerimiz büyük ölçüde karanlıkta kalmaktadır. Fonetik kurallar ekseninde yürüttüğümüz çalışmalar; kökeni tartışmalı olan amazon sözcüğünün Sümercede yer alan Amadun sözcüğünden türediğini, bu sözcüğün yayılımının Tabgaç Uygarlığı içinde yer aldığını, bu nedenle özel bir anlamı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu saptamamızı güçlendiren bir diğer veri ise, Anadolu'da Erzincan bölgesi sınırları içerisinde "Amadun" adlı bir köyün varlığıdır. Araştırmalarımız, geniş bir coğrafyaya yayılan "Amadun" sözcüğünün sadece Amazonların anlam kökü olmakla kalmayıp, aynı zamanda dünya coğrafyası ve mitolojisi içinde de önemli bir yeri olması gerektiği varsayımına dayanmıştır. Bu doğrultuda, "Amadun" kelimesinin bileşik bir sözcük olup olmadığını incelemiş bulunmaktayız

(Betegh, 2002, pp. 337-340). Fonetik kurallar ismin bileşik isim mi tek isim mi olduğu konusunda düşüncelerimizi yeteri kadar desteklemese de biz amazon sözcüğünün bileşik bir sözcük olduğu görüşünü benimsemiş bulunuyoruz.

Biz amadun sözcüğünü AMA-DUN olarak değerlendirdik ve çalışmalarımız DUN sözcüğünü yeterince açıklığa kavuşturmak ve bir anlam bütünlüğü oluşturmak üzerine yoğunlaştı. DUN sözcüğü ile ilgili Sümer kayıtları dışında Price, Ira Maurice Dun sözcüğü ile ilgili yorumlarına ulaştık (Price 1913, 402).

Ur ve Lagash şehirlerinin egemenliği döneminden kalan hayvanların listeleri arasında kimliği hala şüpheli olan bir hayvan da bulunmaktadır. Kimliğini belirlemede olası bir yardımcı olması için bu hayvan hakkında bilinen gerçekler bir araya getirilmiştir. Lagash döneminden (M.Ö. 2500-2400) kalma yazıtlar, elimizdeki verilerin büyük çoğunluğunu sağlamaktadır. De Genouillac, Tablettes Suneriennes Archaique adlı eserinde bu hayvanla ilgili bazı bilgileri belirtmiştir; diğerleri Gudea Cylinder B'de ve Harvard M'deki Hussey'in Sümer Tabletlerinde bulunabilir. De Genouillac, topladığı verileri değerlendirdikten sonra (T. S. A. s. XLIIIf.) iki tür DUN olması gerektiği sonucuna varmıştır: (1) bataklıkların vahşi DUN'u (DUN-gig-gi) ve (2) ovaların DUN'u (DUN-t). Eski DUN'a Gudea Cyl. B, XV, 12-14'te atıfta, bulunulmaktadır. Burada sığırlarla birlikte listeleniyor ve öküzün boyunduruğuna veya eşeğin eyerine karşılık gelen bir tür aletle çalışıyor. Aleti tanımlamak için kullanılan kelimeler, metalden yapıldığını gösteriyor (Boyd, 2000, pp. 67-72).

Gudea Sil'de. B, IX, 16-19 numaralı sayfada DUN'un eşekle ilişkilendirildiği görülmektedir; ya da (16) "anpu DUN V'r-bi", (18) "anu-s g-a angu-Eridak" ve (19) "anpu DUN-da" gibi ifadelerde bir eşek türüne işaret edilmektedir. Bunun bir katır türü mü yoksa anpu ile başka bir hayvanın karışımı mı olduğu pasajda açık değildir. Sil. B, IX, 16'da, Sil. A, VII, 20'de olduğu gibi tam olarak aynı ifadeye rastlanır; ancak ikinci durumda angu atlanmıştır (Frazer 2015, 40). Bu durum, en azından burada "angu DUN" ile "DUN"un eşanlamlı olduğunu göstermektedir; çünkü her iki durumda da aynı hayvan, yani "ug-kaS" adlı hayvandan söz edilmektedir. Sil. B, IX, 16-19'da, yukarıda bahsedildiği gibi, genç eşekten bahsedilmektedir.

Eridu'nun eşeği olarak anılan u-DUN ne olabilir? Bu, sadece yetişkin bir angu mu yoksa başka bir hayvan mıydı? Yoksa bugün Tibet'in bozkırlarında vahşi eşeklerin yaptığı gibi, Babil'in bataklıklarında veya ovalarında sürüler halinde dolaşan bir tür vahşi eşek veya bizon olabilir miydi? Asurluların, anıtlarda betimledikleri gibi, bu hayvanları avladıklarını biliyoruz. M. J. E. Gautier, Susa'daki kazılarında, bizonun çok eski çağlardan beri bölgede var olduğunu göstermiştir (Boyd ,2000, p. 84).

Büyük hayvanların sayısız listesine döndüğümüzde, DUN'un eşeklerle birlikte sınıflandırıldığını görüyoruz. De Genouillac, çok sayıda vakayı aktarıyor: B. T. C. , 49'da, 17 dişi eşek, 10 dişi ve 4 erkek DUN'dan oluşan bir liste buluyoruz ve hepsi toplamda 30 (31) eşek olarak hesaplanıyor. Bir başka örnekte ise bir anlaşmanın 4 dişi eşek ve 2 DUN satın almaktan oluştuğu buna "eşek işi" dendiği belirtiliyor. Her birinin para değeri yan yana konulduğunda, DUN'un eşeğe kıyasla daha düşük bir değere sahip olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, bir yazıtta (R.T.C. 50) DUN'un nakit değeri 4 ila 6 şekel arasında belirtilirken, eşeğin değeri 20 şekel olarak kaydedilmiştir (Boyle 2000, 55). Yine, bir yıl veya daha genç bir DUN'un aylık hizmet bedeli 50 ila 70 qa arasında değişirken, iki yıllık bir DUN için bu bedel 80 ila 100 qa, yetişkin bir DUN için ise 300 qa olarak belirtilmiştir. Bu, DUN'un muhtemelen büyük bir hayvanı ifade ettiğine işaret etmektedir. Dikkat çeken bir diğer küçük ipucu ise DUN'un tereyağı veya krema, ia-DUN (R. T. C. 18, 62, 63) üretmesidir. Bu, inek veya keçi tarafından sağlanan aynı ürünle mi karşılaştırılmalıdır?

Harvard Müzesi'ndeki Sümer Tabletleri'nin incelenmesi bazı ek gerçekleri ortaya çıkarır. Bölüm I'de yayınlanan 54 tablette adı geçen 224 kadından 20'sinin gatn DUTN-ni g-k1-a, yani "yenilecek IDUN'un bakıcısı" anlamına gelen unvana sahip olduğunu tespit edilmiştir. Bu unvan 55 kez geçiyor ve bu tabletlerde adı geçen DUN'un kadınlar tarafından yönetilebilecek kadar uysal bir yapıya sahip olduğunu gösteriyor (Braswell 2017, 34). Bu yazıtlarda 23 kez adı geçen Lugal-pa-d- du adlı bir adam,

sib-D UN, DUN'un çobanı veya daha doğrusu DUN- sürüsünün çobanı olarak adlandırılır. Ayrıca de Genouillac, T. S. A.'da birkaç kez adı geçer (10 Rev. V, 18, 19; 11 Rev. IV; 12 Rev. V). Başka bir kişi olan Nimgir-eg-a-gub, gab-ra DUN-"((23 Rev. VII? 16) olarak belirtilmiş ve açıkça DUN'un bir bakıcısı olarak işaret edilmiştir. Bir kadın olan sag-tar ise, S.T. 22 Rev. V, 7'de ve de Genouillac'ın T.S.A. eserinde onaylanan aynı görevi yürütmüştür. Bir kadının ismi bu unsuru içine dahil etmiştir, ancak bunun hayvanla hiçbir ilgisi olmayabilir: Kin-DUN-ama-mnu (23 Obv. I, 11) (Fontenrose, 1959, p. 28).

Amherst Tabletlerinde (36, III, 9) bulunan Pinches, başlıca işinin DUN veya eşek yetiştirmek olduğu görünen bir çiftçinin adı Sur dingir D. olarak geçmektedir. Harvard Müzesi'ndeki bu yazıtlarda bahsi geçen DUN, keçiye benzer, uysal, süt veren, değerli bir deriye sahip ve tarlalarda yaşayan geviş getiren bir hayvan gibi görünmektedir. Hussey'in S. T.'sinde yayınlanan 54 tabletin tamamında, DUN'un bakımıyla ilgili olarak yalnızca iki erkekten bahsediliyor, kadınlar ise 55 pasajda bakıcı olarak adlandırılıyor (Grimal 1986, 38). Öte yandan, eşek ve öküzlerle birlikte tanımlanan DUN her zaman erkekler tarafından bakılır ve toplamlarda eşekler veya öküzlerle birlikte bir yük hayvanı olarak sınıflandırılmıştır. Bu hayvanların bataklıklar veya ormanlık alanlarda geliştiği düşünülmektedir. Değeri eşeğinkinden daha az olan DUN'un bakımı için daha az yiyecek gerekmektedir (Petersson, 1963, p. 11).

Bu çalışmalardan elde edilen bulgular, DUN unsurunun dişi bir hayvanı işaret ettiğini; süt ve süt ürünleriyle ilişkilendirilen bir verimlilik niteliği taşıdığını ve farklı coğrafyalarda karşılığı bulunan bir türü temsil ettiğini göstermektedir. Bu veriler, AMA–DUN bileşik yapısının semantik alanının doğurganlık, besleyicilik ve yaşam kaynağı temaları etrafında şekillenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Fonetik değişimlere uğramış ve anlam katmanları zamanla belirsizleşmiş olan AMA–DUN sözcüğünün izlerini, farklı kültürlere ait üç ayrı mitolojik figürde tespit ettiğimizi ileri sürmekteyiz. Bu bağlamda özellikle üç anlatı dikkat çekmektedir: Audhumbla, Kamadhenu ve Amalthea.

İskandinav mitolojisinde Audhumbla, kozmogonik başlangıçta var olan ve tanrıları besleyen ilksel inek olarak tasvir edilir; Hint mitolojisinde Kamadhenu, bolluk ve bereket kaynağı olan kutsal inek figürüdür; Yunan mitolojisinde ise Amalthea, Zeus'u besleyen keçi ya da bazı varyantlarda inek niteliği taşıyan besleyici figür olarak karşımıza çıkar. Bu üç mitolojik anlatı, farklı coğrafyalarda ortaya çıkmış olmalarına rağmen, besleyici dişi hayvan motifi etrafında birleşmekte ve günümüze kadar kültürel etkisini sürdürmüş söylenceler olarak varlıklarını devam ettirmektedir. Dolayısıyla analizimiz, AMA–DUN bileşik yapısının yalnızca olası bir etimolojik öneri olarak değil, aynı zamanda geniş bir mitolojik arketipin fonetik ve semantik izdüşümü olarak değerlendirilmesi gerektiği varsayımına dayanmaktadır.

Yürüttüğümüz incelemeler, DUN unsurunun dişi bir hayvanı işaret ettiğini; süt ve süt ürünleriyle ilişkilendirilen besleyici bir nitelik taşıdığını ve farklı coğrafyalarda karşılığı bulunan bir türü temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kelimenin semantik çekirdeğinin doğurganlık, besleyicilik ve yaşamın sürekliliği temaları etrafında şekillenmiş olabileceği düşünülmektedir.

Bu paralellikler, AMA–DUN bileşik yapısının yalnızca dilsel bir köken tartışması değil, aynı zamanda kültürler arası bir arketipin izini süren semantik bir yapı olabileceği yönündeki hipotezimizi destekler niteliktedir.Dolayısıyla analizimiz, AMA–DUN bileşik yapısının yalnızca olası bir etimolojik öneri değil, aynı zamanda geniş bir mitolojik arketipin fonetik ve semantik izdüşümü olabileceği varsayımına dayanmaktadır.Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar, DUN hayvanının dişi bir hayvan olduğunu; süt ve süt ürünleri verimi bulunduğunu ve farklı coğrafyalarda yaşayan bir tür olduğunu göstermektedir. Değişik ülke mitolojilerini anlamı bilinmeyen fonetik kuralları değişmiş AMA-DUN sözcüğünü karşılayan üç farklı mitoloji de görüşlere değinilmiştir. Bunların Audhumbla, Kamadhenu, Amalthea isimlerinde odaklandığını bulunmuştur. Bu üç efsanede farklı coğrafyalarda yer alan günümüze kadar etkisini ve yaşantısını sürdüren söylencelerdir.

Kamadhenu

Hinduizm'de Kamadhenu, tüm ineklerin annesi olarak tanımlanan ilahi bir sığır tanrıçasıdır. Sahibine arzu ettiği her şeyi sağlayan mucizevi bir bereket ineğidir ve sıklıkla diğer sığırların annesi olarak tasvir edilir. İkonografide genellikle dişi başlı ve göğüslü, bir kuşun kanatlarına ve bir tavus kuşunun kuyruğuna sahip beyaz bir inek veya vücudunda çeşitli tanrılar barındıran beyaz bir inek olarak tasvir edilir. Kamadhenu bağımsız olarak bir tanrıça olarak tapınılmaz. Bunun yerine Hindular, onun dünyevi cisimleşmiş hali olarak kabul ettikleri ineklere duydukları saygı ile ona hürmet gösterirler.

Hindu kutsal yazıtları Kamadhenu'nun doğumuyla ilgili çeşitli anlatımlar sunar. Bazıları onun kozmik okyanusun çalkalanmasından ortaya çıktığını anlatırken, diğerleri onu yaratıcı tanrı Daksha'nın kızı ve bilge Kashyapa'nın karısı olarak tanımlar. Diğer kutsal yazıtlar ise Kamadhenu'nun Jamadagni veya Vashista'nın (ikisi de eski bilgeler) elinde olduğunu ve onu bilgeden çalmaya çalışan kralların eninde sonunda yaptıkları yüzünden korkunç sonuçlarla karşı karşıya kaldıklarını anlatır. Kamadhenu, bilge-ustasının adaklarında kullanılmak üzere süt ve süt ürünleri sağlama gibi önemli bir rol oynar; ayrıca onu korumak için sert savaşçılar da yaratabilir. Bilgenin inziva yerinde yaşamanın yanı sıra, Goloka'da (ineklerin diyarı) ve Patala'da (yeraltı dünyası) yaşadığı da anlatılır.

Hintbilimci Madeleine Biardeau'ya göre Kamadhenu veya Kamaduh, Hinduizm'de tüm refahın kaynağı olarak kabul edilen kutsal ineğin genel adıdır. Kamadhenu, Devi'nin (Hindu İlahi Annesi) bir biçimi olarak kabul edilir ve Sanskritçe'de sıklıkla bir inek olarak tanımlanan bereketli Toprak Ana (Prithvi) ile yakından ilişkilidir. Kutsal inek "saflığı ve erotik olmayan doğurganlığı, ... fedakarlığı ve ana doğayı [ve] insan yaşamının beslenmesini" ifade eder[9].

Frederick M. Smith, Kamadhenu'yu "Hint sanatında popüler ve kalıcı bir imge" olarak tanımlar. Tüm tanrıların Kamadhenu'nun -genel ineğin- bedeninde yaşadığına inanılır. Dört bacağı kutsal metinlerdeki vedalardır; boynuzları üçlü tanrılar Brahma (uç), Vishnu (orta) ve Shiva'dır (taban); gözleri güneş ve ay tanrıları, omuzları ateş tanrısı Agni ve rüzgar tanrısı Vayu ve bacakları Himalayalar'dır. Kamadhenu poster sanatında sıklıkla bu formda tasvir edilir.

Kamadhenu'nun bir başka tasvirinde beyaz bir Zebu ineğinin gövdesi, taçlı bir kadın başı, renkli kartal kanatları ve bir tavus kuşu kuyruğu ile gösterilir. Philadelphia Sanat Müzesi'ne göre bu form, bir at gövdesi, kanatları ve bir kadın yüzü ile tasvir edilen İslami Burak'ın ikonografisinden etkilenmiştir. Çağdaş poster sanatı da Kamadhenu'yu bu formda tasvir eder. Kamadhenu ile özdeşleştirilen bir inek, sıklıkla tanrı Dattatreya'ya eşlik ederken tasvir edilir. Tanrının ikonografisiyle ilişkili olarak, Brahminik yönünü ve tanrının eşlik eden köpeklerle tezat oluşturan Vaishnava bağlantısını belirtir ve Brahminik olmayan bir yönü sembolize eder. Ayrıca ikonadaki Panch Bhuta'yı (beş klasik element) sembolize eder. Dattatreya bazen ilahi ineği bir elinde tutarken tasvir edilir. Mahabharata (Adi Parva), Kamadhenu-Surabhi'nin tanrılar ve iblisler tarafından kozmik okyanusun (Samudra Manthana) çalkalanmasıyla ortaya çıkıp Amrita (ambrosia, yaşam iksiri) elde ettiğini kaydeder. Bu nedenle, tanrıların ve iblislerin kozmik süt okyanusunu çalkaladıklarında yaratılan ve ardından yedi büyük kahin olan Saptarishi'ye verilen yavruları olarak kabul edilir.

Destanın Anushasana Parva kitabı, Surabhi'nin Samudra Manthana'dan yükselen amrita'yı içtikten sonra "yaratıcı" (Prajapati) Daksha'nın geğirmesinden doğduğunu anlatır. Ayrıca Surabhi, dünyanın anneleri olarak adlandırılan Kapila inekleri adı verilen birçok altın ineği doğurmuştur. Satapatha Brahmana da benzer bir hikaye anlatır: Prajapati, Surabhi'yi nefesinden yarattı.

[9] Kamadhenu" (कामधेनु), "Kamaduh" (कामदुह्) ve "Kamaduha" (कामदुहा) sıfatları tam anlamıyla "istenen her şeyin kendisinden çekildiği" inek anlamına gelir - "bolluk ineği". Mahabharata ve Devi Bhagavata Purana'da, Bhishma'nın doğumu bağlamında, inek Nandini'ye Kamadhenu sıfatı verilmiştir. Diğer örneklerde, Nandini Surabhi-Kamadhenu'nun inek kızı olarak tanımlanmıştır. Vettam Mani, Nandini ve Surabhi'nin Kamadhenu'nun eşanlamlıları olduğunu düşünmektedir. Kamadhenu genellikle Surabhi veya Shurbhi adıyla anılır ve bu aynı zamanda sıradan bir ineğin eşanlamlısı olarak da kullanılır. Jacobi, Surabhi adının -"hoş kokulu olan"- ineklerin kendine özgü kokusundan kaynaklandığını düşünür. Monier Williams Sanskritçe-İngilizce Sözlüğüne (1899) göre Surabhi, hoş kokulu, büyüleyici, hoş, inek ve toprak anlamına gelir. Bu terim, özellikle bazen Matrika ("anne") tanrıçası olarak da tanımlanan sığırların annesi olan ilahi inek Kamadhenu'ya atıfta bulunabilir. Kamadhenu'ya atfedilen diğer özel isimler Sabala ("benekli olan") ve Kapila ("kırmızı olan")'dır.

Mahabharata'nın Udyoga Parva kitabı, yaratıcı tanrı Brahma'nın o kadar çok amrita içtiğini ve bir kısmını kustuğunu ve bundan Surabhi'nin ortaya çıktığını anlatmaktadır (Petersson, 1963, p. 15)[10].

Amaç

Bu araştırmanın temel amacı, Amazon–Amadun ilişkisinin yalnızca dilbilimsel bir benzerlik olarak değil, mitolojik süreklilik ve kültürel aktarım bağlamında ele alınması gerektiğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmada; Amadun sözcüğünün yapısal olarak bileşik bir ad olup olmadığı, Sözcüğün ikinci bileşeni olan "-dun" unsurunun Sümer metinlerindeki anlam alanı, Bu kavramsal çekirdeğin farklı coğrafyalarda ortaya çıkan mitolojik anlatılardaki dişil, besleyici figürlerle olan ilişkisi incelenmektedir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, Amazon sözcüğünün kökenine ilişkin geleneksel Yunanca açıklamaların sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Sümercede yer alan AMA-DUN bileşik yapısı, "anne/ana" anlam alanı ile besleyici ve üretken dişil ilkeyi temsil eden bir kavramsal bütünlük sunmaktadır.

Sümer tabletlerinde geçen DUN sözcüğü; dişi, süt veren, uysal ve ekonomik değeri bulunan bir hayvanı ifade etmektedir. Bu hayvanın özellikleri, mitolojik bağlamda bereket, besleyicilik ve koruyuculuk kavramlarıyla örtüşmektedir. Benzer biçimde Hindu mitolojisindeki Kamadhenu, İskandinav mitolojisindeki Audumbla ve Yunan mitolojisindeki Amalthea figürlerinin ortak paydasının besleyici ve kutsal dişil nitelikler olduğu tespit edilmiştir. Bu figürlerin tamamı, yaşamın devamlılığını sağlayan süt, ambrosia veya bereket unsurlarıyla ilişkilendirilmiş olup mitolojik sistemler içinde merkezi bir konuma sahiptir.

Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma desenine dayalı olarak yürütülmüş olup karşılaştırmalı mitoloji ve filolojik çözümleme yöntemlerini esas almaktadır. Çalışmada, Amazon sözcüğünün kökenine ilişkin veriler tarihsel, dilbilimsel ve mitolojik kaynaklar üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırma sürecinde Sümer tabletleri, Mezopotamya yazılı belgeleri, Antik Yunan tarihçileri (Herodot, Strabon, Homeros), mitolojik anlatılar ve modern akademik çalışmalar incelenmiştir. Sözcük kökenleri fonetik ve anlamsal açıdan çözümlenmiş; farklı mitolojik sistemlerdeki dişil, besleyici figürler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Elde edilen veriler, mitoloji bilimi (söylen bilimi) ve kültürel antropoloji çerçevesinde yorumlanmıştır

Bulgular

Audumbla

İskandinav mitolojisinde Auðumbla (Eski İskandinav telaffuzu: [ˈɔuðˌumblɑ]; ayrıca Auðhumla ve Auðumla ilkel bir inektir. İlkel don jötunn Ymir onun sütüyle beslenmiş ve üç gün boyunca tuzlu kırağı kayalarını yalayarak tanrıların ve kardeşler Odin, Vili ile Vé'nin büyükbabası Búri'yi ortaya çıkarmıştır. Bu yaratık yalnızca 13. yüzyılda İzlandalı Snorri Sturluson tarafından yazılan Prose Edda'da belgelenmiştir. Bilim insanları onu Cermen mitolojisinin çok erken bir katmanından kaynaklandığını ve nihayetinde ilkel sığırların veya inekle ilişkili tanrıçaların daha büyük bir kompleksine ait olduğunu tespit etmişlerdir (https://kids.britannica.com/students/article/Audhumia/309986).

İneğin adı Prose Edda el yazmalarında Auðumbla, Auðhumla ve Auðumla olarak çeşitli şekillerde görünür ve genel olarak 'süt açısından zengin boynuzsuz inek' anlamına geldiği kabul edilir (Eski İskandinavca auðr 'zenginlikler' ve *humala 'boynuzsuz' kelimelerinden) (https://www.vikingtimes.co.uk/norse-mythology/animals-in-norse-mythology/audhumla-the-

[10] Ramayana'ya göre Surabhi, Bilge Kashyapa'nın ve karısı Daksha'nın kızı olan Krodhavasha'nın kızıdır. Kızları Rohini ve Gandharvi sırasıyla sığır ve at anneleridir. Yine de metinde tüm ineklerin annesi olarak tanımlanan kişi Surabhi'dir. Ancak, Vishnu Purana ve Bhagavata Purana gibi Puranalarda Surabhi, Daksha'nın kızı ve Kashyapa'nın karısı ve ineklerin ve mandaların annesi olarak tanımlanmaktadır.

primordial-cow/)[11]. İskoç İngilizcesindeki humble-cow 'boynuzsuz inek' kelimesinde de buna benzer bir durum vardır ve Kuzey Avrupalılar tarih öncesi çağlardan beri boynuzsuz inek yetiştirmektedir. Yukarıda vurgulandığı gibi, Auð- 'zengin' anlamına gelebilir ve buna karşılık 'zengin boynuzsuz inek' Eski İzlandaca hayvan isminin bir açıklaması olarak bilim insanları arasında genel olarak kabul görmektedir. Ancak, auðr aynı zamanda 'kader' ve 'ıssız' anlamına da gelebilir; 'çöl' ve bu nedenle Auðhum(b)la da 'çölün yok edicisi' olarak anlaşılmış olabilir. Bu anlamsal belirsizlik kasıtlı olabilir (https://vikingr.org/otherbeings/audhumla?srsltid=AfmBOop_CK9BVF9CogZuL9oc6fIGztFQ83PXsGaXwBcdsxoBfgTTyhA).

Auðumbla konusuyla ilgili olarak John Lindow, ineklerin dünyadaki yaratılış anlatılarında sıklıkla yer aldığını, ancak "Audhumla hakkında en çarpıcı olan şeyin, mitolojideki iki savaşan grubu, tüm devlerin atası olan Ymir'i besleyerek ve æsir'in atası olan Búri'yi gün yüzüne çıkararak birleştirmesi" olduğunu söylüyor.

Rudolf Simek, Roma senatörü Tacitus'un M.S. 1. yüzyılda Cermen halklarının etnografyası üzerine yaptığı çalışmanın, Germania'nın boynuzsuz sığır beslediklerini ve Germania'nın, Germen tanrıçası Nerthus'un bir görüntüsünün sığırların çektiği bir arabada kırsalda nasıl taşındığını anlattığını vurguluyor. Simek, tanrıyı, Germen olmayan halklarda inekle ilişkilendirilen çeşitli tanrılarla karşılaştırır; örneğin Mısır tanrıçası Hathor (inek başlı olarak tasvir edilir) ve İsis (ikonografisinde ineklere atıflar bulunur) ve Antik Yunan tanrıçası Hera (inek gözlü olarak tanımlanır).

Amelthea

Yunan mitolojisinde Amalthea veya Amaltheia (Antik Yunanca: Ἀμάλθεια), Zeus'un bebekliğindeki dadı olarak en sık tanımlanan figürdür. Ya çocuğu bir keçinin sütüyle besleyen bir peri olarak ya da Helenistik dönemden itibaren bazı anlatılarda keçinin kendisi olarak tanımlanır. Arkaik dönemde bile, "Amalthea boynuzu"na (Latince'de cornucopia olarak bilinir) atıflar mevcuttur. Bu, istenilen her türlü yiyecek veya içeceği sonsuz miktarda üretebildiği söylenen büyülü bir boynuzdur. Efsanevi şair Musaeus'a atfedilen ve muhtemelen M.Ö. 4. yüzyıla veya daha öncesine tarihlenen bir anlatıda, görünüşü korkutucu olan bir keçiye benzeyen ve aynı zamanda bir peri olan Amalthea, bebek Zeus'u emzirir. Zeus yetişkinliğe ulaştıktan sonra, Titanlara karşı savaşında keçinin derisini bir silah olarak kullanır (https://www.britannica.com/topic/Zeus). Amalthea ilk olarak M.Ö. 3. yüzyılda yaşamış şair Callimachus tarafından bir keçi olarak tanımlanmıştır. Callimachus, Zeus'un Amalthea'nın sütüyle beslendiği mitin akılcılaştırılmış bir versiyonunu sunar. MÖ 3. yüzyılda yazan Aratus da Amalthea'yı Capella yıldızıyla özdeşleştirir ve onu "Olenian" (anlamı belirsiz) olarak tanımlar (https://www.theoi.com/Ther/AixAmaltheia.html).

Bilim insanları arasında Zeus'un yetiştirilme hikayesinin ilk olarak ne zaman büyülü boynuz hikayesiyle birleştirildiği konusunda fikir ayrılığı vardır. Bunları açıkça birleştiren ilk yazar, Zeus'un emzirilmesi hikayesini daha önceki birçok anlatıdan öğelerle harmanlayan Romalı şair Ovid'dir (M.Ö. 1. yüzyıl/M.S.). Aratus'un anlatısına ilişkin bir şerhten (veya yorumdan) alınan bir pasaj, iki mitin Ovid'den önce bağlantılı olabileceğinin kanıtı olarak alınmıştır. Zeus'un çocukluğuna dair bir başka versiyon ise M.S. 2. yüzyıla ait Fabulae'de bulunur. Fabulae'de Amalthea bebeği bir ağaca saklar ve Kouretes'i gürültülü bir şekilde dans etmeye toplar, böylece çocuğun ağlaması duyulmaz. Zeus'un yetiştirilmesine dair diğer anlatımlar, Amalthea'yı Girit kralı Melisseus ile akraba olarak tanımlar ve hikayenin Orfik bir versiyonunu da içerir.

[11]Auðumbla'nın tek doğrulanmış anlatısı Prose Edda'nın Gylfaginning bölümünde yer alır ve adı kitabın Nafnaþulur bölümünde ineklere atıfta bulunmanın yolları arasında daha sonra görünür. Gylfaginning'de, Gangleri (daha önce Gylfaginning'de kılık değiştirmiş kral Gylfi olarak tanımlanmıştır) Ymir'in uzak geçmişte nerede yaşadığını ve ne yediğini sorar. High, inek Auðumbla'nın memelerinin dört nehir süt ürettiğini ve Ymir'in bunlardan beslendiğini söyler. Gylfi, Auðumbla'nın ne yediğini sorar ve High, onun beslenmek için tuzlu kırağı taşlarını yaladığını söyler. Auðumbla'nın bir zamanlar üç gün boyunca tuz yaladığını ve Búri'yi ifşa ettiğini anlatır: İlk gün saçını, ikinci gün başını ve üçüncü gün tüm vücudunu yalamıştır. Auðumbla'nın ikinci ve son sözü, yazarın ineklerden bahsetmenin çeşitli yollarını sunduğu Nafnaþulur'da geçer. Auðumbla, adıyla anılan tek inektir ve yazar "o ineklerin en asilidir" diye ekler.

Amáltheia'nın (Ἀμάλθεια) etimolojisi bilinmemektedir. 19. yüzyıl bilim insanları çeşitli türetmeler önermiş olsa da bunlar 20. yüzyılın başlarında Alfred Chilton Pearson tarafından reddedilmiştir. Pearson, ismin amalós (ἁμαλός, 'yumuşak, hassas, zayıf') ve amálē (ἀμάλη, 'demet, demet') ile ilişkili olabileceğini ileri sürmüştür. Amaltheúein (ἀμαλθεύειν, 'beslemek') fiili, daha önce yalnızca İskenderiyeli Hesychius'un Sözlüğü'nde (M.S. 5. veya 6. yüzyıl) ve Etymologicum Magnum'da (M.S. 12. yüzyıl) doğrulanmıştır. Otto Gruppe, 1906 yılında bu fiilin Amalthea'nın isminden türetildiğini öne sürmüştür; ancak Gruppe'nin önerisi, kelimenin M.Ö. 5. yüzyıl trajedi yazarı Sofokles'in yazılarında, ertesi yıl yayınlanan bir parçanın keşfiyle geçersiz kılınmıştır. Pearson'a göre, bunun yerine iki kelimenin yan yana var olduğu ve bu "bolluk" veya "bereket" kavramının belirli mitolojik figürlerde somutlaştırıldığı anlaşılmalıdır.

Hesiod'un M.Ö. 8. yüzyıla ait bir şiir olan ve Zeus'un doğumunun bilinen en eski anlatımını içeren Theogonia'sında Amalthea'dan hiç bahsedilmemektedir. Ancak Hesiod, yeni doğan Zeus'un Girit'teki "Ege Dağı"ndaki bir mağaraya götürüldüğünü anlatır. Bazı bilginler bunu "Keçi Dağı" anlamına geldiğini ve Amalthea hikayesine bir gönderme olarak yorumlamaktadır. Richard Wyatt Hutchinson bu terimi, Amalthea'nın bir keçi olarak betimlendiği geleneğin yalnızca Helenistik dönemde doğrulanmış olmasına rağmen, onun bir peri olarak var olmasından daha önceye dayandığının muhtemel bir göstergesi olarak ele almaktadır. Ancak M. L. West de dahil olmak üzere diğer bilginler, Hesiod'un dağa verdiği adın Amalthea'ya bir gönderme olarak görülmesi için bir neden görmemektedir. Lewis Richard Farnell'e göre Amalthea, ilk dönemlerde, adının büyük ihtimalle Dicte Dağı'ndan (bazen Zeus'un doğum yeri olarak kabul edilir) geldiği Girit tanrıçası Dictynna ile ilişkilendirilmiş olabileceği görüşündedir.

Latince literatürde cornucopia olarak adlandırılan "Amalthea boynuzu", genellikle istenilen her türlü yiyecek veya içeceğin tükenmez bir kaynağını üretebildiği şeklinde tanımlanan büyülü bir boynuzdur. Bu boynuzun hikayesi, Zeus'un diriltilmesinden bağımsız bir gelenek olarak ortaya çıkmış gibi görünse de, ikisinin ne zaman birleştiği belirsizdir. "Amalthea boynuzu", Anacreon ve Phocylides (ikisi de M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenir) gibi şairler tarafından arkaik dönemden itibaren bahsedilmiş; Cratinus (M.Ö. 5. yüzyıl) ve Aristophanes (M.Ö. 5. ila 4. yüzyılın başı) gibi komedilerde sıklıkla referans alınmıştır. Apollodorus'un Bibliotheca'sına göre, M.Ö. 5. yüzyıl mitografı Pherecydes, boynuzun istenildiği takdirde sonsuz yiyecek ve içecek sağlama yeteneğini tanımlamış ve bunun perisi Amalthea'ya ait olduğunu düşünmüştür.

M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış şair Pindar'ın kayıp bir şiirinde, Herakles, Deianeira'nın eli için nehir tanrısı Achelous'a (bir boğa kılığında onunla dövüşen) karşı savaşır ve dövüş sırasında Herakles, Achelous'un boynuzlarından birini koparır; tanrı daha sonra boynuzunu, Oceanus'un kızı Amalthea'dan elde ettiği büyülü boynuzla takas ederek geri alır. Pherecydes'ten alıntı yaptığı aynı pasajda, Apollodorus (M.S. 1. ila 2. yüzyıllar) bu hikayeyi yeniden anlatır ve perisi Amalthea'yı, "Thessalian" anlamına gelen ismi, bu Amalthea'nın Zeus'un dadısından ayrı olduğunu gösteren Haemonius'un kızı olarak tanımlar. Apollodorus'un anlatımında, Amalthea'nın boynuzu bir boğa boynuzudur (M.Ö. 4.-3. yüzyıl şairi Philemon tarafından da bahsedilen bir unsur), görünüşe göre Achelous'un boğa boynuzuyla karıştırılmasının bir sonucudur, Diodorus Siculus (MÖ 1. yüzyıl) ve Strabo (MÖ 1. yüzyıl/MS) tarafından anlatılan mitin diğer versiyonlarında ise Amalthea'nın boynuzu Achelous'un boynuzuyla özdeşleştirilmiştir.

Amalthea, Zeus'un bebeklik dönemindeki dadı olarak en sık tanımlanan figürdür ve bu rolde genellikle bir peri olarak kabul edilir. Antik çağda efsanevi şair Musaeus'a atfedilen ve günümüzde kayıp olan Eumolpia adlı eserde (muhtemelen M.Ö. 4. yüzyıl veya öncesinde yazılmıştır) bir peri olan Amalthea, genç Zeus'un dadısı olarak anlatılmaktadır. Eratosthenes'in Catasterismi'sinin bir özetine göre (kendisi "Pseudo-Eratosthenes" olarak anılan bir yazar tarafından yazılmıştır), Musaeus'a atfedilen anlatıda, Zeus'un annesi Rhea onu yeni doğmuş bir çocuk olarak Themis'e vermiş, Themis de onu perisi Amalthea'ya teslim etmiş ve bebeği bir dişi keçi emzirmiştir. Pseudo-Eratosthenes, bu keçinin Helios'un kızı olduğunu ve görünüşünün o kadar korkutucu olduğunu anlatmaya devam eder ki Titanlar korkudan Gaia'dan keçiyi Girit'teki bir mağarada saklamasını isterler. Gaia da kabul eder ve keçiyi Amalthea'ya emanet eder. Zeus yetişkinliğe eriştikten sonra, Titanlara karşı savaşında kendisine keçinin korkunç yapısı nedeniyle derisini bir silah olarak kullanmasını tavsiye eden bir kahinle karşılaşır. De Astronomia

adlı eserde (muhtemelen M.S. 2. yüzyıla tarihlenen bir astral mitoloji çalışması) ise, Musaeus'un öyküsü benzer şekilde aktarılır ve Zeus'un Titanlara karşı kullandığı bu silahın aegis olduğu belirtilir.

Zeus'un yetiştirilmesine ilişkin çeşitli anlatımlar Amalthea'yı bir keçi olarak rasyonalize eder; bu versiyonlar Helenistik dönemde ortaya çıkmaya başlar. Onu bir keçi olarak tanımlayan ilk yazar, MÖ 3. yüzyıl şairi Callimachus gibi görünüyor. Zeus'un doğumundan sonra tanrının Arkadialı perisi Neda tarafından Girit'te gizli bir yere götürüldüğünü, burada perisi Adrasteia tarafından büyütüldüğünü ve Amalthea'nın sütüyle beslendiğini anlatır. Zeus'un Amalthea'nın göğsünü emmesini tasvir ederken Callimachus, tipik olarak bir insanın göğsünü (bir keçinin memesinden ziyade) belirten mazón (μαζόν) kelimesini kullanır ve böylece Susan Stephens'a göre "mitin kendi akılcılaştırılmış versiyonuna dikkat çeker". Callimachus'un anlatımına ilişkin bir nota (veya yoruma) göre, Amalthea'nın boynuzlarından birinden ambrosia, diğerinden ise nektar akar. Diodorus Siculus'un (MÖ 1. yüzyıl) Zeus'un bebekliği versiyonun da, çocuk, Amalthea keçisinin sütü ve balıyla (isimlendirilmemiş) periler tarafından büyütülür ve Amalthea'nın Zeus'un aigíokhos (αἰγίοχος, 'aegis taşıyan') sıfatının kaynağı olduğu eklenir. Pseudo-Eratosthenes'in verdiğiyle büyük ölçüde aynı olan bir açıklama, İlyada'daki bir şerhte bulunur, ancak şerh yazarı Amalthea'nın kendisini Titanları korkutan keçi olarak tanımlar (keçinin sahibinden ziyade).

Yunan astral mitolojisi eserlerinde, genç Zeus'u emziren keçinin hikayesi, belirli yıldızlar için bir aition (veya köken miti) sağlamak üzere uyarlanmıştır. M.Ö. 3. yüzyıl şairi Aratus, Arabacı (Auriga) takımyıldızını ve çevresindeki yıldızları tasvir ederken, Keçi (Capella) yıldızının Arabacı'nın sol omzunun üzerinde oturduğunu açıklar. Bu keçiyi Ama ile özdeşleştirir. lthea, onu genç Zeus'u emziren keçi olarak tanımlıyor; bu pasajda, bu bilginin kaynağı olabilecek Callimachus'a benzer şekilde, keçinin göğsü için mazón kelimesini kullanıyor. Ayrıca, "Zeus'un yorumcularının" ondan Olenian keçisi olarak bahsettiğini belirtiyor. Zeus'un Achaea'daki Olenos yakınlarında bir keçi tarafından büyütüldüğü bir versiyona veya Auriga'nın kolundaki (ōlénē, ὠλένη) yıldızın konumuna bir gönderme olabilir. Alternatif olarak, Keçi'nin babasının Olenus (Hephaestus'un oğlu) olduğunu gösterebilir. Bu, pasajdaki bir şeloiyum tarafından verilen bir yorumdur. Pseudo-Eratosthenes tarafından verilen hesabın sonunda, metinde bir boşluk (veya boşluk) vardır; burada Zeus'un keçiyi yıldızların arasına yerleştirdiğini anlatır. Catasterismi'de, tanrının bu eylemi, Titanları yenmesindeki rolü ve gençliğinde ona bakım yapan keçiye olan minnettarlığını simgelemektedir.

Robert Fowler'a göre, Zeus'un bir keçi tarafından emzirilmesi ve başlangıçta bağımsız olan büyülü boynuz geleneği, Pherecydes zamanına kadar "birbirine karışmıştı."Ancak Jan N. Bremmer, iki hikayenin bir araya getirilmesinin M.S. 1. yüzyılın başlarında etkin olan Ovid'e kadar gerçekleşmediğini belirtir. Ovid'in Fasti'sinde sunduğu açıklamada, Amalthea bir kez daha keçinin sahibidir ve Ida Dağı'nda yaşayan bir naiad olarak tanımlanır. Genç Zeus'u Girit'te (babası Kronos'tan uzakta) saklar ve burada dişi keçi tarafından emzirilir. Bir keresinde keçi boynuzlarından birini bir ağaçta kırar ve Amalthea kırık boynuzu meyvelerle doldurarak onu genç Zeus'a geri getirir; bereket boynuzu için bir aition olan bu hikaye, nesnenin kökenini sağlama yönündeki en erken girişim gibi görünmektedir. Zeus daha sonra keçiyi (ve belki de kırık boynuzunu) göklere yerleştirir ve keçi Capella yıldızı olur. Ovidius'un anlatısı, John Miller tarafından "minyatür bir şaheser" olarak nitelendirilen bir bölümde çeşitli önceki anlatıların öğelerini iç içe geçirir. Anlatının genel taslağı Eratosthenes'ten kaynaklanıyor gibi görünmektedir; Amalthea'yı bir perisi olarak tanımlar ve Zeus'un Titanlarla savaşına gönderme yapar. Ancak keçiyi 'güzel' (formosa) ve görkemli boynuzlara sahip olarak tanımlayarak Eratosthenik öyküden dikkat çekici bir şekilde ayrılır. Anlatısının ilk cümlelerinde Ovidius, Aratus'un anlatımına geri dönerek onun öyküsünün açılışını yansıtır ve keçiyi "Olenian" olarak tanımlar. Barbara Boyd da Ovidius'un anlatısında, Zeus'un çocukluğuna ilişkin Callimachean anlatımdan belirgin bir etki olduğunu vurgulamaktadır.

Ovid'in Fasti'si, Zeus'un yetiştirilme geleneğini Amalthea'nın büyülü boynuzuyla açık bir şekilde birleştiren bilinen ilk kaynak olsa da Miller, iki hikayenin Ovid zamanında zaten birbirine bağlanmış olabileceğine dair kanıt olarak Aratus'a dair (biraz çarpıtılmış) bir şeloiye işaret eder. Zeus'un dadısının bir Arkadialı kadın olduğu ve bir keçi olduğu iki farklı versiyonu karıştırmış görünen şeloyetçi, bu dadı

boynuzunu Amalthea'nın boynuzu olarak tanımlar ve bunu Keçi takımyıldızıyla ilişkilendirir; Amalthea'nın boynuzu burada bereketin büyülü boynuzu gibi görünmektedir, ancak ikisi açıkça tanımlanmamıştır. Miller ayrıca, iki hikayenin bağlantılı olduğu bir geleneğin olası daha fazla kanıtı olarak, keçi boynuzlarından akan ambrosia ve nektardan bahseden Callimachus'un notuna ve genç Zeus'u büyük bir bereket boynuzundan besleyen Amalthea'yı gösteren M.S. 2. yüzyıla ait bir mermer kabartmaya dikkati çeker.

Fabulae'deki (Hyginus'a atfedilen ve muhtemelen M.S. 2. yüzyılda yazılmış mitolojik bir el kitabı) Zeus'un çocukluğuna ilişkin anlatımda, büyük kardeşlerinin Hesiod'un Theogony'sinde olduğu gibi yutulmadığı görülür; ancak Rhea yine de Kronos'a Zeus yerine bir taş- verir ve Cronus onu yutar. Aldatıldığını fark eden Cronus, oğlunu bulmak için dünyayı tararken, Hera bebeği Girit'e götürür ve burada onu Amalthea'ya emanet eder. Bu anlatıda Amalthea bir peri gibi görünür. Zeus'u babasından uzak tutmak için Amalthea onu bir beşiğe saklar ve onu bir ağaca yerleştirir. Böylece çocuk "gökte, yeryüzünde veya denizde bulunamaz". Cronus'un küçük çocuğun ağlamalarını duymasını önlemek için Amalthea, Kouretes'leri bir araya getirir, onlara kalkanlar ve mızraklar verir ve çocuğun yattığı yerin etrafında gürültülü bir şekilde şıngırdamalarını sağlar. Martin Nilsson'a göre, bu anlatı muhtemelen Hyginus'un kendi uydurması değildir ve muhtemelen genç Zeus'un ağaç tapınmasıyla ilişkilendirilmesinde bir temeli vardır. Hyginus, eserin ilerleyen kısımlarında Althaea'dan bahseder. M. L. West ise bunu Amalthea'ya atıfta bulunmak olarak yorumlar ve Althaea'yı Ocean'ın (burada muhtemelen Oceanus kastedilmektedir) kızlarından biri olarak, Adrasteia ve Ida ile birlikte tanımlar. Bu üçünün alternatif olarak Girit kralı Melisseus'un kızları ve Zeus'un dadıları olarak kabul edildiğini de ekler.

Zeus'un yetiştirilmesine dair diğer versiyonlar da Amalthea'yı Girit kralı Melisseus'la akraba olarak anlatır. M.Ö. 1. yüzyılın sonlarında yaşamış yazar Didymus'un anlattığına göre, bebek Zeus, Melisseus'un kızları olan periler Amalthea ve Melissa tarafından büyütülür ve bu periler ona bal ve keçi sütü verir. Apollodorus'un Zeus'un bebekliğine dair versiyonunda, tanrı Girit'teki Dicte Dağı'ndaki bir mağarada doğar ve burada Amalthea'nın sütüyle beslenir; Melisseus'un kızları olan periler Adrasteia ve Ida tarafından büyütülür, mızraklarını ve kalkanlarını gürültülü bir şekilde şakıyan Kouretes tarafından korunur. Benzer şekilde De astronomia adlı eser, Amalthea'yı Jüpiter'i (Zeus'un Roma mitolojisindeki karşılığı) emziren dişi keçi olarak tanımlar ve onun Melisseus'un kızları olan dadılarına ait olduğunu belirtir. Amalthea, artık kayıp olan Orfik Rapsodiler'de Melisseus ile ilişkilendirilmiş gibi görünüyor. Bu, MÖ 1. yüzyıl veya M.S. 1. yüzyıla ait, antik çağda efsanevi şair Orfe'ye atfedilen teogonik bir şiirdir. Luc Brisson ve M. L. West, şiirde Amalthea'nın Melisseus'un karısı olduğunu (M.S. 5. yüzyıl Neoplatonist filozof Hermias tarafından aktarılan bir ayrıntı) ve ondan olan kızları periler Adrasteia ve Ida'nın genç Zeus'u Gece mağarasında büyüttüğünü, Kouretes'in ise mağaranın girişini koruduğunu yazarlar. Ancak Alberto Bernabé'nin şiiri yeniden yapılandırmasında Zeus, periler Adrasteia ve Ida (hâlâ Melisseus'un kızları) tarafından büyütülür ve Bernabé'nin "keçi perisi" (ninfa-cabra) olarak tanımladığı Amalthea'nın sütüyle beslenir. Apollodorus'un Zeus'un yetiştirilme biçimine dair anlattığı versiyonun kaynağı, büyük olasılıkla bir Orfik eserdir.

Amalthea'nın mitinin euhemerist bir yeniden çalışmasında Diodorus Siculus, onu, Libya kralı Ammon ile evlenen özellikle güzel genç bir kadın olarak tanımlar; Ammon ona boğa boynuzu şeklinde, büyük bir bereket bölgesi hediye eder ve ismini ondan alan bölge "Amalthea'nın Boynuzu" olarak bilinir. Bu versiyonda, Amalthea ve Ammon ayrıca Dionysos'un ebeveynleri olarak da tanımlanır. M.Ö. 1. yüzyılda yaşamış Romalı yazar Cicero, arkadaşı Atticus'a yazdığı bir mektupta, büyük ihtimalle Amalthea'ya adanmış bir tür tapınak olan bir amaltheum'dan bahseder; Atticus'un arazisinde, içinde Amalthea mitolojisinin çizimlerinin bulunduğu böyle bir tapınak vardı ve Arpinum'daki arazisinde benzer bir yapı inşa etmek isteyen Cicero, Atticus'tan kendisine kendi tapınağı ve Amalthea mitolojisi hakkında ayrıntılar vermesini ister. M.S. 2. yüzyılda yaşamış Yunan yazar Zenobius'un bir versiyonunda, Zeus çocukluğundan kalma keçiyi yıldızlar arasına yerleştirdiğinde (takımyıldız olarak "göksel keçi" olarak bilinir), boynuzlarından birini ayırır ve onu yetiştiren perilere hediye eder. De astronomia, Jüpiter'in yetiştirilmesiyle ilgili açıklamasının ardından, Jüpiter'in yanı sıra keçi Amalthea'nın da Aegipan'ı ('Keçi-Pan') büyüttüğünü belirtir ve M.S. 5. yüzyılda yaşamış Yunan yazar Nonnus, Pan'ı keçi Amalthea'nın çobanı olarak tanımlar.

Antik Yunan ve Roma sanatında Amalthea'nın günümüze ulaşan tasvirleri nispeten az sayıdadır. Muhtemelen M.S. 2. yüzyıla tarihlenen bir mermer kabartmada, genç Zeus'a büyük bir bereket boynuzu tutan bir perisi olarak gösterilir ve bebek bundan yer. Sahnede ayrıca bir syrinx oynayan genç Pan, iki keçi ve bir ağaçta oturan bir kartal ve bir yılan yer alır. Miller,- bu kabartmadaki tasvir ile Ovid'in anlatısı arasında birçok paralellik görür ve kabartmayı, Amalthea'nın boynuzunun Zeus'un Ovid'den önceki yetiştirilme mitinin bir parçası olduğuna dair önemli bir kanıt olarak değerlendirir. Bu durum, Ovid ile kabartmayı yapan sanatçının ortak bir kaynaktan beslenmiş olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Amalthea'nın bir perisi olarak tasvir edildiği başka tasvirler mevcut olsa da, sanat tarihinde daha çok bir keçi biçiminde resmedilmiştir. Keçi olarak gösterildiğinde, genellikle genç Zeus'u emzirirken veya onu sırtında taşırken betimlenir. Amalthea ayrıca Titus ve Gallienus'un saltanatları da dahil olmak üzere Roma İmparatorluğu'ndan kalma madeni paralarda ve madalyonlarda da bulunmaktadır[12].

Modern sanatta Amalthea, Barok heykeltıraş Gian Lorenzo Bernini'nin 1615 veya daha önce ürettiği ilk eserleri arasında yer alan bir heykelinin konusu olmuştur. Eser, Amalthea'yı bir keçi olarak tasvir eder ve bebek Jüpiter'in sütünü içerken yanında genç bir satir bulunur. Bu nedenle eserin bir süre antik çağda üretildiği düşünülmüştür. 1615'te Scipione Borghese tarafından satın alınan eser, siyasi bir amaca hizmet etmiş olabilir; Borghese ailesi tarafından, bolluğu kişileştiren efsanevi Amalthea figürüyle temsil edilen Papa V. Paul'ün atanmasını "yeni bir Altın Çağ"ın habercisi olarak tasvir etmenin bir yolu olarak bu eseri kullanılmış olabilir. Keçi Amalthea efsanesi, Flaman ressam Jacob Jordaens için ortak bir konuydu. Jordaens, sahnelere flüt veya tef çalan bir satir ya da seyirciye bakan bir süt testisi tutan bir peri gibi öğeler eklediği resimler yapmıştır. Jordaens'in Amalthea resimlerinden birinin ardından Schelte a Bolswert tarafından yapılan bir baskıya, efsanenin ahlaki bir yorumunu sunan bir yazıt eşlik eder. Bu yazıt, Jüpiter'in çocukluğunun zina yolları sonucu değil, bir keçi ve satirler tarafından büyütülmesiyle şekillendiğin ve bu yetiştirme tarzının onu bir "keçinin doğasını" taklit etmeye yöneltmesinin şaşırtıcı olmadığını açıklar. 1786-1787 yıllarında, Fransız heykeltıraş Pierre Julien, Amalthea'yı örtülerle kaplı ve yanında bir keçi bulunan bir peri olarak tasvir eden bir heykel yapmıştır. Bu eser 1791'de sergilendiğinde büyük övgü almış ve bir eleştirmen tarafından Praxiteles ve Phidias'ın klasik Yunan heykelleriyle karşılaştırılmıştır. Julien ayrıca, genç Jüpiter ve birkaç perinin yanı sıra, gürültülü bir şekilde dans eden bir dizi Corybantes'i tasvir eden Amalthea'nın bir dişi keçi olarak gösteren bir rölyef de üretmiştir.

Amazon sözcüğünün kökenine dair yapılan araştırmalar, farklı coğrafyalarda rastlanan amadun biçimindeki sözcüğün yalnızca Antik Yunan dönemine ait efsaneleri beslemekle kalmadığını, aynı zamanda dünya mitolojisinde anlam derinliği kazandıran, kökü sabit kalmış pek çok mitolojik anlatıyı etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu anlatıların ortak özelliği, kahramanlarının kadın olmasıdır. Söz konusu figürler, besleyici nitelikleriyle özellikle de süt verimi ve bunun mitolojik karşılığı olan ambrosia etkisiyle yalnızca çocukları değil, genel olarak insanları da besleyen, koruyan ve dönüştüren varlıklar olarak kabul edilir. Bu bağlamda, **"amadun"** kökenli sözcüğün, bereket, besleyicilik ve kutsal kadın figürüyle ilişkilendirilmiş olması dikkat çekicidir.

Söylen bilimi, bir uygarlığın evreni ve insanlığı nasıl anlamlandırdığını, bu anlamlandırma sürecinde deneyimlerden süzülerek oluşan anlatıları ve bu anlatıların doğurduğu uygulamaların nedenlerini açıklamaya çalışan bir düşünsel alandır. Sözcük olarak söylen gerçekliği tartışmalı bir anlatıyı ya da öyküyü ifade eder; ancak bu öykülerin önemi, içerdiği hakikat iddiasından ziyade, taşıdığı kültürel değerler ve sembolik anlamlardır. Söylemler konuları dolayısıyla doğaüstü varlıkları doğaüstü özellikleri bunları tanrılarla soylu kahramanlarla harmanlayan bir sistem barındırır. Kendi içinde uyumlu bir düzeni bir kurallar bütünü vardır. Bu kurallar ve semboller, içinden çıktıkları toplumun değerleriyle örtüşür; toplumsal bellekle yoğrularak gelenek hâline gelir ve kolektif onayla süreklilik kazanır. Bu yapı basamaklandırılmış değer sistemiyle içeriksel yapısıyla bir bütündür. Mitolojik

[12] MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Septuagint versiyonunda Eyüp'ün en küçük kızı Keren-happuch'un adı Amaltheías Kéras (Ἀμαλθείας Κέρας, 'Amalthea'nın boynuzu') olarak geçer. Bu isim Romalı yazar Yaşlı Plinius'un açıkça bereket boynuzuyla özdeşleştirdiği bir isimdir. M.S. 4. yüzyılda, Hristiyan piskopos Nyssa'lı Gregory, metnin bu terimi kullanmasının Amalthea'nın efsanevi Yunan masalına inanmak için bir sebep olarak alınmaması gerektiğini, ancak metnin Eyüp'ün kızının erdemli karakterini ve güzel görünümünü vurgulama yolu olduğunu yazar.

yapıların içerdiği değerler, toplum için anlamlı olma niteliğini yitirdiğinde ve bu değerleri birbirine bağlayan ilişkiler ağı koptuğunda, mitolojik içerik söylencesel özelliğini kaybederek folklorik bir biçime dönüşür. Söylemler gücünü ya bir topluluğun ya da o topluluğun bir kısmının inancından ve doğru kabulünden alır. Bu bağlamda, söylemler kutsal geleneklerin ve daha önce yaşanmış deneyimlerin birikimini yansıtır.

Mitolojik söylemler, gündelik yaşamla benzerlik taşısa da, içeriğinde herhangi bir aşağılama veya olumsuzlama barındırmaz; aksine, değer verilen ve kutsanan unsurlar üzerine kuruludur. Mitolojiler, içinde ortaya çıktıkları toplumların değerleriyle derin bağlar kurar; ancak zamanla bu değerlerle uyuşmaz hâle geldiklerinde, mitolojik yapıdan ayrılarak farklı bir anlatı biçimine evrilirler. Söz konusu söylenceler, bağlandıkları kavramların doğruluğunu sorgulamaz; onları tartışılmaz kabul eder ve bu yönüyle değersel niteliklerini açık biçimde ortaya koyarlar. Bu anlatılar, evrensel ya da yerel bağlamda gelişen olay ve durumların kökenini açıklama işlevi görür; böylece toplumların evreni ve kendilerini nasıl anlamlandırdıklarına dair önemli ipuçları sunarlar. Yaradılış ve kuruluş mitleri, bu tür söylemlere örnek olarak verilebilir Genellikle söylenceler, kolaylıkla açıklanamayan, derin ve çok katmanlı içeriklere sahiptir. Bu niteliğiyle söylenceler, sorgulayıcı bir yapıya sahip olup bireyi düşünmeye sevk eder. Bu yönüyle bir tür felsefi başlangıç olarak da değerlendirilebilir. Söylenler özgün anlamda sözel gelenek ürünüyken zamanla yazınsal duruma gelir. Bu yazınsal durum somut kültürel geçişleri soyut olmayan nesnelerle ifade edilebilen değerler geçişini anlatır. Özgün olanı çıkış şekli ve konuları bize bir değerler sisteminin nasıl birbiriyle bağlantılı olduğunu anlatır.

Söylenler, kökenleri ve gelişim süreçleriyle ele alındığında yalnızca tarihsel anlatılar değil, aynı zamanda belli inanç sistemlerinin, figüratif temsillerin ve belirli sözcük tercihlerinin de taşıyıcısıdır. Bu unsurlar, yazılı tarihin derinliklerine kadar izlenebilir. Bu nedenle söylenceler birbirinden kesin çizgilerle ayrışsalar da sözel ve içerik olarak geçmişe, geçmiş kültürlere sözcük ve birikimleriyle ışık tutarlar.

Törensel söylemler kutsallık atfedilen uygulamaların nasıl yapılması gerektiği ve bu uygulamaların anlamını açıklayan ayinlerdir. Tapınım eylemi içerisinde nesnelere yüklenen değerler tören aracılığıyla kutsanır, önemsenir. Bunlar cansız nesneler olduğu gibi canlı nesneler de olabilir. Böylece, bireyin yaşadığı coğrafyanın anlamı ve sembolik derinliği daha görünür hâle gelir..Mitolojik nesneler ve öyküler dolanıklık içinde benzerlerini yaratarak tarihin derinliklerinden yazılı tarih aracılığıyla günümüze kadar gelirler. Efsanelerin kökeni, kimi zaman gerçekten yaşanmış fakat zamanla unutulmuş ya da eksik kalmış olaylara dayanır. Bu olaylar, tarihsel süreçte anlamlarını yitirip eksildikçe, toplumların bilinçaltında yer edinmiş düşünceler ve duygular aracılığıyla tören biçiminde dışavurulur. Böylelikle efsaneler, ruhani bir yeniden inşa süreci içinde yaşamaya devam ederler.

Sonuç

Antropolojik açıdan söylenceler, bir grubun ya da toplumun nasıl değerler ürettiğini, bu değerleri yaratmak için hangi kültürel ve tarihsel kaynaklara başvurduğunu gösteren geniş ve açıklayıcı bir içerik sunar. Bu tür anlatılar, geçmişteki deneyimlerin ve söylemlerin nasıl şekillendiğini anlamamıza, aynı zamanda bu geçmişin günümüze nasıl yansıdığını değerlendirmemize olanak tanır. Tüm kültürler, canlı ya da cansız varlıklara belirli anlamlar yükleyerek ve bu varlıkları yücelterek, taşıdıkları sembolleri simgesel değerlere dönüştürürler. Bu süreç, toplumların tarihsel süreklilik içinde canlı kalmasını ve içsel bağlarını koruyarak birlikte var olmasını sağlar. Sonuç olarak AMADUN sözcüğü Sümerlerden antik çağın akışı içinde anlamı bilinmeyen ancak amadun sözcüğü ile açıklanabilecek pek çok sözcüğe ve söylenceye katkıda bulunmuş değişik toplumların tin evrenini zenginleştirmiştir.

Öneriler

Amazon mitolojisine ilişkin çalışmaların Mezopotamya merkezli karşılaştırmalı bir perspektifle genişletilmesi, Sümer tabletleri üzerindeki filolojik çözümlemelerin artırılması, Mitolojik kavramların

kültürler arası dolaşımını ele alan disiplinlerarası araştırmaların teşvik edilmesi, Amadun kavramının Anadolu yer adları ve sözlü kültür unsurlarıyla ilişkisini inceleyen alan çalışmalarının yapılması önerilmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Makalenin hazırlanmasında her bir yazarın katkı oranını yüzde yüzdür. Araştırma, tasarımı, analizi, yazım, düzenleme yazar tarafından yapılmıştır.

2. Çıkar çatışması: "Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır."

3. Etik Raporu: Araştırmamızda etik kurul onayı gerekmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışmamız araştırma makalesidir.

5. Bilgilendirme: Araştırma makalesi.

References

Astour, M. C. (1966) Aegean place-names in an Egyptian inscription. *American Journal of Archaeology, 70*(4), 313–317.

Auwera, J. V. & Irene, S. (2012). *Jordaens and the antique,* Brussels, Mercatorfonds.

Bailey, D. R. S. (1999). *Cicero. Letters to Atticus. Volume I, Loeb Classical Library No. 7*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

Bernabé, A. (2005). *Poetae epici Graeci: Testimonia et fragmenta, Pars II: Orphicorum et Orphicis similium testimonia et fragmenta,* Bibliotheca Teubneriana, Fasc 2, Munich and Leipzig, K. G. Saur Verlag.

Betegh, G. (2002). On Eudemus Fr. 150 (Wehrli). *Eudemus of Rhodes*, 337–357, edited by István Bodnár and William W. Fortenbaugh, Abingdon and New York, Routledge.

Bowen, A. & Garnsey, P. (1958). *Lactantius: Divine institutes,* Liverpool University Press.

Boyd, B. W. (2000). Celabitur auctor: The crisis of authority and narrative patterning in ovid fasti 5, *Phoenix, 54*(1/2), 64–98.

Boyle, A. J. & Woodard, R.D. (2000). *Ovid: Fasti*. Penguin Books.

Bömer, Franz, P. 1(958). *Ovidius Naso: Die Fasten. Band II: Kommentar*, Heidelberg, Universitätsverlag Winter.

Braswell, B. K. (2017). *Didymos of Alexandria: Commentary on Pindar*, Basel, Schwabe.

ÇAM, F. B. (2015). New observations on the reality of the eurasian female horse-warriors: The Amazons**.** *Höyük,* (8), 71-94.

Dindorf, K. W. (1875). *Scholia graeca in homeri iliadem*. Oxford*,* Volume II, Clarendon Press.

Frazer, J. G. (2015). *Fastorum Libri Sex: The Fasti of Ovid. Volume 4:* Commentary on Books 5 and 6, London, Cambridge University Press.

Fontenrose, J. E. (1959). *Python: A Study of Delphic Myth and Its Origins*, Berkeley, Los Angeles, and London, University of California Press.

Gerber, D. E. (1999). *Greek Elegiac Poetry: From the Seventh to the Fifth Centuries BC, Loeb Classical Library No. 258,* Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

Grimal, P. (1986). *The Dictionary of Classical Mythology*, Malden, Oxford, and Carlton, Blackwell Publishing.

Godley, A. D. (1951). Herodotus, Vol. II, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1921), s. 230–245.

Hard, R. (2004). *The Routledge Handbook of Greek Mythology: Based on H.J. Rose's "Handbook of Greek Mythology",* London and New York, Routledge.

Hard, R. (2015). *Eratosthenes and Hyginus: Constellation Myths, With Aratus's Phaenomena,* Oxford, Oxford University Press.

Hopkins, E. W. (1915). *Epic mythology*. Strassburg K.J. Trübner.

Hutchinson, R. W. (1962). *Prehistoric Crete,* Baltimore, Penguin Books.

Jones, H. L. (1928). *Strabo. Geography, Volume V: Books 10–12, Loeb Classical Library No. 211,* Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

Kassel, R. & Colin, A. (1991). *Poetae Comici Graeci. Volumen II: Agathenor – Aristonymus*, Berlin and New York, De Gruyter.

Kerényi, K. (1951). *The Gods of the Greeks,* Thames and Hudson, London.

Kidd, D. (1997). *Aratus: Phaenomena,* Cambridge University Press.

Mair, A. W. & Mair, G. R. (1921). *Callimachus, Lycophron, Aratus, Hymns and Epigrams. Lycophron: Alexandra. Aratus: Phaenomena, Loeb Classical Library No. 129,* Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

Martin, J. (1974). *Scholia in Aratum vetera,* Bibliotheca Teubneriana, Leipzig, Teubner.

Miller, F. J. (1916). *Ovid. Metamorphoses, Volume II: Books 9–15*, revised by G. P. Goold, Loeb Classical Library No. 43, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

Olivieri, A. (1897). *Pseudo-Eratosthenis: Catasterismi*, Bibliotheca Teubneriana, Leipzig, Teubner.

Pearson, A. C. (1917). *The Fragments of Sophocles, Volume I,* New York, Cambridge University Press.

Petersson, T. (1963). *Cicero: A Biography,* New York, Biblo and Tannen.

Price, I. M. (1913). "The Animal DUN in the Sumerian Inscriptions." *Journal of the American Oriental Society,* vol. 33, 1913, s. 402–04.

Radt, S. (1985). *Tragicorum Graecorum Fragmenta. Vol. 3: Aeschylus,* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

Roscher, W. H. (1884). *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie,* Leipzig, Teubner.

Stephens, S. A. (2015). *Callimachus: The Hymns,* Oxford and New York, Oxford University Press.

Sevasti, D. (2019). The Cornucopia of Greekness: Copies and Performances of a Body That Never Was. *Political and Cultural Aspects of Greek Exoticism*, 125–138, edited by Panayis Panagiotopoulos and Dimitris P. Sotiropoulos, Cham, Springer.

Schmitt, R. (1989).Amazones. *Encyclopaedia Iranica,* I/9, s. 928–933.

Smith, S. R. & Stephen M. T. (2007). *Apollodorus' Library and Hyginus' Fabulae: Two Handbooks of Greek Mythology,* Indianapolis and Cambridge, Hackett Publishing.

Tyrrell, W. B. (1984). *Amazons: A study in Athenian mythmaking*, Baltimore, s. 64–70.

İnternet Kaynakları

https://kids.britannica.com/students/article/Audhumia/309986

https://www.vikingtimes.co.uk/norse-mythology/animals-in-norse-mythology/audhumla-the-primordial-cow/

https://vikingr.org/otherbeings/audhumla?srsltid=AfmBOop_CK9BVF9CogZuL9oc6fIGztFQ83PXsGaXwBcdsxoBfgTTyhA

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

The Effect of Activity-Based Instructional Practices on Improving 6th Grade Students' STEM Skill Level Perceptions and Attitudes

Süleyman Yaman*, Hilal Demirel**, Samet Demirpolat***

Abstract: This study aimed to investigate the effect of activity-based instruction on 6th-grade students' perceptions of STEM skill levels and STEM attitudes. A single-group pretest-posttest experimental design was used with 21 students attending a public middle school in Samsun. The STEM Skill Level Perception Scale and STEM Attitude Scale were used as data collection tools. Activities were conducted in science lessons using experimental materials and logic/intelligence game kits. Data were analyzed using a dependent groups t-test and Pearson correlation analysis. The findings showed increased perceptions of STEM skill levels and STEM attitudes following the instruction, although some sub-dimensions showed no significant differences. Furthermore, no significant relationships were found between post-test scores, except for some sub-factors. Accordingly, activities should be diversified to support skill and attitude sub-factors.

Keywords: Mind and Intelligence Games, Activity-Based Applications, Science Education, Stem Skills, Stem Attitudes

Etkinlik Temelli Öğretim Uygulamalarının 6. Sınıf Öğrencilerinin STEM Beceri Düzeyi Algılarını ve Tutumlarını Geliştirmesine Yönelik Etkisi

Öz: Bu çalışmada, etkinlik temelli öğretimin ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin STEM beceri düzeyi algıları ve STEM tutumları üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada tek gruplu öntest-sontest deneysel desen kullanılmış ve çalışma grubunu Samsun'daki bir devlet ortaokulunda öğrenim gören 21 altıncı sınıf öğrencisi oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak STEM Beceri Düzeyleri Algı Ölçeği ve STEM Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Uygulamalar, fen bilimleri dersinde deney malzemeleri ve akıl/zekâ oyunları kitleri kullanılarak etkinlik temelli olarak gerçekleştirilmiştir. Veriler, bağımlı gruplar için t testi ve Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Bulgular, etkinlik temelli öğretim sonrasında öğrencilerin STEM beceri düzeyi algıları ve STEM tutumlarında artış olduğunu; ancak bazı alt boyutlarda anlamlı farklılık bulunmadığını göstermiştir. Ayrıca, sontest puanları arasında bazı alt faktörler dışında anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir. Bu doğrultuda, etkinliklerin beceri ve tutum alt faktörlerini destekleyecek şekilde çeşitlendirilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akıl ve Zekâ Oyunları, Etkinlik Temelli Uygulamalar, Fen Bilimleri Dersi, Stem Becerileri, Stem Tutumları

*Profesör Doktor Süleyman Yaman, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
ORCID: 0000-0001-5152-4945 syaman@omu.edu.tr
**Araştırma Görevlisi Hilal Demirel, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
ORCID: 0000-0003-2731-8521 hilal.demirel@omu.edu.tr
***Samet Demirpolat, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
ORCID: 0009-0008-8835-8731 demirpolatsamet2000@gmail.com

Cite as/ Atıf: Yaman, S., Demirel, H. & Demirpolat, S. (2026). The effect of activity-based instructional practices on ımproving 6th grade students' STEM skill level perceptions and attitudes. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1469-1495. http://doi.org/10.18506/anemon.1696085
Received/Geliş: 09 May/Mayıs 2025
Accepted/Kabul: 14 Apr/Nisan 2026
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

Hindering the acquisition of STEM skills, research shows that these skills have positive effects on students' attitudes and perceptions towards lessons, motivation levels, academic achievement, reflective thinking skills, psychomotor development, scientific creativity, and 21st-century skills (Sungur Gül, 2022). Investigating whether there is a significant relationship between students' perceptions of their STEM skill level and their attitudes towards STEM constitutes an important dimension of this study. Indeed, the literature emphasizes that students' perceptions of STEM, self-efficacy, and attitudes are interrelated and that these variables play a decisive role in the learning process and motivation (Bybee, 2013; Maltese & Tai, 2011; Nugent et al., 2015; Wang et al., 2011). In this context, examining the relationship between students' perceptions and attitudes towards STEM skills is crucial for a holistic understanding of the cognitive and affective outcomes of STEM education for students (Honey et al., 2014; Unfried et al., 2015). It has been found that students who develop positive attitudes towards STEM fields show increased interest and motivation in these disciplines, take a more active role in learning processes, and achieve higher academic success. Furthermore, it has been suggested that positive developments in STEM attitudes support students' critical thinking skills, problem-solving abilities, and innovative approaches (Bilad et al., 2022; Evcim & Arslan, 2022).

Fostering 21st-century skills and supporting lifelong learning require innovative teaching approaches in contemporary education systems. One such approach, Learning by Doing (LbD), emphasizes the active participation of students in the learning process, while STEM education offers a holistic model that brings together different disciplinary fields with an interdisciplinary understanding (Bybee, 2013). LbD allows students to learn by doing and experiencing, rather than simply memorizing information. In this approach, students access information through activities such as problem-solving, group work, experiments, and observation (Demirel, 2017). In this process, the teacher assumes a guiding role, supporting students in developing their thinking, research, and inquiry skills. Research shows that LbD is effective in improving perceptions of STEM skill levels (Açıkay et al., 2023; Gyasi et al., 2021; Kavak & Deretarla Gül, 2024). Project-based learning and engineering design processes, in particular, support students' development in cognitive and affective domains (Capraro & Slough, 2009).

A review of the literature reveals that activities integrated according to STEM education are addressed in various subjects and at different levels. For example, studies such as the use of intelligence games in mathematics (Baki, 2018), robotics applications in science (Acar et al., 2019; Karaahmetoğlu, 2019), or the effect of digital games on creativity (Ott & Pozzi, 2012) stand out. Furthermore, a significant portion of these studies have been conducted with middle school students (Açışlı Çelik, 2022) and preschool children (Erden & Yalçın, 2021), examining variables such as STEM skills, problem-solving, and creativity. Studies investigating the impact of STEM education on perceptions of STEM skills and STEM self-efficacy are also noteworthy. The results of these studies show that activity-based STEM applications increase students' perceptions, self-efficacy, and attitudes towards STEM fields (Açışlı Çelik, 2022; Gökçe Tekin et al., 2023; Joy et al., 2025; Guzey et al., 2017; Roberts et al., 2018; Tseng et al., 2013). In addition, studies examining the effect of digital games on reasoning skills (Bottino et al., 2009) are also present in the literature. Educational robotics and intelligence games are frequently employed in mathematics lessons, and studies with prospective teachers have explored their STEM skill level perceptions across various dimensions.

Studies that examine activity-based teaching (ABT) in conjunction with STEM show positive effects in many areas, including student achievement, motivation, attitudes, and scientific process skills. These studies are grouped into categories such as effects on student achievement and motivation, the STEM and art (STEAM) approach, attitudes towards STEM, scientific process and metacognitive skills, problem-solving, and critical thinking. Neccar (2019) stated that STEM activities improve students' achievement and their views on STEM. These findings indicate that when ABT is integrated with STEM content, it provides higher learning motivation in students. Aydoğdu and Ergin (2008) suggest that experiment-based activities improve students' scientific process skills, while Öztürk and Tüzün (2020) state that robotics-based STEM activities are effective on scientific process and metacognitive thinking skills. These findings show that ABT can ensure the permanence of students' scientific thinking habits.

Açışlı Çelik's (2022) study found that STEM activities increased students' problem-solving and critical thinking skills. Similarly, Bülegin and İlkörücü (2023) demonstrated that science activities based on critical thinking improved students' intellectual skills. Gülhan and Şahin (2018) stated that the STEAM approach, formed by adding the art dimension to STEM, positively affected student success, STEM attitudes, and scientific creativity.

Objective

Research demonstrates that ABT-based STEM applications systematically improve students' scientific process skills, critical thinking, and interest in STEM careers (Açışlı Çelik, 2022; Gülhan & Şahin, 2018; Şanlı & Somuncuoğlu Özerbaş, 2021). Building on these findings, this study aims to examine the effect of ABT applications on students' perceptions and attitudes towards STEM skills, particularly at the 6th grade middle school level. Accordingly, the sub-problems addressed in the research are as follows:

a) Is there a significant difference between the pre-test and post-test scores of students' perceptions of STEM skills and sub-factors?

b) Is there a significant difference between the pre-test and post-test scores of students' total and sub-factors of STEM attitudes?

c) Is there a significant relationship between students' perceptions of STEM skills and their total STEM attitude scores? d) Does the Emotional Learning (ETL) approach have a significant effect on the perceptions and attitudes of 6th-grade middle school students towards their STEM skills?

Method

This study adopted a quantitative experimental design. The experimental method involves systematically testing cause-and-effect relationships by controlling for specific variables (Gay & Airasian, 2000). In testing the problem of this study, a single-group pre-test–post-test model, commonly used in experimental studies but more susceptible to internal validity threats, was preferred. This model is one of the weak experimental design types and is based on comparing pre- and post-intervention measurements of participants (Campbell & Stanley, 1963). In this method, only one group is subjected to the experimental intervention, and the effect of the independent variable is revealed by comparing the pre- and post-intervention measurements of this group. In such studies, the effect of the experimental intervention on the dependent variable can be directly observed (Cohen & Manion, 1997). This design, however, carries certain limitations. Firstly, the absence of a control group in the research makes it difficult to definitively prove that the change obtained is solely due to the applied intervention. The natural development of the participants over time, external influences they may have been exposed to during the research process, and the effect of the pre-test on the participants may have influenced the results. The difference between the pre-test and post-test mean scores collected during the research period was analyzed to determine the effect of ETE (Educational Technology Education) on students' perceptions of their STEM skill levels and their attitudes towards STEM.

The study sample comprised 21 sixth-grade students attending a public middle school in one of the central districts of a metropolitan city in Turkey's Black Sea Region. Convenience sampling, a type of non-probability sampling method, was used to select the sample. This sampling method is a more practical approach that includes individuals easily accessible to the researcher. While studies using this sampling method are preferred in situations where there are limitations such as time, cost, and accessibility, the generalizability of the findings in this study is limited due to the sample's inability to represent the population (Creswell, 2012).

Two scales were administered before and after the experimental process to collect data. These scales are the STEM Skill Levels Perception Scale and the STEM Attitude Scale. Information about the scales is detailed below:

a) STEM Skill Levels Perception Scale: Developed by Korkmaz, Çakır, and Uğur Erdoğmuş (2020), this scale has 23 items, which are loaded onto 3 factors. Factor 1 includes the sub-dimension "Science," Factor 2 includes "Engineering and Technology," and Factor 3 includes "Mathematics." Factor 1 consists of 11 items, Factor 2 consists of 6 items, and Factor 3 consists of 6 items. The internal consistency coefficient calculated for the entire measurement tool was found to be .94. The internal consistency coefficients for the sub-dimensions are as follows: α=.90 for the "Science" factor, α=.86 for the "Engineering and Technology" factor, and α=.80 for the "Mathematics" factor. These values indicate that the scale has high reliability at both the general and sub-dimension levels.

b) STEM Attitude Scale: Adapted into Turkish by Yılmaz, Yiğit Koyunkaya, Güler, and Güzey (2017), this scale has 24 items, and these items load onto 4 factors. The construct validity of the scale was tested with Exploratory Factor Analysis, and the analysis findings supported a four-factor structure. The four-factor structure can explain 48.10% of the variance towards students' STEM attitudes. Factor 1, consisting of eight items, includes the sub-dimension "Personal and Social Implications of STEM"; Factor 2, consisting of six items, includes the sub-dimension "Relationship between Mathematics and Science Learning and STEM"; Factor 3, consisting of three items, includes the sub-dimension "Relationship between Engineering Learning and STEM"; and Factor 4, consisting of three items, includes the sub-dimension "Learning and Use of Technology". The internal consistency coefficients for the sub-dimensions are as follows: α = .81 for the "Personal and Social Implications of STEM" factor, α = .75 for the "Relationship between Mathematics and Science Learning and STEM" factor, α = .76 for the "Relationship between Engineering Learning and STEM" factor, and α = .70 for the "Learning and Use of Technology" factor. The reliability coefficient for all items of this measurement instrument is 0.86.

In this study, abbreviations were used in the naming of the data collection tools and the method applied, as well as in the presentation of the findings section. Activity-based teaching was named as ETE-STEM. The STEM Skill Levels Perception Scale test (STEM-B) was named as Science (STEMB-1), Engineering and Technology (STEMB-2), and Mathematics (STEMB-3), which are the 1st, 2nd, and 3rd sub-factors of the STEM Skill Levels Perception Scale, respectively; and the STEM Skill Levels Perception Scale pre-test (STEM-BÖ) and post-test (STEM-BS) were named as such. Similarly, the pre-test and post-test scores of the sub-factors were named as (STEM-BÖ1, STEM-BS1; STEM-BÖ2, STEM-BS2; STEM-BÖ3, STEM-BS3), respectively. Similarly, the STEM Attitude Scale test (STEM-T) is named as the pre-test (STEM-T) and post-test (STEM-TS) of the STEM Attitude Scale, with sub-factors 1, Personal and Social Implications of STEM (STEM-T1), 2, Relationship between Mathematics and Science Learning and STEM (STEM-T2), 3, Engineering Learning and its Relationship with STEM (STEM-T3), and 4, Learning and Using Technology (STEM-T4). Likewise, the pre-test and post-test scores of the sub-factors are named as (STEM-TÖ1, STEM-TS1; STEM-TÖ2, STEM-TS2; STEM-TÖ3, STEM-TS3; STEM-TÖ4; STEM-TS4), respectively.

Students were given STEM-BÖ and STEM-TÖ pre-tests. A six-week instructional program was then implemented with logic and intelligence games and activity-based applications. In this 6-week process, 2 weeks of physics experiments, 2 weeks of chemistry experiments, and 2 weeks of biology experiments were conducted. The chemistry, physics, and biology experiments were designed to reflect the interdisciplinary nature of STEM education and have content aimed at developing students' scientific process skills (observation, classification, measurement, data recording). These applications also concretized the integration of science-technology-engineering-mathematics by using engineering design processes (hypothesis formation, model development, problem solving) (Ministry of National Education [MEB], 2017). STEM-BS and STEM-TS were administered as post-tests to students as a result of the logic and intelligence games and activity-based applications. As for ETE applications; Physics, chemistry, and biology experiment kits, models and mock-ups, measuring instruments, teaching support materials, and outdoor games were used in accordance with the learning outcomes of the curriculum.

Table 1 contains a summary of the steps taken during the implementation phase:

Table 1. Summary of the STEM Education Process and Materials Used

Process/Stage	Actions	Materials Used
Pre-test	STEM Skill Level Perception Scale STEM Attitude Scale	-
Application process	6-week activity-based program - 2 weeks of physics experiments - 2 weeks of chemistry experiments - 2 weeks of biology experiments	- Physics, chemistry, and biology experiment kits - Models and puppets - Measuring instruments - Teaching support materials - Outdoor games
Post test	STEM Skill Level Perception Scale STEM Attitude Scale	-

As shown in Table 1, the research process consisted of three stages. First, STEM-B and STEM-T tests were administered to determine the participants' baseline levels, a six-week instructional intervention. During this process, physics, chemistry, and biology experiment kits, models and mockups, measuring instruments, teaching support materials, and outdoor games were utilized. In the final stage, the measurement tools used in the pre-test were administered again to obtain post-test data.

Prior to analysis, data were screened for outliers, missing values, and normality. Normality was evaluated using the Shapiro-Wilk test, along with skewness and kurtosis statistics.

Table 2. Shapiro-Wilk Test Results for the Tests

Tests	Groups	n	d	*p*
STEM-BÖ	Experiment Control	21	0.972	.318
STEM-TÖ	Experiment Control	21	0.975	.402
STEM-BS	Experiment Control	21	0.968	.242
STEM-TS	Experiment Control	21	0.981	.517

According to the Shapiro-Wilk test results presented in Table 2, W=0.972, p=.318 was found for STEM-BÖ; W=0.968, p=.242 for STEM-BS scores; W=0.975, p=.402 for STEM-TÖ scores; and W=0.981, p=.517 for STEM-TS scores. Skewness values for all scores ranged from -0.56 to 0.48, and kurtosis values ranged from -0.72 to 0.65. Since these values were within the ±1.00 range, the normality assumption was accepted. Pre-test and post-test scores for STEM-B and STEM-T were analyzed using a Dependent Samples t-Test. Pearson Product-Moment Correlation Analysis was applied to determine the level of relationship between the total scores and sub-factors of the scales. Correlation coefficients provide detailed information about the direction and strength of the relationship between the two scales. Correlation coefficient values were considered as follows: 0.00-0.20 for "very low", 0.21-0.40 for "low", 0.41-0.60 for "moderate", 0.61-0.80 for "high", and 0.81-1.00 for "very high" (Obilor & Amadi, 2018).

Findings

Descriptive and inferential analysis results based on students' pre- and post-test scores of middle school students regarding their STEM skills and attitudes are presented below:

Table 3. Dependent Groups t-Test Regarding Students' STEM Skill Level Perception Scale Pre-test-Post-test Scores

Dimension	Test	n	$\bar{X}$	S	sd	t	*p*
STEM-B	Pre-test	21	3.49	1.93	20	2.31	.031
	Post-test	21	4.58	1.75			
STEM-B1	Pre-test	21	3.31	2.03	20	3.03	.007
	Post-test	21	4.40	1.89			
STEM-B2	Pre-test	21	4.52	1.83	20	1.26	.220
	Post-test	21	3.86	2.03			
STEM-B3	Pre-test	21	4.13	1.66	20	1.83	.082
	Post-test	21	5.00	1.63			

Table 3 reveals a significant difference was found between the pre-test and post-test scores of middle school students regarding their STEM skill levels, favoring the post-test scores ($p < .05$). The overall STEM-B mean increased from 3.49 to 4.58, and this difference was significant (t(20)=2.31, p=.031). In the STEM-B2 sub-factor, the pre-test was $\bar{X}$=4.52, while the post-test was $\bar{X}$=3.86, but this difference was not found to be significant (t(20)=1.26, p=.220). A notable exception was the STEM-B2 sub-dimension, where mean scores decreased in students' scores in this factor at the end of the intervention. Furthermore, when the standard deviation scores were examined, it was determined that, except for the STEM-B2 sub-factor, students' scores showed a more homogeneous distribution at the end of the intervention. In the STEM-B2 sub-factor, however, the heterogeneity in student scores increased at the end of the intervention. In the STEM-B1 factor scores increased from 3.31 to 4.40, a statistically significant gain (t(20)=3.03, p=.007). In the STEM-B3 factor scores increased from 4.13 to 5.00; however, this difference did not reach statistical significance(t(20)=1.83, p=.082).

Table 4. Dependent Groups t-Test of Students' STEM Attitude Scale Pre-test and Post-test Scores

Dimension	Test	n	$\bar{X}$	S	sd	t	*p*
STEM-T	Pre-test	21	3.45	0.99	20	2.35	.029
	Post-test	21	3.95	0.91			
STEM-T1	Pre-test	21	3.28	0.85	20	3.08	.006
	Post-test	21	3.82	0.60			
STEM-T2	Pre-test	21	3.57	0.81	20	0.01	.991
	Post-test	21	3.57	0.81			
STEM-T3	Pre-test	21	3.19	0.93	20	0.92	.369
	Post-test	21	3.31	0.96			
STEM-T4	Pre-test	21	3.74	0.64	20	0.84	.410
	Post-test	21	3.88	0.73			

According to the findings in Table 4, the pre-test $\bar{X}$=3.45 and post-test $\bar{X}$=3.95 scores were calculated for middle school students on the STEM-T level scale, and this increase was statistically significant (t(20)=2.35, p=.029). In the STEM-T1 sub-factor, the pre-test $\bar{X}$=3.28 and post-test $\bar{X}$=3.82 scores were determined, and this difference also similarly showed a significant increase (t(20)=2.35, p=.029). In the STEM-T2 factor, the pre-test $\bar{X}$=3.57 and post-test $\bar{X}$=3.57 scores were calculated, and this increase was not significant (t(20)=0.01, p=.991). The fact that the mean scores before and after the intervention were the same in the STEM-T2 factor is a finding that shows that there was no change in this sub-dimension. The STEM-T3 sub-dimension showed a slight increase from 3.19 to 3.31, which was not statistically significant (t(20) = 0.93, p = .369). Similarly, the STEM-T4 sub-dimension increased marginally from 3.74 to 3.88, with no significant difference detected (t(20) = 0.84, p = .410).

Table 5. Correlation Analysis Results of the Post-test Scores of the STEM Skill Levels Perception Scale and the STEM Attitude Scale

Variable	$\bar{X}$	S	r	*p*
STEM-TS	4.58	1.75	.04	.874
STEM-BS	3.95	.91		

According to the findings in Table 5, there is a very low correlation between STEM-BS scores and STEM-TS scores (r = 0.04). This indicates that there is no significant relationship between students' perceptions of their STEM skill level and their STEM attitudes post-test scores. Table 5 presents the findings showing the relationship between STEM-B and its sub-factors.

Table 6. Correlation Analysis Results of Students' STEM Skill Level Perception Scale Pre-test and Post-test Scores

Variable		STEM-BÖ	STEM-BS	STEM-BÖ1	STEM-BÖ2	STEM-BÖ3	STEM-BS1	STEM-BS2
STEM-BS	r	.32						
STEM-BÖ1	r	.78**	.61**					
STEM-BÖ2	r	.20	.30	.39				
STEM-BÖ3	r	.75**	.12	.51*	.10			
STEM-BS1	r	.38	.64**	.65**	.54*	.15		
STEM-BS2	r	.50*	.55*	.65**	.22	.55**	.72**	
STEM-BS3	r	.27	.77**	.34	.15	.12	.37	.47*

Table 6 indicates positive correlation between some of the pre-test and post-test scores of the students' perception of STEM skills levels and its sub-factors. The score showing the strongest positive and significant correlation with the overall score and other factors was BS2, followed by BÖ, BS, BÖ1, and BS1 scores. The sub-factor showing the least positive and significant correlation was BÖ2, followed by BS3. The highest positive correlation among all scores was between BÖ and BÖ1 (r=.78, $p < .05$). This was followed by a correlation between BS and BS3 with a coefficient of .77. While no negative correlation was observed between the overall or sub-factor scores, the lowest correlation was found between BÖ2 and BÖ3 ($p > .05$). Another low correlation was observed between BS and BÖ3 scores with a coefficient of .12. The table below shows the relationship between attitudes and their sub-factors.

Table 7. Correlation Analysis Results Regarding Students' Pre-test and Post-test Scores on the STEM Attitude Scale

Variable		STEM-TÖ	STEM-TÖ1	STEM-TÖ2	STEM-TÖ3	STEM-TÖ4	STEM-TS1	STEM-TS2	STEM-TS3
STEM-TÖ1	r	.67**							
STEM-TÖ2	r	.63**	.18						
STEM-TÖ3	r	.38*	.24	.50*					
STEM-TÖ4	r	.40*	.34	.33	.47*				
STEM-TS1	r	.54**	.43	.65**	.49*	.29			
STEM-TS2	r	.66**	.45*	.49*	.41	.37*	.38		
STEM-TS3	r	.51**	.55**	.48*	.80**	.55*	.57**	.65**	
STEM-TS4	r	.05	.01	.26	.13	.40	.23	.39	.34

As shown in Table 7, positive correlations were found between the pre-test and post-test scores of the STEM attitude scale and some of its sub-factors. The TS3 factor showed the highest positive and significant correlation with the overall score and other factors, followed by TÖ, TÖ1, TS1, and TS2. The TÖ4 factor showed the least positive and significant correlation, followed by the TS4 factor. Among all scores, the highest positive correlation was between TS3 and TÖ3 (rxy=.80, $p < .05$), followed by

TÖ and TÖ1 with a coefficient of .67. No negative correlation was observed between any overall or sub-factor scores, while the lowest correlation was between TÖ and TS4 ($p > .05$). Another low correlation was observed between TÖ and TS1 scores with a coefficient of .01.

Discussion

This study examined the effects of hands-on STEM activities on middle school students' perceptions and attitudes towards STEM skills. According to the findings, these activities had a positive impact on middle school students' overall perceptions of their STEM skills and their attitudes towards STEM. Hands-on activities significantly improved students' performance in the science sub-dimension of STEM, they had no significant effect on other sub-dimensions (engineering and technology, mathematics). This finding is consistent with studies showing that hands-on activities in the context of science increase scientific process skills, understanding through observation and experimentation, and cognitive awareness of science concepts (Yıldırım and Altun, 2015). However, the lack of significant improvement in the engineering and technology sub-dimension may be attributed to the fact that hands-on activities only limitedly supported students in experiencing the engineering design process and using technology for production purposes. The literature highlights that the development of engineering and technology skills is generally possible through programs that involve long-term design cycles, prototyping, and intensive use of digital tools (Roberts, 2012; Yamak et al., 2018). Similarly, the lack of a significant difference observed in the mathematics sub-dimension may be attributed to the insufficient inclusion of mathematical modeling, data analysis, and computational processes within the scope of the research. Indeed, the literature emphasizes that for the development of mathematical thinking skills, students need to actively participate in problem-solving processes based on establishing numerical relationships (Gonzalez & Kuenzi, 2013). Accordingly, it can be said that Advanced Learning Organization (ALO) has a high impact, especially in the context of science learning, but in order to achieve significant gains in the engineering, technology, and mathematics dimensions, more intensive design, technology integration, and mathematical reasoning activities should be included in the process. A literature review conducted to contextualize this study's findings revealed few studies directly addressing STEM skill level perceptions. Therefore, instead of comparing the literature directly related to STEM-B and its sub-factors, comparisons were made based on the concepts determined by considering the items in the data collection instrument used in the research (model building, problem solving, scientific process skills, critical thinking, etc.). Similar studies in the literature also confirm these findings and demonstrate that STEM-based applications are effective in educational processes. There are many studies, like this one, that show that different skills of students develop through STEM-based learning applications. Some of these skills are: academic achievement (İnce et al., 2018; Kongül & Yıldırım, 2021; Pekbay et al., 2020; Riskowski et al., 2009; Venville et al., 2000), scientific process skills (Kazu & Kaplan, 2024; Kongül & Yıldırım, 2021), critical thinking skills (Hacıoğlu & Gülhan, 2021; Hebebci, 2022), skills related to engineering design processes (Riskowski et al., 2009), perceptions of problem-solving skills (Doğan et al., 2020; Hebebci, 2022; İnce, Mısır, Küpeli & Fırat, 2018), STEM perceptions (Hacıoğlu & Gülhan, 2021), STEM attitude (Kazu & Kaplan, 2024), and reflective thinking skills. (Gülhan & Şahin, 2018) and creative thinking (Hebebci, 2022).

According to the literature above, it has been found that studies focus more on students' cognitive skills, while studies on affective and psychomotor skills are limited. This research is considered important because it comprehensively examines both students' cognitive STEM skills (interdisciplinary problem-solving, engineering design processes, scientific research, and technological literacy) and their affective STEM attitudes (interest, career perception, and self-efficacy). In this classification, the type of skill predominantly associated with the examined variable in the literature (cognitive, affective, psychomotor) was taken into consideration. The results, which are particularly consistent with the findings of Hacıoğlu and Gülhan (2021), show that STEM applications positively improve students' perceptions of the field. However, the differences in technology approach mentioned by Doğan et al. (2020) indicate that the multidimensional effects of STEM education may lead to interdisciplinary differences. In this context, the structure of the research, which examines both cognitive and affective

skills together, makes a significant contribution to understanding the multidimensional effects of STEM education.

When the literature on STEM attitudes is examined, it has been determined that there are a limited number of studies supporting the results of this research. Some of the relevant studies are: STEM attitude (Açışlı Çelik, 2022; Karışan & Yurdakul, 2017), personal and social development (Yıldırım & Selvi, 2018). The results of Açışlı Çelik's (2022) study, which particularly highlights the positive effects of STEM education on students' STEM attitudes, show a high degree of similarity to the results of this study. In contrast, Şanlı and Somuncuoğlu Özerbaş (2021) examined the STEM attitudes of middle school students in their study and found no significant difference in STEM attitudes at the end of the process. The authors determined that this difference may be due to differences in the sample group, application period, or measurement tools. It can be said that these differing results stem from the fact that the effectiveness of STEM education varies according to application methods, student level, and contextual factors. For example, Yıldırım and Selvi (2018) emphasized that these activities contribute to personal and social development. Therefore, considering the multifaceted effects of ETE (Educational and Cultural Activities), it can be stated that attitude changes may differ depending on variables such as student profile, curriculum integration, and teaching strategies.

This study found a significant relationship between perceived STEM skill levels and STEM attitudes. This finding indicates that students' self-perception of competence in STEM fields can positively influence their attitudes towards these fields. Indeed, the literature also states that individuals with high self-efficacy develop more positive attitudes towards the field and participate more actively in learning processes. In this context, the results show that within the scope of STEM education, not only students' cognitive skills but also their self-efficacy perceptions should be supported.

On the other hand, the direction and strength of the relationship may also be related to the quality of the teaching process. Activity-based teaching practices, which develop both students' perceptions of STEM skills and their attitudes simultaneously, may have contributed to strengthening the relationship between these two variables. This underscores the importance of considering affective and cognitive variables together in instructional designs.

Conclusion

This study demonstrates that pre-learning instruction (PTI) generally has positive effects on middle school students' perceptions and attitudes towards STEM skills. The findings from the PTI process indicate that such practices can be an effective method for improving students' perceptions and attitudes towards STEM skills. It can be concluded that in PTI activities implemented as in this study, the integrated approach to cognitive and affective skills contributes to STEM education research in terms of learning outcomes. This approach allows for a more comprehensive understanding of the multidimensional effects of STEM education. The effectiveness of PTI can vary depending on factors such as application duration, teaching methods, and student characteristics.

In educational learning (ESL) applications, a balanced interdisciplinary approach and customized pedagogical interventions are crucial (Öcal, 2012). In this study, the limited impact on Engineering and Technology and Mathematics skills, which are sub-factors of the skill dimension, suggests that creating content tailored to different perceptions of STEM skill levels would be beneficial. The limited impact on the attitude dimension sub-factors—the relationship between Mathematics and Science Learning and STEM, Engineering Learning and its relationship with STEM, and the Learning and Use of Technology—can also be strengthened with such customized content. In this context, it can be said that using special activities containing affective goals specific to these factors would be beneficial in achieving balanced development in the sub-factors of STEM attitudes. The limitations observed in attitude development in the fields of engineering and technology in this study indicate the need to increase motivational strategies and engaging applications for these disciplines.

Overall, this research found that ESL activities had statistically significant positive effects on middle school students' perceptions of STEM skills and STEM attitudes. While significant development occurred, particularly in the science skills dimension, the development in the engineering, technology, and mathematics sub-dimensions was found to be limited. In terms of attitudes, the study showed that STEM demonstrated high development in the personal and social inference factors, while development in the other three dimensions remained limited.

Recommendations

Increasing activities targeting engineering and technology skill perceptions is expected to address the limited gains observed in these sub-dimensions and contribute to broader skill development. It is expected that the limited improvement observed in students' attitudes towards STEM during the experimental process will yield more effective results when supported by activities that encourage active participation and are affectively focused. Furthermore, implementing activities that develop both attitudes and skills simultaneously would be beneficial. Monitoring the effects of such activities in the short and long term could contribute to obtaining scientifically valid data. In addition, it is recommended that the findings of this quantitative research be examined and evaluated comparatively with data obtained from qualitative research designs.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: The first author contributed to the research design and supervision phases of the study, the second author contributed to the writing, implementation, and data analysis phases, and the third author contributed to the implementation and editing phases.

2. Conflict of interest: " The authors declare no conflict of interest."

3. Ethics Report: The Ondokuz Mayıs University Social and Human Sciences Research Ethics Committee unanimously approved the study at its 12th meeting on December 29, 2023, with decision number 2023-1112.

4. Research Model: This study is a research paper. A single-group pretest-posttest experimental design, a quantitative research methodology, was used.

5. Disclosure: The research is supported by Ondokuz Mayıs University Scientific Research Projects under code BAP01-2024-4852.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Son elli yılda eğitimdeki paradigmalar önemli ölçüde değişmiş ve öğretmen merkezli anlayış yerini öğrenci merkezli yaklaşımlara bırakmıştır. Bu bağlamda eğitim, öğrenme ve öğretme kavramları, 21. yüzyılın gereksinimlerine uygun olarak yeniden tanımlanmış ve kritik düşünme, yaratıcılık ve problem çözme gibi becerilerin kazandırılması öncelikli hedefler arasında yer almıştır. Günümüzde okullarda uygulanan disiplinler arası bir model olan STEM, fen (science), teknoloji (technology), mühendislik (engineering) ve matematik (mathematics) alanlarını içeren ve öğrencilere yukarıda bahsedilen becerileri kazandıran bütüncül ve güncel bir eğitim yaklaşımıdır (Bybee, 2010; Roberts, 2012; Smith & Karr-Kidwell, 2000; Şahin, Ayar & Adıgüzel, 2014). 2018 yılında Türkiye'de fen bilimleri dersi öğretim programına mühendislik ve tasarım becerileri ismiyle dahil edilen STEM eğitimiyle, öğrencilerin sorgulama yapma, araştırma yürütme, projeler tasarlayıp geliştirme, üretkenlik ve iletişim gibi becerilerinin yanı sıra bu alanlara yönelik ilgilerinin de ortaya çıkarılması hedeflenmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı-MEB, 2018). Ayrıca erken yaşlarda başlayan STEM eğitimi ile öğrencilerin fen, mühendislik ve teknolojiye yönelik ilgilerinin artması beklenmektedir (Uyar, 2023). STEM eğitiminin; problem çözme, yaratıcılık ve kritik düşünme gibi becerilerin gelişiminde de önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir (Bilad ve diğ., 2022; Sonthong ve diğ., 2023). STEM eğitimine entegre edilen yaratıcı öğretim stratejileri, öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirmekte ve bu süreçte probleme dayalı öğrenme, proje tabanlı öğrenme gibi yöntemler kullanılmaktadır (Hebebci & Usta, 2022; Othman ve diğ., 2022). Ayrıca STEM eğitimi, öğrencilerin gerçek yaşamda uygulayabilecekleri bilgi ve beceriler kazanmalarını sağlamaktadır (Astawan, 2023; Zhou ve diğ., 2021). Bu nedenle STEM eğitimi, sadece bir öğretim stratejisi değil, aynı zamanda bireylerin gelecekteki kariyer başarıları için ilham verici bir yenilik olarak kabul edilmektedir (Bilad ve diğ., 2022; Hebebci & Usta, 2022). Bu bağlamda, STEM eğitimi ve etkinlik temelli öğretim (ETÖ-activity based teaching) yaklaşımı, öğrencilerin aktif katılımını sağlamak için yaparak-yaşayarak öğrenme süreçlerini merkeze alan; proje tabanlı uygulamalar, deneyler, grup çalışmaları ve gerçek yaşam problemlerine dayalı etkileşimli aktivitelerle şekillenen bir öğretim anlayışıdır (Batdı, 2015). ETÖ, 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılmasında kritik bir rol oynamakta ve bireylerin bilişsel, kişisel ve toplumsal gelişimlerine katkıda bulunmaktadır (Ribeirinha ve diğ., 2024).

Ortaokul öğrencileri için STEM eğitimi büyük önem taşımaktadır. Öğrencilere analitik düşünme, problem çözme, yaratıcılık ve işbirliği gibi önemli beceriler kazandırmakta ve gelecekteki kariyerleri için bir temel oluşturmaktadır. Literatürde ifade edildiği gibi STEM eğitiminin, bireylerin becerilerinin disiplinler arası bir yaklaşımla geliştirilmesi beklenirken öğrencilerin STEM disiplinlerine yönelik düşük motivasyonu bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli bir engel teşkil etmektedir (Bilad ve diğ., 2022; Evcim & Arslan, 2022). Örneğin; öğrencilerin STEM alanlarını karmaşık ve erişilmesi güç olarak algılamaları, öğrenme süreçlerinde kaygı ve özgüven eksiklikleri yaşamalarının bu engellerin başında geldiği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, öğretmenlerin STEM eğitimi konusunda yeterli pedagojik bilgi ve donanıma sahip olmamaları, disiplinler arası entegrasyonun sınırlı düzeyde kalmasına neden olmaktadır (Bybee, 2013; Yıldırım, 2016). Öğretim programlarının ağırlıklı olarak sınav odaklı ve geleneksel yöntemlere dayalı olması, öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımını kısıtlamakta ve motivasyonlarını olumsuz etkilemektedir (English, 2016). Bu durum, bireylerin bilişsel ve kişisel gelişimini sınırlamakta ve ülkelerin ekonomik kalkınma ve yenilikçilik kapasitelerini olumsuz yönde etkilemektedir (Hebebci & Usta, 2022; Mutakinati ve diğ., 2018).

STEM becerilerinin kazanımını engelleyen yukarıdaki veya benzeri faktörlere rağmen, yapılan araştırmalar bu becerilerin; öğrencilerin derslere yönelik tutum ve algıları, motivasyon düzeyleri, akademik başarıları, yansıtıcı düşünme becerileri, psikomotor gelişimleri, bilimsel yaratıcılıkları ve 21.

yüzyıl becerileri üzerinde olumlu etkiler oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Sungur Gül, 2022). Öğrencilerin STEM beceri düzeyi algıları ile STEM'e yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığının araştırılması bu çalışmanın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Nitekim literatürde öğrencilerin STEM algıları, öz-yeterlikleri ve tutumlarının birbiriyle ilişkili olduğu ve bu değişkenlerin öğrenme süreci ile motivasyon üzerinde belirleyici rol oynadığı vurgulanmaktadır (Bybee, 2013; Maltese & Tai, 2011; Nugent ve diğ., 2015; Wang ve diğ., 2011). Bu doğrultuda öğrencilerin STEM beceri düzeyi algısı ve tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesinin, STEM eğitiminin öğrenciler üzerindeki bilişsel ve duyuşsal sonuçlarının bütüncül biçimde anlaşılması açısından önem arz etmektedir (Honey ve diğ., 2014; Unfried ve diğ., 2015). STEM alanlarına yönelik olumlu tutum geliştiren öğrencilerin, bu disiplinlere yönelik ilgi ve motivasyonlarının arttığı, öğrenme süreçlerinde daha aktif rol aldıkları ve akademik başarılarının yükseldiği tespit edilmiştir. Ayrıca, STEM tutumundaki olumlu gelişmelerin öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini, problem çözme yeteneklerini ve yenilikçi yaklaşımlarını desteklediği de ileri sürülmüştür (Bilad ve diğ., 2022; Evcim & Arslan, 2022).

Bireylerin, 21. yüzyıl becerilerini kazanması yaşam boyu öğrenme sürecinde başarılı olabilmeleri için önem taşımaktadır. Bu bağlamda, eğitim sistemlerinde yenilikçi öğretim yaklaşımlarına duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri olan ETÖ, öğrencilerin öğrenme sürecine aktif olarak katılımını esas alırken, STEM eğitimi de disiplinler arası bir anlayışla farklı disiplin alanlarını bir araya getiren bütüncül bir model sunmaktadır (Bybee, 2013). ETÖ, öğrencilerin bilgiyi doğrudan ezberlemek yerine, yaparak-yaşayarak öğrenmelerine olanak tanır. Bu yaklaşımda öğrenciler; problem çözme, grup çalışmaları, deney ve gözlem gibi etkinlikler aracılığıyla bilgiye ulaşırlar (Demirel, 2017). Bu süreçte öğretmen, rehber rolünü üstlenerek öğrencilerin düşünme, araştırma ve sorgulama becerilerini geliştirmelerini destekler. Araştırmalar, ETÖ'nün STEM beceri düzeyi algılarının gelişiminde etkili olduğunu göstermektedir (Açıkay ve diğ., 2023; Gyasi ve diğ., 2021; Kavak & Deretarla Gül, 2024). Özellikle proje tabanlı öğrenme ve mühendislik tasarım süreçleri, öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal alanlarda gelişmelerini desteklemektedir (Capraro & Slough, 2009).

Literatür incelendiğinde, STEM eğitimine göre entegre edilmiş etkinliklerin çeşitli derslerde ve kademelerde ele alındığı görülmektedir. Örneğin, matematik dersinde zekâ oyunlarının kullanımı (Baki, 2018), fen bilimlerinde robotik uygulamalar (Acar ve diğ., 2019; Karaahmetoğlu, 2019) veya dijital oyunların yaratıcılık üzerindeki etkisi (Ott & Pozzi, 2012) gibi çalışmalar öne çıkmaktadır. Ayrıca, bu araştırmaların önemli bir kısmı ortaokul öğrencileriyle (Açışlı Çelik, 2022) ve okul öncesi dönemde (Erden & Yalçın, 2021) yürütülmüş olup STEM becerileri, problem çözme ve yaratıcılık gibi değişkenler incelenmiştir. Ayrıca STEM eğitiminin STEM beceri algısı ve STEM öz-yeterlik algısı üzerine etkisini araştıran çalışmalar da dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların sonuçları, etkinlik temelli STEM uygulamalarının öğrencilerin STEM alanlarına yönelik algılarını, öz-yeterliklerini ve tutumlarını artırdığını göstermektedir (Açışlı Çelik, 2022; Gökçe Tekin ve diğ., 2023; Joy ve diğ., 2025; Guzey ve diğ., 2017; Roberts ve diğ., 2018; Tseng ve diğ., 2013). Bunun yanı sıra, dijital oyunların akıl yürütme becerilerine etkisini inceleyen çalışmalar (Bottino ve diğ., 2009) da literatürde yer almaktadır. Bu çalışmalar, eğitsel robotik ve zekâ oyunlarının genellikle matematik dersinde, öğretmen adaylarıyla STEM beceri düzeyi algıları ve çeşitli değişkenler üzerine yapıldığını göstermektedir.

ETÖ'nün STEM ile birlikte ele alındığı çalışmalar incelendiğinde, öğrenci başarısı, motivasyon, tutum, bilimsel süreç becerileri gibi pek çok alanda olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar, öğrenci başarısı ve motivasyonuna yönelik etkiler, STEM ve sanat (STEAM) yaklaşımı, STEM'e yönelik tutumlar, bilimsel süreç ve üstbilişsel beceriler, problem çözme ve kritik düşünme şeklinde gruplanmıştır. Neccar (2019) STEM etkinliklerinin öğrencilerin başarısını ve STEM'e yönelik görüşlerini geliştirdiğini ifade etmiştir. Bu bulgular, ETÖ'nün STEM içeriğiyle bütünleştiğinde öğrencilerde daha yüksek öğrenme motivasyonu sağladığını göstermektedir. Aydoğdu ve Ergin (2008), deney temelli etkinliklerin öğrencilerin bilimsel süreç becerilerini geliştirdiğini öne sürerlerken; Öztürk ve Tüzün (2020) ise robotik temelli STEM etkinliklerinin bilimsel süreç ve üstbilişsel düşünme becerileri üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu bulgular, ETÖ'nün öğrencilerin bilimsel düşünme alışkanlıklarında kalıcılık sağlayabileceğini göstermektedir. Açışlı Çelik'in (2022) çalışmasında STEM

etkinliklerinin, öğrencilerin problem çözme ve eleştirel düşünme becerilerini arttırdığı tespit edilmiştir. Aynı doğrultuda Bülegin ve İlkörücü (2023) de eleştirel düşünme temelli fen etkinliklerinin öğrencilerin düşünsel becerilerini geliştirdiğini ortaya koymuşlardır. Gülhan ve Şahin (2018), STEM'e sanat boyutunun eklenmesiyle oluşan STEAM yaklaşımının, öğrenci başarısını, STEM tutumlarını ve bilimsel yaratıcılıklarını olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Bu çalışma, ETÖ'nün disiplinler arası bir yapıyla daha da güçlendirilebileceğini göstermektedir. Şanlı ve Somuncuoğlu Özerbaş (2021), STEM etkinliklerinin öğrenci motivasyonunu ve STEM alanlarına yönelik tutumlarını olumlu etkilediğini vurgulamışlardır.

Amaç

Yapılan araştırmalar, ETÖ temelli STEM uygulamalarının öğrencilerin bilimsel süreç becerilerini, eleştirel düşünme kapasitelerini ve STEM kariyerlerine yönelik ilgilerini sistematik olarak geliştirdiğini ortaya koymaktadır (Açışlı Çelik, 2022; Gülhan & Şahin, 2018; Şanlı & Somuncuoğlu Özerbaş, 2021). Bu bulgular ışığında, bu çalışma ile özellikle ortaokul 6. sınıf düzeyinde ETÖ uygulamalarının öğrencilerin STEM beceri düzeyi algıları ve tutumları üzerindeki etkisinin incelenerek alanyazına katkı yapması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda araştırmada ele alınan alt problemler şu şekildedir:

a) Öğrencilerin STEM beceri düzeyi algıları toplam ve alt faktörleri öntest-sontest puanları arasında anlamlı düzeyde farklılık var mıdır?

b) Öğrencilerin STEM tutum toplam ve alt faktörleri öntest-sontest puanları arasında anlamlı düzeyde farklılık var mıdır?

c) Öğrencilerin STEM beceri düzeyi algıları ve STEM tutum toplam puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

d) ETÖ yaklaşımının ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin STEM beceri düzeyi algıları ve tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?

Yöntem

Bu araştırma, nicel araştırma metodolojilerinden biri olan deneysel yönteme göre yapılandırılmıştır. Deneysel yöntem, belirli değişkenlerin kontrol altında tutularak neden-sonuç ilişkilerinin test edildiği sistematik araştırmalardır (Gay & Airasian, 2000). Bu çalışmanın probleminin test edilmesinde, deneysel çalışmalarda yaygın olarak kullanılan ancak iç geçerlik tehditlerine karşı daha duyarlı olan tek grup ön test–son test modeli tercih edilmiştir. Bu model, zayıf deneysel desen türlerinden biri olup, katılımcıların müdahale öncesi ve sonrası ölçümlerinin karşılaştırılması esasına dayanır (Campbell & Stanley, 1963). Bu yöntemde, yalnızca bir gruba deneysel işlem uygulanır ve bu grubun işlem öncesi ve işlem sonrası ölçümleri karşılaştırılarak bağımsız değişkenin etkisi ortaya çıkartılır. Bu tür çalışmalarda deneysel işlemin bağımlı değişken üzerindeki etkisi doğrudan gözlemlenebilir (Cohen & Manion, 1997). Bu durum bazı sınırlılıkları beraberinde getirmektedir. Öncelikle, araştırmada kontrol grubunun bulunmaması, elde edilen değişimin yalnızca uygulanan müdahaleden kaynaklandığını kesin olarak ortaya koymayı güçleştirmektedir. Katılımcıların zaman içinde doğal gelişimleri, araştırma sürecinde maruz kalabilecekleri dışsal etkiler ve ön testin katılımcılar üzerindeki etkisi sonuçları etkilemiş olabilir. Araştırma süresinde toplanan öntest ve sontest ortalamaları arasındaki fark, ETÖ'nün öğrencilerin STEM beceri düzeyi algılarına ve STEM'e yönelik tutumları üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla analiz edilmiştir.

Araştırmanın örneklemini, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde yer alan bir büyükşehrin merkez ilçelerinden birindeki bir devlet ortaokulunun 6. sınıfında öğrenim gören 21 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklemin belirlenmesinde, olasılıksız örnekleme yöntemlerinden biri olan uygun örnekleme kullanılmıştır. Bu örnekleme yöntemi, araştırmacının erişiminin kolay olduğu bireylerin dahil olduğu, daha çok pratik temellere dayalı olan bir yaklaşımdır. Bu örnekleme yöntemi ile yapılan çalışmalar; zaman, maliyet ve erişilebilirlik gibi sınırlılıkların olduğu durumlarda tercih edilirken, örneklemin evreni temsil etmedeki sınırlılığı nedeniyle çalışmada ulaşılan bulguların genellenebilirlik düzeyi sınırlı düzeydedir (Creswell, 2012).

Öğrencilerden deneysel çalışma öncesinde ve sonrasında veriler elde etmek için iki farklı ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekler STEM Beceri Düzeyleri Algı Ölçeği ve STEM Tutum Ölçeği'dir. Ölçeklerle ilgili bilgiler aşağıda detaylandırılmıştır:

a) STEM Beceri Düzeyleri Algı Ölçeği: Korkmaz, Çakır ve Uğur Erdoğmuş (2020) tarafından geliştirilen bu ölçeğin 23 maddesi vardır ve bu maddeler 3 faktöre yüklenmektedir. Faktör 1'de "Fen", faktör 2'de "Mühendislik ve Teknoloji" ve faktör 3'te "Matematik" alt boyutları yer almaktadır. Faktör 1 toplam 11 madde, faktör 2 toplam 6 madde ve faktör 3 ise toplam 6 maddeden oluşmaktadır. Bu ölçme aracının tümü için hesaplanan iç tutarlık katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Alt boyutlara ilişkin iç tutarlılık katsayıları ise şu şekildedir: "Fen" faktörü için α=.90, "Mühendislik ve Teknoloji" faktörü için α=.86 ve "Matematik" faktörü için α=.80. Bu değerler ölçeğin hem genel hem de alt boyut düzeyinde yüksek güvenirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

b) STEM Tutum Ölçeği: Yılmaz, Yiğit Koyunkaya, Güler ve Güzey (2017) tarafından Türkçeye uyarlanan bu ölçeğin 24 maddesi vardır ve bu maddeler 4 faktöre yüklenmektedir. Ölçeğin yapı geçerliliği, Açımlayıcı Faktör Analizi ile test edilmiş ve analiz bulguları dört faktörlü yapıyı desteklemiştir. Dört faktörlü yapı, öğrencilerin STEM tutumlarına yönelik varyansın %48,10'ını açıklayabilmektedir. Sekiz maddelik faktör 1'de "STEM'in Kişisel ve Sosyal Çıkarımları", 6 maddelik faktör 2'de "Matematik ve Fen Öğrenimi ile STEM İlişkisi", 3 maddelik faktör 3'te "Mühendislik Öğrenimi ile STEM İlişkisi" ve 3 maddelik faktör 4'te "Teknoloji Öğrenimi ve Kullanımı" alt boyutları yer almaktadır. Alt boyutlara ilişkin iç tutarlılık katsayıları ise şu şekildedir: "STEM'in Kişisel ve Sosyal Çıkarımları" faktörü için α = .81, "Matematik ve Fen Öğrenimi ve STEM ile İlişkisi" faktörü için α = .75, "Mühendislik Öğrenimi ve STEM ile İlişkisi" faktörü için α = .76, "Teknolojinin Öğrenimi ve Kullanımı" faktörü için α = .70. Bu ölçme aracının tüm maddelerine ilişkin güvenirlik katsayısı 0.86'dır. Bu ölçme aracının tüm maddelerine ilişkin güvenirlik katsayısı 0.86'dır.

Bu çalışmada uygulanan veri toplama araçlarının ve uygulanan yöntemin isimlendirilmesinde ve bulgular kısmının sunumunda kısaltmalar kullanılmıştır. Etkinlik temelli öğretim (activity-based teaching) ETÖ-STEM olarak isimlendirilmiştir. STEM Beceri Düzeyleri Algı Ölçeği testi (STEM-B), STEM Beceri Düzeyleri Algı Ölçeği 1. Alt faktörü olan Fen (STEMB-1), 2.alt faktör olan Mühendislik ve Teknoloji (STEMB-2), 3. Alt faktör olan Matematik (STEMB-3) şeklinde; STEM Beceri Düzeyleri Algı Ölçeği öntesti (STEM-BÖ) ve sontesti (STEM-BS) olarak isimlendirilmiştir. Aynı şekilde alt faktörlerin öntest ve sontest puanları sırasıyla (STEM-BÖ1, STEM-BS1; STEM-BÖ2, STEM-BS2; STEM-BÖ3, STEM-BS3) şeklinde isimlendirilmiştir.

Benzer şekilde, STEM Tutum Ölçeği testi (STEM-T), STEM Tutum Ölçeği 1. Alt faktörü olan STEM'in Kişisel ve Sosyal Çıkarımı (STEM-T1), 2. Alt faktör olan Matematik ve Fen Öğrenimi STEM ile İlişkisi (STEM-T2), 3. Alt faktör olan Mühendislik Öğrenimi ve STEM ile İlişkisi (STEM-T3), 4. Alt faktör olan Teknolojinin Öğrenimi ve Kullanımı (STEMT4) şeklinde; STEM Tutum Ölçeği öntesti (STEM-TÖ) ve sontesti (STEM-TS) olarak isimlendirilmiştir. Aynı şekilde alt faktörlerin öntest ve sontest puanları sırasıyla (STEM-TÖ1, STEM-TS1; STEM-TÖ2, STEM-TS2; STEM-TÖ3, STEM-TS3; STEM- TÖ4; STEM-TS4) şeklinde isimlendirilmiştir.

Öğrencilere STEM-BÖ ve STEM-TÖ ön test olarak uygulanmıştır. Akıl ve zekâ oyunları ile etkinlik temelli uygulamalarla hazırlanmış STEM'e yönelik etkinliklerle 6 haftalık uygulama süreci planlanmıştır. Bu 6 haftalık süreçte 2 hafta fizik deneyleri, 2 hafta kimya deneyleri, 2 hafta biyoloji deneyleri yapılmıştır. Kimya, fizik ve biyoloji deneyleri, STEM eğitiminin disiplinlerarası doğasını yansıtacak şekilde tasarlanmış olup, öğrencilerin bilimsel süreç becerilerini (gözlem yapma, sınıflama, ölçme, veri kaydetme) geliştirmelerine yönelik bir içeriğe sahiptir. Bu uygulamalar aynı zamanda mühendislik tasarım süreçlerini (hipotez oluşturma, model geliştirme, problem çözme) kullanarak fen-teknoloji-mühendislik-matematik entegrasyonunu somutlaştırmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2017). Öğrencilere akıl ve zekâ oyunları ile etkinlik temelli uygulamalar sonucunda STEM-BS ve STEM-TS son test olarak uygulanmıştır. ETÖ uygulamaları olarak; öğretim programının kazanımlarına uygun fizik, kimya ve biyoloji deney seti kitleri, model ve maketler, ölçü aletleri, öğretime destek materyaller, outdoor (dış mekân) oyunlar kullanılmıştır.

Tablo 1'de uygulama aşamasında yapılan işlemlerin özeti yer almaktadır:

Tablo 1. STEM Eğitim Süreci ve Kullanılan Materyallerin Özeti

Süreç/Aşama	İşlemler	Kullanılan Materyaller
Ön test	STEM Beceri Düzeyi Algı Ölçeği STEM Tutum Ölçeği	-
Uygulama süreci	6 haftalık etkinlik temelli program - 2 hafta fizik deneyleri - 2 hafta kimya deneyleri - 2 hafta biyoloji deneyleri	- Fizik, kimya ve biyoloji deney setleri - Model ve maketler - Ölçü aletleri - Öğretime destek materyaller - Outdoor oyunlar
Son test	STEM Beceri Düzeyi Algı Ölçeği STEM Tutum Ölçeği	-

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırma süreci üç aşamadan oluşmuştur. İlk olarak, katılımcıların başlangıç düzeylerini belirlemek amacıyla STEM-B ve STEM-T uygulanmış, ardından altı haftalık ETÖ programı gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte fizik, kimya ve biyoloji deney setleri, modeller ve maketler, ölçü aletleri, öğretime destek materyaller ile açık alan oyunlarından yararlanılmıştır. Son aşamada ise, ön testte uygulanan ölçme araçları tekrar uygulanarak son test verileri elde edilmiştir.

Çalışmada elde edilen veriler; uç, boş ve hatalı değerler, dağılımının normallik düzeyi, Shapiro-Wilk, çarpıklık, basıklık gibi farklı istatistiklerle kontrol edilmiştir.

Tablo 2. Testlere Ait Shapiro-Wilk Testi Sonuçları

Testler	Gruplar	n	d	*p*
STEM-BÖ	Deney Kontrol	21	0.972	.318
STEM-TÖ	Deney Kontrol	21	0.975	.402
STEM-BS	Deney Kontrol	21	0.968	.242
STEM-TS	Deney Kontrol	21	0.981	.517

Tablo 2'de yer alan Shapiro-Wilk testi sonuçlarına göre STEM-BÖ için W=0.972, p=.318; STEM-BS puanları için W=0.968, p=.242 bulunmuştur. STEM-TÖ puanları için W=0.975, p=.402), STEM-TS puanları için W=0.981, p=.517 değeri elde edilmiştir. Tüm puanlara ilişkin çarpıklık değerleri -0.56 ile 0.48 arasında, basıklık değerleri ise -0.72 ile 0.65 arasında değişim göstermiştir. Bu değerler ±1.00 aralığında yer aldığı için normallik varsayımı kabul edilmiştir. STEM-B ve STEM-T ilişkin öntest ve sontest puanları, bağımlı gruplar için t-testi kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeklerin toplam puanları ile alt faktörleri arasındaki ilişki düzeyini belirlemek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi uygulanmıştır. Bu analizle öğrencilerin STEM-B ile STEM-T konuları arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Korelasyon katsayıları, iki ölçek arasındaki ilişkinin yönü ve gücü hakkında detaylı bilgi vermektedir. Korelasyon katsayısı değerleri 0.00-0.20 aralığında "çok düşük", 0.21-0.40 aralığında "düşük", 0.41-0.60 aralığında "orta düzeyde", 0.61-0.80 aralığında "yüksek" ve 0.81-1.00 aralığında "çok yüksek" ilişki olarak kabul edilmiştir (Obilor & Amadi, 2018). Bu sınıflandırma, öğrencilerin STEM-B ile STEM-T arasındaki ilişkilerinin düzeyinin belirlenmesinde kullanılmıştır.

Bulgular

Çalışmada ortaokul öğrencilerinin STEM beceri ve tutumlarına ilişkin öntest ve sontest puanlarından elde edilen verilerin betimsel analiz sonuçları aşağıda sunulmuştur:

Tablo 3. Öğrencilerin STEM Beceri Düzeyleri Algı Ölçeği Öntest-Sontest Puanlarına İlişkin Bağımlı Gruplar t-Testi

Boyut	Test	n	$\bar{X}$	S	sd	t	*p*
STEM-B	Öntest	21	3.49	1.93	20	2.31	.031
	Sontest	21	4.58	1.75			
STEM-B1	Öntest	21	3.31	2.03	20	3.03	.007
	Sontest	21	4.40	1.89			
STEM-B2	Öntest	21	4.52	1.83	20	1.26	.220
	Sontest	21	3.86	2.03			
STEM-B3	Öntest	21	4.13	1.66	20	1.83	.082
	Sontest	21	5.00	1.63			

Tablo 3'deki bulgulara göre, ortaokul öğrencilerinin STEM beceri düzeylerine ilişkin öntest ve sontest puanları arasında sontest puanları lehine anlamlı düzeyde farklılık olduğu tespit edilmiştir (p < .05). Öğrencilerin STEM-B düzeyleri algı öntest puanları $\bar{X}$=3.49 iken, sontest puanları $\bar{X}$=4.58 olduğundan aralarında anlamlı farklılık bulunmuştur (t(20)=2.31, p=.031). STEM-B2 alt faktöründe öntest $\bar{X}$=4.52 iken, sontest $\bar{X}$=3.86 olarak belirlenmiş ama bu fark anlamlı bulunmamıştır (t(20)=1.26, p=.220). Burada dikkat çekici bir sonuç olarak, diğer faktörlerin tersine, bu faktörde uygulama sonunda öğrencilerin puanlarında düşüş meydana gelmesidir. Ayrıca standart sapma puanları incelendiğinde, STEM-B2 alt faktörü haricinde öğrencilerin uygulama sonunda puanlarının daha homojen dağılım gösterdiği belirlenmiştir. STEM-B2 alt faktöründe ise uygulama sonunda öğrenci puanlarındaki heterojenliğin arttığı belirlenmiştir. STEM-B1 faktöründe öntest $\bar{X}$=3.31 iken sontest $\bar{X}$=4.40 olarak hesaplanmış ve bu artış olarak anlamlı bulunmuştur (t(20)=3.03, p=.007). STEM-B3 faktöründe öntest $\bar{X}$=4.13 iken sontest $\bar{X}$= 5.00 olarak belirlenmiş ve bu artışın anlamlı düzeyde farklılığa neden olduğu belirlenmiştir (t(20)=1.83, p=.082).

Tablo 4. Öğrencilerin STEM Tutum Ölçeği Öntest ve Sontest Puanlarına İlişkin Bağımlı Gruplar t-Testi

Boyut	Test	n	$\bar{X}$	S	sd	t	*p*
STEM-T	Öntest	21	3.45	0.99	20	2.35	.029
	Sontest	21	3.95	0.91			

STEM-T1	Öntest	21	3.28	0.85	20	3.08	.006
	Sontest	21	3.82	0.60			
STEM-T2	Öntest	21	3.57	0.81	20	0.01	.991
	Sontest	21	3.57	0.81			
STEM-T3	Öntest	21	3.19	0.93	20	0.92	.369
	Sontest	21	3.31	0.96			
STEM-T4	Öntest	21	3.74	0.64	20	0.84	.410
	Sontest	21	3.88	0.73			

Tablo 4'deki bulgulara göre, ortaokul öğrencilerinin STEM-T düzeyleri ölçeğinde öntest $\bar{X}$=3.45 iken, sontest $\bar{X}$=3.95 olarak hesaplanmış ve bu artış istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturmuştur (t(20)=2.35, p=.029). STEM-T1 alt faktöründe öntest $\bar{X}$=3.28 iken, sontest $\bar{X}$=3.82 olarak belirlenmiş ve bu farklılık da anlamlı düzeyde farklılığa neden olmuştur (t(20)=2.35, p=.029). STEM-T2 faktöründe öntest $\bar{X}$=3.57 iken sontest $\bar{X}$=3.57 olarak hesaplanmış ve bu artış anlamlı bulunmamıştır (t(20)=0.01, p=.991). STEM-T2 faktöründe uygulama öncesi ve sonrası ortalama puanlarının aynı olması, bu alt boyutta herhangi bir değişim olmadığı gösteren bir bulgudur. STEM-T3 faktöründe öntest $\bar{X}$=3.19 iken sontest $\bar{X}$=3.31 olarak belirlenmiş ve bu artış anlamlı bulunurken (t(20)=0.93, p> .05), STEM-T4 faktöründe öntest $\bar{X}$=3.74, sontest $\bar{X}$=3.88 olarak belirlenmiş ve bu farklılık anlamlı bulunmamıştır (t(20)=0.84, p=.410).

Tablo 5. STEM Beceri Düzeyleri Algı Ölçeği ile STEM Tutum Ölçeği Sontest Puanlarına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişken	$\bar{X}$	S	r	p
STEM-TS	4.58	1.75	.04	.874
STEM-BS	3.95	.91		

Tablo 5'teki bulgulara göre, STEM-BS puanları ile STEM-TS puanları arasında çok düşük düzeyde bir korelasyon vardır (r= 0.04). Bu durum, öğrencilerin STEM beceri düzeyi algıları ile STEM tutumları sontest puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki olmadığını göstermektedir. Tablo 5'te, STEM-B ve alt faktörleri arasındaki ilişkiyi gösteren bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin STEM Beceri Düzeyleri Algı Ölçeği Öntest ve Sontest Puanlarına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişken		STEM-BÖ	STEM-BS	STEM-BÖ1	STEM-BÖ2	STEM-BÖ3	STEM-BS1	STEM-BS2
STEM-BS	r	.32						
STEM-BÖ1	r	.78**	.61**					
STEM-BÖ2	r	.20	.30	.39				
STEM-BÖ3	r	.75**	.12	.51*	.10			
STEM-BS1	r	.38	.64**	.65**	.54*	.15		
STEM-BS2	r	.50*	.55*	.65**	.22	.55**	.72**	
STEM-BS3	r	.27	.77**	.34	.15	.12	.37	.47*

Tablo 6 incelediğinde, öğrencilerin STEM beceri düzeyleri algı ölçeğinin ve alt faktörlerinin öntest ve sontest puanlarının bazıları arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Genel puan ve diğer faktörlerle en fazla pozitif ve anlamlı ilişkiyi gösteren puanların BS2 olduğu; bunu BÖ, BS, BÖ1 ve

BS1 puanlarının izlediği tespit edilmiştir. En az pozitif ve anlamlı ilişki gösteren alt faktör BÖ2 iken bunu BS3 faktörü takip etmiştir. Tüm puanlar arasında en yüksek pozitif ilişki BÖ ile BÖ1 arasındadır (r_{xy}=.78, p < .05). Bunu .77 katsayı ile BS ile BS3 puanı arasındaki ilişki izlemektedir. Genel veya alt faktör puanlarının hiçbiri arasında negatif ilişki görülmezken en düşük ilişkinin BÖ2 ile BÖ3 arasında olduğu belirlenmiştir (p > .05). Diğer bir düşük ilişki gösteren BS ile BÖ3 puanları arasındaki katsayının ise .12 olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda ise tutum ve alt föktörleri arasındaki ilişkiye yer verilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin STEM Tutum Ölçeği Öntest ve Sontest Puanlarına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişken		STEM-TÖ	STEM-TÖ1	STEM-TÖ2	STEM-TÖ3	STEM-TÖ4	STEM-TS1	STEM-TS2	STEM-TS3
STEM-TÖ1	r	.67**							
STEM-TÖ2	r	.63**	.18						
STEM-TÖ3	r	.38*	.24	.50*					
STEM-TÖ4	r	.40*	.34	.33	.47*				
STEM-TS1	r	.54**	.43	.65**	.49*	.29			
STEM-TS2	r	.66**	.45*	.49*	.41	.37*	.38		
STEM-TS3	r	.51**	.55**	.48*	.80**	.55*	.57**	.65**	
STEM-TS4	r	.05	.01	.26	.13	.40	.23	.39	.34

Tablo 7'ye göre, öğrencilerin STEM tutum ölçeğinin ve bazı alt faktörlerinin öntest ve sontest puanları arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Genel puan ve diğer faktörlerle en fazla pozitif ve anlamlı ilişkiyi gösteren puanların TS3 faktörü olduğu; bunu TÖ, TÖ1, TS1 ve TS2'nin izlediği tespit edilmiştir. En az pozitif ve anlamlı ilişki gösteren TÖ4 faktörü iken bunu TS4 faktörü takip etmiştir. Tüm puanlar arasında en yüksek pozitif ilişki TS3 ile TÖ3 arasında (r_{xy}=.80, p < .05) ilen bunu .67 katsayı ile TÖ ile TÖ1 puanı takip etmektedir. Hiçbir genel veya alt faktör puanı arasında negatif ilişki görülmezken en düşük ilişki TÖ ile TS4 arasındadır (p > .05). Diğer bir düşük ilişki gösteren TÖ ile TS1 puanları arasındaki katsayının .01 olduğu görülmektedir.

Tartışma

Bu araştırmada, ETÖ-STEM etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinin STEM beceri düzeyi algıları ve tutumları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, bu etkinliklerin ortaokul öğrencilerinin genel olarak STEM beceri düzeyleri algıları ve STEM'e yönelik tutumlar üzerinde olumlu bir etki meydana getirdiği görülmektedir.

Çalışmada gerçekleştirilen ETÖ'nün öğrencilerin STEM fen alt boyutunda anlamlı düzeyde gelişime neden olduğu belirlenirken diğer alt boyutlarda (mühendislik ve teknoloji, matematik) anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, fen bağlamında gerçekleştirilen uygulamalı etkinliklerin bilimsel süreç becerilerini, gözlem ve deney yoluyla anlamlandırmayı ve fen kavramlarına yönelik bilişsel farkındalığı artırdığını gösteren çalışmalarla uyumludur (Yıldırım ve Altun, 2015). Ancak mühendislik ve teknoloji alt boyutunda anlamlı bir gelişim kaydedilmemesi, ETÖ uygulamalarının öğrencilerin mühendislik tasarım sürecini deneyimlemelerini ve teknolojiyi üretim amaçlı kullanmalarını sınırlı düzeyde desteklemiş olmakla ilişkilendirilebilir. Alanyazında, mühendislik ve teknoloji becerilerinin gelişiminin genellikle uzun süreli tasarım döngüleri, prototip oluşturma ve dijital araç kullanımının yoğun olduğu programlar ile mümkün olduğuna dikkat çekilmektedir (Roberts,

2012; Yamak ve diğ., 2018). Benzer şekilde, matematik alt boyutunda anlamlı bir farklılık gözlenmemesi, matematiksel modelleme, veri analizi ve hesaplama süreçlerinin araştırma kapsamında yeterince yer almamış olmasıyla ilişkilendirilebilir. Nitekim alanyazında, matematiksel düşünme becerilerinin gelişimi için, öğrencilerin sayısal ilişki kurmaya dayalı problem çözme süreçlerinde aktif rol almaları gerektiği vurgulanmaktadır (Gonzalez & Kuenzi, 2013). Bu doğrultuda, ETÖ'nün özellikle fen öğrenme bağlamında yüksek etki gücüne sahip olduğu, ancak mühendislik, teknoloji ve matematik boyutlarında belirgin kazanımlar sağlanabilmesi için süreçte daha yoğun tasarım, teknoloji entegrasyonu ve matematiksel akıl yürütme etkinliklerine yer verilmesi gerektiği söylenebilir. Bu çalışmanın bulgularının karşılaştırılması için literatür taraması yapılmış ve doğrudan ilgili çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle doğrudan STEM-B ve alt faktörleri ile ilgili literatüre yönelik değil, araştırmada kullanılan veri toplama aracındaki maddeler dikkate alınarak belirlenen kavramlara (model oluşturma, problem çözme, bilimsel süreç becerileri, eleştirel düşünme, vb.) yönelik karşılaştırmalar yapılmıştır. Literatürdeki benzer çalışmalar da bu bulguları doğrulamakta ve STEM temelli uygulamaların eğitim süreçlerindeki etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada olduğu gibi ETÖ uygulamaları ile öğrencilerin farklı becerilerinin geliştiğini gösteren birçok çalışma bulunmaktadır. Bu becerilerden bazıları şu şekildedir: Akademik başarı (İnce ve diğ., 2018; Kongül & Yıldırım, 2021; Pekbay ve diğ., 2020; Riskowski ve diğ., 2009; Venville ve diğ., 2000), bilimsel süreç becerileri (Kazu & Kaplan, 2024; Kongül & Yıldırım, 2021), eleştirel düşünme becerileri (Hacıoğlu & Gülhan, 2021; Hebebci, 2022), mühendislik tasarım süreçlerine yönelik becerileri (Riskowski ve diğ., 2009), problem çözme becerilerine yönelik algıları (Doğan ve diğ., 2020; Hebebci, 2022; İnce, Mısır, Küpeli & Fırat, 2018), STEM algıları (Hacıoğlu & Gülhan, 2021), STEM tutumu (Kazu & Kaplan, 2024), yansıtıcı düşünme becerisi (Gülhan & Şahin, 2018) ve yaratıcı düşünme (Hebebci, 2022).

Yukarıdaki literatüre göre, öğrencilerin daha çok bilişsel becerilerine odaklanıldığı, duyuşsal ve psiko-motor becerilerine yönelik çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmanın, öğrencilerin hem bilişsel STEM becerilerini (disiplinlerarası problem çözme, mühendislik tasarım süreçleri, bilimsel araştırma ve teknoloji okuryazarlığı) hem de duyuşsal STEM tutumlarını (ilgi, kariyer algısı ve öz-yeterlik) kapsamlı bir şekilde incelemesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu sınıflandırma yapılırken, incelenen değişkenin literatürde ağırlıklı olarak hangi beceri türüne girdiği (bilişsel, duyuşsal, piko-motor) dikkate alınmıştır. Özellikle Hacıoğlu ve Gülhan'ın (2021) bulgularıyla paralellik gösteren sonuçlar, STEM uygulamalarının öğrencilerin alana yönelik algılarını olumlu yönde geliştirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte Doğan ve diğ. (2020) tarafından belirtilen teknoloji yaklaşımındaki farklılıklar, STEM eğitiminin çok boyutlu etkilerinin disiplinler arası farklılıklara neden olabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın bilişsel ve duyuşsal becerileri birlikte inceleyen yapısı, STEM eğitiminin çok boyutlu etkilerini anlamada önemli bir katkı sunmaktadır.

Literatürde STEM tutumu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde bu araştırmanın sonuçlarını destekleyen sınırlı sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. İlgili çalışmalardan bazıları şunlardır: STEM tutumu (Açışlı Çelik, 2022; Karışan & Yurdakul, 2017), kişisel ve sosyal gelişim (Yıldırım & Selvi, 2018). Yapılan çalışmalardan özellikle STEM eğitiminin öğrencilerin STEM tutum üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koyan Açışlı Çelik'in (2022) çalışmasının sonuçları bu çalışmanın sonuçlarıyla yüksek düzeyde benzerlik göstermektedir. Bunun aksine Şanlı ve Somuncuoğlu Özerbaş (2021) yaptıkları çalışmada ortaokul öğrencilerinin STEM tutumlarını incelemişler ve süreç sonunda STEM tutumlarında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmişlerdir. Yazarlar, bu durumun sebebinin örneklem grubu, uygulama süresi veya ölçme araçlarındaki farklılıklardan kaynaklanabileceğini tespit etmişlerdir. Bu farklı sonuçların, STEM eğitiminin etkililiğinin uygulama yöntemleri, öğrenci seviyesi ve bağlamsal faktörlere göre değişmesinden kaynaklanacağı söylenebilir. Örneğin, Yıldırım ve Selvi (2018) bu etkinliklerin kişisel ve sosyal gelişime katkı sağladığını vurgulamışlardır. Dolayısıyla, ETÖ'nin çok boyutlu etkileri göz önüne alındığında, tutum değişimlerinin öğrenci profili, öğretim programı entegrasyonu ve öğretim stratejileri gibi değişkenlere bağlı olarak farklılaşabileceği ifade edilebilir.

Bu araştırmada STEM beceri düzeyi algıları ile STEM'e yönelik tutumlar arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgu, öğrencilerin kendilerini STEM alanlarında yeterli algılamalarının, bu alanlara yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Nitekim literatürde de öz-yeterlik algısı yüksek olan bireylerin ilgili alana yönelik daha olumlu tutum geliştirdikleri ve öğrenme süreçlerine daha aktif katılım sağladıkları ifade edilmektedir. Bu bağlamda elde edilen sonuç, STEM eğitimi kapsamında öğrencilerin yalnızca bilişsel becerilerinin değil, aynı zamanda öz-yeterlik algılarının da desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, elde edilen ilişkinin yönü ve gücü, uygulanan öğretim sürecinin niteliği ile de ilişkili olabilir. Etkinlik temelli öğretim uygulamalarının öğrencilerin hem STEM beceri algılarını hem de tutumlarını birlikte geliştirmesi, bu iki değişken arasındaki ilişkinin güçlenmesine katkı sağlamış olabilir. Bu durum, öğretim tasarımlarında duyuşsal ve bilişsel değişkenlerin birlikte ele alınmasının önemini vurgulamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada ETÖ'nün ortaokul öğrencilerinin STEM beceri düzeyi algıları ve tutumları üzerinde genel olarak olumlu etkilerinin olduğu ortaya konulmuştur. ETÖ süreci sonunda elde edilen bulgular, bu tür uygulamaların öğrencilerin STEM beceri düzeyi algıları ve tutumlarını geliştirmede etkili bir yöntem olabileceğini göstermektedir. Bu çalışmadaki gibi uygulanan ETÖ etkinliklerinde bilişsel ve duyuşsal becerilerin bütünleşik şekilde ele alınmasının, öğrenme çıktıları açısından STEM eğitimi araştırmalarına katkı sağladığı sonucuna ulaşılabilir. Bu yaklaşım, STEM eğitiminin çok boyutlu etkilerinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına imkân tanımaktadır. ETÖ'nin etkililiği; uygulama süresi, öğretim yöntemleri ve öğrenci özellikleri gibi faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir.

ETÖ uygulamalarında disiplinler arası dengeli bir yaklaşım ve özelleştirilmiş pedagojik müdahaleler oldukça önemlidir (Öcal, 2012). Bu çalışmada beceri boyutunun alt faktörü olan Mühendislik ve Teknoloji ve Matematik becerilerindeki sınırlı etki, farklı STEM beceri düzeyi algılarına yönelik özel içeriklerin oluşturulmasının yararlı olacağını göstermektedir. Çalışmadaki tutum boyutunun alt faktörleri olan Matematik ve Fen Öğrenimi STEM ile İlişkisi, Mühendislik Öğrenimi ve STEM ile İlişkisi ve Teknolojinin Öğrenimi ve Kullanımına yönelik sınırlı etki de bu tür özel içeriklerle güçlendirilebilir. Bu bağlamda STEM tutumlarının alt faktörlerinde dengeli bir gelişim sağlamak için, bu faktörlere özgü duyuşsal hedefler içeren özel etkinlikler kullanılmasının yararlı olacağı söylenebilir. Bu çalışmada mühendislik ve teknoloji alanlarındaki tutum gelişiminde görülen sınırlılık, bu disiplinlere yönelik motivasyon stratejilerinin ve ilgi çekici uygulamaların artırılmasının gerekli olduğunu göstermektedir.

Genel olarak incelendiğinde bu araştırmada ETÖ etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinin STEM beceri algıları ve STEM tutumları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkiler oluşturduğu tespit edilmiştir. Özellikle fen bilimleri becerileri boyutunda önemli bir gelişim meydana gelirken; mühendislik, teknoloji ve matematik alt boyutlarındaki gelişimin sınırlı olduğu belirlenmiştir. Tutum boyutunda ise STEM'in kişisel ve sosyal çıkarım faktöründeki gelişimin yüksek olduğu; diğer üç boyuttaki gelişimin ise sınırlı kaldığı ortaya konulmuştur.

Öneriler

Bu çalışmanın sonuçlarına göre öğrencilerin STEM beceri düzeyi algılarını geliştirici faaliyetlerin artırılmasının, mühendislik ve teknoloji alanlarındaki sınırlı gelişimi pozitif yönde etkileyerek beceri ve bağlantılı alanlarda ilerlemeye katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Deneysel süreçte öğrencilerin STEM'e yönelik tutumlarında gözlenen sınırlı gelişimin, aktif katılımı teşvik eden ve duyuşsal odaklı

etkinliklerle desteklendiğinde daha etkili sonuçlar vermesi beklenmektedir. Bunun yanında hem tutum hem de becerileri birlikte geliştirici faaliyetlerin uygulanması yararlı olacaktır. Bu tür faaliyetlerin etkilerinin kısa ve uzun vadeli takibinin yapılması, bilimsel açıdan geçerli verilerin elde edilmesine katkı sağlayabilir. Bunun yanı sıra, nicel verilere dayalı bu araştırmanın bulgularının, nitel araştırma tasarımlarından elde edilen verilerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi önerilmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. **Araştırmacıların katkı oranı beyanı:** 1. yazar çalışmanın araştırma tasarımı ve denetleme aşamalarında, 2. yazar çalışmanın yazım, uygulama ve veri analizi aşamalarında, 3.yazar çalışmanın uygulama ve düzenleme aşamalarında katkı sağlamıştır.
2. **Çıkar çatışması:** "Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır."
3. **Etik Raporu:** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 29.12.2023 tarihli 2023-1112 karar ve 12. Toplantısında çalışmanın kabulüne oy birliği ile karar verilmiştir.
4. **Araştırmanın Modeli:** Bu çalışma araştırma makalesidir. Nicel araştırma metodolojilerinden tek gruplu öntest-sontest deneysel desen kullanılmıştır.
5. **Bilgilendirme:** Araştırma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri BAP01-2024-4852 kodu ile desteklenmektedir.

References

Acar, B., Korkmaz, Ö., Çakır, R., Erdoğmuş, F. U., & Çakır, E. (2019). The effect of educational robotics kits on seventh-grade students' STEM skill levels and attitudes toward science course. *Educational Technology Theory and Practice, 9*(2), 372–391. https://doi.org/10.17943/etku.518215

Açıkay, N., Bircan, M. A., & Karakaş, H. (2023). The effect of STEM activities on primary school students' attitudes towards STEM. *International Journal of Research in Teacher Education, 14*(2), 19–35. https://doi.org/10.29329/ijrte.2023.566.2

Açışlı Çelik, S. (2022). The effect of STEM activities on sixth-grade students' problem-solving skills, critical thinking, and attitudes toward STEM. *Pamukkale University Journal of Education, 56*, 287–313. https://doi.org/10.9779/pauefd.1054678

Astawan, I. G., Suarjana, I. M., Werang, B. R., Asaloei, S. I., Sianturi, M., & Elele, E. C. (2023). STEM-based scientific learning and its impact on students' critical and creative thinking skills: An empirical study. *Jurnal Pendidikan IPA Indonesia, 12*(3), 482–492. https://doi.org/10.15294/jpii.v12i3.46882

Aydoğdu, B., & Ergin, Ö. (2008). The effects of different experimental techniques used in science and technology course on students' scientific process skills. *Ege Education Journal, 9*(2), 15–36.

Baki, N. (2018). The effect of geometric-mechanical games applied in intelligence games course on students' academic self-efficacy and problem-solving skills (Thesis No. 532397) [Master's thesis, Kırıkkale University]. National Thesis Center.

Batdı, D. (2015). The effect of activity-based learning approach on academic achievement: A meta-analytic and thematic study. *E-International Journal of Educational Research, 5*(3), 39–55. https://doi.org/10.19160/e-ijer.12976

Bilad, M. R., Anwar, K., & Hayati, S. (2022). Nurturing prospective STEM teachers' critical thinking skills through virtual simulation-assisted remote inquiry in Fourier transform courses. *International Journal of Essential Competencies in Education, 1*(1), 1–10. https://doi.org/10.36312/ijece.v1i1.728

Bottino, R. M., Ott, M., & Benigno, V. (2009, October 12–13). Digital mind games: Experience-based reflections on design and interface features supporting the development of reasoning skills. In *Proceedings of the 3rd European Conference on Game-Based Learning*. Graz, Austria.

Bülegin, S., & İlkörücü, Ş. (2023). An action research on improving sixth-grade students' critical thinking skills through critical thinking-based science activities. *Journal of Uludağ University Faculty of Education, 36*(3), 1119–1146. https://doi.org/10.19171/uefad.1362486

Bybee, R. W. (2010). Advancing STEM education: A 2020 vision. *Technology and Engineering Teacher, 70*, 30–35.

Bybee, R. W. (2013). *The case for STEM education: Challenges and opportunities*. NSTA Press.

Capraro, R. M., & Slough, S. W. (Eds.). (2009). *Project-based learning: An integrated science, technology, engineering, and mathematics (STEM) approach*. Sense Publishers.

Campbell, D. T., & Stanley, J. C. (1963). *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Houghton Mifflin.

Cohen, L., & Manion, L. (1997). *Research methods in education* (4th ed.). Routledge.

Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed.). Pearson.

Demirel, Ö. (2017). *Curriculum development in education: From theory to practice*. Pegem Academy.

Doğan, A., Aydın, E., & Kahraman, E. (2020). The effect of STEM applications on secondary school students' perceptions of problem-solving skills. *Eskişehir Osmangazi University Journal of Education, 5*(2), 123–144.

English, L. D. (2016). STEM education K–12: Perspectives on integration. *International Journal of STEM Education, 3*(1), 1–8. https://doi.org/10.1186/s40594-016-0036-1

Erden, Ş., & Yalçın, V. (2021). The effect of preschool STEM activities based on problem-based learning approach on children's problem-solving skills. *Trakya Journal of Education, 11*(3), 1239–1250. https://doi.org/10.24315/tred.789922

Evcim, İ., & Arslan, M. (2021). An investigation into the development of the force and energy unit through STEM integration and its effects on students' critical thinking skills. *International Journal of Psychology and Educational Studies, 8*(3), 130–141. https://doi.org/10.52380/ijpes.2021.8.3.398

Gay, L. R., & Airasian, P. (2000). *Educational research: Competencies for analysis and application* (6th ed.). Merrill.

Gonzalez, H. B., & Kuenzi, J. J. (2013). *Science, technology, engineering, and mathematics (STEM) education: A primer*. Congressional Research Service.

Gökçe-Tekin, Ö., Şan, İ., & Orhan-Karsak, H. G. (2023). Secondary and high school students' STEM self-efficacy perceptions. *Turkish Journal of Educational Sciences, 21*(1), 235–259. https://doi.org/10.37217/tebd.1177086

Guzey, S. S., Harwell, M., & Moore, T. (2017). Development of an instrument to assess students' integrated STEM perception. *Journal of STEM Education, 18*(1), 11–23. https://doi.org/10.1111/ssm.12077

Gülhan, F., & Şahin, F. (2018). The effect of STEM-integrated activities on fifth-grade students' scientific creativity. *Sakarya University Journal of Education, 8*(4), 40–59. https://doi.org/10.19126/suje.423105

Gyasi, J. F., Zheng, L., & Zhou, Y. (2021). Perusing the past to propel the future: A systematic review of STEM learning activities based on activity theory. *Sustainability, 13*(16), 8828. https://doi.org/10.3390/su13168828

Hacıoğlu, Y., & Gülhan, F. (2021). The effects of STEM education on students' critical thinking skills and STEM perceptions. *Journal of Education in Science, Environment and Health, 7*(2), 139–155. https://doi.org/10.21891/jeseh.771331

Hebebci, M. T., & Usta, E. (2022). The effects of integrated STEM education practices on problem-solving skills, scientific creativity, and critical thinking dispositions. *Participatory Educational Research, 9*(6), 358–379. https://doi.org/10.17275/per.22.143.9.6

Honey, M., Pearson, G., & Schweingruber, H. (Eds.). (2014). *STEM integration in K–12 education*. National Academies Press.

İnce, K., Mısır, M. E., Küpeli, M. A., & Fırat, A. (2018). The effect of STEM-based approach on fifth-grade students' problem-solving skills and academic achievement in the "Earth's crust" unit. *Journal of STEAM Education, 1*(1), 64–78.

Joy, A., Hartstone-Rose, A., Knox, J., Mathews, C. J., Cerda-Smith, J., & Mulvey, K. L. (2025). STEM ability perceptions, basic needs satisfaction, and intrinsic motivation in adolescents: The role of inclusive perceptions in self-determination. *PLOS ONE, 20*(3), e0318266. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0318266

Karaahmetoğlu, K. (2019). The effect of project-based Arduino educational robotics applications on students' computational thinking skills and basic STEM skill perceptions (Thesis No. 557034) [Master's thesis, Amasya University]. National Thesis Center.

Karışan, D., & Yurdakul, Y. (2017). The effect of microcontroller-supported STEM applications on sixth-grade students' attitudes toward STEM fields. *Adnan Menderes University Journal of Educational Sciences, 8*(1), 37–52.

Kavak, Ş., & Deretarla Gül, E. (2024). Impact of STEM education on preschool children's scientific process skills. *Kafkas Journal of Educational Research, 11*(4), 491–509. https://doi.org/10.30900/kafkasegt.148964

Kazu, İ. Y., & Kaplan, A. (2024). The effect of STEM applications on scientific process skills: A meta-analysis study. *Electronic Journal of Social Sciences, 23*(89), 234–255. https://doi.org/10.17755/esosder.1331946

Kongül, Ö., & Yıldırım, M. (2021). Effects of STEM applications on secondary school students' scientific process skills and performance. *Journal of Humanities, 18*(2), 159–184. https://doi.org/10.14687/jhs.v18i2.6066

Korkmaz, Ö., Çakır, R., & Erdoğmuş, F. U. (2020). A validity and reliability study of the basic STEM skill levels perception scale. *International Journal of Psychology and Educational Studies, 7*(2), 111–121. https://doi.org/10.17220/ijpes.2020.02.010

Maltese, A. V., & Tai, R. H. (2011). Pipeline persistence: Examining the association of educational experiences with earned degrees in STEM among U.S. students. *Science Education, 95*(5), 877–907. https://doi.org/10.1002/sce.20441

Ministry of National Education. (2017). *STEM education teacher guidebook*. MoNE Publications.

Ministry of National Education. (2018). *Science curriculum (Grades 3–8)*. Board of Education.

Mutakinati, L., Anwari, I., & Kumano, Y. (2018). Analysis of students' critical thinking skills of middle school through STEM project-based learning. *Jurnal Pendidikan IPA Indonesia, 7*(1), 54–65. https://doi.org/10.15294/jpii.v7i1.10495

Neccar, D. (2019). The effect of STEM activities on middle school students' achievement, attitudes toward science, and views on STEM (Thesis No. 546805) [Master's thesis, Gazi University]. National Thesis Center.

Nugent, G., Barker, B., Welch, G., Grandgenett, N., Wu, C., & Nelson, C. (2015). A model of factors contributing to STEM learning and career orientation. *International Journal of Science Education, 37*(7), 1067–1088. https://doi.org/10.1080/09500693.2015.1017863

Obilor, E. I. M., & Amadi, E. C. (2018). Test of significance of Pearson's correlation coefficient. *International Journal of Innovative Mathematics, Statistics and Energy Policies, 6*, 11–23.

Othman, O., Iksan, Z. H., & Yasin, R. M. (2022). Creative teaching STEM module: High school students' perception. *European Journal of Educational Research, 11*(4), 2127–2137.

Ott, M., & Pozzi, F. (2012). Digital games as creativity enablers for children. *Behaviour & Information Technology, 31*(10), 1011–1019. https://doi.org/10.1080/0144929X.2010.526148

Öcal, H. A. (2012). Teachers' views on the implementation of activity-based teaching (Thesis No. 326108) [Master's thesis, Gaziantep University]. National Thesis Center.

Öztürk, E. & Tüzün, H. (2020). The effect of robotics-based STEM activities on middle school students' scientific process skills. *Turkish Journal of Education, 9*(2), 89–110. https://doi.org/10.21733/ibad.948455

Pekbay, C., Saka, Y., & Kaptan, F. (2020). Middle school students' views on green engineering STEM activities. *İnönü University Journal of the Faculty of Education, 21*(2), 840–857. https://doi.org/10.17679/inuefd.684513

Ribeirinha, T., Baptista, M., & Correia, M. (2024). Investigating the impact of STEM inquiry-based learning activities on secondary school students' STEM career interests: A gender-based analysis using the social cognitive career framework. *Education Sciences, 14*(10), 1037. https://doi.org/10.3390/educsci14101037

Riskowski, J. L., Todd, C. D., Wee, B., Dark, M., & Harbor, J. (2009). Exploring the effectiveness of an interdisciplinary water resources engineering module in an eighth-grade science course. *International Journal of Engineering Education, 25*(1), 181–195.

Roberts, A. (2012). A justification for STEM education. *Technology and Engineering Teacher, 71*(8), 1–5.

Roberts, G. R. (2005). Technology and learning expectations of the net generation. In D. G. Oblinger & J. L. Oblinger (Eds.), *Educating the net generation*. EDUCAUSE.

Roberts, T., Jackson, C., Mohr-Schroeder, M. J., Bush, S. B., Maiorca, C., Cavalcanti, M., … Cremeans, C. (2018). Students' perceptions of STEM learning after participating in a summer informal

learning experience. *International Journal of STEM Education, 5*, 1–14. https://doi.org/10.1186/s40594-018-0133-4

Smith, J., & Karr-Kidwell, P. (2000). *The interdisciplinary curriculum: A literature review and a manual for administrators and teachers*. ERIC. (ED443172)

Sonthong, W., Intanin, A., & Sanpundorn, S. (2023). The development of science learning activities by applying the STEM education model to promote student creativity. *International Journal of Research in STEM Education, 5*(1), 55–66. https://doi.org/10.33830/ijrse.v5i1.1345

Şahin, A., Ayar, M. C., & Adıgüzel, T. (2014). The effects of STEM-based after-school activities on students. *Educational Sciences: Theory & Practice, 14*(1), 297–322.

Şanlı, M., & Somuncuoğlu Özerbaş, D. H. (2021). The effect of STEM activities on students' attitudes toward STEM fields and science motivation. *Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences, 19*(3), 139–154. https://doi.org/10.18026/cbayarsos.889816

Tseng, K.-H., Chang, C.-C., Lou, S.-J., & Chen, W.-P. (2013). Attitudes toward STEM in project-based learning. *International Journal of Technology and Design Education, 23*(1), 87–102. https://doi.org/10.1007/s10798-011-9160-x.

Unfried, A., Faber, M., Stanhope, D. S., & Wiebe, E. (2015). The development and validation of a measure of student attitudes toward STEM. *School Science and Mathematics, 115*(6), 255–271. https://doi.org/10.1177/0734282915571160

Uyar, A. (2023). Primary and secondary school students' metaphorical perceptions of STEM. *Bayburt Journal of Education Faculty, 18*(38), 385–405. https://doi.org/10.35675/befdergi.1239174

Venville, G., Wallace, J., Rennie, L., & Malone, J. (2000). Bridging the boundaries of compartmentalized knowledge: Student learning in an integrated environment. *Research in Science and Technological Education, 18*(1), 23–35. https://doi.org/10.1080/713694958

Wang, H.-H., Moore, T., Roehrig, G., & Park, M. S. (2011). STEM integration: Teacher perceptions and practice. *Journal of Science Education and Technology, 20*(2), 145–160. https://doi.org/10.5703/1288284314636

Yamak, H., Bulut, N., & Dündar, S. (2014). The effect of STEM activities on fifth-grade students' scientific process skills and attitudes toward science. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty, 34*(2), 249–265.

Yıldırım, B., & Altun, Y. (2015). The effects of STEM education and engineering applications on science laboratory courses. *El-Cezeri Journal of Science and Engineering, 2*(2), 28–40.

Yıldırım, B. (2016). An analysis of STEM education research in Turkey. *Journal of Education and Practice, 7*(34), 134–146.

Yıldırım, B., & Selvi, M. (2018). Investigation of middle school students' views on STEM applications. *Anemon Muş Alparslan University Journal of Social Sciences, 6*(18), 47–54. https://doi.org/10.18506/anemon.471037

Yılmaz, H., Yiğit Koyunkaya, M., Güler, F., & Güzey, S. (2017). Adaptation of the STEM education attitude scale into Turkish. *Kastamonu Education Journal, 25*(5), 1787–1800.

Zhou, S. N., Chen, L. C., Xu, S. R., Lu, C. T., Li, Q. Y., & Li, D. A. (2021). Primary students' STEM domain-specific self-efficacy and expectancy-value beliefs. *Journal of Baltic Science Education, 20*(4), 677–690. https://doi.org/10.33225/jbse/21.20.677

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Investigation of the Quality of Life in Elderly Aged 65 and Over Working in Handicrafts: The Case of Mardin

Evin Uygur [*], Fikri Keleşoğlu [**]

Abstract: This study aims to examine the factors affecting the quality of life of the growing population of individuals aged 65 and over in Türkiye within the context of culture, art, and production from a social work perspective. The study was conducted using a phenomenological approach and thematic design within the scope of qualitative research. The study group consisted of 16 individuals aged 65 and over working in the field of handicrafts in Mardin. Data were collected through semi-structured interviews and analyzed using descriptive analysis with the support of MAXQDA 2020 software. The findings indicate that leading an active life is important for keeping older individuals physically and mentally alert and helping them cope with depression and anxiety. Health problems and economic difficulties were identified as the main factors negatively affecting quality of life. In addition, religious beliefs were found to provide positive meaning to participants' lives and productive activities. Participants reported engaging in handicraft production to preserve cultural heritage for future generations, remain productive, and maintain a sense of value within the community. In conclusion, Mardin's traditional and multicultural structure was found to support participants' positive perceptions of their quality of life.

Keywords: Quality of Life, Quality of Life of the Elderly, Active Ageing and Social Work, Elderly in Handicrafts

El Sanatları Alanında Çalışan 65 Yaş Üstü Bireylerin Yaşam Kalitesinin İncelenmesi: Mardin Örneği

Öz: Bu çalışma, Türkiye'de sayıları artan 65 yaş ve üzeri bireylerin yaşam kalitesini etkileyen faktörleri kültür, sanat ve üretim bağlamında sosyal hizmet perspektifiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemi kapsamında fenomenolojik yaklaşım ve tematik desen kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu Mardin'de el sanatları alanında çalışan 65 yaş ve üzeri 16 birey oluşturmaktadır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmış ve MAXQDA 2020 programından yararlanılarak betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bulgular, aktif yaşamın yaşlı bireyleri fiziksel ve ruhsal açıdan diri tutarak depresyon ve kaygıyla mücadelede önemli olduğunu göstermektedir. Sağlık sorunları ve ekonomik güçlükler yaşam kalitesini olumsuz etkileyen temel faktörler olarak belirlenmiştir. Ayrıca, dini inançların katılımcıların yaşamlarına ve üretim faaliyetlerine olumlu anlam kazandırdığı tespit edilmiştir. Katılımcıların el sanatları alanında üretim yapma nedenleri arasında kültürel mirası gelecek kuşaklara aktarmak, üretken kalmak ve toplum içinde değerli hissetmek yer almaktadır. Sonuç olarak, Mardin'in geleneksel ve çokkültürlü yapısının katılımcıların yaşam kalitesine ilişkin olumlu algılarını desteklediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Kalitesi, Yaşlıların Yaşam Kalitesi, Aktif Yaşlanma ve Sosyal Hizmet, El Sanatları Alanında Yaşlılar

[*] Sosyal Hizmet Uzmanı, ORCID: 0000-0003-0260-7570, evinuygur@hotmail.com (Sorumlu yazar)

[**] Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0002-3736-0179, fkelesoglu@bandirma.edu.tr, fikrikelesoglu@gmail.com

Cite as/ Atıf: Uygur, E. & Keleşoğlu, F. (2026). Investigation of the quality of life in elderly aged 65 and over working in handicrafts: The case of Mardin. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1496-1538. http://doi.org/10.18506/anemon.1688076

Received/Geliş: 10 Apr/Nisan 2026

Accepted/Kabul: 23 Nov/Kasım 2026

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2026

e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4. International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

Old age is a phenomenon that encompasses biological, psychological, and sociological dimensions as one of the natural stages of the human life cycle and must be addressed holistically within this framework. As stated in the Turkish Geriatrics Association's (2022) report "Aging and Prominent Health Issues in Turkey," the concept of an elderly individual is generally defined by the World Health Organization (WHO) as 65 years and older, while the United Nations (UN) as individuals aged 60 and above, based on chronological and physiological criteria. However, these classifications do not adequately reflect the cultural, social, and economic dimensions of the experience of aging. While the aging process is a universal biological reality, the meanings attributed to old age vary across social and cultural contexts. The historical development of societies, their value systems, production relations, and social institutions are decisive in this construction of meaning. For example, while in some societies old age is equated with wisdom and respect, in contemporary societies shaped by modernization and industrialization, older individuals are often perceived as unproductive, dependent, or a "social burden" (Kalınkara, 2016; Danış & Efe, 2016). This situation demonstrates that old age is not merely a biological process but also a reflection of social value judgments and normative acceptances. Therefore, old age can be approached not only as a biological age range but also as a social identity and cultural position.

The social transformation brought about by modern life has paved the way for perceptions of older individuals to increasingly take on a negative connotation. Today, old age is generally associated with individuals who are dependent on care, sick, weak, genderless, unattractive, dependent, lonely, socially isolated, and resistant to change. The constant reproduction of such stereotypical judgments through the media, popular culture, and everyday language can cause older individuals to internalize these negative images and, consequently, withdraw from social life. This phenomenon is discussed in the literature within the framework of the concept of "ageism," and it is emphasized that it has negative effects on the self-esteem, autonomy, and quality of life of older individuals. However, historical and philosophical perspectives show that old age cannot be defined solely by losses. In his work De Senectute, Cicero states that old age is not a period of decline, but rather a stage of life in which individuals can gain wisdom, maturity, and inner fulfillment (Danış, 2016, p. 3). This approach demonstrates that aging does not entail a complete disconnect from productivity; rather, it can encompass productivity, participation, and meaningfulness in different forms. In this context, the concept of "active aging" represents an important paradigm developed in response to negative and reductive perceptions of aging. Active aging aims to improve individuals' quality of life by strengthening their opportunities in the areas of health, participation, and security, and to support their effective participation in social life (Erdoğan et al., 2016). This concept emphasizes that older individuals should be seen not only as dependent on care but also as social actors with knowledge, experience, and potential to contribute; it shifts aging from a passive process to a lifelong development perspective.

Active ageing also includes access to safety, protection and support/care services where individuals can demonstrate their physical, mental and social capacities (WHO, 2023). Active ageing is based on activity theory. Developed in 1963 by Havighurst against the withdrawal theory, the idea defended by the activity theory is that individuals can maintain and improve the conditions in which they can continue their actions, their social adaptation capacities, their behaviours and attitudes towards being healthy, and their psychological well-being until later ages (Danış & Efe, 2016, p. 267). Within the scope of social service practices, it is aimed to inform elderly individuals about social resources, to provide economic and social support and to help them cope with adverse living conditions by activating appropriate services in case of need. It can be said that these services are shaped in line with the understanding of active aging (Yağcıoğlu, 2012, p. 37).

Activity theory argues that age is not the main factor that distinguishes individuals from each other. On the contrary, activity theory suggests that individuals exist with their state of being useful and the activities they have done (Tufan, 2016, p. 147). In the face of negative situations that may occur in

role losses such as retirement or widowhood, a balance should be created by replacing possible losses with compensatory activities. The elderly individual who manages to maintain the activity can progress the rest of his/her life in a satisfactory way. In a study conducted in Denmark, it was concluded that there were no signs of dementia and memory loss in the elderly between the ages of 90 and 90 due to the activities they were involved in, and that their psychological strength and vitality still continued (Şentürk, 2018, p. 124-127).

The discipline of social work aims to improve quality of life by creating an advocacy and facilitation effect that centers everything related to people. The World Health Organization (WHO, 1997) defines quality of life as "a person's perception of their life within a culture and value system in terms of their own goals, expectations, standards, and interests." This definition reveals that quality of life is shaped not only by personal satisfaction or psychological well-being, but also by the interaction of multidimensional elements such as social environment, cultural values, political regulations, and economic conditions. At this point, ecological systems theory (Bronfenbrenner, 1979) provides a fundamental theoretical framework for explaining the interaction between individuals and their environment in social work. According to the theory, individuals exist within multi-layered systems positioned at micro (family, circle of friends), meso (neighborhood, local communities), exo (institutional structures and social service systems), and macro (social policies, cultural norms, and social values) levels. Quality of life is shaped by the interconnections between these levels (Germain & Gitterman, 1996). Therefore, when assessing the quality of life of older adults, not only individual factors but also environmental and structural conditions must be taken into account. From this perspective, the quality of life of older adults is not limited to health status, psychological well-being, or individual satisfaction. Macro-level variables such as social policies, structural inequalities, income distribution, transportation, and access to care services are also elements that directly shape the life experience of older individuals (Walker, 2005; Phillipson, 2013). In particular, the scope and accessibility of support services provided by the welfare state have a decisive impact on an individual's social participation and autonomy. Therefore, the concept of quality of life must be approached in social work literature from a multidimensional, critical, and structural perspective. Such an approach aims to enhance not only individual well-being but also social well-being. In this context, the discipline of social work should aim to protect the individual-environment balance by integrating the improvement of quality of life with the principles of human rights, social justice, and equality (IFSW, 2014).

The perspective towards the old age period is shaped depending on the objective elements in the life of the elderly individual and the subjective perspective of these elements. Bourdieu states that the socialization process is formed by elements such as income status, occupation, consumption habits and lifestyle, which are reflections of the social class of the individual. Class is also related to posture, laughing, walking and speaking. In the process of socialization, all learning related to class creates cultural capital. The difference in cultural capital that occurs at the end of the socialization process has an individual and social impact on the perception of the quality of life of the elderly individual. In this context, it can be said that there is a linear relationship between quality of life and socialization process (Baran, 2008, p. 95).

The quality of life of older adults is a multidimensional concept shaped by the interaction of many factors such as social relations, economic conditions, psychological well-being and social participation. Studies in this field provide important data to understand how the aging process is experienced by individuals and which factors determine quality of life. Farquhar (1995), in a study conducted in a region in the South-East of England where two different lifestyles are practiced, conducted in-depth interviews with individuals aged 65 and over to find out what quality of life means to them. As a result of the study, it was observed that despite individuals' subjective evaluations of their lives, they met on common points such as family relationships, social ties, mobility and competence level, financial opportunities, health status, daily activities and general happiness. Similarly, Bowling et al. (2003) examined the definitions and priorities of the elderly regarding quality of life in a study conducted with 999 elderly individuals across England. Participants identified good social relationships as the main determinant of quality of

life, followed by factors such as health, psychological well-being, material well-being and daily activities. Both studies emphasize that quality of life in old age has a multidimensional structure and that it is important to meet not only physical but also social and psychological needs of individuals in this period. In this context, it is revealed that quality of life models to be developed based on the life experiences of elderly individuals should be dynamic, holistic and individual-centered.

In the "World Population Prospects 2022" report of the United Nations, it is estimated that the proportion of individuals aged 65 and over in the total population will be 10% in 2022, 12% in 2030 and 16% in 2050 (UN, 2022). According to United Nations Population Fund data, the proportion of the population aged 65 and over increased from 5.5% to 10.3% between 1974 and 2024 (UNFPA, 2024). In Turkey, the proportion of the elderly population in the total population increased from 9.1% in 2019 to 10.6% in 2024. Population projections based on demographic data predict that this ratio will continue to increase in the coming years (Turkish Statistical Institute [TurkStat], 2025). The rapid aging of the population, both in Turkey and globally, is projected to create a serious burden, especially in social and health services.Therefore, issues such as active aging, quality of life and successful aging are gaining importance day by day. In order to reduce or avoid the problems that elderly individuals may face, they should take part in production activities. Traditional handicrafts are among the activities suitable for this purpose (Erdoğan et al., 2016, p. 341). In Eastern societies, and in Turkey in particular, the share of elderly people aged 65 and over, who are seen as "culture transmitters", in the tourism sector is significant. Mardin is a city where the traditional way of life is still in place and where older individuals have a say in production activities outside the consumption circle. The presence of individuals over the age of 65 in the production of traditional handicrafts, which are the visible face of traditional life practices, which constitute the tourism of the city and create a meaning according to the color, design and motif used from the past to the present, and which are the visible face of non-verbal communication, draws attention (Yeşilmen, 2017, p. 43). The distinctive point of this study is that it deals with the quality of life of elderly individuals in the context of the relationship between culture, art and production and evaluates this in the context of individuals aged 65 and over working in the field of traditional handicrafts in Mardin. For this reason, Mardin province, which attracts attention with its multicultural structure and tourism potential, was determined as the research field. The main purpose of the study is to examine the quality of life of elderly handicraft masters who have made art activities a way of life in the context of social service.

Research Questions

How do the life experiences, perceptions of old age and the effects of art on individual, social and cultural life of elderly individuals living in Mardin who have made handicrafts a way of life emerge? In order to answer this main research question in depth, the following questions were posed to the participants within a multifaceted framework ranging from the lifestyles of elderly individuals to their experiences of the city, from their perceptions of quality of life to their evaluations of handicrafts.

1) How are the perceptions and attitudes of handicraft masters shaped regarding the concept of aging and quality of life?

2) What are the participants' emotional and cultural evaluations of the environment they live in, especially the cultural and social fabric of Mardin?

3) What are the effects of handicraft production on their individual lives, social roles and social positions?

4) How do the healing and developmental aspects of art become visible in the lives of the participants?

Through these questions, the impact of the relationship with artistic production on the quality of life, social roles, feelings of productivity and perceptions of old age of elderly individuals who have made handicrafts a way of life is examined in depth. At the same time, how Mardin's multicultural social structure and urban dynamics are reflected in the life experiences of these individuals is evaluated from

a social service perspective. In the context of the healing, binding and meaning-making aspects of art, the quality and scope of social service supports needed by elderly individuals are also analyzed.

Method

This study is based on qualitative research methodology using a thematic design within a phenomenological approach. The techniques used in qualitative research allow people to make sense of events in their daily lives and researchers to explore and share their own and others' understandings (Berg & Lune, 2015, p. 25). Understanding experiences and analyzing them within the framework of a specific phenomenon evokes this approach. Thematic analysis is a systematic approach to identifying, analyzing and reporting recurring themes in qualitative data (Braun & Clarke, 2006). The reason why thematic analysis is preferred is to move the data beyond the descriptive narrative and to reveal the meanings underlying the participants' discourses. In this way, social phenomena are made sense of through the participant's experiences, providing in-depth contextual data. In this context, in order to reach a healthy conclusion in the study, literature review, interview, interview and observation techniques were used as data collection process. The interview takes place between the source person and the interviewer and reveals the interests, opinions, attitudes and behaviours of the source person (Balcı, 2010, p. 164). The questions prepared for the semi-structured observation technique were asked to the source person and codings were created with descriptive analysis from the findings obtained.

Population and Sample of the Study

The study group of the research consists of individuals aged 65 and over who are active in the field of handicrafts in Artuklu and Midyat districts of Mardin province. The socio-cultural characteristics of Artuklu and Midyat districts, where elderly individuals can maintain their traditional lifestyles and take an active role in production processes, were decisive in choosing Artuklu and Midyat districts as the research region. The participants in the study were limited to 16 individuals, 3 of whom were female and 13 of whom were male. Since there is no concern of generalisation to the universe in qualitative research, the main purpose is to collect detailed data by conducting more in-depth interviews. For this reason, it is a priority to determine the study group that can provide detailed data for the purpose of the research instead of large groups (Baltacı, 2018, p. 237). All interviews conducted for the research were conducted in the workshops or shops of the masters. At the point of participation in the research, gender equality was tried to be given importance, but equality could not be achieved due to limits such as age and active production in the field of handicrafts. This situation did not create any problems in the research. In order to indicate the participants, coding was made in the form of "A1, A2, A3..." with the letter A instead of their names.

Analysis of Research Data

The findings were analyzed through descriptive analysis of observations, interview notes and audio recordings. The audio recordings were transcribed into a Word file with online software. The information was transcribed and combined with the interview notes. In the next stage, all notes were integrated and transferred to the MAXQDA 2020 program. The findings, which were created in dialog, were read many times and coding was created according to the content of the research. A code cloud was created with new codes that emerged as a result of the conceptual framework and findings in the literature review. Since the coding process is dynamic, new codes and categories were created during the analysis. In addition, codes and categories that did not directly reflect the research content and were not deemed necessary were not included.

Reliability and Validity of the Study

In the study, the sample was formed by using the purposeful sampling method in line with the qualitative research method. In qualitative studies, sample size is preferred in terms of answering questions such as which parts will benefit depending on the purpose of the research and what can be

done with the available resources (Patton, 1990). At this point, the saturation of the available data determines the sample size. An interview form was prepared to present the framework of the study and the findings to be revealed. The researcher prepared the interview form with the help of personal observations, life experiences and literature in Mardin. On the other hand, in order to ensure the validity and reliability of the study, suggestions were received from experts in the field of aging for the questions included in the interview form. In the face of the feedback from the experts, the interview form was finalized by correcting the necessary parts of the questions. In qualitative research, the researcher should observe the phenomenon impartially and report it. At this point, the opinions of the researcher, the participant and the referee who evaluates the research can definitely constitute the structure of truth (Creswell & Miller, 2000, p. 126). A Voluntary Consent Form was prepared to ensure that the participants voluntarily participated in the research without any pressure or coercion. The physical location of the interview constitutes an important point of the research. Considering that elderly individuals feel safe and comfortable, the fact that they answer the questions asked while practicing their art in their own shops or workshops without being under pressure reflects the originality of the study.

Research Group

Individuals between the ages of 65 and 70 working in the field of handicrafts constitute the research group. The working conditions and duration of the participants in the field of handicrafts are different from each other. The participants' pension and income from handicrafts constitute the monthly income of the majority of the participants. Demographic information about the participants is listed below.

Table 1. Sociodemographic Information of Masters Working in the Field of Handicrafts

Participant	Gender	Age	Marital Status	Education Level	Monthly Income (TL)	Interested Handicraft
A1	Male	71	Married	Primary School	7,500	Saddlery
A2	Male	69	Married	Primary School	7,500	Coppersmithing
A3	Male	68	Married	High School	7,500	Wood Art
A4	Male	65	Married	Primary School	7,000	Blacksmithing
A5	Male	67	Married	Primary School	7,500	Coppersmithing
A6	Male	75	Married	Primary School	7,500	Wood Art
A7	Male	65	Married	Associate Degree	9,288	Mother-of-Pearl Inlay
A8	Male	66	Married	Primary School	7,500	Coppersmithing, Glass Painting
A9	Male	66	Married	Middle School	7,500	Wood Art
A10	Female	65	Married	Primary School	7,500	Filigree
A11	Male	66	Married	Primary School	7,500	Saddlery
A12	Female	65	Married	High School	7,500	Fabric Printing
A13	Male	82	Married	Primary School	7,500	Coppersmithing
A14	Male	65	Married	Primary School	7,500	Filigree
A15	Male	65	Married	High School	7,500	Weaving
A16	Male	77	Married	Primary School	7,500	Stone Processing

Findings

In the research process of this study, answers to questions about the quality of life, the power of art and the predictions, perceptions and experiences of elderly people aged 65 and over working in the field of handicrafts about life in Mardin were obtained.

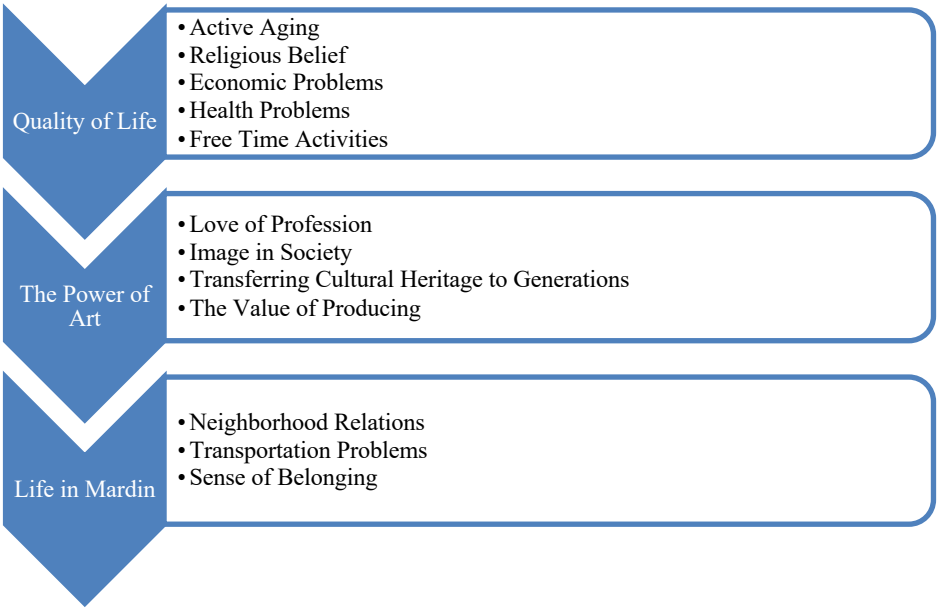

Figure 1. Themes and Subthemes

1. Participants' Views on Quality of Life

In this study, the perspectives of elderly individuals on quality of life were analysed on the basis of health, economy, family, active life and mental well-being. From this point of view, quality of life was analysed under the titles of active old age, economic problems, religious belief, health problems and leisure time activities.

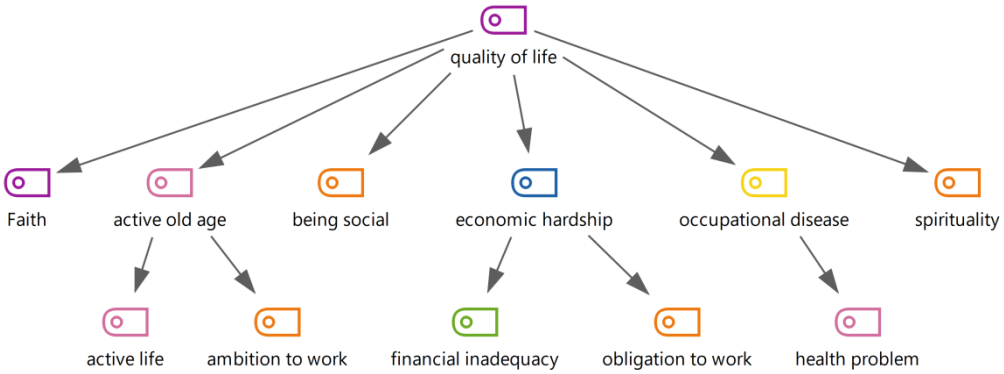

Figure 1.1. Creative Coding for Quality of Life

"Is the quality of life eating too much or dressing too much? Is it travelling too much? I mean, in my opinion, quality life should be in the brain, it's about how satisfied you are. I mean, it's enough for me if my clothes are not torn. I am not a brand enthusiast." (A3- Male, 68 years old)

"It is necessary to look at it from an economic point of view. Let's say you have a salary of 10,000 liras, you know, when you don't eat properly, then your back hurts, then your knees hurt. Then, I don't know, memory declines due to vitamin deficiency. So, if you are going to talk about respect for the

elderly, we need to help people eat first. All of these are factors of our quality of life." (A7- Male, 65 years old)

A3 addressed quality of life in the context of life satisfaction. His perspective on life shaped the participant's perception of living a quality life. This approach is linked to theoretical frameworks that see the individual's subjective well-being as the main determinant of quality of life. For example, studies such as the World Health Organization's (WHOQOL Group, 1998) definition of quality of life as an individual's perception of his/her own living conditions and the Satisfaction with Life Scale prepared by Diener et al. A7 stated that it is sufficient to look at the level of economic welfare to understand the level of quality of life. Assessing the quality of life in A7 based on the level of economic well-being presents an objective perspective. This approach is consistent with Amartya Sen's (1999) theory of "freedom as development." According to this theory, economic conditions are paramount in enriching an individual's life opportunities. On the other hand, the fact that income level is considered a fundamental component in the set of indicators developed by the OECD (2011) to measure quality of life also supports this perspective. Consequently, the level of economic well-being is a decisive factor in assessing quality of life. Indeed, material living conditions also affect individuals' subjective well-being.

Findings on Active Ageing

"Absolutely every person should produce not only in this field but also in different fields, this not only increases the quality of life but also contributes to the whole environment. Therefore, production is a must, whether it is agriculture, industry, jewellery or sewing. There should always be production in everything." (A14- Male, 65 years old)

"I'll work until I can afford it, until I die. Whenever God gives me the chance. My son, my children do not accept, they say, "Dad, don't work, we will give you the money you need," I never accept. I work for myself. 100 liras that I earn with my labour is more valuable to me than 1000 liras that my children will give me because it contains the sweat of my brow. Allah says mujahid... the one who works and the one who does not work, who does not labour are not the same. So it is good to work." (A13- Male, 82 years old)

"We have a proverb that says working iron does not rust. So if you don't do any work now, if you sit at home, your organs in that body gradually lose themselves. In other words, your organs no longer function. Because there is no movement. If you don't keep it constantly moving, one day your lung will ache, one day your head will ache, one day your head will ache, one day your stomach will ache, in other words, you will have a malfunction every day. Because the body does not move." (A9- Male, 66 years old)

Participants emphasized that when they reflected the concept of active aging in their lives, they achieved a sense of being valuable and useful. It was stated that being active prevents the atrophy of the body that functions in life and ensures continuity in life. With these statements, the importance of being active in improving the quality of life was emphasized. The definition of active aging by the World Health Organization (2002) was expressed as "the ability of individuals to maintain their physical, social and mental capacities at the highest level as they age". According to this definition, engaging in productive activities contributes to both psychosocial and physiological well-being of older individuals. The fact that A13 and 14 emphasized that working reveals self-esteem and the search for meaning in their statements reflects the "productivity versus stagnation" stage in Erikson's psycho-social development theory. In this stage, it is critical for individuals to be productive in old age in order to make life meaningful (Erikson, 1963). In the statement of A9, the view that physical activity has a positive effect on physical health is dominant. The views of the participants overlap with the findings of studies that regular activity maintains functionality and increases psychological well-being in old age (Nelson et al., 2007; WHO, 2010). Similarly, Çiçek et al. (2021) conducted a qualitative study on how 15 elderly individuals in Giresun experienced active aging elements such as neighborhood relations, hand skills and smartphone use. The findings emphasized the importance of factors such as social participation, productivity and individual functionality in active aging.

Findings on Religious Belief of the Participants

The perspective towards life affects the quality of life. The phenomenon of religious belief is effective in seeing life as meaningful. The main motivations of the participants are to add meaning to life by fulfilling the requirements of their religious beliefs and to realise self-discipline by doing the necessary duties towards the creator. The opinions of the participants that religious belief makes them happy and minimises depressive mood are as follows:

"David was a blacksmith, he used to melt iron in his hands with patience, so patient people achieve what they want. It is similar to our art to deal with iron like this. If you are righteous in the way of Allah, even iron will obey you. I mean it is good, it is good to work. Even if it's not for money, I mean, you produce, meditation or whatever they call it, it's fashionable." (A8- Male, 66 years old)

"Well, I am a person who does my worship even sitting down, if my faith commands it, I do it. I raised 2 orphans, 4 orphans. Some of them have dead fathers, some are divorced... Now I am going to make a walking stick, I will go for a hundred pieces of paper and distribute half of it. I put my head on my pillow with a clear conscience that I am a human being." (A6- Male, 75 years old)

"I am a person who is fond of spirituality, I am a person who thinks that a person cannot be without spirituality. Without faith, we would be no different from animals." (A3- Male, 68 years old)

It can be said that the fact that the participants adhere to a certain religious belief is seen as a defense wall against all kinds of influences that may be encountered in life. For the participants, faith is seen as a whole with life. For the participants, this whole is an approach that is indivisible and indivisible. In the meta-analysis study conducted by Koenig et al. (2001), the findings that religious belief reduces depression, reinforces the sense of meaningfulness and strengthens social support mechanisms were found to increase the psychological well-being of elderly individuals. Similarly, in a study conducted by Krause (2003) with elderly individuals in the United States, it was revealed that regular religious practices reduce the feeling of loneliness, increase self-esteem and positively affect life satisfaction. As a result, it is seen that religious belief not only affects the inner world of the participants, but also creates a world of meaning in terms of production processes and social relations.

Findings on Economic Problems of the Participants

It was stated that the current income level is directly related to the economic situation such as health, socialisation and production, as well as meeting basic needs, and at the same time shapes the perspectives of the participants.

"My current economic income determines my life, my sociality and my perspective on life. I am a silver teacher, a filigree master, but now we cannot do that either. Materials are very expensive now, silver is very expensive, very expensive. Everything really comes down to money, you know what I mean?" (A10- Female, 65 years old)

"Everything has become expensive; in the past, the kilo of copper was 50 TL, now it is 350 TL. On top of that, I am labouring, I am processing it, so I have difficulty both financially and physically. This sometimes discourages us." (A5- Male, 67 years old)

You need to get 30,000 TL to get the vitamins you need to live a healthy life. Since we cannot get this salary, can we live a quality life like this?" (A7- Male, 65 years old)

Your salary is not enough for you, what are you going to do? You're going to keep it bottled up, you're going to be sad, you can't be productive without a good psychological state. But if there is some cheapness, everyone will be relieved." (A6- Male, 75 years old)

It is seen that having sufficient economic income is a vital point for the participants. It was stated by the participants that the economy determines the welfare level of the participants and directly affects the level of quality of life. In the study conducted by Yılmaz et al. (2014) in Ankara, the effects of poverty on the quality of life of elderly individuals aged 65 and over were examined. The findings

indicate that the current income of individuals whose income is below the poverty line in Turkey negatively affects their health status and access to health services, thereby reducing their quality of life. In a study conducted in Hong Kong, it was found that individuals over the age of 65 living in poverty have lower income levels, lower sleep quality, lower education levels and higher depression than their peers who do not have financial problems (Cheung & Chou, 2019). These findings suggest that socioeconomic disadvantages are a determining factor in the overall quality of life and psychosocial health status of older adults.

Findings on Participants' Health Problems

Health problems that occur in elderly individuals with age bring along many professional difficulties. In addition to these difficulties, the opinions of the participants regarding the problems arising from production and occupational diseases will be given below.

"I can't screw a screw, the eyes are missing, the fingers are missing, which finger will I use to hold a screw? The best thing is to come here and open my shop here. I do small works, pickaxe handles, zalata boards, etc. I have a heart, my feet are swollen. I have a heart, swollen feet, I have difficulty walking, if I could walk, I would not be able to stay here." (A6- Male, 75 years old)

"I lost my voice last year or a year ago. Then I went to this park hospital (private) and they said there was a mass in the vocal cords. We went to Diyarbakır, I had an operation, and it still seems to have an effect. The doctor said why did you smoke so much, I said I had never smoked in my life, but there was a lot of dust because of this dust. Now this is clean (points to the shop), but we used to eat so much dust..." (A1-Male, 71 years old)

"I am not in good health, and my COPD has always been caused by coal. And the eyes can't see either. It heats up 400-500 degrees here and directly hits the eyes. I have a particular problem in my right eye, it gets worse with the effect of the heat." (A4- Male, 65 years old)

The difference in working conditions in the field of handicrafts goes to the root of the occupational diseases experienced by craftsmen. A4, a master hot blacksmith, suffered eye damage as a result of the high temperature of the furnace he used to melt and process iron, and COPD due to heavy coal use. Similarly, A1, who has been working as a saddler for 65 years, has never smoked in his entire life, but he faced the risk of serious damage to his vocal cords due to the dusty working environment. These individual examples show that occupational environmental conditions cause health problems in elderly individuals and consequently reduce their quality of life. Studies on the impact of health problems on quality of life support what the participants reported. For example, in a study conducted by Özyurt et al. (2007) in Manisa, it was reported that the quality of life of elderly individuals with chronic health problems experienced a significant decrease, and autonomy and social participation levels were below average. Similarly, Akyol et al. (2010) found that elderly individuals with chronic diseases had low quality of life and higher levels of depression.

Participants' Views on the Power of Art

Many participants stated that art creates resistance to the problems and anxieties encountered in daily life. The answers to the questions about the meaning, developmental and healing aspects of handicrafts are given below.

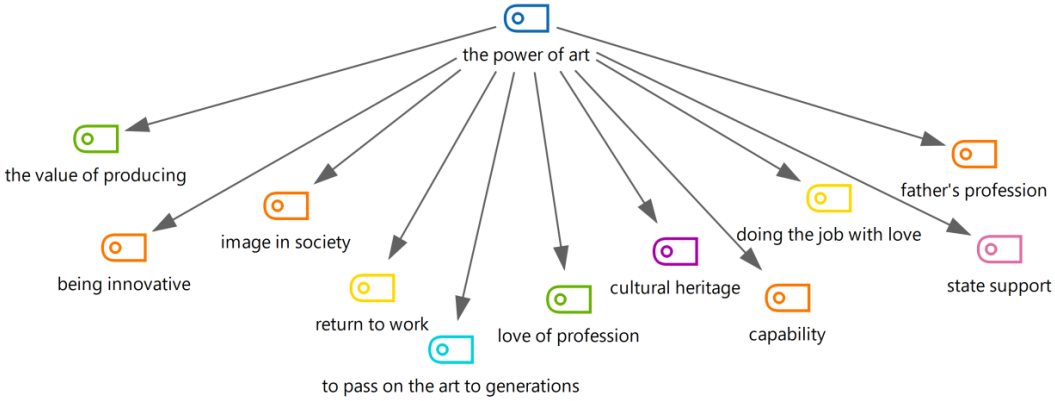

Figure 2. Creative Coding on the Power of Art

"When the brain gives commands and makes the hands work, it keeps Alzheimer's, a very bad disease, away from people. I mean, your body can work, it builds muscle, but when we work mentally, our brain muscle gets stronger. I paint on wood with the burning technique, it requires attention and increases the concentration in the brain. As the brain concentrates, it treats itself." (A3- Male, 68 years old)

"I get distracted when I produce here, if I don't come here I will crack. I am glad I have a shop, I fight with that machine (bineme), I fight with that tool (lathe), at least they don't have a language, they don't make a sound even if I swear or shout, so I relieve my stress." (A6- Male, 75 years old)

"Many people come to me, doctors, policemen, etc. They say we have some problems, we want to distract ourselves, can we come as a therapy. When you take something in your hand, all our emotions go there." (A7- Male, 65 years old)

On the other hand, the statements of the participants regarding the difficulties and deficiencies they experience in the field of handicrafts are as follows:

"I really wanted to get state support. I just want support for promotion, for example, if we do this in a workshop style to foreign countries, it will pave the way for us. We make our voices heard everywhere. Now, if I go with my own means, they want 10,000-15,000 dollars, and we cannot go because we do not have such an opportunity." (A14- Male, 65 years old)

"The social state should do its duty and raise the pensions of the elderly. The elderly should not be prevented from working in this field and incentives should be given. Our art culture is unique and if we have talent, it should be valued." (A3- Male, 68 years old)

Participants defined the power of art as mental well-being, reducing stress levels and expressing one's inner world. Various studies have suggested that engaging in art activities increases an individual's psychological resilience, helps emotional expression and mental relaxation (Stuckey & Nobel, 2010; Kaimal et al., 2016). Participants emphasized the need to increase structural supports to make the positive effects of art on individuals more widespread and strongly grounded. In particular, the importance of state support and economic prosperity for the survival of the arts was emphasized. Existing literature suggests that supporting cultural and artistic production contributes to the well-being of individuals and society and that public policies are a decisive tool in this context (Throsby, 2001; United Nations Development Programme & UNESCO, 2013).

Findings of the Participants Regarding the Love of Profession

The common views of the participants towards the profession they have acquired are that it is the essence of life, adds meaning to life and integrates with the sense of self. The details of these common views are as follows:

"I would never leave my profession because once you get into the smell of copper, you cannot leave it." (A5- Male, 67 years old)

"I have been doing this job for 39 years and I can say that it is the essence of my life. The essence of my life." (A14- Male, 65 years old)

"Here, I meet a variety of people and my horizons are broadened. If I sat in a café, I would not have had this chance. We have not read, but our saddlebags are full. As they say, every person is a book, you can imagine the rest." (A11- Male, 66 years old)

Participants developed a strong sense of belonging to their profession. It has been revealed that individuals who see their profession as a source of livelihood but also as a whole with their identity attribute a high level of meaning to their work (Baumeister, 1991). The fact that A14 sees his profession as the main purpose of life proves that the search for existential meaning is integrated in professional identity. As a matter of fact, this statement is reminiscent of Frankl's (1963) "search for meaning" theory; among the factors that shape the meaning of life, the phenomenon of occupation is one of the noteworthy topics. On the other hand, A11's view of work as a gateway to different mental worlds shows that work is not only a physical endeavor but also a mental and spiritual experience. At this point, Csikszentmihalyi's (1990) "flow" theory offers a supportive perspective. According to the flow theory, individuals reach high satisfaction when they are integrated with their work; thus, they create belonging and professional satisfaction. All these findings are in line with the literature supporting the contribution of work to individual meaning and psychological well-being.

Participants' Findings Regarding Image in Society

When the area of production is respected and recognised as important in the society, a sense of doing a meaningful job is created in the producer. Creating a respectable identity in the area where the participants produce made them feel valuable. The statement regarding this situation is given below.

"I can feel it. In normal life or as a master, they address us as my master and show respect. Of course, we like this." (A14- Male, 65 years old)

"I have the necessary reputation in the eyes of society, it is even written in the book. There is a book written about my care. I am also a UNESCO artist as a bearer of intangible cultural heritage. I am registered by UNESCO, that is, I am registered in the Mardin Museum, they interviewed me and took pictures. People who know this look at me in a different way." (A3-Male, 68 years old)

"We train apprentices. I mean, I trained nearly five hundred students. 17, 18 people became teachers. Actually, I create an image for the society and contribute to the society." (A15- Male, 65 years old)

The participants' creation of an identity integrated with their profession helped them to create a respected profile in the society and strengthen their sense of being valuable, contributing to society and being useful. Billett (2011) argues that a person's profession is important not only for earning money but also for gaining an identity, which is further strengthened by a sense of being recognized and useful in society. Especially for people engaged in traditional arts, being appreciated by society is not only personally meaningful but also culturally meaningful. Sennett (2008) argues that those engaged in traditional arts create not only a product, but also a dignity and an identity.

Participants' Findings on Transferring Cultural Heritage to Generations

The transfer of cultural heritage contributes to the formation of historical awareness. In this study, the transfer of handicrafts, which are the visible face of the traditional way of life, to the next generation is important both for the participants and for the survival of cultural history awareness.

"Now I am trying to raise my grandchildren. I have a son in this business, I am trying to raise them. I hope that traditional life will continue. It will be passed on to the next generations." (A2- Male, 69 years old)

"My son also paints under glass in the museum. I teach coppersmithing to my children and grandchildren so that this art will not die even if I die. But they study, they come whenever they can. Let them be artisans." (A5- Male, 67 years old)

The participants, who interpreted the transfer of traditional art by shaping it around a consciousness, served as a bridge to the next generation. Keeping cultural heritage alive is of great importance for the participants. Smith (2006) stated that the transmission of cultural heritage creates historical awareness in individuals and reinforces a sense of social belonging. Keeping traditional handicrafts alive is seen as both an aesthetic activity and keeping social memory alive in the eyes of the participants.

Participants' Findings on the Value of Producing

Producing in a way to meet the needs of the society provides social and individual benefits. The expressions corresponding to production are as follows:

"I train students. As you can see, these works of ours will yield their products in the next generations. Of course, five hundred of them did not become masters, but at least a hundred of them became masters." (A14- Male, 65 years old)

"Our art is not easy, it is a sensitive profession. Look at Mardin. This Mardin was built on the backs of these animals. You know Mardin is famous for its donkeys. They used to carry those stones on the donkey's back with the saddle we produced. Donkeys are still working for the municipality and when they complete their time, they are retired." (A1-Male, 71 years old)

Producing creates individual benefit for the participants as well as social benefit. It has been observed that the profession is a response to the needs of the society. A14, which attracted attention in terms of knowledge transfer, also contributed to the employment sector and created a value phenomenon. The production process in labor-intensive professions such as traditional handicrafts not only benefits the transfer of cultural heritage; it also helps the local economy to be sustainable (UNESCO, 2003).

Participants' Views on Mardin

In this theme, participants evaluated their views on living in Mardin in terms of the social environment, the display of traditional life practices, and being a safe small place.

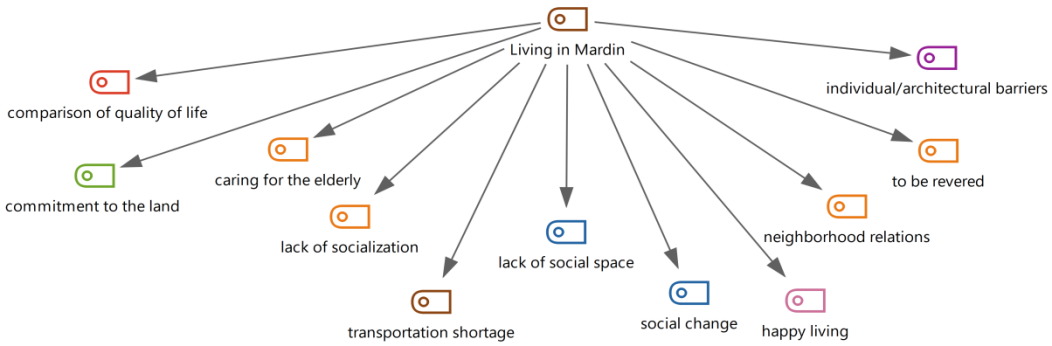

Figure 3. Creative Coding About Living in Mardin

"Life here is calmer, more peaceful. I mean, the mind is calmer, but when we go to the west, that noise, those car noises do not give peace." (A8- Male, 66 years old)

"Mardin is beautiful, it is our hometown. Everyone is a familiar friend. You can get together with your friends and acquaintances from 30 or 40 years ago. You chat and the day ends quickly." (A6- Male, 75 years old)

"I think Mardin is very advantageous. My mother-in-law is elderly in Izmir, but she can never go anywhere without someone else, but here an elderly person can get on a minibus, get off at the bus stop and go anywhere. I mean, my mother-in-law does not know where to go to the metro, what to do, the elderly can never go out alone, but an elderly person can go here, because it is a small place. It is advantageous to have a small place." (A12- Female, 65 years old)

The most frequently mentioned positive aspects of living in Mardin are that it reflects a small and calm lifestyle. The fact that the chaos, insecurity and pollution (air, water, noise, soil, etc.) felt in big cities are minimized in Mardin has led the participants to have a positive perception of living in Mardin. Similar to these findings, Çalışkan and Hisar (2024) found that elderly individuals living in small cities had higher life satisfaction and perceived their environment to be safer. On the other hand, Yılmaz et al. (2023) compared the social participation of elderly individuals in rural and urban areas and found that social participation was higher in urban areas. The fact that social participation, which is one of the determinants of quality of life and active aging, is higher in urban areas reveals the deficiencies of the small city life conveyed by the participants.

Participants' Views on Neighbourhood Relations in Mardin

Cities constitute common life forms that shape society and individuals such as history, language, religion, culture and geography. Neighbourhood relations can be given as an example as an area where social life is shared the most after the family. Although this situation has lost its effect in big cities, many of the participants stated that the neighbourhood culture continues in Mardin and this is reflected in their social relations and makes them feel good.

"Look, how many nationalities can work and live in the same place at the same time? Look, on my street there are Assyrians, Arabs, Kurds, Yazidis, they all respect each other." (A9- Male, 66 years old)

"Our neighbourly relations are very good. When someone gets sick, they come running, and the same way, when we have a death, they run to us for everything. I mean, they are like neighbours and relatives here." (A15- Female, 65 years old)

Participants emphasized that neighborly relations, which are one of the manifestations of the traditional way of life, create a culture of helping each other, create a sense of common bond, and as a result, a relationship network based on respect is formed between individuals. Based on these statements, neighborhood relations support not only the relationship between individuals but also social integration. Similar results were found in the study conducted by Ayşe Güç (2018) in Mardin. In Güç's study, ethnographic data showed that fictitious forms of kinship between different ethnic and religious groups, such as “milk brotherhood” and “kirvelik”, elevate neighborly relations to the level of kinship, and that this situation strengthens mutual assistance and social solidarity.

Discussion

In this research, the factors affecting the quality of life of individuals over the age of 65 working in the field of handicrafts were examined under the titles of quality of life, the power of art and living in Mardin, which emerged as a result of the participants' statements and literature review, and these titles were examined under sub-findings such as active old age, religious belief, economic problems, health problems, leisure time activities, the power of art, love of profession, transferring the image cultural heritage to generations in society, the value of production, professional difficulties, living in Mardin neighbourhood relations, transportation problems, sense of belonging. When the universal approach to quality of life is analysed through Maslow's hierarchy of needs, it is stated that the individual's

personality is formed in growth motives and inadequacies. While the individual's self-realisation and loving without expecting anything in return constitute the need for growth, basic needs such as hunger and thirst come to the fore at the point of inadequacy. Maslow created a hierarchy by dividing these two needs into five classes. Physiological, safety, social, respect and love, and self-actualization needs are listed one after the other, indicating the level of an individual's quality of life (Burger, 2006, p. 429). When Maslow's hierarchy of needs is evaluated in the context of the elderly, it can be stated that the elderly who complete each step completely can lead a quality life with the satisfaction they get from life. In this context, it can be said that handicrafts produced with the concern of making a living are also effective in the satisfaction of the steps such as physiological, social, respect and self-realisation in Maslow's hierarchy of needs. Some participants associated quality of life with the concept of satisfaction with life. The etymological origin of the concept of satisfaction means realising and doing enough in Latin. Life satisfaction corresponds to the degree of positivity obtained by evaluating the quality of life as a whole (Ateşoğlu & Güz, 2018, p. 11). On the other hand, looking at the economic indicators, it was observed that the low socio-economic status of the participants negatively affected their perceptions of quality of life. In a study (Huisman et al., 2003), it was concluded that being in a low socioeconomic position is associated with poor physical functions and physical inadequacies. Socio-economic variables influence physical factors and are associated with psychosocial, behavioural and biomedical factors. For example, biomedical problems such as cardiovascular, diabetes and stroke are associated with negative functional outcomes and are also associated with low socioeconomic status.

It was observed that the concept of active ageing was prominent in the participants' perceptions of quality of life. For the state of being productive, the developmental subject of the aging process, which is in the seventh place of Erikson's lifelong personality development theory, can be given as an example. Productivity brings about a sense of responsibility to “establish and guide the next generation”. Cultural demands and intrinsic desires are therefore interlinked.Thus, the state of being productive is a situation in which society benefits, but it also helps the intrinsic desires of motivational origin to turn towards potentials and resources that transcend the self, such as "the need to be needed" and "symbolic immortal" (Kruse &Schmitt, 2017, p. 623). On the other hand, it can be said that maintaining the functionality of the participants reduces the risk of depression and delays psychological aging. In the researches conducted, it has been observed that the brain functions of elderly individuals who are active in the field of handicrafts increase and the level of depression decreases, as well as contributing positively to their cognitive characteristics (Park et al., 2019, p. 1657: Karatay &Akkuş, 2011, p. 39). At this point, it is noteworthy that the basic idea of activity theory (activity theory) is that old age can be prevented from being seen as a problematic period and can remain active as a source of solution to problems. According to many participants, active aging prevents the individual from getting out of hand, and the understanding that “working iron does not rust” is dominant. Chiao et al. (2011), in an eighteen-year longitudinal study conducted in Taiwan, found that depressive symptoms were less common in older individuals with high social participation (Chiao et al., 2011). Similar findings can also be seen in Ülgen's (2012) thesis study titled "Investigation of Factors Affecting Social Participation in Elderly People Living at Home". It was revealed that the activity experiences of elderly individuals add meaning to their lives and provide support to physical and mental processes (Ülgen, 2012).

From this point of view, it can be said that the activity theory is associated with the results of this study and supports the results, but the diversity of the handicrafts in the study group (stone embroidery, saddlery, coppersmithing, etc.) led to the conclusion that the difficulties in this field also differ. Therefore, it was seen that all kinds of being active mentioned in the activity theory did not show a positive approach for some occupational groups that require physical strength (hot blacksmithing, saddlery, etc.). Environmental conditions and being healthy affect the state of being active and are not considered independently. Being active in the field of handicrafts has caused occupational diseases by revealing certain health problems in occupational departments that require strength and power. Therefore, constantly emphasizing the concept of active aging in the study and highlighting the positive aspects makes it compulsory not to ignore the conditions that reduce the quality of life of elderly individuals. For this reason, it can be said that it may be healthier to focus only on the positive and

feasible points of this concept at points where the state of being constantly productive, which the concept of active aging evokes, conflicts with quality of life. On the other hand, accepting active aging as the absolute truth may lead to the emergence of the oppressive and imposing aspect of being constantly productive.

After the concept of active ageing in maintaining the quality of life, findings on health, economy and spirituality stand out. A few of the participants had diseases such as chronic blood pressure and diabetes. Chronic diseases interfere with individuals' life skills and may cause disruption of daily routines. In a study conducted in Brazil in 2009 with 920 participants, it was found that individuals with chronic diseases had a lower quality of life than individuals without chronic diseases (Azevedo et al., 2013). Depending on the field they are in, deficiency in the eyes, COPD, skin problems, physiological deformations and damage to the vocal cords emerged as occupational diseases. If we consider the working conditions of A4, a hot blacksmith, the difficulties of his working conditions can be exemplified by the fact that he suffered vision loss and COPD as a result of constant exposure to intense coal and heat. Similarly, although A1, who is a master in the field of saddlery, has never smoked throughout his life and pays attention to a healthy diet, his frequent exposure to dust in working conditions caused a mass to form on his vocal cords and he received a serious treatment for this, which constituted the main problem in the life of the elderly individual. This problem experienced by A1 revealed some difficulties in socialization and self-expression rather than physical disability. In this way, it was seen that the problems in physiological functions exceeded individuality and created difficulties in social roles and relationships. Occupational diseases that arise as a result of the risks encountered in working conditions have adversely affected the quality of life of the participants. In the study prepared by Li et al. (2015), it was determined that there was a serious decrease in the quality of life of individuals suffering from occupational diseases.

Mental and psychological losses that occur in the last stage of human life cause the elderly to approach the fear of death and cause a decrease in their quality of life by permeating their mental and emotional worlds. At this point, the factor of religious belief comes into play in coping with the fear of death by hoping for the existence of regretted behaviours and emotions in the past and the possibility of their forgiveness (Kalınkara, 2011, p. 254). Akbolat (2014, p. 61), as cited in Çelik (2014, p. 61), stated in his study that activities related to religious belief serve as a buffer to cope with mental crises and stressful situations. In addition, it was stated that it helps to create the need for trust and fill the emotional gap. According to the results of the study conducted by Akbolat (2014), it can be said that the participants' perspectives on religious belief support each other.

Economic problems are another factor affecting quality of life. In this study, it was observed that the level of economic welfare is determinant in health, social and production relations. In Marmot's study (2005), the findings of this study are supported by the fact that elderly individuals with low income exhibit limited social participation, cannot benefit from health services sufficiently, and have weakened independent living skills. Similarly, it is stated that economic inadequacies limit individuals' participation in daily life activities and this has negative effects on both physical and mental health (WHO, 2015). According to these findings, it can be said that economic conditions are one of the main factors limiting the mobility and social-activity levels of the participants.

Another theme of this study, the power of art, is directed towards the outputs obtained in return for being active in the field of handicrafts. Actively working in any field of art allows the individual to discharge by reflecting his/her inner world to the outside. In the design of a peaceful world, the individual creates a form of expression in colour, rhythm, form, pattern and movement in art production at points where words are insufficient. Art in the function of therapy provides support in coping with the changes that occur with age, in adapting and relaxing. In art production, the creative aspect of the elderly individual emerges and prepares the ground for the awakening of many emotions. The richness of life is discovered by harmonising past and present experiences. Thus, being intertwined and integrated with art creates a symbolic safe space and helps the elderly individual to find peace in this space (Stephenson, 2006, p. 24). All participants emphasised that they felt like they were receiving therapy

when they produced handicrafts. Producing something in the field of handicrafts, which is also in demand among employees of many different professions, has been found to be beneficial in combating depression, stress and anxiety in daily life. It can be said that this finding of the study is compatible with Tuna's (2018, p. 4) study titled "Investigation of Quality of Life, Hopelessness and Self-Esteem in Adults Engaged in Artistic Activities" in the literature. Being a master in the field of handicrafts enabled the participants to create a respected identity in the society. Likewise, it was seen that they contributed positively to their social image as an output of making production with the knowledge and skills in the field of handicrafts

The fact that the participants are known and visible in the society and that they are unique in the field they produce contributes to creating a positive self-perception in their self-esteem. On the other hand, while art production provides individual benefit, the transfer of cultural heritage to the next generations, the image created in the society and the training of students capable of benefiting the society provide a sense of duty in maintaining the functioning in the field of employment.

People are emotional and social beings who are in constant contact with the society and environment they live in. Environments that offer the freedom to act in the desired way and be themselves create a sense of belonging in people. Urban space is one of the factors through which the individual gains experience and shapes his/her sense of belonging. The emotional bond formed as a result of the social interaction of the individual with the space constitutes spatial belonging. All information that takes place in memory has a layered appearance at the point of spatial belonging. Historical areas of cities are seen as a keystone in the formation of a sense of belonging . Because the presence of local architectural examples in the regions that have witnessed history are the parts where the traditional lifestyle gains experience (Öztürk & Halaç, 2020, p. 98). In this context, the point that handicraft craftsmen constantly emphasize about life in Mardin is that they feel the presence of historical and traditional life and develop a sense of belonging to the place.

The city of Mardin has a structure in which multiculturalism has emerged in a harmonious manner in the historical past and today. The situation of sharing a common living space by coexisting with different cultural groups in society constitutes multiculturalism. In this respect, the multicultural structural state of society can be considered as a life experience as well as expressing multiculturalism (Keleşoğlu & Yıldız, 2021, p. 34). When multiculturalism is considered through the discipline of social work, it argues that being different is against a socio-culture and thought that leads people to marginalisation. When cultural reality is accepted as a whole of essences, it can be stated that an individual or society that cannot live its essence and is separated from its essence will experience problems of existence by experiencing loss of meaning. Because culture forms the system of values in the individual and provides access to self-consciousness. It is to exist. Existence constitutes personality. Personality points to an existence in itself as a reflection of the expression "I" (Tozlu, 2005). What is essential at the point of expression of differences is that the individual lives his/her existential reality and unique self. It is controversial for an individual who is isolated or forced to be isolated from his/her own culture to reveal his/her existence. Social work struggles with the problems of existence by centring the well-being of the individual. Multiculturalism stands out in this struggle (Keleşoğlu & Yıldız, 2021).

Some basic theories in the field of social work have contributed to the development of the multicultural approach. For example, General Systems Theory (Bertalanffy, 1968) emphasizes that the individual is in constant interaction with his/her environment. Ecological Systems Theory (Bronfenbrenner, 1979) defines the individual's relationship with micro- and macro-level environmental influences such as family, friends and society. These theories support the multicultural approach of social work. The multiculturalist approach does not find it right to evaluate the individual independently from his/her environment. On the contrary, it argues that the individual should be considered together with the social and cultural environment (Lum, 2007). Therefore, the mutual interaction between the individual and his/her environment should be taken into account in social work practices and it should be taken into consideration that this relationship may change over time. According to the multiculturalist

approach, evaluating individuals separately from society or society independently from individuals can lead to segregation and polarization.

When the elderly individual's communication with the environment is based on the ecological system theory, the sense of worthlessness that may occur can be rehabilitated by strengthening communication, strengthening family ties and revealing strengths. Among the solutions sought by the field of social work and interdisciplinary cooperation are factors such as the elderly adapting to the behavioral patterns that emerge with old age, struggling with the risks of poverty, perceiving this period positively, meeting social and health needs, and preserving and transferring experiences. In this study, it is seen that the factors affecting the quality of life of elderly individuals who are actively involved in the production processes of traditional handicrafts stand out under the title of active aging, and economic and health problems that directly affect active aging draw attention. The participants, who constantly emphasised the social and individual outputs of economic problems, stated that solving these problems would create a positive course in their perceptions towards old age in the way of life.

The participants stated that art production positively affected their lifestyle and perception, but they could not get the financial return of the products they produced in the face of alternative options created by modern life. Despite this, many of the participants emphasised that even if they had the opportunity to return to their youth, they would prefer the field of handicrafts again and that this creates an integrative self. On the other hand, the importance of the place of residence and social relations, which is one of the determining factors of quality of life, was among the topics frequently emphasised by the participants. In this context, it is noteworthy that living in Mardin, where traditional lifestyle, architecture and multiculturalism are tried to be preserved, has a good effect on the quality of life of the participants.

Conclusion

The biological, physical, sociological, and psychological problems encountered by older individuals in their life cycle affect their quality of life. At this point, social services can convey the level of an individual's well-being by referring to their quality of life. This study also found that working in the field of handicrafts helps shape the masters' perception and form of life. It was conveyed that factors such as participants' health problems, economic status, religious beliefs, how they spend their free time, and the field of handicrafts they produce (occupational difficulty) affect the determination of their quality of life level. Participants' effective use of their free time, applying the teachings of any religious belief to their lifestyle, neighborly relations, active living, and taking on the responsibility of passing on cultural heritage to future generations had a positive effect on their quality of life. Similarly, participants' ability to care for themselves, not being dependent on anyone, and their high level of religious knowledge had a positive effect on their quality of life. Chronic or occupational illness and transportation problems within the city have been identified as factors negatively affecting quality of life. The diversity of participants' handicraft fields has led to varying physical difficulties and income levels, leaving a decisive impact on quality of life. Factors affecting quality of life are not single determinants but rather dynamic components that interact with each other. Chronic diseases and occupational wear and tear result in a decline in physical capacity among older individuals, which leads to difficulties in handicraft production, a decrease in production volume, and a direct decline in income. The resulting decrease in income limits access to health services, creating a negative impact on biological health. Income level directly affects social participation as it limits transportation options. Transportation problems limit access to health services, social networks, and markets, increasing the risk of economic and social impoverishment among older adults. In this context, social service interventions aimed at supporting quality of life should be addressed within a multidimensional framework. For example, programs that support transportation, such as senior-friendly minibus routes or mobile market applications organized in collaboration with local governments, can increase the economic and social participation of older individuals. Cooperative initiatives, microcredit support,

collective marketing platforms, and the creation of local product certifications for older adults can increase their income, thereby supporting their social and health participation.

In this study, findings related to active aging drew attention in terms of the positive perception of quality of life. Participants' continued work in the field of handicrafts despite the physical changes that occur with aging helps break negative stereotypes associated with old age. The participants' active work in the field of handicrafts ensures the transfer of cultural heritage to subsequent generations. This situation has been seen to create a sense of value in the participants in return for fulfilling their social roles in society. It has also been noted that many participants have a strong sense of faith, which is effective in their production practices and in coping with difficulties in life. It has been revealed that, in addition to physical and mental factors, social, economic, and cultural conditions also greatly affect quality of life and trigger each other. In Mardin province, which hosts a multicultural life, the views that participants can sustain and fulfill their existence are prominent. The experiences of elderly individuals working in the field of handicrafts show that the aging process cannot be reduced to passive withdrawal; on the contrary, production-based participation can enhance the quality of life at the individual and social levels. Consequently, within the context of social service practices, interconnected interventions that simultaneously consider biological, physical, sociological, and psychological dimensions should evolve into policies focused on transportation, healthcare services, economic support, and cultural transmission.

Recommendations

According to the results of this research, recommendations for decision makers, practitioners and future research are as follows:

- In order to improve the quality of life of elderly individuals, necessary support should be provided to solve the problems they face in working life. It can be suggested that free places where handicraft products can be produced using traditional materials should be opened to ensure the contact of elderly and young individuals.

- With the joint cooperation between the Ministry of Family and Social Services and the Ministry of Culture and Tourism, individuals aged 65 and over who are skilled in handicrafts can be given incentives in the field of production. At this point, handicraft production centres can be opened for retired elderly individuals who are interested in handicrafts.

- This research, which is limited to the province of Mardin, can be extended to Turkey in general and to the regions, and studies on individuals aged 65 and over who produce handicrafts specific to each region can be further expanded and qualified studies can be supported.

- The health problems experienced by the participants due to their professions reduce their quality of life. Therefore, health screenings, ergonomic supports and vocational rehabilitation services should be accessible and widespread.

- The level of religious knowledge and relationships with spiritual values positively affected the quality of life of the participants. Therefore, spiritual counseling, religious education or conversation environments should be created for elderly individuals.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: Declaration of the contribution rate of the researchers: the first author contributed 50%, the second author contributed 50%.

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: Ethical approval for this study was obtained from the Ethics Committee of Bandırma Onyedi Eylül University on May 16, 2023, with decision number 2023/88.

4. Research Model: Ethics committee permission was obtained since the research article was conducted with fieldwork. No living creatures were harmed in the field study. All data and analyses in the study were conducted by the first author.

5. Disclosure: This study was produced from the first author's master's thesis, completed under the supervision of Assoc. Prof. Fikri KELEŞOĞLU.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Yaşlılık dönemi, insan yaşam döngüsünün doğal evreleri arasında yer alan biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlara sahip olan ve bu çerçevede bütüncül ele alınması gereken bir olgudur. Türk Geriatri Derneği'nin (2022) "Türkiye'de Yaşlılık ve Öne Çıkan Sağlık Sorunları" raporunda belirtildiği üzere, yaşlı birey kavramı Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından genellikle 65 yaş ve üzeri, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından ise 60 yaş ve üzeri bireyleri kapsayacak biçimde kronolojik ve fizyolojik ölçütlere göre sınıflandırmaktadır ancak bu sınıflandırmalar yaşlılık deneyiminin kültürel, toplumsal ve ekonomik boyutlarını yeterli bir biçimde ortaya koymamaktadır. Yaşlanma süreci evrensel bir biyolojik gerçeklik olmakla birlikte, yaşlılığa yöneltilen anlamlar toplumsal ve kültürel bağlamlarda farklılık göstermektedir. Toplumların tarihsel gelişimi, değer sistemleri, üretim ilişkileri ve sosyal kurumları bu anlam inşasında belirleyici olmaktadır. Örneğin, bazı toplumlarda yaşlılık, bilgelik ve saygınlıkla özdeşleştirilirken; modernleşme ve sanayileşmenin etkisiyle oluşan çağdaş toplumlarda yaşlı bireyler sıklıkla üretkenlikten uzak, bağımlı ya da "toplumsal yük" olarak algılanabilmektedir (Kalınkara, 2016; Danış & Efe, 2016). Bu durum, yaşlılığın yalnızca biyolojik bir süreç değil, aynı zamanda toplumsal değer yargılarının ve normatif kabullerin yansıması olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yaşlılık, yalnızca biyolojik bir yaş aralığı olarak değil, aynı zamanda sosyal bir kimlik ve kültürel bir konum olarak ele alınabilmektedir.

Modern yaşamın getirdiği toplumsal dönüşüm, yaşlı bireylere yönelik algıların giderek olumsuz bir anlayışta şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Günümüzde yaşlılık genellikle; bakıma muhtaç, hasta, güçsüz, cinsiyetsiz, çirkin, bağımlı, yalnız, sosyal ilişkileri zayıf ve değişime kapalı bireylerle özdeşleştirilmektedir. Bu tür kalıplaşmış yargıların medya, popüler kültür ve günlük dil aracılığıyla sürekli yeniden üretilmesi, yaşlı bireylerin bu olumsuz imajları içselleştirmesine ve dolayısıyla toplumsal yaşamdan geri çekilmelerine neden olabilmektedir. Bu olgu, literatürde "yaşlı ayrımcılığı" (ageism) kavramı çerçevesinde tartışılmakta ve yaşlı bireylerin özsaygı, özerklik ve yaşam kalitesi üzerinde olumsuz etkiler yarattığı vurgulanmaktadır. Oysa tarihsel ve felsefi perspektifler, yaşlılığın yalnızca kayıplarla tanımlanamayacağını göstermektedir. Cicero, *De Senectute* adlı eserinde yaşlılığın bir düşüş dönemi olmaktan ziyade, bireyin bilgelik, olgunluk ve içsel doyum kazanabileceği bir yaşam evresi olduğunu belirtmiştir (Danış, 2016, s. 3). Bu yaklaşım, yaşlılığın üretkenlikten tamamen kopmadığını; tersine farklı biçimlerde üretkenlik, katılım ve anlamlılık içerebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda "aktif yaşlanma" kavramı, yaşlılığa ilişkin olumsuz ve indirgemeci algılara karşı geliştirilen önemli bir paradigmayı ortaya koymaktadır. Aktif yaşlanma, bireylerin sağlık, katılım ve güvenlik alanlarındaki fırsatlarını güçlendirerek yaşam kalitelerini artırmayı ve toplumsal yaşama etkin biçimde katılımlarını desteklemeyi amaçlamaktadır (Erdoğan et al., 2016). Bu kavram, yaşlı bireylerin yalnızca bakıma muhtaç değil, aynı zamanda bilgi, deneyim ve katkı potansiyeline sahip toplumsal aktörler olarak görülmesi gerektiğini vurgulamakta; yaşlanmayı edilgen bir süreç olmaktan çıkarıp, yaşam boyu gelişim perspektifinde yeniden konumlandırmaktadır.

Aktif yaşlanma aynı zamanda bireylerin fiziksel, zihinsel ve sosyal kapasitelerini ortaya koyabilecekleri güvenlik, koruma ve destek/ bakım hizmetlerine ulaşabilmeyi kapsamaktadır (WHO, 2023). Aktif yaşlanma aktivite kuramından yola çıkarak bir zemine oturtulmuştur. 1963 yılında Havighurst tarafından geri çekilme kuramına karşı geliştirilen aktivite kuramının savunduğu düşünce, bireylerin eylemlerini sürdürebileceği koşullar, sosyal uyum kapasiteleri, sağlıklı olmaya ilişkin davranış ve tutumları, psikolojik iyilik durumlarının ilerleyen yaşlara kadar koruyup geliştirebilmesidir. (Danış & Efe, 2016, s. 267). Sosyal hizmet uygulamaları kapsamında, yaşlı bireylerin toplumsal kaynaklar hakkında bilgilendirilmesi, ekonomik ve sosyal desteklerin sağlanması ve ihtiyaç durumunda uygun hizmetlerin devreye sokularak olumsuz yaşam koşullarıyla başa çıkmalarına yardımcı olunması

amaçlanmaktadır. Bu hizmetlerin, aktif yaşlanma anlayışı doğrultusunda biçimlendiği söylenebilir (Yağcıoğlu, 2012, s. 37).

Aktivite kuramı, bireyleri birbirinden ayıran temel faktörün yaş olmadığını ileri sürmektedir. Buna karşın aktivite kuramı bireylerin yararlı olma hali, yapmış oldukları etkinlikler ile var olduğunu öne sürmektedir (Tufan, 2016, s. 147). Emeklilik veya dul olma gibi rol kayıplarında yaşanabilecek olumsuz durumlar karşısında telafi edici etkinliklerin olası kayıpların yerine konularak denge oluşturulması sağlanılmalıdır. Etkinliği sürdürebilmeyi başaran yaşlı birey yaşamın geri kalanını tatmin edici bir biçimde ilerletebilmektedir. Danimarka'da yapılan araştırmada 90 yaş aralığındaki yaşlılarda içinde bulundukları etkinliklerden kaynaklı demansa ve hafıza kaybına dair bulguların görülmemesi ve buna karşın psikolojik dayanaklarının ve canlılıklarının halen devam ettiği sonucu ortaya koyulmuştur (Şentürk, 2018, s. 124-127).

Sosyal hizmet disiplini insana dair her şeyi merkeze alarak savunucu ve kolaylaştırıcı bir etki yaratıp yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 1997) yaşam kalitesini "kişinin kendi amaçlarına, beklentilerine, standartlarına ve çıkarlarına göre bir kültür ve değer sisteminde kendi yaşamını algılaması" şeklinde açıklamıştır. Bu tanım, yaşam kalitesinin yalnızca kişisel memnuniyet veya ruhsal iyi oluş değil; aynı zamand a sosyal çevre, kültürel değerler, politik düzenlemeler ve ekonomik koşullar gibi çok boyutlu unsurların etkileşimiyle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu noktada, ekolojik sistem kuramı (Bronfenbrenner, 1979) sosyal hizmetin birey ve çevre etkileşimini açıklamada temel bir teorik çerçeve ortaya koymaktadır. Kurama göre birey, mikro (aile, arkadaş çevresi), mezo (komşuluk, yerel topluluklar), ekzo (kurumsal yapı ve sosyal hizmet sistemleri) ve makro (sosyal politikalar, kültürel normlar ve toplumsal değerler) düzeylerde konumlanan çok katmanlı sistemler içinde yer almaktadır. Yaşam kalitesi de bu katmanların birbiriyle olan karşılıklı bağlantı sonucunda şekil almaktadır (Germain & Gitterman, 1996). Bu nedenle, yaşlı bireylerin yaşam kalitesi değerlendirilirken yalnızca bireysel faktörler değil, çevresel ve yapısal koşulların da ele alınması gerekmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, yaşlı bireylerin yaşam kalitesi yalnızca sağlık durumu, psikolojik iyi oluş veya bireysel memnuniyetle sınırlı değildir. Sosyal politikalar, yapısal eşitsizlikler, gelir dağılımı, ulaşım ve bakım hizmetlerine erişim gibi makro düzey değişkenler de yaşlı bireylerin yaşam deneyimini doğrudan şekillendiren unsurlardır (Walker, 2005; Phillipson, 2013). Özellikle sosyal devletin sunduğu destek hizmetlerinin kapsamı ve erişilebilirliği, bireyin sosyal katılımı ve özerkliği üzerinde belirleyici bir etki barındırmaktadır. Dolayısıyla, yaşam kalitesi kavramının sosyal hizmet literatüründe çok boyutlu, eleştirel ve yapısal bir bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım, yalnızca bireysel refahı değil aynı zamanda toplumsal refahı da güçlendirmeyi amaçlar. Bu bağlamda sosyal hizmet disiplini, yaşam kalitesini artırmayı insan hakları, sosyal adalet ve eşitlik ilkeleriyle bütünleştirerek birey-çevre dengesini korumayı hedeflemelidir (IFSW, 2014).

Yaşlılık dönemine yönelik bakış açısı yaşlı bireyin yaşamındaki nesnel unsurlara ve bu unsurların öznel bakış açısına bağlı olarak şekil almaktadır. Bourdieu, bireyin bulunduğu sosyal sınıfın yansıması olan gelir durumu, meslek, tüketim alışkanlıkları ve yaşam tarzı gibi unsurlarla sosyalizasyon sürecinin oluştuğunu ifade etmektedir. Sınıf diğer yönden duruş, gülme, yürüme ve konuşma şekilleriyle de ilişkilidir. Sosyalizasyon sürecinde sınıfa yönelik tüm öğrenimler kültürel sermayeyi meydana getirmektedir. Sosyalizasyon sürecinin sonunda meydana gelen kültürel sermayenin farklılığı yaşlı bireyin yaşam kalitesinin algılanmasında bireysel ve toplumsal etki taşımaktadır. Bu bağlamda yaşam kalitesi ve sosyalizasyon süreci arasında doğrusal bir ilişki yer aldığı söylenebilir (Baran, 2008, s. 95).

Yaşlı bireylerin yaşam kalitesi yalnızca sağlık durumlarıyla sınırlı olmamakla birlikte sosyal ilişkiler, ekonomik koşullar, psikolojik iyi oluş ve toplumsal katılım gibi birçok unsurun etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir kavramdır. Bu alanda yapılan çalışmalar, yaşlılık sürecinin bireyler tarafından nasıl deneyimlendiğini ve hangi unsurların yaşam kalitesini belirlediğini anlamaya yönelik önemli veriler sunmaktadır. Farquhar (1995), İngiltere'nin Güneydoğu bölgesinde iki farklı yaşam tarzının sürdüğü bir bölgede gerçekleştirdiği araştırmasında, 65 yaş ve üzeri bireylerle derinlemesine görüşmeler yaparak yaşam kalitesinin onlar için ne ifade ettiğini ortaya koymuştur. Çalışma sonucunda, bireylerin yaşamlarına dair öznel değerlendirmelerine rağmen; aile ilişkileri, sosyal bağlar, hareketlilik ve

yeterlilik düzeyi, maddi imkânlar, sağlık durumu, günlük aktiviteler ve genel mutluluk gibi ortak noktalarda buluştukları gözlemlenmiştir. Benzer şekilde, Bowling ve arkadaşları, (2003) de İngiltere genelinde 999 yaşlı bireyle yürüttükleri çalışmada, yaşlıların yaşam kalitesiyle ilgili tanımlarını ve önceliklerini incelemiştir. Katılımcılar, yaşam kalitesini belirleyen en temel unsur olarak iyi sosyal ilişkileri belirtmiş; bunu sağlık, psikolojik iyi oluş, maddi refah ve günlük etkinlikler gibi faktörler izlemiştir. Her iki çalışma da, yaşlılık döneminde yaşam kalitesinin çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ve bireylerin bu dönemde yalnızca fiziksel değil, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının da karşılanmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, yaşlı bireylerin yaşam deneyimlerinden yola çıkarak geliştirilecek yaşam kalitesi modellerinin; dinamik, bütüncül ve birey merkezli bir yapıda olması gerektiği ortaya konmaktadır.

Birleşmiş Milletlerin"World Population Prospects 2022" raporunda 2022 yılında toplam nüfus içindeki 65 yaş ve üzeri bireylerin oranının %10 seviyesinde olduğu 2030'da %12 ve 2050'de %16'ya ulaşacağı tahmin edilmektedir (UN, 2022). Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu verilerine göre ise dünya genelinde 1974–2024 yılları arasında 65 yaş ve üzeri nüfus oranı %5,5'ten %10,3'e yükselmiştir (UNFPA, 2024). Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı 2019 yılında %9,1 düzeyindeyken, 2024 yılı itibarıyla %10,6'ya yükselmiştir. Demografik verilere dayanan nüfus projeksiyonları, önümüzdeki yıllarda bu oranın artmaya devam edeceğini öngörmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2025). Hem Türkiye'de hem de dünya genelinde nüfusun hızla yaşlanması, özellikle sosyal ve sağlık hizmetleri alanında ciddi yük oluşturacağı öngörülmektedir. Bundan ötürü aktif yaşlanma, yaşam kalitesi ve başarılı yaşlanma gibi konular günden güne önem kazanmaktadır. Yaşlı bireylerin karşılaşabilecekleri sorunların azaltılması veya yaşanmaması için üretim faaliyetlerinde yer almaları gerekmektedir. Geleneksel el sanatları da bu amaç için uygun faaliyetlerdendir (Erdoğan et al., 2016, s. 341). Doğu toplumlarında ve özelde Türkiye'de "kültür aktarıcısı" olarak görülen 65 yaş ve üzeri yaşlı bireylerin turizm sektöründeki payı önemlidir. Mardin, geleneksel yaşam tarzının halen devam ettiği ve bu yaşam tarzında yaşlı bireylerin tüketim çemberinin dışına çıkarak üretim faaliyetlerinde de söz sahibi olduğu bir kenttir. Geleneksel yaşam pratiklerinin görünür yüzü olan, kentin turizmini oluşturan ve geçmişten günümüze kadar gelen kullanıldığı renge, tasarıma ve motife göre bir anlam oluşturan, sözsüz iletişimin görünür yüzü olan geleneksel el sanatlarının üretiminde 65 yaş üstü bireylerin varlığı dikkat çekmektedir (Yeşilmen, 2017, s. 43). Bu çalışmanın yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin kültür, sanat ve üretim ilişkisi bağlamında ele alınması ve bunun Mardin özelinde**,** geleneksel el sanatları alanında çalışan 65 yaş ve üzerindeki bireyler üzerinden değerlendirilmesi diğer çalışmalardan ayırıcı nokta olarak yer almaktadır. Bu nedenle, çokkültürlü yapısı ve turizm potansiyeliyle dikkat çeken Mardin ili araştırma sahası olarak belirlenmiştir. Çalışmanın temel amacı, sanat faaliyetlerini yaşam biçimi haline getirmiş olan yaşlı el sanatları ustalarının yaşam kalitesini sosyal hizmet bağlamında incelemektir.

Araştırma Soruları

El sanatlarını yaşam biçimi hâline getiren Mardin'de yaşayan yaşlı bireylerin yaşam deneyimleri, yaşlılık algıları ve bu süreçte sanatın bireysel, sosyal ve kültürel yaşama etkileri nasıl ortaya çıkmaktadır? Bu ana araştırma sorusunu derinlemesine yanıtlayabilmek amacıyla, yaşlı bireylerin yaşam biçimlerinden kente ilişkin deneyimlerine, yaşam kalitesi algılarından el sanatlarına yönelik değerlendirmelerine kadar uzanan çok yönlü bir çerçevede aşağıdaki sorular katılımcılara yöneltilmiştir.

1) El sanatları ustaları bireylerin yaşlılık ve yaşam kalitesi kavramına ilişkin algıları ve tutumları nasıl şekillenmektedir?

2) Katılımcıların yaşadıkları çevreye, özellikle Mardin'in kültürel ve sosyal dokusuna yönelik duygusal ve kültürel değerlendirmeleri nasıldır?

3) El sanatları üretiminin bireysel yaşamlarına, sosyal rollerine ve toplumsal konumlarına etkileri nelerdir?

4) Sanatın iyileştirici ve geliştirici yönleri, katılımcıların yaşamlarında nasıl görünür hâle gelmektedir?

Bu sorular aracılığıyla, el sanatlarını yaşam biçimi haline getirmiş yaşlı bireylerin sanatsal üretimle kurdukları ilişkinin onların yaşam kalitesi, toplumsal rolleri, üretkenlik duyguları ve yaşlılık algıları üzerindeki etkisi derinlemesine incelenmektedir. Aynı zamanda Mardin'in çokkültürlü sosyal yapısının ve kent dinamiklerinin bu bireylerin yaşam deneyimlerine nasıl yansıdığı, sosyal hizmet perspektifinden değerlendirilmektedir. Sanatın iyileştirici, bağlayıcı ve anlamlandırıcı yönleri bağlamında, yaşlı bireylerin ihtiyaç duyduğu sosyal hizmet desteklerinin niteliği ve kapsamı da analiz edilmektedir.

Yöntem

Bu çalışma, fenomenolojik yaklaşım çerçevesinde tematik bir desen kullanılarak nitel araştırma metodolojisine dayanmaktadır. Nitel araştırmada kullanılan teknikler, insanların günlük yaşamlarındaki olayları anlamlandırmalarına ve araştırmacıların da kendi anlayışlarını ve başkalarının kavramlarını araştırıp paylaşmalarına imkan tanımaktadır (Berg & Lune, 2015, s. 25). Deneyimlerin anlaşılması ve belirli bir olgu çerçevesinde incelenmesi bu yaklaşımı çağrıştırmaktadır. Tematik analiz, nitel verilerde tekrar eden temaları belirlemeye, analiz etmeye ve raporlamaya yönelik sistematik bir yaklaşımdır (Braun & Clarke, 2006). Tematik analizin tercih edilmesinin nedeni, verileri betimleyici anlatının ötesine taşımak ve katılımcıların söylemlerinin altında yatan anlamları ortaya çıkarmaktır. Bu şekilde, sosyal olgular katılımcının deneyimleri üzerinden anlamlandırılarak derinlemesine bağlamsal veriler ortaya koyulur. Çalışmada sağlıklı bir sonuca varabilmek için veri toplama işlemi olarak literatür taraması ve mülakat\ görüşme ile gözlem teknikleri kullanılmıştır. Mülakat, kaynak kişi ile mülakatçı arasında gerçekleşerek kaynak kişinin ilgi, görüş, tutum ve davranışlarını ortaya çıkarmaktadır (Balcı, 2010, s. 164). Yarı yapılandırılmış gözlem tekniği için hazırlanan sorular kaynak kişiye sorularak elde edilen bulgular betimlenerek belirli temalar halinde ele alınmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın çalışma grubunu, Mardin ilinin Artuklu ve Midyat ilçelerinde el sanatları alanında faaliyet gösteren 65 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Araştırma bölgesi olarak Artuklu ve Midyat ilçelerinin tercih edilmesinde, bu yörelerin yaşlı bireylerin geleneksel yaşam biçimlerini sürdürebildikleri ve üretim süreçlerinde aktif rol alabildikleri sosyo-kültürel özellikleri belirleyici olmuştur. Araştırmadaki katılımcılar 3'ü kadın 13'ü erkek 16 bireyle sınırlandırılmıştır. Nitel araştırmalarda evrene genelleme kaygısı olmadığından asıl amaç daha çok derinlikli görüşmeler yapılarak detaylı veri toplanmasıdır. Bu nedenle büyük gruplar yerine araştırmanın amacına yönelik detaylı veriyi sunabilecek çalışma grubunun belirlenmesi öncelikli olmaktadır (Baltacı, 2018, s. 237). Araştırma için yapılan tüm görüşmeler ustaların atölyelerinde ya da dükkânlarında yapılmıştır. Araştırmaya katılım noktasında cinsiyet eşitliğine önem verilmeye çalışılmıştır fakat yaş ve el sanatları alanında aktif üretim yapma gibi sınırlardan ötürü eşitlik sağlanılamamıştır. Bu durum araştırmada herhangi bir sorun teşkil etmemiştir. Katılımcıları belirtmek için isimleri yerine A harfi ile "A1, A2, A3…" kodlama yapılmıştır.

Araştırma Verilerinin Analizi

Elde edilen bulgular gözlem, görüşme notları ve ses kayıtları üzerinden betimsel analiz yoluyla incelenmiştir. Ses kayıtları çevrimiçi yazılım ile Word dosyasına yazıya geçirilmiştir. Bilgiler deşifre edilerek görüşme notlarıyla birleştirilmiştir. Sonraki aşamada tüm notlar bütünleştirilerek MAXQDA 2020 programına aktarılmıştır. Diyalog halinde oluşturulan bulgular birçok defa okunarak araştırmanın içeriğine göre kodlamalar oluşturulmuştur. Alanyazın araştırmasındaki kavramsal çerçeve ve bulgular sonucu ortaya çıkan yeni kodlarla kod bulutu oluşturulmuştur. Kodlama sürecinin dinamik olmasından ötürü analiz esnasında yeni kodlar ve kategoriler oluşturulmuştur. Ayrıca araştırma içeriğini doğrudan yansıtmayan, gerekli görülmeyen kodlar ve kategoriler dâhil edilmemiştir.

Araştırmanın Güvenirliği ve Geçerliliği

Çalışmada, nitel araştırma yöntemi doğrultusunda amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak örneklem oluşturulmuştur. Nitel çalışmalarda örneklem büyüklüğü araştırmanın amacına bağlı olarak hangi kısımların fayda sağlayacağı ve eldeki kaynaklarla neler yapılabilir gibi sorulara cevap oluşturması açısından tercih edilmektedir (Patton, 1990). Bu noktada eldeki verilerin doygunluğa erişmesi örneklem büyüklüğünü belirlemektedir. Çalışmanın çerçevesini sunmak ve ortaya koyulacak bulgular için görüşme formu hazırlanmıştır. Araştırmacı, görüşme formunu Mardin'de yaptığı bireysel gözlemler, yaşam deneyimleri ve literatür yardımıyla hazırlamıştır. Diğer taraftan çalışmanın geçerlik ve güvenirlik bölümlerinin sağlanılması adına yaşlılık alanındaki uzman kişilerden görüşme formunda yer alan sorular için öneriler alınmıştır. Uzmanlardan gelen dönütler karşısında sorularda gerekli görülen yerler düzeltilerek görüşme formu son halini almıştır. Nitel araştırmada araştırmacının tarafsız bir şekilde olguyu gözlemleyerek rapor tutması gerekir. Bu noktada araştırmacı, katılımcı ve araştırmayı değerlendiren hakemin görüşleri mutlak surette doğruluk yapısını oluşturabilir (Creswell & Miller, 2000, p. 126). Katılımcıların kendi rızalarıyla hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın araştırmaya gönüllü bir şekilde katıldıklarına dair bir Gönüllü Olur Formu hazırlanmıştır. Görüşmenin olacağı fiziki mekân araştırmanın önemli bir noktasını oluşturmaktadır. Zira yaşlı bireylerin kendilerini güvende ve rahat hissetmeleri dikkate alınarak kendi dükkân ya da atölyelerinde sanatlarını icra ederken sorulan sorulara baskı altında olmadan yanıtlamaları çalışmanın özgünlüğünü yansıtmaktadır.

Araştırma Grubu

El sanatları alanında çalışan 65- 70 yaş aralığındaki bireyler araştırma grubunu oluşturmaktadır. Katılımcıların el sanatları alanındaki çalışma şartları ve süreleri birbirinden farklıdır. Katılımcıların emekli maaşı ve el sanatlarından elde ettikleri gelir büyük çoğunluğunun aylık gelirini oluşturmaktadır. Katılımcılara yönelik demografik bilgiler aşağıda sıralanmıştır.

Tablo 1. El Sanatları Alanında Çalışan Ustaların Sosyodemografik Bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Öğrenim Düzeyi	Aylık Gelir (TL)	Uğraştığı El Sanatları
A1	Erkek	71	Evli	İlkokul	7.500	Semercilik
A2	Erkek	69	Evli	İlkokul	7.500	Bakırcılık
A3	Erkek	68	Evli	Lise	7.500	Ahşap Sanatı
A4	Erkek	65	Evli	İlkokul	7.000	Sıcak Demircilik
A5	Erkek	67	Evli	İlkokul	7.500	Bakırcılık
A6	Erkek	75	Evli	İlkokul	7.500	Ahşap Sanatı
A7	Erkek	65	Evli	Ön lisans	9.288	Sedef Kakma
A8	Erkek	66	Evli	İlkokul	7.500	Bakırcılık, Cam Altı Boyama
A9	Erkek	66	Evli	Ortaokul	7.500	Ahşap Sanatı
A10	Kadın	65	Evli	İlkokul	7.500	Telkâri
A11	Erkek	66	Evli	İlkokul	7.500	Semercilik
A12	Kadın	65	Evli	Lise	7.500	Kumaş Baskı
A13	Erkek	82	Evli	İlkokul	7.500	Bakırcılık
A14	Erkek	65	Evli	İlkokul	7.500	Telkâri
A15	Kadın	65	Evli	Lise	7.500	Dokuma Sanatı
A16	Erkek	77	Evli	İlkokul	7.500	Taş İşlemeciliği

Bulgular

Bu çalışmanın araştırma sürecinde el sanatları alanında çalışan 65 yaş ve üzeri yaşlı bireylerin yaşam kalitesine, sanatın gücüne ve Mardin'de yaşama yönelik öngörüleri, algıları ve deneyimlerine dair sorulara yanıtlar alınmıştır.

Şekil 1. Tema ve Alt Temalar

1.Katılımcıların Yaşam Kalitesine Dair Görüşleri

Bu çalışmada yaşlı bireylerin yaşam kalitesine yönelik bakış açıları sağlık, ekonomi, aile, aktif yaşam ve zihinsel iyilik hali temelinde ele alınmıştır. Buradan yola çıkarak yaşam kalitesi aktif yaşlılık, ekonomik problemler, dini inanç, sağlık problemleri ve serbest zaman etkinlikleri adlı başlıklar altında incelenmiştir.

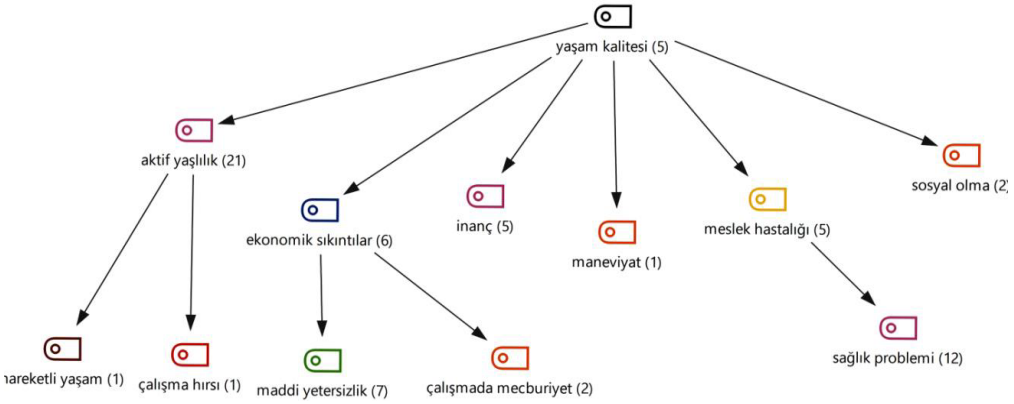

Şekil 1.1. Yaşam Kalitesine Yönelik Yaratıcı Kodlama

"Yaşamın kalitesi çok fazla yemek midir veya çok fazla giyinmek midir? Çok fazla gezmek midir? Yani bana göre kaliteli yaşam beyinde olması gerekir ne kadar memnun kaldığınla alakalı. Yani benim üstüm başım yırtık olmasın yetiyor bana. Marka meraklısı değilim." (A3- Erkek, 68 yaşında)

"Ekonomik açıdan bakmak gerekiyor. 10.000 lira maaş var diyelim biliyorsun işte gerektiği gibi beslenmediğin zaman sonradan beli ağrıyor sonradan dizleri ağrıyor insanın. Sonra bilmem işte vitamin eksikliğinden dolayı hafızada gerileme alıyor. Yani bir insana yaşlıya saygıyı konuşacaksan ilk önce insanların beslenmesine yardımcı olmamız lazım. Bunların hepsi yaşam kalitemizin etkenidir." (A7- Erkek, 65 yaşında)

A3, yaşam kalitesini yaşam memnuniyeti bağlamında ele almıştır. Yaşama yönelik bakış açısı katılımcının kaliteli bir yaşam sürdürdüğüne dair algısını şekillendirmiştir. Bu yaklaşım, bireyin öznel iyi oluşunu yaşam kalitesinin asıl belirleyicisi olarak gören kuramsal çerçevelerle bağlantılıdır. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHOQOL Group, 1998) yaşam kalitesini bireyin kendi yaşam şartlarına yönelik algısı olarak tanımlaması ve Diener ve arkadaşları, (1985) hazırladıkları Yaşam Doyumu Ölçeği gibi çalışmalar, yaşam memnuniyetine yönelik bu alanda dikkat çeken çalışmalar arasında yer almaktadır. A7, yaşam kalitesinin hangi düzeyde olduğunu anlamak içi ekonomik refah seviyesine bakmanın yeterli olduğunu ifade etmiştir. A7'nin yaşam kalitesini ekonomik refah seviyesine göre değerlendirmesi nesnel göstergelere dayalı bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım Amartya Sen'in (1999) "gelişim olarak özgürlük" kuramı ile bağdaşmaktadır. İlgili kurama göre bireyin yaşam fırsatlarını zenginleştirmesinde ekonomik koşullar öne çıkmaktadır. Öte taraftan OECD'nin (2011) yaşam kalitesini ölçmek için geliştirdiği göstergeler setinde gelir düzeyinin temel bir bileşen olarak ele alınması da bu bakış açısını desteklemektedir. Buradan hareketle yaşam kalitesinin değerlendirilmesinde ekonomik refah düzeyi belirleyici bir etkendir. Nitekim maddi yaşam koşulları, bireylerin öznel iyi oluşları üzerinde de etkili olmaktadır.

Aktif Yaşlılığa Dair Bulgular

"Kesinlikle her insan, sadece bu alanda değil farklı alanlarda da üretim yapmalı bu yaşam kalitesini arttırdığı kadar bütün çevreye de katkı veriyor. O yüzden üretim şart, tarım da olur, işte sanayi de olur, takı da, dikim de olur. Her şeyde de her zaman üretim olması gereken bir şey." (A14- Erkek, 65 yaşında)

"Gücüm yetene kadar, ölene kadar çalışırım. Allah ne zaman kısmet verirse. Oğlum çocuklar kabul etmiyor, baba çalışma biz sana ihtiyacın olan parayı veririz diyorlar asla kabul etmiyorum. Ben kendime çalışıyorum. Emeğimle kazandığım 100 lira çocuklarımın vereceği 1000 liradan kıymetlidir benim için çünkü alın terim var içinde. Allah diyor ki mücahit… çalışan ile çalışmayan, emek vermeyen bir değildir. O yüzden çalışmak iyidir." (A13- Erkek, 82 yaşında)

"Bir atasözümüz var çalışan demir pas tutmaz derler. Yani şimdi hiçbir iş yapmazsan evde otururşan o vücuttaki organların gitgide kendini kaybediyor. Yani organların artık iş görmez hale geliyor. Çünkü hareket yok. Yani sürekli tüm organlarının çalışması lazım. Bunu sürekli hareketli tutmazsan eğer bir gün ciğerin ağrır bir gün başın ağrır, bir gün miden ağrır yani her gün arıza verirsin. Çünkü vücut hareket etmiyor." (A9- Erkek, 66 yaşında)

Katılımcılar aktif yaşlanma kavramını yaşamlarına yansıttıklarında değerli ve işe yarama hissiyatını yakaladıklarını vurgulamışlardır. Aktif olmanın yaşamda işlev gören bedenin körelmesini engelleyerek yaşamda sürekliliği sağladığı ifade edilmiştir. Bu ifadelerle aktif olmanın yaşam kalitesini arttırmadaki önemi vurgulanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO, 2002), aktif yaşlanma tanımı "bireylerin yaşlandıkça fiziksel, sosyal ve zihinsel kapasitelerini en üst düzeyde sürdürebilmeleri" olarak ifade edilmiştir. Bu tanıma göre yaşlı bireylerin üretken faaliyetlerde bulunmaları hem psikososyal hem de fizyolojik iyilik hallerine katkı sunmaktadır. A13 ve 14'ün ifadesinde çalışmanın öz saygı ve anlam arayışını ortaya koyduğunu vurgulması Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramındaki "üretkenliğe karşı durgunluk" evresini yansıtmaktadır. Bu evrede bireylerin yaşlılık döneminde üretken olmaları yaşamın anlamlı kılınması açısından kritik önem taşımaktadır (Erikson, 1963). A9'un ifadesinde ise fizisel hareketliliğin beden sağlığına olumlu etki ettiği görüşü hakimdir. Katılımcıların görüşleri düzenli aktivitenin yaşlılık döneminde işlevselliği sürdürme ve psikolojik iyilik halini artırma yönündeki çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir (Nelson ve arkadaşları, 2007; WHO, 2010). Benzer olarak Çiçek ve arkadaşlarının (2021) Giresun'da 15 yaşlı bireyin komşuluk ilişkileri, el becerileri ve akıllı telefon kullanımı gibi aktif yaşlanma unsurlarını nasıl deneyimlediğine yönelik nitel çalışması örnek verilebilir. Elde edilen bulgularda aktif yaşlanmanın sosyal katılım, üretkenlik ve bireysel işlevsellik gibi faktörlerin önemine vurgu yapılmıştır.

Katılımcıların Dini İnanca Dair Bulguları

Yaşama yönelik bakış açısı yaşam kalitesini etkilemektedir. Dini inanç olgusu yaşamı anlamlı görmede etkili olmaktadır. Katılımcıların temel motivasyonları dini inançlarının gereksinimlerini yerine getirerek yaşama anlam katma ve yaratıcıya karşı gereken ödevleri yaparak öz disiplini gerçekleştirmektir. Katılımcıların dini inancın kendilerini mutlu ettiği ve depresif duygu durumunu en aza indirdiğine dair görüşleri şu şekildedir:

"Davut Aleyhisselam demirciydi demiri elinde eritirdi sabırla, yani sabırlı insanlar istediğine nail olur. Bizim sanatımıza yatkın ya demirlerle böyle uğraşmak benziyor. Eğer Allah'ın yolunda doğru olursan demir bile sana itaat eder. Yani iyidir, çalışmak güzeldir. Para için de olmasa yani üretiyorsun meditasyon mu ne diyorlar moda olmuş o oluyor işte." (A8- Erkek, 66 yaşında)

"Valla ben ibadetlerimi oturarak bile yapan bir insanım inancım bunu emrediyorsa yaparım. 2 tane 4 tane yetim yetiştirmişim. Kiminin babası ölmüş, kimi bırakmış boşanmış... Şimdiye kadar bir kuruş almamışım, bunlara dağıtıyorum. Şimdi baston yapacağım yüz kâğıt gider yarısını dağıtırım rızık paylaşınca bereketlenir. İnsan olduğumu vicdanım rahat başımı yastığa koyuyorum." (A6- Erkek, 75 yaşında)

"Maneviyata düşkün bir insanım, ben bir insanın maneviyatsız olamayacağını düşünen bir insanım. Yaradan'ın kudretine sığınan bir insanım. İnanç olmasa hayvandan bir farkımız olmaz." (A3- Erkek, 68 yaşında)

Katılımcıların belli bir dini inanca bağlı olması yaşamda karşılaşılabilecek her türlü etkiye karşı savunma duvarı gördüğü söylenebilir. Katılımcılar için inanç, yaşamla bir bütün olarak görülmüştür. Katılımcılar için bu bütün parçalanamaz ve bölünemez minvalinde bir yaklaşımdır. Koenig ve arkadaşları, (2001) yapmış oldukları meta-analiz çalışmasında dini inancın depresyonu azalttığı, anlamlılık hissini pekiştirdiği ve sosyal destek mekanizmalarını güçlendirdiğine yönelik elde edilen bulgular yaşlı bireylerin psikolojik iyilik halini artırdığı görülmüştür. Benzer şekilde Krause (2003) tarafından Amerika'da yaşlı bireylerle yürütülen çalışmada, düzenli dini pratiklerin yalnızlık duygusunu azalttığı, özsaygıyı artırdığı ve yaşam doyumunu olumlu yönde etkilediği ortaya koyulmuştur. Sonuç olarak dini inanç katılımcıların içsel dünyasına etki etmekle birlikte üretim süreçleri ve toplumsal ilişkiler konusunda da bir anlam dünyası yarattığı görülmektedir.

Katılımcıların Ekonomik Problemlerine Dair Bulgular

Mevcut gelir düzeyinin temel ihtiyaçların karşılanmasının yanında sağlık, sosyalleşme ve üretim gibi ekonomik durumla birebir bağlantılı olduğu ve aynı zamanda katılımcıların bakış açılarını da şekillendirdiği şu şekilde ifade edilmiştir.

Benim şu anki ekonomik gelirim yaşantımı, sosyalliğimi hayata bakış açımı belirliyor. Ben gümüş öğretmeniyim, Telkari ustasıyım ama şimdi onu da yapamıyoruz. Artık bu pahalılıktan malzemeler çok pahalı gümüş, çok pahalı. Her şey gerçekten paradan geçiyor anlatabiliyor muyum?" (A10- Kadın, 65 yaşında)

"Her şey pahalandı eskiden bakırın kilosu 50 TL idi şimdi 350 TL olmuş. Bir de üstüne emek veriyorum, işliyorum yani hem maddi olarak hem fiziksel olarak zorlanıyorum. Bu da hevesimizi kırıyor bazen." (A5- Erkek, 67 yaşında)

"Senin sağlıklı yaşayabilmen için sağlıklı gereken vitaminleri alabilmen için 30.000 TL alman gerekiyor. Bu maaşı da alamadığımıza göre böyle hayat kaliteli yaşanır mı?" (A7- Erkek, 65 yaşında)

"Maaşın sana yetmiyor, ne yapacaksın? İçine atacaksın ahır çekeceksin, üzüleceksin psikolojin iyi olmadan da verim veremezsin. Ama biraz ucuzluk olursa herkes rahatlar." (A6- Erkek, 75 yaşında)

Ekonomik yönden yeterli gelire sahip olmanın katılımcılar için hayati bir nokta taşıdığı görülmektedir. Ekonominin katılımcıların refah seviyesini belirleyen ve yaşam kalitesinin hangi düzeyde olduğunu doğrudan etkilediği katılımcılar tarafından aktarılmıştır. Yılmaz ve arkadaşları (2014), Ankara'da yürütmüş oldukları çalışmada yoksulluğun 65 ve üzeri yaşlı bireylerin yaşam

kalitesine yönelik etkileri irdelenmiştir. Elde edilen bulgularda mevcut geliri Türkiye'de yoksulluk sınırının altında kalan bireylerin sağlık durumu ve sağlık hizmetine erişim noktasını olumsuz etkileyerek yaşam kalitesini düşürdüğü yer almaktadır. Hong Kong'da yapılan bir araştırmada yoksulluk içerisinde yaşayan 65 yaş üstü bireylerin maddi problem yaşamayan akranlarına göre daha düşük gelir seviyesine, düşük uyku kalitesine, daha düşük eğitim seviyelerine ve daha yüksek depresyona sahip olduğu bulunmuştur (Cheung & Chou, 2019). Bu bulgular, sosyoekonomik açıdan yaşanan dezavantajların yaşlı bireylerin genel yaşam kalitesi ve psikososyal sağlık durumları üzerinde belirleyici bir faktör olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların Sağlık Problemlerine Dair Bulgular

Yaş almakla beraber yaşlı bireylerde meydana gelen sağlık problemleri birçok mesleki zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu zorlukların yanında üretim yapılırken ve meslek hastalığından doğan problemlere yönelik katılımcıların görüşlerine aşağıda yer verilecektir.

"Bir vida vuramıyorum, gözler noksan olmuş parmaklar kalmamış hangi parmakla vida tutacağım? En iyisi geliyorum dükkânımı burada açıyorum. Ufak işleri yapıyorum kazma sapları zalata Tahtaları vs. Kalp var, ayaklar şiş yürümede zorlanıyorum yürüyebilseydim beni buralarda tutamazdım." (A6- Erkek, 75 yaşında)

"Ben geçen sene ya bir yıl doldu dolmadı benim sesim gitti. Sonra gittim işte bu park hastanesine (özel)dediler kitle var ses tellerinde. Diyarbakır'a gittik, ameliyat oldum. Hala etkisi var sanki. Doktor dedi niye sigara o kadar içmişsin dedim ben hayatımda sigara içmemişim ama bu tozdan dolayı çok toz oluyordu. Şimdilik bu temizdir (dükkânı gösterir) bu fakat eskiden öyle bir toz yedik ki…" (A1-Erkek, 71 yaşında)

"Sağlığım yerinde değil, Koah hastalığım da hep kömürden çıktı. Bir de gözler de görmüyor. Burası 400-500 derece ısınıyor direkt gözlere vuruyor. Sağ gözümde özellikle sorun var sıcağın etkisiyle daha kötü oluyor." (A4- Erkek, 65 yaşında)

El sanatları alanındaki çalışma şartlarının farklılığı ustaların yaşamış oldukları meslek hastalıklarının temeline inmektedir. Sıcak demirci ustası olan A4'ün, demiri eritip işlemek amacıyla kullandığı ocağın yüksek bir derecede ısınması sonucu gözlerinin zarar görmesi ve yoğun kömür kullanmaktan ötürü KOAH hastalığına yakalanması buna örnektir. Benzer şekilde semercilik alanında 65 yıldır çalışan A1'in yaşamı boyunca hiç sigara kullanmamış olmasına rağmen, yoğun tozlu çalışma ortamına bağlı olarak ses tellerinde ciddi hasar riskiyle karşılaşmıştır. Bu bireysel örnekler, mesleki çevresel koşulların yaşlı bireylerde sağlık sorunlarına neden olduğu ve buna bağlı olarak yaşam kalitelerini düşürdüğü görülmüştür. Sağlık sorunlarının yaşam kalitesine etkisine yönelik çalışmalar katılımcıların aktardıklarını destekler niteliktedir. Örneğin, Özyurt ve arkadaşları, (2007) Manisa'da gerçekleştirdiği çalışmada kronik sağlık problemleri olan yaşlı bireylerde yaşam kalitesinin ciddi bir düşüş yaşadığını, özerklik ve sosyal katılım düzeylerinde de ortalamanın altında kaldığı belirtilmiştir. Benzer şekilde Akyol ve arkadaşları, (2010) çalışmasında kronik hastalığı olan yaşlı bireylerin yaşam kalitelerinin düşük, depresyon seviyeleri ise daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların Sanatın Gücüne Dair Görüşleri

Birçok katılımcı sanatın günlük yaşamda karşılaşılan problemlere ve kaygılara karşı direnç oluşturduğunu ifade etmiştir. El sanatlarının anlamına, geliştirici ve iyileştirici taraflarına yönelik sorulan sorulara karşı alınan cevaplar aşağıda yer almaktadır.

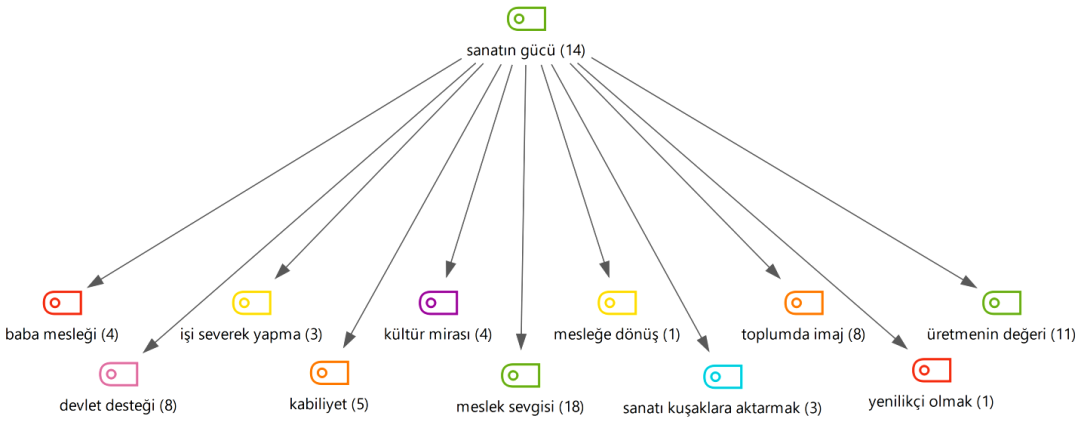

Şekil 2. Sanatın Gücüne Dair Yaratıcı Kodlama

"Beyin komut verip elleri çalıştırdığı zaman çok kötü bir hastalık olan Alzheimer'ı da insanlardan uzak tutuyormuş. Yani vücudun çalışabilir bu size kas yapar ama zihinsel olarak da çalışınca beyin kasımız güçleniyor. Ahşabın üzerine yakma tekniğiyle resim yapıyorum dikkat gerektiriyor beyindeki yoğunlaştırmayı çoğaltıyor. Beyin yoğunlaştıkça kendisini tedavi ediyor." (A3- Erkek, 68 yaşında)

"Burada üretim yapınca kafam dağılıyor buraya gelmezsem çatlarım. İyi ki dükkânım var geliyorum şu makineyle (bineme) kavga ediyorum o aletle (torna) kavga ediyorum hiç olmazsa onların dili yok ben küfretsem de bağırıp çağırsam da ses çıkarmıyorlar ben de stresimi atıyorum." (A6- Erkek, 75 yaşında)

"Birçok insan yanıma gelir, doktor, polis vb. hocam derler biraz sorunlarımız var, kafamızı dağıtmak istiyoruz terapi niyetine gelebilir miyiz falan. Bir şeyi elinize aldığınız zaman bütün duygularımız da oraya gidiyor." (A7- Erkek, 65 yaşında)

Katılımcıların bir diğer taraftan el sanatları alanında yaşadıkları zorluklara ve eksiklilere yönelik ifadeleri şu şekildedir:

"Ben devlet desteği almayı çok arzuladım. Sadece tanıtım için destek istiyorum örneğin bunu dış ülkelere de workshop tarzı yapsak önümüz açılır. Sesimizi her yere duyururuz. Şimdi kendi imkânlarımla gitsem 10 bin 15 bin dolar istiyorlar öyle bir imkânımız olmadığı için gidemiyoruz." (A14- Erkek, 65 yaşında)

"Sosyal devlet görevini yapmalı ve yaşlı emekli maaşlarında zam yapmalı. Yaşlılıkların bu alanda çalışmalarının önü kapatılmamalı ve teşvikler verilmeli. Sanat kültürümüz biriciktir bizde yetenek varsa değerlenmeli bu." (A3- Erkek, 68 yaşında)

Katılımcılar sanatın gücünü zihinsel olarak iyi olma hali, stres seviyesini azaltma ve bireyin iç dünyasını ifade etmesi olarak tanımlamışlardır. Sanat faaliyetleriyle uğraşmak bireyin psikolojik dayanıklılığını artırmakta, duygusal dışavurumuna ve zihinsel rahatlama yardımcı olduğuna dair çeşitli çalışmalarla öne sürülmüştür (Stuckey & Nobel, 2010; Kaimal et al., 2016). Katılımcılar, sanatın birey üzerindeki olumlu etkilerinin daha yaygın hale getirmek ve güçlü bir biçimde temellendirmek için yapısal desteklerin artırılması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Özellikle devlet desteği ve ekonomik refah düzeyinin sanatın yaşatılması yönünde önemi vurgulanmıştır. Mevcut literatür, kültürel ve sanatsal üretimin desteklenmesinin bireylerin ve toplumun refahına katkı sunduğu ve kamu politikalarının bu bağlamda belirleyici bir araç olduğunu aktarmaktadır (Throsby, 2001; United Nations Development Programme & UNESCO, 2013).

Katılımcıların Meslek Sevgisine Yönelik Bulguları

Katılımcıların edindikleri mesleğe karşı ortak görüşleri; yaşamın özü olması, yaşama anlam katması ve benlik duygusu ile bütünleşmesidir. Bu ortak görüşlerine dair detaylar aşağıdaki gibidir:

"Mesleğimi asla bırakmam çünkü bakırın kokusu içine girdi mi bırakamıyorsun." (A5- Erkek, 67 yaşında)

"39 yıldır bu işi yapıyorum ben ve benim için benim yaşamın kendisi diyebilirim. Yaşamımın özü." (A14- Erkek, 65 yaşında)

"Burada, çeşit çeşit insanlarla karşılaşıyorum ufkum açılıyor. Kahvede otursaydım bu şansı yakalayamazdım. Okumamışız ama bizim de heybemiz dolu. Her insan bir kitap derler ya gerisini sen düşün artık." (A11- Erkek, 66 yaşında)

Katılımcılar, edinmiş oldukları mesleğe karşı güçlü bir aidiyet duygusu geliştirmişlerdir. Mesleği bir geçim kaynağı olarak görmekle birlikte aynı zamanda kimlikleriyle bir bütün olarak gören bireylerin, işlerine yüksek düzeyde anlam yükledikleri ortaya koyulmuştur (Baumeister, 1991). A14'ün mesleğini yaşamın esas amacı olarak görmesi, varoluşsal anlam arayışının mesleki kimlikte bütünleştiğini kanıtlamaktadır. Nitekim bu ifade Frankl'in (1963) "anlam arayışı" kuramını çağrıştırmaktadır; hayatın anlamını şekillendiren faktörler arasında meslek olgusu da dikkat çeken başlıklardandır. Öte taraftan A11'in çalışma durumunu farklı zihin dünyalarına açılan bir kapı olarak görmesi, işin sadece fiziksel bir uğraş olmasının ötesinde zihinsel ve ruhsal bir deneyim niteliği taşıdığını göstermektedir. Bu noktada Csikszentmihalyi'nin (1990) "akış" kuramı destekleyici bir bakış açısı sunmaktadır. Akış kuramına göre bireyler yaptıkları işle bütünleştiklerinde yüksek doyuma ulaşırlar; böylece aidiyet ve mesleki tatmin oluştururlar. Tüm bu bulgular, çalışma halinin bireysel anlam ve psikolojik iyilik haline yönelik katkısını destekleyen literatürle örtüşmektedir.

Katılımcıların Toplumdaki İmaja Yönelik Bulguları

Üretim yapılan alan toplumda saygı ve önemle karşılandığı zaman, üreticide anlamlı bir iş yapma hissiyatı oluşmaktadır. Katılımcılarda üretim yaptıkları alanda saygın bir kimlik oluşturması kendilerini değerli hissetmelerini sağlamıştır. Bu duruma yönelik ifade aşağıda yer almaktadır.

"Bunu hissedebiliyorum. Normal yaşamda ya da usta olarak da gittiğimiz yerlere ustam diye hitap ederler ve saygı gösterirler. Bu da hoşumuza gidiyor tabi ki." (A14- Erkek, 65 yaşında)

"Toplum nezdinde gerekli itibarım var, hatta kitapta var üstünde yazılmış. Benim bakımdan yazılmış kitapta var. Yine somut olmayan kültürel miras taşıyıcı olarak UNESCO sanatçısıyım. Ben UNESCO tarafından kayda alınmışım ben yani Mardin Müzesi'nde kayıttayım, benimle röportaj yaptılar resim çektiler. Bunu bilen insanlar farklı bir gözle bana bakıyorlar." (A3-Erkek, 68 yaşında)

"Çırak yetiştiriyoruz. Yani beş yüze yakın öğrenci yetiştirdim. 17, 18 kişi öğretmen oldu. Öğretmen yetiştirdim. Aslında topluma bir imaj yaratıyorum ve topluma katkı sunuyorum." (A15- Erkek, 65 yaşında)

Katılımcıların meslek ile bütünleşmiş bir kimlik oluşturmaları, toplumda saygın bir profil yaratmalarını sağlayarak değerli olma, toplumsal katkı sağlama ve işe yarama hissiyatının güçlenmesine yardımcı olmuştur. Billett (2011), bir kişinin mesleğinin sadece para kazanmak için değil, aynı zamanda kimlik kazanmak için de önemli olduğunu; bu kimliğin, toplumda tanınma ve faydalı olma duygusuyla daha da güçlendiğini belirtmiştir. Özellikle geleneksel sanatlarla uğraşan kişilerde toplumdan takdir görmek sadece kişisel değil, kültürel olarak da bir anlam oluşturmaktadır. Sennett (2008), geleneksel sanatla uğraşanların sadece bir ürün değil, hem saygınlık ve hem de bir kimlik ortaya koyduklarını söyler.

Katılımcıların Kültür Mirasını Kuşaklara Aktarmaya Yönelik Bulguları

Kültürel mirasın aktarılması tarih bilincinin oluşmasına katkı sunmaktadır. Bu çalışmada geleneksel yaşam biçiminin görünür yüzü olan el sanatlarının sonraki nesile aktarılması hem katılımcılar adına hem kültürel tarih bilincinin yaşatılması adına önem arz etmektedir.

"Şimdi torunlarımı yetiştirmeye çalışıyorum. Bu işte benim oğlum var, onları yetiştirmeye çalışıyorum. İnşallah o geleneksel yaşam devam ederiz. Sonraki kuşaklara aktarılır." (A2- Erkek, 69 yaşında)

"Oğlum da müzede cam altı boyama yapıyor. Çocuklarıma ve torunlarıma da bakırcılığı öğretiyorum ben ölsem bu sanat ölmesin diye. Ama okuyorlar işte fırsat buldukça geliyorlar. Sanatkâr olsun." (A5- Erkek, 67 yaşında)

Geleneksel sanatın aktarılmasını bir bilinç etrafında şekillendirerek yorumlayan katılımcıların gelecek olan sonraki nesile köprü görevi görmüştür. Kültürel mirasın yaşatılması katılımcılar için büyük önem arz etmektedir. Smith (2006), kültürel mirasın aktarımının bireylerde tarihsel farkındalık oluşturduğunu ve toplumsal aidiyet duygusunu pekiştirdiğini aktarmıştır. Geleneksel el sanatların yaşatılması, katılımcıların gözünde hem estetik bir faaliyet hem toplumsal hafızanın canlı tutulması olarak görülmektedir.

Katılımcıların Üretmenin Değerine Dair Bulguları

Toplumdaki ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde üretim yapmak toplumsal ve bireysel anlamda fayda sağlamaktadır. Üretime karşılık gelen ifadeler şu şekildedir:

"Talebe yetiştiriyorum. Gördüğünüz gibi bu işlerimiz bundan sonraki kuşaklarda da ürünlerini verecek. Şu ana kadar aşağı yukarı beş yüz öğrenciye ders verdim. Tabii ki beş yüzü usta olmadı ama en azından yüz tanesi usta olmuşlar." (A14- Erkek, 65 yaşında)

"Bizim sanatımız kolay değil, hassas bir meslektir. Bak şu Mardin'e. Bu hayvanların sırtında bu Mardin inşa olmuş. Biliyorsun Mardin eşekleri ile meşhurdur. O taşları bizim ürettiğimiz semerle eşeğin sırtında taşıyorlardı. Hala da eşekler çalışıyor belediyeye ait vakitlerini tamamlayınca emekliye ayrılıyorlar." (A1-Erkek, 71 yaşında)

Üretmek, katılımcılar için bireysel fayda sağlamakla birlikte toplumsal faydayı da oluşturmaktadır. İcra edilen mesleğin toplumun ihtiyaçlarına cevap niteliğinde olduğu görülmüştür. Bilgi aktarımı konusunda dikkati çeken A14, istihdam sektörüne de katkı sunarak bir değer olgusu oluşturmuştur. Geleneksel el sanatları gibi yoğun emek içeren mesleklerde üretim süreci, sadece kültürel mirasın aktarımına yarar sağlamaz; yerel ekonominin sürdürülebilir olmasına da yardımcı olmaktadır (UNESCO, 2003).

Katılımcıların Mardin'e Dair Görüşleri

Katılımcılar bu temada Mardin'de yaşamaya dair görüşlerini sosyal çevre, geleneksel yaşam pratiklerinin sergilenişi ve güvenli küçük yer olması bakımından değerlendirmişlerdir.

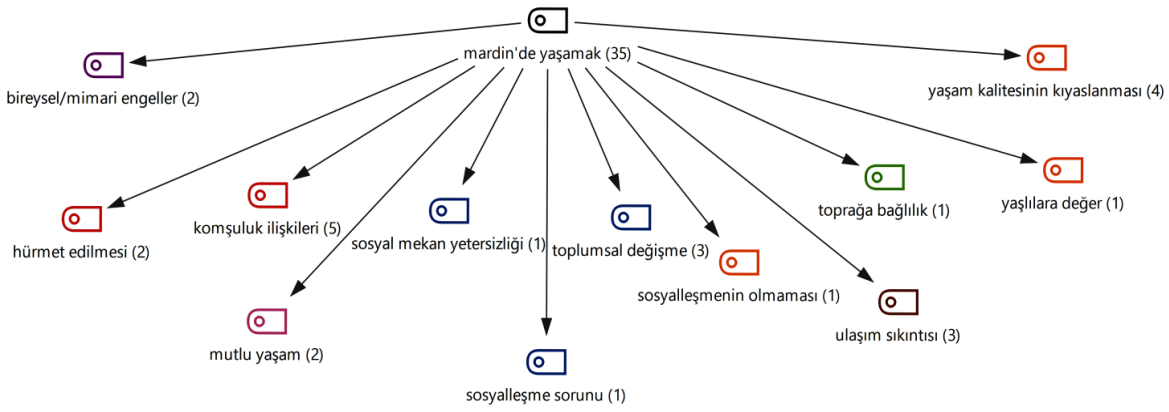

Şekil 3. Mardin'de Yaşamaya Dair Yaratıcı Kodlama

"Burada hayat daha sakin geçiyor, daha huzurlu oluyor. Yani böyle kafası daha sakin ama batıya gittiğimiz zaman o gürültü, o araba sesleri huzur vermiyor." (A8- Erkek, 66 yaşında)

"Mardin güzeldir, memleket toprağımızdır. Herkes tanıdık dosttur. 30- 40 yıl önceki dostun tanıdığınla bir araya gelebiliyorsun. Sohbet ediyorsun ve gün hızlıca bitiyor." (A6- Erkek, 75 yaşında)

"Bence Mardin çok avantajlıdır. Benim kayınvalidem İzmir'de yaşlı ama biri olmadan asla bir yere gidemiyor ama bir yaşlı burada dolmuşa binip durakta inip bir yere gidebilir. Yani kayınvalidem metroya nereye gideceğini, ne yapacağını bilmez yaşlı tek başına asla çıkamaz ama burada bir yaşlı gidebilir yani küçük yer olduğu için. Küçük yer olması avantajlıdır." (A12- Kadın, 65 yaşında)

Mardin'de yaşamanın en çok dile getirilen olumlu yönleri küçük ve sakin bir yaşam tarzını yansıtmasıdır. Büyük kentlerde hissedilen kaos, güvensiz ve kirli (hava, su, gürültü, toprak vs.) ortamların Mardin'de minimal düzeyde görülmesi katılımcıların Mardin'de yaşama yönelik olumlu algının oluşmasını sağlamıştır. Bu bulgulara benzer olarak Çalışkan ve Hisar'ın (2024) gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, küçük şehirlerde yaşayan yaşlı bireylerin yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu ve çevrelerini daha güvenli bulduklarına yönelik algıya sahip oldukları belirlenmiştir. Öte taraftan Yılmaz ve arkadaşları, (2023), kırsal ve kentsel alanlardaki yaşlı bireylerin sosyal katılımını karşılaştırdığı çalışmasında kentsel alanlardaki sosyal katılımın daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yaşam kalitesi ve aktif yaşlılığın belirleyicilerinden olan sosyal katılımın kentsel alanlarda fazla olması katılımcıların aktarmış oldukları küçük kent yaşamının eksik yönlerini ortaya koymaktadır.

Katılımcıların Mardin'de Komşuluk İlişkilerine Dair Görüşleri

Kentler; tarih, dil, din, kültür ve coğrafya gibi toplumu ve bireyleri şekillendiren ortak yaşam biçimlerini oluşturmaktadır. Bireyin yaşamında aileden sonra sosyal yaşamı en fazla paylaşılan bir alan olarak komşuluk ilişkileri örnek verilebilir. Büyük kentlerde bu durumun etkisini yitirmesine karşın katılımcıların birçoğu Mardin'de komşuluk kültürünün devam ettiğini ve bunun sosyal ilişkilerine yansıyarak kendilerini iyi hissettirdiğini ifade etmişlerdir.

"Bak burada kaç tane millet aynı anda aynı yerde çalışıp yaşayabiliyorlar? Bak bu benim sokakta Süryani var, Arap var, Kürt var, Ezidi var hepsi birbirine saygılı." (A9- Erkek, 66 yaşında)

"Komşuluk ilişkilerimiz çok güzel. Biri hastalandı mı koşarlar gelirler biz gene aynı şekilde bir ölümüz oldu muydu hemen onlar her şeyimize koşar. Yani komşu, akraba gibi burada." (A15- Kadın, 65 yaşında)

Katılımcılar geleneksel yaşam biçiminin tezahürlerinden biri olan komşuluk ilişkilerinin birbirine yardım etme kültürünü oluşturduğunu, ortak bir bağ duygusu yarattığını ve bunun neticesinde bireyler arasında saygıya dayalı bir ilişki ağı oluştuğunu vurgulamışlar. Bu ifadelerden yola çıkılırsa komuşuluk ilişkileri sadece bireyler arasındaki ilişkiyi değil toplumsal bütünleşmeyi de desteklemektedir. Ayşe Güç'ün (2018) Mardin'de yürütmüş olduğu çalışmasında da benzer sonuçlar yer almıştır. Güç'ün çalışmasında farklı etnik ve dini gruplar arasındaki "süt kardeşliği" ve "kirvelik" gibi hayali akrabalık biçimlerinin, komşuluk ilişkilerini akrabalık düzeyine taşıdığını ve bu durumun karşılıklı yardım ve sosyal dayanışmayı güçlendirdiği etnografik verilerle gösterilmiştir.

Tartışma

Bu araştırmada beliren el sanatları alanında çalışan 65 yaş üstü bireylerin yaşam kalitesine etki eden faktörler, katılımcıların aktardıklarından ve literatür taraması sonucu ortaya çıkan yaşam kalitesi, sanatın gücün ve Mardin'de yaşamak başlığında ele alınarak bu başlıklara aktif yaşlılık, dini inanç, ekonomik problemler, sağlık problemleri, serbest zaman etkinlikleri, sanatın gücü, meslek sevgisi,

toplumda imaj kültür mirasını kuşaklara aktarmak, üretmenin değeri, mesleki zorluklar, Mardin'de yaşam komşuluk ilişkileri ulaşım sıkıntısı aidiyet duygusu gibi alt bulgular altında toplanarak incelenmiştir. Yaşam kalitesine yönelik evrensel yaklaşım Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi üzerinden incelendiğinde bireyin kişiliğinin büyüme güdüleri ve yetersizliklerinde oluştuğu ifade edilir. Bireyin kendini gerçekleştirmesi ve karşılık beklemeden sevmesi büyüme gereksinimini oluştururken yetersizlik noktasında ise açlık ve susuzluk gibi temel ihtiyaçları öne çıkmaktadır. Maslow, bu iki gereksinimi beş sınıflı bir hiyerarşide ortaya kurmuştur. Fizyolojik, güvenlik, sosyal, saygı ve sevgi ile kendini gerçekleştirme gibi gereksinimleri kademeli olarak yerleştirerek bireyin yaşam kalitesinin düzeyini belirlemiştir (Burger, 2006, s. 429). Yaşlı bireyleri Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi çerçevesinde ele aldığımızda her kademeyi eksik bırakılmayacak biçimde karşılayan yaşlı bireyin yaşamdan elde ettiği doyum ile yaşamını kaliteli sürdürebildiği söylenebilir. Bu bağlamda geçim kaygısıyla üretilen el sanatları katılımcıların Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan fizyolojik, sosyal, saygı ve kendini gerçekleştirme gibi basamakların tatminin de etkili olduğu söylenebilir. Kimi katılımcılar yaşam kalitesini yaşamdan duydukları memnuniyet kavramıyla ilişkilendirmiştir. Memnuniyet kavramının etimolojik kökeni Latince'de gerçekleştirmek ve yeterince yapmak anlamına gelmektedir. Yaşam memnuniyeti bireyin yaşam niteliğini bir bütün şeklinde değerlendirerek elde ettiği olumluluk derecesine karşılık gelmektedir (Ateşoğlu & Güz, 2018, s. 11). Öte taraftan ekonomik göstergelere bakıldığında katılımcıların düşük sosyo-ekonomiye sahip olmaları onların yaşam kalitesi algılarını negatif etkilediği gözlemlenmiştir. Sosyoekonomik düzey, bireylerin fiziki fonksiyonları ve sağlık durumları üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Düşük sosyoekonomik konumda bulunan bireylerin zayıf fiziksel işlevler ve çeşitli fiziksel yetersizlikler yaşama olasılıklarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Sosyoekonomik değişkenler, fiziki faktörler aracılığıyla psikososyal, davranışsal ve biyomedikal unsurları etkileyerek bu ilişkiyi güçlendirmektedir. Özellikle kardiyovasküler hastalıklar, diyabet ve inme gibi biyomedikal sorunlar hem olumsuz fonksiyonel sonuçlarla hem de düşük sosyoekonomik durumla yakından ilişkilidir (Huisman et al., 2003).

Katılımcıların yaşam kalitesine yönelik algılarında aktif yaşlanma kavramının öne çıktığı görülmüştür. Üretken olma hali için Erikson'un hayat boyu kişilik gelişimi kuramının yedinci sırasında yer alan yaşlılık sürecinin gelişimsel konusu örnek verilebilir. Üretkenlik "gelecek nesli tesis etmek ve yönlendirmek" gibi bir sorumluluk duygusunu ortaya çıkarmaktadır. Buradan hareketle kültürel talepler ve içsel arzular birbirini bağlamaktadır. Böylece üretken olma hali toplumun faydalandığı bir durum olmakla birlikte güdüsel kaynaklı olan içsel arzuların da "ihtiyaç duyulmaya yönelik ihtiyaç" ve "sembolik ölümsüz" gibi yani benliği aşan potansiyellere ve kaynaklara yönelmelerine yardımcı olmaktadır (Kruse & Schmitt, 2017, s. 623). Diğer taraftan katılımcıların işlevselliklerini koruması depresyona yakalanma risklerinin azalmasını ve psikolojik yaşlanmanın gecikmesini sağladığı söylenebilir. Yapılan araştırmalarda el sanatları alanında faaliyet gösteren yaşlı bireylerin beyin fonksiyonlarının arttığı ve depresyon düzeyinin azaldığı görülmekle beraber bilişsel özelliklerine de olumlu yönde katkı sunduğu görülmüştür (Karatay & Akkuş, 2011; Park et al., 2019). Bu noktada Aktivite kuramının (etkinlik kuramı) temel düşüncesinde yaşlılık döneminin sorunlu bir dönem olarak görülmesinin önüne geçilerek sorunların çözüm kaynağı olarak aktif kalabilmekte olduğu düşüncesi dikkati çekmektedir. Birçok katılımcıya göre aktif yaşlanma, bireyin elden ayaktan düşmesini engelleyen "işleyen demir pas tutmaz" anlayışı hâkimdir. Chiao ve arkadaşları, (2011), Tayvan'da on sekiz yıllık boylamsal analizle yürüttükleri çalışmada sosyal katılımları yüksek olan yaşlı bireylerde depresif semptomların daha az görüldüğüne dair bulgular ortaya koymuşlardır. Aynı şekilde benzer bulgulara Ülgen'in (2012) "Evde Yaşayan Yaşlılarda Sosyal Katılımı Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi" başlıklı tez çalışmasında da görmek mümkündür. Yaşlı bireylerin aktivite deneyimleri onların yaşamına anlam katarak, fiziksel ve mental süreçlere destek sağladığı ortaya koyulmuştur.

Bu bulgulardan hareketle, Aktivite Kuramı'nın çalışma sonuçlarıyla örtüştüğü ve elde edilen verileri destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Ancak, araştırma grubunda yer alan el sanatlarının çeşitlilik göstermesi (örneğin taş işlemeciliği, semercilik, bakırcılık gibi) bu alanlarda karşılaşılan zorlukların da farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Aktivite Kuramı'nda vurgulanan her türlü aktif olma durumunun, fiziksel güç gerektiren meslek grupları (örneğin sıcak demircilik,

semercilik vb.) için her zaman olumlu bir çerçeve sunmadığı görülmüştür. Ayrıca çevresel koşullar ve bireylerin sağlık durumu, aktif olma hâlini doğrudan etkileyen değişkenler olup, bu faktörlerin birbirinden bağımsız biçimde ele alınamayacağı anlaşılmaktadır. El sanatları alanında aktif olma güç ve kuvvet gerektirecek meslek bölümlerinde belli sağlık problemlerini ortaya çıkararak meslek hastalığına neden olmuştur. Bundan dolayı çalışmada sürekli olarak aktif yaşlanma kavramına vurgu yapılarak olumlu tarafların öne çıkarılması yaşlı bireylerin yaşam kalitesini düşüren şartların göz ardı edilmemesini zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle aktif yaşlanma kavramının çağrıştırdığı sürekli üretken olma halinin yaşam kalitesiyle çatıştığı noktalarda bu kavramın sadece olumlu ve yapılabilir noktalarına odaklanmanın daha sağlıklı olabileceği söylenebilir. Diğer taraftan aktif yaşlanmanın mutlak doğru olarak kabul edilmesi sürekli üretken olma halinin baskıcı ve dayatma yönünün ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Yaşam kalitesinin sürdürülmesinde aktif yaşlanma kavramından sonra sağlık, ekonomi ve maneviyat özelinde bulgular dikkati çekmektedir. Bazı katılımcılarda kronik, tansiyon ve şeker gibi hastalıklar olduğu belirtilmiştir. Kronik hastalıklar bireylerin yaşama becerilerine ket vurmakta ve günlük rutinlerinin aksamasına neden olabilmektedir. Brezilya'da 2009 yılında 920 katılımcı ile yürütülen bir çalışmada kronik hastalığı olan bireylerin olmayan bireylere göre yaşam kalitesinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Azevedo et al., 2013). Katılımcıların içinde bulundukları alana göre meslek hastalığı olarak ise gözlerde noksanlık, KOAH, cilt problemleri, fizyolojik deformasyonların oluşması ve ses tellerinin zarar görmesi ortaya çıkmıştır. Sıcak demirci ustası A4'ün çalışma şartlarını dikkate alırsak eğer sürekli olarak yoğun kömüre ve sıcaklığa maruz kalmasının sonucunda görme yetisinde kayıplar yaşaması ve KOAH olması çalışma koşullarının zorluklarına örnek verilebilir. Benzer biçimde semercilik alanında usta olan A1'in yaşamı boyunca hiç sigara tüketmemiş olmasına ve sağlıklı beslenmeye dikkat etmesine rağmen çalışma koşullarında sık sık toza maruz kalması ses tellerinde kitle oluşmasına ve buna yönelik ciddi bir tedavi görmesine neden olarak yaşlı bireyin yaşamındaki temel problemini oluşturmuştur. A1'in yaşamış olduğu bu problem bedensel engelden ziyade sosyalleşme ve kendini ifade etmede konusunda birtakım zorlukları ortaya koymuştur. Bu şekilde fizyolojik fonksiyonlarda oluşan problemlerin bireyselliği aşarak sosyal rol ve ilişkilerde de güçlükler oluşturduğu görülmüştür. Çalışma koşullarında karşılaşılan riskler sonucu ortaya çıkan meslek hastalıkları katılımcıların yaşam kalitesini kötü etkilemiştir. Li ve arkadaşları, (2015), hazırlamış olduğu çalışmada meslek hastalığıyla muzdarip olan bireylerin yaşam kalitelerinde ciddi bir düşüş olduğu tespit edilmiştir.

İnsan yaşamının son evresinde meydana gelen zihinsel ve psikolojik kayıplar yaşlıları ölüm korkusuna yaklaştırıp zihin ve duygu dünyalarına sirayet ederek yaşam kalitelerinde düşüşe neden olmaktadır. Bu noktada dini inanç faktörü geçmişte pişman olunan davranışların ve duyguların varlığı ile bunların affedilme ihtimaline karşı umut besleyerek ölüm korkusuyla baş etmede devreye girmektedir (Kalınkara, 2011, s. 254). Çelik'ten aktaran Akbolat (2014, s. 61), çalışmasında dini inanca yönelik yapılan etkinliklerin ruhsal bunalımlarla ve stresli durumlarla baş etmede tampon vazifesi gösterdiğini aktarmıştır. Bunun yanında güven ihtiyacının oluşmasına ve duygusal boşluğun doldurulmasına yardımcı olduğu belirtilmiştir. Akbolat'ın (2014) yapmış olduğu çalışmanın sonuçlarına göre katılımcıların dini inanca yönelik bakış açılarının birbirini desteklediği söylenebilir.

Ekonomik problemler yaşam kalitesini etkileyen bir diğer faktörlerdendir. Bu çalışmada ekonomik refah seviyesinin sağlık, sosyal ve üretim ilişkilerinde belirleyici olduğu görülmüştür. Marmot'un çalışmasında da (2005) düşük gelire sahip olan yaşlı bireylerin sınırlı sosyal katılım sergilediği, sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamadığı ve bağımsız yaşam becerilerinde zayıflama gördüklerini aktarması çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir. Benzer olarak ekonomik yetersizliklerin bireylerin gündelik yaşam aktivitelerine katılımını sınırlandırdığı ve bunun hem fiziksel hem zihinsel sağlık üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğu belirtilmektedir (WHO, 2015). Bu bulgular göre, ekonomik koşullar katılımcıların hareketliliklerini ve sosyal-etkinlik seviyelerini kısıtlayan temel unsurlardan biri olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın bir diğer teması olan sanatın gücü adlı başlık el sanatları alanında faaliyet göstermenin karşılığında elde edilen çıktılara yönelmektedir. Sanatın herhangi bir alanında aktif olarak

çalışmak bireyin iç dünyasını dışa yansıtarak deşarj olmasını sağlamaktadır. Huzurlu bir dünya tasarımında birey kelimelerin yetersiz kaldığı noktalarda sanat üretiminde renk, ritm, form, desen ve hareket noktalarında bir ifade biçimi oluşturmaktadır. Terapi işlevindeki sanat, yaş almakla birlikte meydana gelen değişimlerle baş etmede, uyum sağlamada ve rahatlatmada destek sağlamaktadır. Sanat üretiminde yaşlı bireyin yaratıcı yönü ortaya çıkarak birçok duygunun uyanmasına zemin hazırlamaktadır. Geçmişe yönelik deneyimlerle şimdiki deneyimlerin harmonisi oluşarak yaşamın zenginlikleri keşfedilmektedir. Böylece sanatla iç içe olup bütünleşmek sembolik güvenli bir alan yaratarak yaşlı bireyin bu alanda huzur bulmasına yardımcı olmaktadır (Stephenson, 2006, s. 24). Bütün katılımcılar el sanatları ürettikleri zaman terapi alıyormuş hissi yaşadıklarını vurgulamışlardır. Birçok farklı meslek grubu çalışanlarında da talep gören el sanatları alanında bir şeyler üretmek günlük yaşamdaki depresyon, stres ve kaygılarla mücadelede fayda sağladığı tespit edilmiştir. Çalışmanın bu bulgusunun alanyazında Tuna'nın (2018, s. 4) "Sanatsal Etkinliklerle Uğraşan Yetişkinlerde Yaşam Kalitesi, Umutsuzluk ve Benlik Saygısının İncelenmesi" adlı çalışmasıyla uyumlu olduğu söylenebilir. El sanatları alanında usta olma katılımcıların toplumda saygın bir kimlik oluşturmasını sağlamıştır. Aynı şekilde el sanatları alanındaki birikim ve becerilerle üretim yapmanın çıktısı olarak toplumsal imajlarına pozitif yönde katkı sunuldukları görülmüştür.

Katılımcılar toplumda bilinir ve görünür olmakla birlikte üretim yaptıkları alanda biricik olmaları öz saygılarında olumlu bir benlik algısı yaratmaya katkı sunmaktadır. Öte taraftan sanat üretimi bireysel fayda sağlamakla birlikte kültürel mirasın sonraki kuşaklara aktarılması, toplumda yaratılan imaj ve topluma fayda sağlayabilecek yetenekteki öğrencileri yetiştirmek istihdam alanındaki işleyişin sürdürülmesinde görev bilincinin oluşmasını sağlamaktadır.

İnsanlar içinde bulundukları toplum ve çevreyle sürekli bağlantı halinde olan duygusal ve sosyal varlıklardır. Arzu edilen şekilde hareket etme ve kendisi olabilme özgürlüğünü sunabilen ortamlar insanlarda aidiyet duygusu yaratır. Kentsel mekân, bireyin yaşamını sürdürerek tecrübe kazandığı ve aidiyet duygusunu şekillendirdiği etkenlerden biridir. Bireyin mekânla kurduğu sosyal etkileşim sonucunda oluşan duygusal bağ ise mekânsal aidiyeti oluşturmaktadır. Bellekte yer edinen bütün bilgiler mekânsal aidiyet noktasında katmanlı bir görünümdedir. Kentlerin tarihi alanları aidiyet duygusunun oluşmasında kilit taşı olarak görülmektedir. Zira tarihe tanıklık etmiş bölgelerde yerel mimari örneklerinin varlığı geleneksel yaşam tarzının deneyim kazandığı kısımlardır (Öztürk & Halaç, 2020, s. 98). Bu bağlamda el sanatları ustalarının Mardin'de yaşam üzerine sürekli olarak dikkat çektikleri nokta tarihsel ve geleneksel yaşamın varlığını hissetmeleriyle birlikte mekâna aidiyet duygusunu geliştirmeleridir.

Mardin kenti tarihsel geçmişte ve günümüzde çokkültürlüğün bir harmoni edasında zuhur bulduğu bir yapıdadır. Toplumda birbirinden farklı kültür grubunun birlikte var olarak ortak bir yaşam alanını paylaşma durumu çokkültürlülüğü oluşturmaktadır. Bu açıdan toplumun çokkültürlü yapısal hali çokkültürlülüğü ifade etmekle birlikte bir yaşam deneyimi olarak da ele alınabilir (Keleşoğlu & Yıldız, 2021, s. 34). Çokkültürlülük sosyal hizmet disiplini üzerinden ele alındığında farklı olmanın kişileri ötekileştirmeye götüren bir sosyo-kültürün ve düşüncenin karşısında yer aldığını savunmaktadır. Kültürel gerçeklik özler bütünü olarak kabul edildiğinde özünü yaşayamayan ve özünden koparılan bir birey veya toplumun anlam kaybı yaşayarak var oluş problemleri yaşayacağı ifade edilebilir. Çünkü kültür bireydeki değerler sistemini oluşturup kendilik şuuruna erişimi sağlamaktadır. Var olmaktır. Var olmakta kişiliği oluşturmaktadır. Kişilik "ben" ifadesinin yansıması olarak kendinde olan bir varlığa işaret etmektedir (Tozlu, 2005). Farklılıkların ifadesi noktasında esas olan bireyin varoluşsal gerçekliğini ve biricik olan benliğini yaşamasıdır. Kendi kültürüne izole olmuş veya olmaya zorunlu bırakılmış bireyin varoluşunu ortaya koyabilmesi tartışmalıdır. Sosyal hizmet bireyin iyilik halini merkeze alarak varoluş problemleriyle mücadele etmektedir. Bu mücadele de çokkültürlülük öne çıkmaktadır (Keleşoğlu & Yıldız, 2021).

Sosyal hizmet alanındaki bazı temel kuramlar, çokkültürlü yaklaşımın gelişmesine katkı sağlamıştır. Örneğin Genel Sistem Kuramı (Bertalanffy, 1968), bireyin çevresiyle sürekli bir etkileşim halinde olduğunu vurgular. Ekolojik Sistem Kuramı (Bronfenbrenner, 1979) ise bireyin ailesi, arkadaş

çevresi, yaşadığı toplum gibi mikro ve makro düzeylerdeki çevresel etkilerle ilişkisini tanımlar. Bu kuramlar, sosyal hizmetin çokkültürlü yaklaşımını destekler. Çokkültürcü yaklaşım, bireyi çevresinden bağımsız olarak değerlendirmeyi doğru bulmaz. Aksine, bireyin yaşadığı sosyal ve kültürel ortamla birlikte düşünülmesi gerektiğini savunur (Lum, 2007). Bu yüzden sosyal hizmet uygulamalarında birey ve çevresi arasındaki karşılıklı etkileşim dikkate alınmalı ve bu ilişkinin zamanla değişebileceği göz önüne alınmalıdır. Çokkültürcü yaklaşıma göre, bireyleri toplumdan ayrı ya da toplumu bireylerden bağımsız değerlendirmek, ayrışmaya ve kutuplaşmaya yol açabilmektedir.

Yaşlı birey ekolojik sistem teorisi üzerinden çevre ile iletişimi ele alındığında iletişimin güçlendirilmesi, aile bağlarının kuvvetlendirilmesi ve güçlü yönlerin ortaya çıkarılması sağlanarak oluşabilecek değersizlik duygusu rehabilite edilebilmektedir. Sosyal hizmet alanının ve disiplinler arası iş birliğinin çözüm arayışları arasında yaşlı bireyin yaşlılık dönemiyle birlikte ortaya çıkan davranış biçimlerine uyum göstermesi, yoksulluk riskleriyle mücadele etmesi, bu dönemi olumlu algılaması, sosyal ve sağlık alanında ihtiyaçların karşılanması ve tecrübelerin korunarak aktarımı gibi faktörler yer almaktadır. Bu çalışmada da geleneksel el sanatlarının üretim süreçlerinde aktif yer alan yaşlı bireylerin yaşam kalitesini etkileyen faktörlerin aktif yaşlılık başlığında öne çıktığı ve aktif yaşlanmayı doğrudan etkileyen ekonomik ve sağlık problemlerin dikkat çektiği görülmektedir. Ekonomik problemlerin toplumsal ve bireysel çıktılarını sürekli olarak vurgulayan katılımcılar bu problemlerin çözüme kavuşturulmasının yaşam biçiminde yaşlılığa yönelik algılarında olumlu bir seyir yaratacağını ifade etmişlerdir.

Katılımcılar, sanat üretiminin yaşam biçimini ve algısını pozitif yönde etkilediğini fakat modern yaşamın ortaya çıkardığı alternatif seçenekler karşısında ürettikleri ürünlerin maddi karşılığını alamadıklarını aktarmışlardır. Buna rağmen katılımcıların birçoğu gençlik yıllarına dönme fırsatını yakaladıkları bir durumda bile tekrar el sanatları alanını tercih edeceklerini ve bunun bütünleştirici bir benlik oluşturduğunu vurgulamışlardır. Öte taraftan yaşam kalitesinin belirleyici faktörlerinden biri olan yaşanılan yer ve sosyal ilişkilerin önemi katılımcıların sıklıkla üstünde durduğu başlıklar arasında yer almıştır. Bu bağlamda geleneksel yaşam tarzının, mimarisinin ve çokkültürlülüğün korunmaya çalışıldığı Mardin'de yaşamanın katılımcıların yaşam kalitelerini iyi yönde etkilediğine dair cevaplar dikkat çekmektedir.

Sonuç

Yaşlı bireylerin yaşam döngüsünde karşılaştıkları biyolojik, fiziksel, sosyolojik ve psikolojik problemler yaşam kalitesini etkilemektedir. Sosyal hizmet bu noktada yaşam kalitesini referans alarak bireyin iyilik halinin hangi düzeyde olduğunu aktarabilmektedir. Bu çalışmada da el sanatları alanında çalışmanın ustaların yaşam algısının ve biçiminin şekillenmesine yardımcı olduğu görülmüştür. Yaşam kalitesi düzeyinin belirlenmesinde katılımcıların sağlık problemleri, ekonomik durumu, dini inanç, serbest zamanı değerlendirme biçimi ve üretmiş oldukları el sanatları (mesleki zorluk) alanı gibi faktörlerin etkilediği aktarılmıştır. Katılımcıların serbest zamanlarını etkili değerlendirmeleri, herhangi bir dini inancın öğretilerini okuyarak yaşam tarzına uygulaması, komşuluk ilişkileri, aktif yaşam ve kültürel mirası kuşaklara aktaracak sorumluluk üstlenmesi yaşam kalitesini olumlu yönde etkilemiştir. Aynı şekilde katılımcıların bakımlarını sağlayabilmeleri, kimseye muhtaç olmamaları ve dini bilgi düzeylerinin yüksek olması yaşam kalitesini olumlu yönde etkilemiştir. Kronik ya da meslek hastalığına yakalanma durumu ve şehir içinde yaşanan ulaşım problemleri yaşam kalitesini olumsuz etkileyen faktörler olarak yerini almıştır. Katılımcıların el sanatları alanlarının farklılık göstermesi yaşanan fiziki zorlukların ve elde edilen gelirin de değişkenlik göstermesine neden olarak yaşam kalitesi düzeyinde belirleyici bir etki bırakmıştır. Yaşam kalitesi üzerinde etkili olan faktörler tek belirleyiciler olarak değil, birbirleriyle etkileşim halinde olan dinamik bileşenler olarak öne çıkmaktadır. Kronik hastalıklar ve mesleki yıpranma sonucunda yaşlı bireylerde fiziksel kapasitede düşüş yaşanmakta bu da el sanatları üretiminde güçlüklerle karşılanmasına, üretimde hacmin azalmasına ve doğrudan gelirde düşüşün yaşanmasına neden olmuştur. Gelirin azalması sonucunda ise sağlık hizmetlerine erişim sınırlanarak

biyolojik sağlık üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Gelir düzeyi, ulaşım imkanlarını sınırladığından toplumsal katılım üzerinde doğrudan etkilidir. Ulaşım sorunları sağlık hizmetlerini, sosyal ağları ve pazar erişimini sınırlayarak yaşlı bireylerin hem ekonomik hem sosyal açıdan yoksullaşma riskini arttırmıştır. Bu kapsamda yaşam kalitesini desteklemeye yönelik sosyal hizmet müdahaleleri çok boyutlu bir çerçevede ele alınmalıdır. Örneğin yerel yönetimlerle iş birliği içinde düzenlenecek yaşlı dostu minibüs hatlar ya da mobil Pazar uygulamaları gibi ulaşımı destekleyecek programlar yapılması yaşlı bireylerin ekonomik ve sosyal bağlamda katılımlarını arttırabilir. Yaşlı bireylere yönelik kooperatifleşme, mikro kredi destekleri, kolektif pazarlama platformları ve yöresel ürün sertifikalarının oluşturulması yaşlı bireylerin gelir artışını sağlayarak sosyal ve sağlık katılımını destekleyebilir.

Bu çalışmada yaşam kalitesinin olumlu algılanmasında aktif yaşlanmaya dair bulgular dikkat çekmiştir. Yaş almakla birlikte oluşan fiziksel kapasitedeki değişimlere karşı katılımcıların el sanatları alanında çalışmayı sürdürmeleri yaşlılık dönemine yönelik oluşan olumsuz kalıp yargıların kırılmasına yardımcı olmaktadır. Katılımcıların el sanatları alanında aktif olarak çalışmaları kültürel mirasın sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlamaktadır. Bu durum katılımcılar üzerinde topluma karşı sosyal rollerini gerçekleştirmenin karşılığında bir değer duygusu oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcıların birçoğunda inanç duygusunun ağır bastığı ve bu durumun üretim pratiklerinde ve yaşamdaki zorluklarla baş etmede etkili olduğu dikkat çekmiştir. Fiziksel ve ruhsal faktörlerin yanında sosyal, ekonomik ve kültürel koşulların da yaşam kalitesini büyük oranda etkilediği ve birbirini tetiklediği ortaya koyulmuştur. Çokkültürlü bir yaşama ev sahipliği yapan Mardin ilinde katılımcıların varoluşunu sürdürebildiği ve tamamladığı görüşleri öne çıkmaktadır. El sanatları alanında çalışan yaşlı bireylerin deneyimleri, yaşlanma süreçlerinin pasif bir geri çekilmeye indirgenemeyeceğini; tersine, üretim temelli katılımın bireysel ve toplumsal düzeyde yaşam kalitesini güçlendirebileceğini göstermektedir. Sonuç olarak sosyal hizmet uygulamaları bağlamında biyolojik, fiziksel, sosyolojik ve psikolojik boyutları aynı anda gözeten bağlantılı müdahaleler ulaşım, sağlık hizmetleri, ekonomik destek ve kültürel aktarıma odaklanan politikalara dönüşmelidir.

Öneriler

Bu araştırmada çıkan sonuçlara göre karar vericiler, uygulayıcılar ve gelecek dönemdeki araştırmalar için öneriler şu şekildedir:

- Yaşlı bireylerin yaşam kalitesini yükseltmek adına çalışma yaşamında karşılaştıkları problemlerin çözümü için gerekli destekler sunulmalıdır. Geleneksel malzemelerin kullanılarak el sanatları ürünlerin üretilebildiği ücretsiz mekânlar açılarak yaşlı ve genç bireylerin temasının sağlanması önerilebilir.

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı arasında ortak iş birliğiyle el sanatları alanında usta olan 65 yaş ve üstü bireylere üretim alanında teşvik verilebilir. Bu noktada el sanatlarına ilgisi olan emekli yaşlı bireyler için de el sanatı üretim merkezleri açılabilir.

- Mardin ili ile sınırlı kalan bu araştırma Türkiye geneline ve bölgelere yayılarak her yörenin kendine özgü el sanatları üreten 65 yaş ve üstü bireyler üzerine çalışmalar daha da genişletilerek nitelikli çalışmalar desteklenebilir.

- Katılımcıların mesleklerine bağlı olarak yaşadıkları sağlık problemleri yaşam kalitesini düşürmektedir. Bu yüzden sağlık taramaları, ergonomik destekler ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri erişilebilir olmalı ve yaygınlaştırılmalıdır.

- Dini bilgi seviyeleri ve manevi değerlerle olan ilişkiler katılımcıların yaşam kalitesini olumlu yönde etkilemiştir. Bundan ötürü, yaşlı bireylere yönelik manevi danışmanlık, dini eğitim veya sohbet ortamları oluşturulmalıdır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Araştırmacıların katkı oranı beyanı: birinci yazar %50, ikinci yazar %50 oranında katkı sunmuştur.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Bu çalışma için Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 16/05/2023 tarihinde 2023/88 kararı ile etik onay alınmıştır.

4. Araştırmanın Modeli: Araştırma makalesi saha çalışması ile yürütüldüğü için etik kurul izni alınmıştır. Saha çalışmasında herhangi bir canlıya zarar verilmemiştir. Araştırmadaki tüm veriler ve analizler birinci yazar tarafından yürütülmüştür.

5. Bilgilendirme: Bu çalışma birinci yazarın Doç. Dr. Fikri KELEŞOĞLU danışmanlığında tamamlamış olduğu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

References

Akbolat, A. (2014). *The relationship between quality of life and religiosity in the ageing period: Şanlıurfa province example* (Master's thesis, Necmettin Erbakan University). YÖK Thesis Center.

Akyol, Y., Durmuş, D., Doğan, C., Bek, Y., & Cantürk, F. (2010). Quality of life and level of depressive symptoms in the geriatric population. *Turkish Journal of Rheumatology, 25*(4), 165–173. http://dx.doi.org/10.5152/tjr.2010.23

Arun, Ö. (2018). The quest: Turkey's aging adventure. In Ö. Arun (Ed.), *Overcoming aging* (pp. 7–20). Phoenix.

Ateşoğlu, G. K., & Güz, N. (2018). *The art of controlling old age*. Academician Bookstore.

Aydıner Boylu, A., & Paçacıoğlu, B. (2016). Quality of life and indicators. *Journal of Academic Research and Studies (AKAD), 8*(15), 137–150.

Azevedo, A. L. S. de, Silva, R. A. da, Tomasi, E., & Quevedo, L. de Á. (2013). Doenças crônicas e qualidade de vida na atenção primária à saúde [Chronic diseases and quality of life in primary health care]. *Cadernos de Saúde Pública, 29*(9), 1774–1782. http://dx.doi.org/10.1590/0102-311X00134812

Balcı, A. (2010). *Research methods, techniques and principles in social sciences*. Pegem Academy.

Baltacı, A. (2018). A conceptual review on sampling methods and sample volume problems in qualitative research. *Bitlis Eren University Journal of Social Sciences, 7*(1), 231–274.

Baran, A. G. (2008). Socialization and quality of life in old age. *Journal of Research on Elderly Problems, 2*, 86–97.

Baumeister, R. F. (1991). *Meanings of life*. Guilford Press.

Berg, B. L., & Lune, H. (2015). *Qualitative research methods in social sciences* (H. Aydın, Trans.). Pearson Publishing House.

Bertalanffy, L. von. (1968). *General system theory: Foundations, development, applications*. George Braziller.

Billett, S. (2011). *Vocational education: Purposes, traditions and prospects*. Springer.

Bowling, A., Gabriel, Z., Dykes, J., Dowding, L. M., Evans, O., Fleissig, A., Banister, D., & Sutton, S. (2003). Let's ask them: A national survey of definitions of quality of life and its enhancement among people aged 65 and over. *The International Journal of Aging and Human Development, 56*(4), 269–306. http://dx.doi.org/10.2190/BF8G-5J8L-YTRF-6404

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in *Psychology, 3*(2), 77–101. http://dx.doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University.

Burger, J. M. (2006). *Personality*. Kaknüs.

Cheung, K. C.-K., & Chou, K.-L. (2019). Poverty, deprivation and life satisfaction among Hong Kong older persons. *Ageing & Society, 39*(4), 703–721. http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X17001143

Chiao, C., Weng, L.-J., & Botticello, A. L. (2011). Social participation reduces depressive symptoms among older adults: An 18-year longitudinal analysis in Taiwan. *BMC Public Health, 11*, Article 292. http://dx.doi.org/10.1186/1471-2458-11-292

Creswell, J. W., & Miller, D. L. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory Into Practice, 39*(3), 124–130. https://doi.org/10.1207/s15430421tip3903_2

Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. Harper & Row.

Çalışkan, N., & Hisar, F. (2024). Determination of life satisfaction levels of elderly individuals living in rural areas. *Health and Society, 34*(2), 98–107.

Çiçek, B., Şahin, H., & Erkal, S. (2021). Yaşlıların aktif yaşlanma tecrübeleri: Nitel bir çalışma. *OPUS International Journal of Society Researches, 17*(33), 369–397. http://dx.doi.org/10.26466/opus.773745

Danış, M. Z. (2016). *Active aging–1*. In M. Z. Danış (Ed.), *Gerontological social work*. Atatürk University Open Education Faculty Publications.

Danış, M. Z., & Efe, F. (2016). Active ageing. In V. Kalınkara (Ed.), *Aging: Interdisciplinary approach, problems, solutions 2* (pp. 263–292). Nobel Academic Publishing.

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment, 49*(1), 71–75. http://dx.doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13

Erdoğan, Z., Kayabaşı, N., Tağı, S. Ö., Söylemezoğlu, F., Tezel, Z., & Şanlı, H. S. (2016). Active ageing. In V. Kalınkara (Ed.), *Aging: Interdisciplinary approach, problems, solutions* (pp. 325–344). Nobel Publications.

Erikson, E. H. (1963). *Childhood and society* (2nd ed.). W. W. Norton & Company.

Farquhar, M. (1995). Elderly people's definitions of quality of life. *Social Science & Medicine, 41*(10), 1439–1446. http://dx.doi.org/10.1016/0277-9536(95)00117-P

Frankl, V. E. (1963). *Man's search for meaning*. Beacon.

Germain, C. B., & Gitterman, A. (1996). *The life model of social work practice: Advances in theory and practice*. Columbia University.

Güç, A. (2018). Permeable borders: Virtual kinship ties between ethnic-religious groups in Mardin. *Journal of Academic Studies, 13*(2), 237–264.

Huisman, M., Kunst, A. E., & Mackenbach, J. P. (2003). Socioeconomic inequalities in morbidity among the elderly: A European overview. *Social Science & Medicine, 57*(5), 861–873. http://dx.doi.org/10.1016/S0277-9536(02)00454-9

International Federation of Social Workers. (2014). *Global definition of social work*. https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/

Kaimal, G., Ray, K., & Muniz, J. (2016). Reduction of cortisol levels and participants' responses following art making. Art Therapy, 33(2), 74–80. http://dx.doi.org/10.1080/07421656.2016.1166832

Kalınkara, V. (2011). *Basic gerontology: Science of aging*. Nobel.

Kalınkara, V. (2016). *Aging: Interdisciplinary approach, problems, solutions*. Nobel.

Karatay, G., & Akkuş, Y. (2011). The effectiveness of a stimulation program on cognitive capacity among individuals older than 60. *Western Journal of Nursing Research, 33*(1), 26–44.

Keleşoğlu, F., & Yıldız, R. (2021). Multiculturalism debates in the dilemma of risk and opportunity. *Academic Sensitivities, 17*, 29–49.

Koenig, H. G., McCullough, M. E., & Larson, D. B. (2001). *Handbook of religion and health*. Oxford University.

Krause, N. (2003). Religious meaning and subjective well-being in late life. *The Journals of Gerontology: Series B, 58*(3), S160–S170. https://doi.org/10.1093/geronb/58.3.S160

Kruse, A., & Schmitt, E. (2017). Gerontology; Scope, interdisciplinary collaboration, economics and politics. In İ. Tufan & M. Durak (Eds.), *Gerontology* (pp. 619–636).

Lautar, J. C. (2015). Quality of life indicators and their impact on social work practice. *Egyptian Journal of Social Work, 1*, 19–30.

Li, H., Lin, M., Zhang, W., Li, J., & Zou, J. (2015). Relationship between quality of life and disability level in patients with occupational disease. *Zhonghua Lao Dong Wei Sheng Zhi Ye Bing Za Zhi, 33*(10), 735–738.

Lum, D. (2007). *Culturally competent practice: A framework for understanding diverse groups and justice issues*. Thomson Brooks/Cole.

Marmot, M. (2005). *The status syndrome: How social standing affects our health and longevity*. Times Books.

Nelson, M. E., Rejeski, W. J., Blair, S. N., Duncan, P. W., Judge, J. O., King, A. C., Macera, C. A., & Castaneda-Sceppa, C. (2007). Physical activity and public health in older adults: Recommendation from the American College of Sports Medicine and the American Heart Association. Medicine & Science in Sports & Exercise, 39(8), 1435–1445. http://dx.doi.org/10.1249/mss.0b013e3180616aa2

OECD. (2011). *How's life? Measuring well-being*. OECD Publishing.

Özkan, Y., & Kılıç, E. (2014). The importance of ecological approach in school social work practices. In V. Işıkhan (Ed.), *Social work and working with society* (pp. 74–81). Social Work Research, Practice and Development Association.

Öztürk, S. M., & Halaç, H. H. (2020). Spatial belonging in the historic environment: The case of Yörük Village. In *2nd International Ankara Conference on Scientific Research* (pp. 98–99). IKSAD.

Özyurt, B. C., Eser, E., Çoban, G., Akdemir, S., Karaca, & Karakoç, Ö. (2007). Evaluation of the factors affecting the quality of life of the elderly in Manisa Muradiye region. *Turkish Journal of Geriatrics, 10*(3), 117–123.

Park, S., Choi, B., Choi, C., Kang, J. M., & Lee, J. Y. (2019). Relationship between education, leisure activities, and cognitive functions in older adults. Aging & Mental Health, 23(12), 1651–1660. http://dx.doi.org/10.1080/13607863.2018.1512083

Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Sage.

Phillipson, C. (2013). *Ageing*. Polity.

Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University.

Sennett, R. (2008). *The craftsman*. Yale University.

Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge.

Stephenson, R. C. (2006). Promoting self-expression through art therapy. *Generations: Journal of the American Society on Aging, 30*(1), 24–26.

Stuckey, H. L., & Nobel, J. (2010). The connection between art, healing, and public health: A review of current literature. *American Journal of Public Health, 100*(2), 254–263. http://dx.doi.org/10.2105/AJPH.2008.156497

Şentürk, Ü. (2018). *Sociology of old age: Social trajectories of aging*. Dora Publishing House.

Throsby, D. (2001). *Economics and culture*. Cambridge University.

Tozlu, N. (2005). Education, democracy, society. In A. Solak (Ed.), *Sociology and education in the 21st century: Globalization and society* (pp. 131–166). Hegem.

Tufan, İ. (2016). *Old age and aging from antiquity to the present*. Nobel.

Tuna, F. (2018). *Investigation of quality of life, hopelessness and self-esteem in adults engaged in artistic activities* (Master's thesis, Istanbul Gelişim University).

Turkish Geriatrics Society. (2022). Ageing in Türkiye and major health issues: Current status and recommendations. https://www.geriatri.org.tr/pdf/turkiyede-yaslilik-raporu-Ekim-2022.pdf

Turkish Statistical Institute. (2025). *Statistics on Older Persons*, 2024 (No. 54079). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2024-54079

UNESCO. (2003). *Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*. https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003

United Nations Development Programme, & UNESCO. (2013). *Creative economy report 2013 special edition: Widening local development pathways*. United Nations Development Programme. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000223524

United Nations Population Fund. (2024). *World population dashboard: Türkiye*. https://www.unfpa.org/data/world-population/TR

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2022). *World population prospects 2022: Summary of results* (UN DESA/POP/2022/TR/NO. 3). https://www.un.org/development/desa/pd/content/World-Population-Prospects-2022

Ülgen, S. Y. (2012). *Examination of the factors affecting social participation in the elderly living at home* (Doctoral dissertation, Pamukkale University). YÖK Thesis Center.

Walker, A. (2005). A European perspective on quality of life in old age. *European Journal of Ageing, 2*(1), 2–12. http://dx.doi.org/10.1007/s10433-005-0500-0

WHOQOL Group. (1998). Development of the World Health Organization WHOQOL-BREF quality of life assessment. *Psychological Medicine, 28*(3), 551–558. http://dx.doi.org/10.1017/S0033291798006667

World Health Organization. (1997). *Whoqol: Measuring quality of life*. https://iris.who.int/handle/10665/63482

World Health Organization. (2002). *Active ageing: A policy framework*. https://iris.who.int/handle/10665/67215

World Health Organization. (2010). Global recommendations on physical activity for health. https://www.who.int/publications/i/item/9789241599979

World Health Organization. (2015). *World report on ageing and health*. https://www.who.int/publications/i/item/9789241565042

World Health Organization. (2023). *Progress report on the United Nations Decade of Healthy Ageing, 2021–2023*. https://iris.who.int/handle/10665/374713

Yağcıoğlu, R. (2012). Healthy aging and social services. *The Journal of Turkish Family Physician, 3*(1).

Yeşilmen, N. (2017). Handicrafts and craftsmen living in Mardin bazaars. In E. Yeşilbaş (Ed.), *Mardin bazaars and handicrafts* (pp. 40–55). Mardin Artuklu University.

Yılmaz, F., Çelik, C., & Numanoglu Tekin, R. (2014). Investigating the effects of poverty on health and quality of life in poor people aged 65 and over in Etimesgut district. *Turkish Journal of Geriatrics, 17*(4), 397–403.

Yılmaz, M., Uyanık, G., Ağartıoğlu Kundakçı, G., Subaşı Baybuğa, M., Altay, B., Cingil, D., Bakan, A. B., Aktaş, B., Çapık, C., Erol, S., Pehlivan, Ş., & Fidan, G. (2023). Social participation of older adults in rural and urban areas: A cross-sectional survey in Turkey. *Journal of Aging & Social Policy, 26*, 1–18.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

The Effectiveness of CBRT Forward Guidance under Geopolitical Uncertainty: An NLP- and VAR-Based Analysis (2018–2026)

Sebahattin Koç*

Abstract: This study examines the effectiveness of forward guidance by the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT) and the effects of its institutional narrative on macro-financial stability under geopolitical uncertainty. Monthly data for January 2018–February 2026 are analysed using FinBERT-based text analysis and a vector autoregression (VAR) model. CBRT Monetary Policy Committee (MPC) press releases are quantified to construct Discourse Tone (NLPSOYLEM), capturing contextual sentiment polarity, and Communication Intensity (NLPSKOR), measuring normalised risk-related keyword density. These indicators enter the VAR alongside the weighted average funding cost, exchange-rate changes, and consumer price inflation. The log-transformed Geopolitical Risk Index (LNGPR) is placed first in the Cholesky ordering as the system's most exogenous variable. Discourse Tone accounts for 6.15% of inflation's forecast error variance, compared with 0.23% for the weighted average funding cost. Following increases in geopolitical risk, Communication Intensity rises and institutional tone becomes more cautious, indicating a coordinated defensive communication response. A positive Communication Intensity shock produces a statistically significant downward exchange-rate response, limits depreciation pressures on the Turkish lira, and signals rapid transmission through the expectations channel. Overall, CBRT communication complements monetary policy instruments by strengthening market confidence and supporting the anchoring of expectations through narrative governance.

Keywords: CBRT, GPR, NLP, forward guidance, narrative governance

Jeopolitik Belirsizlik Ortamında TCMB'nin Sözlü Yönlendirme Etkinliği: Nlp ve Var Yaklaşımıyla Bir İnceleme (2018-2026)

Öz: Bu çalışma, jeopolitik belirsizlik altında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının (TCMB) sözlü yönlendirmesinin etkinliğini ve kurumsal anlatısının makro-finansal istikrara etkilerini incelemektedir. Ocak 2018–Şubat 2026 dönemine ait aylık veriler, FinBERT tabanlı metin analizi ve vektör otoregresyon (VAR) modeliyle analiz edilmiştir. TCMB Para Politikası Kurulu (PPK) basın duyuruları sayılaştırılarak bağlamsal duygu kutupluluğunu ölçen Söylem Tonu (NLPSOYLEM) ile normalleştirilmiş risk bağlantılı anahtar kelime yoğunluğunu ölçen İletişim Yoğunluğu (NLPSKOR) göstergeleri oluşturulmuştur. Bu göstergeler, ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti, döviz kuru değişimleri ve tüketici enflasyonuyla birlikte VAR sistemine dahil edilmiştir. Logaritması alınmış Jeopolitik Risk Endeksi (LNGPR), sistemin en dışsal değişkeni olarak Cholesky sıralamasında ilk sıraya yerleştirilmiştir. Söylem Tonu, enflasyonun öngörü hatası varyansının %6,15'ini açıklarken ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinin payı %0,23'tür. Jeopolitik risk artışlarının ardından iletişim yoğunluğu yükselmekte ve kurumsal ton daha ihtiyatlı hale gelmekte; bu durum eşgüdümlü bir savunmacı iletişim tepkisine işaret etmektedir. İletişim Yoğunluğundaki pozitif bir şok, döviz kurunda istatistiksel olarak anlamlı ve aşağı yönlü bir tepki oluşturmakta, Türk lirasındaki değer kaybı baskısını sınırlamakta ve beklentiler kanalı üzerinden hızlı bir aktarım mekanizmasına işaret etmektedir. Genel olarak TCMB iletişimi, piyasa güvenini güçlendirerek ve anlatı yönetimi yoluyla beklentilerin çıpalanmasını destekleyerek para politikası araçlarını tamamlamaktadır. **Anahtar Kelimeler:** TCMB, GPR, NLP, sözlü yönlendirme, anlatı yönetimi

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bitlis, Türkiye ORCID:0000-0002-1911-445X skoc@beu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Koç, S. (2026). The effectiveness of CBRT forward guidance under geopolitical uncertainty: An NLP- and VAR-based analysis (2018–2026). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1539-1577. http://doi.org/10.18506/anemon.1940619
Received/Geliş: 30 Apr/Nisan 2026
Accepted/Kabul: 22 Jul/Temmuz 2026
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

The transformation of the global financial system has moved central banks beyond their traditional role as institutions that merely manage interest rates, turning them into actors that place communication strategies at the centre of policy. Particularly in emerging markets, the signals embedded between the lines of policy texts have become as influential for market participants as conventional macroeconomic data. The volatility experienced by the Turkish economy in recent years makes it important to examine how the CBRT's perception of risk, as reflected in the tone of its communications, affects macroeconomic indicators.

Within the modern central banking paradigm, monetary policy has evolved from the management of short-term interest rates alone to the management of market expectations through a strategic communication process. Through forward guidance, press conferences, and policy announcements, communication has become an instrument comparable to conventional tools, and the proposition that central banks manage not only interest rates but also expectations has gained broad acceptance in the literature (Blinder et al., 2008). Today, central banks employ a wide range of communication tools to manage financial market expectations, and their use intensifies during crises (Bennani et al., 2020). In this context, central banking has increasingly come to operate not only through monetary policy instruments but also through language, which has become a policy tool as influential as interest rates (Emekçi, 2025). Particularly during crises, the tone, clarity, and consistency of central bank language play a vital role in anchoring public expectations and preserving institutional credibility (Haldane, 2018b).

Over time, central bank communication strategies have shifted from strategic ambiguity towards strategic clarity. The era of deliberate opacity—famously encapsulated in former Federal Reserve Chair Alan Greenspan's remark that, as a central banker, he had learned to 'mumble with great incoherence' and that anyone who found him unduly clear must have misunderstood him—has given way to a modern and transparent institutional narrative. In contrast to this traditional approach, today's central banks seek to establish a direct and intelligible relationship with the public by embracing the principle articulated by European Central Bank President Christine Lagarde at the beginning of her term: they should be clear, transparent, accessible, and speak in language that everyone can understand. In practice, however, the pursuit of transparency does not always produce the expected clarity. Glas and Müller (2021), for example, found that although the ECB increased the frequency with which it provided information, the clarity of its discourse declined, especially during crises, making monetary policy difficult for broad audiences to understand. This finding indicates that merely publishing central bank texts is insufficient; those texts must also contain concrete elements of narrative governance and action-oriented signals capable of anchoring market expectations.

Geopolitical risks (GPR) rank among the most important external shocks confronting the global economy. Defined in terms of wars and interstate tensions, geopolitical risks not only increase economic policy uncertainty (EPU) but also generate supply-side shocks that trigger inflationary pressures (Caldara & Iacoviello, 2022). Greater geopolitical uncertainty directly threatens macroeconomic stability by adversely affecting household expenditure and investment decisions (Baker et al., 2016). During the period covered by this study (2018–2026), the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT) operated amid both regional conflicts and heightened global uncertainty. The texts published by the CBRT during this period provide rich evidence of how the Bank managed this challenging environment (Öztürk Birim & Gündüz Cüre, 2025). Their technical complexity, however, makes it difficult for conventional analytical methods to capture strategic changes in tone (Görgün et al., 2025a, 2025b). These constraints make advanced natural language processing (NLP) techniques necessary for a fuller understanding of how geopolitical uncertainty affects monetary policy.

The existing literature generally analyses the effects of monetary policy using externally constructed market- and news-based indicators, such as the Cboe Volatility Index (VIX)—a market-based measure of expected near-term volatility that is widely used as a proxy for global financial risk perception and risk aversion—and the news-based Geopolitical Risk Index (GPR) (Baker et al., 2016;

Caldara & Iacoviello, 2022). Drawing on the narrative governance framework conceptualised by Emekçi (2025), this study offers an original contribution by focusing not on the direct effects of external risks but on how those risks are interpreted by the CBRT. This NLP-derived measure of risk perception extends beyond raw risk data by reflecting policymakers' subjective response function to geopolitical shocks and thereby offers a new perspective on the analysis (Ahrens et al., 2025; Emekçi, 2025). The approach rests on the premise that central bank discourse is not merely a means of transmitting information but also a strategic instrument for reshaping public expectations and rebuilding confidence during crises (Emekçi, 2025).

For the purposes of this research, institutional texts published by the CBRT were transformed into quantitative discourse indicators using NLP-based keyword mining and dictionary-based content analysis. To measure the Bank's perception of risk systematically, keywords were grouped into three main categories: (i) geopolitical risks (war, conflict, and cross-border operations), (ii) global uncertainties (trade wars, global protectionism, and supply-chain disruptions), and (iii) financial vulnerabilities (volatility, capital flows, and external shocks) (Baker et al., 2016; Caldara & Iacoviello, 2022). A chronological dataset representing the Bank's overall stance was then constructed based on the intensity with which these thematic categories were reflected in the texts. In accordance with the information-shock framework developed by Jarociński and Karadi (2020), the resulting quantitative discourse data were analysed together with the Geopolitical Risk Index (GPR) in a vector autoregression (VAR) model. This methodological design seeks to reveal how external shocks are filtered by the central bank and to estimate the empirical effects of the resulting narrative on monetary policy decisions.

The remainder of the study is organised as follows. The first section reviews the literature on central bank communication and the application of NLP in economics. The second section develops the conceptual framework, focusing on the concepts of information shocks and narrative governance. The third section sets out the purpose of the research, while the fourth presents the dataset and methodology, including the construction of quantitative discourse data from CBRT texts and the specification of the empirical VAR model. The fifth section discusses the dynamic effects of risk-related rhetoric on macroeconomic variables in light of the empirical findings. The final section offers policy recommendations and identifies directions for future research.

Literature Review

Although communication was traditionally regarded as a secondary element of monetary policy, it became a strategic policy instrument through forward guidance, particularly after the 2008 global financial crisis (Blinder et al., 2017). In contrast to the conventional economic view of central bank communication as the mere transmission of data, Emekçi (2025) redefines CBRT policy texts as performative social practices that construct authority, legitimacy, and trust. From this perspective, the language of the monetary authority serves as a form of strategic narrative governance that stabilises expectations, especially during periods of uncertainty. Jegadeesh and Wu (2015) similarly argue that central banks possess superior information unavailable to the market and convey it through the tone of their texts. This strategic approach also shapes an institution's public legitimacy. Haldane and McMahon (2018) show that greater public knowledge about a central bank directly strengthens institutional trust and demonstrate empirically that layered communication models organised around an Explain, Engage, and Educate (3E) strategy improve the accessibility of complex monetary policy messages to broad audiences. Haldane (2018a) likewise emphasises that communication is not merely a technical device but a strategic form of public engagement that builds legitimacy and trust. Hansson (2021), in turn, demonstrates that discourse does more than manage short-term expectations: through narrative governance, it can provide a durable strategic framework that prepares the economy for long-term structural change.

This strategic depth of communication has also generated a methodological transformation in the literature. In a bibliometric study covering 1978-2022, Qi et al. (2023) find that, particularly after global

financial crises, the bank-risk literature moved from conventional methods towards more complex and multidimensional analytical models. They show that the diversification of risk factors during crises increased the need for integrated studies examining risk management not only through internal variables but also through narratives such as central bank discourse and external uncertainty. This transformation has turned central bank texts from purely technical documents into complex datasets, making NLP technologies essential for interpreting the resulting volume of data. Providing a methodological framework, Ash and Hansen (2023) emphasise that modern Transformer-based models capture semantic depth and contextual relationships in economic texts with substantially greater precision than conventional count-based methods. Picault and Renault (2017), meanwhile, argue that 'words are not all created equal' and demonstrate that domain-specific weighted dictionaries outperform general dictionaries in predicting policy decisions.

Examining the capabilities of large language models (LLMs), Li et al. (2023) find that general-purpose models such as GPT-4 perform strongly in financial sentiment analysis, whereas domain-specific models retain an advantage in specialised tasks such as complex entity recognition. They therefore argue that model selection in financial analysis should be optimised according to the technical depth of the task. The BloombergGPT project developed by Wu et al. (2023) likewise demonstrates that domain-specific models trained on very large financial datasets significantly outperform general-purpose models in tasks requiring financial terminology. The precision of the techniques used to analyse texts is consequently critical. Highlighting the importance of domain-specific models for financial sentiment analysis, Jiang and Zeng (2025) confirm that FinBERT, trained on financial corpora, predicts market movements with significantly greater accuracy than general-purpose NLP models. Araci (2019) similarly shows that FinBERT's capacity to understand technical financial terminology and nuance enables it to identify the tone of central bank communication accurately even when the available datasets are limited.

As technological capabilities have expanded, the effects of central bank discourse on market dynamics have been examined in greater detail across countries. Meng et al. (2025) investigate the dynamic relationship between central bank discourse and macroeconomic uncertainty using a sentiment index derived from People's Bank of China texts. Their time-varying parameter VAR analysis shows that the effects of communication on economic policy uncertainty and financial-market volatility change over time: communication has a weak short-run effect on uncertainty, but its capacity to anchor market expectations and manage uncertainty strengthens significantly over the medium and long term. Similarly, the multimodal NLP framework developed by Ahrens et al. (2025) demonstrates that linguistic signals in central bank speeches possess greater explanatory power than conventional macroeconomic indicators for forecasting financial-market volatility and perceptions of risk.

The effectiveness of these communication channels gives them direct influence over the risk appetite and expectations of financial actors. Zhang et al. (2022) examine the effects of central bank discourse on financial stability and the banking sector and find empirically that communication associated with expansionary monetary policy increases banks' risk-taking propensity. Their findings indicate that central bank narratives are not merely market signals but mechanisms that directly shape financial actors' appetite for risk. Bennani et al. (2020), analysing the European Central Bank's post-crisis communication strategy, show that intermeeting statements-particularly messages delivered by the ECB President and statements concerning conventional policy-carry substantial information about future interest-rate decisions beyond current market pricing and thereby improve the predictability of monetary policy. Using a structural VAR model to examine the market effects of central bank announcements, Jarociński and Karadi (2020) show that monetary policy decisions simultaneously transmit the central bank's assessment of the economic Outlook-an information shock-and that failing to account for these shocks may distort estimates of monetary policy effectiveness. Using NLP techniques and a novel textual database, Baird (2024) empirically analyses global spillovers from central bank communication and information shocks originating in institutional discourse. The study confirms that central bank language is not merely a domestic policy signal; it is a fundamental policy instrument capable of generating tangible financial-market fluctuations and influencing global economic cycles.

In the current environment, these transmission mechanisms become more complex under geopolitical shocks and external uncertainty. Salachas et al. (2025) find that central banks worldwide perceive geopolitical shocks as inflationary threats and tend towards precautionary tightening during such periods. Their empirical analysis confirms that major central banks, including the Federal Reserve and the ECB, respond to increases in geopolitical risk (GPR) by tightening monetary policy to manage potential inflationary pressures. They also emphasise that central bank narratives and forward guidance extend beyond technical announcements and function as strategic instruments that anchor market expectations and build financial resilience amid geopolitical uncertainty. Gorodnichenko et al. (2025) experimentally demonstrate that rising geopolitical risk creates perceptions of stagflation among households, raising inflation expectations while generating a consumption shock that contracts aggregate demand. The limitations of conventional tools also become more apparent in such high-risk periods. Using a nonlinear proxy VAR model, Franconi (2025) examines how monetary policy effectiveness changes under external shocks and finds that the transmission mechanism weakens significantly when geopolitical risk is high. These findings provide a strong theoretical basis for understanding why central banks rely more heavily on narrative governance when the effectiveness of traditional instruments declines.The differentiated effects of external shocks on the banking sector and investor decisions are another important component of this process. Focusing on emerging markets, Demir and Danisman (2021) show that banks respond to economic uncertainty by contracting lending, whereas they remain comparatively resilient to geopolitical risk (GPR). Using a TVP-VAR framework, He (2023) finds that GPR shocks exert systematic downward pressure on investor sentiment and generate a destructive wave of pessimism. Although investors may have developed some immunity to these shocks in the post-global-crisis period, the author argues that central bank narratives perform a strategic function in repairing damaged investor psychology during episodes of geopolitical uncertainty. Using SWIFT transaction data to analyse geoeconomic fragmentation in the international monetary system, Koosakul et al. (2024) show that geopolitical proximity, proxied by voting alignment at the United Nations, plays a decisive role in currency choice. They also find that emerging economies' preference for alternative currencies such as the euro and renminbi strengthens during periods of heightened trade-policy uncertainty. These global trends offer an important perspective for understanding why central bank discourse in emerging markets such as Türkiye assumes a more defensive and reserve-oriented character.

Against the background of these global debates, the literature on the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT) has recently gained renewed, technology-oriented momentum. Examining expectation-management mechanisms at the CBRT, Akarsu et al. (2025) demonstrate that public signals issued by the central bank directly reduce uncertainty perceptions among representatives of the real sector and that concrete communication serves as a strategic uncertainty-management instrument, particularly when uncertainty is high. Applying dynamic topic modelling to CBRT texts, Iglesias et al. (2017) find that the post-2008 monetary policy narrative shifted from a predominantly inflation-oriented structure towards complex risk-management themes such as financial stability and capital flows. Their study indicates that central bank discourse acts as a strategic information shock with a strong guiding effect on financial markets, but must be supported by conventional monetary policy tools if its influence on real macroeconomic variables is to persist. Öztürk Birim and Gündüz Cüre (2025) use BERTopic to analyse CBRT inflation reports and find that the Bank dynamically restructures its institutional narrative in response to cyclical shocks. Particularly after 2018, they identify a greater emphasis on defensive themes, including reserve management and lira liquidity, alongside the objective of price stability. Other recent studies on Türkiye support these findings. Görgün and Demireli (2025), applying text-analysis methods to CBRT monetary policy press releases published between 2006 and 2024, show that the Bank's communication strategy varies with economic conditions and seeks to steer market expectations. These findings confirm that NLP-based analyses offer a higher-resolution and complementary source of information for interpreting policymakers' perceptions of risk than conventional models. Finally, Emekçi (2025) emphasises the role of CBRT discourse as a trust-building narrative during crises, while

Görgün et al. (2025b) provide empirical evidence of the technical and academic linguistic complexity of these institutional texts.

Conceptual Framework: Information Shocks and Narrative Governance

The modern central banking paradigm has moved away from the culture of secrecy that characterised central banking in the 1930s and evolved into an era of transparency in which communication has become a policy instrument as influential as interest rates (Bholat et al., 2018). In this process, forward guidance has assumed the role not only of announcing decisions to the public but also of managing market expectations through a strategic narrative process (Blinder et al., 2008). The strategic role of institutional communication is organised around two central concepts in the literature: narrative governance and information shocks.

The concept of narrative governance redefines central bank texts as performative social practices that build authority, legitimacy, and trust rather than as purely technical documents (Emekçi, 2025). From this perspective, the tone and consistency of the monetary authority's language anchor public expectations and provide a form of discursive stability, particularly during crises and periods of uncertainty (Emekçi, 2025; Haldane, 2018b). The central bank therefore does not merely observe external risks passively; it manages market psychology by controlling how it interprets those risks and translates them into rhetoric (Salachas et al., 2025).

Information-shock theory, by contrast, argues that central bank announcements contain superior information unavailable to the market and that this information is conveyed through textual tone (Jegadeesh & Wu, 2015). Under the framework developed by Jarociński and Karadi (2020), when a policy decision is communicated, market participants respond not only to the change in interest rates but also to the central bank's processed information about the economic outlook. This supports the proposition that words are not all created equal and shows that the semantic depth of institutional language provides a rapid and direct transmission mechanism to financial markets (Picault & Renault, 2017). The conceptual foundation of this study is therefore concerned with understanding how the CBRT uses words as a shield to rebuild public confidence and market stability.

The capacity of central bank narratives to serve as a strategic defence mechanism against geopolitical shocks depends on how accurately market participants and the broader public interpret the information conveyed through these narratives (Salachas et al., 2025). Emekçi (2025) emphasises that central bank communication is a performative practice that builds social trust, but also warns that excessively technical or opaque texts may weaken institutional legitimacy. This suggests that the semantic influence of institutional language on financial markets (Picault & Renault, 2017) is directly related to the structural accessibility that allows information to reach the broader public. Accordingly, the effectiveness of words as a strategic instrument should be reformulated around the following pillars of modern central banking:

The Transparency and Readability Paradigm: Merely disclosing information to the public is not sufficient. Reducing textual complexity and achieving an objective standard of intelligibility are essential to macroeconomic stability and public legitimacy. Modern central banking has moved away from the 1930s view that explaining policy was dangerous (Bholat et al., 2018), becoming highly transparent and turning communication into a critical policy instrument (Blinder et al., 2008).

Forward Guidance and the Expectations Channel: Within the modern monetary policy paradigm, communication is not merely the transmission of technical decisions. Through the signals it provides about future policy actions, it functions as an independent policy instrument that coordinates market expectations and manages uncertainty (Glas & Müller, 2021). In the post-global-financial-crisis period, forward guidance became an indispensable instrument comparable to conventional monetary policy tools. As the literature emphasises, this mechanism can directly influence not only short-term interest rates but also the long-term yield curve and public expectations (Blinder et al., 2008; Bennani et al.,

2020). A transparent and predictable forward-guidance strategy therefore strengthens institutional credibility by reinforcing the transmission of monetary policy to financial markets and the real economy.

A Defensive Communication Strategy against Geopolitical Risks: In the face of external security shocks and heightened global uncertainty, central bank communication is recast as a symbolic shield designed to calm financial markets and anchor inflation expectations. Geopolitical risk (GPR) constitutes a major external source of shocks that heightens economic uncertainty and reinforces stagflationary concerns (Caldara & Iacoviello, 2022; Gorodnichenko et al., 2025). In response to these pressures, central banks intensify their communication and transform their discourse into a cautious and authoritative narrative, thereby constructing a defensive communication mechanism (Salachas et al., 2025).

Institutional Credibility and Public Engagement: Successful communication depends on the relationship of trust that a central bank establishes not only with experts but also with the public. Constructing a rational and transparent discourse is therefore a prerequisite for sustaining institutional credibility. Communication is not merely the technical transmission of data; it is also a strategic instrument for building institutional legitimacy and trust (Haldane, 2018a). The deficits in understanding and trust conceptualised in the literature as 'twin deficits' are among the fundamental structural problems capable of weakening public confidence in monetary policy objectives. Haldane (2018b) argues that closing these deficits requires central banks to adopt a simpler, more narrative-oriented communication model that engages directly with society.

Research Objective

The principal objective of this study is to examine empirically the dynamic interactions among the strategic communication instruments of the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT), geopolitical risk (GPR), and key macroeconomic variables-namely inflation, the exchange rate, and the funding cost. The study tests the hypothesis that central bank discourse is not merely a means of sharing information but also a performative instrument of narrative governance that stabilises markets during periods of uncertainty and crisis. Accordingly, the influence of the semantic depth of institutional language on financial markets and macroeconomic expectations is analysed within the framework of information-shock theory.

By examining the CBRT's strategic communication empirically within the frameworks of information shocks and defence against geopolitical risk, this study seeks to evaluate how effectively institutional language anchors market expectations. Integrating NLP techniques with VAR models, the analysis also considers textual readability in relation to the risk of “twin deficits”-deficits in understanding and trust-and conceptualises monetary policy discourse as a performative social practice that builds public consent rather than as a purely technical transfer of data.

Research Methodology and Dataset

This section presents the interdisciplinary methodological framework developed to analyse the response of the Central Bank of the Republic of Türkiye's (CBRT) monetary policy discourse to global and regional uncertainty shocks and its dynamic effects on macro-financial stability. Starting from the premise that economic outcomes are shaped not only by technical data but also by perceptions of trust and legitimacy constructed through institutional language, the study adopts a text-as-data approach. Its empirical focus is the CBRT's official Monetary Policy Committee (MPC) press releases covering 2018-2026. Advanced NLP techniques are integrated with a vector autoregression (VAR) model to quantify the semantic intensity of institutional discourse and analyse the dynamic effects of the resulting signals.

Consistent with the integration of textual data and economic variables advocated by Ash and Hansen (2023) and Ahrens et al. (2025), the methodological procedure comprises two principal stages.

In the first stage, raw texts obtained from CBRT MPC releases were processed in Python within the Google Colab environment. FinBERT models based on a Transformer architecture and sensitive to financial terminology transformed the texts into two distinct semantic time series: Discourse Tone (NLPSOYLEM), representing the semantic direction of the institutional stance (positive/negative sentiment), and Communication Intensity (NLPSKOR), representing the normalised density of selected risk-related keywords. By accounting for the vector weights of expressions in their financial context, the FinBERT algorithm generated model-derived scores reflecting both the qualitative depth and the quantitative intensity of the texts.

In the second stage, the derived discourse indices were incorporated into the VAR system together with the weighted average funding cost (DAOFM), exchange-rate changes (USD_TR), and consumer inflation (D_INF), which constitute the system's principal endogenous dynamics. In view of the Turkish economy's sensitivity to external shocks and the characteristic uncertainty channels of the sample period, the logarithm of the Geopolitical Risk Index (LNGPR) developed by Caldara and Iacoviello (2022) was included in the VAR system and ordered first in the Cholesky decomposition as the relatively most exogenous variable. Besides analysing shock-transmission mechanisms, this hybrid methodology aims to establish an empirical basis for evaluating the central bank's capacity for narrative governance as a means of restoring confidence during turbulent periods. The following subsections describe the dataset, the NLP scoring procedure, and the structural features of the VAR model in detail.

Dataset and Variables

The time series used in the model are monthly and cover January 2018-February 2026. Before estimation, the logarithmic transformations and differencing operations required to satisfy econometric assumptions were applied. Table 1 summarises the variables in their final model forms and their data sources.

Table 1. Definitions and Theoretical Roles of the Variables Used in the Model

Variable Symbol	Variable Definition	Calculation Method / Source	Expected Effect / Role
LNGPR	Geopolitical Risk Index	Caldara and Iacoviello (Log GPR Index)	First-Ordered Global Shock (Cholesky) / Positive (+) Price Pressure
NLPSOYLEM	CBRT Discourse Tone (Sentiment)	FinBERT / NLP (Sentiment Analysis Score)	Policy Instrument / Positive-Negative Sentiment Axis
NLPSKOR	Communication Intensity (Risk-Keyword Density)	Normalised Keyword Count / Text Length (NLP)	Communication Channel / Uncertainty Management
USD_TR	Change in the USD/TRY Exchange Rate	CBRT-EVDS (Monthly Average)	Transmission Mechanism / Exchange-Rate Pass-Through
DAOFM	Weighted Average Funding Cost	CBRT-EVDS (Weighted Average Funding Cost)	Operational Target / Interest-Rate Policy
D_INF	Change in the Inflation Rate	TurkStat (Consumer Price Index-CPI)	Dependent Variable / Price Stability

When defining the scope of the model, other liquidity indicators, including the money supply (M2), were also considered because they may influence the macroeconomic system. Although the literature recognises the role of the money supply in determining inflation and economic activity, this study focuses on January 2018-February 2026. During this period, the CBRT's operational framework was shaped predominantly by the interest-rate corridor, quantity auctions, and macroprudential measures. Moreover, except during specific shocks such as the pandemic, changes in the money supply followed a comparatively stable trend. Excluding M2 therefore minimises the risk of bias in the estimates. This parsimonious specification preserves degrees of freedom and permits a clearer assessment of the empirical strength of forward-guidance channels, the principal focus of the analysis.

NLP-Based Text Analysis and Discourse-Indexing Methodology

Central bank communication is a critical instrument of narrative governance that anchors market expectations during periods of uncertainty (Emekçi, 2025). Using Python and the Google Colab cloud-computing environment, this study derives two original time series from the CBRT's monthly official MPC press releases covering January 2018-February 2026. NLPSKOR, a quantitative intensity indicator, is based on the frequency of selected keywords within each text, whereas NLPSOYLEM, a qualitative stance indicator, uses the FinBERT algorithm to quantify the contextual tone surrounding those terms.

The word sets used in the analysis comprise direct risks consistent with the taxonomy of Caldara and Iacoviello (2022), including war, conflict, operations, and sanctions; indirect transmission channels, including supply security, commodity volatility, and supply-chain disruptions; and contextual terms that reflect a cautious discourse, including uncertainty, risk appetite, and safe haven. FinBERT, which was used to quantify the texts, is a domain-specific pretrained language model for finance from Google's BERT architecture. It is particularly effective at summarising contextual information in financial texts and substantially outperforms other machine-learning models in sentiment classification when texts contain a distinctive vocabulary and only limited training examples (Huang et al., 2023).

Theoretical Framework for NLP Scoring and Econometric Integration

The FinBERT model **converts texts into model-derived time series** by calculating the contextual weight of words through an attention mechanism (Huang et al., 2023). Its semantic performance rests on the following self-attention function, which identifies the relationship between each token and the other tokens in a sentence (Vaswani et al., 2017):

$$Attention(\ Q, K, V) = Softmax\left(\frac{QK^T}{\sqrt{dk}}\right)V \qquad (1)$$

Here, Q, K, and V denote the query, key, and value vectors, respectively, while d_k is the scaling factor. This particular attention mechanism is known as scaled dot-product attention. The input consists of queries and keys of dimension d_k and values of dimension d_v. The mechanism computes the dot products of a query with all keys, divides each by the square root of d_k, and applies a softmax function to obtain the weights assigned to the values (Vaswani et al., 2017). It captures the full semantic content of geopolitical-risk terms, such as 'sanction' or 'supply security', with greater precision than conventional dictionary methods (Huang et al., 2023).

Using these technological capabilities of FinBERT, two variables were derived to measure the CBRT's response to geopolitical shocks. The first, NLPSKOR, was designed to measure the discursive intensity of geopolitical risk in each text. The absolute frequencies (word_count) of the selected keywords were divided by the total number of words (N) in each report (t), producing a normalised, coverage-based index:

$$NLPSKOR_t = \frac{\sum word_count(w_{i,t})}{N_t} \quad (2)$$

This approach is consistent with the methodologies used by Baker et al. (2016) and Caldara and Iacoviello (2022) to construct news-based uncertainty indices.

The second variable, NLPSOYLEM, uses FinBERT to quantify the tone of the context in which the keywords appear. Each textual unit-an MPC press release-was tokenised and processed through the FinBERT model to obtain sentiment probabilities for the positive, negative, and neutral classes. The resulting probabilities were averaged at the level of each report (t), and the final NLPSOYLEM score (Net Sentiment Score) was calculated using the following formula (Jiang & Zeng, 2025):

$$NLPSÖYLEM_t = P_t(pozitif) - P_t(negatif) \qquad (3)$$

This structural design permits an empirical analysis of both the intensity of risk-related language (keyword density) and its contextual tone (Emekçi, 2025).

Vector Autoregression (VAR) Analysis

Vector autoregression (VAR) analysis was selected to examine the dynamic effects and shock-transmission mechanisms through which geopolitical uncertainty (LNGPR) and central bank discourse (NLPSKOR and NLPSOYLEM) influence the macroeconomic system. Introduced by Sims (1980), the VAR approach captures complex feedback mechanisms by treating all variables jointly within the system without imposing an a priori distinction between endogenous and exogenous variables. In its standard form, each variable is modelled as a function of its own lagged values and the lagged values of the other variables. By integrating quantitative indicators derived from the CBRT's verbal communication with conventional macroeconomic variables, this strategy enables the effectiveness of the forward-guidance channel of monetary policy to be assessed within an empirical and systematic framework.

Model Specification

The VAR model is an important technique in applied econometrics, particularly in financial and macroeconomic research. It is a straightforward multivariate time-series forecasting model in which the lagged values of each variable are modelled in relation to the lagged values of the other variables, and it also facilitates structural analysis. In predetermined simultaneous time-series models, researchers must specify in advance whether a variable is endogenous (dependent) or exogenous (independent). To eliminate the arbitrariness involved in that choice, Sims developed the VAR model, in which all variables are treated as endogenous (Sims, 1980).

The estimated standard VAR model of order p takes the following mathematical form:

$$Y_t = +c \sum_{i=1}^{p} \Phi_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \qquad (4)$$

Here, Y_t denotes the vector of endogenous variables included in the system [LNGPR, NLPSKOR, NLPSOYLEM, USD_TR, DAOFM, D_INF]; c is the vector of constants; A_i represents the coefficient matrices; and epsilon_t denotes the error vector with white-noise properties (Koç & Gövdere, 2019; Meng et al., 2025).

Preliminary Tests and Identification Strategy

The empirical procedure began with augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit-root tests to avoid the risk of spurious regression (Koç & Gövdere, 2019). The weighted average funding cost (DAOFM) and inflation (D_INF), which were found to be non-stationary in levels and integrated of order one, I(1), were entered into the model in first-differenced form; these first differences are stationary, I(0) (Koç & Gövdere, 2019). The optimal lag length (p) was selected as the lag order that minimised the Akaike (AIC) and Schwarz (SIC) information criteria (Koç & Gövdere, 2019). Cholesky decomposition, based on the exogeneity hierarchy of the variables, was used to identify structural shocks and transform the residuals into structural innovations (Iglesias et al., 2017; Koç & Gövdere, 2019). Owing to its global nature, the Geopolitical Risk Index (GPR) was ordered first as an external shock sufficiently exogenous not to be influenced by domestic economic and financial variables (Caldara & Iacoviello, 2022; Iglesias et al., 2017).

Selecting the optimal lag length (p) for the VAR model is essential to balancing the loss of degrees of freedom against the risk of residual autocorrelation (Koç & Gövdere, 2019). The appropriate lag structure was evaluated using the AIC, SC, HQ, FPE, and LR criteria (Meng et al., 2025). A lag length of two, supported by most criteria and providing the most comprehensive representation of the system's dynamic interactions, was selected as optimal (Meng et al., 2025). Its statistical adequacy was subsequently confirmed by the LM serial-correlation test and the inverse-roots test of the AR characteristic polynomial (Koç & Gövdere, 2019).

The VAR residual heteroskedasticity test (levels and squares) was applied to determine whether the variance of the residuals in the estimated VAR model remained constant over time (homoskedasticity) (Koç & Gövdere, 2019).

Table 2. Heteroskedasticity Test Results

VAR Residual Heteroskedasticity Tests (Levels and Squares)		
Chi-sq	df	Prob.
528.43	504	0.2182

According to the results, the chi-square statistic for the joint test of the model was 528.43 with 504 degrees of freedom. Because the associated probability value (Prob. = 0.2182) exceeded the 5% significance level, the White heteroskedasticity test reported in Table 2 also yielded a probability greater than 0.05. The result provides no evidence of heteroskedasticity at the 5% significance level (Koç & Gövdere, 2019).

The VAR residual serial-correlation LM test was applied to determine whether the error terms of the VAR model exhibited serial dependence.

Table 3. Serial-Correlation LM Test Results

Null hypothesis: No serial correlation at lag h

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	41.385	36	0.2472	1.161	(36, 314.5)	0.2487
2	39.563	36	0.3139	1.107	(36, 314.5)	0.3154
3	34.937	36	0.5190	0.970	(36, 314.5)	0.5206

According to the results based on 95 observations covering 2018M01–2026M02 (Table 3), all reported LM-test probability values exceeded the 5% significance level. Accordingly, the null hypothesis of no residual serial correlation could not be rejected. These findings support the adequacy of the model for the subsequent impulse-response and variance-decomposition analyses (Koç & Gövdere, 2019).

Figure 1. Inverse Roots of the AR Characteristic Polynomial

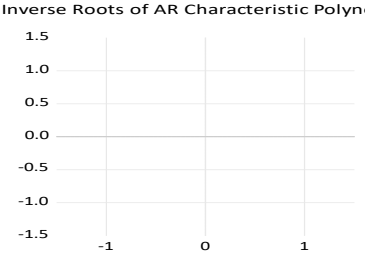

The dynamic stability of the estimated model was confirmed by the inverse-roots analysis of the AR characteristic polynomial presented in Figure 1. As the figure shows, all characteristic roots lie inside the unit circle, demonstrating that the model is stationary and its coefficients are stable.

Before presenting the empirical findings, it is useful to clarify the theoretical responses expected among the principal variables in the VAR model. Within the information-shock and narrative-governance frameworks, the following expectations are proposed:

- An increase in geopolitical risk (LNGPR) is expected to raise the risk premium, exert upward pressure on the exchange rate, and trigger inflation expectations through supply-side shocks.

- When institutional discourse becomes more positive and determined (NLPSOYLEM) and communication intensity rises (NLPSKOR), market participants are expected to interpret these signals as superior information. The anchoring of expectations should consequently exert a downward or stabilising effect on the exchange rate and inflation.
- The weighted average funding cost (DAOFM) is expected to respond positively both as a defensive reaction to exchange-rate shocks and in coordination with a more positive and firmer discourse, consistent with the theoretical transmission mechanisms.

Empirical Findings and Discussion

This section presents the results of the econometric analyses conducted to identify the dynamics of central bank communication and its effects on economic variables. Within a VAR framework, it examines how the NLP-based communication-intensity score (NLPSKOR) and the action-oriented discourse-tone indicator (NLPSOYLEM) interact with macroeconomic variables such as inflation and geopolitical risk. The analysis first considers impulse-response functions (IRFs), which reveal the temporal dynamics among the variables, and then evaluates the variance-decomposition results.

Impulse-Response Functions

Following estimation of the VAR model and completion of the diagnostic tests confirming its statistical reliability, impulse-response functions (IRFs) were used to analyse the dynamic interactions and shock-transmission processes among the variables. Impulse-response analysis measures how the other variables respond when one variable in the model receives a one-standard-deviation innovation. It therefore identifies how changes in each variable used in the VAR affect the remaining variables and permits the interactions among all variables in the model to be traced (Sims, 1980). IRFs are particularly important to the objective of demonstrating empirically the connection between institutional discourse and monetary policy. Central bank communication is not limited to announcing policy decisions; it also plays a critical role in guiding economic expectations and maintaining market confidence (Görgün et al., 2025a).

Calculated from the optimal two-lag specification (p = 2), these functions trace how shocks associated with central bank texts are transmitted through the system, particularly during periods of geopolitical uncertainty. As emphasised in the literature, discourse functions as a form of narrative governance that stabilises expectations when economic conditions are volatile (Emekçi, 2025). In this context, tracing the effects of a one-standard-deviation shock to NLP-based sentiment indicators or the geopolitical-risk index increases the visibility of the principal transmission channels used to assess the ultimate effects of monetary policy (Koç & Gövdere, 2019).

Responses of the Variables to a Geopolitical-Risk Shock (LNGPR)

Figure 2 presents the dynamic responses of the variables to a one-standard-deviation shock to the Geopolitical Risk Index (LNGPR).

Figure 2. Responses of the Other Variables to a Geopolitical-Risk (LNGPR) Shock

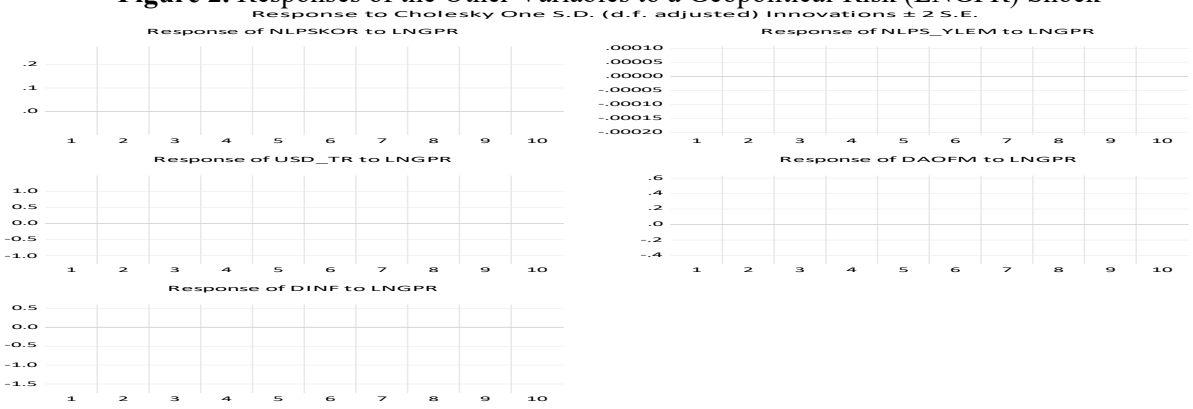

Note: The solid blue lines indicate the response to the shock, while the dashed red lines represent the 95% confidence interval (plus or minus two standard errors). The horizontal axis shows monthly periods.

The impulse-response results show that the dynamic responses to a geopolitical-risk (LNGPR) shock reflect the joint operation of discourse and operational instruments as a defence mechanism during crises. The increase in communication intensity (NLPSKOR) through the third month following the external shock reflects the CBRT's discursive activity in managing uncertainty. The negative deviation in discourse tone (NLPSOYLEM) observed in the second month, meanwhile, reveals the language adopted by the institution during crises. This confirms that the Bank uses words as a policy instrument to resolve market indecision and reshape economic expectations. From a financial-market perspective, the exchange rate (USD_TR) rises during the first two months after the shock, while the funding cost (DAOFM) responds by peaking in the third month. These responses suggest that the central bank tightens monetary policy to counter the risk premium generated by geopolitical shocks and maintain its anti-inflation stance. Inflation (DINF) records its most pronounced negative response in the third month, which may indicate that uncertainty generated by geopolitical risk postpones demand and temporarily offsets supply-side cost pressures.

Responses of the Other Variables to a Communication-Intensity Shock (NLPSKOR)

The dynamic responses of the system's other variables to a one-standard-deviation shock to communication intensity (NLPSKOR) reveal the direct influence of central bank discourse on market mechanisms and its strength as a policy instrument. This stage of the analysis tests empirically whether an increase in the institution's information flow extends beyond announcing decisions to the public and plays a critical role in directing economic expectations and maintaining market confidence (Görgün et al., 2025a). It also seeks to show how more intensive institutional communication operates as a practical form of narrative governance that stabilises expectations when economic conditions are volatile (Emekçi, 2025) and creates a transmission channel to macroeconomic variables.

Figure 3. Responses of the Other Variables to a Communication-Intensity (NLPSKOR) Shock

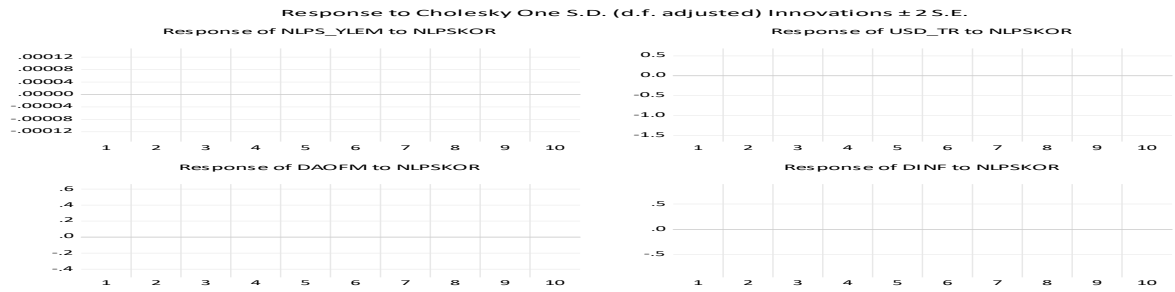

Figure 3 analyses the effects of a one-standard-deviation shock to NLPSKOR, which represents the normalised density of selected risk-related keywords in central-bank communication. Although NLPSOYLEM responds negatively to an NLPSKOR shock during the first two months, its response becomes positive from the third month and persists through the fifth month. Thus, an initial increase in communication intensity may signal uncertainty, but the tone of the discourse soon evolves into a more positive or determined institutional tone. The exchange-rate response to an NLPSKOR shock is especially noteworthy. Greater communication intensity generates a statistically significant negative (downward) effect on the exchange rate (USD_TR), peaking in the second month. This finding indicates that greater risk-related communication intensity has a calming effect on the foreign-exchange market and limits depreciation of the domestic currency. The immediate positive response of the funding cost (DAOFM) in the first month suggests that the central bank uses communication channels simultaneously with operational tightening. This response dissipates rapidly and returns to equilibrium from the second month onwards. Inflation (D_INF) falls slightly in the second month, reflecting the limited but disciplining influence of forward guidance on price stability.

The results demonstrate that, in terms of intensity, the CBRT's communication strategy provides a rapid and effective transmission mechanism to financial markets. In particular, the significant negative exchange-rate response confirms that the effectiveness of forward guidance was not merely a theoretical proposition but an empirical reality during 2018-2026.

Responses of the Other Variables to a Discourse-Tone Shock (NLPSOYLEM)

The dynamic responses of the system's other variables to a one-standard-deviation shock to discourse tone (NLPSOYLEM) were examined to identify empirically the capacity of institutional tone to guide market expectations and build confidence (Figure 4). This stage of the analysis seeks to reveal the direct effects of changes in sentiment within central bank texts on the perceptions of economic agents and on financial variables.

Figure 4. Responses of the Other Variables to a Discourse-Tone (NLPSOYLEM) Shock

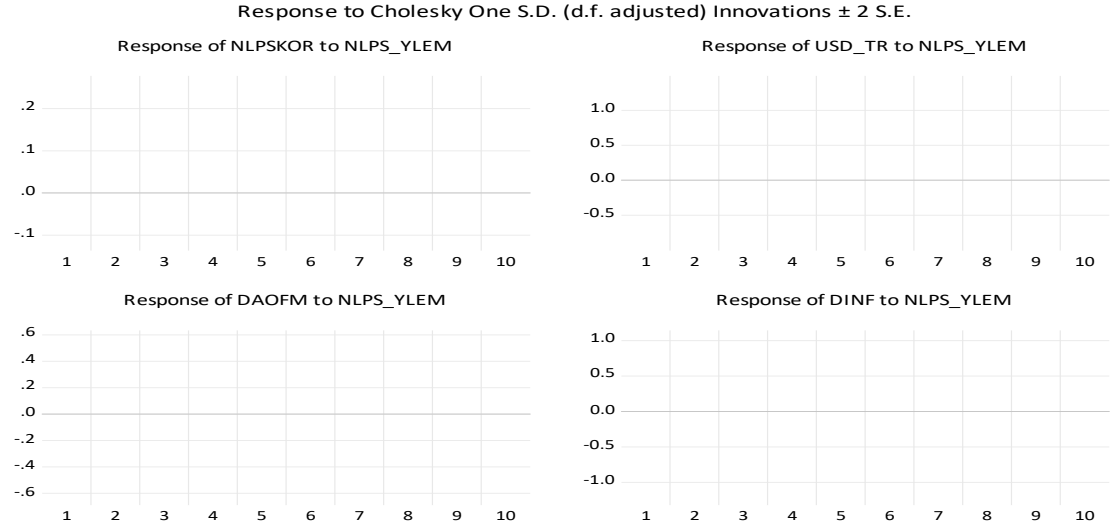

Figure 4 presents the effects of the contextual sentiment of CBRT texts—that is, their positive or negative tone—on macroeconomic variables. A positive one-standard-deviation shock to NLPSOYLEM, representing a more positive institutional tone, directly affects market expectations. The marked rise in communication intensity (NLPSKOR) in the third month after this positive shift in tone shows that the central bank reinforces a determined stance by increasing the density of risk-related language and thereby stabilises market expectations. The exchange-rate response to the more positive tone becomes negative from the third month. This confirms that a firmer tone in the Bank's verbal interventions has a stabilising effect on the foreign-exchange market and supports the Turkish lira. The funding cost (DAOFM) responds positively, peaking in the third month, which demonstrates the coordinated use of forward guidance and operational instruments such as liquidity management. Inflation (D_INF) begins to trend downward from the third month following the more positive and firmer tone. This result points to the disciplining influence of central bank communication on price stability and indicates that the expectations-management channel is functioning. Overall, the findings show that during the geopolitical uncertainty of 2018–2026, the CBRT was empirically successful in steering markets not only through interest-rate decisions but also through the tone and risk-related intensity of its communication.

Endogenous Interactions among the Macroeconomic Variables

Beyond forward guidance and geopolitical risk, the responses among the principal macroeconomic variables in the model reflect the operation of conventional transmission channels in the Turkish economy. Figure 5 presents the impulse-response analyses for the macroeconomic variables included in the study.

Figure 5. Endogenous Interactions among the Macroeconomic Variables

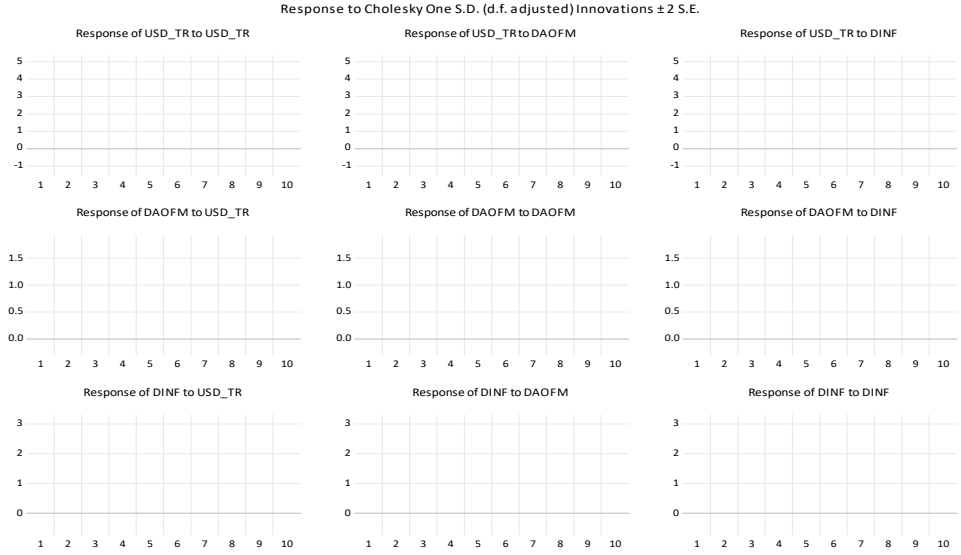

Inflation (D_INF) responds rapidly to a one-standard-deviation shock to the exchange rate (USD_TR), increasing from the first month and reaching its largest statistically significant positive response in the second month. Consistent with the results presented in Figure 5, this finding provides empirical evidence of rapid and pronounced exchange-rate pass-through to the general price level in the Turkish economy. The resulting inflationary pressure remains positive through the fourth month, confirming the dominant role of exchange-rate volatility in price stability. This finding is consistent with the literature on exchange-rate pass-through to inflation and reaffirms the leading role of exchange-rate volatility in price dynamics. The responses of the funding cost (DAOFM) to exchange-rate and inflation shocks also provide important evidence regarding the CBRT's policy stance. Following a one-standard-deviation exchange-rate shock, the funding cost responds positively and significantly from the first month, peaks in the second month, and then gradually declines. The immediate positive response of DAOFM suggests that the central bank raises interest rates through the liquidity channel to contain exchange-rate depreciation or, alternatively, that market rates rise in response to an increase in the risk premium. The funding cost records a small positive response to an inflation shock in the second month; however, this effect loses statistical significance and returns to zero from the third month onwards. This pattern indicates that the Bank adopts a determined but cautious stance towards an inflation shock and, after anchoring expectations, allows the economy to return to equilibrium rather than continuing to increase the funding cost. Inflation's response to a funding-cost shock is slightly positive in the second month but remains statistically weak, as the confidence bands generally encompass zero. Conventional monetary policy instruments are therefore effective in controlling inflation, although their effects appear to be more costly and protracted than those transmitted through forward-guidance channels.

Variance Decomposition

Variance decomposition identifies the proportion of the forecast-error variance of each endogenous variable that is attributable to its own innovations and to innovations in the other variables. As the second principal analytical function used after impulse-response analysis in a VAR framework, it assesses whether movements in a variable are explained mainly by its own lags or by other factors in the system. Interpretation generally focuses on the period by which the distribution has stabilised. Variance-decomposition results also provide a useful supplementary indication of the relative endogeneity or exogeneity of the model variables (Sims, 1980).

The separate variance-decomposition tables produced for each variable in a VAR model generate a complex data structure that can extend across several pages and make immediate cross-variable

comparison difficult, especially in multidimensional systems. To reduce this complexity, the tenth-period values, by which the variance shares had broadly stabilised, were combined in a single analytical matrix. This consolidated structure makes the dense results more manageable and presents the dynamic interactions and endogeneity-exogeneity hierarchy within the system more transparently. The consolidated variance-decomposition table is reported below.

Table 4. Consolidated Summary of Variance Decomposition (Period 10)

Dependent Variable	LNGPR	NLPSKOR	NLPSOYLEM	USD_TR	DAOFM	DINF
LNGPR	**92.68**	1.54	1.05	1.79	1.91	1.02
NLPSKOR	2.51	**80.99**	10.93	2.11	1.55	1.91
NLPSOYLEM	3.15	3.71	**88.78**	2.33	1.61	0.42
USDTR	1.30	1.64	1.45	**92.84**	0.99	1.77
DAOFM	1.35	5.48	3.52	14.15	**74.49**	1.00
DINF	3.37	0.66	6.15	**42.57**	0.23	**47.02**

At horizon 10, when the variance shares had broadly stabilised, the consolidated variance-decomposition table reveals the endogeneity-exogeneity hierarchy among the variables and the empirical strength of the policy-transmission channels.

The geopolitical-risk index (LNGPR) has a high own-variance share of 92.68%, indicating that it is the relatively most exogenous variable in this model and that its variance is dominated by its own innovations over the selected horizon. Geopolitical risks are defined as predominantly external sources of disturbance that operate largely independently of economic and financial cycles, requiring central banks to monitor them closely and calibrate their policy responses accordingly (Salachas et al., 2025). This result is consistent with studies that identify geopolitical risk as an exogenous but influential source of pressure on monetary policy (Caldara & Iacoviello, 2022).

With an own-variance share of 47.02%, inflation (D_INF) is the most endogenous variable in the system. The exchange rate (USD_TR) accounts for 42.57% of inflation variance, providing empirical evidence of the strong exchange-rate pass-through mechanism frequently emphasised for the Turkish economy (Öztürk Birim & Gündüz Cüre, 2025). The central bank's discourse tone (NLPSOYLEM) explains 6.15% of inflation variance and therefore emerges as considerably more influential than the funding-cost instrument (0.23%) or communication intensity (0.66%). This finding supports the proposition that 'words are not all created equal' and that central bank discourse does more than transmit information: by anchoring market expectations, it operates as a narrative-governance instrument that directly shapes pricing behaviour (Emekçi, 2025; Görgün & Demireli, 2025).

The exchange rate, which explains 14.15% of the variance in the funding cost (DAOFM), is its strongest external determinant. This result reflects the defensive response embedded in the CBRT's interest-rate decisions when exchange-rate volatility rises and indicates that central banks use the interest-rate channel as a shield to preserve price stability in the face of exchange-rate shocks (Koç & Gövdere, 2019). In addition, the combined 9% contribution of the communication variables (NLPSKOR and NLPSOYLEM) to funding-cost variance confirms that strategic communication is an independent policy instrument that anticipates or complements operational decisions (Emekçi, 2025).

The 88.78% own-variance share of discourse tone (NLPSOYLEM) indicates substantial autonomy and persistence in the institution's construction of its narrative. Nevertheless, the fact that geopolitical risk (LNGPR) explains 3.15% of tone variance shows that external security shocks transform central bank language into a 'cautious narrative of authority' (Salachas et al., 2025; Emekçi, 2025). This discursive flexibility has particular symbolic importance for the CBRT's efforts to build market confidence during periods of uncertainty (Görgün & Demireli, 2025).

Overall, the variance-decomposition results provide empirical evidence that, in response to the exchange-rate-dominant structure of the Turkish economy, the CBRT positions discourse tone as a more effective inflation anchor than the interest-rate instrument (Emekçi, 2025; Görgün & Demireli, 2025). NLPSOYLEM explains 6.15% of inflation variance, whereas the weighted average funding cost (DAOFM), a conventional policy instrument, accounts for only 0.23%. The pronounced influence of NLPSOYLEM on inflation is an empirical manifestation, in the Turkish context, of the need for narrative governance and discursive stability emphasised by Emekçi (2025). Market participants appear to use action-oriented signals that reflect institutional legitimacy as a principal anchor for interpreting volatility. Monetary policy discourse therefore plays a key role in crisis management during periods of structural instability.

Conclusion and Recommendations

This study contributes empirical evidence to the literature by applying NLP and VAR methods to analyse the forward-guidance strategies of the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT) during 2018-2026, a period of sharply increasing geopolitical uncertainty (GPR) and threats to macroeconomic stability. The results support theoretical approaches that identify communication as a policy instrument capable of being as influential as interest rates within the modern central banking paradigm.

The findings indicate that the CBRT's communication strategy plays a critical role in anchoring market expectations and constructing a defence mechanism against external shocks. The proposition advanced by Picault and Renault (2017) that 'words are not all created equal' is supported by the variance-decomposition results. The CBRT's discourse tone (NLPSOYLEM) explains 6.15% of inflation variance and is therefore substantially more influential than the traditional funding-cost instrument (0.23%) or communication intensity (0.66%). This result demonstrates that the narrative-governance strategy conceptualised by Emekçi (2025) may be more effective than conventional monetary policy instruments in anchoring pricing behaviour and market expectations. Caldara and Iacoviello (2022) define geopolitical risk as a fundamental external factor that generates supply-side shocks. The present results show that GPR is the most exogenous variable in the system, with an own-variance share of 92.68%, and that the CBRT develops a coordinated defence mechanism by increasing both communication intensity (NLPSKOR) and the funding cost (DAOFM). This finding is consistent with Salachas et al. (2025), who report that major central banks respond to rising geopolitical risk by tightening monetary policy.

The dominant role of the exchange rate (USD_TR) in inflation dynamics, with an explanatory share of 42.57%, is also reaffirmed and is consistent with the results of Öztürk Birim and Gündüz Cüre (2025). An original contribution of this study is its empirical demonstration that greater communication intensity exerts a significant negative (downward) effect on the exchange rate and thereby supports the domestic currency. This result reinforces the critical role of communication in sustaining market confidence identified by Görgün et al. (2025a). The advantages of finance-oriented NLP models such as FinBERT, emphasised by Ash and Hansen (2023) and Araci (2019), are further confirmed by the successful quantification of semantic depth in institutional texts. By capturing strategic shifts in tone that conventional methods cannot detect, the approach provides a more granular view of policymakers' perceptions of risk. In light of the empirical findings, the following recommendations are offered for policymakers and future research:

1. The central bank should recognise the substantial market influence of discourse tone and position communication not merely as the technical transmission of data but as a strategic instrument for building institutional legitimacy and trust.
2. Given the decisive influence of geopolitical risks, policymakers should integrate advanced NLP models such as FinBERT into risk-management processes to develop text-based early-warning mechanisms.

3. The analysis shows that verbal interventions are more effective when supported by operational instruments such as liquidity management. During crises, maintaining consistency between risk-related communication intensity and funding-cost decisions is therefore essential to market stabilisation.
4. Examining the long-term effects of the narrative-governance mechanism demonstrated in this study on real-sector investment decisions and household consumption expectations would contribute to a better understanding of the social dimension of monetary-policy transmission.

In conclusion, during the structural uncertainty and geopolitical turbulence of 2018-2026, the CBRT dynamically restructured its institutional narrative in response to cyclical shocks. The study shows that verbal interventions, which build institutional legitimacy and trust especially during crises, function as a central anchor for interpreting volatility in the Turkish economy. Future research should examine the long-term effects of this narrative-governance mechanism on real-sector investment decisions.

Disclosure Statements

1. Author contribution statement: As the sole author, Sebahattin Koç contributed 100% to the conceptualisation, methodology, data collection, analysis, writing of the original draft, review, and editing of the study.

2. Conflict of interest: The author declares no conflict of interest.

3. Ethics statement: This study uses publicly available CBRT texts and open macroeconomic data. It does not involve human participants, animals, personal data, surveys, interviews, or experiments; therefore, ethics committee approval was not required.

4. Research model: This empirical research article employs an interdisciplinary design integrating FinBERT-based natural language processing and text analysis with vector autoregression time-series analysis.

5. Funding and disclosure: The study received no financial support and was not derived from a thesis, research project, or conference paper.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Küresel finansal sistemin geçirdiği dönüşüm, merkez bankalarını sadece faiz oranlarını yöneten kurumlar olmaktan çıkararak iletişim stratejilerini merkeze alan aktörler haline getirmiştir. Özellikle gelişmekte olan piyasalarda, politika metinlerinin satır aralarında gizlenen sinyaller, piyasa aktörleri için geleneksel makroekonomik veriler kadar belirleyici bir hal almıştır. Türkiye ekonomisinin son yıllarda maruz kaldığı oynaklık, TCMB'nin iletişim tonundaki risk algısının, makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisini incelemeyi önemli kılmaktadır.

Modern merkez bankacılığı paradigmasında para politikası, yalnızca kısa vadeli faiz oranlarının yönetilmesi değil, aynı zamanda piyasa beklentilerinin stratejik bir iletişim süreciyle yönlendirilmesi olarak evrilmiştir. Bu süreçte iletişim; ileriye dönük rehberlik, basın konferansları ve politika duyuruları aracılığıyla geleneksel araçlarla eşdeğer bir enstrüman haline gelmiş ve merkez bankalarının sadece faizleri değil, beklentileri de yönettiği gerçeği akademik literatürde geniş kabul görmüştür (Blinder vd., 2008). Günümüzde merkez bankaları, finansal piyasaların beklentilerini yönetmek amacıyla geniş bir iletişim araçları seti kullanmaktadır ve bu araçların kullanımı kriz dönemlerinde daha da yoğunlaşmaktadır (Bennani vd., 2020). Bu bağlamda merkez bankaları yalnızca para politikası araçlarıyla değil, aynı zamanda kelimeler aracılığıyla da yönetilmeye başlanmış ve kelimeler faiz oranları kadar etkili bir politika aracı haline gelmiştir (Emekçi, 2025). Özellikle kriz dönemlerinde, merkez bankalarının kullandığı dilin tonu, netliği ve tutarlılığı, toplumsal beklentileri çıpalama ve kurumsal kredibiliteyi koruma noktasında hayati bir rol oynamaktadır (Haldane, 2018b).

Merkez bankacılığının iletişim stratejisi, tarihsel süreç içerisinde stratejik belirsizlikten stratejik netliğe doğru bir dönüşüm yaşamıştır. Eski Fed Başkanı Alan Greenspan'in, "Merkez bankacısı olduğumdan beri, büyük bir tutarsızlıkla mırıldanmayı öğrendim. Eğer size aşırı derecede net görünüyorsam, ne dediğimi yanlış anlamış olmalısınız" şeklindeki meşhur ifadesiyle özetlenen bilinçli anlaşılmazlık dönemi, yerini modern ve şeffaf bir kurumsal anlatıya bırakmıştır. Günümüz merkez bankaları, bu geleneksel yaklaşımın aksine, Avrupa Merkez Bankası Başkanı Christine Lagarde'ın göreve başlarken vurguladığı gibi, "Açık, şeffaf ve erişilebilir olacağız. Herkesin anlayabileceği bir dilde konuşmaya çalışacağız" ilkesini benimseyerek, kamuoyu ile doğrudan ve anlaşılır bir bağ kurmayı hedeflemektedir. Ancak bu şeffaflık arayışı, uygulamada her zaman beklenen netliği sağlamamaktadır. Nitekim Glas ve Müller (2021), çalışmalarında, ECB'nin bilgi sağlama sıklığını artırmasına rağmen, özellikle kriz dönemlerinde söylem netliğinin düştüğünü saptayarak, para politikasının geniş kitleler için hala erişilebilirlik sorunları yaşadığını ortaya koymuştur. Bu durum, merkez bankası metinlerinin sadece paylaşılmasının yeterli olmadığını; metinlerin piyasa beklentilerini çıpalayacak somut birer anlatı yönetimi ve eylem sinyali içermesi gerektiğini göstermektedir.

Jeopolitik riskler (GPR) küresel ekonominin karşı karşıya olduğu en temel dışsal şokların başında gelir. Savaşlar ve devletlerarası gerilimler olarak tanımlanan jeopolitik riskler, sadece ekonomik politika belirsizliğini (EPU) artırmakla kalmamakta, aynı zamanda arz yönlü şoklar yaratarak enflasyonist baskıları tetiklemektedir (Caldara ve Iacoviello, 2022). Jeopolitik belirsizliklerin artması, hanehalkı harcamalarını ve yatırım kararlarını olumsuz etkileyerek makroekonomik istikrarı doğrudan tehdit etmektedir (Baker vd., 2016). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), özellikle 2018-2026 dönemini kapsayan süreçte, hem bölgesel çatışmaların hem de küresel çapta hissedilen belirsizliklerin merkezinde faaliyet göstermiştir. Bu dönemde TCMB'nin yayınladığı metinler, bankanın bu zorlu atmosferi nasıl yönettiğine dair zengin veriler sunmaktadır (Öztürk Birim ve Gündüz Cüre, 2025). Ancak, bu metinlerin içerdiği teknik karmaşıklık, geleneksel analiz yöntemlerinin stratejik ton değişimlerini yakalamasını zorlaştırmaktadır (Görgün vd., 2025a; 2025b). Bu kısıtlar, jeopolitik belirsizliklerin para politikası üzerindeki etkisini tam olarak kavrayabilmek adına Doğal Dil İşleme (NLP) tabanlı ileri analiz tekniklerinin kullanımını zorunlu kılmaktadır.

Mevcut literatürde para politikasının etkileri genellikle, yakın dönem beklenen piyasa oynaklığını ölçen ve küresel finansal risk algısı ile riskten kaçınma eğiliminin yaygın bir vekil göstergesi olarak kullanılan Cboe Volatility Index (VIX) ile haber temelli Jeopolitik Risk Endeksi (GPR) gibi dışsal olarak oluşturulmuş göstergeler üzerinden analiz edilmektedir (Baker vd., 2016; Caldara ve Iacoviello, 2022). Bu çalışma, Emekçi (2025) tarafından kavramsallaştırılan anlatı yönetimi çerçevesinden yola çıkarak, dışsal risklerin doğrudan etkisinden ziyade, bu risklerin TCMB tarafından nasıl anlamlandırıldığı bakımından literatürde özgün bir nitelik taşımaktadır. Doğal Dil İşleme (NLP) yöntemleriyle türetilen bu işlenmiş risk algısı, ham risk verilerinin ötesinde, politika yapıcıların jeopolitik şoklara karşı geliştirdikleri öznel tepki fonksiyonunu yansıtması bakımından araştırmaya yeni bir perspektif kazandırmaktadır (Ahrens vd., 2025; Emekçi, 2025). Bu yaklaşım, merkez bankası söyleminin sadece bir bilgi aktarımı değil, kriz anlarında toplumsal beklentileri ve güveni yeniden inşa eden stratejik bir araç olduğu varsayımına dayanmaktadır (Emekçi, 2025)

Araştırma kapsamında, TCMB tarafından yayınlanan kurumsal metinler; Doğal Dil İşleme (NLP) temelli anahtar kelime madenciliği ve sözlük tabanlı içerik analizi yöntemleri kullanılarak nicel söylem göstergelerine dönüştürülmüştür. Bu süreçte, bankanın risk algısını sistematik olarak ölçebilmek adına anahtar kelimeler üç ana kategoride gruplandırılmıştır: (i) Jeopolitik Riskler (savaş, çatışma, sınır ötesi operasyon), (ii) Küresel Belirsizlikler (ticaret savaşları, küresel korumacılık, tedarik zinciri aksamaları) ve (iii) Finansal Kırılganlıklar (volatilite, sermaye akışları, dışsal şoklar) (Baker vd., 2016; Caldara ve Iacoviello, 2022). Bu tematik grupların metinlerdeki kullanım yoğunluğu temel alınarak, bankanın genel duruşunu temsil eden kronolojik bir veri seti oluşturulmuştur. Elde edilen bu sayısal söylem verileri; Jarociński ve Karadi (2020) tarafından tanımlanan bilgi şoku çerçevesine uygun olarak; Jeopolitik Risk Endeksi (GPR) ile birlikte bir Vektör Otoregresyon (VAR) modeli aracılığıyla analiz edilmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, dışsal şokların merkez bankası tarafından nasıl süzüldüğünü ve bu işlenmiş anlatının para politikası kararları üzerindeki ampirik etkisini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmanın ilerleyen kısımları şu şekilde yapılandırılmıştır: Birinci bölümde, merkez bankası iletişimi ve ekonomi literatüründeki Doğal Dil İşleme (NLP) uygulamaları özetlenmektedir. İkinci bölümde, araştırmanın kuramsal temelini oluşturan 'bilgi şoku' ve 'anlatı yönetimi' kavramlarını içeren kavramsal çerçeve detaylandırılmaktadır. Üçüncü bölümde,çalışmanın amacı, dördüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve çalışmanın yöntemi; TCMB metinlerinden sayısal söylem verilerinin üretilmesi ve ampirik VAR modelinin detayları sunulmaktadır. Beşinci bölümde, analizden elde edilen bulgular üzerinden risk retoriğinin makroekonomik değişkenler üzerindeki dinamik etkileri tartışılmaktadır. Son bölümde ise ampirik sonuçlar ışığında politika önerileri sunulmakta ve gelecek araştırmalar için perspektifler paylaşılmaktadır.

Literatür Taraması

Para politikası literatüründe iletişim, geleneksel dönemde ikincil bir unsur olarak görülse de, özellikle 2008 küresel finansal krizi sonrası sözlü yönlendirme mekanizmasıyla stratejik bir politika aracına dönüşmüştür (Blinder vd., 2017). Merkez bankası iletişimini salt bir veri aktarımı olarak gören geleneksel iktisadi bakış açısının aksine, Emekçi (2025), TCMB politika metinlerini otorite, meşruiyet ve güven inşa eden eylemsel birer sosyal pratik olarak yeniden tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre, para otoritesinin dili, özellikle belirsizlik dönemlerinde beklentileri istikrara kavuşturan stratejik bir anlatı yönetimi işlevi görmektedir. Nitekim Jegadeesh ve Wu (2015), merkez bankasının piyasanın sahip olmadığı üstün bilgiye sahip olduğunu ve bu bilginin metinlerin tonu aracılığıyla piyasaya aktarıldığını savunmaktadır. Söz konusu bu stratejik yaklaşım, kurumun toplumsal meşruiyetini de şekillendirmektedir. Haldane ve McMahon (2018), merkez bankası hakkında artan toplumsal bilginin kurumsal güveni doğrudan pekiştirdiğini ortaya koyarak; 'Açıklama, Katılım ve Eğitim' (3E) stratejisi çerçevesinde kurgulanan katmanlı iletişim modellerinin, karmaşık para politikası mesajlarının geniş kitlelerce anlaşılabilirliğini artırdığını ampirik olarak göstermiştir. Haldane (2018a) çalışmasında, iletişimin sadece teknik bir araç değil, toplumsal meşruiyet ve güven inşa eden stratejik bir toplumsal etkileşim aracı olduğunu vurgulamaktadır. Hansson (2021) ise söylemlerin sadece kısa vadeli

beklentileri yönetmekle kalmadığını, aynı zamanda anlatı yönetimi aracılığıyla ekonomiyi uzun vadeli yapısal değişimlere hazırlayan stratejik ve kalıcı bir yapı sunduğunu kanıtlamıştır.

İletişimin bu stratejik derinliği, literatürde yöntem bilimsel bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Qi vd. (2023) yaptıkları çalışmada, 1978-2022 dönemini kapsayan bibliyometrik analizlerinde, banka riski literatürünün özellikle küresel finansal krizler sonrası geleneksel yöntemlerden daha karmaşık ve çok boyutlu analiz modellerine evrildiğini saptamıştır. Çalışma, kriz dönemlerinde risk faktörlerinin türleştiğini ve bu durumun risk yönetimini sadece içsel değişkenlerle değil; merkez bankası söylemleri ve dışsal belirsizlikler gibi anlatılar üzerinden inceleyen bütüncül çalışmalara olan ihtiyacı artırdığını ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm, merkez bankası metinlerini salt birer teknik belge olmaktan çıkarıp, karmaşık birer veri seti haline getirmiş; bu büyük veri yığınının anlamlandırılması ise Doğal Dil İşleme (NLP) teknolojilerinin kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Metodolojik bir çerçeve sunan Ash ve Hansen (2023), Transformer tabanlı modern modellerin iktisadi metinlerdeki anlamsal derinliği ve bağlamsal ilişkileri, geleneksel sayım temelli yöntemlere kıyasla çok daha yüksek bir hassasiyetle yakaladığını vurgulamaktadır. Bu noktada Picault ve Renault (2017), "kelimelerin eşit yaratılmadığını" belirterek, genel sözlükler yerine alana özgü ağırlıklandırılmış sözlüklerin politika kararlarını tahmin etmede çok daha başarılı olduğunu kanıtlamıştır.

Büyük Dil Modellerinin (LLM) yetkinliğini inceleyen Li vd. (2023) ise çalışmalarında, GPT-4 gibi genel amaçlı modellerin finansal duygu analizinde yüksek başarı sergilediğini, ancak karmaşık varlık ismi tanıma gibi spesifik görevlerde alan odaklı modellerin üstünlüğünü koruduğunu saptamıştır. Yazarlar, finansal analizlerde model seçiminin görevin teknik derinliğine göre optimize edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Wu vd. (2023) tarafından geliştirilen BloombergGPT projesi de, devasa finansal veri setleriyle eğitilen alan odaklı modellerin, finansal terminoloji gerektiren görevlerde genel amaçlı modelleri anlamlı farkla geride bıraktığını kanıtlamıştır. Metinlerin analizinde kullanılan tekniklerin hassasiyeti de bu noktada kritik bir rol oynamaktadır; finansal duygu analizinde alan bazlı modellerin önemini vurgulayan Jiang ve Zeng (2025); finansal metin setleri üzerinde eğitilmiş olan FinBERT modelinin, piyasa hareketlerini tahmin etmede genel amaçlı NLP modellerine kıyasla anlamlı derecede yüksek doğruluk sergilediğini doğrulamıştır. Nitekim Araci (2019), FinBERT'in finansal bağlamdaki teknik terimleri ve nüansları anlama kapasitesinin, sınırlı veri setlerinde dahi merkez bankası iletişiminin tonunu belirlemede yüksek doğruluk sunduğunu ortaya koymuştur.

Teknolojik imkanların artmasıyla birlikte, merkez bankası söyleminin piyasa dinamikleri üzerindeki etkisi küresel ölçekte daha detaylı incelenmeye başlanmıştır. Meng vd. (2025), merkez bankası söyleminin makroekonomik belirsizlikler üzerindeki dinamik etkisini inceledikleri çalışmalarında; Çin Merkez Bankası (PBoC) metinlerinden türettikleri duygu endeksini kullanarak, iletişimin Ekonomik Politika Belirsizliği (EPU) ve finansal piyasa oynaklığı üzerindeki etkisinin zaman içinde değişkenlik gösterdiğini ortaya koymuştur. TVP-VAR modeliyle gerçekleştirilen analizde; merkez bankası iletişiminin kısa vadede belirsizlik üzerindeki etkisinin zayıf olduğu, ancak orta ve uzun vadede piyasa beklentilerini çıpalama ve belirsizliği yönetme kapasitesinin anlamlı bir şekilde güçlendiği saptanmıştır. Benzer şekilde, Ahrens vd. (2025) tarafından geliştirilen multimodal NLP çerçevesi, merkez bankası konuşmalarındaki dilsel sinyallerin finansal piyasa oynaklığını ve risk algısını öngörmede geleneksel makroekonomik göstergelerden daha yüksek bir açıklayıcı güce sahip olduğunu kanıtlamıştır.

Bu iletişim kanallarının etkinliği, finansal aktörlerin risk iştahı ve beklentileri üzerinde doğrudan bir yönlendirici güce sahiptir. Zhang vd. (2022), çalışmalarında merkez bankası söyleminin finansal istikrar ve bankacılık sektörü üzerindeki etkilerini inceleyerek, genişlemeci para politikası iletişiminin bankaların risk alma eğilimini artırdığını ampirik olarak ortaya koymuştur. Çalışmada elde edilen bulgular merkez bankası anlatılarının sadece piyasa sinyali değil, aynı zamanda finansal aktörlerin risk iştahını doğrudan yönlendiren bir mekanizma olduğunu ortaya koymaktadır. Bennani vd. (2020) yaptıkları çalışmada, Avrupa Merkez Bankası'nın kriz sonrası dönemdeki iletişim stratejilerini incelemiş; toplantı arası sözlü açıklamaların, özellikle ECB Başkanı tarafından verilen mesajların ve geleneksel politikalara yönelik söylemlerin, piyasadaki mevcut fiyatlamaların ötesinde gelecekteki faiz

kararlarına dair yüksek bir sinyal değeri taşıdığını ve para politikasının öngörülebilirliğini ampirik olarak güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Merkez Bankası duyurularının piyasa üzerindeki etkisini yapısal VAR analiziyle inceleyen Jarociński ve Karadi (2020), para politikası kararlarının eşanlı olarak bankanın ekonomik görünüme dair değerlendirmelerini (bilgi şoku) taşıdığını ve bu şokların dikkate alınmamasının para politikasının etkinliği üzerindeki ölçümleri saptırebileceğini ortaya koymuştur. Baird (2024), doğal dil işleme (NLP) tekniklerini ve özgün bir metin veri tabanını kullanarak merkez bankası söyleminin yarattığı küresel para politikası iletişim yayılmalarını kurumsal söylemden kaynaklanan bilgi şoklarını ampirik olarak analiz etmiştir. Söz konusu çalışma, merkez bankası dilinin sadece yerel bir politika sinyali olmadığını, aksine finansal piyasalar üzerinde somut dalgalanmalar yaratan ve küresel ekonomik döngüleri yönlendiren temel bir politika enstrümanı olduğunu teyit etmektedir.

Günümüz konjonktüründe, söz konusu bu aktarım mekanizmaları jeopolitik şoklar ve dışsal belirsizlikler altında daha karmaşık bir hal almaktadır. Salachas vd. (2025) çalışmalarında, küresel ölçekte merkez bankalarının jeopolitik şokları enflasyonist bir tehdit olarak algıladığını ve bu dönemlerde ihtiyati bir sıkılaşma eğilimi gösterdiklerini saptamıştır. Çalışma, Fed ve ECB gibi majör merkez bankalarının jeopolitik risk (GPR) artışlarına para politikasını sıkılaştırarak tepki verdiğini ve bu yolla olası enflasyonist baskıları yönetmeyi hedeflediklerini ampirik olarak doğrulamaktadır. Ayrıca çalışmada, Merkez Bankası anlatıları ve sözlü yönlendirmelerin sadece teknik duyurular olmaktan öte, jeopolitik belirsizlik ortamında piyasa beklentilerini çıpalayarak finansal direnç inşa eden stratejik araçlar olduğunu vurgulamaktadır. Gorodnichenko vd. (2025), jeopolitik risk artışlarının hanehalkı nezdinde stagflasyonist bir algı yaratarak hem enflasyon beklentilerini yükselttiğini hem de toplam talebi daraltan bir tüketim şokuna yol açtığını deneysel olarak kanıtlamıştır. Bu tür riskli dönemlerde geleneksel araçların kısıtları da belirginleşmektedir; nitekim Franconi (2025), yaptığı çalışmada para politikasının etkinliğinin dışsal şoklar altında nasıl dönüştüğünü inceleyen doğrusal olmayan bir Proxy VAR modeli kullanarak jeopolitik riskin yüksek olduğu dönemlerde para politikası aktarım mekanizmasının anlamlı ölçüde zayıfladığını ortaya koymuştur. Franconi'nin (2025) bulguları, geleneksel araçların gücünün azaldığı riskli dönemlerde, merkez bankalarının piyasa beklentilerini yönetmek adına neden 'anlatı yönetimine' daha fazla başvurmak zorunda kaldıklarını destekleyen güçlü bir teorik altyapı sunmaktadır.

Dışsal şokların bankacılık sektörü ve yatırımcı kararları üzerindeki ayrışan etkileri de bu sürecin önemli bir bileşenidir. Gelişmekte olan piyasalar odağında bankacılık sektörü davranışlarını inceleyen Demir ve Danışman (2021), bankaların ekonomik belirsizliklere karşı hassas bir daralma refleksi gösterirken, jeopolitik risklere (GPR) karşı daha dirençli kaldıklarını kanıtlamıştır. Öte yandan jeopolitik risklerin yatırımcı duyarlılığı üzerindeki etkisini TVP-VAR yöntemiyle inceleyen He (2023); GPR şoklarının yatırımcı psikolojisi üzerinde sistematik ve negatif bir baskı yaratarak yıkıcı bir karamsarlık dalgasına yol açtığını saptamıştır. Yazara göre, küresel kriz sonrası dönemde bu şoklara karşı bir tür bağışıklık gelişse de, jeopolitik belirsizlik dönemlerinde bozulan yatırımcı psikolojisinin onarılması noktasında merkez bankası anlatıları stratejik bir işlev görmektedir. Küresel para sistemindeki jeoekonomik parçalanma eğilimlerini SWIFT işlem verileriyle analiz eden Koosakul vd. (2024); ülkelerin Birleşmiş Milletler oylama uyumuyla temsil edilen jeopolitik yakınlığının, para birimi seçiminde belirleyici bir rol oynadığını ve özellikle ticaret politikası belirsizliğinin arttığı dönemlerde yükselen ekonomilerin euro ve renminbi gibi alternatif para birimlerine olan eğiliminin güçlendiğini ampirik olarak ortaya koymuştur. Bu küresel eğilimler, Türkiye gibi gelişmekte olan piyasalarda merkez bankası söyleminin neden daha savunmacı ve rezerv odaklı bir yapıya büründüğünü anlamlandırmak açısından kritik bir perspektif sunmaktadır.

Tüm bu küresel tartışmalar ışığında, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) özelindeki literatürde teknoloji odaklı yeni bir ivme kazanmıştır. TCMB özelinde beklenti yönetimi mekanizmalarını inceleyen Akarsu vd. (2025), merkez bankası tarafından verilen kamusal sinyallerin reel sektör temsilcilerinin belirsizlik algılarını doğrudan düşürdüğünü ve özellikle yüksek belirsizlik dönemlerinde somut iletişimin stratejik bir belirsizlik yönetimi enstrümanı olarak işlev gördüğünü kanıtlamıştır. TCMB metinlerini Dinamik Konu Modelleme (DTM) yöntemiyle inceleyen Iglesias vd.

(2017), 2008 krizi sonrası para politikası anlatısının enflasyon odaklı yapıdan finansal istikrar ve sermaye akımları gibi karmaşık risk yönetimi unsurlarına döndüğünü saptamıştır. Çalışma, Merkez Bankası söyleminin finansal piyasalar üzerinde stratejik bir bilgi şoku işlevi görerek güçlü bir yönlendirici etki yarattığını; ancak bu etkinin reel makroekonomik değişkenler üzerinde kalıcı olabilmesi için geleneksel para politikası araçlarıyla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Öztürk Birim ve Gündüz Cüre (2025) yaptıkları çalışmada, TCMB enflasyon raporlarını BERTopic yöntemiyle incelemiş ve Banka'nın kurumsal anlatısının konjonktürel şoklara göre dinamik olarak yeniden yapılandığını tespit etmişlerdir. Çalışma, özellikle 2018 sonrası süreçte fiyat istikrarı vurgusuna rezerv yönetimi ve lira bazlı likidite gibi savunma odaklı söylemlerin eşlik ettiğini ortaya koymuştur. Türkiye özelinde yapılan diğer güncel araştırmalar da bu bulguları desteklemektedir; Görgün ve Demireli (2025) yaptıkları çalışmada, TCMB'nin 2006-2024 yılları arasında yayımladığı para politikası basın duyurularını metin analizi yöntemleriyle incelemişlerdir. Çalışma, TCMB'nin iletişim stratejisinin ekonomik koşullara bağlı olarak değiştiğini ve piyasa beklentilerini yönlendirme amacı taşıdığını göstermektedir. Bu bulgular, NLP tabanlı analizlerin politika yapıcıların risk algısını anlamlandırmada geleneksel modellere göre daha yüksek çözünürlüklü ve tamamlayıcı bir veri kaynağı sunduğunu doğrulamaktadır. Son Olarak TCMB söyleminin kriz dönemlerinde güven inşa eden bir anlatı kaynağı olarak işlevi Emekçi (2025) tarafından vurgulanırken; bu kurumsal metinlerin teknik ve akademik düzeydeki dilsel karmaşıklığı Görgün vd. (2025b) tarafından ampirik olarak kanıtlanmıştır.

Kavramsal Çerçeve: Bilgi Şoku ve Anlatı Yönetimi

Modern merkez bankacılığı paradigması, 1930'lardaki gizlilik prensibinden uzaklaşarak, iletişimin faiz oranları kadar etkili bir politika enstrümanı haline geldiği bir şeffaflık dönemine evrilmiştir (Bholat vd., 2018). Bu süreçte sözlü yönlendirme, yalnızca alınan kararların kamuoyuna duyurulması değil, aynı zamanda piyasa beklentilerinin stratejik bir anlatı süreciyle yönetilmesi işlevini üstlenmiştir (Blinder vd., 2008). Kurumsal iletişimin bu stratejik rolü, literatürde iki temel kavram etrafında şekillenmektedir: "Anlatı Yönetimi" ve "Bilgi Şoku".

Anlatı Yönetimi (Narrative Governance) kavramı, merkez bankası metinlerini salt teknik belgeler olmaktan çıkarıp; otorite, meşruiyet ve güven inşa eden performatif birer sosyal pratik olarak tanımlamaktadır (Emekçi, 2025). Bu yaklaşıma göre para otoritesinin kullandığı dilin tonu ve tutarlılığı, özellikle kriz ve belirsizlik dönemlerinde toplumsal beklentileri çıpalayarak bir tür söylemsel istikrar sağlamaktadır (Emekçi, 2025; Haldane, 2018b). Bu çerçevede merkez bankası, dışsal riskleri sadece pasif bir şekilde izlememekte; bu riskleri nasıl anlamlandırdığını ve retoriğe döküldüğünü kontrol ederek piyasa psikolojisini yönetmektedir (Salachas vd., 2025).

Bilgi Şoku (Information Shock) teorisi ise merkez bankası duyurularının, piyasanın sahip olmadığı üstün bilgiyi içerdiğini ve bu bilginin metinlerin tonu aracılığıyla aktarıldığını savunmaktadır (Jegadeesh ve Wu, 2015). Jarociński ve Karadi (2020) tarafından tanımlanan bu çerçeveye göre, bir politika kararı piyasaya iletildiğinde, aktörler sadece faiz değişimine değil, bankanın ekonomik görünüme dair sunduğu bu işlenmiş bilgiye de tepki vermektedir. Bu durum, kelimelerin eşit yaratılmadığı gerçeğini desteklemekte; kurumsal dilin anlamsal derinliğinin finansal piyasalar üzerinde hızlı ve doğrudan bir aktarım mekanizması oluşturduğunu kanıtlamaktadır (Picault ve Renault, 2017). Bu çalışmanın kavramsal zemini, TCMB'nin kelimeleri bir kalkan olarak kullanarak toplumsal güveni ve piyasa istikrarını nasıl yeniden inşa ettiğini anlamlandırmak üzerine kuruludur.

Merkez bankası anlatılarının jeopolitik şoklara karşı stratejik bir savunma mekanizması işlevi görebilmesi (Salachas vd., 2025), bu anlatıların içerdiği üstün bilginin piyasa aktörleri ve toplum tarafından doğru deşifre edilebilmesine bağlıdır. Nitekim Emekçi (2025), merkez bankası iletişiminin toplumsal güveni inşa eden performatif bir pratik olduğunu, ancak metinlerin aşırı teknik veya opak olması durumunda kurumsal meşruiyetin zayıflama riski taşıdığını vurgulamaktadır. Bu durum, kurumsal dilin finansal piyasalar üzerindeki anlamsal gücünün (Picault ve Renault, 2017), bilginin tabana yayılmasını sağlayan yapısal erişilebilirlik düzeyiyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla, stratejik bir araç olarak kelimelerin etkinliği, modern merkez bankacılığının evrimindeki şu temel sütunlar üzerinden yeniden formüle edilmelidir:

Şeffaflık ve Okunabilirlik Paradigması: Bilginin sadece kamuya açıklanması yeterli değildir; metinlerin karmaşıklığının azaltılarak nesnel bir anlaşılırlık kriterine ulaştırılması, makroekonomik istikrarın ve toplumsal meşruiyetin anahtarıdır. Modern merkez bankacılığı, 1930'lardaki politikaları açıklamanın tehlikeli olduğu düşüncesinden uzaklaşarak (Bholat vd., 2018) yüksek derecede şeffaflaşmış ve iletişimi kritik bir araç haline getirmiştir (Blinder vd., 2008).

Sözlü Yönlendirme (Forward Guidance) ve Beklenti Kanalı: Modern para politikası paradigmasında iletişim, sadece teknik kararların aktarılması değil, gelecekteki politika adımlarına dair sunduğu sinyaller aracılığıyla piyasa beklentilerini koordine eden ve belirsizliği yöneten bağımsız bir politika enstrümanı işlevi görmektedir (Glas ve Müller, 2021). Küresel finansal kriz sonrası dönemde sözlü yönlendirme, geleneksel para politikası araçlarıyla eşdeğer bir vazgeçilmez enstrüman haline gelmiştir. Literatürde vurgulandığı üzere, bu mekanizma sadece kısa vadeli faiz oranlarını değil, aynı zamanda uzun vadeli getiri eğrisini ve toplumsal beklentileri de doğrudan yönetme kapasitesine sahiptir (Blinder vd., 2008; Bennani vd., 2020). Dolayısıyla, şeffaf ve öngörülebilir bir sözlü yönlendirme stratejisi, para politikasının finansal piyasalar ve reel sektör üzerindeki aktarım mekanizmasını güçlendirerek kurumsal kredibiliteyi pekiştirmektedir

Jeopolitik Riskler Karşısında Savunmacı İletişim Stratejisi: Dışsal güvenlik şokları ve küresel belirsizlik dönemlerinde merkez bankası dili, piyasaları sakinleştirmek ve enflasyonist beklentileri çıpalamak adına sembolik bir kalkan olarak yeniden kurgulanmaktadır. Jeopolitik riskler (GPR), ekonomik belirsizliği artırarak stagflasyonist algılar yaratan temel dışsal şoklardır (Caldara ve Iacoviello, 2022; Gorodnichenko vd., 2025). Merkez bankaları bu tür dışsal baskılar karşısında hem iletişim yoğunluğunu artırarak hem de söylemlerini ihtiyatlı bir otorite anlatısına dönüştürerek yeni bir savunma mekanizması geliştirmektedir (Salachas vd., 2025).

Kurumsal Kredibilite ve Kamusal Angajman: İletişimin başarısı, bankanın sadece uzmanlarla değil, kamuoyuyla kurduğu güven ilişkisine dayanır; bu bağlamda rasyonel ve şeffaf bir söylem inşası, kurumsal kredibiliteyi sürdürmenin temel şartıdır. İletişim, yalnızca teknik bir veri aktarımı değil, aynı zamanda kurumsal meşruiyet ve güven inşa eden stratejik bir araçtır (Haldane, 2018a). Literatürde "ikiz açık" (twin deficits) olarak kavramsallaştırılan anlayış ve güven eksiği, kamuoyunun para politikası hedeflerine olan inancını zayıflatabilen temel yapısal sorunlar arasında yer almaktadır. Haldane (2018b), bu açığın kapatılabilmesi için merkez bankalarının toplumla doğrudan etkileşim kuran, daha hikaye odaklı ve sadeleştirilmiş bir iletişim modeli benimsemesi gerektiğini savunmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) stratejik iletişim araçlarının, jeopolitik risklerin (GPR) ve temel makroekonomik değişkenlerin (enflasyon, döviz kuru, fonlama maliyeti) birbirleri üzerindeki dinamik etkilerini ampirik olarak incelemektir. Çalışma, merkez bankası söyleminin sadece bir bilgi paylaşımı değil, aynı zamanda belirsizlik ve kriz dönemlerinde piyasayı stabilize eden performatif bir anlatı yönetimi aracı olduğu hipotezini test etmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, kurumsal dilin anlamsal derinliğinin finansal piyasalar ve makroekonomik beklentiler üzerindeki yönlendirici gücü, "Bilgi Şoku" teorisi çerçevesinde analiz edilmektedir.

Bu çalışma, TCMB'nin stratejik iletişimini "Bilgi Şoku" ve jeopolitik risk savunması çerçevesinde ampirik olarak analiz ederek, kurumsal dilin piyasa beklentilerini çıpalamadaki etkinliğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. NLP teknikleri ile VAR modellerini bütünleştiren araştırma, metinlerin okunabilirlik düzeylerini "ikiz açık" (anlayış ve güven eksiği) riski üzerinden inceleyerek, para politikası söylemini teknik bir veri aktarımından öte, toplumsal rıza inşa eden performatif bir sosyal pratik olarak anlamlandırmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Yöntemi (Metodoloji) ve Veri Seti

Bu bölümde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) para politikası söylemlerinin; küresel ve bölgesel belirsizlik şokları karşısındaki tepki mekanizmasını ve makro-finansal istikrar üzerindeki dinamik etkilerini analiz etmek amacıyla belirlenen disiplinlerarası metodolojik çerçeve sunulmaktadır. Ekonomik olayların yalnızca teknik verilerle değil, aynı zamanda kurumsal dilin inşa ettiği güven ve meşruiyet algısıyla şekillendiği gerçeğinden yola çıkarak; bu çalışmada "metin veri" (text as data) yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırmanın ampirik odağını, TCMB'nin 2018-2026 dönemini kapsayan resmi Para Politikası Kurulu (PPK) basın duyuruları oluşturmaktadır. Kurumsal söylemin anlamsal yoğunluğunu sayılaştırmak için ileri düzey doğal dil işleme (NLP) teknikleri ile bu sinyallerin dinamik etkilerini analiz edebilen vektör otoregresyon (VAR) modeli entegre bir şekilde kullanılmıştır.

Literatürde Ash ve Hansen (2023) ile Ahrens vd. (2025) tarafından vurgulanan metinsel verinin ekonomik değişkenlerle entegrasyonu söylemi doğrultusunda; çalışmanın metodolojik akışı iki ana aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, TCMB'nin PPK duyurularından elde edilen ham metin verileri, Google Colab ortamında Python programlama dili kullanılarak işlenmiş ve finansal terminolojiye duyarlı Transformer mimarisine dayalı FinBERT modelleriyle, metinler iki farklı anlamsal zaman serisine dönüştürülmüştür. Bu süreçte; kurumsal söylemdeki olumlu/olumsuz bağlamsal duygu yönünü temsil eden Söylem Tonu (NLPSÖYLEM) ile seçilmiş risk bağlantılı anahtar kelimelerin normalize edilmiş yoğunluğunu temsil eden İletişim Yoğunluğu (NLPSKOR) serileri oluşturulmuştur. FinBERT algoritması, ifadelerin finansal bağlamdaki vektörel ağırlıklarını dikkate alarak, metinlerin hem niteliksel derinliğini hem de niceliksel etkisini yansıtan modele dayalı skorlar üretmiştir.

İkinci aşamada ise türetilen bu söylem endeksi; modelin temel içsel dinamiklerini oluşturan Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti (DAOFM), döviz kuru değişimleri (USD_TR) ve tüketici enflasyonu (D_INF) ile birlikte VAR sistemine dahil edilmiştir. Ayrıca, Türkiye ekonomisinin dışsal şoklara karşı hassasiyeti ve analiz döneminin karakteristik belirsizlik kanalları göz önünde bulundurularak; Caldara ve Iacoviello (2022) tarafından geliştirilen Jeopolitik Risk (LNGPR) endeksi VAR sistemine dahil edilmiş ve Cholesky ayrıştırmasında göreli olarak en dışsal değişken kabul edilerek ilk sıraya yerleştirilmiştir. Bu hibrit metodoloji, şokların iletim mekanizmalarını analiz etmenin yanı sıra, merkez bankasının türbülans dönemlerinde bir güven tazeleme aracı olarak kullandığı anlatı yönetimi kapasitesini ampirik bir zemine oturtmayı hedeflemektedir. Aşağıdaki alt başlıklarda; veri setinin kapsamı, NLP skorlama süreci ve kullanılan VAR modelinin yapısal özellikleri ayrıntılı olarak sunulmaktadır.

Veri Seti ve Değişkenler

Modelde kullanılan zaman serileri, Ocak 2018 - Şubat 2026 dönemini kapsamakta olup aylık frekanstadır. Analiz öncesinde, serilerin ekonometrik varsayımları karşılaması amacıyla gerekli logaritmik dönüşüm ve fark alma işlemleri uygulanmıştır. Değişkenlerin modelde kullanılan nihai formları ve veri kaynakları Tablo 1'de özetlenmiştir:

Tablo 1. Modelde Kullanılan Değişkenlerin Tanımı ve Teorik Çerçevesi

Değişken Sembolü	Değişken Tanımı	Hesaplama Yöntemi / Kaynak	Beklenen Etki / Rol
LNGPR	Jeopolitik Belirsizlik Endeksi	Caldara ve Iacoviello (Log-GPR Index)	Cholesky Sıralamasında İlk Küresel Şok / Pozitif (+) Fiyat Baskısı
NLPSÖYLEM	TCMB Söylem Tonu (Sentiment)	FinBERT / NLP (Duygu Analizi Skoru)	Politika Aracı / Olumlu-Olumsuz Duygu Ekseni
NLPSKOR	İletişim Yoğunluğu (Risk-Anahtar Kelime Yoğunluğu)	Normalize Edilmiş Anahtar Kelime Sayısı / Metin Uzunluğu (NLP)	İletişim Kanalları / Belirsizlik Yönetimi
USD_TR	USD/TRY Döviz Kuru Değişimi	TCMB-EVDS (Aylık Ortalama)	Aktarım Mekanizması / Kur Geçişkenliği

DAOFM	Ağırlıklı Ort. Fonlama Maliyeti	TCMB-EVDS (Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti)	Operasyonel Hedef / Faiz Politikası
D_INF	Enflasyon Oranındaki Değişim	TÜİK (Tüketici Fiyat Endeksi - TÜFE)	Bağımlı Değişken / Fiyat İstikrarı

Modelin kapsamı belirlenirken para arzı (M2) gibi diğer likidite göstergelerinin de makroekonomik sistem üzerinde etkili olabileceği değerlendirilmiştir. Literatürde para arzının enflasyon ve ekonomik aktivite üzerindeki belirleyici rolü bilinse de, bu çalışmada Ocak 2018 - Şubat 2026 dönemi esas alınmıştır. Söz konusu periyotta TCMB'nin operasyonel çerçevesinin ağırlıklı olarak faiz koridoru, miktar ihaleleri ve makroihtiyati tedbirler üzerinden şekillenmesi; ayrıca para arzı değişimlerinin (pandemi gibi spesifik şok dönemleri haricinde) nispeten istikrarlı bir trend izlemesi, bu değişkenin model dışı bırakılmasının sonuçlar üzerindeki sapma riskini minimize etmektedir. Bu sadeleştirme, modelin serbestlik derecesini koruyarak asıl odak noktası olan sözlü yönlendirme kanallarının ampirik gücünü daha yalın bir şekilde ölçmeyi mümkün kılmıştır.

NLP Tabanlı Metin Analizi ve Söylem Endeksleme Metodolojisi:

Merkez Bankası iletişimi, belirsizlik dönemlerinde piyasa beklentilerini çıpalayan kritik bir anlatı yönetimi aracıdır (Emekçi, 2025). Bu çalışmada, Python programlama dili ve Google Colab bulut bilişim ortamı kullanılarak; TCMB'nin Ocak 2018 - Şubat 2026 dönemini kapsayan aylık resmi Para Politikası Kurulu (PPK) Basın Duyuruları üzerinden iki özgün zaman serisi türetilmiştir. Belirlenen anahtar kelimelerin metin içindeki sıklığını temel alan NLPSKOR (nicel yoğunluk) ve bu kelimelerin bağlamsal tonunu FinBERT algoritması ile sayılaştıran NLPSÖYLEM (niteliksel duruş) şeklinde analize dahil edilmiştir.

Analiz sürecinde kullanılan kelime setleri; Caldara ve Iacoviello (2022) taksonomisiyle uyumlu doğrudan riskler (savaş, çatışma, operasyon, yaptırım), dolaylı iletim kanalları (arz güvenliği, emtia oynaklığı, tedarik zinciri aksamaları) ve söylemin temkinli yapısını yansıtan bağlamsal terimlerden (belirsizlik, risk iştahı, güvenli liman) oluşturulmuştur. Metinlerin sayılaştırılmasında kullanılan FinBERT modeli, Google'ın BERT algoritması temel alınarak finans alanına uyarlanmış, alana özgü önceden eğitilmiş bir dil modelidir. Bu model, finansal metinlerdeki bağlamsal bilgileri özetleme konusundaki üstün yeteneğiyle öne çıkmaktadır; özellikle özgün bir kelime dağarcığına ve daha küçük eğitim örneklerine sahip finansal metinlerin işlenmesinde, duygu sınıflandırması açısından diğer makine öğrenmesi modellerinden önemli ölçüde daha yüksek performans sergilemektedir (Huang vd., 2023).

NLP Skorlama ve Ekonometrik Entegrasyonun Teorik Çerçevesi

Metinlerin sayılaştırılmasında kullanılan FinBERT modeli, "attention" (dikkat) mekanizması aracılığıyla kelimelerin bağlamsal ağırlığını hesaplayarak modele dayalı zaman serileri üretmektedir (Huang vd., 2023). Modelin anlamsal başarısının temelinde, her bir token'ın (kelime birimi) cümle içindeki diğer token'lar ile olan ilişkisini belirleyen şu Self-Attention fonksiyonu yer almaktadır (Vaswani vd., 2017):

$$Attention(Q, K, V) = Softmax\left(\frac{QK^T}{\sqrt{dk}}\right)V \qquad (1)$$

Burada Q, K ve V sırasıyla sorgu (query), anahtar (key) ve değer (value) vektörlerini; dk ise ölçeklendirme faktörünü temsil etmektedir. Kullanılan özel dikkat mekanizmasını "Ölçeklendirilmiş Nokta Çarpım Dikkat" olarak adlandırılmaktadır. Girdi; dk boyutundaki sorgular (queries) ve anahtarlardan (keys), ayrıca dv boyutundaki değerlerden (values) oluşur. Sorgunun tüm anahtarlarla nokta çarpımını hesaplar, her birini $\sqrt{dk}$ değerine böler ve değerler üzerindeki ağırlıkları elde etmek için bir softmax fonksiyonu uygulanır (Vaswani vd., 2017). Bu mekanizma, jeopolitik risklerle ilgili terimlerin (örneğin 'yaptırım' veya 'arz güvenliği') metin içerisindeki tam anlamsal yükünü

geleneksel sözlük yöntemlerinden daha yüksek bir hassasiyetle yakalamaktadır (Huang vd., 2023).

FinBERT'in sunduğu bu teknolojik imkanlar doğrultusunda, çalışmada TCMB'nin jeopolitik şoklara verdiği tepkiyi ölçmek için iki farklı değişken türetilmiştir. Bunlardan ilki olan NLPSKOR, jeopolitik risklerin metin içindeki söylemsel yoğunluğunu ölçmek amacıyla kurgulanmıştır. Bu değişken hesaplanırken, belirlenen anahtar kelimelerin metin içindeki mutlak frekansları (word_count) esas alınmış; elde edilen sayılar her bir raporun (t) toplam kelime hacmine (N) oranlanarak normalize edilmiş kapsam temelli bir endeks oluşturulmuştur:

$$NLPSKOR_t = \frac{\sum word_count(w_{i,t})}{N_t} \quad (2)$$

Bu yaklaşım, literatürde haber tabanlı belirsizlik endeksleri geliştiren Baker vd. (2016) ve Caldara ve Iacoviello (2022)'nin metodolojisiyle uyumludur.

İkinci değişken olan NLPSÖYLEM ise, bu anahtar kelimelerin geçtiği bağlamın tonunu FinBERT modeli ile sayılaştırmaktadır. Her bir metin birimi (PPK basın duyurusu) belirteçlere (tokenized) ayrılmış ve pozitif, negatif ve nötr sınıflara ait duygu olasılıklarını elde etmek amacıyla FinBERT modelinden geçirilmiştir. Elde edilen bu olasılıklar, her bir rapor (t) düzeyinde ortalanarak nihai NLPSÖYLEM skoru (Net Sentiment Score) şu formülle hesaplanmıştır (Jiang ve Zeng, 2025):

$$NLPSÖYLEM_t = P_t(pozitif) - P_t(negatif) \quad (3)$$

Bu yapısal kurgu, merkez bankasının hem risk bağlantılı dilin yoğunluğunu (anahtar kelime yoğunluğu) hem de bağlamsal tonunu ampirik bir zeminde analiz etmeyi mümkün kılmaktadır (Emekçi, 2025).

Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi

Jeopolitik belirsizliklerin (LNGPR) ve merkez bankası söylemlerinin (NLPSKOR, NLPSÖYLEM) makroekonomik sistem üzerindeki dinamik etkilerini ve şok iletim mekanizmalarını incelemek amacıyla Vektör Otoregresyon (VAR) analizi tercih edilmiştir. Sims (1980) tarafından literatüre kazandırılan bu yaklaşım, değişkenler arasında önsel bir içsellik-dışsallık ayrımı yapmadan tüm değişkenleri sistemde birlikte ele alarak karmaşık geri besleme mekanizmalarını yakalama avantajı sunar. Model, her bir değişkenin gecikmeli değerinin, diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri üzerine tanımladığı basit çok boyutlu bir zaman serisi tahminleme modelidir. Bu modelleme stratejisi, TCMB'nin sözlü iletişiminden türetilen sayısal verileri geleneksel makroekonomik değişkenlerle bütünleştirerek, para politikasının sözlü yönlendirme kanalının etkinliğini ampirik ve sistematik bir çerçevede ölçmeyi mümkün kılmaktadır.

Modelin Tanımlanması

Bilindiği gibi VAR modeli, uygulamalı ekonometride, bilhassa finansal ve makroekonomik konularda yapılan çalışmalarda kullanılan önemli tekniklerdendir. Model, her bir değişkenin gecikmeli değerinin, diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri üzerine tanımladığı basit çok boyutlu bir zaman serisi tahminleme modelidir. Aynı zamanda yapısal analizler konusunda da araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır. Önceden belirlenmiş olan eşanlı zaman serisi modellerinde değişkenin içsel (bağımlı) mi dışsal (bağımsız) mı olduğu önceden belirlenmelidir. Buna yönelik olarak Sims; değişken seçiminde keyfiyeti ortadan kaldırmak için bütün değişkenlerin içsel olduğu VAR modelini geliştirmiştir (Sims, 1980).

Tahmin edilen p. dereceden standart bir VAR modeli şu matematiksel formdadır:

$$Y_t = +c \sum_{i=1}^{p} \Phi_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Burada Y_t, sisteme dahil edilen [LNGPR, NLPSKOR, NLPSÖYLEM, USD_TR, DAOFM, D_INF] değişkenlerinden oluşan içsel değişken vektörünü; c sabit terimleri, Φ_i katsayı matrislerini ve ε_t

ise beyaz gürültü (white noise) özelliklerine sahip hata terimlerini ifade etmektedir (Koç ve Gövdere, 2019; Meng vd., 2025).

Model Ön Testleri ve Tanımlama Stratejisi

Analiz süreci, serilerin sahte regresyon riskinden arındırılması amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testlerinin uygulanmasıyla başlamıştır (Koç ve Gövdere, 2019). Yapılan testler sonucunda düzeyde durağan olmadığı ve birinci dereceden bütünleşik, I(1), olduğu saptanan Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti (DAOFM) ve Enflasyon (D_INF) değişkenleri modele birinci farkları alınarak dahil edilmiştir; bu birinci farklar durağandır, I(0) (Koç ve Gövdere, 2019). Modelin optimal gecikme uzunluğu (p); Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) bilgi kriterlerini minimize eden en uygun gecikme seviyesi olarak belirlenmiştir (Koç ve Gövdere, 2019). Yapısal şokların tanımlanmasında ve hata terimlerinin yapısal şoklara dönüştürülmesinde, değişkenlerin dışsallık hiyerarşisine dayanan Cholesky Ayrıştırması (Cholesky Decomposition) kullanılmıştır (Iglesias vd., 2017; Koç ve Gövdere, 2019). Bu sıralamada, küresel niteliği gereği yerel ekonomik ve finansal değişkenlerden etkilenmeyecek kadar dışsal bir şok olarak kabul edilen Jeopolitik Risk (GPR) endeksi sistemde ilk sıraya yerleştirilmiştir (Caldara ve Iacoviello, 2022; Iglesias vd., 2017).

VAR model tahmininde optimal gecikme uzunluğunun (p) belirlenmesi, serbestlik derecesi kaybı ile otokorelasyon riski arasındaki dengenin kurulması açısından kritik bir aşamadır (Koç ve Gövdere, 2019). Bu çalışmada en uygun gecikme yapısı; AIC, SC, HQ, FPE ve LR bilgi kriterleri kullanılarak test edilmiştir (Meng vd., 2025). Yapılan analizler sonucunda, kriterlerin çoğunluğu tarafından desteklenen ve sistemdeki dinamik etkileşimleri en kapsamlı şekilde yansıtan 2 gecikme uzunluğu optimal seviye olarak seçilmiştir (Meng vd., 2025). Belirlenen gecikme yapısının istatistiksel yeterliliği, takip eden aşamalarda uygulanan LM seri korelasyon ve AR karakteristik kök testleri ile de doğrulanmıştır (Koç ve Gövdere, 2019).

Tahmin edilen VAR modelinin hata terimlerinde varyansın zaman içinde sabit olup olmadığını (homoskedasticity) denetlemek amacıyla VAR Residual Heteroskedasticity (Levels and Squares) testi uygulanmıştır (Koç ve Gövdere, 2019).

Tablo 2. Değişen Varyans Test Sonuçları

VAR Residual Heteroskedasticity Tests (Levels and Squares)

Chi-sq	df	Prob.
528.43	504	0.2182

Elde edilen test sonuçlarına göre; modelin bütünsel anlamlılığını temsil eden Joint Test istatistiği için Chi-sq değeri 528,43 ve serbestlik derecesi 504 olarak hesaplanmıştır. Bu istatistiğe ait olasılık değeri (Prob. = 0,2182) %5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğundan, Tablo 2'de görüldüğü gibi White değişen varyans testine ait olasılık değeri 0,05'ten büyük çıkmıştır. Bu sonuç, %5 anlamlılık düzeyinde değişen varyansa ilişkin bir kanıt bulunmadığını göstermektedir (Koç ve Gövdere, 2019).

VAR modelinin hata terimleri arasında ardışık bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla VAR Residual Serial Correlation LM testi uygulanmıştır.

Tablo 3. Otokorelasyon LM Test Sonuçları

Null hypothesis: No serial correlation at lag h

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	41,385	36	0.2472	1,161	(36, 314.5)	0.2487
2	39,563	36	0.3139	1,107	(36, 314.5)	0.3154
3	34,937	36	0.5190	0,970	(36, 314.5)	0.5206

2018M01–2026M02 dönemini kapsayan 95 gözlem üzerinden yapılan test sonuçlarına göre (Tablo 3); raporlanan LM testi olasılık değerlerinin tamamı %5 anlamlılık düzeyinden büyük çıkmıştır.

Buna göre, hata terimlerinde seri korelasyon bulunmadığını belirten sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu bulgular, modelin izleyen etki-tepki ve varyans ayrıştırması analizleri için yeterliliğini desteklemektedir (Koç ve Gövdere, 2019).

Grafik 1. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri (Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial)

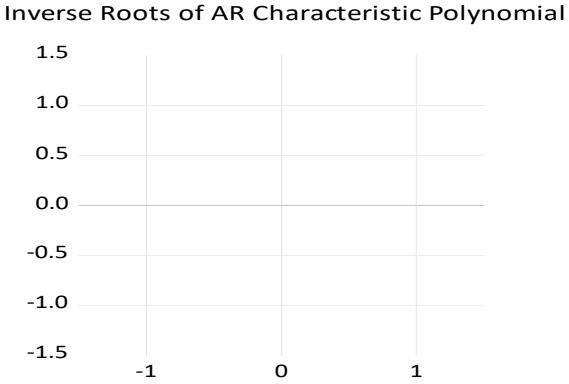

Tahmin edilen modelin dinamik kararlılığı Grafik 1'de sunulan AR Kök Tablosu analizi ile doğrulanmıştır. Grafikte görüldüğü üzere tüm karakteristik kökler birim çemberin içinde yer almaktadır; bu durum modelin durağan olduğunu ve katsayıların istikrarlı bir yapı sergilediğini kanıtlamaktadır.

Ampirik bulguların sunumundan önce, kurulan VAR modelindeki temel değişkenlerin birbirlerine vermesi beklenen tepkilerin teorik zemini netleştirilmelidir. Bilgi Şoku ve Anlatı Yönetimi teorileri çerçevesinde şu beklentiler öne çıkmaktadır:

- Jeopolitik risklerdeki (LNGPR) bir artışın, risk primini yükselterek döviz kuru üzerinde yukarı yönlü bir baskı yaratması ve arz yönlü şoklar kanalıyla enflasyonist beklentileri tetiklemesi öngörülmektedir.
- Kurumsal söylemin daha olumlu ve kararlı hale gelmesi (NLPSÖYLEM) ve iletişim yoğunluğunun artması (NLPSKOR) durumunda; piyasa aktörlerinin bu sinyalleri bir üstün bilgi olarak algılaması ve beklentilerin çıpalanması yoluyla döviz kuru ve enflasyon üzerinde aşağı yönlü/dengeleyici bir etkinin oluşması beklenmektedir.
- Ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinin (DAOFM) ise hem kur şoklarına bir savunma refleksi olarak hem de daha olumlu ve kararlı söylem tonuyla eşgüdümlü şekilde artış yönlü tepki vermesi, teorik aktarım mekanizmalarıyla uyumludur.

Ampirik Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde, merkez bankası iletişiminin dinamiklerini ve ekonomik değişkenler üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen ekonometrik analizlerin sonuçları sunulmaktadır. Çalışmanın temelini oluşturan NLP tabanlı iletişim yoğunluğu skoru (NLPSKOR) ve söylem tonu (NLPSÖYLEM) değişkenlerinin, enflasyon ve jeopolitik riskler gibi makroekonomik parametrelerle olan etkileşimi, Vektör Otoregresyon (VAR) modeli çerçevesinde incelenmiştir. İlk olarak değişkenler arasındaki dinamik ilişkiyi zamansal boyutta ortaya koyan Etki-Tepki Fonksiyonları (IRFs) ve daha sonra Varyans Ayrıştırması sonuçları analiz edilmiştir.

Etki Tepki Fonksiyonları

VAR modelinin tahmin edilmesi ve modelin istatistiksel güvenilirliğini doğrulayan tanısal testlerin tamamlanmasının ardından, sistemdeki değişkenler arasındaki dinamik etkileşimleri ve şok

iletim süreçlerini analiz etmek amacıyla Etki-Tepki Fonksiyonları (Impulse-Response Functions - IRFs) yöntemi kullanılmıştır. Modeldeki herhangi bir değişkene bir standart hatalık şok verildiğinde, bu şoka diğer değişkenlerin verdiği tepkileri ölçmek için kullanılan analize etki-tepki (impulse-response) analizi denir. Etki-tepki analizi ile VAR modelinde kullanılan değişkenlerde meydana gelen değişimlerin modeldeki diğer değişkenlere olan etkisi araştırılmaktadır. Modeldeki bütün değişkenlerin birbirine olan etkileri bu yöntemle tespit edilmektedir (Sims, 1980). Etki-Tepki Fonksiyonları, çalışmanın kurumsal söylem ve para politikası arasındaki bağı ampirik olarak kanıtlama hedefi açısından oldukça önemlidir. Çünkü merkez bankalarının politika iletişimi, yalnızca alınan kararların kamuoyuna duyurulması süreci değil, bunun yanında ekonomik beklentilerin yönlendirilmesinde ve piyasa güveninin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır (Görgün vd., 2025a).

Çalışmada belirlenen optimal 2 gecikmeli (p=2) yapı üzerinden hesaplanan bu fonksiyonlar, özellikle jeopolitik belirsizliklerin yaşandığı dönemlerde merkez bankası metinleriyle ilişkili şokların sistem içinde nasıl aktarıldığını izlemektedir. Literatürde belirtildiği gibi, söylem bir anlatı yönetimi aracı olarak işlev görmekte, özellikle ekonomik koşulların dalgalı olduğu dönemlerde beklentileri istikrara kavuşturmaktadır (Emekçi, 2025). Bu bağlamda, NLP tabanlı duygu skorlarındaki veya jeopolitik risk endeksindeki bir standart hatalık şokun sistemdeki diğer değişkenler üzerindeki etkisi, uygulanan para politikasının nihai etkilerinin ölçülmesinde (Koç ve Gövdere, 2019) kullanılan temel iletim kanallarının görünürlüğünü artırmaktadır.

Jeopolitik Risk Şokuna (LNGPR) Karşı Diğer Değişkenlerin Tepkisi

Jeopolitik Risk Endeksi'ndeki (LNGPR) bir standart sapmalık şoka karşı değişkenlerin verdiği dinamik tepkiler Grafik 2'de verilmiştir.

Grafik 2. Jeopolitik Risk (LNGPR) Şokunun Karşı Diğer Değişkenlerin Tepkisi

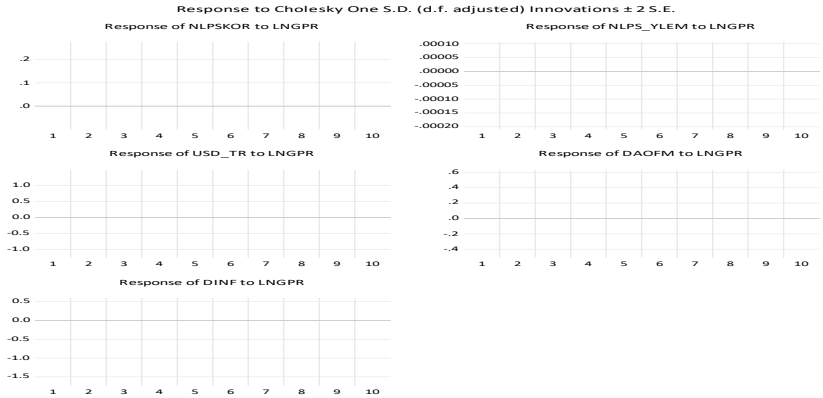

Not: Mavi düz çizgiler şoka verilen tepkiyi, kırmızı kesikli çizgiler ise %95 güven aralığını (±2 standart hata) temsil etmektedir. Yatay eksen aylık dönemleri göstermektedir.

Etki-Tepki fonksiyon sonuçları, jeopolitik risk (LNGPR) şokuna karşı değişkenlerin verdiği dinamik tepkilerin, kriz anlarında söylemlerin ve operasyonel araçların birlikte birer savunma mekanizması olarak işlediğini ortaya koymaktadır. Modelde dışsal şokun ardından iletişim yoğunluğunun (NLPSKOR) 3. aya kadar ivme kazanması, TCMB'nin belirsizliği yönetme sürecindeki söylemsel aktivitesini yansıtırken; söylem tonunda (NLPSÖYLEM) 2. ayda gözlenen negatif sapma, kurumun kriz anlarında kullandığı dili göstermektedir. Bu durum Merkez Bankası'nın piyasadaki kararsızlığı sonlandırmak amacıyla, kelimelerin bir politika aracı gibi kullanılıp ekonomik beklentilerin yeniden şekillendirilmesi sürecini doğrulamaktadır. Finansal piyasa açısından; döviz kurunun (USD_TR) şokun ardından ilk iki ayda yukarı yönlü bir sapma göstermesi ve fonlama maliyetinin (DAOFM) 3. ayda zirve yaparak tepki vermesi, jeopolitik şokların tetiklediği risk primine karşı merkez bankasının enflasyonla mücadele amacıyla para politikasını sıkılaştırdığı şeklinde değerlendirilebilir. Enflasyonun (DINF) 3. ayda en belirgin negatif tepkiyi vermesi; jeopolitik risklerin yarattığı belirsizlik

nedeniyle ertelenen talebin, arz yönlü maliyet artışlarını geçici olarak baskıladığı olasılığını göstermektedir.

İletişim Yoğunluğu (NLPSKOR) Şokuna Karşı Diğer Değişkenlerin Tepkisi

İletişim yoğunluğu (NLPSKOR) değişkenindeki bir standart sapmalık şoka karşı sistemdeki diğer değişkenlerin verdiği dinamik tepkiler, merkez bankası söyleminin piyasa mekanizmaları üzerindeki doğrudan etkisini ve bir politika aracı olarak gücünü ortaya koymaktadır. Bu analiz aşaması, kurumun bilgi akışını artırmasının yalnızca alınan kararların kamuoyuna duyurulması süreciyle ilgili değil, aynı zamanda ekonomik beklentilerin yönlendirilmesinde ve piyasa güveninin sağlanmasında kritik bir rol oynadığını ampirik olarak test etmektedir (Görgün vd., 2025a). İletişim stratejisindeki bu yoğunlaşma, kurumsal söylemin ekonomik koşulların dalgalı olduğu dönemlerde beklentileri istikrara kavuşturan uygulamaya dönük bir anlatı yönetimi eylemi (Emekçi, 2025) olarak nasıl işlediğini ve makroekonomik değişkenler üzerinde nasıl bir iletim kanalı oluşturduğunu görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Grafik 3. İletişim Yoğunluğu (NLPSKOR) Şokuna Karşı Diğer Değişkenlerin Tepkisi

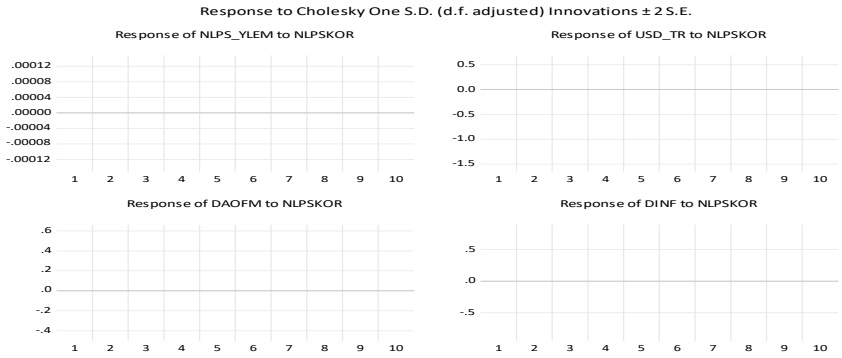

Merkez Bankası'nın kamuoyu ile kurduğu seçilmiş risk bağlantılı anahtar kelimelerin normalize edilmiş yoğunluğunu temsil eden NLPSKOR değişkenindeki bir standart sapmalık şokun sistem üzerindeki etkileri Grafik 3'te analiz edilmiştir. NLPSKOR şokuna karşı NLPSÖYLEM'in tepkisi incelendiğinde, ilk 2 ayda negatif yönlü bir hareket gözlense de 3. aydan itibaren pozitif bir tepki oluştuğu ve bu etkinin 5. aya kadar sürdüğü görülmektedir. Bu durum, iletişim yoğunluğundaki artışın başlangıçta belirsizliğe işaret edebileceğini, ancak kısa sürede söylem tonunun daha olumlu veya kararlı bir yapıya evrildiğini göstermektedir. NLPSKOR şokuna karşı döviz kurunun (USD_TR) tepkisi oldukça dikkat çekicidir. İletişim yoğunluğundaki artış, döviz kuru üzerinde 2. ayda zirve yapan anlamlı ve negatif (aşağı yönlü) bir baskı yaratmaktadır. Bu bulgu, TCMB'nin risk bağlantılı iletişim yoğunluğunu artırmasının döviz kuru üzerinde sakinleştirici bir etki yaratarak yerel para birimindeki değer kaybını sınırladığını göstermektedir. Fonlama maliyetinin (DAOFM), NLPSKOR şokuna anlık (1. ayda) pozitif tepki vermesi, merkez bankasının iletişim kanallarını operasyonel sıkılaşma ile eş zamanlı kullandığını göstermektedir. Ancak bu tepki hızla sönümlenerek 2. aydan itibaren dengeye dönmektedir. Enflasyonun (D_INF) tepkisi ise 2. ayda hafif bir düşüş sergilemekte, bu da sözlü yönlendirmenin fiyat istikrarı üzerindeki kısıtlı ama disipline edici etkisini yansıtmaktadır.

Analiz sonuçları, TCMB'nin iletişim stratejisinin (yoğunluk bazında) finansal piyasalar üzerinde hızlı ve etkili bir aktarım mekanizmasına sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Özellikle döviz kuru üzerindeki anlamlı negatif tepki, sözlü yönlendirme etkinliğinin sadece bir teorik varsayım olmadığını, 2018–2026 döneminde ampirik bir gerçeklik olarak karşımıza çıktığını teyit etmektedir.

Analiz sonuçları, TCMB'nin iletişim stratejisinin (yoğunluk bazında) finansal piyasalar üzerinde hızlı ve etkili bir aktarım mekanizmasına sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Özellikle döviz kuru üzerindeki anlamlı negatif tepki, sözlü yönlendirme etkinliğinin sadece bir teorik varsayım olmadığını, 2018-2026 döneminde ampirik bir gerçeklik olarak karşımıza çıktığını teyit etmektedir.

Söylem Tonu (NLPSÖYLEM) Şokuna Karşı Diğer Değişkenlerin Tepkisi

Söylem tonu (NLPSÖYLEM) değişkenindeki bir standart sapmalık şoka karşı sistemdeki diğer değişkenlerin verdiği dinamik tepkiler, kurumsal tonun piyasa beklentilerini yönlendirme ve güven tesis etme kapasitesini ampirik olarak ortaya koymak amacıyla incelenmiştir (Grafik 4). Bu analiz aşaması, merkez bankası metinlerindeki duygu değişimlerinin ekonomik aktörlerin algıları ve finansal değişkenler üzerindeki doğrudan etkisini görünür kılmayı hedeflemektedir.

Grafik 4. Söylem Tonu (NLPSÖYLEM)) Şokuna Karşı Diğer Değişkenlerin Tepkisi

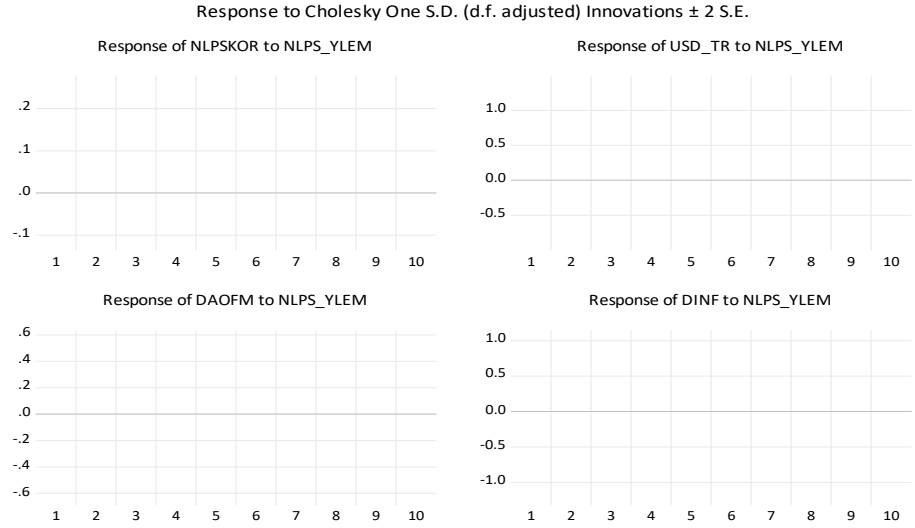

TCMB metinlerindeki söylem tonunun (olumlu/olumsuz bağlamsal duygu yönü) makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi Grafik 4'te sunulmuştur. Modelde NLPSÖYLEM değişkeninde meydana gelen bir standart sapmalık pozitif şok (tonun daha olumlu hale gelmesi), piyasa beklentilerini doğrudan etkilemektedir. Söylem tonunun daha olumlu hale gelmesine karşılık iletişim yoğunluğunun (NLPSKOR) 3. ayda belirgin bir artış sergilemesi, merkez bankasının kararlı bir duruş sergilediği dönemlerde risk bağlantılı dil yoğunluğunu artırarak piyasa beklentilerini istikrara kavuşturduğunu göstermektedir. Döviz kurunun (USD_TR) bu daha olumlu tona verdiği tepki 3. aydan itibaren negatif yöne evrilmektedir. Bu bulgu, Merkez Bankası'nın sözlü müdahalelerindeki ton sertleşmesinin döviz piyasası üzerinde dengeleyici ve TL'yi destekleyici bir işlev gördüğünü teyit etmektedir. Fonlama maliyetinin (DAOFM) söylem şokuna 3. ayda zirve yapan pozitif bir tepki vermesi, sözlü yönlendirme ile operasyonel araçların (likidite yönetimi) eşgüdümlü kullanıldığını ortaya koymaktadır. Enflasyonun (D_INF) tepkisi incelendiğinde ise, daha olumlu ve kararlı tondaki artışın 3. aydan itibaren aşağı yönlü bir eğilim başlattığı gözlenmektedir. Bu durum, Merkez Bankası iletişiminin fiyat istikrarı üzerindeki disipline edici gücünü ve beklenti yönetimi kanalının çalıştığını göstermektedir. Genel olarak bakıldığında, jeopolitik belirsizliklerin yaşandığı bu dönemde (2018–2026), TCMB'nin sadece faiz kararlarıyla değil, kullandığı dilin tonu ve risk bağlantılı iletişim yoğunluğuyla da piyasaları yönlendirmede ampirik olarak başarılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İçsel Etkileşimler

Sözlü yönlendirme ve jeopolitik risklerin ötesinde, modeldeki temel makroekonomik değişkenlerin birbirlerine verdikleri tepkiler, Türkiye ekonomisinin geleneksel aktarım kanallarının işleyişini yansıtmaktadır. Çalışmada kullanılan makroekonomik değişkenlerin Etki-Tepki Analizleri Grafik 5'te verilmiştir.

Grafik 5. Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İçsel Etkileşimler

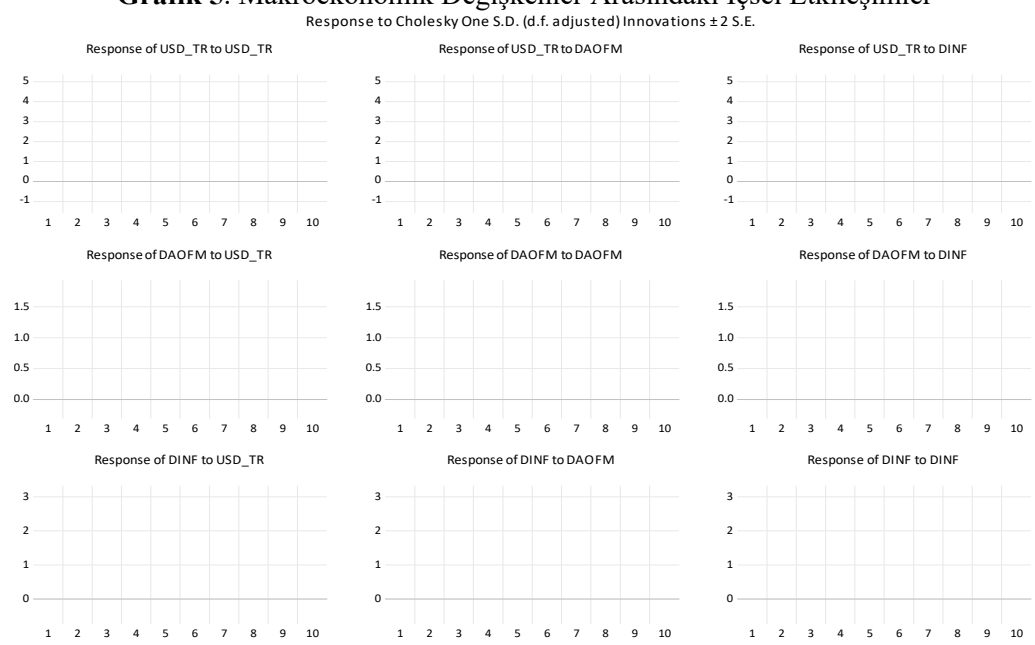

Döviz kuru (USD_TR) değişkeninde meydana gelen bir standart sapmalık şoka karşı enflasyonun (D_INF) verdiği tepki, 1. aydan itibaren hızla yükselişe geçmekte ve 2. ayda istatistiksel olarak anlamlı en büyük pozitif tepkisine ulaşmaktadır. Grafik 5 ile tam uyumlu olan bu bulgu, Türkiye ekonomisindeki güçlü kur geçişkenliği (pass-through) etkisinin fiyatlar genel düzeyi üzerindeki hızlı ve belirgin yansımasını ampirik olarak doğrulamaktadır. Söz konusu enflasyonist baskı, 4. aya kadar pozitif bölgede kalarak etkisini sürdürmekte; döviz kurundaki oynaklığın fiyat istikrarı üzerindeki baskın rolünü teyit etmektedir. Bu bulgu, literatürdeki döviz kurundan enflasyona geçiş etkisini ampirik olarak doğrulamakta; döviz kurundaki oynaklığın fiyat istikrarı üzerindeki baskın rolünü teyit etmektedir. Döviz kuru (USD_TR) ve enflasyon (D_INF) şoklarına karşı fonlama maliyetinin (DAOFM) verdiği tepkiler, TCMB'nin politika duruşuna dair önemli ipuçları sunmaktadır. Döviz kurundaki bir standart sapmalı şoka karşı fonlama maliyeti, 1. aydan itibaren istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir tepki vermektedir. Tepki 2. ayda zirve yaptıktan sonra kademeli olarak azalmaktadır. Özellikle döviz kuru şokuna karşı DAOFM'nin anlık ve pozitif tepki vermesi, merkez bankasının kurdaki yükselişi dizginlemek adına likidite kanalıyla faiz artırımına gittiğini (veya piyasa faizlerinin risk primiyle yükseldiğini) göstermektedir. Enflasyon şokuna karşı fonlama maliyeti 2. ayda küçük bir pozitif tepki vermekte, ancak bu etki 3. aydan itibaren anlamlılığını yitirerek sıfıra dönmektedir. Bu bulgu, Merkez Bankası'nın enflasyon şokuna karşı kararlı ancak temkinli bir duruş sergilediğini, beklentileri çıpaladıktan sonra fonlama maliyetini artırmaya devam etmek yerine ekonomiyi dengeye bırakma stratejisini benimsediğini kanıtlamaktadır. Fonlama maliyetindeki şoka karşı (DAOFM) enflasyonun (D_INF) tepkisi 2. ayda hafif pozitif bir hareket gösterse de, genel durumda güven aralıkları sıfır eksenini çevrelediği için istatistiksel olarak zayıf bir etki sergilemektedir. Bu durum, geleneksel para politikası araçlarının enflasyonu kontrol etme noktasında işlevsel olduğunu, ancak bu etkinin sözlü yönlendirme kanallarına kıyasla daha maliyetli ve zamana yayılan bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition)

Varyans ayrıştırması, sistemdeki içsel değişkenlerde meydana gelen öngörü hata varyansındaki değişimin yüzde kaçının değişkenin kendisinden, yüzde kaçının ise diğer değişkenlerden kaynaklandığını ortaya koymak amacıyla kullanılan bir yöntemdir. VAR analizinde etki-tepki fonksiyonlarından sonra hedeflenen ikinci temel fonksiyon olan bu analiz, değişkenlerin kendi gecikmeleriyle mi yoksa sistemdeki diğer faktörlerce mi daha fazla açıklandığını araştırır. Bu süreçte

genellikle dağılımın dengeye ulaştığı periyottaki değerler esas alınarak yorumlama yapılır. Ayrıca varyans ayrıştırması sonuçları, modeldeki değişkenlerin içsel ya da dışsal olup olmadıklarına dair kritik bir yan değerlendirme aracı olarak da işlev görmektedir (Sims, 1980).

VAR analizi sonucunda her bir değişken için ayrı ayrı üretilen varyans ayrıştırması tabloları, özellikle çok boyutlu modellerde sayfalar süren ve değişkenler arası anlık kıyaslamayı güçleştiren oldukça karmaşık bir veri yapısı sunmaktadır. Bu şekilde üretilen tabloların yarattığı karmaşıklığı ve kıyaslama zorluğunu gidermek amacıyla, varyans paylarının büyük ölçüde istikrar kazandığı 10. periyot değerleri tek bir akademik matriste birleştirilmiştir. Bu konsolide yapı, yoğun veri yığınını yönetilebilir kılarak sistemdeki dinamik etkileşimlerin ve içsellik/dışsallık hiyerarşisinin daha şeffaf bir biçimde sunulmasını sağlamaktadır. Konsolide varyans ayrıştırması tablosu aşağıdaki gibi hazırlanmıştır:

Tablo 4. Varyans Ayrıştırması Konsolide Özet Tablosu (10. Periyot)

Bağımlı Değişken	LNGPR	NLPSKOR	NLPSÖYLEM	USD_TR	DAOFM	DINF
LNGPR	**92,68**	1,54	1,05	1,79	1,91	1,02
NLPSKOR	2,51	**80,99**	10,93	2,11	1,55	1,91
NLPSÖYLEM	3,15	3,71	**88,78**	2,33	1,61	0,42
USDTR	1,3	1,64	1,45	**92,84**	0,99	1,77
DAOFM	1,35	5,48	3,52	14,15	**74,49**	1
DINF	3,37	0,66	6,15	**42,57**	0,23	**47,02**

Konsolide varyans ayrıştırması tablosu, varyans paylarının büyük ölçüde istikrar kazandığı 10. periyot itibarıyla değişkenler arasındaki içsellik-dışsallık hiyerarşisini ve politika iletim kanallarının ampirik gücünü akademik düzeyde ortaya koymaktadır.

Jeopolitik risk endeksinin (LNGPR) %92,68'lik yüksek öz-açıklama oranı, bu değişkenin modelde göreli olarak en dışsal unsur olduğuna ve seçilen ufukta varyansının ağırlıklı olarak kendi yeniliklerince açıklandığına işaret etmektedir. Jeopolitik riskler, ekonomik ve finansal döngülerden büyük ölçüde bağımsız, dışsal kaynaklı bozulmalar olarak değerlendirilmekte ve merkez bankalarının bu riskleri yakından izleyerek politika tepkilerini kalibre etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır (Salachas vd., 2025). Bu bulgu, jeopolitik risklerin para politikası üzerinde belirleyici ancak dışsal bir baskı unsuru olduğu yönündeki çalışmalarla uyumludur (Caldara ve Iacoviello, 2022).

Enflasyon (D_INF), %47,02'lik öz-açıklama oranıyla sistemin en içsel değişkeni olarak konumlanmaktadır. Döviz kurunun (USD_TR) enflasyon varyansının %42,57'sini açıklaması, Türkiye ekonomisi için literatürde sıklıkla vurgulanan güçlü döviz kuru geçişkenliği mekanizmasının ampirik bir kanıtıdır (Öztürk Birim ve Gündüz Cüre, 2025). Merkez Bankası'nın söylem tonu (NLPSÖYLEM), enflasyon varyansının %6,15'ini açıklayarak; faiz aracından (%0,23) ve iletişim yoğunluğundan (%0,66) çok daha etkili bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgu, "kelimelerin eşit olmadığı" ve merkez bankası söyleminin sadece bilgi vermeyip, piyasa beklentilerini çıpalayarak fiyatlama davranışlarını doğrudan etkileyen bir "anlatı yönetimi" aracı olduğu gerçeğini desteklemektedir (Emekçi, 2025; Görgün ve Demireli, 2025).

Fonlama maliyetinin (DAOFM) varyansını açıklayan en güçlü dışsal faktörün %14,15 ile döviz kuru olması, TCMB'nin faiz kararlarında kur oynaklığına karşı "savunma odaklı" bir refleks geliştirdiğini yansıtmaktadır. Merkez bankalarının döviz kuru şokları karşısında fiyat istikrarını korumak adına faiz kanalını bir kalkan olarak kullandığını ortaya koymaktadır (Koç ve Gövdere, 2019). Ayrıca, iletişim değişkenlerinin (NLPSKOR ve NLPSÖYLEM) faiz üzerindeki toplam %9'luk payı, stratejik iletişimin operasyonel kararları önceden haber veren veya tamamlayan bağımsız bir politika aracı olduğunu doğrulamaktadır (Emekçi, 2025).

Söylem tonunun (NLPSÖYLEM) %88,78'lik öz-açıklama oranı, kurumun kurumsal anlatı inşasında yüksek bir özerkliğe ve atalete sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, ton varyansının %3,15'inin jeopolitik risklerce (LNGPR) açıklanması, dışsal güvenlik şoklarının merkez bankası dilini "ihtiyatlı bir otorite anlatısına" dönüştürdüğünü kanıtlamaktadır (Salachas vd., 2025; Emekçi, 2025). TCMB'nin bu söylemsel esnekliği, özellikle belirsizlik dönemlerinde piyasa güvenini tesis etmek adına sembolik bir ağırlık taşımaktadır (Görgün ve Demireli, 2025).

Sonuç olarak varyans ayrıştırması sonuçları TCMB'nin Türkiye ekonomisindeki kur baskın yapıya karşı söylem tonunu, faiz aracından daha etkin bir enflasyon çıpası olarak konumlandırmaya çalıştığını ampirik olarak kanıtlamaktadır (Emekçi, 2025; Görgün ve Demireli, 2025). Analiz verilerine göre, söylem tonunun (NLPSÖYLEM) enflasyon varyansını açıklama gücü %6,15 seviyesindeyken, geleneksel bir politika aracı olan fonlama maliyetinin (DAOFM) payı yalnızca %0,23'te kalmaktadır. NLPSÖYLEM'in enflasyon üzerindeki bu belirgin etkisi, Emekçi (2025) tarafından vurgulanan "anlatı yönetimi" ve "söylemsel istikrar" ihtiyacının Türkiye özelindeki ampirik bir yansımasıdır. Piyasa aktörlerinin kurumsal meşruiyeti yansıtan eylem odaklı sinyalleri, volatiliteyi anlamlandırmada temel bir çıpa olarak kullandığı görülmektedir; bu durum para politikası söyleminin yapısal istikrarsızlık dönemlerinde kriz yönetiminde anahtar bir rol oynadığını teyit etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, jeopolitik belirsizliklerin (GPR) yoğun bir şekilde arttığı ve makroekonomik istikrarı tehdit ettiği 2018-2026 döneminde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) sözlü yönlendirme stratejilerini Doğal Dil İşleme (NLP) ve Vektör Otoregresyon (VAR) yöntemleriyle analiz ederek literatürdeki tartışmalara ampirik bir katkı sunmaktadır. Elde edilen bulgular, modern merkez bankacılığı paradigmasında iletişimin faiz oranları kadar etkili bir politika aracı olduğu yönündeki teorik yaklaşımları desteklemektedir.

Analiz sonuçları, TCMB'nin iletişim stratejisinin piyasa beklentilerini çıpalamada ve dışsal şoklara karşı bir savunma mekanizması geliştirmede kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Literatürde Picault ve Renault (2017) tarafından vurgulanan "kelimelerin eşit yaratılmadığı" tezi, bu çalışmanın varyans ayrıştırması sonuçlarıyla doğrulanmıştır. TCMB'nin söylem tonu (NLPSÖYLEM), enflasyon varyansının %6,15'ini açıklayarak, geleneksel faiz aracından (%0,23) ve iletişim yoğunluğundan (%0,66) çok daha etkili bir unsur olarak öne çıkmıştır. Bu durum, Emekçi (2025) tarafından kavramsallaştırılan "anlatı yönetimi" stratejisinin, fiyatlama davranışlarını ve piyasa beklentilerini çıpalama noktasında teknik araçlardan daha işlevsel olabildiğini kanıtlamaktadır. Caldara ve Iacoviello (2022) jeopolitik riskleri arz yönlü şoklar yaratan temel bir dışsal unsur olarak tanımlamaktadır. Çalışmanın sonuçları, bu risklerin sistemdeki en dışsal değişken (%92,68 öz-açıklama) olduğunu ve TCMB'nin bu şoklara karşı hem iletişim yoğunluğunu (NLPSKOR) artırarak hem de fonlama maliyetini (DAOFM) yükselterek eşgüdümlü bir savunma mekanizması geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, majör merkez bankalarının GPR artışlarına sıkılaşma ile tepki verdiğini saptayan Salachas vd. (2025) ile uyumludur.

Döviz kurunun (USD_TR) enflasyon üzerindeki baskın rolü (%42,57 açıklama oranı) yeniden teyit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Öztürk Birim ve Gündüz Cüre (2025) çalışmasının sonuçlarıyla uyumludur. Ancak çalışma, artan iletişim yoğunluğunun döviz kuru üzerinde anlamlı ve negatif (aşağı yönlü) bir baskı yaratarak yerel para birimini desteklediğini ampirik olarak göstermiştir. Bu, Görgün vd. (2025a) tarafından belirtilen, iletişimin piyasa güvenini sağlamadaki kritik rolünü destekleyen özgün bir bulgudur. Literatürde Ash ve Hansen (2023) ile Araci (2019) tarafından savunulan, finans odaklı NLP modellerinin (FinBERT) üstünlüğü, bu çalışmada kurumsal metinlerdeki anlamsal derinliğin başarıyla sayılaştırılmasıyla bir kez daha kanıtlanmıştır. Bu yaklaşım, geleneksel yöntemlerin yakalayamadığı stratejik ton değişimlerini analiz ederek politika yapıcıların risk algısını daha yüksek bir tonda ortaya koymuştur. Çalışmanın ampirik sonuçları ışığında, politika yapıcılar ve gelecek araştırmalar için şu öneriler sunulmaktadır:

1. Merkez bankası, söylem tonunun piyasa üzerindeki yüksek etkisini dikkate alarak, iletişimini sadece teknik bir veri aktarımı olarak değil, kurumsal meşruiyeti ve güveni tesis eden stratejik bir enstrüman olarak konumlandırmalıdır,
2. Jeopolitik risklerin belirleyici etkisi göz önüne alındığında, politika yapıcıların risk yönetim süreçlerine FinBERT gibi ileri düzey NLP modellerini entegre ederek metin tabanlı erken uyarı mekanizmaları geliştirmeleri önerilmektedir,
3. Analizler, sözlü müdahalelerin operasyonel araçlarla (likidite yönetimi) desteklendiğinde daha etkili olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, kriz dönemlerinde risk bağlantılı iletişim yoğunluğu ile fonlama maliyeti kararları arasındaki tutarlılığın korunması piyasa istikrarı açısından hayati önem taşımaktadır,
4. Bu çalışmada ampirik olarak kanıtlanan anlatı yönetiminin, reel sektör yatırım kararları ve hanehalkı tüketim beklentileri üzerindeki uzun vadeli etkilerinin incelenmesi, para politikası aktarım mekanizmasının sosyal boyutunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak TCMB, yapısal belirsizliklerin ve jeopolitik türbülansların yaşandığı 2018-2026 döneminde, kurumsal anlatısını konjonktürel şoklara göre dinamik olarak yeniden yapılandırmıştır. Çalışma, özellikle kriz anlarında kurumsal meşruiyeti ve güveni inşa eden "sözlü müdahalelerin", Türkiye ekonomisindeki volatiliteyi anlamlandırmada temel bir çıpa işlevi gördüğünü göstermiştir. Gelecek araştırmalar için, bu anlatı yönetiminin reel sektör yatırım kararları üzerindeki uzun vadeli etkilerinin incelenmesi önerilmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacının katkı oranı beyanı: Tek yazar olan Sebahattin Koç; araştırmanın tasarımı, yöntem, veri toplama, analiz, ilk taslağın yazımı, gözden geçirme ve düzenleme aşamalarına %100 oranında katkı sağlamıştır.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik raporu: Çalışmada kamuya açık TCMB metinleri ile açık makroekonomik veriler kullanılmıştır. İnsan veya hayvan katılımcı, kişisel veri, anket, görüşme ya da deney içermediğinden etik kurul onayı gerekmemektedir.

4. Araştırmanın modeli: Çalışma, FinBERT tabanlı doğal dil işleme ve metin analizi ile vektör otoregresyon zaman serisi analizini bütünleştiren disiplinlerarası bir ampirik araştırma makalesidir.

5. Finansman ve bilgilendirme: Çalışma için herhangi bir finansal destek alınmamış; çalışma tez, araştırma projesi veya bildiriden üretilmemiştir.

References

Ahrens, M., Erdemlioglu, D., McMahon, M., Neely, C. J., & Yang, X. (2025). Mind your language: Market responses to central bank speeches. *Journal of Econometrics*, *249*, 105921. https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2024.105921

Akarsu, O., Karahan, F., & Torun, H. (2025). Communication as policy and firm uncertainty: Evidence from randomised control trial. In E. Amaral, F. Avalos, & I. Shim (Eds.), *Monetary policy decision-making and communication under high uncertainty* (BIS Papers No. 163, pp. 121–140). Bank for International Settlements.

Araci, D. T. (2019). *FinBERT: Financial sentiment analysis with pre-trained language models*. arXiv. https://doi.org/10.48550/arXiv.1908.10063

Ash, E., & Hansen, S. (2023). Text algorithms in economics. *Annual Review of Economics*, *15*, 659–688. https://doi.org/10.1146/annurev-economics-082222-074352

Baird, C. D. (2024). *The language of central banking: Probing global monetary policy communication spillovers and central bank shocks with natural language processing tools and a novel text database* [Doctoral dissertation, University of Maryland, College Park]. https://doi.org/10.13016/aw41-rfzz

Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, *131*(4), 1593–1636. https://doi.org/10.1093/qje/qjw024

Bennani, H., Fanta, N., Gertler, P., & Horvath, R. (2020). Does central bank communication signal future monetary policy in a (post)-crisis era? The case of the ECB. *Journal of International Money and Finance*, *104*, 102167. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2020.102167

Bholat, D., Broughton, N., Parker, A., Ter Meer, J., & Walczak, E. (2018). *Enhancing central bank communications with behavioural insights* (Staff Working Paper No. 750). Bank of England.

Blinder, A. S., Ehrmann, M., Fratzscher, M., De Haan, J., & Jansen, D. J. (2008). Central bank communication and monetary policy: A survey of theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, *46*(4), 910–945. https://doi.org/10.1257/jel.46.4.910

Blinder, A. S., Ehrmann, M., de Haan, J., & Jansen, D.-J. (2017). Necessity as the mother of invention: Monetary policy after the crisis. *Economic Policy*, *32*(92), 707–755. https://doi.org/10.1093/epolic/eix013

Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring geopolitical risk. *American Economic Review*, *112*(4), 1194–1225. https://doi.org/10.1257/aer.20191823

Demir, E., & Danisman, G. O. (2021). The impact of economic uncertainty and geopolitical risks on bank credit: Evidence from emerging economies. *The North American Journal of Economics and Finance*, *57*, 101444. https://doi.org/10.1016/j.najef.2021.101444

Emekçi, H. (2025). Central bank communication as a social practice in crisis: AI-driven insights into language, trust, and collective behavior in Türkiye. *OPUS Journal of Society Research, Reimagining Social Entanglement*, 162–175. https://doi.org/10.26466/opusjsr.1774545

Franconi, A. (2025, April 15). *Central banking in times of high geopolitical risk*. University of Pavia, Department of Economics. https://doi.org/10.2139/ssrn.4728914

Glas, A., & Müller, L. S. (2021). *Talking in a language that everyone can understand? Transparency of speeches by the ECB Executive Board*. SSRN. https://doi.org/10.2139/ssrn.3790506

Gorodnichenko, Y., Georgarakos, D., Kenny, G., & Coibion, O. (2025). *The impact of geopolitical risk on consumer expectations and spending* (NBER Working Paper No. 34195). National Bureau of Economic Research. https://doi.org/10.3386/w34195

Görgün, M. F., & Demireli, E. (2025). Analysis of CBRT monetary policy press releases based on cosine similarity, topic modeling, and sentiment tone. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, *67*, 217–236. https://doi.org/10.30794/pausbed.1611268

Görgün, M. F., Demireli, E., & Güler Özçalık, S. (2025a). Readability in central banks' monetary policy announcements: The cases of the Fed, ECB, and CBRT. *Izmir Journal of Management*, *6*(2), 115–134. https://doi.org/10.56203/iyd.1741719

Görgün, M. F., Demireli, E., & Ural, M. (2025b). Text structure and readability analysis in CBRT communication: A study of monetary policy press releases. *International Journal of Social and Economic Studies*, *6*(1), 110–123. https://doi.org/10.62001/gsijses.1667620

Haldane, A. G. (2018a, May 17). *Climbing the public engagement ladder* [Speech]. Royal Society for the encouragement of Arts, Manufactures and Commerce (RSA), London, United Kingdom. https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/speech/2018/climbing-the-public-engagement-ladder.pdf

Haldane, A. G. (2018b). *Central bank communications: Three lessons* [Speech]. University of Edinburgh Business School. Bank of England. https://www.bankofengland.co.uk/speech

Haldane, A., & McMahon, M. (2018). Central bank communications and the general public. *AEA Papers and Proceedings*, *108*, 578–583. https://doi.org/10.1257/pandp.20181082

Hansson, M. (2021). *Evolution of topics in central bank speech communication* (Working Paper). University of Gothenburg. https://doi.org/10.48550/arXiv.2109.10058

He, Z. (2023). Geopolitical risks and investor sentiment: Causality and TVP-VAR analysis. *North American Journal of Economics and Finance*, *67*, 101947. https://doi.org/10.1016/j.najef.2023.101947

Huang, A. H., Wang, H., & Yang, Y. (2023). FinBERT: A large language model for extracting information from financial text. *Contemporary Accounting Research*, *40*(2), 806–841. https://doi.org/10.1111/1911-3846.12832

Iglesias, J., Ortiz, A., & Rodrigo, T. (2017). *How do the emerging markets central bank talk? A big data approach to the Central Bank of Turkey* (Working Paper No. 17/24). BBVA Research.

Jarociński, M., & Karadi, P. (2020). Deconstructing monetary policy surprises-The role of information shocks. *American Economic Journal: Macroeconomics*, *12*(2), 1–43. https://doi.org/10.1257/mac.20180090

Jegadeesh, N., & Wu, D. (2015). *Deciphering Fedspeak: The information content of FOMC meetings* (Working Paper). https://www.aeaweb.org/conference/2016/retrieve.php?pdfid=21466

Koç, S., & Gövdere, B. (2019). The effect of monetary policy on the balance of payments in Turkey: 2003-2015. *Bingöl University Journal of Social Sciences Institute*, *9*(18), 1143–1176. https://doi.org/10.29029/busbed.561899

Koosakul, J., Zhang, L., & Zia, M. (2024). *Geopolitical proximity and the use of global currencies* (IMF Working Paper No. 24/189). International Monetary Fund. https://doi.org/10.5089/9798400287763.001

Li, X., Chan, S., Zhu, X., Pei, Y., Ma, Z., Liu, X., & Shah, S. (2023). Are ChatGPT and GPT-4 general-purpose solvers for financial text analytics? A study on several typical tasks. In *Proceedings of the 2023 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing: Industry Track* (pp. 408–422). Association for Computational Linguistics. https://doi.org/10.18653/v1/2023.emnlp-industry.39

Meng, J., Mo, B., & Ding, S. (2025). Central bank communication, economic policy uncertainty, and financial market volatility: A time-varying perspective on Chinese markets. *Computational Economics*. https://doi.org/10.1007/s10614-025-11080-2

Öztürk Birim, Ş., & Gündüz Cüre, M. (2025). Topic modeling analysis of central bank inflation reports with BERTopic. *Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences*, *23*(3), 168–194. https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1614309

Picault, M., & Renault, T. (2017). Words are not all created equal: A new measure of ECB communication. *Journal of International Money and Finance*, *79*, 136–156. https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2017.09.005

Qi, B., Marie, M., Abdelwahed, A. S., Khatatbeh, I. N., Omran, M., & Fayad, A. A. S. (2023). Bank risk literature (1978–2022): A bibliometric analysis and research front mapping. *Sustainability*, *15*(5), 4508. https://doi.org/10.3390/su15054508

Salachas, E., Kouretas, G. P., & Laopodis, N. T. (2025). Understanding central bank responses to geopolitical risks: Evidence from the Fed and ECB. *Journal of Financial Stability*, *80*, 101452. https://doi.org/10.1016/j.jfs.2025.101452

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica*, *48*(1), 1–48. https://doi.org/10.2307/1912017

Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., Kaiser, Ł., & Polosukhin, I. (2017). Attention is all you need. *Advances in Neural Information Processing Systems*, *30*, 5998–6008.

Wu, S., Irsoy, O., Lu, S., Dabravolski, V., Dredze, M., Gehrmann, S., Kambadur, P., Rosenberg, D., & Mann, G. (2023). *BloombergGPT: A large language model for finance*. arXiv. https://doi.org/10.48550/arXiv.2303.17564

Jiang, T., & Zeng, Q. (2025). *Financial sentiment analysis using FinBERT with application in predicting stock movement* (Version 3). arXiv. https://doi.org/10.48550/arXiv.2306.02136

Zhang, J., Chen, S., & Liu, H. (2022). Central bank communication, shadow banking, and bank risk-taking: Theoretical model and PVAR empirical evidence. *PLOS ONE*, *17*(9), e0275110. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0275110

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

The TikTokificationn of Academic Information in the Context of Science Communication

Cüneyt Korkut*

Abstract: Science communication is being reshaped by the influence of digital media, transcending traditional academic boundaries. The TikTokification of knowledge phenomenon that has emerged in this process creates a paradoxical situation with two perspectives regarding the social circulation of scientific knowledge. The main aim of this study is to analyze this phenomenon within the context of science communication and to propose a theoretical model aimed at reconstructing the balance between academic rigor and accessibility. This study which employs a qualitative research design, adopts critical text analysis and theoretical synthesis techniques as its methodological methods. Theoretical framework of the study is based on the literature derived from the theories of the Frankfurt School, Habermas, Postman, and Siemens, as well as the evolution of the TikTok platform. This transformation offers the possibility of democratizing science, but it also carries the risk of content losing its methodological depth by turning into entertainment. The study argues that this tension can be overcome through the establishment of "Science Communication Offices" and "Science Editorial" systems within universities. In the proposed model the scientist acts as a digital guide, short-form content, on the other hand, is positioned as a showcase for discovery that guides towards a layered information architecture.

Keywords: Science communication, Science literacy, Tiktok, Tiktokification, Microlearning, Cognitive load

Bilim İletişimi Bağlamında Akademik Bilginin Tiktoklaşması

Öz: Bilim iletişimi, dijital mecraların etkisiyle geleneksel akademik sınırları aşarak yeniden şekillenmektedir. Bu süreçte ortaya çıkan "bilginin tiktoklaşması" fenomeni, bilimsel bilginin toplumsal dolaşımı açısından iki perspektifli ve paradoksal bir durum yaratmaktadır. Çalışmanın temel amacı, bu fenomeni bilim iletişimi bağlamında analiz etmek; akademik titizlik ile erişilebilirlik arasındaki dengeyi yeniden inşa etmeye yönelik kuramsal bir model önerisi sunmaktır. Nitel araştırma desenine sahip bu çalışmada, metodolojik yöntem olarak eleştirel metin analizi ve kuramsal sentez teknikleri benimsenmiştir. Çalışmanın teorik çerçevesini; Frankfurt Okulu, Habermas, Postman ve Siemens'in kuramlarına dayanan literatür ile TikTok platformunun evrimi oluşturmaktadır. Dönüşüm; bilimi demokratikleştirme imkânı sunduğu gibi, içeriğin eğlenceye dönüşerek metodolojik derinliğini kaybetme riskini de barındırmaktadır. Çalışma, bu gerilimin üniversiteler bünyesinde kurulacak "Bilim İletişimi Ofisleri" ve "Bilim Editörlüğü" sistemiyle aşılabileceğini savunmaktadır. Önerilen modelde bilim insanı dijital bir rehber, kısa formlu içerikler ise katmanlı bilgi mimarisine yönlendiren birer keşif vitrini olarak konumlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilim iletişimi, Bilim okuryazarlığı, TikTok, Tiktoklaşma, Mikro öğrenme, Bilişsel yük

* Doçent Dr., Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü
ORCID: 0000-0001-9763-5202, ckorkut@atauni.edu.tr

Cite as/ Atıf: Korkut, C. (2026). The tiktokification of academic ınformation in the context of science communication. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1578-1606. http://doi.org/10.18506/anemon.1940676
Received/Geliş: 30 Apr/Nisan 2026
Accepted/Kabul: 22 Jun/Temmuz 2026
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

The process of publicizing scientific knowledge, which gained momentum with the invention of the printing press, has reached a new threshold driven by the contemporary digital ecosystem. Science communication practices, which were conducted through journals, panels, and exhibitions in the classical era, have increasingly surrendered their position to a fragmented, non-hierarchical paradigm. At this juncture, the phenomenon of the 'TikTokification of knowledge' represents scientific epistemology through an algorithmically driven, micro-fragmented, and visually prioritized medium. While one intellectual camp critiques this atomization of academic knowledge within the framework of the erosion of the rational public sphere and the loss of intellectual depth, another views this transition as the fundamental democratization of science.

The former perspective characterizes this new manifestation of knowledge as a crisis of meaning and an erosion of academic authority. The critique of instrumental reason, whose foundational tenets were articulated by Horkheimer and Adorno (1947/2002, p. 120) of the Frankfurt School, anticipated the commodification of knowledge as it transformed into an object of the entertainment industry. Neil Postman's (2005, p. 168) 'amusing ourselves to death' thesis, when combined with the velocity of TikTok, has evolved into an infotainment spiral wherein knowledge is stripped of its contextual integrity. While Nicholas Carr (2020, p. 110) argues that this fragmented consumption destroys cognitive depth, Byung-Chul Han characterizes the process as the crushing of meaning beneath an information avalanche and the pornographization of knowledge (Doğan, 2024, p. 1430). Viewed through Jean Baudrillard's (1998, p. 250) theory of simulation, TikTokized science is no longer a rational reality, but a hyperreal construct of reality itself. In this context, Habermas (1971, p. 80) interprets this shift—where image supersedes rational debate—as the refeudalization of the public sphere, whereas Foucault (2012, p. 144) positions it as a decentralized yet absolute regime of truth and a novel manifestation of power. From the vantage point of Richard Dawkins, Thomas Kuhn, and Nicholas Carr, this trajectory carries the severe risk of generating an information dump that threatens the methodological integrity of scientific paradigms.

Conversely, the latter camp interprets this transformation as the liberation of knowledge from elitist constraints and its subsequent democratization. Massimiano Bucchi and Brian Trench (2008, p. 123) critique the top-down hierarchical architecture of the traditional 'Deficit Model,' advocating instead for a polyphonic, permeable dialogue between science and the public. In their view, TikTokification represents a necessary recontextualization process required for broad audiences to internalize knowledge. Furthermore, George Siemens's 'Connectivism Theory' posits that contemporary learning no longer transpires linearly, but through interconnected nodes within digital networks. In this light, TikTok presents a strategic opportunity to democratize scientific literacy via microlearning techniques designed to optimize cognitive load. Indeed, Fuat Sezgin's vision of visualizing the history of science to engrave it into society's historical memory serves as historical proof that, when properly structured, digital media can repair societal alienation from science and mitigate deep-seated inferiority complexes.

This study aims to examine this binary theoretical dialectic through a comprehensive conceptual synthesis. The central problem statement explores how the delicate equilibrium between the accessibility of information and academic rigor can be preserved within digital platforms. Within the scope of this analysis, critical science literacy is proposed as a key defense mechanism against the threat of information pollution, while discussing the strategic positioning that universities and scholars must adopt within this emerging truth regime.

Objective

The primary objective of this study is to analyze the phenomenon of the 'TikTokification of knowledge'—which manifests during the integration of scientific knowledge into the digital ecosystem—within the framework of science communication, and to formulate a theoretical model

designed to reconstruct the disrupted balance between academic rigor and accessibility. Rather than framing the TikTokification process as the destruction of knowledge, this study seeks to define it as a manageable transformation in which academic discipline is hybridized with the novel narrative language of the digital era.

Method

This review study adopts 'Critical Text Analysis' and 'Theoretical Synthesis'—qualitative research designs—to evaluate the transformation of scientific knowledge across digital platforms. The theoretical corpus subjected to critical text analysis was selected through three core filters: science communication models, TikTok ecology, and the digital attention economy. Across these filters, foundational texts with high citation counts were systematically classified and synthesized. In accordance with the principles of methodological transparency and replicability, comprehensive searches were executed across Web of Science, Scopus, ScienceDirect, and TR Dizin databases using the keywords 'Science Communication', 'TikTokification', 'Microlearning', 'Cognitive Load', 'Infotainment', and 'Digital Public Sphere'. Subsequently, peer-reviewed articles and seminal books were selected that examine the role of digital platforms in science communication, provide a theoretical grounding for debates surrounding information erosion or accessibility, and connect the conceptual frameworks of foundational theorists such as the Frankfurt School, Habermas, Postman, and Foucault with contemporary media ecology.

The methodological architecture of this study relies on a descriptive and analytical approach that conceives the TikTokification of knowledge not merely as a technical shift, but as a pivotal epistemological shift. The study employs a descriptive-analytical design that integrates theoretical discourse from academic literature to yield an original model proposal ('Science Communication Offices' and 'Epistemic Guidance'). Throughout the review process, the TikTokification phenomenon was investigated not simply as technical content production, but as a broader sociological and epistemological paradigm shift.

Conceptual Framework

The transformation of information technologies and the integration of digital platforms into daily life have introduced profound changes to the processes of knowledge production, dissemination, and consumption. Within this context, this study aims to analyze new-generation digital narrative formats by addressing the publicization of scientific knowledge through institutional structures and pedagogical strategies.

The theoretical foundation of this study is constructed upon the evolution of science communication and the changing role of Science Communication Offices as an institutional reflection of this evolution. Science literacy, which denotes the capacity of individuals to understand and evaluate scientific developments, is being redefined alongside the emerging opportunities offered by the digital age. Specifically, fragmented and rapid consumption-oriented microlearning models attempt to optimize the cognitive load capacity of the individual, while simultaneously opening the depth and quality of knowledge to scholarly debate.

In this paradigm, visualization techniques do not merely render complex data intelligible; they actively shape the permanence and societal perception of knowledge within historical memory. As today's dominant medium, TikTok and the resulting phenomenon of 'TikTokification' represent the reduction of knowledge into entertainment-oriented, brief, and high-tempo video formats. This conceptual framework brings the fine line between the popularization of science and the risk of disinformation into discussion along the axis of structural shifts in media ecology.

Science Communication

Science communication is a multi-layered discipline that encompasses not only the public dissemination of multi-disciplinary knowledge, but also mutual interaction, trust-building, and

democratic decision-making processes between scientific communities and the public. Definitions within the literature have evolved depending on how information is transmitted and the active role assigned to society throughout this process.

In contemporary literature, science communication is defined as the democratization of science, the dismantling of knowledge hierarchies, and the instillation of scientific thinking methods as a way of life within society. In Introduction to Science Communication, Van Dam, Bakker, and Jensen (2020, p. 12) assert that science communication characterizes the diverse pathways through which the processes, outcomes, and implications of sciences can be shared or debated with broader audiences. As a field of inquiry, science communication has been significantly influenced by several disciplines, predominantly Communication Studies, Social Studies of Science and Technology, Science Education, and the Natural Sciences.

One of the most frequently cited definitions in science communication literature was established by Burns, O'Connor, and Stocklmayer (2003, p. 188). Focusing on the outputs of communication, this definition conceptualizes the process via the AEIOU acronym. Science communication is defined as the use of appropriate skills to elicit public responses toward science in terms of Awareness, Enjoyment, Interest, Opinion-forming, and Understanding. This definition emphasizes that science is not merely a cold dataset requiring comprehension, but also a rich cultural and emotional experience.

Lewenstein (2005, p. 116) redefines science communication from a passive transfer of information into an active participatory process. According to Lewenstein, science communication is a bidirectional dialogue involving scientists, policymakers, and citizens to debate the trajectory, ethical boundaries, and societal utility of scientific research. Under this conceptualization, communication is a democratic right enabling public involvement in scientific affairs. Here, scientific literacy is framed not as the rote memorization of technical jargon, but as the practical capability to engage in scientific discourse.

Under the contemporary influence of digital platforms (e.g., TikTok, Instagram), these definitions have evolved toward participatory and entertainment-infused dimensions. Bucchi (2008, p. 81) conceptualizes science communication as the re-contextualization process that scientific knowledge undergoes while transitioning from the academic realm into the public sphere. Accordingly, a science news article or a TikTok video should not be viewed as a diluted form of science, but as a deliberate reconstruction tailored to societal needs—serving as a mechanism through which knowledge achieves public legitimacy.

Science Communication Office

Universities, acting as the primary producers, validators, and guardians of knowledge, serve as crucial anchors for establishing public legitimacy. Historically, universities have evolved from isolated 'ivory towers' into dynamic hubs where knowledge is shared and translated into tangible societal benefits. At the core of this transformation lies the 'third mission'—societal engagement—added to the traditional mandates of education and research. The 'Triple Helix' model formulated by Etzkowitz (2002, p. 113) mandates collaboration among university, industry, and government, while the societal dimension of this helix is fortified through professional Science Communication Offices (SCOs). Rather than operating merely as public relations units, these structures serve as regulatory centers governing the discursive transformation of scientific knowledge as it transitions from academic domains to the public sphere.

Such institutional mechanisms represent a rational imperative when viewed through Jürgen Habermas's theory of the 'Public Sphere.' In an era where digital media fragment information and strip it of depth through TikTokification, universities bear the responsibility of extending the 'ideal speech situation' into the digital realm via SCOs. These structures function as filters against information pollution and disinformation by synthesizing academic rigor with the accessibility of popular language. Aligned with the public participation model advocated by Lewenstein (2005, p. 119), these offices can

transform passive receivers into active stakeholders within the scientific enterprise. Consequently, science can break free from the closed, coercive power-knowledge spiral criticized by Foucault, evolving into a transparent regime of truth.

Scientific Literacy

Scientific literacy constitutes a cornerstone of modern science communication and educational philosophy, representing a multidimensional construct that denotes an individual's capability to comprehend scientific concepts, grasp scientific processes, and apply this understanding within personal and societal decision-making. In academic literature, scientific literacy is defined not as a simple accumulation of facts, but as the critical capacity to evaluate scientific claims.

John Miller stands out as one of the most influential figures in empirically measuring scientific literacy. Miller argues that for a modern citizen to be considered scientifically literate, they must possess baseline competence across three dimensions:

1. Knowledge of the Scientific Process and Method: Possessing a foundational understanding of how science functions, its research methodologies, and its underlying nature.

2. Knowledge of Basic Scientific Concepts and Terms: Demonstrating the ability to understand core scientific concepts, terminology, and phenomena encountered in daily life and public debate.

3. Understanding the Societal Impacts of Science and Technology: Possessing the ability to track and evaluate the societal ramifications of scientific/technological developments and their associated policy debates (Miller, 1983, p. 31).

Framing scientific literacy as a democratic imperative, Miller (1983, p. 44) posits that citizens must command a foundational scientific vocabulary and a logic of inquiry to make rational decisions on complex socio-scientific issues such as nuclear energy or biotechnology.

Taking a functional perspective, Benjamin Shen (1975, p. 258) offers a tripartite categorization of scientific literacy:

• Practical Scientific Literacy: Information utilized by individuals to solve immediate fundamental needs (e.g., health, nutrition).

• Civic Scientific Literacy: Citizen participation in science-related policy debates.

• Cultural Scientific Literacy: The appreciation and recognition of science as a shared human heritage.

Shen (1975, p. 260) grounds the concept on sociological foundations, asserting that scientific literacy is non-homogeneous and that different social strata require varying forms and levels of literacy.

Within science education literature, the most widely accepted theoretical distinction was established by Douglas Roberts, who defines scientific literacy through two distinct visions:

• Vision I looks inward at science itself, aiming for an in-depth mastery of concepts, laws, and scientific methodology (Roberts, 2013, p. 730).

• Vision II looks outward at the interaction between science and society, prioritizing the application of knowledge to real-world socio-scientific issues such as climate change and bioethics (Roberts, 2013, p. 731).

Microlearnind and Cognitive Load

The concepts of microlearning and cognitive load constitute the technical infrastructure of the digital transformation of academic knowledge and the phenomenon of TikTokification. Within science communication, microlearning is defined as the process of stripping academic knowledge of its

traditional methodological complexity and deconstructing it into small, focused, digestible content modules. This approach mirrors George Siemens's theory of connectivism—which supports the fragmented nature of information—and enables knowledge to disseminate democratically via dynamic nodes across digital networks. However, while microlearning enhances immediate accessibility, it risks severing knowledge from its methodological framework, reducing it to outcome-oriented fragments.

Directly tied to this dynamic, Cognitive Load Theory centers on the limited working memory capacity of the human mind. Converting scientific content into ultra-short formats on platforms like TikTok aims to optimize cognitive load by minimizing the mental effort required from the viewer. Nevertheless, this optimization process carries inherent risks: oversimplifying content can result in meaning being overwhelmed by information volume, ultimately weakening individuals' capacity for sustained deep concentration.

When evaluated against John Miller's dimensions of scientific literacy, micro-content proves successful in introducing basic conceptual knowledge, but significantly compromises the process and method dimension—the essential prerequisite for understanding how science actually functions. Therefore, establishing a proper balance between microlearning and cognitive load is vital for preventing science communication from devolving into mere entertainment, thereby safeguarding the empirical dimensions of scientific literacy.

Short-form digital content exerts a dual-edged effect in science communication when viewed through Cognitive Load Theory, which asserts that learning is strictly governed by working memory limits (Sweller, 1988, p. 259):

• Cognitive Facilitation: Microlearning minimizes cognitive load by segmenting complex scientific concepts into manageable units. This makes science accessible to audiences with low motivation or initial biases against scientific topics.

• The Risk of Superficiality: Fragmented consumption can erode deep focus. True scientific literacy requires establishing causality between data points rather than accumulating isolated facts. Although short content excels at triggering initial interest, it often fails to transition viewers to a sustained interest phase that requires methodological depth.

Visualization and Historical Memory

In science communication, visualization involves transforming abstract theories or complex datasets into perceptible visual formats. However, this is not a passive illustrative task; it is a persuasive technology that facilitates the entry of scientific knowledge into social circulation. Rendering a scientific phenomenon (e.g., cellular structures) into a visual model breaks the monopoly of expert domain knowledge, translating it into the public sphere. Larkin and Simon (1987, p. 66) assert that a diagram is often worth ten thousand words because visualization accelerates cognitive search and recognition processes. Consequently, visualization stands as one of the most potent tools for overcoming cognitive barriers to scientific literacy.

Historical memory, meanwhile, denotes a society's collective perception of past scientific achievements or failures. Memory is not a static repository, but an active reconstruction of the past tailored to present needs. In science communication, historical memory functions as an identity mechanism that dismantles public feelings of alienation from scientific processes.

At this juncture, Fuat Sezgin's contributions should be interpreted through Pierre Nora's (2006, p. 12) conceptualization of 'Realms of Memory' (Lieux de mémoire). By visualizing and museumifying the achievements of Islamic scientific history, Sezgin anchored a fading scientific memory into physical

space. This reinforced the perception that science is not an imported commodity, but an intrinsic cultural legacy. Thus, while visualization allows knowledge to be perceived visually by the public, historical memory ensures that this perception occupies a meaningful place in the public consciousness. Together, they construct a rational line of defense against the identity crises induced by disinformation.

TikTok and TikTokification

The evolutionary trajectory of contemporary science communication is fundamentally shaped by the radical democratic possibilities offered by internet technologies and open-access philosophies. In dismantling traditional academic hierarchies, video platforms like YouTube marked an important milestone in knowledge visualization. However, the definitive paradigm shift occurred with TikTok and the concept of 'TikTokification,' which restructured knowledge through an ultra-fragmented, algorithmically driven aesthetic.

The term TikTokification represents a structural break in how knowledge is produced, distributed, and consumed within digital media studies. To define this phenomenon academically, one must integrate the technological evolution of the platform with its broader sociological ramifications.

TikTok, developed by ByteDance, is a social media platform that allows users to create and share short-form videos ranging from 15 seconds to 10 minutes, powered by AI-driven recommendation algorithms. In academic literature, TikTokification denotes not merely the usage of a single application, but the systemic alignment of the broader internet ecosystem (e.g., Instagram Reels, YouTube Shorts) and digital culture with TikTok's operational logic.

This process is further conceptualized as an 'algorithmic aesthetic and mode of content production.' It is characterized by ultra-fragmented information, the economization of attention, and non-hierarchical content streams (Zulli & Zulli, 2022, p. 1877). A chronological overview illustrates how digital media evolved from entertainment platforms into global hubs of knowledge:

• The Musical.ly Era (2014–2017): Developed in China by Alex Zhu and Luyu Yang, Musical.ly was TikTok's predecessor. Though initially designed for short educational videos, it rapidly gained popularity through 15-second lip-syncing videos.

• Douyin and Merger (2016–2018): ByteDance launched Douyin for the Chinese market in 2016. Acquiring Musical.ly for approximately $1 billion in 2017, ByteDance merged the two services in 2018 under the global brand name TikTok.

• Global Explosion and the Pandemic (2020–Present): The COVID-19 pandemic dramatically expanded TikTok's demographic reach. The platform transcended its reputation as an arena for 'dancing teenagers' to become a major hub for scientific, political, historical, and artistic discourse (e.g., the #LearnOnTikTok movement) (Öğütçü, 2018).

The term TikTokification entered academic discourse in the early 2020s, particularly during the COVID-19 pandemic, as scientific institutions sought new ways to communicate with the public. The TikTokification of science involves reconstructing academic knowledge within TikTok's technical constraints (vertical format, time limits, audio integration) and cultural codes (trends, humor, rapid editing). In this environment, knowledge shifts from being an object of deliberate negotiation to a performance object designed for rapid consumption. In 'Science Communication on TikTok,' Frick, Grommes, and Watanabe (2025, p. 114) argue that while visual formatting can enhance scientific literacy, it introduces serious risks regarding content fragmentation and the erosion of authority.

Academic literature analyzes this process across three primary dimensions:

1. Algorithmic Selectivity: Recommendation algorithms—rather than intrinsic scientific value—determine content accuracy and visibility.

2. Fragmentation: De-contextualizing information to highlight only striking or dramatic elements.

3. Visual Authority: Replacing rigorous methodology with aesthetic production value and creator charisma.

Operating as an 'Algorithmic Authority,' TikTok replaces the follower/friend-based network structure of traditional social media with an interest/content-driven architecture. The platform's dominance relies on hyper-personalized algorithms that analyze user cognitive preferences within seconds, delivering content optimized for viewer retention rather than explicit user preference.

Viewed through Microlearning Theory, TikTokification represents the reduction of knowledge into its smallest constituent elements (Hug, 2005, p. 3). While academic critics condemn this as the fragmentation of the Habermasian public sphere and the loss of intellectual depth, proponents view it as an essential entry point for engaging younger generations with science. From a Foucaultian perspective, TikTok constructs a new regime of truth where pacing, audio, and visual effects prioritize persuasiveness and engagement over empirical validity. Consequently, science in the public sphere is forced to represent itself not only through laboratory coats, but through rhythmic and visual storytelling.

Findings

The integration of the digital ecosystem into knowledge production processes has shifted the metric of information value from accuracy to attention capturing. In this attention economy, human attention is the scarcest resource amid information abundance, altering the fundamental nature of academic knowledge. Academic output is forced to act as a commodity competing with popular content in a digital marketplace. While traditional authority was constructed through vertical hierarchies like peer review, platform authority is defined horizontally by algorithmic engagement metrics (likes, shares, views).

This transition exerts profound visibility pressure and academic anxiety on researchers. In what is conceptualized as the scientific reputation economy, scholars face a paradoxical choice between methodological depth and algorithmic visibility. As altmetrics gain prominence, research impact is increasingly gauged by social media virality rather than citations among expert peers. Consequently, methodological nuances and analytical complexities are frequently stripped away because they hinder algorithmic reach—paving the way for the TikTokification of knowledge.

This modification reflects a digital manifestation of Dawkins's meme concept. Academic content undergoes memetic transformation to survive fast-paced, visual platforms, condensing complex frameworks into digestible, 'snackable' formats. However, de-contextualizing scientific data converts it into an aesthetic stimulus, stripping away the contemplative depth necessary for critical thought and reducing knowledge to a frictionless consumer object. The visibility pressures of the attention economy thus degrade epistemic quality, confining scientific discourse to a temporary digital spectacle.

The argument for epistemological shift provides a framework for understanding this structural evolution. The technical architecture of a medium acts as a metaphor that determines which content styles are rewarded. Digital algorithms recode scientific knowledge from logical argumentation into infotainment. Becoming part of what Postman termed the show-business regime, scientific knowledge loses epistemic depth, indexing validation to presentation aesthetics rather than rational proof. Byung-Chul Han extends this by asserting that digital platforms erode the ontological depth of information. Under Han's concept of smoothness, converting knowledge into short-form content represents

information decay. Hyperactive digital consumption restricts the contemplative space required for academic work, fragmenting knowledge into algorithmic data points and accelerating digital decay. However, recognizing these threats allows academia to formulate alternative strategies, transforming this shift from a methodological crisis into a milestone for knowledge democratization.

Discussion

The integration of the digital ecosystem into knowledge production has shifted the primary metric of value from methodological accuracy to attention capturing. Evaluated through the lens of the 'Attention Economy,' human attention represents the scariest resource within the information-abundant digital era (Goldhaber, 1997, p. 3). Within this economic model, academic knowledge is no longer solely a scientific output; it becomes a commodity circulating within a digital marketplace, competing against all forms of popular entertainment. While traditional academic authority was structured around vertical hierarchies such as peer review and methodological rigor, authority on digital platforms has evolved into a horizontal form of popularity defined by algorithmic engagement metrics.

This structural shift imposes severe academic anxiety and visibility pressure on researchers. What Franck (2020, p. 117) conceptualizes as the 'Economy of Scientific Reputation' has hybridized with digital metrics like altmetrics, measuring research impact through online engagement. Today, a study's reach is evaluated not merely by citations among specialist peers, but by its virality on social media. Consequently, the nuanced methodological debates inherent to scientific inquiry are frequently excised because they reduce algorithmic performance—thereby accelerating the TikTokification of knowledge.

This modification of knowledge can be understood as a digital manifestation of Richard Dawkins's 'meme' concept. Academic content undergoes a 'memetic transformation' to adapt to the speed and visual demands of platforms like TikTok, stripping away complexity to format knowledge into easily shareable 'snackable' units (Lane, 2022, p. 15). However, this transformation causes digital decay within the structural integrity of information: severed from its context, scientific data loses the depth required for contemplative thought, turning into a frictionless object of consumption.

Neil Postman's thesis on epistemological shift provides a valuable historical projection for understanding this transformation. Postman (2005, p. 188) argues that the technical architecture of a medium functions as a metaphor that dictates what forms of content are rewarded. TikTok's algorithmic and visual framework recodes academic knowledge from a logical sequence of arguments into an entertainment unit (infotainment). Truth claims are no longer validated through rational proof, but through the instantaneous aesthetic pleasure generated by the presentation.

Byung-Chul Han extends Postman's technological determinism by asserting that digital media do not merely convert information into entertainment, but destroy the ontological depth of knowledge itself (Doğan, 2024, p. 1432). Applied to Han's concept of 'smoothness' (Glaätte), formatting scientific knowledge into short digital snippets represents a structural form of information erosion that paralyzes the receiver's critical verification capacity. Stripping information of its coarse edges to facilitate rapid consumption eliminates the cognitive resistance and critical distance necessary to evaluate truth, producing a state of epistemic lethargy.

This cognitive crisis connects directly with Nicholas Carr's 'Non-Linear Reading' thesis. Carr (2020, p. 112) asserts that digital environments reconfigure the human brain to skim information superficially and scroll continuously toward the next stimulus rather than processing content deeply. Academic content presented as bite-sized information conditions the mind to constantly seek novel data fragments, rendering the focused attention and critical internalization demanded by scientific texts virtually impossible (Carr, 2020, p. 115). Hence, digital decay must be diagnosed not merely as a technical loss of data, but as an erosion of cognitive depth in the human mind interpreting that data.

Through Jean Baudrillard's theory of hyperreality, the TikTokification of academic knowledge can be viewed as a process wherein information detaches from its original referent to become a simulacrum. When the methodological complexity of a scientific study dissolves into TikTok's polished infographics and fast-paced edits, the viewer engages not with the study itself, but with its digital image—a hyperreality (Baudrillard, 1998, p. 255). This eliminates the referential grounding of knowledge, reducing it to a signifier and anchoring academic authority to digital representation rather than empirical evidence.

Examined through Thomas Kuhn's concepts of 'Paradigm Shift' and 'Incommensurability,' this transformation signals a crisis of incommensurability between the established normal science paradigm and algorithmic-digital paradigms (Mouton, 1993, p. 59). As the foundation of knowledge validation shifts from peer consensus to algorithmic engagement, the Habermasian rational-critical public sphere gives way to echo chambers and emotional performances. Habermas's (1971, p. 82) communicative rationality yields to like/share reflexes in TikTok's shallow interactive space, triggering the refeudalization of the public sphere (Habermas, 2022). As predicted by Thompson's (1995, p. 46) media theory, academia adapts to platform logic to preserve its symbolic capital, subjecting knowledge itself to digital decay.

In Dialectic of Enlightenment, Max Horkheimer and Theodor W. Adorno argued that detaching knowledge from wisdom to pursue hyper-specialization fragments the totality of knowledge (Horkheimer & Adorno, 1947/2002, p. 124). TikTokification represents the zenith of this fragmentation, producing a form of cultural and scientific semi-education (Halbbildung). When scientific knowledge is stripped of historical and philosophical context to be delivered as 60-second utility tips, individuals are reduced to consumers who know superficial fragments about everything while understanding the underlying logic of nothing. Under the culture industry framework, science is commodified—valued not for its veracity, but for its clicks—while the scholar is rebranded as a content creator bound by algorithmic constraints. This aligns with Herbert Marcuse's (2013, p. 84) critique in One-Dimensional Man, where knowledge is stripped of ethical responsibility and reduced to technical data consumption.

Conversely, Michel Foucault's framework of power, knowledge, and discourse offers a distinct alternative to Habermasian rationalism. For Foucault (2012, p. 145), knowledge is never a neutral search for truth, but a mechanism of power. While traditional hierarchical science communication positioned the expert as the 'holder of power' and the public as 'subjects in need of instruction,' TikTokification appears to disrupt this structure. In reality, it represents a biopolitical transformation of power. Fragmenting knowledge into micro-units creates a new biopower and truth regime where individuals self-monitor through digital metrics (e.g., sleep tracking, calorie counting). TikTokification should thus be understood not as pure democratization, but as power infiltrating the briefest moments of human attention.

Despite the pessimistic outlooks of the Frankfurt School and post-structuralist critiques, a vibrant tradition in science communication literature views this transformation as a opportunity for democratization and accessibility. The traditional 'Deficit Model' conceptualized science-society relations as a one-way, top-down transmission, treating the public as an empty vessel to be educated. However, Brian Wynne (1992, p. 38) demonstrated that the public accepts or rejects scientific claims based on institutional trust relationships rather than pure technical rationality.

Modern science communication theorist Brian Trench (2008, p. 125) argues that the horizontal interactivity of digital media transforms the scientist from an aloof authority figure into an approachable narrator. Similarly, under Bruce Lewenstein's (2005) 'Public Participation in Science' model, TikTokification dismantles ivory tower elitism, repairing societal alienation from science. Massimiano Bucchi (2008, p. 74) defines popularization not as distortion, but as re-contextualization and discursive

expansion. TikTok videos translate complex academic jargon into popular idioms, accelerating the societal circulation of knowledge.

From the perspective of George Siemens's (2020, p. 116) Connectivism Theory, learning in the digital age is networked, non-linear, and fragmented. In this regard, TikTokification aligns with microlearning principles that optimize cognitive load. Synthesizing these approaches, Fuat Sezgin's (2008, p. 110) methodology of visualizing and reconstructing scientific history for the public serves as an academic precursor to the visual persuasion offered by modern platforms. Sezgin demonstrated that science builds public confidence when connected to collective historical memory.

Thus, this theoretical dialectic demonstrates that TikTokification is neither absolute destruction of knowledge nor flawless democratization. The resolution lies in how academia structures its institutional presence, governance, and editorial oversight within these digital spaces.

Conclusion and Recommendations

The TikTokification of knowledge is debated across two opposing theoretical perspectives concerning its quality and societal role. On one side stands the critical approach highlighting the loss of methodological depth; on the other stands the democratizing approach viewing the process as the liberation of knowledge.

For proponents, science communication represents the democratization of knowledge, the dismantling of institutional hierarchies, and the integration of scientific inquiry into daily life. From this perspective, TikTok and similar platforms offer polyphonic channels for sharing and discussing scientific processes, outputs, and societal implications. Fragmenting content to reach broader audiences is viewed as an opportunity to build trust and foster engagement beyond traditional academic boundaries.

Conversely, the critical perspective views this transformation as a crisis of meaning driven by the attention economy and epistemological shifts. Critics argue that information value has shifted from accuracy to engagement, commodifying academic output within digital markets. Replacing vertical methodological authority with horizontal algorithmic popularity risks substituting rational proof with transient aesthetic pleasure.

As demonstrated by these divergent views, the central debate should focus not on TikTokification itself, but on how academia chooses to inhabit these spaces. If academic knowledge degrades into pure entertainment ruled entirely by algorithms, the warnings of the Frankfurt School regarding the loss of meaning become inevitable. However, if scholars actively construct these spaces as Habermasian digital public spheres, microlearning can become a powerful vehicle for networked social learning, as envisioned by Siemens. In summary, while critics warn that TikTokification recodes logical arguments into entertainment—inducing digital amnesia—the democratizing view welcomes it as a dynamic bridge between specialized knowledge and the public.

To resolve this crisis, universities must establish interdisciplinary Science Communication Offices (SCOs) that transcend traditional public relations units. These offices should employ professional teams capable of translating deep academic research into dynamic micro-content tailored for digital platforms without sacrificing rigor. As Van Dam et al. (2020, p. 112) emphasize, science communication must serve as a two-way bridge that builds trust, fosters interaction, and supports democratic decision-making.

In addition, universities should form specialized teams to translate raw research into digital formats, providing media training for faculty and employing interdisciplinary staff to structure content for microlearning. Institutions must develop algorithm literacy strategies that address both scientific

accuracy and platform dynamics (engagement, visual persuasion). Furthermore, informed by Foucault's insight that knowledge and power are inseparable, university digital strategies should incorporate digital verification mechanisms that emphasize source credibility. In an environment where algorithmic popularity dictates truth, universities must establish protocols that transparently display source attribution and encourage audience verification. This positions academic institutions not as passive content suppliers, but as active guardians of legitimacy who counter algorithmic manipulation with established scientific authority.

Furthermore, features such as TikTok's 'Family Pairing' offer a compelling model for content curation and digital guidance. Family Pairing allows parents to link their accounts with their children's to manage safety settings and guide content consumption. In science communication, establishing a similar digital bridge—a 'Science Editorial' system between scholars and citizens—can mitigate the risks of superficiality while enhancing credibility and depth. Acting as a verified information filter, this system would allow citizens to navigate snackable content under the guidance of academic curators.

Specifically, the filtering function executed by parents in Family Pairing could be adapted by verified science editors within SCOs. Building on Van Dam et al.'s (2020, p. 116) model of polyphonic engagement, citizens could subscribe to curated content feeds managed by expert editors in specific fields (e.g., climate science). This ensures that content is not only engaging, but rigorously verified. Furthermore, implementing a tiered information architecture can structure cognitive load effectively:

Tier 1: A brief, engaging video designed to spark curiosity.

Tier 2: Supplementary infographics and visuals explaining the underlying methodology.

Tier 3: Direct links to full peer-reviewed papers and academic discussion forums for deep engagement.

This layered model transforms passive viewers into active participants in scientific discourse, supporting democratic decision-making and trust-building (Van Dam et al., 2020, p. 121). Academic reputation would thus be measured not only by citation counts, but by the verified guidance provided to society through these curated digital bridges.

It must be emphasized that if the academic community vacates the TikTokificated landscape, the resulting vacuum will inevitably be filled by populist science narratives and disinformation. This challenge can be overcome when scientists step forward not as dictatorial authorities, but as active nodes in the digital public sphere who respond rapidly and rationally to misinformation. Preventing scientific authority from falling victim to digital amnesia requires managing this new narrative language through institutional strategy and historical depth.

Declarations and Disclosures

1. Author Contribution Statement: The author contributed 100% to the preparation, research design, literature review, drafting, editing, and critical revision of this manuscript.

2. Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

3. Ethical Approval: Ethical approval was not required for this theoretical review study.

4. Research Model: This study employed Critical Text Analysis and Theoretical Synthesis—qualitative research methods. Critical text analysis goes beyond passive reading to actively critique

arguments, language use, logical consistency, and underlying subtexts. The primary aim is to analyze how, why, and in what context statements are constructed. This method was chosen because the TikTokification of knowledge represents an epistemological shift affecting knowledge production and consumption, rather than a mere technical format change. Critical Text Analysis enabled the investigation of the infotainment spiral and the structural erosion of academic authority across digital texts and practices. Theoretical Synthesis allowed the study to reconcile the paradoxical tension between democratization and the loss of methodological depth, leading to the formulation of an actionable institutional model ('Science Communication Offices'). Ultimately, this methodological approach provides a robust theoretical foundation for a new narrative language that blends digital speed with academic rigor.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Matbaanın icadıyla ivme kazanan bilimsel bilginin kamusallaşma süreci, günümüzde dijital ekosistemin yarattığı yeni bir eşiğe ulaşmıştır. Klasik dönemde dergi, panel ve sergiler üzerinden yürütülen bilim iletişimi pratikleri, günümüzde yerini hiyerarşiyi reddeden parçalı bir yapıya bırakmıştır. Bu noktada karşımıza çıkan "Bilginin Tiktoklaşması" olgusu; bilimsel epistemolojiyi algoritma odaklı, mikro-fragmanlardan oluşan ve görselliği önceleyen bir dille temsil edilmektedir. Akademik bilginin bu şekilde atomize edilmesini, bir kesim rasyonel kamusal alanın aşınması ve entelektüel derinliğin kaybı bağlamında eleştirirken diğer bir kesim bu durumu bilimin demokratikleşmesi olarak kabul etmektedir.

Birinci kesim, bilginin bu yeni formunu bir anlam krizi ve akademik otoritenin erozyonu olarak nitelendirmektedir. Frankfurt Okulu'nun Horkheimer ve Adorno (1947/2002, s. 120) tarafından temelleri atılan araçsal akıl eleştirisi, bilginin bir eğlence endüstrisi nesnesine dönüşerek metalaşmasını öngörmüştü. Neil Postman'ın (2005, s. 168) eğlenerek ölmek tezi, bugün TikTok'un hızıyla birleşerek bilginin bağlamından koparıldığı bir bilgi-eğlence (infotainment) sarmalına dönüşmüştür. Nicholas Carr (2020, s. 110) bu parçalı tüketimin bilişsel derinliği yok ettiğini savunurken Byung-Chul Han süreci anlamın enformasyon yığını altında ezilmesi ve bilginin pornografikleşmesi olarak nitelendirmektedir. (Doğan, 2024, s. 1430) Jean Baudrillard'ın (1998, s. 250) simülasyon kuramı açısından bakıldığında TikToklaşan bilim artık rasyonel bir gerçeklik değil gerçeğin hiper-gerçek bir kurgusudur. Bu noktada Habermas (1971, s. 80), rasyonel müzakerenin yerini imajlara bıraktığı bu süreci kamusal alanın refeodalizasyonu olarak görürken Foucault (2012, s. 144) neyin bilgi kabul edileceğine karar veren merkeziyetsiz ama mutlak bir hakikat rejimi ve yeni bir iktidar biçimi olarak konumlandırmaktadır. Richard Dawkins, Thomas Kuhn ve Nicholas Carr perspektifinden ise bu durum, bilimsel paradigmaların metodolojik bütünlüğünü tehdit eden bir enformasyon çöplüğü yaratma riskini taşımaktadır.

Buna mukabil ikinci kesim, bu dönüşümü bilginin elitist prangalarından kurtuluşu ve demokratikleşmesi olarak değerlendirmektedir. Massimiano Bucchi ve Brian Trench (2008, s. 123), geleneksel "Eksiklik Modeli"nin yukarıdan aşağıya hiyerarşik yapısını eleştirerek bilimin halkla kurduğu diyaloğun çok sesli ve geçişken olması gerektiğini savunmaktadırlar. Onlara göre tiktoklaşma, bilginin geniş kitlelerce içselleştirilmesi için gerekli olan bir yeniden bağlamlandırma sürecidir. George Siemens'in "Bağlantıcılık Kuramı" ise öğrenmenin artık doğrusal değil dijital ağlar üzerindeki düğümler aracılığıyla gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda TikTok, bilişsel yükü optimize eden mikro-öğrenme teknikleriyle bilim okuryazarlığını tabana yaymak için stratejik bir fırsat sunmaktadır. Nitekim Fuat Sezgin'in bilim tarihini görselleştirerek toplumun tarihsel belleğine nakşetme vizyonu, dijital mecraların doğru kurgulandığında toplumdaki bilimsel yabancılaşmayı ve aşağılık kompleksini onarabileceğine dair tarihsel bir kanıt teşkil etmektedir.

Bu çalışma, söz konusu iki kutuplu tartışmayı kuramsal bir diyalektik içinde ele almayı hedeflemektedir. Çalışmanın temel sorunsalı; bilginin erişilebilirliği ile akademik titizlik arasındaki hassas dengenin dijital mecralarda nasıl korunacağıdır. Analiz kapsamında enformasyon çöplüğü riskine karşı eleştirel bilim okuryazarlığı bir savunma mekanizması olarak önerilmekte bilim iletişimi bağlamında üniversitelerin ve bilim insanlarının bu yeni hakikat rejimi içinde nasıl bir stratejik konum alması gerektiği tartışılmaktadır.

Amaç

Bu çalışmanın temel amacı bilimsel bilginin dijital ekosisteme entegrasyonu sürecinde ortaya çıkan bilginin tiktoklaşması fenomenini bilim iletişimi bağlamında analiz etmek ve bu süreçte akademik

titizlik ile erişilebilirlik arasında bozulan dengenin yeniden inşasına yönelik kuramsal bir model önerisi sunmaktır. Çalışma bilginin tiktoklaşması sürecini bilginin imhası olarak değil akademik disiplinin dijital çağın yeni anlatı diliyle hibritlendiği yönetilebilir bir dönüşüm süreci olarak tanımlamayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu derleme çalışması, bilimsel bilginin dijital mecralardaki dönüşümünü anlamak amacıyla nitel araştırma desenlerinden "Eleştirel Metin Analizi" ve "Kuramsal Sentez" yöntemlerini benimsemektedir. Çalışmada eleştirel metin analizine tabi tutulacak kuramsal korpus; bilim iletişimi modelleri, TikTok ekolojisi ve dijital dikkat ekonomisi olmak üzere üç temel filtre üzerinden seçilmiştir. İlgili filtreler kapsamında veri tabanlarında en çok atıf alan kurucu metinler sistematik olarak tasnif edilmiş ve sentezlenmiştir. Metodolojik şeffaflık ve tekrarlanabilirlik ilkeleri gereği; Web of Science, Scopus, ScienceDirect ve TR Dizin veri tabanlarında "Science Communication", "TikTokification", "Microlearning", "Cognitive Load", "Infotainment" ve "Digital Public Sphere" anahtar kelimeleri aranmıştır. Ardından bilim iletişiminde dijital platformların rolünü ele alan, dijital mecralardaki bilgi erozyonu veya erişilebilirlik tartışmalarına kuramsal zemin sunan, Frankfurt Okulu, Habermas, Postman ve Foucault gibi kurucu teorisyenlerin kavramsal çerçevelerini medya ekolojisiyle ilişkilendiren hakemli yayınlar ve temel kitaplar analize dâhil edilmiştir.

Çalışmanın metodolojik iskeleti, bilginin tiktoklaşması fenomenini sadece teknik bir değişim olarak değil aynı zamanda epistemolojik bir kırılma olarak ele alan betimsel ve çözümleyici bir yaklaşıma dayanmaktadır. Çalışma, mevcut akademik yazındaki kuramsal tartışmaları bir araya getiren ve bu tartışmalardan yeni bir model önerisi (Bilim İletişimi Ofisleri ve Epistemik Rehberlik) çıkaran betimsel ve çözümleyici bir desene sahiptir. Derleme sürecinde, bilginin tiktoklaşması olgusu sadece teknik bir içerik üretimi olarak değil sosyolojik ve epistemolojik bir değişim olarak ele alınmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Bilgi teknolojilerindeki dönüşüm ve dijital platformların gündelik yaşamın merkezine yerleşmesi; bilginin üretimi, yayılımı ve tüketimi süreçlerinde köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda hazırlanan çalışma; bilimsel bilginin kamusallaşma sürecini, kurumsal yapılar ve pedagojik stratejiler üzerinden ele alarak yeni nesil dijital anlatı biçimlerini çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın kuramsal zemini, bilim iletişimi disiplininin evrimi ve bu sürecin kurumsal bir yansıması olan bilim iletişimi ofislerinin değişen rolü üzerine inşa edilmiştir. Bireylerin bilimsel gelişmeleri anlama ve değerlendirme kapasitesini ifade eden bilim okuryazarlığı, dijital çağın sunduğu yeni imkânlarla yeniden tanımlanmaktadır. Özellikle parçalı ve hızlı tüketim odaklı mikro öğrenme modelleri, bireyin bilişsel yük kapasitesini optimize etmeye çalışırken bir yandan da bilginin derinliğini ve niteliğini tartışmaya açmaktadır.

Bu süreçte görselleştirme teknikleri karmaşık verileri anlaşılır kılmakla kalmayıp bilginin tarihsel bellek içerisindeki kalıcılığını ve toplumsal algısını da şekillendirmektedir. Günümüzün baskın mecrası olan TikTok ve bu platformun doğurduğu tiktoklaşma olgusu, bilginin eğlence odaklı, kısa süreli ve yüksek tempolu video formatlarına indirgenmesini temsil etmektedir. Bu kavramsal çerçeve bilimin popülerleşmesi ile dezenformasyon riski arasındaki ince çizgiyi, medya ekolojisindeki dönüşüm ekseninde tartışmaya sunmaktadır.

Bilim İletişimi

Bilim iletişimi, birçok disipline ait bilginin halka duyurulmasının yanı sıra bilimsel topluluklar ile kamuoyu arasındaki karşılıklı etkileşimi, güven inşasını ve demokratik karar alma süreçlerini kapsayan çok katmanlı bir disiplindir. Literatürde bu alanın tanımları, bilginin nasıl aktarıldığı ve toplumun bu süreçteki rolüne göre evrim geçirmiştir.

Modern literatürde bilim iletişimi; bilimin demokratikleşmesi, bilgi hiyerarşisinin kırılması ve bilimsel düşünme yönteminin bir yaşam tarzı olarak topluma aşılanması süreci olarak tanımlanmaktadır. Van Dam, Bakker ve Jensen (2020, s. 12) *Bilim İletişimine Giriş* adlı eserlerinde bilim iletişiminin; bilimlerin sürecinin, çıktılarının ve çıkarımlarının kitlelerle paylaşılabileceği veya tartışılabileceği çeşitli yolları nitelendirdiğini ileri sürmektedirler. Bir çalışma alanı olarak bilim iletişimi birçok disiplinden ciddi ölçüde etkilenmiştir. Bu disiplinlerin başlıcaları; İletişim Bilimleri, bilim ve teknoloji hakkındaki sosyal çalışmalar, bilim eğitimi bilimleri ve doğa bilimleridir.

Bilim iletişimi literatüründe en çok atıf alan tanımlardan biri Burns, O'Connor ve Stocklmayer (2003, s. 188) tarafından yapılmıştır. Bu tanım, iletişimin çıktılarına odaklanmakta ve süreci AEIOU akronimi ile açıklamaktadır. Bilim iletişimi; halkın bilime karşı farkındalık (Awareness), keyif alma (Enyoyment), ilgi (Interest), görüş oluşturma (Opinion) ve anlama (Understanding) tepkilerini oluşturmak için uygun becerilerin kullanılmasıdır. Bu tanım, bilimin sadece anlaşılması gereken soğuk bir veri seti olmadığını aynı zamanda kültürel ve duygusal bir deneyim olduğunu vurgulamaktadır.

Lewenstein (2005, s. 116) bilim iletişimini bir bilgi transferi olmaktan çıkarıp bir katılım süreci olarak tanımlamaktadır. Lewenstein'e göre bilim iletişimi; bilim insanları, politika yapıcılar ve vatandaşlar arasında gerçekleşen, bilimsel araştırmaların yönünü, etik sınırlarını ve toplumsal faydasını tartışan çift yönlü bir diyalogdur. Bu tanıma göre iletişim, halkın bilimsel süreçlere müdahil olduğu demokratik bir haktır. Bilim okuryazarlığı burada bilimsel terimleri ezberlemek değil bilimsel tartışmalara katılabilme yetisi olarak değerlendirilmektedir.

Günümüzde bu tanımlar, dijital mecraların (TikTok, Instagram vb.) etkisiyle katılımcı ve eğlence odaklı bir boyuta evrilmiştir. Bucchi (2008, s. 81), bilim iletişimini bilimsel bilginin akademik alandan kamusal alana geçerken geçirdiği bağlam değiştirme süreci olarak tanımlamaktadır. O halde bu tanıma göre bir bilim haberi veya TikTok videosu bilimin basitleştirilmiş hali değil toplumun ihtiyacına göre yeniden kurgulanmış halidir denilebilir. Çünkü bu bir nevi bilginin toplumsal meşruiyet kazanma sürecidir.

Bilim İletişimi Ofisi

Bilginin toplumsal meşruiyet kazanması noktasında kaynakların başında bilginin üreticisi, doğrulayıcısı ve koruyucusu konumundaki üniversiteler gelmektedir. Üniversiteler tarihsel süreçte kapalı birer "fildişi kule" olmaktan çıkarak bilginin paylaşıldığı ve toplumsal faydaya dönüştüğü dinamik merkezler haline gelmektedir. Bu dönüşümün odağında üniversitelerin eğitim ve araştırma misyonlarına eklenen üçüncü misyon yani toplumsal katılım yatmaktadır. Etzkowitz (2002, s. 113) tarafından formüle edilen "Üçlü Sarmal" modeli, günümüzde üniversite, sanayi ve devlet arasındaki iş birliğini zorunlu kılarken bu sarmalın toplumsal ayağı, profesyonel "Bilim İletişimi Ofisi" (BİO) vasıtasıyla tahkim edilmektedir. Bu yapılar, sadece birer halkla ilişkiler birimi değil bilimsel bilginin akademik alandan kamusal alana taşınırken geçirdiği söylemsel dönüşümün denetleyici merkezleridir.

Bu tür yapılar aynı zamanda Jürgen Habermas'ın "Kamusal Alan" teorisi bağlamında rasyonel bir zorunluluk olarak da görülebilir. Dijital mecralarda bilginin fragmanlara ayrıldığı ve tiktoklaşma süreciyle derinliğini yitirdiği günümüzde üniversiteler BİO'lar aracılığıyla ideal konuşma durumunu dijital dünyaya taşımakla yükümlüdür. Bu yapılar, dezenformasyonun yarattığı enformasyon çöplüğüne karşı akademik titizliği popüler dilin erişilebilirliğiyle sentezleyerek bir filtre görevi görebilirler. Lewenstein (2005, s. 119)'ın savunduğu katılım modeli uyarınca bu ofisler, halkı pasif bir alıcı olmaktan

çıkarıp vatandaşı bilimsel sürecin bir paydaşı haline getirebilirler. Böylece bilim, Foucault'nun eleştirdiği o kapalı ve baskıcı iktidar-bilgi sarmalından kurtularak şeffaf bir hakikat rejimine evrilmiş olacaktır.

Bilim Okuryazarlığı

Bilim okuryazarlığı modern bilim iletişiminin ve eğitim felsefesinin temel taşını oluşturan bireyin bilimsel kavramları anlama, bilimsel süreçleri kavrama ve bu bilgiyi toplumsal/kişisel karar alma süreçlerinde kullanma yetisini ifade eden çok boyutlu bir kavramdır. Literatürde bilim okuryazarlığı, basit bir bilgi birikimi olmaktan ziyade bireyin bilimsel iddiaları eleştirel bir süzgeçten geçirebilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır.

Bilim okuryazarlığı kavramının ampirik olarak ölçülmesinde en etkili isimlerden biri John Miller'dır. Miller modern bir vatandaşın bilimsel olarak okuryazar sayılabilmesi için üç boyutta asgari yeterliliğe sahip olması gerektiğini savunmaktadır.

- Bilimsel Süreç ve Yöntem Bilgisi: Bilimin nasıl işlediğine, bilimsel araştırma yöntemlerine ve doğasına dair temel bir anlayışa sahip olmak.

- Temel Bilimsel Kavramlar ve Terimler Bilgisi: Günlük hayatta ve kamusal tartışmalarda karşılaşılan temel bilimsel kavramları, terimleri ve olguları anlama yetisine sahip olmak.

- Bilim ve Teknolojinin Toplumsal Etkilerini Anlama: Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin toplum üzerindeki etkilerini, bu konulardaki politika tartışmalarını takip edebilme ve değerlendirebilme yetisine sahip olmak. (Miller, 1983, s.31)

Bilim okuryazarlığının demokratik bir gereklilik olduğunu savunan Miller'a (1983, s. 44) göre vatandaşlar karmaşık bilimsel ve teknolojik konularda (örneğin nükleer enerji veya biyoteknoloji) rasyonel kararlar verebilmek için temel bilimsel kelime hazinesine ve bilimsel sorgulama mantığına sahip olmalıdır.

Benjamin Shen ise (1975, s. 258), bilim okuryazarlığını işlevsel bir perspektifle ele alarak üç farklı kategorizasyon sunmaktadır.

- Pratik Bilim Okuryazarlığı: Bireyin temel ihtiyaçlarını (sağlık, beslenme) çözmede kullandığı bilgi.

- Sivil Bilim Okuryazarlığı: Vatandaşın bilimsel temelli politika tartışmalarına katılımı.

- Kültürel Bilim Okuryazarlığı*:* Bilimin bir insanlık mirası olarak kabul ve takdir edilmesi.

Shen (1975, s. 260), bilim okuryazarlığının homojen olmadığını farklı toplumsal katmanların farklı düzeylerde okuryazarlığa ihtiyaç duyduğunu savunarak kavramı sosyolojik bir zemine oturtmuştur.

Bilim eğitimi literatüründe en yaygın kabul gören teorik ayrım Douglas Roberts tarafından yapılmıştır. Roberts, bilim okuryazarlığını iki farklı vizyon üzerinden tanımlamaktadır.

- Birinci vizyon bilimin kendi içine odaklanmakta kavramların, yasaların ve metodolojinin derinlemesine öğrenilmesini hedeflemektedir (Roberts, 2013, s. 730).

- İkinci vizyon bilimin dışına yani toplumla olan etkileşimine odaklanmaktadır. Bilginin gerçek yaşamdaki sosyo-bilimsel sorunlara (iklim krizi, etik vb.) uygulanmasını esas almaktadır (Roberts, 2013, s. 731).

Mikro-Öğrenme ve Bilişsel Yük

Mikro öğrenme ve bilişsel yük kavramları, akademik bilginin dijitalleşmesi ve bilginin tiktoklaşması olarak tanımlanan yeni fenomenin teknik altyapısını oluşturan iki temel unsurdur. Bilim iletişimi disiplini içerisinde mikro öğrenme, akademik bilginin geleneksel metodolojik karmaşıklığından arındırılarak küçük, odaklanmış ve sindirilebilir içerik parçalarına bölünmesi süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, bilginin parçalı yapısını destekleyen George Siemens'in bağlantıcılık kuramıyla paralellik göstermekte ve bilginin dijital ağlar üzerindeki dinamik düğümler aracılığıyla daha demokratik bir şekilde yayılmasına imkân tanımaktadır. Ancak mikro öğrenme yoluyla sağlanan bu erişilebilirlik bilginin metodolojik iskeletinden koparılmasına ve sadece sonuç odaklı fragmanlara indirgenmesine yol açabilmektedir.

Bu süreçle doğrudan ilişkili olan bilişsel yük kuramı ise insan zihninin kısıtlı olan çalışan hafıza kapasitesini merkeze almaktadır. Bilimsel içeriğin TikTok gibi platformlarda ultra-kısa formlara dönüştürülmesi, izleyicinin maruz kaldığı zihinsel eforu minimize ederek bilişsel yükü optimize etmeyi hedeflemektedir. Ancak bu optimizasyon süreci, bilginin aşırı basitleştirilmesi sonucunda anlamın enformasyon yığını altında ezilmesi ve bireylerin derinlemesine odaklanma kapasitesinin zayıflaması gibi riskleri de beraberinde getirmektedir.

Bu durum, John Miller tarafından tanımlanan bilim okuryazarlığı boyutları açısından incelendiğinde; mikro içeriklerin temel kavramsal bilgiyi tanıtmada başarılı olsa da bilimin nasıl işlediğine dair asgari yeterlilik olan süreç ve yöntem bilgisi boyutunu zayıflattığı görülmektedir. Dolayısıyla, mikro öğrenme ve bilişsel yük dengesinin doğru kurulması, bilim iletişiminin sadece bir eğlence nesnesine dönüşmemesi ve bilimsel okuryazarlığın ampirik yeterlilik boyutlarının korunması açısından hayati bir öneme sahiptir.

Dijital mecraların sunduğu kısa formlu içerikler, bilim iletişiminde "Bilişsel Yük Teorisi" bağlamında çift taraflı bir etkiye sahiptir. Bu teoriye göre öğrenme süreci çalışma belleğinin sınırlı kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir (Sweller, 1988, s. 259).

- Bilişsel Kolaylaştırma: Mikro-öğrenme karmaşık bilimsel kavramları küçük, yönetilebilir birimlere ayırarak bilişsel yükü minimize etmektedir. Bu durum özellikle bilimsel konulara karşı önyargılı veya düşük motivasyonlu kitleler için bilimi erişilebilir kılmaktadır.

- Yüzeyselleşme Riski: Parçalı bilgi tüketimi derinlemesine odaklanma kapasitesini zayıflatabilir. Bilim okuryazarlığı sadece veri biriktirmek değil veriler arası nedensellik kurmaktır. Kısa formlu içerikler ilgi uyandırmada başarılı olsa da metodolojik derinlik gerektiren yerleşik ilgi safhasına geçişte yetersiz kalmaktadır.

Görselleştirme ve Tarihsel Bellek

Bilim iletişiminde görselleştirme (visualization) karmaşık verilerin veya soyut teorilerin algılanabilir formlara dönüştürülmesidir. Ancak bu, sadece bir resmetme faaliyeti değildir. Bilimsel bilginin toplumsal dolaşıma girmesini sağlayan bir ikna teknolojisidir. Bilimsel bir olgunun (örneğin bir hücrenin yapısı) görsel bir modele dökülmesi o bilginin üzerindeki uzmanlık tekelini kırarak onu kamusal alana taşımaktadır. Larkin ve Simon (1987, s. 66), bir diyagramın bin kelimeye bedel olduğunu belirterek görselleştirmenin arama ve tanıma süreçlerini hızlandırdığını savunmaktadırlar. Bu durum, bilim okuryazarlığının önündeki bilişsel engelleri aşmak için en etkili araçlardan biridir.

Tarihsel bellek ise toplumun geçmişteki bilimsel başarıları veya başarısızlıkları hakkındaki ortak algılar olarak tanımlanmaktadır. Bellek, statik bir depo değildir ve içinde bulunulan zamanın ihtiyaçlarına göre geçmişin yeniden kurgulanmasıdır. Bilim iletişiminde tarihsel bellek, toplumun bilimsel süreçlere karşı duyduğu yabancılaşma hissini ortadan kaldıran bir aidiyet mekanizmasıdır.

Bu noktada Fuat Sezgin'in çalışmalarını Pierre Nora (2006, s. 12) tarafından geliştirilen "Hafıza Mekanları" kavramıyla okumak gerekir. Sezgin, İslam bilim tarihindeki keşifleri görselleştirip müzeleştirerek toplumun kaybolmaya yüz tutmuş bilimsel hafızasını fiziksel bir mekâna sabitlemiştir. Bu, bilimin ithal bir ürün değil mirasın bir parçası olduğu algısını pekiştirmektedir. Dolayısıyla görselleştirme, bilginin halkın gözüyle görülmesini sağlarken tarihsel bellek, bu görünün halkın zihninde bir yere oturmasını sağlamaktadır. Bu ikili, dezenformasyonun yarattığı kimlik karmaşasına karşı köklü ve rasyonel bir savunma hattı oluşturmaktadır.

TikTok ve Tiktoklaşma

Modern bilim iletişiminin dönüşüm rotası şüphesiz internet teknolojilerinin ve açık erişim felsefesinin sunduğu radikal demokratikleşme imkânlarıyla çizilmektedir. Geleneksel akademik hiyerarşiyi sarsan bu süreçte YouTube gibi video tabanlı mecralar bilginin görselleştirilmesi adına önemli bir eşik oluşturmuş ancak asıl kırılma, bilginin ultra-parçalı ve algoritmik bir estetikle yeniden inşa edildiği TikTok platformu ve onunla birlikte literatüre giren "Tiktoklaşma" fenomeni ile yaşanmıştır.

TikTok ve bu platformun tetiklediği dijital dönüşümü ifade eden tiktoklaşma (TikTokification) kavramı, dijital medya çalışmalarında bilginin üretim, dağıtım ve tüketim biçimlerindeki yapısal bir kırılmayı temsil etmektedir. Bu olguyu akademik bir perspektifle tanımlamak için platformun teknolojik evrimi ile toplumsal etkilerini entegre bir biçimde ele almak gerekir.

TikTok, ByteDance firması tarafından geliştirilen kullanıcıların yapay zekâ destekli algoritmalar aracılığıyla 15 saniyeden 10 dakikaya kadar değişen kısa formlu videolar (short- video) oluşturup paylaştığı bir sosyal medya platformudur. TikToklaşma ise literatürde, sadece bir uygulamanın kullanımını değil internet ekosistemindeki diğer platformların (Instagram Reels, YouTube Shorts vb.) ve genel anlamda dijital kültürün TikTok'un operasyonel mantığına göre yeniden şekillenmesini ifade etmektedir.

Bu süreç "algoritmik bir estetik ve içerik üretim biçimi" olarak da tanımlamaktadır. Kavram bilginin ultra-parçalı hale gelmesi, dikkatin ekonomize edilmesi ve içeriğin hiyerarşik olmayan bir akışla sunulmasıyla karakterize edilmektedir (Zulli ve Zulli, 2022, s. 1877). Dijital mecraların nasıl eğlence odaklı bir yapıdan küresel bir bilgi ve etki alanına dönüştüğünü kronolojik olarak özetleyecek olursak;

- Musical.ly Dönemi (2014-2017): TikTok'un atası sayılan Musical.ly, Alex Zhu ve Luyu Yang tarafından Çin'de geliştirilmiştir. Başlangıçta eğitim amaçlı kısa videolar tasarlansa da platform hızla 15 saniyelik dudak senkronizasyonu videolarıyla popülerlik kazanmıştır.

- Douyin ve Birleşme (2016-2018): ByteDance, 2016'da Çin pazarı için Douyin'i piyasaya sürmüştür. 2017 yılında Musical.ly'i yaklaşık 1 milyar dolara satın alan ByteDance, 2018'de iki platformu tek bir küresel marka altında birleştirmiş ve TikTok olarak adlandırmıştır.

- Küresel Patlama ve Pandemi (2020-Günümüz): COVID-19 pandemisi, TikTok'un demografik yapısını genişletmiş, platform sadece "dans eden gençler" alanı olmaktan çıkarak bilim, siyaset, tarih ve sanat gibi disiplinlerin (örneğin #LearnOnTikTok akımı) ana mecrasına dönüşmüştür (Öğütçü, 2018).

Tiktoklaşma kavramı, 2020'li yılların başında, özellikle COVID-19 pandemisi sırasında bilimsel iletişimin kitlelere ulaşma çabasıyla literatüre girmiştir. Bilimin tiktoklaşması, akademik bilginin TikTok'un teknik kısıtlamaları (60 saniyelik süre, dikey ekran, müzik kullanımı) ve kültürel kodları (trendler, mizah, hızlı kurgu) çerçevesinde yeniden inşa edilmesidir. Bu süreçte bilgi, bir müzakere nesnesi olmaktan çıkıp hızlı tüketilmesi gereken bir performans nesnesine dönüşmektedir. Frick, Grommes ve Watanabe (2025, s. 114), "TikTok'ta Bilim İletişimi" başlıklı çalışmalarında, bilginin görselleştirilmesinin bilimsel okuryazarlığı artırabileceğini savunmuş ancak bilginin parçalanması ve otorite kaybı risklerinin de ortaya çıkabileceğini belirtmişlerdir.

Akademik literatür, bu süreci şu üç temel üzerinden analiz etmektedir:

- Algoritmik Seçicilik: Bilimsel değerin değil platformun etkileşim algoritmasının hangi bilginin doğru veya görünür olacağına karar vermesi.
- Parçalanmışlık (Fragmentation): Bilginin bağlamından (context) koparılarak sadece vurucu olan kısımlarının servis edilmesi.
- Görsel Otorite (Visual Authority): Bilimsel titizliğin yerini estetik kurgunun ve sunucunun karizmasının alması.

Algoritmik Otorite olarak TikTok; geleneksel sosyal medyanın takipçi/arkadaş odaklı yapısı, TikTok ile yerini içerik/ilgi odaklı yapıya bırakmıştır. Platformun başarısının arkasında, kullanıcının bilişsel tercihlerini saniyeler içinde analiz eden ve ona istediğini değil izleyeceğini veren hiper-kişiselleştirilmiş algoritmanın yattığını belirtmektedir.

Mikro-Öğrenme Teorisi bağlamındada değerlendirildiğinde tiktoklaşmayı bilginin en küçük atomlarına ayrılması olarak değerlendirebiliriz (Hug, 2005, s. 3) Bu durum, akademik çevrelerde Habermasçı kamusal alanın parçalanması ve bilginin derinliğini yitirmesi riskiyle eleştirilirken genç kitlelerin bilimsel konularla ilk temasını sağlayan bir giriş kapısı olarak da görülmektedir. Foucaultcu bir bakışla TikTok, yeni bir hakikat rejimi inşa etmektedir. Videonun hızı, müzik kullanımı ve görsel efektler, bilginin doğruluğundan ziyade inandırıcılığını ve etkileşim gücünü ön plana çıkarmaktadır. Bu durum bilimin kamusal alanda artık sadece laboratuvar önlüğüyle değil ritim ve görsellikle temsil edilmesi zorunluluğunu doğurmaktadır.

Bulgular

Dijital ekosistemin bilgi üretim süreçlerine dahil olması bilginin değerini belirleyen temel ölçütlerin doğruluktan dikkat çekicilik eksenine kaymasına neden olmuştur. Dikkat ekonomisi olarak tanımlanan bu yeni düzende, enformasyon bolluğu içerisinde en kıt kaynak olan insan dikkati, akademik bilginin de doğasını değiştirmiştir. Bu modelde akademik bilgi yalnızca bilimsel bir çıktı olmaktan ziyade dijital pazarda diğer içeriklerle rekabet eden bir meta haline gelmiştir. Geleneksel akademik otorite metodolojik titizlik ve hakem denetimi gibi dikey hiyerarşilerle inşa edilirken günümüz dijital platformlarında otorite, algoritmaların etkileşim (beğeni, paylaşım, izlenme) üzerinden tanımladığı yatay bir popülerliğe evrilmektedir.

Bu dönüşüm araştırmacılar üzerinde ciddi bir akademik kaygı ve dijitalde görünür olma baskısı yaratmaktadır. Bilimsel itibar ekonomisi olarak kavramsallaştırılan bu süreçte, akademisyenler metodolojik derinlik ile algoritmik görünürlük arasında paradoksal bir seçim yapmaya zorlanmaktadır. Altmetrics gibi dijital ölçüm araçlarının yaygınlaşmasıyla bir çalışmanın etkisi sadece uzman çevresindeki atıf sayısıyla değil sosyal medyadaki viral olma kapasitesiyle de ölçülmeye başlanmıştır.

Ancak bu durum, akademik bilginin doğasındaki yöntem tartışmaları ve analiz süreçleri gibi pürüzlerin algoritma performansını düşürdüğü gerekçesiyle ayıklanmasına ve bilginin tiktoklaşmasına zemin hazırlamaktadır.

Bilginin bu şekilde modifiye edilmesi, Dawkins'in meme kavramının dijital bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada akademik içeriğin, hız ve görsel odaklı platformlara uyum sağlamak adına memetik bir transformasyona uğradığını ve karmaşık yapısından soyutlanarak hızla tüketilebilen hap bilgi formatına büründüğünü söylemek doğru olacaktır. Bu dönüşüm bilginin bağlamından koparılarak sadece estetik bir uyaran haline getirilmesine dolayısıyla bilimsel verinin tefekkür gerektiren derinliğini yitirerek pürüzsüz bir tüketim nesnesine dönüşmesine yol açmaktadır. Dikkat ekonomisinin yarattığı bu görünürlük baskısı, akademik bilginin epistemik kalitesini aşındırmakta ve bilimsel söylemi derinlikli bir tartışma alanından ziyade geçici bir dijital gösteri sahnesine hapsetmektedir.

Bu noktada epistemolojik kayma argümanı, bu süreci anlamak için tarihsel bir projeksiyon sunmaktadır. Öyle ki bir mecranın (medium) teknik yapısı, o mecranın hangi tür içerikleri ödüllendireceğini belirleyen bir metafor işlevi görmektedir. Bu bağlamda dijital platformların algoritmik yapısı, bilimsel bilgiyi mantıksal bir argüman silsilesi olmaktan çıkarıp bir eğlence birimi (infotainment) olarak yeniden kodlamaktadır. Postman'ın gösteri çağı olarak adlandırdığı rejimin bir parçası haline gelen bilimsel bilgi, epistemik derinliğini yitirerek rasyonel ispatlar yerine sunumun yarattığı anlık estetik hazza endekslenmektedir. Byung-Chul Han ise bu teknolojik determinizmi bir adım öteye taşıyarak, dijital mecraların bilgiyi sadece eğlenceye dönüştürmediğini bunun yanısıra bilginin varlıksal (ontolojik) derinliğini yok ettiğini savunmaktadır. Han'ın pürüzsüzlük kavramı çerçevesinde bilginin kısa formlu içeriklere dönüştürülmesi bir bilgi erozyonu olarak nitelendirilmektedir. Bu durumda dijital mecraların dayattığı hiperaktif tüketim biçimi, akademik çalışmanın ihtiyaç duyduğu tefekkür alanını daraltmakta ve bilgiyi bir anlatı olmaktan çıkarıp sadece algoritmik birer enformasyon atomuna dönüştürerek dijital çürümeyi hızlandırmaktadır denilebilir. Ancak dijital ekosistemin yarattığı bu bilgi erozyonu ve pürüzsüzleşme tehdidine karşın sürecin sunduğu imkânlara odaklanarak alternatif yaklaşımlar sunmak bu dönüşümün metodolojik bir krizden ziyade bilginin demokratikleşmesi yolunda bir dönüm noktası olarak değerlendirilmesini sağlayabilir.

Tartışma

Dijital ekosistemin bilgi üretim süreçlerine dahil olması, bilginin değerini belirleyen ölçütlerin metodolojik doğruluktan dikkat çekicilik eksenine kaymasına neden olmuştur. Bu yeni ekosistemi "Dikkat Ekonomisi" odağında değerlendirdiğimizde, enformasyon bolluğunun yaşandığı dijital çağda en kıt kaynağın insanın sınırlı dikkat kapasitesi olduğu görülmektedir (Goldhaber, 1997, s. 3). Bu ekonomik modelde akademik bilgi, sadece bilimsel bir çıktı değil aynı zamanda dijital pazarda dolaşıma giren ve diğer tüm popüler içeriklerle rekabet etmek zorunda kalan bir meta halini almıştır. Geleneksel olarak akademik otorite metodolojik titizlik ve hakem denetimi gibi dikey hiyerarşilerle inşa edilirken günümüz dijital platformlarında otorite, algoritmaların etkileşim üzerinden tanımladığı yatay bir popülerliğe evrilmektedir.

Bu dönüşüm, araştırmacılar üzerinde ciddi bir akademik kaygı ve görünürlük baskısı yaratmaktadır. Franck'ın (2020, s. 117) "Bilimsel İtibar Ekonomisi" olarak tanımladığı süreç, günümüzde çevrimiçi etkileşimler aracılığıyla araştırmaların etkisini ölçen altmetrics gibi dijital ölçüm araçlarıyla hibrit bir yapıya bürünmüştür. Artık bir çalışmanın etkisi sadece dar bir uzman çevresindeki atıf sayısıyla değil sosyal medya mecralarındaki viral olma kapasitesiyle de ölçülmektedir. Bu durum akademik bilginin doğasındaki analiz metotları ve yöntem tartışmaları gibi pürüzlerin algoritmik performansı düşürdüğü gerekçesiyle ayıklanmasına yani bilginin tiktoklaşmasına zemin hazırlamaktadır.

Bilginin bu şekilde modifiye edilmesi Dawkins'in "meme" (kültürel gen) kavramının dijital bir tezahürü olarak da görülebilir. Akademik içerik, TikTok gibi platformların hız ve görsel odaklı yapısına uyum sağlamak adına "memetik" bir transformasyona uğramakta; karmaşık yapısından soyutlanarak hızla kopyalanabilen ve tüketilebilen bir "hap bilgi" formatına bürünmektedir (Lane, 2022, s. 15). Ancak bu dönüşüm bilginin yapısal bütünlüğünde bir dijital çürümeye neden olmakta; bağlamından koparılan bilimsel veri, tefekkür gerektiren derinliğini yitirerek pürüzsüz bir tüketim nesnesine dönüşmektedir.

Neil Postman'ın epistemolojik kayma argümanı, akademik bilginin dijital mecralardaki bu yapısal dönüşümünü anlamak için tarihsel bir projeksiyon sunmaktadır. Postman'a (2005, s. 188) göre bir mecranın (medium) teknik yapısı, o mecranın hangi tür içerikleri ödüllendireceğini belirleyen bir metafor işlevi görür. TikTok'un algoritmik ve görsel yapısı, akademik bilgiyi mantıksal bir argüman silsilesi olmaktan çıkarıp bir eğlence birimi (infotainment) olarak yeniden kodlamaktadır. Bilginin doğruluğu artık rasyonel ispatlara değil sunumun yarattığı anlık estetik hazza endekslenmektedir.

Byung-Chul Han ise, Postman'ın teknolojik determinizmini bir adım öteye taşıyarak dijital mecraların bilgiyi sadece eğlenceye dönüştürmediğini aynı zamanda bilginin varlıksal (ontolojik) derinliğini de yok ettiğini açıklamaktadır (Doğan, 2024, s. 1432). Han'ın "pürüzsüzlük" kavramı üzerinden bakıldığında, bilimsel bilginin kısa formlu dijital içeriklere dönüştürülmesi bir bilgi erozyonu ve alıcının doğrulama yetisini felç eden yapısal bir sorundur. Bilginin pürüzlerinden arındırılarak hızlı tüketime uygun hale getirilmesi onun doğruluğunu denetleyecek olan eleştirel mesafeyi ve bilişsel direnci ortadan kaldırarak bir epistemik uyuşukluk hali yaratmaktadır.

Bu bilişsel kriz, Nicholas Carr'ın "Doğrusal Olmayan Okuma" teziyle doğrudan eklemlenmektedir. Carr'a (2020, s. 112) göre dijital mecralar, insan beynini bilgiyi derinlemesine işlemek yerine yüzeysel olarak taramaya ve hızla bir sonraki uyarana geçmeye (kaydırma) programlamaktadır. Hap bilgi formatındaki akademik içerikler, zihni sürekli yeni veri kırıntıları aramaya itmekte bu da bilimsel bir metnin gerektirdiği odaklanmış dikkati ve eleştirel içselleştirmeyi imkânsız kılmaktadır (Carr, 2020, s. 115). Dolayısıyla dijital çürümeyi sadece bilginin teknik kaybı olarak değil o bilgiyi anlamlandıracak olan insan zihninin derinlik kaybı olarak da okumak gerekmektedir.

Jean Baudrillard'ın hipergerçeklik kuramı çerçevesinde bakıldığında akademik bilginin tiktoklaşması, bilginin aslından koparak bir aslı olmayan kopya (simülakr) haline gelme sürecidir. Bir bilimsel çalışmanın yöntemsel karmaşıklığı, TikTok'un parlak infografikleri ve hızlı kurguları içinde eridiğinde, izleyici artık makalenin kendisine değil onun dijital imajına (hipergerçekliğe) maruz kalmaktadır (Baudrillard, 1998, s. 255). Bu durum bilginin referans noktasını yok ederek onu sadece bir gösterge haline getirmekte ve akademik otoriteyi bilimsel verinin kendisinden ziyade o verinin dijital temsilindeki başarısına endekslenmektedir.

Bu dönüşüm, Thomas Kuhn'un "Paradigma Kayması" ve "Ölçülemezlik" kavramları üzerinden ele alındığında, yerleşik normal bilim paradigması ile algoritmik-dijital paradigmalar arasındaki bir ölçülemezlik krizine işaret etmektedir (Mouton, 1993, s. 59). Bilginin meşruiyet zemini bilimsel topluluğun onayından algoritmanın etkileşim kriterlerine kaydığında, Habermasçı anlamda rasyonel-eleştirel kamusal alanın yerini yankı odalarına ve duygusal performanslara bıraktığı görülmektedir. Habermas'ın (1971, s. 82) müzakereci aklı, TikTok'un sığ etkileşim ortamında yerini beğen/paylaş refleksine terk ederek kamusal alanın refeodalizasyonuna (Habermas, 2022) kapı aralarken Thompson'ın (1995, s. 46) medyalaşma kuramının öngördüğü üzere akademi, kendi sembolik gücünü koruyabilmek adına platform mantığına eklemlenmekte ve bu süreçte bilginin kendisi yapısal bir dijital çürümeye maruz kalmaktadır.

Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, Aydınlanmanın Diyalektiği adlı eserlerinde bilginin bilgelik boyutundan kopup aşırı uzmanlaşmaya evrilmesinin bilginin bütünselliğini parçaladığını

savunmuşlardır (Horkheimer ve Adorno, 1947/2002, s. 124). Tiktoklaşma, bu parçalanmanın zirve noktası olarak kültürel ve bilimsel bir yarı-eğitim (halbbildung) yaratmaktadır. Bilimsel bilgi, tarihsel ve felsefi bağlamından koparılarak 60 saniyelik faydalı ipuçlarına indirgendiğinde birey her konuda bir şeyler bilen ama hiçbir şeyin bütünsel mantığını kavrayamayan bir konuma itilmektedir. Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisi kavramsallaştırması uyarınca, bilim artık doğru olduğu için değil izlendiği ve tıklandığı ölçüde metalaşarak değer kazanmakta, bilim insanı ise algoritmanın sınırlandırdığı bir içerik üreticisine dönüşmektedir. Bu durum, Herbert Marcuse'un (2013, s. 84) "Tek Boyutlu İnsan" analizinde eleştirdiği, bilginin toplumsal ve etik sorumluluğundan koparak teknik bir veri tüketimine indirgenmesi riskiyle birebir örtüşmektedir.

Öte yandan Michel Foucault'nun bilgi, iktidar ve söylem odaklı kuramsal çerçevesi, bu sürece Habermasçı rasyonel yaklaşımdan farklı bir şerh düşmektedir. Foucault (2012, s. 145) için bilgi, hiçbir zaman tarafsız bir hakikat arayışı olmayıp bir iktidar stratejisidir. Geleneksel bilim iletişiminin hiyerarşik yapısında uzman "iktidarın sahibi", halk ise "bilgiye muhtaç tebaa" olarak konumlanırken tiktoklaşma bu yapıyı sarsıyor gibi görünse de aslında iktidarın biyo-politik düzeyde biçim değiştirmesidir. Bilginin mikro parçalara ayrılması, bireylerin kendi kendilerini dijital veriler (uyku takibi, kalori hesaplama vb.) üzerinden denetlediği yeni bir "biyo-iktidar" ve hakikat rejimi inşa etmektedir. Tiktoklaşma, bilginin mutlak demokratikleşmesinden ziyade iktidarın bireyin en küçük zaman dilimlerine ve dikkat aralığına sızması olarak da okunmalıdır.

Frankfurt Okulu'nun ve post-yapısalcı eleştirilerin bu karamsar perspektifine karşın, bilim iletişimi literatüründe bu dönüşümü radikal bir demokratikleşme ve erişilebilirlik imkânı olarak okuyan güçlü bir damar mevcuttur. Geleneksel "Eksiklik Modeli", bilim ve toplum arasındaki ilişkiyi tek yönlü, hiyerarşik bir bilgi aktarımı olarak kurgulamakta ve halkı sadece eğitilmesi gereken boş bir kap olarak görmektedir. Ancak Brian Wynne (1992, s. 38), halkın bilgiyi sadece rasyonel olduğu için değil kurumsal güven ilişkileri temelinde kabul veya reddettiğini ortaya koymuştur.

Modern bilim iletişimi teorisyenlerinden Brian Trench (2008, s. 125), dijital mecraların sunduğu yatay etkileşimin, bilim insanını soğuk ve ulaşılmaz bir otorite figüründen çıkarıp diyalog kurulabilir bir anlatıcıya dönüştürdüğünü savunmaktadır. Benzer şekilde Bruce Lewenstein'ın (2005) "Halkın Bilime Katılımı" modeli uyarınca tiktoklaşma, bilginin üzerindeki fildişi kule ağırlığını kaldırarak toplumsal yabancılaşmayı onarmaktadır. Massimiano Bucchi (2008, s. 74) ise bilimin popülerleşmesini bir çarpıtma değil yeniden bağlamlandırm" ve söylemsel bir genişleme süreci olarak tanımlamaktadır. TikTok videoları, karmaşık akademik dili popüler dile tercüme ederek bilginin toplumsal dolaşım hızını artırmaktadır.

George Siemens'in (2020, s. 116) "Bağlantıcılık Kuramı" açısından bakıldığında da dijital çağda öğrenme doğrusal değil ağ odaklı ve parçalıdır. Bu yönüyle tiktoklaşma, bilişsel yükü azaltan mikro-öğrenme prensipleriyle tam bir uyum sergilemektedir. Sentezleyici bir yönelim olarak Fuat Sezgin'in (2008, s. 110) bilim tarihini görselleştirerek ve somutlaştırarak (rekonstrüksiyo*n*) kitlelere ulaştırma metodolojisi, tiktoklaşmanın vaat ettiği görsel ikna gücünün akademik bir öncülü olarak değerlendirilebilir. Sezgin'e göre bilim, toplumun kendi tarihsel belleğiyle bağ kurduğunda bir özgüven inşasına dönüşmektedir.

Dolayısıyla bu iki kutuplu kuramsal diyalektik, tiktoklaşmanın mutlak bir bilgi imhası ya da kusursuz bir demokratikleşme olmadığını, çözümün akademinin bu mecradaki varlık, kurumsallaşma ve editoryal yönetim biçiminde yattığını göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bilginin tiktoklaşması olgusu, bilim çevrelerince bilginin niteliği ve toplumsal işlevi açısından birbirine zıt iki temel perspektif üzerinden tartışılmaktadır. Bir tarafta metodolojik derinliğin kaybını vurgulayan eleştirel yaklaşım yer alırken diğer tarafta bu süreci bilginin demokratikleşmesi olarak gören bir yaklaşım bulunmaktadır.

Olumlayan kesim için bilim iletişimi; bilimin demokratikleşmesi, bilgi hiyerarşisinin kırılması ve bilimsel düşünme yönteminin bir yaşam tarzı olarak topluma aşılanması sürecidir. Bu perspektife göre TikTok ve benzeri mecralar, bilimsel süreçlerin, çıktıların ve çıkarımların kitlelerle paylaşılabileceği veya tartışılabileceği çok sesli yolları temsil etmektedir. Bilginin fragmanlaşarak geniş kitlelere ulaşması geleneksel akademik sınırları aşan karşılıklı bir etkileşim ve güven inşası fırsatı olarak değerlendirilmektedir.

Buna karşın eleştirel yaklaşım bu dönüşümü dikkat kkonomisi, epistemolojik kayma ve diğer kuramsal argümanlar çerçevesinde bir anlam krizi olarak nitelendirmektedir. Bu yaklaşıma göre bilginin değeri doğruluktan dikkat çekicilik eksenine kaymış ve akademik bilgi dijital pazarda dolaşıma giren bir meta haline gelmiştir. Akademik otoritenin metodolojik titizlikten koparak algoritmaların etkileşim gücüne dayalı yatay bir popülerliğe evrilmesi rasyonel ispatların yerini anlık estetik hazza bırakmasına neden olmuştur.

Yukarıdaki farklı görüşlerden de anlaşılacağı üzere tartışma, tiktoklaşmanın kendisinden ziyade akademinin bu mecradaki varlık biçimine odaklanmalıdır. Eğer akademik bilgi, sadece algoritmanın kölesi olan bir "eğlence" nesnesine dönüşüyorsa Frankfurt Okulu'nun anlam kaybı uyarıları kaçınılmaz bir sona işaret etmektedir. Ancak bilim insanları bu alanı Habermasçı bir "dijital kamusal alan" olarak yeniden inşa edebilirlerse mikro-öğrenme, Siemens'in öngördüğü ağ tipi toplumsal öğrenmenin en güçlü aracına dönüşebilir. Özetleyecek olursak eleştirel kesim, tiktoklaşmanın akademik bilgiyi mantıksal bir argüman silsilesi olmaktan çıkarıp bir eğlence birimi olarak yeniden kodladığını ve bu durumun bir tür dijital amneziye ve krize yol açtığını savunmaktadır. Buna mukabil demokratikleştirici yaklaşım bu süreci uzmanlık bilgisinin kamusal alanla kurduğu yeni ve dinamik bir bağ olarak karşılamaktadır.

Bu krizi aşmak adına bir öneri olarak üniversiteler, geleneksel halkla ilişkiler birimlerinden ayrışan disiplinler arası bir yapıya sahip Bilim İletişimi Ofislerini kurumsallaştırmalıdır. Bu ofisler, akademik metinlerin derinliğini koruyarak onları dijital mecraların dinamiklerine uygun mikro içeriklere dönüştürebilecek profesyonel ekipleri barındırmalıdır. Van Dam vd.'nin (2022, s. 112) belirttiği gibi bilim iletişimi sadece bilginin halka duyurulması değil bilimsel topluluklar ile kamuoyu arasında karşılıklı etkileşimi, güven inşasını ve demokratik karar alma süreçlerini teşvik eden birer köprü işlevi görmelidir.

Bu önerilere ek olarak üniversiteler, bilimsel bilginin ham halini dijital mecraların işlenmiş diline çevirecek profesyoneller grubu oluşturabilir, bilim insanlarına medya eğitimi vererek karmaşık verileri mikro-öğrenme formatlarına dönüştürecek disiplinler arası ekipler istihdam edebilirler. Böylece bilimsel içeriğin sadece doğruluğuna değil dijital mecralardaki yayılım dinamiğine (etkileşim, görsel ikna) odaklanan stratejiler de (algoritma okuryazarlığı) geliştirebilirler. Buna paralel olarak, üniversitelerin dijital stratejileri Foucault'nun bilgi ve iktidarın birbirinden ayrılamaz olduğu yönündeki tezi ışığında, bilginin kaynağını ve güvenilirliğini merkeze alan bir 'dijital doğrulama mekanizması'nı da içermelidir. Dijital mecralarda bilginin kökeninin silikleştiği ve algoritmik popülaritenin yeni bir hakikat rejimini dayattığı göz önüne alındığında üniversiteler, mesajın kaynağını şeffaflıkla sunan ve kullanıcıyı 'bilginin sağlamasını' yapmaya teşvik eden protokoller geliştirmelidir. Bu sayede akademik kurumlar, dijital ağlardaki enformasyon akışında sadece pasif bir içerik sağlayıcısı olarak değil bilginin meşruiyetini denetleyen ve bilimsel iktidarı, algoritmaların manipülatif gücüne karşı bir güven otoritesi olarak konumlandıran aktif birer aktör haline gelebilirler.

Diğer taraftan TikTok'un son günlerde ülkemizde de tanıtımını yaptığı "Aile Eşlemesi" (Family Pairing) özelliği bir arabuluculuk ve içerik rehberliği mekanizması olarak dikkat çekmektedir. TikTok tarafından geliştirilen aile eşlemesi, ebeveynlerin ve vasilerin kendi hesaplarını çocuklarının hesaplarıyla dijital olarak birbirine bağlamalarına olanak tanıyan bir güvenlik ve denetim özelliğidir. Bu sistemin temel amacı ebeveynlerin çocuklarının dijital deneyimleri üzerinde doğrudan bir kontrol mekanizması kurmasını sağlayarak çevrimiçi güvenliği artırmak ve çocuklarının daha faydalı içeriklerle vakit geçirmelerini sağlamaktır. Bilim iletişimi bağlamında bilim insanı ile vatandaş arasında buna benzer bir dijital köprü kurmak (bilim editörü) bilginin sığlaşması riskini azaltırken güvenilirliği ve derinliği de artırabilir. Bir yönüyle onaylı bilgi akışı olan bu yapı ile vatandaşın dijital mecralarda maruz kaldığı "hap bilgi" yığınını, bir bilim insanının veya akademik kurumun rehberliğinde filtrelemesi ve derinleştirmesi sağlanabilir.

Kısacası TikTok'taki aile eşlemesinde ebeveynin yaptığı "filtreleme" işlemi, BİO'lardaki doğrulanmış bilim editörleri tarafından sunulabilir. Van Dam vd. (2022, s. 116), bilim iletişimini kitlelerle etkileşim kurulan çok sesli yollar olarak tanımlarken önerilen bu modelde vatandaşlar belirli bir bilim dalında (örneğin iklim krizi) uzman bir bilim editörünün veya editoryal yapının onaylı küratörlüğünü yaptığı içerik akışlarına abone olabilirler. Bu, bilginin sadece dikkat çekici değil aynı zamanda doğrulanmış olmasını sağlar. Önerilen yapıda bilişsel yükü aşamalı bir erişim sistemiyle sunmak okuryazarlık sürecine bir hiyerarşi kazandırarak sürecin yönetimini de kolaylaştırabilir. Örneğin birinci aşamada kısa, merak uyandırıcı video kurgulanır. İkinci aşamada bilim insanı video için seçilmiş metodolojiyi açıklayan görseller ve/veya infografiklerle içeriği destekleyebilir. Üçüncü aşamada ise konuyla ilgili derinlemesine akademik kaynak veya tartışma alanı oluşturulabilir.

Bu eşleme hem vatandaşı pasif bir izleyici olmaktan çıkarıp bilimsel süreçlere dahil olan bir paydaşa dönüştürebilir hem de Van Dam vd. (2022, s. 121) vurguladığı gibi demokratik karar alma süreçlerini ve güven inşasını destekleyebilir. Bu sayede bilimsel itibar artık sadece atıf sayısıyla değil bu eşleme üzerinden vatandaşa sağlanan doğrulanmış rehberlik ile de ölçülebilir.

Unutulmamalıdır ki; akademik dünya, tiktoklaşan alanı boş bıraktığında bu boşluk popülist bilim anlatıları ve dezenformasyon tarafından doldurulacaktır. Bilim insanları, bilgi dikte eden figürler olmak yerine dijital kamusal alanda dezenformasyona karşı rasyonel ve hızlı müdahale eden aktif düğüm noktaları haline geldiklerinde bu sorun aşılabilir hale gelecektir. Bilimsel otoritenin dijital amneziye kurban edilmemesi ancak bu yeni anlatı dilinin kurumsal bir strateji ve tarihsel bir derinlikle yönetilmesiyle mümkün olacaktır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Makalenin hazırlanmasında; araştırma tasarımı, literatür taraması, yazım, düzenleme ve denetleme gibi aşamalarda yazarın katkısı %100'dür.

2. Çıkar çatışması: Yazar, bu makalenin araştırması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

3. Etik Raporu: Etik onay gerekli değildir.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan eleştirel metin analizi ve kuramsal sentez yöntemleri kullanılmıştır. Eleştirel metin analizi, bir metni pasif bir şekilde okumak yerine yazarın argümanlarını, dil kullanımını, mantıksal tutarlılığını ve alt metinlerini derinlemesine sorgulayan aktif bir değerlendirme yöntemidir. Temel amaç metnin ne söylediğinin ötesine geçerek nasıl, neden ve hangi bağlamda söylendiğini analiz etmektir. Akademik çalışmanızda bu yöntemleri tercih etmemizin temel gerekçesi, bilginin tiktoklaşması olgusunun sadece teknik bir

format değişikliği değil bilginin üretim ve tüketim süreçlerini kökten etkileyen epistemolojik bir dönüşüm olmasıdır. Eleştirel Metin Analizi yöntemi bu süreçte ortaya çıkan bilgi-eğlence sarmalını ve akademik otoritenin uğradığı yapısal aşınmayı, metinlerin ve dijital pratiklerin derin katmanlarında çözümlememize imkan tanımaktadır. Öte yandan Kuramsal Sentez yöntemi çalışmanın merkezinde yer alan paradoksal yapıyı, yani demokratikleşme ile metodolojik derinlik kaybı arasındaki gerilimi bir potada eritmeyi mümkün kılmaktadır. Bu yöntem sayesinde, zıt kutuplardaki tartışmalardan hareketle üniversiteler bünyesinde "Bilim İletişimi Ofisleri" gibi özgün ve uygulanabilir bir çözüm modeli geliştirilmiştir. Sonuç olarak bu metodolojik tercih, dijital çağın hızı ile akademik titizliğin harmanlandığı yeni bir anlatı dilinin kuramsal zeminini inşa etmek için stratejik bir zorunluluk teşkil etmektedir.

References

Adorno, T. W. (2007). *Kültür endüstrisi: Kültür yönetimi (The culture industry: Cultural management)*. (J. M. Bernstein, Ed.; N. Ülner, M. Tüzel & E. Gen, Trans.). İletişim Yayınları (İletişim Publications).

Barros, E. (2024). *Understanding the influence of digital technology on human cognitive processes: A review*. Preprints.

Baudrillard, J. (1998). *Simülakrlar ve simülasyon (Simularks and simulation)*. (O. Adanır, Trans.). Dokuz Eylül Yayınları (Dokuz Eylül Publications).

Bucchi, M. (2008). Of deficits, deviations and dialogues: Theories of public communication of science. M. Bucchi & B. Trench (Ed.), In *Handbook of public communication of science and technology* (pp. 57–76). Routledge.

Burns, T. W., O'Connor, D. J., & Stocklmayer, S. M. (2003). Science communication: A contemporary definition. *Public understanding of science*, *12*(2), 183–202. https://doi.org/10.1177/09636625030122004

Carr, N. (2020). *The shallows: What the internet is doing to our brains*. W. W. Norton & Company.

Doğan, H. (2024). Byung-Chul Han ve acının politikliği (Byung-Chul Han and the politics of pain). *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, *8*(48), 1426–1434. https://doi.org/10.5281/zenodo.12618547

Etzkowitz, H. (2002). *The triple helix of university-industry-government relations: Implications for policy and evaluation* (SISTER Working Paper 2002:1). Swedish Institute for Studies in Education and Research.

Foucault, M. (2012). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage Books.

Foucault, M. (2013). *Archaeology of knowledge*. Routledge.

Franck, G. (2020). *Vanity fairs: Another view of the economy of attention*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-41532-7

Frick, C., Grommes, E. M., & Watanabe, A. (2025). Science communication on TikTok: Toward transformative and post-normal science. *Frontiers in Communication*, *10*, 1491250. https://doi.org/10.3389/fcomm.2025.1491250

Goldhaber, M. H. (1997). The attention economy and the Net. *First Monday*, *2*(4). https://doi.org/10.5210/fm.v2i4.519

Habermas, J. (1971). Technology and science as "ideology". J. Habermas (Ed.), In *Toward a rational society: Student protest, science, and politics* (ss. 81–122). Beacon Press.

Habermas, J. (2022). Reflections and hypotheses on a further structural transformation of the political public sphere. *Theory, Culture & Society*, *39*(4), 145–171. https://doi.org/10.1177/02632764221112341

Horkheimer, M., & Adorno, T. W. (2002). *Dialectic of enlightenment: Philosophical fragments* (E. Jephcott, Trans.). Stanford University Press.

Hug, T. (2005). Microlearning: A new pedagogical challenge (Introductory note). T. Hug, M. Lindner & P. A. Bruck (Eds.), *Microlearning.* Innsbruck University Press.

Lane, J. E. (2022). Meme theory. C. Kavanagh & J. Jong (Eds.), In *The Routledge handbook of evolutionary approaches to religion* (pp. 337–344). Routledge.

Larkin, J. H., & Simon, H. A. (1987). Why a diagram is (sometimes) worth ten thousand words. *Cognitive Science*, *11*(1), 65–100. https://doi.org/10.1016/S0364-0213(87)80026-5

Lewenstein, B. V., & Brossard, D. (2005). *Models of public understanding of science* (Draft Report). Cornell University.

Marcuse, H. (2013). *One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society*. Routledge.

Miller, J. D. (1983). Scientific literacy: *A conceptual and empirical review*. *Daedalus*, *112*(2), 29–48.

Mouton, J. (1993). Thomas S. Kuhn. J. J. Snyman (Eds.), In *Conceptions of social inquiry* (pp. 53–75). HSRC Press.

Nora, P., & Özcan, M. E. (2006). *Hafıza mekânları*. (*Memory spaces*). Dost Kitabevi (Dost Bookstore).

Öğütçü, H. (2018, 3 Ağustos). *Musical.ly, kardeş uygulaması olan TikTok ile birleşti (Musical.ly has merged with its sister app TikTok)*, https://egirisim.com/2018/08/03/musical-ly-kardes-uygulamasi-olan-tiktok-ile-birlesti/

Postman, N. (2005). *Amusing ourselves to death: Public discourse in the age of show business*. Penguin Books.

Roberts, D. A. (2013). Scientific literacy/science literacy. S. K. Abell & N. G. Lederman (Ed.), In *Handbook of research on science education* (pp. 729–780). Routledge.

Sezgin, F. (2008). *İslam'da bilim ve teknik (Science and technology in Islam).* Istanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. Yayınları (İstanbul Metropolitan Municipality Culture Inc. Publications).

Shen, B. S. (1975). Science literacy: Public understanding of science is becoming vitally needed in developing and industrialized countries alike. *American Scientist*, *63*(3), 265–268.

Siemens, G., Rudolph, J., & Tan, S. (2020). "As human beings, we cannot not learn": An interview with Professor George Siemens on connectivism, MOOCs and learning analytics. *Journal of Applied Learning & Teaching*, *3*(1), 108–119. https://doi.org/10.37074/jalt.2020.3.1.15

Thompson, J. B. (1995). *The media and modernity: A social theory of the media*. Stanford University Press.

Trench, B. (2008). Towards an analytical framework of science communication models. D. Cheng, M. Claessens, T. Gascoigne, J. Metcalfe, B. Schiele & S. Shi (Ed.), *Communicating science in social contexts:* In *New models, new practices* (pp. 119–135). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8598-7_7

Van Dam, F., De Bakker, L., Dijkstra, A. M., & Jensen, E. A. (Eds.). (2020). *Science communication: An introduction*. World Scientific. https://doi.org/10.1142/11541

Wynne, B. (1992). Misunderstood misunderstanding: Social identities and public uptake of science. *Public Understanding of Science*, *1*(3), 281–304. https://doi.org/10.1088/0963-6625/1/3/004

Zulli, D., & Zulli, D. J. (2022). Extending the Internet meme: Conceptualizing technological mimesis and imitation publics on the TikTok platform. *New Media & Society*, *24*(8), 1872–1890. https://doi.org/10.1177/1461444820983603

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Historical Perception in Samrat Prithviraj A Medieval Indian Film

Vural Öntürk*

Abstract: Since its inception as a mass communication medium, cinema has been inextricably linked to historical science. Popular culture's acceptance and willingness to utilize this interconnectedness has made history an inseparable part of cinema. Indeed, in the 21st century, it's crucial to remember that technological devices have significantly reduced reading habits, and people often base their judgments on what they see and watch when evaluating historical information. Therefore, the movie/series world has a necessity to maintain objectivity and construct events based on reliable sources when presenting historical narratives. Despite this, it appears that some films and television series, whether domestic or foreign productions, deviate from historical accuracy and have made this a conscious policy. Of course, it's impossible to examine all of these films and series in a single study, and each deserves its own independent research. The film examined in this study is the 2022 Indian production, Samrat Prithviraj. Samrat Prithviraj was the 32nd Raja of the Chauhan dynasty, a long-ruling indigenous dynasty in medieval North India, and is known for leading the state through its most glorious period. However, towards the end of his life, he was defeated and killed in the Battle of Tarain (1192) against the Ghurid Sultan Muizzuddin Muhammad b. Bahauddin Sam. This study examines the film Samrat Prithviraj, which contains a significant amount of distortion, from a historical perspective.

Keywords: Chahamanas, Ghurids, Samrat Prithviraj, Muizzeddin Muhammed, Cinema

Bir Ortaçağ Hint Filmi Samrat Prithviraj'da Tarihsel Algı

Öz: Sinema, kitle iletişim aracı olarak kullanılmaya başladığı zamanlardan itibaren tarih bilimiyle müşterek bir bütünlük içerisinde olmuştur. Popüler kültürün de böylesine bir bütünlükten son derece hoşnut olup istifadeye açık olması, tarihi adeta sinemanın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Zira 21. yüzyıl dünyasında teknolojik cihazların kitap okuma alışkanlığını büyük oranda düşürdüğü ve insanların tarihi bir bilgiyi değerlendirirken gördüklerinden, izlediklerinden hareketle bir yargıya vardıkları gerçeği unutulmamalıdır. Hal böyleyken sinema/dizi dünyasının bir tarih anlatımı gerçekleştirirken objektiflikten taviz vermemesi ve olayları kaynaklar ışığında kurgulaması zarureti hâsıl olmuştur. Buna rağmen ister yerli ister yabancı yapım olsun bazı sinema ya da dizilerin tarihi hakikatlerden uzak olduğu ve bunu bilinçli bir politika haline getirdikleri anlaşılmaktadır. Elbette bu dizi ya da filmlerin tamamının bir çalışmada irdelenmesi söz konusu değildir ve bunların her birinin bir araştırmanın müstakil konusu olması gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmada ele alınan sinema filmi 2022 Hint yapımı olan Samrat Prithviraj'dır. Samrat Prithviraj Ortaçağ Kuzey Hindistan'ında uzun bir süre hüküm süren yerli hânedanlardan Çavhanların 32. Raca'sıdır ve devlete en parlak dönemini yaşattığı bilinmektedir. Ancak ömrünün sonuna doğru Gurlu Sultanı Muizzüddîn Muhammed b. Bahâeddin Sâm ile girişmiş olduğu Tarain Savaşı'nda (1192) yenilgiye uğratılarak öldürülmüştür. Bu çalışmada büyük oranda tahrifatın yer aldığı Samrat Prithviraj filmi tarihi açıdan incelemeye tâbi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çavhanlar, Gurlular, Samrat Prithviraj, Muizzüddîn Muhammed, Sinema

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü ORCID: 0000-0002-9590-8243 vuralonturk@yyu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Öntürk V. (2026). Historical perception in Samrat Prithviraj a medieval Indian film. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1607-1626. http://doi.org/10.18506/anemon.1856642
Received/Geliş: 05 Jun/Ocak 2026
Accepted/Kabul: 14 Apr/Nisan 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

The Chauhan Dynasty, which ruled in North India from the 6th to the 12th centuries, is known to hold a very important place in the history of the region. Indeed, during its most glorious period, this dynasty controlled almost all of North India. Nevertheless, like other dynasties of medieval North India such as the Paramara, Pratihara, and Chalukya, the origins of the Chauhans have been lost in legends. Although mythological narratives consider the dynasty to be a member of the Agnikula culture, this abstract reality does not go beyond legendary approaches (Shukla, 1978, p. 162; Kulke & Rotermund, 2003, p. 117; Şencan, 2022, p. 17; Tod, 1920, p. 114; Tripathi, 1942, p. 333; Somani, 1981, p. 1).

Historical records indicate that the first members of the Chauhan dynasty emerged in the foothills of Mount Abu in the northern part of Rajasthan, in western India. The city of Sambar, located in the same region and most likely the first settlement of the Chauhans, was also developed by this dynasty in the 6th century. For this reason, the dynasty is also referred to as the Chauhan Sambar State in various sources. Vasudeva, believed to be blessed by the gods and who ascended the Chauhan throne in 551, holds the distinction of being the first Raja of the dynasty. However, it would take half a century for the Chauhans, who initially appeared relatively unknown with a settlement like Sambar, to gain prominence. It was during the reign of Raja Ajairaj, who ruled between the late 6th and early 7th centuries, that information about this dynasty began to become clearer in history books following the capture of the city of Ajmer. Perhaps the reason why Ajairaj, known by the nickname "*Father*," enjoyed such love and sympathy among the people of Ajmer is related to the political and military activities that took place during his reign. So much so that even today, fairs are held at certain times of the year in Ajairaj Valley, where he died and which bears his name, in honor of the founding of Ajmer and its founder (Dhondiyal, 1966, p. 32; Smith, 1908, p. 356; Bayur, 1987, p. 256; Bhandari, n.d., p. 103; Sharma, 1959, p. 40; Bilas Sarda, 1941, pp. 137-138). Nevertheless, the city of Sambar managed to maintain its importance for the Chauhans until the 10th century, and Ajmer only became the center in the early 12th century, during the reign of Raja Ajairaj II. Despite the long time that had passed since the founding of the Chauhan Dynasty, there was certainly an important reason for the extremely slow progress of its expansionist policies. This reason was the Pratihara Dynasty, which was founded in the early 9th century and experienced a rapid rise from its inception. Indeed, until the 10th century, the Chauhans remained little more than vassals of these Pratiharas. However, when the Pratiharas began to weaken, the Chaukhans' star began to shine, and during the reign of Raja Bisaladeva (1153-1164), cities belonging to the Pratiharas, including Delhi, Nadol, Pali, and Jalor, were incorporated into Chauhan territory. Chauhan dominance now extended from the Himalayas to the Vindhaya Mountains (Kulkarni, 1966, p. 204; Prasad, 1927, p. 8-9; Chandra, 2014, p. 63; Somani, 1981, p. 27).

Prithviraj Chauhan, the main subject of our study, ascended the Chauhan throne as Raja of Ajmer after the death of his father, Someswara, in 1177. Born on May 19, 1166, Prithviraj was only 11 years old when he officially became the ruler. Therefore, his mother, Karpuradevi, accompanied him in state affairs. In fact, the Queen had completely taken control of the administration. However, in 1179, Prithviraj consolidated all power in his own hands. He ended the influence of his mother and her uncle, who was also her assistant, in state affairs (Singh, 2019). Thus, he began his political activities from that date. However, it is not possible to discuss Prithviraj solely from a political perspective in Indian mythological narratives. His love life, extraordinary abilities, and legendary warrior skills were among the characteristics that brought him fame.

Prithviraj suffered the unfortunate fate of many young rulers who ascended the throne at a young age, facing power struggles. Taking advantage of his inexperience, one of his relatives, Prince Nagarjuna, fueled by a long-standing feud, rebelled and seized the town of Gudapura. This rebellion, not to be underestimated, saw some of Prithviraj's commanders siding with Nagarjuna. Successfully suppressing this rebellion became crucial for Prithviraj in two ways. Firstly, he would identify and eliminate his high-ranking commanders who had betrayed him; secondly, suppressing such a rebellion early in his reign would boost his confidence. And so it happened. Although Nagarjuna chose to resist the Chauhan army, reinforced with elephants and numerous cavalry and infantry, he witnessed the slaughter of his soldiers one by one in the Gudapura fort where he had taken refuge. Although he later

managed to escape from the fort, his mother and wife could not escape being taken captive. The heads of some of the rebels were brought to Ajmer and hung at the gate of the fort. Thus, Prithviraj averted an internal conflict that had turned into a struggle for the throne (Sharma, 1959, p. 73; Bilas Sarda, 1941, p. 146; Somani, 1981, p. 39; Sharma, 1959, p. 74).

After internal peace was restored in the Chauhan Dynasty, Prithviraj could now move to expand his territories. His first target was the Bhadanaka Kingdom, located north of Ajmer and encompassing the cities of Bhiwani, Mahendragarh, Rewari (in present-day Haryana), and Alwar (in Rajasthan). Indeed, his ancestor Vigraharaj IV had previously launched a campaign against the Bhadanakas, defeating them but failing to completely subdue them. Prithviraj, likely before 1182, completely destroyed the Bhadanaka Kingdom (11th-12th century) (Singh, 1964, p. 165; Sharma, 1959, p. 74). He then launched a campaign against the Chandel Dynasty (831-1315). Although the Chandelians formed an alliance with the Gahadavalas (1089-1197) against the Chauhans, they were ultimately defeated by Prithviraj and had no choice but to surrender their cities to the Chauhans. Thus, the Chandelians were also brought under control, a situation that lasted until 1192. However, after this date, it is seen that the Chandelians regained their former settlements and continued their rule for some time (Singh, 2019; Smith, 1920, p. 188).

During Prithviraj's reign, the Chauhans' greatest enemy was undoubtedly the Gahadavalas. A vast empire centered in Kannauj, the Gahadavalas, like the Chauhans, harbored ambitions of dominating all of North India. On the other hand, the Gahadavala Raja, Jaychand, considered himself equal to, or even superior to, Prithviraj. Indeed, he had provided military support to the latter during the Chauhans' war with the Chandelians. Until now, the two sides had not directly confronted each other. However, Jaychand, who believed Delhi was rightfully his, could not accept Prithviraj's capture of the city. On the other hand, Prithviraj's raid on the *swayamvara* (a type of palace marriage in medieval India) of Jaychand's daughter Sanyogita and his abduction of Sanyogita further fueled the animosity between the two sides (Bilas Sarda, 1941, p. 147; Sharma, 1959, p. 77; Tripathi, 1942, p. 335; Singh, 2019). Now, Jaychand would not hesitate to support any campaign against Prithviraj. At this point, the confrontation between Prithviraj and the Ghurid Sultan Muizzuddin Muhammad b. Bahauddin Sam (1203-1206) during his campaigns in India was exactly the opportunity Jaychand was looking for.

Muizzuddin Muhammad b. Bahauddin Sam was the last ruler of the Ghurid Dynasty during its period of rise. He was appointed to govern Ghazni after its capture during the reign of his elder brother, Gıyasuddin Muhammad (Ibnül'l-Esir, 2019, p. 518; Cüzcani, 1342, p. 358; Mirhand, 1338, p. 787; Handmir, 1333, p. 606; Bayur, 1987, p. 255), and also initiated campaigns into India during his brother's reign. For this reason, many sources refer to him as the heir to the Indian conquests of Ghaznavid Sultan Mahmud. His greatest enemy in India was Prithviraj Chauhan. Indeed, Muizzuddin Muhammad managed to control a significant portion of North India by 1191. Meanwhile, he had also eliminated the Lahore branch of the Ghaznavid state. After this stage, his main goal was to capture Delhi and subjugate the Chauhans. However, this successful conquest policy did not seem to have sufficiently impressed Prithviraj, as he made no preparations until the Ghurid armies chose Delhi as their new route. Now, the appearance of Muslim armies on the Chauhan borders alarmed Prithviraj and essentially caused him great panic. Nevertheless, he managed to quickly gather together other Rajas who, like himself, were anti-Muslim. Muizzuddin Muhammad confronted the allied Indian armies led by Prithviraj Chauhan twice. The first of these encounters, referred to in sources as the Battles of Tarain, took place in 1191, and in this battle, the Muslim armies suffered a heavy defeat. Muizzuddin Muhammad, having been defeated, managed to reach Ghazni with a small number of soldiers who had escaped the battle with great difficulty (Cüzcani, 1342, pp. 399-400; Badauni, 1986, p. 69; Esterabadi, 1387, p. 131; Hoca Nizamuddin Ahmed, 1913, p. 39; Haig, 1958).

A careful examination of these military events between the Ghurid dynasty and the allied Indian armies reveals that Prithviraj missed the opportunity to completely annihilate the defeated Muizzuddin Muhammad and his army. Although the First Battle of Tarain ended in an Indian victory, Prithviraj, perhaps intoxicated by his triumph, did not even attempt to pursue his enemy. This situation paved the

way for Muizzuddin Muhammad to develop a new war strategy. The two sides met again at Tarain in 1192, a year later. The Ghurid army consisted of Turks, Tajiks, and Afghans, numbering over 120.000. Moreover, Muizzuddin Muhammad had spent the preceding year planning for victory. Of course, Prithviraj had not been idle either. When the Indians united under his command for the second time, their army had grown to 300,000. Moreover, this large army was commanded by 150 Rajas. Nevertheless, it is known that before the war began, Muizzuddin Muhammad sent envoys to Prithviraj to offer him the opportunity to convert to Islam. However, these offers and suggestions were vehemently rejected by Prithviraj (Esterabadi, 1387, p. 132).

Muizzuddin Muhammad, after delaying the battle for several days to better analyze his enemy, launched an attack with all his forces shortly before sunrise. Before the Indians could understand what was happening, they found themselves surrounded by the Ghurids. The army led by Prithviraj was soon severely defeated, and he himself fled the battlefield. However, upon reaching the banks of the Sarsuti River, he was captured by Ghurid soldiers and killed shortly afterward. After Prithviraj's death, who controlled a large part of northern India, Sarsuti, Hansi, Semane, Kuhram, and Ajmer, which were under his rule, were conquered by the Ghurids. In the subsequent period, Muizzuddin Muhammad's commander, Qutbuddin Aybek, would conquer Delhi on the orders of the sultan, laying the foundations of the Delhi Sultanate (Ibnü'l-Esir, 1987, p. 152; Handmir, 1333, p. 607; Fasih Hafi, 1384, p. 747; Badauni, 1986, p. 70; Cüzcani, 1342, pp. 400-401; Durak, 2000, p. 75). The Second Battle of Tarain marked the beginning of the end for the Chauhan Dynasty. Indeed, although Prithviraj was briefly succeeded by Govindaraja IV (1192) and Hariraja (1193-1194), the Chauhans never again regained their former power. In 1194, the Chauhan dynasty, which had long ruled as one of the most important dynasties in North India, vanished (Chandra, 2014, p. 70).

The above explanation attempts to provide a concise introduction to the Chauhan Dynasty, focusing specifically on Raja Prithviraj. Both the primary sources used and contemporary authors recount the political history of the dynasty in the manner described above. Now, the film in question will be introduced, followed by a discussion of the historical perception that the film attempts to create.

Objective

It is fair to say that historical events and figures have become an indispensable part of the film and television world over the last half-century. History and cinema have become intertwined in both domestic and foreign productions. However, these productions sometimes damage historical accuracy due to their visual appeal and the unquestioning belief in those visuals. This situation stems sometimes from an inability to present accurate information, sometimes from making fictional changes to attract viewers, and sometimes from a deliberate distortion of history. The main aim of this study is to reveal, based on available sources, how historical events are distorted in the film Prithviraj Chauhan.

Method

In the preparation of this study, primary sources providing information on the subject were first collected and translated. The information obtained from these translations was then subjected to a critical analysis. The conclusions reached from the sources were compared with contemporary studies. The historical inaccuracies in the film Samrat Prithviraj are revealed using information from both source materials and contemporary studies, thus concluding the article.

Findings

Samrat Prithviraj movie

In 1911, the foundations of the Hollywood Film Industry were laid in Hollywood, a town located in the Los Angeles district of California, United States, and the first studio was established there. Hollywood, which has never lost its popularity from its early days to the present, remains the biggest dream of actors and actresses today. Approximately 60 years after Hollywood's founding, another film industry, similar in name but different in content, was established: the Bollywood Film Industry. Its location was Mumbai (formerly Bombay), the capital of Maharashtra state in India. In fact, from the 1950s onwards, Indian films began to experience their golden age. In addition to the development of the acting industry, the music industry also came to the forefront, and with the emergence of singing and dubbing, music composers also became involved in the film industry. Bollywood became right at the center of this success. Although there is no official explanation for the origin of its name, the rumor that it is derived from a combination of the words Bombay and Hollywood remains valid. There is no definitive information on whether Bollywood emerged as a reaction to Hollywood or as an imitation of it. However, it is safe to say that from its inception to the present day, it has successfully represented a fresh perspective in India and has now reached a capacity to produce 1500 films annually.

Samrat Prithviraj, a Bollywood production, is an epic historical action film released in 2022. Directed by Chandraprakash Dwidedi, it stars Akshay Kumar in the lead role, along with a rich cast including Manushi Chhillar, Sanjay Dutt, Sonu Sood, Manav Vij, Ashutosh Rana, and Sakshi Tanwar. Filming for Samrat Prithviraj began in 2019 but was halted due to the Coronavirus pandemic. Production resumed in 2020, and the film was released on June 3, 2022. Samrat Prithviraj is based on Chand Bardai's epic novel Prithviraj Raso. However, it should be noted that this work is quite far from historical accuracy. Furthermore, while the oldest known copy dates back to the 16th century, various additions were made to the original in the 19th century.

The film, reportedly completed with a budget of between $17 and $34 million, is said to have failed to achieve the desired success at the box office. Perhaps one reason for this is that the film was banned in Kuwait, Qatar, and Oman even before its release. These countries have not offered any explanation for the ban. However, Indians have expressed their condemnation and outrage on numerous social media platforms. According to them, the main reason for the ban was its portrayal of the ruthless Ghurid Sultan Muizzuddin Muhammad's invasion of India under the banner of Islam. Apparently, Samrat Prithviraj had already created a profound impact, at least among his own people, before its release. The film mirrored the previous portrayal of Ghaznavid Sultan Mahmud's 17 campaigns in India, depicting him solely as a merciless plunderer. Furthermore, it made no mention of the Islamic concept of ghaza and jihad.

It has become commonplace for some films and TV series to add certain elements to the historical events they depict in order to reach a wider audience. However, as will be seen shortly, in the creation of Samrat Prithviraj's screenplay, it is observed that the effort was not so much to reach a wider audience as to to shape a perception within the target audience.

Distortion of Historical Facts in Samrat Prithviraj

The film focuses on two states and their leaders. One side, as previously mentioned, is the Chauhan Dynasty, which dominated North India for a long time and was headed by Prithviraj Chauhan. The other side is the Ghurid Dynasty, which ruled Afghanistan and the mountainous regions of Herat between 1157 and 1216. Although Sultan Gıyasüddin Muhammad b. Bahaüddin Sam was at the head of the state during the conflicts, the person who led the Indian campaigns was his brother, Muizzüddin Muhammad b. Bahaüddin Sam, whom the sultan had entrusted with the administration of Ghazni[1].

[1] Ghazni, the capital of the Ghaznavid Empire, was captured by the Oghuz Turks in 559/1163-1164, forcing the Ghaznavids to retreat to Lahore. The city remained under Oghuz rule for approximately ten years. In 569/1173-

The origins of the Ghurid dynasty remain a mystery to this day. Studies on this subject include hypotheses suggesting that the Ghurids may have been of Turkish, Arab, or Persian origin. However, the primary sources identified so far from a scientific perspective do not provide definitive information on this matter. Based on the administrative and military structure adopted by the Ghurids, their way of life, and most importantly, the expansionist policies of the Turks at that time, recent scholarly studies focus on the possibility that the state was of Turkish origin (Öntürk, 2020, pp. 7-11).

Despite the fact that it is not mentioned in any primary source or even research work, the film's very first scene shows the people in an arena in Ghazni chanting "Greetings to the Afghan Emperor!" for Emir Muizzuddin Muhammad. Thus, the tendency to portray the Ghurids as being of Afghan origin solely through a film is noticeable. In addition, Emir Muizzuddin is depicted in the same scene as a merciless ruler who wants to have Prithviraj Chauhan, whom he has captured, torn apart by lions. In essence, the first and last scenes of the film are identical. However, as will be discussed later, there is no account of Prithviraj Chauhan being captured and brought to Ghazni.

According to the film, the main reason for the Tarain Wars between the Ghurids and the Chauhans was the abduction of Chitrarekha, one of the Sultan's favorite concubines, by Mir Husayn, brother of Muizzuddin Muhammad b. Bahauddin Sam, and his subsequent refuge with Prithviraj Chauhan. As previously mentioned, Prithviraj, who stood out in Chauhan history not only for his political and military adventures but also for his love life, this time decides to help an Islamic ruler, even an enemy, out of respect for the love of his brother. Although those in his council try to dissuade him from helping, reminding him of what Sultan Mahmud of Ghazni had done in India 150 years earlier, Prithviraj does not change his mind and goes to Mir Husayn in Indian territory with a hundred horsemen. When examining sources such as *Tabakat-ı Nasıri, el-Kamil fi't-Tarih, Tarih-i Güzide, Tarih-i Firişte, Ravzatü's-Safa*, and other Islamic historical sources, it becomes clear that Muizzüddin Muhammed did not have a brother named Mir Hüseyin. Shortly after receiving the governorship of Ghazni from his elder brother, Sultan Gıyasüddin, Muizzüddin Muhammed began his campaigns in India in 571/1175-1176, conducting seven expeditions, each resulting in victory, before encountering Prithviraj. In other words, in the natural course of these campaigns, Muizzüddin Muhammed's next opponent would inevitably be Prithviraj Chauhan[2].

According to Samrat Prithviraj, before resorting to war, Muizzuddin Muhammad sent one of his most important men, Kutbüddin Aybek, as an envoy to Prithviraj, suggesting that peace could be made in exchange for the surrender of Mir Huseyin. However, Prithviraj vehemently rejected this offer, telling Kutbuddin Aybek that the only way to resolve the conflict was through war. Thus, in 1191, Muizzuddin Muhammad and Prithviraj Chauhan confronted each other in Tarain. In the great battle that ensued, the Sultan's brother, Mir Huseyin, was killed, while Muizzüddin Muhammad was captured by Prithviraj Chauhan himself in a duel. After being held captive in the dungeons of Ajmer for a time, he was released by Prithviraj, even though he wished to be killed. Again, an evaluation of this aspect of the film reveals a significant distortion of the facts. Historical records confirm that the Ghurids suffered a heavy defeat in the First Battle of Tarain. However, there was no question of Muizzüddin Muhammad being taken captive at the end of the battle. Sources unanimously state that he fought to the very end, even though he was wounded on the battlefield (Cüzcani, 1342, pp. 399-400; Badauni, 1986, p. 69; Esterabadi, 1387, p. 131; Hoca Nizamüddin Ahmed, 1913, p. 39; Haig, 1958; Prasad, 1931, pp. 67-68; Nateson, 2000, p. 111; Durak, 2000, pp. 72-73). Meanwhile, it was observed that some Ghurid soldiers, believing their sultan was dead, fled the battlefield, but Muizzüddin Muhammad did not order any investigation until he returned to Ghazni. When the Ghurid soldiers who managed to escape the battle arrived safely in the capital, Sultan Muizzüddin Muhammad, during the time of explanation, identified the soldiers who had

1174, the Ghurids successfully recaptured Ghazni from the Oghuz. Sultan Gıyasüddin entrusted the city's administration to his brother, Muizzüddin. Emir Muizzüddin, in the long-occupied city, initiated reconstruction efforts and, in the process, restored peace and tranquility to the people of Ghazni. After the city was stabilized, he began his expeditions to India with his brother's permission (İbnü'l-Esir, 1987, p. 147; Cüzcani, 1342, p. 358; Badauni, 1986, p. 64, Esterabadi, 1387, p. 129; Öntürk, 2020, p. 120).

[2] For Muizzeddin Muhammed's campaigns in India, see: (Öntürk, 2020, pp. 119-144).

fled, had feed bags placed around their necks, and had them paraded through the streets of Ghazni (Cüzcani, 1342, p. 400; Esterabadi, 1387, p. 131). When the causes and consequences of the First Battle of Tarain are evaluated from a film perspective, it is observed that an attempt is made to humiliate an Islamic king in front of an Indian Raja. As a result of this approach, which has nothing to do with real history, it becomes clear that an attempt is made to portray Islam and Muslim beliefs differently among the Indian people.

The third part of the film, which could be called the third section, is devoted to the Chauhan-Ghadavala relations. During Prithviraj's reign, the Ghadavala Dynasty was headed by Raja Jayachand (1170-1194). Essentially, the most important issue that brought these two Rajas into conflict was Delhi, and the main goal of both was to control the city. At this time, Delhi was ruled by another indigenous Indian dynasty, the Tomaras, led by Anangapala III. Since Anangapala had no heir, he handed over the keys of Delhi to Prithviraj, and the city came under Chauhan rule without any war. However, this was not accepted by Raja Jayachand. Although he demanded that at least half of Delhi be left to him, Prithviraj's firm refusal caused animosity between the two dynasties. The event that completely severed ties between the Ghadavalas and the Chauhans was Prithviraj's abduction of his daughter Sanyogita, along with forty of his cavalrymen, during the Swayamvara organized by Raja Jaichen (Sarda, 1941, p. 147; Sharma, 1959, p. 77). As can be seen, the scenes in this section are entirely focused on internal events in India. The surprising aspect is the great similarity between the narratives and the facts derived from the evaluation of the sources. In other words, it is observed that there is no distortion in the scenes depicting internal events in India. In this respect, it is possible to say that the intended perception is being shaped within the framework of Indo-Muslim relations.

According to Samrat Prithviraj, Raja Jaychen, unable to accept Delhi's takeover by Chauhan, this time sent a wealthy merchant as an envoy to Sultan Muizzuddin Muhammad b. Bahaüddin Sam, adhering to the principle of "the enemy of my enemy is my friend," and encouraged him to attack Prithviraj. Furthermore, he demanded that Prithviraj be handed over alive if captured. In response, Muizzuddin Muhammad sent Kutbüddin Aybek to Prithviraj, requesting that Delhi be surrendered to them and that Prithviraj rule Delhi as the Sultan's vassal. This offer was vehemently rejected by Prithviraj, and the two sides decided to fight once more in Tarain. Historical records do not contain any mention of the Ghurids making any agreement with the Ghadavalids. The Sultan had no intention of conquering Delhi at this stage. In fact, he had already spent the years between 1191 and 1192 preparing for a new war to avenge his defeat in the First Battle of Tarain (Badauni, 1986, p. 70; Cüzcani, 1342, p. 400; Esterabadi, 1387, p. 131). Therefore, in the natural course of history, a war between the two sides was inevitable.

The final part of the film is devoted to the Second Battle of Tarain. According to this, the two sides met once again in Tarain in 1192 and immediately engaged in battle. During the week-long fighting, the Ghurid army suffered twice as many casualties as the Chauhans, with over 16.000 soldiers killed. This created an atmosphere of despair among the Ghurid sultan and leading commanders, and the belief that the war would be lost increased. The film makes no mention of the Muslim army's jihad policy, and in this part, Muizzüddin Muhammad is portrayed solely as a sultan who brought armies to India out of greed for land. After the Ghurid commanders reached a consensus that the war could only be won through deception, the Chauhan army was defeated in a night raid. Despite this, Prithviraj Chauhan, who never gave up fighting heroically, was only forced to surrender under the threat of his captured commanders being burned alive before his eyes. When news of the war's defeat reached Queen Sanyogita, she, without hesitation, along with the women of the palace elite, ended her life by jumping into a sacred fire, in accordance with the Indian tradition of sati (a ritual in India where a widowed woman burns herself in a fire after the death of her husband; see Seymen Çakar, 2015, pp. 73-86). Prithviraj, brought to Ghazni as a captive in chains, was offered a pardon in an arena if he obeyed the sultan, but he refused. Furthermore, in front of the onlookers, he openly declared the sultan a traitor and a deceiver for his cheating in the war. After this, Prithviraj was blinded, thrown into a dungeon, held captive for days, and then, on the sultan's orders, brought back to the arena and forced to fight three

lions in quick succession. Despite being blind, Prithviraj, relying solely on his extraordinary hearing, killed the first lion. Although wounded by spear blows from the cavalry in the arena, he managed to kill two more lions unleashed upon him. When he was carried unconscious to the dungeon where he was held captive, he immediately informed the sultan's men that he was not dead and would be ready to fight again by the end of the next day. The following day, Prithviraj was seen in the arena for the last time. He was given seven arrows and offered the chance to fight seven cavalrymen, but he refused, breaking six of them and challenging Muizzüddin Muhammad himself with the single arrow remaining. The sultan, accepting the challenge with a horse and a spear, confronted Prithviraj. In this duel, Prithviraj managed to kill the sultan with a single arrow shot, but he and his closest friend, Chand Bardai, who was captured with him, were later killed by a hail of arrows fired by the sultan's men. In the final scene of the film, the captive Indian soldiers are released. As these soldiers rushed to the arena, carrying the bodies of Prithviraj and Chand Bardai on their backs, the people of Ghazni bid farewell to their king, whose heroism they had thus witnessed, with chants of "Long live Prithviraj!"

When Samrat Prithviraj is examined through its final section, it becomes clear that the greatest distortion occurred here. According to the sources, the Second Battle of Tarain unfolded as follows: The Sultan, seeking revenge for his defeat in 1191, spent a year preparing for war, assembling an army of 120.000 men (Cüzcani, 1342, p. 400; Esterabadi, 1387, p. 131; Hoca Nizamüddin Ahmed, 1913, p. 39). In contrast, before the great battle, the Indians had amassed an army of approximately 300.000 men, reinforced by 300 elephants and the participation of 150 rajas. Therefore, the Indian army was not composed solely of Chauhans. When the two sides clashed in Tarain, before resorting to war, Muizzuddin Muhammad sent his man, Kıvamülmülk Rüknüddin Hamza, as an envoy to Prithviraj, offering him the opportunity to convert to Islam and return the territories previously belonging to the Muslims. In his reply, Prithviraj reminded the sultan of the events of the previous year, offering him a chance to return, but if he did not, he swore to his gods to fight the Ghurid soldiers who had succumbed to their greed. Sultan Muizzüddin Muhammad stated that he had come to these lands on his brother's orders and would not return without his permission, but would refrain from fighting only if Tabernacles, Peshawar, and Multan were given to them, while the remaining Indian cities remained under Indian control. This offer was also rejected by Prithviraj, and the two sides began preparing for war (Esterabadi, 1387, p. 22). At dawn the next day, the Ghurid army suddenly launched an attack. The battle continued until afternoon, and the Indian army suffered a heavy defeat. Several of the Rajas were killed, and although Prithviraj escaped the battlefield to save his life, he was captured on the banks of the Sarsuti River. He was killed shortly afterwards (Öntürk, 2023). As a result of the battle, the Ghurids seized a large amount of booty and many prisoners. Sultan Muizzüddin, after appointing Prithviraj's son Kuleh as the head of the Chauhans on the condition that he submit to him, returned victoriously to Ghazni (Ibnü'l-Esir, 1987, p. 152; Handmir, 1333, p. 607; Fasihi, 1384, p. 747; Badauni, 1986, p. 70; Öntürk, 2023).

As can be seen, there is no truth to the story of Prithviraj Chauhan being captured, brought to Ghazni, brutally having his eyes gouged out, and being forced to fight lions. Even more importantly, the scene where Sultan Muizzüddin is killed by Prithviraj is entirely a fabrication. In fact, Muizzüddin Muhammad was killed in 1206 while resting in his tent, returning from an expedition to India, by twenty assassins from the Gokhar tribe.

Discussion and Conclusion

When historical events are conveyed to the public through cinema or television series, using primary sources regarding the event is of paramount importance. The widespread use of technology and its unconditional acceptance by the user base in recent times brings with it many dangers. While some scenes that contradict actual history can be overlooked in order to preserve the narrative in historical films, sometimes conscious or unconscious errors significantly detach events from reality. The 2022 Bollywood film Samrat Prithviraj is a clear example of this.

Throughout the film, Muizzüddin Muhammad b. Bahaüddin Sam, the ruler of an Islamic state, is portrayed as a merciless plunderer who raids Indian territories. In contrast, Raja Prithviraj, who sits on the throne of the Chauhan state, is depicted as an extremely generous king, respectful of his enemies, freeing them even when captured, and never torturing them. Even the character portrayals in the film reveal a significant bias. For example, Prithviraj is presented as handsome, smiling, and compassionate, while his enemy, Muizzüddin Muhammad, is portrayed as ugly, ill-tempered, and never smiling. This bias is also evident in the portrayal of Mir Huseyin, the sultan's brother, who, as mentioned in the study, is depicted with all the admirable human qualities, even though he was not actually a sultan.

Whether it was Sultan Muizzüddin Muhammad or Sultan Mahmud of Ghazni, who conducted campaigns in India two hundred years earlier, the priority of Muslim rulers was to establish the dominance of Islam in the region. However, the film in question, without mentioning Islam's policy of jihad in any way, portrays Sultan Muizzüddin Muhammad as a ruler who viewed India as a source of wealth and slaves. This approach, in essence, misrepresents Islam.

Most of the historical events depicted in the film have little to no relation to reality. Scenes such as the wars between the Ghurids and the Chauhans being caused by Sultan Muizzüddin Muhammad's brother Mir Huseyin, the Sultan being captured in the First Battle of Tarain and then released by Prithviraj out of mercy, Prithviraj being captured and subjected to intense torture in the Second Battle of Tarain, and finally managing to kill Sultan Muizzüddin Muhammad even though he was unable to fight, are all completely untrue.

Samrat Prithviraj occasionally touches upon the political situations of medieval Indian dynasties such as the Tomaras and Ghadavalas, as well as some Indian beliefs. Interestingly, the information presented regarding internal Indian events is based on inferences drawn from the sources without any distortion. This strengthens the thesis that a deliberate distortion was made to belittle Islam and Muslim states.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: First author %100

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: Since no data from living organisms was used in the research, ethical committee approval is not required.

4. Research Model: This is a research paper. A survey model was used as the research method in this study. The main sources and research works on the subject were chronologically reviewed and critically analyzed in an attempt to reach a conclusion.

5. Disclosure: This article is an independent research paper. It is not derived from any thesis or symposium paper, and has not been previously submitted to any journal for publication.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

VI-XII. yüzyıllarda Kuzey Hindistan'da hüküm süren Çavhan Hânedanı'nın bölge tarihinde çok önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim bu hânedan en parlak devrini yaşadığı dönemlerde Kuzey Hindistan'ın neredeyse tamamını hâkimiyeti altına almış durumdaydı. Buna rağmen Ortaçağ Kuzey Hindistanı'nın Paramaralar, Pratiharalar ve Çalukyalar gibi diğer hânedanlarındakine benzer şekilde Çavhanların da köken meseleleri efsaneler arasında kaybolup gitmiştir. Mitolojik anlatılar hânedanı Agnikula kültürünün bir mensubu olarak kabul etmekteyse de bu soyut gerçeklik efsanevi yaklaşımlardan öteye gitmemektedir (Shukla, 1978, s. 162; Kulke-Rotermund, 2003, s. 117; Şencan, 2022, s. 17; Tod, 1920, s. 114; Tripathi, 1942, s. 333; Somani, 1981, s. 1).

Tarihi kayıtlar ilk Çavhan mensuplarının Batı Hindistan'da yer alan Racastan eyaletinin kuzey taraflarındaki Abu Dağı'nın eteklerinde ortaya çıktıklarına yönelik bilgiler sunmaktadır. Aynı bölgede yer alan ve kuvvetle muhtemel Çavhanların ilk yerleşim yeri olan Sambar şehri de yine bu hânedan marifetiyle VI. yüzyılda imar edilmiştir. Bu bakımdan hânedan, muhtelif kaynaklarda Çavhan Sambar Devleti olarak da zikredilir. Tanrılar tarafından kutsandığına inanılan ve 551 yılında Çavhan tahtında bulunan Vasudeva, hânedanın ilk Raca'sı olma özelliğini taşımaktadır. Fakat Sambar gibi bir yerleşim yeri ile silik bir görünüm arz eden Çavhanların şöhret bulması için yarım asırlık bir zaman diliminin geçmesi gerekecektir. Zira VI. yüzyılın sonu ile VII. yüzyılın başları arasında tahtta bulunan Raca Ajairaj döneminde Ecmir şehrinin ele geçirilmesi ile birlikte bu hânedana dair bilgiler tarih kitaplarında biraz daha netleşmeye başlamıştır. Belki *baba* lakabı ile nam bulan Ajairaj'ın Ecmir halkı nezdinde böylesine bir sevgi ve sempatiye mazhar olması da döneminde gerçekleşen siyasî ve askerî faaliyetler ile alakalı olmalıdır. Öyle ki günümüzde hâlâ Ajairaj'ın öldüğü ve kendi adı ile anılan Ajairaj Vadisi'nde yılın belli zamanlarında Ecmir'in kuruluşuna ve kurucusuna ithafen panayırlar düzenlenir (Dhondiyal, 1966, s. 32; Smith, 1908, s. 356; Bayur, 1987, s. 256; Bhandari, t.y, s. 103; Sharma, 1959, s. 40; Bilas Sarda, 1941, ss. 137-138). Yine de X. yüzyıla kadar Sambar şehri Çavhanlar için önemini korumayı başardı ve Ecmir ancak XII. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Raca Ajairaj II döneminde merkez haline getirilebildi. Çavhan Hânedanı'nın kuruluşunun üstünden böylesine uzun bir süre geçmesine rağmen yayılma politikasının son derece ağır ilerlemesinin elbette önemli bir sebebi vardı. Bu sebep IX. yüzyılın başlarında kurulan ve kuruluşundan itibaren hızlı bir yükseliş içerisine giren Pratihara Hânedanı'ydı. Gerçekten de Çavhanlar X. yüzyıla kadar bu Pratiharaların bir vassalı olarak kalmaktan öteye gidemediler. Pratiharaların zayıflamaya yüz tuttuğu dönemde ise bu defa Çavhanların yıldızı parlamaya başladı ve 1153-1164 yılları arasında tahtta kalan Raca Bisaladeva döneminde Pratiharalara ait olan Dehli başta olmak üzere Nadol, Pali ve Jalor gibi şehirler Çavhan topraklarına dâhil edildi. Artık Himalaya Dağları'ndan Vindhaya Dağları'na kadar uzanan topraklarda Çavhan hâkimiyeti söz konusu idi (Kulkarni, 1966, s. 204; Prasad, 1927, ss. 8-9; Chandra, 2014, s. 63; Somani, 1981, s. 27).

Çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden Prithviraj Çavhan, babası Somesvara'nın 1177 yılında vuku bulan ölümünden sonra Ecmir Raca'sı olarak Çavhan tahtına geçti. 19 Mayıs 1166'da dünyaya gelen Prithviraj, tahtın resmi sahibi olduğunda henüz 11 yaşındaydı. Bu sebeple devlet işlerinde kendisine annesi Karpuradevi refakat ediyordu. Aslında Kraliçe yönetimi tamamen ele almıştı. Ancak tarihler 1179 yılını gösterdiğinde Prithviraj yetkileri tamamen uhdesinde topladı. Annesinin, bu arada annesinin de yardımcısı olan amcasının devlet işlerindeki etkilerini sona erdirdi (Singh, 2019). Böylece zikredilen tarih itibarıyla siyasî faaliyetlerine başladı. Ancak Prithviraj'ı Hint efsanevî anlatılarında sadece siyasî yönüyle konuşmak mümkün değildir. Zira aşk hayatı, olağanüstü yetenekleri, dillere pelesenk olmuş savaşçılığı onun şöhret bulmadaki özellikleri idi.

Genç yaşta tahta çıkmış birçok hükümdarın saltanat mücadelesine dair makûs talihi Prithviraj'da da tecelli etti. Tecrübesizliğinden istifade etmek isteyen akrabalarından biri olan Prens Nagarjuna biraz da geçmişe dayalı bir husumet sebebi ile isyana kalkıştı ve Gudapura kasabasını ele geçirdi. Çok da basite alınamayacak bu kalkışmada Prithviraj'ın bazı komutanlarının da Nagarjuna tarafında yer aldığı

görülüyordu. Şimdi bu isyanın başarılı bir şekilde bastırılması Prithviraj için iki açıdan daha da önemli hale gelmişti. Birincisi kendisine ihanet eden üst düzey komutanlarını bilip tanıyacak ve onları da yok edecekti, ikincisi ise saltanatının henüz başlarında böylesine bir isyanı bastırmak kendine olan güvenini arttıracaktı. Öyle de oldu. Nagarjuna fillerle takviyeli, çok sayıda süvari ve piyadeden oluşan Çavhan ordusu karşısında her ne kadar direnmeyi tercih etse de sığınmış olduğu Gudapura Kalesi'nde askerlerinin bir bir öldürülüşüne tanıklık etti. Daha sonra kaleden kaçmayı başarsa da annesi ve karısı esir olmaktan kurtulamadı. Bir kısım isyancı kellesi Ecmir'e getirilerek kalenin kapısına asıldı. Böylece Prithviraj taht mücadelesine dönüşen bir iç hadiseyi bertaraf etmiş oldu (Sharma, 1959, s. 73; Bilas Sarda, 1941, s. 146; Somani, 1981, s. 39: Sharma, 1959, s. 74).

Çavhan Hânedanı'nda iç huzurun sağlanmasından sonra Prithviraj artık topraklarını genişletmek için harekete geçebilirdi. Bu bakımdan ilk rotası Ecmir'in kuzeyinde bulunan ve günümüz Haryana eyaleti içerisinde yer alan Bhiwani, Mahendragarh, Rewari ve Racastan bölgesine dâhil Alwar şehirlerini kapsayan Bhadanaka Krallığı oldu. Esasen daha önce atalarından Vigraharaj IV de Bhadanakalar üzerine bir sefer gerçekleştirmiş, onları yenilgiye uğratmış, ancak tam olarak boyun eğdirememişti. Prithviraj muhtemelen 1182 yılından önce gerçekleştirmiş olduğu bu seferde Bhadanaka Krallığı'nı (11-12. yy) tam anlamıyla yok etti (Singh, 1964, s. 165; Sharma, 1959, s. 74). Ardından Çandel Hânedanı (831-1315) üzerine bir sefer gerçekleştirdi. Çandeller her ne kadar Gahadavalalar (1089-1197) ile birleşerek Çavhanlara karşı bir ittifak kursalar da Prithviraj karşısında yenilgiye uğramaktan ve kendilerine bağlı şehirleri Çavhanlara teslim etmekten başka çare bulamadılar. Böylece Çandeller de hâkimiyet altına alındı ve bu durum 1192 yılına kadar devam etti. Ancak bu tarihten sonra Çandellerin tekrar eski yerleşim yerlerini ele geçirdikleri ve bir süre daha hâkimiyetlerini devam ettirdikleri görülecektir (Singh, 2019; Smith, 1920, s. 188).

Prithviraj'ın hâkimiyeti döneminde Çavhanların en büyük düşmanı hiç şüphesiz Gahadavalalar idi. Kannauc merkezli büyük bir imparatorluk olan Gahadavalaların da tıpkı Çavhanlar gibi Kuzey Hindistan'ın tamamına hâkim olmak gibi bir düşüncesi vardı. Öte yandan Gahadavala Raca'sı Cayçend, kendisini Prithviraj'a denk hatta ondan daha üstün görmekteydi. Zaten Çavhanların Çandellerle olan savaşında da ikincisini askerî bakımdan desteklemekten geri durmamıştı. Şimdiye kadar iki taraf direkt olarak karşı karşıya gelmemişti. Ama Dehli'nin kendi hakkı olduğunu düşünen Cayçend bu şehrin Prithviraj tarafından ele geçirilmesini bir türlü hazmedemiyordu. Öte yandan Cayçend'in kızı Sanyogita'nın *swayamvara*sında (Hint ortaçağında bir tür saray evliliği) Prithviraj'ın düğünü basması ve Sanyogita'yı kaçırması iki taraf arasındaki düşmanlığı iyiden iyiye körüklemişti (Bilas Sarda, 1941, s. 147; Sharma, 1959, s. 77; Tripathi, 1942, s. 335; Singh, 2019). Şimdi Cayçend, Prithviraj'a karşı olacak hiçbir harekâtı desteklemekten geri durmayacaktı. İşte bu noktada Gurlu Sultanı Muizzüddîn Muhammed b. Bahâeddin Sâm'ın (1203-1206) Hindistan seferlerinde Prithviraj ile karşı karşıya gelmesi Cayçend'in tam da aradığı fırsattı.

Muizzüddîn Muhammed b. Bahâeddin Sâm Gurlular Devleti'nin yükselme döneminin son hükümdarıydı. O, ağabeyi Gıyâsüddîn Muhammed döneminde Gazne şehrinin alınması ile (İbnü'l-Esîr, 2019, s. 518; Cüzcânî, 1342, s. 358; Mîrhând, 1338, s. 787; Hândmîr, 1333, s. 606; Bayur, 1987, s. 255) buranın yönetimine tayin edilmiş ve yine ağabeyi döneminde Hindistan seferlerine başlamıştı. Bu bakımdan birçok kaynakta Gazneli Sultan Mahmûd'un Hindistan fütuhatının mirasçısı olarak zikredilir. Onun Hindistan'daki en büyük düşmanı ise Prithviraj Çavhan'dı. Gerçekten Muizzüddîn Muhammed 1191 yılına kadar Kuzey Hindistan'ın önemli bir kısmına hâkim olmayı başarmıştı. Bu arada Gazneliler Devleti'nin Lahor kolunu da ortadan kaldırmıştı. Bu aşamadan sonra onun en büyük amacı Dehli'yi de ele geçirip Çavhanlara boyun eğdirmekti. Ancak bu başarılı fetih siyaseti Prithviraj'ı yeterince etkilememiş olacak ki Gurlu orduları Dehli'yi yeni rota olarak belirleyene kadar herhangi bir hazırlıkta bulunmamıştı. Şimdi Çavhan sınırlarında Müslüman ordularının görünmeye başlaması Prithviraj'ı tedirgin etti ve esasen büyük bir paniğe kapıldı. Yine de kendisi gibi Müslüman karşıtı Racaları kısa süre içerisinde bir araya toplamayı başardı. Muizzüddîn Muhammed, Prithviraj Çavhan öncülüğündeki müttefik Hint orduları ile iki kez karşı karşıya geldi. Kaynaklarda Tarain savaşları olarak geçen bu karşılaşmaların ilki 1191 yılında gerçekleşti ve bu savaşta Müslüman orduları ağır bir hezimete uğratıldı.

Muizzüddîn Muhammed yenilgiye uğramış ve savaştan kurtulmayı başarmış az sayıdaki askeri ile güç bela Gazne'ye ulaşabildi (Cüzcânî, 1342, ss. 399-400; Badâunî, 1986, s. 69; Esterabâdî, 1387, s. 131; Hoca Nizâmüddin Ahmed, 1913, s. 39; Haig, 1958).

Gurlular ile müttefik Hint orduları arasında cereyan eden bu askerî hadiseler dikkatlice incelendiğinde Prithviraj'ın mağlup Muizzüddîn Muhammed'i ve ordusunu tam olarak yok etme fırsatını teptiği anlaşılacaktır. Zira Birinci Tarain muharebesi her ne kadar Hintlilerin galibiyeti ile neticelense de Prithviraj belki de zafer sarhoşluğu ile düşmanını takip etmek girişiminde bile bulunmamıştı. İşte bu durum Muizzüddîn Muhammed'in yeni bir savaş stratejisi geliştirmesine zemin hazırlamıştı. Taraflar bir yıl sonra 1192'de bir defa daha Tarain'de karşı karşıya geldiler. Gurlu ordusu Türklerden, Taciklerden ve Afganlardan müteşekkildi. Sayıları ise 120 bini aşmaktaydı. Üstelik Muizzüddîn Muhammed aradan geçen bir yıl içerisinde bütün mesaisini savaşın kazanılması için yaptığı planlarla geçirmişti. Tabi bu süre zarfında Prithviraj da boş durmamıştı. Hintliler ikinci defa onun komutası altında birleştiğinde ordu sayısı 300 bini bulmuştu. Üstelik bu büyük orduyu komuta eden 150 Raca bulunmaktaydı. Yine de savaş başlamadan önce Muizzüddîn Muhammed'in Prithviraj'a Müslüman olması yönünde teklifte bulunmak üzere elçiler gönderdiği bilinmektedir. Ancak bu teklif ve telkinler Prithviraj tarafından sert bir dille reddedildi (Esterabâdî, 1387, s. 132).

Muizzüddîn Muhammed düşmanını daha iyi analiz etmek adına savaş meydanında birkaç gün daha oyalama taktiğinde bulunduktan sonraki bir günde güneşin doğuşuna az bir zaman kala bütün kuvvetleri ile saldırıya geçti. Hintliler ne olup bittiğini anlayamadan kendilerini Gurlular tarafından çembere alınmış vaziyette buldular. Prithviraj'ın önderlik etmiş olduğu ordu çok geçmeden büyük bir hezimete uğratıldı. Kendisi ise savaş meydanından kaçtı. Ancak Sarsuti Nehri kenarına ulaştığında Gurlu askerleri tarafından yakalandı ve kısa bir süre sonra da öldürüldü. Kuzey Hindistan'ın büyük bir kısmına sahip olan Prithviraj'ın ölümünden sonra hâkimiyeti altında bulunan Sursuti, Hansi, Semane, Kuhram ve Ecmir Gurlular tarafından fethedildi. Bundan sonraki süreçte ise Muizzüddîn Muhammed'in komutanlarından Kutbüddîn Aybek sultanının emri ile Dehli'yi fethedecek ve Dehli Türk Sultanlığı'nın temellerini atacaktı (İbnü'l-Esîr, 1987, s. 152; Hândmîr, 1333, s. 607; Fasih Hâfî, 1384, s. 747; Badâunî, 1986, s. 70; Cüzcânî, 1342, ss. 400-401; Durak, 2000, s. 75). İkinci Tarain Savaşı Çavhan Hânedanı için sonun başlangıcıydı. Nitekim Prithviraj'dan sonra yerine kısa süreliğine Govindaraja IV (1192) ve Hariraja (1193-1194) geçse de Çavhanlar bir daha asla eski güçlerine ulaşamadılar. Tarihler 1194 yılını gösterdiğinde ise uzun bir süredir Kuzey Hindistan'ın en önemli hânedanlarından birisi olarak hüküm süren Çavhanlar yok olup gittiler (Chandra, 2014, s. 70).

Buraya kadar anlatılanlarla Raca Prithviraj özelinde Çavhan Hânedanı özet mahiyetinde tanıtılmaya gayret edildi. Hem istifade edilen ana kaynaklar ve hem de çağdaş müellifler hânedanın siyasî tarihini yukarıdaki şekilde nakletmektedirler. Şimdi öncelikle ele alınan film tanıtılacak, daha sonra da film aracılığı ile oluşturulmaya çalışılan tarihsel algıya değinilecektir.

Amaç

Son yarım yüzyılda tarihî olay ve kişilerin sinema-dizi dünyasının vazgeçilmez bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. Hem yerli hem de yabancı yapımlarda tarih ile sinema iç içe geçmiştir. Ancak görsellik ve görsele kayıtsız şartsız inanmak bakımından bu yapımların zaman zaman tarihi gerçekliğe zarar verdiği görülmektedir. Bu durum bazen gerçek bilgiyi ortaya koyamamaktan, bazen izleyiciyi celbetmek için kurgusal değişiklik yapmaktan, bazen de bilinçli bir şekilde tarihi tahrif etmekten kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı Prithviraj Çavhan isimli filmde tarihi hadiselerin nasıl çarpıtıldığını kaynaklar ışığında gözler önüne sermektedir.

Yöntem

Çalışmanın hazırlanması sürecinde öncelikle konuya dair bilgi veren ana kaynaklar toplanarak, bu kaynakların tercümesi yapılmıştır. Ardından yapılan tercümelerde elde edilen bilgiler kendi içlerinde

bir kritiğe tabi tutulmuştur. Kaynaklardan elde edilen sonuçlar muasır çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Bahse konu Prithviraj Çavhan filminde yapılan tarihi hatalar, kaynak eserlerden ve çağdaş çalışmalardan elde edilen bilgilerle ortaya konulup makale sonuçlandırılmıştır.

Bulgular

Samrat Prithviraj Filmi

1911 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Kaliforniya eyaletinin Los Angeles merkezi bölgesinde yer alan bir kasaba olan Hollywood'da Hollywood Film Endüstrisi'nin temelleri atıldı ve ilk stüdyo burada kuruldu. İlk zamanlarından günümüze kadar popülaritesini hiç kaybetmeyen Hollywood, günümüzde hâlâ aktör ve aktrislerin en büyük hayali olma özelliğini taşımaktadır. Hollywood'un kuruluşunun üzerinden yaklaşık olarak 60 yıl geçtikten sonra isim açısından benzer, içerik açısından farklı bir film endüstrisi daha kuruldu. Bu Bollywood Film Endüstrisi idi. Kuruluş yeri ise Hindistan'ın Maharaştra eyaletinin başkenti Mumbai (eski adıyla Bombay) oldu. Aslında 1950'li yıllardan itibaren Hint filmleri altın çağını yaşamaya başlamıştı. Oyunculuk sektörünün gelişmesine ilaveten müzik endüstrisi de ön plana çıkmış, şarkı söyleme ve dublajın ortaya çıkmasıyla müzik bestecileri de sinema endüstrisine dâhil olmuştu. Bollywood bu başarının tam olarak merkezine yerleşti. Her ne kadar isminin oluşumu hakkında resmi bir açıklama olmasa da Bombay ile Hollywood kelimelerinin karışımından türetildiği yönündeki söylenceler geçerliliğini korumaktadır. Bollywood'un Hollywood'a bir tepki olarak mı yoksa bir özenti olarak mı ortaya çıktığı hususunda da kesin bir bilgi yoktur. Ancak kuruluşundan günümüze kadar Hindistan'da yeni bir soluğun başarılı bir temsilcisi olduğunu söylemek mümkündür ve artık yılda 1500 film üretme kapasitesine erişmiştir.

Bir Bollywood ürünü olan Samrat Prithviraj 2022 yılında gösterime giren destansı tarihî aksiyon filmidir. Yönetmen koltuğunda Chandraprakash Dwidedi'nin bulunduğu bu filmin başrolünde ise Akshay Kumar bulunmaktadır. Bununla birlikte Manushi Chhillar, Sanjay Dutt, Sonu Sood, Manav Vij, Ashutosh Rana ve Sakshi Tanwar gibi isimlerle zengin bir oyuncu kadrosuna sahiptir. Samrat Prithviraj'ın çekimlerine her ne kadar 2019 yılında başlansa da Corona Virüs salgınının ortaya çıkmasıyla çekimlere ara verilmiştir. 2020 yılında çalışmalar tekrar başlamış ve film 3 Haziran 2022 yılında gösterime girmiştir. Samrat Prithviraj'ın dayanak noktası Chand Bardai'nin *Prithviraj Raso* adlı destansı eseridir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki bu eser tarihi gerçekliklerden oldukça uzak bir görünüm arz etmektedir. Ayrıca mevcut en eski kopyasının 16. yüzyıla kadar uzandığı söylenen esere 19. yüzyıla gelindiğinde çeşitli eklemeler yapılmıştır.

17 ila 34 milyon dolar arasında bir bütçe ile tamamlandığı ifade edilen filmin gişelerde istediği başarıyı yakalayamadığı ifade edilmektedir. Belki de bu durumun sebeplerinden biri filmin daha gösterime girmeden Kuveyt, Katar ve Umman'da yasaklanmış olmasıdır. Zikredilen ülkeler filmin yasaklanmasının gerekçesi ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmadılar. Buna karşın Hintliler birçok sosyal medya platformunda bu durumu kınayarak tepkilerini dile getirdiler. Onlara göre filmin yasaklanmasının en önemli sebebi *acımasız* Gurlu Sultanı Muizzüddîn Muhammed'in İslâm bayrağı altında Hindistan'ı işgal etmesinin konu edinilmesiydi. Anlaşılan Samrat Prithviraj daha gösterime girmeden en azından kendi halkı içerisinde derin bir tesir yaratmıştı. Daha önce Gazneli Sultan Mahmûd'un 17 Hindistan seferine de dikkat çekerek onu sadece merhametsiz bir yağmacı olarak gösteren bir takım batılı ve Hintli tarihçilerin yapmış oldukları, şimdi bir film aracılığı ile tekrar ediliyordu. İlaveten İslâm dininin meşrulaştırdığı gazâ ve cihâd politikasına hiçbir şekilde değinilmiyordu.

Bazı sinema ve dizilerin daha fazla izleyiciye erişmek adına konu edindikleri tarihî hadiselere bir takım eklemeler yapması artık alışılagelmiş bir durumdur. Ancak az sonra görüleceği üzere Samrat Prithviraj'ın senaryosunun oluşturulmasında, daha fazla izleyiciden ziyade hedef kitlede bir algı oluşturma çabası içerisine girildiği müşahede edilmektedir.

Samrat Prithviraj'da Tarihî Gerçeklerin Tahrifatı

Filmin odak noktasında iki devlet özelinde iki devlet lideri bulunmaktadır. Taraflardan bir tanesi daha önce de ifade edildiği gibi uzun bir süre Kuzey Hindistan'a egemen olmuş Çavhanlar Devleti'dir ve başlarında Prithviraj Çavhan bulunmaktadır. Diğer taraf ise 1157-1216 yılları arasında Afganistan ile Herat'ın dağlık bölgelerinde hüküm süren Gurlular Devleti'dir. Karşılıklı mücadeleler esnasında devletin başında her ne kadar Sultan Gıyâsüddîn Muhammed b. Bahâeddîn Sâm yer alsa da Hindistan seferlerini yürüten kişi sultanın Gazne yönetimi ile görevlendirdiği kardeşi Muizzüddîn Muhammed b. Bahâeddîn Sâm'dır[3].

Gurlular Devleti'nin kökeni hakkındaki bilinmezler bu gün hâlâ devam etmektedir. Bu hususta yapılan çalışmalar arasında Gurluların Türk, Arap ve Fars kökenli olabileceği yönünde varsayımlar bulunmaktadır. Ancak bilimsel açıdan şimdiye kadar tespit edilen ana kaynaklarda konu ile alakalı kesin bir bilgi söz konusu değildir. Gurluların benimsedikleri yönetim ve ordu yapısından, yaşayış şekillerinden ve en önemlisi de o dönemde Türklerin yayılma politikalarından hareketle son yapılan ilmi çalışmalar devletin Türk kökenli olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır (Öntürk, 2020, ss. 7-11).

Hal böyleyken hiçbir ana kaynakta ve hatta araştırma eserde geçmemesine rağmen filmin henüz ilk sahnesinde Emîr Muizzüddîn Muhammed için Gazne şehrindeki bir arenada halk tarafından *Afgan imparatoruna selam olsun* şeklinde tezahüratlarda bulunulduğu görülmektedir. Böylece Gurluları sadece bir film aracılığı ile Afgan kökenli yapma eğilimi göze çarpmaktadır. İlaveten Emîr Muizzüddîn aynı sahnede esir etmiş olduğu Prithviraj Çavhan'ı aslanlara parçalatmak isteyen merhametsiz bir hükümdar gibi gösterilmiştir. Esasen filmin ilk sahnesi ile son sahnesi aynıdır. Ancak daha sonra da değinileceği üzere Prithviraj Çavhan'ın esir edilerek Gazne'ye getirilmesi ile ilgili bir durum söz konusu değildir.

Filme göre Gurlular ile Çavhanlar arasında yaşanan Tarain savaşlarının başlıca sebebi Muizzüddîn Muhammed b. Bahâeddîn Sâm'ın kardeşi Mîr Hüseyin'in sultanın gözde cariyelerinden biri olan Chitrarekha'yı kaçırması ve etrafındakiler ile birlikte Prithviraj Çavhan'a sığınmasıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi Çavhan tarihinde siyasî ve askerî maceraları ile olduğu kadar aşk hayatı ile de ön plana çıkan Prithviraj bu defa düşman da olsa bir İslâm hükümdarının kardeşinin aşkına olan saygısı sebebi ile ona yardım etme kararı alır. Meclisinde bulunanlar kendisine Gazneli Sultan Mahmûd'un 150 yıl önce Hindistan'da yaptıklarını hatırlatıp onu yardım etme fikrinden vazgeçirmeye çalışsalar da Prithviraj sözünden dönmez ve yüz atlısı ile birlikte Hint topraklarında bulunan Mir Hüseyin'in yanına gider. Bu hususta *Tabakât-ı Nâsırî, el-kâmil fi't-Târîh, Târih-i Güzide, Târîh-i Firişte, Ravzatü's-Safâ* ve diğer İslam tarihi kaynakları incelendiğinde Muizzüddîn Muhammed'in Mîr Hüseyin adında bir kardeşinin olmadığı açık bir şekilde görülecektir. Muizzeddîn Muhammed Gazne şehrinin yönetiminin ağabeyi Sultan Gıyâsüddîn tarafından kendisine verilmesinden kısa bir süre sonra 571/1175-1176 yılında Hindistan seferlerine başlamış ve Prithviraj ile karşılaşana kadar her biri galibiyet ile neticelenen yedi sefer düzenlemiştir. Yani seferlerin doğal seyrinde Muizzüddîn Muhammed'in bir sonraki rakibi zaten Prithviraj Çavhan olacaktır[4].

Samrat Prithviraj'a bakılacak olursa Muizzüddîn Muhammed savaş seçeneğine gitmeden önce en önemli adamlarından Kutbüddîn Aybek'i elçi olarak Prithviraj'a göndermiş ve Mîr Hüseyin'i teslim etmesi karşılığında iki taraf arasında barış yapılabileceğini iletmiştir. Ancak Prithviraj bu teklifi sert bir dille reddetmiştir. Kutbüddîn Aybek'e taraflar arasındaki anlaşmazlığın ancak savaş ile çözülebileceğini

[3] Gazneliler Devleti'nin başkenti olan Gazne şehri 559/1163-1164 yılında Oğuzlar tarafından ele geçirilmiş ve Gazneliler Lahor'a çekilmek zorunda kalmışlardı. Bundan sonraki süreçte şehir yaklaşık olarak on yıl boyunca Oğuzların yönetiminde kaldı. Tarihler 569/1173-1174 yılını gösterdiğinde Gurlular Gazne'yi Oğuzlardan almayı başardılar. Sultan Gıyâsüddîn şehrin yönetimini kardeşi Muizzüddîn'e bıraktı. Emîr Muizzüddîn uzun bir süredir işgal altında olan şehirde ilk olarak imar faaliyetlerine başladı ve bu arada Gazne halkının kaybolan huzurunu yeniden tesis etti. Şehrin istikrara kavuşmasının ardından da ağabeyinin izni ile Hindistan seferlerine başladı (İbnü'l-Esîr, 1987, s. 147; Cüzcânî, 1342, s. 358; Badâunî, 1986, s. 64, Esterabâdî, 1387, s. 129; Öntürk, 2020, s. 120).

[4] Muizzeddin Muhammed'in Hindistan seferleri için bkz: (Öntürk, 2020, ss. 119-144).

söylemiştir. Böylece tarihler 1191 yılını gösterdiğinde Muizzüddîn Muhammed ve Prithviraj Çavhan Tarain'de karşı karşıya gelmiştir. Meydana gelen büyük savaşta sultanın kardeşi Mîr Hüseyin öldürülürken Muizzüddîn Muhammed bir mübareze sonucu bizzat Prithviraj Çavhan tarafından esir edilmiştir. O bir müddet Ecmir zindanlarında tutsak edildikten sonra her ne kadar öldürülmeyi arzu etse de Prithviraj tarafından serbest bırakılmıştır. Yine filmin bu hususu üzerine bir değerlendirme yapıldığında son derece önemli boyutta bir tahrifatın yapıldığı görülecektir. Tarihî kayıtlar incelendiğinde gerçekten de söz konusu Birinci Tarain savaşında Gurluların ağır bir yenilgiye uğratıldığı bilinmektedir. Ancak savaşın nihayetinde Muizzüddîn Muhammed'in esareti gibi bir durum söz konusu değildir. Kaynaklar ittifakla onun savaş alanında yaralı halde olmasına rağmen son raddeye kadar savaştığını ifade etmektedirler (Cüzcânî, 1342, ss. 399-400; Badâunî, 1986, s. 69; Esterabâdî, 1387, s. 131; Hoca Nizâmüddin Ahmed, 1913, s. 39; Haig, 1958; Prasad, 1931, ss. 67-68; Nateson, 2000, s. 111; Durak, 2000, ss. 72-73). Bu arada sultanlarının öldüğünü zanneden bir takım Gurlu askerinin savaş meydanından kaçtığı görülmüş ancak Muizzüddîn Muhammed Gazne'ye dönünceye kadar herhangi bir tahkikat yaptırmamıştır. Savaştan kurtulmayı başaran Gurlu askerleri salimen payitahta vardıklarında Sultan Muizzüddîn Muhammed izahat vaktinde savaştan kaçan askerleri tespit ederek boyunlarına bir yem torbası taktırıp Gazne sokaklarında teşhir ettirmiştir (Cüzcânî, 1342, s. 400; Esterabâdî, 1387, s. 131). Birinci Tarain savaşının film açısından sebep ve sonuçları değerlendirildiğinde bir İslâm padişahının bir Hint Racası önünde küçük düşürülmeye çalışıldığı müşahede edilmektedir. Gerçek tarih ile yakından uzaktan alakası olmayan bu yaklaşımın sonucu olarak İslâmiyet'in ve Müslümanlığın Hint halkı arasında farklı bir gözle algılatılmaya çalışıldığı ortaya çıkmaktadır.

Filmin üçüncü kısmı olarak adlandırılabilecek bölüm Çavhan-Ghadavala münasebetlerine ayrılmıştır. Prithviraj'ın saltanat sürdüğü yıllarda Ghadavala Hânedanı'nın başında Raca Cayçent (Jayachandra) (1170-1194) bulunmaktadır. Esasen bu iki Raca'yı karşı karşıya getiren en önemli mesele Dehli'dir ve her ikisinin de temel gayesi şehre hâkim olmaktır. Dehli bu dönemde Hindistan'ın başka bir yerli hânedanı olan Tomaralar tarafından idare edilmekte olup başlarında Anangapala III isimli bir lider bulunmaktadır. Anangapala'nın bir varisinin olmaması hasebiyle Dehli'nin anahtarlarını Prithviraj'a teslim etmesiyle şehir herhangi bir savaş yaşanmaksızın Çavhan hâkimiyetine girmiştir. Ancak bu durum Raca Cayçent tarafından kabul görmemiştir. O her ne kadar Dehli'nin hiç olmazsa yarısının kendisine bırakılmasını istemişse de Prithviraj'ın bunu kesin bir dille reddetmesi iki hânedan arasında düşmanlığa sebebiyet vermiştir. Ghadavalalar ile Çavhanlar arasında ipleri tamamen koparan gelişme ise Prithviraj'ın Raca Cayçent'in düzenlediği *swayamvara* esnasında kızı Sanyogita'yı kırk süvarisi ile birlikte kaçırması olmuştur (Sarda, 1941, s. 147; Sharma, 1959, s. 77). Görüldüğü üzere bu kısımdaki sahneler tamamıyla Hindistan'ın iç hadiselerine yöneliktir. İşin şaşırtıcı tarafı ise anlatılanlar ve kaynakların değerlendirmesinden elde edilen gerçekler arasında büyük bir benzerliğin var olmasıdır. Yani Hindistan iç hadiselerine dair sahnelerde herhangi bir tahrifatın yer almadığı müşahede edilmektedir. Bu bakımdan oluşturulmak istenen algının Hint-Müslüman ilişkileri çerçevesinde şekillendirilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür.

Samrat Prithviraj'a göre Dehli'nin Çavhan hâkimiyetine geçmesini hazmedemeyen Raca Cayçent bu defa düşmanımın düşmanı dostumdur şiarıyla zengin bir tâciri elçi olarak Sultan Muizzüddîn Muhammed b. Bahâeddîn Sâm'a göndermiş ve onu Prithviraj'a saldırmak hususunda teşvik etmiştir. Bundan başka Prithviraj'ın esir edildiği takdirde sağ olarak kendisine teslim edilmesi yönünde talebini de iletmiştir. Bunun üzerine Muizzüddîn Muhammed de Kutbüddîn Aybek'i Prithviraj'a göndererek Dehli'yi kendilerine teslim etmesini, Prithviraj'ın sultanın kölesi olarak Dehli'yi yönetmesini istemiştir. Muizzüddîn Muhammed'in bu teklifi Prithviraj tarafından sert bir dille reddedilmiş ve iki taraf arasında Tarain'de bir kez daha savaşma kararı alınmıştır. Tarihî kayıtlarda Gurluların Ghadavalalar ile herhangi bir anlaşma yaptıklarına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Sultanın bu aşamada Dehli'yi almak gibi bir tahayyülü de yoktur. Esasen kendisi Birinci Tarain savaşında almış olduğu yenilginin intikamını almak üzere zaten 1191-1192 arasını yeni bir savaş hazırlığıyla geçirmiştir (Badâunî, 1986, s. 70; Cüzcânî, 1342, s. 400; Esterabâdî, 1387, s. 131). Dolayısıyla tarihin doğal seyrinde zaten iki taraf arasında bir savaş kaçınılmaz olacaktır.

Filmin son kısmı İkinci Tarain savaşına ayrılmıştır. Buna göre iki taraf 1192 yılında bir kez daha Tarain'de karşılaşmış ve derhal savaşa tutuşmuştur. Bir hafta boyunca devam eden mücadelelerde Gurlu ordusu 16.000'den fazla askerinin öldürülmesi ile Çavhanlara göre iki kat fazla kayıp vermiştir. Bu durum Gurlu sultanı ve ileri gelen komutanlar arasında bir umutsuzluk havası yaratmış ve savaşın kaybedileceğine olan inanç artmıştır. Müslüman ordusunun cihâd politikasına filmin hiçbir sahnesinde tesadüf edilmediği gibi yine bu kısımda da Muizzüddîn Muhammed sadece toprak hırsı ile Hindistan'a ordular getiren bir sultan olarak tasvir edilmiştir. Gurlu komutanları arasında savaşın sadece hile ile kazanılabileceği yönünde fikir birliğine varılmasından sonra Çavhan ordusu bir gece baskını ile yenilgiye uğratılmış, buna rağmen kahramanca savaşmaktan bir an bile vazgeçmeyen Prithviraj Çavhan ancak ele geçirilen önemli komutanlarının gözlerinin önünde yakılarak öldürülmesi tehdidi karşısında teslim olmak zorunda kalmıştır. Savaşın kaybedildiğine dair haberler Kraliçe Sanyogita'ya ulaştığında o hiç tereddüt etmeden saray ileri gelenlerinin kadınları ile birlikte bir Hint inanışı olarak *sati* (Hindistan'da dul bir kadının ölen eşinin ardından kendisini ateşe atarak yakma geleneğidir. Bu konu hakkında bkz.: Seymen Çakar, 2015, ss. 73-86) geleneği mucibince kutsal ateşe atlamak suretiyle hayatına son vermiştir. Zincirlere vurulmuş bir esir olarak Gazne'ye getirilen Prithviraj'a bir arenada sultana itaat etmesine karşılık canının bağışlanacağı söylense de o bunu asla kabul etmemiştir. İlaveten izleyenlerin gözü önünde sultanın savaştaki hilesinden dolayı hain ve sahtekâr olduğunu söylemekten de geri durmamıştır. Bundan sonra gözleri oyulup zindana atılan Prithviraj günlerce esir tutulduktan sonra sultanın emri ile tekrar arenaya çıkarılmış ve art arda üç aslana karşı savaştırılmıştır. Gözleri görmediği halde sadece sahip olduğu olağanüstü duyma yeteneği ile ilk aslanı öldüren Prtihviraj arenadaki süvarilerin mızrak darbeleri sonucu yaralansa da üzerine salınan iki aslanı da öldürmeyi başarmıştır. Baygın halde esir tutulduğu zindana taşındığında ise kendine gelir gelmez daha ölmediğini ve bir sonraki günün sonunda yeniden savaşmaya hazır olacağını sultanın adamlarına bildirmiştir. Ertesi gün son defa olarak arenada görülen Prithviraj'a yedi ok verilip yedi süvari ile savaşması teklif edilse de o bunu reddedip altı oku kırmış ve elinde kalan tek okla Muizzüddîn Muhammed'in bizzat kendisine meydan okumuştur. Bir at ve bir mızrak ile meydan okumayı kabul eden sultan, Prithviraj'ın karşısına çıkmıştır. Bu mübarezede Prithviraj, sultanı tek ok atışı ile öldürmeyi başarsa da daha sonra o ve onunla birlikte esir edilen en yakın arkadaşı Chand Bardai sultanın adamları tarafından ok yağmuruna tutularak öldürülmüştür. Filmin son sahnesinde esir Hint askerleri serbest bırakılmıştır. Arenaya koşan bu askerler Prithviraj ve Chand Bardai'nin cesetlerini sırtlarına alıp uzaklaşırken Gazne halkı kahramanlığına böylece şahit oldukları kralı "çok yaşa Prithviraj" tezahüratları ile uğurlamıştır.

Samrat Prithviraj son kısmı üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda esasen en büyük tahrifatın burada yapıldığı görülmektedir. İkinci Tarain savaşı kaynaklar ışığında şöyle vuku bulmuştur: Sultan 1191'de uğramış olduğu yenilginin intikamını almak üzere bir yılı savaş hazırlığı ile geçirip 120.000 kişilik bir ordu toplamıştır (Cüzcânî, 1342, s. 400; Esterabâdî, 1387, s. 131 Hoca Nizâmüddin Ahmed, 1913, s. 39). Buna mukabil meydana gelecek büyük savaş öncesinde Hintliler 150 racanın katılımı ile 300 fille takviyeli yaklaşık 300.000 kişilik ordu sayısına ulaşmıştır. Yani Hint ordusu sadece Çavhanlardan ibaret değildir. Taraflar Tarain'de karşı karşıya geldiğinde Muizzüddîn Muhammed savaş seçeneğine gitmeden önce adamlarından Kıvâmü'l-Mülk Rüknüddîn Hamza'yı Prithviraj'a elçi olarak göndermiş ve ona İslâm dinini kabul edip daha önce Müslümanlara ait olan yerleri geri vermesini teklif etmiştir. Prithviraj cevaben yazmış olduğu mektupta sultana bir önceki yıl yaşananları hatırlattıktan sonra kendisine geri dönmesi için bir şans verdiğini, eğer dönmeyecekse hırsına yenik düşmüş Gurlu askerleri ile çarpışmak için tanrılarına yemin ettiklerini belirtmiştir. Sultan Muizzüddîn Muhammed ise bu topraklara kardeşinin emri ile geldiğini, onun emri olmadan geri dönmeyeceğini, ancak Teberhinde, Peşaver ve Multan'ın kendilerine verilmesi; geri kalan Hint şehirlerinin Hintlilerde kalması koşuluyla savaşmaktan vazgeçeceğini bildirmiştir. Bu teklifin de Prithviraj tarafından reddedilmesi sonucunda taraflar savaş hazırlığına başlamıştır (Esterabadi, 1387, s. 22). Sonraki günün şafağında Gurlu ordusu aniden saldırıya geçmiştir. Savaş ikindi vaktine kadar devam etmiş, Hint ordusu ağır bir hezimete uğratılmıştır. Racalardan bir kaçı öldürülürken Prithviraj her ne kadar canını kurtarmak için savaş alanından kaçsa da Sarsuti Nehri kenarında tutsak edilmiştir. Kısa bir süre sonra o da öldürülmüştür (Öntürk, 2023). Savaş sonucunda Gurluların eline büyük miktarda ganimet ve çok sayıda esir geçmişti. Sultan Muizzüddîn Çavhanların başına kendisine tabi olmak koşulu ile Prithviraj'ın oğlu Kuleh'i

atadıktan sonra muzaffer bir şekilde Gazne'ye döndü (İbnü'l-Esîr, 1987, s. 152; Hândmîr, 1333, s. 607; Fasihî, 1384, s. 747; Badâunî, 1986, s. 70; Öntürk, 2023).

Görüldüğü üzere Prithviraj Çavhan'ın esir edilip Gazne'ye getirilmesi, acımasız bir şekilde gözlerinin oyulması ve aslanlarla savaştırılması gibi bir durum söz konusu değildir. Bundan daha da önemlisi Sultan Muizzüddîn'in Prithviraj tarafından öldürüldüğü sahnedir ki bu olay da tamamen tahrifattan ibarettir. Nitekim Muizzüddîn Muhammed 1206 yılında düzenlemiş olduğu bir Hint seferinden geri dönerken yirmi Gokhar kabilesi mensubu suikastçı tarafından çadırında dinlendiği bir vakitte öldürülecektir.

Tartışma ve Sonuç

Tarihî olayların bir sinema ya da dizi aracılığıyla toplumlara aktarılması konusunda ilgili olaya dair ana kaynak kullanımı son derece kritik bir öneme sahiptir. Zira son zamanlarda teknolojinin yaygın bir şekilde kullanılması ve kullanıcı kitle tarafından kayıtsız şartsız kabul görmesi, beraberinde birçok tehlike getirmektedir. Tarihî sinema filmlerinde kurguyu korumak adına, ancak gerçek tarihin aksine olan bazı sahneler görmezden gelinebilse bile bazen bilinçli ya da bilinçsiz yapılan hatalar olayları büyük oranda gerçeklikten koparmaktadır. 2022 Bollywood yapımı olan Samrat Prithviraj adlı film bu durumun en açık örneklerinden birisidir.

Filmin başından sonuna bir İslâm devletinin hükümdarı olan Muizzüddîn Muhammed b. Bahâeddin Sâm Hint topraklarına akınlar düzenleyen merhametsiz bir yağmacı olarak tasvir edilmiştir. Buna karşın Çavhan devleti tahtında bulunan Raca Prithviraj son derece cömert, düşmanına saygı duyan, esir almasına rağmen onu serbest bırakan, hiçbir şekilde işkence etmeyen bir kral olarak gösterilmiştir. Filmin oyuncu tiplemelinde bile büyük bir tarafgirliğin olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin Prithviraj yakışıklı, güler yüzlü, şefkatli bir surette izleyici karşısına çıkarılırken düşmanı olan Muizzüddîn Muhammed tam aksine çirkin, bed suratlı ve hiç gülmeyen birisi olarak gösterilmiştir. Bu ayrım çalışmada bahsedildiği gibi gerçekte olmamasına rağmen sultanın kardeşi olarak gösterilen Mîr Hüseyin'de de tezahür etmiş, o da bütün güzel insani özelliklerle sergilenmiştir.

İster Sultan Muizzüddîn Muhammed, ister kendisinden iki yüz yıl önce Hindistan seferlerini gerçekleştiren Gazneli Sultan Mahmûd olsun Müslüman hükümdarların önceliği İslâm dinini bölgede hâkim kılmaktı. Ancak bahse konu sinema filmi İslâmiyet'in cihâd politikasına hiçbir şekilde değinmeden Sultan Muizzüddîn Muhammed'i Hindistan'ı zenginlik ve köle kaynağı olarak gören bir hükümdar olarak tasvir etmiştir. Bu yaklaşımla esasında İslâmiyet yanlış bir şekilde tanıtılmıştır.

Filmde aktarılan çoğu tarihî hadisenin de gerçekle yakından uzaktan alakası yoktur. Gurlular ile Çavhanlar arasında meydana gelen savaşlara Sultan Muizzüddîn Muhammed'in kardeşi Mîr Hüseyin'in sebep olması, sultanın birinci Tarain savaşında esir edilip Prithviraj tarafından kendisine merhamet edilerek serbest bırakılması, ikinci Tarain savaşında Prithviraj'ın esir edildikten sonra yoğun işkencelere maruz kalması ve nihayet savaşamayacak durumda da olsa Sultan Muizzüddîn Muhammed'i öldürmeyi başarması gibi filmde aktarılan sahnelerin tamamı gerçek dışıdır.

Samrat Prithviraj'da zaman zaman Ortaçağ Hint hânedanlarından Tomaralar ve Ghadavalalar gibi devletlerin siyasi durumlarına; bazı Hint inanışlarına yer verilmiştir. İlginç olan ise Hint iç hadiselerine dair aktarılan bilgilerde kaynaklardan elde edilen çıkarımlarla herhangi bir tahrifatın olmamasıdır. Bu durum İslâmiyet'in ve Müslüman devletlerin küçük düşürülmesi adına bilinçli bir tahrifatın yapıldığı tezini güçlendirmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar %100

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Araştırmada herhangi bir canlıya ait veri kullanılmadığından dolayı etik kurul onayı gerekmemektedir.

4. Araştırmanın Modeli: Araştırma makalesidir. Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak tarama modeli kullanılmıştır. Konuya yönelik ana kaynak ve araştırma eserler kronolojik olarak taranmış ve kritiğe tabi tutularak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

5. Bilgilendirme: Makale bağımsız araştırma makalesidir. Herhangi bir tez, ya da sempozyumdan üretilmemiş olup daha önce yayımlanmak üzere herhangi bir dergiye verilmemiştir.

References

Bayur, Y.H. (1987). *History of India*. 1. Türk Tarih Kurumu Yayınları (Publications of the Turkish Historical Society).

Bhandari, S. (t.y.). *History of Malva*. 1. History Publishing House.

Sarda, B.-D. B. H. (1941). Ajmer: *historical and descriptive*. Fine Art Printing Press.

Chandra, S. (2014). *History of medieval India (800-1700)*. Orient Blackswan.

Cüzcânî, Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed. (1342). *Tabakât-ı Nâsırî*. 1. A. Habibî. (Tash.), Encümen-i Târîh-i Afganistan.

Dhondiyal, B. N. (1966). *Rajastan district gazeetteers –Ajmer-*. Jaipur.

Durak, N. (2000). *Expeditions to India from the north*. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (Publications of the Eurasian Center for Strategic Studies).

Badâunî, Abdu'l-Kadir İbn Mülûk Şah. (1986). *Müntehâbü't-tevârih*. George S.- A. Ranking. (Terc.), Renaissance Publishing House.

Esterabâdî, Muhammed Kasım Hinduşah. (1387). *Târîh-i Firişte*, Muhammed Rıza Nasırî. (Musahhih), Merkez Tahkikat Râyâne-i Kâime.

Fasih Hâfî, Ahmed b. Muhammed. (1384). *Mücmel-i Fasihî*. 2. M. N. Nasrabâdî. (Tash.), Esâtir.

Haig, W. (1958). Mu'izz'ud'din Muhammed Bin Sam of Ghur and the earlier slave kings of Delhi., *The Cambridge History of India*. III. Delhi, 38-73.

Hândmîr, Gıyâsüddîn Hândmîr b. Hâce Hümâmüddin Muhammed b. Hâce Celâlüddin Muhammed. (1333). *Târîhu habibü's-siyer fî ahbâr-ı efrâd-ı beşer*. 2. Kitabhâne-i Hayyâm.

Hoca Nizâmüddin Ahmed. (1913). *Tabakât-ı ekberî*. B. De (Trans.), Kalkütta.

Prasad, I. (1931). *A short History of Muslim Rule in India From the Conqouest of Islam To the Death of Aurangzeb*. Indian Press.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. (2019). *el-Kâmil fi't-Târih*. 9. A. Özaydın. (Trans.), Ravza Yayınları (Ravza Publications).

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. (1987). *el-Kâmil fi't-Târih*. 11. A. Özaydın. (Trans.), Bahar Yayınları (Bahar Publications).

Kulkarni, C. (1966). *Ancient Indian history & culture*. Karnatak Publishing House.

Kulke, H. & Dietmar, R. (2003). *A history of India*. Taylor & Francis Group.

Mîrhând, Seyyid Hamîdüddin Muhammed b. Burhânüddin Hâvendşâh b. Kemâlüddin. (1338). *Ravzatü's-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*. 4. A. Zeryab (Neşr.), İntişârât-ı İlmî.

Nateson, M. S. (2000). *Pre-Mussalman India*, Madras.

Öntürk, V. (2020). The Indian campaigns of the Ghurid Sultan Muizzeddin Muhammed b. Bâhâeddin Sâm. *Apjir*, 4/2. 119-144.

Öntürk, V. (2020). *The political history of the Ghurid Dynasty.* Unpublished Doctoral Thesis. Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute.

Öntürk, V. (2023). Prithviraj Chavhan, an epic hero in medieval India. *AÜSBD*. 23/2. 423-436.

Prasad, I. (1927). *History of medieval India*. Indian Press.

Sharma, D. (1959). *Early Chauhan dynasties*. S. Chan & Co.

Shukla, D. C. (1978). *Early history of Rajasthan*. Bharatiya Vidya Prakashan.

Singh, M. (2019). Historical coin of Prithviraj Chauhan. Indian Numizmatic Research Group, n. Page. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/43122371/Historical_Coin_of_Prithviraj_Chauhan

Smith, V. A. (1908). *History of India from 600 B.C. to the Mohammadan conquest*. Clarendon Press.

Smith, V. A. (1920). Ancient and Hindu India being part I of the Oxford history of India. Clarendon Press.

Somani, R. V. (1981). *Prithviraj Chauhan and his times*. Gangapur.

Şencan, H. (2022). *De'bakam Adam's words*. Fesleğenin Ömrü Yayınları (Basil's Life Publications).

Tod, J. (1920). *Annals and antiquities of Rajasthan or the central and western Rajput states of India*. 1. Oxford University Press.

Tripathi, R. (1942). *History of Ancient India*. Motilal Banarsidas.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Disaster Awareness of Social Workers in the Context of the February 6, 2023 Kahramanmaraş Earthquakes: A Mixed-Methods Study

Bekir Altıok*, Aylin Arıcı **, Doğaç Niyazi Özüçelik ***

Abstract: This study was conducted using a mixed-methods approach to determine the levels of disaster awareness among social workers employed in public institutions and civil society organizations in Türkiye and to examine social work practices in the context of the February 6, 2023, Kahramanmaraş earthquakes. In the quantitative component of the study, which adopted a convergent parallel design, data were collected from 391 social workers. Data were collected using the "Personal Information Form" and the "Disaster Awareness Scale." In the qualitative component, semi-structured interviews were conducted with 19 social workers who were actively engaged in fieldwork during the earthquake, and the data were analyzed using thematic analysis. The findings indicate that social workers generally possess a high level of disaster awareness. Additionally, it was determined that disaster awareness levels differed significantly according to the variables of age and field of work. In particular, it was found that the awareness levels of specialists working in the disaster field were higher. As a result of the research, it is recommended that disaster-focused courses be strengthened in social work education, practical training and internship opportunities be increased, institutional collaborations in the disaster field be developed, and the continuity of in-service training be ensured.

Keywords: Social Work, Disaster Awareness, the February 6, 2023 Kahramanmaraş Earthquakes, Disaster, Earthquake

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Bağlamında Sosyal Hizmet Uzmanlarının Afet Farkındalığı: Karma Yöntemli Bir Çalışma

Öz: Bu araştırma, Türkiye'de kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarında görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalık düzeylerini belirlemek ve 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri bağlamında sosyal hizmet uygulamalarını incelemek amacıyla karma yöntem yaklaşımıyla gerçekleştirilmiştir. Yakınsayan paralel desenin benimsendiği araştırmanın nicel boyutunda 391 sosyal hizmet uzmanından veri toplanmıştır. Veriler, "Kişisel Bilgi Formu" ve "Afet Farkındalığı Ölçeği" aracılığıyla elde edilmiştir. Nitel boyutta ise deprem sürecinde sahada aktif görev alan 19 sosyal hizmet uzmanıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve veriler tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular, sosyal hizmet uzmanlarının genel olarak yüksek düzeyde afet farkındalığına sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca yaş ve çalışma alanı değişkenlerine göre afet farkındalık düzeylerinin anlamlı biçimde farklılaştığı belirlenmiştir. Özellikle afet alanında çalışan uzmanların farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Araştırma sonucunda, sosyal hizmet eğitiminde afet odaklı derslerin güçlendirilmesi, uygulamalı eğitim ve staj olanaklarının artırılması, afet alanına yönelik kurumsal iş birliklerinin geliştirilmesi ve hizmet içi eğitimlerin sürekliliğinin sağlanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Afet Farkındalığı, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri, Afet, Deprem

* Öğr. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Bulanık Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Bölümü
ORCID: 0000-0002-3618-1718 b.altiok@alparslan.edu.tr
** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü
ORCID: 0000-0003-3872-2984 aylin.arici@iuc.edu.tr
*** Prof. Dr., Haliç Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Acil Tıp Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0002-7752-0667 dogacniyazi@gmail.com

Cite as/ Atıf: Altıok, B., Arıcı, A. & Özüçelik, D.N. & (2026). Disaster awareness of social workers in the context of the february 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes: A mixed-methods study. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1627-1667. http://doi.org/10.18506/anemon.1942166
Received/Geliş: 01 May/Mayıs 2026
Accepted/Kabul: 24 Aug/Ağustos 2026
Published/Yayın: 30 Aug/Ağustos 2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

Disasters, defined as “events that cause significant human losses and are often accompanied by major systemic damage and disruption to social, economic, and ecological environments,” have numerous negative impacts on human well-being (Rambaree & Rambaree, 2021). These negative impacts include loss of life, injuries, psychological distress, disruptions to services, and damage to property and assets, among many other physical, psychosocial, and economic losses (Ali et al., 2014).

In recent years, natural disasters in Türkiye, primarily earthquakes, but also mining accidents, forest fires, floods, and the pandemic, have caused the loss of thousands of lives and forced millions to struggle with various psychosocial and economic difficulties. Of all these disasters, earthquakes are the ones that cause the greatest destruction in terms of their consequences. The earthquakes that will be discussed in this research are among natural disasters and are defined as "a tremor caused by the release of energy accumulated in the rocks at any point in the earth's crust in the form of seismic waves" (Sever & Değirmenci, 2019).

Due to its location in the Alpine-Himalayan seismic belt, one of the world's most important earthquake zones, Türkiye has witnessed large-scale earthquakes causing significant destruction and loss of life throughout its history. The Kahramanmaraş earthquakes of February 6, 2023, which caused the deaths of thousands of people, are among the most devastating examples of these earthquakes (Koçoğlu et al., 2023). The Kahramanmaraş earthquakes of magnitude 7.7 Mw (Pazarcık) and 7.6 Mw (Elbistan), which occurred on February 6, 2023, reminded us once again of the fact that our country is an "earthquake-prone country" (Koçoğlu et al., 2023). These earthquakes, which affected 11 provinces in Türkiye (Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Malatya, Gaziantep, Adana, Şanlıurfa, Osmaniye, Elazığ, Kilis and Diyarbakır) and also Syria, caused the deaths of 53,537 people and injured 107,213 people in our country (Strategy and Budget Presidency [SBB], 2025). These large-scale losses and destruction caused by the earthquake show that Türkiye is not adequately prepared for disasters (Kaya, 2024). Furthermore, it is stated that disaster-related losses and destruction will continue to increase in the 21st century (Rogge, 2003). Therefore, the concept of "disaster management" is one of the fundamental issues frequently discussed in Türkiye.

Disaster management, which aims to reduce the loss of life and property that may occur due to disasters, encompasses all initiatives undertaken to prevent disasters and mitigate their effects (Ali et al., 2014). The disaster management cycle generally consists of four stages: “risk and damage reduction, preparedness, response, and recovery” (Hay et al., 2021; Sim et al., 2022; Pfefferbaum et al., 2017; Kadıoğlu, 2008). Risk and damage reduction and preparedness stages are considered “pre-disaster”, while response and recovery stages are considered “post-disaster” (Kadıoğlu, 2008). However, within the scope of disaster management, preventing disasters and mitigating their negative effects is only possible through a “total” effort. In this regard, all segments of society have important roles and responsibilities in this process (Erkal & Değerliyurt, 2009).

Şengün and Küçükşen (2019) assess that individuals, families, groups, and communities lacking awareness of environmental risks and mitigation efforts against these risks may experience large-scale losses and damages in a disaster situation, and explain these losses due to disasters as a result of a lack of disaster awareness in society. The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction (2015) and the United Nations (UN) Sustainable Development Goals also consider disaster preparedness as a tool for increasing social well-being and establishing social justice (Rapeli et al., 2018).

Disaster preparedness plays a crucial role in helping individuals, families, groups, and communities cope with the negative impacts of disasters (Boetto et al., 2021). While it is impossible to predict when disasters will occur and their potential effects, it is possible to mitigate their severity (Rock & Corbin, 2007; Ulaş Kadıoğlu & Uncu, 2018). However, it is stated that the understanding of disaster

management in Türkiye focuses more on post-disaster efforts and does not give sufficient importance to pre-disaster interventions (Ozkazanc & Yuksel, 2015). Success in disaster management can only be achieved with a "holistic approach" involving all segments of society.

As a human rights and social justice profession, social work also has the potential to make significant contributions to disaster preparedness (Boetto et al., 2021). Social workers, who work with disadvantaged groups at the micro, mezzo, and macro levels during normal times, especially children, women, the elderly, people with disabilities, and those with chronic illnesses, need to have sufficient knowledge and high awareness about disasters. This significantly impacts their clients' ability to cope with the negative effects of disasters. In this context, social workers bear important responsibilities and are considered "critical actors" in the disaster management process (Breen et al., 2023). However, Hay & Pascoe (2021) state that social workers are mostly involved in the response and recovery phases of the disaster management cycle, and contribute more limitedly to the risk and damage reduction and preparedness phases. Therefore, there is a need for social workers to be more active in disaster management processes, especially in the pre-disaster phases (Boetto et al., 2021).

It is critical for social workers to have the necessary knowledge and awareness about the disaster management cycle in order to achieve more effective disaster preparedness. As a multi-dimensional concept, disaster awareness involves individuals, communities, and professional groups recognizing, understanding, and taking action against disaster risks (Ulaş Kadıoğlu & Uncu, 2018). Strategically important for increasing the resilience of society against disasters and ensuring the safety of individuals, disaster awareness plays a significant role in developing disaster consciousness in society and reducing the potential psychosocial and physical effects of disasters (Teo et al., 2018).

Individuals' ability to protect themselves and those around them from disaster-related risks during a disaster, their openness to solidarity, and their ability to develop an inclusive attitude in the post-disaster process are indicators of disaster awareness (Özbilgin et al., 2023). Furthermore, disaster awareness addresses the information needs that arise among disaster workers in the disaster management process. Decisions regarding disaster victims after a disaster should be based on accurate information and disaster awareness (Soliman & Rogge, 2002). Comprehensive and targeted training on disaster awareness is one of the most effective methods for increasing disaster awareness. These efforts should enable disaster victims to act independently within the first 72 hours after the disaster and strengthen solidarity among them (Kapucu, 2008).

In terms of accessing information about disasters and translating that information into action, individuals' level of education is a determining factor. Therefore, individuals with a high level of knowledge about disasters have better disaster preparedness and more effective responses to disasters. Furthermore, experience-based practices such as drills and disaster experience are also effective in establishing disaster awareness in society (Ulaş Kadıoğlu & Uncu, 2018). At the same time, increasing disaster awareness in high-risk areas significantly contributes to the more effective implementation of disaster risk reduction and preparedness efforts (Teo et al., 2018).

The social work profession has received increased attention in recent years following devastating disasters such as earthquakes, tsunamis, and hurricanes worldwide, and is considered a crucial stakeholder in all phases of disaster management due to its unique contribution to this field (Cuadra, 2015). Today, the increasing negative impact of disasters on individuals, families, and communities necessitates a more active role for social workers in disaster response. Therefore, it is stated that social workers need to be prepared for disasters in order to both carry out effective professional interventions after disasters and to protect themselves and their families from the negative effects of disasters (Rambaree & Rambaree, 2021).

The active role of social workers in disaster response is frequently mentioned in the literature (Rock & Corbin, 2007; Chou, 2003; Koketso et al., 2021). However, it should not be forgotten that they are members of the community in which they live; they should be assigned to disaster response duties only after their own safety and that of their families has been ensured (Yanay & Benjamin, 2005). The literature contains numerous studies on social workers' disaster preparedness, their roles in disaster management, and the professional interventions they carry out during disasters (Boetto et al., 2021; Mathbor, 2007; Karaağaç, 2023; Ünlü, 2019). However, there are no studies that address disaster awareness among social workers. Therefore, there is a significant gap in the literature regarding disaster awareness among social workers, which is the subject of this research.

Objective

The aim of this research is to determine the disaster awareness levels of social work professionals currently employed in any public institution or non-governmental organization in Türkiye, and to reveal the relationship between disaster awareness levels and various variables. This research, conducted using a mixed-methods research design, tested the following research hypotheses and sought answers to the research questions.

Research hypotheses:

H1: "Social workers have insufficient disaster awareness."

H2: "Disaster awareness of social workers differs significantly according to their sociodemographic variables."

H3: "Disaster awareness of social workers differs significantly according to their involvement in the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes."

Research question:

A1: "What are the opinions of social workers regarding the importance of disaster awareness and their suggestions for increasing their disaster awareness levels?"

Method

Research Model

In this research, a converging parallel pattern from mixed method patterns was used to determine the disaster awareness levels of social workers and to reveal their views on disaster awareness in depth. In this research, the mixed method design was preferred, the justification that a single method would be insufficient to explain the research problem and the complementarity principle were decisive. The principle of complementarity is based on the idea that qualitative and quantitative data elaborate on and enrich each other, clarifying findings by examining the phenomenon from different perspectives (Greene et al., 1989; cited in Baki & Gökçek, 2012). In line with this principle, both methods were given equal priority; qualitative and quantitative data, collected and analyzed independently, were integrated and interpreted comprehensively in the discussion section.

Converging parallel pattern; "a mixed methods in which the researcher combines or combines qualitative or quantitative data to form the basis for a comprehensive analysis of the research problem" (Creswell, 2017). In a convergent parallel design, the researcher usually collects quantitative and qualitative data within the same time frame, and then integrates this data when interpreting the results (Creswell, 2017). Accordingly, the quantitative and qualitative databases used in the research were collected independently, analyzed separately, and the findings are presented independently in the text. In this design, both databases are analyzed independently and are generally integrated in the discussion section of the research based on the research findings (Creswell, 2017). In accordance with the study's methodology, the research findings were integrated based on the themes and data emerging from the

analysis, and then brought together and interpreted in the discussion section to better understand and in-depth evaluate the research problem.

Population and Sample

The population of this research consists of social work professionals working in any public institution or non-governmental organization in Türkiye. In this research, which uses a converging parallel pattern from mixed method patterns, different sample groups and sampling methods were used for quantitative and qualitative dimensions.

Sample Related to the Quantitative Dimension

In the quantitative dimension of the research, a correlational survey model was adopted to examine the relationship between the disaster awareness levels of social work professionals and their socio-demographic characteristics. Given the difficulty of reaching all individuals in the universe and the time and budget constraints of the study, convenience sampling was chosen among the non-random sampling methods. The online survey form was distributed to professionals working in the field of social work, and 422 participants were reached. 31 participants who were not employed and/or had incomplete data were excluded from the analysis; the final analyses were completed based on data from 391 participants. Participants were asked about sociodemographic variables such as age, gender, marital status, and province of residence, as well as professional characteristics such as the social work field they worked in and length of professional experience.

Table 1. Information on the Sociodemographic Characteristics of the Participants Included in the Quantitative Dimension of the Study

Variables	**Groups**	***n***	***%***
Gender	Male	119	*30.4*
	Female	272	*69.6*
Age	Ages 22-25	86	*22.0*
	Ages 26-30	157	*40.2*
	Ages 31-40	100	*25.6*
	Ages 41 and over	48	*12.3*
Marital Status	Married	165	*42.2*
	Single	226	*57.8*
Education Level	Bachelor's degree	293	74.9
	Postgraduate degree	98	25.1
Field of Social Work Practice	Medical Social Work	79	20.2
	Forensic Social Work	27	6.9
	Family and Women's Welfare	39	10.0
	Child Welfare	55	14.1
	Elderly and Disabled Welfare	70	17.9
	Socioeconomic Support	24	6.1
	NGOs and Local Governments	24	6.1
	Disaster	14	3.6
	Migrant Welfare	25	6.4

Table 1 (continue). Information on the Sociodemographic Characteristics of the Participants Included in the Quantitative Dimension of the Study

	Other (Addiction, Youth Welfare, Martyrs' Relatives and Veterans Unit, Education and Counseling)	34	8.7
Professional Experience	Less than 2 years	132	33.8
	2-5 years	100	25.5
	6-10 years	85	21,7
	11-15 years	31	7.9
	16 years and over	43	11.0
Involvement Status in the February 6, 2023 Kahramanmaraş Earthquakes	No	228	58.3
	Yes	163	41,7

Sample Related to the Qualitative Dimension

In the qualitative dimension of the research, maximum diversity sampling, a type of purposeful sampling method, was adopted. In this context, 23 social workers who actually worked in the disaster area after the February 6, 2023 Kahramanmaraş-based earthquakes were included in the sample of the study in such a way as to represent all geographical regions of Türkiye. Due to participants' workload, lack of psychological preparation, communication infrastructure problems, etc., 4 interviews could not be completed; semi-structured interviews conducted with 19 participants were included in the analysis.

Table 2. Information on the Sociodemographic Characteristics of the Participants Included in the Qualitative Dimension of the Study

Code	Age (Years)	Gender	Marital Status	City of Residence	Field of Social Work Practice	Professional Experience (Years)
K1	33	Male	Married	Ankara	Family and Women's Welfare	9
K2	31	Male	Married	Istanbul	Other	4
K3	27	Female	Married	Aydin	Child Welfare	4
K4	32	Male	Married	Mardin	Family and Women's Welfare	7
K5	58	Female	Married	Mersin	NGOs and Local Governments	34
K6	30	Male	Single	İzmit	Family and Women's Welfare	7
K7	33	Male	Married	İzmit	Other	11
K8	30	Male	Married	İzmit	Medical Social Work	5
K9	25	Female	Single	Istanbul	Child Welfare	2
K10	37	Male	Married	Diyarbakir	Child Welfare	11
K11	38	Male	Married	Elazig	Disaster	4
K12	27	Female	Single	Hatay	Family and Women's Welfare	4
K13	31	Male	Married	Hatay	Immigrant Welfare	8

Table 2 (continue). Information on the Sociodemographic Characteristics of the Participants Included in the Qualitative Dimension of the Study

K14	32	Female	Single	Adana	Child Welfare	10
K15	26	Male	Single	Istanbul	Other	1
K16	35	Female	Married	Istanbul	NGOs and Local Governments	13
K17	31	Male	Single	Artvin	Child Welfare	7
K18	53	Male	Married	Istanbul	Medical Social Work	30
K19	30	Male	Single	Mus	Child Welfare	6

Data Collection Tools

Quantitative Data Collection Tools

In order to collect data in the quantitative dimension of the research, the "Personal Information Form" developed by the researcher and the "Disaster Awareness Scale" developed by Dikmenli et al. (2018) were used.

Personal Information Form

Personal Information Form, developed by the researcher, was administered to participants to determine their sociodemographic characteristics and their experiences regarding the February 6, 2023 Kahramanmaraş Earthquakes. In the form; age, gender, marital status, professional experience duration, status of involvement in the February 6, 2023 Kahramanmaraş Earthquakes, etc. questions about the information are included.

Disaster Awareness Scale

To measure the disaster awareness levels of social work professionals, the Disaster Awareness Scale developed by Dikmenli et al. (2018) was used. The scale, consisting of 27 positive and 9 negative statements, comprises a total of 36 items and is divided into four sub-dimensions. The sub-dimensions are as follows: "Disaster Education Awareness" (1-13), "Pre-Disaster Awareness" (14-21), "False Disaster Awareness" (22-29), "Post-Disaster Awareness" (30-36). Negative statements in the scale (items 12, 22-29) were reverse-coded. Designed as a five-point Likert scale, it offers scoring options from "1-Strongly Disagree" to "5-Strongly Agree," with total scores ranging from 36 to 180. A high score indicates high disaster awareness. The internal consistency coefficient (Cronbach's alpha) of the scale was determined to be 0.722; the reliability coefficients for the sub-dimensions were calculated as .750, .769, .696, and .672, respectively, and the scale was evaluated as a valid and reliable instrument (Dikmenli et al., 2018).

Qualitative Data Collection Tools

In the qualitative dimension of the research, a semi-structured interview technique was used to deeply examine the participants' assessments of the importance of disaster awareness among social work professionals.

Semi-Structured Interview Form

The "Semi-Structured Interview Form" developed by the researcher was used to collect qualitative data. The form, consisting of open-ended questions, comprises a total of 2 questions. The first question on the form concerns the personal information of the participants (Could you briefly tell us about yourself and your social work education/professional background?), the second question is about the disaster awareness of social workers (Why do you think the disaster awareness levels of social workers are important, both individually and professionally?).

Data Collection and Analysis

Collection of Quantitative Data

Due to time and budget constraints, it was not possible to physically reach all social workers in the research population. Therefore, data was collected between October 2023 and February 2024 via Google Forms, an internet-based data collection platform. After the Personal Information Form, Disaster Awareness Scale, and Informed Consent Form were uploaded to the system, the research form was sent to participants via the researcher's personal social media accounts (WhatsApp, Instagram, LinkedIn) and The Association of Social Workers (SHUDER) social media accounts.

Collection of Qualitative Data

In the qualitative dimension, the participants were selected in such a way that they differed in terms of variables such as the province where they lived, the field of social work where they worked, age and gender in accordance with the principle of maximum diversity sampling. Social workers who could provide diversity and depth of information were carefully selected from among the individuals suggested during the initial interviews; subsequent interviews were conducted accordingly.

In the qualitative dimension of the research, in-depth interviews were conducted verbally via the WhatsApp Messenger application between April 4, 2024 and June 6, 2024, using “Semi-Structured Interview Form” and were simultaneously recorded on a computer. During the interviews with a total duration of 1270 minutes (21 hours and 10 minutes), the shortest interview lasted 32 minutes and the longest interview lasted 120 minutes, and the average interview time was about 58 minutes. As a result of the analysis process conducted through an online transcription application (Transcribe), a total of 433 pages of text data were obtained. The data collection process was terminated when the data began to be repeated and reached saturation. Participants were assigned code names according to their interview order; for example, in the code "K9-F-25", the first number indicates the interview order, the middle letter indicates the participant's gender (F: Female, M: Male), and the last number indicates their age.

Analysis of Quantitative Data

The data obtained in the quantitative dimension of the research were analyzed using the SPSS 23.0 program at a 95% confidence level. The suitability of the data for normal distribution was tested by examining the skewness and kurtosis values with Q-Q Plot graphs; the fact that the skewness and kurtosis values remained in the ±3 December was adopted as a normal distribution criterion (Shao, 2002; Chan, 2003). For comparisons between two groups where the assumption of normal distribution is met, the Independent Samples t-Test was used, while for comparisons between more than two groups, One-Way Analysis of Variance (ANOVA) was used. When a significant difference was found between the groups in the ANOVA results, a Post Hoc test with Bonferroni correction was applied to determine the source of the difference.

In the preliminary reliability analyses of the Disaster Awareness Scale used in the research, it was found that some items negatively affected the internal consistency of the sub-dimensions. Therefore, items 4, 9, 10, 11, 12, and 13 from the Disaster Education Awareness sub-dimension and item 7 from the False Disaster Awareness sub-dimension were excluded from the analysis; the scale was reduced

from 36 items to 29 items. Thus, the scale was reduced from 36 items to 29 items. After item removal, the Cronbach Alpha coefficient was found to be 0.836, indicating that the scale has a high level of reliability. The Cronbach Alpha coefficients for the sub-dimensions were calculated as .669 for Disaster Education Awareness, .749 for Pre-Disaster Awareness, .755 for False Disaster Awareness., and .806 for Post-Disaster Awareness.

Analysis of Qualitative Data

The data obtained in the qualitative dimension of the research were analyzed using thematic analysis and content analysis methods. Thematic analysis is a method that allows the identification, interpretation and systematic reporting of the main themes in the data and makes it possible to describe the data in detail by dividing it into meaningful units (Boyatzis, 1998). Content analysis is a systematic and objective method widely used in many fields, especially in social sciences; it is based on the process of defining, classifying and interpreting themes, categories and codes in text or visual content (Robert & Bouillaget, 1997). MAXQDA 2022 software was used for the systematic coding and analysis of the data, and the raw data was imported into this program.

Table 3. Coding Process In The Analysis of Qualitative Data

Question: Could you provide information about the social work interventions you carried out for disaster victims following the February 6 Kahramanmaraş earthquakes?

Theme	**Category**	**Code**	**Raw Data**	**Researcher's Commentary**
The Experience of the February 6, 2023, Kahramanmaraş Earthquakes	Social work interventions	Education	K9: “We also worked to provide awareness-raising training for women because cases of domestic violence began to occur under Law No. 6284. We tried to give it to the people there, to the teenagers as well.”	The participant has provided training in many different areas to disaster victims of various age groups in the earthquake zone.

Limitations of the Study

Due to time and budget constraints, this research is limited to data collected from social work professionals actively working in public institutions and non-governmental organizations across Türkiye, using an online survey form and convenience sampling method. The fact that data was collected through social media and online platforms resulted in the inclusion of only social workers who had access to the relevant digital channels and who voluntarily participated in the survey. This situation limits the sample's ability to represent the population and carries the risk of "self-selection bias". Therefore, the generalizability of the quantitative findings should be evaluated within the framework of these methodological limitations.

Findings

The research findings are presented in two stages: quantitative and qualitative. Within the scope of quantitative findings, the descriptive characteristics of the participants related to disaster and social work, their disaster awareness levels and the relationship of these levels with various variables were discussed; qualitative findings, reveal participants' views on disaster awareness in detail.

• Quantitative Research Findings

Scores obtained by participants from the disaster awareness scale

Table 4.1. Participants' Scores On the Disaster Awareness Scale

Scale and Sub-Dimensions	*Min*	Max	*M*	*SD*
Disaster Education Awareness	19.00	35.00	32.31	2.25
Pre-Disaster Awareness	20.00	35.00	31.36	2.83
False Disasters Awareness	16.00	40.00	36.41	3.48
Post-Disaster Awareness	11.00	35.00	25.83	4.74
Disaster Awareness Scale	92.00	145.00	125.91	9.32

Note. N= 391.

When Table 4.1 is examined; the mean score of the participants included in the study on the Disaster Awareness Scale was found to be (M = 125.91, SD = 9.32). This value, when compared to the maximum score that can be obtained from the scale, which is 145, indicates that the participants have a high level of disaster awareness. When the sub-dimensions were examined, they were found to be Disaster Education Awareness (M = 32.31, SD = 2.25), Pre-Disaster Awareness (M = 31.36, SD = 2.83), False Disaster Awareness (M = 36.41, SD = 3.48), and Post-Disaster Awareness (M = 25.83, SD = 4.74) (Table 4.1).

Analyses of the relationship between participants' disaster awareness scale scores and their sociodemographic characteristics.

Table 4.2. Comparison of Disaster Awareness Scale Scores According to Participants' Gender

Scale and Sub-Dimensions	Group	*M*	*SD*	*t*	*p*
Disaster Education Awareness	Male	32.40	2.12	0.52	.606
	Female	32.28	2.31		
Pre-Disaster Awareness	Male	31.20	3.23	-0.68	.498
	Female	31.43	2.64		
False Disasters Awareness	Male	35.76	3.64	-2.47*	.014
	Female	36.69	3.38		
Post-Disaster Awareness	Male	25.77	4.78	-0.16	.873
	Female	25.86	4.73		
Disaster Awareness Scale	Male	125.13	9.77	-1.09	.277
	Female	126.25	9.12		

Note. * $p < .05$. Male (n = 119). Female (n= 172).

When Table 4.2 is examined; it was found that there was no significant difference between the total scale score and the sub-dimensions of Disaster Education Awareness, Pre-Disaster Awareness, and Post-Disaster Awareness according to gender ($p > .05$). However, a significant difference was found between genders in the False Disaster Awareness sub-dimension ($t(389) = -2.47$, $p = .014$); the mean score of female participants (M = 36.69, SD = 3.38) was found to be significantly higher than the mean score of male participants (M = 35.76, SD = 3.64).

Table 4.3. Comparison of Scale Scores According to Participants' Marital Status

Scale and Sub-Dimensions	Group	*M*	*SD*	*t*	*p*
Disaster Education Awareness	Married	32.21	2.24	-0.77	.442
	Single	32.39	2.25		
Pre-Disaster Awareness	Married	31.15	2.95	1.28	.200
	Single	31.52	2.74		
False Disasters Awareness	Married	36.45	3.34	0.22	.826
	Single	36.38	3.60		

Table 4.3 (continue). Comparison of Scale Scores According to Participants' Marital Status

Post-Disaster Awareness	Married	25.19	4.91	-2.30*	.022
	Single	26.30	4.57		
Disaster Awareness Scale	Married	125.00	9.44	1.65	.099
	Single	126.58	9.20		

Note. * $p < .05$. Married. ($n = 165$). Single ($n = 226$).

When Table 4.3 is examined; it was found that the total scale score, Disaster Education Awareness, Pre-Disaster Awareness, and False Disaster Awareness did not differ according to marital status ($p > 0.05$). However, a significant difference was found in the Post-Disaster Awareness sub-dimension according to marital status (t(389) = -2.30, $p = .022$); the mean score of single participants ($M = 26.30$, $SD = 4.57$) was found to be significantly higher than the mean score of married participants ($M = 25.19$, $SD = 4.91$).

Table 4.4. Relationship between participants' age and disaster awareness scale scores

Scale and Sub-Dimensions	***M***	***SD***	***r***	***p***
Disaster Education Awareness	32.31	2.25	-.12*	.021
Pre-Disaster Awareness	31.36	2.83	-.15**	.004
False Disasters Awareness	36.41	3.48	-.14**	.007
Post-Disaster Awareness	25.83	4.74	-.06	.224
Disaster Awareness Scale	125.91	9.32	-.16**	.001

Note. * $p < .05$. ** $p < .01$. $N = 391$.

When Table 4.4 is examined; negative and significant relationships were found between the age of the participants and Disaster Education Awareness ($r = -0.12$, $p = .021$), Pre-Disaster Awareness ($r = -0.15$, $p = .004$), False Disaster Awareness ($r = -0.14$, $p = .007$) and the total scale score (r = -0.16, $p = .001$). No significant relationship was found between participants' age and their Post-Disaster Awareness scores ($r = -.06$, $p = .224$).

Table 4.5. Comparison of Disaster Awareness Scale Scores According to Participants' Field of Work in Social

Scale and Sub-Dimensions	**Group**	***n***	***M***	***SD***	***F***	***p***	**Bonferroni**
Disaster Education Awareness	Medical Social Work	79	24.95	5.00	3.32	.001*	8> 1,2,3,4,5
	Forensic Social Work	27	25.04	3.58			
	Family and Women's Welfare	39	24.51	5.27			
	Child Welfare	55	25.04	5.07			
	Elderly and Disabled Welfare	70	26.01	4.55			
	Socioeconomic Support	24	26.37	5.20			
	NGOs and Local Governments	24	26.67	4.15			
	Disaster	14	30.71	3.41			
	Migrant Welfare	25	27.52	4.12			

Table 4.5 (continue). Comparison of Disaster Awareness Scale Scores According to Participants' Field of Work in Social

Disaster Awareness Scale	Other (Addiction, Youth Welfare, Martyrs' Relatives and Veterans Unit, Education and Counseling)	34	26.71	3.49	1.92	.048*	8> 1,4
	Medical Social Work	79	124.37	9.33			
	Forensic Social Work	27	125.30	7.01			
	Family and Women's Welfare	39	124.64	10.07			
	Child Welfare	55	124.35	10.60			
	Elderly and Disabled Welfare	70	126.59	10.14			
	Socioeconomic Support	24	126.37	8.79			
	NGOs and Local Governments	24	126.71	7.57			
	Disaster	14	133.93	9.14			
	Migrant Welfare	25	127.60	8.06			
	Other (Addiction, Youth Welfare, Martyrs' Relatives and Veterans Unit, Education and Counseling)	34	127.15	6.95			

When Table 4.5 is examined, it was found that there was a statistically significant difference in the total score of the participants on the disaster awareness scale according to their field of work ($F(9, 381) = 1.92$, $p = .048$). The Bonferroni test results show that the average total score of those working in the disaster field ($M = 133.93$, $SD = 9.14$) is significantly higher than those working in the medical social work ($M = 124.37$, $SD = 9.33$) and child welfare ($M = 124.35$, $SD = 10.60$) fields.

Table 4.6. Relationship Between Participants' Professional Experience Duration and Disaster Awareness Scale Scores.

Scale and Sub-Dimensions	***M***	***SD***	***r***	***p***
Disaster Education Awareness	32.31	2.25	-.07	.138
Pre-Disaster Awareness	31.36	2.83	-.13**	.009
False Disasters Awareness	36.41	3.48	-.12*	.021
Post-Disaster Awareness	25.83	4.74	-.04	.482
Disaster Awareness Scale	125.91	9.32	-.13*	.010

Note. * $p < .05$. ** $p < .01$. $N = 391$.

The average professional experience of the participants was $M = 7.11$ years ($SD = 8.19$). When Table 4.5 is examined; a significant negative correlation was found between the participants' professional experience duration and their total score on the Disaster Awareness Scale ($r = -0.13$, $p = 0.010$). When the sub-dimensions of the scale were examined, significant negative correlations were found between the participants' professional experience.duration and the Pre-Disaster Awareness ($r = -0.13$, $p = 0.009$) and False Disaster Awareness ($r = -0.12$, $p = 0.021$) dimensions. No significant

correlation was found between the Disaster Education Awareness and Post-Disaster Awareness sub-dimensions and professional experience duration ($p > 0.05$).

Table 4.7. Comparison of Disaster Awareness Scale Scores of Participants According to Their İnvolvement in the February 6, 2023 Kahramanmaraş Earthquakes.

Scale and Sub-Dimensions	Group	*M*	*SD*	*t*	*p*
Disaster Education Awareness	Yes	32.25	2.28	-0.51	.608
	No	32.36	2.23		
Pre-Disaster Awareness	Yes	31.32	2.83	-0.24	.806
	No	31.39	2.84		
False Disasters Awareness	Yes	36.34	3.41	-0.31	.753
	No	36.46	3.54		
Post-Disaster Awareness	Yes	26.21	5.32	1.28	.200
	No	25.56	4.28		
Disaster Awareness Scale	Yes	126.17	9.59	0.37	.712
	No	125.76	9.15		

Note. N =391.

When Table 4.7 is examined; no significant differences were found between the groups in terms of the total score and sub-dimensions of the disaster awareness scale ($p > .05$).

Qualitative Research Findings

Disaster Awareness

Within the scope of the disaster awareness theme, two categories have been identified: the importance of disaster awareness for social workers and recommendations for social workers to increase disaster awareness.

The importance of disaster awareness for social workers

The importance of disaster awareness for social workers has been addressed under two codes: individual importance and professional importance. In terms of individual importance, participants highlighted the frequency and variety of disasters in Türkiye, emphasizing that disaster awareness is critical for protecting themselves and their families. However, one participant (K12-F-27) drawing on the experience of the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes, stated that there has been a desensitization regarding disaster awareness over time. In terms of professional importance, the participants stated that disaster awareness is a professional necessity due to the nature of the profession, their assignment within the scope of psychosocial support in disasters and their work with disadvantaged groups, especially in residential care and rehabilitation centers. Some participants (K18-M-53, K13-M-31) emphasized the critical role of social workers in disaster processes, the life-saving nature of disaster awareness training, and its functional importance in determining which intervention should be applied at which stage. The participants' opinions on the subject are presented below (K11-M-38; K12-F-27; K10-M-37; K13-M-31)

- K11-M-38: *"...after all, we have children, we have families, we are afraid. Of course, after the earthquake is over, after the disaster is over, we can at least explain to our own families that their reactions are normal. When we see a different reaction, we can understand that it is due to the earthquake."*

- K12-F-27: *"...actually, there is a desensitization. For example, my mother wanted to change the house because she was afraid at work, etc. I told her that old houses are more sturdy. Because what I saw here is that the houses built in the last ten years have all collapsed, and no precautions taken at the time could have prevented such an earthquake or such a building. ... I don't think it will be of any use. I'm saying this for my own personal life."*
- *K10-M-37: "...of course, we include our children in nationwide exercises. We send information to all the homes (children's homes), and we participate actively. It was good, it was beneficial."*
- *K13-M-31: "...So, an earthquake has happened, you can't just do something two hours later. For example, social support. The social worker who starts their work there needs to have a very high level of awareness about disasters. In the intervention phase, they need to know very clearly what to do and when to do it."*

Recommendations for social workers to increase disaster awareness

The category of recommendations aimed at increasing disaster awareness has been examined under two codes: education and practice. In the training code, participants emphasized that social work courses in disasters should be mandatory and practically included in the curriculum, that these courses should be conducted by expert academics in the field, that internship opportunities in disaster organizations should be expanded, and that training should continue throughout professional life. In the practice code, the participants stated that the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes provided an instructive experience in terms of disaster awareness, suggested that social workers be assigned to disaster zones and that opportunities to gain field experience in disaster zones be provided through applications such as internships during undergraduate education. The participants' opinions on the subject are presented below (K7-M-33; K9-F-25):

- *K7-M-33: "So, I think this is mostly the case in most social work departments as an elective course. I think that this should not be an elective, or that it might be healthier for the person who will teach this course to give a more detailed practical lesson on this subject to people who have a professional career in this disaster field in the field of people with practical experience."*
- *K9-F-25: "...for example, starting to provide practical training after an earthquake. After that, to go there personally and experience these processes, et cetera. For example, I think that all the staff here in Istanbul have left. I think everyone has experienced that process. Experiencing it firsthand in the field is a wonderful thing. I think this is something that should be done."*

Discussion

In this section, the findings obtained from social workers are discussed in comparison with the relevant literature within the context of the research objective. Quantitative and qualitative findings are considered together and evaluated in light of existing studies on disaster awareness.

H1: Social workers have insufficient disaster awareness.

The quantitative findings of the study reveal that social work professionals obtained an average score of 125.91 out of 145 on the Disaster Awareness Scale, which corresponds to a high level of disaster awareness (Dikmenli & Yakar, 2019). No direct disaster awareness study targeting social work professionals has been found in the literature; only one study conducted with social work students by

Özkan and Kiyak (2025) has been identified. Studies conducted with different groups such as teachers, healthcare workers, and university students show that disaster awareness levels remain at a moderate (Dikmenli & Yakar, 2019; Demir, 2024) or low level (Şekerci et al., 2023). The high level of awareness achieved in this study differs significantly from that in the studies mentioned above.

Participants' high level of disaster awareness is considered to be related to a variety of individual and professional experiences. It was determined that 74.4% of the participants received disaster-related training during their undergraduate education, 63.9% during their working lives, and 41.7% served in the Kahramanmaraş earthquakes of February 6, 2023. Literature has documented that variables such as receiving disaster-related education, participating in disaster relief efforts, and being affected by disasters positively influence awareness levels (Gerdan & Çakın, 2014; Karanci et al., 2005). In this context, the fact that these earthquakes occurred recently, frequently appeared in the news, and that a significant portion of the participants were directly or indirectly involved in this process can be considered the main factors explaining the high level of awareness.

When the sub-dimension scores are examined, it is seen that the levels of Disaster Education Awareness, Pre-Disaster Awareness and False Disaster Awareness remain high and the Post-Disaster Awareness level remains at a moderate level (Dikmenli & Yakar, 2019). This finding partially coincides with the research conducted with teacher candidates; in that study, it was found that Awareness scores after disasters were lower compared to other sub-dimensions (Dikmenli & Yakar, 2019). The fact that Post-Disaster Awareness scores remained at a moderate level may be attributed to participants' lack of knowledge regarding medical first aid. The fact that only 23% of the participants responded to the relevant item of the scale as "I agree" or "I absolutely agree" supports this assessment. Studies conducted in Türkiye with different occupational and age groups also indicate that the level of medical first aid knowledge is generally insufficient (Metin & Mutlu, 2010; Nayir et al., 2011; Tekin & Suskan, 2010; Türkan et al., 2005). This situation indicates the need to strengthen medical first aid training in social work education and to involve social workers more effectively in disaster management processes.

H2: Disaster awareness of social workers differs significantly according to their sociodemographic variables.

In the study, it was found that the disaster awareness levels of the participants did not differ according to gender, and this finding is consistent with the studies in the literature (Çelik, 2023; Işık & Özcan, 2023; Öztürk et al., 2025; Gerdan & Çakın, 2014). The literature emphasizes that vocational education and experience are more decisive factors in disaster awareness compared to gender; it is stated that gender differences may not be observed in groups with similar educational backgrounds (Kranke et al., 2020a; Alston et al., 2019; Gerdan & Çakın, 2014). In this context, it is considered that the fact that the participants had similar education and professional experience in the field of social work explains this finding. However, it was found that female participants scored significantly higher than male participants on the False Disaster Awareness subscale. The fact that women assume more intensive care and domestic responsibilities during disasters within the framework of gender roles (Tudor et al., 2015; Aydın & Aytaç, 2023) may have made them more sensitive to certain knowledge areas related to disasters.

No significant difference was found in overall disaster awareness scores based on participants' marital status. This finding aligns with views emphasizing that disaster preparedness and awareness are more closely related to professional responsibility and knowledge level than to demographic variables such as marital status. The fact that the vast majority of participants were social workers who had served in the aftermath of the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes and possessed similar professional training can be considered the primary factor explaining this finding. When the sub-dimensions were examined, it was found that single participants had significantly higher Post-Disaster Awareness scores

compared to married participants. This situation shows that married individuals' family responsibilities may limit their ability to focus on post-disaster processes.

A significant negative correlation was found between participants' age and their disaster awareness levels and total scale scores. This finding differs from studies suggesting that older individuals develop a more prepared attitude through the knowledge they acquire through their life and disaster experiences, that risk perception improves with age, and that they place greater importance on disaster warnings (Gerdan & Çakın, 2014; Demir, 2024; Muttarak & Pothisiri, 2013; Lindell & Perry, 2012). While the literature suggests that increasing age and professional experience positively contribute to disaster awareness (Kranke et al., 2020b; Alston et al., 2019), the findings can be explained by younger professionals' more active participation in current academic curricula, technology-based information resources, and disaster education. When the sub-dimensions were examined, significant negative correlations were found between age and Disaster Education Awareness, Pre-Disaster Awareness, and False Disaster Awareness scores, while no significant correlation was found between Post-Disaster Awareness and age. This situation indicates that disaster awareness is shaped not only by experience and seniority accumulated in the life process, but also by changing educational dynamics; and awareness of the dimension of intervention and improvement after a disaster is maintained by professional basic values and reflexes regardless of age or seniority.

When social work was evaluated according to the professional field of study, it was found that the general disaster awareness scores of social workers working in the field of disaster social work were significantly higher compared to those working in the fields of medical social work and child welfare. This finding aligns with the literature highlighting that experience in disaster social work provides a holistic perspective and improves intervention capacity (Dominelli, 2015). This difference can be interpreted as stemming from the fact that social workers in the field of disaster social work receive more intensive professional training on disasters and gain more experience in the field. On the other hand, considering that the groups they serve are disproportionately affected by disasters, it is assessed that low awareness levels in the fields of medical social and child welfare may pose serious risks (Altıok et al., 2025). When the sub-dimensions were examined, it was observed that disaster social work workers had significantly higher Post-Disaster Awareness scores compared to those working in other fields; this can be explained by the fact that taking active roles in the field and participating in regular response training strengthens awareness of post-disaster processes.

A negative and statistically significant relationship was found between the participants' professional experience duration and general disaster awareness, pre-disaster awareness, and false disaster awareness; this finding differs from the literature that argues that professional experience positively contributes to disaster awareness (Kranke et al., 2020b; Alston et al., 2019). Given that 68.4% of the sample consisted of social workers with less than 10 years of experience, the increased inclusion of disaster-related topics in social work education curricula in recent years and the more effective access of young social workers to digital information resources (Houston et al., 2015; Dominelli, 2020) can be considered key factors explaining this situation. In this context, it can be said that the determining factor in disaster awareness is not only professional experience, but also its support through up-to-date training. When the sub-dimensions were examined, negative and significant relationships were found between professional experience and Pre-Disaster Awareness and False Disaster Awareness, while a significant relationship was not found in the dimensions of Disaster Education Awareness and Post-Disaster Awareness; this situation demonstrates that response and recovery sensitivity is shaped more by direct field and disaster experience than by years of service, and is consistent with the qualitative findings of the research.

H3: Disaster awareness of social workers differs significantly according to their involvement in the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes.

The quantitative findings of the study reveal no significant difference in the total score and sub-dimensions of the Disaster Awareness Scale based on participants' involvement in responding to the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes. Although there is no study in the literature that allows for a direct comparison of this finding, research conducted with university students and healthcare professionals shows that working in a disaster area positively affects disaster preparedness (Doğru & Coşkun, 2023; Ünal et al., 2017). Social workers who participated in the qualitative dimension of the research also supported this view, emphasizing that working in a disaster area enriches their professional experience and can increase their awareness levels. The lack of a significant difference between the groups can be explained by the structure of the sample. Although 41.7% of the participants had worked as social workers in the earthquake zone, the lack of a significant difference between the groups can be explained by the broad geographical and societal impact of the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes. These earthquakes affected not only the local population but also individuals across the country, directly or indirectly. This situation may have relatively reduced the difference in disaster experience between participants who worked in the earthquake zone and those who did not; it may have prevented a homogeneous structure in the awareness levels between the groups and avoided the emergence of statistically significant differences.

A1: What are the opinions of social workers regarding the importance of disaster awareness and their suggestions for increasing their disaster awareness levels?

Social workers who participated in the qualitative dimension of the research emphasized that disaster awareness is critically important from a professional perspective. At the heart of this view lies the idea that social workers work with groups vulnerable to disaster, for example, children in boarding and day care institutions, the elderly and disabled people. Participants stated that professional awareness is essential, both for protective responsibilities towards these groups and for the active roles undertaken during disaster relief efforts. Indeed, the fact that 41.7% of the participants included in the quantitative dimension of the research had served in the scope of the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes supports this view at a statistical level. The literature also supports these findings. Sim et al. (2022) state that the role of social workers in disaster areas is expanding, while Soliman & Rogge (2002) emphasized that access to information is important for the well-being of disaster victims in disaster response and recovery processes. Mathbor (2007) argued that in countries with a high risk of disaster, such as Türkiye, social workers should be trained and prepared before a disaster occurs. The qualitative data obtained in the research concretize this theoretical framework. The participant statements, which convey that the exercise carried out before the earthquake contributed to the 120 children under protection to survive the earthquake process undamaged, directly reveal the practical value of disaster education. In conclusion, the prevalence of disasters in our country, the increasing role of social workers in the field of disaster social work, and the professional responsibility that comes with working with disadvantaged groups make disaster awareness a functional necessity for this professional group.

Social workers who participated in the qualitative dimension of the research generally emphasized the education and experience dimensions in their suggestions for increasing disaster awareness. The participants stated that courses with disaster and social work content at the undergraduate level should be added to the curriculum as compulsory courses and that these courses should be designed in a practical structure, not just theoretical. Furthermore, it was emphasized that having these courses taught by academics experienced in the field of disaster social work is important in terms of content quality. It has been stated that, in order to increase students' disaster awareness, they should be given the opportunity to intern at public institutions and civil society organizations serving in the field of disasters, especially AFAD (Disaster and Emergency Management Presidency). Participants stated that such hands-on experiences would significantly contribute to students developing a realistic perspective on disaster processes. In the workplace, it has been stated that disaster awareness training should be repeated at regular intervals and its continuity should be ensured at the corporate level. These findings are largely consistent with the literature. It is known that individuals with experience in disasters have

higher disaster awareness compared to those without experience, and this clearly demonstrates the functional effect of practical training and field experience on disaster awareness (Ataman Bor, 2023). On the other hand, considering Türkiye's geographical location with a high risk of disasters, increasing disaster awareness and implementing systematic preparedness programs becomes even more critical (Teo et al., 2018). Indeed, the literature recognizes disaster preparedness as an integral part of social work practice, and argues that disaster awareness should be addressed more clearly, comprehensively, and systematically in social work education (Boetto et al., 2021). When all these findings are considered together, it is clear that structurally supporting efforts to strengthen disaster awareness at both individual and institutional levels is an unavoidable necessity.

Conclusion

This research comprehensively examines the disaster awareness levels of social workers using both quantitative and qualitative methods. Research findings revealed that social workers have a high level of disaster awareness; it was evaluated that this situation is closely related to the disaster trainings that the participants received during their undergraduate education and working life and recent disaster experiences such as the Kahramanmaraş earthquakes of February 6, 2023. However, this finding, which remained at a moderate level in the Post-Disaster Awareness sub-dimension and is attributed to deficiencies in medical first aid knowledge, points to the existence of areas that need to be strengthened in vocational training programs.

In terms of sociodemographic variables, age and social work field in which one works were found to play a decisive role in disaster awareness. The fact that social workers working in disaster field have a higher level of disaster awareness compared to other fields demonstrates the functional importance of field experience and professional training. The negative correlation found between professional experience duration and disaster awareness reveals the need for repeated disaster training throughout working life.

Qualitative findings reveal that social workers have adopted disaster awareness as a professional requirement due to the responsibilities they undertake towards disadvantaged groups during disaster processes. Participants clearly emphasized the need for mandatory and practical disaster courses at the undergraduate level, internship opportunities in relevant organizations, and regular disaster training in the workplace.

When all these findings are considered together, it is clear that disaster awareness needs to be addressed more systematically in social work education and practice. Strengthening disaster education, particularly in fields such as child welfare and medical social work, should be considered a priority policy objective for both protecting disadvantaged groups and enhancing the effectiveness of the social work profession in disaster management.

Recommendations

Based on the research findings, the following recommendations have been developed. It is proposed that disaster-related courses be added as mandatory and practical components to undergraduate social work programs, that these courses be taught by academics with experience in the field of disasters, and that students be provided with disaster-focused internship opportunities in relevant institutions and organizations. Given the shortcomings observed in the Post-Disaster Awareness sub-dimension, Given the shortcomings observed in the Post-Disaster Awareness sub-outcomes, it is important to include first aid training more comprehensively in the curriculum. At the professional practice level, disaster awareness trainings should be provided to all personnel at regular intervals; priority should be given to, and increased, trainings for social workers employed in fields such as medical social work and child welfare, where disaster awareness levels have been identified as relatively low. At the policy level, it is recommended that social workers be included in disaster management processes from the planning stage onwards, that their professional roles and responsibilities be clearly defined in relevant legislation, and

that the importance given to training in the post-disaster period be transformed into a permanent institutional policy.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: The conceptualization, methodology, data collection and analysis, and initial draft of this study were prepared by the first author. Prof. Dr. Doğaç Niyazi Özüçelik and Dr. Aylin Arıcı provided academic guidance throughout all stages of the research, from design to reporting, critically reviewed the text, and contributed to the work. All authors approved the final version of the article.

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: The Scientific Research and Publication Ethics Board (BAYEK) of Muş Alparslan University (MAUN), with decision number 73 dated 07.07.2023, evaluated the research as "appropriate".

4. Research Model: This study is an original research paper conducted using a mixed-methods design.

5. Disclosure: This article is derived from the doctoral thesis entitled "Determination of Disaster Awareness Levels of Social Workers in the Context of the February 6, 2023 Kahramanmaraş Earthquakes," completed in 2025 at the Department of Social Work, Graduate Education Institute, Istanbul University-Cerrahpaşa.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

"İnsanlarda büyük kayıplara neden olan ve sıklıkla sosyal, ekonomik ve ekolojik çevrelerde büyük sistemik hasarlar ve bozulmaların eşlik ettiği olaylar" olarak tanımlanan afetler insan refahı açısından birçok olumsuz etkilere neden olmaktadır (Rambaree & Rambaree, 2021). Afetlerin insan refahı üzerindeki olumsuz etkileri arasında başta can kayıpları olmak üzere yaralanmalar, psikolojik rahatsızlıklar, hizmetlerde aksamalar, mülklerin ve varlıkların zarar görmesi gibi birçok fiziksel, psikososyal ve ekonomik zararlar yer almaktadır (Ali vd., 2014).

Son yıllarda Türkiye'de depremler başta olmak üzere maden kazaları, orman yangınları, sel felaketleri, pandemi vb. afetler binlerce insanın hayatını kaybetmesine ve milyonlarcasının ise psikososyal ve ekonomik olarak çeşitli zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Tüm bu afetler arasında sonuçları bakımından en büyük yıkıma neden olanların başında depremler gelmektedir. Bu araştırmada ele alınacak olan depremler, doğal afetler arasında yer almakta ve "yerkabuğu içindeki herhangi bir noktada, orada mevcut kayaçlarda birikmiş enerjinin sismik dalgalar şeklinde serbest kalması sonucu oluşan sarsıntı" olarak tanımlanmaktadır (Sever & Değirmenci, 2019).

Türkiye dünyanın en önemli deprem kuşaklarından biri olan Alp-Himalaya deprem kuşağında yer alması nedeniyle tarihsel süreç içerisinde büyük çaplı yıkımların ve can kayıplarının yaşandığı depremlere yakından tanıklık etmiştir. 6 Şubat 2023' te yaşanan ve binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olan Kahramanmaraş depremleri de bu depremlerin en yıkıcı örnekleri arasındaki yerini almıştır (Koçoğlu vd., 2023). 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen 7,7 Mw (Pazarcık) ve 7,6 Mw (Elbistan) büyüklüğündeki Kahramanmaraş depremleri, ülkemizin bir "deprem ülkesi" olma gerçeğini yeniden hatırlatmıştır (Koçoğlu vd., 2023). Türkiye' de 11 ilde (Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Malatya, Gaziantep, Adana, Şanlıurfa, Osmaniye, Elazığ, Kilis ve Diyarbakır) ve Suriye' de de etkili olan bu depremler ülkemizde 53.537 kişinin hayatını kaybetmesine, 107.213 kişinin ise yaralanmasına neden olmuştur (Strateji ve Bütçe Başkanlığı [SBB], 2025). Deprem nedeniyle yaşanan bu büyük boyutlu kayıplar ve yıkım Türkiye'nin afetlere karşı yeterli düzeyde hazır olmadığını göstermektedir (Kaya, 2024). Bununla birlikte, 21. yüzyılda afet kaynaklı kayıpların ve yıkımların artarak devam edeceği belirtilmektedir (Rogge, 2003). Bu nedenle Türkiye'de "afet yönetimi" kavramı sıklıkla tartışılan temel konulardan biri olmaktadır.

Afetler nedeniyle meydana gelebilecek can ve mal kayıplarının azaltılmasını amaçlayan afet yönetimi; afetlerin önlenmesi ve etkilerinin azaltılması amacıyla yapılan tüm girişimleri kapsamaktadır (Ali vd., 2014). Afet yönetimi döngüsü genel olarak; "risk ve zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme" olmak üzere dört aşamadan oluşmaktadır (Hay vd., 2021; Sim vd., 2022; Pfefferbaum vd., 2017; Kadıoğlu, 2008). Risk ve zarar azaltma ile hazırlık aşamaları "afet öncesi", müdahale ve iyileştirme aşamaları ise "afet sonrası" olarak değerlendirilmektedir (Kadıoğlu, 2008). Bununla birlikte, afet yönetimi kapsamında afetlerin önlenmesi ve olumsuz etkilerinin azaltılması ancak "topyekün" bir mücadele ile mümkündür. Bu doğrultuda toplumun tüm kesimlerine bu süreçte önemli roller ve sorumluluklar düşmektedir (Erkal & Değerliyurt, 2009).

Şengün ve Küçükşen (2019) çevredeki riskler ve bu risklere karşı zarar azaltma çalışmaları hakkında farkındalıkları olmayan birey, aile, grup ve toplulukların bir afet durumunda büyük boyutlu kayıp ve zarar yaşayabileceklerini değerlendirmekte ve afetler nedeniyle yaşanabilecek bu kayıpları toplumdaki afet bilinci eksikliğiyle açıklamaktadır. Sendai Afet Riskini Azaltma Çerçevesi (2015) ve Birleşmiş Milletler (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri de afet hazırlığını toplumsal refahın artışı ve sosyal adaletin tesis edilmesinde bir araç olarak değerlendirmektedir (Rapeli vd., 2018).

Afet hazırlığı birey, aile, grup ve toplulukların afetin olumsuz etkileri ile baş etmelerinde önemli bir role sahiptir (Boetto vd., 2021). Afetlerin ne zaman gerçekleşebileceği ve olası etkileri tahmin edilemese de bu etkilerin şiddetinin azaltılması mümkündür (Rock & Corbin, 2007; Ulaş Kadıoğlu & Uncu, 2018). Ancak Türkiye'deki afet yönetimi anlayışının daha çok afet sonrası çalışmalara odaklandığı ve afet öncesi müdahalelere yeterince yer verilmediği ifade edilmektedir (Ozkazanc & Yuksel, 2015). Afet yönetiminde başarı ancak toplumun tüm kesimlerinin yer aldığı "bütüncül bir yaklaşım" ile sağlanabilir.

Bir insan hakları ve sosyal adalet mesleği olarak sosyal hizmet mesleği de afet hazırlığına önemli katkılarda bulunma potansiyeline sahiptir (Boetto vd., 2021). Başta çocuklar, kadınlar, yaşlılar, engelliler, kronik hastalar olmak üzere olağan dönemlerde dezavantajlı gruplarla mikro, mezzo ve makro düzeyde çalışan sosyal hizmet uzmanlarının afetler hakkında yeterli bilgi düzeyine sahip olmaları ve afet farkındalıklarının yüksek olması hizmet sundukları danışanların afetlerin olumsuz etkileri ile başa çıkma kapasiteleri üzerinde oldukça etkilidir. Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanlarına önemli sorumluluklar düşmekte ve sosyal hizmet uzmanları afet yönetim sürecinde "kritik aktörler" olarak değerlendirilmektedirler (Breen vd., 2023). Ancak, Hay ve Pascoe (2021) sosyal hizmet uzmanlarının afet yönetimi döngüsü kapsamında çoğunlukla müdahale ve iyileştirme aşamalarında yer aldıklarını, risk ve zarar azaltma ile hazırlık aşamalarında ise daha sınırlı düzeyde katkı sağladıklarını ifade etmektedirler. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanlarının başta afet öncesi aşamalar olmak üzere afet yönetimi süreçlerinde daha aktif olmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Boetto vd., 2021).

Sosyal hizmet uzmanlarının afet yönetimi döngüsü hakkında gerekli bilgi ve farkındalığa sahip olması daha etkili bir afet hazırlığı açısından kritik bir öneme sahiptir. Çok boyutlu bir kavram olarak afet farkındalığı bireylerin, toplulukların ve meslek gruplarının afet risklerini tanımasını, anlamlandırmasını ve bu risklere karşı aksiyon almasını içerir (Ulaş Kadıoğlu & Uncu, 2018). Toplumun afetlere karşı dayanaklılığının arttırılması ve bireylerin güvenliğinin sağlanması açısından stratejik bir önemi olan afet farkındalığı, toplumda afet bilincinin geliştirilmesi ve afetlerin olası psikososyal ve fiziksel etkilerinin azaltılmasında önemli bir role sahiptir (Teo vd., 2018).

Bireylerin afet sırasında hem kendisini hem de çevresindekileri afet kaynaklı risklerden koruyabilmesi, dayanışmaya açık olabilmesi ve afet sonrası süreçte kapsayıcı bir tutum geliştirebilmesi afet farkındalığının göstergeleridir (Özbilgin vd., 2023). Bununla birlikte afet farkındalığı, afet yönetimi sürecinde afet çalışanlarında ortaya çıkan bilgi ihtiyacını da karşılamaktadır. Afet sonrasında afetzedeler ile ilgili kararların doğru bilgiye dayalı olarak ve afet farkındalığı temelinde verilmesi gerekir (Soliman & Rogge, 2002). Afet farkındalığı konusundaki geniş kapsamlı ve hedef odaklı eğitimler afet farkındalığının arttırılmasında en etkili yöntemlerden biridir. Bu çalışmalar, afetin ardından ilk 72 saatte afetzedelerin herhangi bir desteğe ihtiyaç duymadan harekete geçebilmesini sağlayabilmeli ve afetzedeler arasındaki dayanışmayı güçlendirebilmelidir (Kapucu, 2008).

Afetler hakkında bilgiye erişim ve bilginin davranışa dönüşmesi açısından bireylerin eğitim düzeyi belirleyici bir faktördür. Bu nedenle afetler hakkındaki bilgi düzeyi yüksek bireylerin; afet hazırlığı daha yüksek ve afetlere verdikleri tepkiler ise daha etkili olmaktadır. Bununla birlikte tatbikat vb. deneyim odaklı uygulamalar ve afet deneyimi de afet farkındalığının toplumda yerleşmesinde etkili olmaktadır (Ulaş Kadıoğlu & Uncu, 2018). Aynı zamanda, afet riski yüksek olan bölgelerde afet farkındalığının arttırılması afet risk azaltma ve hazırlık çalışmalarının daha etkili yürütülmesinde önemli katkılar sağlamaktadır (Teo vd., 2018).

Sosyal hizmet mesleği son yıllarda dünya çapında yaşanan depremler, tsunamiler ve kasırgalar gibi büyük yıkımlara neden olan afetlerin ardından daha fazla ilgi görmekte ve bu alana sağladığı benzersiz katkı nedeniyle afet yönetiminin tüm aşamalarında önemli bir paydaş olarak değerlendirilmektedir (Cuadra, 2015). Günümüzde afetlerin bireyler, aileler ve topluluklar üzerindeki olumsuz etkilerinin her geçen gün artış göstermesi, sosyal hizmet uzmanlarının afet alanında daha aktif

rol almasını gerektirmektedir. Bu nedenle sosyal hizmet uzmanlarının hem afetlerin ardından etkili mesleki müdahaleler gerçekleştirebilmek hem de kendilerini ve ailelerini afetlerin olumsuz etkilerine karşı koruyabilmeleri için afetlere hazırlıklı olmaları gerektiği belirtilmektedir (Rambaree ve Rambaree, 2021).

Sosyal hizmet uzmanlarının afetlerde aktif olarak görev aldıkları literatürde sıklıkla belirtilmektedir (Rock & Corbin, 2007; Chou, 2003; Koketso vd., 2021). Ancak onların yaşadıkları toplumun bir ferdi olduğu unutulmamalı, kendilerinin ve ailelerinin güvenliği sağlandıktan sonra afet müdahalesinde görevlendirilmelidirler (Yanay & Benjamin, 2005). Literatürde sosyal hizmet uzmanlarının afet hazırlığı, afet yönetimindeki rolleri ve afetlerde gerçekleştirdikleri mesleki müdahaleler hakkında birçok araştırma yer almaktadır (Boetto vd., 2021; Mathbor, 2007; Karaağaç, 2023; Ünlü, 2019). Ancak, sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalığını ele alan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla literatürde bu araştırmanın konusu olan sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalığı ile ilgili önemli bir boşluk bulunmaktadır.

Amaç

Bu araştırmanın amacı; Türkiye' deki herhangi bir kamu kurumunda veya sivil toplum kuruluşunda çalışan sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalık düzeylerini belirlemek ve afet farkındalık düzeyleri ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Karma yöntem araştırma deseni kullanılarak yürütülen bu araştırma, aşağıda yer alan araştırma hipotezlerini test etmiş ve araştırma sorularına yanıtlar aramıştır.

Araştırma hipotezleri;

H1: "Sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalığı yetersizdir."

H2: "Sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalığı sosyodemografik değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir."

H3: "Sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalığı 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinde görev alma durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir."

Araştırma sorusu;

A1: "Sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalığının önemine ilişkin görüşleri ve afet farkındalık düzeylerini arttırmaya yönelik önerileri nelerdir?"

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalık düzeylerini belirlemek ve afet farkındalığı hakkındaki görüşlerini derinlemesine ortaya koymak amacıyla karma yöntem desenlerinden yakınsayan paralel desen kullanılmıştır. Bu araştırmada karma yöntem deseninin tercih edilmesinde, tek bir yöntemin araştırma problemini açıklamada yetersiz kalacağı gerekçesi ve tamamlayıcılık (complementarity) ilkesi belirleyici olmuştur. Tamamlayıcılık ilkesi; nitel ve nicel verilerin birbirini detaylandırması, zenginleştirmesi ve olguyu farklı açılardan ele alarak bulguları açıklığa kavuşturması esasına dayanmaktadır (Greene vd., 1989; akt. Baki & Gökçek, 2012). Bu ilke doğrultusunda her iki yönteme eşit öncelik verilmiş; bağımsız olarak toplanıp analiz edilen nitel ve nicel veriler, tartışma bölümünde bütünleştirilerek kapsamlı bir şekilde yorumlanmıştır.

Yakınsayan paralel desen; "araştırma problemine ilişkin kapsamlı bir analiz yapılmasına zemin oluşturması için, araştırmacının nitel veya nicel veriyi birleştirdiği ya da kaynaştırdığı karma yöntemlerdir" (Creswell, 2017). Yakınsayan paralel desende araştırmacı çoğunlukla nicel ve nitel verileri aynı zaman diliminde toplar, sonrasında ise elindeki bu verileri sonuçları yorumlarken bütünleştirir (Creswell, 2017). Bu doğrultuda, araştırmada kullanılan nicel ve nitel veri tabanları birbirinden bağımsız şekilde toplanmış, ayrı ayrı analiz edilmiş ve bulgular metinde bağımsız olarak sunulmuştur. Bu desende her iki veri tabanı birbirinden bağımsız şekilde analiz edilir ve genellikle araştırmanın tartışma kısmında araştırma bulgularına dayalı olarak bütünleştirilir (Creswell, 2017).

Çalışmanın yöntemine uygun olarak, araştırma bulguları analizden çıkan temalar ve veriler doğrultusunda bütünleştirilmiş ve araştırma problemini daha iyi anlamak ve derinlemesine değerlendirilebilmek amacıyla tartışma bölümünde bir araya getirilerek yorumlanmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini; Türkiye' de herhangi bir kamu kurumunda veya sivil toplum kuruluşunda çalışmakta olan sosyal hizmet uzmanları oluşturmaktadır. Karma yöntem desenlerinden yakınsayan paralel desen kullanılan bu araştırmada, nicel ve nitel boyutlar için farklı örneklem grupları ve örnekleme yöntemleri kullanılmıştır.

Nicel Boyuta İlişkin Örneklem

Araştırmanın nicel boyutunda sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalık düzeyleri ile sosyo-demografik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemek için ilişkisel tarama modeli benimsenmiştir. Evrendeki tüm bireylere ulaşmanın zorluğu ve araştırmanın zaman ve bütçe kısıtlamaları göz önüne alındığında, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Çevrimiçi olarak hazırlanan anket formu, sosyal hizmet alanında çalışan uzmanlara iletilmiş ve 422 katılımcıya ulaşılmıştır. İstihdam dışı olan ve/veya eksik veri içeren 31 katılımcı analize dâhil edilmemiş; nihai analizler 391 katılımcının verileri doğrultusunda tamamlanmıştır. Katılımcılara yaş, cinsiyet, medeni durum, yaşadığı il gibi sosyodemografik değişkenlerin yanı sıra çalıştıkları sosyal hizmet alanı ve mesleki deneyim süresi gibi mesleki özellikler hakkında sorular sorulmuştur.

Tablo 1. Araştırmanın Nicel Boyutuna Dahil Edilen Katılımcıların Sosyodemografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Değişkenler	**Gruplar**	***n***	***%***
Cinsiyet	Erkek	119	*30.4*
	Kadın	272	*69.6*
Yaş	22-25 Yaş	86	*22.0*
	26-30 Yaş	157	*40.2*
	31-40 Yaş	100	*25.6*
	41 Yaş ve üzeri	48	*12.3*
Medeni Durum	Evli	165	*42.2*
	Bekar	226	*57.8*
Öğrenim Durumu	Lisans	293	74.9
	Lisansüstü	98	25.1
Çalıştığı S. H. Alanı	Tıbbi Sosyal Hizmet	79	20.2
	Adli Sosyal Hizmet	27	6.9
	Aile ve Kadın Refahı	39	10.0
	Çocuk Refahı	55	14.1
	Yaşlı ve Engelli Refahı	70	17,9
	Sosyoekonomik Destek	24	6.1
	STK ve Yerel Yönetimler	24	6.1
	Afet	14	3.6
	Göçmen Refahı	25	6.4
	Diğer (Bağımlılık, Gençlik Refahı, Şehit Yakınları ve Gaziler Birimi, Eğitim ve Danışmanlık)	34	8.7
Mesleki Deneyim Süresi	2 yıldan az	132	33.8
	2-5 yıl	100	25.5

Tablo 1 (devam). Araştırmanın Nicel Boyutuna Dahil Edilen Katılımcıların Sosyodemografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

	6-10 yıl	85	21.7
	11-15 yıl	31	7.9
	16 yıl ve üzeri	43	11.0
6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremlerinde Görev Alma Durumu	Hayır	228	58.3
	Evet	163	41.7

Nitel Boyuta İlişkin Örneklem

Araştırmanın nitel boyutunda amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örneklemesi benimsenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin tüm tüm coğrafi bölgelerini temsil edecek şekilde, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında afet bölgesinde görev almış 23 sosyal hizmet uzmanı araştırmanın örneklemine dahil edilmiştir. Katılımcı yoğunluğu, iletişim altyapısı sorunları ve psikolojik hazır bulunuşluk gibi nedenlerle 4 görüşme tamamlanamamış; 19 katılımcı ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler analize dahil edilmiştir.

Tablo 2. Araştırmanın Nitel Boyutuna Dahil Edilen Katılımcıların Sosyodemografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Kod	Yaş (Yıl)	Cinsiyet	Medeni Durum	Yaşadığı Şehir	Çalıştığı Sosyal Hizmet Alanı	Mesleki Deneyim (Yıl)
K1	33	Erkek	Evli	Ankara	Aile ve Kadın Refahı	9
K2	31	Erkek	Evli	İstanbul	Diğer	4
K3	27	Kadın	Evli	Aydın	Çocuk Refahı	4
K4	32	Erkek	Evli	Mardin	Aile ve Kadın Refahı	7
K5	58	Kadın	Evli	Mersin	STK ve Yerel Yönetimler	34
K6	30	Erkek	Bekar	İzmit	Aile ve Kadın Refahı	7
K7	33	Erkek	Evli	İzmit	Diğer	11
K8	30	Erkek	Evli	İzmit	Tıbbi S.H.	5
K9	25	Kadın	Bekar	İstanbul	Çocuk Refahı	2
K10	37	Erkek	Evli	Diyarbakır	Çocuk Refahı	11
K11	38	Erkek	Evli	Elazığ	Afet	4
K12	27	Kadın	Bekar	Hatay	Aile ve Kadın Refahı-	4
K13	31	Erkek	Evli	Hatay	Göçmen Refahı	8
K14	32	Kadın	Bekar	Adana	Çocuk Refahı	10
K15	26	Erkek	Bekar	İstanbul	Diğer	1
K16	35	Kadın	Evli	İstanbul	STK ve Yerel Yönetimler	13
K17	31	Erkek	Bekar	Artvin	Çocuk Refahı	7
K18	53	Erkek	Evli	İstanbul	Tıbbi S.H.	30
K19	30	Erkek	Bekar	Muş	Çocuk Refahı	6

Veri Toplama Araçları

Nicel Veri Toplama Araçları

Araştırmanın nicel boyutunda veri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" ile Dikmenli ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen "Afet Farkındalığı Ölçeği" kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Katılımcılara, sosyodemografik özelliklerini ve 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri ile ilgili deneyimlerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu uygulanmıştır. Formda; yaş, cinsiyet, medeni durum, mesleki deneyim süresi, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri' nde görev alma durumu vb. bilgiler hakkındaki sorulara yer verilmiştir.

Afet Farkındalığı Ölçeği

Sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalık düzeylerini ölçmek için Dikmenli ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen Afet Farkındalığı Ölçeği kullanılmıştır. 27 olumlu ve 9 olumsuz ifadeden oluşan ölçek, toplam 36 maddeden oluşmakta ve dört alt boyuta ayrılmaktadır. Alt boyutlar şu şekildedir; "Afet Eğitimi Farkındalığı" (1-13), "Afet Öncesi Farkındalık" (14-21), "Yanlış Afet Farkındalığı" (22-29), "Afet Sonrası Farkındalık" (30-36). Ölçekteki olumsuz ifadeler (12., 22.-29. maddeler) ters kodlanmıştır. Beşli Likert tipinde tasarlanan ölçek "1-Kesinlikle Katılmıyorum" dan "5-Kesinlikle Katılıyorum" a kadar puanlama seçeneği sunmakta ve toplam puanlar 36 ile 180 arasında değişmektedir. Yüksek puan, yüksek afet farkındalığına işaret etmektedir. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı (Cronbach alfa) 0.722 olarak belirlenmiş; alt boyutlara ilişkin güvenirlik katsayıları sırasıyla .750, .769, .696 ve .672 olarak hesaplanmış ve ölçek geçerli ve güvenilir bir araç olarak değerlendirilmiştir (Dikmenli vd., 2018).

Nitel Veri Toplama Araçları

Araştırmanın nitel boyutunda, sosyal hizmet uzmanları arasında afet farkındalığının önemine ilişkin katılımcıların değerlendirmelerini derinlemesine incelemek için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Araştırmacı tarafından geliştirilen "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" nitel verilerin toplanmasında kullanılmıştır. Açık uçlu sorulardan oluşan form toplam 2 sorudan oluşmaktadır. Formdaki ilk soru katılımcıların kişisel bilgilerine (*Kısaca kendinizden ve sosyal hizmet eğitiminizden/meslek geçmişinizden bahseder misiniz?*), ikinci soru ise sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalığına (*Sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalık düzeyleri sizce bireysel ve mesleki açıdan neden önemlidir?)* ilişkindir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Nicel Verilerin Toplanması

Zaman ve bütçe kısıtlamaları nedeniyle, araştırma evrenindeki tüm sosyal hizmet uzmanlarına fiziksel olarak ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle, veriler Ekim 2023 ile Şubat 2024 tarihleri arasında internet tabanlı bir veri toplama platformu olan Google Forms aracılığıyla toplanmıştır. Kişisel Bilgi Formu, Afet Farkındalığı Ölçeği ve Aydınlatılmış Onam Formu sisteme yüklendikten sonra, araştırma formu katılımcılara araştırmacının kişisel sosyal medya hesapları (WhatsApp, Instagram, LinkedIn) ile Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği'nin (SHUDER) sosyal medya hesapları aracılığıyla gönderilmiştir.

Nitel Verilerin Toplanması

Nitel boyutta katılımcılar, maksimum çeşitlilik örneklemesi ilkesi doğrultusunda yaşadığı il, çalıştığı sosyal hizmet alanı, yaş ve cinsiyet gibi değişkenler bakımından farklılık gösterecek biçimde seçilmiştir. İlk görüşmeler sırasında önerilen kişiler arasından bilgi çeşitliliği ve derinliği sağlayacak sosyal hizmet uzmanları özenle belirlenmiş; sonraki görüşmeler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın nitel boyutunda, derinlemesine görüşmeler WhatsApp Messenger uygulaması üzerinden 4 Nisan 2024 - 6 Haziran 2024 tarihleri arasında Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu kullanılarak sözlü olarak gerçekleştirilmiş ve eş zamanlı olarak bilgisayara kaydedilmiştir. Toplam 1270 dakika (21 saat 10 dakika) süren görüşmelerde, en kısa görüşme 32 dakika, en uzun görüşme ise 120 dakika sürmüş olup, ortalama görüşme süresi yaklaşık 58 dakika olmuştur. Çevrimiçi bir transkripsiyon uygulaması (Transcribe) aracılığıyla gerçekleştirilen analiz süreci sonunda toplam 433 sayfa metin verisi elde edilmiştir. Veri toplama süreci, verilerin tekrarlanmaya başlaması ve doygunluğa ulaşılmasıyla sonlandırılmıştır. Katılımcılara görüşme sırasına göre kod isim atanmıştır; örneğin "K9-K-25" kodunda ilk sayı görüşme sırasını, ortadaki harf katılımcının cinsiyetini (K: Kadın, E: Erkek) ve son sayı ise yaşını ifade etmektedir.

Nicel Verilerin Analizi

Araştırmanın nicel boyutunda elde edilen veriler, %95 güven düzeyinde SPSS 23.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğu, Q-Q Plot grafikleri ile çarpıklık ve basıklık değerleri incelenerek test edilmiş; çarpıklık ve basıklık değerlerinin ±3 aralığında kalması normal dağılım ölçütü olarak benimsenmiştir (Shao, 2002; Chan, 2003). Normal dağılım varsayımının karşılandığı iki grup arasındaki karşılaştırmalar için Bağımsız Örneklemler t-Testi, ikiden fazla grup karşılaştırmaları için ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. ANOVA sonucunda gruplar arasında anlamlı fark saptandığında, farkın kaynağını belirlemek için Bonferroni düzeltmesi içeren Post Hoc testi uygulanmıştır.

Araştırmada kullanılan Afet Farkındalığı Ölçeği'ne ilişkin ön güvenirlik analizlerinde bazı maddelerin alt boyutların iç tutarlılığını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Bu nedenle Afet Eğitimi Farkındalığı alt boyutundan 4., 9., 10., 11., 12. ve 13. maddeler ile Yanlış Afet Farkındalığı alt boyutundan 7. madde analiz dışı bırakılmış; ölçek 36 maddeden 29 maddeye indirgenmiştir. Madde çıkarımı sonrasında Cronbach Alpha katsayısı 0.836 olarak bulunmuştur, bu da ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Alt boyutlar için Cronbach Alpha katsayıları, Afet Eğitimi Farkındalığı için .669, Afet Öncesi Farkındalık için .749, Yanlış Afet Farkındalığı için .755 ve Afet Sonrası Farkındalık için .806 olarak hesaplanmıştır.

Nitel Verilerin Analizi

Araştırmanın nitel boyutunda elde edilen veriler, tematik analiz ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Tematik analiz, verilerdeki ana temaların belirlenmesini, yorumlanmasını ve sistematik biçimde raporlanmasını sağlayan ve verileri anlamlı birimlere ayırarak ayrıntılı biçimde tanımlamayı mümkün kılan bir yöntemdir (Boyatzis, 1998). İçerik analizi, özellikle sosyal bilimler olmak üzere birçok alanda yaygın olarak kullanılan sistematik ve objektif bir yöntemdir; metin veya görsel içerikteki temaları, kategorileri ve kodları tanımlama, sınıflandırma ve yorumlama sürecine dayanır (Robert & Bouillaget, 1997). Verilerin sistematik biçimde kodlanması ve analiz edilmesi amacıyla MAXQDA 2022 programı kullanılmış ve ham veriler bu programa aktarılmıştır.

Tablo 3. Nitel Verilerin Analizinde Kodlama Süreci

Soru: 6 Şubat Kahramanmaraş depremleri sonrasında afetzedelere yönelik gerçekleştirdiğiniz sosyal hizmet müdahaleleri hakkında bilgi verebilir misiniz?

Tema	Kategori	Kod	Ham Veri	Araştırmacının Yorumu
6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri deneyimi	Sosyal hizmet müdahaleleri	Eğitim	K9: "Kadınlara 6284 kapsamında Aile içi şiddet durumları olmaya başladığından dolayı da farkındalık amaçlı eğitimler vermeye de çalıştık. Oradaki kişilere, ergenlere de vermeye çalıştık."	Katılımcı deprem bölgesindeki farklı yaş gruplarından afetzedelere birçok farklı alanda eğitim vermiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma; zaman ve bütçe kısıtları nedeniyle çevrimiçi anket formu ve kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak Türkiye genelindeki kamu kurumlarında ve sivil toplum kuruluşlarında aktif olarak çalışan sosyal hizmet uzmanlarından, toplanan verilerle sınırlıdır. Verilerin sosyal medya ve çevrimiçi platformlar aracılığıyla toplanmış olması, araştırmaya yalnızca ilgili dijital kanallara erişimi olan ve ankete gönüllü olarak katılan sosyal hizmet uzmanlarının dahil edilmesine yol açmıştır. Bu durum, örneklemin evreni temsil yeteneğini sınırlandırır ve "öz-seçilim yanlılığı" (self-selection bias) riski taşır. Dolayısıyla, nicel bulguların genellenebilirliği bu metodolojik sınırlamalar çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Bulgular

Araştırma bulguları iki aşamada sunulmuştur: nicel ve nitel. Nicel bulgular kapsamında katılımcıların afet ve sosyal hizmetle ilgili tanımlayıcı özellikleri, afet farkındalık düzeyleri ve bu düzeylerin çeşitli değişkenlerle ilişkisi ele alınmıştır; nitel bulgular kapsamında ise katılımcıların afet farkındalığına ilişkin görüşlerini ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır.

Nicel Araştırma Bulguları

Katılımcıların afet farkındalığı ölçeğinden aldığı puanlar

Tablo 4.1. Katılımcıların Afet Farkındalığı Ölçeğinden Aldığı Puanlar

Ölçek ve Alt Boyutları	*Min*	*Max*	*M*	*SD*
Afet Eğitimi Farkındalığı	19.00	35.00	32.31	2.25
Afet Öncesi Farkındalık	20.00	35.00	31.36	2.83
Yanlış Afet Farkındalığı	16.00	40.00	36.41	3.48
Afet Sonrası Farkındalık	11.00	35.00	25.83	4.74
Afet Farkındalığı Ölçeği	92.00	145.00	125.91	9.32

Not. N= 391.

Tablo 4.1 incelendiğinde; araştırmaya dahil edilen katılımcıların Afet Farkındalığı Ölçeği puan ortalaması (M = 125.91. SD = 9.32) olarak bulunmuştur. Bu değer, ölçekten elde edilebilecek maksimum puan olan 145 ile karşılaştırıldığında, katılımcıların afet farkındalık düzeyinin yüksek olduğun göstermektedir. Alt boyutlar incelendiğinde; Afet Eğitimi Farkındalığı (M = 32.31, SD = 2.25), Afet Öncesi Farkındalık (M = 31.36, SD = 2.83, Yanlış Afet Farkındalığı (M = 36.41, SD = 3.48) ve Afet Sonrası Farkındalık (M = 25.83, SD = 4.74) olarak bulunmuştur bulunmuştur (Tablo 4.1).

Katılımcıların afet farkındalığı ölçeği puanları ile sosyodemografik özellikleri arasındaki ilişki analizleri

Tablo 4.2. Katılımcıların Cinsiyetine Göre Afet Farkındalığı Ölçeği Puanlarının Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyutları	Grup	*M*	*SD*	*t*	*p*
Afet Eğitimi Farkındalığı	Erkek	32.40	2.12	0.52	.606
	Kadın	32.28	2.31		
Afet Öncesi Farkındalık	Erkek	31.20	3.23	-0.68	.498
	Kadın	31.43	2.64		
Yanlış Afet Farkındalığı	Erkek	35.76	3.64	-2.47*	.014
	Kadın	36.69	3.38		
Afet Sonrası Farkındalık	Erkek	25.77	4.78	-0.16	.873
	Kadın	25.86	4.73		
Afet Farkındalığı Ölçeği	Erkek	125.13	9.77	-1.09	.277
	Kadın	126.25	9.12		

Not. * $p < .05$. Erkek ($n = 119$). Kadın ($n = 172$).

Tablo 4.2 incelendiğinde; ölçek toplam puanı ile Afet Eğitimi Farkındalığı, Afet Öncesi Farkındalık ve Afet Sonrası Farkındalık alt boyutları arasında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur ($p > .05$). Bununla birlikte, Yanlış Afet Farkındalığı alt boyutunda cinsiyetler arasında anlamlı farklılık saptanmıştır ($t(389) = -2.47$, $p = .014$); kadın katılımcıların ortalama puanının ($M = 36.69$, $SD = 3.38$), erkek katılımcıların ortalama puanından ($M = 35.76$, $SD = 3.64$) anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Tablo 4.3. Katılımcıların Medeni Durumuna Göre Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyutları	Grup	*M*	*SD*	*t*	*p*
Afet Eğitimi Farkındalığı	Evli	32.21	2.24	-0.77	.442
	Bekar	32.39	2.25		
Afet Öncesi Farkındalık	Evli	31.15	2.95	1.28	.200
	Bekar	31.52	2.74		
Yanlış Afet Farkındalığı	Evli	36.45	3.34	0.22	.826
	Bekar	36.38	3.60		
Afet Sonrası Farkındalık	Evli	25.19	4.91	-2.30*	.022
	Bekar	26.30	4.57		
Afet Farkındalığı Ölçeği	Evli	125.00	9.44	1.65	.099
	Bekar	126.58	9.20		

Not. * $p < .05$. Evli ($n = 165$). Bekar ($n = 226$).

Tablo 4.3 incelendiğinde; medeni duruma göre ölçek toplam puanı, Afet Eğitimi Farkındalığı, Afet Öncesi Farkındalık ve Yanlış Afet Farkındalığı farklılaşmamadığı bulunmuştur ($p > 0.05$). Bununla birlikte, Afet Sonrası Farkındalık alt boyutunda medeni duruma göre anlamlı farklılık saptanmış ($t(389) = -2.30$, $p = .022$); bekar katılımcıların puan ortalaması ($M = 26.30$, $SD = 4.57$), evli katılımcıların puan ortalamasından ($M = 25.19$, $SD = 4.91$) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 4.4. Katılımcıların yaşı ile afet farkındalığı ölçeği puanları arasındaki ilişki

Ölçek ve Alt Boyutları	*M*	*SD*	*r*	*p*
Afet Eğitimi Farkındalığı	32.31	2.25	-.12*	.021
Afet Öncesi Farkındalık	31.36	2.83	-.15**	.004
Yanlış Afet Farkındalığı	36.41	3.48	-.14**	.007
Afet Sonrası Farkındalık	25.83	4.74	-.06	.224
Afet Farkındalığı Ölçeği	125.91	9.32	-.16**	.001

Not. * $p < .05$. ** $p < .01$. $N = 391$.

Tablo 4.4 incelendiğinde; katılımcıların yaşı ile Afet Eğitimi Farkındalığı (r = -.12, p = .021), Afet Öncesi Farkındalık (r = -.15, p = .004), Yanlış Afet Farkındalığı (r = -.14, p = .007) ve ölçek toplam puanı (r = -.16, p = .001) arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Katılımcıların yaşı ile Afet Sonrası Farkındalık puanları arasında ise anlamlı bir ilişki saptanmamıştır (r = -.06, p = .224).

Tablo 4.5. Katılımcıların Çalıştığı Sosyal Hizmet Alanına Göre Afet Farkındalığı Ölçeği Puanlarının Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyutları	Grup	*n*	*M*	*SD*	*F*	*p*	Bonferroni
Afet Sonrası Farkındalık	Tıbbi Sosyal Hizmet	79	24.95	5.00	3.32	.001*	8> 1,2,3,4,5
	Aile ve Kadın Refahı	39	24.51	5.27			
	Çocuk Refahı	55	25.04	5.07			
	Yaşlı ve Engelli Refahı	70	26.01	4.55			
	Sosyoekonomik Destek	24	26.37	5.20			
	STK ve Yerel Yönetimler	24	26.67	4.15			
	Afet Alanı	14	30.71	3.41			
	Göçmen Refahı	25	27.52	4.12			
	Diğer (Bağımlılık. Gençlik Refahı, Şehit Yakınları ve Gaziler Birimi, Eğitim ve Danışmanlık)	34	26.71	3.49			
Afet Farkındalığı Ölçeği	Tıbbi Sosyal Hizmet	79	124.37	9.33	1.92	.048*	8> 1,4
	Aile ve Kadın Refahı	39	124.64	10.07			
	Çocuk Refahı	55	124.35	10.60			
	Yaşlı ve Engelli Refahı	70	126.59	10.14			
	Sosyoekonomik Destek	24	126.37	8.79			
	STK ve Yerel Yönetimler	24	126.71	7.57			
	Afet Alanı	14	133.93	9.14			
	Göçmen Refahı	25	127.60	8.06			
	Diğer (Bağımlılık, Gençlik Refahı, Şehit Yakınları ve Gaziler Birimi, Eğitim ve Danışmanlık)	34	127.15	6.95			

Not. * $p < .05$. $N = 391$. *1 = Tıbbi SH. 2 = Adli SH. 3 = Aile ve Kadın. 4 = Çocuk Refahı. 5 = Yaşlı ve Engelli. 6 = SED. 7 = STK ve Yerel. 8 = Afet Alanı. 9 = Göçmen. 10 = Diğer*

Tablo 4.5 incelendiğinde; katılımcıları afet farkındalık ölçeği toplam puanında çalışma alanlarına göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir (F(9. 381) = 1.92, p = .048). Bonferroni testi sonuçları, afet alanında çalışanların ortalama toplam puanının (M = 133.93, SD = 9.14), tıbbi sosyal hizmet (M = 124.37, SD = 9.33) ve çocuk refahı (M = 124.35, SD = 10.60) alanlarında çalışanlardan anlamlı derecede daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Afet Sonrası Farkındalık alt boyutunda da çalışma alanına göre anlamlı bir farklılık saptanmıştır (F(9, 381) = 3.32, p = .001). Afet alanında çalışan katılımcıların Afet Sonrası Farkındalık puan

ortalamasının (*M* = 30.71, *SD* = 3.41); tıbbi sosyal hizmet (*M* = 24.95, *SD* = 5.00), adli sosyal hizmet (*M* = 25.04, *SD* = 3.58), aile ve kadın refahı (*M* = 24.51, *SD* = 5.27), çocuk refahı (*M* =25.04, *SD* = 5.07) ve yaşlı ve engelli refahı (*M* = 26.01, *SD* = 4.55) alanında çalışanların ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Afet Eğitimi Farkındalığı, Afet Öncesi Farkındalık ve Yanlış Afet Farkındalığı alt boyutlarında ise çalışma alanına göre anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($p > .05$).

Table 4.6. Relationship Between Participants' Professional Experience Duration and Disaster Awareness Scale Scores.

Ölçek ve Alt Boyutları	*M*	*SD*	*r*	*p*
Afet Eğitimi Farkındalığı	32.31	2.25	-.07	.138
Afet Öncesi Farkındalık	31.36	2.83	-.13**	.009
Yanlış Afet Farkındalığı	36.41	3.48	-.12*	.021
Afet Sonrası Farkındalık	25.83	4.74	-.04	.482
Afet Farkındalığı Ölçeği	125.91	9.32	-.13*	.010

Not. * $p < .05$. ** $p < .01$. $N = 391$.

Katılımcıların mesleki deneyim süresi ortalaması *M* = 7.11 yıldır (*SD* = 8.19). Tablo 4.6 incelendiğinde; katılımcıların mesleki deneyim süresi ile Afet Farkındalığı Ölçeği toplam puanı arasında anlamlı bir negatif ilişki tespit edilmiştir ($r = -.13$, $p = .010$). Ölçeğin alt boyutları incelendiğinde; katılımcıların mesleki deneyim süresi ile Afet Öncesi Farkındalık ($r = -.13$, $p = .009$) ve Yanlış Afet Farkındalığı ($r = -.12$, $p = .021$) boyutları arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Afet Eğitimi Farkındalığı ve Afet Sonrası Farkındalık alt boyutları ile mesleki deneyim süresi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir ($p > .05$).

Tablo 4.7. Katılımcıların 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremlerinde Görev Alma Durumuna Göre Afet Farkındalığı Ölçeği Puanlarının Karşılaştırılması

Ölçek ve Alt Boyutları	Grup	*M*	*SD*	*t*	*p*
Afet Eğitimi Farkındalığı	Evet	32.25	2.28	-0.51	.608
	Hayır	32.36	2.23		
Afet Öncesi Farkındalık	Evet	31.32	2.83	-0.24	.806
	Hayır	31.39	2.84		
Yanlış Afet Farkındalığı	Evet	36.34	3.41	-0.31	.753
	Hayır	36.46	3.54		
Afet Sonrası Farkındalık	Evet	26.21	5.32	1.28	.200
	Hayır	25.56	4.28		
Afet Farkındalığı Ölçeği	Evet	126.17	9.59	0.37	.712
	Hayır	125.76	9.15		

Not. $N = 391$.

Tablo 4.7 incelendiğinde; afet farkındalık ölçeği toplam puanı ve alt boyutları açısından gruplar arasında anlamlı herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir ($p > .05$). Bu bulgu. sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalık düzeylerinin söz konusu deprem sürecinde görev alma durumundan bağımsız olduğuna işaret etmektedir.

Nitel Araştırma Bulguları

Afet Farkındalığı

Afet farkındalığı teması kapsamında iki kategori belirlenmiştir: afet farkındalığının sosyal hizmet uzmanları için önemi ve sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalığını arttırmaya yönelik öneriler.

Afet farkındalığının sosyal hizmet uzmanları için önemi

Afet farkındalığının sosyal hizmet uzmanları açısından önemi kategorisi, bireysel ve mesleki önem olmak üzere iki kod altında ele alınmıştır. Bireysel önem açısından katılımcılar, Türkiye'de afetlerin sıklığı ve çeşitliliğine dikkat çekerek afet farkındalığının kendilerini ve ailelerini koruma açısından kritik olduğunu vurgulamıştır. Ancak, bir katılımcı (K12-K-27) 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri deneyiminden hareketle afet farkındalığı konusunda zamanla bir duyarsızlaşma yaşandığını ifade etmiştir. Mesleki önem açısından ise katılımcılar, mesleğin doğası gereği afetlerde psikososyal destek kapsamında görevlendirilmeleri ve yatılı bakım ile rehabilitasyon merkezleri başta olmak üzere dezavantajlı gruplarla çalışmaları nedeniyle afet farkındalığının mesleki bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Bazı katılımcılar (K18-E-53, K13-E-31) ise sosyal hizmet uzmanlarının afet süreçlerinde üstlendikleri rollerin kritikliğine, afet farkındalığı eğitiminin hayat kurtarıcı niteliğine ve hangi aşamada hangi müdahalenin uygulanacağının belirlenmesindeki işlevsel önemine vurgu yapmıştır. Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri aşağıda sunulmuştur (K11-E-38; K12-K-27; K10-E-37; K13-E-31):

- K11-E-38: *"... sonuçta çocuğumuz, ailemiz var, korkuyoruz. Tabii deprem bittikten sonra, afet bittikten sonra kendi ailemize en azından verdikleri tepkilerin normal olduğunu anlatabiliyoruz. Hani farklı bir tepki gördüğümüz zaman bunun depremden kaynaklı olduğunu da anlayabiliyoruz."*

- K12-K-27: *"... aslında bir duyarsızlaşma var. Mesela annem evi değiştirmek istedi, işte korktuğu için vesaire. Ben de ona eski evlerin daha sağlam olduğunu söyledim. Çünkü burada gördüğüm son on yılda yapılan evlerin yıkılmış olduğu ve şöyle alınan hiçbir önlemin o anki bu tip bir depreme, böyle bir binaya. ... Bir faydası olmayacak gibi düşünüyorum ben. Bunu kendi bireysel yaşamım için söylüyorum."*

- K10-E-37: *"...ülke geneli tatbikatlarda tabii biz çocuklarımızı da dahil ediyoruz. Bütün evlere (sevgi evleri) bilgi gönderiyoruz, katılıyoruz aktif bir şekilde. İyi de oldu yani faydalı oldu."*

- K13-E-31: *"... Yani deprem olmuş, siz iki saat sonra şey yapamazsınız. Atıyorum bir sosyal destek. Çalışmalarını orada zaten başlatan sosyal hizmet uzmanının bu konuda, afet konusunda farkındalığının, farkındalığın çok yüksek olması gerekiyor. Müdahale kısmında aslında neyi ne zaman yapacağını çok net bir şekilde biliyor olması gerekiyor."*

Sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalığını artırmaya yönelik öneriler

Afet farkındalığını artırmaya yönelik öneriler kategorisi, eğitim ve uygulama olmak üzere iki kod altında incelenmiştir. Eğitim kodunda katılımcılar; afetlerde sosyal hizmet derslerinin müfredatta zorunlu ve uygulamalı biçimde yer alması, bu derslerin alanında uzman akademisyenler tarafından yürütülmesi, afet kuruluşlarında staj olanaklarının genişletilmesi ve mesleki yaşam boyunca eğitimlerin sürdürülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Uygulama kodunda ise katılımcılar, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin afet farkındalığı açısından öğretici bir deneyim sunduğunu belirtmiş, sosyal hizmet uzmanlarının afet bölgelerinde görevlendirilmesini ve lisans eğitimi süresince staj gibi uygulamalar aracılığıyla afet bölgelerinde saha deneyimi kazanma fırsatlarının sağlanmasını önermişlerdir. Konuya ilişkin katılımcı görüşleri aşağıda aktarılmaktadır (K7-E-33; K9-K-25):

- K7-E-33: *"Yani çoğunlukla seçmeli ders olarak sosyal hizmet bölümlerinin çoğunda böyle sanırım. Bunun seçmeli olmaması gerektiğini ya da bu dersi verecek kişinin bu konuda daha detaylı uygulamaya dönük derse saha içerisinde bu afet alanında mesleki kariyere sahip uygulama deneyimine sahip kişilerin vermesinin daha sağlıklı olabileceğini düşünüyorum."*

- K9-K-25: *"...deprem sonrasında mesela uygulamalı bir şekilde eğitimler verilmeye başlanması. Ondan sonra bizzat oraya gidip deneyimlemek bu süreçleri vesaire. Mesela buradaki İstanbul'daki*

bütün personelin gittiğini düşünüyorum. Herkesin o süreci deneyimlemiş olduklarını düşünüyorum. Bizzat alanda bunu deneyimlemek çok güzel bir şey. Bu da olması gereken bir şey bence."

Tartışma

Bu bölümde, sosyal hizmet uzmanlarından elde edilen bulgular araştırmanın amacı çerçevesinde ilgili literatür ile karşılaştırmalı olarak tartışılmaktadır. Nicel ve nitel bulgular birlikte ele alınarak afet farkındalığına ilişkin mevcut çalışmalar ışığında değerlendirilmektedir.

H1: Sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalığı yetersizdir.

Araştırmanın nicel bulguları, sosyal hizmet uzmanlarının Afet Farkındalığı Ölçeği'nden 145 puan üzerinden 125,91 puan ortalaması elde ettiğini ve bu değerin yüksek düzeyde afet farkındalığına karşılık geldiğini ortaya koymaktadır (Dikmenli & Yakar, 2019). Literatürde sosyal hizmet uzmanlarına yönelik doğrudan bir afet farkındalığı çalışmasına rastlanmamış; yalnızca Özkan ve Kiyak (2025) tarafından sosyal hizmet öğrencileriyle gerçekleştirilen bir araştırma tespit edilmiştir. Öğretmenler, sağlık çalışanları ve üniversite öğrencileri gibi farklı gruplarla yürütülen çalışmalar afet farkındalık düzeylerinin orta (Dikmenli & Yakar, 2019; Demir, 2024) ya da düşük düzeyde kaldığını göstermektedir (Şekerci vd., 2023). Bu araştırmada ulaşılan yüksek farkındalık düzeyi, yukarıda bahsedilen çalışmalardakinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir.

Katılımcıların yüksek afet farkındalığı düzeyinin, çeşitli bireysel ve mesleki deneyimlerle ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Katılımcıların %74,4'ünün lisans eğitimi süresince, %63,9'unun ise çalışma yaşamında afete ilişkin eğitim aldığı, %41,7'sinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinde görev yaptığı belirlenmiştir. Literatürde, afete ilişkin eğitim alma, afet yardım çalışmalarına katılma ve afetlerden etkilenme gibi değişkenlerin farkındalık düzeylerini olumlu yönde etkilediği belgelenmiştir (Gerdan & Çakın, 2014; Karanci vd., 2005). Bu bağlamda, bu depremlerin yakın zamanda yaşanmış olması, haberlerde sıklıkla yer alması ve katılımcıların önemli bir kısmının bu sürece doğrudan ya da dolaylı biçimde dahil olması, farkındalık düzeyinin yüksek olmasını açıklayan başlıca faktörler olarak değerlendirilebilir.

Alt boyut puanları incelendiğinde, Afet Eğitimi Farkındalığı, Afet Öncesi Farkındalık ve Yanlış Afet Farkındalığı düzeylerinin yüksek; Afet Sonrası Farkındalık düzeyinin ise orta düzeyde kaldığı görülmektedir (Dikmenli & Yakar, 2019). Bu bulgu, öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilen araştırmayla kısmen örtüşmektedir; ilgili çalışmada da Afet Sonrası Farkındalık puanlarının diğer alt boyutlara kıyasla daha düşük seyrettiği saptanmıştır (Dikmenli & Yakar, 2019). Afet Sonrası Farkındalık puanlarının orta düzeyde kalması, katılımcıların tıbbi ilk yardım konusundaki bilgi yetersizliğiyle ilişkilendirilebilir. Nitekim, katılımcıların yalnızca %23'ünün ilgili ölçek maddesine "katılıyorum" veya "kesinlikle katılıyorum" şeklinde yanıt vermesi bu değerlendirmeyi desteklemektedir. Türkiye'de farklı meslek ve yaş gruplarıyla yürütülen çalışmalar da genel olarak tıbbi ilk yardım bilgisi düzeyinin yetersiz olduğunu göstermektedir (Metin & Mutlu, 2010; Nayir vd., 2011; Tekin & Suskan, 2010; Türkan vd., 2005). Bu durum, sosyal hizmet eğitiminde tıbbi ilk yardım eğitiminin güçlendirilmesi ve sosyal hizmet uzmanlarının afet yönetimi süreçlerine daha etkin bir şekilde dahil edilmesi gerektiği ihtiyacını ortaya koymaktadır.

H2: Sosyal hizmet uzmanlarının sosyodemografik değişkenlerine göre afet farkındalıkları anlamlı farklılık göstermektedir.

Araştırmada katılımcıların afet farkındalık düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı saptanmış olup, bu bulgu literatürdeki çalışmalarla tutarlıdır (Çelik, 2023; Işık & Özcan, 2023; Öztürk vd., 2025; Gerdan & Çakın, 2014). Literatürde mesleki eğitimin ve deneyimin, cinsiyete kıyasla afet farkındalığında daha belirleyici faktörler olduğu vurgulanmakta; benzer eğitim geçmişine sahip gruplarda cinsiyet farklılığının gözlemlenmeyebileceği ifade edilmektedir (Kranke vd., 2020a; Alston

& Hazelett, 2021; Gerdan & Çakın, 2014). Bu bağlamda, katılımcıların sosyal hizmet alanında benzer eğitim ve mesleki deneyime sahip olmalarının söz konusu bulguyu açıkladığı değerlendirilmektedir. Ancak, kadın katılımcıların Yanlış Afet Farkındalığı alt boyutunda erkeklere kıyasla önemli ölçüde daha yüksek puan aldıkları tespit edilmiştir. Bu bulgu Aras vd. (2021) ile örtüşmektedir. Kadınların toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde afetler sırasında daha yoğun bakım ve ev içi sorumlulukları üstlenmeleri (Tudor vd., 2015; Aydın & Aytaç, 2023), onları afete ilişkin belirli bilgi alanlarına daha duyarlı kılmış olabilir.

Katılımcıların medeni durumlarına göre genel afet farkındalık puanları arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Bu bulgu, afete hazırlık ve farkındalığın medeni durum gibi demografik değişkenlerden çok, mesleki sorumluluk ve bilgi düzeyiyle ilişkili olduğunu vurgulayan görüşlerle örtüşmektedir (Paton, 2003; Işık & Özcan, 2023). Katılımcıların büyük çoğunluğunun 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri kapsamında görev almış ve benzer mesleki eğitime sahip sosyal hizmet uzmanlarından oluşması, bu bulguyu açıklayan başlıca faktör olarak değerlendirilebilir. Alt boyutlar incelendiğinde, bekar katılımcıların evli katılımcılara kıyasla Afet Sonrası Farkındalık puanlarının anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, evli bireylerin ailevi sorumluluklarının afet sonrası süreçlere odaklama yeteneklerini sınırlayabileceğini göstermektedir.

Katılımcıların yaşı ile afet farkındalık düzeyleri ve ölçek toplam puanı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu bulgu, ileri yaştaki bireylerin yaşam ve afet deneyimleri aracılığıyla edindikleri bilgi birikiminin daha hazırlıklı bir tutum geliştirmelerini sağladığını, risk algısının yaşla birlikte geliştiğini ve afet uyarılarına daha fazla önem verildiğini öne süren araştırmalardan farklılık göstermektedir (Gerdan & Çakın, 2014; Demir, 2024; Muttarak & Pothisiri, 2013; Lindell & Perry, 2012). Literatürde artan yaş ve mesleki deneyimin afet farkındalığına olumlu katkı sağladığı öne sürülse de (Kranke vd., 2020b; Alston & Hazelett, 2021), bulgular genç profesyonellerin güncel akademik müfredata, teknoloji tabanlı bilgi kaynaklarına ve afet eğitimine daha aktif katılımıyla açıklanabilir.

Alt boyutlar incelendiğinde; yaş ile Afet Eğitimi Farkındalığı, Afet Öncesi Farkındalık ve Yanlış Afet Farkındalığı puanları arasında da negatif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilirken, Afet Sonrası Farkındalık ile yaş arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu durum, afet farkındalığının yalnızca yaşam sürecinde biriken deneyim ve kıdemle değil, aynı zamanda değişen eğitim dinamikleriyle de şekillendiğini, afet sonrası müdahale ve iyileştirme boyutuna ilişkin farkındalığın yaş veya kıdemden bağımsız olarak mesleki temel değerler ve refleksler tarafından korunduğuna göstermektedir.

Sosyal hizmet mesleki çalışma alanına göre değerlendirildiğinde, afet sosyal hizmeti alanında görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının genel afet farkındalık puanlarının tıbbi sosyal hizmet ve çocuk refahı alanlarında çalışanlara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, afet sosyal hizmetinde çalışma deneyiminin bütüncül bir bakış açısı kazandırdığını ve müdahale kapasitesini geliştirdiğini vurgulayan literatürle örtüşmektedir (Dominelli, 2015). Bu farklılık, afet sosyal hizmeti alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının afetler hakkında daha yoğun mesleki eğitim almalarından ve sahada daha fazla deneyim edinmelerinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan hizmet verdikleri grupların afetlerden orantısız biçimde etkilendiği göz önüne alındığında, tıbbi sosyal hizmet ve çocuk refahı alanlarındaki düşük farkındalık düzeyinin ciddi riskler doğurabileceği değerlendirilmektedir (Altıok vd., 2025). Alt boyutlar incelendiğinde, afet sosyal hizmeti çalışanlarının Afet Sonrası Farkındalık puanlarının diğer alanlarda çalışanlara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüş; bu durum sahada aktif roller üstlenmenin ve düzenli müdahale eğitimlerine katılmanın, afet sonrası süreçlere ilişkin farkındalığı güçlendirmesiyle açıklanabilir.

Katılımcıların mesleki deneyim süresi ile genel afet farkındalığı, afet öncesi farkındalık ve yanlış afet farkındalığı arasında negatif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki saptanmış; bu bulgu mesleki deneyimin afet farkındalığına olumlu katkı sağladığını savunan literatürden farklılaşmaktadır (Kranke vd., 2020b; Alston & Hazelett, 2021). Örneklemin %68,4'ünün 10 yıldan az deneyime sahip

sosyal hizmet uzmanlarından oluştuğu gözönüne alındığında, son yıllarda sosyal hizmet eğitim müfredatlarına afetlerle ilgili konuların daha fazla dahil edilmesi ve genç sosyal hizmet uzmanlarının dijital bilgi kaynaklarına daha etkin erişimi (Houston vd., 2015; Dominelli, 2020) bu durumu açıklayan temel etkenler olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, afet farkındalığını belirleyen faktörün sadece mesleki deneyim değil, aynı zamanda güncel eğitimlerle desteklenmesi olduğu söylenebilir. Alt boyutlar incelendiğinde, mesleki deneyim ile Afet Öncesi Farkındalık ve Yanlış Afet Farkındalığı arasında negatif ve anlamlı ilişkiler tespit edilirken, Afet Eğitimi Farkındalığı ve Afet Sonrası Farkındalık boyutlarında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır; bu durum müdahale ve iyileştirme duyarlılığının hizmet yıllarından çok, doğrudan saha ve afet tecrübesiyle şekillendiğini göstermekte ve araştırmanın nitel bulgularıyla örtüşmektedir.

H3: Sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalığı 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinde görev alma durumuna göre farklılık göstermektedir.

Araştırmanın nicel bulguları, katılımcıların 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinde görev alma durumuna göre Afet Farkındalığı Ölçeği toplam puanı ve alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmadığını ortaya koymaktadır. Literatürde bu bulguyu doğrudan karşılaştırmaya olanak tanıyan bir çalışma bulunmamakla birlikte, üniversite öğrencileri ve sağlık çalışanlarıyla yürütülen araştırmalar afet bölgesinde çalışmanın afete hazırlıklığı olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Doğru & Coşkun, 2023; Ünal vd., 2017). Araştırmanın nitel boyutuna katılan uzmanlar da bu görüşü destekler nitelikte, afet bölgesinde görev almanın mesleki deneyimi zenginleştirdiğini ve farkındalık düzeyini artırabileceğini vurgulamıştır. Gruplar arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemesi, örneklemin yapısıyla açıklanabilir. Katılımcıların %41,7'sinin deprem bölgesinde sosyal hizmet uzmanı olarak çalışmış olmasına rağmen, gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmaması, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin geniş coğrafi ve toplumsal etkisi ile açıklanabilir. Bu depremler yalnızca bölge halkını değil ülke genelindeki bireyleri de doğrudan ya da dolaylı biçimde etkilemiştir. Bu durum, deprem bölgesinde görev alan ve almayan katılımcılar arasındaki afet deneyimi farklılığını görece azaltmış; gruplar arasındaki farkındalık düzeylerinin homojen bir yapı sergilemesine ve istatistiksel olarak anlamlı farklılığın ortaya çıkmamasını engellemiş olabilir.

A1: Sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalığının önemine ilişkin görüşleri ve afet farkındalık düzeylerini artırmaya yönelik önerileri nelerdir?

Araştırmanın nitel boyutuna katılan sosyal hizmet uzmanları, afet farkındalığının mesleki açıdan kritik öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu görüşün temelinde, sosyal hizmet uzmanlarının afete karşı savunmasız gruplarla, örneğin yatılı ve gündüz bakım kuruluşlarındaki çocuklar, yaşlılar ve engellilerle çalıştığı düşüncesi yatmaktadır. Katılımcılar, bu gruplara yönelik koruyucu sorumlulukların yanı sıra afet sürecinde üstlenilen aktif rollerin mesleki farkındalığı zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Nitekim araştırmanın nicel boyutuna dahil edilen katılımcıların %41,7'sinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri kapsamında görev yapmış olması, bu görüşü istatistiksel düzeyde desteklemektedir. Alanyazın da bu bulguları destekler niteliktedir. Sim vd. (2022) sosyal hizmet uzmanlarının afet alanındaki rolünün giderek genişlediğini belirtirken; Soliman & Rogge (2002) afet müdahalesi ve iyileştirme süreçlerinde afetzedelerin refahı için bilgiye erişimin önemli olduğunu vurgulamıştır. Mathbor (2007) ise Türkiye gibi afet riski yüksek ülkelerde sosyal hizmet uzmanlarının afet meydana gelmeden önce eğitilmesi ve hazırlanması gerektiğini savunmuştur. Araştırmada elde edilen nitel veriler bu teorik çerçeveyi somutlaştırmaktadır. Depremden önce gerçekleştirilen tatbikatın, koruma altındaki 120 çocuğun deprem sürecini hasarsız atlatmasına katkıda bulunduğunu aktaran katılımcı ifadeleri, afet eğitiminin pratik değerini doğrudan ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, ülkemizde afetlerin yaygınlığı, sosyal hizmet uzmanlarının afet sosyal hizmeti alanında artan rolü ve dezavantajlı gruplarla çalışmanın getirdiği mesleki sorumluluk, afet farkındalığını bu meslek grubu için işlevsel bir zorunluluk hâline getirmektedir.

Araştırmanın nitel boyutuna katılan sosyal hizmet uzmanları, afet farkındalığını artırmaya yönelik önerilerinde genellikle eğitim ve deneyim boyutlarına vurgu yapmışlardır. Katılımcılar, lisans düzeyinde afet ve sosyal hizmet içerikli derslerin müfredata zorunlu dersler olarak eklenmesi ve bu derslerin yalnızca teorik değil, uygulamalı bir yapıda tasarlanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, bu derslerin afet sosyal hizmeti alanında deneyimli akademisyenler tarafından verilmesininin, içerik kalitesi açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Öğrencilerin afet farkındalığını artırmak amacıyla, özellikle AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) olmak üzere, afet alanında hizmet veren kamu kurumlarında ve sivil toplum kuruluşlarında staj yapma fırsatı verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Katılımcılar, bu tür uygulamalı deneyimlerin öğrencilerin afet süreçlerine ilişkin gerçekçi bir bakış açısı geliştirmelerine önemli düzeyde katkıda bulunacağını belirtmiştir. Çalışma hayatında ise afet farkındalık eğitimlerinin düzenli aralıklarla tekrarlanması ve kurumsal düzeyde sürekliliğinin sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Bu bulgular alanyazınla büyük ölçüde örtüşmektedir. Afet deneyimi olan bireylerin, deneyimi olmayanlara kıyasla daha yüksek olduğu afet farkındalığına sahip olduğu bilinmektedir ve bu durum uygulamalı eğitimin ve sahada edinilen deneyimin afet farkındalığı üzerindeki işlevsel etkisini açıkça ortaya koymaktadır (Ataman Bor, 2023). Öte yandan, Türkiye'nin doğal afet riskinin yüksek olduğu coğrafi konumu göz önüne alındığında, afet farkındalığının artırılması ve sistematik hazırlık programlarının uygulanması daha da kritik hale gelmektedir (Teo vd., 2018). Nitekim, literatür afet hazırlığını sosyal hizmet uygulamasının ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edilmekte ve afet farkındalığının sosyal hizmet eğitiminde daha açık, kapsamlı ve sistematik biçimde ele alınması gerektiğini savunmaktadır (Boetto vd., 2021). Tüm bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde afet farkındalığını güçlendirmeye yönelik çabaları yapısal olarak desteklemenin kaçınılmaz bir gereklilik olduğu açıktır.

Sonuç

Bu araştırma, hem nicel ve hem de nitel yöntemleri kullanarak sosyal hizmet uzmanlarının afet farkındalık düzeylerini kapsamlı biçimde ele almıştır. Araştırma bulguları, sosyal hizmet uzmanlarının yüksek düzeyde afet farkındalığına sahip olduğunu ortaya koymuştur; bu durumun katılımcıların lisans eğitimi ve çalışma hayatı süresince aldıkları afet eğitimleriyle ve 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri gibi yakın tarihli afet deneyimleriyle yakından ilişkili olduğu değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, Afet Sonrası Farkındalık alt boyutunda orta düzeyde kalan ve tıbbi ilk yardım bilgisindeki eksiklilklere atfedilen bu bulgu, mesleki eğitim programlarında güçlendirilmesi gereken alanların varlığına işaret etmektedir.

Sosyodemografik değişkenler açısından yaş ve çalışılan sosyal hizmet alanının afet farkındalığı üzerinde belirleyici rol oynadığı tespit edilmiştir. Afet alanında görev yapan uzmanların farkındalık düzeylerinin diğer alanlara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olması, sahada edinilen deneyim ve mesleki eğitimin işlevsel önemini göstermektedir. Mesleki deneyim süresiyle afet farkındalığı arasında saptanan negatif ilişki, çalışma hayatı boyunca tekrarlanan afet eğitimine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Nitel bulgular, sosyal hizmet uzmanlarının afet süreçlerinde dezavantajlı gruplara yönelik üstlendikleri sorumluluklar nedeniyle afet farkındalığını mesleki bir gereklilik olarak benimsediklerini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, lisans düzeyinde zorunlu ve uygulamalı afet derslerine, ilgili kuruluşlarda staj imkânlarına ve çalışma hayatında düzenli afet eğitimine duyulan ihtiyacı açıkça vurgulamıştır.

Tüm bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, afet farkındalığının sosyal hizmet eğitimi ve uygulamasında daha sistematik bir şekilde ele alınması gerektiği açıkça görülmektedir. Özellikle çocuk refahı ve tıbbi sosyal hizmet gibi alanlarda afet eğitiminin güçlendirilmesi, hem dezavantajlı grupları korumak hem de sosyal hizmet mesleğinin afet yönetimindeki etkinliğinin artırılması bakımından öncelikli bir politika hedefi olarak değerlendirilmelidir.

Öneriler

Araştırma bulgularına dayanarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir. Sosyal hizmet lisans programlarına afetlerle ilgili derslerin zorunlu ve uygulamalı olarak eklenmesi, bu derslerin afet alanında deneyim sahibi akademisyenler tarafından verilmesi ve öğrencilere ilgili kurum ve kuruluşlarda afet odaklı staj fırsatları sağlanması önerilmektedir. Afet Sonrası Farkındalık alt boyutunda gözlemlenen yetersizlik göz önünde bulundurulduğunda, müfredata ilk yardım eğitiminin daha kapsamlı bir şekilde dahil edilmesi önemlidir. Mesleki uygulama düzeyinde, tüm personele düzenli aralıklarla afet farkındalığı eğitimleri verilmelidir; afet farkındalığı seviyelerinin nispeten düşük olduğu belirlenen tıbbi sosyal hizmet ve çocuk refahı gibi çalışma alanlarında çalışan sosyal hizmet uzmanlarına yönelik eğitimlere öncelik verilmeli ve bu eğitimler artırılmalıdır.

Politika düzeyinde ise sosyal hizmet uzmanlarının afet yönetimi süreçlerine planlama aşamasından itibaren dahil edilmesi, mesleki rol ve sorumluluklarının ilgili mevzuatta açıkça tanımlanması ve afet sonrası dönemde artan eğitim ilgisinin kalıcı bir kurumsal politikaya dönüştürülmesi önerilmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Bu çalışmanın kavramlaştırılması, metodolojisi, veri toplama ve analizi ile ilk taslak metni birinci yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Prof. Dr. Doğaç Niyazi Özüçelik ve Dr. Öğr. Üyesi Aylin Arıcı , araştırmanın tasarımından raporlaştırılmasına kadar tüm aşamalarda akademik rehberlik sağlamışlar, metni eleştirel olarak gözden geçirmişler ve katkıda bulunmuşlardır. Tüm yazarlar makalenin son halini onaylamıştır.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: T.C. Muş Alparslan Üniversitesi (MAUN) Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu (BAYEK) tarafından 07.07.2023 tarihinde alınan 73 sayılı karar ile araştırma “uygun” olarak değerlendirmiştir.

4. Araştırmanın Modeli: Bu çalışma, karma desen kullanılarak yürütülmüş özgün bir araştırma makalesidir.

5. Bilgilendirme: Bu makale 2025 yılında T.C. İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilimdalı’ nda tamamlanan “6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Bağlamında Sosyal Hizmet Uzmanlarının Afet Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

References

Ali, I., Hatta, Z. A., & Azman, A. (2014). Transforming the local capacity on natural disaster risk reduction in Bangladeshi communities: A social work perspective. *Asian Social Work and Policy Review*, *8*(1), 34–42. https://doi.org/10.1111/aswp.12023

Alston, M., Hazeleger, T., & Hargreaves, D. (2019). *Social work and disasters: A handbook for practice*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315109138

Altıok, B., Arıcı, A., & Özüçelik, D. N. (2025). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin kadınlar ve çocuklar üzerindeki etkileri ve sosyal hizmet müdahaleleri [The effects of the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes on women and children and social work interventions]. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches*, *11*(52), 1–28. https://doi.org/10.5281/zenodo.15244885

Aras, M., Mumcu, A., & Karabey, T. (2021). Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin afet bilinç düzeylerinin belirlenmesi (Determination of disaster awareness levels of Faculty of Health Sciences students). *TOGÜ Sağlık Bilimleri Dergisi (*TOGU Journal of Health Sciences*)*, *1*(2), 40–49. https://izlik.org/JA94WY36DL

Aydın, G. Ç., & Aytaç, S. (2023). The psycho-social effect of the earthquake on women in the earthquake, one of the disadvantaged groups: A qualitative research. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, *10*(3), 2195–2218. https://doi.org/10.30798/makuiibf.1281904

Boetto, H., Bell, K., & Ivory, N. (2021). Disaster preparedness in social work: A scoping review of evidence for further research, theory and practice. *The British Journal of Social Work*, *51*(5), 1623–1643. https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab103

Ataman Bor, N. (2023). Üniversite öğrencilerinde afet farkındalık eğitimi etkinliğinin değerlendirilmesi (Evaluation of the effectiveness of disaster awareness training in university students). *Afet ve Risk Dergisi* (Journal of Disaster and Risk), *6*(1), 165–175. https://doi.org/10.35341/afet.1173110

Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. SAGE Publications. https://doi.org/10.3390/socsci12050288

Chan, Y. H. (2003). Biostatistics 101: Data presentation. *Singapore Medical Journal*, *44*(6), 280–285.

Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches) (S. B. Demir, Trans.; 3rd ed.). Eğiten Kitap. (Original work published 2009)

Çelik, İ. H. (2023). A research on vocational school students within the framework of disaster awareness and disaster preparedness levels. *Journal of Disaster and Risk*, 6(3), 852–869. https://doi.org/10.35341/afet.1236274

Demir, R. (2024). Ebelerin afet farkındalık düzeyleri ve afet dönemlerinde ebelik hizmetlerinin rolüne yönelik düşünceleri (Disaster awareness levels of midwives and their thoughts on the role of midwifery services in disaster). *YOBÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* (YOBU Journal of Faculty of Health Sciences), *5*(3), 279–292. https://izlik.org/JA65KC39NB

Dikmenli, Y., & Yakar, H. (2019). Öğretmen adaylarının afet bilinci algı düzeylerinin incelenmesi (An investigation of preservice teachers' disaster awareness perception levels). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (Van Yüzüncü Yıl University Journal of Education), *16*(1), 386–416. https://izlik.org/JA96GN94AH

Dikmenli, Y., Yakar, H., & Konca, A. S. (2018). Development of disaster awareness scale: A validity and reliability study. *Review of International Geographical Education Online*, *8*(2), 206–220. https://izlik.org/JA87TY77SH

Doğru, S., & Coşkun, Z. (2023). Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin afet risk algısı ve afete hazırlıklı olma inanç durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Investigation of the relationship between Faculty of Health Sciences students' disaster risk perception and belief status of disaster preparedness). *Afet ve Risk Dergisi* (Journal of Disaster and Risk), *6*(4), 1299–1311. https://doi.org/10.35341/afet.1321854

Dominelli, L. (2015). The opportunities and challenges of social work interventions in disaster situations. *International Social Work, 58*(5), 659–672. https://doi.org/10.1177/0020872815598353

Dominelli, L. (2020). *Green social work: From environmental crises to environmental justice* (2nd ed.). Polity Press.

Erkal, T., & Değerliyurt, M. (2011). Türkiye'de afet yönetimi (Disaster management in Türkiye]. *Doğu Coğrafya Dergisi* (Eastern Geographical Review), *14*(22), 147–164. https://izlik.org/JA65YZ49KE

Gerdan, S., & Çakın, O. Y. (2014). Disaster awareness of personnel and students of Kocaeli University. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, *11*(1), 193–207. doi. 10.1515/jhsem-2012-0065

Hay, K., & Pascoe, K. M. (2021). Social workers and disaster management: An Aotearoa New Zealand perspective. *The British Journal of Social Work*, *51*(5), 1531–1550. https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab127

Hay, K., Pascoe, K. M., & McCafferty, L. (2021). Qualitative research: Social worker experiences in disaster management: Case studies from Aotearoa New Zealand. *Aotearoa New Zealand Social Work*, *33*(1), 17–28. https://doi.org/10.11157/anzswj-vol33iss1id820

Houston, J. B., Hawthorne, J., Perreault, M. F., Park, E. H., Goldstein Hode, M., Halliwell, M. R., & Griffith, S. A. (2015). Social media and disasters: A functional framework for social media use in disaster planning, response, and research. *Disasters*, *39*(1), 1–22. https://doi.org/10.1111/disa.12092

Işık, M., & Özcan, V. (2023). Kamu çalışanlarının afet bilinci ve farkındalık düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir alan araştırması (A field research on determining the disaster awareness and consciousness levels of public employees). *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi* (International Journal of Academic Accumulation), *4*(4), 780–795. https://doi.org/10.5281/zenodo.10046433

Kadıoğlu, M. (2008). Modern, bütünleşik afet yönetiminin temel ilkeleri (Basic principles of modern, integrated disaster management). In M. Kadıoğlu & E. Özdamar (Eds.), *Afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri* (Basic principles of disaster risk reduction) (pp. 1–34). JICA Türkiye Ofisi Yayınları.

Kapucu, N. (2008). Culture of preparedness: Household disaster preparedness. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, *17*(4), 526–535. https://doi.org/10.1108/09653560810901773

Karaağaç, H. (2023). Hastane afet yönetim sürecinde tıbbi sosyal hizmet uygulamaları: Kahramanmaraş depremleri üzerine bir değerlendirme (Medical social work practices in hospital disaster management process: An evaluation on Kahramanmaraş earthquakes). *Afet ve Risk Dergisi* (Journal of Disaster and Risk), *6*(3), 1154–1166. https://doi.org/10.35341/afet.1282653

Karanci, A. N., Aksit, B., & Dirik, G. (2005). Impact of a community disaster awareness training program in Türkiye: Does it influence hazard-related cognitions and preparedness behaviors. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 33(3), 243–258.

Kaya, E. (2024). Kahramanmaraş depremleri sonrası afetlere bireysel hazırlık düzeyi ve ilişkili faktörlerin incelenmesi (Investigation of individual preparedness level for disasters and related factors after Kahramanmaraş earthquakes). *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* (Gümüşhane University Journal of Health Sciences), *13*(4), 1942–1955. https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1411272

Koçoğlu, E., Demir, F. B., Öteleş, Ü. U., & Özeren, E. (2023). Post-earthquake trauma levels of university students evaluation: Example of 6 February Kahramanmaraş earthquake. *Higher Education Studies*, *13*(2), 121–127. https://doi.org/10.5539/hes.v13n2p121

Koketso, M. F., Louis, N., & Calvin, M. J. (2021). Challenges faced by social workers dealing with victims and survivors of natural disasters. *Eurasian Journal of Social Sciences*, *9*(3), 189–197. https://doi.org/10.15604/ejss.2021.09.03.005

Kranke, D., Der-Martirosian, C., Hovsepian, S., Mudoh, Y., Gin, J., Weiss, E. L., & Dobalian, A. (2020a). Social workers being effective in disaster settings. *Social Work in Public Health*, *35*(8), 664–668. https://doi.org/10.1080/19371918.2020.1820928

Kranke, D., Floersch, J., Kranke, B., & Munson, M. R. (2020b). Social workers' preparedness and role perception in disaster response. *Journal of Social Work Education*, *56*(4), 665–678. https://doi.org/10.1080/15332985.2023.2192846

Lindell, M. K., & Perry, R. W. (2012). The protective action decision model: Theoretical modifications and additional evidence. *Risk Analysis*, *32*(4), 616–632. https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2011.01647.x

Mathbor, G. M. (2007). Enhancement of community preparedness for natural disasters: The role of social work in building social capital for sustainable disaster relief and management. *International Social Work*, *50*(3), 357–369. https://doi.org/10.1177/0020872807076049

Metin, İ., & Mutlu, C. (2010). Level of knowledge about first aid of the university students. *Trakia Journal of Sciences*, *8*(Suppl. 2), 262–265.

Muttarak, R., & Pothisiri, W. (2013). The role of education on disaster preparedness: Case study of 2012 Indian Ocean earthquakes on Thailand's population. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *9*, 42–50. https://doi.org/10.5751/ES-06101-180451

Nayir, T., Uskun, E., Türkoğlu, H., Uzun, E., Öztürk, M., & Kişioğlu, A. N. (2011). Isparta il merkezinde görevli öğretmenlerin ilkyardım bilgi düzeyleri ve tutumları (First aid knowledge levels and attitudes of teachers working in Isparta city center). *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* (Medical Journal of Süleyman Demirel University), *18*(4), 123–127. https://doi.org/10.17343/sdutfd.68101

Özbilgin, M., Erbil, C., Demirbağ, K. Ş., Demirbağ, O., & Tanrıverdi, V. (2023). Reorganisation of responsibilities in disaster management: Earthquake, social dramas, social policies. *Sosyal Mucit Academic Review*, *4*(1), 71–112. https://doi.org/10.54733/smar.1253256

Özkan, Y., & Kiyak, S. E. (2025). Disaster awareness and attitude with a focus on social work: Are we ready? *Social Work in Public Health*, 1–14. https://doi.org/10.1080/19371918.2025.2509512

Ozkazanc, S., & Yüksel, U. D. (2015). Evaluation of disaster awareness and sensitivity level of higher education students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *197*, 745–753. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.168

Öztürk, M., Türk, S., Arı, F., Akgül, S. B., & Yıldırım, R. A. (2025). Sosyodemografik değişkenler, afet hazır bulunuşluğu ve afet okuryazarlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi (Investigation of the relationship between sociodemographic variables, disaster preparedness, and disaster

literacy). *EKEV Akademi Dergisi* (EKEV Academy Journal), (101), 242–257.https://doi.org/10.17753/sosekev.1559978

Paton, D. (2003). Stress in disaster response: A risk management approach. *Disaster Prevention and Management*, *12*(3), 203–209. https://doi.org/10.1108/09653560310480677

Pfefferbaum, B., Van Horn, R. L., & Pfefferbaum, R. L. (2017). A conceptual framework to enhance community resilience using social capital. *Clinical Social Work Journal*, *45*(2), 102–110. https://doi.org/10.1007/s10615-015-0556-z

Rambaree, K., & Rambaree, B. B. (2021). 'Out of the frying pan into the fire': Mauritian social workers' perspectives on disaster governance in Mauritius. *The British Journal of Social Work*, *51*(5), 1585–1604. https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab102

Rapeli, M., Cuadra, C., Dahlberg, R., Eydal, G. B., Hvinden, B., Ómarsdóttir, I. L., & Salonen, T. (2018). Local social services in disaster management: Is there a Nordic model? *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *27*, 618–624. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2017.07.018

Robert, A. D., & Bouillaget, A. (1997). *L'analyse de contenu*. Presses Universitaires de France.

Rock, L. F., & Corbin, C. A. (2007). Social work students' and practitioners' views on the need for training Caribbean social workers in disaster management. *International Social Work*, *50*(3), 383–394. https://doi.org/10.1177/0020872807076051

Rogge, M. E. (2003). The future is now: Social work, disaster management, and traumatic stress in the 21st century. *Journal of Social Service Research*, *30*(2), 1–6. https://doi.org/10.1300/J079v30n02_01

Sever, R., & Değirmenci, Y. (2019). Doğal afetler (Natural disasters). In R. Sever (Ed.), *Afetler ve afet yönetimi* (Disasters and disaster management) (pp. 14–45). Pegem Akademi.

Shao, A. T. (2002). *Marketing research: An aid to decision making*. South-Western/Thomson Learning.

Sim, T., He, M., & Dominelli, L. (2022). Social work core competencies in disaster management practice: An integrative review. *Research on Social Work Practice*, *32*(3), 310–321. https://doi.org/10.1177/10497315211055427

Soliman, H., & Rogge, M. (2002). Ethical consideration in disaster relief services: A social work perspective. *Electronic Social Work Journal*, *1*(1), 1–10.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025). *Kahramanmaraş ve Hatay depremleri yeniden imar ve gelişme raporu* (Kahramanmaraş and Hatay earthquakes reconstruction and development report). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2025/02/Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Yeniden-Imar-ve-Gelisme-Raporu.pdf

Şekerci, Y. G., Ayvazoğlu, G., & Çekiç, M. (2023). Üniversite öğrencilerinin temel afet bilinci ve farkındalık düzeylerinin saptanması (Determination of basic disaster consciousness and awareness levels of university students). *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (Gümüşhane University Journal of Health Sciences), *12*(1), 74–81. https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1136227

Şengün, H., & Küçükşen, M. (2019). Afet yönetimi eğitimi niçin gerekli? (Why is disaster management training necessary?). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Erciyes University Journal of Social Sciences Institute), *33*(46), 193–211. https://izlik.org/JA57FT65LE

Tekin, D., & Suskan, E. (2010). What do parents know? A survey on pediatric first aid knowledge of 631 parents in Turkey. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, *30*(6), 1999–2003. https://doi.org/10.5336/medsci.2009-14589

Teo, M., Goonetilleke, A., Ahankoob, A., Deilami, K., & Lawie, M. (2018). Disaster awareness and information seeking behaviour among residents from low socio-economic

backgrounds. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *31*, 1121–1131. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2018.09.008

Tudor, R., Maidment, J., Campbell, A., & Whittaker, K. (2015). Examining the role of craft in post-earthquake recovery: Implications for social work practice. *The British Journal of Social Work*, *45*(1), 205–220. https://doi.org/10.1093/bjsw/bcv126

Türkan, H., Serinken, M., Şener, S., Çınar, O., Tansel, A., & Eroğlu, M. (2005). Çeşitli meslek gruplarının erişkin temel yaşam desteği bilgi ve beceri düzeylerinin değerlendirilmesi (Evaluation of knowledge and skill levels of adult basic life support in various occupational groups). *Türkiye Acil Tıp Dergisi* (Turkish Journal of Emergency Medicin), *5*(3), 128–132.

Ulaş Kadıoğlu, B., & Uncu, F. (2018). Disaster awareness research in family health centers: The case of Elazig. *Journal of Current Researches on Health Sector*, *8*(2), 1–10. https://doi.org/10.26579/jocrehes_8.2.1

Ünal, Y., Işık, E., Şahin, S., & Yeşil, S. T. (2017). Sağlık afet çalışanlarının depremlere ilişkin bireysel hazırlık düzeylerinin değerlendirilmesi: Ulusal Medikal Kurtarma Ekipleri (UMKE) Derneği örneği (Assessment of individual earthquake preparedness levels of healthcare disaster workers: A case of National Medical Rescue Teams (UMKE) Association). *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* (DEU Faculty of Medicine Journal Directive), *31*(2), 71–80. https://izlik.org/JA87KY52ZS

Ünlü, M. (2019). Beşeri afetler (Human-made disasters). In R. Sever (Ed.), Afetler ve afet yönetimi (Disasters and disaster management) (pp. 80–142). Pegem Akademi.

Yanay, U., & Benjamin, S., (2005), The role of social workers in disasters: *The Jerusalem experience, International Social Work*, 48(3), 263-276. https://doi.org/10.1177/0020872805051704

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

From Kura-Araxes to Trialeti: Historical Continuity, Social Transformation, and the Material Expressions of Elite Ideology in the South Caucasus (4th–2nd Millennia BCE)

Ahmet Kocaispir*

Abstract: This study examines the relationship between the Kura-Aras and the Trialeti cultures, both of which played significant roles in the ancient South Caucasus. The ceramic typology, architectural arrangements, economic activities, burial practices, and metalworking associated with the Kura-Aras Culture have been evaluated alongside the material culture data of the Trialeti Culture. The data have been examined taking into account technical and formal characteristics, and the relationships between these elements and social structure, ideological understanding, and ritual practices have been considered. The archaeological data show that the Kura-Aras Culture was influential across a wide geographical area for an extended period. This situation paved the way for the emergence of common material culture elements in different regions. In the Trialeti culture, cultural accumulation continued, although noticeable changes occurred in some areas. In particular, the diversification observed in burial practices and metal finds points to a differentiation in the social structure. These data indicate that the relationship between the Kura-Aras and Trialeti cultures encompasses elements of both continuity and transformation. Furthermore, the South Caucasus was not merely a local cultural area during this process, but rather a region connected to the Near East and Eurasia.

Keywords: Kura-Araxes Culture, Trialeti Culture, historical continuity, social transformation.

Kura-Aras'tan Trialeti'ye: Güney Kafkasya'da Tarihsel Süreklilik, Toplumsal Dönüşüm ve Elit İdeolojisinin Maddi İzdüşümleri(MÖ IV–II. Binyıllar)

Öz: Bu çalışmada Güney Kafkasya eskiçağında önemli bir yere sahip olan Kura-Aras Kültürü ile Trialeti Kültürü arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Kura-Aras Kültürü'ne ait seramik tipolojisi, mimari düzenlemeler, ekonomik etkinlikler, gömü uygulamaları ve metal işçiliği ile Trialeti Kültürü'ne ait maddi kültür verileri birlikte değerlendirilmiştir. Söz konusu veriler, teknik ve biçimsel özellikleri dikkate alınarak incelenmiş; aynı zamanda bu unsurların toplumsal yapı, ideolojik anlayış ve ritüel uygulamalarla olan ilişkileri göz önünde bulundurulmuştur. Elde edilen arkeolojik veriler, Kura-Aras Kültürü'nün geniş bir coğrafyada uzun süre etkili olduğunu göstermektedir. Bu durum, farklı bölgelerde ortak maddi kültür unsurlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Trialeti Kültürü'nde ise bu kültürel birikimin devam ettiği, ancak bazı alanlarda belirgin değişimlerin görüldüğü anlaşılmaktadır. Özellikle gömü uygulamaları ve metal buluntularda gözlenen çeşitlenme, toplumsal yapıdaki farklılaşmaya işaret etmektedir. Bu veriler doğrultusunda Kura-Aras ve Trialeti kültürleri arasındaki ilişkinin, hem süreklilik hem de dönüşüm unsurlarını birlikte barındırdığı görülmektedir. Ayrıca Güney Kafkasya'nın bu süreçte yalnızca yerel bir kültürel alan olmadığı, Yakındoğu ve Avrasya ile ilişkili bir bölge olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kura-Aras Kültürü, Trialeti Kültürü, tarihsel süreklilik, toplumsal dönüşüm.

*Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü
ORCID: 0000-0003-0682-4150, ahmet.kocaispir@ozal.edu.tr

Cite as/ Atıf: Kocaispir, A. (2026). From kura-araxes to trialeti: historical continuity, social transformation, and the material expressions of elite ideology in the south caucasus (4th–2nd Millennia BCE). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 1668-1723. http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1853088
Received/Geliş: 31 Dec/Aralık 2025
Accepted/Kabul: 14 Apr/Nisan 2026
Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2026

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2026 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde.

Introduction

The Caucasus is located at the intersection of distinct geographical regions. In contact with the Eurasian steppes to the north, the arable basins of the Near East to the south, and the Eastern Mediterranean to the west, this area has been one of the regions of intense mobility since prehistory. The mountainous terrain, valleys, and fertile plains of the region have allowed sedentary lifestyles and mobility to coexist.

In this study, the prehistory of the South Caucasus is not addressed through a framework that merely lists material culture elements. Ceramics, architectural remains, metal artifacts, and burial practices are evaluated together with social relations, economic structure, and the world of beliefs. This approach offers the opportunity to address the region's place within the prehistory of the Near East and Eurasia from different perspectives.

The Kura-Araxes Culture emerged towards the end of the 4th millennium BC and persisted across much of the South Caucasus for an extended period. Taking its name from the Kura and Araxes rivers, this culture is known for its black-burnished handmade ceramics, stone-founded circular-planned structures, and a lifestyle based on agriculture and animal husbandry (Munchaev, 1994, p. 16–18, 23, 25, 37–39). The simplicity of burial practices and the limited grave goods suggest that social differentiation did not become pronounced during this phase.

The Trialeti Culture, which emerged following the Kura-Araxes tradition, is dated to the last quarter of the 3rd millennium BC. Large mounds belonging to this period, wealthy metal finds, gold and silver jewelry, and graves accompanied by animal sacrifices demonstrate that a different social structure was shaped compared to the previous phase (Djaparidze, 1994, p. 75, 88–89). Certain groups separated from others during the Trialeti period, and this distinction became visible in material culture.

The relationship between the Kura-Araxes and Trialeti cultures cannot be addressed solely within the framework of a chronological sequence. The continuation of the black-burnished ceramic tradition specific to Kura-Araxes into the early phases of Trialeti (Munchaev, 1994, p. 49–50) and the use of a stone-founded architectural approach in different forms within monumental tomb structures (Djaparidze, 1994, pp. 75–76, 81) indicate the existence of a certain continuity between the two cultures. On the other hand, the diversification in metalwork and the increasing complexity in burial rituals suggest that the social order developed in a different direction. Therefore, the relationship between the Kura-Araxes and Trialeti cultures is an example in which continuity and transformation are observed within the same process. Comparison of the more balanced structure characteristic of the Kura-Araxes period is compared with the hierarchical order that became prominent in Trialeti makes traces of social change clearer.

The spread of the Kura-Araxes Culture across a wide geographic area and the relationships established by the Trialeti Culture with distant regions contributed to an increase in the Caucasus's connections with the Near Eastern and Eurasian worlds. The wealthy grave finds, particularly those from the Trialeti period, suggest that material culture was not limited to daily needs but also carried social and ideological meanings. With these characteristics, both cultures are important for research into world prehistory as well as for regional history.

Objective

The main objective of this article is to interpret the complex transition between the Kura-Araxes and Trialeti cultures, which shaped the prehistory of the South Caucasus, using archaeological findings. This study primarily seeks to answer the following question: How did the deep-rooted socio-economic structure established by Kura-Araxes in the region fracture during the Trialeti period, and through which continuous pathways did it evolve into novel social relations and different forms of representation?

Another objective of this article is to examine the relationships between these two cultures and neighboring regions such as Eastern Anatolia, the Urmia Basin, and the Levant. In this context, traces

of ties that the region established with neighboring regions such as Eastern Anatolia, the Urmia Basin, and the Levant have been traced. These connections have shown us that the South Caucasus is not a closed, isolated area; on the contrary, it is at the center of a much wider, more dynamic interaction network that transcends borders.

Method

A comparative analysis of archaeological findings from the prehistory of the South Caucasus forms the basis of the research. Within the scope of the study, ceramics, architectural structures, metal artifacts, and burial traditions belonging to the Kura-Araxes and Trialeti cultures were examined chronologically and typologically. The obtained data were interpreted not only in terms of their physical characteristics but also in terms of the social structure, ideological context, and economic activities of the period.

During the process, excavation reports and primary sources were scanned as a first step, and the emerging picture was then reassessed in light of the region's relations with neighboring areas. The similarities and differences between the two cultures, along with the habits that were interrupted or continued, were addressed. Thus, it allowed the elements of material culture to be evaluated within the broad social and cultural fabric of the period to which they belong.

Findings

Kura-Araxes Culture

Geographical Spread and Chronological Period

There is no consensus among researchers about the geographical area in which the Kura-Araxes culture emerged and initially spread. While some researchers consider Eastern Anatolia, Southern Georgia, and Western Armenia the birthplace of the Kura-Araxes culture, others regard Azerbaijan as its place of origin. The general view points to the origins of this culture in the wide, flat, and fertile basin between the Kura and Araxes rivers. (Burney, 1958, p. 108; Iessen, 1963, p. 3-14; Kavtaradze, 1987, p. 12-15; Bashaliev et al., 2009, p. 87; Işıklı, 2011, p. 42-50).

Archaeological research conducted has shown that the Kura-Araxes culture, from its emergence, exerted its influence not only in Transcaucasia but also over a wide area extending to the North Caucasus, Eastern Anatolia, and Northwestern Iran (Map 1) (Phakadze, 2010, p. 74; Işıklı, 2011, p. 15; Altunkaynak, Işıklı, Erkmen, 2018, p. 75). The earliest examples of this culture were discovered in the Ganja region of Azerbaijan in 1869 (Kohl, 2007, p. 86-87), and subsequently, similar ceramics were found in the Armavir and Kars regions of Armenia in the 1880s. In the early 20th century, important centers such as Nakhchivan Kültəpə I and the Shreshblur settlement in Armenia were excavated (Munchaev, 1994, p. 8, 13), thus it was understood that Kura-Araxes was a unique cultural phase belonging to the Early Bronze Age (Lordkipanidze, 1977, p. 10).

Viewed generally, Kura-Araxes communities settled at quite diverse altitudes, ranging from coastal plains, albeit not very densely, to foothills, valley floors, and plateaus reaching an elevation of approximately 2,000 meters above sea level. From the communities that lived in this fragmented geography, mounds, which are small settlement sites usually 1 to 2 hectares in size, have survived to the present day. In these mounds, there is mostly only one or two settlement layers, and cultural remains belonging to other periods have almost never been encountered in these layers. However, Shengavit in the Ararat Plain, with its 3.5-meter cultural fill and its area spreading over 6 hectares, constitutes an exception to this general situation. Similarly, centers with deep fills indicating long-term settlement; are also encountered on the edges of the Ararat Plain, in Nakhchivan and the Middle Araxes Valley, at Yanik Tepe and Gijlar Tepe around Lake Urmia, and in the Upper Euphrates region where different cultural traditions are observed together (Sagona, 2018, p. 216-218).

As can be seen, the Kura-Araxes culture spread over a considerably wide geographical area; therefore, it is quite natural that the culture did not exhibit a completely homogeneous structure in all regions. This difference is related to both natural-geographical conditions and ethnic and socio-cultural factors (Palumbi, 2008, p. 17). This situation allowed the formation of local variants of the Kura-Araxes culture (Musaev, 2009, p. 77). The Early Bronze Age I phase in Georgia is defined by the distinct dominance of elements specific to the Ararat Valley culture, that is, the southern variant of the Kura-Araxes culture. In particular, the archaeological finds obtained in the Samtskhe-Javakheti and Kvemo Kartli regions of Southern Georgia bear the clear traces of this southern-origin influence. This situation shows that the different local forms of the Kura-Araxes culture, which gained a wide spreading area throughout the Near East in the second half of the 4th millennium BC, were largely connected to the Ararat Valley cultural complex "genetically" (Kavtaradze, 1983, 84-85).

The Kura-Araxes culture emerges in the Northeast Caucasus in the second half of the 3rd millennium BC (Nikolaeva, 2007, p. 3). On the northern borders of the culture, especially in the North Caucasus, areas of intersection with the Maykop culture are seen (Kushnareva, Chubinishvili, 1970, p. 16). At sites such as the Lugovoe settlement, elements associated with Kura-Araxes and Maykop were found together, indicating intense cross-cultural contacts in the Early Bronze Age. Apart from these, the Kura-Araxes tradition at the Dzurikao necropolis in North Ossetia was clearly identified in layers attributed to the culture. Stratigraphic evidence from these levels documents Sachkhere-type ceramics a direct coincidence with the late Kura-Araxes phase. The findings show that the cultural tradition continued until the end of the 3rd millennium BC (Nikolaeva, 2011, p. 56, 58).

The excavations carried out in the South Caucasus are also of great importance for tracing the development of the Kura-Araxes culture. Following investigations of early-period settlements such as the Sachkhere kurgans, Kvatskhelebi, Khizanaant-Gora, Amiranis-Gora, and Ilto, the settlement and cemetery area in Samshvilde, [1]the village of Grmakhevistavi in the Dmanisi region, and multi-layered settlements detected in the Digomi plain around Tbilisi were also investigated. The upper layers of these settlements date to the Early Bronze Age (3rd millennium BC), while the lower layers date to the final phase of the Chalcolithic Age or to the transition from the Chalcolithic Age to the Early Bronze Age. The finds provide significant data that illuminate the transition between the Chalcolithic and Kura-Araxes cultures. Furthermore, the kurgans in the Ohera Valley located on the right bank of the Kura River bear a special research value in terms of examining the relationship of the Kura-Araxes culture with the Middle Bronze Age cultures that came after it (Lordkipanidze, 1977, p. 10; Sagona, 2018, p. 218-219).

In determining the chronology of the Kura-Araxes culture in western Iran, finds from stratigraphically examined archaeological settlements are of great importance. In this context, along with Godin Tepe located in the Kangavar Valley, the Yanik Tepe and Geoy Tepe settlements are considered as fundamental reference points in terms of the development process and dating of the culture in question in the region (Sagona, 2018, p. 223; Yalçın, Zabanband, 2023, p. 125). It is suggested that the Godin Tepe IV cultural complex shows close similarities with the Kura-Araxes culture of Yanik Tepe belonging to the Early Bronze Age; that the ceramics belonging to the Godin Tepe IV phase are similar to the vessel forms dated to the EBA I period of Yanik Tepe; and that in the Godin Tepe IV phase, there are examples bearing similar characteristics with Yanik Tepe ceramics belonging to both EBA I and EBA II periods (Kavtaradze, 1983, 97-98).

The spread of the Kura-Araxes culture to Eastern Anatolia corresponds to an advanced stage in this line of development. Almost all our current knowledge about the Kura-Araxes Culture in Eastern Anatolia derives from the systematic excavations at Arslantepe Mound on the Malatya Plateau in the

[1] Grmakhevistavi, unearthed as a result of rescue excavations, is located in the Dmanisi region in Southern Georgia, close to the present-day Armenian border. In the settlement, two layers belonging to the Kura-Araxes phase were identified: one belongs to an early phase, and the other to a later phase (Palumbi, 2008, p. 25).

Upper Euphrates Basin and at Sos Höyük on the Pasinler Plateau in the Araxes Basin. (Sagona et al., 1996, p. 27-52; Sagona & Sagona, 2000, p. 56-127; Frangipane, 2011, p. 968-992; Işıklı, Köse, 2018, pp. 197-199).

Archaeological data show that communities of Transcaucasian origin reached this region in two stages. The early Kura-Araxes layers detected at centers such as Karaz, Güzelova, Tepecik, Norşuntepe, and Pulur (Koşay & Turfan, 1959, p. 349-413; Koşay 1961, p. 25-28; Koşay & Vary, 1964; Işıklı, 2011, pp. 15-36; Sagona, 2018, p. 221-222; Altunkaynak, Işıklı, Erkmen, 2018, pp. 80-82) are contemporary with the first phases of the Amiranis Gora and Khizanaant Gora settlements in [2]Akhaltsikhe [3]and indicate a synchronous cultural process between the two regions. The presence in the upper layers of ceramic forms and decorative styles characteristic of the Ararat Valley tradition clearly reflects the direction of this cultural transfer. In general, it is understood that the second wave of Transcaucasian migration coming from the Ararat Valley was decisive in Eastern Anatolia, and the influence extended as far as Yanik Tepe in Northwestern Iran (Kavtaradze, 1983, 86).

Recent excavations in Eastern Anatolia have identified Alaybeyi [4]Höyük, located in the Erzurum Plain, as an important archaeological site where new graves associated with the Kura-Araxes culture have been unearthed. Since the excavations were rescue operations, they were carried out in a limited area; therefore, the detailed stratigraphic sequence and architectural layers of the mound could not be fully observed. However, the data obtained allowed the establishment of the mound's general stratigraphy. Accordingly, the earliest layer of the settlement is dated to the Chalcolithic Age. The radiocarbon sample taken from this layer was dated between 4721–4553 BC; thus, the existence of the Middle Chalcolithic Age in the Erzurum region was scientifically verified for the first time (Altunkaynak, Işıklı, Erkmen, 2018, p. 84-87).

To the south, cultural connections were associated with the Urmia basin and Eastern Anatolia; while Kura-Araxes' distinct ceramic and architectural features clearly differed from Mesopotamia and Syria, they also pointed to channels of mutual interaction (Munchaev, 1994, p. 17, 19–20, 49–51).

The chronological evaluation of the culture first became systematic in the works of B.A. Kuftin. In the 1940s, Kuftin defined the black-burnished and pink-slipped ceramics specific to Kura-Araxes as the 'Transcaucasian ash hills culture', and stated that these findings spread not only in the South Caucasus but also to Western Georgia and Dagestan (Munchaev, 1994, pp. 8–10; Işıklı, 2011, p. 51). Another evaluation of the culture's chronology was conducted by Piotrovskii. Piotrovskii called this culture the 'Kura-Araxes Eneolithic culture', but as a result of subsequent research, by looking at the advanced level of metallurgy, he underlined that this culture belonged to the Early Bronze Age (Piotrovskii, 1964, p. 360-366; Apakidze, 1967, p. 10-11; Lordkipanidze, 1977, p. 10; Işıklı, 2011, p. 51).

[2] Amiranis Gora is located in the Javakheti region of southwestern Georgia, near the Turkish border. The settlement is situated on the side of a mountain at an altitude of approximately 1000 meters and is built on a series of terraces. Excavations have revealed three construction phases. The oldest layers are represented by rectangular stone structures built adjacent to each other. Inside the houses, circular hearths with a hole in the center, platforms extending along the back wall, and in some examples ovens have been identified. A structure interpreted as a metalworker's workshop has also been unearthed (Palumbi, 2008, p. 192).

[3] The small mound at Khizanaant Gora is located on a spur overlooking the Kura River valley, near present-day Urbnisi in the Shida Kartli region of Central Georgia. This settlement is one of the few Kura-Araxes settlements in Georgia and has a distinct internal stratification. The settlement is divided into four settlement phases, designated as B, C, D, and E (Palumbi, 2008, p. 35).

[4] Alaybeyi Höyük is located approximately 28 km from the Erzurum city center, within the agricultural lands in the Erzurum Plain. The mound was first discovered during construction works within the scope of the TANAP Project in the winter of 2016, and excavation works were started immediately afterwards (Altunkaynak, Işıklı, Erkmen, 2018, p. 84).

Before these dates, excavations carried out in Georgia, Armenia, and Azerbaijan, beginning in the 1920s, clarified the geographic extent of the culture. The [5]settlements of Kiketi and Didube [6]in Georgia, Kültepe [7]and Elar in Armenia, and Ochamchira in Abkhazia were documented during this period. In the same years, investigations conducted in the multi-layered Mukhanattapa and Shengavit[8] settlements revealed the stratigraphic position of the Kura-Araxes culture, showing that it was situated above the Late Chalcolithic layers and dated to the Early Bronze Age (Munchaev, 1994, p. 8, 14–15; Işıklı, 2011, p. 58-59).

Excavations carried out in regions such as South Ossetia, Nakhchivan, and Mil-Karabakh in the 1940s and 1950s demonstrated that the culture was not limited to the Araxes basin but had spread throughout the South Caucasus. In particular, the existence of cultural layers reaching a thickness of 22 meters at the Kültepe I settlement in Nakhchivan demonstrates the chronological depth and cultural continuity of Kura-Araxes. In these layers, the Kura-Araxes phase was documented immediately above the Late Chalcolithic, and the Trialeti and Bedeni-Alazan cultures above it (Munchaev, 1994, p. 10, 15).

Metal analyses conducted since the 1960s have revealed that artifacts associated with the Kura-Araxes culture were made of copper-arsenic alloys, and these findings have demonstrated that the culture definitively belonged to the Early Bronze Age. Thus, Kura-Araxes was placed within a broad chronological framework extending from the second half of the 4th millennium BC to the end of the 3rd millennium BC, and at the same time, it was accepted as a reference phase within the cultural continuity in Transcaucasia (Munchaev, 1994, p. 10, 17, 57; Bashaliev et al., 2009, p. 86; Sagona, 2018, p. 224-228).

In the study published by A. Sagona in 1984, the culture was dated to 3600/3500–2000 BC. This chronology was primarily based on settlements with well-preserved stratigraphy and reliable dating in the Elazığ–Malatya and Syria-Palestine regions, especially Arslantepe. Sagona, emphasizing that the C14 data obtained from Transcaucasia were insufficient and unreliable, stated that the date he proposed for the early phase of the culture was hypothetical. (Sagona, 1984, p. 97; Işıklı, 2011, p. 63-66).

Socio-Economic Structure (Agriculture, Animal Husbandry, Trade)

Regarding the socio-economic structure of the Kura-Araxes Culture, whether communities were nomadic and what their livelihood strategies were are among the most debated topics in the history of research. The central issue in the debates is whether the culture practiced a pastoral-nomadic or a sedentary-livestock economic model. The wide geographical and chronological spread of the culture makes it difficult to speak of a single socio-economic model. In Transcaucasia, during the Early Transcaucasian process, the abandonment of some plain settlements and the opening of mountainous and higher-elevation areas to settlement reveal a dual settlement model in which seasonal or temporary

[5] As a result of the excavations carried out at the Kiketi settlement in the Kvemo Kartli Plain, a total of fourteen graves and pits were unearthed. According to Kuftin, this area was used as a cemetery area during the Early Bronze Age II and III phases. Most of the graves in Kiketi consist of simple earthen graves, stone cists, or horseshoe-shaped graves, and a large part of them contain mass burials (Altunkaynak, Işıklı, Erkmen, 2018, p. 78).

[6] At the Didube mound within the borders of the city of Tbilisi, along with early Kura-Araxes ceramics, roughly crafted, chaff-tempered handmade ceramic fragments clearly bearing Chalcolithic Period characteristics were also recovered (Kushnareva, Chubinishvili, 1970, p. 33).

[7] The Kura-Araxes settlements in Armenia provide important data regarding the burial traditions of this culture. Among these settlements, Elar is one of the most prominent examples. In the excavations carried out at the settlement, a total of twenty-one graves have been unearthed here. Two main grave types have been identified in Elar: horseshoe-shaped graves and stone-lined earthen graves (Altunkaynak, Işıklı, Erkmen, 2018, p. 79).

[8] Shengavit is located on the left bank of the Hrazdan River, within the city limits of Yerevan, the present-day capital of Armenia, and the settlement process at the site is divided into four phases (I, II, III, and IV). The first phase belongs to the Neolithic Age (probably the Chalcolithic Age), and the subsequent phases II, III, and IV correspond to the Kura-Araxes Period (Bayburtyan, 1939, pp. 255-259; Palumbi, 2008, pp. 197-198).

settlements and villages in flat areas coexist. This situation points to a mixed economic structure where pastoral activities gained weight (Khazanov, 1996, p. 16-17).

The economic structure of the Kura-Araxes culture is extensively documented by archaeobotanical, archaeozoological, and archaeometallurgical data. During this period when agriculture, animal husbandry, and metalwork developed together (Munchaev, 1994, pp. 10, 56; Kushnareva, 1997a, p. 16), it is understood that communities adopted both rural and semi-sedentary production systems.

Agricultural activities were the main source of livelihood in the Kura-Araxes culture (Mirtshulava, 2010, p. 138). Remains belonging to wheat, barley, and legumes have been unearthed in archaeobotanical analyses (Kohl, 2007, p. 94; Sagona, 2018, p. 278), which showed that agricultural diversity was high. It is understood that the terracing method was applied particularly in the highlands in the northeast Caucasus (Kohl, 2007, p. 94-95), and thus sloping lands were transformed into fertile agricultural areas. In addition, the plow part made of deer antler found in Kvatskhelebi proves the use of animal power in agriculture (Sheret, 1977, p. 56; Munchaev, 1994, p. 56; Kohl, 2007, p. 95). In Kura-Araxes settlements, not only grain remains belonging to wheat and barley species but also a wide array of stone tools used in processing them have been found; Obsidian blade-shaped flakes gradually gave way to sickle teeth made of more advanced flint; these teeth have straight or, more commonly, serrated edges (Munchaev, 1975, p. 160; Haciev, 1991, p. 179). These findings show that technological innovations in agriculture were rapidly adopted by Kura-Araxes societies.

Fruit farming was also an important element of the economic structure. The discovery of pits belonging to fruits, especially apricot, peach, and cherry (Munchaev, 1994, p. 56; Kohl, 2007, p. 94), reveals that orchard farming was also practiced. This situation indicates that a more complex and balanced nutritional economy was adopted instead of a system based solely on grain production.

After agriculture, the most important source of livelihood in the Kura-Araxes culture was animal husbandry. Archaeozoological records reveal that cattle and sheep/goats were raised together during this period (Haciev, 1991, p. 179-180; Sagona, 2018, p. 274-278). While the high plateaus were mostly reserved for sheep and goat flocks, cattle were used in agricultural production to pull plows and carry loads. The presence of pig bones, albeit few in number (Munchaev, 1994, p. 56), reflects the diversity in the animal husbandry culture.

Seasonal mobility was a natural part of life during this period. Communities that went up to the high plateaus with their flocks during the summer months would return to their villages at lower elevations in the winter (Munchaev, 1975, p. 160; Haciev, 1991, p. 179-180; Munchaev, 1994, p. 56; Sagona, 2018, p. 274-278). This semi-nomadic system both secured the nutritional needs of the flocks and represented a successful adaptation strategy developed by humans against the harsh conditions of the geography.

The role of metallurgy in the Kura-Araxes economy was particularly significant. Copper-arsenic alloys, frequently encountered in analyses, summarize the point reached by metal mastery in the Early Bronze Age (Kohl, 2007, p. 112). Axe-casting molds found in Dagestan demonstrate that these communities not only performed repairs but also engaged in active production. The fact that the production line included not only daily tools but also weapons and ornaments added great vitality to the economy (Figure 1) (Munchaev, 1975, p. 160-161; Munchaev, 1994, p. 11, 39, 41; Işıklı, 2011, p. 112-116; Sagona, 2018, p. 261-265).

The metalworking tradition was also transmitted to the Kuban-Terek cultural phase over time. The exact preservation of old technological molds and alloy types during this transition process shows how deeply rooted the Kura-Araxes technical knowledge and economic heritage were (Nikolaeva, 2011, p. 146).

Within their historical and cultural context, the layers unearthed at the Geoy-Tepe settlement in Iranian Azerbaijan should also be read on the same plane as those of other centers in the South Caucasus. These excavations document that at least a portion of the Kura-Araxes communities in the region were

familiar with iron at a very early date. This finding is one of the most valuable pieces of data supporting the technological advancement of the culture (Kotovich, 1977, p. 70).

The commercial relations of the Kura-Araxes culture are particularly evident from its wide geographical spread and connections with other cultures. The similarities between the Levant and the 'Khirbet Kerak' ceramic complex indicate that this culture had contacts extending into the Eastern Mediterranean. Furthermore, parallels in ceramic and metal finds along a corridor extending from Transcaucasia to Northern Mesopotamia demonstrate the intense circulation of ideas and materials. These interactions need to be explained not by a one-way migration movement, but by multi-centered and multi-directional relations (Munchaev, 1994, p. 17).

Architecture and Settlement Layout

The architecture and settlement layout of the Kura-Araxes culture are quite diverse in both residential typologies and defensive structures. The topography of the settlements spread across a wide spectrum from plain floors to high mountainous areas (Munchaev, 1975, p. 154; Munchaev, 1994, p. 30–31, 33, 57; Işıklı, 2011, p. 79-96; Sagona, 2018, p. 230-238), which demonstrated the ability to adapt to different geographical conditions. In this way, the people belonging to the culture not only built a shelter but also knew how to obtain maximum advantage from the topography of the area they lived in matters such as receiving sunlight, protection from harsh winds, and defense against the enemy (Parlıtı & Caner, 2021, p. 57).

The most characteristic residential type is the circular-planned house (Figure 2). These structures, whose diameters generally vary between 3.5 and 13 meters, provided an interior space of approximately 22–44 m². Houses with diameters of 5.2–6.4 m are common. Some of these structures were divided into two by interior walls, and the small sections served as storage spaces or cellars. In some of them, benches with a height of 10–15 cm and a width of 50–80 cm were found along the wall (Munchaev, 1994, p. 32, 33; Işıklı, 2011, p. 80-90; Sagona, 2018, p. 230-237; Eskandarzadeh, 2018, p. 56; Yalçın & Zabanband, 2023, p. 126). This arrangement allowed for the spatial separation of both daily life and production activities within the household.

While these circular structures, which resemble nomadic tents, were very popular especially in regions such as Transcaucasia and Northwestern Iran; as we come towards Eastern Anatolia, we see that the houses gradually gave way to more complex structures with rectangular plans with rounded corners (Işıklı & Ergürer, 2017, p. 45; Eskandarzadeh, 2018, p. 56).

In the center of the dwellings, there are mostly round hearths (Munchaev, 1975, p. 156; Sheret, 1977, p. 56; Işıklı, 2011, p. 76-78, 81), and behind these hearths, there are mechanisms supporting the roof with an upright post-bearing system. The roofs were generally flat, supported by stone or mudbrick walls. The walls were built with mudbrick blocks on stone foundations, while in some regions only stone masonry techniques were preferred. At Shengavit, stone+mudbrick walls are recorded; and at Kültəpə I, rectangular additions are recorded (Munchaev, 1975, p. 155; Munchaev, 1994, p. 32; Işıklı, 2011, p. 80-90; Işıklı & Ergürer, 2017, p. 46-47; Sagona, 2018, p. 230-235).

Defensive architecture also occupies an important place within Kura-Araxes culture. The Shengavit settlement in Armenia is surrounded by city walls that are up to 4 meters thick. These walls were built with mudbrick superstructures on stone foundations. In addition, an underground water passage protecting the settlement against external threats and possible sieges was also found here (Munchaev, 1975, p. 154; Munchaev, 1994, p. 30; Işıklı, 2011, p. 85-86; Sagona, 2018, p. 241-242; Eskandarzadeh, 2018, p. 57). Such large-scale defensive structures indicate the high level of social organization and collective labor mobilization.

When we examine the large-scale settlement layouts and their geographic locations, we observe that the Kura-Araxes people masterfully adapted to the natural environment and engaged in deliberate regional planning. Instead of building their houses randomly, people at that time preferred to build large centers on plains such as the Ararat Plain and the Upper Euphrates Basin and to establish smaller

""satellite" settlements around them at intervals of 1–2 km. Houses built on terraces in mountainous regions both provided a defensive advantage and helped protect valuable agricultural lands; the fact that Kura-Araxes settlements are encountered even in high mountainous areas exceeding 2000 meters proves the culture's incredible adaptation capacity (Munchaev, 1975, p. 154; Munchaev, 1994, p. 15, 56–57; Sagona, 2018, p. 238-240). These large centers and the fortified walls they possessed provided a safe haven for the surrounding small villages in times of danger and managed a large regional network that organized agricultural activities (Parlıtı & Caner, 2021, p. 58-59). In the settlement layout, the sharing of the same burial area by large and small-scale settlements, as seen especially in the Elar settlement (Munchaev, 1994, pp. 18, 37), points to the existence of a regional-scale social organization. All these arrangements clearly prove to us that the Kura-Araxes society established a developed organization with social classes within itself, by showing the center-periphery relationship and the early examples of a hierarchical structure (Parlıtı & Caner, 2021, p. 59).

Cultural Features

One of the most distinguishing features of the Kura-Araxes culture is its ceramic repertoire. Black-grey burnished and red-colored vessels were produced with a high degree of mastery and spread over a wide geographical area (Palumbi, 2008, p. 17). S-profiled, spherical-bodied bowls; high-necked jugs; shouldered pots; deep bowls; and barrel-shaped vessels are among the most typical forms (Figure 3). Oblique comb marks, incised bands, spiral motifs, and bird motifs stand out in the decorations. The presence of anthropomorphic and zoomorphic handles on some vessels (Kushnareva, Chubinishvili, 1970, p. 61; Munchaev, 1994, p. 46–47, 49–50, 52–53; Kushnareva, 1997a, p. 16; Işıklı, 2011, p. 67-74; Sagona, 2018, p. 253-256) indicates that the ceramics carried not only a functional but also a symbolic/ideological dimension.

The late-period ceramic tradition exhibits a mixture of the Kura-Araxes and Kuban-Terek cultural traditions, with distinctive vessel forms and surface technologies used together during this interaction. This situation demonstrates that along with formal innovations, the social structure also underwent a simultaneous transformation in the late Kura-Araxes period (Nikolaeva, 2011, p. 58; Sagona, 2018, p. 256-260).

Domestic arrangements were evaluated for both functional and ritual purposes. The central position of the hearths is interpreted as a symbol of the household cult and social identity. Hearth stands[9] recovered in the settlements belonging to the culture (Figure 4) (Munchaev, 1994, p. 45–47; Mirtshulava, 2010, p. 139) reflect the social and religious dimension of the fire cult, as well as the technical arrangements regarding the use of fire. The hearth arrangement, together with the shelf-shaped elevations (altars) located behind the hearth, reveals that family rituals were intertwined with daily life. Furthermore, purpose-built cultic and ritual structures reflecting the belief system of the Kura-Araxes culture were identified at [10]the settlements of Samshvilde, Kvatskhebe, Amiranis Gora (Akhaltsikhe), and Tetri Tskaro. In later phases, this development process resulted in the emergence of actual temple structures; Mokhrablur[11] and Khirbet Kerak can be given as examples of these (Mirtshulava, 2010, p. 138).

[9] In the Kura-Araxes culture, hearth stands were often made in zoomorphic or anthropomorphic forms, generally utilizing depictions of bull horns, crescent shapes, or horseshoe shapes. It is also noted that such hearth stands carried a meaning associated with fertility. O. Dzhaparidze directly associated these horn-shaped hearth stands with the bull cult and suggested that this tradition began in the Chalcolithic Age (Mirtshulava, 2010, pp. 138-139, 142).

[10] Samshvilde is located in the mountainous part of Tetri Tskharo, in the region also known as Kvemo Kartli in Southern Georgia. Two settlement layers have been identified at the settlement. In addition to this, a cemetery area contemporary with layer II was found approximately 600 meters north of the settlement (Palumbi, 2008, p. 28).

[11] Mokhra Blur is one of the few Armenian settlements excavated to date and provides documented data regarding the earliest phases of the development of the Kura-Araxes culture. The settlement is located on the Ararat Plain, a few kilometers from present-day Echmiadzin. As with many settlements in this plain, Mokhra Blur is in the form of an artificial mound approximately 3.5 hectares in size (Palumbi, 2008, p. 38).

Burial traditions of the Kura-Araxes culture are diverse. Different practices ranging from simple earthen graves to multiple-individual burials, and examples of cremation and cenotaphs (symbolic graves) have been documented (Figure 5) (Kohl, 2007, p. 113-115; Sagona, 2018, p. 243-248). For instance, the burial of 34 individuals together in a single grave points to special situations of a social or ritual nature. Rich kurgan-type graves were equipped with weapons, jewelry, and ceramic gifts (Munchaev, 1994, p. 34–35; Işıklı, 2011, p. 106-112; Parlıtı, 2020, p. 638-639), which showed that social stratification began to become evident in the Early Bronze Age. In some areas, the presence of both inhumation and cremation in the same grave indicates ritual diversity and flexibility in the belief system. We previously mentioned that the Kura-Araxes culture was not limited but participated in an extensive interaction network reaching Eastern Anatolia, the Urmia Basin, and the Levant. In particular, the similarities with the 'Khirbet Kerak' ceramics in the Levant reveal the contacts of this culture with the Eastern Mediterranean (Kohl, 2007, p. 87; Makharadze, 2014, p. 226). To the north, the parallels with the Maykop culture are also supported by the similarity of asymmetrical arrowheads (Munchaev, 1994, p. 13–14, 30, 38). These interactions show that not only material circulation, but also the circulation of ritual and knowledge, continued across wide geographical networks.

The ethno-linguistic attribution of Kura-Araxes in the literature is debated; the culture is associated with Proto-Kartvelian communities in some studies, with the Hurrian-Kartvelian sphere in others, and with Indo-European groups in some approaches (Nikolaeva, 2007, p. 3).

Trialeti Culture

Geographical Location and Chronological Framework

In the 1930s and 1940s, Prof. B. A. Kuftin examined numerous archaeological monuments on the Trialeti Plateau in southern Georgia. As a result of these studies, several dozen kurgans (mound tombs) were identified (Kuftin, 1941, pp. 1-491; Narimanishvili, Shanshashvili, Narimanishvili, 2019, p. 82). Rich and unique , finds such as gold and silver jewelry, vessels, silver and bronze weapons, and black-burnished and painted ceramics were unearthed in the burial chambers of these kurgans. B. A. Kuftin named this new culture the "Trialeti Culture" (Kushnareva, 1997b, p. 89). Although the culture in question is generally dated to the first half of the 2nd millennium BC, it is also suggested by some researchers that it may belong to an earlier period (possibly the end of the 3rd millennium BC) (Rubinson, 1977, p. 235-247; Narimanishvili, 2002, p. 197).

The Trialeti Culture is one of the most characteristic phases of South Caucasian archaeology. This culture was first defined around the Gomaret Plateau and Tsalka Highland in southeastern Georgia, and, as research advanced, it became clear that its boundaries extended over a much wider area. The traces of the culture are not limited solely to this core region; they have also been strongly observed along the Javakheti plateau, the Kura River basin, and the Alazani Valley (Kushnareva, 1997a, p. 20). More importantly, it is seen that the finds extend as far as the borders of Southeastern Armenia and partially Northwestern Azerbaijan (Map 2) (Djaparidze, 1994, p. 75; Kushnareva, 1994, p. 93), which shows that the Trialeti culture has a wide geographical spread.

Studies aimed at determining the boundaries of the culture have also revealed that Trialeti is not a mono-centric formation, but on the contrary, it has a poly-centric structure with local variants emerging in different regions (Kushnareva, 1997a, p. 20). For instance, the large mounds found around Tsnori in the Alazani Valley and the finds in the Meskheti region show that the culture is strongly represented in different regions (Djaparidze, 1994, p. 75, 81, 88, 91). This indicates that Trialeti is not merely a regional phenomenon but a dynamic cultural system that unites distinct geographical areas of the South Caucasus.

Chronologically, the Trialeti Culture is divided into two main phases. The early phase is represented by mounds characterized by burial rituals, tomb architecture, and grave inventory. The oldest examples belonging to this phase were recorded on the Tsalka plateau; while later examples were documented in the Martkopi and Samgori mounds (Kavtaradze, 1983, p. 105; Kushnareva, 1997b, p.

90). In the early phase, a two-layered mound architecture is evident: an earth layer on top and a stone layer at the bottom. The plans of the burial chambers, the arrangement of the burials, and the items they contain reveal the characteristic features of this period. In particular, silver leaf-shaped daggers, stone and bronze axes, obsidian arrowheads, gold pins, and silver spirals are typical parts of this early phase inventory (Djaparidze, 1994, p. 75–77).

The second phase, called the developed period, is dated to the first half of the 2nd millennium BC (Kavtaradze, 1983, p. 115). During this period, burial mounds reached extraordinary dimensions and reflected monumental architecture. The height of some mounds reaches up to 8 meters, and the diameter of their central pits up to 175 meters (Kuftin, 1941, p. 79; Djaparidze, 1994, pp. 80–81; Kushnareva, 1997a, p. 34; Narimanishvili, Shanshashvili, Narimanishvili, 2019, p. 82). Such massive structures demonstrate not only the accumulation of technical knowledge but also robust social organization.

The rich graves unearthed in the Alazani Valley clearly illustrate both the material wealth and the worldview of this advanced period. The luxurious metal items, masterfully crafted jewelry, and ceremonial arrangements found in the graves reflect how powerful the local rulers were. These finds also confirm the strong ties established with other elite communities living in the Eastern Mediterranean and the Near East at that time (Djaparidze, 1994, pp. 79–80; Puturidze, 2014, p. 279).

Social Structure and Economic Activities

The remains that best reflect the social structure of the Trialeti Culture are monumental burial mounds (Figure 6) and the grave goods within them. These graves point to the existence of a distinct elite segment in the society (Kavtaradze, 1983, pp. 104-105). The gold and silver jewelry, precious stones, and obsidian tools extracted from the graves do not merely reflect wealth. They show that class distinction had become socially and ideologically institutionalized (Djaparidze, 1994, p. 88; Kushnareva, 1997a, pp. 20-21).

To understand how this social segregation developed, it suffices to examine two successive kurgan groups from the early period. The architecture of the graves in the first group is highly complex, and the labor expended is substantial. In contrast, the grave goods are relatively few and simple. The deceased individuals were highly respected in society, but a large property gap had not yet emerged. The Samgori kurgan is a typical example of this: although it rivals the Bedeni kurgan in splendor, it is very modest in its grave goods.

However, this situation did not persist in the Trialeti culture. The elite class in society became prominent over time and consolidated its power. Indeed, traces of this change are evident in the second group of kurgans. These new graves, which are dated to a later period, have become much more ostentatious than before with their wide chambers and complex structures (Kushnareva, 1997b, p. 230).

In economic terms, agriculture and animal husbandry form the basis of the Trialeti culture. Archaeobotanical data obtained from settlement areas reveal that grains such as wheat and barley were intensively cultivated; while archaeozoological data reveal that sheep, goat, cattle, and horse breeding was common (Kuftin, 1941, pp. 89, 100; Djaparidze, 1994, p. 91).

Particularly in animal husbandry, certain settlements that document the gradual migrations of ancient shepherds have been identified in the region between the Iori and Alazani rivers. These areas are accommodation points located within a one-day walk of each other. Places such as Zemo-Bodbe and Tskhvris-Bude lie on routes used to move flocks up to the mountains and back. Remarkably, these areas are still used as temporary accommodation sites for animal flocks for the same purpose. A similar accommodation area was also found near the village of Gremi, on the road leading to the Koklori Pass (Kushnareva, 1997b, p. 210).

From the second half of the 3rd millennium BC onward and throughout the Bronze Age, seasonal animal migration routes (transhumance routes) formed a extensive network. These routes extended from the Ararat Valley to the Aragats highlands, from the Alazani Valley along the Ilto and Aragvi river valleys to the high mountains of Shida Kartli, from the Shiraki–Eldari region to Trialeti, from the Mil steppe to the Karabakh mountains, and from the Intsova River valley over the Kodori Pass to

Mountainous Dagestan and the Chechen regions (Kushnareva, 1997b, p. 210). This extensive network demonstrates both the geographical scope and the sociocultural continuity of seasonal nomadic animal husbandry, which formed the basis of the people of the Trialeti culture.

Craftsmanship also stands out as an important economic activity in the Trialeti culture. The unique finds recovered from the Bedeni and Alazani kurgans clearly demonstrate advances in craftsmanship. This development is seen, first of all, in ceramic production: extraordinary thin-walled, black-polished vessels with a shiny metallic surface reflect the features that characterize the mature period of the Trialeti culture (Figure 7) (Kushnareva, 1997b, p. 92).

A high level of woodworking is evident both in wooden items such as three-legged vessels, cups, plates, boxes, and trays, and in complex wooden structures and carts with carved decorations found inside the kurgans. Indeed, carpenter's tools; chisels and flat axes have been found inside the graves (Kushnareva, 1997b, p. 92).

Particularly in metalworking, the presence of highly specialized masters is noteworthy. Among the grave finds, there are bronze axes, chisels, daggers, and gold and silver jewelry (Figure 8) (Kuftin, 1941, p. 100; Djaparidze, 1994, p. 75; Kushnareva, 1997a, p. 21). These elements document not only the burial tradition of the Bedeni and Alazani kurgans but also the level of technical mastery evident in handicraft production in the Middle Bronze Age Caucasus. The comparison of the relatively simple inventories observed in early-period graves with the luxury goods of the development period reveals that social stratification became increasingly distinct over time. In particular, the variety of metal tools, jewelry products, and gold ornaments recovered in the mounds around the Bedeni plateau clearly emphasize the economic and political power of the elites (Djaparidze, 1994, p. 88; Kushnareva, 1997b, p. 212).

Trade and external connections were central to the economic structure of the Trialeti culture. The imported goods found in the rich graves in the Alazani Valley (Djaparidze, 1994, pp. 79–80) prove that the local people were involved in a wide trade network. Through this communication network, not only did commercial products change hands, but technological knowledge, belief practices, and ideological symbols also crossed borders.

Tomb Types and Burial Traditions

One of the most striking aspects of the Trialeti Culture, as is well known, is the burial mounds that reach monumental dimensions and the various burial traditions observed in these mounds. These burial structures allow for the understanding of social organization, ritual practices, and ideological representations in both the early phase and the development period (Kushnareva, 1997a, p. 20). In the first phase, the mounds built especially around the Tsalka plateau generally consisted of structures reinforced with stone crusts and housing wooden log chambers in their centers (Djaparidze, 1994, pp. 75–81; Kushnareva, 1997b, p. 90; Narimanishvili, Shanshashvili, Narimanishvili, 2019, p. 82).

Most mounds from the early phase have a two-layered structure: an earth layer at the top and a stone layer at the base. Such structures reflect a mixed architecture where wood and stone are used together (Shanshashvili, Narimanishvili, 2014a, p. 248). The fact that more than one individual was buried inside the burial chambers in these mounds (Djaparidze, 1994, p. 88) suggests that burial traditions might have been family- or clan-based.

Excavations conducted at the Martkopi and Samgori mounds clearly demonstrate the diversity of burial traditions and how social hierarchy was reflected in burial practices. The graves unearthed in these mounds were equipped with silver leaf-shaped daggers, gold pins, silver spirals, and other valuable items (Djaparidze, 1994, pp. 75-76; Kushnareva, 1997a, p. 20).

During the development period of the culture, the tomb typology became even more complex, especially in the large mounds concentrated around Meskheti and the Alazani–Kura basin (Djaparidze, 1994, p. 81). The Meskheti kurgans (Figure 9) are among the most prominent examples of social

stratification within the Trialeti culture. This powerful cultural focus, which developed on the high-altitude Javakheti Plateau, became one of the most vibrant centers of the Trialeti culture. The kurgans in this region are divided into three main groups based on their structural forms and burial inventories. Each group contains one large kurgan with two or three medium-sized and five to eight small kurgans surrounding it. Differences are also observed in grave goods:

- In the large kurgans, ceremonial (expensive) ceramics typical of the Trialeti culture were found.
- In contrast, simpler, locally produced vessels are present in the medium and small kurgans.

Researchers suggest that this difference is directly related to social status. Accordingly:

- Large kurgans belong to tribal leaders of the upper stratum of the Trialeti society.
- Medium-sized kurgans were built for the leaders of large family communities.
- Small kurgans belong to the individuals (close relatives) of these families (Kushnareva, 1997a, p. 34; Kushnareva, 1997b, p. 90).

This grave arrangement clearly reveals that the hierarchical structure was evident in the Trialeti society. that political and social power was concentrated in the hands of an elite ruling class, Death rituals also became an element reflecting this social status.

During this period, the ashes of the deceased were being scattered over the traditional funeral bier. At the same time, the tradition of placing chariots in graves continued. The floors of some graves were virtually covered with flayed bull hides complete with their heads and limbs (Kushnareva, 1997b, p. 92). Meat from these animals was cooked in large copper cauldrons and consumed communally at the funeral feast. The burial chambers, just like the tombs of Hittite kings, were equipped with gold and silver vessels, ceremonial items, ritual objects, and unique examples of handicrafts (Figure 8) (Piotrovskiy, 1949, pp. 45-46). These magnificent burial practices clearly reveal that death rituals became not only a religious function but also a symbolic representation of power and social hierarchy during the mature period of the Trialeti culture (Kushnareva, 1997a, p. 34).

In the Alazani Valley, the mounds, especially around Tsnori, reflect the regional differences in burial traditions. In burials from this region, ritual arrangements and rich inventories are notable. In particular, cart parts and wheel finds (Figure 10) (Kohl, 2007, p. 95) as well as animal sacrifices show that burial ceremonies were performed in a dramatic manner (Djaparidze, 1994, pp. 79–80; Kushnareva, 1997a, p. 20; Narimanishvili, Shanshashvili, Narimanishvili, 2019, p. 84).

In burial traditions, not only inhumation but also the cremation burial tradition has been documented (Kushnareva, 1997a, p. 34). This situation indicates multiple ideological orientations within the culture. Animal sacrifices are evaluated as a reflection of the belief in the afterlife; it is thought that these sacrifices symbolize both the economic power and the social position of the deceased (Djaparidze, 1994, p. 81).

The increase in the cremation burial tradition in late phases and the differentiations seen in burial architecture indicate transformations in social ideologies (Djaparidze, 1994, pp. 75, 81). In a stratigraphic context, these burials are located above the Kura-Araxes Culture layers and below the advanced phases of the Middle Bronze Age (Djaparidze, 1994, pp. 91-92).

Metalwork and Artistic Understanding

One of the most prominent features of the Trialeti Culture is its highly developed metalwork. The numerous bronze, silver, and gold artifacts recovered in grave inventories (Kushnareva, 1997a, p. 21) reflect not only the technical skill of the society but also its aesthetic understanding. In the early phase, the silver leaf-shaped daggers, bronze axes, obsidian arrowheads, gold pins, and silver spirals unearthed especially in the mounds in and around the Tsalka plateau (Figure 8) are among the most typical finds of the period (Djaparidze, 1994, pp. 75–76).

During the culture's developed period, metalworking diversified greatly, especially in the mounds in and around the Bedeni Plateau. In this period, bronze axes, chisels, long daggers, and various types of weapons were unearthed; furthermore, gold and silver jewelry along with jewelry artifacts also became inseparable parts of rich burials (Djaparidze, 1994, p. 77; Kushnareva, 1997a, p. 21).

In the metalworking and decorative arts of the Trialeti culture, pedestal goblets, in particular, occupy a remarkable place. This vessel form is considered one of the most distinguished examples of Caucasian metal art. One of the most important of such works is the gold goblet found in kurgan XVII of Trialeti (Figure 11). The 7-centimeter goblet, noted for its decorations, is adorned with filigree, granulation (granular decoration), and precious stone inlays. We also encounter parallels to this formal tradition in the silver goblets unearthed in the Trialeti V and Karashamb kurgans (Figure 11). The mythological scenes on the goblets document the extraordinary level that jewelry-making reached at that time (Kuftin, 1941, p. 88; Narimanishvili, 2014a, p. 287).

Another important find belonging to the Trialeti culture is the cast gold lion figurine discovered in the Tsnori mound. This artifact is considered one of the first examples of animal figures being crafted in a sculptural form in the Transcaucasian region (Figure 11).

Metalworkers of the period did not apply their skills solely to ornaments; they also exhibited considerable diversity in weapons technology. The long daggers, rapier-type swords, and spearheads found in excavations (Figure 12) emphasize the social status of the elites while also reflecting the military power of the period (Kuftin, 1941, p. 100; Djaparidze, 1994, pp. 77–79; Kushnareva, 1997a, p. 21; Kushnareva, 1997b, p. 110).

Collectively, these findings indicate that metalwork and art developed in a coordinated manner in the Trialeti culture. The fine details in jewelry-making, casting techniques, stone inlays, and figures offer important clues regarding the aesthetic world of the elite class of the period (Kuftin, 1941, pp. 134-135; Djaparidze, 1994, p. 77).

Transition from Kura-Araxes to Trialeti

Chronological Transition Between the Cultures

The Kura-Araxes Culture spread to much of Transcaucasia beginning at the end of the 4th millennium BC and maintained its influence for about a thousand years. In the middle of the 3rd millennium BC, it reached its peak maturity with its settlement plans, ceramic production, and economic model. However, excavation data from the last quarter of the same millennium show that an evolution towards the Trialeti Culture began (Inanishvili, 2014, p. 239). The fact that Trialeti layers lie directly above Kura-Araxes and below the Middle Bronze Age in excavation areas proves that these two cultures directly followed each other (Kavtaradze, 1983, 116; Munchaev, 1994, pp. 8, 16–18, 34–35, 50, 56–57).

This transition between the two cultures can be observed not only in changes in the items used but also in marked differences in burial customs. The small-scale settlements and unostentatious earthen graves of the Kura-Araxes period (Munchaev, 1994, pp. 31, 35) give way, with Trialeti, to monumental mounds and elite tombs with rich grave goods (Djaparidze, 1994, p. 75; Kushnareva, 1997a, pp. 20-21). This figure shows that power in society was concentrated in the hands of a particular segment, and the elite consolidated this power through material culture.

The Impact of Migrations and Trade Routes

During the Kura-Araxes cultural phase, the South Caucasus was part of an extensive trade and interaction network. Settlements in the region had developed deep-rooted economic relations based on the circulation of obsidian, metals, and agricultural products. However, towards the end of the 3rd millennium BC, the further expansion of these networks opened the door for new cultural elements to enter the region (Munchaev, 1994, pp. 17, 40–41, 56–57).

The rich inventory of metal artifacts, luxury goods, and jewelry, especially during the Trialeti period, demonstrates that production was not limited to local resources. Active importation from distant regions occurred during this period. The rich graves in the Alazani Valley are the most concrete document of the connections established with the Eastern Mediterranean and the Near East (Djaparidze, 1994, pp. 79–81, 92).

Migration movements also play a large role in this cultural transformation. The interruption of some settlements in the final stage of the Kura-Araxes culture indicates that new communities migrated to the region (Munchaev, 1994, pp. 16, 57). The impact of the migrations in question is immediately evident in Trialeti's monumental tomb architecture, in changing burial customs, and in new metalworking techniques. The long daggers, rapier-type swords[12] and spearheads[13] used by the ruling warrior class as a status indicator are not the product of a local development; they are the direct result of the contact established with the Eurasian steppes (Djaparidze, 1994, pp. 77-79).

The Impact of Environmental Factors

The impact of environmental conditions on the transition from the Kura-Araxes to the Trialeti culture cannot be ignored. The climate changes experienced in the South Caucasus towards the end of the 3rd millennium BC deeply affected the settlement layout and economic activities (Munchaev, 1994, p. 57). Archaeological plant and animal remains document that the economy based on agriculture and small livestock husbandry during the Kura-Araxes period (Munchaev, 1994, pp. 19–20) evolved into a much more diverse production system during the Trialeti period. This diversity naturally results from regional communities' ability to adapt to a changing climate and evolving social structures.

On the other hand, traces of the environmental factor can be seen in monumental tomb architecture. A significant labor force and natural resources were mobilized to construct the massive mounds of Trialeti (Djaparidze, 1994, p. 81). This situation demonstrates that the ruling class established complete control over environmental resources and used nature not merely as a source of economic gain, but also as an ideological tool to reinforce its authority.

Intercultural Interaction

Common Elements Between the Kura-Araxes and Trialeti Cultures

Ceramic Finds

Ceramics recovered in early Trialeti settlements and graves bear traces of Kura-Araxes in their primary form. However, the volumes and rim structures of the vessels differentiated according to their intended use (Djaparidze, 1994, pp. 75, 91; Kushnareva, 1997a, p. 21). This change documents that the functional and symbolic roles of ceramics differentiated simultaneously.

During the developed period of Trialeti, ceramics, along with luxury items, acquired more original designs suitable for ceremonial purposes. The small vessels encountered in rich graves (Djaparidze, 1994, p. 89) are the clearest proof that drinks were offered to the dead or of the existence of liquid offering (libation) rituals. That is to say, the production technology inherited from Kura-Araxes acquired ideological and ceremonial significance during the Trialeti period.

On the other hand, the spread of the Kura-Araxes culture over a wide area, such as Shengavit, Elar, Garni, and Karaz, allowed the emergence of rich regional forms within the same production

[12] These swords were produced in the Aegean (Mediterranean) world, especially during the Middle Minoan period (1800–1500 BC). Their export to surrounding regions took place during the 16th–15th centuries BC, when production was at its peak. Therefore, the presence of these "Aegean-type rapier swords" in Transcaucasia indicates that Trialeti and contemporary cultures were in direct contact with the Mediterranean world in the second half of the Middle Bronze Age (Kushnareva, 1994, p. 104).

[13] Kuftin compared the Trialeti finds both with the artifacts unearthed in the Royal Cemetery of Ur and with artistic depictions in Anatolia and Iran. In order to determine the absolute chronology, Kuftin particularly emphasized the importance of the grooved spearhead found in kurgan number XV in Trialeti. He stated that this kind of weapon point, as a type, was common only in the middle of the 2nd millennium BC. According to Kuftin, these types of spearheads do not appear in the South Caucasus before the end of the first half of the 2nd millennium BC; weapons of the same type were also found in contemporary centers such as Ras Shamra, Middle Minoan settlements, Mycenae, and Troy VI (Kuftin, 1941: pp. 88, 94–96).

technique. This regional diversity in ceramics maintained its success and influence in the early Trialeti phase.

Architectural Similarities

The stone-founded and wood-supported circular-planned structures common in Kura-Araxes settlements define the spatial organization of sedentary life; wall masonry and log architecture (Munchaev, 1994, pp. 31–33) offer solutions that increase the durability of the dwelling. In Trialeti, architectural knowledge becomes visible not only on a settlement scale but also through monumental tomb architecture; tomb structures reinforced with stone crusts and featuring log chambers in their center (Djaparidze, 1994, pp. 75–76; Kushnareva, 1997a, pp. 20-21) show that the construction knowledge of Kura-Araxes was carried to a ritual-ideological plane.

The basic building elements of the Kura-Araxes tradition (dry stone masonry, log reinforcement, compacted flooring) (Munchaev, 1994, pp. 32–33) are also repeated in the Trialeti phase; however, in Trialeti, these elements are integrated into large-scale mound compositions serving the prestige display of the elites (Djaparidze, 1994, p. 75). Thus, architecture surpasses the function of providing shelter and transforms into a medium in which social memory and authority are staged.

Economic and Commercial Relations

In the Kura-Araxes and Trialeti societies, agriculture (wheat-barley) and animal husbandry predominantly based on small livestock are the basic livelihood strategies (Munchaev, 1994, pp. 56–57); archaeobotanical and archaeozoological data reflect this continuity. While obsidian and early metalworking constituted the backbone of the Kura-Araxes economy (Munchaev, 1994, pp. 10–11, 39, 57), metal crafts in Trialeti (Djaparidze, 1994, pp. 77-81) evolved into a specialized field of production; this increase in the scale of production can be explained by the material and ideological demands of the elites.

Long-distance relations were founded during the Kura-Araxes period (Munchaev, 1994, pp. 16–17, 23, 49, 56–57), and became more visible in the rich Trialeti burials in the Alazani Valley with imported goods and stylistic influences belonging to Eastern Mediterranean and Near Eastern connections. This circulation encompassed not only the exchange of goods but also the transfer of technological knowledge and ritual practices; the increase in qualified jewelry works and ceremonial vessel sets (Djaparidze, 1994, pp. 79–80) are the material projections of this process.

Analysis of Differences

Tomb Types and Burial Traditions

While the simple earthen graves and limited grave goods dominant in the Kura-Araxes phase point to a more egalitarian social pattern (Munchaev, 1994, pp. 34-35), burial practices undergo a radical transformation in the Trialeti phase. The monumental mounds specific to Trialeti (Djaparidze, 1994, p. 81) make visible not only technical capacity but also increasing political organization and the public representation of elite power.

In the rich burials around the Tsnori–Alazani Valley, ceremonial arrangements equipped with cart parts, wheel finds (Kohl, 2007, p. 95), and animal sacrifices have been documented (Djaparidze, 1994, pp. 79–80; Kushnareva, 1997b, p. 108); these ostentatious rituals can be interpreted as stagings that reinforce the status of the deceased on an ideological level. While the concurrent presence of cremation and inhumation in Trialeti (Djaparidze, 1994, p. 88) points to a plurality in ritual and ideology; burial practices in Kura-Araxes draw a picture relatively in favor of continuity.

Artistic and Technological Innovations

While the emphasis in Kura-Araxes art is mostly concentrated on the ceramic form-function relationship and a limited repertoire of decoration (Munchaev, 1994, pp. 47-49, 52), jewelry and metalwork come to the forefront in Trialeti. The cast gold lion figurine recovered from the second

Alazani mound (Djaparidze, 1994, p. 81) is one of the earliest examples of sculptural animal figures in Transcaucasia, and is a symbol reflecting both technical mastery and elite ideology.

On the technology front, the copper and early bronze work of Kura-Araxes is carried to a more advanced stage in the Trialeti phase with the use of arsenical bronze and sophisticated casting molds; long daggers, rapier-type swords, and spearheads in weapon technology (Djaparidze, 1994, p. 79; Kushnareva, 1997a, p. 21) form a rich repertoire. These developments show that craftsmanship became specialized to meet aristocratic demands and that production settled at the center of ceremonial-political symbolism.

Interpretation of the Relevant Literature

Different interpretations exist in the literature regarding the relationship between Kura-Araxes and Trialeti. Some researchers argue that Trialeti is a direct continuation of the Kura-Araxes culture and that the changes occurred through internal social transformations (Munchaev, 1994, pp. 45–46, 57). This view uses the continuity in ceramic technologies, similarities in architectural practices, and the continuation observed in economic activities as evidence (Kushnareva, 1997b, p. 82). Indeed, in settlements such as Jinisi, Beshtasheni, and Sabechdavi, we see that cyclopean walls built of massive stones, semi-subterranean houses, and ritualistic hearths that are the center of life continued to be used for generations (Shanshashvili & Narimanishvili, 2019, pp. 476-478). Furthermore, although the political and social instabilities experienced in the late periods of Kura-Araxes dragged the people from the plains to the foothills, to a pastoral life based more on animal husbandry, it is clearly noticed that the familiar black-burnished Kura-Araxes heritage formally continued to live on in the pottery produced during the Early Kurgan phase (Martkopi and Bedeni) (Parlıtı and Akbaş, 2025, pp. 308-309).

Another approach emphasizes that Trialeti is not solely the result of the internal evolution of Kura-Araxes; but migrations, long-distance trade, and environmental factors also played a critical role in this transformation (Kushnareva, 1997a, p. 13; Narimanishvili, 2014a, p. 286). In particular, the rich graves in the Alazani Valley demonstrate Eastern Mediterranean and Near Eastern connections, revealing that Trialeti was shaped within an interregional interaction network. To this, it is necessary to add those strong ties established with Anatolia; because, in addition to the solid communication established with centers such as Sos Höyük and Arslantepe, the fact that even the cremation custom, whose origins date back to the Near East and which is reminiscent of Hittite royal texts, found a place for itself in this geography in the Saduga kurgan in the Iori River Basin proves a massive cultural exchange that transcends borders (Parlıtı & Akbaş, 2025, pp. 312, 315).

This perspective views Trialeti as an independent cultural phase that inherited the legacy of Kura-Araxes but carried it to a much more complex, hierarchical, and symbolic plane (Djaparidze, 1994, p. 92; Kushnareva, 1997b, p. 82; Puturidze, 2014, pp. 279-280, 282). We feel the dimensions that prosperity and the class divide in society have reached most strikingly in the graves. The burial of important figures within cromlechs (stone circles) surrounded by massive basalt stones, together with their wooden oxcarts and wagons; and even the accompanying of sacrificed whole sheep with them is quite an impressive sight (Shanshashvili & Narimanishvili, 2019, p. 482). When we consider the Great Bedeni Kurgan, this ostentation assumes a markedly more chilling and magnificent aspect. Here, not only gold goblets adorned with the granulation technique or giant four-wheeled wagons were placed next to a deceased elite individual; we see that a young man and woman were also sacrificed and buried, probably to serve him in the afterlife (Parlıtı & Akbaş, 2025, pp. 310, 313). All these details show us that the Trialeti culture reached a new and magnificent social order.

Discussion

This study has addressed the relationship between the Kura-Araxes and Trialeti cultures, which represent two successive, important cultural phases in the prehistory of the South Caucasus, in light of archaeological data. The findings indicate that the relationship between the two cultures should not be

considered solely as a chronological succession. In particular, material culture and burial practices indicate that this process involved certain changes.

The Kura-Araxes Culture was influential over a large part of Transcaucasia starting from the end of the 4th millennium BC; it created a long-lasting cultural foundation with its black-surfaced ceramic tradition, stone-founded residential architecture, and economic structure based on agriculture and animal husbandry. The settlement layout and burial practices belonging to this period indicate that the social structure bore a relatively egalitarian character. The Trialeti Culture, on the other hand, emerged following this accumulation and reflected a different social order, especially with its monumental tomb structures, rich metal finds, and complex burial rituals. This situation suggests that the transition from Kura-Araxes to Trialeti should not be evaluated solely over typological similarities. It is understood that certain changes regarding social organization became more prominent during this process.

The wide geographical spread of the Kura-Araxes Culture reveals that the region was in interaction with neighboring areas such as Eastern Anatolia, the Urmia Basin, and the Levant from early periods onwards. It is understood that these relations became more prominent during the Trialeti period, and that finds connected to distant regions were present especially in the rich burials in the Alazani Valley. Material culture data show that these interactions were not limited merely to trade. Certain production techniques and burial practices suggest that cultural contacts were also reflected in different areas. The black-surfaced ceramic tradition of Kura-Araxes and similar productions in the Levant, or the closeness established by Trialeti jewelry-making with Eastern Mediterranean styles, provide an idea about the direction and scope of these relations.

When viewed from the perspective of social stratification, a distinct difference is seen between the Kura-Araxes and Trialeti cultures. While simple grave practices and limited grave goods were common during the Kura-Araxes period, monumental mounds, rich grave inventories, and remarkable ritual practices come to the forefront in the Trialeti Culture. This difference suggests that the change in the social structure was also reflected in grave practices. Finds belonging to the Trialeti period show that a more distinct hierarchy can be observed in the social structure. Gold figurines, weapons, and animal sacrifices reveal that material culture was used in connection with status and representation relations.

Economic data yield results consistent with this picture. While it is understood that agriculture and animal husbandry were the basic livelihood activities during the Kura-Araxes period, it is seen that modes of production diversified in the Trialeti Culture. Archaeobotanical and archaeozoological findings reveal the place of sheep, goat, cattle, and horse breeding within the economic structure, along with grain production. Metallurgy holds an important place in both cultures. However, the use of arsenical bronze and the increase in the number of jewelry products become more remarkable during the Trialeti period. This situation shows that the place of craftsmanship within the social structure changed.

The role of environmental conditions in this process should also not be ignored. It is understood that the climatic changes experienced in the South Caucasus at the end of the 3rd millennium BC were influential on settlement layouts and economic activities. The intensive labor force and resource utilization required for the construction of the Trialeti mounds suggest that environmental elements were brought under control by certain groups.

Conclusion and Recommendations

In conclusion, the cultural foundation established by the Kura-Araxes Culture took on a different form in the Trialeti Culture through new social and ritual practices. Furthermore, in light of these data, regional and interregional relations in the South Caucasus during antiquity are clearly evident. This situation suggests that the South Caucasus should be evaluated not only within a local framework but also within broader prehistoric interactions. When the relationship between the Kura-Araxes and Trialeti

cultures is evaluated within a general framework, it is difficult to define this process as either an uninterrupted continuity or an abrupt break. A more complex structure is apparent, with some traditions continuing in certain areas while distinct changes emerge in others. The cultural structure formed during the Kura-Araxes Culture period underwent a clear change, exhibiting markedly different social relations and forms of representation during the Trialeti Culture period.

The recommendations we make for conducting such research in the future are as follows: Primarily, to better understand the transition between Kura-Araxes and Trialeti, which is the subject of our study, it would be highly beneficial to conduct comparative analyses using stratigraphic data (analysis of building layers) obtained from many more settlements, which requires expanding investigations of settlements belonging to the cultures in question.

Our second recommendation: geochemical and isotope analyses of the assemblage of finds obtained from the settlements associated with these cultures will play a critical role in determining the extent of long-distance trade and interaction networks.

Our third recommendation is that archaeo-climate studies be conducted in the South Caucasus, the common area of cultural spread, so that the impact of environmental factors on cultural transformations can be understood more clearly.

Lastly, to analyze the relationship between material culture and ideology, it seems necessary to conduct joint studies with disciplines such as anthropology, sociology, and history.

Appendices

Maps

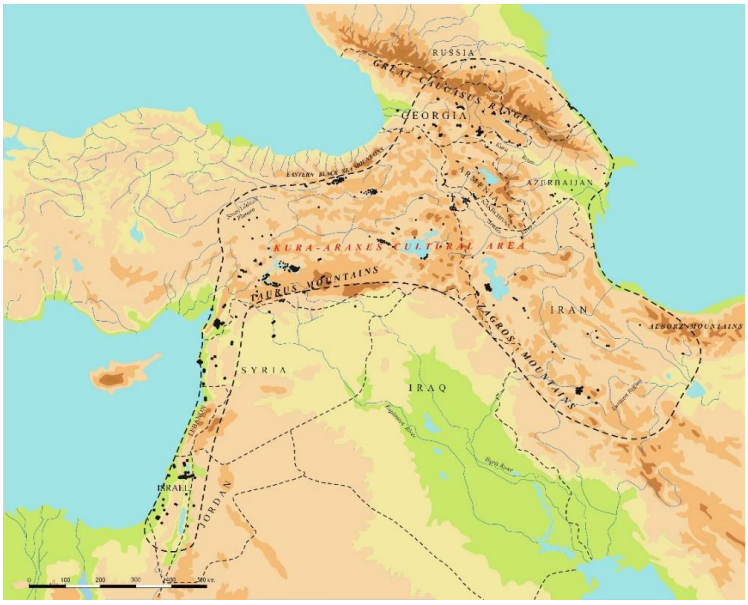

Map 1: Kura-Araxes Culture distribution area (Işıklı & Öztürk, 2019, p. 26).

Map 2: Trialeti Culture distribution area (Kohl, 2007, p. 59).

Figures

Figure 1: Kura-Araxes Culture — Bronze Artifacts and Metalworking Finds (Munchaev, 1994, p. 40).

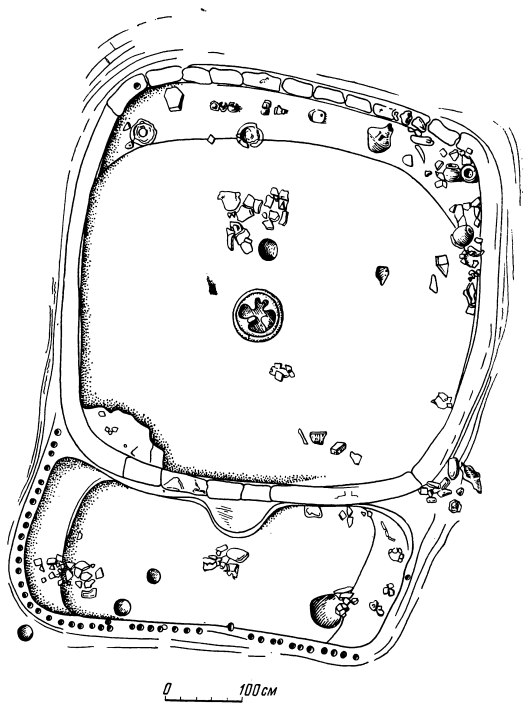

Figure 2: Kura-Araxes Culture, Kvatskhebe Settlement, House Plan (Munchaev, 1975, p. 152).

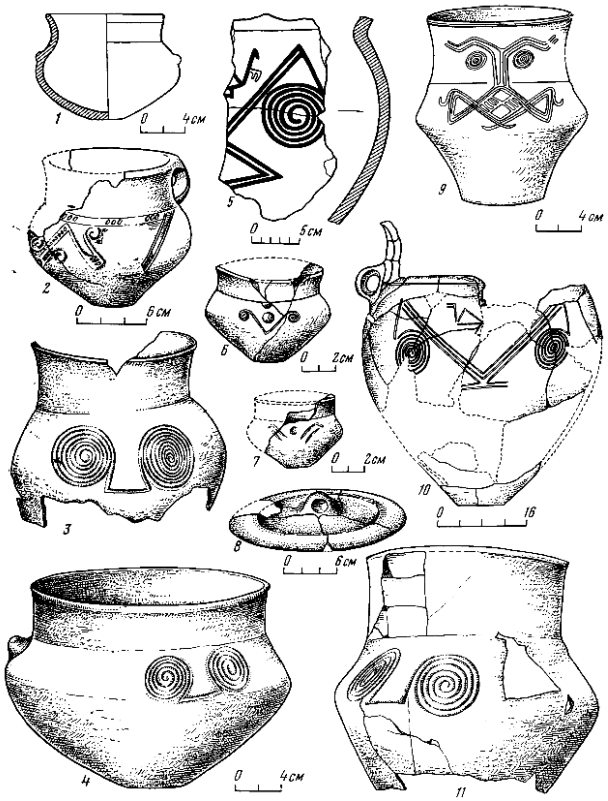

Figure 3: Ceramics Belonging to the Kura-Araxes Culture; 3, 4, 10 — Georgia finds; 2, 8 — Azerbaijan finds; 5–7, 11 — Armenia finds; 9 — Eastern Anatolia find (Munchaev, 1975, p. 162).

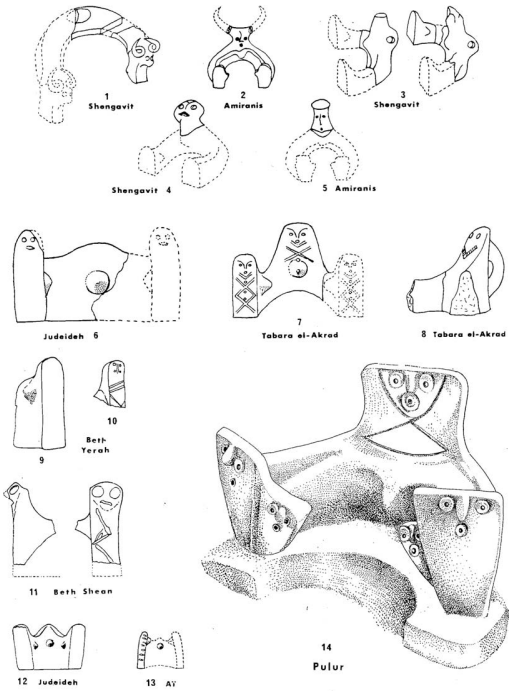

Figure 4: Figured hearth stands from Transcaucasia, Eastern Anatolia, and Syria-Palestine (Kohl, 2007, p. 100).

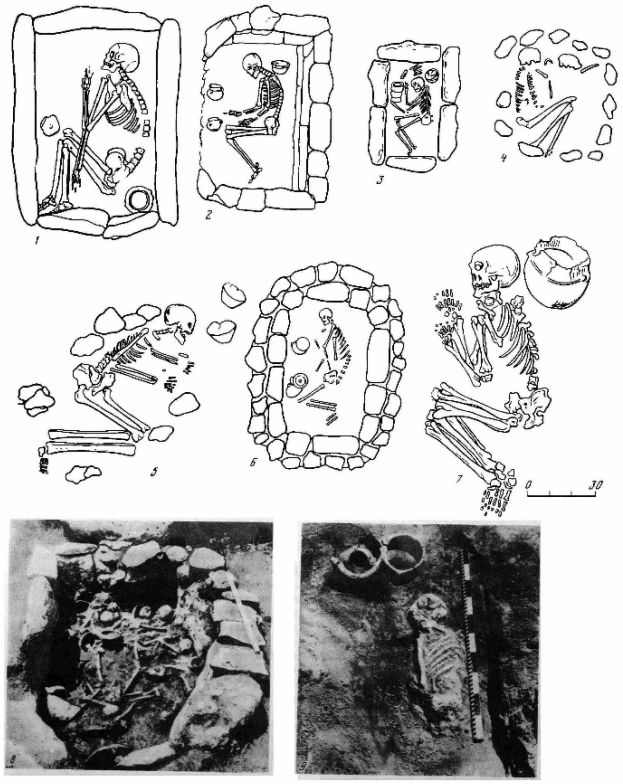

Figure 5: Graves Belonging to the Kura-Araxes Culture; 1 — Trialeti; 2, 3, 6 — Elar; 4, 5 — Tuvavi; 7 — Mingechevir; 8 — Samshvilde; 9 — Urbnisi (Munchaev, 1994, p. 36).

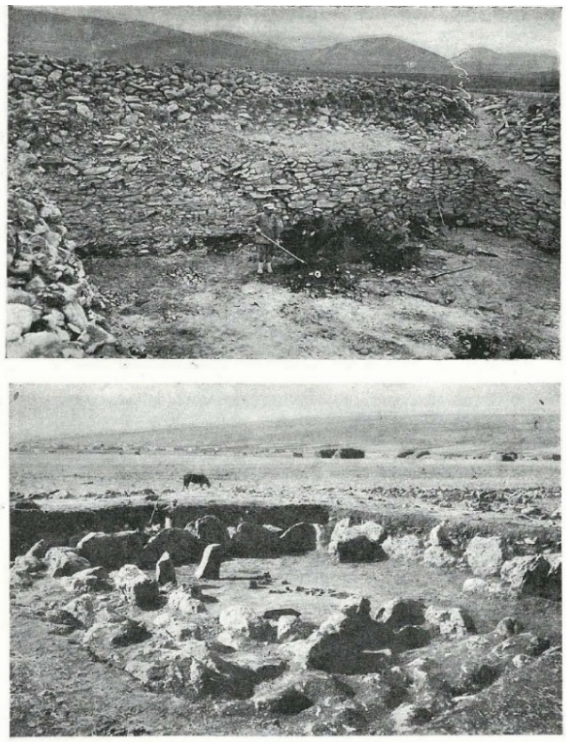

Figure 6: Trialeti Kurgan Grave (Kuftin, 1941, p. 361).

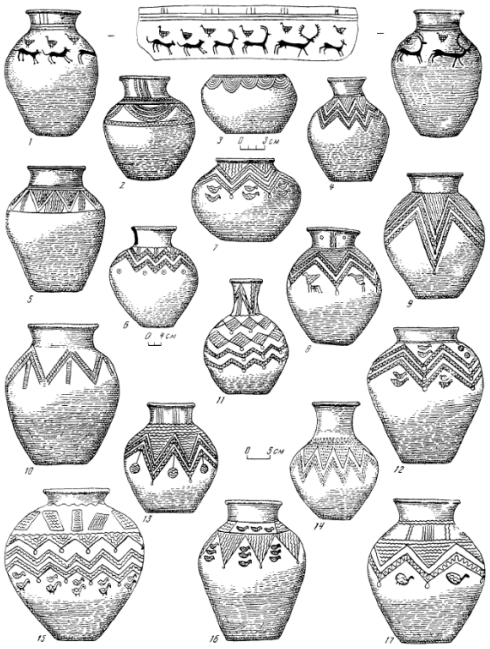

Figure 7: Ceramics recovered from graves belonging to the Trialeti Culture in Azerbaijan and Armenia; 1- Aşağı Getashen; 2, 8, 9- Amasia; 3, 4 – Mugni; 5, 10, 16- Lichk; 6, 7- Sisian; 11- Echmiadzin; 12- Kamo; 13- Agavnatun; 14, 17- Garni; 15- Zurnabad (Kushnareva, 1994, p. 95).

Figure 8: Gold, silver, and bronze artifacts from Trialeti kurgans in Armenia (Kushnareva, 1994, p. 99).

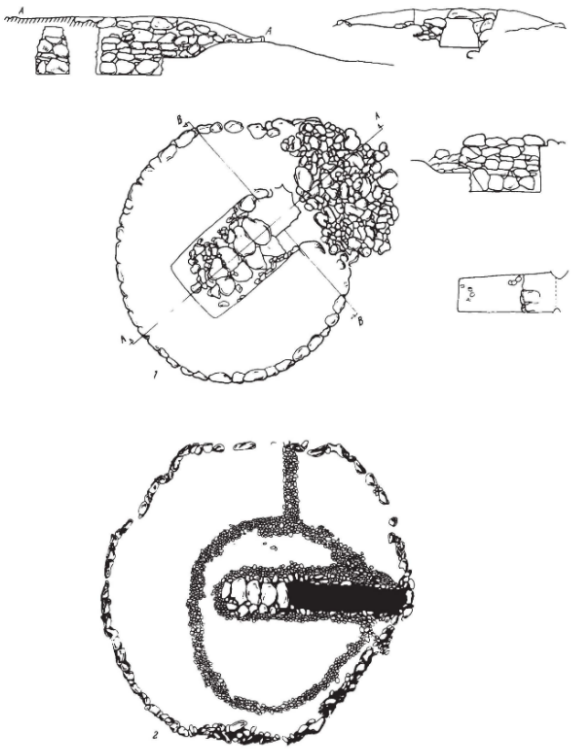

Figure 9: Meskheti kurgans (Djaparidze, 1994, p. 16).

Figure 10: A four-wheeled wooden wagon found in kurgan grave number 21, Trialeti (Kuftin, 1941, p. 451).

Figure 11: Gold and silver artifacts recovered from Trialeti kurgans; 1- Trialeti kurgan number XVII; 2- Trialeti kurgan V; 3- Karashamb kurgan (Narimanishvili, 2014b, p. 237); 4- Tsinori kurgan (Kushnareva and Markovin, 1994, p. 385).

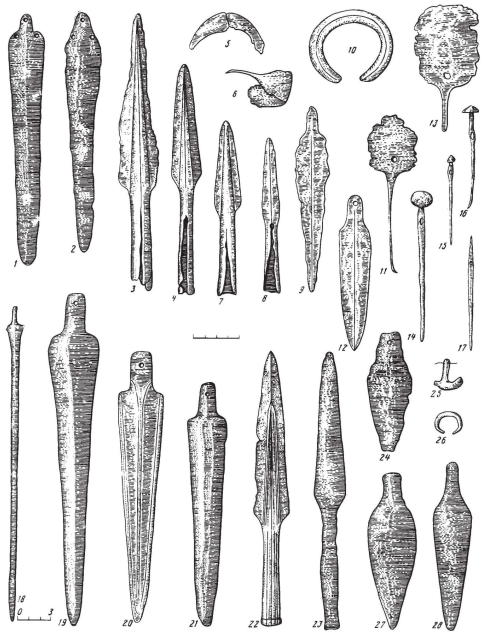

Figure 12: Bronze weapons and ornaments from Georgian cemeteries; 1–11, 13, 15, 16 – Nuli; 12, 22 – Meskheti; 14, 19, 21, 23, 26 – Metekhi; 17, 18, 27, 28 – Lilo; 20 – Shulaveri; 24 – Didiakhalsopeli; 25 – Dzveli (Djaparidze, 1994, p. 86).

Declarations and Statements

1. **Declaration of researchers' contribution rate: First author,** 100% (single-authored study).
2. **Conflict of interest:** There is no conflict of interest.
3. **Ethics Report:** Since no data from any living being were used in our research, ethics committee approval is not required.
4. **Research Model:** This study is a research article. In this study, Turkish and foreign literature related to the subject were examined.
5. **Declaration of AI Usage:** In this study, artificial intelligence tools were utilized exclusively for English language proofreading and text editing. AI tools played no role in the generation of the core content or in the data analysis. The authors assume full responsibility for the content and accuracy of the manuscript.
6. **Information:** This study was not produced from a project, symposium, or thesis.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Kafkasya, farklı coğrafi alanların kesişiminde yer alan bir bölgedir. Kuzeyde Avrasya bozkırları, güneyde Yakındoğu'nun tarıma elverişli havzaları ve batıda Doğu Akdeniz dünyasıyla temas hâlinde olan bu alan, tarihöncesinden itibaren hareketliliğin yoğun olduğu sahalardan biri olmuştur. Bölgenin dağlık yapısı, vadileri ve verimli düzlükleri, yerleşik yaşam ile hareketliliğin birlikte var olmasına imkân tanımıştır.

Bu çalışmada, Güney Kafkasya'nın tarih öncesi dönemi, yalnızca maddi kültür unsurlarını sıralayan bir çerçeve üzerinden ele alınmamıştır. Seramikler, mimari kalıntılar, metal eserler ve gömü uygulamaları; toplumsal ilişkiler, ekonomik yapı ve inanç dünyasıyla birlikte değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, bölgenin Yakındoğu ve Avrasya tarihöncesi içindeki yerini farklı açılardan ele alma imkânı sunmaktadır.

Kura-Aras Kültürü, MÖ IV. binyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve uzun bir zaman dilimi boyunca Güney Kafkasya'nın geniş bir bölümünde varlığını sürdürmüştür. Kura ve Aras nehirlerinden adını alan bu kültür, siyah yüzeyli el yapımı seramikler, taş temelli dairesel planlı yapılar ve tarım ile hayvancılığa dayalı bir yaşam biçimiyle tanınmaktadır (Munchaev, 1994, s. 16–18, 23, 25, 37–39).Gömü uygulamalarında görülen sadelik ve sınırlı ölü hediyeleri, toplumsal farklılaşmanın bu evrede belirginleşmediğini düşündürmektedir.

Kura-Aras geleneğinin ardından ortaya çıkan Trialeti Kültürü, MÖ III. binyılın son çeyreğine tarihlenmektedir. Bu döneme ait büyük höyükler, zengin metal buluntular, altın ve gümüş takılar ile hayvan kurbanlarının eşlik ettiği mezarlar, önceki evreye kıyasla farklı bir toplumsal yapının şekillendiğini göstermektedir (Djaparidze, 1994, s.75, 88–89). Trialeti döneminde bazı grupların diğerlerinden ayrıştığı, bu ayrımın maddi kültür aracılığıyla görünür hâle geldiği anlaşılmaktadır.

Kura-Aras ile Trialeti kültürleri arasındaki ilişki, yalnızca kronolojik bir sıralama çerçevesinde ele alınamaz. Kura-Aras'a özgü siyah yüzeyli seramik geleneğinin Trialeti'nin erken evrelerinde de devam etmesi (Munchaev, 1994, s. 49–50) ve taş temelli mimari anlayışın anıtsal mezar yapılarında farklı biçimlerde kullanılması (Djaparidze, 1994, s.75–76, 81), iki kültür arasında belirli bir sürekliliğin varlığına işaret etmektedir. Buna karşılık metal işçiliğindeki çeşitlenme ve gömü ritüellerindeki artan karmaşıklık, toplumsal düzenin farklı bir yönde geliştiğini düşündürmektedir. Bu nedenle Kura-Aras ve Trialeti kültürleri arasındaki ilişki, süreklilik ile dönüşümün aynı süreç içinde izlenebildiği örneklerden biri olarak ele alınabilir. Kura-Aras dönemine özgü daha dengeli yapı ile Trialeti'de belirginleşen hiyerarşik düzen karşılaştırıldığında, toplumsal değişimin izleri daha açık biçimde görülmektedir.

Kura-Aras Kültürü'nün geniş bir coğrafyaya yayılması ve Trialeti Kültürü'nün uzak bölgelerle kurduğu ilişkiler, Kafkasya'nın Yakındoğu ve Avrasya dünyasıyla bağlantılarının artmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Trialeti dönemine ait zengin mezar buluntuları, maddi kültürün yalnızca gündelik ihtiyaçlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve ideolojik anlamlar taşıdığını düşündürmektedir. Bu özellikleriyle her iki kültür, bölgesel tarih kadar dünya tarihöncesi araştırmaları açısından da önem taşımaktadır.

Amaç

Bu makalenin temel amacı, Güney Kafkasya'nın tarih öncesini şekillendiren Kura-Aras ve Trialeti kültürleri arasındaki karmaşık geçiş sürecini arkeolojik bulgular üzerinden okumaktır. Çalışmada öncelikli olarak şu sorunun yanıtı aranmıştır: Kura-Aras'ın bölgede inşa ettiği köklü sosyo-ekonomik yapı, Trialeti döneminde nasıl kırılmalara uğradı ve hangi kesintisiz yollarla yepyeni toplumsal ilişkilere, farklı temsil biçimlerine evrildi?

Makalenin bir diğer amacı ise, bu iki kültürün Doğu Anadolu, Urmiye Havzası ve Levant gibi komşu bölgelerle olan ilişkilerini ele almaktır. Bu doğrultuda; bölgenin Doğu Anadolu, Urmiye Havzası ve Levant gibi komşu coğrafyalarla kurduğu bağların izleri sürülmüştür. Bu bağlantılar bizlere

göstermiştir ki, Güney Kafkasya'nın kendi içine kapalı izole bir alan olmayıp; aksine, sınırları aşan çok daha geniş ve dinamik bir etkileşim ağının tam merkezinde yer almaktadır.

Yöntem

Araştırmanın temelini, Güney Kafkasya'nın tarih öncesine ait arkeolojik bulguların karşılaştırmalı bir analizi oluşturuyor. Çalışma kapsamında Kura-Aras ve Trialeti kültürlerine ait seramikler, mimari yapılar, metal eserler ve mezar gelenekleri kronolojik ve tipolojik olarak incelendi. Elde edilen veriler yalnızca fiziki özellikleriyle değil; dönemin toplumsal yapısı, ideolojik dünyası ve ekonomik faaliyetleri bağlamında anlamlandırıldı.

Süreç boyunca ilk adım olarak kazı raporları ve ana kaynaklar taranırken, ortaya çıkan tablo bölgenin komşu alanlarla olan ilişkileri üzerinden yeniden okundu. İki kültür arasındaki benzerlikler ve farklar, kesintiye uğrayan ya da devam eden alışkanlıklarla birlikte ele alındı. Böylece kültürlerin maddi kültürel unsurları ait oldukları dönemin geniş toplumsal ve kültürel dokusu içinde değerlendirilmesine olanak tanıdı.

Bulgular

Kura- Aras Kültürü

Coğrafi Yayılım ve Kronolojik Dönem

Kura-Aras kültürünün ortaya çıktığı ve erken yayılım gösterdiği coğrafi alan hakkında araştırmacılar arasında ortak bir görüş bulunmamaktadır. Kimi araştırmacılar kültürün doğuş alanı olarak Doğu Anadolu, Güney Gürcistan ve Batı Ermenistan'ı, kimi araştırmacılar Azerbaycan'ı, Kura-Aras kültürünün başlangıç alanı olarak kabul etmektedir. Genel görüşe baktığımızda ise; bu kültürün kökenlerinin, Kura ve Aras nehirleri arasındaki geniş, düz ve verimli havzada yattığı yönündedir. (Burney, 1958, s. 108; Iessen, 1963, s. 3-14; Kavtaradze, 1987, s.12-15; Bashaliev, Ristvet & Ashurov, 2009, s. 87; Işıklı, 2011, s. 42-50).

Yapılan arkeolojik araştırmalar Kura-Aras kültürünün, ortaya çıkışından itibaren yalnızca Transkafkasya'da değil, aynı zamanda Kuzey Kafkasya, Doğu Anadolu ve Kuzeybatı İran'a kadar uzanan geniş bir alanda etkisini göstermiştir (Harita 1) (Phakadze, 2010, s. 74; Işıklı, 2011, s. 15; Altunkaynak, Işıklı, Erkmen, 2018, s. 75). Bu kültürün en erken örnekleri 1869 yılında Azerbaycan'ın Gence bölgesinde keşfedilmiş (Kohl, 2007, s. 86-87), ardından 1880'li yıllarda Ermenistan'ın Armavir ve Kars yöresinde benzer seramikler bulunmuştur. 20. yüzyılın başlarında Nahçıvan Kültepe I ve Ermenistan'daki Şreşblur yerleşimi gibi önemli merkezler kazılmış (Munchaev, 1994, s. 8, 13), böylece Kura-Aras'ın Erken Tunç Çağı'na ait özgün bir kültürel evre olduğu anlaşılmıştır (Lordkipanidze, 1977, s. 10).

Genel olarak bakıldığında Kura-Aras toplulukları, çok yoğun olmasa da kıyı ovalarından başlayarak, dağ etekleri, vadi tabanları ve deniz seviyesinden yaklaşık 2.000 metre yüksekliğe ulaşan yaylalara kadar oldukça çeşitli rakımlara yerleşmişlerdir. Bu parçalı coğrafyada yaşamış olan topluluklardan günümüze ise, genellikle 1 ila 2 hektar büyüklüğündeki küçük yerleşim yerleri olan höyükler kalmıştır. Bu höyüklerde çoğunlukla yalnızca bir veya iki yerleşim tabakası bulunur ve bu tabakalarda, başka dönemlere ait kültürel kalıntılarla neredeyse hiç rastlanmamıştır. Ancak Ararat Ovası'ndaki Shengavit, 3,5 metrelik kültürel dolgusu ve 6 hektara yayılan alanıyla bu genel duruma bir istisna teşkil eder. Benzer şekilde uzun süreli yerleşime işaret eden derin dolgulara sahip merkezlere; Ararat Ovası'nın kenarlarında, Nahçıvan ve Orta Aras Vadisi'nde, Urmiye Gölü çevresindeki Yanik Tepe ve Gijlar Tepe'de ve farklı kültürel geleneklerin bir arada gözlemlendiği Yukarı Fırat bölgesinde de rastlanmaktadır (Sagona, 2018, s. 216-218).

Görüldüğü üzere Kura-Aras kültürü oldukça geniş bir coğrafi alana yayılmıştır; bu nedenle kültürün tüm bölgelerde tam anlamıyla homojen bir yapı göstermemesi oldukça doğaldır. Bu farklılık, hem doğal-coğrafi koşullar, hem de etnik ve sosyo-kültürel etkenlerle ilişkilidir (Palumbi, 2008, s. 17). Bu durum, Kura-Aras kültürünün yerel varyantlarının oluşmasına olanak sağlamıştır (Musaev, 2009, s. 77). Gürcistan'daki Erken Tunç Çağı I evresi, Ararat Vadisi kültürüne yani Kura-Aras kültürünün güney varyantına özgü unsurların belirgin hâkimiyetiyle tanımlanmaktadır. Özellikle Güney Gürcistan'ın Samtshe-Cavaheti ve Kvemo Kartli bölgelerinde ele geçen arkeolojik buluntular, bu güney kökenli etkinin açık izlerini taşır. Bu durum, MÖ IV. binyılın ikinci yarısında Ön Asya genelinde geniş bir yayılım alanı kazanan Kura-Aras kültürünün farklı yerel biçimlerinin "genetik" açıdan büyük ölçüde Ararat Vadisi kültürel kompleksiyle bağlantılı olduğunu göstermektedir (Kavtaradze, 1983, 84-85).

Kura-Aras kültürü Kuzeydoğu Kafkasya'da MÖ III. binyılın ikinci yarısında ortaya çıkar (Nikolaeva, 2007, s. 3). Kültürün kuzey sınırlarında, özellikle Kuzey Kafkasya'da, Maikop kültürüyle kesişim alanları görülür (Kushnareva, Chubinishvili, 1970, s.16). Lugovoe yerleşmesi gibi örneklerde Kura-Aras ve Maikop'a ait unsurlar birlikte bulunmuş, bu da Erken Tunç Çağı'nda kültürlerarası yoğun temaslara işaret etmiştir. Bunların dışında Kuzey Osetya'daki Dzurikao nekropolünde Kura-Aras geleneği, kültüre ait tabakalarda net bir şekilde izlenmiştir. Bu seviyelerde Satchkhere tipi seramiklerin doğrudan Kura-Aras geç evresiyle örtüştüğü stratigrafik olarak belgelenmiştir. Bulgular, kültürel geleneğin MÖ III. binyılın sonlarına kadar sürdüğünü göstermektedir (Nikolaeva, 2011, s. 56, 58).

Kura-Aras kültürünün gelişim sürecini izleyebilmek açısından Güney Kafkasya'da yürütülen kazılar da büyük önem taşımaktadır. Sachkhere kurganları, Kvaçkhelebi, Khizanaant-Gora, Amiranis-Gora ve Ilto gibi erken dönem yerleşimlerin ardından Samşvilde'deki yerleşim ve mezarlık alanı, Dmanisi bölgesindeki Grmakhevistavi köyü[14] ve Tiflis çevresindeki Digomi ovasında tespit edilen çok katmanlı yerleşmeler de araştırılmıştır. Bu yerleşimlerin üst tabakaları Erken Tunç Çağı'na (MÖ III. binyıl), alt tabakaları ise Kalkolitik Çağ'ın son evresine veya Kalkolitik'ten Erken Tunç Çağı'na geçiş dönemine aittir. Söz konusu buluntular Kalkolitik kültür ile Kura-Aras kültürü arasındaki geçiş sürecinin aydınlatılmasında önemli veriler sunmaktadır. Ayrıca, Kura-Aras kültürünün kendisinden sonra gelen Orta Tunç Çağı kültürleriyle ilişkisini incelemek bakımından Kura Nehri'nin sağ kıyısında yer alan Ohera Vadisi'ndeki kurganlar özel bir araştırma değeri taşımaktadır (Lordkipanidze, 1977, s. 10; Sagona, 2018, s. 218-219).

Batı İran'daki Kura-Aras kültürünün kronolojik olarak belirlenmesinde ise stratigrafik olarak incelenmiş arkeolojik yerleşimlerden elde edilen buluntular büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Kangavar Vadisi'nde yer alan Godin Tepe ile birlikte Yanık Tepe ve Geoy Tepe yerleşimleri söz konusu kültürün bölgedeki gelişim süreci ve tarihlendirilmesi açısından temel referans noktaları olarak değerlendirilmektedir (Sagona, 2018, s. 223; Yalçın, Zabanband, 2023, s. 125). Godin Tepe IV kültür kompleksi, Erken Tunç Çağı'na ait Yanık Tepe'nin Kura-Aras kültürüyle yakın benzerlikler gösterdiği; Godin Tepe IV evresine ait seramikler, Yanık Tepe'nin ETÇ I dönemine tarihlenen kap formlarına benzediği; Godin Tepe IV evresinde hem ETÇ I hem de ETÇ II dönemlerine ait Yanık Tepe seramikleriyle benzer özellikler taşıyan örneklerin bulunduğu ileri sürülmektedir (Kavtaradze, 1983, 97-98).

Kura-Aras kültürünün Doğu Anadolu'ya yayılması da bu gelişim çizgisinin ileri bir aşamasına karşılık gelir. Doğu Anadolu'daki Kura-Aras Kültürü hakkındaki mevcut bilgilerimizin neredeyse tamamı ise, Yukarı Fırat Havzası'ndaki Malatya Yaylası'nda bulunan Arslantepe Höyüğü ve Aras Havzası'ndaki Pasinler Yaylası'nda bulunan Sos Höyük'de yapılan sistematik kazılar sayesinde bilinmektedir. (Sagona vd., 1996, s. 27-52; Sagona & Sagona, 2000, s. 56-127; Frangipane, 2011, s. 968-992; Işıklı, Köse, 2018, s. 197-199).

[14] Grmakhevistavi, kurtarma kazıları sonucunda ortaya çıkarılmış olup, Güney Gürcistan'da, günümüzde Ermenistan sınırına yakın olan Dmanisi bölgesinde yer almaktadır. Yerleşmede, Kura-Aras evresine ait iki tabaka saptanmıştır: biri erken evreye, diğeri ise daha geç bir evreye aittir (Palumbi, 2008, s. 25).

Arkeolojik veriler, Transkafkasya kökenli toplulukların bu bölgeye iki aşamada ulaştığını göstermektedir. Karaz, Güzelova, Tepecik, Norşuntepe ve Pulur gibi merkezlerde saptanan erken Kura-Aras tabakaları (Koşay & Turfan, 1959, s. 349-413; Koşay 1961, s.25-28; Koşay & Vary, 1964; Işıklı, 2011, s. 15-36; Sagona, 2018, s. 221-222; Altunkaynak, Işıklı, Erkmen, 2018, s. 80-82), Ahıska'daki Amiranis Gora[15] ve Khizanaant Gora[16] yerleşimlerinin ilk evreleriyle çağdaş olup, iki bölge arasında eşzamanlı bir kültürel sürece işaret etmektedir. Üst tabakalarda Ararat Vadisi geleneğine özgü seramik biçimleri ve süsleme tarzlarının görülmesi, bu kültürel aktarımın yönünü açık biçimde yansıtır. Genel olarak Ararat Vadisi'nden gelen ikinci Transkafkasya göç dalgasının Doğu Anadolu'da belirleyici olduğu ve etkinin Kuzeybatı İran'daki Yanık Tepe'ye kadar uzandığı anlaşılmaktadır (Kavtaradze, 1983, 86).

Son yıllarda Doğu Anadolu'da gerçekleştirilen kazılar sonucunda Erzurum Ovası'nda yer alan Alaybeyi Höyük[17] ise Kura-Aras kültürüne ait yeni mezar buluntularının ortaya çıkarıldığı önemli bir arkeolojik alan olarak öne çıkmaktadır. Kazılar kurtarma çalışması niteliğinde olduğundan sınırlı bir alanda yürütülmüş ve bu nedenle höyüğün ayrıntılı stratigrafik dizilimi ve mimari tabakaları bütünüyle izlenememiştir. Ancak elde edilen veriler, höyüğün genel stratigrafisinin oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Buna göre yerleşimin en erken tabakası Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir. Bu tabakadan alınan radyokarbon örneği MÖ 4721–4553 arasına tarihlenmiştir; böylece Erzurum bölgesinde Orta Kalkolitik Çağ'ın varlığı ilk kez bilimsel olarak doğrulanmıştır (Altunkaynak, Işıklı, Erkmen, 2018, s. 84-87).

Güneyde ise kültürel bağlantılar Urmiye havzası ve Doğu Anadolu ile ilişkilendirilmiştir; Kura-Aras'ın özgün seramik ve mimari özellikleri, Mezopotamya ve Suriye'den belirgin şekilde ayrılmakla birlikte, karşılıklı etkileşim kanallarına da işaret etmektedir (Munchaev, 1994, s. 17, 19–20, 49–51).

Kültürün kronolojik değerlendirmesi ise ilk olarak B.A. Kuftin'in çalışmalarıyla sistematik hale gelmiştir. Kuftin, 1940'lı yıllarda Kura-Aras'a özgü siyah perdahlı ve pembe astarlı seramikleri 'Transkafkasya kül tepeleri kültürü' olarak tanımlamış, bu bulguların yalnızca Güney Kafkasya'da değil, Batı Gürcistan ve Dağıstan'a kadar yayıldığını belirtmiştir (Munchaev, 1994, s. 8–10;Işıklı, 2011, s. 51). Kültürün kronolojisi üzerine yapılmış bir diğer değerlendirme Piotrovskii tarafından yapılmıştır. Piotrovskii bu kültürü 'Kura-Aras Eneolitik kültürü' olarak adlandırmış, ancak sonrasında yapılan araştırmalar neticesinde metalurjinin gelişmiş düzeyine bakarak bu kültürün Erken Tunç Çağı'na ait olduğunun altını çizmiştir (Piotrovskii, 1964, s. 360-366; Apakidze, 1967, s. 10-11; Lordkipanidze, 1977, s. 10; Işıklı, 2011, s. 51).

Bu tarihlerden önce, 1920'lerden itibaren Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'da gerçekleştirilen kazılarla kültürün yayılım alanı daha net bir şekilde belirlenmiştir. Gürcistan'daki

[15] Amiranis Gora, Güneybatı Gürcistan'daki Cavaheti (Javakheti) bölgesinde, Türkiye sınırına yakın bir konumda yer almaktadır. Yerleşme, yaklaşık 1000 metre rakımda, bir dağın yamacına kurulmuş olup, bir dizi teras üzerine inşa edilmiştir. Kazılar sonucunda üç inşa evresi tespit edilmiştir. En eski tabakalar, birbirine bitişik dikdörtgen planlı taş yapılarla temsil edilmektedir. Evlerin iç kısımlarında, ortasında delik bulunan dairesel ocaklar, arka duvar boyunca uzanan sekiler ve bazı örneklerde fırınlar belirlenmiştir. Ayrıca, bir metal işçisinin atölyesi olarak yorumlanan bir yapı da ortaya çıkarılmıştır (Palumbi, 2008, s. 192).

[16] Khizanaant Gora'daki küçük höyük, Orta Gürcistan'da, Şida Kartli bölgesindeki bugünkü Urbnisi'nin yakınlarında, Kura Nehri vadisine hâkim bir çıkıntı üzerinde yer almaktadır. Bu yerleşme, Gürcistan'daki az sayıdaki Kura-Aras yerleşmelerinden biridir ve belirgin bir iç tabakalaşmaya sahiptir. Yerleşim, B, C, D ve E olarak adlandırılan dört yerleşim evresine ayrılmıştır (Palumbi, 2008, s. 35).

[17] Alaybeyi Höyük, Erzurum kent merkezine yaklaşık 28 km uzaklıkta, Erzurum Ovası'ndaki tarım alanları içerisinde yer almaktadır. Höyük ilk kez 2016 kışında TANAP Projesi kapsamındaki inşaat çalışmaları sırasında tespit edilmiş, hemen ardından kazı çalışmalarına başlanmıştır (Altunkaynak, Işıklı, Erkmen, 2018, s. 84).

Kiketi[18] ve Didube[19], Ermenistan'daki Kültepe ve Elar[20], ayrıca Abhazya'daki Oçamçira yerleşimleri bu dönemde belgelenmiştir. Aynı yıllarda çok katmanlı Mukhanattapa ve Şengavit[21] yerleşmelerinde yapılan araştırmalar, Kura-Aras kültürünün stratigrafik konumunu ortaya koymuş, Geç Kalkolitik tabakaların üzerinde yer aldığını ve Erken Tunç Çağı'na tarihlendiğini göstermiştir (Munchaev, 1994, s. 8, 14–15; Işıklı, 2011, s. 58-59).

1940'lı ve 1950'li yıllarda Güney Osetya, Nahçıvan ve Mil-Karabağ gibi bölgelerde gerçekleştirilen kazılar, kültürün yalnızca Aras havzasıyla sınırlı olmadığını, tüm Güney Kafkasya'ya yayıldığını kanıtlamıştır. Özellikle Nahçıvan'daki Kültepe I yerleşiminde 22 metre kalınlığa ulaşan kültür tabakalarının varlığı, Kura-Aras'ın kronolojik derinliğini ve kültürel sürekliliğini göstermektedir. Bu tabakalarda Geç Kalkolitik'in hemen üzerinde Kura-Aras evresi, üzerinde ise Trialeti ve Bedeni-Alazan kültürleri belgelenmiştir (Munchaev, 1994, s. 10, 15).

1960'lı yıllardan itibaren yapılan metal analizleri Kura-Aras kültüründe kullanılan eserlerin bakır-arsenik alaşımlarından oluştuğunu ortaya koymuş, bu bulgular kültürün kesin olarak Erken Tunç Çağı'na ait olduğunu kanıtlamıştır. Böylece Kura-Aras, MÖ IV. binyılın ikinci yarısından MÖ III. binyıl sonuna kadar uzanan geniş bir kronolojik çerçeveye oturtulmuş, aynı zamanda Transkafkasya'daki kültürel süreklilik içinde referans bir evre olarak kabul edilmiştir (Munchaev, 1994, s. 10, 17, 57; Bashaliev, Ristvet & Ashurov, 2009, s. 86; Sagona, 2018, s. 224-228).

1984 yılında A. Sagona tarafından yayımlanan çalışmada ise kültür M.Ö. 3600/3500–2000 yılları arasına tarihlendirmiştir. Bu kronoloji, ağırlıklı olarak Elazığ–Malatya ile Suriye-Filistin bölgelerinde iyi stratigrafi veren ve güvenilir tarihlendirmeye sahip yerleşimlere, özellikle de Arslantepe'ye dayandırılmıştır. Sagona, Transkafkasya'dan elde edilen C14 verilerinin yetersiz ve güvenilir olmamasını vurgulayarak, kültürün erken evresi için önerdiği tarihin varsayımsal olduğunu belirtmiştir. (Sagona, 1984, s.97; Işıklı, 2011, s. 63-66).

Sosyo-Ekonomik Yapı(Tarım, Hayvancılık, Ticaret)

Kültürün sosyo-ekonomik yapısına baktığımızda, Kura- Aras Kültürü topluluklarının göçebe olup olmadıkları ve geçim stratejileri, araştırma tarihinin en tartışmalı konularından biri halindedir. Tartışmaların başını çektiği temel sorun ise, kültürün çoban-göçebe mi yoksa yerleşik-hayvancı bir ekonomik modele mi sahip olduğudur. Kültürün geniş coğrafi ve kronolojik yayılımı, tek tip bir sosyo-ekonomik modelden söz etmeyi güçleştirir. Transkafkasya'da Erken Transkafkasya süreciyle birlikte, ova yerleşimlerinin bir kısmı terk edilerek dağlık ve yüksek kesimlerin iskâna açılması, mevsimlik-geçici yerleşimler ile düz alanlardaki köylerin birlikte var olduğu ikili bir yerleşim modelini ortaya koyar. Bu durum, pastoral faaliyetlerin ağırlık kazandığı karma bir ekonomik yapıya işaret eder (Khazanov, 1996, s. 16-17).

Kura-Aras kültürünün ekonomik yapısı arkeobotanik, arkeozoolojik ve arkeometalürjik verilerle oldukça geniş bir biçimde ortaya konmaktadır. Tarım, hayvancılık ve metal işçiliğinin birlikte geliştiği

[18] Kvemo Kartli Ovası'ndaki Kiketi yerleşiminde yürütülen kazılar sonucunda toplam on dört mezar ve çukur ortaya çıkarılmıştır. Kuftin'e göre bu alan, Erken Tunç Çağı II ve III evrelerinde bir mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Kiketi'deki mezarların çoğu basit toprak mezar, taş sanduka veya at nalı biçimli mezarlardan oluşmakta olup, büyük bölümü toplu gömüler içermektedir (Altunkaynak, Işıklı, Erkmen, 2018, s. 78).

[19] Tiflis kenti sınırları içindeki Didube höyüğünde, erken dönem Kura-Aras seramikleriyle birlikte, açık biçimde Kalkolitik Dönem karakteri taşıyan, kaba işlenmiş, saman katkılı el yapımı seramik parçaları da ele geçirilmiştir (Kushnareva, Chubinishvili, 1970, s.33).

[20] Ermenistan'daki Kura-Aras yerleşimleri, bu kültürün defin geleneklerine dair önemli veriler sunmaktadır. Bu yerleşimler arasında Elar en öne çıkan örneklerden biridir. Yerleşim yerinde yürütülen kazılarda burada toplam yirmi bir mezar açığa çıkarılmıştır. Elar'da iki temel mezar tipi belirlenmiştir: at nalı biçimli mezarlar ve taşla çevrili toprak mezarlar (Altunkaynak, Işıklı, Erkmen, 2018, s. 79).

[21] Şengavit, günümüzde Ermenistan'ın başkenti Erivan'ın (Yerevan) kent sınırlarında, Razdan Nehri'nin sol kıyısında yer almakta olup, yerleşmedeki iskân süreci dört evreye (I, II, III ve IV) ayrılmıştır. Birinci evre Neolitik Çağ'a (muhtemelen Kalkolitik Çağ'a) ait olup, bunu izleyen II., III. ve IV. evreler Kura-Aras Dönemi'ne karşılık gelmektedir (Bayburtyan, 1939, s. 255-259; Palumbi, 2008, s. 197-198).

bu dönemde (Munchaev, 1994, s. 10, 56; Kushnareva, 1997a, s. 16), toplulukların hem kırsal hem de yarı-yerleşik üretim sistemlerini benimsediği anlaşılmaktadır.

Tarım faaliyetleri Kura-Aras kültüründe temel geçim kaynağı olmuştur (Mirtshulava, 2010, s. 138). Arkeobotanik analizlerde buğday, arpa ve baklagillere ait kalıntılar ortaya çıkarılmış (Kohl, 2007, s. 94; Sagona, 2018, s. 278), bunlar tarımsal çeşitliliğin yüksek olduğunu göstermiştir. Özellikle kuzeydoğu Kafkasya'daki yüksek arazilerde teraslama yönteminin uygulandığı (Kohl, 2007, s. 94-95), bu sayede eğimli arazilerin verimli tarım alanlarına dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca Kvaçhelebi'de bulunan geyik boynuzundan yapılmış saban parçası tarımda hayvan gücünün kullanımını kanıtlamaktadır (Sheret, 1977, s. 56; Munchaev, 1994, s. 56; Kohl, 2007, s. 95). Kura-Aras yerleşimlerinde, yalnızca buğday ve arpa türüne ait tahıl kalıntıları değil, aynı zamanda bunların işlenmesinde kullanılan taş aletlerin geniş bir dizisi de bulunmuştur; Obsidyen bıçak biçimli dilgiler, yerlerini giderek daha gelişmiş çakmaktaşından yapılmış orak dişlerine bırakmıştır; bu dişler düz veya daha yaygın olarak testere dişli kenarlıdır (Munchaev, 1975, s. 160; Haciev, 1991, s. 179). Bu bulgular, tarımda teknolojik yeniliklerin Kura-Aras toplumları tarafından hızla benimsendiğini göstermektedir.

Meyve tarımı da ekonomik yapının önemli bir unsuru olmuştur. Özellikle kayısı, şeftali ve kiraz gibi meyvelere ait çekirdeklerin bulunması (Munchaev, 1994, s. 56; Kohl, 2007, s. 94), bahçe tarımının da yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, sadece tahıl üretimine dayalı bir sistem yerine daha karmaşık ve dengeli bir beslenme ekonomisinin benimsendiğini göstermektedir.

Kura-Aras kültüründe tarımın ardından en önemli ekonomik geçim kaynağı hayvancılıktı. Arkeozoolojik kayıtlar, bu dönemde büyükbaş ve küçükbaş hayvanların birlikte yetiştirildiğini ortaya koyuyor (Haciev, 1991, s. 179-180; Sagona, 2018, s. 274-278). Yüksek yaylalar daha çok koyun ve keçi sürülerine ayrılırken, sığırlar saban çekmek ve yük taşımak amacıyla tarımsal üretime dâhil ediliyordu. Sayıları az da olsa domuz kemiklerinin bulunması (Munchaev, 1994, s. 56), hayvancılık kültüründeki çeşitliliği yansıtıyor.

Bu dönemde mevsimsel hareketlilik hayatın doğal bir parçasıydı. Yaz aylarında sürüleriyle birlikte yüksek yaylalara çıkan topluluklar, kışın daha alçak kesimlerdeki köylerine dönüyordu (Munchaev, 1975, s. 160; Haciev, 1991, s. 179-180; Munchaev, 1994, s. 56; Sagona, 2018, s. 274-278). Bu yarı göçebe sistem, hem sürülerin beslenme ihtiyacını güvence altına alıyor hem de insanların coğrafyanın zorlu şartlarına karşı geliştirdiği başarılı bir uyum stratejisini temsil ediyordu.

Kura-Aras ekonomisinde metalürjinin yeri ise oldukça özeldi. Analizlerde sıkça karşılaşılan bakır-arsenik alaşımları, Erken Tunç Çağı'ndaki metal ustalığının geldiği noktayı özetliyor(Kohl, 2007, s. 112).Dağıstan'da ele geçen balta döküm kalıpları, bu toplulukların sadece tamirat yapmadığını, aynı zamanda aktif bir üretim süreci yürüttüğünü kanıtlıyor. Üretim bandının sadece günlük aletleri değil, silah ve süs eşyalarını da kapsaması ekonomiye büyük bir canlılık katıyordu(Şekil 1)(Munchaev, 1975, s. 160-161; Munchaev, 1994, s. 11, 39, 41; Işıklı, 2011, s. 112-116; Sagona, 2018, s. 261-265).

Söz konusu metal işleme geleneği, zamanla Kuban-Terek kültür evresine de aktarıldı. Bu geçiş sürecinde eski teknolojik kalıpların ve alaşım tiplerinin aynen korunması, Kura-Aras teknik bilgisinin ve ekonomik mirasının ne denli köklü olduğunu gösterir (Nikolaeva, 2011, s. 146).

Tarihî ve kültürel bağlamda, İran Azerbaycanı'ndaki Geoy-Tepe yerleşmesinde ortaya çıkarılan tabakalar da Güney Kafkasya'daki diğer merkezlerle aynı düzlemde okunmalıdır. Bu kazılar, bölgedeki Kura-Aras topluluklarının en azından bir bölümünün demiri çok erken bir tarihte tanıdığını belgeler. Bu bulgu, kültürün teknolojik gelişmişliğini destekleyen en değerli verilerden biridir (Kotovich, 1977, s.70).

Kura-Aras kültürünün ticari ilişkileri ise özellikle geniş coğrafi yayılımı ve diğer kültürlerle olan bağlantıları üzerinden anlaşılmaktadır. 'Kirbet-Kerak' seramik kompleksi ile Levant'ta görülen benzerlikler bu kültürün Doğu Akdeniz'e kadar uzanan temaslarının olduğunu göstermektedir. Ayrıca Transkafkasya'dan Kuzey Mezopotamya'ya uzanan hat boyunca seramik ve metal buluntularındaki paralellikler, fikir ve malzeme dolaşımının yoğunluğunu kanıtlamaktadır. Bu etkileşimlerin tek yönlü

bir göç hareketiyle değil, çok merkezli ve çok yönlü ilişkilerle açıklanması gerekmektedir (Munchaev, 1994, s. 17).

Mimari ve Yerleşim Düzeni

Kura-Aras kültürünün mimari ve yerleşim düzeni hem konut tipolojileri hem de savunma yapıları açısından oldukça çeşitlidir. Yerleşmelerin topografyası, ova tabanlarından yüksek dağlık alanlara kadar geniş bir spektruma yayılmış (Munchaev, 1975, s. 154; Munchaev, 1994, s. 30–31, 33, 57; Işıklı, 2011, s. 79-96; Sagona, 2018, s. 230-238), bu da farklı coğrafi koşullara uyum sağlama becerisini göstermiştir. Kültüre ait insanlar bu şekilde sadece bir barınak inşa etmekle kalmamışlar, aynı zamanda yaşadıkları alanın topoğrafyasından güneş ışığı alma, sert rüzgârlardan korunma ve düşmana karşı savunma gibi konularda da maksimum avantaj elde etmeyi bilmişlerdir (Parlıtı ve Caner, 2021, s. 57)

En karakteristik konut tipi dairesel planlı evlerdir(Şekil 2).Çapları genellikle 3,5 ile 13 metre arasında değişen bu yapılar, yaklaşık 22–44 m² iç mekân alanı sağlamıştır. Çoğunlukla 5,2–6,4 m çapındaki evler yaygındır. Bu yapıların bir kısmı iç duvarlarla ikiye bölünmüş, küçük bölümler depo ya da kiler olarak işlev görmüştür. Bazılarında ise duvar boyunca 10–15 cm yüksekliğinde ve 50–80 cm genişliğinde sekiler bulunmuştur (Munchaev, 1994, s. 32, 33; Işıklı, 2011, s. 80-90; Sagona, 2018, s. 230-237; Eskandarzadeh, 2018, s. 56; Yalçın, Zabanband, 2023, s. 126). Bu düzen, hane içinde hem günlük yaşam hem de üretim faaliyetlerinin mekânsal ayrışmasına olanak tanımıştır.

Göçebe çadırlarını andıran bu dairesel yapılar, özellikle Transkafkasya ve Kuzeybatı İran gibi bölgelerde çok popülerken; Doğu Anadolu'ya doğru geldiğimizde evlerin yerini yavaş yavaş köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlı, daha karmaşık yapılara bıraktığını görüyoruz (Işıklı & Ergürer, 2017, s. 45; Eskandarzadeh, 2018, s. 56)

Konutların merkezinde çoğunlukla yuvarlak ocaklar yer almakta (Munchaev, 1975, s. 156; Sheret, 1977, s. 56; Işıklı, 2011, s. 76-78, 81), bu ocakların arkasında dikme taşıyıcı bir sistemle çatıyı destekleyen düzenekler bulunmaktadır. Çatılar genellikle düz yapılmış, taş ya da kerpiç duvarlarla desteklenmiştir. Duvarlar taş temeller üzerine kerpiç bloklarla inşa edilmiş, bazı bölgelerde yalnızca taş örgü teknikleri tercih edilmiştir. Şengavit'te taş+kerpiç duvarlar; Kültepe I'de ise dikdörtgen eklentiler kayıtlıdır (Munchaev, 1975, s. 155; Munchaev, 1994, s. 32; Işıklı, 2011, s. 80-90; Işıklı & Ergürer, 2017, s. 46-47; Sagona, 2018, s. 230-235).

Kura-Aras kültüründe savunma mimarisi de önemli bir yere sahiptir. Ermenistan'daki Şengavit yerleşmesi 4 metreye kadar kalınlığa ulaşan surlarla çevrilmiştir. Bu surlar taş temeller üzerine kerpiç üst yapıyla inşa edilmiştir. Ayrıca burada yerleşimi dış tehditlere ve olası kuşatmalara karşı koruyan bir yeraltı su geçidi de bulunmuştur (Munchaev, 1975, s. 154; Munchaev, 1994, s. 30; Işıklı, 2011, s. 85-86; Sagona, 2018, s. 241-242; Eskandarzadeh, 2018, s. 57). Bu tür büyük ölçekli savunma yapıları toplumsal örgütlenme düzeyinin yüksekliğini ve kolektif emek mobilizasyonunu göstermektedir.

Geniş çaplı yerleşim düzenlerine ve coğrafi konumlarına baktığımızda, Kura-Aras insanlarının doğaya ustaca uyum sağladığını ve çok bilinçli bir bölgesel planlama yaptıklarını görüyoruz. O dönemde insanlar evlerini rastgele yerlere yapmak yerine, Ararat Ovası veya Yukarı Fırat Havzası gibi düzlüklerde büyük merkezler inşa edip, bunların etrafında 1–2 km aralıklarla daha küçük "uydu" yerleşmeler kurmayı tercih etmişlerdir. Dağlık bölgelerde teraslar üzerine kurulan evler, hem savunma avantajı sağlamış hem de değerli tarım arazilerinin korunmasına yardımcı olmuştur; hatta 2000 metreyi aşan yüksek dağlık alanlarda dahi Kura-Aras yerleşmelerine rastlanması, kültürün inanılmaz adaptasyon kapasitesini kanıtlamaktadır (Munchaev, 1975, s. 154; Munchaev, 1994, s. 15, 56–57; Sagona, 2018, s. 238-240;). Bu büyük merkezler ve sahip oldukları korunaklı surlar, etraftaki küçük köyler için tehlike anında güvenli bir sığınak sağlıyor ve tarımsal faaliyetleri organize eden büyük bir bölgesel ağı yönetiyordu (Parlıtı & Caner, 2021, s. 58-59). Yerleşim düzeninde, özellikle Elar yerleşiminde görüldüğü gibi büyük ve küçük ölçekli yerleşimlerin aynı gömü alanını paylaşması (Munchaev, 1994, s. 18, 37), bölgesel ölçekli sosyal örgütlenmenin varlığına işaret etmektedir. Tüm bu düzenlemeler, merkez-çevre ilişkisini ve hiyerarşik yapının erken örneklerini göstererek, Kura-Aras toplumunun kendi

içinde sosyal sınıfları olan gelişkin bir organizasyon kurduğunu bize açıkça kanıtlamaktadır (Parlıtı & Caner, 2021, s. 59).

Kültürel Özellikler

Kura-Aras kültürünün en ayırt edici özelliklerinden biri seramik repertuvarıdır. Siyah-gri perdahlı ve kırmızı renkli kaplar, yüksek derecede ustalıkla üretilmiş ve geniş bir coğrafi alana yayılmıştır (Palumbi, 2008, s. 17). S-profilli küresel gövdeli çanaklar, yüksek boyunlu testiler, omuzlu çömlekler, derin kaseler, fıçı biçimli kaplar en tipik formlar arasında yer alır (Şekil 3). Bezemelerde eğik tarak izleri, oyma bantlar, spiral ve kuş motifleri öne çıkmaktadır. Bazı kaplarda antropomorfik ve zoomorfik kulpların bulunması (Kushnareva, Chubinishvili, 1970, s.61; Munchaev, 1994, s. 46–47, 49–50, 52–53; Kushnareva, 1997a, s. 16; Işıklı, 2011, s. 67-74; Sagona, 2018, s. 253-256), seramiğin yalnızca işlevsel değil aynı zamanda sembolik/ideolojik bir boyut taşıdığını göstermektedir.

Geç dönem seramik geleneğine baktığımızda, Kura-Aras ve Kuban-Terek kültür geleneklerinin karışımı gözlenir; özgün biçim ve yüzey teknolojileri bu etkileşim sürecinde birlikte kullanılmıştır. Bu durum, geç Kura-Aras döneminde biçimsel yeniliklerle toplumsal yapının da eşzamanlı olarak dönüşüm geçirdiğini göstermektedir (Nikolaeva, 2011, s. 58; Sagona, 2018, s. 256-260).

Ev içi düzenlemeler, yalnızca işlevsel değil ritüel amaçlı da değerlendirilmiştir. Ocakların merkezî konumu, hane kültünün ve toplumsal kimliğin bir simgesi olarak yorumlanmaktadır. Kültüre ait yerleşim yerlerinde ele geçirilen ocak altlıkları[22] (Şekil 4) (Munchaev, 1994, s. 45–47; Mirtshulava, 2010, s. 139), ateşin kullanımına dair teknik düzenlemelerin yanı sıra, ateş kültünün toplumsal ve dini boyutunu da yansıtmaktadır. Ocağın arkasında yer alan raf biçimli yükseltilerle (sunaklar) birlikte ocak düzeni, aile içi ritüellerin günlük yaşamla iç içe geçtiğini ortaya koyar. Ayrıca Kura-Aras kültürü inanç sistemini yansıtan, özel olarak inşa edilmiş kült ve ritüel yapıları Samshvilde[23], Kvatskhebe, Amiranis Gora (Ahıska) ve Tetri Tskaro yerleşimlerinde tespit edilmiştir. Daha sonraki evrelerde ise bu gelişim süreci gerçek tapınak yapılarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır; bunlara örnek olarak Mokhrablur[24] ve Khirbet Kerak verilebilir (Mirtshulava, 2010, s. 138).

Kura-Aras kültüründe gömü gelenekleri oldukça çeşitlidir. Basit toprak mezarlardan çoklu birey gömülerine, kremasyon ve kenotaf (sembolik mezar) örneklerine kadar farklı uygulamalar belgelenmiştir (Şekil 5) (Kohl, 2007, s.113-115; Sagona, 2018, s. 243-248). Örneğin, tek bir mezarda 34 bireyin bir arada gömülmüş olması, toplumsal ya da ritüel nitelikli özel durumlara işaret etmektedir. Kurgan tipi zengin mezarlar, silah, takı ve seramik hediyelerle donatılmış (Munchaev, 1994, s. 34–35; Işıklı, 2011, s. 106-112; Parlıtı, 2020, s. 638-639), bu da toplumsal tabakalaşmanın Erken Tunç Çağı'nda belirginleşmeye başladığını göstermiştir. Bazı alanlarda hem inhumasyon hem de kremasyonun aynı mezarda bulunması, ritüel çeşitliliğini ve inanç sistemindeki esnekliği göstermektedir.Kura-Aras kültürünün yalnızca Transkafkasya ile sınırlı kalmadığından, Doğu Anadolu, Urmiye havzası ve Levant'a kadar uzanan geniş bir etkileşim ağına katıldığından bahsetmiştik. Özellikle Levant'taki 'Kirbet-Kerak' seramikleri ile benzerlikler, bu kültürün Doğu Akdeniz'le temaslarını ortaya koymaktadır (Kohl, 2007, s. 87; Makharadze, 2014, s. 226). Kuzeyde ise Maikop kültürü ile olan

[22] Kura- Aras kültüründe ocak altlıkları çoğu kez zoomorfik veya antropomorfik biçimlerde yapılmış olup, genellikle boğa boynuzları, hilal biçimli veya at nalı biçimli betimlemeler kullanılmıştır. Bu tür ocak altlıklarının doğurganlıkla ilişkili bir anlam taşıdığı ayrıca belirtilmektedir. O. Dzhaparidze, bu boynuz biçimli ocak altlıklarını doğrudan boğa kültüyle ilişkilendirmiş ve bu geleneğin Kalkolitik Çağ'da başladığını öne sürmüştür (Mirtshulava, 2010, s. 138-139, 142)

[23] Samshvilde, Güney Gürcistan'da, diğer adıyla Kvemo Kartli olarak bilinen bölgede, Tetri Tskharo'nun dağlık kesiminde yer almaktadır. Yerleşmede iki yerleşim tabakası tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, yerleşmenin yaklaşık 600 metre kuzeyinde, II. tabakayla çağdaş bir mezarlık alanı bulunmuştur (Palumbi, 2008, s.28).

[24] Mokhra Blur, şimdiye kadar kazılmış olan birkaç Ermeni yerleşmesinden biridir ve Kura-Aras kültürünün gelişiminin en erken evrelerine dair belgelenmiş veriler sunmaktadır. Yerleşme, bugünkü Eçmiadzin'in birkaç kilometre yakınında, Ararat Ovası üzerinde yer almaktadır. Bu ovadaki birçok yerleşmede olduğu gibi, Mokhra Blur da yaklaşık 3,5 hektar büyüklüğünde yapay bir höyük biçimindedir (Palumbi, 2008, s.38).

paralellikler, asimetrik ok uçlarının benzerliğiyle de desteklenmektedir (Munchaev, 1994, s. 13–14, 30, 38). Bu etkileşimler yalnızca malzeme değil, aynı zamanda ritüel ve bilgi dolaşımının da geniş coğrafi ağlarda sürdüğünü göstermektedir.

Literatürde Kura-Aras'ın Etno-dilsel atfı ise tartışmalıdır; kültür, kimi çalışmalarda Pra-Kartvel topluluklarıyla, kimilerinde Hurri–Kartvel çevresiyle, bazı yaklaşımlarda ise Hint-Avrupa gruplarıyla ilişkilendirilir (Nikolaeva, 2007, s. 3).

Trialeti Kültürü

Coğrafi Konum ve Kronolojik Çerçeve

1930–1940'lı yıllarda, Güney Gürcistan'daki Trialeti Platosu'nda Prof. B. A. Kuftin tarafından çok sayıda arkeolojik anıt incelenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda birkaç düzine kurgan(höyük mezar) tespit edilmiştir (Kuftin, 1941, s. 1-491; Narimanishvili, Shanshashvili, Narimanishvili, 2019, s. 82). Bu kurganların mezar odalarında, altın ve gümüş takılar, kaplar, gümüş ve bronz silahlar ile siyah perdahlı ve boyalı seramikler gibi zengin ve özgün buluntular gün yüzüne çıkarılmıştır. B. A. Kuftin, bu yeni kültürü "Trialeti Kültürü" olarak adlandırmıştır (Kushnareva, 1997b, s.89). Söz konusu kültür genel olarak MÖ II. binyılın ilk yarısına tarihlendirilmekle birlikte, bazı araştırmacılar tarafından daha erken bir döneme(muhtemelen MÖ III. binyılın sonlarına) ait olabileceği de ileri sürülmektedir (Rubinson, 1977, s. 235-247; Narimanishvili, 2002, s. 197).

Trialeti Kültürü, Güney Kafkasya arkeolojisinin en karakteristik evrelerinden biridir. Bu kültür ilk kez Gürcistan'ın güneydoğusundaki Gomaret platosu ve Tsalka yaylası çevresinde tanımlanmış, ardından araştırmaların ilerlemesiyle sınırlarının çok daha geniş bir alanı kapsadığı anlaşılmıştır. Kültürün izleri yalnızca bu çekirdek bölgeyle sınırlı değildir; aynı zamanda Javakheti platosu, Kura Nehri havzası ve Alazan Vadisi boyunca da güçlü bir şekilde gözlemlenmiştir (Kushnareva, 1997a, s. 20). Daha da önemlisi, buluntuların Güneydoğu Ermenistan ve kısmen Kuzeybatı Azerbaycan sınırlarına kadar uzandığı görülmekte(Harita 2)(Djaparidze, 1994, s. 75; Kushnareva, 1994, s. 93), bu da Trialeti kültürünün geniş bir coğrafi yayılıma sahip olduğunu göstermektedir.

Kültürün sınırlarının belirlenmesine yönelik çalışmalar, Trialeti'nin tek merkezli bir oluşum olmadığını, aksine farklı bölgelerde ortaya çıkan yerel varyantlara sahip çok merkezli bir yapıya sahip olduğunu da ortaya koymuştur (Kushnareva, 1997a, s. 20) . Örneğin Alazan Vadisi'ndeki Tsnori çevresinde bulunan büyük höyükler ve Meskheti bölgesindeki buluntular, kültürün farklı bölgelerde güçlü bir şekilde temsil edildiğini göstermektedir (Djaparidze, 1994, s. 75, 81, 88, 91). Bu durum, Trialeti'nin yalnızca bölgesel bir fenomen değil, Güney Kafkasya'nın farklı coğrafi alanlarını birleştiren dinamik bir kültürel sistem olduğunu ortaya koymaktadır.

Kronolojik olarak Trialeti Kültürü, iki temel evreye ayrılmaktadır. Erken evre, gömü ritüelleri, mezar mimarisi ve envanteri ile tanımlanan höyüklerle temsil edilmektedir. Bu evreye ait en eski örnekler Tsalka platosunda kaydedilmiş; daha sonraki örnekler ise Martkopi ve Samgori höyüklerinde belgelenmiştir (Kavtaradze, 1983, 105; (Kushnareva, 1997b, s.90). Erken evrede iki tabakalı höyük mimarisi dikkat çekmektedir: üstte toprak, altta taş tabaka. Mezar odalarının planları, gömülerin düzenlenişi ve içerdikleri eşyalar bu dönemin karakteristik özelliklerini ortaya koymaktadır. Özellikle gümüş yaprak biçimli hançerler, taş ve bronz baltalar, obsidyen ok uçları, altın iğneler ve gümüş bukleler bu erken evre envanterinin tipik parçalarıdır (Djaparidze, 1994, s. 75–77).

Gelişkin dönem olarak adlandırılan ikinci evre, MÖ II. binyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (Kavtaradze, 1983, 115). Bu dönemde mezar höyükleri olağanüstü boyutlara ulaşmış ve anıtsal mimariyi yansıtmıştır. Bazı höyüklerin yüksekliği 8 metreye, merkez çukurlarının çapı ise 175 metreye kadar çıkmaktadır (Kuftin, 1941, s. 79; Djaparidze, 1994, s. 80–81; Kushnareva, 1997a, s. 34; Narimanishvili,

Shanshashvili, Narimanishvili, 2019, s. 82). Böylesine büyük yapılar yalnızca teknik bilgi birikiminin değil, aynı zamanda güçlü bir toplumsal örgütlenmenin de varlığını kanıtlar.

Alazan Vadisi'nde gün yüzüne çıkarılan zengin mezarlar, bu ileri dönemin hem maddi zenginliğini hem de inanç dünyasını çok net bir şekilde anlatıyor. Mezarlarda çıkan lüks metal eşyalar, ustalık işi takılar ve törensel düzenlemeler sadece yerel yöneticilerin ne kadar güçlü olduğunu yansıtmakla kalmıyor. Bu buluntular aynı zamanda, Doğu Akdeniz ve Yakındoğu'da o dönem yaşayan diğer seçkin topluluklarla kurulan güçlü bağları da doğruluyor (Djaparidze, 1994, s. 79–80; Puturidze, 2014, s. 279).

Toplumsal Yapı ve Ekonomik Faaliyetler

Trialeti Kültürü'nün sosyal yapısını en iyi yansıtan kalıntılar, anıtsal mezar höyükleri (Şekil 6) ve içlerindeki gömü eşyalarıdır. Bu mezarlar, toplumda belirgin bir elit kesimin varlığına işaret eder (Kavtaradze, 1983, 104-105). Mezarlardan çıkarılan altın ve gümüş takılar, değerli taşlar ve obsidyen aletler sadece mal varlığını yansıtmaz. Sınıf ayrımının artık toplumsal ve ideolojik olarak kurumsallaştığını gösterir (Djaparidze, 1994, s. 88; Kushnareva, 1997a, s. 20-21).

Bu toplumsal ayrışmanın nasıl geliştiğini anlamak için erken döneme ait iki ardışık kurgan grubuna bakmak yeterlidir. İlk gruptaki mezarların mimarisi çok karmaşık, harcanan emek ise devasadır. Buna karşın mezar eşyaları oldukça az ve sadedir. Yani ölen kişiler toplumda çok saygındır ama henüz ortada büyük bir mülkiyet uçurumu yoktur. Samgori kurganı bunun tipik bir örneğidir: İhtişam bakımından Bedeni kurganıyla yarışsa da, içindeki mezar eşyaları bakımından çok mütevazıdır.

Fakat Trialeti kültüründe bu durum kalıcı olmadı. Toplumdaki elit zümre zamanla belirginleşerek gücünü pekiştirdi. Nitekim ikinci grup kurganlarda bu değişimin izleri çok nettir. Daha geç döneme tarihlenen bu yeni mezarlar, geniş odaları ve karmaşık yapılarıyla eskisinden çok daha gösterişli bir hal almıştır (Kushnareva, 1997b, s. 230).

Ekonomik anlamda Trialeti kültürünün temelini tarım ve hayvancılık oluşturur. Yerleşim alanlarından elde edilen arkeobotanik veriler, buğday ve arpa gibi tahılların yoğun şekilde yetiştirildiğini; arkeozoolojik veriler ise koyun, keçi, sığır ve at yetiştiriciliğinin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır (Kuftin, 1941, s. 89, 100; Djaparidze, 1994, s. 91).

Hayvancılıkta özellikle, İori–Alazan nehirleri arasındaki bölgede antik çobanların aşamalı göç hareketlerini belgeleyen bazı yerleşimler tespit edilmiştir. Bu alanlar birbirinden bir günlük yürüyüş mesafesinde bulunan konaklama noktalarıdır. Zemo-Bodbe ve Tskhvris-Bude gibi yerler, sürülerin dağlara çıkarıldığı ve tekrar geri getirildiği yollar üzerindedir. Dikkat çekici olan, bu alanların günümüzde bile aynı amaçla hayvan sürülerinin geçici konaklama noktası olarak kullanılmakta olmasıdır. Benzer bir konaklama alanı, Gremi köyü yakınlarında, Koklori Geçidi'ne giden yol üzerinde de bulunmuştur (Kushnareva, 1997b, s. 210).

MÖ. III. binyılın ikinci yarısından itibaren ve tüm Tunç Çağı boyunca, mevsimsel hayvan göç yolları (transhümans rotaları) geniş bir ağ oluşturmuştur. Bu yollar: Ararat Vadisi'nden Aragats yaylalarına, Alazan Vadisi'nden Ilto ve Aragvi nehir vadileri boyunca Shida-Kartli'nin yüksek dağlarına, Şirak–Eldari bölgesinden Trialeti'ye, Mil bozkırından Karabağ dağlarına ve İntsova Nehri vadisinden Kodori Geçidi üzerinden Dağlık Dağıstan ve Çeçen bölgelerine kadar uzanmaktaydı (Kushnareva, 1997b, s. 210). Bu geniş ağ, Trialeti kültürü insanlarının ekonomik yaşamının temelini oluşturan mevsimsel göçebe hayvancılığın hem coğrafi kapsamını hem de sosyokültürel sürekliliğini açıkça göstermektedir.

Trialeti kültüründe zanaatkârlık da önemli bir ekonomik faaliyet olarak öne çıkmaktadır. Bedeni ve Alazan kurganlarından elde edilen benzersiz buluntular, zanaatkârlık alanındaki ilerlemeyi açıkça ortaya koymaktadır. Bu gelişme, her şeyden önce seramik üretiminde görülür: olağanüstü ince cidarlı,

siyah cilalı, parlak metalik yüzeyli kaplar, Trialeti kültürünün olgunluk dönemini karakterize eden özellikleri yansıtır (Şekil 7) (Kushnareva, 1997b, s. 92).

Ahşap işçiliğindeki yüksek düzey, hem üç ayaklı kaplar, kupalar, tabaklar, kutular ve tepsiler gibi ahşap eşyalarla hem de kurganların içindeki karmaşık ahşap yapılar ve oyma bezemeli arabalarla kendini gösterir. Nitekim mezarların içinde marangoz aletleri; keski ve yassı baltalar bulunmuştur (Kushnareva, 1997b, s. 92).

Özellikle metal işleme alanında yüksek düzeyde uzmanlaşmış ustaların varlığı dikkat çekmektedir. Mezar buluntuları arasında bronz baltalar, keskiler, hançerler, altın ve gümüş takılar yer almaktadır(Şekil 8)(Kuftin, 1941, s. 100; Djaparidze, 1994, s. 75; Kushnareva, 1997a, s. 21). Bu unsurlar, Bedeni ve Alazan kurganlarının yalnızca gömü geleneğini değil, aynı zamanda Orta Tunç Çağı Kafkasya'sında el sanatlarının ulaştığı teknik ustalık düzeyini de belgelemektedir. Erken dönem mezarlarında görülen nispeten basit envanter ile gelişme dönemindeki lüks eşyaların karşılaştırılması, toplumsal tabakalaşmanın zaman içinde artarak belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Bedeni platosu çevresindeki höyüklerde ele geçen metal alet çeşitliliği, kuyumculuk ürünleri ve altın takılar, elitlerin ekonomik ve siyasal gücünü açıkça vurgulamaktadır (Djaparidze, 1994, s. 88; Kushnareva, 1997b, s. 212).

Ticaret ve dış bağlantılar, Trialeti kültürünün ekonomik yapısında kritik bir yere sahipti. Alazan Vadisi'ndeki zengin mezarlarda bulunan ithal mallar (Djaparidze, 1994, s. 79–80), bölge halkının geniş bir ticaret ağına dahil olduğunu kanıtlar. Bu iletişim ağı sayesinde yalnızca ticari ürünler el değiştirmemiş; teknolojik bilginin, inanç pratiklerinin ve ideolojik sembollerin de sınırları aşmasına olanak sağlamıştır.

Mezar Tipleri ve Defin Gelenekleri

Trialeti Kültürü'nün en dikkat çekici yönlerinden biri, bilindiği üzere anıtsal ölçülere ulaşan mezar höyükleri ve bu höyüklerde gözlenen çeşitli defin gelenekleridir. Bu gömü yapıları, hem erken evrede hem de gelişme döneminde toplumsal örgütlenmenin, ritüel pratiklerin ve ideolojik temsillerin anlaşılmasına olanak sağlamaktadır (Kushnareva, 1997a, s. 20). İlk evrede, özellikle Tsalka platosu çevresinde inşa edilen höyükler, genellikle taş kabuklarla güçlendirilmiş ve merkezlerinde ahşap kütük odalar barındıran yapılardan oluşmuştur (Djaparidze, 1994, s. 75–81; Kushnareva, 1997b, s. 90; Narimanishvili, Shanshashvili, Narimanishvili, 2019, s. 82).

Erken evreye ait höyüklerin çoğu iki tabakalı mimariye sahiptir: üstte toprak, altta ise taş tabaka bulunmaktadır. Bu tür yapılar, ahşap ve taşın birlikte kullanıldığı karma bir mimariyi yansıtır (Shanshashvili, Narimanishvili, 2014a, s. 248). Bu höyüklerdeki mezar odalarının içinde birden fazla bireyin gömülmüş olması (Djaparidze, 1994, s. 88), defin geleneklerinin ailevi ya da klan temelli olabileceğini düşündürmektedir.

Martkopi ve Samgori höyüklerinde yapılan kazılar, defin geleneklerinin çeşitliliğini ve toplumsal hiyerarşinin gömü pratiklerine nasıl yansıdığını açıkça göstermektedir. Bu höyüklerde ortaya çıkarılan mezarlar, gümüş yaprak biçimli hançerler, altın iğneler, gümüş bukleler ve diğer değerli eşyalarla donatılmıştır (Djaparidze, 1994, s. 75-76; Kushnareva, 1997a, s. 20).

Kültürün gelişme döneminde, özellikle Meskheti ve Alazan–Kura havzası çevresinde yoğunlaşan büyük höyüklerde, mezar tipolojisi daha da karmaşık hale gelmiştir. (Djaparidze, 1994, s. 81). Meskheti kurganları (Şekil 9), Trialeti kültüründeki toplumsal tabakalaşmanın en belirgin örneklerinden birini sunmaktadır. Yüksek rakımlı Cavaheti Platosu'nda gelişen bu güçlü kültür odağı, Trialeti kültürünün en canlı merkezlerinden biri olmuştur. Bu bölgede yer alan kurganlar yapı biçimleri ve gömü envanterlerine göre üç ana gruba ayrılmaktadır. Her grupta bir büyük kurgan, onun çevresinde iki ya da üç orta boy ve beş ila sekiz küçük kurgan yer almaktadır. Mezar eşyaları açısından da belirgin farklılıklar görülmektedir:

- Büyük kurganlarda, tipik Trialeti kültürüne özgü törensel (pahalı) seramikler bulunmuştur.
- Buna karşılık, orta ve küçük kurganlarda, daha sade, yerel üretim kaplar yer almaktadır.

Araştırmacılar, bu farklılığın toplumsal statüyle doğrudan ilişkili olduğunu öne sürmektedirler. Buna göre:

- Büyük kurganlar, Trialeti toplumunun üst tabakasına mensup kabile önderlerine aittir.
- Orta büyüklükteki kurganlar, geniş aile topluluklarının liderleri için yapılmıştır.
- Küçük kurganlar ise, bu ailelerin bireylerine(yakın akrabalara)aittir (Kushnareva, 1997a, s. 34; Kushnareva, 1997b, s. 90).

Bu mezar düzeni, Trialeti toplumunda hiyerarşik yapının belirginleştiğini; siyasi ve toplumsal gücün seçkin bir yönetici sınıfın elinde toplandığını ve ölüm ritüellerinin de bu toplumsal statüyü yansıtan bir unsur hâline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu dönemde, geleneksel cenaze sedirinin üzerine artık ölünün külleri serpilmekteydi. Aynı zamanda mezara savaş arabaları yerleştirme geleneği de devam etmiştir. Bazı mezarların tabanı, baş ve uzuvlarıyla birlikte yüzülmüş boğa postlarıyla adeta kaplanmıştır (Kushnareva, 1997b, s. 92). Bu hayvanların eti devasa bakır kazanlarda pişirilir ve cenaze şöleni sırasında topluca tüketilirdi. Mezar odaları tıpkı Hitit krallarının mezarları gibi, altın ve gümüş kaplar, törensel eşyalar, ritüel objeler ve benzersiz el sanatları örnekleriyle donatılmıştır(Şekil 8)(Piotrovskiy, 1949, s. 45-46). Bu görkemli defin uygulamaları Trialeti kültürünün olgunluk döneminde ölüm ritüellerinin yalnızca dinsel bir işlev değil, aynı zamanda iktidarın ve toplumsal hiyerarşinin sembolik bir temsili hâline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır (Kushnareva, 1997a, s. 34).

Alazan Vadisi'nde, özellikle Tsnori çevresindeki höyükler, defin geleneklerinin bölgesel farklılıklarını yansıtmaktadır. Bu bölgede bulunan gömülerde zengin envanterlerin yanı sıra ritüel düzenlemeler de dikkat çekmektedir. Özellikle araba parçaları ve tekerlek buluntuları (Şekil 10) (Kohl, 2007, s. 95) ile hayvan kurbanları, ölü gömme törenlerinin dramatik bir şekilde icra edildiğini göstermektedir (Djaparidze, 1994, s. 79–80; Kushnareva, 1997a, s. 20; Narimanishvili, Shanshashvili, Narimanishvili, 2019, s. 84).

Defin geleneklerinde yalnızca inhumasyon değil, aynı zamanda kremasyon defin geleneği de belgelenmiştir (Kushnareva, 1997a, s. 34). Bu durum, kültür içerisinde farklı ideolojik yönelimlerin varlığına işaret etmektedir. Hayvan kurbanları öteki dünya inancının bir yansıması olarak değerlendirilmekte; bu kurbanların, ölen kişinin hem ekonomik gücünü hem de toplumsal konumunu sembolize ettiği düşünülmektedir (Djaparidze, 1994, s. 81).

Geç evrelerde kremasyon defin geleneğinin artışı ve gömü mimarisinde görülen farklılaşmalar, toplumsal ideolojilerdeki dönüşümleri işaret etmektedir (Djaparidze, 1994, s. 75, 81). Stratigrafik bağlamda bu gömüler Kura-Aras Kültürü tabakalarının üzerinde, Orta Tunç Çağı'nın ileri evrelerinin altında yer almaktadır (Djaparidze, 1994, s. 91-92).

Metal İşçiliği ve Sanat Anlayışı

Trialeti Kültürü'nün en belirgin özelliklerinden biri, yüksek düzeyde gelişmiş metal işçiliğidir. Mezar envanterlerinde ele geçen çok sayıda bronz, gümüş ve altın eser (Kushnareva, 1997a, s. 21), toplumun yalnızca teknik becerisini değil, aynı zamanda estetik anlayışını da yansıtmaktadır. Erken evrede, özellikle Tsalka platosu ve çevresindeki höyüklerde ortaya çıkarılan gümüş yaprak biçimli hançerler, bronz baltalar, obsidyen ok uçları, altın iğneler ve gümüş bukleler (Şekil 8), dönemin en tipik buluntuları arasında yer almaktadır (Djaparidze, 1994, s. 75–76).

Kültürün gelişkin döneminde, özellikle Bedeni platosu ve çevresindeki höyüklerde metal işçiliği büyük bir çeşitlenme göstermiştir. Bu dönemde bronz baltalar, keskiler, uzun hançerler ve çeşitli silah tipleri ortaya çıkarılmış; ayrıca kuyumculuk eserleriyle birlikte altın ve gümüş takılar da zengin gömülerin ayrılmaz parçaları haline gelmiştir (Djaparidze, 1994, s. 77; Kushnareva, 1997a, s. 21).

Trialeti kültürünün metal işleme ve süsleme sanatında, özellikle kaideli kadehler dikkat çekici bir yer tutar. Bu kap biçimi Kafkasya metal sanatının en seçkin örneklerinden biri olarak kabul edilir. Bu tür eserler arasında en önemlilerinden biri, Trialeti'nin XVII numaralı kurganında bulunmuş olan altın kadehtir (Şekil 11). Süslemeleriyle öne çıkan 7 santimetrelik kadeh; filigran, granülasyon (tanecikli süsleme) ve değerli taş kakmalarıyla bezenmiştir. Bu biçimsel geleneğin benzerlerine Trialeti V ve Karashamb kurganlarında açığa çıkarılan gümüş kadehlerde de rastlıyoruz (Şekil 11). Kadehlerin üzerindeki mitolojik sahneler, o dönemde kuyumculuğun ne denli olağanüstü bir seviyeye ulaştığını belgeler (Kuftin, 1941, s. 88; Narimanishvili, 2014a, s. 287).

Trialeti kültürüne ait bir diğer önemli buluntu, Tsnori höyüğünde keşfedilen altın döküm aslan heykelciğidir. Bu eser, Transkafkasya bölgesinde hayvan figürlerinin heykelsi bir formda işlendiği ilk örneklerden biri kabul edilir (Şekil 11).

Dönemin metal ustaları yeteneklerini yalnızca süs eşyalarında kullanmadı; silah teknolojisinde de ciddi bir çeşitlilik söz konusuydu. Kazılarda bulunan uzun hançerler, rapier tipi kılıçlar ve mızrak uçları (Şekil 12),elitlerin toplumsal statüsünü vurgularken dönemin askeri gücünü de yansıtır (Kuftin, 1941, s. 100; Djaparidze, 1994, s. 77–79; Kushnareva, 1997a, s. 21; Kushnareva, 1997b, s. 110).

Tüm bu bulgular, Trialeti kültüründe metal işçiliği ile sanatın eşgüdümlü bir şekilde geliştiğini gösteriyor. Kuyumculuktaki ince detaylar, döküm teknikleri, taş kakmalar ve figürler, dönemin seçkin sınıfının estetik dünyasına dair önemli ipuçları sunuyor (Kuftin, 1941, s. 134-135; Djaparidze, 1994, s. 77).

Kura-Aras'tan Trialeti'ye Geçiş

Kültürler Arasındaki Kronolojik Geçiş

Kura-Aras Kültürü, MÖ 4. binyılın sonlarından itibaren Transkafkasya'nın büyük bir bölümüne yayıldı ve yaklaşık bin yıl boyunca etkisini sürdürdü. MÖ 3. binyılın ortalarında ise yerleşim planları, seramik üretimi ve ekonomik modeliyle en olgun çağına ulaştı. Fakat aynı binyılın son çeyreğindeki kazı verileri, Trialeti Kültürü'ne doğru bir evrilmenin başladığını gösteriyor (Inanishvili, 2014, s.239). Kazı alanlarında Trialeti tabakalarının Kura-Aras'ın tam üstünde, Orta Tunç Çağı'nın ise altında kalması, bu iki kültürün birbirini doğrudan takip ettiğini kanıtlar (Kavtaradze, 1983, 116; Munchaev, 1994, s. 8, 16 –18, 34–35, 50, 56–57).

İki kültür arasındaki bu geçiş süreci, sadece kullanılan eşyaların değişmesiyle değil, ölü gömme adetlerindeki keskin farklarla da izlenebiliyor. Kura-Aras döneminin küçük çaplı yerleşimleri ve gösterişsiz toprak mezarları (Munchaev, 1994, s. 31, 35); Trialeti ile birlikte yerini anıtsal höyüklere ve zengin gömü eşyalarına sahip elit mezarlarına bırakır (Djaparidze, 1994, s. 75; Kushnareva, 1997a, s. 20-21). Bu tablo, toplumda gücün belirli bir kesimin elinde toplandığını ve seçkin sınıfın bu gücü maddi kültür üzerinden kalıcı hale getirdiğini göstermektedir.

Göçlerin ve Ticaret Yollarının Etkisi

Kura-Aras kültür evresinde Güney Kafkasya, çok geniş bir ticaret ve etkileşim ağının parçasıydı. Bölgedeki yerleşimler; obsidyen, metal ve tarım ürünlerinin dolaşımına dayalı köklü ekonomik ilişkiler geliştirmişti. Ancak MÖ 3. binyılın sonlarına doğru bu ağların daha da büyümesi, bölgeye yeni kültürel unsurların girmesine kapı araladı (Munchaev, 1994, s. 17, 40–41, 56–57).

Özellikle Trialeti döneminde görülen zengin metal envanteri, lüks eşyalar ve takılar, üretimin sadece yerel kaynaklarla sınırlı kalmadığını kanıtlar. Bu dönemde uzak bölgelerden aktif bir ithalat yapılıyordu. Alazan Vadisi'ndeki zengin mezarlar, Doğu Akdeniz ve Yakındoğu ile kurulan bağlantıların en somut belgesidir (Djaparidze, 1994, s. 79–81, 92).

Bu kültürel dönüşümde göç hareketlerinin payı da büyüktür. Kura-Aras kültürünün son aşamasında bazı yerleşimlerin kesintiye uğraması, bölgeye yeni toplulukların göç ettiğine işaret eder (Munchaev, 1994, s. 16, 57). Söz konusu göçlerin etkisi; Trialeti'nin anıtsal mezar mimarisinde, değişen ölü gömme adetlerinde ve yeni metal işleme tekniklerinde hemen göze çarpar. Yönetici savaşçı sınıfın

statü göstergesi olarak kullandığı uzun hançerler, rapier tipli kılıçlar[25] ve mızrak uçları[26] yerel bir gelişimin ürünü değil; doğrudan Avrasya bozkırlarıyla kurulan temasın bir sonucudur (Djaparidze, 1994, s. 77-79).

Çevresel Faktörlerin Etkisi

Kura-Aras'tan Trialeti kültürüne geçişte çevresel koşulların etkisi göz ardı edilemez. MÖ 3. binyılın sonlarına doğru Güney Kafkasya'da yaşanan iklim değişiklikleri, yerleşim düzenini ve ekonomik faaliyetleri derinden etkiledi (Munchaev, 1994, s. 57). Arkeolojik bitki ve hayvan kalıntıları, Kura-Aras döneminde tarım ile küçükbaş hayvancılığa dayanan ekonominin (Munchaev, 1994, s. 19–20), Trialeti döneminde çok daha çeşitli bir üretim sistemine evrildiğini belgeliyor. Bu çeşitlilik, bölge halkının değişen iklime uyum sağlama becerisinin ve gelişen toplumsal yapının doğal bir sonucudur.

Öte yandan çevre faktörünün izlerini anıtsal mezar mimarisinde de görmek mümkün. Trialeti'nin devasa höyüklerini inşa etmek için ciddi bir işgücü ve doğal kaynak seferber edildi (Djaparidze, 1994, s. 81). Bu durum; yönetici sınıfın çevresel kaynaklar üzerinde tam bir kontrol sağladığını ve doğayı sadece ekonomik bir kazanç kapısı olarak değil, otoritesini pekiştiren ideolojik bir araç olarak da kullandığını kanıtlıyor.

Kültürlerarası Etkileşim

Kura-Aras ve Trialeti Kültürleri Arasındaki Ortak Unsurlar

Seramik Buluntuları

Erken Trialeti yerleşimlerinde ve mezarlarında ele geçen seramikler, ana form olarak Kura-Aras izleri taşır. Ancak kullanım amaçlarına göre kapların hacimleri ve dudak yapıları farklılaşmıştır (Djaparidze, 1994, s. 75, 91; Kushnareva, 1997a, s. 21). Bu değişim, seramiğin işlevsel ve sembolik rolünün eşzamanlı olarak farklılaştığını belgeliyor.

Trialeti'nin gelişkin döneminde lüks eşyalarla birlikte seramikler de törensel amaçlara uygun, çok daha özgün tasarımlar kazanır. Zengin mezarlarında karşılaşılan küçük kaplar (Djaparidze, 1994, s. 89), ölülere içecek sunulduğunun ya da sıvı adak (libasyon) ritüellerinin varlığının en net kanıtıdır. Yani Kura-Aras'tan devralınan üretim teknolojisi, Trialeti ile birlikte ideolojik ve törensel bir anlam kazanmıştır.

Öte yandan, Kura-Aras kültürünün Şengavit, Elar, Garni ve Karaz gibi geniş bir alana yayılması, aynı üretim tekniği içinde çok zengin yöresel formların ortaya çıkmasını sağlamıştı. Seramikteki bu bölgesel çeşitlilik, erken Trialeti evresinde de başarısını ve etkisini sürdürmüştür.

Mimari Benzerlikler

Kura-Aras yerleşimlerinde yaygın olan taş temelli ve ahşap destekli dairesel planlı yapılar, yerleşik hayatın mekânsal örgütlenmesini tanımlar; duvar örgüsü ve kütük mimarisi (Munchaev, 1994, s. 31–33) konutun dayanıklılığını artıran çözümler sunar. Trialeti'de mimari bilgi yalnızca yerleşim ölçeğinde değil, anıtsal mezar mimarisi aracılığıyla da görünür hale gelir; taş kabuklarla güçlendirilmiş,

[25] Bu kılıçlar, Ege (Akdeniz) dünyasında, özellikle Orta Minos döneminde (M.Ö. 1800–1500) üretilmişti. Bunların çevre bölgelere ihracatı ise, üretimin en yoğun olduğu M.Ö. 16.–15. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, bu "Ege tipi rapier kılıçlarının" Transkafkasya'daki varlığı, Trialeti ve çağdaş kültürlerin Orta Tunç Çağı'nın ikinci yarısında Akdeniz dünyasıyla doğrudan temasta olduklarını göstermektedir (Kushnareva, 1994, s. 104).

[26] Kuftin, Trialeti buluntularını, hem Ur Kraliyet Mezarlığı'nda ortaya çıkarılan eserlerle, hem de Anadolu ve İran'daki sanatsal betimlerle karşılaştırmıştır. Kuftin mutlak kronolojiyi belirlemek amacıyla, Trialeti'deki XV numaralı kurganda bulunan yivli mızrak ucunun önemini özellikle vurgulamıştır. Bu tür silah uçlarının, bir tip olarak, yalnızca M.Ö. 2. binyılın ortalarında yaygın olduğunu belirtmiştir. Kuftin'e göre, bu tip mızrak uçları Güney Kafkasya'da M.Ö. 2. binyılın ilk yarısının sonundan önce görülmez; aynı tip silahlar Ras Şamra, Orta Minos yerleşimleri, Miken, ve Truva VI gibi çağdaş merkezlerde de bulunmuştur (Kuftin, 1941: s. 88, 94–96).

merkezinde kütük odaların yer aldığı mezar yapıları (Djaparidze, 1994, s. 75–76; Kushnareva, 1997a, s. 20-21), Kura-Aras'ın yapı bilgisinin ritüel-ideolojik bir düzleme taşındığını gösterir.

Kura-Aras geleneğinin temel yapı unsurları(kuru duvar taş işçiliği, kütük takviyesi, sıkıştırılmış döşeme)(Munchaev, 1994, s. 32–33) Trialeti evresinde de tekrarlanır; ancak Trialeti'de bu unsurlar elitlerin prestij gösterisine hizmet eden büyük ölçekli höyük kompozisyonlarına entegre edilir (Djaparidze, 1994, s. 75). Böylece mimari, barınma işlevini aşarak toplumsal belleğin ve otoritenin sahnelendiği bir mecraya dönüşür.

Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Kura-Aras ve Trialeti toplumlarında tarım (buğday–arpa) ve küçükbaş ağırlıklı hayvancılık temel geçim stratejileridir (Munchaev, 1994, s. 56–57); arkeobotanik ve arkeozoolojik veriler bu devamlılığı yansıtır. Obsidyen ve erken metal işleme Kura-Aras ekonomisinin omurgasını oluştururken (Munchaev, 1994, s. 10–11, 39, 57), Trialeti'de metal zanaatları (Djaparidze, 1994, s. 77-81) uzmanlaşmış bir üretim alanına evrilir; üretim ölçeğindeki bu artış seçkinlerin maddi ve ideolojik talebiyle açıklanabilir.

Uzun mesafeli ilişkiler Kura-Aras döneminde temellenmiş (Munchaev, 1994, s. 16–17, 23, 49, 56–57), Alazan Vadisi'ndeki zengin Trialeti gömülerinde ise Doğu Akdeniz ve Yakındoğu bağlantılarına ait ithal mallar ve stil etkileriyle daha görünür hale gelmiştir. Bu dolaşım yalnızca mal değişimini değil aynı zamanda teknolojik bilgi ve ritüel pratiklerin transferini de kapsamıştır; nitelikli kuyumculuk işlerinin artışı ve törensel kap setleri (Djaparidze, 1994, s. 79–80) bu sürecin maddi izdüşümleridir.

Farklılıkların Analizi

Mezar Tipleri ve Defin Gelenekleri

Kura-Aras evresinde baskın olan basit toprak mezarlar ve sınırlı ölü hediyeleri, daha eşitlikçi bir toplumsal örüntüye işaret ederken (Munchaev, 1994, s. 34-35), Trialeti evresinde defin pratikleri köklü bir dönüşüm geçirir. Trialeti'ye özgü anıtsal höyükler (Djaparidze, 1994, s. 81) yalnızca teknik kapasiteyi değil, aynı zamanda artan siyasal örgütlenmeyi ve elit gücün kamusal temsilini görünür kılar.

Tsnori–Alazan Vadisi çevresindeki zengin gömülerde araba parçaları, tekerlek buluntuları (Kohl, 2007, s. 95) ve hayvan kurbanlarıyla donatılmış tören düzenleri belgelenmiştir (Djaparidze, 1994, s. 79–80; Kushnareva, 1997b, s. 108); bu gösterişli ritüeller, ölen kişinin statüsünü ideolojik düzeyde pekiştiren sahnelemeler olarak yorumlanabilir. Trialeti'de kremasyon ve inhumasyonun birlikte görülmesi (Djaparidze, 1994, s. 88), ritüel ve ideolojideki çoğulluğa işaret ederken; Kura-Aras'ta görece gömü pratikleri süreklilik lehine bir tablo çizer.

Sanatsal ve Teknolojik Yenilikler

Kura-Aras sanatında vurgu daha çok seramik form–işlev ilişkisi ve sınırlı bezeme repertuarında yoğunlaşırken (Munchaev, 1994, s. 47-49, 52), Trialeti'de kuyumculuk ve metal işçiliği ön plana çıkar. İkinci Alazan höyüğünden ele geçen altın döküm aslan heykelciği (Djaparidze, 1994, s. 81), Transkafkasya'da heykelsi hayvan figürlerinin en erken örneklerinden biri olup, hem teknik ustalığı hem de elit ideolojisini yansıtan bir simgedir.

Teknoloji cephesinde Kura-Aras'ın bakır ve erken bronz işçiliği, Trialeti evresinde arsenikli bronz kullanımı ve sofistike döküm kalıplarıyla daha ileri bir aşamaya taşınır; silah teknolojisinde uzun hançerler, rapier tipli kılıçlar ve mızrak uçları (Djaparidze, 1994, s. 79; Kushnareva, 1997a, s. 21) zengin bir repertuar oluşturur. Bu gelişmeler, zanaatkârlığın aristokratik talepler doğrultusunda uzmanlaştığını ve üretimin törensel–politik sembolizmin merkezine yerleştiğini gösterir.

İlgili Literatürün Yorumu

Literatürde Kura-Aras ve Trialeti arasındaki ilişkiye dair farklı yorumlar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, Trialeti'nin doğrudan Kura-Aras kültürünün devamı olduğunu ve değişimlerin içsel toplumsal dönüşümler yoluyla gerçekleştiğini savunmaktadır (Munchaev, 1994, s. 45–46, 57). Bu görüş, seramik teknolojilerindeki sürekliliği, mimari pratiklerdeki benzerlikleri ve ekonomik faaliyetlerde gözlenen devamlılığı delil olarak kullanır (Kushnareva, 1997b, s.82). Gerçekten de Jinisi, Beştaşeni ve Sabechdavi gibi yerleşimlerde, devasa taşlardan örülmüş kiklopik duvarların, yarı yeraltına gömülü evlerin ve yaşamın merkezi olan ritüelistik ocakların nesiller boyu kullanılmaya devam ettiğini görmekteyiz (Shanshashvili & Narimanishvili, 2019, s. 476-478). Ayrıca, Kura-Aras'ın son dönemlerinde yaşanan siyasi ve sosyal istikrarsızlıklar halkı ovalardan dağ eteklerine, daha çok hayvancılığa dayalı pastoral bir yaşama sürüklemiş olsa da, Erken Kurgan evresinde (Martkopi ve Bedeni) üretilen çanak çömleklerde o bildiğimiz siyah açkılı Kura-Aras mirasının biçimsel olarak yaşamaya devam ettiği net bir şekilde fark edilir (Parlıtı ve Akbaş, 2025, s. 308-309)

Diğer bir yaklaşım ise, Trialeti'nin yalnızca Kura-Aras'ın içsel evriminin sonucu olmadığını; göçler, uzun mesafeli ticaret ve çevresel faktörlerin de bu dönüşümde kritik rol oynadığını vurgular (Kushnareva, 1997a, s. 13; Narimanishvili, 2014a, s. 286). Özellikle Alazan Vadisi'ndeki zengin mezarlar, Doğu Akdeniz ve Yakındoğu bağlantılarını göstererek Trialeti'nin bölgeler arası bir etkileşim ağı içinde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Buna bir de Anadolu ile kurulan o güçlü bağları eklemek gerekir; zira Sos Höyük ve Arslantepe gibi merkezlerle kurulan sağlam iletişimin yanı sıra, İori Nehir Havzası'ndaki Saduga kurganında kökeni Ön Asya'ya dayanan ve Hitit kraliyet metinlerini anımsatan ölü yakma (kremasyon) âdetinin bile bu coğrafyada kendine yer bulması, sınırları aşan muazzam bir kültürel alışverişi kanıtlamaktadır (Parlıtı & Akbaş, 2025, s. 312, 315)

Bu perspektif, Trialeti'yi Kura-Aras'ın mirasını devralan ama onu çok daha karmaşık, hiyerarşik ve sembolik bir düzleme taşıyan bağımsız bir kültürel evre olarak görür (Djaparidze, 1994, s. 92; Kushnareva, 1997b, s.82; Puturidze, 2014, s. 279-280, 282). Toplumdaki refahın ve sınıf uçurumunun ulaştığı boyutlarını ise en çarpıcı haliyle mezarlarda hissediyoruz. Önemli şahsiyetlerin devasa bazalt taşlarla çevrili kromlehlerin (taş çemberlerin) içine, ahşap kağnıları ve arabalarıyla birlikte defnedilmesi; hatta onlara kurban edilmiş bütün halindeki koyunların eşlik etmesi oldukça etkileyici bir manzaradır (Shanshashvili & Narimanishvili, 2019, s. 482). Büyük Bedeni Kurganı'nı düşündüğümüzde, bu gösteriş çok daha ürpertici ve ihtişamlı bir hal alıyor. Burada ölen elit bir kişinin yanına sadece granülasyon tekniğiyle bezenmiş altın kadehler veya dört tekerlekli dev arabalar konmamış; muhtemelen ona öteki dünyada hizmet etmeleri amacıyla genç bir adam ve kadının da kurban edilerek gömüldüğünü görüyoruz (Parlıtı & Akbaş, 2025, s. 310, 313). İşte tüm bu detaylar, Trialeti kültürünün ulaştığı o yeni ve görkemli toplumsal düzeni bizlere göstermektedir.

Tartışma

Bu çalışma, Güney Kafkasya tarihöncesinde ardışık iki önemli kültürel evreyi temsil eden Kura-Aras ve Trialeti kültürleri arasındaki ilişkiyi arkeolojik veriler ışığında ele almıştır. İncelenen bulgular, iki kültür arasındaki ilişkinin yalnızca kronolojik bir ardıllık çerçevesinde ele alınmaması gerektiğini göstermektedir. Özellikle maddi kültür verileri ve gömü uygulamaları, bu süreçte belirli değişimlerin yaşandığını ortaya koymaktadır.

Kura-Aras Kültürü, MÖ IV. binyılın sonlarından itibaren Transkafkasya'nın geniş bir bölümünde etkili olmuş; siyah yüzeyli seramik geleneği, taş temelli konut mimarisi ve tarım ile hayvancılığa dayalı ekonomik yapısı ile uzun süreli bir kültürel zemin oluşturmuştur. Bu döneme ait yerleşim düzeni ve gömü uygulamaları, toplumsal yapının görece eşitlikçi bir karakter taşıdığına işaret etmektedir. Trialeti Kültürü ise bu birikimin ardından ortaya çıkmış ve özellikle anıtsal mezar yapıları, zengin metal buluntular ve karmaşık gömü ritüelleri ile farklı bir toplumsal düzeni yansıtmıştır. Bu durum, Kura-Aras'tan Trialeti'ye geçişin yalnızca tipolojik benzerlikler üzerinden değerlendirilmemesi gerektiğini

düşündürmektedir. Toplumsal örgütlenmeye ilişkin bazı değişimlerin bu süreçte daha belirgin hâle geldiği anlaşılmaktadır.

Kura-Aras Kültürü'nün geniş coğrafi yayılımı, bölgenin erken dönemlerden itibaren Doğu Anadolu, Urmiye Havzası ve Levant gibi komşu alanlarla etkileşim içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Trialeti döneminde bu ilişkilerin daha belirgin hâle geldiği, özellikle Alazan Vadisi'ndeki zengin gömülerde uzak bölgelerle bağlantılı buluntuların yer aldığı anlaşılmaktadır. Maddi kültür verileri, bu etkileşimlerin yalnızca ticaretle sınırlı kalmadığını göstermektedir. Bazı üretim teknikleri ve gömü uygulamaları, kültürel temasların farklı alanlara da yansıdığını düşündürmektedir. Kura-Aras'ın siyah yüzeyli seramik geleneği ile Levant'taki benzer üretimler ya da Trialeti kuyumculuğunun Doğu Akdeniz üsluplarıyla kurduğu yakınlık, bu ilişkilerin yönü ve kapsamı hakkında fikir vermektedir.

Toplumsal tabakalaşma açısından bakıldığında, Kura-Aras ve Trialeti kültürleri arasında belirgin bir fark görülmektedir. Kura-Aras döneminde basit mezar uygulamaları ve sınırlı ölü hediyeleri yaygınken, Trialeti Kültürü'nde anıtsal höyükler, zengin mezar envanterleri ve dikkat çekici ritüel uygulamalar öne çıkmaktadır. Bu farklılık, toplumsal yapıdaki değişimin mezar uygulamalarına da yansıdığını düşündürmektedir. Trialeti dönemine ait buluntular, toplumsal yapıda daha belirgin bir hiyerarşinin izlenebildiğini göstermektedir. Altın figürinler, silahlar ve hayvan kurbanları, maddi kültürün statü ve temsil ilişkileriyle bağlantılı biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Ekonomik veriler bu tabloyla uyumlu sonuçlar vermektedir. Kura-Aras döneminde tarım ve hayvancılığın temel geçim faaliyetleri olduğu anlaşılırken, Trialeti Kültürü'nde üretim biçimlerinin çeşitlendiği görülmektedir. Arkeobotanik ve arkeozoolojik bulgular, tahıl üretimi ile birlikte koyun, keçi, sığır ve at yetiştiriciliğinin ekonomik yapı içindeki yerini ortaya koymaktadır. Metalürji her iki kültürde de önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Trialeti döneminde arsenikli bronz kullanımı ve kuyumculuk ürünlerinin sayısındaki artış daha dikkat çekici bir hâl almaktadır. Bu durum, zanaatkârlığın toplumsal yapı içindeki yerinin değiştiğini göstermektedir.

Çevresel koşulların bu süreçteki rolü de göz ardı edilmemelidir. MÖ III. binyılın sonlarında Güney Kafkasya'da yaşanan iklimsel değişimlerin, yerleşim düzenleri ve ekonomik faaliyetler üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Trialeti höyüklerinin inşası için gerekli olan yoğun iş gücü ve kaynak kullanımı, çevresel unsurların belirli gruplar tarafından denetim altına alındığını düşündürmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, Kura-Aras Kültürü'nün oluşturduğu kültürel zeminin, Trialeti Kültürü'yle birlikte yeni toplumsal ve ritüel uygulamalarla farklı bir biçim kazandığını söyleyebiliriz. Ayrıca bu veriler ışığında, Güney Kafkasya'nın eskiçağında bölgesel ve bölgelerarası ilişkilerin varlığı da açıkça görülmektedir. Bu durum, Güney Kafkasya'nın yalnızca yerel bir çerçevede değil, daha geniş tarihöncesi etkileşimler içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Kura-Aras ve Trialeti kültürleri arasındaki ilişki genel çerçevede ele alındığında, bu sürecin ne tamamen kesintisiz bir devamlılık ne de ani bir kopuş olarak tanımlanmasının kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Bazı geleneklerin sürdüğü, bazı alanlarda ise belirgin değişimlerin ortaya çıktığı daha karmaşık bir yapı söz konusudur. Kura-Aras Kültürü döneminde oluşan kültürel yapının, Trialeti Kültürü sürecinde çok daha farklı toplumsal ilişkiler ve temsil şekilleriyle değişime uğradığı açıkça görülmektedir.

İleride yapılacak bu tür araştırmalar için yapacağımız öneriler ise şu şekilde olacaktır; öncelikle çalışma konumuz olan Kura-Aras ve Trialeti arasındaki geçişin daha iyi anlaşılabilmesi için, söz konusu kültürlere ait yerleşim yerlerinin genişletilerek, çok daha fazla yerleşim yerinden elde edilecek stratigrafik (yapı katlarının analizi) verilerle karşılaştırmalı analizlerin yapılması oldukça faydalı olacaktır.

İkinci önerimiz; kültürlere ait yerleşim yerlerinden elde edilecek buluntu topluluğunun, Jeo-kimyasal ve izotop analizleri, uzun mesafeli ticaret ve etkileşim ağlarının boyutlarını belirlemek açısından kritik rol oynayacaktır.

Üçüncü önerimiz; kültürlerin ortak yayılım alanı olan Güney Kafkasya'da yapılacak arkeo-iklim çalışmalarıyla, çevresel faktörlerin kültürel dönüşümler üzerindeki etkisi daha net bir şekilde anlaşılabilir.

Son olarak; Maddi kültür–ideoloji ilişkisini çözümlemek için antropoloji, sosyoloji ve tarih gibi disiplinlerle ortak çalışmalar yürütülmesi de gerekli görünmektedir.

Ekler

Haritalar

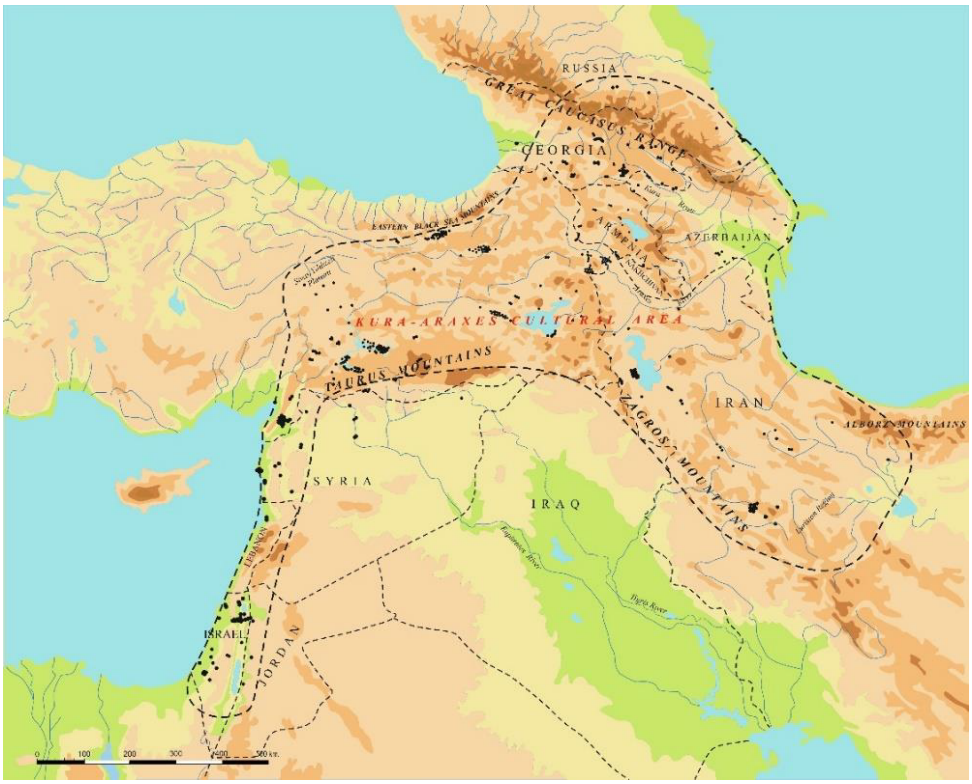

Harita 1: Kura-Aras Kültürü yayılım alanı (Işıklı ve Öztürk, 2019, s. 26).

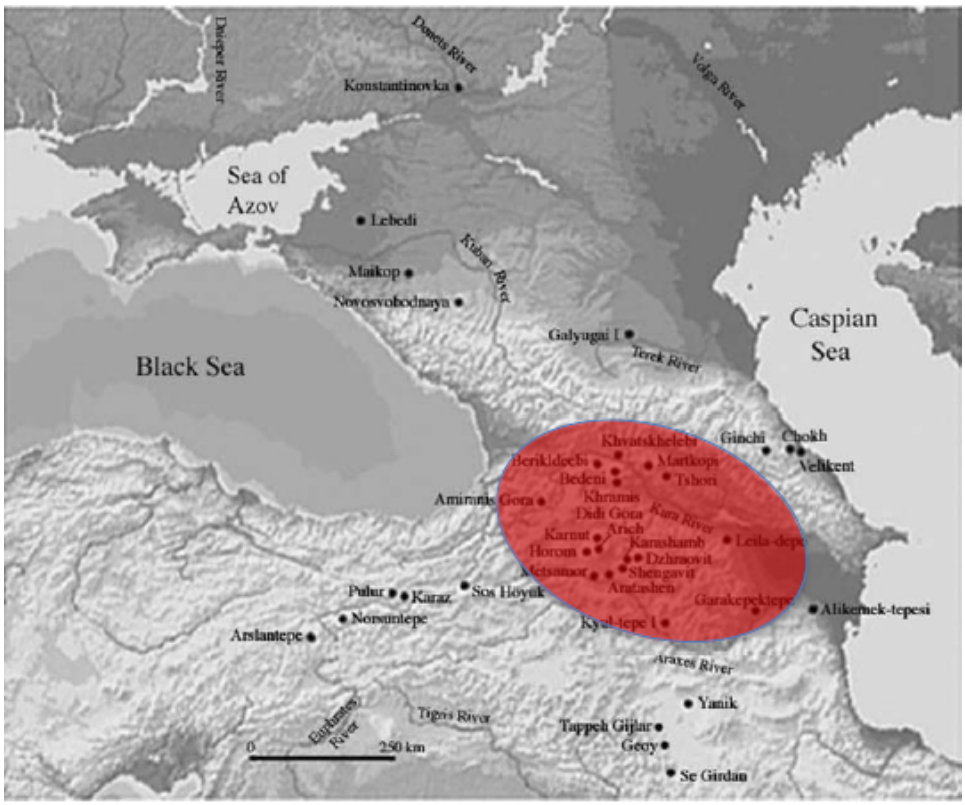

Harita 2: Trialeti Kültürü Yayılım Alanı (Kohl, 2007, s. 59).

Şekiller

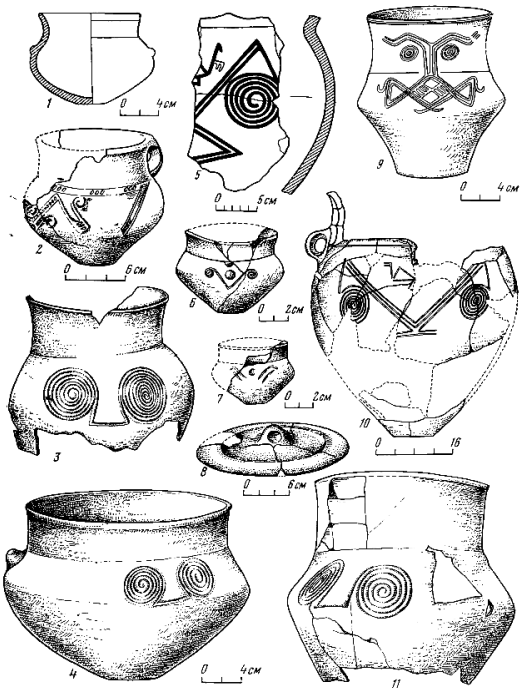

Şekil 1: Kura-Aras Kültürü — Bronz Eserler ve Metal İşleme Bulguları (Munchaev, 1994, s. 40).

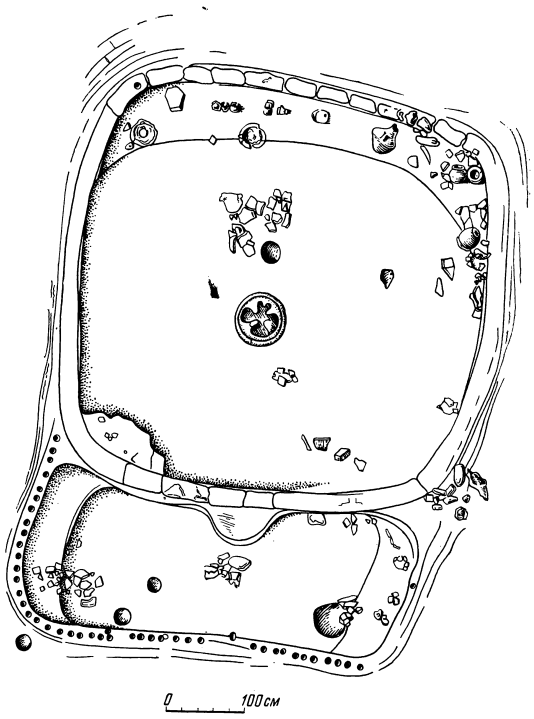

Şekil 2: Kura- Aras Kültürü, Kvatskhebe Yerleşmesi, Konut Planı (Munchaev, 1975, s. 152).

Şekil 3: Kura-Aras Kültürüne Ait Seramikler; 3, 4, 10 — Gürcistan buluntuları; 2, 8 — Azerbaycan buluntuları; 5–7, 11 — Ermenistan buluntuları; 9 — Doğu Anadolu buluntusu (Munchaev, 1975, s. 162).

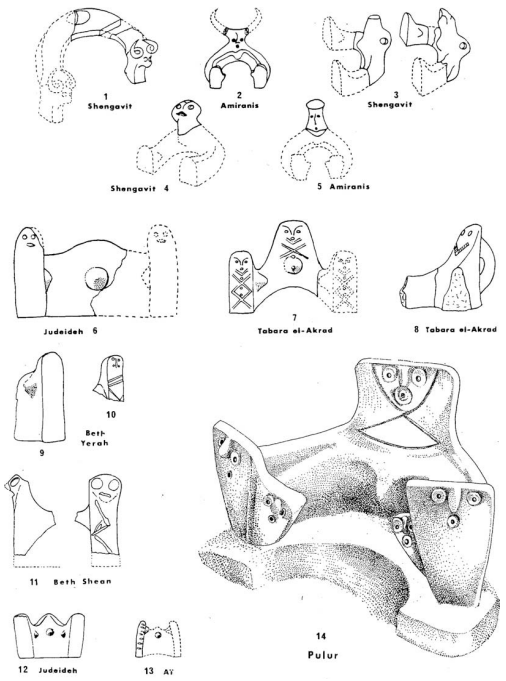

Şekil 4: Transkafkasya, Doğu Anadolu ve Suriye-Filistin'den figürlü ocak altlıkları(Kohl, 2007, s. 100).

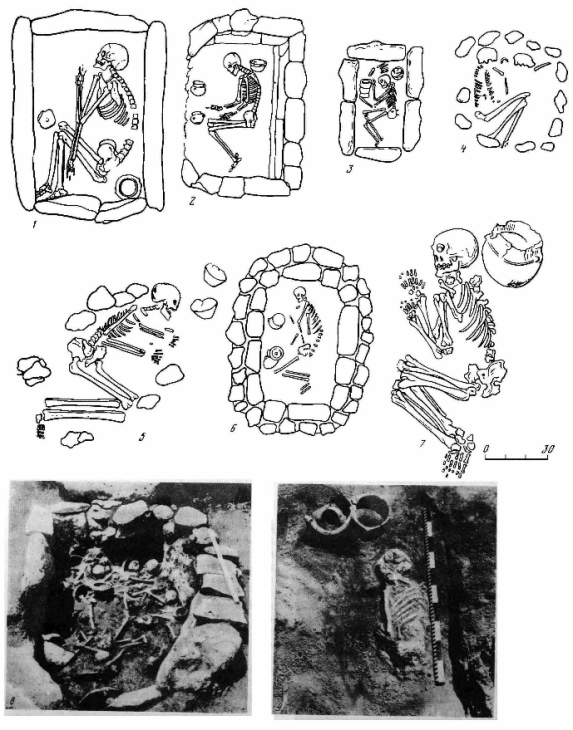

Şekil 5: Kura-Aras Kültürüne Ait Mezarlar; 1 — Trialeti; 2, 3, 6 — Elar; 4, 5 — Tuvavi; 7 — Mingeçevir; 8 — Samşvilde; 9 — Urbnisi (Munchaev, 1994, s. 36).

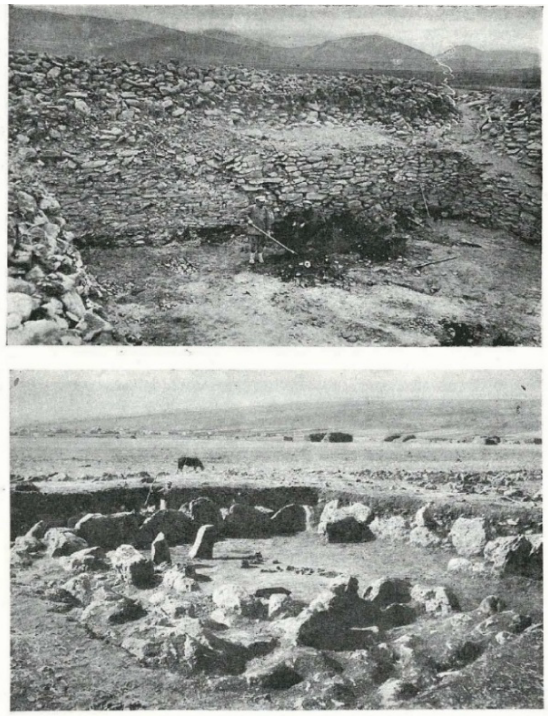

Şekil 6: Trialeti Kurgan Mezar (Kuftin, 1941, s. 361).

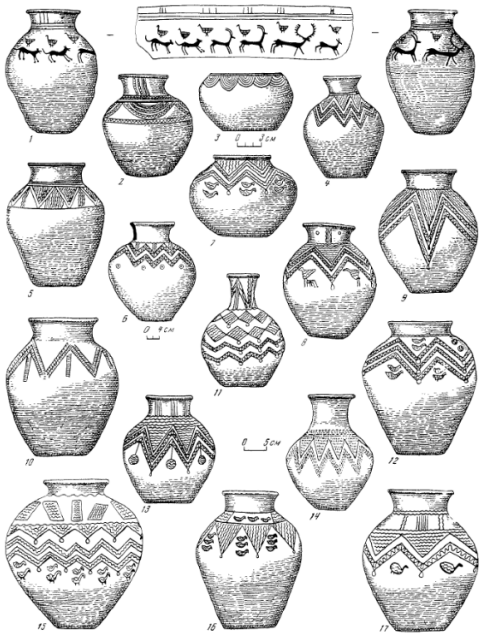

Şekil 7: Azerbaycan ve Ermenistan'daki Trialeti Kültürü'ne ait mezarlardan ele geçirilen seramikler; 1- Aşağı Getashen; 2, 8, 9- Amasia; 3, 4 – Mugni; 5, 10, 16- Lichk; 6, 7- Sisian; 11- Echmiadzin; 12- Kamo; 13- Agavnatun; 14, 17- Garni; 15- Zurnabad (Kushnareva, 1994, s. 95).

Şekil 8: Ermenistan'daki Trialeti kurganlarından altın, gümüş ve bronz eserler (Kushnareva, 1994, s. 99).

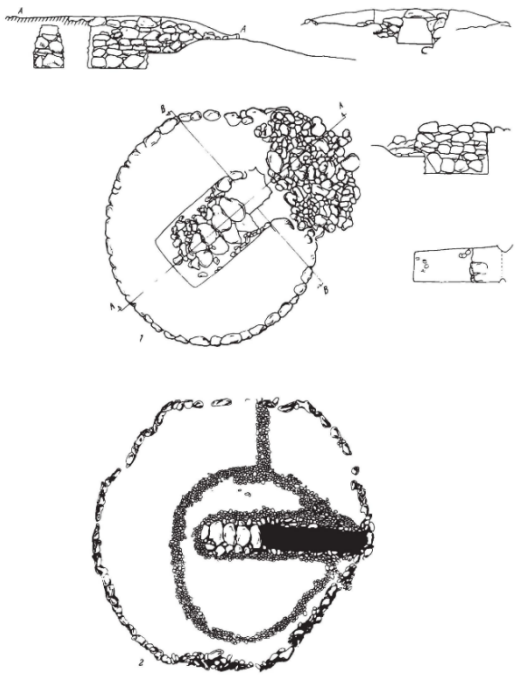

Şekil 9: Meskheti kurganları (Djaparidze, 1994, s. 16).

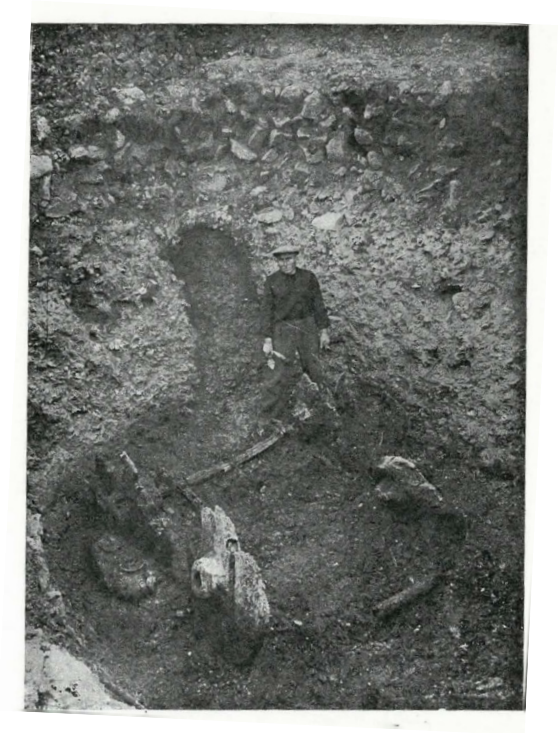

Şekil 10: Trialeti, 21 nolu kurgan mezarda bulunan dört tekerlekli ahşap bir araba (Kuftin, 1941, s. 451).

Şekil 11: Trialeti kurganlarından ele geçirilen altın ve gümüş eserler; 1-Trialeti'nin XVII numaralı kurgan; 2- Trialeti V kurganı; 3- Karashamb kurganı (Narimanishvili, 2014b, s. 237); 4- Tsinori kurganı (Kushnareva ve Markovin, 1994, s. 385).

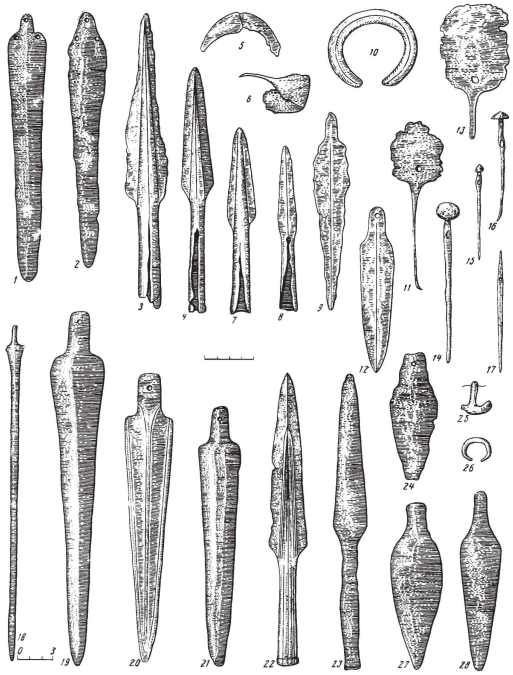

Şekil 12: Gürcistan mezarlıklarından bronz silahlar ve süs eşyaları; 1–11, 13, 15, 16 – Nuli; 12, 22 – Meskheti; 14, 19, 21, 23, 26 – Metekhi; 17, 18, 27, 28 – Lilo; 20 – Şulaveri; 24 –Didiakhalsopeli; 25 – Dzveli (Djaparidze, 1994, s. 86).

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci Yazar % 100 (Tek yazarlı çalışma).

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Araştırmamızda herhangi bir canlıya ait veri kullanılmadığından etik kurul onayına gerek yoktur.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışma bir araştırma makalesidir. Araştırma süresince Türkçe kaynaklar ve konu ile ilgili yabancı literatür incelenmiştir.

5. Yapay Zeka Kullanım Beyanı: Bu çalışmada yapay zeka araçları yalnızca İngilizce dil kontrolü ve metin düzenlemesi amacıyla kullanılmıştır. Yapay zeka araçları çalışmanın temel kısımlarının oluşturulmasında veya veri analizinde herhangi bir rol oynamamıştır. Metnin içeriği ve doğruluğu konusunda tüm sorumluluk yazarlara aittir.

6. Bilgilendirme: Bu çalışma poreje, sempozyum ya da tezden üretilmemiştir.

References

Altunkaynak, G., Işıklı, M., & Erkmen, M. (2018). In the light of new evidence from the Erzurum Plain: An overview of Kura-Araxes funerary practices in Eastern Anatolia. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, 2018 Özel Sayı*, 73–92.

Apakidze, A. M. (1967). Razvitie arkheologicheskoy nauki v Sovetskoy Gruzii. *Sovetskaya Arkheologiya*,(4),5–25.

Bakhshaliev, V., Ristvet, L., & Ashurov, S. (2009). K khronologii Kuro-Arakskikh pamyatnikov (po raskopkam Kyultepe II i Makhta I v 2006 godu). In *Azerbaydzhan – strana, svyazyvayushchaya Vostok i Zapad. Obmen znaniyami i tekhnologiyami v period "pervoy globalizatsii" VII–IV tys. do n.e.* (pp. 85–87). Baku.

Bayburtyan, E. (1939). Kul'tovyy ochag iz raskopok v 1936-1937 gg. *Vestnik Drevney Istorii (VDI)*, 4, 255–259.

Burney, C. A.(1958)"Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze", *Anatolian Studies, VII* , 157-209.

Djaparidze, O. M. (1994). Trialetskaya kultura. In K. Kh. Kushnareva & V. I. Markovin (Eds.), *Epokha bronzy Kavkaza i Sredney Azii. Rannyaya i srednyaya bronza Kavkaza* (pp. 75–92). Moskva: Nauka.

Eskandarzadeh, M. (2018). *Yeni veriler ışığında Kuzeybatı İran'da Kura-Aras kültürel süreci ve Doğu Anadolu Bölgesi ile ilişkiler* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi.

Frangipane, M. (2011). Arslantepe - Malatya: A Prehistoric and Early Historic Center in the Eastern Anatolia (Chapter 45), The Oxford Handbook of Ancient Anatolia, 10,000 – 323 B.C.E., Ed. by Steadman S. R. and Macmahon G., Oxford -New York, 968 - 992.

Gadzhiev, M. G. (1991). *Rannezemledel'cheskaya kul'tura Severo-Vostochnogo Kavkaza (epokha eneolita i ranney bronzy)*. Moskva: Nauka.

Iessen A.A. (1963). Kavkaz i Drevniy Vostok v IV—III tysyacheletiyakh do n.e. *KSIA.* Vyp. 93. 3-14.

Inanishvili, G. (2014). Some aspects of nonferrous metalworking in the Caucasus–Near East (III–II millennium B.C.). In *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia* (pp. 233–244). Tiflis.

Işıklı, M. (2011). *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü, Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Işıklı, M., & Ergürer, H.(2017)."Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü'nde mekân ve mekân kullanımına dair gözlemler". in: Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekân(Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, Kütahya 10-12 Ekim 2016),(Ed. G. Çoşkun),Ankara 2017, 43-64.

Işıklı, M., & Köse, S. (2018). A short History of the Researches on the East Anatolian Kura-Aras Culture: Two Key Settlements Two Leading Figures. *I. International Arslantepe Archaeology Symposium* (pp. 191-202). Malatya.

Işıklı, M., & Öztürk, G. (2019). Doğu Anadolu Kura-Aras seramiği üzerine. *Seramik Araştırmaları Dergisi*,(1),13–29.

Kavtaradze G.L. (1987). Nekotorye voprosy khronologii Gruzii epokhi eneolita - ranney bronzy. In Kavkaz v sisteme paleometallicheskikh kul'tur Evrazii. (pp. 10-16) Tiflis.

Kavtaradze, G. (1983). *K khronologii epokhi eneolita i bronzy Gruzii*. Tiflis: Akademiya Nauk Gruzinskoy SSR.

Kohl, P. L. (2007). *The making of Bronze Age Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Koşay, H. Z.(1961).Pulur Kazısı 1960. *Türk Arkeoloji Dergisi*, *16*, 25-28.

Koşay, H. Z., & Turfan, K.(1959).Erzurum-Karaz kazısı raporu. *Belleten*, *23*(91),349–413.

Koşay, H. Z., & Vary, H. (1964). *Güzelova (Turfanç) Erzurum kazısı, 1961*. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 46.

Kotovich, V. G. (1977). Nekotorye voprosy drevney metallurgii medi v svyazi s problemoy zarozhdeniya zheleznoy metallurgii na Kavkaze. *Sovetskaya Arkheologiya*,(3),69–78.

Kuftin, B. A. (1941). *Arkheologicheskie raskopki v Trialeti I*. Tiflis: AN GruzSSR.

Kushnareva, K. Kh. (1994). Pamyatniki trialetskoy kul'tury na territorii Yuzhnogo Zakavkaz'ya. In K. Kh. Kushnareva & V. I. Markovin (Eds.), *Epokha bronzy Kavkaza i Sredney Azii. Rannyaya i srednyaya bronza Kavkaza* (pp. 93–105). Moskva: Nauka.

Kushnareva, K. Kh. (1997a). Rannie kompleksnye obshchestva Yuzhnogo Kavkaza. In *Drevnie obshchestva Kavkaza v epokhu paleometalla* (pp. 11–43). Sankt-Peterburg: Akademiya Nauk.

Kushnareva, K. Kh. (1997b). *The Southern Caucasus in prehistory: Stages of cultural and socioeconomic development from the eighth to the second millennium B.C.* (H. N. Michael, Trans.). Ephrata, PA: Science Press.

Kushnareva, K. Kh., & Chubinishvili, T. (1970). *Drevnie kultury Yuzhnogo Kavkaza*. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka.

Lordkipanidze, O. D. (1977). Arkheologiya Gruzii: Noveyshie otkrytiya, problemy, perspektivy. *Sovetskaya Arkheologiya*,(3),5–23.

Makharadze, Z. (2014). The end of the Early Bronze Age in Georgia. In *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia* (pp. 226–232). Tiflis.

Mirtskhulava, G. (2010). Iz istorii kul'ta plodorodiya drevney Gruzii. *Arkheologiya Kavkaza*,(2–3),136–158.

Munchaev, R. M. (1975). *Kavkaz na zare bronzovogo veka*. Moskva: Akademiya Nauk.

Munchaev, R. M. (1994). Kuro-arakskaya kul'tura. In K. Kh. Kushnareva & V. I. Markovin (Eds.), *Epokha bronzy Kavkaza i Sredney Azii. Rannyaya i srednyaya bronza Kavkaza* (pp. 8–57). Moskva: Nauka.

Musaev, D. (2009). Severo-Vostochnyy Azerbaydzhan v epokhu ranney bronzy. In *Azerbaydzhan – strana, svyazyvayushchaya vostok i zapad. Obmen znaniyami i tekhnologiyami v period "pervoy globalizatsii" VII–IV tys. do n.e.* (pp. 77–79). Baku.

Narimanishvili, D. (2014a). Middle Bronze Age metal vessels from South Caucasus. In *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia* (pp. 286–299). Tiflis.

Narimanishvili, D. (2014b). Some problems of the toreutics of Trialeti Kulture. In *Ethnology and Archaeology of Armenia and Neighboring Countries* (pp. 234–241). Yerevan.

Narimanishvili, G. (2002). Novye arkheologicheskie otkrytiya v Trialeti. *Istoriko-Filologicheskiy Zhurnal*, 3(161),197–205.

Narimanishvili, G., Shanshashvili, N., & Narimanishvili, G. (2019). Kurgans of Trialeti: The roads to eternity. In L. Laneri, G. Palumbi, & S. Müller Celka (Eds.), *Constructing Kurgans: Burial*

mounds and funerary customs in the Caucasus and Eastern Anatolia during the Bronze and Iron Age (pp. 82–90). Roma: Arbor Sapientiae Editore.

Nikolaeva, N. A. (2007). Indoarii na Severnom Kavkaze (III tys.). *Vestnik Moskovskogo Gosudarstvennogo Oblastnogo Universiteta, Seriya Istoriya i Politicheskie Nauki*,(1),3–26.

Nikolaeva, N. A. (2011). *Etno-kul'turnye protsessy na Severnom Kavkaze v III–II tys. do n.e. v kontekste drevney istorii Evropy i Blizhnego Vostoka*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo Gosudarstvennogo Oblastnogo Universiteta.

Palumbi, G. (2008). *The red and black: Social and cultural interaction between the Upper Euphrates and the Southern Caucasus communities in the fourth and third millennium BC*. Roma: Grafica Cristal.

Parlıtı, U. (2020). The analysis of the burial customs of Eastern Anatolia region and Georgia in Kura-Araxes period. In *Tarih Boyunca Anadolu – Gürcistan İlişkileri Sempozyumu* (pp. 625–650). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Parlıtı, U., & Akbaş, N. (2025). Transkafkasya'nın MÖ 2. binyıl başlarına tarihlenen Trialeti kurgan mezar kültürü ve Anadolu'ya yansımaları. R. Akarsu, A. C. Has, & K. Yazar (Ed.), *Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü 50. yıl anı kitabı* içinde (ss. 307–323). Atatürk Üniversitesi Yayınevi.

Parlıtı, U., & Caner, E. (2021). Arkeolojik yerleşimlerin yer seçiminde coğrafyanın ve iklimin etkisi: Yukarı Fırat-Malatya Havzası'ndaki Kura-Aras yerleşim örnekleri. *Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi*,(3),29-53.

Phakadze, G. G. (2010). Kolkhiyskaya rannebronzovaya kul'tura. *Arkheologiya Kavkaza*,(2–3),74–86.

Piotrovskii, B. B. (1964). The Aeneolithic culture of Transcaucasia in the third millennium B.C. In *International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences* (pp. 360–366). Moscow.

Piotrovskiy, B. B. (1949). *Arkheologiya Zakavkaz'ya (s drevneyshikh vremen do I tysyacheletiya do n.e.): Kurs lektsiy*. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo Gosudarstvennogo Ordena Lenina Universiteta.

Puturidze, M. (2014). For the assign of Middle Bronze Age phases and upper chronological limit of the Trialeti Culture. In *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia* (pp. 278–285). Tiflis.

Rubinson, K. S. (1977). The chronology of the Middle Bronze Age kurgans at Trialeti. In L. D. Levine & T. C. Young (Eds.), *Mountains and lowlands: Essays in the archaeology of Greater Mesopotamia* (pp. 235–249). Malibu.

Sagona, A. (1984). *The Caucasian region in the Early Bronze Age* (Parts 1-3). BAR International Series 214. British Archaeological Reports.

Sagona, A. (2018). *The archaeology of the Caucasus: from earliest settlements to the Iron Age*. New York: Cambridge University Press.

Sagona, A., & Sagona, C. (2000). Excavations at Sos Höyük, 1998-2000: Fifth preliminary report. *Ancient Near Eastern Studies*, *37*, 56–127.

Sagona, A., Erkmen, M., Sagona, C., &Thomas, I. (1996). Excavations at Sos Höyük, 1995: Second preliminary report. *Anatolian Studies*, 46, 27–52.

Shanshashvili, N., & Narimanishvili, G. (2014). Environment and dwelling in the Early and Middle Bronze Ages South Caucasus. In *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia* (pp. 245–264). Tiflis.

Shanshashvili, N., & Narimanishvili, G. (2019). Everyday life in Trialeti (South Caucasus) in the middle and the second half of the 2nd millennium BC. P. S. Avetisyan, R. Dan, & Y. H. Grekyan (Ed.),

Over the mountains and far away: Studies in Near Eastern history and archaeology presented to Mirjo Salvini on the occasion of his 80th birthday içinde (ss. 476–500). Archaeopress Publishing Ltd.

Sheret, A. (1997). Troya, Maykop, Altyn-Depe: Urbanizm rannego bronzovogo veka i ego periferii. In *Drevnie obshchestva Kavkaza v epokhu paleometalla* (pp. 50–59). Sankt-Peterburg: Akademiya Nauk.

Yalçın, G., & Zabanband, N. (2023). Yeni arkeolojik verilerin ışığında Kuzey Batı İran prehistoryası'nın kısa bir değerlendirmesi. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*,(58),118–143.

ERRATUM

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Evaluation of Brand Loyalty and Repurchase Intention in Terms of Website E-Service Quality Determinants

Emel Akyol*

Abstract: Electronic commerce (e-commerce) has become one of the easiest and fastest ways for businesses to reach larger geographical markets, and at the same time, it has diversified the market and, with the diversification and increase in goods and services, it has also offered consumers the opportunity to choose among these goods and services. By keeping up with these developments, businesses have begun to leverage the advantages of the Internet to enhance their marketing activities through their websites, increase brand awareness and to foster consumer loyalty. Brands are struggling to exist in every medium to communicate with consumers and increase their awareness. This study aims to evaluate the impact of service determinants of websites, which are the most important tools of businesses to reach consumers in the e-commerce environment, on brand loyalty and repurchase intention. Multiple Regression and Simple Regression analyses were used to evaluate the obtained data. According to the analysis results, it was found that security, incentive and personalization features of website service determinants positively affect brand loyalty; it was seen that design, accessibility and security elements positively affected repurchase intention; brand loyalty positively predicted repurchase intention.

Keywords: Brand Loyalty, Repurchasing Intention, Website E-Service, Website E-Service Determinants

Marka Sadakati ve Yeniden Satın Alma Niyetinin Web Sayfası E-Hizmet Kalitesi Belirleyicileri Kapsamında Değerlendirilmesi

Öz: Elektronik ticaret (e-ticaret) işletmelerin daha büyük coğrafi pazarlara ulaşmalarının en kolay ve hızlı yollarından biri haline gelmiş, aynı zamanda pazarı çeşitlendirmiş, mal ve hizmetlerin çeşitlenmesi ve artmasıyla tüketicilere de bu mal ve hizmetleri arasında seçim yapabilme fırsatı sunmuştur. İşletmeler bu gelişmelere ayak uydurarak web siteleri ile pazarlama faaliyetlerine güç katmak, marka farkındalığı sağlamak ve tüketici sadakati inşa etmek amaçlarıyla İnternet'in avantajlarını kullanmaya başlamışlardır. Markalar tüketicilerle iletişime geçmek ve bilinirliklerini arttırmak için her mecrada var olma savaşı içindedirler. E- ticaret ortamında işletmelerin tüketicilere ulaşmak için en önemli aracı olan web sitelerinin sahip oldukları hizmet belirleyicilerinin marka sadakati ve yeniden satın alma niyetine etkisini değerlendirmek amaçlanmıştır. Elde edilen verileri değerlendirmek için Çoklu Regresyon ve Basit Regresyon analizleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre web sitesi hizmet belirleyicilerinden güvenlik, teşvik, kişiselleştirme özelliklerinin marka bağlılığına olumlu yönde etkilediği; dizayn, ulaşılabilirlilik ve güvenlik unsurlarının yeniden satin alma niyetini olumlu yönde etkilediği; marka bağlılığının yeniden satin alma niyetine olumlu yönde yordadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Marka sadakati, Yeniden Satın Alma Niyet, Web Sitesi E-Hizmeti, Web Sitesi E-Hizmet Belirleyicileri

* Dr. Öğretim Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü
ORCID: 0009-0009-9844-6134, emels@pau.edu.tr

Cite as/ Atıf: Akyol, E. (2025).Evaluaton of brand loyalty and repurchase ıntention in terms of website e-service quality determinants. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(1), 148-171
http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1695296
Received/Geliş: 08 May/Mayıs 2025
Accepted/Kabul: 08 Sep/Eylül 2025
Published/Yayın: 30 Apr/Nisan2026
e-ISSN: 2149-4622. © 2026 The Author(s). This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial4.0 International License (CC BY-NC 4.0): https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Introduction

It is the desire of most businesses to be a strong brand to gain a competitive advantage in the market. In this way, the business is less vulnerable to external actions, earns larger profit margins and has the opportunity to grow its brand. Brand loyalty provides significant advantages to businesses as the cost of retaining old customers is lower than the cost of acquiring new ones. One of the most important elements that represent brand power in the minds of consumers is the web pages of businesses. Today's consumers carry many of their actions to the Internet, which has further increased the importance of web pages for brands. When we look at the internet usage rates of individuals in Türkiye, it has been determined that individuals in the 16-74 age group comprise 85.0% of the population in 2022 and 87.1% in 2023. Internet usage rate in 2023 by gender; It was observed as 90.9% in men and 83.3% in women (Tuik, 2023). These increases in internet usage rates provide significant opportunities for businesses to use digital media and marketing communication tools. Thus, the degree to which websites support marketing activities has been examined in detail (Thorbjornsen, 2003). In particular, brand-loyal customers visit brand web pages more frequently than non-loyal customers (Thorbjornsen, 2003: 199). Website quality can be considered an important function for customer satisfaction (Rahi, Ghani, & Ngah, 2020), repeat purchase probability (Wilson, Keni & Tan, 2019), customer retention, and increasing customer visits, and can support e-loyalty in this process (Akram et al., 2018). Customer satisfaction (Laureti et al., 2018; Rahi et al., 2020) and customer brand perception (Mukerjee, 2016) have been stated as important evaluation criteria of website quality. On the other hand, website quality significantly affects purchase intention (Hutter et al., 2013; Gao & Li, 2019) and supports repeat purchase intention (Wilson et al., 2019). Customers have higher intentions to revisit the websites of online stores that they find interesting (Shin et al., 2013). It is important to constantly evaluate the quality of websites, which is considered one of the important factors in terms of online business performance.

This study was conducted to evaluate the impact of ease of use, design, accessibility, security, support, incentives, and personalization on brand loyalty and repurchase intention within the scope of e-service quality of brand websites, and to assess the extent to which web page content contributes to branding. The analysis results revealed that among website service determinants, security, incentives, and personalization positively affect brand loyalty; design, accessibility, and security positively affect repurchase intention; and brand loyalty positively predicts repurchase intention. In the literature review, websites were evaluated in terms of e-service quality (Özdemir & Çataltepe, 2024; Yıldız, 2024; Ülen, 2024; Sarıtaş, 2024) and e-service within the scope of brand loyalty (Sevim, 2018). The absence of a local study evaluating websites in terms of e-service determinants within the framework of brand loyalty and repurchase intention increases the importance of this study.

Literature Review

Brand Loyalty and Repurchase Intention

A brand is a distinctive name and/or symbol that serves to identify the goods and services of one or a group of sellers and to differentiate these goods or services from those of competitors (Aaker, 2009, p. 25). A brand is an important indicator in influencing the target audience and mobilizing it. By taking its roots from the depths of the past, the brand has gone beyond the time of mass production and has played an important role in today's market conditions, which are highly competitive and include conscious consumers (Kuş, 2016, p. 96). The brand offers different advantages in terms of consumers and producers. For brand consumers; it provides advantages such as reducing risk, being a quality signal, knowing the source of the product, placing responsibility on the manufacturer, serving as a promise or agreement between the manufacturer and being a symbolic tool. For manufacturers, it makes things and tracking easier. Its unique features are protected by law and provide unique features to the product. It provides competitive advantage and is a source of financial return (Keller, 2013). Thus, a brand signals to the customer the source of the product and protects both the customer and the manufacturer from competitors attempting to produce similar products (Aaker, 2009, p. 25). For all companies, it is expensive to acquire new customers and cheaper to retain existing ones, if they are satisfied with and

like the brand (Aaker, 2009, p. 37). At this point, brand loyalty, which is an important goal for brands, emerges. Brand loyalty refers to the relationship between a customer's positive attitude towards a brand and their repeated purchasing behavior (Dick and Basu, 1994). Oliver (1999) defines brand loyalty as the strong feeling of commitment felt by the customer that a product purchased will be purchased again in the future, despite external factors and marketing efforts of various brands. Brand loyalty, a prerequisite for a company's competitiveness and profitability, is thought to provide companies with sales revenues, market share, profitability and help them grow or at least maintain their market share.Thus, every company desires high brand loyalty associated with its own brands (Chinomona, Mahlangu & Pooe, 2013). It is observed that customers with brand loyalty are generally satisfied with the products and services they purchase and their expectations are met (Sancak, 2019). Brand loyalty, unlike repeat purchasing behavior, encompasses two important dimensions. The first dimension is called behavioral loyalty and refers to repeatedly purchasing a single brand among many brands in the same product group. The second dimension, attitudinal loyalty, is defined as the degree of a strong bond the customer has with the brand in his intention to repurchase due to the characteristics of the brand that he is satisfied with. (Chaudhuri & Holbrook, 2001; Gounaris & Stathakopoulos, 2004, Huang & Zhang, 2008). It is stated that brand loyalty plays a critical role in the competitiveness, sustainability and profitability of a business, and strong brand association leads to greater brand loyalty (Chuenban, et al., 2021). It is observed that brand loyalty is a long-term source of competitive advantage and paves the way for marketing options, and is directly related to customers' trust and service consumption (Tan et al., 2022, p. 3). Customers who are loyal to the brand are less likely to change the brand. Brand loyalty is the most significant determinant of brand value (Gounaris & Stathakopoulos, 2004). Consumers with high brand loyalty are more likely to express positive opinions about a business and willing to pay higher prices. Brand loyalty, which is the heart of the brand, can affect many indicators such as brand value among consumers and market share of the business (Palomba, 2022).

Website and Service Locators

The developments in information technologies have moved the information society process to electronic environments and the number of users has increased day by day, offering new opportunities for purchases (Tsao & Tseng, 2011). Businesses have moved their assets to electronic environments through websites and supported their marketing and sales activities with these new opportunities. In the context of marketing, websites are designed to achieve the goals of selling a company's product as a means of communication about the company and the products offered, as a proactive effort to engage (engage) customers, and as a direct sales platform. (Canavan, Henchion, & O'Reilly, 2007; Sun, Teh & Chiu, 2012). Consumers' shopping experience on websites is evaluated within the concept of e-service quality. Both researchers and practitioners have used e-service quality as web service quality interchangeably. Zhang and Prybutok (2005) support that these concepts can be used interchangeably. Rahi et al., (2017) stated that e-service quality is a virtual marketplace where customers can evaluate, judge and compare the excellence of e-service delivery, while Ho & Lin (2010) defined e-service quality as a type of service provided over the Internet.

The degree to which a website facilitates the details of shopping, purchasing and delivery processes is defined as e-service quality (Parasuraman et al., 2005). E-service quality includes "the process from the beginning to the end of the transaction, including information search, website navigation, ordering, customer service interactions, delivery and satisfaction with the ordered product" (Wolfinbarger & Gilly, 2003).

Although they overlap with each other, e-service quality may differ significantly from service quality in other environments, e-services lack interpersonal contact and may pose greater perceived risks and privacy issues for customers (Bitner, Brown & Meuter 2000; Dabholkar, 1996). Santos (2003) states that it is easier and more efficient for consumers to use the Internet environment because it allows them to save time and effort by comparing products, some of their technical features and prices more effectively. Privacy is more important and there is no face-to-face contact because online customers

interact with a technical interface. This implies that many more customers have a say in the joint production of the service offered than in the traditional retail sector (Fassacht & Koese, 2006).

E-service activity has some fundamental differences from service in physical environments. Service quality provided in physical environments; Physical characteristics of the business, including the appearance of the building, equipment and personnel, reliability, which is the ability to perform a promised service accurately and reliably, enthusiasm, which is the willingness to help customers and provide fast service and employees being knowledgeable, polite and able to make customers feel emotions. Trust, which is a key skill for businesses, and empathy, which is the ability of businesses to put themselves in the customers' shoes and show personal interest in them (Parasuman et al., 1988). In evaluating service quality in physical environments, it corresponds to the interface design and website usability of the Internet store, rather than the physical facilities and employees providing the service (Zeithaml et al., 2000). A well-designed and easy-to-use website is the first element that customers consider to gain trust (Muda & Muda, 2002).

Responsiveness is considered an important indicator of e-service quality (Zeithaml et al., 2000). When providing good customer service, responding promptly to customer questions increases the perception of service quality (Lee & Lin, 2005) and the perception of service quality (Parasuraman et al., 1988).

The most decisive dimension of traditional service quality is reliability (Parasuraman et al., 1988). Reliability defined as the company's ability to fulfill its aims, is one of the key dimensions of service quality in physical environments (Parasuraman et al., 1988). When evaluated in the context of online e-services; it is defined as the proper functioning of the website and the ability of the promised services to fulfill the functions of the website reliably and correctly (Parasuraman et al., 2005). Information quality in the sense of the reliability of the information on the website is also evaluated within the framework of the website' reliability. According to Miller (1996), for information quality, the criteria of understandability, accuracy, relevance and timeliness must be met. One of the biggest obstacles to online shopping is security concerns (Zeithaml et al., 2000); therefore, the formation of high-quality information opinion will positively affect both the experience and the satisfaction felt from the purchase (Lee & Lin, 2005)

Several classifications have been established for evaluating websites. Kim et al., (2003) website evaluation criteria; While classifying it as business function, reliability of the institution, reliability of the content, design, systematic structure and guidance; Park & Gretzel (2007) websites; It was evaluated within the framework of 12 factors: ease of use, information quality, responsiveness, design, security, interaction, trust, satisfaction, personalization, advertising/persuasion, gamification and technology integration. Tsao et al., (2016) classified it as speed, connectivity, navigability, relevance level, timeliness, attractiveness, security, personalization, responsiveness and richness.

Methodology

Importance and Purpose of the Research

Websites are considered a communication channel through which brand messages can be conveyed in every aspect. Because websites have the power to shape certain consumer behaviors, such as brand image and brand awareness (Bilgin, 2018; Suryani et al., 2021c), customers seeking information on a website may obtain more useful information about the brand because they want websites to contain brand-related information and are interested in the brand and engaged in its communication (Diehl, Koinig, & Scheiber, 2022).

Moreover, website quality can be considered an important function for customer satisfaction (Rahi, Ghani, & Ngah, 2020), repeat purchase probability (Wilson, Keni, & Tan, 2019), customer retention, and increasing customer visits. It can support e-loyalty in this process (Akram et al., 2018).

Customer satisfaction (Laureti et al., 2018; Rahi et al., 2020) and customer brand perception (Mukerjee, 2016) have been stated as important evaluation criteria of website quality. On the other hand, website quality significantly affects purchase intention (Hutter et al., 2013; Gao & Li, 2019) and supports repeat purchase intention (Wilson et al., 2019). Customers have higher intentions to revisit the websites of online stores that they find interesting (Shin et al., 2013). It is important to constantly evaluate the quality of websites, which is considered one of the key factors in online business performance.

Website quality and promoting brand awareness through the website can affect customer loyalty. Organizations can have an attractive and user-friendly website to create brand awareness in the minds of consumers, build trust in consumers, and ultimately influence their decisions to purchase products from the website (Sastika et al., 2016). Website quality has been shown to have a significant impact in differentiating company brands from others (Shin et al., 2013). Studies on tourism websites show that when consumers have a good website experience, emotions are also positively affected (Jiménez-Barreto & Campo-Martínez, 2018). This study aims to determine which website service elements contribute to brand loyalty and repurchase intention.

Research Method and Data Collection

Survey method was used to obtain data. The questions asked in the survey are; 28 expressions for website service determinants were synthesized based on many studies (Elliot et al., 2013; Santos, 2003; Ho & Lee, 2007; Li et al., 2007; Lee & Lin, 2005; Beneke et al., 2011; Lee & Wu, 2011; Stiglingh, 2014). For brand loyalty, the 4-item scale developed by Reynolds & Beatty (1999) and Bettencourt (1997) was used, and for repurchase intention, the 4-item scale developed by Taylor & Baker (1994) and Putrevu & Lord (1994) was used.

Before this research, data were collected using online survey management, with the approval of Pamukkale University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Board with the ethics committee decision numbered E-93803030-622.02.-478542.The population determined for the research was selected as individuals over the age of 18 who shop on private shopping sites. Survey questions were applied to a pilot group of 30 people, and the survey form took its final form within the framework of the volunteers' feedback on the survey questions. Four hundred eleven people participated in the survey, which was conducted on a voluntarilyon. Nine survey forms were canceled due to insufficient marking, and four hundred two survey data were considered valid and analyzed.

Skewness and kurtosis values were examined to assess the normality of the data. Skewness values were -0.906 for brand loyalty, -1.749 for repurchase intention, and -1.449 for website e-service determinants, while the kurtosis value was 1.673 for brand loyalty, 1.556 for repurchase intention, and 1.802 for website e-service determinants. Since the obtained values range from -1.96 to +1.96 and sufficient variability is assumed to ensure normality, it is accepted that the data meet the normality conditions (Can, 2016).

For the reliability of this research, the alpha coefficient (Cronbach's alpha) values of the scales used were examined and the values are shown in Table 1. The data were considered reliable with brand loyalty values of 0.769, repurchase intention values of 0.764 and website service determinants values of 0.926.

Table 1. Realibility Results

	Cronbach Alpha	Skewness	Kurtosis	Number of Questions
Brand Loyalty	0.769	-.906	1.673	4
Repurchase Intention	0.764	-1.749	-1.556	4
Website E-service Identifiers	0.926	-1.449	1.602	28

Research Model and Hypotheses

The main question of this study is to evaluate whether web page service determinants have an effect on repurchase intention and brand loyalty. In this context, an attempt was made to find answers to the following questions.

1)Do website service determinants predict participants' repurchase intention?

2)Do website service determinants predict participants' brand loyalty?

This research was conducted on the basis of the cross-sectional research model, which is among the singular scanning models, and the comparison type research model, which is among the relational scanning models (Karasar, 2013, p. 81- 82-84). A research model was created within the framework of the study questions and the model is shown in Figure 1.

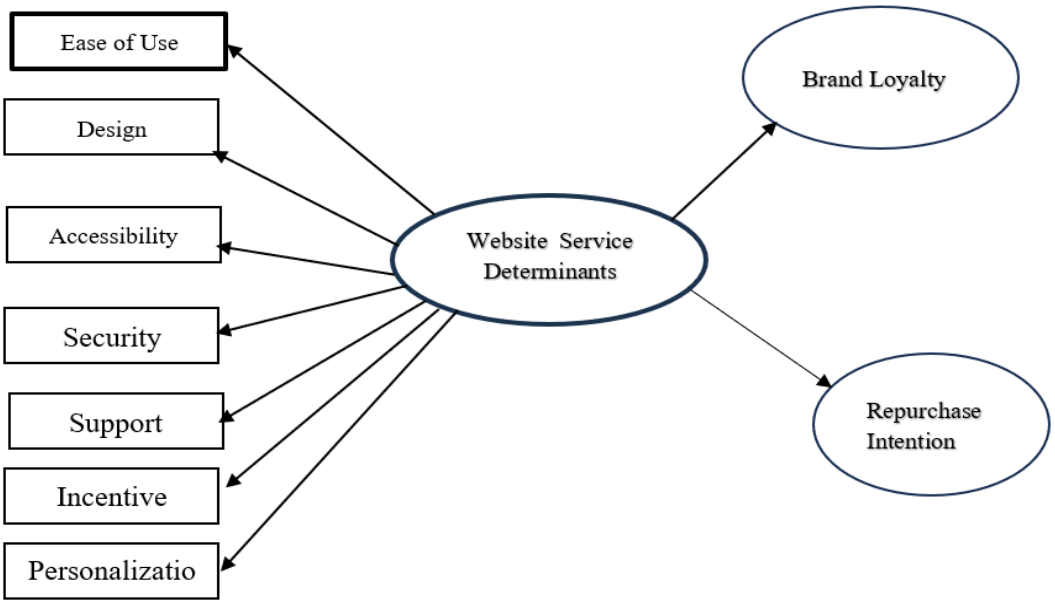

Figure 1. Reserach Model

E-service quality encompasses information search, website navigation, ordering, customer service interactions, delivery, and satisfaction thereby covering the entire process from initiation to completion (Wolfinbarger & Gilly, 2003). Customer satisfaction (Laureti et al., 2018; Rahi et al., 2020) and customer brand perception (Mukerjee, 2016) are two important factors in evaluating a website. Website quality significantly influences purchase intention (Hutter et al., 2013; Gao & Li, 2019) and reinforces repurchase intention (Wilson et al., 2019). From this perspective, the following hypotheses have been formulated regarding e-service quality determinants, brand loyalty, and repurchase intention.

H_1: Website ease of use predicts participants' brand loyalty.

H_2: Website design predicts participants' brand loyalty.

H_3: Website accessibility predicts participants' brand loyalty.

H_4: Website security predicts participants' brand loyalty.

H_5: Website support predicts participants' brand loyalty.

H_6: Website incentive predicts participants' brand loyalty.

H_7: Website personalization predicts participants' brand loyalty.

H_8: Website ease of use predicts participants' repurchase intention.

H_9: Website design predicts the participants' repurchase intention.

H_{10}: Website accessibility predicts participants' repurchase intention.

H_{11}: Website security predicts participants' repurchase intention.

H_{12}: Website support predicts participants' repurchase intention.

H_{13}: Website incentive predicts participants' repurchase intention.

H_{14}: Website personalization predicts participants' repurchase intention.

H_{15}: Brand loyalty predicts repurchase intention.

Findings

Considering the demographic characteristics of the individuals participating in this research; 57% were women and 43% men (Table 2). It was seen that 74.5% were between the ages of 18-30, 25.5% were over 30, 71. 89% were university graduates and 28.11% were in the high school or lower education group. When we looked at the income of the participants, 47.9% had an income above the minimum wage, while 52.1% had an income above the minimum wage. When we looked at the frequency of private shopping, 54.9% of the participants defined it as neither more nor less, 12.14% defined it as more, 18.7% defined it as less, and 14.26% defined it as other.

Table 2. Demographic Characteristics

Gender	**N**	**%**	**Monthly income**	**N**	**%**
Woman	229	57	No income	96	23.8
Male	173	43	Less than minimum wage	71	17.8
Total	402	100.0	Minumum wage –25 000	102	25.4
Age			25 001- 30 000	64	15.9
18-30	298	74.5	0 001- 35 000	43	10.7
31-45	54	13.5	35 000 and over	26	6.4
46-65	33	8.0	Total		100.0
66 and over	17	4.0	**Online Purchase Rates**		
Total	402	100.0	Rarely	28	6.9
Education Status			Little	53	13.2
Primary education	21	5.5	Neither more nor less	55	13.6
High school	51	12.6	More	139	34.7
Associate degree	114	29.3	Too much	127	31.6
Licence	186	46.2	Total	402	100.0
Master's degree and above	30	7.4			
Total	402	100.0			

Multiple linear regression analysis was applied to evaluate the impact of web page service determinants on brand loyalty. The data obtained as a result of the analysis are shown in Table 3. According to the data obtained; it was seen that 19% of the participants' brand loyalty was explained by independent variables ($R= 0.43$; $R^2 =.191$). It was seen that security ($\beta= 0.135$; $p<.05$) and personalization ($\beta = 0.200$; $p<.05$), which are determinants of website service , predict brand loyalty. According to these data, H_4: Website security predicts participants' brand loyalty; H_7: Website personalization predicts participants' brand loyalty are accepted. H_1: Website ease of use predicts participants' brand loyalty, H_2: Website design predicts participants' brand loyalty. H_3: Website accessibility predicts participants' brand loyalty H_5: Website support predicts participants' brand loyalty. H_6: Website incentive predicts participants' brand loyalty were rejected (Table 3).

Table 3. Relationship Between Brand Loyalty and Web Page Service Determinants

Dependent	Independent	R	R^2	F	Beta*	T	Sig.
Brand loyalty	Ease of use	.437	.191	0.178	.046	.837	.403
	Design				.012	.195	.846
	Accessibility				.008	.146	.884
	Security				.135	2.813	.005
	Support				.064	1.158	.247
	Incentive				.088	1.901	.058
	Personalization				.200	3.675	.000

The results of the Multiple Linear Regression analysis applied to examine the effect of website service determinants on repurchase intention are shown in Table 4. It was seen that 26% of the participants' repurchase intentions were explained by independent variables (R =.514, R^2 = .264). Design (β=.156, p<.05), accessibility (β=.138, p<.05) and security (β=.137, p<.05), which are determinants of website service, significantly affect repurchase intention. It appears that these data support the hypotheses: H_9: website design predicts the participants' repurchase intention , H_{10}: website accessibility predicts participants' repurchase intention and H_{11}: website security predicts participants' repurchase intention are accepted.

H_8: website ease of use predicts participants' repurchase intention, H_{12}: website support predicts participants' repurchase intention, H_{13}: website incentive predicts participants' repurchase intention, H_4: website personalization predicts participants' repurchase intention was rejected.

Table 4. Relationship Between Repurchase Intention and Web Page Service Determinants

Dependent	Independent	R	R^2	F	Beta*	T	Sig.
Repurchase Intention	Ease of use	.514	.264	30.637	.035	.662	.509
	Design				.156	2.676	.008
	Accessibility				.138	2.683	.008
	Security				.137	2.988	.003
	Support				.048	.90	.364
	Incentive				.042	.950	.343
	Personalization				.099	1.910	.057

The analysis conducted to examine the effect of brand loyalty on repurchase intention is presented in Table 5. It is observed that repurchase intention is explained by brand loyalty at a rate of 34% (R =.588, R^2 =.346). According to this result, the hypothesis 'H_{15}: Brand loyalty predicts repurchase intention' was accepted.

Table 5. Relationship between Brand Loyalty and Repurchase Intention

Dependent	Independent	R	R^2	F	Beta*	T	Sig
Repurchase Intention	Brand Loyalty	.588	.346	18.860	.588	17.857	.00

Discussion

Websites, which are the most important representation of the existence of businesses and corporate identity, are the most important evaluation area for consumers. Consumers first discover a product or brand research through visiting web pages. During and after the mandatory lockdown period due to COVID-19, consumers' purchasing activities were primarily carried out through the websites of brands. As a powerful marketing communication tool, websites play a shaping role on consumers' brand image, brand awareness and purchasing behavior (Nurhadi et al., 2023). It is important for consumers to know, learn and remember brands. Websites contribute positively to the brand in the long term because consumers will experience increased emotion and interest accessing information through

websites, which in turn affects brand awareness (Jiménez-Barreto & Campo-Martínez, 2018). The features of web pages can direct the purchasing process positively or negatively, and can also have a decisive effect on subsequent purchases.

In this context, it is aimed to evaluate the impact of web page service determinants on brand loyalty and repurchase intention. Within the framework of the data obtained as a result of this study, it is seen that the security and personalization elements among the participants' ease of use, design, accessibility, security, support, incentives and personalization among elements the participants, which predict brand loyalty. These elements are classified as web page service determinants. In this context, in parallel with the studies of Sastika (2016), Jimez & Camp Martinez (2018) and Gao & Li (2019), the website contributes to brand loyalty. Particularly, the security element, which is seen as the most important problem of recent years, is an important data that should be emphasized. One of the most basic responsibilities of websites is the promise of providing secure transactions. The brand must convey the promise that the website is safe to the consumer through various communication methods. Users who see that websites have no security vulnerabilities will not only increase their loyalty to the brand but also strengthen their intention to make repeat purchases.

The promise of secure payment during shopping transactions made on websites and along with the assurance that the identity and bank information provided will not be shared with third parties makes consumers feel safer. Another web page service element that supports brand loyalty is the personalization feature. Therefore, businesses that provide online services should understand their customers' habits, preferences and needs and offer customized products and suggestions that meet their customers' preferences (Lee & Lin, 2005). Consumers always want to feel more special and have their individual needs met. The most important contribution to brand loyalty can be a way for websites to improve the services they promise.

Another important data presented by this study is that website service determinants have an effect on repurchase intention (Shin, 2013; Rahmawati & Liswandi, 2018; Anderson & Mittal, 2000; Parasumaran & Grewal, 2000). It is observed that security, design and accessibility elements, which are among the website service determinants, positively predict repurchase intention. The security element contributes to brand loyalty and has an impact on consumers' repurchase intentions. According to these data, it appears that the most important criterion for consumers to maintain communication with the website is security. It can be said that websites that are not deemed reliable have a poor record in creating repeat visits, repurchase intentions and brand loyalty. Any questions that may arise in the consumer's mind about security should be immediately addressed using a clear and conscise communication language that explains the services offered by the website and that security measures are taken at the highest level at every stage. Other factors that have an impact on repurchase intention are design and accessibility.

Ensuring website accessibility and incorporating engaging design features are considered essential for consumer. A well-designed and easy-to-use website is the first element that customers consider to gain trust (Muda & Muda, 2002). Response speed to customer inquiries and issues is a critical determinant of repurchase intention. Providing good customer service through prompt responses enhances perceived service quality (Parasuraman et al., 1988) and fosters customer satisfaction (Lee & Lin, 2005). Being accessible is an important indicator of e-service quality (Zeithaml et al., 2000).

Conclusion and Recommendations

This study provides important results, especially in terms of highlighting the elements that can create a differentiation strategy among website service elements. While the security element, which is considered the most important criterion among all the elements that the website must have, is an element that we can call indispensable, it will contribute positively to brand loyalty by supporting repurchase intentions, especially with design and personalization elements. This study shows that building brand

loyalty can be increased by supporting repurchase intentions. In a study by Auh and Johnson (2005) which examined the relationship between brand satisfaction and brand loyalty across different sectors, it was suggested that satisfaction has a positive effect on loyalty.Thus, it is recommended that businesses contribute to brand loyalty of consumers by supporting consumers' repurchase intentions through highlighting the strong features of the product/service, quality, price, ease of distribution, price advantage, promotion and various advertising strategies. It is recommended to develop differentiation strategies by strengthening the website with attractive and unique designs created with clear and interactive information that suits the needs of customers.

This study has certain limitations, including time, sample size, and data collection method. For further studies, it is recommended to collect survey data using a larger sample size and face-to-face interviews, and to evaluate e-service quality determinants within the framework of artificial intelligence applications.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: The study has a single author.

2. Conflict of interest: No potential conflict of interest was reported by the authors.

3. Ethics Report: The study was approved by the Pamukkale University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee on January 8, 2024, with the ethics committee decision numbered E-93803030-622.02.-478542.

4. Research Model: This study is a research article.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Pazarda rekabet avantajı elde edebilmek için çoğu işletmenin isteği güçlü bir marka olmaktır. Bu sayede işletme dış etkilere karşı daha az savunmasız olur, daha büyük kâr marjları elde eder ve markasını büyütme fırsatına sahip olur. Marka sadakati, eski müşterileri elde tutmanın maliyetinin yeni müşteri edinmenin maliyetinden daha düşük olması nedeniyle işletmelere büyük avantajlar sağlar. Tüketicilerin zihninde marka gücünü temsil eden en önemli unsurlardan biri de işletmelerin web sayfalarıdır. Günümüz tüketicileri eylemlerinin çoğunu internete taşımaktadır ve bu durum markalar açısından web sayfalarının önemini daha da artırmıştır. Türkiye'de bireylerin internet kullanım oranlarına bakıldığında, 16-74 yaş grubundaki bireylerin 2022'de %85,0, 2023'te ise %87,1 olduğu belirlenmiştir. Cinsiyete göre 2023 yılında internet kullanım oranı; erkeklerde %90,9, kadınlarda ise %83,3 olarak görülmüştür (Tuik, 2023). İnternet kullanım oranlarındaki bu artışlar, işletmelere dijital medya ve pazarlama iletişim araçlarını kullanmaları için önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu nedenle web sitelerinin pazarlama faaliyetlerini ne ölçüde desteklediği ayrıntılı olarak incelenmiştir (Thorbjornsen, 2003). Özellikle markalara sadık müşteriler, sadık olmayanlara göre markaların web sayfalarını daha sık ziyaret etmektedir (Thorbjornsen, 2003: 199). Web sitesi kalitesi, müşteri memnuniyeti (Rahi, Ghani ve Ngah, 2020), yeniden satın alma olasılığı (Wilson, Keni ve Tan, 2019), müşteri elde tutma ve müşteri ziyaretlerini artırma için önemli bir işlev olarak düşünülebilir ve bu süreçte e-sadakati destekleyebilir (Akram vd., 2018). Müşteri memnuniyeti (Laureti vd., 2018; Rahi vd., 2020) ve müşterinin marka algısı (Mukerjee, 2016), web sitesi kalitesinin önemli değerlendirme ölçütleri olarak belirtilmiştir. Öte yandan, web sitesi kalitesi satın alma niyetini önemli ölçüde etkilemekte (Hutter vd., 2013; Gao ve Li, 2019) ve yeniden satın alma niyetini desteklemektedir (Wilson vd., 2019). Müşteriler, ilgi çekici buldukları çevrimiçi mağazaların web sitelerini tekrar ziyaret etme niyetleri daha yüksektir (Shin vd., 2013). Çevrimiçi iş performansı açısından önemli faktörlerden biri olarak kabul edilen web sitelerinin kalitesini sürekli değerlendirmek önemlidir.

Bu çalışma, marka web sitelerinin e-hizmet kalitesi kapsamında kullanım kolaylığı, tasarım, erişilebilirlik, güvenlik, destek, teşvikler ve kişiselleştirmenin marka sadakati ve yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkisini ve web sayfası içeriğinin markalaşmaya ne ölçüde katkıda bulunduğunu değerlendirmek amacıyla yürütülmüştür. Analiz sonuçları, web sitesi hizmet belirleyicileri arasında güvenlik, teşvikler ve kişiselleştirmenin marka sadakatini olumlu yönde etkilediğini; tasarım, erişilebilirlik ve güvenliğin yeniden satın alma niyetini olumlu yönde etkilediğini ve marka sadakatinin yeniden satın alma niyetini olumlu yönde öngördüğünü ortaya koymuştur. Literatür taramasında web siteleri, e-hizmet kalitesi (Özdemir ve Çataltepe, 2024; Yıldız, 2024; Ülen, 2024; Sarıtaş, 2024) ve marka sadakati kapsamında e-hizmet (Sevim, 2018) açısından değerlendiren çalışmalar olup, marka sadakati ve yeniden satın alma niyeti çerçevesinde e-hizmet belirleyicileri açısından web sitelerini değerlendiren yerel bir çalışmanın bulunmaması bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

Literatür Taraması

Marka Sadakati ve Yeniden Satın Alma Niyeti

Marka, bir veya bir grup satıcının mal ve hizmetlerini tanımlamaya ve bu mal veya hizmetleri rakiplerinden farklılaştırmaya yarayan ayırt edici bir isim ve/veya semboldür (Aaker, 2009, s. 25). Marka, hedef kitleyi etkilemede ve harekete geçirmede önemli bir göstergedir. Kökleri geçmişin derinliklerine dayanan marka, seri üretim zamanının ötesine geçerek, günümüzün rekabetçi ve bilinçli tüketicileri de içeren pazar koşullarında önemli bir rol oynamıştır (Kuş, 2016, s. 96). Marka, tüketiciler ve üreticiler açısından farklı avantajlar sunar. Marka tüketicileri için; riski azaltma, kalite sinyali olma, ürünün kaynağını bilme, sorumluluğu üreticiye yükleme, üretici arasında bir söz veya anlaşma görevi görme ve sembolik bir araç olma gibi avantajlar sağlar. Üreticiler içinse işleri ve takibi kolaylaştırır. Kendine özgü özellikleri yasalarla korunur ve ürüne benzersiz özellikler kazandırır. Rekabet avantajı

sağlar ve finansal getiri kaynağıdır (Keller, 2013). Böylece bir marka, müşteriye ürünün kaynağını işaret eder ve hem müşteriyi hem de üreticiyi benzer ürünler üretmeye çalışan rakiplerinden korur (Aaker, 2009, s. 25). Tüm şirketler için, markadan memnunlarsa ve markayı seviyorlarsa, yeni müşteriler edinmek pahalı, mevcut müşterileri elde tutmak ise daha ucuzdur (Aaker, 2009, s. 37). Bu noktada markalar için önemli bir hedef olan marka sadakati ortaya çıkar. Marka sadakati, müşterinin bir markaya karşı olumlu tutumu ile tekrarlanan satın alma davranışı arasındaki ilişkidir (Dick ve Basu, 1994). Oliver (1999), marka sadakatini, dış etkenlere ve çeşitli markaların pazarlama çabalarına rağmen, satın alınan bir ürünün gelecekte yeniden satın alınacağına dair müşterinin hissettiği güçlü bağlılık duygusu olarak tanımlar. Bir şirketin rekabet gücü ve kârlılığı için ön koşul olan marka sadakatinin, şirketlere satış geliri, pazar payı, kârlılık sağladığı ve pazar paylarını büyütmelerine veya en azından korumalarına yardımcı olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle her şirket kendi markalarıyla ilişkili yüksek marka sadakati arzular (Chinomona, Mahlangu ve Pooe, 2013). Marka sadakati olan müşterilerin satın aldıkları ürün ve hizmetlerden memnun oldukları ve beklentilerinin karşılandığı görülmektedir (Sancak, 2019). Marka sadakati, yeniden satın alma davranışından farklı olarak iki önemli boyuttan oluşmaktadır. İlk boyut davranışsal sadakat olarak adlandırılmakta ve aynı ürün grubundaki birçok marka arasından tek bir markayı tekrar tekrar satın almayı ifade etmektedir. İkinci boyut olan tutumsal sadakat ise müşterinin memnun kaldığı markanın özelliklerinden dolayı yeniden satın alma niyetinde markayla kurduğu güçlü bağın derecesi olarak tanımlanmaktadır. (Chaudhuri & Holbrook, 2001; Gounaris & Stathakopoulos, 2004, Huang & Zhang, 2008). Marka sadakatinin bir işletmenin rekabet gücü, sürdürülebilirliği ve kârlılığında kritik bir rol oynadığı ve güçlü marka çağrışımının daha fazla marka sadakatine yol açtığı belirtilmektedir (Chuenban vd., 2021). Marka sadakatinin uzun vadeli bir rekabet avantajı kaynağı olduğu ve pazarlama seçeneklerinin önünü açtığı, doğrudan müşterilerin güveni ve hizmet tüketimiyle ilişkili olduğu görülmektedir (Tan vd., 2022). Markaya sadık olan müşterilerin markayı değiştirme olasılığı daha düşüktür. Marka sadakati, marka değerinin en önemli belirleyicisidir (Gounaris & Stathakopoulos, 2004). Marka sadakati yüksek olan tüketiciler, bir işletme hakkında olumlu görüşler ifade etmeye ve daha yüksek fiyatlar ödemeye isteklidir. Markanın kalbi olan marka sadakati, tüketiciler nezdinde marka değeri ve işletmenin pazar payı gibi pek çok göstergeyi etkileyebilmektedir (Palomba, 2022).

Web Sitesi ve Hizmet Bulucular

Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, bilgi toplumu sürecini elektronik ortamlara taşımış ve kullanıcı sayısı her geçen gün artarak yeni satın alma fırsatları sunmuştur (Tsao ve Tseng, 2011). İşletmeler, varlıklarını web siteleri aracılığıyla elektronik ortamlara taşımış ve pazarlama ve satış faaliyetlerini bu yeni fırsatlarla desteklemiştir. Pazarlama bağlamında web siteleri; bir şirketin ürününü satma hedeflerine ulaşmak için tasarlanmış olup, şirket ve sunulan ürünler hakkında bir iletişim aracı, müşterilerle etkileşim kurmak için proaktif bir çaba ve doğrudan bir satış platformu olarak kullanılmaktadır. (Canavan, Henchion ve O'Reilly, 2007; Sun, Teh ve Chiu, 2012). Tüketicilerin web sitelerindeki alışveriş deneyimi, e-hizmet kalitesi kavramı kapsamında değerlendirilmektedir. Hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar, e-hizmet kalitesini web hizmeti kalitesi ile eş anlamlı olarak kullanmışlardır. Zhang ve Prybutok (2005), bu kavramların birbirinin yerine kullanılabileceğini desteklemektedir. Rahi vd., (2017), e-hizmet kalitesinin, müşterilerin e-hizmet sunumunun mükemmelliğini değerlendirebilecekleri, yargılayabilecekleri ve karşılaştırabilecekleri sanal bir pazar yeri olduğunu belirtirken, Ho ve Lin (2010), e-hizmet kalitesinin internet üzerinden sunulan bir hizmet türü olduğunu belirtmiştir.

Bir web sitesinin alışveriş, satın alma ve teslimat süreçlerinin ayrıntılarını kolaylaştırma derecesi, e-hizmet kalitesi olarak tanımlanmaktadır (Parasuraman vd., 2005). E-hizmet kalitesi, "bilgi arama, web sitesinde gezinme, sipariş verme, müşteri hizmetleri etkileşimleri, teslimat ve sipariş edilen üründen memnuniyet dahil olmak üzere işlemin başından sonuna kadar olan süreci" içermektedir (Wolfinbarger ve Gilly, 2003).

Birbirleriyle örtüşmelerine rağmen, e-hizmet kalitesi diğer ortamlardaki hizmet kalitesinden önemli ölçüde farklı olabilir, e-hizmetlerde kişilerarası temas yoktur ve müşteriler için daha fazla

algılanan risk ve gizlilik sorunları oluşturabilir (Bitner, Brown ve Meuter 2000; Dabholkar, 1996). Santos (2003), tüketicilerin internet ortamını kullanmalarının daha kolay ve verimli olduğunu, çünkü ürünleri, bazı teknik özelliklerini ve fiyatlarını daha etkili bir şekilde karşılaştırarak zamandan ve emekten tasarruf etmelerini sağladığını belirtmektedir. Çevrimiçi müşteriler teknik bir arayüzle etkileşim kurduğu için gizlilik daha önemlidir ve yüz yüze temas yoktur; geleneksel perakende sektörüne kıyasla çok daha fazla müşterinin sunulan hizmetin ortak üretiminde söz sahibi olduğunu belirtmektedir (Fassacht ve Koese, 2006).

E-hizmet faaliyeti, fiziksel ortamlardaki hizmetten bazı temel farklılıklara sahiptir. Fiziksel ortamlarda sunulan hizmet kalitesi; binanın, ekipmanın ve personelin görünümü de dahil olmak üzere işletmenin fiziksel özellikleri, söz verilen hizmeti doğru ve güvenilir bir şekilde yerine getirme yeteneği olan güvenilirlik, müşterilere yardımcı olma ve hızlı hizmet sunma isteği olan coşku, çalışanların bilgili, kibar olması ve müşterilere duygu hissettirebilmesi, işletmelerin becerisi olan güven ve işletmelerin kendilerini müşterilerin yerine koyma ve müşterilere kişisel ilgi gösterme yeteneği olan empatidir (Parasuman vd., 1988). Fiziksel ortamlarda hizmet kalitesinin değerlendirilmesinde, hizmet kalitesi, fiziksel tesisler ve hizmeti sağlayan çalışanlardan ziyade, internet mağazasının arayüz tasarımı ve web sitesi kullanılabilirliği dikkate alınır (Zeithaml vd., 2000). İyi tasarlanmış ve kullanımı kolay bir web sitesi, müşterilerin güven kazanmak için dikkate aldığı ilk unsurdur (Muda ve Muda, 2002).

Yanıt verme hızı, e-hizmet kalitesinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Zeithaml vd., 2000). İyi bir müşteri hizmeti sunarken, müşteri sorularına hızlı yanıt vermek, hizmet kalitesi algısını (Lee ve Lin, 2005) ve hizmet kalitesi algısını (Parasuraman vd., 1988) artırmaktadır.

Geleneksel hizmet kalitesinin en belirleyici boyutu güvenilirliktir (Parasuraman vd., 1988). Bir şirketin vaat ettiklerini yerine getirme yeteneği olarak bilinen güvenilirlik, fiziksel ortamlarda sunulan hizmet kalitesinin boyutlarından biridir (Parasuraman vd., 1988). Çevrimiçi e-hizmetler bağlamında değerlendirildiğinde; web sitesinin düzgün çalışması ve vaat edilen hizmetlerin web sitesinin işlevlerini güvenilir ve doğru bir şekilde yerine getirebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Parasuraman vd., 2005). Web sitesindeki bilgilerin güvenilirliği anlamında bilgi kalitesi de web sitesinin güvenilirliği çerçevesinde değerlendirilmektedir. Miller'a (1996) göre, bilgi kalitesi için; anlaşılabilirlik, doğruluk, alakalılık ve güncellik kriterleri karşılanmalıdır. Çevrimiçi alışverişin önündeki en büyük engellerden biri güvenlik endişeleridir (Zeithaml vd., 2000), bu nedenle yüksek kaliteli bilgi görüşünün oluşması hem deneyimi hem de satın alma işleminden duyulan memnuniyeti olumlu yönde etkileyecektir (Lee ve Lin, 2005).

Birçok farklı sınıflandırma yapılmıştır. Kim vd., (2003) web sitesi değerlendirme kriterlerini; fonksiyonu, kurumun güvenilirliği, içeriğin güvenilirliği, tasarım, sistematik yapı ve rehberlik olarak sınıflandırırken; Park & Gretzel (2007) web sitelerini; kullanım kolaylığı, bilgi kalitesi, yanıt verebilirlik, tasarım, güvenlik, etkileşim, güven, memnuniyet, kişiselleştirme, reklam/ikna, oyunlaştırma ve teknoloji entegrasyonu olmak üzere 12 faktör çerçevesinde değerlendirmiştir. Tsao vd. (2016) hız, bağlantı, gezilebilirlik, alaka düzeyi, zamanında olma, çekicilik, güvenlik, kişiselleştirme, yanıt verebilirlik ve zenginlik olarak sınıflandırmıştır.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Web siteleri, marka mesajlarının her yönüyle iletilebileceği bir iletişim kanalı olarak kabul edilmektedir. Web siteleri, marka imajı ve marka farkındalığı gibi belirli tüketici davranışlarını şekillendirme gücüne sahip olduğundan (Bilgin, 2018; Suryani vd., 2021c), bir web sitesinde bilgi arayan müşteriler, web sitelerinin markayla ilgili bilgiler içermesini istedikler ve markayla ilgilendikleri ve markanın iletişimine dahil oldukları için marka hakkında daha faydalı bilgiler edinebilirler. (Diehl, Koinig ve Scheiber, 2022).

Ayrıca, web sitesi kalitesi, müşteri memnuniyeti (Rahi, Ghani ve Ngah, 2020), yeniden satın alma olasılığı (Wilson, Keni ve Tan, 2019), müşteri sadakati ve müşteri ziyaretlerinin artırılması için önemli bir işlev olarak kabul edilebilir ve bu süreçte e-sadakati destekleyebilir (Akram vd., 2018). Müşteri

memnuniyeti (Laureti vd., 2018; Rahi vd., 2020) ve müşteri marka algısı (Mukerjee, 2016), web sitesi kalitesinin önemli değerlendirme kriterleri olarak belirtilmiştir. Öte yandan, web sitesi kalitesi satın alma niyetini önemli ölçüde etkilemekte (Hutter vd., 2013; Gao ve Li, 2019) ve yeniden satın alma niyetini desteklemektedir (Wilson vd., 2019). Müşteriler, ilgi çekici buldukları çevrimiçi mağazaların web sitelerini tekrar ziyaret etme konusunda daha yüksek niyetlere sahiptirler (Shin vd., 2013). Çevrimiçi işletme performansı açısından önemli faktörlerden biri olarak kabul edilen web sitelerinin kalitesini sürekli olarak değerlendirmek önemlidir.

Web sitesi kalitesi ve web sitesi aracılığıyla marka bilinirliğini artırmak, müşteri sadakatini etkileyebilir. Kuruluşlar, tüketicilerin zihninde marka bilinirliği yaratmak, tüketicilerde güven oluşturmak ve nihayetinde web sitesinden ürün satın alma kararlarını etkilemek için çekici ve kullanıcı dostu bir web sitesine sahip olabilirler (Sastika vd., 2016). Web sitesi kalitesinin, şirket markalarını diğerlerinden ayırmada önemli bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir (Shin vd., 2013). Turizm web siteleri üzerine yapılan çalışmalar, tüketicilerin iyi bir web sitesi deneyimi yaşadıklarında duygularının da olumlu etkilendiğini göstermektedir (Jiménez-Barreto ve Campo-Martínez, 2018). Bu çalışma, hangi web sitesi hizmet unsurlarının marka sadakatine ve yeniden satın alma niyetine katkıda bulunduğunu belirlemeyi amaçlamaktadır.

Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama

Veri elde etmek için anket yöntemi kullanılmıştır. Ankette yer alan web sitesi hizmet belirleyicileri için oluşturulan 28 ifade birçok araştırmaya (Elliot vd., 2013; Santos, 2003; Ho ve Lee, 2007; Li vd., 2007; Lee ve Lin, 2005; Beneke vd., 2011; Lee ve Wu, 2011; Stiglingh, 2014) dayanarak sentezlenmiştir. Marka sadakati için Reynolds ve Beatty (1999) ve Bettencourt (1997) tarafından geliştirilen 4 maddelik ölçek, yeniden satın alma niyeti için ise Taylor ve Baker (1994) ile Putrevu ve Lord (1994) tarafından geliştirilen 4 maddelik ölçek kullanılmıştır. Araştırma öncesinde veriler, Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun E-93803030-622.02.-478542 sayılı etik kurul kararıyla çevrimiçi anket yönetimi kullanılarak toplanmıştır. Araştırmanın evreni, özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapan 18 yaş üstü bireyler olarak belirlenmiştir. Anket soruları 30 kişilik bir pilot gruba uygulanmış ve gönüllülerin anket sorularına ilişkin geri bildirimleri çerçevesinde anket formu son halini almıştır. Gönüllülük esasına göre yürütülen ankete 411 kişi katılmıştır. 9 anket formu yetersiz puanlama nedeniyle iptal edilmiş, 402 anket verisi geçerli kabul edilerek analiz edilmiştir.

Verilerin normalliği için çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiştir. Çarpıklık değerleri marka sadakati için -0,906, yeniden satın alma niyeti için -1,749 ve web sitesi e-hizmet belirleyicileri için -1,449 olarak bulunurken, basıklık değeri marka sadakati için 1,673, yeniden satın alma niyeti için 1,556 ve web sitesi e-hizmet belirleyicileri için 1,802 olarak bulunmuştur. Elde edilen değerler -1,96 ile +1,96 arasında değiştiği ve normalliği sağlamak için yeterli değişkenliğin sağlandığı varsayıldığı için verilerin normallik koşullarını karşıladığı kabul edilmiştir (Can, 2016).

Araştırmanın güvenirliği için kullanılan ölçeklerin alfa katsayısı (Cronbach Alpha) değerleri incelenmiş ve değerler Tablo 1'de gösterilmiştir. Veriler, marka sadakati değerleri 0,769, yeniden satın alma niyeti değerleri 0,764 ve web sitesi hizmet belirleyicileri değerleri 0,926 ile güvenilir kabul edilmiştir.

Table 1. Güvenirlik Sonuçları

	Cronbach Alpha Değeri	**Çarpıklık**	**Basıklık**	**Soru sayısı**
Marka Sadakati	0.769	-.906	1.673	4
Yeniden Satınalma Niyeti	0.764	-1.749	-1.556	4
Websitesi E-servis Belirleyicileri	0.926	-1.449	1.602	28

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Çalışmanın temel sorusu, web sayfası hizmet belirleyicilerinin yeniden satın alma niyeti ve marka sadakati üzerinde bir etkisi olup olmadığını değerlendirmektir. Bu bağlamda, aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1) Web sitesi hizmet belirleyicileri katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordar mı?

2) Web sitesi hizmet belirleyicileri katılımcıların marka sadakatini yordar mı?

Araştırma, tekil tarama modellerinden kesitsel araştırma modeli ve ilişkisel tarama modellerinden karşılaştırmalı araştırma modeli (Karasar, 2013: 81, 82-84) temelinde yürütülmüştür. Çalışma soruları çerçevesinde bir araştırma modeli oluşturulmuş ve model Şekil 1'de gösterilmiştir.

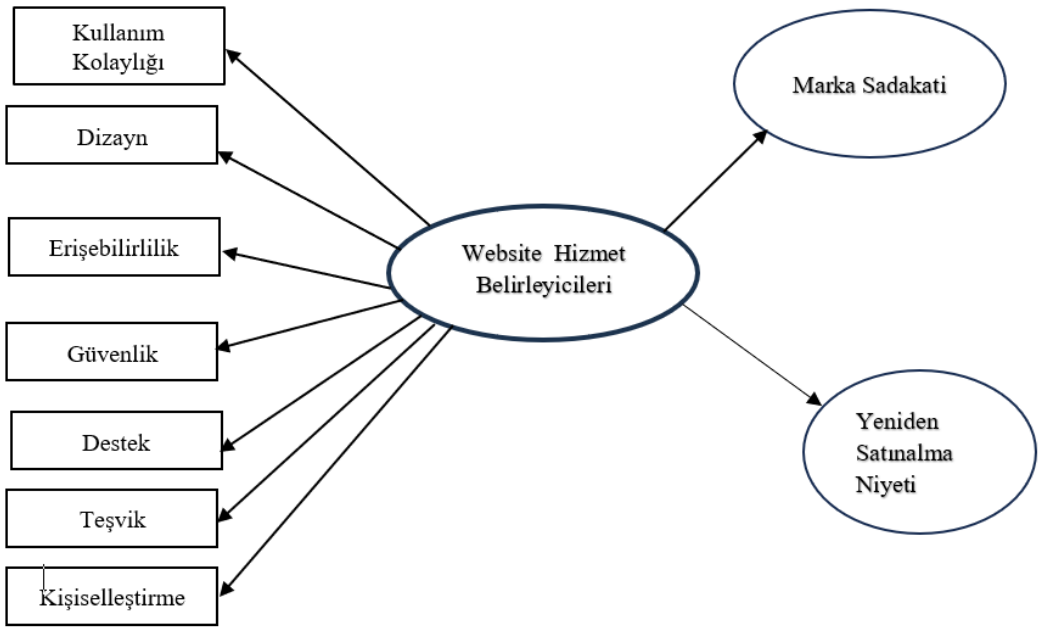

Şekil 1. Araştırma Modeli

E-hizmet kalitesi, bilgi arama, web sitesi gezinme, sipariş verme, müşteri hizmetleri etkileşimleri, teslimat ve sipariş edilen üründen duyulan memnuniyeti kapsayarak baştan sona tüm süreci kapsar (Wolfinbarger ve Gilly, 2003). Müşteri memnuniyeti (Laureti vd., 2018; Rahi vd., 2020) ve müşteri marka algısı (Mukerjee, 2016), bir web sitesini değerlendirmede iki önemli faktördür. Web sitesi kalitesi, satın alma niyetini önemli ölçüde etkiler (Hutter vd., 2013; Gao ve Li, 2019) ve yeniden satın alma niyetini destekler (Wilson vd., 2019). Bu bakış açısından, e-hizmet kalitesi belirleyicileri, marka sadakati ve yeniden satın alma niyeti için aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H_1: Web sitesi kullanım kolaylığı, katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır.

H_2: Web sitesi tasarımı, katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır.

H_3: Web sitesi erişilebilirliği, katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır.

H_4: Web sitesi güvenliği, katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır.

H_5: Web sitesi desteği, katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır.

H_6: Web sitesi teşviki, katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır.

H_7: Web sitesi kişiselleştirmesi, katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır.

H_8: Web sitesi kullanım kolaylığı, katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır.

H_9: Web sitesi tasarımı, katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır.

H_{10}: Web sitesi erişilebilirliği, katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır.

H_{11}: Web sitesi güvenliği, katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır.

H_{12}: Web sitesi desteği, katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır.

H_{13}: Web sitesi teşviki, katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır.

H_{14}: Web sitesi kişiselleştirmesi, katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır.

H_{15}: Marka sadakati yeniden satın alma niyetini yordamaktadır.

Araştırma Bulguları

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri incelendiğinde; %57'si kadın, %43'ü erkektir. Katılımcıların %74,5'inin 18-30 yaş aralığında, %25,5'inin 30 yaş üstü, %71,89'unun üniversite mezunu ve %28,11'inin lise ve altı eğitim grubunda olduğu görülmektedir. Katılımcıların gelirlerine bakıldığında, %47,9'unun asgari ücretin üzerinde, %52,1'inin ise asgari ücretin üzerinde geliri bulunmaktadır. Özel alışveriş yapma sıklığına bakıldığında ise, katılımcıların %54,9'u ne fazla ne de az, %12,14'ü fazla, %18,7'si az ve %14,26'sı ise diğer olarak tanımlamaktadır.

Tablo 2. Demografik Özellikler

Cinsiyet	**N**	**%**	**Aylık Gelir**	**N**	**%**
Kadın	229	57	Gelirim yok	96	23.8
Erkek	173	43	Asgari ücretten az	71	17.8
Toplam	402	100.0	Asgasir ücret–25 000 arası	102	25.4
Yaş			25 001- 30 000 arası	64	15.9
18-30	298	74.5	0 001- 35 000 arası	43	10.7
31-45	54	13.5	35 000 ve üzeri	26	6.4
46-65	33	8.0	Toplam	402	100.0
66 ve üzeri	17	4.0	**Online Satınalma Oranları**		
Toplam	402	100.0	Nadiren	28	6.9
Eğitim Durumu			Az	53	13.2
İlköğretim	21	5.5	Ne çok ne az	55	13.6
Lise	51	12.6	Fazla	139	34.7
Ön lisans	114	29.3	Çok fazla	127	31.6
Lisans	186	46.2	Toplam	402	100.0
Yüksek lisans ve üzeri	30	7.4			
Toplam	402	100.0			

Web sayfası hizmet belirleyicilerinin marka sadakati üzerindeki etkisini değerlendirmek için çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen veriler Tablo 3'te gösterilmiştir. Elde edilen verilere göre; katılımcıların marka sadakatlerinin %19'unun bağımsız değişkenlerle açıklandığı görülmektedir (R=,43; R^2=,191). Web sitesi hizmet belirleyicilerinden güvenlik (β=0,135; p<.05) ve kişiselleştirmenin (β=,200; p<,05) marka sadakatini yordadığı görülmektedir. Bu verilere göre, H_4: Web sitesi güvenliği katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır ve H_7: Web sitesi kişiselleştirme katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır hipotezleri kabul edilmiştir. H_1: Web sitesi kullanım kolaylığı katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır, H_2: Web sitesi tasarımı katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır, H_3: Web sitesi erişilebilirliği katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır; H_5: Web sitesi desteği katılımcıların marka sadakatini

yordamaktadır ve H_6: Web sitesi teşviki katılımcıların marka sadakatini yordamaktadır hipotezleri red edilmiştir.

Tablo 3. Marka Sadakati ile Web Sayfası Hizmet Belirleyicileri Arasındaki İlişki

Bağımlı	Bağımsız	R	R^2	F	Beta*	T	Sig.
Marka Sadakati	Kullanım Kolaylığı	.437	.191	0.178	.046	.837	.403
	Dizayn				.012	.195	.846
	Erişilebilirlik				.008	.146	.884
	Güvenlik				.135	2.813	.005
	Destekleme				.064	1.158	.247
	Teşvik				.088	1.901	.058
	Kişiselletirme				.200	3.675	.000

Web sitesi hizmet belirleyicilerinin yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkisini incelemek için uygulanan Çoklu Doğrusal Regresyon analizinin sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Katılımcıların yeniden satın alma niyetlerinin %26'sının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı görülmektedir (R = ,514; R^2 = ,264). Web sitesi hizmet belirleyicileri olan tasarım (β = ,156; p<,05), erişilebilirlik (β = ,138; p<,05) ve güvenlik (β =,137; p<,05), yeniden satın alma niyetini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu verilere göre, H_9: Web sitesi tasarımı katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır, H_{10}: Web sitesi erişilebilirliği katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır, H_{11}: Web sitesi güvenliği katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır hipotezleri kabul edilmiştir. H_8: Web sitesi kullanım kolaylığı katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır, H_{12}: Web sitesi desteği katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır, H_{13}: Web sitesi teşviki katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır ve H_4: Web sitesi kişiselleştirmesi katılımcıların yeniden satın alma niyetini yordamaktadır hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 4. Yeniden Satın Alma Niyeti ile Web Sayfası Hizmet Belirleyicileri Arasındaki İlişki

Bağımlı	Bağımsız	R	R^2	F	Beta*	T	Sig.
Yeniden Satınalma Niyeti	Kullanım Kolaylığı	.514	.264	30.637	.035	.662	.509
	Dizayn				.156	2.676	.008
	Erişebilirlilik				.138	2.683	.008
	Güvenlik				.137	2.988	.003
	Destek				.048	.90	.364
	Teşvik				.042	.950	.343
	Kişiselleştirme				.099	1.910	.057

Marka sadakatinin yeniden satın alma niyetine etkisini incelemek amacıyla yapılan analiz Tablo 5'te yer almaktadır. Yeniden satın alma niyetinin marka sadakati tarafından %34 oranında açıklandığı görülmektedir (R =,588, R^2 = ,346). Bu sonuca göre 'H_{15}: Marka sadakati yeniden satın alma niyetini yordamaktadır' hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Marka Sadakati ile Yeniden Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişki

Bağımlı	Bağımsız	R	R^2	F	Beta*	T	Sig
Yeniden Satınalma Niyeti	Marka Sadakati	.588	.346	18.860	.588	17.857	.00

Tartışma

İşletmelerin ve kurumsal kimliklerinin en önemli göstergesi olan web siteleri, tüketiciler için en önemli değerlendirme alanıdır. Tüketiciler, ürün veya marka araştırmalarını ilk olarak web sayfalarını ziyaret ederek gerçekleştirirler. COVID-19 küresel salgını nedeniyle uygulanan zorunlu karantina dönemi boyunca ve sonrasında, tüketicilerin satın alma faaliyetleri büyük ölçüde markaların web siteleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Güçlü bir pazarlama iletişim aracı olan web siteleri, tüketicilerin marka imajı, marka bilinirliği ve satın alma davranışları üzerinde şekillendirici bir rol oynamaktadır (Nurhadi

vd., 2023). Tüketicilerin markaları bilmesi, öğrenmesi ve hatırlaması önemlidir. Web siteleri, tüketiciler web siteleri aracılığıyla bilgiye eriştiklerinde artan duygu ve ilgi ile deneyimleyecekleri ve bu da marka bilinirliğini etkileyeceği için uzun vadede markaya olumlu katkıda bulunur (Jiménez-Barreto ve Campo-Martínez, 2018). Web sayfalarının özellikleri, satın alma sürecini olumlu veya olumsuz yönde yönlendirebilir ve sonraki satın alımlar üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabilir. Bu bağlamda, web sayfası hizmet belirleyicilerinin marka sadakati ve yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen veriler çerçevesinde, katılımcıların web sayfası hizmet belirleyicileri olarak sınıflandırılan kullanım kolaylığı, tasarım, erişilebilirlik, güvenlik, destek, teşvik ve kişiselleştirme unsurlarından güvenlik ve kişiselleştirme unsurlarının marka sadakatini yordadığı görülmektedir. Bu bağlamda, Sastika (2016), Jimez ve Camp Martinez (2018), Gao ve Li (2019) tarafından yapılan çalışmalara paralel olarak, web sitesi marka sadakatine katkıda bulunmaktadır. Özellikle son yılların en önemli sorunu olarak görülen güvenlik unsuru, üzerinde durulması gereken önemli bir veridir. Web sitelerinin en temel sorumluluklarından biri güvenli işlem sağlama vaadidir. Marka, web sitesinin güvenli olduğu vaadini çeşitli iletişim yöntemleri aracılığıyla tüketiciye iletmelidir. Web sitelerinde herhangi bir güvenlik açığı olmadığını gören kullanıcılar, yalnızca markaya olan sadakatlerini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda yeniden satın alma niyetlerini de güçlendirecektir. Web sitelerinde yapılan alışverişlerde güvenli ödeme vaadi ve kimlik ve banka bilgilerinin üçüncü taraflarla paylaşılmayacağına dair güvence, tüketicilerin kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlar. Marka sadakatini destekleyen bir diğer web sayfası hizmet unsuru da kişiselleştirme özelliğidir. Bu nedenle, çevrimiçi hizmet sunan işletmeler, müşterilerinin alışkanlıklarını, tercihlerini ve ihtiyaçlarını bilmeli ve müşterilerin tercihlerini karşılayacak kişiselleştirilmiş ürün ve öneriler sunmalıdır (Lee ve Lin, 2005). Tüketiciler her zaman kendilerini daha özel hissetmek ve bireysel ihtiyaçlarının karşılanmasını isterler. Marka sadakatine en önemli katkı; web sitelerinin vaat ettikleri bu hizmetleri geliştirmelerinin bir yolu olabilir.

Çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli veri ise web sitesi hizmet belirleyicilerinin yeniden satın alma niyeti üzerinde etkili olmasıdır (Shin 2013; Rahmawati ve Liswandi, 2018; Anderson ve Mittal, 2000; Parasuman ve Grewal, 2000). Web sitesi hizmet belirleyicileri arasında yer alan güvenlik, tasarım ve erişilebilirlik unsurlarının yeniden satın alma niyetini pozitif yönde öngördüğü görülmektedir. Güvenlik unsuru sadece marka sadakatine katkıda bulunmakla kalmayıp aynı zamanda tüketicilerin yeniden satın alma niyetleri üzerinde de etkilidir. Bu verilere göre tüketicilerin web sitesi ile iletişimini sürdürmesinde en önemli kriterin güvenlik olduğu görülmektedir. Güvenilir olarak değerlendirilmeyen web sitelerinin tekrar ziyaret, yeniden satın alma niyeti ve marka sadakati oluşturmada zayıf bir sicile sahip olduğu söylenebilir. Tüketicinin aklında güvenlik konusunda oluşabilecek her türlü soru, web sitelerinin sunduğu hizmetleri açıklayan bir iletişim dili kullanılarak ve her aşamada en üst düzeyde güvenlik önlemleri alınarak derhal giderilmelidir. Yeniden satın alma niyetini etkileyen diğer faktörler tasarım ve erişilebilirliktir.

Web sitesinin erişilebilir olması ve web sitesi tasarımının tüketici için ilgi çekici özelliklere sahip olması önemli kabul edilir. İyi tasarlanmış ve kullanımı kolay bir web sitesi, müşterilerin güven kazanmak için dikkate aldığı ilk unsurdur (Muda ve Muda, 2002). Müşteri soru ve sorunlarına verilen yanıt hızı, müşteriler için yeniden satın alma niyetinin temel belirleyicilerinden biridir. İyi bir müşteri hizmeti sunarken, müşteri sorularına hızlı yanıt vermek hizmet kalitesi algısını artırmaktadır (Parasuraman ve ark., 1988); müşteri memnuniyetini desteklemektedir (Lee ve Lin, 2005). Erişilebilir olmak, e-hizmet kalitesinin önemli bir göstergesidir (Zeithaml vd., 2000).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, özellikle web sitesi hizmet unsurları arasında farklılaşma stratejisi oluşturabilecek unsurları vurgulaması açısından önemli sonuçlar sunmaktadır. Web sitesinin sahip olması gereken unsurlar arasında en önemli kriter olarak kabul edilen güvenlik unsuru, vazgeçilmez diyebileceğimiz bir unsur olmakla birlikte, özellikle tasarım ve kişiselleştirme unsurlarıyla yeniden satın alma niyetlerini

destekleyerek marka sadakatine olumlu katkıda bulunacaktır. Bu çalışma, marka sadakatinin yeniden satın alma niyetlerini destekleyerek artırılabileceğini göstermektedir. Auh ve Johnson (2005) tarafından farklı sektörlerde marka memnuniyeti ve marka sadakati arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, memnuniyetin sadakat üzerinde olumlu bir etkisi olduğu öne sürülmüştür. Bu nedenle, işletmelerin ürün/hizmetin güçlü özellikleri olan kalite, fiyat, dağıtım kolaylığı, fiyat avantajı, promosyon ve çeşitli reklam stratejilerini vurgulayarak tüketicilerin yeniden satın alma niyetlerini destekleyerek tüketicilerin marka sadakatine katkıda bulunmaları önerilebilir. Müşterilerin ihtiyaçlarına uygun, açık ve etkileşimli bilgilerle oluşturulmuş, çekici ve özgün tasarımlarla web sitesini güçlendirerek farklılaşma stratejileri geliştirilmesi önerilmektedir. Çalışmanın zaman, örneklem büyüklüğü ve veri toplama yöntemi gibi bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Gelecekteki çalışmalar için, daha geniş bir örneklem büyüklüğü ve yüz yüze görüşmeler kullanılarak anket verilerinin toplanması ve yapay zekâ uygulamaları çerçevesinde e-hizmet kalite belirleyicilerinin değerlendirilmesi önerilmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Çalışma tek yazarlıdır ve tüm aşamalar yazar tarafından yerine getirilimiştir.

2. Çıkar çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. Etik Raporu: Çalışma Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'dan 08.01.2024 tarihinde E-93803030-622.02.-478542 sayılı etik kurulu kararı ile onay almıştır.

4. Araştırmanın Modeli: Çalışma araştırma makalesidir.

References

Aaker, D. A. (2009*). Brand value management*, MediaCat Publishing.

Anderson, E. W. & Mittal, V. (2000). Strengthening the satisfaction–profit chain, *Journal of Service Research, 3(2),* 107–120, https://doi.org/10.1177/109467050032001

Astini, R. & Sulistiyowati, I. (2015). Pengaruh destination image, travel motivation, dan kualitas pelayanan terhadap kepuasan pengunjung (studi kasus pada wisatawan nusantara muslim di pantai carita pandeglang banten, *Jurnal Ilmiah Manajemen Dan Bisnis*, *1*(3), 96589

Awan, H. M., Siddiquеı, A. N. & Haider, Z. (2015). Factors affecting halal purchase intention–evidence from pakistan's halal food sector, *Management Research Review*, *38 (6),* 640-660. https://doi.org/10.1108/MRR-01-2014-0022

Beneke, J., Acton, A., Richardson, D. & White, F. (2011). E-service quality:an investigation of its key dimensions and the discriminatory power in the residential property sector, *Acta Commercii*, 75-88, https://doi.org/10.4102/ac.v11i1.154

Bettencourt, L. (1997). Customer voluntary performance: Customers as partners in service delivery, *Journal of Retailing*, *73(3),* 383-406, https://doi.org/10.1016/S0022-4359(97)90024-5

Bitner, M. J., Stphen, W. B., & Matthew, L. M. (2000). Technology Infusion in Service Encounters, *Journal of the Academy of Marketing Science*, *28 (1),* 138–49, https://doi.org/10.1177/0092070300281013

Can, A. (2016). *Quantitative data analysis in the scientific research process with SPSS*, Pegem Akademi Yayıncılık

Canavan, O., Henchion, M. & O'Reilly, S. (2007). The use of the internet as a marketing channel for Irish speciality food, *International Journal of Retail& Distrubiton Management*, *35 (2),* https://doi.org/10.1108/09590550710728110

Chaudhuri, A. & Holbrook, M., B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: The role of brand loyalty, *Journal of Marketing*, *65(2),* 81-93, https://doi.org/10.1509/jmkg.65.2.81.18255

Chinomona, R., Mahlangu, D. & Pooe, D. (2013). Brand service quality, satisfaction, trust and preference as predictors of consumer brand loyalty in the retailing industry, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, *4(14),* 181- 190. https://doi.org/10.5901/mjss.2013.v4n14p181

Chuenban, P., Sornsaruht, P. & Pimdee, P. (2021). How brand attitude, brand quality, and brand value affect Thai canned tuna consumer brand loyalty, *Heliyon 7*, https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06301

Dabholkar, P., A. (1996). Consumer evaluations of new technology-based self-service options: an investigation of alternative models of service quality, *International Journal of Research in Marketing, 13 (1),* 29-51, https://doi.org/10.1016/0167-8116(95)00027-5

Dick, A. & Basu, K. (1994). Customer loyalty: towards an ıntegrated conceptual framework, *Journal of The Academy of Marketing Science, 22(2),* 99-113, https://doi.org/10.1177/0092070394222001

Diehl, S., Koinig, I. & Scheiber, R. (2022). Cross-Media advertising in times of changing media environments and media consumption patterns, Springer Books, in: Matthias Karmasin&Sandra Diehl & Isabell Koinig (ed.), *Media and Change Management*,189-209, Springer.

Elliot, S., Li, G. & Choi, C. (2013). Understanding service quality in a virtual travel comunity environment, *Journal of Business Research*, *66*, 1153-1160, https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2012.03.011

Fassnacht, M. & Koese, I. (2006). Quality of electronic services: conceptualizing and testing a hierarchical model, *Journal of Service Research, 9 (1),* 19–37, https://doi.org/10.1177/1094670506289531

Hawkins, K. & Vel, P. (2013). Attitudinal loyalty, behavioural loyalty and social media: an introspection, *The Marketing Review*, *13 (2),* 125-141, https://doi.org/10.1362/146934713X13699019904605

Ho, C-T.B. & Lin, W-C. (2010). Measuring the service quality of internet banking: scale development and validation, *European Business Review, 22 (1),* 5–24, https://doi.org/10.1108/09555341011008981

Huang, J. & Zhang, D. (2008). Customer value and brand loyalty: Multi- dimensional empirical test, International Seminar on Future Information Technology and Management Engineering, 102- 106, https://doi.org/10.1109/FITME.2008.84

Gao, W. & Li, X. (2019). Building presence in an online shopping website: the role of website quality, *Behaviour & Information Technology, 38*(1), 28-41, https://doi.org/10.1080/0144929X.2018.1509127

Gounaris, S. & Stathakopoulos, V. (2004). Antecedents and consequences of brand loyalty: An empirical study, *Brand Management*, *11 (4),* 283- 306, https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.2540174.

Jia, L., Cegilelski, C. & Zhang, Q. (2014). The effect of trust on customers' online repurchase intention in consumer-to-consumer electronic commerce, *Journal of Organizational and End User Computing, 26 (3):* 65-86. https://doi.org/10.4018/joeuc.2014070104

Jimenez-Barreto, J. & Campo-Martinez, S. (2018). Destination website quality, users' attitudes and the willingness to participate in online cocreation experiences, *European Journal of Management and Business Economics, 27(1),* 26-41, https://doi.org/10.1108/EJMBE-11-2017-0048

Keller, K. L. (2023). Understanding brands, branding and brand equity, *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, 5, 7-20, https://doi.org/10.1057/palgrave.im.4340213

Kim, S. Shaw, T. & Schneider, H. (2003). Web site desing benchmarking within industry groups, *Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy*, *13- (1),*17-26, https://doi.org/10.1108/10662240310458341

Kim, S. H., Kim, M., S. & Lee, D. H. (2016). The effects of personality traits and congruity on customer satisfaction and brand loyalty: evidence from coffee shop customers, *Advances in Hospitality and Leisure*, *3*-33, Emerald Group Publishing Limited.

Lauretti, T., Piccarozzi, M. & Aquilani, B. (2018). The effects of historical satisfaction, provided services characteristics and website dimensions on encounter overall satisfaction: A travel industry case study, *The TQM Journal*, *30(3),* 197-216, https://doi.org/:10.1108/TQM-07-2017-0080

Lee, G. & Lin, H. (2005). Customer perceptions of e-service quality in online shopping, *International Journal of Retail & Distribution Management, 33 (2),* 161-176. https://doi.org/10.1108/09590550510581485

Lee, F. & Wu, W. (2011). Moderating effects of technology acceptence perspective on e-service quality formation: evidence from airline websites in Taiwan, *Expert System with Applications, 38(2011)* 7766-7773, https:/doi.org/ 10.1016/j.eswa.2010.12.131

Miller, H. (1996). The multiple dimensions of information quality, *Information Systems Management*, *13(2),* 79-82, https://doi.org/10.1080/10580539608906992

Muda, C. & Muda, A. (2002). Dimensions of e-quality, *International Journal of Quality and Reliability Management, 19* (3), 246-258, https://doi.org/10.1108/02656710210415668

Mukerjee, K. (2016). Factors that contribute towards competitive advantage: A conceptual analysis, *IUP Journal of Business Strategy, 13(1),* 26-39.

Nam, J., Ekinci, Y. & Whyatt, G. (2011). Brand equity, brand loyalty and consumer satisfaction, *Annals of Tourism Research, 38 (3),* 1009-1030, https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.01.015.

Nurhadi, M., Suryani, T. & Fauzzi, A. A. (2023). The power of website and social media for strenghthening brand image, e-wom and purchase desicion. *Journal of Economics, Business and Accountancy Ventura*, *25 (3),* 273-287, https://doi.org/ 10.14414/jebav.v25i3.3093.

Karasar, N. (2013). *Scientific research method,* (25. Basım), Nobel Yayıncılık

Kuş, O. (2016). *Content marketing,* (1. Baskı), Pales Yayınları

Palomba, A. (2022). Building OTT brand loyalty and brand equity: Impact of original series on OTT services, *Telematics and Informatics*, *66 (2022*) 10733, https://doi.org/ 10.1016/j.tele.2021.101733

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. & Berry, L. L. (1988). Servqual: a multiple-item scale for measuring consumer perc, *Journal of Retailing*, *64 (1),* 12

Parasuraman, A., Zeithaml, V. & Malhotra, A. (2005). E-S-Qual: A multiple-item scale for assessing electronic service quality, *Journal of Service Research*, *7(3),* 213-233, https://doi.org/10.1177/1094670504271156

Parasuraman, A., & Grewal, D. (2000). The impact oftechnology on the quality-valueloyalty chain: A research agenda, *Journal of the Academy of Marketing Science*, *28*, 168–174, http://dx.doi.org/10.1177/0092070300281015

Park, Y. A. & Gretzel, U. (2007). Success factors for destination marketing web sites: A qualitative meta-analysis, *Journal of Travel Research*, *46*, 46-63, https://doi.org/10.1177/0047287507302381

Putrevu, S. & Lord, K. (1994). Comparative and noncomparative advertising: Attitudinal effects under cognitive and affective involvement conditions, *Journal of Advertising*, *23*, 77-90, https://doi.org/10.1080/00913367.1994.10673443

Rahi, S., Ghani, M. A. & Ngah, A. H. (2020). Factors propelling the adoption of internet banking: the role of e-customer service, website design, brand image and customer satisfaction, *International Journal of Business Information Systems*, *33(4),* 549-569, https://doi.org/10.1504/IJBIS.2020.105870

Ranganathan, C. & Ganapatthy, S. (2002). Key dimensions of business to consumer web sites, *Information and Management*, *39,* 457-465, https://doi.org/10.1016/S0378-7206(01)00112-4

Reynolds, K. & Beatty, S. (1999). Customer benefits and company consequences of customer-salesperson relationships in retailing, *Journal of Retailing, 75(1),* 11-32, https://doi.org/10.1016/S0022-4359(99)80002-5

Sama, R. & Trived, J. P. (2019). Factors affecting consumers' loyalty towards halal cosmetics: an emerging market perspective, *International Journal of Business and Emerging Markets*, *11(3),* 254-273, https://doi.org/10.1504/IJBEM.2019.102655

Samar, S., Ghani, M. & Alnaser, F. (2017). Predicting customer's intentions to use internet banking: the role of technology acceptance model (TAM) in e-banking, *Management Science Letters*, *7(11),* 513–524, https://doi.org/10.5267/j.msl.2017.8.004

Sancak, M. (2023). The role of customer satisfaction between service quality in food and beverage industry and brand loyalty and brand image, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *12(1),*https://doi.org/10.33206/mjss.1183805

Santos, J. (2003). E-service quality: a model of virtual service quality dimension, *Managing Service Quality, 13 (3),* 233–246, https://doi.org/10.1108/09604520310476490

Sarıtaş, E. (2024). Evaluation of website service determinants within the framework of customer engagement, *Yaşar Üniversitesi E- Dergisi, 19*(74), 201-220, https://doi.org/10.19168/jyasar.1384010

Sastika, W., Suryawardani, B. & Hanifa, F. H. (2016). *Analysis of website quality, brand awareness on trust and its impact on customer loyalty*, In 2016 Global Conference on Business, Management and Entrepreneurship (472-478), Atlantis Press.

Sevim, N. (2018). The effect of e-service quality, e-trust and e-satisfaction on formation online customer loyalty, *Business & Management Studies:An Interntional Journal, 6*(1), 107-127, https://doi.org/10.15295/bmij.v6i1.215

Shin, J. I., Chung, K. H., Oh, J. S. & Lee, C. W. (2013). The effect of site quality on repurchase intention in Internet shopping through mediating variables: The case of university students in South Korea, *International Journal of Information Management*, *33 (3),* 453-463, https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2013.02.003

Stinglingh, M. (2014). Service quality framework for the South African revenue service from the perspective of the tax practitioner, *Public Relations Review*, *40 (2),* 240-250

Suryani, T., Fauzi, A. A. & Nurhadi, M. (2020). The determinant of website quality and e-service quality at SME in Indonesia, *Journal Manajemendan Kewirausahaan*, *22 (2),* 131-141

Surya, A. P. & Kurniawan, A. (2021). The effect of product quality and perceived price on customer satisfication and loyalty: study on halal cosmetic products in Indonesia, *International Journal of Economics, Business and Management Research, 5 (04),* 1-17, https://doi.org/ 10.48024/ijgame2.v4i2.147

Tan, P., Rasoolimanesh, M. & Manickam, G. (2022). How corporate social responsibility affects brand equity a How corporate social responsibility affects brand equity and loyalty? A comparison between private and public universities, *Heliyon, 8(4),* e09266, https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e09266

Taylor, S. & Baker, T. (1994). An assessment of the relationship between quality and customer satisfaction in the formation of consumers' purchase intentions, *Journal of Retailing*, *70 (2),* 163-178

Thorbjornsen, H. & Supphellen, M. (2003). The impact of brand loyalty on website usage, *Brand Management*, *11 (3),* 199-208

Tsao, W. C. & Tseng, Y. L. (2011). The impact of electronic service quality on online shopping behaviour, *Total Quality Management & Business Excellenc*e, *22* (9), 1007-1024

Tsao, W. C., Hsieh, M. T. & Lin, T. M. Y. (2016). Intensifying online loyalty! The power of website quality and the perceived value of consumer/seller relationship, *Industrial Management & Data Systems*, *116 (9),* 1987–2010. https://doi.org/10.1108/IMDS-07-20 15-0293

Tuik (2023). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2023.

Udo, G. J., Bagchı, K. K. & Kirs, P. J. (2010). An assessment of customers' e-service quality perception, satisfaction and intention, *International Journal of Information Management*, *30(6),* 481–492, https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2010.03.005

Ülen, M. (2024). A literatüre evaluation on e-service quality and variables affecting e-service quality of website: Tourism sector, *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi, 7*(1), 50-57

Oliver, R. L. (1999). Whence consumer loyalty?, *The Journal of Marketing*, *63*, 33-44, https://doi.org/10.1177/00222429990634s105

Wilson, N., Keni, K. & Tan, P. H. P. (2019). The effect of website design quality and service quality on repurchase intention in the e-commerce industry: A cross-continental analysis, *Gadjah Mada International Journal of Business, 21(2),* 187- 222, https://doi.org/ 10.22146/gamaijb.33665

Wolfinbarger, M. & Gilly, M. (2003). e-TailQ: Dimensionalizing, measuring and predicting e-tail quality, *Journal of Retailing, 27*, 183-198.

Yıldız, S. (2018). Factors that effecting electronic service brand equity: An application on electronic service customer, *Global Journal of Economics and Business Studies, 7*(14), 170-185.

Zeithaml, V., Parasuraman, A. & Malhorta, A. (2000*). A conceptual framework for understanding e-service quality, implications for future research and managerial practice*. No. 00-115, Marketing Science Institute (MSI).

Zhang, X. & Prybutok, V. R. (2005). A consumer perspective of e-service quality, *IEEE Transactions on Engineering Management*, *52 (4),* 461–477, https://doi.org/10.1109/TEM.2005.856568